

Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta medzinárodných vzťahov

Zborník príspevkov
z 12. medzinárodnej vedeckej konferencie

Medzinárodné vzťahy 2011
AKTUÁLNE OTÁZKY SVETOVEJ EKONOMIKY A POLITIKY

Zámok Smolenice
01. – 02. december 2011

Conference proceedings
12th International Scientific Conference

International Relations 2011
**CONTEMPORARY ISSUES OF WORLD ECONOMICS AND
POLITICS**

Smolenice Castle
December 1st – 2nd 2011

Vydavateľstvo EKONÓM

2011

Usporiadateľ medzinárodnej vedeckej konferencie:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Finančná podpora:

Taipei Representative Office, Bratislava

Vedecký redaktor zborníka:

Dr.h.c. prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Recenzenti: prof. Ing. Vít'azoslav Balhar, CSc.
prof. JUDr. Viera Strážnická, CSc.
prof. Ing. Helena Strážovská, CSc.

Zostavovatelia zborníka: doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
PhDr. Lucia Milošovičová

Medzinárodný vedecký výbor:**Predseda:**

Dr.h.c. prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Ekonomická univerzita v Bratislave

Členovia:

prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.

Vysoká škola ekonomická, Praha

doc. PhDr. Ján Lid'ák, CSc.

Ekonomická univerzita v Bratislave

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.

Ekonomická univerzita v Bratislave

prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.

Ekonomická univerzita v Bratislave

prof. Dr. hab. Joachim Osiński

Szkoła Główna Handlowa, Warszawa

doc. Mykola Pálinčák, CSc.

Užhorodská národná univerzita, Užhorod

JUDr. Peter Rusiňák, PhD.

Ekonomická univerzita v Bratislave

doc. Mykola Sidak, DrSc.

Užhorodská národná univerzita, Užhorod

mim. prof. doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

Ekonomická univerzita v Bratislave

doc. PhDr. Marta Zágoršková, CSc.

Ekonomická univerzita v Bratislave

Organizačný výbor:**Predseda:**

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.

Podpredseda:

Ing. Miroslav Kolesár

Členovia:

Ing. Lubomír Billý

Ing. Laura Meričková

Ing. Ján Bocora

PhDr. Lucia Milošovičová

Ing. Matej Buzinkay

Marta Nemešová

Ing. Katarína Cséfalvayová

Ing. Viliam Pajtinka

Ing. Mikuláš Černota

Ing. Paula Puškárová

Ing. Silvia Draková

Ing. Peter Reťkovský

Ing. Petra Gabrielová

Ing. Peter Rusiňák

Ing. Lukáš Holas

Ing. Mgr. Monika Satková

Ing. Milan Lukáč

Ing. Marián Šabo

Za obsahovú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Vydavateľstvo EKONÓM, 2011

ISBN 978-80-225-3357-7

Obsah

Program konferencie	10
Peter Badura	19
<i>Európska únia a daňové raje</i>	
Vítázoslav Balhar, Vítězslav Balhar	27
<i>Hľadanie nového ukazovateľa kvality ekonomického rozvoja pre 21. storočie</i>	
Lubomír Billý	33
<i>Imigračná politika Nemecka</i>	
Mária Bláhová	42
<i>Turecko na ceste do Európskej únie</i>	
Ján Bocora	48
<i>Energetická bezpečnosť ako súčasť celkovej bezpečnosti štátu - implikácie pre Slovenskú republiku</i>	
Martina Bolečeková	61
<i>Odraz „Arabskej jari“ v migračnej politike Európskej únie a jej členských štátov</i>	
Milena Botlíková, Jozef Botlík	69
<i>Dopady krízy na vybrané podniky</i>	
Josef Botlík, Milena Botlíková, Jindřich Vaněk	85
<i>Reaktivní agenti jako nástroj analýzy chování regionální nezaměstnanosti</i>	
Katarína Brocková	103
<i>Politické riziká hroziace medzinárodným investíciám v hostiteľských krajinách</i>	
Alena Budveselová	115
<i>Postoj Ruskej federácie k situácii v Líbyi a predikcia vývoja rusko – líbyjských vzťahov po páde režimu M. Kaddáfího</i>	
Helena Bujnová	122
<i>Terorizmus v Európe</i>	
Matej Buzinkai	133
<i>Teritoriálne nároky Čínskej ľudovej republiky v Juhočínskom mori</i>	
Katarína Cséfalvayová	138
<i>Aplikácia teórie hegemonického stability na povodie rieky Jordán</i>	
Tamás Czeglédy	152
<i>Global Governance as a Solution of the Crisis</i>	
Peter Čajka	160
<i>Starnutie populácie v Európskej únii</i>	
Katarína Časnochová	171
<i>Analýza proexportnej politiky v Česku a na Slovensku</i>	
Lubomír Čech	182
<i>Prístupy Indie a Číny k regionálnemu riešeniu afgánskej otázky</i>	
Lubomír Čech	194
<i>Možnosti a limity vytvárania regionálnej bezpečnosti v strednej Ázii</i>	

Mikuláš Černota	204
<i>Teória a prax cezhraničnej spolupráce pri ochrane prírodných zdrojov v Európe</i>	
Anna Drabarek, Anna Franczak, Jacek Posluszny	209
<i>Tolerance confronting hate on the role of depersonalized communication in discovering the reality of the unwanted</i>	
Jaroslav Drábek	217
<i>Pluralita kultur jako princip multikultúrní výchovy</i>	
Jaroslav Drábek	223
<i>Integrace přistěhovalců v Evropě</i>	
Jaroslav Drábek	231
<i>Vliv ekonomické krize na kohezní politiku EÚ</i>	
Silvia Draková	241
<i>Albánsko v procese integrácie do EÚ: Výzvy a perspektívy</i>	
Tomáš Dudáš	253
<i>Vplyv globálnej hospodárskej krízy na verejné financie v štátoch OECD</i>	
Nikolett Fazekas, Szeverin Ékes, Attila Fábián	262
<i>Human aspects of choosing premises</i>	
Attila Fábián, Balázs István Tóth	274
<i>Quantifying the cultural performance of micro-regions</i>	
Michal Fabuš, Lubomír Nebeský	292
<i>Investície z juhovýchodnej Ázie -Ázijský impulz</i>	
Renáta Fajová	297
<i>Trh práce a možnosti uplatnění – částečný pracovní úvazek</i>	
Veronika Fišerová	303
<i>Zdaňování nerezidentů</i>	
Veronika Fodorová	308
<i>Uplatnenie exogénnej flexibility v procese európskej integrácie</i>	
Petra Gabrielová	319
<i>Čierna hora a Euro: s výhodami bez záväzkov</i>	
Viera Gažová	330
<i>Interkulturalita a globálna identita</i>	
Martin Grančay	341
<i>Letecká doprava v Európe po globálnej hospodárskej kríze - strácajú európske aerolínie dych?</i>	
Martin Grešš, Mária Greššová	351
<i>Vývoj integrácie Ukrajiny do EÚ a spolupráca so Slovenskom</i>	
Radovan Gura	360
<i>Perspektívy vývoja zahraničnopolitickej koncepcie V. Francúzskej republiky</i>	
Lubica Harakaľová	369
<i>Integrácia nových členských krajín do Spoločnej poľnohospodárskej politiky Európskej únie</i>	

Lukáš Holas	379
<i>Teritoriálne aspekty ruskej zahraničnej politiky</i>	
Mária Holubová	389
<i>Kultúrne aspekty rozvoja Slovenskej republiky</i>	
Petra Holzerová	399
<i>Regionálna spolupráca a obchod na západnom Balkáne</i>	
Martin Horemuž	410
<i>Spoločenstvo nezávislých štátov: 20 rokov činnosti a skúseností</i>	
Margita Hulmanová	421
<i>Zabezpečenie pracovných miest v čase krízy - poučenie sa zo skúseností Nemeckej spolkovej republiky</i>	
Lucia Hurná	430
<i>Aktuálne otázky politiky Európskej únie vzťahujúcej sa na hraničné kontroly</i>	
Eduard Hyránek, Ladislav Nagy	440
<i>Nástroje finančnej pomoci pre malé a stredné podniky v Európskej únii a v Slovenskej republike</i>	
Simona Chuguryan	446
<i>Rusko v 21. storočí - mocenské postavenie</i>	
Eva Jančíková	454
<i>Obchodné financovanie a globálna kríza</i>	
Veronika Jánošová	465
<i>Financovania prostredníctvom fondov Európskej únie</i>	
Filip Ježek	473
<i>Porovnaní situace ve vybraných zemích v období po vypuknutí ekonomické krize</i>	
Vojtech Jurčák, Blažej Lippay	479
<i>EURÁZIA – geopolitické ohnisko súčasnosti?</i>	
Juraj Kalický	490
<i>Hegemónny status – cieľ vojensko-politických stratégií USA</i>	
Lenka Kalusová	498
<i>Vplyv svetovej ekonomickej krízy na MSP v SR</i>	
Miroslav Kmeťko, Eduard Hyránek	507
<i>Dlhová kríza v Európe</i>	
Katalin Kollár	512
<i>Does the intervention need in the local economy? Local economic development instruments and strategies</i>	
Marcel Kordoš	521
<i>Problematika finančnej pomoci ekonomike Grécka v rámci dlhovej krízy</i>	
Ľubomír Kováčik	531
<i>Postavenie Brazílie vo svetovej ekonomike</i>	
Jana Kovářová, Monika Šulganová	538
<i>Cenová konvergenca Českej republiky k Eurozóně ve světle světové finanční a hospodářské krize</i>	
Rudolf Kucharčík	548
<i>Východiská pre formulovanie priorít súčasnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky Veľkej Británie</i>	

Milan Labuzík	558
<i>Nové úlohy Slovenskej republiky v boji proti terorizmu</i>	
Marek Lenč	567
<i>Spolková republika Nemecko a jej pôsobenie v rámci NATO po zjednotení v roku 1990</i>	
Ján Lidák	578
<i>Demokratická spoločnosť a fenomén prisťahovalectva</i>	
Beáta Lipková	585
<i>Európska únia na ceste k fiškálnej stabilizácii</i>	
Ľudmila Lipková	595
<i>Energetická politika Európskej únie - budovanie jednotného trhu a diverzifikácia dodávok</i>	
Amarilla Lukács	601
<i>Identification of key sectors and examination of spatial concentrations at the level of the EU, Hungary and West-Transdanubian region (NUTS 2)</i>	
Milan Lukáč	616
<i>Konkurencieschopnosť európskeho automobilového priemyslu</i>	
Ladislav Lysák	624
<i>Postkrízová neoregionalizácia svetovej ekonomiky a spoločnosti</i>	
Ingrid Majerová	632
<i>Impact of Global Crisis on the Financial and Real Sector of the Least Developed Countries</i>	
Florian Margan	645
<i>Bude odpis časti dluhu ďalších problematických zemí evrozóny už v roce 2012?</i>	
Milan Márton	655
<i>Niektoré kontexty vzťahu etiky, ekonomie a sociálneho kapitálu</i>	
Halina Martyniv	660
<i>Alternatívne spôsoby riešenia medzinárodných obchodných sporov</i>	
Ján Matis	666
<i>Sociálny štát vo svetle finančnej krízy</i>	
Boris Mattoš	674
<i>Rozvojová pomoc a spolupráca ako súčasť prezentácie štátu v zahraničí</i>	
Lukáš Melecký	679
<i>Aplikácie prístupů Beta a Sigma konvergence v regiónoch Visegrádske čtyřky</i>	
Laura Meričková	693
<i>Verejná diplomacia vybraného štátu EÚ v tretích štátoch: porovnanie bilaterálnej verejnej diplomacie s multilaterálnou v rámci EÚ</i>	
Anton Michalica	699
<i>Arktída - oblasť nových strategických záujmov veľmocí</i>	
Štefan Morávek	706
<i>Svetová ekonomická kríza a jej dopad na africké krajiny</i>	
Stanislav Mráz	715
<i>Vnútroštátne ozbrojené konflikty</i>	

Monika Mrlinová	721
<i>Měnící se povaha protekcionismu v období světové finanční a hospodářské krize</i>	
Krystyna Najder-Stefaniak	734
<i>Changing the economy paradigm - a challenge and an opportunity</i>	
Boris Navrátil	744
<i>Makroekonomická kondice Evropské unie a její odraz v hospodářské politice EU a ČR</i>	
Erzsébet Nedelka.....	752
<i>Developing Asia and the global economic crisis</i>	
Ingeborg Němcová	763
<i>PPP jako odpověď na dluhovou krizi?</i>	
Pavel Nezval.....	771
<i>Vliv započítání obchodu se službami na ukazatele zahraničního obchodu</i>	
Viliam Pajtínka	783
<i>Faktory destabilizácie Somálska</i>	
René Pawera	793
<i>Situácia v manažmente obranného priemyslu vybraných krajín EÚ</i>	
Lubomír Pána.....	802
<i>Analýza voleb do Evropského parlamentu 2004 a 2009 v ČR v kontextu současné politické situace</i>	
Janka Pásztorová	811
<i>Príležitosti rozvoja farmaceutického priemyslu</i>	
Pavína Pellešová.....	818
<i>Analýza vnějšího prostředí firem v období krize</i>	
Ol'ga Plávková.....	826
<i>Percepcia stavu a vývoja na Slovensku v Období krízy</i>	
Zoltán Pogátsa	834
<i>The post 2010 Crisis as a Crisis of Neoliberalism</i>	
Míchal Polgár	848
<i>Európska služba vonkajšej činnosti - rámec bez obsahu?</i>	
Tímea Polgár	857
<i>Social Europe - Rules and principles as challenges</i>	
Elżbieta Posłuszna.....	865
<i>Leaderless terrorism</i>	
Hana Pravdová.....	871
<i>Kultúrna politika a kríza média verejnej služby</i>	
Paula Puškárová.....	879
<i>Regresná analýza vplyvu globalizácie na inovačné výdavky v EÚ</i>	
Klaudia Pytel'ová	884
<i>Právne podmienky poskytovania pôžičiek jednotlivými organizáciami Skupiny Svetovej banky</i>	
Milan Ralbovský	892
<i>Možnosti spresňovania charakteristiky kategórii finančnej vedy</i>	

Leonid Raneta, Andrej Kovalev	902
<i>Analýza vybraných aspektov medzinárodných vzťahov Moldavskej republiky</i>	
Peter Reřkovský.....	915
<i>Analýza hospodárskej situácie Strednej Ameriky</i>	
Peter Rusiňák	921
<i>Teoretické a praktické vymedzenie konceptu zraniteľnosti malého štátu</i>	
Peter Rusiňák, Jarmila Rusiňáková.....	929
<i>K postaveniu a úlohám diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu v zahraničí</i>	
Lucia Rýsová	937
<i>Globálny environmentálny problém a vybrané aspekty vývoja agendy zameranej na ochranu životného prostredia na pôde Európskej únie</i>	
Monika Satková	946
<i>Európska únia a Arabská jar</i>	
Mykola Sidak, Ľubomír Čunderlík	957
<i>Legal aspects of organization and operation of the banking systems in the countries of Europe</i>	
Svyatoslav Sidak.....	968
<i>Financial and legal status of the European central bank: aim, task, principles, structure and powers</i>	
Chalotorn Sinproh	980
<i>Globálne nerovnováhy: perspektívy medzinárodného menového fondu</i>	
Juraj Sipko	992
<i>Dlhová kríza</i>	
Zuzana Slušná	998
<i>Kultúrny život v súčasnosti: návrat tradičných foriem</i>	
Karol R. Sorby	1005
<i>Identita a zahraničná politika na Blízkom východe</i>	
Peter Spilý.....	1013
<i>NATO Vo svetle Lisabonského samitu</i>	
Michaela Staníčková.....	1021
<i>Komparace přístupů METODY DEA k hodnocení konkurenceschopnosti v zemích a regionech Visegrádské čtyřky</i>	
Zuzana Stoličná.....	1033
<i>Vývoj svetovej krízy</i>	
Marek Straka	1039
<i>Euroval- Postupné schvaľovanie Európskeho mechanizmu stability EMS</i>	
Dagmar Sulejmani	1048
<i>Európska služba pre vonkajšiu činnosť a tvorba jej protokolárnych pravidiel</i>	
Ivo Svoboda , Jaroslava Ester Evangelu	1055
<i>Problematika diskriminace sociálně vyloučených skupin, včetně přistěhovalců, v pracovně-právních vztazích</i>	
Nóra Szikorová.....	1064
<i>Determinanty čínskych investícií v Afrike</i>	

Marián Šabo	1076
<i>Vzťahy Latinskej Ameriky s Európskou úniou a USA na začiatku 21. storočia</i>	
Michal Ščepán	1086
<i>Spolupráca Svetovej obchodnej organizácie s ostatnými medzinárodnými organizáciami</i>	
Pavel Škriniar	1098
<i>Hľadanie príčin finančnej krízy a možností jej riešenia</i>	
František Škvrnda.....	1103
<i>Negatívne dôsledky vojny NATO proti Líbyi pre medzinárodnú bezpečnosť</i>	
František Škvrnda.....	1110
<i>Identita malého štátu na začiatku 21. storočia</i>	
Luboš Štancl	1118
<i>Nové jevy ve vývoji ekonomiky obrany USA a Ruska po ukončení studené války</i>	
Ludovít Tito	1135
<i>Politická komunikácia v medzinárodných vzťahoch</i>	
Tatiana Tökölyová	1142
<i>Multikulturalizmus v Európskej únii</i>	
Mária Turčanová	1153
<i>Teórie transnacionálnych korporácií v rámci medzinárodných vzťahov</i>	
О.Б. Веретенникова	1162
<i>ФОРМИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В РОССИИ:ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ</i>	
Tomáš Verner, Christiana Kliková	1171
<i>Agregátní portávka a nabídka v ČR na pozadí světové ekonomické krize</i>	
Dalibor Vlček.....	1183
<i>K problematike realizácie zahraničnej politiky Slovenskej republiky v EÚ na formovaní jej postavenia v Európe</i>	
Richard Woltemar	1191
<i>Postavenie ekonomiky Belgicka v EÚ</i>	
Элина Рафиковна Закирова.....	1200
<i>Оценка эффективности федеральных мер господдержки в подотрасли «Ремонт и строительство судов» в России в период с 2007 по 2010гг.)</i>	
Marta B. Zágöršeková	1208
<i>Vplyv medzikultúrnych vzťahov na sociálny kapitál</i>	

Program

12. medzinárodnej vedeckej konferencie

1. december 2011 (štvrtok)

09.00-11.00	Registrácia, občerstvenie
11.00-12.00	Vystúpenie v pléne Amb. David Nan-yang Lee Vedúci Taipeijskej reprezentačnej kancelárie
12.00-13.00	Vystúpenie v pléne prof. Ing. Milan Šikula, DrSc. Ekonomický ústav SAV
13.00-14.00	Obed
14.00-15.00	Vystúpenie v pléne doc. Ing. Juraj Šipko, PhD., MBA PVŠP, Fakulta ekonómie a podnikania
15.00-15.15	Prestávka s občerstvením
15.15-17.00	Rokovanie v sekciách
17.00-17.30	Prestávka s občerstvením
17.30-19.00	Rokovanie v sekciách
20.00	Recepcia
22.00	Vylosovanie tomboly

2. december 2011 (piatok)

8.00-9.00	Raňajky
9.15-10.15	Vystúpenie v pléne doc. Ing. Peter Staněk CSc., host.prof. Ekonomický ústav SAV
10.15-10.30	Prestávka s občerstvením
10.30-12.00	Rokovanie v sekciách 1, 2, 3, 6, 8
12.00-13.00	Obed
po 13.00	Ukončenie konferencie, odchod účastníkov

Obsah a rokovacie sekcie konferencie

1. Svetová ekonomická kríza
2. Medzinárodná migrácia, prisťahovalectvo EÚ
3. Medzinárodné politické vzťahy
4. Medzinárodné právo
5. Kultúrna pluralita, medzikultúrne a medzinárodné vzťahy
6. Európska únia
7. Aktuálne otázky vývoja juhovýchodnej Ázie
8. Postavenie a úlohy diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu
9. Postkrízové finančné riadenie korporácií v Rusku a EÚ

Sekcia č. 1 - Svetová ekonomická kríza

Moderátor: Ščepán Michal, Ing., PhD.

Miestnosť: Veľká zasadacia miestnosť; čas: 15.15-17.00

Turčanová Mária, Ing.	Teórie transnacionálnych korporácií v rámci medzinárodných vzťahov
Matis Ján, Mgr.	Sociálny štát vo svetle finančnej krízy
Nezval Pavel, doc., Ing., Ph.D.	Vliv započítání obchodu se službami na ukazatele zahraničního obchodu
Mrlinová Monika, Ing.	Měníci se povaha protekcionismu v období světové finanční a hospodářské krize
Ščepán Michal, Ing., PhD.	Spolupráca Svetovej obchodnej organizácie s ostatnými medzinárodnými organizáciami
Sinproh Chalotorn, Ing.	Globálne ekonomické nerovnováhy z perspektívy MMF
Balhar Vítazoslav, prof. Ing., CSc.	Hľadanie nového ukazovateľa kvality ekonomického rozvoja pre 21. storočie
Balhar Vítězslav Ing., PhD.	

Sekcia č. 1 - Svetová ekonomická kríza

Moderátor: Dudáš Tomáš, doc., Ing., PhD.

Miestnosť: Veľká zasadacia miestnosť; čas: 17.30-19.00

Dudáš Tomáš, doc., Ing., PhD.	Vplyv globálnej ekonomickej krízy na verejné financie v štátoch OECD
Morávek Štefan, doc., Ing., CSc.	Svetová ekonomická kríza a jej dopad na africké krajiny
Ježek Filip, Ing.	Porovnání situace ve vybraných zemích v období po vypuknutí ekonomické krize
Kováčik Ľubomír, Ing.	Postavenie Brazílie vo svetovej ekonomike
Grančay Martin, Ing., PhD.	Letecká doprava v Európe po globálnej hospodárskej kríze-strácajú európske aerolínie dych?
Pásztorová Janka, RNDr., PhD.	Príležitosti rozvoja farmaceutického priemyslu
Lukáč Milan, Ing.	Konkurencieschopnosť európskeho automobilového priemyslu
Sipko Juraj, doc., Ing., PhD., MBA	Dlhová kríza

Sekcia č. 1 - Svetová ekonomická kríza

Moderátor: Grešš Martin, doc., Ing., PhD.

Miestnosť: Bašta - vináreň; čas: 15.15-17.00

Najder-Stefaniak Krystyna, Assoc.	Changing the economy paradigm - a challenge and an opportunity
Pogatsa Zoltan, Dr.	The post 2010 Crisis as a Crisis of Neoliberalism
Czegledy Tamas, PhD.	Global Governance as a Solution of the Crisis
Kollár Katalin	Does the intervention need in the local economy? Local economic development instruments and strategies
Majerová Ingrid, Ing., Dr.	Impact of Global Crisis on the Financial and Real Sector of the Least Developed Countries
Posluszna Elżbieta, PhD.	Leaderless terrorism
Jánošová Veronika, Ing., CSc.	Financovania prostredníctvom fondov Európskej únie
Kalusová Lenka, Ing.	Vplyv svetovej ekonomickej krízy na MSP v SR

Sekcia č. 1 - Svetová ekonomická kríza

Moderátor: Jančíková Eva, Ing., PhD.

Miestnosť: Knižnica; čas: 15.15-17.00

Pellešová Pavlína, doc., Ing., PhD.	Analýza vonjšieho prostredia firem v období krízy
Botlík Josef, Ing.	Dopad krízy na vybrané firmy
Botlíková Milena, Ing.	
Klíková Christiana, prof., Ing., CSc.	Agregačná poptávka a nabídka v ČR na pozadí svetovej ekonomickú krízy
Verner Tomáš, Ing.	Cenová konvergenca Českej republiky k eurozónu ve svetle svetovej finančnej a hospodárskej krízy
Kovářová Jana, Ing.	
Šulganová Monika, Ing.	Reaktivní agenti jako nástroj analýzy chování regionální nezaměstnanosti
Botlík Josef, Ing.	
Botlíková Milena, Ing.	
Vaněk Jindřich, RNDr.	
Fajová Renáta, Ing.	Trh práce a možnosti uplatnění – částečný pracovní úvazek
Hyránek Eduard, Ing. PhD., Nagy Ladislav, Ing., PhD.	Nástroje finančnej pomoci pre malé a stredné podniky v Európskej únii a v Slovenskej republike
Stoličná Zuzana, Ing., PhD.	Vývoj svetovej krízy
Škriniar Pavel, Ing., PhD.	Hľadanie príčin finančnej krízy a možností jej riešenia
Kmeřko Miroslav, Ing., PhD.	Dlhová kríza v Európe
Hyránek Eduard, Ing., PhD.	
Kordoš Marcel, Ing., PhD.	Problematika finančnej pomoci ekonomike Grécka v rámci dlhovej krízy

Sekcia č. 3 - Medzinárodné politické vzťahy

Moderátor: Čech Lubomír, Dr., CSc.

Miestnosť: Poľovnícky salón; čas: 15.15-17.00

Michalica Anton, Mgr.	Arktída-oblasť nových strategických záujmov veľmocí
Pawera René, doc., PhDr., PhD.	Situácia v manažmente obranného priemyslu vybraných krajín EÚ
Čech Lubomír, Dr., CSc.	Prístupy Indie a Číny k regionálnemu riešeniu afganskej otázky
Labuzík Milan, PhDr., CSc.	Nové úlohy SR v boji proti terorizmu
Lenč Marek, Mgr.	Nemecká spolková republika a jej pôsobenie v rámci NATO po zjednotení v roku 1990
Spilý Peter, doc.	NATO vo svetle lisabonského samitu
Holzerová Petra, Ing.	Regionálna spolupráca a obchod na západnom Balkáne
Gura Radovan, doc., PaedDr., PhD.	Perspektívy vývoja zahraničnopolitickej koncepcie V. Francúzskej republiky

Sekcia č. 3 - Medzinárodné politické vzťahy

Moderátor: Lid'ák Ján, doc., PhDr., CSc.
Miestnosť: Poľovnícky salón; čas: 17.30-19.00

Kalický Juraj, PhDr., PhD.	Hegemónny status - cieľ vojensko-politických stratégií USA
Štancl Luboš, doc., RSDr., CSc.	Nové jevy ve vývoji ekonomiky obrany USA a Ruska po ukončení studené války
Jurčák Vojtech, prof., Ing., CSc.	Eurázia - geopolitické ohnisko súčasnosti?
Budveselová Alena, PhDr.	Postoj Ruskej federácie k situácii v Líbyi a predikcia vývoja rusko-líbyjských vzťahov po páde režimu M. Kaddáfího
Škvrnda František, mim. prof., doc., PhDr., CSc.	Negatívne dôsledky vojny NATO proti Líbyi pre medzinárodnú bezpečnosť
Chuguryan Simona, Mgr., PhD.	Rusko v 21. storočí - mocenské postavenie
Holas Lukáš, Ing.	Teritoriálne aspekty Ruskej zahraničnej politiky

Sekcia č. 3 - Medzinárodné politické vzťahy

Moderátor: Kucharčík Rudolf, PhDr., PhD.
Miestnosť: Bašta - vináreň; čas: 17.30-19.00

Kucharčík Rudolf, PhDr., PhD.	Východiská pre formulovanie priorít zahraničnej a bezpečnostnej politiky Veľkej Británie
Pajtinka Viliam, Ing.	Faktory destabilizácie Somálska
Šabo Marián, Ing.	Vzťahy Latinskej Ameriky s Európskou úniou a USA na začiatku 21. storočia
Bocora Ján, Ing.	Energetická bezpečnosť ako súčasť celkovej bezpečnosti štátu - implikácie pre Slovenskú republiku
Cséfalvayová Katarína, Ing.	Aplikácia teórie hegemonnickej stability na povodie rieky Jordán
Rusiňák Peter, Ing.	Teoretické a praktické vymedzenie konceptu zraniteľnosti malého štátu
Bujnová Helena, PaedDr., PhD.	Terorizmus v Európe

Sekcia č. 4 - Medzinárodné právo

Moderátor: Martyniv Halina, JUDr., PhD.

Miestnosť: Knižnica; čas: 17.30-19.00

Martyniv Halina, JUDr., PhD.	Alternatívne spôsoby riešenia medzinárodných obchodných sporov
Brocková Katarína, Ing., Mgr., PhD.	Politické riziká a hroziace medzinárodným investíciám v hostiteľských krajinách
Hurná Lucia, JUDr., PhD.	Aktuálne otázky politiky Európskej únie vzťahujúcej sa na hraničné kontroly
Pyteľová Klaudia, Mgr., PhD.	Právne podmienky poskytovania "pôžičiek" jednotlivými organizáciami Skupiny Svetovej banky
Mráz Stanislav, prof., JUDr., CSc.	Vnútroštátne ozbrojené konflikty

Sekcia č. 5 - Kultúrna pluralita, medzikultúrne a medzinárodné vzťahy

Moderátor: Márton Milan, doc., PhD., CSc.

Miestnosť: Červený salónik; čas: 17.30-19.00

Márton Milan, doc., PhD., CSc.	Niektoré kontexty vzťahu etiky, ekonómie a sociálneho kapitálu
Zágoršeková Marta, doc., PhD., CSc.	Vplyv medzikultúrnych vzťahov na sociálny kapitál
Fábián Attila, doc., Dr., PhD.	Commensuring the potential of cultural-capital in Hungary
Tito Ľudovít, doc., PhD., CSc.	Politická komunikácia v medzinárodných vzťahoch
Tökölyová Tatiana, JUDr.	Multikulturalizmus v Európskej únii
Reťkovský Peter, Ing.	Analýza hospodárskej situácie Strednej Ameriky
Drábek Jaroslav, Ing.	Pluralita kultur jako princip multikulturni výchovy
Holubová, Mária, PhD., PhD.	Kultúrne aspekty rozvoja Slovenskej republiky
Slušná Zuzana, PhD., PhD.	Kultúrny život v súčasnosti: návrat tradičných foriem
Gažová Viera, prof., PhD., CSc.	Interkulturalita a globálna identita
Pravdová Hana, doc., PhD., PhD.	Kultúrna politika a kríza média verejnej služby

Sekcia č. 6 - Európska únia

Moderátor: Lipková Ľudmila, Dr.h.c. prof., Ing., CSc.

Miestnosť: Okrúhla miestnosť; čas: 15.15-17.00

Navrátil Boris, Ing., CSc.	Makroekonomická kondícia Európskej únie a jej odraz v hospodárskej politike EU a ČR
Lipková Ľudmila, Dr.h.c. prof., Ing., CSc.	Energetická politika Európskej únie - budovanie jednotného trhu a diverzifikácia dodávok
Lipková Beata, Ing., PhD.	Európska únia na ceste k fiškálnej stabilizácii
Němcová Ingeborg, doc., Ing., CSc.	PPP jako odpověď na dluhovou krizi v EU
Woltemar Richard, Ing., PhD.	Postavenie ekonomiky Belgicka v EÚ
Puškárová Paula, Ing., DiS. art.	Regresná analýza vplyvu globalizácie na inovačné výdavky v EÚ
Rýsová Lucia, doc., PhD., PhD.	Globálny environmentálny problém a vybrané aspekty vývoja agendy zameranej na ochranu životného prostredia na pôde Európskej únie
Straka Marek, Ing.	Euroval Postupné schvaľovanie Európskeho mechanizmu stability EMS
Čajka Peter, doc., PhD., PhD.	Starnutie populácie v Európskej únii

Sekcia č. 6 - Európska únia

Moderátor: Grešš Martin, doc., Ing., PhD.

Miestnosť: Okrúhla miestnosť; čas: 17.30-19.00

Grešš Martin, doc., Ing., PhD.	Vývoj integrácie Ukrajiny do EÚ a spolupráca so Slovenskom
Černota Mikuláš, Ing.	Teória a prax cezhraničnej spolupráce pri ochrane prírodných zdrojov v Európe
Hulmanová Margita, Ing.	Zabezpečenie pracovných miest v čase krízy-poučenie sa zo skúseností Nemeckej spolkovej republiky
Gabrielová Petra, Ing.	Čierna Hora a euro: s výhodami bez záväzkov?
Draková Silvia, Ing.	Albánsko v procese integrácie do EÚ: výzvy a perspektívy
Fodorová Veronika, Ing., PhD.	Uplatnenie exogénnej flexibility v procese európskej integrácie

Sekcia č. 6 - Európska únia

Moderátor: Ščepán Michal, Ing., PhD.

Miestnosť: Žltý salónik; čas: 17.30-19.00

Lukács Amarilla, assistant	Identification of key sectors and examination of spatial concentrations at the level of the EU, Hungary and the West-Transdanubian Region (NUTS2)
Margan Florian, PhD.	Will be depreciation of another of debt problematic countries Euroz. already in 2012
Polgár Tímea, assistant	Social Europe - Rules and principles as challenges
Drabarek Anna, Dr. hab.	Tolerance confronting hate. On the role of depersonalized communication in discovering the reality of the unwanted
Franczak Anna, Mgr.	
Posluszny Jacek, Dr.	
Bláhová Mária, PhDr. PhD	Turecko na ceste do Európskej únie
Šidak Mykola, doc., DrSc. Čunderlík	Legal aspects of organization and operation of the banking systems in the countries of Europe
Ľubomír, JUDr., PhD.	
Sulejmani Dagmar, Ing.	Európska služba pre vonkajšiu činnosť a tvorba jej protokolárnych pravidiel
Harakaľová Ľubica, Ing.	Integrácia nových členských krajín do Spoločnej poľnohospodárskej politiky Európskej únie

Sekcia č. 7 - Aktuálne otázky vývoja juhovýchodnej Ázie

Moderátor: Csabay Marek, Ing., PhD.
Miestnosť: Červený salónik; čas: 15.15-17.00

Csabay Marek, Ing., PhD.	Hospodárske vzťahy medzi SR a Taiwanom
Nedelka Erzsébet	Developing Asia and the Global Economic Crisis
Fabuš Michal, Ing., PhD.	Ázijský impulz
Nebeský Ľubomír, Mgr.	Teritoriálne nároky ČĽR v juhočínskom mori
Buzinkai Matej, Ing.	Determinanty čínskych investícií v Afrike
Szikorová Nóra, Ing.	

Sekcia č. 9 - Postkrízové finančné riadenie korporácií v Rusku a EÚ

Moderátor: Veretennikova Olga, prof.
Miestnosť: Žltý salónik; čas: 15.15-17.00

Zakirova Elina, prof.	Evaluating the effectiveness of the use of funds aimed at supporting small and medium business
Veretennikova Olga, prof.	Transformation of state support for industry in Russia in the post-crisis period
Vorobyjova Irina, doc., CSc.	Otázky medzinárodného práva súkromného
Gluchareva Ľudmila, prof., DrSc.	Human aspects of choosing premises and the competitiveness indexes
Fazekas Nikolett	Analýza vybraných aspektov medzinárodných vzťahov Moldavskej republiky
Raneta Leonid, Ing., PhD.	Európska únia a daňové raje
Kovalev Andrej, Ing., PhD.	
Baďura Peter, Ing., PhD.	

2. december 2011 (piatok)

Sekcia č. 1 - Svetová ekonomická kríza

Moderátor: Jančíková Eva, Ing., PhD.
Miestnosť: Knižnica; čas: 10.30-12.00

Ralbovský Milan, prof., Ing., PhD.	Možnosti spresňovania charakteristiky kategórií finančnej vedy
Jančíková Eva, Ing., PhD.	Obchodné financovanie a globálna kríza
Kučerová Irah, PhD., PhD.	Hospodársky regionalizmus v podmienkach globalizace. Model inside-outside regionalism
Lysák Ladislav, Ing., DrSc.	Postkrízová neoregionalizácia svetovej ekonomiky a spoločnosti
Drábek Jaroslav, Ing.	Vliv ekonomické krize na kohézní politiku EU
Sidak Svyatoslav, Mgr.	Financial and legal status of the European central bank: aim, task, principles, structure and powers

Sekcia č. 2 - Medzinárodná migrácia, prísťahovalctvo v EÚ

Moderátor: Lid'ák Ján, doc., PhDr., CSc.
Miestnosť: Červený salónik; čas: 10.30-12.00

Svoboda Ivo, JUDr., PhDr., PhD.	Problematika diskriminácie sociálne vylúčených skupín, vrátane prisťahovalcov, v pracovne-právnych vzťahoch
Lid'ák Ján, doc., PhDr., CSc.	Demokratická spoločnosť a fenomén prisťahovalctva
Plávková Oľga, doc., PhDr., CSc.	Percepcia stavu a vývoja na Slovensku po globálnej hospodárskej kríze
Billý Ľubomír, Ing.	Imigračná politika Nemecka
Drábek Jaroslav, Ing.	Integrácia prisťahovalcov v Európe
Bolečeková Martina, PhDr., PhD.	Odras „Arabskej jari“ v migračnej politike Európskej únie a jej členských štátov

Sekcia č. 3 - Medzinárodné politické vzťahy

Moderátor: Čech Ľubomír, Dr., CSc.
Miestnosť: Poľovnícky salón; čas: 10.30-12.00

Horemuž Martin, PhDr., PhD.	SNŠ - 20 rokov činnosti: výsledky a perspektívy
Čech Ľubomír, Dr., CSc.	Možnosti a limity vytvárania regionálnej bezpečnosti v Strednej Ázii
Sorby Karol, doc., PhDr., DrSc.	Identita a zahraničná politika na Blízkom východe
Satková Monika, Ing., Mgr.	Európska únia a arabská jar

Sekcia č. 6 - Európska únia

Moderátor: Lipková Ľudmila, Dr.h.c. prof., Ing., CSc.
Miestnosť: Okrúhla miestnosť; čas: 10.30-12.00

Pána Ľubomír, doc., Dr., Mgr., Ph.D.	Analýza volieb do Európskeho parlamentu 2004 a 2009 v ČR v kontextu súčasnej politickej situácie
Melecký Lukáš, Ing.	Aplikácie prístupů beta a sigma konvergence v regiónoch Visegrádske čtyřky
Staníčková Michaela, Ing.	Komparace prístupů k hodnocení konkurenceschopnosti v zemích a regiónoch Visegrádske čtyřky
Časnochová Katarína, Ing.	Analýza proexportnej politiky v Česku a na Slovensku
Fišerová Veronika, Ing.	Zdaňování nerezidentů

Sekcia č. 8 - Postavenie a úlohy diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu

Moderátor: Rusiňák Peter, JUDr., PhD.
Miestnosť: Žltý salónik; čas: 10.30-12.00

Rusiňák Peter JUDr., PhD., Rusiňáková Jarmila, PhDr. Mattoš Boris, Mgr., PhD.	K postaveniu a úlohám diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu v zahraničí Rozvojová pomoc a spolupráca ako súčasť prezentácie štátu v zahraničí
Meričková Laura, Ing.	Verejná diplomacia vybraného štátu EÚ v tretích štátoch: porovnanie bilaterálnej verejnej diplomacie s multilaterálnou v rámci EÚ
Škvrnda František, mim. prof., doc., PhDr., CSc. Polgár Michal, Ing.	Identita malého štátu na začiatku 21. storočia Európska služba vonkajšej činnosti – rámec bez obsahu?
Vlček Dalibor, doc., PhDr., CSc. Pajtinka Erik, PhDr., PhD.	K problematike realizácie zahraničnej politiky Slovenskej republiky v EÚ na formovaní jej postavenia v Európe Verejná diplomacia a možnosti jej využitia v rámci jednotlivých oblastí diplomatickej činnosti

Peter Badura

FAKULTA PODNIKOVÉHO MANAŽMENTU
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

EURÓPSKA ÚNIA A DAŇOVÉ RAJE

Abstrakt

Regulácia finančných trhov a prísnejšia kontrola finančných spoločností patria aktuálne k najdôležitejším cieľom Európskej únie a jej inštitúcií. Je všeobecne známe, že medzinárodné korporácie využívajú daňové raje, aby si čo najviac znížili svoje náklady. 98 spomedzi 100 spoločností zo zoznamu FTSE 100 majú spolu 8 292 pobočiek, ktoré si cielene založili v daňových rajoch po celom svete. To tvorí takmer 40 % zo všetkých ich zahraničných operácií. Sú štyri základné faktory, prostredníctvom ktorých možno posúdiť, či danú krajinu a jej jurisdikciu možno označiť za daňový raj. Prvým faktorom je to, či má krajina stanovené len minimálne alebo dokonca nulové dane. Na to, aby bola krajina automaticky označená za daňový raj to však nestačí. Analyzujú sa aj ďalšie kľúčové faktory. Medzi ne patrí nedostatok transparentnosti, zákony a administratívne praktiky, ktoré bránia efektívnej výmene informácií a nedostatok snahy čokoľvek na existujúcom stave zmeniť.

Kľúčové slová: Daňové raje, finančné regulácie, Európska únia, zahraničné firmy, daňové úniky.

Abstract

Financial regulations and better control of the financial companies are among the most important future goals of the European Union and its institutions. It's well known that multinational companies use tax havens to dodge their bills. 98 of the FTSE 100 companies have a grand total of 8,492 subsidiary companies located in tax havens around the world. That's almost 40 % of all their overseas operations. There are four key factors that are used to determine whether a jurisdiction is a tax haven. The first is that the jurisdiction imposes no or only nominal taxes. The no or nominal tax criterion is not sufficient, by itself, to result in characterization as a tax haven. An analysis of the other key factors is needed for a jurisdiction to be considered a tax haven. The three other factors to be considered are lack of transparency, laws and administrative practices that prevent effective exchange of information and a missing effort to change the situation.

Keywords: Tax havens, financial regulations, European Union, offshore companies, tax evasion.

Úvod

Po vypuknutí globálnej ekonomickej krízy sa orgány Európskej únie začali zaoberať otázkou zefektívnenia kontroly ekonomických subjektov, ktoré pôsobia na jej území. Politici sa začali zaoberať spoločnou agendou, ktorá má riešiť najmä prísnejšiu kontrolu finančných inštitúcií. Lídri G20 sa dokonca dohodli na vytvorení spoločnej rady – Rady pre finančnú stabilitu (Financial Stability Board), ktorá má mandát na prísnejšiu kontrolu svetového finančného systému. Pod drobnohľad sa dostanú najmä systémovo významné inštitúcie, hedžové fondy, ale vytvoria sa tiež nové podmienky pre kapitálovú primeranosť bánk alebo prácu ratingových agentúr. Ďalšou dôležitou oblasťou, na ktorú sa chcú zamerať, je boj proti

daňovým rajom, kvôli ktorým prichádzajú krajiny Európskej únie o mnoho finančných prostriedkov.

Daňové raje

Daňové raje obrali Európsku úniu o stovky nezdanených miliárd eur. V roku 2009 prišla najväčšia britská odborová organizácia Unite s jediným číslom – 35 miliárd eur. Išlo o výsledok prepočtov, koľko peňazí uniklo zo štátnej pokladnice Veľkej Británie pred ich riadnym zdanením v takzvaných daňových rajoch. Britská vláda už prejavila vôľu zrušiť možnosti pôsobenia firiem v daňových rajoch. Na odpor sa jej však postavilo niekoľko nadnárodných koncernov. Firmy ako napríklad Henderson Group (investičná spoločnosť) poukázali na skutočnosť, že v takom prípade si budú hľadať svoje pôsobisko inde. Možnosti, ktoré mala britská vláda k dispozícii na vyjednávanie, sa tak razantne zúžili.¹

Podobné problémy zaznamenáva aj najsilnejšia ekonomika Európskej únie – Nemecko. Odtiaľ firmy unikajú pred platením daní najmä do blízkeho Švajčiarska. Švajčiarsko je však už dlhodobo známe svojou nechotou spolupracovať s orgánmi iných krajín najmä pri výmene finančných informácií.

Podľa webstránky eTrend.sk za dôvody, prečo firmy zakladajú svoje pobočky v daňových rajoch je možné považovať najmä tieto:²

- Ostrov Man, Guernsey, Jersey - považované za jedny „najbezpečnejších“ daňových rajov pre svoju legislatívu, ktorá maximálne aj z právnej stránky chráni súkromie klienta.
- Monako - často nazývané aj ako daňový exil pre najbohatších jednotlivcov zo sveta biznisu, športu a umenia, ktorí tu spolu majú viac ako tristotisíc účtov s prísnyim dodržiavaním politiky utajenia. Stačí, ak občan EÚ v Monaku preinvestuje, kúpi si nehnuteľnosť a aspoň raz ročne štát navštívi a je od daní oslobodený.
- Lichtenštajnsko - obľúbená krajina pre utajenie konta. Po minuloročnom škandále síce Vaduz sprístupnil údaje o tých, ktorých Nemecko, prípadne Veľká Británia vyšetrovali, ale odmietol zverejniť národnosť a údaje ostatných klientov.
- Panama - pre rezidentov krajiny neplatia takmer žiadne dane. Do krajiny sa hromadne začali „sťahovať“ najmä firmy z USA a Veľkej Británie, predovšetkým pre nulové zaťaženie a prístup.
- Karibik - Nevis, Panenské ostrovy, Anguilla, Bermudy, Barbados – každá má špecifický prístup ku klientovi, okrem nízkeho až žiadneho daňového zaťaženia až po možnosť získania druhého pasu.

Všeobecne možno povedať, že daňové raje sú lákavé najmä z týchto dôvodov:

- vo väčšine daňových rajov sa od firiem nevyžaduje daňové priznanie,
- zdanenie spoločností veľmi nízke, alebo žiadne,
- vlastníctvo spoločností je často anonymné. Pokiaľ je krajina, považovaná za daňový raj, požiadaná inou krajinou a poskytnutie informácií, odmieta spolupracovať,
- väčšinou nie sú stanovené žiadne importné ani exportné obmedzenia pri nakladaní s devízovými prostriedkami.

Všetko tieto dôvody však zároveň znamenajú, že offshore spoločnosti nie sú zakladané výlučne z dôvodu daňovej optimalizácie, ale tiež často slúžia na „prepieranie“ nelegálne získaných peňazí.

¹ <http://podnikanie.etrend.sk/podnikanie-firemne-financie/danove-raje-bezodna-diera-v-tropoch.html>.

² <http://podnikanie.etrend.sk/podnikanie-firemne-financie/danove-raje-bezodna-diera-v-tropoch.html>.

Kritériá na určenie daňových rajov

Kritériá na označenie krajiny za daňový raj, nie sú pritom veľmi jednoznačné. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že sa posudzuje len výška zdanenia, no nie je tomu tak. Ako príklad poslúži súostrovie Guernsey, nachádzajúce sa blízko Veľkej Británie, ktoré je tiež považované za daňový raj. Pritom na tomto súostroví sa platí daň z príjmu 20 %. Na Slovensku je daň z príjmu len 19 %. V prípade porovnávania len výšky daní by sa tak medzi daňové raje dostala i Slovenská republika.

Kritériá na označenie krajiny za daňový raj sú preto podstatne širšie. Podľa organizácie OECD patrí medzi ne najmä:³

- výška daňového zaťaženia,
- nedostatok transparentnosti,
- zákony krajiny a administratívne praktiky, ktoré zamedzujú efektívnej výmene informácií medzi rôznymi krajinami,
- chýbajúca snaha zmeniť existujúci stav a prispôbiť sa požiadavkám iných krajín a medzinárodných orgánov.

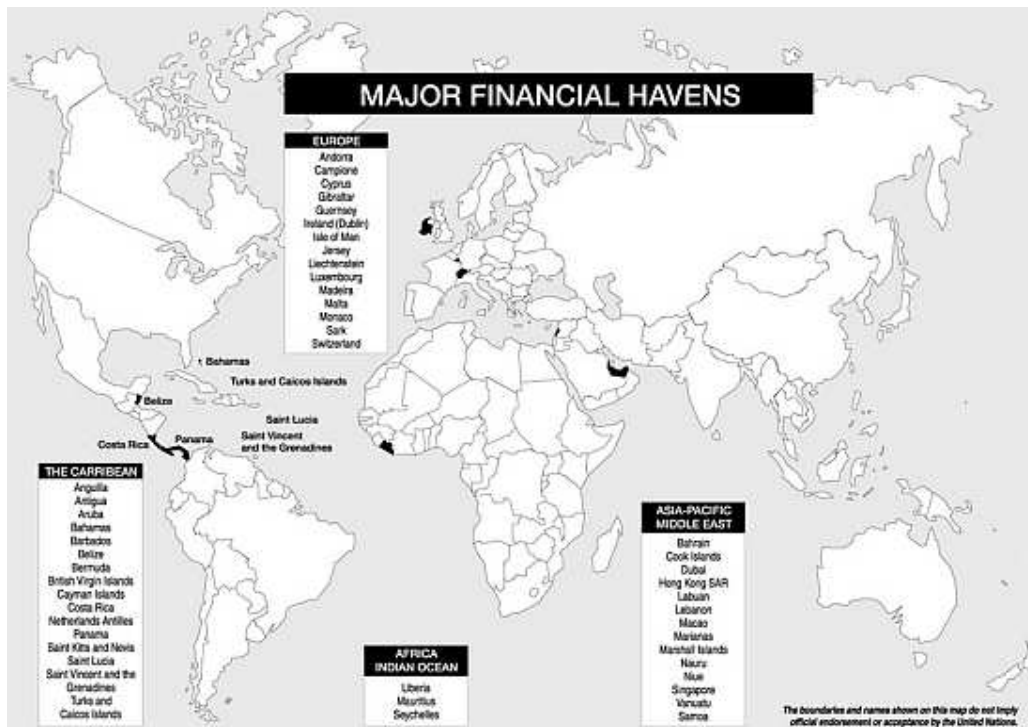
Pri posudzovaní faktov, či krajinu možno posudzovať za daňový raj alebo nie, OECD prihliada najmä na skutočnosť, z akého dôvodu sa krajina rozhodla pre nižšie alebo žiadne daňové zaťaženie. Tiež sa prihliada na to, do akej miery je daný štát ochotný spolupracovať pri odhaľovaní daňových únikov. Pokiaľ existuje dôvodné podozrenie, že hlavným cieľom krajiny je len prilákať maximum firiem z dôvodu nižšieho daňového zaťaženia, pričom krajina zároveň bráni transparentnému poskytovaniu informácií do iných krajín, môže sa dostať na zoznam krajín označených ako daňové raje. Platí to najmä v prípade vyšetrovania ekonomickej trestnej činnosti a prepierania nelegálne nadobudnutých peňazí.

Najvýznamnejšie lokality daňových rajov

Medzi celosvetovo známe daňové raje patria najmä krajiny v Karibskej oblasti, ale možno medzi nimi nájsť tiež mnoho krajín zo samotnej Európy. Na mape by sa dali hlavné daňové raje znázorniť nasledovne:

³ http://www.oecd.org/document/23/0,3343,en_2649_33745_30575447_1_1_1_1,00.html.

Obr. 1 - Daňové raje na mape sveta

Zdroj: <http://www.geographictravels.com/2007/12/tax-havens-around-world.html>

Krajín, ktoré sú považované za daňové raje, je skutočne mnoho. Keďže ich označenie a názov na mape nemusí byť kvôli obmedzenému priestoru jednoznačný, tu sú vypísané v prehľadnej tabuľke, aj s pôvodnými názvami.

Tab. 1 – Zoznam krajín považovaných za daňové raje

Karibská oblasť	Európa	Ázia + Str. východ	Afrika + Indický oc.
Anguilla	Andora	Bahrain	Liberia
Antigua	Campione	Cook islands	Mauritius
Aruba	Cyprus	Dubai	Seychelles
Bahamas	Gibraltár	Hong Kong	
Barbados	Guernsey	Labuan	
Belize	Írsko	Lebanon	
Bermuda	Isle of Man	Macao	
British Virgin Islands	Jersey	Marianas	
Cayman Islands	Lichtenstein	Marshall Islands	
Costarica	Luxemburg	Nauru	
Netherlands Antiles	Madeira	Niue	
Panama	Malta	Singapore	
St. Kitts & Nevis	Monaco	Vanuatu	
St. Lucia	Sark	Samoa	
St. Vincent & Grenadines	Switzerland		
Turks and Caicos islands			

Zdroj: <http://www.geographictravels.com/2007/12/tax-havens-around-world.html>

Prekvapujúci je najmä počet krajín v Európe, ktoré možno označiť za daňové raje. Po Karibiku je to druhá najčastejšia oblasť ich výskytu. Pri svojom boji proti daňovým únikom tak nemusí Európska únia a jej orgány hľadať príliš ďaleko.

Daňové raje v Európe

Viacere krajiny Európy, a to i členovia Európskej únie, ponúkajú rôzne výhody, ktorými sa snažia upútať firmy, aby si za svoj daňový domicil vybrali práve ich. Tou hlavnou výhodou je samozrejme zníženie daňového zaťaženia firmy. Na Cypre sa napríklad platí 10 % daň z príjmu. V Lichtenštajnsku, ako nečlenskej krajiny EÚ, dokonca len 4 % z dividend (pri spoločnosti typu AG)⁴. Zaujímavý príklad je ďalší člen EÚ a zároveň daňový raj – Malta. Tamajšia vláda inšpirovaná úspechom daňových rajov zaviedla v roku 1989 možnosť zakladať offshore spoločnosti. Táto možnosť bola zrušená v roku 1994 aj pod vplyvom začínajúceho sa prístupového procesu do Európskej únie. Maltské inštitúcie však objavili spôsob, ako zachovať výhody daňového raja, a pritom neprísť do konfliktu s legislatívou EÚ. Imputačný daňový systém umožňuje minimalizovať daňové zaťaženie maltských spoločností vlastnených nerezidentmi až na 0 %. Maltská spoločnosť síce podlieha sadzbe dane zo zisku až vo výške 35 %, systémom refundácií a zápočtov je väčšina dane vrátená na úrovni akcionárov (v závislosti od druhu príjmu sa tak efektívne zdanenie maltských spoločností vlastnených nerezidentmi pohybuje v intervale 0 % až 6,25 %)⁵.

Slovensko so svojimi 19 % je však tiež zaujímavou krajinou pre mnohé zahraničné firmy. Webportál newint.org, sa v jednom svojom článku venoval daňovým rajom a podnikom, ktoré využívajú nižšie daňové zaťaženie v iných krajinách. Zo zoznamu FTSE 100 pôsobí v Slovenskej republike 19 inštitúcií. Tie tu majú založených celkovo 48 menších firiem:⁶

⁴ <http://www.akontslovakia.sk/sk/zakladanie-offshore-a-onshore-spolocnosti>

⁵ <http://www.epi.sk/Main/Default.aspx?Template=/Main/TArticles.ascx&phContent=/Main/ArticleShow.ascx&ArtID=2701&LngID=0&CatID=64>

⁶ <http://www.newint.org/blog/2011/10/18/tax-havens-use-by-ftse-companies-corporations/>

Tab. 2 – Pôsobenie firiem zo zoznamu FTSE 100 na Slovensku

Firma	Počet založených podnikov
Associated British Foods	1
Astrazeneca	1
British Petroleum (BP)	2
British American Tobacco	1
BT Group	1
G4S	7
GlaxoSmithKline	2
IMI	1
Imperial Tobacco Group	1
Intercontinental Hotels Group	1
Marks and Spencer Group	1
Rectitt Benckiser Group	1
Royal Dutch Shell	2
Sabmiller	4
Smiths Group	1
Tate & Lyle	4
Tesco	6
Unilever	1
WPP	9

Zdroj informácií: <http://www.newint.org/blog/2011/10/18/tax-havens-use-by-ftse-companies-corporations/>

Tak ako niektoré zahraničné spoločnosti zakladajú svoje firmy na Slovensku, tak i slovenské podniky zakladajú ďalšie firmy v iných daňových rajoch. Ich cieľom je väčšinou dosiahnuť ešte nižšie daňové zaťaženie, ako je tomu u nás, prípadne skryť svoje reálne príjmy pred štátom a spoločnosťou.

Založenie spoločnosti v daňovom raji pritom nie je drahou záležitosťou. Nielen vo svete, ale i na Slovensku existuje viacero firiem, ktoré sa tejto činnosti venujú. Tu je cenník jednej z nich:

Tab. 3 – Cenník za založenie spoločnosti v daňovom raji

Krajina – daňový raj	Cena - založenie	Cena – ďalšie roky
Seychely	650 €	450 €
Belize	850 €	500 €
Svätý Vincent a Grenadíny	900 €	550 €
Dominikánska republika	1000 €	650 €
USA (vybrané štáty)	800 €	550 €
Veľká Británia (Ltd.)	650 €	300 €

Zdroj: <http://www.companysolutions.sk/cennik>

Náklady na založenie spoločnosti v daňových rajoch sú minimálne. Môže si ju dovoliť zaplatiť takmer každá spoločnosť, ktorá sa tak rozhodne. Tieto minimálne poplatky na jednej strane však na strane druhej znamenajú obrovské daňové úniky pre krajiny, v ktorých firmy

reálne pôsobia. Tie by inak mohli vybrať na daniach, využiť ich na podporu vlastnej ekonomiky a boj s krízou.

Podľa zistení denníka The Guardian, z októbra 2011, využíva daňové raje dokonca 98 zo 100 najväčších spoločností, ktoré sa obchodujú na London Stock Exchange (index FTSE 100)⁷. V krajinách, ktoré možno označiť za daňové raje majú dokopy založených až 8 492 spoločností.

Boj Európskej únie a najmä jej najsilnejších členov, ako sú Nemecko a Francúzsko, s daňovými rajmi sa zintenzívňuje. Francúzsky prezident Nicolas Sarkozy dokonca prehlásil: „Nový systém regulácie by bez sankcií nemal zmysel“⁸. Tvrdí, že európske krajiny spoločne zostavili list daňových rajov a sankcií, ktoré im hrozia za to, ak budú pokračovať v tom čom sa hovorí „bezohľadná finančná aktivita“. Zároveň daňové raje varoval, že v prípade pokračovania vo svojej politike s nimi medzinárodné spoločenstvo prestane spolupracovať. Vyjadril sa tak na záver dvojdnového summitu skupiny G20, pričom za jednu z krajín, ktoré sa podľa neho nechcú vzdať nadštandardného bankového tajomstva, označil aj Švajčiarsko a Lichtenštajnsko⁹. Podobne si vyjadrila i nemecká kancelárka Angela Merkelová: „V porovnaní s washingtonským akčným plánom, máme oveľa jasnejší postoj pri stíhaní daňových rajov“¹⁰.

Záver

V budúcnosti možno predpokladať zintenzívnenie boja Európskej únie a najmä OECD proti daňovým rajom a daňovým únikom. Táto požiadavka získa na dôležitosť najmä v súvislosti s celosvetovou hospodárskou krízou a potrebou mnohých štátov zefektívniť proces výberu daní a obmedziť šedú ekonomiku na minimum. Krajiny, ktoré sú označované ako daňové raje sa dostanú pod ešte väčší tlak na vyzradenie informácií, ktoré boli doposiaľ považované za dôverné. Bude na ne tiež vytváraný väčší nátlak na harmonizovanie ich daňových politík s okolitými krajinami.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že takémuto tlaku rýchlo podľahnú. Je však nutné si uvedomiť, že takýto systém uplatňujú už dlhodobo a doposiaľ sa nepodarilo ich prinútiť k žiadnym významným zmenám. Prečo by sa tak malo udiať v budúcnosti? So svojou daňovou politikou získavajú konkurenčnú výhodu pre svoju vlastnú ekonomiku a ak kapitál offshore spoločností odmietnu ony, nájde sa množstvo iných krajín, ktoré si ho bez problémov rozdelia.

Použitá literatúra:

1. http://en.wikipedia.org/wiki/Tax_haven (29. 11. 2011)
2. <http://hnonline.sk/ekonomika/c1-19240440-europska-komisia-ide-proti-danovym-rajom> (30. 11. 2011)
3. http://m.tvnoviny.sk/index.php?article_id=611981 (1. 12. 2011)

⁷ <http://www.guardian.co.uk/business/2011/oct/11/ftse-100-subsiaries-tax-havens>.

⁸ <http://www.euractiv.sk/ekonomika-a-euro/clanok/europski-lidri-za-prisnejsiu-financnu-regulaciu-a-boj-proti-danovym-rajom-012293>.

⁹ http://m.tvnoviny.sk/index.php?article_id=611981.

¹⁰ <http://www.euractiv.sk/ekonomika-a-euro/clanok/europski-lidri-za-prisnejsiu-financnu-regulaciu-a-boj-proti-danovym-rajom-012293>.

4. <http://podnikanie.etrend.sk/podnikanie-firemne-financie/danove-raje-bezodna-diera-v-tropoch.html> (29. 11. 2011)
5. <http://www.akontslovakia.sk/sk/zakladanie-offshore-a-onshore-spolocnosti> (29. 11. 2011)
6. <http://www.companyconsulting.sk/offshore-zahranicne-spolocnosti> (29. 11. 2011)
7. <http://www.companysolutions.sk/cennik> (25. 11. 2011)
8. <http://www.epi.sk/Main/Default.aspx?Template=/Main/TArticles.ascx&phContent=/Main/ArticleShow.ascx&ArtID=2701&LngID=0&CatID=64> (29. 11. 2011)
9. <http://www.euractiv.sk/ekonomika-a-euro/clanok/europski-lidri-za-prisnejsiu-financnu-regulaciu-a-boj-proti-danovym-rajom-012293> (29. 11. 2011)
10. http://www.euractiv.sk/podnikanie-v-eu/zoznam_liniek/financna-regulacia-agenda-eu-000236 (28. 11. 2011)
11. <http://www.geographictravels.com/2007/12/tax-havens-around-world.html> (25. 11. 2011)
12. <http://www.guardian.co.uk/business/2011/oct/11/ftse-100-subsidiaries-tax-havens> (25. 11. 2011)
13. <http://www.oecd.org/dataoecd/38/14/42497950.pdf> (25. 11. 2011)
14. http://www.oecd.org/document/23/0,3343,en_2649_33745_30575447_1_1_1_1,00.html (25. 11. 2011)
15. <http://www.newint.org/blog/2011/10/18/tax-havens-use-by-ftse-companies-corporations/> (25. 11. 2011)

Kontakt

Ing. Peter Badura, PhD.

Katedra podnikových financií
Fakulta podnikového manažmentu
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava

Vít'azoslav Balhar
Vítězslav Balhar

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
OBCHODNÁ FAKULTA
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

HĽADANIE NOVÉHO UKAZOVATEĽA KVALITY EKONOMICKÉHO ROZVOJA PRE 21. STOROČIE

Abstrakt

Obsahom príspevku je hľadanie nového indikátora kvality produkovaných služieb a tovarov jednotlivých krajín globálnej ekonomiky aj kvality života – namiesto doteraz používaného hlavného ukazovateľa – hrubého domáceho produktu, ktorý by mal už byť nahradený kvalitatívnejším ukazovateľom. V záverečnej časti autori hodnotia navrhované nové indikátory OSN, medzinárodných organizácií aj orgánov Európskej únie.

Kľúčové slová: ukazovateľ HDP, kvalita ekonomiky a života, hľadanie nového ukazovateľa.

Abstract

The paper deals with seeking the new national success indicator for measuring of all the services and goods a country produces - as a gauge of national success in rising living standards and also for measuring the quality of life.

In the first part the authors present the GDP as the world's main indicator of success in economy and also in rising living standards. Seeking the new success indicator for 21. century is described in the final part of the article.

Keywords: indicator GDP, the quality of economy and living standard, seeking the new indicator.

Dvadsiate storočie možno považovať v kvalitatívnom rozvoji ľudstva za najvýznamnejšie – v rozvoji populácie, kvality života, vedy a techniky, v nástupe svetovej ekonomickej globalizácie, súčasne však aj svojimi hroznými apokalypsami dvoch svetových vojen, tiež však ničením prírody až hrozbou zmeny klímy Zeme.

Najvýznamnejšou skutočnosťou 20. storočia je dynamika rastu svetovej populácie až na štvornásobok. Najvyšší rozsah zvýšenia však zaznamenala svetová ekonomika: výroba tovarov a služieb sa zvýšila na neskutočný 40-násobok, spotreba energie vzrástla 13-násobne, spotreba vody až 10-násobne.¹

Osobitne významný je rozvoj globálnej ekonomiky v celej druhej polovici 20. storočia – charakteristický v podstate bezkrízovým rozvojom vedy, techniky aj ekonomiky a vo vyspelých štátoch aj rastom kvality života vrátane ekonomických progresov viacerých rozvojových štátov – osobitne v Ázii: Čína, Južná Kórea, India, Brazília a ďalšie krajiny.

Rozhodujúcim meradlom všetkých týchto úspechov v rozvoji ekonomiky, finančnej sféry, sociálno-ekonomických rozvojových prínosov aj rastu kvality života jednotlivých

¹ PATTEN, Chris. Project syndicate. Preklad David Daruč. www.idnes.cz.

štátov – najmä ich nadnárodných firiem – ako hlavných aktérov využívajúcich konečné prínosy vo forme ziskov v tvorbe globálneho kapitálu – boli a sú doteraz peniaze – konkrétnejšie svetové peniaze – formujúce sa v osobitne významný ukazovateľ a rozhodujúci produktívny faktor – KAPITÁL.

Základný ukazovateľ merania všetkých uvedených, ako aj ďalších úspechov, prípadne aj neúspechov vo vývoji 20. storočia - ako aj 21. storočia – bol ekonomickou vedou konštruovaný ukazovateľ HRUBÝ DOMÁCI PRODUKT (HDP), resp. HRUBÝ NÁRODNÝ PRODUKT (HNP) / GROSS DOMESTIC PRODUCT (GDP), resp. GROSS NATIONAL PRODUCT (GNP).

HDP vyjadruje a sleduje hodnotu outputu služieb a tovarov v určitej danej krajine za jeden kalendárny rok. HNP prezentuje hodnotu outputu služieb a tovarov občanov daného štátu aj v zahraničí. V podstate tieto údaje prezentujú hodnoty vyprodukované v určitej krajine, resp. veličiny hodnôt vytvorené občanmi danej krajiny. Prezentujú tak úspech krajiny v tvorbe služieb a tovarov v rámci globálnej ekonomickej sféry. Produkcia služieb a tovarov je súčasne meradlom národného úspechu vo zvyšovaní kvality života obyvateľov danej krajiny.

Následne môžeme uviesť príklad USA ako najvyspelejšej krajiny globálneho sveta, ktorá v produkcii služieb a tovarov v globálnej ekonomike zaujímala v 20. storočí prvé miesto a zvýšila od 70-tych rokov počet nových pracovných miest do konca storočia. O celých 57 miliónov. V Európskej únii v tom istom období vzrástol počet pracovných miest len o 4 milióny.² Z uvedeného príkladu je zrejmé, že zvýšený počet pracovných miest jednoznačne zvýšil tvorbu outputu, t.j. služieb a tovarov. Podstatný však bol v tomto období prínos v ekonomike vyspelých štátov najmä aplikáciou vynálezov a progresívnej techniky v ekonomike v smere zvýšenia produktivity národnej práce.

Dvadsať prvé storočie prináša v rámci globálneho sveta zásadné zmeny 11. septembra 2001 útokom globálneho terorizmu priamo proti USA. Nastáva desaťročie „strachu z Al-Kajdy“ s nesmierne náročnou vojnou USA a Západu proti globálnemu terorizmu, ktorá západné krajiny finančne vyčerpávala až ku vzniku globálnej dlhovej krízy Severnej Ameriky a Západnej Európy – vrátane obrovských recesií v rokoch 2007-2009 a 2011-2012.

V tomto prvom desaťročí 21. storočia sa globálny svet zásadne zmenil aj v prospech ekonomických úspechov Číny, ktorá sa v roku 2009 stala prvým exportérom globálneho sveta a v nasledujúcom roku predstihla Japonsko. V súčasnosti zaujíma druhé miesto sveta – po USA – v produkcii služieb a tovarov.

Nové storočie zaznamenalo aj postup rozvojového sveta k jeho dominante tvorby služieb a tovarov. Skupina krajín BRICS – Brazília, India, Čína a Juhoafrická únia – postúpila v tvorbe svetového produktu – globálneho hrubého domáceho produktu z 8,4 % na 18,6 %. Prvenstvo rozvojového sveta v tvorbe globálneho HDP je pre prvú polovicu 21. storočia jednoznačné.

V tejto súvislosti stále viac silnejú tendencie k hľadaniu nového vhodnejšieho ukazovateľa rozvoja svetového hospodárstva, ktorý by mohol nahradiť HDP, resp. HNP. Využitie by mali byť ukazovatele OSN z oblasti kvality života – napr. dĺžka života, význam zdravého životného prostredia (peniaze predsa nemôžu znamenať absolútne všetko). Významná je tiež skutočnosť prvej a neočakávanej finančnej aj hospodárskej krízy tohto nového storočia, kedy rast HDP v krízových štátoch Západu je len minimálny (takže nie je sa čím v podstate prezentovať).

Prvé pokusy realizovať náhradu indexu HDP sa uskutočnili už od začiatku 70-tych rokov 20. storočia v USA na University of Pensylvania pod vedením ekonóma Richarda Easterlina v projekcii názoru: zdravie, spokojnosť, šťastie sú často významnejšie ako peniaze

² KOTKIN, Josif. French Subarbia. The Wall Street Journal, 8. 11. 2005, s. 15.

a HDP. Následne koncom prvého desaťročia v roku 2010 premiér Veľkej Británie David Cameron a francúzsky prezident Nicolas Sarkozy odporúčali pre vzájomné porovnanie ekonomickej úrovne a jej kvality nový index „blahobytu“ – Well-being Index – zahrňujúci aj významné faktory kvality života: voľný čas, zdravie, celková dĺžka života, zdravé životné prostredie.

Praktický príklad tohto nového vzájomného porovnania „Well-being Indexu“ s „Indexom HDP per capita“ medzi vybranými krajinami sveta – hodnoty sú odvodené od úrovne USA ako 100 %³ :

Tabuľka č. 1 Vzájomné porovnanie Indexu Well-being s Indexom HDP per capita Vybraných krajín s úrovňou USA = 100 %

	Krajina	Well-being Index	Per capita HDP Index
1.	USA	100,0	100,0
2.	Nemecko	98,0	74,0
3.	Francúzsko	97,4	70,1
4.	Japonsko	91,5	72,4
5.	Hongkong	90,0	82,1
6.	Taliansko	89,7	69,5
7.	Veľká Británie	89,0	69,8
8.	Singapur	43,6	82,9
9.	Južná Kórea	29,7	47,1
10.	Mexico	17,4	25,9
11.	Brazília	12,2	21,8
12.	Rusko	8,6	20,9
13.	Thajsko	7,1	18,4
14.	Indonézia	6,6	10,8
15.	Čína	5,3	11,3
16.	Južná Afrika	4,4	21,6
17.	India	3,5	6,6
18.	Botswana	1,8	12,9
19.	Malawi	0,4	2,9

Z uvedených údajov možno vysloviť názor, že vo vyspelých krajinách spokojnosť obyvateľstva prevyšuje v podstate hodnoty indexu HDP. Na druhej strane v rozvojovom svete vzájomné porovnanie uvedených indexov prezentuje pomerne značnú nespokojnosť obyvateľstva so svojím životným postavením aj celkovým osudom so všeobecne nízkou úrovňou kvality života.

Túto skutočnosť odráža aj ľudové hnutie v arabských rozvojových krajinách severnej Afriky aj Blízkeho a Stredného východu proti nadvláde elít aj všeobecnej chudobe v týchto krajinách (pri súčasnom TV sledovaní kvality života vo vyspelých krajinách západného sveta). V tejto súvislosti treba uviesť, že jeden z najnižších indexov kvality života prezentuje Čína, kde nielen historické podmienky spôsobujú problémy kvality života širokých vrstiev obyvateľstva s malou perspektívou ich prekonania.

³ Údaje rok 2000

Zdroj: KLENOW, Peter – JONES, Charles. Stanford University, 2004.

Citácia: The Wall Street Journal, 10. 1. 2011, s. 4.

Paradoxom týchto kvalitatívnych hodnotení kvality života sú napokon aj samotné USA, kde za posledných 40 rokov sú vo všeobecnosti americké ženy jednoznačne menej šťastné ako ich predchodkyne v druhej polovici 20. storočia a najmä rodiny s deťmi v porovnaní s rodinami bez potomkov.

Návrhy nových indexov kvality života Organizáciou spojených národov, medzinárodnými organizáciami a orgánmi Európskej únie. Na prvom mieste je to OSN, ktorá v druhej polovici 20. storočia formovala a pravidelne publikuje nový index merania kvality života jednotlivých členských štátov. Zahŕňa predovšetkým výšku príjmov obyvateľstva danej krajiny s významným doplnením dĺžky života a dĺžky vzdelania. Názov daného indexu Index ľudského rozvoja – Human Development Index (HDI).

Konkrétny príklad tohto indexu HDI za rok 2005: 1/ Island, 2/ Nórsko, 3/ Austrália, 4/ Kanada, 5/ Írsko, 32/ Česká republika, 42/ Slovensko.⁴ V roku 2011 vydáva svoj nový index kvality života aj Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD) pod názvom „Index lepšieho života“ – „Better Life Index“. OECD navrhuje merať kvalitu života pomocou 11 kritérií rôznych štatistík životnej úrovne, konkrétne: úroveň bývania, finančných príjmov, spokojnosti so životom, kvalitu medziludských vzťahov, zdravie, zdravé životné prostredie vrátane ďalších subjektívnych faktorov.

Vlastnú metodiku však ponecháva na subjektívnom hodnotení návštevníkov svojho portálu a záleží len od nich akú váhu voľby merania pre jednotlivé kritériá stanovia. Prakticky objektivita merania kvality života je tak jednoznačne subjektívna bez možnosti objektívneho použitia v praxi.

V rámci Európskej únie Európska komisia vypracovala svoj index kvality života pod názvom „Okrem HDP“ („Beyond GDP“), ktorý zahŕňa okrem príjmov a bohatstva celý rad ďalších kvalitatívnych ukazovateľov. V tejto súvislosti treba uviesť aktívnu spoluprácu slovenských odborníkov v objektívnom hodnotení kvalitatívnej úrovne kvality života obyvateľov Slovenska.

Konkrétne poradie kvalitatívnych ukazovateľov kvality života na Slovensku je podľa oficiálnych údajov OECD nasledovné:⁵

1/ Životné prostredie	7/ Spokojnosť so životom
2/ Vzdelávanie	8/ Výška príjmov a bohatstva
3/ Verejná bezpečnosť	9/ Úroveň verejnej správy
4/ Zladenie práce a života	10/ Pracovné príležitosti
5/ Medziludské vzťahy	11/ Zdravie
6/ Úroveň bývania	

K záveru prezentácie nových indexov kvality života treba uviesť značnú subjektivitu využitia týchto indexov v praktickom ekonomickom porovnávaní. Klasický index porovnávania – využívaný vyše 60 rokov: hrubý domáci produkt (HDP) – je stále vhodnejší a presnejší v hospodárskej praxi.

Súčasnú kritické názory smerujú len k jeho obsahu, a to najmä vo finančnej sfére, kde vo svojich prezentáciách zahŕňa často aj virtuálne veličiny „nových finančných derivátov“.

Následne predkladáme inšpirujúce porovnanie kvalitatívnych aspektov ekonomickej úrovne 27 členských štátov Európskej únie klasickým hodnotiacim indexom hrubého

⁴ The Economist, Svet v číslach 2009.

⁵ LEHUTA, Michal. Dost' bolo HDP. Trend 22, 2. 6. 2011, s. 10-11.

domáceho produktu (HDP) v ekonomickom rozvoji Európskej únie za rok 2010 s rokom 2009.⁶

Tabuľka č. 2 Krajiny Európskej únie s HDP nad priemerom Európskej únie 100 %

1. Luxembursko	283	medziročná zmena v %	+9
2. Holandsko	134		+3
3. Dánsko	125		+4
4. Írsko	125		-2
5. Rakúsko	125		+1
6. Švédsko	123		+4
7. Nemecko	119		+3
8. Belgicko	118		+2
9. Fínsko	116		+3
10. Veľká Británia	112		0
11. Francúzsko	107		0
12. Španielsko	101		-2
13. Taliansko	100		-4
14. Cyprus	98		0
15. Grécko	89		-5
16. Slovinsko	87		-1
17. Malta	83		+2
18. Portugalsko	81		+1
19. Česko	80		-2
20. Slovensko	74		+1
21. Maďarsko ^{7/}			
22. Estónsko ^{7/}			
23. Poľsko ^{7/}			
24. Litva ^{7/}			
25. Lotyšsko ^{7/}			
26. Rumunsko	45		0
27. Bulharsko	43		-1

Z prezentovaných údajov vyplýva, že Slovensko dosahuje $\frac{3}{4}$ ekonomickej výkonnosti priemeru Európskej únie a v sledovanom období si svoju pozíciu kvalitatívne ďalej vylepšilo. Na rozdiel od Slovenska Česká republika vo svojej ekonomickej kvalitatívnej úrovni poklesla o 2 % v sledovanom roku 2010.

Záverom treba uviesť, že enormné úspechy a prvenstvo Luxemburska, napriek jeho skutočnej kvalitatívnej úrovni v Európskej únii, spôsobujú ďalšie faktory, napr. pomerne vysoké percento kvalifikovaných zamestnancov zo susedných štátov vo finančnom sektore, čo následne v štatistikách vyčíslí menší počet vlastného obyvateľstva s vysokou kvalitatívnou úrovňou.

⁶ Vlastná konštrukcia s využitím štatistických údajov EÚ 2009, 2010. Krajiny Európskej únie s HDP pod priemerom Európskej únie 100 %.

⁷ Presné údaje za uvedené krajiny nie sú dostupné.

Použitá literatúra:

1. BALHAR Vítězslav. Dejiny svetového hospodárstva. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2011.
2. DUDÁŠ, Tomáš. Svetová ekonomika – sektorový aspekt. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2009.
3. FERGUSON, N. Colossus. Praha : Nakladatelství Dokořán, 2005.
4. JENÍČEK, V. – FOLTÝN, I.: Globální problémy a světová ekonomika. Praha : C. H. Beck, 2003.
5. LIPKOVÁ, Ľudmila a kol. Európska únia. Bratislava : Sprint vfra, 2006.
6. ŠIKULA, Milan. Globalizácia – rázcestie civilizácie. Ekonomický časopis, ISSN Roč. 57, č. 8(2009).
7. The Economist 2009, 2010, 2011.
8. The Wall Street Journal Europe, 2009, 2010, 2011
9. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2010, 2011-12-13
10. WORKIE, T. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky. Bratislava : Reprint, 2008.

Kontakt

prof. Ing. Vítězslav Balhar, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita

Dolnozemska 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: balhar@euba.sk

Ing. Vítězslav Balhar, PhD.

Katedra marketingu

Obchodná fakulta

Ekonomická univerzita

Dolnozemska 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: balhar@euba.sk

Lubomír Billy

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

IMIGRAČNÁ POLITIKA NEMECKA¹

Abstrakt

Imigračná politika Nemecka sa dlhé obdobie opierala o diskriminačný model zavedený po druhej svetovej vojne. V predkladanom článku autor analyzuje vývoj migračných pohybov od 17. storočia, no venuje sa najmä systému gastarbeiterov, keď si v roku 2011 Nemecko pripomenulo 60. výročie od príchodu prvých pracovníkov z Turecka – najväčšej prisťahovaleckej skupiny. Článok poukazuje na desaťročia pretrvávajúce problémy Nemecka s nedostatkom pracovnej sily a jeho faktickú odkázanosť na príchod zahraničných pracovníkov až doteraz. Článok je doplnený aj o zmeny v nemeckej imigračnej politike a zastúpenie tejto témy v politickom boji.

Kľúčové slová: gastarbeiter, neimigračná krajina, nedostatok pracovnej sily, povolenia.

Abstract

Germany's immigration policy has been for many years based on discrimination model introduced after World War II. In the present article the author analyses the evolution of migration movements from 17th century, but in particular a system of guestworkers, when in 2011 Germany marks the 60th anniversary of the Turkey workers arrival to Germany – the biggest immigrants group. The article refers to the decade of persistent problems of Germany's labour shortage and its de facto reliance on the arrival of foreign workers until now. The article is accompanied by a change in German immigration policy and the representation of this theme in the political struggle.

Key words: guestworkers, not an immigration country, labour shortage, permissions.

História imigrácie do Nemecka

Nemecko predstavuje so svojimi neustále sa meniacimi hranicami a komplikovanou históriou zaujímavý predmet skúmania migračných tokov. Už v 17. storočí bol na území dnešného Nemecka zavedený systém „Peuplierung“, ktorý zabezpečoval sťahovanie obyvateľov do menej osídlených území krajiny. Po 30-ročnej vojne sa tisíce obyvateľov presťahovalo do strednej a južnej Európy, ďalšie vlny emigrácie smerovali do Spojených štátov.² Zaoceánska migrácia sa zrýchlila najmä v rokoch 1816-1914, keď sa do Spojených štátov vysťahovalo vyše 7 miliónov obyvateľov, ku koncu 19. storočia tvorili pruskí prisťahovalci dokonca najvyšší podiel medzi všetkými imigrantmi. Intenzívne migračné toky boli zapríčinené reštrukturalizáciou pruskej ekonomiky a jej prechodom z agrárnej na

¹ Príspevok bol publikovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0280/11 „Prisťahovalectvo a politicko-ekonomická diverzifikácia Európy“.

² BADE, J.K. – EMMER, C.P. – LUCASSEN, L. – OLTMER, J.: *Enzyklopädie Migration in Europa*. Ferdinand Schöningh Verlag, 2008. ISBN 978-3-506-75632-9. s. 152.

priemyselne orientovanú. Ku koncu 18.storočia sa však z Pruska stáva skôr tranzitné miesto, najmä pre emigrantov zo strednej a východnej Európy smerujúcich do Spojených štátov.

Nemecké vystažovalstvo sa podarilo pribrzdiť rozvojom pruskej ekonomiky a ekonomickým rastom. Prichádza k migrácii v rámci krajiny, predovšetkým do hlavných priemyselných zón. Domáca pracovná sila nestíhala pokryť potreby ekonomiky, preto sa pozornosť upriamila na príchod pracovníkov z východnej Európy, predovšetkým z Poľska. Pritom však vtedajšie Prusko riešilo dilemu – potrebu pracovníkov, na druhej strane politický problém stelesnený v strachu z možnej poľskej revolučnej nálady. Kritická situácia s nedostatkom pracovníkom sa ku koncu 19. storočia nakoniec vyriešila kompromisom, ktorý umožňoval príchod predovšetkým poľských pracovníkov, ale len ako sezónnych. Na ich kontrolu boli zavedené tvrdé opatrenia – mali povinnosť legitimizácie a návratu domov v obdobiach mimo sezóny. Poľskí pracovníci sa však nikdy nevnímali ako prisťahovalci – ale len ako zahraniční sezónni pracovníci. Mnohým sa však aj napriek prísnyim opatreniam podarilo ostať pracovať v Prusku aj po skončení sezónnych prác.

Nedostatok pracovnej sily sa prejavoval aj počas prvej svetovej vojny, predovšetkým v oblastiach poľnohospodárstva, zbrojárskeho priemyslu a v baníctve. Pracovné miesta sa zaplňali vojnovými zajatcami, resp. pracovníkmi z obsadených oblastí. Aj vďaka prínosu cudzích pracovníkov mohlo nemecké hospodárstvo fungovať tak dlho počas prvej svetovej vojny a zabezpečovať akcieschopnosť pruskej armády. Obdobie prvej svetovej vojny bolo tak z hľadiska prisťahovalctva charakteristické predovšetkým nacionalizmom a vytlačaním imigrantov.

Po prvej svetovej vojny pretrvávala vo Weimarskej republike stále obranná politika voči poľskému prisťahovalctvu, založená na strachu z ohrozenia vnútornej a vonkajšej bezpečnosti, pre hospodárstvo, pracovný trh, spoločnosť ako aj nemeckú kultúru.³ V povojnových rokoch sa stále zdôrazňovala myšlienka ochrany domáceho pracovného trhu a vnímanie prisťahovalctva len ako možnosti nahradenia domácej pracovnej sily na neobsaditeľných pozíciách. Po prevzatí moci v roku 1933 a reštrikčných opatreniach sa počet imigrantov naďalej znižoval, čo malo úzky súvis aj s vtedajšou nacionalistickou politikou a vnímaním cudzích pracovníkov ako „ohrozovateľov čistoty krvi“ a nebezpečenstvo prílišného cudzineckého vplyvu.⁴

V prvých rokoch Weimarskej republiky sa opäť zrýchlila nemecká emigrácia do Spojených štátov, ale aj do Holandska. Ďalším povojnovým migračným problémom bolo asi 10 miliónov ľudí v Európe, ktorí na základe mierových zmlúv nedobrovoľne zmenili bydlisko. Vďaka zmenám hraníc v Európe tak Weimarská republika získala vyše 850 tisíc nových obyvateľov.

V období druhej svetovej vojny bolo pre potreby nemeckej armády donútených pracovať vyše 8 miliónov cudzincov, z toho 2 milióny boli vojnoví zajatci, zahraniční pracovníci tak na konci vojny tvorili až štvrtinu všetkých pracovníkov v nemeckom hospodárstve. Situácia po druhej svetovej vojne súvisela najmä s presídlením nemeckých obyvateľov z krajín strednej a východnej Európy a na druhej strane ukončenie vojny prinieslo aj počet vyše 12-14 miliónov vysídlených. Majoritu z nich sa úspešne podarilo presídliť späť do domovských krajín, no cca 3, 8 milióna obyvateľov ostalo na území vtedajšieho západného a východného Nemecka. Kým na konci 19. storočia a v prvej polovici 20. storočia bolo Nemecko emigračnou krajinou, obrat nastáva v 50.-tych rokoch, keď sa Nemecko stáva

³ BADE, J.K. – EMMER, C.P. – LUCASSEN, L. – OLTMER, J.: *Enzyklopädie Migration in Europa*. Ferdinand Schöningh Verlag, 2008. ISBN 978-3-506-75632-9. s. 140.

⁴ BADE, J.K. – WEINER, M.: *Migration past, migration future: Germany and the United States*. Berghahn Books, 1997. ISBN 97815718111257. s. 112.

jednou z najvýznamnejších európskych imigračných krajín. Okrem systému gastarbeiterov k tomu však prispel aj návrat vysídlencom z krajín strednej a východnej Európy a prijatie azyľantov.

Schmidt a Zimmerman⁵ rozdelili povojnovú históriu nemeckej migrácie na 4 obdobia: V prvom období – povojnovom prispôsobovaní v rokoch 1945-1954 prišlo do krajiny vyše 8 miliónov Nemcov, ktorí odišli z krajín strednej a východnej Európy. Ďalšie 4 milióny Nemcov ostali v týchto krajinách, mnohí aj kvôli reštrikčnej emigračnej politike, ktorá im zabráňovala vysťahovať sa. Od roku 1950 až do postavenia Berlínskeho múru 2,6 milióna východných Nemcov prešlo do západného Nemecka.

Druhá fáza sa datuje v období 1955-1973, kedy nemecká ekonomika bojovala s nedostatkom pracovnej sily. V tomto období sa začal intenzívny nábor nových pracovníkov aj cez pobočky jednotlivých pracovných agentúr v krajinách južnej Európy. Kým v roku 1955 bolo v krajine len niečo vyše pol milióna cudzincov, predstavujúci 0,9 % celkového obyvateľstva, v roku 1973 ich počet dosiahol takmer 4 milióny, čo predstavovalo 6,4 %-tný podiel. Aj napriek masívnemu nárastu počtu imigrantov v krajine, sa nezamestnanosť znížila z 2,6 % v roku 1959 na 0,8 % v roku 1971.⁶

System gastarbeiterov

Po druhej svetovej vojne a obnovení ekonomického rastu sa opäť prejavila závislosť nemeckého hospodárstva na zahraničnej pracovnej sile, ktorý spustil nábor zahraničných pracovníkov – gastarbeiterov. Do roku 1961 bol ešte nedostatok pracovnej sily kompenzovaný príchodom imigrantov z východného Nemecka, po postavení Berlínskeho múru už išlo o príchod pracovníkov z krajín južnej Európy. V období rokov 1961 až 1973, keď projekt gastarbeiterov zastavila svetová kríza, sa zvýšil počet zahraničných pracovníkov z 550 tisíc na 2,6 milióna. Celkovo prišlo od roku 1950 do roku 1973 do Nemecka vyše 14 miliónov pracovníkov, z toho 11 miliónov sa vrátilo späť to vlasti. Zvyšné 3 milióny ostali v krajine a priviedli si so sebou aj svoje rodiny. Nemecko uzatváralo dohody o náboře pracovníkov nasledovne: Taliansko (1955), Turecko (1961), Maroko (1963), Portugalsko (1964), Tunisko (1965) a Juhoslávia (1968), pričom dohody s Marokom a Tuniskom nevstúpili do platnosti. V prvých rokoch prichádzalo najviac pracovníkov z Talianska, Španielska a Grécka, v 70.-tych rokoch ich nahradili hlavne pracovníci z Juhoslávie a Turecka. Do roku 1968 prišlo do krajiny 1,8 milióna ľudí, z toho sa na základe pracovného lákania cudzincov zamestnalo vyše milióna. Počas ďalších piatich rokov do zastavenia regrutovania cudzincov na pracovný trh dosiahol celkový počet cudzincov v Nemecku 2,6 milióna. Najviac ich za toto obdobie prišlo do krajiny z Turecka (605 tisíc), z Juhoslávie (550 tisíc), Talianska (450 tisíc), Grécka (250 tisíc) a Španielska (195 tisíc). Celkový počet prisťahovalcov za toto obdobie však prevyšoval 4 milióny.⁷

Pojem gastarbeiter znamená „pracovno-sociálnu klasifikáciu s dôrazom na nevyučených, resp. vyučených pracovníkov, prevažne v centrálnych oblastiach industriálnej výroby.“⁸, v 70.-tych rokoch dosahoval podiel gastarbeiterov na celkovej pracovnej sile 75 %. Zastavenie systému gastarbeiterov v roku 1973 nepriniesol len ich celkový pokles, ale aj znížil fluktuáciu zahraničných pracovníkov v Nemecku. Tým by totiž po návrate domov

⁵ ZIMMERMANN, F.K.: *European Migration: What do we know?*. 2005. ISBN 9780199257355. s. 150.

⁶ ZIMMERMANN, F.K.: *European Migration: What do we know?*. 2005. ISBN 9780199257355. s. 152.

⁷ KLUSMEYER, B.D., PAPADEMETRIOU, G.D.: *Immigration policy in the Federal Republic of Germany: negotiating membership and remaking the nation*. Berghahn Books, 2009. ISBN 9781845456115. s. 68.

⁸ GREEN, S.: *The politics of exclusion*. Manchester University Press, 2004. ISBN 9780719065880. s. 33.

hrozilo, že im nebude opätovne umožnené pracovať v Nemecku, preto sa mnohí z nich rozhodli ostať natrvalo v Nemecku. Počet nových gastarbeiterov sa tak výrazne znížil, na druhej strane počet pôvodných hosťujúcich pracovníkov, ktorí sa okrem toho do krajiny priviedli aj svoje rodiny, narástol – z gastarbeiterov sa tak stali prisťahovalci.

Systém regrutovania gastarbeiterov fungoval nasledovne: firma poskytla pracovné ponuky, ktoré boli schvaľované a posielané do pobočiek náborových inštitúcií v dotknutých krajinách. Tie následne vyberali vhodných kandidátov, pričom im musela byť ponúknutá rovnaká mzda ako domácemu obyvateľstvu. Za sprostredkovanie a nájdenie pracovníka platili firmy poplatok a zároveň mali zabezpečiť zahraničným pracovníkom ubytovanie. Druhou možnosťou získať zamestnanie v Nemecku bolo obrátiť sa priamo na nemecké veľvyslanectvo vo svojej krajine. Systém gastarbeiterov bol založený na dočasnej a regulovanej migrácii počas ekonomických cyklov. Tá mala zabezpečiť dostatok pracovníkov v čase konjunktúry a zase ich návrat v čase recesie. Okrem toho sa regulácia tohto typu imigrácie opierala o kvóty, povolenia len pre určité odvetvia a obmedzenia pobytu zvyčajne na jeden rok.

Mnoho prisťahovalcov tak žilo v spoločenskom paradoxe – ako prisťahovalci, ale nie v prisťahovaleckej krajine.⁹ Nemecko tak zdôrazňovalo svoj štatút „neprisťahovaleckej krajiny“, ktoré sa presadzovalo v rámci integračnej politiky.

Pôvodné predstavy sa zakladali na tzv. rotujúcom modeli, ktorý bol založený na obmedzenom pobyte pracovníkov a ich následnom návrate do domovskej krajiny. I keď väčšina prisťahovalcov na základe dohôd s krajinami nasledovala tento postup, približne štvrtina prisťahovalcov sa rozhodla pre trvalý pobyt v krajine. Pre zjednodušenie a zjemnenie podmienok pre pracovníkov sa pritom prihovárali aj zamestnávateľa, pre ktorých systém predstavoval komplikáciu v neustálom zaškoľovaní nových ľudí. Preto sa v roku 1971 zjednodušili podmienky na obnovenie pracovného povolenia. V tejto dekáde sa pritom priznali aj ďalšie práva pre pracovníkov.

Na druhej strane Berlínskeho múru pre pokrytie ďalších potrieb pracovného trhu vláda v DDR uzavrela medzištátne zmluvy na prijatie „zmluvných pracovníkov“, a to s Poľskom (1965), Maďarskom (1967) a Vietnamom (1980). I keď hlavným deklarovaným motívom bola snaha o poskytnutie vzdelania a tréningu pre týchto pracovníkov, vďaka príchodu veľkej časti z nich sa riešili aj nedostatky na pracovnom trhu v DDR. I keď sa vláda v DDR snažila o prísnejšie obmedzovanie pobytu týchto zmluvných pracovníkov, do roku 1989 ich nakoniec v krajine ostalo vyše 190-tisíc, pričom vyše tretina pochádzala z Vietnamu.¹⁰

Obdobie „zdržanlivej“ migrácie sa podobne ako aj v ostatných krajinách západnej Európy prejavil po ropných šokoch 1973. Na aj napriek snahe nasmerovať migráciu do domovských krajín, počet cudzincov v krajine rástol, a to najmä vďaka zjednocovaniu rodín, vyššej pôrodnosti imigrantiek a zároveň aj prijatiu tisícov utečencov a žiadateľov o azyl. Kým pracovníci z európskych krajín sa rozhodli pre návrat domov, prisťahovalci predovšetkým z Turecka ostávali v krajine aj naďalej. Preto sa Nemecko rozhodlo podporiť ich v návrate prostredníctvom zabezpečenia vzdelania, finančných konzultácií a investičnej podpory pri založení podnikania v ich domovskej krajine.¹¹ Po ďalšom ropnom šoku a prudkom náraste utečencov a žiadateľov o azyl v Nemecku sa otvorila otázka finančnej podpory pre návrat imigrantov domov. V roku 1983 bol schválený návrh, ktorý platil imigrantom za ich návrat do vlasti vyše 10 tisíc mariek. Ponuku využilo cez 14 tisíc Turkov, čo podporilo ich emigráciu

⁹ BADE, J.K. – EMMER, C.P. – LUCASSEN, L. – OLTMER, J.: *Enzyklopädie Migration in Europa*. Ferdinand Schöningh Verlag, 2008. ISBN 978-3-506-75632-9. s. 160.

¹⁰ LYNCH, P.J. – SIMON, J.R.: *Immigration the world over: statuses, policies, and practices*. Rowman and Littlefield, 2003. ISBN 9780742518780. s. 158.

¹¹ Herbert, U.: *Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland: Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter, Flüchtlinge*. Munich, 2001. ISBN 3-406-47477-2. s. 154.

v ďalších rokoch, no v roku 1985 opäť prichádza k obratu a ich emigrácia z Nemecka sa zastavila, resp. spomalila.

Príchod vysídlencov v tomto období nebol výrazný. Podnetom pre vyššie počty príchodu vysídlencov boli uzatvorené zmluvy medzi Nemeckom a Poľskom, Rumunskom a Sovietskym zväzom, ktoré určovali určitý počet povolení pre vyst'ahovanie etnických Nemcov z týchto krajín.¹² V prípade Rumunska im zato nemecká vláda aj platila. Emigrácia z Nemecka sa okrem vyst'ahovaných tureckých pracovníkov týkala skôr dôchodcov a študentov.

Posledná perióda podľa Zimmermana – obdobie ukončenia socializmu a jeho následné obdobie - bolo poznačené najmä výraznými migračnými pohybmi Východ – Západ a nárastom utečencov a žiadateľov o azyl. Počet vysídlencov bol najvyšší okolo roku 1990, postupne klesal, aj na základe prísnejších opatrení nemeckých orgánov. Celkovo, v roku 1992 dosiahla imigrácia do Nemecka svoj vrchol.

Diskusia o imigrácii a integrácii sa začala v Nemecku prehľbovať od 90.-tych rokov. Medzi hlavné právne úpravy riešiace otázku integrácie a imigrácie patria:¹³

- Azylový kompromis – dodatok k Ústave z roku 1993, ktorý určoval limity na možnosť získania politického azylu
- Národnostný zákon – z roku 2000
- Udeľovanie zelených kariet pracovníkom v IT oblastiach v roku 2000
- Prijatie Imigračného zákona v januári 2005

Medzi ďalšie podnety vedúce k hlbšej debate otázky imigrácie patria aj teroristické útoky z 11. septembra 2001, vystúpenie pápeža na univerzite v Regensburgu, neúspešné teroristické útoky v Hamburgu a Kieli, karikatúry Mohameda – ktoré vystupujú do popredia najmä v súvislosti s naturalizáciou moslimov v krajine. Dôležitým aspektom riešenia imigračnej otázky v Nemecku je pritom aj jej demografický prínos, nakoľko je Nemecko jedno z najrýchlejšie starnúcich krajín v Európe.

Po zjednotení Nemecka sa pritom ďalšia migrácia rozbehla po roku 2000. Na základe zavedenia systému zelenej karty v roku 2000 prišlo v nasledujúcom 5-ročnom období do krajiny vyše 13 tisíc IT špecialistov, pre ktorých bol systém zavedený. Ďalší imigranti prichádzali v posledných rokoch do krajiny na základe pracovných povolení. Ich počet dosiahol vrchol v roku 2003 s počtom 43 tisíc, postupne, aj vďaka otvoreniu pracovného trhu vo Veľkej Británii, Írsku a Švédsku ako aj v ostatných ostatných krajinách pre nových členov EÚ postupne klesal.

Štatistiky pritom skresľujú niektoré fakty: nezarátavajú sa do nich prisťahovaní Nemci, ďalej potomkovia imigrantov, ktorí sa narodili už v Nemecku. Preto sa v Nemecku uprednostňuje skôr pojem „obyvateľ s migračným pozadím“, ktorý tak lepšie odráža migračnú populáciu v Nemecku. Medzi obyvateľov s migračným pozadím sa tak v štatistikách zaraďujú ľudia, ktorí prišli do Nemecka, ľudia, ktorí imigrovali do Nemecka a už získali štátne občianstvo, potomkovia imigrantov druhej a tretej generácie a vysídlenci. Potrebu presnejšieho sledovania migračnej populácie v Nemecku rieši aj v roku 2005 prijatý štatistický zákon, ktorý zaviedol sledovanie získania nemeckého občianstva a príchod do krajiny, čo umožní lepší prehľad o zložení obyvateľstva v Nemecku.

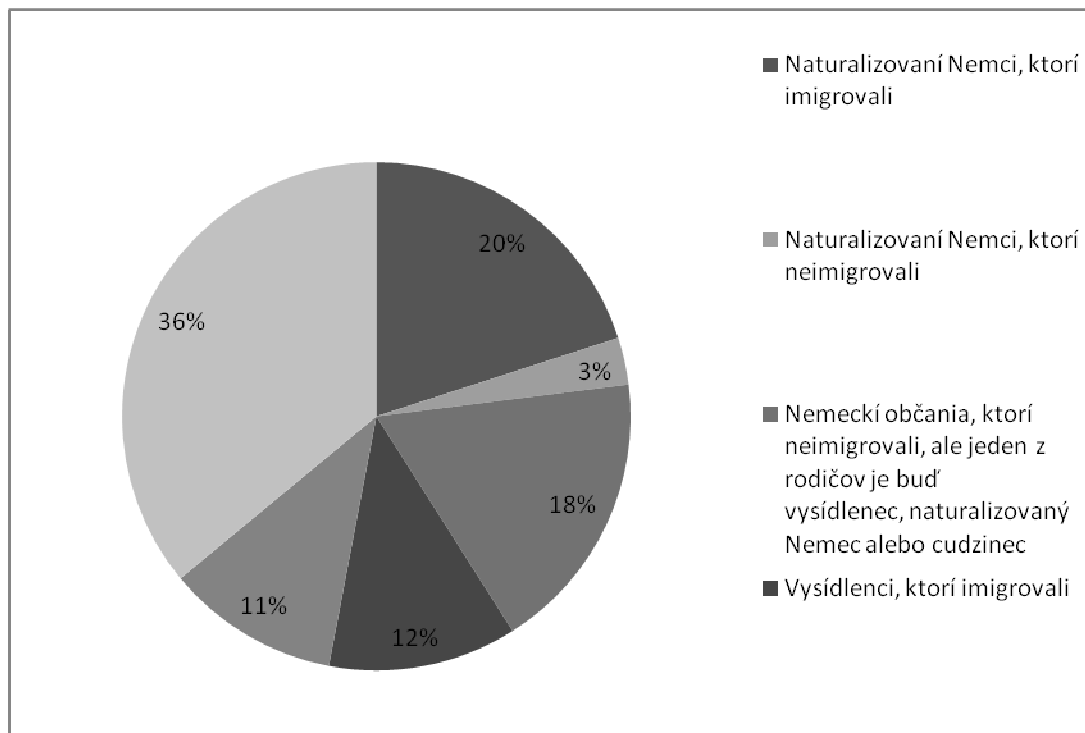
Na základe nového systému sa v roku 2005 zistili počet obyvateľov s migračných pozadím, ktorých počet dosiahol 15,3 milióna, čo predstavuje cca 19 % nemeckého obyvateľstva. Od roku 2005 aj naďalej postupne zvyšuje počet imigrantov, keď je rozdiel

¹² LIĐÁK, J.: *Mezinárodní migrace a Evropa*. Nezávislé centrum pro studium politiky, o.s. Kolín, 2010. ISBN 978-80-86879-24-6. s. 127.

¹³ Citované podľa: <http://focus-migration.hwwi.de/Germany.1509.0.html?&L=1>.

medzi vyst'ahovanými a prist'ahovanými približne 100 tisíc. Za cudzincov sa v Nemecku označujú obyvatelia bez nemeckého pasu, resp. bez nemeckého občianstva.

Graf: Zloženie obyvateľstva s migračným pozadím (15,3 mil.) v Nemecku v roku 2005.

Zdroj: <http://focus-migration.hwwi.de/Germany.1509.0.html?&L=1>

Získavanie občianstva u cudzincov

Až do roku 1993 nebolo cudzincom pridelená možnosť naturalizácie, čo sa zmenilo národnostným zákonom. Podmienkou na získanie občianstva bol minimálne 15 ročný legálny pobyt v Nemecku, pre obyvateľov vo veku 16-23 rokov stačil osemročný pobyt v krajine. V roku 2000 vstúpil do platnosti nový národnostný zákon, ktorý zmenil podmienky na získanie nemeckého občianstva. Cudzinec musí žiť v Nemecku minimálne 8 rokov, nemôže mať žiadny záznam v registri trestov, musí preukázať adekvátnu znalosť nemeckého jazyka, lojalnosť k nemeckej ústave a nezávislý zdroj na život v krajine.¹⁴

Občianstvo detí narodených imigrantom, resp. obyvateľom s imigrantským pozadím, je založené na princípe ius soli. Dieťa tak môže získať nemecké občianstvo ak:

1. aspoň jeden z rodičov žil v Nemecku permanentne po dobu minimálne 8 rokov
2. a ak jeden z rodičov získal občianstvo aspoň 3 roky pred narodením dieťaťa

- deti tak môžu získať občianstvo svojich rodičov, ale zároveň sa vo veku 18-23 rokov musia rozhodnúť, ktoré občianstvo si ponechajú.

Najviac nových občianstiev bolo udelených hneď po prijatí nového zákona v roku 2000. Hlavná časť záujemcov pochádzala pritom z Turecka, nasledovaná skupinou zo Srbska a Čiernej Hory. Treťou najpočetnejšou skupinou, ktorá získala nemecké občianstvo, sú

¹⁴ GEDDES, A.: *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. Sage Publications, 2003.. ISBN 0-7619-5668-9.s.86.

Poliaci. Systém zavedený od roku 2000 pritom nepripúšťa dvojité občianstvo.¹⁵ Štatistiky z roku 2005 pritom uvádzajú, že až 47 % naturalizovaných občanov má dve občianstva, pričom hlavne ide o vysídlencom.

Treťou hlavnou skupinou imigrantov v nemeckej histórii sú žiadatelia o azyl. Kým v povojnových rokoch tvorili hlavnú časť nových imigrantov prisťahovalci na základe zmlúv o gastarbeiterov, v 80.-tych a najmä na začiatku 90.-tych rokov sa významne zvýšil počet žiadateľov o azyl. Hlavný súvis je možné vidieť s udalosťami na Balkáne. Len v rokoch 1988-1992 si žiadosť o azyl v Nemecku podalo 1,1 milióna ľudí, vrchol v roku 1992. Reakciou na zvýšené čísla podaných žiadostí o azyl bolo prijatie „azylačného kompromisu“ Bundestagom v roku 1993. Išlo o sprísnenie podmienok na udelenie azylu v krajine. Žiadatelia z krajín, ktoré boli zaradené do zoznamu „bezpečných tretích krajín“, tak už stratili možnosť získať jednoducho azyl. Prijaté opatrenia sa pritom prejavili vysokým účinkom, keď počet žiadateľov o azyl začal prudko klesať. Na ilustráciu, kým v roku 1995 žiadalo o azyl 128 tisíc obyvateľov, v roku 2005 dosiahol počet žiadateľov doteraz najnižší počet, a to 28 914 tisíc. Najviac žiadateľov v tomto období pochádzalo z Turecka (hlavnú časť tvorili Kurdi), zo Srbska a Čiernej Hory (Albánci a Rómovia) a Iraku (Kurdi). Kým 90.-tych rokoch predstavovalo Nemecko hlavný cieľ utečencov v Európskej únii, v roku 2000 ho vystriedala Veľká Británia a od roku 2003 je najvyhľadávanejším cieľom utečencov Francúzsko.

Čo sa týka nelegálnej migrácie, dostupné sú len odhady, ktoré varujú medzi 500 tisíc až miliónom nelegálnych migrantov. Nemecko, na rozdiel od krajín južnej Európy nemá až taký problém s nelegálnou migráciou. Predpokladá sa, že jej hlavnú časť tvoria cudzinci so zamietnutými žiadosťami o azyl a cudzinci, ktorí ostali v krajine aj po vypršaní víz.

Po páde železnej opony a zjednotení Nemecka stáli za hlavným migračným prúdom vysídlencom. I keď išlo o etnických Nemcov, v Nemecku sa už zintenzívnila debata o nákladoch na ich návraty. Zároveň sa dostali viac do pozornosti pravicových strán, nakoľko sa vnímali ako voliči hlavne CDU/CSU. Ľavicové spektrum dokonca označovalo vysídlencom za „nedostatočných Nemcov“, pričom viac podporovali žiadateľov o azyl. Do debaty sa pritom pripojili aj spolkové krajiny, ktorým rástli náklady na bývanie spojených s návratom vysídlencom. Na základe kritiky ľavice a požiadaviek spolkových krajín tak prichádza k prehodnoteniu imigračnej politiky voči vysídlencom. Sprísnil sa podmienky pre návrat do Nemecka, neskôr boli zavedené ročné kvóty. Nemci, ktorí sa do krajiny vrátili po roku 1992 sa označujú za neskorých vysídlencom (Spätausiedler). Hoci sa Nemecko zásadne nevnímalo ako imigračná krajina (Einwanderungsland), práve v 90.-tych rokoch sa z neho stala najotvorenejšia imigračná európska krajina. Len v tomto desaťročí sa počet cudzincov v krajine zvýšil dvojnásobne.

Téma imigrácie v nemeckej politike

Masové migračné toky vo všetkých migračných skupinách pritom začali formovať aj postoj majoritnej časti obyvateľstva. V prieskume verejnej mienky usporiadanej krátko po zjednotení sa 76 % respondentov vyslovilo za sprísnenie azylovej politiky a až 96 % by privítalo zastavenie ekonomickej migrácie. Náladu obyvateľstva voči imigrantom, resp. voči ďalšej migrácii začali začiatkom 90.-tych rokov využívať politické strany na strane extrémnej pravice. Národní demokrati (NDP), Nemecká ľudová strana dosiahli na začiatku 90.-tych rokov prvé úspechy v krajiniských voľbách. Ako tvrdí Geddes, na rozdiel od Francúzska a úspechu strany Front National, v Nemecku bol úspech krajne pravicových strán

¹⁵ Len vo výnimkách, keď uchádzač pochádza z krajiny, v ktorej sa nemôže vzdať občianstva, prípadne by mu to mohlo spôsobiť výrazné komplikácie.

symptómom politizácie imigrácie než jeho dôsledkom.¹⁶ Nárast popularity krajne pravicových strán však vplýval aj na rétoriku a tvrdšie postoje tradičných politických strán, najmä CDU, ktorá pritrvdila svoje vyhlásenia voči imigrantom v 90.-tych rokoch.

Posun nastal s nástupom novej vlády v roku 1998 tvorenú SPD a Stranou Zelených. Za obnovením debaty potreby imigračnej politiky stála aj iniciatíva akademikov Manifest der 60: Deutschland und die Einwanderung. Cieľom iniciatívy bolo nájsť vhodnú kombináciu humanitárnych povinností voči imigrantom a ekonomických potrieb krajiny. Práve na konci 90.-tych rokov sa na nemeckom trhu práce opäť začali prejavovať nedostatky pracovnej sily, predovšetkým v oblasti IT. Vtedajšia vláda SPD/Zelení sa situácia rozhodla riešiť vydávaním zelených kariet pre IT odborníkov v celkovom počte 20 tisíc na 5-ročný pobyt v krajine. Koncept bol kritizovaný pre pozývanie cudzincov na domáci pracovný trh, keď v krajine dosahovala nezamestnanosť vysoké čísla. Obavy sa nakoniec nenaplnili, plánovaný počet pozvaných IT špecialistov sa totiž nepodarilo naplniť.

Nemecká imigračná politika bola revidovaná v roku 2001. Imigračná politika zdôrazňovala potrebu príchodu nových pracovníkov do krajiny a zároveň ich úspešnú integráciu. Vzorom pre nemecký model sa stalo Holandsko. Pre lepšiu integráciu cudzincov sa vyžadovali dostatočné znalosti nemeckého jazyka, resp. úspešné absolvovanie jazykového testu, na základe výsledkov ktorého mali byť vydávané povolenia na pobyt, resp. pracovné povolenia. Okrem toho Nemecko uvoľnilo vyšší objem finančných prostriedkov na tieto jazykové kurzy pre imigrantov. V roku 2001 vtedajší minister vnútra predstavil prvú verziu uceleného konceptu nemeckej imigračnej politiky. Do nej boli pridané časti zdôrazňujúce otázky bezpečnosti v súvislosti s teroristickými útokmi z 11. septembra. Otto Schilly vtedy označil Nemecko za „imigračnú krajinu“. Zároveň pri predstavovaní návrhu imigračnej politiky zdôraznil závislosť nemeckej ekonomiky od príchodu imigrantov a celosvetovú súťaž o vysokokvalifikovanú pracovnú silu.¹⁷ V roku 2001 vôbec prvýkrát sa Nemecko prihlásilo ku konceptu imigračnej politiky, najmä po desaťročiach deklarovania, že Nemecko nie je imigračná krajina. A tak v čase, keď ostatné európske krajiny riešili otázky imigrácie aj cez bezpečnostné otázky po teroristických útokoch z 11. septembra, sa Nemecko začalo vážne zaoberať regulovaním migrácie. Na základe imigračného zákona prijatého v roku 2004 bol zjednodušený prístup na trh práce a k pracovným povoleniam žiadaným profesiám – IT špecialistom, vedcom a inžinierom, rovnako ako aj podnikateľom. Naopak, úrady dostali väčšie právomoci pri vyhostovaní nežiaducich imigrantov v krajine.

Záver

Nemecký trh práce je už dlhý čas poznačený nerovnováhou – na jednej strane existuje nedostatok pracovnej sily, pre ktorý je nutný príchod zahraničných pracovníkov, na druhej strane je v krajine vysoká nezamestnanosť. Nemecko tak zápasí s trendom, ktorý postihuje aj iné európske krajiny – je v ňom vysoký záujem o vysokokvalifikovanú pracovnú silu, pričom stále disponuje aj vysokým počtom nízkokvalifikovanej a ťažko zamestnateľnej pracovnej sily.

Nemecké štatistiky na rozdiel napríklad od amerických, ktoré rozdeľujú obyvateľstvo na narodených v krajine a narodených mimo krajiny, Nemecko rozdeľuje obyvateľstvo na dve hlavné skupiny: V jednej skupine sú spolu zahraniční pracovníci, utečenci a žiadatelia o azyl, v druhej skupine sú imigranti s nemeckým pôvodom alebo obyvatelia, ktorí mali predtým

¹⁶ GOKTURK, D. – GRAMLING, D. – KAES, A.: *Germany in transit: nation and migration, 1955-2005*. University of California Press, 2007. ISBN 9780520248946.

¹⁷ GEDDES, A.: *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. Sage Publications, 2003. ISBN 0-7619-5668-9.s.89.

nemecké občianstvo. Hlavný rozdiel je v ich prístupe k občianstvu, keď prvá skupina získava len ťažko nemecké občianstvo a ich pobyt a počet v krajine je regulácie.

Použitá literatúra:

1. BADE, J.K.: Migration in European history. Wiley-Blackwell, 2003.402 S. ISBN 9780631189398.
2. BADE, J.K. – EMMER, C.P. – LUCASSEN, L. – OLTMER, J.: Enzyklopädie Migration in Europa. Ferdinand Schöningh Verlag, 2008. 1154 s. ISBN 978-3-506-75632-9.
3. BADE, J.K. – WEINER, M.: Migration past, migration future: Germany and the United States. Berghahn Books, 1997. 176 s. ISBN 97815718111257.
4. FETZER, S.J.: Public attitudes toward immigration in the United States, France and Germany. Cambridge University Press, 2000. 253 s. ISBN 9780521786799.
5. GEDDES, A.: The Politics of Migration and Immigration in Europe. Sage Publications, 2003. 220 s. ISBN 978-0-7619-5668-6.
6. GOKTURK, D. – GRAMLING, D. – KAES, A.: Germany in transit: nation and migration, 1955-2005. University of California Press, 2007.588 s. ISBN 9780520248946.
7. GREEN, S.: The politics of exklusion. Manchester University Press, 2004. 162 s. ISBN 9780719065880.
8. HERBERT, U. :Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland: Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter, Flüchtlinge. Munich, 2001. 442 s. ISBN 3-406-47477-2..
9. CHAPIN, W.D.: Germany for the Germans? the political effects of international migration. Greenwood Publishing Group, 1997. 171 s. ISBN 9780313302589 ..
10. KLUSMEYER, B.D., PAPADEMETRIOU, G.D.: Immigration policy in the Federal Republic of Germany: negotiating membership and remaking the nation. Berghahn Books, 2009. 330 s. ISBN 9781845456115.
11. LIŤÁK, J.: Mezinárodní migrace a Evropa. Nezávislé centrum pro studium politiky, o.s. Kolín, 2010. 149 s. ISBN 978-80-86879-24-6.
12. LYNCH, P.J. – SIMON, J.R.: Immigration the world over: statuses, policies, and practices. Rowman and Littlefield, 2003. 291 s. ISBN 9780742518780.
13. ZIMMERMANN, F.K.: European Migration: What do we know? Oxford University Press: 2005. 653 s. ISBN 9780199257355.
14. FOCUS MIGRATION: Germany. Dostupné na < <http://focus-migration.hwwi.de/Germany.1509.0.html?&L=1>>

Kontakt

Ing. Lubomír Billy

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1, 85235 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: lubomir.billy@euba.sk

Mária Bláhová

FAKULTA APLIKOVANÝCH JAZYKOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

TURECKO NA CESTE DO EURÓPSKEJ ÚNIE¹

Abstrakt

Turecká republika prešla búrlivým vývojom od prechodu z feudálnej Osmanskej ríše k pozícii, ktorú vo svete zastáva dnes. Napriek tomu, že existuje ešte rad vnútorných problémov, medzi ktoré patrí aj kontroverzný vzťah k etnickým menšinám žijúcim na tureckom území, ako aj dodržiavanie ľudských práv a niektoré ďalšie, predstavuje Turecko modernú krajinu, s rýchlo sa rozvíjajúcou ekonomikou. Predstavitelia krajiny dosiahli nemalé úspechy aj v diplomatickej oblasti na medzinárodnej scéne. Napriek tomu, cesta Turecka do Európskej únie je stále plná prekážok a termín jej vstupu do EÚ je zatiaľ stále v nedohľadne.

Kľúčové slová: Európska únia, prístupové rokovania, kandidátska krajina, ekonomický rozvoj, politická blokáda.

Abstract

The Republic of Turkey has passed a rather turbulent process of transition from the feudal-type Ottoman Empire to its current position world-wide. Even though there are a number of inner issues to be solved like controversial approach towards its ethnic minorities or abiding human rights - just to mention some of them, the Republic of Turkey is a modern country with fast growing economy. The country's leaders have reached considerable diplomatic achievements on the international scene. However, its routing towards the European union has still been hurdled by numerous obstacles and its date of entry has been fading away.

Key words: The European Union, accession negotiations, candidate country, economic development, political blockade.

Úvod

Cesta Turecka do Európskej únie je dlhá a strastiplná. Začala sa už r. 1959, keď krajina požiadalo o vstup do Európskeho hospodárskeho spoločenstva (EHS). Do novej vývojovej fázy sa posunula v decembri r. 1999, keď Európska únia uznala Turecko za kandidátsku krajinu. Na základe tohto rozhodnutia a jednohlasného schválenia negociačného rámca v Rade EÚ, sa 3. októbra 2005 začali prístupové rokovania. Od tých čias prešlo už viac ako šesť rokov a pokrok v prístupových rokovaníach je minimálny.² Turecko si uvedomuje, že jeho smerovanie do Európskej únie predstavuje náročnú cestu, spojenú s prekonávaním prekážok, ktoré jej stoja v ceste. V tomto smere sa ničím neodlišuje od predchádzajúcich kandidátskych krajín, ktoré sa chceli stať členskými krajinami Európskej

¹ Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0763/10 - Postavenie a úlohy diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu.

² Na prístupových rokovaníach sa otvorilo 13 z 33 Kapitol a predbežne sa uzvrela zatiaľ iba jedna – Kapitola o vede a výskume. Rokovania v súčasnosti uviazli na mŕtvom bode, keďže až 18 Kapitol je blokovaných z politických dôvodov.

únie. Avšak ani jedna z nich nemusela čeliť takým tvrdým opatreniam ako Turecko, ktorému viac ako polovicu negociačných kapitol blokovali a stále blokujú niektoré členské štáty EÚ z politických dôvodov.

Prístupový proces sa naďalej radí k najdôležitejším modernizačným projektom krajiny od čias vzniku moderného Tureckého štátu. Je to zároveň významný stimul pre zavádzanie reforiem, ktoré majú prispieť k zvýšeniu životnej úrovne obyvateľstva. Tým sa krajina stáva demokraticky vyspelejšou a prosperujúcejšou, čo ju posúva bližšie k potenciálnemu členstvu v Európskej únii. Pre Turecko je pro-európske smerovanie stále aktuálne, aj keď v ostatných rokoch prvotné nadšenie a entuziazmus obyvateľstva do istej miery ochladli.

Stagnácia a politická blokáda

Turecko značne pokročilo vo vývoji od r. 1998, keď predložilo prvú správu o svojich demokratizačných procesoch. V priebehu ostatných ôsmich rokov, sa v Turecku uskutočnilo niekoľko významných reforiem, medzi ktoré patria schválenie reformy súdnictva a antikorupčnej stratégie, pokrok v oblasti rozšírenia kultúrnych práv menšín,³ ako aj ustanovenie parlamentárnej komisie pre rovnosť príležitostí mužov a žien. V septembri 2010 sa v krajine uskutočnilo referendum, v ktorom sa väčšina obyvateľstva vyjadrila v prospech zmien v tureckej ústave, ktoré by mali prispieť k zvýšenej miere kompatibility a priblíženiu sa k európskym kritériám v rámci prístupového procesu o vstupe do EÚ.

Napriek tomu, Rada EÚ ešte v decembri 2006 prijala rozhodnutie o neotváraní ďalších Kapitol v prístupovom procese, pokiaľ Turecko nesplní svoje záväzky ohľadne implementácie tzv. Dodatočného protokolu, v ktorom sa uvádza, že Turecko má sprístupniť prístavy a letiská cypersko-gréckym plavidlám a lietadlám. Situácia zatiaľ uviazla na mŕtvom bode a Turecko ani niektoré členské krajiny EÚ, ktoré blokujú prístupové rokovania politicky, neurobili žiadne ústretové kroky na prekonanie uvedených prekážok.

V ostatných rokoch je to predovšetkým Francúzsko, ktoré sa stalo nočnou morou frustrácie Turecka v jeho vzťahu voči Európskej únii. Poprední francúzski politici sú veľmi kritickí a zásadoví vo svojej opozícii voči potenciálnemu vstupu Turecka do EÚ. Tento postoj začal presadzovať už v r. 2002, bývalý francúzsky prezident Valéry Giscard d'Estaing, ktorý prehlásil, že „Turecko nie je európska krajina a jeho vstup do EÚ by znamenal koniec fungovania Európskej únie.“⁴ Takýto výrok len veľmi ťažko prijímajú príslušníci sekulárneho Západu, ako aj prevažne frankofónne orientované turecké elity, ktoré sa už celé desaťročia snažia dokázať svoju príslušnosť k Európe aj na základe dlhodobých diplomatických a kultúrno-spoločenských tradícií medzi oboma krajinami.⁵

V priebehu uplynulých rokov sa však na postoji Francúzska nič nezmenilo, práve naopak, súčasný francúzsky prezident Nicolas Sarkozy pred časom vyhlásil: „Keby bolo Turecko európske, vedeli by sme o tom.“⁶ Trvalá opozícia voči Turecku zo strany Francúzska nemá hlbšie opodstatnenie a nie je založená na konkrétnych merateľných kritériách, ale viacmenej vágnych pojmoch o kultúrnych rozdieloch, za ktorými sú skryté narážky na islam. Môže to súvisieť aj s problémami integrácie vlastnej moslimskej menšiny (arabského pôvodu) spolu s otázkami meniacej sa vnútornej identity Francúzska. Značná časť

³ Turecký rozhlas a televízia zaviedli 24-hodinové vysielanie pre Kurdskú menšinu, ako aj rozhlasové vysielanie v arménskom jazyku. Od r. 2010 sa konajú náboženské oslavy na historických miestach v Kláštore v Trabzone a v arménskom kostole Svätého kríža na ostrove Akdamar v provincii Van, ktoré boli takmer 90 rokov zakázané.

⁴ Turkey-France: Cross Perceptions. In: Turkish Review. Volume 1, Issue 2 – 01-02/ 2011, str. 62.

⁵ Francúzsko a Osmanská ríša nadviazali trvalé diplomatické styky už v 16. storočí. Ich spoločné dejiny sú dostatočne poprepájané tak, aby tvorili solídnu bázu pre dobré bilaterálne vzťahy.

⁶ Turkey-France: Cross Perceptions. In Turkish Review. Volume 1, Issue 2 - 01 – 02/2011, str. 62.

obyvateľstva sa obáva masovej migrácie a využívání, resp. zneužívání ich vnútorných sociálnych istôt. Negatívny prístup Francúzska voči tureckým snahám o vstup do EÚ môže mať spojitosť, podľa niektorých pozorovateľov aj s tým, že vo Francúzsku žije početná a vplyvná arménska komunita, ktorá značne ovplyvňuje oficiálnu mienku krajiny. Nevyjasnené okolnosti a tureckou stranou oficiálne nepriznaná otázka genocídy Arménov v r. 1915, môže byť v pozadí neustálych kontroverzií medzi oboma krajinami.

Podobne negatívne sa voči vstupu Turecka do Európskej únie stavia aj Nemecko, na území ktorého žije viac ako trojmiliónová turecká menšina.

Demografická váha, ktorá radí Turecko medzi možných nanajvýš vplyvných členov v rámci EÚ je potenciálnou hrozbou rivality a oslabenia pozície pri prijímaní závažných rozhodovaní, kde v súčasnosti Francúzsko, spolu s Nemeckom a Veľkou Britániou predstavujú najvplyvnejšie sily v rámci európskych štruktúr.

Takýto postoj však veľmi citlivo zasahuje do národného povedomia Turkov a je neprijateľný aj pre vládnu stranu súčasného tureckého premiéra R. T. Erdoğana, ktorý významne ovplyvňuje mienku a postoj značnej časti tureckého národa.

Rozvoj krajiny

Turecká ekonomika je dobre naštartovaná a patrí medzi rýchlo sa rozvíjajúce a pomerne stabilné ekonomiky v rámci Európy. Prvá celosvetová finančná kríza v r. 2008 ju zasiahla len okrajovo, väčší dopad mali udalosti tzv. arabskej jari z r. 2011. Turecko sa investične významne angažovalo v Lýbii i v Egypte, čo mu kvôli revolučným nepokojom a vojne v tomto regióne, spôsobilo nemalé ekonomické škody. Občianske nepokoje v Sýrii vyhnali množstvo obyvateľov z krajiny a Turecko im poskytlo azyl a postavilo pre utečencov tábor pri svojich hraniciach, čo taktiež stálo značné finančné prostriedky. Pohraničné oblasti s Iránom a Irakom sú miestom neustálych stretov medzi tureckými armádnymi jednotkami a teroristickou skupinou,⁷ ktorá usiluje o osamostatnenie Kurdov a vytvorenie samostatného štátu na prevažne tureckom území. V októbri 2011 zasiahli juhovýchod krajiny, kde žije značná Kurdska menšina, dve silné zemetrasenie v krátkom slede.⁸ Obete na životoch spolu s veľkými materiálnymi škodami vyvolali v krajine množstvo ohlasov, aj v podobe demonštrácií. Mnohé neriešené problémy v jednej z najchudobnejších a najzaostalejších provincií Turecka sa dostali do pozornosti nielen domácej, ale i svetovej verejnosti.

Multikultúrny charakter tureckej spoločnosti, ktorý je dedičstvom bývalej Osmanskej ríše, spôsobuje komplikácie pri vysporiadaní sa s otázkami a požiadavkami etnických a náboženských menšín. Podľa tureckej ústavy sú všetci obyvatelia krajiny Turci a minority sa uznávajú výlučne na náboženskom princípe. Z tohto pohľadu je veľmi komplikovaná tzv. Kurdska otázka, ktorá je jedným z najzávažnejších rozporov v oblasti dodržiavania ľudských práv. Podobných problémov je však viac – už spomenutá arménska genocída, či historicky neurovnané spory medzi Turkami a Grékmi, žijúcimi na tureckom území po stáročia, vzťah k Cypru, atď.

Postoj samotných Turkov voči vstupu do Európskej únie tiež prechádza rôznym stupňom vývoja – od počiatočného nadšenia, cez frustráciu, až po značnú dávku indiferentnosti až straty záujmu v súvislosti s príliš dlhým a vágnym priebehom prístupového procesu. Niektorí spochybňujú význam vstupu Turecka do EÚ, pretože si uvedomujú jej rastúce ekonomické i politické problémy, s ktorými sa jej darí čoraz ťažšie vysporiadať.

⁷ Strana Kurdských pracujúcich (PKK) je oficiálne zakázaná a považovaná za teroristickú aj zo strany USA a Európskej únie.

⁸ Pri zemetrasení o sile 7,2 a neskôr 5,6 stupňov Richterovej stupnice zahynulo okolo 600 ľudí a spôsobilo značné materiálne škody.

Napriek tomu, rýchlo sa rozvíjajúca stredná trieda tureckej spoločnosti vidí vo vstupe do EÚ svoju budúcnosť a považuje ju stále za významný krok pre zakotvenie Turecka v Európe, ako aj pre presadenie ďalších demokratických reforiem v krajine. Otázka vstupu do EÚ je stále aj otázkou určitej národnej hrdosti a prestíže, ako aj dôležitým psychologickým momentom, predovšetkým pre mladú generáciu a vzdelanejšiu časť tureckej spoločnosti. Napriek viacerým vnútorným problémom, Turecko dosiahlo úspechy aj v oblasti medzinárodnej diplomacie a posilnilo tak svoje šance v rámci prístupových rokovaní o vstupe do EÚ. Oficiálne deklarovanie tzv. nulových problémov so susednými krajinami, ktorú proklamuje turecký premiér R.T. Erdoğan, stavia krajinu do mierne kontroverznej pozície. Irán, Irak a Sýria patria ku krajinám, v ktorých dochádza k stretom kultúr a kde majú silnú pozíciu islamskí militanti. Turecko však môže zohrať významnú úlohu pri preklenutí rozporov medzi Západom a krajinami uvedeného regiónu, v ktorých islam zohráva dôležitú, ak nie rozhodujúcu úlohu v spoločenskom, hospodárskom, politickom i vojenskom živote.

Turecko a Európska únia – je spoločná budúcnosť možná?

Významní predstavitelia politického života v Turecku sa čoraz viac prikláňajú k názoru, že Európska únia sa správa voči krajine ako „nekvalifikovanému žiakovi“, ktorý nemá nárok na vstup do elitného klubu. Ako bolo spomenuté vyššie, najväčšie sklamanie cítia najmä voči negatívnemu prístupu zo strany Francúzska. Historicky si boli tieto krajiny veľmi blízke a pretrvávajú aj tradične dobré vzťahy v oblasti kultúry a orientácia na výučbu francúzštiny. Pre celé generácie tureckých elit v minulom storočí bolo Francúzsko vzorom v chápaní sekularizmu a prístupe k vzdelávaniu, literatúre a umeniu. O to väčším a bolestnejším bolo ich sklamanie, že práve táto krajina vehementne odmieta vstup Turecka do Európskej únie.

Podobné rozčarovanie pociťujú aj voči Nemecku, ktoré sa zaslúžilo okrem iného aj o prebudovanie zastaralej osmanskej armády na modernú, ktorá aj keď už nebola hrozbou pre Európu, dokázala ubrániť svoje teritórium vo Vojne za nezávislosť, výsledkom čoho bol vznik moderného Tureckého štátu.

Niektoré historické skutočnosti poukazujú na to, že Turecko, resp. Osmanská ríša boli historicky previazané so Západom už pred stáročiami. Osmanská ríša sa stala členom tzv. Koncertu Európy, čo sa považuje svojím spôsobom za predchodcu dnešnej Európskej únie.⁹ Napriek negatívnej skúsenosti z obdobia Vojny za nezávislosť, keď Turecku hrozil úplný zánik a rozdelenie jeho územia medzi víťazné veľmoci, si zakladateľ moderného Tureckého štátu Mustafa Kemal Atatürk zachoval svoju pro-západnú orientáciu. Lavírovanie navonok neutrálneho Turecka počas Druhej svetovej vojny zhoršilo jeho situáciu na medzinárodnej scéne po jej ukončení. Až hrozba zo strany bývalého Sovietskeho zväzu o možnom narušení územnej celistvosti krajiny primäla predovšetkým USA, aby si zobrali Turecko pod svoju ochranu. Tým sa otvorila jeho cesta do významných západných medzivládnych inštitúcií, ako sú napr.: Rada Európy a NATO.

⁹ Európsky koncert (Európska harmónia) vznikol ako protinapoleonovská koalícia, ktorej cieľom bolo obmedziť narastajúcu hegemoniu Napoleona a zaistiť rovnováhu moci v Európe. Vyvrcholením aktivity tejto účelovej aliancie bol **Viedenský kongres** (1814-1815), výsledkom ktorej bolo usporiadanie vzťahov mocností. Bol to systém mocenskej rovnováhy s multipolárnou štruktúrou a s cieľom zamedziť vzniku hegemonie kohokoľvek v medzinárodnom systéme. Historicky sa považuje za predchodcu myšlienky spojenej Európy. Osmanská ríša, na základe Parížskej zmluvy, podpísanej po ukončení Krymskej vojny r. 1856, bola prizývaná na všetky významnejšie medzivládne konferencie v rámci tohoto zoskupenia. Mierovou cestou sa na nich riešili dôležité udalosti a spory. Tento stav pretrval až do vypuknutia Prvej svetovej vojny, keď Turecko muselo brániť svoje územia proti západným okupantom.

V súčasnosti je stále pomerne značný počet prekážok, ktoré brzdia prístupové rokovania Turecka pri jeho vstupe do Európskej únie. V tureckom národe to vyvoláva značnú frustráciu a „ružový sen o Európe“, kedysi taký pôsobivý, stráca svoje čaro. Možno je to preto, lebo Turecko už nie je také chudobné ako bývalo a stalo sa dynamickým štátom so silnou občianskou spoločnosťou. Ďalšou možnosťou je to, že medzi samotnými Európanmi je čoraz viac takých, ktorí sú z nej rozčarovaní a prestávajú jej veriť. Európa bola po dlhé roky nielen symbolom bohatstva, ale aj liberálnej politiky, otvorenej spoločnosti a ľudských práv. Rastie počet tých, ktorí si myslia, že Európska únia už nie je modelom demokracie a vidia v nej arogantnú a od reality odtrhnutú diktatúru úradníckej moci.

Na druhej strane je pravdou aj to, že značný počet obyvateľov krajín Európskej únie sa domnieva, že Turecko do únie nepatrí. Dôvody, ktoré sa uvádzajú sú často skreslené a založené na predsudkoch, ale najväčšia obava vyplýva z náboženských dôvodov a z toho, že v krajine vládne islamská strana. Tento fakt je pre väčšinu Európanov príliš riskantný a cudzorodý. Avšak výrok, že „Turecko nie je európska krajina“, prijímajú pro-západne orientovaní Turci veľmi ťažko. Ich nadšenie z prípadného európskeho členstva je možno menej dôležité ako sklamanie z odmietnutia. Preto sa cítia ako medzi dvoma mlynskými kameňmi – z jednej strany ich blokuje Európska únia a z druhej strany ich z privilegovaných pozícií vytláča nová elita vládnucej islamistickej strany súčasného premiéra R. T. Erdoğan, ktorá aj v ostatných voľbách v júni r. 2011 potvrdila svoju výraznú prevahu pred ostatnými politickými stranami. Táto nová elita je provinčnejšia, nábožnejšia a menej liberálna, aj keď nie nevyhnutne menej demokratická v porovnaní so sekulárnou pro-európskou časťou tureckej spoločnosti. Vládna moc však dokáže šikovne využívať vo svoj prospech predovšetkým ekonomické i spoločenské negatíva ako i finančnú krízu, s ktorými sa Európska únia musí boriť.

Európska únia je značne zmätená zo svojich vnútorných problémov. Je evidentné, že európske národy majú oveľa menej skúseností ako Američania, pokiaľ ide o spolužitie s ľuďmi s odlišným náboženstvom, farbou pleti alebo kultúrnou identitou. Táto perspektíva ich vonkoncom neteší a pre tento odpor sa stávajú problémy ešte ťažšie riešiteľnými. Príkladom sú aj nedávne diskusie o integrácii a multikulturalizme v prejavoch popredných predstaviteľov Nemecka, Francúzska či Veľkej Británie. Preto sa značná časť obyvateľstva členských štátov stavia tak negatívne voči vstupu Turecka do EÚ.

Záver

Tureckí pozorovatelia sa zhodujú v názore, že v Turecku prebieha proces náročnej transformácie, hoci väčšina z nich nepripúšťa, že by išlo o krízu vo vnútropolitickom vývoji krajiny. Priebežné zmeny, ktoré sa v krajine dejú, súvisia s prechodom do post-kemalistického obdobia, snahou o zníženie vplyvu armády na politický život a oslabenie jej moci v Turecku. Je však dosť otázne, či tieto zmeny budú viesť k rozširovaniu demokratických procesov, alebo len k posilneniu vládnucej strany Právo a spravodlivosť (AKP), ktorá je založená na princípoch islamizmu. Na jednej strane vyvstáva zo strany niektorých členských štátov EÚ obava, že Turecko je po kultúrnej stránke ázijskou, a predovšetkým islamskou krajinou. Navyše, počtom obyvateľov by sa po vstupe do Európskej únie okamžite zaradilo medzi najľudnatejšie (okolo 73 miliónov obyvateľov), a tým aj najvplyvnejšie členské štáty. Na druhej strane je tu obava, že tento „ostrov moslimskej umiernenosti v mori extrémizmu,“ táto doposiaľ najstabilnejšia a najsekulárnejšia islamská demokracia na svete, mohla by sa odvrátiť od Európy a primknúť sa k menej demokratickým či úplne ortodoxným islamským krajinám regiónu a stať sa tak protipólom demokracie západného typu. Sporných otázok, ktoré stoja v ceste vstupu Turecka do EÚ je však viac. Okrem riešenia kurdskej otázky, je to aj vzťah ku Grécku, ktoré je spojencom

Turecka v NATO. Vzájomné vzťahy týchto dvoch krajín sa síce v priebehu minulého desaťročia zlepšili, ale stále pretrvávajú spory o hranice v Egejskom mori a rozdelený Cyprus, ďalej je to veľmi citlivá téma Arménskej genocídy či otázka dodržiavania ľudských práv národnostných menšín.

Turecko si po ukončení obdobia tzv. studenej vojny hľadá svoje miesto na medzinárodnom poli. Niektoré členské štáty Európskej únie sa stále nevedia rozhodnúť, kde Turecko vlastne patrí, keďže teritoriálne sa väčšina územia krajiny nachádza v Ázii. Turecko je dnes už ekonomicky i vojensky dosť silné na to, aby sa presadilo aj v regióne, ktorú bývalý americký prezident G. Bush nazval „osou zla“. Má dobrú pozíciu na to, aby dokázalo nasmerovať aj ďalšie moslimské krajiny liberálnejším a demokratickejším smerom a zabrániť nežiadúcim stretom civilizácií.

Turecko patrí v súčasnej dobe k tým krajinám, ktoré posilňujú svoje ekonomiky, zvyšujú politickú stabilitu a expandujú svoju moc v regióne i v medzinárodnom merítku.¹⁰ Jeho geografická poloha ho predurčuje k tomu, aby sa stalo prirodzeným energetickým premostením medzi krajinami Kaspickej oblasti a Stredným Východom.

Turecko má záujem presadzovať tzv. bezproblémovú politiku voči susediacim krajinám, ku ktorým patria Arménsko, Bulharsko, Cyprus, Grécko, Gruzínsko, Irak, Irán a Sýria. Každá z nich bola a je historicky prepojená s moderným Tureckým štátom. Na jednej strane môže zohrať veľmi pozitívnu úlohu ako sprostredkovateľ pri riešení sporov v danom regióne, na druhej strane sa musí vysporiadať aj s vnútornými problémami, založenými na multietnickom a multikultúrnom charaktere svojej vlastnej spoločnosti. Ako sme uviedli na začiatku, táto cesta je strastiplná, stále plná prekážok a rozporov a jej úspešné zavŕšenie je zatiaľ v nedohľadne.

Použitá literatúra:

1. KREISER, K., NEUMANN, CH.K.: Dějiny Turecka. Nakladatelství Lidové noviny. 2010. ISBN 978-80-7422-012-8.
2. LOĞOĞLU, Faruk: Turkey: Quo Vadis? In: Hürriyet Daily News and Economic Review. 03/08/2011.
3. The Report Turkey. DEİK Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (Foreign Economic Relations Board) Oxford Business Group, www.oxfordbusinessgroup.com.
4. Turkish Review Volume 1, Issue 2, January-February 2011.

Kontakt

PhDr. Mária Bláhová, PhD

Fakulta aplikovaných jazykov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

E-mail: majablahova@gmail.com

¹⁰ Okrem Turecka sa k týmto krajinám radia aj India, Čína, Brazília, v ostatnej dobe Čile a niekoľko ďalších.

Ján Bocora

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ENERGETICKÁ BEZPEČNOSŤ AKO SÚČASŤ CELKOVEJ BEZPEČNOSTI ŠTÁTU - IMPLIKÁCIE PRE SLOVENSKÚ REPUBLIKU

Abstrakt

Súčasná podoba globalizovaného politického ako aj hospodárskeho medzinárodného prostredia vytvára priestor pre vznik a rozvoj nových výziev a hrozieb pre bezpečnosť štátu ako základného subjektu medzinárodných vzťahov. Bezpečnosť už preto nemožno chápať len ako obranu pred hrozbami vojenského charakteru respektíve ako výsledok usporiadania vnútorných pomerov v štáte. V súčasnej etape vývoja medzinárodných vzťahov dochádza k viacúrovňovým interakciám medzi štátmi najmä v podobe vzťahov politických, hospodárskych, kultúrnych, ekologických alebo energetických. V danom príspevku sa zameriame na dynamické vymedzenie bezpečnosti s dôrazom na nové hrozby a riziká vyplývajúce z konceptu Kodaňskej školy ako aj na samotnú definíciu energetickej bezpečnosti ako súčasti celkovej bezpečnosti štátu. V závere sa zameriame na hodnotenie plnenia koncepcie energetickej bezpečnosti Slovenskej republiky v súlade s realizáciou vybraných projektov zameraných na podporu diverzifikácie dodávok ropy a zemného plynu.

Kľúčové slová: bezpečnosť, systém, hrozba, riziko, energetická bezpečnosť.

Abstract

The current globalized political and economic international environment creates conditions for the development of new specific challenges and threats to national security. Therefore, security of a state cannot be solely understood only as the protection against military threats or as a result of the arrangement of internal affairs. At the current stage of the development of international relations, the states have to face multi-level interactions, particularly in the form of political, economic, cultural, and environmental or energy relations. This article will focus mainly on the issue of security, defined in terms of the new dynamic concept and the Copenhagen school of thoughts as well as on defining energy security as a part of the theory of national security. In the conclusion we will focus on the examination of the conceptual tools and policies as well as selected diversification measures applied in the field of energy security of Slovak Republic.

Key Words: security, system, threat, risk, energy security.

Dynamické chápanie bezpečnosti

Jednotlivci, národy, štáty a medzinárodné spoločenstvá potrebujú k zabezpečeniu stabilného rozvoja v prvom rade stabilné a bezpečné prostredie, v ktorom budú môcť vyvíjať svoje politické, diplomatické, ekonomické, obchodné, kultúrne, vedecko-technické alebo energetické vzťahy. Pre vybudovanie stabilného a bezpečného prostredia je potrebné definovať pojem bezpečnosti a klasifikovať aktuálne hrozby a nástroje na ich prevenciu respektíve elimináciu. Najdôležitejším aspektom takéhoto prostredia je vybudovanie

a následné riadenie konkrétneho systému, ktorý pozostáva z viacúrovňových vzťahov, väzieb, akcií a reakcií, teda budovanie bezpečnostného systému, založeného na lineárnych ako aj nelineárnych vzťahoch, ktorého úlohou je predovšetkým zabrániť vzniku negatívnych javov ohrozujúcich celkovú bezpečnosť štátu, spoločnosti alebo jednotlivca.

Bezpečnosť samotná predstavuje rôznorodý pojem. Podľa Volnera, bezpečnosť predstavuje konkrétne-historický, dynamický, relatívny, mnohotvárný a viacúrovňový a sociálny fenomén.¹ Bezpečnosť je stav, v ktorom sa človek, jeho okolie, spoločenstvo, štát ako aj globálne prostredie nachádza mimo ohrozenia, respektíve kedy človek dokáže pomocou efektívnych nástrojov a politík zabrániť vzniku a rozvoju bezpečnostných hrozieb. Je to stav, v ktorom sú jednotlivci alebo štáty schopné uspokojovať svoje potreby bez toho, aby pociťovali obmedzenie. Bezpečnosť sa vždy vzťahuje na určitý konkrétny jav alebo proces, nemožno hovoriť o bezpečnosti ako o trvalej charakteristike spoločnosti, pretože aj bežné činnosti alebo vzťahy, ktoré boli doteraz považované za bezpečné sa môžu kedykoľvek zmeniť a vyvolať pocit ohrozenia. Príkladom je technologický pokrok a rozvoj informačných sietí alebo problematika energetických tokov vo svetovom hospodárstve. V prvom prípade, rýchly rozvoj technológií a informačných prostriedkov v mnohom uľahčil život spoločnosti a napomohol efektívnejšie monitorovať a reagovať na vývoj vo svete. Na druhej strane práve tieto systémy predstavujú najslabšie miesto v bezpečnostnom systéme rozvinutých štátov, pretože akékoľvek narušenie informačných sietí, hrozba internetového pirátstva alebo virtuálnej pandémie, dokáže v momente rozvrátiť ekonomický, finančný a komunikačný systém v týchto krajinách a spôsobiť značné škody v hospodárstve, v krajnom prípade viesť až k násilnostiam a vnútorným nepokojom. V prípade energetických tokov je princíp podobný. Dostatok energetických zdrojov vytvára základ pre stabilný hospodársky rast a rozvoj. No mnohé štáty disponujú len obmedzenými domácimi zásobami a sú odkázané na dovozy energií zo zahraničia. V jednej chvíli sa môžu cítiť bezpečne, pretože dodávky sú plynulé a spoľahlivé, no akékoľvek narušenie na trase prepravných sietí, technické poruchy, prírodné katastrofy alebo zmena politickej situácie v krajine dodávateľa, ktoré majú za následok zníženie alebo zastavenie dodávok, vyvolá náhly pocit ohrozenia nie len ekonomického ale aj spoločenského poriadku v krajine odberateľa.

Eichler definuje bezpečnosť ako krátkodobý, nestály a pominuteľný jav, ktorý je ťažko merateľný a ktorého obsah sa nedá presne vymedziť alebo vyčíslieť.² Upozorňuje však na dva možné prístupy k definovaniu problematiky bezpečnosti štátu. Prvým prístupom je negatívne vymedzenie bezpečnosti, podľa ktorého sa bezpečnosť definuje ako neexistencia alebo absencia hrozieb vyplývajúcich z asymetrických alebo protichodných názorov, postojov a preferencií štátov, skupín alebo jednotlivcov. Druhým prístupom k definovaniu bezpečnosti je pozitívne vymedzenie, podľa ktorého možno bezpečnosť chápať ako vzťah ku konkrétnym veciam, javom alebo objektom. Bezpečný je potom ten subjekt, ktorý sa nachádza mimo dosah priamych i nepriamych hrozieb respektíve je pred hrozbami efektívne chránený.³ Rozdiel v oboch prístupoch teda spočíva najmä vo vnímaní reálnych hrozieb. Zatiaľ čo v negatívnom prístupe sa zdôrazňuje prvok neexistencie hrozieb, čiže nepripúšťa sa výskyt žiadnych priamych alebo nepriamych hrozieb, v pozitívnom prístupe sa kladie dôraz na efektívnu prevenciu a obranu proti rôznym hrozbám. Pozitívny prístup k vymedzeniu bezpečnosti pripúšťa existenciu hrozieb politického, vojenského, ekonomického alebo environmentálneho charakteru, no takisto definuje konkrétne nástroje a politiky, ktorými sa týmto hrozbám dá efektívne čeliť. K tomuto prístupu sa prikláňa aj Volner, ktorý v rámci

¹ VOLNER, Š 2009 : Bezpečnosť v 21. storočí. Bratislava: Vydavateľstvo IRIS, 2009. 387 s. ISBN 978-80-89256-36-5. s. 19.

² EICHLER, J. 2006: Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století. Praha: AVIS, Ministerstvo obrany České republiky, 2006. 303 s. ISBN 80-7278-326-2. s. 7.

³ EICHLER, J.: Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. Století. s.7.

vymedzenia bezpečnosti taktiež pripúšťa existenciu nebezpečenstva, hrozieb a rizík, ale na druhej strane zdôrazňuje schopnosti a možnosti ľudí a spoločností tieto hrozby eliminovať na takú úroveň, aby pre nich nepredstavovali vážne dôsledky a aby mohli nepretržite realizovať uspokojovanie svojich záujmov, cieľov a potrieb.⁴

Bezpečnosť sa v mnohých teoretických prácach definuje ako relatívny, dynamický pojem, ktorý má v rôznom priestore a čase iné vlastnosti a charakter. Podľa Bootha⁵, bezpečnosť nikdy nie je stabilná, nemenná, vždy je len relatívna a je potrebné vykonávať neustále zmeny a aktivity na zaistenie bezpečnosti a prežitia.⁶ Žiadny štát alebo národ nemá zaistenú absolútnu politickú, vojenskú, ekonomickú alebo energetickú bezpečnosť. Takáto predstava je len fiktívnym, aj keď veľmi želaným javom. Najlepším príkladom relatívneho charakteru bezpečnosti je v súčasnom globalizovanom prostredí ekonomická a energetická prepojenosť krajín. Dnešný moderný systém obchodnej výmeny a finančných transakcií vytvoril natoľko previazanú štruktúru, že akékoľvek vybočenie alebo odklon jedného štátu alebo ekonomického subjektu od bežných „stereotypných“ situácií, spôsobí značné hrozby aj pre ostatné subjekty trhu. Pri vypuknutí problémov na hypotekárnom trhu v Spojených štátoch v roku 2007 si len málokto politické elity v Európe pripúšťali, že kríza sa môže preniesť aj na iné trhy. Členské štáty EU, ktoré sa bránili silným kurzom spoločnej meny, dobrou ekonomickou výkonnosťou a postupujúcimi reformami nepociťovali tento vývoj ako hrozbu. O pár mesiacov neskôr sa ale situácia radikálne zmenila a finančné problémy a následná hospodárska recesia sa naplno prejavili takmer vo všetkých hospodársky vyspelých štátoch. Bezpečnosť pociťovaná európskymi štátmi sa ukázala ako veľmi relatívna. Druhým príkladom je energetická bezpečnosť štátu. Vzhľadom na nerovnomernú alokáciu hlavných zásob energetických zdrojov vo svete sa predstava mnohých krajín stať sa energeticky sebestačnými a nezávislými dostala do roviny absolútnej fikcie. Hospodárstvo USA, Japonska a členských štátov EU, a najmä Slovenska, sú závislé na dovoze energetických zdrojov zo zahraničia, predovšetkým z krajín Perzského zálivu, z Ruskej federácie alebo afrických štátov. Pojem energetická bezpečnosť je absolútne relatívna, pretože vzájomná spolupráca producentov/exportérov a konzumentov/importérov je v mnohých prípadoch podmienená len ekonomickými záujmami. Politické alebo kultúrne vzťahy sa vyvíjajú asymetricky a môžu v ktoromkoľvek okamihu prerásť do bezpečnostnej hrozby pre jednu ako aj druhú stranu. Vyspelé ekonomiky nedokážu zabezpečiť stabilný rast bez prísunu energetických surovín, najmä ropy a zemného plynu. Výpadky dodávok môžu spôsobiť značné škody na hospodárstve a viesť až k vnútorným nepokojom. Na druhej strane, väčšina exportérov týchto surovín, vyznačujúci sa politickou nestabilitou a netrhovým prostredím, pociťuje potrebu zabezpečiť dostatok finančných zdrojov predajom svojho nerastného bohatstva za jednu z podmienok udržania vnútornej stability a bezpečnosti. Preto je potrebné definovať bezpečnosť ako veľmi premenlivý jav, ktorý vyžaduje dynamické a efektívne akcie a aktivity na jej udržanie v krátkodobom, strednodobom ako aj dlhodobom horizonte.

Nový bezpečnostný rámec – Kodaňská škola

Kodaňská škola, v najelementárnejšom poňatí, chápe bezpečnosť v súvislosti so zaistením „prežitia“ referenčného objektu. Významní teoretici tejto školy ako Bary Buzan, Ole Weaver a Jaap de Wilde argumentujú najmä vymedzením viacúrovňových hrozieb pre bezpečnostný systém človeka, spoločnosti a štátu. Bezpečnosť v ich chápaní nie

⁴ VOLNER, Š.: Bezpečnosť v 21. Storočí. s.20.

⁵ Britský teoretik v oblasti medzinárodných vzťahov a bezpečnosti.

⁶ BOOTH, K. 2007: Theory of World Security. New York: Cambridge University Press, 2007. 489 s. ISBN-13 978-0-521-83552-7. s. 105.

predstavovaná len ako absencia vojenských hrozieb, ale pozornosť venujú najmä novým nevojenským dimenziám bezpečnosti, ktoré možno vymedziť nasledovne:⁷

- **Environmentálna bezpečnosť.** Problematika environmentálnych hrozieb sa po prvý raz dostala do pozornosti verejnosti v roku 1972 v súvislosti s konaním konferencie OSN o životnom prostredí. Až do súčasnosti však pretrvávajú názorový rozpor medzi vedeckou a politickou komunitou o vážnosti environmentálnych hrozieb pre celkovú bezpečnosť štátu. Klasická realistická škola, ktorej sa dlhú dobu držali i politické elity vo väčšine krajín, definuje ako hlavnú hrozbu štátu vojenskú moc a vojenské ambície iných štátov. Táto koncepcia je postupne dopĺňaná rovnocennými hrozbami práve environmentálneho charakteru, ktoré väčšina autorov definuje v zmysle narušenia ekosystémov, zmien klímy, úbytku biodiverzity, vyčerpávania energetických zdrojov, deforestácie, rastu populačných problémov a urbanizácie a s tým spojeným znečisťovaním prostredia, potravinového problému spojeného s úbytkom úrodnej pôdy v dôsledku dezertifikácie, ekonomických problémov a neudržateľných konceptov výroby a spotreby a podobne. Tieto hrozby a riziká postihujú všetky úrovne ľudského spoločenstva a môžu mať ďalekosiahlejšie následky ako tradičné hrozby v podobe vojenských konfliktov.
- **Ekonomická bezpečnosť.** Podstatou ekonomickej bezpečnosti podľa Kodaňskej školy je spor medzi politickými a trhovými štruktúrami o riadenia medzinárodného ekonomického systému, teda či budú normy a mechanizmy ekonomickej bezpečnosti vytvárané štátmi a politikmi alebo budú koncipované trhovými subjektmi, súkromnými spoločnosťami. Tu nachádzame spojitosť s hlavnými ekonomickými smermi, ktoré dominovali po 2. svetovej vojne – liberalizmus a socializmus. Zatiaľ čo liberalizmus hlása slobodu podnikania a princípy voľného trhu a štátu pripisuje úlohu len v zabezpečení právnej a politicko-vojenskej ochrany, socialisti vyzdvihujú dominantné postavenie štátu v riadení ekonomiky a zabezpečovaní ochrany všetkých aktérov. Vo všeobecnosti možno definovať veľké množstvo hrozieb ekonomického charakteru, ktoré vyplývajú tak z fungovania slobodného trhu ako aj z presadzovania dominantnej úlohy štátu. Jedná sa najmä o neschopnosť štátu vytvárať podmienky pre trvalo udržateľný rast a rozvoj, udržanie konkurencieschopnosti v dynamicky sa vyvíjajúcom svetovom hospodárstve, rastúca vzájomná závislosť ekonomík, hrozby finančných a hospodárskych kríz, vysoká závislosť od dodávok surovín alebo tovarov potrebných na domácu výrobu, obchodné spory, čierna ekonomika, obchod so zbraňami a drogami, korupcia, nerovnováha rozdelenia príjmu v spoločnosti, chudoba a iné.
- **Spoločenská bezpečnosť.** Agenda spoločenskej bezpečnosti predstavuje odklon od klasických realistických koncepcií, ktoré boli sústredené len na bezpečnosť štátu ako hlavnej referenčnej jednotky. V moderných teóriách však treba brať do úvahy aj národnostné zloženie štátu, ktoré je v mnohých prípadoch významným prvkom bezpečnostných diskusií. Národ alebo spoločenstvo ľudí, ktoré zdieľajú spoločnú identitu nemusí zdieľať spoločné hranice vytýčené štátom, v ktorom žijú. Pojem spoločenská bezpečnosť sa vzťahuje práve na záujmy takýchto skupín, teda národov, etník, komunít a spoločenstiev, ktoré zdieľajú spoločné hodnoty a spoločnú identitu, ale ktoré sa nemusia vždy cítiť bezpečne v rámci štátu, v ktorom pôsobia. To má za následok vznik množstva bezpečnostných hrozieb ako

⁷ BUZAN, B. – DE WILDE, J. – WEAVER, O. 2005: *Bezpečnosť: Nový rámec pro analýzu*. Praha: Centrum strategických studií, 2005. 270 s. ISBN 80-903333-6-2. S. 87-91, 114, 139-142, 165-185.

migrácia, potláčanie práv menšín, separatizmus, genocída, náboženské, etnické alebo rasové konflikty a podobne.

- Politická bezpečnosť. Za hrozby politického charakteru sa považujú všetky akcie a aktivity, ktoré ohrozujú suverenitu a zvrchovanosť štátu, a ktoré majú iný charakter ako hrozby vojenské. Spektrum politických hrozieb zahŕňa vnútorné ako aj vonkajšie tlaky na zmenu vlády a politickej ideológie, podpora separatizmu a inštitucionálneho rozvratu v krajine, neuznanie vlády a jej legitimacy, strata suverenity v prospech regionálneho integračného celku a mnohé iné. Základným tvrdením zostáva, že ak nie je zabezpečená politická bezpečnosť štátu, potom nie je možné udržať ani bezpečnosť spoločenskú, ekonomickú a environmentálnu.

Bezpečnosť je teda pojem, systém, štruktúra, vzťah, proces. Je to konkrétny, dynamický a relatívny fenomén, ktorý možno chápať z viacerých uhl'ov pohľadu. Niektorí autori, ako Škvrnda, označuje bezpečnosť za poriadok, stabilitu, určitosť, spoľahlivosť, rovnováhu a istotu. Pojem bezpečnosti spája s obranou a ochranou sociálnych subjektov, ich prostredia a činností pred negatívnymi následkami pôsobenia vonkajších hrozieb.⁸ Iní autori, ako Volner, nahliada na bezpečnosť ako na neustále sa meniaci prvok, ktorý je stále v pohybe, vyvíja sa, mení svoju štruktúru, formu, kvalitu a funkcie.⁹ Pre bezpečnosť nemusí byť charakteristická stabilita a poriadok, bezpečnosť je možné vytvárať a udržiavať aj v podmienkach nelinearity a asymetrie, teda v podmienkach, ktoré viac reflektujú súčasný dynamický vývoj medzinárodných vzťahov, svetovej politiky a svetového hospodárstva. Tejto dynamike, relativite a premenlivosti vývoja medzinárodných vzťahov sa prikláňa najmä Kodaňská škola, ktorá vymedzila nové dimenzie bezpečnosti a definovala nové hrozby a riziká pre štáty, spoločenstvá a jednotlivcov. Jednou z takýchto hrozieb je aj zabezpečenie energetickej bezpečnosti.

Vymedzenie energetickej bezpečnosti ako súčasti celkovej bezpečnosti štátu

Energetická bezpečnosť štátu predstavuje jednu z najdiskutovanejších tém súčasných medzinárodných vzťahov. Tento jav možno zaradiť k novým výzvam respektíve hrozbám pre bezpečnosť, pretože o bezpečnosti dodávok energetických zdrojov, diverzifikácii a rastúcej závislosti na dovoze sa začína intenzívnejšie hovoriť až od sedemdesiatych rokov 20. storočia, kedy v dôsledku ropného embarga z krajín Perzského zálivu, rozvinuté západné ekonomiky po prvý raz pocítili hrozbu nedostatku energetických zdrojov, čo predstavovalo vážne riziko pre ich hospodársky rast a rozvoj. Energetická bezpečnosť je multidimenzionálny fenomén, pretože postihuje všetky úrovne bezpečnosti štátu. Aj samotná Kodaňská škola reflektuje bezpečnosť energií takmer na všetkých úrovniach, či už v spojitosti s problematikou vyčerpávania energetických zdrojov, vysokej závislosti od dodávok surovín alebo nerovnomerného rozdelenia zdrojov a s tým spojenou novodobou problematikou zneužívania postavenia krajín bohatých na energetické suroviny v politických alebo ekonomických rokovaníach. V nasledujúcej časti sa budeme venovať vymedzeniu energetickej bezpečnosti ako súčasti celkovej bezpečnosti štátu s dôrazom na identifikáciu základných faktorov ovplyvňujúcich celkovú bezpečnosť energetickej bilancie štátu ako aj identifikáciu hlavných rizík.

Pridržaním sa konceptu vymedzenia bezpečnosti štátu v podaní autorov Kodaňskej školy, energetická bezpečnosť predstavuje modernú nevojenskú hrozbu pre celkovú

⁸ ŠKVRNDA, F. 2009: O sociologických aspektoch vytvárania teórie bezpečnosti. In Slovenská politologická revue, Číslo 4, ročník IX., 2009, s. 3-20. ISSN 1335-9096.

⁹ VOLNER, Š.: Bezpečnosť v 21. Storočí. s.22.

bezpečnosť štátu. Viacerí autori, medzi nimi Michael Ross¹⁰ však poukazuje na to, že napriek tomu, že počet ozbrojených konfliktov a vojen vo všeobecnosti klesá, väčšinu z nich vedú krajiny bohaté na energetické zdroje. Poukazuje teda na fakt, že napriek tomu, že energetická bezpečnosť je nevojenská hrozba, niektoré jej aspekty môžu priamo či nepriamo viesť aj k hrozbám vojenského charakteru. Je to spôsobené najmä rastúcimi cenami ropy a iných energetických surovín, ktoré kumulujú vysoké príjmy v krajinách s hojnosťou energetických zdrojov. Ak berieme do úvahy nedemokratický charakter takýchto krajín, ako Sudán, Irán, Irak, Nigéria alebo Alžírsko, je prirodzené, že rastúce príjmy z predaja ropy alebo zemného plynu vedú k vyššej miere korupcie, rastúcemu autoritárstvu vládnucich skupín, nerovnomernému rozdeleniu zdrojov, celkovému ekonomickému zaostávaniu, čo v konečnom dôsledku vedie k sociálnym nepokojom a občianskym konfliktom.¹¹ Rastúce postavenie štátov bohatých na energetické suroviny vytvára nové situácie v medzinárodných vzťahoch, ktoré predstavujú nové hrozby vojenského ako aj nevojenského charakteru ako energetický terorizmus, rastúce nároky na zabezpečenie hlavných námorných ako aj suchozemských prepravných trás alebo rastúci význam zneužívania energetickej diplomacie. To môže s postupom času vytvárať nové a nové hrozby najmä pre politickú a ekonomickú bezpečnosť štátu a narušiť tak existujúce systémy a štruktúry bezpečnosti.

Existuje niekoľko prístupov k teoretickému vymedzeniu energetickej bezpečnosti. Spoločným znakom je však dynamika zmien a faktorov, ktoré pôsobia na bezpečnostné prostredie ako aj mnohorakosť a rôznorodosť samotného pojmu. Podľa Monaghana¹², energetická bezpečnosť predstavuje komplex rôznych elementov, prvkov, aktivít a situácií vrátane zaistenia bezpečnosti dodávok a ich ochrany pred hrozbami politického alebo technického charakteru, zavádzania účinných opatrení proti následkom cenových šokov ako aj dôsledkov zmien klímy.¹³ Dochádza teda k syntéze viacerých elementov bezpečnosti (politickej, ekonomickej a environmentálnej), ktoré potvrdzujú tvrdenie o mnohotvárnosti a dynamike bezpečnosti samotnej. Aj Pascual a Elkind¹⁴ definujú problematiku energetickej bezpečnosti na základe modernejšieho prístupu, to znamená, že pojem ako aj problematiku energetickej bezpečnosti definujú ako súbor štyroch hlavných zásad, metód a faktorov, ktoré kombinujú prvky politickej, ekonomickej a environmentálnej bezpečnosti:¹⁵

- 1) Dostupnosť. Dostupnosť energetických zdrojov je definovaná v zmysle existencie bezpečného trhu s energiami, kde sa stretávajú kupujúci a predávajúci, ktorí prostredníctvom vzájomného obchodu uspokojujú svoje potreby. Dôležité je, aby takýto trh spĺňal podmienku transparentnosti a dlhodobej udržateľnosti, čo je v súčasných podmienkach veľmi náročné, nakoľko samotné vymedzenie existujúcich rezerv a dostupných zdrojov energetických surovín je nepresné a nedostatočné.
- 2) Spoľahlivosť. Spoľahlivosť v rámci vymedzenia energetickej bezpečnosti znamená, do akej miery sú energetické služby, ako doprava a skladovanie, chránené proti externým narušeniam. To si vyžaduje vytvorenie komplexného systému politických

¹⁰ profesor politických vied na University of California UCLA.

¹¹ LUFT, G. – KORIN, A. 2009: Energy Security Challenges for the 21st Century. A Reference Handbook. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2009. 372 s. ISBN 978-0-275-99997-1. s.3.

¹² Poradca Výskumnej divízie NATO na Defense College (NDC) v Ríme.

¹³ CHECCHI, A. – BEHRENS, A. - EGENHOFER, CH. 2009 : Long-term Energy Security Risks for Europe: A Sector-specific Approach. CEPS Working Document No. 309/January 2009. Dostupné na internete [online]: <http://aei.pitt.edu/10759/1/1785.pdf>.

¹⁴ Carlos Pascual – veľvyslanec Spojených štátov v Mexiku, bývalý riaditeľ Oddelenia zahraničnej politiky v Brookings Institute. Jonathan Elkind – poradca amerického Ministerstva pre energetiku zodpovedný za agendu energetickej politiky a medzinárodných vzťahov.

¹⁵ PASCUAL, C., ELKIND, J. : Energy Security. Economics, Politics, Strategies and Implications. Washington D. C. : BROOKINGS INSTITUTION PRESS, 2009. 279 s. ISBN 0815769199. s. 123-129.

a ekonomických štruktúr, často cezhraničného charakteru, ktoré zaručia bezpečnosť prepravných sietí z miesta produkcie do miesta spotreby.

- 3) Cenová dostupnosť. Cena je jedným zo základných ukazovateľov ekonomickej dostupnosti zdrojov. Za bezpečnú cenu sa považuje taká, ktorá umožňuje všetkým domácnostiam a firmám v danej krajine zabezpečiť si dodávky energií v požadovanej forme na pravidelnej báze. To znamená, že energia je dostupná pre všetky ekonomické subjekty v závislosti od ich disponibilného príjmu.
- 4) Udržateľnosť životného prostredia. Tento štvrtý rozmer energetickej bezpečnosti bol zaradený do jej základnej definície ako posledný a je spojený najmä s klimatickými zmenami a ich dopadmi na ľudskú spoločnosť a hospodársky rozvoj. Globálne zmeny klímy majú za následok zvýšenú intenzitu hrozieb povodní, sucha, lesných požiarov alebo silných búrok, ktoré vedú k hrozbám politického a ekonomického charakteru ako časté výpadky výroby a energií, migračné tlaky, hladomor a sociálne nepokoje.

Z metodologického hľadiska možno tento prístup hodnotiť ako dostatočný, pretože zohľadňuje tak politické (spol'ahľivosť, ktorú je možné zaručiť budovaním lepších politických vzťahov s producentskými a tranzitnými krajinami), socio-ekonomické (dostupnosť trhu a cena) ako aj environmentálne (udržateľnosť) prvky bezpečnosti. Možno však vytknúť nedostatočné vymedzenie faktora environmentálnej udržateľnosti a jeho vplyvu na celkovú bezpečnosť štátu ako aj vyzdvihovanie trhových nástrojov pri zaisťovaní bezpečnosti energetických dodávok, čo v praxi často neplatí.

Pri vymedzení bezpečnosti ako takej je potrebné zaoberať sa identifikáciou najväčších hrozieb a rizík. Podľa viacerých teoretikov, hrozby predstavujú akékoľvek javy, činnosti alebo vzťahy objektívneho charakteru, ktoré môžu narušiť bezpečnosť štátu, spoločnosti alebo jednotlivca. Naproti tomu riziko sa definuje ako subjektívne vnímaná hrozba, ktorá je človekom presne definovaná. Checchi, Behrens a Egenhofer¹⁶ sa vo svojej práci zamerali práve na identifikáciu hlavných rizík, ktoré vplyvajú na energetickú bezpečnosť štátu. Autori ich na základe podrobnej analýzy ich príčin a dôsledkov rozdelili do piatich skupín:¹⁷

- Geologické riziko. Je spojené s možnosťou vyčerpania energetických zdrojov vzhľadom na rastúcu spotrebu energií a narastajúcu nedokonalosť konkurenčného prostredia na svetovom trhu spôsobenú najmä koncentráciou zásob ropy a zemného plynu v určitých regiónoch.
- Geopolitické riziko. Je vnímané najmä v súvislosti s narušením dodávok energií v dôsledku ozbrojených konfliktov, vojen či teroristických útokov na energetickú infraštruktúru v producentských ako aj tranzitných krajinách, s politickou situáciou v týchto krajinách, konkurenčným prostredím na trhu alebo s faktorom rastúceho významu energetickej diplomacie producentských krajín.
- Ekonomické riziko. Patrí sem najmä riziko spojené s cenovými výkyvmi na trhu s energiami, ktoré sú výsledkom aktuálnych alebo štrukturálnych nerovnováh medzi ponukou a dopytom ako aj špekulatívnych obchodov.
- Technické riziko. Ide o zlyhania energetického systému v dôsledku extrémnych klimatických podmienok alebo nedostatočných investícií do modernizácie infraštruktúry.

¹⁶ Výskumní pracovníci v Centre for European Policy Studies (CEPS).

¹⁷ CHECCHI, A. – BEHRENS, A. - EGENHOFER, CH. : Long-term Energy Security Risks for Europe: A Sector-specific Approach.

- Riziko pre životné prostredie. Je vnímané najmä v spojitosti so vznikom ekologických havárií pri ťažbe, preprave alebo spracovaní ropy, alebo s produkciou emisií skleníkových plynov v priemysle a doprave.

Výskyt a intenzita týchto rizík je podmienená celkovou bezpečnosťou existujúcich štruktúr. Tu je na mieste zdôrazniť dynamický charakter bezpečnostného systému, ktorý umožňuje efektívnejšie reagovať na vznik jednotlivých hrozieb a rizík ako aj rýchlejšiu prevenciu pred ich rozšírením. Opäť teda prichádzame k záveru, že súčasné koncepty bezpečnosti ako aj energetickej bezpečnosti vyžadujú dynamické chápanie celej problematiky a uplatňovanie flexibilných a efektívnych nástrojov. Stabilitu možno chápať ako dlhodobý cieľ bezpečnosti energetických dodávok, no na jej zabezpečenie sú potrebné najmä krátkodobé a strednodobé koncepčné nástroje schopné zamedziť vzniku hrozby respektíve zabrániť ďalšiemu šíreniu rizika. V nasledujúcej časti sa zameriame na hodnotenie súčasného vývoja energetickej bezpečnosti Slovenskej republiky, s dôrazom na elimináciu rizík spojených s geopolitickou, ekonomickou a technickou stránkou bezpečnosti ako aj na hodnotenie aktuálnych projektov diverzifikácie ako jednej zo základných podmienok energetickej bezpečnosti štátu.

Energetická bezpečnosť Slovenskej republiky. Hodnotenie nástrojov na elimináciu súčasných rizík

Slovenská republika (SR) je malý štát, ktorého „prežitie“ a rozvoj v súčasných medzinárodných vzťahoch závisí predovšetkým od spolupráce a integrácie do nadnárodných štruktúr. V dôsledku geografických ako aj historických, kultúrnych, politických, ekonomických a iných väzieb s euroatlantickým priestorom je pre Slovensko dôležité budovať partnerstvo v rámci existujúcich štruktúr. Vstupom do NATO sa SR stala súčasťou systému kolektívnej obrany a bezpečnosti, ktorá je garantovaná spojeneckými záväzkami, čím sa posilnila schopnosť krajiny čeliť hrozbám vojenského charakteru. Prijatím za člena Európskych spoločenstiev získala SR záruky politickej a ekonomickej stability, čím sa vytvorili podmienky pre stabilnejšiu a bezpečnejšiu rast. Napriek mnohým opatreniam a záväzkom, ktoré SR prijala v posledných rokoch s cieľom posilniť svoju bezpečnosť ako aj bezpečnosť inštitúcií a jednotlivcov, stále existuje veľké množstvo hrozieb, ktoré by mohli ohroziť stabilitu ako aj dynamiku rozvoja republiky. Ministerstvo obrany definovalo vo svojej stratégii 16 najväznejších hrozieb, ktoré majú globálny, regionálny ako aj lokálny charakter. Medzi najvýznamnejšie bezpečnostné hrozby pre SR, ktoré súčasne spadajú do rámca definujúceho energetickú bezpečnosť krajiny, môžeme v súčasnosti zaradiť nasledovné:¹⁸

- Rast energetickej a surovinovej náročnosti. Rast spotreby energií a surovín v priemysle a zvyšujúce sa nároky domácností na kvalitu života prehlbujú závislosť krajiny od dovozu zdrojov a zvyšujú pravdepodobnosť vzniku kríz spojených s vysokou závislosťou na nepretržitých dodávkach surovín a energií, čo môže v konečnom dôsledku prerásť až do ohrozenia ekonomickej prosperity a stability, ale aj celkovej bezpečnosti štátu.
- Zraniteľnosť informačných a komunikačných systémov. Plynulý chod informačných a komunikačných systémov a sietí je v súčasnosti jednou zo základných podmienok udržiavania bezpečnosti a prosperity štátu. Preťaženie systémov, neoprávnený prístup k informáciám, šírenie počítačových vírusov a dezinformácií vedú k ohrozeniu celého bezpečnostného ako aj politického

¹⁸Bezpečnostná stratégia Slovenskej republiky. Dostupné na internete: <http://www.mod.gov.sk/data/files/833.pdf>.

a ekonomického prostredia SR. Zabezpečenie fungovania komunikačných kanálov môže prispieť k včasnému odhaleniu vznikajúcich alebo rozvíjajúcich sa hrozieb a rizík a umožniť tak použitie okamžitých a efektívnych nástrojov na ich elimináciu, najmä v súvislosti so vznikom neočakávaných kríz a výpadkov v dodávkach energií.

- Živelné pohromy, havárie a katastrofy. Nepredvídateľný charakter týchto hrozieb predstavuje permanentnú hrozbu najmä na lokálnej úrovni. No dôsledky môžu byť citeľné aj na celoštátnej alebo regionálnej úrovni. V dôsledku zmeny klímy dochádza k čoraz častejším a intenzívnejším výkyvom počasia, čo môže spôsobiť výpadky elektrických sietí, ochromenie infraštruktúry a značné ekonomické škody. Havárie alebo katastrofy vyvolané prírodnými silami alebo ľudskou činnosťou môžu takisto spôsobiť obrovské majetkové škody a narušiť energetické a komunikačné siete. Práve nepredvídateľnosť takýchto hrozieb neumožňuje použitie preventívnych nástrojov, riešením by však mohla byť rýchla a efektívna schopnosť krízového manažmentu čo v najkratšom čase odstrániť ich dôsledky.
- Terorizmus. Terorizmus predstavuje v súčasnosti asi najväčšiu bezpečnostnú hrozbu vo svete. Napriek tomu, že Slovensko nepredstavuje významný cieľ pre teroristické skupiny a organizácie, môže v každom okamihu postihnúť aj naše územie a ohroziť nie len objekty civilného charakteru ale najmä kritickú infraštruktúru štátu ako sú energetické prenosové siete, rafinérie, atómové elektrárne alebo komunikačné centrá.

Slovenská republika je vzhľadom na svoju polohu, otvorený charakter hospodárstva a vybavenosť prírodnými zdrojmi odkázaná na prepojenosť s okolitými trhmi. Preto je pre bezpečné fungovanie politického, ekonomického a sociálneho systému SR dôležitá najmä kontinualita vzájomných väzieb, vzťahov, procesov a tokov ako aj ich relatívne bezpečný charakter. Pre napĺňanie cieľov hospodárskeho rastu a rozvoja SR je vypracovaných niekoľko strategických politík a rámcových dokumentov. Pre zvýšenie celkovej bezpečnosti štátu sú, v súlade s novým koncepčným vymedzením bezpečnosti v podaní Kodaňskej školy, dôležité najmä prvky energetickej politiky a energetickej bezpečnosti. Energetická politika SR¹⁹ je súčasťou národohospodárskej stratégie, keďže sa zameriava na zabezpečenie ekonomického rastu v podmienkach trvalo udržateľného rozvoja, spoľahlivosť dodávok energií, optimalizáciu nákladov pri súčasnej podmienke ochrany životného prostredia, no jej implikácie možno nájsť aj pre celkovú bezpečnosť krajiny. Cieľom energetickej politiky je v prvom rade vytvoriť stabilné predpoklady pre zabezpečenie dostatočného množstva energetických zdrojov, ich efektívne využívanie, bezpečné a plynulé dodávky a maximalizáciu úspor na strane spotreby. Tým sa dosiahne zabezpečenie energetických potrieb SR, zníži sa energetická náročnosť ekonomiky, vytvoria sa lepšie podmienky pre rast konkurencieschopnosti a odstráni sa jednostranná závislosť na dodávateľoch energie. To má za následok rast ekonomickej a sociálnej úrovne v krajine a zníženie rizika prepuknutia niektorých hrozieb, ktoré sme identifikovali vyššie. Koncepčne vyvážená a flexibilná energetická politika tak prispieva nie len k ekonomickému rastu a rozvoju ale aj k celkovej bezpečnosti krajiny.

Energetická bezpečnosť SR²⁰ je, v porovnaní s energetickou politikou, súčasťou národnej bezpečnosti a je jedným z hlavných nástrojov na zabezpečení politickej suverenity a nezávislosti a ekonomickej bezpečnosti krajiny. Primárnym cieľom stratégie energetickej

¹⁹ Ministerstvo hospodárstva Slovenskej republiky : Energetická politika SR. Dostupné na internete: <http://www.economy.gov.sk/energeticka-politika-sr-5925/127610s>.

²⁰ Návrh stratégie energetickej bezpečnosti SR - upravené nové znenie. Dostupné na internete: <http://www.rokovanie.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=14372>.

bezpečnosti je minimalizovať riziko zlyhania hospodárstva SR v dôsledku akéhokoľvek narušenia bezpečnosti, a to prípravou takých opatrení, ktorými sa zabezpečí uplatnenie nástrojov štátnych orgánov na minimalizovanie negatívnych dôsledkov narušenia bezpečnosti štátu a na čo najrýchlejšiu obnovu pôvodného stavu, prípadne vytváraním strategických energetických a surovinových rezerv. To je možné dosiahnuť najmä zabezpečením spoľahlivých dodávok všetkých foriem energie za prijateľné ceny s prihliadnutím na ochranu odberateľov, ochranu životného prostredia a technickú bezpečnosť zásobovacích sietí. Ďalej je potrebné podporiť najmä diverzifikačné opatrenia pre dovoz zdrojov a rozšírenie dopravných ciest pre ropu a zemný plyn a vytvárať podmienky pre vybudovanie prepojovacích sústav s okolitými štátmi. V neposlednom rade je potrebné vytvárať lepšie podmienky pre vyššie využívanie obnoviteľných zdrojov energie, biopalív v doprave a efektívne a racionálne využívanie domácich energetických zdrojov s cieľom znížiť dovoznú závislosť.

Slovenská republika je na 99 % závislá na dovoze ropy a zemného plynu zo zahraničia, konkrétne z Ruskej federácie. V minulosti sa SR už viackrát presvedčila, že táto jednostranná závislosť môže spôsobiť rozsiahle škody na hospodárstve krajiny a ohroziť integritu spoločnosti. Preto je prvoradým cieľom energetickej politiky ako aj energetickej bezpečnosti diverzifikácia zdrojov a dodávateľských sietí. Tým sa posilní nie len schopnosť krajiny eliminovať riziká spojené s politickou situáciou a technickou úrovňou infraštruktúry v krajine dodávateľa, ale posilní sa tým aj celková bezpečnosť štátu. V poslednom období sa zintenzívnila spolupráca SR s okolitými štátmi najmä v súvislosti s budovaním nových prepravných sietí. Bolo rozpracovaných viacero projektov na prepojenie existujúcich systémov ako aj vybudovanie nových skladovacích kapacít pre prípad opätovných výpadkov dodávok. Ďalej sa zameriame na analýzu vybraných projektov v oblasti podpory energetickej bezpečnosti SR a ich príspevok k celkovej bezpečnosti krajiny.

Základným variantom pre zásobovanie SR ropou sú dodávky ropovodom Družba z Ruskej federácie v objeme 5,7 milióna ton ročne.²¹ V súčasnosti ide o jediný spôsob ako dopraviť dostatočné množstvo tejto suroviny na územie SR. Vzhľadom na zastaranosť daného ropovodu ako aj plány ruskej vlády budovať nové prepravné siete, budúcnosť dodávok ropy cez ropovod Družba je ohrozená a tým aj celková bezpečnosť ekonomického a spoločenského prostredia v krajine. Za najvhodnejšie a najpravdepodobnejšie alternatívy sa javí ropovod Adria a prepojenie Bratislava-Schwechat s možnosťou využitia reverzného toku z ropovodu IKL. Ropovod Adria o celkovej dĺžke 615 km začína v chorvátskom prístave Omišalj a na území Slovenska sa napája k ropovodu Družba pri meste Šahy.²² Adria je schopná privázať ropu priamo do rafinérie Slovnaft, doteraz sa však ropovod smerom z Chorvátska na Slovensko nevyužíval, najmä z dôvodu dlhodobých kontraktov s Ruskou federáciou a dostatočnej kapacity ropovodu Družba. Kapacita Družby sa však podľa odhadov viacerých expertov bude s postupom času znižovať, a preto bude potrebné inštalovať nové prepojenia. Skupina MOL, do ktorej patrí aj slovenská rafinéria, plánuje preinvestovať približne 80 miliónov EUR na modernizáciu časti ropovodu Adria medzi maďarským mestom Százhalombatta a slovenskými Šahami. Tým by sa mala zaručiť prepravná kapacita okolo 4,5 milióna ton ropy ročne, čo predstavuje objem na úrovni ročnej spracovateľskej kapacity Slovnaftu.²³ Tento krok by znamenal významný posun v politike diverzifikácie prepravných sietí ako aj zdrojov ropy, vzhľadom na to, že z prímorského terminálu v Chorvátsku by bolo

²¹ Do hĺbky: Ropovod Bratislava – Schwechat. Dostupné na internete [online]: <http://www.energia.sk/tema/ropa/do-hlbky-ropovod-bratislava-schwechat/4019/>.

²² Ropovodná sieť v SR. Dostupné na internete [online]: <http://www.transpetrol.sk/index.php?page=ropovodna-siet-v-sr>.

²³ Skupina Mol chce modernizovať ropovod Adria. Dostupné na internete [online]:

<http://www.energia.sk/clanok/motorove-paliva/skupina-mol-chce-modernizovat-ropovod-adria/4421/>.

možné dopravovať ropu takmer z celého sveta. Z koncepcného hľadiska je treba hodnotiť daný projekt veľmi pozitívne. Na jednej strane predpokladá zvýšenie energetickej bezpečnosti SR ako aj Maďarskej republiky znížením dovoznej závislosti na Ruskej federácii a umožnením prístupu k svetovým trhom s ropou, na druhej strane predstavuje veľmi výhodný projekt z pohľadu porovnania nákladov, rizík a výnosov.

Ďalším z významných projektov je vybudovanie ropovodného prepojenia Bratislava – Schwechat. Projektovaná kapacita viac ako 80 km dlhého prepojenia je dimenzovaná na prepravu približne 3 miliónov ton ropy za rok. Dĺžka ako aj konečná kapacita ropovodu však budú závisieť od finálnej podoby projektu, ktorý je zatiaľ vypracovaný vo viac ako desiatich alternatívach. Využitie prepojenia spočíva najmä v predĺžení existujúcich sietí ropovodu Družba do rafinérie Schwechat, čím by sa zvýšili tranzitné príjmy SR o približne 15 miliónov EUR ročne a prípadný reverzný tok ropy. Daný projekt však nedosahuje parametre na zabezpečenie dlhodobej bezpečnosti SR, jednak v dôsledku nedostatočnej kapacity ropovodu TAL, s ktorým sa počítalo v prípade zavedenia reverzného toku, ako aj v dôsledku negatívnych dopadov na životné prostredie spojených s trasovaním ropovodu cez chránené územie Žitného ostrova, investičnej návratnosti, ktorá sa odhaduje na 10 až 15 rokov pri počiatkových investíciách vo výške takmer 150 miliónov EUR, ako aj slabej podpory zo strany slovenskej vlády, ktorá nepovažuje tento projekt za prioritný v zmysle zvýšenia diverzifikačných možností krajiny.²⁴

Podobná situácia je aj so zemným plynom, ktorého spotreba je uspokojovaná dodávkami z Ruskej federácie prostredníctvom plynovodu Bratstvo. Napriek limitovaným diverzifikačným možnostiam, existuje viacero projektov, ktoré prispievajú k vyššej bezpečnosti dodávok ako aj bezpečnosti celkového ekonomického prostredia. V súčasnosti je už technicky možné dovážať plyn zo západu z Rakúska a Českej republiky, čím sa znižuje význam jednosmerného toku plynu z východu na západ. Najvýznamnejšími projektmi na zvýšenie diverzifikácie dodávok zemného plynu je vybudovanie Severojužného plynového koridoru, ktorý prepojí LNG terminály Świnoujście v Poľsku a Krk v Chorvátsku a umožní tak krajinám strednej Európy využívať plyn z iných ako ruských zdrojov. Plánovaný plynovod by mal pozostávať z veľkej časti z už existujúcich systémov a z časti z novo vybudovaných prepojení medzi participujúcimi štátmi. Celková dĺžka severojužného prepojenia by mala dosahovať okolo 2300 km, pričom odhadované investície by sa mali pohybovať na úrovni 3,8 miliardy EUR. Samotný projekt je veľmi technologicky ako aj finančne náročný. Okrem modernizácie už existujúcich sietí bude potrebné vybudovať nové plynovodné prepojenia medzi Slovenskom a Maďarskom v dĺžke 115 km a medzi Slovenskom a Poľskom, ktoré je zatiaľ v štádiu vypracovania štúdie realizovateľnosti.²⁵ V konečnom dôsledku, tento projekt, prvý svojho druhu v Európe, predstavuje významný nástroj na posilnenie energetickej bezpečnosti všetkých krajín V4 ako aj Rakúska a Chorvátska. Znížením dovoznej závislosti krajín strednej Európy na Rusku sa posilní celková bezpečnostná situácia daných krajín a významnou mierou sa tak prispeje k budovaniu silnejšieho regionálneho bezpečnostného prostredia.

Ďalším nástrojom na posilnenie energetickej bezpečnosti SR je vybudovanie nových podzemných zásobníkov na zemný plyn, ktorými sa zvyšuje kapacita strategických rezerv plynu pre prípad neočakávaných výpadkov dodávok. Popri už existujúcich zásobníkoch

²⁴ Do hĺbky: Ropovod Bratislava – Schwechat. Dostupné na internete [online]: <http://www.energia.sk/tema/ropa/do-hlbky-ropovod-bratislava-schwechat/4019/>; doplnené o vystúpenie hlavného ekonóma Slovnaft a.s. Mareka Senkoviča na konferencii Spoločná energetická politika EÚ a energetická bezpečnosť Slovenska V, 21. – 22. November 2011.

²⁵ Vystúpenie predsedu predstavenstva spoločnosti Eustream a.s. Andreasa Raua na konferencii Spoločná energetická politika EÚ a energetická bezpečnosť Slovenska V, 21. – 22. November 2011.

s celkovou kapacitou 2,7 miliardy m³ zemného plynu²⁶ sa uvažuje s konverziou nových ropno-plynových ložísk. Na tento účel boli vybrané tri oblasti. Prvá je v okolí komplexu podzemných zásobníkov Láb a Gajary, ďalej v blízkosti mesta Sered' a na východnom Slovensku objekt Ptrukša. V dôsledku vysokých nárokov na technológiu uskladnenia a dostupnosti ako aj environmentálnej záťaži, sa za jediný relevantný projekt zo strednodobého hľadiska pokladá vybudovanie komplexu zásobníkov v oblasti Gajary-báden. Investície vo výške 166 miliónov EUR by mali umožniť zvýšiť skladovaciu kapacitu SR o viac ako 500 miliónov m³ plynu.²⁷ Vďaka tomuto projektu sa zvýši spoľahlivosť zásobovania zemným plynom a zníži sa miera rizika spojeného s vypuknutím ďalších neočakávaných plynových kríz.

Pre SR je problematika energetickej bezpečnosti veľmi citlivou témou, najmä v dôsledku vysokej jednostrannej závislosti na jedinom dodávateľovi ropy a zemného plynu. Preto je pre budúci ekonomický vývoj dôležité, aby mala krajina vypracované efektívne a flexibilné opatrenia na prevenciu ako aj elimináciu možných rizík. Dôležitým aspektom je najmä posilňovanie cezhraničnej a regionálnej spolupráce pri budovaní spoločných infraštruktúrnych projektov a diverzifikácia dodávateľských sietí. Je však potrebné stanoviť priority a poskytnúť im aj patričnú inštitucionálnu a finančnú podporu, aby sa vyhlo neefektívnemu vynakladaniu zdrojov a dualite riešenia súčasných problémov.

Použitá literatúra:

1. Bezpečnostná stratégia Slovenskej republiky. Dostupné na internete: <http://www.mod.gov.sk/data/files/833.pdf>
2. BOOTH, K. 2007: Theory of World Security. New York: Cambridge University Press, 2007. 489 s. ISBN-13 978-0-521-83552-7
3. BUZAN, B. – DE WILDE, J. – WEAVER, O. 2005: Bezpečnosť: Nový rámec pro analýzu. Praha: Centrum strategických studií, 2005. 270 s. ISBN 80-903333-6-2
4. Do hĺbky: Ropovod Bratislava – Schwechat. Dostupné na internete [online]: <http://www.energia.sk/tema/ropa/do-hlbky-ropovod-bratislava-schwechat/4019/>
5. EICHLER, J. 2006: Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století. Praha: AVIS, Ministerstvo obrany České republiky, 2006. 303 s. ISBN 80-7278-326-2
6. CHECCHI, A. – BEHRENS, A. - EGENHOFER, CH. 2009 : Long-term Energy Security Risks for Europe: A Sector-specific Approach. CEPS Working Document No. 309/January 2009. Dostupné na internete [online]: <http://aei.pitt.edu/10759/1/1785.pdf>
7. LUFT, G. – KORIN, A. 2009: Energy Security Challenges for the 21st Century. A Reference Handbook. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2009. 372 s. ISBN 978-0-275-99997-1. s.3
8. Ministerstvo hospodárstva Slovenskej republiky: Energetická politika SR. Dostupné na internete: <http://www.economy.gov.sk/energeticka-politika-sr-5925/127610s>

²⁶ Nafta. Dostupné na internete [online]: <http://www.nafta.sk/showdoc.do?docid=747>.

²⁷ Zásobník plynu Gajary-báden zvyšuje svoju skladovaciu kapacitu. Dostupné na internete [online]: <http://www.energia.sk/clanok/zemny-plyn/zasobnik-plynu-gajary-baden-zvysuje-svoju-skladovacu-kapacitu/4349/>.

9. Nafta. Dostupné na internete [online]: <http://www.nafta.sk/showdoc.do?docid=747>
10. Návrh stratégie energetickej bezpečnosti SR - upravené nové znenie. Dostupné na internete:
<http://www.rokovanie.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=14372>
11. PASCUAL, C., ELKIND, J. : Energy Security. Economics, Politics, Strategies and Implications. Washington D. C. : BROOKINGS INSTITUTION PRESS, 2009. 279 s. ISBN 0815769199. s. 123-129
12. Ropovodná sieť v SR. Dostupné na internete [online]:
<http://www.transpetrol.sk/index.php?page=ropovodna-siet-v-sr>
13. Skupina MOL chce modernizovať ropovod Adria. Dostupné na internete [online]:
<http://www.energia.sk/clanok/motorove-paliva/skupina-mol-chce-modernizovat-ropovod-adria/4421/>
14. ŠKVRNDA, F. 2009: O sociologických aspektoch vytvárania teórie bezpečnosti. In Slovenská politologická revue, Číslo 4, ročník IX., 2009, s. 3-20. ISSN 1335-9096
15. VOLNER, Š. 2009 : Bezpečnosť v 21. storočí. Bratislava: Vydavateľstvo IRIS, 2009. 387 s. ISBN 978-80-89256-36-5
16. Vystúpenie hlavného ekonóma Slovnaft a.s. Mareka Senkoviča na konferencii Spoločná energetická politika EÚ a energetická bezpečnosť Slovenska V, 21. – 22. November 2011
17. Vystúpenie predsedu predstavenstva spoločnosti Eustream a.s. Andreasa Raua na konferencii Spoločná energetická politika EÚ a energetická bezpečnosť Slovenska V, 21. – 22. November 2011
18. Zásobník plynu Gajary-báden zvyšuje svoju skladovaciu kapacitu. Dostupné na internete [online]: <http://www.energia.sk/clanok/zemny-plyn/zasobnik-plynu-gajary-baden-zvysuje-svoju-skladovaci-kapacitu/4349/>

Kontakt

Ing. Ján Bocora

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: jan.bocora@euba.sk

Martina Bolečeková

FAKULTA POLITICKÝCH VIED A MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

ODRAZ „ARABSKEJ JARI“ V MIGRAČNEJ POLITIKE EURÓPSKEJ ÚNIE A JEJ ČLENSKÝCH ŠTÁTOV*

Abstrakt

Vlna protivládnych protestov, ktorá sa na začiatku roku 2011 rozšírila v krajinách severnej Afriky a na Blízkom východe spôsobila okrem iných dôsledkov aj nárast migrácie najmä v rámci regiónu severnej Afriky, ale tiež do členských štátov Európskej únie na juhu Európy, najmä do Talianska. Situácia bola najkritickejšia na talianskom ostrove Lampedusa a na Malte, ktoré svojou kapacitou nezvládali prijímanie takého veľkého počtu imigrantov. Príspevok sa zameriava na priblíženie postojov EÚ a jej členských štátov k imigrácii z tejto oblasti, ale tiež na širší kontext pomoci zo strany EÚ tomuto regiónu.

Kľúčové slová: „Arabská jar“, Európska únia, migrácia, migračná politika, rozvojová spolupráca.

Abstract

The wave of anti-government protests, spreading from the early 2011 through the countries of North Africa and the Middle East, has caused increasing migration within the region but also to the member states of the European Union in the South of Europe, mainly to Italy. The most critical situation was on the Italian island Lampedusa and Malta, because their capacity couldn't bear such a big amount of immigrants. The paper focuses on presentation of the attitudes of the EU and its member states towards the immigration from this region.

Key words: Arab Spring, European Union, migration, migration policy and development cooperation.

Príčiny a dôsledky „Arabskej jari“

Pomenovanie „Arabská jar“ dostala vlna protivládnych protestov, ktoré rôznou intenzitou zasiahli viac než 15 krajín v severnej Afrike a na Blízkom východe. Nepokoje začali 17. decembra 2010 v Tunisku, kde sa po smrti mladého muža, ktorý sa upálil údajne kvôli zlým životným podmienkam, rozšírili demonštrácie. Nepokoje siv Tunisku vyžiadali, podľa informácií zverejnených v médiách, viac než 220 ľudských životov a vyústili do odstúpenia prezidenta Ziníal-AbidíBenAlího, ktorý stál na čele krajiny od roku 1987.

Ďalšou krajinou, v ktorej sa rozšírili občianske nepokoje, bol Egypt. Protesty proti režimu prezidenta HusníMubaraka začali 25. januára 2011 a zahynulo pri nich viac než 850 ľudí. Egyptský prezident, ktorý bol pri moci takmer 30 rokov, odstúpil 11. februára.

Najväčšiu pozornosť bezpochyby púťali, a stále púťajú, udalosti v Líbyi, ktoré prerástli do občianskej vojny. Rozsiahlejšie demonštrácie proti režimu MuammaraKaddáfího, ktorý vládol od roku 1969, začali 15. februára 2011 a postupne prerástli do ozbrojeného konfliktu

^{1*}Tento príspevok je publikovaný s podporou Univerzitnej grantovej agentúry UMB v Banskej Bystrici v rámci projektu č.I-11-004-03.

medzi Kaddáfího jednotkami a protivládnyimi povstalcami. Bezpečnostná rada Organizácie Spojených národov prijala 17. marca rezolúciu na ochranu civilistov v Líbyi, vrátane vytvorenia bezletovej zóny². Napriek tomu ozbrojený konflikt v Líbyi stál život viac než 25000 ľudí.

Okrem Tuniska, Egypta a Líbye zasiahli nepokoje aj Bahrajn, Sýriu, Jemen, veľké protesty sa konali v Alžírsku, Iraku, Jordánsku, Maroku a Ománe, menšie v Kuvajte, Libanone, Mauretánii, Saudskej Arábii, Sudáne a Západnej Sahare. Z menovaných krajín zahynulo pri protivládnych protestoch najviac ľudí v Sýrii, kde začali demonštrácie proti vláde prezidenta v polovici marca³. (HNonline, 20.10.2011)

Jedným z dôsledkov „Arabskej jari“ bol nárast migrácie zo štátov zasiahnutých konfliktami. Povstania v Tunisku a Egypte spôsobili narušenie poriadku a zlyhávanie kontrol na hraniciach, čo spôsobilo značný nárast migrácie z týchto krajín. Nakoľko ozbrojené konflikty patria vo všeobecnosti k najčastejším príčinám nútenej migrácie, takýto vývoj udalostí sa dal očakávať, rovnako ako sa dalo predpokladať, kam budú migračné prúdy smerovať.

Pri ozbrojených konfliktoch bývajú migráciou spravidla najviac postihnuté susedné štáty. Najmä kvôli geografickej blízkosti, ale tiež pre značné rozdiely v životnej úrovni, patria členské štáty Európskej únie dlhodobo k cieľovým krajinám migrantov z Afriky, pričom kvôli prvému z uvedených dôvodov sú migrácii z afrických štátov najviac vystavené členské štáty na juhu Európskej únie – Taliansko, Španielsko a Grécko. (BBC News, 2. 7. 2007)

Taliansky ostrov Lampedusa je od územia Tuniska vzdialený len približne 300 km. Geograficky najbližší vstup na územie EÚ pre migrantov z Egypta síce predstavuje grécky ostrov Kréta, avšak imigranti sa vo všeobecnosti snažia vyhnúť vstupu na územie EÚ cez Grécko kvôli nehumánnym podmienkam utečencov a žiadateľov o azyl v tejto krajine a zlyhávajúcemu azylovému systému. Je pre nich výhodnejšie pridať sa k tuniským migrantom a zvoliť radšej vstup cez Lampedusu. Preto väčšina migrantov zo severnej Afriky, ale aj migrantov zo subsaharskej Afriky, si za cieľovú krajinu volí Taliansko. (Ziebart, 2011)

Podľa údajov Úradu vysokého komisára OSN pre utečencov (UNHCR) prišlo na taliansky ostrov Lampedusa viac ako 20000 osôb, takmer všetci z Tuniska. Ďalších 800 osôb, prevažne z Líbye, sa vylodilo na Malte⁴. Podľa údajov zverejnených agentúrou Frontex, za prvé tri mesiace roku 2011 vstúpilo nelegálne na územie Európy okolo 33000 osôb, z toho 22600 cez Taliansko. Na územie EÚ vstupovalo týždenne až 2500 imigrantov. Väčšinu z nich tvorili ekonomickí migranti z Tuniska. (The Economist, 11. 4. 2011) V oznámení s názvom Dialóg o migrácii, mobilite a bezpečnosti s krajinami južného Stredomoria, ktorým Európska komisia reagovala na udalosti „Arabskej jari“ sa dokonca uvádza, že „Konflikt, ktorý vypukol v polovici februára v Líbyi, spôsobil vysídlenie okolo 800000 osôb rôznych národností do susedných krajín, najmä Tuniska a Egypta. Niektorí utekali smerom do Talianska a na Maltu cez Stredozemné more na nevyhovujúcich plavidlách, čo sa niekedy skončilo stratou na životoch. V polovici januára pristálo na brehoch talianskeho ostrova Lampedusa a Malty 35000 migrantov z Tuniska a Líbye.“ (KOM (2011) 292)

V súvislosti s migráciou vyvolanou udalosťami „Arabskej jari“ používali médiá pre migrantov rôzne pomenovania. Osoby, ktoré opúšťali domovy v dôsledku povstání boli

²Návrh Rezolúcie 1973 predložili Francúzsko, Spojené kráľovstvo, Libanon a Spojené štáty americké. Z 15 členov Bezpečnostnej rady OSN sa hlasovania zdržalo 5 krajín: Čína a Rusko, Brazília, India a Nemecko. Vojenská operácia západných štátov na zabezpečenie bezletovej zóny začala 19. marca, 31. marca velenie prevzala Severoatlantická aliancia, a bola ukončená 31. októbra.

³ Napriek vymenovaniu novej vlády a zrušeniu výnimočného stavu, ktorý v krajine platil od roku 1963, k upokojeniu situácie v krajine nedošlo a prezident proti demonštrantom nasadil armádu.

⁴ Údaje z apríla 2011.

najčastejšie označovaní ako utečenci, je však potrebné poukázať na to, že takéto označenie nie je správne.

Z pohľadu medzinárodného práva definíciu utečenca a teda to, komu je a komu nie je štát povinný priznať azyl a výhody vyplývajúce z tohto statusu, obsahuje Medzinárodný dohovor o právnom postavení utečencov z roku 1951, tiež nazývaný Ženevská konvencia o utečencoch, doplnený protokolom z roku 1967. Kým v širšom zmysle je utečencom každá osoba, ktorá opustila svoju vlasť za mimoriadnych okolností – napríklad v čase vojny alebo občianskeho konfliktu v krajine, podľa definície sformulovanej v dohovore je utečencom len tá osoba, ktorá:

- má opodstatnenú obavu z prenasledovania kvôli svojej rase, náboženstvu, národnosti, príslušnosti k určitej sociálnej skupine, alebo politickému názoru,
- nachádza sa mimo krajiny svojho pôvodu,
- nemôže alebo nechce využiť ochranu svojej krajiny alebo sa tam vrátiť kvôli svojej obave z prenasledovania.

Podľa medzinárodného práva je teda utečencom iba osoba spĺňajúca kritériá uvedené v dohovore. Pre osoby, ktoré boli donútené opustiť krajinu pôvodu z dôvodu straty bezpečnosti a strachu o svoj život ako dôsledku ozbrojeného konfliktu, ale ktoré nespĺňajú kritériá uvedené v dohovore, máme označenie odídenca. Rovnako, ako utečenci však potrebujú pomoc.

Súčasná prax je dôkazom toho, že pojem utečenec je potrebné vnímať širšie. Svedčí o tom tak prijatie rozširujúcich definícií utečenca v rámci niektorých regionálnych organizácií, ktoré za utečencov považujú aj osoby, ktoré boli donútené opustiť svoj domov kvôli ozbrojenému konfliktu, ako aj rozširovanie pôsobnosti UNHCR, ktorý pomáha aj osobám postihnutým ozbrojenými konfliktami.

Napriek tomu je zrejmé, že väčšina migrantov, ktorí sa snažia o vstup na územie EÚ, spravidla pri tom využívajú možnosť požiadať o azyl v niektorom z členských štátov EÚ, nespĺňa kritériá uvedené v definícii utečenca z Medzinárodného dohovoru o právnom postavení utečencov, ktorý nachádza odraz aj v úprave predmetnej oblasti v legislatíve EÚ. V mnohých prípadoch možno dokonca vyjadriť pochybnosť, či vôbec ide o migráciu nútenú, tak ako sme to uviedli vyššie v súvislosti s väčšinou emigrantov z Tuniska. V prevažnej väčšine prípadov však možno konštatovať, že ide o migráciu nelegálnu, resp. neregulárnu⁵. Preto považujeme za správne uvádzať, že migračné prúdy vyvolané priamo či nepriamo povstaniami „Arabskej jari“ majú zmiešanú povahu – sú kombináciou legálnej a nelegálnej migrácie a dobrovoľnej a nútenej migrácie, a v súlade s týmto tvrdením sú tvorené rôznymi kategóriami migrantov, medzi ktorými je potrebné rozlišovať.

Postoje Európskej únie a jej členských štátov

Lídri EÚ sa 11. marca 2011 stretli na samite špeciálne venovanom Líbyi a severnej Afrike. Európska únia reagovala na situáciu vzniknutú v dôsledku povstaní, najmä ozbrojeného konfliktu v Líbyi, okamžite, a uskutočnila nasledujúce opatrenia (KOM (2011) 292):

⁵ V EÚ je snaha obmedziť používanie výrazu nelegálny v spojení s migráciou kvôli tomu, že evokuje kriminálnu činnosť, preto by mal byť používaný výlučne v spojení s aktivitami ako pašovanie osôb, či obchodovanie s ľuďmi. Pre prípady migrantov, ktorí síce nemajú splnené všetky formálne náležitosti (napr. nemajú požadované dokumenty, povolenie na pobyt a pod., a teda sa na území prijímajúceho štátu nachádzajú de facto nelegálne), sa odporúča používať výraz neregulárny migrant.

- Komisia vyčlenila z celkového príspevku EÚ⁶ vo výške 102 mil. EUR sumu 40 mil. EUR na núdzovú humanitárnu situáciu spôsobenú náhlym prílevom migrantov a utečencov do krajín susediacich s Líbyou, konkrétne na evakuáciu a repatriáciu štátnych príslušníkov tretích krajín a na pomoc ľuďom v núdzi v Líbyi a susedných krajinách.⁷
- S cieľom urýchlene reagovať na migračné toky vedúce cez centrálnu časť Stredozemného mora začala agentúra FRONTEX spolu s viacerými členskými štátmi realizovať spoločnú operáciu Európskej siete hliadok (European Patrols Network, EPN) Hermes Extension 2011, zameranú na pomoc Taliansku pri kontrolách plavidiel s migrantmi na palube. EUROPOL vyslal do Talianska skupinu expertov, aby pomohli identifikovať medzi zadržanými nelegálnymi migrantmi potenciálnych zločincov.
- S cieľom zabezpečiť, aby sa členské štáty, ktoré sú najviac vystavené rastúcim tokom nelegálnych migrantov a utečencov, mohli vyrovnat' s finančnými dôsledkami týchto tokov, im Komisia dodatočne pridela 25 mil. EUR na rok 2011 (v rámci Fondu pre vonkajšie hranice a Európskeho fondu pre utečencov).⁸
- Európska komisia a Vysoká predstaviteľka pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku predložili 8. marca 2011 oznámenie o „Partnerstve pre demokraciu a spoločnú prosperitu s južným Stredozemím“. V tomto oznámení⁹ je navrhnuté ponúknuť krajinám južného Stredozemia perspektívu viesť dialóg o migrácii, mobilite a bezpečnosti, ktorý by sa zameril na posilnenie a uľahčenie legálnych spôsobov migrácie a mobility občanov medzi týmito krajinami a EÚ.

Problém imigrácie zo severnej Afriky do členských štátov EÚ zo začiatku roka 2011, tzv. problém „ľudí na člnoch“ (angl. boatpeople), bol médiami označovaný za „budúcu európsku krízu“ či „najväčšie nebezpečenstvo európskej jednoty“. (The Economist, 11. 4. 2011) Bolo to tak najmä preto, že v dôsledku prílevu imigrantov, ktorých množstvá sa im nedarilo zvládnuť, požiadali Taliansko a Malta na stretnutí ministrov vnútra 11. apríla 2011 EÚ, aby „aktivovali“ smernicu z roku 2001¹⁰, ktorá sa týkala poskytnutia dočasného útočiska imigrantov v prípadoch ich masového prílevu a riešila rozdelenie bremena pri prijímaní imigrantov medzi členské štáty EÚ. Tento návrh bol ministrami vnútra rozhodne odmietnutý, pričom solidarita s členskými štátmi najviac postihnutými imigračnými prúdmi bola zo strany EÚ a jej členských štátov preukázaná prostredníctvom vyššie uvádzaných finančných dotácií a poskytnutím dodatočných tímov agentúry Frontex.

Malte bola navyše poskytnutá pomoc na dobrovoľnej báze v podobe presídľovacích programov¹¹. Pripomeňme, že v prípade Malty šlo o menší počet osôb, ktorých bolo možné považovať za utečencov, pretože utekali pred vojnou v Líbyi, kým v prípade Talianska šlo o početnejšie vlny najmä ekonomických migrantov, ktorí sa rozhodli opustiť Tunisko kvôli hospodárskej kríze, ktorá nasledovala po prodemokratickej revolúcii, a tiež preto, lebo po páde vlády prezidenta Ben Alího došlo k uvoľneniu hraničných kontrol.

Pri odmietnutí návrhu bolo ako argument uvedené, že prúdy imigrantov do Talianska nemožno porovnávať s prílevom utečencov do Európy, najmä Nemecka, počas vojen na Balkáne, kvôli ktorým bola smernica prijatá. Keďže Taliansku v súvislosti s jeho návrhom

⁶ Komisia a členské štáty spolu.

⁷ Poskytnutie uvedenej pomoci bolo možné aj vďaka spolupráci s Medzinárodnou organizáciou pre migráciu (IOM), UNHCR, Medzinárodným výborom Červeného kríža (ICRC) a ďalších medzinárodných organizácií.

⁸ Tieto finančné prostriedky sú dostupné na základe žiadostí zo strany členských štátov.

⁹ Kľúčové odporúčania tohto oznámenia schválila Európska rada na svojich zasadnutiach 11. a 25. marca 2011.

¹⁰ Smernica Rady 2001/55/ES z 20. júla 2001 o minimálnych štandardoch na poskytovanie dočasnej ochrany v prípade hromadného prílevu vysídlených osôb a o opatreniach na podporu rovnováhy úsilia medzi členskými štátmi pri prijímaní takýchto osôb a znášaní z toho vyplývajúcich dôsledkov.

¹¹ Presídľovacieho programu sa zúčastnila aj Slovenská republika.

nebolo vyhovené, využilo jednu z možností a rozhodlo sa pre „exportovanie“ problému tým, že imigrantom z Tuniska priznalo dočasnú ochranu, čím im umožnilo voľne cestovať v rámci schengenského priestoru. Mnohí imigranti túto možnosť využili a pokračovali v migrácii do ďalších členských štátov EÚ, predovšetkým do Francúzska, v dôsledku čoho francúzske orgány sprísnilo kontroly totožnosti v blízkosti hraníc s Talianskom. Francúzsky minister vnútra uviedol, že za ostatný mesiac zadržali okolo 2800 Tunisianov a 1700 z nich už bolo vyhostených späť do Talianska. (The Economist, 11. 4. 2011) Kontroly na vnútorných hraniciach EÚ dočasne obnovili aj ďalšie členské krajiny, čo vyvolalo živú diskusiu o fungovaní schengenského systému.

Dôsledky pre migračnú politiku

Imigrácia z Afriky, predovšetkým nelegálna a neregulárna imigrácia, nie je pre EÚ novým problémom¹². Severná Afrika je regiónom, z ktorého do členských štátov EÚ tradične prúdia najväčšie počty imigrantov. V tejto súvislosti však treba poukázať na to, že zdrojovými krajinami imigrantov nie sú ani tak štáty severnej Afriky, ale tieto predstavujú tranzitné krajiny pre imigrantov prakticky z celej Afriky.

V rámci vývoja spoločnej migračnej politiky EÚ bolo doteraz najviac aktivít podniknutých práve v oblasti azylu a v oblasti neregulárnej imigrácie, ale aj v oblasti boja proti obchodovaniu s ľuďmi, pašovaniu migrantov a v neposlednom rade aj v oblasti kontroly vonkajších hraníc EÚ, ktorá má vyvážiť úbytok bezpečnosti v dôsledku odstránenia hraničných kontrol v rámci schengenského systému. Aktivity v oblasti manažmentu migrácie sa od začiatku formovania spoločnej migračnej politiky EÚ sústredili predovšetkým na ochranu hraníc, a to najmä na reguláciu migračných tokov označovaných ako "nežiaduce"¹³.

Kľúčovou súčasťou stratégie zvýšenia bezpečnosti vonkajších hraníc EÚ bolo zriadenie už niekoľkokrát zmieňovanej agentúry Frontex¹⁴, ktorá sa stala hlavným aktérom pri koordinácii spolupráce medzi členskými štátmi EÚ v oblasti ochrany hraníc. Je však potrebné zdôrazniť, že primárna zodpovednosť za ochranu vonkajších hraníc EÚ spočíva na pleciach príslušných členských štátov. Frontex dopĺňa systém národného manažmentu hraníc a posilňuje ochranu hraníc zabezpečením koordinácie aktivít členských štátov a implementáciou nástrojov pre oblasť manažmentu vonkajších hraníc. Frontex je tiež kľúčovým hráčom pri implementácii koncepcie integrovaného manažmentu vonkajších hraníc EÚ. (Bolečeková, 2011)

V súčasnosti je pri regulovaní migračných tokov do EÚ jednoznačným trendom tzv. externalizácia¹⁵, t.j. snaha o zabezpečenie, aby osoby – potenciálni nelegálni imigranti, nemali možnosť vstúpiť na územie EÚ, pričom EÚ na to využíva rôzne nástroje aplikované mimo územia EÚ. Boj proti nelegálnej imigrácii sa teda zameriava predovšetkým na osoby, ktoré sa zatiaľ nenachádzajú na území EÚ. V prípade, že sa neregulárnym/nelegálnym migrantom podarí dostať na územie EÚ, záujem EÚ sa sústreďuje na readmisiu a návrat.

Od roku 1999, kedy sa konalo zasadnutie Rady Európskej únie v Tampere, sa spolupráca s tretími krajinami dostáva medzi priority migračnej politiky, Tento prístup bol potvrdený v roku 2004 prijatím Haagskeho programu na obdobie rokov 2005 – 2010, rovnako ako Štokholmským programom pre nasledujúce obdobie. Od počiatkov formovania spoločnej

¹² K problematike nelegálnej imigrácie ako potenciálnej hrozbe demokratického systému bližšie pozri napr. Štefániková, 2009.

¹³ Okrem neregulárnej migrácie, pašovania migrantov a obchodovania s ľuďmi sa ako na nežiaduce imigračné toky nazerá aj na početné a neopodstatnené žiadosti o azyl.

¹⁴ Agentúra FRONTEX bola zriadená Nariadením Rady (ES) č. 2007/2004 z 26. októbra 2004. Je plne funkčná od 3. 10. 2005, sídli vo Varšave, má právnu subjektivitu a operačnú a rozpočtovú autonómiu.

¹⁵ Niekedy sa tiež nazýva manažmentom migrácie prostredníctvom „diaľkového ovládania“.

migračnej politiky teda predstavuje spolupráca s tretími krajinami dôležitý nástroj riadenia imigračných tokov. Na ovplyvnenie imigrácie možno použiť rôzne nástroje – od koordinácie vízových politík, umiestňovanie styčných úradníkov v krajinách pôvodu, môžeme tiež spomenúť pravidlo „bezpečnej tretej krajiny“, uzatváranie readmisných dohôd – tak na bilaterálnej úrovni ako aj na úrovni EÚ, politiku rozširovania a Európsku susedskú politiku, už spomínané závery samitu v Tampere, ktoré partnerstvo s krajinami pôvodu posunuli na vrchol tejto agendy. Z najčerstvejších aktivít môžeme zmieniť napr. migračné misie (angl. migrationmissions), partnerstvá mobility (angl. mobility partnerships), migračné profily (angl. migrationprofiles) alebo okružnú migráciu. Migračné misie boli vytvorené, aby rozvinuli dialóg o migrácii s predstaviteľmi tretích krajín a uľahčili spoluprácu medzi členskými štátmi a Európskou komisiou na miestnej úrovni. Partnerstvá mobility ponúkajú konkrétny rámec pre dialóg a spoluprácu medzi EÚ a členskými štátmi na jednej strane a tretími krajinami na strane druhej. Spolupráca sa zameriava na tri oblasti: legálnu migráciu, migráciu a rozvoj a boj proti nelegálnej migrácii. Migračné profily sú analýzy migračnej situácie v tretích krajinách. Pojem okružná migrácia označuje dobrovoľnú a dočasnú mobilitu osôb medzi dvoma alebo viacerými krajinami, vzťahujúcu sa k potrebám pracovných trhov, ktorá prináša výhody všetkým zainteresovaným stranám. Keď sa migranti vrátia späť do krajín pôvodu, vďaka novonadobudnutým skúsenostiam môžu prispieť k rozvoju vlastnej krajiny. (Lavenex, 2006)

Spolupráca v oblasti „externej“ kontroly migrácie je oveľa lepšie rozvinutá na medzivládnej úrovni. Z aktivít mimo rámca EÚ môžeme spomenúť napr. Budapešťiansky proces, Dialóg 5+5 o migrácii v západnom Stredomorí, bilaterálnu spoluprácu v Stredomorí (osobitne medzi Španielskom a Marokom, Talianskom a Tuniskom alebo Talianskom a Líbyiou, ktorej sa ešte budeme venovať), ako aj spoločné pohraničné hliadky.

Spolupráca pri kontrole migračných tokov teda prebieha tak na bilaterálnej úrovni – t. j. medzi konkrétnym členským štátom EÚ a niektorým zo štátov zmieňovanej oblasti severnej Afriky, ako aj na úrovni EÚ ako celku, opäť vo vzťahu k niektorému zo spomenutých štátov. Napríklad Líbya predstavovala pre EÚ jednu z kľúčových krajín pre spoluprácu v boji proti nelegálnej a neregulárnej imigrácii, pretože Líbya už pred vypuknutím ozbrojeného konfliktu bola významnou tranzitnou krajinou pre migrantov z Afriky, ale i Ázie, smerujúcich cez Stredomorie do EÚ. Po vypuknutí ozbrojeného konfliktu, ako už bolo vyššie uvedené, sa stala aj významnou zdrojovou¹⁶ krajinou. Napriek tomu bola Líbya vlastne ako jediná krajina Maghrebu dlhé obdobie mimo akékoľvek spoluprácu existujúcej medzi EÚ a krajinami Stredomoria. Kým euro-maghrebské vzťahy siahajú až do 60. rokov minulého storočia, kedy boli podpísané prvé bilaterálne obchodné dohody s Tuniskom a Marokom (1969), spolupráca s Líbyou je o mnoho neskoršieho dáta, v podstate začala až v posledných rokoch pred pádom režimu (Rošteková, 2009). Líbya mala pred vypuknutím ozbrojeného konfliktu podpísané bilaterálne dohody s Talianskom, ale aj s Francúzskom, v roku 2010 bola podpísaná dohoda o spolupráci v rámci migračnej agendy aj na úrovni EÚ. Situácia sa samozrejme radikálne zmenila po vypuknutí ozbrojeného konfliktu a sankciách voči Líbyi.

Okrem bezprostrednej reakcie na vzniknutú situáciu bolo na úrovni EÚ potrebné prehodnotiť doterajšie nástroje a prijať štruktúrovanejší plán opatrení, aby sa zabránilo eskalácii problému. Boli prijaté ďalšie okamžité opatrenia a zároveň boli na júnové zasadnutie Európskej rady predložené dlhodobé opatrenia na rozvoj kapacít na riadenie migračných tokov a tokov utečencov v Stredomorí.

Krátkodobý a strednodobý plán opatrení zahŕňal napr. cieľ zabezpečiť, aby EÚ a krajiny susediace s Líbyou získali kapacity na reakciu namožné pokračujúce a rastúce toky utečencov z Líbye a tým pomôcť členským štátom EÚ a krajinám severnej Afriky, ktoré

¹⁶Medzi emigrantmi, opúšťajúcimi územie Líbye kvôli ozbrojenému konfliktu, nie sú zastúpení výlučne štátni príslušníci Líbye.

bezprostredne ako prvé preberajú zodpovednosť za riešenie migračných tokov a tokov utečencov. Dlhodobý plán opatrení sa nesie v znamení posilnenej spolupráce s krajinami južného Stredomoria, ktoré by sa v prvom rade mali zamerať na základné príčiny migrácie na štrukturálnej úrovni. „Je potrebné posilniť spoluprácu s krajinami južného Stredomoria, aby sa účinným spôsobom reagovalo na výzvu vytvoriť pracovné miesta a zlepšiť životné podmienky v celom regióne. Kooperácia by mala byť zameraná najmä na konkrétne regióny a skupiny osôb, ktorých sa najviac týka nedostatok pracovných príležitostí (t. j. prioritným cieľom by mali byť mladí ľudia).“ (KOM (2011) 292)

S cieľom reagovať na tieto výzvy Európska komisia a Vysoká predstaviteľka pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku navrhli vytvoriť dlhodobé partnerstvo pre demokraciu a spoločnú prosperitu s krajinami južného Stredomoria. Dlhodobé opatrenia sú takisto potrebné s cieľom zabezpečiť, aby sa migrácia a mobilita medzi EÚ a krajinami južného Stredomoria uskutočňovali prostredníctvom legálnych postupov. Zároveň bolo zdôraznené, že navrhované partnerstvá sa budú budovať prostredníctvom individuálneho prístupu v závislosti od konkrétnej krajiny a na základe záväzku každej krajiny splniť určité podmienky a zároveň sa v nich zohľadní celkový vzťah s danou partnerskou krajinou.

Hoci sa EÚ už niekoľko desaťročí snaží o vytvorenie vhodného rámca pre spoluprácu medzi dvomi brehmi Stredozemného mora, táto spolupráca je napriek geografickej a historickej proximite neustále považovaná za nedostačujúcu. (Rošteková, 2011) Teraz dostala EÚ jedinečnú príležitosť podporiť prechod svojich susedov k demokratickej vláde. Od zahájenia tzv. barcelonského procesu v roku 1995 bola politika EÚ často kritizovaná za to, že finančnú pomoc, ktorú poskytuje, neviaže na demokratické reformy a dáva prednosť európskym záujmom – kontrole imigrácie a bezpečnosti. Zároveň EÚ odsúdila na vedľajšiu koľaj priority južných susedov – otvorenie európskeho poľnohospodárskeho a textilného trhu. (Palaciová, 2011)

Vo svetle udalostí „Arabskej jari“ je ešte viac ako v minulosti zrejmé, že ak chce EÚ efektívne bojovať proti príčinám nežiaducej migrácie, musí klást dôraz na Euro-Stredomorské obchodné partnerstvo, t. j. podporovať politickú a hospodársku stabilitu v Tunisku, Egypte a Líbyi, a to najmä prostredníctvom obchodu a investícií. Je potrebné si uvedomiť, že tieto krajiny nie sú len vysielajúcimi a tranzitnými krajinami, ale tiež dôležitými cieľovými krajinami migrantov zo subsaharskej oblasti a môžu (naďalej) pôsobiť ako konečná a nielen prestupná stanica migrácie. Takto sa popri kontrole vonkajších hraníc stávajú obchodná a rozvojová politika najdôležitejšími nástrojmi migračnej politiky EÚ. Avšak je potrebné počítať aj s možnosťou, že aj keď tento región začne prosperovať, emigrácia sa napriek tomu – alebo práve preto zvýši, pretože to spravidla nebývajú tí najchudobnejší, ktorí migrujú, ale sú to obvykle najschopnejší príslušníci stredných vrstiev, ktorí sa rozhodnú zlepšiť si životné vyhliadky prostredníctvom migrácie.

Použitá literatúra:

1. BBC News, 2. 7. 2007. Key facts: Africa to Europe migration. Dostupné na internete [cit. 30.11.2011]: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6228236.stm>
2. Bolečeková, M. 2011. Ochrana vonkajších hraníc Európskej únie pred nežiaducou migráciou. In: Bezpečnostné fórum 2011. Zborník príspevkov zo IV. medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica: FPVaMV UMB. 2011. S. 290-294.
3. BOLEČEKOVÁ, M. 2010. Migračná politika. Banská Bystrica: FPVaMV UMB, 2010.

4. EurActive, 18. 3. 2011. Líbya: BR OSN odsúhlasila bezletovú zónu a vojenský zásah. Dostupné na internete [cit. 30.11.2011]: <http://www.euractiv.sk/obrana-a-bezpecnost/clanok/libya-br-osn-odsuhlasila-bezletovu-zonu-a-vojensky-zasah-016817>
5. EurActive, 7. 3. 2011. EÚ zvoláva špeciálny summit k Líbyi a severnej Afrike. Dostupné na internete [cit. 30.11.2011]: <http://www.euractiv.sk/obrana-a-bezpecnost/clanok/eu-zvolava-specialny-summit-k-libyi-a-severnej-afrike-016749>
6. HNonline, 20.10.2011. „Arabská jar“ zmietla tri hlavy štátov. Dostupné na internete [cit. 30.11.2011]: <http://hnonline.sk/c1-53291080-arabska-jar-zmietla-tri-hlavy-statov>
7. Lavenex, S. 2006. ShiftingUp and Out: TheForeignPolicyofEuropeanImmigrationControl. In: WestEuropeanPolitics, Vol. 29, No. 2, March 2006.
8. KOM (2011) 292. Európska komisia KOM (2011) 292 v konečnom znení. Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov. Dialóg o migrácii, mobilite a bezpečnosti s krajinami južného Stredozemia. Brusel, 24. 5. 2011.
9. Palaciosová, A. 2011. Arabská jar a úlohy pre Európu. In EurActive.sk. 2.6.2011. Dostupné na internete [cit. 30.11.2011]: <http://www.euractiv.sk/obrana-a-bezpecnost/analyza/arabska-jar-a-ulohy-pre-europu-017220>
10. Rošteková, M. 2011. Euro-stredomorská oblasť vysokoškolského vzdelávania a výskumu. In: Interpolis '10. Zborník príspevkov zo VII. vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov s medzinárodnou účasťou v Banskej Bystrici 25. novembra 2010. Banská Bystrica, 2010, s. 306-310
11. ROŠTEKOVÁ, M. 2009. Transformácia vzťahov Európskej únie s krajinami Maghrebu. Energetický sektor. Dizertačná práca. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2009.
12. Štefániková, L. 2009. Ilegálna migrácia – fenomén ohrozujúci bezpečnosť a stabilitu demokratického systému. In:Bezpečnostné fórum '09. Zborník príspevkov z II. medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica : Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2009, s. 103-107
13. TheEconomist, 11. 4. 2011. TheNextEuropeanCrisis: Boatpeople. In: TheEconomistonline. Dostupné na internete [cit. 30.11.2011]: http://www.economist.com/blogs/charlemagne/2011/04/north_african_migration
14. Ziebart, A., 2011. North Africa changes, and so should Europe's migration policy. In: GMF blog. Expert Commentary. 16.2.2011. Dostupné na internete [cit. 30.11.2011]: <http://blog.gmfus.org/2011/02/north-africa-changes-and-so-should-europe%E2%80%99s-migration-policy/>

Kontakt

PhDr. Martina Bolečeková, PhD.

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

UMB v Banskej Bystrici

Kuzmányho 1

974 01 Banská Bystrica

E-mail: martina.bolecekova@umb.sk

Milena Botlíková

Jozef Botlík

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINĚ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

DOPADY KRIZE NA VYBRANÉ PODNIKY

Abstrakt

Vývoj ve stavebnictví byl do roku 2008 velmi příznivý, což se projevovalo například prudkým nárůstem inženýrské výstavby, ve snaze využít významné strategické polohy ČR. Od roku 2009 bylo, tak jako jiná odvětví, poznamenáno hospodářskou krizí. Za prvotní příčiny lze označit velmi pomalý růst reálných mezd, zvyšující se nezaměstnanost a z ní plynoucí platební neschopnost domácností a prosazované úspory státního rozpočtu projevující se škrty ve stavebních zakázkách. Ekonomický přínos fixního kapitálu v tomto odvětví je oproti sociálnímu přínosu hodně diskutabilní, nelze však vyloučit, že růst stavební produkce je jedním z indikátorů oživení hospodářství a že jeho vývoj se odráží i v jiných odvětvích. Podle toho, jak bude vypadat vývoj na primárním trhu stavebnictví (trh realizace výstavby), je možné predikovat vývoj po poptávce architektonických služeb, stavebních materiálů, po produktech dlouhodobé spotřeby aj. V závislosti na vedlejších odvětvích spojených se stavebnictvím lze odhadnout vývoj stavební produkce v Moravskoslezském kraji a možnou budoucí situaci na stavebním trhu v tomto regionu.

Klíčová slova: infrastruktura, stavebnictví, tržby, krize, bytová výstavba, dopravní infrastruktura.

Abstract

Development of construction industry was very favourable until 2008, what was projected, for example, by rapid increase in engineering development, in effort to exploit an important strategic position of Czech Republic. From 2009 it was, as well as others branches, touched by economical crisis. As primary reasons we can determine very slow growth of real wages, increasing unemployment and flowing from this the payment inability of households and promoted savings of state budget, manifested by cancellations of construction contracts. Economical benefit of fixed capital in this branch is, unlike social benefit, very arguable, but it cannot be excluded, that the growth of construction production is one of the economy revival indicators and that its development is reflected in other branches. Accordingly to how development on the primary construction market is going to appear (construction realization market), it is possible to predict the development of architecture service demand, construction materials demand, long-term consumption product demand, etc. According to secondary branches, related with construction industry, we can estimate the development of construction production in Moravian – Silesian region and possible future situation on construction market in this region.

Key words: Infrastructure, construction industry, turnover, crisis, residential construction, traffic infrastructure.

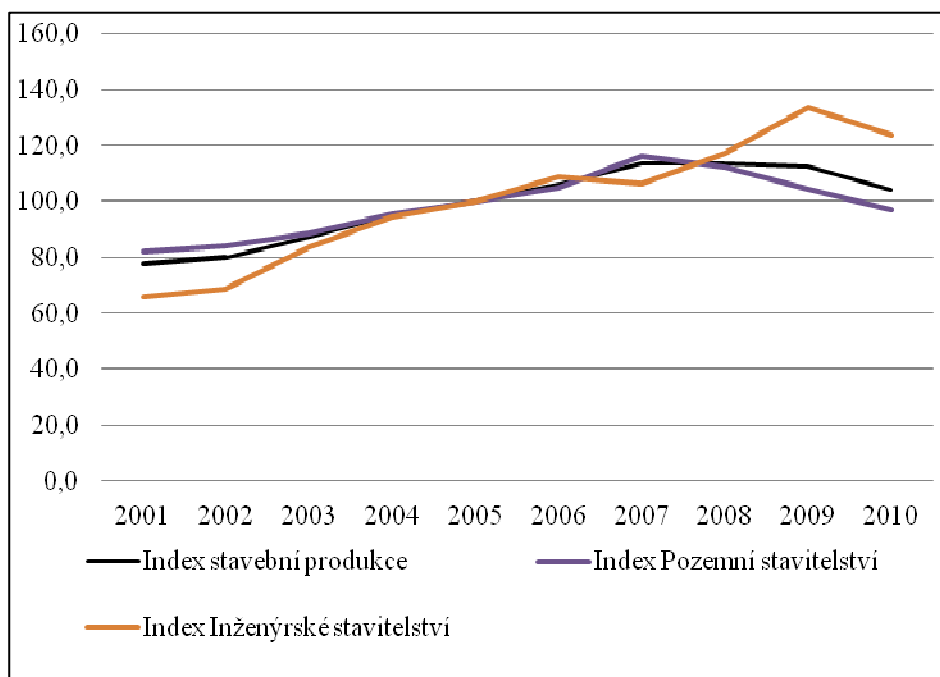
Úvod

Hospodářská krize, tak jako jiné odvětví, značně ovlivnila i odvětví stavitelství. Vzhledem k tomu, že stavebnictví je spojováno se značným multiplikačním potenciálem je pak zřejmé, že negativní dopady ve stavebnictví se budou projevovat i v jiných oborech. Stavebnictví není spojeno jen se samotnou realizací, ale i s podniky zabezpečujícími stavbu (stavební hmoty, ocelové konstrukcí, sanita, architektonické a inženýrské služby aj.). To zda existuje závislost mezi poklesem stavební produkce a poklesem produkce související s realizací stavby je možné odsledovat na problémech v oblasti stavebnictví a na problémech v podnicích zabývajících se touto produkcí a službami pro realizaci staveb.

Situace na trhu stavebnictví v době krize

Z pohledu statistických dat lze hodnotit vývoj stavebnictví následovně. Stagnace v roce 2008 a pokles stavební produkce byl zapříčiněn propadem produkce pozemního stavitelství. Celkový propad byl utlumen značným nárůstem inženýrského stavitelství po roce 2007. Od roku 2009 však dochází k omezování státních investic do dopravních staveb a pokles se začíná projevovat i v této oblasti stavebnictví. Přestože zahájená a dokončená výstavba zaznamenala pokles vlivem setrvačnosti až od roku 2009, v pozemním stavitelství, které je doménou malých a středních firem dochází k poklesu produkce již od počátku krize (viz graf 1). Krize je příčinou změn v přerozdělení zakázek, tj. přebírání zakázek malých a středních podniků podniky velkými.

Graf 1 Vývoj stavební produkce

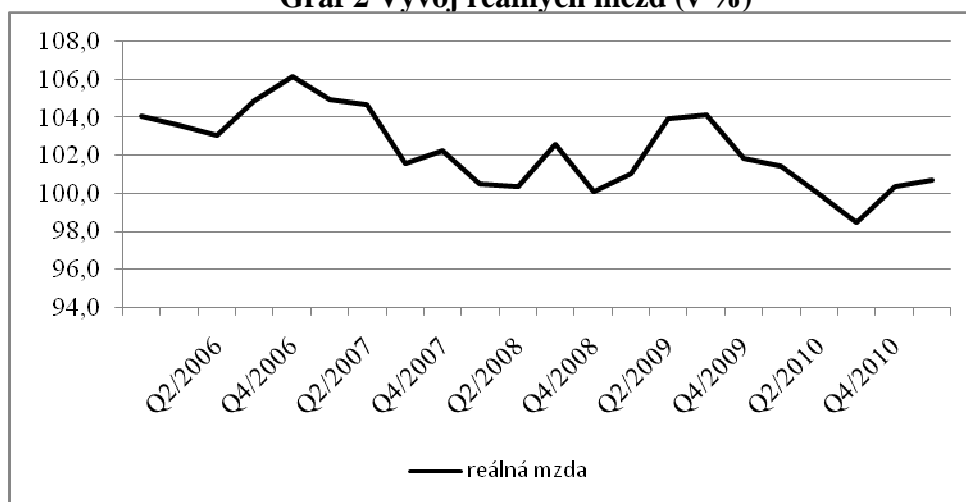

Zdroj ČSÚ

Pokud dále vezmeme v úvahu stagnaci reálných mezd (viz graf č. 2), zvyšující se nezaměstnanost a s ní plynoucí platební neschopnosti domácností, zdražující se ceny úvěrů

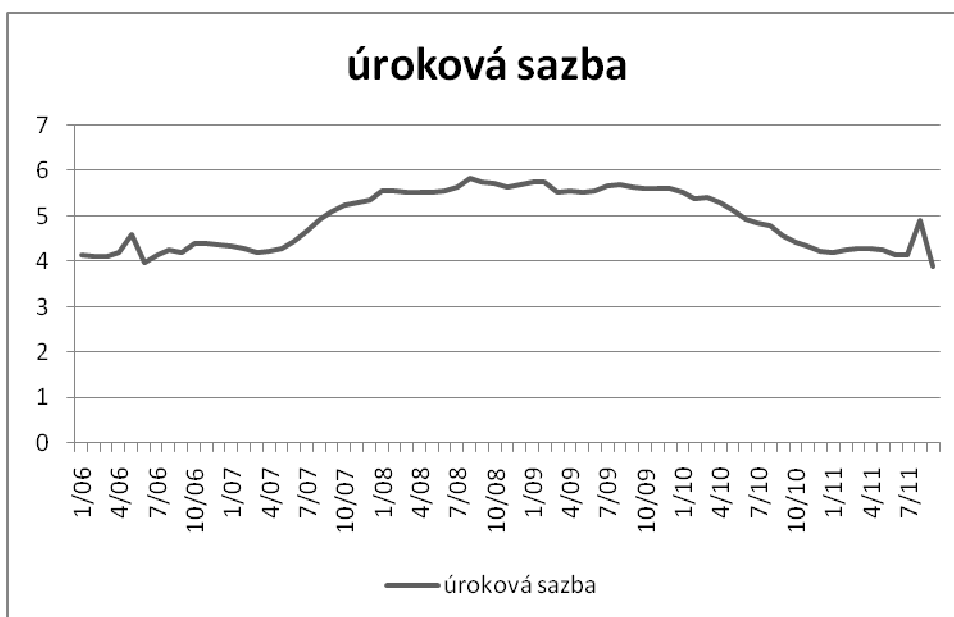
(viz graf 3), prosazované úspory státního rozpočtu a projevující se škrty ve stavebních zakázkách, pak můžeme zjistit příčiny současné krize ve stavebnictví.¹

Graf 2 Vývoj reálných mezd (v %)

Zdroj ČSÚ

Graf 3 Vývoj průměrných úrokových sazeb v % Fitcentrum Hypoindex

Zdroj Fitcentrum Hypoindex [3]

V pozemním stavitelství dochází od roku 2009 v MSK k poklesu poptávky po realizaci staveb a modernizací. V období 2009 - 2010 poklesly žádosti o stavební povolení ať již staveb rodinných domů, panelových bytů nebo nebytových prostor (viz tabulka 1).

¹ Na léta 2012 až 2014 je plánováno 37 mld. Kč bez ohledu na to, že potřeby dopravní infrastruktury ČR byly podhodnoceny již v předcházejících letech (rok 2010 - 100 mld. Kč, rok 2011 - 65 mld. Kč).

Tabulka 1 Započatá výstavba v MSK v letech 2006 - 2011

započatá výstavba	Byty celkem	v tom		z celkem v							Modernizace bytového fondu
		nová výstavba	dokončených	v rodinných domech	v bytových domech	v nástavbách, přístavbách a vestavbách k		pečovatelskou službou a domovech -	v nebytových budovách	upravených nebytových	
						domním	rodinný m				
2006	2 922	2 101	82 1	1 51 9	436	315	139	171	304	38	5 90 5
2007	3 232	2 726	50 6	1 88 7	722	289	65	104	138	27	2 63 9
2008	3 914	3 336	57 8	2 20 8	1 075	265	85	36	207	38	3 65 3
2009	3 112	2 552	56 0	2 04 4	490	255	58	1	216	48	3 20 6
2010	2 541	2 196	34 5	1 75 0	415	178	59	7	93	39	2 41 2
6/2011	1 426	1 175	25 1	855	300	110	47	-	99	15	1 44 7

Zdroj: ČSÚ

V případě dokončených staveb dochází pak rovněž k poklesu (viz tabulka 2), pouze v roce 2009 došlo k nárůstu dokončených stavebně upravených nebytových prostor a počtu modernizací bytových prostor. Tento růst byl pravděpodobně vyvolán aktivní politikou státu, kdy mnoho bytových a nebytových jednotek realizovalo podpůrné programy PANEL a ZELENÁ ÚSPORÁM². V počátcích program Zelená úsporám nesplňoval cíle rozhybat trh stavebnictví. Stanovené podmínky nebyly pro příjemce výhodné. Zelená úspora funkci stimulatoru poptávky po stavební produkci naplnila až po upravení podmínek rozšíření skupiny příjemců a změn podmínek realizace.

² Program zaměřen na podporu instalací zdrojů na vytápění s využitím obnovitelných zdrojů energie, ale také investic do energetických úspor při rekonstrukcích i v novostavbách. V Programu je podporováno kvalitní zateplování rodinných domů a bytových domů, náhrada neekologického vytápění za nízkoemisní zdroje na biomasu a účinná tepelná čerpadla, instalace těchto zdrojů do nízkoenergetických novostaveb a také výstavba v pasivním energetickém standardu. Žádost může podat fyzická osoba, podnikatelské subjekty, obce a města, bytová družstva aj. Více informací www.zelenausporam.cz (30. 10. 2011). V první fázi byl pro mnoho žadatelů nerentabilní (fixně přidělena firma, dodavatelé materiálů a podmínky revitalizace), náklady pak dosáhli výše investice bez dotací. Po upravení podmínek roste zájem o Zelenou úsporám.

Tabulka 2 Vývoj dokončené výstavby v MSK

dokončená výstavba	Byty celkem	v tom		z celkem v							Modernizace bytového fondu
		nová výstavba	dokončených	v rodinných domech	v bytových domech	v nástavbách, přístavbách a vestavbách k		pečovatelskou službou a domovech -	v nebytových budovách	v prostorách nebytových	
						rodinný m domům	bytovým domům				
2006	1 632	.	.	967	104	253	49	26	135	98	1 792
2007	1 958	.	.	1 291	154	241	64	19	88	101	1 873
2008	2 453	.	.	1 638	189	256	28	20	72	250	2 600
2009	2 986	.	.	1 861	667	200	76	-	89	93	1 388
2010	2 898	1 899	464	1 899	464	187	57	119	67	105	1 544
6/2011	984	748	40	.	.	87	34	-	37	38	533

Zdroj: ČSÚ

Problémem je předčasné vyčerpání programu (původní termín ukončení programu Zelená úsporám 31. 12. 2012), pokud nedojde k růstu ekonomiky a zahájení nových dotačních programů, může dojít opět k poklesu poptávky po stavební produkci.

Charakteristika zkoumaného vzorku

V rámci tohoto zkoumání je porovnávána situace na trhu stavební produkce ČR a podniků zabývajících se činností pro podporu staveb v Moravskoslezském kraji (dále již jen MSK), které byly osloveny v rámci grantového programu OPF SU SGS 23/2010. V rámci projektu odpovědělo 82 firem z oblasti architektonických služeb a podniků provádějící činnosti související s realizací stavby. Většina firem byla malých firem (78 %), s 1 – 25 zaměstnanci (tabulka 3), místem podnikáním v Ostravě (tabulka 4) působících na regionálním a celostátní trhu (tabulka 5). Důvod zájmu vyplývá z významnosti toho segmentu, kdy malé a střední podniky jsou významnou částí ekonomického rozvoje nejen v rámci regionu, ale i EU, kde tyto firmy tvoří 60 % HDP a zaměstnávají 90 miliónů obyvatel³. Jejich zranitelnost však může způsobit značný hospodářský propad. Malé a střední podniky mohou mít ztíženější podmínky oproti velkým podnikům v řešení problémů s druhotnou platební neschopností, problémů s dostupností a cenou úvěrů.

³ Franchisinginfo.cz. Moje firma. [On-line 13. 5. 2011] URL: <http://franchisinginfo.cz/moje-firma/892/podpora-pro-male-podniky/> (2.11.2011).

Tabulka 3 Rozdělení firem podle počtu zaměstnanců

Počet zaměstnanců/zaměření	neuveďeno	projekční a inženýrské činnosti	podniky podpůrné	Celkový součet
1-25	32	7	25	64
26-99	8	2	2	12
100-249	2		2	4
250 a více	1	1		2
Celkový součet	43	10	29	82

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

Tabulka 4 Rozdělení zaměření činnosti podniku

Zaměření /oblast	neuveďeno	Ostrava	Frýdek -Místek	Karviná	Opava	Bruntál	Jiné	Celkový součet
Neuveďeno	25	11	3	0	4			43
projekční a inženýrské činnosti	1	5	0	0	2	1	1	10
podniky podpůrné	0	14	6	4	3	1	1	29
Celkový součet	26	30	9	4	9	2	2	82

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

Tabulka 5 Geografická působnost jednotlivých podniků

geografická působnost	neuveďeno	projekční a inženýrské činnosti	podniky podpůrné	Celkový součet
místní	4		3	7
regionální	24	2	15	41
celostátní	10	4	6	20
mezinárodní	5	4	5	14
Celkový součet	43	10	29	82

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

Tabulka 6 Struktura podniků podle právní normy

Právní forma/Zaměření	Neuveďeno	Projekční a inženýrské činnosti	Podniky podpůrné	Celkový součet
neuveďeno	2			2
a.s.	4	3	2	9
s.r.o	31	3	17	51
fyzická osoba	6	3	9	18
v.o.s		1	1	2
Celkový součet	43	10	29	82

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

V případě celkové množiny podniků dotazovaných v rámci projektu došlo k stejnému problému jako ve stavebních podnicích. Ve studii CEEC Research [1], která prováděla výzkum v rámci celorepublikového stavebního trhu, uvedlo 94 % respondentů, že důležitým faktorem, od kterého se bude vyvíjet budoucnost ve stavebnictví je vývoj a změny v poptávce zákazníků. Téměř polovina jich odpověděla, že aktuálním problémem v krizové době je právě nedostatečná poptávka. Podniky poskytující stavební práce a služby spojené s těmito pracemi v MSK nebyly tedy výjimkou, chybějící poptávka zapříčinila, jak ukazuje tabulka 7, problémy s odbytem, náklady a následně se ziskem. Firmy poskytující architektonické a inženýrské služby měly z celkových 10 dotazovaných firem v 30 % případech problémy odbytem a v 30% jiné než uvedené problémy. Rovněž měly problémy s úřady a zákazníky. Podpůrné podniky uváděly, že nejčastěji musely řešit problémy s odbytem (44,8 %) a náklady (41,4 %). Podobně jako u podniků podpůrných tomu bylo i v případě podniků, které neuvedly zaměření (viz tabulka 7). Nejméně podniky podpůrné a bez uvedení řešily problémy s dodavateli a architektonické a inženýrské služby, dále pak problémy personální (0 %).

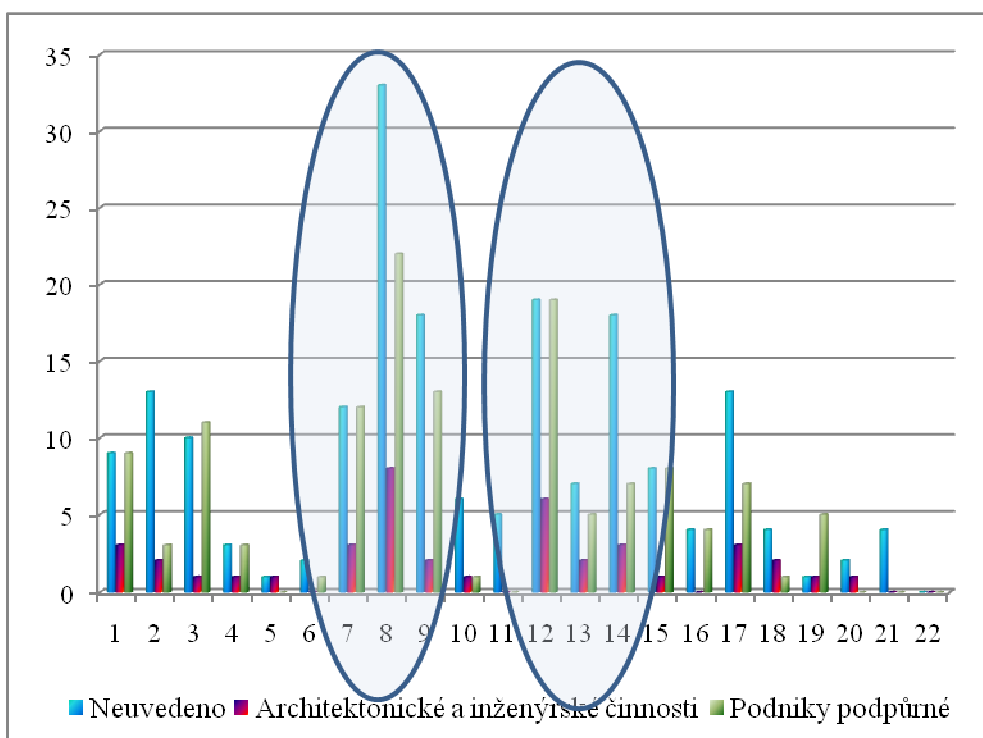
Tabulka 7 Problémy, které podniky zaznamenaly vlivem krize

problémy/zaměření	neuvedeno		Projekční s inženýrské činnosti		podniky podpůrné		Celkový součet	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
s náklady	17	39,5	1	10,0	12	41,4	30	36,6
s odbytem	14	32,6	3	30,0	13	44,8	30	36,6
se ziskem	22	51,2	1	10,0	6	20,7	29	35,4
personální	9	20,9	0	0,0	2	6,9	11	13,4
s dodavateli	3	7,0	1	10,0	2	6,9	6	7,3
s odběrateli	9	20,9	1	10,0	7	24,1	17	20,7
se zákazníky	13	30,2	2	20,0	6	20,7	21	25,6
s úřady	7	16,3	2	20,0	2	6,9	11	13,4
jiné	3	7,0	3	30,0	1	3,4	7	8,5
Celkem	97	x	14	x	51	x	162	x

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

Všechny podniky zaznamenaly v době krize pokles zakázek, z čehož vyplývají rovněž problémy s poklesem tržeb, jak je patrné z tabulky 8 a grafu 4. Podniky bez uvedení zaměření (18 podniků) a podniky související činností s realizací staveb (13 podniků) musely dále nejčastěji řešit problémy týkající se platební morálky. Podniky v souvislosti s řešením vlivů hospodářské krize jen v malé míře přistoupily ke zkracování pracovní doby (2,4 % z celkových odpovědí) a k využití outsoringu (ve 4 podnicích z 82 tj. 4,9 %). Tvrzení, že malé a střední podniky mohou mít problémy s dostupností cizích zdrojů, se nepotvrdilo. Tuto skutečnost uvedlo jen 3,7 % podniků ze všech dotazovaných vybraných podniků v MSK.

Graf 4 Vliv krize na vybrané podniky MSK

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

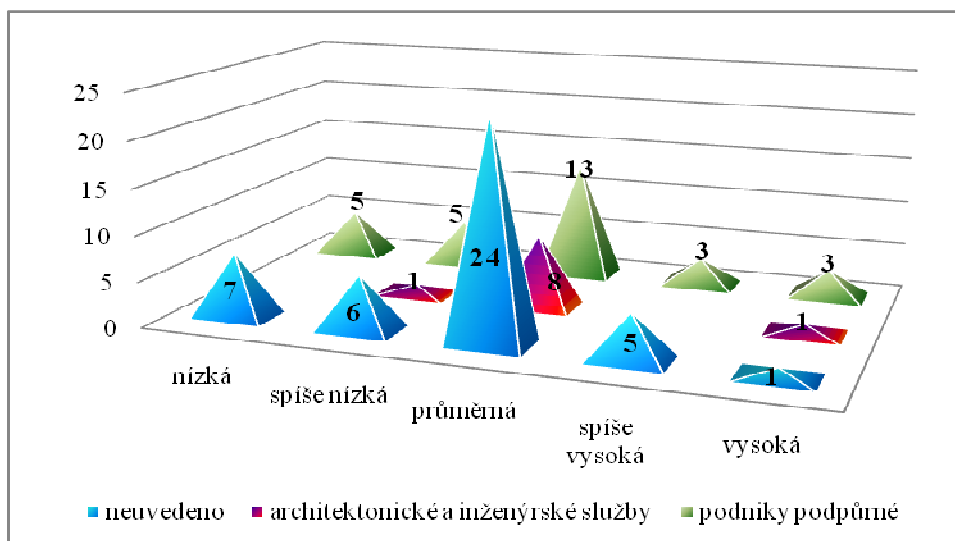
Tabulka 8 Vliv krize na vybrané podniky MSK

Vlivem krize došlo ve firmách k:	Neuveдено	Architektonické a inženýrské činnosti	Podniky podpůrné	Celkový součet
omezení výroby	9	3	9	21
propouštění pracovníků	13	2	3	18
omezení dodávek pro velké společnosti, příp. řetězce	10	1	11	22
zkrácení pracovní doby	3	1	3	7
zkrácení pracovního týdne	1	1	0	2
změna výrobního programu	2	0	1	3
poklesu koupěschopnosti zákazníků	12	3	12	27
úbytku zakázek	33	8	22	63
platební neschopnosti firem	18	2	13	33
omezení přístupu k úvěrům	6	1	1	8
poklesu zájmu o nákup (prodej) nemovitostí	5	0	0	5
poklesu tržeb	19	6	19	44
poklesu investic	7	2	5	14
pokles cen	18	3	7	28
snížení zaměstnaneckých benefitů	8	1	8	17
omezování dalšího vzdělávání pracovníků	4	0	4	8
snížování mezd zaměstnanců a manažerů	13	3	7	23
rozvazování spolupráce s externími spolupracovníky	4	2	1	7
poklesu exportu	1	1	5	7
nižší dostupnosti cizích zdrojů	2	1	0	3
k převedení vybraných činností na jinou firmu (outsourcing)	4	0	0	4
došlo k poklesu prodeje pohonných hmot	0	0	0	0

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

V případě platební morálky si podniky myslí, že platební morálka podniků je ve větší míře označena jako „průměrná“, „spíše nízká“ a „nízká“ (viz graf 5). Podniky se shodují, že platební morálka je „průměrná“ v 54,9% (z 82 podniků), „spíše nízká“ 29 % (z 82 podniků). Jen 15,8% z celkově dotazovaných si myslí, že platební morálka je „spíše vysoká“ a „vysoká“. Pokud nedojde ke zlepšení platební morálky, budou malé a střední podniky ohroženy druhotnou platební neschopností, která může vést k uzavření podniku.

Graf 5 Platební morálka

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

Aby podniky ustály dobu hospodářské krize, pak by uvítaly výpomoc, tak jak je uvedeno v tabulce 9. Za přínosné by považovalo 28 podniků z 82, pokud by jim mohla být poskytnuta pomoc v oblasti financování a investiční činnosti. Dále by podniky uvítaly pomoc s identifikací konkurence, v případě 14 podniků ze 43 bez uvedení stavební specializace a 3 podniků architektonických a inženýrských služeb z 10 poskytující tyto služby. Podniky zabývající se činností související s realizací staveb by uvítaly informace o vývoji na trhu. Nejméně měly podniky o zájem o pomoc v oblasti snížení administrativy, přesné vymezení podmínek a realizace dotačních programů (uvedeno v tabulce jako jiné, 3,7 %), o oblast účetnictví a daní (7,3 % z 82) a poradenství (8,5 % z 82 podniků).

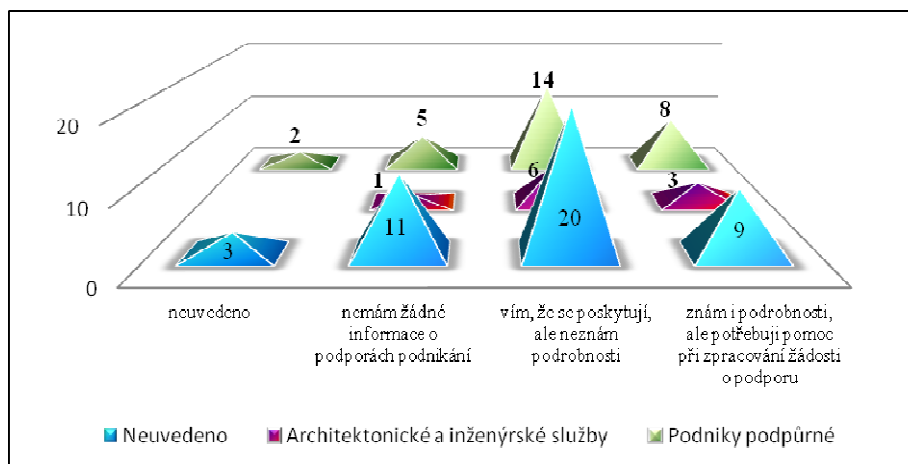
Tabulka 9 Oblasti pomoci, které by vybrané podniky uvítaly

Typy výpomoci	Neuvedeno		Projekční inženýrské činnosti ^a		Podniky podpůrné		Celkový součet	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
řízení podniku	8	18,6	0	0,0	0	0,0	8	9,8
právní	6	14,0	1	10,0	5	17,2	12	14,6
financování a investiční činnost	14	32,6	2	20,0	12	41,4	28	34,1
forem podpory	4	9,3	2	20,0	5	17,2	11	13,4
poradenství	5	11,6	0	0,0	2	6,9	7	8,5
účetnictví a daně	4	9,3	0	0,0	2	6,9	6	7,3
poskytování informací	12	27,9	2	20,0	5	17,2	19	23,2
konkurence	14	32,6	3	30,0	4	13,8	21	25,6
vývoje trhu	7	16,3	1	10,0	7	24,1	15	18,3
vzdělávání	7	16,3	2	20,0	5	17,2	14	17,1
jiné	1	2,3	0	0,0	2	6,9	3	3,7
celkem součet	82	x	13	x	49	x	144	x

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

Poskytování informací o financování a investiční činnosti vychází z neznalosti o podpoře podnikání, kdy 48,8 % (40 podniků z celkově 82 dotazovaných) sice ví o podporách, ale nezná podrobnosti a 24,4 % podniků (20 podniků z 82 respondentů) ví, že existují podpory a zároveň by potřebovali pomoc při podávání žádosti o podporu (viz graf 6).

Graf 6 Jaké informace mají vybrané podniky MSK o podporách

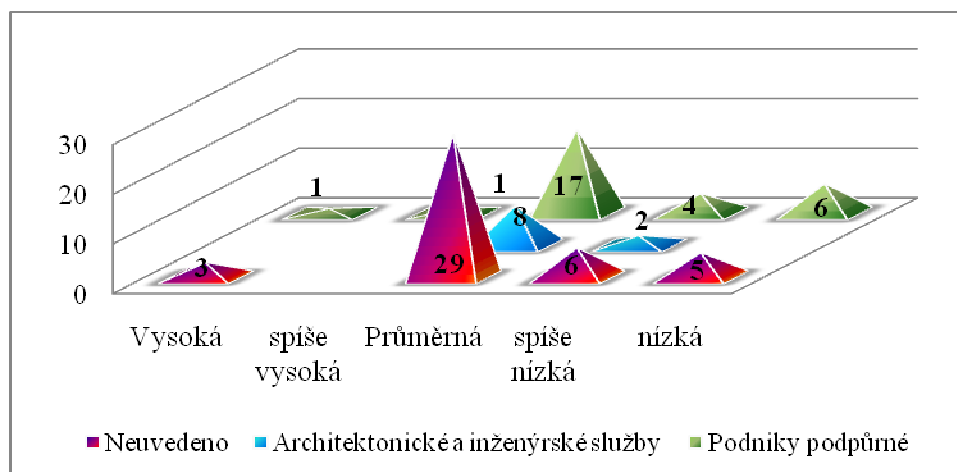

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

Údaje zaměřené na oblast financování a investiční činnosti během krize vyplývají pravděpodobně z absence investiční činnosti, kdy firmy svou činnost hodnotí jako průměrnou až nízkou (viz graf 7). Investiční činnost v jednotlivých podnicích je spíše průměrná až nízká. Na úrovni průměru vyvinulo investiční činnost 65,9 % podniků ze všech dotazovaných. Takto

odpovědělo 67,4 % podniků bez uvedení specializace, 80 % architektonických a 58,6 % podniků zabývajících se činností související se stavebnictvím. Pouze 6,1 % z 82 respondentů se domnívá, že jejich investiční činnost byla spíše vysoká (1 z 82 podniků) a vysoká (4 z 82 podniků).

Graf 7 Hodnocení úrovně financování a investiční činnosti ve vybraných firmách MSK

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

ž 53,7 % podniků investovalo do stávajících strojů a zařízení a pouze 17,1 % podniků se zaměřilo na inovaci svého produktu (viz tabulka 10).

Tabulka 10 Zaměření investiční činnosti ve vybraných firmách MSK

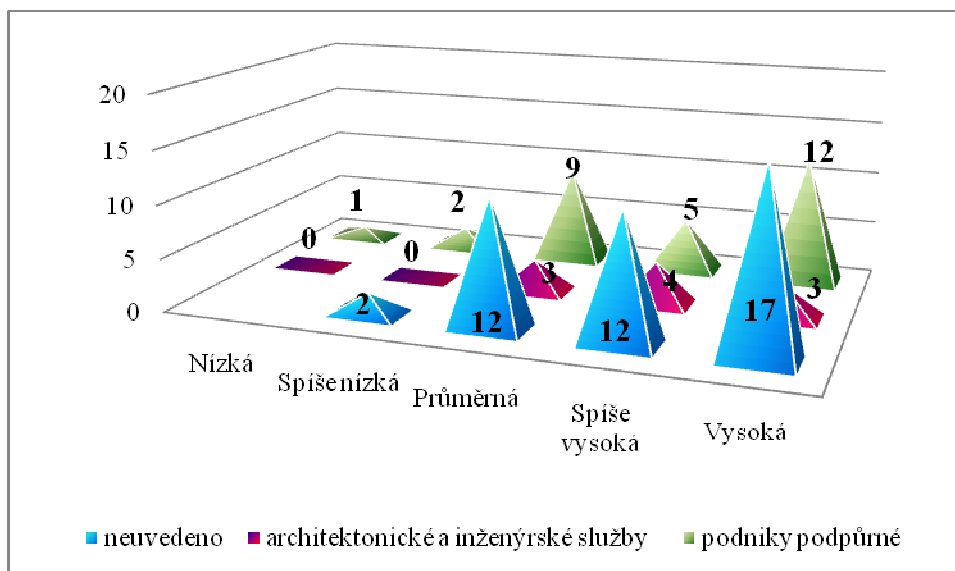
Investice plynoucí do	Neuveдено		Architektonické a inženýrské služby		Podniky podpůrné		Celkový součet	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
obnovy stávajících strojů a zařízení	21	48,8	6	60,0	17	58,6	44	53,7
nákupu nových zařízení pro obnovu výroby	8	18,6	2	20,0	8	27,6	18	22,0
nákupu nových zařízení pro rozšíření výroby	8	18,6	0	0,0	7	24,1	15	18,3
inovace produktu	6	14,0	0	0,0	8	27,6	14	17,1
zvyšování kvalifikace pracovníků	12	27,9	5	50,0	12	41,4	29	35,4
Jiné	3	7,0	0	0,0	0	0,0	3	3,7

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

Zvýšený zájem o informace o konkurenci pramení z pocitu podniků o značně vysoké konkurenci ve stavební sféře, jak je patrné z grafu 9. Podniky bez uvedení stavební specializace a podniky provádějící činnost související se stavbou uvedlo, že konkurence na

trhu je z větší části „vysoká“, v případě 4 z 10 podniků architektonických a inženýrských služeb si tyto myslí, že konkurence je „příliš vysoká“. Růst konkurenčního prostředí byl zapříčiněn i úplným zánikem segmentace trhu z pohledu velikosti stavebních firem. Jak uvádí výzkumná studie CEEC Research [1], dříve se velké stavební firmy zajímaly především o infrastrukturní veřejné zakázky v řádu stovek milionů korun. Dnes se tyto firmy účastní výběrových řízení na zakázky v řádu jednotek nebo desítek milionů korun, bez ohledu na to, že mají organizační strukturu nastavenou na jiný typ zakázek. To následně spouští cenovou válku.

Graf 8 Jak hodnocení vybrané podniky MSK konkurenci

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

Současný stav na trhu stavebnictví z právního hlediska příliš průhledný. Například došlo k podezření, že byly zmanipulovány veřejné zakázky v hodnotě 2 miliardy státních a evropských peněz⁴. V podnicích MSK, jak vypovídá tabulka 11, se v případě odpovědí ukazuje v 92,7 % z 82 respondent, že právní normy jsou „spíše průměrné“ až „nevyhovující“.

⁴ Česká televize. TV- Nova.

Tabulka 11 Vnímání právní prostředí ve stavebnictví vybranými podniky MSK

Jak byste zhodnotili právní normy v rámci podnikání	Neuvedeno		Architektonické a inženýrské služby		Podniky podpurné		Celkový součet	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
vyhovující	0	0,0	1	10,0	3	10,3	4	4,9
spíše vyhovující	1	2,3	1	10,0	0	0,0	2	2,4
průměrná	18	41,9	4	40,0	14	48,3	36	43,9
spíše nevyhovující	20	46,5	4	40,0	6	20,7	30	36,6
nevyhovující	4	9,3	0	0,0	6	20,7	10	12,2
Celkový součet	43	100	10	100	29	100	82	100

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

Dle tabulky 12 je patrné, že podniky hodnotící svou pozici na trhu vidí svou sílu v kvalifikovaných pracovnících (57 podniků z 82), naopak svou slabou stránku spatřují v intenzivní konkurenci (47 podniků z 82). Příležitostí by se mohly stát zvýšené stavební investice v regionu, zlepšení dostupnosti k veřejným zakázkám a zlepšení ekonomiky. Hrozbou je platební morálka odběratelů a pokračující recese (29 podniků z 82).

Tabulka 12 Výběr nejčastěji uváděných SWOT

Silné stránky	Počet	Příležitosti	Počet
kvalifikovaní pracovníci	57	stavební investice v regionu	54
dobré vztahy se zákazníky či odběrateli	57	solventnost odběratelů	45
kvalitní produkt	50	zlepšení ekonomiky regionu	44
konkurenční ceny	31	dostupnost k veřejným zakázkám	44
Slabé stránky	Počet	Hrozby	Počet
intenzivní konkurence	47	platební neschopnost odběratelů	49
nedostatek zákazníků	37	slabá kupní síla	37
špatná finanční situace	25	recese a restrukturalizace	29
vysoké náklady	19	dovoz konkurenčních výrobků	22

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

Naopak podle tabulky 13 je zřejmé, že jen 4 firmy z 82 uvažují o svém podniku jako jedinečném na trhu a jen 10 podniků si myslí, že má dostatečně solidní zisky. Pouze jeden podnik potvrdil, že jeho slabou stránkou je nízká kvalita produktu. Pouze 2 podniky vidí příležitost v získání nových dodávek do velkoobchodů, což odpovídá charakteristice prováděné činnosti. Jen v 5 podniků z 82 podniků hodnotí jako příležitost na trhu spojení své

činnosti s vědou a výzkumem. Podniky by však mohly zvážit, zda v rámci tohoto spojení získají v rámci výzkumných aktivit nové poznatky v jejich oboru. Podniky se neobávají případných padělků a pirátství.

Tabulka 13 Výběr nejčastěji uváděných SWOT

Silné stránky	Počet	Příležitosti	Počet
možnost tvorby nových pracovních míst pomocí dotačních programů	2	získání dodávek do velkých obchodních řetězců a hypermarketů – noví zákazníci na trhu	2
jediný na trhu, nemá konkurenci	4	propojení systému vzdělávání *)	5
solidní zisky	10	podpora turistického ruchu	5
dostatečné kapitálové zdroje	16		
Slabé stránky	Počet	Hrozby	Počet
nízká kvalita produktu	1	neshody s pronajímatelem objektu	1
problémy s dodavateli	8	prodej padělků, pirátství	3
méně kvalifikovaní pracovníci	9	konkurence ze strany prodeje na tržištích	4

*) vědy a výzkumu s rozvojem podnikatelských aktivit, celoživotní vzdělávání

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

Podniky v letech 2009 a 2010 očekávaly, že situace v ekonomice bude mít v následujících letech obdobný průběh. 29,3 % oslovených podniků provádějících činnost v oblasti stavebních prací však předpokládá, že by mohlo dojít ke zlepšení. Tento stav odpovídá hodnocení situace mezi stavebními firmami dle zmiňovaného výzkumu CEEC Research, kde malé firmy oproti velkým firmám očekávají oživení na stavebním trhu. Toto zlepšení může pramenit ze zavádění programů stimulující poptávku po pozemních stavbách. Programy by se měly zaměřovat na zkvalitňování bytového fondu, podpořit sociální bydlení aj [5].

Tabulka 14 Očekávání ekonomického vývoje

Očekávání	neuvedeno		projekční a inženýrské činnosti		podniky podpůrné		Celkový součet	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Zlepšení	16	37,2	1	10,0	7	24,1	24	29,3
Stejná situace	18	41,9	7	70,0	15	51,7	40	48,8
Zhoršení	9	20,9	2	20,0	7	24,1	18	22,0
Celkový součet	43	100	10	100	29	100	82	100

Zdroj: výzkum SGS 23/2010

Závěr

Závěrem lze zkonstatovat, že podobné problémy byly zaznamenány jak ve stavebnictví, tak v podnicích, které spolupracují při realizaci stavby. Podobně jako u stavebních firem došlo k poklesu poptávky po produkci a k poklesu odbytu i u podniků

provádějících činnosti související se stavbou. Tak jak bylo výše napsáno, malé a střední firmy jsou zranitelné a zásadním problémem v době krize je druhotná platební neschopnost. Dále vyplynulo, že podniky ve zkoumaném vzorku nejvíce trápila platební neschopnost partnerů a velká konkurence jako výsledek stavebního boomu v předchozích letech. Podniky však neměly problémy s dostupností k cizím zdrojům. Programy pro podporu poptávky pak vyvolaly potřebný efekt a díky jejich zavedení došlo k zvýšené poptávce po modernizaci a revitalizaci bytových a nebytových prostor.

Použitá literatura:

1. CEEC Research [On-line 8. 12. 2011] URL <http://www.studiestavebnictvi.cz/>.
2. Český statistický úřad [On-line 2011] URL: <http://www.czso.cz>.
3. Fitcentrum Hypoindex [On-line 2011] URL: <http://www.hypoindex.cz/hypoindex-vyvoj/>.
4. FranchisingInfo.cz. Moje firma. [On-line 8. 12. 2011] URL: <http://franchisinginfo.cz/moje-firma/892/podpora-pro-male-podniky/>.
5. Ministerstvo pro místní rozvoj.[On-line 8. 12. 2011] URL:<http://www.sfrb.cz/programy-a-podpory.html>.
6. Projekt studentské grantové soutěže SGS 23/2010 Fiskální politika v kontextu světové krize a její dopady na podnikatelskou sféru OPF Karviná 2010-2011.

Kontakt

Ing. Botlíková Milena

Katedra logistiky
Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská univerzita v Opavě
Univerzitní náměstí 1934/3
733 40 Karviná
Česká republika
Email botlikova@opf.slu.cz

Ing. Botlík Josef

Katedra informatiky
Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská univerzita v Opavě
Univerzitní náměstí 1934/3
733 40 Karviná
Česká republika
Email botlik@opf.slu.cz

Josef Botlík
Milena Botlíková
Jindřich Vaněk

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINĚ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

REAKTIVNÍ AGENTI JAKO NÁSTROJ ANALÝZY CHOVÁNÍ REGIONÁLNÍ NEZAMĚSTNANOSTI

Abstrakt

Turbulentní prostředí světové hospodářské krize umožnilo sledovat jindy dlouhodobé procesy v nepoměrně kratších časových úsecích. Intenzita změn zaměstnanosti v Moravskoslezském kraji a sledování míry nezaměstnanosti v jednotlivých obcích s rozšířenou působností umožnilo stanovení směrů změn a vytvoření relativních toků těchto změn ve vybraných uzlových bodech a ve vybraných časových úsecích. Tyto toky lze zachytit pomocí síťových grafů a precedenčních matic a zaznamenat tak stavy systému. Pomocí mocnin precedenčních matic modelujeme toky sledovaných veličin mezi jednotlivými uzlovými body. V rámci analýzy byly hledány anomálie a každá precedenční matice popisuje změny sledovaných veličin v konkrétním časovém úseku jednotlivých anomálií. Matice zachycující toky jednotlivých veličin můžeme využít pro nestandardní analýzy, pomocí kterých sledujeme podobnosti v chování sledovaných veličin (míry nezaměstnanosti, počtu dosažitelných uchazečů, počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva a počtu volných míst). Tyto matice zachycují tedy stavy sledovaného systému. Přejechy mezi jednotlivými stavy je možné vázat na splnění určitých podmínek. Na základě teorie autonomních agentů lze prostřednictvím změn sledovaných veličin podmínit jejich vzájemné chování. Bude-li sledováno elementární chování jednotlivých veličin z pohledu binární logiky (může dojít ke změně veličiny? Ano, ne) pak můžeme modelovat chování systému pomocí reaktivních agentů. Pro tvorbu matematického modelu chování těchto agentů lze použít dříve uvedené popisy systému pomocí precedenčních matic.

Pokud by se podařilo nalézt na základě popisu stavů v anomáliích vzájemné reakce sledovaných veličin postačující pro popis chování reaktivních agentů, byly by vytvořeny podmínky pro autonomní modelování vývoje nezaměstnanosti v regionech.

Klíčová slova: Precedence, precedenční matice, nezaměstnanost, míra nezaměstnanosti, autonomní agent.

Abstract

Turbulent environment of global economical crisis has allowed to observe otherwise long-term processes in comparatively shorter time intervals. Intensity of employment in Moravian – Silesian region and monitoring of the rate of unemployment in particular cities with extended authority has allowed to determine the trends of changes and creation of relative flows of these changes in chosen time intervals. These flows can be captured using net graphs and precedence matrixes and so record particular states of the system. We simulate flows of monitored quantities between particular node points using powers of precedence matrixes. Within analysis there were anomalies being seeked and every precedence matrix describes changes of monitored quantities in specific time interval of particular anomalies. Matrixes capturing the flows of specific quantities can be used for non-standard analysis,

which help us to monitor similarities in tracked system (rate of unemployment, number of attainable job candidates, number of economical active population and vacancies). These matrixes, therefore, capture states of tracked system. Transitions between particular states can be bound to fulfilling specific conditions. On the basis of autonomous agents, using the changes of monitored quantities, we can condition their mutual behavior. If the elementary behavior of particular quantities is monitored from the binary logic point of view (can change of quantity occur? Yes, No) we can, then, simulate behavior of the system, using reactive agents. For the creation of mathematical model of agents behavior, earlier stated system descriptions using precedence matrixes can be used. If it was successful to find mutual reactions of monitored quantities on the basis of anomaly state descriptions, sufficient for describing reactive agents behavior, conditions for autonomous simulation of the course of unemployment in regions would be created.

Key words: Precedence, Precedence matrix, unemployment, rate of unemployment, autonomous agent.

Úvod do problému

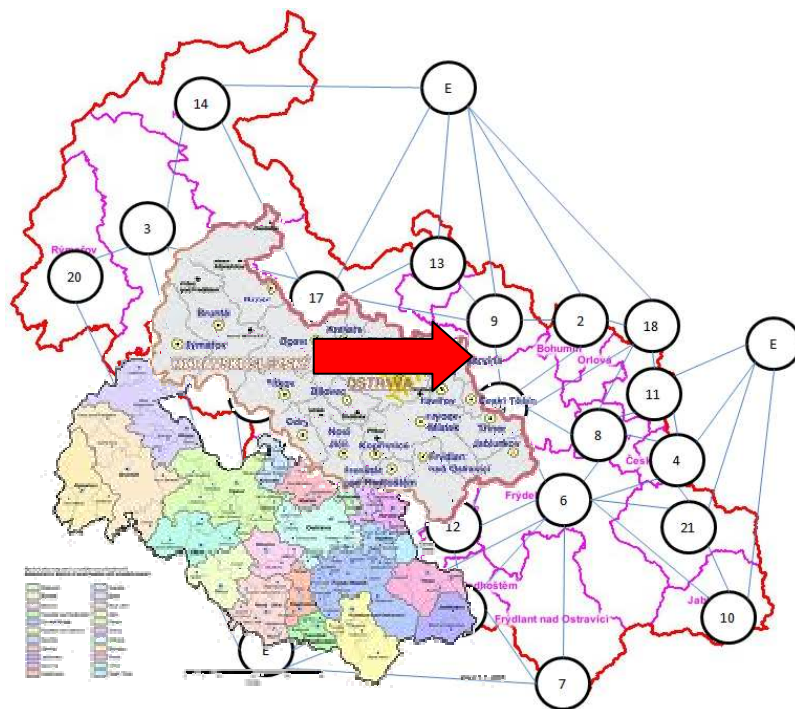
V rámci několika projektů na OPF v Karviné probíhá výzkum logistické infrastruktury a její vliv na rozvoj regionu. Vlastní metody analýzy byly postupně upřesňovány a použity ve výzkumných projektech realizovaných na Slezské univerzitě¹.

V průběhu výzkumu jsou porovnávány změny v infrastruktuře se změnami dalších vybraných makroekonomických veličin resp. dalších kritérií, jako míra nezaměstnanosti, počet obyvatel, úroveň vzdělání, spokojenost obyvatel, kriminalita apod. Současné jsou datové podklady získané a analyzované ve výzkumu používány jako podklady pro modelování chování vybraných veličin v rámci zvoleného systému.

Obrázek 1 - systém pro analýzu

¹ Práce vychází z poznatků výzkumu prováděného v projektech CZ.1.07/2.3.00/09.0197 a SGS/24/2010, nosnou částí bylo hledání obecně využitelného nástroje pro zachycení změn ve stavových veličinách, což jinými slovy znamená nalezení snadno aplikovatelného nástroje umožňujícího analyzovat dynamické i statické vlastnosti systémů a následnou simulaci procesů pomocí multiagentních systémů.

Jako výchozí systém byl zvolen Moravskoslezský kraj (MSK). Tento kraj byl zvolen pro svou různorodost (průmyslové regiony, Beskydy,...), vazby na příhraničí (Slovensko, Polsko), vazby na nadnárodní struktury (euroregion Těšínské Slezsko, Silesia,...), přítomnost logistických center, multimodalitu dopravy nebo taky poměrně vysoce znehodnocené životní prostředí či vysokou míru nezaměstnanosti.

Hranice systému jsou tedy dány jako hranice MSK. Okolí systému není v této fázi blíže specifikováno, vstupy a výstupy mezi okolím a systémem jsou definovány jako průměrné hodnoty v systému.

V některých analýzách, existují-li příslušná data, jsou vazby na okolí definovány hodnotou změny mezi okolím a systémem (v procentech k počátečnímu stavu).

Jako prvky systému jsou definovány obce s rozšířenou působností (ORP).

Vazba mezi prvky je definována tehdy, sousedí-li příslušná ORP. V části analýzy, použité pro tento příspěvek, byly jako vazby v systému použity změny míry nezaměstnanosti, počtu dosažitelných uchazečů, počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva a počtu volných míst mezi prvky systému (ORP).

Ve stávající analýze nejsou zohledněny vnější zásahy do systému (např. nárůst nezaměstnanosti není tedy vázán na krizi „z vnějšku“, počet a mohutnost vazeb nezávisí na přítomnosti infrastruktury v okolí apod.).

Výchozí data pro analýzu

Podklady pro analýzu a základní množina dat je použita z portálu ministerstva práce a sociálních věcí².

² Portal.mpsv.cz, dostupné dne 20.11.2011.

Obrázek 2 - Podklady na potrťal.mpsv.cz

Zaměstnanost

Úřad práce ČR
Zaměstnanost

Statistiky

- ▶ Nezaměstnanost
 - Měsíční
 - Čtvrtletní
 - Z územního hlediska
 - Vývoj od července 2004
 - Vývoj do června 2004
 - Časové řady
- ▶ Absolventi škol a mladiství
- Rekvalifikace
- Nabídka a poptávka na trhu práce
- Uchazeči z EU a EHP
- Zaměstnávání cizinců
- ▶ Statistika výdělků
- Statistická ročenka
- Výdaje na státní politiku zaměstnanosti

Sociální tematika
EURES
Formuláře
Kontakty
Brána do internetu
Statistika stránek

Statistiky nezaměstnanosti z územního hlediska

Statistiky ?

Z územního hlediska: Nezaměstnanost v POU a ORP (od 1.1.2005)

Období: leden

Nezaměstnanost v krajích a okresech (od 1.1.2005)
 Nezaměstnanost v obcích a mikroregionech (od 1.1.2005)
 Nezaměstnanost v obcích (do 31.12.2004)
Nezaměstnanost v POU a ORP (od 1.1.2005)

Typ zobrazení statistiky: Zobrazit podle ORP

Nezaměstnanost v POU a ORP (od 1.1.2005)

za leden 2007

Vysvětlivky:
 POU ... pověřený obecní úřad
 ORP ... obec s rozšířenou působností
Dosažitelní uchazeči ... Jedná se o uchazeče o zaměstnání, kteří mohou bezprostředně nastoupit do zaměstnání při nabídce vhodného pracovního místa, tj. evidovaní nezaměstnaní, kteří nemají žádnou objektivní překážku pro přijetí zaměstnání. Za dosažitelné se nepovažují uchazeči o zaměstnání ve vazbě, ve výkonu trestu, uchazeči v pracovní neschopnosti, uchazeči, kteří jsou zařazení na rekvalifikační kurzy, nebo uchazeči, kteří vykonávají krátkodobé zaměstnání, a dále uchazeči, kteří pobírají peněžitou pomoc v mateřství nebo kterým je poskytována podpora v nezaměstnanosti po dobu mateřské dovolené.

Metodická poznámka:
 "Podle oficiální metodiky se míra registrované nezaměstnanosti na úrovni ČR, krajů a okresů počítá na základě výsledků výběrového šetření pracovních sil. Míra nezaměstnanosti v obcích, mikroregionech, ORP a POU se z důvodu nedostupnosti dat o zaměstnaných na úrovni těchto územních celků počítá na základě ekonomicky aktivního obyvatelstva."

Kraje a příslušné ORP ▲▼	Dosažitelní uchazeči celkem ▲▼	EAO ▲▼	Míra nezaměstnanosti ▲▼	Volná místa ▲▼
<i>Moravskoslezský</i>				
Bílovec	1 416	12 748	11,1%	218
Bohumín	2 059	15 025	13,7%	111
Bruntál	3 067	20 413	15,0%	201
Český Těšín	2 283	13 683	16,7%	72
Frenštát pod Radhoštěm	624	9 201	6,8%	237
Frydek-Místek	6 241	53 911	11,6%	754

Na tomto portálu je možné vydolovat data za vybrané regiony v daných časových intervalech. Data je možné dále filtrovat, v tomto případě byla jednotlivá data dále filtrována do úrovně analyzovaných veličin v POU (pověřený obecní úřad) a ORP v MSK. Vzhledem k dynamice změn v době krize, byla data zpracována za zmíněné veličiny po jednotlivých měsících od ledna 2007 do října 2011. Data jsou členěna pro příslušné ORP. V rámci analýzy bylo s daty experimentováno a zkoumány byly změny v různých časových úsecích. Teoreticky je možná analýzy mezi libovolnými měsíci.

Obrázek 3 - část tabulky dat pro míru nezaměstnanosti

uzel grafu	obec s rozšířenou působností	01_2007	02_2007	03_2007	04_2007	05_2007	06_2007	07_2007	05_2011	06_2011	07_2011	08_2011	09_2011	10_2011
1	Bilovec	11,10%	10,80%	10,50%	9,90%	9,20%	8,60%	8,70%	10,00%	10,10%	10,00%	9,30%	9,10%	
2	Bohumín	13,70%	13,40%	12,90%	12,20%	11,40%	11,20%	11,10%	11,10%	11,00%	11,10%	10,50%	10,60%	
3	Bruntál	15,00%	14,70%	14,10%	12,70%	12,20%	11,70%	11,60%	15,30%	15,40%	15,30%	15,40%	15,40%	
4	Český Těšín	16,70%	16,20%	15,60%	14,70%	14,10%	13,70%	13,70%	11,00%	11,20%	11,00%	10,80%	10,60%	
5	Frenštát pod Radhoštěm	6,80%	6,30%	6,10%	5,50%	5,00%	4,90%	5,20%	8,00%	8,20%	8,20%	7,60%	7,70%	
6	Frydek Místek	11,60%	11,40%	10,70%	9,80%	9,20%	8,90%	9,70%	9,20%	9,30%	9,20%	8,70%	8,60%	
7	Frydlant nad Ostravicí	11,70%	11,50%	10,80%	9,50%	8,70%	8,60%	9,70%	8,60%	8,60%	8,70%	8,50%	8,40%	
8	Haviřov	17,00%	16,80%	16,30%	15,90%	15,40%	15,20%	15,20%	14,30%	14,10%	14,00%	13,80%	13,70%	13,30%
9	Hlučín	10,90%	10,60%	10,10%	9,30%	8,80%	8,50%	8,50%	8,70%	8,70%	8,80%	8,80%	8,60%	8,20%
10	Jablunkov	12,50%	12,40%	11,80%	10,30%	9,50%	9,00%	9,00%	6,70%	6,50%	6,50%	6,40%	6,60%	6,80%
11	Karviná	19,10%	18,60%	18,00%	17,40%	17,30%	17,10%	17,10%	15,20%	15,00%	15,10%	15,10%	14,90%	14,80%
12	Kopřivnice	8,50%	8,40%	7,60%	7,00%	6,20%	6,00%	6,00%	7,40%	8,20%	8,50%	8,30%	7,90%	7,80%
13	Kravaře	12,00%	11,80%	11,30%	10,20%	9,60%	9,40%	9,40%	11,00%	11,30%	11,10%	10,80%	10,40%	
14	Krnov	12,60%	12,00%	11,30%	10,30%	9,80%	9,80%	10,00%	13,60%	13,70%	13,50%	13,60%	13,80%	
15	Nový Jičín	9,50%	8,90%	8,30%	7,30%	6,70%	6,50%	6,70%	7,80%	8,20%	7,90%	7,80%	7,50%	
16	Odry	11,00%	11,00%	10,20%	9,30%	8,60%	8,80%	9,30%	13,70%	13,50%	13,10%	13,10%	12,60%	
17	Opava	10,00%	9,70%	9,20%	8,60%	8,10%	7,90%	8,00%	9,10%	9,20%	9,30%	9,30%	9,10%	
18	Orlová	18,00%	17,50%	17,20%	16,80%	16,60%	16,30%	16,10%	13,00%	13,30%	13,40%	13,30%	13,10%	13,20%
19	Ostrava	13,40%	12,70%	12,40%	11,90%	11,40%	11,20%	11,20%	11,20%	11,00%	11,20%	11,10%	11,00%	10,80%
20	Rýmařov	13,30%	13,10%	12,70%	11,60%	11,00%	10,50%	10,50%	3,10%	12,60%	12,40%	12,10%	12,40%	12,60%
21	Třinec	11,30%	11,20%	10,50%	9,90%	9,30%	9,10%	9,10%	6,90%	6,80%	6,90%	6,80%	6,60%	6,70%
22	Vitkov	15,40%	15,50%	14,30%	12,90%	12,20%	11,90%	11,90%	14,30%	14,10%	14,10%	14,00%	14,10%	14,00%
	průměr	12,78%	12,48%	11,90%	11,05%	10,47%	10,22%	10,22%	11,13%	10,85%	10,94%	10,82%	10,65%	10,55%

Míra nezaměstnanosti
portal.mpsv.cz

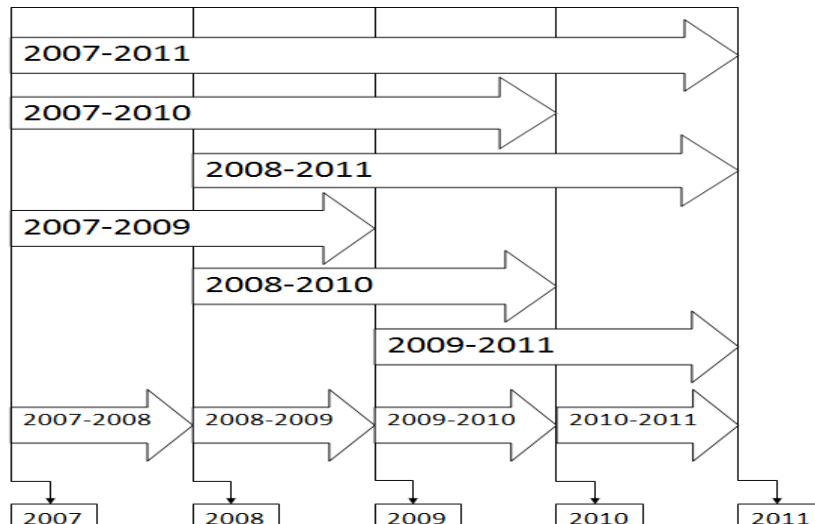
Protože počet všech zkoumaných intervalů je neúnosně vysoký (kombinace dvou prvků z celkového počtu měsíců, tj. v našem případě kombinace 2 z 58 měsíců = 38642633789760 intervalů), bylo nutné tento počet redukovat.

Obrázek 4 - počet kombinací

$$K(k, n) = \frac{n!}{k!(n-k)!}$$

Jedna z možných redukčních metod je využití přirozených časových hranic jednotlivých intervalů, například konce roku. V tomto případě získáme přesně definované časové úseky, což je vhodné pro případné rozšíření datových řad.

Obrázek 5 - základní intervaly pro analýzu v době krize

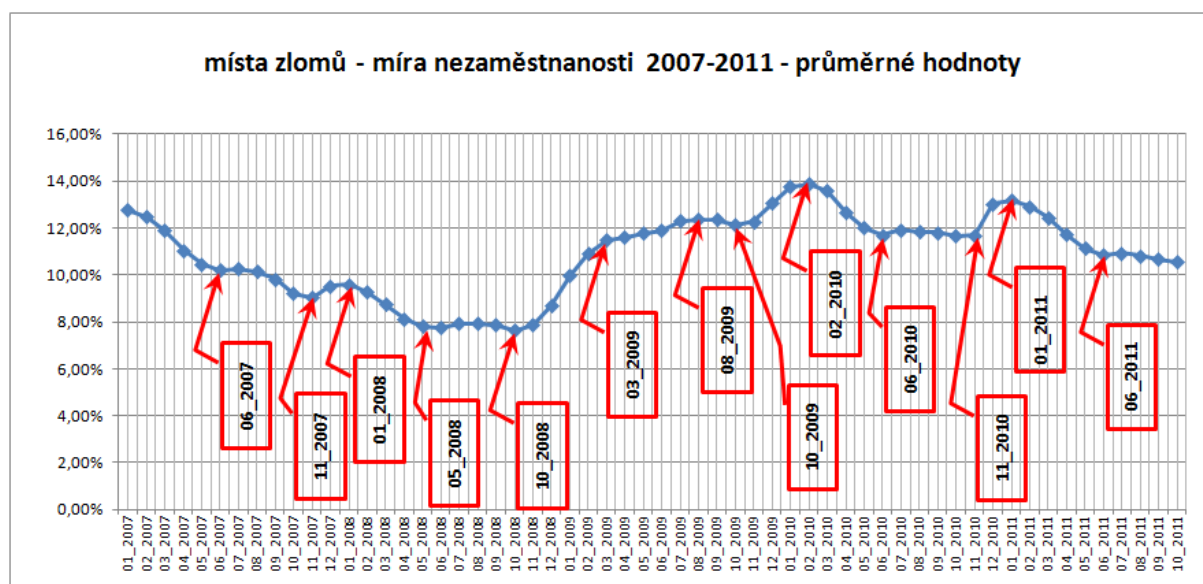

Hraniční hodnoty v těchto intervalech však nemusí zcela přesně vyjadřovat výkyvy a anomálie uvnitř těchto intervalů. Tento způsob je vhodný spíše pro dlouhodobé popisy chování a dlouhodobé analýzy.

V první fázi přípravy datových podkladů byly postupně pro jednotlivé zkoumané veličiny vyhledány časy, ve kterých docházelo u vybrané veličiny ke změnám. Jako výchozí veličina byla zvolena míra nezaměstnanosti. Na základě změny míry nezaměstnanosti ve sledovaném období byly zjištěny výkyvy hodnot, intervaly růstu, stagnace a poklesu, zjištěny místa zlomů, maxima, minima, lokální maxima a lokální minima (na grafu 1 můžeme vidět křivku míry nezaměstnanosti a časové údaje). Tento graf je tvořen v této fázi výzkumu průměrnými hodnotami v daném měsíci za všechna ORP.

V další části analýzy bude vypočítávána rovnice trendu jako polynom stupně 2-5 a výsledná křivka nahrazená průměrem z vypočítaných trendů současně bude pomocí těchto rovnic prognózován vývoj na „dostatečně přesný“ interval dopředu. Obdobně bude veličina analyzována nejen za průměrné hodnoty ale za jednotlivá ORP.

Graf 8 - změny v čase a místa zlomů míry nezaměstnanosti

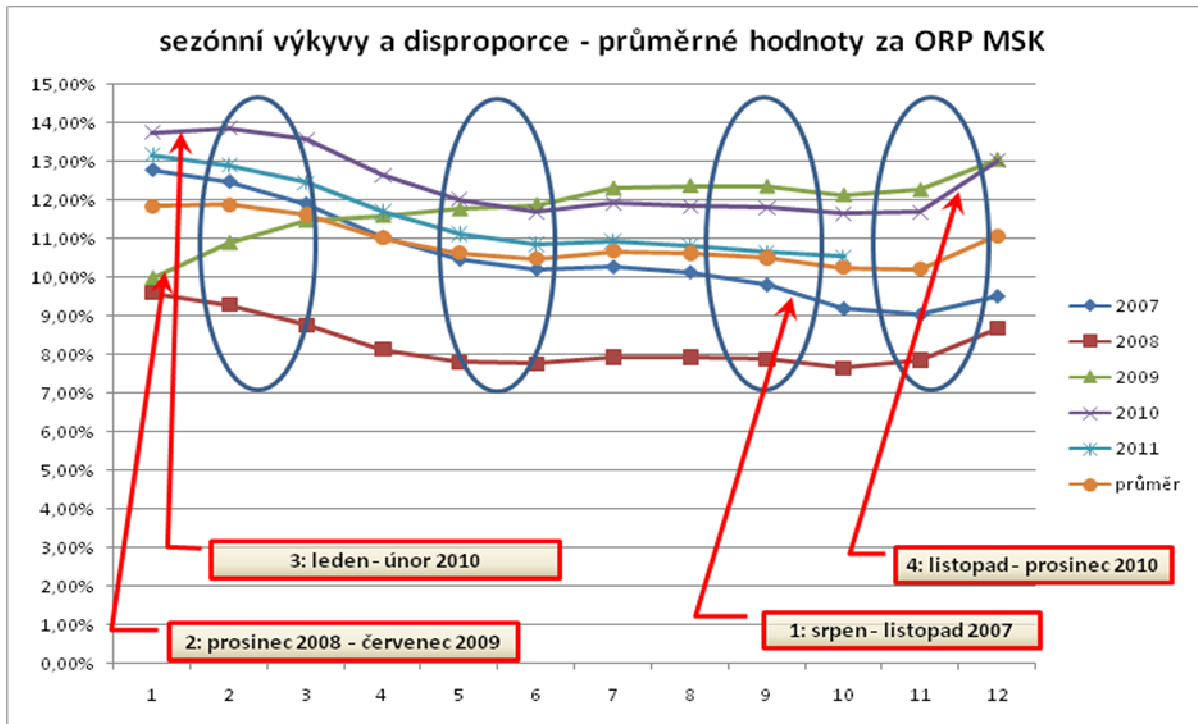
Stanovení uvedených časů na základě grafu celého intervalu příslušné veličiny (2007-2011) může vykazovat chybu danou periodicky se opakujícími změnami v čase ve sledované veličině v meziročním srovnání. Proto byla data rozčleněna na jednotlivé roky a vyhledány podobnosti v jednotlivých létech. Na tomto grafu (graf 2) je zřejmá anomálie prvních dvou dekád roku 2009 a současně podobnost v chování křivek na úrovni 2. a 3. měsíce, 5. a 6. měsíce, devátého a jedenáctého měsíce. Současně zde lze dále rozčlenit křivky na intervaly s neměnným trendem.

Na základě tohoto grafu můžeme pro každou veličinu nalézt sezónní výkyvy a disproporce. Tyto výkyvy jsou opět počítány z průměrných hodnot za jednotlivé ORP v příslušných měsících.

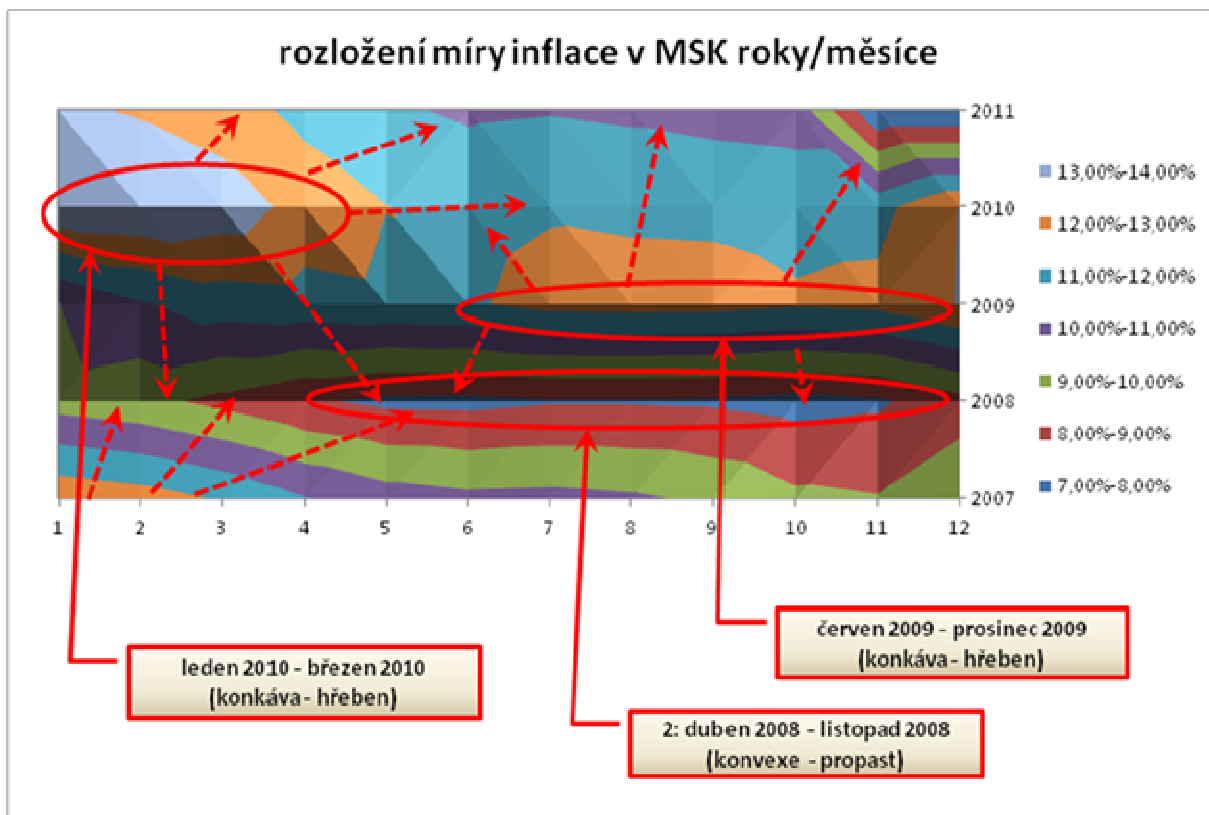
Dalším grafem analyzujeme změny meziročně i mezi jednotlivými měsíci.(graf. 3). V tomto grafu jsou patrná celková minima a maxima a strmost meziročních změn. Dále je na tomto grafu možné vysledovat směry jednotlivých poklesů a nárůstů v meziročních obdobích.

Na základě těchto grafů bylo pro míru nezaměstnanosti stanoveno pět intervalů, ve kterých došlo k anomáliím v chování veličiny.

Graf 9 - meziroční srovnání - sezónní výkyvy

Graf 10 - rozložení míry inflace meziročně za jednotlivé měsíce

Z disproporcí, nárůstů, poklesů a stagnací, mimo periodicky opakující se, bylo následně vybráno pět intervalů. Další analýzy se týkaly změn analyzovaných veličin v těchto

anomáliích. Je zřejmé, že změny v těchto intervalech mají větší vypovídací schopnost o krizových jevech než prosté srovnávání v periodicky se opakujících časových intervalech typu kalendářní rok, čtvrtletí, měsíc apod.

Celkem bylo vytipováno 14 intervalů, pět intervalů pro analýzu je v tabulce 1.

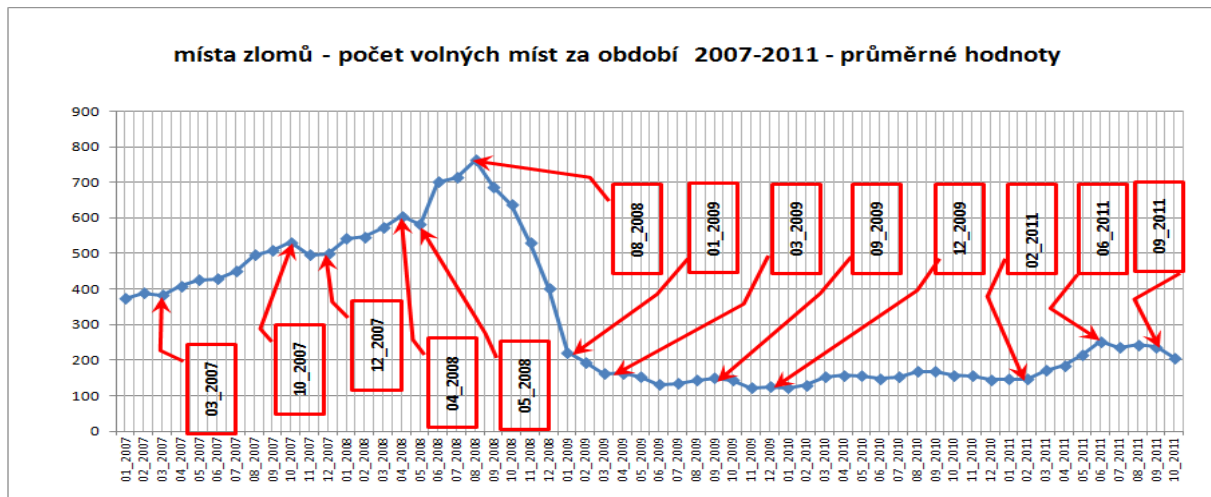
Tabulka 15 - stanovení anomálií jako výchozích intervalů analýzy

interval	období	jev	cykličnost	předpokládaný stav	poznámka
2	06_11_2007	pokles	anomálie	setrvalý	
5	05_10_2008	setrvalý	periodické	setrvalý	anomálie - minimum
7	01_2009_06_2009	nárůst	anomálie	pokles	
8	06_11_2009	setrvalý	periodické	setrvalý	anomálie maximum
10	01_03_2010	setrvalý	anomálie	pokles	anomálie maximum

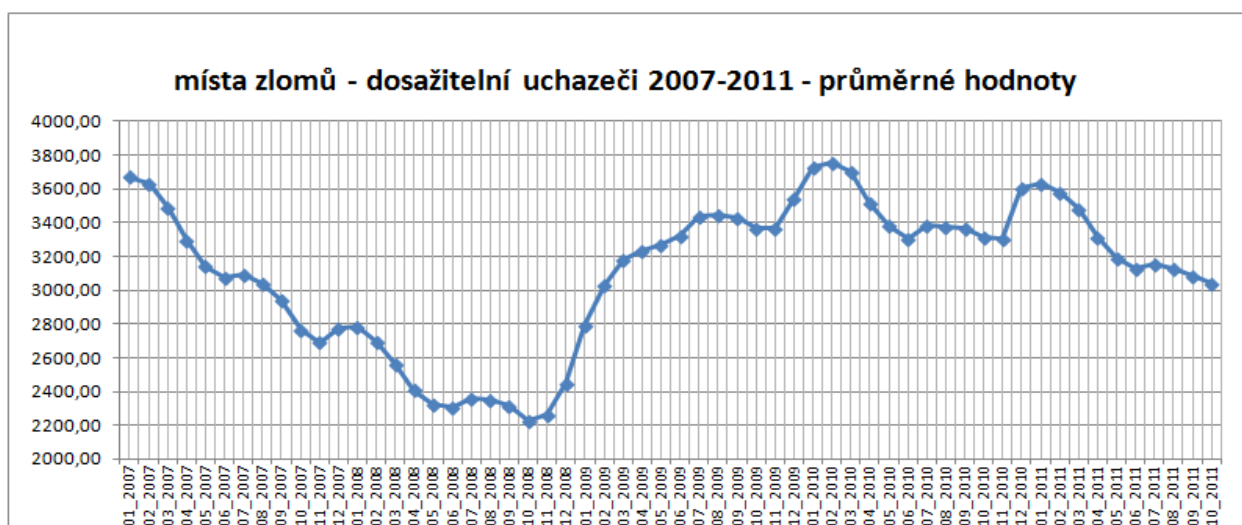
Na následujících grafech můžeme srovnat chování veličin „počet volných míst“ a „dosažitelní uchazeči“. Veličina „ekonomicky aktivní obyvatelstvo není analyzována, protože při výběru dat pro daný interval byly zjištěny chyby v datech na portálu ministerstva.

Z grafů jsou zřejmé vazby mezi danými veličinami, je však rovněž zřejmá disproporce ve srovnání se změnami v míře nezaměstnanosti.

Graf 11 - místa zlomů - počet volných míst

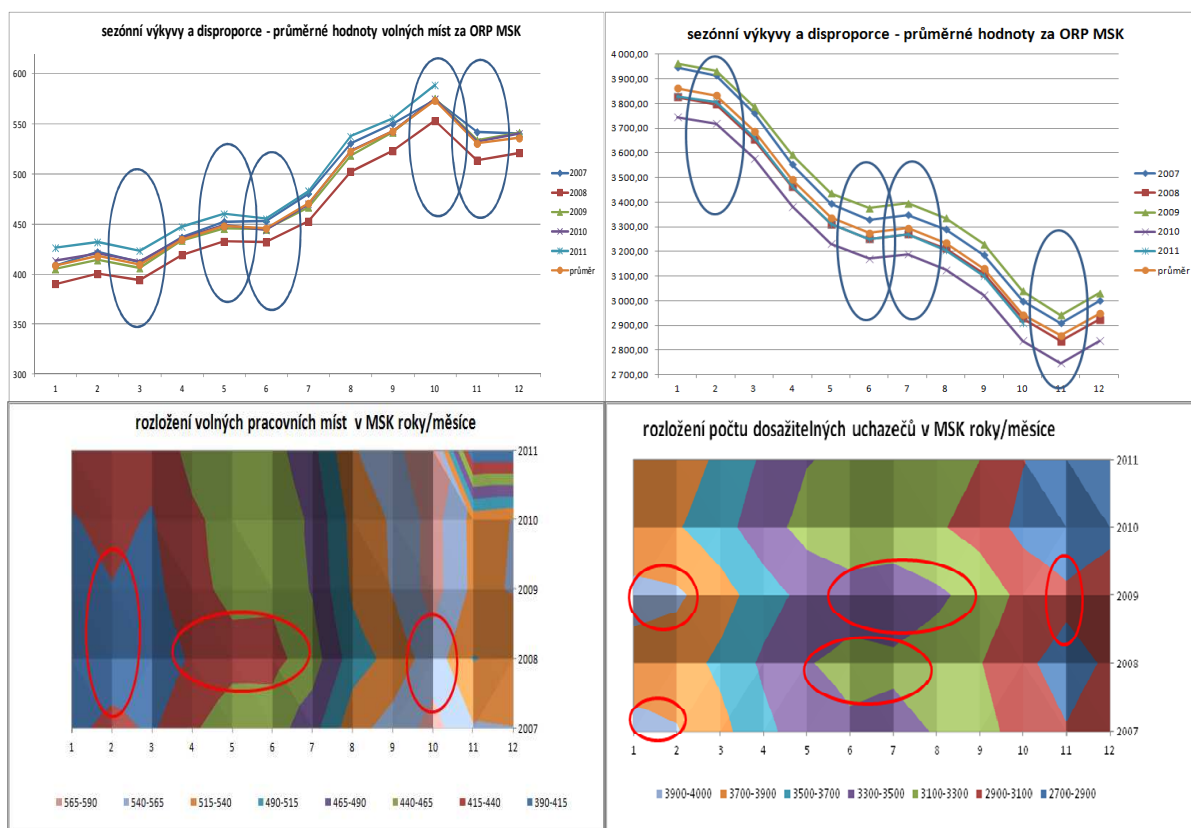

Graf 12 - místa zlomů - dosažitelní uchazeči

V dalším výzkumu dojde proto opět k náhradě daných křivek rovnicemi trendů, polynomy řádu 2-5 a následně ke zprůměrování dat těchto rovnic a výpočtu prognóz na zvolené období. Doposud není zřejmé, zda na základě těchto grafů stanovovat intervaly disproporcí pro jednotlivé veličiny nebo (resp. na jakém principu) ujednotit příslušné intervaly pro všechny veličiny. Samozřejmým se nabízí sjednocení intervalů všech veličin, množina intervalů může v tomto případě neúměrně růst a zahrnovat i nevypovídající intervaly. Naopak průnik intervalů může množinu příliš omezit.

Graf 13 - grafy pro stanovení anomálií volných míst a dosažitelných uchazečů

Precedence v datech

Analýzu výše uvedených dat lze přesunout částečně do roviny strukturální analýzy. Nástrojem pro zohlednění stavů jsou precedenční matice, ve kterých jsou v definovaných časových úsecích zachyceny vybrané vazby v systému, pomocí kterých můžeme do analýzy prostřednictvím síťového grafu vnést pojem stavu definováním přechodových parametrů mezi jevy.

Máme-li v systému definovány vazby, prvky a hranice systému, potom je v obecné podobě možné zachytit systém pomocí síťového grafu. Graf je do určité míry složitosti poměrně přehledný, umožňuje relativně jednoduchou formu znázornění prostorového rozložení prvků systému i sledování toků a tokových kapacit. Ve své podobě nejsou však grafy vhodné pro počítačové zpracování a neobsahují kontrolní a opravné mechanismy. Je zřejmé, že v uvedených tocích lze vysledovat časové i prostorové relace, tj. jednosměrné vazby, jimiž ovlivňují jedny objekty druhé. Existuje-li mezi prvky vazba, můžeme tuto vazbu zachytit pomocí matice³. ORP jsou pro zjednodušení další analýzy očíslovány 1-22, okolí má hodnotu 23.

Incidenční matice je obecně symetrická. Lze-li vysledovat v systémech orientaci vazeb, můžeme jednoznačně rozlišit předchůdnosti (precedence) a následnosti (sukcedence) v systémech. Tyto typy vazeb můžeme zachytit pomocí precedenčních matic P , kde p_{ij} bude rovno „1“ v případě, že řádkový prvek předchází sloupcovému.

Obecně můžeme stanovit předchůdnosti libovolných typů objektů. V tomto příspěvku budeme analyzovat předchůdnosti uzlů k uzlům. Dá se snadno odvodit, že sukcedence lze zachytit transponovanými precedenčními maticemi. Výhodou těchto matic je i možnost přímého zápisu matice na základě např. verbálního či textového popisu jevů a jejich návazností a možnost matematického zpracování.

³ Tyto matice jsou v literatuře označovány např. jako matice “souvztažnosti”, “sounáležitosti” ap. V [1] jsou označeny jako matice incidenční, stejné označení používáme my.

Tabulka 16 - incidenční matice systému "ORP MSK"

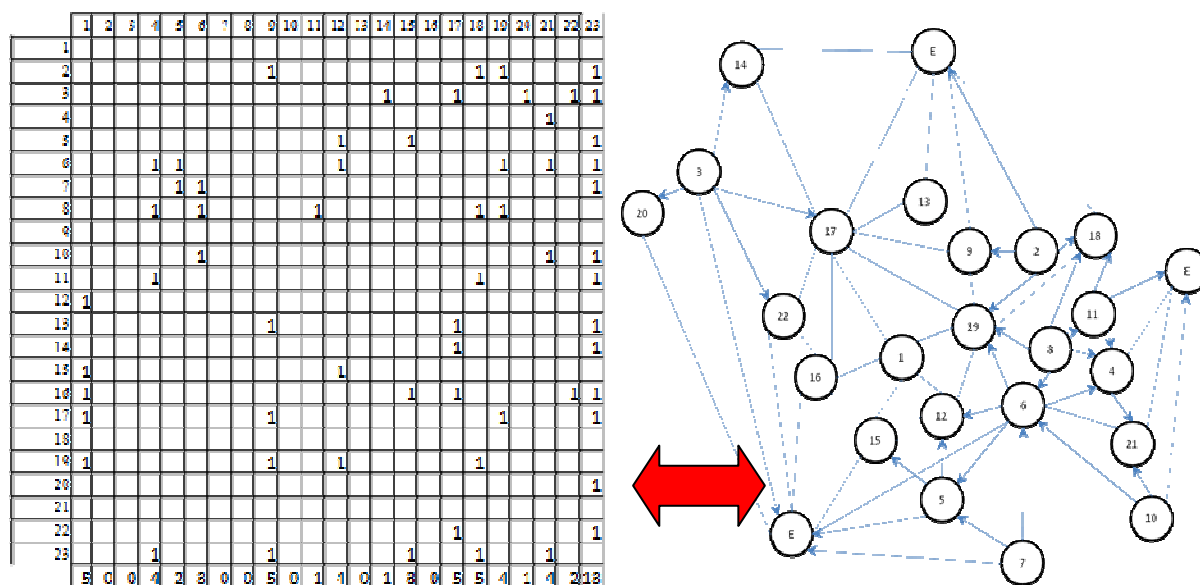
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
Bílovec	1												1			1	1	1		1				
Bohumín	2								1										1	1				1
Bruntál	3														1			1			1		1	1
Český Těšín	4						1	1			1											1		1
Frenštát pod Radhoštěm	5						1	1					1			1								1
Frydek Místek	6				1	1		1	1		1		1							1		1		1
Frydlant nad Ostravicí	7					1	1																	1
Haviřov	8				1	1					1								1	1				
Hlučín	9		1											1				1		1				1
Jablunkov	10						1															1		1
Karviná	11				1				1										1					1
Kopřivnice	12	1				1	1									1				1				
Kravaře	13									1								1						1
Krnov	14			1														1						1
Nový Jičín	15	1				1							1				1							1
Odry	16	1														1		1					1	1
Opava	17	1		1						1				1	1		1			1			1	1
Orlová	18		1						1			1								1				1
Ostrava	19	1	1				1		1	1			1					1	1					
Rýmařov	20			1																				1
Třinec	21				1		1				1													1
Vitkov	22			1													1	1						1
okolí	23		1	1	1	1	1	1		1	1	1		1	1	1	1	1	1		1	1	1	1

Na základě vazeb v systému byly postupně pro jednotlivé veličiny a vybrané časové intervaly zjišťovány změny těchto veličin v hraničních bodech. Na základě těchto změn byl stanoven relativní nárůst (pokles) vzhledem k počáteční hodnotě intervalu. V tabulce 3 jsou vedené změny vyjádřené v procentech k počátečním hodnotám pro veličinu „míra nezaměstnanosti“ a interval 06 až 11 2007. Změny hodnot slouží k zachycení směru změn v daném systému. V praxi vyjadřuje mezi jednotlivými sousedícími ORP informaci o tom, ve kterém ORP vzrostla daná veličina více. Protože existují operace definované na precedenčních maticích, je možné vysledovat v systému „cesty“ mezi jednotlivými ORP, na kterých docházelo trvale k poklesu nebo nárůstu veličiny a stanovit délky těchto cest a počáteční a cílové ORP.

Tabulka 17 - stanovení hodnot pro orientaci příslušných vazeb – příklad pro míru nezaměstnanosti

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
	Bilovec	Bohumín	Bruktál	Český Těšín	Fronštátek p. L.	Frydek Místek	Frydlant n. O.	Havířov	Hlučín	Jablunkov	Karviná	Kopřivnice	Kravaře	Krmov	Nový Jičín	Odry	Opava	Orlová	Osava	Rýmařov	Třinec	Vitkov	okolí
	6,70%	10,20%	11,20%	11,30%	4,40%	8,00%	7,90%	13,90%	7,20%	8,10%	15,20%	4,70%	9,00%	9,00%	5,70%	8,10%	7,10%	13,70%	9,50%	9,80%	7,50%	10,90%	9,05%
konec-začátek	-1,90%	-1,00%	-0,50%	-2,40%	-0,50%	-0,90%	-0,70%	-1,30%	-1,30%	-0,90%	-1,90%	-1,30%	-0,40%	-0,80%	-0,70%	-0,80%	-2,60%	-1,70%	-0,70%	-1,60%	-1,00%	-1,17%	
procentak-začátku	-22,09%	-8,93%	-4,27%	-17,52%	-10,20%	-10,11%	-8,14%	-8,55%	-15,29%	-10,00%	-11,11%	-21,67%	-4,26%	-8,16%	-12,31%	-7,95%	-10,13%	-15,93%	-15,18%	-6,67%	-17,58%	-8,40%	-11,43%

Obrázek 6 - postupná orientace grafu a stanovení precedencí

Analýza dat pomocí precedenčních matic

Jak bylo uvedeno, na základě mapového podkladu byl sestaven síťový graf. V počáteční fázi byl tento graf neorientovaný, orientace se vypočítává pro každou sledovanou veličinu pro vybrané období. Graf byl převeden do incidenční matice a následně do precedenční matice.

Vazby v systému jsou počítány na základě změn příslušné veličiny ve vybraném časovém intervalu. Základem pro směr vazby je poměr rozdílu hodnot na počátku a na konci intervalu k hodnotě na počátku intervalu (nárůst hodnoty z 10 na 15 je procentuálně větší, než nárůst ze 100 na 120). Srovnáním těchto hodnot v jednotlivých sousedících ORP byla přiřazena každé vazbě orientace.

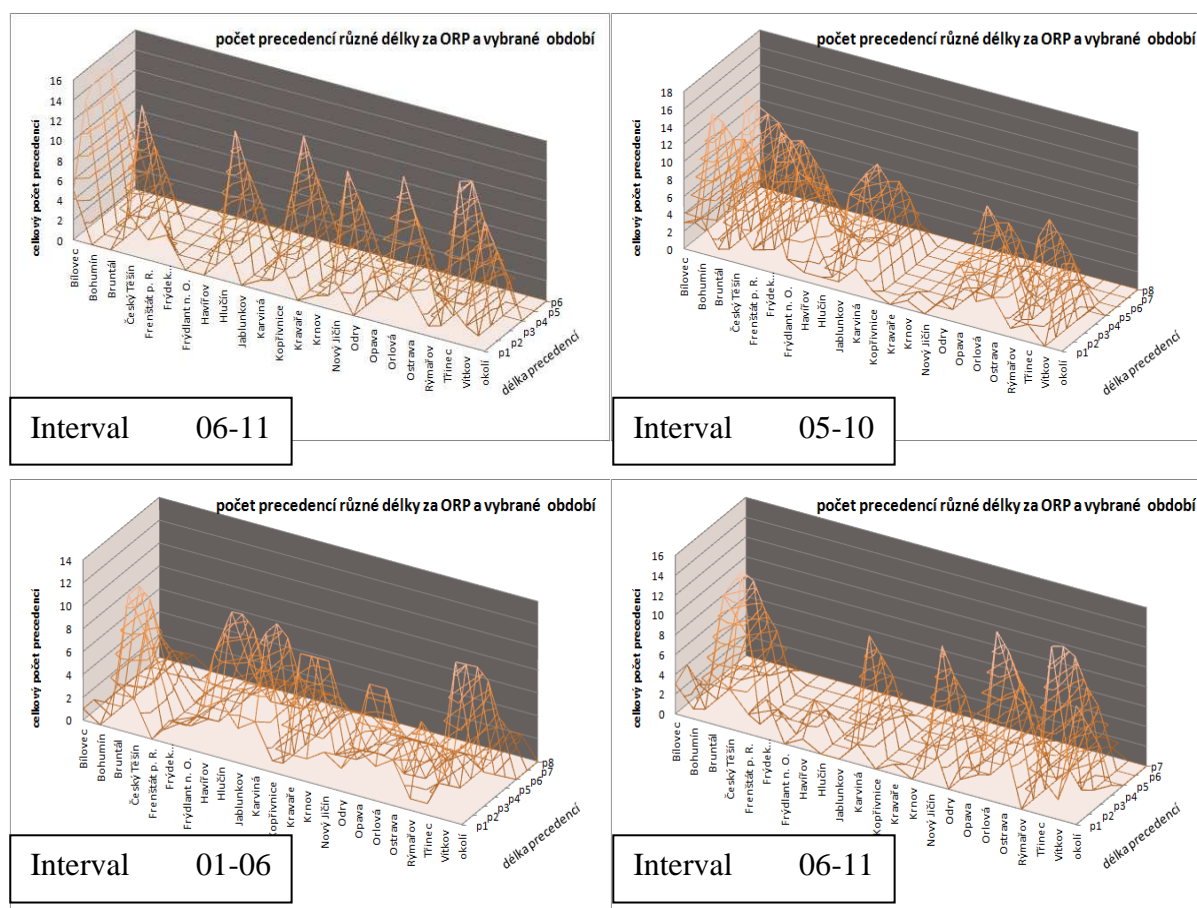
Postupně byly pro každý interval a veličinu vypočítány všechny první a násobné precedence, pro každý ORP a danou veličinu byl v příslušném intervalu zjištěn počet precedencí všech délek mezi jednotlivými ORP.

Příslušné precedence byly postupně zobrazeny pomocí grafů. Srovnání těchto grafů je předmětem dalšího výzkumu a slouží jako podklad pro vytváření matematických modelů. Následující grafy ukazují srovnání precedencí míry inflace ve zvolených intervalech (pro zjednodušení byl počet intervalů omezen na 4).

První skupina ukazuje počet precedencí různé délky mezi jednotlivými ORP. Je zřejmé, že v intervalu 06 – 11 2007⁴ je nejvyšší stupeň precedence 6, v dalších intervalech má hodnotu 7, resp. 8. Znamená to, že v těchto intervalech je možné vysledovat při přechodu hranic mezi jednotlivými ORP cesty těchto délek, kdy při každém přechodu daná veličina roste. Grafy ukazují místa, mezi nimiž tyto cesty jsou.

Na základě těchto grafů je prováděno množství dalších analýz sloužících k modelování posuvu jednotlivých „vln“ v grafech.

Obrázek 7 srovnání grafů délek precedencí míry nezaměstnanosti ve vybraných intervalech

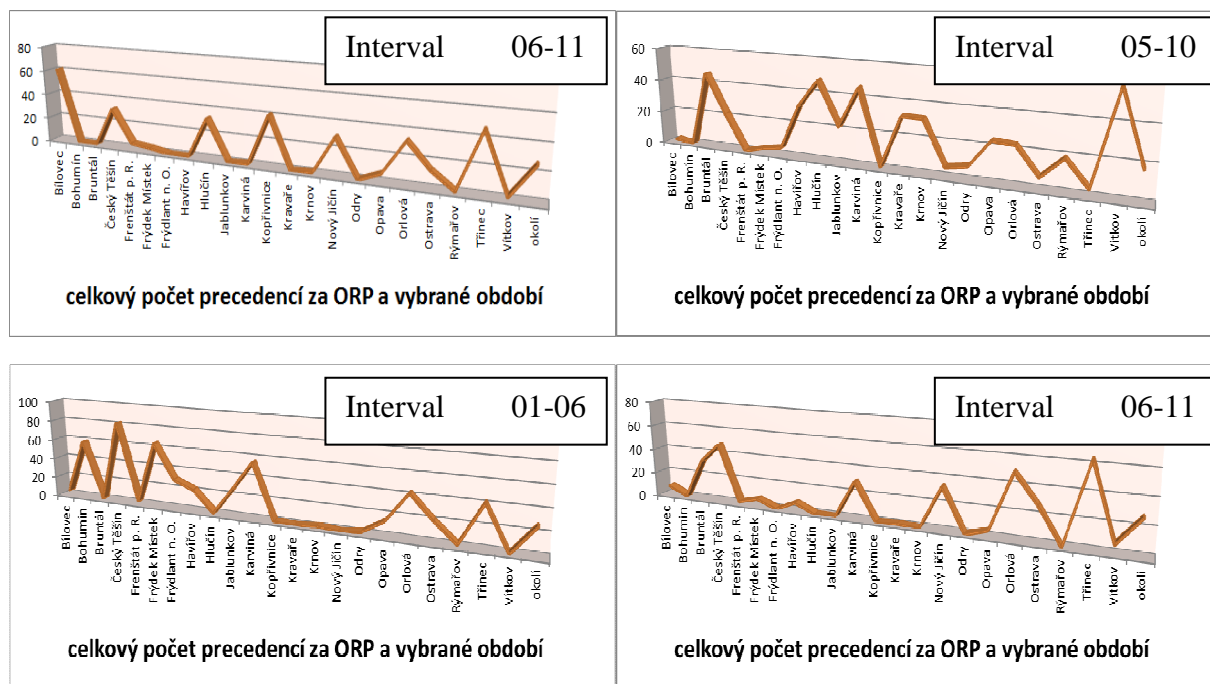

V další analýze byly srovnávány celkové počty precedencí jednotlivých ORP v příslušném intervalu. Opět je vidět souvislosti v chování „vlnění“. V následné analýze se využívá opět proložení rovnicí trendů a prognóza vývoje jednotlivých veličin.

⁴ 06 a 11 jsou čísla hraničních měsíců intervalu.

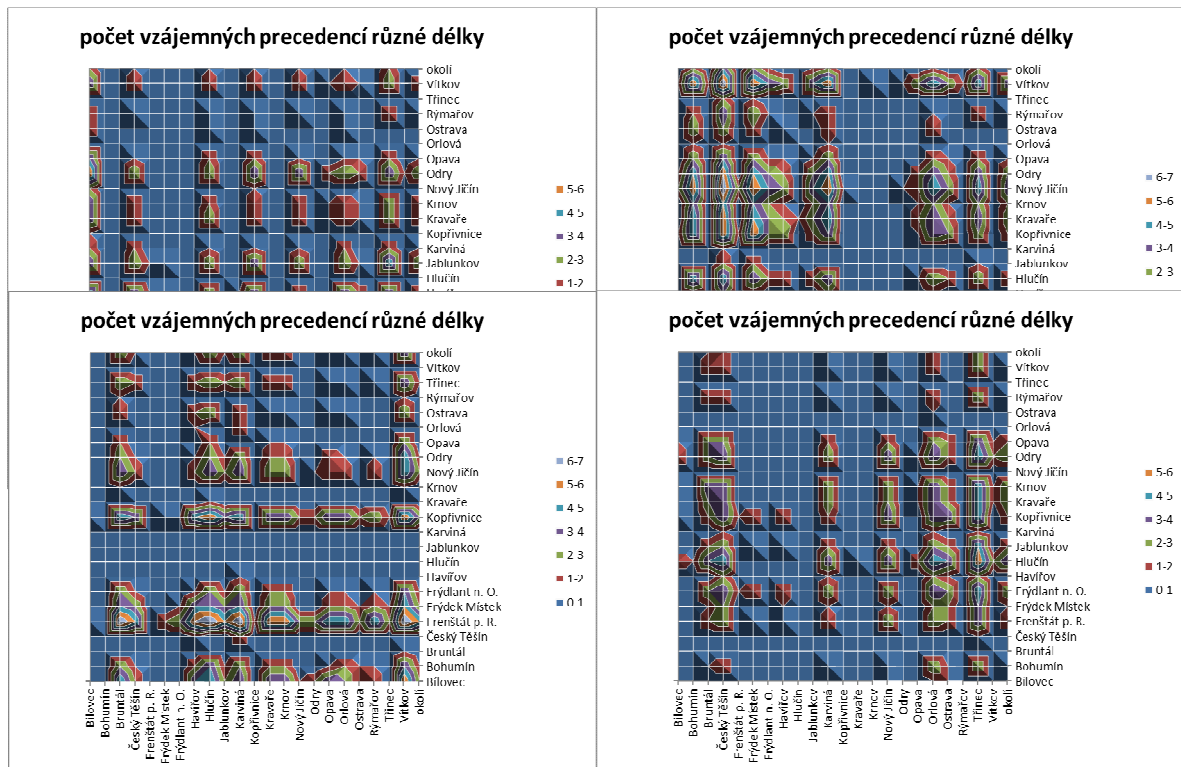
Srovnáním celkového počtu precedencí získáváme důležité údaje o „míře vlivu“ jednotlivých ORP v příslušné veličině a daném časovém intervalu. Například v intervalu 05-10 2008 je zřejmý maximální celkový počet precedencí ORP Vítkov. Znamená to, že v systému je téměř 60 kombinací ORP, mezi nimiž a Vítkovem je trvalý nárůst míry nezaměstnanosti. Jinými slovy, Vítkov nemusí mít největší míru nezaměstnanosti ale má v daném intervalu nejčtenější relativní nárůst vzhledem ke svému okolí (nikoli okolí systému).

Obrázek 8 - srovnání grafů sumy precedencí míry nezaměstnanosti ve vybraných intervalech

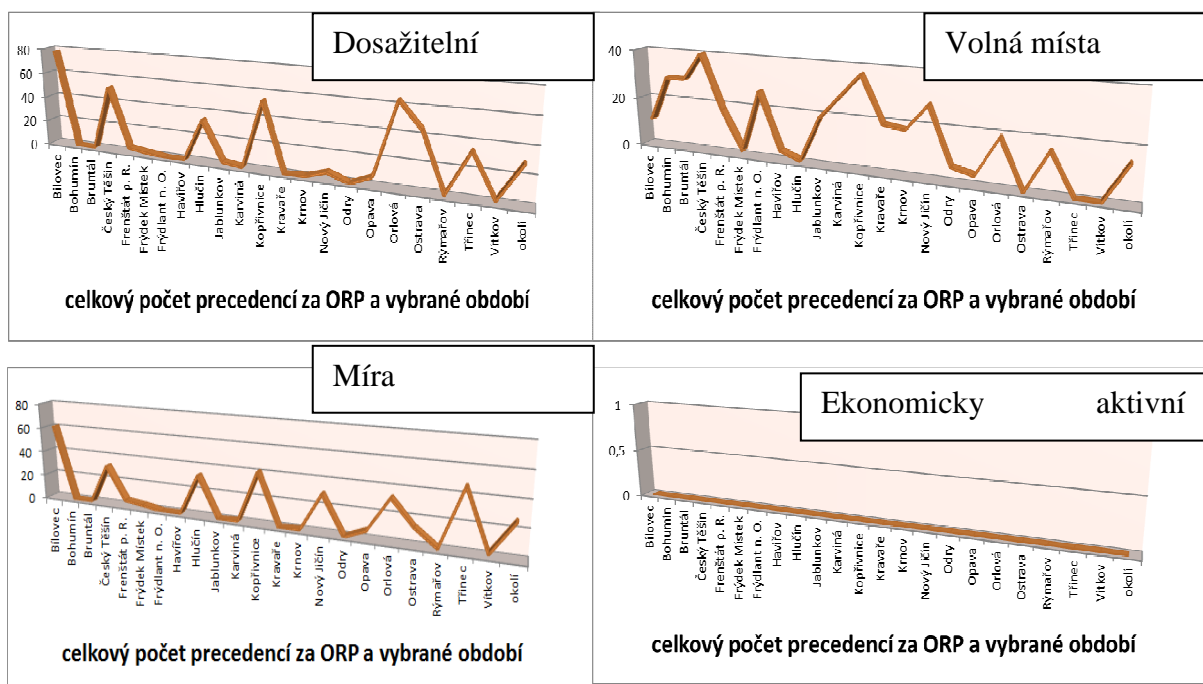
Další množina grafů ukazuje počet precedencí všech možných délek mezi jednotlivými ORP. Z grafů je zřejmá postupná kumulace precedencí v některých ORP. Grafy jsou rozmístěny ve shodném pořadí vzhledem k jednotlivým intervalům jako předchozí skupiny grafů.

Obrázek 9 - srovnání grafů počtu precedencí míry nezaměstnanosti mezi ORP

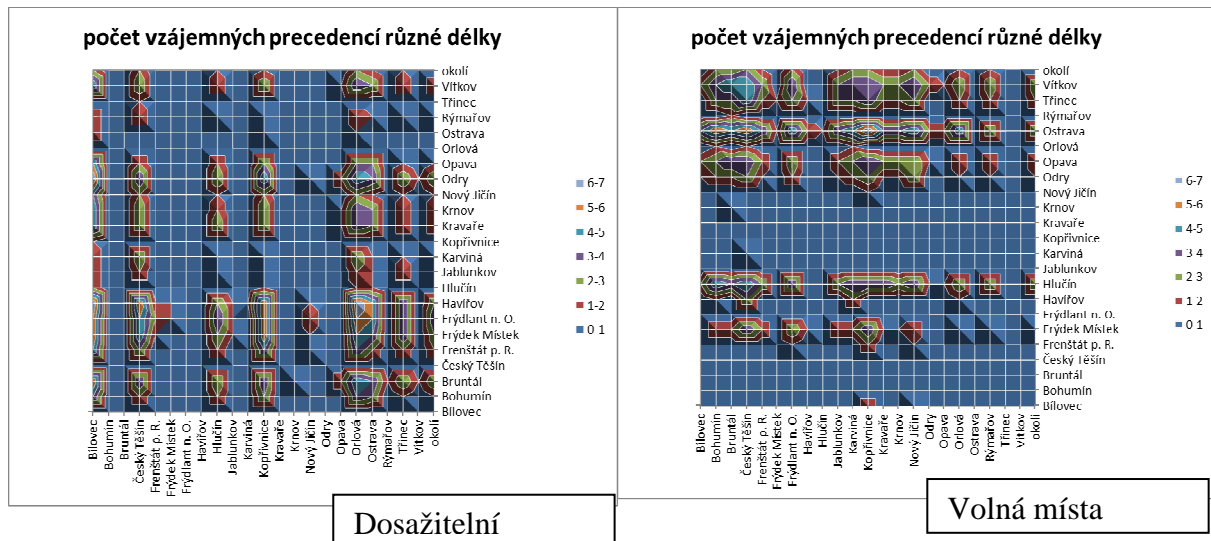

Následující skupina grafů ukazuje srovnání různých veličin v intervalu 06-11 2007. Pro ukázkou byla zvolena skupina grafů sumy precedencí, ve které je zřejmá závislost mezi dosažitelnými uchazeči a volnými místy v jednotlivých ORP. Zajímavostí je mírný posun mezi ORP. Poslední graf ve skupině zobrazuje ekonomicky aktivní obyvatelstvo a z již dříve uvedeného nedostatku dat na portálu MPSV je prázdný.

Obrázek 10 -- srovnání grafů sumy precedencí míry jednotlivých veličin v intervalu 06-11 2007

Ještě zřejmější je vzájemná závislost mezi dosažitelnými uchazeči a volnými místy ve srovnání precedencí mezi jednotlivými ORP.

Závěr

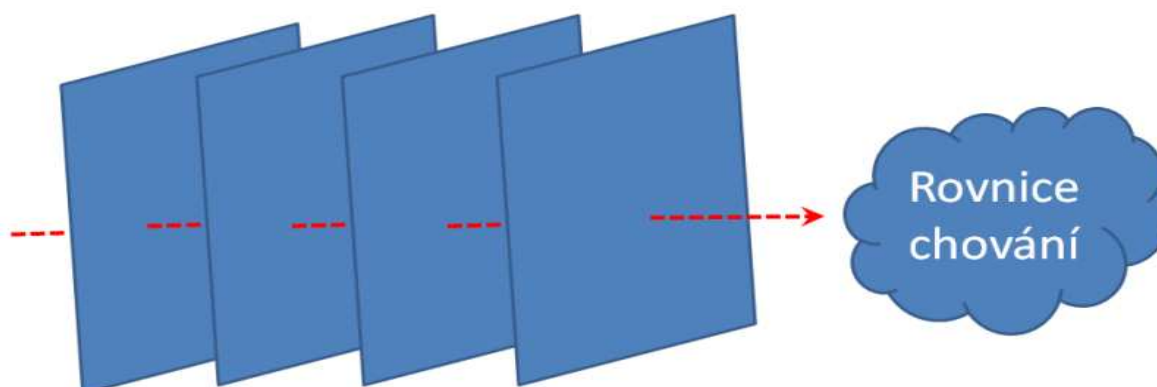
Srovnání precedencí ukazuje dosah vzájemných vlivů jednotlivých ORP. Na základě porovnání počtu precedencí, maximálních precedencí a vzájemných precedencí všech stupňů mezi jednotlivými ORP byly vytvořeny srovnávací grafy a tabulky průměrných, maximálních a minimálních hodnot.

Srovnání spojnic trendů v jednotlivých časových úsecích (resp. opětovné vytvoření maximálních, minimálních a průměrných hodnot počítaných na základě rovnic trendů) vedlo k vytvoření podkladů (prvotních rovnic) pro výpočty chování agentů. V této fázi, pro ověření možností modelování byly spojnice trendů tvořeny polynomy stupně 2 až 5 s výhledem jedné periody.

Vzhledem k tomu, že můžeme u jednotlivých ORP předpokládat jistý druh chování a vnitřních stavů vzhledem k daným makroekonomickým veličinám (vývoj míry nezaměstnanosti nebo počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva v daném regionu vykazuje jisté specifické chování) a pokud bychom předpokládali, že jednotlivé prvky systému mají možnost chovat se do jisté míry autonomně a že jejich chování záleží na stavu daného prvku a na prostředí, ve kterém se nachází, že si každý prvek uchovává pomocí matice precedencí reprezentaci vazeb na okolní prvky a stavy, ve kterých se nachází, můžeme vysledovat částečnou podobnost s definicí reaktivního, popřípadě dokonce deliberativního agenta⁵. Reaktivní agenti jsou použitelnější pro turbulentní prostředí. Jejich chování vychází ze základní reakce na podnět, podle schématu "je-li vjem pak je akce". Tvorba rozhodnutí je dána stavem prostředí.

⁵ Podobnost na základě definic v Kubík, 2004.

Obrázek 11 - schematické zobrazení použití precedenčních matic pro vytvoření matematického modelu

Agenti fungují jako autonomní entity (subsystémy). V multiagentních systémech je lze chápat jako aktivní prvky, které jsou vytvořeny za určitým účelem. Agenty lze rozlišit např. podle chování např. na reaktivní, deliberativní, hybridní a sociální.[6]

Agenti založení na logice mohou dále vycházet z BDI (Belief Desire Intention) architektury. Ty vycházejí z modelování záměru agenta na základě toho, v co agent věří, co si přeje a pro co se již rozhodl. V ekonomických teoriích je možné přání a víru agenta odvozovat od minimalizačních resp. maximalizačních funkcí příslušných veličin a hodnot proměnných v konkrétním čase.

Základem modelování sledovaných veličin by mohla být v první fázi jednoduchá komunikace, na základě které by si jednotlivé ORP vyměňovali mezi sebou informace o změně příslušné veličiny. Reakce by se pohybovaly na úrovni binární logiky v rovině „došlo ke změně? ano, ne“. Pro každý typ veličiny by existoval samostatný typ agenta.

Je možné odlišit prostředí agentů (přímo v rámci konkrétního modelu) a prostředí pro celý model. V našem případě, má každý agent dané prostředí na základě stanovených vazeb mezi ORP, resp. mezi ORP v dosahu precedencí stanoveného řádu.

Je zřejmé, že základním problémem je nalezení vzájemných vazeb mezi chováním veličin vně prvku a uvnitř prvku. Druhým problémem je stanovení přechodových funkcí vnitřních stavů, resp. jednotlivých procesů. Precedenční matice zachycují jisté stavy systému, mocniny těchto matic můžeme chápat jako další stavy systému. Na základě počtu precedencí, délce a četností precedencí máme jednoznačně popsánu určitou formu chování. Tato forma nám přibližuje „dosažitelnost“ vlivu změn jednotlivých veličin na okolí prvků. Z grafů jsou patrné podobnosti mezi některými veličinami. Víme-li, že množina vjemů reaktivního agenta je dána relací stavů prostředí a stavů rozeznatelných agentem, mohou precedenční matice sloužit pro mapování stavů prostředí do stavů agenta.

Zůstává otázkou, zda je výhodnější vykonání akce při splnění podmínky nebo (a jakou formou) stanovit možnost a mechanismus výběru určitého pravidla pro reakci.

Cílem výzkumu je najít na základě znalostí o chování analyzovaných veličin v době krize souvislosti v chování těchto veličin v systému. Pomocí precedencí dále zjistit dosah tohoto chování na sousedící (respektive vzdálenější) prvky a prognózovat chování veličin, například pomocí rovnic trendů. Toto modelové chování bude následně implementováno do agentů jako rovnice chování v určitých situacích. ORP jako prvky systému se budou v tomto systému chovat jako agenti. Budou se dotazovat dosažitelných agentů ve svém okolí na stav, resp. jeho

změnu. Komunikace bude probíhat na principu: „máš vyšší míru nezaměstnanosti než já? ano ne“. Na základě frekvencí odpovědí dojde ke změně stavu (zvýšení, snížení míry nezaměstnanosti) dotazujícího nebo dotazovaného agenta podle příslušných stavových rovnic. Dotazování bude prováděno u sledovaných veličin – míry nezaměstnanosti, počtu dosažitelných uchazečů, počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva a počtu volných míst. Chování agentů na mikroúrovni systému vyvolává změny systému na makroúrovni. Tyto změny lze považovat za změny ekonomického prostředí na základě změn elementárních prvků systému⁶.

Použitá literatura:

1. BORJE, L. Teoretická analýza informačních systémů. Bratislava: Alfa, 1981
2. BOTLÍK, J. Možnosti použití analytických metod v logistické analýze regionu. Acta Academica 2011, 1, 2011 Karviná: OPF Karviná, 2011. s. 25-36. ISSN 1212-415X. (100% SU OPF)
3. BOTLÍK, J. Precedence jako prostředek pro analýzu systémů pomocí matic. In Elektronická konference E - CON Mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky. Hradec Králové: MAGNANIMITAS, Hradec Králové, 2010. s. 292-298. ISBN 978-80-86703-41-1. (100% SU OPF)
4. BOTLÍK, J. Precedenční matice a jejich analogie v bipartitních grafech. In PEFnet 2010, 14. ročník - Evropská vědecká konference posluchačů doktorského studia. Brno: Mendelova univerzita, 2010. ISBN 978-80-7375-450-1. (100% SU OPF)
5. BOTLÍK, J. Specifické analytické nástroje v logistice. In Sborník III. mezinárodní vědecké konference doktorandů a mladých vědeckých pracovníků OPF Karviná. Karviná, OPF: OPF Karviná, 2010. s. 65-77. ISBN 978-80-7248-620-5. (100% SU OPF)
6. KUBÍK, A. Inteligentní agenty. Brno: Computer Press, a.s., 2004. ISBN 80-251-0323-4

Kontakt

Ing. Josef Botlík

Ing. Milena Botlíková

RNDr. Jindřich Vaněk, Ph.D.

School of Business Administration in Karvina

Silesian University in Opava

Univerzitní nám. 1934/3

733 40 Karviná

Czech Republic

Tel: +420596398242

email: botlik@opf.slu.cz, botlikova@opf.slu.cz, vanek@opf.slu.cz

⁶ Tento princip, v literatuře označovaný jako Emergence, je popsán např. v [6].

Katarína Brocková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

POLITICKÉ RIZIKÁ HROZIACE MEDZINÁRODNÝM INVESTÍCIAM V HOSTITEĽSKÝCH KRAJINÁCH

Abstrakt

Politické riziká hroziace medzinárodným investíciám v hostiteľských krajinách sú jedným z rozhodujúcich faktorov pri posudzovaní investičného prostredia v danej krajine. Vzhľadom na skutočnosť, že ide vo väčšine prípadov o nepredvídateľné zásahy, najčastejšie priamo zo strany hostiteľského štátu, je nevyhnutné dbať na dôsledné zmluvné zabezpečenie ochrany investora pred týmto rizikom. Doposiaľ najvhodnejším medzinárodnoprávnym inštrumentom využívaným za účelom minimalizácie týchto rizík sú medzinárodné investičné zmluvy. Pre dodatočnú ochranu zahraničného investora v najrizikovejších oblastiach sveta možno využiť i služby poskytované agentúrou MIGA, ktoré sú však zamerané na poskytovanie garancií len pre určité typy rizík spojené s cezhraničnými investíciami výlučne do rozvojových štátov.

Kľúčové slová: Medzinárodné investície, hostiteľský štát, politické riziká, vyvlastnenie, regulačné zásahy hostiteľského štátu, menové riziko, občianske nepokoje, porušenie zmluvy zo strany hostiteľského štátu, korupcia, obchodné bariéry, ochrana zahraničného investora pred politickými rizikami.

Abstract

Political risk faced by international investment in host countries is one of the decisive factors in assessing the investment climate in a particular host country. Due to the fact that these are mostly unpredictable interventions on the part of the host state, it is inevitable that the foreign investor can rely on effective international treaty protection. The most effective and suitable international legal instrument used for the purposes of minimalizing political risk are international investment treaties. When investing in the most vulnerable and risk-prone host countries, foreign investors have the possibility of utilizing services of MIGA, which are aimed at granting insurance guarantees for certain types of risk connected with international investment exclusively to developing countries.

Key words: International investment, host state, political risk, expropriation, regulatory intervention of host state, currency risk, civil disturbance, breach of contract on the part of host state, corruption, trade barriers, legal protection of foreign investor from political risk.

Medzinárodné investície obdobne ako akékoľvek investície čelia mnohým ekonomickým rizikám, ktoré spočívajú v prvom rade v určitom nepredvídateľnom vývoji trhových podmienok s potenciálne negatívnym vplyvom na výnosnosť investície. Riziko pre investora predstavuje možnosť, že budúce podmienky na trhu budú menej priaznivé ako očakával, čoho dôsledkom bude nižšia výnosnosť investície než očakávaná. Medzi takéto riziká patrí napríklad nesprávny odhad vývoja určitého produktu, nečakaný zvrät v správaní konkurenta, nepredvídateľná prírodná katastrofa, ktorá ovplyvňuje dopyt a správanie spotrebiteľa alebo náklady investora.

Medzinárodné investície však podliehajú i určitým špecifickým rizikám vyplývajúcim z konania hostiteľských štátov, ktoré môžu spôsobiť stratu zahraničným investorom. Globálna ekonomická a finančná kríza závažným spôsobom obmedzila ekonomický rast a tok medzinárodného súkromného kapitálu, čo si v mnohých prípadoch vyžiadalo bezprecedentné zásahy zo strany štátu.

„Politické riziko“ je považované často za riziko, ktoré predstavuje hrozbu pre ziskovosť investičného projektu, ktorá vyplýva z určitého konania alebo nečinnosti vlády hostiteľského štátu a nie zo zmien v ekonomických podmienkach na trhu.

V zmysle definície použitej v štúdiu MIGA pod názvom 2010 World Investment and Political Risk bolo „politické riziko“ definované ako porušenie zmluvných záväzkov vládami hostiteľských štátov, obmedzenia uvalené na transfer meny a jej konvertibilitu, vyvlastnenie, politické násilie (vojna, občianske nepokoje a terorizmus), nedodržiavanie vládnych záruk, nepriaznivé regulačné zásahy a obmedzenie toku PZI.¹

V rámci politických rizík bola ďalej vyčlenená osobitná skupina rizikových faktorov, ktoré spočívajú v priamej konfiškácii majetku, alebo v obmedzení alebo zrušení vlastníckych práv investora. Takéto riziko sa v kontexte investičných arbitráží niekedy označuje aj ako „regulačné riziko“.

Politické riziká a vlastnícke práva

Vzhľadom na to, že politické riziko zahŕňa zásah hostiteľského štátu do vlastníckeho práva investora, pri analýze politického rizika je teda dôležitá definícia vlastníctva a vlastníckych práv, ktorá sa v anglosaskom a kontinentálnom práve mierne líši. Vo všeobecnosti sa za vlastnícke právo považuje vlastníctvo majetku, ktoré obsahuje tri zložky: usus (právo používať), fructus (právo užívať plody majetku, ako úroky alebo nájomné) a abusus (právo zlikvidovať alebo scudziť majetok). Common law považuje za obsah vlastníckeho práva taktiež rad práv, z ktorých sa za hlavné komponenty považujú právo kontrolovať, vlastniť, používať, užívať plody a zlikvidovať majetok.²

Spôsoby, ktorými štáty môžu vykonávať zásahy do vlastníckych práv investora, zahŕňajú napríklad konfiškácia nehnuteľného a osobného majetku investora, odmietnutie poskytnutia súhlasu investorovi na vývoz výrobného zariadenia z hostiteľského štátu, prijatie takého predpisu alebo zavedenie dane, ktorých dôsledkom je praktické znehodnotenie investície alebo ekonomická nemožnosť projektu, legislatíva, ktorá prikazuje transfer technológie alebo umožňuje porušovanie práv duševného vlastníctva investora, popretie alebo renegociácia zmluvy uzatvorenej medzi štátnym podnikom a investorom, neplatenie dlhov voči investorovi, uvalenie neočakávaných obmedzení na konvertibilitu alebo vývoz domácej meny, nespravodlivá žiadosť o splatenie dlhopisu alebo akreditívu hostiteľským štátom, strata majetku alebo zmluvných práv v dôsledku vojny, občianskej vojny, povstania, terorizmu alebo iného nepokoja.³

¹ MIGA World Investment and Political Risk Report 2010, publikácia IBRD 2011, str. 18, dostupné na internetovej adrese: <http://www.miga.org/documents/WIPR10ebook.pdf>

² BROWNLIE, I. 2008. Principles of Public International Law. 7. vyd. New York, U.S.A.: Oxford University Press Inc., 2008. 729 s. ISBN: 978-0-19-921770-0.

³ RUBINS, N. – KINSELLA, N.S. 2005. *International Investment, Political Risk and Dispute Resolution (A Practitioner's Guide)*. USA: Oceana Publications, a division of Oxford University Press, Inc. 2005.

Typy politických rizík

Medzi politické riziká sa zaraďuje (a) priame vyvlastnenie (vrátane konfiškácie a znárodnenia), (b) regulačné zásahy (vrátane nepriameho a veľmi pomalého vyvlastňovania), (c) menové riziká, (d) občianske nepokoje, (e) porušenie podmienok štátnych zákazok, (f) korupcia a (g) obchodné reštrikcie.⁴ Toto rozdelenie je dôležité pri analýze politického rizika a jeho rôznych prejavov, rozdiely medzi vyššie uvedenými typmi v praxi často zanikajú, nakoľko reálne situácie väčšinou zahŕňajú v sebe elementy viacerých typov rizík.

Vyvlastnenie, konfiškácia a znárodnenie

Pod vyvlastnením rozumieme odňatie majetku, ktorý je vo vlastníctve zahraničného investora a nachádza sa na území hostiteľského štátu, hostiteľským štátom. V prípade klasického vyvlastnenia vykoná štát odňatie majetku konaním v súlade s lokálnym právom tak, že zruší vlastnícke alebo užívacie právo investora k danému majetku. Takéto odňatie býva, v určitých prípadoch, realizované i s použitím sily voči investorovi.

Podľa profesora Brownlieho je „podstatou veci deprivácia vlastníckeho práva štátnymi orgánmi alebo permanentný transfer riadiacej moci.“⁵

Príklady vyvlastnenia hnutel'ného majetku sa v hojnom množstve vyskytujú v kontexte rozhodovacej praxe Tribunálu pre iránsko-americké nároky (Tribunál pre iránsko-americké nároky bol zriadený 19. januára 1981 v súlade s Alžírskymi dohodami za účelom vyriešenia sporov medzi občanmi U.S.A. a Iránu a vládami týchto štátov, ktoré vyplývali z obvinení zo zásahu do vlastníckych práv). Deklarácia vlády Alžírskej demokratickej ľudovej republiky o urovnaní nárokov vlády Spojených štátov amerických a vlády Iránskej islamskej republiky (Vyhlásenie o urovnaní nárokov), vrátane prípadu Pereira, v ktorom iránski strážcovia revolúcie skonfiškovali obsah žalobcovej kancelárie ako aj služobné vozidlo, pričom štátu bola uložená povinnosť zaplatiť škodu vo výške hodnoty zhabaného majetku.⁶ Niektoré príklady klasického vyvlastnenia fungujúcich podnikov z minulosti možno nájsť i v prípadoch Agip⁷ a Amco Asia⁸, ktoré boli spoločnými podnikmi medzi zahraničnými investormi a lokálnymi štátnymi inštitúciami a boli prevzaté s použitím vojenskej sily. V prípade Agip (AGIP SpA. v. Congo) boli spoločnosti zaoberajúce sa distribúciou ropy znárodnené vnútroštátnou legislatívou, sídlo spoločnosti bolo obsadené konžskými vojenskými jednotkami. V prípade Benvenuti (S.A.R.L. Benvenuti & Bonfant vs. Vláda Konžskej demokratickej republiky) konžská armáda obsadila továreň na výrobu plastových fliaš a v prípade Amco Asia (Amco Asia Corp., Pan American Development Ltd, and P.T. Amco Indonesia v. Indonesia) indonézska armáda obsadila hotelový komplex. Vo všetkých spomínaných prípadoch arbitrážny tribunál rozhodol, že došlo k porušeniu medzinárodne uznávaných vlastníckych práv a prisúdil náhradu škody poškodeným investorom.

V minulosti bola zaužívaným spôsobom vyvlastnenia existujúcich podnikov i konfiškácia väčšinového podielu akcií v holdingovej spoločnosti. Príkladmi vyvlastnenia prevzatím kontrolného balíka akcií boli i prípady American International Group (American International Group, Inc., et al. (AIG) vs. Islamská republika Irán)⁹ a INA Corp. (INA Corp.

⁴ *Id.*

⁵ BROWNLIE, I. 2008. Principles of Public International Law. 7. vyd. New York, U.S.A.: Oxford University Press Inc., 2008. 729 s. ISBN: 978-0-19-921770-0. s. 508-509.

⁶ LOWENFELD, A.F. 2008. International Economic Law. 2 vyd. New York, U.S.A.: Oxford University Press, Inc., 2008.

⁷ AGIP S.p.A. v. People's Republic of the Congo (ICSID Case No. ARB/77/1), dostupné na <http://icsid.worldbank.org/ICSID/FrontServlet?requestType=GenCaseDtlsRH&actionVal=ListConcluded>

⁸ Amco Asia Corporation and others v. Republic of Indonesia (ICSID Case No. ARB/81/1).

⁹ American International Group, Inc. and American Life Insurance Company, Inc. v. Islamic Republic of Iran and Central Insurance of Iran (Bimeh Markazi Iran), informácia dostupná na <http://www.jstor.org/pss/2201262>.

vs. Vláda Iránskej islamskej republiky), v ktorých iránska vláda skonfiškovala akcie žalobcov v spoločnostiach v súlade so zákonom o znárodnení spoločností z roku 1979.

V súlade s vyššie uvedeným je potrebné uviesť, že pravidlá medzinárodného obyčajového práva týkajúce sa vyvlastnenia sa nevzťahujú na domácich investorov, ktorých majetok bol vyvlastnený vládou domáceho štátu v súlade s lokálnou legislatívou. Medzinárodnoprávne pravidlá pre vyvlastnenie sa teda týkajú investorov, ktorí sú príslušníkmi iného ako vyvlastňujúceho štátu. V prípade fyzických osôb s viacnásobným občianstvom sa za rozhodujúce považuje „efektívne občianstvo“, t.j. občianstvo, ktoré sa berie do úvahy pre účely diplomatickej ochrany. V súlade s týmto pravidlom sa fyzická osoba považuje za občana toho štátu, s ktorým má najužšie faktické spojenie. V prípade korporátneho investora je rozhodujúce miesto inkorporácie a ostatné formálne údaje, ktoré predurčujú korporátne občianstvo podľa medzinárodného práva.

Podľa medzinárodného práva sú určité formy vyvlastnenia považované za „legálne“ a iné za „nelegálne“. Vyvlastnenie je považované za „legálne“ v prípade, ak je uskutočnené: (a) vo verejnom záujme v súlade s právnymi predpismi, (b) nediskriminačným spôsobom a (c) spojené s náležitou kompenzáciou.¹⁰ Rozdiel medzi legálnym a nelegálnym vyvlastnením nie je podstatný v prípade určenia výšky kompenzácie, ktorá prináleží investorovi. Podľa tradičných názorov môže nelegálnosť vyvlastnenia poskytnúť investorovi i možnosť žiadať reštitúciu majetku, nielen kompenzáciu vzniknutej škody. V neposlednom rade, niektoré poisťné zmluvy o poistení politického rizika obsahujú podmienku, že vyvlastnenie musí byť nelegálne podľa medzinárodného práva, aby bolo možné vzniesť nárok na základe takejto zmluvy.

Riziko vyvlastnenia je zväčša väčšie v prípade významných, kapitálovo-náročných investícií alebo v projektoch v oblasti nerastného bohatstva, ako sú napríklad ropné a energetické projekty. Lokálne vlády v určitých prípadoch, najmä v obdobiach politickej nestability, ťažia politický kapitál z prevzatia investícií v podnikoch, ktoré sú považované za kľúčové pri poskytovaní esenciálnych služieb alebo sú založené na „národnej hrdosti“. Tak to bolo v prípade znárodňovania na Kube v roku 1959 v dôsledku systémových zmien a v Iráne v roku 1979 ako jeden zo sprievodných znakov islamskej revolúcie. Vyvlastňovanie, ktoré je sprevádzané zrušením vlastníckeho práva, je taktiež omnoho častejšie v štátoch, v ktorých nie je tradícia súkromného vlastníctva taká výrazná.

Z terminologického hľadiska je pojem „vyvlastnenie“ často zamieňaný s pojmom „znárodnenie“, prípadne s pojmom „konfiškácia“, hoci ide o obsahovo odlišné termíny. Znárodnenie je považované za špecifickú formu vyvlastnenia a týka sa väčšinou plošného zabratia všetkých zahraničných investícií, prípadne všetkých zahraničných investícií v určitom sektore priemyslu pre účely sociálnej alebo ekonomickej reformy. Pojem „konfiškácia“ sa používa pre odlišenie od ostatných foriem vyvlastnenia, a indikuje zabavenie majetku bez kompenzácie, zväčša pre účely potrestania majiteľa za jeho činy alebo za jeho pôvod.¹¹

V konečnom dôsledku však bez ohľadu na terminologické označenie postupu hostiteľských štátov pri odnímaní majetku zahraničným investorom, výsledok vyvlastnenia býva jednotný. Majetok investora privezený do hostiteľského štátu alebo získaný investorom v hostiteľskom štáte za účelom podnikania, je prevedený na miestnu vládu alebo subjekt ňou určený, prípadne je jednoducho zlikvidovaný. Ako však uvádza Rudolph Dolzer, v posledných rokoch sa v dôsledku globalizácie a obmedzenej miery rozvojovej pomoci

¹⁰ DOLZER, R.-SCHREUER, C. 2008. Principles of International Investment Law. U.S.A.: Oxford University Press Inc., New York 2008. 433 s. ISBN: 987-0-19-921176-0.

¹¹ Mattias F. Travieso-Diaz, Some Legal and Practical Issues in the Resolution of Cuban National's Expropriation Claims Against Cuba, 16 U.P.A.J. Int'l bus. L. 217, 229-30 (1995).

výrazne znižuje význam tohto problému. S nárastom privatizácií a pokračujúcou liberalizáciou sa formálne vyvlastňovanie dostáva do úzadia, nakoľko éru dekolonizácie a konceptu permanentnej suverenity nad prírodnými zdrojmi vystriedal trend štrukturálnych zmien, dobre riadenej spoločnosti, exportom podmieneného ekonomického rastu a aktívnym súperením o zahraničné investície.¹²

Hoci v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch minulého storočia boli priame vyvlastnenia reálnou a častou hrozbou pre zahraničné investície, v dnešnej dobe už vlády rozvojových štátov prevzali od priemyselne rozvinutých štátov miernejšie formy redistribúcie bohatstva, čo so sebou prinieslo riziko de facto alebo nepriameho vyvlastňovania prostredníctvom štátnych regulačných zásahov.

Regulačné zásahy

V súčasnosti sa zahraniční investori častejšie než s priamym vyvlastnením majetku môžu stretnúť s jeho skrytejšími formami, medzi ktoré na popredných miestach patria i regulačné zásahy štátu. Takáto forma vyvlastnenia sa nazýva i skrytým vyvlastnením, pričom jej výsledkom nie je síce priame odňatie vlastníckych práv investora k majetku, ale je obmedzená jeho možnosť v plnej miere kontrolovať svoj majetok alebo z neho profitovať. Takéto zásahy v podstatnej miere znižujú hodnotu investície a zakladajú tzv. regulačné vyvlastnenie, vrátane postupného alebo nepriameho vyvlastnenia, kedy sériou regulačných zásahov štátu dochádza k zníženiu hodnoty investície. V takýchto prípadoch, hoci investorovi zostáva zachované formálne vlastníctvo investície, produktívne využitie a výhody plynúce z investorovho majetku sa znižujú, resp. úplne strácajú.

Postupné vyvlastňovanie môže prebiehať vo forme opakovaných obmedzujúcich a regulačných opatrení štátu, ktoré sťažujú investorovi ďalšie podnikanie na takej úrovni ziskovosti, ktorá opodstatňovala samotnú realizáciu investície. Takéto zásahy štátu môžu viesť k predaju alebo opusteniu investície v prospech vlády alebo lokálneho súkromného investora, hoci vláda nemusí získať priamo žiadnu bezprostrednú výhodu. I keď každé opatrenie samostatne nemusí zásadným spôsobom poškodiť práva investora, kumulatívny efekt opatrení môže mať, naopak, konfiškačný charakter, pričom zbavuje investora kontroly alebo profitu z jeho podniku zásadným spôsobom.

Posúdenie, či opatrenia hostiteľského štátu sú v zmysle definície obyčajového medzinárodného práva považované za vyvlastnenie, závisí do značnej miery od rozsahu škody spôsobenej zahraničnému investorovi. Niektorí autori zastávajú názor, podľa ktorého v zmysle obyčajového medzinárodného práva štát nenesie zodpovednosť v prípade, ak štát prijal všeobecne záväzný právny predpis sledujúci oprávnený účel. Ad hoc tribunál UNCITRAL v prípade CME vs. Česká republika však rozhodol, že i konanie, resp. nečinnosť štátnej agentúry, v tomto prípade Rady pre televízne a rozhlasové vysielanie meniacej svoj názor na to, v akom vzťahu má byť držiteľ licencie so spoločnosťou investora, spôsobujúce investorovi ujmu, je považované za porušenie povinností štátu vyvarovať sa svojvoľných a diskriminačných opatrení.

Treba však podotknúť, že na základe niektorých nedávnych arbitrážnych rozhodnutí, ako napríklad v prípade Tribunálu pre americko-iránske nároky, ustupuje pri posudzovaní efektu regulačných zásahov otázka úmyslu vlády do úzadia. V prípade Tippets, na ilustráciu, tribunál vyslovil názor, že úmysel vlády je menej dôležitý ako dopady opatrení na majiteľa a forma kontrolných opatrení alebo zásahov je menej dôležitá ako ich reálny dopad.

Z rozhodovacej praxe investičných arbitrážnych tribunálov vyplýva, že úmysel hostiteľského štátu v prípade realizácie regulačných opatrení ustupuje ich skutočnému účinku na investíciu zahraničného investora. Tento trend je zjavne výsledkom rozpoznanja

¹² Rudolph Dolzer, *Indirect Expropriations: New Developments?*, 11 N.Y.U. (2003).

skutočnosti, že opatrenia sú zriedkakedy vydávané len za jediným účelom, prípadne za jedným primárnym účelom. Navyše dôkazné bremeno v takýchto prípadoch spočíva na žalobcovi a tribunáli, ktorí musia dokázať nevyhnutný úmysel, čo v mnohých prípadoch spôsobovalo kontraproduktívnosť tohto kritéria. Zostáva však horúcou témou akademických debát, či otázka účelu a úmyslu má byť v procese analyzovania vyvlastňovacieho procesu braná do úvahy. Mnohí sa domnievajú, že posudzovanie nepriameho vyvlastňovania čisto z hľadiska dopadov štátnych regulačných opatrení na zahraničnú investíciu, tzv. sole effects doctrine, môže odradiť vlády hostiteľských štátov od prijímania nevyhnutných opatrení najmä v oblasti environmentálneho práva.

V praxi sa môžeme stretnúť s neobmedzeným množstvom regulačných opatrení, ktoré môžu poškodiť, prípadne i zničiť zahraničnú investíciu. Jedným z najčastejších prípadov býva odmietnutie vydania potrebných prevádzkových oprávnení. V mnohých prípadoch ide o rozsiahle investície spočívajúce v obstaraní nákladných jednouchelových strojov alebo zariadení. Hostiteľské štáty vo viacerých prípadoch podporovali investorov v zriadení prevádzok na ich území, pričom neskôr svoju podporu z mnohých príčin prerušili. V prípade *Metalclad Corp. vs. Spojené štáty mexické* (ICSID prípad č. ARB(AF)/97/1, 1998)¹³ mexické úrady ubezpečili zahraničného investora, že všetky potrebné povolenia na využitie pôdy boli vydané, avšak neskôr umožnili lokálnym autoritám zmať pripravenú investíciu. V tomto prípade tribunál ICSID rozhodol, že o nepriame vyvlastnenie ide i v prípade, ak štát svojim zásahom do vlastníckeho práva k nehnuteľnostiam znemožní investorovi úplne alebo v podstatnej miere využívať majetok alebo ho zbaví ekonomickej výhody, ktorú možno dôvodne v súvislosti s daným majetkom očakávať. V prípade *Tecmed* išlo o podobné okolnosti, kedy bola licencia na prevádzkovanie skládky odobratá krátko potom, čo sa táto dostala do zahraničných rúk. V prípade *Santa Elena (Compañía de Desarrollo de Santa Elena, S.A. vs. Republika Kostarika, ICSID prípad č. ARB/96/1)*¹⁴ americkí investori získali povolenie na výstavbu hotelového komplexu v Kostarike, no vláda neskôr rozhodla o zaradení tejto oblasti do prírodnej rezervácie.

Ďalšou formou nepriameho vyvlastnenia je prípad, keď štát získa prostredníctvom prijatia príslušnej legislatívy kontrolu nad riadením spoločnosti, ktorú vlastní zahraničný investor. Irán v roku 1979 prijal legislatívu, ktorou nahradil manažment zahraničných korporácií vládou určenými manažérmi a riaditeľmi. Hoci takéto konanie nie je vyvlastnením majetku, v mnohých prípadoch to malo však rovnaký účinok ako vyvlastnenie vzhľadom na to, že majiteľom bolo odopreté právo užívať ich majetok.

Napriek tomu, že miera štátnych zásahov, ktoré sú považované za vyvlastňovacie v zmysle medzinárodného práva nie je vždy jasná, potenciálnym dopadom určitých regulačných zásahov možno predchádzať zahrnutím „stabilizačných doložiek“ do medzištátnych investičných zmlúv. Tieto doložky obsahujú dohodu, na základe ktorej právne predpisy hostiteľského štátu účinné v čase podpisu investičnej zmluvy budú aplikovateľné na zmluvné vzťahy medzi stranami bez ohľadu na akékoľvek zmeny zákona v budúcnosti. Investor má taktiež možnosť vyjednať i konkrétnejšie zabezpečenia od hostiteľského štátu o tom, že určité zásahy nebudú vykonané. Pokiaľ je investor schopný získať takéto zabezpečenia, tak neskoršie regulačné zásahy, ktoré by boli v rozpore so stabilizačnou doložkou, by boli považované za potenciálne porušenie zmluvy, ktoré by sa riešilo v zmysle ustanovení o riešení sporov obsiahnuté v investičnej zmluve, vo väčšine prípadov prostredníctvom medzinárodnej

¹³ Rozsudok dostupný na <http://italaw.com/documents/MetalcladAward-English.pdf>.

¹⁴ Rozsudok dostupný na http://icsid.worldbank.org/ICSID/FrontServlet?requestType=CasesRH&actionVal=showDoc&docId=DC539_En&caseId=C152.

arbitráže. Proti zavedeniu určitých daní a administratívnej právnej úpravy môžu investori získať i poistenie.

Vzhľadom na rôznorodosť regulačných zásahov, ktoré môžu predstavovať potenciálne riziko pre investíciu zahraničného investora, mnoho hostiteľských štátov uznalo dôležitosť tejto kategórie politického rizika a investičné zmluvy zahŕňajú celý rad podstatných protektívnych opatrení zameraných na kompenzáciu zahraničných investorov v prípadoch zavedenia neprimeraných, resp. diskriminačných opatrení.

Menové riziko

Investori sústreďujúci svoje aktivity v zahraničí sú často vystavení zmenám v menovom režime krajiny. Investičné rozhodnutia sú založené na určitých uvážených očakávaniach ekonomickej návratnosti investície, ktoré sú úzko späté s menovými vzťahmi. Vlády často prijímajú opatrenia, ktoré tieto vzťahy narúšajú, opatrenia, ktoré môžu mať dôležitý dopad na schopnosť zahraničného investora dosiahnuť očakávaný zisk. Zahraniční investori čelia taktiež riziku, že vlády hostiteľských štátov zakážu prevod lokálnej meny na konvertibilnú, prípadne iným spôsobom znemožnia alebo sťažia zmenu lokálnej meny.

Vláda hostiteľského štátu môže zablokovať konverziu pasívne tým, že prijme žiadosť o konvertibilnú menu v centrálnej banke, avšak zablokuje zahraničnú menu potrebnú pre odoslanie prostriedkov, alebo aktívne tak, že zavedenie devízové obmedzenia, prípadne vyhlási moratórium na devízové výmeny. Spoločnosť poskytujúca poistenie politického investičného rizika, U.S. Overseas Private Investment Corporation (OPIC) považuje menu za nekonvertibilnú, pokiaľ investor nie je schopný legálne zameniť svoje zisky v mene hostiteľskej krajiny za americké doláre v lehote 90 dní. Aj menej závažné devízové obmedzenia však môžu predstavovať pre investora nezanedbateľné riziko, pokiaľ ide o nákladné projekty vyžadujúce intenzívne financovanie denominované v zahraničnej konvertibilnej mene, pri ktorých sú vysoké podiely zisku generované v lokálnej mene, ako napríklad v oblasti výroby elektrickej energie a diaľničných koncesií.

Investorom taktiež hrozí riziko devalvácie meny spôsobenej vládnu politikou. Po konverzii môže teda takáto mena mať oveľa nižšiu hodnotu než pôvodne investor predpokladal. Často však i v prípade, že inflácia a devalvácia meny sú priamym následkom vládnej politiky, boli takéto podmienky klasifikované ako obchodné a nie politické riziko. Po krízach v Latinskej Amerike a Ázii sa však v tejto klasifikácii nastal posun. Väčšina pozorovateľov sa zhodla v tom, že strata hodnoty mien týchto krajín bola priamym následkom vládnej fiškálnej a obchodnej politiky. V mnohých prípadoch zahraniční investori prijímali svoje investičné rozhodnutia sčasti na základe takých politických kritérií, ako sú miera vládnych výdavkov a účinnosť výberu daní, stav obchodnej bilancie a existencia infraštruktúry pre udržateľný rozvoj. Počas mexickej krízy v roku 1996 bola vládou verejne deklarovaná spolupráca s Medzinárodným menovým fondom (MMF), ktorá zastavila exodus zahraničných investorov. Zamýšľaným cieľom MMF bolo zabezpečiť implementáciu politických reforiem nevyhnutných pre stabilizáciu mexickej ekonomiky. Mnohí investori sa teda priklonili k názoru, že menové riziko je skôr politického než výlučne obchodného charakteru.

Finančné krízy podobné tým, ktoré zažili Latinská Amerika, Rusko a juhovýchodná Ázia, v strede a koncom deväťdesiatych rokov znásobujú menové riziko a zvyšujú pravdepodobnosť, že hostiteľský štát prijme nové predpisy, ktorými prenesie bremeno ekonomického oživenia na zahraničných investorov. Táto hrozba je obzvlášť akútna v sektore verejných služieb: keď sa zníži hodnota lokálnej meny, podniky s nákladmi denominovanými v cudzej mene (najmä pokiaľ ide o úvery), musia zvýšiť svoje príjmy, aby si zachovali predchádzajúcu úroveň návratnosti. Vzhľadom na to, že ceny verejných služieb sú väčšinou regulované štátom, avšak založené na vzorci, ktorý berie do úvahy náklady, vláda čeliaca

prudko devalvovanej mene sa môže snažiť zmeniť pôvodný vzorec na výpočet ceny, aby zabránila zahraničnému investorovi premietnuť jeho zvýšené náklady na spotrebiteľov a vyhnúť sa tak tomu, aby musel absorbovať náklady devalvácie sám.

Menové krízy a následné zavádzanie menových reštrikcií v rozvojových ekonomikách nasledujúce po intenzívnych krátkodobých ekonomických expanziách sa objavujú periodicky, preto by zahraniční investori mali byť na pozore, keď zvažujú investovanie v krajine zažívajúcej ekonomický rozmach.

Občianske nepokoje

V niektorých častiach sveta musia investori čeliť významnému riziku občianskych nepokojov, ktoré ohrozujú zahraničné obchodné podniky. Takéto riziko zahŕňa celú škálu rôznych úrovní neporiadku a násilia, počínajúc sabotážou až po terorizmus, výtržnosti, revolúciu a občiansku alebo externú vojnu. Je nemožné uchrániť obchodné záujmy investorov pred priamym alebo nepriamym vplyvom občianskych konfliktov. Popri nebezpečenstve poškodenia alebo zničenia majetku môžu investori čeliť problémom s nedostatkom pracovnej sily, výbuchom násilia, prerušeniu prístupu k základným dodávkam a podobne.

Na rozdiel od ostatných druhov rizík analyzovaných v tejto časti práce občianske nepokoje nespádajú pod kontrolu hostiteľského štátu. V zmysle obyčajového medzinárodného práva je síce štát zodpovedný za škodu spôsobenú investorovi na jeho území, nie je však povinný nahradiť škodu spôsobenú neštátnymi aktérmi, ako sú napríklad výtržníci, rebeli a plienitelia. Tribunál v prípade *Sea-Land Serv., Inc. vs. Irán*¹⁵ potvrdil tento princíp, keď v rozhodnutí uviedol, že o vyvlastnenie ide v prípade, keď dôjde k úmyselnému zásahu štátu do činnosti spoločnosti zahraničného investora, ktorá znemožní zahraničnému investorovi užívať a profitovať zo svojej investície. V prípade, že neexistuje špecifická medzinárodná alebo iná zmluva, prípadne lokálna právna úprava, ktorá by danú otázku upravovala inak, občianske nepokoje majú minimum právnych následkov pre hostiteľský štát. Takéto riziko je však väčšinou poisťiteľné.

Na dôvažok, investičné zmluvy obsahujú ďalší prostriedok na kontrolu rizika občianskych nepokojov, ktorým môže čeliť zahraničný investor. Väčšina investičných zmlúv obsahuje ustanovenia o povinnosti hostiteľského štátu poskytnúť „plnú ochranu a bezpečnosť“ príslušným zahraničným investorom a ich majetku. I keď rozsah tejto povinnosti nie je úplne jasný, niektoré tribunály zaviedli „nedbanlivostný“ štandard, podľa ktorého sa od hostiteľského štátu vyžaduje, aby prijal všetky primerané opatrenia na zabránenie vzniku škody zahraničným podnikom. Niektoré investičné zmluvy uzatvorené v nedávnej minulosti výslovne vyžadujú, aby hostiteľský štát poskytol primeranú policajnú ochranu pred následkami občianskych nepokojov.

Porušenie zmluvy zo strany štátu

Investor, ktorý získal práva v hostiteľskom štáte prostredníctvom koncesie, licencie alebo iného kontraktu uzatvoreného priamo s lokálnou vládou alebo jej agentúrou, musí počítať s možnosťou, že príslušný štát buď zruší takúto zmluvu, alebo upraví jej podmienky. Odmietnutie takejto zmluvy môže mať formu porušenia zmluvných povinností, prijatie právnych predpisov podkopávajúcich účel alebo účinnosť zmluvy, alebo prijatie legislatívy anulujúcej zmluvu ako takú. Zmluvy uzatvárané so štátmi ako zmluvnými stranami skôr podliehajú zmenám alebo bývajú porušované než súkromné zmluvy, pretože podľa práva väčšiny štátov sú tieto zmluvy predmetom samostatného právneho odvetvia, správneho práva, ktoré kladie dôraz na verejný záujem v otázke posudzovania zodpovednosti štátu za porušenie jeho povinností. Mnoho vlád vyžaduje, aby zmluvy, ktoré uzatvárajú so zahraničnými

¹⁵ informácia dostupná na http://www.biicl.org/files/3944_sea-land_synopsis.pdf

subjektami, podliehali ich vlastnému právnemu poriadku, t.j. aby ich vnútroštátne správne právo bolo priamo aplikovateľné, pričom niektoré národné právne poriadky pre administratívne spory určujú výlučnú právomoc špecializovaným súdom.

V mnohých prípadoch však štátne zmluvy môžu byť predmetom neutrálnych procesných postupov a štáty sú povinné dodržiavať zásady pre uplatnenie zmlúv platné v obchodných transakciách. V arbitráži v prípade *Liberian Eastern Timber Corporation (LETCO) vs. Vláda Libérijskej republiky*¹⁶ zrušila 20-ročnú zmluvu s francúzskou spoločnosťou, ktorá poskytovala francúzskej spoločnosti určité exkluzívne ťažobné práva. Tribunál ICSID prikázal Libérii uhradiť škodu spôsobenú porušením zmluvy. V arbitrážnom konaní v prípade *Himpurna California Energy Ltd. (Bermudy) vs. P.T. (Persero) Perusahaan Listruik (Indonézia)* sa Indonézia pokúsila pozastaviť projekt elektrárne, do ktorého bol zapojený zahraničný investor a štátna energetická spoločnosť, PLN. Indonézia trvala na tom, že výsledné porušenie zmluvy bolo ospravedliteľné finančnou krízou krajiny a odvolávala sa na ustanovenie o vyššej moci obsiahnuté v príslušnej zmluve. Tribunál prisúdil náhradu škody zahraničnému investorovi, spoločnosti Himpurna, nakoľko force majeure nebola spustená finančnou krízou a PLN nemohla byť zbavená zodpovednosti ako štátom vlastnená korporácia kvôli svojej finančnej situácii.

Zmluvné práva sú spravidla uznávané ako aktíva alebo „investície“ v rámci definície obsiahnutej v investičných zmluvách. Tieto práva môžu teda byť predmetom pravidiel medzinárodného práva týkajúcich sa kompenzácie za vyvlastnenie, ako napríklad v prípade *Phillips Petroleum Company Iran vs. Iránska islamská republika*, kedy Irán anuloval zmluvu o spoločnom podniku medzi iránskou štátnou ropnou spoločnosťou a americkou spoločnosťou. Tribunál pre americko-iránske nároky v tomto prípade rozhodol, že opatrenia štátu v tomto prípade predstavovali vyvlastnenie.

V každom prípade podmienky štátnych zmlúv majú podstatný vplyv na riziko, že štát ako zmluvná strana takúto zmluvu poruší a na možnosť súkromnej zmluvnej strany, že získa kompenzáciu za škodu spôsobenú takýmto porušením zmluvy. Otázky, ktorým treba venovať mimoriadnu pozornosť, sa týkajú výberu rozhodného práva a prípustnosti arbitráže, prípadne výberu fóra a vzdania sa štátnej imunity.

Korupcia

Problém korupcie, ktorému sa v ostatných rokoch venuje veľká miera pozornosti, je ďalším významným segmentom politického rizika. Korupcia v štátnom aparáte hostiteľského štátu môže mať významný vplyv na zriadenie, prevádzku, potenciálne rozširovanie a voľné nakladanie s majetkom vlastneným zahraničnými investormi. Pod korupciou sa vo všeobecnosti rozumie situácia, kedy vládni predstavitelia hostiteľského štátu žiadajú určité osobné výhody ako podmienku pre splnenie svojich úradných právomocí.

Najčastejšie korupcia ovplyvňuje zriadenie novej investície. Vládni úradníci môžu podmieňovať poskytnutím úplatku podpis investičnej zmluvy, podpis koncesnej zmluvy, poskytnutie licencií alebo potrebných povolení. V niektorých krajinách je zvykom žiadať zahraničných investorov o zaplatenie poplatku súkromným agentúram za sprostredkovanie „prístupu“ k vládnym predstaviteľom. Iné formy korupcie ovplyvňujú prebiehajúcu prevádzku zahraničných podnikov. Príkladom môžu byť neoficiálne platby za možnosť úspešne participovať v lukratívnych tendroch na štátne zákazky, alebo za prístup k určitým vnútorným trhom. Rôznorodosť korupčných praktík je takmer neobmedzená a bez nich je v niektorých štátoch hospodárska súťaž s ostatnými hráčmi na trhu do značnej miery sťažená.

Riziko vyplývajúce z tejto systémovej korupcie je znásobené pre investorov z krajín, ktoré prijali prísnu antikorupčnú legislatívu. Tieto zákony uvažujú prísne sankcie na

¹⁶ Rozsudok dostupný na <http://www.state.gov/documents/organization/34643.pdf>

predstavitel'ov firiem, ktorí realizujú platby tohto druhu kdekoľvek na svete. Zahraniční investori musia z tohto dôvodu v rámci analýzy rizík, ktorým čelia ich investície v zahraničí, počítať okrem rizika spojeného s vplyvom korupcie na konkurencieschopnosť ich podniku i s rizikom, že lokálni predstavitelia ich firiem sa dopustia korupčných praktík bez ich vedomia. Za týmto účelom je nevyhnutné vypracovať jasné interné smernice a transparentné štruktúry riadenia spoločnosti, ktoré môžu znížiť riziko vzniku zodpovednosti pre spoločnosť a jej vlastníkov.

Obchodné bariéry

Priame zahraničné investície podliehajú širšiemu spektru závažných politických rizík než portfóliové investície vzhľadom na to, že väčšina ziskotvorných aktivít prebieha na teritóriu hostiteľského štátu. Avšak neočakávané nové obchodné obmedzenia môžu mať negatívny vplyv na investorov, ako aj na tých, ktorí obchodujú s tovarom a službami.

Príkladom z nedávnej minulosti je spor, ktorý vznikol po tom, ako Francúzsko uvalilo embargo na dovoz britského hovädzieho mäsa. Toto obmedzenie nasledovalo po prepuknutí epidémie „choroby šialených kráv“ vo Veľkej Británii. Spor vznikol po tom, ako hovädzie mäso, ktoré bolo odbavené na import z Veľkej Británie do Francúzska, Francúzsko odmietlo prijať vzhľadom nanovo uvalené francúzske embargo. Zmluvné strany dodacej zmluvy súhlasili s prepravou mäsa naspäť do Veľkej Británie. Francúzsky kupujúci vzniesol arbitrážny nárok voči britskému predávajúcemu ohľadne súm, ktoré už za mäso zaplatil. Tribunál rozhodol v neprospech kupujúceho na základe premisy, že embargo bolo politickým rizikom súvisiacim so zmluvou medzi stranami. Rozhodcovia argumentovali tým, že nakoľko politické riziko prešlo na kupujúceho podľa FOB podmienok Incoterms, ktoré sa vzťahovali na transakciu, kupujúci má niesť následky neočakávaného uvalenia obchodnej bariéry zo strany Francúzska.

V prípade *S.D. Myers Corp. vs. Canada*¹⁷, ktorý riešil tribunál NAFTA, americká spoločnosť založila pobočku v Kanade, ktorá vyvážala lokálne produkovaný PCB, druh nebezpečného odpadu, do svojej čističky v Michigane, USA. Kanada sčasti za účelom podpory svojho domáceho priemyslu na spracovanie odpadu zakázala vývoz tohto odpadu do USA. Toto spôsobilo závažnú škodu kanadskej pobočke americkej spoločnosti, hoci vyvíjala v Kanade aktivity i v iných oblastiach spracovania odpadu. Tribunál NAFTA odmietol uznať, že Kanada vyvlastnila americkú investíciu. Rozhodol však, že štát je zodpovedný za diskriminačné a nespravodlivé konanie voči americkému investorovi, nakoľko obchodná bariéra nesledovala žiadny legitímny ekologický cieľ a bola zameraná sčasti na vylúčenie americkej spoločnosti z domáceho trhu.

Na základe týchto dvoch arbitrážnych rozhodnutí je zrejmé, že aj ak hostiteľský štát zabezpečí stabilný národný regulačný rámec pre výrobu tovarov, i tak investori môžu čeliť rizikám vyplývajúcim z obchodných bariér, najmä ak je ich podnik závislý na dodávkach súčiastok alebo exporte finálnych produktov. Navyše je riziko obchodných bariér omnoho problematickejšie predpokladať než iné politické riziká, nakoľko obchodné bariéry môžu byť uvalené buď hostiteľským štátom alebo nejakým tretím štátom.

Medzinárodný právny systém poskytuje dôležité nástroje pre ohodnotenie rizika obchodných obmedzení. Mnoho štátov je členmi Svetovej obchodnej organizácie (WTO), v rámci ktorej sú viazané uniformnými a stabilizovanými obchodnými praktikami vyjednaným na multilaterálnej báze. V prípade porušenia pravidiel WTO môžu byť takéto opatrenia štátov predmetom sporového konania v zmysle pravidiel WTO a v prípade neodstránenia sporných opatrení môžu byť štáty terčom odvetných opatrení. V rámci určitých zón voľného obchodu, ako napríklad NAFTA a Európska Únia, sú obchodné bariéry úplne eliminované a sú

¹⁷*S.D. Myers Corp. v. Canada*, Partial Award of Nov. 13, 2000, 40 I.L.M. 1408.

zavedené štruktúry na priame vynútenie kompenzácií. Podľa pravidiel WTO/GATT sú však určité obmedzenia prípustné podľa zmluvných výnimiek. Najmä opatrenia s diskriminačným účinkom sú povolené len v prípade, ak sú nevyhnutné na ochranu národnej bezpečnosti alebo zdravia a bezpečnosti ľudí a zvierat.

Pre zahraničných investorov je náročné zhodnotiť riziko zavedenia obchodných reštrikcií. V prvom rade vo väčšine prípadov obchod nebýva predmetom úpravy investičných zmlúv a preto investori sa nemôžu priamo dovoliavať ustanovení o riešení sporov, aby sa dovolali nápravy u hostiteľského štátu za nespravodlivé alebo nadmerné obchodné reštrikcie. V takýchto prípadoch musia investori žiadať svoje domovské štáty o diplomatickú ochranu svojich nárokov, buď len na výlučne diplomatickej úrovni alebo pred orgánmi riešiacimi spory medzi štátmi ako WTO. Ochrana nárokov investora zo strany štátu často závisí od politického vplyvu navrhovateľa rovnako ako od právnej podstaty prípadu. Ďalšou prekážkou býva skutočnosť, že akýkoľvek nárok na kompenzáciu voči štátu môže byť odmietnutý z dôvodu, že väčšina dohôd o voľnom obchode povoľujú rad „nevyhnutných“ opatrení. Okrem vyššie uvedeného treba brať do úvahy aj fakt, že obchod prebieha medzi viacerými štátmi, preto investor, ktorý je závislý na exporte alebo importe musí zároveň brať do úvahy obchodné podmienky v rade štátov.

Ochrana zahraničného investora pred politickým rizikom

Význam politického rizika a jeho vplyv v procese rozhodovanie zahraničných investorov o umiestnení svojej investície v konkrétnej hostiteľskej krajine sa odzrkadlil v rapídnom náraste počtu bilaterálnych investičných zmlúv, ktorých od polovice deväťdesiatych rokov 20. storočia do dnešných dní bolo uzatvorených takmer 3000. Okrem bilaterálnych investičných zmlúv sa problematikou ochrany práv zahraničných investorov zaoberá i rad multilaterálnych zmlúv, ako napríklad ECT, NAFTA, ako i niektoré ďalšie dohody o pásmach voľného obchodu. Tieto medzinárodné dohody obsahujú medzinárodné štandardy zaobchádzania s medzinárodnými investíciami príslušníkov jednej zmluvnej strany na území inej zmluvnej strany, ktorých porušenie a uplatňovanie nárokov na náhradu škody za takého porušenie vo väčšine prípadov môže byť predmetom riešenia v medzinárodnej investičnej arbitráži. Patria medzi ne napríklad štandard spravodlivého a rovnocenného zaobchádzania, zákaz prijímania svojvoľných a diskriminačných opatrení vládou hostiteľskej krajiny s negatívnym dopadom na zahraničného investora, štandard poskytnutia úplnej a stálej bezpečnosti a ochrany zahraničnému investorovi a jeho investícii, záväzok zabezpečenia voľného transferu prostriedkov z hostiteľskej krajiny, pričom v niektorých medzinárodných investičných zmluvách je zakotvená i povinnosť poskytnúť zahraničnému investorovi a jeho investícii zaobchádzanie v zmysle doložky najvyšších výhod, či doložky národného režimu.¹⁸

Paralelne s proliferáciou medzinárodných investičných zmlúv bola uznaná potreba zlepšiť investičné prostredie v najzraniteľnejších regiónoch sveta, kde politické riziká získavajú reálne kontúry v každom živote. Za týmto účelom poskytuje od roku 1988 agentúra MIGA garancie (poistenie) na cezhraničné investície do rozvojových štátov. Táto však pre svoje projekty využíva užšiu definíciu pojmu „politické riziko“, ktorá zväčša zahŕňa (i) obmedzenia voľnej prevoditeľnosti meny a jej prevodu do zahraničia, (ii) vyvlastnenie, (iii) politické násilie, (iv) porušenie zmluvy vládou hostiteľskej krajiny; a (v) nedodržiavanie finančných záväzkov štátu.¹⁹ Legislatívne zmeny prijímané v hostiteľských krajinách zväčša nie sú takýmto poistením pokryté. Hoci existuje v rámci poisťovateľského odvetvia

¹⁸ Standards of Investment Protection, ed. August Reinisch, U.K., Oxford University Press, Inc. 2008.

¹⁹ LOWENFELD, A.F. 2008. International Economic Law. 2 vyd. New York, U.S.A.: Oxford University Press, Inc., 2008.

generálny konsenzus o týchto širokých kategóriách rizika, ich presné definície sa u jednotlivých poisťovateľov líšia.²⁰

Použitá literatúra:

1. BROWNLIE, I. 2008. Principles of Public International Law. 7. vyd. New York, U.S.A.: Oxford University Press Inc., 2008. 729 s. ISBN: 978-0-19-921770-0.
2. DOLZER, R.-SCHREUER, C. 2008. Principles of International Investment Law. U.S.A.: Oxford University Press Inc., New York 2008. 433 s. ISBN: 987-0-19-921176-0.
3. LOWENFELD, A.F. 2008. International Economic Law. 2 vyd. New York, U.S.A.: Oxford University Press, Inc., 2008, s. 956, ISBN: 978-0-19-922694-8
4. McLACHLAN QC, C.–SHORE, L.–WEINIGER, M. 2007. International Investment Arbitration (Substantive Principles). New York, U.S.A.: Oxford University Press, Inc. 2008. 474 s. ISBN: 978-0-19-955751-6.
5. MIGA World Investment and Political Risk Report 2010, publikácia IBRD 2011, str. 18, dostupné na internetovej adrese: <http://www.miga.org/documents/WIPR10ebook.pdf>
6. REINISCH, A. (ed.) Standards of Investment Protection, U.K., Oxford University Press, Inc. 2008, 264 s. ISBN: 978-0-19-954744-9
7. RUBINS, N. – KINSELLA, N.S. 2005. International Investment, Political Risk and Dispute Resolution (A Practitioner's Guide). USA: Oceana Publications, a division of Oxford University Press, Inc. 2005, 768 s., ISBN: 0-379-21522-5.
8. F. TRAVIESO-DIAZ, M. Some Legal and Practical Issues in the Resolution of Cuban National's Expropriation Claims Against Cuba, 16 U.P.A J. Int'l bus. L. 217, 229-30 (1995).
9. DOLZER, R. Indirect Expropriations: New Developments?, 11 N.Y.U. 2003.

Kontakt

Ing., Mgr. Katarína Brocková, PhD.

Katedra medzinárodného práva
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava
E-mail: katarina.brockova@euba.sk

²⁰ www.miga.org

Alena Budveselová

KATEDRA BEZPEČNOSTI A OBRANY
AKADÉMIA OZBROJENÝCH SÍL GEN. M.R.ŠTEFÁNKA,

POSTOJ RUSKEJ FEDERÁCIE K SITUÁCII V LÍBYI A PREDIKCIA VÝVOJA RUSKO – LÍBYJSKÝCH VZŤAHOV PO PÁDE REŽIMU M. KADDÁFIHO

Abstrakt

Článok sa zaoberá postojom Ruskej federácie k súčasnej situácii v Líbyi v súvislosti s implikáciami rezolúcie 1973 BR OSN, vytvorením bezletovej zóny nad Líbyou a vojenským zásahom Západu proti Líbyi. Článok zároveň podáva analýzu rusko-líbyjských vzťahov od sovietskej éry až po súčasnosť v kontexte zmeny režimu v Líbyi. Vzťahy medzi Ruskom a Líbyou sa zakladali na spojení predovšetkým v sovietskej ére. Rusko, ktoré počas Kaddáfího éry uzavrelo miliardové obchody za ropu, zbrane a stavebníctvo, uznalo povstaleckú Prechodnú národnú radu 1. septembra 2011. Rusko i napriek pádu diktátorského režimu M. Kaddáfího a zmene vlády **si chce udržať vplyv v Líbyi.**

Kľúčové slová: Rusko, Líbya, rusko-líbyjské vzťahy, rezolúcia BR OSN, Kaddáfí, bezletová zóna, spolupráca.

Abstract

The article deals with the attitude of the Russian Federation to the current situation in Libya in connection with the implications of UN Resolution 1973 establishing no-fly zone over Libya and the West's military action against Libya. Article also submitted an analysis of Russian-Libyan relations since the Soviet era to the present in the context of regime change in Libya. Relations between Russia and Libya were based on the alliance, particularly in the Soviet era. Russia during the era of Gaddafi closed many of contracts for oil, weapons and construction, recognized the rebel National Transitional Series 1 September 2011. Russia, despite the fall of the dictatorship M. Gaddafi and the change in government wants to maintain influence in Libya.

Key Words: Russia, Libya, russian-libyan relations, UN resolution, Gaddafi, no fly zone, cooperation.

Úvod

Počiatky a priebeh medzinárodnej vojenskej akcie Západu v líbyjskej občianskej vojne vyvoláva množstvo otáznikov a nejednotné stanovisko medzinárodného spoločenstva. 26. februára 2011 všetci členovia Bezpečnostnej rady OSN jednomyselne prijali rezolúciu č. 1970, ktorá okrem iného uvalila sankcie a zbrojné embargo na Líbyu za použitie ozbrojeného násillia proti protestujúcemu obyvateľstvu. Nespokojnosť Západu a tvrdá mediálno-politická protikaddáfiovská kampaň vyvolala prijatie rezolúcie č. 1973. Z pätnástich členov Bezpečnostnej rady ju podporilo desať členov. Piaty členovia sa hlasovania zdržali medzi nimi i Ruská federácia disponujúca právom veta. Prijatie rezolúcie znamenalo súhlas medzinárodného spoločenstva s humanitárnou intervenciou západných spojencov, ktorá dopomohla k pádu režimu Muammara Kaddáfího, čo znamená zásadný prelom v ďalšom vývoji krajiny a teda i v rusko-líbyjských vzťahoch.

Postoj Ruskej federácie k situácii v Líbyi

Nálety v Líbyi západní spojenci uskutočnili na základe rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN, ktorá oprávňovala použiť všetky potrebné prostriedky na ochranu civilného obyvateľstva a okrem dodržiavania bezletovej zóny požadovala aj uzavretie prímeria medzi vládnymi silami a povstalcami bojujúcimi proti režimu dlhoročného líbyjského vodcu Muammara Kaddáfího. Marcové sankcie OSN voči Líbyi zakázali využívanie vzdušného priestoru líbyjskými strojmi a nedovoľovali ani komerčné lety do africkej krajiny. Zároveň umožnili zmrazenie účtov líbyjskému vodcovi Muammarovi Kaddáfímu a jeho príbuzným a taktiež uvalili cestovné embargo na jeho družinu.

Jedným z piatich stálych členov Bezpečnostnej rady OSN, ktorí sa hlasovania o rezolúcii, ktorá tvorí základ zahraničnej vojenskej intervencie v Líbyi a operácie pod velením Severoatlantickej aliancie zdržali, bolo aj Rusko. Prečo sa Rusko v tomto prípade zdržalo hlasovania a nepoužilo právo veta? Rusko presadzovalo hlavne politické riešenie konfliktu a mierovú iniciatívu Africkej únie, ktoré v tomto prípade zlyhalo. Medzinárodné spoločenstvo prešlo in medias res na vojenský zásah, ktoré je v súčasných medzinárodných vzťahoch jednou z charakteristík riešenia kríz západného spoločenstva štátov. Na druhej strane Rusko v podstate nemohlo použiť svoje právo veta, aby nebolo označené za štát, ktorý podporuje porušovanie ľudských práv a používanie ozbrojeného násillia proti obyvateľstvu. Druhou stranou mince sú i ruské záujmy v tejto krajine v oblasti energetiky a budovania infraštruktúry. V hlasovaní o prijatí rezolúcie sa rovnako zdržali i Čína, Nemecko, Brazília a India.

Rusko teda usilovalo predovšetkým sprostredkovať politické riešenie konfliktu v Líbyi. Zároveň ostro kritizovalo bombardovanie strategických objektov ako sú napríklad mosty. Hoci svojim zdržaním v hlasovaní dalo medzinárodnému spoločenstvu súhlas s vojenským zásahom v Líbyi, neskôr opakovane kritizovalo operácie NATO za to, že prekračovali mandát rezolúcie, podľa ktorej aliancia mala iba chrániť civilistov. Podľa Ruska zasahovalo NATO do bojov na strane protivládnych síl.

Čo sa týka vyjadrení oficiálnych ruských predstaviteľov k situácii v Líbyi, na začiatku došlo k nejednotnému stanovisku prezidenta Medvedeva a premiéra Putina. Prvým oficiálnym ruským predstaviteľom, ktorý reagoval na schválenie rezolúcie č.1973 BR OSN bol premiér Vladimír Putin, ktorý vyjadril svoj "súkromný" názor na vojenský zásah Západu v Líbyi. Podľa Putina rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN povoľujúca zásah bola "chybná a nevyhovujúca". Vojenský zásah prirovnal k stredovekej križiackej výprave a podľa neho ochrana civilného obyvateľstva v Líbyi bola len "zámienka" zásahu do vnútorných záležitostí suverénneho štátu. Nato prezident Dmitrij Medvedev odmietol tvrdenia premiéra Putina. Podľa Medvedeva za „žiadnych okolností nie je možné použiť výrazy, ktoré v podstate vedú ku konfliktu civilizácií alebo križiackym výpravám. Rezolúcia BR OSN do značnej miery odráža ruský pohľad na udalosti v Líbyi a ruské rozhodnutie nevetovať rezolúciu bolo vedomým rozhodnutím Ruska“. [1]

Dňa 19. marca, kedy západné krajiny začali bombardovať Líbyu, ruský Channel One ukázal, "skutočný" obraz vojenskej akcie v Líbyi ako agresiu z popredných západných krajín proti suverénnemu štátu, ktorá bola vykonaná na základe narýchlo schválenej rezolúcie OSN. Podľa spravodajstva kanálu Cannel One skutočným cieľom bolo zvrhnúť legitímnu vládu nezávislej krajiny. Ako hlavného vinníka ruský kanál vykreslil francúzskeho prezidenta Nicolasa Sarkozyho. O dvadsaťštyri hodín neskôr, po vyhlásení prezidenta Medvedeva, kanál Channel One zmenil svoje spravodajstvo o 180 stupňov a nasledujúce správy sa niesli v znamení hlavného vinníka Kaddáfího.

Táto počiatková neschopnosť dohodnúť sa na oficiálnom ruskom postoji akoby naznačila silnejúci boj o moc vo vnútri vládnuceho klanu, kto sa stane budúcim prezidentom Ruska v roku 2012. Nejednotné vyhlásenia hlavných ruských štátnikov súvisia i s orientáciou

ruskej zahraničnej politiky za Putina a za Medvedeva. Medvedevova zahraničná politika je viac prozápadne orientovaná ako Putinova, ktorý sa viac orientoval na eurázijský región.

Rusko-líbyjské vzťahy

Ako sa budú vyvíjať rusko-líbyjské vzťahy po páde režimu M. Kaddáfího? Je ťažké zodpovedať na túto otázku, pretože nikto ešte nevie akým smerom sa uberie Líbya. Mnoho analytikov prirovnáva Líbyu k povojnovému Iraku, ktorý tiež oslavoval pád svojho vodcu Saddáma Husajna, avšak potom sa prepadol do vlny násilností. V súvislosti s predikciou vývoja rusko-líbyjských vzťahov je nutné pozrieť sa do nedávnej minulosti.

Diplomatické vzťahy medzi Sovietskym zväzom (ZSSR) a Líbyou boli nadviazané 4.septembra 1955. V decembri 1991 Líbya oficiálne uznala Ruskú federáciu ako nástupcu Sovietskeho zväzu a počas nasledujúcich dvoch desaťročí tieto dve krajiny rozvíjali bilaterálne vzťahy. V súvislosti s tým líbyjský vodca Muammar Kaddáfí uskutočnil niekoľko oficiálnych návštev Moskvy v rokoch 1976, 1981, 1985 a 2008.

Hoci Líbya nebola tak pevným spojencom Sovietskeho zväzu ako boli krajiny tretieho sveta s komunistickými režimami, Moskva rozvíjala úzke vzťahy s režimom Muammara Kaddáfího, ktorý zvrhol Líbyjskú prozápadnú monarchiu v roku 1969 a následne prevzal moc. V krajine postupne zaviedol autoritársky režim založený na ideológii kombinujúcej islam, socializmus a panarabizmus, ktorú pomenoval „džamahíríja“ - vláda nás. Kaddáfí ihneď po prevrate zavrel zahraničné vojenské základne, znárodnil ropné spoločnosti, následne zvýšil ceny ropy a benzínu a začiatkom sedemdesiatych rokov zakázal existenciu politických strán. Počas tohto obdobia ZSSR dodal do Líbye vojenskú techniku a zbrane za 4,6 miliardy amerických dolárov, s čím vznikol štátny dlh Líbye voči ZSSR. [9]

Pre ZSSR sa Líbya stala jedným z najdôležitejších strategických partnerov v severnej Afrike, najmä po tom, ako sa v Egypte po Násirovej smrti v roku 1970 dostal k moci Anvar Sadat. Nový egyptský prezident prerušil spoluprácu so ZSSR a v plnom rozsahu sa preorientoval na Západ. V roku 1977 sa začala líbyjsko-egyptská vojna, v ktorej obe strany používali sovietske zbrane, lietadlá a tanky. Na strane líbyjských vojsk však bojovali aj sovietski vojaci ako obslužný personál systémov protivzdušnej obrany a boli značne efektívni pri odrážaní vzdušných útokov egyptského letectva. Sovietsky zväz dlhodobo všemožnými spôsobmi podporoval líbyjský režim. S pomocou sovietskych špecialistov bolo v krajne vybudované centrum jadrového výskumu Tajoura, dve trasy elektrického vedenia, plynovod s dĺžkou 570 km a začalo sa s výstavbou 130 ropných vrtných súprav. Samozrejme boli dodávky vojenského materiálu. Hodnotu vojenskej techniky, zakúpenej v ZSSR, experti odhadujú na 20 mld. amerických dolárov. ZSSR dodal do Líbye približne 300 lietadiel rôzneho druhu, takmer 4 tisíc tankov, niekoľko desiatok raketových komplexov zem – vzduch, vojnovú námornú techniku a strelné zbrane. [11] Výzbroj líbyjskej armády v minulosti i v súčasnosti pozostáva z 90 percent z ruských zbraní i v dôsledku toho, že od polovice 80. rokov bolo na Líbyu uvalené embargo Európskeho hospodárskeho spoločenstva na dovoz zbraní. Perspektívne sa Líbya stala jedným z najväčších dlžníkov ZSSR.

Po tom, čo Líbya odmietla vydať agentov zodpovedných za teroristické útoky v osemdesiatych rokoch (prípád Lockerbie), ktorí boli odsúdení v neprítomnosti v USA a Veľkej Británii, boli na Líbyu v roku 1992 rezolúciou Bezpečnostnej rady OSN č. 731 uvalené sankcie. V tejto súvislosti je potrebné podotknúť, že Rusko v tom čase politiku sankcií podporovalo v súvislosti s Jeľcinovou prozápadnou zahraničnou politikou stelesnenou ministrom zahraničných vecí Andrejom Kozyrevom. V tomto období došlo i k zníženiu objemu vzájomného obchodu a k pozastaveniu splácania líbyjskeho dlhu. Po tom čo boli sankcie v roku 1999 zrušené, došlo k podpisu dohody medzi Líbyou a ruskými firmami o vybudovaní 117 km dlhého plynovodu v Líbyi. Navyiac ruská firma Prometsport mala

udržiavať obrnené vozidlá a systém protivzdušnej obrany, ktoré boli Líbyi dodané ešte v sovietskej ére. Podľa ruských analytikov prítomnosť ruských firiem v Líbyi bola stále nízka v porovnaní s americkými a britskými firmami, hoci americké a britské sankcie voči Líbyi stále trvali. Moskva však stále dúfala, že v budúcnosti sa objavia ďalšie ponuky.

Určité vyhliadky na zlepšenie vzťahov súviseli s oficiálnou návštevou líbyjského ministra zahraničných vecí Abdela Rahmana Shalghama v Rusku v auguste 2000. Vzájomné vzťahy akosi stále naštrboval dlh Líbye voči Rusku vo výške 4,5 mld. amerických dolárov. V druhej polovici 2003, v dôsledku vyriešenia prípadu Lockerbie, došlo k zlepšeniu vzťahov Líbye s USA a Veľkou Britániou. Boli zrušené sankcie a do krajiny začali prúdiť zahraniční investori, predovšetkým európske ťažobné a rafinárske spoločnosti – talianska ENI, francúzsky Total Final Elf či španielsky Repsol, vďaka čomu líbyjská ekonomika rástla. Okrem toho EÚ medziiným zrušila 18 rokov trvajúce embargo na dovoz zbraní do Líbye. I napriek prílivu zahraničných investorov začali profitovať i ruské koncerny Gazprom a Tatneft. Avšak i napriek pôsobeniu týchto gigantov v Líbyi, neuskutočnila sa žiadna veľká dohoda v oblasti dodávok zbraní, o ktoré usilovala ruská strana. Blokovanie týchto ponúk bol zrejme problémom dlhu, ktorý stále zostával nevyriešený.

Nástup Vladimíra Putina do úradu prezidenta a jeho stratégia orientovaná na vytvorenie multipolárneho sveta sa odzrkadlila i vo vzťahoch s Líbyou. K prelomu vo vzájomných vzťahoch došlo v decembri 2007. Podľa denníka Rossijskaya gazeta to začalo, keď Kaddáfí zatelefonoval Putinovi, aby mu zablahoželel k víťazstvu Putinovej strany Jednotné Rusko v parlamentných voľbách. Krátko potom sa dohodli, že Putin oficiálne navštívi Líbyu. Na konci decembra 2007 odcestoval do Líbye ruský minister zahraničných vecí Sergej Lavrov rokovať o rusko-líbyjskej vojenskej a ekonomickej spolupráci. Rusko vyjadrilo tiež ochotu pomôcť Líbyi pri mierovom využití jadrovej energie.

Plánovanie návštevy Putina záviselo predovšetkým na dosiahnutí dohody o urovaní líbyjského dlhu, ktorý do polovice apríla 2008 vzrástol na 4,6 mld. dolárov. S cieľom vytvoriť pozitívnu psychologickú atmosféru, ktorá by umožnila rozvoj ďalšej spolupráce, Rusko odpustilo Líbyi dlh vo výške 4,6 mld. dolárov, spôsobom že táto suma bola znížená o 100 miliónov dolárov a Moskva súhlasila s odpisom zostávajúcej sumy 4,5 miliardy dolárov, výmenou za podpis dôležitých kontraktov ruských spoločností v oblasti ropy a infraštruktúry. Krajiny sa medzi sebou dohodli, že dlh bude postupne odpísaný, keď ruské podniky začnú prijímať platby z Líbye na základe rôznych zmlúv. Spoločnosti Gazprom a Tatneft už pristúpili k príprave ťažby na šiestich poliach v Líbyi. Počas návštevy Putina v Líbyi došlo k podpisu kontraktu medzi ruskou železničnou spoločnosťou a Líbyou vybudovať 554 km dlhú železničnú trať medzi Benghází a Syrtou v hodnote 2,2 mld. eur. Zároveň došlo k podpisu memoranda o porozumení a spolupráci v oblasti energetiky s Líbyjskou národnou ropnou spoločnosťou a Gazpromom. Obe strany tiež podpísali dohodu o rozvoji priateľstva a spolupráce a vyhlásenie o zámere spolupracovať v rôznych oblastiach vrátane mierového využitia jadrovej energie.

Atmosféra návštevy Putina bola veľmi priateľská. Kaddáfí prejavil Putinovi veľkú priazeň, keď ho pozval na raňajky vo svojom dome v Tripolise miesto stanu v púšti, kde líbyjský vodca obvykle prijímal zahraničných hostí. Na bankete pre Putina 16. apríla 2008, Kaddáfí predniesol prejav, ktorý kritizoval Spojené štáty a NATO, zatiaľ čo Rusko chválil a Putinovi vyjadril zvláštny obdiv za to, ako prezentuje Rusko ako veľmoc.

Následne po stretnutí Putin-Kaddáfí, v júli 2008 navštívil Líbyu generálny riaditeľ Gazpromu Alexej Miller. Stretol sa s Kaddáfím a predsedom Líbyjskej národnej ropnej spoločnosti. Gazprom prijal ponuku Líbye o možnosti budovania nových plynových prepravných kapacít z Líbye do Európy. Gazprom sa tiež ponúkol ku kúpe plynu, ropy a skvapalneného zemného plynu určeného na vývoz z Líbye v budúcnosti. O pár mesiacov neskôr líbyjský premiér Al-Baghdad Ali al-Mahmud sa stretol s premiérom Putinom v

Moskve dňa 31. júla 2008. Dohodli sa o posilnení spolupráce krajín vyvážajúcich plyn a urýchlení prác rusko-líbyjskej medzivládnej komisie pre obchod, hospodársku, vedeckú a technickú spoluprácu. Obe strany tiež prerokovali spoluprácu v oblasti vojenskej, železničnej infraštruktúry a atómovej energie. Počas návštevy 2008 sa údajne hovorilo i o pripravených kontraktoch na dodávku ruských zbraní za dve miliardy dolárov. Rusko malo Líbyi dodať približne dvadsať najnovších stíhačiek Suchoj a dva protiletadlové raketové komplexy S-300.

I po návšteve a vzájomných dohodách Kaddáfí nekúpil ani jediný tank či lietadlo. Následne Líbya ponúkla Rusku námornú základňu v prístave Benghazi, v ktorej v priebehu roka kotvili ruské námorné vojnové lode „Petr Velikij“, „Admiral Čabanenko“ a „Neustrašimyj.“ Ruská vojenská prítomnosť mala byť pre Líbyu zárukou pred prípadným útokom zo strany Spojených štátov a mala zmierniť nespokojnosť Kremľa ohľadom nenaplnenia dohôd uzavretých počas aprílovej návštevy vtedajšieho ruského prezidenta Vladimíra Putina v Tripolise.

Recipročná návšteva Muammara Kaddáfího na prelome októbra a novembra 2008 v Moskve (už počas prezidenta Medvedeva) znamenala potvrdenie narastajúceho trendu a upevňovania bilaterálnej spolupráce medzi oboma štátmi. Predmetom rozhovorov bola rovnako ako v apríli 2008 možná dodávka ruských stíhačiek typu Su-30 a zdokonalených tankov T-90. Rusko tiež plánovalo do Líbye vyviezť systémy protiraketovej obrany Tor-M2E a náhradné diely pre zbrane ruskej výroby, ktoré už Líbya vlastnila. Okrem nákupu zbraní sa hovorilo aj o kontrakte na stavbu 554-kilometrovej železničnej trate medzi líbyjskými mestami Syrta a Benghází, ktorú mal realizovať ruský železničný monopol. Ruský energetický gigant Gazprom údajne podpísal s Tripolisom predbežnú dohodu o založení spoločného podniku, ktorý by realizoval projekty v Líbyi a iných afrických krajinách.

Ruské záujmy v Líbyi „predtým“ a „potom“

Po páde režimu Muammara Kaddáfího a jeho zabití, Moskva uznala povstaleckú Prechodnú národnú radu (NTC) 1. septembra 2011. V najbližšej budúcnosti sa prechodná vláda bude musieť vyrovnáť s veľkým očakávaním Líbyjčanov a čakajú ju ťažké úlohy, ako napríklad zvládnutie mocenského boja. Neistotu líbyjskej budúcnosti umocňuje i zapojenie zahraničných mocností, ktoré sa budú snažiť presadiť v dobe po Kaddáfího a využiť situáciu vo svoj prospech. Rusko, ktoré s Kaddáfího uzavrelo miliardové obchodné zmluvy, si chce udržať vplyv v krajine aj po zmene vlády. Počas dlhej medzinárodnej izolácie Líbye v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch ZSSR a po roku 1991 Rusko bolo jedným z mála spojencov Kaddáfího a hlavným dodávateľom vojenskej techniky. V súvislosti s tým Líbya dlhovala Rusku miliardy dolárov, ktoré boli odpísané výmenou za podpis dôležitých kontraktov ruských spoločností v oblasti ropy a budovania infraštruktúry. Týmto lukratívnymi zmluvami Rusko získalo prednostné postavenie pred západnými spoločnosťami. V súčasnosti sa Rusko obáva, že toto všetko by skončilo zánikom režimu Kaddáfího. Prozápadne orientovaná vláda nebude mať veľký záujem zaplatiť Rusku za zbrane použité k ich zničeniu. Plnenie kontraktov je teda plné rozporov pretože prozápadne orientovaná líbyjská vláda bude možno radšej obchodovať s vládami, ktoré im pomohli dostať sa k moci, než s partnerom starého režimu. Rusko sa tiež obáva, že zmluvy už podpísané môžu byť novou vládou zrušené, jednak preto, že je pravdepodobnejšie, že vláda dá prednosť západným investorom pretože zmluvy s ruskými spoločnosťami boli založené skôr na politických dôvodoch než na solídnom hospodárskom úsudku. Na druhej strane Rusko očakáva, že nové líbyjské orgány nadviažu vzťahy s Ruskom v rámci spomínaných dohôd.

Michail Margelov, osobitý vyslanec pre Afriku zdôraznil, že opozícia vyjadrila svoju ochotu spolupracovať s Ruskom v budúcnosti. "Chceme predstaviť náš pohľad na proces vytvárania novej štátnosti v tejto krajine. Tiež máme v úmysle ovplyvniť tento proces a

potvrdiť ekonomické a iné záujmy Ruska v Líbyi." [2] Zároveň Rusko vyjadrilo nádej, že všetci, ktorí vedú Líbyu, rovnako ako predstavitelia tamojších kmeňov, sa dohodnú na rozdelení moci a že sa z Líbye stane moderný demokratický štát. Rusko bolo tiež pozvané na konferenciu priateľov Líbye, ktorá sa uskutoční v Paríži. Na stretnutí sa zúčastnia hlavne krajiny tzv. kontaktnej skupiny pre Líbyu. Témou diskusie bude podpora politickej a hospodárskej obnovy krajiny po občianskej vojne Rusko zaujíma postoj, že v diskusii o povojnovej obnove Líbye musí hrať kľúčovú rolu Bezpečnostná rada OSN.

Záver

Vplyv Ruskej federácie v Líbyi a charakter rusko-líbyjských vzťahov bude závisieť predovšetkým na zahranično - politickej orientácii novej líbyjskej vlády. Je teda otáznou či nová líbyjská vláda umožní Rusku participovať v oblasti energetiky a budovania infraštruktúry a tým Rusku splátiť dlh, ktorý sa Líbya zaviazala splátiť ešte počas režimu Muammara Kaddáfího. Ruské záujmy v oblasti ekonomiky zostávajú v podstate rovnaké, t.j. účasť ruských spoločností na rozvoji krajiny predovšetkým vo sfére budovania infraštruktúry a energetiky. Čo sa týka oblasti vojenstva a plánovaných dodávok ruskej vojenskej techniky a zbraní do Líbye je nepravdepodobné, že by prozápadne orientovaná líbyjská vláda pristúpila k nákupu od Ruska ako od spojenca Kaddáfího.

Použitá literatúra:

1. A crack in the tandem? [online] [cit. 15.10.2011]. Dostupné na internete: http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2011/03/russia_and_libya
2. Bancroft-Hinchey, T. 2011. Líbya: The position of the Russian Federation. [online] [cit. 15.10.2011]. Dostupné na internete: http://english.pravda.ru/opinion/columnists/18-03-2011/117251-libya_russia-0/
3. Budveselová, A., Labuzík, M. 2011. Význam Ruskej federácie pre európsku bezpečnosť v kontexte iniciatívy prezidenta D. Medvedeva. In: Národná a medzinárodná bezpečnosť 2011 : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Národná a medzinárodná bezpečnosť : Liptovský Mikuláš, 18.-19. október 2011. Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika, 2011. – ISBN 978-80-8040-407-9.
4. JURČÁK, V., LABUZÍK, M., PTÁČEK, D., PAZDZIURKO, M., NEČAS, P. 2009. Organizácie medzinárodného krízového manažmentu, Akadémia ozbrojených síl generála M.R.Štefánika Liptovský Mikuláš, 2009, 235 s., ISBN 978-80-8040-429-1
5. LABUZÍK, M., NEČEJ, E., CIBÁKOVÁ, S.: Mierové operácie alebo operácie na podporu mieru? In: Súbor štúdií č. 1/2008. – Liptovský Mikuláš : Národná akadémia obrany maršala Andreja Hadika, 2008, s. 129 - 170. ISBN 978-80-89221-08-0
6. Moscow cautiously optimistic on future Libyan relations. [online] [cit. 15.10.2011]. Dostupné na internete: <http://rt.com/politics/tripoli-gaddafi-moscow-russia-985/>
7. Moscow counts potential losses in post Gaddafi era. [online] [cit. 15.10.2011]. Dostupné na internete: <http://www.speroforum.com/a/59174/Russia--Libya---Moscow-counts-potential-losses-in-post-Gaddafi-era>
8. Mózová, K. 2008. Zblíženie Líbye so Západom. [online] [cit. 15.10.2011]. Dostupné na internete:

9. http://www.despiteborders.com/all_articles_sk.php?start_from=42&ucat=47&archive=&subaction=&id=
10. Russian-libyan-relations-after-the-fall-of-gaddafi. [online] [cit. 15.10.2011]. Dostupné na internete: <http://yallafinance.com/2011/08/31/russian-libyan-relations-after-the-fall-of-gaddafi/>
11. SPILÝ, P., NEČAS, P., ŽÁK, M. 2011. Comprehensive approach: the road for complex crisis resolution. In Revista Academiei Fortelor Terestre. Vol. 16, Nr. 1 (61). Str. 42-51. ISBN 1582-6384.
12. Usov,P. 2010. Muammar Kaddáfí, Západ a Rusko – evolúcia vzťahov? [online] [cit. 15.10.2011]. Dostupné na internete:
13. http://www.despiteborders.com/clanok.php?subaction=showfull&id=1232751084&archive=&start_from=&ucat=4,5,8&
14. Xuequan, M. 2011. Russia, Libya foreign ministers meet over crisis solution. [online] [cit. 15.10.2011]. Dostupné na internete:
15. http://news.xinhuanet.com/english2010/world/2011-07/21/c_13998416.htm

Kontakt

PhDr. Alena Budveselová

Katedra bezpečnosti a obrany

Akadémia ozbrojených síl gen. M.R.Štefánika

Demänová 393

Liptovský Mikuláš 6, 031 06

Slovenská republika

E-mail: Alena.simcekova@aos.sk

Helena Bujnová

TERORIZMUS V EURÓPE

Abstrakt

Príspevok je venovaný problematike terorizmu v geopolitickom priestore Európy. Stručne sú uvedené niektoré teroristické útoky vo vybraných krajinách Európy. V následnosti sú charakterizované vybrané niektoré medzinárodné zmluvy podporujúce boj proti terorizmu.

Kľúčové slová: terorizmus, Európska únia, teroristické útoky teroristické organizácie, teroristické skupiny, teroristické aktivity, medzinárodná spolupráca, protiteroristické jednotky

Abstract

The contribution is devoted to the issue of terrorism in Europe's geopolitical space. Briefly lists some terrorist attacks in selected European countries. The sequence is characterized by some selected international agreements supporting the fight against terrorism.

Key Words: terrorism, the European Union, terrorist attacks, terrorist organizations, terrorist groups, terrorist activities, international cooperation, counter-terrorism unit

Úvod

Terorizmus ako zložitý spoločenský jav sa dá charakterizovať ako systematické páchanie násillia s cieľom vyvolať strach, umožňujúce dosiahnutie politických cieľov. Tento fenomén sa stal globálnou hrozbou, ktorému neunikla ani Európa. „Terorizmus je teda istá forma extrémne prejavenej agresie, je to použitie hrozby alebo násillia, prípadne vydierania, donucovania alebo publicity z politických, mocenských, egoistických či náboženských príčin. Všeobecne sa chápe ako násillná metóda činnosti extrémistických hnutí, pre ktorú je typické organizované a systematické deštruovanie a vraždenie alebo hrozba týmito postupmi, určenými k zastrašovaniu a vydieraniu štátnych orgánov či obyvateľstva za účelom dosiahnutia určitých politických, náboženských, národnostných alebo iných cieľov daného extrémistického hnutia“ (Nižňanský a kol., 2005, s.61).

Terorizmus a Európska únia

Terorizmus nie je v Európe novým javom. Len v Spojenom kráľovstve Veľkej Británie a Severného Írska, v Írsku a v Španielsku spôsobil smrť viac ako 5 000 ľuďom v rozmedzí tridsiatich rokov. Za posledné roky sa terorizmus ešte viac zinternacionalizoval. Madridský atentát je toho dôkazom. Terorizmus má množstvo foriem a používa stále sofistikovanejšie a vražednejšie organizačné techniky a realizačné metódy. Bioteroristická a chemická hrozba je naozaj skutočná. Terorizmus, lepšie zorganizovaný sa opiera o siete komplicov v množstve krajín a teší sa a teší sa skutočnej základni a značným finančným prostriedkom.

V roku 1999 hlavní predstavitelia štátov spustili určité kroky vychádzajúc z Amsterdamskej zmluvy, ktorá posilňuje právomoci Európskej únie v oblasti justície a vnútorných záležitostí.

Atentáty spáchané v Spojených štátoch 11. septembra 2001 vyvolávajú znepokojenie. Európska únia sa rozhodla zrýchliť kroky.

Dňa 21. septembra 2001 Európska rada, tzn. hlavy štátov a vlád Európskej únie, prijímajú akčný plán na boj proti terorizmu. Dňa 3. októbra 2001 Európska komisia navrhuje, aby členské štáty zamrazili všetky prostriedky patriace dvadsiatim siedmim organizáciám a jednotlivcom podozrivým z financovania teroristických aktivít. Dňa 12. decembra 2001 Komisia zostavuje skupinu vedeckých expertov v boji proti biologickému a chemickému terorizmu.

V roku 2002 sa pohyb zrýchľuje. Dňa 13. júna 2002 sú prijaté Radou ministrov dve rámcové rozhodnutia. Prvé rozhodnutie vytvára európsky zatykač. Druhé rozhodnutie definuje spoločnú koncepciu teroristického trestného činu, ktorú všetky členské štáty musia začleniť do svojich právnych systémov a stanovuje minimálnu úroveň trestných sankcií za tento typ priestupku. Cieľom je, aby teroristi nemohli nájsť útočisko v inej európskej krajine, ktorá by bola k nim zhovievavejšia. Inak Európska únia svojej agentúre pre policajnú spoluprácu Europol poskytuje potrebné prostriedky na rozbor rizík a teroristických hrozieb a na zaujatie postavenia pri výmene informácií v tejto oblasti. V každom prípade právne zmeny potrebné k rozvoju schopnosti operatívneho zákroku zo strany Europolu meškajú so svojou ratifikáciou.

Konečne dňa 28. februára 2002 Európska únia vytvára Eurojust s cieľom zjednodušiť interakciu súdnych orgánov, súčasne však s ponukou potrebných garancií podozrivým alebo odsúdeným osobám. 11. marec 2004. Na rade je Madrid postihnutý krvavými atentátmi. Európska únia hneď reaguje. Počnúc 25. a 26. marcom 2004 Európska rada vyjadruje solidaritu so španielskym ľudom. Dopĺňa akčný plán z roku 2001 proti terorizmu a presmerováva ho smerom na sedem hlavných cieľov:

1. posilniť medzinárodné úsilie na potlačenie terorizmu;
2. zredukovať prístup teroristov k finančným a ekonomickým zdrojom;
3. zvýšiť vyšetrovaciu a stíhaciu schopnosť európskych inštitúcií a členských štátov;
4. ochraňovať bezpečnosť medzinárodnej dopravy a zaviesť účinné systémy kontroly hraníc;
5. posilniť koordináciu medzi členskými štátmi a taktiež schopnosť EÚ predvídať a spracovať dôsledky teroristického útoku;
6. identifikovať faktory, ktoré prispievajú k náboru teroristov;
7. priviesť tretie krajiny k tomu, aby sa viac angažovali v boji proti terorizmu.

Komisia sa hneď skординuje a vyzýva EÚ k zavedeniu nového mechanizmu výmeny informácií, hlavne medzi trestnými a súdnymi orgánmi a informačnými službami.

Za účelom konkrétneho prispenia k medzinárodnej akcii a na žiadosť Európskej rady zo dňa 26 marca 2004 Európska komisia dňa 8. júna 2004 schvaľuje projekt spoločného stanoviska Rady týkajúceho sa transferu určitých údajov Interpolu (COM (2004) 427 final).

Tento nástroj obsahuje prenos údajov o ukradnutých pasoch do špecifickej databanky Interpolu.

Dňa 10. júna 2004 Komisia zverejňuje správu skúmajúcu opatrenia skutočne prijaté členskými štátmi za účelom harmonizácie s rámcovým rozhodnutím z júna 2002 proti terorizmu. Vyplýva z neho, že k tomuto dňu viaceré členské štáty ešte stále neprijali európske legislatívne opatrenia. Či už opatrenia sú alebo nie sú prijaté, sú tak či tak pomaly zavádzané do praxe a/alebo málo využívané.

Dňa 16. júna 2004 Komisia schvaľuje správu, ktorá navrhuje Rade a Parlamentu cieľ, podľa ktorého represívne služby určitého členského štátu by mali mať prístup k databázam iného členského štátu.

Komisia si taktiež želá posilniť spoluprácu medzi členskými štátmi, Europolom a Eurojustom a medzi Europolom a Task Force šéfov polícií. Stále podľa správy zo dňa 16. júna 2004 Komisia navrhuje, aby bol Europol hlavným článkom zhromažďovania

kriminálnych informácií a aby mohol slúžiť ako opora úsiliu zo strany Task Force šéfov polícií.

Nakoniec Komisia uverejňuje výzvu na návrhy na financovanie projektov pomoci obetiam terorizmu na báze rozpočtovej linky Parlamentu.

Boj proti terorizmu si vyžaduje zapojenie všetkých občanov. V tomto duchu senzibilizácie dátum 11.marec bude odteraz oficiálne považovaný za európsky deň pamiatky obetí terorizmu.

Terorizmus v Európe

➤ Španielsko

Baskicko a (jeho) sloboda alebo ETA (po baskicky: Euskadi ta Askatasuna) je jedna z najstarších moderných teroristických skupín v Európe. Založili ju v roku 1959 a jej cieľom je nezávislý štát Baskov. Jej teroristické akty sa začali v roku 1968, keď polícia pri prestrelke zabila vodcu organizácie, na čo ETA odpovedala zabitím policajného šéfa. Od roku 1968 ETA zavraždila vyše 800 ľudí.

Po útokoch na provinčných politikov stratila ETA podporu baskickej verejnosti. Únosy rukojemníkov v „mene baskického ľudu“ Baskovia tiež prestali podporovať. ETA však neukončila svoj boj proti španielskej vláde, hoci sa odklonila od pôvodných motívov. Kým na začiatku bojovala za myšlienku vlastného baskického štátu, v priebehu ďalšieho vývoja sa zachovanie organizácie stalo dôležitejším. ETA sa financuje hlavne vyberaním tzv. „revolučnej dane“ (Impuesto Revolucionario). Baskickí podnikatelia sú vydieraní listami, v ktorých sa od nich vyžaduje tzv. „revolučná daň“ alebo „príspevok na boj za nezávislú vlasť“, čo má byť suma vo výške niekoľko desiatok tisíc eur. Podnikatelia, ktorí odmietajú zaplatiť, sú často terčom útokov ako vypálenie ich priemyselných hál alebo kancelárií.

Teroristické útoky v Madride

Odohrali sa rána 11. marca 2004 a zabili celkom 191 ľudí, 2057 bolo zranených. Celkovo bolo použitých 13 časových bômb, ukrytých v športových taškách. Bomby zanechali páchatelia v rôznych vlakoch, spájajúcich predmestia Madridu s centrom mesta. Ako výbušnina bol použitý dynamit, kúpený v Španielsku na čiernom trhu od zamestnanca bane. Ako časovače boli použité mobilné telefóny. Tri z bômb zlyhali. Jednu zo zlyhaných bômb rozobral policajný pyrotechnik. Mobil, použitý len ako jednoduchý časovač zlyhanej bomby, patril k sérii asi 20 aparátov, odkúpených v istom obchode jediným zákazníkom. Táto stopa viedla k sérii zatknutí: Teroristi neopatrne použili ďalšie aparáty z tejto série na bežné telefonovanie. Vyšetrovanie čísel volaných z týchto mobilov a miest, kde boli použité, viedlo políciu jednak ku baníkovi, ktorý skupine predal výbušniny, ako aj k lokalizácii bytu, v ktorom sa ukrývala skupina islamských extrémistov. Všetci prítomní členovia skupiny zahynuli pri úmyselnom sebe vražednom výbuchu, keď si uvedomili, že sú obkľúčení políciou. Postupne boli zatknutí ďalší, aj keď nie všetci, členovia tejto skupiny.

Než bola skupina odhalená, pokúsila sa ešte uložiť bombu na koľajniciach vysokorýchlostného vlaku AE. Boli našťastie pri čine vyrušení, nestihli aktivovať uloženú bombu a z miesta ušli. Úspešný útok na vlak s rýchlosťou 300 km/h by mohol viesť ku stokám obetí na životoch. Väčšina členov teroristickej skupiny boli polícii známi drobní priekupníci s drogami, arabského pôvodu. Polícia mala informácie o ich náboženskej radikalizácii, bohužiaľ týmto informáciám nevenovala dostatočnú pozornosť

Politické následky útokov

Útoky sa udiali tri dni pred všeobecnými parlamentnými voľbami, pravdepodobne s cieľom ovplyvniť ich výsledok. Bezprostredne po útokoch prichádzalo do úvahy autorstvo výbuchov od dvoch možných skupín:

1. ETA – Baskicko a jeho sloboda
2. Islamské skupiny

Prisúdenie atentátu Islamskej skupine by veľmi poškodilo šance na znovuzvolenie vládnucej stredo-pravicovej Ľudovej strany (PP), keďže mnohí voliči by považovali islamský útok za dôsledok účasti Španielska vo vojne v Iraku. Účasť Španielska na vojne v Iraku bola silne podporovaná španielskou vládou napriek značnej nepopularite medzi Španielmi. Prisúdenie atentátov separatistickej organizácii ETA by nemalo jednoznačnú volebnú interpretáciu, mohla by dokonca posilniť vládnucu Ľudovú stranu (PP), ktorá v okamihu volieb zastávala politiku tvrdej ruky proti skupine ETA a baskickému separatizmu. Hľad po informáciách a tlaky politických síl viedli počas ďalších troch dní, ktoré zostávali do volieb, k informačnému zmätku. Vláda bola mnohými obvinená z pokusu o zamlčovanie nepohodlných informácií. V každom prípade pravdepodobnosť, že sa jednalo o atentát, uskutočnený islamskou teroristickou skupinou a dojem, že sa vláda tento fakt snažila zatajiť, viedol k masívnej mobilizácii ľavicovo orientovaných voličov. Výsledok volieb bol neočakávane priaznivý pre stredo-ľavicovú Socialistickú robotnícku stranu Španielska (PSOE), ktorá vyhrala voľby a zostavila vládu.

V júli 2007 sa konal súdny proces s 29 obvinenými, členmi islamskej teroristickej skupiny a ich spolupracovníkmi, vrátane španielskeho baníka, ktorý predal skupine výbušniny. Výsledky policajných vyšetrovaní a svedectvá, predstavené počas súdneho procesu, potvrdzujú vinu obžalovaných.

Konšpiračné teórie

Politická interpretácia útokov viedla a vedie ku silnému rozdeleniu španielskej spoločnosti a ku zrodu konšpiračných teórií, podľa ktorých boli útoky zorganizované masívnou konšpiráciou síl so záujmom na volebnej porážke vládnucej pravice. Konšpirácia by zahŕňovala Socialistickú stranu, ETA a tajné služby Maroka.

Podľa takejto teórie by hlavným autorom bola ETA a tým pádom by porážka pravice vo voľbách bola zmanipulovaná a nespravodlivá. Denník El Mundo uverejnil sériu článkov podporujúcich túto teóriu.

Organizácie, reprezentujúce obeť týchto útokov, sú rovnako trpko politicky rozdelené a ich pravicová účasť sa vytrvalo pokúša zviditeľniť teórie o autorstve ETA. Paradoxne sa napríklad, ako jeden zo žalobcov v prebiehajúcom súdnom procese, pokúša dokázať vinu ETA, čiže dokázať nevinu v procese obžalovaných.

➤ Írsko

Írska republikánska armáda (IRA) je militantná írska nacionalistická organizácia. Vznikla v roku 1919 zo zvyšku rebelských jednotiek, ktoré v roku 1916 zorganizovali Veľkonočné povstanie. Cieľom tohto povstania bolo oslobodiť Írov a Írsko spod britskej nadvlády a vyhlásenie nezávislosti.

Dovtedy najpočetnejšou organizáciou boli „Írski dobrovoľníci“ (Irish Volunteers). Vznikli v roku 1913 a sú považovaní za akýsi základ IRA. Na čele vtedajšej IRA stál Michael Collins. V rokoch 1919 – 1921 IRA rozpútala „Vojnu za nezávislosť“. Ich snahy však vyústili do úplne opačného výsledku než predpokladali, či sami chceli. Nedosiahli zjednotenú nezávislú Írsku republiku, ale rozdelenie ostrova. Po podpísaní „Anglo-írskej zmluvy v roku 1921, ktorá rozhodla o rozdelení ostrova, došlo k prvému rozštiepeniu IRA. Väčšia časť

tvorila základ Armády Írskeho slobodného štátu pod vedením Collinsa. Zvyšná časť IRA pod vedením Eamona de Valera začala boj nielen proti prítomnosti Britov na území Írska, ale i proti novovzniknutej Dočasnej vláde. „Nepravidelné zbory“ (Irregulars), ako sa nazývali, boli koncom Občianskej vojny (1922 – 1923) porazené.

Roku 1932 sa de Valera – šéf politickej strany Fianna Fail, ujal moci. Chvíľu vychádzal v ústrety aktivistom IRA. Roku 1936 však bola IRA ako Severným Írskom, tak vládou Írskeho slobodného štátu, ktorú viedol de Valera, vyhlásená za ilegálnu. IRA začala upadať. Boj však pokračoval i naďalej. Cieľ sa zmenil. „Briti von!“ a dosiahnutie jednotnej Írskej republiky so všetkými 32 grófstvami bolo prioritou číslo jeden.

„Bombová kampaň v Británii“ v roku 1939 a bombové útoky počas 50. rokov 20. storočia boli zamerané na Belfast, Londýn a hranice s Ulsterom (hlavne v rokoch 1956 – 1957). Zintenzívnenie aktivít IRA začalo rokom 1968, kedy sa do popredia dostávali otázky občianskych práv. Moderné obdobie IRA sa datuje od roku 1969, kedy dochádza k jej rekonštrukcii. Tento proces ju rozdelil na dva tábory: „Oficiálna IRA“ a „Dočasná IRA“ (Provisional IRA – PIRA) alebo tiež tzv. „Provos“. Prvá skupina „Oficiálov“ sa snažila o znovu zjednotenie Írska politickou cestou. Ich cieľom bolo vytvorenie socialistického Írska. Na druhej strane stáli členovia PIRA, ktorí vyvíjali systematickú teroristickú kampaň na území Severného Írska. V roku 1974 však zaútočili i v Anglicku. Potom, čo toho roku v „Birmingham pub“ zahynulo 19 ľudí, Britská vláda odpovedala Zákonom na prevenciu proti terorizmu (Prevention of Terrorism Act), ktorým bola IRA v Británii zakázaná.

31. augusta 1994 IRA zastavila bojové aktivity v nadväznosti na britsko-írske mierové iniciatívy. Roku 1995 napriek protestom unionistov Sinn Fein (SF), politickej krídlo IRA, začala participovať na mierových rokovaníach s Britániou. Avšak už po 14. mesiacoch prímeria vo februári 1996 sa IRA vrátila k teroristickým útokom. Prvým mŕtvym od prímeria z roku 1994 bol britský vojak, ktorý zahynul po výbuchu náloží v dvoch automobiloch na základni Britkej armády v Lisburne, grófstvo Antrim. Útok sa uskutočnil v októbri 1996 a bolo pri ňom zranených 30 ľudí. Ďalšie prímerie vyhlásila IRA v júli 1997. Od septembra toho roku SF participovala na mierových rozhovoroch. V období 1997 – 1998 uskutočňovala bombové útoky odštiepenecká „Continuity IRA“, ktorá nesúhlasila s prímerím. 10. apríla 1998 dosiahli mierové iniciatívy svoj vrchol podpísaním Veľkonočnej dohody (Good Friday Agreement – GFA, alebo tiež Belfast Agreement). Bolo vytvorené Severoírské zhromaždenie (Northern-Ireland Assembly), ktoré malo slúžiť k lepšej spolupráci medzi Severným Írskom a Írskou republikou (Éire). Implementácia dohody však opäť viazla kvôli otázke odzbrojenia IRA. SF sa však zúčastnila na rokovaníach severoírskej vlády založenej v decembri 1999. Po podpísaní Veľkonočnej dohody sa od IRA odčlenili aktivisti, ktorí nesúhlasili s dohodou. Vystupovali pod názvom Pravá IRA (Real IRA – IRA) a boli radikálne proti mierovému procesu v Severnom Írsku. Okrem iného je RIRA zodpovedná za bombový atentát, pri ktorom v auguste 1998 zahynulo v severoírskom meste Omagh 29 ľudí. Následne však natrvalo zastavili svoje teroristické aktivity a zložili zbrane.

História írskeho terorizmu zatiaľ nie je na konci a žiada si zvláštnu pozornosť. Predovšetkým sa jedná o prvé mestské teroristické hnutie so širokou škálou prejavov. Bolo motivované bojom o nezávislosť zameraným proti „vnútornému kolonializmu“ ekonomického typu, ktorého bolo Írsko obeťou a ktorého korene siahajú až do 16. storočia. Integrácia bojovníkov a obyvateľov bola úplná a solidárna. Najvýznamnejším prvkom írskeho terorizmu je očividnosť jeho víťazstva: Veľká Británia musela ustúpiť nie preto, že by jej vojsko bolo horšie než teroristické (Irish Republican Army), ale preto, že odpor voči vzbure bol len pasívny. Radové obyvateľstvo ju podporovalo s nadšením. Ani neľútostná represia však hnutie nedostala na kolená. Pod vedením Eamona de Valera a Michaela Collinsa potom vznikla IRA, ktorej pripadla úloha doviest' Írsko k úplnej samostatnosti. IRA bola organizovaná ako skutočné vojsko, aj keď ilegálne. Veľká Británia proti ním nasadila

pomocné sily polície Black and Tans (Čierni a hnedí); násilie na oboch stranách neustále pribúdalo. Represie zo strany Black and Tans boli neúprosne: 14 zastrelených pri futbalovom stretnutí. Verejná mienka (v Británii a hlavne v USA) sa obrátila proti britskej vláde a premiér Lloyd George musel pristúpiť na kompromis: 6. decembra 1921 podpísal Michael Collins dohodu, ktorou Írsko získalo autonómny status. História írskoho terorizmu tým však neskončila, len sa o štyridsať rokov neskôr presťahovala na sever.

➤ **Balkán**

Na konci 19. storočia a na začiatku dvadsiateho storočia vtrhol na svetovú scénu Balkán, ktorý sa potom na celé dvadsiate storočia stal javiskom niekoľkých najdesivejších politických predstavení, aké politický boj pamätá. (A je ním po rozpade juhoslovanskej federácie dodnes.) Hľadanie samostatnosti sa po prvýkrát masívnym spôsobom prejavilo v Macedónsku. Vnútoraná macedónska revolučná organizácia (VRMO) vznikla v roku 1893 ako tajné hnutie proklamujúce ideály demokratického typu. Cieľom bolo vyvolať ozbrojené povstanie, ktoré sa malo premeniť na partizánsku vojnu. Tak po päťročnej príprave bola v roku 1903 vyhodnená do povetria francúzska loď naložená zbraňami pre Turkov, zapálené plynovody a v kasínach, lokáloch a baroch navštevovaných ľuďmi zo západu vybuchovali bomby. Nakoľko čisto teroristické akcie k ničomu neviedli, bola zvolená iná cesta – ozbrojené ľudové povstanie, ktoré bolo v august 1903 zahájené útokom na tureckú posádku v Albánsku. Keďže sa impérium nezrútilo, udalosti sa dali do pohybu. V roku 1908 sa vojenské hnutie Mladoturci v Macedónsku vzbúrilo proti sultánovi a ich vzbura sa rýchlo šírila. Po Balkánskych vojnách však k vytvoreniu samostatného macedónskeho štátu nedošlo, ale Srbsko rozšírilo svoju kontrolu nad značnou časťou macedónskeho územia.

V Srbsku sa v roku 1911 zorganizovala skupina „Čierna ruka“ vedená plukovníkom Dimitrijevičom, ktorá zamýšľala vytvoriť Veľké Srbsko ako hegemonu Balkánu. Spáchala atentát na kráľa Alexandra Obrenoviča na protest proti jeho pre rakúskemu manželstvu a politike. Vnútoraná medzinárodná situácia bola však už tak prepletená, že ďalší (snáď najslávnejší v moderných dejinách) atentát na arcivojvodu Františka Ferdinanda a jeho manželku, spáchaný 28. júna 1914 Gavrilom Principom, rozpútal 1. svetovú vojnu.

➤ **Taliansko**

Dejiny talianskeho terorizmu začali 12. decembra 1969, keď vybuchla v Ríme na Oltári vlasti bomba. Ešte toho dňa vybuchla druhá bomba v Poľnohospodárskej banke v Miláne, kde prišlo o život šesťnásť ľudí. Vinníci neboli nikdy nájdení. Tým začali dejiny talianskeho terorizmu, v ktorom vynikla organizácia nazývaná „Červené brigády“. História tejto skupiny začala v roku 1969. Vtedy sa vytvorila organizácia nazvaná „Metropolitný politický kolektív“. Jeho duchovnými vodcami boli Renato Cucio a Margherita Cagolová. Červené brigády sa aktivizovali v roku 1970. Ich prvou veľkou akciou bol únos Idalga Macchiariniho, vedúceho pracovníka firmy Sit-Siemens, z 3. marca 1972. Nasledovali únosy čelných predstaviteľov veľkých talianskych firiem; potom sa Červené brigády začali špecializovať na únosy sudcov. Organizácia bola extrémne ľavicovo zameraná, o čom svedčia rovnaké názory s Talianskou komunistickou stranou (IKS). Niektorí ich členovia dokonca prejavovali s teroristami sympatie. IKS zvíťazila vo voľbách a postavila sa proti terorizmu. Vnútri strany sa však vytvorilo niekoľko zoskupení (Hnutia 1977), ktoré s teroristami naďalej sympatizovali. Taliansky systém sa ani po tejto udalosti nezrútil a terorizmus tak prišiel o svoju myšlienku (koho väčšieho zabiť). Proti brigádám sa navyše pridala aj odpor verejnosti.

➤ Nemecko

Druhého júna 1967 počas študentskej manifestácie (ktoré sa uskutočňovali v týchto rokoch snád' v celej Európe) zastrelila polícia pri zásahu jedného študenta. To sa pre jeho priateľov stalo impulzom k rozhodnutiu prejsť k ozbrojenému boju. Prvými vodcami skupiny sa stali Andreas Baader a Gudrun Ensslinová. Polícia ich však čoskoro zatkla pre podozrenie z únosu. 14. mája však na scénu vstúpila najznámejšia osobnosť skupiny Ulrike Meinhofová, ktorá veľmi riskantnou operáciou oslobodila Baadera z väzenia. Vedľa hnutia 2. júna tak súbežne vznikla Skupina Baader – Meinhofová. Ich strategická línia bola na rozdiel od talianskych teroristov internacionálnejšia. Preto sa tiež okamžite spojili s palestínskymi teroristickými hnutiami, od ktorých za poskytnutie základní získali zbrane a odpovedajúci výcvik. Nemecký štát sa voči teroristom ukázal ďaleko neústupnejším než taliansky. Pomerne rýchlo sa objavil zákon, tzv. Berufsverbot, na základe ktorého bola možná veľmi prísna kontrola lojality štátnych zamestnancov. Došlo tiež k sprísneniu policajnej kontroly a rozšíreniu právomocí polície. To všetko pomohlo poriadkovým silám dosiahnuť skoro významných výsledkov: v máji 1971 po sérii atentátov polícia zadržala AndreasacBaadera. Ensslinová bola zatknutá 8. júna a do policajnej siete padla aj Ulrike Meinhofová. Nasledujúceho roka frakcia Červenej armády uniesla predstaviteľa kresťanskodemokratickej strany v Berlíne Petera Lorenza. Nemecká vláda tak po prvýkrát (a tiež naposledy) ustúpila a prepustila šesť teroristov FRA. 9. mája 1976 bola vo svojej celi nájdená obesená Meinhofová, aj keď jej druhovia samovraždu z cely vylúčili. Začal sa tým najdramatickejší (ale aj posledný) rok nemeckého terorizmu. Akčná skupina Meinhofová spáchala vraždu generálneho prokurátora v Karlsruhe a nasledovala vražda prezidenta Dresdner Bank. 5. septembra došlo k únosu prezidenta Asociácie nemeckých priemyselníkov Hannsa-Martina Schleyera a udalosti dostali rýchly spád. Nemecká polícia zahájila rozsiahle represie. 13. októbra 1977 teroristi zaútočili znova: uniesli lietadlo spoločnosti Lufthansa. 18. októbra boli vo väznici v Stammheime nájdené mŕtve telá Baadera, Ensslinovej a Raspeho (v dôsledku samovraždy, ako sa vtedy tvrdilo). Nasledujúceho dňa bola v Mylhúzach vo Francúzsku nájdené Schleyerovo mŕtve. K poslednej vražde došlo 1. februára 1985, keď bol zavraždený nemecký priemyselník Zimmermann. Potom stopa FRA mizne.

Medzinárodná spolupráca boja proti terorizmu

Medzinárodný terorizmus v posledných desaťročiach dosiahol kvalitatívny posunu vo vytváraní medzinárodne prepojených štruktúr. Medzinárodné spoločenstvo sa už niekoľko desaťročí viac-menej úspešne snaží spojiť svoje sily v boji proti tomuto fenoménu. To bol tiež hlavný dôvod, prečo OSN od 60-tych rokov prijala radu zmlúv, ktoré umožnili podstatne zdokonaľiť medzinárodnú spoluprácu v tejto oblasti tým, že určili jej legislatívny rámec. Až dosiaľ bolo prijatých vyše desať medzinárodných konvencií, ktoré vymedzili zodpovednosť a záväzky jednotlivých štátov a prispeli tak k vyššej koordinácii spolupráce. Väčšina týchto konvencií bola podpísaná a následne ratifikovaná aj vládami Slovenskej republiky. Slovenská republika nie je zmluvnou stranou len v prípade Medzinárodnej zmluvy o potlačovaní teroristických bombových útokov. Nasledujúci prehľad základných zmlúv a ich stručného obsahu nasvedčuje, že medzinárodné spoločenstvo dokázalo presadiť spoločný záujem na potláčanie najzávažnejších prejavov medzinárodného terorizmu.

Niektoré medzinárodné zmluvy podporujúce boj proti terorizmu:

- Zmluva i trestných činoch a niektorých iných činoch spáchaných na palube civilných lietadiel (Tokio, 14. september 1963). Táto zmluva sa týka výhradne bezpečnosti leteckej dopravy. Podľa nej je veliteľovi lietadla umožnené prijať primerané opatrenia voči akejkolvek osobe, ktorá pripravuje čin proti bezpečnosti letu. Zároveň táto

zmluva zaväzuje štáty, ktoré ju podpísali, zaistiť prípadného útočníka a vydať lietadlo späť pod kontrolu oprávnenej osoby.

- Zmluva o potlačení protiprávneho zmocnenia sa lietadla (Haag, 16. december 1970). Podľa zmluvy je každá osoba na palube lietadla, ktorá nezákonne a s použitím sily, vyhrážaním alebo inou formou zastrašovania prevezme kontrolu nad lietadlom alebo sa o to aspoň pokúsi, obvinená z trestného činu. Všetky strany zmluvy sú zviazané k tomu, aby takéto činy trestali čo najprísnejšie.
- Zmluva o potlačení protiprávnych činov proti bezpečnosti civilného letectva (Montreal, 23. september 1971). Podľa zmluvy je považovaný za trestný čin akýkoľvek čin, ktorý je spáchaný ako akt násillia proti osobám na palube lietadla, pokiaľ tento akt ohrozuje bezpečnosť na palube lietadla, teda vrátane uloženia výbušniny na jeho palube, pokusu taký čin spáchať alebo spoluúčasti pri takom čine.
- Zmluva o zabránení a trestaní trestných činov proti osobám požívajúcim medzinárodnú ochranu vrátane diplomatických zástupcov (New York, 14. december 1973). Zmluva definuje medzinárodne chránené osoby ako sú hlavy štátu, minister zahraničných vecí, reprezentanti štátu alebo medzinárodných organizácií, ktoré majú právo zvláštnej ochrany pred útokmi podľa medzinárodného práva. Každý štát má podľa zmluvy povinnosť primerane trestať vraždy, únosy alebo útoky proti medzinárodne chráneným osobám, násillné útoky na úradné budovy, súkromné objekty alebo dopravné prostriedky takých osôb. Zároveň má byť podľa zmluvy potrestaný aj pokus spáchať taký trestný čin alebo spoluúčasť na ňom.
- Zmluva o fyzickej ochrane jadrového materiálu (Viedeň, 26. október 1979). Zmluva je zameraná proti nezákonnému držaniu a použitiu jadrového materiálu, krádežiam jadrového materiálu a hrozbám použitia jadrového materiálu, ktoré by mohli spôsobiť zranenia viacerých osôb alebo podstatné poškodenie majetku.
- Medzinárodná zmluva proti braniu rukojemníkov (New York, 17. december 1979). Zmluva stanoví, že „každá osoba, ktorá zajme alebo násillím drží a hrozí smrťou, zranením alebo pokračuje v násillnom držaní inej osoby s tým cieľom, aby si vynútila zo strany štátu, medzinárodných organizácií, fyzických alebo právnických osôb alebo skupín osôb určitý krok alebo zdržanie sa nejakej činnosti ako explicitnú alebo implicitnú podmienku na prepustenie rukojemníkov, sa dopúšťa podľa tejto zmluvy trestného činu brania rukojemníkov.“
- Protokol pre potlačovanie nezákonných aktov násillia na letiskách slúžiacich medzinárodnej civilnej doprave (Montreal, 24. február 1988 – dodatok o rozšírení Montrealskej zmluvy z roku 1971). Protokol rozširuje opatrenia Montrealskej zmluvy o potlačovaní teroristických aktov na letiskách slúžiacich medzinárodnej civilnej doprave.
- Zmluva o zamedzení nezákonných aktov proti bezpečnosti námornej dopravy (Rím, 10. marec 1988). Zmluva stanovuje právny režim v prípadoch činov proti medzinárodnej námornej plavbe. Tento právny režim je podobný režimu v oblasti medzinárodnej leteckej dopravy. Všetky pokusy o násillné obsadenie lode, pokus o jej obsadenie, hrozba, že k takému činu dôjde, akt násillia proti osobe na palube lode, pokiaľ tento čin ohrozuje bezpečnosť lode, kladenie výbušných zariadení alebo substancií na palubu lode alebo ďalšie činy proti bezpečnosti lode sú podľa tohto protokolu trestnými činmi.
- Protokol o stíhaní nezákonných aktov proti bezpečnosti plávajúcich plošín v pevninskej plytčine (Rím, 10. marec 1988). Protokol stanovuje právny režim pre akty násillia zamerané proti pevným plávajúcim plošinám v kontinentálnom šelfe a svojimi ustanoveniami je podobný právnomu režimu pre oblasť medzinárodnej leteckej dopravy.

- Zmluva o označovaní plastických trhavín na účely ich identifikácie (Montreal, 1. marec 1991). Zmluva sa skladá z dvoch častí: samotnej zmluvy a technickej prílohy, ktorá je neoddeliteľnou súčasťou zmluvy. Bola podpísaná na zlepšenie kontroly a obmedzenie použitia neznačených a nezistiteľných plastických trhavín. Jednotlivé strany zmluvy sú povinné zaistiť efektívnu kontrolu nad „neoznačenými“ plastickými trhavínami, ktoré neobsahujú žiadny z detekčných prostriedkov popísaných v technickej prílohe tejto zmluvy. Každý štát musí okrem iného prijať nevyhnutné a efektívne opatrenia na zákaz výroby neznačených plastických trhavín, obmedzenie ich prepravy zvnútra aj zvonka teritória štátu. Zároveň musí dbať na kontrolu vlastníctva a prepravy trhavín, ktoré boli vyrobené ešte pred prijatím zmluvy. Zmluva okrem iného uložila všetkým signatárskym štátom, aby počas troch rokov zničili, znehodnotili alebo čo najskôr spotrebovali všetky zásoby neoznačených trhavín, ktoré nie sú v držaní polície alebo armády.
- Medzinárodná zmluva o potlačovaní teroristických bombových útokov (New York, 15. december 1997). Táto zmluva vytvára režim univerzálnej jurisdikcie nad nezákonným a úmyselným použitím výbušnín a ďalších smrtiacich prostriedkov proti rôznym verejným objektom so zámerom zabiť alebo zraniť, alebo spôsobiť rozsiahle poškodenie verejného zariadenia.

Špeciálne protiteroristické jednotky

Boj proti terorizmu na území terajšej Európskej únie mala až do svojho zániku pod drobnohľadom skupina TEVI. Tá zodpovedala za koordináciu európskych policajných akcií v boji proti teroristom. Okrem tejto skupiny existovala, a dodnes pracuje, Policajná pracovná skupina pre terorizmus (PWGT), ktorá rozvíja spoluprácu medzi orgánmi vynučovania práva nielen v rámci Európskej únie, ale aj mimo nej. Jej členmi sú všetky členské krajiny Európskej únie, Nórsko a Švajčiarsko. PWGT bola zriadená počas multilaterálneho stretnutia v Holandsku v roku 1979. Po vražde britského veľvyslanca v Haagu holandská Národná služba kriminálneho spravodajstva viedla diskusie s partnermi zo Špeciálneho oddelenia Metropolitnej polície v Londýne (MPSB), oddelenia terorizmu Bundeskriminalamt vo Wiesbadene (BKA-AT) a belgického žandárstva. Ich stretnutie vyústilo do založenia pracovnej skupiny, ktorá by pracovala na permanentnej báze. Od svojho počiatku táto skupina pracovala nezávisle od skupiny TREVI a zameriavala sa na praktické aspekty boja proti terorizmu. Zasadá pravidelne každých šesť mesiacov za účasti delegátov rôznych služieb členských krajín tejto skupiny. Skupina sa zameriava na nadväzovanie a rozvíjanie užších kontaktov a vytváranie atmosféry dôvery medzi špecializovanými policajnými službami v krajinách Európy. Svoju činnosť smeruje na prevenciu a vyšetrowanie prípadov terorizmu. PWGT pracuje výhradne na základe osobných kontaktov, ktoré sa nadväzujú a prehĺbujú na zasadnutiach iných akciách tejto skupiny. Snaží sa o čo najefektívnejšiu medzinárodnú spoluprácu v boji proti terorizmu prostredníctvom výmeny informácií na základe vzájomnej osobnej dôvery zástupcov členských krajín.

K najznámejším protiteroristickým jednotkám patria:

- Britská jednotka SAS (Special Air Service – pôvodne bola výsadkovým práporom). Vznikla počas druhej svetovej vojny ako jednotka pre diverzné a špeciálne spravodajské operácie. Koncom 60. rokov minulého storočia sa začala nasadzovať aj v protiteroristických akciách, najmä v Severnom Írsku. V polovici 70. rokov 20. storočia bol vytvorený špeciálny 22. oddiel SAS, ktorého úlohou je výhradne boj s terorizmom. Dostal názov Counter Revolutionary Warfare Squadron, ale známejšie je jeho neoficiálne pomenovanie – Special Projects Team V máji 1980 v Londýne oslobodili rukojemníkov na iránskom veľvyslanectve. K ďalším jednotkám vo Veľkej

Británii patrí SBS(Special Boat Squadron), Comacchio Group, protiteroristická brigáda Scotland Yardu, policajné jednotky C 13 a D 11.

- Francúzska GSIGN (Groupe de Sécurité et d'Intervention de la Gendarmerie Nationale) - vytvorená bola v novembri 1973 ako reakcia na obsadenie saudskoarabského veľvyslanectva palestínskymi teroristami, ku ktorému došlo 14. septembra toho roku. Známa sa stala po oslobodení rukojemníkov z autobusu vo februári 1976 v Džibuti a z airbusu A-300 spoločnosti Air France na letisku neďaleko Marseille v decembri 1994. V rámci francúzskej polície existuje od roku 1985 špeciálna jednotka RAID (Recherche Assistance Intervention et Dissuasion), v armáde je to 2. výsadkový pluk (REP) so špeciálne vycvičenou jednotkou CRAP (Coando de Renseignement et d'Action dans la Profondeur).
- Nemecká GSG-9 (Grenzschutzgruppe 9 –Hraničná ochranná skupina) – vytvorená bola v septembri 1972 po tom, ako nemecká polícia neúspešne zasiahla pri oslobodzovaní rukojemníkov – izraelských športovcov – zajatých príslušníkmi skupiny Čierny september na Olympijských hrách v Mníchove. K najznámejším akciám GSG-9 patrí oslobodenie rukojemníkov v Mogadiši. Považuje sa za jednu z najkvalitnejších protiteroristických jednotiek na svete. Ďalšou nemeckou policajnou jednotkou je Speziale Einsatz Kommando – SEK (Špeciálna zásahová jednotka).
- Rakúska GEK Kobra (Gendarmerie Einsatz Kommando) – oficiálne začala pôsobiť 1. januára 1978 po úspechu útvaru GSG-9 v Mogadiši. Jednou z jej prvých úloh bolo zaistiť bezpečnosť ruských Židov, utekajúcich cez Rakúsko do Izraela pred palestínskymi teroristami.
- V Taliansku existujú popri rôznych zložkách polície aj karabinieri. V roku 1978 bola zriadená špeciálna karabinierska jednotka GIS (Gruppo Intervento Speciale), nazývaná aj Kožené hlavy. Bola reakciou na narastajúci terorizmus a existencia jednotky bola tak prísne utajovaná, že verejnosť sa o nej dozvedela až po dvoch rokoch, keď úspešne zasiahla pri potlačení väzenskej vzbury v Trapanii. V rámci polície pôsobí NOCS (Nucleo Operative Centrale di Sicurezza – Operatívne jadro bezpečnostnej centrály). Ide o protiteroristickú jednotku rímskej polície, ktorá vznikla po únose Alda Mora. Úspešne zasiahla pri únose Doziera.
- Vo Švajčiarsku sa situácia od iných krajín odlišuje v tom, že tam neexistuje centrálna protiteroristická jednotka, pretože s jej vytvorením nesúhlasil parlament. V roku 1978 bol prijatý program výstavby kantonálnych policajných protiteroristických jednotiek, ktoré sa označujú skratkou KAPO. Najznámejšie z nich sú Stern z Bernu (v septembri 1982 úspešne oslobodili rukojemníkov z poľského veľvyslanectva v Berne) a Enzian z Zurichu.
- Ruská Alfa je špeciálnou protiteroristickou jednotkou pôsobiacou v rámci FSB (Federal'naja služba bezopasnosti). Zohrala dosiaľ bližšie neobjasnenú úlohu pri pokuse o prevrat v Rusku v auguste 1991, keď sa postavila na stranu prezidenta B. Jel'cina. Viackrát bola nasadená do operácií proti čečenským teroristom.
- V polícii Českej republiky pôsobí URNA (Útvar rýchleho nasadenia). Jednotka vznikla v roku 1981 v rámci vtedajšieho československého Zboru národnej bezpečnosti ako reakcia na vlnu únosov lietadiel vo svete i doma a na iné prejavy terorizmu. Jej činnosť je zameraná na zákroky pri zadržiavaní rukojemníkov, únosoch osôb a dopravných prostriedkov a proti zvlášť nebezpečným páchatelom prevažne z oblasti organizovanej zločinnosti.

Záver

Tak ako zdôraznili K. Booth a T. Dunne (2002, s. 127): „v rôznych častiach sveta sme sa stali svedkami rastúcej tendencie rozchodu s rozumom, čo sa prejavilo najmä v nacionalizme na Balkáne, genocíde v Rwande, fanatickej náboženskej viere Talibanu, pravicovom náboženskom fundamentalizme v USA, intolerancii v časti islamského sveta“.

„Súčasný terorizmus predstavuje problém s otvoreným koncom. Konečným cieľom skúmania terorizmu je účinný boj s ním. Terorizmu je sociálne veľmi prispôsobivý a boj s ním znamená zužovať aj priestor a podmienky, v ktorých môže prežívať a modifikovať sa. Ako každý sociálny fenomén ho treba aj hodnotiť, hľadať jeho príčiny a na tomto základe v boji s ním aj postupovať. No v konečnom dôsledku považujeme terorizmus za sociálnu diagnózu, ktorá je liečiteľná“ (Škvrnda, 2003, s. 147 - 148).

Použitá literatúra:

1. Booth, K and Dunne, T. *Worlds in Collision: Terror and the Future of Global Order*, London Palgrave Macmillian 2002.
2. Bujnová, H. – Privalinec, P.: *OSN na prahu 21. storočia*. Mgr. Vladimír Kubovčík – AG Musia Liturgica, 2007, 131 s. ISBN 978-80-969752-3-5
3. Krejčí, O.: *Mezinárodní politika*. 2. aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Ekopress, 2001. 712 s. ISBN 80-86119-45-9
4. Škvrnda, F.: *Terorizmus – Najvýznamnejšia nevojenská bezpečnostná hrozba súčasnosti*. GŠ OS SR, Bratislava, 2002
5. Škvrnda, F.: *Terorizmus*. Trenčín: Digital graphic, 2003, 159 s. ISBN 80-968337-2-3.
6. Švrlo, P. – Svetlík, M. – Nižňanský, J.: *Terorizmus – aktuálna výzva pre 21. storočie*. IBOŠ MO SR, Bratislava 2005, 232 s.

Iné pramene:

7. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0108:FIN:SK:PDF>
8. <http://www.catl.sk/clanky/vojna-proti-terorizmu/vojna-proti-islamizmu-v-roku-2004>
9. http://www.euractiv.sk/obrana-a-bezpecnost/zoznam_liniek/eu-a-terorizmus
10. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0108:FIN:SK:PDF>
11. <http://www.mosr.sk/ibos/docs/terror.pdf>
12. <http://www.terorizmus.szm.sk/definicia.htm>
13. <http://www.fodor.sk/spectrum/terorizmus.htm>
14. <http://blisty.cz/art/28403.html>
15. http://www.foreign.gov.sk/sk/zahranicna__politika/bezpecnostna_politika-slovensko_v_ramci_boja_proti_terorizmu
16. http://www.webnoviny.sk/svet/byvaleho-sefa-teroristov-z-eta-odsud/384191-clanok.html?from=suggested_articles#

Kontakt

PaedDr. Helena Bujnová, PhD.

E-mail: hbujnova@gmail.com

Matej Buzinkai

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

TERITORIÁLNE NÁROKY ČÍNSKEJ ĽUDOVEJ REPUBLIKY V JUHOČÍNSKOM MORI

Abstrakt

Práca sa zaoberá teritoriálnymi nárokmi Čínskej ľudovej republiky, ako aj ostatných štátov Ázie, na ostrovy v Juhočínskom mori. Prvá kapitola je venovaná analýze strategického a ekonomického významu Juhočínskeho mora. Druhá kapitola stručne zhŕňa informácie o jednotlivých súostroviach, ktoré sa v ňom nachádzajú. Tretia časť práce sa zaoberá dôvodmi, na ktorých sú založené teritoriálne požiadavky Čínskej ľudovej republiky na Spratlyho a Paracelské ostrovy.

Kľúčové slová: teritoriálne nároky Čínskej ľudovej republiky, Juhočínske more, Spratlyho ostrovy, Paracelské ostrovy.

Abstract

The paper is dealing with the territorial claims of People`s republic of China, as well as other claimant countries, in the South China Sea. The first chapter is dedicated to the analysis of the strategic and economic importance of South China Sea. The second chapter summarizes the information about particular archipelagos that lie within it. The third part of the paper deals with the reasons on which People`s republic of China bases its territorial claims on the Spratly and Paracel islands.

Key words: territorial claims of People`s republic of China, South China Sea, Spratly islands, Paracel islands.

ÚVOD

Juhočínske more je už niekoľko desaťročí predmetom navzájom súperiacich nárokov viacerých štátov Východnej a Juhovýchodnej Ázie. Jednotliví aktéri svoje požiadavky vznášajú na základe vymedzenia vlastnej Výhradnej ekonomickej zóny podľa UNCLOS – United Nations Law of the Sea Convention, ktorá ju stanovuje na hranici 200 námorných míľ od pobrežia. Krajiny, ktoré majú pobrežie Juhočínskeho mora, a teda sú oprávnené žiadať vymedzenie svojej Výhradnej ekonomickej zóny sú Čínska ľudová republika, Vietnam, Malajzia, Indonézia, Brunej a Filipíny. Situáciu určenia 200 míľovej hranice komplikuje prítomnosť niekoľkých súostroví, ktoré sú terčom teritoriálnych nárokov okolitých štátov. V súčasnosti nie je územie ostrovov oficiálne súčasťou žiadneho zo súperiacich štátov. Ak by sa tak stalo, je tu možnosť, že daný štát by si mohol nárokovať rozšírenie svojej Výhradnej Ekonomickej Zóny.

Najsilnejším hráčom v regióne je dnes nepochybne Čínska ľudová republika, ktorá považuje celú oblasť Juhočínskeho mora za svoje historické územie. Na rovnakom základe sú postavené aj požiadavky Tchaj-wanu, ktorý považuje vlastnú krajinu, Čínsku republiku, za pokračovateľa čínskej štátnosti. Situáciu v poslednom období vyhrcojuje aj nárast vojenských kapacít Čínskej ľudovej republiky, ktoré sú prirodzeným dôsledkom ekonomických úspechov krajiny od zavedenia hospodárskych reforiem na konci 70. rokov 20. storočia. Do problému

sa čoraz viac zapájajú aj Spojené Štáty Americké, ktorých námorná flotila v tejto oblasti má za úlohu brániť ich ekonomické a politické záujmy.

Strategický a ekonomický význam ostrovov v Juhočínskom mori

Juhočínske more sa stalo oblasťou stretu mocenských záujmov viacerých krajín Ázie kvôli svojej ekonomickej hodnote a strategickej polohe. Ekonomický význam Spratlyho ostrovov a Paracelských ostrovov nie je daný samotnou pevninou, keďže podstatná väčšina ostrovov neposkytuje podmienky vhodné na výstavbu, či komerčné využitie. Na niekoľkých ostrovoch boli síce vybudované provizórne prístávacie plochy, považujeme to však skôr za snahu jednotlivých krajín, ktoré výstavbu zorganizovali, preukázať svoju schopnosť spravovať dané územie.

Ekonomická hodnota ostrovov sa skrýva vo vodách, ktoré ich obkolesujú. Rybolov je dôležitým zdrojom obživy a príjmov pre všetky okolité štáty a v Juhočínskom mori sa nachádzajú jedny z najväčších zdrojov viacerých druhov rýb.¹ Omnoho hodnotnejšie sa zdajú byť miestne ložiská ropy a zemného plynu, ktoré sú veľmi dôležité pre priemyselnú ekonomiku novo industrializovaných krajín Juhovýchodnej Ázie a samozrejme aj ČĽR. Zdroje zemného plynu v blízkosti Spratlyho a Paracelských ostrovov sa odhadujú na 900 miliárd kubických metrov, čo je porovnateľné s celkovými rezervami Kataru. Odhady rozsahu ropných ložísk v oblasti sa pohybujú vo veľmi širokom rozmedzí. Geologický výskum Spojených štátov amerických predpokladá, že sa tu nachádza 28 miliárd barelov ropy. Oveľa optimistickejšie sú odhady čínskych vedcov, ktorí tvrdia, že sa tu nachádza až 213 miliárd barelov ropy², čo je desaťnásobne viac ako sú v súčasnosti potvrdené rezervy USA. Skutočné množstvo nerastných surovín v oblasti Juhočínskeho mora je ťažko dokázateľné, keďže geologický prieskum je komplikovaný práve nezhodami medzi štátmi nárokujuúcimi si túto oblasť.

Strategický význam ostrovov v Juhočínskom mori je determinovaný predovšetkým možnosťou ich využitia na vznesenie nárokov na okolité vody. Juhočínske more pritom predstavuje jednu z najvyťaženejších námorných dopravných ciest vo svetovom obchode. Lode transportujúce nerastné suroviny z krajín Afriky a Blízkeho východu prechádzajú po Malakskom prielive práve Juhočínskym morom a poskytujú tak nepostrádateľné zdroje pre rozvoj prudko sa rozvíjajúcich ekonomík Čínskej ľudovej republiky, Tchaj-wanu, Filipín, Vietnamu a rozvinutej ekonomike Japonska. Tieto krajiny sú na dovoze primárnych surovín pre rozvoj svojho spracovateľského priemyslu a pre narastajúcu domácu spotrebu závislé. Voľná plavba komerčných lodí by zrejme bola zachovaná aj v prípade získania kontroly nad Juhočínskym morom konkrétnym štátom, otázna by však bola plavba vojenských lodí. V prípade víťazstva Čínskej ľudovej republiky by boli ohrozené strategické záujmy USA, ktoré má v oblasti svoju námornú flotilu a niekoľko dôležitých spojencov, na čele s Japonskom a Tchaj-wanom. Čínska ľudová republika by rozšírila svoju jurisdikciu hlboko do oblasti Juhovýchodnej Ázie. Teritoriálne nároky v tejto oblasti sú pre niektoré krajiny, predovšetkým ČĽR, Vietnam a Tchaj-wan zároveň otázkou nacionalizmu, pomocou ktorého si môžu vládnuce režimy upevniť svoje politické postavenie.³

¹Joyner, C. The Spratly Islands Dispute in the South China Sea: Problems, Policies, and Prospects for Diplomatic Accommodation. [online]. Dostupné z <http://www.southchinasea.org/pub.html#J>

²U.S. Energy Information Administration. Marec 2008. South China Sea. [online]. Dostupné z <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=SCS>

³Emmers, R. 2009. The Changing Power Distribution in South China Sea: Implications for Conflict Management and Avoidance. RSIS Working Paper 183. [online]. Dostupné z <http://www.rsis.edu.sg/publications/WorkingPapers/WP183.pdf>

Všetky krajiny, ktoré sú zapojené do územných sporov, majú za cieľ využiť prípadné oficiálne priznanie nového územia na rozšírenie svojej výhradnej ekonomickej zóny. Vzhľadom na povahu útvarov, ktoré tvoria Spratlyho ostrovy, Paracelské ostrovy a Scarborough Shoal však nie je jasné, či by to umožňovalo medzinárodné právo. Ustanovenia UNCLOS totiž definujú ostrov ako prirodzene vytvorenú súš obklopenú vodou, ktorá je nad hladinou mora pri prílive. Ostrov tiež musí byť schopný prirodzene udržať ľudskú populáciu. Naopak skaly, ktoré nedokážu udržať ľudské osídlenie a ekonomickú aktivitu, nemajú nárok na výhradnú ekonomickú zónu. Takéto typy útvarov majú nárok na menšiu ekonomickú zónu vo vzdialenosti 12 námorných míľ od pobrežia, na rozdiel od 200 námorných míľ v prípade riadnych ostrovov. Mnohé útvary spomedzi Spratlyho ostrovov a Paracelských ostrovov tak zrejme nemôžu byť použité ako zámienka na rozšírenie výhradnej ekonomickej zóny krajiny, ktorej budú oficiálne priznané.⁴

Ostrovy v Juhočínskom mori

Spratlyho ostrovy, v Číne nazývané Wanli Shitang, je skupina viac ako 600 útvarov v Juhočínskom mori a sú najväčším súostrovím v oblasti. Sú tvorené predovšetkým koralovými útesmi, skalami, menšími ostrovmi a plytčinami, ktoré majú spolu len zopár kilometrov štvorcových na 425 000 kilometrov štvorcových oceána. Najväčší ostrov Itu Aba je od roku 1956 kontrolovaný vládou Tchaj-wanu. Celé súostrovie, či časť ostrovov si nárokuje viacero krajín, medzi ktoré patrí Čínska ľudová republika, Tchaj-wan, Filipíny, Vietnam, Malajzia a Brunejský sultanát.

Paracelské ostrovy, v čínštine ostrovy Xisha, vo vietnamčine ostrovy Hoàng Sa, sú druhým najväčším súostrovím v Juhočínskom mori. Skladajú sa z viac ako tridsiatich ostrovčekov, útesov a skál rozprestierajúcich sa na viac ako 15 000 kilometroch štvorcových povrchu oceána. V roku 1974 po krátkom ozbrojenom konflikte medzi Čínskou ľudovou republikou a Južným Vietnamom sa dostali pod čínsku správu. Tieto ostrovy si však Vietnam naďalej nárokuje, a na základe obdobných požiadaviek ako ČĽR si na Paracelské ostrovy robí teritoriálne nároky aj vláda v Tchaj-wane.

Posledným územím, o ktoré sa vedú územné spory je Scarborough Shoal, nazývané Patanag Shoal na Filipínach a ostrov Huangyan v Číne. Niektoré zdroje tento útvar zaraďujú pod Spratlyho ostrovy, no keďže sa nachádza omnoho bližšie k Filipínam ako ďalšiemu najbližšiemu ostrovu zo súostrovia Spratly, častejšie je zmieňovaný ako samostatný. Teritoriálne nároky si naň robia Filipíny, Čínska ľudová republika a Tchaj-wan.

Teritoriálne nároky Čínskej ľudovej republiky a Vietnamu v Juhočínskom mori a ich historický kontext

Po skončení druhej svetovej vojny v Pacifiku bola 8. septembra 1951 podpísaná Mierová dohoda zo San Francisca, ktorá vstúpila do platnosti 28. apríla 1952. Zmluva odobrala Japonsku územia, ktoré mu boli pridelené Boxerským protokolom, teda nerovnou zmluvou, ktorú bola donútená podpísať čínska dynastia Čching po Boxerskom povstaní. Medzi územiami, o ktoré Japonsko prišlo, boli okrem iného ostrov Tchaj-wan, Kórea, no i ostrovy v Juhočínskom mori. V roku 1951 vtedajší minister zahraničných vecí ČĽR Čou En-Lai zhrnul teritoriálne nároky komunistickej Číny v Juhočínskom mori. Čínska ľudová republika považuje celú plochu mora za svoje výhradné historické územie. Vytvoril neprerušenu líniu v tvare písmena U, ktorá ohraničovala takmer celú oblasť Juhočínskeho

⁴ Ibid.

mora. Keďže Tchajwanská vláda sa považuje za jediného pravého nástupcu čínskej štátnosti, nárokuje si porovnateľnú časť územia na základe rovnakých historických dôvodov.

Teritoriálne nároky ČĽR v Juhočínskom mori sú založené na historickom prístupe a predpoklade, že práve Číňania objavili v ňom ležiace súostrovia. Starodávne čínske mapy dokumentujú extenzívne využívanie Juhočínskeho mora na rybolov a prepravu čínskeho obchodného tovaru. Vedci predpokladajú, že najneskôr počas vlády dynastie Ming muselo dôjsť k prvotnému objaveniu skupín ostrovov práve čínskymi navigátormi. Zdokumentovaná je predovšetkým aktivita v okolí Paracelských ostrovov, ktoré sú bližšie k čínskemu pobrežiu. Prítomnosť čínskych artefaktov a hrobov na Spratlyho a Paracelských ostrovoch, ktorým ČĽR chce podporiť svoje teritoriálne nároky, však podľa niektorých názorov nie je relevantná. Čínsky tovar totiž mohol byť prístupný prostredníctvom obchodu a prítomnosť Číňanov ešte nedokazuje, že ostrovy boli pod ich správou. Konkrétnejšie dôkazy o čínskej prítomnosti na Spratlyho ostrovoch sa vyskytujú v 18. a 19. storočí.

Vietnam vyhlásil, že udržoval efektívnu správu oboch hlavných súostroví v Juhočínskom mori najneskôr od 17. storočia, kedy neboli pod správou žiadneho iného štátu. Vietnamské osídlenie ostrova malo trvať až do ozbrojeného konfliktu, kedy ostrovy získala Čína. Historická dokumentácia vietnamskej prítomnosti však až do konca 19. storočia hovorí len o Paracelských ostrovoch. Keďže ostatné ostrovy v Juhočínskom mori sú vzdialené až 400 km, nemožno ich považovať za jeden celok. Vietnam tiež svoje teritoriálne požiadavky podporuje tvrdením, že ostrovy patrili pod kolóniu Francúzskej Indočíny, ktorej je nástupcom.⁵

Narastajúce napätie v Juhočínskom mori v súčasnosti je dôsledkom ekonomického rozvoja Čínskej ľudovej republiky od zavedenia hospodárskych reforiem. Rastúca ekonomická sila krajiny sa prirodzene premieta aj do zvýšenej asertívnosti ČĽR na medzinárodnej scéne a rozširovania svojej sféry vplyvu. ČĽR v súlade s jednou zo štyroch hlavných osí reformy Teng Siao-pchinga, ktorou bola armáda, modernizuje a zväčšuje svoje vojenské schopnosti. Zvyšujúca sa vojenská prítomnosť čínskeho námorníctva v Juhočínskom mori vytvára napätie medzi ostatnými aktérmi v regióne, najmä v Japonsku, USA, Tchajwane a krajinách Juhovýchodnej Ázie. Čínska vláda zosilňuje svoju akcieschopnosť v Juhočínskom mori napríklad prostredníctvom budovania rozsiahlej ponorkovej základne na ostrove Hainan, v meste Sanya. Rovnováha vojenských síl v regióne je nevyrovnaná, keďže druhou vojensky najsilnejšou krajinou v regióne je Vietnam, ktorý však nemôže s Čínskou ľudovou armádou súperiť. Jedinou vojenskou silou, ktorá je schopná konkurovať ČĽR v Juhočínskom mori teda zostáva siedma flotila Spojených štátov amerických.⁶

Záver

Juhočínske more je od konca druhej svetovej vojny oblasťou, kde sa stretávajú strategické záujmy viacerých aktérov svetovej politiky. Medzi najsilnejšie krajiny vystupujúce v teritoriálnych sporoch patrí jednoznačne Čínska ľudová republika, ktorej rastúca vojenská schopnosť vyvoláva obavy u ostatných zúčastnených štátov. Ďalšími významnými hráčmi sú Vietnam a Spojené štáty americké, ktoré v sporoch vystupujú nepriamo, aby tlmili rastúcu silu Číny v regióne. Čínska ľudová republika a Vietnam

⁵ Dzurek, Daniel J. The Spratly islands dispute: Who's on first. 1996. Volume 1 Number 2. International Boundaries Research Unit, Durham, United Kingdom. ISBN 1-897643-23-3. 1996.

⁶ Emmers, R. 2009. The Changing Power Distribution in South China Sea: Implications for Conflict Management and Avoidance. RSIS Working Paper 183. [online]. Dostupné z <http://www.rsis.edu.sg/publications/WorkingPapers/WP183.pdf>.

zakladajú svoje teritoriálne nároky na historickom pozadí, názory historikov sa však na opodstatnenosť nárokov líšia. Rozhodovať preto zrejme bude skôr meniac sa štruktúra vplyvu mocností v regióne Ázie a Pacifiku, ktorá je súčasťou širších zmien v medzinárodnej politike smerujúcej k multipolárnemu usporiadaniu.

Podľa nášho názoru zrejme nemožno očakávať zjemnenie postoja u ktorejkoľvek krajiny, keďže Juhočínske more predstavuje oblasť s významnými zdrojmi energetických surovín, po ktorých dopyt neustále rastie. Veľký význam je však pripisovaný aj strategickej polohe mora na trajektórii svetového obchodu a vo výhodnej pozícii pre umiestnenie prípadných vojenských objektov.

Použitá literatúra:

1. Dzurek, Daniel J. The Spratly islands dispute: Who`s on first. 1996. Volume 1 Number 2. International Boundaries Research Unit, Durham, United Kingdom. ISBN 1-897643-23-3 1996
2. Emmers, R. 2009. The Changing Power Distribution in South China Sea: Implications for Conflict Management and Avoidance. RSIS Working Paper 183. [online]. Dostupné z <http://www.rsis.edu.sg/publications/WorkingPapers/WP183.pdf>
3. Joyner, C. TheSpratlyIslandsDispute in the SouthChinaSea: Problems, Policies, and Prospects for Diplomatic Accommodation.[online]. Dostupné z <http://www.southchinasea.org/pub.html#J>
4. U.S.EnergyInformationAdministration. Marec 2008. SouthChinaSea. [online]. Dostupné z <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=SCS>

Kontakt

Ing. Matej Buzinkai

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická Univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1,
852 35 Bratislava
E-mail: matej.buzinkai@euba.sk

Katarína Cséfalvayová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

APLIKÁCIA TEÓRIE HEGEMONICKEJ STABILITY NA POVODIE RIEKY JORDÁN

Abstrakt

Nedostatok vody v niektorých regiónoch sveta prispieva k vzniku konfliktných situácií pri zdieľaní medzinárodných vodných zdrojov. Medzi tieto regióny sa zaraďuje aj oblasť povodia rieky Jordán, ktorou sa autorka v článku zaoberá, a to z hľadiska usporiadania vzťahov medzi jednotlivými štátmi v povodí. Autorka skúma rozloženie síl v regióne z pohľadu teórie hegemonickkej stability, ktorú aplikuje na medzištátne vzťahy v rámci povodia.

Kľúčové slová: hydro-hegemón, povodie, poriečne štáty, vzácnosť vody.

Abstract

Water scarcity is one of the reasons of international conflict in some regions of the world, including the region of the Jordan river basin. In the present article, the author analyses the relations between the riparian states from the perspective of the hegemonic stability theory, which she applies on the current situation in the basin.

Keywords: hydro-hegemon, basin, riparian states, water scarcity

Úvod

Vzhľadom na zvyšujúcu sa vzácnosť vody z dôvodu populačného rastu, hospodárskeho rozvoja a rastu životnej úrovne vznikajú v posledných desaťročiach konkurenčné tlaky v jej spotrebe. Z toho pramenia narastajúce problémy pri zdieľaní vodných zdrojov, najmä tých cezhraničných, ktorých využívanie viacerými štátmi často vyvoláva spory.

Tieto spory vznikajú najmä v súvislosti s medzinárodnými vodnými tokmi, ktorých využívanie už oddávna viedlo k mnohým konfliktom medzi poriečnymi štátmi, ako napríklad spory o množstvo vody, znečistenie, budovanie priehrad, protipovodňovú ochranu alebo spory ohľadne splavovania rieky.

Keďže medzinárodné riečne právo je zmluvným právom, zdieľanie medzinárodných riek je upravované výlučne medzinárodnými zmluvami, ktoré medzi sebou uzatvárajú poriečne štáty. Až 86% takýchto zmlúv, uzatvorených od roku 1980 po súčasnosť tvoria bilaterálne zmluvy¹, z čoho možno usúdiť, že štáty sa snažia predchádzať konfliktom v súvislosti s využívaním medzinárodných riek najmä na bilaterálnej úrovni.

Aj keď počet medzinárodných zmlúv týkajúcich sa využitia medzinárodných riek v poslednom období stúpa, nemožno v nich badať konvergenciu smerom k jednotným, univerzálne platným pravidlám, ktorými by sa využívanie a zdieľanie medzinárodných riek mohlo riadiť. Viaceré zmluvy obsahovali pravidlá vychádzajúce zo všeobecného princípu medzinárodného práva, ktorým je využívanie územia bez jeho poškodenia alebo povinnosť

¹ Conca, K.: *Swimming Upstream: In Search of a Global Regime for International Rivers*, 2006, str. 103.

spolupráce medzi poriečnymi štátmi. V 80% dohôd však neboli obsiahnuté žiadne mechanizmy vymáhania a viac ako polovica (54%) neobsahovala žiadne mechanizmy riešenia sporov, čo tieto zmluvy robí relatívne bezmocnými v kontexte stúpajúcej vzácnosti vody².

Na dôvažok, približne dve tretiny existujúcich zmlúv boli uzatvorené medzi európskymi alebo severoamerickými štátmi³, čo napovedá, že cezhraničné dohody takéhoto druhu sú v ostatných častiach sveta málo využívané, a to aj práve v takých regiónoch, kde je nedostatok vody najakútnejší.

Či už na základe zmluvnej spolupráce alebo bez nej, existuje v medzinárodných povodiach tendencia formovania riečnych režimov, ktoré určujú usporiadanie vzťahov v povodí a môžu byť pre jednotlivé poriečne štáty prospešné alebo škodlivé. Negatívnymi dopadmi vytvárania medzinárodných riečnych režimov sa zaoberá celá skupina teoretických prístupov, ktoré súhrnne označujeme ako mocenské teórie. Do tejto kategórie zaraďujeme aj teóriu hegemonickej stability, ktorú budeme v príspevku aplikovať na povodie rieky Jordán.

Teória hegemonickej stability

Realisti a neorealisti dlho pokladali rozdelenie moci v medzinárodnom systéme za kľúčové pri vysvetlení vzniku medzinárodných inštitúcií a medzinárodných vzťahov vôbec. Ich základným predpokladom je, že medzinárodné režimy sú štrukturované podľa dominantných hráčov v medzinárodnom systéme tak, aby odrážali ich záujmy. Klasickým a najdiskutovanejším príkladom mocenskej teórie medzinárodných vodných režimov je tzv. teória hegemonickej stability, ktorá spája existenciu medzinárodných inštitúcií s unipolárnym usporiadaním moci v tej-ktorej oblasti. Podľa tejto teórie je teda prítomnosť hegemóna, tzn. jedného štátu vlastniaceho väčšiu časť vodných zdrojov, nevyhnutnou podmienkou pre utváranie medzinárodných režimov, zatiaľ čo ich fungovanie je ohrozené, len čo príde k rovnomernejšiemu rozdeleniu moci medzi aktérmi, t.j. členmi daného režimu.

Už z fyzickej povahy medzinárodnej rieky, teda zo skutočnosti, že tečie jednosmerne od prameňa k ústiu, čo spôsobuje nerovnaké možnosti využitia danej rieky na jej rôznych stupňoch, vyplýva, že je potrebné vziať do úvahy aj geografickú polohu potenciálneho hegemóna – pre jeho iniciatívy v oblasti vytvárania právneho režimu medzinárodnej rieky, pretekajúcej jeho územím, je totiž dôležité, či sa daný štát nachádza pri ústí rieky alebo pri jej prameni.

Hegemón, ktorým je štát nachádzajúci sa pri ústí rieky, ako napríklad Egypt v prípade rieky Níl, bude mať eminentný záujem na tom, aby boli stanovené pravidlá využívania rieky a teda aby bol dohodnutý jej právny režim. Dôvodom je snaha ochrániť si svoje záujmy týkajúce sa danej rieky, ako je napríklad dostatočný prísun vody využiteľný na priemyselné alebo hydroenergetické účely alebo zabránenie znečisteniu svojho morského pobrežia vodou zo znečistenej rieky.

Opačne je to v prípade hegemóna, ktorým je štát pri prameni medzinárodnej rieky, ako napr. Turecko, kde pramení rieka Eufrat. Takýto štát nemá tendenciu iniciovať, podporovať či uzatvárať právny režim týkajúci sa rieky prameniacej na jeho území, keďže by sa tým obral o možnosť využívať riekku neobmedzene podľa svojich potrieb.

Podľa Duncana Snidala môžeme rozlíšiť 2 rôzne teoretické prístupy v rámci teórie hegemonickej stability, ktoré vysvetľujú, ako daný hegemón využíva svoje dominantné postavenie a prevahu zdrojov na vybudovanie vyhovujúceho vodného režimu.

² Conca, K.: *Swimming Upstream: In Search of a Global Regime for International Rivers*, 2006, str. 105.

³ Frey, F.W.: *The Political Context of Conflict and Cooperation Over International River Basins*, 1993, str.58.

Benígny hegemon vyvíja tzv. „pozitívne vodcovstvo“ a zabezpečuje záujmy medzinárodného režimu, čo najlepšie pre všetkých zúčastnených, celkom sám, kým ostatné štáty sú oslobodené od zodpovednosti prispievať k chodu daného režimu.

V horšom prípade ide o koercívneho hegemóna, ktorý naproti tomu využíva, resp. zneužíva svoju nadradenú moc na vnučovanie ostatným členom takých inštitucionálnych opatrení, ktoré vyhovujú výlučne jeho záujmom, čím de facto „zdaňuje“ ostatných členov skupiny za spoločný úžitok zabezpečený pod jeho vedením. V konečnom dôsledku teda menšie štáty tolerujú medzinárodný režim nariadený hegemonom, keďže nemajú iné východisko.⁴

Hegemon pri dosahovaní svojich strategických cieľov môže využiť rôzne nástroje a mechanizmy, ktoré možno rozdeliť do štyroch kategórií:

1. Nástroje typu I: Donucovacie prostriedky

Patrí medzi ne použitie vojenskej sily (ktorá však býva používaná len zriedka), tajná činnosť, namierená proti záujmom konkurenčného štátu a nátlak. Nátlak je najčastejšie využívaným donucovacím prostriedkom a zahŕňa napr. hrozbu vojnou, ekonomické sankcie alebo politickú izoláciu.

2. Nástroje typu II: Utilitárne prostriedky

Utilitárne prostriedky možno nazvať aj motivačnými prostriedkami a nachádzajú sa na opačnom konci spektra ako donucovacie prostriedky. Možno sem zaradiť príslub politickej podpory, nadviazanie diplomatických stykov, poskytnutie vojenskej ochrany a pod.

3. Nástroje typu III: Normatívne prostriedky

Normatívnymi prostriedkami sú zmluvy a dohody, vďaka ktorým má hegemon možnosť inštitucionalizovať status quo a právne potvrdiť svoje nároky na vodný zdroj.

4. Nástroje typu IV: Hegemonické prostriedky

Medzi hegemonické prostriedky sa zaraďuje sekuritizácia a tzv. psychologické operácie. Pod sekuritizáciou rozumieme proces, pri ktorom štát označí obsahovú agendu za záujem národnej bezpečnosti a tým ju vytrhne z demokratických procedúr. Psychologické operácie označujú prejav hegemóna, slúžiaci na ovplyvnenie konkurentov alebo neutrálnych skupín (iných štátov a organizácií na medzinárodnej úrovni). Takýto prejav môže slúžiť na zastretie skutočností, od ktorých chce hegemon odvieť pozornosť a na zdôraznenie takých, ktoré hovoria v jeho prospech. Ďalej medzi hegemonické prostriedky zaraďujeme medzinárodnú podporu, finančnú mobilizáciu a geografickú polohu na toku rieky.

Donucovacie prostriedky bývajú zväčša využívané pri stratégii obsadenia zdroja, utilitárne pri stratégii integrácie a normatívne prostriedky v kombinácii s hegemonickými sú nástrojmi dosiahnutia cieľov v prípade uplatnenia stratégie ovládnutia.

Aplikácia teórie hegemonického stability na povodie rieky Jordán

Do povodia rieky Jordán patrí územie štátov Izrael, Jordánsko, Libanon, Sýria a Palestína. Povodie je jedným z regiónov, kde je situácia týkajúca sa dostupnosti vody najhoršia. Je to dané najmä klimatickými a geomorfologickými podmienkami, ktoré majú v tomto regióne významný vplyv nielen na život ľudí, ale aj na politickú situáciu. Ľudia sa tu v minulosti mohli usádzať len pozdĺž riek, ktoré poskytovali vodu potrebnú na zavlažovanie, pretože inde nebolo dostatok vody na prežitie. Dnes už je situácia odlišná, obyvatelia regiónu však stále ostávajú závislými od prírodných zdrojov vody, ktoré sú pre život nenahraditeľné.

⁴ Snidal, D.: The Limits in Hegemonic Stability Theory. 1985, str. 584.

Dlhodobejší nedostatok vody negatívne ovplyvní ich každodenný život, hospodársku činnosť i celkový blahobyť, a tak ohrozí stabilitu v rámci jedného štátu, ako aj medzi susednými štátmi navzájom.

Hydrológovia označujú krajiny s ročným disponibilným objemom vody per capita nižším ako 1000 – 2000 m³ za ohrozené⁵ a krajiny, v ktorých tento objem nepresahuje 500 m³, za trpiace absolútnym nedostatkom vody⁶. Ako ukazuje tabuľka, Izrael (vrátane okupovaných palestínskych území), Sýria i Jordánsko sa nachádzajú pod hranicou absolútneho nedostatku vody.

Tabuľka 1: Krajiny ohrozené nedostatkom vodných zdrojov

Krajina	Populácia (údaje z roku 2000)	Dostupnosť vody	
		Interné obnoviteľné vodné zdroje	Vodné zdroje vrátane riek pritekajúcich z iných krajín
	(v miliónoch)	(v m ³ p.c.)	
Egypt	62.4	29	934
Saudská Arábia	21.3	103	103
Líbya	6.5	108	108
Spojené Arabské Emiráty	2.0	152	152
Jordánsko	4.6	153	240
Mauritánia	2.6	154	2843
Jemen	16.2	155	155
Izrael	6.4	260	335
Tunisko	9.8	384	445
Sýria	17.7	430	2008

Zdroj: <http://www.fao.org/docrep/003/t0800e/t0800e0a.htm>

Z tabuľky je zrejmé, že oblasť povodia rieky Jordán patrí k regiónom s najnižším dostupným množstvom sladkovodných zdrojov, predstihujú ju len štáty ležiace na Saharskej púšti a v púštnej oblasti Arabského polostrova. Avšak na rozdiel od ropných štátov ako Líbya či Saudská Arábia, štáty v povodí rieky Jordán nedisponujú ani energetickými zdrojmi, ktoré by im sprístupnili výrobu sladkej vody technológiou desalinácie, ani dodatočnými zásobami fosílny vody, ktorú by mohli ťažiť. Tieto štáty sú preto úplne závislé od obnoviteľných vodných zdrojov dostupných vďaka prirodzenému kolobehu vody.

⁵ angl. water-stressed countries.

⁶ Ako vysvetľuje Libiszewski, fakt, že krajina disponuje nižším ročným objemom vody na obyvateľa ako 500 m³, neznamená, že bude „trpieť smädom“. Avšak nedostatok vody v takomto prípade vyžaduje používanie cenovo náročných technológií a predstavuje obmedzenie pre produkciu potravín, sociálny a hospodársky rozvoj, ako aj ochranu životného prostredia.

Zdroj: Libiszewski, S.: Water disputes in the Jordan Basin Region and their role in the resolution of the Arab-Israeli conflict, ENCOP, Zurich, 1995, str. 24.

Vzácnosť vodných zdrojov v oblasti je daná najmä prírodnými podmienkami. Región Levanty je oblasťou so suchým subtropickým podnebím. Oblasť je klasifikovaná ako arídna, keďže až na 60 percentách územia ročný úhrn zrážok nepresahuje 200mm⁷.

Vzácnosť vody v regióne pritom neustále stúpa, a to jednak z dôvodu dynamického rastu počtu obyvateľov, ktorý spôsobuje rýchly rast dopytu po vode⁸, ďalej z dôvodu nadmerného využívania vodných zdrojov (v súvislosti s rýchlym populačným rastom, ale aj s rastom životnej úrovne obyvateľstva a hospodárskej aktivity), a napokon kvôli veľkej miere znečistenia vodných zdrojov.

Okrem libanonskej rieky Litani a niekoľkých menších riek, ktoré však na časť roka vysychajú (takéto vodné toky sa nazývajú wadi), je jediným povrchovým zdrojom vody rieka Jordán a jej prítoky. Jordán priteká na izraelské územie zo Sýrie a na juhu krajiny sa vlieva do Mŕtveho mora. Odvodňuje relatívne malé územie o rozlohe 18 300 km² a s dĺžkou 230 km je to pomerne krátka⁹, a navyše v súčasnosti už aj veľmi málo vodnatá rieka. Pramení v Sýrii a tvorí ju sútok troch prameňov: rieky Hasbani, ktorej prameň pod juhozápadnými svahmi hory Hermon sa považuje za prameň Jordánu, a riek Dan a Banias, ktoré pramenia v Golanských výšinách, na území aktuálne okupovanom Izraelom. Najväčším prítokom Jordánu je rieka Yarmuk, ktorá rovnako ako Jordán pramení v Sýrii, tvorí jej hranicu s Jordánskom a priteká na územie Golanských výšin, a teda Izraela, kde sa vlieva do rieky Jordán.

Rieku Jordán možno klasifikovať ako do značnej miery nestabilný vodný zdroj, keďže v jej koryte dochádza k extrémnym výkyvom vodnej hladiny medzi jednotlivými rokmi i ročnými obdobiami. Na hornom toku vytvára rieka prírodnú vodnú nádrž Tiberiadské jazero (tiež Galilejské jazero alebo jazero Kinneret), ktorá leží celá na izraelskom území. Izraelčania z nej od roku 1964 masívne odvádzajú vodu pomocou Národného vodného privádzača, potrubia, ktoré prechádza pozdĺž celej krajiny od severu na juh až k púšti Negev a zásobuje vodou väčšinu územia krajiny, vrátane hlavného mesta Tel Aviv. Kvôli tomuto excesívnemu odčerpávaniu vody z Galilejského jazera prišlo k markantnému poklesu hladiny Jordánu. Na ilustráciu uvádzame, že kým v roku 1953 bol prietok Jordánu pri ústí do Mŕtveho mora 1250 m³, dnes sa toto množstvo pohybuje na úrovni medzi 160 a 200 m³. Možno teda konštatovať, že objem vody v rieke za necelých 60 rokov poklesol na alarmujúcu jednu osminu pôvodného objemu¹⁰.

Problém okrem objemu vody v koryte Jordánu predstavuje aj jej kvalita; kvôli salinite pri ústí presahujúcej 0,2%¹¹ je táto voda nevhodná na akékoľvek využitie, vrátane zavlažovania polí, keďže žiadna poľnohospodárska plodina taký vysoký obsah soli netoleruje.

Pred prvou svetovou vojnou patrila celý región Levanty, vrátane povodia rieky Jordán, Otomanskej ríši. Po vojne víťazné koloniálne mocnosti rozdelili oblasť na národné štáty na základe zložitých politických záväzkov a spojenectiev, a rôznych iných faktorov, ako sú sféry vplyvu alebo umiestnenie železničných trás, ložísk ropy a biblických miest. Tieto nové hranice však sotva brali do úvahy rovnomerné rozdelenie vodných zdrojov medzi

⁷ Libiszewski, S.: Water disputes in the Jordan Basin Region and their role in the resolution of the Arab-Israeli conflict, ENCOP, Zurich, 1995, str. 2.

⁸ Blízkovýchodný región je čo sa týka počtu obyvateľov jedným z najrýchlejšie rastúcich regiónov, a to z dôvodu vysokého prirodzeného prírastku a veľkej miere imigrácie.

⁹ Pre porovnanie, rieka Dunaj má dĺžku 2 850 km a odvodňuje územie o rozlohe 817 tisíc km².

¹⁰ Zdroj: De Villiers, M.: Water: The fate of our most precious resource, McLelland&Stewart, Toronto, 2003, ISBN 978-07710-2641-6, str.206.

¹¹ Libiszewski, S.: Water disputes in the Jordan Basin Region and their role in the resolution of the Arab-Israeli conflict, ENCOP, Zurich, 1995, str.9, prepočítané podľa http://www.engineeringtoolbox.com/water-salinity-d_1251.html.

novovzniknuté štáty, takže prvé spory o vodné zdroje sa začali objavovať krátko po vzniku štátnych hraníc.

V období od 30. do 50. rokov 20. storočia rapídny nárast počtu obyvateľov ako aj ekonomický rozvoj povodí rieky Jordán spôsobili, že potreby obyvateľov bolo čoraz problematickejšie pokryť existujúcimi vodnými zdrojmi. Efektívne využitie vody sa tak stalo predmetom viacerých regionálnych výskumov, väčšinou vedených zo strany USA, ktorých cieľom bolo určiť takú alokáciu vodných zdrojov medzi štáty, ktorá by predišla potenciálnym konfliktom na strategicky dôležitom Blízkom východe. V roku 1955 špeciálny vyslanec amerického prezidenta Eisenhowera, Eric Johnson, vypracoval plán zdieľania vodných zdrojov v povodí Jordánu. Aj keď tento dokument, nazývaný aj Johnsonov plán, nebol nikdy ratifikovaný, Jordánsko a Izrael sa ním riadili až do 90. rokov.

Obdobie rokov 1964 -1967 možno charakterizovať ako obdobie „vodných vojen“ v povodí rieky Jordán, keďže bolo obdobím najpriamejšieho a najintenzívnejšieho konfliktu medzi poriečnymi štátmi. V roku 1959 Izrael zahájil práce na projekte vybudovania Národného vodného privádzača, potrubia, pomocou ktorého chcel čerpať vodu z Galilejského jazera a prepravovať ju na juh krajiny. To však znamenalo významné zníženie objemu vody v rieke Jordán, majúce priamy vplyv na zásoby vody v Jordánsku. Na obranu začala Liga arabských štátov v roku 1964 s výstavbou derivačného kanála nad úrovňou Galilejského jazera, ktorý by izraelský projekt obral o vodu. Výsledkom bolo vypuknutie vážneho sporu medzi arabskými štátmi a Izraelom, až kým izraelské tanky a nálety stavbu kanála nezničili. Počas šesťdňovej vojny v roku 1967, medzi Sýriou, Jordánskom a Egyptom na jednej strane a Izraelom na strane druhej sa Izrael zmocnil nových území, vrátane dvoch z troch prítokov rieky Jordán, ako aj akviferov, ktoré dodnes pokrývajú viac ako polovicu celkovej spotreby vody v krajine. Od roku 1967 sa o vlastníctvo a riadenie vodných zdrojov v regióne viedol celý rad politických sporov.

Začiatkom 90. rokov prišlo k miernemu otepleniu arabsko-izraelských vzťahov, a napriek pretrvávajúcim sporom začali krajiny širšie spolupracovať v praktických záležitostiach. Čo sa týka vody, konflikt sa stal akousi „tichou vojnou“, v ktorej štáty uznali svoje vzájomné nároky na vodu, no nezhodli sa na konkrétnych množstvách. Preto v tejto záležitosti okrem uzatvorenia bilaterálnej mierovej dohody medzi Izraelom a Jordánskom z roku 1994 a zostavenia Spojenej komisie pre vodu, pozostávajúcej zo zástupcov Izraela a Palestínskej samosprávy, neexistuje žiadna explicitná spolupráca medzi piatimi poriečnymi štátmi.

Pozícia Izraela v rámci povodia

Táto absencia spolupráce vyplýva najmä z pozície Izraela ako hydro-hegemóna v povodí rieky Jordán. Izrael zastáva úlohu koercívneho hegemóna, ktorý účinne núti ostatné štáty prispôbiť sa takému rozdeleniu vody, ktoré je preňho najvýhodnejšie. Hegemonickú pozíciu medzi poriečnymi štátmi Izraelu umožnilo dosiahnuť využitie existujúcich silových asymetrií v regióne. Preto aj napriek tomu, že je štátom na dolnom toku rieky, prostredníctvom využitia týchto asymetrií je schopný určovať pomery v rozdelení vody medzi štátmi¹².

Izraelskú úlohu hydro-hegemóna podporuje jeho pozícia regionálneho politického hegemóna, so značnou prevahou v politickej, ekonomickej aj vojenskej sile v porovnaní s ostatnými poriečnymi štátmi. Dôležitým faktorom, ktorý posilňuje pozíciu Izraela, je

¹² Zeitoun, M., Warner, J.: Hydro-hegemony – a framework for analysis of trans-boundary water conflicts. 2006, 435.

podpora zo strany svetových veľmocí, najmä USA. Táto podpora sa prejavuje vo forme zahraničnej pomoci¹³ ako aj politickej podpory na svetových fórach, akým je napr. OSN.

Izrael je rozvinutou trhovou ekonomikou, so zameraním na inovácie a nové technológie. Jeho HDP per capita v roku 2008 dosiahlo výšku 28 300 amerických dolárov¹⁴, hodnotou indexu ľudského rozvoja sa zaraďuje na 27. miesto vo svete a jeho začlenenie sa do skupiny rozvinutých štátov potvrdzuje aj nedávno získané členstvo v OECD. Táto hospodárska sila poskytuje Izraelu značnú výhodu v porovnaní s jeho susedmi, ktoré sú oveľa zaostalejšími rozvojovými štátmi.

Čo sa týka vojenskej sily, Izrael má jednu z najmodernejšie vybavených armád na svete. Na obranu sa ročne vynakladá až 7,6% HDP¹⁵, za čo vďaka sčasti aj zahraničnej pomoci zo strany USA. Relatívnu silu izraelskej armády oproti ostatným krajinám regiónu dokazuje aj fakt, že ho protivníci nedokázali poraziť v žiadnej z piatich arabsko-izraelských vojen.

Pozícia regionálneho hegemóna, podporená značným rozdielom v hospodárskej aj vojenskej sile oproti okolitým arabským štátom pomohla Izraelu získať pozíciu hydro-hegemóna v povodí rieky Jordán.

Ovládanie vodných zdrojov sa pre Izrael stalo dôležitou bezpečnostnou otázkou z dôvodu vzácnosti vody ako aj kľúčovej úlohy, ktorú zohráva v poľnohospodárstve, ale i v ostatných odvetviach ekonomiky. Voda sa pre Izrael stala otázkou národnej bezpečnosti od realizácie projektu arabského derivačného kanála začiatkom 60. rokov 20. storočia, ktorú si Izraelčania pamätajú ako stav, kedy bola voda použitá ako zbraň. Navyše od šesťdňovej vojny v roku 1967, keď Izrael k svojmu územia anektoval Pásmo Gazy, Golanské výšiny a Západný breh Jordánu, polovica dostupnej vody v krajine pochádza zo zdrojov nachádzajúcich sa mimo medzinárodne uznaných štátnych hraníc. Z tohto dôvodu je zachovanie si prístupu k maximálnej možnej alokácii vody z Jordánu pre Izrael kľúčovou strategickou otázkou.

Pozícia Izraela vo vzťahu k Sýrii a Libanonu

Sýria a Libanon majú ako pobrežné štáty relatívne silnú pozíciu v porovnaní s Jordánskom a Palestínou a relatívne slabú pozíciu v porovnaní s Izraelom. Výhodu oproti Jordánsku a Palestíne im zabezpečuje fakt, že sú štátmi na hornom toku rieky a majú prístup k väčším množstvám vody. A práve z tohto dôvodu Izrael uplatňuje svoju pozíciu hydro-hegemóna voči týmto štátom iným spôsobom ako vo vzťahu k Palestíne a Jordánsku.

Libanon a Sýria zaujímajú v systéme medzinárodných vzťahov slabšiu pozíciu ako Izrael. Sýria, ktorá sa v indexe HDI zaraďuje na 107. miesto na svete a jej HDP per capita dosahuje výšku 4 511 amerických dolárov¹⁶, má menšiu ekonomickú váhu a je omnoho menej rozvinutá v oblasti vzdelanosti, gramotnosti, príjmu a zdravia obyvateľstva ako susedný Izrael. Aj keď exportuje významné množstvo ropy, v počte vyvezených barelov za deň sa v globálnom meradle zaraďuje až na 58. miesto, takže ani z tohto hľadiska nie je významným medzinárodným hráčom. Čo sa týka jej pozície na medzinárodnej scéne, Sýria je značne marginalizovaná zo strany USA, z dôvodu jej zaradenia do tzv. „osi zla“.¹⁷ Táto skutočnosť, v kombinácii s vnútornou nestabilitou v súvislosti s vysokým počtom utečencov z Iraku a Palestíny, ako aj vnútorne vysídlených osôb z oblasti Golanských výšin, dáva Sýrii relatívne nízku váhu v rámci medzinárodného spoločenstva.

¹³ Izrael bol v roku 2008 najväčším prijímateľom americkej zahraničnej pomoci.

¹⁴ CIA World Factbook.

¹⁵ Tamtiež.

¹⁶ CIA The World Factbook, údaje za rok 2008.

¹⁷ Označenie pre skupinu krajín, ktoré podľa USA vlastnia alebo pracujú na vývoji zbraní hromadného ničenia. Pôvodne boli za „os zla“ označené krajiny Irak, Irán a Severná Kórea, neskôr pribudli Kuba, Sýria a Líbya. Zdroj: <http://nato.infovek.sk/slovník.php?slovo=Os+zla>

Libanon, aj keď s priaznivejšími ukazovateľmi rozvoja ako Sýria (83. miesto v indexe HDI a HDP p.c. 10 109 USD)¹⁸, má stále menšiu ekonomickú silu ako Izrael. Časté občianske vojny a politické nezhody krajinu vnútorne oslabili, podobne ako izraelský vpád v roku 2006, ktorý zničil značnú časť infraštruktúry. Časté zasahovanie Sýrie do politiky štátu a pretrvávajúce spory o hranice medzi oboma štátmi ďalej prispeli k veľkej miere nestability v krajine a z toho vyplývajúcejmu slabému medzinárodnému vplyvu.

Čo sa týka vojenskej sily, Sýria aj Libanon sú oproti celosvetovému priemeru porovnateľne silnejšie, no úroveň ich armády stále nedosahuje tú izraelskú. Výdavky Sýrie na obranu predstavujú 5,9% HDP (12. miesto na svete) a Libanonu 3,1% (45. miesto)¹⁹. Opakované víťazstvá Izraela nad koalíciou arabských štátov vrátane Sýrie, ako aj jeho pomerne časté vojenské zásahy v Libanone však jasne dokazujú jeho vojenskú prevahu.

Relatívny dostatok vody Sýrie a Libanonu v porovnaní s Izraelom ich však stavia do sčasti zvýhodnenej pozície. Libanon je krajinou s najvyššou zrážkovou činnosťou v regióne, s priemerným ročným úhrnom zrážok 827 mm.²⁰ Rýchly rast počtu obyvateľov v spojení s klimatickými zmenami, ktoré so sebou môžu priniesť suchšie a teplejšie podnebie²¹, by sa však mohli stať hrozbou pre libanonské zásoby vody už v blízkej budúcnosti. K týmto faktorom je potrebné pripočítať aj vysokú závislosť krajiny na poľnohospodárstve a zvyšujúcu sa salinitu akviferov z dôvodu ich prečerpávania, čo môže potenciálny problém dostupnosti vody ešte vystupňovať.

Sýria, i keď na jej územie spadne len malé množstvo zrážok, má prístup k alternatívnym vodným zdrojom mimo povodia rieky Jordán. Medzi tieto zdroje patria rieky Eufrat a Orontes, ktoré Sýrii pokrývajú spolu 70% ročnej spotreby vody²². Rovnako ako Libanonu jej hrozí akútny nedostatok vody, ktorý sa už postupne začína prejavovať – od roku 2002 Sýrii na pokrytie potrieb už nepostačuje voda z obnoviteľných zdrojov, preto musí krajina ťažiť z neobnoviteľných zdrojov podzemnej vody, pri ktorých hrozí ich skoré vyčerpanie²³.

Libanon a Sýria sú teda silnejšími poriečnymi štátmi ako Palestína a Jordánsko. Nachádzajú sa na hornom toku rieky Jordán, čo im dáva relatívnu moc ovplyvňovať množstvo vody v rieke. Navyše oba tieto štáty majú prístup k iným zdrojom vody ako je rieka Jordán a jej prítoky, takže vzácnosť vody u nich nie je natoľko akútnym problémom ako v ostatných poriečnych štátoch.

Pretrvávajúce politické napätie v regióne vylučuje akúkoľvek efektívnu spoluprácu medzi štátmi. Stret záujmov týkajúcich sa alokácie vody z rieky Jordán medzi Izraelom a Sýriou a Libanom vytvára napätú konfliktnú situáciu, ostrejšiu ako spory medzi Izraelom a ostatnými dvoma poriečnymi štátmi.

Izrael z uvedených dôvodov uplatňuje pri dosahovaní svojich strategických cieľov voči Sýrii a Libanonu najmä prvú kategóriu nástrojov, ktorou sú donucovacie prostriedky, vrátane vojenskej sily a nátlaku. Tieto prostriedky zároveň kombinuje s nástrojmi štvrtej kategórie, ktorými sú hegemónické prostriedky, a to sekuritizácia, psychologické operácie, finančná mobilizácia a medzinárodná podpora.

¹⁸ CIA World Factbook.

¹⁹ CIA World Factbook.

²⁰ Pre porovnanie, ročný úhrn zrážok v Izraeli dosahuje 630 mm a v Sýrii 252 mm. Zdroj: IRIN, <http://www.irinnews.org/Report.aspx?ReportId=82682>.

²¹ Odborníci predpovedajú zvýšenie priemernej ročnej teploty o 1,2°C v najbližších 15 rokoch. Zdroj: IRIN, <http://www.irinnews.org/Report.aspx?ReportId=82682>.

²² Salman, M., Muwalla, W., 2008. "Water Demand Management in Syria: Centralized and Decentralized Views," In: *Water Policy* 10, č. 6., str. 3, dostupné online: ftp://ftp.fao.org/agl/iptrid/conf_egypt_03.pdf

²³ Tamtiež.

a) Donucovacie prostriedky - vojenská sila

Vojenskú silu využil Izrael ako súčasť stratégie obsadenia zdroja v histórii dvakrát, v roku 1965 a 1967.

V roku 1965 išlo o útok na derivačný kanál, ktorý Liga arabských štátov budovala v Sýrii ako odpoveď na izraelskú výstavbu Národného vodného privádzača. Už samotná výstavba privádzača sa však dá interpretovať ako uplatnenie stratégie obsadenia zdroja, keďže Izrael plánoval s jeho pomocou odvádzať veľké množstvá vody z Galilejského jazera a obrať tak o vodu štáty na dolnom toku rieky.

Následne v roku 1967 počas šesťdňovej vojny Izrael násilne pripojil k svojmu územiu oblasť Západného brehu Jordánu, Golanské výšiny a Pásmo Gazy, čo mu poskytlo kontrolu nad hlavnými prítokmi rieky Jordán a zároveň znemožnilo Lige arabských štátov pokračovať vo výstavbe zničeného derivačného kanála.

b) Hegemonické prostriedky – sekuritizácia a psychologické operácie

Keďže v arídnej oblasti Levanty je voda zdrojom, ktorý je kľúčový pre zachovanie života v regióne, Izrael medzi svojimi občanmi, ako aj na medzinárodnej scéne vzbudil dojem, že prístup k sladkovodným zdrojom je vecou národnej bezpečnosti. Týmto Izrael zároveň efektívne uplatňuje psychologické operácie, keďže takouto rétorikou nakláňa medzinárodnú verejnú mienku v svoj prospech. Využíva pri tom svoju ekonomickú a politickú moc, ktorá zabezpečuje, že „medzinárodné konferencie, výskumné inštitúcie, univerzity, regionálne politické agentúry a iné centrá intelektuálnej a finančnej moci sú plné Izraelčanov a prívržencov izraelskej politiky“²⁴, pričom ostatné poriečne štáty sú reprezentované len v obmedzenej miere, čo im sťažuje hájenie svojich záujmov.

Naviac Izrael v rámci svojich psychologických operácií využíva argument, podľa ktorého to boli vpády a útoky arabských štátov, a to najmä Sýrie a Libanonu, ktoré „prinútili“ Izrael k defenzívnej reakcii v záujme ubrániť svoj prístup k vodným zdrojom a tak ochrániť svojich občanov. Výstavba Národného vodného privádzača, ako aj vojna v roku 1967, sú preto v značnej miere pokladané za obranné akcie vykonané v mene izraelskej bezpečnosti.

Ministerstvo zahraničných vecí Izraela prezentuje vodu ako „najdôležitejší prírodný zdroj. Voda je nevyhnutná na zabezpečenie blahobytu populácie a na zachovanie rurálneho a poľnohospodárskeho sekora“²⁵. Národný vodný privádzač ministerstvo opisuje bez spomenutia negatívnych dopadov, ktorými pôsobí na ostatné poriečne štáty, ako jednoduchý spôsob rozšírenia vlastných vodných zdrojov krajiny: „Nedostatok vody v semi-arídnych južných oblastiach krajiny vyžadoval vybudovanie systému, ktorý by sem prepravoval vodu zo severných zdrojov.“²⁶

Pozícia Izraela vo vzťahu k Jordánsku a Palestíne

Jordánsko a Palestína sú najslabšími poriečnymi štátmi v rámci povodia rieky Jordán. S geografickou polohou na dolnom toku rieky, s najnižšou mierou vplyvu na jej tok, sú ľahkým terčom manipulácie zo strany hydro-hegemóna. Interakcie medzi Izraelom a touto dvojicou štátov sú však v skutočnosti charakterizované skôr viaznutím spolupráce. Aj keď v minulosti, a to najmä počas šesťdňovej vojny, Izrael použil vo vzťahu k Jordánsku vojenskú silu a iné koercívne metódy, v posledných rokoch možno badať zmenu stratégie v prospech

²⁴ Zeitoun, M., Warner, J.: Hydro-hegemony – a framework for analysis of trans-boundary water conflicts. 2006, str. 440.

²⁵ Israel's Chronic Water Problem, dostupné online

<http://www.mfa.gov.il/MFA/Facts%20About%20Israel/Land/Israel-s%20Chronic%20Water%20Problem>

²⁶ Tamtiež.

viac kooperatívneho prístupu. Hlbšie skúmanie však dokazuje, že Izrael využíva svoju pozíciu hegemóna na to, aby vmanévroval tieto krajiny do nerovnej spolupráce.

Jordánsko je v porovnaní s ostatnými arabskými štátmi v regióne relatívne rozvinutou krajinou, v indexe HDI sa zaraďuje na 92. miesto²⁷ vo svete. HDP per capita Jordánska dosahuje výšku 5 400 amerických dolárov, čo ho odsúva na 144. priečku v svetovom rebríčku²⁸. Jordánsko je kvôli nízkym exportom a takmer nulovým prírodným zdrojom (okrem fosfátov ťažených z mŕtveho mora) v rámci svetového hospodárstva hráčom s pomerne nízkym vplyvom. Navyše, aj keď sa Jordánsku dostáva značná miera podpory zo strany USA, jeho podpora Iraku počas prvej vojny v Perzskom zálive ho do veľkej miery v rámci arabského sveta politicky izolovala. K tejto izolácii sa pridáva aj vnútorná nestabilita zapríčinená prílevom vysokého počtu palestínskych a irackých utečencov. Na základe uvedeného možno povedať, že Jordánsko má na medzinárodnej scéne slabý ekonomický i politický vplyv.

Palestínske autonómne územie Západný breh Jordánu je medzinárodne ešte viac marginalizované. Podľa odhadu UNDP okupovaným palestínskym územiám spolu patrí 97. miesto v indexe HDI²⁹. Čo sa týka ukazovateľa HDP per capita, Západný breh Jordánu dosahuje výšku 2 900 amerických dolárov, čím sa celosvetovo zaraďuje až na 171. miesto³⁰. V kombinácii s vysokou mierou nezamestnanosti, zničenou infraštruktúrou, pravidelnými prerušeniami dodávok humanitárnej pomoci, vybudovaním bezpečnostného múru zo strany Izraela, ako aj s mnohými inými faktormi táto zlá hospodárska situácia zapríčiňuje, že územie nemá takmer žiaden, resp. minimálny medzinárodný vplyv³¹.

Jordánska armáda je relatívne silná a dobre vybavená, vzhľadom na veľkosť krajiny, za čo je čiastočne zodpovedná britská koloniálna nadvláda v minulosti, ako aj vojenská podpora zo strany USA. Jordánsko na armádu vyčleňuje 8,6% svojho HDP³², čím sa zaraďuje svetovo na 5. priečku v celkových výdavkoch na obranu. Izraelské víťazstvo v šesťdňovej vojne a okupácia Západného brehu Jordánu, ktorý bol pôvodne súčasťou jordánskeho územia, však poukazujú na vojenskú prevahu Izraela.

Západný breh Jordánu naopak armádou nedisponuje, s výnimkou milícií a teroristických skupín pôsobiacich na okupovaných palestínskych územiach. Izraelská okupácia však Palestíne zabraňuje dosiahnuť akúkoľvek vojenskú moc.

Na rozdiel od Libanonu a Sýrie, Jordánsko a Západný breh Jordánu v súčasnosti čelia akútnemu nedostatku vody. Na území Západný breh Jordánu je situácia najkritickejšia, s priemernou ročnou spotrebou 66 m³ na obyvateľa, pričom každý človek pre život potrebuje minimálne 100 m³ vody ročne na pokrytie svojich základných životných potrieb. Väčšina spotrebovanej vody pochádza z podzemných zdrojov, a situáciu ešte zhoršuje fakt, že Izrael odčerpáva vodu z palestínskych akviferov a tým ju oberá o značnú časť dostupného množstva vody a spôsobuje zhoršenie jej kvality.

Približne 92% Jordánskeho územia pokrýva púšť³³ a väčšinu jeho vodných zdrojov predstavuje zachytávaná dažďová voda a zásoby fosílny vody. Rýchly populačný rast koncom 20. storočia spôsobený prílevom utečencov z okolitých krajín zapríčinil nárast ročnej spotreby vody na dvojnásobok ročného obnoviteľného množstva, čím sa krajina zaraďuje na

²⁷ UNDP, <http://hdr.undp.org/en/statistics/>

²⁸ CIA: The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/jo.html>

²⁹ UNDP, <http://hdr.undp.org/en/statistics/>

³⁰ CIA: The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/we.html>

³¹ Určité zlepšenie by však mohlo nastať v súvislosti so zmierením sa dvoch najväčších politických strán, Hamas a Al Fattáh.

³² CIA: The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/jo.html>

³³ Jordan's business: In troubled waters, dostupné online: http://www.jordan-business.net/magazine/index.php?option=com_content&task=view&id=266&Itemid=40

4. miesto v rebríčku krajín najohrozenejších nedostatkom vody (tabuľka 2). Vodné zdroje, ktoré kedysi „napájali“ necelé 3 milióny ľudí dnes musia postačovať pre takmer 6 miliónov obyvateľov a tento trend sa má do budúcnosti podľa odhadov ďalej zhoršovať.³⁴

Izrael ako hegemon v povodí rieky Jordán využíva vo vzťahu k Jordánsku a Palestíne normatívne a hegemonické mechanizmy na dosiahnutie svojich cieľov.

a) Normatívne prostriedky – dohody o spolupráci

Za prvý normatívny nástroj možno považovať mierovú zmluvu podpísanú medzi Izraelom a Jordánskom v roku 1994. Jordánsko sa nachádzalo v zlej hospodárskej situácii po stratách, ktoré utrpelo v Iracko – iránskej vojne. Tým, že sa stalo politickým spojencom Iraku, sa od neho stalo aj hospodársky závislým, a preto, vďaka týmto väzbám, po vojne trpelo spolu s Irakom. Rozhodnutie Jordánska podporovať Irak navyše zapríčinilo jeho takmer úplnú politickú izoláciu od okolitých štátov. V takejto situácii sa jordánska vláda domnievala, že za daných okolností je formulácia textu zmluvy tá najlepšia ponuka, akú môže dostať.

Súčasťou zmluvy je Príloha II pod názvom „Záležitosti spojené s vodou“³⁵. Dokument stanovuje alokácie vody z riek Yarmouk a Jordán a z niektorých podzemných zdrojov vody, ako aj založenie Spojenej komisie pre vodu, prostredníctvom ktorej majú obe zmluvné strany „spolupracovať vo vývoji plánov na účely rozšírenia ponuky vody a zlepšenia efektívnosti jej využitia, v kontexte bilaterálnej, regionálnej alebo medzinárodnej spolupráce.“³⁶ Väčšina znenia je však formulovaná veľmi vágne, napr. čo sa týka činnosti Spojenej komisie pre vodu, ako aj odvolávky na dodatočných 50 miliónov m³ vody z bližšie neidentifikovaného zdroja.³⁷ Vágne formulácie sa dajú vnímať ako prostriedok, ktorým Izrael dosiahol, že sa uzatvorila zmluva, ktorá do veľkej miery umlčala debatu ohľadne vodných zdrojov na tomto úseku povodia rieky Jordán, a ktorá zároveň bola inštitucionalizáciou nemenného status quo, ktorého zachovanie bolo pre Izrael výhodné.

Neskôr medzi oboma krajinami vzniklo niekoľko sporov týkajúcich sa rozporu medzi zmluvne zakotvenými a reálnymi alokáciami vody pre Jordánsko, no to, že žiaden z nich nebol vyriešený, len odráža skutočnosť, že zmluva je pre slabšiu zmluvnú stranu nevymáhateľná³⁸.

Za druhý normatívny nástroj pokladáme Dohodu Oslo II z roku 1995, ktorá je Izraelom často prezentovaná ako dôležitá ukážka spolupráce medzi Izraelom a Palestínou vo veci zdieľania vodných zdrojov na území Západného brehu Jordánu. Zmluva uznáva „palestínske právo na vodu“³⁹ na tomto území a ustanovuje založenie Spojenej komisie pre vodu, zloženej z rovnakého počtu izraelských a palestínskych predstaviteľov, ktorí majú konsenzom rozhodovať o správe všetkých vodných zdrojov na území Západného brehu Jordánu⁴⁰.

V skutočnosti však výsledkom zmluvy bolo, že „Palestínčanom ostáva naďalej úplne zamedzený prístup k rieke Jordán a Izrael má právo na spotrebu 87% vody z cezhraničných akviferov, kým samotní Palestínčania majú právo len na 13%.“⁴¹ V konečnom dôsledku teda

³⁴ Tamtiež

³⁵ Water related matters

³⁶ Príloha II Zmluvy, dostupné online: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/jordan_treaty_annex2.asp

³⁷ Tamtiež

³⁸ Fischhendler, I.: Legal and Institutional Adaptation to Climate Uncertainty: A Study of International Rivers. 2004, str. 15

³⁹ Israeli-Palestinian Interim Agreement, dostupné online:

<http://www.mfa.gov.il/MFA/Peace+Process/Guide+to+the+Peace+Process/THE+ISRAELI-PALESTINIAN+INTERIM+AGREEMENT.htm>

⁴⁰ Tamtiež

⁴¹ Stark, A.: Water wars? The role of hegemony in the Jordan River, Nile River and Columbia River Basins, dostupné online: <http://www.e-ir.info/?p=7062>

nenastala nijaká zmena v spôsobe zdieľania vodných zdrojov, zmluva slúžila len na vytvorenie zdania o spolupráci medzi dvoma nerovnými stranami. Vytvorenie spoločnej inštitúcie pre správu vodných záležitostí navyše umožňuje Izraelu obviňovať z nedostatku ďalšej spolupráce Palestínu, keďže obe strany majú rovnaké zastúpenie v komisii a teda sú v rovnakej miere zodpovedné za výsledky jej činnosti.

b) Hegemonické prostriedky – psychologické operácie

Izrael vo vzťahu k Jordánsku a Palestíne pri dosahovaní svojich strategických cieľov využíva aj štvrtú kategóriu nástrojov, a to psychologické operácie, avšak odlišným spôsobom ako je tomu vo vzťahu k Libanonu a Sýrii. Libanon a Sýria sú v porovnaní s Jordánskom a Palestínou poriečne štáty so silnejšou pozíciou, preto Izrael vo vzťahu k nim volí taktiku ich vyhlásenia za útočníkov, pred ktorými musí svoje vodné zdroje ochrániť. Naproti tomu Jordánsko a Palestína sú dostatočne slabými partnermi na to, aby sa v záležitosti zdieľania spoločných vodných zdrojov podriadili nerovnej „spolupráci“.

Preto v tomto prípade psychologické operácie zo strany Izraela spočívajú v obhajovaní vzájomnej spolupráce a v jej prezentovaní ako kroku vpred smerom k spravodlivejšej alokácii vodných zdrojov. Izrael v rámci svojej rétoriky zdôrazňuje fakt, že uzatvorenie zmlúv je bodom zlomu vo vzájomných vzťahoch, následkom čoho podmienky zakotvené v zmluvách vyznievajú ako spravodlivé pre obe zmluvné strany.⁴²

Záver

Významná silová nerovnosť medzi poriečnymi štátmi v povodí rieky Jordán umožnila Izraelu stať sa hydro-hegemónom povodia. Izrael toto svoje postavenie využíva rôznymi spôsobmi vzhľadom na svoju individuálnu pozíciu voči každému poriečnemu štátu.

Jordánsko a Palestínske autonómne územie Západný breh Jordánu sú najslabšími poriečnymi štátmi, ktoré bol Izrael schopný primäť k podpisu zmlúv, inštitucionalizujúcich aktuálny stav v rozdelení vodných zdrojov, priaznivý pre Izrael.

Libanon a Sýria sú poriečne štáty so silnejšou pozíciou, ktoré Izrael nie je schopný vmanévrovať do podpisu nevýhodných zmlúv. Pôsobí na ne preto hrozbou vojenskej sily a inými koercívnymi prostriedkami, aby sa ubezpečil, že ani jeden z dvojice štátov nebude odčerpávať vodu z rieky Jordán.

Izrael bol zároveň schopný nakloniť na svoju stranu verejnú mienku nie len doma, ale aj v medzinárodnom meradle, a to s využitím svojho politického vplyvu a podpory silných medzinárodných hráčov.

Prekvapujúcim aspektom takéhoto rozdelenia síl medzi poriečnymi štátmi je pozoruhodná stabilita tohto systému. Napriek tomu, že takáto situácia je v kontexte hrozby akútneho alebo blízkeho nedostatku vodných zdrojov v regióne neudržateľná, stav ostáva od roku 1967 prakticky nezmenený, napriek podpisu dvoch prelomových zmlúv v 90. rokoch minulého storočia.

Táto skutočnosť naznačuje, že nespravodlivému rozdeleniu vodných zdrojov v regióne systém zostane statický, pokiaľ bude hydro-hegemón schopný naďalej obhajovať svoje činy na medzinárodnej úrovni a do istej miery aj pred samotnými poriečnymi partnermi.

Použitá literatúra:

1. CIA: The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

⁴² Tamtiež.

2. Conca, K.: *Swimming Upstream: In Search of a Global Regime for International Rivers*. In *Governing Water: Contentious Transnational Politics and Global Institution Building*. MIT Press, Cambridge. 2006, str. 93-122.
3. De Villiers, M.: *Water: The fate of our most precious resource*, McLelland&Stewart, Toronto, 2003, ISBN 978-07710-2641-6
4. Fischhendler, I.: *Legal and Institutional Adaptation to Climate Uncertainty: A Study of International Rivers*. In: *Water Policy*, č.6, 2004, str. 281-302.
5. Frey, F.W.: *The Political Context of Conflict and Cooperation Over International*
6. IMFA: *Israel's Chronic Water Problem*, dostupné online <http://www.mfa.gov.il/MFA/Facts%20About%20Israel/Land/Israel-s%20Chronic%20Water%20Problem>
7. *Israel-Jordan Peace Treaty, Annex II Water Related Matters*. October 26, 1994, dostupné online: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/jordan_treaty_annex2.asp
8. *Israeli-Palestinian Interim Agreement*, dostupné online: <http://www.mfa.gov.il/MFA/Peace+Process/Guide+to+the+Peace+Process/THE+ISR+AELI-PALESTINIAN+INTERIM+AGREEMENT.htm>
9. *Jordan's business: In troubled waters*, dostupné online: http://www.jordan-business.net/magazine/index.php?option=com_content&task=view&id=266&Itemid=40
10. Libiszewski, S.: *Water disputes in the Jordan Basin Region and their role in the resolution of the Arab-Israeli conflict*, ENCOP, Zurich, 1995
11. *River Basins*. In *Water International* 18, no:1., 1993, str. 54-68
12. Salman, M., Muwalla, W., 2008. "Water Demand Management in Syria: Centralized and Decentralized Views," In: *Water Policy* 10, č. 6., dostupné online: ftp://ftp.fao.org/agl/iptrid/conf_egypt_03.pdf
13. Snidal, D.: *The Limits in Hegemonic Stability Theory*. In: *International Organization*, ročník 39, č.4/1985
14. Stark, A.: *Water wars? The role of hegemony in the Jordan River, Nile River and Columbia River Basins*, dostupné online: <http://www.e-ir.info/?p=7062>
15. *UNDP Human Development Report 2010*
16. Waterbury, J.: *Between unilateralism and comprehensive accords: Modest steps toward cooperation in international river basins*. In: *Water resources development*, ročník 13, č.3/1997
17. Zeitoun, M., Warner, J.: *Hydro-hegemony – a framework for analysis of trans-boundary water conflicts*. In: *Water Policy* 8, No:5, 2006. str. 435-460
18. *Aquastat*, <http://www.fao.org/nr/water/aquastat/countries/israel/index.stm>
19. *IRIN*, <http://www.irinnews.org/Report.aspx?ReportId=82682>
20. *UNDP*, <http://hdr.undp.org/en/statistics/>
21. http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=UNTSO&tabid=2&mtdsg_no=XXVII-12&chapter=27&lang=en#Participants
22. <http://www.worldbank.org/depweb/english/modules/social/pgr/datamide.html>

23. <http://www.mfa.gov.il/MFA/Facts%20About%20Israel/Land/Israel-s%20Chronic%20Water%20Problem>
24. <http://nato.infovek.sk/slovník.php?slovo=Os+zla>

Kontakt

Ing. Katarína Cséfalvayová

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

E-mail: katarina.csefalvayova@euba.sk

Tamás Czeglédy

FACULTY OF ECONOMICS
UNIVERSITY OF WEST-HUNGARY

GLOBAL GOVERNANCE AS A SOLUTION OF THE CRISIS

Abstract

The economic crisis (not only the recent) in examining any case, the question arises of who or what is responsible for the developing, how to reduce the destructive impact, and how to prevent the next crisis. To find new ways for the solutions to new problems has become particularly important since the Report of The Club of Rome about the global problems. These ideas and come up with solution, so far are only attempts and even the rigidity of structures is often unjustified difficulties in peripheral or semiperipheric economies. This caused a deeper crisis and the solutions even more complex. The answers to the deep and extensive and internationally wide crisis should be global, and has to have a global interference. Of course, such interventions designed to express a significant role for the economic centers and a very necessary and also understandable treatment for the peripheral or semiperipheric countries, believing that the problems of different economic and political potential has a natural demand for participation in democratic decision-making.

What is GLOBAL GOVERNANCE?

After the first decade of the 21st century we are on the threshold of a new global order. One of the most dominant trends involved is globalization.

Globalization influences every aspect of our lives. It influences the daily media, courses taught, even the way the people on the street think. But what is this process, what can we do against it or how can we have an impact on it? What are the major institutions and organizations behind world economics and politics? I have tried to answer these questions, from possibly a different point of view.

In Hungary Global Governance is not a well-known idea, in the Hungarian scientific literature is possible only in the last few years to read about it.

The history of Global Governance looks back to the beginning of the 19th century. It was the first time a common leading system was worked out, as then history was played mostly in Europe. At that time the Austrian, Prussian and Russian emperors formed the holy Alliance upon the value of feudalism. But the range of revolutions overthrew the system shortly after its conception. After the World War One the League of Nations was established for working out a universal global sys but because of the many times contravened principles it could not achieve its task. The role of the League of Nations was in turn inherited by the United Nation, which was formed after World War Two. To this day the UN is the most universal leading system of our world (Czeglédy, 2007).

The role of the United States of America was instrumental in forming the UN, not surprisingly as it represented the most dominating political, military and economic force. But this American impact on world economic processes was not just a good solution for the emerging problems. As one of the biggest contradiction of the globalization, USA holds up the inequality in the world economic system, even though mentioning just the opposite of it.

Global Governance has a double meaning. It refers to a structured institution (not necessarily a brand new institution) and an idea — an attempt — at the same time.

The institution is a supranational co-operation of nations. The idea is that of governing the world, preventing harmful processes and looking for the best way to solve problems. Its goals are economic security and sustainable development.

Willy Brand's idea to form the Commission on Global was born in 1992. Its task should be the research of international economic growth and its dimensions, and the creation of a more peaceful and habitable world for its people.

Several governments, as well as non-governmental organizations and institutes provided support for the Commission's work. Global Governance research focuses on a wide range of security issues, such as psychological, gender economic, environmental, cultural, communicational and international security.

Global Governance deals also with the reforms of the UN, trying to restructure its mechanism and establish its new role in leading the world. After the collapse of the US Soviet bi-polar system, we are now dealing with a destabilized situation, a problem to be solved by the UN.

The world's leading economic institutions are IMF, IBRD and WTO. The central issue is how policy makers should respond to the pressures now falling on the WTO system while ensuring the preservation of a trading system that has led to unprecedented growth in the world economy and contributed to the peaceful coexistence of nations.

As economies become more interdependent, it is not only the opportunity for wealth creation that is multiplied, but also the opportunity for destabilizing shocks to be transmitted from one country to another. International co-operation has forestalled or mitigated some shocks, but others have been allowed to gather momentum and inflict economic damage and social pain. No satisfactory mechanism exists to anticipate or respond promptly to future global shocks. The IMF, which should be playing a major role in countering destabilizing shocks, is constrained by limited resources. Global Governance with its staff should help to work out projects for these situations.

Proposals of Global Governance

In defining the major proposals made by the Commission on Global Governance, I wish to emphasize that all the proposals form a coherent train of thought — not inseparable, but mutually reinforcing.

The Sense of Global Governance

Global governance, once viewed primarily as concerned with intergovernmental relationships, involves not only governments and intergovernmental institutions but also non-governmental organizations (NGOs), citizens' movements, transnational corporations, and the mass media. The emergence of a global civil society, with many movements reinforcing a sense of human solidarity, reflects a large increase in the capacity and will of people to take control of their own lives.

States remain primary actors but have to work with others. The United Nations must play a vital role, but it cannot do all the work. Global Governance does not imply world government or world federalism. Effective Global Governance calls for a new vision, challenging people as well as governments to realize that there is no alternative to working together to create the kind of world they want for themselves and their children. It requires a strong commitment to democracy grounded in civil society.

The changes of the second half of the last century have brought the global neighbourhood nearer to reality — a world in which citizens are increasingly dependent on one another and need to co-operate. Matters calling for global neighbourhood action keep multiplying. What happens far away matters much more now.

Global governance involves that a global civic ethic should guide the actions within the global neighbourhood and leadership infused with that ethic are vital to the quality of global governance. The commission calls for a common commitment to core values that all humanity could uphold: respect for life, liberty, justice and equity, mutual respect, caring, and integrity. The common ways of humanity as a whole will be best served by recognition of a set of common rights and responsibilities.

It should contain the right of every people to:

- an opportunity to earn a fair living and provide for their own welfare,
- the definition and preservation of their differences through peaceful means,
- participation in governance at all levels,
- a secure life,
- equitable treatment,
- equal access to information, and
- equal access to the global commons

At the same time, all people share a responsibility to:

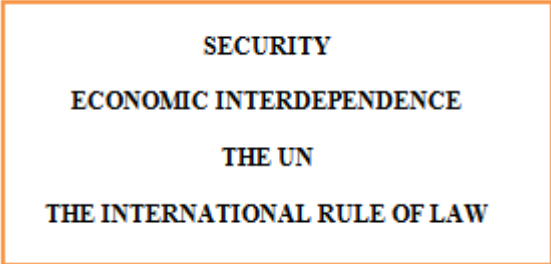
- consider the impact of their actions on the security and welfare of others;
- promote equity, including gender equity;
- protect the interests of future generations by pursuing sustainable development and safeguarding the global commons;
- contribute to the common good;
- work to eliminate corruption.

Democracy provides the environment within which the fundamental rights of citizens are best safeguarded, and the most favourable foundation for peace and stability. The world needs, however, to ensure the rights of minorities, and to guard against the ascendance of the military, and of corruption. Democracy is more than just the right to vote in regular elections. And as within nations, so globally, the democratic principle must be respected.

Sovereignty has been the cornerstone of the inter-state system. In an increasingly interdependent world, however, the notions of territoriality, independence, and non-intervention have lost some of their meaning. In certain areas, sovereignty must be exercised correctively, particularly in relation to the global commons. Moreover, the most serious threats to national sovereignty and territorial integrity now often have internal roots.

The principles of sovereignty and non-intervention must be adapted in ways that recognize the need to balance the rights of states with the rights of people, and the interests of nations with the interests of the global neighbourhood. It is time also to think about self-determination in the context of a global neighbourhood rather than a world of separate states.

Against the backdrop of an emerging global neighbourhood and the values that should guide its governance, it is important to mention four specific areas (Simai, 1995):

The Security Issue

The concept of global security must be broadened from the traditional focus on the security of states to include the security of people and the security of the planet. The following principles should be embedded in international agreements and used as norms for security policies in the new era:

- All people and all nations in all states, have a right to a secure existence, and all states have an obligation to protect those rights.
- The primary goals of global security policy should be to prevent conflict and war, and maintain the integrity of the environment and life-support systems of the planet, by eliminating the economic, social, environmental, political, and military conditions that generate threats to the security of people and the planet, and by anticipating and managing crises before they escalate into armed conflicts.
- Military force is not a legitimate political instrument, except in self-defence or under UN auspices.
- The development of military capabilities beyond that required for national defence and support of UN action is a potential threat to the security of people.
- Weapons of mass destruction are not legitimate instruments of national defence.
- The production and trade in arms should be controlled by the international community.

Unprecedented increases in human activity and human numbers have reached the point where their impacts impinge on the basic conditions on which life depends. Action should be taken now to control these activities and keep population growth within acceptable limits so that planetary security is not endangered.

The principle of non-intervention in the domestic affairs of states should not be taken lightly. But it is necessary to assert as well the rights and interests of the international community in situations within individual states in which the security of people is extensively endangered. A global consensus exists today for a UN response on humanitarian grounds in such cases. The commission proposes an amendment to the UN Charter to permit such intervention, but restricting it to cases that in the judgement of a reformed Security Council constitute a violation of the security of people so gross and extreme that it requires an international response on humanitarian grounds.

There should be a new 'Right of Petition' for non-state actors to bring situations massively endangering the security of people within states to the attention of the Security Council. The Charter amendment establishing the Right of Petition should also authorize the Security Council to call on parties to an intrastate dispute to settle it through the mechanisms listed in the Charter for the pacific settlement of disputes between states. The Council should be authorized to take enforcement action if such efforts fail, but only if it determines that intervention is justified under the Charter amendment referred to in the previous paragraph on the grounds of a gross violation of the security of people. Even then, the use of force would be the last resort.

It is suggested to have two measures to improve UN peacekeeping. First, the integrity of the UN command should be respected; for each operation a consultative committee should be set up including representatives of the countries contributing troops. Second, although the principle that countries with a special interest in relation to a conflict should not contribute troops should be upheld, the earlier view that the permanent members of the Security Council should not play an active part in peacekeeping should be discarded.

The opinion of the commission is that the UN needs to be able to deploy credible and effective peace enforcement units at an early stage in a crisis and at short notice. It is high time that a UN Volunteer Force was established. It would likely be eligible a force with a maximum of 10,000 personnel. It would not take the place of preventive action, of traditional peacekeeping forces, or of large-scale enforcement action. Rather, it would fill a gap by giving the Security Council the ability to back up preventive diplomacy with a measure of immediate and convincing deployment on the ground. Its very existence would be a deterrent; it would give support for negotiation and peaceful settlement of disputes.

The international community must provide increased funds for peacekeeping, using some of the resources released by reductions of defence expenditures. The cost of peacekeeping should be integrated into a single annual budget and financed by assessments on all UN member countries, and the peacekeeping reserve fund should be increased to facilitate rapid deployment.

The international community should reaffirm its commitment to progressively eliminate nuclear and other weapons of mass destruction from all nations, and should initiate a ten to fifteen year programme to achieve this goal.

Work towards nuclear disarmament should involve action on four fronts:

- the earliest possible ratification and implementation of existing agreements on nuclear and other weapons of mass destruction;
- the indefinite extension of the Non-Proliferation Treaty;
- the conclusions of a treaty to end all nuclear testing; and
- the initiation of talks among all declared nuclear powers to establish a process to reduce and eventually eliminate all nuclear arsenals.

All nations should sign and ratify the conventions on chemical and biological weapons, enabling the world to enter the twenty-first century free of these weapons.

For the first time, the dominant military powers have both an interest in reducing world-wide military capabilities and the ability to do so. The international community should make the demilitarization of global politics an overriding priority.

Donor institutions and countries should evaluate a country's military spending when considering assistance to it. A Demilitarization Fund should be set up to help developing countries reduce their military commitments, and global military spending should be reduced to \$500 billion by the end of the decade.

States should undertake immediate negotiation of a convention on the curtailment of the arms trade — including provision for a mandatory register and the prohibition of state financing or subsidy of arms exports.

How To Deal With Economic Interdependence

Globalization is in danger of widening the gap between rich and poor. A sophisticated, increasingly affluent world currently coexists with a marginalized global underclass.

The pace of globalization of financial and other markets is outstripping the capacity of governments to provide the necessary framework of rules and co-operative arrangements. There are severe limits to national action to check such polarization within a globalized economy, yet the structures of global governance for pursuing international public policy objectives are underdeveloped.

The time is now ripe to build a global forum that can provide leadership in economic, social, and environmental fields. This should be more representative than the Group of Seven

or the Bretton-Woods institutions, and more effective than the present UN system. The Commission of Global Governance proposes the establishment of an Economic Security Council (ESC) that would meet at high political level. It would have deliberative functions only; its influence will derive from the relevance and quality of its work and the significance of its membership.

The Economic and Social Council's tasks would be to:

- continuously assess the overall state of the world economy and the interaction between major policy areas;
- provide a long-term strategic policy framework in order to promote stable, balanced and sustainable development; and
- secure consistency between the policy goals of the major international organizations, particularly the Bretton Woods bodies and the World Trade Organization (WTO).

The ESC should be established as a distinct body within the UN family, structured like the Security Council, though not with identical membership and independent of it.

With some 37,000 transnational corporations world-wide, foreign investment is growing faster than trade. The challenge is to provide a framework of rules and order for global competition in the widest sense. The WTO should adopt a strong set of competition rules and a Global Competition Office should be set up to oversee national enforcement efforts and resolve inconsistencies between them.

The decision-making structures of the Bretton Woods institutions must be made more reflective of economic reality; gross domestic product figures based on purchasing power parity should be used to establish national voting strength (Raimo Väyrynen, 1997).

The role of the IMF should be enhanced by enabling it to:

- enlarge its capacity to provide balance-of-payments support through low-conditionality compensatory finance;
- have oversight of the international monetary system and a capacity to ensure that domestic economic policies in major countries are not mutually inconsistent or damaging to the rest of the international community;
- release a new issue of Special Drawing Rights; and
- improve its capacity to support nominal exchange rates in the interest of exchange rate stability.

For some countries, aid is likely to be for many years one of the main ways to escape from a low-income, low-savings, low-investment trap. There is no substitute for a politically realistic strategy to mobilize aid flows and to demonstrate value for money, including co-financing between official aid donors, the private sector, and NGOs with a view to widening the support base.

A false sense of complacency has enveloped the developing-country debt problem. Radical debt reduction is needed for heavily indebted, low income countries, involving at least implementation of full 'Trinidad' terms, including the matter of multilateral debt.

In response to environmental concerns, governments should make maximum use of market instruments, including environmental taxes and traded permits, and adopt the 'polluter pays principle' of charging. We support the European Union's carbon tax proposal as a first step towards a system that taxes resource use rather than employment and savings, and urge its wide adoption.

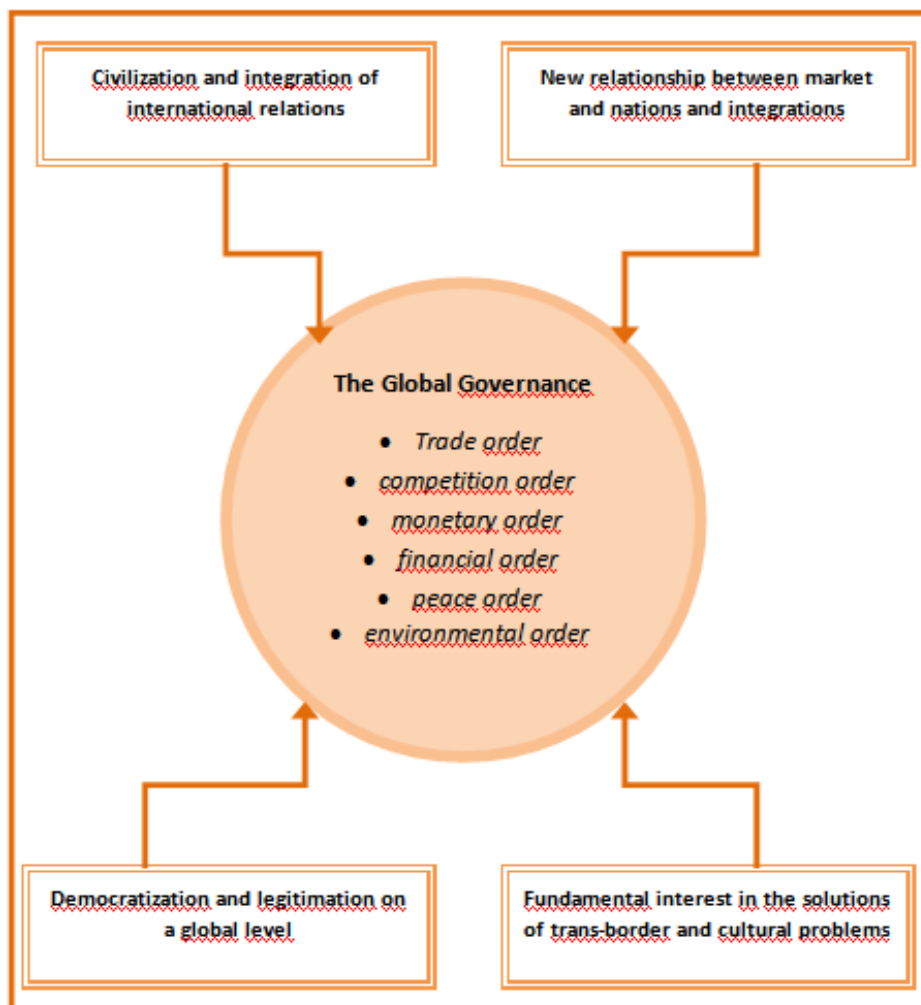
It is time for a consensus on global taxation for servicing the needs of the global neighbourhood. A start must be made in establishing schemes of global financing of global

purposes, including charges on the use of global resources such as flight-lanes, sea lanes, and ocean fishing areas and the collection of revenues agreed globally and implemented by treaty. An international tax (as an alternative Tobin Tax) on foreign currency transactions should be explored as one option, as should the creation of an international corporate tax base among multinational companies (Kaufmann, Daniel, Aart Kraay és Massimo Mastruzzi, 2006).

The crisis and the Global Governance

Of course nowadays it seems to be hard or even impossible for the sovereign nations to give up even a bit of their independence, but the vision of the common infrastructures is in hints there. With the creation of the EFSF and maybe one more complex federation institution in the EU shows the notion and the tendency for a common solution.

The System of Global Governance

BIBLIOGRAPHY

1. Czegledy Tamas [2007]: Chances and Challenges of Global Governance in the 21st Century, NYME Sopron.

2. Global Governance and Peace [1999] GOV Project Description.
3. Kaufmann, Daniel, Aart Kraay és Massimo Mastruzzi [2006]: *Governance Matters IV: Governance Indicators for 1996–2004*. Washington: The World Bank, Stanford University.
4. Kofi A. Annan [2000]: We The Peoples. The Role Of The United Nations In The 21st Century United Nations, New York.
5. Paul Kenedy, Dirk Messner and Franz Nuscheler [2002] *Global Trends and Global Governance* Pluto Press London.
6. Raimo Väyrynen [1997]: Global transformation – Economics, Politics, and Culture Sitra 161, Helsinki.
7. Simai Mihály [1994]: The Future of Global Governance. Managing Risk and Changes in the International System U.I.S.P. Press, Washington D. C.
8. Soros, George [2008]: *The New Paradigm for Financial Markets: The Credit Crisis of 2008 and What It Means*. New York: Public Affairs.
9. Stiglitz, Joseph [2000]: Capital Market Liberalization, Economic Growth, and Instability, in *World Development*, 28(6): 1075-1086.
10. Stiglitz, Joseph [2009]: *Capitalist Fools*, Vanity Fair, 2009.
11. Our Global Neighbourhood, the report of the Commission on Global Governance.

Kontakt

Tamas Czegledy, PhD.

Department of International and Regional Economics

Faculty of Economics

University of West-Hungary

Hungary

E-mail: czegledyt@ktk.nyme.hu

Peter Čajka

FAKULTA POLITICKÝCH VIED A MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA MATEJA BELA

STARNUTIE POPULÁCIE V EURÓPSKEJ ÚNII¹

Abstrakt

Jedným z významných súčasných problémov, ktorý si vyžaduje naliehavú pozornosť, z dôvodu jeho súčasného, ale predovšetkým budúceho vplyvu na jednotlivé krajiny, je úbytok obyvateľstva a súvisiace problémy starnutia populácie. Starnutie obyvateľstva nie je zatiaľ celosvetový problém, ale týka sa predovšetkým vyspelých krajín sveta. Na druhej strane je známou skutočnosťou, že proces starnutia obyvateľstva v rozvojových krajinách, ktorý bude kulminovať o niekoľko desaťročí, bude mať dramatickejší priebeh, ako starnutie, ktoré prebieha v súčasnosti vo vyspelom svete. Vo vyspelých krajinách je v súčasnosti starnutie spôsobené na jednej strane predlžovaním ľudského života, na druhej strane nízkou pôrodnosťou. Tento trend je výsledkom viacerých okolností, ktoré súvisia s modernizáciou spoločnosti, čo zapríčinilo pokles plodnosti a pôrodnosti. Zlepšenie zdravotníckej pomoci má za následok predĺženie dĺžky života a lepší zdravotný stav populácie. Pokrok vedy predĺžil strednú dĺžku života, čo je najvýraznejším dôvodom starnutia populácie.

Kľúčové slová: starnutie populácie, dôchodok, demografický rast/úpadok.

Abstract

One of the important contemporary problems requiring a priority attention because of its temporary and future repercussions on individual countries is the decrease of population and the related problems of the population ageing. The population ageing is not a worldwide problem yet, it concerns mostly world developed countries. On the other hand, it is a known fact that the population ageing in developing countries will culminate in few decades and will be more dramatic as the current population ageing in the developed world. In the developed countries, the population ageing is caused by the prolonged human life and the decrease of natality. This trend is resulting from many factors that are related to the modernization of the society which caused the decrease in fertility and natality. The health care improvement resulted in the prolonged life expectancy and a better health condition of the population. The science advance prolonged the average life expectancy which is the main reason for the population ageing.

Key words: population ageing, pension, demographic growth/decline.

Populačné starnutie je jednou zo základných črt súčasného populačného vývoja, so svojim budúcim, zrejme nezvratiteľným dosahom. Intenzita a dôležitosť tohto procesu je výrazná v globálnom meradle hlavne v posledných sto rokoch. Populačné starnutie je teda kauzálnne spojené s demografickým prechodom a jeho ukončením vo viac vyspelých častiach sveta v kontexte jeho ekonomických a spoločenských dôsledkov na jednotlivé krajiny. Doba, keď sa pomer dôchodcov a detí otočí, sa blíži. Bude to doba, keď sa budú musieť zmeniť

¹ Publikované v rámci projektu UGA č. I-11-004-03.

spoločenské zvyklosti, návyky a normy. Je to jeden z hlavných dôvodov, prečo je tomuto fenoménu nutné venovať zvláštnu pozornosť. (Bleha, Vaňo, 2007, s. 62-80)

Nakoľko sa rodí málo detí, podiel starších a starých ľudí v populácii sa zvyšuje. Vo vyspelých krajinách proces starnutia pokročil v súčasnosti natoľko, že sa stal jedným z najzávažnejších spoločenských problémov. Starnutie populácie nemá len prognostický charakter, ale predstavuje vážny ekonomický celosvetový problém, ktorý spočíva v stále nižšom počte aktívne pracujúcich, podieľajúcich sa na stave financií v štátnych rozpočtoch a naopak v neustálom zvyšovaní počtu poberateľov dôchodkov zo štátnych rozpočtov, pričom sa zvyšuje aj nápor na zdravotnícke a sociálne služby. V dôsledku toho môže byť ohrozený celkový chod hospodárstva a preto sú potrebné zásadné zmeny v sociálnom, zdravotnom a dôchodkovom zabezpečení obyvateľstva, ale napríklad aj v politike zamestnanosti. Starnutie ovplyvňuje životný cyklus jednotlivcov a ich rodinné správanie sa. Komplikovanosť situácie vo vyspelých krajinách je predovšetkým v tom, že kým s postupujúcim spoločenským pokrokom sa bude prírastok obyvateľstva v rozvojových krajinách znižovať, vo vyspelých krajinách bude treba na zlepšenie situácie v najbližších rokoch hľadať externé zdroje a v horizonte niekoľkých desaťročí zmeniť reprodukčné správanie založené na zmene v hodnotovom systéme obyvateľstva. (Vaňo, 2001, s. 35)

Po celom svete sa populácie stávajú čoraz staršími. Tento fenomén zatiaľ typický len pre rozvinuté krajiny sa pomaly stáva skutočnosťou aj v krajinách menej rozvinutých. Do roku 2050 takmer 1,2 miliardy z celkového počtu 1,5 miliardy ľudí starších ako 65 rokov sa bude nachádzať v krajinách, ktoré dnes označujeme ako menej rozvinuté. Jav takýchto rozmerov do obrovskej miery ovplyvní úroveň zdravia a socioekonomického rozvoja krajín celej planéty.

Z hľadiska dlhodobého demografického vývoja obyvateľstva v kontexte starnutia populácie sa pre takéto projekcie majúce dlhodobý trendový vývoj používajú práve ukazovatele natality a fertility. Úhrnná plodnosť – index fertility, znamená priemerný počet detí, ktoré žena za svoj život porodí. Tá sa udáva ako úroveň potrebná na zachovanie populačnej stability je 2,1 dieťaťa. Preto je logické, že populácia s vysokou mierou natality má predpoklad mať menšiu proporciu starých ľudí a naopak.

Ďalším významným faktorom je zníženie miery mortality, hlavne novorodeneckej a detskej, vďaka zlepšeniu a sprístupneniu verejného zdravotníctva a mnohým programom na zníženie chorobnosti.

V neposlednom rade za starnutím obyvateľstva stojí aj nárast priemernej dĺžky života. V niektorých krajinách sa dokonca zdvojnásobila počas 20. storočia. Nárast bol významnejší v období rokov 1900-1950, keď vo viacerých západných krajinách nastalo zvýšenie až o 20 rokov. Prakticky všetky krajiny vykazujú nepretržitý nárast, až na určité výnimky v Latinskej Amerike a Afrike, zapríčinené hlavne vplyvom zvýšenej úmrtnosti zapríčinenej HIV/AIDS.

Celosvetová priemerná dĺžka života sa podľa správy OSN zvýšila zo 47 rokov vypočítaných za obdobie 1950-1955 na 68 rokov v období 2005-2010. Podľa správy Generálneho tajomníka OSN PanKi-muna žijú ľudia dlhšie najmä vďaka lepšej výžive a hygiene, ako aj pokroku v oblasti zdravotnej starostlivosti, najmä vakcín a liekov proti prenosným infekčným ochoreniam a parazitom. Znížil sa hlavne počet úmrtí detí a mladších ľudí. Starší ľudia však stále zomierajú na neprenosné chronické a degeneratívne choroby, akými sú rakovina, cukrovka, dýchacie a srdcové ochorenia. Správa preto vyzýva vlády, aby sa snažili o preventívne opatrenia namierené proti týmto fenoménom. Medzi ne patrí boj proti nadváhe, fyzickej nečinnosti, užívanie alkoholu a tabakových výrobkov. Celkovo stúpol počet úmrtí po dovŕšení 60 roku života z 26 % populácie v rokoch 1950-55 na 54 % v rokoch 2005-2010.ⁱ

Všetky tieto demografické zmeny spôsobujú starnutie populácie, obrovské zmeny vo vekovej štruktúre rozvinutých, ale aj rozvojových krajínach. Taktiež sa vynára otázka tzv.

depopulácie, fenoménu, ktorému sa doteraz nevenovalo dostatočné množstvo pozornosti. Ide o znižovanie celkového počtu obyvateľov v niektorých krajinách.

Jednou z príčin narastajúcej depopulácie sú aj súčasné trendy v mortalite. Správa WorldHealthOrganization (WHO) (Colin D. Mathers, Doris Ma Fat, MieInoue, ChalapatiRao, and Alan D. Lopez, 2005, s. 171–177) v súvislosti s globálnym výskumom trendov úmrtnosti poukazuje na zvyšovanie zastúpenia úmrtnosti spojenej s chorobami dokonca i v niektorých technologicky vyspelých krajinách. Zároveň sa zvyšujú rozdiely v dĺžke života a v úmrtnosti medzi vyspelým a rozvojovým svetom. Údaje o priemernej dĺžke života z krajín západného sveta sa stále viac vzdiaľujú od údajov rozvojových, predovšetkým afrických krajín. Veľmi špecifický príklad znižovania veku, starnutia a „vymierania“ populácie predstavuje Rusko. V kontraste so všeobecným trendom zvyšovania dĺžky veku a znižovania mortality u rozvíjajúcich sa krajín a predpokladaným zvýšeným prírastkom obyvateľstva sa priemerná dĺžka života pri narodení v Rusku za posledných štyridsať rokov znížila o približne 4 roky — podobný problém má ďalších 40 krajín. Od roku 1993 prirodzený úbytok obyvateľstva Ruska predstavuje približne 0,7-0,9 milióna obyvateľov. Medzi rokmi 1992 – 2000 krajina „stratila“ 3,5 milióna obyvateľstva. Pričom v 27 ruských regiónoch je mortalita 2 – 3 krát väčšia ako natalita. Všeobecným trendom v tejto krajine je „super“ mortalita obyvateľstva v produktívnom veku ktorá sa týka hlavne mužskej populácie (80 %). V Rusku je zvýšenie úmrtnosti spojené najmä s kardiovaskulárnymi ochoreniami a alkoholom.²V roku 2000 sa iba 58 % mužov dožilo priemerného veku 60 rokov. Uprostred deväťdesiatych rokov priemerná očakávaná dĺžka života v Rusku tvorila 57 rokov pre mužov a 70 rokov pre ženy. Na túto aktuálnu a nepriaznivú situáciu reagoval v roku 2001 aj vtedajší prezident Ruskej federácie Alexander Putin, ktorý problém nepriaznivého demografického vývoja v krajine, postavil do pozície jedného z kľúčových problémov Ruskej federácie, ktorý si vyžaduje naliehavé a prioritné riešenie. Okrem vlády sa týmto problémom zaoberali aj mnohé ministerstvá. (Sokolov, 2001, s. 54-57). Ako tento rok (2010) už poznamenal vicepremiér Alexander Žukov, priemerná dĺžka života v Rusku (mužská a ženská spolu) sa za posledných 5 rokov zvýšila o 4 roky. V roku 2004 bola na úrovni 65,5 rokov. Priemerná dĺžka života mužov v súčasnosti je 62 rokov a žien 74, čo je oveľa nižší údaj ako priemerná hodnota v rozvinutých krajinách, ale oveľa lepší stav ako za čias „Jeľcinovej demokracie“. Ak sa tendencie zachovajú, berúc do úvahy pozitívnu zložku migrácie, existuje predpoklad, že postupný proces depopulácie sa zastaví. Žukov zdôraznil, že štát má veľmi serióznu úlohu zvýšiť do roka 2020 priemerný vek v krajine do 75 rokov. Podotkol takisto, že v Rusku sa v roku 2009 podarilo stabilizovať demografickú situáciu. Počet obyvateľstva bol koncom tohto roka o niečo menej ako 142 miliónov. (Rastie priemerná dĺžka života. 2010)

Starnutie populácie v Európskej únii

Podľa prognózy Eurostatu sa celkový počet obyvateľov Európskej únie do roku 2050 zníži zo 459,5 (2004) na 449,8 milióna, pričom dôjde k prirodzenému úbytku obyvateľstva vo výške 48,3 milióna. Ten však bude do veľkej miery vykrytý prílivom imigrantov, pričom čistá

²Problémy s alkoholizmom naďalej negatívne vplyvajú na demografickú situáciu v Rusku – alkoholizmus predstavoval priamu príčinu 3,2 % prípadov úmrtí v roku 2007 a nepriamo často privádza k srdcovo-cievnyim ochoreniam, ktoré, ako uvádzajú štatistiky z toho istého roka, vyvolali 57 % celkového množstva úmrtí. Alkoholizmus je často príčinou násilných úmrtí, úroveň ktorých v Rusku zostáva vysoká – 2 % samovrážd, 1,9 % dopravných nehôd a 1,2 % z celkového množstva vrážd v roku 2007. Často alkohol predstavuje príčinu rozpadu rodiny - hlavného piliera akejkoľvek spoločnosti alebo národa. Zápas s alkoholizmom, násilím, reforma dopravnej infraštruktúry môže taktiež pozitívne ovplyvniť demografickú situáciu. (JOVIČEVIČ, R. 2010. Demografia Ruska sa zlepšuje. In:

http://www.chelemendik.sk/Demografia_Ruska_sa_zlepsuje_507288898.html, cit. 27.6.2010)

imigrácia sa odhaduje na 39,7 milióna. Očakáva sa, že podiel Európanov starších ako 80 rokov sa do roku 2050 strojnásobí a počet Európanov vo veku 60 - 79 rokov bude predstavovať jednu štvrtinu celkovej populácie EÚ.

Starnutie obyvateľstva sa tak podľa Európskej komisie javí podobnou hrozbou, ako klimatické zmeny a rovnako veľkou výzvou, akou je globalizácia. Prirodzený prírastok populácie EÚ sa zastaví v roku 2015. Spôsobí ho predlžovanie priemernej dĺžky života v súčinnosti s „neustále nízkou“ mierou fertility. Ďalším medzníkom bude rok 2035, kedy sa stane miera imigrácie nepostačujúcou na odvrátenie demografickej krízy, predpovedá štatistická správa Eurostatu.

Podľa odhadov OSN o veľkosti svetovej populácie z roku 2002 je európsky kontinent jediným svetovým regiónom, ktorého populácia sa v nasledujúcich rokoch bude znižovať na úrovni -0,28 %. Pomer detí v európskej populácii sa zo 17 % v roku 2000 zníži na 15 % v roku 2050. Zároveň sa predpokladá, že ľudia budú okolo roku 2045-50 žiť dlhšie, pretože predpokladaná dĺžka života v Európe sa zvýši z aktuálnych 73,2 roka až na 80,5 roka.³Tento trend je zároveň hlavnou príčinou starnutia populácie. Ako na neformálnom ministerskom stretnutí venovanom demografii a rodinnej politike LászlóAndor, európsky komisár pre zamestnanosť, sociálne záležitosti a začlenenie, pri uvedení novej správy povedal: „Stredná dĺžka života stúpa, zatiaľ čo pracovných síl je v Európe čoraz menej, pričom v niektorých členských štátoch k týmto zmenám dochádza veľmi rýchlo. Je potrebné, aby sme naše politiky upravili v záujme lepšieho zosúladenia pracovného a súkromného života, aby rodičia mohli mať deti a naďalej pracovať; a vypracovať politiky, ktoré by Európanom pomohli zostávať dlhšie v aktívnom živote“.⁴

Súčasne sa zároveň poukazuje na to, že demografické problémy sa v závislosti od územia prejavujú s rôznou intenzitou. Pod vplyvom negatívneho prirodzeného prírastku obyvateľstva a sťahovaniado zahraničia populácia štyroch členských štátov (Bulharsko, Litva, Lotyšsko, Rumunsko)rýchlo klesá. Kým populácia v strednej Európe dnes starne pomaly, tento trend sa po roku 2030 zrýchli, čím sa stredo európska populácia postupne stane najstaršou v Európe. V porovnaní s počtom osôb v produktívnom veku bude najviac osôb v postproduktívnom veku žiť pred rokom 2060 na Slovensku.

Súčasný stav, kedy na jedného dôchodcu pripadajú štyria ľudia v produktívnom veku, sa za 50 rokov zmení. Jedného dôchodcu budú „vyvažovať“ len dvaja pracujúci. Pre starý kontinent to už dnes predstavuje hrozbu „časovanej bomby“, podčiarkuje správa.

Najväčšou členskou krajinou z hľadiska počtu obyvateľov sa stane Veľká Británia s takmer 77 miliónmi obyvateľov. Pre porovnanie, dnes má 61 mil. Súčasná najľudnatejšia krajina, Nemecko príde za 50 rokov o 12 mil. občanov a v spolkových krajinách bude žiť len niečo viac ako 70 mil. ľudí. Komisia preto varuje, že takéto očakávania sú zlou správou pre rozpočet verejných financií a ekonomiku. Hovorkyňa EK pre novinárov o očakávanom stave povedala: „Znepokojuje nás otázka, či budú členské krajiny schopné platiť výdavky spojené so starnutím“ populácie. Podľa nej je starnutie rovnakou výzvou ako globalizácia, a obdobnou hrozbou ako klimatické zmeny. Bude si vyžadovať, aby členské krajiny prispôsobili rozpočty verejných financií, zvyšovali mieru zamestnanosti a reformovali systémy dôchodkov, zdravotnej starostlivosti a dlhodobej opatery. (Starý kontinent zostarne. 2008)

Demografický trend starnutia populácie v Európe je zapríčinený, podobne ako v iných krajinách, viacerými faktormi. Prvým a najzávažnejším je nízka úhrnná plodnosť a to aj napriek tomu, že v súčasnosti plodnosť stúpa miernym trendom, kedy sa táto zvýšila z úrovne

³Priemerná dĺžka života v EÚ podľa Eurostatu bola v roku 2004 - 76 rokov u mužov a 82 rokov u žien (v roku 2008 - 76,4 rokov u mužov a 82,4 rokov u žien), pričom napr. v roku 1960 to bolo 67 rokov u mužov a 73 rokov u žien.

⁴Najnovšia demografická správa – populácia EÚ starne a stáva rozmanitejšou. EURÓPSKA KOMISIA: Brusel 1. apríl 2011. In: http://ec.europa.eu/slovensko/news/media/press_releases/ts_demografia.pdf

približne 1,45 dieťaťa na jednu ženu na 1,6 dieťaťa. Populácia sa však sama obnovuje až pri úrovni 2,1 dieťaťa na ženu. Ďalšími faktormi sú zvyšovanie priemernej dĺžky života, zvýšenie migrácie a úbytok celkovej populácie.

Situácia členských a kandidátskych krajín len zdôrazňuje tendencie demografických úbytkov. Počet obyvateľov niektorých členských štátov klesá. Sú to Maďarsko, Lotyšsko, Litva, Estónsko, Slovensko, Česká republika. Na poklese sa podpisuje demografická situácia, ale aj emigrácia. Zo šiestich najľudnatejších štátov EU sa len vo Veľkej Británii a vo Francúzsku zvýši počet obyvateľov v rokoch 2005 až 2050 (vo Veľkej Británii odhadom o 8 % a vo Francúzsku o 9,6 %). V ďalších krajinách ako Nemecko, Španielsko je klesajúca pôrodnosť vyrovnávaná prisťahovalectvom. Predpoklady týkajúce sa Bulharska a Rumunska poukazujú na negatívny vývoj (-21 % a -11 % do roku 2030), ako aj predpoklady OSN pre Chorvátsko (-19 %). Naopak, turecká populácia by sa mala v rokoch 2005 až 2030 zvýšiť o viac ako 19 miliónov (+25 %).⁵

Predpokladá sa, že populačné trendy v Európe povedú k:

- nárast očakávanej dĺžky života z 80 rokov pre ženy v EÚ v roku 2005 na 86 rokov v roku 2050
- podiel osôb vo veku 60 a viac rokov sa zvýši z 22 % v roku 2005 na 36 % v roku 2050 a počas toho istého obdobia narastie počet osôb vo veku 80 a viac rokov zo 4 % na 11 %
- na každých sto občanov vo veku 15-64 rokov prípadne 53 ľudí vo veku 65 rokov a viac, v súčasnosti je to 25 ľudí na 100 osôb v ekonomicky aktívnom veku.

Ako následok všetkých týchto faktorov sa populácia Európskej únie stáva pomaly, ale isto oveľa staršou. V ekonomickom ponímaní sa veľkosť ekonomicky činnéj populácie zmenší až o 48 miliónov od teraz do roku 2050 (EU-25). Miera závislosti (olddependencyratio) sa zdvojnásobí a dosiahne 51 % do roku 2050, čo by znamenalo, že na jedného občana v dôchodcovskom veku (65 a viac rokov) by pripadalo namiesto terajších 4 len 2 ľudia v ekonomicky činnéj fáze (15 – 64 rokov).

⁵[http://ec.europa.eu/employment_social/news/2005/mar/comm2005-94 sk.pdf](http://ec.europa.eu/employment_social/news/2005/mar/comm2005-94_sk.pdf)

Tabuľka: Percento ľudí žijúcich v EÚ starších ako 60 rokov

Krajina	2004	2050	Rozdiel
Španielsko	21,5	41,7	20,2
Taliansko	25,0	41,4	16,4
Grécko	22,9	38,9	16,0
Nemecko	24,6	38,3	13,7
Slovinsko	20,4	38,1	17,7
Česko	19,3	38,1	18,8
Portugalsko	21,9	38,0	16,1
Poľsko	17,0	37,2	20,2
Slovensko	15,8	37,2	21,4
Rakúsko	21,8	36,9	15,1
Maďarsko	21,0	34,7	13,7
Litva	20,3	34,6	14,3
Lotyšsko	22,1	34,0	11,9
Belgicko	21,8	33,6	11,8
Estónsko	21,7	33,6	11,9
Cyprus	16,4	33,5	17,1
Veľká Británia	21,0	33,0	12,0
Fínsko	20,7	33,0	12,3
Francúzsko	20,7	33,0	12,3
Írsko	15,2	32,2	17,0
Malta	17,4	31,5	14,1
Švédsko	22,8	30,4	7,6
Dánsko	20,5	29,7	9,2
Holandsko	18,7	29,2	10,5
Luxembursko	18,7	27,6	8,9

Zdroj: <http://www.sme.sk/cdata/3902277/medium.gif>

Dnešná situácia je tak z dlhodobého pohľadu prakticky neudržateľná a je preto nevyhnutné si položiť otázku o zosúladení rovnováhy medzi rokmi strávenými v zamestnaní a na dôchodku. Európska Komisia v roku 2010 vydáva „Zelenú knihu o dôchodkoch“. Dôvodom je starnutie európskeho obyvateľstva, ktoré je výsledkom narastajúcej dĺžky života a klesajúcej pôrodnosti, vďaka čomu sa európske dôchodkové systémy dostali pod značný tlak. Od roku 2012 sa v Európe začne obyvateľstvo v produktívnom veku redukovať, preto vo veľkej miere závisí od nás, ako sa s týmto problémom vyrovnáme. Mnohé členské štáty riešia tento problém reformou svojich dôchodkových systémov v rozličnom rozsahu, avšak v dôsledku finančnej a hospodárskej krízy sa situácia zhoršila a nadobudla naliehavší charakter. Ako uviedol aj jej predkladateľ Lászlo Andor európsky komisár pre zamestnanosť, sociálne veci a začleňovanie: „Máme na výber medzi chudobnejšími dôchodcami, vyššími dôchodkovými príspevkami, alebo ľuďmi, ktorí pracovať viacej a dlhšie. Európsky sociálny model je úspešný iba pokiaľ dokážeme zabezpečiť aby starnutie nebolo synonymom pre chudobu. To je sľub ktorý s musíme naďalej snažiť naplňať. Dialóg ktorý dnes zahajujeme,

by mohol pomôcť členským štátom prijať správne rozhodnutia, ktoré zaistia, že dôchodkové systémy budú plniť svoj účel“.⁶

Na základe tejto skutočnosti je aktuálne začať otvorenú debatu o tom, či by sa mal zaviesť dôchodkový rámec na úrovni EÚ a ako by sa mal vyvíjať, aby členským štátom v najlepšej možnej miere poskytol podporu pri tejto ich ťažkej úlohe, ktorou je poskytovať svojim občanom primerané, trvalo udržateľné a bezpečné dôchodky tak v súčasnej dobe, ako aj v budúcnosti.

Naliehavosť tejto problematiky dokumentuje aj súčasný ekonomický vývoj v EÚ v dôsledku finančnej a hospodárskej krízy. Táto má negatívny vplyv na problémy súvisiace so starnutím. Tým, že dokázala vzájomnú závislosť medzi rôznymi systémami a v niektorých systémoch odhalila nedostatky, pôsobila ako „budíček“ pre celú oblasť dôchodkov: väčšia nezamestnanosť, nižšia rast, vyššia úroveň vnútroštátnych dlhov a výkyvy na finančných trhoch ešte viac sťažili plnenie dôchodkových príslubov v rámci všetkých systémov. Tieto vplyvy spolu s problémami súvisiacimi so starnutím obyvateľstva, ktorých riešenie je v súčasnosti vysoko aktuálne, sú dôkazom toho, že dôchodkové reformy už nemožno ďalej odkladať.

V súčasnosti sa dôsledky pretrvávajúcej hospodárskej krízy najviac prejavujú v Grécku, ale aj v Taliansku, Španielsku, príp. iných krajinách. Ako nám zároveň vyplýva z vyššie uverejnenej tabuľky nárastu počtu obyvateľov starších ako 60 rokov, práve tieto krajiny budú dosahovať najvyšší podiel tejto vekovej skupiny, čím práve oni pocítia najväčší tlak na ekonomický, sociálny a dôchodkový systém. V súčasnosti práve tieto krajiny zažívajú obrovské ekonomické a sociálne problémy a sú tak odkázané na pomoc ostatných európskych krajín. Predikcia však ich ďalšieho ekonomického vývoja je však výrazne negatívne determinovaná práve vysokým nárastom poproduktívnej časti obyvateľstva a znižujúcou sa schopnosťou vysporiadať sa s touto situáciou vlastnými možnosťami, nakoľko sa v týchto krajinách výrazne znižuje základňa ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Môžeme teda len predpokladať, že vývoj v ďalších rokoch môže priniesť ešte obdobné sociálne a ekonomické problémy, aké tieto krajiny prežívajú v súčasnosti.

Podľa Európskej centrálnej banky sa pri zachovaní rovnakej produktivity práce prejavia demografické tendencie poklesom reálneho HDP krajín priemerne o 1 % v rozmedzí rokov 2020-2050. (Maddaloni, A., Musso, A., Rother, P., Ward-Warmedinger, M., Westermann, T. 2006)

Pri súčasnej politike štátov, bude „ageing“ znamenať taktiež zvýšené požiadavky na verejné výdavky V Európskej únii by nárast mohol dosahovať až 3-4 % HDP od roku 2004 do roku 2050, čo znamená celkový nárast verejných výdavkov o 10 %.

Celkové verejné výdavky sa môžu stať v niektorých krajinách neudržateľné. Preto treba nájsť rovnováhu medzi dôchodkovým a sociálnym systémom. Tento problém je možno umocňovaný tým, že napríklad „starnúce krajiny“ OECD priemerne vydávajú na dôchodkovú politiku 9 % svojho HDP a na rodinnú politiku v priemere len 2 %. Ako logické riešenie sa samozrejme javí predĺženie produktívneho veku obyvateľstva a ozdravenie dôchodkovej politiky vyššou participáciou občanov. Len na porovnanie, Slováci už teraz v porovnaní s krajinami Európskej únie odchádzajú do penzie skôr. Pred nami sú už len Francúzsko, kde sa do dôchodku odchádza zatiaľ v 60-ke, a Malta, kde je to o rok neskôr. Ostatné krajiny už teraz pristúpili na zvýšenie odchodu do dôchodku. Napríklad v krajinách ako Portugalsko,

⁶LászlóAndor -CommissionerforEmployment, SocialAffairs and Inclusion "How to improveEuropeanpensionssystems - and the role oftheEuropeanCommission" Conference on GreenPaper on PensionsBrussels, 29 October 2010. In: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/10/611&type=HTML&language=en>

Rakúsko, Švédsko, Španielsko, Taliansko, Veľká Británia, Luxembursko, Fínsko, Dánsko alebo Belgicko je dôchodkový vek stanovený na 65 rokov. Podľa odhadov bude postupne stúpať. Po roku 2020 budú napríklad vo Veľkej Británii a v Írsku odchádzať ľudia do penzie ako 68-roční, v Holandsku, Nemecku a Dánsku ako 67-roční. Z hľadiska globálneho porovnania, bol napríklad v roku 2008 priemerný vek odchodu na dôchodok v EU 61,4 roka, pričom v Japonsku to bolo 70 rokov a v USA 65 rokov.

Európska únia si plne uvedomuje závažnosť problému starnutia populácie. Je si vedomá, že problém sa musí riešiť od základnej premisy a tou je nízka natalita. Moderná Európa si nemôže udržať ekonomický rozvoj bez detí. Preto sa mnohé štáty snažia mladých ľudí motivovať na založenie si rodiny. Rôzne sociálne benefity, materské dovolenky, či dotácie sú spôsobom riešenia, ale ako sa zdá zatiaľ nie postačujúcim. Prístup Európskej únie k ľuďom vo vysokom veku by sa dal zhrnúť do pojmu aktívne starnutie. Táto idea zahŕňa okrem iného celoživotné vzdelávanie, neskorší odchod do dôchodku, ktorý by mal byť aktívne strávený, doplnený dobrou lekárskou starostlivosťou.

Kvôli splneniu tejto vízie je potrebné prijatie mnohých opatrení, alebo zmien v dôchodkových, zdravotníckych, či sociálnych politikách v členských krajinách. Tie sa budú musieť vedieť vyrovnávať s dopadmi starnutia s ohľadom na zachovanie rastu a rozvoja verejných financií zohľadňujúc znižujúcu sa populáciu ekonomicky aktívnych obyvateľov. Taktiež dokázať zabezpečiť adekvátne a udržateľné dôchodkové zabezpečenie, dostačujúci prístup ku kvalitnej zdravotnej starostlivosti a opatere. Spôsobmi riešenia by mohlo byť zvýšenie mieri zamestnanosti, zníženie verejného dlhu, alebo celková reforma dôchodkového systému, postavená hlavne na individuálnom šetrení si na dôchodok.

V snahe kompenzovať predpokladaný pokles populácie v produktívnom veku Únia podporuje vyššiu účasť na zamestnanosti, najmä žien a starších pracujúcich, podporuje investíciu do „ľudského kapitálu“ a zvyšovanie produktivity vďaka hospodárskym reformám a snahe o výskum a inováciu.⁷

Pri odolávaní demografickým zmenám by Európa mala sledovať tri hlavné priority:

- Objaviť cestu demografického rastu. Vďaka rezolútnemu využívaniu lisabonskej agendy (modernizácia systémov sociálnej starostlivosti, zvýšenie zamestnanosti žien a starnúcich pracujúcich), novátorské opatrenia na podporu pôrodnosti a regulovaný prínos imigrácie. Európa môže vytvoriť nové príležitosti pre investície, spotrebu a vytváranie bohatstva.
- Dbáť na rovnováhu medzi generáciami - v delbe času počas celého života, v rozdelení výsledkov rastu a v delbe potrieb financovania spojených s dôchodkami a so zdravím.
- Vytvoriť nový prechod medzi generáciami. Mladí ľudia narážajú na pretrvávajúce ťažkosti so začlenením sa do práce. Narastajúci počet „mladých dôchodcov“, ktorý má záujem podieľať sa na sociálnom a ekonomickom živote. Štúdium sa predlžuje a „aktívni mladí ľudia“ chcú mať čas na deti. Tento vývoj posúva hranice a prechod medzi aktívnosťou a neaktívnosťou.⁸

V dňoch 30. – 31. októbra 2006 usporiadala Komisia prvé Európske demografické fórum. Má sa konať každé dva roky a jeho cieľom je identifikovať a vymieňať si postupy v súvislosti s politikami starnutia, pričom sa členským štátom poskytnú nové nápady, ako aj pomoc v snahe potlačiť vnímanie starnutia, ako ohrozenia našej hospodárskej a sociálnej prosperity.

⁷http://ec.europa.eu/employment_social/social_situation/docs/com2002_0143_en.pdf

⁸http://ec.europa.eu/employment_social/news/2005/mar/conim2005-94_sk.pdf

Komisia v oznámení o demografickej budúcnosti Európy prezentovala viaceré spôsoby riešenia tejto otázky:

- Demografická obnova – obnova obyvateľstva. Priemerná miera pôrodnosti v EÚ - 25 bola v roku 2004 1,5. Reprodukčnú hranicu však nedosiahol ani jeden členský štát, tá je 2,1. Najvyššie hodnoty zaznamenalo Írsko (1,99), Francúzsko (1,89) a Švédsko 1,75. Na Slovensku bola miera pôrodnosti 1,2 a podľa prognózy Eurostatu by sa v roku 2050 mala zvýšiť na 1,6. Francúzsko a Švédsko smerovali veľkorysé opatrenia v prospech rodín a zladžovanie pracovného a súkromného života. Obe krajiny majú „prijateľne nízku“ mieru pôrodnosti. Avšak s primeranou mierou migrácie je dostatočne vysoká, aby zabránila poklesu počtu obyvateľov, i keď nie starnutiu.
- Viac kvalitných pracovných miest. Lisabonské ciele zvýšiť u pracovníkov vo veku 55 až 64 rokov mieru zamestnanosti na 50 % dosiahlo v roku 2005 8 členských krajín: Cyprus, Portugalsko, Dánsko, Estónsko, Írsko, Fínsko, Švédsko a Spojené kráľovstvo. Najlepší výsledok dosiahlo Švédsko (69,4 %), Dánsko (59,5 %) a Spojené kráľovstvo (56,9 %). Slovensko skončilo na predposlednom mieste s hodnotou iba 30,3 %.
- Dlhšie pôsobenie v zamestnaní. V Dánsku je prístup spočívajúci v kombinácii flexibility a istoty, ktorý je založený na minimálnej ochrane pred prepustením a veľkorysých dávkach. Odchod do dôchodku sa má v Dánsku zvýšiť z 65 na 67 rokov. V Holandsku sa dosiahla neutralitou mzdových nákladov a sociálneho poistenia zamestnancov na čiastočný úväzok a dobu určitú, vytvorenie mnohých nových pracovných miest prijateľnej kvality a k rekordne nízkej miere nezamestnanosti. Zároveň boli ľudia motivovaní k neskoršiemu odchodu do penzie. Na Slovensku prebehlo postupné zvyšovanie dôchodkového veku na 62 rokov pre mužov (z pôvodných 60) a aj ženy (z pôvodných 53 – 57 v závislosti od počtu vychovávaných detí) – dôchodkový vek pre mužov dosiahol 62 rokov v roku 2006, ženy dosiahnu dôchodkový vek 62 rokov v roku 2015.
- Vyššia produktivita a konkurencieschopnosť. „strieborné hospodárstvo“ je vlastne adaptácia na budúce potreby rastúceho počtu starších ľudí. Činnosť sa zameriava na skúmanie potrieb a ponuky nových produktov a služieb súvisiacich so starnutím a využitím príležitostí, ktoré ponúka „strieborná ekonomika“.⁹ Spojené kráľovstvo má vysoko kvalitný systém „otvorených“ univerzít, ktorý umožňuje celoživotné vzdelávanie. A tak poskytuje druhú šancu získať

⁹Ako výsledok iniciatívy vlády Severného Porýnia – Vestfálska bola usporiadaná prvá konferencia na tému „*Strieborná ekonomika v Európe*“. Na konferencii bola zdôraznená potreba zakotviť striebornú ekonomiku do politik na národnej aj európskej úrovni a začleniť ju do Lisabonskej stratégie a 7. Rámcového programu Európskej komisie. Sprevádzaná bola ukázkami a oceneniami za najlepšie praktické príklady, ktoré demonštrovali, ako Európa využila výzvy a možnosti starnutia spoločnosti. Prediskutované boli aj nové koncepty a prístupy pre stimulovanie tohto vývoja. Okrem toho, 10 európskych regiónov (Severné Porýnie – Vestfálsko, Andalúzia, Burgenland, Extremadura, Gelderland, Limburg, Stredný Východ Írska, Stredný Región Írska, Škótsko a západo-stredné grófstva Anglicka) oznámili založenie a vznik tzv. „*SilverEconomyNetworkofEuropeanRegions*“ (SEN@ER). (http://www.silvereconomy-europe.org/events/2005/conference_en.htm)

SEN@ER predstavuje spoločnú iniciatívu európskych regiónov, ktorú iniciovala oblasť Severné Porýnie – Vestfálsko (Nemecko). Táto iniciatíva nepovažuje starnutie našej spoločnosti za hrozbu, ale skôr za výzvu a príležitosť pre regionálny hospodársky rast a zlepšenie konkurencieschopnosti v Európe. Na dosiahnutie týchto cieľov bola zriadená SEN@ER ako celoeurópska sieť regiónov na podporu vývoja a marketingu inovatívnych produktov a služieb zameraných na tento nový trhový segment, čo prispieva k regionálnemu rozvoju a vytváraniu nových pracovných príležitostí. (Páleník, 2009, s. 12-14)

vzdelanie. Írsko investovalo vo veľkej miere tiež do kvalitného systému vzdelávania.

- Trvalo udržateľné verejné financie a integrácia migrantov sú tiež riešením. Pri danom demografickom vývoji s nízkou mierou pôrodnosti je prínosným opatrením imigrácia. Nutnou podmienkou priaznivého riešenia je integrácia migrantov.

Čo sa týka využívania a efektivity vládnych politík, používaných pri potláčaní negatívnych dôsledkov starnutia populácie sa názory rôznia. V analýze nezávislej spoločnosti RAND s názvom *Low Fertility and Population Ageing, Causes, Consequences, and Policy Options*, ktorá bola pripravená pre Európsku komisiu v roku 2004 vyplývajú nasledovné závery¹⁰:

- imigrácia nemôže zastaviť starnutie populácie, alebo ich následky, v najlepšom prípade môže tento proces iba spomaliť
- za určitých okolností národné politiky môžu spomaliť pokles natality
- pri zásahoch vlád do znižovania natality je optimálna kombinácia viacerých typov politík, pretože jednosmerne riadená politika nemá potrebnú účinnosť
- spôsob riešenia demografických problémov, ktorý funguje v jednej krajine, nemusí zákonite fungovať aj v inej, pretože sociálny, ekonomický a politický kontext spoločnosti ovplyvňuje ich dosah
- výsledky vládnych politík ohľadne demografických problémov sa prejavujú pomaly, v dlhšom časovom rozmedzí a preto sú politiky menej atraktívne

Je proces starnutia nezvratiteľný, je ovplyvniteľný? Ak chceme odpovedať na tieto otázky, musíme jednoznačne rozlíšiť časové a priestorové hľadisko. V globálnom meradle ide v najbližších desaťročiach o jednoznačne nezvratiteľný proces, bez ohľadu na to aký interval spoľahlivosti použijeme pre hypotézy jednotlivých parametrov základných demografických procesov. Jednoduchá kombinácia zníženej fertility a vysokej strednej dĺžky života zákonite bude pôsobiť v smere starnutia pri základni vekovej pyramídy, a to aj zhora. Špecificky sa budú prejavovať rôzne prejavy (fázy) vekovo - štruktúrneho prechodu, najneskôr na demograficky najmladšom kontinente Afrike. V prípade ideálneho vývoja bez výraznejších porúch (vojny a podobne) je najfundamentálnejšou otázkou, aký vývoj možno očakávať vo vzdialenejšej budúcnosti za horizontom relevantných prognóz (OSN, Svetová banka, IIASA). Je skôr pravdepodobné, že obdobie výraznejších turbulencií v dynamike a tým pádom aj starnutí bude mať čoraz väčšiu časť sveta za sebou. Hypotéza oscilácií produktívnej kategórie sa tak bude prejavovať v čoraz menej výrazných amplitúdach (synergický efekt oscilácie plodnosti a početnosti reprodukčných kohort). Netreba však zabúdať na strednú dĺžku života. Hoci sa táto bude zvyšovať, vo vyspelých krajinách to už nebude mať výrazný vplyv na početnosť v stredných vekových kategóriách, čo do určitej miery ovplyvní iba starnutie zhora. (Káčerová, Bleha, 2007, s. 43-61)

Použitá literatúra:

1. BLEHA, B., VAŇO, B. 2007. Niektoré teoretické a metodologické aspekty populačnej politiky a náčrt jej koncepcie pre Slovenskú republiku. In: *Sociológia* 39(1), 2007, ISSN 0049-1225.

¹⁰http://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB9126/index1.html

2. KÁČEROVÁ, M., BLEHA, B. 2007. Teoretické východiská populačného starnutia a retrospektívny pohľad na starnutie Európy. In: Slovenská štatistika a demografia. - Roč. 17, č. 3, ISSN 1210-1095.
3. MADDALONI, A., MUSSO, A., ROTHER, P., WARD-WARMEDINGER, M., WESTERMANN, T. 2006. Macroeconomic Implications of Demographic Developments in the Euro Area. OCCASIONAL PAPER SERIES No. 51/August 2006. European Central Bank. ISSN 1725-6534.
4. MATHERS, Colin D. - FAT, Doris Ma - INOUE, Mie - Chalapati RAO - LOPEZ, Alan D. 2005. Counting the dead and what they died from: an assessment of the global status of cause of death data. Bull World Health Organ. 2005 March; 83(3): 171–177. In: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2624200/>.
5. PÁLENÍK, V. 2009. Strieborná ekonomika ako možné exportné zameranie slovenskej ekonomiky. WORKING PAPERS. Ekonomický ústav SAV, Bratislava 2009, ISSN 1337–5598.
6. Rastie priemerná dĺžka života. In: <http://slovak.ruvr.ru/2010/01/22/3787879.html>, 22.1.2010.
7. SOKOLOV, D. 2001. Demography. THE THIRD DEMOGRAPHIC TRANSITION. In: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/3497317>.
8. Starý kontinent zosťarne. In: <http://www.euractiv.sk/socialna-politika/clanok/stary-kontinent-zostarne>, 27.08.2008.
9. VAŇO, B. 2001. Populačný vývoj ľudstva. In: Slovensko 2015, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, s. 35.

Kontakt

doc. PhDr. Peter Čajka, PhD.

Katedra medzinárodných vzťahov a diplomacie

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

Univerzita Mateja Bela

Kuzmányho 1

974 01 Banská Bystrica

E-mail: peter.cajka@umb.sk

Katarína Časnochová

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINĚ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

ANALÝZA PROEXPORTNEJ POLITIKY V ČESKU A NA SLOVENSKU

Abstrakt

Článok sa zaoberá súčasným systémom podpory exportu v Českej republike a na Slovensku. Hlavným nástrojom štátnej podpory exportu sú exportné inštitúcie, ktoré označujeme ako inštitucionálna podpora exportu. Článok prináša výsledky podpory exportu realizovanej práve prostredníctvom Českej exportnej banky, Exportnej garančnej a poisťovacej spoločnosti a Eximbanky, ako najvýznamnejších inštitúcií podieľajúcich sa na podpore slovenských a českých vývozcov.

Kľúčové slová: Zahraničný obchod, Export, Proexportná politika, Česká exportná banka, Exportná garančná a poisťovacia spoločnosť, Exportno-importná banka Slovenskej republiky.

Abstract

The goal of this article is the current system of export support in the Czech Republic and Slovakia. The main instruments of the state export support are export institutions, also known as institutional support of exports. Article presents the results of support exports realized just by the Czech Export Bank, Export Guarantee and Insurance Company and Export-Import Bank of the Slovak Republic, as the most important institutions involved in promoting Czech and Slovak exporters.

Key words: International trade, Export, Support export policy, The Czech Export Bank, Export Guarantee and Insurance Company, Export-Import Bank of the Slovak Republic.

Úvod

Cieľom príspevku je poskytnúť obraz o súčasnom systéme štátnej podpory exportu v Českej republike a na Slovenku. Česká republika, rovnako ako Slovensko sú ekonomiky výrazne orientované na export a podpora exportu predstavuje pre oba štáty kľúčovú veličinu.

Článok sa najskôr zaoberá teoretickým vymedzením pojmu zahraničného obchodu a jeho prínosu pre ekonomiku, obzvlášť pre ekonomiku malú, akými sú ČR aj SR. Ďalej je v článku rozobratá problematika zahranično-obchodnej politiky, pričom sa podrobnejšie venujeme jednému z jej nástrojov a to podpore exportu. Podpora exportu predstavuje pre všetky štáty veľmi dôležitý nástroj a práve preto sa tejto téme venuje pozornosť aj na medzinárodnej pôde, ktorá vytvára tzv. medzinárodný rámec podpory exportu. Následne sú v článku rozobraté jednotlivé inštitúcie zamerané na podporu exportu v oboch ekonomikách a na záver je prevedená analýza výsledkov podpory exportu v ČR a SR.

Zahraničný obchod a zahranično-obchodná politika štátu

Význam zahraničného obchodu pre ekonomiku

Zahraničný obchod zohráva veľmi významnú úlohu v každej ekonomike. Pre hodnotenie tohto významu využívame viaceré hľadiská, pričom najdôležitejším je efektívnosť. Hľadisko efektívnosti zohráva dôležitú úlohu predovšetkým pre malé a otvorené

ekonomiky, ktoré by sa mali snažiť udržať si svoju konkurencieschopnosť. V exportnej politike by mala existovať snaha dosiahnuť maximálne úspory spoločenskej deľby práce a tejto snahe podriaďiť predovšetkým výskum a vývoj. Ďalším dôležitým hľadiskom pri hodnotení významu zahraničného obchodu je proporcionalita, ktorá vyplýva z toho, že len veľmi málo ekonomík disponuje dostatočným domácim trhom a surovinovou základňou a je schopných samostatného vývoja. Vzájomný obchod viacerých ekonomík navyše podporuje mierovú spoluprácu, znižuje riziko konfliktu a má tak vplyv na stabilitu vzájomných vzťahov. Exportne orientované ekonomiky sa musia navyše sústrediť na dôsledné štúdium v technickej oblasti, štúdium jazyka a kultúrnych špecifik a tak zahraničný obchod prispieva k rastu celkovej vzdelanosti. Ako uvádza Svatoš¹, čím je ekonomika väčšia a čím má viac obyvateľov, tým je miera závislosti na vonkajších ekonomických vzťahoch menšia. Keďže Česko a Slovensko radíme medzi ekonomiky malé², zohrávajú vonkajšie ekonomické vzťahy veľmi dôležitú úlohu, obzvlášť veľký význam má pre oba štáty export.

Pre obe ekonomiky je charakteristický vysoký stupeň otvorenosti, ktorý vyjadruje mieru zapojenia národnej ekonomiky na ekonomiku svetovú. Otvorená ekonomika predstavuje typ ekonomiky, ktorá je zapojená do medzinárodných ekonomických vzťahov, obchoduje s inými krajinami a správanie sa jednotlivých podnikov je ovplyvňované svetovým trhom. V dôsledku toho je časť domácej produkcie vyvážaná a spotrebovávaná v zahraničí a naopak, časť domáceho dôchodku je vynaložená na nákup dovezeného tovaru zo zahraničia.³ Stupeň otvorenosti ekonomiky najčastejšie vyjadrujeme ako pomer obratu zahraničného obchodu (export + import) k HDP danej krajiny⁴. Stupeň otvorenosti ekonomiky vyjadrený pomerom obratu zahraničného obchodu na HDP sa v ČR a SR od roku 2001 pohybuje na úrovni nad 100 %. V ČR dosiahol stupeň otvorenosti svoj vrchol v roku 2007 na úrovni 137,76 %. Ekonomika na Slovensku vykazuje ešte vyšší stupeň otvorenosti, pričom od roku 2001 sa nedostala pod úroveň 150 % a svoj vrchol dosiahla v roku 2006 na úrovni 189,1 %. Výnimku pre obe ekonomiky predstavuje rok 2009, kedy sa naplno prejavil dopad globálnej hospodárskej krízy, pričom v ČR došlo k poklesu otvorenosti ekonomiky na 112,92 % a na Slovensku došlo k poklesu pod hranicu 150 %, až na úroveň 121,3 %. Význam exportu je pre obe ekonomiky kľúčový a od jeho vývoja závisí rast hrubého domáceho produktu, rast zamestnanosti a celková rovnováha oboch ekonomík.

Keďže pre obe ekonomiky má export veľký význam, je potrebné naznačiť teritoriálnu štruktúru exportu, ktorá predstavuje smer a cieľ českého a slovenského exportu. Teritoriálna štruktúra má podobný charakter ako v ČR tak aj na Slovensku. To znamená, že export oboch ekonomík smeruje z viac ako 80 % do krajín EÚ 27, pričom na Európskom kontinente zostáva viac ako 90 % celkového exportu oboch ekonomík. Medzi najvýznamnejšie krajiny z pohľadu exportu pre SR patria Nemecko (20 % z celkového exportu), Česko (13 %), Francúzsko (7,8 %), Poľsko (7,3 %) a Maďarsko (6,3 %). Najvýznamnejšie krajiny pre export ČR sú Nemecko (32,5 % z celkového exportu), Slovensko (8,7 %), Poľsko (5,8 %), Francúzsko (5,7 %) a Veľká Británia (5 %⁵).

¹ SVATOŠ, M. Zahraniční obchod. Teorie a praxe. Praha: Grada, 2009. 1. vyd. 368 s. ISBN 978-80-247-2708-0.

² Uviest' podiel exportu tovarov a služieb na HDP u oboch ekonomík za rok 2010.

³ LACINA, L.: Makroekonomie otevřené ekonomiky, Mendlova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 2001

⁴ Stupeň otvorenosti ekonomiky môžeme ďalej určiť na základe ďalších ukazovateľov ako sú pomer exportu na HDP, pomer importu na HDP alebo pomer medzi exportom, importom a agregátnym dopytom.

⁵ ČASNOCHOVÁ, K. *Vývoj zahraničného obchodu v ČR a na Slovensku zameraný hlavne na export a jeho tendencie*. Karviná: Sborník příspěvku III. mezinárodní vědecké konference doktorandů a mladých vědeckých pracovníků, 2010. ISBN 978-80-7248-620-5.

Zahranično-obchodná politika štátu

Zapojenie jednotlivých štátov do svetovej ekonomiky, teda do svetového obchodu je vo veľkej miere ovplyvňované štátom prostredníctvom obchodnej politiky štátu, ktorá predstavuje chovanie štátu voči zahraničnému obchodu. Obsahuje súbor cieľov a nástrojov, ktorými vláda priamo alebo nepriamo reguluje rozsah a štruktúru zahraničného obchodu.⁶ Zahranično-obchodná politika je veľmi dôležitá predovšetkým pre štáty, ktorých ekonomiky sú viac závislé na zahraničnom obchode. Na presadzovanie svojich zámerov používa štát nástroje obchodnej politiky, ktoré môžu byť zmluvné alebo autonómne. Zmluvné nástroje sú zastúpené obchodnými zmluvami, obchodnými dohodami a platobnými dohodami a konkrétny štát uplatňuje tieto nástroje po vzájomnej dohode s iným štátom alebo skupinou štátov. Autonómne nástroje zahranično-obchodnej politiky sú využívané na jednostrannú úpravu dovozu alebo vývozu na základe rôznych opatrení štátu a ich hlavnou funkciou je ochrana proti nekalým formám zahraničnej konkurencie a ochrana domáceho spotrebiteľa. Autonómne nástroje obchodnej politiky môžeme členiť na tarifné a netarifné. Medzi tarifné autonómne nástroje obchodnej politiky patria clá⁷, ktoré zároveň predstavujú najstarší nástroj zahranično-obchodnej politiky vôbec. Medzi netarifné autonómne nástroje patria predovšetkým kvantitatívne reštrikcie, paratarifné reštrikcie, technické prekážky, dovozné prirážky, stanovenie minimálnej ceny a nástroje podpory vývozu. V ďalšej časti sa budeme podrobnejšie zaoberať jedným z autonómnych nástrojov zahranično-obchodnej politiky a to podporou exportu.

Podpora exportu

Zahraničný obchod zohráva kľúčovú úlohu pre malé ekonomiky, akými sú ekonomiky Česka i Slovenska. Pre tieto ekonomiky je charakteristická neúplná odborová štruktúra s nedostatkom prírodných zdrojov, čo priamo súvisí predovšetkým s ich malou rozlohou. Vytvorenie tejto odborovej štruktúry je potom výsledkom zapojenia malej ekonomiky do ekonomiky svetovej prostredníctvom špecializácie a práve preto musia malé ekonomiky rozvíjať vonkajšie vzťahy, musia byť otvorenejšie a zahraničný obchod, hlavne export, sa stáva pre tieto štáty veľmi dôležitý. Malé štáty sú oveľa viac závislejšie na svetovej ekonomike, ako veľké štáty a veľký význam na raste malej ekonomiky má predovšetkým export. Práve preto je problematike exportu, respektíve jeho podpore venovaná pozornosť zo strany štátu a každý štát vytvára svoju proexportnú politiku. Výnimkou nie sú ani Česko a Slovensko a ich proexportné politiky na dané obdobie budú priblížené v nasledujúcej kapitole. Teraz sa budeme venovať proexportnej politike vo všeobecnosti a vymedzíme si ju teoreticky.

Proexportná politika predstavuje podľa Nezvala radu nástrojov, ktorými sa štát snaží podniknúť domácich výrobcov k zvyšovaniu exportu⁸. Predstavuje významnú súčasť celkovej hospodárskej politiky štátu a štát prostredníctvom nej akceleruje a multiplikuje pozitívny efekt zo zahraničného obchodu. Stabilný rozvoj národného hospodárstva ako celku je jedným z hlavných cieľov hospodárskej politiky a v rámci tohto cieľa existujú čiastkové, stabilizačné ciele, ktorými sú zaistenie cenovej stability a podpora zamestnanosti. Pre splnenie týchto

⁶ MAJEROVÁ, I. NEZVAL, P. Mezinárodní ekonomie v teorii a praxi. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2011. 357 s. ISBN 978-80-251-3421-4.

⁷ Clo predstavuje poplatok vyberaný za tovar pri prechode colnou hranicou, rozlišujeme mnoho druhov ciel, napríklad sú to clá vývozné, dovozné, tranzitné, fiškálne, ochranné, autonómne, zmluvné a ďalšie. Pôsobenie ciel na ekonomiku je veľmi rôznorodé a sú preukázané rôzne výhody ale aj škodlivosť pôsobenia ciel na daný štát. Preto je tejto problematike venovaná pozornosť ako z pohľadu ekonomickej teórie, tak aj z pohľadu teórie medzinárodného obchodu.

⁸ MAJEROVÁ, I. NEZVAL, P. Mezinárodní ekonomie v teorii a praxi. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2011. 357 s. ISBN 978-80-251-3421-4.

cieľov je potrebný celý rad opatrení, ktoré pôsobia na rast reálneho produktu a na rovnováhu vzťahov daného štátu so zahraničím. A práve rovnováha vonkajších vzťahov danej ekonomiky je v malých ekonomikách zabezpečovaná prostredníctvom exportu a proexportnej politiky, ktorá je uskutočňovaná prostredníctvom štátu. Každý štát vynakladá svoju námahu na dôkladné vypracovanie stratégie podpory exportu v spolupráci s mnohými inštitúciami a organizáciami. Túto vzájomnú spoluprácu označujeme ako inštitucionálnu podporu exportu.

V teórií aj praxi sa stretávame s tým, že zasahovanie štátu do oblasti podpory exportu má obvykle negatívny účinok na ekonomickú efektívnosť. S cieľom eliminovať tieto negatívne vplyvy a nastaviť globálne platné pravidlá medzinárodného obchodu sú medzinárodnými inštitúciami prijaté mnohé regulácie, smernice a dohody, ktorými sa štáty pri vypracovaní vlastných exportných stratégií riadia. Koordináciou a podporou svetového obchodu sa zaoberajú napríklad Medzinárodný menový fond, Svetová banka, Svetová obchodná organizácia, Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD).

Proexportná politika v Česku a na Slovensku

Ako už bolo povedané, podpora exportu predstavuje neoddeliteľnú súčasť hospodárskej politiky štátu a je uskutočňovaná prostredníctvom proexportnej stratégie, ktorú vypracuje každý štát v spolupráci s ďalšími inštitúciami a organizáciami. Rovnako majú vypracované exportné stratégie Česko a Slovensko. Stratégie v oboch ekonomikách vyjadrujú zámer orientovať sa na ekonomiky mimo EÚ, kam smeruje v oboch ekonomikách viac ako 80 % celkového vývozu. Stratégie upozorňujú predovšetkým na destinácie ako Rusko, Čína, India, USA, Kanada a ďalšie. Najskôr si priblížime proexportnú stratégiu v ČR a exportne orientované inštitúcie a následne si popíšeme exportnú stratégiu SR a inštitúcie pôsobiace v tejto oblasti.

Exportná stratégia a inštitucionálna podpora exportu v ČR

Výsledkom spolupráce Ministerstva priemyslu a obchodu, Ministerstva financií a Ministerstva zahraničných vecí je schválenie dokumentu Exportnej stratégie ČR na obdobie 2006-2010 s aktualizáciou tohto projektu na rok 2011. V projekte sú vymedzené ciele, vízie a projekty na dosiahnutie stanovených cieľov⁹, ktorých je celkovo 12. V súčasnosti je pripravovaný nový dokument podpory exportu v ČR na roky 2011 – 2016, ktorý by mal prihliadať hlavne na nepriaznivý ekonomický vývoj, spôsobený ekonomickou krízou a následnou situáciou ako v Európe tak aj vo svete.

Medzi organizácie a inštitúcie pôsobiace v oblasti zahraničného obchodu v Českej republike tradične radíme Českú exportnú banku, Exportnú garančnú a poisťovaciu spoločnosť, Ministerstvo priemyslu a obchodu, Ministerstvo financií ČR, Czech Trade, Czech Invest, Českú podnikateľskú reprezentáciu pri EU, České centrá a ďalšie. V nasledujúcej časti si popíšeme najdôležitejšie z nich.

Česká exportná banka (ČEB) - vznikla 1.marca 1995 v Prahe vyčlenením úverovej činnosti z EGAPu. Je zameraná na financovanie exportných úverov a na štátnu podporu vývozu a je zo zákona zaistená štátnou zárukou za záväzky. Práve z tohto dôvodu je schopná získavať pôžičky za rovnaký rating ako ČNB. ČEB poskytuje zvýhodnené financovanie¹⁰

⁹ Medzi tieto ciele patria uľahčovanie podmienok obchodu, pôsobenie na kľúčových trhoch, budovanie kvalitnej značky ČR vo svete, účinná asistancia pre exportérov, zvýšenie vývozu služieb, zvýšenie priamych investícií a akvizícií do zahraničí, rozvoj vývozných aliancií, nový systém služieb štátu pre export, zákaznícke centrum pre export, sieť pre export, rozšírenie finančných služieb pre český export, exportná akadémia.

¹⁰ Zvýhodnené financovanie sa poskytuje na vývozy, ktoré spĺňajú základné kritéria, medzi ktoré patrí napríklad vývoz tovarov za podmienok obvyklých na medzinárodnom trhu, min. 60 % hodnoty tovaru je českého pôvodu,

českým vývozcom, ktoré je dané predovšetkým výškou úrokovej sadzby a dobou splatnosti úveru v podmienkach typických pre medzinárodnú prax. Predstavuje neoddeliteľnú súčasť štátnej proexportnej politiky a vo svojej činnosti sa riadi medzinárodnými dohodami WTO, OECD a smernicami EÚ.

Exportná garančná a poisťovacia spoločnosť (EGAP) – je akciovou spoločnosťou a bola založená v roku 1992. V roku 2005 vznikla dcérska spoločnosť Komerčná úverová poisťovňa EGAP, ktorá však už nepredstavuje štátnu podporu exportu. Aj pre činnosť EGAPu sú rozhodujúce medzinárodne dohodnuté podmienky Konsenzu OECD a ďalej podmienky Bernskej únie. Medzi hlavné činnosti EGAPu patria poisťovanie vývozných kontraktov proti úverovým rizikám, vrátane zaistenia, úverovanie z prostriedkov účelových poisťných fondov, poskytovanie protizáruk z poverenia štátu, správa prostriedkov určených na podporu exportu, uzatváranie sprostredkovateľských poisťných zmlúv a organizačno-ekonomické poradenstvo.

Czech Trade – vzniklo v roku 1994 ako tzv. Infocentrum sekcie Centra vonkajších vzťahov pri MPO a až v roku 1997 sa mení na samostatnú organizáciu Czech Trade. Zaisťuje informačný servis prostredníctvom špecializovaných inštitúcií, ktoré sú z 90 % dotované zo štátneho rozpočtu a nachádzajú sa po celom svete. V súčasnosti existuje 33 kancelárií s pôsobnosťou v 35 štátoch sveta. Táto inštitúcia zaisťuje zhromažďovanie špecifických informácií zo zahraničných trhov, vytvára ucelené informačné súbory o projektoch, tendroch a verejných zákazkách, distribuuje informácie medzi exportérmi, poskytuje konzultácie a semináre.

Czech Invest – bola založená v roku 1992 pre podporu podnikania a prílivu priamych zahraničných investícií, ako dôležitého prvku vzostupu exportu.

České centrá – sú zakladané od roku 1994 v partnerských štátoch, spolupracujú so zastupiteľskými úradmi, poskytujú služby v oblasti kultúry, cestovného ruchu a ekonomiky, poskytujú informácie o českých podnikoch, usporadúvajú stretnutia českých podnikateľov s podnikateľmi daného štátu. Celkovo existujú centra v 20 štátoch, pričom len v Nemecku sú tri.

Česká podnikateľská reprezentácia pri EÚ (CEBRE) – bola založená hlavne z dôvodu, aby prezentovala a obhajovala české podnikateľské záujmy v Bruseli pred a po vstupe ČR do EÚ. Poskytuje informácie o pripravovaných rozhodnutiach a predpisoch EÚ, poskytuje prehľad o dostupných podporných programoch EÚ pre ČR, školí manažérov v európskej problematike a sprostredkováva kontakty s orgánmi EÚ.

Exportná stratégia a inštitucionálna podpora exportu v SR

Proexportná politika SR na roky 2007-2013 bola prijatá v roku 2007 a definuje zámer a ciele exportnej politiky SR. Zameriava sa predovšetkým na podporu exportu tovarov, podporu prílevu zahraničných investícií, kladie dôraz na rozvoj služieb, na zvýšenie exportnej výkonnosti slovenskej ekonomiky, zníženie závislosti na dovoze, zníženie deficitu obchodnej bilancie, podporu konkurencieschopnosti SR, zvýšiť podporu exportu malých a stredných podnikov a zvýšiť propagáciu a prezentáciu SR v zahraničí.

Aj na Slovensku, podobne ako v Česku nájdeme organizácie a inštitúcie pôsobiace v oblasti zahraničného obchodu. Medzi ne radíme predovšetkým Exportno-importnú banku Slovenskej republiky (Eximbanka), Slovenskú agentúru pre rozvoj investícií a obchodu (SARIO), Slovenskú obchodnú a priemyselnú komoru (SOPK), Národnú agentúru pre rozvoj

zaistenie rizík poistením v EGAPe, tovar je vyvážený pomocou strednodobého alebo dlhodobého úveru (min. 2 a max 10 rokov) a ďalšie.

malého a stredného podnikania (NARMSP), Ministerstvo financií SR, Ministerstvo hospodárstva SR, Slovenská záručná a rozvojová banka a ďalšie. Najvýznamnejšie z nich si v nasledujúcom texte popíšeme.

Exportno-importná banka Slovenskej republiky (Eximbanka) – vznikla 22. júla 1997 so sídlom v Bratislave. Predstavuje špecializovanú finančnú inštitúciu zameranú na poskytovanie bankových a finančných služieb za účelom podpory slovenských exportérov. Jej produkty sú určené podnikom zameraným na export za účelom zlepšenia ich uplatnenia na medzinárodnom trhu. Tieto jej aktivity rešpektujú pravidlá medzinárodných inštitúcií zameraných na zahraničný obchod, riadi sa pravidlami Konsenzu OECD, princípmi Svetovej obchodnej organizácie, dodržiava pravidlá vyplývajúce z členstva SR v EÚ a rovnako rešpektuje nariadenia, ktoré sú zamerané na posudzovanie vplyvu podporovaného exportu na životné prostredie v krajine dovozu, ako aj smernice súvisiace s bojom proti korupcii.

Slovenská agentúra pre rozvoj investícií a obchodu (SARIO) – vznikla v roku 2001 ako príspevková organizácia, ktorej úlohou bola predovšetkým podpora priamych zahraničných investícií a na realizáciu štátnych príspevkových programov na podporu obchodu a investícií. Hlavným poslaním agentúry je podpora rozvoja slovenskej ekonomiky a zlepšenie kvality života na Slovensku, predovšetkým pomocou zvyšovania vzdelanosti a kontaktov na domácej pôde a v zahraničí. V sekcii zahraničného obchodu zabezpečuje informačné, poradenské, asistenčné a vzdelávacie služby slovenským exportérom, rovnako ako zahraničným záujemcom o slovenské produkty a kooperáciu, spolupracuje so strategickými obchodnými partnermi, zúčastňuje sa na slovenských a zahraničných výstavách a veľtrhoch za účelom propagácie slovenského podnikateľského prostredia, zabezpečuje výmenu informácií s partnerskými zahraničnými inštitúciami a podobne.

Slovenská obchodná a priemyselná komora (SOPK) – vznikla v roku 1992 a je verejno-právnu inštitúciu, ktorej hlavnou činnosťou je podpora a ochrana podnikania svojich členov doma i v zahraničí. Svoju činnosť vykonáva prostredníctvom regionálnych komôr v jednotlivých regiónoch a ide predovšetkým o overovanie certifikátov o pôvode tovaru, konzultácie ohľadom exportu a importu tovarov, organizuje obchodné misie do a zo zahraničia, zabezpečuje oblasť vzdelávania pomocou akreditovaných kurzov a seminárov zameraných na podporu domáceho a zahraničného obchodu a podobne. Pre oblasť zahraničného obchodu bol zriadený zahranično-obchodný výbor pri SOPK, ktorého predmetom činnosti je práve zahraničný obchod a zahranično-obchodné vzťahy.

Národná agentúra pre rozvoj malého a stredného podnikania (NARMSP) – vznikla v roku 1993 ako výsledok spoločnej iniciatívy EÚ a vlády SR na podporu, rozvoj a rast malého a stredného podnikania na Slovensku. Hlavným cieľom je posilniť konkurencieschopnosť podnikov v rámci spoločného trhu EÚ a na trhoch tretích krajín. Tento cieľ dosahuje na základe priorit, ktorými sú stimulácia rastu sektora, zvyšovanie jeho konkurencieschopnosti, internacionalizácia a prienik na nové trhy a uľahčenie prístupu malých a stredných podnikov ku kapitálovým zdrojom.

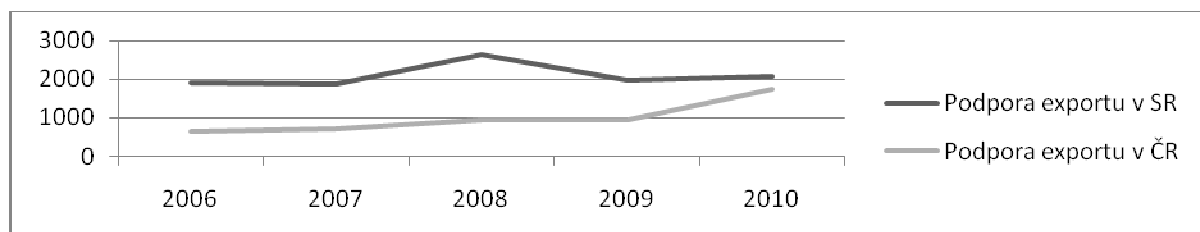
Výsledky podpory exportu v ČR a SR

Pre českú a slovenskú ekonomiku predstavuje export kľúčovú veličinu. Preto sa podpore exportu v oboch ekonomikách venuje obrovská pozornosť. Hlavnú úlohu, ako nástroja štátnej podpory vývozu pre financovanie vývozu a poistenie úverových rizík, tu zohrávajú exportne orientované banky a inštitúcie, ktorými sú v Česku Česká exportná banka, zameraná na financovanie exportu a Exportná garančná a poisťovacia spoločnosť, ktorá je zameraná na poisťovacie činnosti a na Slovensku je to Eximbanka (Exportno-importná banka SR), ktorá poskytuje ako financovanie exportu, tak aj poisťovacie činnosti. V rámci podpory exportu poskytujú vyššie uvedené inštitúcie veľký sortiment bankových a poisťovních produktov, čo umožňuje poskytnúť klientom komplexnú podporu ich produkcie určenej na

vývoz a rovnako zabezpečuje tieto ich aktivity. Prehľad základných údajov o podporenom exporte v ČR a SR je rozobraný v článku v nasledujúcej časti.

Výsledky celkového objemu podpory exportu v období od roku 2006 prostredníctvom bankových činností v ČR a SR nám poskytuje nasledujúci graf.

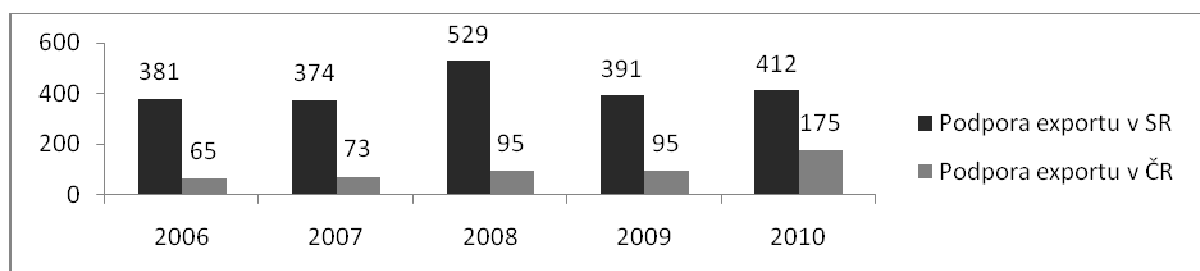
Graf 1 Podporený export v ČR a SR vyjadrený v mil. EUR

Zdroj: Vlastný podľa údajov ČEB, ČNB a Eximbanky

Ako môžeme vidieť, podpora exportu na Slovensku sa pohybuje v celkovej výške na úrovni okolo 2 mld. EUR. Náhle zvýšenie alebo zníženie tohto ukazovateľa sú prejavom prekonávania dôsledkov celosvetovej hospodárskej krízy. Do roku 2007 však mala podpora exportu rastúci trend, pričom napríklad v roku 2002 predstavovala podpora exportu v prepočte na EUR 1,5 mld. EUR. V Českej republike sa podpora exportu pohybovala na úrovni pod 1 mld. EUR, pričom vykazovala rastúci trend aj v krízovom období. V roku 2010 zaznamenal tento ukazovateľ prudký rast, pričom sa dostal na úroveň 1,7 mld. EUR oproti predchádzajúcemu roku, kedy sa podpora exportu pohybovala len na úrovni 949 mil. EUR, čo predstavuje zvýšenie o takmer 75 %. Dôvodom tohto prudkého zvýšenia podpory bolo navýšenie základného kapitálu ČEB na úroveň 4 mld. Kč v roku 2010. Aj napriek navýšeniu kapitálu zostáva úroveň podpory exportu v Česku nižšia, ako na Slovensku a to ako v absolútnom vyjadrení, tak aj v prepočte podpory exportu na 1 obyvateľa. Informácie o vývoji tohto ukazovateľa nám prináša nasledujúci graf.

Graf 2 Štátom podporený export v ČR a SR v EUR prepočítaný na 1 obyvateľa

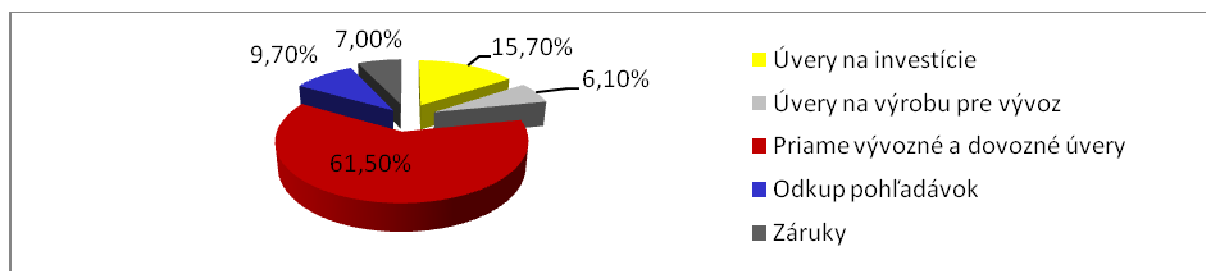

Zdroj: Vlastný podľa údajov ČEB a Eximbanky

Podiel realizovanej podpory exportu na jednotlivých bankových činnostiach v ČR je uvedený v grafe 3. Najväčšou mierou sa na podpore exportu podieľajú priame vývozné a dovozné úvery, ktoré v roku 2010 predstavovali viac ako polovicu podporeného vývozu. Ďalšou významnou zložkou je odkúp pohľadávok, ktorý sa podieľa na celkovej podpore 24 %. A nakoniec sa takmer rovnakou mierou podieľajú na celkovej podpore exportu úvery na investície, úvery na výrobu pre dovoz a záruky na úrovni okolo 6 – 7 %. V porovnaní s prechádzajúcim rokom došlo u všetkých bankových činností k rastu v absolútnom vyjadrení, čo sa týka percentuálneho vyjadrenia na celkovom podporenom exporte, nedošlo v porovnaní

s rokom 2009 k významnejším zmenám. Výnimkou sú len odkupy pohľadávok, ktoré sa oproti predchádzajúcemu obdobiu znížili z 24 % na súčasných 9%.

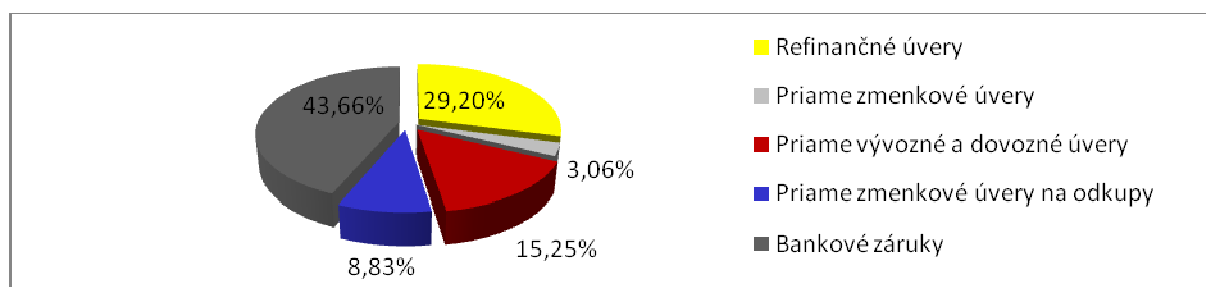
Graf 3 Podpora exportu v ČR – podiel na bankových produktoch (v %)

Zdroj: Vlastný podľa údajov ČEB

Graf 4 nám podáva obraz o podieloch podporeného exportu na jednotlivých bankových produktoch na Slovensku. Na Slovensku sa najväčšou mierou na podpore exportu podieľali bankové záruky a to na úrovni takmer 44 % a v porovnaní s ČR je to 6 krát viac. Ďalším významným bankovým produktom boli refinančné úvery na úrovni takmer 30 % a v porovnaní s ČR sú takmer dvojnásobne väčšie. Jednu štvrtinu z celkovej podpory exportu predstavujú priame vývozné a dovozné úvery, ktoré sú v porovnaní s Českou republikou 4-násobne nižšie. No a menej ako desať percent predstavujú priame zmenkové úvery na odkup a refinančné úvery. Podiel jednotlivých bankových činností na celkovej podpore exportu je pre každý rok individuálny a odlišný. Napríklad v porovnaní s rokom 2009 predstavovali refinančné úvery 69,58 % z celkovej podpory a v roku 2010 sa tejto podpory zrealizovalo len 29,2%. Ďalšiu významnú zmenu zaznamenal produkt bankové záruky, pričom podiel na celkovej podpore v roku 2009 predstavoval 18,6 % a v roku 2010 sa zvýšili na 43 %.

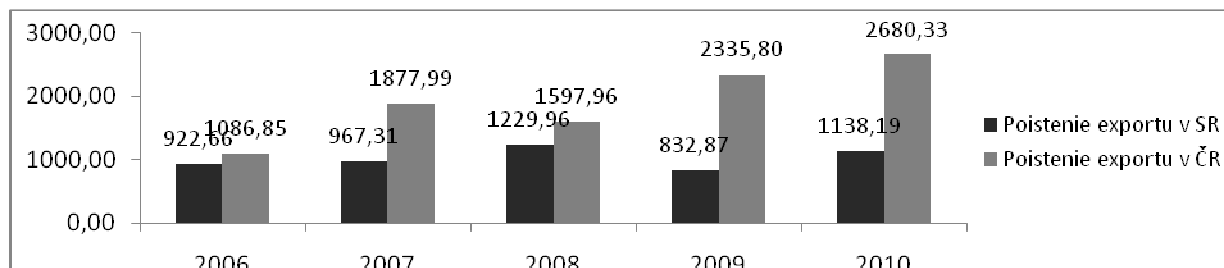
Graf 4 Podpora exportu v SR – podiel na bankových produktoch (v %)

Zdroj: Vlastný podľa údajov Eximbanky SR

Graf 5 nám podáva obraz o vývoji podpory exportu prostredníctvom poisťovacích činností. Poisťovacie činnosti predstavujú špecifickú oblasť podpory vývozu, pretože umožňujú bankám financovať český vývoz a tým pomáhajú exportérom dostať sa na nové trhy. Ako môžeme vidieť, táto oblasť podpory je vyššia v ČR, kde sa pohybuje na úrovni 2,68 mld. EUR a na Slovensku predstavujú poisťovacie činnosti 1,14 mld. EUR.

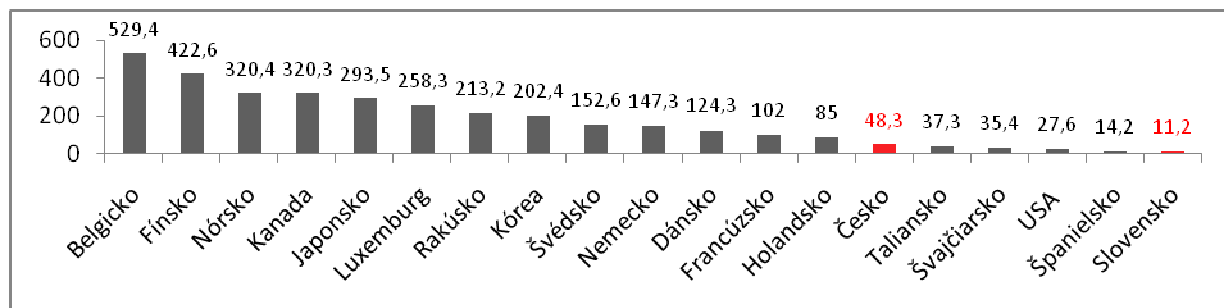
Graf 5 Podpora exportu z poisťovacích činností v ČR a SR (2006-2010 v mil. EUR)

Zdroj: Vlastný podľa údajov EGAP a Eximbanky SR

Len pre zaujímavosť uvádzame porovnanie podpory exportu v niektorých členských štátoch OECD. Aj keď v ČR a na Slovensku vykazujú tieto činnosti rastúci trend, ešte stále je podpora vývozu nízka. Dôkazom je nasledujúci graf.

Graf 6 Podporené vývozné úvery v EUR na 1 obyv. za rok 2008

Zdroj: EGAP, Výročná správa za rok 2010

Ako nám vyplýva z grafu, najväčšia podpora exportu formou vývozných úverov je v Belgicku, kde činí až 529,4 EUR v prepočte na jedného obyvateľa. Naopak, najnižšiu podporu exportu zaznamenávame v prepočte na jedného obyvateľa na Slovensku, kde je výška vývozných úverov len 11,2 EUR. Česká republika sa taktiež radí ku ekonomikám s nízkou podporou exportu a výška tejto podpory je na úrovni 48,3 EUR na jedného obyvateľa. Zvýšenie podpory českého a slovenského exportu by mali byť kľúčovým faktorom proexportnej politiky, aby boli obe ekonomiky schopné uspieť vo veľkej konkurencii na svetových trhoch.

Záver

Cieľom článku bolo zhodnotiť celkovú podporu exportu v ČR a SR. Štátnou podporou exportu sa v oboch ekonomikách zaoberajú mnohé inštitúcie, avšak kľúčovými sú Česká exportná banka a Exportná garančná a poisťovacia spoločnosť, ktoré poskytujú bankové a poisťovacie činnosti a Exportno-importná banka na Slovensku. Na základe údajov zverejnených spomínanými spoločnosťami môžeme konštatovať, že na Slovensku bola ¼ celkového exportu podporená štátom a v Česku to bola len nepatrná časť z realizovaného exportu. Svedčia o tom aj výsledky podporeného exportu vyjadreného na 1 obyvateľa, pričom v SR sa pohybuje tato podpora v priemere na úrovni okolo 400 EUR na 1 obyvateľa a v ČR to bolo len 100 EUR na obyvateľa. Oblasť podpory exportu prešla v oboch ekonomikách mnohými zmenami, ale aj tak zostáva v oboch ekonomikách na nízkej úrovni. Export pritom

zostáva pre oba štáty kľúčovou veličinou, ktorá má zásadný vplyv na platobnú bilanciu, navyše exportom je v oboch ekonomikách zásadne riešená aj problematika zamestnanosti.

Použitá literatúra:

1. ČASNOCHOVÁ, K. Vývoj zahraničného obchodu v ČR a na Slovensku zameraný hlavne na export a jeho tendencie. Karviná: Sborník příspěvku III. mezinárodní vědecké konference doktorandů a mladých vědeckých pracovníků, 2010. ISBN 978-80-7248-620-5.
2. ČESKÁ EXPORTNÍ BANKA. URL: <<http://www.ceb.cz/content/view/92/35/>> [cit. 30. 10. 2011]
3. EXIMBANKA SR. URL: <http://www.eximbanka.sk/buxus/generate_page.php?page_id=414> [cit. 8. 10. 2010]
4. JANDA, K. Inštituce státní úvěrové podpory v České republice. Praha: Karlova univerzita, IES Working Paper, 2007. IES FSV.
5. Lacina, L.: Makroekonomie otevřené ekonomiky. Mendlova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 2001.
6. MAJEROVÁ, I. NEZVAL, P. Mezinárodní ekonomie v teorii a praxi. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2011. 357 s. ISBN 978-80-251-3421-4.
7. Ministerstvo hospodárstva Slovenskej republiky. Proexportná politika SR na roky 2007 – 2013. URL: <<http://www.economy.gov.sk/obchodna-spolupraca-sr-s-jednotlivymi-krajinami-podpora-exportu-6663/128348s>> [cit. 3. 10. 2011]
8. Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR. Exportní strategie České republiky pro období 2006-2010 a aktualizace pro rok 2011. URL: <<http://www.mpo.cz/dokument52127.html>> [cit. 7. 10. 2011]
9. Oficiálne stránky ČEB. Dostupné na: <<http://www.ceb.cz/content/view/92/35/>>
10. Oficiálne stránky ČNB. Dostupné na: <<http://www.cnb.cz/cs/index.html>>
11. Oficiálne stránky EGAP. Dostupné na: <<http://www.egap.cz/vysledky-hospodareni/index.php>>
12. Oficiálne stránky Eximbanky. Dostupné na: <http://www.eximbanka.sk/sk/onas.html?page_id=131>
13. Oficiálne stránky OECD. Dostupné na: <http://www.oecd.org/home/0,2987,en_2649_201185_1_1_1_1_1,00.html>
14. Oficiálne stránky WTO. Dostupné na: <<http://www.wto.org/>>
15. SVATOŠ, M. Zahraniční obchod. Teorie a praxe. Praha: Grada, 2009. 1. vyd. 368 s. ISBN 978-80-247-2708-0.

Kontakt

Ing. Katarína Časnochová

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné

Slezská univerzita v Opavě

Univerzitní náměstí 1934/3

733 40 Karviná

E-mail: casnochova@opf.slu.cz

Lubomír Čech

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

PRÍSTUPY INDIIE A ČÍNY K REGIONÁLNEMU RIEŠENIU AFGANSKEJ OTÁZKY

Abstrakt

Potreba regionálnej stratégie pri riešení afganskej otázky, ktorá zahŕňa Pakistan, Indiu, štáty Strednej Ázie, Čínu, Rusko a Irán, sa výraznejšie prejavila po nástupe administratívy prezidenta B. Obamu do Bieleho domu. Jej uvedenie do praxe predpokladá politickú, vojenskú a ekonomickú spoluprácu koalíčných partnerov a viac než pol tucta regionálnych štátov. Článok analyzuje stanoviská Číny a Indie pri riešení tejto problematiky, porovnávajúc ich národné záujmy a záujmy ostatných zainteresovaných aktérov.

Kľúčové slová: Regionálna spolupráca, národné záujmy, eliminácia radikálneho islamu, AfPak, indicko-pakistanský spor.

Abstract

A need of regional strategy by solving the Afghan question, which includes Pakistan, India, middle Asia, China, Russia and Iran, has more significantly showed after the start of president B. Obama in the White House. Its application to praxis expects political, military and economical cooperation of coalition partners and more than half a dozen of regional countries. The article analyzes statements of China and India by solving this problematic, comparing their national interests and interest of other involved parties.

Keywords: Regional cooperation, national interests, elimination of radical Islam, AfPak, Indian-Pakistani dispute.

Úvod

Pre uvedenie predkladanej problematiky najlepšie poslúžia slová generála Davida Petraeusa, bývalého veliteľa medzinárodných bezpečnostných síl v Afganistane: "Nie je možné riešiť vnútorné výzvy v Afganistane bez toho, aby boli oslovení susedia Afganistanu. Je potrebný regionálny prístup ... bude potrebné vyvinúť a realizovať regionálnu stratégiu, ktorá zahŕňa Pakistan, Indiu, štáty Strednej Ázie a dokonca Čínu a Rusko a pravdepodobne aj Irán."¹

Tu je namieste si položiť otázku, či tieto štáty vôbec zdieľajú záujmy, ktoré USA a koalícia prostredníctvom regionálnej spolupráce sledujú.² Je regionálna spolupráca cestou k úspechu v Afganistane? Vidia tieto kľúčové štáty svoje vlastné záujmy týkajúce sa boja

¹ PETRAEUS, D. 2010. "Remarks," Passing the Baton Conference, Walter E. Washington Convention Center, Washington, D.C., hosted by the United States Institute of Peace, January 8, 2010. In: *Is a Regional Strategy Viable in Afghanistan?* [online] Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2010 [cit. 2011-05-27]. Dostupné na: <www.CarnegieEndowment.org/pubs>

² SHAHID, S. 2009. Engaging Regional Players in Afghanistan. Threats and Opportunities. In: *A Report of the CSIS Post-Conflict Reconstruction*. [online]. Project on October 15, 2009 [cit. 2011-05-27]. Dostupné na: <http://csis.org/files/publication/091124_afghan_players_0.pdf>

proti terorizmu, vlády v Afganistane, jeho dlhodobej rekonštrukcie a hospodárskeho vývoja takým spôsobom, že sa môže medzi nimi vybudovať konsenzus?

Čínske vzťahy s Afganistanom

Záujmy Číny v Afganistane sú úzko späté s jej širšími záujmami týkajúcimi sa Pakistanu a krajín južnej a Strednej Ázie. Týkajú sa problematiky domáceho boja proti terorizmu, získavania zdroja zahraničných potravín, energií, minerálnych zdrojov a bilaterálnych vzťahov so Spojenými štátmi.

Najdôležitejším momentom je skutočnosť, že Peking nemá záujem, aby jeho vlastná politika v Afganistane obmedzila dlhodobo privilegované vzťahy s Islamabadom.³ Aby podkopala stabilitu pakistanského štátu alebo poškodila pakistanské národné záujmy voči Afganistanu. Stabilný, nezávislý, priateľský a regionálne vplyvný Pakistan zabráni indickej dominancii v južnej Ázii, oslabí indický vplyv na Strednú Áziu a zmarí akúkoľvek negatívnu akciu Indie voči Číne.

Spolupracujúci Pakistan takisto prispieva spravodajskou a politickou podporou k potláčaniu domácich čínskych moslimských separatistov a likviduje ich zázemie v Afganistane a infiltračné trasy cez Hindukúš. Nakoniec Pakistan ponúka významné príležitosti pre čínsky obchod, investície a trasy zásobovania energiami.

Úsilie Pekingu vyhnúť sa narušeniam vzťahov s Pakistanom sa v posledných rokoch zvýšilo ako reakcia na ochladnutie vzťahov s Islamabadom. Predchádzala tomu výmena na prezidentskom poste v Pakistane (Mušarafa nahradil Zardári), napätia kvôli incidentu v Červenej mešite v roku 2007 a čínska nespokojnosť kvôli rastúcej prítomnosti čínskych ujuorských separatistov v pakistanských výcvikových táboroch.

Kvôli týmto skutočnostiam Peking zvažuje svoje pakistanské prístupy voči Afganistanu. Platí to aj na vzťahy medzi segmentmi pakistanskej a afganskej vlády a povstaleckými frakciami v Afganistane.

1. Pekinské vedenie nechce provokovať pakistanskú vládu tým, že podnikne priame kroky proti afganským povstaleckým skupinám, ktoré majú vzťahy s Islamabadom.
2. Peking však súčasne nechce, aby dynamika vývoja v Afganistane ohrozila ich väčšie snahy udržať spoluprácu s ostatnými štátmi regiónu. Zatiaľ čo udržujú alebo posilňujú vzťahy s Pakistanom, Peking sa snaží prehĺbiť kooperatívne vzťahy s Indiou. Čína má takisto záujem o spoluprácu ďalších krajín v južnej a Strednej Ázii z viacerých politických, strategických a ekonomických dôvodov (napríklad boj proti terorizmu, obchodovaniu s drogami, pašovanie, prehĺbenie ekonomických vzťahov, udržanie potenciálneho vplyvu v konkurencii so Spojenými štátmi a Ruskom). V posledných rokoch rastúce teroristické hrozby voči Číne spôsobili, že vzrástla spolupráca v oblasti bezpečnosti s Kirgizskom, Kazachstanom, Tadžikistanom a Uzbekistanom – najmä prostredníctvom aktivít Šanghajskej organizácie spolupráce. Čína tiež vytvára ekonomické partnerstvá so stredoázijskými republikami.
3. Nie je v záujme Číny, aby situácia v Afganistane alebo jej vlastné aktivity viedli k nárastu domácich povstaleckých hrozieb, pašovaniu drog do Číny a iných nadnárodných kriminálnych aktivít - hlavne prostredníctvom skupín operujúcich v Afganistane (a v pohraničnej oblasti AfPak) a prostredníctvom povstalcov

³ TARPLEY, G. 2011. US, Pakistan Near Open War; Chinese Ultimatum Warns Washington Against Attack. In: *Website of Webster Griffin Tarpley* [on line]. [cit. 2011-06-09]. Dostupné na: <http://tarpley.net/2011/05/21/us-pakistan-near-open-war-chinese-ultimatum-warns-washington-against-attack/>

operujúcich v Xinjangu.⁴ Niektorí Číňania sa napríklad boja, že priama čínska účasť na násilnom potláčaní terorizmu v Afganistane by mohla obrátiť pozornosť Talibanu na Čínu a čínske ekonomické záujmy v Afganistane by boli v ohrození. Vo všeobecnosti Čína čelí rozporuplnému tlaku v súvislosti s terorizmom v Afganistane; na jednej strane uprednostňuje aktivity, ktoré by potlačili zjavné hrozby voči Číne, na strane druhej je extrémne opatrná v akýchkoľvek aktivitách, ktoré by mohli vyvolať teroristický útok na Čínu.

4. Peking nemá záujem, aby sa Afganistan stal základňou pre dlhodobú, politickú, ekonomickú a vojenskú prítomnosť Spojených štátov v Strednej Ázii. Veľa čínskych analytikov upozorňuje, že dlhodobá prítomnosť Spojených štátov by „zabetónovala“ washingtonské „strategické obklúčenie“ Číny a oslabila by čínsky vplyv v Strednej Ázii. Navyše sa veľa Číňanov obáva, že blízke prepojenie so záujmami Spojených štátov by mohlo podnieť väčšie teroristické aktivity proti Číne alebo vyprovokovať ďalšie nepokoje medzi domácou moslimskou populáciou (Čína sa stala terčom kritiky za East Turkestan Islamic Movement (ETIM)⁵ odkedy sa zaplietla do incidentu v Červenej mešite). Čiže veľa Číňanov jednoducho odmieta byť spájaní s politikou Spojených štátov, či túžbe po zachovaní pekinského imidžu vodcu rozvojových krajín proti silnej agresii.

Inými slovami, Čína nechce, aby Spojené štáty a koalícia v Afganistane zlyhali akýmkoľvek spôsobom, ktorý by ohrozil jej záujmy, ani nechce byť zatiahnutá do aktívnej vojenskej podpory Spojeným štátom. Obáva sa dopadov zlyhania Spojených štátov, čo by pre Čínu mohlo znamenať radikalizáciu regiónu do takej miery, že by sa extrémizmus stal nákazlivým medzi etnickými menšinami v Číne. Preto niektorí čínski pozorovatelia argumentujú, že posilnenie amerických jednotiek v Afganistane po nástupe Obamu by vlastne mohlo priniesť výhody čínskemu úsiliu potlačiť teroristické a separatistické aktivity v rámci Xinjangu⁶ a pašovanie drog do Číny. Hoci sa o tom verejne nediskutuje, Peking vidí strategickú hodnotu amerických aktivít v Afganistane v tom, že Washington by mohol na istý čas zostať uviaznutý v Afganistane. To by mohlo zlepšiť motiváciu Spojených štátov, aby zaobchádzali s Čínou ako so strategickým partnerom.

A nakoniec, Peking má čoraz väčšie ekonomické záujmy v Afganistane. Ide o projekt za 3,5 mld. USD v medenej bani Ainak a zariadenia generujúce a prepravujúce elektrinu. To

⁴ Pri posudzovaní napätia medzi etnikami v provincii Sin-cian/Xinjang sa často debatuje o vplyve islamského fundamentalizmu a militantného radikalizmu na Ujgurov a iné etniká moslimského vierovyznania. Sin-cian/Xinjang má 1,66 milióna štvorcových kilometrov (viac ako Irán), ale žije tam iba dvadsať miliónobývatel'ov a počet Ujgurov sa znížil na 45 percent populácie. Majú miešané etnické korene, z nich niektoré siahajú až do Európy. Ilustrujú to tzv. Tarimské múmie, vystavené v historickom múzeu v Urumči. Ako celok sa Ujguri radia k turkickým stredoázijským etnikám. V minulosti sa ich oblasť nazývala aj Východný Turkestan. S Čínou vedú zápas o nezávislosť alebo aspoň o autonómiu so striedavými úspechmi po viac ako dve tisícročia. Naposledy boli viac-menej samostatní v rokoch 1944 – 1949 ako republika Východný Turkestan. Peking poskytol provincii Sin-cian/Xinjang v roku 1955 autonómiu, no tá ostala iba na papieri. Po rozpade Sovietskeho zväzu a osamostatnení jeho stredoázijských republík sa túžba po slobode prejavila aj v tejto provincii. Od 90-tych rokov začali proti čínskej vláde podnikáť útoky separatistické skupiny, ktorých cieľom je vytvorenie nezávislého ujgurského štátu – Ujguristanu alebo Východného Turkestanu. Najznámejšou z týchto skupín sa stalo Islamské hnutie Východného Turkestanu – ETIM.

⁵ Podľa čínskych prameňov je tejto organizácii pripisované viac ako 2000 teroristických akcií. Jej základne sa údajne nachádzajú aj na území Kirgizka a Kazachstanu. Najvýraznejšou akciou pripisovanou tomuto hnutiu sa stal s HORÁK, S. 2009: Nástup Číny ve Střední Asii? In: *Mezinárodní vztahy*, roč. 44, 2009, číslo 3 Praha: ÚMV, 2009. ISSN-0323-1844, s. 37.

⁶ SCHICHOR, Y. 2007: Limping on Two Legs: Uyghur Diaspora Organisations and the Prospects for Easter Turkestan Independence. In: *Central Asia and the Caucasus. No.6* (48) [on line], Sweden, CA&CC Press 2007[cit. 2011-07-25]. s.117-124. Dostupné na internete: <[www.ca-c.org/online/2007/journal_eng/cac.../cacE6\(48\)-2007.pdf](http://www.ca-c.org/online/2007/journal_eng/cac.../cacE6(48)-2007.pdf)>

Čínu robí potenciálnym najväčším investorom v Afganistane. Čína takisto poskytla výrazné dotácie Afganistanu (najmä vo forme projektov infraštruktúry komunikácií, zavlažovania, verejných nemocníc atď., ako aj na výcvik polície) a má silné politické a diplomatické väzby s afganskou vládou. Afganistan má ropu, prírodný plyn, železnú rudu a iné zdroje možných významných záujmov pre Čínu.

Rastúci ekonomický záujem Pekingu v Afganistane bude hrať čoraz väčšiu a zrejme aj rozhodujúcu rolu v celkových kalkuláciách Číny. Najdôležitejšie projekty sa však ešte len začali a sú stále len v štádiu plánovania. Zápasia s byrokratickými, finančnými, bezpečnostnými, korupčnými a inými problémami. Komerčné aktivity a zdroje poskytujúce čínskej ekonomike dôležité výhody, posilňujú záujem Pekingu o silnú a stabilnú afganskú vládu. Veľa Číňanov verí, že využívanie afganských minerálnych zdrojov by poskytlo tisícom chudobných Afgancov prácu, tým aj príjem daní, a to by pomohlo stabilizovať nestálu vládu v Kábule. Ale tieto ekonomické záujmy sú rozhodne až druhoradými strategickými záujmami Číny.

Takisto preukázala podporu afganskej vláde pri diplomatických rokovaníach a angažovala sa v úsilí Šanghajskej organizácie spolupráce (ŠOS) venovať sa situácii v Afganistane (konkrétne terorizmu, obchodovaniu s drogami a organizovanému zločinu). V tejto súvislosti musíme zdôrazniť, že k využitiu potenciálu, ktorý má ŠOS pre zlepšenie situácie v Afganistane, je potrebné realizovať isté zmeny v samotnej organizácii.⁷ Predpoklady tú sú najmä pre spoluprácu v ekonomickej, obchodnej a bezpečnostnej oblasti. Napr. v marci 2009 sa konala v Moskve pod záštitou ŠOS konferencia o Afganistane, ktorej sa zúčastnili predstavitelia členských a pozorovateľských krajín ŠOS a významných medzinárodných organizácií. Bolo tu vypracované Spoločné stanovisko ŠOS a Afganistanu o boji proti terorizmu, pašovaniu drog a organizovanému zločinu, vrátane akčného plánu.⁸

Čína neposlala bojové jednotky do Afganistanu, neposkytla logistickú podporu multinárodným silám na čele so Spojenými štátmi, ani inak neprispela k násilnému potlačeniu povstaleckých aktivít v krajine. Nevyvíjala priamy tlak na pakistanskú vládu, aby posilnila aktivity proti domácim teroristom na pakistansko-afganskej hranici. Peking však súhlasil s poskytnutím vojenského výcviku afganskej vláde. V skratke možno povedať, že Peking sa dostal do podpornej pozície dlhodobej stability a prosperity Afganistanu prostredníctvom limitovanej politickej, ekonomickej a diplomatickej asistencie. Jeho obozretnosť sa prejavila na jednej strane v snahe zachovať si dobré vzťahy s Kábulom bez urážania Paštúnov a ich politických vodcov v Talibane. Na druhej strane podporoval pakistanské pozície a nepokúšal sa ich meniť.

Čína vníma ako dôležitých partnerov pre stabilizáciu regiónu Pakistan, Spojené štáty, stredoázijské republiky, Rusko a Indiu. Čínske záujmy voči Afganistanu sú väčšinou v zhode s úsilím Islamabadu zlepšiť vzťahy s Kábulom a vyhnúť sa tlaku útočiť na povstalcov v oblasti pakistansko – afganských hraníc. Ako už bolo vyššie naznačené, osobitný vzťah Pekingu s Islamabadom podporuje strategické a ekonomické záujmy Pakistanu viacerými spôsobmi. Peking a Islamabad majú spoločný záujem na udržaní špeciálneho a blízkeho (do určitej miery aj uzavretého) charakteru bilaterálnych vzťahov, napriek ich zdanlivému ochladeniu, ku ktorému došlo v poslednom období. Čínske aktivity voči Afganistanu neohrozujú tento záujem. Snahy Číny zlepšiť koordináciu s Indiou a Ruskom v problematike riešenia afganskej otázky však zrejme vyvolajú obavy v istých pakistanských kruhoch.

⁷ LUKIN, A.V. 2007. Šanghajska organizacija sotrudničestva: čto dalje? In: Rossiya v globalnoj politike.[online].[cit. 2011-06-15]. Dostupné na: <<http://www.globalaffairs.ru/numbers/26/7700.html>>

⁸ *Fergana.Ru news agency: Update on the international conference „Afghanistan, Shanghai Cooperation Organization* [on-line] 2008. In: Eurasian Security and Geopolitics.[cit. 2011-05-10]. Dostupné na internete: <<http://enews.fernews.com/article.php?id=2399>>

Správanie sa Číny vytvára zmiešané implikácie pre americké záujmy. Peking prispieva výrazne k nevojenským aspektom snáh Spojených štátov stabilizovať Afganistan (napriek obavám o skorumpované čínske praktiky v projektoch baní a iného nerastného bohatstva). Čína takisto prispieva do určitej miery ku koordinácii aktivít medzi stredoázijskými krajinami v podpore o nezávislý Afganistan bez teroristov. Spojeným štátom možno ani tak nevádi, že Čína je z pohľadu vojenskej a nevojenskej asistencie v Afganistane veľmi opatrná. Sú však presvedčení, že Čína nevyvíja dostatočný nátlak na Islamabad, aby zaútočil na afganských teroristov operujúcich v severozápadných kmeňových oblastiach.

Čo sa týka krajín Strednej Ázie, tu hral Peking neutrálnu rolu tým, že nepodporoval ani nesúhlasil s ich náznakmi otvorene oponovať politike Spojených štátov voči Afganistanu. Ako bolo už spomenuté, Čína podporovala aktivity republík, ktoré podporovali afganskú vládu a všeobecné úsilie stabilizovať krajinu. Avšak politickí analytici krajín Strednej Ázie vidia podporu Pekingu ako motivovanú skôr okolnosťami vplyvu Spojených štátov, Indie a Ruska, než obavou o záujmy afganských obyvateľov.

Čínske stanoviská voči Afganistanu sa prevažne prekrývajú s ruskými, ale odlišujú sa v niekoľkých detailoch. Obe krajiny si želajú stabilný, jednotný Afganistan bez terorizmu. Moskva tiež chce aby jednotky Spojených štátov odišli z krajiny (a regiónu) hneď ako to bude možné. Ale zatiaľ čo Rusko by zrejme preferovalo kompletnú likvidáciu Talibanu, Čína skôr podporuje nejednoznačný postoj Pakistanu voči Talibanu a prezidentovi Karzajovi.

Rastúci záujem Číny angažovať sa v Afganistane v ekonomickej oblasti – najmä záujem o afganské prírodné a energetické zdroje - môže vyvolať podozrenie a nevôľu Ruska, ktoré má tiež komerčné záujmy v tejto krajine. A nakoniec, afganský problém by sa mohol stať zdrojom súťaživosti medzi Moskvou a Pekingom o kontrolu alebo koordináciu Strednej Ázie, najmä v rámci Šanghajskej organizácie spolupráce.

Je pochopiteľné, že čínske postoje voči Afganistanu nie veľmi vyhovujú záujmom Indie. Peking spravil len málo, aby presvedčil Pakistan k odsunu niektorých svojich vojenských jednotiek z indicko-pakistanskej hranice a použil ich k protiteroristickým operáciám v severozápadných kmeňových oblastiach. Číne vyhovuje, že je India „zamestnaná“ Pakistanom a nemôže sa prejavovať na úkor Číny.

Indicko – afganské vzťahy

Záujmy Indie v Afganistane boli a sú vnímané v rámci strategickej rivality medzi Indiou a Pakistanom o moc a vplyv v krajine. Ale najväčšie záujmy Indie v Afganistane siahajú až za Pakistan. Je to predovšetkým snaha rozšíriť obchod a nové hospodárske (energetické) a kultúrne väzby so Strednou (a západnou) Áziou cez tradičné pozemné trasy, v čom sa India cíti v nevýhode voči Číne.

Bezpečnostné obavy Indie vo vzťahu k Afganistanu zahŕňajú najmä obavy z návratu Talibanu k moci a následný dopad na militantný islamský fundamentalizmus v regióne vo všeobecnosti, a osobitne v Pakistane. Pakistan je z pohľadu Indie zodpovedný za sériu bezpečnostných ohrození, politických zvrátov a teroristických incidentov, ktoré sú za podpory Pakistanu namierené proti Indii v Jammu a Kašmíre už od 90-tych rokov minulého storočia. India vidí v týchto incidentoch konkrétnu ruku pakistanskej armády ako najlepší príklad štátom sponzorovaného terorizmu dneška.⁹

Územie dnešného Afganistanu bolo v minulosti zhromaždiskom pre takmer každú vojenskú expedíciu do Indie, či už za účelom pustošenia alebo ovládnutia. Z kultúrneho

⁹ **THAROOR**, I. 2009. India, Pakistan and the Battle for Afghanistan. In: Time World, Dec. 05, 2009 [on line]. Dostupné na:

<http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1945666,00.html#ixzz1T8VoYv14>

hl'adiska bol Afganistan aj bránou pre arabsko-indickú výmenu vedomostí a učenia, súfistický islam, grécke a perzské umenie a estetiku a rozšírenie budhizmu z Indie do Strednej Ázie. Táto zdieľaná tradícia náboženskej tolerancie stojí v ostrom kontraste k súčasným prúdom importovaného saudskoarabského wahábizmu, ktorý by si India rada držala od tela.

India má stály záujem o:

1. zabránenie vplyvu islamského fundamentalizmu spojeného s prejavmi agresie v tomto regióne,
2. nezávislý, zjednotený, mierový, multietnický a neextrémistický Afganistan stojaci na vlastných nohách,
3. silnejšie hospodárske vzťahy a spoluprácu v tomto regióne s dôrazom na obchod, dopravu a tranzit energií,
4. pokračujúce dlhodobé zapojenie sa v Afganistane.

Medzi zámermi Indie a koalíčnými politicko-vojenskými aktivitami v Afganistane je veľká zhoda v zabránení návratu Talibanu, porazení Al-Kájdy a v pokusoch stabilizovať Afganistan. India podporovala vojenskú intervenciu v Afganistane po 9. septembri 2011 a uznala, že prítomnosť Spojených štátov a koalície v tomto regióne je nevyhnutná, aspoň na určitý čas, aby sa zabránilo návratu Al-Kájdy a Talibanu.

Avšak rozdiely medzi Indiou a Spojenými štátmi (a koalíciou) existujú. Sú dané možnými hrozbami zo strany Al-Kájdy, afganským a pakistanským Talibanom a pakistanskými bezpečnostnými zložkami z pohľadu indických bezpečnostných záujmov.¹⁰ Vláda v Dillí veľmi neverí ani zhode záujmov medzi Spojenými štátmi a pakistanskou armádou ohľadom riešenia Talibanu v rámci tzv. „AfPak-u“ a spoľahlivosti pakistanskej armády ako partnera v tomto boji. Nepáči sa jej koalíčná vnímavosť pakistanskej precitlivenosti (a propagandy) kvôli záujmom Indie v Afganistane. India je pomerne skeptická k úlohe, ktorú by mali zohrávať ostatní susedia a regionálni hráči pri riešení talibanského extrémizmu v rámci AfPak-u. Má takisto výhrady k problematike vyjednávania s Talibanom.

Vo všeobecnosti súhlasí s potrebou pokračovať v protipovstaleckej kampani v Afganistane s tým, že táto bude ohľaduplná k bežným obyvateľom. Výrazne podporuje výstavbu afganských bezpečnostných síl a ich postupné preberanie bezpečnostnej zodpovednosti ako najlepšiu garanciu nezávislosti a dlhodobej stability Afganistanu. India tiež podporuje odhodlanie Spojených štátov ostať v Afganistane aktívni, môže mať však inú predstavu na spôsob realizácie tohto zámeru.

Indické analýzy v tomto zmysle vyjadrujú zhodný názor, že sofistikovaná protipovstalecká stratégia vedená Spojenými štátmi by mala byť doplnená silnejšími politickými, hospodárskymi a diplomatickými krokmi. India podporuje začlenenie ďalších regionálnych hráčov - Iránu, Ruska a stredoázijských republík. Považuje za kontraproduktívne spoliehať sa výlučne na pakistanskú armádu, ktorá má zásluhu v udržiavaní afganského Talibanu pri živote kvôli podpore svojich vlastných záujmov v Afganistane a Indii. Táto závislosť (podľa názoru Indie) ponecháva koalíciu zraniteľnú voči pakistanskej manipulácii a podmienkam spolupráce, ktoré sú v protiklade s koalíčnými cieľmi v Afganistane.

India je tiež znepokojená, že zredukované protipovstalecké ciele a ohlásené stiahnutie jednotiek Spojených štátov a spojencov z Afganistanu spôsobí spomalenie a obmedzenie výcviku Afganských národných bezpečnostných jednotiek a napomôže vzostupu Talibanu. Závery Londýnskej konferencie o Afganistane v roku 2010, ale aj závery

¹⁰ Spojené štáty sa snažia zabrániť tomu, aby sa krajina stala útočiskom Al-Kájdy. India zasa viac reflektuje fakt, že Taliban môže byť použitý ako nástroj pakistanských záujmov a machinácií proti Indii.

Mníchovskej bezpečnostnej konferencii z februára 2011 o kontaktovaní umierneného krídla afganského Talibanu ešte pred prvými operáciami zahájenými v Mardžá,¹¹ považovala za spochybnenie koalície bojovať. Obáva sa, že Spojené štáty nechajú prácu napoly nedorobenú, pričom polovica Talibanu ostane pevne zakotvená v afganskej štruktúre moci a zvyšok sa rozptýli v nechránenom vidieku a po odchode Spojených štátov bude silou presadzovať svoje príkazy.

India viackrát vyjadrila presvedčenie, že takýto výsledok môže byť ešte nebezpečnejší než situácia v rokoch 1996 – 2001, keď bol Taliban pri moci. Najmä kvôli miere, do akej džihádske skupiny získali vplyv na území Pakistanu, posilnili väzby s Talibanom a Al-Kájdou a prispôsobili si jej ambície (napríklad Lashkar-e-Taiba). Navyiac je tu možnosť, že niektoré z týchto skupín sa zameria na pakistanský nukleárny potenciál.¹²

Prístup Indie k propagovaniu svojich záujmov v Afganistane bol väčšinou politický a vývojový a bol taký ešte aj pred sovietskou intervenciou v Afganistane. Hoci India podporovala Severnú Alianciu politicky a do istej miery aj vojensky, snažila sa znovu vybudovať vzťahy s Paštúnmi a vyrovnat' sa s vládou post - bonnskej dohody o Afganistane vedenou Karzajom. Urýchlene oživila vzťahy so všetkými etnickými skupinami a politickými formáciami v Afganistane prostredníctvom konzulátov v Kandaháre, Džalalabáde, Mazar-i-Sharife a Herate. India sa tiež pustila do humanitárnych, rekonštrukčných a vývojových projektov po celom Afganistane. Nemá žiadny záujem na umiestnení svojich ozbrojených síl v tejto krajine, ale z obavy o svoj personál v Afganistane by mohla žiadať rozšírenú vojenskú prítomnosť pre tieto účely.

India je presvedčená, že môže prispieť k stabilizácii Afganistanu svojím pretrvávajúcim úsilím zameraným na budovanie inštitúcií, vývoj obchodu a kapitálu a posilnenie kapacít afganského štátu za účelom poskytovania bezpečia a zabezpečenia svojich vlastných občanov s výhľadom na nezávislý, pluralistický, demokratický a zjednotený Afganistan. Prikláňa sa k silnejšiemu, afganskocentrickejšiemu a inkluzívnejšiemu regionálnemu hospodárskemu a politickému prístupu ku problémom krajiny. Z diplomatického hľadiska má India najsilnejší záujem na vytvorení čo najširšej novej koalície proti návratu Talibanu k moci. Cíti však absenciu vhodného regionálneho alebo medzinárodného fóra, ktoré by spojilo všetkých záujemcov v tejto snahe. Preto sa prikláňa k zahrnutiu regionálnych hráčov ako sú Irán, Rusko a aj samej seba. Obamov návrh z 27. marca 2010 na zriadenie kontaktnej skupiny pre Afganistan však nebol dotiahnutý do konca. Preto pokračuje vo svojej politike voči Afganistanu spoliehajúc sa sama na seba. Urobila tak v rámci priestoru poskytnutého koalíciou, vyhýbajúc sa tak opatreniam alebo iniciatívam, ktoré môžu byť považované za príliš citlivé. India je presvedčená, že regionálni hráči by mali byť zainteresovaní do akéhokoľvek budúceho procesu pomáhajúceho urovneniu situácie v Afganistane a že akýkoľvek regionálny prístup by mal mať silné ekonomické zázemie.

Z politického hľadiska v minulosti zaujala nekompromisnú pozíciu voči Talibanu, striktne odmietajúc akékoľvek dohody s hnutím. Teraz trochu zmiernila svoju pozíciu a v súlade s Londýnskou dohodou o reintegračnom balíku naznačila podporu úsiliu afganskej vlády integrovať jeho bojovníkov v rámci kampane národného uzmierenia. Skepticizmus voči

¹¹ Vo februári a marci americká armáda uskutočnila veľkú operáciu v Mardžá v provincii Helmand, ktorej cieľom bolo vyhnúť Taliban a inštalovať miestnu vládu schopnú zabezpečiť základné služby. Operácia viedla k výraznému civilnému vysídleniu a zvýšenej povstaleckej aktivite v tejto oblasti, vrátane silného zamínovania. Podľa OSN bolo v Mardžá od februára do apríla zabitých viac ako 70 civilistov.

¹² Tieto obavy boli opätovne potvrdené útokom Talibanu na pakistanskú námornú základňu v máji 2011. Prepad vyvolal otázky o bezpečnosti pakistanských jadrových zariadení. V roku 2009 islamistickí teroristi zaútočili na veliteľstvo armády neďaleko Islamabadu, kde 22 hodín zadržovali rukojemníkov. Na rozdiel od najnovšieho útoku z Karáčí sa im vtedy nepodarilo preniknúť hlboko do komplexu.

akejkoľvek ochote Talibanu uzmierniť sa, deliť sa o moc v pluralistickom politickom rámci, zmeniť svoj džihádsky charakter alebo prerušiť väzby na ostatné násilné extrémistické islamské organizácie bude s najväčšou pravdepodobnosťou pretrvávať. India takisto pochybuje, že prípadný návrat Talibanu k moci v Afganistane by sa obmedzil len na túto krajinu.

Z ekonomického hľadiska Indii chýba priama cesta alebo železnica do Afganistanu. Napriek tomu venovala viac ako 1,2 mld. \$ na humanitárnu, rekonštrukčnú a vývojovú pomoc pre Afganistan,¹³ čím sa umiestnila na 5. priečke darcov Afganistanu s projektmi týkajúcimi sa nemocníc, infraštruktúry a sociálneho sektoru. Ekonomické investície Indie väčšinou podporovali vývoj a neorientovali sa na využívanie afganských prírodných zdrojov. Dvojstranné obchodné vzťahy zatiaľ len čakajú na svoju príležitosť.

Taktiež investovala do projektu otvoreného mora, cestného a železničného prepojenia cez iránsky prístav Chah-Bahar pre zlepšenie svojho prístupu k Afganistanu a Eurázii, ako aj pre zníženie závislosti Afganistanu na Pakistane čo sa týka obchodovania a prepravy. India je presvedčená, že jej podpora vývoja Afganistanu je riadená potrebami a prioritami Afganistanu. Dva nedávne prieskumy prestížnych medzinárodných inštitúcií ukázali Indiu ako krajinu, ktorej projekty a prítomnosť v Afganistane boli zo všetkých krajín najviac vítané.

Súčasne sú schopnosti Indie pomôcť Afganistanu limitované nedostatkom fyzického prístupu a pakistanskou precitlivosťou na prítomnosť a aktivity Indie v Afganistane. Výsledkom toho je, že India nie je schopná prispieť napríklad k výcviku a vývoju afganských bezpečnostných síl a armáde tak, ako by mohla a chcela. Niektorí indickí odborníci sú presvedčení, že India by mohla spraviť oveľa viac v zmysle odovzdania skúseností z pohľadu delenia sa a budovania národa (vrátane evolúcie politických inštitúcií a vzťahov medzi islamom a moderným štátom). Neoceniteľné skúsenosti môže India poskytnúť zo svojho vývoja (ako napr. v kľúčových oblastiach ako je poľnohospodárstvo, zárobkovo činná generácia, výživa, zákonom dovolené pestovanie ópia atď.) Nie všetci v Indii, ale najmä v Afganistane, sú presvedčení o pripravenosti Afgancov prijať túto pomoc.

Nedostatok priamych prístupových ciest a dohôd o preprave medzi Indiou a Pakistanom takisto ochudobňuje Afganistan o výhody z obrovského indického trhu výrobkov a služieb. To má hospodárske aj politické dôsledky. Voľný prístup k trhom Indie by stimuloval afganskú ekonomiku najmä v pašunských oblastiach južného a východného Afganistanu, s ktorým má India tradičné obchodné vzťahy.

India je silným obhajcom regionálnej hospodárskej spolupráce týkajúcej sa všetkých susedov Afganistanu kvôli vytvoreniu tranzitných koridorov spájajúcich na energie bohatú Západnú a Strednú Áziu s energeticky chudobným subkontinentom. Primárnou prekážkou takýchto spojení v rámci Juhoázijskej asociácie pre regionálnu spoluprácu, ku ktorej sa Afganistan pridal v roku 2005, bola situácia, v ktorej sa nachádzali indicko-pakistanské vzťahy, predovšetkým nechota Pakistanu umožniť slobodnejší obchod a prechod medzi Indiou a Pakistanom a aj ďalej.

Záujmy a stratégie Indie v Afganistane sa zbiehajú so záujmami a stratégiami iných kľúčových hráčov ako je koalícia Spojených štátov a NATO, Iránu, Ruska, stredoázijských republík a do určitej miery aj Číny – ale veľmi sa odlišujú od záujmov a stratégií Pakistanu. India, Irán, Rusko, stredoázijské republiky a Čína zdieľajú spoločný záujem v boji proti šíreniu obchodu s drogami a militantnej, fundamentalistickej islamistickej ideológii

¹³ Dôležité vývojové projekty zahŕňajú: 218 km dlhú cestu Zaranj- Delaram v provincii Nimroz; Pol-e- Khumri – Kábul spojenie pre poskytovanie elektriny Kábulu; zavlažovací projekt priehrady Selma v Herate a nová parlamentná budova; nemocnica I. Ghándiovej v Kábule; 675 tréningových slotov pre afganských civilných zamestnancov a vysokoškolských študentov a absolventov vysokých škôl v indických výcvikových inštitúciách a na univerzitách; 100 takýchto pozícií pre poľnohospodárske vedy; tréningové programy pre samostatne zárobkovo činné osoby; technické programy pre ženy a mladých ľudí.

z Afganistanu - hoci miera do akej sa tieto obavy premenia na skutočné aktivity sa mení v závislosti na iných záujmoch a obavách. Sú tu tiež drobné rozdiely v prístupoch k Pakistanu. Rozdiely Indie a Iránu ohľadom Afganistanu sa týkajú hlavne potreby prítomnosti amerických jednotiek v krajine, aspoň kým nie sú afganská armáda a bezpečnostné jednotky dostatočne silné pre zvládanie bezpečnostných hrozieb.

Rozdiely vo vzťahoch s Čínou sa týkajú čínskej strategickej podpory Pakistanu voči Indii, jej neochoty vyvinúť na Pakistan tlak, aby konal proti extrémizmu vo všeobecnosti a konkrétne v Afganistane a Indii, ale aj možnej konkurencie vo vplyve v Afganistane (kde je Čína relatívnym nováčikom) a Strednej Ázii (kde má Čína náskok).¹⁴

Akékoľvek zblíženie ohľadom hrozby predstavovanej militantným islamským separatizmom a terorizmom je vďaka čínskemu „priateľstvu za každého počasia“ a podpore Pakistanu komplikované. Je však otázne, ako by Čína zareagovala v prípade extrémneho scenára radikálneho režimu buď v Afganistane alebo Pakistane. Zdalo by sa, že existuje priestor pre diskkrétne konzultácie medzi Spojenými štátmi, Čínou a Indiou ohľadom tejto problematiky. India je tiež ochotná skúmať možné spoločné ekonomické prístupy s Čínou v Afganistane. Neexistujú žiadne výrazné rozdiely medzi záujmami Indie, Ruska a jednotlivých stredoázijských republík ohľadom Afganistanu, okrem doterajších týkajúcich sa tretích krajín.

Vo všeobecnosti India verí, že:

- 1) všetky krajiny v regióne majú záujem o zabránenie návratu Talibanu k moci;
- 2) existujúce rozdiely medzi nimi hrajú menšiu rolu než prínosy, v ktorých sa zhodujú;
- 3) spolupráca medzi týmito krajinami by mohla výrazne prispieť k potláčaniu talibanského odporu a k stabilizácii Afganistanu.

India má tiež ekonomický záujem o to, aby sa z Afganistanu stal most spájajúci Euráziu a Arabské more a Strednú a západnú Áziu a indický subkontinent. Tieto body zhody ešte neboli adekvátne rozvinuté na základe bilaterálnych politických rozdielov, regionálnej nestability a absencie fóra, kde by mohli byť riešené. India nebagatelizuje problémy vytvorenia regionálneho konsenzu o Afganistane a verí, že regionálny prístup by mal byť podporovaný.¹⁵

Záujmy Indie a Pakistanu v Afganistane sú doslova protikladné. Rozdielnosť politických, bezpečnostných a ekonomických záujmov Indie a Pakistanu v Afganistane už bola vyššie spomenutá. India vníma celú politiku Pakistanu v Afganistane ako postavenú na nedokončenej agende proti Indii kvôli Kašmíru a pochybuje, že sa ho pakistanské vojenské zriadenie niekedy vzdá. Inú motiváciu Pakistanu považuje za druhoradú.

Na druhej strane Pakistan vníma svoje investície do Talibanu zo všeobecného hľadiska ako strategický zisk voči Indii a Afganistanu a najmä ako vyhliadku založenia priateľského režimu v Afganistane, obmedzujúc indický vplyv a neutralizujúc afganskú paštúnsku opozíciu. Pre Pakistan je typické, že akúkoľvek prítomnosť Indie a jej vplyvu v Afganistane považuje za škodlivú voči svojim záujmom (aj keď boli získané legálnymi cestami). Na aktivity indického veľvyslanectva a konzulátov v Afganistane, ich prepojenia na Severnú alianciu a afganské bezpečnostné organizácie sa pozerá s podozrením hraničiacim s paranojou. V extrémnych prípadoch považuje akúkoľvek prítomnosť Indie v Afganistane za destabilizujúcu pre Pakistan (napr. údajné aktivity Indie v Balúčistane na zvrhnutie vlády).

¹⁴ KARÁSKOVÁ, I., HORÁK, S., KULHÁNEK, J., LITERA, B. 2011. *Rusko-čínske vzťahy a EU : potenciál spolupráce a konfliktu*. Praha: Matfyzpress, 2011. 131 s. ISBN 978-80-7378-150-7.

¹⁵ THOTTAM, J. 2011. *Afghanistan: India's Uncertain Road*. In: **TIME**, April 1, 2011[on line].

Dostupné na: <<http://peripheralrevision.wordpress.com/2011/04/02/afghanistan-indias-uncertain-road/>>

India by nemala problém s akoukoľvek nedžihádskou vládou v Afganistane. Aby India schválila militantnú fundamentalistickú alebo Pakistanom podporovanú vládu v Kábule, minimálne by vyžadovala, aby takýto režim:

- 1) zachoval normálne diplomatické vzťahy s Indiou pre zaistenie bezpečia jej veľvyslanectva,
- 2) konzulátov a vývojových projektov;
- 3) garantoval nepoužitie džihádskeho prostriedkov;
- 4) zanechal využívania džihádskeho skupín a terorizmu ako nástrojov štátnej politiky proti Indii.

Pakistanské obavy o bezpečnosť sú spojené s ich protivníkom - Indiou v Afganistane, najmä strach pred možnou afgansko-indickou alianciou, ktorá by vyústila do vojny na dvoch frontoch proti Pakistanu. India je presvedčená, že tento strach nemá historické opodstatnenie. Taktiež zásadne odmieta pakistanské podozrenia z aktívnej indickej účasti na zhoršení separatistického problému v Balúčistane.

Pakistan sa snaží aktívne projektovať túto údajnú indickú hrozbu koalícii prostredníctvom súkromnej a verejnej diplomacie, prepojením afganského problému s indicko-pakistanskými vzťahmi a problematikou Jammu a Kašmíru. Vyžaduje, aby India zredukovala svoje jednotky na svojich západných hraniciach, ak sa má Pakistan pokúsiť riešiť problém s hrozbou Talibanu na hranici s Afganistanom. Pakistan očakával úlohu vo vyjednávaní s Talibanom, a tak výrazne zvýšil úroveň svojich destabilizačných cezhraničných aktivít proti Indii.

India odmieta pakistanské tvrdenie, že indické jednotky rozmiestnené na jeho hraniciach, hlavne v Kašmíre, predstavujú pre Pakistan hrozbu. Vidí ich ako obranu pred terorizmom sponzorovaným Pakistanom. Nevníma afganský problém ako derivát indicko-pakistanských problémov, ktorý musí byť riešený z tohto uhla (ako sa to snaží predostierať Pakistan). Považuje to za vážne narušenie noriem medzištátneho správania, že Afganistan musí zaplatiť cenu za pakistanské bilaterálne problémy s Indiou vo forme destabilizácie a túžbe po „strategickej hĺbke“, alebo že pakistanské štátne inštitúcie využívajú terorizmus k vedeniu zástupnej vojny proti Indii.

V zahranične politických postojoch India viackrát vyjadrila pochybnosť, že pakistanská armáda preruší svoje prepojenia na afganský Taliban a bude plne spolupracovať s koalíciou, ak by aj India zredukovala svoje jednotky pri pakistanskej východnej hranici a vníma akúkoľvek pakistanskú spoluprácu ako selektívnu a zameranú len na ústupky zo strany Indie. India tiež neakceptuje, že by Pakistan mal byť odmenený za svoju spoluprácu s koalíciou politickými ústupkami zo strany Indie, keď vlastne je priamou oporou Talibanu. Vzhľadom na tieto, takmer diametrálne odlišné pohľadky, záujmy, stratégie a pozície je ťažké predstaviť si, ako by sa mohli ohľadom Afganistanu zosúladiť.

Záver

Postavenie Pekingu voči Afganistanu je zakorenené predovšetkým vo fundamentálnych čínskych záujmoch, ktoré siahajú až za Afganistan. Bolo by zrejme naivné predpokladať, že správanie sa Číny voči Afganistanu bude viac v súlade s regionálnymi záujmami Washingtonu. Kvôli čínskym záujmom a vypočítavosti Islamabadu voči Indii a Afganistanu je veľmi neisté, či Peking zmení svoje postavenie pozitívnym smerom. Vlastne je pravdepodobnejšie, že čínski vodcovia sa pokúsia podporiť pakistanský režim tak, že im poskytnú viac vojenskej a spravodajskej podpory, zvýšia ekonomickú a diplomatickú pomoc Islamabadu a posilnia čínsko-pakistanskú hranicu. Nie je pravdepodobné, že Čína využije svoj vplyv na Pakistan k nejakým presvedčovacím aktivitám. Vo všeobecnosti môžeme

povedať, že sa Číňania málokedy uchýľujú k takýmto nátlakovým taktikám. Väčšinou majú len požiadavky, aby sa akcie neuskutočnili a nie, aby sa uskutočnili, čo je jedným z dôvodov, prečo má s nimi veľa krajín dobré vzťahy.

Z viacerých aspektov čínskeho prístupu k Afganistanu je evidentné, že Čína pravdepodobne nebude kľúčovým hráčom v riešení afganskej otázky. V súčasnej situácii je dokonca zložité s určitosťou definovať, ako Peking vníma šance Spojených štátov na úspech (úspechom tu myslíme zriadenie stabilného, bezpečného a afganského režimu na viac než len pár rokov). Číňania tieto šance vnímajú ako nepravdepodobné a v najhoršom prípade predurčené k zániku.

Zatiaľ čo z pohľadu Indie môže byť India určujúca pre pakistanské kalkulácie v Afganistane, indicko-pakistanská problematika nie je tá najdôležitejšia záležitosť zhoršujúca afgansko-pakistanský problém. Podľa Indie treba riešiť problémy aj v ďalších bilaterálnych vzťahoch, predovšetkým vo vzťahoch Spojené štáty – Irán, Spojené štáty – Rusko a ďalšie (ako aj vzťahy s tretími stranami). Tieto problémy môžu byť najlepšie riešené v jednom alebo viacerých formátoch, spolu so všetkými vnútornými stranami afganského konfliktu, Pakistanom, koalíciou USA a NATO a regionálnymi hráčmi.

India je presvedčená, že jej opozícia voči Talibanu a Al-Kájde, jej angažovanosť v stabilizácii Afganistanu, jej konštruktívne aktivity v Afganistane a jej akceptácia všetkými islamskými silami (okrem najextrémnejších) v krajine sú v súlade so záujmami afganského ľudu a prispieva k úspechu koalíčných cieľov. Súčasne vidí, že obmedzením jej prítomnosti a úlohy v Afganistane kvôli prehnanému strachu Pakistanu sa znižuje jej schopnosť prispieť k zlepšeniu situácie. Viacero podnetov ohľadom posledného vývoja v regióne¹⁶ dynamizuje vzájomné vzťahy. To si vyžaduje čas, aby boli dostatočne vyhodnotené a spracované výsledky terajšie vývoja. Posledné udalosti takmer určite budú písať novú kapitolu problémov tohto regiónu.

Použitá literatúra:

1. Ferghana.Ru news agency: Update on the international conference „Afghanistan, Shanghai Cooperation Organization [on-line] 2008. In: Eurasian Security and Geopolitics.[cit. 2011-05-10]. Dostupné na internete: <<http://enews.fernews.com/article.php?id=2399>>
2. HORÁK, S. 2009: Nástup Číny ve Střední Asii? In: Mezinárodní vztahy, roč. 44, 2009, číslo 3. Praha: ÚMV, 2009. ISSN-0323-1844, s. 37.
3. KARÁSKOVÁ, I., HORÁK, S., KULHÁNEK, J., LITERA, B. 2011. Rusko-čínské vztahy a EU: potenciál spolupráce a konfliktu. Praha: Matfyzpress, 2011. 131 s. ISBN 978-80-7378-150-7.
4. LUKIN, A.V. 2007. Šanchajská organizacija sotrudničestva: čto dalše? In: Rossija v globalnoj politike.[online].[cit. 2011-06-15]. Dostupné na: <<http://www.globalaffairs.ru/numbers/26/7700.html>>

¹⁶ Je to najmä: Londýnska konferencia a jej stimul v prospech vyjednávania s Talibanom; operácia v Mardžá a protipovstalecké operácie v južnom Afganistane; nedávne zajatie mullu Baradara a iných vedúcich veliteľov Talibanu Pakistanom, čo indikuje novú úroveň kooperácie s koalíciou (otázku vyvoláva zajatie Baradara, ktorý bol jedným z mála talibanských predstaviteľov, ktorí boli ochotní rokovať s kábulskou vládou; oficiálne rozhovory medzi Indiou a Pakistanom po prvý raz od útokov v Bombai v novembri 2008; čerstvé teroristické aktivity proti Indii v Pune a Kábule; a zhoršenie pakistanskej pozície vo viacerých bilaterálnych záležitostiach týkajúcich sa Indie.

5. NEČAS, P., UŠIAK, J. 2010. Nový prístup k bezpečnosti štátu na začiatku 21. storočia. Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika v Liptovskom Mikuláši, 2010. 167 s. ISBN 978-80-8040-401-7.
6. PETRAEUS, D. 2010. "Remarks," Passing the Baton Conference, Walter E. Washington Convention Center, Washington, D.C., hosted by the United States Institute of Peace, January 8, 2010. In: Is a Regional Strategy Viable in Afghanistan? [online] Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2010 [cit. 2011-05-27]. Dostupné na: www.CarnegieEndowment.org/pubs
7. SHAHID, S. 2009. Engaging Regional Players in Afghanistan. Threats and Opportunities. In: A Report of the CSIS Post-Conflict Reconstruction.[online]. Project on October 15, 2009[cit. 2011-05-27]. Dostupné na: http://csis.org/files/publication/091124_afghan_players_0.pdf
8. SCHICHOR, Y. 2007: Limping on Two Legs: Uyghur Diaspora Organisations and the Prospects for Easter Turkestan Independence. In: Central Asia and the Caucasus. No.6 (48) [on line], Sweden, CA&CC Press 2007[cit. 2011-07-25]. s.117-124. Dostupné na
9. internete: [www.ca-c.org/online/2007/journal_eng/cac.../cacE6\(48\)-2007.pdf](http://www.ca-c.org/online/2007/journal_eng/cac.../cacE6(48)-2007.pdf)
10. TARPLEY, G. 2011. US, Pakistan Near Open War; Chinese Ultimatum Warns Washington Against Attack. In: Website of Webster Griffin Tarpley [on line].[cit. 2011- 06-09]. Dostupné na: <http://tarpley.net/2011/05/21/us-pakistan-near-open-war-chinese-ultimatum-warns-washington-against-attack/>
11. THAROOR, I. 2009. India, Pakistan and the Battle for Afghanistan. In: Time World, Dec. 05, 2009 [on line]. Dostupné na: <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1945666,00.html#ixzz1T8VoYy14>
12. THOTTAM, J. 2011. Afghanistan: India's Uncertain Road . In: TIME, April 1, 2011[on line]. Dostupné na: <http://peripheralrevision.wordpress.com/2011/04/02/afghanistan-indias-uncertain-road/>
13. UŠIAK, J. 2010. Bezpečnosť - konceptuálny rámeč. In Bezpečnostné fórum 2010 : zborník príspevkov z III. medzinárodnej vedeckej konferencie v Banskej Bystrici 11. februára 2010. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzita Mateja Bela, 2010. s. 30. ISBN 978-80-8083-980-2.

Kontakt

Dr. Lubomír Čech, CSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: lubomir.cech@euba.sk

Lubomír Čech

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

MOŽNOSTI A LIMITY VYTVÁRANIA REGIONÁLNEJ BEZPEČNOSTI V STREDNEJ ÁZII

Abstrakt

Záujem o Strednú Áziu rastie z hľadiska bezpečnosti ale aj ekonomiky a energetiky. V oblasti sa stretávajú záujmy nielen mocností, ale aj rodiačich sa regionálnych hráčov. Prechodná stabilita môže byť kedykoľvek narušená niektorým z latentných konfliktov. Tieto skutočnosti sú výzvou pre stredoázijské štáty, aby prekonal dedičstvo minulosti a pristúpili k budovaniu dôvery vo vzájomných vzťahoch. Prispejú tak k vytvoreniu regionálnych bezpečnostných štruktúr, ktoré im pomôžu odpútať sa od vonkajšej bezpečnostnej závislosti. Článok definuje hlavné determinanty, ktoré limitujú regionálnu bezpečnostnú spoluprácu stredoázijských krajín.

Kľúčové slová: Regionálna spolupráca, bezpečnosť, vonkajšie obmedzenia, vnútroregionálne a národné obmedzenia.

Abstract

The interest for Middle Asia rises from the point of view of security as well as economics and energy. The area is a crossing of interest not only for powers, but also rising regional players. The temporary stability may be at any time disrupted by one of the latent conflicts. These facts are a challenge for Middle Asia countries to overcome the heritage of the past and come to building trust in mutual relations. Thus they will lead to creation of regional security structures that will help them to unbundle from external security dependence. The article defines main determinants that limit regional security cooperation of Middle Asia countries.

Keywords: Regional Cooperation, Security, External Limitations, Interregional and National Limitations.

ÚVOD

Význam Strednej Ázie neustále rastie a to nie len z hľadiska bezpečnosti ale aj ekonomiky a energetiky. Je to oblasť v mnohých rovinách prepojená s regiónom Perzského zálivu, de facto tvorí súčasť širšieho Stredného Východu. Je to priestor, v ktorom po rozpade Sovietskeho zväzu vzniklo, ako to svojho času nazval Zbigniew Brzezinski, mocenské vákuum, ktoré sa snaží vyplniť niekoľko súperiacich mocností. Rozpadom ZSSR v roku 1991 vzniklo v stredoázijskom priestore päť nových štátnych subjektov, ktoré museli riešiť, okrem množstva iných otázok, aj problematiku bezpečnosti.

Táto oblasť má vysoký destabilizačný potenciál spojený s etnickou a náboženskou heterogenitou, nevyvinutou občianskou spoločnosťou, pretrvávajúcimi hraničnými spormi, napätím kvôli nedostatkom vody, ktoré pravdepodobne bude ešte rásť. Je ale daný tiež dominantným vplyvom ľudského faktora na zahraničnopolitické správanie tamojších krajín a pôsobením militantných islamistických skupín.

BEZPEČNOSTNÁ SPOLUPRÁCA V REGIÓNE – SLABÉ POKUSY A ZLÉ VÝSLEDKY

V dôsledku rozpadu Sovietskeho zväzu zostalo stredoázijským republikám dedičstvo sovietskych ozbrojených síl v podobe hierarchických štruktúr a zariadení na ich území. Proces delimitácie a nasledovnej transformácie novovznikajúcich ozbrojených síl bol koordinovaný s Moskvou. Stalo sa tak prostredníctvom dvojstranných zmlúv, ktoré predpokladali vojenskú spoluprácu ako aj ruských bezpečnostných záruk a pomoci pri ochrane hraníc.

Mnohostranné dohody o bezpečnostnej spolupráci sa realizovali pod ruským vedením. V máji 1992 v Taškente podpísali štyri nové nezávislé štáty (Kazachstan, Kirgizsko, Tadžikistan a Uzbekistan¹) spolu s Arménskom a Ruskom Dohodu o kolektívnej bezpečnosti (CSTO - Collective Security Treaty Organisation)². Jej signatári sa zaviazali, že proti sebe nepoužijú vojenskú silu, v prípade agresie voči jednej zo zmluvných strán si poskytnú vojenskú pomoc a budú spolu navzájom konzultovať kľúčové otázky bezpečnosti. Vstup do bezpečnostných zväzkov s Ruskom bola vtedy pochopiteľná voľba. Stredoázijské krajiny neboli schopné zaistiť bezpečnosť vlastnými silami a potrebovali bezpečnostné záruky. Jediný možný poskytovateľ v tej dobe bola Moskva. Málokto však predpokladal, že rozpadom ZSSR dôjde k ťažkej kríze ruskej zahraničnej politiky. Jej horšia čitateľnosť spôsobovala u stredoázijských politických elít zmätok. Na jednej strane z Moskvy zaznievali signály o strate záujmu o Strednú Áziu, na strane druhej videli ťažkopádnosť a imperiálne spôsoby presadzovania ruských záujmov v Čečensku na Južnom Kaukaze.

Táto situácia vyústila v sériu pokusov vytvoriť platformu pre regionálnu stredoázijskú spoluprácu. Najviac konzistentný charakter mali pokusy o vytvorenie spoločného hospodárskeho priestoru v rámci Stredoázijskej únie (Central Asian Union - CAU). V septembri 1993 prijali v Moskve Dohodu o vytvorení hospodárskej únie Spoločenstva nezávislých štátov (SNŠ). Spočiatku k zmluve pristúpilo 8 krajín, medzi ktoré sa zaradili aj stredoázijské republiky Kazachstan, Uzbekistan a Kirgizsko. Zmluva predpokladala postupnú integráciu do zóny voľného obchodu, prostredníctvom colných, platobných a menových únií na vytvorenie spoločného hospodárskeho priestoru so štyrmi slobodami, a to na zásadách trhovej ekonomiky, rovnakých príležitostí a záruk pre všetky hospodárske subjekty. V zmluve sa nezabudlo ani na ekologický rozmer integrácie. Zmluvu o dokončení prvého štádia integrácie podpísali 15. apríla 1994.

V roku 1995 tieto krajiny rozhodli o vytvorení spoločnej Rady ministrov obrany, ktorá posudzovala regionálne bezpečnostné otázky, dohliadala na koordináciu vojenských cvičení, spoločnú PVO a logistiku. Jej činnosť však nepriniesla prevratné výsledky. V roku 1996 sa pod záštitou OSN podarilo vytvoriť spoločný Centrazbat (stredoázijský prápor) s 600 vojakmi Kazachstanu, Uzbekistanu a Kirgizka (každá krajina prispela 200 vojakmi).

Samotný vznik Centrazbat bol inšpirovaný a financovaný Spojenými štátmi a NATO po vzoru Balbat, tzn. jednotky, vytvorenej pobaltskými republikami Estónskom, Lotyšskom a Litvou v roku 1994 na podporu regionálnej spolupráce v oblasti obrany a interoperability so silami NATO v rámci programu Partnerstvo za mier (PfP).

Prvé cvičenia Centrazbat sa uskutočnili v roku 1997 v Kazachstane a Uzbekistane. Vojaci Centrazbat spolu s 500 americkými vojakmi a jednotkami z Lotyšska, Gruzínska, Ruska a Turecka podstúpili výcvik na kontrolnom stanovisku, vrátane kontroly vozidiel, výcvik pri potláčaní nepokojov a ďalších spôsobilostí, nutných pre výkon v operáciách medzinárodného krízového manažmentu. V nasledujúcom roku sa cvičenie „Centrazbat 98“

¹ Uzbekistan bol jedným zo zakladateľov Organizácie zmluvy o kolektívnej bezpečnosti, podpísanej v októbri 1992, avšak vzhľadom na nespokojnosť s hegemóniou Ruskej federácie vystúpil z organizácie v roku 1998 a začal viac akcentovať vojenskú spoluprácu s USA.

² CSTO, Treaty on Collective Security. Pozri bližšie: http://www.odkb.gov.ru/start/index_azbengl.htm.

konalo v Kirgizku a Uzbekistane a zúčastnili sa ho aj vojaci z USA, Azerbajdžanu, Gruzínska, Ruska a Turecka. Posledné cvičenie sa konalo v Kazachstane v roku 2000 za účasti USA, Azerbajdžanu, Gruzínska, Mongolska, Ruska, Turecka a Veľkej Británie.

Aktivity militantných islamistických skupín na prelome milénia v Batkenskej oblasti Kirgizska a v Surchandarijskej oblasti Uzbekistanu ukázali, že vytvorenie Centrazbat bolo skôr politickým gestom pre polozenie základov bezpečnostnej a vojenskej integrácie troch stredoázijských štátov. Pre stredoázijských vodcov bola šokom infiltrácia ozbrojených skupín, predstavujúcich radikálne náboženské strany v Uzbekistane, na území Kirgizska a zo susedného tadžického a afganského územia. Ukázala sa jednoznačne slabosť kirgizskej, ale dokonca aj uzbeckej armády, známej ako jednej z najsilnejších v postsovietskom priestore. Udalosti tiež ukázali, že tak zvaná Stredoázijské vojenská únie je iba menom, ktorý nemá nič spoločné s reálnou spolupracou a jednotou. Uzbekistan oznámil, že nepotrebuje žiadnu pomoc zvonka, ani od svojich stredoázijských bratov. Kirgizsko sa pokúsilo vyriešiť problém samostatne, ale spoznalo, že toho nie je schopné. Kazachstan prejavil váhavosť pri pomoci akémukoľvek partnerovi vo Stredoázijskej únii. Inými slovami, Stredoázijská vojenská a ekonomická únia zostala, podobne ako Spoločenstvo nezávislých štátov, skupinou s podobnými problémami, podobnými rozpormi a politickými hrami, ktoré majú svoje korene v ambíciách jednotlivých vodcov alebo sú dané ekonomickými či politickými imperatívmi. Ukázalo sa, že všetky štáty Strednej Ázie sa opäť musia obrátiť na Rusko.

Nové milénium ukázalo, že bezpečnostná a vojenská spolupráca, rovnako ako aj ekonomická a politická spolupráca, nenaplnila očakávania vlád zainteresovaných stredoázijských vlád. V roku 2001 bola rozpustená spoločná Rada obrany. Stredoázijská únia sa premenovala na Stredoázijskú ekonomickú spoluprácu (Central Asian Economic Union - CAEU). V roku 2002 došlo k opätovnému premenovaniu na Organizáciu stredoázijskej spolupráce. Tieto skutočnosti potvrdzujú nestálosť, dynamiku vývoja ako aj ťažšiu čitateľnosť integračných procesov v oblasti Strednej Ázie, kde sa v poslednej dekáde minulého storočia vytvorilo sedem integračných iniciatív a zoskupení.³

Jediná iniciatíva, ktorú sa podarilo v oblasti regionálnej bezpečnostnej spolupráce realizovať, bola problematika Strednej Ázie bez jadrových zbraní (Central Asian Nuclear-Weapon-Free Zone - CANWFZ). V septembri 2006 Kazachstan, Kirgizsko, Tadžikistan a Turkménsko podpísali zmluvu zakazujúcu výrobu a pomoc s výrobou jadrových zbraní v regióne. Týmto si stredoázijské štáty získali sympatie svetovej verejnosti, najmä v porovnaní s úsilím niektorých iných ázijských štátov stať sa ich majiteľmi.

Napriek tomu, že regionálne iniciatívy na bezpečnostnú spoluprácu sa nedarilo uviesť do života, je potrebné oceniť snahu Kazachstanu, ktorý vytvoril medzinárodné bezpečnostné fórum s názvom Konferencia o interakcii a opatreniach na budovanie dôvery v Ázii (Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia - CICA). Jeho ambíciou je vytvoriť v Strednej Ázii bezpečnostný mechanizmus, podobný Organizácii pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (**Organization for Security and Co-operation in Europe** - OSCE). Okrem Turkménska sú všetky stredoázijské krajiny členmi CICA, ale toto fórum zatiaľ nevyužili na riešenie regionálnych bezpečnostných otázok.

³ 1. Jednotný ekonomický priestor, 2. Euroázijské ekonomické spoločenstvo, 3. Stredoázijská organizácia spolupráce, 4. Organizácia ekonomickej spolupráce, 5. Spoločenstvo nezávislých štátov, 6. Organizácia zmluvy o kolektívnej bezpečnosti, 7. Šanghajska organizácia spolupráce. Na týchto integračných zoskupeniach je vidieť, ako sa v oblasti stretávajú vplyvy Ruska, USA, Číny i moslimských krajín.

VONKAJŠIE, VNÚTROREGIONÁLNE A NÁRODNÉ OBMEDZENIA V REGIONÁLNEJ BEZPEČNOSTNEJ SPOLUPRÁCI

Ako vyplýva z predchádzajúcich riadkov, stredoázijské štáty do značnej miery zlyhali vo svojom úsilí na vytváraní regionálnych bezpečnostných opatrení. Pritom existovalo viacero faktorov, ktoré by mohli stimulovať regionálnu spoluprácu a integráciu. Medzi nich patrí spoločné historické dedičstvo, kultúrna príbuznosť a iste nie celkom zabudnutá historická myšlienka regionálnej identity. Celkom logicky sa ponúka myšlienka, že v regionálnej identite by mohli nájsť stredoázijské krajiny celkom slušný potenciál pre spoločné bezpečnostné projekty. Spolu by lepšie odolávali svojim silným susedom, predovšetkým mocnostiam ako sú Rusko a Čína.⁴

Hranice štátov Strednej Ázie boli svojvoľne vymedzené kartografmi v 20. a 30. rokoch minulého storočia a sú spájané s oficiálnym vznikom sovietskych republík. V podstate vychádzali z etnického princípu, súčasne však vyjadrovali záujem Kremľa zachovať istú mieru vnútorných rozporov a zachovať týmto spôsobom závislosť južnej časti ruského impéria na jeho centre. Vtedajšie návrhy spojiť rôzne národy Strednej Ázie, kde väčšina z nich nemala národnostnú motiváciu, do jedného politického celku (napr. Turkestan⁵), boli odmietnuté. Vzniklo päť samostatných republík. Možno až tu je možné hľadať príčiny toho, prečo po rozpade ZSSR ani jedna z nich nebola pripravená na prijatie nezávislosti a na rozvoj nevyhnutnej regionálnej spolupráce. Vytvára to predpoklady pre teritoriálne spory, blízke sporu medzi Ruskom a Ukrajinou o Krym.

Po získaní nezávislosti však prevládol iný trend. Posilňovanie regionálnej identity nahradili procesy formovania národnej identity a budovania štátu (nationbuilding). Pre všetky postsovietske republiky je v súčasnosti typická snaha vytvoriť aj iný základ tvoriaci príslušnosť ku krajine. To znamená, že ľudia by mali byť spojení nielen kmeňovými a rodovými väzbami, ale aj národným povedomím. Z toho samozrejme plynú isté vnútorné rozpory, ktoré môžu byť zneužitie silnejšími susedmi s ambíciami regionálneho líderstva.

Najakatívnejší v tomto smere je Uzbekistan, ktorý nezakrýva svoj záujem stať sa regionálnym lídrom v Strednej Ázii. V poslednej dobe mocenská politická elita Uzbekistanu zámerne označuje štát ako priameho potomka Timura Lenka⁶, čo vraj má posilniť v Uzbekoch hlboký pocit historickej dôležitosti a náboženského poslania vo vzťahu k susedom. Veľká národnostná zomknutosť Uzbekistanu a aktívne prejavy jeho nacionalizmu vyvolávajú v Turkménsku, Kirgizku a v Kazachstane obavy z toho, aby jeho ambície vodcovstva v regióne neprerástli na vládnutie. To je jedna z hlavných príčin, ktorá bráni spolupráci medzi štátmi v oblasti a tým spôsobuje aj ich zvýšenú závislosť na vonkajších silách.

Aby sme však boli spravodliví, pre podporu myšlienky stredoázijskej identity veľa neurobili ani ostatné štáty regiónu. Napr. iba Kazachstan má voľný vízový režim so svojim susedmi (okrem Turkménska). Možný rozvoj posilňovania regionálnej identity znemožnili

⁴ Alyson J.K. Bailes, Cottey, A.: Regional Security Cooperation in the Early 21st Century. SIPRI Yearbook 2006: Armaments, Disarmament and International Security. Pozri bližšie:

<http://www.sipri.org/yearbook/2006>

⁵ Turkestan (Turkistan alebo Türkistan; v preklade Zem Turkov) je oblasť v **Strednej Ázii**, ktorá sa rozprestiera

od východného pobrežia **Kaspického mora** až k vrcholom **Hindúkuša, Pamíru a Ťanšanu**.

⁶ Timur (1336 – 1405) - bol stredoázijský dobyvateľ z kmeňa **Barlas**, ktorý bol pôvodne mongolský, ale medzitým hovoril po **turkicky** (= **turkotatársky**), nebol nomád a mal pôvodne turkickú a moslimskú kultúru. Založil dynastiu **Timurovcov**. S legendárnou krutosťou vytvoril obrovskú ázijskú **ríšu** medzi Osmanskou ríšou a Indiou, ktorá sa po jeho smrti čoskoro rozpadla. Ríša zahŕňala **strednú Áziu**, územie dnešného **Iránu, Iraku, Afganistanu, Sýrie** a stredoázijských postsovietskych republík. Bol mimoriadne krutým dobyvateľom, za jeho armádou zostávala spálená zem a hromady mŕtvol.

aj rastúce politické, ekonomické a sociálne rozdiely medzi stredoázijskými štátmi.⁷ Ako bolo naznačené v úvode, štáty regiónu stoja pred viacerým výzvami, ktoré si žiadajú regionálne riešenie. Ako spojené nádoby pôsobí problém priepustnosti hraníc a otázky nelegálnej migrácie a obchodu s drogami. Keďže riešenie nenašlo svoju platformu na regionálnej úrovni, do problému vstúpili externí aktéri.

O opatreniach, ktoré v tomto smere podnikla Organizácia dohody o kolektívnej bezpečnosti a Šanghajska organizácia spolupráce bolo publikovaných pomerne veľa materiálov. Menej sa vie, akú rozsiahlu pomoc a aktivity v tomto smere realizovala Európska únia v rámci svojej pomoci krajinám Strednej Ázie. Pozornosť, ktorú EÚ venuje drogovej otázke v Strednej Ázii, sa sústredila do konkrétnych programov a činností. Európska komisia prijala konzistentný prístup sústreďovať sa na reformu riadenia hraníc a kontroly drog, najmä prostredníctvom programov BOMCA (Program riadenia hraníc pre Strednú Áziu) a CADAP (Akčný program boja proti drogám v Strednej Ázii) s celkovým finančným záväzkom vo výške 54,6 miliónov EUR od roku 2001 do roku 2013. Obidva programy využívajú regionálny prístup, v rámci ktorého je dlhodobým cieľom postupné prijatie noriem a osvedčených postupov EÚ v oblasti boja proti drogám a integrovaného riadenia hraníc (programy v súčasnosti realizuje UNDP v Biškeku s kancelármi v každej z krajín. Predpokladá sa, že od roku 2010 bude CADAP vykonávať konzorcium členských štátov EÚ. Európska únia bude v rámci nástroja stability poskytovať podporu pre trans-regionálnu spoluprácu s cieľom zastaviť nelegálne obchodovanie s Afganistanom. Spoločne s Iránom, Afganistanom, Pakistanom, Kazachstanom, Kirgizskom, Uzbekistanom, Tadžikistanom, Turkménskom, Azerbajdžanom a Tureckom, členskými krajinami Organizácia pre hospodársku spoluprácu (OCE) začala nový projekt (9,5 miliónov EUR). Ten sa sústreďuje na rozvoj ich kapacít s cieľom získať, analyzovať a vymieňať si údaje súvisiace s presadzovaním práva v oblasti drog v dvoch cieľových sektoroch – kontrole hraníc a súdnictve – v spolupráci s príslušnými organizáciami, ako sú Interpol a CARICC⁸ (a s prihliadnutím na pokrok dosiahnutý v rámci príslušných iniciatív EÚ, napr. európskeho systému profilovania drog). Tento projekt dopĺňal aj ďalší, s rozpočtom vo výške 3 miliónov EUR „Interpol v Strednej Ázii“ (ICA), ktorého cieľom je posilnenie kapacít stredoázijských krajín v súvislosti s výmenou informácií (v tom aj spravodajských informácií) za využitia technológie I-24/7 (obdobie realizácie: 2008 – 2010).⁹

a) Vonkajšie obmedzenia

Úloha Ruska v oblasti je prioritná. Ruská federácia v tomto zmysle súperí s tureckým a iránskym záujmom o stredoázijský región, snaží sa odhovoriť nové nezávislé štáty od silnejšej orientácie na Západ a oslabiť americký vplyv v oblasti. Aj keď Moskva nechce

⁷ Napr. Kazachstan, ktorý zo všetkých stredoázijských republík má najväčšiu a pomerne dynamicky sa rozvíjajúcu ekonomiku, má tendenciu sa politicky orientovať na Západ a čoraz viac vidí sám seba ako euroázijskú krajinu, ktorej záujmy by viac uspokojilo prepojenie na krajiny mimo región (pozn. autora).

⁸ Dohoda o stredoázijskom regionálnom informačnom a koordinačnom centre (CARICC) nadobudla platnosť 22. marca 2009. CARICC má slúžiť ako stále pôsobiaca regionálna informačná a koordinačná medzishátatná agentúra, ktorá má pomáhať pri organizovaní, vykonávaní a koordinovaní odsúhlasených spoločných medzinárodných operácií na boj proti nezákonnému obchodovaniu s drogami. Centrum má zabezpečovať aj zber, uchovávanie, ochranu, analýzu a výmenu informácií o cezhraničnej trestnej činnosti súvisiacej s nezákonným obchodovaním s drogami. Prvé zasadnutie rady CARICC (správna rada) sa konalo 26. februára 2009 v Alma-ate (Kazachstan).

⁹ Akčný plán EÚ a štátov Strednej Ázie na boj proti drogám na obdobie rokov 2009-2013. Rada EÚ. Brusel 19.5.2009. 9961/09.

Pozri: http://webcache.googleusercontent.com/search?hl=sk&lr=lang_sk&q=cache:2B1Kfwluk8kJ:http://register.consilium.europa.eu/pdf/sk/09/st09/st09961.sk09.pdf+BOMCA&ct=clnk.

vidieť tento región nestabilný, vznik skutočnej nezávislej regionálnej spolupráce v Strednej Ázii nie je v jej záujme.¹⁰

V rokoch 1992-1996 došlo k oslabeniu vplyvu Ruska v oblasti, čo bolo dôsledkom určitého prehliadania ruských záujmov v regióne pod vplyvom tzv. Kozyrevovej doktríny. Tá predpokladala, že jej orientácia na Západ bude „odmenená“ nezasahovaním do sféry „životných záujmov Ruska“ vymedzených hranicami Spoločenstva nezávislých štátov (SNŠ).¹¹ Situácia sa začala meniť po roku 1996, ale ku kvalitatívnemu posunu ruských záujmov došlo až po nástupe V. Putina do čela štátu.

Tieto skutočnosti sa prejavili vo väčšej multivektorovosti zahraničnej politiky stredoázijských štátov. Na jednej strane staronové „pytačky“ Moskvy, ktorá bola vnímaná ako skvelý poskytovateľ armádnej výzbroje a politickej podpory. Na druhej strane záujem ďalších vonkajších aktérov o región zvyšoval pomyselnú cenu postsovietskych republík a eliminoval obavy z ruskej dominancie.

Súčasťou multivektorovej politiky stredoázijských štátov bola ich účasť v dvoch bezpečnostných organizáciách, presahujúcich svojim významom regionálny charakter. S výnimkou Turkménska, sa všetky štáty stali členmi Organizácie dohody o kolektívnej bezpečnosti a Šanghajskej organizácie spolupráce. Napriek spolupráci s USA a NATO¹² v bezpečnostnej oblasti však ani jeden postsovietsky stredoázijský štát nedeklaroval záujem o vstup do NATO. Summit Šanghajskej organizácie spolupráce v roku 2006 v Aстане dokonca vyzval krajiny, ktoré poskytnú svoje vojenské zariadenia americkým a aliančným silám, aby stanovili termíny ich odchodu z krajiny.¹³ Navyiac Moskva svoje strategické zázemie poistila zriadením leteckej základne Kant v Kirgizku. Pri jej zriadení prezident Putin vyhlásil: "Vytvorením vzdušného štítu v Kirgizsku sledujeme posilnenie bezpečnosti v regióne, ktorého stabilita sa stala hmatateľným faktorom ovplyvňujúcim vývoj medzinárodnej situácie."¹⁴

Spomedzi všetkých vonkajších síl, angažujúcich sa v Strednej Ázii, si pozornosť okrem Ruska zaslúži aj Čína ľudová republika a Spojené štáty. Ruský expert na Strednú Áziu Vladimír Paramonov pripúšťa, že v regióne silno pôsobia vonkajšie sily, pričom tieto sily môžu byť vynútenými, alebo nevynútenými účastníkmi akýchkoľvek konfliktov v Strednej Ázii. Také krajiny ako sú Rusko a Čína budú zrejme prijímať aj aktívnu účasť v ich regulovaní a zvládnutí. Nielen na základe dvojstranných vzťahov, ale aj multilaterálne v rámci existujúcich inštitútov, akú sú Organizácia dohody o kolektívnej bezpečnosti, Šanghajska organizácia spolupráce, Euroázijské spoločenstvo a Spoločenstvo nezávislých štátov.

Najväčší záujem na stabilite a rozvoji regiónu majú Rusko a Čína, čo znamená, že ich stabilita je priamo úmerná stabilite prihraničných štátov Strednej Ázie. Prípadnú hrozbu neznamena ani tak osobitne politika spomínaných mocností, skôr možný stret ich záujmov. Napr. v otázke existencie americkej vojenskej základne v Kirgizku.

Hrozbou je aj skutočnosť, že v samotnej politike zainteresovaných vonkajších hráčov je veľa chýb a nepochopení, ktoré môžu viesť ku konfliktom:

- Rusko – nepochopenie a nedocenenie myšlienky urýchlenia ekonomických integračných procesov v postsovietskom priestore Strednej Ázie,

¹⁰ Roy Allison, "Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia," *International Affairs*, 80 no. 3 (2004). s. 463-483.

¹¹ Novotný, A.: *Teorie a praxe mezinárodních vztahů. Poradca podnikateľa – Bratislavská vysoká škola práva. Žilina 2006. s. 99.*

¹² V tejto súvislosti sa spomínajú letecké základne Manas v Kirgizku a Termez v Uzbekistane.

¹³ Pozri bližšie: http://english.scosummit2006.org/en_bjzl/2006-04/21/content_145.htm.

¹⁴ Bližšie pozri: <http://aero.sme.sk/c/1142968/putin-otvoril-rusku-letecku-zakladnu-v-kirgizsku.html>.

- Čína – snaha o získanie krátkodobých ekonomicko – obchodných výhod,
- USA – nevládanie situácie v Afganistane v zmysle zabezpečenia stabilnej situácie, rozpačitá a problémová otázka spolupráce s afganskou vládou, recidíva politiky dvoch štandardov a uplatňovanie politiky pomoci krajinám Strednej Ázie podľa „poslušnosti“.

Celkom iste môžeme očakávať angažovanosť Číny a to najmä z pohľadu etnického vrenia vo Ferganskej kotline, ktoré hrozí jeho prenesením do severozápadných častí s povstalecky naladeným ujugurským obyvateľstvom.

Základným zdrojom hrozby pre štáty Strednej Ázie je aj to, že sa môžu nechať vtiahnuť do prúdu možnej konfrontácie USA s ostatnými regionálnymi mocnosťami (Ruskom, Čínou a Iránom). V prípade, že USA povedú vojenský útok proti Iránu silami a prostriedkami, ktoré sú rozmiestnené na území stredoázijských krajín, tieto môžu očakávať protiúder Iránu. Dôsledky americko – iránskej vojny by boli schopné dezorganizovať a fakticky zlikvidovať práčne budovaný systém bezpečnosti v regióne a zmeniť geopolitickú mapu sveta. Pre všetky tu spomínané problémy bohužiaľ platí aj slabosť existujúcich inštitútov na odvrátenie možných konfliktov.

Konkurenčné a dynamické prostredie vytvára pre štáty v regióne nové možnosti, na ktoré reagujú rôzne. Typickým príkladom je Uzbekistan, ktorý sa nevie rozhodnúť medzi bezpečnostnou spoluprácou s USA a Ruskom. Príkladom toho sú jeho odchody a opätovné návraty do Organizácie dohody o kolektívnej bezpečnosti, odmietanie americkej prítomnosti vo svojej krajine a nasledovné prehodnocovanie tohto stanoviska.

b) Vnútroregionálne a národné obmedzenia

Ruskí a kazašskí experti¹⁵ na Strednú Áziu vymedzujú tri základné geografické konfliktné zóny:

1. Hlavnú zónu tvorí Ferganská kotlina s jej hustotou osídlenia a množstvom neriešených otázok sociálne – ekonomického charakteru, problémami s vodou a etnicko územným nedoriešeným dedičstvom minulosti.
2. Zóna medzištátnych hraníc – kde existuje možnosť prerastania akéhokoľvek obyčajného pohraničného incidentu v čosi oveľa horšieho.
3. Zóna hraníc Afganistanu s krajinami Strednej Ázie, osobitne afgansko – tadžických, kde v prípade narastania nestability v Afganistane nie je možné vylúčiť prerastanie konfliktu na územia stredoázijských krajín.

V Strednej Ázii pretrvávajú latentné etnické konflikty. Nesúlady štátnych hraníc s oblasťami nažívania veľkých etník sa môže stať príčinou národnostných konfliktov: na juhu Kazachstanu medzi Kazachmi a Uzbekmi; v Oši a Uzgene medzi Kirgizmi a Uzbekmi; v Samarkande, Buchare a sogdijskej oblasti Tadžikistanu medzi Uzbekmi a Tadžikmi; v Karakalpakiji medzi Uzbekmi a Karakalpakcami; v oázach Amudarje medzi Uzbekmi a Turkmenmi a taktiež medzi Rusmi a Kazachmi v severnom Kazachstane. Ani jeden zo štátov Strednej Ázie nie je etnicky homogénny. Počas posledných rokov existencie ZSSR len v Turkménsku a Uzbekistane podiel domácej národnosti predstavoval okolo 70 %. V Tadžikistane tento podiel tvoril okolo 60 %, v Kirgizsku okolo 50 % a okolo 40 % v Kazachstane¹⁶. Emigrácia rusky hovoriacej populácie však zvýšila tento podiel. Zvyšuje sa význam uzbeckej populácie, ktorej podiel je už značný vo všetkých štátoch. Osobitne je to vidieť na príklade Ferganského údolia, kde približne 1 mil. Uzbekov žije v Sogdijskej oblasti Tadžikistanu a 500 000 v Ošskej oblasti Kirgizska.

¹⁵ Napr. Vladimir Paramonov a Nargis Kassenova.

¹⁶ Údaje informačnej agentúry Regnum. Pozri bližšie: www.regnum.ru.

Destabilizujúcim faktorom v Strednej Ázii sú aj tamojšie režimy, ktoré nezvládajú riešenie sociálne – ekonomických problémov a zvládnutie mocenských konfliktov vidia stále v prerozdeľovaní vedúcich postov v prospech jednej alebo druhej klanovej či rodovej skupiny. Pôsobí tu silná tradícia autoritárstva, korupcia a neúcta k zákonu a právam človeka.

Za jeden z hlavných konfliktných faktorov ekonomického charakteru je bez pochybností považovaná hydro – energetická rovnováha. Hlavné zdroje vody a energie z nej vyrobenej sa nachádzajú v Tadžikistane a Kirgizku – najchudobnejších krajinách regiónu. Hlavnými spotrebiteľmi sú Kazachstan a Uzbekistan, ktorí obaja majú ambície stať sa regionálnym lídrom.

Veľmi diskutovaná je otázka islamského náboženstva ako možného konfliktného faktoru. V súčasnej dobe je v krajinách Strednej Ázie nekonformnou a dôležitou silou. Má mimoriadne širokú sociálnu bázu tvorenú tradičnými dedinskými a mestskými vrstvami. Podľa francúzskych odborníkov na región mali krajiny Strednej Ázie na začiatku 90. rokov jedny z najvzdelanejších a najumiernenejších sunnitských moslimov na svete (súčasne však, s výnimkou Kazachstanu, aj najchudobnejších). Od roku 1991 bohužiaľ dochádza k znižovaniu úrovne gramotnosti a všeobecnej kvality vzdelania.

Táto synergia ekonomických ťažkostí a politických represíi vytvára ideálne podmienky pre islamský radikalizmus. Islamské hnutie získava sympatie tým, že ľuďom ponúka alternatívu súčasného poriadku. Predstavuje jedinú sociálne orientovanú silu, pokúšajúcu sa ísť inou cestou rozvoja. Podľa zástancov islamského poriadku pre nich tradičná spoločnosť určuje hranicu medzi prijateľným a neprijateľným, pri neustálom tlaku modernizácie. Činnosť oficiálnych vlád im pri tom nahráva do karát. Tie sa správajú neprofesionálne a zbytočne brutálne, nezaoberajú sa skutočnými príčinami krízových javov v spoločnosti a tak v konečnom dôsledku spôsobujú radikalizmus v masách obyvateľstva.

Komplikovanosti bezpečnostnej situácie rozhodne neprispieva ani situácia v Afganistane, ktorá má na Strednú Áziu trvalo veľký vplyv. Keď v roku 1996 v Afganistane zvíťazilo radikálne hnutie Taliban, začali úvahy o tom, nakoľko sú svetské režimy v stredoázijských republikách schopné odolať prípadnému útoku Talibanu po tom, čo zlyhala Masúdova Severná aliancia.

Súčasný afganský konflikt iba potvrdzuje historickú skúsenosť geopolitiky, ktorá hovorí, že kto ovláda Afganistan, ovláda aj Strednú Áziu. Týka sa to najmä krajín, ktoré s ním majú priame hranice, alebo sa nachádzajú v jeho blízkosti. Pod tlakom je zrejme najviac Tadžikistan, ktorý okrem prílivu utečencov čelí aj obrovskému prílivu drog. Na tomto obchodovaní sa významne podieľali poľní velitelia tadžických ozbrojených skupín.

Ako bolo uvedené, citlivý faktor územných sporov, nedoriešené otázky vodných zdrojov, priepustné hranice a ďalšie latentné problémy v regióne, nevytvárajú zatiaľ najlepšie predpoklady na zmenu v problematike vytvárania regionálnych bezpečnostných štruktúr. Krajiny sa zatiaľ skôr vnímajú cez potenciálne hrozby. Pre spoluprácu je prioritné budovať vzťahy dôvery. Prvé náznaky nápravy tu sú. V decembri 2007 vzniklo v Ašchabade *regionálne centrum OSN pre preventívnu diplomaciu (UNRCCA)*.¹⁷

ZÁVER

Na základe vyššie uvedených skutočností je viac ako pravdepodobné, že v najbližšom čase nie je šanca na zmenu a problematika spolupráce krajín Strednej Ázie v oblasti regionálnej bezpečnosti bude stagnovať. V tomto smere nebudú krajiny schopné zaistiť

¹⁷ Jeho súčasný riaditeľ a námestník generálneho tajomníka OSN je slovenský diplomat Miroslav Jemča. Bližšie vid': <http://udalosti.noviny.sk/politika/02-01-2011/m-jenca-problemom-strednej-azie-je-nedovera-mojou-ulohou-je-prekonavat-ju.html>.

bezpečnosť v regióne vlastnými silami. Naďalej budú odkázané na vonkajšiu pomoc. Aj keď dnes nič nenasvedčuje tomu, že prípadné zhoršenie bezpečnostnej situácie by zmobilizovalo štáty ku spolupráci, vylúčiť túto možnosť nemôžeme, najmä keď pôjde o prípady spolupráce ad hoc.

Nepochybným faktorom, ktorý môže ovplyvniť situáciu je otázka, kto sa ujme ako líder regionálnej spolupráce v bezpečnostnej oblasti. Kazachstan svoje vodcovstvo deklaruje, ale problémom bude jeho ekonomické zázemie a ujasnenie si otázky vlastného smerovania. Druhý potenciálny vodca Uzbekistan musí skôr riešiť vnútorné problémy národnostného a ekonomického charakteru.

Bezpečnosť v Strednej Ázii bude závisieť do značnej miery aj na dynamike vzťahov medzi vonkajšími mocnými hráčmi (Rusko, Čína, Európska únia a USA). Nikto z nich nemá záujem na destabilizácii regiónu. Dúfajme, že súperenie o vplyv v Strednej Ázii medzi nimi tento záujem nepotlačí.

Z vonkajších aktérov a ich záujmu o regionálnu bezpečnosť v Strednej Ázii je tamajšími štátmi najpozitívnejšie vnímaná Európska únia a jej politická stratégia voči už existujúcim regionálnym organizáciám. V tomto zmysle však do procesu vstupuje viacero premenných, ako je rozvoj vzťahov Rusko – EÚ, Čína - Rusko, Čína – EÚ a USA – Čína. Kým EÚ a USA za základ spolupráce a rozvoja v regióne považovali uplatňovanie ľudských práv a demokratizáciu pomerov v postsovietskych štátoch, Rusko a Čína vnímali západné vzorce a tlak na politické reformy ako nástroj na zvýšenie ich geopolitického vplyvu.

Pravdou je, že riešenie aktuálnych problémov regionálnej bezpečnosti predpokladá systematické riešenie všetkých konfliktných situácií. A to bez určitých politických reforiem zrejme nebude možné.

Použitá literatúra:

1. BOHR, A.: Regionalism in Central Asia: New Geopolitics, Old Regional Order. *International Affairs* 80, no.3 (2004). s. 485-502.
2. BRZEZINSKI, Z.: *Velká šachovnice. Mladá fronta. Praha 1999.* ISBN 80-204-0764-2.
3. EMERSON, M., BOONSTRA, J. (ed.): *Monitoring the EU's Central Asia Strategy.* Centre for European Policy Studies. Brussels. ISBN 978-92-9079-966-5.
4. KASSENOVA, N.: *The New EU Strategy towards Central Asia: A View from the Region.* The Centrum for European Policy Studies. January 2008.
5. KASSENOVA, N.: *Central Asian Regional Security Cooperation: Constraints and Prospectss.* Centre for European Security Studies (CESS). Groningen 2010. s. 93-102. Pozri bližšie: <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=119157>
6. KOHÚT, M.: *Integrácia v priestore Strednej Ázie (základné integračné zoskupenia).* Pozri bližšie: <http://www.eac.sk/page.php?doc=304>.
7. HARTOG, M. (ed.): *Security Sector Reform in Central Asia: Exploring Needs and Possibilities* First published in April 2010 by The Centre of European Security Studies (CESS). Groningen 2010. ISBN: 978-90-76301-27-3
8. HORÁK, S.: *Rusko v současné Střední Asii – návrat nebo kontinuita? Případ Tádžikistánu.* *Mezinárodní vztahy* č.3/2005. Ústav mezinárodních vztahů. Praha 2005. s. 94 – 95. ISSN-0323-1844.

9. HORÁK, S.: Zavislá nezávislost ve Střední Asii. Proč Střední Asie potřebuje být zavislá na vnějších silách? Pozri: Rusko a jeho sousedé. Acta Universitatis Carolinae. Studia territorialia 2007 (10). (Švec, L., ed.). Karolinum. Praha 2008. ISSN 1213-4449.
10. HORÁK, S.: Rusko a Střední Asie po roce 1991. Karolinum, Praha 2008. ISBN 978-80-246-14724.
11. JUZA, P.: Stredná Ázia – geopolitika, konflikty a extremismus. Almanach. Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Ročník III. Číslo 2/2008. Ekonóm. Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave. ISSN 1337-0715.
12. KOLEKTÍV AUTOROV: Проблемы безопасности Кыргызстана и стран Центральной Азии. Информационно - аналитическое агентство «Report.kg». Май 2009 года. Pozri na
13. <http://www.report.kg/analytic/publicity/250-problemy-bezopasnosti-kyrgyzstana-i-stran.html>.
14. LASICOVÁ, J.: Dekonstruktúra ako prístup k skúmaniu v bezpečnostnej vede. In Národná a medzinárodná bezpečnosť 2010 : medzinárodná vedecká konferencia : zborník vedeckých a odborných prác : [28.-29. október 2010, Hotel Repiská, Demänovská dolina, Slovensko]. Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika, 2010, 212 s. ISBN 978-80-8040-408-6.
15. PARAMONOV, V: Rusko a Centrálna Ázia – geopolitická a geoekonomická vzájomná závislosť a prepojenosť. Interview V. Paramonova pre informačnú agentúru REGNUM 28.1.2011. Pozri bližšie: www.ceasia.ru.
16. ROY, A.: Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia. International Affairs 80. no. 3 (2004). ISSN 0020-5850.

Internetové zdroje:

17. www.odkb.gov.ru
18. www.sipri.org
19. www.report.kg
20. www.eac.sk
21. udalosti.noviny.sk
22. www.ceasia.ru
23. www.isn.ethz.ch
24. www.regnum.ru

Kontakt

Dr. Lubomír Čech, CSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava

E-mail: lubomir.cech@euba.sk

Mikuláš Černota

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

TEÓRIA A PRAX CEZHRANIČNEJ SPOLUPRÁCE PRI OCHRANE PRÍRODNÝCH ZDROJOV V EURÓPE¹

Abstrakt

Práca sa venuje základným charakteristikám cezhraničných iniciatív na ochranu prírodných zdrojov v európskom regióne. Pri situácii environmentálneho stresu v krajine môžu vzniknúť podmienky užitočné pre zintenzívnenie vzájomných vzťahov a zlepšenie socioekonomickej situácie, ak to obe strany hranice pochopia ako predmet spolupráce a nie sporu. Cezhraničná spolupráca na chránených územiach môže byť iniciovaná zhora multilaterálnymi konvenciami alebo regionálnymi dohodami alebo zdola prostredníctvom vzájomných vzťahov zamestnancov jednotlivých chránených území.

Kľúčové slová: cezhraničná spolupráca, prírodné zdroje, ochrana biodiverzity.

Abstract

The article deals with the basic features of transboundary cooperation initiatives for conserving biodiversity in European region. There may appear many benefits resulting from environmental stress conditions if both sides of the border where the resources is located understand it as a possibility for improving mutual relationships as well as actively contribute to the socioeconomic situation. The cooperation is strenghtening may be done from both sides, either through legislative frameworks by multilateral conventions or regional agreement and from the other side based on the development of personal relationships of the areas staff.

Keywords: transboundary cooperation, natural resources, biodiversity conservation.

Úvod

Prírodné zdroje v Európe predstavujú významnú časť životného prostredia, ktoré vytvára celky veľmi často presahujúce hranice dvoch a viacerých štátov. Ochrana biodiverzity má približne 100 ročnú tradíciu a neustále sa vynárajú nové formy aktívnej alebo pasívnej činnosti človeka pri zachovaní týchto zdrojov pre nasledujúce generácie. Keďže životné prostredie Euópy sa vyznačuje veľkou diverzitou ekologických lokalít, existujú tu významné siete chránených území vysokej hodnoty, ktoré sa väčšinou nachádzajú v miestach dominantných geografických útvarov ako horské masívy alebo vodné toky.

V širšom kontexte môže cezhraničná iniciatíva pokrývať viacero cieľov a aspektov vrátane ochrany druhu alebo ekosystému, mieru alebo všeobecne propagovať a aplikovať udržateľný manažment prírodných zdrojov.²

Potreba koordinovaných činností pri manažmente takýchto území je rozhodujúca, pretože mnoho prírodných činiteľov nerešpektuje administratívne hranice a týmto má

¹ Tento článok bol napísaný vďaka podpore výskumného projektu VEGA č. 1/0911/11 „Štyri slobody pohybu v Európskej únii“.

² SLOCOMBE, D.S. et DANBY, R.K., 2007: Transboundary protected areas, connections and conservation. Pp.7-17 in J.G. Nelson et Dempster &b., eds., Transboundary Protected Areas, Research and Planning: Parks and Protected Areas Research in Ontario. Parks Research Forum of Ontario, Univ. Of Waterloo, Waterloo, ON

uvoľnenie toho-ktorého činiteľa alebo jeho utlmenie vplyv na obe strany hraníc. Tento jav ponúka tak predmet na konflikt medzi susediacimi stranami alebo opačne veľmi dobrý cieľ spolupráce. V práci sa chceme venovať cezhraničným prírodným rezerváciám a národným prakom v Európe, lebo predstavujú rôzne formy cezhraničnej spolupráce na relatívne malej geografickej mierke a v krajine silne poznačenej civilizáciou.

Rámce spolupráce

Na paneurópskej (globálnej úrovni) je cezhraničná spolupráca pri chránených oblastiach zakotvená v ustanoveniach Konvencie o biologickej diverzite (CBD), ktorá podporuje vyhlasovanie nových cezhraničných území a posilnenie spolupráce s cieľom udržateľného manažmentu biologickej diverzity využitím ekosystémového prístupu. Regionálne sa v Európe týmto typom spolupráce venujú dve rámcové dohody a to Alpská konvencia a Rámcový dohovor o ochrane a trvalo udržateľnom rozvoji Karpát. Tieto predstavujú právne záväzné dohody, v ktorých sú jednotlivé témy implementované na nižšie úrovne prostredníctvom protokolov. Doterajší vývoj ukazuje dosť vysokú prioritu témy prírodných zdrojov v rámci mechanizmu týchto multilaterálnych dôhod, hoci proces schvaľovania tematických protokolov je časovo zdĺhavý a taktiež implementácia v rámci jurisdikcií signatárov je viac menej deklaratívneho charakteru kvôli už prítomnej národnej a európskej legislatíve. Oblasť Balkánu je pokrytá tzv. Iniciatívou Dinárskeho oblúka, ktorá smeruje taktiež k tvorbe právne záväzného nástroja. Keďže táto oblasť Európy disponuje viacerými problémami v legislatívnej ochrane a manažmente prírodných zdrojov, táto cezhraničná iniciatíva má potenciál mať zásadný vplyv, keďže ochrana prírody má v nej kľúčové postavenie.

Ťažiskové metodologické materiály pre rozvoj cezhraničnej ochrany vypracovalo na globálnej alebo regionálnej úrovni viacero organizácií. Patrí medzi ne IUCN, Federácia EuroParc, UNEP, Program pre podporu biodiverzity. Hlavné ekoregionálne programy, ktoré zahŕňajú cezhraničnú spoluprácu sú implementované organizáciami ako napr. WWF, ITTO, Program UNESCO Človek a biosféra, Program Svetového dedičstva UNESCO a pod. Globálne iniciatívy podporuje aj program Global Environmental Facility z fondov Svetovej banky a UNDP. Tieto iniciatívy dosiahli vrchol počas a po Kongrese o svetových parkoch v r. 2003, kde bola zahájená činnosť pracovnej skupiny IUCN/WCPA pre cezhraničné chránené oblasti s globálnym programom a odporúčania ktorej boli následne implementované do Programu prác 7. Stretnutia signatárov Konvencie o biologickej diverzite (CBD). Závery Kongresu o svetových parkoch ukazujú zmenu paradigiem vo vnímaní spolupráce pri chránených oblastiach: ochrana ako taká by mala byť napojená na sociokultúrne prostredie danej lokality a mala by prinášať socioekonomické úžitky pre spoločnosť. Ak sa takáto nová paradigma aplikuje do transnárodného kontextu, objaví sa komplexný rad cieľov vrátane³:

- Ochrany biodiverzity
- Kultúrneho dedičstva a výmeny poznatkov
- Medzinárodnej spolupráce
- Zachovávanie mieru a bezpečnosti
- Propagácie udržateľného rozvoja
- Regionálnej ekonomickej integrácie
- Reštitúcie vlastníckych práv k pôde
- Miestneho ekonomického rozvoja

³ SANDWICH, T. And BESANCON, C. (2005): Trade-offs among multiple goals for transboundary conservation, In: Environmental Change and Security Report 11 2005, Wilson Center.

- Znižovania chudoby

Ako príklad by sa mohla uviesť franko-nemecká biosférická rezervácia Parc Naturel Regional des Vosges - Pfälzerwald, ktorá predstavuje najrozsiahlejšiu cezhraničnú plochu lesa v Západnej Európe a demonštruje udržateľný manažment lesov na oboch stranách hraníc. Toto dokazuje, že veľkoplošné využívanie lesných zdrojov môže ísť ruka v ruke s ochranou biodiverzity a zároveň rešpektovať záujmy miestnych obyvateľov. Súčasne je propagovaný mier a porozumenie medzi národmi v oblasti, ktorá bola v minulosti bojovým poľom.⁴ Jednou z iniciatív pre prepojenie kľúčových ekosystémov Álp a Karpát je tzv. Koridor Alpy-Karpaty, ktorý tvorí medzinárodný projekt s 11 partnermi medzi Slovenskom a Rakúskom. Medzi ciele tejto iniciatívy patrí zabezpečenie ekologickej prepojenosti medzi Alpami a Karpatmi predovšetkým zapojením nástrojov krajinného plánovania prvkami, ktoré budú spúšťačom udržateľného rozvoja, ktorý zahŕňa požiadavky tak človeka ako aj divožijúcej zveri s dôrazom na tzv. ekologické lieviky, ktoré môžu tvoriť napr. diaľnice, mosty, zástavby a pod.

Elementy spolupráce

Alternatívne sa myšlienka cezhraničnej spolupráce môže začať od dvoch individuálnych terénnych pracovníkov, ktorý vedia oceniť skutočnú pridanú hodnotu spolupráce v jednej alebo viacerých špecifických úlohách, napr. prevencia a boj s požiarmi. Ich iniciatíva a entuziazmus sa môže rozšíriť na druhých, do všetkých úrovní vrátane exekutívy. Týmto spôsobom sa môžu rozvinúť dobré pracovné vzťahy na projektoch aj pri absencii formálnej dohody. Tento prístup sa v súčasnosti odporúča pre komplex chránených aj nechránených území na hraniciach Kambodže, Laosu a Vietnamu, keďže bol odskúšaný vo viacerých európskych lokalitách. Aj keď teda sú prípady, kedy individuálne osoby môžu propagovať cezhraničnú spoluprácu, je lepšie ak politická podpora na vyšších úrovniach je vyjadrená napríklad prostredníctvom memoranda o porozumení. Tento prístup je veľmi dobre viditeľný na príklade Národného parku Alpy Maritime v Taliansku a Národného parku Mercantour vo Francúzsku (IUCN kategória II.), kde bola vysoká úroveň spolupráce dosiahnutá dvoma riaditeľmi chránených území a ešte podporená dohodou medzi agentúrami ochrany prírody.⁵

Dôležitým krokom v hodnotení akejkoľvek cezhraničnej iniciatívy je inventarizácia zdieľaných bodov a procesov (napr. cezhraničné prechody divožijúcej zveri, cezhraničné vodné toky, spoločné ohrozené druhy) a spoločných tém a trendov (napr. zvyšujúci sa vplyv cestovného ruchu, invazívne druhy a pod.). Takáto inventarizácia pomôže určiť oblasti, v ktorých by bola spolupráca najužitočnejšia pre všetky strany, ale kde by bola aj najefektívnejšia. Takisto je potrebné vziať do úvahy inštitucionálne usporiadanie ako napr. konfliktné a komplementárne mandáty chránených území a zároveň stratégie manažmentu a rámce pre činnosti.⁶

Myšlienka, že cezhraničná ochrana môže propagovať spoluprácu medzi národmi je vlastne založená na úvahe, že environmentálny stres vytvára dobré podmienky pre spoločný

⁴ STEIN, R., (2007): Transboundary Biosphere Reserves, In: UNESCO Today 2/2007, p. 84-87, Deutsche UNESCO-Kommission e.V.

⁵ SANDWITH, T., SHINE, C., HAMILTON, L. and SHEPPARD, D. (2001): Transboundary Protected Areas for Peace and Co-operation. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, xi + 111pp.

⁶ SLOCOMBE, D.S. et DANBY, R.K., (2007): Transboundary protected areas, connections and conservation. Pp.7-17 in J.G. Nelson et Dempster &b., eds., Transboundary Protected Areas, Research and Planning: Parks and Protected Areas Research in Ontario. Parks Research Forum of Ontario, Univ. of Waterloo, Waterloo, ON

prístup krajín riešiť vzájomné problémy.⁷ Táto myšlienka zaznamenala v nedávnej dobe veľkú podporu z prác pochádzajúcich z oblasti environmentálnej bezpečnosti. Radšej ako sa koncentrovať na environmentálne problémy ako negatívne interakcie medzi krajinami, novo predstavený koncept environmentálnej mierotvorby vníma tieto interakcie ako základy pre budúcu spoluprácu⁸. Síce ešte nie vo forme ucelenej koncepcie, aj tak sa environmentálna mierotvorba ukazuje ako užitočný nástroj pre chápanie prepojení medzi medzinárodnými vzťahmi a environmentálnymi témami. Byť schopní vyhodnotiť a určiť podmienky, za ktorých sú krajiny schopné a ochotné spoločnej vzájomnej iniciatívy vo veciach životného prostredia nám umožňuje vytvoriť robustnú inštitucionálnu štruktúru a procesy schopné facilitáciu pokroku. Žiaľ, do súčasnosti nám chýba dostatočná báza relevantných vedeckých analýz a metodologických rámcov pre podporu týchto teórií.⁹

V 21. storočí, kedy medzi hlavné civilizačné témy patrí aj problematika klimatických zmien je nutné poznať magnitúdu týchto zmien aj v európskom regióne. Biofyzické vplyvy klimatických zmien na európske vody, krajinu, pôdne zdroje boli rámcovo už skúmané, ale o ich socioekonomických dôsledkoch vieme menej (poľnohospodárstvo, rybolov, ochrana prírody, dopravné systémy, cestovný ruch). Kľúčovou výzvou pre ďalší výskum je vyhodnotiť uskutočniteľnosť, náklady a úžitky potenciálnych adaptačných možností, opatrení a technológií. Medzi potrebné oblasti analýzy patria¹⁰:

- Cezhraničné regionálne hodnotenia vplyvov rôznych prírodných a socioekonomických systémov
- Cezhraničný monitoring vplyvov na citlivé ekosystémy (horské oblasti, rieky)
- Zmeny v európskej legislatíve pre adaptáciu, mitigáciu klimat. zmien ako aj celkového smerovania environmentálnej politiky EÚ.

Keďže prírodné zdroje európskeho regiónu veľmi často prechádzajú hranice štátov, ich spolupráca je absolútne kľúčová pre úspešný manažment a budúci stav týchto oblastí. Vzájomná prepojenosť funkcií aktívnej ochrany oblastí s vysokou hodnotou biodiverzity a zároveň príspevok k miestnemu rozvoju a socioeconomickej štruktúry cezhraničných regiónov bude tvoriť výzvu pre medzisektorovú prepojenosť politik ako aj aktívnu angažovanosť manažérov prírodných zdrojov v nových klimatických podmienkach európskeho regiónu.

Použitá literatúra:

1. BROCK, L. (1991): Peace through pakrs: the environment on the peace research agenda. *Journal of Peace Research*, 28(4):407-423
2. CONCA, K., DABELKO, J. (2003): *Environmental Peacemaking*, Woodrow Wilson Center Press, Baltimore: John Hopkins University Press

⁷ BROCK, L. (1991): Peace through pakrs: the environment on the peace research agenda. *Journal of Peace Research*, 28(4):407-423.

⁸ CONCA, K., DABELKO, J. (2003): *Environmental Peacemaking*, Woodrow Wilson Center Press, Baltimore: John Hopkins University Press.

⁹ SANDWICH, T. and BESANCON, C. (2005): Trade-offs among multiple goals for transboundary conservation, In: *Environmental Change and Security Report 11 2005*, Wilson Center.

¹⁰ IPCC, (2001): *Climate Change 2001: impacts, adaptation and vulnerability*, Cambridge University Press, Cambridge.

3. IPCC, (2001): Climate Change 2001: impacts, adaptation and vulnerability, Cambridge University Press, Cambridge
4. SANDWITH, T. and BESANCON, C. (2005): Trade-offs among multiple goals for transboundary conservation, In: Environmental Change and Security Report 11 2005, Wilson Center
5. SANDWITH, T., SHINE, C., HAMILTON, L. and SHEPPARD, D. (2001): Transboundary Protected Areas for Peace and Co-operation. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK, xi + 111pp.
6. SLOCOMBE, D.S. et DANBY, R.K., (2007): Transboundary protected areas, connections and conservation. Pp.7-17 in J.G. Nelson et Dempster & b., eds., Transboundary Protected Areas, Research and Planning: Parks and Protected Areas Research in Ontario. Parks Research Forum of Ontario, Univ. Of Waterloo, Waterloo, ON
7. STEIN, R., (2007): Transboundary Biosphere Reserves, In: UNESCO Today 2/2007, p. 84-87, Deutsche UNESCO-Kommission e.V.

Kontakt

Ing. Mikuláš Černota

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35, Bratislava

Slovenská republika

E-mail: mikulas.cernota@euba.sk

**Anna Drabarek
Anna Franczak
Jacek Poślusznny**

THE MARIA GRZEGORZEWSKA ACADEMY OF SPECIAL EDUCATION &
PERFORMANCE MEDIA

**TOLERANCE CONFRONTING HATE. ON THE ROLE OF
DEPERSONALIZED COMMUNICATION IN DISCOVERING THE
REALITY OF THE UNWANTED.**

Abstract

The text treats of problems of hate and ideology of tolerance which is to counterbalance the hate concept in the perspective of growing feeling of uncertainty when it comes to this very remedy. Its first part (by Anna Drabarek) is trying to capture this, nowadays detectable, tension between the ideology of tolerance and brutal reality of lack of tolerance, or even hate. In the second part (by Anna Franczak and Jacek Poślusznny) the sources of problems of the dissonance between 'noble' ideology and 'ignoble' reality are being treated together with the remedy for this very dissonance, which can mean anonymous communication (here called depersonalised), which more intensively used by humanities, especially humanities exploring sensitive questions of 'estrangement' (responsible for the very dissonance between reality and the idea performance) is hereby being postulated and tried to be justified by the authors.

Keywords: hatred, tolerance, anonymity, depersonalized communication

Estrangement, intolerance and conflict – this black triad has always constituted a problem, mainly because of what it ends with. Tolerance, in a very natural way associated with peace, started to make its brilliant career in the second half of the last century, after the hecatomb of unprecedented scale conflicts, and partially because of them. The scale of this career is nowadays becoming to be problematic because it contributes to its transformation into a quasi-religious myth, which in too rapid a way goes away from reality (imbued with intolerance, hate, xenophobia etc., as it has always been and probably will be), reality which does not resemble in any way the 'love' ideology of tolerance. Mass violence of different kind spreading around very rapidly within last decade is not the only symptom of this very disunity of ideology and life. Preachers of social order – politicians, as well as numerous humanists and social researchers, whose main task is to take care about the societies' contact with reality, so that the dissonance between them and the reality doesn't demolish this order in such a rapid way as it happens when there is too big a discrepancy between 'public lies' and 'private truth', submit nowadays to axiomatic paradigm of tolerance. In times when ideas turn into quasi-religions (i.e. rapidly grow in power), as it happened in case of 'secular religion' of tolerance, the disunity between temporarily powerful, official ideology and always powerful, brutal reality seems to be natural, the first one promoting itself very aggressively trying, at the same time, to jam the latter one.

Reduction of this disunity constitutes a task for reliable humanities and social science. Luckily in times of the information-communicative revolution of the turn of the centuries which has brought new tools for studying deep layers of social reality, fulfilling this task should not be difficult. It only requires to activate net tools of depersonalised communication

and to utilise them in researches on what we would like to hide in fear of maladjustment to current ideology. This very question is the main topic of the second part of the work (written by Anna Franczak and Jacek Poślusznny), which aim is to show the significance of mass, depersonalised communication in eliminating the gaps between the reality and various ideas, which – thanks to excessive ‘popularity’ briskly transforming into powerful binding force – have separated from ‘truth and life’ a lot. In the first part (by Anna Drabarek) this dissonance between virtuous ideas and totally different reality will be drafted based on the idea of tolerance, which western civilisation placed its faith in at the beginning of the 20th century, so radically undermined by events giving a symbolic beginning to the 21st century, as well as another world war, which – as we all know – had been going on and will probably – as we all suspect – never end. But that of course does not mean we should give up on fulfilling those hopes. This two-part text is supposed to convince to something else, something that is supposed to undermine this double reality containing too much of unreality.

Anna Drabarek

Tolerance – virtue or illusion?

We can distinguish three contexts of the use of the word tolerance. The first one indicates the, so called, negative tolerance when a person or phenomena which are perceived in a negative way do not trigger our objection, which, in consequence, may lead to intervention aiming at the correction of this negative action.¹ The second kind of tolerance may be described as positive. In this case somebody else’s otherness is not regarded as negative, but on the contrary, it is accepted or even supported. Such attitude assumes that all the differences between people, deriving from e.g. cultural differences are allowed because otherness in terms of behaviour, customs, and value systems is being accepted. The third kind of tolerance may be called negotiative or dialogic since it is based on the ability to conduct a dialogue even when arguing with counterarguments leads to the main aim of the conversation, which is to reach the truth or mutual good. This third kind of tolerance assumes fighting complexes and distrust towards others, therefore it assumes genuine work over deepening and verification of one’s own beliefs, as well as motivation which is connected with it. Therefore tolerance perceived as the ability to conduct dialogue should be distinguished from indifference and shallow compromise.

Believed to be one of the most eloquent contemporary French philosophers, André Glucksmann describes our human world without any concealers or whitewash. He highlights that neither tolerance nor moderation nowadays constitute applied virtues, but he states, with honesty that only a philosopher can afford, that ‘hate pushes forward with unaffected coolness of a bulldozer, (...) is always right. (...) Dashes forward and has no will to settle accounts with anyone (...). Maybe that is where the temptation to place it on the list of common extravagances comes from. (...) Pay attention to how hate can discreetly aim and hit exactly where it wants, how skillful it is at inciting crowds (...). Why is it instantly infectious, able to set everything around ablaze? There is a hypothesis instead of an answer: maybe because its virtual groundlessness touches the most fundamental questions of human existence.’²

Why should hate be one of the human existence pillars, what is the reason for such an expansion and vitality of this very emotion? Where does Glucksmann take this overpowering

¹ The fact of non-intervention may be motivated in a different way. It may be the feeling of indifference, or looking down on the worse than ourselves, who do not deserve our attention or intervention. But it may also be a will to coexist in an easy way with people having different beliefs, systems of values, origins, culture, religion, race, which is possible only by mutual tolerance.

² Glucksmann.A. *Rozprawa o nienawiści*. Warsaw, 2008: 78-79.

certainty from? Maybe he just got too much concerned about Hobbs's theses and now he propagates his own arguments; to be precise Hobbs's arguments adorned with new ones. He forgets however that a long time has passed when people have been driven by not only emotions, but also by their minds. Does it pay more to hate than to accept, or at least to tolerate? What about moderation, the virtue of self-sufficient restraint, which has been keeping many people from aggressive, expansive operations?

Of course, more often lack of moderation means that passion gets the upper hand on common sense, and the accumulation of excess treated as an antithesis of moderation shows that rational argumentation, or common sense lose with inclinations and impulses. In this case is tolerance, promoted as the contemporary Europe's virtue, the victory of common sense over the impulses, or is it a kind of duplicitous camouflage hiding the European community's true face? Have the Europe inhabitants, particularly experienced by two horrifying wars, found themselves in a privileged position because of this difficult experience? Is it because of this experience that they are entitled to teach the whole world tolerance and moderation, as well as to show that those two values constitute the sense of life?

Complicated mechanisms of inheritance make some people use hate as revenge for the past, yet still present in individual's and society's awareness, obsession of fear, whereas they make other people, in the name of new reality, treat tolerance and moderation as an antidote to the poisonous power of hate. Does, in this case, the majority of Europe inhabitants treat moderation and tolerance seriously, or do they pretend and remain in the state of hypocrisy hiding their claws and fangs in carefully studied reconciliation gestures? Since neither do we patiently bear otherness, nor live with moderation but we put down our, as well as other's hate with consumption beyond measure.

Glucksmann is convinced that it is a trend towards specific ideas and conceptions propagating a specific sense of life, which decides whether we opt for revolution or for infallible reign of laws. A trend for infallible laws has nowadays started in Europe, and it is Europe that is lecturing the whole world by propagating ideas of progressiveness, and it is doing so because it has drawn right conclusions from its past. But do history and past disasters give only Europe the monopoly on preaching revealed verities?

Isn't the ideological decomposition of Europe contributing to pessimism and decadence growth among its inhabitants as well as, partially, in this part of the world which stays under its influence? Doesn't premature, both physical and mental, ageing of Europe give us sclerotic, thus non-operational vision? And finally, isn't the state of tolerance a bit distorted state of ataraxy, which prefers total calmness gained through indifference towards the world independent of people?

'Either the world lays down its arms and converts into French-German ideology, or it will plunge into barbarity'³ say spokespersons of moderation and ecumenical, tolerant order, which is hysterically opposed by Glucksmann - disappointed with the Europeans' indolence and lack of invention. There is no other solution, because we are not able to imagine it. This lack of imagination may be caused by the fact that the creators of the ideas and ways of life are driven, just like traders, by laws of the market, which makes their ideas be profit-oriented with no focus on anything else whatsoever. Repeating Max Scheler's words one can say that the modern world's morality has been dominated by examples preferred by townsmen, thus by examples of philistines and babbitts. A philistine, above all, wants to live comfortably thus he closes himself in his own world and feels no responsibility for group life. That is why he is quite reluctant to engage himself in political arguments, because any activity may become dangerous for him, may demolish his comfortable and well-organised life. A philistine therefore is anyone who is satiated and protects this very satiety against those who

³ Scheler.M. *Resentyment a moralność*. Warsaw, 1997: 163.

are hungry and dissatisfied. Obscurantism, meaning specific kind of obtuseness as well as insensitivity to the world, is the consequence of philistinism. A babbitt reacts to novelties in a kind of surprised outrage, and his conservatism is the result of both stupidity and narrow mindedness, as well as sybaritism and egocentrism. Is this tolerant and moderation-focused Europe inhabited by philistines and babbitts?

Many psychological theories claim that hate is the result of envy. If we did not envy one another wealth, beauty, power, successes, we would not hate one another. Maybe that is why tolerance and moderation are demanded as the modern world virtues so much, because they constitute specific antidote to this poison being an explosive mixture of envy and hate. However tolerance perceived this way does not have this specific '(...) attractive moment: risk, tug-of-war, challenge, ambition, rivalry – thus it has to be believed as a manifestation of a 'soft' and passive character. In this form it has no chance to become fashionable and popular. Any kind of ethics, if it is – following the sophists – connected with human 'weakness' must succumb to other sources and types of norm in culture. (...) However one has to admit that modern world's market economy (...) supports tolerance (...) - appreciating more 'fruits' than 'roots'. It is characterised by obsession of profit attempting to divert people's opinion from frustrations, fears, conservative-defence attitudes which have always, in history, proved their worst. However we can still notice a kind of indifferentism here, it is not important whether somebody is a Chinese, a Negro, an Arab – as long as they have good commodity to offer'.⁴

Disseminating the idea of tolerance especially during European and world crisis is a very urgent matter, but is it convincing enough to eliminate signs of ethnocentrism and need of profit from human behaviours? It is well known that a social trend called 'ethnocentrism' incorporates overwhelming wish to perceive one's own group, family, political party, nation as the 'centre', and the rest as the 'others', strangers, jeopardising thus dangerous. ⁵ Relations between those who consider themselves as the 'centre' and the 'others' follow the rules of the survival i.e. they assume hostile character. This very hostile rivalry directed outside of what is called the 'centre' is becoming crucial for maintaining internal stability of communities. Maybe that is why these rational slogans about tolerance and moderation lose with hate and envy, those atavistic features of human nature, which, in opinion of many, should not appear anymore, but are still present in individual and social relations.

Anna Franczak and Jacek Posłuszny

More tolerance for intolerance – in order to more effectively recognise unwanted realities.

How defenceless humanities seem to be in confrontation with realities ridiculing virtues it promotes so vigorously (which is quite well illustrated in the text above). It has been encountering intolerance, hate, xenophobia, etc. for such a long time now...just like religion and Satan. And what? Nothing. According to the clergymen as well as humanists Satan together with all his friends are in good shape. It resembles metaphysics, which infuriated the last century philosophers so much (with Wittgenstein being the leader responsible for the entire disturbance) that being naively enraged, they demanded it to be eradicated. And what? Nothing. Philosophy is thriving (even despite following, more reasonable attacks, somehow by leaving its 'rules' and by disregard – as in case of Rorty), and till today the idea which the campaigners of clear cognition wanted to destroy (probably

⁴ Symotiuk.S. „Tolerancja i meliorizm.” *Pluralizm i tolerancja*. ed. Wiliński K. Lublin, 1998: 43-46.

⁵ More in: Drabarek.A. „O nietolerancji.” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. vol. XIX , 1997: 7.

because they just did not know what they wanted to dare) has not been dismissed, similarly to Satan and his friends – intolerance, hate and the rest of this devilish company, which have not been dared either. We are getting to be tired of listening to all those numerous encouragements to fight with the above mentioned phenomena. Wouldn't it be good to learn something about your foe, before you start your fight, one could maliciously say...so that you are not ridiculed the way fighting philosophy with philosophy neopositivists had been, and which, from the very beginning, smelled like quixotic behaviour. This infirmity which makes humanities and social science similar to the religion of love, which for ages has been appealing in vain to reject hate, seems to be very sad. We would not like to end up like those naive of antiphilosophy or this religion, making plans to annihilate hate and its kind, but in this sad circumstances we feel obliged to undertake something, which would make all those, at any rate, troublesome aspects easier to deal with. In order to facilitate cognition of those unwanted realities, and then to encompass them we want to promote a special paradigm here, but cognition will not constitute the most important element here, but communication which enables them. Our goal is to promote a certain kind of its form, which we have called 'depersonalised communication'.

The leitmotiv 'more tolerance for intolerance' has a hyperbolic character. It is supposed to focus attention on certain side effects of the stigmatising attitude towards intolerance as well as its reasons and consequences, and other already mentioned unwanted phenomena, which will be represented in this text by intolerance (as it has, in a way, become in our tolerance-oriented culture). We are not aiming at changing your attitude in favour of intolerance as such. Nothing of that kind. We are aiming at persuading you to change the attitude towards those who demonstrate intolerance – we are trying to convince you to this specific openness for communication (because communication plays a key role in getting knowledge of people); we want to induce you to more scrutinising appreciation for this kind of communication, which today is falling victim to this radical estimation of the very phenomenon of intolerance itself (it is not easy though to communicate with the 'condemned'). To make this estimation work, we need to take care of the form of the communication. In order to discuss these matters more deeply, we need to talk in such a way so that the conversation would not transfer estimations. We are not talking here about transferring estimations by any of the interlocutors (that would be too trivial), but about its basic form – such as transparency, which transfers those estimations triggered by personae, which wake up in any contact of subjects identifying themselves. Let us now deal with these side effects. The most important one is prevaricating the 'morally burdened' realities, as well as going underground of everything that opposes morality (not only with morality, but also with any forms of standardisation equipped with sanctions).

Similarly to morality distorting cognition, transparency distorts communication in interpersonal relations. The persona constitutes the most important element here - the persona who is entangled and engaged in numerous dependencies – private, professional, any other ones...engaged in anything that may constitute any kind of business, i.e. value, in any net of social dependencies as well as personal and institutional ones, which in various circumstances do not allow us (especially in conflict situations) to talk openly about what we feel and think. Everything we do publicly in the socially sensitive (causing conflicts) questions is burdened with this uncertainty of fiction, which does not allow to treat it seriously, as long as we know who is responsible for it. As long as 'personae' (definite, 'identifiable', thus involved subjects) and not anonymous mentalities (depersonalised, detached from dependencies, thus impossible to identify as specific people) communicate in this matter, it will be difficult to believe in reliability of this communication.

Anyone can now have a close look at this unreliability – it is enough to focus your attention on a visible obviousness such as everyday dissonance between what we think about

something and what we say about it, especially when the subject is sensitive and morally problematic, etc. (being precise, but at the same time less elegant: ‘potentially causing problems’). We all are personae. Majority of us undoubtedly know this disunity between thoughts and speech from their own experience. In order to liberate ourselves from the persona we need to liberate ourselves from any entanglements – to depersonalise. Not in all areas of our realities (this is neither necessary nor possible), but in these spheres, where entanglements bring the biggest cognitive losses – in the area of interpersonal communication, and only within cognitive interactions. (This sphere is particularly important due to difficulties we encounter trying to get really deep knowledge about people’s internal life both in terms of interactions, and in terms of direct contact with them).

In order to understand the value of depersonalised communication it is crucial to acknowledge the fact that not only can we detach ourselves from the persona, who imposes unwanted and extorted restrictions, but it is also important to understand that a piece of information itself, or its message is not, or may not be bad by its nature. What is far more important it is the way it is going to be used, transformed, and comprehended by a significant other. This is what makes it a valuable means of communication, but at the same time dangerous. Information itself is neither bad nor good.

How to depersonalise communication? How to liberate yourself from entanglements in favour of cognition which is not distorted by their consequences? Anonymity seems to be the answer. It is relatively easy to find it in superficial researches on people’s lives, researches which are fast and simple, demanding no intensive control over the interaction. But it is getting difficult in the situations where – like in deep studies – the interaction is complex, where it demands intensive control. It has always been possible, but it has never been easy on a wide scale – because of ‘technical’ reasons, because of lack of such communication tools which, at the same time, would be anonymous, mass, and deep. It also seems that we have never had such an urge to get to know people in such a way. However it is interesting, whether it will manifest itself more intensively (by frequent ‘possible’ – ‘needed’ connection, and since needed – ‘real’ in the end) in times, when all the tools for anonymous and deep communication are at hand. They are offered by the internet slowly and accidentally (so far) converting the universum of interpersonal communication in an uncontrolled way. (Of course it is not only real anonymity of research that is problematic. The key element is the feeling of anonymity, and to provide it seems to be the biggest challenge. This very feeling is going to be at stake. When we are talking about anonymity, we are thinking about both these matters). The internet enables to increase the significance of anonymous communication. (It makes it possible to use it to break the apparent cognition – this common fiction being probably a direct consequence of the already mentioned divergence of thought and speech, which we all have been experiencing over and over again, though probably not everyone has been able to scrutinise it. Hardly anyone likes to realise their own contribution to creating fiction, adulterating thoughts with speech, does he?). So far the internet has been rather detrimental to the anonymous communication, exposing rather its ‘dark’ sides. It is quite disturbing, as in order to make dreams about cognitively valuable utilisation of the internet depersonalised communication tools come true, the values and beliefs connected with, significant to us, area of the internet virtual which will stay in ‘mass awareness’ are of great importance. (Anonymous communication in the internet is taken up by some people, depending on whether it will be perceived in a positive or negative way by subjects/objects of the studies). It is connected with numerous dangers, as it has always been in case of breakthrough novelties which revolutionary potential of changes can be easily detected, and this is what is happening with the Internet. Security, so strongly demanded by timid ‘darkness’ hunters in the net, is very ‘dangerous’ from the perspective of its cognitive

utilisation. The more dangers are connected with the net in its users' awareness, the more difficulties we will encounter while trying to use its cognitive potential.

No need to frighten – one would like to say, we need to tame and arrange, to reasonably manage discovering, at the same time, 'bright' sides of the 'dark' sides of the net. If humanities wants to fight with fiction, it cannot belittle this cognitive challenge thrown down by the net. It is the first time in history – probably - when the researchers of people's internal life have come into possession of tools which can threaten fiction we got used to so much, or even got used to it to such an extent that hardly anyone notices it. Because numerous values are soundly secured within this very fiction, hardly anyone is willing to see it. That is why attacking it, and development of anonymous communication will be perceived as such, will encounter a strong fight back. Attacking values (even those most important socially, which constitute moral systems) must cause resistance. In the name of fighting with nihilism and in order to defence security (of any kind, 'because who knows, what else can be threatened by the net?') anonymous communication will be fought with, and it is already slowly being fought with by attempts to eliminate various 'e-dangers' by imposing restrictions of liberty, and what follows, of anonymity – this, nowadays, most important, real protection of reliability of research on unwanted realities. Moral ideals and postulated realities feel endangered, thus stronger condemn any unwanted realities (immoral, bad) together with the anonymous (so far to all appearances) net, thanks to which immoral, unwanted truths are more and more straining current normative orders.

It could seem that in times of the triumph of the idea of tolerance it will be easier to distinguish different realities from the 'morally valid' ones. Yes and no. Those who had not been tolerated before – yes. Those which oppose the ideology of tolerance – no. Intolerance and conflicts with not tolerated estrangement are nowadays far more condemned than before, and constitute far bigger threat for the 'tolerance civilisation' than anything that had been treated as a threat by earlier value orders. Among others those are privatisation processes of violence potential which are responsible for this threat. Processes which have been triggered by information-communicative revolution of the last century's final years.⁶ The longer we get to know this underground reality the way we have so far (learning hardly anything), the more serious this natural dissonance between the underground and surface may occur. If humanities is not persuaded into the immoral perspective of depersonalised research by cognitive reasons (and they may occur to be too weak to break those dramatically strong moral estimations), it should focus on dangers hatching in this underground, and thinking of the 'tolerance civilisation's' security let humanities develop a new paradigm of studying the unwanted realities, treating anonymity more favourably - anonymity which is already serving as material for guns for the Anonymous⁷ who are not against the 'culture of tolerance', but may inspire all its deadly foes. If not out of curiosity, then for your own safety let the 'underground people', who we know so little about and who will let us know them only through depersonalised communication, speak. However that calls for far more positive attitude towards the process of getting to know them and to the anonymity of cognition.

It is necessary to enable people to get rid of the personae for the sake of depersonalised communication; authentic, true and only true, which can be born only in a

⁶ See: Połuszny, J. „Terroryzm w XXI wieku. Problem prywatyzacji przemocy” *Katastrofy naturalne i cywilizacyjne: Terroryzm współczesny. Aspekty polityczne, społeczne i ekonomiczne.* ed. Żuber M. Wrocław, 2006.

⁷ Anonymous is a movement originating from the portal 4chan.com – one of the most popular places in the Internet. What is characteristic about this portal is that there is no registration system and one can use it anonymously, becoming at the same time the 'anonymous'. The movement has quickly started to go beyond the portal and even beyond the net, organising happenings in the real world, still its basic rules concerning anonymity of its users stay unchanged.

secure environment. Only fully anonymous communication gives a chance of full cognition; cognition in which any fears of inconvenient consequences of sticking out of moral standards believed to be merely right, will not have any grounds for their existence. What for? In order not to, as mankind, create matrix in which the truth is so intertwined with fiction and provocation with contingency that separating them from each other will be impossible. In order not to forget who we really are, and not who we have to be.

Contact

Anna Drabarek, dr hab.

Jacek Postuszny, dr.

The Maria Grzegorzewska Academy of Special Education

ul. Szczęśliwicka 40

00-353 Warszawa

E-mail: e.j.p@wp.pl

Anna Franczak, Mgr.

Performance Media - Search Engine Marketing Company

ul. Szczęśliwicka 40

00-353 Warszawa

E-mail: e.j.p@wp.pl

PLURALITA KULTUR JAKO PRINCIP MULTIKULTURNÍ VÝCHOVY

Abstrakt

Text je zaměřen na vyjádření, že kulturní diverzita a kulturní rozdíly nejsou sami o sobě zdrojem konfliktů. Tyto konflikty jsou zapříčiněny nedorozuměními a netolerancí jejich nositelů. Příspěvek dále charakterizuje strategie, základní postoje a přístupy k jiným kulturám. Popisuje etnocentrismus a kulturní relativismus. Pozornost je rovněž věnována Eurocentrismu, jako specifické ukázce etnocentrismu. Závěr zdůrazňuje důležitost kulturního relativismu i pluralismu jako klíčového principu v multikulturním vzdělávání.

Klíčová slova: etnocentrismus, agresivní etnocentrismus, evropocentrismus, kulturní relativismus, kulturní pluralita.

Abstract

The text focuses on a statement that cultural diversity and cultural differences are not the source of conflicts by themselves. These conflicts are caused by misunderstanding and intolerance of their bearers. The contribution further characterizes strategies, fundamental attitudes and approaches towards different cultures. It describes ethnocentrism and cultural relativism. Attention is also devoted to Eurocentrism as a specific manifestation of ethnocentrism. The conclusion accentuates the importance of cultural relativism and cultural pluralism as key principals in multicultural education.

Keywords: Ethnocentrism, Aggressive Ethnocentrism, Euro-centrism, Cultural Relativism, Cultural Plurality.

Úvodem je třeba zdůraznit, že různorodost lidských společenství je neomezená. Tuto rozmanitost nelze vysvětlit ani geneticky, protože i tentýž genetický základ umožňuje velkou rozmanitost. To je zřejmé ze skutečnosti, že populace, o nichž lze bezpečně předpokládat, že zůstávají geneticky identické, mohou v různých dobách přijímat – a taky přijímají – rozdílné sociální formy. Jednotlivé národy, státy i celé kontinenty udržují pak svůj pocit pospolitosti myšlenkami a tradicemi z nichž vznikaly a ve kterých žily.

Zásadní aspekt, jímž se tedy lidské společnosti udržují a předávají své charakteristické rysy, lze nazvat kulturou, což můžeme taky definovat jako soubor konceptů, podle nichž daná populace jedná a myslí. Kultura je odpovědí lidí na odlišné geografické, ale i historické a sociální podmínky

Slovo multikulturalismus se poprvé objevilo ve Švýcarsku v roce 1957, jako vyjádření charakteristiky národa, který je politicky jednotný, ačkoliv je kulturně velmi rozdílný. Podobná myšlenka vznikla v 60. letech v Kanadě, kde šlo o politické sjednocení frankofonního a anglofonního obyvatelstva. Dále se rozvoj rozmanitých kultur přenesl i do Evropy, jednak migrací obyvatel bývalých kolonií do „mateřských zemí“ (Anglie, Francie, Nizozemsko)

Multikulturalismus je mnohotvárný pojem. Je to myšlenkový a politický směr, který zastává stanovisko, že v jednom demokratickém státě mohou společně žít nejen jednotlivci, ale i skupiny s různou kulturou a zdůrazňuje prospěšnost kulturní rozmanitosti pro společnost

a stát. Cílem je politicky sjednotit všechny občany bez ohledu na jejich původ, rasu či přesvědčení, a to tak, že si pokud možno zachovají své kulturní odlišnosti. Přestože je soužití lidí, kteří pocházejí z různých kultur a prostředí v současnosti často diskutovaným tématem, není to v dějinách lidstva nic nového.

Již v pozdní antice se ve velkých městech s množstvím přistěhovalců tento problém řešil vznikem zjednodušené řečtiny a později latiny jako společného komunikačního jazyka (tzv. lingua franca) a rozdělením měst na různé čtvrti, často podle kultury nebo náboženství jejich obyvatel. Přestože vysvětlení kulturních odlišností je zdánlivě prosté, reakce na ně je v případě kulturních kontaktů neustále zdrojem předsudků, nedorozumění a napětí. Koexistence různých kultur a náboženství ve společném státě zůstává i v současné moderní společnosti stále velmi citlivou a ne zcela vyřešenou otázkou.

Příspěvek upozorňuje na významný fenomén kulturní rozmanitosti, z něhož pochází řada otázek a na ně navazujících a teorií, které různým způsobem popisují problematiku vzájemného vztahu mezi odlišnými kulturními systémy.

Obrovský soubor, který nazýváme kulturou, navíc není, nijak fixní, podléhá změnám v čase i v prostoru. Je ve svém celku „neznámkovatelný“, nelze sestavit „kulturní top-ten“, jemuž by vévodila kultura britská, německá, či jakákoli jiná. Každý jazyk je „ušit na míru“ společnosti, která jej užívá a spolu s ní se také proměňuje, aby vždy vyhovoval jejím aktuálním potřebám. A stejně plnohodnotné jsou i kultury jednotlivých národů a národností, byť se nám na první pohled jeví primitivní či nepochopitelné.

Kulturu proto nelze nijak hodnotit, můžeme pouze pociťovat větší či menší podobnost, blízkost ke kultuře naší, podobně jako slovenština se zdá srozumitelná nám, Čechům, ne už tak Francouzům či Vietnamcům.

Příliš malá míra integrace existující menšiny a nově příchozí handicapuje, vede ke vzniku ghet a vyvolává nebezpečná napětí. Hledání rovnováhy mezi právem imigrantů na vlastní kulturu a udržení občanského míru a sociální stability celé společnosti se v různých částech světa ubírá různým směrem. Dá se říci, že v zásadě existují dva způsoby, jak na stav mnohotvárné plurality reagovat a jak ji zvládnout.

První možností je odmítnout tuto pluralitu, její projevy a stát se vyznavačem tzv. „jediné pravdy“, té naší pravdy, ať národní, politické, třídní, regionální či náboženské a ostatní pak hodnotit jako nesprávné nebo účelově nepřátelské. Takové zjednodušené postoje poskytují tak zvanou „jistotu“, nenutí a nevyžadují o věcech přemýšlet, a na všechno jsou dané jednoduché odpovědi a řešení.

Druhý způsob zvládnutí plurality poznatků a informací o nich je náročnější, déle trvající, méně pohodlný, a ne vždy vede k jednoznačným řešením. Znamená totiž přijmout pluralitu jako skutečnost a pozorným sledováním, všeho nového co doba přináší a naučit se nepředpojatě hledat pravdu. Orientace v záplavě informací, umění analyzovat příčiny nedorozumění mezi lidmi, hledání styčných bodů s názory druhých, vyžaduje znalosti, úsilí a vědomí spoluzodpovědnosti za vývoj vlastní.

Odměnou pak je svoboda člověka a život v demokratické společnosti. Demokracie nepotřebuje fanatiky „jediné, víry“, potřebuje svobodné, kriticky a nezávisle myslící občany, vědomé si vlastní důstojnosti a schopné respektovat důstojnost, práva a svobody druhých, třebaže mají jiný názor, odlišný způsob života, či jinou barvu pleti.

Z historického hlediska bychom mohli hledat základ multikulturality v koncepci tolerance, jejíž myšlenky se objevovaly již v 17. století v období náboženských válek. Musíme si uvědomit, že evropská moderní kultura sama, dostala množství podnětů z asijských kultur starověku i středověku.

V mezinárodních vztazích i přes mnoho řečí o lidských právech, svobodě a demokracii, se projevuje denně v praxi těchto vztahů značná jednostrannost. Podporují se spíše realizace

zejména hospodářských zájmů, místo rozmachu odpovídajících duchovních hodnot, široké občanské vzdělanosti, etické i esteticky vyspělé společnosti, včetně právního vědomí.

Dnes ale vidíme, že jedním ze společenských jevů dneška jsou nové, silné pohyby přesídlování lidí na značné vzdálenosti. Stále intenzivněji na sebe narážejí ony rozdíly životní úrovně těchto imigrantů. Prožíváme spoustu problémů, vyrůstajících z dnes již globální srážky jinak vzniklých a na jiné úrovni stabilizovaných civilizací. Chyba je v tom, že v přijímajících státech (včetně států Evropské unie), diskuze o otázkách a problémech vznikajících z uvedeného procesu se více soustřeďují na jeho ekonomické stránky, nebo se omezují pouze na tzv. expertizní stanoviska a stranou zůstávají otázky, které lze označit jako humanitní, jako chápání lidských práv a svobod počínaje, až po nalézání cest k překonání oněch civilizačních rozdílů a vytváření vyvážené multikulturní, nebo podle jiných, pluralitní společnosti.

Multikulturalismus by proto neměl být směřováním k vytvoření jedné kultury v nejširším slova smyslu, narýsovaným rozhodnutím skupiny výzkumníků, nýbrž obohacováním všech stránek života lidí o hmotné a užitečné prvky jiných kultur, včetně tradic. Jako důležitý prvek procesu globalizace světa by neměl nadřazovat národohospodářské pohledy nad multikulturní fenomén.

Etnocentrismus

Pojem etnocentrismus se objevuje na počátku 20. století a jeho původcem je americký sociolog W. G. Sumner. Etnocentrismus lze obecně charakterizovat jako tendenci poznávat, hodnotit a interpretovat všechny zkušenosti a poznatky z hlediska kultury vlastního společenství (etnického, politického, náboženského atd.). V důsledku této tendence má jedinec sklon považovat hodnoty, normy a ideje společenství, s nímž se identifikuje, za měřítko správnosti, zatímco kulturní projevy odlišných společenství jsou posuzovány jako odchylky od optimálního stavu. Z této charakteristiky vyplývá, a dokládají to i konkrétní výzkumy, že jde o jeden z univerzálně se vyskytujících projevů lidské psychiky a zcela jej eliminovat je prakticky nemožné, naopak je potřeba s ním počítat.

Etnocentrismus je podle sociologů zákonitým produktem a zároveň podmínkou socializace a podporuje vnitřní soudržnost sociálních společenství a je mechanismem identifikace jednotlivce se skupinou, k níž přísluší, s jejími hodnotami a normami.

Potud lze hovořit o základním etnocentrismu, v němž se vlastní kultura stává úhlem pohledu, z něhož jedinec vnímá a hodnotí odlišné kulturní projevy. Podle intenzity tohoto psychického rysu lze pak rozlišovat etnocentrismus umírněný a agresivní.

Etnocentrismus umírněný sice připisuje hodnotám a normám vlastní kultury výsadní postavení, k projevům odlišných kultur má ovšem tolerantní vztah a připouští jejich právo na existenci.

Agresivní etnocentrismus

V extrémní podobě se pak setkáváme s etnocentrismem agresivním, který je zdrojem netolerance a vyvolává konflikty při konfrontaci jedince s projevy odlišných kulturních společenství, vede k odmítání cizích kulturních prvků nebo znesnadňuje jejich přijetí. Vnímá vlastní sociální skupinu jako nadřazenou ostatním. Její projevy jsou hodnoceny pozitivně, zatímco jevy negativní a nesprávné jsou připisovány „těm druhým“, ať už je to národ, etnikum, sociální skupina nebo náboženské společenství.

Etnocentrismus vede často k marginalizování nebo ignorování výsledků, k nimž dospěly jiné kultury či společenství, zpochybňování jejich historie či přínosu světovému kulturnímu dědictví.

Evropocentrismus

Zvláštním případem etnocentrismu se stal evropocentrismus vyznačující se nadřazováním evropsko-americké kultury všem ostatním kulturám, prosazováním jejich kulturních projevů jako optimálních. Jako jeden z příkladů eurocentrického výkladu je převládající výklad evropských a světových dějin.

Světové dějiny mají své věčné jádro a svou periferii. Zatímco jádro je charakterizováno dynamickým lineárním vývojem (od-k), charakteristikou je pokrok, periferie je odsouzena k roli imitátora, který přijímá inovace, technologie či obecně pokrok od jádra. Oním jádrem má být tzv. Větší Evropa (Evropa a Severní Amerika) a ostatní svět je naopak periferií.

Dalším doprovodným projevem eurocentrismu je jeho univerzalizmus. Podle I. Wallersteina se jedná o představu, že evropské nebo západní zkušenosti, poznání, věda, metody, řešení a hodnoty mají univerzální platnost kdekoli na světě. Tento universalismus ve skutečnosti zakrývá skutečnost, že se jedná o partikulární zkušenosti a hodnoty.

Kulturní relativismus

Na počátku 20. století se etnocentrická doktrína, která do té doby převládala v přístupu Evropanů k ostatním kulturám, stala předmětem kritiky nové generace kulturních antropologů. Stále více bylo zřejmé, že pokud vědci chtějí při studiu mimoevropských kultur dosáhnout objektivnějších výsledků, je nutné nahradit etnocentrický přístup jiným metodologickým přístupem. Tímto novým přístupem se stal kulturní relativismus. Podle této koncepce se jednotlivé kultury vyvíjejí vlastními prostředky různými směry, a proto není možné přesně stanovit určitá vývojová stadia světové kultury. Z toho vyplývá, že každou z mimoevropských kultur je nutno studovat jako jedinečný fenomén, k jehož hodnocení není možné použít měřítko kultury jiné. Jednotlivé kultury lze tedy podle kulturního relativismu pochopit jedině v kontextu jejich vlastních norem, hodnot a idejí.

Pluralita kultur

Ze zmíněného kulturního relativismu se odvíjí princip kulturní plurality, podle něhož je nutno považovat specifické kultury jednotlivých společností za rovnocenné, tolerovat jejich odlišné projevy a respektovat jejich právo na odlišné hodnoty a normy. Kulturní relativismus tedy hlásá pluralitu a rovnocennost všech kultur, ať už je označíme za „primitivní“ nebo „vyspělé“. Žádnou z kultur nemůžeme objektivně označit za vyšší nebo nižší, případně za lepší nebo horší, neboť nemáme k dispozici žádné objektivní měřítko, jímž bychom je mohli posuzovat. Jakmile přijmeme za toto měřítko kulturu vlastní, stojíme již na pozicích zpochybňovaného etnocentrismu.

Umírněný kulturní relativismus

Kulturní relativismus, který se jeví jako oprávněný přístup ke kulturním odlišnostem, se stal jedním ze základních postulátů moderní kulturní antropologie. Jeho umírněnou variantu prosazoval jeden z klasiků kulturního relativismu Melville J. Herskovits, podle něhož vnímání reality je u jedince podmíněna konvencemi daného společenství. Navzdory tomu ovšem nachází v různých formách lidské kultury určité univerzálie: morálka je univerzální, podobně jako estetické cítění, jejich reálné projevy jsou ovšem z hlediska různých kultur specifické a často rozdílné. Umírněný kulturní relativismus sice vychází z konstatování jedinečnosti jednotlivých kultur, ale zároveň připouští formulaci určitých obecných zákonitostí jejich vývoje a jejich vzájemnou komparaci.

Extrémní kulturní relativismus

Kulturní antropologie druhé poloviny 20. století ovšem stále více rozvíjela radikální kulturní relativismus, který též můžeme nazvat extrémním, jenž se „opájí rozmanitostmi kultur“ a který odmítá jakékoliv hodnocení výsledků výzkumu odlišných kultur a rezignuje na možnost stanovení obecných zákonitostí kulturního vývoje. A právě vyhraněný kulturní relativismus se stal předmětem ostré kritiky a terčem polemik a skepse, která v konečném důsledku zpochybnila i vcelku oprávněná východiska umírněného relativismu. Kulturnímu relativismu je vytýkána především teze, že jednotlivci různých kultur žijí jakoby v „odlišných světech“ a jejich vize reality je nesouměřitelná s příslušníky jiných kultur, jejichž vnímání světa je naprosto odlišné. Tato absolutní jinakost by totiž ve skutečnosti nepřipouštěla mezikulturní kontakty a vzájemné pochopení.

Co tedy lze z těchto kritických stanovisek vůči kulturnímu relativismu vyvodit? Nabízí se závěr, že není nutné zavrhnout kulturní relativismus jako škodlivou a zavádějící doktrínu, ale spíše se navrátit k jeho umírněné verzi, která je dobrým podkladem pro respektování plurality kultur, aniž by zdůrazňovala a uměle vytvářela nepřekonatelnou propast mezi nimi.

Jak tedy přistupovat k odlišným kulturám?

Kulturní zvláštnosti a difference samy o sobě nejsou zdrojem konfliktu, tím se stávají až v okamžiku, kdy se jedna ze stran mezikulturního kontaktu pokouší nadřadit své kulturní projevy nad ostatní. Reakcí druhé strany je pak uchýlení se k vlastní kulturní identitě a její zdůraznění, což je motivováno snahou o uznání důstojnosti vlastní kultury a jejích nositelů. Jinými slovy řečeno, agresivní etnocentrismus plodí obrannou etnocentrickou reakci a násobí napětí etnocentrismem vyvolané.

Kulturní difference nesmějí být záminkou a důvodem k nepochopení, ale podkladem hledání toho, co mají kultury společné, na čem jsou s to se dohodnout. Západní kultura by si měla připustit, že nemá univerzální návod na dokonalost a že jiné kultury mají právo realizovat cestu vývoje po svém.

Je zapotřebí opustit univerzalistický a realitě neodpovídající model jednosměrného vývoje kultury, na jehož vrcholu se nachází kultura euroamerická, a nahradit jej koncepcí pluralistickou, v níž každý výsledek kulturního vývoje má svou specifickou hodnotu z hlediska konkrétních kulturních podmínek, v nichž se realizoval. Evropa by si měla více a častěji připomínat, že její kultura a civilizace vznikla z podnětů mimoevropských a že jiné „civilizace“ mohou stále být zdrojem inspirace v oblasti nových myšlenkových proudů. Tento postoj by se měl stát vlastní ne pouze početně omezené skupince zasvěcených vzdělavců, ale měl by se stát základní strategií v publicistice, politologii a společenských vědách obecně a především by měl proniknout do způsobu vzdělávání budoucích pedagogů a v konečném důsledku i žáků a studentů ve školách. Je to totiž jedna z mála možností jak zmírnit prohlubující se napětí a nepochopení mezi euroamerickou kulturou a jejími nositeli a příslušníky ostatních světových kultur. Jedině takto lze nalézt kompromis mezi univerzalismem a partikularismem a vytvořit model celoplanetární multikulturní civilizace.

Použitá literatura:

1. Barša, P. Západ a islamismus. Střet civilizací, nebo dialog kultur? Brno: CDK, 2001. ISBN 80-85959-96-8.
2. Katsiaficas, G., Kiros, T. (eds.) The Promise of Multiculturalism. Education and Autonomy In the 21st Century: a New Political Science Reader. New York and London: Routledge,

1998. ISBN 0-415-92126-0.
3. Vrhel, F. Ke kulturnímu relativismu. Cargo 2/2000, s. 88–98. ISSN 1212-4923.
4. HOBSON, John M. : The Eastern Origins of Western Civilisation. Cambridge University Press. Cambridge 2004. ISBN 978-05-21547-24-6

Kontakt

Ing. Jaroslav Drábek

Evropský Polytechnický Institut, s.r.o.

Osvobození 699

686 04 Kunovice

Česká Republika

INTEGRACE PŘISTĚHOVALCŮ V EVROPĚ

Abstrakt

Příspěvek se zabývá problematikou integrace imigrantů v Evropě. Popisuje důležité aspekty tohoto jevu, politiky a postupy k jeho úspěšnému zvládnutí. Uvádí výhody a nevýhody plynoucí z imigrace jako takové.

Klíčová slova: přistěhovalectví, azyl, solidarita, začlenění, tolerance, soubor pravidel, země původu a tranzitu.

Abstract

Contribution deals with the matter of integration of immigrants in Europe. Describes important aspects of this phenomenon, politics and procedures for its successful implementation. It states advantages and disadvantages arising from the immigration itself.

Key words: immigration, asylum, solidarity, integration, toleration, file of rules, country of origin and transit.

Tradiční otevřenost Evropy

Názory na přistěhovalectví se mohou radikálně lišit. Zatímco vedoucí pracovníci podniků v mnoha zemích EU požadují více přistěhovaleckých zaměstnanců, aby mohli obsadit volná pracovní místa, jiní tvrdí, že EU je zaplavena nelegálními přistěhovalci. Někdy je obtížné nalézt spolehlivé údaje a poměrně často jsou tyto údaje vykládány nesprávně. Níže jsou uvedeny údaje o hlavních kategoriích přistěhovalců.

V roce 2007 bylo ve 27 zemích EU legálně usazeno 18,5 milionu přistěhovalců ze zemí mimo EU (tzv. „státní příslušníci třetích zemí“), což představuje přibližně 4 % celkového počtu obyvatel. Přibližně 9 milionů občanů EU žilo v jiné zemi než ve své vlastní. Při porovnání tvoří nelegální přistěhovalci pouze malou menšinu. Ačkoli oficiální údaje samozřejmě neexistují, z odhadů Evropské komise vyplývá, že v členských státech EU pobývá neoprávněně nejméně 4,5 milionu osob. V celé EU je každoročně zadrženo přibližně 500 000 osob. Žadatelů o azyl je ještě méně. Jejich počty jsou na nejnižší úrovni po dobu více než deseti let a v průměru činí o něco málo více než 200 000 osob ročně.

Přistěhovalectví do EU je a bude i nadále běžnou skutečností. Přistěhovalci jsou součástí hospodářské a kulturní struktury Evropské unie. Jsou zastoupeni na všech úrovních pracovních sil a zaplňují mezery, které nemohou zaplnit rodilí Evropané. Patří k nim vysoce kvalifikovaní odborníci v oblasti informačních technologií, zdravotní sestry a jiní zdravotničtí pracovníci, jakož i pracovníci vykonávající úkoly, které již nechtějí vykonávat občané EU. Je proto nutno zajistit, aby přistěhovalectví přinášelo prospěch nám občanům, společnosti EU, přistěhovalcům, jejich rodinám a pokud možno i jejich zemím původu.

Každý stát EU může stanovit počet a kategorii přistěhovaleckých zaměstnanců, které potřebuje, a vydávat vlastní pracovní povolení a povolení k pobytu. Hostitelské země poté odpovídají za začlenění přistěhovalců a jejich rodin v nové zemi. Přistěhovalectví je však citlivou otázkou. EU a její členové se shodují na tom, že vyžaduje pozorné řízení a větší spolupráci.

Řešení nedovoleného přistěhovalectví

Nedovolené přistěhovalectví do EU je nutno omezit kvůli jeho mnoha negativním důsledkům, v neposlední řadě napojení na zločinecké skupiny a převaděče. Ztěžuje rovněž určení skutečných uprchlíků. Lidé velmi často přicházejí ve smíšených skupinách. Ty zahrnují přistěhovalce, jejichž hlavní motivací je snaha o lepší život v Evropě, a přistěhovalce, kteří přicházejí, aby unikli pronásledování a vážnému porušování lidských práv.

Nedovolené přistěhovalectví a pozornost, která je mu věnována, zvyšují obavy některých zemí a regionů EU v souvislosti s bezpečností a humanitárními záležitostmi. Členské státy EU proto spolupracují s cílem odradit migranty od nelegálního vstupu do EU a dosáhnout dohody ohledně návratu migrantů, kteří do EU přesto přijdou.

Ochrana žadatelů o azyl

Země EU mají dlouhou tradici v poskytování bezpečného útočiště legálním žadatelům o azyl. Povinnost chránit tyto osoby jim ukládá rovněž mezinárodní právo. Právo na azyl je zaručeno Listinou základních práv EU, která byla přijata v roce 2000. Vlády jednotlivých členských států již podnikly řadu kroků s cílem zajistit, aby se s osobami, které hledají v EU ochranu, zacházelo spravedlivě a účinně. Pravidla EU harmonizují vnitrostátní postupy pro vyřizování žádostí o azyl. Stanoví minimální normy týkající se přijímání žadatelů o azyl a rovněž kritéria pro osoby, kterým lze poskytnout mezinárodní ochranu. To znamená, že se rozlišuje mezi osobami, které skutečně potřebují ochranu, a osobami, které se rozhodly přestěhovat, aby si zvýšily svou životní úroveň. Ve skutečnosti se země EU posunuly blíže ke stanovení společné azylové politiky, než je tomu v případě složitější a širší otázky přistěhovalectví.

Magnet pro přistěhovalce

Více než 400 let odcházeli emigranti z Evropy do Severní a Jižní Ameriky, Oceánie a (v menším rozsahu) do Afriky. Hledali lepší život pro sebe a své rodiny nebo chtěli uniknout náboženskému a politickému pronásledování doma. Dnes jsou naopak země Evropské unie magnetem pro přistěhovalce a lákají občany jiných zemí svým blahobytem a politickou rentabilitou. Jakmile se země západní Evropy vzpamatovaly z druhé světové války, zvaly přistěhovalce ze sousedních oblastí a bývalých kolonií, aby zvýšily počty místních pracovních sil, jelikož se jejich ekonomiky v 50. a 60. letech minulého století rozvíjely. Přistěhovalci, kteří přišli tehdy, a ti, kteří je následovali, pomohli vytvořit prosperující EU, jak ji známe dnes. Dochází rovněž k určitému vnitřnímu pohybu osob v rámci hranic EU, jelikož její občané využívají právo svobodně se pohybovat a pobývat v EU.

Větší příliv

V posledních letech se zvýšil počet osob přicházejících ze zemí mimo EU, jelikož se zvýšily rozdíly mezi bohatými a chudými zeměmi a vzrostl počet místních a regionálních konfliktů na prahu Evropy i mimo ni. Dalším činitelem je snadnější cestování. Na přelomu století činila čistá migrace do EU méně než 1 milion osob ročně. Průměrný roční počet se nyní blíží 1,75 milionu. Statistiky čisté migrace však poskytují pouze jeden údaj. Zachycují rozdíl mezi novými příchozími do EU a rezidenty, kteří odcházejí z EU. Nerozlišují mezi ekonomickými přistěhovalci a jinými novými rezidenty, jako jsou studenti nebo osoby, které

přicházejí z jiných než ekonomických důvodů. V minulých letech byl nejvyšší počet nových povolení k pobytu vydán rodinným příslušníkům přistěhovalců, kteří již jsou rezidenty (přibližně 35 %), za nimiž následovali noví přistěhovaléčtí zaměstnanci (28 %) a studenti (15 %). Z celkem 18,5 milionu státních příslušníků třetích zemí, kteří legálně pobývají v EU, pocházejí největší skupiny z Turecka (2,3 milionu), Maroka (1,7 milionu), Albánie (0,8 milionu) a Alžírsko (0,6 milionu). Počet rezidentů, kteří se narodili v zahraničí, je vyšší. Mnoha přistěhovalcům se podaří získat občanství své hostitelské země a již se v údajích neobjevují.

Legální přistěhovalectví je v našem zájmu

EU potřebuje další pracovníky ze zahraničí. Jsou důležití pro zajištění hospodářského růstu a blahobytu. v příštích letech to bude platit ještě více, jelikož obyvatelstvo EU stárne a počet pracovních sil se snižuje. Stárnutí je dlouhodobou tendencí, kterou je nutno se zabývat i v situaci, kdy se nezaměstnanost během hospodářské krize v roce 2009 zvyšuje.

Přistěhovalci, zejména kvalifikovaní, budou hrát důležitou úlohu při zachování vysokých úrovní zaměstnanosti, vykonávání nezbytné práce a financování důchodů pro rostoucí počet starších občanů. Přistěhovalectví může poskytnout pouze částečnou odpověď. Je nutno vzít v úvahu i další způsoby reagování na stárnutí obyvatelstva a snižující se počet pracovních sil. K těm patří zvýšení porodnosti a přilákání více lidí, zejména žen, do práce tím, že se usnadní sladění pracovního a rodinného života. Můžeme rovněž lidi vybízet k tomu, aby pracovali déle, a zajistit celoživotní vzdělávání a odbornou přípravu.

Přijetí opatření: první kroky

V rámci Evropské unie stanoví každý členský stát svou vlastní přistěhovalickou politiku. Může rozhodnout o postupech pro vstup, o druhích práce, která je dostupná pro přistěhovalce,

o jejich zemích původu a o počtu přijatých osob. vedoucí představitelé EU však uznali, že řešení přistěhovalectví je společnou prioritou a že se jejich země potýkají s obdobnými problémy. Rozhodli se proto koordinovat důležité aspekty přistěhovalické politiky.

K těmto aspektům patří legální přistěhovalectví a začlenění přistěhovalců a jejich rodin do místních hospodářských a sociálních struktur. Dohodli se rovněž na společném přístupu při řešení důležitého problému souvisejícího s nelegálními přistěhovalci, a to jak je zadržet a vrátit, a rovněž na užší spolupráci s tranzitními zeměmi a zeměmi původu. Co se týká legální migrace, EU zavedla soubor společných pravidel pro sloučení rodiny. Tato pravidla umožňují přímým rodinným příslušníkům – manželovi/manželce a nezletilým dětem manželského páru připojit se k přistěhovalci, který je legálně usazen v jedné ze zemí EU po dobu nejméně jednoho roku.

Jestliže si to jednotlivé země přejí, mohou oblast působnosti právních předpisů rozšířit tak, aby zahrnovala rodiče přistěhovalců a jejich starší děti, které dosud neuzavřely sňatek.

Druhý právní předpis EU stanoví, že po pěti letech pobytu v jedné zemi může legální přistěhovalce požádat o postavení dlouhodobě pobývajícím rezidenta, což mu umožňuje mimo jiné nastoupit do zaměstnání nebo absolvovat odbornou přípravu v jiné zemi EU. Další právní předpisy stanoví společné podmínky pro přijímání studentů a výzkumných pracovníků do EU.

Nedostatek kvalifikací

Některé země EU zavedly vnitrostátní systémy s cílem přilákat do některých odvětví kvalifikované a vysoce kvalifikované přistěhovalce. K těmto odvětvím patří informační

technologie a strojírenství, v nichž není k dispozici dostatek kvalifikovaných občanů EU, kteří by obsadili volná pracovní místa. EU pracuje na vytvoření takového systému pro celou Unii. To by znamenalo zajištění rychlého vstupu pro vysoce kvalifikované přistěhovalce, oprávnění k pobytu uznávané v celé EU (modrá karta EU), příznivé podmínky pobytu a možnost přestěhovat se z jedné země EU do druhé po dvouleté době pobytu.

Oboustranné výhody

Příliv migrantů do EU přináší prospěch rovněž zemím, z nichž tyto osoby pocházejí. Pracovníci, kteří posílají domů peníze, mohou značně přispět k příjmům rodiny a nepřímo k příjmům státu; to je velmi důležité například v některých západoafrických zemích jako Ghana, Senegal a Mali. Vystěhování do Evropy může působit rovněž jako bezpečnostní pojistka tím, že se sníží místní nezaměstnanost a zmírní možné sociální napětí, zejména u nezaměstnaných mladých lidí. Návrat přistěhovačů přináší spolu s nimi kvalifikace a znalosti, které má jejich domovská země k dispozici. EU zvažuje různé způsoby, jak v případě kvalifikovaných pracovníků z chudých zemí zamezit „úniku mozků“. Jedním z nápadů je „cirkulační migrace“. Ta přistěhovačům umožní, aby přišli do EU pracovat a rozvíjet své kvalifikace pod podmínkou, že se po určité době vrátí do svých domovských zemí, aby své kvalifikace poskytli v těchto zemích. Dotčená osoba by po poté mohla (bude-li chtít) strávit v EU další dobu. Přistěhovačci mívají na druhou stranu vyšší úroveň vzdělání než společnost, do níž přicházejí. Studie OECD z roku 2007 prokázala, že 20 % rodilých obyvatel z rozvojových zemí má vysokoškolské vzdělání v porovnání s téměř 25 % přistěhovaleckých zaměstnanců. Nemají-li evropské země odpovědné a zavedené politiky v oblasti přijímání pracovníků, může migrantům hrozit, že budou pracovat na pozicích vyžadujících nižší kvalifikaci, než je jejich vzdělání, a že tak přijdou o své kvalifikace.

Přistěhovalectví není možné bez začlenění

Úspěšná přistěhovalecká politika vyžaduje účinné strategie pro začlenění. Vedoucí představitelé EU schválili soubor společných zásad pro začleňování přistěhovačů pocházejících ze zemí mimo Unii. Tyto zásady uznávají, že začlenění je oboustranný proces, který zapojuje přistěhovalce i místní obyvatele do konstruktivního vztahu s cílem vybudovat vzájemný respekt a toleranci. Začlenění však má i praktickou stránku. Na regionální nebo místní úrovni poskytují země EU přistěhovačům jazykové kurzy, pomáhají jim nalézt práci a bydlení, zajišťují vzdělání pro jejich děti a přístup k zdravotní péči. K dalším iniciativám patří rekvalifikace dospělých pracovníků, opatření k zamezení diskriminace a podpora zaměstnávání přistěhovaček. Země EU poskytují rovněž kurzy s občanským zaměřením, často v rodném jazyce přistěhovačů, aby je seznámily s právními, správními a kulturními zvyklostmi nové hostitelské země.

Vzájemný respekt a tolerance

Účelem začlenění je vybudování vzájemného respektu a tolerance s cílem pomoci vytvořit soudržnou společnost v rámci jasných mezí stanovených právními předpisy a společnými hodnotami Evropské unie. Jedním ze způsobů, jak toho dosáhnout, je zvyšování informovanosti místních komunit o tom, nakolik přistěhovačci přispívají k hospodářskému a sociálnímu rozvoji EU a její kulturní rozmanitosti. Přistěhovalečtí podnikatelé například vytvářejí pracovní místa a často přispívají nápady na nové výrobky, pružností a skutečnou

znalostí skupin zákazníků na stále rozmanitějším trhu. Mnoho zemí EU má programy na podporu podnikatelů z řad přistěhovalců a etnických menšin.

Omezení nedovoleného přistěhovalectví

Omezení nedovoleného přistěhovalectví do Evropské unie je prioritním úkolem. Vzhledem k povaze tohoto jevu nejsou k dispozici přesné údaje. Evropská komise odhaduje, že se v celé EU nachází nejméně 4,5 milionu nelegálních přistěhovalců. Jiné zdroje uvádějí ještě vyšší čísla. Stavebnictví, zemědělství, práce v domácnosti, úklid a služby společného stravování jsou hospodářskými odvětvími, v nichž pracuje většina nelegálně pobývajících přistěhovalců. Země EU schválily pravidla s cílem zmařit účinek, který má dostupnost nelegální práce, pokud jde o přilákání nelegálních přistěhovalců. Tato pravidla zahrnují preventivní opatření, sankce proti zaměstnavatelům a povinnost vnitrostátních orgánů zlepšit své inspekce práce. Každoročně zadrží orgány v zemích EU na svém území přibližně 500 000 nelegálních přistěhovalců. Zhruba 40 % jich je posláno zpět do domovské země nebo do země, z níž do EU přicestovali.

Obrázky nelegálních přistěhovalců namačkaných v člunech, které nejsou vhodné pro námořní dopravu, podnikajících nebezpečnou cestu z Afriky do Evropy se objevují na titulních stránkách a staly se symbolem tohoto jevu. Ačkoli na tyto cesty připadá malá menšina osob, které vstupují do EU nelegálně, je k zastavení tohoto přílivu a v řadě případů k záchraně ohrožených životů zapotřebí velkého společného úsilí pobřežních hlídek a námořních útvarů zemí EU. Evropská komise financuje přijímací střediska pro přistěhovalce, kteří přicházejí nelegálně do Řecka, na Maltu, do Itálie a Španělska.

Účinnější kontroly hranic

Většina nelegálně pobývajících přistěhovalců jsou osoby ze zemí mimo EU, které vstoupí do EU legálně na základě krátkodobých víz, zůstávají však v Unii z ekonomických důvodů i poté, co platnost jejich víz skončila (osoby překračující dobu povoleného pobytu). Nejvhodnějším místem pro zastavení nedovoleného přistěhovalectví jsou proto vnější hranice EU. Ty se staly dvojnásob důležitými po zrušení vnitřních hranic a hraničních kontrol – v EU. Jakmile se nelegální přistěhovalci dostanou do EU, mohou se nekontrolovaně přemisťovat do ostatních zemí EU. Zjevným řešením jsou přísnější kontroly na oficiálních místech vstupu.

To se však snáze řekne, než udělá. Každý rok je na vnějších hranicích EU přibližně 300 000 osob ze zemí mimo EU odepřen vstup kvůli podezření, že jsou případnými nelegálními přistěhovalci. Pro země EU v jižní a východní Evropě, které nesou hlavní odpovědnost za pozemní a mořské hranice EU, jsou k dispozici finanční prostředky EU, aby zajistily co největší účinnost a účelnost hraničních kontrol. Cílem EU je vypracovat integrovanou strategii správy hranic, která usnadňuje vstup skutečným turistům a jiným krátkodobým návštěvníkům. Probíhají rovněž opatření, která mají přistěhovalcům ztížit nelegální vstup do EU pomocí informačních technologií a biometrických prvků (např. otisků prstů) při identifikaci. Jedná se však o dlouhodobější projekty.

Účinný, avšak humánní návrat

Velkým problémem je návrat nelegálně pobývajících přistěhovalců do jejich domovských zemí. Unie vyjednává dohody o předávání osob s řadou zemí původu nebo tranzitu. základem strategie EU k řešení nedovoleného přistěhovalectví je rozhodná, avšak spravedlivá návratová politika. Ta umožňuje dobrovolný odchod namísto nuceného návratu,

je-li to možné. Při vrácení lidí zpět do jejich domovských zemí musí členské státy EU zajistit, aby byly dodrženy právní postupy a aby nebyla porušena lidská práva navracených osob. To zahrnuje právo na odvolání. EU rovněž hodlá spolupracovat s některými zeměmi původu s cílem vytvořit systematictější a stabilnější základnu pro legální migraci do Evropské unie.

Vážné důsledky

Přistěhovalci, kteří vstupují do EU nelegálními pozemními a mořskými cestami nebo kteří získali padělané cestovní doklady, se často svěřují do rukou zločineckých organizací. Ty zahrnují převaděče, vyděračské skupiny, překupníky s vazbami na stínovou ekonomiku a obchodníky s lidmi. v některých případech jsou na těchto pachatelích trestných činů závislí i po příchodu do EU. V boji proti těmto pachatelům trestných činů země EU zvyšují rovněž svou policejní spolupráci. Snaží se taktéž různými prostředky zajistit, aby nedovolené přistěhovalectví bylo méně přitažlivé. Jedním ze způsobů, jak toho dosáhnout, je zavedení právních předpisů proti zaměstnavatelům, kteří zaměstnávají nelegálně pobývajících přistěhovalce bez zdravotního pojištění nebo sociální ochrany a často za mzdu, která je nižší než minimální mzda. Tento druh „zaměstnávání“ vyvolává kritiku (jinak velkou měrou neopodstatněnou), že přistěhovalci berou práci občanům EU. Dalším vážným důsledkem nedovoleného přistěhovalectví je jeho negativní dopad na skutečné uprchlíky a žadatele o azyl, kteří přicházejí do EU. Nelegálně pobývajících přistěhovalci někdy podávají podvodné žádosti o azyl nebo o postavení uprchlíka, což zpomaluje vyřizování skutečných žádostí o ochranu. zneužívání azylového systému tímto způsobem posiluje rovněž všeobecný názor, že mnoho skutečných žadatelů o azyl může být ekonomickými migranty, kteří chtějí proklouznout do EU pod falešnou záminkou.

1

Azyl : povinnost chránit

Je-li přistěhovalectví citlivou otázkou, v případě žadatelů o azyl, kteří přicházejí před pronásledováním, válkou a konflikty, tomu tak obvykle není. EU a její členské státy mají povinnost tyto osoby chránit, jak je stanoveno v její Listině základních práv a jiných mezinárodních textech, včetně ženevské úmluvy o postavení uprchlíků. Počet žadatelů o azyl v Evropské unii je mimoto v porovnání s počtem legálních nebo nelegálních přistěhovalců nízký. Počty se zvyšovaly v období od roku 1999 do roku 2003 zejména kvůli událostem v Kosovu, Afghánistánu a Iráku, od té doby se však snížily. Počet žadatelů o azyl, kteří přicházejí do zemí EU-27, však není rozložen rovnoměrně. Na Kypr a Maltu připadá kvůli jejich zeměpisné poloze a malé velikosti nepřiměřený počet. Stejně tak tomu je v případě Švédska, jehož otevřenější politika z něj učinila upřednostňované místo určení, pokud jde o azyl, pro uprchlíky z Iráku. V posledních letech pocházela většina žadatelů o azyl z Iráku, Ruska, Pákistánu, Srbska, Somálska, Afghánistánu, Turecka, Iránu a Číny.

První soubor pravidel

EU přijala mezi roky 1999 a 2006 řadu právních a správních předpisů souvisejících s azylem. Jejich cílem je zajistit, aby země EU uplatňovaly podobné podmínky a rovnocenné úroveň ochrany v případě uprchlíků, jejichž žádosti se vyřizují. Zahrnují rovněž spravedlivé a účinné zacházení s osobami, jejichž žádosti byly zamítnuty.

Právní předpisy EU mimoto zahrnují pravidla pro rozhodování, která země EU odpovídá za vyřízení žádosti o azyl. Může to být země vstupu žadatele o azyl, země, která mu vydala vízum, země, v níž se žadatel o azyl právě nachází, nebo země, v níž může mít příbuzné. Orgány snímají otisky prstů žadatelů o azyl a používají je s cílem zamezit tomu, aby

tyto osoby žádaly o azyl současně v několika zemích EU nebo aby požádaly o azyl v druhém členském státě EU poté, co jim bylo udělení azylu v prvním státě odepřeno (tzv. „asylum shopping“). Další pravidla EU stanoví společné procesní normy pro vyřizování žádostí o azyl a společná kritéria pro rozhodování, komu by měl být azyl udělen. Stanoví rovněž podmínky pro uprchlíky a jejich rodiny během vyřizování žádosti, s tím že jsou zohledněny například otázky jako:

- mohou žadatelé o azyl pracovat
- mají přístup k sociálnímu zabezpečení a zdravotní péči
- dostávají pomoc v hotovosti nebo formou věcného plnění

Integrovanější přístup k ochraně

V praxi však tyto právní předpisy ponechávají každé zemi EU značnou pružnost, pokud jde o způsob, jakým jsou uplatňovány, což vytváří rozdíly v zacházení se žadateli o azyl.

Nyní je cílem vytvořit skutečně společný evropský azylový systém, který žadatelům o azyl zaručuje stejné zacházení a stejnou úroveň ochrany v celé EU. Toho bude dosaženo zvýšením společných norem ochrany, zlepšením praktické spolupráce mezi vnitrostátními azylovými orgány a podporou solidarity mezi zeměmi EU a mezi EU a třetími zeměmi. Prioritní zacházení bude poskytnuto rovněž zranitelným uprchlíkům, jako jsou ženy a děti.

Spolupráce se zeměmi původu a tranzitu

Jednou z priorit Evropské unie je partnerství se zeměmi, z nichž přistěhovalci přicházejí nebo jimiž procházejí. Užší spolupráce nyní orgánům umožňuje sledovat, hodnotit, usměrňovat a řídit migrační toky v zájmu Evropanů i partnerských zemí mimo EU. v roce 2005 zahájila EU globální přístup k migraci jako celkový rámec. Jedná se o obecnou strategii začleňující různé oblasti politiky do jednoho soudržného rámce politiky, který zahrnuje témata související se zahraniční politikou, rozvojem a migrací. Třemi hlavními tématy jsou legální migrace, migrace a rozvoj a boj proti nedovolenému přistěhovalectví. V počáteční fázi se opatření přijatá v rámci globálního přístupu zaměřila na Afriku a Středomoří a poté se rozšířila na sousedy EU na východě a jihovýchodě.

Výhled do budoucna

Přistěhovalectví je a zůstane jednou z deseti největších obav evropských občanů. Je proto v zájmu EU a jejích členských států, aby ukázaly, že vypracovávají celkovou strategii k řízení přistěhovalectví ve prospěch všech dotčených stran - EU, jejích občanů, přistěhovalců a zemí původu – a že se současně důsledně zabývají jeho nepříznivými aspekty, především přílivem nelegálních přistěhovalců.

Vedoucí představitelé EU reagují na tyto obavy. Na summitu v říjnu 2008 přijali nový Evropský pakt o migraci a azylu. Ten tvoří základ společné strategie a zemím EU umožňuje, aby spolupracovaly při pozitivním a aktivním řízení migračních toků a zachovávaly celkovou linii v rostoucím počtu společných pravidel a strategií.

V paktu vedoucí představitelé EU přijali pět politických závazků. Legální přistěhovalectví bude řešeno způsobem, který přihlíží k prioritám, potřebám a přijímacím kapacitám každého členského státu EU. Bude podporováno začleňování.

- Nelegální přistěhovalci budou navrženi do své domovské země nebo odesláni do země
- tranzitu.

- Hraniční kontroly na vnějších hranicích EU budou účinnější.
- Pro celou EU bude vytvořen rámec pro zacházení s žadateli azyl.
- Unie bude usilovat o vytvoření partnerství se zeměmi původu a tranzitu na podporu oboustranných přínosů přistěhovalectví (zamezení „úniku mozků“, zajištění kontrolované cirkulační migrace a zvýšení hospodářské rozvojové pomoci těmto zemím).

Finanční solidarita

Vlády některých zemí EU musí někdy vykonávat úkoly, z nichž mají prospěch všichni ostatní členové. Kvůli své zeměpisné poloze musí například země na jihu a východě chránit hranice v zájmu severněji a západněji položených zemí EU. Jako projev solidarity se vedoucí představitelé EU rozhodli sdílet některé náklady na tuto ochranu vytvořením čtyř fondů EU se společným rozpočtem ve výši více než 4 miliardy EUR na období 2007 - 2013.

Největším z těchto fondů je Fond pro vnější hranice s rozpočtem ve výši 1,8 miliardy EUR. Tato částka je rozdělena mezi země EU na základě poměrné zátěže s ohledem na kontrolu vnějších hranic a vízovou politiku. Peněžní prostředky EU pomáhají hradit infrastrukturu hraničních přechodů, dopravní prostředky pro pohraniční stráž a odbornou přípravu a investice do technologie.

Evropský fond pro začlenění státních příslušníků třetích zemí členským státům usnadňuje začleňování přistěhovalců do evropské společnosti. Fond podporuje mezikulturní dialog mezi přistěhovalci a místními obyvateli. Zajišťuje rovněž výuku jazyků a učí přistěhovalce, jak se přizpůsobit bydlení a práci v novém prostředí.

S rozpočtem ve výši 676 milionů EUR podporuje Evropský návratový fond úsilí zemí EU o lepší řízení návratu a znovuosídlení nelegálních přistěhovalců. Poskytuje zvláštní pomoc pro zranitelné skupiny a hradí náklady na návrat, včetně nákladů na doprovod, zdravotnické pracovníky a tlumočníky.

Evropský uprchlický fond s rozpočtem ve výši 628 milionů EUR na období 2007–2013 usiluje o zvýšení kapacity azylových systémů v zemích EU. Podporuje rovněž snahy o dlouhodobé usídlení uprchlíků a žadatelů o azyl a o rovnoměrnější sdílení zátěže spojené s přijímáním uprchlíků a žadatelů o azyl mezi členskými státy.

Použitá literatura :

1. [http:// europa.eu/publications/books/others/59/cs](http://europa.eu/publications/books/others/59/cs)
2. <http://culturenet.cz/index.php?cmd>
3. http:// ec.europa.eu/europedirect/index_cs.htm
4. <http://europ.eu.int/ citizenrights/signpost>

Kontakt

Ing. Jaroslav Drábek

Evropský Polytechnický Institut, s.r.o.

Osvobození 699

686 04 Kunovice

Česká Republika

VLIV EKONOMICKÉ KRIZE NA KOHEZNÍ POLITIKU EU

Abstrakt

Text příspěvku je zaměřen na stručnou analýzu současné makroekonomické situace, přijatých protikrizových opatření, hodnocení víceletého finančního rámce EU (2012-2020), včetně budoucí podoby kohezní politiky. Zvláštní pozornost je věnována vývoji rozpočtu EU a jeho dopadům na zájmy České Republiky.

Klíčová slova: ekonomická a finanční krize, makroekonomická situace, hospodářský růst, fiskální a měnová politika, veřejný dluh, HDP, finanční sektor, národní rozpočet, deficit, veřejné finance, finanční trhy, kohezní a regionální politiky.

Abstract

The text of contribution is focused on a brief analysis of current macroeconomical situation, adopting of antidepression motions, assessment of longtermed financial frame of EU (2012 -2020), including future shape of cohesion policy. Special attention is payed to development EU budget and its impacts on the Czech republic interests.

Key words: economic and financial depression, macroeconomical situation, economical growth, fiscal and finance policy, public debt, GDP, finance sector, national budget, defficit, public finances, financial markets, cohesion and regional politics.

Úvod

Finanční a ekonomická krize, jež započala před třemi lety symbolizována kolapsem legendárních Lehman Brothers, zdá se, vstupuje do své nové fáze. Fáze, charakteristické tím, že státy na jedné straně již nastavily záklopku svých dalších zadlužování a mnohé z nich přijaly i poměrně radikální úsporná opatření. Tato opatření budou mít významné dopady na realizaci nejrůznějších politik Evropské unie, včetně politiky kohezní.

Makroekonomická situace

Finanční panika na podzim roku 2008 byla provázena mimořádnými opatřeními fiskální a měnové politiky: snížením úrokových sazeb téměř k nule, krátkodobým uvolněním masivní fiskální expanze a vytvořením bezprecedentních garančních a rekapitalizačních schémat pro banky a finanční instituce. Zatímco tato intervence výrazně napomohla jako nástroj před rozpadem finančního systému, vyhnout se největší recesi v uplynulých dekadách již žádná finanční injekce nepomáhá. V roce 2009 poklesl meziročně HDP v EU o 4,2 %, v USA o 2,7 %, v Japonsku o 6,3 %. Růst se zpomalil (byť na stále mimořádně vysokých hodnotách) například v Číně a dalších rozvíjejících se – především asijských a latinsko-amerických – ekonomikách. Díky silným globálním stimulačním opatřením a pružnosti rozvíjejících se ekonomik se růst obnovil již v roce 2009 a za rok 2010 se čísla dostala do kladných hodnot. (EU v průměru téměř 2 %, USA téměř 3 % a Japonsko skoro 4 % meziročně). Nedávno, ale, začal růst vykazovat zřetelné známky zbrždění ve všech uváděných oblastech. Zatímco meziroční růst ekonomiky EU by měl letos stále dosáhnout

hodnoty okolo 1,7 % meziročně, ale při pohledu na vývoj v kratších úsecích v rámci roku (na příklad na čtvrtletní bázi) by mohlo na jeho konci dojít až k mezikvartální stagnaci nebo dokonce mírnému poklesu. Významné zpomalování souběžně vykazuje i americká ekonomika a stav evropské ekonomiky je jak zklamáním, tak varováním a hrozbou, zejména s ohledem na současnou vysokou úroveň nezaměstnanosti (více 22 miliónů nezaměstnaných v EU).

Ztrácející se dynamika

Je zde jistá významná historická zkušenost, že oživení z finančních a ekonomických krizí bývají spíše pomalá a nepřímocará. Nástup do krize byl spojen s rychlým procesem vytváření soukromého dluhu k financování spotřeby a realitních investic. V Evropě zůstával veřejný dluh spíše stabilní v poměru k HDP, nicméně na velmi vysoké nominální úrovni. Dobře fungující ekonomiky v předkrizovém období vytvořily při vysokých daňových odvodech relativně dost příjmů k udržení míry deficitů na přijatelné úrovni, nicméně bez ambicí tento ekonomický vývoj využít ke snížení vysokého veřejného dluhu, které nyní představuje rozhodující faktor v situaci, kdy stále žádná konjunktura nepřichází, a která navíc zdaleka nedosáhne hodnot obvyklých v předkrizovém období, a to i přes trvalý nárůst výdajů. Prasknutí finanční bubliny odhalilo nestabilitu základu, na kterém byl hospodářský růst postaven, a to na hromadícím se dluhu. Soukromý sektor byl donucen ke velkým úsporám, aby byl schopen se s dluhy vypořádat a dostat se zpět na udržitelnou úroveň. V tomto konání se nevyhnutelně musel krátkodobě prohloubit ekonomický pokles.

Fiskální stimul, a v některých zemích i podpora bank a finančního sektoru, přispěl na druhé straně k růstu dluhu veřejného. Výsledkem bylo, že poměr veřejného dluhu k HDP se zvýšil z necelých 60 % v roce 2007 na více než 82 % v roce letošním (pro porovnání: v USA za stejné období vzrostl z 63 % na 102 %). Je tak viditelně nezbytné učinit stop další akumulaci veřejného dluhu. I proto byla stimulační opatření navržena jako krátkodobá a jejich efekt začíná již pozvolna mizet (přestože v řadě zemí by byla míra poklesu bez jejich uplatnění ještě výraznější). Pro Evropu však průměrná hodnota deficitu i dluhu je údajem sice souhrnným a tendence vývoje minulých let je značně varující, nicméně stále dostatečně nepostihuje neudržitelnost vývoje veřejných financí v některých zemích. Tři členské státy (doposud) – Řecko, Irsko a Portugalsko – mají nyní ve skutečnosti zastaven přístup na soukromé trhy s dluhovými instrumenty a musejí se spoléhat na podmíněnou finanční asistenci ze strany ostatních členských států a Mezinárodního měnového fondu (MMF) k refinancování jejich splatných závazků a existujících deficitů (prohloubených nevykonností jejich reálných ekonomik).

V Irsku tento asistenční program již podstatně stabilizoval situaci a trhy na způsob využití programu reagovaly poměrně pozitivně. Vzhledem k povaze irských příčin dluhové krize je reálná a předvídatelná naděje k dosažení udržitelného oživení. Rovněž Portugalsko, kde je program uplatňován teprve několik měsíců, vykazuje rysy jistého progresu. Nicméně, v Řecku je situace nejnejistější, nejzamotanější a nejkomplexnější. Řecko plně nezavedlo opatření k posílení veřejných financí a zlepšení konkurenceschopnosti ekonomiky, jež byly EU i MMF požadovány coby podmínka za finanční pomoc z května 2010 (tehdy jako výsledek řady předem nepřipravených a nesystematických improvizací). Také řecká růstová výkonnost přinesla hluboké zklamání a redukce deficitu (přestože k ní dochází) není prováděna v tak dynamické podobě, jak bylo dříve předpokládáno a nastaveno. Právě tato fakta a jejich následná interpretace vystrašila trhy a vedla k vytváření spekulací ohledně okamžité neschopnosti Řecka plnit své závazky, případně vystoupit z euro-zóny (druhý z návrhů byl pak dále akcentován nizozemským návrhem o zabývání se a přehodnocení pravidel pro vstupní a členské podmínky pro pobývání v euro-zóně, včetně zavedení nástroje

podmínečného a trvalého vyloučení, jež by byl zařazen do legislativního instrumentária euro-zóny). A tyto obavy logicky vyvolaly dopad na další potenciálně ohrožené státy. Jejich náklady na výpůjčku finančních zdrojů na trhu vzrostly. S ohledem na úzké propojení mezi kvalitou dluhopisového portolia problémových zemí a zdravím bankovního sektoru byly zasaženy též některé banky, resp. bankovní systémy.

Přijatá opatření

Za uplynulých přibližně 18 měsíců došlo na úrovni EU k přijetí bezprecedentního počtu návrhů na překonání následků ekonomické a finanční krize, stejně jako na vytvoření systémů preventivního charakteru, jejichž aplikací by ekonomiky v EU byly vůči budoucím krizím odolnější a současně by měly vytvořen na konsensuální bázi předem připravený a systematizovaný mechanismus, jež bude možné k překonávání následků příští krize použít. Již v září roku 2010 přijala Evropská komise soubor legislativních opatření, jejichž cílem je posílení managementu hospodářské politiky v EU i eurozóně. Takto zásadní a ucelený systém opatření pro posílení koordinovaného a zodpovědného výkonu hospodářské politiky v EU nebyl v rámci integračního uskupení znám minimálně od nástrojů, přijatých v souvislosti se zavedením Hospodářské a měnové unie (EMU), tedy období počátku a průběhu 90. let. V důsledku nedostatků, zastaralosti a obtížnosti s reálným vymáháním stávajících právních předpisů, upravujících hospodářskou a měnovou politiku v Unii, je současně zapotřebí širší a posílený dohled nad makroekonomickými politikami, strukturálními reformami, ale též například nad politikami daňovými a fiskálními. V případě členských států, které nedodržují předpisy, je účinné zavedení nových mechanismů prosazování. Dohodnutá procedura nazvaná Evropský semestr by měla i v realitě začlenit všechny revidované a nové postupy dohledu do uceleného a účinného rámce hospodářské politiky. Hlavní jádro opatření představuje šest právních předpisů (i proto se do slangu pozvolna vžívá termín Six-Pack Measures): čtyři z nich se týkají záležitostí fiskální politiky, včetně významné reformy Paktu stability a růstu, dvě zbývající jsou zaměřeny na odhalování případů vznikající makroekonomické nerovnováhy v EU a eurozóně a jejich účinné řešení. Díky těmto změnám mohou členské státy euro-zóny například využívat posílené mechanismy prosazování a omezit volnost jednání při uplatňování sankcí. Jinak řečeno, Pakt stability a růstu je nyní více založen na pravidlech a jejich respektování a země, které nedodrží své závazky, budou postiženy sankcemi.

Šest právních předpisů představují tyto normy:

- Nařízení, jimž se mění právní předpisy, které jsou základem preventivní části Paktu stability a růstu (nařízení č. 1466/97): Preventivní část Paktu stability a růstu má zajišťovat, aby členské státy EU dodržovaly i v ekonomicky příznivých časech přísné a zodpovědné fiskální politiky, čímž by si vytvořily nezbytnou rezervu pro méně příznivá období;
- Nařízení, kterým se mění právní předpisy, jež jsou základem nápravné části Paktu stability a růstu (nařízení č. 1467/97): Nápravná část Paktu stability a růstu má zabránit hrubým chybám v rozpočtových politikách;
- Nařízení o účinném prosazování rozpočtového dohledu v eurozóně;
- Nová směrnice o požadavcích na rozpočtový rámec členských států;
- Nové nařízení o prevenci a nápravě makroekonomické nerovnováhy;
- Nařízení o prosazovacích opatřeních k nápravě nadměrné makroekonomické nerovnováhy v eurozóně.

Tabuľka č. 1 Makroekonomická situace a dopad na budoucí kohezní politiku EU

1. Analýza dopadu charakteristik makroekonomické situace na víceletý finanční rámec 2014-2020 a budoucí kohezní politiku		
Makroekonomická situace	Důsledky	Projevy v rámci VFR a budoucí koheze
1. Zpomalující růst HDP	Větší poptávka po dodatečných finančních zdrojích; snaha akcelerovat poptávku	<ul style="list-style-type: none"> • snaha problémových zemí eurozóny opatřit si zdroje v rámci kohezní politiky EU; současně doprovázená silnější pozicí čistých plátců určovat si podmínky • země, které nejsou ani příliš problémové, ani nepředstavují významné čisté plátce se mohou ocitnout mimo hlavní proud • problémové země se budou snažit přesvědčit čisté plátce, že inovovaným pravidlům kohezní politiky se přizpůsobí a budou ochotny tématicky koncentrovat, věnovat prostředky na podporu konkurenceschopnosti, zajišťovat návratnost, respektovat kondicionality a uplatňovat integrovaný přístup
2. Nerovnoměrná úroveň růstu napříč EU	Poptávka nejen v EU-12, ale i mnoha zemích a regionech EU-15	<ul style="list-style-type: none"> • konkurence se vyostří a argumentace potřebou získání kohezních prostředků se rozšíří na valnou část Evropy • potřeba pečlivé identifikace a následného výběru spojenců a konkurentů v celé množině EU-27 (byl již adekvátně interpretován červencový výraz „nový Marshallův plán pro Řecko“?)
3. Tlak na finančních trzích; růst úrokových sazeb v problémových zemích	Vyšší poptávka po kohezních penězích v těchto zemích	<ul style="list-style-type: none"> • pro problémové země díky výrazně zvýšeným nákladům na výpůjčky na soukromých trzích se kohezní peníze i při stanovení pravidel návratnosti a zvýšení spoluúčasti stanou atraktivní
4. Vysoká míra nezaměstnanosti cyklické i strukturální	Silný tlak na využití kohezních peněz na opatření na trhu práce	<ul style="list-style-type: none"> • neměly by být v tomto kontextu řešeny pouze země výrazně problémové, ale též ty, které mají sice výrazně nižší míru nezaměstnanosti, ale současně i řadu jiných strukturálních poruch na trhu práce
5. Klesající ekonomický, investorský a	Prohlubování klimatu nejistoty	<ul style="list-style-type: none"> • viz výše (3.)

1. Analýza dopadu charakteristik makroekonomické situace na víceletý finanční rámec 2014-2020 a budoucí kohezní politiku		
Makroekonomická situace	Důsledky	Projevy v rámci VFR a budoucí koheze
podnikatelský sentiment		
6. Probíhající proces fiskální konsolidace	V období mnohde razantní fiskální konsolidace budou kohezní prostředky jedním z mála typů zdrojů možných investic a expanze	<ul style="list-style-type: none"> viz výše (1. – 3.)

Jestliže výčet důsledků v oblasti makroekonomického vývoje může vyhlížet z pohledu České republiky nepřilíš příznivě, neboť nepředstavujeme ani ekonomicky nijak problémového členu, ani dominantního čistého plátce, výčet přijatých opatření a jejich dopad na kohezní politiku pro nás naopak může být povzbuzující. Důvodem je skutečnost, že pokud budou některá z přijatých opatření považována za možný typ obecných ex-ante kondicionalit, není díky relativně příznivému současnému i očekávanému vývoji naší ekonomiky důvod se domnívat, že kondicionality se mohou uplatňovat jako limity či sankce proti České republice.

Tabuľka č. 2

Analýza dopadu charakteristik prijatých opatrení na budúci kohezní politiku		
Prijatá opatrení	Dúsledky	Projevy v rámci VFR a budúci koheze
1. Balík šesti legislatívnych opatrení k posílení fiskálnej a makroekonomické disciplíny a zprísňení pravidiel Paktu stability a rústu	Země, které nejsou schopny nově přijatým či inovovaným pravidlům vyhovět by měly být v rámci kohezní politiky sankcionovány	<ul style="list-style-type: none"> výhoda pro Českou republiku, jež nevykazuje známky fatálních fiskálních a makroekonomických nerovnováh, paralyzujících chod její ekonomiky
2. Soulad se Strategii Evropa 2020	Respektování faktorů rozvoje konkurenceschopnosti	
3. Soulad s Paktem Euro plus	Rozšíření vnímání konkurenceschopnosti o některé důležité průřezové indikátory (jednotkové náklady práce, rozšíření vnímání dlouhodobé fiskální udržitelnosti)	
4. Ozdravení finančního sektoru	Důležitá podmínka pro realizaci kohezní politiky, opírající se o větší akcent na efektivnost a návratnost; zdravý finanční sektor bude významným partnerem	
5. Koordinovaná tvorba fiskálních a rozpočtových výhledů	Zvýšení tlaku na transparentnost rozpočtových procesů v jednotlivých členských státech	
6. Respektování pravidel a procedur Evropského semestru	Posílení transparentnosti při aplikaci politik podpory konkurenceschopnosti v jednotlivých členských státech	

Komisař Hahn prosazuje koncept kohezní politiky, který je:

- zaměřen vůči všem regionům EU, současně však obhajuje zaměření a prioritní pozici vůči nejchudším regionům; vymezení váhy těchto zaměření je žádoucí dále blíže specifikovat v další fázi přípravy příštího programovacího období, neboť v takto obecném vyjádření se toto tvrzení může zdát být téměř protimluvem;
- tento přístup byl umožněn díky nahrazení nynější architektury novým konceptem, vymezujícím tři kategorie regionů:
 - méně rozvinuté regiony s HDP na obyvatele menším než 75 % průměru EU;
 - přechodové regiony s hodnotou tohoto ukazatele mezi 75-90 % průměru EU;
 - rozvinutější regiony s více než 90% průměru EU;
- na základě návrhů Generálního ředitelství Evropské komise pro regionální politiku bude více než 80% rozpočtu investováno v méně rozvinutých regionech a členských

státech, včetně regionů přechodových. Na každé euro utracené v zemích EU-15 by mělo být vydáno více než 5 EUR v zemích EU-12, což by představovalo nárůst o více než 30% oproti nynějšímu období. To může ilustrovat úsilí Evropské komise, aby návrh pro budoucí období vytvořil zřetelný a robustní nárůst objemu intervencí v nejchudších regionech členských států, zejména v EU-12. Současně však umožňuje udržet kritickou masu investic v rozvinutějších regionech EU.

Přechodové regiony

Cílem nového systému přechodových regionů je zajistit spravedlivý, vyvážený a politicky akceptovatelný rozpočet na kohezní politiku. Ten by měl umožňovat cílené rozlišování podpory EU co se týče úrovně dostupného financování, výběru prioritních oblastí pro investice a využití a aplikování různých měr pro spolufinancování při využívání fondů EU. To umožní podpořit proces ekonomické transformace regionů a členských států hlaději a tento bude i lépe přizpůsoben k tomu, aby využití fondů pro regionální politiku lépe přispělo dosažení cílů Strategie Evropa 2020. Prostřednictvím nového přechodového systému bude EU podporovat nejenom ty regiony, jež se budou pohybovat mimo cíl Konvergence a mohly by mít zkušenost s ekonomickým šokem, vyvolaným náhlým poklesem či zastavením fondů EU, ale rovněž ty regiony, jejichž HDP na obyvatele je již nyní vyšší než 75% průměru EU, ale které stále ještě nedosáhly stavu plně završené ekonomické transformace. To je zejména důležité v současném ekonomickém kontextu, kde mnoho přechodných regionů bylo těžce zasaženo ekonomickou a finanční krizí, přičemž právě v těchto regionech současně dochází k naplňování reforem, majícím rozsáhlé a dalekosáhlé dopady na zlepšení jejich konkurenceschopnosti.

Urbánní dimenze

Návrh Evropské komise potvrzuje klíčovou roli udržitelného městského rozvoje pro regionální politiku. Města jsou centry specializace a inovací, ale mnoho z nich se potýká s přechodem ke znalostní ekonomice. Města jsou současně mnohdy zdrojem klimatických měn, neboť na jejich územích jsou identifikovány největší podíly populace a ekonomických aktivit, a tudíž větší pozornost a potřeba bude činit k pokrytí méně energeticky intenzivních druhů dopravy a ke zlepšení energetické účinnosti budov. A konečně, ve městech se vyskytuje disproporční podíl sociálních problémů a chudoby. Zejména v rozvinutějších členských státech jsou nezaměstnanost, chudoba a nouze koncentrovány ve velké míře ve městech. To je též důvodem, proč nadcházející legislativní balík posílí urbánní dimenzi regionální politiky a přijetí jejího principu partnerství.

Další prvky nové podoby regionální politiky:

- především při pohledu na podporu transevropských sítí v oblastech dopravy, energetiky a ICT, byla navržena nová možnost na propojení Evropy v rámci kapitoly regionální politiky. Facilita na propojení Evropy bude centrálně řízena a financována z pro ni specificky vytvořeného rozpočtu (navrženo 40 mld. EUR) s tím, že část alokace kohezního fondu (10 mld. EUR) bude připojena k financování jadrových dopravních sítí.
- Unie čelí významným a rostoucím výzvám při redukci deficitu v úrovni kvalifikace a znalostí, nevyužívání možností aktivní politiky zaměstnanosti a vzdělávacích systémů, sociálního vyloučení a nízké pracovní mobility. Proto bylo rozhodnuto zvýšit podíl Evropského sociálního fondu tak, aby představoval alespoň 25 % kohezního rozpočtu.

V této souvislosti budou stanoveny minimální podíly pro využití Evropského sociálního fondu pro každou kategorii regionu.

- K podpoře přechodu ke zdrojově efektivní ekonomice je zamýšleno investovat významný podíl fondů EU do energetické efektivity a obnovitelné energie, zejména pak v rozvinutějších regionech a přechodových regionech.

Zájmy České republiky

Návrh Evropské komise o budoucí podobě víceletého rámce, tvořícího Rozpočet EU, z konce letošního června, může být z pohledu zájmů České republiky vnímán jako přínosný a prospěšný, současně si však vyžádá větší důraz na kvalitu, měřitelnost a udržitelnost efektů pro to, aby bylo těmto zájmům skutečně vyhověno. Rozpočet EU je na jedné straně postaven na obdobném principu jako rozpočty národních států, na straně druhé se jeho reálný obsah od národních rozpočtů výrazně liší především v následujících aspektech:

- v relativním vyjádření k HDP je Rozpočet EU (1 % HDP EU) podstatně menší než průměrná složená daňová kvóta rozpočtů národních (v průměru 42 % HDP členského státu EU); přičteme-li k ní navíc průměrný deficit okolo 8 % HDP, národní rozpočtové výdaje EU v průměru činí nějakých 50 % HDP, kdežto Rozpočet EU je vyrovnán;
- jeho výdaje se zaměřují primárně na zcela jiné účely (regionální rozvoj prostřednictvím strukturálních fondů, významné celoevropské projekty podporující konkurenceschopnost, zemědělství a rozvoj venkova) než klíčové kapitoly rozpočtů národních (důchodové a sociální systémy, zdravotnictví, školství, životní prostředí, veřejná infrastruktura apod.);
- Rozpočet EU nemá svůj dominantní vlastní příjem (příjmová základna je dána ze tří čtvrtin příspěvky členských států, odstupňovaných jejich velikostí a ekonomickou vyspělostí) a na rozdíl od národních rozpočtů je vyrovnán, čímž svoji vahou přispívá k fiskální disciplíně v Unii.

I vývoj Rozpočtu EU v čase svědčí o jeho proměnách, odrážejících změny v ekonomické i sociální struktuře EU i jejích kompetencích. Není tomu tak dávno, kdy výdaje na společnou zemědělskou politiku tvořily i více než 60 % objemu evropského rozpočtu (polovina 80. let); podpora projektů přímo přispívajících ke konkurenceschopnosti unijní ekonomiky byla výrazně nižší, stejně jako finanční alokace na posílení role Unie ve světě. Právě návrh Evropské komise usiluje o to, aby struktura Rozpočtu EU lépe odpovídala měnícím se ekonomickým a sociálním parametrům Evropy a aby Rozpočet EU byl schopen nikoliv konzervovat stav jinak obtížně konkurenceschopných odvětví, ale naopak aby byl schopen sehrát roli akcelérátora při naplňování některé z globálních výzev (energetika, informační technologie, životní prostředí, výzkum a vývoj).

Hlavní obsahové body návrhu z pohledu zájmů ČR:

- snížení objemu prostředků Rozpočtu EU v relativní výši; prostředky Rozpočtu EU byly doposud významně směřovány do méně rozvinutých unijních zemí, včetně České republiky (pozice čistého příjemce versus čistého plátce); jakákoliv redukce celkového objemu rozpočtu EU pozici čistých příjemců sníží; návrh Evropské komise hovoří sice o nominálním nárůstu, avšak o relativním snížení z nynějších 1,06 % na 1,0 % unijního HDP; tato na pohled kosmetická redukce představuje redukci v reálné hodnotě více než 50 mld. EUR na dobu sedmiletého rámce; tento krok může být považován svojí razancí za překvapivý a sám o sobě nepříliš výhodný pro Českou republiku;

- objem prostředků na kohezní politiku (fondy EU) má být přibližně zachován; již v roce 2008 se objem prostředků na kohezi stal největší položkou Rozpočtu EU a návrh počítá s jejím uchováním a posílením; tento bod návrhu je pro zemi našeho typu jednoznačně výhodný; země, která se na unijním HDP podílí necelými 2 % nyní čerpá v rámci kohezní politiky téměř 8 % všech prostředků; návrh by umožnil si tuto pozici i na další období udržet;
- využívání prostředků pro kohezní politiku má podléhat podstatně přísnějším pravidlům z pohledu efektivnosti a udržitelnosti; je zřejmé, že velkorysost v objemu prostředků na kohezní politiku bude provázána silným důrazem na efektivnost a udržitelnost; prostor pro využití těchto prostředků bude podmíněn kvalitativními omezeními (splněním řady dodatečných podmínek – tzv. kondicionalit, zúžením rejstříku témat, která budou podporována, větším využitím návratných nástrojů finančního inženýrství a především precizní kvantifikací dopadů, které podpořený projekt vykáže, nebude-li zde patrný ekonomický přínos a zaměření na prosperitu lokality či regionu, případně bude-li deformováno tržní prostředí v lokalitě, projekt nezíská unijní podporu
- návrh nových unijních fondů na infrastrukturu, energetiku a informační a komunikační technologie; tato část návrhu je pro nás naopak velmi nevýhodná, neboť ztíží a zúží možnosti získání těchto prostředků do České republiky; z našeho pohledu by bylo daleko pozitivnější, kdyby tyto prostředky byly u nás využívány podle nynějšího modelu kohezní politiky; při existenci těchto fondů reálně hrozí, že o velkorysý objem podpory na tyto oblasti z nynějšího období bude reálně výrazně zkrácen;
- výrazné oslabení podílu výdajů na zemědělství a posílení spravedlivosti při jejich rozdělování; je zřejmé, že toto opatření v podobě absolutního poklesu objemu výdajů na zemědělství se stane nevídaným pro každého zemědělce; dodatek v podobě posílené spravedlnosti by měl vést k tomu, že výrazných škrtů se dočkají především zemědělci ve velkých a silně zemědělsky orientovaných státech; i v porovnání s nimi je tato pozice pro české zemědělce relativně výhodná, pro celkovou pozici České republiky pak rozhodně ano;
- viditelné navýšení podílu výdajů na zahraniční politiku; výhodnost tohoto opatření můžeme registrovat u zemí se silnou především obchodní a ekonomickou diplomacií a zájmy ve třetích zemích; mezi ně Česká republika nepatří a navíc nedisponuje přesvědčivou strategií tohoto typu; toto opatření tak lze označit za pro nás momentálně nepřilíš výhodné, rozhodně však inspirativní a následováníhodné ve smyslu, aby v budoucnu mohl být vzniklý prostor využit i českými subjekty a jejich zájmy.
- redukce výdajů na administrativu; jakékoliv snížení administrativních výdajů a jejich přesun do produktivnějších oblastí lze kvitovat z pohledu libovolné členské země.
- inovace na příjmové straně: daň z finančních transakcí, zvláštní obrátová daň, či ekologická daň; vzhledem k tomu, že reálné důvody pro uvalení těchto daní (nejméně pak daně z finančních transakcí) v ČR buď neexistují, případně nejsou zásadní, zvyšování daňové zátěže tímto směrem je z našeho pohledu jednoznačně neakceptovatelné.

Závěr

Návrh Rozpočtu EU vzbudil již krátce po zveřejnění vášnivě, emotivní diskuse a reakce. Do jeho konečné podoby, jež spatříme přibližně za necelé dva roky, se projeví zájmy řady pozic nejenom členských států, ale i korporací a dalších společenských sfér. Příspěvek byl především motivován zřetelnou identifikací toho, jak ladí hlavní body tohoto návrhu se zájmy České republiky a snad naznačil, že s většinou opatření bychom mohli být ztotožnění.

Použitá literatura:

1. <http://www.euroskop.cz/8375/sekce/dopady-a-reseni-ekonomicke-krize-v-prostredi-eu/>
2. <http://www.businessinfo.cz/clanek/politiky-eu>
3. [http:// www.euractiv.cz/regionální-rozvoj/analyza/ekonomicka-krize-a-politiky-eu/](http://www.euractiv.cz/regionální-rozvoj/analyza/ekonomicka-krize-a-politiky-eu/)
4. <http://www.mmr.cz/pro-media/Tiskove-zpravy/2011/akcni-plan-na-vyuziti-fondu-EU>

Kontakt

Ing. Jaroslav Drábek

Evropský Polytechnický Institut, s.r.o.

Osvobození 699

686 04 Kunovice

Česká Republika

Silvia Draková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ALBÁNSKO V PROCESE INTEGRÁCIE DO EÚ: VÝZVY A PERSPEKTÍVY

Abstrakt

Predmetom príspevku je identifikácia hlavných výziev, ktorým musí Albánsko v snahe úspešného pokračovania integračného procesu do Európskej únie čeliť, a zároveň úvaha nad perspektívami zavŕšenia tohto procesu. Príspevok je rozdelený na dve hlavné časti - prvá časť je venovaná vybraným výzvam, v súlade so stanoviskom Komisie k albánskej žiadosti o členstvo v EÚ, a pokúša sa o zhodnotenie pokroku, ktorý Albánsko v ich prekonávaní dosiahlo. Druhá časť príspevku prináša náčrt perspektív vstupu Albánska do EÚ, zdôrazňuje priority, ktorých splnenie je pre pokrok Albánska kľúčové, a navrhuje scenáre možného ukončenia integračného procesu.

Kľúčové slová: Albánsko, Európska únia, integrácia, výzvy, perspektívy.

Abstract

The subject of this paper is the identification of the main challenges that Albania needs to face in order to move the EU integration process forward successfully and also the consideration of perspectives of the integration process completion. The article is divided into two main parts - the first part is devoted to selected challenges in accord with the Opinion of the European Commission on Albania's application for membership of the European Union and tries to evaluate progress made by Albania towards overcoming them. The second part outlines Albanian EU accession perspectives, highlights priorities that Albania needs to meet and suggests scenarios for the possible completion of the integration process.

Key words: Albania, European Union, integration, challenges, perspectives.

Úvod

Albánska republika patrí medzi najtajomnejšie, s rozlohou 28 748 km² a s počtom obyvateľov 3,1 miliónov medzi najmenšie, a zároveň s výškou vyprodukovaného HDP na obyvateľa¹ aj medzi najchudobnejšie balkánske a európske štáty, i štáty sveta. Jej prítomnosť i minulosť je často spájaná s presadzovaním nedemokratických tendencií; s chudobou, útlakom, chaosom, anarchiou a kriminalitou; s nízkou ekonomickou výkonnosťou a zaostalosťou infraštruktúry. A to celkom oprávnene. Už po skončení druhej svetovej vojny bolo Albánsko málo rozvinutou, zaostalou krajinou s vysokou mierou negramotnosti; so zaostalým poľnohospodárstvom; takmer žiadnym produktívnym priemyselným odvetvím; s nerozvinutým terciárnym a finančným sektorom; a s infraštruktúrou v kritickom stave. Po skončení druhej svetovej vojny sa moci v krajine chopila Komunistická strana, ktorá postupne budovala režim kombinujúci represie, teror a nacionalizmus; a uzatvárala Albánsko pred

¹ Priemerná výška HDP na obyvateľa Albánska v období od roku 2005 do roku 2009 bola 2 471 €. Podrobnejšie údaje poskytuje Štatistický úrad Albánska: INSTAT: Institute of Statistics Albania [online], dostupné na internete: <<http://www.instat.gov.al/>>.

okolitým svetom. K pretrvávajúcim problémom krajiny sa teda pridali problémy nové. Na jednej strane síce došlo k znižovaniu miery negramotnosti, rastu zamestnanosti a k určitej postupnej industrializácii, no na druhej strane bolo zakázané súkromné vlastníctvo aj podnikanie; došlo ku kolektivizácii poľnohospodárstva a k znárodňovaniu priemyslu, bánk a zahraničného majetku; domáci priemysel ostával málo rozvinutý a strácal globálnu konkurencieschopnosť; sektor služieb sa ocitol na periférii záujmu vládnucej strany a kritický stav infraštruktúry pod vplyvom izolácie pretrvával. Na konci 70. rokov 20. storočia sa Albánsko dokonca, vďaka komplikovanému vzťahu k zahraničiu, ocitlo na medzinárodnej scéne bez dôležitých politických spojencov a obchodných partnerov.

Avšak aj napriek rozporuplnej komunistickej minulosti, nepriaznivej hospodárskej a sociálnej situácii a medzinárodnej izolácii sa Albánsko vydalo po páde komunistického režimu v 90. rokoch 20. storočia na cestu boja proti úpadku, hlbokkej ekonomickej zaostalosti a izolácii. Spustený bol proces tzv. duálnej transformácie a na jednej strane sa začala postupná demokratizácia krajiny, na strane druhej transformácia ekonomiky z centrálne plánovaného hospodárstva na hospodárstvo trhové. Za jednu z kľúčových priorít albánskej zahraničnej politiky bola stanovená integrácia do Európskej únie, pričom naplnenie tohto cieľa sa na dlhé roky stalo hnacím motorom rozvoja krajiny a determinantom jej smerovania.

Úvodná fáza zavádzania demokratických a ekonomických reforiem bola v Albánsku skutočne rýchla a úspešná. V priebehu posledných vyše dvadsať rokov prešla krajina pozoruhodným vývojom, vykazuje vysoký potenciál hospodárskeho rastu, postupne zvyšuje svoju investičnú príťažlivosť, zlepšuje podnikateľské prostredie a zapája sa do medzinárodného obchodu a činnosti medzinárodných organizácií. Albánsko je členom nielen napr. OSN, Medzinárodného menového fondu, Svetovej banky či Stredoeurópskeho združenia voľného obchodu, od roku 2000 je aj členským štátom WTO a dňa 1. apríla 2009 sa stalo plnoprávnym členom NATO. Úplne bezproblémová a priaznivá realizácia potrebných reforiem však bola v skutočnosti ukončená už v druhej polovici 90. rokov 20. storočia v súvislosti s prehlbujúcou sa ekonomickou krízou a presadzovaním nedemokratických tendencií vládnuccich strán. Zavŕšenie demokratizácie Albánska, jeho celková transformácia a členstvo v EÚ sa tak ukázali ako veľmi ambiciózne ciele, ktorých dosiahnutiu predchádza nesmierne zdĺhavý a komplikovaný proces stabilizácie, ozdravenia a rozvoja krajiny.

Vybrané výzvy Albánska v procese integrácie do EÚ

Albánsko je v súčasnosti potenciálnou kandidátskou krajinou na vstup do Európskej únie, pričom svoju žiadosť o členstvo predložilo dňa 28. apríla 2009. Na to, aby zmenilo svoj status z potenciálnej kandidátskej krajiny na krajinu kandidátsku - neskôr na členský štát EÚ, je pritom nevyhnutné, aby dôsledne čelilo pretrvávajúcim výzvam a odstraňovalo nedostatky, ktoré mu vyčíta nie len EÚ, ale i medzinárodné spoločenstvo. Preto je nesmierne zaujímavé objasniť, akým výzvam z hľadiska ďalšieho rozvoja a integrácie do EÚ vlastne Albánsko čelí, a či je možné zhodnotiť progres, ktorý v ich prekonávaní dosiahlo. Východiskami pre nasledujúcu analýzu vybraných výziev sú stanovisko Komisie k albánskej žiadosti o vstup do EÚ zo dňa 9. novembra 2010, štatistické údaje čerpané z databáz Albánskeho štatistického úradu, Eurostatu, Svetovej banky a UNDP, a štúdium slovenskej i zahraničnej literatúry.

Komisia vo svojom stanovisku k albánskej žiadosti o členstvo v EÚ konštatovala, že Albánsko dosiahlo pri naplňaní kritérií na vstup do EÚ značný pokrok. Komisia hodnotí pozitívne najmä pokrok Albánska v procese demokratizácie - v krajine sú viditeľné výsledky snahy o budovanie právneho štátu a posilňovanie stability demokratických inštitúcií; ľudské práva sú v Albánsku vo všeobecnosti dodržiavané, upravuje ich primeraný inštitucionálny, právny a politický rámec a zaručená je aj ochrana menšín. Ďalším pozitívom je, že v krajine pokračuje reforma justície, za primeraný možno považovať systém boja proti organizovanej

trestnej činnosti a pokračuje úsilie zriadiť rámec na boj proti korupcii. Komisia vyzdvihuje dosiahnutie určitého stupňa makroekonomickej stability a predpokladá, že Albánsko by mohlo byť schopné v strednodobom horizonte prevziať na seba záväzky vyplývajúce z členstva v EÚ vo väčšine oblastí *acquis*.

Avšak Komisia zároveň zdôrazňuje, že pokrok dosiahnutý Albánskom nie je dostatočný na vznik členstva a krajina bude musieť vyvinúť ešte značné úsilie na odstránenie pretrvávajúcich politických, ekonomických a ďalších nedostatkov. Medzi najzávažnejšie výzvy, ktorým musí Albánsko v súvislosti so snahou o vstup do EÚ čeliť, možno zaradiť:

- albánsky zlyhávajúci štát;
- existujúce rezervy v budovaní právneho štátu;
- problematická a nedokončená reforma súdneho systému; rozmáhajúca sa korupcia;
- prekvitajúca šedá ekonomika a organizovaný zločin;
- nedostatky v ochrane ľudských práv a základných slobôd;
- potreba naplňania ekonomických kritérií na vstup do EÚ;
- albánska infraštruktúra v kritickom stave a iné.

Politické kritéria vyplývajúce z členstva v EÚ a Albánsko ako zlyhávajúci štát

Vážnou prekážkou albánskeho vstupu do Európskej únie je skutočnosť, že Albánsko vykazuje väčšinu znakov tzv. zlyhávajúceho alebo slabého štátu. V prvom rade, štátne inštitúcie nie sú schopné vykonávať v krajine zvrchovanú moc nad celým štátnym územím a určité jeho časti ovládajú ozbrojené gangy organizované v klanoch. Klanové usporiadanie spoločnosti pritom vyplýva zo základnej charakteristiky albánskeho obyvateľstva, teda rozdelenia Albáncov do dvoch hlavných etnických podskupín. Severnú časť územia až po rieku Shkumbin, rovnako ako časť Kosova, Mecedónska, južného Srbska a Čiernej hory obývajú Gegovia, žijúci tradične v kmeňových klanoch v horských oblastiach. Príslušnosť ku klanom je hlboko zakorenenou súčasťou ich každodenného života. Spoločnosť tohto etnika sa prísne riadi zvykovým právom *Kanun*, ktoré upravuje oblasť narodenia, manželstva, úmrtia či dedenia, a ktorého základným pilierom je aj osobná česť, rovnosť a dominancia mužov, s čím súvisí regulácia pravidiel odškodňovania za ujmu na cti a následné využívanie krvnej pomsty. Práva žien sú tu výrazne obmedzené. Gegovia spravidla ignorujú oficiálne aktivity albánskeho štátu, snaha zabezpečiť rodinu stojí nad úctou k zákonu a rešpekt občanov voči štátu ako inštitúcii je nízky. Južné časti Albánska, severné časti Grécka a určité oblasti Talianska obývajú Toskovia, ktorí boli v minulosti viac ovplyvnení inými kultúrami. To malo za následok oslabenie dodržiavania tradícií a ich väčšiu otvorenosť voči zahraničiu, i keď i v rámci Toskov existuje určitá kmeňová lojalita. Medzi oboma etnickými podskupinami existuje množstvo rozdielov, ktoré sú často zdrojom napätia v spoločnosti: odlišný spôsob života, vzťah k tradíciám, dialekt či vierovyznanie; identita etnických podskupín je manifestovaná aj v straníckom systéme krajiny.

Neschopnosť vykonávať v krajine zvrchovanú moc nad celým štátnym územím predstavuje pre Albánsko vážnu bezpečnostnú hrozbu, pričom sa týka najmä týchto oblastí: „Albánsko nie je schopné kontrolovať juh krajiny na hraniciach s Gréckom, kde údajne operuje Oslobodenecká armáda *Çameria*, ktorej cieľom je ovládnuť tohto regiónu a vytvorenie Veľkého Albánska na základe spolupráce s ostatnými oslobodeneckými armádami. (Problematickou je v južnej časti krajiny najmä oblasť Lazarat.) ... Albánska vláda

ďalej nie je schopná kontrolovať najmä oblasti severu krajiny pri hraniciach s Kosovom, napríklad v okolí Theth alebo Tropoja.²

Ďalšími charakteristikami Albánskeho „zlyhávajúceho štátu“ sú neschopnosť zaručiť bezproblémové fungovanie právneho štátu a stabilitu demokratických inštitúcií, ale i neschopnosť albánskej vlády plne implementovať zákony a dlhodobú vládnú politiku. Albánsky parlament si v plnom rozsahu neplní svoje úlohy - Európska komisia mu vyčíta nasledovné: „parlament nevykonáva efektívnu kontrolu vlády a jeho dohľad nad legislatívnym vývojom je nedostatočný. Politický dialóg má konfrontačnú a nekonštruktívnu povahu, v neposlednom rade v dôsledku politického patu, ktorý panuje od volieb v júni 2009. Hatí to prácu parlamentu a bráni realizácii nutných politických reforiem založených na konsenze... navyše sa vyskytujú nedostatky v implementácii právnych predpisov.“³ Z hľadiska napĺňania politických kritérií na vstup do EÚ ďalej Komisia zdôrazňuje, že v Albánsku:

- „pretrvávajú vážne obavy z celkového fungovania, účinnosti a nezávislosti justície;
- korupcia je stále rozšírená v mnohých oblastiach a predstavuje závažný problém;
- a problémom vyvolávajúcim vážne obavy sú aj naďalej aktivity zločineckých skupín (aj s dosahom v zahraničí).
- Vo všeobecnosti sa ľudské práva v Albánsku dodržiavajú. Určité obavy však pretrvávajú. Okrem toho chýbajúce presné údaje o menšinách bránia vypracovaniu vhodných politík a v nedostatočnej miere sa implementuje existujúci politický rámec na zlepšenie života Rómov.⁴

Reforma súdneho systému je jednou z najkomplikovanejších výziev, ktorým Albánsko čelí. Pozitívom je, že reforma súdneho systému bola skutočne spustená a neustále pokračuje. Prijatý bol napríklad zákon o organizácii súdnictva, schválený bol nový systém hodnotenia sudcov a vylepšený systém kontroly a prijímania nových zamestnancov, zriadený bol Súd pre ťažké zločiny a reforma prebieha v spolupráci s Radou Európy. No na druhej strane, Komisia vníma negatívne, že stratégia reformy justície nie je komplexná, výsledky reformy nie sú uspokojujúce a justíciu stále nemožno považovať za nezávislú, zodpovednú a transparentnú, aj napriek určitému progresu. Finančné a ľudské zdroje v tejto oblasti nie sú primerané; sporné je prijímanie a vymenovávanie pracovníkov do funkcií a justíciu charakterizuje rozmáhajúca sa korupcia. Navyše rozhodnutia súdov často nie sú rešpektované.

Ľudské práva sú v Albánsku podľa Komisie vo všeobecnosti dodržiavané a zaručená je aj ochrana menšín. Medzi pretrvávajúce výzvy v tejto oblasti patria najmä: legislatívne nedostatky, sporná nezávislosť médií v krajine, neuspokojivé zaobchádzanie so zadržanými osobami a neschopnosť zaručiť v praxi právo na spravodlivý súdny proces. Ani rodová rovnosť nie v Albánsku v praxi zaručená a vážnym problémom sú diskriminácia a časté domáce násilie. Rodová rovnosť v Albánsku je podmienená patriarchálnym usporiadaním spoločnosti, príslušnosťou ku klanom, dodržiavaním zvykového práva a hlboko zakoreneným dodržiavaním tradícií. Práva žien sú často obmedzované, dominantné postavenie v spoločnosti má stále muž.

² STÝSKALÍKOVÁ, V. 2006. *Současné bezpečnostní hrozby Západního Balkánu: Kritická analýza konceptu bezpečnosti Kodaňské školy* [online]. 2006. s. 92, 93 [citované 17.11.2011]. Dostupné na internete: <is.muni.cz/th/82653/fss_r/dizertacni_prace_V._Styskalikova.doc>.

³ EURÓPSKA KOMISIA. 2010. *Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu a Rade: Stanovisko Komisie k žiadosti Albánska o členstvo v Európskej únii* [online]. 2010. s. 5 [cit. 20.11.2011]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/al_opinion_2010_sk.pdf>.

⁴ Tamtiež, s. 5 - 7 [cit. 20.11.2011].

Analýza vývoja kriminality v Albánsku ostáva pomerne zložitá – komplikuje ju nedostatok oficiálnych štatistických údajov a nejasnosti v relevancii vykazovaných údajov. V tabuľke č. 1 sú uvedené vybrané a dostupné ukazovatele kriminality v Albánsku, čerpané z databáz Úradu OSN pre drogy a kriminalitu (UNODC). Väčšina údajov bola pre Albánsko, na rozdiel od údajov iných krajín, dostupná len v rokoch 2007 a 2008, pričom hodnoty vybraných ukazovateľov boli pomerne nízke. Taktiež treba zdôrazniť, že pri ukazovateľoch treba zohľadniť, že opakovaný zločin subjektom nie je vo všetkých krajinách považovaný za jeden, v niektorých je považovaný za toľko zločinov, koľkokrát sa opakuje, čo sťažuje porovnávanie kriminality v Albánsku a krajinách EÚ. V Albánsku sa opakovaný zločin subjektu zohľadňuje ako jeden zločin.

Z tabuľky č. 2 vyplýva, že v roku 2008 bolo zaznamenaných 93 prípadov úmyselného zabitia v krajine, čo predstavuje 2,9 prípadov na 100 000 obyvateľov. Pre porovnanie – v Slovenskej republike to bolo na základe štatistík UNODC 1,5 prípadov úmyselnej vraždy na 100 000 obyvateľov; v Českej republike 0,9 prípadov; v Rakúsku 0,5; vo Francúzsku 1,4; v Nemecku 0,8; a v Taliansku a Grécku 1 prípad. Zaujímavosťou je, že v roku 1997 dosiahol počet prípadov úmyselného zabitia v súvislosti so zložitým vývojom situácie v Albánsku hodnotu až 1542 prípadov, čo predstavovalo 49,9 prípadov na 100 000 obyvateľov. Z tabuľky ďalej vyplýva, že počet lúpeží v Albánsku dosiahol v roku 2008 na 100 000 obyvateľov hodnotu 4,6; v 2007 boli v Albánsku zaznamenané 2 trestné činy obchodovania s ľuďmi na národnej úrovni, v roku 2008 žiaden. A nakoniec, v roku 2008 bolo v Albánsku zaznamenaných 22,3 prípadov obchodovania s drogami na 100 000 obyvateľov.⁵

Tab. č. 1: Vybrané a dostupné ukazovatele kriminality v Albánsku

Kriminálna činnosť / Rok	2007	2008
Úmyselné zabitie, počet prípadov	:	93
Úmyselné zabitie, počet prípadov na 100 000 obyvateľov	:	2,9
Počet lúpeží na národnej úrovni	123	144
Počet lúpeží na národnej úrovni na 100 000 obyvateľov	3,9	4,6
Obchodovanie s ľuďmi na národnej úrovni, počet ⁶	2	0
Obchodovanie s ľuďmi na národnej úrovni, počet na 100 000 osôb	0,1	0,0
Obchodovanie s drogami na národnej úrovni, počet	524	701
Obchodovanie s drogami na národnej úrovni, počet na 100 000 osôb	16,7	22,3

Zdroj: UNODC⁷

Boj proti organizovanému zločinu neprináša podľa Komisie uspokojivé výsledky. Napriek štatistikám UNODC je Albánsko často považované za krajinu, v ktorej organizovaný zločin previtá, a ktorá je centrom európskeho obchodu s ľuďmi, ľudskými orgánmi, s drogami či so zbraňami. Napríklad počet prípadov obchodovania s ľuďmi v roku 2008 nemusí vôbec zodpovedať skutočnosti, ak vezmeme do úvahy špecifický charakter tejto trestnej činnosti – jej precíznu organizáciu, cezhraničný dosah, ťažké evidovanie prípadov

⁵ Číselné údaje sú dostupné na: UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME. 2011. *UNODC crime and criminal justice statistics* [online], [cit. 17.11.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/crimedata.html>>.

⁶ Pri posledných štyroch ukazovateľoch počet znamená počet trestných činov zaznamenaných políciou.

⁷ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME. 2011. *UNODC crime and criminal justice statistics* [online], [cit. 17.11.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/crimedata.html>>.

a meniace sa stratégie zločincov. Čo sa týka pokusov o nápravu: „oficiálne dokumenty ministerstva vnútra uvádzajú, že Albánsko uskutočnilo množstvo krokov v boji s organizovaným zločinom. Explicitne je uvedené zriadenie špeciálnych štruktúr určených na boj proti obchodu s ľuďmi a zriadenie Medzinárodného centra proti ilegálnemu obchodovaniu v meste Vlora s cieľom dosiahnuť výmeny informácií a zlepšiť koordináciu. ... Albánski predstavitelia spolupracujú s Interpolom, SECI (South East European Cooperation Initiative) a nedávno bolo prijatých množstvo zákonov na boj proti obchodu s narkotikami. ... Ministerstvo vnútra sa snaží proti organizovanému zločinu bojovať medzinárodnou spolupracou na báze bilaterálnych a multilaterálnych zmlúv a regionálnych programov.,⁸

Potlačiť sa v Albánsku nedarí vysokú mieru korupcie, a to aj napriek prijímaniu množstva anti-korupčných právnych predpisov, akčných plánov a stratégií. Závažnými sú najmä netransparentné financovanie politických strán, korupcia v justícii a v policajných zložkách a úplatkárstvo v zdravotníctve. Krajina sa z hľadiska Indexu vnímania korupcie nachádzala v roku 2009 na 95. mieste z pomedzi 180 štátov, čo predstavuje oproti roku 2008 pokles. Na prvých miestach sa pritom nachádzajú Nový Zéland, Dánsko a Singapur; z členských štátov EÚ sa za Albánskom neumiestnil ani jeden a pred Albánskom sa umiestnili ešte napr. Lesotho, Malawi, Maroko či Rwanda.⁹

Albánsko a napĺňanie ekonomických kritérií na vstup do EÚ

Albánsko sa nesústreďuje len na pokrok pri plnení politických kritérií na vstup do EÚ, vyvíja tiež úsilie na naplnenie kritérií ekonomických. Jeho záujmom je úspešne zavŕšiť transformáciu na fungujúce trhové hospodárstvo a posilňovať svoju schopnosť čeliť trhovým silám a konkurenčným tlakom pôsobiacim v rámci EÚ. Určitý stupeň makroekonomickej stability sa mu už dosiahnuť podarilo, čoho dôkazom sú priaznivé výsledky jeho ekonomickej výkonnosti. Na základe údajov Svetovej banky (tab. č. 2) možno konštatovať, že medziročný prírastok HDP Albánska dosahoval od roku 2004 do 2008 viac ako 5%; inflácia bola od roku 2005 do 2010 menšia ako 3,5% a miera nezamestnanosti dosiahla v roku 2010 13,49%. Dovoz do Albánska dlhodobo prevyšuje vývoz z krajiny, čo má za následok stúpajúci deficit obchodnej bilancie, ktorý v 2010 dosiahol až 2 900 mil. EUR. Zahraničný dlh Albánska bol v každom roku od roku 2005 do 2009 menej ako 20% HDP, v 2009 dosiahol 17,9% HDP.

⁸ STÝSKALÍKOVÁ, V. 2006. *Současné bezpečnostní hrozby Západního Balkánu: Kritická analýza konceptu bezpečnosti Kodaňské školy* [online]. 2006, s. 187 [cit. 20.11.2011]. Dostupné na internete: <http://is.muni.cz/th/82653/fss_d/dizertacni_prace_13.4.2006.doc>.

⁹ Index vnímania korupcie zverejňuje každoročne Transparency International. THE HERITAGE FOUNDATION. 2011. *2011 Index of Economic Freedom: Albania* [online]. [cit. 22.11.2011]. Dostupné na internete: <<http://www.heritage.org/Index/Country/Albania>>.

Tab. č. 2: Vybrané ukazovatele ekonomickej výkonnosti Albánska od roku 2004 do 2010.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Rast HDP v % (reálny)	5,9	5,4	5,0	5,5	7,2	2,8	2,3
HDP per capita	1 943	2 098	2 320	2 530	2 600	2 700	3 280
Ročná miera inflácie v %	:	2,4	2,4	3,1	3,2	3,4	3,3
Miera nezamestnanosti v %	:	:	:	13,2	12,68	:	13,49
Vývoz v mil. EUR	486	530	631	779	888	994	1 100
Dovoz v mil. EUR	1 762	2 007	2 316	3 038	3 303	3 690	4 000
Deficit obchodnej bilancie (mil. EUR)	- 1 307	- 1 617	- 1 752	- 2 291	- 2 415	- 2 696	- 2 900
Deficit bežného účtu (mil. EUR)	- 286	- 582	- 535	831	1 291	1 462	- 1 500
Zahraničný dlh (mil. EUR)	1 194	1 147	1 326	422	511	616	1 660
Zahraničný dlh v % k HDP	:	17,5	16,9	5,5	8,0	7,9	:
Devízový kurz (EUR/Lek)	127	122	125	22	29	35	145

Zdroj: BUSINESSINFO.CZ¹⁰

V Albánsku pokračuje liberalizácia cien a obchodu, privatizácia a určitý pokrok bol dosiahnutý v zjednodušení prístupu na albánsky trh. No na druhej strane, Albánsko stojí pred výzvou potreby riešiť vysoký verejný dlh a nerovnováhu na bežnom účte, pred výzvou rozšíriť úzku exportnú základňu krajiny a zvýšiť verejné investície. V krajine ostáva pomerne vysoká nezamestnanosť, obmedzený prístup k financovaniu pre malé podniky, nedoriešené a problematické je uznávanie majetkových práv a nedostatočne je využitý existujúci potenciál rozvoja terciárneho sektora. Význam terciárneho sektora v krajine bol dlhé desaťročia marginalizovaný, k rastu jeho významu došlo až po páde komunistického režimu a v súčasnosti je dominantným sektorom albánskej ekonomiky. Najdynamickejší rozvoj pritom zaznamenáva cestovný ruch, telekomunikácie, bankovníctvo a poisťovníctvo.

Cestovný ruch v Albánsku až do pádu komunistického režimu prakticky neexistoval. Demokraticizácia krajiny však bola neskôr sprevádzaná rastom jeho významu, jeho rozvoj sa stal prioritou všetkých moderných vlád a dnes patrí medzi najperspektívnejšie odvetvia krajiny vôbec. Avšak aj napriek tomu nie je plne rozvinutý a čelí množstvu čiastkových problémov. Prekážkou v jeho ďalšom rozvoji je nejasná stratégia jeho rozvoja, zastaralá a nefungujúca infraštruktúra, odpadové hospodárstvo a kanalizácia si vyžadujú modernizáciu a celkovo, zvyšovanie turistickej príťažlivosti krajiny si vyžaduje rozsiahle štrukturálne reformy a riešenie všetkých ostatných výziev a nedostatkov, ktoré v Albánsku pretrvávajú. V tabuľke č. 3 je uvedený vývoj počtu zahraničných turistov prichádzajúcich do Albánska. Z údajov vyplýva, že počet prichádzajúcich cudzincov v roku 1995 bol 304 000, no v dôsledku vážnej krízy v krajine sa v rokoch 1997 a 1998 znížil. K jeho rastu došlo až po roku 1998, pričom v roku 2005 tento počet dosiahol 748 tisíc, v roku 2009 1 856 tisíc a v 2010 až 2 418 tisíc. V 2010 vzrástol počet prichádzajúcich cudzincov o 30,2% v porovnaní s rokom 2009.

¹⁰ ZASTUPITEĽSKÝ ÚRAD V TIRANE. 2011. *Souhrnná teritoriální informace Albánie* [online]. 2011, s. 19 [cit. 19.11.2011]. Dostupné na internete: <<http://services.czechtrade.cz/pdf/sti/albanie-2011-10-01.pdf>>.

Tab. č. 3: Počet zahraničných turistov prichádzajúcich do Albánska od roku 1995 do roku 2000 a od roku 2005 do roku 2010 (v tisícoch)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Celkový počet zahraničných turistov	304	287	119	184	371	317	748	937	1126	1419	1856	2418

Zdroj: INSTAT¹¹

Infraštruktúra v Albánsku je v kritickom stave a predstavuje jednu z najväznejších výziev, ktorým musí krajina čeliť. Čo sa týka energetickej infraštruktúry, rozvodné siete v krajine sú v zlom technickom stave a v dôsledku preťaženia dochádza často k výpadkom prúdu. Tým vážne trpia nielen domácnosti, ale tiež firmy, priemysel a terciárny sektor. V snahe zvrátiť nepriaznivý vývoj začala krajina vypracovávať v spolupráci s EÚ Energetickú stratégiu, bola zriadená Národná jadrová agentúra Albánska so stanovenými úlohami smerujúcimi k viditeľnému progresu; plánuje sa výstavba viacerých vodných diel, buduje sa tepelnú elektrárňu Vlora a plánuje sa výstavba ropovodu AMBO medzi Bulharskom, Macedónskom a Albánskom. Medzi hlavné výzvy energetickej infraštruktúry patria napr.:

- v krajine je potrebné riešiť výpadky elektrického prúdu a zvyšovať efektivitu využívania energie;
- v úvahu by sa mala brať prípadná decentralizácia energetického sektora;
- kvôli zlému stavu distribučných sietí sa z elektrickej energie vyrobenej v domácich zdrojoch stratilo v roku 2008 58% a v roku 2009 41%¹²;
- ropovody ani plynovody v krajine zatiaľ neexistujú a jedinou rafinérskou spoločnosťou je ARMO¹³;
- nedostatočne sú využívané obnoviteľné zdroje energie.

O rozvoj dopravnej infraštruktúry sa od pádu komunizmu usiluje každá vláda. Nevyhnutné je v krajine najmä budovanie a rekonštrukcia prístavov a letísk; skvalitňovanie a výstavba ciest, rozvoj mestskej dopravy; modernizácia železničného parku a rozšírenie funkčného prepojenia železničných tratí na medzinárodnú sieť. Albánsko postupne uskutočňuje kroky smerom k integrácii do leteckého trhu EÚ (prijatie Dohody o európskom spoločnom leteckom priestore) a smerom k harmonizácii cestnej legislatívy s právom EÚ. Z hľadiska výziev dopravnej infraštruktúry krajiny možno spomenúť nasledovné:

- po rekonštrukcii desiatok kilometrov ciest do roku 2009 ostáva výzvou rekonštrukcia ciest Lushnja - Fier, Fier - Vlora, Fier - Tepelene, Qafe Thane - Pogradec - Korča¹⁴;
- v krajine existuje len „jedno letisko s povolením na prevádzkovanie medzinárodných letov“¹⁵, a to postupne modernizované Letisko Matky Terezy v Tirane;
- dĺžka železničných tratí v Albánsku je 447 km¹⁶;

¹¹ INSTAT: Institute of Statistics Albania [online], [citované 20.11.2011]. Dostupné na internete: <<http://www.instat.gov.al/>>.

¹² ZASTUPITELSKÝ ÚRAD V TIRANE. 2011. *Souhrnná teritoriální informace Albánie* [online]. 2011, s. 25 [cit. 25.11.2011]. Dostupné na internete: <<http://services.czechtrade.cz/pdf/sti/albanie-2011-10-01.pdf>>.

¹³ Tamtiež, s. 26.

¹⁴ Tamtiež, s. 24.

¹⁵ Tamtiež, s. 25.

¹⁶ Tamtiež, s. 23.

- v krajine existujú len štyri významné námorné prístavy.

Telekomunikačná a informačno-komunikačná infraštruktúra krajiny nebola v roku 1990 vybudovaná takmer vôbec, no v súčasnosti sa rozvíja veľmi rýchlo. Najmä vďaka postupnej liberalizácii sektora služieb, prílevu zahraničných investícií či rastu spoľahlivosti internetových a telekomunikačných služieb; výzvou ostáva rast konkurenčného prostredia na albánskom telekomunikačnom trhu a vstup ďalších mobilných operátorov. Možno to zhodnotiť aj na základe údajov v tabuľke č. 4, z ktorých vyplýva, že zatiaľ čo v roku 1990 pripadala na 100 obyvateľov 1 telefónna linka, v roku 2009 to bolo 11; zatiaľ čo v roku 1990 nevyužíval nikto zo 100 obyvateľov platený mobilný telefón, v roku 2005 to už bolo 49 osôb a v roku 2009 až 130 osôb (teda aspoň 1 mobilný telefón využíva v priemere každý a takmer tretina ľudí disponuje dvomi mobilnými telefónmi). Počet používateľov internetu po páde komunizmu v krajine výrazne stúpal – v roku 1990 nepoužíval internet v krajine nikto, v roku 1995 to bolo 350 osôb, v 2005 už 188 000 osôb, v roku 2008 to bolo 750 000 osôb a v roku 2009 už 1 300 000, teda na 100 obyvateľov krajiny pripadalo 41 používateľov internetu.

Tab. č. 4: Rozširovanie telekomunikačných a internetových služieb od roku 1990 do 2009.

	1990	1995	2000	2005	2008	2009
Telefónne linky (na 100 obyvateľov)	1	1	5	9	11	11
Platený mobilný telefón (na 100 obyvateľov)	0	0	1	49	99	130
Používatelia internetu (na 100 obyvateľov)	0	0	0	6	24	41
Počet používateľov internetu	0	350	3 500	188 000	750 000	1 300 000

Zdroj: World Bank¹⁷

Schopnosť Albánska prevziať na seba záväzky vyplývajúce z členstva v EÚ

Albánsko implementovalo podmienky vyplývajúce zo Stabilizačnej a asociačnej dohody do roku 2010, a to pomerne hladko. Európska komisia teda predpokladá, že záväzky vyplývajúce z členstva v EÚ by mohlo byť schopné na seba prevziať vo väčšine oblastí *acquis* v strednodobom horizonte. Značné úsilie však bude musieť krajina vyvinúť a upraviť právny a inštitucionálny rámec v týchto oblastiach:

- „voľný pohyb tovaru,
- právo duševného vlastníctva, informačná spoločnosť a médiá,
- poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka,
- bezpečnosť potravín a politika vo veterinárnej a fytosanitárnej oblasti,
- rybné hospodárstvo, dopravná politika,
- sociálna politika a zamestnanosť,
- regionálna politika a koordinácia štrukturálnych nástrojov,
- justícia a základné práva, spravodlivosť, sloboda a bezpečnosť,
- finančná kontrola a životné prostredie.“¹⁸

17 WORLD BANK. Data and Statistics for Albania [online]. 2011. [cit. 25.11.2011]. Dostupné na: <http://databank.worldbank.org/ddp/html-jsp/QuickViewReport.jsp?RowAxis=WDI_Series~&ColAxis=WDI_Time~&PageAxis=WDI_Ctry~&PageAxisCaption=Country~&RowAxisCaption=Series~&ColAxisCaption=Time~&NEW_REPORT_SCALE=1&NEW_REPORT_PRECISION=0&newReport=yes&ROW_COUNT=5&COLUMN_COUNT=7&PAGE_COUNT=1&COMMA_SEP=fales>.

Perspektívy Albánska v procese integrácie do EÚ

Podstatné z hľadiska perspektív vzťahov medzi Albánskom a Európskou úniou je, že vstup do EÚ predstavuje pre albánsku zahraničnú politiku už vyše dvadsať rokov kľúčovú prioritu. A nie len to. Albánsko sa skutočne vydalo na cestu európskej integrácie, pokúša sa úspešne realizovať reformy a aj napriek zaváhaniu sa neustále snaží kráčať priamočiaro k dosiahnutiu svojho cieľa. Krajina si uvedomuje dôležitosť a význam zapojenia sa do európskych štruktúr, uvedomuje si výhody, ktoré by jej z členstva vyplývali a aj albánske obyvateľstvo vyjadruje prebiehajúcemu procesu integrácie veľkú podporu. Ďalším dôležitým faktorom je, že Európska únia proklamuje záujem prijať Albánsko medzi svoje členské štáty - podľa Komisie by prípadný vstup Albánska do EÚ mal len obmedzený vplyv na jej politiky a neohrozil by fungovanie a rozvoj EÚ. No zároveň zdôrazňuje, že vstup Albánska bude možný jedine po splnení prísnych kritérií a po odstránení všetkých pretrvávajúcich vážnych problémov a nedostatkov. Ako bolo spomínané, dňa 9. novembra 2010 oznámila Komisia svoje stanovisko k albánskej žiadosti o vstup do EÚ a vymedzila 12 priorít, ktorých splnenie je pre pokrok Albánska na ceste do EÚ kľúčové:

1. riadne fungovanie parlamentu na základe konštruktívneho a trvalého dialógu medzi všetkými politickými stranami;
2. zavedenie kvalifikovanej väčšiny v parlamente;
3. vymenovanie ombudsmana a zaistenie, aby sa o osobách navrhnutých na výkon funkcie na ústavnom a najvyššom súde v parlamente riadne hlasovalo;
4. upravenie legislatívneho rámca volieb v súlade s odporúčaniami OBSE/ODIHR;
5. uskutočňovanie volieb v súlade s európskymi a medzinárodnými normami;
6. ukončenie základnej reformy verejnej správy, posilnenie Úradu pre verejnú správu a posilnenie transparentného zásluhového prístupu pri vymenúvaní do funkcií a služobnom postupe;
7. posilnenie právneho štátu reformami v oblasti justície; zaistenie nezávislosti, efektívnosti a zodpovednosti justičných inštitúcií;
8. efektívna implementácia protikorupčnej stratégie a protikorupčného akčného plánu vlády, odstránenie prekážok vo vyšetrovaní;
9. posilnenie boja proti organizovanej trestnej činnosti;
10. vypracovanie, prijatie a implementácia národnej stratégie a akčného plánu v oblasti majetkových práv po konzultáciách so zainteresovanými stranami a zohľadňujúc judikatúru ESĽP;
11. prijatie konkrétneho opatrenia na zvýšenie ochrany ľudských práv, najmä žien, detí a Rómov, a efektívna implementácia antidiskriminačných politík;
12. prijatie dodatočného opatrenia na zlepšenie zaobchádzania so zadržanými osobami na policajných staniciach, vo vyšetrovacej väzbe ako aj vo väzniciach. Posilnenie súdneho opatrenia v prípadoch zlého zaobchádzania a zlepšenie uplatňovania odporúčaní ombudsmana v tejto oblasti.¹⁹

¹⁸ EURÓPSKA KOMISIA. 2010. *Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu a Rade: Stanovisko Komisie k žiadosti Albánska o členstvo v Európskej únii* [online]. 2010. s. 9 [cit. 28.11.2011]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/al_opinion_2010_sk.pdf>.

¹⁹ EURÓPSKA KOMISIA. 2010. *Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu a Rade: Stanovisko Komisie k žiadosti Albánska o členstvo v Európskej únii* [online]. 2010, strana 12-13 [sprac. 28.11. 2011]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/al_opinion_2010_sk.pdf>.

Z uvedeného možno odvodiť niekoľko scenárov budúceho vývoja vzájomných vzťahov medzi Albánskom a EÚ. V podstate môžu nastať dve základné situácie – Albánsko do EÚ nevstúpi alebo nakoniec do EÚ vstúpi. Ako prvé budeme brať do úvahy pesimistickú alternatívu, že sa Albánsko členom EÚ nakoniec nestane. K takejto možnosti by mohli viesť zastavenie/prerušenie integračného procesu zo strany Albánska (napr. z dôvodu návratu nedemokratických tendencií vládnuvich strán, politickej nestability či zmeny postoja voči EÚ a z dôvodu orientácie na iných zahraničných partnerov) alebo zo strany EÚ, neschopnosť/nevôľa Albánska splniť všetky stanovené kritéria na vstup do EÚ či iné okolnosti, ktoré zabránia vzniku jeho členstva. Optimistická alternatíva predpokladá vstup Albánska do EÚ. A takáto alternatíva sa dnes javí ako najpravdepodobnejšia, keďže pre albánsku zahraničnú politiku je vstup do EÚ kľúčovou prioritou a zatiaľ pokračuje v procese potrebnej transformácie. Navyše Európska komisia tvrdí nasledovné: „Nie je žiaden dôvod pochybovať, že Albánsko je schopné prijať ťažké rozhodnutia nevyhnutné pre úspešne napredovanie smerom k integrácii do EÚ, ale ešte musí mnoho urobiť. Ďalším krokom pre Albánsko bude dosiahnuť trvalé úspechy pri implementácii Stabilizačnej a asociačnej dohody. Vstup do EÚ si vyžaduje roky vytrvalosti a veľmi veľké úsilie, no cieľ je dosiahnuteľný.“²⁰

Európska komisia predpokladá, že rokovania o vstupe Albánska do EÚ by sa mohli začať až po tom, keď krajina bude plne spĺňať všetky kritéria vyplývajúce z členstva. A keďže pretrvávajúce nedostatky v Albánsku sú závažné, vstup Albánska do EÚ únie sa v krátkodobom horizonte neočakáva. Pravdepodobne k nemu nedôjde ani do roku 2020²¹. Rýchlosť, akou sa Albánsko bude blížiiť k členstvu v EÚ závisí v prvom rade na Albánsku, na vôli a zodpovednosti albánskych politikov a občanov. Albánsko je zatiaľ len potenciálnou kandidátskou krajinou a v súčasnosti neprebíha na pôde EÚ debata o priznaní Albánsku status kandidátskej krajiny.

Záver

Podstatné z hľadiska perspektívy vstupu Albánska do Európskej únie je, že integrácia do EÚ predstavuje pre albánsku zahraničnú politiku už vyše dvadsať rokov kľúčovú prioritu a krajina sa skutočne vydala jej cestou, a to za vysokej podpory albánskeho obyvateľstva aj Európskej únie. EÚ proklamuje záujem prijať Albánsko medzi svoje členské štáty a podľa Komisie by prípadné pristúpenie krajiny malo len obmedzený vplyv na politiky EÚ a neohrozilo by jej fungovanie a ďalší rozvoj. Napriek tomu sa však vstup Albánska do EÚ neočakáva v krátkodobom horizonte. Krajina síce dosiahla v procese integrácie markantný pokrok, zatiaľ však nie dostatočný na vznik členstva, a bude musieť vyvinúť ešte značné úsilie na prekonanie existujúcich výziev, na odstránenie pretrvávajúcich politických a ekonomických nedostatkov.

Použitá literatúra:

1. ABAZI, E. et al. 2009. Security Sector Reform in Albania [online]. Brussels: Initiative for Peacebuilding, 2009. 36 s. **Dostupné na:**

²⁰ EUROPEAN COMMISSION. 2011. *Albania – Questions and Answers* [online], [cit.: 29.11.2011]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/enlargement/questions_and_answers/albania_en.htm>.

²¹ Ale napríklad Gjergji Vurmo vo svojej práci *Relations of Albania with the EU* považoval za reálnu možnosť vstup Albánska do EÚ v roku 2016 – 2017, najneskôr v rokoch 2017 - 2020. Viac informácií: VURMO, G. 2008. *Relations of Albania with the EU* [online]. 2008, page 69 - 70. Dostupné na internete: <http://idmalbania.org/sites/default/files/publications/Albania_EU_Relations_VURMO.pdf>.

- <http://www.initiativeforpeacebuilding.eu/pdf/Security_Sector_Reform_in_Albania.pdf>.
2. BOGDANI, M. – LOUGHLIN, J. 2009. Albania and the European Union: The Tumultuous Journey towards Integration and Accession (Library of European Studies). London, New York: I. B. Tauris, 2009. 208 s. ISBN 978-1-84511-308-7.
 3. EURÓPSKA KOMISIA. 2010. Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu a Rade: Stanovisko Komisie k žiadosti Albánska o členstvo v Európskej únii[online]. 2010, 12s. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/al_opinion_2010_sk.pdf>.
 4. HOFFMAN, J. Integrating Albania: the Role of the European Union in the Democratization Process. 2006. In Albanian Journal of Politics: 2005. Chapel Hill: Globic Press, 2006, vol. 1, s. 56 – 75. ISBN 0-9776662-2-0.
 5. INSTAT: Institute of Statistics Albania [online]. Dostupné na internete: <<http://www.instat.gov.al/>>.
 6. STÝSKALÍKOVÁ, V. 2006. Současné bezpečnostní hrozby Západního Balkánu: Kritická analýza konceptu bezpečnosti Kodaňské školy [online]. 2006, 248 s. Dostupné na internete: <http://is.muni.cz/th/82653/fss_d/dizertacni_prace_13.4.2006.doc>.
 7. THE HERITAGE FOUNDATION. 2011. 2011 Index of Economic Freedom: Albania [online]. Dostupné na internete: <<http://www.heritage.org/Index/Country/Albania>>.
 8. UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME. 2011. UNODC crime and criminal justice statistics [online]. Dostupné na internete: <<http://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/crimedata.html>>.
 9. ZASTUPITELSKÝ ÚRAD V TIRANE. 2011. Souhrnná teritoriální informace Albánie [online]. 2011, 53 s. Dostupné na internete: <<http://services.czechtrade.cz/pdf/sti/albanie-2011-10-01.pdf>>.
 10. WORLD BANK. Data and Statistics for Albania [online]. 2011. Dostupné na: <<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/ALBANI AEXTN/0,,menuPK:301437~pagePK:141132~piPK:141109~theSitePK:301412,00.html>>.

Kontakt

Ing. Silvia Draková

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita

Dolnozemska 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: silvia.drakova@euba.sk

Tomáš Dudáš

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VPLYV GLOBÁLNEJ HOSPODÁRSKEJ KRÍZY NA VEREJNÉ FINANCIE V ŠTÁTOCH OECD

Abstrakt

Cieľom príspevku je preskúmať vplyv globálnej hospodárskej krízy na verejné financie v štátoch OECD. Prvá časť príspevku hodnotí trendy vývoja verejných financií štátov OECD v predkrízovom období v rokoch 2000-2008, pričom sa snažíme identifikovať štáty, ktoré boli pred vypuknutím globálnej finančnej krízy najzraniteľnejšie. Druhá časť príspevku sa venuje vývoju verejných financií v krízovom a pokrízovom období, pričom aj v tomto prípade sa snažíme o identifikáciu najproblémovjších a najmenej problémových štátov. Posledná časť príspevku sa pokúša prognózovať budúci vývoj verejných financií štátov OECD v nasledujúcich rokoch.

Kľúčové slová: globálna hospodárska kríza, OECD, verejný dlh.

Abstract

The aim of this paper is to examine the impact of the global economic crisis on public finances in OECD countries. The first part of the paper examines the major trends in public finances in OECD countries in the pre-crisis period in 2000-2008. In this part we try to identify those states that were the most vulnerable before the global financial crisis. The second part of the paper is dedicated to the development of public finances in crisis and post-crisis period and we are trying again to identify the most problematic and least problematic states on the level of OECD. The last part contribution tries to forecast the future development of public finances of the OECD countries in the coming years.

Key words: global economic crisis, OECD, public debt.

Úvod

Riadenie verejných financií patrí medzi najdôležitejšie úlohy hospodárskej politiky každého suverénneho štátu. Dlhodobé deficitné verejné rozpočty totiž neúprosne vedú k ich dlhovému financovaniu a k následnému nárastu verejného dlhu. Po istom bode sa však ochota súkromných investorov financovať verejný dlh výrazne znižuje, čo najčastejšie vedie k štátnemu bankrotu. Historicky sa takého problému týkali najmä rozvojových štátov v Latinskej Amerike a v Afrike, v súčasnosti sú však krízou verejného dlhu ohrozené aj hospodársky vyspelé štáty, ktoré sú členmi prestížneho hospodárskeho združenia OECD¹.

Globálna finančná kríza a následná globálna hospodárska kríza znamenala najväčšie turbulencie vo svetovom hospodárstve od ropných šokov v 70. rokoch minulého storočia. V roku 2008 došlo k vážnemu ohrozeniu globálneho finančného sektoru, na jeseň 2008 boli finančné trhy blízko totálnemu kolapsu. Situáciu zachránili najmä hospodársky vyspelé štáty, ktoré prevzali dlhy svojich súkromných bánk a následne sa snažili revitalizovať svoje

¹ OECD – Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj. Ide o združenie hospodársky vyspelých štátov, ktoré má po poslednom rozšírení v roku 2010 34 členov.

ekonomiky pomocou veľkých finančných stimulov. Výsledkom tohto vývoja bolo výrazné zhoršenie deficitov verejných financií v týchto štátoch a následný nárast verejných dlhov. V súčasnosti sa priemerný verejný dlh štátov OECD nachádza na úrovni 100 % HDP (odhad na konci roku 2011), čo je najvyššia miera verejného dlhu v dejinách v mierovom období.

Cieľom tohto príspevku je preskúmať vplyv globálnej hospodárskej krízy na verejné financie v štátoch OECD. Prvá časť príspevku hodnotí trendy vývoja verejných financií štátov OECD v predkrízovom období v rokoch 2000-2008, pričom sa snažíme identifikovať štáty, ktoré boli pred vypuknutím globálnej finančnej krízy najzraniteľnejšie. Druhá časť príspevku sa venuje vývoju verejných financií v krízovom a pokrízovom období, pričom aj v tomto prípade sa snažíme o identifikáciu najproblémovjších a najmenej problémových štátov. Posledná časť príspevku sa pokúša prognózovať budúci vývoj verejných financií štátov OECD v nasledujúcich rokoch. Dáta použité v príspevku pochádzajú z databázy Medzinárodného menového fondu (rozpočtové bilancie) a z databázy OECD (verejný dlh).

Vývoj verejných financií štátov OECD v rokoch 2000 – 2007

Veľká hospodárska kríza priniesla výrazné zmeny v hospodárskej politike priemyselne rozvinutých štátov. Štátne intervencie do ekonomiky sa začali pod vplyvom keynesianskej hospodárskej politiky považovať za samozrejmosť, čo so sebou priniesol nárast verejných výdavkov. Vlády sa v časoch hospodárskej recesie snažili stimulovať ekonomiku verejnými výdavkami, čo spolu s klesajúcimi rozpočtovými príjmami viedlo v časoch krízy k prehlbujúcim sa deficitom verejných financií. Výsledkom bolo dlhové financovanie verejných rozpočtov, čo následne viedlo k rastu zadlženosti väčšiny hospodársky vyspelých štátov. K erózii verejných financií po druhej svetovej vojne prispel aj postupne rozrastajúci sa sociálny štát, ktorý bol viditeľný najmä v západnej Európe². V tomto období sa verejný dlh hospodársky vyspelých štátov pohyboval na úrovni 50-60 % HDP³.

Zmenu pohľadu na verejné financie priniesli až 70. roky minulého storočia, keď sa pod vplyvom globálnych hospodárskych turbulencií (pád menového systému, ropné šoky) začala postupne vytrácať viera v efektívnosti štátnych intervencií do ekonomiky. Do popredia sa dostali neoliberalné názorové prúdy, ktoré verili v dôležitosť menšieho verejného sektora. V 80. rokoch tento trend najviac zastupovali premiérka Margaret Thatcherová vo Veľkej Británii a prezident Ronald Reagan v USA⁴. Výsledky tohto trendu možno pozorovať aj vo vývoji verejného dlhu v hospodársky vyspelých štátoch, ktorý sa v na konci 60. rokov dostal pod 50 % HDP a tento pokles pokračoval až do druhej polovice 70. rokov. Ironické je, že práve po nástupe konzervatívnych politikov v 80. rokoch dochádza k opätovnému nárastu verejného dlhu, ktorý v roku 1985 opäť dosiahol hranicu 50 % HDP⁵. V tomto kontexte bol asi najväčším problémom zníženie daní, ktorý priniesol výpadok verejných príjmov a zvýšil deficity verejných financií najmä v USA.

² Zdroj: TANZI, V. a SCHUKNECHT, L: Public Spending in the 20th century – A global Perspective. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. ISBN 0-521-66410-1.

³ Zdroj: ABBAS, A., BELHOCINE, N., ELGANAINY, A., HORTON, M.: A Historical Public Debt Database. IMF Working Paper WP/10/245, 2010.

⁴ Zdroj: TANZI, V. a SCHUKNECHT, L: Public Spending in the 20th century – A global Perspective. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. ISBN 0-521-66410-1.

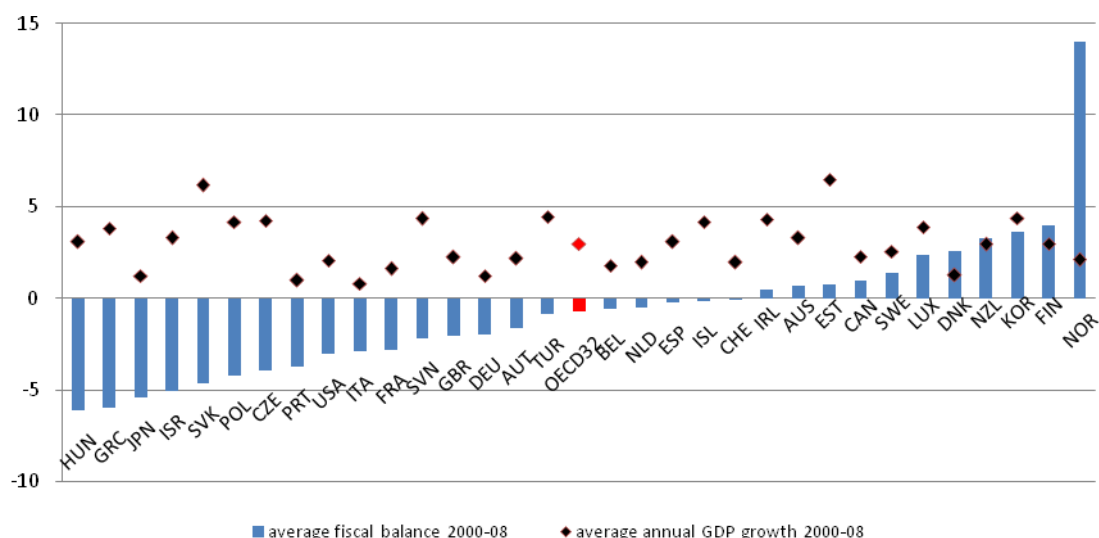
⁵ Zdroj: ABBAS, A., BELHOCINE, N., ELGANAINY, A., HORTON, M.: A Historical Public Debt Database. IMF Working Paper WP/10/245, 2010.

Rast verejného dlhu štátov OECD pritom pokračoval aj v 90. rokoch a v roku 2000 dosiahol priemerný verejný dlh týchto štátov 69,6 %⁶. Najväčší nárast verejného dlhu v 90. rokoch pritom zaznamenalo Japonsko, ktoré sa bez väčších úspechov snažilo viacerými stimulačnými balíčkami oživiť stagnujúcu ekonomiku. Výsledkom týchto snažení bol rýchlo rastúci verejný dlh, ktorý v roku 2000 už dosahoval úroveň 135,4 %. Pre porovnanie, verejný dlh Japonska v roku 1992 predstavoval iba 67,6 %. Naopak, pozitívnym príkladom zodpovednej rozpočtovej politiky boli v druhej polovici 90. rokov USA, keď prezident Bill Clinton venoval svoje druhé funkčné obdobie tvorbe prebytkového federálneho rozpočtu. Pri odchode z funkcie v roku 2000 zanechal prezident Clinton rekordný prebytok federálneho rozpočtu, pričom sa očakávalo, že na úrovni roku 2012 splatia USA svoj verejný dlh. Rozpočtové prebytky USA sa však už v rokoch 2001 a 2002 zmenili na rozpočtové deficity, čo naznačilo celkový vývoj verejných financií v štátoch OECD v novom tisícročí.

Vývoj verejných financií je vo veľkej miere závislý na stave hospodárskej konjunktúry. Túto závislosť potvrdzujú aj prvé nové roky 21. storočia, keď mnohé hospodársky vyspelé štáty prechádzali hospodárskou recesiou. Výsledkom bol nárast rozpočtových deficitov aj na úrovni OECD a priemerný prebytok z roku 2000 na úrovni 0,4 % HDP sa zmenil v roku 2002 na priemerný deficit vo výške 2,1 % HDP. Najväčšie rozpočtové deficity mali v roku 2002 štáty strednej a východnej Európy (Maďarsko 8,7 % HDP, Česká republika 6,8 % HDP, Poľsko 5 % HDP a Slovensko 8,2 %), Japonsko, USA, Nemecko, Francúzsko a Grécko.

V rokoch 2003 až 2007 došlo ku zlepšeniu stavu globálnej ekonomiky, čo zákonite viedlo aj ku konsolidácii verejných rozpočtov vo väčšine štátov OECD. V tomto období sa priemerný rozpočtový deficit štátov OECD postupne znižoval v roku 2007 deficit už vystriedal prebytok vo výške 0,6 % HDP. V tomto období došlo ku konsolidácii rozpočtov aj v strednej Európe, čím sa najväčším rozpočtovým hriechnikom v rámci OECD stalo v roku 2007 Grécko, ktoré malo rozpočtový deficit vo výške 6,7 %.

Graf 1: Porovnanie priemerného hospodárskeho rastu a rozpočtovej bilancie v rokoch 2000-2008 v štátoch OECD

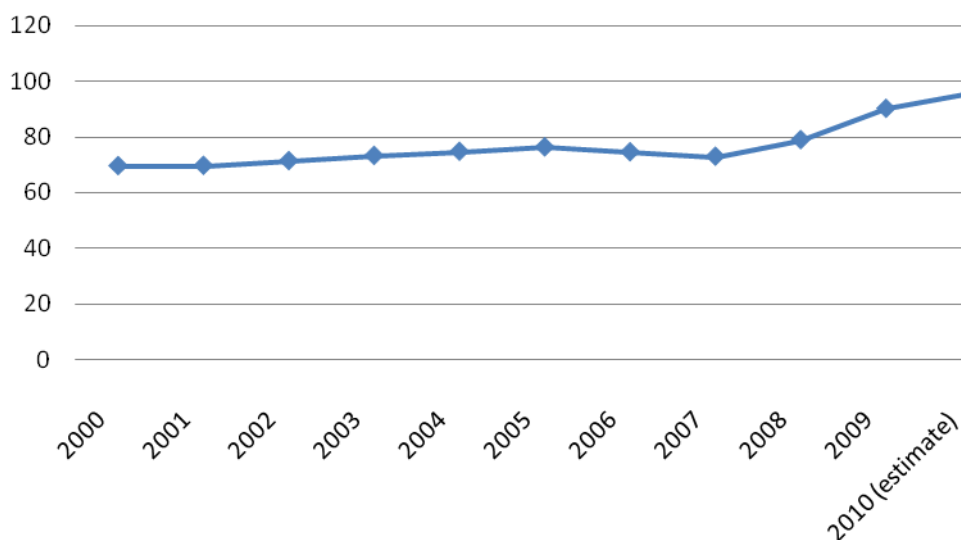
Prameň: OECD Government at a Glance 2011

⁶ Zdroj: Global Finance: Public Debt by Country. [online]. [cit. 2011-12-08]. Dostupné na internete: < <http://www.gfmag.com/tools/global-database/economic-data/10394-public-debt-by-country.html#axzz1ezv6m1vK>>.

Zaujímavý pohľad na vývoj verejných financií štátov OECD v rokoch 2000 až 2008 poskytuje graf č. 1, ktorý pochádza z publikácie OECD Government at a Glance 2011. Tento graf porovnáva priemernú mieru hospodárskeho rastu v členských štátoch OECD v rokoch 2000 – 2008 s priemernou bilanciou verejných financií v rovnakom období. Na tomto grafe už možno badať korene problémov súčasných hriešnikov eurozóny. Grécko v skúmanom období zaznamenalo druhý najväčší priemerný rozpočtový deficit v celej skupine OECD a podpriemerné bilancie rozpočtu zaznamenali aj Portugalsko a Taliansko. Najhorší výsledok v danom období dosiahlo Maďarsko, kde nezodpovedná rozpočtová politika niekoľkých po sebe idúcich vlád doviedla krajinu do veľmi zraniteľného stavu. Vážnosť maďarskej situácie sa potvrdilo už v roku 2008, kedy začínajúce turbulencie na finančných trhoch spôsobili finančný kolaps krajiny, ktorá bola nútená požiadať o pomoc MMF. Ani situácia Slovenska nebola v rokoch 2000 až 2008 bezproblémová. Na jednej strane sa krajina zaznamenala najvyšší rast HDP medzi členskými štátmi OECD, vážnym problémom však boli vysoké rozpočtové deficity⁷. Môžeme skonštatovať, že v tomto období Slovensko premárnilo šancu výraznejšie konsolidovať verejné financie, pričom takéto obdobie vysokého hospodárskeho rastu v krátkodobom horizonte nemožno očakávať. Mementom môže byť rok 2007, keď ani rekordný hospodársky rast vo výške 10,2 % nestačil na vytvorenie vyrovnaného štátneho rozpočtu (deficit vo výške 1,8 % HDP).

V rokoch 2000 až 2008 však väčšina členských štátov OECD uskutočňovala rozumnú rozpočtovú politiku, čo spolu s pomerne vysokým hospodárskym rastom v tomto období viedlo k tomu, že úroveň verejného dlhu zostala v rámci skupiny OECD v tomto období stabilná. Medzi rokmi 2000 a 2007 došlo iba k miernemu navýšeniu priemerného verejného dlhu štátov OECD o 3,4 percentuálnych bodov (pozri graf č. 2). V roku 2008 došlo síce k nárastu priemeru OECD na 79 % HDP, tam je však už možné pozorovať prvé následky začínajúcej globálnej finančnej krízy.

Graf 2: Priemerná výška verejného dlhu na úrovni OECD v rokoch 2000-2010

Prameň: On-line databáza OECD

⁷ Vyšší priemerný rozpočtový deficit ako Slovensko mali v rokoch 2000 – 2008 len Maďarsko, Grécko a Japonsko.

Samozrejme, malé zmeny verejného dlhu na úrovni OECD v rokoch 2000 až 2008 skrývajú pod povrchom viaceré problémové štáty. Je zjavné, že najmä štáty s chronickými deficitmi štátnych rozpočtov boli nútené navýšiť svoj verejný dlh, aby mohli financovať svoje deficitné hospodárenie. Ak porovnáme 5 štátov s najvyšším pomerom verejného dlhu k HDP v rokoch 2000 a 2007 (tesne pred vypuknutím finančnej krízy), zistíme, čelné priečky v roku 2007 obsadzovali tie isté štáty, ktoré mali najvyšší verejný dlh už v roku 2000. V roku 2000 boli pritom najviac zadlženými štátmi OECD Japonsko (135,4 % HDP), Taliansko (121,6 % HDP), Grécko (114,9 % HDP), Belgicko (113,8 % HDP) a Kanada (82,4 % HDP). V roku 2007 pritom prvých päť priečok obsadili Japonsko (167 % HDP), Taliansko (112,4 % HDP), Grécko (104,3 % HDP), Belgicko (88,1 % HDP) a Maďarsko (71,7 % HDP).

Pozitívom je, že v štátoch s najvyšším verejným dlhom došlo v rokoch 2000 – 2007 k jeho miernej konsolidácii, keď svoj verejný dlh znížilo tak Taliansko ako aj Grécko a Belgicko. Výnimku tvorí Japonsko, kde došlo k ďalšiemu zvýšeniu verejného dlhu o ďalších 31,6% percentuálnych bodov. Toto bolo výsledkom najmä pokračujúcej ekonomickej stagnácie Japonska, pričom sa japonské vlády nevzdali myšlienky stimulovania ekonomiky prostredníctvom verejných financií. Nováčikom medzi najviac zadlženými štátmi OECD bolo v roku 2007 Maďarsko, ktoré v rokoch 2000 – 2007 navýšilo svoj verejný dlh o viac než 10 percentuálnych bodov. Išlo o výsledok neudržateľnej fiškálnej politiky vlády Viktora Orbána, v ktorej pokračovala aj ďalšie vlády pod vedením Pétera Medgyessyho a Ferenc Gyurcsány.

Záverom hodnotenia stavu verejných financií na začiatku finančnej krízy v roku 2008 možno poznamenať, že stav verejných financií skupiny OECD ako celku bol stabilný. Na druhej strane, viaceré štáty nevyužili v rokoch 2000 – 2007 možnosť konsolidácie svojich štátnych rozpočtov, čo sa v ďalšom vývoji ukázalo ako pomerne nešťastné rozhodnutie. Skupina OECD pritom pod povrchom skrývala niekoľko vysoko problémových štátov, ktorých finančnú zraniteľnosť úplne odkryla prichádzajúca globálna finančná a hospodárska kríza.

Vývoj verejných financií štátov OECD v rokoch 2008 – 2010

Finančná kríza v roku 2008 mala síce pôvod v USA, ale veľmi rýchlo sa rozšírilo na globálnu úroveň. Keďže do problémov sa dostali veľké a dôležité finančné inštitúcie, vlády boli nútené zasiahnuť a rekapitalizovať ich. Dobrým príkladom bol program TARP⁸ v USA, v rámci ktorého získali veľké americké bankové skupiny finančnú injekciu vo výške 432 mld. USD. Podobné programy na riešenie problému toxických aktív boli nútené naštartovať aj mnohé európske štáty. V Nemecku napríklad bankový holding Hypo Real Estate, špecializujúci sa na hypotekárne bankovníctvo, potreboval v rokoch 2008 a 2010 pomoc od nemeckej vlády v kumulatívnej výške viac než 100 mld. USD. Najväčšie problémy mali v tejto oblasti menšie malé európske štáty, v ktorých bankový sektor mnohonásobne prerástol veľkosť národnej ekonomiky (napr. Írsko alebo Island).

Kríza sa pritom rýchlo rozšírila aj do reálnej ekonomiky, následkom čoho takmer všetky hospodársky vyspelé štáty upadli v roku 2009 do recesie. Toto znamenalo pre vlády dodatočnú finančnú záťaž, keďže sa snažili stimulovať hospodársky rast dodatočnými verejnými zdrojmi. Ako príklad môžu opäť poslúžiť USA, kde vláda Baracka Obamu v roku 2009 schválila ozdravný balíček vo výške 787 mld. USD⁹. Podobným spôsobom pritom postupovala väčšina štátov OECD, čo viedlo k prudkému zvýšeniu verejných výdavkov.

⁸ TARP – Troubled Asset Relief Program.

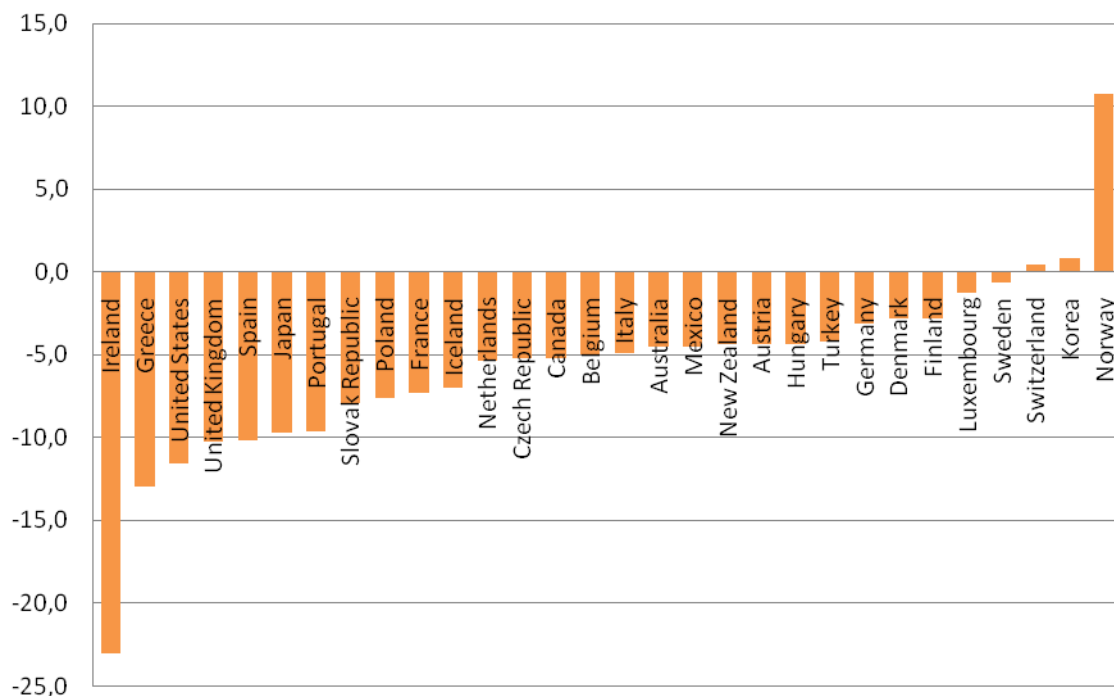
⁹ Tento ozdravný balíček obsahoval daňové úľavy vo výške 288 mld. USD a navýšenie verejných výdavkov. v hodnote zhruba 550 mld. USD.

V rovnakom čase však došlo aj k prepadu daňových príjmov, čo zákonite viedlo k ďalšiemu zhoršeniu rozpočtových bilancií.

Ak skúmame úroveň OECD, zhoršovanie stavu verejných financií možno pozorovať už v roku 2008, kedy sa priemerná rozpočtová bilancia štátov OECD sa zmenila z mierneho prebytku (0,6 % HDP) na mierny deficit (1 % HDP). V rokoch 2009 a 2010 následne došlo k prudkému zhoršeniu stavu verejných rozpočtov, keď sa priemerný deficit na úrovni OECD prehĺbil v roku na úroveň 5,6 % HDP a v roku 2010 na 5,2 % HDP. Dvojité tlak rastúcich verejných výdavkov a klesajúcich rozpočtových príjmov bol charakteristický pre takmer každý členský štát OECD.

Samozrejme, pozícia štátov OECD v oblasti verejných financií bola aj v týchto rokoch rôznorodá. Situáciu v rokoch 2009 – 2010 prezentuje graf č. 3, ktorý zoraďuje členské štáty OECD podľa výšky ich priemerného rozpočtového deficitu v týchto rokoch. Už na prvý pohľad pritom možno vidieť negatívny posun vo stave verejných financií, keď v oboch rokoch malo prebytkový rozpočet iba Švajčiarsko, Kórejská republika a Nórsko. Ostatné členské štáty OECD hospodárili s rozpočtovými deficitmi a do deficitu sa dostali aj také fiškálne zodpovedné krajiny akými Dánsko alebo Fínsko.

Graf 3: Priemerná rozpočtová bilancia štátov OECD v rokoch 2009-2010

Prameň: On-line databáza MMF

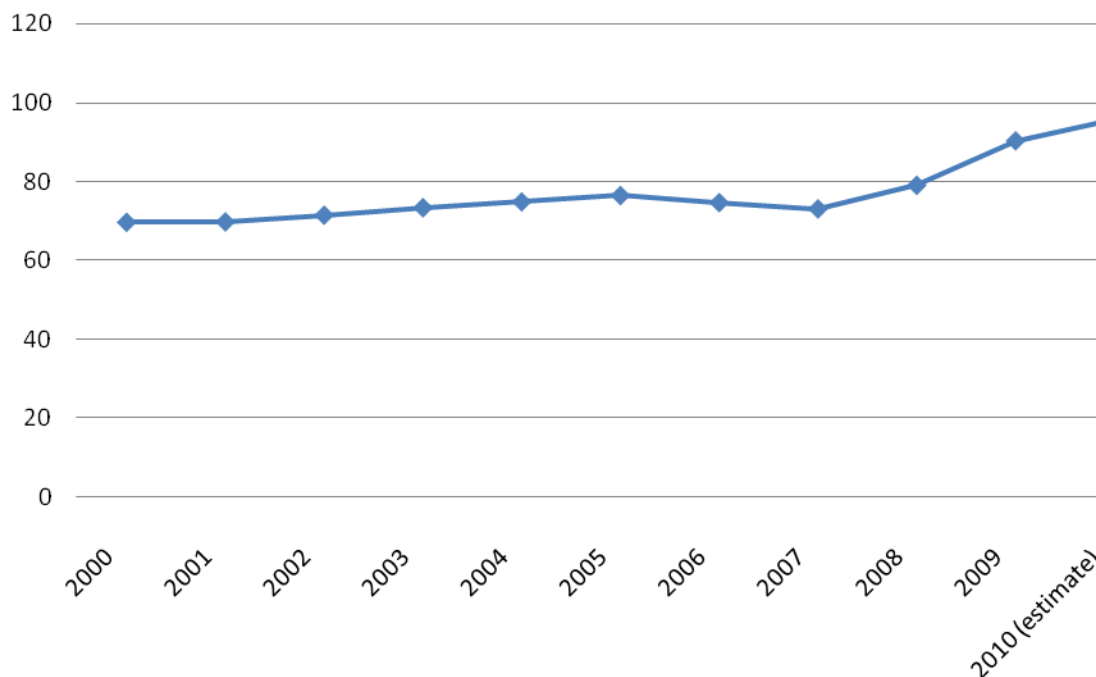
Na druhej strane spektra členských štátov sa v rokoch 2009 – 2010 nachádzali štáty, ktorých priemerný deficit verejných financií v tomto období prekročil 10 % HDP. Najväznejšie problémy malo v týchto rokoch Írsko, kde priemerný rozpočtový deficit v rokoch 2009 a 2010 dosiahol podľa údajov MMF úroveň 23,1 % HDP. Najväčším problémom Írska bola pritom záchrana írskych bánk, ktorá výrazne presahovala možnosti írskej vlády. Výsledkom tohto stavu bol rekordný deficit írskoho štátneho rozpočtu vo výške 32,4 % HDP. Treba však dodať, že aj keď rozhodujúca časť tohto deficitu mala cyklický

charakter (25 % HDP), aj štrukturálny deficit vo výške 7,4 % možno v dlhodobom horizonte iba ťažko považovať za udržateľný.

Čo sa týka ostatných štátov s vysokým rozpočtovým deficitom, globálna kríza úplne obnažila finančné problémy gréckej ekonomiky. Grécky rozpočtový deficit tak v roku 2009 ako aj v roku 2010 presiahol 10 % HDP a v roku 2010 Grécko prestalo byť schopné samostatného sa financovania na medzinárodných finančných trhoch. Nebyť pomoci EÚ a MMF, Grécko by muselo najneskôr v druhej polovici roku 2010 vyhlásiť štátny bankrot. Hranicu 10 % HDP presiahol deficit štátneho rozpočtu aj v USA, ktoré pod vplyvom výpadku daňových príjmov a dodatočných fiškálnych stimulov začalo produkovať historicky najvyššie deficity. Podobným problémom trpeli v tomto období aj Veľká Británia, Japonsko, Španielsko alebo Portugalsko. Situácia nebola pritom v rokoch 2009 a 2010 dobrá ani na Slovensku, kde vláda Roberta Fica umožnila nárast rozpočtového deficitu medziročne o takmer 6 % percentuálnych bodov na úroveň 7,9 % HDP. Situácia sa pritom nezlepšila ani v nasledujúcom roku 2010, kedy deficit štátneho rozpočtu opäť dosiahol rovnakú úroveň (7,9 %). Situácia v ostatných členských štátoch OECD z regiónu strednej a východnej Európy však tiež nebola lepšia. Deficity štátneho rozpočtu v Poľsku boli v rokoch 2009 a 2010 takmer na úrovni Slovenska (7,6 % HDP) a aj Česká republika (5,2, % HDP) a Maďarsko (4,4 % HDP) atakovali hranicu 5 % HDP.

Pri takomto vývoji rozpočtových bilancií štátov OECD nie je prekvapením, že v rokoch 2009 a 2010 došlo k výraznému navýšeniu verejného dlhu týchto štátov. Priemerná výška verejného dlhu na úrovni OECD už v roku 2008 dosiahla hranicu 80 % HDP a v rokoch 2009 a 2010 pokračovala v raste až na úroveň 95,8 % HDP. Odhady OECD pritom naznačujú, že verejný dlh štátov OECD sa v roku 2011 dostane veľmi blízko 100 % HDP (99,8 %). Ako už bolo spomenuté, ide o najvyššiu mieru verejného dlhu hospodársky vyspelých štátov v mierovom období a v prípade viacerých štátov sa otvárajú vážne otázky o udržateľnosti ich dlhového zaťaženia.

Graf 4: Priemerná výška verejného dlhu na úrovni OECD v rokoch 2000-2010

Prameň: On-line databáza OECD

Najväčším dlžníkom v pomere k HDP zostalo v skupine OECD stále Japonsko, ktoré navýšilo svoj verejný dlh na 199 % HDP na konci roku 2010. Niet pochyb, že ide o alarmujúcu úroveň verejného dlhu, výhodou Japonska však je, že rozhodujúcu časť dlhu majú v rukách domáci investori. Toto následne znižuje závislosť krajiny od medzinárodných finančných trhoch. Táto závislosť je pritom pri ďalších silne zadlžených štátoch OECD vysoká, o čom svedčia narastajúce úrokové výnosy štátnych dlhopisov Grécka (129 % HDP), Talianska (132 % HDP) alebo Belgicka (103,6 % HDP). Najväčší nárast verejného dlhu pritom v rokoch 2008 až 2010 zaznamenali Izland a Írsko, kde verejný dlh v tomto období narástol o 74,8 resp. 54,6 percentuálnych bodov. V oboch štátoch bol pritom najdôležitejším faktorom pomoc bankovému sektoru, ktorý niekoľkonásobne prerástol svoj materský štát.

Slovensko patrilo na začiatku globálnej finančnej krízy medzi relatívne málo zadlžené štáty OECD (30,9 % HDP na konci 2008). Už spomenuté vysoké deficity štátneho rozpočtu prispeli k dynamickému rastu verejného dlhu, ktorý na konci roku 2009 už dosahoval 39,1 % HDP a na konci roku 2010 44,7 % HDP. Na budúce ďalšie zdlžovanie krajiny však bude mať vážny vplyv čerstvý ústavný zákon o dlhovej brzde, ktorá limituje výšku slovenského verejného dlhu na 60 % HDP. Treba však dodať, že v skupine členských štátov OECD z regiónu V4 je v súčasnosti Slovensko najmenej zadlžené v pomere k HDP.

Záver – prognóza vývoja verejných financií štátov OECD

V súčasnosti si už všetky štáty OECD uvedomujú vážnosť situácie v oblasti verejných financií, a preto všetky členské štáty ohlásili postupné okresanie svojich rozpočtových deficitov. Tento trend naznačujú aj posledné dostupné prognózy MMF, ktoré očakávajú postupné znižovanie deficitov na úrovni OECD až do roku 2016. V tomto horizonte by sa priemerný rozpočtový deficit štátov OECD mal znížiť až na úroveň 1 % HDP. Pozitívne smerovanie verejných financií štátov OECD podporuje aj dohoda z posledného samitu EÚ, keďže členská základňa EÚ sa vo veľkej miere prekrýva s členskou základňou OECD. Jedným z najdôležitejších bodov dohody je de facto zákaz štrukturálnych deficitov, ktoré môžu dosiahnuť maximálne výšku 0,5 % HDP. To znamená, že v čase hospodárskeho rastu budú musieť signatári tejto dohody mať minimálne vyrovnané štátne rozpočty. Na druhej strane, problémom zostanú dve najväčšie mimoeurópske členské ekonomiky OECD – USA a Japonsko. Americkí politici neodkážu nájsť v súčasnosti nájsť konsenzus v oblasti verejných financií, čo povedie iba k limitovanému poklesu rozpočtového deficitu v nasledujúcich rokoch. MMF odhaduje, že v roku 2016 budú mať USA rozpočtový deficit vo výške 6 % HDP. Japonsko je podobným prípadom a v roku 2016 sa deficit štátneho rozpočtu odhaduje až na 7,3 % HDP.

Celkové zlepšenie rozpočtovej disciplíny povedie v nasledujúcich rokoch aj k postupnému zníženiu verejných dlhov štátov OECD. V prvom kroku je cieľom zastavenie tvorby nových dlhov a následne zníženie úrovne dlhu už existujúceho. Vysoká úroveň verejného dlhu totiž postupne zdražuje jej obsluhu, čo znižuje množstvo finančných zdrojov na plnenie základných úloh štátu. V mnohých členských štátoch OECD je verejný dlh už teraz na dlhodobo neudržateľnej úrovni a jej návrat na úroveň udržateľnú môže trvať aj niekoľko desaťročí. Tento stav potvrdzuje napríklad aj štúdia World Competitiveness Center fungujúceho na prestížnej švajčiarskej univerzite IMD, ktorá skúmala to, ako dlho bude trvať najzadlženejším členským štátom OECD dostať sa naspäť na udržateľnú úroveň verejného dlhu (60 % HDP). Základnými predpokladmi modelu boli vyrovnanie štátneho rozpočtu do roku 2015, použitie 1 % HDP na splácanie dlhu po tomto roku a hospodársky rast bude po

roku 2015 na priemernej úrovni rokov 2000 – 2009¹⁰. Po aplikácii týchto predpokladov analytici vypočítali, že Japonsko dosiahne úroveň 60 % HDP v roku 2084, Taliansko v roku 2060, Portugalsko v roku 2037 a Belgicko v roku 2035. Ide o pomerne pesimistickú predpoveď, ktorá navyše vychádza z pomerne optimistických predpokladov.

Záverom možno povedať, že globálna finančná a hospodárska kríza vo výraznej miere zhoršila hospodárenie väčšiny členských štátov OECD a niektoré štáty posunula do pozície, ktorá nie je dlhodobo udržateľná. Pozitívom však je, že v súčasnosti už si všetky štáty uvedomujú vážnosť situácie a aktívne sa snažia o zlepšenie svojej rozpočtovej politiky.

Použitá literatúra:

1. ABBAS, A., BELHOCINE, N., ELGANAINY, A., HORTON, M.: A Historical Public Debt Database. IMF Working Paper WP/10/245, 2010.
2. Global Finance: Public Debt by Country. [online]. [cit. 2011-12-08]. Dostupné na internete: < <http://www.gfmag.com/tools/global-database/economic-data/10394-public-debt-by-country.html#axzz1ezv6m1vK>>.
3. MURA, L. The network approach of internationalization – study case of SME segment. In: Scientific Papers of the University of Pardubice – Series D, No. 19, Vol. XVI č. 1/2011, s. 155-161, ISSN 1211-555X.
4. OECD: Government at a Glance 2011. OECD, 2011. ISBN 978-92-64-09657-8.
5. OECD: Government at a Glance 2009. OECD, 2009. ISBN 978-92-64-06165-1.
6. TANZI, V. a SCHUKNECHT, L: Public Spending in the 20th century – A global Perspective. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. ISBN 0-521-66410-1.

Kontakt

doc. Ing. Tomáš Dudáš, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

E-mail: tomas.dudas@euba.sk

¹⁰ Zdroj: Global Finance: Public Debt by Country. [online]. [cit. 2011-12-08]. Dostupné na internete: < <http://www.gfmag.com/tools/global-database/economic-data/10394-public-debt-by-country.html#axzz1ezv6m1vK>>.

Nikolett Fazekas
Szeverin Ékes
Attila Fábíán

FACULTY OF ECONOMICS
UNIVERSITY OF WEST-HUNGAR

HUMAN ASPECTS OF CHOOSING PREMISES

Abstract

Our research interprets the success of the enterprise's thesis as an example of an international multi-site company. It identifies the success of the corporate site selection's criteria, based on the traditional theories, but using the new practical methods of the international and regional abundance of success. We recommend a coordinated method - setting up our own model -, which allows detailed information to company management and their use can precisely define the methodology of strategically and cost-effective appropriate site selection. We analyzed countries and regions by institutional and social changes, in order to explain the differences of success. Our dissertation highlights the fact, that for the decision-making, which competitiveness indicators would be desirable to be used. Furthermore it shows how the quality of social environment and social capital influences the decision-making. Of course we do not dispute, that there can be direct economic reasons of the success of the location choices, but in our model we complemented (refined) this aspect with a detailed correlation analysis and assessment of the variables representing the regional competitiveness. Our inference, which can be deduced from the regions' analysis is, that the results of the current methods, which are used for the selection of premises, do not imply enough information for the companies' management for optimal decision-making.

Introduction

With the strengthening of market competition between companies on the international and global markets, in the squeeze of the economic crisis, every micro- and macro environmental factor comes into the foreground, which may assist the market players having and keeping the competitive advantage. The competitive advantage and the ability of keeping the competitive advantage define companies' market strength fundamentally.

In our research we looked for an answer, that those companies who take part in the international trade, which national and regional environmental factors are important for them during forming their business network? With what kind of weight does the social environment figure in the decisions? How much the regional environmental factors influence the corporate function – the sophisticated strategy and the quality of microeconomic business environment? How much do the local competitive advantages help to reach the success of the national- and global markets? To prove our statements, we made a comparative analysis of the national- and regional competitiveness indicators and we revealed the data deficiencies. We analysed in detail the competitiveness positions of the countries affected in the company's logistic spectrum and we proved with a correlation analysis the decision paths following from the differentiation of the regional inequalities.

Goals and hypotheses

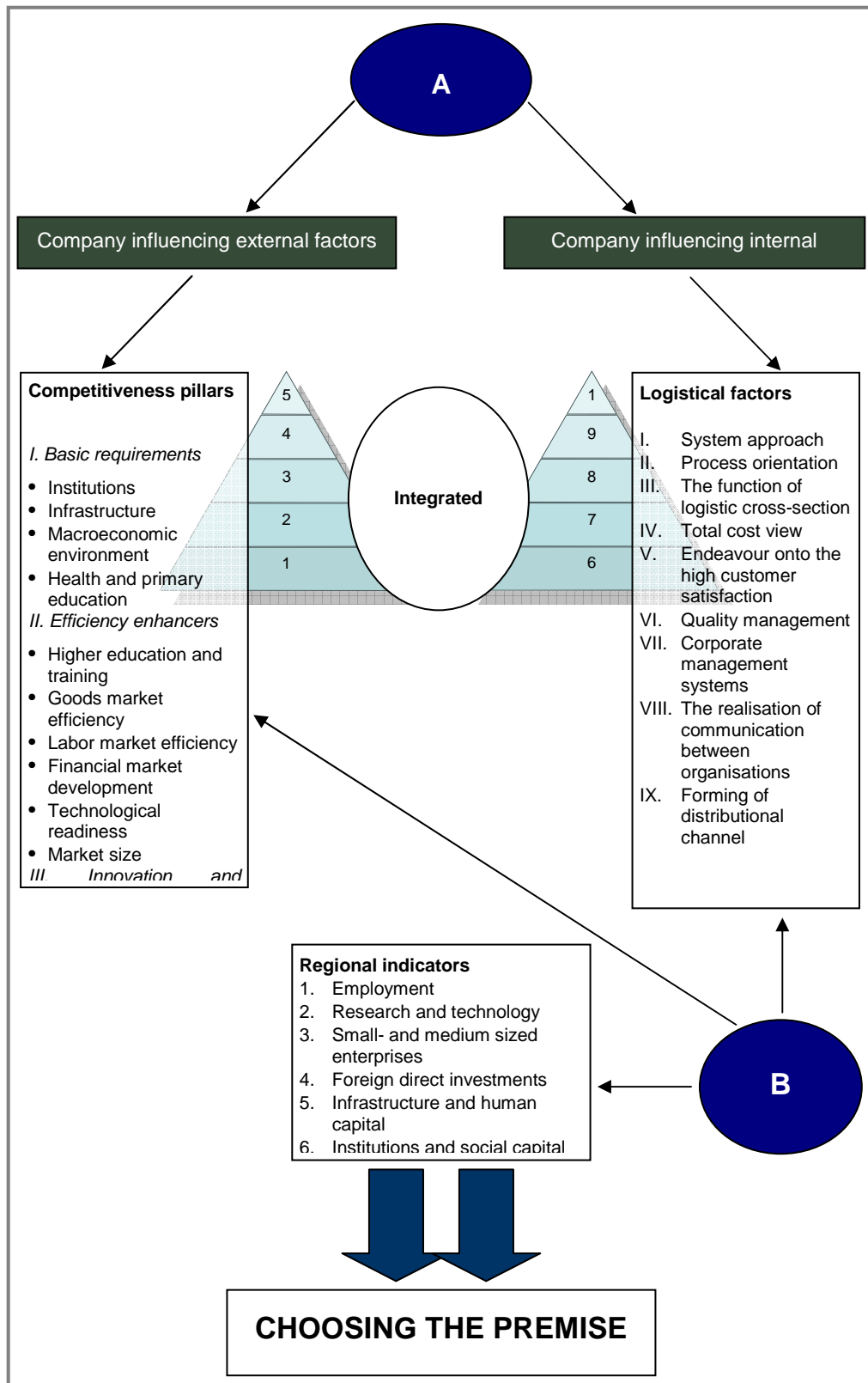
In our essay, we made analyses through a company, that in its own industrial branch a European market-leading company and it owns premises in many countries. We looked for an answer that the countries and regions of depots – based on the indicators known currently – how competitive are and how much it was taken into consideration factors defining competitiveness.

We presupposed that the influence of the national- and regional competitiveness and the company's decisions facilitating statistical datas do not stand for its provision in all cases. In many cases it is not suitable for comparative analysis; because they do not manage identical data content and their standing for the provision are not homogeneous in space, neither in time. The companies prefer the metropolitan regions, also then when so the decision making is subjective, furthermore the international and regional competitiveness consist in a tight context with each other. Moving away from the centre places the insecurity is proportional to the regional differentiation and inequalities. All this creates new and multiplied regional inequalities. In the course of the premise choice the corporate decisions are based on logistic expense and the companies do not take the competitiveness indicators into consideration. At the same time it is provable, that the human development and the value judgement of confidence become increasingly more important.

Dynamic premise choice model

In the dynamic premise choice model we try to sum all that, what we would like to examine and we set the way, how we hypotheses.

Figure 1: Dynamic premise choice model

1.

figure: Dynamic premise choice model, authors' own figure

Source: Based on (The Global Competitiveness Report, [2010]), (The Sixth Periodic Report [1999]), (Prezenszki [2004]), (Lengyel [2003])

The 'A' point is the start status, an opportunity, that consist the grounds of the Porter's model. We imagined the opportunity of the selection in two dimensions, at which we examine the competitiveness and logistic elements in parallel. The companies influencing external factors are elements, which are based on the international competitiveness pillars, examining these in detail, the basic requirements, the efficiency, the infrastructure and education are taken into consideration. With this parallel the companies influencing internal factors examine the logistics and the elements being attached to it. Moving out from the opportunity through the two dimensions, we can make an integrated system, which – in attention to the earlier mentioned indicators – pursuing a consideration between the human factors and the corporate aim system.

If the integrated system and the results of the two dimension' examination stand for a provision, then with the help of the scoring method (weights assigning to different factors) it can be definable, which country or region could be ideal for a new premise. If the country was selected, then with the help of the partnerships of that place – taking it as a starting point – we can select with the central gravitational method exactly where would be ideal to locate a premise. But with the help of the concerted method it can be analyzed, what would be the position of the premise. The shifts depend on the results of the concerted method and the regional indicators, furthermore on the B point, for example governmental decisions or confidence index.

These arrows manage a determining role, because the law limitations, the fiscal system opportunities and limitations and other governmental criteria, for example the confidence index - which today can already be distributed well – influence the managerial decisions significantly. We can select the optimal premise, if all analyses stand for our provision. We have to intervene in a thing carefully, if we do not weight the single factors well, we may not receive relevant data as a result. We have to pay attention those managerial and competitiveness factors, that in terms of the activity are important. The selection should be made for each firm and leader indeed. Selected elements dispose with bigger weight. If we compare our calculations with the final results, we will see that the optimal choice is subjective in a great majority on decisions. The objective decisions are sidelined.

The analysis levels of competitiveness

It is difficult to define the concept of competitiveness (Tímár [2004]), (Török [2003]), practically it means the tendency and readiness of the contension, the ability of acquiring and keeping the position in the competition, that indicate primarily the (measured by some kind of manner) successfulness, the size of the market share and the enhancement profitability. (Lengyel, [2010])

The intensification of globalization processes extended the levels of traditonal market competition between companies to an industrial-, regional-, international and global level. It is typical for an industrial competition, that today the companies do not compete with each other as a single character, but the company groups establish a variegated connection system in the production processes. (Krugman [1994]), (Krugman-Obstfeld [2003]).

Today the traditional resources and the market relations not only influence the keeping of the companies' permanent competitive advantage, but the efficiency of size, the corporate self-reliance and the dependence of national factors, the continuous innovation and well-timed technological change, the national- and multinational corporate benefits. The qualitative competitiveness is significant (Oblath-Pénzes, [2003] p. 40.), that means the R&D, the educational level, the institutional infrastructure and the human capital.

Porter recommended to improve the comparative advantages, which is based on national benefits, structural, inherited and an existing theory, from that consideration, that the

competition between countries are not only defined by the relations of existing factors of production, but the competitive factors as well, for example the new market entrances, the substitution threatens, the customers and suppliers' and the industrial branch competitors' bargain position. (Porter [1990, 1998])

The competitiveness of the nations

Experts of the IMD (International Institute for Management Development) defined the countries' competitiveness so: The competitiveness of the nations is a part of the economics, which defines a nation's ability, the companies' bigger value creation and the citizens' bigger prosperity establishing and preserving onto the maintenance of environment. (Garelli [2003] pp. 702—713.)

The OECD on all of the levels of the economy, uniformly considers the first-rate of importance - in case of the competitiveness – for the high incomes and employment: „...the companies', industrial branches', regions', nations and regions above nations' ability is forming relatively high incomes and high employment level, while they are exposed to an external economical and international (global) competition.” (The Sixth Periodic Report [1999]); (Hatzichronoglou [1996] p. 61.); (Wienert [1997] p. 55.); (Lengyel [2000] p. 974.) A nations' competitiveness is defined by those politics, which influence the companies' international or global competitiveness. (Bakács, [2003])

The Global Competitiveness Report 2009-2010 by The World Economic Forum formulate the nations competitiveness in 3 groups and 12 pillars:

- Basic requirements (1—4. pillars)
- Efficiency enhancers (5—10. pillars)
- Innovation and sophistication factors (11—12. pillars)

The first pillar – Institutions

The quality of the institutional system has an effect on the competitiveness indicators. The legal regulation influences the investment decisions, the production and it plays a deciding role in it, that which countries share the profit of the investments, which is the basis of the additional strategic development. The effect of the governmental behaviour and the provisions onto the markets and the market freedom are especially important: the bureaucracy, the rule, the corruption may affect the economic development negatively. Indicators related to public institutions, for example the protection of the proprietary rights, publicity related to ethics and a corruption, the public confidence, the efficiency of the dishonest market influence, the judicial independence, the governments and the public safety manage to weight with three times more, than the companies' ethic behaviour and the responsibility.

The second pillar – Infrastructure

The comprehensive and efficient infrastructure is an indispensable element of the competitiveness, because it defines the place of the economic activity. The well developing infrastructure may reduce the distances between the regions, it connects the different countries' and regions' markets, the international markets on low costs and joins the communities with lower development. The advanced telecommunication networks help the fast and free flow of the market and business informations. By the examination of infrastructure we examined the quality of the primary, that means the overall infrastructure and the specific one, that means the roads, railway system, the harbours, air traffic and transport, the informatic and telecommunication networks.

The third pillar – Macroeconomic environment

The stability of the macroeconomics environment is important to the business's and the country's overall competitiveness, although it is not able to increase a country's productivity merely, but the insecurities of the macroeconomics environment hurt the economy. The intractability of the borders of the financial deficit influences the governments' future business and national politics, the increase of the inflation rate through the efficiency of the companies' function. The balance of the public finance, the national saving rate, the size of the inflation, the measure of the interest rate are compared with actual raw data.

The fourth pillar – Health and primary education

In terms of the competitiveness and productivity, the workforce's efficiency gives the importance of healthy lifestyle and health. Among the hygienic indicators the most important ones are the life expectancy, the infant mortality, the HIV-, the TBC and the incidence rate and business effects of malaria. The improvement of the quality of basic education may increase the work efficiency, taking into consideration, that workers with lower qualification are more suitable for plainer manual jobs and they are a lot less suitable for more complicated technical processes.

The fifth pillar – Higher education and training

The higher educational standard and quality is essential for countries, which would like to switch onto an economic structure with higher added value production. The globalized economy should form a so high qualified workforce, who can adapt to the changing environmental conditions quickly. The workplace trainings and professional developments are important as well.

The sixth pillar – Goods market efficiency

The healthy market competition is an important factor of the market efficiency and the business productivity. The governments create the optimal environment for the clear market barter then, if they minimize the governmental influence on the markets. For example the competitiveness may be hampered by disfigured and exaggerated taxes and by discriminative rules limiting foreigners' investment, what leads to the decrease of the foreign country partners. The market efficiency depends on the demand conditions, the customer orientations and on the refined customer claims. Examining the efficiency of domestic competition we have to take the following things into consideration: the strength of the local competition, the share of determining market players, the efficiency of anti-monopoly politics, the structure of tax system, the tax rate and the numbers of processes and days, which are needed to start a business. The efficiency of foreign country competition depends on the frequency of the market limits, the customs, the frequency of the foreign country property, the business effect of FDI rules and on the import (in the percentage of GDP). At the determining the quality of the demand the extent of customer information and customer refinement are examined as well.

The seventh pillar – Labor market efficiency

The workforce's market distribution is particularly important at the examination of the labour market's efficiency and elasticity. The labour markets have to be so elastic, that the employees could be redirected fast and with small expense from an economic activity to an other one and the wages can be balanced without bigger social disturbances. At the elasticity, as an indicator, the following things are examined: cooperation between employers, inflexibility of the employment, the full taxational rate and the expenses of dismissal.

The eighth pillar – Financial market development

The financial sector shares the sources, that the market players have saved, and transfers, that arrive from foreign countries into the economy. The economies request sophisticated financial markets, which are able to give a free run of capital flexibly to the investments, namely from sources like credits of reliable bank sector, well-regulated stock exchanges, venture capital and other financial products. The bank sector has to be reliable, transparent and the financial markets has to regulate the investors' protection and other characters of the economy appropriately. The examination of the financial sector efficiency expands to the stockmarket, the conditions of the borrowing, the venture capital is at service, the limitation of capital flow and to the strength of investors' protection. The size of reliability and confidence is defined by the reliability of banks, the regulation of stock exchange and by the „legal rights index” (LRI), namely by the protection of creditors' and credit recorders' rights.

The ninth pillar – Technological readiness

This pillar measures, how fast does an economy receive new technologies. Whether the used technology was developed inside the country's borders or not, it is independent from the technology's competitiveness effects. Among the foreign technologies' most important sources, the direct foreign investments (FDI) plays an important role. It is also necessary to distinguish the companies' technology levels from the country's innovational ability and technological preparedness.

The tenth pillar – Market size

The market size has an effect on productivity, because the big markets make companies possible to utilise the economy size. Traditionally for the companies disposal markets have been restricted between national borders, but in the age of globalisation, the international markets substitute the national ones, especially in smaller countries. Indicators which define the market size: The index of domestic market size, the index of foreign country market size, the GDP on purchasing power parity, import in the percentage of GDP, export in the percentage of GDP.

The eleventh pillar – Business sophistication

The business sophistication concerns not only to the quality of the country's full business network, but to the quality of business processes and strategy, it has an effect on the efficiency of the production and so it leads to bigger productivity and furthers a nation's competitiveness. The local suppliers' qualitative and quantitative indicators and the extension of the connection system influence a country's business network quality and the supporting industrial branches as well. When the companies and the suppliers rally round into groups (clusters) geographical near to each other in a branch, it leads to an increase of efficiency, it opens bigger space for innovation and reduces the market entry limits for the new companies. The indicators of business experience:

- the substitutional industrial branches and networks: the quality and quantity of local suppliers and the development status of clusters
- the quality of the companies' business activity and strategy: the type of competitive advantage, the size of value chain, the checking of international distribution, the refinement of production processes, the type of marketing, the size of official influence and confidence towards the professional leadership.

The twelfth pillar – Innovation

Although significant gains could be achieved by improving institutions, infrastructural investments, decreasing the macroeconomic instability, developing human capital, but it

seems like these factors' profit reduce after a while. In a long term, an increase of living standards can be only with innovation possible. Companies are expected to maintain a continuous development to keep their competitive advantages. The presence of scientific research institutes, the extensive operation between university research and industrial development and the protection of intellectual capital is particularly important.

Indicators of the innovation:

Innovation capacity, the quality of scientific research institutions, cooperation between universities and industry, governmental purchase of advanced technology, the availability of scientists and engineers, the usefulness of patents, protection of intellectual capital.

The competitiveness of the regions

At a region's competitiveness we do not study a homogeneous region, but the conditions in the region, such as labour market, development resources, information and communication technologies, which define the markets and part markets for companies, which being active in that region. These positive and negative factors will determine the companies' demand of regions. In the competition between regions, the conditions of the regions are on the supply side, because they try to make more attractive conditions for the companies. (Lengyel [2000]) In the competition between regions on the demand side, there is a competition for those companies, which are efficient, having a high employment and productivity, wide range of market and could give a good reputation for the region.

We can study the regions competitiveness on two levels:

1. Approach from macroeconomic level: We can compare the regions as geographical entities to each other for example on the basis of economic development and the dominance in international competition. In this connection, a part of the competitiveness examining indicators will be equal to the pillars of international competitiveness.
2. Approach from microeconomic level: Competition of companies and their competitiveness affecting regional and local factors have come to the front. (Horváth [1998]) Examining these local factors, nowadays they are getting more significance, because in some regions there are different social and political processes, cultural and social differences and the concurrence fights between companies got intensified, so this could influence the region's competitiveness more, than a macroeconomic indicator.

The Sixth Periodic Report on the social and economic situation and development of regions in the EU (European Commission, [1999]) and Professor Imre Lengyel (Lengyel [2010]) studied the competitiveness of the regions and the most important indicators with high priority.

In connection with the employment the report examines the employment rate, the size of the labour market and the number of employees in the percentage of GDP per capita. It analyses also the number of employees in the primary, secondary and tertiary sectors. In the economic growth, the GDP per capita and in productivity level, there is a significant difference between the countries and regions of the European Union. Experts could get in connection the regional differences of the GDP per capita with the following economic indicators:

- The structure of economic activity, the distribution of employment in agriculture, processing industry, building industry and in market and non-market services. The employment of market services have been ascertainable in a relatively high concentration in regions with the highest GDP per capita.
- In regions with higher level of innovative activity, number of patent announcements and higher productivity, were bigger sources available for innovation aims;

- Of regional availability, which implicitly includes the effect of the amendment of transport infrastructure. Particularly in regions, where the GDP per capita exceeds the average rate, the accessibility and availability of peripheral areas is expected;
- The quality of workforce was tested in the age-group of 25-59 and experts examined people with high, medium and low qualifications. In the best performing regions the highly skilled workforce was above the average.

In the EU regions 65% of the change of GDP per capita is connected with the differences of the factors above.

Research and technological development: Competitiveness is strongly influenced by the development of companies, the introduction of new products to the market and the new techniques of production processes. The innovation could come into existence with the help of know-how and technological transfer outside the region, and with the aim of the companies' own research and technological development programmes inside the region.

The indicators of research and development:

- The Gross Expenditure on Research and Technological Development (GERD) includes the linear model of innovation, which signifies the marketable innovations and the expenditures of basic research or governmental laboratories;
- At the Business Expenditure on Research and Technological Development (BERD) we can see the most of the technological differences. To concretize the measurements, the business expenditures should be focused on;
- Within the region scientists, engineers, researchers in universities and in higher education institutions are important. The higher education sector (HES) is also analyzed by the HERD (Research and Development Expenditure in the HES), which is also defined as the percentage of GDP;
- The Research and Development Expenditure in the Government Sector (GOVERD) is also a basic indicator.

The research and development, mostly in the public sector, is considered to be capital-intensive in regions, where the GDP per capita has reached a higher level. The above listed indicators measure inputs, but the main goal is to obtain the results of the research and development, namely the outputs.

The small-and medium-sized enterprises (SMEs) play a key role in increasing the number of employees. SMEs are more flexible and their ability to adapt themselves to the market conditions are clearly better, than bigger companies. In terms of creating workplace, these enterprises play an important role in regional development. Financing the SMEs is more difficult, especially during their establishment cause this problems for the management, besides the government's strict regulations and taxes mean a greater load for them, than for larger companies.

Indicators of the small-and medium-sized enterprises:

- By measuring the development of the regions, the density of enterprises is an important data for analysis and through this, the regional infrastructure can be determined. The technological ability and the readiness of the workforce does not guarantee the immediate economic success, because the small and medium-sized enterprises are present on the market in a very large number. In many less developed regions, the presence of high density of SMEs is the proof for a relatively weak and obsolete economic structure in that area.
- The size of structural business between the regions of a country is relatively similar, although due to the larger companies, higher employment is typical of the capital cities and its surroundings. The regional datas of the companies' number

and size are limited in the European Union, only a small number of data is available, which is rather related to the production units, than to the enterprises.

Foreign direct investment (FDI): Beside trade, the foreign direct investment is also an important indicator for the integration of the international markets. Trade and FDI flows can substitute and integrate each other. A region's economic development is tightly related to those abilities of the region, which demonstrate, with what kind of materials is it trying to attract and keep the producer's activity. This encourages the affected areas to be more attractive to foreign capital investors with the help of infrastructure development, the development of the skills of workforce and with investment promotion and support projects. As the FDI datas are usually available at national level, the comparative analysis of the investments' regional presence is at the regional level is less possible.

Infrastructure and human capital: In economically more advanced regions of the EU, where the GDP per capita is higher than the usual, generally the infrastructure, human capital (Mészáros [1996]), and the connection to the business partners (Hoványi [1999]) is also on a higher level of development, than in developing regions.

In the competition of the regions a new human resources has appeared. The enterprise independent workforce is called nomads and they build a new creative intellectual class. Today cities and regions compete with each other increasingly, because the nomads would like to have more appeal at settling down an enterprise, that means the cultural spending of leisure time, the various cultured recreation techniques and technologies and the cultural and educational opportunities have to be available at a high level, with good public security in a calm and livable environment. If more creative specialists, nomads settling down in the region, it means, that that area is having greater human capital and innovation opportunities.

The settle down of some companies is having less importance during the employment of nomads, because at work they only need a high leveled informatical and communication technology, but the residence conditions have become a huge importance. Therefore, the indicators, which show the priority preferences for homes, are called "soft" indices and on the proposal of Florida, the model is known as the 3T model (Florida [2002]).

Table 1: Florida's 3T model

Talent	People with high qualification (at least BSc, BA) in the percentage of the population, which shows the concentration of human capital in the region.
Techology	Innovation (Innovation Index): This shows the innovation power of the population on the basis of the number of registered patents.
	High-Tech Index: This shows the precence of the high-tech industry-related companies (software, biotechnology, engineering services).
Tolerance, Composite Diver- sity Index	Gay Index: The index of the rate of homosexuals, which – according to Florida – refers to the region's openness, acceptance and tolerance.
	Bohemian Index: Examination of the cultural medium.
	Melting Pot Index: The number of foreign citizens (emigrants) in the percentage of the population, which is one of the engine of economic development, according to Florida.

Source: On the basis of (Florida [2002]), (Hornýák [2010]), own editing

Regional indicators which define infrastructure: In the measurement of road networks, some regions use the length of roads and motorways as an indicator. At the characterization of the rail networks, the length of railway lines, the percentage of railways which are at least

double track and the percentage of railways which are electrified are used. The development of the energy consumption is in comparison with the GDP and it is measured by the import of energy, the amount of energy consumption and by the level of carbon dioxide emission. At the defining the telecommunication development, the following indicators are relevant: number of phones per 100 inhabitants, the development of the digital systems, lines, the international electronic and internet-communication and the internet access rates per 100 inhabitants. The analysis of the environmental options, water supply, wastewater deposit, sewerage and municipal waste has got a more important role at the regional level in the European Union, than in the international level. The renewable freshwater reserves per capita in the percentage of the EU average, the rate of sewerage in relation to the total population and the municipal waste per capita (kg/person/year) are particularly important.

The regional differences of human capital are measured by the population participation in education and by the skillness and qualification level of some age-group. The indicators make a difference between basic, secondary and higher education participation. Institutions and social capital: The regional institution system includes the region's social and economic systems as well, which make the decisions in the regional institutional structure. During the operation of market, the institutions ensure the protection of the right of ownership, the supported social norms of legislation and identify the institutional framework of the economy.

In regions where the social norms and legal sanctions of property protection are weak, the weakness of institutional system obstacle to economic development.

Conclusions, Summary

Our research interprets the success of the enterprise's thesis as an example of an international multi-site company. It identifies the success of the corporate site selection's criteria, based on the traditional theories, but using the new practical methods of the international and regional abundance of success. We analyzed countries and regions by institutional and social changes, in order to explain the differences of success. Our dissertation highlights the fact, that for the decision-making, which competitiveness indicators would be desirable to be used. Furthermore it shows how the quality of social environment and social capital influences the decision-making. Of course we do not dispute, that there can be direct economic reasons of the success of the location choices, but in our model we complemented (refined) this aspect with a detailed correlation analysis and assessment of the variables representing the regional competitiveness.

Bibliography:

1. Bakács András [2003]: Versenyképesség koncepciók, Budapest <http://www.vki.hu/~tfleisch/~haver/szakirodalom/haver-BAKACS-final-031109.pdf>, (downloaded: 5. September 2010.)
2. European Commission [1999]: The Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union, Luxembourg (downloaded: 19. September 2010.)
3. European Commission [2010]: EU Regional Competitiveness Index, Luxemburg <http://easu.jrc.ec.europa.eu/eas/downloads/pdf/JRC58169.pdf>, (downloaded: 17. September 2010.)

4. Florida, R. [2002]: The Rise of the Creative Class: Why cities without gays and rock bands are losing the economic development race, in : Washington Monthly (<http://www.washingtonmonthly.com/features /2001/0205.florida.html>) (downloaded: 10. September 2010.)
5. Garelli, S. [2003]: Competitiveness and Nations: the fundamentals. In IMD Competitiveness Yearbook Lausanne pp. 702.-713.
6. Hatzichronoglou, T. [1996]: Globalisation and Competitiveness: Relevant indicators. OECD STI Working Papers, Párizs
7. Hornyák, M. [2010]: Nomádok és a kreatív város (Nomád típusú munkavégzés a Nokia Helsinki központjában), Félidőben Konferencia 2010. Pécs – Konferencia kötet (kézirat)
8. Horváth, Gy. [1998]: Európai regionális politika. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó
9. Hoványi, G. [1999]: A vállalati versenyképesség makrogazdasági és globális háttere – Michael Porter két modelljének továbbfejlesztése; Közgazdasági Szemle, XLVI. évf., november; 1013-1029.
10. Krugman, P. [1994]: Competitiveness: A dangerous obsession. Foreign Affairs no.,2. pp. 28-44.
11. Lengyel, I. [2000]: A regionális versenyképességről; Közgazdasági Szemle, XLVII. évf., december; 962–987.
12. Lengyel, I. [2010]: Regionális gazdaságfejlesztés Akadémiai Kiadó
13. Oblath, G.-Pénzes, P. [2003]: A hazai gazdaság nemzetközi versenyképessége: értelmezések, mutatók és néhány tanulság; Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar; Competitio, II. évf. 2. szám, november; 20-41.
14. Porter, M.E. [1990]: The Competitive Advantage of Nations. The Free Press, New York
15. Prezenszki, J. [2004]: Logisztika I. Budapest. BME jegyzet
16. Tímár, I. [2004]: Versenyképesség a magyar tejágazatban; Ph.D-értekezés; Budapest
17. Török, Á. [2003]: Mit mérünk mivel? A versenyképesség értelmezéséről és mérési problémáiról. EU-csatlakozás és versenyképesség. Európai Tükör Műhelytanulmányok 93. Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ, Budapest; 73-106.
18. Wienert, H. [1997]: Regulation and Industrial Competitiveness: A Perspective for Regulatory Reform. OECD/GD (97)133, Paris

Contact

Nikolett Fazekas

Szeverin Ékes

doc. Dr. Fábrián, Attila PhD.

Faculty of Economics

University of West-Hungary

Hungary

E-mail: afabian@ktk.nyme.hu

Attila Fábíán
Balázs István Tóth

FACULTY OF ECONOMICS
UNIVERSITY OF WEST-HUNGARY

QUANTIFYING THE CULTURAL PERFORMANCE OF MICRO-REGIONS

Abstract

Assessing the economic role of culture and interpreting it in connection with regional development are becoming increasingly important. Following the introduction of some of the most relevant pieces of literature in the field, Hungarian and international alike, this study aims to reflect on the assessment of and possible means of quantification for the cultural economy. While seeking to gain an insight as to how segments of the cultural economy may be examined using information available in statistics databases both foreign and domestic, it also provides an empirical analysis of micro-regions in Hungary. Given that we were compelled to restrict our analysis to the segment of community culture, attempts were made at investigating the cultural performance of Hungarian micro-regions using multivariate statistical methods (principal component analysis, hierarchical and non-hierarchical cluster analysis), as well as the numerical correlations between cultural development/distress and the complex development of micro-regions.

Keywords: cultural economics, community culture, factor analysis, cluster analysis, development.

Introduction: certain theoretical aspects of cultural economics

The concept traditionally referred to as culture is undergoing a tremendous transformation. While retaining a human context, its social, ecological and economic (financial and marketing-specific) implications have been augmented. Parallel to this, there continue to be notable deviations in its interpretation, as far as individual countries are concerned. In German societies, the term Kultur has to do with man's most human characteristics, meanwhile in France, although there is indeed an anthropological approach to culture, it typically refers to high-brow culture and is separated from its German counterpart in terms of both spelling and significance. In the English-speaking world, the terminology (culture, cultural) has long ago lost its initial connotations. Despite all perceivable disparities, however, the human understanding of the Latin concept of cultura has remained (Huff, 2010).

According to Richard Florida, the cultural environment – or rather, its attractive force – is becoming, as part of what is known as social capital, one of the driving factors of development for cities and regions alike (Florida 2003, 2007, 2008). Understanding that his thoughts facilitate gentrification and exclusion and advocate the development of private property as opposed to economic and community development, a number of analysts have since challenged Florida's theory (Peck, 2005).

Meanwhile, among the various schools of thought in culture interpretation, none seems to address the everyday cultural life of local societies. This can be summarised as follows (Fábíán, 2009):

- cultural developments and resources are becoming increasingly focussed on downtown enterprises and their immediate cultural environs in large and medium-sized urban areas, whereas values of local societies remain out of sight;
- cultural assets and infrastructures are not in line with the cultural history and internal needs of the local society;
- there is a wide gap between relevant policy decisions and the real cultural needs of local societies.

Economist David Throsby observed that cultural capital has the effect of amalgamating the criteria of economic and environmental sustainability. Sustainable economic and environmental development must cooperate in such symbiosis that neither can hinder nor cause stagnation to the other. In addition, these must be capable of propagating processes that endorse renewal for the ecosystem and our society at large as well. Reducing the number of short-term and interim solutions, exploring and bolstering key forces, and eliminating harmful self-inducing processes prior to their becoming indicative, could all form objectives for cultural policy (Throsby, 2001).

Relevant practices suggest that culture in Europe is considered a resource with strategic importance and plays an important strategic role in today's knowledge-based economy as well. Its indirect underlying effects are gaining momentum in promotional strategies also. With the proliferation of global tourism, municipalities are placing a growing emphasis on the development of cultural tourism (Bianchini, Parkinson, 1993). It has also been discovered that, when it comes to selecting a neighbourhood in which to live, well-educated employees demand high-quality educational and cultural services (Dziembowska-Kowalska, Funck, 1999). The marked status of culture, interconnected with the image of a city, has given a boost to the growing importance of image awareness in modern economies (Kong, 2000).

Actual and potential roles can be best established by defining what culture's prospective contributions to regional development can be.

Classical civil economists regarded culture a unique (extern) factor bearing an influence on rational (intern) decision-making and therefore was to be dispensed with – similarly to ethics and other human elements (Huff, 2010):

- Modern economic theory based on classical traditions prefers to be seen as a rational (rationalising) science. As such, economic factors that it cannot accept or tolerate are thus labelled irrational and are usually ignored. If, for whatever reason, this is not an option, they are degraded as “environmental circumstances”.
- It was by realising the role of environmental factors that commerce became a modernist branch of science. Philip Kotler distinguished between two major categories of decisions: there are “inevitable factors” that can and must be reckoned with, and there are those that “cannot be monitored”. Their role is nevertheless important, so they too form part of the system, if only in its “external environment”.

Our study seeks to establish as to whether culture itself, along with its spatial development effects, can be in any way gauged. And whatever is quantifiable – that is, for which statistical data are available –, does that encompass the entire breadth of culture, as it were, or do “data miners” only concentrate on a few segments of it, thereby leaving large amounts of valuable information unrevealed? Throughout our research, we strove to analyse the cultural potential of Hungary's micro-regions and make comparisons with results gained under complex inquiries of development. As regards the above questions, allow us to postulate that cultural economy can indeed be measured, but its assessment is confined to community culture only. The next section provides an elaborate explanation to that.

Cultural economic indicators in relation to Hungarian and international databases and publications

In the following, we will provide a brief review of and evaluate available statistical databases in the EU and Hungary for possible indicators used to measure cultural performance and the cultural economy.

In the open database of Eurostat, information and statistical analyses on culture are collected and published primarily on a nationwide level. In the organisation's viewpoint, it is the level of cultural employment, the corporate background of the cultural sector, the international trade of cultural goods, the cultural expenditure of households, the participation in various cultural endeavours, as well as computer and internet usage that represent the most significant indicators. Their most recent findings were summarised in a handbook that, published in 2007 under the title *Cultural Statistics*, relies solely on publicly available data from the European Statistical System, the UNESCO Institute for Statistics and the European Commission's Eurobarometer surveys. Eurostat is planning to have its second handbook on the cultural state of the Union published in late 2011. Prepared by a separate, multinational workgroup in the European Statistical System, the booklet is set to contain the latest data published by the UNESCO as well. As for Eurostat, it is worth noting that, while there is an adequate array of national data at hand, only a scant amount of information is available to the public as far as regional statistics are concerned.

Another publication entitled *European Cultural Values* was issued by Eurobarometer in 2007, also dealing with the state of culture in the EU. Summarising the results of questionnaire surveys conducted across member countries, this document essentially aims to find out what culture means to the citizens of Europe, while also drawing comparisons between the cultural activities, employment and various forms of participation relevant to individual member states. Moreover, the study touches upon the possibilities for the flow of cultural goods and values, and discourses on the roles of culture in the future of Europe's society.

Although less frequently than Eurostat, the Compendium information system also provides various data and tables on the cultural performance and economy of EU member states. Such comparison tables rely on open national and EU databases and contain nationwide data, most of which are updated only up to 2008. Within the system, one can distinguish between four key areas:

- participation of the population in cultural life (number of cinema tickets sold, internet usage, participation in various cultural activities),
- market and trade of cultural goods and values (cultural price index of goods and services (CUPIX¹), household spending on culture, exports and imports of cultural goods, indicators related to movie production),
- indicators of cultural employment (number of people working in the culture industry, in particular the proportion of women in various fields of culture)
- indicators on cultural expenditures (relevant government spending figures, expenses by various sectors of the national economy).

¹ An acronym for Cultural Price index on Goods and Services, CUPIX is an assemblage of PPP data for select products and services. This indicator operates on two dimensions: one is the segment represented by the consumer prices of cultural industries (CICP), which is based on the simple arithmetic mean of the prices of the most sought-after electronic media, bestseller books and the latest releases in cinema. The other dimension is called the Public Arts Services Prices (PASP) index, which is the simple arithmetic mean of the prices of museum tickets, opera tickets, as well as of the fees for music lessons.

Last but not least, when it comes to providing reliable statistical information in the EU, we must also mention the Urban Audit, a joint effort by the Directorate General for Regional Policy (DG Regio) and Eurostat, in which a total of 30 pertaining indicators are maintained under the categories of culture and recreation. Thirteen of these indices are directly related to culture and the community-specific aspects thereof (e.g. library, museum, cinema and theatre visitorship, or employment statistics in culture and entertainment). Indicators used to gauge community culture are available for the 258 most notable European cities, 10 of which are located in Hungary. The latest data represent 2004 figures.

Hungary's Central Statistical Office (KSH) has been collecting and releasing information by which to better describe the cultural performance of micro-regions and townships – more specifically the community culture aspect of the cultural economy – since 2006-2007. The regional database of KSH comprises nearly 30 indicators, in an arrangement largely identical to that of the Eurostat database. A huge advantage of such provision of data is the availability of indicators at both settlement and micro-region levels. On a general note, however, it can be asserted that researchers venturing to study the cultural economy from a statistical standpoint will face a number of challenges, given the limited accessibility of public information (this usually holds true for EU documents and databases as well). Attention must be paid at least at two drawbacks of information available with the KSH:

- One is that, despite the range of publicly available information having been significantly expanded since 2007, the indicators fall short of portraying the country's cultural economy as a whole. Whilst various indices quantifying community culture are indeed at hand, they reflect but a segment in the system of cultural economics. Conversely, these figures are not necessarily suitable for estimating the level of development/distress in micro-regions and townships either;
- The other such pitfall has to do with the inconsistency between systems of indicators pertaining to different years, thus yielding information that cannot be weighed against one another. In the 90s, but even during the first years of the new millennium, the number of indicators being used had been significantly less than over the past few years. Although new markers were indeed being created, a considerable number of earlier indicators were discontinued. As a result, we cannot find a single “benchmark year” in relation to which changes having taken place in Hungary regarding cultural facilities and values in recent years could be demonstrated, nor can we pinpoint which of the country's micro-regions and townships have been able to improve on their cultural standing.

It was chiefly due to the latter that we chose not to embark on a time-scale study but opted for a specific point (year) in time for which an adequate number of indicators were available. In the meantime, we also tried to maintain the relevance of this study; therefore, our analysis was focussed on the year 2009.

The cultural economy of Hungary's micro-regions: questions of methodology²

In light of this document's introduction, it is beyond doubt that any inquiry and methodology aimed at comprehending the cultural economy must be handled as a complex issue. If we were to attain a clear-cut portrait of the cultural economy of Hungary's micro-regions, we will need a review encompassing multiple features and determinants on a local

² Our analyses were conducted using SPSS version 16.0. When visualising our results, we relied on the publication by Csizmadia and Rechnitzer (2005).

scale. What this means is that we must elaborate a system of indicators comprising, at a minimum, the following:

- material, institutional and infrastructural background relating to cultural economy (e.g. number of public institutions, landmark monuments, museums, libraries and personal computers, internet penetration etc.),
- different options of and actual trends in participation as regards community culture (e.g. cinema audience and library visitorship statistics, participation at various cultural events and in creative arts communities etc.),
- factors of the cultural economy having to do with education (e.g. number of instructors and employees working in higher education) and
- implications of cultural-educational activities and employment (having special regard to the number and percentage of registered enterprises engaged in fields of the national economy such as arts, education, leisure and science).

Data forming the basis of the analysis originate from the TeIR database, with Hungary's micro-regions representing the spatial unit utilised. Since its statistical figures showed extreme values, Budapest was excluded from any further assessment. This meant that a total of 173 micro-regions were considered for our multivariate analysis. More than 30 relevant variables were contained in the initial database of micro-regions, which were then subjected to data reduction due to subsequent cluster analyses.

The suitability of available information was studied by way of different methods of factor analysis. For purposes of this document, however, only the KMO value, obtained at 0.787, is referenced. Our variables are thus suitable for factor analysis. To establish the number of factors, the method known as Kaiser's criterion was selected, yielding a complex variance of 60 percent for four factors. Given the sample size, a factor score coefficient of 0.45 was still considered significant based on the principles of Hair et al. (as quoted by Sajtos, Mitev, 2007). As a result of the Varimax rotation, we were able to plot our original variables across four dimensions, yielding a total of such 26 variables for our subsequent processes that could play dominant roles in the shaping and recognition of the cultural economy of a given micro-region.

Table 1: The make-up of key components

Key components and variables	Weight
1. Cultural employment, education and broadcast media (TV, movies, Internet)	
Number of registered enterprises per 1000 inhabitants in professional, scientific and technological fields of the national economy (2009)	0.913
Number of registered enterprises per 1000 inhabitants in the field of education (2009)	0.856
Number of registered enterprises per 1000 inhabitants in the arts, entertainment and leisure industries of the national economy (2009)	0.827
Number of cinema visits per 1000 inhabitants (2009)	0.793
Number of employees at institutions of higher education, per 1000 inhabitants (according to location) (2009)	0.788
Number of students enrolled at institutions of higher education, per 1000 inhabitants (according to location) (2009)	0.766
Number of Internet subscriptions per 1000 inhabitants (2009)	0.712
Number of cable TV subscriptions per 1000 inhabitants (2009)	0.677
Number of movie screenings per 1000 inhabitants (2009)	0.558
2. Participation in various forms of community culture	
Number of creative arts communities per 1000 inhabitants (2009)	0.913
Number of regular cultural courses per 1000 inhabitants (2009)	0.898
Number of members in creative arts communities per 1000 inhabitants (2009)	0.873
Number of cultural events per 1000 inhabitants (2009)	0.796
Number of cultural institutions per 1000 inhabitants (2009)	0.796
Number of participants at cultural events per 1000 inhabitants (2009)	0.610
Number of participants engaged in regular cultural activities per 1000 inhabitants (2009)	0.572
Number of participants engaged in regular cultural activities per 1000 inhabitants (2009)	0.467
3. Museums and public institutions	
Number of museums per 1000 inhabitants (2009)	0.720
Number of museum exhibits per 1000 inhabitants (2009)	0.690
Number of public institutions with own library per 1000 inhabitants (2009)	0.677
Number of monuments and sites of landmark significance per 1000 inhabitants (2009)	0.654
Number of museum visits per 1000 inhabitants (2009)	0.630
Number of public institutions with internet access per 1000 inhabitants (2009)	0.591
Number of public institutions with own computer network per 1000 inhabitants (2009)	0.554
4. Cultural background infrastructure	
Number of Internet users per 1000 inhabitants (2009)	0.819
Number of personal computers per 1000 inhabitants (2009)	0.786
Number of public libraries per 1000 inhabitants (2009)	0.630

Source: own elaboration (2011)

Consisting of nine indicators, the key component of cultural employment, education and broadcast media gives an overview on the number of officially registered enterprises that can be related to the cultural economy, while also providing reliable figures on the number of employees and students in higher education, as well as statistics on the population's internet and cable TV use and cinema attendance. The most important role in this compact index is attributed to the indicators pertaining to registered enterprises. The key component of participation in various forms of community culture includes seven indicators. This is a

dimension that relates to participation at cultural events as well as to aspects of creative arts communities and regular cultural activities. Looking at their weights, it is understood that the creative arts communities bear the most influence. Unlike the second key component, the third and fourth dimensions shift the focus from cultural events towards the various institutions of and the presence of background functions in the cultural economy. The key component of museums and public institutions comprises seven indicators – this is a dimension of exhibits and audience figures, library and PC usage and internet penetration. Finally, the key component representing the background infrastructure of culture integrates three variables, each referring to the material resources and assets of culture (personal computers, Internet, books).

In the following, it is by the use of these four key components that the cultural economy of Hungary's micro-regions will be examined. Given their additional role as the result variables in our cluster analysis, Table 2 provides an overview of the most significant features of key components.

Table 2: Descriptive data of key components

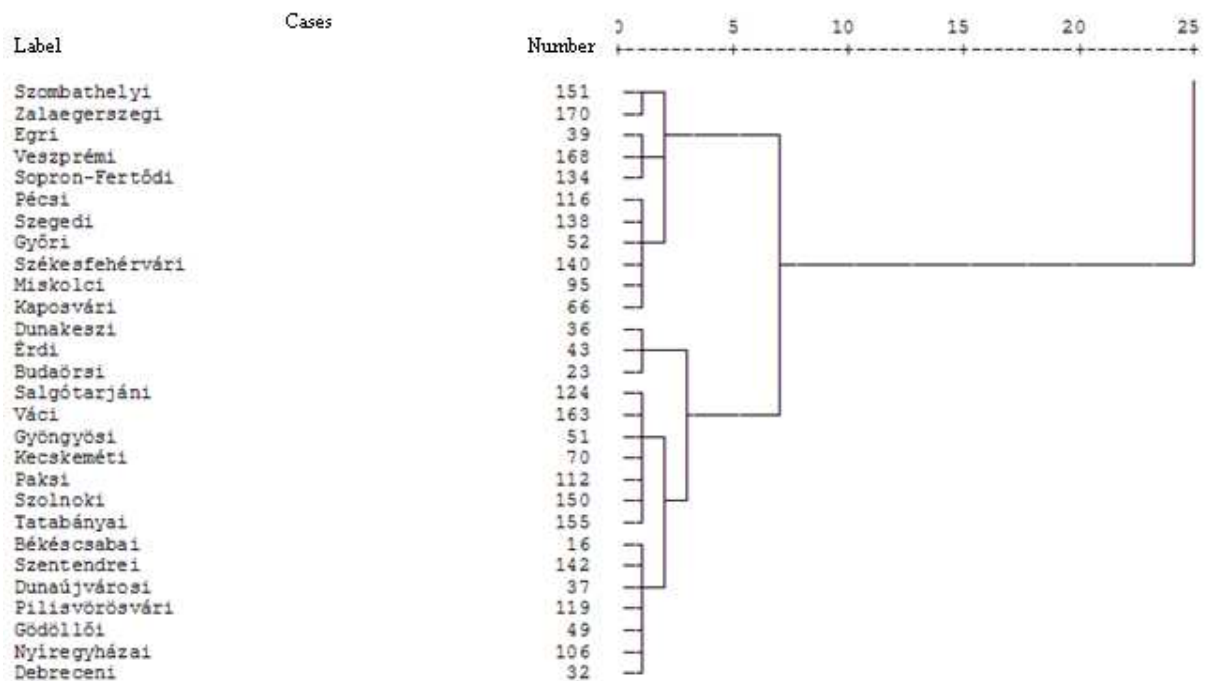
		Key component no. 1	Key component no. 2	Key component no. 3	Key component no. 4
Sample size	Valid	173	173	173	173
	Missing	0	0	0	0
Mean		0	0	0	0
Deviation		1	1	1	1
Median		-0.30	-0.13	-0.26	-0.23
Minimum		-1.57	-2.06	-1.95	-2.14
Maximum		3.51	4.87	3.76	2.94
Kurtosis		2.24	3.05	3.11	0.46
Skewness		1.60	1.14	1.54	0.75
Quartiles	25%	-0.66	-0.63	-0.67	-0.70
	50%	-0.30	-0.14	-0.26	-0.23
	75%	0.25	0.39	0.41	0.62

Source: own elaboration (2011)

Hungary's micro-regions: possible means of classification Hierarchic method

Having identified our key components, we continued our inquiry with a cluster analysis. Since there were no prior guidelines as to the number of clusters to be established, we selected hierarchic clustering first (with the application of Ward's method). Using this method, a more confined set containing 28 micro-regions, as well as two larger blocks, could be isolated already in the first step. As we proceeded step-by-step, further elaborations took place primarily within these two larger blocks. Rather than presenting the entire model – mostly because of the dendrogram's overall size –, we will only discuss the group that became the most markedly distinguished during the procedure (Figure 1).

Figure 1: Possible clusters within the first “outstanding” set of 28 micro-regions

Source: own elaboration (2011)

If, within this outstanding set, we are to define possible clusters based solely on the dendrogram, the result would be six clearly distinct bundles. The set resulting from hierarchic clustering mostly comprises micro-regions that include towns with county rights or other larger urban areas (e.g. select regions within the greater Budapest metro area), such as:

- subgroup no. 1: micro-regions of Szombathely and Zalaegerszeg
- subgroup no. 2: micro-regions of Eger, Veszprém and Sopron-Fertőd,
- subgroup no. 3: micro-regions of Pécs, Szeged, Győr, Székesfehérvár, Miskolc and Kaposvár
- subgroup no. 4: micro-regions of Dunakeszi, Érd and Budaörs,
- subgroup no. 5: micro-regions of Salgótarján, Vác, Gyöngyös, Kecskemét, Paks, Szolnok and Tatabánya, and
- subgroup no. 6: micro-regions of Békéscsaba, Szentendre, Dunaújváros, Pilisvörösvár, Gödöllő, Nyíregyháza and Debrecen.

In addition to the above cluster, attempts were made at the identification and characterisation of the rest of the clusters as well. Based on the dendrogram, we have come to the conclusion that the establishment of five clusters is what seems most practical. Individual clusters were then analysed for cluster centroids (averages) and deviation, results of which are presented in Table 3.

**Table 3: Cluster centroids and deviation under the five-cluster solution
(hierarchical cluster analysis)**

		Key component no. 1	Key component no. 2	Key component no. 3	Key component no. 4
Cluster no. 1	Sample size	28	28	28	28
	Mean	1.71	0.85	-0.10	0.23
	Deviation	0.88	0.72	1.11	0.94
Cluster no. 2	Sample size	14	14	14	14
	Mean	0.57	1.42	0.84	-1.91
	Deviation	0.75	1.46	0.55	0.60
Cluster no. 3	Sample size	15	15	15	15
	Mean	0.15	1.62	-0.43	1.24
	Deviation	0.47	0.70	1.08	0.60
Cluster no. 4	Sample size	54	54	54	54
	Mean	-0.55	-0.13	0.69	0.42
	Deviation	0.48	0.53	0.81	0.65
Cluster no. 5	Sample size	62	62	62	62
	Mean	-0.45	-0.21	-0.64	-0.34
	Deviation	0.45	0.52	0.58	0.62
Entire model	Sample size	173	173	173	173
	Mean	0.00	0.00	0.00	0.00
	Deviation	1.00	1.00	1.00	1.00

Source: own elaboration (2011)

With the exception of three cases, the deviation of variables suggests that we have, by and large, succeeded in establishing homogeneous groups. While key component no. 1 boasts the highest degree of consistency, the following two are the poorest performers in this regard.

By comparing the mean values, we can determine that micro-regions belonging to cluster no. 1 – as shown in the dendrogram above – carry average or above-average figures as far as cultural performance is concerned. Cultural employment and education (key component no. 1) for the 28 micro-regions stand at outstanding levels – hardly a surprise, given that each accommodates significant cities and urban areas, and that is where entrepreneurial activities tend to be concentrated and centres for higher education are located. As for the other three key components, the 28 micro-regions perform at average levels, even though their mean values still surpass those of the other two clusters. This means that:

- key component no. 2 performs better than the mean values of cluster nos. 4 and 5,
- the values of key component no. 3 possess exceed the mean of cluster nos. 3 and 5,
- the value for key component no. 4 is more suitable than the mean of clusters no. 2 and 5.

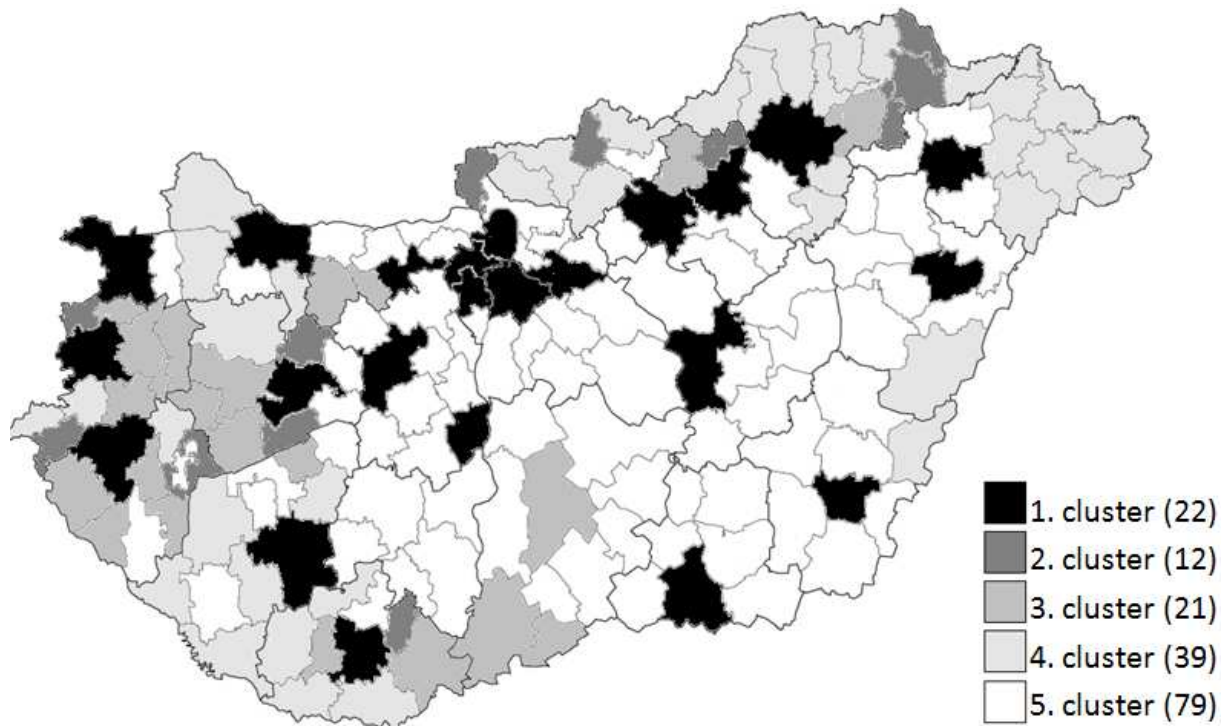
Regarding key component no. 2, it is the micro-regions of cluster nos. 2 and 3 that possess the best results. These two groups are made up of a total of 29 micro-regions, the majority of which are home to tourist attractions (e.g. micro-regions of Balatonfüred, Keszthely, Kőszeg, Óriszentpéter, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Tokaj and so forth). However, there are notable differences between the two sets in terms of background infrastructure and museum visitorship. That is because cluster no. 2 comprises regions that, while ranking above-average for the availability of museums and public institutions, fall below average as far as background infrastructure is concerned. Cluster no. 3 seems to be an exact opposite: here, background infrastructure towers above the significance of various forms of community culture. Micro-regions in cluster no. 2 enjoy a somewhat more favourable position as regards private enterprises and broadcast media.

A large number of micro-regions that constitute cluster nos. 4 and 5 represent average or below-average levels, meaning that their cultural performances – especially in cluster no. 5 – lag behind those of the first three clusters. In the case of cluster no. 4, centroids for key component nos. 3 and 4 still indicate agreeable figures, however, the mean figures for cluster no. 5 are definitely low.

Non-hierarchical method

With the help of compressed indicators generated during factor analysis, Hungary's micro-regions may be categorised, in addition to the hierarchical method, by way of what is referred to as k-means clustering as well. Our main objective for this inquiry was to compare different groups of micro-regions in terms of the two cluster analyses, while also exploring as to whether it is always the same dimensions, or key components, which represent the main force of differentiation for each of the clusters. Following an evaluation of several possible numbers of clusters, we decided to have the set of micro-regions broken into five individual segments. As for the above questions, this partition yielded some advantageous distinctions. Pertaining results are shown in Figure 2.

Figure 2: Typifying the 173 micro-regions based on the k-means clustering method

Source: own elaboration (2011)

While working with the k-means algorithm, a great deal of emphasis was placed on having the main characteristics of each of the clusters identified. The average values (high, intermediate, low) of variables recorded for each cluster were distinguished based on the values for quartile nos. 1 and 3 (Table 4).

Table 4: Results of classification by means of non-hierarchical cluster analysis

Cluster	N	Cluster centroids							
		Key component no. 1		Key component no. 2		Key component no. 3		Key component no. 4	
1	22	2.03	high	0.84	high	0.70	high	0.34	intermediate
2	12	0.58	high	1.79	high	0.81	high	-2.00	low
3	21	-0.06	intermediate	1.26	high	-0.99	low	1.00	high
4	39	-0.50	low	0.16	intermediate	1.07	high	0.48	intermediate
5	79	-0.39	intermediate	-0.38	intermediate	-0.41	intermediate	-0.30	low
Total	173								

Source: own elaboration (2011)

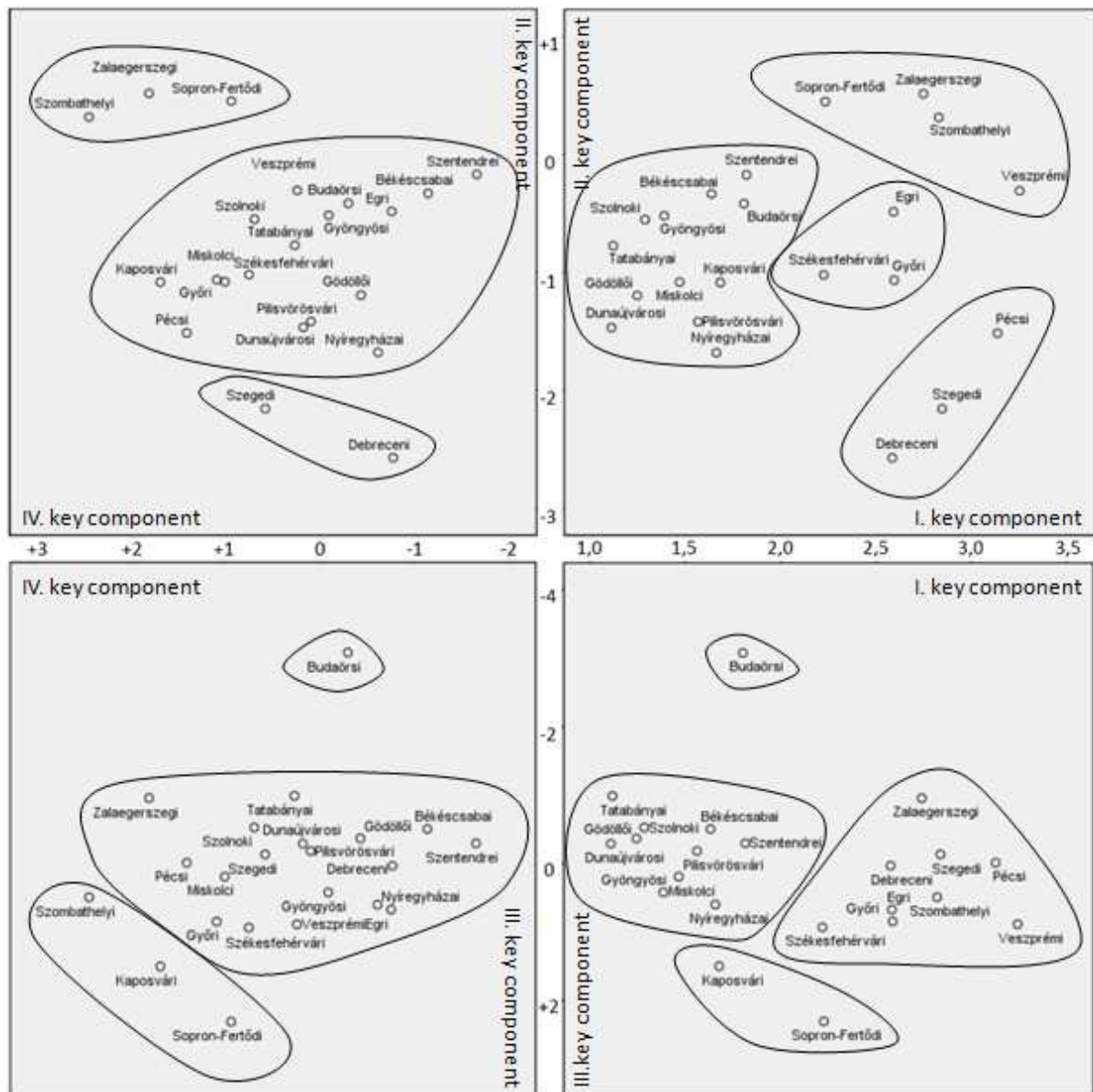
Comparing Tables 3 and 4, we can establish that minor deviations exist between the hierarchical and k-means methods as regards cluster sample size and mean value. When working with the k-means method, a total of six micro-regions (Dunakeszi, Érd, Kecskemét, Paks, Salgótarján and Vác) seem to have "fallen out" of the cluster (previously as no. 1) labelled as "outstanding" under the hierarchical method. Some notable rearrangements were also witnessed in the last two clusters as well. However, cluster centroids showed no signs of pronounced modification, even though mean values have somewhat departed and deviation within individual blocks has also grown. This means that, by way of k-means clustering, the contrasts unveiled using the hierarchical method have become more apparent.

Upon a comparison of mean values, it was no longer difficult to establish the five basic types of micro-regions in Hungary:

- cluster no. 1: hubs boasting significant cultural capacities;
- cluster no. 2: potentially cultural regions with considerable capacities in creative arts and museums;
- cluster no. 3: potentially cultural regions with considerable infrastructures in creative arts and culture;
- cluster no. 4: regions with average (moderate) cultural capacities;
- cluster no. 5: developing or culture deficient regions.

Using scatterplot charts as shown in Figure 3, the statuses of micro-regions – now only 22 instead of the initial 28 – of the set were visualised in relation to one another across two dimensional maps, with each dimension being a key component. As opposed to the previous six subgroups, in this case we managed to partition three or four subgroups per pairs of factor component at most. The micro-regions of Szombathely and Zalaegerszeg, both having previously belonged to subgroup no. 1 of cluster no. 1, were again close to each other and, in two of the four maps (three for the Szombathely region), were placed in the same cluster with the Sopron-Fertőd micro-region also. Subgroup no. 2 generated with the hierarchical method was dissolved; the Eger micro-region now moves along with the rest of the pack, meanwhile Veszprém shows both outstanding and average values. Subgroup nos. 3, 5 and 6 have, for the most part, merged, with a few micro-regions having been exchanged. Regions of Debrecen, Szeged and Pécs join forces in the first quadrant, with the former two also forming a separate subgroup in the fourth quadrant. Additionally, no. 4 of the set previously marked as "outstanding" has also dissolved, and its micro-regions became parts of other clusters. Although the Budaörs micro-region withstood the tests of k-means clustering, its values for key component no. 3 are far below average (underscoring its lack of museums, exhibits and heritage or landmark sites).

Figure 3: status of micro-regions within the most developed cluster in relation to the dimensions of key components (k-means clustering method)

Source: own elaboration (2011)

Fifteen of the micro-regions belonging to cluster no. 1 are home to county seats, with another two (the Sopron-Fertődi and Dunaújváros micro-regions) including towns with county rights. This leads us to assume that community culture is closely related to position within the hierarchy of settlements, although six micro-regions comprising towns with county rights – three of which are county seats: Kecskemét, Salgótarján and Szekszárd – boast similar features regarding the elements of different clusters. There are five micro-regions containing towns that, although not possessing county rights, are deemed to be full-fledged small or medium-sized towns. The majority of these are located within the greater Budapest metro area. As for distribution in Hungary's regional breakdown, each of Western and Central Transdanubia and Central Hungary contain four micro-regions, whereas Northern Great Plain and Northern Hungary include three micro-regions each. The regions of Southern Transdanubia and Southern Great Plain are both home to two micro-regions.

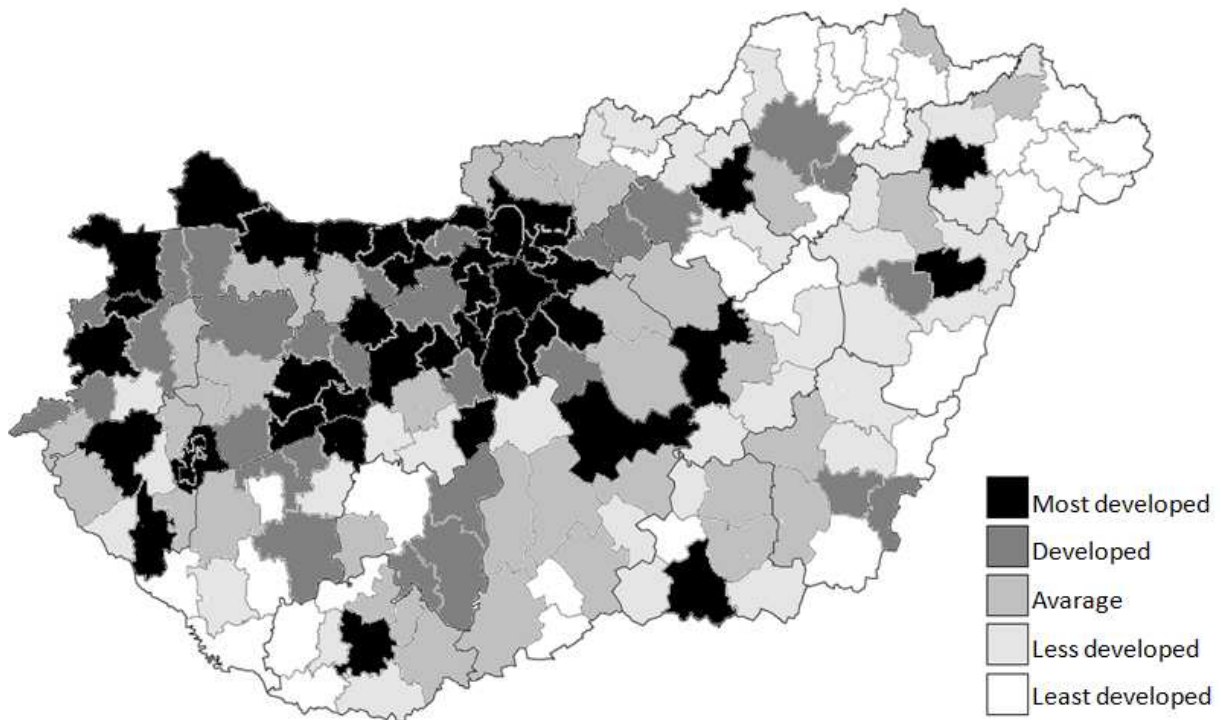
Having assessed the make-up of cluster no. 2 and the mean values of each key component, no significant shifts took place, that is, cluster characteristic remained unchanged. Cluster no. 2 therefore contains – similarly to the results gained in the hierarchical analysis – micro-regions that are significant in terms of participation in various forms of community culture, considered average for the number of enterprises, education and museum visitorship, and lag behind as far as the financial means of culture are concerned. Some of them contain full-fledged but more likely incomplete small towns. Cluster no. 3 includes micro-regions that, although scoring above average in terms of creative arts communities, cultural events and background infrastructure, trail behind with respect to the availability of museums and public institutions (with pertaining results being similar to those relating to hierarchical clustering). Finally, upon having been subjected to the k-means clustering method, cluster nos. 4 and 5 continue to include micro-regions that perform at average or below-average levels for each key component. In the case of cluster no. 4, the figures for key component no. 3 show a sudden peak, but component no. 1 sinks well below average. Home to a large number of micro-regions, cluster no. 5 continues to trail behind the rest of the blocks. Based on the results of k-means clustering, two micro-regions with county seats (Kecskemét and Szekszárd) also belonged to cluster no. 5, and so did a few others that include full-fledged medium-sized towns (e.g. the micro-regions of Esztergom, Hódmezővásárhely, Kiskunhalas, Nagykanizsa, Orosháza, Szentes, Tata and Vác).

Correlation between the development and cultural performance of micro-regions

As the last goal of our study, we sought to find out as to how groups having manifested as a result of cluster analysis are in line with the development level of Hungary's micro-regions³. The complex development level of micro-regions can be seen on Figure 4.

³ Complex indicators on micro-regional development were taken from a 2008 publication by the KSH entitled Information on high-priority subsidized micro-regions (KSH, 2008).

Figure 4: Development of micro-regions

Source: KSH (2008)

The relationship between the development and cultural performance of micro-regions was studied by way of correlation analysis, separately for each of the four key components:

- For key component no. 1, after having had all outstanding values excluded, we worked with a sample size of 165, resulting in a correlation value of 0.688 ($p=0.00$). This means that Hungarian micro-regions suggest a moderately strong connection between their level of development and employment, education and broadcast media.
- While the sample size for key component no. 2 was also 165, the pertaining correlation value came to -0.282 ($p=0.00$). This figure illustrates a negative relationship, weaker than average, between micro-regional development and participation in vehicles of community culture.
- Correlation analyses for key component nos. 3 and 4 were conducted, respectively, with sample sizes of 170 and 167, both yielding values that were weak and insignificant. What this illustrates is that there is no unambiguous relationship between the availability of museums and public institutions, their background infrastructures and the development of individual micro-regions.

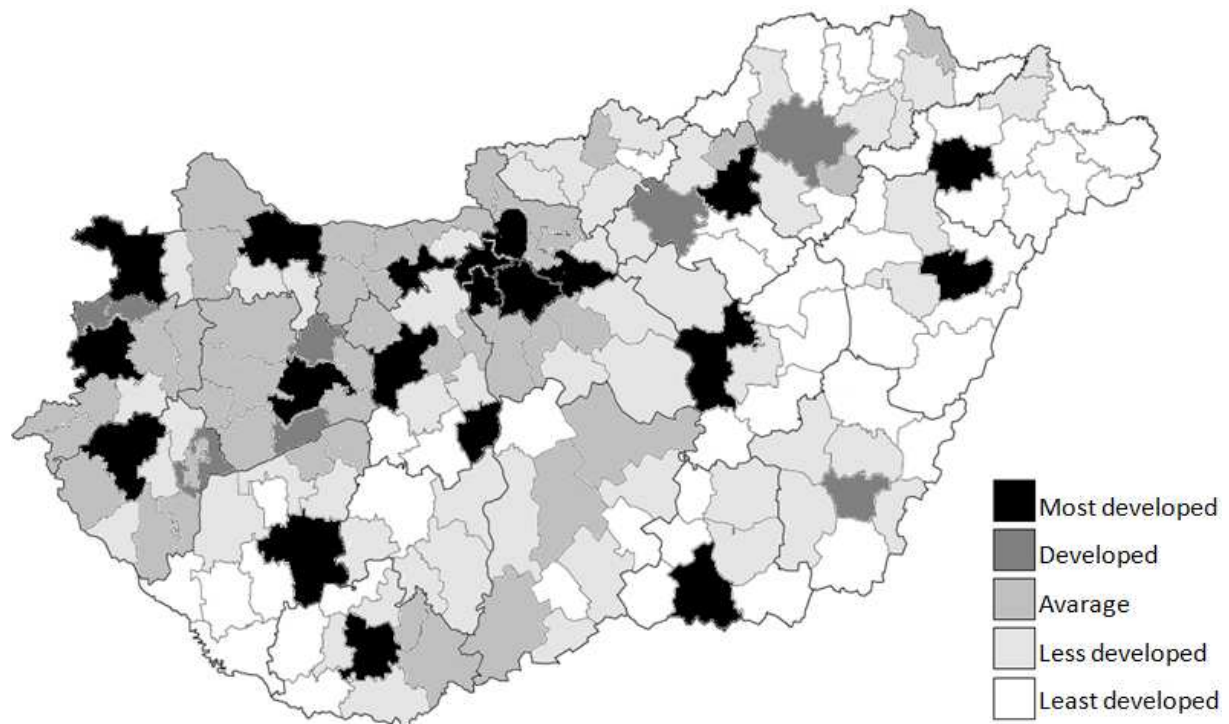
As a result of correlation analysis, it can be established that there was a moderately firm and significant relationship for the first factor, that is, with the exception of cultural employment, education, cinema visitorship and service subscriptions, there is no significant relationship between the cultural performance (dimension of community culture) and the level of development of micro-regions.

In order to confirm their validity, these results were then subjected to a chi-square test, thus expanding our investigation on the relationship between micro-regions and cultural performance. The chi-square value came out to be 78.2, and the theoretical threshold showed 203.6 at a significance level of 5 percent, thereby justifying the results of correlation analysis,

that is, there is no distinct relationship between the development and cultural performance of micro-regions.

Figure 5 shows a combined representation of groups according to both cultural and complex development, based on the cluster arrangements of Figures 3 and 4.

Figure 5: Combined typing of cultural traits and complex development

Source: own elaboration (2011)

As the result of our combined assessment, we have identified 19 micro-regions that, in addition to being among the leaders in complex development, also boast considerable cultural capacities (the micro-regions of Budaörs, Debrecen, Dunaújváros, Eger, Gödöllő, Győr, Kaposvár, Nyíregyháza, Pécs, Pilisvörösvár, Sopron-Fertőd, Székesfehérvár, Szeged, Szentendre, Szolnok, Szombathely, Tatabánya, Veszprém and Zalaegerszeg). Immediately behind the first group are a total of eight regions (those of Balatonfüred, Békéscsaba, Csepreg, Gyöngyös, Keszthely, Kőszeg, Miskolc and Zirc). As far as complex development and cultural potential are concerned, these micro-regions tended to show adequate scores for one factor only while ranking average or above-average for the other. However, the bulk of micro-regions was to be found in the average or below-average categories.

Conclusions

Aimed at exploring as to how Hungary's micro-regions could be categorised along the dimension of cultural economy, our study revealed that a number of micro-regions do not possess the means needed to establish adequate cultural environments. Indicators and key components suggested marked differences between micro-regions; these were typically in line with the prevailing settlement hierarchy and complex development as well.

As for the shortcomings of our analysis, it must be noted that, given the limitations and even inconsistencies of available statistics, our data collection cannot be compared with cultural researches where quantitative and qualitative information are both at hand. This study could nevertheless provide an adequate basis for further inquiries on the subject of cultural economy. It is to be emphasised that, in addition to changes in economic and social variables, the fundamental aspects of culture ought to be taken into account as well, whenever it comes to the selection of headquarter sites or to the examination of corporate success. That is to say, well-defined cultural features provide an excellent basis for analysing competitiveness. The cultural environment is a factor bearing way more relevance than what is being attributed to it today. Not only does a rich cultural environment turn out products that are unique, it also attracts a highly qualified labour pool, which is undoubtedly the driving force behind any dynamic knowledge-based economy (Enyedi, 2005).

Expanding the scope of our inquiries will most importantly require a uniform database, one that takes into account a number of characteristic areas beyond the segment of community culture (such as the features of the markets and trade of cultural goods and services, the cultural expenditures in various sectors of the national economy, the cultural/creative industries and employment). Use of indicators referred to in the second part of our study would be much desired in order to fully apprehend the cultural economy. Naturally, this might also give way to the further deepening of gaps – to the extent that only units within the same cluster will be comparable with one another. As a closing note, it would be worth to study and evaluate cultural capabilities not only in a domestic but also in an international context, at a minimum by drawing cross-border comparisons.

Bibliography:

1. Bianchini, F., Parkinson, M. (1993): *Cultural Policy and Regeneration: The West European Experience*. Manchester University Press, Manchester
2. Csizmadia Z., Rechnitzer J. (2005): A magyar városhálózat innovációs potenciálja. In: Grosz A., Rechnitzer J. (szerk.): *Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon*. MTA RKK, Pécs–Győr, 147-181.
3. Dziembowska-Kowalska, J., Funck, R.H. (1999): Cultural activities: source of competitiveness and prosperity in urban regions. *Urban Studies*, 36., 1381-1398.
4. EC [European Commission] (2007): *European Cultural Values*. Special Eurobarometer 278. Brussels
5. Enyedi Gy. (2005): A városok kulturális gazdasága. In: Enyedi Gy., Keresztély K. (szerk.): *A magyar városok kulturális gazdasága*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
6. Eurostat (2007): *Cultural statistics*. Eurostat
7. Florida, R. (2003): *The Rise of the Creative Class*. Basic Books, New York
8. Florida, R. (2007): *The Fight of the Creative Class*. Basic Books, New York
9. Florida, R. (2008): *Who's Your City?* Basic Books, New York
10. Fábrián, A. (2009): Kultúralapú városfejlesztés – kreatív városok. *Economica*, 3., 16-26.
11. Huff, E. (2010): A kulturális tőke értékéről. *Economica*, 1., 56-69.

12. Kong, L. (2000): Culture, economy, policy: trends and developments. Geoforum, Special issue on Cultural Industries and Cultural Policies, 4., 385–390.
13. KSH [Központi Statisztikai Hivatal] (2008): Tájékoztató a kiemelten támogatott kistérségekről. Budapest
14. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kistersegimutato.pdf>. Letöltés: 2011. márc. 17.
15. Peck, J. (2005): Struggling with the Creative Class. International Journal of Urban and Regional Research, 4., 740–770.
16. Sajtos L., Mitev A. (2007): SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Alinea Kiadó, Budapest
17. Throsby, D. (2001): Economics and Culture. Cambridge University Press, Cambridge

Contact

doc. Dr. Fábíán, Attila PhD.

Balász István TÓTH

Faculty of Economics

University of West-Hungary

Hungary

E-mail: afabian@ktk.nyme.hu

Michal Fabuš
Lubomír Nebeský

ÚSTAV PRE EKONÓMIU A MANAŽMENT
VYSOKÁ ŠKOLA EKONÓMIE A MANAŽMENTU VEREJNEJ SPRÁVY

INVESTÍCIE Z JUHOVÝCHODNEJ ÁZIE ÁZIJSKÝ IMPULZ

Abstrakt

Investície predstavujú dôležitý zdroj ekonomického rastu krajiny a tvoria významnú časť HDP. PZI vyjadrujú dodatočné cudzie zdroje, ktoré môžeme pridať k domácim investíciám aby sme zaistili rýchlejšie, resp. väčšie tempo rastu HDP. Tieto investície môžu prispieť k riešeniu množstva dlhodobějších problémov ako sú napr. dobudovanie infraštruktúry, vytvorenie nových pracovných príležitostí, obnova a rozvoj priemyslu alebo podpora stability ekonomiky.

Kľúčové slová: priame zahraničné investície, zahraničný kapitál, investície, rast ekonomiky.

Abstract

Investments are an important source of economic growth in the country and present a significant part of GDP. FDI are additional foreign resources which can be added to domestic investment to help ensure faster, respectively higher GDP growth rate. These investments can contribute solutions to the amount of longer-term problems such as completion or building of infrastructure, creation of new jobs, reconstruction and development of the industry or support the stability of the economy.

Key words: foreign direct investment, foreign capital, investments, economic growth.

Úvod

Priame zahraničné investície (PZI) sú definované ako dlhodobé investície zahraničného priameho investora v podniku, ktorá je rezidentom v ekonomike iného štátu, ako v ktorom je založená spoločnosť zahraničného investora. Vzťah priamych zahraničných investícií, sa skladá z materského podniku a zahraničných afiliácií, ktoré dohromady tvoria nadnárodné korporácie. Tieto investície môžu prispieť k riešeniu množstva dlhodobějších problémov ako sú napr. dobudovanie infraštruktúry, vytvorenie nových pracovných príležitostí, obnova a rozvoj priemyslu alebo podpora stability ekonomiky. „Priame zahraničné investície majú podľa predpokladov dvojaký pozitívny efekt – dokážu doplniť chýbajúce domáce zdroje potrebné na uskutočnenie hospodárskej transformácie a zahraničné spoločnosti prinášajú ďalšie pozitívne sekundárne efekty.“ (Ferenčíková, Dudáš, 2005)¹

Investície, resp. tvorbu kapitálu tvoria budovy, zariadenia a zásoby vyrobené za jeden rok. O investíciách v ekonomickom zmysle podľa P.A Samuelsona možno hovoriť iba vtedy, keď sa uskutoční výroba fyzického kapitálového statku, napríklad výstavba domu alebo

1 Ferenčíková, S., Dudáš, T.: Vplyv prílevu priamych zahraničných investícií na hospodársky rast v nových členských štátoch Európskej únie zo strednej a z východnej Európy. In: Ekonomický časopis, 53, 2005, č. 3, ISSN 0013-3035, s. 261 – 272.

výroba nákladného auta, či iná podobná činnosť.² Inak ide len o zmenu finančných aktív (napr. nákup akcií, obligácií a pod.), čo sa v literatúre označuje ako portfóliové investície. Preto za investície považujeme len také výdavky, ktoré zvyšujú reálnu tvorbu kapitálu a rozčleňujeme ich podľa J. Lisého a kol. do troch skupín³:

- investície do fixného kapitálu; sú to výdavky na nákup strojov, technologických zariadení, výrobných budov,
- investície do bytovej výstavby; ide o byty, bytové domy, infraštruktúrne zariadenia,
- investície do prírastku zásob; ktoré predstavujú zvýšenie množstva tovarov a polotovarov na sklade.

Podľa Lisého, investičná teória väčšinou charakterizuje model investícií funkciou $I = f(Y, r)$, ktorá závisí od úrokovej miery (r) a dôchodku (Y). Z modelovej funkcie vyplýva, že nárast dôchodku spôsobí nárast investovaných prostriedkov a nárast úrokovej miery spôsobí pokles investovania najmä pre drahšie zdroje.

Definícia priamych zahraničných investícií

„Podľa definície Konferencie OSN pre obchod a rozvoj sa priame zahraničné investície definujú ako investície, ktoré sú založené na dlhodobom vzťahu k podniku a odrážajú trvalý záujem a kontrolu rezidentským subjektom jednej krajiny (zahraničný investor alebo materská spoločnosť) v podniku rezidenta inej krajiny.“ (Kordoš, 2008)⁴

Komponenty priamych zahraničných investícií

PZI sú súčasťou vlastného imania, reinvestovaný zisk a ostatný kapitál (predovšetkým vo vnútri firmy, resp. skupiny - úvery). Jednotlivé krajiny nie vždy zhromažďujú údaje pre každú z týchto zložiek jednotlivo, preto sa predložené údaje o PZI nedajú plne porovnávať medzi jednotlivými krajinami. Najmä údaje o výške reinvestovaného zisku, ktorý je závislý od rozhodnutí nadnárodných spoločností, sa často v mnohých krajinách nezverejňujú.

Hranice vlastníctva kapitálu

Krajiny sa líšia v prahovej hodnote pre definovanie zahraničného vlastníctva kapitálu, ktoré považujú za dôkaz vzťahu k PZI. Ide o úroveň účasti na riadení hospodárskej činnosti spoločnosti. Prahová hodnota zvyčajne používaná pre priame zahraničné investície je 10 %. Niektoré krajiny neuvádzajú prahovú hodnotu, ale spoliehajú na úplne iné podklady. Kvantitatívne je vplyv rozdielov v použitých prahových hodnotách relatívne malý, vzhľadom na veľký podiel PZI, ktoré sú zamerané na väčšinové vlastníctvo zahraničných pobočiek.

Existujú aj iné možnosti, ako mať podiel na vlastnom imaní podnikov, ktorými zahraniční investori môžu získať efektívne hlas. Tie zahŕňajú subdodávateľské, manažérske zmluvy, dohody na kľúč, franchising, leasing, udeľovanie licencií. Napríklad OECD považuje finančný lízing medzi priamymi investormi a ich pobočkami, dcérskymi spoločnosťami alebo pridruženými podnikmi, ako keby sa jednalo o bežné úvery, tieto vzťahy sú teda zahrnuté v upravenej definícii PZI.⁵

„Pri súčasnej úrovni rozvoja globalizácie a v jej rámci existujúceho vzájomného prepojenia jednotlivých ekonomík, môžeme vývoz – v podstate schopnosť ekonomiky

² SAMUELSON, P. A., NORDHAUS, W. D.: *Ekonomía*. Bratislava: 2000. ISBN 80-7127-030-X.

³ LISÝ, J. a kol.: *Ekonomía v novej ekonomike*. Bratislava: Iura Edition, 2005. ISBN 80-80787-063-3.

⁴ Kordoš, M.: *Systém regulácie zahraničnoobchodných vzťahov USA*. Vedecká monografia Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka v Trenčíne, FSEV, TnUAD, Trenčín. 2008. AH 13,32 – s. 204. ISBN 978-80-8075-307-8

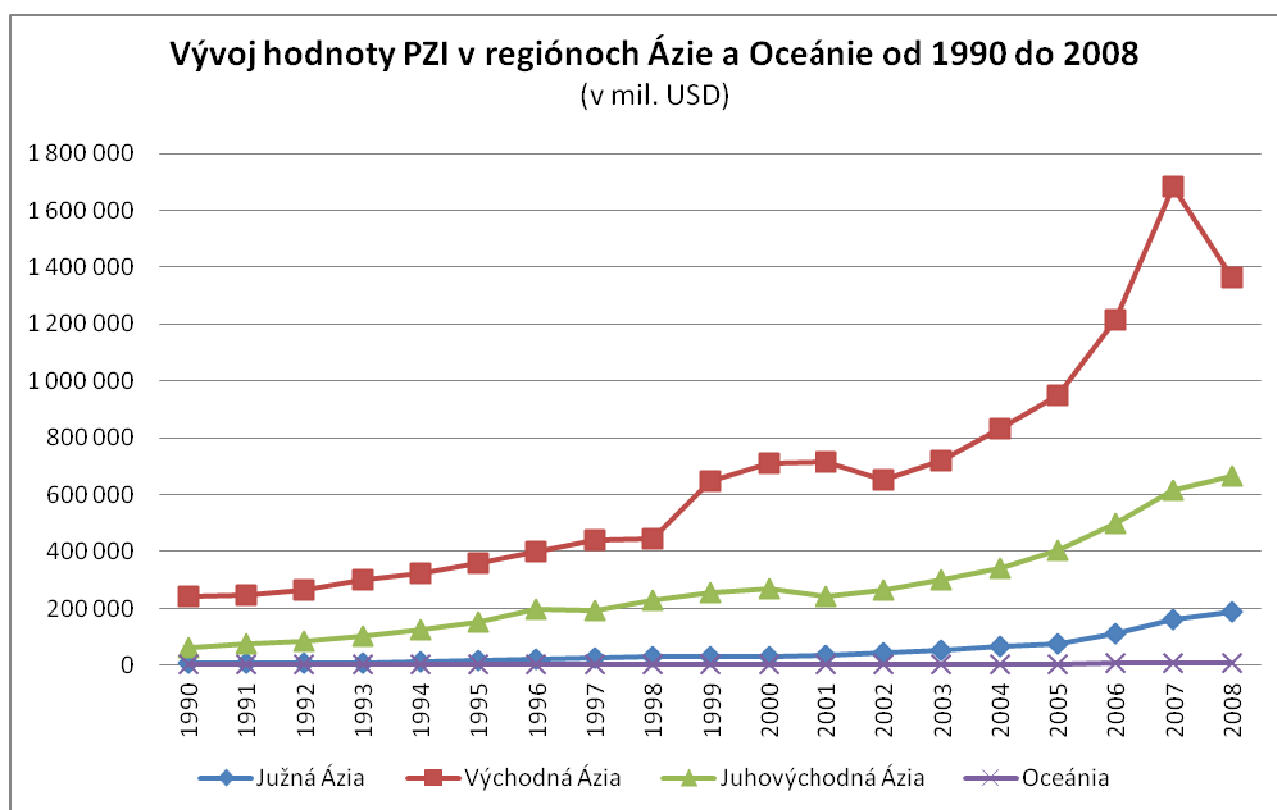
⁵ podľa <http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=3147&lang=1>

realizovať domáce výrobky na zahraničných trhoch – považovať za jeden z najvýznamnejších indikátorov ekonomickej vyspelosti krajiny.“ (Csabay, 2007)⁶

Južná, východná, juhovýchodná Ázia a Oceánia

Globálna hospodárska a finančná kríza sa rozšírila do južnej, východnej a juhovýchodnej Ázie s miernym oneskorením, a hlavne ovplyvňuje región z hľadiska vývozu, rovnako ako ekonomický rast. Prudký pokles zahraničného dopytu spôsobil, že vývoz krajín regiónu sa prepadol a hospodársky rast sa tým pádom spomalil v mnohých krajinách v regióne. Najmä v novo industrializovaných ekonomikách, HDP začal klesať výrazne vo štvrtom štvrtroku 2008, a hlboká recesia vo vybraných krajinách bola predurčená. Napriek tomu pre región ako celok, prílev priamych zahraničných investícií vzrástol výrazne v roku 2008, aj keď pomalšie ako v predchádzajúcich dvoch rokoch. Avšak 17% nárast za rok ako celok neodráža súčasnú situáciu v rade ázijských ekonomik, ako kríza začala mať vplyv na prílev priamych zahraničných investícií najmä v poslednom štvrtroku tohto roka. Ako výsledok, región čelí prepadu v príleve priamych zahraničných investícií v roku 2009, viď graf č.1. Priame zahraničné investície z Číny rozkvitali v roku 2008. Avšak, vzhľadom k negatívnym vplyvom globálnej krízy na ázijské nadnárodné spoločnosti, sa odlev priamych zahraničných investícií z oblasti spomalil v roku 2009, aj keď v menšej miere ako v mnohých iných častiach sveta.

Graf 1: Vývoj hodnoty PZI v regiónoch Ázie a Oceánie od roku 1990 do roku 2008

Zdroj: vlastné spracovanie z údajov www.unctad.org/fdistatistics

pozn: Hodnota PZI - je hodnota podielu ich základného imania a rezerv (vrátane nerozdeleného zisku) pripadajúci na materský podnik, plus čistého dlhu pobočiek do materských podnikov.

⁶ Csabay, M.: K teoretickému vymedzeniu podpory exportu. In: Ekonomický časopis, 55, 2007, č. 8, ISSN 0013-3035, s. 793-810

Juhovýchodná Ázia je teraz charakterizovaná rastom

Región juhovýchodnej Ázie je charakteristický hlavne ekonomickým rastom. V regióne sa očakáva rast domáceho dopytu zároveň s nárastom mladej pracovnej sily a strednej triedy ako aj príliv priamych zahraničných investícií (PZI) a nárast investícií do infraštruktúry. Zároveň sa predpokladá aj bezproblémový a stály rast HDP. Pre všetky krajiny regiónu sa predpokladá na rok 2011 stabilný výhľad s rastu HDP v rozmedzí 4 a 6,4%. Očakáva sa, že rast HDP regiónu v roku 2011 bude ťahať spustenie obrovských projektov v danej oblasti a následne aj príliv PZI, ktoré budú ďalej stimulovať ekonomiky v regióne. V roku 2010 vzrástol prílev PZI do rozvíjajúcich krajín o 10%, pričom vo veľkej miere z toho profitovali práve krajiny regiónu ASEAN (Association of Southeast Asian Nations).⁷

Tabuľka 1: Prílev priamych zahraničných investícií, stav z januára 2011

Krajina/Región	Prílev PZI (v mld. USD)		
	2009	2010	Tempo rastu
Svet	1 114,1	1 122	0,7%
Európska Únia	361,9	289,8	-19,9%
USA	129,3	186,1	43,9%
Japonsko	11,9	2,0	-83,2%
Čína	95,0	101	6,3%
India	34,6	23,7	-31,5%
Indonézia	4,9	12,8	161,2%
Malajzia	1,4	7,0	400%
Singapur	16,8	37,4	122,6%
Thajsko	5,9	6,8	15,3%

Zdroj: Ken Goh: WIO. F SOUTH-EAST ASIA PERFORMANCE FUND Fond pod drobnohľadom (15 – 31.7. 2011). [online]

Päť najvýznamnejších juhoázijských trhov sa môže popýšiť s celkovou výškou 1,8 bil. USD kombinovanej trhovej kapitalizácii, ďalší nárast sa očakáva do konca roku 2011. Spolu s rastúcimi PZI a podielom investícií zahraničných investorov sa likvidita zlepšila v celom regióne. Objem obchodov sa odhaduje vo výške 3,5 mld. USD. Krajiny ASEAN v roku 2011 dosahujú 11 % objemu obchodov celého ázijského regiónu mimo Japonska. Juhovýchodná Ázia si obhájila silnú pozíciu v celosvetovo konkurencieschopných komoditách, akými sú káva, kakao a cukor. ASEAN je známy aj tým, že spoločne vytvára viac ako 70% celosvetovej ponuky kaučuku. V tomto smere je Thajsko najväčším dodávateľom kaučuku v rámci daného regiónu a očakáva sa, že táto krajina bude expandovať v roku 2011 tempom 5,7%.

Záver

Súčasná globálna finančná a hospodárska kríza má tlmiaci účinok na priame zahraničné investície (PZI). Dôkazom je, že sa očakáva pokles prílevu priamych zahraničných investícií na 900 mld. USD z úrovne 1.200 mld. USD v roku 2009, aj keď by malo nastať pomalé oživenie v roku 2010 a zrýchlenie v roku 2011.

⁷ Ken Goh: WIO. F SOUTH-EAST ASIA PERFORMANCE FUND Fond pod drobnohľadom (15 – 31.7. 2011). [online].

V roku 2008 a začiatkom roka 2009 sa globálny prílev priamych zahraničných investícií znížil po období nepretržitého rastu od roku 2003 až do roku 2007. Zatiaľ čo, podiel PZI na rozvoji v transformujúcich sa ekonomikách v globálnych tokoch priamych zahraničných investícií vzrástol na 43% v roku 2008.

Použitá literatúra:

1. Csabay, M.: K teoretickému vymedzeniu podpory exportu. In: Ekonomický časopis, 55, 2007, č. 8, ISSN 0013-3035, s. 793-810
2. Fabuš, M.: Teoretické vymedzenie investícií a PZI, In: Sociálno – ekonomická revue, Číslo 3, September 2010, Ročník 8., výkonný redaktor zborníka: Ing. Marcel Kordoš, PhD. - Trenčín, 2010 – ISSN: 1338-2195 - S. 7-10
3. Fabuš, M.: Vývoj priamych zahraničných investícií v čase hospodárskej krízy, In: Ekonómia a podnikanie, 2011, číslo 1, vedecký redaktor zborníka: František Ochrana - Žilina: Eurokódex, 2011 – ISSN: 1337-4990 - S. 147-154
4. Ferenčíková, S., Dudáš, T.: Vplyv prílevu priamych zahraničných investícií na hospodársky rast v nových členských štátoch Európskej únie zo strednej a z východnej Európy. In: Ekonomický časopis, 53, 2005, č. 3, ISSN 0013-3035, s. 261 – 272
5. Ken Goh: WIO. F SOUTH-EAST ASIA PERFORMANCE FUND Fond pod drobnohľadom (15 – 31.7. 2011). 8. 7. 2011 [on-line] [cit. 15.11.2011]. Dostupné na internete: <http://www.sfmworldfunds.com/CZE/CZE/news/1822>
6. Kordoš, M.: Systém regulácie zahraničnoobchodných vzťahov USA. Vedecká monografia Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka v Trenčíne, FSEV, TnUAD, Trenčín. 2008. AH 13,32 – s. 204. ISBN 978-80-8075-307-8
7. Lisý, J. a kol.: Ekonómia v novej ekonomike. Bratislava: Iura Edition, 2005. ISBN 80-80787-063-3.
8. SAMUELSON, P. A., NORDHAUS, W. D.: Ekonómia. Bratislava: 2000. ISBN 80-7127-030-X.
9. UNCTAD: Prílev priamych zahraničných investícií, stav z januára 2011. 17. 7. 2011 [online]

Kontakt

Ing. Michal Fabuš, PhD.

Mgr. Ľubomír Nebeský

Katedra ekonómie a financií

Ústav pre ekonómiu a manažment

Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy

Železničná 14, 821 07 Bratislava

E-mail: michal.fabus@vsemvs.sk, lubomir.nebesky@vsemvs.sk

Renáta Fajová

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINĚ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

TRH PRÁCE A MOŽNOSTI UPLATNĚNÍ – ČÁSTEČNÝ PRACOVNÍ ÚVAZEK¹

Abstrakt

Článek se zaměřuje na vzájemnou vazbu mezi mírou zaměstnaností a podílem částečných pracovních úvazků u zemí Evropské unie. Autorka se zaměřuje na vztah těchto ukazatelů a ukazuje jejich vzájemnou vazbu, věnuje pozornost také problému podzaměstnanosti. Další část příspěvku se věnuje výhodám a nevýhodám částečných pracovních úvazků ze strany zaměstnance a zaměstnavatele.

Klíčová slova: Zaměstnanost, částečný pracovní úvazek, podzaměstnanost, výhody a nevýhody částečného pracovního úvazku.

Abstract

The article focuses on the linkages between employment rates and the proportion of part-time jobs in the European Union. The author focuses on the relationship between these indicators and shows their mutual bond, pays attention to a problem of underemployment. Another part of the paper deals with the advantages and disadvantages of part-time work by employees and employers.

Key words: Employment, part-time work, underemployment, advantages and disadvantages of part-time work.

Úvod

Částečné pracovní úvazky představují alternativu umístění ohrožených skupin na trhu práce. I když poslední vývoj v EU se zaměřuje především na jiné fiskální problémy a řeší se udržení unie jako takové, nezaměstnanost představuje doprovodný problém poklesu výkonnosti ekonomiky. Pokles HDP způsobuje opožděné zvýšení nezaměstnanosti. Ohrožené skupiny na trhu práce reagují ve většině případů prudkým zvýšením nezaměstnanosti. Právě částečné pracovní úvazky mohou být řešením pro přinejmenším zmírnění prudkého nárůstu. Flexibilita na trhu práce umožňuje zaměstnancům skloubit osobní život s prací a zaměstnavatelům umožňuje udržení konkurenceschopnosti, kdy pružně reagují na měnící se ekonomické podmínky a přizpůsobují své lidské zdroje potřebám.

Článek se zabývá souvislostí mezi mírou zaměstnaností a podílem částečných pracovních úvazků. Klade si za cíl ukázat vzájemnou souvislost mezi těmito veličinami, zmínit se o podzaměstnanosti a výhodách a nevýhodách pro zaměstnance a zaměstnavatele.

Zaměstnanost a podíl částečných pracovních úvazků

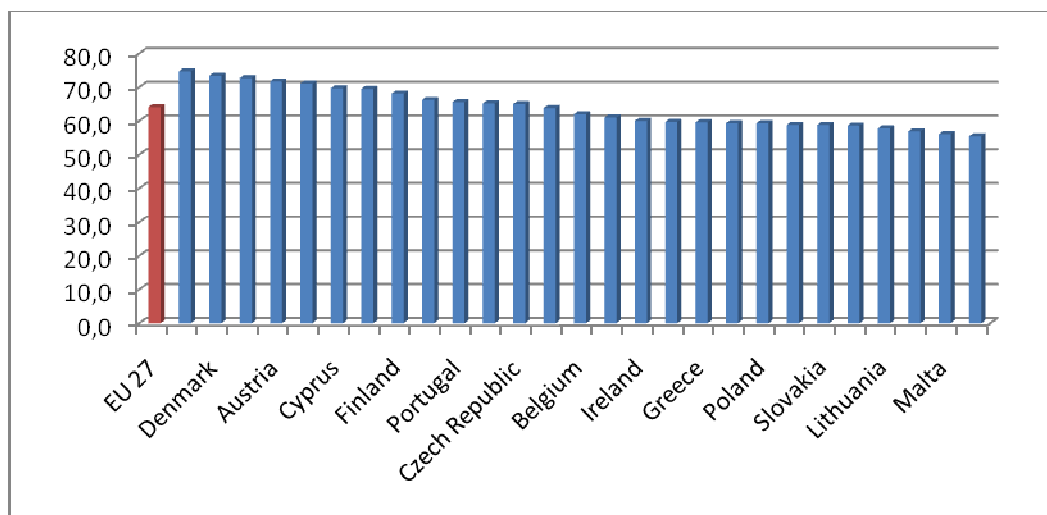
Míra zaměstnanosti představuje podíl počtu zaměstnaných osob ve skupině 15-64 let. Obr. 1 ukazuje míru zaměstnanosti v roce 2010. Průměr EU je 64,1 %. Mezi země s nejvyšší

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu SGS 23/2010.

zaměstnaností v EU se řadí Holandsko, kde je míra zaměstnanosti nejvyšší a to 74,7 %. Další země, kde míra zaměstnanosti převyšuje 70 % hranici, jsou Dánsko se 73,4 %, Švédsko – 72,7 %, Rakousko – 71,7 % a Německo 71,7 %.

Naopak mezi země s nejnižším podílem zaměstnaných patří Litva 57,8 %, Itálie 56,9 %, Malta 56,1 %. Nejnižší míra zaměstnanosti je v Maďarsku, kde v roce 2010 byla míra zaměstnanosti 55,4 %.

Obr. 1: Míra zaměstnanosti v zemích EU v roce 2010 (%)

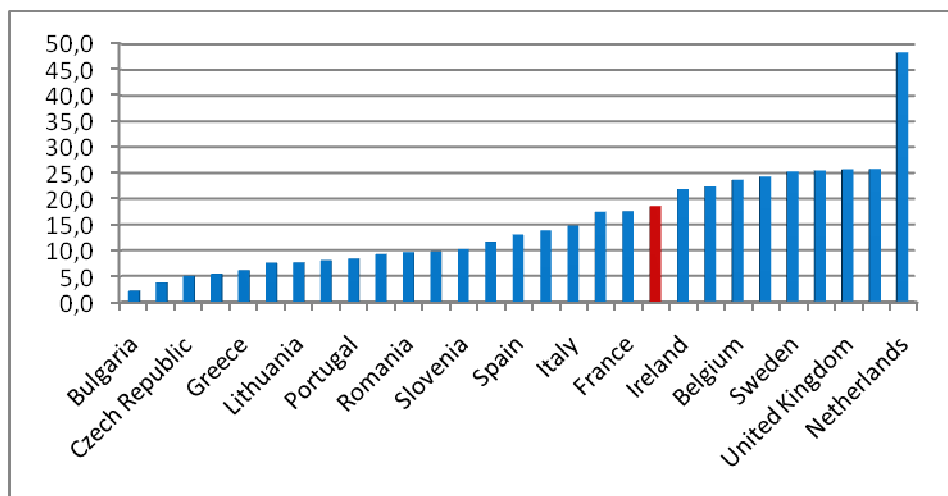
Zdroj: vlastní zpracování – data Eurostat

Následující obrázek (obr. 2) se zaměřuje na podíl částečných pracovních úvazků na celkové zaměstnanosti v roce 2010. Z obrázku je patrné, že Holandsko představuje výjimečnou zemi v oblasti využívání částečných pracovních úvazků. Téměř 50 % všech zaměstnaných pracuje na částečný pracovní úvazek. Až 75 % holandský žen využívá tuto formu flexibilního zaměstnávání.

Další země s vyšším podílem částečných pracovních úvazků jsou Dánsko, Velká Británie, Německo, Švédsko a Rakousko, kde se podíl částečných pracovních úvazků pohybuje okolo 25 %. Průměr v Evropské unii činí 18,6 %.

Částečné pracovní úvazky se velmi zřídka využívají v Bulharsku, kde pouhých 2,2 % pracuje na částečný úvazek, následuje Slovensko se 3,8 % a Česká republika s 5,1 %.

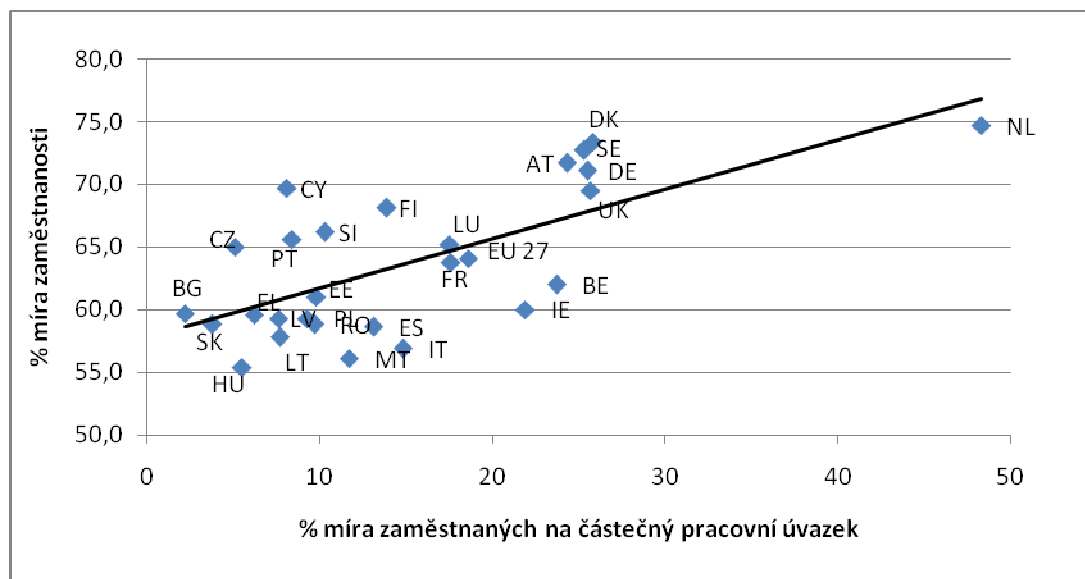
Obr. 2: Podíl částečných pracovních úvazků na celkové zaměstnanosti v roce 2010 (%)

Zdroj: vlastní zpracování – data Eurostat

Obrázek 3 ukazuje vzájemnou vazbu mezi mírou zaměstnanosti a podílem částečných pracovních úvazků. Na ose x je procentuální vyjádření míry zaměstnaných na částečný pracovní úvazek a na ose y procentuální vyjádření podílu zaměstnaných.

Obr. 3: Vzájemná vazba mezi mírou zaměstnanosti a podílem částečných pracovních úvazků (rok 2010)

Zdroj: vlastní zpracování – data Eurostat

Při nárůstu práce na částečný pracovní úvazek se očekává zvýšení celkové míry zaměstnanosti. Pokud nebereme v úvahu další faktory, které mohou ovlivnit míru zaměstnanosti, můžeme Evropu rozdělit na dvě skupiny:

- jedna skupina má vysoký podíl částečných pracovních úvazků a vysoký podíl zaměstnaných osob – Holandsko (NL), Dánsko (DK), Švédsko (SE), Rakousko (AT) a Německo (DE),

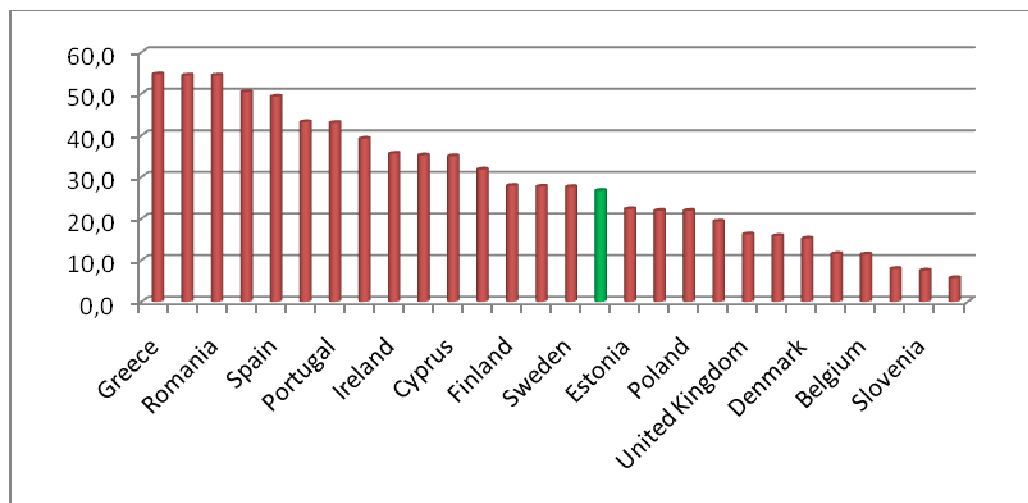
- druhá skupina tvoří země s nízkým podílem zaměstnaných a nízkým podílem částečných pracovních úvazků – Maďarsko (HU), Litva (LT), Lotyšsko (LV), Polsko (PL).

Výjimkou jsou Finsko, Slovinsko, Portugalsko, Kypr a Česká republika. V těchto zemích je míra zaměstnanosti vyšší než průměr a podíl částečných pracovních úvazků je nižší než průměr (13,9 %, 10,3 %, 8,4 %, 8,1 %, 5,1 % - v tomto pořadí).

Podzaměstnanost

Podzaměstnanost je obecně definovaná jako nedobrovolná práce na zkrácený úvazek. V zemích, kde je nedobrovolná práce na zkrácený úvazek vysoká, to zejména souvisí s nemožností nalézt práci na plný úvazek a také s podmínkami, které zaměstnanci mají. Bylo prokázáno, že lidé pracující na částečný úvazek pracují efektivně a rychle. Na druhou stranu, ve většině případů zaměstnavatelé zneužívají těchto pracovníků a nenabízejí jim žádné výhody ani jistotu či nepřijatelně snižují náklady na pracovní sílu (sociální dumping). Nejvyšší podzaměstnanost je v zemích, kde je nižší podíl částečných pracovních úvazků.

Obr. 4: Procentuální vyjádření podzaměstnanosti v zemích EU v roce 2010

Zdroj: vlastní zpracování – data Eurostat

Z obrázku 4 je patrné, že mezi země, kde je vysoký podíl nedobrovolnosti pracovat na částečný pracovní úvazek se řadí Řecko – 54,7 %, Bulharsko – 54,4 %, Rumunsko – 54,4 %, Itálie – 50,4 %.

Holandsko (5,7 %), Slovinsko (7,5 %) a Lucembursko (7,9 %) jsou země s nejnižším podílem nedobrovolně zaměstnaných na částečný úvazek.

Výhody a nevýhody částečných pracovních úvazků

Mezi nejčastější důvody pro výběr práce na částečný pracovní úvazek zaměstnanci uvádí péči o děti či nesvéprávné dospělé. Tento typ flexibilní práce přináší řadu výhod i nevýhod.

Některé výhody a nevýhody pro zaměstnance:

- vysoká flexibilita a s ní spojená nejistota – zaměstnanec dokáže skloubit osobní život s pracovním, ovšem pokud dojde např. k dořešení projektu či existenčním problémům firmy, většinou dojde k propuštění těchto zaměstnanců,
- je možné si regulovat počet odpracovaných hodin po domluvě se zaměstnavatelem
- snadné ukončení poměru,
- nejistota o výši budoucího příjmu (zaměstnanec na částečný pracovní úvazek nedosahuje dostatečných příjmů pro získání hypotéky či úvěru),
- práce na částečný pracovní úvazek je většinou na kratší či přechodné časové období, to může znamenat určitou frustraci pro zaměstnance, který takto pracuje po dlouhý časový úsek v nejistotě.

Výhody a nevýhody pro zaměstnavatele:

- zaměstnavatel může regulovat počet zaměstnanců podle stavu momentální poptávky a tím dosáhnout vysoké efektivity nákladů.
- má potřebné zaměstnance kdykoliv k dispozici, tzv. „na zavolání“,
- snadné ukončení pracovního poměru,
- vyšší efektivita a pracovní nasazení pracovníků.

Závěr

Článek se zabývá částečnými pracovními úvazky jako formou flexibilního způsobu zaměstnávání. Míra zaměstnanosti a podíl částečných pracovních úvazků má jistou vazbu. Mezi země s vysokou mírou zaměstnanosti se řadí Holandsko, Dánsko, Švédsko, Rakousko a Německo. Stejně země mají vyšší podíl míry pracujících na částečný pracovní úvazek. Holandsko představuje extrémní případ, kdy až polovina pracujících využívá částečný pracovní úvazek a téměř ¾ žen. Naopak mezi země s nejnižší zaměstnaností patří Litva, Itálie, Malta a Maďarsko. Podíl pracujících na částečný pracovní úvazek je nejnižší v Bulharsku, Slovensku a České republice.

Pokud se zaměříme na nedobrovolnost pracovat na částečný pracovní úvazek, tak nejnižší podzaměstnanost je v Holandsku, což svědčí o vysoké oblíbenosti této formy zaměstnávání. Řecko, Bulharsko, Rumunsko jsou země s nejvyšší podzaměstnaností, až 55 % zaměstnaných na částečný pracovní úvazek pracuje nedobrovolně. Úzce to souvisí s nemožností nalézt práci na plný úvazek a také se špatnými podmínkami v pracovním procesu. Částečný pracovní úvazek přináší řadu výhod a nevýhod, a to jak pro zaměstnance (vysoká flexibilita spojená s nejistotou, nižší příjmy, aj.), tak i pro zaměstnavatele (regulace počtu zaměstnanců, snadné ukončení pracovního poměru, vyšší efektivita a pracovní nasazení pracovníků).

Použitá literatura:

1. Český statistický úřad: www.czso.cz
2. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Part-time work in Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011, 48 p. ISBN 978-92-897-0883-8.
3. Eurostat:
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/database

Kontakt

Ing. Renáta Fajová

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné

Slezská univerzita v Opavě

Univerzitní náměstí 1934/3

733 40 Karviná

Česká republika

ZDAŇOVÁNÍ NEREZIDENTŮ¹

Abstrakt

Článek si klade za cíl objasnění problematiky zdaňování příjmů nerezidentů, fyzických osob, získaných na území České republiky. Důraz je kladen také na význam smluv o zamezení dvojího zdanění a vyložení postupu výběru daní dle těchto smluv.

Klíčová slova: nerezident, zamezení dvojího zdanění, srážková daň, zajištění daně.

Abstract

Article aims to clarify the issue of income tax non-residents, individuals obtained in the Czech Republic. Emphasis is also placed on the importance of treaties for the avoidance of double taxation and the unloading process of tax collection under these contracts.

Key words: non-resident, the avoidance of double taxation, withholding tax, providing tax.

ÚVOD

Otevření hranic pracovním silám v Evropské unii a v zahraničí nastolilo otázku řešení daňových dopadů uskutečňovaných mezinárodních transakcí. Tento globalizační proces spěje ke vzájemnému přibližování států, a kdy se v tomto procesu stírají hranice mezi státy. S tímto procesem se rovněž dala do pohybu pracovní síla, která souvisí s migrací osob za prací. S touto migrací je spojena otázka zaměstnání na území jiných států, než ve státě svého daňového domicilu².

Česká republika má pravidla pro zdaňování příjmů nerezidentů zapracována v zákoně o daních z příjmů č. 586/92 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů (dále ZDP). Zdaňování příjmů nerezidentů, představuje samostatnou oblast v oblasti mezinárodního zdaňování. Obecně platí, že každý stát má právo zdaňovat celosvětové příjmy svých rezidentů a příjmy za zdrojů na svém území. V těchto případech zjevně dochází k příjmům, které podléhají dvojímu zdanění. Za takových podmínek by subjekty neměly motivaci podílet se na mezinárodních transakcích. Státy proto mají vypracovány způsoby pro zamezení dvojího zdanění a to v podobě smluv o zamezení dvojího zdanění³. V současné době má Česká republika uzavřeno 70 dvoustranných smluv.

1 Článek je napsán v rámci projektu SGS232010

2 Daňový domicil: vyjadřuje vztah daňového subjektu k danému státu, určuje rezidentství a je vymezen smlouvami o zamezení dvojího zdanění.

3 Existují 2 základní metody užívané ve smlouvách o zamezení dvojího zdanění k

vyloučení dvojího zdanění: 1) metoda vynětí – v tomto případě se ve státě příjemce nezahrne pro daňové účely do základu daně příjem ze zahraničí. Dále metoda vynětí s výhradou progresu. Tzn., že pro výpočet sazby daně se použije celosvětový příjem, ale daň se touto sazbou vypočte ze základu daně, který neobsahuje zahraniční příjem. 2) metoda zápočtu – ve státě příjemce se do daňového základu zahrnou celosvětové příjmy a vypočte se daň. Od takto vypočtené daně se odečte daň zaplacená v zahraničí. V tomto případě jde o metodu plného zápočtu. Plný zápočet se v ČR s výjimkou Nizozemí nepoužívá, neboť je tento způsob nevhodný v případě, že zahraniční daň je vyšší než tuzemská. Proto se používá zápočet prostý, který umožňuje odečíst maximálně takovou částku daně, která odpovídá sazbě tuzemské daně.

Ve většině zemí Evropské unie a stejně tak i v české republice platí rozdílná pravidla pro zdaňování příjmů rezidentů a nerezidentů. Daňová povinnost rezidentů se váže k příjmům plynoucím ze zdrojů na území České republiky a také ze zdrojů plynoucích ze zdrojů v zahraničí. Nerezidenti poté zdaňují pouze příjmy ze zdrojů na území České republiky.

Určení daňové rezidence

Nerezident fyzická osoba

Nerezidentem je definována osoba, která:

- na území ČR nemá bydliště nebo
- osoba, která se zde zdržuje méně jak 183 dní v kalendářním roce nebo
- osoba, která se v ČR obvykle nezdržuje,
- nebo osoba, která se v ČR zdržuje za účelem studia či léčení.

Nerezidenti mají povinnost platit daň z příjmů, které jim plynou jen ze zdrojů na území ČR. V zákoně o dani z příjmů samotná charakteristika pojmu nerezident vymezeno není, charakteristika vyplývá vylučovací metodou z §2, odst. 3, ZDP ve kterém je stanoven pojem rezident.

Příjmy ze zdrojů na území České republiky

Příjmy ze zdrojů na území české republiky jsou taxativně vyjmenovány v §22, odst. 1, ZDP, kdy za příjmy ze zdrojů na území České republiky se považují:

- a) příjmy z činností vykonávaných prostřednictvím stálé provozovny,
- b) příjmy ze závislé činnosti (zaměstnání) s výjimkou příjmů uvedených v písmenu f) bodu 2,
- c) která je vykonávána na území České republiky nebo na palubách lodí či letadel, které jsou
- d) provozovány poplatníky uvedenými v § 2 odst. 2 a § 17 odst. 3,
- e) příjmy ze služeb s výjimkou provádění stavebně montážních projektů, příjmy z
- f) obchodního, technického nebo jiného poradenství, řídicí a zprostředkovatelské činnosti a
- g) obdobných činností poskytovaných na území České republiky,
- h) příjmy z prodeje nemovitostí umístěných na území České republiky a z práv s nimi
- i) spojených,
- j) příjmy z užívání nemovitostí (jejich částí) včetně bytů (jejich částí) umístěných na území
- k) České republiky,
- l) příjmy

1. z nezávislé činnosti, např. architekta, lékaře, inženýra, právníka, vědce, učitele, umělce, daňového či účetního poradce a podobných profesí, vykonávané na území České republiky,

2. z osobně vykonávané činnosti na území České republiky nebo zde zhodnocované veřejně vystupujícího umělce, sportovce, artisty a spoluúčinkujících osob, bez ohledu na to, komu tyto příjmy plynou a z jakého právního vztahu,

g) příjmy z úhrad od poplatníků uvedených v § 2 odst. 2 a § 17 odst. 3 a od stálých provozoven poplatníků uvedených v § 2 odst. 3 a § 17 odst. 4, kterými jsou

1. náhrady za poskytnutí práva na užití nebo za užití předmětu průmyslového vlastnictví, počítačových programů (software), výrobně technických a jiných hospodářsky využitelných poznatků (know-how),

2. náhrady za poskytnutí práva na užití nebo za užití práva autorského nebo práva příbuzného právu autorskému,

3. podíly na zisku, vypořádací podíly, podíly na likvidačním zůstatku obchodních společností a družstev a jiné příjmy z držby kapitálového majetku a část zisku po zdanění vyplácená

tichému společníkovi. Za podíly na zisku se pro účely zákona považuje i zjištěný rozdíl mezi sjednanou cenou a cenou obvyklou na trhu (§ 23 odst. 7) a dále úroky, které se neuznávají jako výdaj (náklad) podle § 25 odst. 1 písm. w),

4. úroky a jiné výnosy z poskytnutých úvěrů a půjček a obdobné příjmy plynoucí z jiných obchodních vztahů, z vkladů a z investičních nástrojů podle zvláštního právního předpisu, upravujícího podnikání na kapitálovém trhu⁷¹),

5. příjmy z užívání movité věci nebo její části umístěné na území České republiky,

6. odměny členů statutárních orgánů a dalších orgánů právnických osob,

7. příjmy z prodeje movitých věcí, které jsou v obchodním majetku stále provozovny, investičních nástrojů podle zvláštního právního předpisu upravujícího podnikání na kapitálovém trhu⁷¹), majetkových práv registrovaných na území České republiky a z prodeje podílu na obchodní společnosti nebo družstvu se sídlem na území České republiky,

8. výhry v loteriích, sázkách a jiných podobných hrách, výhry z reklamních soutěží a slosování, ceny z veřejných soutěží a ze sportovních soutěží,

9. výživné a důchody,

10. příjmy plynoucí společníkovi obchodní společnosti v souvislosti se snížením základního kapitálu,

11. příjmy z úhrad, pohledávky nabyté postoupením.

12. sankce ze závazkových vztahů.

h) příjmy z převodu podílů v obchodních společnostech nebo družstvech, které mají sídlo na území České republiky.

Způsoby výběrů daní u nerezidentů

U nerezidentů se uplatňují 2 způsoby výběru daní:

a) srážka daně

b) zajištění daně prostřednictvím daňového přiznání

Srážka daně

Speciální ustanovení o srážkové dani obsahuje zákon o daních z příjmů v §38d ZDP;

Srážka daně je prováděna ze samostatného základu daně u zdroje a to dle:

- mezinárodní smlouvy o zamezení dvojího zdanění
- podle tuzemského právního předpisu

Dále v §36 ZDP poté následují sazby pro jednotlivé druhy příjmů vyjmenované v §22 ZDP.

Režim srážkové daně pro zdaňování příjmů nerezidentů byl stanoven na základě praxe, že samotný subjekt-nerezident se na území České republiky nemusí vůbec zdržovat a je tedy obtížné „uhlídat“ a zajistit, aby bylo podáno daňové přiznání a příjmy tak zdaněny. Nejvýhodnější je proto zdaňovat příjmy přímo u zdroje ve formě srážky. Srážková daň u nerezidentů se však nevztahuje na příjmy, které jsou ze zákona od daně osvobozeny: §4ZDP, §19ZDP.

Základem daně dle § 36 odst. 3 ZDP jsou příjmy bez možnosti uplatňování výdajů, s výjimkou některých případů: vypořádací podíly, podíly na likvidačním zůstatku, kdy tyto příjmy lze snížit o nabývací cenu podílu na společnosti (§ 36 odst. 1 písm. b) bod 1. ZDP). V případě cenných papírů se základ daně stanoví za jednotlivé cenné papíry, a to i v případě držby cenných papírů stejného druhu od jednoho emitenta. Na základě ustanovení § 23 odst. 6 ZDP se za příjem považuje i plnění poskytované v nepeněžní formě. Základ daně je poté zaokrouhlen na celé koruny dolů, s výjimkou příjmů dividendových, kde se základ daně zaokrouhluje na celé haléře dolů.

Srážku provádí pláče, který dle §22 ZDP provádí tuto úhradu a jsou-li tyto příjmy vypláceny ve prospěch nerezidentů. Vyplácí tak částku sníženou o daň (tzn. netto částku), kterou plátce odvede na příslušný účet do státního rozpočtu. Plátce tuto sraženou částku

odvede při výplatě, nebo úhradě, avšak příjmy dle §22 odst. 1 písm. c), f), g), bod 1., 2., 5., 6. a u úroků z poskytnutých úvěrů a půjček se srážka provádí až v momentě, kdy se o této skutečnosti účtuje. Jedná se příjmy: za služby, z nezávislé činnosti a osobně vykonávaných činností umělců, za průmyslové, kulturní licenční poplatky, příjmy z užívání movité věci, odměny členů statutárních orgánů, úroky a jiné výnosy z poskytnutých úvěrů a půjček.

Povinnost srazit daň má tedy plátce a za splnění této povinnosti se považuje správné a včasné provedení srážky daně, nepodává se tak daňové přiznání, podává se tiskopis s názvem - Vyúčtování daní z příjmů vybíraných srážkou a zdaňovacím obdobím je rok. Můžou však nastat situace, kdy se daňové období neshoduje s kalendářním rokem, překládá se daňové tvrzení do třiceti dnů ode dne, kdy byl plátce povinen odvést poslední známou daňovou povinnost.

V případě nedodržení tohoto postupu je na plátcí vymáhán dluh z titulu daňového dluhu, je mu předepsán dluh a je uplatněna bruttace. Bruttace se provádí následovně: má se za to, že vyplacená částka je již částka po zdanění (tj. sražení srážkové daně). Tyto náklady jsou poté nedaňovým ve smyslu § 25 odst. 1, písm. r) ZDP.

Srážková daň je sražena přímo v momentě, pokud příjemce vyplácených příjmů je rezidentem státu se kterým nemá česká republika uzavřenou Smlouvu o zamezení dvojího zdanění (dále SZDZ). Pokud SZDZ je s příslušným státem uzavřena a pro konkrétní příjem je stanovena pro stát zdroje sazba v jiné výši, použije se přímo – automaticky tato sazba, maximálně do výše sazby stanovené tuzemským zákonem, popř. se daň v ČR vůbec neplatí (tj. ve státě zdroje).

Zajištění daně

Zajištění daně probíhá v momentě, kdy daňový nerezident podává daňové přiznání, což znamená, že mu nebyla sražena srážková daň z příjmů. V tomto případě je plátce povinen provést zajištění daně, nejpozději v den, kdy o daném závazku účtují. Zajištění daně se provádí jen v případě, že nerezident je rezidentem státu mimo Evropskou unii či Evropského hospodářského prostoru.

Zajištění daně se provádí:

- 1 % z příjmů z prodeje investičních nástrojů a z příjmů z úhrad pohledávky nabyté postoupením
- 10 % z příjmů ze zdrojů na území ČR (vymezených v § 22 ZDP), s výjimkou uvedenou v předcházejícím bodě, např. se jedná o:
 - a) příjmy z činností vykonávaných prostřednictvím stálé provozovny,
 - b) příjmy z prodeje nemovitostí umístěných na území ČR a práv s nimi spojených,
 - c) příjmy z užívání nemovitostí (jejich částí) včetně bytů (jejich částí) umístěných na území ČR,
 - d) příjmy z prodeje movitých věcí, které jsou v obchodním majetku stálé provozovny, cenných papírů vydávaných poplatníky se sídlem na území ČR, majetkových práv registrovaných na území ČR a z prodeje účasti nebo podílu na obchodní společnosti nebo družstvu se sídlem v ČR,
 - e) výhry v loteriích, sázkách a jiných podobných hrách, výhry z reklamních soutěží a slosování, ceny z veřejných soutěží a ze sportovních soutěží,
 - f) výživné, důchody a jiné požitky;
- 12 až 32 % ze základu daně v. o. s. nebo k. s. připadajícího na společníka v. o. s. nebo komplementáře k. s.

Pokud je záloha sražena podle § 38h ZDP (tzn. vybírání a placení příjmů ze závislé činnosti a z funkčních požitků), pak k zajištění daně nejsou plátcí povinni.

ZÁVĚR

Zdaňování příjmů nerezidentů je aktuální téma v dnešní době a zároveň znamená některé „povinnosti,“ které musí plátce splnit a ověřit v této problematice. Jde především o zásadní věc, kdy je zásadní znát, zda je či není poplatník daňovým rezidentem určitého státu, zda má Česká republika uzavřenou SZDZ s daným státem a poté tato smlouva umožňuje poplatníkům příjem zdanit na území České republiky. Poté plátce zjišťuje, jestli je příjem uveden v § 22 ZDP. Plátce je dále povinen srazit poplatníkovi daň podle § 36 ZDP, pokud se nejedná o příjem podléhající srážkové dani, tak plátce zajistí daň dle § 38e ZDP, pokud příjem nepodléhá ani zajištění daně potom plátce sráží zálohovou daň dle § 38h ZDP. Pokud poplatníkům příjem nepodléhá srážkové dani, zajištění daně ani zálohové dani (např. poplatník dostane celý brutto příjem), má poplatník povinnost podat DP.

Dalším předmětem diskuze může být fakt, že v porovnání zdaňování rezidentů a nerezidentů dochází k jisté diskriminaci.

Použitá literatura:

1. PETRÁČKOVÁ, Věra. Akademický slovník cizích slov:[A-Ž]. 1. vyd. Praha: Academia, 1997. 834 s. ISBN 80-200-0607-9.
2. SOJKA, Vlastimil. Mezinárodní zdanění příjmů: Smlouvy o zamezení dvojího zdanění a zákon o daních z příjmů. 2. vyd. Praha: ASPI, 2008. 326 s.
3. ISBN 978-80-7357-3546.
4. RYLOVÁ, Zuzana. Mezinárodní dvojí zdanění 2009. 3. vyd. Olomouc: Anag, 2009. 423 s. ISBN 978-80-7263-511-5.
5. Zákon č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů.
6. Zdaňování zahraničních příjmů [online]. [cit. 2011-11-29]. Dostupné z: http://www.mzdovapraxe.cz/archiv/dokument/doc-d792v768-zdanovani-prijmu-nerezidentu-ze-zdroju-na-uzemi-ceske-r/?search_query=%24issue%3D1130

Kontakt

Ing. Veronika Fišerová

Katedra účetnictví

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné

Slezská univerzita v Opavě

Univerzitní náměstí 1934/3

733 40 Karviná

Česká republika

E-mail: fiserova@opf.slu.cz

Veronika Fodorová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

UPLATNENIE EXOGÉNNEJ FLEXIBILITY V PROCESE EURÓPSKEJ INTEGRÁCIE

Abstrakt

Pojem flexibilita v európskej integrácii vzťahuje na formu a hĺbku usporiadania vzťahov medzi členskými štátmi EÚ (endogénna flexibilná integrácia), resp. medzi EÚ a tretími krajinami (exogénna flexibilná integrácia). Vzhľadom na previazanosť flexibility s funkčnosťou a efektivitou spolupráce, považuje autor tento koncept za možné východisko zo stagnácie európskeho integračného procesu. Predmetom tohto článku je flexibilita vzťahujúca sa na spoluprácu EÚ a tretích krajín. Zaoberáme sa východiskami flexibility a exogénnej flexibility a prechádzame k ich doterajšiemu uplatňovaniu.

Kľúčové slová: Flexibilita, exogénna flexibilná integrácia, európska integrácia, vonkajšie vzťahy EÚ.

Abstract

The term flexibility in European integration process refers to the form and depth of relations between the EU member states (endogenous flexible integration) or between the EU and third countries (exogenous flexible integration). Given the connection between flexibility and efficiency of common cooperation, we consider the mentioned concept to be a feasible alternative to the stagnation of European integration. This article deals with flexibility and exogenous flexibility and its application.

Key Words: Flexibility, exogenous flexible integration, European integration EU external relations.

Úvod

V súčasnosti, v procese hľadania východiska z európskej dlhovej krízy, sa ako jedna z možných alternatív javí byť flexibilná integrácia, resp. viacrýchlostná Európa, či dokonca viacrýchlostná eurozóna. Doposiaľ bol akýkoľvek posun smerom k prehĺbeniu integrácie podmienený pozitívnym hospodársko-politickým vývojom jednotlivých členských štátov, ako aj postavením spoločenstva ako celku. Koncepty prehĺbovania spolupráce tak narážali na nesúhlas politických elít tých štátov, pre ktorých by takýto posun znamenal ohrozenie koncepcie národnej politiky. To platí i v súčasnosti, avšak zjednotená Európa stojí pred novým integračným javom, kedy politické elity navrhujú hlbšiu integráciu práve v období ekonomickej krízy.

Európska únia je významným aktérom medzinárodných vzťahov a svoju pozíciu posilňuje i strategickou konceptualizáciou formy, resp. usporiadania vzájomných vzťahov s nečlenskými štátmi. V rámci potreby zabezpečenia priestoru stability a bezpečnosti sa efektívne usporiadanie týchto vzťahov stáva nevyhnutnosťou. Predmetom tohto článku je uplatnenie exogénnej flexibility v procese európskej integrácie. Pred tým, ako prejdeme k jej samotnej aplikácii, zameriame sa na jej východiská.

Východiská flexibilnej integrácie

Korene flexibilnej spolupráce môžeme nájsť v teoretických konceptoch európskej integrácie – predovšetkým vo funkcionalizme a neofunkcionalizme. Funkcionalisti pokladajú pôvod úspechu integrácie v technickom sebaurčení jej vetvenia. Podľa funkcionalistickej paradigmy integrácia znamená takú formu spolupráce, v ktorej funkcia predchádza organizácii (forme), teda hlbšia spolupráca bude úspešná iba v tých oblastiach, ktorých realizácia je nevyhnutnosťou. Federalistickej vízii funkcionalizmus vytýka jej teritoriálnu obmedzenosť na regióny. Na druhej strane podľa neofunkcionalistov proces integrácie charakterizuje spill-over efekt, t.j. spolupráca v jednej oblasti podnieti spoluprácu v ďalšej, na ňu nadväzujúcej. Hovorí o tzv. logike integrácie, ktorá je však na rozdiel od funkcionalizmu výrazne regionálne zameraná, čo vychádza z jeho pôvodu, keďže neofunkcionalizmus vznikol na základe analýzy začiatkov vývoja európskej integrácie. David Mitrany definoval funkcionalizmus prostredníctvom pojmov otvorenosť, neideologickosť a flexibilita (spontánnosť). Neofunkcionalizmus charakterizujú dynamika a expanzia (kde impulzom k spolupráci je politické rozhodnutie). Oba koncepty vychádzajú z predpokladu, že integrácia je vhodná v tých oblastiach, kde je realizácia istých činností efektívnejšia a prináša výraznejšie benefity ako by tomu bolo pri individuálnej realizácii týchto politik. Práve z tohto predpokladu vychádza koncept flexibility. Neskorší neofunkcionalizmus dokonca hovorí i o spill-back efekte ktorý ponúka možnosť upustenia od hlbšej spolupráce v istej oblasti, pokiaľ táto neprináša očakávané úžitky. To korešponduje s myšlienkou hlbšej kooperácie niekoľkých štátov vo vybraných politikách, pričom sa pri úspechu tejto spolupráce predpokladá zapojenie ďalších členských štátov v dobe, keď budú schopné a ochotné presunúť rozhodovanie dovedy vnútroštátnych otázok na nadnárodnú úroveň.

Koncept flexibilnej spolupráce je možné aplikovať tak na integráciu v rámci členských štátov EÚ, ako aj na vzťahy EÚ s tretími krajinami. Znázorniť ho je možné prostredníctvom modelu „Delorsových kruhov.“

Delorsove kruhy predstavujú štyri zóny, označené A až D.¹ Vnútorňý kruh (zóna A) symbolizuje integračné jadro. Úvahy o štátoch udávajúci smerovanie integrácie, a teda štátoch tvoriacich jadro, sa líšia počtom členov a cieľovou oblasťou integrácie (napr. štáty EÚ6, štáty eurozóny). Jadro by malo predstavovať najvyšší stupeň integrácie dosiahnutý v rámci integračného celku. Zóna B (vnútorné medzikružie) symbolizuje členov, ktorí sa z rôznych príčin nezúčastňujú na všetkých politikách integračného jadra, ale len tých, o ktoré majú záujem, avšak miera ich participácie na integrácii je silná. Od jadra sa odlišujú trvalými výnimkami, resp. prechodnými obdobiami (napr. neúčast' niektorých nových členských štátov na HMÚ). Zóna A a B predstavujú formy silnej integrácie.

Zóna C predstavuje nečlenské štáty EÚ, ktoré však upravujú svoj vzťah s EÚ v rámci EHP alebo sa u nich predpokladá vstup do EÚ v krátkodobom, nanajvýš strednodobom horizonte. Vonkajší okruh (zóna D) symbolizuje štáty, ktoré v súčasnosti nespĺňajú kritéria pre vstup do EÚ, alebo nemajú ambíciu participovať na vyššej forme integrácie a stať sa členmi EÚ, resp. ich vzťahy sú upravované v rámci Európskej susedskej politiky, ktorá členstvo v EÚ nesľubuje. Tieto štáty s EÚ vo vybraných oblastiach úzko spolupracujú a ich vzájomné vzťahy sú zmluvne zakotvené prostredníctvom asociačných dohôd, dohôd o partnerstve, resp. dohôd o partnerstve a spolupráci (Euro-stredomorské partnerstvo, Východné partnerstvo).

Zóna A a zóna B predstavujú flexibilnú endogénnu integráciu, zatiaľ čo zóna D flexibilnú exogénnu integráciu. V zóne slabšej integrácie sa nachádzajú dve skupiny štátov

¹ Spracované podľa Baláž, P. et al.: Alternatívy vývoja európskej integrácie. 2008. s. 299 a Kosir, I. : K teoretickým a praktickým hospodársko-politickým aspektom pojmu Stredomorská únia. In: Medzinárodné vzťahy. s. 98.

s rozličným stupňom integrácie: (1) štáty, ktoré s Úniou v rámci istej formy hospodárskej integrácie spolupracujú a (2) štáty s perspektívou budúceho členstva podmienenou splnením podmienok, na ktoré im EÚ poskytuje finančnú pomoc. Štáty zóny D síce taktiež využívajú finančnú pomoc EÚ, avšak perspektíva ich členstva nie je potvrdená.

Endogénnu integráciu, resp. spoluprácu vzťahujeme na spoluprácu v rámci členských štátov EÚ. Uplatnenie flexibilnej endogénnej spolupráce predpokladá spill-over efekt prameniari z hlbšej spolupráce niekoľkých členských štátov a jej eventuálny postupný prechod na ďalšie oblasti a tiež na ďalšie členské štáty. Ide o aplikáciu stupňovitej (graduálnej) integrácie, ktorej diferenciacny aspekt spočíva v integrácii v rôznom čase a teritóriu. Endogénnej integrácii sa však na tomto mieste hlbšie venovať nebudeme.

Flexibilná exogénna integrácia

Termín flexibilná exogénna spolupráca označuje stav, kedy skupina štátov participujúcich na istej forme integrácie nezdieľa s ostatnými, resp. ďalšou skupinou štátov záujem na prehlbovaní integrácie v určitej špecifickej oblasti; resp. kedy určitý štát/skupina štátov nedosahuje ekonomické, legislatívne či spoločenské požiadavky potrebné pre plnú účasť na integračnom procese, čo vedie k uplatňovaniu rôznych konceptov spolupráce na rôzne skupiny štátov. Na rozdiel od flexibilnej endogénnej integrácie koncept flexibilnej exogénnej integrácie vo svojom ranom štádiu nepredpokladá použitie takých nástrojov, akými sú trvalé či prechodné výnimky, okrem uplatnenia flexibility v prípadoch pridružených zámorských krajín a území.² Flexibilnú exogénnu integráciu môžeme teda vnímať v súvislosti s nečlenskými štátmi a v súvislosti s osobitými vzťahmi členských štátov EÚ k určitým územiám, ktoré sú dané historickými väzbami (semi-exogénna spolupráca). Domnievame sa, že práve flexibilná exogénna integrácia ponúka možnosť budúceho efektívneho usporiadania vzťahov EÚ so štátmi, v prípade ktorých v strednodobom horizonte pravdepodobne nedôjde k ich vstupu do EÚ. Zároveň sa tento koncept týka spolupráce v rámci spoločného záujmu zúčastnených štátov (najmenší spoločný menovateľ), a nie nevyhnutne všetkých členských štátov EÚ. Na podporu spolupráce s nečlenskými štátmi odkazuje čl. 8 LZ-ZEÚ: „Únia rozvíja osobitné vzťahy so susednými štátmi s cieľom vytvoriť priestor prosperity a dobrého susedstva, ktorý je založený na hodnotách Únie a charakterizovaný blízkymi a mierovými vzťahmi založenými na spolupráci.“

V rámci flexibilnej exogénnej integrácie je možné identifikovať päť oblastí diferenciacného prístupu. Prvé štyri prístupy sa odvíjajú od miery hospodárskej a politickej heterogenity medzi daným štátom a EÚ, zatiaľ čo posledná, piata aplikácia diferenciacného prístupu je na rozdiel od ostatných, realizovaná s cieľom zabrániť negatívne mu vplyvu na ekonomiku daných území:

1. participácia nečlenských štátov na politikách EÚ;
2. uplatňovanie rozdielnej zahraničnej politiky spočívajúce v definovaní možnosti vstupu do EÚ (politika rozširovania EÚ s perspektívou členstva a ESP, ktorá členstvo nesľubuje);
3. rozdielny prístup k jednotlivým susedným regiónom (dimenzie ESP);

² Podľa čl. 198 ZFEÚ sú to neeurópske krajiny a územia, ktoré majú osobitné vzťahy s Dánskom, Francúzskom, Holandskom a Spojeným kráľovstvom: Grónsko, Nová Kaledónia a závislé územia, Francúzska Polynézia, Francúzske južné a antarktické územia, Ostrovy Wallis a Futuna, Saint Pierre a Miquelon, Aruba, Holandské Antily (Bonaire, Curacao, Saba, Sint Eustatius, Sint Maarten), Anguilla, Kajmanie ostrovy, Falkandské ostrovy, Južná Georgia a Ostrovy Južný Sandwich, Montserrat, Svätá Helena a závislé územia, Britské antarktické územia, Britské územia v Indickom oceáne, Ostrovy Turks a Caicos, Britské Panenské ostrovy, Bermudy. Do 31. marca 2011 k nim patrilo aj ostrov Mayotte, avšak k tomuto dátumu sa stal 101. departementom Francúzska (spolu s Reunion, Martinik, Guadalupe a Francúzskou Guayanou).

4. postoje k oblastiam zamrznutých konfliktov;
5. nejednotná štruktúra spolupráce so závislými a pridruženými oblast'ami.

Aplikácia exogénnej flexibility na vzťahy s nečlenskými štátmi EÚ

V počiatkoch európskej integrácie dominoval v oblasti usporiadania vonkajších vzťahov ES a geograficky vzdialenejších štátov bilaterálny prístup.³ Bilaterálny prístup bol doplnený regionálnym prístupom tak, aby skupine štátov charakterizovanej podobnými hospodársko-politickými črtami, mohol byť ponúknutý taký rámec spolupráce, ktorý by odrážal ich špecifické požiadavky, a ktorý by predstavoval tiež priestor pre diferenciáciu v rámci tejto skupiny.

V úprave vonkajších vzťahov predstavuje regionálny prístup napríklad vytvorenie Európskeho hospodárskeho priestoru s nečlenskými štátmi EÚ, t.j. umožnenie participácie Islandu, Lichtenštajnska a Nórska na jednotnom trhu EÚ. Na rozdiel od uvedených štátov, sú vzťahy so Švajčiarskom kvôli odmietnutiu ratifikácie dohody o vytvorení EHP v referende upravené sieťou bilaterálnych dohôd. Príkladom realizácie exogénnej spolupráce je i účasť Islandu a Nórska na vykonávaní Schengenského acquis, ktorá vyplýva z ich zvláštnych vzťahov so severskými členmi EÚ upravenými v rámci Severskej pasovej únie.⁴

V oblasti hospodárskych vzťahov môžeme hovoriť o Stredoeurópskej dohode o slobodnom obchode (CEFTA) ako o koncepcnej príprave flexibilnej exogénnej integrácie, resp. regionálnej základni pre prípravu na potenciálny vstup do EÚ. Členské štáty CEFTA,⁵ ktoré do EÚ po 1. januári 2007 nevstúpili, sa stali kandidátskymi alebo potenciálne kandidátskymi krajinami pre vstup. Po integrácii štátov EFTA do EÚ a usporiadaní ich vzťahov v rámci EHS predstavuje CEFTA ďalší prípad interregionalizmu v histórii európskej integrácie. Príkladom realizácie konceptu flexibilnej exogénnej spolupráce je taktiež budovanie zóny voľného obchodu (susedské krajiny) alebo colnej únie⁶ s nečlenskými štátmi EÚ (napr. euro-stredomorské obchodné vzťahy). Budovanie ZVO je realizované prostredníctvom asociačných dohôd.⁷

Dodnes najbližšie k flexibilitě založenej na spolupráci s tretími krajinami mal návrh reformy Európskej susedskej politiky (ESP)⁸ počas predsedníctva Fínska a Nemecka v rokoch

³ Aj v súčasnosti je v platnosti množstvo bilaterálnych dohôd, napr. v oblasti GATT, dohody o základných výrobkoch, colnej spolupráci, dopravy, či pri ochrane životného prostredia.

⁴ I keď niektoré časti Nórska (napr. Špicbergy) zostávajú mimo Shengenského priestoru.

⁵ Chorvátsko, Macedónsko; od 1. mája 2007 Albánsko, Bosna a Hercegovina, Moldavsko, Čierna Hora, Srbsko.

⁶ Obchodné vzťahy EÚ a Turecka sa od 1. januára 1996 realizujú na úrovni colnej únie. Turecko je atypickým príkladom krajiny zapojenej do *flexibilnej exogénnej integrácie*, a to vzhľadom k jeho statusu kandidátskej krajiny. Ďalším príkladom je Ukrajina, s ktorou EÚ rokuje o vzniku ZVO.

⁷ Okrem Sýrie má každá krajina Euro-stredomorského partnerstva uzatvorenú s EÚ Asociačnú dohodu: Alžírsko, Egypt, Izrael, Jordánsko, Libanon, Maroko, Palestínska samospráva, Tunisko, Turecko.

⁸ V súčasnosti sa ESP vzťahuje na 16 štátov – 3 štáty východnej Európy (Ukrajina, Bielorusko, Moldavsko), 10 štátov južného Stredomoria (Alžírsko, Egypt, Izrael, Jordánsko, Libanon, Líbya, Maroko, Palestínske autonómne územie, Sýria, Tunisko) a 3 štáty južného Kaukazu (Gruzínsko, Arménsko, Azerbajdžan). V Bielorusku sa ESP neuplatňuje kvôli nedemokratickej forme vlády, v Líbyi kvôli podmienke začlenenia do Barcelonského procesu pred uzatvorením Asociačnej dohody a Akčného plánu a v Sýrii Asociačná dohoda nebola doposiaľ ratifikovaná. De facto teda zahŕňa 13 susedných štátov a pokrýva nasledovné oblasti spolupráce: inštitucionálne reformy, reformy súdnicstva vrátane zvýšenia kapacity, obchod (liberalizácia obchodu, návrh komplexných oblastí voľného obchodu), investície (zlepšenie prístupu k finančným, poisťovacím a iným finančným službám) a ekonomickú integráciu (energetika, doprava, výskum, telekomunikácie, zlepšenie politiky hospodárskej súťaže), riadenú migráciu, potláčanie nelegálnej migrácie a zjednodušenie administrácie krátkodobých pobytov, politickú (ľudské práva a politický dialóg, boj proti korupcii), finančnú a regionálnu spoluprácu, prehĺbovanie vzájomných kontaktov i na úrovni medzivládnych organizácií a občianskych iniciatív, kultúrne a vzdelávacie aktivity, ochranu životného prostredia a spoluprácu v otázkach bezpečnosti a prevencie konfliktov.

2006 a 2007 pod názvom ESP plus,⁹ a to eventuálnou možnosťou uplatnenia graduálnej metódy v sektorovej integrácii. Zámerom ESP, spolu s Európskou bezpečnostnou stratégiou, je stabilizácia susedných regiónov, šírenie bezpečnosti a prosperity v okolitých štátoch prostredníctvom politického dialógu a ekonomickej integrácie. ESP má za cieľ komplexným spôsobom upravovať vzťahy EÚ a jej susedných štátov. Prostredníctvom tejto politiky sa EÚ vo svojom okolí snaží o podporu ekonomického rozvoja, stability a efektívnejšieho vládnutia, ako aj o možnosť ponúknuť svojim susedom významný stupeň vzájomnej integrácie s Úniou, vrátane účasti na vnútornom trhu EÚ. ESP je (z pohľadu realistickej paradigmy medzinárodných vzťahov) možné chápať aj ako nástroj presadzovania vplyvu, a tým pádom aj moci EÚ vo svojom susedstve. Z tohto hľadiska je možné hovoriť o vytváraní akejsi „nárazníkovej zóny“ spriatelenej krajín, ktorá by mala jednak chrániť EÚ pred vplyvom iných mocností (resp. ťažko predvídateľným správaním samotných susedných štátov), jednak by mala tvoriť oblasť rozšíreného ekonomického vplyvu Únie, ktorá jej poskytuje okrem zvýšených investičných a obchodných možností, aj nástroje na ovplyvňovanie hospodárskych politík v jednotlivých štátoch spadajúcich pod ESP.

Podstatným sprievodným charakteristickým znakom flexibilnej exogénnej integrácie, tak ako i v prípade flexibilnej endogénnej integrácie, je realizácia spolupráce vychádzajúca z funkčnosti v zmysle funkcionalizmu, resp. neofuncionalizmu. Táto funkčnosť je v prípade ESP reprezentovaná predovšetkým uzavretím sektorovej dohody týkajúcej sa jednej špecifickej oblasti, vymedzenej na základe spoločných záujmov EÚ a príslušného štátu ESP (najmenší spoločný menovateľ).

Na základe orientácie a regionálnych priorít zahraničnej politiky jednotlivých členských štátov, vplyvom ich historických väzieb na okolité štáty, ako aj snahy uplatniť prístupy vyplývajúce zo špecifickosti jednotlivých skupín susedných štátov s rôznymi potrebami, bolo vytvorených niekoľko dimenzií ESP. Aplikácia supra-regionálneho univerzalizmu v podobe ESP je vnímaná tak pozitívne ako aj negatívne. Na jednej strane smerovanie k Európe regiónov, resp. uplatňovanie „tailor-made politiky,“ ktorá rešpektuje špecifiká jednotlivých skupín štátov (hospodárstvo, kultúrna blízkosť štátov v danom regióne, ale i veľkosť týchto štátov) môže viesť v istom zmysle k efektívnosti v realizovaní reforiem,¹⁰ na strane druhej je možné ho vnímať aj ako prejav disproporcie s ohľadom na vízie politických elít daných štátov o usporiadaní vzájomných vzťahov, resp. ich budúcom členstve v EÚ. Pokiaľ by sa zahraničná politika EÚ koncentrovala výlučne na koncept „paneurópskej politiky,“ mohlo by to viesť k strate vnútornej súdržnosti a funkčnosti. Taktiež, čo sa týka štátov južnej a východnej dimenzie ESP, záujmy EÚ majú regionálny charakter (energetická bezpečnosť, ilegálna migrácia, rozvoj dopravnej infraštruktúry, zlepšenie

9 Tento koncept mal zaviesť nové nástroje ESP: Tematický (sektorový) dialóg (krajina ESP vedie „dialóg“ s EÚ o politických a sektorových otázkach Akčného plánu, ktorý nie je právne záväzný); Sektorová dohoda (resp. protokol s právnou záväznosťou); možnosť prístupu krajín ESP k programom Spoločenstva a ich agentúram. Tento nástroj posúva ESP na inú kvalitatívnu dimenziu a vzdáľuje ESP od pôvodne plánovaného konceptu „všetko okrem inštitúcií.“ Štátom ESP by tak bol umožnený bližší prístup k jednotlivým politikám EÚ, a to prostredníctvom štatútu pozorovateľa v príslušných inštitúciách EÚ a výboroch.

10 Akčné plány majú síce rovnakú základnú štruktúru, avšak ich obsah je prispôbený situácii v konkrétnom štáte. Pokiaľ partneri s EÚ spolupracujú a svoje záväzky plnia, EÚ im ponúka hlbšiu spoluprácu prekračujúcu rozmery spolupráce s tretími krajinami. V Akčnom pláne Jordánska je vyjadrená podpora reforiem v národnom programe vlády. Moldavsko sa zaviazalo k reforme volebných zákonov, implementácii legislatívy na posilnenie nezávislosti súdnictva a základných slobôd, boja proti korupcii a snahe o riešenie podnesterského konfliktu. Reforma súdnictva, boj proti korupcii a podpora demokracie sú obsahom palestínskeho a tuniského a z časti aj ukrajinského Akčného plánu. Ukrajina má taktiež spolupracovať na možnom riešení podnesterského konfliktu. Z ekonomických priorít definovaných akčnými plánmi ESP spomenieme zlepšenie fungovania a správy daňového systému v Jordánsku a zníženie regulácie a nasmerovanie ekonomiky k makroekonomickej stabilite v Moldavsku.

ochrany životného prostredia, riešenie regionálnych konfliktov) a nevzťahujú sa exaktne na konkrétne štáty. Preto sa vzhľadom na ciele EÚ bilaterálna forma spolupráce v prípade európskych susedov javí ako menej efektívna. Regionálny prístup má zohľadniť odlišnosti medzi jednotlivými štátmi, na ktoré sa vzťahuje. Rozdiely v spolupráci a akcelerácii spolupráce v prípade susedských štátov sú kvôli rôznemu historickému a politickému pozadiu iné. Demokraciu však nestačí len podporovať zvonku, na jej presadenie je potrebná aj vnútorná politická a občianska vôľa. Výhodou pri určovaní atribútov vzájomnej európskej spolupráce by mohla byť pozícia nových členských štátov, ktoré sú, v porovnaní so „starými demokraciami,“ k susedským štátom kultúrne a geograficky bližšie, majú skúsenosti s ekonomickou transformáciou, dobre rozvinuté kontakty a spoločný cieľ – zachovať stabilné vzťahy s Ruskom. Veľkú podporu má susedská politika práve v Poľsku, na Slovensku, ako aj v Nemecku.

Prvým pokusom o odstránenie nedostatkov supra-regionálneho prístupu v ESP bola Čiernomorská synergia (BSS).¹¹ BSS sa sústreďuje na oblasť občianskej spoločnosti a sektorovej spolupráce a bola založená na vzájomných záujmoch všetkých partnerov. Zároveň je BSS interpretovaná ako doplnok k existujúcej spolupráci prostredníctvom zapojenia hlavných regionálnych partnerov – Turecka a Ruska. EÚ ma záujem posilniť svoje postavenie v tomto regióne, kde dominantným zahraničným partnerom je Rusko. V budúcnosti sa predpokladajú pravidelné stretnutia EÚ a dotknutých krajín na medzivládnej – ministerskej úrovni.

Ďalším príkladom regionálneho prístupu v rámci ESP je Severná dimenzia. Severná dimenzia je založená na regionálnej spolupráci so štátmi severnej Európy (Škandinávia, Island a Pobaltské krajiny) a Ruskej federácie.

Počas roku 2008 ER predstavila ďalšie dve formy regionálnej spolupráce s krajinami za hranicami EÚ. ER podporila návrh EK obnoviť Barcelonský proces s krajinami Stredomoria a taktiež bola na zasadnutí GAERC¹² predstavená poľsko-švédsko iniciatíva – Východné partnerstvo, ktorá bola oficiálne inaugurovaná v máji 2009. Vznik týchto regionálnych foriem spolupráce naznačuje oživenie rozlišovania medzi južnou a východnou dimenziou vonkajších vzťahov EÚ. O ich špecifikách sa zmienime v nasledujúcom texte.

Vývoj koncepcie južnej dimenzie ESP inicioval francúzsky prezident Nicolas Sarkozy vo februári 2007. Pôvodne malo zoskupenie s názvom Únia pre Stredomorie predstavovať mediátora pri riešení otázok blízkovýchodného mierového procesu a zároveň takú formu usporiadania vzťahov s Tureckom, ktorá by bola alternatívou k jeho členstvu. Kvôli rozporuplným reakciám¹³ bol tento návrh premenovaný na Barcelonský proces: Únia pre Stredomorie. Realizuje sa od 14. júla 2008 a je súčasťou Euro-stredomorského partnerstva.¹⁴

¹¹ z angl. *Black Sea Synergy* (BSS). BSS predstavuje regionálnu spoluprácu troch členov EÚ (Bulharsko, Rumunsko a Grécko) a Albánska, Arménska, Azerbajdžanu, Čiernej Hory, Gruzínska, Moldavska, Ruska, Srbska, Turecka a Ukrajiny. Navrhnutá bola v marci 2007 a do praxe bola uvedená 14. februára 2008 v Kyjeve. Cez región Čierneho mora prechádza jedna z dôležitých transportných ciest ropy a zemného plynu z Ruska a strednej Ázie.

¹² Rada EÚ pre všeobecné záležitosti a vonkajšie vzťahy.

¹³ Francúzsko má v regióne severnej Afriky politické aj ekonomické záujmy, je preto jeho strategickým záujmom, aby sa arabské krajiny severu Afriky a EÚ zblížovali. Sporným bodom pri vymedzovaní pôsobnosti Únie pre Stredomorie bola účasť Ligy arabských štátov, ktorej členmi sú viaceré krajiny, ktoré na projekte Únie Stredomoria neparticipujú, napríklad Saudská Arábia či Irak. Nemecko nesúhlasilo s názvom zoskupenia, keďže pôvodne sa malo volať Stredomorská únia a malo zahŕňať iba tie štáty EÚ, ktoré hraničia so Stredozemným morom. Panovala preto obava, že by sa tento blok mohol chápať ako konkurencia EÚ, čo bolo dôvodom na zmenu jeho koncepcia a mena. Únia pre Stredomorie v súčasnosti zahŕňa všetky krajiny Barcelonského procesu (t.j. všetky členské štáty EÚ).

¹⁴ *Euro-stredomorské partnerstvo* (EUROMED) bolo ustanovené v roku 1995 na konferencii ministrov zahraničných vecí z 27.- 28. novembra v Barcelone tzv. Barcelonským procesom s cieľom kreovania priestoru mieru, stability a prosperity v Stredozemnom regióne.

Členskú základňu tvorí 27 štátov EÚ spolu so sedemnástimi¹⁵ štátmi severnej Afriky, Blízkeho Východu, stredomorskými krajinami Západného Balkánu a Monaka. Na čele Únie pre Stredomorie by mali stáť dvaja riaditelia, z ktorých jeden má pochádzať z členského štátu EÚ, druhý z niektorej z krajín Stredomoria. Samity tejto únie by sa mali konať v dvojročnom intervale, pričom prvý integračný samit sa konal 13. júla 2008 v Paríži. V tomto prípade sa nejedná ani tak o podmnožinu ESP, ako o jednu z jej súčastí, ktorá čiastočne presahuje jej rámec (členstvo Mauretánie a štátov Západného Balkánu). Cieľmi Euro-stredomorského partnerstva je:

- 1) vytvorenie spoločného priestoru mieru a stability (stabilizácia a demokratizácia politických systémov arabských a balkánskych štátov) prostredníctvom posilnenia politického a bezpečnostného dialógu;¹⁶
- 2) vytvorenie spoločného priestoru prosperity (odstraňovanie obchodných prekážok až po vytvorenie zóny voľného obchodu do roku 2010¹⁷, ktorá by podstatne liberalizovala vzájomný obchod EÚ a Stredomorského regiónu a medzi štátmi tohto regiónu navzájom);
- 3) kultúrne zblížovanie, nadviazanie vzájomných vzťahov prostredníctvom sociálneho, kultúrneho a medziľudského dialógu zameraného na povzbudenie medzikultúrneho porozumenia a na medzikultúrnu výmenu v občianskej spoločnosti.

Zatiaľ čo spolupráca v rámci druhého a tretieho cieľa pokračovala v podstate úspešne, napĺňanie prvého cieľa je značne problematické, a to najmä kvôli problémom súvisiacim s otázkami dlhodobého mieru medzi Izraelom a Palestínou. Táto spolupráca kombinuje prvky bilaterálnej a regionálnej dimenzie vzťahov. EÚ rozvíja svoje vzťahy s členskými štátmi na bilaterálnej úrovni prostredníctvom euro-stredomorských asociačných dohôd a regionálny prvok spočíva v zahrnutí politických, ekonomických a kultúrnych otázok do oblasti spolupráce, pričom ich riešenie je spoločným záujmom pre všetky štáty v regióne.

Východné partnerstvo je projektom EÚ zameraným na geograficky najbližšie bývalé štáty SNŠ.¹⁸ Východná dimenzia ESP bola oficiálne predstavená v dokumente Európska susedská politika – čas konať na jar 2008 pripravenom Českou republikou a v podobe Východného partnerstva v máji 2008 z iniciatívy Poľska a Švédska. ER schválila tento projekt v júni 2008.¹⁹ Okrem oblastí ESP, na ktoré sa spolupráca EÚ a štátov Východného partnerstva koncentruje, bolo vytvorené i Fórum občianskej spoločnosti, ktoré má prispieť k prehĺbeniu kontaktov medzi organizáciami pracujúcimi v oblasti budovania občianskej spoločnosti a zjednodušeniu dialógu s verejnými orgánmi. Vo východnej dimenzii ESP identifikujeme štyri sub-dimenzie regionálnej spolupráce:

- a) EÚ-Rusko;

¹⁵ Albánsko, Alžírsko, Bosna a Hercegovina, Čierna Hora, Egypt, Chorvátsko, Izrael, Jordánsko, Libanon, Líbya, Mauretánie, Monako, Maroko, Palestínske územia, Sýria, Tunisko a Turecko.

¹⁶ Avšak doposiaľ sa nepodarilo dosiahnuť konsenzus v otázke definície terorizmu a rozdielu medzi teroristom a bojovníkom za slobodu; za úspech sú považované vytvorenie kódexu boja proti terorizmu odsudzujúcim terorizmus a prijatie päťročného pracovného programu, ktorý zaväzuje k spolupráci v otázkach bezpečnosti a boja proti nelegálnej migrácii.

¹⁷ Základom ZVO mala byť dohoda z Agadir podpísaná v roku 2004 medzi Jordánskom, Tuniskom, Marokom a Egyptom, ktorej cieľom je odstrániť prekážky obchodu medzi signatárskymi krajinami. V roku 2005 bola táto dohoda rozšírená o takmer všetky ostatné krajiny Arabskej ligy a jej názov bol zmenený na GAFTA (*Greater Arab Free Trade Area*). K vytvoreniu EU-MEFA by malo dôjsť prostredníctvom prepojenia GAFTA a EÚ.

¹⁸ Bielorusko, Ukrajina, Moldavsko, Gruzínsko, Arménsko, Azerbajdžan.

¹⁹ Konkrétny návrh vychádzajúci z predošlých konceptov EK zverejnila 3. decembra 2008 a 20. marca 2009 bol v Prahe počas českého predsedníctva schválený.

- b) EÚ-Ukrajina, Moldavsko, Arménsko, Gruzínsko, Azerbajdžan^{20, 21};
- c) EÚ-Bielorusko;
- d) EÚ-Turecko²².

Perspektívnou možnosťou aplikácie flexibilnej exogénnej integrácie je budovanie štyroch podprieštôrov s Ruskou federáciou. Projekt Spoločného európskeho hospodárskeho priestoru EÚ a Ruska si v roku 2004 stanovil realizovať nasledovné štyri piliere strategickú spolupráce EÚ-Rusko: (1) hospodársky priestor; (2) priestor slobody, bezpečnosti a spravodlivosti; (3) priestor vonkajšej bezpečnosti; (4) priestor výskumu, vzdelávania a kultúry. Vzájomné vzťahy EÚ a Ruska charakterizuje určitý paradox spočívajúci v uznaní nutnosti spolupráce na jednej strane a zdržanlivosti alebo odmietaní návrhov jedného z partnerov na strane druhej. Ruská diplomacia by uvítala alternatívu k NATO a OBSE v podobe nového bezpečnostného paktu s vlastnou účasťou, a zároveň európska diplomacia by uvítala harmonizáciu ruskej legislatívy s *acquis communautaire*, čo je odmietané ruskou stranou.

Heterogenita štátov spadajúcich pod ESP, ako aj polyvalentná pôsobnosť ESP a nedostatočná kondicionalita spôsobujú neefektivitu riadenia vzájomných kooperačných vzťahov,²³ a to z hľadiska administratívnej náročnosti, politického kapitálu, ako aj z finančného hľadiska. I keď sú v koncepcii ESP i napriek jej krátkej existencii vykonávané zmeny, jej účinnosť je redukovaná antagonizmom teoretickej koncepcie a reálnej implementácie. Preferencia určitých regiónov jednotlivých členských štátov EÚ, ich nevyvážená angažovanosť v susedných regiónoch a nedostatočný posun ESP medzi priority zahraničnej politiky EÚ taktiež výrazne ohrozujú úspech realizácie ESP. V neposlednom rade je, tak v prípade čerpania finančnej pomoci členmi EÚ, ako aj v prípade využívania zdrojov určených pre štáty ESP, nevyhnutné zvýšiť flexibilitu systému finančnej podpory, zabezpečiť efektívnejší transfer know-how, zjednodušiť a sprehľadniť manažment projektov.

I keď je cieľom ESP koncipovať komplexný rámec vzťahov s nečlenskými štátmi v regióne, vo formálnej stránke úpravy týchto vzťahov stále dominuje existencia početného množstva bilaterálnych a rôznych podôb dohôd o spolupráci medzi EÚ a jej susedmi.²⁴ Pre

²⁰ Politickí predstavitelia Ukrajiny deklarovali uprednostnenie koncepcie s názvom *Východoeurópske partnerstvo* oproti názvu *Východné partnerstvo* - ich úsilím bolo zmeniť vnímanie Ukrajiny, ktorá je podľa nich často vnímaná ako konfliktmi zmiataná oblasť, ktorá nie je pripravená na integráciu do EÚ. Vzorom pre koncepciu spolupráce mal byť niekdajší *Pakt stability pre juhovýchodnú Európu*.

²¹ *Pakt stability pre juhovýchodnú Európu* bol založený medzinárodným spoločenstvom po vojne v Kosove v roku 1999. Jeho hlavnou úlohou bolo prispieť k zmiereniu a povojnovej rekonštrukcii a povzbudiť regionálnu spoluprácu. Disponoval sekretariátom s približne 30 zamestnancami a k oblastiam jeho pôsobnosti patrili demokracia, ekonomika a bezpečnosť. Úspechmi Paktu sú vytvorenie CEFTA v roku 2006 (zóny voľného obchodu na Západnom Balkáne založenej na pravidlách EÚ) a Zmluva o energetickom spoločenstve, ktorá pomohla integrovať lokálne rozvodné siete do európskeho trhu s energiami. Keď EK rozhodla, že Pakt splnil svoju úlohu, krajiny regiónu sa rozhodli založiť jeho nástupcu - *Regionálnu radu spolupráce* so sídlom v Sarajeve (od apríla 2008).

²² Vzhľadom na rozporuplnosť otázky prípadného členstva Turecka v EÚ (i napriek statusu kandidátskej krajiny), je realizácia ESP, ktorá nesľubuje členstvo v EÚ, podnetom euroskeptikov na jeho priradenie k východnej dimenzii spolupráce EÚ s tretími krajinami. Konanie vrcholných politických predstaviteľov členských štátov, ako aj europolitikov v súvislosti s Tureckom by však nemalo indikovať, že ich cieľom je premiestniť Turecko spomedzi kandidátskych krajín ku krajinám „za hranicami“ Európy.

²³ ESP doposiaľ nebola schopná podnieť posun vo vzťahoch s takými štátmi ako Bielorusko, Líbya a Sýria tak, aby vzájomná spolupráca bola pre všetky zúčastnené strany výhodná. Dôvodom sú „zamrznuté“ konflikty, na ktoré sa koncentruje domáca politika nečlenských štátov, čo spôsobuje stagnáciu vo vývoji vzájomných vzťahov. Významným faktorom je tiež pozícia Ruska a vplyv jeho zahraničnej politiky na politickú orientáciu týchto štátov.

²⁴ Asociačné dohody uzavreté so Stredomorskými štátmi, Dohody o spolupráci a partnerstve uzatvorené so štátmi východnej Európy.

zvýšenie efektivity je preto potrebné presadzovať jednotnejšiu štruktúru vzájomných vzťahov, ktorá by okrem zvýšenej transparentnosti v kombinácii s jasnou kondicionalitou a graduálnosťou mohla predstavovať efektívnejší nástroj zahraničnej politiky EÚ. Zároveň vzhľadom k tomu, že existencia politiky rozširovania a Európskej susedskej politiky predstavuje duplicitu uplatňovania podobného prístupu, mohlo by koncipovanie jednotnej politiky voči nečlenským štátom EÚ viesť k zvýšeniu efektivity v realizácii reforiem tej časti, ktorá v súčasnosti nesľubuje členstvo v EÚ, a zároveň by zvýšená konkurencia, ktorú by pre kandidátske a potenciálne kandidátske krajiny na vstup do EÚ predstavovali súčasné štáty ESP, znamenala zvýšenú aktivitu v „európskom smerovaní“.

Na základe vyššie zmienených charakteristík flexibilnej exogénnej integrácie definujeme túto formu usporiadania vzájomných vzťahov v pozitívnom, ako aj negatívnom slova zmysle. V pozitívnom vyjadrení ju chápeme ako realitu medzinárodných vzťahov, kedy skupina štátov participujúcich na istej forme integrácie zdieľa s ostatnými, resp. ďalšou skupinou štátov (nutne neintegrovanej v rámci hlbšej spolupráce) záujem na prehlbovaní integrácie v určitej špecifickej oblasti.²⁵ V negatívnom slova zmysle pod pojmom flexibilná exogénna integrácia rozumieme takú realitu medzinárodných vzťahov, kedy určitý štát/skupina štátov nedosahuje ekonomické, legislatívne či spoločenské požiadavky potrebné pre plnú účasť na integračnom procese.

Záver: Výhody a riziká spojené s flexibilnou integráciou

V prípade flexibilnej exogénnej integrácie by závažné riziko mohla predstavovať strata účinnosti mäkkej moci (soft power)²⁶ EÚ voči kandidátskym a potenciálne kandidátskym krajinám. Zároveň by jej uplatňovanie mohlo byť vnímané ako „alibizmus“ zo strany EÚ, čím by sa mohla naštrbiť jej dôveryhodnosť v plnení istých záväzkov. Na druhej strane sa zavedenie diferenciačného princípu do európskej integrácie javí byť jediným riešením konfliktu medzi rozširovaním členskej základne EÚ a prehlbovaním integrácie či už v harmonizovanej oblasti alebo v ďalších doposiaľ neharmonizovaných sektoroch hospodárskej, či politickej integrácie.

Perspektívnymi oblasťami flexibilnej integrácie by sa do budúcnosti mohli stať imigračná a azylová politika, oblasť obrany či ochrany životného prostredia, s menšou pravdepodobnosťou sociálna a daňová politika, ktoré sú pre členské štáty jedny z najcitlivejších. V súčasnosti sa takáto forma spolupráce realizuje na základe bilaterálnych dohôd, nie jednotným rámcom spolupráce v rámci flexibilnej exogénnej integrácie. Avšak, akákoľvek akcelerácia integrácie je podmienená jej funkčnosťou, čo vyplýva zo samotných teoretických východísk integrácie.

Použitá literatúra:

1. BALÁŽ, Peter et al. 2008. Alternatívy vývoja európskej integrácie. Bratislava: Ekonóm, 2008. 453 s. ISBN 978-80-225-2657-9

²⁵ I. Kosír za flexibilnú exogénnu integráciu označuje „formy medzinárodnej ekonomickej integrácie, ktoré majú ambíciu dosiahnuť s integračným zoskupením vyššej úrovne vybudovanie jednej z foriem obchodnej integrácie.“ Kosír, I. : K teoretickým a praktickým hospodársko-politickým aspektom pojmu Stredomorská únia. In: *Medzinárodné vzťahy*. s.95

²⁶ Berglof, E. – Burkart, M. – Friebel, G. – Paltseva, E.: *Widening and Deepening: Reforming the European Union*. 2007. [cit. 2010-15-03]. Dostupné na internete: <<http://www.ebrd.com/about/structure/profiles/bergref.pdf>>

2. BĀRĀŇOVĀ-ĀIDEROVĀ, Denisa. 2007. Rozšírenie EÚ na východ: Prínosy a riziká rozšírenia Európskej únie o krajiny strednej a východnej Európy pre EÚ. Bratislava: Ekonóm, 2007. 306 s. ISBN 978-80-225-2385-1
3. CIHELKOVĀ, Eva et al. 2007. Nový regionalizmus: Teorie a prípadová studie. Praha: C.H.Beck. 2007. 361 s. ISBN 978-80-7179-808-8
4. DEKKER, Paul et al. 2008. Europe's Neighbours: European neighbourhood policy and public opinion on the European Union. Hague: The Netherland Institute for Social Reserach, 2008. 135 s. ISBN 978-90-377-03863
5. DULEBA, Alexander et al. 2008. The Reform of the European Neighborhood Policy. Bratislava: Research Center of the Slovak Foreign Policy Association, 2008. 79 s. ISBN 978-80-89356-04-1
6. KEMPE, Iris. 2001. Beyond EU Enlargement. Gütersloh: Bertelsmann Foundation Publishers, 2001. 281 s. ISBN 3-89204-548-8
7. ROSAMOND, Ben. 2000. Theories of European Integration. New York: Palgrave Macmillan, 2000. 256 s. ISBN 978-0333647172.
8. ARMITAGE, Richard. – NYE, Joseph. 2007. CSIS Commission on Smart Power: A smarter, more secure America. Washington, D.C.: CSIS Press, 2007. ISBN 978-0-89206-510-3. Dostupné na internete: <http://csis.org/files/media/csis/pubs/071106_cs_issmartpowerreport.pdf> 90 s.
9. AVBELJ, Matej. [s.a.]. Europe 2025 - as a Multi-Speed Europe? [online]. [cit. 2010-03-03]. Dostupné na internete: <http://www.ijpucnik.si/media/txt_IJP_avbelj.pdf> 11 s.
10. BERGLOF, Erik – BURKART, Mike – FRIEBEL, Guido – PALTSEVA, Elena. 2007. Widening and Deepening: Reforming the European Union. [online]. Január 2007. [cit. 2010-15-03]. Dostupné na internete: <<http://www.ebrd.com/about/structure/profiles/bergref.pdf>> 24 s.
11. DULEBA, Alexander. 2008. The ENP Tools. Lessons Learned and Thinking about a Follow Up. In: International issues & Slovak foreign policy affairs. - Bratislava: Research Centre of the Slovak Foreign Policy Association, 2008. ISSN 1337-5482, 2008, vol. 17, no. 4, s. 57-77
12. HALL, Ben. 2000. How flexible should Europe be? [online]. Október 2000. [cit.2010-16-03]. Dostupné na internete: <http://www.dbresearch.de/PROD/DBR_INTERNET_DE_PROD/PROD000000_0000041238.pdf> 21 s.
13. HARSTAD, Bard. 2006. Flexible integration. [online]. Október 2006. [cit. 2010-12-03]. Dostupné na internete: <<http://www.kellogg.northwestern.edu/research/math/papers/1428.pdf>> 25 s.
14. KOSÍR, Igor. 2007. K teoretickým a praktickým hospodársko-politickým aspektom pojmu Stredomorská únia. In: Medzinárodné vzťahy. Bratislava: Fakulta medzinárodných vzťahov EU, 2007. ISSN 1336-1562, 2007, roč. 5, č. 2, s. 93-113. Dostupné na internete: <http://fmv.euba.sk/files/Casopis_Medzinarodne_vztahy_2-2007_Internet.pdf> 21 s.
15. EUROPEAN COMMISSION. 2003. Wider Europe— Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern. and Southern Neighbours [online]. KOM (2003) 104. Brusel: Commission Of The European Communities. 11.3.2003 [cit.

2010-08-08]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf> 26 s.

16. EURÓPSKA KOMISIA. 2007. Intenzívna európska susedská politika. [online]. Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu a Rade. KOM (2007) 774. Brusel: Komisia Európskych spoločností. 5.12.2007. [cit. 2010-08-08]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0774:FIN:SK:PDF>> 14 s.
17. Konsolidované znenie Zmluvy o Európskej únii a Zmluvy o fungovaní Európskej únie. Úradný vestník C 83 z 30. marca 2010.
18. Zmluva o Európskej únii. 1992.
19. Zmluva o ústave pre Európu. Úradný vestník c 310 z 16. decembra 2004.

Kontakt

Ing. Veronika Fodorová, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

E-mail: veronika.fodorova@euba.sk

Petra Gabrielová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ČIERNA HORA A EURO: S VÝHODAMI BEZ ZÁVÄZKOV

Abstrakt

Príspevok sa komplexne zaoberá problematikou používania eura v Čiernej Hore. V prvej časti autor uvádza hlavné kroky vedúce k súčasnej podobe eurozóny, tak z hľadiska jej budovania ako aj jej rozširovania. Ďalej sa príspevok venuje problematike euroizácie a používania eura v krajinách mimo eurozóny. Následne autor nadväzuje na konkrétny prípad Čiernej Hory, kde sa postupne venuje analýze dôvodov vedúcich k zavedeniu eura, pozitívnym dopadom euroizácie na čiernohorskú ekonomiku ako aj otázke absentujúcich záväzkov zo strany tejto krajiny voči eurozóne, predovšetkým v období krízy.

Kľúčové slová: Čierna Hora, európska menová únia, euroizácia.

Abstract

Article is offering a complex analysis of euro adoption in Montenegro. Firstly an author describes the main steps leading to the creation and composition of euro zone in its current state. Further an article deals with issue of euroization and usage of euro in the countries outside of the EMU. Subsequently an author links this issue with concrete case of Montenegro, whereby he analysis reasons leading to adoption of euro, positive impact of euroization on Montenegrin economy as well as the matter of absent official responsibilities of Montenegro towards euro zone, particularly in the time of crisis.

Key Words: Montenegro, European Monetary Union, Euroization.

Európska menová únia

Európska rada v zložení najvyšších predstaviteľov jednotlivých členských krajín Európskej únie (ďalej aj ako „EÚ“ alebo „Únia“) prijala v júni 1988 rozhodnutie o vytvorení hospodárskej a menovej únie. V tejto súvislosti bol vtedajší predseda Európskej komisie Jacques Delors (predseda EK v rokoch 1985-1995) poverený preskúmaním a navrhnutím konkrétnych krokov potrebných na realizáciu tohto stanoveného cieľa. J. Delors vypracoval správu, v ktorej navrhoval realizáciu hospodárskej a menovej únie (ďalej aj ako „HMÚ“) v troch na seba nadväzujúcich etapách, ktoré mali byť zavŕšené zavedením jednotnej meny.

Prvá etapa zameraná na zrušenie obmedzení pohybu kapitálu v Európskej únii bola spustená v júli 1990. V rámci tejto etapy došlo k zrušeniu všetkých obmedzení pohybu kapitálu medzi členskými krajinami a značne sa zvýšili právomoci Výboru guvernérov centrálnych bánk štátov Európskeho hospodárskeho spoločenstva (ďalej aj ako „EHS“) v oblasti menovej politiky, poskytovania poradenských služieb a podpory spolupráce.

Zriadenie Európskeho menového inštitútu (ďalej aj ako „EMI“) dňa 1. januára 1994 predstavoval spustenie druhej fázy budovania HMÚ. EMI bola inštitúcia s časovo ohraničeným mandátom, pričom nezodpovedala za výkon menovej politiky ani nemala kompetencie na výkon devízových intervencií. Jej hlavnou úlohou bolo posilniť spoluprácu medzi centrálnymi bankami v oblasti menovej politiky a zabezpečiť potrebné prípravy na zriadenie Európskeho systému centrálnych bánk (ďalej aj ako „ESCB“), ktorý mal v tretej etape prebrať zodpovednosť za výkon jednotnej menovej politiky. V rámci tejto fázy sa

podarilo vymedziť konkrétnu podobu jednotnej európskej menovej jednotky, ktorá v roku 1995 dostala názov „euro“ a v roku 1996 bola verejnosti predstavená i séria vybraných návrhov eurobankoviek. V roku 1997 schválila Európska rada tak zásady a základné prvky nového Mechanizmu výmenných kurzov (ďalej aj ako „ERM“) ako aj Pakt stability a rastu, ktorého základným cieľom je zaistiť v HMÚ rozpočtovú disciplínu. Dňa 2. mája 1998 Európska rada jednomyselne rozhodla, že tretej etapy budovania HMÚ sa zúčastní 11 členských krajín EÚ¹, ktoré spĺňajú podmienky pre prijatie jednotnej meny k 1. januáru 1999. Jedinou krajinou, ktorá nespĺnila konvergenčné kritériá bolo Grécko. Súčasne boli stanovené neodvolateľné výmenné kurzy mien účastníckych členských štátov voči euru ako aj zloženie Výkonnej rady Európskej centrálnej banky (ďalej aj ako „ECB“), čo v podstate znamenalo ukončenie fungovania Európskeho menového inštitútu a zriadenie ECB.²

Od 1. januára 1999 sa začala posledná etapa budovania hospodárskej a menovej únie, kedy jednotná mena euro nahradila národné meny v bezhotovostnom platobnom styku, pričom v hotovostnom styku naďalej platili menové jednotky jednotlivých členských krajín. V roku 2001 sa k 11 krajinám dodatočne pripojilo Grécko na základe rozhodnutia Európskej rady z roku 2000 o splnení stanovených podmienok vstupu zo strany tejto krajiny. Od 1. januára 2002 boli eurové bankovky a mince fyzicky zavedené do hotovostného obehu v 12 členských krajinách EÚ s celkovým počtom 308 miliónov obyvateľov.

Tri krajiny vtedajšej Európskej únie sa rozhodli nepodieľať na menovej únii, Švédsko, Dánsko a Veľká Británia, ktoré sa nestotožňovali s myšlienkou spoločnej meny a s ňou spojeným odovzdaním výkonu suverenity v oblasti menovej politiky. V rámci týchto troch krajín však existoval zásadný rozdiel z hľadiska formy neúčasti na európskej menovej únii. Kým Švédsko formálne nespĺnilo kritérium dostatočne dlhej účasti v rámci mechanizmu výmenných kurzov ERM, Dánsko a Veľká Británia získali výnimku z účasti na tretej fáze menovej únie, tzv. „opting-out protocol“. V tomto prípade došlo po prvý krát v histórii európskej integrácie k udeleniu výnimky trvalého charakteru, predchádzajúce výnimky boli považované vždy iba za dočasné. Treba však podotknúť, že v prípade Dánska nastal postupom času posun v postoji k európskej menovej únii. Kým Veľká Británia a Švédsko nie sú integrované v systéme výmenných kurzov ERM II a neplánujú sa ani z dlhodobého hľadiska pripojiť k EMÚ, Dánsko aj napriek výnimke z účasti v eurozóne participuje v mechanizme ERM II a v súčasnosti vážne uvažuje o zavedení eura aj napriek situácii v eurozóne. V priebehu roku 2011 sa teda začalo čoraz častejšie hovoriť o Dánsku ako o potenciálnej 18. krajine s eurom, avšak hlavnou prekážkou stále zostáva nízka podpora dánskeho obyvateľstva. Zavedenie eura by totiž muselo byť schválené v referende, pričom posledné prieskumy verejnej mienky preukazujú, že opozícia voči euru je ešte silnejšia ako v roku 2000, kedy prebehlo posledné referendum o eure. „The Copenhagen Post v polovici februára zverejnil výsledky nedávneho prieskumu, ktorý pripravil Gallupov ústav, a z neho vyplýva, že so vstupom krajiny do eurozóny súhlasí 41 % Dánov, pričom polovica je proti.“³

Od zavedenia eura do hotovostného obehu v roku 2002 sa k eurozóne pripojilo ďalších päť krajín, čo rozšírilo počet obyvateľstva s oficiálnou menou euro na necelých 332 miliónov. V roku 2007 Slovinsko vymenilo slovinský tolar za euro a stalo sa tak prvou z desiatich krajín rozšírenia z roku 2004, ktoré jednotnú európsku menu zaviedlo. V roku 2008 sa k eurozóne pripojili ďalšie dve krajiny tohto rozšírenia, Cyprus a Malta. V roku 2009 sa 16. členom EMÚ stala Slovenská republika a zatiaľ poslednou krajinou, ktorá prijala euro

¹ Belgicko, Fínsko, Francúzsko, Holandsko, Írsko, Luxembursko, Nemecko, Portugalsko, Rakúsko, Španielsko a Taliansko. Grécko v tomto čase nespĺňalo podmienky.

² LIPKOVÁ, L. 2011. *Európska únia*. Bratislava: Sprint dva, 2011. S. 149-153. ISBN 978-80-89393-33-6

³ *Euractiv: Bude Dánsko osemnástou krajinou s eurom?*. 2011 [online]. Bratislava: Euractiv.sk. Aktualizované 3. marca 2011 [Cit- 2011-03-03]. Dostupné na www: <http://www.euractiv.sk/ekonomika-a-euro/clanok/bude-dansko-osemnastou-krajinou-s-eurom-016740>.

bolo Estónsko začiatkom roku 2011. Momentálne sú teda „eurové bankovky a mince zákonnou menou v 17 z 27 členských krajín Európskej únie vrátane zámorských departmentov, území a ostrovov, ktoré sú buď súčasťou jednotlivých krajín eurozóny, alebo sú k nim pridružené“⁴. Okrem týchto krajín však euro predstavuje jedinú oficiálnu menu aj v ďalších krajinách Európy, ktoré sa nepovažujú za člena európskej menovej únie a nie sú dokonca ani členmi Európskej únie.

Euro v krajinách mimo EMÚ

Krajiny, v ktorých je euro jedinou oficiálnou menou, napriek tomu nie sú súčasťou eurozóny, prešli v minulosti monetárnym procesom, ktorý je často označovaný ako euroizácia. Euroizácia je definovaná ako používanie eura v tretej krajine ako náhrada za vlastnú domácu menu. Táto môže mať dve základné formy: 1) de facto euroizácia, kedy je euro používané iba ako paralelná mena a 2) oficiálna euroizácia, kedy sa euro stáva zákonnou menou. V tomto článku budeme ďalej hovoriť o prípadoch oficiálnej euroizácie, v rámci ktorej môžeme krajiny mimo EMÚ používajúce euro na svojom území rozdeliť na 2 skupiny⁵:

1. Krajiny s eurom na základe menovej dohody s EÚ

Prvú skupinu tvoria krajiny multilaterálnej euroizácie, ktoré uzatvorili s EÚ formálnu dohodu o používaní eura, ako sú mikroštáty Monako, San Maríno a Vatikán. Tieto krajiny v minulosti nemali svoje vlastné národné meny, ale používali bývalé meny členských krajín EÚ. Situácia pred prijatím jednotnej európskej meny bola v týchto krajinách nasledovná⁶:

1. Monako malo osobitné monetárne väzby s Francúzskom a pred zavedením eura boli francúzske bankovky a mince v Monaku zákonným platidlom. Monako totiž nemalo vlastnú menu ani centrálnu banku. Finančné inštitúcie, ktoré sa nachádzali v Monaku mali dokonca prístup k refinančným nástrojom centrálnej banky Francúzska (Banque de France), a to za rovnakých podmienok ako francúzske banky. Rovnako tieto monacké inštitúcie podliehali rovnakým nárokom na minimálne rezervy a štatistické vykazovanie. Boli tiež pod dohľadom príslušných francúzskych orgánov.

2. San Maríno malo zase uzatvorených niekoľko dohôd obsahujúcich ustanovenia o menových záležitostiach s Talianskom, a to v tom zmysle, že bankovky a mince vydané v Taliansku boli zároveň zákonným platidlom i v San Maríne. San Maríno vydávalo iba mince, ktoré však mali rovnaký tvar, veľkosť a zloženie ako mince v Taliansku. Tieto mince boli zákonným platidlom tak v San Maríne ako aj Taliansku, avšak ich počet bolo limitovaný vzájomnými dohodami. San Maríno sa taktiež vzdalo možnosti vydávať vlastné bankovky a monetárne nástroje akéhokoľvek druhu. Krajina taktiež nemala vlastnú menu ani centrálnu banku, aj keď organizácia Istituto di Credito Sanmarinese plnilo funkcie podobné tým, ktoré vykonávajú centrálné banky.

3. Taliansko malo tiež špeciálne monetárne vzťahy s Vatikánom, ktoré boli založené na dohode, podľa ktorej mince vydávané v Taliansku boli zároveň zákonným platidlom vo Vatikáne. Bankovky vydávané talianskou centrálnou bankou Bank of Italy síce neboli vo Vatikáne zákonným platidlom, ale v praxi boli na jeho území v obehú. V princípe bola v ďalších oblastiach situácia podobná ako v prípade San Marína. Vatikán nemal vlastnú

⁴ Európska centrálna banka: *Používanie eura*. 2011 [online]. Európska centrálna banka, 2011. [Cit- 2011-03-03]. Dostupné na [www: http://www.ecb.int/euro/intro/html/index.sk.html](http://www.ecb.int/euro/intro/html/index.sk.html)

⁵ DESECURES, M – POUVELLE, C. 2007. *Issues regarding euroisation in regions neighbouring the euro area*. In Banque de France Bulletin Digest No. 167. Paris: Banque de France, November 2007. Available on [www: http://www.banque-france.fr/gb/publications/telechar/bulletin/167etud1.pdf](http://www.banque-france.fr/gb/publications/telechar/bulletin/167etud1.pdf)

⁶ *Europa: Agreements on monetary relations (Monaco, San Marino, the Vatican and Andorra)*. 2006 [online]. Brussels, Europa.eu. Updated on 6 October 2006 [Cit. 2011-12-7]. Available on [www: http://europa.eu/legislation_summaries/economic_and_monetary_affairs/institutional_and_economic_framework/125040_en.htm](http://europa.eu/legislation_summaries/economic_and_monetary_affairs/institutional_and_economic_framework/125040_en.htm)

centrálnu banku ani menu a mohol vydávať vlastné mince iba v množstve regulovanom vzájomnou dohodou s Talianskom.

V roku 1999, kedy sa euro stalo oficiálnou menou vo Francúzsku i Taliansku, teda musela Európska únia predefinovať vzájomné menové vzťahy s týmito krajinami. Za týmto účelom boli vypracované menové dohody medzi Európskou úniou a Monakom, San Marínom a Vatikánom, ktoré stanovujú podmienky, za ktorých tieto krajiny môžu používať euro ako oficiálnu menu. Na základe týchto dohôd môžu tieto krajiny euro nie len používať, ale taktiež raziť určité množstvo euromincí, ktoré sú dnes medzi zberateľmi veľmi vyhľadávané. Monako, San Maríno a Vatikán musia dodržiavať právne predpisy Spoločenstva upravujúce používanie eurobankoviek a euromincí, najmä s ohľadom na autorské práva, výmenu poškodených bankoviek a reprodukciu bankoviek a mincí. Musia tiež spolupracovať so Spoločenstvom v oblasti ochrany bankoviek a mincí eura proti falšovaniu. Spoločenstvo môže taktiež povoliť finančným inštitúciám nachádzajúcim sa v Monaku, San Maríne a Vatikáne prístup k niektorým alebo všetkým národným platobným systémom vo Francúzsku a Taliansku. Takéto rozhodnutie sa však môže prijať iba so súhlasom Európskej centrálnej banky. Francúzsko a Taliansko môžu viesť rokovania a uzatvárať dohody iba v súlade s článkom 111 (3) Zmluvy o ES. To znamená, že Francúzsko a Taliansko predložia návrh dohody Hospodárskemu a finančnému výboru na vyjadrenie stanoviska. Ak sa Komisia alebo ECB, z ktorých každá bude plne zapojená do rokovaní, alebo Hospodársky a finančný výbor domnieva, že dohoda musí byť predložená Rade, bude dohoda uzavretá až potom, čo Rada prijme rozhodnutie v súlade s článkom 111 (3) Zmluvy o ES. Všetky dvojstranné dohody teda musia byť v súlade nielen s rozdelením právomocí stanovených v Maastrichtskej zmluve v menovej a kurzovej oblasti, ale aj s dohodami medzi Spoločenstvom a jednotlivými krajinami.⁷ Regulácia používania eura v týchto krajinách je teda relatívne vysoká.

2. Krajiny s eurom na základe jednostranného zavedenia

Na druhej strane však stoja krajiny tzv. unilaterálnej euroizácie, ktoré vzájomnú dohodu s EÚ ohľadom používania eura neuzatvorili a jednostranne prijali euro za svoju zákonitú menu. Do tejto skupiny v princípe patria tri krajiny - Andorra, Čierna Hora a Kosovo, pričom dôvody a forma zavedenia eura na ich území sa od seba podstatne líšili.

Pred zavedením eura v roku 1999 používala Andorra francúzske a španielske bankovky a mince de facto ako oficiálne meny, avšak nemali status zákonného platidla. V roku 2002, keď Francúzsko i Španielsko zamenilo svoje národné meny za euro, prijala i Andorra euro ako svoju jedinú menu. V princípe bola situácia Andorry pred prijatím eura podobná ako v prípade krajín spomenutých v predošlom odseku, avšak s tým rozdielom, že Andorra nemala uzatvorené žiadne oficiálne dohody menového charakteru tak s Francúzskom ako ani so Španielskom. Na základe toho potom pri spustení tretej fázy budovania HMÚ v roku 1999, teda pri zavedení eura v bezhotovostnej podobe, ani v roku 2002 pri predstavení hotovostnej podoby eura v krajinách eurozóny Andorra nerokovala s Európskou úniou o monetárnej dohode ohľadom používania eura. Až v júli roku 2003 Andorra oficiálne požiadala o uzatvorenie menovej dohody so Spoločenstvom, ktorá by jej umožnila formálne uznať euro za zákonne platidlo a vydávať eurobankovky, euromince a zberateľské euromince. Andorra v tejto súvislosti prijala viaceré opatrenia, aby spĺňala požiadavky Európskej únie v oblasti regulácie finančných tokov. Rokovania o menovej dohode medzi Andorrským kniežatstvom a Európskou úniou boli oficiálne otvorené v roku 2004, avšak k finálnej podobe a podpisu menovej dohody došlo až v júni roku 2011. Uzatvorením tejto dohody sa euro stalo prvou oficiálnou menou Andorry. Krajina má právo vydávať vlastné euromince od júla 2013, avšak keďže krajina nie je oficiálne členom eurozóny, celkový objem mincí vydaných

⁷ *Európska centrálna banka: Používanie eura*. 2011 [online]. Európska centrálna banka, 2011. [Cit- 2011-03-03]. Dostupné na [www: http://www.ecb.int/euro/intro/html/index.sk.html](http://www.ecb.int/euro/intro/html/index.sk.html)

v Andorre sa bude zarátať rovnomerným podielom medzi počet mincí vydaných Španielskom a Francúzskom. Zo zmluvy zároveň vyplýva Andorre povinnosť zabezpečovať dodržiavanie pravidiel EÚ ohľadom bankoviek a mincí denominovaných v eurách, vrátane ochrany pred ich falšovaním. Zároveň bola zriadená spoločná komisia zložená zo zástupcov Andorry a Európskej únie⁸, ktorá sa bude stretávať pravidelne raz ročne za účelom výmeny informácií a prijímania rozhodnutí v menovej oblasti. Táto monetárna zmluva vstúpila do platnosti 1. júla 2011.⁹

Pred rokom 1999 bolo Kosovo integrálnou súčasťou Srbska, a teda bolo naviazané na Juhoslovanskú monetárnu politiku a jej oficiálnou menou bol juhoslovanský dinár. Už v tomto období sa však začali na území Kosova vo vysokej miere používať i iné zahraničné meny ako napríklad nemecká marka, americký dolár či dokonca švajčiarsky frank. Dôvodom bola nestabilita dinára vo vojnovom období, kedy bola celá ekonomika „druhej Juhoslávie“ poznačená embargom OSN ako aj medzinárodnou izoláciou. V tomto období bol dinár považovaný za nespoľahlivú menu, na základe čoho sa ľudia začali spoliehať viac na zahraničné stabilné a konvertibilné meny. V roku 1998 vypukla Kosovská vojna, ktorej výsledkom bolo zriadenie dočasnej administratívnej misie OSN - UNMIK (UN Interim Mission for Kosovo) za účelom správy tohto územia. Bezprostredne po ukončení vojnového konfliktu bolo jedným z hlavných cieľov UNMIK pretrhnutie akýchkoľvek prepojení medzi Kosovom a vtedajšou Juhosláviou, vrátane toho monetárneho. Na základe právomoci Rezolúcie OSN číslo 1244 legalizoval UNMIK v septembri 1999 používanie akejkoľvek meny, ktorá bola všeobecne rozšírená na území Kosova. Podľa tohto rozhodnutia síce bol zachovaný právny status juhoslovanského dinára a mohol byť naďalej používaný, avšak nemecká marka sa stala najrozšírenejšou menou v krajine. Marka bola dlhé obdobie hlavnou menou v Kosove a jej ustanovenie za zákonné platidlo bolo už iba legalizovanie existujúcej situácie. V roku 2002, keď Nemecko spolu s ďalšími 11 krajinami eurozóny prijalo euro, Kosovo taktiež prešlo na novú menu. Napriek oficiálnemu legalizovaniu zo strany UNMIK bolo prijatie nemeckej marky ako aj eura jednostranným aktom, keďže do tohto procesu nebola zapojená tak nemecká centrálna banka ako ani Európska centrálna banka. Avšak UNMIK ako aj EÚ poskytli pri prechode na euro Kosovu značnú podporu tak v oblasti legislatívnej úpravy ako aj praktického prechodu. Do decembra 2001 bola inštitúcia Banking and Payment Authority of Kosovo¹⁰ vopred zásobovaná eurovými bankovkami a mincami v objeme 100 miliónov euro. Vzhľadom na to, že Kosovo nie je súčasťou eurozóny a ani nemá s EÚ uzatvorenú oficiálnu menovú dohodu, nemôže vydávať vlastné bankovky ani mince. V prípade Kosova ide teda o špecifický prípad povojnovej asistencie s cieľom zabezpečenia udržateľného chodu ekonomiky, ktorej základom je práve funkčný menový systém. Prechod Kosova na euro je teda relatívne podporovaný zo strany Únie ako celku ako aj jednotlivých členských krajín eurozóny.¹¹

Poslednou krajinou tejto skupiny je Čierna Hora, ktorej sa tento príspevok bude ďalej venovať z hľadiska bližšej analýzy dôvodov vedúcich k zavedeniu eura, pozitívnym dopadom

⁸ Delegácia Európskej únie sa skladá zo zástupcov Európskej Komisie, Španielskeho kráľovstva a Francúzskej republiky, spolu so zástupcami Európskej centrálnej banky.

⁹ EUROPEAN COMMISSION. 2011 [online]. *Monetary Agreement between the European Union and the Principality of Andorra*. Brussels: European Commission, 30 June 2011. Available on [www: http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/world/outside_euro_area/documents/2011-07-06_agreement_en.pdf](http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/world/outside_euro_area/documents/2011-07-06_agreement_en.pdf)

¹⁰ Banking and Payments Authority of Kosovo (BPK) bolo založené v roku 1999 na základe rezolúcie UNMIK za účelom implementácie monetárneho a finančného rámca.

¹¹ SVETCHINE, M. 2005. *Fifth conference of the Bank of Albania: Kosovo experience with euroization of its economy*. P. 233-241. Tirana: Bank of Albania, March 2005. Available on [www: http://www.bankofalbania.org/web/pub/M_SVETCHINE_1329_1.pdf](http://www.bankofalbania.org/web/pub/M_SVETCHINE_1329_1.pdf)

euroizácie na čiernohorskú ekonomiku ako aj otázke absentujúcich záväzkov zo strany tejto krajiny voči eurozóne, predovšetkým v období krízy.

Zavedenie eura v Čiernej Hore

V novembri 1999 sa Čierna Hora rozhodla jednostranne zaviesť duálny menový systém a prijať nemeckú marku ako paralelnú menu k juhoslovanskému dináru. Podľa vtedajších najvyšších predstaviteľov krajiny bolo toto rozhodnutie podmienené hlavne nestabilnou expanzívnu monetárnou politikou centrálnej banky Juhoslávie, ktorá mala za následok vznik značných inflačných tlakov v celej federatívnej republike (až na úrovni hyperinflácie). Hlavným cieľom zavedenia menového režimu nezávislého od centrálnej banky bývalej Juhoslávie bolo ochrániť ekonomiku Čiernej Hory pred negatívnymi dopadmi monetárnej expanzie a zabezpečiť fiškálnu a monetárnu stabilitu. Prechod na tento nový duálny systém bol uľahčený tým, že nemecká marka už v Čiernej Hore kolovala v obeh, hlavne v oblasti úspor a väčších finančných transakcií (napríklad na trhu s nehnuteľnosťami).

Paralelný systém dvoch mien bol zavedený v roku 2000 a do značnej miery prispel k zlepšeniu ekonomickej situácie v krajine. Už pár mesiacov po zavedení duálneho systému predstavovala nemecká marka dominantnú menu v ekonomike, pričom viac ako 90% vkladov centrálnej banky ako aj väčšina bežných finančných transakcií bola denominovaná v markách. Navyše sa podarilo stabilizovať a následne i znížiť úroveň inflácie tak z krátkodobého ako i dlhodobého hľadiska.

Na základe daného vývoja sa v decembri roku 2000 rozhodla vláda Čiernej Hory vyhlásiť nemeckú marku za jediné zákonné platidlo na území republiky a zrušila používanie juhoslovanského dinára. Nemecká národná banka neposkytla Čiernej Hore žiadnu technickú podporu ani pomoc pri zavedení nemeckej marky. Jej stanovisko k danej situácii bolo, že neexistujú právne obmedzenia ohľadom používania nemeckej marky v iných krajinách, avšak na druhej strane Národná banka Nemecka nie je povinná poskytnúť podporu krajinám a územiám, ktoré sa rozhodnú zaviesť nemeckú marku ako zákonnú menu. Vo všeobecnosti sa považuje súhlas Nemecka s používaním marky na území Čiernej Hory za politické rozhodnutie v súvislosti so snahou o podporu rozvoja krajiny mimo srbského vplyvu.

Od konca roku 1998 bol kurz nemeckej marky nedovolateľne viazaný v rámci systému ERM, a teda i kurz jedinej oficiálnej meny Čiernej Hory. Keď Nemecko spolu s ďalšími krajinami eurozóny prijalo euro v roku 2002, Čierna Hora taktiež zamenila nemecké marky za euro. Na rozdiel od členských krajín menovej únie však Čierna Hora nemala právo vydávať vlastné bankovky ani mince, a tak v roku 2002 krajina jednorázovo zamenila nemecké marky v hodnote 30 miliárd EUR za eurá v Národnej banke Nemecka. V prípade Čiernej Hory sa totiž Európska Únia nerozhodla podporiť prechod na euro predzásobením eurobankovkami a euromincami ako to bolo v prípade Kosova. Výmenný kurz dinára k euru bol stanovený na dva ku jednej, aby sa jednak uľahčilo prerátavanie a jednak zabránilo zaokrúhľovaniu cien nahor, čo by spustilo ďalšiu vlnu inflácie.

Čierna Hora teda nie je členom európskej monetárnej únie ani kandidátom na vstup a navyše nemá záujem sa členom stať. Z právneho hľadiska neexistujú žiadne zákonné obmedzenia jednostranného zavedenia eura, avšak takýto unilaterálny záväzok zo strany tretieho štátu nezaväzuje Európsku centrálnu banku dohliadať nad monetárnou politikou tejto krajiny alebo jej poskytnúť akúkoľvek podporu likvidity. Na základe toho neexistuje žiadna formálna spolupráca medzi Európskou centrálnou bankou a Čiernou Horou.¹²

¹² EUROPEAN COMMISSION. 2001. *Official Journal of the European Communities*, 2001/C 174 E/202. Brussels: European Commission, 19 June 2001. Available on internet: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2001:174E:0191:0193:EN:PDF>

Prijatie eura a makroekonomická stabilita (výhody verzus obmedzenia)

Ekonomika Čiernej Hory bola v 90-tych rokoch značne poznačená jednak vojnovými konfliktami, ale hlavne dlhodobými hospodárskymi a politickými sankciami voči krajine v období Juhoslovanskej zväzovej republiky. Tieto sankcie tvrdo zasiahli čiernohorskú ekonomiku, pričom sa značná časť obyvateľstva ocitla pod hranicou chudoby. K opätovnému rastu ekonomiky Čiernej Hory došlo až po skončení Kosovskej vojny v roku 1999, kedy sa krajina začala v politickej, ale hlavne ekonomickej sfére oddeľovať od srbskej časti vtedajšej federácie. A jedným z významných faktorov bolo práve zavedenie eura, resp. nemeckej marky ako oficiálnej meny. Po unilaterálnom zavedení novej meny v roku 2000 sa Čiernej Hore jednoducho podarilo výrazne znížiť úroveň inflácie z viac ako 20% v roku 2000 na 2% v roku 2004 a jednoducho dosiahnuť dynamický rast a rozvoj ekonomiky. Aj keď v princípe o začiatku súčasného progresívneho rastu ekonomiky Čiernej Hory možno hovoriť hlavne od roku 2006 kedy sa krajina osamostatnila od Srbska, faktor menovej stability po prijatí eura v roku 2002 bol jeho výrazným hybným faktorom.

Počas troch rokov od získania samostatnosti v roku 2006 až do prenesenia globálnej krízy do Čiernej Hory v roku 2009 dosahovala krajina najvyššiu úroveň rastu HDP v regióne, v priemere na úrovni 9%. Tento vysoký ekonomický rast má síce základ v stabilnej politickej situácii, značnom potenciáli rýchlej hospodárskej expanzie či progresívne pokračujúcej euroatlantickej integrácii, avšak jeho kľúčovým faktorom boli v tomto období hlavne priame zahraničné investície (ďalej aj ako „PZI“). Tieto do krajiny prúdili jednoducho v dôsledku správne riadeného privatizačného procesu ale aj vďaka euru ako jedinej oficiálnej mene v krajine. Euro, ako stabilná a plne konvertibilná mena, totiž vytvorilo veľmi dobré investičné zázemie z hľadiska stability meny a rozvinutého finančného trhu. Prechod na jednotnú európsku menu taktiež priniesol Čiernej Hore značnú komparatívnu výhodu v podobe znížených transakčných nákladov, čo viedlo k užšej ekonomickej integrácii krajiny s EÚ a teda i k rozmachu zahraničného obchodu a ekonomického rastu. Monetárna stabilita po zavedení eura taktiež priniesla nebyvalý rast bankového sektora, v období rokov 2005 až 2009 sa objem bankových aktív v Čiernej Hore zväčšil až sedemnásobne. Aj bankový sektor prešiel úplnou privatizáciou, pričom na trhu v súčasnosti pôsobí jedenásť komerčných bánk, čo je vzhľadom na veľkosť krajiny značný úspech. Zároveň sa krajine podarilo vytvoriť fungujúci kapitálový trh, v rámci ktorého operuje burza cenných papierov Montenegroberze a.d. Podgorica.¹³

Čierna Hora sa teda aj vďaka euru stala veľmi perspektívnym trhom investičných príležitostí, čo dokazuje aj skutočnosť, že v priebehu prvých piatich rokov samostatného štátu sa Čiernej Hore podarilo zaradiť medzi európske krajiny s najvyššou úrovňou PZI na obyvateľa. Podľa Medzinárodného menového fondu zastáva Čierna Hora vedúcu pozíciu medzi tranzitívnymi ekonomikami s ohľadom na pomer priamych zahraničných investícií k HDP, ktorý predstavuje až 25%. Podľa niektorých zdrojov, ako napríklad Standard and Poor's, je tento pomer ešte vyšší, dosahujúci skoro 30%. Pozitívnym znakom je taktiež každoročný nárast objemu zahraničných investícií, v roku 2006 získala Čierna Hora 645 milión eur, v roku 2007 už 750 miliónov eur a v roku 2009 pred zásahom krízy dokonca viac ako miliardu eur. V roku 2010 došlo k poklesu celkovej investičnej aktivity vo svete a ani Čierna Hora nebola výnimkou, PZI do krajiny oproti predchádzajúcim rokom podstatne klesli. Plán Čiernej Hory získať prostredníctvom zahraničných investícií 5 miliárd eur do

¹³ MINISTRY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND TOURISM. 2011 [online]. *White letter: Montenegro Investment Opportunities Guide*. Podgorica: Ministry of sustainable development and tourism, 2011. Available on internet: <http://www.montenegroinvestments.info/uploads/docs/Montenegro-investment-guide.pdf>

konca roku 2011 bol teda zmarený v dôsledku krízy (získala 4,1 miliardy), avšak krajina si stanovila ďalší ambiciózny plán, a síce získať 30 miliárd eur do roku 2030.¹⁴

Zavedenie eura v Čiernej Hore však neprineslo krajine len vyššie spomenuté kladné efekty, ale aj určité obmedzenia a nevýhody. Z právneho hľadiska totiž môže eurové bankovky vydávať iba Európska centrálna banka a národné centrálné banky krajín eurozóny a zákonnými emitentmi euromincí sú iba krajiny eurozóny. Vzhľadom na to, že oficiálnou menou Čiernej Hory je euro, ale krajina nie je členom eurozóny ani nemá uzatvorenú menovú dohodu s EÚ, nemá právo emitovať bankovky ani mince. Z toho vyplývajú krajine viaceré obmedzenia aj s ohľadom na udržateľnú monetárnu stabilitu.

Čierna Hora sa musela vzdať možnosti viesť autonómnu monetárnu a devízovú politiku. Na jednej strane by sa mohlo zdať, že táto situácia je svojím spôsobom priaznivá vzhľadom na zníženie rizika implementácie nesprávnej stratégie zo strany vlády v oblasti monetárnej politiky a režimu výmenných kurzov. Na strane druhej to však zároveň znamená i stratu dôležitého nástroja, ktorý ma nezastupiteľné miesto napríklad v prípade asymetrických šokov, kedy je nevyhnutné využitie proticyklických monetárnych nástrojov.

Najlepšie kvantifikovateľný náklad unilaterálneho zavedenia eura je strata príjmov z tvorby peňazí, ktoré predstavujú v tranzitívnych ekonomikách približne 1-2% HDP ročne.

Skutočnosť, že sa Čierna Hora vzdala práva vydávať domácu menu znamená okrem iného aj to, že jej centrálna banka môže zohrávať v prípade potreby iba úlohu veriteľa poslednej inštancie, a to v rámci svojich devízových rezerv. Devízové rezervy sú však veľmi nízke alebo dokonca nulové. Preto musia banky v období finančnej krízy hľadať alternatívne zdroje vzhľadom na absenciu verejných zdrojov určených na núdzové doplnenie likvidity.

Závazky Čiernej Hory voči Európskej menovej únii

Základným záväzkom krajín pristupujúcich do eurozóny ako aj jej aktuálnych členov je plnenie Maastrichtských kritérií. Vzhľadom na to, že Čierna Hora nie je členom európskej menovej únie ani kandidátom na vstup, neplatia pre ňu stanovené kritériá stability, ktoré musia dodržiavať ostatní členovia menovej únie. Napriek tomu však Čierna Hora spĺňa všetky konvergenčné kritériá, a to aj v období krízy, kedy majú i súčasní členovia eurozóny problém s ich dodržiavaním.

Základné kritérium týkajúce sa verejných financií vyžaduje, aby deficit verejných financií nepresiahol úroveň 3% HDP a celkový verejný dlh neprevyšoval 60% HDP. Aj s ohľadom na veľmi obmedzené možnosti monetárnej politiky vedie vláda Čiernej Hory dlhodobo veľmi striedmu politiku v oblasti verejných financií. V rokoch 2006 až 2008 vykazovala vláda prebytok verejných financií a až v roku 2009 v dôsledku krízy krajina po prvý krát od získania samostatnosti zaznamenala vyššiu úroveň výdavkov ako príjmov, pričom rozpočtový deficit dosiahol úroveň 5,7% HDP. V roku 2010 zaviedla vláda úsporné opatrenia, vďaka ktorým sa jej síce nepodarilo dosiahnuť vyrovnaný rozpočet, ale znížila deficit štátneho rozpočtu na 2,8% HDP. V najbližších troch rokoch Čierna Hora plánuje ďalšie znižovanie verejných výdavkov, pričom základným cieľom je dosiahnuť vyrovnaný rozpočet do roku 2013. Pre porovnanie so súčasným stavom v Európskej únii, deficit verejných financií v EÚ-27 dosiahol v priemere úroveň 6,6% HDP a v eurozóne 6,2% HDP, čo znamená viac ako dvojnásobne vyššiu úroveň deficitu verejných financií ako povoluujú

¹⁴ MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ SR. 2011 [online]. *Základná informácia o teritóriu – Čierna Hora*. Podgorica: Veľvyslanectvo SR v Podgorici, február 2011. Dostupné na internete: [http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_6533F07772F9F0B5C125786A004157AB_SK/\\$File/110603_CiernaHora_ZIT_2011.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_6533F07772F9F0B5C125786A004157AB_SK/$File/110603_CiernaHora_ZIT_2011.pdf)

kritériá stability. Nehovoriac o tom, že úroveň deficitu verejných financií v krajinách PIIGS¹⁵ je ešte podstatne vyššia, pričom napríklad Írsko dosahuje deficit až na úrovni 31,3% HDP.

Verejný dlh Čiernej Hory takisto splňa prísne kritéria a v porovnaní s krajinami EÚ je na viac ako priaznivej úrovni 42% HDP. Priemerný verejný dlh 27 krajín Európskej únie je 80,1% HDP a verejný dlh 17 krajín eurozóny je v priemere dokonca ešte o niečo vyšší, na úrovni 85,3% HDP. Verejný dlh Čiernej Hory je teda o viac ako 50% nižší než je priemer v menovej únii. Aj tu opäť značne „vytŕča“ päť už spomínaných krajín, pričom na čele stojí Grécko s verejným zadlžením dosahujúcim až 145% HDP.¹⁶

Ďalším kritériom je inflačné kritérium, podľa ktorého priemerná inflácia (meraná podľa HCIP), nesmie presiahnuť priemer troch krajín EÚ s najlepšimi výsledkami v oblasti cenovej stability o viac ako 1,5percentuálneho bodu. Čiernej Hore sa darí udržiavať relatívne nízku úroveň inflácie, ktorá v roku 2009 dosahovala 3,4% a v roku 2010 dokonca klesla pod úroveň 1%. Pre porovnanie, priemerná úroveň inflácie v EÚ-27 bola 2,1% a v eurozóne 1,6%.

Z hľadiska plnenia kľúčových maastrichtských kritérií zo strany Čiernej Hory a krajín súčasnej eurozóny možno konštatovať, že aj keď Čierna Hora nie je formálne viazaná ich dodržiavaním, plní si záväzky stability vo finančnej oblasti lepšie ako mnohé krajiny, ktoré týmito kritériami oficiálne viazané sú. Čiastočným dôvodom pre danú disciplínu zo strany Čiernej Hory môže byť okrem iného i fakt, že Európska únia pri podpise Stabilizačnej a asociačnej dohody stanovila plnenie Maastrichtských kritérií za základnú podmienku vstupu krajiny do EÚ. Táto podmienka bola krajine špeciálne určená práve s ohľadom na to, že jednostranne zaviedla euro, čo je v rozpore so Zmluvou EÚ.

V období budovania Európskeho menového systému mali krajiny ešte vtedajšieho Európskeho hospodárskeho spoločenstva za cieľ vytvoriť zónu menovej stability v Európe, ktorá by ich ochránila proti kolísaniu amerického dolára. V súčasnej dobe však o zóne menovej stability v Európe nemôže byť reč, hlavne v súvislosti s problémami v Grécku, Portugalsku, Írsku, ako aj iných krajinách. Skôr sa čoraz častejšie hovorí o záchrane eura a menovej únie. A práve v tejto súvislosti boli postupne zavedené viaceré mechanizmy na zabezpečenie finančnej stability menovej únie, vrátane Európskeho finančného stabilizačného fondu (Eurovalu). Krajiny eurozóny sa v rámci daného fondu majú podieľať na objeme záruk v celkovej hodnote 780 miliárd EUR, pričom sa na základe daných záväzkov mnohé krajiny stanú čistými prispievateľmi do rozpočtu Európskej únie a budú musieť zaviesť úsporné opatrenia. Na druhej strane však stoja krajiny ako je Čierna Hora, ktoré požívajú výhody plynúce z používania jednotnej európskej meny, avšak nemajú voči menovej únii záväzky tohto druhu. Zavedením eura Čierna Hora teda získala ekonomickú a finančnú stabilitu, prílev zahraničných investícií a konvertibilnú menu, avšak do stabilizačných mechanizmov menovej únie prispievať nemusí. Z tohto hľadiska teda predstavuje používanie eura bez účasti v Európskej menovej únii značnú výhodu pre všetky tieto krajiny.

Použitá literatúra:

1. DESECURES, M – POUVELLE, C. 2007. *Issues regarding euroisation in regions neighbouring the euro area*. In Banque de France Bulletin Digest No. 167. Paris: Banque de France, November 2007. Available on www: <http://www.banque-france.fr/gb/publications/telechar/bulletin/167etud1.pdf>

¹⁵ PIIGS – Portugal (Portugalsko), Italy (Taliansko), Ireland (Írsko), Greece (Grécko), Spain (Španielsko)

¹⁶ Eurostat: *Selected Principal European Economic Indicators*. 2011 [online]. Brussel: European Commission, 2011. Updates on 12 December 2011 [Cit. 2011-12-12]. Available on internet: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/euroindicators/peeis>

2. *Euractiv: Bude Dánsko osemnástou krajinou s eurom?*. 2011 [online]. Bratislava: Euractiv.sk. Aktualizované 3. marca 2011 [Cit- 2011-03-03]. Dostupné na www: <http://www.euractiv.sk/ekonomika-a-euro/clanok/bude-dansko-osemnastou-krajinou-s-eurom-016740>
3. *Europa: Agreements on monetary relations (Monaco, San Marino, the Vatican and Andorra)*. 2006 [online]. Brussels, Europa.eu. Updated on 6 October 2006 [Cit. 2011-12-7]. Available on www: http://europa.eu/legislation_summaries/economic_and_monetary_affairs/institutional_and_economic_framework/125040_en.htm
4. *Eurostat: Selected Principal European Economic Indicators*. 2011 [online]. Brussel: European Commission, 2011. Updates on 12 December 2011 [Cit. 2011-12-12]. Available on internet: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/euroindicators/peeis>
5. EUROPEAN COMMISSION. 2011 [online]. *Monetary Agreement between the European Union and the Principality of Andorra*. Brussels: European Commission, 30 June 2011. Available on www: http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/world/outside_euro_area/documents/2011-07-06_agreement_en.pdf
6. EUROPEAN COMMISSION. 2001. *Official Journal of the European Communities, 2001/C 174 E/202*. Brussels: European Commission, 19 June 2001. Available on internet: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2001:174E:0191:0193:EN:PDF>
7. *Európska centrálna banka: Používanie eura*. 2011 [online]. Európska centrálna banka, 2011. [Cit- 2011-03-03]. Dostupné na www: <http://www.ecb.int/euro/intro/html/index.sk.html>
8. LIPKOVÁ, Ľ. 2011. *Európska únia*. Bratislava: Sprint dva, 2011. S. 149-153. ISBN 978-80-89393-33-6
9. MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ SR. 2011 [online]. *Základná informácia o teritóriu – Čierna Hora*. Podgorica: Veľvyslanectvo SR v Podgorici, február 2011. Dostupné na internete: [http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_6533F07772F9F0B5C125786A004157AB_SK/\\$File/110603_CiernaHora_ZIT_2011.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_6533F07772F9F0B5C125786A004157AB_SK/$File/110603_CiernaHora_ZIT_2011.pdf)
10. MINISTRY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND TOURISM. 2011 [online]. *White letter: Montenegro Investment Opportunities Guide*. Podgorica: Ministry of sustainable development and tourism, 2011. Available on internet: <http://www.montenegroinvestments.info/uploads/docs/Montenegro-investment-guide.pdf>
11. SVETCHINE, M. 2005. *Fifth conference of the Bank of Albania: Kosovo experience with euroization of its economy*. P. 233-241. Tirana: Bank of Albania, March 2005. Available on www: http://www.bankofalbania.org/web/pub/M_SVETCHINE_1329_1.pdf

Kontakt

Ing. Petra Gabrielová

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: petra.gabrielova@euba.sk

Viera Gažová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

INTERKULTURALITA A GLOBÁLNA IDENTITA

Abstrakt

Fenomény interkulturality a transkulturality patria k frekventovaným témam aktuálneho kulturologického diskurzu. V súvislostiach globalizačných procesov sa často zdôrazňuje erózia hodnotových rebríčkov na individuálnej, skupinovej, či dokonca globálnej úrovni. Tieto procesy úzko súvisia s rozpadom tradičných modelov identity ako relatívne statickej/stabilnej charakteristiky človeka. Vynára sa otázka možnosti vzniku a etablovania globálnej identity.

Kľúčové slová: interkulturalita, transkulturalita, globalizácia, identita.

Abstract

The phenomenons of interculturality and transculturality belong to the frequently discussed topics of recent culture studies discourse. In the connectivities of globalizing processes the erosion of value systems on the level of individuals, groups and even on the global level has often been accentuated. These processes are deeply wedded with the decline of traditional identity models as the relatively static/ stable characteristics of a man. There is a question surfacing regarding the opportunity of rise and establishing of global identity.

Key words: interculturality, transculturality, globalization, identity.

Svet sa stáva stále podobnejším a zároveň čoraz odlišnejším
J. Breidenbach, I. Zukrigl,

Interkulturalita a globalizujúci sa svet

Čo určuje dynamiku sociálneho života, kultúry, individuálneho bytia súčasníkov? Jedným z najdiskutovanejších problémov vzťahujúcich sa na vývoj sociokultúrnej reality je problém redukcie či dokonca pokračujúceho procesu zániku kultúrnych špecifik regionálnych, národných i kontinentálnych spoločenstiev. Možno priam vyčleniť minimálne päť hlavných faktorov a zároveň osí súčasného života, ktoré generujú unifikáciu kultúry a vedú k vzniku kultúry planetárnej: trh, technika a technické vedy, konzum, médiá (najmä internet) a aktuálne podoby individualizácie.¹

Kultúra vnímaná v minulosti ako superštruktúra sa mení na všetkoprenikajúcu dimenziu, na najvýznamnejší aspekt všetkých rovín nášho života. Nevyhnutnosť, narastajúca frekventovanosť a pestrosť interkultúrnych kontaktov prinášajú celý rad otázok a problémov v praktickom živote ale, samozrejme, i v rovine teoretickej reflexie.

¹ Lipovetsky, G., Juvin, H.: L'occident mondialisé. Paris, 2010, s. 25-27.

Koncept interkulturality sa zrodil v 70. rokoch minulého storočia v súvislosti s potrebami integrovať kultúrne i sociálne imigrantov a ich deti. Ich včleňovanie do vykryštalizovaných a iba čiastočne kultúrne otvorených spoločenstiev prinieslo rad problémov na oboch stranách. Postupne zisťujeme, že skutočná interkulturalita implikuje nevyhnutnosť redefinovať vzťah k sebe i iným. Vzťah k sebe: vedomie historických konotácií našej kultúry, a jej inherentne dynamickému hľadaniu a rozpoznaníu vlastných kultúrnych hodnôt - to je zložitá úloha v dnešnej dobe globalizácie. Vzťah k iným, k inakosti vôbec je však ešte zložitejší.

Zmyslom a cieľom interkulturality nie je inkorporovanie, či akulturácia príslušníka inej kultúry do korpusu môjho kultúrneho systému, ani jeho posudzovanie a komparácia na báze nejakej etnocentrickej škály ale jeho akceptovanie ako subjektu s vlastnými kultúrnymi charakteristikami. Interkulturalita sa netýka iba etnických alebo národných kultúr, ale aj kultúr generačných, profesionálnych, filozofických, náboženských, politických, ekonomických.

Vymedzenie interkulturality v sebe zahŕňa pojem reciprocity týkajúcej sa vzájomnej výmeny (hodnôt, vzorcov,...) a komplexnosti vo vzťahoch medzi kultúrami. Interkulturalitu možno teda definovať ako súbor procesov (psychických, vzťahových, inštitucionálnych) nastolených interakciou kultúr v súvislosti so vzájomnou kultúrnou výmenou. Týka sa interakcií na úrovni skupín, indivíduí ale i identít.

V čase globalizácie sa geografické hranice stávajú kvázi virtuálnymi. Jeden typ hraníc však ešte odoláva – je subtílnejší, fundamentálnejší, často ignorovaný a marginalizovaný – hranice kultúr dosvedčujúce kultúrnu rozmanitosť. Ich akceptovanie je esenciálne, pretože ak sa o ne nestaráme napätia a frustrácie, ktoré vyvolávajú môžu viesť k intolerancii, k nasmerovaniu individuálnej i skupinovej identity k mizantropii, či dokonca k rasizmu.

Aké sú najvýraznejšie riziká či dokonca hrozby: Zánik národných štátov? Multikultúrna identita? Transkulturalita? Polylóg kultúr alebo getoizácia? Nový globálny Babylon?

Globalizácia kultúry je skutočne často ponímaná ako okcidentalizácia a amerikanizácia ohrozujúca kultúrnu rozmanitosť prostredníctvom kultúrnej asimilácie tovarmi. K najúčinnjším nástrojom týchto procesov patria: multikultúrne spoločenstvá vznikajúce prakticky na všetkých kontinentoch, vznik multikultúrnych firiem, čoraz frekventovanejšie interkultúrne kontakty a interkultúrna komunikácia, ktorej neuveriteľne prospieva angličtina ako lingua franca 21. storočia. Nezanedbateľná, ba skôr kľúčová je v týchto procesoch úloha médií. Médiá výrazne ovplyvňujú homogenizačné a unifikačné procesy idúce naprieč kultúrami, ale sú zároveň i "zrkadlami" a propagátormi kultúrnej rozmanitosti.

Dôvody vzniku týchto fenoménov možno vymedziť v stručnosti nasledovne:

- médiá prezentujú komerčné predstavy, ktoré zahmlievajú hranice medzi potrebnými a nepotrebnými vecami,
- realita je "zameniteľná" – hodnota vecí je určovaná cenou, nie ich užitočnosťou,
- mnohonárodný, resp. nadnárodný kapitalizmus spôsobuje odcudzenie predmetov miestam, kde boli vyprodukované a "pôvodným" surovinám používaným na ich výrobu,
- urbanizácia odcudzuje ľudí prírode,
- jazyk a ideológia sú používané (najmä názorovo dominantnými skupinami) na zastieranie reality ²
- prezentácia inakosti – eskalovanie fenoménu cudzieho ako zaujímavého, exotického, nekompatibilného, potenciálne nebezpečného, generujúceho konflikty,
- konkrétne "strety" kultúr ako forma konfliktu.

² Baudrillard, J.: *Écran total*, Paris, 1997, *Cool Memories V.* Paris, 2005).

Mnohí pri kontakte s inou kultúrou prechádzajú nielen obdobím očarenia, ale často spochybňovania hodnôt vlastnej kultúry, nesaturovanosťou potrieb v novej kultúre a následne i sklamaním. M. Zágoršeková v tejto súvislosti poznamenáva: Z historického hľadiska je zrejmé, že hodnotové významy boli nástrojom intrakultúrnej, resp. skupinovej kohézie. A kohézia je zároveň nevyhnutný základ bezpečnosti a ochrany skupiny. Z týchto základných životných potrieb možno vysvetliť aj potrebu, a napokon vznik a rozvoj komunikácie, sociálnej pamäti, reprodukcie a redistribúcie hodnotových významov. 3

Sady kultúrnych významov boli v minulosti takmer nemennými súčasťami každej kultúry a boli predmetom kultúrnej heredity. V súčasnom svete rozsiahlych prepojení a interdependencií sa však situácia pomerne radikálne odlišuje od relatívne pevných monokultúrnych obrazov sveta, dominujúcich v jednotlivých spoločenstvách. Intrakultúrna funkcia kultúrnych významov sa však rozvojom masovej komunikácie a následkom globalizácie postupne mení. ... To, čo môžeme pozorovať sú zmeny funkcií hodnôt, nie rozvrat podstaty hodnotových významov. 4

V tomto duchu sa nesie i názor Z. Baumana, ktorý konštatuje, že centrá tvorby významov a hodnôt sú dnes exteritoriálne a sú oslobodené od lokálnych obmedzení 5

"Civilizačný/kultúrny šok", ako prežitá osobná skúsenosť už nie je žiadnou zriedkavosťou. Prináša mnoho želateľných i nežiadúcich dôsledkov, ku ktorým patrí napr. recyklácia stereotypov – pozitívnych i negatívnych predsudkov, ale aj prezentáciu a akceptáciu inakosti ako všeludského bohatstva, nový prístup k svetu, kde každá kultúra prináša svoj spôsob riešenia problémov.

Interkultúrne kontakty tak možno chápať nielen ako cestu, ktorá vytvára platformu pre vzájomné poznanie, porozumenie, spoluprácu, riešenia problémov presahujúcich dimenzie jednej kultúry.

Škála kontaktov a komunikačných kanálov je široká a jej dôsledky a vyústenia generujú vznik nových kultúrnych hodnôt, napríklad inováciou, či rekombináciou tých existujúcich:

... komunikácia medzi kultúrami prebieha prostredníctvom sociálnych funkcií hodnotových významov. Pričom škála performancií týchto hodnotových významov siaha od rituálnych praktík cez agatologické a vedecké poznatky až po symbolickú reprezentáciu určitých konkrétnych významov, napríklad etických a estetických. 6

Pojem interkulturality a stále častejšie sa objavujúci pojem transkulturality tak narúšajú predstavu o homogénnych alebo uzavretých kultúrnych systémov. Najmä pojem transkulturality sa snaží postihnúť aktuálne kultúrne formy, ktoré sú prepletencom či spleťou kultúrnych fenoménov. Okrem toho je možné detekovať transkulturalitu aj na mikroúrovni – na úrovni individua: väčšina z nás sú kultúrne hybridy.

Transkulturalita prezentuje vzťahy kultúr z aspektu prepojenia a prelínania s možnosťou vyhnúť sa pritom hrozbe homogenizácie alebo uniformizácie. Kultúrna rozmanitosť je tu redefinovaná skôr ako transkultúrna zmes než koexistencia vedľa seba jasne vymedzených kultúr. Aj keď budeme uvažovať v kategóriách globálnej, či globalizovanej kultúry ako efektu tendencie vývoja transkulturality neznamená to, že kultúrne formy/formácie budú identické v celosvetovom rozmere. Naopak, procesy globalizácie ako gradácia transkulturality môžu znamenať možnosť výberu a diferenciacie. Transkultúrne siete tkané z rovnakých zdrojov, sa môžu veľmi líšiť, a byť celkom svojbytné konkrétne a dokonca individualizované.⁷ Diskusie o transkulturalite výrazne modifikovali i

³ Zágoršeková, 2011, Medzikultúrne vzťahy. Bratislava, 2011, s.39

⁴ Zágoršeková, 2011, , s.40

⁵ Bauman, Z.: Globalizace : důsledky pro člověka, 1999. s. 8

⁶ Zágoršeková, 2011. s. 40-41.

⁷ Welsch, W.: Transkulturalität. In: Luger, K., Renger, R.: Dialog der Kulturen. Wien. 1994

názory na multikulturalizmus, ktorý sa stále frekventovanejšie označuje za neúspešný pokus aplikovať v podstate politický koncept ako univerzálny kultúrny model. Teória multikulturalizmu je už dnes chápaná ako jeden z dozvukov postmoderného univerzalizmu. Postmoderna sa tu reflektuje ako pluralitná hra kultúrnych rozdielov, ktorá na jednej strane vyžaduje popísať jednotlivé kultúrne fenomény, na druhej strane sa snaží hľadať jednotiace princípy kultúrnej produkcie. Tento koncept sa už dnes javí ako vyprázdnený a je nahrádzaný práve pojmami interkulturality a transkulturality.

Interkultúrna komunikácia je všeobecne vnímaná ako nevyhnutnosť. Stretnutie s príslušníkmi inej kultúry, najmä ak ide o kontakty súvisiace s profesiou znamená prezentovať svoju vlastnú víziu sveta, ktorá môže byť výrazne odlišná. Učenie sa interkulturalite vyžaduje prepojenie skúsenosti, experimentovania a intuície, zákonite so sebou nesie nerovnováhu, možnosť nesprávneho dešifrovania kultúrnych kódov a vzorcov ale i opätovné overovanie, či dokonca spochybňovanie hodnôt vlastnej kultúry: ... kultúry národov a ich civilizačné výdobytky pôsobia v medzinárodnom procese ako potenciálne zdroje inovácií a kreativity. Ich vzájomná inakosť nie je hrozbou, ale práve naopak stimulom a katalyzátorom medzikultúrnych procesov ako exogénnych faktorov vývoja ľudskej civilizácie. 8

Kreativita je všeobecne považovaná za hnaciu silu trvalo udržateľného, inteligentného a inkluzívneho rastu, a zároveň za podstatnú charakteristiku kultúrneho spôsobu jestvovania človeka - zohráva teda kľúčovú úlohu pri rozvíjaní spoločnosti v globálnych súvislostiach: informačnej spoločnosti, resp. spoločnosti založenej na poznatkoch. Kultúrna kreativita nachádzajúca svoj výraz v najrozmanitejších hodnotách, artefaktoch, napr. i v podobe produktov kreatívneho kultúrneho priemyslu je okrem toho nielen nástrojom konkurencieschopnejšej a štruktúrovanejšej ponuky, ale podnecuje aj dopyt po obsahoch, vychováva ku kultúrnej rozmanitosti a zároveň pomáha v boji proti sociálnej exklúzii a diskriminácii.

Tvorivosť navyše zohráva kľúčovú úlohu z hľadiska konkurencieschopnosti na medzinárodnej scéne, keďže dodáva „produktom“ „nemateriálnu hodnotu“ a mení ich na zvláštnu formu „skúsenosti“.

Niet lepších či horších kultúr. V určitom kontexte sa môže ktorákoľvek kultúra javiť ako marginálna, resp. diskriminovaná – ak však akceptujeme tézu, že medzikultúrna hierarchia neexistuje, znamená to, že všetky kultúry si zasluhujú rovnaký rešpekt.⁹ To zároveň znamená, že jediný spôsob, ako správne pochopiť inú kultúru, je interpretovať jej prejavy v súlade s jej vlastnými kultúrnymi kritériami. 10

To by nám však nemalo brániť pri uplatňovaní nášho práva na kritiku, ktoré je o.i. dôležité i ako istý druh prevencie voči prejavom etnocentrizmu, nie ako preferovania ale najmä presadzovania monokultúrnych noriem/kódov/vzorcov v interkultúrnej komunikácii. Je to zároveň i cesta ako byť úspešnými v snahe porozumieť zložitosti symbolických aspektov inokultúrnej praxe.

⁸ Zágöršeková, 2011, s.105

⁹ Tejto problematike je venovaný napr. portál Aula intercultural, kde k povšimnutiahodným materiálom patria práce M. R. Alsina, napr.: Alsina, M. R. : La comunicación intercultural. http://www.aulaintercultural.org/article.php?id_article=22

¹⁰ Táto požiadavka je všeobecne spájaná s koncepciou kultúrneho relativizmu a býva často spochybňovaná, kvôli možným dôsledkom jej plošnej aplikácie. Ide najmä o hrozbu zmeny tolerance na ľahostajnosť, nezáujem a následne i neochotu angažovať sa v medzikultúrnej komunikácii, pri pomoci a riešení akútnych problémov inej kultúry a pod.

Európa, interkulturalita a globalizácia

Mnohokultúrny topos Európy je poprepletaný interkultúrnymi reláciami po mnoho storočí. Jeho schopnosť produkovať kultúrne obsahy s ambíciami na univerzálnosť je všeobecne známa, avšak dnes už menej akceptovaná. V celosvetovom „tanci kultúr“¹¹ sa európske snahy udržať si pozíciu najvýznamnejšieho civilizačného celku prijímajú skôr skepticky, ba dokonca odmietavo. Jeden z najvýznamnejších súčasných európskych intelektuálov, filozof a kritik kultúry Edgar Morin hovorí na adresu súčasného stavu európskej spoločnosti a jej kultúry: "Európa sa postupne stala vo svete XX. storočia periférnou provinciou."¹²

Už nejde o vnútorné napätia euroatlantickej civilizácie, ale o vyčerpanosť, vyprázdnenosť hodnotových orientácií európskej populácie, nárast krízových fenoménov, ktoré nemožno redukovať na krízu ekonomickú.

Podobne ako E. Morin aj mnohí ďalší európski intelektuáli konštatujú, že ak má Európa prežiť ako svojbytný civilizačný celok musí si byť vedomá potrebných zmien/reformiem. Tak vznikol i materiál s názvom 7 reforiem nevyhnutných pre 21. storočie¹³, kde sú elementárne kroky definované ako šanca a záväzná povinnosť pre všetkých, ktorí pociťujú zodpovednosť za európsku kultúru a spoločnosť. Všeobecný názor tu dostal podobu nasledujúcich reforiem:

- Ekonomická,
- Sociálna,
- Politická,
- Etická,
- Znalostná,
- Reforma vzdelávania,
- Reforma spôsobu života

Tieto reformy sú na sebe navzájom závislé. Politické reformy samotné, čisté ekonomické reformy, vzdelávacie reformy, samostatné, izolované reformy spôsobu života sú odsúdené k neúspechu a zlyhaniu. Reformy sa týkajú kultúry ako celku, sú to súvzťažnosti - interaktívne a vzájomne prepojené.

Podstatou politickej reformy by malo byť obnovenie politiky humanity a civilizácie. Cestou regenerácie politického myslenia, ktorej súčasťou by mala byť koncepcia planetárnej politiky a výsledkom politika planetárnej kultúrnej symbiózy. Zriadenie stálej inštitúcie pre globálnu ekonomiku a kontrolu finančných špekulácií, rozvoj pluralitnej ekonomiky, revitalizácia národných verejných služieb (pošty, telekomunikácie, železnice) a zriadenie európskej verejnej služby – to by podľa Morina malo byť bázou ekonomickej reformy.

Sociálna reforma predstavuje nevyhnutnú reakciu na sociálnu nerovnosť a chudobu: Vyžaduje vytváranie inštitúcií nielen skúmajúcich a sledujúcich nerovnosti a chudobu, ale aktívne vyrovnávajúcich najvýraznejšie odlišnosti. Predpokladom tejto reformy je debyrokratizácia štátnej administratívy, regenerácia jej funkčnosti a rozvoj solidarity.

Reforma morálky je možno najdôležitejšou časťou nevyhnutných zmien. Barbarstvo života, ktoré je tematizované v súčasnom umení i v etických teóriách ukazuje, že nie sme vnútorne civilizovaní. Sebeckosť, žiarlivosť, nedorozumenia, pohrdanie, nenávisť, slepota voči sebe a ostatným sú všeobecnými javmi. Nielen medzikultúrna neznášanlivosť a nevraživosť

¹¹ Breidenbach, J., Zukrigl, I.: *Tanz der Kulturen. Kulturelle Identität in einer globalisierten Welt.*, 2000.

¹² Morin, E.: *Pour une politique de civilisation.* Paris, 2002.

¹³ Morin, E.: *Les sept réformes nécessaires au 21e siècle.* 2009. Dostupné na www.unesco.com.

ale i tzv. domáce "peklo" poznamenáva mikrokozmos ľudských vzťahov. Dimenzie novej etiky musia preto fungovať na úrovni individuálnej, občianskej i všeľudskej.

Predpokladom úspešnosti týchto zmien je i reforma poznania. Jedným zo znakov racionality atlantickej civilizácie je uzavretosť v disciplínach, ktorá ich robí neschopnými vnímať a pochopiť základné a globálne problémy, a preto je potrebné komplexné myslenie, ktoré je schopné prepojiť vedomosti. Naše myslenie musí obsahovať reciprocitu medzi týmito úrovňami. Tu je namieste požiadavka transdisciplinarity. Žijeme v dobe internacionalizácie poznania, ktorá je priamo generovaná informačnými a komunikačnými technológiami, ktoré sa permanentne a nesmierne dynamicky menia. Aktuálne podoby získavania i transferu informácií si predchádzajúce generácie nedokázali ani predstaviť.

Z týchto úvah vychádza i modelovanie nevyhnutných reforiem vzdelávania. Odstránenie disciplinárnej roztrieštenosti je podľa mnohých súčasných odborníkov *conditio sine qua non*. K významným otázkam, ktoré musí reflektovať vzdelávanie ako jedna z najvýznamnejších socializačných a enkulturačných praktík patrí napríklad zavedenie štúdia civilizácie orientovanej na médiá, reklamu a konzumerizmus, vzdelávanie v otázkach rodiny, medzigeneračných vzťahov, globalizácie. Dôležité je rozvíjanie kultúry mládeže, kde k podstatným cieľom možno priradiť elimináciu rôznych foriem civilizačných závislostí a intoxikácií (konzumerizmus, hľadanie náhradných riešení - drogy apod.).

Preto je potrebné osvojiť si novú kultúru vzdelávania, učenia a učenia sa, modelovaného ako celoživotný proces. Táto kultúra sa bude musieť vyznačovať väčšou samostatnosťou pri konštruovaní vedomostí, kooperatívnosti a zodpovednosti učiaceho sa jedinca, povedie ho k schopnosti pracovať s veľkým množstvom ľahko dostupných informácií, hierarchizovať ich, kriticky triediť a vytvárať z nich zmysluplné konštrukcie. Viac než v minulosti sú teraz vysoko aktuálne požiadavky výchovy ku kritickému mysleniu.

Reforma spôsobu života - to je skutočný problém, ktorý by mal konvergovať zo všetkých ostatných reforiem. Reforma spôsobu života by nás mala viesť k snahe rozvíjať kvalitu života, získavať cit pre estetiku, a to prostredníctvom umenia, ale samozrejme aj vo vzťahu k prírode, vo vzťahu k telu. Vyžaduje tiež kultiváciu schopnosti prehodnotiť naše vzájomné vzťahy, včleniť sa do spoločenstva bez straty autonómie. To je síce téma so všetkou naliehavosťou vznesená už v 70. rokoch minulého storočia ale použiteľná i dnes. Tam sú, podľa mnohých sociológov, kulturológov či psychológov a odborníkov z oblasti pedagogiky semená reformy.

Z týchto téz generuje i načrtávanie trajektórie zmien a aktuálnych tém kultúrnej praxe – v rovine kulturologickej teórie i kultúrnej politiky.

Globálna kultúra – globálna identita?

Niet pochýb, že súčasná kultúra je globalizovaná. V dnešnom svete „obrovské množstvo procesov fungujúcich na globálnej úrovni prekračuje národné hranice, integruje a spája kultúry a komunity v nových časopriestorových kombináciách“.¹⁴

Arjun Appadurai, antropológ píšuci o globálnej kultúrnej ekonomii, identifikuje dôležité oblasti (*scapes*), v rámci ktorých „tečú“ kultúrne objekty: *ethnoscapes* (pohyb mobilných jedincov – turistov, migrantov, utečencov), *technoscapes* (technologické toky), *finanscapes* (presuny kapitálu), *mediascapes* (toky informácií), *ideoscapes* (toky politických ideí a hodnôt ako sloboda, demokracia, ľudské práva apod.).¹⁵

Tieto rýchle toky menia planétu do prepojenej siete a menia náš zmysel pre čas a priestor. Niekedy dokonca možno nadobudnúť dojem, že je tu kultúra, ktorá je všade a nikde.

¹⁴ Inda, J. X., Rosaldo R. (eds.): *The Anthropology of Globalization*. Oxford, 2002.

¹⁵ Appadurai, A.: *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, 1996.

Globalizácia vytrhla kultúru radikálne z miesta. Významy vecí sú v pohybe a mnoho miest sa premenilo na priestory kultúrnych zmesí. Kultúra je deterritorializovaná, nadobudla nové časopriestorové kontexty avšak kultúrne toky sa nemôžu úplne vymaniť z určitých kultúrnych prostredí. Sme svedkami procesov reteritorializácie (opätovného umiestnenia); pričom oba procesy prebiehajú súčasne.

Najmä západný kapitál v podobe amerických masmédií preniká do všetkých častí sveta a importuje do celého sveta konzumne orientované programy. Podľa mnohých kritikov globalizácie dokonca hrozí, že hodnoty konzumerizmu nahradia tradičné kultúrne hodnoty. Pretože už dávno nejde len o rozširovanie tovarov, ale s nimi práve i o celkom zámernú distribúciu hodnôt (teórie, filozofia, etika svetonázor, politické princípy) a rozličných foriem bytia a spôsobu života (hudba, architektúra, odev, jazyk). Možno hovoriť o plošnej globalizácii každodennosti:

Čím dál více se ukazuje, že globalizační procesy mají za následek strhávání stále většího počtu lidí z naší planety k podobnému životnímu stylu.¹⁶

Pokúsme sa voči týmto tvrdeniam nájsť možné protiargumenty:

- Svet je komplikovanejší ako jednosmerné toky.
- Svet mimo USA, dokonca ani tretí svet nie je len pasívnym príjemcom.
- Proces vzájomného kontaktu kultúr nepredstavuje iba vnútenie ale i aktívnu participáciu či odmietnutie.
- Kultúra prúdi i opačným smerom : napr. migráciou – dôkazom môžu byť napr. etnické reštaurácie, náboženské kultúry, hudba minorít, ktoré sú dostupné v globálnych metropolách.

Proces globalizácie teda nie je len homogenizáciou ale aj heterogenizáciou, ktorej podlieha i Západ – i tu prebieha kultúrna diferenciácia. Periféria vnikla priamo do srdca Západu, stret centra a periférie sa už dávno nedeje niekde ďaleko v kolóniách, ale je priamo na pôde atlantickej civilizácie. Pre niektoré krajiny periférie je hrozba pozápadnenia dokonca menej silná než ovplyvnenie inou periférnou kultúrou.¹⁷

V niektorých prípadoch sa navyše periférne toky kultúry nevnímajú ako hrozba, ale ako spôsob, ako ľudia môžu participovať na iných kultúrach (napr. indické filmy v Nigérii sprostredkovávajú nové štýly módy a krásy). Tu celkom zjavne stráca na sile i kritikmi globalizácie často používaný pojem kultúrneho imperializmu. Inda a Rosaldo navrhujú namiesto kategórie kultúrneho imperializmu zamerať sa na chápanie sveta ako premiestnenie/premiestňovanie či dislokáciu kultúrnych priestorov.¹⁸ Je preto pochopiteľné a celkom zákonité, že medzi konkrétne témy, ktoré sa v antropológii globálnej kultúry dnes skúmajú, patria napr.: migranti a diaspory, občianska spoločnosť, gender a populácia, spotreba, životné prostredie, mesto a vidiek.

Haugerud a Edelman¹⁹ tiež odmietajú chápanie globalizácie ako neosobných kultúrnych tokov. Upozorňujú na dôležitosť prepojenia kultúrnej globalizácie s negatívnymi/pozitívnymi pohybmi v globalizovanej ekonomike a politike, konštatujú aj rezistenciu na globalizačné procesy v niektorých tradičných kultúrach (najmä v kultúrach tretieho sveta) – kde zdrojom môže byť napr. lokálne náboženstvo.

I voči týmto názorom je možné vzniesť celý rad výhrad:

K najčastejším patrí tvrdenie, že globalizácia nepodlieha žiadnej stupnici hodnôt, nie je obmedzená žiadnymi pravidlami, nie je regulovaná žiadnou svetovou autoritou. Z toho vyplývajú možné nebezpečenstvá – nadnárodné spoločnosti nie sú korigované a ak nejaká

¹⁶ Václav Mezřický (ed.): Globalizace. Praha 2003. s. 118.

¹⁷ Napríklad Čínu zjavne výraznejšie ovplyvňuje televízia HongKongu a Taiwanu než americké mediálne produkty.

¹⁸ Inda, J. X., Rosaldo R. (eds.): The Anthropology of Globalization. Oxford, 2002.

¹⁹ Edelman, M., Haugerud A. (eds.). The Anthropology of Development and Globalization. Oxford, 2005.

krajina neakceptuje ich diktát, jednoducho sa presunú inam – tam, kde sú lepšie podmienky. V politickej rovine proces globalizácie vedie často skôr k autoritatívnemu riadeniu a nie k demokratickému.

Štandardizácia produkcie a jej výsledkov môže mať za následok, že produkt neuspokojí žiadneho zákazníka. Globalizácia prináša, podľa viacerých jej kritikov, prospech len jednej časti ľudstva, pričom tá druhá žije v absolútnej chudobe. Globalizácia je teda príležitosťou pre silnejších a ohrozením pre slabších. Je nebezpečná pre národné kultúry, znamená ich degeneráciu, splyvanie krajín, zhoršovanie životného prostredia. Gigantické nadnárodné spoločnosti likvidujú miestnych výrobcov a spotrebiteľ odvádza daň do tej časti sveta, kde ju najmenej potrebujú.

Globalizácia so sebou nesie i túžbu po dobytí území a zväčšení vplyvu. Jedným fenoménom dokazujúcim tento jej aspekt je i vzrastajúca „Non Western Face“ globalizácie (napríklad nárast ekonomickej a politickej úlohy Číny a Indie). K prakticky permanentným znakom globalizačných procesov je možné priradiť i pokračovanie „informačnej technologickej revolúcie“ (online all the time), pričom však faktom ostáva, že smer kultúrneho vplyvu určuje ekonomická sila.²⁰

Limity globalizácie kultúry(?)

Ako už bolo konštatované v čase globalizácie sa geografické hranice stávajú kvázi virtuálnymi, hoci hranice kultúr dosvedčujúce kultúrnu rozmanitosť sú relatívne rezistentné a stabilné. Potreba ochrany kultúrnej identity vyznačujúcej určitý kultúrny priestor a v ňom žijúce spoločenstvo sa javí mnohým odborníkom z oblasti kultúrnej praxe i teoretickej a koncepcnej reflexie ako naliehavá a nevyhnutná. Častým argumentom je tvrdenie, že globálna kultúra je výsledkom vzrastajúcej konvergencie kultúrnych štýlov, ktoré sa následne stávajú akosi globálnou/globálne akceptovanou normou – kultúrne vzorce, hodnoty, normy sú všeobecne akceptované a zdieľané a vedú nás takmer bezbolestne a mimovoľne k jedinej podobe kultúry. Toto tvrdenie sa veľmi podobá známym vyjadreniam na tému globalizácie politiky: moc a rola národného štátu/štátov podliehajú v procesoch globalizácie rozsiahlej erózii. Globalizácia kultúry je tu ponímaná najmä ako pozápadňovanie, resp. amerikanizácia ohrozujúca kultúrnu rozmanitosť prostredníctvom kultúrnej asimilácie produktami rôzneho druhu, medzi ktorými významné miesto, ako už bolo viackrát konštatované, zaberajú médiá, resp. mediálna kultúra. Predmetom kulturologického diskurzu je opätovne fenomén karnevalizácie kultúry²¹ dávaný do súvislosti so zbezstarostňovaním spoločnosti a s "veselou tvárou" globálne distribuovaných kultúrnych produktov made in Hollywood.

Frekventovanou témou sú i prejavy hedonizmu súvisiace s turbulentným kozumerizmom a lebo hyperkonzumom.²² Kultúrny priemysel a mediálna kultúra prinášajú globálne ikony²³, vytesňujúce tradičné kultúrne ikony definované konkrétnym toposom konkrétnej kultúry. Globálne ikony sú zbavené časopriestorových väzieb, a preto sú permanentne k dispozícii dokonca v kultúrne celkom odťažitých situáciách – napr. vo svete reklamy. Dnes už všeobecne konštatovaný fenomén "surfovania" po ideológiách a relígiách, ktorý dostal ironické pomenovanie - fenomén religiózneho „supermarketu“, tiež pomerne úzko súvisí so stále sa z množujúcimi a rozširujúcimi informačnými tokmi. Možno teda

²⁰ Szacki, J.: Socjologia. Analiza społeczeństwa. Krakow 2002.

²¹ Renesanciu zažíva Bachtinov pojem karnevalu a smiechovej kultúry pôvodne aplikovaný na kultúru stredoveku.

²² Za pozornosť stoja najmä práce G. Lipovetskeho: Éra prázdnoty. Praha, 2003, Les temps hypermodernes. Paris, 2004.

²³ Bábika Barbie, značkové odevy, mediálne celebrity, ...

konštatovať nielen rozsiahle sprístupňovanie iných kultúr a ale aj ovplyvňovanie národných jazykov, nárast ambivalentného vzťahu k tradícii – na jednej strane vytlačanie tradícií, glorifikácia originality a novosti a paralelne s tým až sentimentálna „starostlivosť“ o tradície, ich konzervácia a muzealizácia často eliminujúca ich zmysluplné a funkčné využitie. Prezentácia inakosti však môže viesť i k eskalovaniu fenoménu cudzieho ako prítlačivého až exotického, a pretonekompatibilného s danou kultúrnou realitou, narúšajúceho jej základné kultúrne vzorce. Môže preto byť chápaná ako ohrozujúca kohéziu spoločenstva, ako potenciálne nebezpečný element, ktorý sa môže stať zdrojom intrakultúrnych i interkultúrnych nedorozumení a konfliktov.

Globalizácia však, čo je stále viac oceňované, vedie i k novej kultúrnej rozmanitosti. Vznikajúca globálna/globalizovaná kultúra sa môže stať referenčným systémom, ktorý organizuje kultúrnu rozmanitosť na celom svete. Kultúrne odlišnosti sa stávajú vzájomne inteligibilné a kompatibilné.

Jestvuje teda globálna kultúra? John Tomlinson hovorí o troch základných pozíciách, z ktorých sa uvažovalo a uvažuje o globálnej kultúre a označuje ich ako sny, nočné mory a skepsu.²⁴ Sny predstavujú na báze historického exkurzu zmapované koncepcie dokazujúce, že idea globalizácie kultúry nie je vôbec nová, ale v určitých obdobiach má konjunktúru (napr. v koncepciách K. Marxa, či A. Toynbeeho) a v súčasnosti sa znovu nachádza v akceleračnej fáze. Nočnou morou je už spomínaná koncepcia kultúrneho imperialismu vyúsťujúca do predstavy o globálnej kapitalistickej monokultúre a celoplanetárneho pozápádňovania sveta. Skeptický pohľad upozorňuje na hlavné úskalia: globalizácia kultúry by musela prekonať a prekonávať dichotómie lokálneho, prítomného tu a teraz a cudzieho a potenciálne nebezpečného, bezprostredného a sprostredkovaného, istoty a bezpečia žitej kultúrnej skúsenosti, ktorými nás vybavuje vlastná kultúra a neistoty cudzieho, ... Jediná cesta, ako prekonať tieto obmedzenia je "skonštruovať" tieto fenomény eliminujúcu globálnu kultúru – ale tá by bola zároveň ahistorická, mimočasová a zbavená pamäti.²⁵

Ak by sme mali zhrnúť, čo všetko vstupuje do procesov kreovania globálnej identity výpočet by určite obsahoval chápanie globalizácie ako faktoru unifikácie sveta, fenomény cirkulácie/hypercirkulácie (financií, tovarov, ľudí), nerovnomernosť, nekompatibilnosť a nekomparovateľnosť práv, teritorializáciu a deteritorializáciu občianstva, deštrukciu transgeneračných väzieb, fenomén kozmopolitizmu - kozmopolitné občianstvo/svetoobčianstvo podporované procesmi migrácie a naivným multikulturalizmom, akozmizmus ale najmä rozpad tradičných modelov identity.

„Subjekt, ktorý mal v minulosti skúsenosť s jedinou a stabilnou identitou sa teraz doslova stáva fragmentárnym. Má nie jednu identitu, ale akoby pozostával z viacerých, niekedy i protirečivých a nežiadúcich identít ... Budeme konfrontovaní so zmäťou mnohých tekutých/plynúcich identít, a s ktoroukoľvek z nich sa môžeme prinajmenšom dočasne stotožniť.“²⁶

Možnými dôsledkami sú vykorenenosť, zážitok odlúčenia/prežívanie v odlúčení, zážitok cudzosti v svojej i cudzej kultúre, akulturácia (jednoduchá, násilná, alebo akulturácia zvädzaním²⁷). Ťažko sa dá spochybníť téza, že vykorenenosť alebo strata domova ovplyvňuje modifikovanie identity: vykorenenosť oslabuje pocit súňaléžitosti a spoluzodpovednosti za priestor, v ktorom žijem – výsledkom je oslabená identita, stráca sa pocit emocionálnej identity s vlastným (národným, lokálnym) spoločenstvom a otvára sa priestor pre

²⁴ Tomlinson, J.: *Globalization and Culture*. Cambridge, 1999, s.71.

²⁵ Tomlinson, 1999, s.72-101.

²⁶ Hall, S.: *Who needs Identity?* In: Hall, S., du Gay, P. (Hg.): *Questions of Cultural Identity*. London. 1996.

²⁷ Baudrillard, J.: *O svádění*. Olomouc 1996.

deidentifikáciu ale i pre vznik kozmopolitnej identity. Jedným z detekovaných problémov je i čoraz častejšie deklarované "právo na masku".

Ako teda možno nazerať na premeny identity súčasného človeka? Pre kreovanie identít v súčasnom svete je zjavne podstatné, ako sa vymedzujú voči iným kultúram, skupinám, jednotlivcom, čo môže proces porozumenia významne komplikovať. V súčasnom kulturologickom, sociologickom i psychologickom diskurze sa možno stretnúť s mnohými vymedzeniami a typológiami (vrstvené identity, fluidné identity, patchwork identity, Bastelexistenz, apatrizmus (Arendtová), známa je Baumanova, ale i Tassinova typológia²⁸

Fragmentárnosť, bezcieľna heterogénnosť a závislosť na náhode, strata sociálnej ukotvenosti, dezilúzia a rozpad hodnotového rebríčka vyvolávajú k životu akési „surfovanie po identitách“. Individuum prechádza od jednej sociálnej skupiny k inej bez zakotvenia a pestovania stabilnejších väzieb, rezignuje na stálosť a súnáležitosť.

Významnú úlohu tu opäť zohrávajú médiá a nimi ponúkané podoby identity. Obraz sveta prezentovaný médiami a často vzdialený od reality prináša i množstvo variantov a modelov identity a pseudoidentít. Pod ich vplyvom sa kreujú mediálne identity²⁹, ktoré sa objavujú nielen na individuálnej, ale i na skupinovej úrovni: mimetické, simulované, virtuálne. Prakticky všetky majú ako spoločný znak: naratívnu sebaestetizáciu a viac alebo menej zreteľnú podobu masky. Všetky by tiež bolo možné chápať i ako fikcie a odcudzené identity, resp. pseudoidentity.

Prednosťou a nádejou súčasnej doby je, že evidujeme snahy po znovunastolení harmónie a stability. Interkultúrne kontakty a komunikácia ako zosieťovanie kultúr vedú síce k predstave o vzniku uniformnej globálnej/globalizovanej kultúry a globálnej identity. V skutočnosti by sa však dalo v súčasnosti hovoriť o jej dvoch základných podobách: kultúra produkovaná a distribuovaná masmédiami – najmä jej subsystém – populárna kultúra a vedecká kultúra, resp. kultúra súčasného vedeckého diskurzu. S tým súvisí i naše mierne skeptické záverečné konštatovanie:

Globalizovaná spoločnosť, zdá sa, produkuje dve variety reflexie identity v globalizujúcom sa svete:

- globálnu identitu – projekt zatiaľ bez denotátu a
- globálne/globalizované identity – ako multidimenzionálne identity nezbavené emocionálnej väzby na spoločenstvo (napr. lokálneho charakteru) a nerezigujúce na zodpovednosť.

Tu by sa priam žiadalo venovať sa problematike glocalizácie a jej súvislostiam s možnými variantami globalizovanej identity, ako je to naznačené vyššie. To však už presahuje priestorové možnosti príspevku.

Použitá literatúra:

1. ALSINA, M. R. : La comunicación intercultural.
http://www.aulaintercultural.org/article.php3?id_article=22
2. APPADURAI, A.. Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization.
Minneapolis: University of Minnesota Press. 1996

²⁸Tassin, É.: L'Europe cosmopolitique et la citoyenneté du monde. 2010.. In: Raison-publique.fr.
<http://www.raison-publique.fr/article229.html>.

²⁹Zirfass, J., Jörisen, B.: Phänomenologien der Identität: Human-, sozial- und kulturwissenschaftliche Analysen.

3. BAUDRILLARD, J.: O svádění. Olomouc, 1996
4. BAUDRILLARD, J.: Écran total, Paris, 1997,
5. BAUDRILLARD, J.: Cool Memories V, Paris, 2005
6. BAUMAN, Z.: Globalizace : důsledky pro člověka. 1. Vyd. 1. Praha : Mladá fronta. 1999
7. BREIDENBACH, J., ZUKRIGL, I. : The Dynamics of Cultural Globalization. The myths of cultural globalization. <http://www.inst.at/studies/collab/breidenb.htm>
8. BREIDENBACH, J., ZUKRIGL, I.: Tanz der Kulturen. Kulturelle Identität in einer globalisierten Welt. Rowohlt Tb., 2000,
9. EDELMAN, M., HAUGERUND A. (eds.): The Anthropology of Development and Globalization. Oxford: Blackwell. 2005
10. HALL S.: Who needs Identity? In: Hall,S., du Gay, P. (Hg.): Questions of Cultural Identity. London.1996
11. LIPOVETSKY, G.: Éra prázdnoty. Praha, 2003,
12. LIPOVETSKY, G.: Les temps hypermodernes. Paris, 2004
13. LIPOVETSKY, G., JUVIN, H.: L'occident mondialisé. Paris, 2010,
14. MEZŘICKÝ, V.(ed.): Globalizace. Praha, 2003
15. MORIN, E.: Pour une politique de civilisation. Paris, 2002.
16. MORIN, E.: Pour entrer dans le XXIe siècle. Paris, 2004.
17. MORIN, E.: Les sept réformes nécessaires au 21ème siècle. 2009. Dostupné na www.unesco.com
18. SZACKI, J.: Socjologia. Analiza społeczeństwa. Krakow: Znak, 2002.
19. SLUŠNÁ, Z.: Dialóg medzi kultúrami a využívanie kultúrnej animácie. In: Animácia eurobčianstva v miestnej kultúre SR, Bratislava, NOC, 2008
20. WELSCH, W.. Transkulturalität. In: Luger, K., Renger, R.: Dialog der Kulturen. Wien. 1994
21. TASSIN, É.: L'Europe cosmopolitique et la citoyenneté du monde. 2010. In: Raison-publique.fr. <http://www.raison-publique.fr/article229.html>
22. TOMLINSON, J.: Globalization and Culture. Cambridge, 1999, s.71
23. ZÁGORŠEKOVÁ, M. B.: Medzikultúrne vzťahy. Bratislava: EKONÓM, 2011,
24. ZIRFAS, J., JORISSEN, B.: Phänomenologien der Identität: Human-, sozial- und kulturwissenschaftliche Analysen.VS Verlag für Sozialwissenschaften; 2007
25. www.unesco.com

Kontakt

prof. PhDr. Viera Gažová, CSc.

Katedra Kulturológie

FiFUK

Gondova 2

814 99 Bratislava

E-mail: viera.gazova@fphil.uniba.sk

Martin Grančay

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

LETECKÁ DOPRAVA V EURÓPE PO GLOBÁLNEJ HOSPODÁRSKEJ KRÍZE – STRÁCAJÚ EURÓPSKE AEROLÍNIE DYCH?¹

Abstrakt

Prezentovaný článok stručne analyzuje vplyvy globálnej hospodárskej krízy 2008-2009 na leteckú dopravu a hodnotí finančný a prevádzkový vývoj výkonov svetových a európskych aerolínií v roku 2010. Prichádza k záveru, že ak si chcú európske aerolínie zachovať konkurencieschopnosť v prichádzajúcej ére Ázie, musia zmeniť svoj obchodný model. Navrhované opatrenia zahŕňajú zefektívnenie existujúcej európskej letovej siete, zameranie sa na kvalitu a tvorbu sekundárnych uzlových letísk v Indii.

Kľúčové slová: letecká doprava, konkurencieschopnosť európskych aerolínií, India, uzlové letiská, globálna hospodárska kríza.

Abstract

The paper analyzes impacts of the global economic crisis 2008-2009 on international civil aviation and evaluates financial and operational performance of major global and European airlines in 2010. We come to the conclusion that if European airlines want to remain competitive in the coming era of Asia they have to alter their business model. We suggest they optimize their European route network, enhance quality of service to match that of Middle-Eastern carriers and establish secondary hub airports in India.

Key words: air transportation, competitiveness of European airlines, India, hub airports, global economic crisis.

Úvod

Letecká doprava je vo všeobecnosti považovaná za jedno z odvetví najohrozenejších krízami. Akákoľvek hospodárska kríza, ktorá vedie k poklesu príjmu obyvateľov, takmer automaticky vedie k poklesu počtu pasažierov. Uvedený fakt je logickým dôsledkom statusu leteckej dopravy ako luxusného statku a z toho vyplývajúcej vysokej priamej cenovej a dôchodkovej elasticity dopytu tak ako ju identifikovali mnohí odborníci na problematiku.² Situácia v nákladnej leteckej doprave je ešte zložitejšia, keďže kríza vedie nielen k zníženiu dopytu po tovaroch, ale následne aj k celému procesu udalostí s negatívnym vplyvom na leteckú dopravu, ako napr. vyprázdňovanie skladových zásob, pokles objemu medzikontinentálnych kuriérnych zásielok a pod.

¹ Článok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA 1/0911/11 "Štyri slobody pohybu v Európskej únii" zodpovedného riešiteľa prof. Ing. Ludmily Lipkovej, CSc.

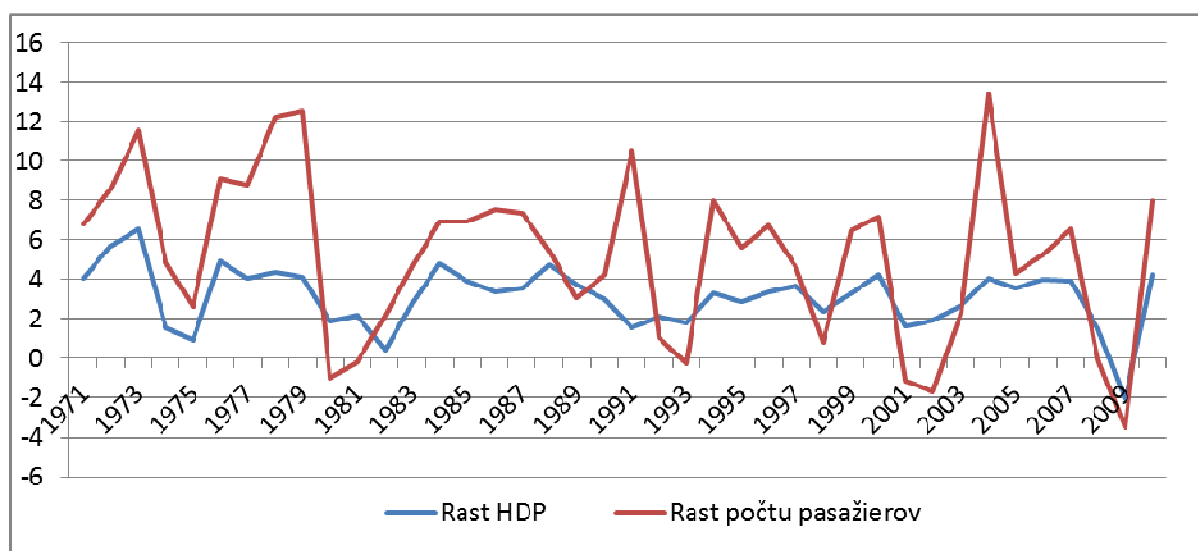
² Hodnoty priamej cenovej elasticity dopytu po leteckej doprave dosahujú 1,5-2,5, t.j. zvýšenie cien leteniek o jedno percento zníži dopyt po leteckej doprave o 1,5 až 2,5 percenta. Dôchodková elasticita dopytu sa odhaduje na úrovni 1,3-2,0. Pozri napr. GILLEN, D. – MORRISON, W. – STEWART, G.: Air Travel Demand Elasticities..., 2003; InterVISTAS: Estimating Air Travel Demand Elasticities, 2007 alebo DOGANIS, R: The Airline Business, 2006, s. 17.

Predkladaný článok sa zaoberá vývojom leteckej dopravy v a po globálnej hospodárskej kríze z rokov 2008-2009. Prvá časť stručne poukazuje na dopady krízy na trh leteckej dopravy. V druhej časti analyzujeme vývoj dopravy a finančných ukazovateľov leteckých spoločností v pokrízovom roku 2010. Záverečnú časť článku venujeme analýze a prognóze budúcej konkurencieschopnosti európskych aerolínií, pričom im ponúkame možné východiská z očakávanej dlhodobej krízy.

Dopady globálnej hospodárskej krízy 2008-2009 na leteckú dopravu

Rok 2009, vrcholný rok globálnej hospodárskej krízy, bol mnohými aktérmi z odvetvia označený za najhorší rok, aký kedy letecká doprava zažila. Popri pesimistických komentároch top manažérov najväčších svetových aerolínií to najlepšie zosumarizoval vtedajší generálny riaditeľ Medzinárodného združenia leteckých dopravcov (IATA) Giovanni Bisignani: „Natrvalo sme stratili 2 a pol roka rastu na osobných a 3 a pol roka rastu na nákladných leteckých trhoch“.³ Štatistiky poukazujú na medziročný pokles počtu pasažierov o 3,5% pri vyťaženosti lietadiel 75,6%, v nákladnej doprave pokles o 10,1% pri priemernej vyťaženosti lietadiel iba 49,1%.⁴

Obr. 1: Rast svetového HDP a počtu leteckých pasažierov 1971-2010 v %

Prameň: ATW World Airline Report 2011.

Súhrnná ročná strata leteckých dopravcov dosiahla viac ako 9 miliárd USD, pričom niektoré najväčšie a najetablovanejšie svetové aerolínie boli v tejto oblasti negatívnymi lídrami: Air France-KLM stratilo 2,1 miliardy USD, Japan Airlines 1,9 miliardy USD, American Airlines 1,5 miliardy USD, Delta Airlines 1,2 miliardy USD, United Airlines 651 miliónov USD, British Airways 641 miliónov USD atď. V tejto súvislosti vyznieva paradoxne fakt, že niektoré aerolínie z oblasti Blízkeho Východu a Ázie dokázali v roku 2009 dosiahnuť stámiliónové zisky.⁵

³ IATA: 2009: Worst Demand Decline in History..., 2010.

⁴ Ibid.

⁵ Napríklad Emirates (Spojené arabské emiráty) dosiahli za fiškálny rok 2009 čistý zisk 963 miliónov USD, Air China (Čína) 705 miliónov USD, Cathay Pacific (Hongkong) 627 miliónov USD.

Okrem poklesu počtu pasažierov a strát aerolínií priniesla globálna hospodárska kríza na svetovom leteckom trhu predovšetkým nasledovné kvalitatívne zmeny:

- Pokles počtu pasažierov v triede business.
- Presun časti pasažierov do nižších rezervačných tried.
- Zníženie ponúkanej kapacity v leteckej doprave.
- Zníženie počtu pravidelných leteckých spojení.
- Zvýšenie relatívneho významu hubových letísk.
- Ďalšie zvýšenie významu nízkonákladových dopravcov.

Iba budúcnosť ukáže, ktoré z uvedených zmien sa stanú trendmi a ktoré sa, naopak, podarí zvrátiť.

Letecká doprava v roku 2010

Aj keď rok 2010 nebol pre svetové hospodárstvo taký optimistický ako sa očakávalo, situácia v leteckej doprave sa neustále zlepšovala. Organizácia IATA v priebehu roka niekoľkokrát zmenila predpoveď celkového zisku aerolínií smerom nahor z pôvodných 2,5 až na 15,1 mld. USD, pričom napokon dosiahol až 18 mld. USD, čím sa rok 2010 stal najziskovejším rokom v histórii civilného letectva, a to aj napriek cenám leteckého paliva dlhodobo presahujúcim 90 USD za barel.⁶ Celosvetový počet pasažierov vzrástol o 8% na 2,6 miliardy.⁷ Pokračovala vlna fúzií veľkých aerolínií, ktorú v roku 2004 začali Air France s KLM a neskôr na ňu nadviazali Delta a Northwest Airlines, keď spojenie oznámili americkí dopravcovia United a Continental, európski British Airways a Iberia a nízkonákladoví americkí hráči Southwest a Air Tran. Tieto fúzie významným spôsobom zmenili rebríček najväčších aerolínií sveta podľa počtu prepravených pasažierov, resp. podľa prepravného výkonu v osobokilometroch (tab. 1)

Tab. 1: Najväčšie aerolínie sveta v roku 2010 podľa počtu prepravených pasažierov a podľa prepravného výkonu v osobokilometroch (RPK)

Č.	Spoločnosť	Pasažieri	Č.	Spoločnosť	RPK
1	Delta Air Lines	162 615 000	1	Delta Air Lines	310 956 mil.
2	Southwest Airlines	106 307 000	2	United Continental	297 129 mil.
3	United Continental	99 452 000	3	Air France-KLM	204 737 mil.
4	American Airlines	86 204 000	4	American Airlines	201 944 mil.
5	China Southern Airlines	76 455 000	5	Emirates Airline	146 134 mil.
6	Ryanair	72 100 000	6	Lufthansa	129 668 mil.
7	Air France-KLM	71 320 000	7	Southwest Airlines	125 778 mil.
8	China Eastern Airlines	64 878 000	8	China Southern Airlines	111 327 mil.
9	Lufthansa	58 916 000	9	British Airways	107 723 mil.
10	US Airways	51 853 000	10	Cathay Pacific	96 588 mil.

Prameň: ATW World Airline Report 2011.

Z tabuľky 1 je zrejماً dominancia amerických aerolínií. Kým pred piatimi rokmi bola ešte preprava sto miliónov pasažierov ročne nepredstaviteľná, v roku 2010 ju už dosiahli

⁶ Pre viac informácií o odhadoch zisku pozri tlačové správy www.iata.org.

⁷ IATA: The Impact of September 11 on Aviation, 2011.

dve a tesne za ňou zostali tretie aerolínie. Najväčšími európskymi aerolíniami sa stal nízkonákladový Ryanair s viac ako sedemdesiatimi miliónmi prepravených pasažierov. Významný je rast čínskych leteckých spoločností, z ktorých China Southern a China Eastern vstúpili do prvej desiatky. V rebríčku aerolíní podľa prepravného výkonu v osobokilometroch dominujú interkontinentálne mamutie spoločnosti, pričom špeciálne možno vyzdvihnúť postavenie dubajských Emirates. Aj keď Spojené arabské emiráty majú iba 4 a pol milióna obyvateľov, prepravný výkon takmer 150 miliárd osobokilometrov hovorí o významnej orientácii na poskytovanie globálnych dopravných služieb, čo mnohé tradičné aerolínie, predovšetkým z Európy, považujú za útok na ich trhy (pozri aj časť 3 tejto state).⁸

V prvej desiatke najväčších aerolíní Európy identifikujeme troch nízkonákladových dopravcov (Ryanair, easyJet a čiastočne Air Berlin, pozri tab. 2). Do tejto geografickej kategórie sme popri tradičných Air France-KLM, Lufthansy a i. zaradili aj rýchlo rastúceho tureckého dopravcu Turkish Airlines. Ten sa v uplynulých rokoch vďaka výhodnej geografickej polohe, objednávkam nových lietadiel, markantnému zlepšeniu kvality poskytovaných služieb a rýchlej expanzii siete stal podľa nášho názoru najkonkurencieschopnejšou leteckou spoločnosťou Európy, schopnou odolať aj arabským megadopravcom.

Tab. 2: Najväčšie aerolínie Európy v roku 2010 podľa počtu prepravených pasažierov a podľa prepravného výkonu v osobokilometroch (RPK)

Č.	Spoločnosť	Pasažieri	Č.	Spoločnosť	RPK
1	Ryanair	72 100 000	1	Air France-KLM	204 737 mil.
2	Air France KLM	71 320 000	2	Lufthansa	129 668 mil.
3	Lufthansa	58 916 000	3	British Airways	107 723 mil.
4	easyJet	48 800 000	4	easyJet	56 128 mil.
5	Air Berlin Group	33 593 000	5	Iberia Group	51 242 mil.
6	Turkish Airlines	29 099 000	6	Turkish Airlines	47 950 mil.
7	British Airways	24 088 000	7	Air Berlin Group	45 137 mil.
8	Alitalia	23 355 000	8	Virgin Atlantic Airways	38 156 mil.
9	SAS Scandinavian Airlines	21 532 000	9	Aeroflot Russian	34 777 mil.
10	Swiss	14 132 000	10	Alitalia	32 903 mil.

Prameň: ATW World Airline Report 2011.

Aj keď počet prepravených pasažierov je nepopierateľne významným indikátorom ukazujúcim silu aerolíní, kvalitu obchodného modelu musíme posudzovať predovšetkým podľa zisku (tab. 3). Z tohto hľadiska je zrejme, že pre rok 2010 bola príznačná dominancia aerolíní z čínsky hovoriacich krajín – Air China, Cathay Pacific (Hongkong), China Southern, Singapore Airlines a China Eastern dosiahli spolu zisk vo výške viac ako 7 miliárd USD, čo je viac ako všetky európske alebo americké aerolínie dokopy. Navyše, tieto aerolínie boli schopné dosiahnuť zisk aj v roku 2009, kedy mnohí ich konkurenti dosiahli niekoľko stomiliónové straty (napr. Delta 1,2 mld. USD). Všetky uvedené údaje dokumentujú zrýchľujúci sa trend presúvania ťažiska leteckej dopravy do Ázie, vyvolaný demografickou aj

⁸ Ak by Emirates chceli využívať iba vnútorný trh Spojených arabských emirátov (SAE), museli by pre udržanie súčasných štatistík výkonov dopraviť každého obyvateľa SAE každoročne jedenkrát z Dubaja do Latinskej Ameriky a naspäť alebo štyrikrát na Slovensko a naspäť.

hospodárskou situáciou.

Tab. 3: Desať najziskovejších aerolínií sveta v roku 2010 v USD

Č.	Spoločnosť	Región	Zisk 2010	Zisk 2009
1	Air China	Ázia	1 871 359 000	728 610 000
2	Cathay Pacific	Ázia	1 828 964 000	625 032 000
3	Lufthansa Group	Európa	1 498 013 000	-45 033 000
4	Emirates Airline	Blízky východ	1 463 235 000	963 508 000
5	China Southern Airlines	Ázia	973 149 000	79 945 000
6	Singapore Airlines Group	Ázia	865 293 000	170 998 000
7	Air France-KLM	Európa	864 598 000	-2 198 872
8	United Continental Holdings	Severná Amerika	854 000 000	-718 000 000
9	China Eastern Airlines	Ázia	801 626 000	29 833 000
10	Delta Air Lines	Severná Amerika	593 000 000	-1 237 000 000

Prameň: ATW World Airline Report 2011.

Na opačnom konci rebríčka, tabuľke najstratovejších aerolínií roku 2010 suverénne dominuje Air India, ktorej strata už druhý rok po sebe presiahla 1 miliardu USD (tab. 4). Faktormi tu sú silná konkurencia nízkonákladových aerolínií na domácom trhu⁹, dlhodobý zlý manažment a nevydarená integrácia so spoločnosťou Indian Airlines. Vysokú stratu dosiahli v dôsledku krízy aj niekdajšie slávne mená letectva American Airlines, SAS Scandinavian a Alitalia.

Tab. 4: Desať najstratovejších aerolínií sveta v roku 2010 v USD

Č.	Spoločnosť	Región	Strata 2010	Strata 2009
1	Air India	Ázia	-1 233 766	-1 232 837
2	Aerolineas Argentinas	Latinská Amerika	-586 000	-943 000
3	Kuwait Airways	Blízky východ	-564 236	-128 472
4	AMR Corp. (American Airlines)	Severná Amerika	-471 000	-1 468 000
5	Gulf Air	Blízky východ	-344 800	-503 900
6	Mesa Airlines	Severná Amerika	-343 000	9 500
7	SAS Group	Európa	-327 428	-435 046
8	Pakistan Int'l. Airlines	Blízky východ	-243 771	-68 286
9	Kingfisher Airlines	Ázia	-226 874	-363 745
10	Alitalia	Európa	-222 517	-431 788

Prameň: ATW World Airline Report 2011.

Najziskovejšími aerolíniami Európy boli v roku 2010 spoločnosti, ktoré okolo seba vybudovali silné aliancie – Lufthansa riadiaca Star Alliance a Air France-KLM majúce

⁹ Toto je faktor, s ktorým sa nestretajú napríklad čínske aerolínie, ktorým konkuruje iba jediný čínsky nízkonákladový dopravca Spring Airlines.

dominantné postavenie v Skyteame (tab. 5). Domnievame sa, že práve vedúce postavenie v alianciách bude v budúcnosti rozhodujúcim pre prežitie európskych aerolínií v neustále sa zostrujúcej konkurenčnej súťaži a s ohľadom na vzd'alujúce sa ťažisko svetovej ekonomiky. Tradične vysoký zisk dosiahol v roku 2010 aj nízkonákladový Ryanair.

Tab. 5: Desat' najziskovejších aerolínií Európy v roku 2010 v USD

Č.	Spoločnosť	Štát	Zisk 2010	Zisk 2009
1	Lufthansa Group	Nemecko	1 498 013 000	-45 033 000
2	Air France-KLM	Franc.- Holandsko	864 598 000	-2 198 872 000
3	Ryanair	Írsko	528 350 000	430 606 000
4	Swiss	Švajčiarsko	351 753 000	138 151 000
5	British Airways	Veľká Británia	263 158 000	-379 257 000
6	Aeroflot Group	Rusko	253 200 000	85 800 000
7	easyJet	Veľká Británia	191 627 000	112 480 000
8	Turkish Airlines	Turecko	190 728 000	344 371 000
9	Iberia Group	Španielsko	117 881 000	-361 589 000
10	TAP Portugal	Portugalsko	82 517 000	75 894 000

Prameň: ATW World Airline Report 2011.

Analýza najstratovejších európskych aerolínií roku 2010 (tab. 6) nás vedie k nasledujúcim záverom – typologicky ide o:

- malé aerolínie pochádzajúce z krajín s malým domácim trhom, ktorých príliš ambiciózný obchodný model nezohľadňuje túto realitu;
- aerolínie strednej veľkosti pochádzajúce z nasýtených trhov, ktoré nie sú schopné vzdorovať silnej konkurencii nízkonákladových dopravcov na kontinentálnom trhu a veľkých aerolínií pri medzikontinentálnych letoch;
- regionálne aerolínie a chartrové spoločnosti, ktoré prichádzajú o pasažierov v súboji s nízkonákladovými dopravcami.

Tab. 6: Desat' najstratovejších aerolínií Európy v roku 2010 v USD

Č.	Spoločnosť	Štát	Strata 2010	Strata 2009
1	SAS Group	Švédsko	-327 428 000	-435 046 000
2	Alitalia	Taliansko	-222 517 000	-431 788 000
3	TUI Travel	Nemecko	-164 297 000	-104 265 000
4	Air Berlin	Nemecko	-128 742 000	-12 540 000
5	Malev Hungarian Airlines	Maďarsko	-113 881 000	-117 648 000
6	Cityjet	Írsko	-69 314 000	-86 003 000
7	Aerosvit Airlines	Ukrajina	-56 305 000	-59 247 000
8	BA Cityflyer	Veľká Británia	-51 459 000	-48 893 000
9	Aegean Airlines	Grécko	-30 851 000	30 513 000
10	Finnair Group	Fínsko	-30 199 000	-126 093 000

Prameň: ATW World Airline Report 2011.

Konkurencieschopnosť európskych aerolínií – vydržia európske aerolínie s dychom?

Z analýzy údajov v predchádzajúcej časti je zrejmé, že európske a americké aerolínie, aj keď v absolútnej hodnote prepravujú vysoké množstvo pasažierov, postupne strácajú na globálnom leteckom trhu pôdu pod nohami. Úspešnými sú v súčasnosti iba tie, ktoré predstavujú lídrov leteckých aliancií, resp. nízkonákladové aerolínie neprekračujúce hranice vnútrokontinentálnej súťaže. Špeciálnym prípadom sú Turkish Airlines, ktoré by ale bolo vhodné typologicky priradiť skôr k trojici blízkovýchodných megadopravcov – Emirates, Etihad a Qatar Airways. Vychádzajúc z nášho predchádzajúceho výskumu a z komplexného štúdia aktuálnej trhovej situácie, ako hlavné problémy európskych aerolínií vidíme najmä nasledovné faktory:

- Presúvajúce sa ťažisko svetovej ekonomiky do Indočíny. Európske aerolínie sú od tvoriaceho sa nového najvýznamnejšieho svetového trhu, ktorý čoskoro preberie miesto severoatlantického leteckého trhu, vzdialené 6 až 9 letových hodín.
- Komparatívne nízka kvalita poskytovaných služieb. Podľa najuznávanejšieho rebríčka kvality aerolínií Skytrax nemajú žiadne európske aerolínie päťhviezdičkovú kvalitu. Naopak, túto dosahujú mnohé ázijské aerolínie, vrátane čínskych Hainan, indických Kingfisher, kórejských Asiana, hongknských Cathay Pacific, ďalej Malaysian, Qatar a Singapore Airlines.¹⁰ Tento kvalitatívny rozdiel pritom nie je zohľadnený v cene leteniek.
- Naplnená kapacita európskych letísk v spojitosti s nulovým, resp. nízkym tempom výstavby nových. Naproti tomu, Čína v uplynulých piatich rokoch postavila desiatky nových letísk, Dubaj buduje najväčšie letisko na svete a turecká vláda nedávno oznámila konštrukciu tretieho letiska v Istanbule, s plánovaným termínom spustenia do prevádzky 2016. Podobným nedostatkom Európy je aj naplnená kapacita služieb letovej prevádzky.
- Vyššia nákladová báza európskych aerolínií v porovnaní s ich ázijskými konkurentmi. Dôvodmi sú vyššie náklady na pracovnú silu a vyšší priemerný vek lietadlového parku.
- Deklarovaná snaha vlád európskych štátov o internalizáciu negatívnych externalít leteckej dopravy, ktorá sa prejavuje zavádzaním nových odletových daní, systému obchodovania s emisiami a pod.
- Etablujúca sa, resp. etablovaná silná konkurencia na polceste medzi Európou a indočínskym trhom. Z troch blízkovýchodných megadopravcov sú najvýznamnejšou silou Emirates a Qatar Airways, v Turecku rýchly rast úspešne zaznamenávajú už spomínané Turkish Airlines. Na rozdiel od európskych aerolínií, blízkovýchodní dopravcovia netrpia žiadnymi zo v predchádzajúcich odsekoch uvedených problémov. Kľúčovou je aj ich strategická geografická poloha v strede medzi európskym, africkým a indočínskym trhom.

Najväčšiu konkurenciu pre európske aerolínie z dôvodu vysokej geografickej vzdialenosti nepredstavujú aerolínie východnej Ázie, ale práve už spomínaní blízkovýchodní megadopravcovia. Tým sa v uplynulom desaťročí vďaka celosvetovému posunu smerom k liberalizácii leteckej dopravy podarilo zabezpečiť letové práva na letiská v rozhodujúcich štátoch sveta a vytvárajú tak globálne siete orientované na poskytovanie služieb na báze

¹⁰ K uvedenému možno dodať, že najlepšie európske aerolínie dosahujú kvalitu 4 hviezdíčiek, podobne ako dubajské Emirates. Emirates pritom pasažierom ponúkajú neporovnateľne vyššiu úroveň komfortu a letových palubných služieb. Uvedené hodnotenie Skytrax preto netreba brať absolútne.

transkontinentálny let – prestup – transkontinentálny let.

Pre politikov typickým riešením uvedeného komplexu problémov by bol návrat k protekcionizmu a obmedzenie letových práv blízkovýchodných dopravcov. Uvedený prístup sa síce môže stretnúť s čiastočným úspechom, z dlhodobého hľadiska ale povedie iba k odklonu časti turistického ruchu z Ázie a Afriky mimo Európu. Riešením, o ktoré sa vlády musia usilovať, je zrušenie environmentálnych daní na leteckú dopravu, modernizácia infraštruktúry a podpora voľnej trhovej súťaže. Sopečná kríza z apríla 2010 spôsobená výbuchom vulkánu Eyjafjallajökull naplno ukázala, aký vysoký je význam leteckej dopravy pre Európu; záujmom vlád preto musí byť férovými prostriedkami prispieť k zvýšeniu konkurencieschopnosti európskych aerolínií.

Sme toho názoru, že po hospodárskej kríze 2008-2009 (a prípadnej novej hospodárskej kríze od roku 2012) sa zrýchlia procesy integrácie a fúzií v leteckej doprave. K už spomínaným fúziám Air France-KLM, Delta-Northwest, United-Continental, British Airways-Iberia a Southwest-Air Tran¹¹ sa pridajú ďalšie a absolútny počet veľkých aerolínií s transkontinentálnou pôsobnosťou sa bude znižovať. Ďalšie veľké letecké spoločnosti zaniknú, resp. budú pohltené inými. Všeobecne vzrastie význam aliancií pre sieťové aerolínie. Svoje postavenie budú naďalej zlepšovať nízkonákladové aerolínie, ktoré zrejme vstúpia aj na trh dlhých letov. Malé aerolínie môžu prežiť iba ako súčasť veľkých aliancií alebo ako štrbinoví hráči (niche players).

Veľkým európskym aerolíniám odporúčame pre zachovanie konkurencieschopnosti v súťaži s ázijskými dopravcami sledovať stratégiu troch Z:

- zefektívniť existujúcu európsku letovú sieť;
- zamerať sa na kvalitu a
- založiť uzlové letiská na ázijskom kontinente.

Pochopiteľne, tretie z uvedených opatrení je realizovateľné iba za predpokladu vysokého stupňa liberalizácie medzi Európskou úniou a krajinou uzlového letiska, ktorého dosiahnutie musí byť prioritou Európskej komisie. Z geografického hľadiska sú najvhodnejšími lokalitami pre založenie uzlových letísk európskymi aerolíniami Irán, Pakistan, Afganistan a India.¹² Vzhľadom na dlhodobú politickú situáciu v regióne odporúčame európskym aerolíniám zamerať sa na Indiu. Táto stratégia sa nám aj z regulačného hľadiska javí ako najpriechodnejšia. Indická vláda začala v roku 2005 uzatvárať liberálne bilaterálne letecké dohody s vybranými krajinami sveta, ktoré zahŕňajú aj práva 5. slobody. Prostredníctvom nich prevádzkuje dnes indická spoločnosť Jet Airways malý interkontinentálny uzol na letisku v Bruseli a Air India v rokoch 2009-2010 zvolila podobnú stratégiu na nemeckom letisku Frankfurt. Zakladanie uzlových letísk v cudzozemsku je mimoriadne výnimočné a hovorí o vysoko liberalizovaných leteckých vzťahoch medzi krajinami. Prioritným cieľom Európskej komisie by malo byť úspešné ukončenie rokovaní o dohode o otvorenom nebi s Indiou a pre európske aerolínie následne tvorba cudzozemských uzlov v krajine.

Uvedený návrh nie je bez rizík. Medzi jeho slabé stránky patria nutné vysoké investície s neistou návratnosťou, odlišnosť medzi kultúrou európskych aerolínií a kultúrou ich exteritoriálneho letiska, možnosť cenovej vojny s blízkovýchodnými megadopravcami a pod. Na druhej strane, táto stratégia prenesie európske aerolínie bližšie k novému ťažisku svetového hospodárstva a nepopierateľne povedie k zvýšeniu významu ich transkontinentálnych sietí, t.j. v súčasnosti najziskovnejšieho sektoru leteckej dopravy.

¹¹ Na rozdiel od ostatných spomínaných fúzií, Southwest-Air Tran je fúziou nízkonákladových leteckých dopravcov, k 31.10.2011 bez medzinárodnej pôsobnosti.

¹² Ešte výhodnejšou geografickou lokáciou by bol Arabský polostrov, vzhľadom na silu miestnych aerolínií je ale nereálne a strategicky nevhodné vstúpiť do konkurenčného súboja na ich domácej pôde.

Záver

Je nepopierateľné, že svetové hospodárstvo čoraz rýchlejšie smeruje do éry Ázie. Tento trend je zrejmy aj v rozličných ukazovateľoch leteckej dopravy, či už ide o počet prepravených pasažierov, zisky aerolínií alebo veľkosť letísk. Ťažisko výkonov leteckej dopravy sa presúva zo severoatlantického trhu do Indočíny. To predstavuje významný problém pre budúcnosť európskych aerolínií, ktorý je iba umocňovaný vzrastom blízkovýchodných megadopravcov – Emirates, Etihad, Qatar a Turkish Airlines – aerolínií s výborne geostrategicky umiestnenými uzlovými letiskami, komparatívne nižšou nákladovou bázou a vyššou úrovňou poskytovaných palubných služieb.

Pre zachovanie konkurencieschopnosti európskych aerolínií navrhujeme popri štandardných metódach zvýšenia kvality a optimalizácie letovej siete zriadiť sekundárne uzlové letiská v južnej Ázii, z hľadiska dobrých leteckých vzťahov zrejme v Indii. Sieť európskych aerolínií tak bude orientovaná na poskytovanie dvoch odlišných typov služieb pre dva odlišné trhy:

- primárne európske uzlové letiská pre vnútrokontinentálne lety s prestupom na iné vnútrokontinentálne a medzikontinentálne lety;
- sekundárne európske uzlové letiská pre medzikontinentálne lety s prestupom na iné medzikontinentálne lety.

Uvedenú stratégiu je nutné spojiť s rozširovaním a prehĺbovaním integrácie aerolínií prostredníctvom globálnych leteckých aliancií.

Použitá literatúra:

1. DOGANIS, R.: The Airline Business. 2. vyd. Abingdon: Routledge, 2006. 307 s. ISBN 978-0-415-34615-3.
2. GILLEN, D. – MORRISON, W. – STEWART, G.: Air Travel Demand Elasticities. Concepts, Issues and Measurement. [Online.] Ottawa: Department of Finance, 2003. [Citované 7.9.2011.] Dostupné na internete: <http://www.fin.gc.ca/consultresp/Airtravel/airtravStd_e.html>.
3. IATA: 2009: Worst Demand Decline in History – Encouraging Year-end Improvements. [Online.] Montreal: IATA, 2010. [Citované 11.10.2011.] Dostupné na internete: <<http://www.iata.org/pressroom/pr/Pages/2010-01-27-01.aspx>>.
4. IATA: The Impact of September 11 on Aviation. [Online.] Montreal: IATA, 2011. [Citované 14.10.2011.] Dostupné na internete: <<http://www.iata.org/pressroom/Documents/impact-9-11-aviation.pdf>>.
5. InterVISTAS: Estimating Air Travel Demand Elasticities. [Online.] Washington: InterVISTAS, 2007. [Citované 10.10.2011.] 49 s. Dostupné na internete: <www.iata.org/NR/rdonlyres/0E7F6834-2506-498B-9CB9-8DCA198FA3BC/0/Intervistas_Elasticity_Study_2007.pdf>.
6. Skytrax: The World's Top 10 Airlines Announced at the 2010 World Airline Awards. [Online.] 2010. [Citované 14.10.2010.] Dostupné na internete: <<http://www.worldairlineawards.com/main/2010Awards.htm>>.

Kontakt

Ing. Martin Grančay, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita

Dolnozemska cesta 1/B

852 35 Bratislava

E-mail: martin.grancay@euba.sk

Martin Grešš
Mária Greššová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VÝVOJ INTEGRÁCIE UKRAJINY DO EÚ A SPOLUPRÁCA SO SLOVENSKOM¹

Abstrakt

Vzťahy Ukrajiny a EÚ sa začali rozvíjať najmä po získaní nezávislosti na základe Dohody o partnerstve a spolupráci, ktorá bola podpísaná 16. júna 1994 v Lisabone. Stanovuje základné spoločné priority v oblasti podpory obchodu a investícií, harmonických ekonomických vzťahov, udržateľného rozvoja, spolupráce, atď. Možno vymedziť 9 základných smerov integrácie Ukrajiny do EÚ. V rámci týchto integračných smerov Ukrajina spolupracuje aj so Slovenskou republikou.

Kľúčové slová: Európska únia, integrácia, Slovenska republika, spolupráca, Ukrajina.

Abstract

The EU – Ukraine relations started to develop after gaining the independence and are based on the Partnership and Cooperation Agreement signed on June 16th, 1994 in Lisbon. It lays down the basic mutual priorities in the area of trade and investment, economic relations, sustainable development, cooperation in cultural, social issues, etc. There are 9 fundamental directions of the Ukraine integration to the EU. Concerning these directions, Ukraine cooperates also with the Slovak republic.

Keywords: Cooperation, the European Union, integration, the Slovak republic, Ukraine.

Úvod

Vzťahy s Európskou úniou sa začali rozvíjať po tom, ako Ukrajina získala nezávislosť. V roku 1991 EÚ uznala Ukrajinu ako nezávislý štát. Ukrajina sa stala nástupcom Dohody o obchode a ekonomickej spolupráci, ktorá bola podpísaná medzi ZSSR a EÚ v decembri 1989. Dohoda o partnerstve a spolupráci medzi Ukrajinou a Európskou úniou bola podpísaná 16. júna 1994 v Lisabone, ale vstúpila do platnosti až 1. marca 1998. Okrem tejto dohody má Ukrajina s EÚ podpísaných ďalších 16 bilaterálnych dohôd v oblasti obchodu a vzájomnej spolupráce medzi ktoré patrí napr. Dohoda o obchode s oceľarskými výrobkami, Dohoda o textile, Dohoda o jadrovej bezpečnosti i iné.

Dohoda je všeobecným rámcom pre politický dialóg EÚ – Ukrajina, pričom zároveň stanovuje základné spoločné ciele v oblasti podpory obchodu a investícií, harmonických ekonomických vzťahov, udržateľného rozvoja, ekonomickej, sociálnej, finančnej, občianskej, vedeckej, technologickej a kultúrnej spolupráci. Z Dohody o partnerstve a spolupráci vyplývajú aj základné smery integračného procesu Ukrajiny do štruktúr Európskej únie.

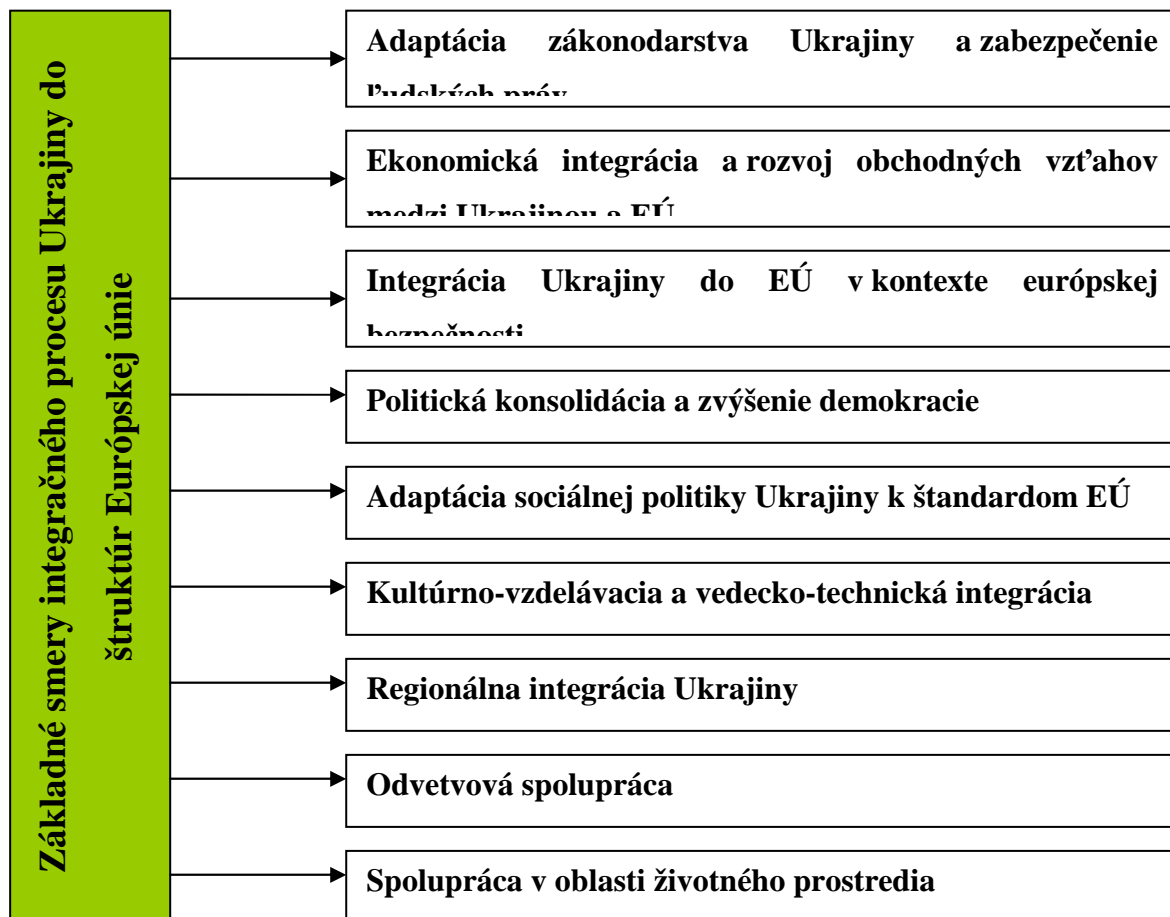
¹ Tento príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0911/11, vedúca: prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Základné smery integračného procesu Ukrajiny do EÚ

Adaptácia zákonodarstva Ukrajiny k zákonodarstvu EÚ je zameraná na zblíženie so súčasným európskym právnym systémom. Táto adaptácia predpokladá uskutočnenie reforiem právneho systému a postupné priblíženie k európskym štandardom. Zahŕňa súkromné, colné, pracovné, finančné a daňové zákonodarstvo, zákonodarstvo o duševnom vlastníctve, bezpečnosť práce, ochranu života a zdravia, životné prostredie, ochranu práv spotrebiteľa, technické pravidlá a štandardy, dopravu a iné odvetvia, ktoré sú vyznačené v Dohode o partnerstve a spolupráci.

Základným dokumentom pre ekonomickú integráciu je Dohoda o partnerstve a spolupráci. Rozvoj procesu ekonomickej integrácie sa zakladá na liberalizácii trhov EÚ a Ukrajiny, vzájomnom obchode, zvýšení prílevu investícií z krajín EÚ na Ukrajinu, zavedení jednotných štandardov vo sfére konkurencie a štátnej podpory výrobcov. Ekonomická integrácia sa zakladá na koordinácii a synchronizácii riešení vo sfére ekonomiky Ukrajiny a EÚ.

Schéma 1 Základné smery integračného procesu Ukrajiny do štruktúr Európskej únie

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/2823.htm>

Bezpečnosť Ukrajiny v kontexte európskej bezpečnosti sa zakladá na tom, že rozvoj a posilnenie EÚ prehľbujú európsku bezpečnosť vo všetkých jej smeroch. Princíp takejto bezpečnosti je dôležitý aj pre Ukrajinu a mal by sa stať garanciou jej vlastnej bezpečnosti. Ukrajina sa riadi princípmi OSN a podporuje medzinárodný mier a bezpečnosť. Okrem toho Ukrajina spolupracuje s Radou Európy, OBSE a inými organizáciami vo sfére

podpory stability, prevencii konfliktov, regulácii krízových situácií a postkonfliktnej stabilizácii. Ukrajina používa diplomatickú činnosť, humanitárnu pomoc, ekonomické sankcie a vojenské operácie pre reguláciu krízových situácií podľa stanov OSN. Dôležitými sú aj vzťahy Ukrajiny s NATO.

Politická konsolidácia predpokladá prehĺbenie politického dialógu a zlepšenie atmosféry vzťahov medzi Ukrajinou a EÚ (summity, ministerské konzultácie, stretnutia na expertných úrovniach). Politickú konsolidáciu treba rozoberať v dvoch rovinách: zahraničnopolitická a vnútropolitická konsolidácia. Zahraničnopolitická konsolidácia je predovšetkým zameraná na zvýšenie európskej bezpečnosti. V tomto kontexte je veľmi dôležitá spolupráca s Európskou komisiou, Európskym parlamentom a inými európskymi inštitúciami a prehĺbenie vzťahov s členskými krajinami EÚ. Vnútropolitická konsolidácia sa zakladá na zvýšení demokracie a nadriadení zákona.

Adaptácia sociálnej politiky je zameraná na reformy v oblasti poistenia, bezpečnosti práce, zdravia, dôchodkového zabezpečenia, politiky zamestnanosti a iných oblastí sociálnej politiky. Tento smer integračného procesu sa bude uskutočňovať v rámci všeobecného programu spolupráce s aktívnym zapojením európskych inštitúcií a európskych programov (technická pomoc EÚ pre adaptáciu sociálnej politiky). Veľmi dôležitým prvkom je podpísanie dohôd o koordinácii systémov sociálneho zabezpečenia pracovníkov, ktorí majú ukrajinské občianstvo a pracujú na území členských krajín EÚ.

Kultúrno-vzdelávacia a vedecko-technická integrácia sa týka oblasti základného a vysokoškolského vzdelania, rekvalifikácie pracovníkov, vedy, kultúry, umenia, technickej a technologickej sféry. Tento integračný smer predpokladá zavedenie európskych noriem a štandardov v oblasti vzdelávania, vedy a techniky a rozšírenie kultúrnych a vedecko-technických základov EÚ. Kultúrno-vzdelávacia a vedecko-technická integrácia predpokladá zrušenie technických obmedzení, obmedzení na kontakty a výmeny, na zvýšenie výmeny informácií. Veľmi dôležitým prvkom je vytvorenie spoločných vedeckých, kultúrnych, vzdelávacích a iných projektov.

Základom regionálnej integrácie je Dohoda o partnerstve a spolupráci medzi Ukrajinou a EÚ, Európska charta mestskej samosprávy a iné právne základy Európskej únie a Rady Európy. Regionálna integrácia predpokladá stanovenie a prehĺbenie priamych kontaktov medzi regiónmi Ukrajiny a členskými krajinami a kandidátmi EÚ.

Odvetvová spolupráca predstavuje koordináciu vzťahov medzi Ukrajinou a EÚ v jednotlivých oblastiach a sférach hospodárskej činnosti. Prioritnými odvetviami spolupráce sú transportné (vrátane plynovodov a ropovodov), energetické a informačné odvetvia, spolupráca v oblasti justície, boj proti zločinnosti a šíreniu drog, colnej správe, vedecko-výskumnej sfére, priemyselnej a poľnohospodárskej kooperácii, atď. Veľmi dôležitým smerom spolupráce je využitie atómovej energie na mierové účely. Právnym základom je Dohoda o partnerstve a spolupráci, právne základy strán, dohody a protokoly medzi Ukrajinou a EÚ a členskými krajinami EÚ, ktoré sa týkajú odvetvovej spolupráce alebo jednotlivých odvetví.

Ochrana životného prostredia je dôležitou prioritou štátnej politiky Ukrajiny a predmetom pozornosti vo všetkých európskych krajinách. Spolupráca v oblasti životného prostredia je jedným zo smerov činnosti EÚ a aktuálnym problémom pre Ukrajinu, príčinou ktorého sú nielen následky havárie v Černobyle, ale aj celkový stav životného prostredia na Ukrajine.

Politická a ekonomická spolupráca s EÚ

Hoci sa spolupráca Ukrajiny s EÚ pôvodne zakladala na Dohode o partnerstve a spolupráci a 9 smeroch integrácie, na rozvoj vzťahov vplýva aj politická a ekonomická

situácia na Ukrajine ako aj v samotnej EÚ. Okrem toho Dohoda o partnerstve a spolupráci po 10 rokoch od vstupu do platnosti expirovala a preto bolo potrebné prijať dokument, ktorý by zabezpečil pokračujúci rozvoj vzťahov medzi EÚ a Ukrajinou.

V marci 2007 tak začali negóciácie týkajúce sa tzv. Novej rozširujúcej dohody (NEA), ktorá sa od júla 2008 označuje ako Asociačná dohoda medzi EÚ a Ukrajinou (nemá však za cieľ prístupové rokovania nečlenských štátov, keďže EÚ takéto dohody podpisuje len s cieľom prehĺbiť vzájomné politické a ekonomické vzťahy s nečlenskými krajinami). Tá by mala slúžiť ako komplexná dohoda zavádzajúca kontraktúálnu bázu pre integráciu, konvergenciu a kooperáciu v mnohých oblastiach ako politické reformy, vláda zákona, ľudské práva, cezhraničná spolupráca, migrácia, energetika, doprava, životné prostredie a voľný obchod medzi EÚ a Ukrajinou. Na druhej strane však táto dohoda znovu vylučuje šance na perspektívy prijatia Ukrajiny do EÚ ako plnohodnotného člena, aj keď podľa vyjadrenia vtedajšieho ministra zahraničných vecí Ukrajiny V. Ohryzka by mala znamenať možnosť členstva Ukrajiny v EÚ². Proti vstupu Ukrajiny do EÚ je hlavne Francúzsko a iné silné európske ekonomiky.

Po prezidentských voľbách v januári a februári 2010 sa stal prezidentom Ukrajiny V. Janukovyč a otázka integrácie Ukrajiny do EÚ sa zintenzívnila. V novembri 2010 bol schválený plán postupu pri zrušení krátkodobých víz pre ukrajinských občanov do štátov EÚ, ale tento plán negarantuje automatické zavedenie bezvízového režimu. Napriek snahám Ukrajiny o členstvo v EÚ však zatiaľ nedošlo k podpisu akejkoľvek dohody, ktorá by znamenala začatie predstupových rokovaní, čo potvrdil aj veľvyslanec EÚ na Ukrajine, J. M. Pinto-Teixeiro, ktorý vo februári 2011 vyhlásil, že v súčasnosti Ukrajina nezodpovedá minimálnym požiadavkám na vstup do Európskej únie³.

Čo sa týka vývoja ekonomickej spolupráce, faktorom, ktorý prehĺbil vzájomné vzťahy medzi EÚ a Ukrajinou bolo uznanie Ukrajiny za trhovú ekonomiku zo strany EÚ v roku 2005. V tomto roku bol prijatý aj Akčný plán pre Ukrajinu, ktorý vytyčoval základné úlohy pre bližšiu ekonomickú a politickú spoluprácu medzi EÚ a Ukrajinou. Vo februári 2008 sa začali negóciácie medzi EÚ a Ukrajinou o vytvorení pásma voľného obchodu, pričom podmienkou bol vstup Ukrajiny do WTO, ktorý bol úspešne dokončený vo februári 2008 a Ukrajina sa stala 152. členským štátom WTO v máji 2008. Posledné rokovania v rámci tzv. hlbkej a komplexnej dohode o voľnom obchode prebehli v septembri 2011, pričom dohoda o voľnom obchode sa stane súčasťou Asociačnej dohody.

Významnou časťou vzájomnej ekonomickej spolupráce je aj nástroj ENPI⁴ v rámci ENP. V rámci finančného rámca na roky 2007 – 2013 bol najvyšší objem prostriedkov pre krajinu Východného partnerstva poskytnutý Ukrajine vo výške 494 mil. EUR.

Vzájomné politické vzťahy Ukrajiny so Slovenskom po roku 2009

Po plynovej kríze v roku 2009 sa intenzita vzťahov Ukrajiny so Slovenskou republikou čiastočne spomalila. Pred plynovou krízou sa spolupráca vyznačovala intenzifikáciou vo všetkých politických, ekonomických a humanitárnych oblastiach.

V marci 2010 sa v Budapešti konalo zasadnutie krajín V4 a Východného partnerstva⁵. Hlavným bodom diskusií bola snaha EÚ posilniť kontakty s krajinami zapojenými do programu Východného partnerstva, ako aj povolebná situácia na Ukrajine.

² Bližšie pozri: <http://www.unian.net/eng/news/news-263031.html>.

³ <http://podrobnosti.ua/power/2011/02/10/752325.html>.

⁴ Bližšie pozri: <http://www.enpi-programming.eu/wcm/>.

⁵ Inauguračné zasadnutie sa uskutočnilo v máji 2009 v Prahe. Okrem Ukrajiny medzi zúčastnené krajiny patria aj Arménsko, Azerbajdžan, Bielorusko, Gruzínsko a Moldavsko.

V apríli 2010 minister zahraničných vecí SR M. Lajčák uskutočnil oficiálnu návštevu Ukrajiny. Počas návštevy prebehli rokovania s prezidentom Ukrajiny V. Janukovyčom, premiérom M. Azarovom a inými predstaviteľmi Ukrajiny. Rokovania sa týkali spolupráce medzi Ukrajinou a Slovenskom v oblasti európskej integrácie a spolupráce pri realizácii programov Východného partnerstva. Výsledkom rokovaní bol podpis protokolu o spolupráci medzi ministerstvami zahraničných Ukrajiny a Slovenskej republiky.

Po parlamentných voľbách na Slovensku v júni 2010 bol rozvoj vzájomných vzťahov s Ukrajinou identifikovaný ako jeden z prioritných smerov novej vlády. Najmä, ako je zakotvené v programe vlády na obdobie rokov 2010 – 2014⁶, Slovensko bude naďalej aktívne podporovať integráciu a modernizáciu Ukrajiny, čo sa týka bezpečnosti, ekonomiky, demokracie a slobody Ukrajiny. Podľa programového vyhlásenia vlády SR, vláda SR bude aktívne podporovať integračné a modernizačné zámery Ukrajiny ako aj rozvoj spolupráce v rámci Východného partnerstva a ponúknuť konkrétnej integračnej perspektívy pre Ukrajinu.

Z uvedeného je zrejmé, že orientácia zahraničnej politiky v tejto oblasti je v súlade s vývojom v rámci EÚ, kedy doposiaľ nebola Ukrajine ponúknutá možnosť členstva v tomto zoskupení, napriek mnohým vyjadreniam politických predstaviteľov zo Slovenska ako aj EÚ. V októbri 2010 sa uskutočnila oficiálna návšteva prezidenta SR I. Gašparoviča na Ukrajine.

Počas návštevy bol podpísaný Protokol o zmene dohody medzi Ukrajinou a vládou SR o leteckej doprave. V priebehu rokovaní bolo prediskutované široké spektrum otázok o ukrajinsko-slovenskej spolupráci v rôznych oblastiach, európskej integrácii Ukrajiny, bilaterálnej spolupráci v medzinárodných záležitostiach a pod. Strany sa dohodli na spoločnom úsilí na dosiahnutie zmiernenia svetovej ekonomickej krízy na úrovni dvojstranného obchodu a posilnení spolupráce v oblasti energetiky, dopravy a investícií.

V novembri 2010 sa uskutočnilo bilaterálne rokovanie medzi ministrom zahraničných vecí Ukrajiny K. Gryščenkom a ministrom zahraničných vecí SR M. Dzurindom na lisabonskom samite. Počas tohto stretnutia Slovensko potvrdilo, že bude podporovať liberalizáciu vízového režimu medzi Ukrajinou a EÚ.

Na prezidentskej úrovni sa uskutočnila oficiálna návšteva prezident Ukrajiny V. Janukovyča v SR v júni 2011. Prezidenti rokovali o hospodárskej spolupráci, energetickej bezpečnosti a o budúcnosti a možnostiach jadrovej energetiky. Hlavy štátov analyzovali aj problematiku cezhraničnej a regionálnej ukrajinsko-slovenskej spolupráce a dohodli sa na pokračovaní zjednodušenia malého pohraničného styku. Prezidenti vystúpili spoločne aj na ekonomickom fóre kde zdôraznili, že obrat tovaru v prvom štvrtroku roku 2011 sa zvýšil o 75% a predstavuje 328 miliónov USD⁷. Počas návštevy ukrajinského prezidenta boli podpísané viaceré bilaterálne dohody: Zmluva medzi Slovenskou republikou a Ukrajinou o zmene a doplnení Zmluvy medzi Slovenskou republikou a Ukrajinou o malom pohraničnom styku, Dohoda medzi vládou Slovenskej republiky a Kabinetom ministrov Ukrajiny o vojnových hrobách, Dohoda o obchodnej, ekonomickej, vedeckej a technickej a kultúrnej spolupráci medzi Banskobystrickým samosprávnym krajom a Záporožskou oblastnou štátnou administratívou, Dohoda o spolupráci medzi Bratislavským samosprávnym krajom a Dnepropetrovskou oblastnou štátnou administráciou a Dohoda o obchodnej, ekonomickej, vedeckej a technickej a kultúrnej spolupráci medzi Trnavským samosprávnym krajom a Charkovskou oblastnou štátnou administráciou.⁸

⁶ Bližšie pozri: <http://www.vlada.gov.sk/2743/4-4-zahranicna-politika/>.

⁷ <http://www.mfa.gov.ua/slovakia/sl/2538.htm>.

⁸ <http://www.mfa.gov.ua/slovakia/sl/2538.htm>.

Vzájomná obchodná spolupráca medzi EÚ, Slovenskom a Ukrajinou

Z údajov v nasledujúcich tabuľkách je zrejmé, že napriek tomu, že EÚ predstavuje pre Ukrajinu hlavného obchodného partnera (tabuľka 1), naopak to neplatí (tabuľka 2 a 3). V prípade Ukrajiny dominuje na prvej pozícii v importe aj v exporte EÚ-27, pričom s malým percentuálnym odstupom nasleduje Ruská federácia. Tretím najväčším obchodným partnerom Ukrajiny je Čína.

Naopak, v prípade EÚ je Ukrajina z hľadiska importu aj exportu na oveľa nižšej pozícii (import – 25. miesto; export – 19. miesto). Celkovo je Ukrajina až 23. obchodným partnerom EÚ s podielom na celkovom obchode EÚ-27 vo výške len 1 %, pričom prvé miesta patria USA (14,4 %), Číne (13,9 %) a Rusku (8,6 %).

Na druhej strane je možné pozorovať vyššie pozície Ukrajiny vo vzájomnom obchode so Slovenskom (tabuľka 3). Napriek tomu, že import Slovenska z Ukrajiny tvoril v roku 2010 len 0,94 %, Ukrajina sa zaradila na 7. miesto v celkovom importe Slovenska. V prípade, že rozčleníme teritoriálnu štruktúru importu Slovenska na jednotlivé krajiny (keďže prvé miesto patrí členským štátom EÚ s podielom 65,03 %), klesne Ukrajina až na 17. pozíciu, čo je však stále vyššie v porovnaní s importnými partnermi EÚ (25. pozícia). Čo sa týka exportu, je podiel exportu Slovenska nižší v porovnaní s percentuálnym vyjadrením importu celej EÚ-27, napriek tomu Ukrajine patrí 7. pozícia. Pri rozčlenení EÚ-27 na jednotlivé krajiny však Ukrajine patrí až 19. pozícia (podobne ako v prípade teritoriálnej štruktúry exportu EÚ-27).

Tabuľka 1 Najvýznamnejší obchodní partneri Ukrajiny, 2010

Import			Export			Obchod		
Poradie	Krajina	Podiel	Poradie	Krajina	Podiel	Poradie	Krajina	Podiel
1.	EÚ-27	35,2%	1.	EÚ-27	26,7%	1.	EÚ-27	31,4%
2.	Rusko	32,4%	2.	Rusko	23,2%	2.	Rusko	28,2%
3.	Čína	8,9%	3.	Turecko	6,2%	3.	Čína	6,3%

Zdroj: Európska komisia. On-line na:

http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113459.pdf

Tabuľka 2 Najvýznamnejší obchodní partneri EÚ-27, 2010

Import			Export			Obchod		
Poradie	Krajina	Podiel	Poradie	Krajina	Podiel	Poradie	Krajina	Podiel
1.	Čína	18,8%	1.	USA	17,9%	1.	USA	14,4%
2.	USA	11,3%	2.	Čína	8,4%	2.	Čína	13,9%
3.	Rusko	10,5%	3.	Švajčiarsko	7,8%	3.	Rusko	8,6%
...
25.	Ukrajina	0,8%	19.	Ukrajina	1,3%	23.	Ukrajina	1,0%

Zdroj: Európska komisia. On-line na:

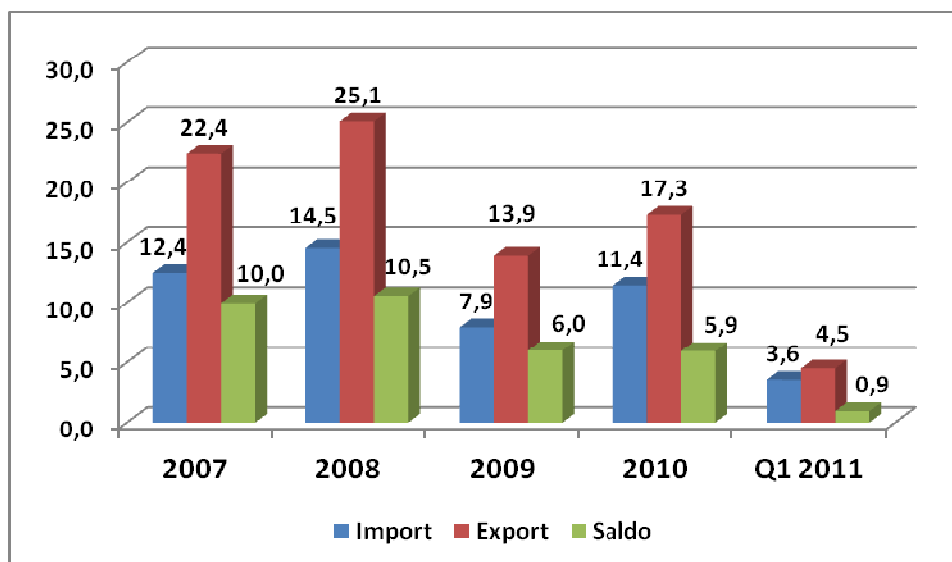
http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113459.pdf

Tabuľka 3 Najvýznamnejší obchodní partneri Slovenska, 2010

Import			Export		
Poradie	Krajina	Podiel	Poradie	Krajina	Podiel
1.	EÚ-27	65,03%	1.	EÚ-27	84,21%
2.	Rusko	9,81%	2.	Rusko	3,98%
3.	Kórejská rep.	7,98%	3.	Čína	2,01%
4.	Čína	6,14%	4.	Turecko	1,74%
...
7. / 17.	Ukrajina	0,94%	7. / 19.	Ukrajina	0,76%

Zdroj: Ministerstvo hospodárstva SR. On-line na: <http://www.economy.gov.sk/zahranicny-obchod-2010/132584s>

V prípade vzájomného obchodu vyjadreného v absolútnych číslach je možné pozorovať značné odlišnosti medzi vývojom obchodu s EÚ a so Slovenskom. V prípade EÚ (graf 1) od roku 2007 až do prvého štvrtroku 2011 je vidieť pozitívne saldo obchodnej bilancie EÚ s Ukrajinou. V roku 2009 vďaka svetovej ekonomickej kríze došlo k prepadu vzájomného obchodu oproti roku 2008 o 45,5 % v importe a o 44,6 % v exporte, napriek tomu sa EÚ podarilo udržať pozitívnu obchodnú bilanciu s Ukrajinou vo výške 6 mld. EUR (pokles o 42,9 % oproti roku 2008). V roku 2010 došlo k oživeniu vzájomných obchodných vzťahov, kedy import aj export oproti roku 2009 vzrástli, aj keď celková obchodná bilancia sa takmer nezmenila (pokles v roku 2010 o približne 100 mil. EUR, t.j. 1,7 %).

Graf 1 Vývoj vzájomného obchodu EÚ a Ukrajiny, 2007 – 1Q/2011, mld. EUR

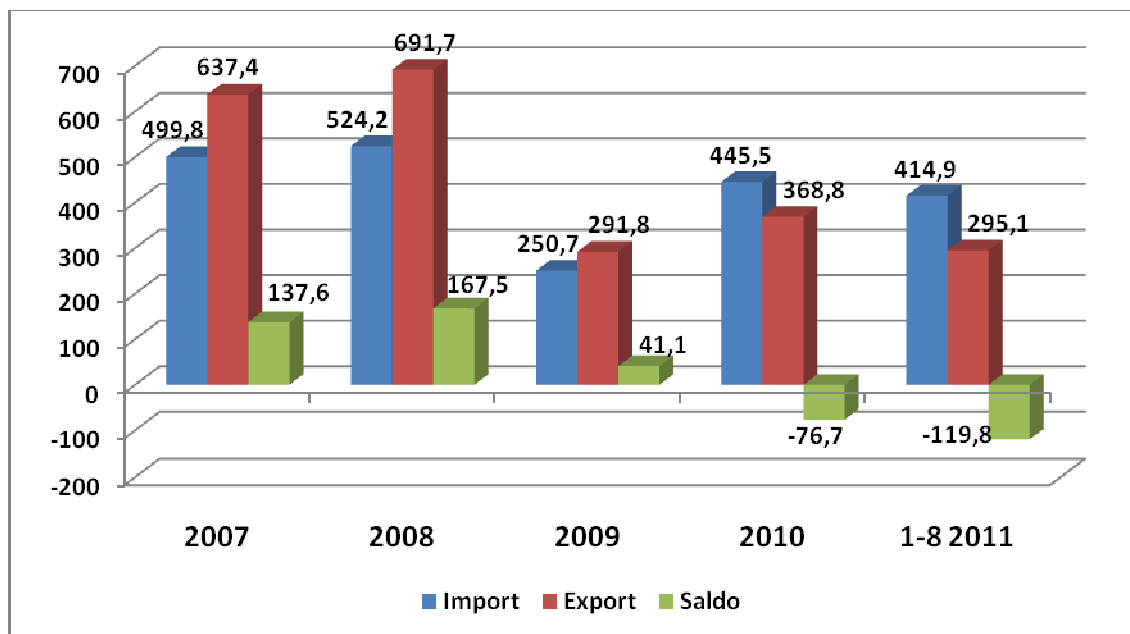
Zdroj: Európska komisia. On-line na:

http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113459.pdf

Aj keď celková obchodná bilancia EÚ-27 s Ukrajinou sa vyvíja od roku 2007 pozitívne, tento trend nie je možné pozorovať v prípade vzájomných obchodných vzťahov Slovenska s Ukrajinou (graf 2), kedy od roku 2010 došlo k výraznému prepadu salda obchodnej bilancie o 287 % (zo 41,1 mil. EUR v roku 2009 na -76,7 mil. EUR v roku 2010). Tento trend pokračoval aj v prvých 8 mesiacoch roku 2011 s predbežným údajom salda vo

výške –119,8 mil. EUR (pokles o 56,2 %). Na druhej strane je však možné pozorovať určitý pozitívny trend v rokoch 2007 a 2008, kedy Slovensko zaznamenávalo s Ukrajinou pozitívne saldo obchodnej bilancie vo výške 137,6 (rok 2007) a 167,5 mil. EUR (rok 2008). V dôsledku svetovej krízy však vzájomný obchod v roku 2009 dosiahol výrazný prepád v absolútnych číslach (pokles importu o 273,5 mil. EUR (52,2 %) a pokles exportu o 399,9 mil. EUR (57,8 %)), pričom zreteľný je prepád exportnej výkonnosti Slovenska vo vzájomnom obchode s Ukrajinou.

Graf 2 Vývoj vzájomného obchodu Slovenska a Ukrajiny, 2007 – 8/2011, mil. EUR

Zdroj: Ministerstvo hospodárstva SR. On-line na: <http://www.economy.gov.sk/zahranicny-obchod-2010/132584s>, <http://www.economy.gov.sk/zahranicny-obchod-2011/136128s>, <http://www.economy.gov.sk/zahranicny-obchod-2008-6740/128425s>

Záver

V rámci spolupráce v politickej, ale aj ekonomickej oblasti je možné pozorovať od rozpadu bývalého Sovietskeho zväzu a získania nezávislosti Ukrajinou postupné zintenzívňovanie vzájomných vzťahov medzi EÚ a Ukrajinou tak z kvantitatívneho hľadiska (počet bilaterálnych dohôd podpísaných v rôznych oblastiach) ako aj z kvalitatívneho hľadiska (komplexnosť a hĺbka vzájomných vzťahov v jednotlivých oblastiach vzájomnej spolupráce). Z politického hľadiska, napriek implementácii programov, akčných plánov a dohôd nebola doteraz a pravdepodobne v blízkej budúcnosti ani nebude ponúknutá možnosť pre Ukrajinu získať členstvo v EÚ, napriek pokroku (uznanie za trhovú ekonomiku zo strany EÚ, politické a ekonomické reformy, vstup Ukrajiny do WTO, a ďalšie), ktorý Ukrajina počas svojej samostatnej existencie dosiahla. Z hľadiska vzájomných obchodných vzťahov a ich vývoja v posledných štyroch rokoch je zrejmé, že EÚ viac vyhovuje skutočnosť, že Ukrajina je len blízky obchodný partner (s ktorým má Únia pozitívnu bilanciu), s ktorým sa v perspektíve niekoľkých budúcich rokov uvažuje o vytvorení pásma voľného obchodu, čo ešte uľahčí import členských krajín EÚ na Ukrajinu a môže viesť k ďalšiemu rastu pozitívneho salda obchodnej bilancie. Z pohľadu Slovenska je Ukrajina menej významným obchodným partnerom, s ktorým navyše Slovensko začalo od roku 2010 vykazovať negatívne

saldo obchodnej bilancie, predovšetkým vďaka importu tranzitnej ropy a zemného plynu z Ukrajiny. Napriek tomu, že politickí predstavitelia Slovenska v rétorickej rovine vystupujú aktívne pri snahách Ukrajiny o dosiahnutie členstva v EÚ, v praktickej rovine však zastávajú pozície EÚ, ktorá opakovane potvrdila, že členstvo Ukrajiny v EÚ momentálne nie je na programe rokovaní.

Použitá literatúra:

1. ASMUS, R.: A strategy for integrating Ukraine into the West. Conflict studies research centre, England, 2004. ISBN 1- 904423-69-8.
2. ESAJAN, E.M.: Mechanizm integrovania Ukrajiny u euroaziatski ekonomični struktury. Dizertačná práca, Ministerstvo osvity Ukrajiny a Donetskiy nacional'nyj universitet. Donetsk, 2006.
3. GREŠŠOVÁ, M.: Perspektívy rozvoja vzťahov medzi Ukrajinou a Európskou úniou a ekonomická situácia na Ukrajine. In: MVKD FMV, 2005. s. 33-34, ISBN 80-225-2047-0.
4. <http://podrobnosti.ua/power/2011/02/10/752325.html>
5. <http://soderkoping.org.ua/page10994.html>
6. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113459.pdf
7. <http://www.delukr.ec.europa.eu/data/doc/Action-plan-ukr.pdf>
8. <http://www.economy.gov.sk/zahranicny-obchod-2008-6740/128425s>
9. <http://www.economy.gov.sk/zahranicny-obchod-2010/132584s>
10. <http://www.economy.gov.sk/zahranicny-obchod-2011/136128s>
11. <http://www.enpi-programming.eu/wcm/>
12. <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/2823.htm>
13. <http://www.mfa.gov.ua/slovakia/sl/2538.htm>
14. <http://www.unian.net/eng/news/news-263031.html>
15. <http://www.vlada.gov.sk/2743/4-4-zahranicna-politika/>
16. LIPKOVÁ, Ľ. a kol.: Európska únia. Bratislava: Sprint, dva, 2011. ISBN 978-80-89393-33-6.

Kontakt

doc. Ing. Martin Grešš, PhD.,

Ing. Mária Greššová, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1

852 35 Bratislava

Slovensko

E-mail: gress@euba.sk, gressova@euba.sk

Radovan Gura

FAKULTA POLITICKÝCH VIED A MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

PERSPEKTÍVY VÝVOJA ZAHRANIČNOPOLITICKEJ KONCEPCIE V. FRANCÚZSKEJ REPUBLIKY

Abstrakt

Zahraničnopolitická tradícia je vo Francúzskej republike historicky hlboko zakotvená. Zahraničnej politike bola vždy venovaná významná pozornosť, veď práve Francúzsko zaviedlo do jej fungovania niektoré pozoruhodné prvky a rovnako je možno identifikovať osobité a špecifické charakteristiky. Ambíciou tohto príspevku je poukázať na základné prvky zahraničnej politiky V. Francúzskej republiky a zamyslieť sa nad perspektívami jej ďalšieho vývoja.

Kľúčové slová: zahraničná politika, Francúzska republika, priority, vývoj.

Abstract

Foreign policy tradition in the French Republic is historically deeply rooted. Attention had been always paid to the foreign policy and it was France who introduced very remarkable aspects of the foreign policy. French foreign policy has its particular and specific characteristics. The ambition of this paper is to highlight the basic elements of foreign policy of the French Fifth Republic and to consider the prospects for its further development.

Key Words: Foreign policy, French Republic, the priority, development.

Úvod

Prehodnocovať históriu, či iba doposiaľ vykonané skutky, nie je až také jednoduché ako by sa zdalo. V oblasti zahraničnej politiky je to ešte špecifickejšie, pretože si to vyžaduje istú dávku opatrnosti, adekvátne pochopenie hlbkovej podstaty zahraničnej politiky, nakoľko ide o pokus posúdiť domnienky a zámery aktérov činov, ale vo svetle súčasnosti. V retrospektíve môžeme byť kritickí, keď vieme aké udalosti nasledovali. Jedným z kľúčových prvkov analýz zahraničnej politiky je hodnotenie interakcií, ako aj všetkého čo ich sprevádzalo. Máme na mysli vývoj ekonomiky, bezpečnostné požiadavky, aliancie a aj ich zánik.

V prípade Francúzska táto časť úvah skrýva určité špecifikum a to z mnohých dôvodov. Na prvom mieste je to silná a bohatá zahraničnopolitická tradícia. Ide o dedičstvo, ktorého sa krajina buď nedokáže zbaviť, či ho prekonať, alebo nevie vždy dobre využiť. Práve pod jeho vplyvom a v jeho závislosti musí krajina definovať svoje budúce smerovanie zahraničnej politiky a tento kontext ju núti dôkladne revidovať svoju politiku z ekonomických, demografických ale aj politických dôvodov. Francúzsko disponuje bohatou tradíciou v oblasti zahraničnej politiky. Jednotlivé koncepcie a prístupy sa postupne „dedili“ z prezidenta na prezidenta. Ide o dedičstvo národa či štátu, ktoré si vytvoril svojim politickým pôsobením, v rámci ktorého glorifikoval, uprednostňoval alebo vedome, organizovane potláčal určitý prvok, jav či charakteristiku.

Po ďalšie je potrebné uvážiť, že Francúzsko má v rámci zahraničnej politiky vo svete určitú špecifickú pozíciu, ktorá presahuje tradičný rámec, zodpovedajúci demografickej či

geografickej veľkosti krajiny. Ide o aspekt nepochybne spojený so snahou a vôľou presadiť sa a neostať mocnosťou, ktorá zachováva status quo v rámci zahraničnej politiky, ale ako uvádza Vaïsse (1998, s.554), ktorá je „mocnosťou s námietskami“. Prirodzene jedine vôľa nestačí, aby krajina dosiahla status svetovej mocnosti, nemenej dôležité sú aj prostriedky, ktoré Francúzsko používa na jej dosiahnutie.

Základné znaky francúzskej zahraničnej politiky

Ak sa obzrieme do histórie V. Francúzskej republiky na jednotlivé zahraničnopolitické koncepcie, môžeme konštatovať, že zahraničná politika a diplomacia sú poznačené úsilím udržania si svojho postavenia vo svete. Za de Gaulla a Pompidoua pozorujeme v zahraničnej politike budovanie si novej silnej pozície v medzinárodnom dianí. U oboch je zahraničná politika vedená tými istými perspektívami: národná nezávislosť, odmietanie americkej hegemonie a dialóg s krajinami Východu. V. Giscard d'Estaing, konfrontovaný novými svetovými udalosťami, si zachováva rovnakú všeobecnú orientáciu. F. Mitterrand obracia význam tohto smerovania a snaží sa dokázať, že Francúzsko je veľmoc, s ktorou je potrebné počítať. F. Mitterrand a následne J. Chirac musia v deväťdesiatych rokoch čeliť novému rozloženiu síl vo svete, kde Francúzsko už nemôže hrať autonómnu úlohu. Je potrebné, aby krajina vstúpila do mechanizmu s cieľom obrany svojej nezávislosti a ďalších zahraničnopolitických záujmov a koncepcií. Súčasný francúzsky prezident sa o to rovnako usiloval a to či už reintegráciou krajiny do NATO alebo mediáciou v rusko-gruzínskom konflikte, či snahou o úspešné predsedníctvo Európskej únie alebo pri podporovaní skupiny G20 ako istej základne pre súčasné svetové hospodárske vládnutie. (Gura,

Zahraničná politika Francúzska je niekedy autonómna, niekedy priekopnícka, ale vo väčšine prípadov predstihuje európsku politiku. Otázkou však ostáva, či je a či bola zahraničnopolitická stratégia Francúzska vždy účinná? Či štát správne usporiadal ciele zahraničnej politiky? Či sa mu ich podarilo dosiahnuť? Či zvolené a vynaložené prostriedky jeho politiky neboli premrhané? Či Francúzsko pochopilo, čo v súčasnom svete znamená stať sa mocnosťou? V literatúre často nachádzame, že Francúzsko je stálym členom Bezpečnostnej rady OSN, že disponuje jadrovými zbraňami, rovnako aj, že je jedným zo zakladajúcich štátov G7 a zástancom G20. Nemožno opomenúť, že bolo jedným z motorov európskej integrácie a je jedným z pilierov Európskej únie. Aj používanie francúzskeho jazyka posúvalo v minulosti krajinu do popredia rebríčka svetových mocností a dnes sa krajina môže oprieť aspoň o rozsiahlu sieť frankofónnych krajín.

Optikou týchto úvah dospievame ku konštatovaniu existencie niekoľkých základných čŕt, typických znakov či pretrvávajúcich prvkov francúzskej zahraničnej politiky. Tieto prvky sú rovnako identifikované v dielach viacerých autorov (Kessler, Vaïsse, Tenzer, Robin, Eichler...)

Určite je potrebné na prvom mieste uviesť snahu o nezávislosť. Táto snaha bola v zahraničnej politike často chápaná ako vyhýbanie sa alianciám a hľadanie známej „tretej cesty“, ktorá bola špecificky pozorovateľná v čase studenej vojny. Práve aspekt nezávislosti krajiny, ktorý bol podmienený vnútropolitickou a medzinárodnou situáciou, v ktorej boli kladené základy V. Francúzskej republiky, závažným spôsobom ovplyvňoval aj ostatné relácie krajiny v priebehu jej vývoja, a tieto ovplyvňovali koncipovanie francúzskej zahraničnej politiky do takej miery, že sa princíp nezávislosti stal centrálnou prioritou zahraničnopolitickej doktríny a v jeho závislosti koncipovala krajina všetky ostatné postoje. (Eichler, 2007) Z tohto uhla pohľadu je vo Francúzsku zahraničnopolitická doktrína špecificky spojená s obrannou koncepciou krajiny, čo krajine prirodzene komplikovalo vzťahy s ostatnými mocnosťami. (Tenzer, 2010) Aj keď na druhej strane nemožno Francúzsku uberať skutočnosť, že napriek ťažkostiam najmä francúzsko-amerických vzťahov,

stále prezentovalo svoje členstvo v Severoatlantickej aliancii a v závažných chvíľach svetových dejín neprestávalo prejavovať svoju solidaritu so Spojenými štátmi americkými.¹ (Vaisse, 2005)

Ako ďalší dôležitý znak francúzskej zahraničnej politiky možno považovať jej univerzalizmus. Avšak element je podľa kanadského autora Tenzera (2010) potrebné vnímať z viacerých uhlov pohľadu.

Po prvé ide o permanentné deklarovanie ochrany ľudských práv, ktoré možno chápať tak v ich pôvodnom význame, tj. základných práv a politických slobôd rôznych skupín obyvateľstva (Bolečeková – Rosputinský, 2008) ako aj v modernejšom či súčasnejšom ponímaní, a teda ako ochranu hospodárskych a sociálnych práv. Táto druhá konotácia pojmu „ochrana ľudských práv“ je Francúzskou republikou presadzovaná najmä prostredníctvom rozvojevej pomoci.

Druhý aspekt francúzskeho univerzalizmu je v jeho geografickej prítomnosti vo svete, kde Francúzsko nechce byť iba regionálnou mocnosťou, ale svetovou mocnosťou a v tomto úsilí Francúzsko disponuje druhou najväčšou sieťou diplomatických zastupiteľstiev vo svete. (Kesler, 1998) Táto rozsiahla diplomatická sieť krajine umožňuje uprednostňovať negociácie a kompromisy skôr ako priame strety, ktoré následne zneisťujú jej pozície a v národnom rámci komplikujú definovanie jej národných záujmov. Rovnako sa nám zdá, že uvedená diplomatická sieť slúži na zväčšenie reálneho vplyvu krajiny vo svete. Svojou „všadeprítomnosťou“ sa Francúzsko pokúša zväčšovať svoju reálnu váhu v meradle svetových mocností. (Tenzer, 2010, s.252-253)

Tretí posledný aspekt francúzskeho univerzalizmu vidíme vo frankofónii, ktorú logicky sprevádza rozširovanie francúzskej kultúry vo svete, a to prostredníctvom množstva kultúrnych podujatí organizovaných sériou kultúrnych centier a inštitútov. Samozrejme cieľ tohto rozmeru univerzalizmu je ochrana francúzskeho jazyka, ktorý v praxi stráca svoje postavenie. Francúzsko má však neľahkú úlohu obhajovať v medzinárodnom meradle francúzštinu a v národnom rámci angličtinu, nakoľko, či si to Francúzi priznajú alebo nie, národ, ktorý sa chce v súčasnom medzinárodnom prostredí presadiť, musí hovoriť anglicky. Nemožno poprieť existenciu neustáleho obdivu voči francúzštine a francúzskej kultúre vo svete, ktorý v podstate od začiatku rozmachu francúzskeho kultúrneho vplyvu je oceňovaný skôr vo vyšších vrstvách spoločnosti, u inteligencie, na úrovni spoločenskej elity. Ovládanie francúzskeho jazyka a poznanie francúzskej kultúry, či štúdium na francúzskych školách bolo spojované s určitou prestížou, spoločenským postavením či honorom. (Gura, 2007) V súčasnosti je ale tento stav obdivu voči francúzskemu vzdelaniu v rozpore s reálnym stavom vysokoškolského systému. Francúzsky vysokoškolský systém ťažko aplikuje jednotné nariadenia bolonského procesu, niekedy zaostáva za európskymi trendmi a stráca na konkurencieschopnosti. Opätovne môžeme konštatovať, že aj táto oblasť stojí na určitej historickej či tradičnej prestíži a mnohé univerzity sa uspokojili s dlhodobo existujúcim stavom, o čom sme sa presvedčili počas našej niekoľkoročnej spolupráce s francúzskymi univerzitnými partnermi. Francúzsko toľko vsadilo na rozmach svojej kultúrnej politiky vo svete, že opomenulo v rámci národného meradla rozvíjať vzdelanostnú či vedecko-pedagogickú dimenziu kultúry.

Univerzalizmus francúzskej zahraničnej politiky teda vnímame cez ochranu ľudských práv, rozsiahlu diplomatickú sieť a frankofóniu.

Už vyššie citovaný kanadský autor Tenzer (2010, s. 253) uvádza ako tretiu črtu francúzskej zahraničnej politiky aj koloniálne dedičstvo. Tento aspekt v súčasnosti vysvetľuje, že sa krajina neubránila pocitu blízkosti či istej zodpovednosti voči

¹ Myslíme tak na Kubánsku krízu v roku 1962, rozmiestňovanie rakiet v Európe v roku 1983, prvú vojnu v Perzskom zálive v rokoch 1990-1991, či počas udalostí 11.septembra 2001.

krajinám svojho koloniálneho panstva, hovorí o krajinách afrického kontinentu, špecificky Maghrebu, (Rošteková, 2007b) či bývalej Indočíny. Francúzsko sa neustále snaží v týchto krajinách, v kontexte uvedeného univerzalizmu, presadzovať svoj status veľkej mocnosti. Na druhej strane Francúzsko následne zanedbalo možnosť svojej väčšej otvorenosti napríklad voči krajinám východnej Európy, Ázie alebo Latinskej Ameriky.

Podľa nášho názoru je vplyv koloniálneho dedičstva veľmi úzko prepojený s aspektom univerzalizmu, nakoľko rozvojová pomoc je sústredená najmä na krajiny afrického kontinentu a rovnako frankofónia je momentálne inštitucionalizovaná v multilaterálnom rámci najmä vďaka africkým krajinám. Potvrdzujeme však autorovo konštatovanie o nízkej otvorenosti Francúzska voči priestoru strednej Európy. Túto problematiku sme publikovali v roku 2009 v práci „Zahraničná politika Francúzska v strednej Európe (1990-2007)“.

Pokiaľ sa na zmienené dve črty zahraničnej politiky Francúzska, teda univerzalizmus a nezávislosť, pozrieme z pohľadu finančného zaťaženia krajiny, išlo o dve zásadné rozhodnutia. V rámci prvého, Francúzsko dlhodobo investovalo do budovania širokej siete svojich diplomatických zastúpení a v súčasnosti disponuje, hneď po Spojených štátoch amerických, druhou najväčšou sieťou ambasad na svete. V rámci druhého ide o budovanie a udržanie istého stupňa francúzskej jadrovej sily ako aj silnej pozemnej armády², ktorá bola schopná odolávať nátlaku až niekoľko dní, pokiaľ by sa prezident nerozhodol použiť jadrové zbrane.

Samozrejme tieto dve zásadné rozhodnutia majú svoje následky. Pokiaľ ide o vojenskú stratégiu, odhladnuc od nukleárnej sily, krajina obmedzila svoje technologické schopnosti a kapacity na vyslanie svojich vojenských síl na zásahy vzdialené od územia Francúzskej republiky. K týmto zisteniam Francúzsko dospelo až rozpadom bipolárneho sveta, kedy bolo sústredené najmä na obranu svojho územia pred eventuálnym nepriateľom. Práve nové vojenské konflikty v deväťdesiatych rokoch poukázali na túto slabú stránku francúzskej vojenskej stratégie. V tomto období bolo Francúzsko schopné vonkajšej vojenskej intervencie iba ak na africkom kontinente. (Gura, 2009a)

Disponovať silnou sieťou diplomatických zastupiteľstiev vo svete je veľkým pozitívom, ale na druhej strane to štát stojí nemalé finančné náklady a to je práve druhý nezanedbateľný následok vyššie uvedených rozhodnutí krajiny. Niekedy sa môže zdať, že sa Francúzsko sústredilo skôr na počet diplomatických zastupiteľstiev vo svete ako na samotnú diplomatickú stratégiu. Pri hlbšom štúdiu geografického rozloženia francúzskej siete zastupiteľstiev sa zdá, že neexistuje miesto na zemeguli, kde by Francúzsko nedisponovalo svojím zastúpením. V tejto, zo slovenského uhla pohľadu, nepredstaviteľnej sieti diplomatických misií následne zaniká rozdiel vo význame jednotlivých postov, ktorých dôležitosť sa stáva evidentnou práve v kontexte súčasného vývoja svetového politického systému.

Uvedené črty francúzskej zahraničnej politiky možno prirodzene označiť ako dlhodobé ciele zahraničnopolitickej doktríny, čo potvrdzujú mnohí autori v analýzach koncepcií jednotlivých prezidentov V. Francúzskej republiky. Ak pokračuje v nazeraní na jednotlivé priority zahraničnej politiky Francúzska cez aspekt času, domnievame sa, že v strednodobom rámci je potrebné analyzovať francúzsky záujem v budovaní európskej integrácie. Ako čiastkový strednodobý zámer ho rovnako nachádzame v línii zahraničnopolitických koncepcií V. Francúzskej republiky. Samozrejme motívov a vonkajších vplyvov na dosahovanie parciálnych úspechov v budovaní jednotnej Európy bolo v priebehu jej päťdesiatročného vývoja viacero, často však, najmä v prvých desaťročiach vývoja, boli ale

² Oslabenie pozemnej armády nastalo až príchodom k moci Jacquasa Chiraca, rozhodnutím z 28. mája 1996. Práve vojna v Perzskom zálive v roku 1991 poukázala na neschopnosť rýchleho zásahu francúzskej pozemnej armády mimo územia štátu.

realizované vďaka francúzsko-nemeckému konsenzu. Práve vďaka tomuto racionálnemu francúzsko-nemeckému partnerstvu sa dosiahlo nemalých pokrokov v európskej integrácii. (Gura - Rouet, 2009) Z tohto dôvodu sa domnievame, že tento počiatkový „záujem“ sa postupom času pretransformoval na „prioritu“, a následne vďaka jej dlhodobej prítomnosti vo francúzskych zahraničnopolitických koncepciách ju dnes možno označiť za charakteristickú črtu francúzskej zahraničnej politiky V. Republiky. V širšom kontexte možno túto charakteristiku vnímať ako snahu Francúzska o udržanie mocenského postavenia a vplyvu krajiny tak v európskom ako aj svetovom rozmere.

Možný-želaný vývoj zahraničnopolitickej doktríny (?)

Zo sumarizácie základných charakteristík francúzskej zahraničnej politiky vyvstáva na prvom mieste otázka, ako má krajina zaobchádzať s uvedeným potenciálom so získaným dedičstvom? Bolo by pre krajinu vhodné vymaniť sa z istej tradičnej schémy fungovania zahraničnej politiky, ktorá ju možno ťaží? Alebo akým spôsobom využiť „zdedené prvky“ pre ďalší úspešný rozvoj krajiny? Ale rovnako je potrebné položiť si otázku, či vôbec krajina disponuje kapacitami korigovať svoju trajektóriu v medzinárodnej politike? Z prezentovanej sumy otázok vyplýva, že by Francúzsko malo prehodnotiť ani nie tak výber svojej stratégie, ako podstatu samotnej zahraničnopolitickej stratégie.

Francúzsko prikladalo veľkú váhu politickej a kultúrnej dimenzii zahraničnopolitickej stratégie na úkor ekonomickej a intelektuálnej dimenzie. Svoju doktrínu postavilo skôr na základných princípoch ako na úsilí niečo dosiahnuť, vybudovať. Ako sme viackrát zdôraznili, v rámci zahraničnopolitickej tradície Francúzska má centrálnu rozhodovaciu úlohu exekutíva, konkrétne prezident. Štát preferuje klasický prostriedok presadzovania zahraničnej politiky, myslíme diplomaciu. Zatiaľ čo v súčasnosti, a to viac ako inokedy predtým, využíva zahraničná politika celú paletu nových nástrojov svojho presadzovania, ktoré sa týkajú všetkých oblastí ľudského života.

Kanadskí vedci, ktorí sa zaoberali tak fungovaním, ako aj jednotlivými politickými aspektmi V. Francúzskej republiky od jej vzniku až do súčasnosti, analyzovali zvrchované postavenie prezidenta, či úlohy parlamentnej väčšiny, samotný vývoj demokracie vo Francúzsku, reformu štátnej správy, kultúrne aspekty krajiny, aspekt sekularizmus, nevynímajúc obrannú a zahraničnú politiku krajiny a iné témy, ktoré následne publikovali v práci „La France depuis de Gaulle“. (Chevrier – Gusse, 2010) V uvedenom diele autor N. Tenzer prezentuje v rámci svojho náhľadu na zahraničnú politiku V. Francúzskej republiky štyri tézy, o ktorých je potrebné, podľa autora, uvažovať ešte predtým ako bude zvolená zahraničnopolitická stratégia Francúzskej republiky. (Tenzer, 2010, s.235-262) Nakoľko sme pri analýze tejto témy preštudovali zaujímavé a pozitívne recenzie ostatných renomovaných autorov na uvedené dielo, ktoré už tým, že bolo zostavené kanadskými vedcami, do istej miery zaručuje odstup a racionálne kritický náhľad na problematiku, rozhodli sme sa prezentovať a zamyslieť nad spomenutými štyrmi tézami.

Prvá téza, nad ktorou je potrebné uvažovať, podľa Tenzera, je postavená na skutočnosti, že budúca sila Francúzska nezávisí od mierových či konfliktných vzťahov, ktoré krajina udržiava s ostatnými mocnosťami, či už so Spojenými štátmi, s Ruskom alebo s Čínou. Sila Francúzska závisí od efektívnej schopnosti dokázať riadiť a ustáť svoje rozhodnutie za akýchkoľvek okolností a prostriedkov, ktoré sa rozhodne použiť na presadenie tohto rozhodnutia. Inak povedané, Francúzsko môže ostať blízke Amerike a systematicky protirečiť Washingtonu, pokiaľ bude schopné vysvetliť svoje konanie.

Druhá téza sa týka vzťahov Francúzska s medzinárodnými štruktúrami a organizáciami, kde si Francúzsko musí ustáliť svoju pozíciu medzi multilateralizmom a bilateralizmom. Otázka, podľa Tenzera, nestojí na tom, či by malo byť Francúzsko

v budúcnosti viac či menej naklonené samotnému multilateralizmu, ale či bude schopné ovplyvniť ostatných partnerov v medzinárodnej organizácii, aby sa priklonili na jeho stranu. Alebo sa na túto tézu môžeme pozrieť z opačnej strany, aby Francúzsko disponovalo prostriedkami, ktorými by dokázalo zabrániť ostatným partnerom urobiť to, čo si neželá.

Tenzer (2010, s.256) spojil tretiu tézu s rozhodovacím procesom v zahraničnej politike, ktorý je centralizovaný v politicko-administratívnych kruhoch V. Francúzskej republiky. Pri vytyčovaní orientácií v zahraničnej politike by mali byť zvažované otázky, či momentálne postoje sú v súlade so strednodobými záujmami krajiny, či nedôjde k ich spochybneniu pri neuvážených a rýchlych reakciách, ktoré možno majú momentálne pozitívny efekt, ale nemajú prioritný súvis so záujmami krajiny v strednodobom rámci. Samozrejme je, podľa Tenzera, potrebné zvážiť principiálnu otázku samotných záujmov, tj. či momentálne záujmy krajiny vôbec sú v súlade aspoň v strednodobom horizonte. Žiadna krajina nemá dané svoje zahraničnopolitické záujmy, ale si ich musí budovať. Vo francúzskom systéme to znamená rozpor so zaužívaným prístupom, kde sa väčšina rozhodnutí prijíma „v mene národného záujmu“ v neprospech istého „všeobecného záujmu“, ktorý si musí Francúzsko budovať, uvádza Tenzer. Po ďalšie, autor vidí aj rozpor v „monokultúre“ rozhodovacieho procesu. To znamená závažné zahraničnopolitické orientácie vytyčovať v súlade a v konsenze viacerých spoločenských, akademických či súkromných kruhov. Na záver táto téza spočíva rozhodne v upustení od sledovania krátkodobých záujmov. Uvedené strategické plánovanie spočíva zároveň v úsilí intelektuálneho definovania záujmov krajiny pre jednotlivé geografické zóny a jednotlivé oblasti záujmu, ďalej v plánovaní prostriedkov ako mienené záujmy dosiahnuť, ale rovnako v založení istého centrálného orgánu, istej rady pre medzinárodné záležitosti na koordináciu intelektuálnych reflexií o smerovaniach zahraničnej politiky.

Štvrtá téza, na ktorej je podľa kanadského autora potrebné budovať perspektívnu zahraničnopolitickú doktrínu Francúzska, je založená na socio-politických podmienkach, ktoré vedú ku koncipovaniu ambiciózne zahraničnej politiky, ktorá bude spočívať na revízii dosiahnutých úspechov a marginalizácií istých záujmových skupín. Francúzsko nie je jedinou krajinou, na ktorú je možné túto tézu aplikovať, ale vo Francúzsku je špecifický silný monopol diplomatického aparátu a niektorých záujmových skupín.

Všetky štyri uvedené tézy kanadského autora vyvstávajú práve z tzv. „zdedených“ prvkov zahraničnopolitickej koncepcie Francúzskej republiky. Pri ich zhodnotení je samozrejme potrebné uvážiť realitu. Súčasnú platnú pravidlá fungovania V. Francúzskej republiky boli stanovené v absolútne rozdielom koncepte svetového politického systému, v absolútne inom koncepte francúzskej pozície vo svete. Neexistuje koloniálny systém, neexistuje bipolárny svet. Zjednotená Európa sa vo svojej multilaterálnej koncepcii snaží zaujať stabilné miesto vo svetovom politickom systéme. Existujú tu však nové výzvy, nové prekážky a ohrozenia, noví svetoví lídri, nové mocnosti. Ak chce Francúzsko naďalej zastávať pozíciu strednej veľkej mocnosti, skutočne by malo akceptovať isté zmeny už v samotnom základe koncepcie zahraničnej politiky a prehodnotiť samotnú úlohu zahraničnej politiky, ktorá, je činnosťou štátu zameraná na vytvorenie najpriaznivejších podmienok jeho existencie vo vzťahu k iným štátom, či iným činiteľom systému, prirodzene v záujme vnútornej bezpečnosti a prosperity štátu. (Lidák, 2000)

V prvej téze autor navodzuje myšlienku stability zahraničnopolitických rozhodnutí. Keďže vo Francúzsku tieto rozhodnutia prijíma jedine prezident republiky (Kessler, 2008), Francúzsko v tomto súčasne platnom ústavnoprávnom kontexte potrebuje uvážlivého, rozhodného prezidenta, s istou perspektívnou víziou krajiny. Pokiaľ tomu tak nie je, je vhodné uvažovať o tretej téze, tj. istej zmene v rozhodovacích kompetenciách v rámci politicko-administratívneho aparátu V. Francúzskej republiky, v našom prípade máme čisto na mysli stanovovanie zahraničnopolitického smerovania. Vývoj dejín v 21. storočí akceleruje veľkou

rýchlostou aj z dôvodu okamžitého šírenia informácií. O fungovaní sveta sa už nerozhoduje iba v Európe či v Amerike. Je potrebné konceptuálne obsiahnuť všetky kontinenty, jednotlivé regióny či detailne pozvať jednotlivé parciálne aspekty tej-ktorej mocnosti. Domnievame sa, že myšlienka konzultácií a intelektuálnych reflexií s odborníkmi na danú problematiku v rámci prijímania zahraničnopolitických postojov je istou schodnou cestou k pozitívnemu vývoju zahraničnej politiky. Aj keď Francúzsko disponuje druhým najväčším diplomatickým aparátom vo svete, a aj z tohto dôvodu preferuje diplomaciu ako prostriedok presadzovania zahraničnopolitickej koncepcie, nemusí to stále znamenať, že príslušné diplomatické služby vykonávajú svoju prácu kvalitným spôsobom. Aj z tohto dôvodu, ako sme uviedli v prvej kapitole, je vo Francúzskej republike špecificky dôležitý úzky okruh radcov v blízkosti prezidenta, teda už ich samotný výber, nakoľko títo môžu významným spôsobom ovplyvňovať jedínú osobu zodpovednú za zahraničnopolitické smerovanie krajiny, tj. prezidenta.

V tejto myšlienke potom vidíme súvis so štvrtou Tenzerovou tézou o revízii zahraničnopolitických úspechov, ale najmä marginalizácii istých záujmových skupín, kde autor prirodzene evokuje vzťah Francúzska k africkému kontinentu, nakoľko v rámci tejto dlhoročnej spolupráce existuje vo Francúzsku istá proafrická loby. Táto historicky zakorenená relácia skutočne v mnohých rozmeroch ťaží flexibilitu zahraničnopolitickej koncepcie, ktorá má súvis s vnútropolitickou situáciou Francúzska. V tomto duchu ju Tenzer považuje za jednu z charakteristík zahraničnej politiky štátu. Je prirodzené sa zamyslieť nad myšlienkou, či Francúzsko vôbec môže tento vzťah prerušiť. Dlhodobu Francúzsko zaujímal na africkom kontinente prvotné pozície. Surovinová základňa, ktorú tento kontinent ponúka, v súčasnosti zaujíma mnohé iné svetové mocnosti. Netreba zabudnúť na aspekt frankofónie, ktorý nabral multilaterálny rozmer vďaka iniciatíve afrických štátov a následne zabezpečil Francúzsku istý svetový vplyv. (Rošteková, 2007a)

Ako k poslednej by sme sa vyjadrili k Tenzerovej téze francúzskeho rozporu medzi multilateralizmom a bilateralizmom. Markantným príkladom je pozitívna francúzsko-nemecká bilaterálna spolupráca pri budovaní súčasnej Európskej únie. Vďaka ich počiatočnej bilaterálnej zhode, dnes môžeme hovoriť o Európskej únii 27 štátov. Myslíme si, že je dôležité, aby si Francúzsko uvedomilo, že zhoda medzi dvoma partnermi už nebude stačiť na úspešné napredovanie napríklad Európskej únie. Treba však zdôrazniť a podporiť myšlienku Tenzera, že Francúzsko disponuje prostriedkami, aby dokázalo presvedčiť svojich partnerov o správnosti svojich rozhodnutí. Francúzsko je členským štátom veľkého množstva medzinárodných organizácií, teda významne pôsobí v multilaterálnom rámci. Princiipiálne ale je, že medzinárodné organizácie či inštitúcie by mali byť len prostriedkom a nie cieľom zahraničnej politiky. Ale častokrát sa stáva, že multilateralizmus je iba skrytý bilateralizmus a naopak, že určitý bilaterálny krok je rozhodnutím multilaterálnej inštitúcie.

Prirodzene po tejto úvahe o možnostiach zmien v procese tvorby zahraničnopolitického smerovania krajiny je rovnako potrebné uvážiť, kto bude iniciovať uvedené zmeny v rozhodovacom procese. Je málo pravdepodobné, že by zmeny iniciovali politicko-administratívne kruhy. Ak by sme uvažovali aj o zmene ústavy, podľa ústavnoprávných predpisov V. Francúzskej republiky pripadá táto kompetencia do rúk prezidenta republiky, na návrh predsedu vlády alebo parlamentu, ktorému je ale zahraničnopolitická problematika vzdialená, a následne musí byť tento návrh potvrdený cestou referenda alebo trojpätinovou väčšinou odovzdaných hlasov členov Francúzskeho kongresu. (Rousseau, 2008) Univerzitné prostredie ako aj združenia zaoberajúce sa problematikou sú málo početné a nevhodne organizované, čo platí aj pre ekonomické prostredie s výnimkou veľkých nadnárodných podnikov, ktoré majú vlastné záujmy.

Ostáva na Francúzsku ako zvládne budovanie svojej moci vo svetovom politickom systéme. Môže sa stať, že nesprávnymi rozhodnutiami bude moc a postavenie Francúzskej

republiky postupne klesať, že potencionálni partneri sa obrátia na niektorú inú krajinu, ktorá im možno nebude tak „srdcu blízka“, ale bude silnejšia a vierohodnejšia v medzinárodnom prostredí, alebo Francúzsko využije svoje zahraničnopolitické skúsenosti, získané hodnoty a vypracuje ambicióznú zahraničnú politiku, s ktorou sa presadí v koncerte národov.

Použitá literatúra:

1. BOLEČEKOVÁ, M. – ROSPUTINSKÝ, P. 2008. Ľudské práva vybraných skupín migrujúcich osôb. In: Bendíková, M. (ed.): Medzikultúrny dialóg a migrácia : zborník. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2008. s. 17-29. ISBN 978-80-7165-735-4
2. BOLEČEKOVÁ, M. 2008. Ľudskoprávna dimenzia imigrácie a integrácie. In: Hirtlová, P., Liďák, J., Srb, V. (eds.): Medzinárodná migrácia v evropskom kontextu. Sborník z mezinárodnej vedeckej konferencie. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, Academia Rerum Civilium – Vysoká škola politických a spoločenských vied, 2008. s. 32-42. ISBN 978-80-86879-16-1
3. EICHLER, J. 2007. Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století. Praha. 2006.
4. CHEVRIER, M. – GUSSE, I. 2010: La France depuis de Gaulle. Montréal: La Presses Universitaire de Montréal; 2010.
5. GURA, R. 2006. Frankofónia – súčasť zahraničnej politiky Francúzska. In: Interpolis'06 Banská Bystrica: FPVaMV. 2006, s.48-57. ISBN: 978-80-8083-375-6,
6. GURA, R. 2007. Zahraničnopolitická doktrína Nicolasa Sarkozyho. In Interpolis 07. Banská Bystrica: UVV, FPVaMV UMB, 2007. s.83-88.
7. GURA, R. 2008. Approche française de l'intégration de l'Europe centrale. In: Rouet, G., Terem P., Elargissement et politique européenne de voisinage. Brusel: Bruylant. 2008. s. 237-252. ISBN 987-2-8027-2666-1
8. GURA, R. 2009a. Francúzsko v severoatlantickej aliancii. In Bezpečnostné fórum '09. Banská Bystrica: FPVaMV UMB, 2009, s. 14-21. ISBN 978-80-8083-790-7
9. GURA, R. 2009b. Francúzska zahraničná politika v strednej Európe. (1981-2007). Banská Bystrica: FPVaMV UMB. 2009.
10. GURA, R. – ROUET, G. 2010. La relation franco-allemande et la construction européenne (1945-2009) .Francúzsko-nemecké partnerstvo a budovanie európskych štruktúr. Banská Bystrica: FPVaMV UMB. 2010.
11. CHARILLON, F. 2002. Politique étrangère. Nouveaux regards. Paríž: Presses de sciences Po. 2002.
12. CHIRAC, J. 1999-2000. La France dans un monde multipolaire. In : Politique étrangère, roč. 64, no4, 1999-2000. Paríž: IFRI, 1999-2000. s.803-812.
13. KESSLER, M.-CH. La politique étrangère de la France. Paríž: Presses de Sciences PO, 1998.
14. LIĎÁK, J. 2000. Medzinárodné vzťahy. Medzinárodná politika. Bratislava: Sofa, 2000.
15. ROBIN, G. 2004. Entre empire et nations : penser la politique étrangère. Paríž: Odile Jacob, 2004.

16. ROŠTEKOVÁ, M. 2007a. Senghor – básnik, prezident a otec Frankofónie. In: Politické vedy, roč. IX., č. 3/2006. FPVaMV UMB, Banská Bystrica. 2007. ISSN: 1335-2741, s. 139-143.
17. ROŠTEKOVÁ, M. 2007b. Zahraničná politika štátov Maghrebu po 11. septembri. In: Interpolis '07. Bratislava: Pamiko, 2007. ISBN 978-80-85660-07-4
18. ROUSSEAU, D. 2008. Peut-elle être révisée ? In La Constitution de 1958 en 20 questions. [cit. 9.marec 2008], Dostupné na internete: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/documentation-publications/dossiers-thematiques/2008-cinquantenaire-la-constitution-en-20-questions/la-constitution-en-20-questions-question-n-20.25811.html>
19. TENZER, N. 2010. A la recherche d'une nouvelle politique extérieurement. In : CHEVRIER, M. – GUSSE, I. 2010: La France depuis de Gaulle. Montréal: La Presses Universitaire de Montréal; 2010. s.235-262
20. VAÏSSE, M. 1998. **La Grandeur. Politique étrangère du général de Gaulle (1958-1969)**. Paríž: Fayard, 1998.
21. VAÏSSE, M. 2005. La puissance ou l'influence ? In : Histoire de la diplomatie française. Perrin. 2005. s:863-976.

Kontakt

doc. PaedDr. Radovan Gura, PhD.

Katedra medzinárodných vzťahov a diplomacie

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Adresa inštitúcie: Kuzmányho 1, 97401 Banská Bystrica

Slovenská republika

E-mail: radovan.gura@umb.sk

Ľubica Harakaľová

FAKULTA SOCIÁLNO-EKONOMICKÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA ALEXANDRA DUBĀEKA V TRENĀINE

INTEGRÁCIA NOVÝCH ĀLENSKÝCH KRAJÍN DO SPOLOĀNEJ POĀNOHOSPODÁRSKEJ POLITIKY EURÓPSKEJ ŪNIE

Abstrakt

Nové ālenské krajiny sa po svojom vstupe do Európskej ūnie v roku 2004 resp. 2007 stali sŭčasťou Spoločnej poľnohospodárskej politiky Európskej ūnie (ďalej SPP EŪ). V rámci spoločnej poľnohospodárskej politiky mal tento akt pre všetky ālenské krajiny svoje pozitíva a negatíva. Pri vytváraní budúcej reformovanej SPP EŪ na budúce obdobie pre roky 2014 – 2020 sa zdôrazňuje najmä problematika priamych platieb a odstránenie diskriminaĀného postavenia nových ālenských krajín pri ich stanovení.

Kľúčové slová: Spoločná poľnohospodárska politika, priame platby, farmy, reformy, nové ālenské štáty.

Abstract:

After joining the European Union in 2004 and 2007 the new member states have become the part of the European Union's Common agriculture policy (EU CAP). Within the Common agriculture policy this enforcement has had its own positive and negative sides for all member states. In terms of next reformed EU CAP for the next period of years 2014 – 2020 the following issues have been mainly underlined: the direct payments issue and elimination of discrimination status for the new member states regarding the direct payments setting.

Key words: Common agriculture policy, direct payments, farms, reforms, new member states.

K 1. máju 2004 došlo k historicky najväčšiemu rozšíreniu Európskej ūnie. Desať nových ālenských štátov strednej, východnej Európy a Stredomoria - Cyprus, Āeská republika, Estónsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Malta, Poľsko, Slovensko a Slovinsko boli, v porovnaní s jestvujúcimi ālenmi, ekonomicky zaostalé. Poľnohospodárstvo zohráva v ich ekonomikách väčšiu ūlohu ako v EŪ – 15. HDP tvorené poľnohospodárstvom k celkovému HDP krajiny pred vstupom do EŪ bolo 1,5 – 2 - násobné oproti priemeru EŪ – 15, pričom v Bulharsku a Rumunsku tvorilo HDP poľnohospodárstva k celkovému HDP krajiny 8,2 resp. 12,2 %.¹ Sŭ to krajiny, kde je nižšia cenová ūroveň a aj nižšia podpora poľnohospodárstva. Následne 1.1.2007 sa novými ālenskými krajinami stalo Bulharsko a Rumunsko, čím sa počet ālenských krajín EŪ z pôvodných 15 (do roku 2004) ālenov zvýšil na 27. Po pristúpení 12 nových ālenov k EŪ v roku 2004, resp. v roku 2007 má v súčasnosti jednotný trh takmer 500 miliónov spotrebiteľov, čo je viac ako počet obyvateľov USA a Ruska spolu.

Novým ālenským štátom sa v rámci SPP otvoril vstup na jednotný trh, stanovil sa finanĀný rámec na roky 2004 – 2006 a zaviedol sa mechanizmus postupného zavádzania

¹ Európska komisia: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/agriculture/introduction>

priamych platieb s možnosťou spolufinancovania z národných zdrojov, príp. dočasne z prostriedkov na rozvoj vidieka. Poľnohospodári z nových členských štátov tak získali prístup k podporným opatreniam SPP – napr. k vývozným subvenciám, intervenčným opatreniam na niektoré komodity, priamym platbám, rôznym priamym príspevkom na osobitné činnosti na podporu predaja a zvyšovania kvality potravín, podpore poľnohospodárstva v znevýhodnených oblastiach a rôzne iné podpory financované zo zdrojov EAGF. Faktom zostáva, že prístup k týmto podporám a ich výške je pre nové členské krajiny diskriminačný. Ako príklad možno uviesť výšku priamych platieb, ktorých výška pre nové a staré členské štáty bude rovnaká až po roku 2013. Nové členské štáty sa taktiež môžu uchádzať v rámci svojich plánov rozvoja vidieka o financovanie stanovených priorít a opatrení, ktoré slúžia k rozvoju infraštruktúry vo vidieckych oblastiach, zlepšeniu zamestnanosti vidieckeho obyvateľstva v mieste svojho bydliska a tak zabráneniu odlivu vidieckeho obyvateľstva, zlepšeniu sociálneho statusu poľnohospodárskej komunity. Ich prístup k financovaniu bol umožnený nielen z EAFRD, ale ja iných štrukturálnych fondov EÚ ako sú ERDF a ESF. Prostriedky z týchto fondov je tak možné využiť napr. na zvýšenie a zachovanie zamestnanosti na vidieku, podporu mobility pracovnej sily, podporu zlepšovania odborného vzdelávania, revitalizáciu vidieka, rozvoj cestovného ruchu, ochranu a zlepšovanie životného prostredia apod.

Krajiny strednej a východnej Európy v prvých rokoch transformácie z centrálne plánovaného na trhové hospodárstvo boli konfrontované s cenovou politikou na svetových trhoch s poľnohospodárskou produkciou. Ústredne riadené ceny, ktoré boli liberalizované, zánik RVHP (Rada vzájomnej a hospodárskej pomoci), liberalizácia obchodnej politiky, privatizácia a reštitúcie pôdy priniesli do systému poľnohospodárstva týchto krajín prvky, na ktorý nebol sektor poľnohospodárstva pripravený. To viedlo v prvých rokoch k znižovaniu objemu produkcie, k znehodnoteniu tuzemských príjmov a liberalizácii k dovozu poľnohospodárskych a potravinárskych produktov.

Zánik centrálne riadeného hospodárskeho systému zhoršil dostupnosť štátnej podpory poľnohospodárstvu. Niektoré odhady však predpovedali, že napriek poklesu objemu poľnohospodárskej produkcie by dosiahol približne o 30%² v najvyspelejších krajinách strednej a východnej Európy kandidujúcich na členstvo v EÚ, a napriek poklesu exportu a nárastu importu potravín, mohli úspešné reformy ekonomiky dosiahnuť, že z importérov sa stanú exportéromi potravín. V skutočnosti sa udial opak a kandidátske krajiny sa stali dovozcami potravín.

Ale ani existujúce členské štáty EÚ neboli v jednoduchej pozícii voči „východnému rozšíreniu EÚ.“³ Problémy spojené s adaptáciou na väčší počet členov prichádzajúcich z kvalitatívne odlišného ekonomického i sociálno – politického zázemia, majú dopad na jednotlivé oblasti hospodárstva, vrátane spoločných politík EÚ, tak na strane EÚ ako ja na strane kandidátskych štátov.

Zložitými skutočnosťami sa javili aj náklady spojené s rozšírením EÚ, ktoré by boli v súlade s medzinárodnými záväzkami EÚ v kontexte rokovaní s WTO a prijateľnými pre členské štáty a kandidujúce štáty.

Poľnohospodárstvo bolo v rámci negociácií prístupového procesu 12 kandidátskych krajín najrozsiahljšou a zároveň najzložitejšou z 31 kapitol, vzhľadom na rozsiahlosť a dôležitosť poľnohospodárskeho sektora. Rozšírenie EÚ o 12 nových členských štátov znamenal zvýšenie objemu ornej pôdy na území členských štátov EÚ o 70 mil. ha, zdvojnásobenie počtu zamestnaných v poľnohospodárstve a okolo 100 mil. nových

² Šíbl, D. a kol.: Európska únia: Vybrané kapitoly.2003.s.126.

³ Cihelková, E.: Světová ekonomika- Regiony a integrace. 2002.s.42.

spotrebiteľov.⁴ Rozšíril sa tak vnútorný trh nielen o tento počet spotrebiteľov, ale zároveň sa rozšíril o priemyselných a poľnohospodárskych výrobcov a prevádzkovateľov rôznych služieb. To má jednoznačný dopad na podiel EÚ a celkovej svetovej ekonomike, zvýšil sa počet spotrebiteľov, zväčšil sa objem poľnohospodárskej pôdy, zvýšil sa počet producentov, rozšíril sa trh s poľnohospodárskou produkciou, zvýšil sa okruh prijímateľov finančnej podpory, atď.

Tabuľka 5 Vybrané štatistické ukazovatele novopristupujúcich členských krajín pred vstupom do EÚ

Krajina	Obhospodarovaná poľnohospodárska pôda (v tis. ha)	Počet fariem (v tis.) v r.2003	Zamestnanosť v poľnohospodárstve (v tis. osôb)	Zamestnanosť v poľnohosp./celkový počet zamestnancov (v%)	HDP tvorený poľnohosp./HDP krajiny (v %)
EÚ 25	162393	9871,00	9653	5,00%	1,60%
EÚ 15	128989	6239,00	6208	3,80%	1,60%
Česko	3631	45,80	208	4,40%	1,40%
Estónsko	770	36,90	32	5,50%	2,20%
Cyprus	158	45,20	17	5,10%	2,50%
Litva	1642	126,60	136	13,30%	2,60%
Lotyšsko	2604	272,10	234	16,30%	2,90%
Maďarsko	5862	773,40	205	5,30%	3,10%
Malta	10	11,00	3	2,30%	1,30%
Poľsko	16301	2172,20	2409	17,60%	3,10%
Slovinsko	491	77,10	91	9,70%	1,90%
Slovensko	1935	71,70	109	5,10%	2,00%
Bulharsko*	5331	665,50	319	10,70%	8,20%
Rumunsko*	14324	4484,90	3024	32,60%	12,20%

Zdroj: Eurostat⁵

*rok pristúpenia 2007

Poľnohospodárska politika tzv. nových členských štátov v EÚ sa nemohla priblížiť SPP v EÚ pred ich vstupom. Naviac situácia v poľnohospodárstve jednotlivých nových členov EÚ bola tiež značne odlišná: napr. pomer pracujúcich v poľnohospodárstve vykazovala značné rozdiely, situácia vo vidieckych oblastiach bola rôznorodá. Základným problémom je rozdielnosť v pozemkovom vlastníctve, vo veľkosti a rozdrobenosti pozemkov a v rozdielnosti právnej formy a vlastníctva. Preto aj nemožno aplikovať rovnakú analýzu stavu poľnohospodárstva naprieč novými členskými štátmi. Tiež nemožno z rovnakého pohľadu analyzovať situáciu v poľnohospodárstve krajín Stredomoria – Cypru a Malty vzhľadom na ich geografické a klimatické podmienky a naviac na úplne rozdielnu „politickú minulosť“. V ostatných pristupujúcich krajinách bolo národné hospodárstvo (vrátane poľnohospodárstva) centrálné riadené a väčšina pôdy bola vo vlastníctve štátu alebo družstiev.

⁴Bracjun, A : Hospodárska politika Európskej únie. 2005, s. 82.

⁵Európska komisia:<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/agriculture/introduction>.

Všeobecne poľnohospodárstvo v nových členských štátoch bolo charakterizované značným rozvojovým potenciálom ako v pozemkovom, tak aj v ľudskom kapitáli. Značné štrukturálne problémy vo vidieckych oblastiach, podporené vysokou nezamestnanosťou, nízke úrovňou vstupov, stagnujúca vidiecka ekonomika a vysídľovanie, brzdili rozvoj tohto sektoru. Dôsledky obdobia transformácie z centrálne plánovanej ekonomiky na trhovú, znamenali zastavenie všeobecného sociálneho a ekonomického rozvoja vidieka, v mnohých prípadoch nastalo aj zhoršenie tohto stavu.

- *Štrukturálne a inštitucionálne obmedzenia vidieckeho rozvoja*

a) vlastníctvo pôdy

Po 2. svetovej vojne bola pôda vo väčšine vtedajších socialistických štátov kolektivizovaná. Rodinné farmy v súkromnom vlastníctve sa transformovali na centrálné riadené veľké družstvá alebo štátne poľnohospodárske podniky. V súlade s politickými a ekonomickými zmenami v tomto období bola pôda zabratá a vytvorená nová trieda vlastníkov pôdy.

Po roku 1989 mali byť reštitúcie výsledkom novej parcelizácie pôdy v rámci jestvujúcich parciel limitovanou veľkosťou (aby sa vyhlo drobeniu parciel po individuálnych dedičských konaniach)⁶ a tak veľká časť poľnohospodárskej pôdy bola vrátená naspäť bývalým vlastníkom. Pôvodní vlastníci však stratili všetky priame spojenia s poľnohospodárstvom, v niektorých prípadoch sa nimi stali už obyvatelia miest. (napr. v Rumunsku len 3 z 5 majiteľov pôdy sú ešte vidiečania)⁷. Takisto bola zrejma existencia fyzických a sociálnych rozdielov medzi vlastníkami pôdy a tými, ktorí obrábajú pôdu (fyzický vek pôvodných vlastníkov, úroveň vzdelania pôvodných vlastníkov príp. dedičov, zmena statusu mestského obyvateľa z pôvodného vidieckeho obyvateľa zmenou bydliska apod.). Takisto absencia potrebných finančných zdrojov nezaručovala vybudovanie fungujúcich fariem, a preto mnohí z týchto nových vlastníkov pôdy prenajali svoju pôdu družstvám, štátnym poľnohospodárskym podnikom alebo súkromným farmárom.

Priebežne reštrukturalizované farmy a poľnohospodárske podniky museli akceptovať pokračujúci proces privatizácie pôdy. Na jednej strane sa vytvárali veľkofarmy ako pokračovatelia veľkých kolektivizovaných fariem, a na druhej strane vznikali nové rodinné farmy. Pomer medzi týmito farmárskymi systémami je značne rozdielny v rámci nových členských štátov.

V Poľsku bolo poľnohospodárstvo situované viac v malých a stredných rodinných farmách a spoločstvách (družstvách), praktizujúce zmiešanú poľnohospodársku výrobu kombinujúce obrábanie ornej pôdy a pastviny. V Slovinsku boli rozhodujúce vybudované veľké rodinné farmy, podobné farmám v členských štátoch EÚ, rozhodujúce. V Česku a Slovensku tvorili podstatný základ poľnohospodárstva veľké farmy. V Maďarsku sa poľnohospodárstvu venovalo množstvo malých fariem, existovali však popri nich veľké holdingy. Súkromne poľnohospodárske farmy boli vo všeobecnosti malé a mali limitované zdroje. Naopak, veľké farmy majú úžitok v množstve výhod. Ich veľkosť dosahuje od 300 ha do 1200 ha obvykle disponujú väčším rozsahom úrodnej pôdy. Manažment veľkých fariem sa správa podobne ako manažment veľkých priemyselných podnikov, t.j. veľké farmy zefektívňujú svoju produkciu a riadenie, redukujú drasticky počet zamestnancov, efektívne využívajú výrobné vstupy. Dochádza k tomu, že ostatné funkcie poľnohospodárstva sa

⁶ Je potrebné si uvedomiť, že od 50. rokov 20. storočia uplynulo takmer 40 rokov, kedy postupným dedením sa pôvodné parcely rozdelilo na niekoľko menších parciel.

⁷ *The integration of the New Member state in a New European Agriculture* dostupné na internete <http://www.notre-europe.eu/en/notre-actuality/publication/task-force-pac-2013/>.

minimalizujú (obmedzujú sa na minimum náklady na ochranu životného prostredia, stúpa percento nezamestnanosti obyvateľov vidieka, apod.)

Faktom je, že poľnohospodárske podniky na území nových členských štátov EÚ- malé nezávislé farmy, veľké farmy alebo veľké poľnohospodársko – potravinárske holdingy, neboli konkurencieschopné poľnohospodárskym farmám z členských krajín EÚ – 15.

Hoci ideálna veľkosť fariem nie je presne definovaná, je zjavné, že rozdelenie pôdy v nových členských krajinách nie je racionálne vzhľadom na optimálne využitie materiálnych zdrojov (najmä pôdy) a ľudských zdrojov.

Potrebná bola reštrukturalizácia najmä v oblastiach:

- *vysokých obchodných cien produkcie z veľkých fariem*, pretože tento faktor má vplyv nielen na to, či sa poľnohospodársky podnik rozhodne pre zakúpenie ďalšej pôdy, ale či bude so svojou produkciou konkurencieschopný na spoločnom trhu EÚ,
- *neochota farmárov k rekvalifikácii alebo k zvyšovaniu kvalifikácie*, pretože farma sa môže stať konkurencieschopnou len v tom prípade, ak kvalita produkcie budú spĺňať hygienické štandardy platné v rámci EÚ, čo sa dá dosiahnuť len výrobou na technologicky a technicky vyspelých linkách, čo si vyžaduje obsluhu s určitým stupňom vzdelania,
- *voľby profesijnej alternatívy farmárov (zmena profesijnej orientácie)*, a to v prípade, že dochádza k znižovaniu zamestnanosti alebo k zmene štruktúry povolání v rámci reštrukturalizácie poľnohospodárskeho podniku,
- *v úrovni vzdelania a skúseností farmárov* – v niektorých nových členských štátoch dochádza k zmene pomeru medzi odbornými školami a školami poskytujúce všeobecné vzdelanie v neprospech odborných škôl, čoho dôsledkom bolo, že v období vstupu týchto krajín do EÚ sa začali prejavovať dôsledky týchto rozhodnutí – nedostatok odborných zamestnancov na úrovni nižšieho a stredného manažmentu a vysoký vek zamestnancov na nižších pracovných pozíciách.

b) kapitálové a výrobné faktory

Poľnohospodárstvo v nových členských krajinách, predovšetkým v bývalých socialistických bolo väčšinou extenzívne. Mechanizácia, automatizácia a poľnohospodárske vybavenie iného druhu bolo obvykle nedostatočné a nezodpovedalo najmodernejším výrobným postupom v poľnohospodárskej a potravinárskej výrobe. V priebehu transformačného procesu sa situácia zhoršila. Veľké množstvo nových vlastníkov mohlo síce produkovať, ale nedostatočné finančné zdroje na ďalšie investície a absencia akéhokoľvek úverového finančného systému v poľnohospodárstve toto znemožňovalo. Situácia sa zmenila postupne a poľnohospodárstvo bolo postupne mechanizované a modernizované v najmä poslednej dekáde pred vstupom týchto krajín do EÚ.

c) využitie poľnohospodárskych vstupov

V niektorých regiónoch nových členských krajín, nebola pôda obhospodarovaná intenzívne pre množstvo dôvodov - nadbytok pôdy, neúrodnosť pôdy, krátka doba zberu určitých plodín, nevhodné klimatické podmienky a spotreba vstupov udržovala nízke ceny a znižovala produktivitu fariem. Nízka úroveň spotreby vstupov bola zreteľnejšia v období transformačného procesu, keď sa spotreba hnojív a ostatných agrochemikálií znížila pre potrebu iných operatívnych obchodných vstupov. Finančný rozdiel medzi cenami priemyselných produktov a poľnohospodárskych produktov sa zväčšoval.

V období transformácie bolo potrebné prispôsobiť spôsob produkcie poľnohospodárstva na produkčné možnosti jednotlivých lokalít, rozvoj ich produkčných techník a obchodných možností a marketing pre poľnohospodársku produkciu, a tiež životnému prostrediu na vidieku. Vzhľadom na obmedzené možnosti vstupov sa takéto požiadavky nedalo splniť.

d) ľudské zdroje

Stupeň vzdelania a zručností hrá hlavnú úlohu v zabezpečení efektivity poľnohospodárstva. Jeho úroveň je daná historickým kontextom, hlavnú úlohu tu zohral nedostatok zručností a skúseností s moderným poľnohospodárstvom a jeho komerčným riadením v týchto krajinách. Kvalifikovaný manažment bol väčšinou vo veľkých poľnohospodárskych podnikoch, ktoré boli sprivatizované väčšinou pôvodným manažmentom.

Tieto faktory boli najväčším obmedzením v čase, keď sa farmári museli vysporiadať s podmienkami súvisiacimi so vstupom do EÚ, s *acquis communautaire*, a to najmä v oblasti kvality produkcie. Nové štandardy, v niektorých prístupujúcich krajinách pre poľnohospodárov dovtedy nepoužívané, môžu byť veľmi náročné na splnenie a predpokladajú určitý stupeň vzdelania väčšiny farmárov.

- *Obmedzenia horizontálnych a vertikálnych prepojení na trh*

Vo väčšine vidieckych oblastí sú horizontálne a vertikálne ekonomické väzby limitované. Počas prechodného obdobia boli štátne trhové mechanizmy, horizontálny a vertikálny systém bol narušený, najmä v poľnohospodárskom sektore. Spojenie medzi ponukou a dopytom nebolo vždy optimálne nastavené kvôli izolácii producentov na trhu, čo znamenalo pre nich veľmi nevýhodnú pozíciu. Najmä ak sa uzatvárali len individuálne dohody s transformujúcimi sa distribučnými firmami. Lepšia organizácia, tvorivá spolupráca alebo kvalitnejšie distribučné schopnosti fariem mohli v mnohých prípadoch zlepšiť pozíciu producenta na trhu.

Naviac sa v tomto období poľnohospodárstvo javilo akoby oddelené od zvyšku vidieckej ekonomiky. Jeho lepšia integrácia do vidieckeho rozvoja mohla znamenať lepšiu pozíciu v rámci hospodárstva jednotlivých nových členských krajín. Vidiecka infraštruktúra (budovanie kanalizácií, vodovodov, ciest, apod.) potrebovala zvýšiť svoju úroveň. Tomuto napomohlo aj zapojenie sa do projektov EÚ na rozvoj vidieka financovaných z predvstupovej pomoci v rámci programu SAPARD a ISPA. Dôvodom na zaostávanie životnej úrovne obyvateľov vidieka v nových členských krajinách EÚ bolo aj nedostatočné prepojenie poľnohospodárskeho sektora s aktivitami rozvoja vidieka.

Vo väčšine prístupujúcich krajinách existovali značné rozdiely v cenách hlavných poľnohospodárskych komodít. V roku 2005 bola predajná cena bravčového mäsa v Česku 100 EUR/100kg oproti cene v Maďarsku, kde predajná cena bola 190,38 EUR/100kg. Podobne predajná cena mlieka v Maďarsku bola 24,99 EUR/100kg, ale v Poľsku 18,74 EUR / 100kg. Rozdiel v predajnej cene cukru medzi Slovenskom a Českom na 1000 kg bol viac ako 10 EUR.⁸ Okamžité cenové vyrovnanie by znamenalo napr. pre cukrovarníctvo a mliekarenstvo v prístupujúcich krajinách značný rast cien surovín, pričom by boli výrobcovia vystavení konkurenčnému tlaku jednotného trhu EÚ. Zvýšením cien by bol postihnutý domáci dopyt, hromadili by sa prebytky týchto produktov. Vzhľadom na to, že väčšina finančných podpôr SPP pripadá na veľké farmy, bude narastať aj tlak na zmenu štruktúry finančných podpôr v prospech poľnohospodárov novopristupujúcich členských krajín, prípadne urýchlenia vyrovnania priamych platieb v prospech nových členských krajín.

V súvislosti s piatym a šiestym rozšírením EÚ môžeme uviesť niekoľko porovnaní poľnohospodárskeho sektora prístupujúcich krajín s poľnohospodárskym sektorom členských krajín EÚ - 15:

⁸www.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/agriculture/data/main_tables

- rozdiel v štruktúre fariem, ich veľkosti a produktivity práce, veľkosti príjmov, cien a celkového významu poľnohospodárstva

Čo sa týka veľkosti fariem, prevládali vo väčšine kandidujúcich krajín veľké farmy (dôsledok kolektivizácie), príjmy a ceny sú nízke, takisto cena pôdy je nízka. Väčší význam tohto sektora je z hľadiska zamestnanosti predovšetkým vidieckeho obyvateľstva.

Tabuľka 6 Štruktúra fariem prístupujúcich krajín v roku ich prístúpenia do EÚ

Krajina	Počet fariem (v tis.)	Počet fariem (v tis.) < 5 ha	Počet fariem 5 < 20 (v tis.)	Počet fariem 20 < 50 (v tis.)	Počet fariem > 50 (v tis.)
EÚ 27	15 021	10 959	2 538	835	698
Bulharsko	493	511	16	3	6
Česko	46	27	9	4	6
Estónsko	37	19	13	3	2
Cyprus	45	40	4	1	0
Litva	127	64	50	9	4
Lotyšsko	272	169	86	12	5
Maďarsko	773	693	55	14	11
Malta	11	11	0	0	0
Poľsko	2 172	1 445	619	90	18
Rumunsko	3 931	3 531	256	16	14
Slovinsko	77	44	30	2	0
Slovensko	72	66	2	1	2

Zdroj: Eurostat⁹

- rovnaká štruktúra produkcie poľnohospodárskych produktov –

Je zaznamenaná vo väčšine produktov – ako napr. obilniny, olejniny, mlieko, mäso a cukor.

- vysoká potenciálna produkcia

Napriek jestvujúcim nižším výnosom je možné dosiahnuť dostupnými modernými produkčnými metódami vysoké výnosy, ktoré prekonajú klimatické rozdiely a rozdiely v kvalite pôdy. Pri rovnakom prístupe k finančným podporám uplatňovaním SPP má poľnohospodárstvo nových členských štátov vysoký potenciál byť konkurencieschopným poľnohospodárstvu členských krajín EÚ – 15.

- štrukturálne problémy v rámci krajín a medzi nimi

Nedostatok finančného kapitálu obmedzuje produkciu, naopak nízka cena práce a pôdy umožňuje znižovať vstupné náklady, a tým udržať ceny potravín na nízkej úrovni. Realizácia štrukturálnych zmien by umožňovala orientovať tento sektor na rozvoj vidieka. Príležitosťou pre nové členské krajiny je prístup k rozvoju vidieka a to štrukturálnymi zmenami vo vidieckej ekonomike (orientácia výroby a predaja na malé prevádzky na vidieku, predaj z dvora, zachovanie kultúrneho dedičstva apod.)

⁹ www.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/agriculture/data/main_tables.

- *legislatívna a administratívna kapacita*

Je všeobecne spätá s ľudským kapitálom, ten je v nových členských krajinách obmedzený vzhľadom na vzdelanostnú štruktúru zamestnancov v poľnohospodárskom sektore. V procese transformácie bol zaznamenaný prudký nárast nezamestnanosti v sektore poľnohospodárstva súvisiacu s poklesom ceny práce v tomto sektore. Bol zaznamenaný predovšetkým odchod kvalifikovaných zamestnancov. Takisto transformáciou poľnohospodárskeho sektora došlo k znižovaniu počtu vzdelávacích a výskumných pracovísk v nových členských krajinách.

Takéto nerovnomerné podmienky vo vzťahu k novým členským krajinám bolo možné eliminovať doplatením priamych platieb financovaním z národných rozpočtov, avšak aj výška tohto dofinancovania bola presne určená. K úplnému vyrovnaniu výšky priamych podpôr z rozpočtu EÚ v nových členských krajinách nastane v roku 2013. Celková podpora nesmie presiahnuť úroveň podpory, ktorú by poľnohospodári dostali, ak by hospodárili v niektorom z členských štátov EÚ – 15.

V rámci prechodného obdobia mohli nové členské krajiny počas prvých troch rokov využívať zjednodušený systém platby na plochu (single area payment scheme – SAPS), ale po roku 2007 boli povinné používať systém jednotnej platby na farmu – (single payment scheme – SPS) tzv. decoupling. Dobu používania bolo možné predĺžiť o ďalšie dva roky.

Dôležitú úlohu v tomto systéme zohráva Integrovaný administratívny a kontrolný systém (Integrating Administrative and Controls System – IACS), ktorým sa overujú žiadosti farmárov o priame dotácie a fyzicky sa overujú jednotlivé plochy. Tento systém tiež vyhodnotí, či členský štát je pripravený na zavedenie štandardného systému priamych platieb. Špecifické postavenie v rámci nových členských štátov tzv. východného bloku má Poľsko, ktoré má v EÚ vážnosť nielen veľkosťou územia a počtom obyvateľov, ale najmä svojim postojom pri ochrane svojich národnoštátnych záujmov. Bolo to Poľsko, ktoré presadilo pre všetky nové členské štáty dorovnanie priamych podpôr z fondov EÚ z národných rozpočtov.

Tabuľka 7 Nárast priamych platieb v nových členských krajinách v rokoch 2004-2013 (%)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Fondy EÚ	25	30	35	40	50	60	70	80	90	100
Národný zdroj	+30	+30	+30	+30	+30	+30	+30	+20	+10	-

Zdroj: Európska komisia

Aj keď bol v tomto období zaznamenaný pozitívny vývoj v reštrukturalizácii a modernizácii poľnohospodárskeho sektora, podstatnou zostáva politika rozvoja vidieka. Práve na vidieku je zaznamenaná najväčšia disparita v životnej úrovni medzi novými členskými krajinami a členskými krajinami EÚ – 15. Táto disparita vzniká v dôsledku nižších príjmov vidieckeho obyvateľstva a vyššou mierou nezamestnanosti.

Historický model stanovenie priamych podpôr pre poľnohospodárov z nových členských krajín bol nevýhodný. Výška priamych podpôr pre nové členské štáty sa vypočítala za referenčné obdobie (roky 2000 – 2002), kedy bolo poľnohospodárstvo v týchto krajinách v úpadku, kedy úroda dosahovala najnižšie hodnoty.

Ďalšou spornou oblasťou pre nové členské štáty bola otázka stanovenie kvót, keď niektoré parametre kvót nemôžu byť naplnené z dôvodu nízkych výrobných kapacít a naopak, tie ktoré nový členský štát by mohol vyrábať, jeho produkcia je obmedzená nízko stanovenou kvótou.

Zavedenie krížového plnenia pre nové členské štáty bola predčasná, pretože na splnenie prísnych štandardov spojených s produkciou nové členské štáty nemali ani technické

ani personálne kapacity. Otázka modulácie je spojená s nízkymi vstupmi do I. piliera SPP v nových členských krajinách a tým pádom aj nízke vstupy v II. pilieri SPP. Ak vo vidieckych regiónoch nebude prosperovať poľnohospodárstvo, nemožno očakávať ani rozvoj vidieka.

Neodôvodnenou podmienkou týchto diskriminujúcich pozícií pre poľnohospodárov z nových členských štátov, mal byť ich neúmerný nárast príjmov pri rovnakých podmienkach prijímaných podpôr. Avšak už zo vstupných údajov v otázke ich príjmov je jasné, že pri takých nízkych mzdách, ich príjmové pozície s poľnohospodármi pôvodnej EÚ -15 by sa možno len vyrovnali.

Nikdy predtým sa pri rozširovaní ES/EÚ podobný diskriminačný princíp voči vstupujúcim krajinám neuplatňoval. Na mieste je otázka prečo? Domnievame sa, že úlohou takéhoto postoja bolo rozvrátenie systému poľnohospodárstva v nových členských krajinách, získanie odbytiska lacných (a menej kvalitných) potravín v rámci spoločného trhu EÚ – čo bol presný opak, prečo sa oficiálne zdôvodňovali diskriminačné podmienky zo strany EÚ, skupovanie znehodnotených fariem zahraničnými investormi a vytvorenie závislosti nových členských krajín v otázke potravinovej bezpečnosti resp. sebestačnosti.

Slovenské poľnohospodárstvo sa po vstupe do EÚ stalo súčasťou SPP a tým začalo byť ovplyvňované vnútornými podmienkami fungovania SPP a vonkajšími vplyvmi, ktoré boli podmienené stále väčšou mierou liberalizácie svetového obchodu a globalizáciou svetovej ekonomiky.

Slovenské poľnohospodárstvo sa po vstupe SR do EÚ otvorilo všetkým členským krajinám. Súčasťou procesu aplikácie SPP na slovenské poľnohospodárstvo bolo prijatie niektorých opatrení a to vytvorenie inštitúcie, ktorá by implementovala platby z EAGF a EAFRD pre slovenských poľnohospodárov – Poľnohospodárskej platobnej agentúry, Integrovaného administratívneho a kontrolného systému a prijatie programových dokumentov Plán rozvoja vidieka a Sektorový operačný program Poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka. Predmetom diskusií okrem priamych platieb bol rozsah produkčných kvót rozhodujúcich komodít. SPP obmedzila kvótami produkčnú expanziu prístupujúcich krajín vrátane Slovenska.

Faktom je, že bez finančnej podpory by bola väčšina slovenských poľnohospodárskych podnikov nerentabilná a stratová, priame platby stabilizovali väčšinu týchto podnikov.

Optimizmus a nadšenie z členstva v EÚ je v súčasnosti predmetom kritiky tak z pohľadu starých aj nových členov EÚ, čo malo za následok formulovanie rôznych názorov na budúcnosť EÚ ako takú. Každopádne nikto z členov EÚ nespochybňujú predovšetkým pozitíva svojho členstva. Dokonca aj isté predpoklady o akomsi moratóriu vstupe do EÚ pre kandidátske krajiny (Chorvátsko, Turecko, Island) bolo rozhodnutím EK vyvrátené – Chorvátsko sa stane členom EÚ 1. júla 2013.

Použitá literatúra:

1. BRACJUN, A.: Hospodárska politika Európskej únie. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm 2005.198 s. ISBN 80-225-1978-2.
2. CIHELKOVÁ, E. A KOL.: Světová ekonomika: regiony a integrace. Praha: Grada publishing, 2002.244 s. ISBN 80-247- 0193-6.
3. LIPKOVÁ, B. Európska integrácia – jednotný trh. Bratislava. VYdavateľstvo Ekonóm 2011. 153 s. ISBN 978-80-225-3241-9.

4. LIPKOVÁ,Ľ. A KOL. Európska únia. Bratislava: Vydavateľstvo Sprint. 2011. 446 s. ISBN 979-80-89393-33-6.
5. ŠÍBL, D. A KOL.: Európska únia. Bratislava: Ekonóm, 2001. 221 s. ISBN 80 – 225-1376-8.
6. EURÓPSKA KOMISIA: EUROSTAT: Financial programming and Budget: The budget in figures [online databáza]. Dostupné na internete <http://ec.europa.eu/agriculture/fin/index_en.htm.
7. *The integration of the New Member state in a New European Agriculture* dostupné na internete <http://www.notre-europe.eu/en/notre-actuality/publication/task-force-pac-2013/>
8. www.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/agriculture/data/main_tables

Kontakt

Ing. Lubica Harakaľová

Fakulta sociálno – ekonomických vzťahov

Trenčianska univerzita A.Dubčeka

Študentská 3

911 50 Trenčín

Slovenská republika

E-mail: lubica.harakalova@tnuni.sk

Lukáš Holas

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

TERITORIÁLNE ASPEKTY RUSKEJ ZAHRANIČNEJ POLITIKY

Abstrakt

Cieľom príspevku je predstavenie a analýza zahraničnopolitických vzťahov Ruskej federácie s jej prioritnými ako aj ostatnými aktérmi svetovej politiky. Kľúčovú úlohu v dosiahnutí uvedeného cieľa zohráva komparácia koncepcií zahraničných politík a koncepcií národnej bezpečnosti Ruskej federácie prijatých v rokoch 1993, 2000 a 2008 respektíve 2009. Príspevok je rozdelený do štyroch kapitol. Po prvej časti, ktorá sa stručne venuje všeobecným otázkam teritoriálnych aspektov ruskej zahraničnej politiky, sa každá z nasledovných častí zameriava na jednu z predmetných koncepcií.

Kľúčové slová: Ruská federácia, SNŠ, NATO, USA, Európa, OSN, multipolarita.

Abstract

The paper's ambition is an introduction and analysis of Russian foreign policy relations with its main partners as well as other actors of the world politics. This goal is to be accomplished by comparison of the Foreign Policy Concepts and Concepts of National Security of the Russian Federation adopted in 1993, 2000 and 2008 or 2009 respectively. The paper is divided into four parts. First chapter describes general issues of territorial aspects of the Russian foreign policy. Each of three subsequent passages focus on one of the examined documents.

Key words: Russian federation, CIS, NATO, USA, Europe, UNO, multipolarity.

Úvod

Medzinárodné vzťahy po rozpade bipolárneho sveta, výrazne ovplyvňované globalizačnými a postmodernými tendenciami, nedovoľujú, aby štáty či medzinárodné organizácie vystupovali ako izolované subjekty. Cezhraničný, medzinárodný a v súčasnom období aj globálny charakter politicko-bezpečnostných a sociálno-ekonomických problémov vyžaduje efektívnu spoluprácu viacerých aktérov medzinárodnej politiky, čo prispieva k zvyšovaniu vzájomnej interdependencie medzi jednotlivými subjektami. Uvedené procesy si uvedomuje aj Ruská federácia, a to vo svojich koncepciách zahraničnej politiky z rokov 1993, 2000 a 2008 a koncepciách národnej bezpečnosti z rokov 2000 a 2009.

Uvedené dokumenty, ktoré majú v oblasti zahraničnej politiky okrem smerodajnej funkcie i analytický charakter, zreteľne odrážajú prerod Ruskej federácie z relatívne slabého štátu na jedno z centier moci vo svetovej politike. Najlepšie sú pritom tieto zmeny badateľné vo vývoji vzťahov s kľúčovými zahraničnopolitickými partnermi Ruska – SNŠ, NATO, USA, európskym kontinentom a OSN.

Príspevok si stanovuje za cieľ zanalyzovať vývoj a kvalitatívnu stránku vzťahov Ruskej federácie s jej najdôležitejšími partnermi, a to prostredníctvom porovnania regionálnych priorit v spomenutých dokumentoch.

Pre zjednodušenie názvoslovia budú pre účely tohto príspevku koncepcie zahraničnej politiky Ruskej federácie označované ako Koncepcia ZP RF a koncepcie národnej bezpečnosti Ruskej federácie ako Koncepcia NB RF.

Všeobecné znaky ruskej zahraničnej politiky

V záujme dosiahnutia svojich základných cieľov¹, predovšetkým však obnovenia svojho veľmocenského postavenia a dosiahnutia rovnocennosti s poprednými štátmi svetového spoločenstva, zahŕňa teritoriálna štruktúra ruskej zahraničnej politiky dlhodobo všetky regióny sveta, avšak v jednotlivých zahraničnopolitických koncepciách je im venovaný rôzny význam. Multivektorový charakter vzťahov Moskvy môžeme vysvetliť jednak geografickou polohou, veľkou rozlohou a historickými podmienkami Ruska, ako aj jeho snahou vyvažovať celosvetové pôsobenie USA a pôsobiť ako efektívne, na svetovom dianí aktívne participujúce centrum moci v multipolárnom svete. Uvedené skutočnosti potvrdzujú Koncepcie ZP RF 2000 a 2008 takmer rovnako: „Charakteristickou črtou ruskej zahraničnej politiky je vyváženosť. Toto je podmienené geopolitickou polohou Ruska ako najväčšej eurázijskej veľmoci, ktorá potrebuje optimálne spojenie úsilí vo všetkých smeroch. Takýto prístup predurčuje zodpovednosť Ruska za podporu bezpečnosti vo svete ako na globálnej, tak aj regionálnej úrovni, predpokladá rozvoj a vzájomné dopĺňovanie zahraničnopolitickej činnosti na bilaterálnom a multilaterálnom základe“². V tomto článku deklarované presvedčenie Ruska o jeho zodpovednosti nad globálnou a regionálnou bezpečnosťou sa však v realite vzťahuje prioritne na euroatlantickú oblasť a región SNŠ. Konflikty v subsaharskej Afrike, južnej Amerike, JV Ázii a Tichomorí zostávajú na okraji ruského záujmu. Všetky skúmané ruské koncepcie zdôrazňujú potrebu prehlbovania spolupráce v hospodárskej oblasti, a to najmä s rozvinutými štátmi a regiónmi sveta. V neposlednom rade, vzhľadom na jej rozsiahlosť sa problematike vonkajších vzťahov venujú takmer výlučne Koncepcie ZP RF.

Koncepcia zahraničnej politiky ruskej federácie 1993

Zahraničnopolitická koncepcia Ruskej federácie z roku 1993 je v otázke vonkajších vzťahov charakteristická troma viac-menej osobitnými črtami. V prvom rade, z mnohých článkov je jasne citel'ný vplyv západníctva, a teda vysoká miera orientácie na USA a ostatné rozvinuté štáty Západu vo všetkých sférach, vrátane vojenskej. V Západe totiž Moskva v tom období videla zdroje pre svoj ekonomický rozvoj a zvýšenie svojho vplyvu v medzinárodných vzťahoch. Navyše v záujme čo najväčšieho priblíženia sa k západným mocnostiam je v Koncepcii ZP RF 1993 ruská kultúra nepriamo označená za súčasť západnej civilizácie³. Druhým znakom, ktorý však daný dokument zdieľa aj s Koncepciami ZP RF 2000 a 2008, je prioritizácia SNŠ a vybraných štátov východnej Európy vo svojej zahraničnej politike. Tento smer je vzhľadom na spoločné kultúrne a historické podmienky ako aj ekonomické

¹ Za základné ciele ruskej zahraničnej politiky označujú skúmané koncepcie vytvorenie multipolárneho usporiadania moci vo svetovej politike; upevnenie postavenia Ruska ako veľmoci a jedného z centier daného multipolárneho sveta; prispieť k vytvoreniu demokratického usporiadania vo svete s neochvejným dodržiavaním právnych zásad; vytvorenie prijateľných vonkajších podmienok pre modernizáciu Ruska a transformáciu jeho hospodárstva; podpora dobrých vzťahov s ostatnými štátmi a integračnými zoskupeniami; ochrana nezávislosti, suverenity a územnej celistvosti a ochrana práv a záujmov ruských občanov v zahraničí.

² Koncepcia národnej bezpečnosti Ruskej federácie, 2000. kapitola 2.

³ „Rusko a táto skupina [rozvinutých západných] národov zdieľajú základné hodnoty svetovej civilizácie a majú rovnaké záujmy v kľúčových otázkach svetového rozvoja, predovšetkým udržanie mieru a bezpečnosti...“ MELVILLE, A. – SHAKLEINA, T. 2005. Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities. s. 31.

a politicko-bezpečnostné väzby Moskvy na dané štáty pochopiteľný. Koncepcia ZP RF 1993 však na rozdiel od neskorších ruských koncepcií označuje SNŠ spolu s ostatnými postsovietskymi republikami pojmom „blízke zahraničie“. Odhliadnuc od pobaltských štátov, ktoré sa integrovali do európskych hospodárskych a bezpečnostných štruktúr, je blízke zahraničie považované Moskvou dodnes za výlučnú sféru vplyvu Ruskej federácie. Treťou výraznou črtou, ktorá do veľkej miery odlišuje túto koncepciu od neskorších, je ambícia zbaviť vzťahy s ostatnými štátmi komunistického dedičstva a nadviazať komunikáciu s ďalšími subjektami medzinárodných vzťahov, ktoré za existencie ZSSR nefigurovali medzi zahraničnopolitickými záujmami krajiny. Koncepcia ZP RF 1993 neraz otvorene kritizuje sovietsky prístup ku spôsobu vedenia politiky vo vzťahu ku krajinám strednej a východnej Európy, ázijsko-tichomorskej oblasti a Blízkeho východu⁴. V rámci uvedeného procesu chcelo Rusko pôsobiť v zahraničnej politike ako „tabula rasa“ – žiadny štát totiž nepovažovalo ani za priateľský, ani za nepriateľský.

Hoci Koncepcia ZP RF 1993 hovorí o rozvíjaní vzťahov so všetkými štátmi, prioritnú pozornosť venuje najmä krajinám SNŠ a blízkeho zahraničia, USA a európskemu kontinentu. Z medzinárodných organizácií vyzdvihuje OSN a KBSE. Vzťahy so SNŠ sa majú podľa Koncepcie ZP RF 1993 rozvíjať vo všetkých oblastiach ľudskej aktivity, okrem iných v politicko-bezpečnostnej, vojenskej, ekonomickej, kultúrnej a vedecko-výskumnej. Významnú úlohu zohrávajú v tomto smere dva vyššie charakterizované ciele. V prvom rade, následkom prítomnosti organizovaného zločinu a drog v islamských štátoch južnej Ázie a slabej ochrany hraníc u väčšiny štátov SNŠ sa Moskva zameriava na ochranu ruskej nezávislosti, suverenity a územnej celistvosti. V dôsledku početných ruských menšín v jednotlivých štátoch SNŠ bola predmetom spolupráce aj ochrana ruských občanov v zahraničí. V záujme efektívneho fungovania tohto spoločenstva navrhovala Koncepcia ZP RF 1993 tri princípy: zásadu dobrovoľnosti, viacrýchlostnú integráciu a zdokonalenie organizačnej štruktúry SNŠ. Z uvedených stojí za zmienku najmä princíp viacrýchlostnej integrácie, nakoľko jej prejavy možno pozorovať i v súčasnosti, a to v kvalite vzťahov medzi Ruskom, Bieloruskom a Kazachstanom. V prvej etape ruskej zahraničnej politiky však išlo o rýchlejšie prehľbovanie vzťahov Ruskej federácie nielen s Bieloruskom a Kazachstanom, ale aj Ukrajinou.

Predstavy Koncepcie ZP RF 1993 o vzťahoch s USA sa pod vplyvom západníctva nesú vo viac než pozitívnom duchu a optimistických očakávaniach. Už prvý článok dokumentu týkajúci sa Spojených štátov znie: „Naše vzťahy s USA zostanú v predvídateľnej budúcnosti najvyššou prioritou ruskej zahraničnej politiky v dôsledku postavenia a váhy Spojených štátov v medzinárodných vzťahoch. Rozvoj riadnych vzťahov s USA umožní vytvorenie prostredia prijateľného pre uskutočňovanie hospodárskych reforiem v Rusku“⁵. V strednodobom horizonte si stanovila Moskva za cieľ vytvoriť s USA strategické partnerstvo, ktoré malo viesť až ku vzniku aliancie. V hospodárskej oblasti Moskva očakávala od USA nielen zväčšovanie objemu vzájomnej obchodnej výmeny, ale aj súčinnosť pri riešení dlhu, ktorý Rusko prevzalo od ZSSR. V politickej sfére mal priateľský dialóg medzi danými aktérmi dopomôcť Ruskej federácii pri získavaní rešpektu k svojim národným záujmom zo strany tretích štátov. Hoci v otázke vojenskej spolupráce si Koncepcia ZP RF 1993 uvedomovala existenciu prekážok vo forme možných amerických snáh udržať si jednostranné výhody v procese odzbrojenia, verila, že partnerstvo v bezpečnostnej oblasti umožní otvorenie komunikácie i tam. Z hľadiska teritoriálnej štruktúry spolupráce s USA treba

⁴ Za príklad môže poslúžiť článok týkajúci sa štátov východnej Európy: „Rusko sa pridáva novej stratégii medzištátnych vzťahov s národmi východnej Európy, ktoré sú dnes úplne oslobodené od prvkov imperiálnej arogancie a egocentrizmu, ktoré boli typické pre bývalý ZSSR, a sú založené na princípoch rovnosti...“

MELVILLE, A. – SHAKLEINA, T. 2005. Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities. s. 45.

⁵ MELVILLE, A. – SHAKLEINA, T. 2005. Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities. s. 41.

jednoznačne zdôrazniť odhodlanie zaangažovať USA do riešenia problémov v ruskom blízkom zahraničí, čomu bola navyše prisúdená najvyššia priorita: „Najvyššou prioritou je ... aktívne zapojiť USA do riešenia konfliktov a ochrany ľudských práv v SNŠ a pobaltských štátoch“⁶. Tento znak, i keď čiastočne zmiernený vedomím Moskvy, že Spojené štáty môžu túto situáciu zneužiť⁷, najvýraznejšie odlišuje koncepciu ZP RF z roku 1993 od neskorších skúmaných koncepcií. Z ostatných regiónov, kde Ruská federácia predpokladala súčinnosť s USA, treba zvýrazniť ázijsko-tichomorskú oblasť, južnú a západnú Áziu či Blízky východ – teda územia, na ktorých táto spolupráca pretrváva aj v súčasnosti. Vo všeobecnosti teda koncepcia ZP RF 1993 navodzuje presvedčenie, že USA mali mať v poslednej dekáde 20. storočia úlohu garanta ekonomického rozvoja Ruska a mali mu pomôcť opätovne nadobudnúť vplyvné postavenie ako post-sovietskom priestore, tak aj na medzinárodnej úrovni.

V súvislosti s USA spomína koncepcia ZP RF 1993 okrajovo i perspektívy vzťahov s NATO. Severoatlantická aliancia nie je v tomto smere priamo ani nepriamo označená za hrozbu pre národné záujmy. Naopak, okrem politických kontaktov (badateľných aj po zmene kurzu ruskej zahraničnej politiky po roku 1996) kladla predmetná koncepcia dôraz i na vojenské väzby a spoločné vojenské cvičenia. Spolupráca Ruska a NATO vo vojenskej oblasti je pritom v súčasnosti považovaná za takmer nedosiahnuteľnú.

Európsky kontinent bol v koncepcii ZP RF 1993 vnímaný dvojako. Na jednej strane stála západná Európa, s ktorou sa mali vzťahy rozvíjať najmä na ekonomickej úrovni, pričom politicko-bezpečnostná spolupráca (napríklad ZEÚ) stála v úzadí. Pasívny postoj Moskvy sa vysvetľuje jej nesúhlasom s prístupom Európskej únie k postsovietskemu priestoru, v ktorom podľa Kremľa nebrala EÚ ohľad na vedúce postavenie Ruskej federácie. Štáty strednej a východnej Európy stáli naopak v popredí európskej dimenzie ruskej zahraničnej politiky, nakoľko ruskou strategickou úlohou bolo „zabrániť transformácii východnej Európy na nárazníkovú zónu, ktorá by nás [Rusko] izolovala od Západu. Na druhej strane nesmieme dovoliť vytlačenie Ruska z východnej Európy západnými mocnosťami“⁸.

Charakter spolupráce s ostatnými regiónmi sveta, menovite Čínou, Japonskom, ázijsko-tichomorskou oblasťou, Blízkym východom, Latinskou Amerikou a Afrikou, má na základe predmetnej koncepcie zodpovedať vyššie spomenutým základným princípom a cieľom. Z kvalitatívnej stránky boli tradične zdôraznené ekonomické vzťahy.

Z medzinárodných organizácií je z dlhodobého hľadiska nutné vyzdvihnúť OSN a KBSE/OBSE. V súlade so základnými cieľmi a princípmi svojej zahraničnej politiky podporuje Rusko v koncepcii ZP RF 1993 funkciu OSN a KBSE ako základných multilaterálnych fór a supervízorov svetového poriadku. Na rozdiel od strategickej koncepcie NATO z roku 1991 sa však Rusko už v tomto období postavilo za reformu OSN, predovšetkým rozšírenie členskej základne Bezpečnostnej rady OSN. V súvislosti s touto organizáciou však treba poukázať i na deklarované úsilie Ruskej federácie využiť skúsenosti, prostriedky a podporu OSN v procese svojej vnútornej transformácie a pri zachovávaní mieru v kľúčových regiónoch ruskej zahraničnej politiky.

⁶ MELVILLE, A. – SHAKLEINA, T. 2005. Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities. s. 43.

⁷ Porovnaj texty koncepcie ZP RF 1993: „Nemôžeme vylúčiť možné snahy USA obrátiť svoje mierotvorné sprostredkovateľské aktivity v krajinách tradičného vplyvu Ruska vo svoj prospech“ a „Naša spolupráca [s USA] nesmie podkopať nezávislú pozíciu Ruska, nesmie poškodzovať ruské záujmy a musí sa rozvíjať na základe uváženia našich priorít“. Tieto články možno považovať za najvýraznejší vplyv pragmatikov a eurazianistov pri tvorbe tejto koncepcie. Praktické uplatnenie daných článkov v neskoršom období však bolo zanedbateľné.

⁸ MELVILLE, A. – SHAKLEINA, T. 2005. Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities. s. 46.

Koncepcia zahraničnej politiky Ruskej federácie 2000

Medzi Koncepciou ZP RF 1993 a skúmanými koncepciami prijatými v roku 2000 možno nájsť medzi regionálnymi prioritami kontinuitu (v prípade SNŠ a OSN) ako aj značné rozdiely (v prípade USA, NATO a Európy). Všetky odlišnosti pritom vychádzajú zo zmeny smerovania ruskej zahraničnej politiky od prozápadnej orientácie k tvorbe multipolarity. Spôsob formulácie článkov pritom zreteľne odzrkadľuje nástup Ruskej federácie na cestu vytvorenia jedného pólu moci v novom svetovom poriadku.

Kurz politiky Moskvy voči SNŠ zostal v zásade nezmenený. Hlavnými cieľmi v tomto smere zostali rozvíjanie dobrých susedských vzťahov a strategických partnerstiev s jednotlivými členmi spoločenstva, spolupráca v politicko-bezpečnostnej a vojenskej oblasti a prehlbovanie kultúrnych väzieb. Miesto v Koncepcii ZP RF 2000 si zachovala aj dvojrýchlostná integrácia, ktorá však v tomto dokumente dostáva konkrétnejšiu podobu: „Vychádzajúc z koncepcie integrácie rôznej rýchlosti a rôznej úrovne v rámci SNŠ bude Rusko určovať charakter svojej súčinnosti s členmi SNŠ ako takej i v tesnejších spojeniach, a to predovšetkým v Colnej únii, Zmluve o kolektívnej bezpečnosti. Prvoradou úlohou je v tejto etape upevnenie Zväzu Bieloruska a Ruska ako vyššej formy integrácie dvoch suverénnych štátov“⁹.

Najradikálnejšiu zmenu postoja Ruskej federácie po roku 1996 môžeme pozorovať vo vzťahoch s USA. Odmietanie globálnej prozápadne orientovanej bezpečnostnej architektúry a jednostranných aktivít Spojených štátov z konca 20. storočia spojenými s porušovaním noriem medzinárodného práva možno pozorovať v mnohých kritických článkoch Koncepcie ZP RF i NB RF 2000. Napriek tomu však Moskva v predmetných dokumentoch deklaruje, že „rusko-americkú súčinnosť je nevyhnutnú podmienku pre zlepšenie medzinárodnej situácie a zabezpečenie globálnej strategickej stability“¹⁰. Spolupráca mala prebiehať v oblastiach spoločného záujmu, medzi ktoré v tom čase patrili odzbrojovanie, nerozširovanie zbraní hromadného ničenia a predchádzanie a urovnávanie najnebezpečnejších regionálnych konfliktov. Vezmúc do úvahy prioritizáciu hospodárskych záujmov vo všeobecných cieľoch tejto koncepcie je zarážajúce, že ich zdôraznenie tu úplne absentuje.

V podobne kritickom svetle sú v Koncepcii ZP RF 2000 zobrazované i aktivity NATO. Články skúmaných ruských dokumentov z roku 2000 sa negatívne vyjadrujú najmä v súvislosti s odvetnými operáciami NATO proti krízam, na ktoré sa nevzťahuje článok 5 Washingtonskej zmluvy, ktoré boli zakotvené v strategickej koncepcii NATO z roku 1999. Koncepcia NB RF 2000 uvádza: „Narastá úroveň a miera ohrozenia vo vojenskej oblasti. Na strategickú doktrínu povýšený prechod NATO k praktizovaniu vojenských aktivít mimo zóny zodpovednosti bloku, a to bez sankcií zo strany Rady bezpečnosti OSN, hrozí destabilizáciou celej strategickej situácie vo svete“¹¹. Koncepcia ZP RF 2000 uvedený článok dopĺňa konštatovaním, že dané odvetné operácie Aliancie potvrdzujúce vojenské zameranie NATO sú nezlučiteľné s bezpečnostnými záujmami Ruskej federácie¹². Moskva si v Koncepcii ZP RF 2000 síce uvedomovala nutnosť spolupráce so Severoatlantickou alianciou, no zároveň ju podmieňovala troma faktormi, a to plnením kľúčových ustanovení Zakladajúceho aktu o vzájomných vzťahoch, podpísanom v máji roku 1997, prihliadaním na záujmy oboch strán a plnením prijatých vzájomných záväzkov. Vo svetle vojny v Kosove a spôsobu reakcie Severoatlantickej aliancie sa Rusko postavilo v skúmaných koncepciách prijatých v roku 2000 proti ďalšiemu rozširovaniu NATO na východ. Koncepcia NB RF 2000 takéto ambície Aliancie dokonca označila za hrozbu: „Hlavnú hrozbu v medzinárodnej oblasti podmieňujú

⁹ Koncepcia zahraničnej politiky Ruskej federácie, 2000. kapitola 4.

¹⁰ Koncepcia zahraničnej politiky Ruskej federácie, 2000. kapitola 4.

¹¹ Koncepcia národnej bezpečnosti Ruskej federácie, 2000. kapitola 3.

¹² Koncepcia zahraničnej politiky Ruskej federácie, 2000. kapitola 4.

nasledujúce činitele: ...; upevnenie vojensko-politických blokov a spojenectiev, predovšetkým NATO, na východ; ...¹³.

S nástupom V. Putina na post prezidenta v roku 2000 sa výrazne zmenil európsky smer ruskej zahraničnej politiky. Na rozdiel od Koncepcie ZP RF 1993, v ktorej západná Európa zohrávala podružnú úlohu, Koncepcia ZP RF 2000 pripisovala danému regiónu, združenému v Európskej únii, kľúčový význam nielen z ekonomického, ale aj politického hľadiska. Integračné procesy v Európe chápe ako prirodzenú súčasť rozvoja na európskom kontinente, a teda sa ich neusiluje obmedziť. Ako obranný prvok môžeme v tejto súvislosti považovať len požiadavku adekvátneho zváženía záujmov ruskej strany v procese rozširovania a reformovania EÚ, ktorý si Moskva uplatňovala najmä pri rozširovaní EÚ o pobaltské krajiny. Za nemenej dôležitý článok Koncepcie ZP RF 2000 možno označiť nasledujúci: „Osobitná pozornosť sa musí venovať formovaniu vojensko-politického rozmeru Európskej únie“¹⁴. Ruská federácia v ňom totiž podporuje prehlbovanie takej spolupráce v rámci EÚ, ktorá je svojim charakterom identická so zameraním NATO. Za touto podporou nepochybne stojí záujem Moskvy, aby sa z EÚ stalo jedno z plnohodnotných mocenských centier multipolárneho sveta. Nakoľko však väčšina štátov, ktoré boli v tom období členmi EÚ, boli aj súčasťou NATO, neprijateľné vzťahy Ruska so Severoatlantickou alianciou vyplývajú z členstva USA a ich vplyvu v danom vojensko-politickom zoskupení. Túto skutočnosť možno teda označiť za prejav zmýšľania Moskvy z čias studenej vojny.

S nárastom významu západnej Európy v Koncepcii ZP RF 2000 sa na druhej strane spája i znížený záujem Ruskej federácie o vzťahy so štátmi strednej a východnej Európy. Na rozdiel od predchádzajúcej ruskej zahraničnopolitickej koncepcie už tento región nie je považovaný za nárazníkovú zónu. Hlavným cieľom Moskvy vo vzťahu k predmetným štátom je v zásade udržanie dovtedy existujúceho status-quo.

Podobný trend, ako v prípade vzťahov so strednou a východnou Európou, charakterizuje Koncepcia ZP RF 2000 aj v otázke spolupráce s ostatnými regiónmi sveta.

Vysokú mieru kontinuity pozorujeme aj v otázke postoja Ruskej federácie k OSN a OBSE. Moskva vyjadrila v skúmanej zahraničnopolitickej koncepcii z roku 2000 svoju neochvejnú podporu OSN, ako centru usmerňovania medzinárodných vzťahov v 21. storočí. Rovnako podporuje aj reformu Bezpečnostnej rady OSN, a to najmä prostredníctvom zvýšenia počtu jej členov (čím by sa zvýšila autorita tohto inštitútu) a Organizácie spojených národov ako takej. Identický postoj zastáva Rusko i k OBSE, ktoré vďaka širšej členskej základni a svojej účasti v tejto organizácii považuje za legitímnejšiu autoritu zodpovednú nad zachovávaním bezpečnosti v Európe.

Koncepcia zahraničnej politiky Ruskej federácie 2008

Zahraničnopolitická koncepcia Ruskej federácie prijatá prezidentom D. Medvedevom si zachováva v otázkach regionálnych priorít pomerne vysokú náväznosť na skúmané ruské dokumenty z roku 2000. Na dôvažok si však uvedomuje dynamizáciu procesov prebiehajúcich v súčasných medzinárodných vzťahoch, ktorá sa okrem väčšieho počtu vzájomne sa prelínajúcich tendencií vo vonkajšom prostredí prejavuje v najväčšej miere praktickým preferovaním multilaterálnej diplomacie pred bilaterálnou. Na rozdiel od Koncepcie ZP RF 2000 má v súvislosti s vytvorením multipolárneho svetového poriadku sebavedomejší tón, z ktorého cítiť deklaratívne zavŕšenie prerodu Ruska zo slabého štátu na jedno z centier moci súčasného sveta. V neposlednom rade, v prípade vzťahov s mnohými štátmi a regiónmi volá Koncepcia ZP RF 2008 po intenzifikácii hospodárskej spolupráce, čo

¹³ Koncepcia národnej bezpečnosti Ruskej federácie, 2000. kapitola 3.

¹⁴ Koncepcia zahraničnej politiky Ruskej federácie, 2000. kapitola 4.

môžeme popri dlhodobej nutnosti modernizovať ruskú ekonomiku považovať za výrazný prejav svetovej finančnej a ekonomickej krízy.

Región SNŠ si už tradične udržal popredné miesto v prioritách ruskej zahraničnej politiky. Predmet vzájomných vzťahov zostal rovnako nezmenený, t.j. Moskva sa zasaďuje za udržiavanie rovnocenných a prijateľských vzťahov s danými štátmi, prehlbovanie spolupráce v ekonomickej oblasti (napríklad vyriešenie statusu Kaspického mora) a politicko-bezpečnostnej sféry (boj proti obehu narkotík, organizovanému zločinu a terorizmu) a ochrany práv ruských občanov na daných územiach. Hoci dvojrýchlostná integrácia s jednotlivými členmi SNŠ už na rozdiel od predchádzajúcich ruských koncepcií priamo spomenutá nie je, stále je jej dosah badať – už tradične najmä v otázke vzťahov s Bieloruskom a Kazachstanom. Podľa Koncepcie ZP RF 2008 sa Moskva začala sústrediť na vytváranie a podporu regionálnych štruktúr rôzneho charakteru najmä v rámci SNŠ, okrem iných Zväzu Ruska a Bieloruska, Eurázijského hospodárskeho spoločenstva (EurAsEC)¹⁵, Organizácie zmluvy o kolektívnej bezpečnosti (CSTO) či Šanghajskej organizácie spolupráce. Všetky uvedené subintegrácie sú pritom jedným z dôkazov o rastúcom význame multilaterálnej spolupráce v zahraničnej politike Moskvy.

Charakteristika amerického smeru ruskej politiky sa v Koncepcii ZP RF 2008 nesie v znamení kontrastnej duality. Na jednej strane sú totiž Spojené štáty a ich konanie ostro odsudzované v článkoch predmetnej koncepcie venujúcich sa všeobecným cieľom a princípom. Na druhej strane má však perspektíva bilaterálnych vzťahov s USA nekonfliktný, niekedy i optimistický nádych zbavený sovietskeho vnímania Západu¹⁶. Dôraz je kladený na oblasti spoločného záujmu (odzbrojenie a kontrola zbraní, terorizmus, riešenie najnebezpečnejších regionálnych konfliktov) ako aj posilnenie vzájomnej dôvery, napríklad v kontroverznej otázke protiraketovej obrany a vesmírneho zbrojenia. Deklarované úsilie o vytvorenie nových, kvalitatívne odlišných vzťahov s USA vychádza pravdepodobne aj z nepriamo uvedenej ambície prehlbovať kooperáciu v kľúčovej hospodárskej, vedeckej a technologickej oblasti: „Rusko riadi svoje vzťahy s USA vezmúc do úvahy nielen obrovský potenciál danej krajiny pre obojstranne výhodný bilaterálny obchod, ekonomickú, vedeckú, technologickú a inú spoluprácu, ale aj jej kľúčový vplyv na stav globálnej stability a medzinárodnej situácie ako takej“¹⁷. V tejto súvislosti je tiež potrebné poukázať na paralelu duálneho prístupu k druhej strane medzi Koncepciou ZP RF 2008 vo vzťahu k USA a Expertnou správou respektíve novou strategickou koncepciou NATO z roku 2010 vo vzťahu k Ruskej federácii. Uvedená dvojakosť prístupu, založená vo veľkej miere na dozvukoch blokového prístupu k medzinárodným vzťahom z čias studenej vojny pritom môže vyústiť do stagnácie či zhoršenia spoločného dialógu medzi danými aktérmi v budúcnosti.

Severoatlantická aliancia, ktorá by mala celosvetové pôsobenie, a v ktorej by vojenský aspekt prevládal nad politickým, je Ruskou federáciou v predmetných dokumentoch stále vnímaná ako bezpečnostná hrozba. V dôsledku napätých vzťahov Moskvy s NATO v čase prijímania Koncepcie ZP RF 2008, podobne ako v prípade Koncepcie ZP RF 2000, je ďalšia

¹⁵ EurAsEC, založený v októbri roku 2000 vychádzal primárne z colnej únie medzi Ruskom, Bieloruskom a Kazachstanom, ktorá bola v platnosti od roku 1996. Súčasnými členmi sú okrem Ruska, Bieloruska a Kazachstanu aj Kirgyzsko a Tadžikistan. V januári roku 2010 vznikol v rámci tejto organizácie spoločný hospodársky priestor.

¹⁶ Porovnaj články Koncepcie ZP RF 2008: „Svojvoľné a politicky motivované interpretácie základných medzinárodnoprávných noriem a princípov (ako nepoužitie sily, mierové riešenie medzinárodných sporov, rešpektovanie suverenity a územnej celistvosti štátov, právo národov na sebaurčenie ako aj snahy vysvetľovať porušenie práva jeho kreatívnou aplikáciou) niektorými krajinami sú obzvlášť škodlivé pre medzinárodný mier, právo a poriadok“ a „Za týmto účelom [efektívnej spolupráce] je nutné pretransformovať rusko-americké vzťahy do strategického partnerstva, prekonať bariéry strategických princípov minulosti a zamerať sa na reálne hrozby súčasne s riešením vzájomných rozdielov v oblastiach, kde pretrvávajú, v duchu vzájomného rešpektu“.

¹⁷ *The Foreign Policy Concept of the Russian Federation*, 2008.

spolupráca medzi Ruskom a Alianciou opäť podmienená rovnocenným partnerstvom medzi danými aktérmi, v ktorom bude NATO prihliadať na záujmy Ruska; neustálym dodržiavaním medzinárodnoprávných noriem; plnením záväzkov prijatých v rámci formátu Rady Rusko-NATO a nezabezpečovaním vyššej bezpečnosti NATO na úkor jej zníženia na strane Ruskej federácie. V súvislosti s ambíciami NATO rozšíriť svoju členskú základňu o Gruzínsko a Ukrajinu, teda krajiny ruského blízkeho zahraničia, sa Koncepcia ZP RF 2008 ostro stavia proti ďalšiemu rozširovaniu NATO ako aj približovaniu vojenskej infraštruktúry NATO bližšie k ruským hraniciam. V súvislosti so vzťahmi so Severoatlantickou alianciou však vyznieva paradoxne pohľad na perspektívu ďalšieho vývoja vzájomných vzťahov v Koncepcii ZP RF 2008 a Koncepcii NB RF 2009. Kým zahraničnopolitická koncepcia si uvedomuje nutnosť takejto spolupráce a súčinnosti pri riešení globálnych problémov ako terorizmus, šírenie zbraní hromadného ničenia, pašovanie drog, prírodné a človekom spôsobené katastrofy, Koncepcia NB RF 2009 oblasti spoločného záujmu do úvahy neberie a uvádza: „Rozhodujúcim aspektom vzťahov s NATO pretrváva skutočnosť, že plány rozšíriť vojenskú infraštruktúru Aliancie k ruským hraniciam a pokusy privilegovať NATO globálnymi funkciami, ktoré prekračujú normy medzinárodného práva, sú pre Rusko neprijateľné“¹⁸. Týmto sa teda potvrdzuje skutočnosť, že kooperácia medzi Ruskom a NATO sa stáva v zásade bezkonfliktnejšou ak sa neuskutočňuje v tesnej blízkosti ruských hraníc alebo na európskom kontinente.

Vo svetle kritiky orientácie európskej bezpečnostnej architektúry na NATO, ktorá vylučuje dostatočný rešpekt ruských zahraničnopolitických záujmov, deklaruje Moskva v Koncepcii ZP RF 2008 svoje odhodlanie odstrániť blokový prístup k bezpečnosti v Európe, podporiť rovnocennú spoluprácu medzi Ruskom, EÚ a USA, revidovať Zmluvu o konvenčných silách v Európe a posilniť autoritu OBSE a Rady Európy. V otázke vzťahov Ruskej federácie s EÚ je badateľná značná kontinuita s Koncepciou ZP RF 2000. Medzi jej najdôležitejšie znaky teda zaraďujeme podporu prehľbovania ekonomických a iných vzťahov s dlhodobou perspektívou vytvorenia strategického partnerstva a úsilie posilniť politicko-bezpečnostnú zložku Európskej únie ako takej i vybraných štátov západnej a severnej Európy v záujme postupného vytvárania multipolarity moci vo svete. Za hrozbu nepovažuje predmetná koncepcia ani ďalšie rozširovanie EÚ. Vzhľadom na túto skutočnosť by však bolo otázne, aký postoj možno očakávať od Moskvy v prípade potenciálneho vstupu Ukrajiny do týchto európskych štruktúr.

Pozícia štátov strednej a východnej Európy sa v Koncepcii ZP RF 2008 v porovnaní s predchádzajúcou zahraničnopolitickou koncepciou nezmenila. Vzájomné vzťahy majú byť stále založené na pragmatizme a vzájomne výhodnej spolupráci. Výraznejšie rezonuje len otázka ochrany práv ruských menšín v pobaltských štátoch a otázka spravovania Kaliningradskej oblasti.

Bez výraznejších zmien je načrtnutá i perspektíva vývoja vzťahov s ostatnými štátmi a regiónmi sveta. Za zmienku však stojí rozširovanie sfér spolupráce s krajinami BRIC. Kým v prípade Číny sa má klásť vyšší dôraz na (doposiaľ nie veľmi rozvinutú) politickú spoluprácu, v prípade Brazílie má Ruská federácia ambíciu vytvoriť strategické partnerstvo. Spolupráca s Indiou sa má podľa Koncepcie ZP RF 2008 napriek existujúcemu strategickému partnerstvu rozvíjať najmä na hospodárskej úrovni.

V neposlednom rade, aj Koncepcia ZP RF 2008 tradične zdôrazňuje nenahraditeľnosť OSN v súčasných medzinárodných vzťahoch: „OSN, organizácia, pre ktorú neexistuje žiadna reálna alternatíva, a ktorá má jedinečnú legitimitu, by mala naďalej slúžiť ako fórum

¹⁸Strategija nacionalnoj bezopasnosti Rossijskoj federacii do 2020 goda, 2009. článok 17.

koordinácie medzinárodných vzťahov a svetovej politiky v 21. storočí¹⁹. Kontinuitu nachádzame i v podpore reformy Bezpečnostnej rady OSN a OSN ako takej.

Záver

Ako subjekt a objekt medzinárodných vzťahov ovplyvňuje Ruská federácia ich vývoj a zároveň je nimi ovplyvňovaná. Túto skutočnosť badať aj v jej kľúčových analytických a plánovacích dokumentoch – koncepciách zahraničnej politiky a národnej bezpečnosti.

Hoci je ruská zahraničná politika od vzniku Ruska koncom roka 1991 multivektorová a svojim teritoriálnym rozsahom má globálny charakter, kvalitatívna stránka vzťahov Moskvy s vybranými kľúčovými a do istej miery i ostatnými aktérmi svetovej politiky sa značne zmenila. Optimizmus, príležitosť reštartovať dovtedajšie a nadviazať nové vzťahy s všetkými štátmi svetového spoločenstva, idealizácia USA a západných mocností a relatívne nevojenský charakter v dôsledku pádu bipolárneho usporiadania sveta sú základnými znakmi prvej fázy ruskej zahraničnej politiky obsiahnutej v koncepcii z roku 1993. Druhá etapa vyznačujúca sa pragmatizmom, zmenou zahraničnopolitickej orientácie a zmenou v spôsoboch dosahovania národných záujmov sa prejavuje v koncepciách prijatých od roku 2000.

Kontinuitu medzi prvou a druhou fázou možno pozorovať najmä vo vzťahoch so SNŠ, OSN, OBSE – teda s regiónom tradičného záujmu Moskvy, v ktorom sa Západ angažuje minimálne, a medzinárodnými organizáciami, v ktorých Moskva videla v počiatočných obdobiach zdroj pomoci pri obnove Ruska a neskôr garantov dodržiavania medzinárodného práva a udržiavania bezpečnosti. Naopak, k značným zmenám došlo vo vzťahoch s USA, NATO a Európou – prevažne v dôsledku snahy vytvoriť multipolaritu vo svetovej politike. Kým však komunikácia s USA a NATO prechádzala viacerými výkyvmi, pri ktorých sa striedalo výrazné prehlbovanie vzájomnej spolupráce a jej zmrazovanie, v Európe došlo len k presunu priority zo strednej a východnej Európy na západnú Európu a Európsku úniu. Významným prostriedkom zlepšovania vzťahov s Ruskou federáciou môže byť prehlbovanie hospodárskej spolupráce, ktorá by viedla k modernizácii ruskej ekonomiky – jednému z kľúčových cieľov ruskej zahraničnej politiky vyzdvihnutom vo všetkých koncepciách.

Použitá literatúra:

1. BUGAJSKI, J. et al.: Towards an Understanding of Russia: New European Perspectives. New York : Council on Foreign Relations, 2002. 215 s. ISBN 0-876-09310-1
2. DULEBA, A.: Vybrané kapitoly z medzinárodných vzťahov a bezpečnosti: zahraničná politika Ruska – historický náčrt a súčasnosť. 5. diel. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2001. 92 s. ISBN 80-85756-47-1
3. Koncepcia národnej bezpečnosti Ruskej federácie [online]. Moskva, 2000. [cit. 5.9.2011]. Dostupné na internete: <http://stary.mepoforum.sk/index.php?id=80&downid=66>
4. Koncepcia zahraničnej politiky Ruskej federácie [online]. Moskva, 2000. [cit. 5.9.2011]. Dostupné na internete: <http://stary.mepoforum.sk/index.php?id=80&downid=65>

¹⁹ The Foreign Policy Concept of the Russian Federation, 2008.

5. MELVILLE, A. – SHAKLEINA, T.: Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities. Budapest : Central European University Press, 2005. 496 s. ISBN 963-7326-17-0
6. Strategija nacionalnoj bezopasnosti Rossijskoj federacii do 2020 goda [online]. Moskva, 2009. [cit. 5.9.2011]. Dostupné na internete: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>
7. The Foreign Policy Concept of the Russian Federation [online]. Moscow, 2008. [cit. 5.9.2011]. Dostupné na internete: <http://archive.kremlin.ru/eng/text/docs/2008/07/204750.shtml>

Kontakt

Ing. Lukáš Holas

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
852 35 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: lukas.holas@euba.sk

Mária Holubová

FAKULTA POLITICKÝCH VIED A MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA MATEJA BELA

KULTÚRNE ASPEKTY ROZVOJA SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Abstrakt

Kultúrna politika po vstupe do Európskej únie nadobúda nové vízie. Ťažisko socio-kultúrnych aspektov rozvoja regiónov dnes spočíva predovšetkým v prezentácii kultúry každodenného života, v turizme, kongresovom turizme, mobilitách. Súčasnú tendenciu v rámci EU smerujú ku multikulturalite, ale zároveň tento proces nabáda k uvedomovaniu si špecifik národných identít.

Kľúčové slová: národná identita, kultúrna politika, kultúrna diplomacia, etymologický proces, rétorika, komunikačný model.

Abstract

The cultural policy gained new dimensions after the entry to the European Union. The centre of the social-cultural aspects of regions nowadays consists of, mainly, presentation of everyday's culture, tourism, congressional tourism, mobilities. Current trends within the EU lead towards multiculturalism, as well as this leads to the understanding of the nations' specifics.

Key words: National identity, cultural policy, cultural diplomacy, etymologic process, rhetoric, communication model.

Kultúrna politika ako štátom spoluutvárané prostredie, uskutočňuje procesy tvorby, uchovávanía a šírenia kultúrnych hodnôt, tvorí základné oblasti ochrany kultúrneho dedičstva, podpory umenia a umeleckej tvorby a sféry ochrany a rozvoja mediálneho prostredia. Cieľom práce je tak poukázať na možnosti v rámci kultúrnej politiky, ktoré Slovenská republika členstvom v Európskej únii získala a zároveň aj možnosť zlepšovať a rozvíjať to, čo doteraz tvorilo našu národnú kultúrnu bázu. Hlavné ciele kultúrnej politiky vychádzajú z medzinárodných a európskych štandardov, multilaterálnych a bilaterálnych zmlúv, v ktorých sú obsiahnuté záväzky Slovenskej republiky zasahujúce do oblasti kultúry, relevantného domáceho legislatívneho prostredia, aktuálneho programového vyhlásenia vlády Slovenskej republiky a jeho rozpracovania na rezortnej úrovni.

V období socializmu kultúra pôsobila ako ideologický nástroj režimu. Vďaka svojmu ideologickému charakteru mala kultúra významné postavenie v rámci spoločenskej nadstavby. Jej úloha, miesto v spoločnosti ako aj smerovanie kultúry do budúcnosti, boli vždy súčasťou vládnych a straníckych programových materiálov.

Aspoň formálne sa priebežne sledovala a vyhodnocovala efektívnosť naplňania programových cieľov. Najvyšší orgán štátnej správy pre kultúru predstavovalo Ministerstvo kultúry Slovenskej socialistickej republiky (zriadené v r. 1969). Na nižších úrovniach mali kultúru v kompetencii Národné výbory s príslušnou územnou pôsobnosťou (krajskou, okresnou, mestskou a miestnou). Osobitnú a vlastne dominantnú líniu moci tvorili stranícke orgány na rôznych hierarchických úrovniach kopírujúcich územnosprávne členenie Slovenska. Ich postavenia a vládne kompetencie sa odvíjali a vychádzali z vedúcej úlohy komunistickej strany v spoločnosti. Závery rokovaní zjazdov Komunistickej strany

Československa a Komunistickéj strany Slovenska boli záväzné a ich napĺňane podliehalo kontrole, vrátane sankcií za neplnenie. Kultúra ako ideologická sila mala významné miesto v programových dokumentoch rozvoja strany i celej spoločnosti. Bolo samozrejmé, že sa zmieňovala len tá časť kultúry, ktorá významnou mierou podporovala napĺňanie ideálov socializmu a komunizmu, na konci ktorých mala byť „harmonicky rozvinutá socialistická osobnosť“. (Národná správa o kultúrnej politike SR, 2002)

Potláčali sa mnohé experimentálne a inovatívne aktivity a úradná moc selektovala a cenzurovala všetky programy, najmä ktoré mali pôvod mimo krajín socialistického bloku. Bola potláčaná sloboda prejavu a sloboda umeleckej tvorby. Deformoval sa celkový vývoj kultúry, jej jednotlivých oblastí v dôsledku štátneho dirigizmu, cenzúry, štátneho dohľadu a systémov povolovacích procesov pre jednotlivé aktivity tak, aby napĺňal socialistické a komunistické ideály. Mnohí stranícki a vládni predstavitelia sa stavali do polohy odborníkov pre oblasť kultúry a umenia a cítili sa byť povolaní ochraňovať a interpretovať idey socializmu a komunizmu v rámci všetkých kultúrnych a umeleckých aktivít. (Národná správa o kultúrnej politike SR, 2002)

Tieto silné ideologické obmedzenia však mali za následok aj vznik pomerne širokej palety rôznych neformálnych združení, ktorí organizovali mnohé neoficiálne aktivity a podujatia. Najmä umelci a ochránarske zoskupenia boli nositeľmi progresívnych myšlienok, snažili sa udržiavať kontakt so západoeurópskymi trendmi, aby tak po novembri 1989 nadviazali na svoje predchádzajúce aktivity, často aj na významných spoločenských postoch. Zabezpečili však predovšetkým to, že zdanlivá priepasť medzi umeleckým dianím v okolitom svete a na Slovensku nebola taká citeľná.

Oblasť kultúry bola teda súčasťou každého programového vyhlásenia vlády pred rokom 1989 aj po ňom. Postavenie kultúry v spoločnosti reflektujú programové vyhlásenia vládnych kabinetov, v ktorých vláda ako celok proklamuje konsenzuálny program pre oblasť kultúry vytvorený príslušnými účastníkmi na politickej moci pre konkrétne volebné obdobie. Zároveň však môžeme konštatovať, že tematické okruhy v oblasti kultúry, deklarované v programovom vyhlásení vlád, boli ako celok podrobnejšie rozpracované a následne aj plnené len zriedka. Túto skutočnosť dávame do kontextu celkového nedostatočného záujmu o aktuálne progresívne trendy vo svete v prvých rokoch pomerne radikálnej spoločenskej transformácie, ktorej mnohé negatívne sprievodné javy (najmä nedocenenie vzdelania, vedy a výskumu) mohli byť dôsledkom nedostatočného pochopenia širších súvislostí a príčin, ktoré celý transformačný proces vyvolali (Terem, 2007).

Zmena spoločenských pomerov v roku 1989 priniesla nielen nové ciele a hodnotové orientácie, ale aj nové princípy fungovania spoločnosti. Kultúra sa dostala do kvalitatívne iného postavenia. Postupne sa začali meniť a ešte stále sa menia, nie vždy pozitívne, prístupy spoločnosti k jej spoločenskej úlohe a poslaniu. Kultúra sa v podmienkach formujúcej sa pluralitnej demokracie mala stať významným iniciátorom humanizácie spoločnosti. Predpokladom nového postavenia kultúry bola najmä účasť časti jej reprezentantov na novembrových udalostiach a ponovembrovom vývoji. Boli to predovšetkým predstavitelia kultúry, ktorí sa stali šíriteľmi myšlienok humanizmu, demokracie, tolerancie a ďalších princípov kultivujúcich verejnosť. K prvým iniciatívam, dotýkajúcim sa kvalitatívnych premien kultúry, patrila snaha o jej deideologizáciu, o odstránenie štátneho diktátu a zrovnoprávnenie postavenia všetkých umelcov, umeleckých smerov, žánrov a druhov, aby sa mohli uplatniť i dovtedy potláčané a proskribované kultúrne trendy, štýly, zoskupenia menšinových myšlienkových a filozofických názorov, ako aj ich reprezentantov.

Kultúru vnímame ako strešný pojem, ktorý v sebe obsahuje nielen rozmer estetický, ale aj etický, sociologický a ekonomický. Kultúra je podstatným indikátorom stavu spoločnosti a kvality života jednotlivca v spoločnosti, pretože vyspelosť štátu sa meria nielen jeho demokratickou vyspelosťou a vzťahom k ľudským právam, ale aj kultúrnou úrovňou.

„Pokiaľ má štát živú a slobodne sa rozvíjajúcu kultúru vo všetkých jej smeroch, ochranou kultúrneho dedičstva počnúc a alternatívnymi formami umenia končiac, demonštruje tým, že prosperuje aj ekonomicky a poskytuje istú úroveň právnej istoty. Právna istota a ekonomická prosperita pôsobia síce determinujúco na rozvoj kultúry, ide však o vzájomný vzťah. Iba kultúrny národ je schopný vytvoriť stabilnú ekonomiku a silný štát.“ (Stratégia a Akčný plán, 2004) V tomto zmysle je podpora kultúry z verejných zdrojov legitímna. Povinnosti štátu vo vzťahu k zabezpečeniu práva na slobodu prejavu, informácie, slobodnú umeleckú tvorivú činnosť a ochranu jej výsledkov, ako aj povinnosť chrániť kultúrne pamiatky a zabezpečiť adekvátnu úroveň podpory pre kultúru národnostných menšín a etnických skupín stanovuje Ústava Slovenskej republiky.

Kultúrnou politikou rozumieme „cieľavedomé pôsobenie na podmienky kultúry a ich prostredníctvom na kultúru.“ (Stratégia a Akčný plán, 2004) Kultúrna politika pozostáva z čiastkových zložiek – politík pre jednotlivé oblasti kultúry, a realizuje na medzinárodnej, celoštátnej, regionálnej a miestnej úrovni. Je potrebné zdôrazniť, že akýkoľvek politický a ideologický vplyv na kultúru je neprípustný.

V kultúrnej politike, ktorej úlohou, vyjadrené iným spôsobom, je podpora procesov uchovávaní, tvorby a šírenia kultúrnych hodnôt, základné oblasti tvoria ochrana kultúrneho dedičstva, podpora umenia a umeleckej tvorby a sféra ochrany a rozvoja mediálneho prostredia. Samostatnou oblasťou je kultúra národnostných menšín.

Najdôležitejšími prierezovými líniami štátnej kultúrnej politiky sú prezentácia slovenskej kultúry a umeleckej tvorby v zahraničí, podpora kultúry Slovákov žijúcich v zahraničí a kultúry pre deti a mládež. Podstatnú časť kultúrneho systému v súčasnom chápaní tvoria aj lokálne atribúty: miestne zvyky, tradície a dialekty, miestna topografia, kvality prírodných a vybudovaných prvkov životného prostredia, vrátane verejného priestoru, percepčia lokality vyjadrená v piesňach, povestiach, literatúre, miestopisoch, súbory miestne špecifických služieb, zručností v remeselnej výrobe, jedál a nápojov. (Pašiak, 2004)

Po roku 1989, kedy dochádza nielen na Slovensku k dôležitým spoločenským zmenám, sa významne menia pravidlá fungovania spoločnosti, oblasť kultúry nevynímajúc. Z dôvodu absencie rozvojovej stratégie, ako aj finančných a ľudských zdrojov, potrebných na systémovú transformáciu, sa kultúrna politika orientovala na „rýchle a účelové riešenia“. V r. 1991 vznikol štátny fond kultúry Pro Slovakia ako nový nástroj financovania kultúrnych aktivít a projektov, ktorého správcom bolo Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky (MK SR). „Napriek viacerým čiastkovým riešeniam a pozitívnym rozhodnutiam v oblasti kultúrnej politiky sa však po novembri 1989 kultúra nestala jednoznačne deklarovanou a uskutočňovanou prioritou nových politických elít.“ (Stručný prehľad vývoja, 2010)

V kontexte transformačných procesov a decentralizácie verejnej správy dochádza k postupnému presunu kompetencií z MK SR na organizácie v jeho zriaďovateľskej pôsobnosti, na organizácie v zriaďovateľskej pôsobnosti vyšších územných celkov, miest a obcí, ako aj na neštátne subjekty, pričom dochádza i k obmedzeniu financovania zo strany štátu. Na základe Stratégie reformy verejnej správy v Slovenskej republike pripravilo MK SR v r. 1999 konkrétne zmeny v kultúrnej oblasti. Aj v kultúrnej oblasti sa začalo presadzovať približovanie noriem a nástrojov k európskym dokumentom a programom. V r. 2003 MK SR predložilo Rade Európy Národnú správu o kultúrnej politike, ktorá bola vypracovaná ako súčasť Európskeho programu prehľadov národných kultúrnych politík. V nadväznosti na tento dokument v r. 2004 MK SR predložilo Vláde SR na schválenie Stratégiu štátnej kultúrnej politiky a Akčný plán realizácie úvodnej fázy jej implementácie. (Stručný prehľad vývoja, 2010) Spracovanie koncepcie štátnej kultúrnej politiky Slovenskej republiky, ako jedného z opatrení na zabezpečenie deklarovaných cieľov, predpokladalo aj Programové vyhlásenie vlády z r. 2002. Podľa tohto programového vyhlásenia je ochrana a rozvoj kultúrneho dedičstva, podpora súčasných umeleckých prejavov, ako aj rozvoj kultúry vo všeobecnosti

dôležitým vkladom do mravného, duchovného, sociálneho a ekonomického rozvoja spoločnosti.

Stratégia štátnej kultúrnej politiky SR vytýčila hlavné ciele kultúrnej politiky ktoré rešpektujú a vychádzajú z medzinárodných a európskych štandardov, ďalej multilaterálnych a bilaterálnych zmlúv, v ktorých sú obsiahnuté záväzky SR z oblasti kultúry, relevantného domáceho legislatívneho prostredia, aktuálneho programového vyhlásenia vlády SR a jeho rozpracovania na rezortnej úrovni a sú nimi:

- zaručenie ideologickej neutrálnosti pôsobenia štátu v oblasti kultúry
- zaručenie slobody prejavu a umeleckej tvorby pre všetkých a vytvorenie reálnych podmienok na jej uplatnenie
- vytvorenie prostredia umožňujúceho všetkým zúčastňovať sa na kultúrnom živote, angažovať sa vo vlastných tvorivých aktivitách a mať prístup ku kultúrnym hodnotám
- podpora národnej kultúry a kultúry národnostných menšín a etnických skupín v jej rozmanitosti, rôznosti umeleckých foriem a nových trendov s dôrazom na kvalitu a rovnosť šancí
- transformácia kultúrnych inštitúcií vo verejnom sektore – ich pôsobenia, právnej normy, riadenia a financovania
- vytvorenie prostredia umožňujúceho umeniu a kultúre byť nezávislým a dynamickým faktorom rozvoja občianskej spoločnosti a spolupodieľať sa na jej ekonomickom rozvoji
- podpora rozvoja spolupráce verejného, neziskového a súkromného sektora v oblasti kultúry a kultúrneho priemyslu, vytvorenie prostredia a zabezpečenie podmienok pre kontinuálnu existenciu a rozvoj kultúrneho priemyslu
- zabezpečenie ochrany a sprístupňovania kultúrneho dedičstva, jeho systematickej digitalizácie a informatizácie kultúrnej infraštruktúry
- podpora výchovy v oblasti kultúry a umenia, vzdelávania profesií pre kultúrny priemysel
- systematická tvorba nástrojov pre priblíženie kultúry a umenia deťom a mládeži
- podpora medzinárodnej kultúrnej výmeny na území Slovenska a efektívnej prezentácie slovenskej kultúry v zahraničí
- vytvorenie podmienok pre efektívne zapojenie kultúry do procesov rozvoja turistického ruchu a služieb
- podpora rozvoja a uplatnenia slovenského jazyka v nových podmienkach členstva Slovenskej republiky v Európskej únii. (Hlavné ciele kultúrnej politiky, 2010)

Napĺňanie uvedených cieľov kultúrnej politiky je nevyhnutné pre zabezpečenie verejného záujmu v oblasti kultúry, ako aj pre jej ďalší rozvoj. To však predpokladalo zásadnú zmenu chápania verejného záujmu v oblasti kultúry, v minulosti založeného predovšetkým na budovaní národnej identity, národnej kultúrnej suverenity a vysokej kultúry a umenia. V oblasti kultúry je nevyhnutné orientovať sa na také uvažovanie, ktoré vychádza z demokratických, pluralitných a trhových princípov a je orientované dominantne na občana ako na člena emancipovanej spoločnosti. V jej kontexte je občan zároveň aj konzumentom, sociálne aspekty sa vnímajú spolu s ekonomickými, zvyšovanie demokratickej kvality života v spoločnosti sa realizuje v spojení s posilňovaním národnej, ako aj národnostnej identity a svoju legitímnu úlohu zohráva tak občianska spoločnosť, ako aj súkromný sektor. (Denel, 2002).

Táto zmena vnímania realizácie verejného záujmu v oblasti kultúry vyžaduje, aby slovenská spoločnosť a jej politická reprezentácia zároveň akceptovala dôležitosť zachovania kultúrnej rozmanitosti, ďalej skutočnosť, že kultúrne tovary a služby sa významne odlišujú od ostatných tovarov a služieb, ako aj to, že postupy vedúce

k zabezpečeniu prístupu občanov Slovenskej republiky k autentickým, kvalitným a rozmanitým kultúrnym produktom a hodnotám sa môžu podstatne líšiť od zvyčajných postupov v trhovom prostredí. Efektívne presadenie pôsobenia štátu – v pozitívnom chápaní štátnej kultúrnej politiky, ktorá sa svojou podstatou zásadne odlišuje od totalitnej politiky pred rokom 1989 – a realizácia verejného záujmu v oblasti kultúry predpokladá teda rovnako zásadné zmeny v jednotlivých nástrojoch kultúrnej politiky. (Ivanička, 2000)

Na základe programového vyhlásenia vlády sa dajú identifikovať aj ďalšie ciele a aspekty kultúrnej politiky. Právo na prístup ku kultúrnym hodnotám je podľa vyhlásenia jedným z dôležitých práv všetkých občanov, preto vláda zdôraznila potrebu dopracovať a uviesť do praxe komplex legislatívnych a ekonomických opatrení na zachovávanie a podporovanie kultúry v jej názorovej, inštitucionálnej a ekonomickej pluralite, v profesionálnej, neprofesionálnej, štátnej a neštátnej sfére, vrátane kultúry národnostných menšín, etnických a názorových skupín. Z toho dôvodu sa vláda zaviazala vytvoriť stabilný inštitucionálny rámec pre oblasť kultúry, stabilný a transparentný systém financovania kultúrnych a umeleckých aktivít prostredníctvom priamej a nepriamej podpory, vhodný pre rôzne typy inštitúcií a subjektov, zaoberajúcich sa realizáciou, v ktorom hlavným kritériom pre podporu bude kvalita jednotlivých projektov, reálne podmienky pre obnovu, využívanie a prezentáciu nehnuteľného a hnuteľného pamiatkového fondu, s dôrazom na lokality kultúrneho dedičstva, podmienky na dôslednú ochranu duševného vlastníctva a práv z neho vyplývajúcich, legislatívne a ekonomické podmienky pre ochranu a sprístupnenie audiovizuálneho dedičstva, koncepciu legislatívnych opatrení a ekonomickú stratégiu pre digitalizáciu televízneho a rozhlasového vysielania a implementovať stratégiu prezentácie slovenskej kultúry a umenia v zahraničí. (Národná správa o kultúrnej politike SR, 2002)

Formulovanie vízií kultúrnej politiky v každej oblasti sa spája s dvoma rizikami. Na jednej strane sa otvára priestor pre únik od reality a vyslovovanie zbožných želaní, alebo apokalyptických posolstiev. Na druhej strane sa môže premietnuť do opatrného opakovania známych a potvrdených skutočností, čím je potláčaný samotný charakter a poslanie vízie. (Zagoršeková, 2006)

Vízie alebo programové vyhlásenia kultúrnych politik niekedy v skutočnosti zahŕňujú reálny stav a podporujú praktiky, ktoré úplne protirečia proklamovaným cieľom. Bolo by však nesprávne vyvodzovať z týchto poučení záver, že kultúrna politika by urobila najlepšie, keby sa vzdala vízií a venovala sa výlučne formulovaniu a plneniu čiastkových úloh. Takýto prístup by kultúrnu politiku fragmentoval a zbavil ju strategickej dimenzie. Práve tá však umožňuje posúdiť parciálny význam z hľadiska celkového smerovania. (Stratégia a Akčný plán, 2004)

Nazdávame sa, že prioritnou strategickou úlohou kultúrnej politiky v Slovenskej republike je zmena vzťahu ku kultúre a k jej miestu v živote spoločnosti. V súčasnosti sú kultúrne potreby v poradí dôležitosti až na druhom mieste a primárne postavenie majú materiálne potreby a istoty. Na tomto všeobecne prijímanom fakte sa v blízkej budúcnosti zrejme veľa nezmení. Bolo by ilúziou myslieť si, že toto poradie je len dôsledkom vývoja v prechodnom období, keď sa v spoločnosti prudko začali rozvíjať sklony ku konzumnému spôsobu života a zároveň sa v istej časti obyvateľstva znížila kúpna sila, čo podmienilo pokles výdavkov na kultúru. Aj keď sa naplnia optimistické prognózy ekonomického a spoločenského vývoja našej krajiny v budúcom období, základné poradie postojov, potrieb a hodnôt sa zrejme nezmení. (Národná správa o kultúrnej politike SR, 2002). Zmeniť by sa však mali niektoré náhľady, ktoré sú dosť zjednodušeným výsledkom vychádzajúcim z tohto poradia dôležitosti. Prvým a najškodlivejším z nich je ten, že celá kultúra a jej požiadavky sú luxusom výlučne pre materiálne prosperujúcich občanov. Aj to len do výšky dosiahnutého nadbytku, ktorý si môžu dovoliť „investovať“ bez perspektívy ekonomickej návratnosti. Myslíme si, že tento náhľad je škodlivý najmä preto, že investície do kultúry apriórne

zaraduje medzi ekonomicky neproduktívne výdaje. Ak sa model uvažovania „najskôr materiálne statky, potom kultúra“ v postojoch jednotlivcov a rodín premení na spoločenský prístup ku kultúre, zákonite sa budú investície do divadla, knižníc, múzeí, pamiatok vnímať ako vklady, ktoré nikdy neprinášajú ekonomický prospech, ale iba uspokojovanie duchovných potrieb pomerne malej časti obyvateľstva. (Národná správa o kultúrnej politike SR, 2002)

V mestách, ktoré majú vďaka svojim kultúrnym inštitúciám a podujatiam status kultúrnych centier, sa vytvorili priaznivé podmienky pre rozvoj turistiky, sektoru služieb, pre vytváranie pracovných príležitostí. Krajina, v ktorej sa uchoval historický, kultúrny a ekologický potenciál, má väčšie nádeje na prítiahnutie nielen návštevníkov a turistov, ale aj investorov.

Hoci sa to zdá paradoxné, práve nástupom moderných telekomunikačných technológií sa zhodnocujú miesta, ktoré sú nositeľmi kultúry, tradície a krásy. Na túto skutočnosť neupozorňujú estetici alebo umelci, ale najmä odborníci na tieto technológie, ktorí si čoraz viac uvedomujú ich spätosť s prostredím a jeho kultúrnymi hodnotami. Vzhľadom na tento proces, v ktorom sa kultúra stáva súčasťou najvýznamnejšej technologickej revolúcie súčasnosti, sa ukazuje, aké nepriaznivé ekonomické perspektívy sa spájajú s vytlačaním kultúry do oblasti sekundárnych hodnôt a potrieb.

Lahko nájdeme príklady dokazujúce negatívne dôsledky opačného prístupu. Zanedbanie kultúrnych aspektov pri rozhodovaní o spoločenských a ekonomických programoch vedie k úpadku urbánnych a krajinných celkov. Regeneráciu urbánnych priestorov pokladáme sa jednu z rozhodujúcich spoločenských úloh budúcnosti. Alternatívou k prostrediu, z ktorého sa v spolupráci s architektmi a urbanistami stáva kultúrny priestor s možnosťami trávenia voľného času, sú iba bezútešné predmestia s vysokou nezamestnanosťou, kriminalitou, alkoholizmom a drogovou závislosťou mladistvých. Investície do kultúrnych inštitúcií a aktivít treba v tomto priestore pokladať za súčasť programu, ktorého ciele zasahujú široké sféry života spoločnosti a priaznivo ovplyvňujú aj uspokojovanie takých potrieb ako sú zamestnanosť, zdravie, bývanie. (Krajina, človek, kultúra, 1999)

Vízia kultúrnej politiky má teda ďalekosiahle implikácie. Zahrňuje v sebe požiadavky na vytváranie priaznivých ekonomických a legislatívnych podmienok, vo svojom základnom rozmere sa však týka zmeny myslenia. Kultúru treba prestať chápať ako vymedzenú sféru aktivít, ktoré vykonávajú umelci a zabezpečujú príslušné inštitúcie. Takéto chápanie takmer nevyhnutne odsúva kultúru do pozície sekundárnych potrieb a jej vlastné požiadavky redukuje na volanie po dotáciách, podporných fondov a sponzoringu. Naša vízia kultúru oslobodzuje z tohto na prvý pohľad exkluzívneho, v skutočnosti však podriadeného postavenia a otvára ju všetkým oblastiam spoločenského života, aby v nich pôsobila ako jeden z formotvorných faktorov.

Pri skúmaní možností sme si položili otázku: Aké sú reálne predpoklady pre prekonanie tohto vzťahu ku kultúre? Skutočnosť, že východiskom musí byť zmena myšlienkových postojov, celú úlohu neľahčuje, naopak komplikuje ju. Treba však pochopiť, že zmenu myšlienkových postojov neprinesie agitovanie, akokoľvek rozsiahle a pôsobivé. Reálnou oporou pre formulovanie takejto vízie sú procesy, ktoré sa odvíjajú v rozhodujúcich oblastiach života spoločnosti. Práve v nich sa s čoraz väčšou naliehavosťou objavuje potreba prekonať chápanie kultúry ako doplnku a luxusného artikla. Otázka zdravia prestáva byť výlučnou záležitosťou nemocničných zariadení a rozširuje sa do oblasti návykov, životného štýlu, prostredia a jeho charakteristík. Problematika bývania sa vymaňuje z rámca technokratických kalkulácií a začína sa otvárať aspektom kvality života a prijímaných kultúrnych hodnôt. A ako sme už uviedli, práve nástup nových telekomunikačných technológií priniesol aj potrebu kultivovať prostredie, v ktorom človek žije.

Silnú podporu pre realizáciu takejto vízie nachádzame v procese začleňovania SR do európskych štruktúr. Nepodliehajte však ilúziám, že rozhodujúci obrat prinesú samotné legislatívne zmeny vyvolané implementáciou práva Európskej únie. Tieto zmeny sú nevyhnutnou, nie však dostatočnou podmienkou skutočnej integrácie Slovenska do európskeho kultúrneho priestoru (Kučerová, 2004)

Zo skúseností vieme, že samotné prijatie zákona neprináša žiaducu zmenu, ak nie je sprevádzané vytvorením podmienok pre jeho skutočné uplatňovanie. V tejto súvislosti sa ukazuje naliehavá potreba prekonať prístupy rozčleňujúce integračný proces na jednotlivé oblasti do tej miery, že sa z neho vytráca spoločné, naozaj integrujúce zameranie. Integračný proces sa potom fragmentuje na plnenie čiastkových úloh, ktoré zamestnávajú príslušné rezorty a jednotlivých reprezentantov, neprenikajú však do myslenia bežných ľudí a neovplyvňujú ich hodnotové orientácie. Práve kultúra by v tomto procese mohla zdôrazniť integračné aspekty, približujúce ľuďom víziu novej Európy. Pri každej príležitosti totiž treba pripomínať, že integrovaná Európa bude nielen spoločným ekonomickým a právnym prostredím, ale aj kultúrnym priestorom, v ktorom si musíme nájsť svoje miesto. Krajiny môžu byť blízke alebo vzdialené nielen v geografickom zmysle, ale aj iným spôsobom. Stupeň podobnosti alebo rozdielnosti medzi krajinami – „vzdialenosť“ medzi nimi v podmienkach politických, ekonomických, kultúrnych a v iných oblastiach – môže byť kľúčom k obsahu a druhom transakcií medzi nimi (Terem, 2008, str.466).

Zdôrazňujeme, že úlohy kultúrnych aspektov integrácie do európskych štruktúr má mimoriadny význam pri prekonávaní obáv, ktoré v mnohých z nás vyvoláva proces europeizácie – obavy zo straty národnej identity, z potlačenia osobitosti a z pohltienia v akomsi nadnárodnom aglomeráte riadenom byrokratickým aparátom z jedného centra. Práve kultúrne procesy v členských krajinách EÚ nás presvedčujú, že európska integrácia prináša nové príležitosti pre rozvoj menších regiónov, pre uplatňovanie samosprávnych prvkov riadenia a podporu lokálnych iniciatív. (Koechlin, 2003)

Vízia kultúrnej politiky, ktorej východiskom je podpora a rozvíjanie integrácie kultúry do všetkých oblastí života spoločnosti, sa tak dostáva do polohy, keď sa kultúra stáva súčasťou európskej integrácie. Vo všetkých spomínaných dimenziách má vízia kultúrnej politiky jednu spoločnú črtu: poukazuje na potrebu takeho prekonávania hraníc, ktoré bude príspevkom k formovaniu nového, práve sa utvárajúceho európskeho celku, a zároveň spôsobom zdôraznenia vlastného charakteru. K procesom informatizácie, urbanizácie a europeizácie sa kultúra nemôže stavať nepriateľsky a vidieť v nich iba ohrozenie kultúrnych hodnôt, črt a postojov. Naozaj produktívnu perspektívu vidíme v tom, že kultúrna politika vstúpi do týchto procesov. Pravda, nie preto, aby sa v nich rozplynula, ale aby im vtláčila svoju tvár a zdôraznila v nich aspekty, ktoré zvyknú unikať v dôsledku technokratickeho a operacionalistického prístupu. (Politika, umenie, emócie, 1996)

Ambíciou kultúrnej politiky je vstúpiť do rozhodujúcich vývojových procesov v slovenskej spoločnosti, odmietnuť vytlačenie kultúry na okraj či až do izolácie, a zároveň sa prihlásiť k tomu, čo nadväzuje na tradičné chápanie kultúry ako faktor ovplyvňujúci aktivitu ľudí.

Ak by sme na Slovensku urobili prieskum, či je kultúra pre národ, štát a ich identitu dôležitá, s veľkou pravdepodobnosťou by sme dostali v drvivej väčšine kladnú odpoveď. Sociológovia by vedeli zodpovedne identifikovať kategórie respondentov, ktoré by sa na škále: najdôležitejšia zo všetkých vecí, veľmi dôležitá, dôležitá, málo dôležitá, nedôležitá, prikláňali k jednotlivým názorom. Asi oveľa menej jednoznačná a presvedčivá by bola odpoveď na otázku „Prečo je kultúra pre štát dôležitá?“ Možno sa domnievať, že by sme často dostávali odpoveď „na čo je kultúra dôležitá“. (TUR, 2009)

Pri diskusii s kvalifikovanou verejnosťou sa ako pomerne ťažká ukazuje otázka – od ktorého obdobia, prípadne roku možno hovoriť o slovenskej kultúre a kultúrnej politike.

Odborníci v jednotlivých oblastiach kultúry nachádzajú inštitucionalizované korene svojho odboru už v období Rakúsko-Uhorska, iní ich datujú vznikom samostatného Československa v roku 1918, niektorí sa odvolávajú na dôležitosť vzniku Slovenska ako národného štátneho útvaru. Ďalší budú zdôrazňovať iné spoločensko-politické zlomové momenty: rok 1948, obdobie Pražskej jari v roku 1968, alebo november 1989. (Národná správa o kultúrnej politike SR, 2002).

Nemožno pochybovať, že v diskusiách odborníkov z jednotlivých oblastí kultúry na otázku, či potrebujeme aj kultúrnu politiku, prevládala zhoda a pomerne jednoznačné deklarovanie jej potrebnosti. Určite by sa však našli aj názory spájajúce tento pojem predovšetkým s nedemokratickým režimom na Slovensku, vyplývajúce z obavy, aby štátna moc nezneužívala kultúru na vlastné propagandistické ciele. Mnohí jednoznační zástancovia myšlienky dôležitosti kultúrnej politiky jej obsah spravidla redukujú len na povinnosť štátu lepšie a štedrejšie finančne zabezpečiť existujúce kultúrne inštitúcie. Iní ju skôr chápu ako istú záruku zo strany štátu, že nebude na základe každých parlamentných volieb meniť svoje priority a základnú orientáciu, čo inštitúciám a organizáciám v oblasti umožní aspoň rámcovo plánovať svoje aktivity na dlhšie obdobie než len na jeden fiškálny rok alebo volebné obdobie. (Krejčí, 2009)

Ďalšou kľúčovou otázkou sú subjekty, ktoré sa majú podieľať na tvorbe kultúrnej politiky. Ak vnímame kultúrnu politiku ako priestor, v ktorom sa pohybujú jej jednotliví aktéri, či už v rámci umeleckého alebo kultúrneho systému, je zrejmé, že na tvorbe kultúrnej politiky sa podieľajú vlastne všetci občania, aj keď niektorí len okrajovo. Každý štát pri tvorbe svojej kultúrnej politiky vychádza z uvedomovania si postavenia kultúry vo svojej histórii a spravidla nadväzuje na tie tradície, ktoré sa prejavili ako nosné v predchádzajúcich obdobiach a ktoré vníma verejnosť ako pozitívne. Pri súčasnej absencii špecifických výskumov sa môžeme len domnievať, čo by občan v súčasnosti umiestnil na rebríčku priorít najvyššie. Napriek tomu, že umelci sú rovnako ako verejnosť, súčasťou umeleckého systému, môžeme sa domnievať, že ich názory by sa zhodovali väčšmi so sprostredkovateľmi a preferovali by tú oblasť kultúry alebo umenia, v ktorých sa dominantne pohybujú a najlepšie orientujú. Pri tvorbe kultúrnej politiky je mimoriadne dôležité aj to, aby skupiny pohybujúce sa v jednotlivých oblastiach umenia a kultúry poznávali svoje problémy a priority. Je to základ potreby partnerstiev a spolupráce s inými rezortmi a organizáciami, samosprávou a mimovládnyimi organizáciami. Podmienkou vzniku koncepcnej kultúrnej politiky je dôkladné poznanie prostredia na základe podrobných analýz situácie a možných vplyvov najlepšie prostredníctvom nezávislých monitorovacích pracovísk. (Kultúra a politika, 1999)

Koncepcia štátnej kultúrnej politiky má byť homogénnym dokumentom, čo však neznamená, že nereflektuje špecifiká jednotlivých segmentov kultúry, ktorých sa dotýka. Môžeme povedať, že je vlastne súborom čiastkových kultúrnych politík pre jej konkrétne oblasti. V súčasnosti je na Slovensku najviac pertraktovaná potreba mediálnej politiky, pričom si mnohí neuvedomujú, že bez celkovej kultúrnej politiky je vlastne nemožné riešiť ktorýkoľvek tematický okruh samostatne tak, aby sa neskôr neocitol v rozpore s ostatnými čiastkovými kultúrnymi politikami. Je úlohou rozhodovateľov, aby v čo najkratšom čase naštartovali proces tvorby zásadného dokumentu na celoštátnej úrovni. V opačnom prípade bude kultúra i naďalej chýbať medzi prioritami regionálneho rozvoja a bude pokračovať nekoncepcná prezentácia slovenskej kultúry v zahraničí.

Použitá literatúra:

1. Denel, F. 2002. Európsky program prieskumu národných kultúrnych politík.

2. Hlavné ciele kultúrnej politiky, 2010. Slovensko kultúrny profil. Hlavné ciele kultúrnej politiky Slovenskej republiky [online]. [citované 9.2.2010] Dostupné na internete: <http://www.slovakia.culturalprofiles.net/?id=-12751>
3. [http://www.rokovania.sk/appl/material.nsf/0/CBC3628C695A0BC2C1256F0400389185/\\$FILE/Zdroj.html](http://www.rokovania.sk/appl/material.nsf/0/CBC3628C695A0BC2C1256F0400389185/$FILE/Zdroj.html)
4. <http://www.tur.sk/index.stm?cat=93cc070a7bf26059dafed349c169b06d>
5. Ivanička, K. (ed.) 2000. Dynamické vývojové procesy a štruktúry a ich medzinárodný kontext. Banská Bystrica : FPVMV UMB, 2000.
6. Koechlin, J. 2003. L'Europe a-t-elle une adresse? Genève : Georg, 2003.
7. Krajina, človek, kultúra. 1999. In Zborník referátov zo IV. celoslovenskej konferencie s medzinárodnou účasťou. Banská Bystrica : Slovenská agentúra životného prostredia, s. 220, ISBN: 80-88850-24-X.
8. Krejčí, O. 2009. Geopolitika stredoevropského priestoru. 3. vydanie. Praha : Professional publishing, 2009, 389 s., ISBN: 978-80-7431-001-0.
9. KUČEROVÁ, J. 2004. Sprievodca európskym parlamentom.
10. Kultúra a politika. 1999. Bratislava : Fridrich – Naumann Stiftung. Inštitút liberálnych štúdií, 1999, ISBN 80-88976-00-6.
11. Národná správa o kultúrnej politike Slovenskej republiky. 2002. Bratislava : Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, 2002.
12. Pašiak, J. 2004. Krajina a jej kultúrny potenciál. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 2004, 161 s. ISBN: 80-88751-23-1.
13. Politika, umenie, emócie. Diskusný klub. In Kritika a kontext, 1996, číslo 34, s. 62 – 136, Bratislava : MK SR, ISSN: 1335-1710.
14. Stratégia a akčný plán, 2004. Návrh stratégie štátnej kultúrnej politiky a Akčný plán realizácie úvodnej fázy implementácie. Uznesenie Vlády Slovenskej republiky č. 1067/2004. Dostupné na internete:
15. Stručný prehľad vývoja, 2010. Slovensko kultúrny profil. Stručný prehľad vývoja v oblasti medzinárodnej kultúrnej spolupráce [online]. [citované 9.2.2010] Dostupné na internete: <http://www.slovakia.culturalprofiles.net/?id=-12682>
16. TEREM, P. 2007. Špecifiká politického a ekonomického vývoja na Slovensku. In: HANČLOVÁ, Jana (Ed.): Increasing Competitiveness or Regional, National and International Markets Development – New Challenges. Ostrava: VŠB – Technical University of Ostrava, 4.-6. 9. 2007, ISBN: 978-80-248-1458-2
17. TEREM, P. Globalisation-Integration-Neighborhood. In: Rouet, G. - Terem, P (eds.): Enlargement and European Neighborhood Policy. Collection Voisinages Européens 3, Faculte de Droit et Science Politique, Universite de Reims Champagne-Ardenne, Faculty of Political Science and International Affairs, Matej Bel University Bruylant Bruxelles, ISBN 978-2-8027-2666-1
18. TUR, 2009. Trvalo udržateľný rozvoj v Slovenskej republike [online]. [citované 9.4.2009] Dostupné na internete:
19. ZAgoršeková, M. 2006. Aktuálne otázky kultúrnej politiky EÚ. In Politické vedy, 2006, číslo 3.

Kontakt

PhDr. Mária Holubová, PhD.

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

Univerzita Mateja Bela

Kuzmányho 1

974 01 Banská Bystrica

Slovenská republika

E-mail: maria.holubova@umb.sk

Petra Holzerová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

REGIONÁLNA SPOLUPRÁCA A OBCHOD NA ZÁPADNOM BALKÁNE

Abstrakt

Od podpisu Daytonskej mierovej zmluvy sa podpora regionálnej spolupráce na Balkáne stala jedným z hlavných cieľov medzinárodného spoločenstva. V druhej polovici deväťdesiatych rokov preto rástol počet regionálnych prístupov a iniciatív zameraných na ambiciózne projekty politickej, ekonomickej a bezpečnostnej spolupráce a rekonštrukciu regiónu. Cieľom tohto príspevku je analyzovať a hodnotiť efektívnosť najdôležitejších regionálnych iniciatív s dôrazom na úlohu Európskej únie ako najvplyvnejšieho externého aktéra v regióne a skúmať vplyv liberalizácie regionálneho trhu na rozvoj intraregionálneho obchodu a obchodné vzťahy medzi štátmi západného Balkánu.

Kľúčové slová: CEFTA 2006, Európska únia, Pakt stability pre JVE, regionálna spolupráca, západný Balkán.

Abstract

Fostering regional cooperation has been singled out as an essential feature of international involvement in the Balkans since the conclusion of Dayton Peace Agreement. As a result, since 1996 Western Balkans countries have witnessed a significant number of regional approaches and initiatives, aiming at ambitious political, economic and security goals and the reconstruction of the region. The aim of this paper is to analyze and assess the most important regional approaches and initiatives and a role of European union - most influential external actor in promotion of regional cooperation and to explore the impact of trade liberalization on regional trade and trade relations among countries of Western Balkans.

Key words: CEFTA 2006, European union, Stability pact for SEE, regional cooperation, Western Balkans.

Úvod

V období po roku 1989 v Európe rástol význam konceptu regionalizácie. Na jednej strane už existujúce organizácie ako Európske hospodárske spoločenstvo/Európska únia, Rada Európy, Organizácia pre obranu a bezpečnosť v Európe sa výrazne posilnili a na strane druhej vznikali nové regionálne iniciatívy. Prezidenti Poľska, Československa a Maďarska na stretnutí vo Vyšehrade v roku 1991 deklarováním ochoty rozvíjať ekonomickú a politickú spoluprácu na ceste do NATO a EÚ položili základy Vyšehradskej skupiny. O dva roky tieto krajiny vytvorili Stredoeurópsku zónu voľného obchodu. V priebehu deväťdesiatych rokov vznikla taktiež Stredoeurópska iniciatíva, Rada pobaltskej spolupráce, či Čiernomorská hospodárska spolupráca.

V tom istom čase nárast nacionalistických tendencií v republikách bývalej Juhoslávie viedol k vojnovým konfliktom a dezintegrácii. Výsledkom bol vznik nových nezávislých štátov, ktoré spájalo množstvo politických, ekonomických a bezpečnostných problémov.

Podpora regionálnej spolupráce sa stala jedným z kľúčových elementov pôsobenia medzinárodných aktérov na Balkáne.

Po podpise Daytonskej mierovej zmluvy v roku 1995 bolo evidentné, že dohodnutý ústavný rámec v Bosne a Hercegovine bol závislý od podpory Sarajeva, Záhrebu i Belehradu. Kooperácia medzi štátmi, ktoré boli zapojené do vojnových konfliktov v bývalej Juhoslávii, bola nevyhnutná pre zabezpečenie stability. Zároveň existoval všeobecný konsenzus, že regionálne iniciatívy by mali zahŕňať aj Macedónsko a Albánsko.

Regionálne iniciatívy v deväťdesiatych rokoch

Prvým regionálnym prístupom, ktorého cieľom bola podpora implementácie Daytonskej dohody bol Proces pre stabilitu a dobré vzťahy v juhovýchodnej Európe (JVE). Podľa miesta, kde bola na základe francúzskeho návrhu podpísaná ustanovujúca deklarácia, je známy aj ako Royaumontský proces. Stretnutie prebiehalo v decembri 1995 za účasti 15 štátov EÚ, predstaviteľov Európskej komisie, Rady Európy, OBSE, USA, Ruska ako aj zástupcov Albánska, Bosny a Hercegoviny, Bulharska, Chorvátska, Maďarska, Juhoslávie, Macedónska, Rumunska, Slovinska a Turecka. Proces nemal žiadne inštitucionálne štruktúry a prebiehal formou pravidelných stretnutí. Z hľadiska oblastí pôsobenia sa sústreďoval na malé regionálne projekty v oblasti občianskej spoločnosti, kultúry a ľudských práv. Aj napriek pozitívnym výsledkom dosiahnutým pri spolupráci mimovládnych organizácií, médií alebo v oblasti vedeckej spolupráce, bol vplyv procesu relatívne nízky a neskôr sa stal súčasťou Paktu stability pre juhovýchodnú Európu.

Európska únia začala pripravovať základnú stratégiu jej pôsobenia v regióne bývalej Juhoslávie už pred podpisom Daytonskej zmluvy. V záveroch Rady z 30. Novembra 1995 sa uvádza, že cieľom Európskej únie je stabilita. Budovanie stability a prosperity mali byť preto základom politiky Európskej únie voči regiónu.¹

Prvá stratégia EÚ týkajúca sa krajín JVE, regionálny prístup, bola prijatá 26. februára 1996. Regionálny prístup bol zameraný primárne na tie krajiny regiónu, s ktorými EÚ nemala žiadne kontraktuálne vzťahy. Na základe toho, bola vyčlenená skupina štyroch nástupníckych štátov bývalej Juhoslávie a Albánska, čím boli vytvorené hranice regiónu, pre ktorý sa neskôr začal používať termín západný Balkán. Slovinsko, Rumunsko a Bulharsko neboli začlenené do regionálneho prístupu, pretože v tom čase už mali s EÚ podpísané Európske dohody a uchádzali sa o členstvo v nej.

Súčasťou regionálneho prístupu bola politika kondicionality, ktorá podmieňovala nadviazanie zmluvných vzťahov s cieľovými štátmi ochotou spolupracovať na regionálnej báze a plnením širokých politických a ekonomických požiadaviek.² Medzi najdôležitejšie podmienky patrila spolupráca v oblasti návratu utečencov a vysídlených osôb ako aj spolupráca s Medzinárodným trestným tribunálom pre bývalú Juhosláviu.

Paralelne so schémami Európskej únie vznikali v druhej polovici deväťdesiatych rokov aj ďalšie regionálne iniciatívy. Iniciatíva pre spoluprácu v juhovýchodnej Európe (Southeast European Cooperative Initiative - SECI) bola jediným projektom USA zameraným na ekonomickú spoluprácu a rekonštrukciu regiónu prostredníctvom prevažne súkromného financovania. Prvé stretnutie SECI sa uskutočnilo 6. decembra 1996 v Ženeve. Ako kľúčové oblasti spolupráce boli vymedzené infraštruktúra, obchod, doprava, energetika, životné

¹ 1878th General Affairs Council (30.-31.10. & 10.11.1995): Draft Minutes.

² Commission of the European Communities (02.10.1996): *Common Principles for future contractual relations with certain countries in South-Eastern Europe* COM (1996) 476 final.

prostredie, boj proti organizovanému zločinu a rozvoj súkromného sektora. Od svojho vzniku patrila SECI medzi najúspešnejšie regionálne projekty. Dôvodom bola relatívne vysoká špecializácia aktivít ako aj skutočnosť, že súčasťou iniciatívy neboli otázky politického, sociálneho alebo etnického charakteru.

V období po podpise Daytonskej zmluvy sa podarilo obnoviť aj medzivládny dialóg medzi krajinami JVE, ktorý prebiehal v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch. Prvé stretnutie ministrov zahraničných vecí po šiestich rokoch sa konalo v júli 1996 v Bulharsku. Účastníci prijali deklaráciu, v ktorej sa zaviazali dodržiavať princíp nedotknuteľnosti hraníc a kooperatívnej bezpečnosti. Sofijská deklarácia tak odrážala presvedčenie, že vytvorením funkčných väzieb medzi štátmi sa podarí dosiahnuť politickú stabilitu ako v prípade západnej Európy po druhej svetovej vojne. Hlavným výsledkom stretnutia bol vznik Procesu spolupráce v JVE (South East European Cooperation Process – SEECP) - jedinej iniciatívy, ktorá nebola nastolená medzinárodnými aktérmi, ale vznikla z podnetu samotného regiónu. Zakladajúcimi členmi boli Albánsko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Grécko, Juhoslávia, Macedónsko, Rumunsko a Turecko. Chorvátsko a Slovinsko mali na konferencii štatút pozorovateľa, čo vyplývalo z ich presvedčenia, že nepatria do regiónu Balkánu.³ Chorvátsko sa napokon stalo členom SEEPC v roku 2005 a Slovinsko v roku 2010. V roku 2006 sa pripojilo aj Moldavsko.

SEECP poskytuje fórum na diskusiu na najvyššej úrovni. Politická spolupráca a politický dialóg zahŕňa širokú škálu oblastí vrátane bezpečnosti, ekonomickej, sociálnej a kultúrnej spolupráce ako aj spolupráce v oblasti justície a vnútorných záležitostí. Proces nie je inštitucionalizovaný a je koordinovaný predsedajúcou krajinou. Predsedníctvo je rotujúce na ročnej báze. Deklarácie a spoločné vyhlásenia nemajú záväzný charakter. To je dôvod prečo proces nemal v deväťdesiatych rokoch výrazný vplyv. Po vytvorení Paktu stability pre JVE sa SEECP stal jeho podporným nástrojom a v súčasnosti je dôležitým nástrojom Rady pre regionálnu spoluprácu.

Pakt stability pre juhovýchodnú Európu

Eskalácia kosovského konfliktu v rokoch 1998 – 1999 odhalila limity regionálnych prístupov a iniciatív, ktoré boli vytvorené po podpise Daytonskej zmluvy. Členské štáty SEECP neboli v čase krízy jednotné. Juhoslávia nesúhlasila s deklaráciou, ktorá bola prijatá v dôsledku narastania napätia v Kosove a v júni 1999 bola z procesu vylúčená (s prísľubom opätovného prijatia po zmene režimu).

Ani regionálny prístup EÚ nevedol k zabezpečeniu stability v regióne. Keďže rozvoj bilaterálnych vzťahov s EÚ bol podmienený plnením stanovených politických a ekonomických podmienok vrátane regionálnej spolupráce, koncom deväťdesiatych rokov sa vzťahy EÚ s jednotlivými krajinami vyznačovali veľkou diverzitou. Albánsko a Macedónsko, ktoré neboli zapojené do vojnových konfliktov boli oprávnené na prijímanie finančnej pomoci z Phare a s EÚ mali uzavretú Dohodu o obchode a spolupráci. Bosna a Hercegovina, Chorvátsko a FR Juhoslávia zmluvné vzťahy s EÚ nenadviazali. Kým Bosna a Hercegovina bola zaradená medzi krajiny, ktoré benefitovali z Phare, Chorvátsko bolo aj naďalej vylúčené a FR Juhoslávia bola vylúčená zo všetkých okrem humanitárnych programov. Európska únia v tom čase nemala výraznejší vplyv na posilnenie regionálnej spolupráce a nedokázala

³ Bechev, Dimitar (2006). *Carrots, sticks and norms: the EU and regional cooperation in Southeast Europe*. [cit. 20.11.2011] Dostupné na internete: http://www.sant.ox.ac.uk/esc/esc-lectures/carrots_sticks.pdf.

zabrániť eskalácii konfliktu. Výsledkom bolo prehodnotenie regionálneho princípu a rozhodnutie o prijatí novej stratégie, ktorá spája kooperáciu v regióne s integráciou do EÚ.

V čase kosovskej krízy, v roku 1999, bola v Kolíne na návrh nemeckého ministra zahraničných vecí, Joschku Fischera, prijatá nová stratégia medzinárodného spoločenstva – Pakt stability pre JVE. Pakt stability, formálne pod záštitou OBSE, poskytoval rámec pre rozvoj regionálnej spolupráce a podporu integrácie krajín do EÚ a NATO.

Zakladajúca listina Paktu stability pre juhovýchodnú Európu bola podpísaná na úvodnej konferencii, ktorá sa konala v Sarajeve. Na samite v Sarajeve sa okrem Juhoslávie zúčastnili všetky štáty regiónu Západného Balkánu, Bulharsko a Rumunsko, predstavitelia Maďarska, Ruska, Turecka, Nórska, Švajčiarska a Spojených štátov, zástupcovia členských štátov EÚ, OBSE, Rady Európy a Európskej komisie. V úlohe sprostredkovateľov vystupovali Kanada, Japonsko, OSN, UNHCR, NATO, OECD, Západoeurópska únia (ZEÚ), Medzinárodný menový fond (MMF), Svetová banka (SB), Európska investičná banka (EIB), Rozvojová banka Rady Európy (CEB) a Európska banka pre obnovu a rozvoj (EBRD). Pakt stability pre JVE pôsobil ako iniciatíva nepretržite od roku 1999 do roku 2008, kedy bol nahradený Regionálnou radou spolupráce (RCC).

Pakt stability nebol medzinárodnou organizáciou, nemal vlastné finančné zdroje ani trvalo sa realizujúce orgány. Z hľadiska organizačnej štruktúry mal najvyššie postavenie špeciálny koordinátor, ktorého sekretariát sídlil v Bruseli. V rokoch 1999 – 2001 túto funkciu zastával Bodo Hombach, ktorého na poste nahradil Erhard Busek. Hlavnými úlohami špeciálneho koordinátora bolo:

- koordinovať a zosúlaďovať politické stratégie jednotlivých účastníkov Paktu;
- koordinovať existujúce a nové regionálne kooperačné iniciatívy s cieľom zabrániť duplicite;
- predsedáť najvýznamnejšiemu politickému nástroju Paktu stability – regionálnemu stolu.

Pod regionálnym stolom pôsobili 3 útvary, pracovné stoly, z ktorých každý sa venoval určitému okruhu: Pracovný stôl I sa zameriaval na demokratizáciu a ľudské práva, Pracovný stôl II sa venoval otázkam hospodárskej rekonštrukcie, spolupráce a rozvoja a Pracovný stôl III sa zaoberal problematikou bezpečnosti. Úlohou regionálneho stola (stretnutie odborníkov, zástupcov štátov a medzinárodných organizácií, pôsobiacich v troch pracovných stoloch) bolo koordinovať aktivity Paktu.

V priebehu existencie Paktu sa jeho úloha menila. Kým na začiatku slúžil predovšetkým ako platforma na smerovanie prostriedkov donorov na obnovu a podporu aktivít regionálnej spolupráce, neskôr sa transformoval na fórum, ktoré združovalo krajiny regiónu a medzinárodných aktérov na princípe rovnocennosti a slúžilo na identifikovanie spoločných problémov a návrh spoločnej stratégie na ich riešenie.

Pakt stability zaznamenal viacero úspechov vo všetkých oblastiach svojej pôsobnosti.⁴ Jedným z hlavných cieľov bolo implementovať regionálnu stratégiu pre návrat a reintegráciu utečencov a vysídlených osôb. Na základe uplatnenia regionálneho prístupu bolo väčšine tých, ktorí o to mali záujem, umožnené vrátiť sa do ich pôvodných domovov. Iniciatíva Paktu pre návrat utečencov bola následne začlenená do Regionálnej iniciatívy pre migráciu, azyl a utečencov, ktorej agenda je zameraná na migráciu v širšom zmysle.

V súvislosti so snahou o posilnenie kapacity parlamentných systémov v JVE bola v roku 2001 vytvorená tzv. parlamentná trojka pozostávajúca z Európskeho parlamentu, parlamentných zhromaždení Rady Európy a OBSE s rotujúcim predsedníctvom. V máji 2007

⁴ Stability pact for SEE. *Eight years of the Stability pact for SEE: From stabilisation to integration.* [cit. 30.11.2011] Dostupné na internete: <http://www.stabilitypact.org/about/spisanie.pdf>, s. 8-21.

bolo rozhodnuté o vytvorení Regionálneho sekretariátu pre medziparlamentnú spoluprácu, ktorý sa stal styčným bodom pre parlamentnú spoluprácu v JVE s cieľom posilniť efektivitu parlamentov v regióne.

V oblasti vzdelávania a mládeže bol vytvorený Posilnený grazský proces. V rámci procesu vznikla Pracovná skupina pre vzdelanie a mládež, ktorá sa rozrástla na sieť približne 800 kľúčových regionálnych a medzinárodných aktérov v oblasti vzdelávania a mládeže, vrátane medzinárodných organizácií, darcovských krajín a krajín regiónu JVE. Cieľom pracovnej skupiny bola podpora krajín regiónu pri začleňovaní do Boloňského procesu. Začiatkom roka 2007 Pakt stability spustil databázu štipendií a grantov pre JVE, ktorá poskytuje informácie i dostupných štipendiách a grantoch v členských štátoch EÚ.

Ďalšie ťažiskové témy regionálnej spolupráce zahŕňali oblasť energetiky, dopravy a infraštruktúry. Snahy o regionálnu spoluprácu v energetickom sektore viedli v októbri 2005 k podpisu Zmluvy o energetickom spoločenstve medzi EÚ a krajinami regiónu. Zmluva, ktorá vstúpila do platnosti v roku 2006 vytvorila právny rámec pre integrovaný, regionálny energetický trh so zemným plynom a elektrickou energiou a pre integráciu tohto trhu do širšieho trhu EÚ. Tým sa vytvoril stabilný regulačný a trhový rámec schopný pritiahnúť investície do plynárenských sietí, výroby energie a rozvodných sietí, aby mali všetky strany prístup k stabilným a nepretržitým dodávkam plynu a elektrickej energie. Energetické spoločenstvo zároveň umožňuje rozvíjať hospodársku súťaž na energetickom trhu a využívať z toho vyplývajúce úspory z rozsahu. Hlavnou úlohou Paktu stability v procese budovania energetického spoločenstva bolo získať politickú podporu pre podpis zakladajúcej zmluvy a propagovanie spoločenstva energetickým a súkromným finančným spoločnostiam.

V oblasti dopravy podpísala v roku 2004 Európska komisia s krajinami západného Balkánu Memorandum o porozumení pre rozvoj základnej regionálnej dopravnej siete. Následne, v máji 2006 bola s krajinami JVE podpísaná Dohoda o európskom spoločnom leteckom priestore. Pakt stability bol taktiež spoločne s Európskou komisiou a vládami Rakúska a Rumunska spoluzakladateľom Procesu dunajskej spolupráce, ktorý podporuje využívanie Dunaja z hľadiska dopravy a hospodárskych a sociálnych aspektov.

Všetky čiastkové úspechy Paktu stability odzrkadľujú skutočnosť, že Pakt prispel k budovaniu stability v regióne a koncept regionálnej spolupráce je v súčasnosti pevne zakotvený na všetkých úrovniach v krajinách západného Balkánu.

Kľúčovým faktorom a motiváciou pre progres v oblasti regionálnej spolupráce a reformného procesu v krajinách západného Balkánu sa stala perspektíva členstva v Európskej únii (pre viaceré krajiny aj v NATO). Po neúspechu regionálneho prístupu prijala EÚ v roku 1999 novú stratégiu – Stabilizačný a asociačný proces (SAP), ktorý predstavuje hlavný mechanizmus pre asociáciu a integráciu krajín západného Balkánu. Na samite Európskej rady vo Feira v júni 2000 nadobudli štáty západného Balkánu štatút potenciálnych kandidátskych krajín na členstvo v EÚ. Európska perspektíva bola opätovne potvrdená na samite v Záhrebe v novembri 2000. V júni 2003 Európska rada prijala Solúnsku agendu, priniesla nové nástroje na podporu reformných snáh krajín Západného Balkánu, z ktorých najvýznamnejším sa stalo Európske partnerstvo. Jednou z kľúčových oblastí z hľadiska hodnotenia plnenia predvstupových podmienok sa stala regionálna spolupráca. Počas rokov 2000 – 2006 Európska únia alokovala v rámci finančného nástroja CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Democratisation and Stabilisation) približne 228 miliónov eur⁵ na projekty zamerané na podporu regionálnej spolupráce. Objem prostriedkov sa ešte zvýšil

⁵ Európska komisia (2006). Regional cooperation in the Western Balkans: A policy priority for the European union. s. 9.

po vytvorení nového finančného nástroja predvstupovej pomoci. V rokoch 2007 – 2010 bolo na regionálnu spoluprácu v západnom Balkáne vyčlenených približne 430 miliónov eur⁶.

Rada regionálnej spolupráce

Vzhľadom na značný progres v stabilizácii regiónu, zlepšenie vzájomných politických i ekonomických vzťahov a zvýšenie kvality i kvantity kapacít a orgánov, zabezpečujúcich regionálnu spoluprácu postupne začali vznikať iniciatívy na zmenu koncepcie regionálnej spolupráce, na základe ktorej by zodpovednosť bola postupne presúvaná na úroveň samotných republík. Po dvoch rokoch konzultácií prijal regionálny stôl v roku 2006 rozhodnutie o transformácii Paktu stability na kvalitatívne nový model spolupráce v regionálnom vlastníctve. Rada regionálnej spolupráce ako nástupca Paktu stability bola oficiálne založená na stretnutí ministrov zahraničných vecí SEECP 27. februára 2008 v Sofii. Kontinuita projektov, ktoré vznikli pod hlavičkou Paktu stability bola zabezpečená aj po transformácii rámca spolupráce.

Členom Rady regionálnej spolupráce je 46 krajín, organizácií a medzinárodných finančných inštitúcií. Z hľadiska organizačnej štruktúry je RCC podporovaná sekretariátom so sídlom v Sarajeve a kontaktnou kanceláriou pre styk s európskymi inštitúciami v Bruseli. Na čele sekretariátu stojí generálny tajomník. Túto funkciu zastáva štátny tajomník Ministerstva zahraničných vecí Chorvátskej republiky Hidajet Biščević.

Ročný rozpočet sekretariátu RCC je takmer 3 mil. eur, pričom 40% rozpočtu tvoria príspevky krajín JVE a 30% príspevky Európskej komisie. Zvyšných 30% tvoria príspevky ďalších donorov, medzi ktorých patrí Európska banka pre obnovu a rozvoj, Svetová banka, Kanada, Nórsko, Švajčiarsko a USA. Štáty a organizácie, ktoré prispievajú do rozpočtu tvoria Radu RCC7.

RCC funguje v režime úzkej kooperácie s EÚ a SEECP. Formát stretnutí RCC pozostáva z každoročného samitu zástupcov krajín SEECP a zasadnutí Rady RCC, ktoré sa konajú na štvrtročnej báze. Medzi prioritné oblasti regionálnej spolupráce v rámci RCC patrí: ekonomický a sociálny rozvoj, infraštruktúra a energetika, justícia a vnútorné záležitosti, spolupráca v oblasti bezpečnosti, budovanie ľudského kapitálu a medziparlamentná spolupráca.

Ekonomická spolupráca a rozvoj intraregionálneho trhu na západnom Balkáne

V ekonomickej oblasti sa hlavným prvkom podpory regionálnej spolupráce stala liberalizácia obchodu. Podpora a posilnenie regionálneho trhu boli súčasťou stratégie EÚ voči krajinám západného Balkánu. Obnovenie starých a vytvorenie nových obchodných vzťahov medzi krajinami západného Balkánu mal priniesť niekoľko pozitívnych efektov. Zlepšenie obchodných vzťahov malo pomôcť prekonať problémy, ktoré medzi krajinami vznikli v dôsledku vojen, prispieť k obnove predtým silnej ekonomickej kooperácie medzi teraz nezávislými krajinami bývalej Juhoslávie, stať sa motorom rastu a nástrojom uľahčujúcim prekonať ekonomické a sociálne negatívne dôsledky transformácie ako aj zvýšiť schopnosť regiónu pritiahnúť investície a integrácie do svetového hospodárstva.⁸

⁶ Európska komisia. *Rozšírenie: Regionálna spolupráca*. [cit. 25.11.2011] Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/enlargement/projects-in-focus/regional-cooperation/index_en.htm

⁷ Rada regionálnej spolupráce. *Prehľad*. [cit. 27.11.2011] Dostupné na internete: <http://www.rcc.int/pages/6/2/overview>

⁸ Inotai, András (2007). *The European union and the SEE: Troubled waters ahead?* s.110

Formálne sa iniciatíva liberalizácie obchodu medzi krajinami JVE vyvíjala v rámci Paktu stability pre JVE. Keďže zúčastnené štáty najskôr rozhodli o vytvorení siete bilaterálnych dohôd namiesto spoločnej regionálnej zóny voľného obchodu, bolo nevyhnutné vypracovať minimálne štandardy pre takéto dohody. Za týmto účelom bola vytvorená pracovná skupina Paktu stability pre liberalizáciu trhu (pod vedením EÚ a Svetovej banky), ktorá pripravila Memorandum o porozumení o uľahčení a liberalizácii obchodu. Memorandum o porozumení, na základe ktorého sa štáty regiónu zaviazali k rokovaniam o systéme dvojstranných dohôd o voľnom obchode bolo podpísané 27. júna 2001 v Bruseli. Signatármi sa okrem piatich krajín západného Balkánu stali Rumunsko a Bulharsko.

Memorandum o porozumení malo nielen ekonomický, ale aj politický význam. Z politického hľadiska bolo dôležité stanovenie termínu (koniec roka 2002), dokedy mali byť dohody medzi jednotlivými štátmi podpísané. Vzhľadom na postkonfliktnú situáciu na Balkáne bol tento tlak veľmi dôležitý. V tom čase nemala myšlienka budovania voľného obchodu v regióne veľkú podporu. Najrozšírenejšou bola obava, že regionálna integrácia by sa mohla stať substitútom integrácie do EÚ. Najväčším odporcom intenzívnejšej regionálnej spolupráce bolo rozvinutejšie Chorvátsko, ktoré odmietalo akýkoľvek proces, ktorý by mohol viesť k opätovnej reintegrácii bývalej Juhoslávie (najskôr v ekonomickej a neskôr vo forme politickej únie). Otázka užšej spolupráce bola kontroverzná aj v Macedónsku. Naopak, podpis bilaterálnych obchodných dohôd nepredstavoval žiaden problém pre Rumunsko a Bulharsko, ktoré boli v tom čase z hľadiska integrácie do EÚ najďalej ako aj pre krajiny, ktoré boli od členstva v EÚ veľmi vzdialené.⁹

Z ekonomického hľadiska bolo dôležité stanovenie princípu, na základe ktorého dohoda o voľnom obchode mala pokrývať minimálne 90% obchodu medzi dvoma krajinami. Pravidlo pre rozsah obchodu a colných sadzieb podliehajúcich liberalizácii malo byť uplatnené na existujúce i budúce dohody o voľnom obchode medzi zúčastnenými krajinami. Dovozné clá a sadzby s rovnakým účinkom na väčšinu výrobkov mali byť odstránené hneď po nadobudnutí platnosti dohody. V prípade citlivých výrobkov bola zavedená možnosť postupného znižovania colných sadzieb počas prechodného obdobia maximálne šiestich rokov. Vývozné clá a sadzby s rovnakým účinkom ako aj všetky kvantitatívne obmedzenia dovozu a vývozu a opatrenia s rovnocenným účinkom sa mali zrušiť nadobudnutím platnosti každej dohody.¹⁰

Do konca roku 2004 bolo podpísaných celkovo 32 bilaterálnych dohôd (vrátane dohôd s Kosovom pod záštitou Dočasnej správy OSN). Rozdiely medzi jednotlivými zmluvami z hľadiska obsahu ako aj objemu obchodu v režime voľného trhu spôsobovali často krát komplikácie pri ich implementovaní.¹¹ Tento problém sa podarilo prekonať dohodou o vytvorení zóny voľného obchodu na báze Stredoeurópskeho združenia voľného obchodu – CEFTA. Iniciatívu vybudovania zóny voľného obchodu v JVE začiatkom roka 2006 oficiálne podporila aj Európska únia.

CEFTA bola založená 21. decembra 1992 v Krakove predstaviteľmi Poľska, Maďarska a Československa. V roku 1996 sa pripojilo Slovinsko, nasledovali Rumunsko (1997), Bulharsko (1999), Chorvátsko (2003) a v roku 2006, keď väčšina pôvodných členov zónu opustila kvôli členstvu v EÚ sa pridalo Macedónsko. Pôvodnými podmienkami pre členstvo v CEFTA boli: členstvo vo Svetovej obchodnej organizácii (WTO) alebo dohoda o rešpektovaní a dodržiavaní všetkých jej ustanovení a regulácii, asociačná dohoda s EÚ

⁹ Inotai, András (2007). The European union and the SEE: Troubled waters ahead? s. 115.

¹⁰ Pracovná skupina Paktu stability pre liberalizáciu a uľahčenie obchodu (2001). Memorandum o porozumení o liberalizácii a uľahčení obchodu. [cit. 29.11.2011] Dostupné na internete: <http://www.stabilitypact.org/trade/Memorandum%20of%20Understanding%20on%20Trade%20Liberalisation%20and%20Facilitation.pdf>.

¹¹ Međak, Vladimir (2011). CEFTA 2006: Challenges and opportunities. s. 16.

a dohody o voľnom obchode so všetkými členmi CEFTA. Keďže nie všetky krajiny JVE plnili tieto podmienky, kritéria pre vstup bolo nutné zmeniť.

Dohoda o vytvorení zóny voľného obchodu na základe transformácie CEFTA bola podpísaná 19. decembra 2006 v Bukurešti predstaviteľmi Albánska, Bosny a Hercegoviny, Bulharska, Macedónska, Moldavska, Čiernej Hory, Rumunska, Srbska a Kosova (podľa rezolúcie BR OSN 1244). V januári 2007 Rumunsko a Bulharsko vystúpili z dôvodu integrácie do EÚ. Implementácia CEFTA 2006 sa začala po ratifikácii všetkými zúčastnenými krajinami koncom roka 2007.

Dohoda o vytvorení CEFTA 2006 stanovila ako termín pre dokončenie zóny voľného obchodu 31. december 2010. Úplná liberalizácia obchodu s priemyselnými výrobkami bola dosiahnutá v roku 2007. Okrem minimálneho počtu kvót týkajúcich sa obchodu s poľnohospodárskymi produktmi boli zrušené všetky kvantitatívne obmedzenia. CEFTA 2006 zahŕňa aj oblasti, ktoré neboli zahrnuté v predchádzajúcich bilaterálnych dohodách (napr. obchod so službami, zahraničné investície, technické prekážky obchodu, ochrana duševného vlastníctva, posilnenie mechanizmu urovnávania sporov a pod.). Nahradením siete bilaterálnych dohôd CEFTA 2006 prispela k sprehľadneniu preferenčných vzťahov medzi zúčastnenými krajinami a stala sa kľúčom k ďalšej liberalizácii obchodu v regióne.

Od roku 2004, kedy nadobudla platnosť väčšina bilaterálnych preferenčných zmlúv, bol rast intraregionálneho importu a exportu rýchlejší ako rast celkového importu a exportu všetkých krajín západného Balkánu. Tento trend bol zastavený v roku 2009 kvôli globálnej hospodárskej a finančnej kríze. Nepriaznivé hospodárske podmienky viedli k zhoršeniu zahranično-obchodnej aktivity štátov regiónu. Kým v roku intraregionálny import začal opäť rásť, intraregionálny export aj naďalej klesal.

Tab. 1: Miera rastu importu a exportu

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Miera rastu celkového objemu importu v krajinách ZB	7,10%	21,42%	30,46%	22,93%	-29,53%	1,29%
Miera rastu intraregionálneho importu	22,50%	35,59%	39,90%	24,95%	-31,68%	7,95%
Miera rastu celkového objemu exportu v krajinách ZB	14,53%	30,76%	26,75%	18,65%	-25,26%	17,58%
Miera rastu intraregionálneho exportu	18,33%	36,67%	37,44%	27,19%	-29,16%	-0,74%

Zdroj: vlastný výpočet na základe údajov UN comtrade

Podiel intraregionálneho importu (suma hodnôt importu všetkých krajín západného Balkánu z ostatných krajín regiónu) na celkovom importe krajín západného Balkánu (suma hodnôt celkového importu všetkých krajín regiónu) vykazuje rastúcu tendenciu. V roku 2010 predstavoval 11,84%. Podiel intraregionálneho exportu na celkovom exporte západného Balkánu rástol do roku 2008, kedy dosiahol 29,49%. V roku 2010 bol už podiel len na úrovni 23,60%.

Tab. 2: Podiel intraregionálneho objemu importu a exportu na celkovom objeme importu a exportu krajín západného Balkánu

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Podiel intraregionálneho importu na celkovom importe regiónu ZB	8,23%	9,41%	10,51%	11,27%	11,45%	11,11%	11,84%
Podiel intraregionálneho exportu na celkovom exporte regiónu ZB	23,49%	24,27%	25,37%	27,51%	29,49%	27,95%	23,60%

Zdroj: vlastný výpočet na základe údajov UN comtrade

Na regionálnom obchode sa nepodieľajú všetky krajiny rovnomerne. Obchodné väzby medzi krajinami bývalej Juhoslávie sú silnejšie ako ich obchodné vzťahy s Albánskom. Regionálny obchod je významný predovšetkým pre Bosnu a Hercegovinu, Srbsko, Čiernu Horu a Macedónsko. Nižší podiel Chorvátska na intraregionálnom obchode je odrazom jeho väčšej konkurencieschopnosti na globálnych (predovšetkým európskych) trhoch v porovnaní s inými krajinami regiónu.

Tab. 3: Import a export krajín západného Balkánu v roku 2009

	Albánsko	Bosna a Hercegovina	Chorvátsko	Srbsko	Čierna Hora	Macedónsko
Celkový import (mil. USD)	4548,28	8363,71	21204,85	16047,43	2313,14	5043,11
Import z krajín ZB (mil. USD)	268,25	2238,11	1085,7	1291,61	906,96	597,43
Podiel importu z krajín ZB na celkovom importe (%)	5,9	26,76	5,12	8,04	39,21	11,85
Celkový export (mil. USD)	1087,91	3953,92	10491,84	8345,08	387,54	2691,53
Export do krajín ZB (mil. USD)	70,57	1417,36	2237,85	2629,52	178,99	1000,33
Podiel exportu do krajín ZB na celkovom exporte (%)	6,49	35,85	21,33	31,51	46,19	37,17
Saldo obchodnej bilancie	-3460,4	-4409,79	-10713	-7702,4	-1925,6	-2351,58
Saldo obchodnej bilancie s krajinami ZB	-197,68	-820,75	1152,15	1337,91	-727,97	402,9

Zdroj: vlastný výpočet na základe údajov UN comtrade

Všetky krajiny západného Balkánu dlhodobo vykazujú pasívne saldo obchodnej bilancie. V tomto kontexte je regionálny obchod dôležitý pre Srbsko, Macedónsko a Chorvátsko, ktoré zaznamenávajú prebytok obchodnej bilancie pri obchodovaní s krajinami regiónu západného Balkánu.

Záver

Na začiatku snahy medzinárodného spoločenstva o stabilizáciu Balkánu nemali formu ucelenej stratégie a predstavovali skôr reaktívny prístup krízovej intervencie. Aktivity medzinárodných aktérov sa zameriavali predovšetkým na odstránenie negatívnych dôsledkov vojnových konfliktov a balkánske krajiny boli pasívnymi prijímateľmi pomoci. Regionálny prístup, ktorý prijala EÚ voči západnému Balkánu, nebol efektívny a nedokázal zabrániť eskalácii kosovského konfliktu. V tomto kontexte bol Pakt stability pre JVE prvou komplexnou dlhodobou stratégiou pre predchádzanie konfliktom a podporu regionálnej spolupráce. Ako príspevok k Paktu stability pre JVE prijala EÚ v roku 1999 novú stratégiu – Stabilizačný a asociačný proces, ktorý predstavuje hlavný mechanizmus pre asociáciu a integráciu krajín západného Balkánu. Perspektíva členstva v Európskej únii (pre viaceré krajiny aj v NATO) sa stala kľúčovým faktorom a motiváciou pre progres v oblasti regionálnej spolupráce a reformného procesu v krajinách západného Balkánu.

Jednou z hlavných podmienok, ktoré Európska únia v oblasti regionálnej spolupráce presadzovala bola liberalizácia trhu. Zlepšenie obchodných vzťahov malo pomôcť prekonať problémy, ktoré medzi krajinami vznikli v dôsledku vojen, prispieť k obnove predtým silnej ekonomickej kooperácie medzi teraz nezávislými krajinami bývalej Juhoslávie, stať sa motorom rastu a nástrojom uľahčujúcim prekonať ekonomické a sociálne negatívne dôsledky transformácie ako aj zvýšiť schopnosť regiónu pritiahnúť investície a integrácie do svetového hospodárstva. V roku 2006 bola sieť bilaterálnych dohôd o voľnom obchode nahradená zónou voľného obchodu CEFTA 2006. Objem intraregionálneho obchodu od roku 2004, kedy vstúpila do platnosti väčšina dohôd o voľnom obchode rástol. Pozitívny trend bol prerušený v roku 2009 v dôsledku globálnej finančnej a hospodárskej krízy. Obchodné vzťahy sú oveľa silnejšie medzi štátmi bývalej Juhoslávie. Podiel Albánska na obchode v rámci západného Balkánu nie je významný. Regionálny obchod je dôležitý predovšetkým pre Srbsko, Bosnu a Hercegovinu, Čiernu Horu a Macedónsko. Chorvátsko je viac konkurencieschopné na globálnych (predovšetkým európskych) trhoch, preto je jeho závislosť na regionálnom obchode v porovnaní s inými štátmi bývalej Juhoslávie nižšia.

Použitá literatúra:

1. 1878th General Affairs Council (30.-31.10. & 10.11.1995): Draft Minutes.
2. 1903rd General Affairs Council (26.-27.02.1996): Conclusions.
3. Anastasakis, Othon – Bojicic-Dzelilovic, Vesna (2002). Balkan Regional Cooperation & European Integration. [online]. [cit. 17.11.2011] Dostupné na internete: <http://eprints.lse.ac.uk/5706/1/policyPaper2.pdf>
4. Bechev, Dimitar (2006). Carrots, sticks and norms: the EU and regional cooperation in Southeast Europe. [online]. [cit. 20.11.2011] Dostupné na internete: http://www.sant.ox.ac.uk/esc/esc-lectures/carrots_sticks.pdf
5. Commission of the European Communities (02.10.1996): Common Principles for future contractual relations with certain countries in South-Eastern Europe COM (1996) 476 final.

6. Erhart, Hans-Georg. Prevention and Regional Security: The Royaumont Process and the Stabilization of South-Eastern Europe. [online]. [cit. 19.11.2011] Dostupné na internete: <http://www.core-hamburg.de/documents/yearbook/english/98/ehrhart.pdf>
7. European Commission (2006). Regional cooperation in the Western Balkans: A policy priority for the European union. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2006. ISBN 92-79-01374-2
8. Európska komisia. Rozšírenie: Regionálna spolupráca. [online]. [cit. 25.11.2011] Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/enlargement/projects-in-focus/regional-cooperation/index_en.htm
9. Inotai, András (2007). The European union and the SEE: Troubled waters ahead? Brussels: P.I.E. Peter Lang, 2007. ISBN 978-90-5201-071-7
10. Međak, Vladimir (2011). CEFTA 2006: Challenges and opportunities. Belgrade: ISAC Funf, 2011.
11. Rada regionálnej spolupráce. Prehľad. [cit. 27.11.2011] Dostupné na internete: <http://www.rcc.int/pages/6/2/overview>
12. Stability pact for SEE. Eight years of the Stability pact for SEE: From stabilisation to integration. [online]. [cit. 30.11.2011] Dostupné na internete: <http://www.stabilitypact.org/about/spisanie.pdf>
13. Stability pact working group on trade liberalisation and facilitation (2001). Memorandum of Understanding on trade liberalisation and facilitation. [online]. [cit. 29.11.2011] Dostupné na internete: <http://www.stabilitypact.org/trade/Memorandum%20of%20Understanding%20on%20Trade%20Liberalisation%20and%20Facilitation.pdf>

Kontakt

Ing. Petra Holzerová

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: petra.holzerova@euba.sk

Martin Horemuž

FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATOLÍCKA UNIVERZITA

SPOLOČENSTVO NEZÁVISLÝCH ŠTÁTOV: 20 ROKOV ČINNOSTI A SKÚSENOSTÍ

Abstrakt

Cieľom príspevku je v krátkosti priblížiť a zhodnotiť dvadsaťročnú činnosť Spoločenstva nezávislých štátov (SNŠ) ako regionálnej medzinárodnej organizácie. Vznik SNŠ, datovaný do sklonku roku 1991, je spojený s turbulentnými udalosťami sprevádzajúcimi rozpad ZSSR, čo do značnej miery poznačilo jej prvé roky fungovania. Prvotnou predstavou v rámci SNŠ sa stalo zabezpečenie civilizovaného rozchodu medzi bývalými sovietskymi republikami, s možnosťou zabránenia zrútenia ich jednotlivých ekonomík. Čoskoro sa však ukázalo že SNŠ môže zároveň slúžiť ako ideálna platforma pre reintegráciu postsovietskeho priestoru. Prírodným centrom „integračných“ procesov sa pritom stáva Rusko, chápané SNŠ ako regionálnu štruktúru pre presadzovanie ruských zahranično-politických, ekonomických a bezpečnostných záujmov. Pôvodný zámer B. Jeľcina napokon s takýmto fungovaním a pôsobením SNŠ aj počítal. Viaceré problémy spojené s prílišnou byrokratizáciou, spolu s ďalšími odstredivými a dezintegračnými tendenciami spôsobili, že koncom 90. rokov sa SNŠ dostalo do hlbkej krízy, ohrozujúcej jej samotnú existenciu. Až nástupom V. Putina do funkcie prezidenta dochádza k určitému oživeniu jej činnosti. Diverzifikáciu prístupu voči postsovietskym štátom, resp. SNŠ znamenal zo strany RF na jednej strane prehodnotenie komplexného modelu reintegrácie, a zároveň upriamenie pozornosti na tie štruktúry a inštitúcie (sektory integrácie), ktoré vykazovali relatívnu životaschopnosť, a ktorú sú z pohľadu ruských bezpečnostných (CSTO) a ekonomických záujmov (Colná únia, Eurázijské ekonomické spoločenstvo) pokladané za kľúčové. Aj z tohto dôvodu je možné do budúcnosti očakávať skôr marginalizáciu SNŠ, resp. jej pôsobenie v oblastiach vykazujúcich názorovú zhodu (humanitná, kultúrno-vzdelávacia).

Kľúčové slová: Spoločenstvo nezávislých štátov (SNŠ), Postsovietsky priestor, Integračné procesy, Ruská federácia, Eurázijské ekonomické spoločenstvo, Colná únia, Jednotný ekonomický priestor.

Abstract

The aim of this contribution is to evaluate briefly twenty years of action by the Commonwealth of Independent States (CIS) as a regional and international organization. The emergence of the CIS, dated to the end of the 1991 is connected with the turbulent events accompanying the disintegration of the USSR which largely marked its first years of operation. The primary notion in the framework of the CIS happened to be civilized separation between the former Soviet republics, with the possibility of preventing the collapse of their respective economies. Soon, however it occurred that the CIS may also work as the ideal platform for the reintegration of the Post-Soviet space. Russia is becoming the natural centre of 'integration' processes, where the CIS is understood as a regional structure for the enforcement of Russian political, economic and security interests. B. Yeltsin's original intention counted with this type of action of the CIS. Several problems of too much bureaucracy, along with other disintegration tendencies have caused that by the end of the nineties the CIS fell into a deep crisis, threatening its existence. The CIS has reborn its

activities when V. Putin became the President. From the RF point of view, the diversification of access to the Post-Soviet States, or the CIS meant a comprehensive review of the RF complex model of re-integration on one hand, and at the same time draw attention to the structures and institutions (sectors of integration), which showed the relative viability and which are from the perspective of Russian security (CSTO) and the economic interests (CU, EEC) considered to be the key activities. For this reason, it is possible to expect a marginalisation of the CIS in the future, respectively, its operations in the areas of view compliance (humanitarian, cultural and educational).

Key words: Commonwealth of Independent States, Postsoviet area, Integration process, Russian Federation, Eurasian Economy Community, Custom Union, Common economic space.

Úvod

Rozpad ZSSR začiatkom 90. rokov minulého storočia otvoril v obrovskom geografickom priestore tohto donedávna politicky, vojensko-bezpečnostne, ekonomicky a kultúrno-právne jednotného totalitného štátneho útvaru, možnosti pre naštartovanie demokratizačných procesov. Zároveň sa vytvoril diametrálne odlišný rámec pre novú konfiguráciu vzájomných vzťahov, teraz už nezávislých štátov. Napriek ireverzibilitate tohto procesu je možné s odstupom času konštatovať, že medzi postsovietskymi republikami došlo k formovaniu kvalitatívne a kvantitatívne novej dimenzii vzťahov, založenej na štandardoch a princípoch medzinárodného práva. Celý hektický proces formovanie štátnosti postsovietskych republík od začiatku prebiehal vo veľmi zložitých vnútropolitických (transformačných), ale osobitne komplikovaných sociálno-ekonomických podmienkach, čo sa prejavilo aj na jeho výsledku (demokratická neukotvenosť a stabilizácia politického systému, deformácia demokratických, právnych a inštitucionálnych prvkov a pod.). Vytvorením medzinárodno-politickej štruktúry – SNŠ (alebo tiež Spoločenstvo), sa jednotlivé štáty medzinárodno-právne etablovali a definovali svoje zahranično-politické smerovanie a priority. Spoločným znakom všetkých členských štátov SNŠ je skutočnosť, že v určitom konkrétnom historickom období boli nedeliteľnou súčasťou jednotného celku, čo vystihuje aj podoba SNŠ ako regionálnej organizácie s primárnym dosahom na „postsovietsky“ priestor, a tým vyvoláva určité obracanie sa do minulosti (retrospektívu). Na druhej strane bola (je) to aj perspektívna predstava (do budúcnosti), ktorá sa zakladá na snahe o kooperáciu. V tomto kontexte je cieľom príspevku aspoň čiastočne zmapovať súčasný stav SNŠ, resp. načrtnúť niektoré prognózy ďalšieho vývoja tejto neraz zatracovanej organizácie. Z pohľadu tohto článku je možné vývoj a činnosť SNŠ rozdeliť do dvoch takmer identicky dlhých časových úsekov: a to na 90 rokov minulého storočia, a na prvé decénium 21. storočia. Z obsahového hľadiska je vývoj a činnosť Spoločenstva poznačený vysokým stupňom formalizmu a administratívno-byrokratického fungovania. Z hľadiska napĺňania stanovených cieľov je súčasný stav, dvadsať rokov „po“, pomerne nejednoznačný, nakoľko reálne výsledky sú zatiaľ v hlbokéj diskrepancii s pôvodne zamýšľanými predstavami.

SNŠ v rokoch 1991-2000

SNŠ vzniklo 8. decembra 1991 ako medzinárodná organizácia suverénnych štátov, nakoľko rokovania o zachovaní Sovietskeho zväzu vo forme federálnej resp. konfederácie jednotky boli neúspešné. SNŠ sa najskôr konštituovalo ako spoločenstvo slovanských štátov (Bielorusko, Rusko, Ukrajina), ku ktorým sa čoskoro (21. decembra 1991) pripojili

predstavitelia väčšiny ostatných postsovietskych republík (Moldavsko¹, Kazachstan, Kirgizsko, Uzbekistan, Tadžikistan, Turkmenistan, Arménsko, Azerbajdžan, Gruzínsko) podpisom tzv. Deklarácie o cieľoch a princípoch SNŠ. Predstavitelia týchto štátov boli na jednej strane rýchlym spádom udalostí zaskočení, nakoľko išli mimo ich vplyv, a aj preto si „vymohli“ vstup do SNŠ, ktoré malo vytvoriť podmienky pre „civilizovaný rozchod“ a uchovanie bývalých kontaktov. (Vykoukal a kol., 2000, s. 682-683) Osobitne stredoázijské republiky sa v prvých rokoch veľmi pozitívne stavali k projektu SNŠ, čo vyplývalo z viacerých faktorov. Predovšetkým to bola skutočnosť, že ani jeden stredoázijský štát nedisponoval štátnou tradíciou, na ktorú by mohol po rozpade ZSSR bezprostredne nadviazať. Významným bol aj fakt, že o nezávislosť sa žiadny z nich ani neusiloval.² Na druhej strane konštituovanie SNŠ vyplynulo aj z pragmatického stavu rozpadu štátu, ktorý býva vždy sprevádzaný otázkami delenia spoločného majetku (aktív a pasív), ale aj ďalšími medzinárodno-právnymi náležitosťami s tým spojenými. Novovytvorená organizácia – SNŠ – mala v tomto smere zaistiť rozdelenie materiálneho bohatstva ZSSR, vrátane ozbrojených síl vybavených jadrovými zbraňami, a najnutnejšiu spoluprácu medzi nástupníckymi štátmi, tak aby v špecificky organizovanom sovietskom hospodárskom priestore nedošlo k totálnemu zrúteniu ekonomík nezávislých republík. (Litera, 1998, s.7) Do SNŠ však nevstúpili Lotyšsko, Litva, Estónsko, čím sa nielen symbolicky vymedzili vo svojej kultúrno-historickej prináležitosti, ale zároveň tento krok znamenal jasné gesto, na základe ktorého Pobaltské štáty definovali svoje ďalšie zahranično-politické smerovanie (integrácia do euroatlantických štruktúr), dôsledne napĺňané v nasledujúcich rokoch.

Pre konštituovanie SNŠ navyše existovali aj racionálne dôvody, ktoré sa čoskoro stali impulzom pre obsahový rozvoj jej štruktúr a inštitúcií, a pokusom realizovať SNŠ ako integračný projekt. Predovšetkým to bola existencia spoločného hospodárskeho a ekonomického priestoru (trhu), v rámci ktorého kooperácia a deľba práce výrobných podnikov prebiehala na pomerne vysokom stupni koordinácie a centralizácie. Uchovaniu vzájomných výrobo-priemyselných vzťahov napomáhala aj problematikus rýchlej reorientácie jednotlivých štátov SNŠ na vyspelé svetové trhy, komplikovaná nízkou konkurencieschopnosťou a absenciou ucelenej hospodárskej reštrukturalizácie a reforiem v každom členskom štáte SNŠ. Pre rozvoj a integráciu v podobe medzinárodnej organizácie taktiež existovali neprehliadnuteľné technické predpoklady, keďže väčšina štátov bola prepojená kľúčovou infraštruktúrou (elektroenergetické sústavy, sieť ropovodov a plynovodov, železničná cesta s diferentným rozchodom ako „štandardná“ európska železničná sieť a pod.). Akékoľvek snahy o prebudovanie celej rozsiahlej technickej infraštruktúry by boli ekonomicky veľmi nákladné, časovo zdlhavé, nehovoriac o tom, že jednotlivé postsovietske republiky v transformačnom období (a ani v súčasnosti) nemali na takúto reštrukturalizáciu potrebné finančné prostriedky. V neposlednom rade posilňujúcim faktorom integrácie sa stala možnosť štátov SNŠ využívať a vymieňať si skúsenosti z procesu politickej a ekonomickej transformácie, a spoločným a koordinovaným prístupom prekonať toto pre nich zložité obdobie v svojich dejinách. Na druhej strane však nemožno opomenúť, že pre projekt SNŠ hneď od začiatku existovala vysoká prítomnosť a miera dezintegračných faktorov, ktoré osobitne v 90. rokoch podstatným spôsobom vplývali na jej samotnú činnosť.

¹ V roku 1992 odmietol moldavský parlament vstup do SNŠ, ako plnoprávny člen bolo Moldavsko prijaté až v apríli 1994. Plnoprávnym členom sa Azerbajdžan stal až v septembri 1993. Gruzínsko pristúpilo k SNŠ v decembri 1993, ale v súvislosti s rusko-gruzínskym vojenským konfliktom v Abcházsku a Južnom Osetsku 12. augusta 2008 prezident M. Saakašvili oznámil vystúpenie zo SNŠ. Od roku 2005 je Turkménsko len asociovaným členom, resp. v rámci SNŠ má status pozorovateľa.

² V referende o zachovaní ZSSR v marci 1991 vo všetkých stredoázijských republikách presahovala podpora existencie spoločného štátu 93 % pri vysokej volebnej účasti blížiacej sa 95 %.

V. Šarudskij v tejto súvislosti uvádza kľúčové odstredivé tendencie, ktoré limitovali možnosti integračného projektu SNŠ. Boli to najmä neukončenosť ekonomických reforiem, vysoká závislosť jednotlivých ekonomík od energetických surovín, nedostatočná príťažlivosť integračného centra (Ruska), vplyv zahraničných aktérov (geopolitické súperenie), ale aj absencia právnych mechanizmov na riešenie právnych sporov. (Šarudskij, 2010) V tomto smere je potrebné výpočet doplniť o nevyriešené lokálne konflikty (Podnesterská republika v Moldavsku, spory Arménska a Azerbajdžanu o Náhorný Karabach, nestabilná Stredná Ázia), diferencovaná ekonomická výkonnosť, rozdielne sociálne problémy, ale aj zahranično-politické orientácie a priority jednotlivých štátov. Osobitným, a zrejme najdôležitejším faktorom vplývajúcim na fungovanie SNŠ počas celého 20 ročného obdobia bol „faktor Ruska“, bez ktorého by projekt integrácie nebolo možné nielen politicky, ale ani ekonomicky realizovať. Práve prístup Moskvy vnímajúcej SNŠ primárne ako štruktúru na presadzovanie vlastných národných záujmov nezohľadňujúcej pritom potreby, požiadavky a reálne problémy ostatných členských štátov prispel k prevládaniu odstredivých faktorov vo vnútri Spoločenstva.

Pokiaľ ide o normatívne formovanie SNŠ, v januári 1993 došlo k prijatiu jej Ústavy, podľa ktorej sú členské štáty Spoločenstva suverénne a rovné, a zároveň sú samostatnými a rovnoprávnymi subjektmi medzinárodného práva. Základnými ústavnými cieľmi a smermi činností v zmysle Ústavy SNŠ sú najmä:

- a) spolupráca v politickej, ekonomickej, ekologickej, humanitárnej, kultúrnej a v prípadných ďalších oblastiach;
- b) všestranný a vyvážený ekonomický a sociálny rozvoj v rámci spoločného ekonomického priestoru, medzištátna kooperácia a integrácia, rozvoj rovnoprávného a vzájomne výhodného partnerstva v oblasti ekonomiky prostredníctvom zóny slobodného obchodu;
- c) zabezpečenie práv a základných slobôd človeka v súlade so všeobecne akceptovanými normami medzinárodného práva a dokumentmi OBSE;
- d) spolupráca medzi štátmi s cieľom zaistenia medzinárodného mieru a bezpečnosti, mierové riešenie sporov medzi členmi SNŠ;
- e) spojenie síl a prostriedkov v boji s organizovaným zločinom, medzinárodným terorizmom a inými prejavmi extrémizmu; (Ústava Spoločenstva..., 1993)

Z vyššie uvedeného ilustratívneho výpočtu cieľov a smerov činností je možné konštatovať, že spolupráca v rámci SNŠ sa koncentruje na politickú, vojensko-bezpečnostnú a hospodársku dimenziu. Osobitne spolupráci a následnej integrácii vo vojensko-bezpečnostnej oblasti prikladala od začiatku veľký význam práve Ruská federácia, o čom svedčí skutočnosť, že do roku 1993 bola vojensko-politickým vzťahom venovaná viac ako polovica existujúcich medzinárodno-právnych aktov (pozn. prijatých od vzniku SNŠ), čo predstavovalo 150 mnohostranných a desiatku dvojstranných právnych aktov. (Glebov, 1993, s. 43) Tieto dohody sa týkali nielen delenia sovietskej armády a techniky (tiež aj jadrového dedičstva), zabezpečenia dodávok vojenského materiálu a náhradných dielov, ale aj úpravy (vrátane majetkovo-právneho) režimu prevádzky vojenských objektov zaisťujúcich bezpečnosť Ruska pred raketovým napadnutím (radary včasnej výstrahy), ktoré sa po rozpade ZSSR ocitli mimo jeho územia. Rozhodujúcou multilaterálnou platformou v rámci SNŠ, snažiacou sa riešiť otázky bezpečnosti, mala byť Dohoda o kolektívnej bezpečnosti (nazývaná aj „Taškentská zmluva“), ktorá bola podpísaná v máji 1992. Taškentská zmluva bola základom vojensko-bezpečnostnej spolupráce a prostriedkom spoločnej bezpečnosti štátov SNŠ, avšak jej voľnejší charakter, neochota jednotlivých štátov prehlbovať integráciu, ale aj protichodné bezpečnostné záujmy niektorých štátov ju do značnej miery paralyzovali. Rusko pod vplyvom týchto faktorov po roku 2000 pristúpilo k pevnejšiemu pripútaniu štátov

ochotných bližšie spolupracovať vo vojensko-bezpečnostnej oblasti s Moskvou, a transformovalo Dohodu o kolektívnej bezpečnosti na regionálnu bezpečnostnú organizáciu – Zmluvu o kolektívnej bezpečnosti (CSTO), ktorá však nezahŕňa všetky štáty SNŠ.

V ekonomickej sfére sa pozornosť sústreďovala na čo najužšiu hospodársku integráciu. Už v septembri 1993 najvyšší predstavitelia SNŠ podpísali Dohovor o vytvorení Ekonomickej únie, ktorého kľúčovou a zároveň prvou etapou malo byť vytvorenie zóny slobodného obchodu. Napriek podpisu dohody o jej vytvorení (apríl 1994), táto nikdy nevstúpila do platnosti (neratifikovala ju viac ako polovica štátov, vrátane Ruska) okrem iného z dôvodu neexistencie dohody na jednotnom systéme pravidiel režimu voľného obchodu, ale aj silného pretrvávania ochranných opatrení jednotlivých štátov zápasiacich s ekonomickými problémami. Súčasťou dohody o vytvorení zóny slobodného obchodu bolo v tom istom roku aj vyhlásenie jednotného ekonomického priestoru, zriadenie Medzištátneho ekonomického výboru a dohody o vytvorení platobnej únie. Nerealizácia prvého kroku (zóny slobodného obchodu) však fakticky znamenala zastavenie ďalšej hospodárskej integrácie. V tomto kontexte stojí za pozornosť, že „nový“ dohovor o zóne voľného obchodu bol podpísaný až v októbri 2011 na stretnutí predsedov vlád v Petrohrade po takmer desiatich rokoch príprav a diskusií, pričom tento dohovor nahrádza okolo 110 dohôd o vzájomnom obchode podpísaných na bilaterálnom základe, ktoré boli prekážkou v rozvoji vzájomného obchodu v integračnom zoskupení ako celku.

Dôležitou tendenciou, ktorá v 90. rokoch v podstatnej miere oslabovala SNŠ, bolo jeho rozvrstvenie a diferenciacia do rôznych „integračných úrovní“ (v kontexte procesu integrácie v EÚ neraz nazývané aj dvoj a viacrychlostný model integrácie) čo sa politicky, a predovšetkým prakticky prejavilo v konštituovaní tzv. zväzoch „štyroch“ (Dohoda z roku 1996 o vytvorení Colnej únie medzi Bieloruskom, Ruskom, Kazachstanom a Kirgizskom) alebo „dvoch“ (napr. pokusy o vytvorenie konfederácie medzi Ruskom a Bieloruskom), ale aj v pokusoch o integráciu v regióne Strednej Ázie (Stredoázijská ekonomická spolupráca, resp. Organizácia stredoázijskej spolupráce). Na jednej strane to bol prirodzený výsledok fragmentácie značne nesúrodého celku štátov, na druhej strane sa v tomto rozvrstvení a diferencovaní prejavoval pragmatický postoj niektorých štátov (vrátane Ruska) upevňovať a rozvíjať hospodárske a politické väzby s krajinami politicky, ekonomicky, kultúrne ale aj geograficky blízky.

Inštitucionálna štruktúra SNŠ

Organizačný model, ktorý bol SNŠ implantovaný, evidentne vychádzal z návrhu B. Jel'cina, predloženého ešte v septembri 1991. Tento návrh predpokladal vytvorenie spoločenstva suverénnych nezávislých štátov, ktoré by spolupracovali v rámci jednotného ekonomického priestoru, mali by spoločné ozbrojené sily a garantovali základné ľudské práva a slobody. (Litera, 1998). Model, ktorý bol napokon vytvorený však zodpovedal minimalistickému riešeniu s otvorenými otázkami do budúcnosti. Ako najvyššie orgány SNŠ boli ustanovené Rada hláv štátov a Rada hláv predsedov vlád členských štátov, prijímajúce rozhodnutia na základe konsenzu. Na schôdzke najvyšších predstaviteľov SNŠ v Ašchabade (december 1993) bolo prijaté rozhodnutie o zriadení funkcie prezidenta Spoločenstva (od 1.1. 1994). Prvým prezidentom bol zvolený bývalý ruský prezident Boris Jel'cin, ktorého funkčné obdobie bolo od tej doby pravidelne predlžované (až v roku 2003 sa ním stal „neruský“ zástupca - ukrajinský prezident L. Kučma).

Do kompetencie Rada hláv štátov spadajú principiálne otázky Spoločenstva. Jej predstavitelia na svojich zasadnutiach predovšetkým prijímajú rozhodnutia v otázkach úpravy ustanovení Ústavy SNŠ, vytvorenia nových alebo zrušenia existujúcich orgánov Spoločenstva. Rada hláv štátov zároveň potvrdzuje vedúcich predstaviteľov orgánov

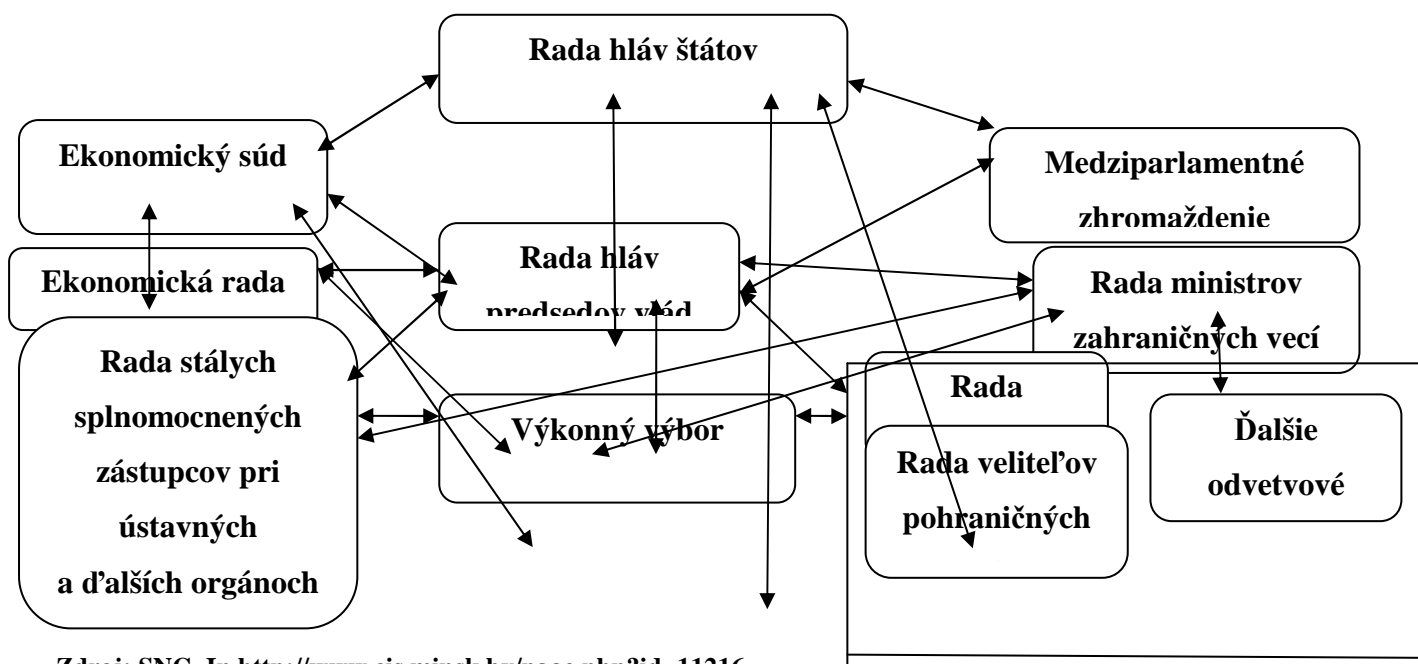
a štruktúr, vrátane ich kompetencií, resp. deleguje právomoci nižším orgánom a štruktúram. Zasadnutia Rady hláv prebiehajú v priebehu roka, a podľa zvyku sa uskutočňuje jedno riadne a jedno neoficiálne zasadnutie. Rada hláv predsedov vlád koordinuje spoluprácu orgánov výkonnej moci členských štátov v ekonomickej, sociálnej a ďalších záujmových oblastiach. Rada ministrov zahraničných vecí SNŠ je základným výkonným orgánom Spoločenstva, ktorý zabezpečuje spoluprácu v zásadných otázkach v zahraničnopolitickej činnosti, predstavujúce vzájomný interes členských štátov. Zároveň Rada ministrov zahraničných vecí v období medzi zasadnutiami Rady hláv štátov a Rady predsedov vlád v ich mene prijíma rozhodnutia. Treba však podotknúť, že závery hlavných orgánov SNŠ, predovšetkým Rady hláv štátov a Rady predsedov vlád, nie sú právne záväzné, čím fakticky neexistuje efektívny mechanizmus, ktorý by zaisťoval naplnenie už prijatých rozhodnutí. Základné rozhodnutia Rady hláv štátov a Rady predsedov vlád pritom v praxi realizujú špecializované orgány (napr. pre poľnohospodárstvo, železničnú dopravu, strojárstvo, ťažbu uhlia a metalurgiu, naftový priemysel a pod.). V ekonomickej oblasti mal ako ústredný orgán pri vytváraní ekonomickej únie štátov fungovať Medzištátny ekonomický výbor, ktorý mal byť zároveň prvý nadnárodný orgán (treba pripomenúť, že Ústava SNŠ zdôrazňuje, že Spoločenstvo nemá nadnárodné právomoci) s právom prijímať záväzné rozhodnutia. Tieto predstavy sa nerealizovali a Medzištátny ekonomický výbor bol degradovaný na administratívny orgán, koncentrujúci sa na prípravu materiálov a odporúčení Radám hláv štátov a predsedov vlád.

Samotná činnosť Rady hláv štátov a Rady hláv predsedov vlád je upravená Dohodou o vytvorení SNŠ, Ústavou SNŠ a ďalšími dokumentmi vrátane Rokovacieho poriadku Rady hláv štátov a Rady hláv predsedov vlád, potvrdených v máji 1996. Rozhodnutia oboch orgánov sa prijímajú jednodhlasne, na základe konsenzu. Akýkoľvek štát môže vyhlásiť nezainteresovanosť v určitej otázke, čo nie je prekážkou prijatia rozhodnutia, na ktorom však daný štát neparticipuje. Právnou základňou medzištátnych vzťahov sú bilaterálne a multilaterálne dohody v rozličných oblastiach činností jednotlivých účastníckych štátov. V súlade s rozhodnutím Rady hláv štátov Spoločenstva z 2. apríla 1999 sa predsedníctvo v orgánoch SNŠ vykonáva na základe rotačného princípu (spravidla jeden rok) každým členským štátom. V súčasnosti (2011) je predsedajúcou krajinou Tadžikistan.

Medzi ďalšie orgány SNŠ patrí Rada veliteľov pohraničných vojsk, ktorá je kolegiálnym orgánom Rady hláv štátov a Rady hláv predsedov vlád v otázke koordinácie ochrany vonkajších hraníc Spoločenstva. Členmi sú velitelia (zmocnenci) pohraničných vojsk SNŠ. V tomto orgáne však neparticipuje Azerbajdžan, Moldavsko a Ukrajina. Hlavnou úlohou Ekonomického súdu SNŠ je riešenie medzištátnych ekonomických sporov vzniknutých pri výkone a realizácii ekonomických záväzkov, vyplývajúcich z existujúcich dohovorov a z rozhodnutí orgánov SNŠ. Účastníkmi sporov môžu byť štáty, ktoré ratifikovali Dohodu o statuse Ekonomického súdu, a taktiež ďalšie štáty SNŠ, predpokladajúce v medzištátnych, resp. v medzivládnych zmluvách a dohovoroch riešenie sporov pred týmto orgánom. Ekonomická rada SNŠ je základným výkonným orgánom, ktorého náplňou je zabezpečenie základných dohôd v rámci SNŠ, rozhodnutí Rady hláv štátov a Rady predsedov vlád o formovaní a fungovaní zóny slobodného obchodu a ďalších otázok sociálno-ekonomickej spolupráce. Medziparlamentné zhromaždenie štátov uskutočňuje konzultácie s národnými parlamentmi, ale taktiež prerokováva otázky spolupráce v rámci SNŠ a rozpracováva spoločné návrhy v oblasti činnosti národných parlamentov. Najväčší význam Medziparlamentného zhromaždenia majú otázky spojené s aproximáciou a harmonizáciou zákonodarných aktov členských štátov SNŠ. Rozhodnutím Rady ministrov zahraničných vecí zo dňa 23 augusta 2005 bola vytvorená Rada stálych splnomocnených predstaviteľov štátov pri ústavných a ďalších orgánoch SNŠ, ktorá v období medzi zasadnutiami Rady hláv štátov, Rady predsedov vlád a Rady ministrov zahraničných vecí umožňuje interakciu štátov v otázkach predstavujúcich vzájomný interes.

V súlade s výnosom o Výkone výbore SNŠ, ktorý bol potvrdený Protokolom Rady hláv štátov dňa 21. júna 2000 je Výkonný výbor SNŠ jediným stálym výkonným, administratívnym a koordinačným orgánom SNŠ. V súlade s článkom 34 Ústavy SNŠ a na základe dohôd členských štátov Spoločenstva o spolupráci v ekonomickej, sociálnej a iných oblastiach môžu byť konštituované orgány odvetvovej (úsekovej) spolupráce, ktorých hlavným cieľom a náplňou je vypracovanie a realizovanie dohodnutých princípov a pravidiel pre takúto spoluprácu, a taktiež napomáhanie v ich praktickej realizácii. Členmi orgánov odvetvovej spolupráce sú vedúci predstavitelia existujúcich orgánov výkonnej moci členských štátov.

Schéma orgánov SNŠ

Zdroj: SNG, In <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=11216>

Z vyššie uvedenej organizačnej schémy je zreteľné, že efektívnosť a akčioschopnosť spoločenstva je značne limitovaná vnútornou štruktúrou Spoločenstva, ktorá je veľmi neprehľadná, a ktorá v kombinácii s tým, že Spoločenstvo nemá nadnárodné právomoci, vedie k nemožnosti presadiť potrebné opatrenia a závery summitov do praxe. Len pre ilustráciu možno uviesť, že administratívne metódy riešenia problémov integrácie v SNŠ zrodili do polovice 90. rokov viac ako 50 výkonných štruktúr SNŠ.³

Najmä v rokoch 1997-1998 bola činnosť SNŠ (na summite v Alma-Ata v roku 1997) podrobená ostrej kritike, kedy u jednej časti pozorovateľov a analytikov vznikli vôbec pochybnosti o jej životaschopnosti, vrátane samotnej idey integrácie. Druhá skupina spájala kritiku SNŠ so zložitým integračným mechanizmom, administratívnym a byrokratickým spôsobom rozhodovania. Treba podotknúť, že krízu v činnosti SNŠ spôsobilo aj formálne konštituovanie tzv. zoskupenia GUAM (október 1997) ako politickej, ekonomickej a strategickej aliancie, oficiálnym cieľom ktorého sa stalo posilňovanie nezávislosti

³ V súčasnosti počet výkonných štruktúr predstavuje viac ako 70.

a suverenity jej členských štátov. Do tohto zoskupenia, ktoré sa v roku 2006 premenovalo na GUAM - Organizácia pre demokratický a ekonomický rozvoj, v súčasnosti patria: Gruzínsko, Ukrajina, Azerbajdžan a Moldavsko. Súčasťou zoskupenia bol v rokoch 1999-2005 aj Uzbekistan (GUUAM), ktorý však z organizácie vystúpil. V rámci doterajšej činnosti sa krajiny koncentrovali najmä na ekonomickú spoluprácu, a na celkové zlepšenie spojenia medzi kaukazským a čiernomorským regiónom. Členské krajiny napr. zriadili Eurázijský transkaukazský koridor a začali spolupracovať na rozvoji energetickej siete a výstavbe Eurázijského koridoru pre transport ropy. (Waisová, 2008, s. 93-94) Aj keď v praxi význam tohto zoskupenia nie je veľký, organizácia svojim zložením, ale aj charakterom svojho zamerania naznačuje, že skutočným cieľom je odmietanie integračných procesov v réžii (pod kontrolou) Moskvy, pričom sa snaží o razantnejšie zahranično-politického vyhranenia sa voči Rusku. Naopak, Rusko obviňovalo toto zoskupenie z oslabovania a dezintegrácie existujúcich integračných štruktúr v rámci SNŠ.

SNŠ po roku 2000

Vzhľadom na skutočnosť, že integračným jadrom celého postsovietskeho priestoru sa nepochybne javí Ruská federácia, bolo kľúčové akým spôsobom sa prejaví zmena na poste prezidenta v jej politike voči SNŠ. Kým obdobie prezidenta B. Jeľcina bolo charakterizované benevolentným a značne nesúrodým prístupom k celému integračnému projektu Spoločenstva, V. Putin pochopil, že SNŠ nie je vhodnou organizačnou štruktúrou a platformou pre realizáciu ruských zahranično-politických cieľom. Tomuto konštatovaniu následne prispôbil aj politickú stratégiu. Na zmenený prístup Ruska k SNŠ po roku 2004 mali taktiež vplyv dva kľúčové faktory. Prvým bol prudký vzostup cien energetických surovín, ktorý umožnil Moskve razantnejšie presadzovať vlastné politické, a osobitne ekonomické záujmy naprieč krajinami bývalého ZSSR. Druhým bol faktor tzv. farebných revolúcií, ktoré sa odohrali v rokoch 2003-2005 v Gruzínsku, na Ukrajine a Kirgizsku, a z ktorých si Moskva zobrala ponaučenie. Rusko pochopilo, že komplexná reintegrácia postsovietskeho priestoru je nereálna, pričom sa začalo zameriavať na rozvoj tých štruktúr, ktoré sa ukazovali ako relatívne životaschopné alebo kľúčové z pohľadu ruských národných a bezpečnostných záujmov (CSTO, Colná únia, Eurázijské ekonomické spoločenstvo).

Novým impulzom pre rozvoj SNŠ sa mala stať v roku 2007 prijatá koncepcia ďalšieho rozvoja SNŠ a Plán základných opatrení na jej realizáciu. V uvedenej koncepcii sa na základe hlbokého hodnotenia procesov sociálno-ekonomického rozvoja a spolupráce štátov SNŠ upevnilo všeobecné presvedčenie o perspektívach SNŠ, a prioritných smerov jej činnosti, s pochopením základného cieľa v dlhodobej perspektíve – formovanie integrovaného ekonomického a politického združenia zainteresovaných štátov, ktoré by zabezpečilo rozvoj každého z nich. (Koncepcia..., 2007) V nadväznosti na prijatú koncepciu bola rozhodnutím Rady hláv štátov zo 14. novembra 2008 prijatá stratégia ekonomického rozvoja SNŠ na obdobie do roku 2020, časovo rozvrhnutá do troch etáp. Cieľom stratégie je vytvoriť komplementárne impulzy ekonomickej spolupráce štátov SNŠ, zabezpečiť stabilný rozvoj, ekonomickú bezpečnosť, zvýšenie blahobytu a kvality života obyvateľstva na základe synergického efektu smerujúceho ku konkurencieschopnosti národných ekonomík členských štátov SNŠ, a upevnenie ich pozícií vo svetovom hospodárskom systéme. (Stratégia..., 2008) V zmysle stratégie v súčasnosti SNŠ disponuje značnými materiálnymi zdrojmi, ktoré sú vhodnou odrazovou základňou pre naplnenie vyššie uvedených cieľov, resp. jeho hospodársky a ekonomický rozvoj. Priestorovo zaberá 16,4 % celosvetového teritória, na ktorom žije približne 4,4 % svetového obyvateľstva. Na SNŠ pripadá v priemere 20 % svetových zásob ropy, 40 % zemného plynu, 25 % uhlia, 10 % vo výrobe elektriny, 25 % svetových zásob lesa, takmer 11 % obnoviteľných vodných zdrojov a 13 % ornej pôdy.

(Stratégia..., 2008) Na druhej strane je nevyhnutné uviesť, že v rámci globálnej ekonomiky podiel štátov SNŠ predstavoval v roku 2007 len 3,1 % celosvetového hrubého domáceho produktu. Aj keď Stratégia uvádza, že existujúci potenciál sa ukazuje dostatočným pre zvýšenie objemu výroby v globálnom rámci, tendencie a vývoj sú v tomto kontexte skôr opačné. Podľa člena expertno-akademickej Rady vo Výbore pre záležitosti SNŠ štátnej dумы I. Adjasova, problémom je nedostatočná inovatívna schopnosť produkovať technológie vytvárajúce vysokú pridanú hodnotu tovarov a služieb. V tejto súvislosti I. Adjasov podotýka, že počas obdobia ZSSR existovala takmer polovica podnikov implementujúcich výrobné inovácie, dnes je takýchto podnikov v SNŠ len okolo 10-15 %. Celkový podiel produkcie (v rámci SNŠ) založenej na vedomostiach sa na svetovom trhu po prechode na trhovú ekonomiku znížil minimálne 20 násobne – z 8 % (1990) na 0,3-0,4 % v posledných rokoch. (Adjasov, 2011) Napriek vhodným predpokladom, a pozornosti ktorá je tomuto problému venovaná, nedochádza k pozitívnej zmene, čo dokumentuje aj pretrvávajúca orientácia národných ekonomík štátov SNŠ na energetické suroviny, resp. na tovary a služby s veľmi nízkou pridanou hodnotou.

Význam SNŠ z pohľadu ruskej zahraničnej a bezpečnostnej politiky vzrástol v roku 2010, kedy sa Moskva stala predsedníckou krajinou Spoločenstva. Impulzy pre rozvoj regionálnych štruktúr a integrácie v rámci SNŠ priniesla séria summitov v Moskve (december 2010), a to nielen samotného SNŠ, ale aj stretnutiami vo formáte CSTO, Eurázijského ekonomického spoločenstva a Colnej únie, ktoré fakticky predstavujú projekty a modely viacrýchlostnej integrácie, a ktorým Moskva v súčasnosti prikladá prioritný význam. Na summite SNŠ sa očakávalo prijatie Dohody o zóne voľného obchodu, k čomu však nedošlo z dôvodu pretrvávajúcich názorových rozdielov medzi členskými štátmi. Na druhej strane na stretnutí sa prerokovalo takmer 20 projektov (dokumentov) smerujúcich k aktivizácii ďalších integračných procesov v rámci SNŠ. Okrem spomínanej Dohody o zóne voľného obchodu to bol napr. Plán opatrení na realizáciu Stratégie ekonomického rozvoja SNŠ na obdobie do roku 2020 zameraný na rozvoj výrobnéj základne agropotravinárskeho komplexu a ďalšej integrácie trhov základnej poľnohospodárskej produkcie. Záverom summitu SNŠ, ktorý prebehol v septembri 2011 v Dušanbe, bolo zhodnotiť 20 ročné fungovanie Spoločenstva, a načrtnúť nové perspektívy rozvoja SNŠ, spojené s riešením niektorých dôležitých úloh: ukončením formovania a zabezpečenia plnohodnotného fungovania režimu slobodného obchodu na celom jeho priestranstve v súlade s pravidlami WTO. Tento proces vyvrcholil podpisom Dohody o zóne voľného obchodu v októbri 2011 v Petrohrade. Hlavné princípy dokumentu sú založené na pravidlách WTO, čo je mimoriadne dôležité pre Ukrajinu, Arménsko, Moldavsko a Kirgizsko (ktoré sa už stali členmi tejto organizácie, Rusko oficiálne v roku 2011 ukončilo rokovanie o vstupe do WTO, rovnako sa v roku 2012 očakáva vstup Kazachstanu). Zmluva o vytvorení zóny voľného obchodu poskytuje štátom, ktoré podpísali jednotné pravidlá obchodu, výhodu zavedenia okamžitých opatrení v oblasti obchodnej ochrany a procedúry riešenia sporov. (Adjasov, 2011) Treba však dodať, že až samotná prax ukáže, akým spôsobom sa podarí tento dokument implementovať a realizovať.

Záver

SNŠ prešlo v priebehu posledných dvoch desaťročí pomerne zložitým vývojom, pričom jeho podoba sa v súčasnosti veľmi odlišuje od pôvodného zámeru vytvoriť medzinárodnú štruktúru schopnú plne slúžiť ruským politickým, ekonomickým a vojenským záujmom. SNŠ je v súčasnosti skôr voľný zväzok štátov pre koordináciu spoločných obchodných, finančných, legislatívnych a bezpečnostných otázok. Jednotlivé členské štáty sa pritom v podstatnej miere rozchádzajú v prístupe k miere a hĺbke integrácie s Ruskom, pričom viaceré z nich sa pokúšajú o samostatnejšiu politickú orientáciu, ktorá ich má vzdialiť

z dosahu ruského politického a ekonomického vplyvu, a naopak priblížiť ku krajinám Západu (EÚ, NATO). (Balabán, 2006, s. 8)

Perspektívy ďalšieho rozvoja SNŠ sú nepochybne spojené najmä s prístupom a postojom Ruska, ktoré stále dominuje postsovietskemu geopolitickému priestoru. Aj keď komplexný model reintegrácie prostredníctvom SNŠ je v súčasných podmienkach tak ako bol pôvodne zamýšľaný, politicky a tiež technicky nereálny, nie je možné nevidieť hospodársky potenciál tohto zoskupenia. V tomto smere je možné očakávať impulzy jedine zo strany Ruska. Na druhej strane je však nevyhnutné poznamenať, že ruská ekonomika je zatiaľ príliš slabá na to, aby bola gravitačným stredom a centrom, pričom Moskva nie je veľmi príťažlivá ani z politického dôvodu. Okrem toho, väčšina krajín SNŠ upriamuje svoju pozornosť, resp. spája svoju budúcnosť s Európou (osobitne EÚ, ktorá je však momentálne zaťažaná svojimi vnútornými problémami). Moskva si stále viac uvedomuje nevyhnutnosť vlastnej modernizácie, aby sa mohla stať príťažlivým vzorom, avšak výrazne limitujúcou prekážkou v tomto modernizačnom procese sú jej mocensko-politické ambície.

Použitá literatúra:

1. BALABÁN, M. Postavení Ruska a jeho vývoj do roku 2020 s výhľadom do roku 2050. 1. vyd. Praha: Fakulta sociálních věd UK, 2006. 28 s. ISSN 1801-5999.
2. ADJASOV, I. Čo čaká Spoločenstvo nezávislých štátov v roku 2011? In: Pylon [online], 2011, [cit. 2011-10-27], Dostupné na: <<http://vychodnedimenzie.sk/page/download.php?ID=41>>
3. *Договор о зоне свободной торговли в СНГ* In: CIS [online], 2011, [cit. 2011-10-24], Dostupné na: <<http://cis.minsk.by/reestr/ru/printPreview/text?id=3183&serverUrl=http://cis.minsk.by/reestr/ru>>
4. GLEBOV, I., N. Voennoe pravo sodružestva: sostojanie i perspektivy meždunarodno-pravovovo regulirovanija voenno-politiceskich otnošenij gosudarstv SNG. In Gosudarstvo i pravo, roč. 14, 1993, č.10. ISSN 0132-0769, s. 43-53.
5. Концепция дальнейшего развития Содружества Независимых Государств. In: CIS [online], 2008, [cit. 2011-10-24], Dostupné na: <<http://cis.minsk.by/page.php?id=18763>>
6. LITERA, B. Společenství nezávislých států – vývoj a stav spolupráce. In LITERA, B. – ŠVEC, L. – WANNER, J. – ZILYNSKYJ, B. 1. vyd. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1998, 285 s. ISBN: 80-85864-45-2, s. 33-58.
7. Стратегия экономического развития Содружества Независимых Государств на период до 2020 года. In: CIS [online], 2008, [cit. 2011-10-24], Dostupné na: <<http://cis.minsk.by/page.php?id=18764>>
8. ŠARUDSKYJ, V., G. Ekonomičeskaja integracija na postsovetskom prostranstve: problemy i perspektivy. In: BGU [online], 2010, [cit. 2011-10-04], Dostupné na: http://www.fir.bsu.by/chairs/ir/publications_ir/shadursky/shadursky_2010_BMW.pdf
9. Устав Содружества Независимых Государств. In: CIS [online], 2008, [cit. 2011-10-24], Dostupné na: <<http://www.iacis.ru/html/?id=21>>
10. VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944. 1. vyd. Praha: Libri 2000. 860 s. ISBN 80-85983-82-6

11. WAISOVÁ, Š. Mezinárodní organizace a režimy. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. 255 s. ISBN 978-80-7380-109-0.

Kontakt

PhDr. Martin Horemuž, PhD.

Katedra Politologie

Filozofická fakulta

Katolícka univerzita

Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok

Slovenská republika

E-mail: martin.horemuz@ff.ku.sk

Margita Hulmanová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ZABEZPEČENIE PRACOVNÝCH MIEST V ČASE KRÍZY – POUČENIE SA ZO SKÚSENOSTÍ NEMECKEJ SPOLKOVEJ REPUBLIKY

Abstrakt

Článok sa venuje súčasnému stavu pracovného trhu Nemeckej spolkovej republiky a jeho analýze v súvislosti s krízou zamestnanosti vyplývajúcej z globálnej hospodárskej krízy. Podrobnejšie sú analyzované opatrenia prijaté v oblasti zamestnanosti v rámci tzv. Hartz-reformiem, ktorých dôsledky sa prejavujú na súčasnom stave nemeckého trhu práce a reakcii na hospodársku krízu. Bližšie sú charakterizované vybrané protikrizové opatrenia aplikované na federálnej úrovni, ako aj na úrovni podnikov, ktoré významnou mierou prispeli k zmierneniu dopadov krízy na úroveň zamestnanosti v Nemecku a ktorým spolu so špecifikami politiky trhu práce Nemecko vďačí za svoju výnimočne dobrú pozíciu v porovnaní s inými krajinami EÚ v oblasti zamestnanosti.

Kľúčové slová: Kurzarbeit, dočasná agentúrna práca, interná a externá flexibilita.

Abstract

The article deals with the current state of German labour market and its analysis with regards to the employment crisis that has risen from the global economic crisis. We analyse in greater detail the measures introduced in the field of employment policy by the so-called Hartz reforms that have consequences in the current situation on the German labour market and its reaction to the economic crisis. The article closely deals with selected anti-crisis measures in the field of employment applied on the federal, as well as company-level. These measures contributed to mitigating the negative effects of the crisis on employment and represent – together with several specifics of employment policy – the reasons behind the current extraordinarily good position of Germany in the field of employment in comparison to other EU countries.

Key words: Kurzarbeit, temporary agency work, internal and external flexibility.

Súčasný stav nemeckého trhu práce

V porovnaní s inými krajinami sa nemeckému trhu práce darilo oveľa viac počas krízy a súčasného obdobia zotavovania ekonomík. Hoci nemecké HDP zaznamenalo prudší pokles ako krajiny G7, zníženie zamestnanosti a zvýšenie nezamestnanosti ako celku bolo značne miernejšie. Navyše situácia na nemeckom pracovnom trhu sa opäť v súčasnosti zlepšila. V októbri 2011 dosiahla miera nezamestnanosti v Nemecku 5,5 percenta.¹

¹Eurostat [online]. [cit. 2011-12-15]. Dostupné na internete:

<<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=teilm020&tableSelection=1&plugin=1>>

V roku 2011 poklesol počet nezamestnaných na 2,7 milióna, čo je oproti roku 2010 pokles o 214 000 osôb.² Nemecko zažíva stúpajúci dopyt po pracovných silách. Dôvodmi sú konjunktúra a reformy pracovného trhu. Ešte stále je výrazný fenomén podzamestnanosti, ktorý sa momentálne týka 3,86 milióna ľudí, ktorých zamestnávateľ núti pracovať menej, ako by chceli. Pozitívom však je, že ich počet sa oproti roku 2010 znížil o pol milióna.³ Na pracovnom trhu sú momentálne žiadani najmä špecialisti. Oblasť, v ktorých Nemecko zažíva momentálne navyšší dopyt po práci sú metalurgia, elektronika, strojárstvo, doprava, logistika a obchod.

Nemecko bývalo charakterizované ako „chorý muž Európy“ - v kontaste napríklad s USA bolo krajinou, ktorá slúžila ako učebnicový príklad nadmerne regulovaného trhu práce, konkurencie neschopných miezd a vysokých mier dlhodobej nezamestnanosti, sa zmenila na „Nemecký zázrak – Job Miracle“.⁴

Redukcie pracovného času, ktoré vytvárajú špecifické opatrenia vnútornej flexibility, boli podporené sociálnym dialógom na úrovni firiem a na úrovni odborov. Vláda podporila tieto vnútorné mechanizmy flexibility poskytnutím štedrejšieho príspevku na schémy skrátenej pracovnej doby, čím sa zlepšila istota pracovných miest. Týmto sa predišlo masovému prepúšťaniu, pričom došlo k zníženiu odpracovaných hodín na zamestnanca a súčinne s ním aj k zníženiu miezd. Pracovníci pritom za hodiny, ktoré im boli odobraté, dostávali určité percento zo mzdy od štátu. Takto bolo zabránené prudkému prepadu kúpyschopného dopytu napriek reštriktívnym opatreniam. Využitie skráteného pracovného času, tzv. „Kurzarbeit“ bolo najvýznamnejším opatrením protikrízovej politiky trhu práce v Nemecku.

Paralelne k redukcii pracovného času sa znížila produktivita práce na hlavu, ako aj produktivita práce na hodinu. Znamená to, že firmy neprispôsobili zamestnanosť zníženému dopytu po ich produktoch, čo môže indikovať tzv. hromadenie práce - „labour hoarding“.

Vplyv krízy na trh práce

Finančná kríza zasiahla nemeckú ekonomiku v čase boomu na pracovnom trhu. Tzv. Hartz- reformy, ktoré boli implementované medzi 2003 a 2005⁵, obsahovali niekoľko opatrení, ako napríklad deregulácia neštandardných pracovných zmlúv, zníženie príspevkov v nezamestnanosti najmä pre dlhodobých poberateľov, a efektívnejšie využívanie aktívnych opatrení trhu práce. Nedávne výskumy ukazujú, že vďaka týmto reformám došlo k zlepšeniu prepojenia dopytu s ponukou práce a bola zlepšená motivácia pracovať. Zvýšila sa motivácia ľudí akceptovať aj menej atraktívne pracovné ponuky a horšie pracovné podmienky. Môže to byť aj jedným z dôvodov, prečo v poslednom boome bola heterogénna kvalita získaných pracovných miest (narástla práca na čiastkový úväzok, práca na dobu určitú, práca cez agentúru, nízkooplatená práca). Z reforiem na trhu práce benefitovali aj nízkokvalifikovaní

² Bundesagentur für Arbeit: Der Arbeitsmarkt im November: Anhaltend positive Entwicklung. 30.11.2011 [cit 2011-12-15]. Dostupné na internete <http://www.arbeitsagentur.de/nn_27030/zentraler-Content/Pressemeldungen/2011/Presse-11-072.html>

³ Bundesagentur für Arbeit: Der Arbeitsmarkt im November: Anhaltend positive Entwicklung. 30.11.2011 [cit 2011-12-15]. Dostupné na internete <http://www.arbeitsagentur.de/nn_27030/zentraler-Content/Pressemeldungen/2011/Presse-11-072.html>

⁴ KRUGMAN, P.: Free to Lose. The New York Times. 12.11.2009. [cit. 2011-12-15]. Dostupné na internete <http://www.nytimes.com/2009/11/13/opinion/13krugman.html?_r=1&pagewanted=print>

⁵ JACOBI, L.-KLUVE, J.: Before and After the Hartz Reforms: The Performance of Active Labour Market Policy in Germany [online]. Apríl 2006. [cit. 2011-12-15]. Dostupné na internete <<http://ftp.iza.org/dp2100.pdf>>,s.3

pracovníci a dlhodobozamestnaní, keďže štruktúralna nezamestnanosť sa po desaťročiach znížila.

Pasívne opatrenia trhu práce slúžia ako automatický stabilizátor domáceho dopytu, zatiaľ čo aktívne opatrenia trhu práce sú dôležité pri snahe o vymanenie sa z nezamestnanosti. Nemecký systém rozlišuje medzi nezamestnanými, ktorí sú podporovaní z poistenia v nezamestnanosti (sociálny kód III) a tými, ktorí dostávajú cieľnú podporu v nezamestnanosti financovanú z daní (sociálny kód II). Globálna hospodárska kríza ovplyvnila obe tieto skupiny, keďže ešte viac znížila možnosť nájdania si práce, pričom postavenie týchto rôznych skupín nezamestnaných nie je pri hľadaní práce rovnocenné.

Straty pracovných miest v Nemecku počas krízy a jej asymetrické dôsledky

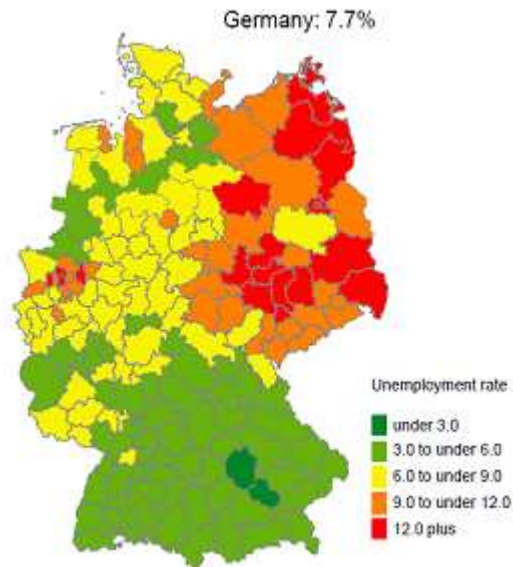
Najväčšiu celkovú mieru straty pracovných miest v dôsledku krízy v Nemecku zaznamenal strojársky priemysel (postupne až do výšky 6 percent – okolo 450 tisíc pracovných miest) a na neho naviazané finančné služby, služby spojené s bývaním a obchodom (2 percentá – okolo 120 tisíc pracovných miest).⁶

Celosvetová dimenzia krízy sa prejavila najmä na exportne orientovaných firmách v strojárskom priemysle. V Nemecku v tejto oblasti utrpeli najmä podniky orientované na strojné zariadenia, kovovú výrobu a spracovanie kovov, chemikálie. Práve tieto firmy, ktoré patrili pred krízou k najproduktívnejším pilierom ekonomiky, museli čeliť znižujúcemu sa dopytu. Z hľadiska geografickej alokácie boli tieto firmy vo veľkej miere situované v pred krízou prosperujúcich regiónoch juhozápadného Nemecka⁷. Mapa na obrázku č.1 a č.2 zobrazuje asymetrický efekt krízy z geografického hľadiska. Na mape na obrázku č.1 sú zelenou označené regióny s nízkou mierou nezamestnanosti pred krízou. Mapa napravo tmavočervenou farbou naznačuje, že kríza viedla k zvýšeniu mier nezamestnanosti práve v týchto regiónoch. Na druhej strane, regióny s vysokou nezamestnanosťou pred krízou (tmavočervené farby na mape naľavo) – teda najmä regióny východného Nemecka – neboli tak dramaticky poznačené krízou, čo zobrazuje žltá a zelená farba v mape napravo.

⁶ DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.5

⁷ MÖLLER 2009. In: DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.6

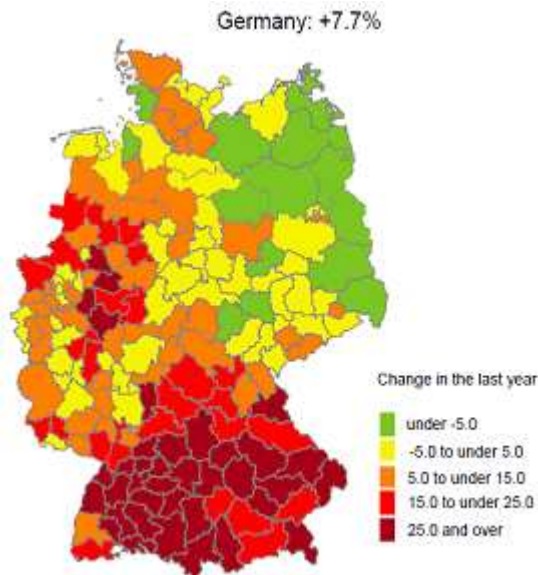
Obrázok č.1: Miera nezamestnanosti v % v októbri 2009

Zdroj: Bundesagentur für Arbeit. In: DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15]. ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na:

internet <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.7

Obrázok č. 2: Zmena mier nezamestnanosti v % od okóbra 2008 do októbra 2009

Zdroj: Bundesagentur für Arbeit. In: DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15]. ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete:

<http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.7

Dôsledkom týchto asymetických dopadov krízy je istá konvergencia v mierach nezamestnanosti v jednotlivých oblastiach Nemecka⁸. Môžeme povedať, že tieto asymetrické dopady krízy boli pre nemecký pracovný trh výhodné, ak však berieme do úvahy štrukturálne rozdiely, ukazuje sa, že tento stav je len prechodný. Jeho pozitívom však je, že existujúce rozdiely v mierach nezamestnanosti v rôznych regiónoch Nemecka sa neprehĺbili.

Množstvo firiem zasiahnutých krízou bolo dostatočne finančne zabezpečených, že si mohli dovoliť bojovať s dôsledkami krízy svojimi vlastnými internými prostriedkami. A hoci bola Kurzarbeit dôležitou súčasťou výraznej redukcie pracovného času, nebola hlavným faktorom. Okolo dvoch tretín celkovej zmeny sa udialo pomocou prostriedkov nevyžadujúcich si štátne subvencovanie.

Úprava práce

Zamestnanosť v sektore financovania, bývania a obchodných služieb bola v Nemecku výrazne zasiahnutá krízou. Jedna špecifická a kvantitatívne významná oblasť v tomto sektore je dočasná agentúrna práca. Jej zavedenie a podpora je významným dôsledkom Hartz reformy z roku 2004, vrchol dosiahla v predkrízovej časti roka 2008.⁹ Hartz-reformy viedli na jednej strane k zlepšeniu prepojenia dopytu a ponuky práce, nárastu motivácie akceptovať menej atraktívnu prácu a horšie pracovné podmienky a lepšej šanci pre nízkokvalifikovaných pracovníkov a dlhodobo nezamestnaných, na druhej strane však aj k nárastu pracovných pomerov na neštandardné zmluvy a iným negatívnym dôsledkom vychádzajúcim najavo v čase ekonomickej recesie. V dôsledku dopadov krízy na spracovateľský priemysel, agentúrna práca prudko klesla. V súčasnosti opätovne rastie ako dôsledok spamätávania sa ekonomiky z krízy. V porovnaní s dočasnou agentúrnou prácou sa práca na dobu určitú vyjadrená podielom na celkovej zamestnanosti počas krízy znížila oveľa menej, ich podiel klesol z 9,3 percenta v roku 2008 na 8,8 percenta v roku 2009. Môže to byť vysvetlené aj faktom, že zmluvy na dobu určitú sa skôr využívajú v odvetviach, ktoré neboli až tak dramaticky postihnuté krízou – napr. v službách.

Treba povedať, že takmer polovica zmlúv na dobu určitú v Nemecku viedla k trvalému pracovnému pomeru.¹⁰ V dôsledku krízy narástla aj práca na čiastkový úväzok z 33,8% v roku 2008 na 34,6% v roku 2009.¹¹ V priebehu nasledujúcich dvoch rokov sa očakáva jej ďalší nárast¹² ako dôsledok straty pracovných miest v spracovateľskom priemysle, typickým vysokým podielom permanentného zamestnania a nárastom pracovných miest v sektore služieb, kde je zas bežný zvýšený počet ľudí pracujúcich na čiastkový úväzok.

⁸SCHWENGLER/LOIBL 2010. In: DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete

<http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.8

⁹DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.8

¹⁰HOHENDANNER 2010. In: DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete

<http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.9

¹¹DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.9

¹²FUCHS et al. 2010. In: DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.9

Fluktuácia pracovnej sily

Pre recesiu je typické zníženie fluktuácie pracovnej sily. Táto skutočnosť má viacero dôvodov – na strane zamestnávateľov, aj na strane zamestnancov. Firmy sa obvykle v recesii snažia o udržanie stability zamestnania kvalifikovaných kmeňových pracovníkov, pretože si uvedomujú náklady s ich opätovným zamestnávaním v neskoršom období boomu. Situácia môže byť ešte zložitejšia v dôsledku demografických zmien a očakávaného nedostatku kvalifikovaných pracovníkov na špecifické pozície, ako aj zníženia počtu pracovnej sily celkovo. Na strane zamestnancov môžeme v čase recesie pozorovať averziu k riziku a snahu vyhýbať sa zmene práce. Je to aj dôsledok reforiem na trhu práce, ktoré znížili príspevok v nezamestnanosti pre dlhodobo nezamestnaných ľudí. Analýza pohybu zamestnancov počas krízy ukázala zaujímavý fakt, že v Nemecku počas krízy nedošlo k najväčšej strate pracovných miest v dôsledku prepúšťania, ale v dôsledku značne nižšej miery prijímania do zamestnania. Obmedzenie nábora nových zamestnancov bolo pre mnohé firmy najdôležitejšou bezprostrednou reakciou na krízu.

Stabilizácia zamestnanosti na úrovni firiem

Stabilizácia zamestnanosti na úrovni firiem znamená, že v čase recesie sa firmy snažia vyhnúť sa prepúšťaniu kým je to možné. To predpokladá zapojenie interných mechanizmov udržania zamestnanosti. V tejto súvislosti je potrebné vysvetliť rozdiel medzi externou numerickou flexibilitou a internou numerickou flexibilitou¹³

Externá numerická flexibilita predstavuje prispôbenie počtu pracovníkov, teda napríklad v čase ekonomickej recesie aplikovanie opatrení externej numerickej flexibility by znamenalo prepúšťanie. Na druhej strane, interná numerická flexibilita sa snaží na prispôbenie sa aktuálnej hospodárskej situácii v podnikoch uplatniť iné prostriedky ako prepúšťanie. Interná numerická flexibilita má dôsledky na makroúrovni, pretože ovplyvňuje využitie (utilizáciu) práce. Dá sa dosiahnuť napríklad znížením počtu odpracovaných hodín pracovníkom, ktorí vo firme pracujú alebo aspoň dočasným znížením produktivity na hodinu. V prvom prípade hovoríme o flexibilitate pracovného času, v druhom o tzv. Hromadení práce - "labour hoarding" v užšom zmysle.

Atkinson (1984) spomína aj iné dva typy flexibility – funkčnú a mzdovú. Funkčná flexibilita súvisí s mierou, v akej môžu byť pracovníci preložený na iné úlohy a funkcie v rámci firmy. Tento typ flexibility sa dá dosiahnuť organizačnými zmenami a správne nastaveným tréningom zamestnancov. Druhý typ flexibility súvisí s faktom, že mzdy nie sú vyjednávané na kolektívnej úrovni v rámci odborov, ale napríklad sa pri ich individuálnom výpočte použije metóda založená na výkone jednotlivca.

V nasledujúcej časti článku sa pokúsime identifikovať, ktoré typy vnútornej a vonkajšej numerickej flexibility napomohli k stabilizácii nemeckého trhu práce a aké boli ich implikácie na makroúrovni.

¹³Atkinson 1984, Atkinson/Meager 1986. In: DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.15

Protikrízové opatrenia internej a externej flexibility

Medzi prostriedky najčastejšie aplikované na úrovni firiem patrí flexibilita pracovného času vo forme regulácie nadčasov, účtov pracovného času a zníženia týždenného pracovného času.

Dôležitým faktorom externej flexibility bolo využívanie dočasnej agentúrnej práce. Jej boom naštartovala Hartz reforma v roku 2004, pričom množstvo zamestnancov zamestnávaných prostredníctvom agentúr dosiahol vrchol v 2008. Dočasná agentúrna práca slúži počas krízy na ochranu kmeňových zamestnancov, kontrahovaným zamestnancom prináša však neistotu a nevýhody. Može sa stať, že za výrobnou linkou spolu pracujú na rovnakej úlohe dvaja zamestnanci, pričom však ich platové podmienky, ako aj možnosť využívania určitých výhod sú diametrálne odlišné. Jediný dôvod: jeden z nich je kmeňovým zamestnancom, druhý dočasným zamestnancom kontrahovaným pracovnou agentúrou. Kontrahovaný zamestnanec má v práci menšie výhody, nižšia mzda, avšak často rovnakú prácu a zodpovednosť ako kmeňoví zamestnanci. Pritom neustále čelá neistote, či bude v najbližšom čase dostatočný dopyt po produktoch firmy, aby mohol pre ňu naďalej pracovať.

Flexibilita pracovného času

Flexibilita pracovného času hrá najvýznamnejšiu rolu v internej numerickej flexibilitate ako alternatíve k prepúšťaniu (externej numerickej flexibilitate). V Nemecku bol pracovný čas redukovaný viacerými spôsobmi. Z nich sa v tomto článku budeme venovať práci nadčas, kontám pracovného času a tzv. „Kurzarbeit“, čiže štátom podporovanému kratšiemu pracovnému času. Výhodou prvých dvoch je, že nevyžadujú veľkú štátnu podporu, ako je tomu napríklad v prípade Kurzarbeit, ale firmy ich bez neúnosných nákladov môžu uskutočňovať samostatne.

Práca nadčas

Platené nadčasy na nemeckom trhu práce ešte stále zastávajú významné miesto. V roku 2009 predstavovali 2,3 percenta celkového objemu práce, čo znamená priemerne 38,4 hodiny nadčasov ročne na jedného pracovníka¹⁴. Význam platených nadčasov spočíva v poskytovaní určitej flexibility firmám. K výraznej redukcii nadčasov došlo najmä v prvom štvrtroku 2009 – teda takmer na vrchole krízy meranej stratou HDP.¹⁵ Pre porovnanie - v roku 2001 predstavovali platené nadčasy 3,5 percenta celkového objemu práce, čo je v priemere 59,4 hodiny nadčasov na jedného zamestnanca ročne.

Kontá pracovného času

Až 51 percent všetkých nemeckých zamestnancov disponuje kontami pracovného času¹⁶, v rámci ktorých existuje určitá flexibilita pre zamestnanca pri rozdeľovaní

¹⁴ DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.16.

¹⁵DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.16.

¹⁶ DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.17

odpracovaných hodín na jednotlivé dni. Tieto kontá pracovného času sa stále viac používajú aj ako nástroj na prispôsobenie sa výpadkom dopytu, pretože dovoľujú v čase vysokého dopytu zvýšiť dotáciu odpracovaných hodín, ktorá je vyrovnaná obdobiami nízkeho dopytu. Kontá majú schopnosť tvoriť určitý „nárazník“, ktorý bol využitý aj v súčasnej hospodárskej kríze. Za negatívny jav sa však v tejto súvislosti považuje fakt, že niektoré firmy natoľko redukovali pracovnú dobu v čase krízy, že dovolili, aby kontá pracovného času boli negatívne.¹⁷ V praxi to znamená, že zamestnanci si budú musieť tieto hodiny odpracovať neskôr v čase zotavenia ekonomiky.

Kurzarbeit ako subvencovaná forma redukcie pracovného času

Kurzarbeit – teda skrátaná práca – znamená subvenciu na redukciiu pracovného času, pričom časť kompenzácie za adekvátnu redukciiu v príjmoch zamestnanca je pokrytá poistením v nezamestnanosti, ktoré čiastočne pokrýva aj zvýšené náklady firiem na udržanie pracovných miest. Cyklická skrátaná práca (Konjunktuelle Kurzarbeit) je prípadom dočasnej nevyhnutnej straty zamestnania v dôsledku ekonomických faktorov alebo udalosti, ktorej sa nedalo zabrániť. Prechodná skrátaná práca (Transfer-Kurzarbeit) sa používa v prípade permanentnej straty pracovného miesta v dôsledku reštrukturalizácie. Sezónna skrátaná práca (Saison-Kurzarbeit) je aplikovaná ako opatrenie v prípade neproduktívneho obdobia v dôsledku poveternostných podmienok. Dôležité je spomenúť, že náklady na skrátanú prácu nie sú v plnej miere hradené len štátom. V Nemecku časť nákladov nesie aj firma (do 35 percent zvyčajných nákladov práce).¹⁸ V roku 2009 v priemere 1,1 milióna ľudí pracovalo v rámci schémy skrátenej práce.¹⁹ Najviac cyklickej skrátenej práce využívali firmy s 200 a viac zamestnancami.²⁰

Záver

Za súčasnou dobrou pozíciou Nemecka v oblasti zamestnanosti stojí viacero dôvodov. Jedným z nich je, že kríza krajinu zastihla v dobrej ekonomickej kondícii. Pri prijímaní opatrení na zvýšenie vnútornej a vonkajšej flexibility na trhu práce sa ukázala nesmierna dôležitosť sociálneho dialógu na všetkých úrovniach trhu práce. Dá sa povedať, že bez konsenzu a kompromisu dosiahnutému vďaka dialógu štátu, zamestnávateľom, odborom a ďalším sociálnym partnerov by množstvo navrhovaných protikrizových opatrení bolo politicky nepriechnodných a nebolo by možné ich prijať. Je však potrebné zdôrazniť, že opatrenia vnútornej flexibility, ktoré mnohé firmy v Nemecku uchránili pred najhoršími dopadmi krízy, nie sú zadarmo a môžu odkladať nevyhnutné štrukturalne reformy. Je možné, že zabránili očisteniu trhu od neefektívne fungujúcich firiem, ktoré udržali pri ekonomickej

¹⁷Zapf/Brehmer 2010. In: DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.17.

¹⁸DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.21.

¹⁹DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.21.

²⁰DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. 2011. [cit 2011-12-15].ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>s.21.

aktivite. Chceme zdôrazniť nevyhnutnosť podmienky, aby tieto opatrenia boli dočasné a cielené.

Použitá literatúra:

1. Bundesagentur für Arbeit: Der Arbeitsmarkt im November: Anhaltend positive Entwicklung. 30.11.2011 [cit. 2011-12-15]. Dostupné na internete <http://www.arbeitsagentur.de/nn_27030/zentraler-Content/Pressemeldungen/2011/Presse-11-072.html>
2. DIETZ, M.- STOPS, M. - WALWEI, U.: Safeguarding jobs in times of crisis – lessons from the German experience [online]. ILO Discussion Paper. ISBN 978-92-9014-977-4 Dostupné na internete <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inst/download/dp207_2011.pdf>
3. Eurostat [online]. [cit. 2011-12-15]. Dostupné na internete <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=teilm020&tableSelection=1&plugin=1>>
4. JACOBI, L.-KLUVE, J.: Before and After the Hartz Reforms: The Performance of Active Labour Market Policy in Germany [online]. Apríl 2006. Dostupné na internete <<http://ftp.iza.org/dp2100.pdf>>
5. KRUGMAN, P.: Free to Lose. The New York Times. 12.11.2009. Dostupné na internete <http://www.nytimes.com/2009/11/13/opinion/13krugman.html?_r=1&pagewanted=print>

Kontakt

Ing. Margita Hulmanová

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: margita.hulmanova@euba.sk

Lucia Hurná

EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE
FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV

AKTUÁLNE OTÁZKY POLITIKY EURÓPSKEJ ÚNIE VZŤAHUJÚCEJ SA NA HRANIČNÉ KONTROLY

Abstrakt

Sloboda pohybu je určujúcou zásadou Európskej únie a jedným z jej najväčších úspechov je možnosť pohybovať sa v Európskej únii bez kontrol na vnútorných hraniciach. Vývoj v uplynulom období zdôraznil potrebu zabezpečiť, aby schengenský priestor dokázal účinne zvládnuť tlaky, ktorým môže byť vystavený kvôli slabším vonkajším hraniciam alebo kvôli vonkajším faktorom mimo jeho kontroly. V septembri 2011 Komisia navrhla posilniť schengenský priestor, aby dokázala zaručiť slobodu pohybu občanom Európskej únie a príslušníkom nečlenských krajín, ktorí každodenne cestujú v rámci tohto územia. Po prvé, Komisia navrhuje posilniť mechanizmus schengenského hodnotenia. Po druhé, Komisia rieši otázku jednostranného obnovenia hraničných kontrol. Cieľom tohto príspevku je objasniť reformu súčasných schengenských pravidiel.¹

Kľúčové slová: Európska únia, schengenská spolupráca, schengenské hodnotenie, obnovenie hraničných kontrol.

Abstract

Free movement is a defining principle of the European Union and the ability to move within the European Union without facing border checks at internal borders is one of its most successful achievements. The recent developments have highlighted the need to ensure that the Schengen area can cope effectively with strains which may be placed on it by weaknesses at its external borders or by external factors beyond its control. In September 2011 the Commission has proposed to strengthen the Schengen area to guarantee free movement for the European Union citizens and third countries' nationals travelling within this territory every day. First, the Commission proposes a strengthening of the Schengen evaluation mechanism. Second, the Commission tackles the problem of unilateral reintroduction of border controls. The aim of this paper is to introduce the reform of present Schengen rules.

Key words: European union, schengen cooperation, schengen evaluation, reintroduction of border controls.

Úvod

Členské štáty Európskej únie začali medzi sebou viesť intenzívnejší dialóg v oblasti kontroly hraníc najmä v nadväznosti na zvýšený prílev migrantov na ich územie, ktorý oslabil schopnosť štátov efektívne kontrolovať svoje národné hranice. Okrem prísťahovalectva prispeli k postupnej spolupráci v rámci Európskej únie aj bezpečnostné hrozby, ako napríklad terorizmus, či obchodovanie s drogami a zbraňami.

¹ Tento príspevok je publikovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0696/10 „Vybrané aspekty práva medzinárodných ekonomických vzťahov“.

Úlohou Európskej únie bolo prijať takú právnu úpravu, ktorá by zaručovala účinnú správu hraníc. Jej základom je súbor tzv. schengenských pravidiel,² ktoré regulujú nielen zrušenie kontroly vnútorných hraníc a spoločné pravidlá kontroly vonkajších hraníc, ale aj s tým súvisiacu spoločnú vízovú politiku, policajnú a justičnú spoluprácu, spoločné pravidlá týkajúce sa návratu nelegálnych migrantov a zriadenie spoločných databáz, akou je schengenský informačný systém. Hoci jednotlivé štáty aj naďalej zodpovedajú za kontrolu a sledovanie hraníc, uvedené pravidlá priamo ovplyvňujú spôsob správy ich vlastných národných hraníc.

Úniový projekt priestoru bez vnútorných hraníc, v ktorom je zaručený voľný pohyb osôb, je považovaný za jeden z najväčších úspechov európskej integrácie. Postupným rozširovaním z pôvodných piatich³ na súčasných dvadsaťpäť⁴ členov, schengenská spolupráca prekonala rozdiely medzi krajinami východnej a západnej Európy a stala sa prejavom skutočnej solidarity medzi európskymi štátmi. Prehlbovaním kooperácie, ktorá mala v počiatočnom období medzivládny charakter a štáty ju nepovažovali za prioritnú oblasť, sa zmenila na plne „komunitarizovanú“ politiku, čo je znakom toho, že participujúce európske krajiny si vzájomne dôverujú pri spolupráci aj v najcitlivejších otázkach. Pod vplyvom viacerých udalostí je však úspešnosť tohto jedinečného multilaterálneho projektu schengenského priestoru spochybňovaná a je vystavený bezprecedentnému tlaku. Ten vedie členské krajiny Európskej únie k prehodnocovaniu svojich postojov vo vzťahu k ďalšiemu rozširovaniu Schengenu, ale aj existujúcej spolupráci.

Príčiny vedúce k prehodnoteniu schengenskej spolupráce

Jednou zo základných funkcií štátu je kontrola vstupov na jeho teritórium. Ak je konkrétny štát členom schengenského priestoru, spravuje vonkajšie hranice Schengenu nielen preto, aby mal pod kontrolou prístup na svoje vlastné územie, ale do celého schengenského priestoru, pričom koná aj v záujme ostatných členských štátov v mene Európskej únie. Územie Schengenu je závislé na existencii silnej vonkajšej hranice a zdieľanej zodpovednosti všetkých členských štátov za túto hranicu. V priebehu rokov sa podarilo dosiahnuť vysokú mieru dôvery medzi štátmi, ktorá je založená na myšlienke, že krajiny s vonkajšou schengenskou hranicou garantujú bezpečnosť pre všetkých a krajiny bez vonkajšej schengenskej hranice im v prípade potreby poskytnú pomoc. Už v minulosti bola vzájomná dôvera krajín vystavená krízovým momentom, najmä v súvislosti s rozširovaním Schengenu, no neprimeraný tlak, ktorému čelia niektoré členské štáty pri spravovaní hraníc (najmä Cyprus, Francúzsko, Grécko, Malta, Španielsko a Taliansko) len málokto predvídal. Ukázalo sa, že niektoré úseky vonkajších hraníc Európskej únie v južnom Stredomorí (taliansky ostrov Lampedusa a Malta) a na pozemnej hranici medzi Gréckom a Tureckom, nie sú dostatočne zabezpečené. Zároveň je potrebné reagovať na zvýšené migračné a bezpečnostné problémy viacerých členských štátov. Hoci sa schengenská spolupráca riadi pevne stanovenými pravidlami, vývoj v uplynulom období poukázal na skutočnosť, že schengenský priestor nie je v plnom rozsahu schopný účinne zvládať záťaž, ktorá môže vyplynúť z jeho vlastných

² Právnym základom je Dohoda o postupnom odstraňovaní kontrol na spoločných hraniciach (podpísaná 14. júna 1985) a Dohoda o vykonávaní dohody podpísanej dňa 14. júna 1985 o postupnom odstraňovaní kontrol na spoločných hraniciach (podpísaná 19. júna 1990).

³ Belgicko, Francúzsko, Holandsko, Luxembursko a Nemecko.

⁴ Medzi členské krajiny Schengenu patria členské krajiny Európskej únie, konkrétne Belgicko, Francúzsko, Holandsko, Luxembursko a Nemecko, Taliansko, Portugalsko, Španielsko, Grécko, Rakúsko, Dánsko, Fínsko, Švédsko, Česká republika, Estónsko, Maďarsko, Litva, Lotyšsko, Malta, Poľsko, Slovensko, Slovinsko aj nečlenské krajiny Európskej únie, a to Island, Nórsko a Švajčiarsko.

nedostatkov alebo z externých faktorov mimo jeho kontrolu, čo oslabujú kredibilitu Európskej únie v otázke schopnosti kontrolovať vstup na svoje územie.

Európska únia bola v roku 2011 konfrontovaná s viacerými otázkami týkajúcimi sa doterajšieho kvázi-automatického rozširovania a existujúcej schengenskej spolupráce a objavujú sa tendencie prehodnotiť tieto procesy.

Ďalšie rozširovanie Schengenu možno považovať za úspešné len vtedy, ak prístupujúca krajina spĺňa svoje povinnosti už pri vstupe. V súčasnosti existujúci postup opätovného posudzovania plnenia týchto povinností aj po vstupe do Schengenu naznačuje, že nie všetky krajiny spĺňali všetky kritériá v čase svojho vstupu. Rozšírenie schengenského priestoru o Rumunsko a Bulharsko bolo v septembri 2011 zablokované zo strany Holandska a Fínska. Fínsko v novembri 2011 zmenilo pôvodné odmietavé stanovisko, no Holandsko vyjadrilo negatívny postoj k ich plnému začleneniu do Schengenu opakovane v decembri 2011 aj napriek tomu, že obe krajiny v plnom rozsahu splnili požadované technické kritériá (najmä zabezpečenie dlhej rumunsko-ukrajinskej hranice a zabezpečenie bulharsko-tureckej hranice). Proces rozširovania bol preto spomalený kvôli obavám zo zvýšenej kriminality a korupcie v oboch krajinách, ktorá by sa mohla preniesť aj do ďalších krajín Európskej únie a zároveň existuje určitá nedôvera voči Bulharsku a Rumunsku v otázke zneužitia citlivých údajov o osobách pohybujúcich sa v schengenskom priestore.

Existujúca schengenská spolupráca bola skomplikovaná v dôsledku hromadného príchodu veľkého počtu migrantov zo severnej Afriky do európskych krajín na jar tohto roku, ktorý opätovne preveril úniou prístupovú a hraničnú politiku. Udalosti tzv. arabskej jari vyvolali tlak na schengenskú spoluprácu v Európe. Predovšetkým na územie Talianska (najmä na ostrov Lampedusa), ktorého stredomorské hranice sú zároveň vonkajšími hranicami Schengenu, prišlo približne 25 tisíc Tunisianov. Taliansko v tejto situácii požiadalo ostatné členské krajiny Schengenu a Komisiu o solidárny prístup pri zaobchádzaní so žiadateľmi o azyl a prisťahovalcami, ktorým chýbali doklady, no poskytnutú pomoc nepovažovalo za dostatočnú. Taliansko následne začalo udeľovať prisťahovalcom pochádzajúcim z Tuniska povolenie na dočasný pobyt z humanitárnych dôvodov a cestovné doklady, ktoré ich oprávňovali na pohyb v celom schengenskom priestore. Keďže mnohí Tunisia majú príbuzných vo Francúzsku, Francúzsko v apríli 2011 na uvedenú situáciu zareagovalo dočasným obnovením kontrol na vnútorných hraniciach Schengenu, konkrétne na jeho južných hraniciach s Talianskom. Po ich zavedení, stovky prisťahovalcov, ktorí boli držiteľmi týchto povolení, neboli vpustení na územie Francúzska.⁵ V súvislosti s prijatými opatreniami oboch krajín sa objavili otázky o ich zákonnosti a súladu s úniou legislatívou a schengenskými pravidlami.⁶ Zároveň Dánsko v máji 2011 obnovilo colné kontroly na svojich hraniciach s Nemeckom a Švédskom údajne s cieľom bojovať proti cezhraničnému zločinu. Toto opatrenie trvalo až do októbra 2011.⁷

Uvedené udalosti upozornili na nedostatky v integrovanom manažmente vonkajších hraníc Schengenu. Najmä pod vplyvom migračných tlakov sa začala diskusia o budúcnosti schengenskej spolupráce a jej najväčšom prínose, ktorým je zrušenie kontrol na vnútorných hraniciach. Zo strany viacerých členských štátov bolo počuť silnejšie hlasy požadujúce rozšírenie ich národných právomocí pri rozhodovaní o opätovnom zavedení kontrol na vnútorných hraniciach. Uvedené tendencie narúšajú vzájomnú dôveru, solidaritu a zdieľanie

⁵ Carrera, S., Guild, E., Merlino, M., Parkin, J. 2011. *Race against Solidarity. The Schengen Regime and the Franco-Italian Affair*. Brussels : Centre for European Policy Studies, 2011. s. 6.

⁶ Postup Talianska negatívne hodnotili aj ďalšie členské krajiny, ako napríklad Nemecko, Belgicko, Holandsko, Rakúsko, tie však dočasne neobnovili kontroly na vnútorných hraniciach.

⁷ Hobbing, P. 2011. *A farewell to open borders? The Danish Approach*. Brussels : Centre for European Policy Studies, 2011. s. 2.

zodpovednosti členmi Schengenu a odkláňajú sa od princípu lojálnej spolupráce a pôvodného ducha schengenskej kooperácie.

Keďže sa nejedná len o vnútroštátne problémy, je v záujme Európskej únie a jej členských štátov riešiť ich na úrovni Únie, aby bolo možné rýchlo a účinne reagovať a zakročiť voči hrozbám proti verejnému poriadku a vnútornej bezpečnosti. Tieto opatrenia by však mali zachovať právo občanov Európskej únie, ale aj mnohých občanov tretích krajín na voľný pohyb v Európe bez hraníc.

Reforma schengenskej spolupráce navrhnutá Komisiou

Na prijatie vhodných nástrojov a modifikáciu existujúcej únieovej právnej úpravy vyzvala Európska rada⁸ a konkrétne návrhy vzájomne prepojených opatrení predstavila Komisia v septembri 2011 vo svojom oznámení.⁹ Prvým je posilnený mechanizmus schengenského hodnotenia,¹⁰ druhý predstavuje mechanizmus reakcie na výnimočné hrozby na úrovni Európskej únie,¹¹ pričom oba návrhy majú za cieľ zlepšiť účinnosť schengenského priestoru, posilniť vonkajšie hranice a zvýšiť transparentnosť jeho fungovania.

Efektívnejší systém schengenského hodnotenia

Podľa Komisie je potrebné posilniť správu schengenského priestoru. Európska únia už v súčasnosti má viaceré nástroje, ktoré umožňujú štátom podieľajúcim sa na schengenskej spolupráci plniť ich záväzky a reagovať na okolnosti, ktoré ohrozujú schengenský priestor. Členský štát môže pri riešení kritickéj situácie alebo nedostatkov na svojich vonkajších hraniciach požiadať o praktickú pomoc (prostredníctvom agentúry Frontex¹², Európskeho podporného úradu pre azyl¹³, Europolu¹⁴ alebo jedného alebo viacerých členských štátov¹⁵) alebo finančnú pomoc (z Európskeho fondu pre vonkajšie hranice alebo ďalších, ako napríklad Európskeho fondu pre návrat, Európskeho fondu pre utečencov a Európskeho integračného fondu¹⁶). Hoci uvedené nástroje sú nepochybne prínosom, naďalej

⁸ Pozri Závety Európskej rady, ktorá zasadala 23. a 24. júna 2011.

⁹ Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov: Správa schengenského priestoru – posilňovanie priestoru bez kontroly vnútorných hraníc, KOM (2011) 561, 16. septembra 2011.

¹⁰ Návrh nariadenia Európskeho parlamentu a Rady, ktorým sa vytvára hodnotiaci a monitorovací mechanizmus na overenie uplatňovania schengenského acquis, KOM (2011) 559, 16. septembra 2011.

¹¹ Návrh nariadenia Európskeho parlamentu a Rady, ktorým sa mení a dopĺňa nariadenie (ES) č. 562/2006 s cieľom stanoviť spoločné pravidlá pri dočasnom obnovení kontroly vnútorných hraníc za mimoriadnych okolností, KOM (2011) 560, 16. septembra 2011.

¹² Príkladom praktickej pomoci Frontexu sú spoločné operácie zamerané na stráženie vonkajších hraníc, nasadenie rýchlych pohraničných zásahových tímov zložených z príslušníkov pohraničnej stráže viacerých členských štátov EÚ pod operačným velením hostiteľského členského štátu alebo pomoc pri budovaní a posilňovaní technických a ľudských kapacít členského štátu, ktoré súvisia so správou hraníc alebo s plnením iných povinností vyplývajúcich zo schengenského acquis.

¹³ Príkladom praktickej pomoci Európskeho podporného úradu pre azyl, a to najmä v prípade veľkého počtu žiadateľov o azyl, sú podporné azylové tímy zabezpečujúce technické poradenstvo týkajúce sa prijímania alebo spracovania žiadostí o azyl.

¹⁴ Príkladom praktickej pomoci Europolu je navrhovanie a implementácia opatrení zameraných proti trestnej činnosti súvisiacej s prisťahovalectvom, najmä v podobe prevádzania migrantov či obchodovania s nimi prostredníctvom organizovaných zločineckých skupín.

¹⁵ Praktickú pomoc členskému štátu môže poskytnúť v ad hoc prípadoch iný členský štát (prípadne viaceré členské štáty), najmä v prípadoch, keď sa ho krízová situácia priamo dotýka alebo disponuje osobitými kapacitami alebo odbornými znalosťami, ktoré môžu byť pri riešení danej situácie nápomocné.

¹⁶ Finančné prostriedky z uvedených fondov majú pomôcť členským štátom riešiť nedostatky na hraničných priechodoch a tiež zvládať prílev prisťahovalcov.

problematickou oblasťou je nejednotné uplatňovanie schengenských pravidiel členskými štátmi.

Overovanie, či členské štáty Schengenu uplatňujú schengenské *acquis* správne sa v súčasnosti riadi rozhodnutím výkonného výboru¹⁷ o zriadení Stáleho výboru pre hodnotenie a vykonávanie Schengenu.¹⁸ Tento Stály výbor je pracovnou skupinou pre schengenské hodnotenie (SCH-EVAL) v Rade, pričom má medzivládny charakter, keďže sa skladá zo zástupcov členských štátov Schengenu a Komisia sa na jeho práci zúčastňuje len ako pozorovateľ. Hodnotiaci mechanizmus na overenie uplatňovania schengenských pravidiel je potrebný z dôvodu potreby zabezpečiť vysokú úroveň jednotných noriem pri ich uplatňovaní v praxi a z dôvodu potreby zachovať vysokú úroveň vzájomnej dôvery medzi tými členskými štátmi, ktoré sú súčasťou priestoru bez kontrol na vnútorných hraniciach. Prax ukázala, že je nevyhnutné zrevidovať existujúci schengenský hodnotiaci mechanizmus, ktorý je málo efektívny a vykazuje viaceré nedostatky, napríklad pravidlá pre dôslednosť a frekvenciu hodnotení sú nejasné, nevykonávajú sa žiadne neohlásené návštevy na mieste, hodnotenie nevykonávajú vždy vysoko kvalitní experti, následný hodnotiaci mechanizmus pre posudzovanie opatrení prijatých na základe odporúčaní vydaných po návštevách na mieste sa musí zlepšiť, keďže opatrenia prijaté na odstránenie nedostatkov a časový rámec pre ich odstránenie sa v jednotlivých členských štátoch líšia, v súčasnom systéme hodnotenia sa neodráža zodpovednosť Komisie ako strážkyne zmlúv.

Komisia preto navrhla efektívnejší systém schengenského hodnotenia, ktorý má za cieľ hodnotiť a monitorovať uplatňovanie schengenského *acquis* v členských štátoch, v ktorých sa v plnej miere uplatňuje schengenské *acquis* a zároveň vydávať odporúčania týkajúce sa zistených nedostatkov. Doterajší medzivládny schengenský hodnotiaci mechanizmus má byť premenený na konanie na úrovni Európskej únie. Za vykonávanie hodnotiaceho a monitorovacieho mechanizmu zodpovedá Komisia, ktorá počas celého procesu spolupracuje s členskými štátmi a podporujú ju aj vybrané únieové inštitúcie. Hodnotenie môže byť vykonané formou dotazníkov alebo ohlásených a neohlásených kontrol na mieste¹⁹ alebo ich kombináciou, pričom každý členský štát bude hodnotený aspoň raz za obdobie piatich rokov. Kontroly na mieste by mali v konkrétnej členskej krajine vykonávať tímy zložené zo zástupcov Komisie a z odborníkov z iných členských štátov a pozorovateľov z agentúry Frontex (v prípade potreby aj z iných príslušných orgánov Európskej únie, napr. Europolu, Eurojustu). Výnimkou sú tímy určené na vykonávanie neohlásených kontrol na mieste, ktoré majú overiť neexistenciu kontrol na vnútorných hraniciach, ktoré sú zložené len zo zástupcov Komisie. Po každom hodnotení sa vypracuje správa a úlohou hodnoteného členského štátu je následne prijať v stanovenej lehote opatrenia, smerujúce k odstráneniu zistených nedostatkov. Za týmto účelom má dotknutý členský štát predložiť Komisii akčný plán na nápravu zistených nedostatkov a pravidelne jej podávať správy o plnení tohto akčného plánu. V prípade, že prijaté opatrenia neprispievajú k odstráneniu nedostatkov konkrétneho členského štátu pri implementácii schengenského *acquis*, najmä pri vykonávaní kontroly jeho vonkajších hraníc alebo plnení si povinností týkajúcich sa návratu štátnych príslušníkov tretích krajín, neoprávnene sa zdržiavajúcich na ich území²⁰, môže Komisia požiadať

¹⁷ Pre uplatňovanie celého Dohovoru o vykonávaní Schengenskej dohody bol zriadený Výkonný výbor zložený zo zástupcov zmluvných strán na úrovni ministrov.

¹⁸ Rozhodnutie výkonného výboru zo 16. septembra 1998 o zriadení Stáleho výboru pre hodnotenie a vykonávanie Schengenu (SCH/Com-ex (98) 26 def)

¹⁹ Dotknutému členskému štátu sa konanie kontroly oznámi aspoň dva mesiace pred uskutočnením ohlásenej kontroly na mieste a aspoň 48 hodín pred uskutočnením neohlásenej kontroly na mieste.

²⁰ Pozri smernicu Európskeho parlamentu a Rady 2008/115/ES zo 16. decembra 2008 o spoločných normách a postupoch členských štátov na účely návratu štátnych príslušníkov tretích krajín, ktorí sa neoprávnene zdržiavajú na ich území.

dotknutý členský štát, aby napríklad inicioval rozmiestnenie tímov agentúry Frontex alebo zatvoril určitý hraničný priechod na obmedzenú dobu, kým nedôjde k odstráneniu nedostatkov. Krajným riešením pri pretrvávajúcom nedostatku má byť mimoriadne dočasné obnovenie kontroly vnútorných hraníc s týmto členským štátom za predpokladu, že zistené nedostatky predstavujú závažné ohrozenie verejného poriadku alebo vnútornej bezpečnosti.

Členské štáty podporujú skvalitnenie a zefektívnenie súčasného hodnotiaceho mechanizmu, no zároveň vyjadrili k predloženému návrhu Komisie viaceré pripomienky. Hlavná výhrada Slovenskej republiky sa týka prenosu zodpovednosti za vykonávanie hodnotiaceho mechanizmu z členských štátov (z doterajšej pracovnej skupiny pre schengenskú hodnotenie v Rade) na Komisiu. Slovenská republika požaduje, aby bola táto zodpovednosť ponechaná členským štátom s tým, že zároveň dôjde k posilneniu postavenia Komisie.

Revízia pravidiel o dočasnom obnovení kontrol na vnútorných hraniciach

Komisia zároveň navrhla revíziu existujúcich pravidiel o dočasnom obnovení kontroly vnútorných hraníc, ktoré sú definované v Kódexe schengenských hraníc²¹. V súčasnosti môže členský štát v prípade závažného ohrozenia verejného poriadku alebo vnútornej bezpečnosti výnimočne obnoviť kontrolu svojich vnútorných hraníc na obmedzenú dobu, nie dlhšiu ako 30 dní, alebo na predvídateľné trvanie závažného ohrozenia, ak jeho trvanie presiahne dobu 30 dní. Ak závažné ohrozenie verejného poriadku alebo vnútornej bezpečnosti trvá dlhšie než uvedená doba, členský štát môže predĺžiť kontrolu hraníc na obnoviteľné obdobia nie dlhšie ako 30 dní, v prípade, že tento krok oznámil ostatným členským štátom a Komisii. Ak členský štát plánuje obnoviť kontrolu vnútorných hraníc v prípade predvídateľných udalostí, čo najskôr to v predstihu oznámi ostatným členským štátom a Komisii, s ktorými svoj zámer konzultuje. Ak si situácia v členskom štáte vyžaduje bezodkladný zásah, ten môže výnimočne a okamžite obnoviť kontrolu vnútorných hraníc, pričom zároveň túto skutočnosť bezodkladne oznámi ostatným členským štátom a Komisii. Dotknutý členský štát alebo Rada informujú o prijatých opatreniach Európsky parlament.

V minulosti, v rokoch 2006 až 2010 členské krajiny využili právo znovu vykonávať kontroly na vnútorných hraniciach dvadsaťdva krát, pričom jednostranné obnovenie kontroly hraníc v žiadnom prípade nepresiahlo 30 dní. Toto opatrenie bolo členskými štátmi zavedené najmä v súvislosti s organizovaním samitov alebo stretnutí politikov na najvyššej úrovni, veľkých šporových podujatí, či politických demonštrácií. Jednotlivé znovuzavedenia kontrol na vnútorných hraniciach mali za cieľ zvládnuť dôsledky konkrétnych podujatí na bezpečnosť.²²

V porovnaní s platnou právnou úpravou má byť podľa návrhu Komisie znovuzavedenie hraničných kontrol pre členské štáty komplikovanejšie. Navrhované zmeny majú za cieľ umožniť riešiť situácie, keď si konkrétny členský štát neplní svoje povinnosti spojené s kontrolou vonkajšej hranice, alebo keď sa určitý úsek vonkajšej hranice dostane v dôsledku vonkajších udalostí pod nečakaný a silný tlak. Aj naďalej platí, že obnovenie hraničných kontrol sa má realizovať len v rozsahu a trvaní umožňujúcim zmierniť nepriaznivé následky výnimočnej situácie, ktorá predstavuje závažnú hrozbu pre verejný

²¹ Pozri čl. 23 až 31 nariadenia Európskeho parlamentu a Rady (ES) č. 562/2006 z 15. marca 2006, ktorým sa ustanovuje kódex Spoločenstva o pravidlách upravujúcich pohyb osôb cez hranice (Kódex schengenských hraníc).

²² Správa Komisie Európskemu parlamentu a Rade o uplatňovaní hlavy III (Vnútorné hranice) nariadenia (ES) č. 562/2006, ktorým sa ustanovuje kódex Spoločenstva o pravidlách upravujúcich pohyb osôb cez hranice (Kódex schengenských hraníc) z 13. októbra 2010, KOM(2010) 554.

poriadok alebo vnútornú bezpečnosť na úrovni Európskej únie alebo na vnútroštátnej úrovni. Rozhodnutie o obnovení kontroly vnútorných hraníc by sa však nemalo prijímať jednostranne na národnej úrovni, keďže izolovaná národná iniciatíva je voči spoločným hrozbám málo účinná. Všeobecným pravidlom by malo byť prijímanie príslušného rozhodnutia na úrovni celej Európskej únie, pretože takéto krajné opatrenie môže vplývať na všetky osoby, ktoré majú právo sa pohybovať v tomto priestore a nielen na obyvateľstvo štátu, ktorý k takýmto opatreniam prišiel a má priamy dosah na spoločné záujmy všetkých členských štátov.

Za mimoriadne situácie, pri ktorých by sa mohlo zvažovať dočasné obnovenie kontroly vnútorných hraníc, možno považovať napríklad:

- predvídateľné udalosti, ktoré majú zväčša lokálny charakter a krátkodobý dosah (napríklad významné športové podujatia, politické demonštrácie, politické stretnutia na vysokej úrovni);
- naliehavé nepredvídateľné udalosti s krátkym trvaním (napríklad teroristické útoky alebo iné závažné, najmä organizované trestné činy, pri ktorých je potrebné vykonať všetky možné opatrenia na zabezpečenie čo najrýchlejšieho zadržania páchateľov);
- pretrvávajúce nedostatky v riadení úseku vonkajšej hranice Európskej únie, ak konkrétny členský štát nevláda kontrolovať svoj úsek vonkajších hraníc a vyskytujú sa u neho závažné nedostatky zistené na základe schengenských hodnotení;
- udalosti s možným veľkým dosahom v krátkodobom alebo dlhodobom horizonte (napríklad ak veľký počet štátnych príslušníkov tretích krajín prekročí vonkajšiu hranicu jedného alebo viacerých členských štátov, čo by mohlo vyvolať neočakávané a významné zvýšenie sekundárnych pohybov štátnych príslušníkov tretích krajín, ktorí sa neoprávnene zdržiavajú na území iného členského štátu alebo iných členských štátov).

O dočasnom obnovení kontroly vnútorných hraníc by na základe žiadosti členského štátu (pripúšťa sa aj možnosť, že žiadosť podajú spoločne dva alebo viaceré členské štáty), predloženej najneskôr 6 týždňov pred plánovaným obnovením kontroly alebo v kratšom čase, ak sú okolnosti, pre ktoré je potrebné obnoviť hraničnú kontrolu známe v kratšom čase, mala rozhodovať Komisia vykonávacím aktom.²³ Rozhodnutie Komisie vychádza z informácií poskytnutých členským štátom, ktoré obsahujú dôvody navrhovaného obnovenia kontroly, jeho rozsah vrátane názvov schválených priechodov, dátum a trvanie navrhovaného obnovenia kontroly a tiež prípadné opatrenia, ktoré majú byť prijaté ostatnými členskými štátmi. Všetky uvedené informácie aj žiadosť sú predložené ostatným členským štátom a Európskemu parlamentu. Kontrolu vnútorných hraníc možno obnoviť na celej dĺžke alebo na určitých úsekoch vnútorných hraníc jedného členského štátu alebo viacerých členských štátov na obmedzenú dobu, nie dlhšiu ako 30 dní, ktorú je možné predĺžovať o obdobia trvajúce najviac 30 dní, pričom celková doba obnovenia kontroly vnútorných hraníc aj po opakovanom predĺžovaní je maximálne 6 mesiacov. Toto obdobie sa dá predĺžiť iba výnimočne v tých prípadoch, keď je obnovenie kontrol na vnútorných hraniciach výsledkom negatívneho zistenia v rámci schengenského hodnotiaceho mechanizmu, že niektorý členský štát trvalo nezabezpečuje primeranú ochranu svojho úseku vonkajších hraníc. V uvedenom prípade je možné obnoviť kontrolu vnútorných hraníc na dobu nie dlhšiu ako 6 mesiacov, ktorú je však možné opätovne predĺžiť o ďalšiu dobu v trvaní maximálne 6 mesiacov, pričom sa pripúšťa vykonať takéto predĺženie najviac trikrát.

²³ Obnovenie kontroly vnútorných hraníc by malo vychádzať z rozhodnutia, ktoré Komisia navrhla a prijala ako vykonávací akt v nadväznosti na stanoviská vyjadrené členskými štátmi v rámci postupu preskúmania, ktorý ustanovuje nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) č. 182/2011 zo 16. februára 2011, ktorým sa ustanovujú pravidlá a všeobecné zásady mechanizmu, na základe ktorého členské štáty kontrolujú vykonávanie vykonávacích právomocí Komisie.

Vo výnimočných nepredvídateľných prípadoch vyžadujúcich si okamžitú reakciu by však členským štátom ostalo zachované právo jednostranne obnoviť kontroly vnútorných hraníc, ale len na obmedzenú dobu v trvaní nie dlhšie ako 5 dní. Takéto rozhodnutie nadobúda účinnosť okamžite a oznámi sa Komisii a ostatným členským štátom. Ak by bolo potrebné kontrolovať vnútorné hranice nad rámec tejto maximálne stanovenej doby, o predĺžení by musela rozhodnúť Komisia vykonávacím aktom.

Navrhovaná právna úprava obsahuje aj výpočet kritérií, ktoré majú byť zohľadnené pri rozhodovaní o dočasnom obnovení kontroly vnútorných hraníc a ktoré majú za cieľ posúdiť rozsah, ako toto opatrenie prispeje k zmierneniu ohrozenia verejného poriadku alebo vnútornej bezpečnosti na úrovni Európskej únie alebo na vnútroštátnej úrovni, aj jeho primeranosť vzhľadom k uvedeným hrozbám. Do úvahy je potrebné vziať najmä:

- pravdepodobný dosah akýchkoľvek hrozieb pre verejný poriadok alebo vnútornú bezpečnosť vrátane teroristických hrozieb a hrozieb vyplývajúcich z organizovanej trestnej činnosti na úrovni Európskej únie alebo na vnútroštátnej úrovni;
- dostupnosť opatrení technickej a finančnej podpory, ku ktorým sa už prišlo alebo by sa ešte len mohlo prijsť na vnútroštátnej alebo európskej úrovni a tiež rozsah, v akom môžu takéto opatrenia prispieť k zmierneniu hrozby pre verejný poriadok alebo vnútornú bezpečnosť na úrovni Európskej únie alebo na vnútroštátnej úrovni;
- súčasný a pravdepodobný budúci dosah akýchkoľvek vážnych nedostatkov týkajúcich sa kontroly vonkajších hraníc alebo konaní o návrate identifikovaných zistených na základe schengenských hodnotení;
- pravdepodobný dosah takéhoto opatrenia na voľný pohyb v priestore bez kontroly vnútorných hraníc.

Komisia týmto návrhom predstavila svoju víziu europeizácie správy hraníc, ktorá má za cieľ ochranu európskych záujmov, najmä práva slobody pohybu, aj vo výnimočných situáciách, ku ktorým došlo napríklad tento rok. Návrh má eliminovať nedostatky, ktoré vyplývajú z rôznorodého charakteru vonkajšej hranice, ktorú spravujú jednotlivé členské štáty prostredníctvom svojich národných orgánov a zároveň predchádzať prijímaniu individuálnych národných rozhodnutí o zavedení kontrol na vnútorných hraniciach, ktoré neberú do úvahy situáciu v celej Európe a ich prijatie nie je nevyhnutné.

Návrhy Komisie zásadným spôsobom menia pravidlá schengenskej spolupráce a v prípade ich prijatia budú mať dopad na ďalšiu integráciu. Môžu vyvolať určité obavy na strane členov Schengenu, že ich rozhodovacie právomoci v otázke dočasného zavedenia kontrol na vnútorných hraniciach budú výrazne obmedzené, čo je len ďalší príklad obmedzenia ich suverenity. Komisia však argumentuje tým, že súčasný schengenský systém, nie je efektívny a preto je nevyhnutné zabezpečiť lepšiu koordináciu rozhodovacieho procesu na úniovej úrovni.

Doposiaľ zverejnené reakcie na návrhy Komisie týkajúce sa schengenskej spolupráce sú rôzne. Objavili sa názory, ktoré odmietajú europeizáciu prijímania rozhodnutí o dočasnom obnovení hraničných kontrol. Argumentujú tým, že Komisia nesprávne reflektovala na požiadavku niektorých krajín požadujúcich opätovné získanie kontroly nad vlastnými hranicami. Tieto členské štáty nechcú uzavretie svojich hraníc, ale usilujú sa o to, aby v konkrétnych prípadoch boli schopné lepšie zvládať prílev osôb na ich územie. Keďže ochrana hraníc patrí medzi základné funkcie štátu, bolo by nesprávne, ak by členské štáty mali v tejto oblasti žiadať o súhlas Komisiu. Výhrady k predloženému návrhu vyjadrí aj Výbor Národnej rady Slovenskej republiky pre európske záležitosti,²⁴ podľa ktorého

²⁴ Uznesenie Výboru Národnej rady Slovenskej republiky pre európske záležitosti z 10. novembra 2011.

navrhovaný mechanizmus zavádzania kontrol na vnútorných hraniciach schengenského priestoru, v rámci ktorého si Komisia prisvojuje oprávnenie rozhodovať o takýchto opatreniach je v rozpore s článkom 72 Zmluvy o fungovaní Európskej únie, z ktorého vyplýva, že udržiavanie verejného poriadku a zabezpečovanie vnútornej bezpečnosti je v právomoci členských štátov.

Existujú aj opačné názory, podľa ktorých sloboda pohybu v Európskej únii vyplýva zo zakladajúcich zmlúv. V nadväznosti na to žiadna národná vláda nemôže sama prijímať také rozhodnutia, ktoré by ovplyvnili právo slobody pohybu v rámci Európskej únie bez toho, aby boli najprv odsúhlasené na úrovni únie. Zároveň by však bolo vhodné zapojiť do celého procesu Európsky parlament, ktorý reprezentuje občanov Európskej únie.

Záver

Cestovanie bez kontrol na vnútorných hraniciach v schengenskom priestore využívajú každodenne tisíce ľudí, či už sú to občania Európskej únie, alebo občania tretích. Hoci prax ukázala, že schengenský systém má svoje nedostatky, je najmä v záujme občanov Európskej únie zachovať slobodu pohybu, ktorá predstavuje jeden z najdôležitejších úspechov európskej integrácie.

Riešenie existujúcich problémov schengenskej spolupráce má zatiaľ len podobu návrhov Komisie, ktoré musia byť schválené inštitúciami Európskej únie. Ich zámerom je ponúknuť spoločné únie opatrenia, keďže žiaden členský štát nie je schopný sám zvládnuť problémy, ktoré majú regionálny či globálny rozmer.

Diskusia o reforme schengenských pravidiel môže nepriamo urýchliť rozširovanie Schengenu o Bulharsko a Rumunsko. Keďže obe krajiny splnili požadované technické kritériá pre vstup do Schengenu, pre ostatné členské krajiny by to mal byť jasný politický signál, že navrhovaná reforma bude s ich účasťou oveľa účinnejšia. Správna implementácia schengenských pravidiel v nových členských krajinách môže v dlhodobom horizonte prispieť k zlepšeniu bezpečnosti vonkajších hraníc Európskej únie.

Použitá literatúra:

1. Carrera, S., Guild, E., Merlino, M., Parkin, J. 2011. *Race against Solidarity. The Schengen Regime and the Franco-Italian Affair*. Brussels : Centre for European Policy Studies, 2011. 29 s. ISBN 978-94-6138-093-7.
2. Hobbing, P. 2011. *A farewell to open borders? The Danish Approach*. Brussels : Centre for European Policy Studies, 2011. 14 s. ISBN 978-94-6138-148-4.
3. Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (ES) č. 562/2006 z 15. marca 2006, ktorým sa ustanovuje kódex Spoločenstva o pravidlách upravujúcich pohyb osôb cez hranice (Kódex schengenských hraníc).
4. Návrh nariadenia Európskeho parlamentu a Rady, ktorým sa vytvára hodnotiaci a monitorovací mechanizmus na overenie uplatňovania schengenského acquis, KOM (2011) 559, 16. septembra 2011.
5. Návrh nariadenia Európskeho parlamentu a Rady, ktorým sa mení a dopĺňa nariadenie (ES) č. 562/2006 s cieľom stanoviť spoločné pravidlá pri dočasnom obnovení kontroly vnútorných hraníc za mimoriadnych okolností, KOM (2011) 560, 16. septembra 2011.
6. Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov: Správa schengenského priestoru –

posilňovanie priestoru bez kontroly vnútorných hraníc, KOM (2011) 561, 16. septembra 2011.

7. Rozhodnutie výkonného výboru zo 16. septembra 1998 o zriadení Stáleho výboru pre hodnotenie a vykonávanie Schengenu (SCH/Com-ex (98) 26 def).
8. Správa Komisie Európskemu parlamentu a Rade o uplatňovaní hlavy III (Vnútorné hranice) nariadenia (ES) č. 562/2006, ktorým sa ustanovuje kódex Spoločenstva o pravidlách upravujúcich pohyb osôb cez hranice (Kódex schengenských hraníc) z 13. októbra 2010, KOM(2010) 554.

Kontakt

JUDr. Lucia Hurná, PhD.

Ekonomická univerzita v Bratislave

Fakulta medzinárodných vzťahov

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: hurna@euba.sk

Eduard Hyránek
Ladislav Nagy

FAKULTA PODNIKOVÉHO MANAŽMENTU
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

NÁSTROJE FINANČNEJ POMOCI PRE MALÉ A STREDNÉ PODNIKY V EURÓPSKEJ ÚNII A V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Abstrakt

Moderná politika malých a stredných podnikov pre rast a zamestnanosť vytyčuje cestu smerom k strategickému prístupu na zvýšenie konkurencieschopnosti malých a stredných podnikov Európskej únie prostredníctvom zefektívnenia svojich nástrojov, vylepšených synergických účinkov medzi finančnou, regionálnou, štrukturálnou a inovačnou politikou a spojením medzi činnosťami Európskej únie a členských štátov. Hlavnými nástrojmi európskej politiky malých a stredných podnikov sú Program pre konkurencieschopnosť a inováciu (CIP) a Spoločné európske zdroje pre mikropodniky a stredné podniky (JEREMIE) v rámci štrukturálnych fondov.

Kľúčové slová: finančná pomoc, malé a stredné podniky, Európska únia, nástroje rizikového kapitálu, mikroúvery

Abstract

Modern small and medium-sized enterprises policy for growth and employment paves the way towards a strategic approach to make small and medium-sized enterprises European Union more competitive, base on streamlining own instruments, on improved synergies between financial, regional, structural and innovation policy and on a partnership between the European Union and Member States' actions. The main European small and medium-sized enterprises policy instruments are the Competitiveness and Innovation Framework Programme (CIP) and the Joint European Resources for Micro to Medium Enterprises (JEREMIE) of the structural funds.

Key words: financial support, small and medium-sized enterprises, European Union, risk capital instruments, micro credits.

Úvod

Malé a stredné podniky sú dôležitým motorom európskeho hospodárstva, prispievajú k zvyšovaniu inovačných aktivít, k rozvíjaniu konkurenčného prostredia a vytvárajú nové pracovné príležitosti. Malé a stredné podniky však v porovnaní s veľkými spoločnosťami neúmerne horšie prekonávajú legislatívne a administratívne prekážky, sú viac vystavené rizikám vyplývajúcim z globalizačných procesov. Sú zraniteľnejšie a citlivejšie ako veľké podniky, čo vyplýva z ich špecifických problémov, medzi ktoré patrí aj nedostatok vlastného kapitálu a obmedzený prístup k úverovým zdrojom.

Nositelia európskej hospodárskej politiky začali zvýšenú pozornosť venovať sektoru malých a stredných podnikov od začiatku osemdesiatych rokov 20. storočia, uvedomili, že úspešnosť dosiahnutia zdravého ekonomického rastu a vysokej miery zamestnanosti závisí aj od využitia potenciálu malých a stredných podnikov, pretože majú významnú rolu pri rozvoji podnikania, konkurenčného prostredia a inovácie, ktoré vedú k dlhodobému vývoju. Hlavným

cieľom politiky rozvoja malých a stredných podnikov Európskej únie je zlepšiť ich rastový potenciál, ide o snahu eliminovať prekážky pri získavaní takých externých finančných zdrojov, ku ktorým malé a stredné podniky majú ťažší prístup.

Postavenie malých a stredných podnikov v ekonomike EÚ a SR

Malé a stredné podniky tvoria významnú časť európskeho hospodárstva. Sú kľúčovým zdrojom pracovných príležitostí, podnikateľských zručností a živou pôdou inovácií. V Európskej únii (EÚ-27) je 20,73 miliónov malých a stredných podnikov a tvoria 99,8 % všetkých podnikov (European SMEs under Pressure, 2009). Takmer 91,8 % nefinančných podnikov EÚ sú mikropodniky, 6,9 % tvoria malé podniky, 1,1 % podiel majú stredné podniky a iba 0,2 % je tvorených veľkými podnikmi. Podiel MSP na pridanej hodnote EÚ (57,7 %) je nižšia ako ich príspevok k zamestnanosti (67,4 %), čo naznačuje pozitívnu koreláciu medzi veľkosťou podniku a produktivitou práce.

Tabuľka č. 1 Štruktúra podnikateľského sektora v SR a EÚ

Položky	M. j.	Mikro- podniky	Malé podniky	Stredné podniky	Sektor MSP	Veľké podniky	Spolu
Európska únia-27, 2008							
Počet podnikov	1 000	19 076	1 425	226	20 727	43	20 770
Podiel na počte podnikov	%	91,8	6,9	1,1	99,8	0,2	100,0
Podiel na zamestnanosti	%	29,7	20,7	17,0	67,4	32,6	100,0
Slovenská republika, 2010							
Počet podnikov	1	538 038	11 881	2 806	552 725	584	553 309
Podiel na počte podnikov	%	97,2	2,1	0,5	99,9	0,1	100,0
Podiel na zamestnanosti	%	43,8	13,0	15,4	72,2	27,8	100,0

Prameň: European SMEs under Pressure 2009. [online]. Directorete – General for Enterprise and Industry. [cit. 2011-06-15].; Správa o stave malého a stredného podnikania v SR za rok 2010. Bratislava : NARMSP, 2011. s. 55.

Sektor malých a stredných podnikov je na Slovensku v porovnaní so západnou Európou podstatne mladší. Svojou štruktúrou sa však od EÚ zásadne neodlišuje. Malé a stredné podniky v SR tvoria 99,9 % všetkých podnikov, majú 72,2 % podiel na zamestnanosti. V stavebníctve a veľkoobchode prispievajú k zamestnanosti až 92 % podielom. Podiel MSP (právnických osôb) na pridanej hodnote bol 56,1 % v roku 2010.

Finančná podpora malých a stredných podnikov na úrovni EÚ

Politika malých a stredných podnikov má prierezové postavenie, svojim charakterom patrí do štruktúrnej politiky, ktorá má za úlohu utvárať také ekonomické podmienky a optimalizovať sektorové, odvetvové, regionálne a ďalšie štruktúry, aby sa faktory ekonomického rastu a štruktúrnych zmien využili čo najúčinnejšie a najefektívnejšie. V

teoretických koncepciách sa v zásade rozlišujú dva hlavné prúdy štruktúrnej politiky. Konzervatívny (neoklasický, neoliberalistický) prúd vychádza z predpokladu že trhový mechanizmus rieši hlavné ekonomické problémy a môže najefektívnejšie uskutočniť alokáciu zdrojov a potrieb, preto hospodárska politika by mala minimalizovať zásahy do štruktúry ekonomiky. Druhý je keynesiánsky a neokyesniánsky (intervencionistický) prúd. Tento síce uznáva koordináciu ekonomických aktivít trhovým mechanizmom, ale súčasne pripúšťa, že v ekonomike jestvujú sféry, kde príslušný mechanizmus zlyháva. V tejto súvislosti sa rozširuje priestor pre štruktúrnu politiku.

Vo všeobecnosti rozlišujem priame nástroje finančnej podpory, ktoré zvyšujú príjmy, sem patria štátne dotácie, cenové príplatky, exportné prémie, nenávratné finančné príspevky a granty zo štruktúrnych fondov a Kohézneho fondu EÚ. Využitie nepriamych nástrojov finančnej podpory spočíva v znižovaní výdavkov podnikateľov, resp. v znižovaní finančných rizík. Sem patria úverové a záručné programy, nástroje rizikového a mezanínového kapitálu, úrokové výhody, štátne objednávky, daňové zvýhodnenia, poradenské služby a pod.

Finančné podporné programy pre malé a stredné podniky EÚ môžeme rozdeliť do troch základných skupín:

a) Tematické podporné programy – sem patria napríklad finančné podporné programy pre internacionalizáciu MSP a nástroje finančnej pomoci 7. rámcového programu v oblasti výskumu a technického rozvoja (FP7). Celkový objem prostriedkov vyčlenené pre tento program z rozpočtu EÚ predstavuje 50,52 mld. €.

b) Štrukturálne fondy a JEREMIE – Jednou z perspektívnych foriem využívania prostriedkov štruktúrnych fondov je využívanie finančných nástrojov programu Spoločné európske zdroje pre mikropodniky a malé a stredné podniky (JEREMIE), ktorý predstavuje spoločnú iniciatívu Európskej komisie, Európskej investičnej banky, Európskeho investičného fondu a Európskej banky pre obnovu a rozvoj, s cieľom podporiť prístup európskych malých a stredných podnikov k externým vlastným a cudzím zdrojom financovania. Spoločná iniciatíva JEREMIE prispôsobuje svoje nepriame finančné podporné programy k potrebám malých a stredných podnikov jednotlivých členských štátov EÚ. Iniciatíva JEREMIE sa realizuje na Slovensku prostredníctvom holdingového fondu, ktorý združí finančné prostriedky zo štruktúrnych fondov EÚ (poskytnuté z jednotlivých operačných programov). Holdingový fond JEREMIE bol vytvorený v marci 2009 pod názvom Slovenský záručný a rozvojový fond, s. r. o. Činnosť fondu JEREMIE upravujú zmluvy pod názvom Holding Fund Package (HFP). Zmluvy o financovaní sú v celkovom objeme 68 mil. €. V máji 2010 bol podpísaný dodatok k týmto zmluvám, podľa ktorej sa celková alokácia fondu JEREMIE sa zvýši na 100 mil. €. Zmluvy o financovaní sú uzatvorené do konca roka 2015. Po roku 2015 zostanú predmetné finančné zdroje naďalej k dispozícii Slovenskej republike a bude ich možné opätovne využívať na podporu malých a stredných podnikov vzhľadom na revolvingový charakter nástrojov.

c) Finančné nástroje Rámcového programu pre konkurencieschopnosť a inováciu (CIP) – ciele sa implementujú pomocou osobitných programov, medzi ktoré patrí aj Program pre podnikanie a inováciu s rozpočtom 2,166 mld. €. Reaguje na finančné potreby MSP s cieľom zlepšiť ich prístup k externým zdrojom financovania, a to zvýšením investícií fondov rizikového kapitálu do malých a stredných podnikov a zabezpečením nástrojov na dlhové financovanie. Program, ktorý úzko súvisí s iniciatívou EÚ a skupiny Európskej investičnej banky JEREMIE, uvádza tri finančné nástroje na nepriamu podporu malých a stredných podnikov:

- Program pre budovanie kapacít (PBK),
- Záručný fond pre malé a stredné podniky (ZF),
- Fond pre rýchlorastúce a inovačné malé a stredné podniky (FRI).

Program pre budovanie kapacít je spravovaný Európskou bankou pre obnovu a rozvoj, Európskou investičnou bankou a Európskym investičným fondom. V rámci programu sa poskytujú granty s cieľom stimulovať ponuku rizikového kapitálu v prospech MSP. Druhá časť programu predstavuje poskytovanie úverových liniek obchodným bankám členských štátov pre rozvoj malého a stredného podnikania.

Záručný fond pre malé a stredné podniky (s rozpočtom 550 mil. €) je spravovaný v mene Komisie Európskym investičným fondom. Poslaním fondu je poskytovanie protizáruk a priamych záruk na úvery. Zo Záručného fondu sa poskytujú nasledujúce druhy záruk:

- Záruky na financovanie dlhov prostredníctvom úverov alebo lízingu.
- Záruky na krytie portfólií mikroúverov poskytovaných mikropodnikom (do 9 zamestnancov).
- Záruky pre finančných sprostredkovateľov na rizikové, resp. mezanínové investície do malých a stredných podnikov.
- Záruky na podporu sekuritizačných štruktúr s cieľom pomôcť finančným inštitúciám pri získavaní zdrojov na dlhové financovanie malých a stredných podnikov.

Fond pre rýchlorastúce a inovačné malé a stredné podniky, ktorý spravuje Európsky investičný fond v mene Európskej komisie, sa zameriava na zmiešané (verejnosúkromné), príp. súkromné fondy rizikového kapitálu riadené nezávislým manažmentom. Najmenej 50 % kapitálu v sprostredkovateľskom fonde má pochádzať od súkromných investorov. Program pozostáva z dvoch častí. Prostriedky FRI 1 vstupujú do fondov rizikového kapitálu, ktoré sa zaoberajú predštartovacím a štartovacím financovaním i financovaním začiatočného rozvoja. FRI 2 investuje do fondov rizikového kapitálu zaoberajúce sa rozvojovým financovaním.

Finančná podpora malých a stredných podnikov v Slovenskej republike

Národná agentúra pre rozvoj malého a stredného podnikania vznikla v roku 1993 spoločnou iniciatívou programu EÚ a vlády SR. Poslaním agentúry je podpora a rozvoj slovenských malých a stredných podnikov. Poskytuje finančné podporné programy úverového, grantového a investičného charakteru, ako aj ďalšie špecifické podpory nefinančného charakteru.

a) mikropôžičkový program – Pôžička je určená pre malých podnikov do 50 zamestnancov. Výška pôžičky je od 2 500 € do 50 000€ s lehotou splatnosti od 6 mesiacov až do 4 rokov. Mikropôžička je poskytovaná s úrokovou sadzbou na úrovni referencnej sadzby v zmysle oznámenia Komisie EÚ.

b) finančná podpora formou vstupu rizikového kapitálu

Fond fondov, s. r. o. bola založená Národnou agentúrou pre rozvoj malého a stredného podnikania v roku 1994. Spoločnosť poskytuje finančné prostriedky formou vstupu rizikového kapitálu na podporu malých a stredných podnikov. Ide napríklad o nasledujúce fondy:

- Fond štartovacieho kapitálu – financuje malé a stredné podniky (výrobné a poskytujúce služby) formou vstupu rizikového kapitálu s preferovanou výškou 199 166 až 265 551 €.
- Regionálny fond štartovacieho kapitálu – jeho prostriedky sú určené pre malé a stredné podniky v Bansko-bystrickom, Žilinskom, Košickom a Prešovskom kraji.
- Fond SISME – jeho prostriedky sú určené pre inovatívne projekty z oblasti priemyselnej výroby, výrobných a obchodných služieb a nových technológií z celého územia Slovenska. Preferovaná výška rizikovej investície sa pohybuje medzi 66 388 a 99 582 €.

- Fond Seed Capital – prostriedky sú určené pre inovatívne novovznikajúce malé a stredné podniky. Preferovaná výška rizikovej investície sa pohybuje medzi 99 582 a 165 970 €.
- Slovenský rozvojový fond – cieľom fondu je podporiť slovenské malé a stredné podniky vo fáze rozvoja. Maximálna výška rizikovej investície: 1 327 756,75 €.
- Slovenský rastový kapitálový fond vstupuje do slovenských malých a stredných podnikov. Maximálna výška jednej investície v roku sú 3,5 mil. €.

Slovenská záručná a rozvojová banka, a. s. je podpornou bankou zameranou najmä na rozvoj malého a stredného podnikania na Slovensku. Slovenská záručná a rozvojová banka sa zameriava na poskytovanie bankových záruk na úvery. Záruky poskytuje predovšetkým tým podnikateľom, ktorí nemajú dostatočné zabezpečenie za bankový úver, resp. sú rizikovejšie pre komerčné banky. Ide o nasledujúce záruky:

- Banková záruka s priamym zabezpečením do výšky 60% istiny úveru, maximálne však do výšky 500 000 € s dobou platnosti bankovej záruky do 7 rokov,
- Banková záruka s nepriamym zabezpečením maximálne do výšky 60% istiny úveru, maximálne však do výšky 1 000 000 € s dobou platnosti bankovej záruky do 10 rokov.

Slovenská záručná a rozvojová banka poskytuje aj úvery, najmä však malým a stredným podnikom, ale aj mestám a obciam a iným subjektom (spoločenstvá vlastníkov bytov a pod.), sú to napríklad:

Priame úvery na financovanie investičných a prevádzkových potrieb podnikateľa, s minimálnou výškou 6 500 €. Maximálna splatnosť priameho úveru na financovanie investícií je spravidla 10 rokov, pri prevádzkovom úvere je do 3 rokov. Maximálna doba splatnosti priameho úveru pri projektovom financovaní je spravidla 25 rokov. Úroky sú splatné mesačne. Úroková sadzba je pohyblivá, ktorá sa viaže na EURIBOR pre 6-mesačné depozitá.

MIKROúver pre malých podnikateľov do 50 zamestnancov. Poskytuje sa vo forme priameho úveru (úver na obežný majetok alebo na investičný majetok), ktorý môže klient čerpať jednorazovo alebo postupne. Minimálna výška úveru je 5 000 €, maximálna výška je 50 000 €. Doba splatnosti úveru sa pohybuje v závislosti od veľkosti úveru. V prípade investičného mikroúveru do 25 000 € je to napríklad max. 5 rokov. Úroková sadzba je pohyblivá, ktorá sa viaže na EURIBOR pre 6-mesačné depozitá.

Pre malé a stredné podniky sú určené ďalšie finančné podporné programy, ktoré poskytujú napr. ústredné orgány štátnej správy (Ministerstvo hospodárstva SR, Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR, Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR, Ministerstvo životného prostredia SR a pod.) v rámci programov štátnej pomoci.

Záver

Cieľom finančných nástrojov politiky rozvoja MSP nie je narušiť fungovanie trhového mechanizmu, ani zvýhodniť niektorý sektor národného hospodárstva. Ich prvotnou úlohou je zmierniť negatívne stránky a zlyhanie trhového mechanizmu stimulovaním realizáciu takých aktivít, ktoré majú pre spoločnosť neoceniteľný prínos.

Použitá literatúra:

1. European SMEs under Pressure : Annual report on EU small and medium-sized enterprises 2009. [online]. Directorete – General for Enterprise and Industry. 57 p. [cit. 2011-06-15]. Dostupné na internete:

<http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/pdf/dgentr_annual_report2010_100511.pdf>.

2. FETISOVOVÁ, E. – NAGY, L.: Ciele a finančné nástroje modernej politiky rozvoja malých a stredných podnikov Európskej únie. In Ekonomické rozhľady : vedecký časopis Ekonomickej univerzity. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, roč. 36, 2007, č. 4, s. 502–512. ISSN 0323-262X
3. FETISOVOVÁ, E. – NAGY, L.: Nástroje finančnej pomoci pre európske malé a stredné podniky. In Ekonomická teória a prax – dnes a zajtra : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Ekonomickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici [CD-ROM]. Banská Bystrica : Ekonomická fakulta Univerzity Mateja Bela, 15. február 2007. ISBN 978-80-8083-406-7
4. FETISOVOVÁ, E. – NAGY, L.: Private equity v kontexte inovačnej politiky malých a stredných podnikov Európskej únie. In Nová ekonomika : vedecký časopis Národohospodárskej fakulty Ekonomickej univerzity v Bratislave, roč. 1, 2008, č. 3–4, s. 101–111. ISSN 1336-1732
5. KRÁĽOVIČ, J. – FETISOVOVÁ, E. – NAGY, L.: Rovoj a finančná podpora malého a stredného podnikania v Európskej únii a v Slovenskej republike. In Hrdý, M. a kol.: Komplexní řešení teoretických a aplikačních problémů financování malých a středních podniků v podmínkách tržního prostředí Evropské unie. Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni, 2008. 204 s. ISBN 978-80-7043-746-9
6. Podpora malého a stredného podnikania v Slovenskej republike. Sprievodca iniciatívami. Bratislava : Národná agentúra pre rozvoj malého a stredného podnikania, 2011.
7. Správa o stave malého a stredného podnikania v Slovenskej republike 2010. [online]. Bratislava : Národná agentúra pre rozvoj malého a stredného podnikania, 2011. 135 s. [cit. 2011-09-08]. Dostupné na internete: <http://www.nadsme.sk/files/Stav_MSP_2010-fin.pdf>.

Kontakt

Ing. Eduard Hyránek, PhD.

Katedra podnikových financií
Fakulta podnikového manažmentu
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
E-mail: hyranek@euba.sk

Ing. Ladislav Nagy, PhD.

Katedra podnikových financií
Fakulta podnikového manažmentu
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
E-mail: ladislav.nagy@euba.sk

Simona Chuguryan

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

RUSKO V 21. STOROČÍ – MOCENSKÉ POSTAVENIE

Abstrakt

Po páde bipolarity a rozpade Sovietskeho zväzu došlo k zmene charakteru svetovej politiky. Geopolitické záujmy jednotlivých aktérov zahraničnej politiky sa začali orientovať na oblasť energetickej bezpečnosti a ekonomické priority. V novom prostredí si Ruská federácia musela vybudovať novú pozíciu na medzinárodnej scéne. Je nesporné, že ako najväčší národ Európy disponujúci veľkým prírodným bohatstvom bude ovplyvňovať budúcu podobu svetového vývoja. Rusko naďalej ostáva nezávislou nukleárnou veľmocou s primeraným rešpektom ostatných mocností.

Kľúčové slová: Ruská federácia, globalizácia, transformácia, zahraničná politika, integrácia, geopolitika, postsovietsky priestor.

Abstract

The character of world politics has changed after the collapse of bipolarity and the Soviet Union. Geopolitical interests of individual actors of foreign policy have begun oriented rather on energy security and economic priorities. In the new environment the Russian Federation had to build a new position in the international arena. As the biggest nation of Europe holds great natural wealth, country will affect the future shape of world development. Russia remains strong nuclear power with appropriate respect of other powers.

Key words: Russian federation, globalization, transformation, foreign policy, integration, geopolitics, postsoviet area.

Úvod

Charakter svetovej politiky od doby bipolárneho sveta sa zásadne zmenil. Nové svetové usporiadanie nadobudlo iné charakteristiky. Namiesto vojenských priorít sa do popredia dostali otázky energetickej bezpečnosti a ekonomických záujmov, ktoré sa stali smerodajné pre globálnych aktérov svetového politického systému. USA ako víťaz studenej vojny mohli začať realizovať svoje vlastné geopolitické zábery a záujmy z pozície hegemóna.

USA v období po páde bipolarity predstavujú hlavné centrum svetového politického systému, v ktorom majú určujúcu prevahu tak ako v chápaní moci, tak i pri jej realizácii. Svoj geopolitický vplyv i naďalej realizujú vo svete v súlade so svojimi americkými záujmami.¹

Naopak, Sovietsky zväz, ktorý bol dovtedy najväčším štátom sveta, s veľkým počtom obyvateľstva, disponoval množstvom nerastných surovín, mal moderný vojnový arzenál stratil svoju mocenskú pozíciu. Po rozpade ZSSR, Ruská federácia ako jeden z jeho priamych a najvplyvnejších nástupníckych štátov po ňom v rámci sukcesie prevzala všetky práva, povinnosti a záväzky.

¹ VLČEK, D. 2011. *Mocenské aspekty geopolitických a bezpečnostných zmien po roku 1989*. <http://www.eaq.sk/clanok/2011-11-10-mocenske-aspekty-geopolitickyh-bezpecnostnych-zmien-po-roku-1989>.

Rusko prešlo od svojho vzniku rôznymi štádiami vývoja. V tej dobe sa krajina nachádzala v hlbokoj hospodárskej a spoločenskej kríze. Jeho územie sa zmenšilo zhruba o 25 % oproti územiu Sovietskeho zväzu a prišlo o polovicu obyvateľov.² Veľkosť územia a počet obyvateľov boli jedni z atribútov, ktoré zaručovali bývalému ZSSR jeho postavenie vo svetovom systéme ako supervelmoci. Ruská federácia získala nové výrazne slabšie postavenie na medzinárodnej scéne, čo viedlo k prehľbovaniu ruskej frustrácie. Nový štát sa v danom období vyznačoval politickou a ekonomickou nestabilitou, či vysokou mierou inflácie. Sužovali ho nezamestnanosť, hlboké sociálne rozdiely a nestabilná ekonomika. V zahraničnej politike možno hodnotiť Ruskú federáciu ako krajinu snažiacu sa nájsť svoje pevné miesto na svetovej politickej scéne.

Po nástupe do prezidentského kresla začal Vladimir Putin uskutočňovať rozsiahle reformy založené na realite a pragmatizme. Posilnil prezidentské právomoci, čo bolo z nášho pohľadu nevyhnutné vzhľadom na silné postavenie gubernátorov. Uskutočnil reformný program celej federácie. Vytvoril tzv. federálne okruhy, zreformoval Federálnu radu Ruskej federácie a vytvoril nový orgán - Štátnu radu, na čele ktorej stojí prezident. Putinove reformy možno označiť za demokratické a zároveň za nedemokratické. Ich demokratickosť je v nutnosti uskutočniť právne zmeny v ruskej spoločnosti a skonsolidovať vzniknutú nestabilnú situáciu. A nedemokratický charakter je vo výraznom posilnení prezidentských právomocí a tiež v existencii silných a nevolených gubernátorov dosadzovaných priamo Kremľom. Práve tento prvok Putinových reforiem bol často kritizovaný zo strany Európskej únie.

Súhlasíme s názorom autorov Hodača a Strejčka, že vzhľadom na jedinečnosť Ruskej federácie, ako je veľkosť, rozmanitosť územia, premenlivá hustota osídlenia a pestrá národnostná štruktúra federálnych subjektov, boli Putinove reformy jedinou reálnou možnosťou, ako zvrátiť nepriaznivý vývoj vo vnútri federácie a ako zabrániť nebezpečenstvu nestability.³

Putinove reformy sa stretli s pozitívnym ohlasom u bežných ľudí. Politická situácia v krajine sa začala stabilizovať. Reštrukturalizovaná ekonomika sa stala prosperujúcou. Možno občania iného štátu by namietali a požadovali lepšie dodržiavanie demokratických práv, ako je právo zhromažďovať sa, združovať sa, ľudské a občianske práva a slobody a pod. Ale „Ruský človek“ je iný. Skôr potrebuje mať nad sebou pevnú ruku, ako je na to zvyknutý z historického hľadiska (obraz ruských cárov, či komunistických vodcov). Sú preňho dôležité sociálne istoty, pravidelný príjem a stabilita krajiny.

Putinove reformy sú často kritizované západoeurópskymi štátmi. Podľa viacerých kritikov, stabilizovali krajinu, ale zároveň oslabili demokratický charakter politického systému Ruskej federácie.

„Došlo k faktickej koncentrácii všetkých zložiek moci pod dohľad prezidenta a jeho štruktúry.“⁴

Spornou je aj otázka nezávislosti médií v Rusku, z ktorých väčšina podlieha priamo, alebo nepriamo štátnej moci – Kremľu (ORT, RTR, Rossijskaya gazeta). Štátna moc nad nimi neustále dozoruje, aby nezneužili svoj vplyv a moc proti vládnej politike. Nezávislosť médií je problémom nielen Ruskej federácie, ale čelia mu v súčasnosti aj viaceré ďalšie štáty sveta.

Zmenu Ruskej federácie po nástupe Vladimíra Putina možno zhrnúť do nasledujúcich bodov:

² DULEBA, A.– HIRMAN, K. 1999. *Rusko na konci Jel'cinovej éry. Zahraničná a vnútorná politika, rozširovanie NATO a záujmy Slovenska*, Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 23.

³ HODAČ, J. – STREJČEK, P. 2008. *Politika Ruskej federácie v postsovetském prostoru a strední Evrope*. Brno: Masrykova Univerzita – Medzinárodný politologický Inštitút, s. 44.

⁴ URNOV, M. – KASAMARA, B. 2004. *Savremennaja Rosia. Vyzovi i otvety*. Moskva, s. 34.

- Krajina sa konsolidovala a došlo k ukončeniu politickej i ekonomickej krízy. Vnútoraná politická situácia sa stabilizovala. Ekonomika prešla transformáciou a do rozpočtu pribudlo viac finančných prostriedkov, vzrástlo HDP. (Rast finančných zdrojov v štátnom rozpočte bol ovplyvnený aj rastom cien ropy a zemného plynu na svetových trhoch)
- Došlo k posilneniu pozície Kremľa, ako silného mocenského centra a zároveň k oslabeniu vplyvu oligarchov v dôležitých sektoroch hospodárstva i politiky štátu
- Posilnil sa vplyv štátu navonok a Rusko prejavilo výraznejšiu snahu o presadzovanie svojej zahraničnej politiky. Ruská federácia sa stala globálnym aktérom. „Dôkazom je miesto stáleho člena v BR OSN, vedúcej sily v SNS, miesto prioritného člena Šanghajskej organizácie spolupráce, člena zoskupení BRIC, G8 alebo G20.“⁵ Okrem toho Rusko je aj členom APEC a Organizácie islamskej konferencie.

Bolo nevyhnutné venovať pozornosť aj vývoju a zmenám prebiehajúcim na vnútornej politickej scéne, ktorá práve v prípade Ruska výrazne ovplyvňuje smerovanie zahraničnej politiky. Stabilizácia vnútorných pomerov krajiny sa odzrkadlila aj v smerovaní a v záujmoch zahraničnej politiky Ruskej federácie. Až po politickej a ekonomickej stabilizácii Ruska došlo k napĺňaniu jeho zahraničnopolitického záujmu a to stať sa rozhodujúcim a vplyvným aktérom na medzinárodnej scéne, ktorý bude podporovať stabilitu v medzinárodných vzťahoch a mierové riešenie konfliktov.

Konsolidácia a vnútorná stabilita krajiny umožnila Ruskej federácii, aby sa prezentovala ako silná veľmoc, ktorá má záujem ovplyvňovať politické dianie vo svete.

„Nástup Vladimíra Putina znamenal vnesenie racionality a pragmatizmu do zahraničnej politiky. Nový ruský prezident a členovia jeho tímu si uvedomujú skutočné možnosti Ruska. Majú realistickejšiu predstavu o svete ako ich predchodcovia a sú schopní presnejšie odhadnúť smer globálneho vývoja a tým získať dôstojné miesto pre svoju krajinu.“⁶

Je preto pochopiteľné, že sa Vladimir Putin stal najobľúbenejším ruským politikom a vzorom nekompromisného bojovníka za vlasť. Tento imidž tvrdého a oddaného politika si starostlivo uchováva aj vďaka dokonalému ovládaniu politického marketingu a pochopeniu sily médií. Predovšetkým sa orientuje na televíziu, ku ktorej, na rozdiel od tlače, má prístup takmer celé obyvateľstvo vo všetkých 11 časových pásmach Ruska. (Putin sa dostal k moci vďaka masívnej mediálnej podpore, odvtedy sa denne objavuje v televízii – v stíhačke, v ponorke, na koni, v súboji v bojových športoch atď.) Ženskú populáciu si dokázal získať aj vďaka imidžu športovca, ktorý nefajčí, nepije a je rodinne založený.

V roku 2008 nastúpil do prezidentského úradu Dmitrij Anatolievič Medvedev. Smerovanie zahraničnej politiky, ani vnútornej politiky sa výrazne nezmenilo. Nové sú len nástroje jej uskutočňovania. Možno práve preto býva často krát označovaný za bábku v rukách Putina.

Tendencie a vízie Ruskej zahraničnej politiky stanovuje dokument prijatý súčasnou hlavou štátu, Dimitrijom Medvedevom – „Stratégia národnej bezpečnosti Ruskej federácie do roku 2020.“⁷

Stratégia vymedzuje základné smerovanie vnútornej a zahraničnej politiky Ruskej federácie. Na rozdiel od predchádzajúcich stratégií (Jeľcin – 1997, novelizácia Putin- 2000) sú stanovené predovšetkým ekonomické kritériá, nie vojenské ako to bolo v minulosti.

⁵ KUCHARČÍK, R.(ed.). 2010. Medzinárodné vzťahy politické II. (Praktikum k vybraným otázkam). Bratislava: Ekonóm, s. 48.

⁶ VOTÁPEK, V. 2002. Polozměna ruské zahraniční politiky. In: Medzinárodní politika, č. 8, roč. 26, s.12-13.

⁷ Strategia nacionalnoj bezopasnosti Rossijskoj federacii do 2020 goda [online]. Sovet bezopasnosti Rossijskoj Federacii, 2009 [cit. 2009-07-11]. 2 s. Dostupný z WWW: <<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>>.

„Rusko bude podporovať vytváranie a existenciu multipolárneho sveta, ktorý mu umožňuje mať väčší vplyv na svetovú politiku.“⁸

Mocenské ambície Ruska

Súčasnú Rusku môžeme označiť za krajinu, ktorá je ešte stále v procese transformácie a usiluje sa o svoje rýchle zaradenie medzi vyspelé demokratické štáty. Ruská federácia je najrozsiahljším štátom sveta (má vyše 17 miliónov km²), na ktorého území žije množstvo národov a národností pochádzajúcich z rôznych kultúr. Ruská federácia disponuje obrovským vojenským, energetickým a surovinovým potenciálom, čo predurčuje jej postavenie na medzinárodnej scéne. K pozícii významného aktéra na medzinárodnom poli mu dopomáha aj existencia veľkého ruského trhu.

Postavenie Ruskej federácie ako aktéra medzinárodnej politiky môžeme charakterizovať na základe jej vzťahov k iným aktérom svetovej politiky. A to:

Rusko v postsovietskom priestore

Vychádzajúc z histórie musíme konštatovať, že je prirodzené, ak Rusko prejavuje nadmerný záujem o postsovietsky priestor, predovšetkým SNŠ. Napriek zániku ZSSR ruské obyvateľstvo stále žije na celom jeho území, čo dopomáha k snahe posilniť ruskú pozíciu v danom regióne.

Takmer všetky postsovietske štáty sú viac alebo menej závislé na Rusku, čo vyplýva najmä z ich vzájomnej ekonomickej, vojenskej i politickej previazanosti.

K posilneniu vplyvu Ruska v spomínanom priestore napomohla aj globálna finančná kríza. Mnohé z bývalých štátov ZSSR sa dostali do finančných ťažkostí, ktoré riešili formou predaja svojich aktív Ruskej federácii, alebo pôžičkami (napr. 10 miliárd USD Kazachstanu, ďalších 10 všetkým stredoázijským štátom v rámci Šanghajskej organizácie spolupráce a miliarda Moldavsku)⁹, ktoré im poskytlo Rusko. Daný trend výraznejšie podporuje regionalizmus a multipolaritu.

Rusko chce hlavne vo svojom bezprostrednom okolí upevniť svoje postavenie, rozšíriť vplyv a zároveň získať kontrolu nad prírodnými zdrojmi.

Napríklad Kazachstan, či Turkmenistan sú bohatými surovinovými základňami. Zároveň sú tranzitnými územiami pre Rusko, čím sa stávajú preň ešte dôležitejšie.

Pravdepodobne však politika Ruska nie je správna, vzhľadom na to, že sa veľká časť bývalých štátov snaží vymaniť spod jeho vplyvu.

Postsovietsky priestor, hlavne oblasť Euroázie začína byť preplnený. Záujem oň má Čína i Európska únia.

Rusko a jeho vplyv v krajinách strednej a východnej Európy (bývalý členovia východného bloku)

Snahou Ruska je uplatňovať svoju sféru vplyvu aj v krajinách východnej a strednej Európy (SVE), ktoré boli súčasťou východného bloku. Zohrávajú kľúčovú úlohu v tranzite ropy a zemného plynu. Práve cez ich územia prepravuje Rusko uvedené komodity na trh Európskej únie, ktorý je najdôležitejším trhom pre Ruskú federáciu. Jednak z hľadiska objemu – 80 % celkového exportu z Ruska smeruje na trh EÚ, tiež z hľadiska solventnosti jednotlivých odberateľov, ktorí pravidelne a načas platia.

Práve krajiny SVE sa stali jedným zo zdrojov naštartenia vzájomných vzťahov medzi Ruskou federáciou a USA o sféru vplyvu v danej oblasti (sem radíme aj SR). Rozširovanie

⁸ BALABÁN, M. – RAŠEK, A. a kol. 2010. Nezápadní aktéři světové bezpečnosti. Praha: Karolinum, s. 74.

⁹ TORBAKOV, I. – KONONENKO, V. 2009. *Lásku si nekúpiš*. In: Zahraničná politika č. 5, roč. XIII, s. 22.

Európskej únie (EÚ) a Severoatlantickej aliancie (NATO) viac na východ bližšie k ruským hraniciam viedlo k negatívnym postojom zo strany Ruskej federácie z viacerých dôvodov.

Rusko sa obávalo straty svojho vplyvu v uvedených krajinách. Tiež nároku Európskej únie uskutočňovať svoju politiku v týchto štátoch. A v neposlednom rade považovalo za hrozbu približovanie sa NATO k jeho hraniciam. Naopak samotné štáty deklarovali svoj záujem a slobodné rozhodnutie vstúpiť do medzinárodne uznávaných organizácií. Západné demokracie, na čele s USA, vyhlasovali, že nejde o presadzovanie mocenských ambícií, ale o cieľ pomôcť vznikajúcim demokraciám na ich ceste k západným hodnotám a o zabezpečenie ich bezpečnosti. Rusko si v tejto súvislosti kládlo otázku, pred kým chce NATO tieto štáty chrániť?

Rusko a EÚ

Vzťahy Ruskej federácie a Európskej únie prechádzali určitými turbulenciami. V istom období prejavovala Moskva záujem o výraznejšiu vzájomnú spoluprácu. Neskôr, v dôsledku neakceptovania Ruska Európskou úniou za rovnocenného partnera došlo k zhoršeniu vzájomných vzťahov. Ruská strana takto reagovala aj na postupné začleňovanie stredoeurópskych štátov do EÚ. Rozpínavosť EÚ hodnotila Ruská federácia ako určitý zásah do jej teritória. Osobitnou problematikou bola snaha Ukrajiny o začlenenie sa do Európskej únie a jej prozápadná orientácia (Oranžová revolúcia, 2004, obdobne v Gruzínsku – Ružová revolúcia).

EÚ rozbehla program tzv. Východné partnerstvo na podporu šiestich štátov východnej Európy a južného Kaukazu. Cieľom tohto zväzku je vytvoriť stabilné, bezpečné, demokratické a prosperujúce susedstvo únie.¹⁰

Napriek uvedenej skutočnosti prioritou oboch partnerov sú dobré vzájomné ekonomické vzťahy. Rusko vyváža do EÚ polovicu svojho exportu a je pre EÚ tretím najdôležitejším partnerom. Dodávky ropy a plynu z Ruska majú pre Európu zásadný strategický význam.¹¹

Vzájomná previazanosť oboch aktérov vyúsťuje do vzájomnej ekonomickej závislosti. Rusko potrebuje získať finančné prostriedky z Európskej únie a nemôže si dovoliť stratiť takého solventného partnera akým je EÚ. Tá je zase energeticky závislá od Ruska.

Rusko a USA

Proces rozširovania NATO vnímala Ruská federácia ako hrozbu pre ruskú národnú bezpečnosť čo viedlo k zhoršeniu vzájomných vzťahov. Ďalšou negatívnou udalosťou, ktorá ovplyvnila väzby medzi USA a Ruskom bol konflikt v bývalej Juhoslávii (1999).

„Vojenskú operáciu NATO vnímalo 70 % rusov ako priamu hrozbu.“¹²

Výrazná zmena vo vzájomných vzťahoch nastala po teroristických útokoch na USA 11. septembra 2001. Kedy začali obe mocnosti spolupracovať v boji proti terorizmu.

Rusko má dva všeobecné ciele smerom k USA:

- Obmedziť globálnu a regionálnu rolu a prítomnosť USA (najmä v regiónoch ktoré susedia s Ruskom)
- Dospieť s USA k osobitným dohodám, ktoré potvrdia veľmocenské postavenie Ruska¹³

Intenzívnejšie vzájomné stretnutia v poslednom období medzi Spojenými štátmi a Ruskou federáciou sú dôkazom užšej vzájomnej spolupráce. Ich vzájomné vzťahy sú najintenzívnejšie

¹⁰ European Union - eternal action- eastern partnership http://eeas.europa.eu/eastern/index_en.htm.

¹¹ BALABÁN, M. – RAŠEK, A. a kol. 2010. *Nezápadní aktéři světové bezpečnosti*. Praha: Karolinum, s. 66.

¹² ŠIMEČKOVÁ, A. 2010 Hlavné zmeny v koncepcii ruskej zahraničnej politiky v ére V. Putina, s. 7.

http://www.projectares.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=1302&Itemid=423.

¹³ MENKISZAK, M. 2010. *Prečo Rusko – americký reštart nie je prevapením*. In: *Zahraničná politika* č. 4, roč. XIV, s. 29.

v oblasti vojenskej bezpečnosti. USA a Rusko spolupracujú aj v oblasti leteckého priemyslu či informačných technológií.

Rozdielny postoj majú na región Latinskej Ameriky, kde Rusko podľa USA podporuje nedemokratické režimy.

Snahou oboch štátov je hlbšie preniknúť na ázijský kontinent s cieľom získať strategickú pozíciu v regióne a surovinovú základňu. Rusko sa obáva aj intenzívnejšej spolupráce medzi západom a Iránom, ktorá by mohla vyústiť do dovozu iránskeho plynu do Európy. Čo by mohlo mať negatívny dopad na ruskú energetickú stratégiu. Obaja aktéri disponujú významným jadrovým potenciálom, čo ich predurčuje k vzájomnej spolupráci.

Je potrebné uviesť, že tak pre Rusko ako aj USA začína byť obávaným konkurentom práve Čína. Rusko neustále sleduje rýchle tempo rastu Číny s veľkými obavami. Zatiaľ sa snaží o vyššiu mieru spolupráce s Čínou. Do budúcnosti sa však dá predpokladať, že sa zintenzívni spolupráca medzi Ruskou federáciou a západom, čím do istej miery oslabia pozíciu Číny.

Rusko ako energetická základňa

Rusko je surovinovou veľmocou. Ropa a plyn sú hlavnými zdrojmi príjmov do štátneho rozpočtu Ruskej federácie. Jeho výška je priamo závislá na cene týchto komodít na svetových trhoch. V zásobách zemného plynu drží Rusko svetové prvenstvo.

„Význam ruského palivovo-energetického komplexu pre ekonomiku je mimoriadny. Tento komplex sa podieľa zhruba jednou tretinou na ruskom HDP, na exporte zhruba 70%, na príjmoch do štátneho rozpočtu potom viac než jednou polovicou.“¹⁴

Materiálna a ekonomická stabilita krajiny, ku ktorej prispeli príjmy z ropy, zemného plynu a uhl'ovodíkov umožnila Rusku presadzovať jeho zahraničnopolitické záujmy. V poslednom období pod vplyvom globálnej ekonomickej krízy sa sčasti zmiernili.

Energetická základňa Ruska determinuje jeho silu a určuje pozíciu krajiny na medzinárodnej scéne.

Zo strany Európskej únie a západných štátov je Ruská federácia často kritizovaná za prepojenie ekonomiky a politiky so strategickými partnermi ruských energetických firiem. Upevnenie pozície štátu (Ruska) v strategických podnikoch (Gazprom, LUKoil, Transneft') zaručuje stály a nemalý príjem do štátneho rozpočtu.

„Rusko je globálna veľmoc, jeho záujmy majú globálny charakter, musia byť medzinárodne rešpektované a Rusko musí byť súčasťou riešení všetkých medzinárodných otázok, ktoré sa dotýkajú jeho záujmov.“¹⁵

Rusko chce dosiahnuť vytvorenie multipolárneho systému vzťahov, ktorý bude reálne odzrkadľovať rozmanitosť súčasného sveta s rôznorodosťou jeho záujmov. Medzi záujmy Ruska v medzinárodnej oblasti patrí :

- upevnenie postavenia ako veľmoci, jedného z vplyvných centier multipolárneho sveta
- rozvoj rovnoprávných, spojeneckých a partnerských vzťahov so všetkými krajinami a integračnými spoločenstvami, predovšetkým s členskými krajinami Spoločenstva nezávislých štátov a tradičnými partnermi Ruska podľa vzoru medzinárodného práva, vrátane USA a štátov EÚ

¹⁴ŠVEHLÍKOVÁ, I. 2010. *Globalizace a krize souvislosti a scénáře*. Jihlava: Grimus, s. 225.

¹⁵ DULEBA, A. 2009. *Návrh Ruska na vytvorenie nového európskeho bezpečnostného paktu : Odporúčania pre zahraničnú a bezpečnostnú politiku SR*. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, s. 7 <http://www.sfpa.sk/dokumenty/publikacie/282>.

- vybudovanie dobrých susedských vzťahov pozdĺž ruských hraníc a predchádzanie vzniku potencionálnych ohnísk napätia a konfliktov v regiónoch susediacich s Ruskou federáciou
- globalizácia svetového hospodárstva
- posilnenie úlohy medzinárodných inštitúcií a mechanizmov vo svetovom hospodárstve a politike
- rozvoj regionálnej a subregionálnej integrácie v Európe, ázijsko-tichooceánskom regióne, Afrike a Latinskej Amerike
- boj proti medzinárodnému terorizmu¹⁶

Postoj Ruskej federácie k aktuálnym otázkam medzinárodných vzťahov, ako aj smerovanie jeho zahraničnej a bezpečnostnej politiky bol do značnej miery ovplyvnený spôsobom riešenia niektorých konfliktov, ako napríklad: štatút Kosova, plán výstavby americkej protiraketovej obrany v Českej republike a Poľsku, pozastavenie platnosti zmluvy o konvenčných silách v Európe.

„Rusko za Medvedeva presadzuje rovnaké postoje ako za Jel'cina i Putina a nebude to inak ani v dohľadnej budúcnosti. Rozdiely sú len v taktike ruskej diplomacie v jednotlivých časových obdobiach.“¹⁷

Záver

Predpokladáme, že aj v budúcnosti bude mať Rusko pomerne silnú pozíciu na medzinárodnej scéne. Bude patriť k hlavným aktérom svetovej ekonomiky a medzinárodných vzťahov, ktorý bude i naďalej presadzovať svoje strategické a geopolitické záujmy. Samozrejme musí brať ohľad aj na ostatných silných hráčov, akým sú napríklad Spojené štáty americké, Čína, či Európska únia. Zostane aj naďalej energetickou a surovinovou základňou a zásobárňou nerastných surovín. Vďaka rozlohe svojho územia, patrí medzi najväčšie štáty sveta (zaberá veľkú časť Euroázie). Disponuje jedným z najväčších vojenských potenciálov na svete, vrátane atómových zbraní. V poslednom období sa opäť snaží venovať zvýšenú pozornosť vede a výskumu, čo sa prejavuje na pozitívnych výsledkoch napríklad v leteckom priemysle. To všetko ho predurčuje k pozícii aktéra, ktorý bude mať možnosť ovplyvňovať vývoj vo svete.

Použitá literatúra:

1. BALABÁN, M. – RAŠEK, A. a kol. 2010. Nezápadní aktéři světové bezpečnosti. Praha: Karolinum, ISBN 978-80-246-1721-3.
2. DULEBA, A. 2009. Návrh Ruska na vytvorenie nového európskeho bezpečnostného paktu : Odporúčania pre zahraničnú a bezpečnostnú politiku SR. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku

¹⁷DULEBA, A. 2009. *Návrh Ruska na vytvorenie nového európskeho bezpečnostného paktu : Odporúčania pre zahraničnú a bezpečnostnú politiku SR*. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, s. 10 <http://www.sfpa.sk/dokumenty/publikacie/282>.

<http://www.sfpa.sk/dokumenty/publikacie/282>.

3. DULEBA, A.– HIRMAN, K. 1999. *Rusko na konci Jel'cinovej éry. Zahraničná a vnútorná politika, rozširovanie NATO a záujmy Slovenska*, Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, ISBN 80-88935-10-5.
4. European Union - eternal action- eastern partnership
http://eeas.europa.eu/eastern/index_en.htm.
5. HODAČ, J. – STREJČEK, P. 2008. *Politika Ruskej federácie v postsovětském prostoru a střední Evropě*. Brno: Masrykova Univerzita – Medzinárodní politologický Institut, ISBN 978-80-210-4721-1.
6. KUCHARČÍK, R.(ed.). 2010. *Medzinárodné vzťahy politické II. (Praktikum k vybraným otázkam)*. Bratislava: Ekonóm, ISBN 978-80-225-3058-3.
7. MENKISZAK, M. 2010. *Prečo Rusko – americký reštart nie je prekvapením*. In: *Zahraničná politika* č. 4, roč. XIV, ISSN 1336-7218.
8. PRIMAKOV, J. 2009. *Svět bez Ruska?* Praha: Ottovo nakladatelství, ISBN 978-80-7360-951-1.
9. *Strategia nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj federacii do 2020*
<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>.
10. ŠIMEČKOVÁ, A. 2010 *Hlavné zmeny v koncepcii ruskej zahraničnej politiky v ére V. Putina*.
11. http://www.projectares.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=1302&Itemid=423.
12. ŠVEHLÍKOVÁ, I. 2010. *Globalizace a krize souvislosti a scénáře*. Jihlava: Grimmus, ISBN 978-80-87461-01-3.
13. TORBAKOV, I. – KONONENKO, V. 2009. *Lásku si nekúpiš*. In: *Zahraničná politika* č. 5, roč. XIII, ISSN 978-80-246-1721-3.
14. URNOV, M. – KASAMARA, B. 2004. *Savremennaja Rosia. Vyzovi i otvety*. Moskva, s. 34
15. VLČEK, D. 2011. *Mocenské aspekty geopolitických a bezpečnostných zmien po roku 1989*. <http://www.eaq.sk/clanok/2011-11-10-mocenske-aspekty-geopolitickyh-bezpecnostnych-zmien-po-roku-1989>.
16. VOTÁPEK, V. 2002. *Polozměna ruské zahraniční politiky*. In: *Medzinárodní politika*, č. 8, roč. 26, ISSN 0543-7962.

Kontakt

Mgr. Simona Chuguryan, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

E-mail: simona.chuguryan@euba.sk

Eva Jančíková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

OBCHODNÉ FINANCOVANIE A GLOBÁLNA KRÍZA

Abstrakt

Svetová finančná kríza, ktorá postupne prerástla do globálnej ekonomickej krízy vo veľkej miere ovplyvnila aj svetový obchod a obchodné financovanie. Obchodné financovanie je pre medzinárodný obchod nevyhnutnosťou, a preto ICC (International Chamber of Commerce) na podnet WTO uskutočnila prieskum, ktorého cieľom bolo získať informácie o súčasnej situácii na trhu ako aj reakcií bankovej komunity, formulovať problémy, ktorým obchodné financovanie čelí a navrhnúť riešenia na ich eliminovanie. Prieskumu sa zúčastnilo 122 bánk z 59 krajín. Z prieskumu vyplynulo okrem iného, že prebiehajúca kríza priniesla na jednej strane zvýšený dopyt po produktoch obchodného financovania, hlavne dokumentárnych akreditívov na strane druhej banky z dôvodov prísnejšieho posudzovania úverov, znižovali a rušili úverové linky na obchodné financovanie. Navyše znižovanie dostupnosti finančných zdrojov malo za následok zvyšovanie nákladov spojených s použitím produktov obchodného financovania.

Kľúčové slová: Finančná kríza, ekonomická kríza, obchodné financovanie, dokumentárny akreditív, SWIFT, Bazilej II, kapitálové požiadavky, protekcionizmus v medzinárodnom obchode.

Abstract

The World financial crisis gradually grew into global economic crisis and had an important influence to the world trade and trade finance. Trade finance is essential for international trade and therefore ICC (International Chamber of Commerce) at the request of WTO (World Trade Organisation) made a survey to obtain information from the marketplace that reflects current commercial and operational practice in the international trade finance banking community that can facilitate the formulation of a coherent response to the problems being faced in trade finance. The Survey received responses from 122 banks in 59 countries. The Survey confirmed that running economic crisis produced increased demand in trade finance products, especially in documentary credits but on the other hand banks from various reasons mainly because of tight credit risk evaluation, decreased and cut trade finance credit lines. In addition to that decreasing access to finance influenced the growth in pricing of trade finance products.

Key words: Financial crisis, economic crisis, world trade, trade finance, documentary credit, SWIFT, Basel II, capital requirements, protectionism in international trade.

Úvod

Finančná kríza postupne prerástla do všeobecnej ekonomickej krízy, ktorá postihla všetky krajiny a všetky odvetvia, a v čoraz väčšej miere ovplyvňuje aj medzinárodný obchod o obchodné financovanie. Pokiaľ berieme do úvahy, že 80 – 90 % svetového obchodu je spojené s obchodným financovaním, potom aj riešenie problémov ktoré kríza priniesla, treba hľadať práve aj v obchodnom financovaní. Obmedzený prístup k obchodnému financovaniu

má za následok prehlbovanie problémov a vedie ku kolapsu časti svetového obchodu. Obavy o nedostatok zdrojov obchodného financovania pre rozvoj nízkopříjmových ekonomík sa riešili aj na stretnutiach G-20 a následne potom v jednotlivých zainteresovaných medzinárodných organizáciách. Problematike obmedzených zdrojov obchodného financovania sa venuje WTO (World Trade Organisation – Svetová obchodná organizácia) už od ázijskej finančnej krízy, ktorá ukázala, že pri prehodnocovaní rizík a likvidity sa prijali opatrenia na zníženie finančných limitov, čo následne viedlo k znižovaniu obchodných tokov.

Od roku 2003 sa globálne riešenia problémov obchodného financovania hľadali na medzivládnej inštitucionálnej úrovni, ktorá bola zastrešovaná Vrchným riaditeľom Medzinárodného menového fondu, Prezidentom Svetovej banky a Generálnym riaditeľom WTO. V rámci WTO sa vytvorila „Expertná skupina obchodného financovania“, v ktorej okrem zástupcov už spomenutých organizácií, pracovali aj zástupcovia regionálnych rozvojových bánk, Bern Union of Credit and Investment Insurers, rozhodujúcich bánk súkromného sektora a Bankovej komisie ICC (International Chamber of Commerce – Medzinárodná obchodná komora v Paríži).

Podľa Victora K. Funga, generálneho riaditeľa ICC „Obchod je životnou miazgou globálnej ekonomiky a svet ho v tomto kritickom čase potrebuje viac a nie menej“.¹ Každé obmedzenie obchodu môže mať za následok ďalšie prehlbovanie krízy. Pritom len v priebehu prvého polroka 2009 krajiny G20 prijali takmer 50 reštrikcií obchodu. Nekontrolované pokračovanie tohto trendu môže prispieť k tomu, že sa zo súčasnej krízy sa budú ekonomiky spamätávať oveľa ťažšie a dlhšie.

Na podnet Expertnej skupiny WTO v priebehu tohto roku urobila Banková komisia ICC prieskum na zistenie súčasnej situácie na svetovom trhu a jej vplyvu na obchodné financovanie.

Cieľom prieskumu teda bolo:

- získať informácie o súčasnej situácii na trhu a ako na túto situáciu reaguje banková komunita,
- formulovať problémy, ktorým obchodné financovanie čelí a
- navrhnúť riešenia na ich eliminovanie.

Prieskumu sa zúčastnilo 122 bánk z 59 krajín. Zástupcovia týchto bánk odpovedali na otázky, ktoré boli zamerané na súčasné trendy v obchodnom financovaní a týkali týchto oblastí 5 oblastí, ktoré sa budú naďalej sledovať a spracovávať:

- Objem transakcií;
- Požiadavky korporátnej sféry;
- Cenová úroveň produktov obchodného financovania
- Využitie programov na pomoc obchodu (tzv. Trade Facilitation Programmes);
- Dohody týkajúce sa kapitálových požiadaviek v rámci Bazilej II.

Okrem členov Bankovej komisie ICC boli do prieskumu zapojené ďalšie medzinárodné organizácie:

- The International Financial Services Association (IFSA)
- The European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)
- The International Finance Corporation (IFC)
- The Asian Development Bank (ADB) a
- The Inter-American Development Bank (IDB).

Banková komisia na základe výsledkov prieskumu vypracovala správu „Rethinking Trade Finance 2009: An ICC Global Survey“, ktorá bola predložená Expertnej skupine WTO

¹ G20 must take action to fight protectionism and support Trade Finance to keep growing, Paríž, 31.3.2009.

v marci 2009. Správa bola aktualizovaná o výsledky za prvý polrok 2009 v septembri 2009 v materiály „ICC Trade Finance Survey: An Interim Report – Summer 2009“.

Perspektívy rozvoja obchodu

Vlády väčšiny krajín prijímali v posledných rokoch opatrenia na otváranie svojich ekonomík medzinárodnému obchodu. Obchod a globalizácia boli obrovským prínosom pre viacero krajín a ich obyvateľov. Obchod umožnil mnohým krajinám využívať výhody špecializácie a zavádzať efektívnejšie výroby. Zvýšila sa produktivita práce, podporilo sa rozširovanie technológií, vedomostí a skúseností.

Tento trend zvyšovania globalizácie bol v roku 2008 najviac postihnutý. Začalo sa to už začiatkom roka, keď došlo k vysokému nárastu svetových cien potravín a pohonných látok. Obchodopolitické opatrenie niektorých krajín nenechali na seba dlho čakať. Začali zavádzať exportné dane, exportné kvóty alebo dokonca otvorene zakázali export niektorých potravín.

Začiatkom roku 2009 už bolo jasné, že globálna ekonomika prechádza ťažkou recesiou a vyhliadky sú neradostné. Podľa odhadov Svetovej banky z apríla tohto roku by globálny HDP v roku 2009 mohol rásť o 1,7 % oproti 2,5 % v roku 2008. Išlo by vlastne o prvý pokles v raste svetovej výroby od druhej svetovej vojny. Najviac by mali byť postihnuté ekonomiky krajín s vysokým príjmom, kde sa očakáva pokles o 3 %. Rast HDP v rozvíjajúcich sa krajinách by sa mal znížiť z 5,8 % v roku 2008 na 2,1 % v roku 2009.²

V roku 2009 sa prvýkrát od roku 1982 očakáva pokles objemu medzinárodného obchodu. Objem svetového obchodu v tovaroch a službách by sa mal v roku 2009 znížiť o 6,1 %, s hlavným poklesom hlavne pri obchodoch s výrobkami. WTO odhaduje v roku 2009 zníženie svetového obchodu s tovarom o 9 %, v rozvinutých ekonomikách sa očakáva pokles exportu v priemere o 10 % a v rozvíjajúcich sa ekonomikách o 2-3 %. V rámci globálnej ekonomiky sa oživovanie objemu obchodu neočakáva skôr ako v roku 2010.³

Priebeh ekonomických kríz v minulosti ukázal, že práve obchod môže byť silným motorom, ktorý prenesie šoky (pozitívne, ale tiež negatívne) z jednej časti zemegule na druhú. Tento fenomén môžeme pozorovať aj v súčasnosti. Najprv, ako ostrý útlm dovozu USA, ktorý mal nepriaznivý efekt na vývoz ich najvýznamnejších obchodných partnerov - Japonska a Európy. Následne znížením dovozu do rozvinutých krajín začali synchronizovaným spôsobom rozvojové krajiny strácať svoje príjmy z vývozu a navyše ešte aj ďalšie zdroje externého financovania, ako sú remitencie, priame zahraničné investície a portfóliové investície.

Zachovanie a prehlbovanie otvorenosti ekonomík je preto kľúčom, nielen k zachovaniu vzájomnej výhodnosti obchodu, ale tiež k podpore prípadného ekonomického ozdravenia. Externá konkurencieschopnosť a prístup na medzinárodné trhy sú rozhodujúce hlavne pre chudobné krajiny. Otvorenosť obchodu je pre rozvíjajúce sa krajiny silným prostriedkom na zmiernenie finančnej krízy.

V rozpore s recesiou v roku 1982, kedy USA postihol silný pokles, zatiaľ čo európske krajiny si udržali alebo zvýšili svoj rast, súčasná recesia je charakteristická svojou úzkou synchronizáciou. Priemyselná výroba v USA, Európe a Rusku sa znížila o 15 %, v Japonsku o 20 %, v Číne o 12 % a v Brazílii o 9 %.⁴

² Rethinking Trade Finance 2009: An ICC Global Survey, Document No. 470-11200 TS/WJ 31 March 2009, str. 16.

³ Tamtiež.

⁴ Rethinking Trade Finance 2009: An ICC Global Survey, Document No. 470-11200 TS/WJ 31 March 2009, str. 17.

Počas krízy vo Východnej Ázii koncom 90-tych rokov, Thajsko, Kórea, Indonézia a ostatné postihnuté krajiny mohli oživiť svoj rast prostredníctvom silnej exportnej expanzie a prehupnúť sa tak z deficitov bežného účtu k veľkému prebytku bežného účtu, pretože USA a ostatné hlavné ekonomiky si zachovali rast. Takáto východisková stratégia však nie je možná za súčasných okolností na globálnej úrovni. Ako poznamenal prezident Svetovej banky Robert Zoellick, čo začalo ako finančná kríza, prerástlo na krízu ekonomickú a teraz sa stáva krízou nezamestnanosti, a bez konkrétnych opatrení, sa stane sa globálnou krízou ľudstva. Nezamestnanosť v mnohých krajinách stúpa a Medzinárodná organizácia práce predpokladá, že do konca roku 2009 príde svet o 30 miliónov pracovných pozícií.⁵

Globálna recesia vystavila obchod silnému tlaku. Koncom roku 2008 sa trend obrovského rastu obchodu vo väčšine krajín zmenil na negatívny. Rast svetového obchodu (vyjadrený exportom tovarov) sa kvartálne znižoval a v poslednom štvrtroku 2008 dosiahol 1%, zatiaľ čo v rovnakom období roku 2007 to bolo 5 %. Priemerný ročný nárast objemu svetového exportu v roku 2008 predstavoval 3,4 % oproti priemernému rastu 7,9 % v rokoch 2003- 2007.⁶

Export z rozvojových krajín v roku 2009 by mal odrážať všeobecné trendy. Výnimkou by mal byť región Subsaharskej Afriky, kde vďaka relatívne dobrej úrode bavlny, možno očakávať celkovo silný rast exportu.

Na druhej strane región Východnej Ázie už v posledných mesiacoch roku 2008 zaznamenal nebyvalý pokles exportu. Tento pokles vyjadrený v USD odráža pokles cien niektorých komodít, ktoré práve tieto krajiny exportujú. Pokles exportu sa pohybuje medzi 52 % v Číne a 80 % v Taiwane (január 2009).⁷ Ázijské krajiny reagovali na krízu oveľa citlivejšie, ako sa očakávalo. Hlavne dopad na ekonomiku Číny, ktorá sa v posledných rokoch stala centrom finalizácie výroby, ktorej výroby sa následne vyvážali do krajín OECD, postihol ako dominový efekt ďalšie krajiny regiónu. Najviac postihnutí boli subdodávatelia z Kórei, z členských štátov ASEAN a novo industrializovaných ekonomík. Možno povedať, že obchod vo vnútri regiónu sa zrútil a zníženie exportu sa následne odrazilo v znížení rastu HDP.

K dôvodom poklesu svetového obchodu sa môže prirátať aj pokles cien komodít. V druhej polovici roku 2008, ceny komodít prudko klesli a navyše USD sa zhodnotil oproti menám hlavných obchodníkov. Podľa MMF v období medzi novembrom 2007 a novembrom 2008 zníženie cenového indexu komodít o 27 % sa môže podieľať na znížení obchodu 11 %.⁸ Išlo o všeobecný pokles, ktorý sa dotkol všetkých regiónov, rozvojových aj rozvinutých krajín, exportujúcich aj importujúcich, pričom hlavnú úlohu zohralo zníženie dopytu.

Napríklad, údaje o dovoze USA podľa jednotlivých sektorov uvádzajú, že pokles cien komodít je evidentný hlavne v nerastných surovinách, ale dovoz do USA klesol skoro vo všetkých priemyselných odvetviach. Klesajúci dopyt a investovanie boli zvlášť zrejme pri dovoze dopravných prostriedkov a strojárskych výrobkov a elektrotechnických zariadení, ktoré poklesli o dvojciferné čísla. Malé krajiny v Afrike, Východnej Európe a Strednej Ázii zaznamenali najväčšie percento zníženia dovozu do USA.

Rozširujúcou sa finančnou krízou sa znižovala dostupnosť obchodného financovania. Z dôvodu rastúceho tlaku na likviditu na trhu, všeobecného nedostatku kapitálu, mimoriadneho rastu nákladov na refinancovanie a nového pohľadu na riziko krajiny a protistrany, došlo k nárastu nákladov na obchodné financovanie. Znižovanie dostupnosti bolo ovplyvnené aj problémami rozhodujúcich hráčov na trhu – ako napríklad Lehman

⁵ Tamtiež, str.18.

⁶ Tamtiež.

⁷ Tamtiež, str. 19.

⁸ Rethinking Trade Finance 2009: An ICC Global Survey, Document No. 470-11200 TS/WJ 31 March 2009, str. 20.

Brothers, ktoré viedli k vyčerpaniu sekundárneho trhu pre krátkodobé financovanie bánk a ostatných finančných inštitúcií. Banky v rozvinutých krajinách sú navyše nútené držať viac kapitálu doma, čo vedie k zníženiu likvidity v bankách v rozvíjajúcich sa ekonomikách.

Všeobecne sa predpokladá, že 20 % svetového obchodu (t.j. 20% zo 14 biliónov USD)⁹ sa realizuje prostredníctvom zabezpečených dokumentárnych transakcií, ako sú dokumentárne akreditívy a dokumentárne inkasá. Rozšírením finančnej krízy dopyt po dokumentárnych akreditívach, bankových zárukách a poistných produktoch vzrástol. Exportéri si uvedomujú zvýšené riziko a chcú mať istotu, že za dodaný tovar a poskytnuté služby dostanú riadne a včas zaplatené. Prechod na tieto zabezpečené formy platieb vedie k zdržiavaniu v medzinárodnom obchode s tovarom. Často dochádza k tomu, že tovar je už nalodený, ale môže byť dodaný až po vybavení nových podmienok financovania, čo trvá niekoľko týždňov, niekedy aj mesiacov. Transakcie v rámci obchodného financovania sú zabezpečené a viažu sa na konkrétnu obchodnú transakciu. Napriek tomu v čase krízy dochádza aj k ochromeniu obchodného financovania. Napríklad počas Východoázijskej finančnej krízy v rokoch 1997- 1998 obchodné financovanie rozvojových krajín úplne skolabovalo. Podľa MMF, počas krízy v rokoch 1997 – 1998, objem obchodných úverov poskytnutých bankami sa v Kórei znížil o 50 % a v Indonézii o 80 %. Počas krízy v Argentíne a Brazílii v rokoch 2001 - 2002 sa obchodné úvery znížili o 30-50 %.¹⁰

S recesiou globálnej ekonomiky sa s rastúcou intenzitou objavuje na celom svete politický tlak na ochranu pred konkurenciou dovozu a na ochranu zamestnanosti. Zvyšovanie prekážok v obchode s tovarom a službami je často veľmi lákavou politickou voľbou. Ďalším pokúšením je obmedzovanie pohybu kapitálu, vrátane najbezpečnejších operácií určených na financovanie exportu a importu. Ak si môžeme zobrať ponaučenie zo skúseností z hospodárskej krízy v roku 1930, tak potom je to skutočnosť, že vytváranie prekážok obchodu iba znásobuje recesný efekt.

Na Washingtonskom samite v novembri 2008, lídri G20 zdôraznili, že je kriticky dôležité odmietnuť protekcionizmus a zachovať v čase finančnej neistoty otvorenosť ekonomík. Preto je veľmi dôležité, aby sa v nasledujúcich mesiacoch nezvyšovali prekážky v investovaní, v obchode s tovarom a službami a nezavádzali sa nové reštrikcie alebo implementácie opatrení na podporu exportu, ktoré by neboli konzistentné s WTO. V poslednom období mnohé krajiny zvyšovali úroveň uplatňovania ciel a obchod deformujúcich podpôr bez porušovania sadziieb a iných relevantných pravidiel WTO, ktorými sú viazané. Pre niektoré novo sa rozvíjajúce ekonomiky by zavedenie protekcionistických opatrení mohlo byť mimoriadne lákavé, pretože úroveň záväzných taríf je oveľa vyššia ako oni v súčasnosti uplatňujú.

Podľa monitoringu vývoja obchodu, ktorý vykonáva WTO, od septembra 2008 dochádza ku globálnemu narastaniu protekcionistických tlakov, dokonca aj v krajinách G20. Aj keď to nie je všeobecným trendom, pomerne často sa zavádzajú dovozné povolenia, dovozné clá a prirážky a obchodné opatrenia na podporu tých priemyselných odvetví, ktoré čelili ťažkostiam na začiatku krízy. Vo všeobecnosti väčšina krajín zaviedla netarifné opatrenia. Pokiaľ by sme chceli spomenúť niektoré krajiny tak napr. Rusko zvýšilo clá na niektoré produkty, napr. autá, Ekvádor zvýšil clá na viac ako 630 položiek, Argentína zaviedla komplikovanejšie pridelovanie dovozných licencií na niektoré časti áut, na textil, televízory, hračky, topánky a kožený tovar a Indonézia zaviedla obmedzenie, podľa ktorého päť kategórií tovarov (vrátane odevov, obuvi, hračiek, elektroniky, potravín a nápojov) môže byť dovážané len cez päť určených prístavov a letísk. V niektorých krajinách dochádza k zavádzaniu prísnejších štandardov na niektoré výrobky, aby sa tak zamedzilo ich

⁹ Tamtiež.

¹⁰ Tamtiež, str. 21.

dovozu, ide napr. o zákaz Číny na bravčovinu z Írska ako aj odmietnutie istej čokolády z Belgicka, koňaku z Talianska, vajec z Holandska, mliečnych výrobkov zo Španielska, a zákaz Indie na hračky z Číny.

Niektoré vlády hlavne v rozvinutých krajinách síce odmietajú otvorený protekcionizmus, ale uchylujú sa k zavádzaniu extenzívnych stimulujúcich balíčkov. Tieto by mali byť zamerané hlavne na postihnutý exportný priemysel alebo konkurenčné dovozné priemysly (napr. aerolínie, strojárstvo, oceliarstvo, polovodiče a automobily). K najrozšírenejším patria hlavne subvencie do automobilového priemyslu, ktoré celosvetovo činia 48 miliárd USD, z toho 42,7 miliarda bolo poskytnutých vo vysokopriemyselných ekonomikách.¹¹

V tradičnom chápaní nejde o prekážky obchodu, ale v skutočnosti tieto programy zamerané na ochranu podnikania, práce alebo poľnohospodárskych príjmov, môžu spôsobiť obmedzenie a deformáciu obchodu, hlavne ak zahrňujú klauzulu „kupuj domáce produkty“. Priemyselné subvencie v jednej krajine (napr. do automobilového priemyslu) môžu vyvolať reakciu ostatných krajín, ktorá bude mať za následok zavádzanie ich vlastných subvencií alebo opatrení na ochranu pred dovozom od subvencovaných výrobcov. Tieto kroky sú veľmi nákazlivé a mohli by viesť k subvenčnej vojne, ktorá by ešte znásobila škody a viedla by k celkovému zhoršeniu stavu. Navyše prostriedky, ktoré sa takto použijú, vyčerpávajú zdroje, ktoré by sa dali efektívnejšie využiť. Subvencovaný priemysel je navyše zaťažený nadmernými kapacitami, ktoré bránia prirodzenej regulácii obchodu. Ešte horšia situácia nastáva, ak sa subvencie použijú na ochranu domácej zamestnanosti, za cenu rušenia efektívnejších závodov v zahraničí, hlavne v rozvojových krajinách.

Globálna ekonomika je v súčasnosti v uprostred najťažšej recesie od Veľkej ekonomickej krízy a preto je nevyhnutné, aby vlády pri prijímaní politicko-ekonomických opatrení mali na zreteli ich medzinárodný dopad. Niektoré politicko-ekonomické opatrenia môžu síce z krátkodobého hľadiska oživiť domácu spotrebu a výrobu, ale majú za následok nepriaznivú alokáciu zdrojov a ekonomickú efektívnosť, vedú k diskriminácii zahraničných výrobcov. Okrem toho sa pravdepodobne stretnú s odvetnými opatreniami ostatných krajín. Najlepšou obchodnou politikou v súčasnej situácii je prijímanie takých finančných a fiškálnych stimulov, ktoré znižujú obmedzenia obchodu, tak aby zníženie nákladov a cien bolo celosvetové. Okrem toho, zrušenie dočasných opatrení, môže byť po oživení ekonomických aktivít problematické. Oveľa výhodnejšie je preto znižovanie daní a fiškálna politika na stimulovanie domáceho verejného dopytu (napr. verejné investičné programy).

Na rozdiel od roku 1929, sa v súčasnosti medzinárodný obchod riadi pravidlami s cieľom ochrániť svetovú ekonomiku pred pádom do ďalšej depresie spôsobenej obchodom. Ako to uviedol Pascal Lamy, generálny riaditeľ WTO, „WTO zabezpečuje reálnu ekonomiku, každodennú ekonomiku, spoločným poistením proti ťažkostiam spôsobeným jednostrannými krokmi, či už otvorenými alebo skrytými, záruku bezpečnosti transakcií v čase krízy, odteraz prvok odolnosti, ktorý je vitálny na spravovanie globalizovaného sveta“.¹² Všetky krajiny sa musia riadiť týmito mnohostrannými pravidlami a poriadkom, aby tento systém v čase krízy obstál.

SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication) sa začiatkom 80-tych rokov stal neodmysliteľnou súčasťou medzinárodného obchodu a obchodného financovania. Prostredníctvom SWIFTu dochádza dnes už takmer výlučne k prenosu všetkých medzinárodných medzibankových správ. Preto aj štatistické informácie, ktoré má

¹¹ Rethinking Trade Finance 2009: An ICC Global Survey, Document No. 470-11200 TS/WJ 31 March 2009, str. 22.

¹² Rethinking Trade Finance 2009: An ICC Global Survey, Document No. 470-11200 TS/WJ 31 March 2009, str. 23.

SWIFT k dispozícii sú jedinečné. Vo všeobecnosti sa udáva, že 80 – 85 % obchodných transakcií sa finančne vyrovnáva prostredníctvom tzv. otvoreného účtu, ktorý by sme mohli charakterizovať, ako určitý limit, ktorý odberateľ dostáva od dodávateľa a v rámci tohto limitu môže kupujúci platiť po dodaní tovaru pri splatnosti, ktorá môže byť hneď po dodaní t.j. do 7 – 14 dní alebo v rámci dodávateľského úveru za určitý čas po dodaní. Platba sa realizuje najčastejšie platobným príkazom na úhradu. V súčasnosti banky využívajú na realizáciu platobného príkazu takmer výlučne SWIFT. Teoreticky sa môže na úhradu využiť aj bankový šek, ale je to v súčasnosti pri tovarových transakciách naozaj len teoreticky. Zvyšných 15 - 20 % svetového obchodu sa realizuje prostredníctvom „tradičných“ produktov obchodného financovania, akými sú dokumentárne akreditívy, standby akreditívy, dokumentárne inkasá a bankové záruky.

Musíme však spomenúť niektoré súvislosti, ktoré sú dôležité pre správne chápanie štatistických údajov, ktoré sú v rámci SWIFTu dostupné. Môžeme ich zhrnúť nasledovne:

- Ako sme už uviedli vyššie, záväzky v rámci otvoreného účtu, sa môžu vyrovnávať prostredníctvom platieb, ktoré môžu, ale nemusia byť zasielané prostredníctvom SWIFTovej siete. Okrem toho platobné správy v rámci skupiny správ 100 (MT 100) ako zdroj štatistických údajov o obchodovaní sú skreslené, nakoľko sa tieto správy môžu týkať aj iných ako obchodných transakcií, napr. súkromných platieb fyzických osôb, platieb týkajúcich sa FX transakcií, obchodov s cennými papiermi a pod.
- „Obchodné“ štatistiky SWIFTu, ktoré sa môžu relevantne využiť sú tie, ktoré sa zaoberajú správami týkajúcim sa zvyšných 15-20% t.j. časti, ktorá pripadá na dokumentárne transakcie.
- SWIFT sa nemá možnosť pozeráť na obsah správ, a preto ani nemôže komentovať o aké objemy obchodov ide v hodnotovom vyjadrení. Môže pracovať len s údajmi týkajúcimi sa počtu transakcií.
- SWIFTová kategória správ 4 sa používa na prenášanie správ týkajúcich sa dokumentárnych inkás (s výnimkou 3 málo používaných správ v rámci „cash letter“). SWIFTová kategória správ 7 sa používa na prenášanie správ týkajúcich sa štandardných dokumentárnych akreditívov, standby akreditívov a bankových záruk.

Čísla za roky 2003-2008 ukazujú postupný rast v zasielaní SWIFTových správ týkajúcich sa obchodu. Vrchol dosiahli v roku 2007 so 48 mil. správ. V roku 2008 poklesol počet týchto správ na 46 miliónov. Čísla za mesiace január 2008 – február 2009 ukazujú, že ku konštantnému poklesu došlo po júli 2008. V júli 2008 to bolo 4,4 mil. a na konci februára 2009 už len 3 mil.¹³

Problémom medzinárodného obchodu je aj rastúci podiel vplyvu dodávateľských reťazcov na svetový obchod. Stále viac a viac produktov sa vyrába prostredníctvom dodávateľských reťazcov, ktoré zahŕňujú jednotlivé fázy výroby. Exportéri v dodávateľských reťazcoch sú lepšie chránení pred finančnými ťažkosťami, pretože majú lepší prístup k úverom od kupujúcich. Ich vlastný prístup k financiám však postupne vysychá, a aj globálni kupujúci budú musieť postupovať v poskytovaní úverov reštriktívnejšie. Bankrot veľkých globálnych odberateľov bude mať za následok silný dopad na dodávateľov špecializovaných výrobkov.

¹³ Rethinking Trade Finance 2009: An ICC Global Survey, Document No. 470-11200 TS/WJ 31 March 2009, str. 30.

Oživenie tradičných nástrojov obchodného financovania

V posledných mesiacoch, obchodovanie na báze otvoreného účtu zaznamenalo pokles. Exportéri súhlasia s platobnou podmienkou – otvorený účet – len ak majú absolútnu dôveru voči importérovi ako aj voči stabilite krajiny importéra. Nestabilné trhy predstavujú hrozbu, pretože môžu motivovať importérov, aby sa vyhli plneniu svojich zmluvných záväzkov.

Mnohé banky udávajú zvýšenie dopytu po dokumentárnych akreditívoch. Dokumentárne akreditívy sa všeobecne považujú za najlepší nástroj na znižovanie rizík pre exportéra aj importéra. Neprekvapuje preto, že akreditív je dnes považovaný za klasickú formu medzinárodnej platby pri exporte, obzvlášť v obchode medzi vzdialenými partnermi.

Na jednej strane rastie dopyt po dokumentárnych akreditívoch, na druhej strane prísne úverové podmienky značne znížili prístup obchodnému financovaniu. Predmet dostupnosti obchodných úverových liniek zostáva v súčasnosti rozhodujúci. Väčšina respondentov uviedla v prieskume ICC, že obchodné úverové linky pre podnikateľskú sféru sa v poslednom štvrtroku 2008 oproti poslednému štvrtroku 2007 znížili alebo boli zrušené. Banky, ako hlavné dôvody na zníženie úverových liniek, uvádzali nasledovné:

- aplikácia prísnejších úverových kritérií,
- reštrikcie v alokácii kapitálu,
- pokles trhov,
- zníženie medzibankového úverovania.

Nedostatok likvidity a rast averzie voči rizikám viedli vo viacerých krajinách aj k zvýšeniu úrokových sadzieb na úvery a akontácie.

V minulom roku sa podstatne zvýšil počet súdnych príkazov na zákaz výplat z akreditívov na inom základe ako je podvod. Niektoré banky zintenzívnili kontrolu akreditívnych dokumentov, následne boli vo väčšej miere obchodné dokumenty odmietané aj za bezvýznamné diskrepancie.

Zo Správy Bankovej komisie ICC, je evidentné, že exportéri požadujú potvrdené akreditívy aj tam, kde sa doteraz obchodovalo na báze nepotvrdených akreditívov, dokumentárnych inkás alebo otvorených účtov.

Na druhej strane banky, ktoré stále prehodnocujú svoj pohľad na riziko, znižujú aj úverové linky pre banky a často dochádza k odmietaniu potvrdenia akreditívov. Navyše dochádza k predlžovaniu celého procesu. Schválenie alebo zvýšenie obchodnej úverovej linky pre vystavujúcu banku, ktoré trvalo niekoľko hodín, sa dnes vybavuje niekoľko týždňov, niekedy aj mesiacov.

Bazilej II

Bazilej II, ktorý bol prijatý v roku 2004, mal za cieľ zabezpečiť, aby bola kapitálová primeranosť úzko prepojená na potenciálne úverové straty. Dôsledná aplikácia nových pravidiel priniesla neúmerne zvýšenie „kapitálových nákladov“ na obchodné financovanie, napriek tomu, že produkty obchodného financovania ako napr. akreditívy, ktoré sú pre medzinárodný obchod rozhodujúce, sú spojené s pomerne nízkym rizikom strát.

Finančná kríza znovu otvorila otázku dôsledného uplatňovania zásad Bazileja II pre obchodné financovanie. Väčšina odborníkov z oblasti obchodného financovania sa domnieva, že zavedenie Bazileja II malo negatívny vplyv na stimulovanie bánk poskytovať obchodné financovanie. Zvýšenie kapitálových požiadaviek má obzvlášť negatívne následky na obchodné úverovanie malých a stredných podnikov a protistrán v rozvojových krajinách. Pritom posilnenie kapitálovej primeranosti je v rozpore s pomerne nízkou úrovňou rizika.

Kapitálové požiadavky v rámci Bazileja II sa líšia podľa povahy a štruktúry transakcií, rizika protistrany a rizika krajiny. Kapitálová náročnosť úverovania malých a stredných podnikov je v rámci Bazileja II štyri až päťkrát vyššia ako pri rovnakých transakciách v rámci Bazileja I. Je to ovplyvnené tromi primárnymi faktormi:

- Bazilej II sa zameriava viac na riziko protistrany ako na trhové alebo operačné riziko: Pri stanovovaní kapitálových požiadaviek Bazilej II pripisuje zvýšenú funkciu bankovým odhadom pravdepodobnosti nesplácania úveru a straty v prípade nesplácania úveru. Pritom však neberie dostatočne do úvahy silné stránky produktov obchodného financovania. Výsledkom je, že riziká pri týchto produktoch sa považujú za rovnaké ako riziká pri poskytovaní niektorých nekrytých úverov, ako napr. kontokorentov.
- Nepružnosť pri aplikácii splatnosti pri krátkodobom financovaní: Obchodné úverovanie je svojim charakterom krátkodobým financovaním, so splatnosťou do 180 dní, smernica Bazilej II aplikuje ročné splatnosti na všetky úvery. Kapitálové požiadavky sa zvyšujú dĺžkou splatnosti, a tak kapitálové náklady na obchodné financovanie sú umelo nafúknuté. Hoci národní regulátori majú právomoc posunúť túto hranicu, málokto tak urobili.
- Nedostatok historických a operačných údajov, ktoré by pomohli v zhodnotení atribútov rizika: Veľa bánk čelí ťažkostiam pri identifikácii a získaní dostatočných údajov na to, aby mohli vytvoriť overiteľné odhady atribútov rizika, ktoré by sa mohlo aplikovať na obchodné úverovanie. Vedie to k príliš konzervatívnemu hodnoteniu rizika pri produktoch obchodného financovania, hlavne ak sa banky snažia vyhovieť štandardizovaným parametrom, ktoré boli dané národnými regulátormi.

Požiadavka na zvýšenie kapitálu pri produktoch obchodného financovania podľa vyššie uvedených faktorov, má v súčasnom kapitálovo obmedzenom prostredí, za následok obmedzenie možností bánk poskytovať zmysluplné krátkodobé úvery podnikom. Zmeny v chápaní obchodného financovania v rámci Bazileja II sú jednou z ciest na zaistenie dostatočných finančných tokov pre obchodné financovanie v čase prehlbujúcej sa ekonomickej krízy.

Pre revidovanie chápania obchodného financovania pri alokácii bankového kapitálu je potrebné zdôrazniť, že historicky sú tieto aktivity nízkorizikové. Mnohé banky potvrdia, že straty, ktoré zaznamenali z obchodného financovania v posledných dekádach sú pomerne malé. Produkty obchodného financovania sa primárne vyznačujú fixovanými krátkodobými splatnosťami a faktom, že záväzky sú pri splatnosti likvidované efektívnymi prostriedkami na účtoch. Navyše aj v časoch vážnych ťažkostí, vo všeobecnosti zainteresované spoločnosti sa pokúšajú vyhnúť nesplácaniu svojich obchodných záväzkov, pretože si potrebujú zachovať prístup k obchodnému financovaniu, ktoré je pre väčšinu firiem životne dôležité. Obchodné financovanie by malo byť poslednou formou úveru, ktorú sa rozhodnú banky znižovať a prvou, ktorú znovu obnovia v úverovo ohrozených ekonomikách.

V roku 2009 sa predpokladá, že krátkodobé obchodné financovanie so splatnosťou do 6 mesiacov bude menej zasiahnuté dlhodobejšie projekty investičnej povahy. Široká škála finančných projektov s odloženou splatnosťou bude najviac postihnutá hlavne v krajinách BRIC (Brazília, Rusko, India, Čína) a s ťažším dopadom na multinacionálne spoločnosti.

Záver

Prieskum ICC potvrdil, že súčasná globálna finančná kríza tvrdo dopadla na finančné inštitúcie a trhy na celom svete. Toto náročné ekonomické prostredie môže v nasledujúcich mesiacoch ovplyvňovať objem obchodov. V roku 2009 pôjde o globálne spomalenie ekonomického rastu, hlavne v Ázijsko – Tichomorskom regióne. Predpovede na rok 2010 sú zatiaľ veľmi opatrné. Mnohí však predpovedajú, že bude naďalej prevládať ekonomický chaos.

Väčšina finančných inštitúcií obmedzila svoju úverovú politiku a aktivity, čo má celkovo negatívny dopad na likviditu na finančných trhoch. Celková obava, že ak sa recesia

bude prehlbovať, kapitálové náklady budú ďalej rásť, preto ešte zhoršuje súčasné trendy. Banky sa naďalej zameriavajú hlavne na to, ako vylepšiť štruktúru a riadenie svojich potrieb pracovného kapitálu v tomto prostredí.

V týchto časoch extrémnej neistoty je rozhodujúce znovu vybudovať dôveru v partnerov. Pritom veľmi dôležité je udržanie financovanie malých a stredných podnikov. Napriek vážnemu vplyvu finančnej krízy, krajiny musia pokračovať v obchodovaní. Dostupnosť obchodného financovania je pre malé a stredné podniky životne dôležitá. V poslednej dekáde v mnohých bankách podcenili obchodné financovanie, ktoré nevychádzalo pri porovnávaní nákladov k výnosom tak dobre, ako niektoré „moderné“ produkty napr. investičné bankovníctvo. Teraz nastal čas, aby banky prehodnotili svoj prístup k obchodnému financovaniu a urobili všetko pre to, aby mohli, v čo možno najväčšej miere, vyhovieť rastúcemu dopytu po produktoch obchodného financovania.

Použitá literatúra:

1. Busto, Ch. del: Sprievodca dokumentárnym akreditívom. Bratislava: Slovenská obchodná a priemyselná komora, 1994.
2. Jiménez, G.: Základy exportu a importu. Bratislava: Slovenská obchodná a priemyselná komora, 1999.
3. Marvanová, M., Houda, M. a kolektív: Platební styk. Platební a zajišťovací instrumenty ve vnitřním a zahraničním obchode. Brno: ECON, 1995.
4. Rethinking Trade Finance 2009: An ICC Global Survey, Document No. 470-11200 TS/WJ 31 March 2009.
5. Trade Finance in the Current Financial Crisis: Preliminary Assessment of Key Issues, 2009.
6. ICC Commission on Banking discusses trade finance problems at WTO, Paríž, 17.11.2008.
7. ICC Chairman hails G20 leaders rejection of protectionism and commitment to conclude WTO's Doha Development Agenda, Hong Kong, 17.11.2008.
8. ICC experts discuss the financial crisis and its implications, Paríž, 19.12.2008.
9. Lowest global economic index in history, Paríž, 18.2.2009.
10. Financial crisis to be addressed at first ICC banking meeting Gulf, Paríž, 6.3.2009.
11. Trade volume and value decline sharply as a result of crisis, Paríž, 23.3.2009.
12. ICC calls on G20 to address impact on Basel II on trade finance, Paríž, 27.3.2009.
13. G20 must take action to fight protectionism and support Trade Finance to keep growing, Paríž, 31.3.2009.
14. ICC welcomes G20 boost to trade finance and pledge to conclude Doha Round, Paríž, 2.4.2009.
15. ICC Commission on Banking to focus on innovation in trade finance solutions, Paríž, 3.4.2009.
16. ICC Chairman and Thai Prime Minister emphasize the importance of global trade, Hong Kong, 15.5.2009.

17. ICC calls on G8 to avoid economic nationalism, Rím, 12.6.2009.

18. 4.-14. Dostupné na www.iccwbo.org

Kontakt

Eva Jančíková, Ing., PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

E-mail: eva.jancikova@euba.sk

Veronika Jánošová

FAKULTA PODNIKOVÉHO MANAŽMENTU
EKONOMICKÁ UNIVERZITA

FINANCOVANIA PROSTREDNÍCTVOM FONDŮV EUROPSKEJ ÚNIE

Abstrakt

Európska únia prostredníctvom štyroch štrukturálnych fondov / Európsky fond regionálneho rozvoja, Európsky sociálny fond, Európsky poľnohospodársky usmerňovací a záručný fond, Finančný nástroj na riadenie rybolovu / podporuje riešenie štrukturálnych, hospodárskych a sociálnych problémov tak, aby znížila rozdiely medzi regiónmi a sociálnymi skupinami. Kohézny fond financuje väčšie dopravné a enviromentálne projekty.

Kľúčové slová: štrukturálna a regionálna politika, štrukturálne fondy, regionálny fond, sociálny fond, poľnohospodársky fond, kohézny fond.

Abstract

The European Union through four structural fund/ European Regional Development Fund, European Social Fund, European Agricultural Guidance and Guarantee Fund/ supports solution for structural , economic and social problems to reduce differences between regions and social groups. The Cohesion Fund finances major freight and environment projects.

Keywords: structural and regional policy, structural fund, regional fund, social fund, agricultural fund, cohesion fund.

Úvod

Európska regionálna politika je založená na finančnej solidarite medzi regiónmi. Umožňuje použitie 35 % rozpočtu únie, ktorý prichádza najmä z bohatších členských štátov, v znevýhodnených regiónoch. Tento prístup nepomáha len štátom, ktoré sú prijímateľmi pomoci, ale tiež tým, ktoré sú hlavnými prispievateľmi do rozpočtu spoločenstva.

Pomoc Európskej únie zaostávajúcím regiónom sa však neobmedzuje len na finančné príspevky. Prostredníctvom regionálnej politiky spoločenstvo dohliada na rozvojové aktivity plánované na miestnej úrovni. Podstatou regionálnej politiky je systematicky odstraňovať regionálne rozdiely.

Pod štrukturálnymi fondmi rozumieme Európsky fond pre regionálny rozvoj, Európsky sociálny fond, Európsky poľnohospodársky usmerňovací a záručný fond a Finančný nástroj pre usmerňovanie rybného hospodárstva. Nariadenie o štrukturálnych fondoch obsahuje finančné ustanovenia, právne zakotvenie organizácie, definície koordinácie celého procesu, programovanie, geografický rozvrh, zakotvenie operačných plánov, rámce podpory spoločenstva, ustanovenia o jednotných programových dokumentoch, o iniciatívach, o technickej pomoci, ustanovenia o globálnych grantoch, o finančnom riadení, o monitoringu a finančnej pomoci. Toto nariadenie je teda základnou právnou normou, ktorá sa formou dodatkov mení.

Nárok na využívanie štruktúrnych fondov majú iba členské krajiny EÚ a programujú sa na sedemročné obdobie, pričom pristupujúce krajiny sa do programov zapojili prostredníctvom skráteného programovacieho obdobia (2004 -2006). Napriek tomu, že všetky štyri štrukturálne fondy pôsobia spoločne, každý má svoje špecifické tematické oblasti.

Štrukturálne fondy nefinancujú individuálne projekty, ale viacročné programy regionálneho rozvoja, ktoré spoločne pripravujú regióny, členské štáty a Európska komisia. Programy sú pripravené podľa spoločných východísk navrhnutých Európskou komisiou pre EÚ ako celok. Štrukturálne fondy a kohézny fond predstavujú len doplnkové zdroje k národným, verejným a súkromným zdrojom. Z toho vychádza ich multiplikačný efekt, ich poskytnutím na rozvojové aktivity v cieľových regiónoch pôsobia na aktivizáciu ďalších finančných prostriedkov.

Európsky fond regionálneho rozvoja (ERDF)

Je určený na hospodársky a sociálny rozvoj EÚ a na znižovanie rozdielov medzi znevýhodnenými regiónmi a medzi sociálnymi skupinami. Jeho konečným cieľom je vytvorenie nových pracovných príležitostí.

Finančná pomoc ERDF je určená najmä na:

- podporu malých a stredných podnikov,
- podporu produktívnych investícií,
- rozvoj infraštruktúry,
- posilnenie miestneho rozvoja.

V rozpočtovom období 2007 - 2013 medzi priority tohto fondu v rámci Cieľa – konvergenencie patrí udržateľný regionálny a miestny hospodársky rozvoj a zamestnanosť:

- výskum a technologický rozvoj, prenos technológií a informácií do podnikovej sféry, podpora podnikania v službách, ap.,
- budovanie a účinné využívanie informačných a komunikačných technológií,
- životné prostredie, odpadové hospodárstvo, zmiernenie následkov klimatických zmien, sanácia zamorených oblastí, podpora biodiverzity, investície v oblasti NATURA 2000 ap.
- cestovný ruch a ponuka služieb s vyššou pridanou hodnotou,
- investície do kultúry,
- investície do dopravy,
- investície do zdravotníckej a sociálnej infraštruktúry,
- investície do oblasti energetiky,
- investície do vzdelania.
- V rámci Cieľa – regionálna konkurencieschopnosť a zamestnanosť sa rozvíjajú tri priority:
- inovácie a znalostná ekonomika
- životné prostredie a prevencia rizík
- prístup k dopravným a telekomunikačným službám,

V Cieli - Európska územná spolupráca je dôraz daný na tieto tri priority:

- rozvoj cezhraničnej, hospodárskej, sociálnej a environmentálnych činností prostredníctvom spoločných stratégií pre udržateľný územný rozvoj,
- rozvoj nadnárodnej spolupráce, vrátane dvojstrannej spolupráce medzi pobrežnými regiónmi,
- posilnenie účinnosti regionálnej politiky v znevýhodnených regiónoch.

Európsky sociálny fond (ESF)

Podporuje aktivity v oblasti zamestnanosti zamerané na zlepšenie kvalifikovanosti obyvateľstva a vzdelávacích systémov. Podporuje zaradenie nezamestnaných

a znevýhodnených sociálnych skupín do pracovného života, uľahčuje integráciu mladých ľudí do pracovného procesu, boj proti dlhodobej nezamestnanosti, vyrovnanie príležitostí pre ženy a mužov, integráciu znevýhodnených občanov do pracovného života, adaptáciu pracujúcich na nové inovačné spôsoby organizácie práce súvisiace s budúci ekonomickými zmenami.

V programovom období 2007 – 2013 je z ESF v rámci Slovenska financovaný operačný program Vzdelávanie a operačný program Zamestnanosť a sociálna inklúzia.

Európsky sociálny fond má na úrovni Európskej únie tieto priority:

- Pomáhať pracovníkom a podnikateľským subjektom prispôbovať sa meniacim hospodárskym pomerom.
- Zvyšovať dostupnosť zamestnania pre všetkých občanov.
- Podporovať partnerstvo medzi zamestnávateľmi, odbormi a mimovládnyimi organizáciami s dôvodu reformy zamestnanosti a začleňovanie na trh práce.
- Posilňovať sociálne začleňovanie znevýhodnených osôb a boj proti diskriminácii na trhu práce.

Európsky poľnohospodársky usmerňovací a záručný fond (EAGGF)

Ide o fond, z ktorého je financovaná spoločná poľnohospodárska politika. Ako vyplýva z jeho názvu, fond pozostáva z dvoch sekcií: usmerňovacej a záručnej. Usmerňovacia sekcia je jedným z troch štrukturálnych fondov a poskytuje finančnú podporu na reštrukturalizáciu poľnohospodárskych podnikov a rozvoj vidieckych oblastí. Záručná sekcia, ktorá je väčšia, poskytuje finančnú podporu v prvom rade na priame platby a v druhom rade na podporu cien, za ktoré poľnohospodári predávajú svoje výrobky na trhu (prostredníctvom intervencií na vnútornom trhu alebo formou vývozných náhrad, ak je to potrebné). Záručná sekcia prispieva aj na financovanie niektorých programov rozvoja vidieka. Fond bol zriadený na základe článku 40.4 Rímskej zmluvy a začal fungovať v roku 1962. Predstavuje približne 40 % rozpočtu Európskej únie. Keďže rozpočet Európskej únie zodpovedá približne 1 % jej HDP, náklady na spoločnú poľnohospodársku politiku teda predstavujú približne 0,4 % HDP EÚ. Začiatkom roku 2007 bol tento fond nahradený dvoma novými fondmi: Európskym poľnohospodárskym záručným fondom a Európskym poľnohospodárskym fondom pre rozvoj vidieka.

Finančný nástroj na riadenie rybolovu (FIFG)

Je určený na modernizáciu rybolovného priemyslu.

Okrem týchto štyroch základných nástrojov štrukturálnej politiky EÚ boli vytvorené aj ďalšie, konkrétne kohézny fond a iniciatívy spoločenstva.

Kohézny fond bol založený v roku 1993 ako nástroj na podporu najmenej prosperujúcich štátov EÚ. Podporu z tohto fondu môžu čerpať členské štáty, ktorých HDP nepresahuje 90 % priemeru krajín EÚ. Na rozdiel od štrukturálnych fondov je určený pre štáty ako celky a nie pre jednotlivé regióny. Prostriedky z tohto fondu sú poskytované na veľké štrukturálne projekty, najmä v oblasti dopravy a životného prostredia. U nás nadväzuje kohézny fond na predvstupový fond ISPA.

Iniciatívy spoločenstva sú špecializované programy zamerané na odstraňovanie disparít v rôznych oblastiach. Ide o iniciatívy EQUAL, INTERREG, URBAN a LEADER.

Iniciatíva EQUAL pomáha pri odstraňovaní diskriminácie, nerovností na trhu práce a sociálnej exklúzie. Čerpá prostriedky z Európskeho sociálneho fondu.

INTERREG prispieva na cezhraničnú spoluprácu v rámci EÚ a spoluprácu medzi národnými, regionálnymi a miestnymi inštitúciami v rámci spoločenstva.

Cieľom iniciatívy URBAN je pomáhať obnove miest a podporovať ich trvalo udržateľný rozvoj.

LEADER je zameraný na vytváranie sietí a hľadanie nových stratégií rozvoja vo vidieckych lokalitách.

Slovenská republika je oprávnená čerpať podporu z iniciatív spoločenstva EQUAL a INTERREG. Využívanie prostriedkov z týchto iniciatív sa riadi zvláštnymi programovými dokumentmi.

Štrukturálne fondy sa riadia programovacími obdobiami, v roku 2007 začalo programovacie obdobie rokov 2007 – 2013.

Národný strategický referenčný rámec (NSRR) je základný dokument, ktorý stanovuje priority SR pri čerpaní prostriedkov z:

- Európskeho fondu regionálneho rozvoja,
- Európskeho sociálneho fondu,
- Kohézneho fondu.

NSRR stanovuje základné ciele a priority, ktoré budú rozpracované do jednotlivých operačných programov.

Strategické usmernenie spoločenstva stanovilo na obdobie rokov 2007 – 2013 tri hlavné ciele regionálnej politiky EÚ, a to Konvergenciu, Regionálnu konkurencieschopnosť a zamestnanosť a Európsku teritoriálnu spoluprácu. V súlade s nariadeniami obsahuje NSRR SR len prvé dva ciele.

V celi Konvergencia sa finančná podpora z fondov ERDF a ESI prioritne sústreďuje na regióny, ktorých HDP na obyvateľa za tri posledné roky pred prijatím nových nariadení nedosiahol 75 % priemeru krajín rozšírenej EÚ. V prípade Slovenska sú to všetky regióny okrem Bratislavského kraja. Pri financovaní z Kohézneho fondu tento cieľ pokryje členské štáty, ktorých HDP za tri posledné roky pred prijatím nariadení nedosiahol 90 % priemeru krajín rozšírenej EÚ a ktoré majú konvergenčný program. Tieto kritériá Slovensko spĺňa celým svojím územím.

Na čerpanie podpory v celi Regionálna konkurencieschopnosť a zamestnanosť sú oprávnené oblasti, ktoré nespádajú do cieľa Konvergencia, čo je v prípade Slovenska Bratislavský kraj. Je teda zameraný na posilnenie konkurencieschopnosti a atraktivity regiónu Bratislavského kraja cestou predvídania hospodárskych a sociálnych zmien a podporenia inovácií, spoločnosti založenej na vedomostiach, podnikateľského ducha, ochrany životného prostredia a prevencie pred rizikami, podporou adaptability pracovníkov a podnikov a rozvoj trhov práce, orientovaných na sociálne začleňovanie.

Strategický cieľ na roky 2007 – 2013 formulovaný v NSRR ako: výrazne zvýšiť do roku 2013 konkurencieschopnosť a výkonnosť regiónov a slovenskej ekonomiky a zamestnanosť pri rešpektovaní trvalo udržateľného rozvoja predstavuje nielen pokračovanie trendu približovania sa úrovni EÚ, ale aj zvyšovanie konkurencieschopnosti Slovenska a jeho regiónov, a tiež zvýšenie kvality života občanov SR.

Na základe východísk stratégie a v nadväznosti na vytýčený strategický cieľ SR je stratégia NSRR postavená na troch strategických prioritách a ich troch cieľoch, ktoré sa bude snažiť prostredníctvom financovania projektov v programovom období 2007 – 2013 naplniť:

Tabuľka č. 1

Strategická priorita	Cieľ strategickej priority
1. Infraštruktúra a regionálna dostupnosť	Zvýšenie hustoty vybavenia regiónov infraštruktúrou a zvýšenie efektívnosti s ňou súvisiacich verejných služieb.
2. Vedomostná ekonomika	Rozvoj zdrojov trvalo udržateľného ekonomického rastu a zvyšovanie konkurencieschopnosti priemyslu a služieb
3. Ľudské zdroje	Zvýšenie zamestnanosti, rast kvality pracovnej sily pre potreby vedomostnej ekonomiky a zvýšenie sociálnej inklúzie rizikových skupín

Stratégia NSRR zároveň definuje horizontálne priority (HP), ktoré vplyvajú na ciele NSRR v štyroch oblastiach. Zmyslom každej z horizontálnych priorít je zabezpečiť dosiahnutie pre ňu definovaného cieľa, ktorý sa týka viacerých priorít NSRR. Nemôže byť teda zabezpečený len prostredníctvom jedného operačného programu, ale vyžaduje si koordinovaný prístup pretínajúci viaceré špecifické priority, resp. projekty. Horizontálne priority budú podľa svojho charakteru uplatnené v relevantných operačných programoch nasledovne:

Tabuľka č. 2

Horizontálna priorita	Cieľ horizontálnej priority	Uplatnenie horizontálnej priority
1. marginalizované rómske komunity	Zvýšenie zamestnanosti a vzdelanostnej úrovne príslušníkov MRK a zlepšenie ich životných podmienok	Komplexný prístup (integrácia projektov z viacerých OP)
2. rovnosť príležitostí	Zabezpečiť rovnosť príležitostí pre všetkých a predchádzanie všetkým formám diskriminácie	Princíp uplatňovaný pri každom projekte
3. trvalo udržateľný rozvoj	Zabezpečenie environmentálnej, ekonomickej a sociálnej udržateľnosti ekonomického rastu	Princíp na úrovni strategického cieľa NSRR
4. informačná spoločnosť	Rozvoj inkluzívnej informačnej spoločnosti	Integrovaný prístup (interoperabilita informačných systémov verejnej správy a zavádzanie služieb v operačných programoch)

Stratégia, priority a ciele NSRR budú implementované cez 11 operačných programov v rámci jednotlivých cieľov kohéznej politiky EÚ:

- 8 operačných programov pre cieľ Konvergencia, z toho:
 - 5 operačné programy spolufinancované z ERDF pokrývajúce celú SR okrem Bratislavského kraja (Regionálny operačný program, OP Informatizácia spoločnosti, OP Konkurencieschopnosť a hospodársky rast, OP Technická pomoc a OP Zdravotníctvo);
 - 3 operačné programy spolufinancované z ERDF a KF pokrývajúce celú SR vrátane Bratislavského kraja (OP Doprava a OP Životné prostredie, OP Bratislavský kraj);

- 3 operačné programy spoločné pre obidva ciele – cieľ Konvergencia i cieľ Regionálna konkurencieschopnosť a zamestnanosť, t. j. pokrývajúce celú SR vrátane Bratislavského kraja, z toho:
 - 1 spolufinancovaný z ERDF (OP Výskum a vývoj)
 - 2 spolufinancované z ESF (OP Zamestnanosť a sociálna inklúzia a OP Vzdelávanie).

Európska komisia prijala 4. augusta 2006 rozhodnutie stanovujúce zoznam oprávnených regiónov, ako aj ročný rozpis finančných prostriedkov pre jednotlivé členské štáty a jednotlivé ciele kohéznej politiky. Pre Slovensko je stanovené nasledujúce záväzné rozdelenie celkových finančných prostriedkov na jednotlivé ciele kohéznej politiky EÚ:

Tabuľka č. 3

Ciele kohéznej politiky EÚ	Fondy EÚ	Finančná alokácia pre Slovensko na daný cieľ kohéznej politiky EÚ v eur (v bežných cenách)
Konvergencia	ŠF + KF	10 911 601 421
	ŠF	7 012 862 858
	KF	3 898 738 563
Regionálna konkurencieschopnosť a zamestnanosť	ŠF	449 018 529 (122 603 156 + transfer z cieľa Konvergencia na výskum a vývoj 326 415 373)
Európska územná spolupráca	ŠF	227 284 545
Spolu	ŠF + KF	11 587 904 495

Rozdelenie finančných prostriedkov na roky 2007 – 2013 pre jednotlivé operačné programy sa nachádza v nasledujúcej tabuľke:

Tabuľka č. 4

Finančné alokácie 2007 – 2013 na operačné programy (ŠF a KF) v euro v bežných cenách		
NSRR		Príspevok ES (euro, bežné ceny)
Operačný program	Fond	
ERDF a KF		
Regionálny OP	ERDF	1 445 000 000
	ERDF + KF	1 800 000 000
OP Životné prostredie	ERDF	230 756 935
	KF	1 569 243 065
OP Doprava	ERDF + KF	3 206 904 595
	ERDF	877 409 097
	KF	2 329 495 498
OP Informatizácia spoločnosti	ERDF	993 095 405
OP Výskum a vývoj (vrátane presunu na výskum a vývoj)	ERDF	1 209 415 373
OP Konkurencieschopnosť a hospodársky rast	ERDF	772 000 000
OP Zdravotníctvo	ERDF	250 000 000
OP Technická pomoc	ERDF	97 601 421
OP Bratislavský kraj	ERDF	87 000 000
ESF		
OP Zamestnanosť a sociálna inklúzia	ESF	881 801 578
OP Vzdelávanie	ESF	617 801 578
Spolu všetky fondy NSRR 2007 – 2013		11 360 619 950
Spolu ERDF		5 962 278 231
Spolu KF		3 898 738 563
Spolu ESF		1 499 603 156
EAFRD (Európsky poľnohospodársky fond pre rozvoj vidieka)		1 969 418 078
EFF (Európsky fond pre rybné hospodárstvo)		13 688 528

Záver

Slovensko po využití finančných prostriedkov predvstupových fondov Sapard, Ispa a Phare pokračovalo v čerpaní štrukturálnych fondov a kohézneho fondu v skrátanom rozpočtovom období rokov 2004 -2006. V Národnom strategickom a referenčnom rámci rokov 2007-2013 čerpáme európske prostriedky prostredníctvom 11 operačných programov. Kvôli vysokej administratívnej náročnosti, korupcii i zvyklostiam nečerpáme prostriedky na požadovanej úrovni.

Použitá literatúra:

1. Medveď, J., Nemeč, J a kol. :Verejné financie. Bratislava Sprint dva, 2011 ISBN 978-80-89393-46-6.

2. Šumpíková, M., Potluka, O. : Využití fondů EU na podporu rozvoja krajů. In: Acta Facultatis Aerarii Publici.2003, vol.3.p.149 -158.

Kontakt

Ing. Veronika Jánošová, CSc.

Katedra podnikových financí

Fakulta podnikového manažmentu

Ekonomická univerzita

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

E-mail: janosova@euba.sk

Filip Ježek

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINĚ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

POROVNÁNÍ SITUACE VE VYBRANÝCH ZEMÍCH V OBDOBÍ PO VYPUKNUTÍ EKONOMICKÉ KRIZE

Abstrakt

Světová ekonomická krize, jejíž účinky patrně působí v různé míře ještě i v současné době, patří k často diskutovaným problémům. Řešení tohoto problému není jednoznačné. Vlády jednotlivých zemí disponují různými nástroji hospodářské politiky. V různých zemích docházelo k uplatňování různých konkrétních opatření. Uvedený text si tak klade za cíl nalézt za pomoci metody komparace rozdíly, či naopak podobnosti v řešení krize ve vybraných zemích a následně vyhodnotit úspěšnost těchto protikrizových opatření.

Klíčová slova: Komparace, protikrizová opatření, světová ekonomická krize.

Abstract

The global economic crisis with its effects lasting in different degrees even in the present is frequently discussed problem. The solution of this problem is not clear. National governments dispose of different instruments of economic policy. In different countries were applied several specific measures. The target of this article is to find the differences or similarities in the solution of crisis in distinct countries and to evaluate the success of the anti-crisis measures. We use in our research the method of comparison.

Key words: Comparison, anti-crisis measures, global economic crisis.

Jednotlivé státy v reakci na vypuknutí celosvětové ekonomické krize využily různá opatření. V zásadě je lze rozdělit do několika oblastí – uplatňování nástrojů sociální politiky, ad hoc záchranná a restrukturalizační opatření určená pro individuální banky a finanční instituce, státní záruky, změny v daňové politice apod. EU prováděla dohled nad státní podporou, aby se předešlo nezdravému soutěžení v oblasti dotací a aby se uvnitř jednotného trhu udržely rovné podmínky pro všechny podniky. Rozdíly a podobnosti v jednotlivých vybraných zemích můžeme pozorovat, když se podíváme na realizovaná protikrizová opatření v jednotlivých zemích.

Belgie – přijala řadu opatření v sociální oblasti s cílem podpořit kupní sílu obyvatelstva (došlo např. k navýšení Zaručeného příjmu pro staré občany, zvýšení minimálních důchodů pro osoby samostatně výdělečně činné apod.).

Dánsko – se zaměřilo zejména na oblast poskytnutí vládních záruk (aby zahraniční věřitelé a držitelé dluhopisů včetně ostatních bank a finančních institucí, mohli půjčovat peníze dánským bankám bez podstupování rizika), podpoře exportu prostřednictvím půjček a posílení regulace finančního sektoru.

Finsko – zaměřilo realizaci protikrizových opatření do oblasti pomoci finančnímu sektoru, pomoci firmám, které se nacházejí v nepříznivé finanční situaci (prostřednictvím půjček a záruk) a také byly využity fiskální stimuly k oživení ekonomické aktivity a zaměstnanosti. Došlo ke snížení daně z příjmů a DPH.

Francie – realizovala také řadu konkrétních opatření. Jedná se např. o zvýšení náhrady za ztrátu výděлку až na úroveň 75% hrubého příjmu, podpora při vzdělávání u lidí bez

zaměstnání, paušální příspěvek pro osoby, které se staly v období od 1.4.2009 do 31.3.2010 nezaměstnanými, posílení individuálních plánů rozvoje zvláště u mladých a zároveň nezaměstnaných osob, vyplacení mimořádného příspěvku ve prospěch chudých obyvatel a také ve prospěch nejchudších skupin v rámci střední třídy.

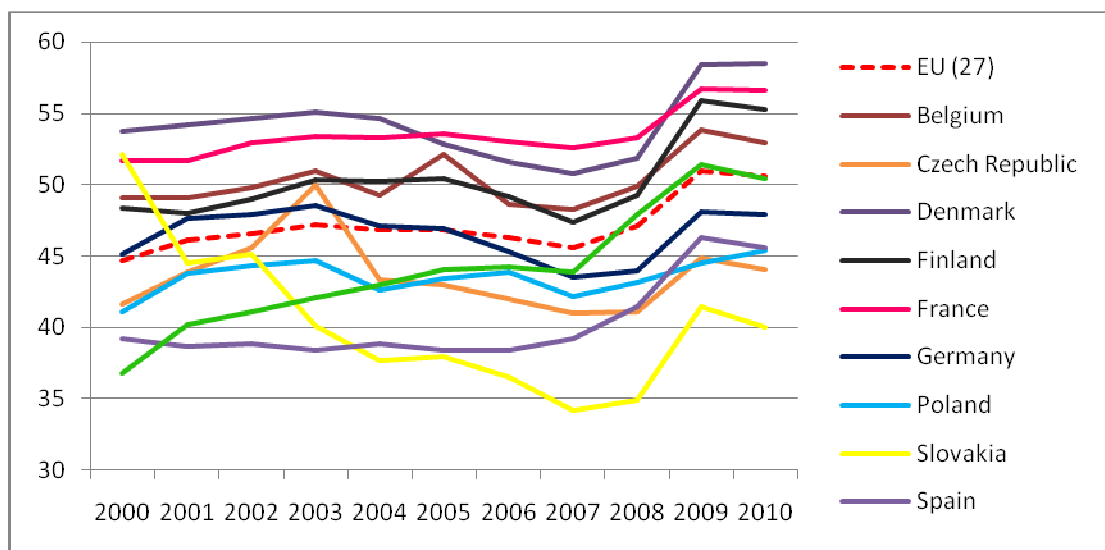
Německo – zřízení dodatečných zprostředkovatelen práce (aby byl zajištěn lepší přechod z jednoho zaměstnání do jiného), prodloužení doby pobírání podpory při práci na zkrácený úvazek, zavedení zvláštního programu určeného pro starší a málo kvalifikované pracovníky (mělo by se tak prostřednictvím dalšího vzdělávání předcházet propouštění a současně zabránit nedostatku odborníků), podpora staveb, které by byly energeticky efektivní, zavedení zvláštních odpisů pro malé a střední podniky (s cílem podpořit investice a inovace), navýšení prostředků určených k realizaci investic do dopravních projektů, snížení daně z příjmu a příspěvků na zákonné nemocenské pojištění a poskytnutí jednorázového příspěvku, posílení poptávky po osobních vozech, zvýšení podpory exportu prostřednictvím státních záruk, snaha o urychlení budování rychlého internetu, snaha o podporu investičních projektů, které budou představovat zlepšení mobility (např. technologie hybridních pohonů).

Španělsko – přijalo opatření týkající se např. zvýšení starobních důchodů, zvýšení minimální mzdy, investice státu do oblastí veřejně prospěšných prací, prodlužování splátek do hypoték, pobídky firmám, aby v nich nedocházelo k propouštění, uvolnění prostředků na vývoj a výrobu hybridních automobilů a elektromobilů, odbourávání administrativní zátěže (za účelem snížení nákladů podnikajícím osobám).

Velká Británie – pomoc dlouhodobě nezaměstnaným při návratu do zaměstnání (za použití mimořádných fondů), pomoc při zakládání nových podniků (resp. při financování počáteční fáze podnikání a také poradenství), poskytování podpor určených pro firmy, které přijímají učně, investice do veřejného sektoru (nemocnice, školy, doprava), vyplacení jednorázové přímé podpory důchodcům a rodinám s dětmi, snížení daně z přidané hodnoty, záruky na úvěry malým a středním podnikům, krátkodobé půjčky bankám.

Následující graf, který obsahuje výši vládních výdajů v procentech HDP, nám pak umožní získat větší přehled o tom, jak se protikrizová opatření projevila na vládních výdajích jednotlivých států v jednotlivých letech.

Graf 14 Vládní výdaje celkem (v % HDP)

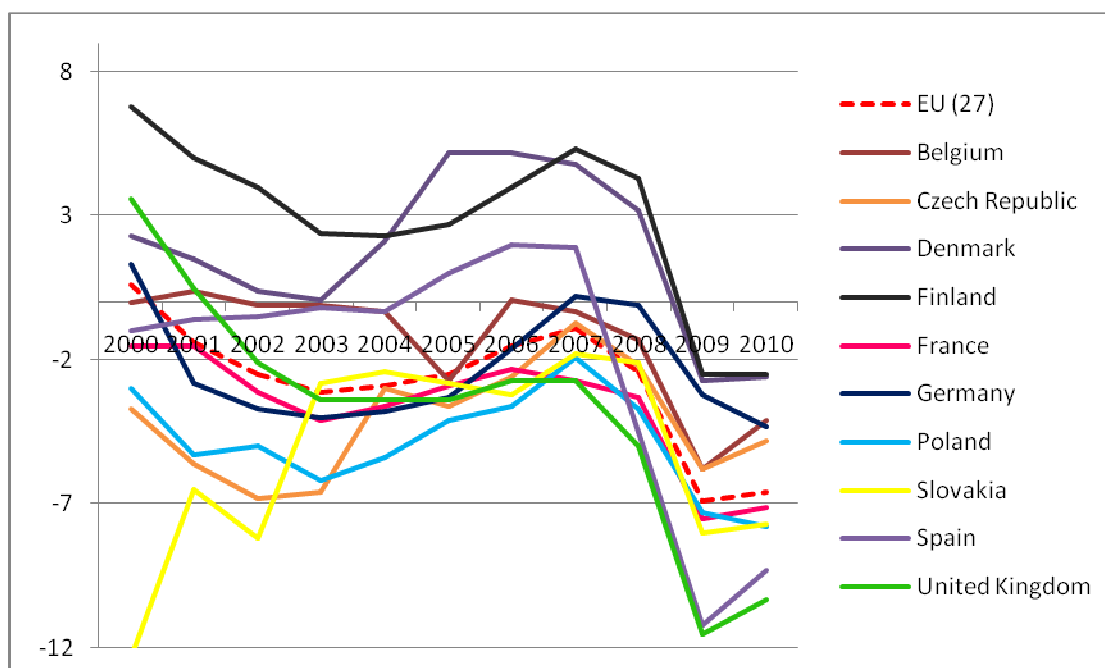
Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec0002>

3

Z grafu je patrné, že vládní výdaje v poměru k HDP, se ve všech zemích vyvíjejí relativně obdobným způsobem. Obecně lze říci, že od roku 2000 mají tendenci spíše růst, zatímco v období před vypuknutím krize dochází spíše k jejich poklesu. Poté je však patrný nárůst vládních výdajů, který bezpochyby lze připsat na účet realizace protikrizových opatření. V současné době je však patrná tendence mírného poklesu vládních výdajů vzhledem k HDP, nicméně i přes tento pokles jsou vládní výdaje ve sledovaných zemích vzhledem k HDP na vyšší úrovni než v období před vypuknutím světové ekonomické krize. Je zřejmé, že tato situace není příliš příznivá z hlediska státního rozpočtu a je všeobecně známo, že mnohé státy dnes čelí vysokému státnímu zadlužení. To, jaký je dopad světové ekonomické krize na deficit vládních výdajů z hlediska Maastrichtských kritérií vyjadřuje následující graf.

Graf 15 Deficit/přebytek vládních výdajů (v % HDP)

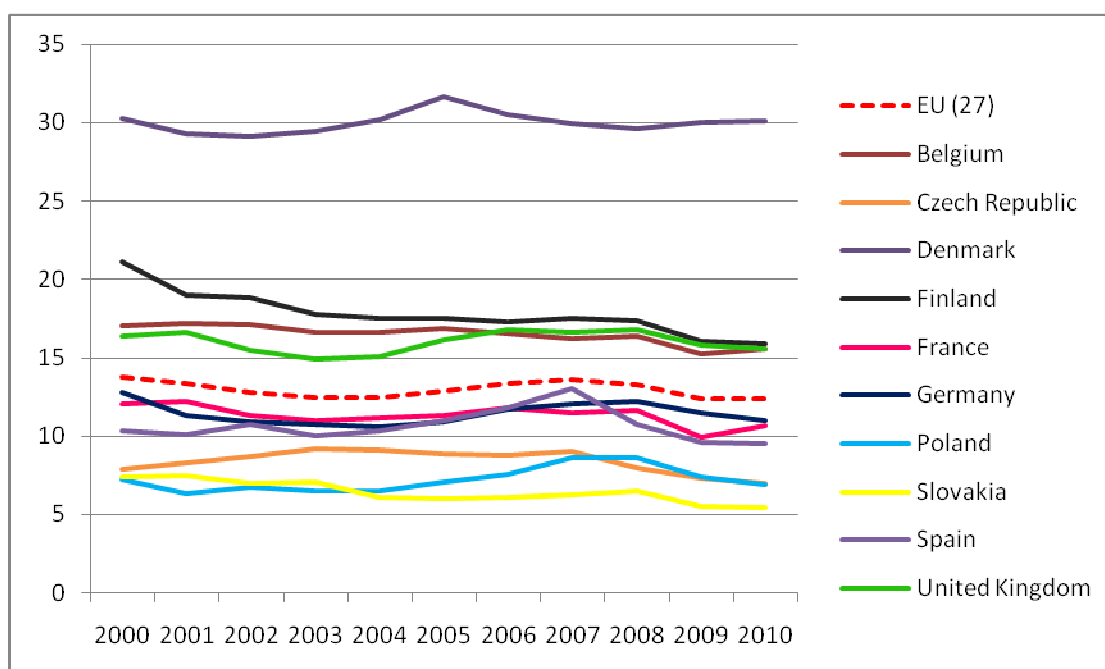
Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb080>.

Z uvedeného je zjevně vidět, že zatímco před krizovým obdobím směřují v grafu všechny křivky nahoru (tzn. zlepšení situace) v období po vypuknutí světové ekonomické krize se situace zhoršila, a to u všech sledovaných zemí.

Nicméně nebyly to jen vládní výdaje, pomocí kterých se jednotlivé země pokoušely najít cestu z krize. Jak bylo uvedeno, jednalo se o velice různá opatření. Docházelo např. také ke snižování daní s cílem posílit poptávku u pracovníků s nízkými a středními příjmy. Nutno ovšem poznamenat, že v současnosti se začíná prosazovat spíše opačná tendence, tj. tendence ke zvyšování daní, a to zejména s ohledem na nepříznivou situaci týkající se státního rozpočtu v jednotlivých zemích.

Graf 16 Daň z příjmů (v % HDP)

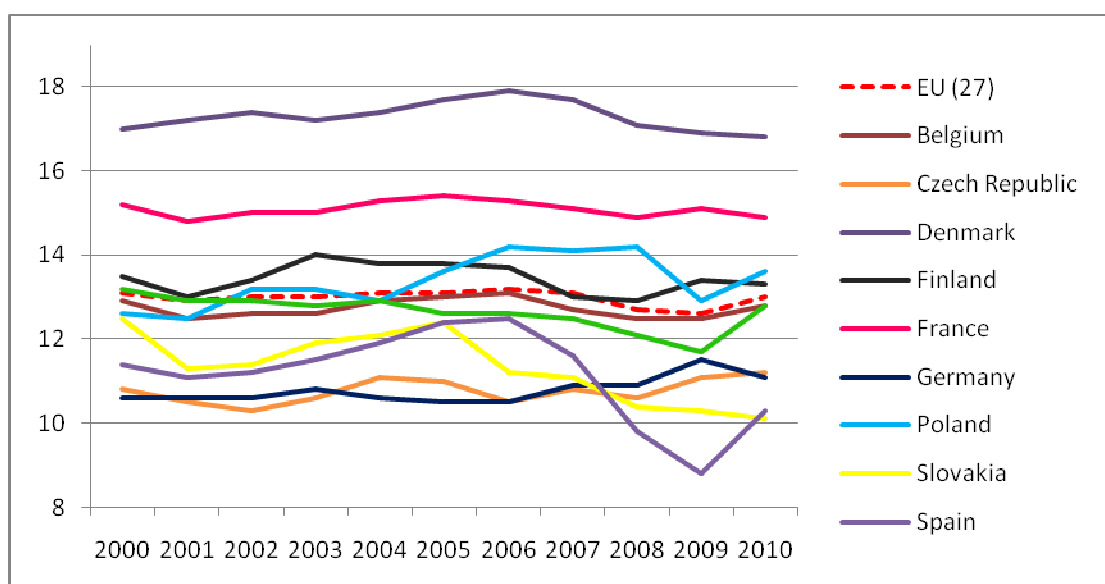

Zdroj: Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00018>

Jak je však patrné, že trend snižování daně z příjmů vzhledem k HDP zde působí již delší dobu a z hlediska krátkého časového horizontu je pokles tohoto ukazatele relativně malý. Obdobná je situace v oblasti daně uvalené na produkci vzhledem k % HDP.

Graf 17 Daň uvalená na produkci (v % HDP)

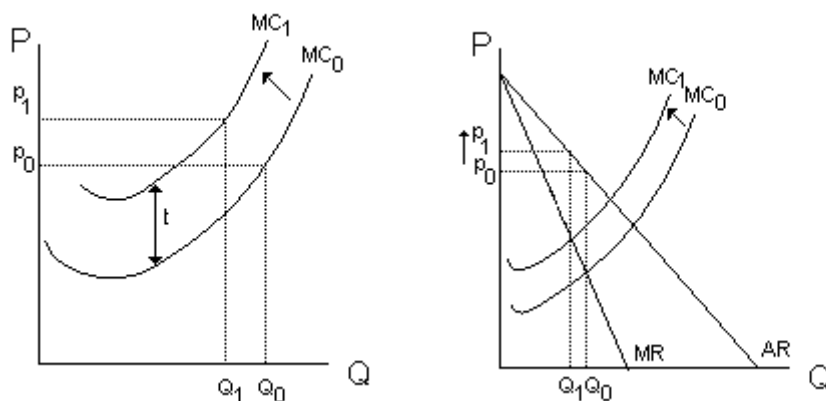

Zdroj: Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00020>

V tomto případě je průběh tohoto ukazatele v čase relativně stabilní, nicméně v posledních letech (resp. období po vypuknutí krize) lze pozorovat u některých zemí tendenci k nárůstu daně uvalené na produkci vzhledem k HDP. V případě daně uvalené na jednotku produkce lze hovořit o dopadu na jednotlivé firmy. Za předpokladu maximalizace zisku firma sleduje své mezní náklady (MC) a mezní příjmy (MR), a porovnává je s cenou (P). Při zavedení daně (t) na jednotku produkce vzrostou mezní náklady firmy, čímž dojde k poklesu produkce firmy (daň posune křivku nabídky směrem vlevo). Pokud však produkci sníží všechny firmy, dojde k určitému růstu ceny, viz graf.

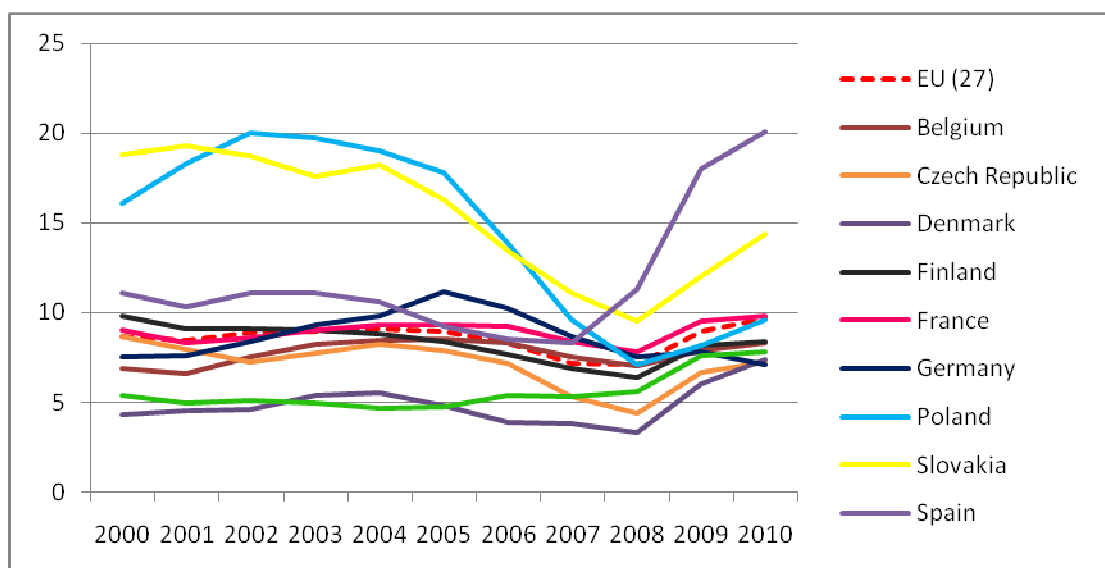
Graf 18 Dopad daně uvalené na produkci

Zdroj: upraveno podle STIGLITZ J.E. *Economics of the Public Sector*. New York: W.W. Norton, 1986, s. 493. ISBN 0-393-01808-3.

Zásadní otázkou tedy zůstává, jakým způsobem se projevila realizovaná opatření na ukazatelích ekonomické úrovně země. Pravdou je, že na stanovení jednoznačných závěrů je v současné době ještě příliš brzy, nicméně můžeme pozorovat, že např. míra nezaměstnanosti od roku 2007 stoupá u všech sledovaných zemí, viz graf.

Graf 19 Míra nezaměstnanosti (v %)

Zdroj: Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsiem110>.

Závěr

Dá se konstatovat, že s důsledky světové ekonomické krize se státy do dnešní doby nedokázaly dostatečně vyrovnat, ať už použily jakékoliv nástroje a protikrizová opatření. Ukazuje se, že vývoj je v uvedených zemích v mnoha ohledech velmi podobný. Může to být mj. odrazem provázanosti těchto ekonomik, a působením různých přelévacích efektů, kdy proexportně zaměřené země jsou odkázány na vývoj zahraniční poptávky, apod. Tato skutečnost ve značné míře znemožňuje dosáhnout závěry o rozdílnostech v jednotlivých zemích. V případě, že bychom dokázali rozdělit jednotlivé země do různých kategorií v závislosti na tom, jaké použily protikrizová opatření, a kdybychom mohli pozorovat u těchto zemí odlišné tendence vývoje ekonomické úrovně, pak bychom metodou komparace získali cenné závěry. Jelikož však byl vývoj ve sledovaných zemích velmi obdobný, učinit jednoznačný závěr o vhodnosti či nevhodnosti konkrétních opatření, či skupin opatření, není prakticky možné.

Skutečností, která však vyplynula z výše uvedeného, je, že zatímco dříve se mohlo zdát, že cesta z krize by mohla být krátká a snadná, neboť státy vynaložily mohutné fiskální stimuly, se dnes ukazuje, že nejspíše budeme muset absolvovat cestu z krize, kterou lze charakterizovat naopak jako dlouhou a nesnadnou.

Poděkování:

Tento článek vznikl za podpory projektu SGS 23/2010: Fiskální politika v kontextu světové krize a její dopady na podnikatelskou sféru.

Použitá literatura:

1. ČERVENKA, M. Soustava veřejných rozpočtů. Praha: Leges, 2009, 208 s. ISBN 978-80-87212-11-0.
2. KUBÁTOVÁ, K. Daňová teorie a politika. Praha: Aspi Publishing, 2005, 264 s. ISBN 80-86395-84-7.
3. STIGLITZ, J. E. Economics of the Public Sector. New York: W.W. Norton, 1986, 599 s. ISBN 0-393-01808-3.
4. ŠIROKÝ, J. Daňová teorie s praktickou aplikací. 1. vyd. Praha: C.H.Beck, 2003, 250 s. ISBN 80-7179-413-9.
5. Eurostat [online] 2011, [cit.2011-10-24]. Dostupný z WWW: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
6. Taxation trends in the European Union. [online] 2011, [cit.2011-10-26]. Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_inf/economic_analysis/tax_structures/2010/2010_full_text_en.pdf>.

Kontakt

Ing. Filip Ježek

Katedra ekonomie

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné

Slezská univerzita v Opavě,

Univerzitní náměstí 1934/3,

733 40 Karviná

E-mail: jezek@opf.slu.cz

**Blažej Lippay
Vojtech Jurčák**

KATEDRA BEZPEČNOSTI A OBRANY
AKADÉMIA OZBROJENÝCH SÍL GENERÁLA MILANA RASTISLAVA ŠTEFÁNKA

EURÁZIA – GEOPOLITICKÉ OHNISKO SÚČASNOSTI?

Abstrakt

Cieľom práce je zanalyzovať geopolitický význam eurázijského kontinentu v 21. storočí. Prvá časť práce sa zaoberá vývojovými tendenciami geopolitiky v rámci troch základných škôl geopolitiky – nemeckej, anglosaskej a ruskej. Tieto školy zásadne ovplyvnili geopolitické myslenie nielen 20. storočia, ale ich princípy sú aplikovateľné aj v súčasnosti.

Kľúčové slová: Geopolitika, Eurázia, Morská moc, Pozemná moc, Heartland, Rimland, Európska bezpečnostná stratégia, Národná bezpečnostná stratégia Spojených štátov amerických, Stratégia národnej bezpečnosti Ruskej federácie do roku 2020

Abstract

The aim of the article is to analyze geopolitical importance of Eurasian continent in the 21st Century. The first part of this paper is dedicated to evolution of geopolitics of the three basic geopolitical schools – German, Anglo-Saxon, and Russian. These schools had significantly influenced politics of the 20th Century and their principals are still being applicable even in the 21st Century.

ÚVOD

Eurázia zohrávala v histórii ľudstva významnú úlohu. Bol to práve tento kontinent, na ktorom ľudstvo začalo svoju púť od prvopopolitých spoločenstiev smerom k dnešnej civilizácii. Aj keď od starého Sumeru cez obdobie antiky a stredoveku až po novovek ubehlo niekoľko tisíc rokov, Eurázia neprestáva byť kontinentom, ktorý ovplyvňuje a v blízkej budúcnosti aj naďalej bude ovplyvňovať ľudské dejiny.

Zo svojou celkovou rozlohou 52,990,000 km², ktorá predstavuje zhruba 10.6% zemského povrchu je domovom takmer 4 miliárd ľudí, čiže 71% svetovej populácie. Na území tohto superkontinentu sa okrem štyroch stálych členov bezpečnostnej rady OSN, existujúcich regionálnych veľmocí, nachádzajú aj ďalšie potenciálne regionálne mocnosti, u ktorých sa predpokladá, že ich sila a úloha v regióne bude narastať. Zároveň sa tu nachádza osem z deviatich krajín vlastniacich jadrové zbrane. Eurázia je domovom niekoľkých civilizácií, mnohých národov, rás a kultúr, ktoré prichádzajú vďaka globalizácii a rozvojom technológií do bezprecedentného vzájomného styku. Z pohľadu medzinárodnej roviny bezpečnosti je možné konštatovať, že Eurázia je kontinent, v ktorom čelíme všetkým formám globálnych hrozieb vo všetkých sektoroch bezpečnosti. Jedná sa predovšetkým o globálne bezpečnostné problémy akými sú udržanie mieru na Zemi, regionálne konflikty, terorizmus, ekologické problémy, demografické problémy, potravinové problémy, ekonomické problémy, energetické a surovinové problémy, informačné problémy a problémy ochrany zdravia.¹

¹ HOFREITER, L. 2006. Securitológia. Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl gen. M. R.Štefánika v Liptovskom Mikuláši. 2006. s. 89 -109. ISBN 80-8040-310-4.

Kontinent Eurázie môžeme vnímať z rôznych uhlov pohľadov. Môžeme sa na tento kontinent pozeráť z čisto geografického hľadiska a faktami, ktoré boli popísané vyššie. Zároveň sa na neho môžeme pozeráť z etnografického a antropologického hľadiska, ale aj z hľadiska politického. Táto politická ontológia je spájaná predovšetkým so zápasom o vplyv západných mocností, predovšetkým Spojených štátov amerických (ďalej len USA) v priestore bývalého Sovietskeho zväzu, alebo o vplyv v susedstve Ruskej federáciou (ďalej len RF), ako aj v regióne Blízkeho východu. Obmedziť význam Eurázie iba na súperenie USA a RF o vplyv v určitých regiónoch Eurázie je podcenenie geopolitického významu tohto kontinentu. Euráziu je potrebné vnímať v celej jej geografickej veľkosti, v rámci viacerých bezpečnostných komplexov z troch dôvodov. Prvým dôvodom je skutočnosť, že na danom kontinente sa nachádzajú nielen existujúce mocnosti, ale aj mocnosti, ktorých globálny vplyv a moc bude narastať. Avšak, aj ony si budú musieť svoje postavenie obhájiť. Príkladom takejto mocnosti je Čínska ľudová republika (ďalej len ČĽR), ktorá okrem iného sa v súčasnosti snaží o zlepšenie svojej prestíže v konflikte medzi Kórejskou ľudovo demokratickou republikou a Kórejskou republikou. Druhým dôvodom je nedostatok nerastných energetických surovín. Aj keď sa väčšina ropy nachádza na území Stredného východu, Arabského polostrova a území bývalého Sovietskeho zväzu, práve perspektívne mocnosti budú určovať cenu týchto komodít svojou narastajúcou spotrebou. Preto si aj tieto budúce mocnosti musia zabezpečiť kontrolu a vplyv v týchto oblastiach. Tretím dôvodom bude počet obyvateľstva na tomto kontinente. Pokiaľ Európa a Japonsko sú svedkami starnutia a vymierania ich populácie Čína a India predstavujú a budú predstavovať najľudnatejšie krajiny, ktoré budú z tohto vývoja nielen ťažiť, ale aj čeliť sprievodným problémom. Týmto sú nedostatok pitnej vody, pandémie, nárast chudoby, environmentálne problémy, nárast extrémizmu a radikalizmu. Aj keď sa jedná o vnútorné problémy týchto krajín, bude len otázkou času, kedy prekročia ich hranice. Uvedené faktory budú mať vplyv na stabilitu a bezpečnosť v Eurázií, ktorej stabilita, resp. nestabilita, bude mať priamy vplyv na vývoj globálneho bezpečnostného prostredia.

Napriek skutočnosti, že formálne počiatky geopolitiky môžeme nájsť v posledných dvoch dekádach 19. storočia, geopolitika sprevádzala ľudstvo od vzniku prvých civilizácií. Geopolitiku môžeme chápať vo viacerých významoch, ale predovšetkým je to náuka, resp. aplikácia vplyvu politickej a ekonomickej geografie na politickú, národnú silu a zahraničnú politiku štátu.² Za týmto účelom geopolitika v sebe kombinuje dva teoreticko-geografické prístupy, t. j. geografický determinizmus a sociálny darvinizmus. Od svojich oficiálnych počiatkov v 19. storočí geopolitika k dnešnému dňu prešla určitým vývojom, ktorý bol ovplyvňovaný predovšetkým germánskym, anglosaským a ruským vnímaním sveta. Aj napriek skutočnosti, že sa jedná o kultúrne rozdielne svety v teórii geopolitiky našli spoločnú reč. Tieto tri školy sa zhodujú na skutočnosti, že kľúčom k udržaniu globálnej dominancie je kontrola ázijskej časti Eurázie.

Školy geopolitiky

Nemecká geopolitická škola

Za rodisko geopolitiky ako teórie medzinárodných vzťahov je vo všeobecnosti považované Nemecko.³ Zakladateľ nemeckej školy geopolitiky, Friedrich Ratzel, vnímal štát ako dynamický priestorový útvar, ktorý je svojráznym biologickým organizmom nižšej triedy. Z tohto pohľadu štát okupuje určitý priestor, pričom kvalita pôdy determinuje kvalitu

² EVANS G. NEWNHAM J. 1998. The Penguin Dictionary of International Relations. London: Oxford University Press. 2001. s.197-199. ISBN, ISBN 0-14-051397-3.

³ KREJČÍ, O. 2010. Mezinárodní politika. Praha: EKOPRESS, s.r.o., 2010, s. 524, ISBN 978-80-86929-21-7.

vlastnosti národa. Pôda v kombinácii s národom určujú charakter štátu, ako aj jeho politický život. Logicky, rastúci národ potrebuje novú pôdu a úlohou štátu je obsadiť takúto kvalitnú a životu potrebnú pôdu – „životný priestor“.⁴ V tejto súvislosti Ratzel presadzoval teóriu, že pokiaľ daný štát má ambíciu stať sa veľmocou, potrebuje minimálne územie v rozsahu päť miliónov štorcových kilometrov.

Reakciou na Ratzelove vnímanie štátu a jeho potrieb bolo zo strany ďalšieho teoretika geopolitiky, švédskeho politológa a politika Rudolfa Kjelléna odmietnutie chápania štátu ako nižšej formy organizmu. Kjellén pokladal štát za „bytosť“ plne porovnateľnú s človekom, pričom štáty, ako najimpozantnejšie formy života musia viesť vlastný súťaživý boj o prežitie s ostatnými štátmi. Takýto boj musí logický vyústiť do zániku malých štátov a vzniku niekoľkých veľkých. Vychádzajúc z tejto teórie bol Kjellén presvedčený o historickej úlohe Nemecka v európskom priestore a následne v globálnom prostredí.

Vrcholné obdobie nemeckej geopolitiky predstavuje Karl Haushofer, ktorý sa plne stotožnil s myšlienkou štátu ako dokonalého organizmu a zároveň prijal myšlienku anglosaskej geopolitiky, ktorá označovala oblasť medzi riekou Volgou, Žltou riekou, Himalájskym pohorím a brehmi arktického mora termínom Heartland. Ovládnutie tohto priestoru bolo podľa Haushoferovho názoru kľúčové pre nemeckú svetovú nadvládu.⁵ Haushofer rozdelil svet na štyri panregióny: Euroafriku, Panrusko, Panameriku a Ďaleký východ, pričom poukazoval na skutočnosť, že vo všetkých týchto panregiónoch dominuje sever. Ten panuje a dáva svetu štyri mocnosti: Nemecko, Rusko, Japonsko a USA. Vzhľadom na nedostatok životného priestoru sa existujúce hranice stávajú bojovými frontami. Dokonalý štát sa preto musí transformovať do panregiónu, ktorý jediný zabezpečí dostatok zdrojov a vytvorí prirodzené hranice, ktoré odstránia existujúce hranice národné. Haushofer pokladal Nemecko za kontinentálnu veľmoc, ktorej úlohou bude postaviť sa anglosaským krajinám a spolu s Ruskom vytvoriť nový európsky poriadok v kontinentálnom bloku osy Berlín – Moskva - Tokio.

Anglosaská geopolitická škola

Geopolitika sa nevyvíjala izolovane iba v Nemecku. V USA sa danou problematikou zaoberal Alfred Thayer Mahan, ktorý taktiež vnímal štát ako živý organizmus. Obzory geostratégie však rozšíril o víziu existencie dvoch pólov – morská moc a pozemná moc, ktorých súperenie sa tiahne naprieč ľudskými dejinami. Táto koncepcia poukazovala na význam ázijského kontinentu, ktorý sa síce delí na východnú a západnú časť, ale moc sa v nej pohybuje severo-južným smerom. Centrálnu pozíciu v Ázii zaujíma Rusko, ktoré je najmocnejšou pozemnou mocou v regióne snažiacou sa dosiahnuť južné moria tlakom po oboch krídlach.⁶ Protipólom tejto moci je morská moc, ktorá je reprezentovaná USA, Veľkou Britániou a Japonskom. V tomto svete môže byť morská moc garantovaná iba silným vojenským námorníctvom v kombinácii s obchodným loďstvom a adekvátne rozmiestnenými námornými základňami. Berúc do úvahy potenciál manévrovacích schopností morskej moci Mahan konštatoval, že štát, ktorý získa kontrolu na mori sa stáva svetovou ríšou. Avšak Mahan zároveň priznal, že morská moc, závislá na vodných tokoch nemôže zlomiť centrum Ruska. Z tohto dôvodu je potrebné morskou mocou pôsobiť nie proti centru, ale tlačiť na krídlach. Výsledkom tohto procesu je rozdelenie ázijského kontinentu medzi morskou a pozemnou mocou a vytvorenie nestabilného pásu medzi 30° a 40° severnej šírky, čiže Suez, Turecko, Palestína, Sýria, Irak, Irán, Afganistan až po Čínu.

⁴ EVANS G. NEWNHAM J. 1998. The Penguin Dictionary of International Relations. London: Oxford University Press. 2001. s.301. ISBN, ISBN 0-14-051397-3.

⁵ KREJČÍ, O. 2010. Mezinárodní politika. Praha: EKOPRESS, s.r.o., 2010. s. 527. ISBN 978-80-86929-21-7.

⁶ KREJČÍ, O. 2010. Mezinárodní politika. Praha: EKOPRESS, s.r.o., 2010. s. 530. ISBN 978-80-86929-21-7.

Druhým významným predstaviteľom anglosaskej geopolitiky bol Brit Halford John Mackinder, ktorý sa taktiež stotožnil s delením sveta na morskú a pozemnú moc. Ťažiskom jeho teórie však neboli USA a priľahlé oceány, ale jeden svetový oceán a jeden svetový ostrov – Eurázia a Afrika. Na rozdiel od A. Mahana, Mackinder argumentoval, že sila sa pohybuje v smere východ západ. Podľa tohto predpokladu umiestnil dejiny do pásu medzi 20° a 60° rovnobežky. Najdôležitejším prínosom Mackindera bolo zavedenie pojmu Heartland – centrum pozemnej moci, ktorý sa rozkladá na území Ruska. Rozhodujúcou otázkou svetovej politiky sa stáva problém, kto bude ovládať Heartland a aký bude mať silový potenciál. Vzhľadom na skutočnosť, že sa z oceánu nedá preniknúť do tohto priestoru, morská moc ho nemôže obsadiť. V okolí Heartlandu sa vytvorili dva hlavné prúdy – vnútorný polmesiac (Nemecko, Rakúsko-Uhorsko, Turecko, India a Čína) a vonkajší polmesiac (USA, Austrália, Kanada, Južná Afrika a Veľká Británia). Mackinder upozorňoval, že v priebehu 20. storočia dôjde ku skonsolidovaniu a znásobeniu strategickú pozíciu v prospech pozemnej moci.

Pokračovateľom myšlienok hore menovaných teoretikov sa v anglosaskom svete stal Američan Nicholas John Spykman, ktorý zdôrazňoval potrebu uskutočňovania praktickej politiky prostredníctvom mocenskej sily. Z tohto dôvodu presadzoval vnímanie sveta z americko-centristického pohľadu, kde ústrednou silou vo vzťahov k Európe ako aj Ázii sú USA. Morská moc bude aj naďalej zohrávať dôležitú úlohu a je adekvátnym protihráčom pozemnej moci. Nárazníkovou zónou konfliktu sa stáva okrajová časť eurázijského kontinentu – Rimland. S gradovaním technického pokroku, predovšetkým v oblasti letectva, Spykman zároveň okrem pacifického a atlantického frontu predpovedal vznik nového tretieho frontu – polárneho, ktorý výrazne ovplyvní konflikt medzi morskou a zemskou mocou.

Ruská geopolitická škola

Pokiaľ hlavnou myšlienkou nemeckej geopolitiky bola idea pozemnej moci a anglosaskej ovládnutie morí, ruská geopolitika je spojovaná s myšlienkami panslovanstva. Za hlavného predstaviteľa tejto myšlienky v podmienkach ruskej geopolitiky možno označiť Nikolaja Jakovleviča Danilevského. Východiskom jeho teórie bolo odmietnutie tézy sociálneho darvinizmu, ktorý bol integrálnou súčasťou západného vnímania geopolitiky. Danilevský presadzoval myšlienku, že vývoj národov nepostupuje lineárne, ale paralelne v niekoľkých smeroch. V tejto súvislosti Danilevský definoval desať kultúrne historických typov, ktorým priznal kladný štatút v histórii ľudstva. Zároveň bol presvedčený, že existujú aj národy zohrávajúce negatívnu úlohu v histórii ľudstva, ako aj existujú národy, ktorým nie je súdene hrať jednu, respektíve druhú úlohu. V tomto boji kultúr je panslovanstvo pokračovateľom tradícií Byzancie a germánstvo pokračovateľom Ríma, takže logicky ich záujmy musia byť v protiklade. Úloha panslovanstva, ktoré zohráva kladnú úlohu, je daná logikou rovnováhy vo svete, kde Rusko svojou samotnou existenciou narušuje rovnováhu v Európe. Podľa Danilevského história opakovane ukázala, že ak sa zastaví konflikt v Európe, začína Európa pochod na východ, t. j. proti Rusku. Keďže Rusko nemôže čeliť zjednotenej Európe osamotene, musí zjednotiť Slovanstvo a tak zmeniť túto rovnicu rovnováhy vo svoj prospech. Takto by sa umožnil rozdeliť vplyv vo svete, kde Európa by kontrolovala Afriku, juhovýchodnú Áziu a Austráliu; USA americký kontinent a Slovanstvo západnú, strednú a južnú Áziu.

Na myšlienku rozdielnosti kultúr Ruska a Európy nadviazala geopolitická škola Euroázijstva, ktorej predstaviteľom bol Sergej Panarin Savický. Táto škola, podporovaná predovšetkým ruskými emigrantmi v Európe, odmietla myšlienku panslovanstva. Podľa jeho názoru Ázia a Európa sú odlišné geografické svety odlišné od Eurázie, ktorej rodisko sa rozkladá v oblasti medzi 44° a 49° severnej šírky a je následníkom mongolskej ríše, tak ako západná kultúra je pokračovateľom ríše Karola Veľkého.

Geopolitika 21. storočia

V povojnovom období možno hovoriť o piatich hlavných líniách geopolitiky.⁷ Prvou líniou sú teórie nadväzujúce na odkaz pôvodnej geopolitiky ako z hľadiska metodológie, tak aj z hľadiska dichotómie Heartlandu a Rimlandu. Je všeobecne akceptované, že obdobie studenej vojny bolo v západnom, anglosaskom svete v znamení pokračovania anglosaského vnímania geopolitiky. Inými slovami politika zadržovania komunizmu znamenala, že Sovietsky zväz, pozemná moc, kontroloval Heartland a anglosaský svet, morská moc, na neho tlačila v Rimlande.⁸

S rozpadom Sovietskeho zväzu dochádza k oživovaniu myšlienky Heartlandu v bývalom východnom bloku a predovšetkým v Ruskej federácii. Príkladom tohto procesu je Alexander Dugin, ktorý na rozdiel od pôvodnej ruskej geostratégie akceptuje nemeckú a anglosaskú metodológiu geografického determinizmu a sociálneho darvinizmu, ktorú kombinuje s teóriou eurázijstva. Dugin definuje centrálnu pozíciu Ruska na kontinente a z nej vyvodzuje stratégiu konfrontácie z morskou mocou. V jeho ponímaní musí byť pre Rusko konečným cieľom vytvorenie Euroázijského impéria – geopolitickej kontinentálnej sily. Dugin argumentuje, že boj o svetovú nadvládu Ruska bude ukončený až vtedy, keď prístup k chladným moriam severu a východu bude doplnený o prístup k moriam juhu a západu.⁹ Je v záujme Ruska aby vznikla celokontinentálna ríša zložená zo štyroch druhotných impérií: Európskeho na čele s Nemeckom, Tichomorského na čele s Japonskom, Stredoázijského na čele s Iránom a Ruského v centre.

Na druhej strane Atlantiku je významným predstaviteľom novodobej anglosaskej geopolitiky Zbigniew Kazimierz Brzezinski, ktorý taktiež nadväzuje na myšlienku konfliktu morskej a pozemnej moci. Za účelom udržania svojej hegemonie aj v 21. storočí musia USA riadiť Euráziu. Brzezinski je presvedčený, že Eurázia je šachovnicou, na ktorej pokračuje boj o svetové prvenstvo. Toto je zapríčinené skutočnosťou, že v Eurázii ležia všetky štáty, ktoré svojou ekonomickou a politickou mocou môžu potenciálne ohroziť prvenstvo USA. Jedinou výhodou pre USA je skutočnosť, že na to, aby mohli byť USA ohrozené, je potrebné zjednotenie týchto síl. Úlohou USA musí preto byť prevencia pred týmito mocenskými koalíciami. Brzezinski zároveň definuje dva typy geopolitických hráčov – geostrategické štáty a geopolitické ohniská. Geostrategickým hráčom sú štáty majúce kapacity a vôľu použiť svoju silu a vplyv za hranicami v snahe zmeniť existujúcu geopolitickú situáciu v neprospech USA. Geopolitické ohnisko reprezentujú štáty, ktorých význam je odvodený z ich umiestnenia a z dôsledku ich potenciálneho ohrozenia geostrategickými hráčmi. Inými slovami, z pohľadu USA riadiť súčasný svet znamená strážiť a dotvárať výhodnú rovnováhu. V súvislosti s Euráziou budú pre USA v budúcnosti existovať tri kľúčové témy: európska integrácia, vývoj situácie v strednej Ázii a potenciálny vznik Rusko-Čínsko-Iranskej koalície.

Druhou líniou modernej geopolitiky je ponechanie si pôvodných metodologických princípov, ale odmietnutie čiernobielej delby moci. Jedná sa o pluralizmus, ktorého predstaviteľom je Saul Cohen. Cohen prichádza z konceptom geostrategických a geopolitických oblastí sveta. Geostrategická oblasť predstavuje vzájomný vzťah veľkých častí sveta v rámci miesta, pohybu, obchodu, kultúry a ideológie, pričom geopolitické regióny reprezentujú geografickú oblasť. Cohen uvádza dve geostrategické oblasti. Prvou je námorný svet závislý na obchode, ktorý sa skladá z troch geopolitických oblastí. Jedná sa o angloamerickú oblasť spojenú s Karibikom, pobrežie Ázie a Oceánie a južnú Ameriku.

⁷ KREJČÍ, O. 2010. Mezinárodní politika. Praha: EKOPRESS, s.r.o., 2010. s. 530. ISBN 978-80-86929-21-7.

⁸ EVANS G. NEWNHAM J. 1998. The Penguin Dictionary of International Relations. London: Oxford University Press. 2001. s. 219 – 220. ISBN, ISBN 0-14-051397-3.

⁹ HOFREITER, L. 2006. Securitológia. Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl gen. M. R.Štefánika v Liptovskom Mikuláši. 2006. s. 63. ISBN 80-8040-310-4.

Druhou geostrategickou oblasťou je Eurázijský kontinent rozdelený ruský Heartland spolu s východnou Európou a východoázijskou pevninou. Medzi týmito dvoma geostrategickými oblasťami ležia krajiny Stredného východu a juhovýchodnej Ázie, kde sa stretávajú záujmy mocností a prebieha konflikt.

Tretia línia geopolitiky je definovaná pridaním tretieho priestoru, premennej, do celkovej rovnice. Táto línia je založená na vedeckom pokroku a predovšetkým v oblasti rozvoja letectva a raketovej techniky v priebehu 20. storočia. Predstaviteľom tejto tretej línie bol Alexander Nikolájevič Prokofiev de Seversky, ktorý upozorňoval na význam Antarktídy. Jeho filozofia vychádzala zo skutočnosti, že zo 111 svetových veľkomiest ich až 100 leží na severnej pologuli a 71 ich má bližšie k severnému pólu ako k rovníku. Preto je potrebné prehodnotiť geografické predstavy, ktoré sa stali nereálnymi a nahradiť ich novým geografickým centrom sveta, ktorým sa stala Antarktída a severný pól.

Štvrtou geopolitickou líniou je narušenie metodologického prístupu v tejto oblasti a nadväzuje na tradičné laické stotožňovanie výrazu geopolitika a svetová politika.¹⁰

Piata línia geopolitiky je označovaná ako environmentálna teória politického správania. Predstaviteľmi tohto prúdu sú predovšetkým Harold a Margaret Sproutovci, pričom doraz je kladený nie len na životné prostredie, ale prostredie celkovo. Vo svojej podstate sa jedná o viacfaktorový determinizmus, pričom tento nový pohľad má za cieľ integrovať všetky fyzikálne a nefyzikálne faktory.

myšlienku významu kontinentov pri formovaní civilizácií, pričom tie sú ovplyvňované klimatickými pásmami, ktoré ovplyvnili podmienky pre vznik štátov. V rámci svojej teórie Diamond definoval osy jednotlivých kontinentov, ktoré umožnili presun obyvateľstva, obchodu a poznatkov a týmto predurčili ohniska vzniku moderných spoločností.

Globálne bezpečnostné prostredie

Predchádzajúca kapitola ukázala, že bez ohľadu na školu geostratégie a historické obdobie je Eurázia vnímaná ako kľúč k globálnemu prvenstvu. Význam tohto kontinentu najlepšie zistíme ak si analyzujeme bezpečnostné stratégie štátov a zoskupení, ktoré historicky formovali teóriu geopolitiky, t.j. Európskej únie, USA a RF.

Európska únia

Aj keď Európska únia (ďalej len EÚ) nepredstavuje klasického aktéra spadajúceho do paradigmy realizmu, možno ju označiť za regionálnu veľmoc, ktorá je ovplyvnená nemeckou školou geopolitiky. To sa týka predovšetkým dôležitosti eurázijského regiónu pre vlastnú bezpečnosť a rozvoj. Ambície EÚ v oblasti zahraničnej a bezpečnostnej politiky sú definované v jej strategickom dokumente Európska bezpečnostná stratégia (ďalej len ESS), ktorý bol publikovaný v roku 2003. Aj keď z dnešného pohľadu sa jedná už v podstate zastaraný dokument, ESS je stále platný dokument, z ktorého je možné vyčítať pozíciu EÚ k Eurázijskému kontinentu.

ESS pripúšťa, že v dnešnom globálnom svete už nemožno hovoriť o vonkajších a vnútorných aspektoch bezpečnosti, pretože súčasné problémy ľudstva sú vzájomne prepojené. V 21. storočí v oblasti bezpečnosti nezohrávajú úlohu iba štátny aktéri, ale aj neštátni. Tento vývoj znásobil závislosť a zraniteľnosť Európy v predovšetkým v oblasti dopravnej, energetickej a informačnej infraštruktúry. Keďže bezpečnosť je základným predpokladom rozvoja, EÚ sa jej musí dostatočne venovať nielen v rámci svojho teritória, ale aj mimo neho. V dnešnej dobe je hrozba symetrického konfliktu veľkého rozsahu na teritórium EÚ vysoko

¹⁰ KREJČÍ, O. 2010. Mezinárodní politika. Praha: EKOPRESS, s.r.o., 2010. s. 544. ISBN 978-80-86929-21-7.

nepravdepodobná. Avšak EÚ čelí hrozbám, ktorých charakter je menej predvídateľný a viditeľný.

Prvou hrozbou EÚ je terorizmus, ktorý ohrozuje nie len životy a majetok obyvateľov EÚ, ale ktorého cieľom je aj podkopať otvorenosť a toleranciu našej spoločnosti. S rozvojom komunikačných a informačných technológií sa táto hrozba stáva strategickou hrozbou pre celú EÚ. V súvislosti s terorizmom je potrebné pamätať na skutočnosť, že EÚ nie je len cieľom, ale aj základňou teroristických skupín.

Ako druhú výraznú hrozbou pre bezpečnosť EÚ ESS definuje šírenie zbraní hromadného ničenia. Dnes vstupujeme do nového závodu v zbrojení, predovšetkým v regióne Blízkeho východu, kde dochádza nielen k snahám o rozšírenie jadrových, biologických a chemických zbraní, ale dochádza aj vývoju ich nosičov. V tejto súvislosti EÚ definuje ako najhorší možný scenár nadobudnutie týchto zbraní teroristickými skupinami.

Zlyhávajúce štáty, ktorých charakteristikou je zlé vládnutie, korupcia, zneužívanie moci, slabé inštitúcie a nedostatok konkrétnej zodpovednosti predstavuje pre EÚ tretiu hrozbu. Kolaps takého štátu zapríčiňuje rozmach organizovaného zločinu a nárast rizika terorizmu, zároveň narúša regionálnu bezpečnosť.

Organizovaný zločin je ďalšou hrozbou pre EÚ, pretože EÚ je jeho hlavným cieľom. Aj keď sa vo svojej podstate jedná o vnútornú hrozbu, jej pôvod je možné hľadať mimo teritórium EÚ.

Okrem definovania týchto hrozieb, ESS stanovuje aj stratégiu ich riešenia. Jedným z konkrétnych krokov a z pohľadu tohto článku tým najdôležitejším, je pripravenosť EÚ budovať a podporovať bezpečnosť v svojom susedstve. ESS pripúšťa, že aj v 21. storočí geografia zohráva dôležitú úlohu a je naším záujmom, aby susediace regióny boli stabilné a bezpečné. Konkrétnym príkladom tohto prístupu je angažovanie sa EÚ na Balkáne. Úspešnosť tejto politiky je z pohľadu ESS aplikovať taktiež na Kaukaze a na Blízkom východe.

Pre úplnosť je vhodné uviesť, že od vzniku ESS ubehla určitá doba, ktorá viac menej potvrdila realnosť hore uvedených hrozieb.¹¹ Avšak vývoj ukázal, že pre EÚ existujú aj iné životne dôležité hrozby, akými sú energetická, kybernetická a environmentálna bezpečnosť, ako aj ozdravenie ekonomík a finančných inštitúcií v EÚ a partnerských krajinách.

Spojené štáty americké

Keďže sme definovali EÚ ako príklad pozemnej moci, nemožno označiť USA inak ako pokračovateľa myšlienok morskej moci. Konvenčná vojenská sila USA spočíva predovšetkým v bezkonkurenčne svetovo najsilnejšom vojenskom námorníctve, kombinovanom s rozmiestenými vojenskými a námornými základňami a expedičnými pozemnými a vzdušnými silami na všetkých kontinentoch okrem Antarktídy. Dôvodom tejto masívnej globálnej vojenskej prítomnosti je záujem USA garantovať si svoj vojenský, politický a ekonomický vplyv, čo je definované v Národnej bezpečnostnej stratégii USA z roku 2010 (ďalej len NSS). Napriek skutočnosti, že USA udržiavali dlhodobo svoju vojenskú prítomnosť aj v regióne Eurázie, predovšetkým v juhovýchodnej Ázii, v posledných dvoch dekádach sme svedkami výrazného prenikania vojenskej prítomnosti USA do teritórium bývalého Sovietskeho zväzu. Takéto prenikanie je ospravedlňované potrebou zabezpečenia tylu v boji proti terorizmu, ktorého oficiálnym bojiskom je predovšetkým územie Afganistanu.

¹¹ SVRČEK, D., NEČAS, P., KELEMEN, M. 2010. *Security perspectives approach: The European External Action Service* Foundation. In: *Národná a medzinárodná bezpečnosť 2010*, Liptovský Mikuláš 2010, s. 306. ISBN: 978-80-8040-407-9.

Vo úvodnom príhovore k NSS prezident Obama konštatuje, že USA sa nachádzajú v období zmien. Úspech demokracie, voľného trhu a vývoj v sociálnych otázkach naštartoval globalizáciu do bezprecedentných rozmerov, čo vytvorilo nové možnosti pre obyvateľov planéty a zabezpečilo mier medzi mocnosťami. Na druhej strane však globalizácia zvýšila riziká terorizmu, šírenia nebezpečných technológií, ekonomických problémov a klimatických zmien. V súčasnosti USA čelia viacerým hrozbám od štátnych a neštátnych hráčov, ako aj zlyhávajúcich štátov. Vojnu ideológií nahradila vojna náboženskej, etnickej a kmeňovej identity, zvýšilo sa riziko šírenia zbraní hromadného ničenia, rozšírila sa chudoba a ekonomická nestabilita, znečistenie životného prostredia ako aj problémy verejného zdravia.

V tejto súvislosti si treba uvedomiť, že sila a vplyv v zahraničí začína doma. Z tohto dôvodu je pre USA potrebné naštartovať ekonomicky rast, znížiť deficit, podporovať vzdelanie, podporovať rozvoj čistých technológií a podporovať rozvoj vedy. Aj napriek postaveniu USA ako jedinej superveľmoci, USA nemôžu efektívne čeliť hrozbám 21. storočia osamotene. Preto je potrebné obnoviť, posilniť a modernizovať staré spojenectvá, budovať nové regionálne partnerstvá a posilňovať medzinárodné normy a inštitúcie. Tieto zmeny musia zabezpečiť rozvoj a posilňovanie základných princípov na ktorých USA boli vybudované, t.j. na podpore demokracie, voľného trhu a základných ľudských práv a slobôd.

Vzťah USA k Eurázii je definovaný v 3. kapitole NSS, kde USA deklarujú svoju vôľu ochraňovať svojich občanov a presadzovať svoje záujmy bez ohľadu na záujmy druhých krajín. Zo strany USA však existuje záujem na spravodlivom a udržateľnom svetovom poriadku, ktorý umožní uskutočňovať kolektívne akcie proti kolektívnym hrozbám. História 20. storočia ukázala, že medzinárodné inštitúcie, akými sú NATO a OSN, sú potrebné, avšak ich fungovanie musí zodpovedať podmienkam 21. storočia. Medzinárodný poriadok však nemôže byť udržiavaný iba medzinárodnými organizáciami, ale vyžaduje si selektívny bilaterálny prístup k jednotlivým krajinám záujmu. Inými slovami, okrem tradičných spojenectiev je USA pripravené presadzovať podriaďiť svoje vzťahy so svetom na základe svojho aktuálneho národného záujmu.

Smerom k Európe sa jedná predovšetkým o spoluprácu s NATO, ktorá je pokladaná za základ euroatlantickej bezpečnosti. Vo vzťahu k EÚ budú USA aj naďalej podporovať politiku otvorených dverí a posilňovania EÚ ako takej. Vo vzťahu k juhovýchodnej Ázii, Japonsko, Južná Kórea, Austrália, Filipíny a Thajsko, USA naďalej pokladajú spoluprácu s týmito krajinami za základ ázijskej bezpečnosti. Dramatický ekonomický rast Ázie, predovšetkým niekoľkých perspektívnych centier moci, zvýšil závislosť USA na tomto kontinente. Preto USA uskutočňujú a budú uskutočňovať všetky kroky na posilnenie svojej prítomnosti v danom regióne. V súvislosti s Čínou má USA záujem presadzovať pozitívnu, konštruktívnu a komplexnú spoluprácu. Na druhej strane USA jasne deklarujú, že budú pozorne sledovať nárast vojenskej sily Číny a primerane na neho reagovať tak, aby existujúce rozloženie síl v regióne nebolo zmenené v neprospech USA a ich spojencov. Smerom k Indii USA deklarujú svoj záujem vybudovať strategické partnerstvo, ktoré umožní USA spolupracovať v oblasti ekonomiky, vedy, životnom prostredí a v otázkach bezpečnosti. Vo vzťahu k Rusku je deklarovaný záujem budovať stabilný, prínosný multidimenzionálny vzťah založený na spoločných záujmoch. Spolupráca sa bude týkať predovšetkým nešírenia zbraní hromadného ničenia, konfrontácie extrémizmu a terorizmu, zlepšeniu ekonomickej spolupráce a podpory spravodlivosti a práva. Zároveň je jasne deklarované, že USA budú podporovať suverenitu a integritu krajín susediacich z Ruskom.

Ruská federácia

Stratégia národnej bezpečnosti Ruskej federácie do roku 2020 (ďalej len SNBRF) z 12. mája 2009 deklaruje, že RF prekonala následky systémovej a sociálno-ekonomickej krízy z konca 20. storočia a v súčasnosti je schopné uskutočňovať štátnu politiku primeranú

k vnútorným a vonkajším podmienkam v oblasti národnej obrany, štátnej a spoločenskej bezpečnosti a stabilného rozvoja. Napriek skutočnosti, že v súčasnosti sú vytvorené podmienky pre odvrátenie vnútorných a vonkajších hrozieb a zabezpečenie rozvoja RF, vďaka globalizácii procesov svetového rozvoja ako aj medzinárodných a hospodárskych vzťahov však vznikajú a budú vznikať nové hrozby a riziká pre národnú bezpečnosť RF.

SNBRF priznáva, že v dôsledku vzniku a upevnenia nových centier hospodárskeho a politického vplyvu vzniká kvalitatívne nová geopolitická situácia. Tou je tendencia zaistiť riešenie súčasných problémov a zvládania krízových situácií na regionálnom základe, bez účasti neregionálnych síl. Prechod od mocenských blokov smerom k mnohovektorovej diplomacii v kombinácii s potenciálom prírodných zdrojov a pragmatickou diplomaciou vytvorili možnosti RF upevniť a šíriť svoj vplyv vo svete.

Vo vzťahu k svojim národným záujmom RF považuje za hrozbu uskutočňovanie jednostranných silových prístupov v medzinárodnom vzťahoch, konflikt záujmov mocností, šírenie zbraní hromadného ničenia a ich nadobudnutie teroristickými skupinami, kybernetické hrozby a zneužitie technológií. Zároveň dochádza k zosilneniu informačného boja, nárastu nestability v rozvinutých a rozvojových krajinách spôsobený demografickým a sociálno-ekonomickým vývojom. V kombinácii so znečisťovaním životného prostredia a nedostatku pitnej vody, takýto vývoj zapríčini nárast nelegálnej migrácie, nacionalizmu, extrémizmu, náboženského radikalizmu a organizovaného zločinu.

V súvislosti s národnými záujmami RF SNBRF očakáva, že pozornosť medzinárodnej politiky bude v dlhodobej perspektíve sústredená na ovládnutie energetických zdrojov, predovšetkým v oblastiach Blízkeho východu, Barentsovho mora, Arktídy, Kaspického mora a v Strednej Ázii – teda v oblasti Eurázie. V podmienkach takéhoto konkurenčného boja o zdroje nie je možné vylúčiť riešenie problémov s použitím vojenskej sily, kde môže byť narušená rovnováha síl v blízkosti hraníc RF.

SNBRF deklaruje ako prioritný smer zahraničnej politiky RF rozvoj bilaterálnych a multilaterálnych vzťahov s krajinami Spoločenstva nezávislých štátov, kde sa RF bude prispievať k upevneniu Eurázijského hospodárskeho spoločenstva, ako jadra ekonomickej integrácie, nástroja napomáhajúceho realizácii hlavných hydroenergetických, infraštruktúrnych, priemyslových a ďalších spoločných projektov regionálneho významu.

Záver

Od vzniku prvých ľudských civilizácií Eurázia zohráva významnú úlohu v budovaní a uplatňovaní mocenskej sily a vplyvu štátnych aktérov. Dôvodom boli vhodné geografické a klimatické podmienky, ktoré umožnili vznik prvých väčších organizovaných a nezávislých spoločenstiev, ktoré prichádzali do vzájomného kontaktu. Vplyv geografických a klimatických podmienok na prežitie štátu sa oficiálne začal študovať až v 19. storočí, keď bola sformovaná teória geopolitiky. Vo svojej základnej podstate táto teória študuje význam geografie a klimatického podnebia na politickú a mocenskú silu štátnych aktérov. V priebehu 19. a 20. storočia sa sformovali tri základné školy geopolitiky – nemecká, anglosaská a ruská. Zatiaľ čo nemecká škola sa stotožnila s myšlienkou významu pozemnej moci a anglosaská škola moci morskej, ruská škola bola založená na myšlienke slovanstva a unikátneho geografického postavenia Ruska. Aj napriek rozdielnym jednotlivých škôl, sa všetky tri školy zhodli, že kontinent Eurázia je kľúčom k vybudovaniu a udržaniu si svetovej dominancie.

S ukončením studenej vojny sa situácia nezmenila. V súčasnosti možno vnímať EÚ ako pokračovateľa nemeckej školy geopolitiky, USA ako pokračovateľa anglosaskej školy a RF ako geopolitickej školy Eurazijstva. Aj keď v súčasnosti existuje 5 filozofických prístupov k teórii geopolitiky najvýznamnejší súčasní teoretici v USA a v RF sa zhodujú, že

boj o získanie kontroly nad Euráziou je kľúčom pre získanie, resp. udržanie si dominantného postavenia.

Za účelom zodpovedania otázky spojenej so súčasným geopolitickým významom Eurázie je vhodné analyzovať bezpečnostné stratégie uvedených troch významných aktérov. Bezpečnostné stratégie EÚ, USA a RF, v súvislosti s hrozbami globálneho bezpečnostného prostredia 21. storočia, zdieľajú spoločné prieniky, ale aj zásadné rozdiely. Všetky tri bezpečnostné stratégie sa zhodujú, že fenomén globalizácie spojený s bezprecedentným rozvojom informačných a komunikačných technológií posunul ľudstvo na historicky a kvalitatívne nový stupeň vývoja. Na druhej strane však ľahká dostupnosť týchto technológií a následné možnosti ich zneužitia predstavujú aj nové hrozby pre globálnu bezpečnosť. Zhodujú sa v tom, že súčasný svet čelí viac asymetrickým hrozbám ako symetrickým. Zneužitie zbraní hromadného ničenia teroristickými skupinami predstavuje najväčšiu asymetrickú hrozbu súčasnosti. Avšak takáto hrozba je dôsledkom kulminácie iných asymetrických hrozieb, akými sú nárast chudoby a nerovnomerného ekonomického prerozdelenia, demografického vývoja a zlého vládnutia, ktoré sú príčinou nielen vzniku zlyhávajúcich štátov a nestabilných regiónov, ale je aj živnou pôdou pre nárast radikalizmu a náboženského fanatizmu.

Predmetné stratégie však majú nielen zhodné body, ale aj zásadné rozdiely. Najzásadnejším rozdielom je stratégia jednotlivých aktérov čeliť týmto hrozbám. USA a EÚ preferujú priamu angažovanosť, aj vojenskú, založenú na regionálnych partnerstvách. RF vníma jednostranné riešenia v medzinárodných vzťahoch ako ďalšiu bezpečnostnú hrozbu pre vlastnú existenciu. Ďalším zásadným rozdielom sú ciele týchto aktérov. EÚ má predovšetkým záujem na zabezpečení si svojich hraníc formou budovania partnerstiev založených na zdieľaní európskych hodnôt a zabezpečenie toku energetických surovín. Cieľom USA je udržať si svoje postavenie jedinej vojenskej a ekonomickej superveľmoci a naďalej presadzovať svoj vplyv vo svete. Vychádzajúc z cieľov definovaných v NSS USA sa budú angažovať predovšetkým v regióne Eurázie. RF má za cieľ si zase udržať vplyv v teritóriu bývalého Sovietskeho zväzu a nadobudnúť svoje pôvodné postavenie. Prenikanie USA tohto priestoru, či už zo západu, juhu, alebo východu je a bude vnímané ako strategická hrozba. S nástupom perspektívnych regionálnych veľmocí ak Čína, India, Kazachstan, Irán a Turecko bude región Eurázie ešte tesnejší.

Na základe uvedeného je možné konštatovať, že všetky zdroje globálnych hrozieb sa nachádzajú predovšetkým na teritóriu Eurázie. Spoločný záujem mocností čeliť týmto hrozbám, ako aj ich rozdielnosti v prístupe ich eliminácie dokazuje, že aj v 21. storočí bude v Eurázii dochádzať k priamemu stretu nielen existujúcich, ale aj potenciálnych mocností pri presadzovaní svojho globálneho vplyvu.

Použitá literatúra:

1. EVANS G. NEWNHAM J. 1998. The Penguin Dictionary of International Relations. London: Oxford University Press. 2001. ISBN, ISBN 0-14-051397-3
2. HOFREITER, L. 2006. Securitológia. Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl gen. M. R.Štefánika v Liptovskom Mikuláši. 2006. ISBN 80-8040-310-4.
3. KREJČÍ, O. 2010. Mezinárodní politika. Praha: EKOPRESS, s.r.o., 2010. ISBN 978-80-86929-21-7.
4. ŠIMČEKOVÁ, A.: Hlavné zmeny v koncepcii smerovania ruskej zahraničnej politiky v ére V. Putina. In.: Projectares.sk. 2010. ISSN 1337-9585.

5. Európska bezpečnostná stratégia, HANDBOOK CSDP, The Federal Ministry of Defense and Sports of the Republic of Austria, Armed Forces Printing Shop, Vienna. 2010. ISBN 978-3-902275-31-8
6. Stratégia národnej bezpečnosti Ruskej federácie do roku 2020. Britské listy, 15. mája 2010. ISSN 1213-1792. Dostupné na <http://www.blisty.cz>
7. The National Security Strategy of the United States of America, The White House, 2010. Dostupné na <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2010/>

Kontakt

prof. Ing. Vojtech Jurčák, CSc.

Katedra Bezpečnosti a obrany

Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika

Demänová 393

Liptovský Mikuláš

Slovenská republika

E-mail: vojtech.jurcak@aos.sk

Blažej Lippay, M.A

Katedra Bezpečnosti a obrany – externý doktorand

Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika

Demänová 393

Liptovský Mikuláš

Slovenská republika

E-mail: blippay2@gmail.com

Juraj Kalický

FAKULTA POLITICKÝCH VIED A MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

HEGEMÓNNY STATUS – CIEĽ VOJENSKO-POLITICKÝCH STRATÉGII USA

Abstrakt

Hlavným cieľom tohto článku je analýza vojensko-politických stratégií Spojených štátov amerických v období studenej vojny prostredníctvom vojensko-historického prístupu na pozadí realistickej paradigmy v rámci teórie medzinárodných vzťahov. Výsledky analýzy by mali byť potvrdením stanovenej hypotézy, že zahraničná politika USA od počiatkov tohto bipolárneho konfliktu sledovala dosiahnutie hegemónneho statusu na svetovej politickej scéne. Analýza vojensko-historického kontextu zameraná na geopolitické hľadisko skúma primárne faktory, ktoré sa podieľali na tvorbe a implementácii konkrétnych vojensko-politických stratégií. Článok si rovnako dáva za cieľ zhodnotiť mieru použitia sily k pomeru reálnosti hrozieb voči Spojeným štátom zo strany Sovietskeho zväzu, ako aj efektívnosti zladenia cieľov jednotlivých stratégií s vojensko-strategickými možnosťami krajiny.

Kľúčové slová: vojensko-politická stratégia, mocenská rovnováha, národno-bezpečnostný záujem, realistická paradigma, politika uvoľňovania, globálna hegemónia, strategické nukleárne zbrane, politika zastrašovania.

Abstract

The principal goal of this article is to analyse the US Cold War grand strategies through the military-historical approach, based on the realistic paradigm of international relationships theory. The analysis is supposed to confirm the given hypothesis saying that US foreign policy had started to follow hegemonial status since the beginning of the Cold War bipolar conflict in the previous century. By providing the above mentioned military-historical background, it focuses on geopolitical aspect and deals with the main factors that played a crucial role in the creation and implementation of respective grand strategies. The article also takes into consideration the ratio of the use of power to the real existence of Soviets threats against USA, the effectiveness to harmonize the aims of particular strategies with US military-strategic potential.

Key words: grand strategy, offence-defence balance, national security interest, realistic paradigm, détente, extraterritorial hegemony, deterrence, strategic nuclear weapons.

Spojené štáty, ako každá svetová veľmoc mali a majú pri kreovaní svojich národno-bezpečnostných stratégií dve možnosti: získať geopolitickú dominanciu alebo sa snažiť o zachovanie rovnakej distribúcie moci medzi svetovými veľmocami. Fakt je ten, že táto krajina, dnes hegemón na medzinárodnej politickej scéne čoho následkom je táto scéna aj do značnej miery výrazom, nepochybne naznačuje, ku ktorej z týchto dvoch alternatív sa v rámci svojich vojensko-politických stratégií v rámci obdobia studenej vojny táto krajina mohla uchýliť. Od počiatku procesu kreovania národno bezpečnostnej stratégie tohoto obdobia začala koncepcia národných záujmov naberať globálne rozmery a pre ich napĺňanie, ako aj pre elimináciu hrozieb, bolo podľa amerických stratégov potrebné realizovať zmenu konfigurácie moci v Ázii a v Európe (Tito, 2006, s.5). Už samotné prijatie Trumanovej

doktríny v marci 1947 znamenalo zanechanie historicky zaužívanej politiky izolacionizmu a bolo prechodom k politike tzv. globálneho intervencionalizmu¹ v rámci politiky containmentu, t.j. zatlačovania sovietskych expanzívnych snáh. Takto sformulovaný koncept ochrany amerických záujmov v globálnej dimenzii znamenal posunutie strategickkej hranice mimo západnú hemisféru, čím začína pre Západ obdobie konsenzuálnej americkej hegemonie (Jervis, 2005, s 91). Spojené štáty tak získavajú možnosť viesť vojny na cudzom území s určitou škálou možností preemptívnych a preventívnych krokov. Z toho vyplynula aj potreba prehodnotenia orientácie a sféry pôsobenia národnobezpečnostných stratégií. Tie našli svoj výraz v tzv. strategickom pluralizme, alebo slovami Ch. Layna, v tzv. strategický internacionalizme, na ktorom je následne od 50-tych rokov 20. storočia založená americká stratégia (Layne, 2006, s.19). Na základe globálneho intervencionalizmu boli podpísané vojenské pakty s európskymi a ázijskými krajinami, čo umožnilo prieniky do oblastí Euroázie. Z geopolitického hľadiska to znamenalo možnosti získania ďalších možných sfér politického vplyvu. Tento, dovtedy bezprecedentný, transfer mimo sféry vlastného územia bol zároveň prínosom a výzvou pre získanie a využitie nových strategický významných operačných priestorov. pre tvorbu a realizáciu amerických ambícií v rámci ich expanzívnej zahraničnej politiky.

Jadro nášho výskumu preto tvorí analýza vojensko-historického kontextu zameraná na geopolitické hľadisko skúma primárne faktory, ktoré sa podieľali na tvorbe a implementácii konkrétnych vojensko-politických stratégií ako napr. národno-bezpečnostné záujmy USA, existujúce strategické hrozby, možnosti a limity mocenskej expanzie, vojensko-technologický vývoj a následné posuny v rámci svetovej mocenskej rovnováhy, využitie aliančnej politiky, vojenský potenciál pre odstrašenia hrozieb, atď. Analýza si dáva za cieľ zhodnotiť mieru použitia sily k pomeru reálnosti hrozieb voči Spojeným štátom zo strany Sovietskeho zväzu, ako aj efektívnosti zladenia cieľov jednotlivých stratégií s vojensko-strategickými možnosťami krajiny. Cieľom výskumu je verifikácia stanovenej hypotézy o tom, že zahraničná politika Spojených štátov amerických od zrodu konfliktu medzi Západom a Východom až po koniec vlády R. Reagana a začiatok rozpadu Východného bloku sa usilovala o dosiahnutie hegemonného statusu na medzinárodnej politickej scéne prostredníctvom národnobezpečnostných stratégií, a to bez ohľadu na motívy, zámery, reálne hrozby a vojensko-politické kroky svojho protivníka. Ako východiskové teoretické tézy pre verifikáciu danej hypotézy boli použité koncepty tzv. ofenzívneho a defenzívneho realizmu, aplikované na základe empirických kritérií rozlíšenia vojensko-politických stratégií z hľadiska ich cieľov, možností a foriem strategického použitia sily. Potvrdenie stanovenej hypotézy by malo priniesť odpovede na otázky (Layne, 2006, s. 19): 1. Potrebovali Spojené štáty získať globálnu hegemoniu, aby si zaistili svoju vlastnú bezpečnosť? 2. Bola globálna hegemonia víťaznou stratégiou pre USA? Samotná verifikácia stanovenej hypotézy sa opiera o komparatívnu analýzu konkrétnych stratégií, ako aj o súbor existujúcich odborných štúdií expertov na medzinárodné vzťahy z radov politických realistov. V užšom pohľade sa výskum snaží nájsť riešenie sporu medzi Laynom (Layne, 2006, s. 15), ktorý tvrdí, že Spojené štáty sa od 40-tych rokov minulého storočia snažili o globálnu hegemoniu a Marsheimerom a Artom (ART, 2003, s. 12), ktorí zastávajú názor, že Spojené štáty boli veľmocou, ktorá sa prostredníctvom svojej politiky snažila zabrániť vzniku hegemóna v okrajových oblastiach Euroázie t.j. boli tzv. off-shore balansérom mimo vlastného územia. V ich podaní boli USA

¹Trumanova doktrína - [online] [cit.3.3.2009] Dostupné na internete: <http://www.trumanlibrary.org/teacher/doctrine.htm>.

len regionálnym hegemonom, argumentujú geostrategickou nemožnosťou efektívneho použitia sily cez svetové oceány, opierajúc sa predovšetkým o Mearsheimerov fenomén tzv. vodnej prekážky - stopping power of water.

Faktory a kritéria analýzy vojensko-politických stratégií USA

V prístupe k vojensko-historickej analýze významu jednotlivých vojensko-politických stratégií Spojených štátov je vhodné zvoliť určité kritéria a tézy, z ktorých jednotlivé stratégie vychádzali a na základe ktorých boli kreované. Podľa Arta (Art, 2003, s. 5-6) by malo plánovanie a tvorba vojensko-politickej stratégie Spojených štátov brať do úvahy nasledujúce otázky: Aké sú americké záujmy vo svete a čo predstavuje hrozbu pre tieto záujmy? Ktorá vojensko-politická stratégia je najvhodnejšia pre zabezpečenie týchto záujmov? Ktorá vojenská politika a aké vojenské prostriedky, sú vhodné na zabezpečenie realizácie vojensko-politickej stratégie

Teoretické zdroje stratégie zadržovania- Jaltská axióma a Axióma z Rigy

Stratégia zadržovania (containment) bola zameraná na elimináciu expanzívnych snáh Sovietskeho zväzu. Okrem Kennanovho telegramu a samotnej NSC-68 je nutné spomenúť ešte dva teoretické koncepty, ktoré uvádzali bezpečnostní stratégovia tej doby. Už počas Druhej svetovej vojny ako aj v povojnovom bol vzťah so Sovietskym zväzom prehodnocovaný na základe dvoch diametrálne odlišných axiém. (Messer, 1982, s.137-179) Jaltská axióma znižovala úlohu ideológie a dopadov v zahraničnej politike autoritatívneho sovietskeho systému a jeho vnútorných praktík, správanie ZSSR a vnímala ako tradičnej svetovej veľmoci, v rámci medzinárodného systému bez akejkoľvek snahy ho zvrhnúť. Postulovala povojnovú spoluprácu medzi ZSSR a USA založenú na rozdelení sfér vplyvu. Naproti tomu axióma z Rigy, vnímali ZSSR ako revolučný štát, odmietnuc akúkoľvek možnú koexistenciu, pričom postoj ku Kremlu mohol byť založený len na eliminácii jeho expanzívnych snáh. Jaltská axióma bola prijatá prezidentom Roosveltom. Po jeho smrti Trumanova administratíva flirtovala s touto axiómou (Layne, 2006, s.36), no napriek tomu H. Truman odmietol návrh vtedajšieho ministra zahraničných vecí J. F. Bynesa o vzťahu spolupráce so ZSSR. Už v decembri r. 1945 na schôdzke ministrov v zahraničných vecí, bolo však bolo rozhodnuté a v r. 1946 bol oficiálne prijatý konsenzus v mene axiómy z Rigy, vyjadrený tak v Kennanovom telegramu ako aj vo výroku W. Churchilla o železnej opone vo Fulltone College (Layne, 2006, s. 37). Od r. 1946, americký politický tvorcovia pretransformovali axiómu z Rigy do základov vojensko-politickej stratégie pre studenú vojnu, ktorá definovala americké záujmy na expanzívnej báze, obsahujúc ekonomické, geopolitické a vojenské záujmy, a dala si za cieľ maximalizovať americkú relatívnu moc vis a vis voči Sovietskemu zväzu. Na základe týchto axiém (Leffler, 1989, s. 353-354) si USA, ako nastupujúci globálny hráč, dávajú za úlohu čeliť predpokladanej sovietskej hrozbe v podobe expanzie v Nemecku, Japonsku zadržať komunizmus v Číne, Kórei, Grécku, Taliansku a Francúzsku. Je však nemožné ne vidieť za týmto „spasiteľským zámerom“ záujem o strategickú sféru vplyvu v západnej Európe, v severnej a západnej Afrike, na Blízkom východe, získanie dominancie v Atlantického a v Pacifického oceáne.

Typy stratégií

Spojené štáty disponujú podľa Arta (Art 2003, s 83-85) ôsmymi typmi tzv. veľkých stratégií, prostredníctvom, ktorých je možné obhájiť a dosiahnuť národné záujmy. Sú nimi hegemonia, globálna kolektívna bezpečnosť, regionálna kolektívna bezpečnosť, kooperatívna

bezpečnosť, zatlačovanie, izolacionizmus, vytváranie rovnováhy mimo vlastného územia a selektívna angažovanosť.²

Podľa Layna (Layne, 2006, s. 159-164) medzi optimálne formy stratégií patria :1. hegemonia, 2. selektívna angažovanosť, 3. balansovanie mimo územia (off shore balancing), 3.izolacionizmus.

Pre potreby nášho výskumu bolo vhodné zamerať našu pozornosť na dva typy stratégie: 1. na stratégiu, ktorá vedie k dosiahnutiu hegemonie, tzv. hegemonnej, ktorá je niekedy v prípade Spojených štátov amerických označovaná aj ako aj stratégia globálnej hegemonie, a na stratégiu tzv. off shore –balancing, t.j. vytváranie mocenskej rovnováhy v Eurázii. Základnou premisou off shore balancing je, že existuje jediný americký kľúčový strategický záujem - zabránenie vzniku hegemóna v Euroázii. Layne (Layne, 2006, s. 159-164) zastáva názor, že vojny v tejto časti sveta nepožadujú vojenskú silu Spojených štátov na zachovanie ideologickej a ekonomickej otvorenosti v Eurázii, tieto dokážu byť kontrolované, ako aj limitované, aj bez účasti USA. Na druhej strane, stratégia off shore balancing však uznáva, že euroázijské konflikty môžu ohroziť teritoriálnu bezpečnosť USA, no nemusí to tak nevyhnutne byť. Off shore balancing je multipolárnou, nie unipolárnou stratégiou. Stratégia tohto druhu má štyri základné ciele: 1. Ochrana Spojených štátov od možných vojen v Euroázii. 2. Nezapojenie sa Spojených štátov do tých vojen, ktoré by mali dokazovať kredibilitu krajiny, alebo do „ nepotrebných“ vojen v prospech klientskych štátov USA. 3. Redukciu zraniteľnosť amerického územia. 4. Maximalizáciu americkej pozície z hľadiska relatívnej sily v medzinárodnom systéme a zabezpečenie priestoru pre strategické operácie USA

Hegemónna stratégia sa snaží o zachovanie nerovnováhy moci na euroázijskom kontinente v prospech USA. Hegemonia, podobne ako selektívne angažovanie, si vyžaduje umiestnenie vojenských jednotiek v Euroázii. Na základe tejto stratégie Spojené štáty musia: 1. chrániť svojich spojencov v Eurázii od tzv. darebáckych štátov (rogue states), ktoré sú vyzbrojené nukleárnymi alebo inými zbraňami hromadného ničenia 2. Zotrvávať v Euroázii a zabrániť sporom medzi regionálnymi mocnosťami, aby tieto spory neprepukli do vojnových konfliktov prostredníctvom regionálnej politiky zastrašovania 3. Zvýrazniť kredibilitu vlastných záväzkov voči spojencom prostredníctvom ich vojenskej ochrany a ochoty bojovať v ich mene prípadne, že zlyhá politika zastrašovania

Podľa Layna (Layne, 2006, s. 19) teória ofenzívneho ako aj defenzívneho realizmu môže byť použitá pri tvorbe teórií tzv. grand stratégie. Tieto teórie však môžu len predvídať správanie štátov, no sami o sebe nie sú systémovými výsledkami. Na druhej strane tieto teórie môžu poskytnúť odpovede na dôležité otázky: 1. Potrebujú Spojené štáty získať hegemoniu, aby si zistili svoju vlastnú bezpečnosť? 2. Je globálna hegemonia víťaznou stratégiou pre USA? Obidve tieto formy realizmu sa rovnako zhodujú, že deficit dostatku bezpečnosti jednotlivých veľmocí nie je u každej z nich rovnaký. Ich národno-bezpečnostné stratégie sa preto môžu do značnej miery odlišovať. Je to predovšetkým geografická blízkosť rivala a jeho vojenský potenciál, ktoré sú kľúčovými determinantami pre stav bezpečnosti alebo pocitu neistoty. Určujúcim kritériom pri tejto kategorizácii je fakt, či daná veľmoc je ostrovný alebo

² **Hegemonia** je zameraná na transformáciu sveta podľa vlastných predstáv. **Globálna kolektívna bezpečnosť** je snahou o zachovanie mieru všade vo svete. **Regionálna kolektívna bezpečnosť** si dáva za cieľ udržanie mieru v niektorých oblastiach. Sveta **Kooperatívna bezpečnosť** - jej cieľom je eliminácia výskytu vojny limitovaním útočných kapacít štátov. **Zatlačovanie** (angl. *containment*) je snahou o udržanie línie voči špecifickému agresorovi. **Izolacionizmus** sa snaží o odstup od väčšiny vojen za účelom zabezpečenia priestoru voľného pôsobenia USA. **Vytváranie mocenskej rovnováhy mimo vlastného teritória** (angl. - *off shore balancing*)- vytváranie mocenskej rovnováhy na eurázijskom kontinente s cieľom zamedziť vznik hegemóna v tejto časti sveta **Selektívna angažovanosť** (angl. *selective engagement*) znamená stratégiu, ktorá sa zaoberá len určitou skupinou problémov.

kontinentálny štát. Podľa Marsheimera sú najnebezpečnejšie štáty, ktoré sú kontinentálne s obrovským vojenským potenciálom (Marsheimer, 2001, s. 135,136). Na druhej strane pre ostrovné štáty sú to vzdialenosť, už zmieňovaná tzv. stopping power of water, kombinovaná s ich vojenskou silou, ktoré nakláňajú mocenskú rovnováhu v ich prospech. Pre možnosť rozlíšenia, o ktorý typ stratégie sa skutočne jednalo prostredníctvom uvedených kritérií, je vhodné doplniť základné charakteristiky týchto stratégií (Layne, 2006, s. 27). Globálny hegemon zachováva značnú vojenskú účasť v Európe, východnej Ázii a v Perzskom zálive, pretože je v jeho záujme zachovať v regióne stabilitu. Jeho cieľom antihegemónne vyvažovania druhých štátov. Tzv. off-shore balansér navyše nevyprovokuje vznik koalícií proti sebe samému

Záver

Z nášho výskumu výskumu vyplývajú nasledujúce závery. Rozhodnutie dosiahnuť status svetového hegemóna na medzinárodnej politickej scéne prostredníctvom stratégie globálneho intervencionalizmu prijala americká politická špička už na konci 2. svetovej vojny. Toto potvrdzuje aj fakt, že došlo k zakomponovaniu nie Jaltskej axiómy, ale axiómy z Rigy do počiatkovej línie stratégií, t.j. axiómy, ktorá a priori odmietala akúkoľvek možnú koexistenciu so ZSSR, pričom postoj ku Kremlu mohol byť založený len na eliminácii jemu prisudzovaných expanzívnych snáh. Potvrdili sa tak názory a obavy popredných realistov G. F. Kennana, Waltera Lippmanna, Hansa Morgentaua, Roberta W. Tuckera, ako aj Kennetha Waltza, o smerovaní doktrinálnej politiky USA. Títo od počiatku zastávali názor, že hegemonna grand stratégia bude vždy v sebe niesť určitý excesívny intervencionalizmus a spôsobí, že USA príjmu križiacku mentalitu intolerancie.

Čo sa týka problému samotných sovietskych strategických hrozieb (Uryadnikova, 2010), výsledky analýzy poukazujú na fakt, že detailné plány sovietskych vojenských operácií a z nich vyplývajúce nebezpečenstvo možnosti invázie do západnej Európy, ako je to uvádzané napr. v NSC-68, sa nezakladali na pravde. Rovnako ani americké strategické odhady, týkajúce sa plánov získania kľúčových zdrojov v Euroázii, neboli doposiaľ potvrdené, o čom svedčia aj samotné sovietske archívne materiály.

Plány ako kontrola strategických oblastí, akými boli Blízky východ, Perzský záliv, priemyselná západná Európa a ich prepojenie na americké národné záujmy vznikli dávno pred ich možnou sovietskou hrozbou, ešte počas obdobia 2. svetovej vojny. Pre ich realizáciu však bolo dôležité tieto plány zdôvodniť pred svetovou verejnosťou. Tento zámer dotvorila vopred premyslená taktika projekcie moci v globálnej sfére vybudovaním sieťou vojenských paktov a základní. Zo politického hľadiska bolo zdôvodnenie tohto zámeru vo väčšine prípadov prezentované v podobe sovietskych expanzívnych plánov obsadiť tieto regióny, tak ako to bolo prezentované napr. v Trumanovej doktríne. Tieto argumenty boli od počiatku podporované poukazovaním na sovietsku snahu ukončiť americký jadrový monopol, akcentovaním sovietskej vojenskej prevahy v podobe, napr. amerického deficitu strategických bombardérov za vlády Eisenhowera, raketového deficitu, často skloňovaného na konci Eisenhowerovej a začiatku Kennedyho vlády, zveličovaním počtu sovietskych odpaľovacích zariadení pre medzikontinentálne balistické rakety vojenskými expertmi počas Kennedyho vlády a podobne. Analýza poukazuje aj na fakt, že americká expanzívna politika v podobe budovania základní v okrajovej časti Eurázie s cieľom ich ochrany a antihegemoniálneho vyvažovania, bola jednoznačne budovaním pozície sily s cieľom: po prvé, posunúť možný priestor konfrontácie mimo územia Spojených štátov; po druhé, zúžiť operačný priestor Sovietskeho zväzu a následne ho prinútiť od počiatku si uvedomiť vojensko-politickú a ekonomickú nadradenosť Spojených štátov.

Zo strategického hľadiska je možné kladne hodnotiť v určitých momentoch napr. niektoré americké strategické odhady, kedy sa tieto, aj napriek malým nepresnostiam, zhodovali z reálnymi faktami. Bolo tomu tak napr. pri odhade počtu sovietskych jadrových náloží americkou NRDC v r. 1954 a 1955. Z hľadiska diplomatických snáh a snahy o medzinárodnú stabilizáciu, bola nespochybniteľne pozitívnym príspevkom americká iniciácia podpisu zmlúv SALT a ABM v r. 1972, ako aj zmena Reaganovej konfrontačnej politiky smerom k ústretovejšiemu postojovi voči Sovietskemu zväzu, hoci s pozíciou sily, so snahou o dosiahnutie dohôd, týkajúcich sa obmedzenia jadrového zbrojenia a následnej normalizácie vzájomných vzťahov.

V rámci teoretického sporu, či USA sledovali globálnu hegemoniu alebo stratégiu mierového regionálneho stabilizátora mimo svojho územia tzv. offshore balancing, analýza sa prikláňa k Laynovmu názoru, že americká zahraničná politika prostredníctvom vojensko-politických stratégií od počiatku studenej vojny sledovala globálnu hegemoniu. Výber tejto formy stratégie bol evidentne záležitosťou domáceho výberu a rovnako vychádzal čisto z domácich faktorov, nie zo samotných hrozieb a expanzívnych ambícií Sovietskeho zväzu. Rovnako môžeme konštatovať, že vojensko-technologický pokrok po 2. svetovej vojne všeobecne predstavoval v značnej miere vyvrátenie Mearsheimerovej tézy o nemožnosti projekcie moci do vzdialených regiónov kvôli existencii geostrategickej prekážky tzv. stopping power of waters, ktorá znemožňuje svetovým mocnostiam všeobecne dosiahnuť svetovú hegemoniu. Ako negáciu tejto tézy by sme mohli uviesť fakt, že USA dokázali šíriť efektívne svoju moc nielen prostredníctvom vojenských a leteckých základní, no predovšetkým prostredníctvom medzikontinentálnych balistických rakiet. Ako ďalšie rozlišovacie kritérium týchto dvoch stratégií je v práci uvedený fakt, že USA zachovali svoju vojenskú účasť v Európe (Kazanský, 2008), východnej Ázii a v Perzskom zálive, aj keď Sovietsky zväz už pre nich, ako aj pre svojich spojencov, nepredstavoval možného vyzývateľa, čo obidve veľmoci potvrdili podpísaním mierových zmlúv, ukončením konfrontačnej politiky a redukciou zbrojných arzenálov. USA si tak ponechali ďalšie možnosti hegemonného vyvažovania iných štátov mimo západnej hemisféry, aj keď je pravdou, že Spojené štáty týmto môžu na seba zobrať aj úlohu regionálneho stabilizátora, čo potvrdzuje ich intervencia vo vojenských operáciách v Kosove (Vlček, 2011) a v Bosne.

Ako potvrdzujú uvedené analýzy, hlavnou príčinou expanzívnej formy vojensko-politických stratégií USA, s cieľom maximalizovať svoju relatívnu moc vis a vis voči Sovietskemu zväzu, nebola jeho, americkou stranou proklamovaná, imperiálna politika. Tento spôsob politiky Spojených štátov ich vlastnou voľbou, ktorú americká strana uskutočnila dávno pred vznikom studenej vojny. Podľa uvedených výsledkov je zrejmé, že kurz globálneho intervencionalizmu a politika zastráňovania, realizovaná prostredníctvom vojensko-politických stratégií, len málokedy súviseli so skutočnými vojensko-strategickými zámermi Sovietskeho zväzu. Naopak, analýza potvrdzuje, že reflexia reálnych sovietskych vojensko-politických zámerov voči americkej národnej bezpečnosti, ako aj zvyšku západného sveta, vôbec nebola rozhodujúcim a primárnym faktorom pre formovanie a implementáciu národno-bezpečnostných stratégií USA.

Odpoveď na Laynovu otázku, či bola stratégia dosiahnutia globálnej hegemonie pre USA víťaznou stratégiou, by mohla byť kladná. USA dokázali pomocou tzv. konkurenčnej stratégie ekonomicky vyčerpať Sovietsky zväz a prinútili ho uvedomiť si vlastnú neschopnosť pokračovať v zbrojných pretekoch, od počiatku iniciovaných USA. V konečnej fáze studenej vojny došlo k rozpadu Sovietskeho zväzu a celého Východného bloku, a to pričinením samotných Spojených štátov, ako aj vlastnou neprezieravou politikou Sovietskeho zväzu a jeho neschopnosťou prispôbiť sa novým podmienkam. Avšak takáto forma víťazstva Spojených štátov v podobe ochoty Sovietskeho zväzu pristúpiť na odzbrojovacie kolo rokovaní znamenala pre USA stratu pomerne latentného a vo svojich zámeroch

vypočítateľného protivníka. Americké víťazstvo, vo forme rozpadu bipolárneho systému a ich výstup na piedestál svetového hegemonu, však so sebou prinieslo aj potrebu poukázať na nových vyzývateľov ohrozujúcich bezpečnosť USA, ako aj celého sveta. Udiel sa tak výber nových, no tento krát menej čitateľných, protivníkov, konfrontácia s ktorými sa onedlho dotkla aj samotného územia Spojených štátov amerických v podobe teroristických útokov 11. septembra 2001. Súbor príčin a zdôvodnení americkej intervenčnej politiky dostal nové podnety (Ušiak, Nečas, 2010). Opäť však vyvstáva tá istá otázka ako pri hľadaní odpovede o príčinách studenej vojny a počiatkoch americkej intervenčnej globálnej politiky: Vzišli tieto podnety z reálnych vonkajších hrozieb alebo im opäť predchádzali rozhodnutia z domácej politickej scény?

Použitá literatúra:

1. ART J, R.J.2003 A Grand Strategy for America. London: Cornell University Press, 2003. 320s. ISBN 0-8014-4139-0.
2. JERVIS, R 1976 Perception and Misperception in International Politics. Princeton: University Press, 1976. Ch. 3. 464 s. ISBN-10: 0691100497.
3. KAZANSKÝ, R. 2008. Geopolitické aspekty rozširovania protiraketovej obrany USA a región Strednej Európy. In Bezpečnostné fórum '08 Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2008. s. 174-179. ISBN 978-80-8083-575-0.
4. KREJČÍ, Oskar 2009 Zahraniční politika USA. Ideje, doktríny, stratégie. Praha: Professional Publishing, 2009. 435s. ISBN 978-80-86946-68-9. s 263.
5. LAYNE, Christopher 2006 The Peace of Illusions. American Grand Strategy 1940 to Present. Ithaca : Cornell University Press. 290s. ISBN-13-978-0-8014-3713-7.
6. TITO, L.: Budovanie politickej integrácie v Európe. Politické vedy 3/2006, Ročník IX. s.5. ISSN 1335-2741.
7. MEARSHEIMER, J. J. 2001 The Tragedy of Great Power Politics. New York, NY: Norton. 2001. 576 s. ISBN 0393020258.
8. UŠIAK, J., NEČAS, P. 2010. Nový prístup ku bezpečnosti štátu na začiatku 21. storočia. Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika, 2010. 167 s. ISBN 978-80-8040-401-7.
9. URYADNIKOVA, I.V. 2010. Политика вооруженных сил Украины в области экологической безопасности во время международных военных учений и операций миротворческого контингента // Zbornik vedeckych a odbornych prác seminara "Narodna a medzinarodna bezpecnost 2010", 28-29. oktober 2010. – Slovakia, Liptovský Mikuláš, 2010. – (CD- version).
10. VLČEK, D. 2011. Mocenské aspekty geopolitických a bezpečnostných zmien po roku 1989- metodologický náčrt problematiky. In EAQ online <http://eq.sk/clanok/2011-11-10-mocenske-aspekty-geopolitickych-bezpecnostnych-zmien-po-roku-1989>.
11. WALT, S. M.1989 The Case of Finite Containment, Analyzing U.S. Grand Strategy. In: International Security, Vol. 14 No.1. Summer, 1989. p. 6. [online] [cit.12.7.2009] Dostupné na internete: <http://www.links.jstor.org/sici?sici=0033-8574>.

Kontakt

PhDr. Juraj Kalický, PhD.

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Kuzmányho 1

974 01 BanskáBystrica

E-mail: juraj.kalicky@umb.sk

Lenka Kalusová

FAKULTA PODNIKOVÉHO MANAŽMENTU
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VPLYV SVETOVEJ EKONOMICKEJ KRÍZY NA MSP V SR

Abstrakt

Význam malých a stredných podnikov pre národné hospodárstvo je nepopierateľný – významne sa podieľajú na HDP, tvoria dôležitú úlohu pri tvorbe nových pracovných miest a v neposlednom rade flexibilne reagujú na meniace sa podmienky na trhu. V dôsledku špecifik MSP sa však tieto podniky stretávajú aj v období konjunktúry s viacerými problémami, ktorým nie sú veľké podniky vystavené. Jedným z týchto problémov je aj obmedzená možnosť prístupu k bankovým úverom. Počas obdobia hospodárskej krízy sa problémy MSP stupňujú - v dôsledku sprísnenia úverových štandardov zo strany bánk sa prístup týchto podnikov k úverom zhoršil, zvýšil sa počet zamietnutých žiadostí o úver a dochádzalo k zániku niektorých podnikov, znižoval sa ich podiel na zisku pred zdanením a. V príspevku hodnotíme a analyzujeme vplyv krízy na MSP na Slovensku a na základe zistených poznatkov vyvodzujeme závery o schopnosti MSP prežiť v čase krízy.

Kľúčové slová: MSP, kríza, financovanie, úverové štandardy, vývoj MSP

Abstract

The importance of SMEs to national economy is undeniable, they significantly participate in GDP, form an important role in job creation and flexibly respond to changing market conditions. As a result of specifics of SMEs, these enterprises meet the boom period with several problems, which are not exposed to large enterprises. One of these problems is the limited ability to access bank credit. During the Depression, the problems SMEs step up- in a tightening of credit standards by banks, these companies have accessed credit deterioration, the number of rejected credit applications has increased and some businesses have got to a cessation, their share of profit before tax has decreased, etc. In this paper, we assess and analyze, the impact of the crisis on SMEs in Slovakia and based on established knowledge, we draw conclusions about the ability of SMEs to survive in times of crisis.

Key words: SMEs, Financing, Credit – standards, Development of SMEs

Úvod

Podľa Správy o stave malého a stredného podnikania za rok 2010 [5, s. 30 - 42] predstavuje podiel malých a stredných podnikov na celkovom počte podnikov v SR 99,59 %, zamestnávajú približne 72,2 % aktívnej pracovnej sily a na celkovom vývoze sa podieľajú 37,4%. Z uvedeného vyplýva, že dôležitosť malých a stredných podnikov pre národné hospodárstvo je nepopierateľná. Tieto podniky však zápasia s viacerými problémami, nedostatkami a špecifikami oproti veľkým. Svetová hospodárska kríza, ktorá sa začala v roku 2007 ako americká hypotekárna kríza a postupne prerástla do celosvetovej ekonomickej krízy, zanechala výrazné stopy nielen vo finančnom, ale aj v nefinančnom sektore. Počas tohto obdobia skrachovalo veľké množstvo svetových bánk a do problémov sa dostali aj podniky zvučných mien. Kríza zasiahla celú hospodársku sféru, nevynímajúc malé a stredné podniky,

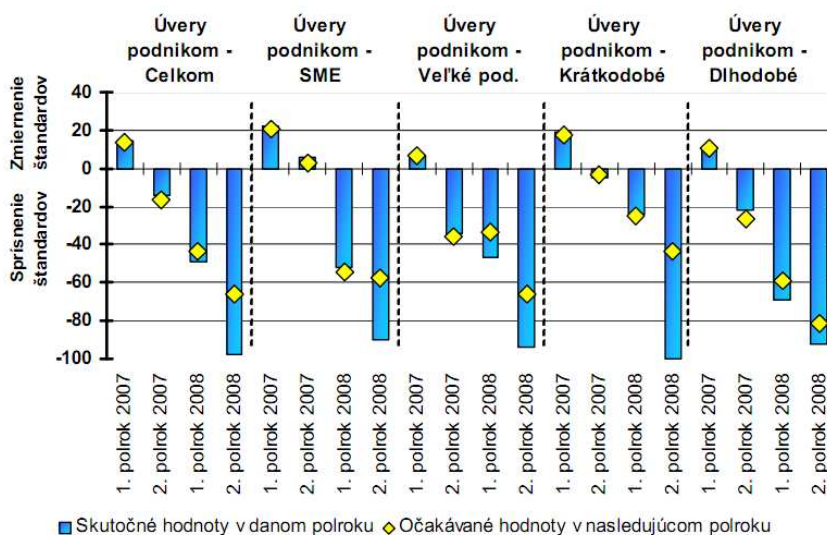
pre ktoré boli následky svetovej ekonomickej krízy v dôsledku určitých špecifik týchto podnikov oproti veľkým podnikom, ešte výraznejšie.

Vplyv krízy na financovanie malých a stredných podnikov

Malé a stredné podniky majú oproti veľkým podnikom určité špecifiká – rizikovosť týchto podnikov je oproti veľkým podnikom podstatne vyššia, čo spôsobuje problémy pri získavaní cudzích zdrojov financovania. Je to spôsobené viacerými faktormi – tieto podniky nemajú dostatok vlastných zdrojov a v prípade žiadosti o cudzie zdroje vzniká problém, ako tieto zdroje získať, keď podnik nemá dostatok vlastných zdrojov, ktorými by mohol ručiť a nemá ani dostatok majetku, nakoľko vlastných zdrojov je málo a získať cudzie je náročné [1, s. 13]. Tento problém získavania cudzích zdrojov a financovania malých a stredných podnikov sa podstatne zväčšil ešte v období hospodárskej krízy, pretože banky výrazne sprísnil úverové štandardy pre tieto podniky, ktoré boli už v období pred krízou prísne.

V januári 2009 uskutočnila Národná banka Slovenska prieskum s názvom Dotazník o vývoji ponuky a dopytu na trhu úverov, ktorého sa zúčastnilo 16 bánk a 3 pobočky zahraničnej banky. Hlavným cieľom prieskumu bolo zisťovanie vývoja ponuky a dopytu na trhu úverov. Časť otázok bola zameraná aj na malé a stredné podniky. Na základe výsledkov tohto dotazníkového prieskumu môžeme skonštatovať, že takmer všetky banky sprísnil svoje úverové štandardy pre segment malých a stredných podnikov, na základe čoho sa už aj tak slabá dostupnosť úverov pre tieto ešte znížila. K sprísneniu došlo tak ako pri krátkodobých, tak aj pri dlhodobých úveroch. Zmenu v úverových štandardoch v bankách, ktoré sa zúčastnili prieskumu, zobrazuje nasledujúci graf.

Graf č. 1: Zmeny v úverových štandardoch na úvery podnikom v roku 2007 a 2008

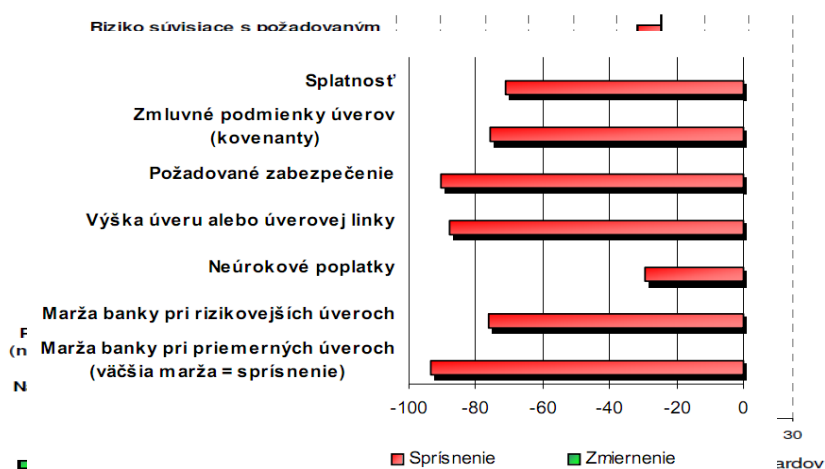
Prameň: Dotazník o vývoji ponuky a dopytu na trhu úverov – december 2008, NBS

Ako môžeme vidieť na grafe, najvýraznejšie sprísnenie úverových štandardov zo strany bánk nastalo v druhom polroku roku 2008, keď sa kríza naplno prejavila vo všetkých

sektoroch už aj na Slovensku a banky sprísňovali svoje kritériá pri poskytovaní úverov najmä z obavy negatívnych očakávaní, ktoré sa týkali všeobecnej hospodárskej aktivity a tak isto perspektív hospodárskeho vývoja na Slovensku.

Počas tohto obdobia sprísňili svoje úverové štandardy takmer všetky opýtané banky – štandardy sprísnilo 97 % bánk [2, s. 2], žiadna z bánk, ktorá sa zúčastnila prieskumu, kritériá nezmiernila. Sprísnenie štandardov bolo podstatne výraznejšie ako po minulé obdobia, pričom nešlo o sprísnenie štandardov zo strany bánk len pre segment malých a stredných podnikov, ale aj pre veľké podniky na Slovensku. Čo sa týka sprísnenia úverových štandardov podľa jednotlivých druhov úverov, tak pri krátkodobých úveroch sprísnilo úverové štandardy 100 % bánk, toto sprísnenie však bolo iba čiastočné, zatiaľ čo pri dlhodobých úveroch bolo sprísnenie podstatné.

Graf č. 2: Zmeny v konkrétnych podmienkach poskytovania úverov

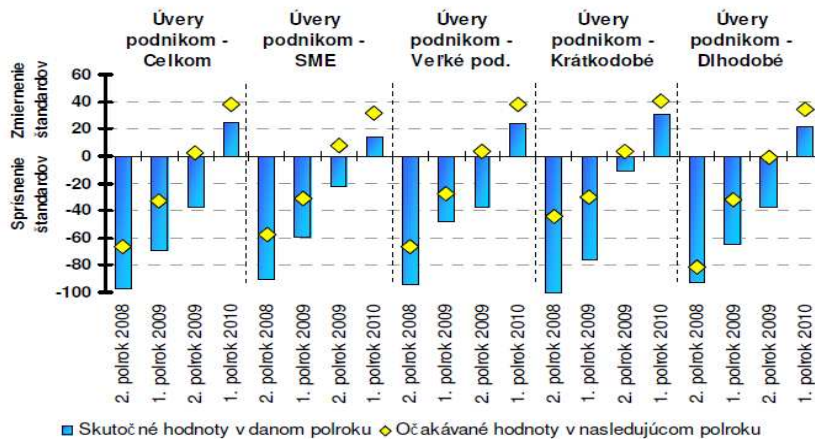

Prameň: Dotazník o vývoji ponuky a dopytu na trhu úverov – december 2008, NBS

Sprísnenie úverových štandardov zo strany bánk sa prejavilo vo viacerých smeroch pri konkrétnych podmienkach poskytovania úverov – výrazne sa zvýšili marže bánk ako pri priemerných, tak aj pri rizikovejších úveroch, banky požadovali vyššie zabezpečenie úveru a zmluvné podmienky úverov sa zvýšili.

Po období týchto sprísnených úverových štandardov nastalo v prvom polroku roku 2010, t.j. prvýkrát od prepuknutia hospodárskej krízy, postupne dochádzať k zmiernovaniu úverových štandardov – svoje štandardy celkovo zmiernilo 24,7 % bánk, u väčšiny bánk však nedošlo k nejakej výraznejšej zmene. Pod väčším tlakom zo strany bánk však ostali spomínané MSP, pri ktorých zmiernilo úverové štandardy iba 21 % bánk, zatiaľ čo pri veľkých podnikoch to bolo až 24,7 % bánk [3, s. 2].

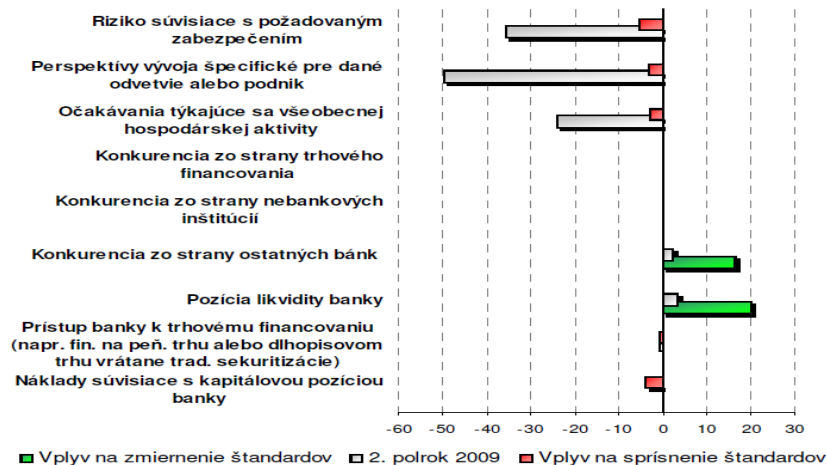
Graf č. 3: Zmeny v úverových štandardoch na úvery podnikom v rokoch 2008 - 2010

Prameň: Dotazník o vývoji ponuky a dopytu na trhu úverov – december 2010, NBS

Hlavné dôvody, prečo došlo na začiatku roka 2010 k zmiernovaniu úverových štandardov, zachytáva nasledujúci graf.

Graf č. 4: Faktory vplývajúce na zmeny úverových štandardov na úvery podnikom

Prameň: Dotazník o vývoji ponuky a dopytu na trhu úverov – december 2010, NBS

Z grafu vyplýva, že banky znížili svoje úverové štandardy v prvom polroku roku 2010 najmä v dôsledku pozície likvidity banky, čo uviedlo až 20,2 % bánk, nasledované konkurenciou zo strany ostatných bánk (16,4 % bánk) [3, s. 3]. Naopak k sprísneniu štandardov v niekoľkých bankách došlo najmä v dôsledku rizík, ktoré pociťovali banky v súvislosti s požadovaným zabezpečením, náklady súvisiace s kapitálovou pozíciou banky, ale aj ďalšie faktory ako napr. perspektívy vývoja špecifické pre dané odvetvie alebo podnik a očakávania týkajúca sa všeobecnej hospodárskej aktivity.

Sprísnenie týchto úverových štandardov spôsobilo, že mnohé malé a stredné podniky, ktoré žiadali o úver, tento úver nezískali. Oproti roku 2007 sa výrazne znížilo percento podnikov, ktoré boli v snahe o získanie úveru neúspešné. Tento problém však nepostihuje iba malé a stredné podniky na Slovensku, ale v celej Európskej únii. Najviac sa kríza odrazila na malých a stredných podnikoch v Bulharsku. Zatiaľ čo v roku 2007 bolo pri žiadosti o úver neúspešných iba 3,1 % malých a stredných podnikov, v roku 2010 to bolo až 32,4 %, čo predstavuje nárast počtu neúspešných žiadateľov o úver až o 32,4 %. Druhou krajinou, v ktorej boli malé a stredné podniky postihnuté najviac, bolo Írsko, kde došlo k nárastu počtu neúspešných žiadateľov o 25,6 %. Poslednú trojku uzatvára Lotyšsko s nárastom o 22,10 %.

Tabuľka č. 1: Počet neúspešných žiadateľov o úver v segmente MSP v rokoch 2007 a 2010 vo vybraných krajinách

Krajina	2007 (%)	2010 (%)	Rozdiel (%)
Bulharsko	3,1	35,5	32,40
Írsko	1	26,6	25,60
Lotyšsko	4,3	26,4	22,10
Slovensko	3,7	9,2	5,50
Poľsko	3,7	4,3	0,60
Švédsko	7	6,1	-0,90
Fínsko	1,9	0,2	-1,70

Prameň: Results of loan applications by small and medium-sized enterprises, Eurostat

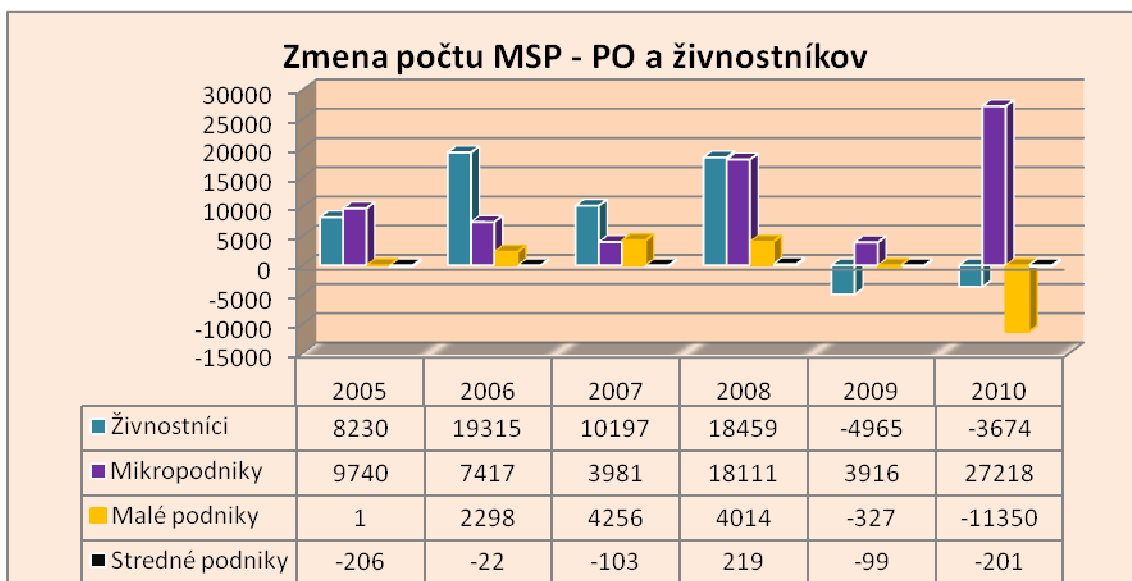
Positívne môžeme hodnotiť skutočnosť, že hoci na Slovensku došlo k zníženiu počtu úspešných žiadateľov o úver, napriek tomu sa Slovensko zaraďuje medzi krajiny, kde bol tento pokles relatívne nízky – oproti roku 2007, v ktorom bolo neúspešných iba 3,7 % žiadostí o úver, v roku 2010 vzrástol tento počet na 9,2 %, čo predstavuje nárast v priebehu troch rokov o 5,5 %.

Zaujímavé je sledovať, že napriek obdobiu hospodárskej krízy sa našli aj také krajiny, v ktorých počet úspešných žiadateľov v roku 2010 oproti stavu v roku 2007 narástol, a tým pádom sa znížil počet neúspešných malých a stredných podnikov pri žiadostiach o úver. Krajiny s takýmito pozitívnymi výsledkami boli dve, a to Švédsko, v ktorom došlo k nárastu úspešných podnikov v rozmedzí troch rokov o 0,90 % a najlepšie na tom bolo Fínsko, v ktorom v roku 2010 nebolo schválených iba 0,2 % žiadostí o úver malých a stredných podnikov, zatiaľ čo v roku 2007 nebolo schválených 1,9 % týchto žiadostí. Všetky vyššie spomenuté faktory - t.j. sprísnenie úverových štandardov zo strany bánk a zníženie počtu úspešných žiadateľov o úver sa prejavilo na stave malého a stredného podnikania ako na Slovensku, tak aj v EÚ.

Vplyv krízy na stav malého a stredného podnikania na Slovensku

Počas obdobia hospodárskej krízy skrachovalo veľké množstvo svetových bánk a aj podnikov. Ako sa kríza prejavila na zmene počtu malých a stredných podnikov na Slovensku? Dokázali malé a stredné podniky zachovať existujúce pracovné miesta a udržať stabilný podiel na zamestnanosti? Ako sa zmenil podiel malých a stredných podnikov na zisku pred zdanením? Postupne si analyzujeme jednotlivé otázky.

Graf č. 5: Zmena počtu MSP – PO a živnostníkov v rokoch 2005 – 2010

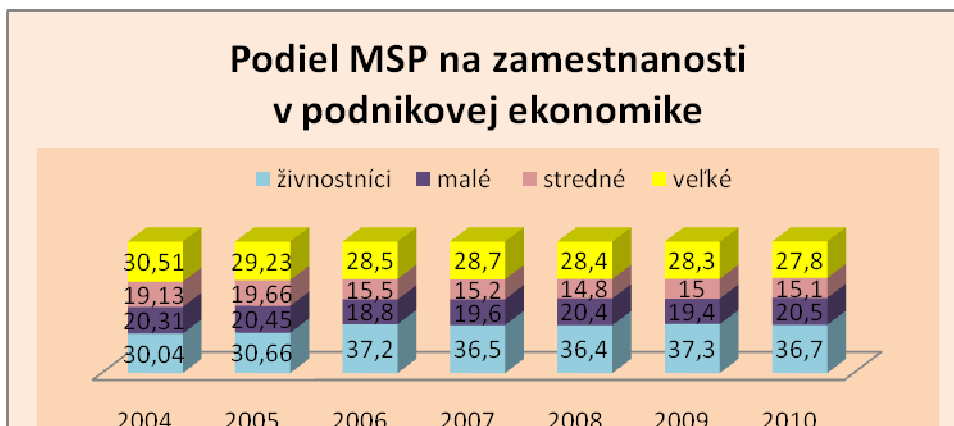

Prameň: vlastné spracovania na základe materiálov o Správe o stave malého a stredného podnikania na Slovensku.

Na začiatku sledovaného obdobia dochádzalo postupne k pozitívnemu rastu počtu malých a stredných podnikov, ale obdobie krízy tento rast postupne pribrzdilo. Zatiaľ čo v prvých rokoch, t.j. v rokoch 2005 a 2006 dochádzalo medziročne k nárastu tempa rastu MSP, v roku 2007 sa tento rast spomalil a v roku 2009 došlo k celkovému poklesu MSP na Slovensku. Ak by sme sa chceli pozrieť na vývoj počtu MSP podľa jednotlivých typov podnikov, tak môžeme konštatovať, že vývoj počtu živnostníkov zaznamenal do roku 2008 stúpajúcu tendenciu, ale po roku 2008 počet živnostníkov začal klesať. Rovnaká situácia nastala aj v prípade malých a stredných podnikov. Najmä pri malých podnikoch si môžeme všimnúť výrazný pokles ich počtu – v roku 2009 bolo na Slovensku 20 899 malých podnikov, avšak už v nasledujúcom roku, t.j. roku 2010 sa ich počet znížil až o 54,31 % na 9 549. Úplne rozdielne tendencie vývoja počtu podnikov možno pozorovať v prípade segmentu mikropodnikov - jedine v prípade týchto podnikov dochádzalo počas obdobia hospodárskej krízy k nárastu ich počtu, a to vo všetkých sledovaných obdobiach.

Počas obdobia hospodárskeho rozkvetu na Slovensku v minulých rokoch dochádzalo postupne k znižovaniu miery nezamestnanosti, avšak hospodárska kríza toto znižovanie zastavila a postupne dochádzalo v národnej ekonomike k výraznému nárastu nezamestnanosti v dôsledku ukončenia činnosti podnikov alebo v dôsledku znižovania počtu zamestnancov vo veľkých podnikoch na Slovensku.

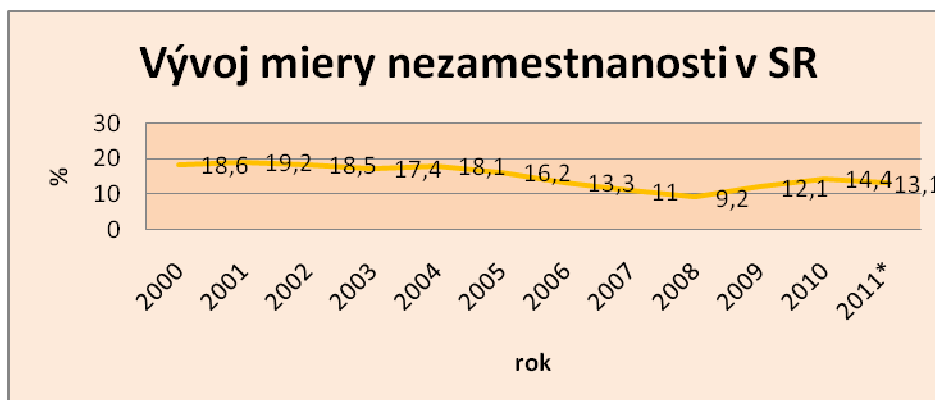
Graf č. 6: Vývoj miery nezamestnanosti v SR v rokoch 2000 - 2011

Prameň: materiály NBS

Najnižšia úroveň miery nezamestnanosti bola dosiahnutá v roku 2008 – 9,2 %, avšak postupne sa v roku 2009 zvýšila o 2,9 % a dosiahla hodnotu 12,1 % a tento trend pokračoval aj v roku 2010, v ktorom narástla miera nezamestnanosti o 2,3 % a dosiahla úroveň 14,4 %. Pozitívne však môžeme zhodnotiť skutočnosť, že po náraste v predchádzajúcich dvoch rokoch začína miera nezamestnanosti pomaly klesať a k 6. septembru 2011 bola na úrovni 13,1 %, čo predstavuje pokles o 1,3 % oproti predchádzajúcemu roku. Otázkou je, ako ovplyvnila kríza zamestnancov v malých a stredných podnikoch – plnili tieto podniky svoju zamestnaneckú funkciu a dokázali si udržať zamestnancov lepšie ako veľké podniky?

Graf č. 7 : Podiel MSP a veľkých podnikov na zamestnanosti v SR v rokoch 2004 - 2010

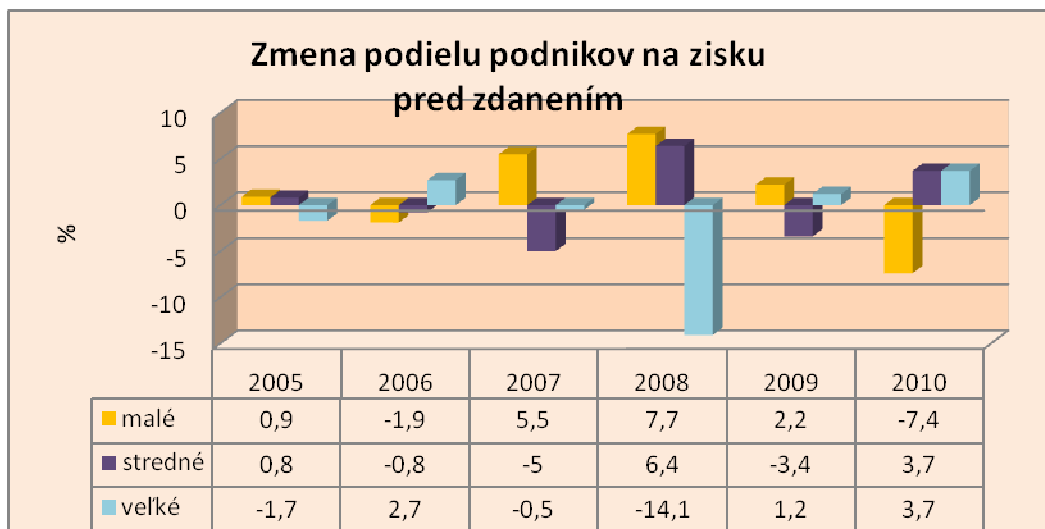
Prameň: vlastné spracovanie, materiály Správa o stave malého a stredného podnikania

Ako môžeme z grafu vidieť, malé a stredné podniky sa v národnom hospodárstve výraznou mierou podieľajú na zamestnanosti. S výnimkou v roku 2004 vo všetkých sledovaných obdobiach zamestnávali MSP viac ako 70 % aktívnej pracovnej sily na Slovensku. Od roku 2004 dochádza k pomalému, veľmi miernemu nárastu podielu MSP na zamestnanosti v podnikovej sfére na úkor veľkých podnikov. Tento trend sa nezmenil ani

počas obdobia hospodárskej krízy, kedy v roku 2008 došlo k nárastu podielu MSP na zamestnanosti o 0,3 %, v roku 2009 o 0,1 % a v roku 2010 to bolo až o 0,5 %. Na základe uvedených skutočností môžeme skonštatovať, že malé a stredné podniky majú naozaj nenahraditeľné miesto pri udržiavaní zamestnanosti obyvateľstva a pri tvorbe nových pracovných miest.

Počas obdobia hospodárskej krízy došlo k zníženiu ziskovosti podnikov, navyiac sa mnohé podniky dostali do straty. Ako sa zmenil podiel na zisku pred zdanením medzi jednotlivými typmi podnikov?

Graf č. 8: Zmena podielu podnikov na zisku pred zdanením

Prameň: vlastné spracovanie, materiály Správy o stave malého a stredného podnikania na Slovensku, roky 2004 – 2010.

Graf jednoznačne ukazuje, že naplno sa kríza prejavila v roku 2008 najmä u veľkých podnikov, ktoré ako prvé významnou mierou reagovali na situáciu na trhu. Ich podiel na zisku pred zdanením sa v roku 2008 znížil o 14,1 % oproti roku 2007. Túto skutočnosť si môžeme vysvetliť tým, že veľké podniky na Slovensku sú úzko previazané so zahraničnými trhmi a spoločnosťami a tým pádom sa u nich kríza naplno prejavila rýchlejšie ako v prípade malých podnikov na Slovensku. V nasledujúcich obdobiach, t.j. v rokoch 2009 a 2010, sa podiel na zisku pred zdanením vo veľkých podnikoch postupne zvyšoval, a to v roku 2009 o 1,2 % a v roku 2010 o 3,7 %.

Záver

Na základe analýzy vplyvu krízy na malé a stredné podniky na Slovensku môžeme vysloviť záver, že kríza plno zasiahla segment malých a stredných podnikov hlavne v roku 2008, v ktorom sa zhoršili takmer všetky sledované ukazovatele. Sprísnenie úverových štandardov zo strany bánk spôsobilo zhoršený prístup malých a stredných podnikov k úverovým zdrojom a sťažili možnosti financovania týchto podnikov. Oproti roku 2007 sa v roku 2010 výrazne zvýšil počet malých a stredných podnikov, ktoré žiadali o úver, ale ktorým tento úver nebol poskytnutý. Napriek tomu však môžeme konštatovať, že prevažná časť malých a stredných podnikov dokázala krízu prekonať, udržať si svoj stabilný podiel na zamestnanosti a v niektorých prípadoch dokonca zvýšiť svoj podiel na zisku pred zdanením.

Otázkou ostáva, ako sa súčasná hospodárska situácia prejaví v malých a stredných podnikoch na Slovensku.

Použitá literatúra:

1. FETISOVOVÁ, E. – VLACHYNSKÝ, K. – SIROTKA, V. 2004. Financie malých a stredných podnikov. Bratislava: IURA EDITION, 2004. 13 s. ISBN 80 – 89047 – 87 – 4.
2. Materiály z NBS - Dotazník o vývoji ponuky a dopytu na trhu úverov, december 2008. [online] Dostupné na:
<http://www.nbs.sk/_img/Documents/_Dohlad%5CORM%5CAnalyzy%5CII.08.pdf>
3. Materiály z NBS - Dotazník o vývoji ponuky a dopytu na trhu úverov, jún 2010. [online] Dostupné na:
<http://www.nbs.sk/_img/Documents/_Dohlad/ORM/Analyzy/I.10.pdf>
4. Materiály z NBS – Vybrané ekonomické a menové ukazovatele SR. [online] Dostupné na:
<http://www.nbs.sk/_img/Documents/_Publikacie/OstatnePublik/ukazovatele.pdf>
5. Správa o stave malého a stredného podnikania, roky 2004 - 2010
6. Materiály z EUROSTATU - Small and medium-sized enterprises (SMEs) - The proportion of unsuccessful loan applications by SMEs has risen with the economic crisis. [online] Dostupné na:
7. <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=STAT/11/144&type=HTML>>

Kontakt

Ing. Lenka Kalusová

Fakulta podnikového manažmentu

Ekonomická univerzita

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: kalusova.lenka1@gmail.com

Miroslav Kmeťko
Eduard Hyránek

FAKULTA PODNIKOVÉHO MANAŽMENTU
EKONOMICKÉ UNIVERZITA V BRATISLAVE

DLHOVÁ KRÍZA V EURÓPE

Abstrakt

Eurozóna sa v súčasnom období nachádza vo veľmi ťažkej situácii. Musí čeliť novým výzvam nielen ekonomickým ale aj politickým. Pôvodne nastavené Maastrichtske kritériá je pre väčšinu krajín problematické splniť, hlavne z dôvodu hospodárskej krízy. Jednotlivé ratingové agentúry postupne menia svoj názor na kvalitu štátnych dlhopisov krajín eurozóny. Toto sa ale prejavuje skôr v negatívnom slova zmysle.

Kľúčové slová: Maastrichtske kritériá, štátne dlhopisy, eurozóna.

Abstract

Euro area is in very difficult situation in a recent period. Must face new challenges both economical and political. Originally set Maastricht criteria are difficult to meet for most countries, mainly due to economic crisis. Rating agencies are gradually changing its views on the quality of euro area sovereign bonds. Mainly in a negative sense.

Key Words: Maastricht criteria, sovereign bonds, Eurozone.

Úvod

Štátne dlhopisy boli vždy považované za bezrizikové investície. Súčasný stav na dlhopisovom trhu ale hovorí o niečom inom. Je zrejmé, že investori začínajú strácať záujem o dlhopisy niektorých krajín čo sa prejavuje v náraste úrokových mier na tieto dlhopisy. Niektoré dlhopisy krajín eurozóny začali atakovať nové historické maximá čo sa týka ich výnosností. Ich rozpočtová disciplína sa začala prejavovať v postupnej nedôvere investorov. Nárast ich dlhu a neschopnosť vlád riešiť rastúce zadĺženie krajín sa postupne odrazilo aj v ocenení ich dlhov. Toto sa prejavilo aj prostredníctvom zmien ich ratingu. Jednotlivé ratingové agentúry postupne menia svoj názor na kvalitu štátnych dlhopisov krajín eurozóny. Toto sa ale prejavuje skôr v negatívnom slova zmysle. Krajiny eurozóny sa skôr dočkajú zníženia ratingu ako jeho zvýšenia. Táto situácia ale nie je len dôsledkom nerovnovážnom hospodárení jednotlivých vlád ale aj v dôsledku krízy, ktorej svedkom sme dnes.

Vznik problémov

Krajiny, ktoré mali prijať euro ako jednotnú menu mali splňať dohodnuté kritériá známe ako Maastrichtske kritériá. Tieto kritériá sú nasledovné:

- miera inflácie, nemôže prekročiť priemer troch krajín s najnižšou infláciou
- deficit štátneho rozpočtu nemá prekročiť 3 % HDP
- vládny dlh nemá prekročiť 60 % percent HDP
- krajiny, ktoré sú v systéme ERM II, počas dvoch rokov nemôžu devalvovať svoju menu
- úrokové miery, dlhodobé úrokové miery nemôžu prekročiť o 2 percentuálne body

mieru inflácie v troch krajinách s najnižšou mierou inflácie.

Tieto kritériá boli nastavené v situácií rastu ekonomiky. Situácia ktorá nastala, ale bola výnimočná. Taký prudký pokles ekonomiky nebol pri stanovení kritérií predpokladaný. Jedinou krajinou, ktorá tieto kritériá nespĺňala pri prijatí bola Taliansko. Prijatie Talianska bolo skôr politickým rozhodnutím, pretože už predtým nespĺňala prijaté kritériá. Prijatím eura sa krajiny s pôvodne vysokým úrokovým krytím, dosiahli nižšie náklady na financovanie svojho štátneho dlhu. Táto situácia spôsobila ďalšie nerovnovážne prispôbenie sa vlád problematických krajín k riešeniu stavu verejných financií. V prípade Grécka tiež k zahmlievaniu situácie o stave ekonomiky ako celku.

Oproti pôvodne nastaveným kritériám je súčasná makroekonomická situácia štátov používajúcich euro je nasledovná:

Miera inflácie meraná HICP

Austria	3,8	Italy	3,8
Belgium	3,4	Luxembourg	3,8
Cyprus	3,2	Malta	2,4
Estonia	4,7	Netherlands	2,8
Finland	3,2	Portugal	4
France	2,5	Slovakia	4,6
Germany	2,9	Slovenia	2,9
Greece	2,9	Spain	3
Ireland	1,5		

Zdroj: Eurostat¹

Je zrejmé, že miera inflácie je v krajinách veľmi rozdielna a pohybuje sa od 1,5 % (Írsko) až po Estónskych 4,7 %. Táto situácia poukazuje na to aké sú jednotlivé ekonomiky používajúce spoločnú menu rozdielne.

Deficit štátneho rozpočtu za rok 2010

Austria	- 4,4	Italy	- 4,6
Belgium	- 4,1	Luxembourg	- 1,1
Cyprus	- 5,3	Malta	- 3,6
Estonia	+0,2	Netherlands	- 5,1
Finland	- 2,5	Portugal	- 9,8
France	- 7,1	Slovakia	- 7,7
Germany	- 4,3	Slovenia	- 5,8
Greece	- 10,6	Spain	- 9,3
Ireland	- 31,3		

Zdroj: Eurostat

Deficit štátneho rozpočtu by nemal prekročiť 3%. Táto hranica sa ale v čase krízy podarila udržať len malému počtu štátov. Kríza spôsobila, že sú ohrozené aj príjmy a aj výdavky štátu. Pričom je v oboch prípadoch dopad negatívny. Zhoršovanie stavu ekonomiky spôsobuje znižovanie výkonnosti jednotlivých firiem a to sa následne prejavuje v znižovaní

¹ec.europa.eu

príjmov štátneho rozpočtu. Zároveň neistota budúceho vývoja núti spotrebiteľov znižovať svoje výdavky čo spôsobí zníženie príjmov štátneho rozpočtu zo spotrebných daní.

Výdavky štátu sa znížia v dôsledku rastu nezamestnanosti. Častým javom je tiež obmedzovanie investičných výdavkov.

Veľkosť štátneho dlhu vzhľadom k HDP

Austria	71,8	Italy	118,4
Belgium	96,2	Luxembourg	19,1
Cyprus	61,5	Malta	69
Estonia	6,7	Netherlands	62,9
Finland	48,3	Portugal	93,3
France	82,3	Slovakia	41
Germany	83,2	Slovenia	38,8
Greece	144,9	Spain	61
Ireland	92,5		

Zdroj: Eurostat

Čím dlhšie kríza trvá, tým je napätejší štátny rozpočet. Snaha vlád o zmiernenie dopadov krízy na hospodárstvo sa postupne premieta do celkovej úrovne veľkosti štátneho dlhu vzhľadom k HDP. Tento nárast sa postupne pretaví do dlhovej špirály. Rastom dlhu sa zvyšujú náklady na jeho riadenie a rast nákladov spôsobuje následne problémy s jeho znižovaním. Ukazovateľ veľkosti dlhu, ale nemusí byť len výsledkom rastu celkového dlhu. Ukazovateľ sa zvyšuje aj poklesom veľkosti HDP. Je preto problematické jednoznačne charakterizovať akou zložkou sa presne podielali na jeho veľkosti oba parametre.

Veľkosť celkového dlhu vzhľadom k HDP v krajinách ako Grécko a Taliansko už prekročili hodnotu 100 % HDP a táto situácia sa stala neudržateľná. Majitelia gréckeho dlhu sú nútení akceptovať isté straty. Situácia sa vyostruje aj v oceňovaní štátneho dlhu Talianska. Ceny dlhopisov tejto krajiny začali klesať a spôsobujú tak predraženie financovania dlhu novoemitovanými dlhopismi resp. pokladničnými poukážkami so splatnosťou kratšou ako jeden rok.

Dlhodobé úrokové miery

Austria	2,92	Italy	5,97
Belgium	4,20	Luxembourg	2,37
Cyprus	7,00	Malta	4,26
Estonia	???	Netherlands	2,46
Finland	2,51	Portugal	11,72
France	2,99	Slovakia	4,33
Germany	2,00	Slovenia	5,16
Greece	18,4	Spain	5,26
Ireland	8,10		

Zdroj: Eurostat

Úrokové miery štátnych 10 ročných dlhopisov sú napriek rovnakej mene veľmi rozdielne. A táto situácia sa môže veľmi rýchlo zmeniť pokiaľ sa splnia hrozby ratingových agentúr sa znížia krajinám eurozóny rating. Dotkne sa to hlavne krajín, ktoré majú najvyšší rating AAA. Následná reakcia kapitálového trhu sa určite prejaví rýchlo v podobe poklesu cien dlhopisov týchto krajín. Narastú tak náklady na jeho financovanie, čím sa problémy ešte zvýšia. Problémy sa následne môžu prejavíť v ďalšom spomaľovaní jednotlivých ekonomík a

prehlbenie už tak problematickej situácie. Dokonca úročenie gréckych dlhopisov so splatnosťou dva roky prekročilo ročnú výnosnosť 100 %. Trh dal jasne najavo, že pravdepodobnosť bankrotu tejto krajiny je veľmi vysoká a už samotná krajiny sa nedokáže so svojimi problémami vysporiadať.

Finančná kríza, ktorá začala v USA, a následne sa rozšírila do celého sveta, odhalila skryté problémy v Európskej únii. Prudký prepád rastu HDP v južných krajinách EÚ odhalil skryté problémy týchto krajín a zároveň aj problémy fungovania eurozóny ako celku. Hlavným problémom je používanie spoločnej meny bez spoločnej kontroly národných rozpočtov. Toto predstavuje čiastočnú federáciu bez finančnej federácie. Táto otázka je totiž v jednotlivých krajinách úzko politická a stretáva sa z nezáujmom u politikov v jednotlivých krajinách. Táto situácia je samozrejme pochopiteľná, pretože je to hlavným prostriedkom, prostredníctvom ktorých môžu ovplyvňovať svojich voličov. Pokiaľ by o túto možnosť prišli, mohli by prísť o svoje pozície.

Postupným zhoršovaním situácie v oblasti vládnych dlhov sa následne prejavilo aj v trhovom ocenení finančných inštitúcií. Európske finančné inštitúcie, ktoré vlastnia dlhopisy problematických krajín sú vystavené tlaku kapitálového trhu. Preceňovanie hodnôt týchto dlhopisov spôsobuje týmto inštitúciám značné straty.

Riešenie vzniknutých problémov

Situácia v ktorej sa krajiny eurozóny aktuálne nachádzajú je veľkou skúškou ich odhodlania pokračovať v tomto projekte. Hoci väčšinou konanie politikov je skôr konaním s oneskorením ako konaním, ktoré by problémom predchádzalo.

Podľa všetkého aj príliš skoré zvyšovanie úrokovej sadzby centrálnou bankou bolo priveľmi optimistické. Situácia na počiatku roka 2011 s predpoveďami ekonomického rastu v nasledujúcom období sa v priebehu niekoľkých mesiacov radikálne otočila. Bohužiaľ tento zvrat bol negatívny. Spojenie tak rôznorodých ekonomík do jedného celku bez dôkladnej kontroly ich hospodárenia sa ukázalo ako chyba.

Podľa všetkého by riešením danej situácie bolo spoločné rozpočtové hospodárenie na nadnárodnej úrovni. Toto riešenie sa nám ale zdá ako politicky ťažko priechodné. Politici v jednotlivých krajinách by oslabením svojej pozície riadenia rozpočtu ťažšie realizovali svoje predvolebné sľuby.

Problematickým sa javí tiež vydávanie spoločných dlhopisov krajín. Už len samotné ocenenie a udelenie ratingu by mohlo spôsobovať problémy.

Záver

Záverom by sme chceli sumarizovať aké sú dopady na štátne rozpočty:

- Znižovanie výdavkov štátneho rozpočtu
- Problémy s financovaním štátneho dlhu
- Rast nezamestnanosti s dopadom na výdavkovú stránku štátneho rozpočtu
- Obmedzenie investičných výdavkov

Dopady na finančné inštitúcie:

- Rast odpisov strát finančných inštitúcií z dôvodu precenenia hodnôt dlhopisov
- Znižovanie počtu zamestnancov
- Znižovanie záujmu o nákup štátnych dlhopisov
- Odlev klientov z investičného bankovníctva
- Strata likvidity
- Znižovanie ziskov z obchodovania s cennými papiermi

- Rast daňového zaťaženia aj na produkty predtým nezdanené

A dopad na nefinančné inštitúcie:

- Rast daňového zaťaženia
- Zníženie dopytu po produkcii v dôsledku zníženia kúpyschopnosti a tiež v dôsledku rastu DPH
- Nutná optimalizácia počtu zamestnancov s dodatočnými nákladmi
- Rast fixných nákladov v dôsledku nevyužitia kapacít

Použitá literatúra:

1. Bikár, M., 2011. Aktuálne trendy vývoja svetovej ekonomiky, Ekonomika a manažment, 2/2011, ISSN 1336-3301.
2. Škriniar, P., 2011. Panike na trhoch sa nebude dať zabrániť, Investor 10/2011, ISSN 1335-8235.
3. ec.europa.eu

Kontakt

Ing. Eduard Hyránek, PhD.

Katedra podnikových financií
Fakulta podnikového manažmentu
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
852 35 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: hyranek@euba.sk

In. Miroslav Kmet'ko, PhD.

Katedra podnikových financií
Fakulta podnikového manažmentu
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
852 35 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: mkmetko@yahoo.com

Katalin Kollár

SZÉCHENYI ISTVÁN UNIVERSITY

DOES THE INTERVENTION NEED IN THE LOCAL ECONOMY? LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT INSTRUMENTS AND STRATEGIES

Abstract

The process of the local economic development is extremely complex. The different authors aggregate concept, objectives and actors of it diversely. According to the literature the local economic development is an intervention to the function of the economy. Its purpose is to secure the sustainable local development and raise standard of living. The intervention requires involvement of many actors, who approach the process from various sides. But the instruments, which are used by them, are very similar.

In this paper I will make a short overview of instruments and strategies of the local economic development.

Keywords: local economic development, instrument, strategy, intervention, economy,

Does the intervention need in the local economy? The answer is very difficult and controversial. According to the researchers, in most cases the local actors trusting in success argue in favour of intervention. The confidence, the will to act may arise from the possible inability of government. However, it can be seen that the local level has limited room for maneuver.

Local economic development instruments

As we examine the international and national literature we can see that the regulatory and organizational system of the countries are quite differentiated and diverse but in the case of the economic development tools used by local actors the situation isn't the same, in fact they are very similar. Widespread economic development tools are for example tax exemption or tax benefits, ensuring site, development of infrastructure, promotion of SMEs or training programmes. Installation of industrial parks, industrial zones and incubator houses are frequent as well. Obviously there are some very special instrument for economic development, but such exceptions are not usually found in Central and Eastern Europe but in countries outside Europe. For example the U.S. government often used such lending practices, provide such guarantees, which in Central and Eastern Europe would not be feasible. Of course, in the region, there are also differences, which result that the application of a certain instrument is not allowed in one country but proved to be best practice in another.

In the next part of our study, on the basis the literature we examined, look at the most popular and widely used tools grouped by author's research under the topic of local economic development.

The already introduced strategies defined by Blakely and Bradshaw contain the following tools:

A community-based economic development strategy's tools are for example:

- creation of local enterprise agencies

- support of minorities and disadvantaged communities by providing loans
- creation of community development bodies
- marketing activities

Business Development Strategy's assets are:

- incubators, establishment of enterprise zones
- establishment of industrial parks and technology parks
- supporting R&D
- advisory centers supporting business activity
- promotion of new businesses, entrepreneurs
- business information centers

Site development strategy among others includes the following:

- infrastructure development
- tourism development
- development of public services
- housing improvement
- industrial area formation, land expropriation
- simplification of legislation
- construction of shopping centers.

Human resource development strategy uses tools such as

- providing training that meets the requirement of the enterprises
- providing training for disadvantaged and long-term unemployed
- programs for part-time and intermittent employees to facilitate permanent employment
- programs for school leavers to encourage employment
- education that suits sectors' needs
- employment centers register unemployment, dealing with labour market mediation. (Blakely and Bradshaw, 2002)

Linder and Peters distinguish four groups of local economic development tools, namely the tools of direct service development, exhortation, subvention and regulation.

Direct service development tools are for example:

- improving drinking water supply
- improving public safety
- improving conditions for pedestrians
- road network development
- improving parking facilities
- improving sewage treatment system
- improving street-orderly

The tools of regulation are the following:

- land expropriation
- improving industrial zone and residential zone formation system
- regulation of the streetscape
- regulation waste management
- improving construction management system
- appointing an ombudsman to handle the occurring problems

The tools of exhortation includes:

- supporting existing enterprises
- visiting potential investors
- attendance at conferences and events
- database operation
- publishing promotional publications

Subventions contain among others:

- providing tax exemption, tax credits/benefits
- land donation
- in-kind services
- reducing the rate of profit
- warranty for private investors
- providing direct loans and loan guarantees
- funding tax increase (Linder and Peters, 1989)

On the basis of Alan Norton's research Mezei examined the local development tools and practices applied by a few European, American and Asian countries. In his opinion the most commonly used instruments include:

- ensuring site
- tax exemption, tax reduction
- supporting industrial park and industrial zone establishment
- job creation
- providing preferential loans
- encourage the establishment of new technologies
- giving guarantee
- support and facilitate R&D activities
- foster education, professional training (Mezei, 2002)

In his at the millennium wrote work McGuire made the following groups of economic development policy instruments:

Table 1: Classification of Economic Development policy Instrument

Endogenous	Exhortation	Subsidy	Direct Provision
Rehabilitation of buildings	Visit to existing business	Tax abatement	Improved water treatment/distribution system
Employee training/retraining	Attendance conferences at	Tax increment financing	Improved sewage collection/treatment system
Develop export markets	Business roundtable	Direct loans	Improved public safety services

In 2005 Capkova studied the local economic development practices in the Central and Eastern European countries. In his study he distinguished five different group of incentives. The categories are the followings:

Financial tools:

One of the ways to support existing enterprises and to attract new investment projects, as we know, is to take financial incentives. Local tax credits, local tax exemptions, credits, loans and guarantees can be mentioned as such incentives. Property taxes in Central and Eastern European countries are rarer than they are in the English-speaking countries. In our region the most common form of supports are the benefits appear in the local tax rates.

Although this form of stimulation of economic development is restrained. Actually, if it's about this group of tools, due to the scant municipality budget their usage is limited.

Property-related tools:

The municipal property can also be used to support local businesses, but the use of this instrument is also have a limit, which lies in the amount of available property. We can mention industrial parks, industrial zone formation, reduced rental or sale as wealth-related instruments. Each tool is widely used to support newly settled enterprises. From the category of property-related tools in most Central and Eastern European countries local municipalities often establish industrial zones, business parks and business incubators. The latter one provides wide range of business services and aims to support the development and growth of small enterprises. In addition, of course, serve as site for new businesses as well. In favour of new enterprises, the local governments also can act as a guarantor for loans, but for them it has a reasonably high risk.

Marketing:

Local municipalities are forced by global competition and rapid changes in all areas of economy to use intense and increasing promotion in their target markets. These target markets are include all of the residents, visitors, enterprises and export markets. The promotion, also known as “place marketing” is a widely used tool by local governments for local economic development in the vast majority of countries.

Infrastructure development

Economic development is certainly includes the provision of and support for the availability of infrastructure. Accepted view is that the companies take three cost component into account when it's about location choice: costs of transportation, labour and energy. Local municipalities play an active role in the settlement becomes more attractive to investors based on those criteria. The physical infrastructure investment can appear for economic development as a cause and as a consequence as well. Therefore it can be said, that the availability and quality of traditional infrastructural services have become an essential criteria in the last few years. Their absence is a barrier for local business growth and hinders success in attracting investors. The importance of human capital investment couldn't be neglected either, because this is one possible tool, which promotes economic development and generate spillover effects, which will increase the productivity of local labour force. (Capkova, 2005)

Swinburn (2007) divides the local economic development practices, and their approaches and instruments into three waves. The first period lasted from the mid-1960s to the early 1980s. At that time, the development actions focused on disadvantaged areas and relied primarily on resources from outside the region. The significant strategic directions contained the attraction of manufacturing companies and foreign capital and the deployment of the necessary physical infrastructure. Both in the funding and implementation the public sector had a clear, emphatic role. From the tools of local economic development tax credits, subsidies, ensuring cheap site and labour were the most popular.

The second wave of local economic development started in the early 1980 and lasted to the mid-1990s. In this phase the key strategic direction was to retaining and growing existing businesses. External resources were still important, but the focus was no longer on attracting them, but on integrating them. The public sector typically remained dominant, but in the financing of the development the companies have also joined. Local economic development instruments include the benefits and mentioned concerning to the first wave, but these are now targeting the large companies and small and medium-sized enterprises. SMEs get a special attention, not just in the form of grants and benefits, but they also get specialized

business development services. In relation to the infrastructure the soft components become more important than the hard ones, for example the entrepreneurial skills or the improvement of skilled workforce get bigger attention.

From the mid-1990s local economic development practices can be described with the followings:

Table 2: The third wave of the local economic development

Focus	Instruments
Key strategies:	- integrated local and regional development strategies
- Creating favourable business environment	- focus on territorial not sectorial development
- Improving quality of life and security	- increase the skills of the workforce
Organization:	- facilitation of clusters
- Partnerships led by the public sector	- supporting disadvantaged
Implementation:	- conflict management
- Partnership of public, private and community sectors	- programs aiming to increase quality of life
Funding:	- tailored business development services
- domination of public sector, increasing private sector and community funding	- strategic planing, SWOT

As the table shows, in this period the public sector loses from its dominance and the business and civil sectors get more important role. Moreover, the availability of European Union funds appears beside domestic resources. The top-down approach was replaced by the bottom-up strategies. The local economic development approach focuses on the local business environment, the development of innovation potential and the retraining and attraction of skilled labour forces. The organization, implementation and funding of the development is based on the public, private and community sectors partnership. A significant public role, however, still remains. (Swinburn, 2007)

Local economic development strategies

The different local economic development strategies are grouped diversely. Blakely and Bradshaw identify four types of strategies on the basis of american practices:

- Community-based economic development strategy
- Business development strategy
- Site development
- Human resource development strategy.

The aim of community-based economic development strategy is to facilitate the development of local community, above all creating workplaces, focusing on young people, permanently unemployed and special actors. The objective of business development strategy is to advocate creating and attracting new enterprises, besides retention and expansion of existing companies. The growth of workplace's number can be defined as an advantage of

this strategy. With developing locations, namely with configuration of local physical environment, local governments can affect decision of enterprises, which look for location. The local business environment can be done attractive with many instruments, for example with accentuation of advantage of national values, offered service, or commercial and industrial factors. The human resource development strategy's goal is to harmonize supply and demand of labour. The instruments of realization are for example training, placement or observance of labour force. (Blakely and Bradshaw, 2002)

Sawitch and Kantor examined practices of american and european cities in 2003. They denominated four local economic development strategies, too:

- Community development strategy
- Growth-oriented strategy
- Concept of regionalism
- Application of national urban policy.

According to them, the aim of community development strategy is to expand development and innovation capability of local community and settlement, moreover flexibility of the economy, too. The instruments of growth-oriented strategy are for example furtherance of clustering, expanding attraction of the settlement by place marketing, accentuation of provided service or simple action by local government. The conception of regionalism support cooperation between local governments. The national urban policy supervises on the one hand the local developments, on the other hand forms the relationship between central and local governments. (Sawitch-Kantor, 2003)

Another approach separates demand-side and supply-side local economic development strategy. On the grounds of temporality, supply-side strategies gave place using demand-side strategies. This changing are happened in the Anglo-Saxon countries in practice previously in Europe. Although according to the survey, which are made in the middle of 2000 years, the supply-oriented strategy is applied widespread by local governments. In pursuance of this strategy the growth of production and income are accessible for example by expansion of capital, labour force or economic efficiency, but it may be conceivable by combination of these. Of course, in each case may occur such circumstances, which limit free using of this strategy by local governments. Evidently impact of migration or investment's growth is absolutely different on rural area or great cities.

In general the developer's goal with this strategy is attracting companies and investors. The method of achievement of this objective is creating favourable business environment by lowering cost of labour, capital and site. The instruments is becoming very complex in the last years. At the beginning the most prevalent tools were for example tax allowances or providing cheap building site, than appeared different financing agreements or restructuring of regulation environment (Faragó, 1994b) But only attracting new enterprises and investors, creating appealing business environment are not sufficient for the success. According to Levy must local economic development take the focus on observance of already extent companies. (Levy, 1992)

But according to American and European research using supply-side strategy could cause conformation of prisoner's dilemma situation. Namely, because all local government's goal is to attract investors and to acquire competitive edges, they practise method of discrete allowances. However this way will not be the primary factor of pressuring site selection decisions, but participative condition in competition, thus in the zero-sum game.

This and other problems lead to using demand-side strategies. According to this strategy the local governments provide supports to local businesses, promoting their success

outside of settlement, too. Enhancing internal economical activity are emphasized, not recruitment of new investments or companies. So they are advocated all opportunities, which could be manifested for example in new products or using new technologies. In this case instrument of local governments is establishment incubators, developing export market, supporting job trainings or for example financing venture capital.

By engaging this strategy the major goal is creating and improving demand, but the latitude of local governments not too wide. Supporting clusters, high-tech activities or rearrangement of local resources, developing infrastructure, raising marginal productivity in behalf of changing economic structure, could come into question. It is necessary to mention those problems, which put off adaptation. According to researches the demand-side strategies are adaptable only in those settlements, which are originally successful position in the evolved world economic situation. It is needful to achieve this successful position for example developed research institutes, skilled workers, business networks, active partnership. Because of long-term visible results, this strategy is not too spread in case of local governments. (Mezei, 2007)

Local economic development in Vienna

The last development strategy and plan was discussed in 2005. These strategy brings into focus thinking and acting in a European perspective. The plan is based on the following principles:

- sustainability
- participation
- gender mainstreaming and
- diversity.

The aims of the strategies are to reinforce Vienna's competitive position and to overcome the challenges. The city accounts for 28% of total added value generated in Austria and 23% of total number of workplaces. The level of economic development is the highest in Vienna among the other Austrian regions and holds leading position in Europe. Although in the past years the economic structural change caused decline in the secondary sector in the number of the jobs, the quality of economic activity has improved. The development in the last 20 years was very strong in sectors with low qualification requirement and high share of woman and in the know-how intensive sectors.

The secondary sector is changing. We can see, that in the consumer goods industry revealed downturn, but in the exporting industries, for example automobile and vehicle manufacturing, electronics or the chemical industry, there are dynamic growth. The research and development play important role in the city, too. Significant amount are spent on research and development by the universities, research organisations and enterprises alike.

The structure of the labour market illustrates on the one hand a structural change, on the other hand economic and social problems of the economy. That is:

- The level of unemployment is higher, than in other parts of Austria.
- More than 75% are employed in the tertiary sector.
- The employment has been developing less expeditiously, than in average in Austria. All the same, in female employment could be experienced an increase, because of rising number of part-time jobs and larger number of jobs in the tertiary sector.
- But the qualification level of employees are higher in the city, than the country average.

There are specific structure of the enterprises in Vienna's economy. The majority of workplaces are given by the small enterprises, which secure the 35% of all jobs in the city. The significance of the small and medium sized enterprises are very gross. The local government pay remarkable attention to maintain existing of these enterprises and support their development.

The Economic Development Scheme includes the following elements:

- The development areas of great importance
- The determination of the city's Agricultural Structural Development Plan and
- Measures, which assure the existing corporation structure

The local centers fill decisive economic role in Vienna and certainly the other cities, too. The City has important economic function and the local government all the time make an effort to retain and strengthen it. In reference to the retail trade the government and its measure aim to improve availability, to raise the demand and to revise the quality of the streets. But the shopping centers, the specialized markets and the ascendant competition take attenuative effect on the retail trade.

Vienna's development project brings into focus to develop the city, improve and preserve its attractive position. The local government creates several master plans, urban settlement schemes, projects and presents services in connection with availability by excellent quality and high-capacity transport infrastructure. (according to the information, heard at the DRC Summer University)

Conclusion

In this work I made a short summary of instruments and strategies of the local economic development on the basis of literature review. Does the intervention need in the local economy? The answer is very difficult, but I think, yes, and the intervention requires involvement of many actors, who approach the process from various sides. The regulatory and organizational system of the countries are quite differentiated, but in case of the economic development tools used by local actors, the situation isn't the same, they are very similar. The different local economic development strategies are grouped diversely. In general the developer's goal with the strategy is attracting companies and investors. The method of achievement of the objective is creating favourable business environment by lowering cost of labour, capital and site. I analysed shortly practice of Vienna on the grounds of its last development strategy, too. The strategy brings into focus thinking and acting in a European perspective and the aims are to reinforce Vienna's competitive position and to overcome the challenges.

Acknowledgement

The study is prepared within the confines of the „TAMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0003: Mobility and Environment: Researches in the fields of motor vehicle industry, energetics and environment in the Middle- and West-Transdanubian Regions of Hungary. The Project is supported by the European Union and co-financed by the European Regional Development Fund”.

References:

1. Blakely, E. J. – Bradshaw, T. K. (2002): Planning Local Economic Development. Theory and Practice. London. Sage Publications Ltd.
2. Capková, S. (ed.)(2005): Local Government and Economic Development. Budapest, Open Society Institute.
3. Faragó L. (1994) Regionális gazdaságfejlesztés „kereslet oldali” stratégiák segítségével. Comitatus. 12. pp. 60-63.
4. Levy, J.M. (1992) The US Experience with Local Economic Development, Environment and Planning. Government and Policy. 1. pp. 51-60.
5. Linder, S. H. – Peters, B. G. (1989): Instruments of government: Perceptions and contexts. Journal of Public policy. 9. pp. 35-58.
6. McGuire, M. (2000): Collaborative policy making and administration. The operational demands of local economic development. Economic Development Quarterly. 3. pp. 278-291.
7. Mezei C. (2007): A helyi gazdaságfejlesztés elméleti háttéréről. In Horváth M. T. (szerk.): Piacok a főtéren. Helyi kormányzás és szolgáltatásszervezés. KSZK. Budapest, pp. 121–159.
8. Mezei C. (2002): A helyi gazdaságfejlesztés szerepe a települések versenyképességének alakulásában. In: Fiatal Regionalisták III. Országos Konferenciája elektronikus kiadványa. Győr, Magyarország, MTA RKK NYUTI.
9. Savitch, H.V. – Kantor, P. (2003) Urban Strategies for a Global Era. A Cross-National Comparison. American Behavioral Scientist. 8. pp. 1002-1033.
10. Swinburn, G. (ed.)(2007): Talk is cheap. Turning Local Economic Development Strategies into Reality in Transition Countries. Local Government and Public Service Reform Initiative, Budapest, Open Society Institute.

Contact

Katalin Kollár

Széchenyi István University
9026 Győr, Egyetem tér 1.

Hungary

E-mail: kollark@sze.hu

Marcel Kordoš

FAKULTA SOCIÁLNO-EKONOMICKÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA ALEXANDRA DUBČEKA V TRENČÍNE

PROBLEMATIKA FINANČNEJ POMOCI EKONOMIKE GRÉCKA V RÁMCI DLHOVEJ KRÍZY

Abstrakt

Viacere európske štáty, ale aj USA majú vážne problémy so splácaním dlhov - hrozí zrútenie ekonomík a ich bankrot. Ako prvá európska krajina, ktorá sa vďaka zadlženosti dostala do mimoriadne veľkých problémov bolo Grécko. Postupne ho nasledovali Taliansko, Írsko a Portugalsko. Krajiny museli pristúpiť ku sporným opatreniam, aby zachránili, resp. ozdravili chorú ekonomiku. Všetky vlády stavili na to, že si môžu naďalej požičiavať veľmi vysoké sumy za veľmi nízke úrokové miery. Ale trhy môžu mať iné plány. V rámci začiatku vývoja súčasnej dlhovej krízy môžeme konštatovať, že krach nastal, pretože domácnosti nadmieru spotrebovávali a postúpili svoje dlhy bankám.

Kľúčové slová: Svetová ekonomika, globálna ekonomická recesia, kvantitatívne uvoľňovanie, dlhová kríza, sociálno-ekonomický rozvoj, udržateľný rast.

Abstract

Many European states as well as USA have serious problems with debt payments – there are concerns about collapsing of economies and their bankruptcy. As first European country having problems because of internal debt was Greece. The followers were Italy, Ireland and Portuguese. Those countries had to adopt the economical measures to save or actually recover the economy. All governments bet they can constantly lend huge amounts of money on very low interest rates. But markets usually might have different plans. Within the beginning current debt crisis development we can state that the crash had to come because the households had excessive consumption and handed their debts to banks.

Key words: International economics, global economic recession, quantitative easing, debt crisis, social and economic development, sustainable growth.

Úvod

Stále nekončiaca kríza v Eurozóne, posilňujúci dolár a obavy, že globálny ekonomický rast nebude tak silný, ako sa čakalo, donútili investorov znižovať v komoditách svoje pozície. Správa Amerického výboru pre obchodovanie s futures (2011) potvrdila, že hedgingové fondy a veľkí investori v USA znižovali dlhé pozície naprieč komoditným trhom už šiesty týždeň v rade na úroveň, ktorú sme naposledy videli v júli 2010. Hlavné komoditné trhy sa po tom, čo trhy zažili na začiatku mája perné chvíľky, správali väčšinu minulého týždňa relatívne pokojne a snažili sa ustáliť. Až do piatku sa pozornosť sústredila predovšetkým na obilniny, pretože na trhu rastú vďaka nepriaznivému počasiu ako v Európe, tak v USA pochybnosti o výške úrody. Euro sa po správach, že sa Grécku nedarí plniť ekonomické reformy podľa plánu, dostalo proti doláru na dvojmesačné minimum. Ďalšia platba zo záchranného fondu EÚ a MMF v prospech Grécka sa vďaka tomu môže oneskoriť, prípadne zablokovať.

Grécko je parlamentná demokracia, na ktorej čele stojí prezident Karolos Papulias. 1.januára 2001 prijalo Grécko menu Európskej únie – Euro. S súčasnosťou je Grécko v obrovskej finančnej kríze. Môže za to skutočnosť, že grécka ekonomika mýla za posledných

pár rokov viac, ako si národné hospodárstvo mohlo dovoliť. Štát nemôže fungovať na princípe nekonečných pôžičiek na zabezpečenie unikátneho sociálneho systému bez toho, aby bol vytvorený aj fungujúci systém návratnosti. Grécko podobne ako iné krajiny, ktoré zažívajú krízu, môžu reálnu zmenu k lepšiemu uskutočniť iba zmenou spoločensko-politického systému. Cieľom práce je poukázať na kľúčové body v gréckej finančnej kríze, dôvody jej vzniku, jej priebeh a tiež priblížiť postoje vlády Slovenskej republiky k tejto problematike.

Cesta Grécka k dlhovej kríze

Z historického hľadiska je Grécko najstaršou demokraciou. Táto však musela byť v novovekom Grécku po oslobodení spod tureckej nadvlády znova nastolená. Grécko prešlo počas svojej existencie zložitým vývojom. Po druhej svetovej vojne nasledovala občianska vojna (1944-49), monarchie, vojenská diktatúra (1967-74) a až potom vytvorenie parlamentnej demokracie. V roku 1952 Grécko vstúpilo do NATO. Vojenská diktatúra v roku 1967 zrušila viaceré politické slobody Grécka a prinútila kráľa, aby opustil krajinu. O 7 rokov neskôr nasledoval koniec kráľovstva. Demokratické voľby v roku 1974 zrušili monarchiu a vytvorili parlamentnú republiku.

V 20. storočí, konkrétne v roku 1974 za vlády Konstantinosa Karamanlisa, začala grécka ekonomika napredovať najmä vďaka industrializácii. Už v tejto dobe však začíname pozorovať zadlžovanie Grécka. Dôsledky zlého hospodárenia krajiny sa však naplno prejavili až v 21. storočí. Deficit verejných financií sa v roku 2009 vyšplhal na 14 %, pričom podľa rozpočtových pravidiel EÚ nesmú schodky verejných financií členských štátov únie prekročiť 3 % hrubého produktu (HDP). Európska Komisia vykonávala opatrenia vo veciach rozpočtových schodkov za rok 2009 proti 9 štátom, vrátane Slovenska. (ekonomika.sme.sk, 2011)

Pred vstupom Grécka do Európskeho spoločenstva tvorilo ES 9 členských štátov: Belgicko, Dánsko, Francúzsko, Holandsko, Írsko, Luxembursko, Nemecko, Spojené kráľovstvo a Taliansko. Grécko vstúpilo do Európskej únie 1. januára 1981. Zaujímavosťou je, že Grécko ako jediná členská krajina v doterajšej histórii vstúpila do ES samostatne a zvýšilo tak počet členských štátov na desať. Európske spoločenstvo bolo v roku 1994 premenované na Európsku úniu. 1. januára 2001 sa Belgicko, Fínsko, Francúzsko, Grécko, Holandsko, Írsko, Luxembursko, Nemecko, Portugalsko, Rakúsko, Španielsko a Taliansko stávajú krajinami eurozóny a prijímajú jednotnú menu Euro.

Grécka ekonomika patrila dlhodobo medzi najslabšie ekonomiky v rámci Európskej Únie. Dôvodom sú zhoršené vzťahy s Tureckom, vďaka ktorým vznikli problémy s ťažbou ropy v Egejskom mori a taktiež výrazné problémy s množstvom úrodnej pôdy.

Významnú časť gréckej ekonomiky zaberá turistický priemysel, ktorý tvorí približne 15% HDP. Dôležitým priemyselným odvetvím je aj námorný priemysel, ktorý zamestnáva veľkú časť obyvateľstva a predstavuje 4,5% HDP. Grécko má najväčšiu vojenskú flotilu v Európe, preto mnoho ľudí pracuje aj v armáde. (ekonomika.sme.sk, 2011)

Grécky dlh

Pri vstupe do eurozóny musia všetky prístupujúce štáty splniť niekedy veľmi tvrdé a drastické opatrenia. Získajú však aj výhody ako stabilnú menu či výhodnejšie úvery s nižšou percentuálnou sadzbou. Úroveň rozvoja jednotlivých ekonomík je však rozdielna, čo spôsobuje problém s realizáciou jednotnej finančnej politiky u niektorých krajín Európskej únie. Problém však nastal inde ako sa očakávalo. S ťažkosťami sa počítalo najmä u štátov z prístupujúcej východnej Európy. Ale napokon práve grécka ekonomika ukázala svoje problematické fungovanie. Grécko bolo pôvodne najchudobnejší štát spomedzi štátov EÚ a v

priebehu niekoľkých rokov si dokázalo rapídne zvýšiť životnú úroveň. Problémom je práve fakt, že zvyšovanie životnej úrovne nebolo spôsobené lepším hospodárením a dosahovaním výborných hospodárskych výsledkov, ale neustálym navyšovaním štátneho dlhu.

Dôvody vzniku obrovského gréckeho dlhu sú rôzne. Pravdou však zostáva fakt, že kríza vzniká väčšinou na pozadí toho, že si dovoľme míňať viac peňazí, ako máme reálne k dispozícii. Do zásadnej fázy finančnej krízy Grécko vstúpilo v roku 2009. Tejto skutočnosti predchádzalo zastavenie rastu HDP v roku 2008, kedy boli všetky výrobné odvetvia v recesii, okrem potravinárskeho priemyslu.

Zbytočný odliv peňažných prostriedkov z gréckeho štátneho rozpočtu spôsobili nasledovné faktory (Hospodárske noviny, 2011):

1. *Čierna ekonomika* - v tejto krajine je zvyklosťou nedávať daňové doklady za rôzne služby. Ako príklad môžeme uviesť jazdu taxíkom. Pri pýtaní daňového dokladu od taxikára sa v Grécku vo väčšine prípadov nedá uspieť. Takáto čierna ekonomika výrazne znižuje daňové príjmy štátu. V prieskume Transparency International sa 14 percent Grékov priznalo, že za minulý rok dali na úplatky v priemere 1 355 EUR. Upláca sa v podstate všade: u lekára, na polícií, na úradoch pri obvyčajnom vybavovaní dokladov a pod.

2. *Sociálne istoty* - Pracovať v štátnej správe Gréckemu obyvateľstvu doteraz prinášalo až neuveriteľné výhody. Pracovníci štátnej správy mali doteraz doživotnú garanciu zabezpečenia pracovného miesta. Ak sa však stanlo, že napriek všetkým zabezpečeniam bolo treba zamestnanca štátnej správy prepustiť, dostal aj 100-mesačné odstupné. Pridelovali sa platy ako trinásty, štrnásty, či šestnásty plat.

3. *Vysoké dôchodky* - Na Slovensku predstavuje minimálna mzda 307,70 EUR. Čo sa týka našich priemerných miezd, pohybujú sa niečo cez 740 eur. V Grécku bývala situácia podstatne iná. Žiaden Grék nezarábala pod 701 eura a výška priemerného platu v Grécku dosahovala približne 2 000 EUR. Ani na dôchodkoch Grécka ekonomika nešetřila. Priemerný grécky dôchodok vo výške 1 600 eur predstavoval až viac ako 4,5násobok peňazí, ktoré poberajú naši dôchodcovia na Slovensku. Slovenskí dôchodcovia dostanú približne 351 eur ako mesačný dôchodok. V Grécku však nie je výnimkou stretnúť dôchodcu poberajúceho 3 000 eur na mesiac. A zvláštnosťou nie sú aj penzie nad tritisíc EUR.

4. *Systém vyberania daní* - až 25% Grékov uviedlo že nepodáva žiadne daňové priznanie a nie sú zato vôbec postihovaní. Krízy podobné gréckej boli v Európe aj predtým, ale mali všeobecne akceptované riešenie – rýchle ozdravenie ekonomiky pomocou devalvácie meny. V súčasnej situácii kvôli existencii spoločnej meny tento postup riešenia nepripadá do úvahy. Ďalšou možnosťou je vystúpenie Grécka z eurozóny. Grécko kategoricky nesúhlasí s takýmto riešením, tento prístup sa nepáči ani vedúcim krajinám EÚ.

Vystúpenie čo len jednej jedinej krajiny z eurozóny môže mať za dôsledok nenahraditeľnú stratu imidžu. V súčasnom svete je globálny finančný systém založený predovšetkým na dôvere. V prípade vystúpenia Grécka z eurozóny dôvera k euru vo svete pochopiteľne veľmi rýchlo zmizne. Straty z takéhoto vývoja by boli enormné. Kvantifikovať ich však v tejto situácii nie je možné. Z uvedených dôvodov je jediným vhodným riešením záchrana Grécka.

Zbrojenie v Grécku

Grécko má 11 milión obyvateľov. Na zbrojenie však vyčleňuje toľko prostriedkov, ktoré sú neúmerne k počtu obyvateľov. V pomere k obyvateľstvu nevydáva žiadna krajina kontinentu viac peňazí práve do tejto sféry. Grécko presadzuje fakt, že v zbrojení bude pokračovať nezávisle na tom, v akom finančnom rozporení sa grécka ekonomika v súčasnosti nachádza. Tento trend zbrojenia by mal pokračovať aj v nasledujúcich rokoch. Mesto Atény zbrojí proti susednému Turecku. Napriek tomu, že medzi týmito dvoma susediacimi štátmi panuje od obsadenia severnej časti Cypru v roku 1974 a po skončení

dlhotrvajúceho sporu o priebeh grécko-tureckej hranice v Egejskom mori, mier. Tieto v minulosti prebiehajúce spory však nútia Grécko, aby udržovalo v zbrani 133.000 vojakov. Dá sa konštatovať, že armáda s týmto počtom vojakov je v Európe vzhľadom na počet obyvateľov krajiny najväčšia. Grécko nakupuje nielen vojnové lode, ponorky a vojenské lietadlá. Chce mať aj najväčšiu tankovú armádu v Európskej únii. Druhou stránkou problematiky je, že pre vyše 330 najmodernejších tankov nie je už viac rokov munícia. Napriek finančným ťažkostiam chce Grécko aj v budúcnosti vynakladať na armádu a jej vyzbrojenie ročne 2,8 % hrubého domáceho produktu. (MF Dnes, 2011)

Reformné opatrenia Grécka

Grécky parlament prijal 6. mája 2010 balík úsporných opatrení a splnil tak podmienku na začatie čerpania pôžičky v celkovej hodnote 110 mld. eur od Medzinárodného menového fondu a Európskej menovej únie. Krajiny Eurozóny by mali poskytnúť 80 miliárd, Medzinárodný menový fond by mal doložiť zvyšných 30 miliárd. Európska únia očakáva, že Grécko dokáže na konci druhého roka špeciálneho fiškálneho plánu získavať prostriedky na kapitálovom trhu.

Pri pôžičke od Medzinárodného menového fondu a Európskej únie sa Gréci musia vzdať nasledovných výhod:

- 13., 14. a ďalších platov vo verejnej správe,
- Vianočného a Veľkonočného dôchodku,
- Zvýši sa priemerný vek odchodu do dôchodku na 67 rokov,
- Gréci sa rozhodli redukovať platy v štátnej správe na 3 roky,
- Opätovný tohtoročný rast DPH,
- Rast spotrebných daní,
- Podmienka: do roku 2014 musí klesnúť verejný deficit štátneho rozpočtu zo 14 % na hodnotu pod 3 %.

Zrušiť by sa malo obmedzenie, že firma môže prepustiť za mesiac maximálne 2% pracovnej sily. Budúce penzie by sa mali viazať na priemernú mzdu počas pracovného života človeka namiesto platu v poslednom povolaní.

Grécka vláda schválila reformu dôchodkového systému, ktorá jej má pomôcť znížiť schodok v štátnom rozpočte. Návrh zákona, ktorý vláda pripravila po konzultáciách s Európskou úniou a Medzinárodným menovým fondom zvyšuje vek odchodu žien do dôchodku na 65 rokov, čo je rovnaká veková hranica ako u mužov. Tým pádom odrádza zamestnancov od predčasného nástupu do dôchodku. Zákon ruší vyplácanie dôchodkov nevydatým alebo rozvedeným dcéram štátnych zamestnancov a vojakov a redukuje rôzne dôchodkové benefity. Vláda tiež zmrazila dôchodky v rokoch 2010, 2011 a 2012. Veľkonočné a vianočné príspevky pre dôchodcov, ktorých dôchodok presahuje 2500 eur, zrušila a tým, ktorí majú nižší dôchodok, ich skresala.

Tieto prísne redukčné opatrenia však spôsobili a ešte spôsobia následky najmä na bežnom obyvateľstve. Vďaka uvedeným bodom rastie v Grécku nezamestnanosť a taktiež inflácia. Klesá celkový výkon gréckeho hospodárstva. Vlode sa za sedem mesiacov podarilo znížiť deficit štátneho rozpočtu o dve pätiny a to na 12,1 miliardy eur, avšak ostatné makroekonomické ukazovatele zaznamenali zhoršenie. Týka sa to najmä poklesu HDP a rastu nezamestnanosti. Hlavné opatrenia, ktoré by mali spôsobiť priškrtenie doterajších gréckych výdavkov, ale i ďalšie menej striktné úsporné opatrenia vyvolali v Grécku vlnu obrovských protestov. Významným problémom, ktorý protesty vyvolávajú, je problém s dopravou. Nie je výnimkou, že autobusy alebo vlaky neprídu v stanovenom čase. V horšom prípade neprídu vôbec. Grécko si musí uvedomiť, že turizmus predstavuje pre Grécko ekonomiku výrazný zdroj príjmov, až jednu štvrtinu. Preto by protesty nemali zasiahnuť dovolenkárov. Štrajky by sa mali týkať najmä veľkých miest a vyhnúť sa dovolenkovým destináciám. Štrajky a protesty

v Grécku nie sú vôbec ojedinené, proti úspornému balíku sa protestuje pri každej vhodnej príležitosti. (ekonomika.sme.sk, 2011)

Stanoviská a názory vlády SR k poskytnutiu finančnej pomoci EÚ Grécku

1. apríla 2010 sa v Bruseli rozhodlo, že Európska Únia poskytne Grécku pôžičku. V otázke, prečo poskytnúť pôžičku Grécku, môžeme vidieť viaceré pre a proti. V tejto otázke sa názory politikov nezhodujú. Jeden z postojov predstavuje názor, že Grécko sa musí vytrhnúť z problémov samo, nakoľko dlhé roky hospodáril nezodpovedne. Grécko by sa malo z finančnej krízy dostať svojpomocne využitím správne zvoleného balíka reforiem. Grécki politici boli však pri prijímaní reforiem veľmi opatrní.

Argumentom pre politikov je článok 125 Zmluvy o fungovaní Európskej únie: „Členský štát nezodpovedá za záväzky ani nepreberá záväzky ústredných vlád, regionálnych, miestnych a iných verejných orgánov, iných spravovaných verejným právom alebo verejnoprávných podnikov iného členského štátu bez toho, aby boli dotknuté vzájomné finančné záruky spoločného uskutočnenia určitého projektu.“ (ekonomika.sme.sk, 2011)

Článok 125 Zmluvy o fungovaní Európskej únie zakazuje, aby si členské štáty vzájomne stáli za svojimi dlžobami. „Znenie tohto článku poznáme a je jedným zo základných argumentov, prečo Grécku pôžičku neposkytnúť,“ reagoval Daniel Krajcer z SaS. „Názor strany MOST-HÍD na túto vec je, že členstvo v európskej menovej únii je podmienené prísnyimi maastrichtskými kritériami, ktoré je nevyhnutné striktne dodržiavať,“ povedal Zsolt Simon z MostHíd. (www.sme.sk, 2011)

Samotní obyvatelia Slovenska nie sú o poskytnutí finančnej výpomoci Grécku presvedčení. Väčšinou sa stretávame s negatívnym postojom. Podľa slovenských politikov je otázne, či je spravodlivé, aby daňový poplatník pomáhal bohatšej krajine, ktorá stratila kontrolu nad svojím dlhom. Situácia v Grécku však výrazne ovplyvňuje aj našu ekonomiku a tiež to, akú hodnotu peňazí máme v peňaženke. Z tohto pohľadu by sme mohli vnímať pomoc Grécku, ako aj pomoc nám samotným. Kde však budeme mať záruky, že požičané peniaze vôbec niekedy uvidíme späť? Bývalý predseda vlády a bývalý minister financií Ján Počiatek pred voľbami rozhodli, že až budúca vláda rozhodne, ako sa vo veci pôžičky Grécku Slovenská republika zachová. Dá sa konštatovať, že tento postoj vyplýva z názorov verejnosti na pôžičku a presadzovať ju tesne pred voľbami by bolo riskantné.

Mienka obyvateľstva

Väčšina obyvateľov Slovenska nesúhlasí s finančnou pomocou Grécku. Až sedem z desiatich opýtaných sa v prieskume agentúry TNS SK vyjadrilo, že nesúhlasí s tým, aby Slovensko Grékom pomohlo. Len necelá štvrtina obyvateľov Slovenska zdieľa názor, že Grécku treba pomôcť. Až štyri pätiny obyvateľov Slovenska si pritom myslí, že Slovensko nemá takú vysokú životnú úroveň, aby mohlo pomáhať iným štátom a tri štvrtiny respondentov sa domnieva, že kvôli podpore krajiny, ktorá potrebuje finančnú, prípadne inú pomoc, sa ostatné krajiny eurozóny ešte viac zadlžia. S finančnou pomocou Grécku nesúhlasia vo väčšej miere ľudia vo veku 40 až 49 rokov, obyvatelia trnavského kraja a tiež respondenti z najmenších obcí a veľkých miest. Naopak, s pomocou gréckej ekonomike súhlasia respondenti s vyšším vzdelaním. Až 88 percent opýtaných si tiež myslí, že aj napriek tomu, že je Slovensko súčasťou eurozóny, malo by v prvom rade prihliadať na záujmy svojich občanov. Podľa 62 percent respondentov by všetky krajiny eurozóny mali pomôcť tej z nich, ktorá sa dostane do finančných, prípadne iných problémov. Agentúra TNS SK realizovala prieskum v máji 2011 na reprezentatívnej vzorke 988 respondentov starších ako 18 rokov.

Vplyv na politickú situáciu v SR

Problémy Grécka rozdelili aj predvolebnú politickú scénu. KDH a ĽS-HZDS s pôžičkou súhlasili. Ostatné politické strany boli proti, alebo pôžičku podmieňovali prijatím reštrikčných opatrení gréckym parlamentom. Toto stanovisko zastávala aj strana SMER-SD. Podľa nich by mala o pomoci rozhodnúť až nová vláda. Politická strana SMER na čele s Róbertom Ficom podmieňovala pôžičku na záchranu zadlženého Grécka prijatím úsporných opatrení v Gréckom parlamente. Slovensko zaujalo stanovisko, týkajúce sa toho, že poskytnutie pôžičky musí byť podmienené výrazným skresaním sociálnych výhod v Grécku. Slovensko poskytne pôžičku až po tom, ako krajina schváli zákony v parlamente, ktoré potvrdia, že sa o štvrtinu znížia platy, klesnú dôchodky a odstránia sa sociálne výhody, ktoré nie sú kryté výkonom gréckeho hospodárstva. Dovtedy vláda nebola ochotná rokovať o poskytnutí žiadnej bilaterálnej pôžičky pre Grécko.

Stanovisko predsedu vlády Roberta Fica sa však ani po prijatí tohto balíčka nemenilo, o pomoci krízou postihnutému Grécku nebolo stále rozhodnuté. O tom, či finančnú pomoc poskytneme alebo nie, sa rozhodlo až po júnových parlamentných voľbách, a to 11. augusta 2010. Slovensko ako jediná krajina eurozóny odmietla poskytnúť svoj podiel na balíku bilaterálnych pôžičiek Grécku. Ján Počiatek pred niekoľkými mesiacmi za Slovensko podpísal súhlas s vytvorením systému pôžičiek vysoko zadlženej juhoeurópskej krajine, s čím nová vláda nesúhlasí. Slovensko malo Grécku, ktorému hrozí bankrot, poskytnúť 816 miliónov EUR. Najvyššou sumou z krajín eurozóny prispeje Nemecko. Horná komora nemeckého parlamentu schválila poskytnutie pomoci Grécku v sume 22,4 mld. EUR. Dolná komora parlamentu schválila pomoc pre Atény krátko pred hlasovaním v hornej komore. Poskytnutie pomoci Grécku schválila aj španielska vláda, Španielsko Grécku poskytlo úvery v sume 9,8 mld. EUR. Francúzsko poskytlo Grécku počas troch rokov úvery v sume 16,8 mld. EUR, pričom 3,9 mld. EUR bolo dostupných v roku 2010. (www.sme.sk, 2011)

Po nástupe novej vlády sa postupne mení aj rétorika politikov. Do vlády sa dostávajú politické strany SDKU-DS na čele s premiérkou Ivetou Radičovou, SAS, MOST HÍD a KDH. Slovensko je pripravené podporiť viaceré riešenia Gréckej situácie, ktoré však nebudú znamenať opatrenia len voči samotným gréckym obyvateľom, ale dotknú sa aj finančných inštitúcií. Sú potrebné vážne zásahy proti bankám, ktoré dlhodobo požíčovali krajine finančné prostriedky. Jediný hlas podporil v parlamente účasť Slovenska na záchrane Grécka. Snahu podporiť pôžičku Grécku mal iba poslanec za KDH Anton Marcinič, bývalý ekonóm Svetovej banky pre Slovensko. V diskusii vyhlásil, že nechápe, ako môže niekto súhlasiť s účasťou v európskom ochrannom vale a zároveň byť proti pomoci Grécku. Oba kroky smerujú k záchrane eura a eurozóny. Proti hlasovaní o pôžičke bolo 69 poslancov a 13 poslancov (všetci za KDH) sa zdržalo hlasovania. Poslanci za Smer-SD sa hlasovania o pôžičke pre Grécko nezúčastnili.

Prístup slovenskej vlády bol eurokomisárom pre hospodárske a menové záležitosti Olli Rehnem označený ako nesolidárny. Rehn konštatoval, že berie na vedomie hlasovanie slovenského parlamentu proti účasti Slovenska na podmienenej pôžičke v prospech Grécka. Ide však o porušenie záväzku poskytnúť dočasnú finančnú pomoc krajine, ktorý Slovensko prijalo v rámci Euroskupiny. Naša vláda reagovala na tieto obvinenia vyhlásením, že pomáhať má bohatý chudobným. Grécko má dvakrát vyššie HDP na občana ako Slovensko. Vláda sa tiež ohradila tým, že pokiaľ bude Slovensko v súčasnosti aj do budúca dobre hospodáriť, nebude potrebovať, aby bol s krajinou niekto solidárny. Podľa Antona Marciniča z KDH, ktorý ako jediný hlasoval za podporu pôžičky Grécku, nie je šťastným riešením, že Slovensko finančnú pomoc Gréckom neposkytne. Podľa neho sa chyba stala ešte pred voľbami, keď sa téma Grécka stala predvolebným heslom niektorých strán. Okrem toho parlament podporil euroval a pôžičku Grécku nie. V Európe to bude pôsobiť ako nekonzistentný postoj. Naši ministri budú v Európe vysvetľovať odmietnutie pôžičky. Argumentovať budú tým, že pôžičku neschválil v hlasovaní parlament. Podľa eurokomisára

Rehna rozhodnutie Slovenska neprispieť sumou 800 mil. eur z celkového balíka pomoci Grécku vo výške 110 mld. EUR fungovanie mechanizmu neohrozí a nebude mať negatívny dopad na uvoľnenie ďalších čatí úveru. S nesúhlasom určitých krajín sa však vopred rátať, preto rozhodnutie Slovenska pôžičky Grécku neohrozilo. Suma ktorú malo Slovensko vyplatiť predstavuje 1% z celkovej sumy. Túto zvyšnú čiastku doplatia ostatné krajiny. Iveta Radičová trvá na tom, že názor novej vlády odmietnuť poskytnúť Grécku pôžičku vo výške viac ako 800 miliónov eur ako súčasť 110-miliardového balíka eurozóny a Medzinárodného menového fondu je správny. Opatrenia, ktoré Grécko ako súčasť ozdravného plánu momentálne realizuje, označila za kruté voči jeho občanom. Napriek tomu podľa nej zatiaľ nezastavili úpadok tejto krajiny. (ekonomika.sme.sk, 2011)

Delegácia Medzinárodného menového fondu a Európska komisia po dvojtyždňovom hodnotení úsporných opatrení gréckej vlády začiatkom augusta uviedla, že krajina urobila významný pokrok pri riešení svojej dlhovej a fiškálnej krízy. Upozornila však na to, že Gréci budú musieť pokračovať v reformách, aby opätovne získali dôveru investorov a mohli sa vrátiť na dlhopisový trh už na budúci rok. Všeobecne pozitívne hodnotenie plnenia podmienok Gréckom otvára cestu pre ďalšiu fázu úverovania, nesúhlas Slovenska so záchranným úverom pre Grécko nie je podľa Komisie prekážkou vyplatenia ďalšej tranže. Slovensko sa nepodielalo ani na prvej splátke úveru. Vyplatenie ďalších peňazí pre Grécko by mali schváliť ministri financií eurozóny na mimoriadnom zasadnutí 7. septembra. S poskytnutím pôžičky Gréckom zásadne nesúhlasilo aj Združenie podnikateľov Slovenska. Hroziaci krach Grécka je podľa združenia zároveň krachom ilúzie budovania takzvaného sociálneho štátu na dlh.

Možnosti Európskeho systému finančného mechanizmu

Aj napriek tomu, že Grécko prijalo finančnú výpomoc v podobe 110 miliardovej pôžičky, sa dlhopisové trhy celkom neupokojili a rizikové prirážky štátnych dlhopisov ďalších krajín, ohrozených finančnými problémami, rástli ďalej. Sú to krajiny ako Írsko, Taliansko, Španielsko a Portugalsko. Riziko vyplývajúce z neschopnosti týchto štátov prefinancovať v blízkej dobe svoje dlhy, prinútilo konať európskych politikov. Tak vzniká takzvaný Euroval, čiže systém záruk v hodnote 750 miliárd EUR. Ide o akciovú spoločnosť so sídlom v Luxemburgu, ktorej jediným akcionárom je spočiatku Luxemburské veľkovojsvodstvo. Ďalšími akcionármi Európskeho finančného a stabilizačného mechanizmu sa po realizácii potrebných legislatívnych zmien stanú členské krajiny eurozóny splatením vlastného podielu v základom imaní spoločnosti, ktoré je aktuálne na úrovni 31-tisíc EUR. Kľúčom na určenie podielu (taktiež ako pri pôžičke Grécku) bola účasť krajiny na základnom imaní ECB – v slovenskom prípade 0,99 percenta, čiže 307 EUR. V prípade, že sa niektorý zo štátov eurozóny dostane do problémov, akciovka vydá dlhopisy a z príjmov z ich predaja problémovej krajine požičia. Tento mechanizmus bude možné využívať len do júna 2013. Podiel členskej krajiny na zárukách za emisiu dlhopisov je rovnaký ako pri akcionárskom podiele a platenie prichádza na rad iba v prípade, že zachraňovaná krajina nie je schopná požičané peniaze vrátiť. Suma 4,37 miliardy EUR, o ktorej sa na Slovensku diskutuje, je teda len hypotetická platba v prípade, že EFSF vydá dlhopisy a poskytne pôžičku vo výške 440 miliárd EUR, ktorá ostane celá nesplatená. 440 miliárd EUR je celkový podiel garancií krajín eurozóny, zvyšok dokladá Medzinárodný menový fond a rozpočet Európskej únie. (ekonomika.sme.sk, 2011)

Slovensko sa k Eurovalu podľa ministra financií pripojí. Taktiež aj premiérka Iveta Radičová vyhlásila, že krajina sa k valu pripojí. Vyhlásila že Slovensko nebude blokovať ostatné krajiny eurozóny a Európsku úniu vo vytvorení ochranného valu. Podobne sa vyjadrili aj zástupcovia ďalších koalíčných strán. No spolu s ministrom financií Ivanom Miklošom deklarovala, že využívanie mechanizmu Slovensko v budúcnosti podporí len v prípade, ak

zachraňovaná krajina predtým urobí všetko pre to, aby dokázala svoje záväzky financovať sama. Slovenskí predstavitelia tiež požadovali posilnenie Paktu stability a rastu, mechanizmus riadeného bankrotu pre krajiny eurozóny a záruku, že trojročná lehota na využívanie valu sa nebude predlžovať. Aj napriek mediálnym tlakom Slovensko nemože ohroziť existenciu Eurovalu. Pretože k nadobudnutiu platnosti zmluvy stačí potvrdenie záväzkov aspoň piatimi akcionárskymi krajinami, ktorých záruky predstavujú aspoň dve tretiny množstva pomoci.

Pre účasť Slovenska na poskytovaní záruk musí byť splnených niekoľko podmienok. Tou prvou je sprísnenie a dôkladné napĺňanie Paktu stability a rastu, pričom súčasťou zmien musí byť aj jasný mechanizmus riadeného bankrotu krajiny, ktorá sústavne vykonáva nezodpovednú rozpočtovú politiku. Ďalšou podmienkou reálnej účasti Slovenska na pomoci ostatným krajinám v rámci záručného mechanizmu je jasné potvrdenie európskymi inštitúciami, že daná krajina spravila všetko, čo mohla na riadne financovanie svojho dlhu na finančných trhoch. Okrem toho bude musieť byť pomoc krajinám v problémoch poskytovaná v súlade s politikou a podmienkami Medzinárodného menového fondu. Podľa schváleného komuniké Slovensko tiež nepodporí predĺženie trojročného obdobia, na ktoré je mechanizmus schválený. Schválením rámcovej zmluvy o prístupí k európskemu garančnému mechanizmu v parlamente sa celý proces nekončí a Slovensko sa ešte nestane efektívnou súčasťou tzv. eurovalu. Súčasťou sa staneme až vtedy, keď zmeníme legislatívu, ktorá nám umožní prijať takúto záruku. Dnes platná legislatíva nám to neumožňuje, preto bude súčasná vláda musieť prísť v septembri s návrhom zákona, ktorý umožní aj takýto typ záruk. (ekonomika.sme.sk, 2011)

Európsky finančný stabilizačný nástroj tzv. ochranný val, ktorý má členskými štátom pomôcť v prípade problémov s dlhmi, je už plne funkčný. Oficiálne to potvrdil jeho šéf Klaus Regling. Brusel a Medzinárodný menový fond dúfajú, že ho nikdy nebude treba použiť.

Záver

Časové rozpätie súčasnej globálnej ekonomickej recesie prerastajúcej do dlhovej krízy bude závisieť od razantnosti, a najmä kvality prijímaných opatrení jednotlivých vlád štátov, ekonomických integračných zoskupení a medzinárodných organizácií. Pôjde o to, či opatrenia budú mať charakter len problémy a následky krízy zmiernovať ako napr. tlač nových peňazí centrálnymi bankami v podobe kvantitatívneho uvoľňovania alebo riešiť v podobe koordinovaného implantovania razantných systémových a pragmatických opatrení v rámci ekonomík jednotlivých štátov.

Medzi rizikové faktory súčasnej dlhovej krízy patrí pokles vývozu, čo môže spôsobiť oslabenie eurozóny a ohrozuje predovšetkým proexportne orientované malé a otvorené ekonomiky. Príčiny problémov v eurozóne treba hľadať v dlhoch, pričom pomer dlhu medzi jednotlivými sektormi, ktoré sa zadlžovali, je všade rozdielny - v Španielsku a Írsku sú to najmä hypotekárne dlhy. V Grécku sa v posledných rokoch správala príliš rozšafne vláda. Taliansko má vysoký dlh už dlhé roky, no jeho medziročný prírastok nie sú až také výrazné ako v Grécku.

Keďže ekonomiky celého sveta sú prepojené, je viac než isté, že na riešenie súčasnej krízy teda nebudú postačovať čisto finančné riešenia, resp. politiky obmedzené na jednu krajinu. Súčasná kríza v ktorej sa svetová ekonomika i spoločnosť nachádza je ešte stále v štádiu vlastného vývoja a v nemalej miere závisí a bude ovplyvnená jej dôsledným skúmaním a dôkladným zvážením rozhodnutí prijatých na jej elimináciu.

Grécko bolo v minulosti najchudobnejšou krajinou z pomedzi krajín EÚ. Prebojovalo sa však na pozíciu krajiny s vysokou životnou úrovňou a s vyhovujúcim štandardom života jeho obyvateľov. Prekvapenie na seba nenechalo dlho čakať a ukázalo sa, že grécka ekonomika čelí reálnemu bankrotu. Môžu za to neustále sa stupňujúce dlhy používané na splácanie

predchádzajúcich gréckych pôžičiek. V príspevku boli poukázané základné aspekty gréckej finančnej krízy a načrtnuté možné postupy riešenia tejto problematiky. Takisto bol poskytnutý pohľad na názory a postoje vlády Slovenskej republiky pred i po parlamentných voľbách v roku 2010. Záverom ostáva, že Grécko i naďalej bude čeliť hrozbe bankrotu, otázkou je dokedy. Grécky problém sa pravdepodobne iba začína a európska mena má pred sebou ťažké obdobie.

Použitá literatúra:

1. Cihelková E. a kol. 2009. *Světová ekonomika. Obecné trendy rozvoje*. 1. vyd. Praha : C.H.Beck, 2009. 273 s. Beckova edice ekonomie. ISBN 978-80-7400-155-0
2. Dicken, P. 2007. *Global shift*. Sage Publications Ltd. , London, 2007. 599 s. ISBN 978-1-4129-2955-4
3. Hamilton, L., Webster, Ph. 2009. *The International Business Environment*. Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0199213993
4. Neumann, P., Žamborský, P., Jiráňková, M. 2010. *Mezinárodní ekonomie*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, 2010. 160 s. ISBN 978-80-247-3276-3.
5. Ivanička, K.: *Globalistika*. IURA EDITION, Bratislava, 2006. 283 s. ISBN 80-8078-028-5
6. Jeníček, V., Foltýn J. 2010. *Globální problémy světa v ekonomických souvislostech*. C. H. Beck, Praha 2010. ISBN: 978-80-7400-326-4
7. Lipková Ľ. 2005. *Medzinárodné hospodárske vzťahy*. Sprint, Bratislava 2005. ISBN 80-88848-54-7
8. Lipková, Ľ. a kol.: *Európska únia*. Sprint, Bratislava 2006. 402 s. ISBN 80-89085-62-2
9. Šikula, M. 2009. *Dlhodobá vízia rozvoja Slovenskej spoločnosti*. SAV, Bratislava, 2009. ISBN 978-80-7144-171-7
10. Todaro, P. M. 2000. *Economic Development*. New York University, New York, 2000. ISBN
11. <http://www.census.gov> – Štatistický úrad USA (U.S. Census Bureau) [dostupné online], [cit. 11.12 2011]
12. <http://www.bea.doc.gov> – Úrad ekonomických analýz Min. Obchodu USA [dostupné online], [cit. 30.12 2011]
13. http://www.safegold.eu/SK/index.php?option=com_content&view=article&id=65:usa-dl-hovakriza&catid=1:latest-news&Itemid=50 [dostupné online], [cit. 25.08 2011]
14. <http://openiazoch.zoznam.sk/info/zpravy/zprava.asp?NewsID=106160> [dostupné online], [cit. 25.08 2011]
15. http://spravy.pravda.sk/ecb-dlhova-kriza-poskodila-financnu-integraciu-eurozony-peg-sk-ekonomika.asp?c=A110502_162757_sk_ekonomika_p01 [dostupné online], [cit. 30.08 2011]
16. <http://finweb.hnonline.sk/c1-51520780-dlhova-kriza-nahrava-statom-strednej-europy> [dostupné online], [cit. 12.09 2011]

17. <http://ekonomika.sme.sk/c/5908001/dlhova-kriza-prichadza-do-talianska.html>
[dostupné online], [cit. 30.08 2011]
18. <http://www.webnoviny.sk/ekonomika/grecka-dlhova-kriza-opat-oslabila-e/369092-clanok.html>
19. <http://ekonomika.sme.sk/c/6202485/grecku-hrozi-odchod-z-eurozony.html#ixzz1iP9KvNiS> [dostupné online], [cit. 03.01 2012]
20. <http://ekonomika.sme.sk/c/6201920/navrat-k-drachme-by-bol-pre-grekov-peklom.html#ixzz1iP8gTb6D> [dostupné online], [cit. 02.01 2012]
21. TASR
22. ČTK

Kontakt

Ing. Marcel Kordoš, PhD.

Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne,
Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov,
Študentská 3
Trenčín, 911 50
Slovenská republika
E-mail: marcel.kordos@tnuni.sk

POSTAVENIE BRAZÍLIE VO SVETOVEJ EKONOMIKE

Abstrakt

Pokračujúci ekonomický boom, kombinovaný s opatrnou fiškálnou politikou, stabilným politickým systémom a veľkosťou domáceho trhu vo svete, predurčuje Brazílsku federáciu stať sa jedným z ekonomických a politických lídrov na medzinárodnej scéne. Dokazuje to aj jej silnejšie postavenie v rámci zoskupenia BRICS, ktoré okrem Brazílie tvorí Rusko, India, Čína a Juhoafrická republika. Príspevok obsahuje stručnú analýzu Brazílie z historického, politického a ekonomického hľadiska, ktorá dokazuje veľkú perspektívu a potenciál tejto krajiny v budúcnosti.

Kľúčové slová: Brazílska federácia, história, ekonomické údaje, medzinárodné postavenie.

Abstract

The continuing economic boom, combined with a prudent fiscal policy, a stable political system and the size of domestic market in the world destine the Federative Republic of Brazil to become one of economic and political leaders on the international stage. This is also demonstrated by its strengthening position within the BRICS grouping comprising, apart from Brazil, also Russia, India, China and South Africa. The paper contains a brief analysis of Brazil from the historical, political and economic aspects, which shows the great prospects and the potential of this country in the future.

Key words: the Federative Republic of Brazil, the history, the economic data, the international position.

ZÁKLADNÉ ÚDAJE O BRAZÍLII

Rozloha	8 515 tis. km ²
Počet obyvateľov (2009)	191,5 mil.
Hlavné mesto	Brasília
Úradný jazyk	Portugalština
Mena	Real (RS)
HDP	1,6 biliónov USD
Export (2009)	159 miliárd USD
Import (2009)	136 miliárd USD

Zdroj: Brazilian Institute of Geography and Statistics, Population Projection of Brazil by Sex and Age for the Period 1980-2050-Review 2008, Ministry of Agriculture, Livestock and Food Supply of Brazil, Population Projection of Brazil in 2009.

Tento najväčší prímorský štát Južnej Ameriky (zaberá 48% kontinentu) je podľa rozlohy aj podľa počtu obyvateľov piatou najväčšou krajinou sveta. Väčšina obyvateľstva žije v centrálnej a južnej oblasti, s najvýznamnejšími priemyselnými mestami Sao Paulo, Rio de Janeiro a Belo Horizonte. Brazília zaznamenala obrovský urbanistický rast; 81% celkovej

populácie žije v mestách (2005). Tento rast napomohol ekonomickému rozmachu, ale tiež priniesol vážne sociálne, bezpečnostné a politické problémy v týchto regiónoch.

Stručná história Brazílie

Brazília je jedinou portugalsky hovoriacou krajinou na americkom kontinente. Bola objavená v roku 1500 portugalským moreplavcom Pedrom Alvaresom Cabralom. Začiatkom 16.storočia bola zahájená portugalská kolonizácia. V roku 1815 bola zrušená kolónia a vyhlásené Spojené kráľovstvo Portugalska, Brazílie a Algárve. Behom napoleonských vojen, portugalský kráľ Joao VI. so svojím dvorom opustil Portugalsko pred francúzskou armádou a Rio de Janeiro sa stalo sídlom portugalského kráľovstva. V roku 1821 sa kráľ vrátil do Portugalska, zanechajúc svojho syna ako cisára Pedra I., regenta brazílskej kolónie. V roku 1822 bola vyhlásená cisárom Pedrom I. nezávislosť Brazílskeho cisárstva na Portugalsku, bez boja a krviprelievania. Toto, podľa viacerých historikov, pomohlo Brazílii, zostať jedinou monarchiou v Južnej Amerike, so zachovaním svojej územnej integrity, zatiaľčo z rozpadajúceho španielskeho impéria vzniklo množstvo štátov – republík. Syn Pedra I, Pedro II. bol osvietený panovník, panujúci viac ako 58 rokov, behom ktorých Brazília zaznamenala obrovský rozmach, napríklad výstavbou novej železničnej infraštruktúry alebo faktom, že Brazília bola druhou krajinou sveta s telefónnym spojením. Pedro II. si vydobyl veľký rešpekt aj tým, že za jeho panovania, bola v roku 1889 vyhlásená republika. Podľa vzoru USA bola v roku 1891 prijatá ústava a vyhlásené Spojené štáty brazílske. V roku 1937 bol vyhlásený diktátorom Getúliom Vargasom korporatívny režim podľa vzoru portugalského a talianskeho fašizmu. V rokoch 1942-45 sa však už Brazília zúčastnila na strane protifašistickej koalície 2.svetovej vojny a v Európe bojoval aj brazílsky expedičný zbor. Brazílsky prezident českého pôvodu Juscelino Kubitschek de Oliveira dal priamy podnet k založeniu súčasného hlavného mesta Brasília, kde pôdorys mesta pripomína lietadlo ako symbol rýchleho štartu k modernizácii krajiny. V rokoch 1964 až 1985 sa v Brazílii striedali vojenské vlády. Prechod k civilnej demokratickej vláde bol pokojný a od roku 1988 patrí Brazília k jedným z najväčších demokracií sveta. V osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch minulého storočia patrila Brazília medzi krajiny s najvyšším štátnym dlhom na svete (116,5 mld. USD v roku 1991, v porovnaní so 60 miliardami USD v roku 1981)¹ a vysokou infláciou (napr.113% v roku 1980). V roku 1995 prezident Fernando Henrique Cardoso začal uskutočňovať ambiciózne ekonomické reformy, spočívajúce v liberalizácii a otvorení ekonomiky, čo prinieslo mohutné zahraničné investície. V roku 2002 sa stal prezidentom bývalý odborársky predák Luiz Ignacio Lula da Silva, bežne známy ako Lula, ktorý zaviedol obozretnú fiškálnu politiku. Kombinácia makroekonomickej a politickej stability, trvalého rastu a silnej sociálnej politiky priniesla konsolidovaný finančný systém s prísnu reguláciou verejných výdavkov a kontrolovanou infláciou (okolo 5%). Táto skutočnosť bola základom toho, že Brazília bola oveľa viac rezistentná v porovnaní s inými krajinami behom finančnej a hospodárskej krízy v roku 2008. V rokoch 2011-2014 sú naplánované mohutné investície do energetiky (ropný a plynárenský priemysel, elektrárenský priemysel), logistiky (diaľnice, prístavy, letiská a železničná doprava) a sociálnej sféry (bytová výstavba, školstvo, zdravotníctvo) tieto investície do infraštruktúry súvisia aj s prípravou na Majstrovstvá sveta vo futbale v roku 2014 a Olympijskými hrami v roku 2016, ktoré sa budú konať v Brazílii. Brazília má tiež obrovský potenciál v ekologicky obnoviteľných zdrojoch energie, ako ethanol, bionafta a biomasa, ako aj obrovských ropných náleziskách pri brazílskom pobreží.

¹ Všeobecná encyklopedie, 1.díl, Nakladatelský dům OP, Praha, 1996.

Základné ekonomické údaje Brazílie

Brazília zohráva vedúcu úlohu ako globálny dodávateľ poľnohospodárskych produktov a surovín. Dokazuje to aj jej pozícia medzi najväčšími svetovými pestovateľmi a producentami.

Poradie vybranej poľnohospodárskej produkcie a objem exportu Brazílie v rámci sveta (2009):

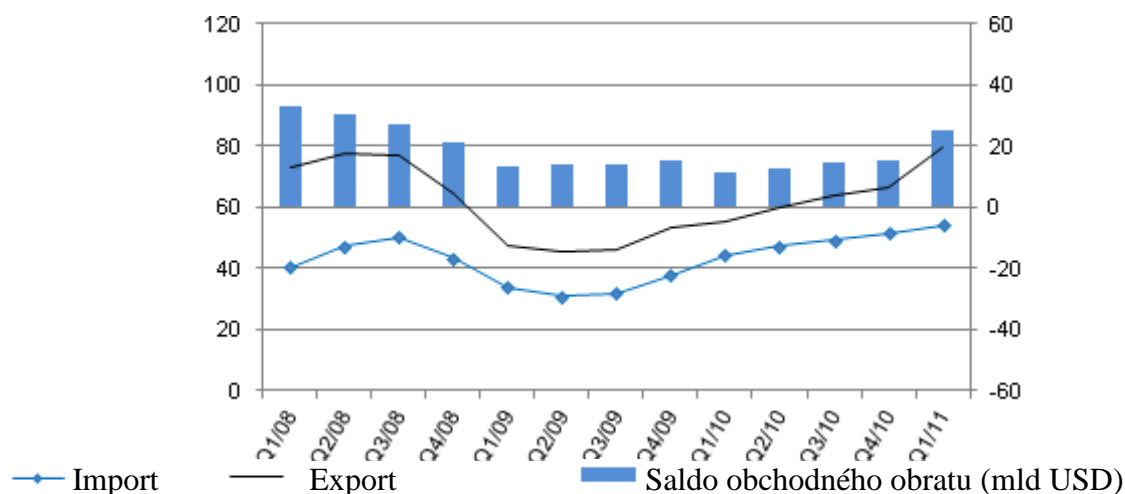
Komodita	Poradie v svetovej produkcii	Export v mld. USD
Cukor	1	8.378
Káva	1	3.762
Pomarančový džús	1	1.619
Sójové bôby	2	11.413
Hovädzie mäso	2	4.118
Tabak	2	2.992
Kukurica	4	1.259

Zdroj: USDA, Ministry of Agriculture of Brazil

Medzi hlavných importérov brazílskej poľnohospodárskej produkcie patria štáty Európskej únie (29,3%), Čína (13,8%), USA (7%), Rusko (4,3%) a India (2,8%). Brazília má 14% svetových obnoviteľných zásob pitnej vody.

Brazília patrí medzi významné svetové výrobné ako aj predajné trhy s autami. Podľa údajov Fenabrave (brazílska asociácia obchodníkov s autami) sa v krajine vyrobilo okolo 3,65 miliónov automobilov a predalo cca 3,5 milióna áut. V prevažnej miere je daná produkcia určená na domáci brazílsky trh. V krajine sa ročne predá o dve tretiny viac áut ako v Indii a za posledných desať rokov sa v krajine zvýšila produkcia áut viac ako dvojnásobne. V súčasnosti je Brazília piatym najväčším automobilovým trhom na svete, atakujúc štvrté Nemecko a vyšší ročný predaj automobilov dosahuje iba Čína, USA a Japonsko. Rozsiahle investície do výroby realizuje nemecká automobilka Volkswagen a taliansky Fiat, ktoré majú v krajine každá osobitne viac ako päťnový podiel na trhu predaných áut. Aj to je dôvodom, že japonský Nissan Motor plánuje do roku 2016 strojnásobiť svoj podiel zo súčasných 1,7% na 5% brazílskeho trhu s autami. V Brazílii okrem Volkswagenu a Fiatu dlhodobo dominujú ešte americké automobilky General Motors a Ford a francúzsky Renault. Zaujímavosťou je, že automobilky začínajú investovať aj do iných odvetví ako je ich „core business“. Napríklad nemecký Volkswagen investoval viac ako 120 miliónov eur do výstavby dvoch hydroelektrární v Brazílii. Brazília tiež vyrába lietadlá Embraer, ktoré sa stávajú v čoraz väčšej miere súčasťou flotíl európskych aerolinií.

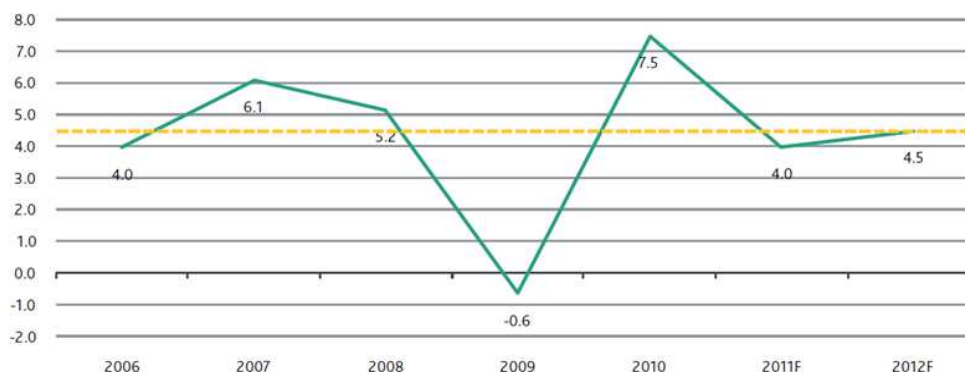
Graf č.1: Vývoj exportu/importu Brazílie za obdobie 1.Q 2008 – 1. Q 2011 (mld. USD):

Prameň: OECD International Trade Statistics

Brazília patrí medzi málo vyspelých krajín sveta, kde exportný rast sa zvyšuje rýchlejšie ako dovozy do krajiny. Vývozný rast Brazílie sa dostáva nad hodnoty, ktoré dosahovala v predkrízovom období. Export Brazílie dosahoval v roku 2008 výšku 198 mld. USD oproti rekordnému importu v danom roku vo výške 173 mld. USD. Pre porovnanie export v roku 2005 bol vo výške 119 mld. USD a import 74 mld. USD (údaje k 31.12.2009)². Hlavnými obchodnými partnermi v exporte sú Čína s 15%, USA s 10% a Argentína s 9%. Najdôležitejšími dodávateľmi Brazílie sú USA s 15%, Čína so 14% a Argentína s 8%³.

Graf č.2: Rast HDP Brazílie (%):

Zdroj: Banco Central do Brasil / Moody's Investor Service

Prognóza rastu HDP 2011-2012 najväčšej latinskoamerickej krajiny sa pohybuje okolo 4% a to vďaka exportu komodít a domácej spotreby. Tento takmer polovičný pokles oproti

² Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística – IBGE: Joint statistical publication by BRIC countries: Brazil, Russia, India, China, IBGE Rio de Janeiro, 2010, ISBN 978-85-240-4116-7.

³ U.S. Department of State, Background Note: Brazil, 2011. Dostupné z <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/35640.htm>

roku 2010, keď výkonnosť Brazílie vzrástla o 7,5%, je spôsobený prijatím reštriktívnych opatrení, ktoré majú zabrániť prehriatiu brazílskej ekonomiky. Napríklad úverový rast v Brazílii sa zvýšil o 10%-20% ročne, čo je takmer dvojnásobok za posledných 5 rokov a je rozdielny s dynamikou HDP. Priemerná úroková sadzba v Brazílii z roku 2004, keď dosahovala úroveň 21,6%, klesla na 9,2% v roku 2010. K tomu prispel stabilný výmenný kurz brazílskeho realu k americkému doláru. Ratingová agentúra Moody's zvýšila v júli 2011 ratingové úverové hodnotenie Brazílie o jeden stupeň, s ponechaním pozitívneho ratingového výhľadu ako ocenenie menovej reštrikcie brazílskej vlády.⁴ Poslednú zmenu ratingu Brazílie spoločnosť Moody's uskutočnila v septembri 2009, keď bol zvýšený rating brazílskych vládnych dlhopisov z Ba1 na Baa3 s pozitívnym výhľadom do budúcnosti. Už vtedy bola definovaná sila brazílskej ekonomiky s dlhodobého hľadiska, ktorá bola a je založená na exportnej podpore pochádzajúcej z brazílsko-čínskej spolupráce a projektoch v energetickom priemysle, ktorý v nasledujúcich rokoch môže byť až dvojnásobný oproti existujúcemu brazílskemu ropnému a plynárenskému sektoru.⁵

Brazília na medzinárodnej scéne

Brazília je neoficiálny líder regionálnej obchodnej dohody pod názvom Mercosul (Mercado Comum do Sul), ktorého členmi okrem Brazílie sú Argentína, Paraguaj, Uruguay a tzv. asociovanými členmi sú Bolívia, Čile, Kolumbia, Ekvádor a Peru (Venezuela ešte nie je plnohodným členom zoskupenia, v súčasnosti čakajúc na schválenie brazílskeho parlamentu). Tento Spoločný trh Juhu tak zahŕňa takmer celú Južnú Ameriku a jeho cieľom je podporovať slobodný obchod medzi týmito krajinami, a to formou čo najjednoduchšieho prístupu na trhy a urýchlenie colného vybavovania prostredníctvom spoločnej colnej tarify. V decembri 1995 bola podpísaná Rámcová dohoda medzi Mercosul a Európskou úniou, ktorá sa nazýva aj Projekt 21. storočia. Podľa tejto dohody sa majú zrušiť všetky prekážky vo vzájomnom obchode týchto dvoch významných zoskupení.

Brazília sa čoraz vehementnejšie domáha reforiem v medzinárodných inštitúciách, ktoré by reflektovali novú sociálnu a ekonomickú realitu sveta a tiež rastúcu dôležitosť rozvíjajúcich sa štátov. To sa už prejavilo v zoskupení G-20 ako neformálneho fóra otvárania a spoločného riešenia celosvetových problémov priemyselne vyspelých štátov s rozvojovými krajinami, kde Brazília spolu so štátmi zoskupenia BRICS sú hybnou silou presadzovania reforiem s cieľom prekonania finančnej krízy z roku 2008. G-20 vzniklo v roku 1990 a zahŕňa 19 krajín: Argentínu, Austráliu, Brazíliu, Čínu, Francúzsko, Indiu, Indonéziu, Japonsko, Juhoafrickú republiku, Južnú Kóreu, Kanadu, Mexiko, Nemecko, Rusko, Saudskú Arábiu, Taliansko, Turecko, Veľkú Britániu a USA. Európska únia je dvadsiatym členom, ktorú reprezentuje rotačným spôsobom predseda Európskej komisie s prezidentom Európskej centrálnej banky. Neoficiálnymi členmi daného fóra je výkonný riaditeľ MMF a Svetovej banky. Brazília je členom od roku 2008.

Brazília je tiež aktívnym účastníkom v procese reorganizácie Organizácie Spojených národov (OSN) a hlavne Bezpečnostnej rady OSN s požiadavkou rozšírenia počtu stálych členov. Činnosť Brazílie v rámci Svetovej obchodnej organizácie (WTO) je zameraná na ochranu chudobnejších krajín, ktoré sú postihované ochrannými opatreniami vyspelejších štátov, obzvlášť v poľnohospodárskej oblasti. Je tu stála požiadavka o reformovanie

⁴ Moody's: Moody's upgrades Brazil to Baa2 from Baa3, retains positive Outlook, New York, June 20, 2011. Dostupné z http://www.moody.com/research/Correction-to-text-June-20-2011-Release-Moody's-upgrades-Brazil?lang=en&cy=global&docid=PR_221244.

⁵ Moody's Investors Service, Key Drivers for Moody's Upgrade of Brazil's Sovereign Ratings, 21.06.2011. Dostupné z http://www.moody.com/researchdocumentcontentpage.aspx?docid=PBC_133759.

Medzinárodného menového fondu (MMF) a Svetovej banky (SB). Je logické, že keď Brazília sa stáva čoraz väčším prispievateľom fondu, tak sa domáha aj alikvotného zastúpenia v globálnom finančnom systéme spolu s ostatnými rastúcimi rozvojovými ekonomikami na čele s Čínou. V roku 2011 dali rozvojové krajiny v rámci G-20 na čele s Čínou a Brazíliou, návrh na zvýšenie kapitálu MMF vo výške 360 mld. USD, ale ministri financií USA, Kanady, Nemecka a Japonska ho však odmietli. Podľa nich má Európa dostatočné nástroje na zvládnutie krízy a vyriešenie problému so zadĺženým Gréckom a ďalšími problémovými krajinami eurozóny.

Zoskupenie BRIC, ktoré zahŕňalo Brazíliu, Rusko, Indiu, Čínu bolo prvýkrát použité v roku 2001. Tvorila ho štvorica krajín, ktorá v tom čase bola považovaná za najperspektívnejšie sa rozvíjajúce trhové ekonomiky. Počiatky fungovania daného zoskupenia boli hľadaním cesty k vzájomnej spolupráci, miery integrácie či komunikácie. Juhoafrická republika sa stala novým členom začiatkom roku 2011. Týmto krokom sa zmenila skratka na novú, pod názvom BRICS. Cieľom krajín zoskupenia je zjednotiť svoje záujmy a postoje a koordinovaným spôsobom výraznejšie ovplyvňovať ekonomické a finančné smerovanie sveta. Štáty BRICS oveľa intenzívnejšie koordinujú svoje kroky a naučili sa, čo ich spája a nie čo ich rozdeľuje. Zistili, že obrovská už existujúca hospodárska moc jednotlivých ekonomík združenia sa niekoľkonásobne zvýši, ak je deklarovaná spoločne a s rovnakým cieľom.

V čase finančnej a ekonomickej krízy, kedy väčšina štátov prehodnocuje a znižuje počet diplomatických a obchodných zastúpení vo svete, Brazília intenzívne zvyšuje aj svoj počet svojich zastúpení po celom svete.

Brazília sa stáva skutočným miestom integrácie viacerých kultúr, od pôvodných Indiánov, cez Portugalcov a Afričanov až po silnejúci vplyv talianskych, nemeckých, libanonských a japonských imigrantov. Brazília má najvyšší podiel afrického obyvateľstva na svete mimo Afriky, najväčšiu japonskú komunitu na svete a výrazne zastúpenú libanonské etnikum.

Záver

Z bývalej portugalskej kolónie sa stáva možný “záchrana” nielen svojho bývalého kolonizátora – Portugalska, ale aj ostatných štátov sveta. Brazílska federácia je krajina, ktorej pokračujúci ekonomický boom, kombinovaný s opatrnou fiškálnou politikou, stabilným politickým systémom a veľkosťou domáceho trhu vo svete, ju predurčuje stať sa jedným z ekonomických a politických lídrov na medzinárodnej scéne.

Použitá literatúra:

1. Amerika dnes, Kolektív Dokumentační redakce ČTK, 1982.
2. U.S. Department of State, Background Note: Brazil, 2011. Dostupné z <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/35640.htm>.
3. Brazilian Agribusiness at a Glance, Ministry of Agriculture, Livestock And Food Supply, 2010, ISBN 978-85-7991-034-0.
4. Eventos no ambito do BRICS - de 2006 a 2011, Ministerio das Relacoes Exteriores of Brazil, 2011. Dostupné z <http://www.itamaraty.gov.br/temas-mais-informacoes/saiba-mais-b>.

5. Group of Twenty(G-20), Central Bank of Brasil, 2011. Dostupné z <http://www.bcb.gov.br/?G20EN>
6. Všeobecná encyklopedie, 1.díl, Nakladatelský dům OP, Praha, 1996.
7. Moody's: Moody's upgrades Brazil to Baa2 from Baa3, retains positive Outlook, New York, June 20, 2011. Dostupné z http://www.moodys.com/research/Correction-to-text-June-20-2011-Release-Moodys-upgrades-Brazil?lang=en&cy=global&docid=PR_221244
8. Mercosur, Acerca del MERCOSUR,2011. Dostupné z http://www.mercosur.int/t_generic.jsp?contentid=655&site=1&channel=secretaria&seccion=2
9. Moody's Investors Service, Key Drivers for Moody's Upgrade of Brazil's Sovereign Ratings, 21.06.2011. Dostupné z http://www.moodys.com/researchdocumentcontentpage.aspx?docid=PBC_133759
10. Moody's Investors Service, Brazil, February 2010. Dostupné z http://www.moodys.com/researchdocumentcontentpage.aspx?docid=PBC_123246

Kontakt

Ing. Lubomír Kováčik

Tupého 21/A

831 01 Bratislava

Slovensko

E-mail: ludeko@mail.t-com.sk

**Jana Kovářová
Monika Šulganová**

FAKULTA EKONOMICKÁ
VŠB-TU OSTRAVA

CENOVÁ KONVERGENCE ČESKÉ REPUBLIKY K EUROZÓNĚ VE SVĚTLE SVĚTOVÉ FINANČNÍ A HOSPODÁŘSKÉ KRIZE

Abstrakt

Příspěvek je věnován problematice konvergence cenové úrovně České republiky k eurozóně v letech 1995 až 2010. Za účelem zachycení dopadu světové finanční a hospodářské krize, je konvergence (divergence) zkoumána meziročně. Použitou metodou zkoumání je průřezová analýza časových řad. Cílem příspěvku je určit, ve kterém období vykazovala cenová úroveň České republiky divergentní tendenci vzhledem k eurozóně. Příspěvkem bude potvrzena či vyvrácena logická hypotéza, že cenová hladina České republiky divergovala vzhledem k zemím eurozóny právě v období světové finanční a ekonomické krize.

Klíčová slova: konvergence, cenová úroveň, rychlost konvergence, poločas konvergence.

Abstract

The paper discusses the convergence of price levels of the Czech Republic and euro area in the time period 1995 - 2010. In order to capture the impact of the global financial and economic crisis the convergence (divergence) is examined interannually. The used research method is a cross-sectional time-series regression. The aim of this paper is to determine in which time period the price level of the Czech Republic showed a divergent tendency to the euro area. The logical hypothesis that the price level of the Czech Republic diverged to the euro area price level in the period of the global financial and economic crisis will be confirmed or refused.

Key words: convergence, price level, speed of convergence, half-life of convergence.

Úvod

Přesné vymezení pojmu konvergence je poměrně složité, neboť tento pojem je používán v různých významových modifikacích závislých na typu zkoumaného problému. Akademický slovník cizích slov¹ uvádí tyto významy pojmu konvergence: sbíhavost, sbíhání, sblížování. Melecký (2010) intuitivně chápe konvergenci jako proces, při kterém se rozdíl mezi dvěma veličinami v čase snižuje a postupně se stává zanedbatelným, resp. konverguje k nule. Cenová konvergence je tedy chápána jako proces, kdy dochází ke zmenšování rozdílů mezi cenovými úrovněmi zemí. Taktéž Vintrová a Žďárek (2007) chápou cenovou konvergenci jako přibližování se cenových úrovní jednotlivých zemí, popřípadě sblížování se úrovní cen mezi vybranou zemí a skupinou zemí (např. integračním seskupením). V případě, že nastane opačný případ, tedy dochází ke zvětšování rozdílů v cenové úrovni, pak se jedná o divergenci. Když by se cenová hladina v čase vzhledem ke zkoumané ekonomice neměnila, nastal by proces stagnace.

¹ Petráčková, Kraus (2010).

Cenová konvergence bývá velmi často řazena pod nominální konvergenci. Pohled na tuto problematiku však není unifikován a jednotliví autoři se ve svých přístupech jemně rozcházejí. Např. Vintrová a Žďárek (2007) ji chápou jako přibližování se nominálních veličin ekonomik, mezi které patří např. ceny nebo nominální mzdy. Frait a Komárek (2001) chápou nominální konvergenci jako sblížování se ekonomik z hlediska cenových charakteristik, např. jako sblížování se HDP per capita ve společné měně. V širším pojetí je možné chápat nominální konvergenci také jako plnění maastrichtských (konvergenčních) kritérií², jejichž splnění je nutná podmínka pro vstup země do eurozóny a přijetí společné měny euro. Jedním z autorů, který řadí problematiku sblížování se cenových úrovní pod reálnou konvergenci, je např. Helísek (2010).

Cenovou konvergenci je možné zkoumat na dvou základních úrovních, a to makroekonomické a mikroekonomické. Na makroekonomické úrovni může být jako ukazatel cenové úrovně použit index spotřebitelských cen (CPI), harmonizovaný index spotřebitelských cen (HICP) anebo ukazatel srovnatelné cenové úrovně (CPL)³. Při zkoumání jednotlivých cen zboží a služeb se dostáváme na mikroekonomickou úroveň, která poukazuje na strukturální aspekty cenové konvergence.

Koncepty konvergence vycházejí z neoklasické teorie růstu, kde bylo původně zkoumáno přibližování se ekonomických úrovní zkoumaných ekonomik. Je možné rozlišit tzv. nepodmíněnou (absolutní) a podmíněnou konvergenci. Koncept nepodmíněné konvergence předpokládá, že země se přibližují ke stejnému stálému stavu a ekonomiky s nižší ekonomickou úrovní se přibližují k tomuto stavu rychleji než ekonomiky rozvinutější, přičemž platí, že toto přibližování se není podmíněno různými charakteristikami daných ekonomik. Podmíněná konvergence znamená, že země s rozdílným počátečním stavem sledovaného ukazatele se přibližují, ale není dosaženo jediného stálého stavu. Tento odlišný vývoj je důsledkem různých faktorů, které dokáží ovlivnit vývoj ekonomiky dané země. Na měření nepodmíněné konvergence byl vytvořen velmi populární koncept beta konvergence⁴, který měří zmenšování se rozdílů mezi původní a současnou ekonomickou úrovní. Právě tento přístup bude použit v příspěvku, avšak původní metodika zaměřená na problematiku konvergence ekonomické úrovně bude modifikována pro potřeby měření přibližování se cenových hladin. Modifikace je provedena tak, že ukazatel HDP na obyvatele bude nahrazen ukazatelem komparativní cenové hladiny (CPL). To znamená, že cenová konvergence bude měřena na makroekonomické úrovni.

Cílem příspěvku je určit, ve kterém období vykazovala cenová úroveň České republiky divergentní tendenci vzhledem eurozóně. Příspěvkem bude potvrzena či vyvrácena logická hypotéza, že cenová hladina České republiky divergovala vzhledem k zemím eurozóny právě v období světové finanční a ekonomické krize.

Rešerše literatury

Cenové konvergenci na makroekonomické úrovni se z části věnuje studie Vintrové a Žďárka (2007), kteří ji řadí pod nominální konvergenci (tzn. přibližování se nominálních veličin ekonomik, patří zde např. konvergence cen nebo nominálních mezd). Analýza pracuje s hodnotami ukazatele srovnatelné cenové úrovně (Comparative Price Level – CPL)

² Maastrichtská (konvergenční) kritéria se skládají z *kritérií fiskálních* (deficit veřejných financí, veřejný dluh), a dále z *kritérií měnových* (cenová stabilita, stabilita měnového kurzu, stabilita dlouhodobých úrokových sazeb).

³ CPL (Comparative Price Level) udává, na kolika procentech je cenová hladina ve zkoumané ekonomice ve srovnání s cenovou hladinou ekonomiky, která byla zvolena jako základ. CPL tedy vyjadřuje, kolik peněžních jednotek v každé zemi je nutno vynaložit na nákup identického koše zboží a služeb, viz. Kadeřábková a kol. (2007).

⁴ Pfaffermayr (2009), Furceri (2005), Michelacci (2000).

získaných z Mezinárodního srovnávacího projektu Světové banky (ICP) resp. z jeho evropské části (ECP)⁵ v letech 1995 až 2006. Autoři přicházejí se závěrem, že se cenová konvergence České republiky prosazuje převážně skrz kurzový kanál a to apreciací nominálního kurzu domácí měny, přičemž inflační kanál nehraje velkou roli. Přitom poukazují, že tento fakt by měl být brán v úvahu také při vstupu ČR do kurzového mechanismu ERM II a také při přijetí společné měny euro, protože může mít dopady na cenovou konvergenci země k eurozóně⁶.

Studie Dregera et al. (2007) se zabývá cenovou konvergencí na rozšířeném vnitřním trhu Evropské unie (EU) a porovnává např. cenové trendy mezi novými a starými členskými zeměmi EU. Nižší úroveň CPL nových členských zemí (NMS)⁷ jsou spojeny s nižší dosahovanou ekonomickou úrovní, nedokonalou integrací společného trhu, nedostatky obchodovatelnosti zboží a služeb nebo s reputací produktů pocházejících z těchto zemí. Autoři sledují také cenové trendy v jednotlivých regionech EU. Vyšší cenové úrovně dosahují regiony ve Finsku a Irku, naopak nižší cenové hladiny jsou pozorovány v jižních zemích a zemích NMS. Ve studii jsou dále analyzovány trendy vývoje CPL zkoumaných ekonomik v letech 1995 – 2005. V NMS je pozorován nárůst hodnot CPL⁸, v některých starých členských zemích naopak pokles, např. v Německu, Francii, Rakousku a Belgii. Empirická část studie je založena na zkoumání konceptů beta a sigma konvergence cenových hladin pomocí panelové regresní analýzy, přičemž autoři konstatují, že v NMS dochází ke konvergenci cenových úrovní k eurozóně.

Studie Nestića (2005) je věnována cenové konvergenci evropských tranzitivních ekonomik a speciálně se zabývá pozicí a přibližováním se cenové úrovně Chorvatska k průměrné cenové úrovni Evropské unie. Autor si všímá relativně vyšší cenové úrovně Chorvatska v porovnání s většinou evropských tranzitivních ekonomik, v čemž vidí možnou budoucí výhodu v souvislosti se vstupem země do EU. Předpokládá, že tlaky na ceny a kurz budou relativně slabší v porovnání s ostatními tranzitivními ekonomikami.

Allington et al. (2005) testuje hypotézu, že vytvoření vnitřního trhu EU a přijetí společné měny euro přispívají k potvrzení platnosti zákona jediné ceny v rámci zemí EU. To se snaží potvrdit prostřednictvím zkoumání cenového rozptylu v zemích eurozóny v porovnání s kontrolní skupinou zemí EU stojících mimo eurozónu. Výsledky naznačují, že společná měna má vliv na cenovou konvergenci obchodovatelných produktů zemí eurozóny v porovnání s nečlenskými zeměmi EMU a napomáhá tak k všeobecnému trendu snižování cenového rozptylu mezi zeměmi EU.

Vývojem cen a jejich dynamikou v bývalých kandidátských zemích EU střední a východní Evropy v období let 1992 – 2001 se zabývá studie Backé et al. (2002). Cenová dynamika v období transformace (rozdělené na 5 jednotlivých fází) je zkoumána prostřednictvím změn spotřebitelských cen, přičemž autoři poukazují na převažující trendy, ale také i na jednotlivé inflační šoky, které ovlivnily cenový vývoj daných zemí ve sledovaném období. Studie je dále věnována cenové konvergenci bývalých kandidátských zemí k EU. Ukazatelem pro analýzu konvergence je komparativní cenová úroveň hrubého domácího produktu (HDP) od roku 1989 do r. 2000, vztažená k Německu jako základu⁹. Výsledkem je zhodnocení, že cenové přibližování se probíhalo v 90. letech poměrně rychle a

⁵ Na ECP (European Comparison Programme) spolupracují OECD a Eurostat.

⁶ Vstupem do kurzového mechanismu ERM II se kurzový kanál omezí, přijetím společné měny tento kanál odpadá a přízpusobování se cenové úrovni bude probíhat přes kanál inflační.

⁷ NMS (New member states) tj. země tzv. EU-10 po rozšíření v roce 2004: Česká republika, Estonsko, Kypr, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Malta, Slovensko, Slovinsko a Polsko.

⁸ Například výrazný nárůst cenové úrovně ve sledovaném období v ČR a Pobaltských zemích (více než 15 %) a nepatrný nárůst ve Slovinsku (zhruba 1 %).

⁹ Autoři volili německou cenovou úroveň jako základ, protože Německo bylo největším obchodním partnerem bývalých kandidátských zemí a taktéž pro významnou úlohu německé marky.

potvrzení silného negativního vztahu mezi počátečními úrovněmi CPL a mírami inflace v bývalých kandidátských zemích střední a východní Evropy.

Grafická analýza

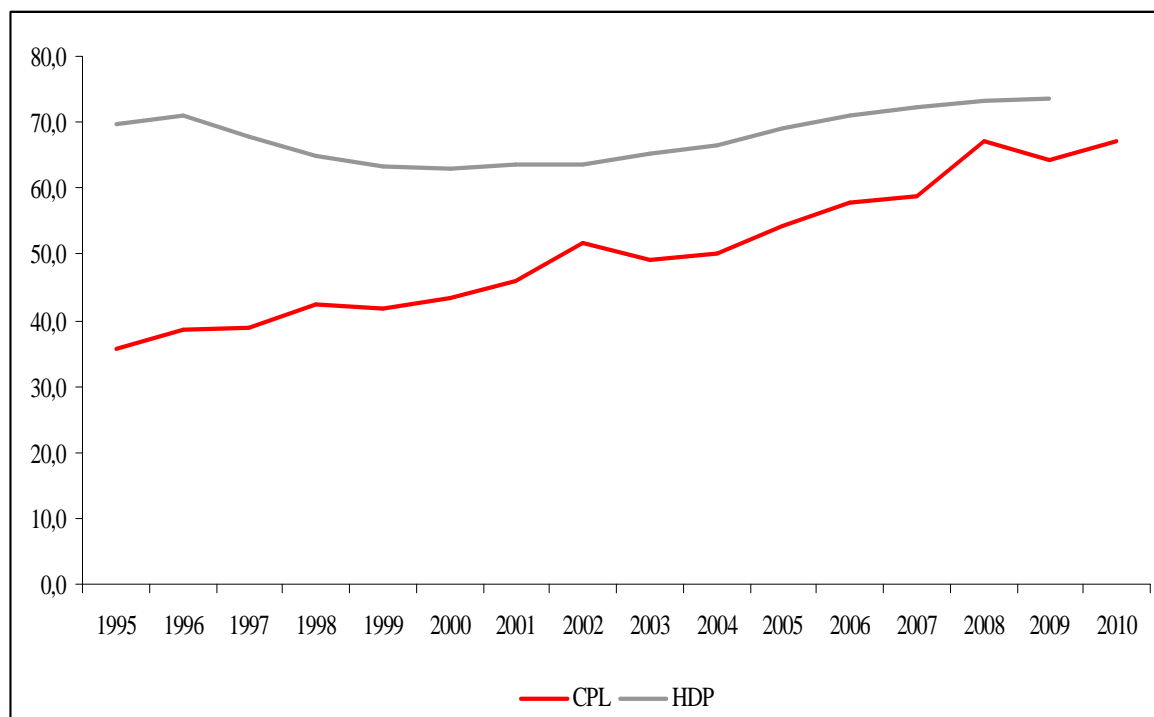
Nominální konvergence, pod kterou je možno zařadit také sblížení se cen, je ve vztahu s reálnou konvergencí. Tou se všeobecně chápe zmenšování mezery v ekonomické úrovni zemí méně vyspělých v relaci k zemím vyspělejšími. Problematice vztahu nominální a reálné konvergence je věnována celá řada studií např. Halmai a kol. (2010), Vintrová (2007), De Grauwe a Schnabl (2005), Kutan a Yigit (2004). Někteří ekonomové považují reálnou a nominální konvergenci za vzájemně se podporující procesy, jiní upozorňují na jejich rivalitu. Ekonomové, kteří chápou reálnou a nominální konvergenci jako vzájemně se podporující procesy, vycházejí z teze, že stabilní makroekonomické prostředí vymezené maastrichtskými konvergenčními kritérii může působit jako stimulující faktor podnikatelských aktivit. Podporou podnikatelských aktivit pak dochází k vytváření lepších podmínek pro rychlejší hospodářský růst. Např. Mandel a Tomšík (2008 str. 325) se ale domnívají, že sblížení na nominální úrovni, které vede ke vstupu do eurozóny, nemusí nevyhnutelně přispět k zvýšení reálné konvergence. Právě naopak může dojít k zvýšení konvergence nominálních ukazatelů na úkor ukazatelů reálné konvergence. Nižší inflace a nižšího deficitu veřejných financí je možné dosáhnout jen za cenu nižšího ekonomického růstu a opačně. Z toho lze odvodit, že snaha o rychlou konvergenci cenové hladiny k úrovni převažující v EU a zároveň zvyšování reálné konvergence mohou být považovány za rivalitní a tedy vzájemně se vylučující cíle.

Pro země s nízkou ekonomickou úrovní zpravidla platí, že dosahují také nízkou úroveň cen a mezd. Postupem času, jak dochází k ekonomickému růstu, tak roste také cenová úroveň. Graf 1 zachycuje ekonomickou a cenovou úroveň ČR vzhledem k eurozóně ve zkoumaném období 1995 - 2009¹⁰ resp. 1995 - 2010 (EU15=100). Z uvedeného grafu je patrné, že cenová úroveň byla na začátku sledovaného období pod úrovní ekonomickou, avšak postupem času se rozdíl mezi těmito dvěma veličinami zmenšovaly. Z toho vyplývá, že rychlost konvergence cenové hladiny by měla být vyšší než rychlost konvergence ekonomické úrovně. Tento teoretický předpoklad bude potvrzen v následující empirické části příspěvku.

¹⁰ Údaj HDP per capita v PPP za rok 2010 nebyl v době tvorby příspěvku dostupný.

**Graf 1: Ekonomická a cenová úroveň České republiky ve zkoumaném období
1995 – 2009 resp. 1995 - 2010**

Příspěvkem bude potvrzena či vyvrácena logická hypotéza, že cenová hladina České republiky divergovala vzhledem k zemím eurozóny právě v období světové finanční a ekonomické krize.

Zdroj: vlastní zpracování; Eurostat (2011) a World Bank (2011).

Metodika a data

Metodou zvolenou ke zkoumání cenové konvergence České republiky k eurozóně je tzv. průřezová analýza časových řad (cross-sectional time-series regression). Původní rovnice Barroa a Sala-i-Martina (1992), sloužící ke zkoumání reálné konvergence ekonomické úrovně, má tento tvar:

$$\frac{1}{T} \log \left(\frac{Y_{i,T}}{Y_{i,0}} \right) = \alpha + \beta \log Y_{i,0} + \varepsilon_i. \quad (1)$$

Za účelem zkoumání konvergence cenové hladiny, lze modifikovat rovnici (1) tak, že místo ukazatele ekonomické úrovně Y , bude do modelu dosazen ukazatel srovnatelné cenové hladiny (CPL). Takto upravený model lze zapsat jako:

$$\frac{1}{T} \log \left(\frac{CPL_{i,T}}{CPL_{i,0}} \right) = \alpha + \beta \log CPL_{i,0} + \varepsilon_i, \quad (2)$$

kde levá strana regresní rovnice vyjadřuje průměrný růst cenové úrovně pro zemi i v čase 0 (počátek sledovaného období) a T (konec sledovaného období), který je závislý na počáteční

cenové úrovni $CPL_{i,0}$. Proměnná T vyjadřuje počet let analyzovaného období, α úrovníovou konstantu, β je nestandardizovaný koeficient, ε_i je náhodná složka. K β -konvergenci cenových úrovní dochází při záporném parametru β .

Modelem bude prověřena konvergence cenové úrovně ekonomiky eurozóny a České republiky v letech 1995 až 2010 a to meziročně. Dosazením proměnných do rovnice (2) lze získat výsledný model pro testování sblížení zkoumaných ekonomik:

$$\log\left(\frac{CPL_{i,t+1}}{CPL_{i,t}}\right) = \alpha + \beta \log CPL_{i,t} + \varepsilon_i. \quad (3)$$

Kromě zjištění, zda ekonomika ČR meziročně konverguje či diverguje k eurozóně, lze určit také rychlost této konvergence (divergence) a tzv. poločas konvergence (divergence). Rychlost konvergence β lze obecně určit ze vztahu:

$$\frac{1}{T} \log\left(\frac{CPL_{i,T}}{CPL_{i,0}}\right) = \alpha - \left(\frac{1 - e^{-\beta T}}{T}\right) \log CPL_{i,0} + \varepsilon_i, \quad (4)$$

kde symbolika této rovnice odpovídá symbolice použité v předcházejících rovnicích. Koeficient rychlosti konvergence β slouží dále k výpočtu poločasu konvergence:

$$t_{1/2} = \frac{\ln(2)}{\beta}. \quad (5)$$

Pro naplnění modelu reálnými daty byla využita databáze Eurostatu¹¹, která obsahovala hodnoty komparativní cenové úrovně HDP (EU-15=100)¹² jednotlivých ekonomik EA17 a ekonomiky České republiky od roku 1995 do roku 2010. Použitá datová základna obsahovala statistické údaje za všechny analyzované roky.

Za účelem sledování meziroční konvergence cenové úrovně ČR k eurozóně bylo celkem vytvořeno 15 regresních rovnic. Výsledky těchto rovnic jsou shrnuty v tabulce 1.

¹¹ (Eurostat, 2011)

¹² Eurostat definuje komparativní cenovou hladinu jako poměr parity kupní síly (PPP) a tržního směnného kurzu pro každou zemi. PPP jsou koeficienty pro přepočtení měn, které převádějí ekonomické ukazatele vyjádřené v národních měnách na společnou měnu, tzv. Standard kupní síly (PPS), která vyrovnává kupní sílu jednotlivých národních měn, a tím umožní smysluplné srovnání. Tento poměr je uveden ve vztahu k průměru EU (EU15 = 100). Je-li index komparativní cenové hladiny země vyšší/nížší než 100, náklady na konečnou spotřebu včetně nepřímých daní zkoumané země jsou relativně vyšší/nížší v porovnání s průměrem EU.

Tab. 1: Shrnutí výsledků rovnic

Období	Nestandardizované koeficienty	Rychlost konvergence	Poločas konvergence
1995-1996	-0,094	9,0	7,7
1996-1997	-0,070	6,8	10,2
1997-1998	-0,058	5,6	12,3
1998-1999	0,012	-1,2	-57,4
1999-2000	-0,068	6,6	10,5
2000-2001	-0,015	1,5	46,6
2001-2002	-0,057	5,5	12,5
2002-2003	-0,011	1,1	63,4
2003-2004	-0,050	4,9	14,2
2004-2005	-0,050	4,9	14,2
2005-2006	-0,075	7,2	9,6
2006-2007	-0,089	8,5	8,1
2007-2008	-0,094	9,0	7,7
2008-2009	0,032	-3,3	-21,3
2009-2010	-0,050	4,9	14,2
Průměr	-0,049	4,7	10,2

Zdroj: vlastní výpočty pomocí SPSS 18.

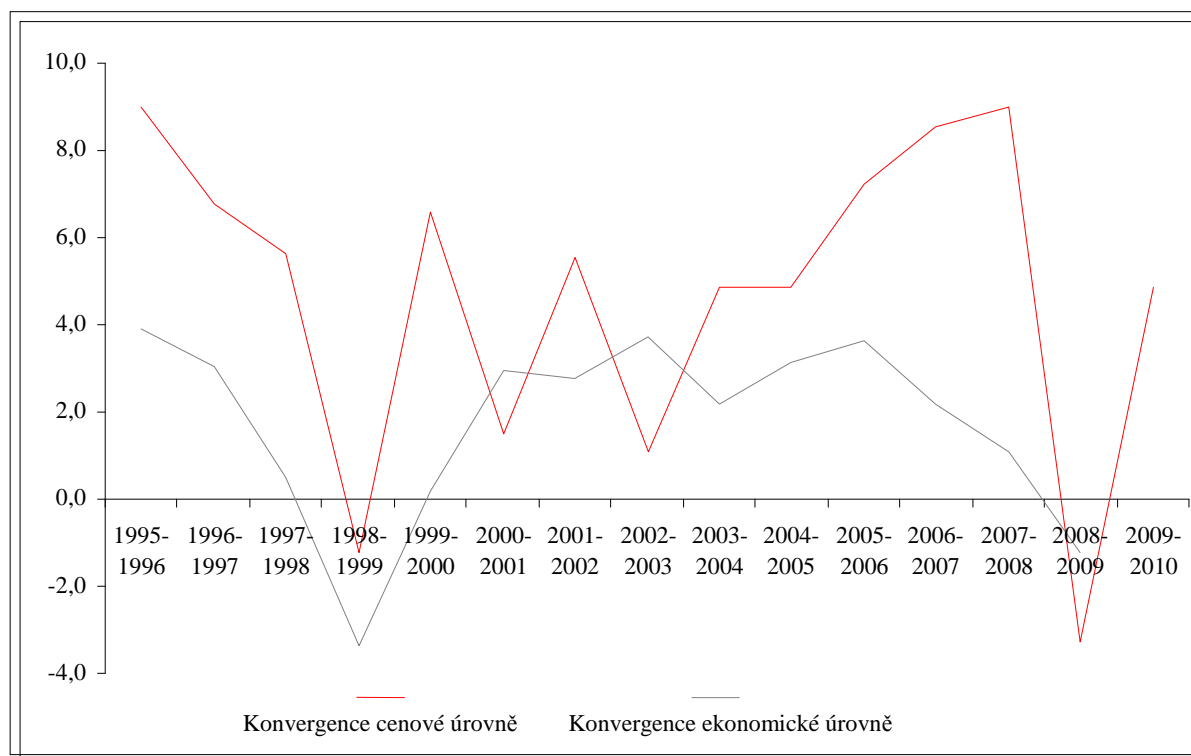
Pomocí průřezové analýzy dat bylo zjištěno, že cenová úroveň ČR vyjádřená prostřednictvím ukazatele srovnatelné cenové úrovně CPL v letech 1995 – 2010 v průměru konvergovala k EA17 (v tabulce 1 činí hodnota nestandardizovaného koeficientu -0,049). Průměrná rychlost konvergence za sledované období vyšla 4,7 %. Tento ukazatel lze interpretovat tak, že ČR ročně snížila mezeru ke stálému stavu o 4,7 %. Poločasem konvergence obecně rozumíme dobu, za kterou se mezera mezi konvergující ekonomikou a ekonomikou ve stálém stavu sníží právě na polovinu. Z tabulky lze vyčíst, že Česká republika v průměru zúží polovinu své mezery ke stálému stavu (průměr EA17) za 10,2 let.

Dvě období vykazují divergentní tendenci (1998 - 1999 a 2008 - 2009). Obě dvě období jsou spojena s krizemi, kterými byla postižena česká ekonomika. V letech 1998 – 1999 se jednalo o měnovou a ekonomickou krizi. V letech 2008 – 2009 postihla českou ekonomiku světová finanční a ekonomická krize.

Nejvyšší rychlost konvergence cenové úrovně vykazovala ČR v letech 1995 – 1996 (období transformace). V období 2007 – 2008 byla rychlost konvergence 9 %. Vysoké hodnoty bylo dosaženo také v letech 2006 – 2007 (8,5 %) a 2005 – 2006 (7,2 %). Za těmito poměrně vysokými hodnotami můžeme hledat jednak cenové tlaky způsobené příznivou ekonomickou situací a silnou spotřebitelskou poptávkou v České republice, kde ekonomický růst v daných letech převyšoval ekonomický růst eurozóny. A jednak v daném období v ČR nastal růst mezd, z čehož lze usoudit, že cenové tlaky byly také na straně nabídky. Naopak nejnižší rychlost (pokud nebereme v úvahu léta, kdy došlo k divergenci) byla v letech 2002 – 2003 (1,1 %) a 2000 – 2001 (1,5 %). V tomto období nastalo ekonomické ochabnutí v ČR a také v eurozóně, přičemž ekonomický růst české ekonomiky se nacházel jemně nad úrovní eurozóny.

Graf 2 zachycuje rychlost konvergence cenové a ekonomické úrovně¹³ ČR k eurozóně v letech 1995 – 2009 resp. 1995 – 2010. Daný graf potvrzuje předpoklad o vyšší rychlosti konvergence cenové úrovně v porovnání s rychlostí konvergence ekonomické úrovně a také je patrné, že rychlost konvergence cenové úrovně v období ekonomických krizí kopíruje rychlost konvergence ekonomické úrovně.

Graf 2: Rychlost konvergence cenové a ekonomické úrovně ČR k eurozóně

Zdroj: vlastní výpočty pomocí SPSS 18

Graf uvádí vývoj rychlosti konvergence cenové i ekonomické úrovně České republiky k zemím eurozóny. Cenová úroveň byla zkoumána v letech 1995 – 2010, ekonomická úroveň v letech 1995 – 2009¹⁴. K ekonomické i cenové divergenci dochází ve dvou obdobích. Jedná se o léta 1998 – 1999 (měnová a hospodářská krize ČR) a léta 2008 – 2009 (světová finanční a hospodářská krize). V období let 1998 – 1999 došlo k většímu propadu u ekonomické úrovně, kdy rychlost konvergence činila -3,4 %, zatímco u cenové úrovně dosáhla hodnoty -1,2 %. Větší výkyvy rychlosti konvergence lze pozorovat u konvergence cenové, např. z let 2007 – 2008, kdy hodnota rychlosti cenové konvergence činila 9 %, došlo následující rok k propadu na -3,3 %. Závěr z uvedeného grafu je, že krize, ať už celosvětového nebo pouze národního rozsahu, měla ve sledovaném období vliv na rychlost konvergence České republiky k eurozóně. Tento vliv byl negativní, neboť v období krizí ekonomická i cenová úroveň ČR k eurozóně divergovala.

¹³ Údaje o rychlosti konvergence ekonomické úrovně jsou převzaty z vlastního výzkumu.

¹⁴ Údaj za rok 2010 nebyl v době tvorby příspěvku dostupný.

Závěr

Jedním z nejvíce diskutovaných témat současnosti je světová krize, která vypukla v roce 2007 na hypotečních trzích Spojených států amerických a následně se rozšířila po celém světě. Průběh světové krize lze rozdělit do dvou velkých etap: do tzv. světové finanční krize, která měla/má v mnoha zemích shodný průběh především díky propojenosti finančních trhů (problémy bank, burzovní poklesy, zmrznutí finančních trhů), a do následné globální ekonomické krize, jejíž projevy se liší dle zemí a regionů.

Konvergence cenové úrovně byla zkoumána v souvztažnosti ke konvergenci ekonomické úrovně, ta byla zkoumána v letech 1995 – 2009, konvergence cenové úrovně v letech 1995 – 2010. K ekonomické i cenové divergenci dochází ve dvou obdobích. Jedná se o léta 1998 – 1999 (měnová a hospodářská krize ČR) a léta 2008 – 2009 (světová finanční a hospodářská krize). V období let 1998 – 1999 došlo k většímu propadu u ekonomické úrovně, kdy rychlost konvergence činila -3,4 %, zatímco u cenové úrovně dosáhla hodnoty -1,2 %. Větší výkyvy rychlosti konvergence lze pozorovat u konvergence cenové, např. z let 2007 – 2008, kdy hodnota rychlosti cenové konvergence činila 9 %, došlo následující rok k propadu na -3,3 %. Závěrem je, že krize, ať už celosvětového nebo pouze národního rozsahu, měla ve sledovaném období vliv na rychlost konvergence České republiky k eurozóně. Tento vliv byl negativní, neboť v období krizí ekonomická i cenová úroveň ČR k eurozóně divergovala. Logická hypotéza, že cenová hladina České republiky divergovala vzhledem k zemím eurozóny právě v období světové finanční a ekonomické krize, byla příspěvkem potvrzena.

Použitá literatura:

1. ALLINGTON N., KATTUMAN, P. a WALDMANN, F. One Market, One Money, One price? *International Journal of Central Banking*, 2005, ročník 1, č. 3, s. 73-115. ISSN: 1815-4654.
2. BACKÉ P., FIDRMUC, J., REININGER T., SCHARDAX F. Price Dynamics in Central and Eastern European EU Accession Countries. Working Paper, 2002, ročník 13, č. 61.
3. BARRO R., SALA-I-MARTIN X. Convergence. *Journal of Political Economy*, 1992, vol. 100, no. 2, pp. 223-251. ISSN: 0022-3808.
4. DE GRAUWE, P., SCHNABL, G. Nominal versus real convergence: EMU entry scenarios for the new member states. *Kyklos*, 2005, ročník 58, č. 4, s. 537-555. ISSN: 0023-5962.
5. DREGER, Ch., et al. Price Convergence in the Enlarged Internal Market. *European Economy*:
6. *Economic Papers* [online]. 2007, č. 292, [cit. 2011-10-31]. Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication10179_en.pdf>. ISSN: 1725-3187.
7. FRAIT, J., KOMÁREK, L. Na cestě do Evropské unie: nominální a reálná konvergence v tranzitivních ekonomikách. *Finance a úvěr*, 2001, ročník 51, č. 6, s. 314 – 330. ISSN: 0015-1920.
8. FURCERI, D. Beta and Sigma convergence: a mathematical relation of causality. *Economic Letters*, 2005, ročník 89, č. 2, s. 212-215. ISSN: 0165-1765.

9. HALMAI, P., VÁSÁRY, V. Real convergence in the new Member States of the European Union: Shorter and longer term prospects. *The European Journal of Comparative Economics*, 2010, ročník 7, č. 1, pp. 229-253. ISSN: 1824-2979.
10. HELÍSEK, M. Česká republika a EU. 1. vyd. Praha: Kriegl, 2010. str. 206. ISBN: 978-80-86912-39-4.
11. KUTAN, A. M., YIGIT, T. M. Nominal and real stochastic convergence of transition economies. *Journal of Comparative Economics*, 2004, ročník 32, č. 1, č. 23-36. ISSN: 0147-5967.
12. MANDEL M., TOMŠÍK V. Monetární ekonomie v malé otevřené ekonomice. 2. vyd. Praha: Management Press, 2008. str. 367. ISBN: 978-80-7261-185-0.
13. MELECKÝ a kol. Makroekonometrické modelování české ekonomiky a vybraných ekonomik EU. 1. vyd. Ostrava: VŠB-TU Ostrava, 2010. str. 278. ISBN: 978-80-248-2353-9.
14. MICHELACCI, C., ZAFFARONI, P. (Fractional) beta convergence. *Journal of Monetary Economics*, 2005, ročník 45, č. 1, s. 129-153. ISSN: 0304-3932.
15. NESTIĆ, D. Price Level Convergence: Croatia, Transition Countries and the EU. *Croatian National Bank Working Papers* [online]. 2005, W-13, [cit. 2011-10-25]. Dostupný z WWW: <<http://www.hnb.hr/publikac/istrazivanja/w-013.pdf>>. ISSN: 1331-8586.
16. PETRÁČKOVÁ, V., KRAUS J. Akademický slovník cizích slov. 1. vyd. (dotisk). Praha: Academica, 2000. str. 834. ISBN: 80-200-0982-5.
17. PFAFFERMAYR, M. Conditional beta- and sigma-convergence in space: A maximum likelihood approach. *Regional Science and Urban Economics*, 2009, ročník 39, č. 1, s. 63-78. ISSN: 0166-0462.
18. VINTROVÁ, R. Reálná a nominální konvergence v zemích středoevropské pětky. *Politická ekonomie*, 2007, ročník 54, č. 2, s. 206-225, ISSN: 0032-3233.
19. VINTROVÁ, R., ŽDÁREK, V. Vztah reálné a nominální konvergence v České republice a nových členských zemích EU. Working Paper CES VŠEM [online]. 2007, č. 8, [cit. 2011-10-25]. Dostupný z WWW: <http://www.vsem.cz/data/data/ces-soubory/working-paper/gf_WP0807.pdf>. ISSN: 1801-2728.

Kontakt

Ing. Jana Kovářová,

Ing. Monika Šulganová

Katedra ekonomie – 114

Fakulta ekonomická

VŠB-TU Ostrava

Sokolská třída 33

701 21 Ostrava 1

Česká republika

Email: jana.kovarova.st2@vsb.cz

monika.sulganova.st@vsb.cz

Rudolf Kucharčík

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VÝCHODISKÁ PRE FORMULOVANIE PRIORÍT SÚČASNEJ ZAHRANIČNEJ A BEZPEČNOSTNEJ POLITIKY VEĽKEJ BRITÁNIE

Abstrakt

Zahraničná a bezpečnostná politika Veľkej Británie sú relatívne stabilné. Ich priority vychádzajú z členstva krajiny v NATO, zo stáleho členstva v Bezpečnostnej rade OSN či z členstva v Európskej únii a to napriek tomu, že v krajine existujú významné euroskeptické prúdy. Zahraničnopolitická orientácia je rovnako poznačená pevným partnerstvom so Spojenými štátmi americkými a špeciálnymi vzťahmi s krajinami Commonwealthu. Jej súčasné kontúry vychádzajú z programových priorít britských konzervatívcov a liberálnych demokratov tvoriacich súčasnú vládnú koalíciu v krajine. Odraz týchto programov môžeme nájsť v Národnej bezpečnostnej stratégii, ktorú nová vláda zverejnila v októbri 2010 a prílišné rozdiely nenachádzame ani u labouristov – hlavnej opozičnej strany v súčasnej Británii.

Kľúčové slová: Veľká Británia, zahraničná politika, bezpečnostná politika, národná bezpečnostná stratégia

Abstract

British foreign and security policy are relatively stable. Their priorities are influenced by membership of the country in NATO, permanent seat in the UN Security Council, or membership in European Union despite the euroskepticism in the country. Foreign policy orientation is also affected by strong partnership with the United States and special relations with Commonwealth countries. Current foreign policy outlines come out from program priorities of conservatives and liberal democrats and they are reflected in National Security Strategy. There are also no important differences in labour foreign and security policy program.

Key words: Great Britain, foreign policy, security policy, National Security Strategy

Britské impérium v čase svojho najväčšieho rozkvetu pokrývalo cca štvrtinu zemského povrchu. Počet obyvateľov žijúcich v ňom zahrňoval štvrtinu obyvateľov sveta. Angličtina sa postupne menila na globálny jazyk, ktorým hovorili (a hovoria) okrem domovskej krajiny aj obyvatelia južnej a čiastočne severnej Afriky, Indie či severnej Ameriky a celého austrálskeho kontinentu.

Zrod britského impéria sa datuje do 16. storočia a k jeho definitívnemu zániku dochádza po druhej svetovej vojne v súvislosti s rozpadom koloniálnej sústavy. Prejavom britskej nostalgie za touto érou je existencia Britského spoločenstva národov, t.j. zoskupenia štátov, s ktorými Británia dodnes udržiava nadštandardné vzťahy.

Aj keď sa britské impérium rozpadlo po druhej svetovej vojne, jeho erózia začína už v predchádzajúcom storočí a jeho ďalšie udržiavanie bolo výsledkom obratnej britskej diplomacie, keďže z ekonomického hľadiska bolo minimálne od začiatku 20. storočia stratové a príliš nákladné.

Fareed Zakaria v tejto súvislosti tvrdí: „V snahe udržať si svoj veľmocenský status čelila Veľká Británia skôr ekonomickým ako politickým problémom. V prípade Spojených štátov je tomu presne naopak.... Hlavný dôvod toho, prečo Británia stratila svoje veľmocenské postavenie nespočíval v zlej politike, ale v zlej ekonomike.“¹

Práve 19. storočie bolo obdobím, keď boli jasne naformulované kontúry zahraničnej a bezpečnostnej politiky krajiny, ktoré britskú zahraničnú politiku ovplyvňovali nasledujúce desaťročia. Nedá sa predovšetkým nepripomenúť postoje Lorda Palmerstona a Lorda Salisburyho, ktoré odzrkadľovali a následne ovplyvnili realistickú pozíciu britskej zahraničnej politiky. Prvý zo spomínaných štátnikov predniesol dnes už klasický citát používaný politickými realistami, keď sa vyjadril nasledovne: „Naša krajina nemá večných spojencov a žiadnych permanentných nepriateľov. To čo je večné, sú naše záujmy a tieto záujmy musíme nasledovať.“² Druhý z nich, Lord Salisbury, uvedomujúc si postupné zmeny v štruktúre svetového politického systému, t.j. zmeny, ktoré oslabujú vplyv Británie na konci 19. storočia vyhlásil: „Čokoľvek sa stane, situáciu to zhorší. Preto je našim záujmom, aby sa toho stalo čo najmenej.“³ A skutočne veľké krízy v prvej polovici 20. storočia pozíciu krajiny na medzinárodnom poli postupne oslabovali a Británia v tomto období definitívne stráca status rozhodujúcej svetovej veľmoci.

Východiská súčasnej zahraničnej politiky Veľké Británie sú viacmenej konštantné a sú ovplyvnené najmä špeciálnym zväzkom krajiny so Spojenými štátmi americkými a relatívne vlažným postojom britskej verejnosti k Európskej únii. Z vyššie uvedeného vychádzajú aj politické strany, ktoré v britskom politickom systéme považujeme za dominantné – Konzervatívna strana a Labouristická strana.

Tuhý bipartizmus, dlhodobo typický pre britský politický a stranický systém, zaisťoval vládnu stabilitu a zároveň predvídateľnosť politiky, nakoľko jeho výsledkom bývali jednofarebné vlády opierajúce sa o lojálnych členov parlamentu, z ktorých mnohí boli zároveň členmi vlády. Vzájomné prepojenie exekutívy a legislatívy zaručovali priechodnosť vládnych zámerov. Situácia sa ale zmenila po parlamentných voľbách v júni 2010. Druhýkrát v povojnovej histórii nastala situácia, keď žiadna z hlavných politických strán nezískala väčšinu kresiel v parlamente.⁴ Výsledkom bol vznik koalície konzervatívcov a liberálnych demokratov. Nastala situácia, ktorú Briti poznali len z obdobia druhej svetovej vojny. Vtedy však Winstonom Churchillom vedenú koalíciu vytvorili konzervatívci a labouristi preto, aby vznikla vláda národnej jednoty a politickí lídri spojili svoje sily s cieľom čeliť nemeckej agresii. Situácia v roku 2010 bola odlišná a bola výsledkom slobodného rozhodnutia britských občanov vo voľbách. Koalíciu vytvorili politické strany, ktorých zahraničnopolitické priority sa z časti líšili. Zatiaľ čo Toryovia sú napr. tradične euroskeptickí, držia si od Európskej únie odstup a dokonca jasne kritizovali prijatie Lisabonskej zmluvy, liberálni demokrati patria pravdepodobne k najväčším eurooptimistom na britských ostrovoch.

Zahraničnopolitickú a bezpečnostnú agendu krajiny mali presadzovať líder konzervatívcov, premiér David Cameron, líder liberálnych demokratov a vicepremiér Nick

¹ ZAKARIA, F. 2010. *Postamerický svet*. Praha : Academia, 2010. 152 s. ISBN978-80-200-1852-6.

² HARRIS, R.: *Problems in British Foreign Policy*.

<http://www.heritage.org/research/reports/2011/06/problems-in-british-foreign-policy>.

³ tamtiež.

⁴ Prvýkrát takáto situácia nastala vo februári 1974. Víťazom volieb sa stali labouristi vedení Haroldom Wilsonom. Nezískali však nadpolovičnú väčšinu kresiel v parlamente. Výsledkom bol vznik menšinovej labouristickej vlády podporovanej britskými liberálmi. Ani ich podpora však neznamerala podporu väčšinovú. Harold Wilson z tohto dôvodu vypísal v krajine na október 1974 predčasné voľby, po ktorých už labouristi boli schopní vytvoriť jednofarebnú vládu (labouristi vtedy získali krehkú väčšinu, keď v 635 členom parlamente získali 319 mandátov). Tá pôsobila do roku 1979, keď sa k moci dostali konzervatívci vedení Margaret Thatcherovou.

Clegg, minister zahraničných vecí William Hague a minister obrany Liam Fox, ktorého nahradil v októbri 2011 Philip Hammond.

Súčasnú zahraničnopolitické priority vládných politických strán

Ak sa pozrieme na súčasné programové body vládných strán vo Veľkej Británii nájdeme tieto zahraničnopolitické postoje:

Konzervatívna strana⁵:

Medzi zahraničnopolitické priority Konzervatívnej strany možno zaradiť nasledujúce body:

- obhajoba a podpora misie NATO v Afganistane
- mier na Blízkom východe (podpora vzniku nezávislého palestínskeho štátu, ktorý bude koexistovať bok po boku so suverénnym a regiónom uznaným Izraelom)
- pevné partnerstvo so Spojenými štátmi americkými
- podpora užších vzťahov s Čínou
- odpor voči iránskemu jadrovému programu
- silný Commonwealth, v rámci ktorého bude krajina presadzovať hodnoty ľudských práv a demokracie
- boj proti terorizmu

Liberálno-demokratická strana⁶:

Ako už bolo naznačené vyššie, zahraničnopolitická orientácia britských liberálnych demokratov sa od konzervatívcov čiastočne líši a za kľúčové body liberálnej zahraničnopolitickej agendy možno označiť nasledovné:

- kritika britskej invázie do Iraku v roku 2003 (inváziu označujú dodnes za ilegálnu a zároveň za udalosť, ktorá zhoršila reputáciu krajiny vo svete)
- zahraničná politika založená na pevných spojenectvách (spoločné riešenie výziev, akými sú terorizmus, chudoba, klimatické zmeny s partnermi v OSN, EÚ, NATO, WTO)
- hlbšia integrácia krajiny do Európskej únie
- podpora stabilizácie Afganistanu a britských vojakov v krajine
- dôsledne vyšetrenie všetkých obvinení z mučenia (ide predovšetkým o tie, ktoré sa vzťahujú na britské pôsobenie v Iraku)

Priority v oblasti zahraničnej a bezpečnostnej politiky oboch strán prešli následne vzájomnou diskusiou a na jeseň 2010 vznikla nová Národná bezpečnostná stratégia, ktorá vymedzuje hlavné hrozby, ktorým krajina čelí, ako aj priority v oblasti bezpečnostnej a zahraničnej politiky. Dokument bol predstavený novou britskou konzervatívno-liberálnou vládou v októbri 2010 a sú pod ním podpísaní obaja koalíční lídri, konzervatívny premiér David Cameron a predseda liberálnych demokratov, vicepremiér Nick Clegg. Hlavnou úlohou schválenej stratégie má byť využitie všetkých národných spôsobilostí na „vybudovanie britskej prosperity, rozšírenie národného vplyvu vo svete a posilnenie...bezpečnosti.“

⁵ Conservatives. Foreign Affairs.

http://www.conservatives.com/Policy/Where_we_stand/Foreign_Affairs.aspx.

⁶ Liberal Democrats. International Affairs.

http://www.libdems.org.uk/international_affairs.aspx.

V období studenej vojny bola situácia zrejma. Nepriateľom za železnou oponou bol Sovietsky zväz, jeho armáda a satelity. Zároveň riziko zvyšovala hrozba jadrového stretu dvoch dominujúcich aktérov – Spojených štátov amerických a Sovietskeho zväzu.

Po skončení studenej vojny sa však situácia zmenila. Objavujú sa optimistické vízie postupného víťazstva liberálnej demokracie v celom svete (Francis Fukuyama), ako aj pesimistické vízie stretu jednotlivých civilizácií a kultúr, medzi ktorými sa rozhodujúce konflikty budúcnosti odohrajú (Samuel Huntington). Fukuyamova a autorom neskôr revidovaná vízia inšpirovaná hegelianstvom sa zatiaľ nenaplnila a aj Briti si po vlastnej negatívnej skúsenosti uvedomujú (teroristický útok na londýnske metro v roku 2005) nebezpečenstvo asymetrických hrozieb. Tieto hrozby môžu mať aj v zmysle predloženej stratégie „nespočetné množstvo“ zdrojov – terorizmus, kyberterorizmus, nekonvenčný útok vrátane útoku chemickými či biologickými zbraňami. Pôvodcom útoku však okrem štátnych aktérov môžu byť aj aktéri neštátni (teroristi, vrátane tých ktorí žijú v Británii, kriminálnici alebo povstalci).

Národná bezpečnostná stratégia – charakteristika kľúčových črt⁷ **Medzi kľúčové črty v súčasnosti platnej stratégie zaradujeme nasledovné:**

- Zaistenie bezpečnosti krajiny – prvoradá úloha

Británia je podľa Stratégie bezpečnejšou a zároveň zraniteľnejšou, ako tomu bolo v minulosti. Zraniteľnosť krajiny nevyplýva ani tak z hrozby útoku inou krajinou, ako z toho, že Británia patrí „k najotvorenejším spoločnostiam vo svete, ktorý je prepojitelný viac, ako tomu bolo kedykoľvek predtým.“ Bezpečnosť nie je redukovaná len na vojenskú zložku. Britská Stratégia vychádza z jej komplexného chápania a neopomína ani také oblasti, akými sú klimatické zmeny, potravinová (napr. nedostatok vody), či energetická bezpečnosť. Aj z tohto dôvodu je „koncept národnej bezpečnosti v roku 2010 veľmi odlišný od konceptu pred desiatimi či dvadsiatimi rokmi, či dokonca pred päťdesiatimi alebo sto rokmi.“

- Britské záujmy zostávajú stabilné aj v rýchlo sa meniacom svete

Briti sami seba opisujú ako „otvorený...národ, ktorý závisí na obchode, a ktorého príslušníci žijú po celom svete.“ (Mimo britské ostrovy žije v súčasnosti desatina Britov.) Aj z tohto dôvodu je základom úspechu silná a stabilná ekonomika „schopná konkurovať najsilnejším a najlepším.“ Národný záujem ale nie je redukovaný len na záujem ekonomický. V neposlednom rade je nevyhnutné presadzovať hodnoty, ktorým krajina verí – hodnoty „demokracie, slobody prejavu, demokracie a ľudských práv.“

Samozrejme Briti si uvedomujú, že v globalizovanom, vzájomne prepojenom svete nie je možné nič z vyššie uvedeného presadzovať izolovane, samostatne. Kľúčovým partnerom pri presadzovaní daných cieľov sú Spojené štáty americké, ďalšími zase členské krajiny NATO a Európskej únie.

- Zadefinovanie medzinárodného prostredia na presadzovanie národných záujmov

⁷ A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy
http://www.direct.gov.uk/prod_consum_dg/groups/dg_digitalassets/@dg/@en/documents/digitalasset/dg_191639.pdf.

Týmto prostredím má byť systém založený na kolektívnej bezpečnosti, ktorý má vychádzať z jasných pravidiel medzinárodného systému a kreovania kľúčových spojenectiev (ide najmä o spojenectvo so Spojenými štátmi americkými a s Európskou úniou – nenahraditeľné partnerstvo), otvorenej globálnej ekonomiky, efektívnych a reformovaných medzinárodných inštitúcií (NATO ako základ transatlantickej bezpečnosti).

➤ Zadefinovanie štyroch najväčších bezpečnostných rizík

1. medzinárodný terorizmus – vrátane hrozby použitia chemických, biologických a jadrových zbraní, ako aj nebezpečenstva terorizmu v Severnom Írsku.

Za najväčšiu teroristickú hrozbu je označená teroristická sieť Al-Kajdá (jej pôsobenie je potenciálnym rizikom aj v ďalších krajinách – Jemen, Somálsko, Pakistan, Irak). Práve bojom proti nej je odôvodňovaná účasť príslušníkov britských ozbrojených síl v Afganistane. Na strane druhej Briti stanovili dátum stiahnutia britských ozbrojených síl z Afganistanu. To by sa malo udiť najneskôr do konca roka 2015.

2. kybernetický útok uskutočnený inými štátmi, teroristami alebo skupinami napojenými na organizovaný zločin
3. medzinárodné vojenské krízy
4. nehody veľkého rozsahu a prírodné katastrofy

➤ Ďalšie hrozby

- šírenie zbraní hromadného ničenia (snaha o zabránenie vývoja zbraní hromadného ničenia v krajinách Stredného a Blízkeho východu; vývoj zbraní hromadného ničenia v danom regióne ohrozuje aj energetickú bezpečnosť vo svete)
- organizovaný zločin, špionáž

➤ Rešpektovanie nárastu vplyvu nových centier moci

Briti realisticky priznávajú, že ťažisko svetovej ekonomiky sa presúva zo západnej Európy smerom k Ázii (niet pochyb o tom, že Čína a India sa stanú globálnymi veľmocami), Latinskej Amerike a ku krajinám Perzského zálivu. Národná bezpečnostná stratégia doslova pripomína, že „finančná kríza tento presun ešte urýchlila.“ Nárast vplyvu nových centier moci nenecháva ani Britov na pochybách o tom, že geopolitické ťažisko sa v nasledujúcich desaťročiach bude postupne meniť. Britská Stratégia predpokladá, že svetový politický systém bude do roku 2030 jasne multipolárny a moc v ňom bude podstatne viac prerozdelená, ako je tomu v súčasnosti. Formát G8 už v súčasnosti nahradil formát G20.

➤ Postavenie Veľkej Británie vo svetovej ekonomike

Britská ekonomika je šiestou najväčšou ekonomikou sveta, krajina je domovom množstva nadnárodných spoločností, Londýn patrí k centráam svetového finančnictva a angličtina je dorozumievacím jazykom celého finančného sveta.

➤ Postavenie Veľkej Británie v medzinárodných vzťahoch

Britský vplyv bezpochyby znásobuje miesto stáleho člena Bezpečnostnej rady OSN, členstvo vo formátoch G8, G20, miesto kľúčového člena NATO a EÚ, príp. existencia Britského spoločenstva národov.

Zahraničnopolitické priority britskej opozície – Konceptcia zahraničnej politiky podľa britských labouristov

Britskí labouristi boli naposledy vládnu stranou od roku 1997 do roku 2010, keď na čele kabinetu stál najskôr Tony Blair nahradený v roku 2007 Gordonom Brownom. Tony Blair, rozhodujúca tvár britských labouristov po skončení studenej vojny, presadzoval podobne ako jeho nemecký kolega, kancelár a šéf sociálnych demokratov Gerhard Schröder politiku tzv. tretej cesty, ktorej duchovným otcom bol britský sociológ Anthony Giddens. To čo ich však s Gerhardom Schröderom nespájalo bol, postoj k zahraničnopolitickej agende. Tony Blair mal vždy bližšie k politike Spojených štátov amerických – nezávisle na tom, či americkú administratívu viedol demokrat Bill Clinton alebo republikán George W. Bush. Zahraničnopolitický kurz Tony Blair nezmenil ani potom, ako sa oficiálne voči premiérovej politike po podpore americkej kampane v Iraku v roku 2003 postavila významná časť labouristických poslancov v parlamente. Gordon Brown, Blairov nástupca vo funkcii lídra vlády a strany, sa snažil o politiku nezávislejšiu na Spojených štátoch amerických a jeho vzťah k Barackovi Obamovi, ktorý do funkcie nastúpil v roku 2009, nebol až taký srdečný.

V súčasnosti britskí labouristi naformulovali nové princípy svojej zahraničnopolitickej agendy a predstavili tieňového ministra zahraničných vecí, t.j. potenciálneho šéfa britskej diplomacie v budúcej labouristickej vláde, ktorým by sa mal stať Douglas Alexander. Labouristická zahraničnopolitická agenda je založená na nasledujúcich predpokladoch⁸:

1. Globálna moc je podstatne viac rozptýlenejšia ako tomu bolo počas 20. storočia. Cesta k prechodu od jednej resp. dvoch rozhodujúcich veľmocí k piatim alebo viacerým rozhodujúcim veľmociam ešte nie je ukončená. Británia musí využiť svoj vplyv na to, aby presvedčila nové centrá moci (krajiny BRICS) k prevzatiu väčšieho podielu zodpovednosti za dianie vo svete. Pre úspech Británie je nevyhnutné uzatvoriť s týmito krajinami bližšie ekonomické a politické väzby. Labouristi v tejto súvislosti pripomínajú, že britský vplyv v postkoloniálnom období závisel od vzťahov krajiny so Spojenými štátmi americkými a krajinami Európskej únie. V 21. storočí bude pre britský vplyv vo svete rozhodujúce to, ako bude ovplyvňovať rozhodnutia vyššie spomenutých aktérov a zároveň to, či ostane silným partnerom pre Spojené štáty americké a súčasných európskych spojencov.
2. Podpora liberálnych intervencií v mene tzv. humanitárnej intervencie. Príkladom je úspech v Líbyi. Krajina má byť pripravená vytvárať spoločne s partnermi koalície podporujúce hnutia podobné tým v Líbyi.
3. Británia má byť nápomocná moslimským krajinám pri ich boji s islamským terorizmom, ktorý je v súčasnosti na zstupe.⁹ Labouristi sa zároveň prihovárajú za členstvo Turecka v Európskej únii, resp. za čo najužšiu väzbu medzi Európskou úniou a Tureckom.

⁸ Pozri napr.: BOZIER, L. 2011. The Foreign Policy Priorities of the next Labour government <http://labourlist.org/2011/08/the-foreign-policy-priorities-of-the-next-labour-government/>

⁹ Labouristická rétorika v tejto oblasti pripomína koncepciu Georga W. Busha týkajúcu sa demokratizácie tzv. širšieho Blízkeho východu. Britskí labouristi podobne ako bývalý americký prezident pripomínajú, že rozhodujúca časť obyvateľstva žijúceho na území od Mauretánie po Irán chce žiť v mieri. Sú však zmanipulovaní rétorikou islamistických hnutí, ktoré vykresľujú kresťanskú západnú civilizáciu ako nepriateľskú. Aj z tohto dôvodu je úlohou rozhodujúcich veľmocí využiť nástroje mäkkej moci na zmenu vnímania Západu obyvateľstvom blízkoovýchodných krajín.

Vzťah Veľkej Británie a Európskej únie

Vzťah Británie ku kontinentálnej Európe charakterizuje obdobie tzv. európskeho koncertu, keď krajina zohrávala úlohu balacéra, ktorá jej umožňovala byť súčasťou európskej politiky, ovplyvňovať ju a zároveň byť mimo rámca európskych sporov a nezasahovať do nich v prípade, keď to pre krajinu nebolo výhodné.

George Friedman v tejto súvislosti upozorňuje na nasledovné: „Lamanšský prieliv vždy umožňoval Britom stiahnuť sa na svoje ostrovy a svoje vzťahy s európskymi štátmi riešiť selektívne...Aj britské imperiálne úsilie bolo sčasti prejavom ich snahy vyhnúť sa absolútnej závislosti od Európy. Veľká Británia sa s (výnimkou niekoľkých extrémnych prípadov) neoddeľovala múrom od Európy, ale obmedzila svoju angažovanosť na kontinente. Umožnil jej to zemepis.“¹⁰

Čo sa týka vojenskej spolupráce Európy a Británie George Friedman zase pripomína: „Myšlienku Európy pod vojenským vedením Nemecka a Francúzska považuje (Británia, pozn. R.K.) za neprijateľnú. Vstup do takéhoto spojenectva v postavení mladšieho partnera z britského pohľadu nie je rozumný, ani nevyhnutný. To sú dôvody, prečo je celková britská stratégia nekompatibilná s neohrančeným záväzkom voči Európe. Namiesto toho britskou stratégiou bolo a je vojenské spojenectvo so Spojenými štátmi. Spojenectvo s USA jej umožňuje vplývať na najväčšiu globálnu mocnosť, a to pri relatívne nízkych nákladoch. V nasledujúcom desaťročí si bude Veľká Británia naďalej udržiavať viac železok v ohni, ale vždy bude viac inklinovať k (v nemeckej a francúzskej terminológii) anglosaskému bloku a kultúre.“¹¹

Podľa Jacquesa Rupnika bola zase Európska únia pre Britov „poznaná nutnosť hlavne obchodného charakteru. Briti to najskôr odmietli, pretože pre nich bol vždy hlavný transatlantický vzťah a k tomu mali Commonwealth. Spočiatku sa pozerali na Európsku úniu ako na riešenie francúzsko-nemeckých problémov v kontinentálnej Európe. Až po desiatich rokoch im došlo, že aj oni sú relatívne malí.“¹² (s. 168)

Súčasná britsko-francúzska spolupráca

Vzťahy Francúzska a Británie boli v minulosti poznačené vzájomnou rivalitou a iným pohľadom na bezpečnostné usporiadanie v Európe. Generál de Gaulle blokoval prístupenie Británie do Európskych spoločenstiev, Francúzsko v období de Gaullovej prezidentúry vystúpilo z vojenských štruktúr NATO. V nedávnom období zlepšení vzťahov nepomohla ani invázia vojsk USA a ich spojencov (vrátane Británie) v roku 2003 do Iraku. Novým prvkom britskej zahraničnej politiky po nástupe konzervatívno-liberálneho kabinetu je nadviazanie užších kontaktov s Francúzskom.¹³ Nová koalíčná vláda usporiadala v novembri 2010 v Londýne britsko-francúzsky summit, výsledkom ktorého boli dohody o užšej spolupráci v oblasti vojenstva (zdieľanie lietadlových lodí, spoločný vývoj ponorkových komponentov, nového bezpilotného lietadla, spoločný nákup raketových striel a pod.).

Osobitnou kapitolou je líbyjská otázka. Bol to súčasný francúzsky prezident Nicolas Sarkozy, ktorý spoločne s britským premiérom Davidom Cameronom¹⁴ rozohral tento rok na

¹⁰ FRIEDMAN, G. 2011. *Nasledujúce desaťročie. Kde sme... a kam sa uberáme*. Bratislava : Ikar, 2011. 183-184 s. ISBN 978-80-551-2625-8.

¹¹ FRIEDMAN, G. 2011. *Nasledujúce desaťročie. Kde sme... a kam sa uberáme*. Bratislava : Ikar, 2011. 184 s. ISBN 978-80-551-2625-8.

¹² HVÍŽDALA, K. 2009. *Príliš brzy unavená demokracie: rozhovory s Karlem Hvížd'alom/Jacques Rupnik*. Praha : Portál, 2009. 168 s. ISBN 978-80-7367-458-8.

¹³ Rozdiely však napr. pretrvávajú napr. v otázke reagovania na finančnú krízu v Európe.

¹⁴ Paradoxne Francúzi a Briti prispeli k rehabilitácii Muammara Kaddáfího v medzinárodných vzťahoch po zmene jeho rétoriky začiatkom 21. storočia. Tony Blair dokonca v roku 2007 uskutočnil oficiálnu štátnu

pôde Bezpečnostnej rady OSN rozhodujúci zápas, na konci ktorého bola rezolúcia 1793 oprávňujúca k vojenskému zásahu v Líbyi a to v zmysle sarkozyho hesla „responsabilité de proteger“ – zodpovednosť za ochranu.

František Škvrnda tento spoločný francúzsko-britský postoj ostro kritizuje a píše: „V podmienkach líbyjskej vojny sa definitívne stratila stará francúzsko-britská nevraživosť, o čom svedčí aj to, že N. Sarkozymu v líbyjskom ťažení mimoriadne ochotne sekunduje britský premiér D. Cameron. Francúzsko a Veľká Británia vojnou v Líbyi akoby chceli ukázať nostalgiu za zašlými časmi svojho veľmocenského pôsobenia. Vo vojne, do ktorej sa obe krajiny pustili individuálne, cítiť imperiálne ambície bez ohľadu na potrebu európskej integrácie a stability v takom pre EÚ významnom regióne ako je Stredomorie. Celá vojenská operácia tlačí EÚ k USA a ich vnímaniu a riešeniu problémov svetovej politiky.“¹⁵

V súčasnosti nemôže nikto zodpovedne odpovedať na otázku, kto Kaddáfího nástupcovia sú, ako sa budú skutočne správať, a aký politický režim v krajine nastolia. Jedna zo základných politologických premís hovorí, že je jednoduché sa spojiť proti niekomu. Problémom je obdobie „potom“, keď treba predstaviť spoločnú alternatívu a víziu budúcnosti. Učebnicovým a poučným príkladom by zodpovedným politickým lídrom mala byť stále nemecká Weimarská republika.¹⁶ Nicolasovi Sarkozymu a Davidovi Cameronovi, neostáva nič iné, ako dúfať, že ich zahraničnopolitický manéver im vyjde.¹⁷

Záver

Veľká Británia stále bezpochyby patrí medzi európske veľmoci. Jej slovo v medzinárodných vzťahoch neostáva prehliadnuteľné. Zahraničná politika krajiny samozrejme nezodpovedá úplne kontúram zahraničných politik európskych kontinentálnych veľmocí (Francúzsko, Nemecko) a ťažisko jej priorit je v niektorých bodoch jasne odlišné (jednoznačná orientácia na USA, Britské spoločenstvo národov). Na strane druhej ale platí, že krajina mnohokrát dokázala, že je vypočítateľným spojencom aj pre európskych partnerov a že bez nej nie je možné silnú Európsku úniu vybudovať. Budúcnosť krajiny závisí aj od toho, ako sa vysporiada s finančnou krízou, ktorá súčasné svetové prostredie ovplyvňuje. Záverom môžeme v tejto súvislosti zdôrazniť nasledovné: „Veľká Británia má...zo všetkých krajín Európskej únie najvyššiu zadlženosť domácnosti. Žiť na dlh ... bolo mnoho rokov spoločenskou normou, ktorá sa teraz ukazuje ako silno problematická...Úsporné opatrenia

návštevu do Líbye s cieľom normalizovať vzťahy medzi oboma krajinami. Nedoriešeným je dodnes kontroverzný prípad Lockerbie.

¹⁵ ŠKVRNDA, F.: *Tragickosť a iracionálna krutosť líbyjskej vojny (historicko-sociologický náčrt)*

<http://publica.cz/index.php/pdfpublica/pro-a-proti/440-tragickos-a-iracionalna-krutos-libyjskej-vojny-historicko-sociologicky-nart.html>

¹⁶ Pozri bližšie: MIKULČÍKOVÁ, A. 2010. *Pravicový extrémizmus v SRN – príčiny, podoby, prejavy*. FPPVaMV UMB, Banská Bystrica 2010, ISBN 978-80-8083-941-3 alebo MATTOŠ, B. 2001. *Od agresora k integrátorovi - Cesta povojnového Nemecka k významnému zástancovi rozširovania EÚ*. In Almanach 2001 Fakulty medzinárodných vzťahov EU. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2001. 191-195 s. ISBN 80-225-0155-7.

¹⁷ Pozri napr.: KAZANSKÝ, R. – ADAŠKOVÁ, D. 2011. *Problematika klasifikácie zlyhávajúcich štátov v riešení medzinárodných konfliktov*. In BOČÁKOVÁ, O. – TOMAŠÍKOVÁ, A. 2011. *Aktuálne otázky politiky*. Trenčín : Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, 2011. 311 – 315 s. ISBN 978-80-8075-485-3.

a ekonomická reforma tvoria prvý pilier vládneho programu konzervatívno-liberálnej koalície.“¹⁸

Použitá literatúra:

1. A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy
2. http://www.direct.gov.uk/prod_consum_dg/groups/dg_digitalassets/@dg/@en/documents/digitalasset/dg_191639.pdf
3. BOZIER, L. 2011. The Foreign Policy Priorities of the next Labour government
4. <http://labourlist.org/2011/08/the-foreign-policy-priorities-of-the-next-labour-government/>
5. Conservatives. Foreign Affairs
6. http://www.conservatives.com/Policy/Where_we_stand/Foreign_Affairs.aspx
7. FRIEDMAN, G. 2011. Nasledujúce desaťročie. Kde sme... a kam sa uberáme. Bratislava : Ikar, 2011. 184 s. ISBN 978-80-551-2625-8.
8. HARRIS, R.: Problems in British Foreign Policy
9. <http://www.heritage.org/research/reports/2011/06/problems-in-british-foreign-policy>
10. HVÍŽĎALA, K. 2009. Príliš brzy unavená demokracie: rozhovory s Karlem Hvizďalou/Jacques Rupnik. Praha : Portál, 2009. 168 s. ISBN 978-80-7367-458-8.
11. CHUGURYAN, S. 2007. Globalizácia a vedomostná spoločnosť. In: Hoschekova, D. – Kazansky, R. – Pajtinka, E. (eds.): INTERPOLIS'08 Zborník príspevkov zo IV. vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov. PAMIKO, Bratislava 2007, 144-148 s. ISBN 978-80-85660-07-4.
12. Liberal Democrats. International Affairs
13. http://www.libdems.org.uk/international_affairs.aspx
14. MATTOŠ, B. 2001. Od agresora k integrátorovi - Cesta povojnového Nemecka k významnému zástancovi rozširovania EÚ. In Almanach 2001 Fakulty medzinárodných vzťahov EU. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2001. 191-195 s. ISBN 80-225-0155-7.
15. MIKULČÍKOVÁ, A. 2010. Pravicový extrémizmus v SRN – príčiny, podoby, prejavy. FPVaMV UMB, Banská Bystrica 2010, ISBN 978-80-8083-941-3
16. KAZANSKÝ, R. – ADAŠKOVÁ, D. 2011. Problematika klasifikácie zlyhávajúcich štátov v riešení medzinárodných konfliktov. In BOČÁKOVÁ, O. – TOMAŠÍKOVÁ, A. 2011. Aktuálne otázky politiky. Trenčín : Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, 2011. 311 – 315 s. ISBN 978-80-8075-485-3.

¹⁸ MRAVINÁČ, M. 2010. *Nová éra v britskej politike?* In *Mezinárodní politika*. ISSN 0543-7962, 2010, roč. 34, č. 6, s. 42., porovnaj: CHUGURYAN, S. 2007. Globalizácia a vedomostná spoločnosť. In: Hoschekova, D. – Kazansky, R. – Pajtinka, E. (eds.): INTERPOLIS'08 Zborník príspevkov zo IV. vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov. PAMIKO, Bratislava 2007, 144-148 s. ISBN 978-80-85660-07-4.

17. ŠKVRNDA, F.: Tragickosť a iracionálna krutosť líbyjskej vojny (historicko-sociologický náčrt) <http://publica.cz/index.php/pdfpublica/pro-a-proti/440-tragickos-a-iracionalna-krutos-libyjskej-vojny-historicko-sociologicky-nart.html>
18. ZAKARIA, F. 2010. Postamerický svet. Praha : Academia, 2010. 152 s. ISBN978-80-200-1852-6.

Príspevok je súčasťou vedeckovýskumného projektu VEGA 1/0280/11 Prísťahovalectvo a politicko-ekonomická diverzifikácia Európy

Kontakt

PhDr. Rudolf Kucharčík, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
E-mail: rudolf.kucharcik@euba.sk

Milan Labuzík

KATEDRA BEZPEČNOSTI A OBRANY
AKADÉMIA OZBROJENÝCH SÍL GEN. M.R.ŠTEFÁNKA

NOVÉ ÚLOHY SLOVENSKEJ REPUBLIKY V BOJI PROTI TERORIZMU

Abstrakt

Bezpečnostné prostredie v SR je z pohľadu terorizmu relatívne stabilizované a pokojné, bez bezprostredných rizík a hrozieb. Napriek tomu SR boju proti terorizmu venuje zvýšenú pozornosť a považuje ho za globálnu hrozbu, proti ktorej je nutné bojovať na medzinárodnej a národnej úrovni. Doterajší boj SR proti terorizmu je obsiahnutý v prijatých Národných akčných plánoch boja proti terorizmu z rokov 2005, 2006, 2007, ktoré obsahujú konkrétne úlohy boja proti terorizmu. Článok je venovaný novým úlohám, ktoré obsahuje Národný akčný plán boja proti terorizmu na roky 2011 – 2014, ktoré doteraz prijaté NAP neobsahujú.

Kľúčové slová: terorizmus, národný akčný plán, aktéri boja proti terorizmu, úlohy v boji proti terorizmu

Abstract

The security environment in SR from the view of terrorism is relatively stable and peaceful, with no immediate risks and threats. Nevertheless SR considers terrorism as a global threat against which it is necessary to combat on the international and national level. Fight against terrorism in conditions of SR is included in the adoption of national action plans to combat terrorism in the years 2005, 2006, 2007, which contain specific tasks of fighting terrorism. The article is devoted to new tasks of the National Action Plan to combat terrorism in the years 2011 - 2014.

Key Words: terrorism, national action plan, players fight against terrorism, role in the fight against terrorism

ÚVOD

Slovenská republika je štátom, v ktorom sa zatiaľ domáci či medzinárodný terorizmus otvorene neprejavil. Tento záver či hodnotenie obsahujú všetky doposiaľ prijaté dokumenty Slovenskej republiky venované boju proti terorizmu. Napriek tomu považuje SR terorizmus za svetovú globálnu hrozbu, proti ktorej je nutné bojovať. Aktívny prístup Slovenskej republiky v boji proti terorizmu sa prejavuje v prijatí praktických opatrení pri implementácii dokumentov organizácií medzinárodného krízového manažmentu, ktorých je Slovenská republika súčasťou. Dokladom toho je aj Národný akčný plán boja proti terorizmu na roky 2011 – 2014.

SLOVENSKÁ REPUBLIKA A TERORIZMUS

Bezpečnostné prostredie v Slovenskej republike je doposiaľ z pohľadu terorizmu relatívne stabilizované a pokojné, bez bezprostredných rizík a hrozieb. SR naďalej so značnou

pravdepodobnosťou nie je primárnym cieľom ohrozenia terorizmom. Konštatuje sa to v novom **Národnom akčnom pláne boja proti terorizmu na roky 2011 - 2014**. Na Slovensku **nebola zaznamenaná žiadna priama aktivita teroristických skupín**. Neboli lokalizované ani osoby alebo skupiny, ktoré by sa pripravovali spáchať teroristický trestný čin. Polícia nemala ani poznatky o príprave teroristického útoku na slovenskom území. Zvýšené riziko však naďalej pretrváva v možnosti zneužívania nášho územia teroristickými organizáciami na tranzit, materiálno-technickú podporu a zázemie po spáchaní trestného činu terorizmu a v reálnej prítomnosti rizikových subjektov na jej území.

Lídri moslimských združení na Slovensku sa dlhodobo vyhýbajú verejným radikálnym prejavom na dianie v krízových oblastiach spojených s aktivitami islamských radikálov, ako aj reakciám na medializované prípady kritiky islamu. **Rizikovým faktorom je nelegálna migrácia** osôb, nakoľko môžu byť medzi migrantmi členovia a podporovatelia teroristických skupín. Ako nelegálni migranti boli na území SR už zistené osoby medzinárodne hľadané pre podozrenie z teroristických aktivít v zahraničí.

Už bezprostredne po teroristických útokoch na USA prijala vláda Slovenskej republiky a ministerstvá rad opatrení na zvýšenie bezpečnosti. Slovenská republika sa jednoznačne pripojila, hoci ešte nebola členom EÚ, ku všetkým relevantným záverom jednotlivých fór EÚ v boji proti terorizmu, ku ktorým bola vyzvaná.

Prvým komplexným programovým dokumentom v boji proti terorizmu bol **Národný akčný plán boja proti terorizmu** (ďalej len „NAP“), schválený vládou Slovenskej republiky 10. mája 2005. Obsahoval opatrenia potrebné na zvýšenie bezpečnosti štátu – jeho územia a obyvateľov a vytvoril širokú platformu pre boj s terorizmom po stránke legislatívnej, inštitucionálnej a výkonnej. Cieľom dokumentu bolo vytvoriť v Slovenskej republike vhodné podmienky na dôsledné napĺňanie a implementáciu viacerých medzinárodných zmlúv a záväzkov, ako sú rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN, nariadenia a rámcové rozhodnutia inštitúcií EÚ, výnosy medzinárodných inštitúcií i konkrétnych štátov, v ktorých sú vyhlasované sankcie voči osobám a skupinám podozrivým z terorizmu a z podpory terorizmu. Dokument vytvoril tiež podmienky pre riešenie základných problémov v oblasti koordinácie, spolupráce a súčinnosti jednotlivých kľúčových subjektov boja proti terorizmu. Akčný plán obsahoval konkrétne úlohy pre jednotlivé subjekty.

Vzhľadom na splnenie viacerých úloh, vývoj na medzinárodnej scéne, ako aj na politické posuny a postoje nadnárodných orgánov k tejto problematike vznikla potreba NAP prepracovať. Výsledkom bol revidovaný NAP (REV 1) schválený vládou SR 3. mája 2006. Tento NAP považoval za prioritu zosúladiť a zefektívniť činnosť všetkých spravodajských, policajných a ďalších bezpečnostných zložiek, prokuratúry ako i kľúčových orgánov štátnej správy a to vytvorením spoločnej koordinačnej aktivity. NAP tiež reaguje na prijatú Stratégiu EÚ na boj proti terorizmu z novembra 2005, ktorá oficiálne vyhlásila boj proti terorizmu vo všetkých oblastiach. Stanovila 4 piliere – prevencia, ochrana, stíhanie a reakcia, ktoré predstavujú komplexnú a primeranú odpoveď na medzinárodnú teroristickú hrozbu. NAP REV 1 prijal v jednotlivých oblastiach konkrétne úlohy.

Po roku boli navrhnuté úlohy vyhodnotené a zároveň bol prehodnotený obsah materiálu. Výsledkom týchto analýz je revidovaný **NAP (REV 2)**, ktorý vytváral širokú platformu pre riešenie boja s terorizmom po stránke legislatívnej, inštitucionálnej a výkonnej, ktorý **bol schválený uznesením vlády Slovenskej republiky zo dňa 3. októbra 2007**. NAP (REV 2) podliehal stupňu utajenia Dôverné.

NAP (REV 2) bol koncipovaný ako súhrnný strategický dokument obsahujúci súpis úloh a opatrení s určením gestorov a termínmi ich plnenia. Zodpovedný a iniciatívny prístup k jeho plneniu mohol významným spôsobom prispieť k zníženiu miery zraniteľnosti Slovenskej republiky teroristickými útokmi namierenými proti životu, zdraviu a majetku jej občanov a jej zahraničnopolitickým záujmom.

Jedným z hlavných cieľov NAP REV - 2 na národnej úrovni je rozvíjať a implementovať legislatívny a inštitucionálny rámec pre boj proti terorizmu tak, aby sa zvýšili možnosti spravodajských služieb, špeciálnych útvarov Policajného zboru SR a orgánov činných v trestnom konaní pri predchádzaní, vyhľadávaní, vyšetrovaní a stíhaní trestných činov terorizmu a vytvoriť prostredie na efektívne využitie Europolu a Eurojustu.

Časť opatrenia a úlohy REV 2 mal tú istú štruktúru ako REV 1 – štyri základné oblasti:– prevenciu, ochranu, stíhanie a reakciu a 23 základných úloh. Odlišný je počet konkrétnych úloh, ktorých je 119. Jeho nová aktualizácia sa mala podľa uznesenia vlády SR z 3. októbra 2007 uskutočniť v roku 2009, teda až o dva roky od poslednej revízie.

V roku 2009 bola predložená podpredsedovi vlády SR a ministrom vnútra SR Správa o plnení úloh vyplývajúcich z NAP REV 2 a vyhodnotenie plnenia úloh Ministerstva vnútra SR z neho vyplývajúcich.

Pri spracovávaní správy o plnení NAP REV 2 bolo zistené, že NAP REV 2 mal viaceré nedostatky. Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 928 zo 16. decembra 2009 k návrhu správy o bezpečnosti SR za rok 2008 v opatreniach na zachovanie bezpečnosti Slovenskej republiky uvádza v bode č. 5 uvedeného uznesenia potrebu aktualizácie NAP REV 2. Na základe uvedeného boli požiadané útvary Ministerstva vnútra Slovenskej republiky a ostatné ministerstvá a ústredné orgány štátnej správy o zaslanie podkladov k vypracovaniu nového NAP na roky 2011 - 2014.

Národný akčný plán boja proti terorizmu na roky 2011 – 2014

NAP boja proti terorizmu na roky 2011 - 2014 bol schválený vládou SR 18. mája 2011. Jeho cieľom, je obdobne ako u predchádzajúcich akčných plánov, pokračovať vo vytváraní vhodných podmienok na dôsledné napĺňanie a implementáciu viacerých medzinárodných záväzkov, ako sú bilaterálne a multilaterálne zmluvy, rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN, nariadenia a rámcové rozhodnutia orgánov EÚ, výnosy medzinárodných inštitúcií i konkrétnych štátov, v ktorých sú vyhlasované sankcie voči osobám a skupinám podozrivým z terorizmu a z podpory terorizmu. Je orientovaný na konkrétne opatrenia, ktoré premietnu ich zmysel a cieľ do činnosti národných orgánov.

Národný akčný plán boja proti terorizmu sa orientuje na kľúčové problémy v oblasti boja proti terorizmu v Slovenskej republike, ktoré neboli doposiaľ obsiahnuté v predchádzajúcich verziách Národného akčného plánu, resp. boli obsiahnuté nedostatočne, pričom sa snaží vyhnúť duplicite úloh, teda vylúčiť tie, ktoré sú už uložené a plnia sa z titulu Akčného plánu boja proti terorizmu EÚ, ako aj iných národných strategických dokumentov obsahujúcich úlohy v súvislosti s bojom proti terorizmu v Slovenskej republike.

Konkrétne úlohy Národného akčného plánu:

1. Zabezpečiť distribúciu novelizácií Akčného plánu boja proti terorizmu EÚ relevantným subjektom – zodpovedný subjekt MV SR.

MV SR zabezpečí doručenie prípadných novelizácií Akčného plánu boja proti terorizmu EÚ a nových úloh, ktoré z neho pre Slovenskú republiku vyplynú relevantným subjektom. Výsledkom má byť zefektívnenie činnosti, koordinácie a vyhodnocovania plnenia úloh jednotlivých subjektov boja proti terorizmu. Ako kľúčové subjekty v systéme boja proti terorizmu v SR vyplývajúce z NAP z roku 2007 vystupujú Policajný zbor, Slovenská informačná služba, Vojenské obranné spravodajstvo, Vojenská spravodajská služba, úrad špeciálnej prokuratúry Generálnej prokuratúry SR a Ministerstvo zahraničných vecí SR. Medzi ďalšie subjekty, ktoré úzko spolupracujú s vyššie uvedenými kľúčovými subjektami patria Ministerstvo spravodlivosti SR, Ministerstvo obrany SR, Ministerstvo hospodárstva SR, colná správa SR – Colný kriminálny úrad a Ministerstvo dopravy, pôšt a telekomunikácií SR. Všetky subjekty garantujú tie oblasti boja proti terorizmu, v ktorých majú kľúčové

postavenie. Pôvodne medzi kľúčovými subjektami podľa NAP z roku 2005 a 2006 bolo aj MO SR, toto bolo však NAP REV 2 z r. 2007 presunuté medzi ostatné subjekty a medzi kľúčové bol doplnený úrad špeciálnej prokuratúry Generálnej prokuratúry SR. Do časti preventívna a represívna oblasť bol doplnený Útvar osobitného určenia Prezídia Policajného zboru ako člen skupiny ATLAS, ktorá združuje špeciálne protiteroristické jednotky členských štátov EÚ.

2. Prehodnotiť fungovanie existujúcich nástrojov boja proti terorizmu a proti financovaniu terorizmu a predložiť návrhy novelizácie zákonov súvisiacich s problematikou terorizmu – zodpovedný subjekt MV SR.

Z právnej analýzy nevyplývala potreba spracovania samostatného zákona o boji proti terorizmu. Táto analýza však ukázala potrebu novelizácie existujúcej legislatívy súvisiacej s problematikou terorizmu za účelom zosúladenia národnej legislatívy s medzinárodnými dokumentmi týkajúcimi sa boja proti terorizmu, ktorými je Slovenská republika viazaná.

3. Zriadiť post Národného koordinátora boja proti terorizmu v Slovenskej republike – zodpovedný subjekt MV SR

Je potrebné zabezpečiť platformu na inštitucionálnej úrovni pre koordináciu subjektov v oblasti boja proti terorizmu v rámci plnenia ich úloh smerom do/zo zahraničia na národnej úrovni. Do decembra 2012 vznikne ústredný riadiaci subjekt, ktorý bude koordinovať aktivity subjektov vykonávajúcich činnosti na úseku boja proti terorizmu na národnej úrovni a koordinovať tieto činnosti s aktivitami subjektov obdobného charakteru v rámci medzinárodnej spolupráce. Cieľom je predovšetkým zlepšiť koordináciu, spoluprácu a spôsob odovzdávania skúseností medzi Policajným zborom, spravodajskými službami, Železničnou políciou a ďalšími bezpečnostnými službami pri predchádzaní, vyhľadávaní, preverovaní, vyšetrovaní a stíhaní trestných činov terorizmu, ako aj zosúladenie a zefektívnenie činnosti všetkých spravodajských, policajných a ďalších bezpečnostných zložiek, prokuratúry, súdov a kľúčových orgánov štátnej správy vytvorením spoločnej koordinačnej autority.

EÚ vytvorila pozíciu 'Koordinátor pre boj proti terorizmu' na základe Deklarácie z 25. marca 2004, kedy v paragrafe 14 sa Rada Európy rozhodla vytvoriť pozíciu európskeho koordinátora pre boj proti terorizmu s nasledovnými povinnosťami:

- koordinovať prácu Rady v otázke boja s terorizmom v EÚ;
- vytvoriť prehľad všetkých nástrojov, ktoré má EÚ k dispozícii a dať o tom správu Rade;
- poskytovať efektívny výkon rozhodnutí Rady.

Za „pána terorizmu“ bol vymenovaný bývalý holandský námestník ministra vnútra Gijs de Vries, ktorý zotrval vo funkcii koordinátora EÚ pre boj s terorizmom do marca 2007, kedy s funkcie odstúpil. 19. septembra v tom istom roku vymenoval Javier Solana do tejto funkcie belgičana Gillesa de Kerchove d'Ousselghem. Jeho úlohou je koordinovať prácu Rady v oblasti boja proti terorizmu, dohliadať na implementáciu protiteroristickej stratégie EÚ a celkovo zaistiť aktívnejší prístup EÚ k tomuto problému.

4. Zriadiť v organizačnej štruktúre Slovenskej informačnej služby protiteroristické analytické centrum s celoštátnou pôsobnosťou – zodpovedný subjekt SIS.

Je potrebné zabezpečiť platformu na inštitucionálnej úrovni pre súhrnné vyhodnocovanie informácií o teroristických aktivitách a hrozbách, ako aj o ďalších aktivitách zameraných na podporu terorizmu získaných príslušnými štátnymi orgánmi, a to nielen na národnej úrovni ale aj v medzinárodnom kontexte. Ústredný analytický subjekt, bude vyhodnocovať a analyzovať informácie získané v rámci boja proti terorizmu jednotlivo, ako aj v ich vzájomných súvislostiach a poskytovať takto získané výstupné analytické materiály zákonom ustanoveným príjemcom.

5. Zabezpečiť 6-mesačnú rotáciu predsedníctva v medzirezortnej Expertnej skupine na koordináciu výmeny a analýzy informácií a spoluprácu v oblasti boja proti terorizmu na národnej úrovni – zodpovedný subjekt MV SR, SIS.

Funkciu koordinácie subjektov boja proti terorizmu v Slovenskej republike na národnej úrovni doposiaľ iba z časti plní medzirezortná Expertná skupina na koordináciu výmeny a analýzy informácií a spolupráce v oblasti boja proti terorizmu. Už dlhšie obdobie bola členmi expertnej skupiny vnímaná potreba prenesenia trvalej zodpovednosti za túto agendu iba na jeden, resp. dva subjekty. Rotácia predsedníctva by bola časovo limitovaná do zriadenia postu Národného koordinátora boja proti terorizmu v SR (12/2012). Výsledkom (termín je od 12/2011) by malo byť zefektívnenie činnosti expertnej skupiny, pretože polročné predsedníctvo posilní kontinuitu pri plnení úloh, zlepší koordináciu činnosti celej skupiny, organizáciu jej rokovaní, vedenia administratívnej agendy a vyhodnocovanie plnenia úloh.

6. Vytvoriť návrh mechanizmu na určovanie stupnice teroristickej hrozby na národnej úrovni a jej zavedenie do praxe v rámci činnosti subjektov medzirezortnej Expertnej skupiny na koordináciu výmeny a analýzy informácií a spoluprácu v oblasti boja proti terorizmu – zodpovedný subjekt MV SR.

V Slovenskej republike zatiaľ nie je zavedená a v praxi používaná stupnica teroristického ohrozenia. Každý subjekt v rámci expertnej skupiny hodnotí bezpečnostnú situáciu v oblasti terorizmu vlastným slovným hodnotením, ktoré nesúvisí s presne stanovenými kritériami (t. j. kedy a za akých podmienok nastupuje ktorý stupeň). Využívanie stupnice na hodnotenie aktuálnej teroristickej hrozby je zavedenou praxou viacerých európskych krajín, USA i Kanady a využívajú ju aj medzinárodné organizácie či združenia, ako NATO i EÚ. Belgické predsedníctvo EÚ navrhlo mechanizmus výmeny informácií o stupňoch teroristického ohrozenia v jednotlivých členských krajinách. Členské krajiny by mali podľa tohto návrhu o zmene národných stupňov ohrozenia informovať SitCen EÚ pred oficiálnym vyhlásením zmeny stupňa ohrozenia. Návrh mechanizmu na určovanie stupnice teroristickej hrozby bude obsahovať aj postup, akým sa bude stupeň teroristickej hrozby v Slovenskej republike spracúvať, vyhlasovať aj meniť.

7. Vytvoriť systém toku informácií pre spracovávanie analýz a národných hodnotení teroristických hrozieb a rizík smerujúcich proti Slovenskej republike a jej záujmom v zahraničí a jeho zavedenie do praxe – zodpovedný subjekt SIS.

Cieľom úlohy je zabezpečenie relevantných a aktuálnych informácií k možným teroristickým hrozbám od participujúcich subjektov a zároveň eliminovať duplicity, či možné odchýlky vo viacerých hodnoteniach vypracovaných rôznymi subjektmi a v konečnom dôsledku, aby bolo za Slovenskú republiku zasielané iba jedno analytické hodnotenie.

8. Podieľať sa na rozvoji technických možností na monitorovanie a analýzu otvorených zdrojov (najmä internetu) v súvislosti s informáciami o teroristických hrozbách v kontexte celosvetového boja proti terorizmu a na ich zavádzaní do praxe – zodpovedný subjekt SIS, MV SR, MO SR.

Ide o potrebu zabezpečenia monitoringu otvorených zdrojov v súvislosti s teroristickými hrozbami a komunikáciou podozrivých osôb prostredníctvom internetových sociálnych sietí. Internet zohráva významnú úlohu v logistickej, operačnej a komunikačnej sieti teroristických organizácií. Teroristi používajú internet nielen ako prostriedok na komunikáciu a šírenie propagandy, ale aj na radikalizáciu, nábor a výcvik teroristov, na šírenie pokynov, ako vykonať konkrétne trestné činy, a na prenos informácií, ako aj na účely financovania terorizmu. Takzvané teroristické príručky poskytujú okrem iného aj návody na to, ako vyrobiť zbrane, ako uskutočniť útoky, ako zajať rukojemníkov a ako vyrobiť bomby. Z vyššie uvedeného je zrejmé široké využitie internetu a SR si je toho vedomá. Východisko, ako členská krajina EÚ vidí v prijatí róznych krokov proti používaniu internetu zo strany

terroristických štruktúr. EÚ si stanovila ako jeden zo svojich hlavných cieľov boj proti zneužívaniu internetu ako základne radikalizácie a náboru na účely terorizmu. Predchádzanie radikalizačným procesom a náboru potenciálnych teroristov je jedným z hlavných pilierov boja proti terorizmu. V stratégii a akčnom pláne EÚ na boj proti radikalizácii a náboru teroristov EÚ vyzýva na opatrenia na boj proti využívaniu internetu na účely terorizmu. Rovnako zdôrazňuje, že činnosti členských štátov musia sprevádzať opatrenia na úrovni EÚ.

9. Zvyšovať odbornosť a kvalifikáciu pracovníkov, ktorí sa podieľajú na zabezpečovaní úloh v oblasti boja proti terorizmu – zodpovedný subjekt SIS, MV SR, MO SR, MZV SR, GP SR, MS SR, MH SR, MF SR, MŠVVŠ SR, MDVRR SR, MK SR, NBÚ

Ide o účasť dotknutých pracovníkov všetkých zainteresovaných rezortov (najmä pyrotechnikov, zdravotníckeho personálu, policajtov zásahových jednotiek, vojenského personálu, analytikov) na odborných seminároch, školeniach, workshopoch a výcvikoch doma i v zahraničí.

10. MO SR zabezpečiť na požiadanie podporu v prospech Policajného zboru na zníženie rizika ohrozenia obyvateľstva a dôležitých objektov v súvislosti s použitím výbušnín, resp. rádioaktívnych, chemických a biologických (RCHB) prostriedkov teroristami, prípadne teroristickými skupinami a to vo forme:

- a) poskytnutia technických a operačných informácií z databázy ozbrojených síl SR (EOD IS) vrátane informácií získaných z operácií,
- b) poskytnutia technickej podpory zapožičaním špecializovaného materiálu (EOD a pyrotechnického), ktorým Policajný zbor nedisponuje,
- c) poskytnutia technickej podpory zapožičaním špecializovaného materiálu v súvislosti s RCHB ohrozením (analytické vybavenie, odberové tímy, prieskumné a dekontaminačné spôsobilosti), ktorými Policajný zbor nedisponuje,
- d) poskytnutia odborne zdatného personálu (EOD a pyrotechnického) so skúsenosťami z medzinárodného krízového manažmentu,
- e) poskytnutia odborne zdatného personálu v oblasti RCHB ohrozenia. Zodpovedný subjekt – MO SR.

Najčastejšou formou páchania trestnej činnosti, ktorou sa terorizmus prejavuje, je používanie výbušných systémov na verejne prístupných miestach. Ďalším nezanedbateľným rizikom je aj použitie toxických chemických látok, rádioaktívnych látok (napr. špinavá bomba a pod.) a biologických prostriedkov teroristickými skupinami proti civilnému obyvateľstvu. Zámyslom v tejto úlohe je lepšie využiť možnosti a spôsobilosti kapacít OS SR, predovšetkým Národného centra EOD v Novákoch.

Národné centrum EOD (NC EOD - Explosive Ordnance Disposal) vzniklo 1. januára 2010, na základe Nariadenia náčelníka generálneho štábu OS SR na vykonanie organizačných zmien v OS SR v roku 2010, rozdelením Centra of Excellence EOD na dva samostatné subjekty, a to EOD CoE (Explosive Ordnance Disposal Centre of Excellence) Trenčín¹ a NC EOD Nováky.

Hlavné úlohy NC EOD: výcvik pre OS SR a ministerstvo vnútra SR; výcvik v súlade s národnými predpismi, v súlade so štandardom NATO a EÚ, výcvik obslúh na techniku a materiál EOD; vytváranie národných operačných postupov pre EOD špecialistov a pyrotechnikov, tvorba interných normatívnych aktov, štandardizáciu a implementáciu dokumentov NATO a EÚ pre oblasť EOD; spravovanie informačného systému EOD (EOD

¹ Centrum je medzinárodnou vojenskou inštitúciou zameranou na oblasť likvidácie výbušných a nástražných systémov. Ako odborný orgán aliancie nepatrí pod velenie Ozbrojených síl SR, ale priamo pod velenie NATO.

IS), muničného archívu a koordináciu ich využívania v prospech OS SR alebo partnerov; zodpovednosť za udržanie operačnej spôsobilosti jednotky EOD.²

11. Monitorovať výchovno-vzdelávacie postupy a výchovno-vzdelávacie zariadenia s ohľadom na možný výskyt zdrojov extrémistickej ideológie s prvkami terorizmu, náboženskej radikalizácie a intolerancie – zodpovedný subjekt MŠVVŠ SR.

Informácie z opatrení na včasné rozpoznanie radikalizácie budú využité pri spracovávaní hodnotenia hrozieb terorizmu za Slovenskú republiku.

12. Legislatívne posilniť mechanizmus na identifikáciu a zamedzenie nelegálneho obchodu s vojenským materiálom prostredníctvom prijatia novely zákona č. 179/1998 Z. z. o obchodovaní s vojenským materiálom a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní v znení neskorších predpisov – zodpovedný subjekt MH SR.

Ide o novelizáciu zákona č. 179/1998 o obchodovaní s vojenským materiálom a o doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov. Tento zákon už bol novelizovaný viacerými právnymi predpismi, avšak ani po týchto zmenách a doplneniach neobsahuje jednoznačné vymedzenie pojmu „výrobca vojenského materiálu“, pričom v právnej norme doposiaľ absentuje i ustanovenie o tom, že obchodovanie sa môže uskutočňovať len medzi oprávnenými osobami.

13. Analyzovať duchovnú scénu v Slovenskej republike so zameraním na duchovné spoločenstvá vykazujúce znaky autoritatívnych kultov, dominantného vodcovského princípu, výlučnosti učenia a uzavretosti komunity – zodpovedný subjekt MK SR.

Úloha je súčasťou prevencie proti radikalizácii.

14. Vytvoriť expertnú pracovnú skupinu, ktorá sa bude podieľať na vypracovaní efektívnych pravidiel a procedúr na zmrazovanie finančných zdrojov a aktív teroristov a iných osôb – zodpovedný subjekt MF SR.

Špeciálne odporúčanie č. 3 FATF³ požaduje od členských štátov, aby zaviedli efektívne postupy na zmrazovanie finančných zdrojov a aktív teroristov a iných osôb, ktoré OSN označila za teroristov. Od členských štátov sa vyžaduje, aby zaviedli efektívne pravidlá a postupy pre zmrazovanie teroristických aktív a aktív osôb označených v kontexte rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN č. 1373 k boju proti terorizmu z 28. septembra 2001. Zmrazovací mechanizmus musí zabezpečiť, aby k zmrazeniu došlo bezodkladne a bez výstrahy označených osôb. Výsledkom bude vznik expertnej pracovnej skupiny, ktorá v rámci svojho určenia vypracuje efektívne pravidlá a procedúry na zmrazovanie finančných zdrojov a aktív teroristov a iných osôb.

15. Vyhodnotiť efektívnosť uplatňovania trestnej zodpovednosti právnických osôb všeobecne (a aj pri prípadnom trestnom stíhaní financovania terorizmu a pre teroristické trestné činy) a navrhnúť relevantné trestnoprávne legislatívne zmeny – zodpovedný subjekt MS SR.

Požiadavka legislatívnej úpravy trestno-právnej zodpovednosti právnických osôb všeobecne pre Slovenskú republiku, ako členský štát EÚ, priamo vyplýva z rámcového rozhodnutia Rady EÚ 2002/475/SVV z 13. júna 2002. Doposiaľ bola splnená len čiastočne.

16. Dopracovať zákon o výbušninách, výbušných predmetoch a munícií a predložiť ho na schválenie NR SR – zodpovedný subjekt MH SR.

Ide o nový zákon, ktorý má nahradiť časť zákona č. 51/1988 o banskej činnosti, výbušninách a štátnej banskej správe v znení neskorších predpisov. V uvedenom návrhu je nevyhnutné definovať pojem munícia a upraviť jej výrobu, nadobúdanie, používanie a likvidáciu. Súčasne platná legislatíva vytvára vákuum, v ktorom vzniká priestor pre zhromažďovanie munície, ktorej náplň tvoria výbušniny.

² <http://eod.mil.sk/4396/narodne-centrum-eod-novaky.php>.

³ Financial Action Task Force – Finančná akčná skupina – medzivládna organizácia orientovaná na boj proti praniu špinavých peňazí a financovaniu terorizmu.

17. Organizačne zabezpečiť pracoviská Kriministického a expertízneho ústavu Policajného zboru a pracoviská krajských riaditeľstiev Policajného zboru tak, aby bol v mimopracovnom čase na každom pracovisku minimálne jeden pyrotechnik zaradený do služobnej pohotovosti mimo pracoviska s určenou dobou nástupu výkonu štátnej služby – zodpovedný subjekt MV SR.

Najčastejšou formou páchania trestnej činnosti, ktorou sa terorizmus prejavuje, je používanie výbušných systémov na verejne prístupných miestach. Uvedené opatrenie má zabezpečiť, aby bol vždy v dosahu pyrotechnik, ktorý je schopný okamžite nastúpiť na pracovisko v mimopracovnej dobe a podieľať sa zneškodnení hrozby alebo likvidácii následkov. Splnenie tejto úlohy predpokladá vnútroorganizačné zmeny útvarov Policajného zboru vykonávajúcich pyrotechnickú činnosť.

ZÁVER

Slovenská republika si plne uvedomuje potrebu spoločného, s ostatnými štátmi koordinovaného postupu v boji proti terorizmu. Jej národná stratégia v tejto oblasti sa odvíja od stratégie EÚ a od revidovaného akčného plánu EÚ na boj proti terorizmu. Národné akčné plány SR však tieto dokumenty nenahrádzajú. Transformujú ich zmysel a cieľ na národnú úroveň tým, že opatrenia „európskeho rozmeru“ prispôsobuje vnútroštátnym podmienkam. Predpokladom úspešnosti boja proti terorizmu je vzájomná spolupráca a koordinácia národných zložiek podieľajúcich sa na boji proti terorizmu, zlepšenie koordinácie odovzdávania informácií a spolupráca so zahraničnými partnerskými bezpečnostnými zložkami. Národný akčný plán boja proti terorizmu na roky 2011 – 2014 vytvára k tomu predpoklady za situácie, že kompetentné orgány SR budú plneniu týchto, ale aj úloh z predchádzajúceho akčného plánu, venovať patričnú pozornosť.

Použitá literatúra:

1. Národný akčný plán boja proti terorizmu, Uznesenie vlády SR z 10.mája 2005, [online] [cit. 13.9.2011]. Dostupné na internete:
<http://www.rokovanie.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=12854>
2. Národný akčný plán boja proti terorizmu – REV 1, Uznesenie vlády SR z 3.mája 2006, [online] [cit. 15.9.2011]. Dostupné na internete:
<http://www.rokovanie.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=5725>
3. Národný akčný plán boja proti terorizmu – REV 2, Uznesenie vlády SR z 3.októbra 2007, Dokument je dôverný
4. Národný akčný plán boja proti terorizmu na roky 2011 – 2014, schválený vládou SR 18. mája 2011. [online] [cit. 8.10.2011]. Dostupné na internete:
http://www.rokovania.sk/File.aspx/ViewDocumentHtml/Mater-Dokum132760?prefixFile=m_
5. SR a terorizmus. [online] [cit. 15.9.2011]. Dostupné na internete:
<http://www.minv.sk/?teror>
6. JURČÁK, V., SPILÝ, P. Využitie situačného riadenia na predikciu bezpečnostných hrozieb a rizík. In: Metody analýzy a predikce bezpečnostných hrozieb a rizík -

východiska pro tvorbu prognostických scénářů [elektronický zdroj] : sborník z odborného semináře. Brno : Univerzita obrany, 2008. s. 55-61. ISBN 978-80-7231-590-1.

7. Labuzík, M.: Slovenská republika a terorizmus – Národný akčný plán boja proti terorizmu na roky 2011-2014, Medzinárodná vedecká konferencia – Národná a medzinárodná bezpečnosť 2011, Zborník abstraktov vedeckých a odborných prác, Akadémia ozbrojených síl, Liptovský Mikuláš, ISBN 978-80-8040-428-4, s.21
8. SPILÝ, P. Nástroje Európskej únie na komplexné riešenie kríz. In: Národná a medzinárodná bezpečnosť 2011: zborník 2. medzinárodnej vedeckej konferencie. Liptovský Mikuláš : Akadémia ozbrojených síl generála M. R. Štefánika, 2011. s. 260-266. ISBN 978-80-8040-429-1.

Kontakt

PhDr. Milan Labuzík, CSc.

Katedra bezpečnosti a obrany

Akadémia ozbrojených síl gen. M.R.Štefánika,

Demänová 393, Liptovský Mikuláš 6, 031 06

Slovenská republika

E-mail: milan.labuzik@aos.sk

Marek Lenč

FAKULTA POLITICKÝCH VIED A MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITY MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

SPOLKOVÁ REPUBLIKA NEMECKO A JEJ PÔSOBENIE V RÁMCI NATO PO ZJEDNOTENÍ V ROKU 1990

Abstrakt

Hlavným zámerom autora je zhodnotenie pôsobenia Spolkovej republiky Nemecko (SRN) v rámci štruktúr Severoatlantickej aliancie (NATO) po zjednotení v roku 1990. Článok ďalej ponúka analýzu súčasného stavu a postavenia SRN v rámci NATO po najdôležitejších zahranično-politických rozhodnutiach nemeckej diplomacie v roku 2011. Sekundárnym cieľom autora je čitateľovi ponúknuť širší pohľad na problematiku v kontexte zohľadnenia dvoch významných faktorov vplyvu na zahraničnú politiku Nemecka, a to ekonomických zdrojov moci (z nich plynúcich ekonomických záujmov) a faktoru citlivosti verejnej mienky v otázke nasadenia príslušníkov nemeckých ozbrojených síl – Bundeswehru v zahraničných misiách. Problematika pôsobenia Nemecka v rámci štruktúr Severoatlantickej aliancie tak naberá širší rozmer, čím reflektuje dichotómiu pohľadu na používanie sily a poňatie moci v medzinárodných vzťahoch - soft power vs hard power, prevencia konfliktu vs silové riešenie.

Kľúčové slová: Spolková republika Nemecko, Organizácia Severoatlantickej zmluvy, NATO, Nemecko

Abstract

The author's main purpose is to evaluate the engagement of the Federal Republic of Germany in the structures of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) since its unification in 1990. The article further offers an analysis of the current status and position of Germany within the NATO after the most important foreign policy decisions of German diplomacy in 2011. A secondary aim of the author is to offer the reader a broader perspective of the issue through taking into account two important factors having impact on German foreign policy: economic sources of power (which are determining economic interests) and the factor of public opinion on the issue of deployment of German armed forces in foreign missions abroad. The issue of Germany's engagement within the structures of NATO is therefore gaining a wider dimension, which reflects the dichotomy of the concept of use of force and understanding of power in international relations - soft power vs hard power, conflict prevention vs use of power.

Key words: Federal Republic of Germany, North Atlantic Treaty Organization, NATO, Germany

Pád Berlínskeho múru v roku 1989, zjednotenie Nemecka v roku 1990 a koniec studenej vojny predstavovali obrovské zmeny v geopolitickej realite, ktorá rozhodujúcou mierou prispievala k definovaniu nemeckej zahraničnej politiky. Nemecko bolo opätovne v Európe najväčšou krajinou do počtu obyvateľstva a sovietska hrozba, ktorá slúžila k užšej integrácii Západného Nemecka so svojimi západnými susedmi a Spojenými štátmi, už viac nebola v tomto regióne prítomnou. Jedným zo základných pilierov nemeckej zahraničnej politiky ostala účasť v NATO. Základnú otázku, ktorú si však dnes najmä po turbulentnom

vývoji v prvej dekáde 21. storočia vo vzťahu k nemeckej zahraničnej politike musíme zákonite položiť, nakoľko sú spomínané priority pre SRN determinujúce aj dnes.

Nevojenské zdroje veľmocenského postavenia Spolkovej republiky Nemecko

Diskusie o povahe a charaktere moci sú v medzinárodných vzťahoch trvalo prítomné prakticky už od vzniku samotnej disciplíny, pričom jej definovanie je značne problematické a rozdielne. Klasickí realisti vysvetľovali koncept moci najmä prostredníctvom materiálnych faktorov, pričom tento pohľad na pôsobenie a pozíciu štátu v medzinárodných vzťahoch nedokázal dostatočne zdôvodniť napredovanie a vplyv vybraných aktérov svetovej politiky, aj napriek nedostatočnosti ich vojenského potenciálu.

Moc bola v ponímaní realistov v medzinárodnej politike príliš absolutizovaná a dochádzalo k podceňovaniu iných faktorov, ako napríklad duchovných hodnôt, socio - kultúrnych reálií, účasti v medzinárodných organizáciách atď. Klasické teórie chápu moc ako kapacitu umožňujúcu konať, pričom sa jednotliví autori v snahe operacionalizovať moc ako premennú uchýľujú k akcentovaniu materiálnych, teda hmatateľných mocenských faktorov. Tie sú navyše aj kvantifikovateľné a porovnateľné (Tokár, Pešout, 2007). Neorealisti túto skutočnosť vysvetľovali prostredníctvom štruktúry medzinárodných vzťahov (Waltz, 2000), ktorá funguje bez najvyššej autority (systém je dôležitejší ako samotná jednotka).

Rozdielne chápanie moci štátu nie ako cieľa, ale prostriedku, zastávajú najmä predstavitelia neoliberálnej školy (J. Nye) Na pozadí teoretického sporu medzi (neo)realizmom a (neo)liberalizmom v 60. – 80. rokoch 20. storočia, tak došlo k rozvoju diskusie o koncepcii „mäkkej moci“ štátu a premenlivých faktoroch mocenského potenciálu štátu.

Podľa J. Nyeho tak moc nemožno vždy stotožňovať s absolútnymi merateľnými (ako niečo konkrétne), pretože sa stretávame s paradoxom, že práve tí najlepšie materiálne vybavení aktéri nie vždy dosiahnu očakávané behaviorálne výsledky. Koniec koncov ako názorné príklady uvádza, že aj Spojené štáty americké prehrali vojnu vo Vietname s relatívne slabším protivníkom, ani najbohatší politik nie vždy vyhráva voľby, rovnako ako nie je isté, či hráč majúci najvyššiu kartu vyhrá celú hru (Nye, 2008). Tieto skutočnosti nás vedú ku komplexnejšiemu pohľadu na fungovanie medzinárodných vzťahov ako takých.

Ekonomické zdroje moci

Jedným zo základných indikátorov ekonomickej moci štátu je výška hrubého domáceho produktu. Aj napriek skutočnosti, že pre meranie ekonomickej vyspelosti krajiny používame aj iné ukazovatele, kritérium relevantnosti hrubého domáceho produktu je pre nás naďalej kľúčové z hľadiska skúmania mocenského postavenia aktéra (napr. schopnosť financovať náročné projekty vojenského či nevojenského charakteru). Práve prostredníctvom týchto ukazovateľov budeme analyzovať ekonomický potenciál SRN.

Zjednotené Nemecko sa na začiatku deväťdesiatych rokov muselo vyrovnávať s mnohými výzvami, avšak tou najdôležitejšou bolo absorbovanie a splnutie dvoch rozdielnych spoločností, ktoré sa nachádzali na rozdielnom stupni hospodárskeho a spoločenského vývoja. Celá krajina musela prejsť rozsiahlou politickou a ekonomickou transformáciou.

Hneď v prvom roku po zjednotení Nemecka sa ukázalo, že náklady na ekonomickú transformáciu socialistickej ekonomiky NDR budú omnoho vyššie a „bolestnejšie“, ako naznačovali prvé analýzy. Zásadné rozhodnutia ako zabezpečenie prechodu na jednotnú menu, udržanie sociálnej rovnováhy v nových spolkových krajinách a zrušenie plánovaného hospodárstva v NDR viedli k hospodárskej stagnácii v oboch častiach Nemecka. Najviac sa

ekonomické problémy prejavili v oblasti zamestnanosti a v rozpočtovom deficite. Nezamestnanosť na spolkovej úrovni presahovala v roku 1994 3,7 milióna nezamestnaných (9,6% disponibilnej pracovnej sily v národnom hospodárstve¹) (Chovancová, 2008).

Napriek tomu však zjednotené Nemecko vstúpilo na medzinárodnú politickú scénu ako tretia najväčšia ekonomika sveta (v pomere k hrubému domácomu produktu). Túto pozíciu si udržalo až do roku 2007, kedy ho najmä po období vysokého hospodárskeho rastu vystriedala Čínska ľudová republika (ČĽR) (World Development Indicators, 2011).

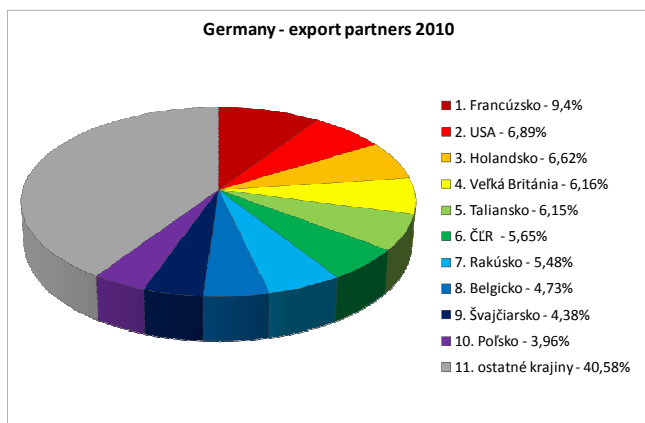
V súčasnosti je SRN štvrtou najväčšou ekonomikou na svete, pričom v európskom kontexte ostáva najsilnejším hráčom, ktorého výkon predstavuje 1,3 násobok výkonu Francúzska a 1,5 násobok výkonu Veľkej Británie. Z celosvetového hľadiska tak podiel nemeckej ekonomiky predstavuje cca 5,25 %. V tomto kontexte je nevyhnutné poukázať na skutočnosť, že sila nemeckej ekonomiky spočíva najmä v jej proexportnej orientácii. SRN prináleží vo svetovom meradle druhé miesto (po ČĽR) (graf č. 1) (World Development Indicators, 2011). Pri bližšom pohľade na štruktúru a orientáciu exportu SRN zisťujeme, že v desiatke najvýznamnejších exportných partnerov SRN nachádzame iba dvoch mimoeurópskych aktérov, a to Spojené štáty americké (2. miesto) a ČĽR (6. miesto). Na základe údajov Spolkového štatistického úradu SRN z novembra 2011 predstavujú európske krajiny za rok 2010 odbyt až pre 71% všetkých tovarov vyprodukovaných v SRN (krajiny Európskej únie 60% všetkých tovarov vyprodukovaných v SRN). Podiel ázijských a amerických trhov na celkovom nemeckom exporte predstavuje 16%, respektíve 10% (Afrika – 2% , Austrália/Oceánia – 1% sú značne poddimenzované) (Statistisches Bundesamt Deutschland, 2011b).

SRN je tretím najväčším importérom vo svetovom meradle (po USA, ČĽR) (graf č. 2) (World Development Indicators, 2011). Najvýraznejšiu zmenu v poslednom období predstavuje rastúci trend prepojenia s ekonomikou ČĽR, ktorá sa za rok 2010 podieľala takmer 10% na celkovom nemeckom dovoze. V globálnom kontexte však väčšina nemeckého dovozu pochádza z Európy (68%), po ktorej nasleduje Ázia (21%) a Amerika (9%). Tovary dovážané z Afriky a Austrálie/Oceánie predstavujú takmer zanedbateľnú položku (2% a 0,4%) (Statistisches Bundesamt Deutschland, 2011b).

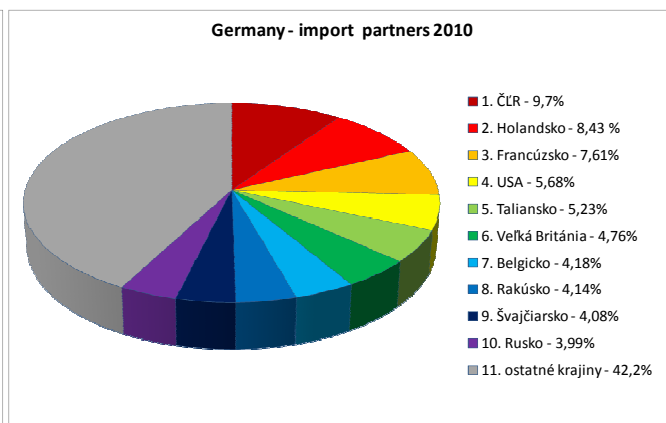
Pri komplexnejšom zhodnotení najdôležitejších ekonomických ukazovateľov SRN môžeme konštatovať, že najdôležitejších obchodných partnerov pre SRN predstavujú najmä členské krajiny Európskej únie (Francúzsko, Holandsko, Veľká Británia a Taliansko), z mimoeurópskych štátov najmä USA a Čína. Je preto pochopiteľné, že životným záujmom SRN je v prvom rade mať usporiadané politické vzťahy s európskymi partnermi.

¹ Miera nezamestnanosti na základe údajov Spolkového štatistického úradu SRN predstavuje pre november 2011 hodnotu 6,4% disponibilnej pracovnej sily v národnom hospodárstve (Statistisches Bundesamt Deutschland, 2011).

Graf č. 1.:

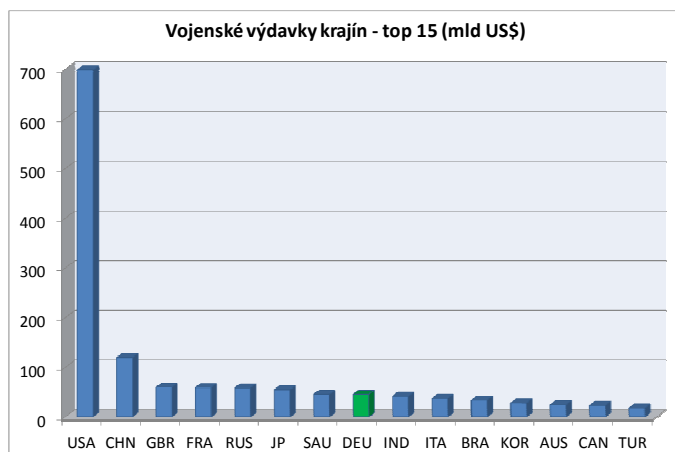
Graf č. 2.:

(Zdroj: Statistisches Bundesamt Deutschland, 2011a)

Vojenské zdroje veľmocenského postavenia Spolkovej republiky Nemecko

Na základe najaktuálnejších údajov Spolkového ministerstva obrany SRN ku dňu 13.9.2011 predstavuje počet aktívnych príslušníkov nemeckých ozbrojených síl - 198 994² (Bundesministerium der Verteidigung, 2011). Vďaka údajom Štokholmského medzinárodného inštitútu pre výskum mieru môžeme konštatovať, že vojenské výdavky SRN za rok 2010 sa pohybovali na úrovni – 46 848 (miliónov US\$³), čo predstavuje 1,4% podiel na celkovom hrubom domácom produkte SRN (graf č. 3) (SIPRI, 2011). Výdavky SRN sú tak

v absolútnych číslach 8. najväčšími vojenskými výdavkami na svete (graf č. 3). V tomto kontexte je však potrebné poznamenať na obrovskú priepasť medzi výdavkami Spojených štátov amerických a zvyškom sveta. USA minú na obranu viac ako ďalších sedemnást štátov dohromady. Vojenské výdavky USA v roku 2010 tak prevyšujú vojenské výdavky ČLR (2. miesto) takmer šesťnásobne a vojenské výdavky Ruskej federácie (3. miesto) viac ako jedenásťnásobne.

Graf č. 3.: (Zdroj: SIPRI, Military expenditure database, 2011)

² Z toho Federálne ministerstvo obrany (1222), vojsko (73 442), základňa ozbrojených síl (59 534), vzdušné sily (35 759), spoločná lekárska pohotovostná služba (20 390), námorné sily (15 811), ostatné oblasti (115) (Bundesministerium der Verteidigung, 2011).

³ údaj vyjadrený v konštantných cenách US\$.

Účasť Spolkovej republiky Nemecko v zahraničných misiách

Tab. č. 1: (Zdroj: Bundesministerium der Verteidigung, 7. 12. 2011)

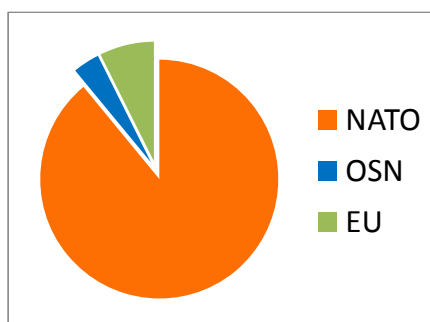
Veľkosť jednotlivých nasadených nemeckých kontingentov				
misia	oblasť nasadenia	počet	z toho žien	z toho rezervy
ISAF	Afganistan, Uzbekistan	4990	237	322
KFOR	Kosovo	1316	112	81
EUFOR	Bosna a Hercegovina	3	0	0
UNMISS	Južný Sudán	11	0	0
UNAMID	Sudán	3	0	2
OAE	Stredozemné more	5	0	0
UNIFIL	Libanon	241	10	3
ATALANTA	Africký roh	521	26	10

Až do roku 1994 bolo pre SRN ústavne neprípustné akékoľvek nasadenie ozbrojených zložiek mimo vlastných hraníc (Belkin, 2009). Nemecká vláda otvorila problematiku nasadzovania nemeckých ozbrojených síl v zahraničí pri mierových a humanitárnych operáciách už skôr, a to v prvej polovici 90. rokov. Spolková vláda na svojom zasadnutí 15. júla 1992 rozhodla o účasti nemeckých ozbrojených síl pri operáciách Západoeurópskej únie a NATO za podmienky, že budú slúžiť na realizáciu rezolúcií OSN (Chovancová, 2008).

Dnes, s odstupom len 17 rokov, je v rôznych mierových, stabilizačných a rekonštrukčných misiách k 7.12.2011 po celom svete

nasadených približne 7090 nemeckých vojakov. Pod velením NATO sa SRN aktívne zúčastňuje operácií ISAF v Afganistane a Uzbekistane, misie KFOR v Kosove a operácie Atalanta pri pobreží Somálska. Príslušníci nemeckých ozbrojených síl nasadených pod velením NATO tak predstavujú až 89% z celkového počtu nemeckých vojakov pôsobiacich v zahraničných misiách (graf č. 4).

Graf č. 4.:

Zahranická politika Spolkovej republiky Nemecko v rámci NATO

Vzájomné vzťahy medzi Severoatlantickou alianciou a Spolkovou republikou Nemecko siahajú až do roku 1955, kedy bola SRN prijatá za člena aliancie. Vstup SRN do aliancie bol jedným z najdôležitejších strategických rozhodnutí, ktoré malo krajine zabezpečiť vlastnú bezpečnosť a postupné etablovanie sa do transatlantických štruktúr.

Po zjednotení Nemecka sa bezpečnostná situácia vo vnútri štátu výrazne zmenila: Varšavská zmluva a Národná ľudová armáda boli rozpustené, územie bývalej NDR sa stalo súčasťou NATO a Bundeswehr sa posunul smerom na východ ako integrálna a akceptovaná súčasť spoločnosti. Východní Nemci sa čoraz viac začali vnímať ako súčasť západu a západných bezpečnostných štruktúr (Müller, Krieger, Vollrath, 1995). V prípade SRN môžeme sledovať proces opačný ako u jeho západných susedov (Francúzsko a Veľká Británia), keď sa krajina s obmedzeným vplyvom v období po zjednotení dostáva do pozície európskej veľmoci s požiadavkou na prevzatie vyššej miery zodpovednosti v zahraničnej politike. S touto skutočnosťou sa SRN nie vždy dokázala náležite vyrovať.

Hlavnými záujmami a základným pilierom nemeckej zahraničnej politiky po roku 1990 ostali účasť v NATO ako i výstavba jednotného celoeurópskeho politického a správneho systému. Nemecká zahraničná politika kladla pod vedením kancelára Helmuta Kohla predovšetkým dôraz na plnenie svojich záväzkov voči svojim zahranično-politickým partnerom. Napriek tomu však môžeme tvrdiť, že nemecká zahraničná politika sa v prvých rokoch po zjednotení nachádzala vo fáze vlastného sebahľadania. Ako poukazuje J. Prášil: „rétorike zapojovania sa a komunitarizácie (Vergemeinschaftung) odporovalo introvertné konanie v prípade vojny v Perzskom zálive a konflikte v bývalej Juhoslávii, ktoré vyvolali nedôveru u medzinárodných partnerov“ (Prášil, 2007).

Po období šesťnásťročného pôsobenia Helmuta Kohla vo funkcii spolkového kancelára dochádza po voľbách v roku 1998 k víťazstvu ľavicovej „červeno-zelenej koalície“ pod vedením Gerharda Schrödera. V tomto roku tak došlo k politickej zmene, ktorá výrazným spôsobom ovplyvnila nielen vnútropolitické pomery v SRN, ale predovšetkým záležitosti európskeho a transatlantického charakteru. Ako nový prvok sa objavuje najmä prehodnotenie záujmu o budovanie európskej bezpečnostnej a obrannej politiky (EBOP), ktorého iniciátorom sa na summite v Kolíne v roku 1999 stala práve SRN.

Vývoj a udalosti v Kosove v roku 1999 výraznou mierou poznačili aj nemeckú politickú scénu a prvé zahranično-politické rozhodnutia „červeno-zelenej“ koalície. Výsledkom bola prvá účasť príslušníkov nemeckých ozbrojených síl vo vojnovom konflikte od roku 1945. V kontexte budovania EBOP prišlo pre európske krajiny ponaučenie z toho, že politická akcieschopnosť je úzko spojená s existenciou účinného vojenského potenciálu. Politický príspevok riešenia krízy v Juhoslávii vychádzal síce z iniciatívy krajín Európskej únie, ale vojenská akcia bola vedená prostredníctvom NATO v réžii Spojených štátov amerických (Chovancová, 2008).

Udalosti teroristických útokov z 11. Septembra 2001 na Svetové obchodné centrum v New Yorku sa výrazným spôsobom podpísali na zmene smerovania transatlantického spojenectva ako aj na realite nasadzovania ozbrojených síl jednotlivých členov aliancie. Kým v deväťdesiatych rokoch bola kľúčovou otázkou diskusia ohľadom nasadenia ozbrojených síl členských krajín NATO v oblastiach mimo priestoru aliancie tzv. „out of area“, tak po roku 2001 podobný (priam až existenčný) rozmer pre členské krajiny NATO nadobúda diskusia ohľadom angažovania sa vo vojne proti terorizmu.

Spolkovej vláde sa v tejto súvislosti podarilo nanovo zadefinovať a prehodnotiť význam a úlohu vojenských faktorov v nemeckej bezpečnostnej politike (Varwick, 2007). Na základe mandátu Spolkového snemu z decembra 2001 SRN podporila Spojené štáty americké a v súčasnosti prispieva v rámci misie ISAF v Afganistane počtom približne 5000 vojakov (tab. č. 1) od roku 2002 k medzinárodnej bezpečnosti (Bundesministerium der Verteidigung, 2011). Za civilný rozsah svojej misie a údajnú neochotu zapojiť sa do operácií mimo svojho poľa pôsobnosti na severe krajiny je Nemecko zo strany USA silne kritizované (Prášil, 2007).

Najzásadnejším zahranično-politickým rozporom medzi SRN a USA bol spor ohľadom invázie USA do Iraku. SRN odmietla podporiť zásah Spojených štátov amerických a „koalície ochotných“ v roku 2003. Zo strany SRN zaznievala voči týmto aspektom

americkej zahraničnej a bezpečnostnej politiky, ktorým chýbala dostatočná medzinárodnoprávna legitimita, veľmi otvorená kritika (Belkin, 2009). V reakcii na vyostrené vzťahy je zaujímavé vyjadrenie G. Schrödera prezentované 12. februára 2005 na bezpečnostno-politickej konferencii v Mníchove, v ktorom NATO „už nepredstavuje primárnu platformu, kde transatlantickí partneri diskutujú a koordinujú svoje stratégie“ (Ondrejcsák, 2005). Celkovo tak môžeme konštatovať, že SRN pod vedením G. Schrödera nastúpila na cestu sebavedomejšieho presadzovania nemeckých národných záujmov, čo sa prejavilo najmä v postupnom odkláňaní od dlhodobých strategických partnerstiev.

Na konci volebného obdobia sa začali vzťahy medzi SRN a Spojenými štátmi americkými pomaly upravovať. Ako príklad možno uviesť, že SRN prevzalo na šesť mesiacov spolu s Holandskom veliteľstvo misie ISAF v Afganistane (Ondrejcsák, 2005).

Po voľbách v roku 2005 po druhýkrát v histórii od vzniku povojnového Nemecka došlo k vytvoreniu koalície dvoch najväčších strán: Kresťansko-demokratickej únie – CDU a Sociálno-demokratickej strany Nemecka – SPD. Nástup Angely Merkelovej na čelo vlády umožnil návrat nemecko-amerických vzťahov takmer do starých koľají (Hamilton, 2006). Ako dôkaz tohto konštatovania môžeme považovať vyjadrenie z roku 2006 v Bielej knihe o nemeckej bezpečnostnej politike, ktorá tvrdí, že „transatlantická aliancia je aj naďalej základom spoločnej bezpečnosti pre Nemecko a Európu“ (Belkin, 2009). Počas vlády „veľkej koalície“ došlo k potvrdeniu vojenskej účasti SRN ako na Balkáne, tak aj v Afganistane.

Druhá vláda Angely Merkelovej, ktorá vzišla z volieb v roku 2009 (v koalícii so Slobodnou demokratickou stranou – FDP), musela čeliť pomerne turbulentnejšiemu vývoju na medzinárodnej politickej scéne. V kontexte udalostí z marca roku 2011 v Líbyi prijala nemecká diplomacia z pozície nestáleho člena Bezpečnostnej rady Organizácie spojených národov (BR OSN) pre obdobie 2011/12 rozhodnutie zdržať sa pri hlasovaní o rezolúcii č. 1973 o zriadení bezletovej zóny v Líbyi. SRN sa tak odmietla pridať na stranu svojich spojencov a zaujala rovnaký postoj ako diplomacie štyroch ďalších členov BR OSN (Brazília, Rusko, India a ČLR). Nemecký minister zahraničných vecí G. Westerwelle obhajoval rozhodnutie nemeckej diplomacie slovami, že nie je žiadúce, aby sa „nemecké vojská zúčastňovali na rozsiahlej vojne v arabskej krajine“ (Broad German Consensus, 2011).

Táto skutočnosť vyvolala veľmi ostrú vlnu kritiky nielen zo strany spojencov, ale i domácej tlače a opozície, pričom bolo označované za „katastrofálne zlyhanie“, ktoré spôsobí nemeckej diplomacii „totálne škody“. Bývalý minister zahraničných vecí J. Fischer hlasovanie SRN v BR OSN za „...škandalóznou chybu, ktorou Nemecko stratilo všetku kredibilitu v bezpečnostnej komunite a katastrofálne podkopalo šancu získať miesto stáleho člena BR OSN“ (Germany's Libya opt-out, 2011). Prieskumy verejnej mienky avšak naopak potvrdili, že väčšina Nemcov súhlasila s rozhodnutím spolkovej vlády neposlať nemecké vojská do Líbye.

V súčasnosti je Nemecko v rámci misie ISAF tretím najväčším prispievateľom a štvrtým najväčším poskytovateľom bilaterálnej pomoci pre obnovu a rozvoj. Zároveň je vedúcou krajinou pre Regional Command North (RC-N) a vedie základňu v Mazar-E-Sharife a dva provinčné rekonštrukčné tímy (Kunduz, Feyzabad) (Belkin, 2009).

Ako už bolo spomínané SRN je zo strany spojencov trvalo kritizovaná za neochotu zapojiť sa do boja najmä v oblastiach najrizikovejších južných afganských regiónov. Spojenci, najmä však USA, vyzývajú Nemecko k odstráneniu obmedzení, ktoré bránia väčšiemu zapojeniu sa nemeckých síl do priamych bojov. Vláda Angely Merkelovej v kontexte reakcie na kritiku zo strany spojencov dlhodobo zdôrazňuje faktor domácej verejnej mienky ako aj potrebu „komplexnejšieho prístupu“ pre Afganistan, ktorá kladie dôraz na civilnú obnovu a rozvoj vojenských, policajných ako aj vzdelávacích aktivít.

V rámci procesu presunu bezpečnostnej zodpovednosti na afganské politické štruktúry prijali členské krajiny NATO ku koncu roku 2011 rozhodnutie, ktorého výsledkom bude

postupná redukcia kontingentu v Afganistane a definitívne ukončenie účasti do roku 2014. Spolková kancelárka A. Merkelová v tomto kontexte vyjadrila potrebu „zahájenia procesu politického zmierenia pre Afganistan, ktorý musí vychádzať z dobrej spolupráce so susednými krajinami. Zároveň zdôraznila, že spojenci nechcú opakovať chyby iných z minulosti a je v ich záujme prenechať Afganistan zodpovednosti za svoj vlastný osud“ (Merkel: Afghanistan braucht..., 2011).

Zhrnutie

Od zjednotenia Nemecka až donedávna bolo možné charakterizovať nemeckú zahraničnú a bezpečnostnú politiku hľadaním vlastnej cesty, stratégie a koncepcie, ktoré by vyplývali zo seba charakteristiky a seba definície nového Nemecka. Na rozdiel od Francúzska a Spojeného kráľovstva, veľmocí s porovnateľným európskym vplyvom, Nemecko nemalo tak jednoznačné odpovede na tieto otázky (Ondrejcsák, 2007).

O tejto skutočnosti svedčí aj veľké množstvo teoretických konceptov, ktoré definujú pozíciu SRN rozlične, ako napríklad: „Regionalmacht“ – regionálnu mocnosť (Arnulf Baring), „Zentralmacht in Europa“ – ústrednú mocnosť v Európe (Hans – Peter Schwarz), „Zivilmacht“ – civilnú mocnosť (Hans W. Maull), „Handelstaat“ – obchodný štát (Volker Rittberger) alebo prostredníctvom koncepcie „Mittelmacht“ – mocnosti stredného radu (Wilfried von Bredow).

Spolková republika Nemecko ako najsilnejšia európska ekonomika a štvrtá najväčšia svetová ekonomika disponuje obrovským ekonomickým potenciálom. Na základe porovnania údajov krajín s najväčšími vojenskými výdavkami však môžeme konštatovať, že SRN nenapĺňa potenciál vyplývajúci z ekonomického výkonu samotnej krajiny. Na túto skutočnosť vplýva niekoľko zásadných faktorov, pričom v prípade Nemecka považujeme za zásadné zmieniť sa o dvoch nasledovných faktoroch: historicky negatívna skúsenosť (ktorá zásadným spôsobom limituje nemeckú zahraničnú politiku) a citlivejšie vnímanie verejnej mienky v otázkach nasadzovania nemeckých ozbrojených síl v zahraničí. Odmietanie využitia vojenskej sily na presadenie politických cieľov tak zostáva špecifickým znakom nemeckej zahraničnej politiky.

Tieto limity môžeme sledovať nielen pri nasadení nemeckých ozbrojených síl pri mierových a humanitárnych operáciách, ale dokonca aj pri operáciách, ktoré sú odsúhlasené Bezpečnostnou radou OSN (Líbya, 2011).

V období po zjednotení Nemecka môžeme sledovať vo vzájomných vzťahoch SRN-NATO niekoľko rozličných fáz. V prvej fáze nemecká zahraničná politika kládla pod vedením kancelára Helmuta Kohla predovšetkým dôraz na plnenie svojich záväzkov voči zahranično-politickým partnerom a na definovanie vlastnej bezpečnosti a obrany prostredníctvom aliancie. V období po roku 1998 nastúpila SRN pod vedením G. Schrödera na cestu sebavedomejšieho presadzovania nemeckých národných záujmov, čo sa prejavilo najmä v postupnom odkláňaní od dlhodobých strategických partnerstiev (Irak 2003). V tomto kontexte je nevyhnutné poznamenať, že z nemeckej perspektívy je EÚ základom pre paneurópsky poriadok.

Nástup Angely Merkelovej do funkcie spolkovej kancelárky v roku 2005 znamenal oživenie nemecko-amerických vzťahov, ako aj vzťahov SRN – NATO. Snahy o opätovné zlepšenie vzťahov a dosiahnutie pokroku v smerovaní nemeckej zahraničnej politiky však výrazne poznačili najmä udalosti roku 2011, ktoré nám ponúkli dve zásadné zahranično-politické rozhodnutia nemeckej diplomacie. Tie podľa nášho názoru do značnej miery zohľadňujú názory verejnej mienky na jednej strane a vytvárajú priestor pre autonómnejšie vystupovanie Nemecka na zahranično-politickej scéne smerom do budúcnosti. Na druhej strane však vysielajú nejasný odkaz do radov vlastných spojencov.

Aj napriek skutočnosti, že Severoatlantická aliancia je aj naďalej základom pri definovaní spoločnej bezpečnosti pre Nemecko a Európu, musíme pri celkovom pohľade na vývoj vzťahov SRN k NATO od roku 1990 konštatovať, že nedostatočne naplňajú možný potenciál a vzájomná spolupráca je pod vplyvom spomínaných faktorov oslabená. Nemecká zahraničná politika deväťdesiatych rokov tzv. „automatického“ multilateralizmu tak pod vplyvom spomínaných faktorov prechádza špecifickým vývojom smerom k autonómnejšiemu vystupovaniu Nemecka na zahranično-politickej scéne.

Použitá literatúra:

1. BELKIN, P. 2009. German Foreign and Security Policy: Trends and Transatlantic Implications. [online]. Congressional Research Service [cit. 29.11.2011]. Dostupné na internete: www.crs.gov
2. Broad German Consensus Against a „Risky War“. 19.3.2011. [online]. IPS [cit. 29.11.2011]. Dostupné na internete: <http://ipsnews.net/print.asp?idnews=54917>
3. Germany's Libya opt-out. 31.3.2011[online]. Inside story [cit. 29.11.2011]. Dostupné na internete: <http://inside.org.au/germany-libya-opt-out/>
4. HAMILTON, D. 2006. Merkel, Bush and the German-American Relations. In Foreign Policy in Dialogue. Vol. 6, Issue 18, 2006. ISSN 1862-7706. [cit. 20.11.2010] Dostupné na internete: <http://www.deutsche-aussenpolitik.de/newsletter/issue18.pdf>
5. CHOVANCOVÁ, N. 2008. Ekonomické a politické dôsledky zjednotenia Nemecka IV. [online]. Mepoforum.sk [cit. 29.11.2011]. Dostupné na internete: <http://www.mepoforum.sk/regiony/europska-unia/nemecko/ekonomicke-a-politicke-dosledky-zjednotenia-nemecka-iv/>
7. JÄGER, T., HÖSE, A., OPPERMANN, K. 2007. Deutsche Außenpolitik: Sicherheit, Wohlfahrt, Institutionen und Normen. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, GWV Fachverlage GmbH, 2007. 638 s. ISBN 978-3-531-14982-0.
8. MAULL, H., W. 2007. Deutschland als Zivilmacht. In Handbuch zur deutschen Außenpolitik. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, GWV Fachverlage GmbH, 2007. ISBN 978-3-531-13652-6, s. 73 - 84.
9. Merkel: Afghanistan braucht politische Versöhnung. 2011. [online]. Bundesregierung. [cit. 29.11.2011]. Dostupné na internete: http://www.bundesregierung.de/nn_1272/Content/DE/Interview/2011/12/2011-12-02-merkel-generalanzeiger-afghanistan.html
10. NYE, J. 2008. The powers to lead. New York: Oxford University Press, 2008. 226 s. ISBN 978-0-19-975413-7.
11. ONDREJCSÁK, R. 2005. Charakteristika bezpečnostnej politiky Spojených štátov amerických, Francúzska, Veľkej Británie a Nemecka. In Panoráma globálneho bezpečnostného prostredia 2003-2004. Bratislava : Ministerstva obrany Slovenskej republiky, s. 66-74. ISBN 80-88842-71-9.
12. ONDREJCSÁK, R. 2007. Vývoj bezpečnostných politík Francúzska, Spojeného kráľovstva

13. a Nemecka. In Panoráma globálneho bezpečnostného prostredia 2006-2007 [online]. Bratislava : Odbor bezpečnostnej a obrannej politiky Ministerstva obrany Slovenskej republiky [cit. 15.11.2010], s. 87-98. Dostupné na internete: <http://www.mosr.sk/data/files/414.pdf>
14. STATISTICHES BUNDESAMT DEUTSCHLAND. 2011a. Foreign trade.
15. Ranking of Germany's trading partners in foreign trade. [online]. Statistisches Bundesamt Deutschland. [cit. 29.11.2011]. Dostupné na internete:
16. <http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/EN/Content/Statistics/Aussenhandel/Handelspartner/Tabellen/Content100/RangfolgeHandelspartner,property=file.pdf>
17. STATISTICHES BUNDESAMT DEUTSCHLAND. 2011b. Germany's most important trading partners 2010. [online]. Statistisches Bundesamt Deutschland. [cit. 29.11.2011]. Dostupné na internete: <http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/EN/Navigation/Statistics/Aussenhandel/Handelspartner/Handelspartner.psml>
18. PRÁŠIL, J. 2007. Německé koncepty ke Společné bezpečnostní a zahraniční politice. Civilní dimenze? [online]. Asociace pro mezinárodní otázky. [cit. 29.11.2011]. Dostupné na internete: <http://www.amo.cz/publikace/nemecke-koncepty-ke-spolecne-bezpecnostni-a-zahranicni-politice-civilni-dimenze.html>
19. SIPRI. Military expenditure database. 2011. [online]. Stockholm International Peace Research Institute. [cit. 29.11.2011]. Dostupné na internete: <http://www.sipri.org/databases/milex>
20. TOKÁR, L., PEŠOUT, I. 2007. Ku konceptualizácii mäkkej moci v teórii medzinárodných vzťahov. In Medzinárodné vzťahy, roč. 5, 2/2007. ISSN 1336 – 1562, s. 17-26.
21. VARWICK, J. 2007. Nordatlantische Allianz. In Handbuch zur deutschen Außenpolitik. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, GWV Fachverlage GmbH, 2007. ISBN 978-3-531-13652-6, s. 763 – 778.
22. WALTZ, K. 2000. Structural realism after the Cold War. [online]. Columbia University, New York. [cit. 1.2.2009]. Dostupné na internete: http://www.columbia.edu/itc/sipa/U6800/readings-sm/Waltz_Structural%20Realism.pdf
23. WORLD DEVELOPMENT INDICATORS. 2011. GDP (current US\$). [online]. World Bank [cit. 29.11.2011]. Dostupné na internete: http://www.google.com/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_
24. Weißbuch zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr. 2006. [online]. Bundesministerium der Verteidigung. [cit. 29.11.2011]. Dostupné na internete:
25. http://www.bmvg.de/fileserving/PortalFiles/C1256EF40036B05B/W26UYEPT431IN_FODE/WB_2006_dt_mB.pdf

Kontakt

Mgr. Marek Lenč

Katedra medzinárodných vzťahov a diplomacie,
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici,
E-mail: marek.lenc@umb.sk.

Ján Lid'ák

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA

DEMOKRATICKÁ SPOLOČNOSŤ A FENOMÉN PRISŤAHOVALECTVA.¹

Abstrakt

Neoddeliteľnou súčasťou života dnešnej Európy je idea dynamicky sa meniacej multikultúrnej spoločnosti, miešania kultúr a s tým súvisiaca problematika identít a tiež zachovávanía základných demokratických princípov vo vzťahu k prisťahovalcom. Z hľadiska kauzality a podmienenosti, ale aj obrovskej zložitosti problémov prisťahovalectva a migrácie všeobecne, upozorňujeme, že na prelome storočí došlo v rozširujúcej sa Európe v oblasti medzinárodných migračných tokov a prisťahovalectva k celému radu významných zmien. Konkrétne autor sústreďuje pozornosť na problematiku interkontinentálnej migrácie, predovšetkým z teritória Afriky a na aktuálny a neuralgický bod súčasnej liberálnej demokracie, na prítomnosť moslimských migrantov na teritóriu Európy, čím vzniká konflikt identít, vzájomného rešpektovania sa a problémy vzájomnej koexistencie.

Kľúčové slová: identita, migrácia, prisťahovalci, multikultúra, moslimovia, konflikt

Abstract

The ideas of dynamically changing multicultural society, mixing of cultures and related issues of identities and preservation of fundamental democratic principles towards the immigrants have become an integral part of reality in Europe of these days. Taking into account causalities, conditionality as well as considerable complexity of immigration processes and migration as a whole, we underline that the turn of centuries witnessed a series of significant changes related to international migration flows in the expanding Europe. In particular, the author draws special attention to the issues of intercontinental migration, predominantly from the African territories; to current and neuralgic point of present day liberal democracy and to the presence of Muslim immigrants in Europe which leads to the conflict of identities and mutual respect and to the coexistence problems.

Key words: identity, migration, immigrants, multicultural society, Muslims, conflict

Žiadny, v našej súčasnosti pertraktovaný politický ideál, sa neteší takému všeobecnému súhlasu, dokonca úcte, ako demokracia. Nech hovoríme o liberáloch, konzervatívcoch, socialistoch, komunistoch, dokonca i radikáloch, všetci politici sa nadšene hlásia k demokracii a dávajú pomerne hlasne najavo ako rešpektujú a akí sú verní jej princípom. Modernému chápaniu demokracie dominuje tá forma volebnej demokracie, ktorú poznáme pod pojmom liberálna demokracia. Stretávame sa s ňou takmer vo všetkých vyspelých kapitalistických spoločnostiach, v tej či onej podobe sa rozšírila do časti bývalého socialistického a aj rozvojového sveta. Na začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia Francis Fukuyama vyhlásil dokonca celosvetový triumf liberálnej demokracie, ktorý označil za koniec dejín, teda koniec boja politických ideí. Napriek svojmu nepochybnému úspechu je

¹Štúdia bola spracovaná v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0280/11 – Prisťahovalectvo a politicko-ekonomická diverzifikácia Európy.

však liberálna demokracia iba jedným z mnohých možných modelov demokracie, ktorej demokratické kvality sa navyiac občas spochybňujú. Pri takmer všeobecnom súhlase s ktorým je dnes demokracia prijímaná, by nemala byť opomenutá skutočnosť, že po celé desaťročia sa o pozitívach demokracie vášnivo diskutovalo a na začiatku 21. storočia v súvislosti s politickým životom v Európskej únii a v celom ostatnom svete, sa táto diskusia v mnohých smeroch ešte viac zintenzívnila. Diskutujú sa nielen výhody a pozitíva demokracie, ale dnes sa stretávame s tým, že sa diskutujú aj nevýhody a niektoré negatíva. Na slabnúcu občiansku angažovanosť a klesajúcu volebnú účasť v mnohých krajinách vyspelej Európy ale aj v ostatných častiach sveta sa občas pozeráme ako na symptóm nedobrého a problematického stavu zastupiteľskej demokracie. Skutočnosťou sa stáva to, že v niektorých vyspelých krajinách, ale najmä v postkomunistickom svete, vo verejnosti rezonuje znechutenie časti spoločnosti z demokratickej politiky a z domácej verzie kapitalizmu. Navyiac, v krajinách Európskej únie môžeme na začiatku 21. storočia zaznamenať nárast vplyvu fenoménu prisťahovalectva ako témy výrazne problematickej a v podmienkach demokratickej Európy politicky výnosnej.

V tejto súvislosti je nutné upozorniť, že neoddeliteľnou súčasťou života dnešnej Európy je idea dynamicky sa meniacej multikultúrnej spoločnosti, miešania kultúr a s tým súvisiaca problematika identít. Tento fenomén sa v súčasných demokratických podmienkach života v Európe stáva najdiskutovanejšou otázkou z dôvodu postupného zostrovania antagonizmov medzi domácim – autochtónnym obyvateľstvom jednotlivých štátov na jednej strane a prisťahovalcami na strane druhej. Štáty západnej Európy sa pod vplyvom rastúcej migrácie postupne vracajú k tradičnej, avšak dnes verejnosťou prevažne negatívne vnímanej, multietnicite. Demografická zmena, ako uvádza S. Castles, adekvátne nekoreluje s existujúcimi politickými a sociálnymi inštitúciami moderného národného liberálneho štátu, ktoré sa primárne vyvíjali v kontexte etnickej populačnej expanzie a masívnej emigrácie.² Všetky krajiny západnej Európy v súčasnosti vo svojich integračných politikách hľadajú rovnováhu medzi imperatívom asimilácie prisťahovalcov do svojho občianskeho národa a uznaním ich slobody udržiavať a kultivovať zvláštne väzby zdedené v krajinách svojho pôvodu. Problémy spôsobené prisťahovalcami v demokratických spoločnostiach variujú od sociálnej diskriminácie až po politické násilie. Problematika identít a fenomén prisťahovalectva sa tak stávajú v súčasnej dobe jednou z najcitlivejších tém, ktorá je pod vplyvom kontextu diskusie o bezpečnosti a ochrane národných záujmov, z reálnych, ale najmä zo symbolických dôvodov, výrazne politizovaná. Ako sa ukazuje, ide o problém veľmi ťažko riešiteľný. Ďalší vývoj je otvorený a je veľmi pravdepodobné, že bude nesmierne zložitý a bude čím ďalej, tým viac ovplyvňovať politický vývoj vo všetkých európskych krajinách.

Dôkazom môže byť nárast počtu prisťahovalcov a cudzincov v krajinách starej „pätnástky“, ktorý vzrástol v rokoch 1950-2000 viac ako štvornásobne. V prvej dekáde 21. storočia najvyššie absolútne počty zaznamenali – Nemecko 8,8%, Veľká Británia 6,6%, Francúzsko 5,8%. Najvyšší podiel prisťahovalcov na celkovom počte obyvateľstva malo Lichtenštajnsko 38,1%, Luxembursko 42,6% a Švajčiarsko 21,1%. Ďalšími európskymi krajinami s vysokým počtom cudzincov bolo Belgicko 9,1%, Švédsko 5,7% a Holandsko 5,2%.³

² Castles, S.: Understanding Global Migration: A Social Transforming Perspective. Conference on Theories of Migration and Social Change. www.imi.ox.ac.uk/pdfs/stephen-castles-understandin-global-migration.

³ Porovnaj: Bade, K. J.: Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou století. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 357-358. Fassman, H., Münz, R.: European Migration in the Late Twentieth Century. Laxemburg 1994, s. 6. Rok 2008 vid' Eurostat – *Population statistics*. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-16122009-BP/3-16122009-BP-EN.PDF

Vnútropolitickým výsledkom imigrácie, prisťahovalectva, je percentuálny nárast voličských preferencií európskych krajne pravicových strán, ktoré majú svoj volebný program založený na verbálnych útokoch voči prisťahovalcom a na obhajovaní národných identít, čo dokazuje nepripravenosť časti pôvodného obyvateľstva na bezkonfliktné spolunažívanie s príslušníkmi iného štátu, kultúry, respektíve civilizácie. Rastie podpora veľkých politických strán, ktoré sa k imigrácii aj zo strachu zo straty voličskej podpory stavajú negatívne. Nespokojnosť obyvateľstva následne dokážu využiť pravicové stranícke formácie pri mobilizácii svojho voličského elektorátu. Problematika identity a vzájomného porozumenia sa stala v západnej Európe dôležitou témou predvolebných kampaní a od deväťdesiatych rokov 20. storočia aj v niektorých krajinách bývalého komunistického bloku. Postoj k prisťahovalcom sa stáva bazálnou súčasťou programových vyhlásení európskych vládnych kabinetov.⁴ Európske politické elity nasledujú požiadavku svojich voličov a čím ďalej, tým hlasnejšie a razantnejšie zdôrazňujú, že kapacita Európy je s výnimkou vysokokvalifikovanej pracovnej sily už z hľadiska prisťahovalectva, teda migrácie, naplnená. K. Bade poznamenáva, že v radoch širokej verejnosti narastá strach z cudzincov a „hore“ rastie strach z vlastných občanov ako voličov.⁵

Z hľadiska konceptualizácie predmetnej témy, z hľadiska kauzality a podmienenosti, ale aj obrovskej zložitosti problémov prisťahovalectva, je potrebné uviesť, že na prelome storočí došlo v rozširujúcej sa Európe v oblasti medzinárodných migračných tokov k celému radu významných zmien. Nové vzorce medzinárodnej migrácie obyvateľstva obsahujú zmeny v cieľových a aj zdrojových krajinách. K už existujúcemu tlaku imigrantov z chudobných krajín takzvaného tretieho sveta, to znamená smer juh – sever, teda interkontinentálna migrácia, ktorá súvisela s geografickou vzdialenosťou a s historickými väzbami, najmä kolóniami, sa postupne pridali ďalšie vnútroeurópske migračné toky, predovšetkým migrácia v smere z východu a strednú Európu na západ. V priebehu deväťdesiatych rokov sa medzinárodní migranti začali etablovať aj v takých krajinách, ktoré boli dovtedy zdrojom pomerne rozsiahlych emigračných tokov – v Taliansku, v Grécku, v Španielsku, v Portugalsku, v Írsku a neskôr aj v štátoch V4, najmä v Českej republike, ale aj v Poľsku, v Maďarsku a na Slovensku. Nové vzorce obsahujú aj zmenu profilov a stratégií migrantov. Narastá rozsah nelegálnej migrácie, prehĺbuje sa feminizácia migrácie, vzrastá počet utečencov, narastá dočasná migrácia, migrácia študentov a kvalifikovaných nemanuálnych pracovníkov.

Pre Európu aj dnes, strašiaka číslo jedna predstavuje interkontinentálna migrácia, najmä z tretieho sveta, napriek tomu, že dve tretiny migrantov v západnej Európe v súčasnosti pochádzajú z východu a iba jedna tretina z juhu. Z hľadiska skúmanej problematiky sú však tieto verejnosťou západoeurópskych krajín vnímané, keďže pochádzajú z toho istého civilizačného okruhu, oveľa pozitívnejšie a nepredstavujú pre demokratický systém európskych štátov väčšiu hrozbu. V deväťdesiatych rokoch 20. storočia interkontinentálna migrácia smerujúca do Európy z juhu sa zvýšila o 1 až 2 percenta, migrácia z východu vzrástla o 21 percent. Napriek tomu v súčasnosti, najmä v súvislosti s politickým vývojom v krajinách severnej Afriky, naďalej pretrvávajú obavy z hrozby afrického „pochodu“ na Európu.⁶ V tomto smere je týmto strašiakom príchod nelegálnych migrantov na lodiach z Afriky, najmä v Taliansku a v Španielsku. V roku 2006 v priebehu leta prišlo takýmto spôsobom do Španielska 25 tisíc imigrantov z Maroka a Subsaharskej Afriky. Španielsko na túto situáciu reaguje externalizáciou tohto problému a intenzívnou spoluprácou s africkými

⁴ Štefančík, R.: Problém migrácie vo svetovej politike. In: Medzinárodné vzťahy 2007 – Energetická politika EÚ a boj proti klimatickým zmenám. Bratislava: Ekonóm 2007, s. 740.

⁵ Bade, K. J.: c.d., s. 369.

⁶ Bade, K. J.: c.d., s. 417.

krajinami, predovšetkým s Marokom, odkiaľ pochádza väčšina lodí. Podpísalo readmisné dohody s Mauretániou, Mali, Nigériou, Guineou, Guineou-Buissau a ďalšími štátmi regiónu. Ide o snahu vybudovať záchytné tábory utečencov na africkom pobreží a zabrániť ich prenikaniu na teritórium Španielska, čím bola v poslednom období dosť výrazne obmedzená imigrácia z Afriky na teritórium Španielska, konkrétne v roku 2008 o 25%.

Obdobná situácia v posledných rokoch bola a je súčasťou politického vývoja v Taliansku, kde nelegálna imigrácia je označovaná za trestný čin. Napriek tomu najväčšia časť cudzincov pochádza z Afriky, konkrétne z Líbye, a kde vzrástol tento typ migrácie v roku 2008 o 75%.⁷ Dnešná situácia je alarmujúca. Podľa údajov talianskeho ministerstva vnútra priplávalo len v prvej polovici roku 2006 na ostrov Lampedusa 178 lodí s celkovým počtom 10 414 osôb na palube,⁸ v súčasnosti, po páde režimov v Tunise a v Líbyi, v priebehu jedného týždňa 6 tisíc osôb, čo je viac ako počet obyvateľov tohto ostrova v Stredozemnom mori. Správy o životných podmienkach v utečeneckých táboroch v Líbyi, Mauretánii alebo v Maroku sú alarmujúce a straty na ľudských životoch neobhájiteľné. Taliansko už od roku 2009 automaticky vracalo lode s utečencami naspäť do rúk diktatúry v Líbyi⁹, Európska únia dodnes poskytuje finančné prostriedky na budovanie záchytných kapacít v Mauretánii, španielska pohraničná stráž pôsobí priamo na území Mauretánie. V máji 2010 z iniciatívy Talianska sa konalo rokovanie ministrov vnútra Talianska, Francúzska, Veľkej Británie, Španielska a Poľska, tzv. Skupiny šesť – G6, k problematike obmedzenia migrantov z mora – diskutovanými otázkami boli najmä problémy ako potlačiť ďalší príliv afrických utečencov, stráženie hraníc a navracanie neregulárnych, resp. nelegálnych migrantov. Predovšetkým Taliansko dalo jasne najavo, že stredomorské štáty nemôžu niesť bremeno problémov „ľudí z lodí“, a že je nutné zodpovednosť rovnomerne rozdeliť, Európa musí pracovať ako celok. Výsledky rokovaní však v praxi nemajú takmer žiadny dopad, o čom svedčí aj stav vzájomných rokovaní a praktických výsledkov medzi Talianskom a Francúzskom v prípade utečencov z Líbye. Údaje hovoria, že iba od začiatku roka 2011 sa vo vodách Stredozemného mora na svojej ceste za bezpečím a lepšou budúcnosťou utopilo viac ako 600 utečencov.¹⁰ Napriek tomu niektoré politické kruhy sa snažia túto fóbiu riešiť veľmi radikálnymi prostriedkami, svedčia o tom viaceré vyhlásenia európskych politikov a ako príklad možno uviesť nedávne vyhlásenie poslanca Európskeho parlamentu za Britskú národnú stranu (BNP) Nicka Griffina, ktorý šokoval svojimi vyhláseniami, že lode s africkými imigrantmi, ktorí sa pokúšajú dostať do Európy treba potápať.¹¹ V tejto súvislosti môžeme konštatovať, že spoločná unijná koncepcia migrácie a prisťahovalectva nefunguje, zhoda existuje iba v prijímaní vysokokvalifikovanej pracovnej sily, posilňovaní kontrolných mechanizmov na spoločných hraniciach a budovanie záchytných kapacít v často zjavne nedemokratických krajinách.

Druhým aktuálnym a neuralgickým bodom z uhla pohľadu problematiky uplatňovania demokratických princípov v Európe, je fakt, že v rokoch 1950 – 2000 sa v Európe zvýšil podiel moslimského obyvateľstva na celkovom počte obyvateľov z 1 percenta na 3 percenta a ich množstvo v súčasnosti kolíše podľa rôznych údajov od 14 do 20 miliónov ľudí. Rastú obavy z prítomnosti moslimských prisťahovalcov na teritóriu Európy, čím vzniká konflikt

⁷ Kadlecová, M.: Cizinci: zrcadlo španělského hospodářství. In: www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2198539

⁸ Paraschiv, C.: Afričané a tlukot na mokré dveře Středozemí. In: www.migraceonline.cz/eknihovna/?x=2054096

⁹ Odmenou pre Kaddáfího boli zmluvy o finančnej podpore EU vo výške niekoľko desiatok miliónov EUR pre vybudovanie migračných „kapacít“ diktátorského režimu. Nie náhodou bola jednou z prvých Kaddáfího vyhrážok po vypuknutí konfliktu hrozba uvoľnenia líbyjských stavidiel nelegálnej migrácii do Európy. Rozumek, M.: Uprchlíci z Líbye rozdělují Evropu. In: <http://migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2286497>.

¹⁰ Rozumek, M.: Uprchlíci z Líbye rozdělují Evropu. In: <http://migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2286497>.

¹¹ BNP je všeobecne známa organizovaním demonstrácií proti prisťahovalcom žijúcim vo Veľkej Británii. <http://www.topky.sk/cl/11/506317/Lode-s-imigrantmi-treba-potapat-tvrdi-europoslanec>.

identít, vzájomného rešpektovania sa, problémy koexistencie a teda uplatňovania a realizácie demokratických princípov. Neprekvapuje, že diskusia o prisťahovalcoch de facto v súčasnosti splýva s debatou o moslimoch, ktorí sa stali viditeľným symbolom cudzieho, odlišného a hrozivého. Moslimovia sa v súčasnosti už usilujú a kolektívne dožadujú o akceptáciu svojich kultúrnych, jazykových, náboženských a v niektorých prípadoch aj politických požiadaviek. Dnes je úplne zrejmý proces rozvoja a posilňovania zvláštnych subkultúr a skupinových identít vo vnútri západnej spoločnosti. Príkladom môže byť vyše 5,5 miliónová moslimská menšina vo Francúzsku, ktorá už významným spôsobom ovplyvňuje celkovú francúzsku politiku a tým aj politiku Európskej únie. Vo Veľkej Británii je 150 moslimských členov mestských rád a osem starostov, štyria moslimovia sedia v hornej a traja v dolnej snemovni,¹² čo je oveľa viac ako u iných etnických menšín.

To čo moslimskú minoritu predovšetkým spája a charakterizuje, čo majú všetci spoločné, je islam, nielen ako praktizované náboženstvo, ale aj ako určitý spoločný kultúrny rámec, ktorý moslimskú menšinu bližšie identifikuje. Islam ako náboženstvo prisťahovalcov sa stal atribútom tejto minority. Predstavuje veľmi podstatnú súčasť vedomia o vlastnej identite. Výskumy ukazujú, že v európskych krajinách islam a rituály s ním spojené sú oveľa rezistentnejšie voči asimilačným tlakom ako iné súčasti menšinovej identity. Prináležitosť do ummy je najdôležitejším a najpodstatnejším znakom samo identifikácie moslimov.¹³

Predpokladá sa, že moslimovia by mohli v budúcnosti, vzhľadom na prirodzenú natalitu, tvoriť jednu tretinu, alebo dokonca až polovicu európskeho obyvateľstva.¹⁴ Napríklad v Nemecku by okolo roku 2050/2060 podľa odhadov vyznávači islamu mohli dosiahnuť väčšinu. Už dnes 30 až 40 percent mladých ľudí mladších ako 18 rokov v nemeckých mestách Kolín nad Rýnom, alebo Duisburg sú iného etnického pôvodu než nemeckého.¹⁵

V najbližšom období Európu teda očakáva korekcia identity. Islamská tradícia sa stáva organickou a preto aj legitímnou súčasťou európskeho politického života a európskej kultúry. Obyvateľmi kontinentu sú milióny moslimov, ktorí napriek tomu, že sa snažia zaradiť do európskej tradície, splynúť s európskou identitou, si uchovávajú svoju konfesijnú identitu a kultúru. Výrazným prejavom, ktorý nie je vnímaný širokou verejnosťou pozitívne, je okrem iného, nárast počtu mešít a minaretov na teritóriu Európy. Na konci roku 2009 vzbudilo pozornosť európskej verejnosti švajčiarske referendum o zákaze výstavby minaretov. Napriek negatívnemu odporúčaniu spolkovej vlády k hlasovaniu a odmietavému stanovisku k iniciatíve od oboch komôr parlamentu i od skupiny švajčiarskych biskupov, dopadlo rozhodnutie ľudu v neprospech kultúrnej rozmanitosti. 29. novembra 2009 pri 53,4 percentnej

¹²Parekh, B.: Ohrožuje islám demokracii? In: www.project-syndicate.org.

¹³ Toto spoločenstvo nemožno stotožniť s pojmom spoločnosti alebo národa, ktoré sa formovali v rámci sekularizovanej európskej spoločnosti. Termínom umma moslimovia označujú pomyselné celosvetové spoločenstvo moslimov.

In: Kropáček, L.: *Islám a Západ. Historická paměť a současná krize*. Praha: Vyšehrad 2002, s. 77.

¹⁴ Štatistiky udávajú, že v roku 1980 sa počet moslimov vo svete približoval k hranici približne 780 mil. ľudí, na začiatku roku 2004 ale prekročil číslo 1 miliarda 300 mil. S. Huntington udáva, že štatistiky za posledných osemdesiat rokov vykazujú pomerný nárast veriacich u kresťanstva a islamu. V roku 1900 sa podľa odhadov k západnému kresťanstvu hlásilo 26,9 percenta svetovej populácie, v roku 1980 to bolo 30 percent. Počet vyznávačov islamu vzrástol ešte výraznejšie – z 12,4 percenta v roku 1900 na 16,5 (podľa iných odhadov dokonca na 18 percent). V dlhodobej perspektíve však víťazstvo patrí islamu. Percento moslimov vo svetovej populácii bude v dôsledku vysokej pôrodnosti naďalej rásť, na prelome tisícročia dosiahne 20 percent a o niekoľko rokov neskôr prevýši percento kresťanov a zhruba v roku 2025 dosiahne 30 percent. Posledné údaje, uvádzané masovokomunikačnými prostriedkami akoby mu dávali za pravdu.

Huntington, S.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha 2001, s. 63.

¹⁵ Heinsohn, G.: *Finis Germaniae? Reflexionen über demografische Ursachen von Revolutionen, Kriegen und politischen Niederlagen*. „Die Zeit Online“, 2006, s. 5.
http://www.zeit.de/feuilleton/kursbuch_162/1_heinsohn?page=all

účasti povedalo 57,5 percenta Švajčiarov áno zákazu výstavby minaretov. Pritom na území Švajčiarska sú v súčasnosti postavené s minaretmi len tri mešity a jedno kultúrne centrum (Zürich, Ženeva, Winterthur a Wangen). Výsledky referenda vyvolali intenzívnu debatu o integrácii moslimov aj v iných krajinách západnej Európy (Rakúsko, Francúzsko, Taliansko, Holandsko). V Nemecku sa výsledok švajčiarskeho referenda objavil v diskusii o zavedení ľudových hlasovaní na spolkovvej úrovni ako jeden z argumentov pre, resp. proti priamej demokracii. Islamofób Geert Wilders požiadal o vypísanie podobného referenda aj v Holandsku. V Sýrii a Turecku niektorí politici a predstavitelia náboženskej obce vyzvali bojkotovať švajčiarske výrobky. Líbyjský vodca Muammar Kaddáfí uvažoval o vyhlásení džihádu celému Švajčiarsku. O téme spojenej s migráciou rozhodovali Švajčiari aj v novembri 2010. Predmetom ľudového hlasovania bola otázka o vyhostení tých cudzincov, ktorých súd uznal vinnými z vážneho porušenia zákona alebo protiprávneho nadobudnutia sociálnych dávok.¹⁶

Iba pre zaujímavosť možno uviesť vyjadrenie českého kardinála Vlka, že starému kontinentu hrozí, že bude „dobyť“ moslimami, ktorí majú perspektívu vyplniť uprázdnený priestor svojimi „duchovnými zbraňami“.¹⁷ Uvedené javy tvoria vo všeobecnosti na teritóriu Európy výraznú prekážku pre súčasný interkultúrny dialóg a problematiku identít. Stratégia odsúvania prítomnosti islamu na okraj politického záujmu a redukovanie problému menšín iba do obdobia komunálnych volieb, nemôže vyriešiť narastajúce problémy v spožití dvoch rôznych spoločenstiev. Nedostatok, respektíve neexistencia komplexného prístupu ku koexistencii odlišných kultúr, opomínanie demokratických princípov, resp. ich uplatňovanie len na istú časť obyvateľstva, znamená voľné pole pre potenciálny sociálny konflikt vo vnútri Európskej únie. Čím ďalej, tým viac rastie potreba vypracovať koncepciu, ktorá by zvrátila stav, kedy moslimské komunity existujú a pôsobia na okraji záujmu spoločnosti, koncepciu, ktorá by zabránila ďalšiemu tvoreniu enkláv, ktoré v krajinách Európy vytvárajú grupujúci sa členovia moslimského spoločenstva. Nevyhnutnou podmienkou úspešnej integrácie prisťahovalcov sú postoje obyvateľov cieľovej krajiny a jej hlavným predpokladom je zaručenie politickej, sociálnej či kultúrnej rovnosti zo strany autochtónnej spoločnosti, čo je v súčasnosti v krajinách Európy veľký problém.

Migračné vnútroeurópske a interkontinentálne toky na teritórium Európy sa v súčasnosti teda logicky menia, vyznačujú sa niekoľkými charakteristickými rysmi a postupne je možné prognózovať ich zosilňovanie, čo znamená ďalšie komplikácie pre vzájomné demokratické spolunažívanie a uplatňovanie demokratických princípov v praxi.

Použitá literatúra:

1. BADE, K. J.: Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou století. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004.
2. BRUFF, I.: Migranti nejsou proměnné: kritika literatury o migraci a souvisejícího politického vývoje. In: www.migraceonline.cz
3. DIVINSKÝ, B.: Zahraničná migrácia v Slovenskej republike – stav, trendy, spoločenské súvislosti. Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung 2005.
4. FASSMAN, H., MÜNZ, R.: European Migration in the Late Twentieth Century. Laxenburg 1994.

¹⁶ Štefančík, R.: Medzinárodná migrácia a jej dopady na migračnú politiku vo Švajčiarsku. In: Medzinárodné vzťahy. Vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy. FMV EU v Bratislave, č. 2/2010, s. 101-102.

¹⁷ <http://www.novinky.cz/domaci/188393-kardinal-vlk-varuje-pred-islamizaci-evropy-nem...>

5. GÓRAK - SOSNOWSKA, K.: Polityka państw arabskich wobec młodzieży – wybrane zagadnienia. In: Żukrowska, K.: Nauki ekonomiczne – społeczne i rozwój. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie 2008, s. 675- 683.
6. KADLECOVÁ, M.: Cizinci: zrcadlo španělského hospodářství. In: www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2198539
7. KÁLMANOVÁ, Z.: Integracia migrantov na trh práce v Taliansku. In: Medzinárodné vzťahy 2008 – Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Bratislava: Ekonóm 2009, s. 337-349.
8. KLUS, M.: Multikulturalizmus a migrácia. Nové výzvy 21. storočia. In: Dobiaš, D., Gbúrová, M., Mattová, I.(eds.): Medzikultúrny dialóg. Stav-kontexty-perspektívy. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove 2009, s. 198-205.
9. LIĐÁK, J.: Mezinárodní migrace a Evropa. Kolín : Nezávislé centrum pro studium politiky, o.s., 2010.
10. LINHARTOVÁ, K.: Proces obchodování s lidmi: Kde, jak a proč k těmto zločinům dochází. In: www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2120352
11. PARASCHIV, C.: Afričané a tlukot na mokré dveře Středozeří. In: www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2054096
12. SOURALOVÁ, A.: Care drain versus brain drain: Pracovní migrace žen. In: www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2198177
13. ŠTEFANČÍK, R.: Problém migrácie vo svetovej politike. In: Medzinárodné vzťahy 2007 – Energetická politika EÚ a boj proti klimatickým zmenám. Bratislava: Ekonóm 2007, s. 739-749.
14. ŠTEFANČÍK, R.: Medzinárodná migrácia a jej dopady na migračnú politiku vo Švajčiarsku. In: Medzinárodné vzťahy. Vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy. FMV EU v Bratislave, č. 2/2010, s.

Štúdia bola spracovaná v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0280/11 – Prist'ahovalectvo a politicko-ekonomická diverzifikácia Európy.

Kontakt

doc. PhDr. Ján Liďák, CSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita

Dolnozemská 1

852 35 Bratislava

E-mail: lidak@euba.sk

Beáta Lipková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

EURÓPSKA ÚNIA NA CESTE K FIŠKÁLNEJ STABILIZÁCII

Abstrakt

Prehĺbenie procesu ekonomickej integrácie v Európskom spoločenstve v polovici 80. rokov 20. storočia viedlo k vytvoreniu hospodárskej a menovej únie. Tento najvyšší stupeň ekonomickej integrácie znamenal prijatie spoločnej meny členskými štátmi eurozóny spojené s nadnárodným riadením menovej politiky zúčastnených štátov Európskou centrálnou bankou. Kompetencie v oblasti hospodárskych politík a predovšetkým fiškálnej politiky zostali na národnej úrovni členských štátov. Koordinácia vo fiškálnej oblasti mala byť dosiahnutá zavedením Paktu stability a rastu, ktorý sa však nestal účinným nástrojom dodržiavania fiškálnej disciplíny. Cieľom článku je analýza opatrení k stabilizácii fiškálnej situácie v Európskej únii.

Kľúčové slová: hospodárska a menová únia, koordinácia, eurozóna, verejný deficit, verejný dlh.

Abstract

Deepening of the economic integration process in the European Community in the mid 1980's led to the creation of economic and monetary union. This highest degree of economic integration implied the adoption of a common currency within Member States of the euro area together with transnational management of monetary policy of the participating States carried out by the European Central Bank. Competences in economic policy and mainly fiscal policy remained primarily at national level of Member States. Coordination in the fiscal area should have been achieved by introducing the Stability and Growth Pact, which, however, did not become an effective tool for enforcement of fiscal discipline. The aim of the article is to analyze the fiscal stabilization measures in the European Union.

Keywords: Economic and monetary union, co-ordination, euro area, public deficit, public debt.

Úvod

Myšlienka vytvorenia hospodárskej a menovej únie (HMÚ), ako ďalšieho stupňa európskej ekonomickej integrácie sa v rámci Európskeho spoločenstva (ES) začala presadzovať od polovice 80. rokov 20. storočia. Projekt vytvorenia HMÚ, ktorý nezískal podporu všetkých členských štátov, bol presadený v Spoločenstve na základe politickej dohody. Okrem otázky efektívnosti fungovania spoločného trhu EÚ je s vytvorením HMÚ spojená otázka konvergenzie ekonomického prostredia, t. j. konvergenca národných ekonomík zúčastnených členských štátov. Ekonomická konvergenca v HMÚ nie je prirodzeným dôsledkom ekonomickej integrácie, ale výsledkom inštitucionálneho riadenia. Nominálna konvergenca sa mala dosiahnuť plnením maastrichtských konvergenčných kritérií. Politický tlak na vytvorenie menovej únie viedol k ignorovaniu skutočnosti, že mnohé štáty, ktoré chceli prijať spoločnú menu, zápasili s veľkými problémami vo verejných

financiách a bojovali s vyššou mierou inflácie. Projekt spoločnej meny odvrátil pozornosť od riešenia liberalizácie trhov, flexibility trhov práce a prílišnej sociálnej ochrany. Heterogenita členských štátov menovej únie tiež vytvorila podmienky pre vznik tzv. free-rider problému, čo znamená, že niektoré členské štáty, ktoré prijali spoločnú menu, nevynakladali vlastné úsilie na riešenie štrukturálnych problémov, zvyšovanie konkurencieschopnosti podnikov a udržateľnosť súkromných a verejných financií¹.

Problém dodržiavania konvergenčných kritérií vo fiškálnej oblasti po vytvorení HMÚ sa mal vyriešiť prijatím dlhodobej stratégie hospodárskej stability v podobe Paktu stability a rastu (Stability and Growth Pact, SGP). Táto stratégia, ktorá bola prijatá v roku 1997, mala zabezpečiť dodržiavanie rozpočtovej disciplíny členských štátov v záujme posilnenia ekonomickej konvergenencie pred zavedením spoločnej meny a jej udržanie po 1. januári 1999, keď bola spoločná mena zavedená.

Necelých desať rokov po prijatí GSP sa najväčšie ekonomiky Únie (Nemecko, Francúzsko, Taliansko) dostali do problémov v súvislosti s dodržiavaním fiškálnej disciplíny, čo vyplývalo predovšetkým z neochoty uskutočňovať potrebné hospodárske reformy a udržiavania štátu blahobytu nad svoje ekonomické možnosti. V dôsledku zhoršenej fiškálnej situácie v týchto krajinách pristúpili členské štáty Únie v roku 2005 k reforme GSP. Táto reforma nespočívala v korekcii jeho základných kritérií, ale v tom, že pravidlá začali viac zohľadňovať fiškálnu situáciu v jednotlivých členských štátoch. V priebehu nepriaznivých fáz hospodárskeho cyklu začali pravidlá GSP tolerovať určité prejavy fiškálnej nedisciplinovanosti, pričom dohodnuté sankcie pri porušovaní fiškálnej disciplíny neboli nikdy voči členským štátom uplatnené. Po oslabení GSP v roku 2005 prestali jednotlivé členské štáty eurozóny dodržiavať kritériá rozpočtovej disciplíny².

Fiškálna situácia v EÚ a eurozóne

V priebehu hospodárskej krízy sa v plnej miere ukázala nedostatočná prepojenosť dvoch súčastí HMÚ – menovej a hospodárskej. Doposiaľ existujúce mechanizmy fiškálneho dohľadu v Únii nedokázali vývoj narastajúceho dlhu verejných financií a s ním spojeného fiškálneho tlaku na členské štáty predpovedať. V dôsledku neochoty, resp. neschopnosti národných vlád udržiavať fiškálnu politiku zlučiteľnú s požiadavkami stability stanovenými GSP, dochádzalo k opakovaným porušeniam stropu deficitu a verejného dlhu v menovej únii. Hospodárska kríza odhalila dva základné problémy v štruktúre HMÚ: udržateľnosť verejných financií v niektorých členských štátoch eurozóny a nedostatočnú koordináciu makroekonomických politík členských štátov, ktorá viedla k divergencii medzinárodnej konkurencieschopnosti členských štátov eurozóny a ohrozeniu samotnej existencie spoločnej meny³.

V súčasnom období sa ukazuje, že aj tie členské štáty, ktoré mali relatívne zdravé verejné financie, čelia silnému fiškálnemu tlaku. Zhoršenie plnenia kritérií fiškálnej disciplíny vo väčšine členských štátov EÚ po vypuknutí hospodárskej a finančnej krízy ukazuje tab. 1. Táto štatistika ilustruje nepriaznivý trend vo vývoji deficitov verejných rozpočtov a významné zhoršenie miery verejného zadlženia k HDP.

V porovnaní s rokom 2007, keď dosahovala miera deficitu verejných rozpočtov EÚ 0,9%, sa v roku 2010 zvýšila na 6,4%. V eurozóne sa miera deficitu verejných rozpočtov v roku 2010 zvýšila na 6,0% oproti 0,7% v roku 2007 (Eurostat, 2011). Najvyššie deficity

¹ JANÁČKOVÁ, S. Krize eurozóny a dluhová krize vyspělého světa. 2010. s. 19.

² MERSCH, Y. Preventing the Euro's Next Crisis. [cit. 19.11.2011]. Dostupné na: <<http://project-syndicate.org/commentary/mersch1/English>>

³ DULLIEN, S. – SCHWARZER, D. An external Stability Pact for Europe. 2011. [cit. 25. 10. 2011.] Dostupné na: <<http://project-syndicate.org/commentary/dullien2/English>>

v percentuálnom pomere k HDP v roku 2010 boli zaznamenané v Írsku (-32,4%), Grécku (-10,5%), Veľkej Británii (-10,4%), Španielsku (-9,2%), Portugalsku (-9,1%), Poľsku a Slovensku (-7,9%), Lotyšsku (-7,7%), Litve (-7,1%) a Francúzsku (-7,0%). Miera verejného zadlženia v EÚ vzrástla z 59,0% v roku 2007 na 80% v roku 2010, resp. v eurozóne z 66,2% na 85,1 % (Eurostat, 2011), čo v oboch prípadoch znamená zvýšenia o približne dvadsať percentuálnych bodov. Štrnásť členských štátov prekročilo v roku 2010 stanovené kritérium verejného dlhu (60% k HDP). Tento ukazovateľ dosiahol najvyššie hodnoty v Grécku (142,8%), Taliansku (119%), Belgicku (96,8%), Írsku (96,2%), Portugalsku (93,0%), Nemecku (83,2 %), Francúzsku (81,7%), Maďarsku (80,2%), Veľkej Británii (80,0%) a Rakúsku (72,3%).

Tabuľka 1 Vládny deficit (-)/prebytok (+) and vládny dlh (% z HDP) pre EÚ 27

Členské štáty	Vládny deficit/prebytok			Vládny dlh		
	2007	2009	2010	2007	2009	2010
EÚ 27	-0.9	-6.8	-6.4	59.0	74.4	80.0
Belgicko*	-0.3	-5.9	-4.1	84.2	96.2	96.8
Bulharsko	1.1	-4.7	-3.2	17.2	14.6	16.2
Česká republika	-0.7	-5.9	-4.7	29.0	35.3	38.5
Dánsko	4.8	-2.7	-2.7	27.5	41.8	43.6
Nemecko*	0.3	-3.0	-3.3	64.9	73.5	83.2
Estónsko*	2.5	-1.7	0.1	3.7	7.2	6.6
Írsko*	0.1	-14.3	-32.4	25.0	65.6	96.2
Grécko*	-6.4	-15.4	-10.5	105.4	127.1	142.8
Španielsko*	1.9	-11.1	-9.2	36.1	53.3	60.1
Francúzsko*	-2.7	-7.5	-7.0	63.9	78.3	81.7
Taliansko*	-1.5	-5.4	-4.6	103.6	116.1	119.0
Cyprus*	3.4	-6.0	-5.3	58.3	58.0	60.8
Litva	-0.3	-9.7	-7.7	9.0	36.7	44.7
Lotyšsko	-1.0	-9.5	-7.1	16.9	29.5	38.2
Luxembursko*	3.7	-0.9	-1.7	6.7	14.6	18.4
Maďarsko	-5.0	-4.5	-4.2	66.1	78.4	80.2
Malta*	-2.4	-3.7	-3.6	62.0	67.6	68.0
Holandsko*	0.2	-5.5	-5.4	45.3	60.8	62.7
Rakúsko*	-0.9	-4.1	-4.6	60.7	69.6	72.3
Poľsko	-1.9	-7.3	-7.9	45.0	50.9	55.0
Portugalsko*	-3.1	-10.1	-9.1	68.3	83.0	93.0
Rumunsko	-2.6	-8.5	-6.4	12.6	23.6	30.8
Slovinsko*	-0.1	-6.0	-5.6	23.1	35.2	38.0
Slovakia*	-1.8	-8.0	-7.9	29.6	35.4	41.0
Fínsko*	5.2	-2.6	-2.5	35.2	43.8	48.4
Švédsko	3.6	-0.7	0.0	40.2	42.8	39.8
Spojené kráľovstvo	-2.7	-11.4	-10.4	44.5	69.6	80.0

Prameň: Eurostat, 2011.

*členské štáty eurozóny

Koordinácia EÚ v oblasti správy ekonomických záležitostí

S cieľom vytvorenia rovnováhy medzi menovou a hospodárskou časťou HMÚ boli navrhnuté opatrenia pre vytvorenie nového riadenia ekonomických záležitostí, ktoré reagujú na dopady hospodárskej krízy a krízy v eurozóne. Riadenie ekonomických záležitostí členských štátov Únie vychádza z troch základných postulátov:

- prísnejší hospodársky dohľad EÚ má posilniť spoločný hospodársky program členských štátov,
- zabezpečenie stability eurozóny,
- ozdravenie finančného sektora.

Cieľom posilnenia spoločného hospodárskeho programu členských štátov Únie je riešenie ekonomických problémov a zabezpečenie silnejšieho hospodárskeho rastu EÚ. V období vrcholenia hospodárskej a finančnej krízy prijali mnohé vlády členských štátov Únie stimulačné a úsporné opatrenia, ktoré však riešia dopady krízy v krátkodobom časovom horizonte. Prijímanie radikálnych úsporných opatrení krajinami eurozóny, ktoré nie sú postihnuté dlhovou krízou, kritizujú mnohí ekonómovia. Napríklad Stiglitz poukazuje na skutočnosť, že aj keď si lídri EÚ uvedomili, že krajiny postihnuté dlhovou krízou nebudú môcť svoje dlhy zvládnuť, ak ich ekonomiky nedokážu rásť, rozhodli sa, že aj krajiny nepostihnuté krízou musia škrtať výdavky. Výsledné vynútené šetrenie poškodí európsky rast, a teda rast najotrasenejších ekonomík. Pomalý rast naruší príjmy z daní a podkope deklarovaný cieľ fiškálnej konsolidácie⁴.

Prognóza hospodárskeho rastu v EÚ a eurozóne je nepriaznivá. Na základe prognózy Komisie sa ročný rast HDP EÚ v roku 2012 odhaduje na 0,6 % a v eurozóne na 0,5 %. Pomalé zvýšenie hospodárskeho rastu (na 1,5 %) sa očakáva až v roku 2013. V oblasti verejných financií prognóza Komisie na rok 2011 uvádza hodnoty rozpočtového deficitu vo výške 4,7 % HDP v EÚ a 4,1 % v eurozóne. Komisia na základe úsporných opatrení predpokladá zníženie deficitov, ktoré budú podľa prognózy predstavovať v roku 2012 3,9 % v EÚ a 3,4 % v eurozóne. Celkový pomer verejného dlhu k HDP dosiahne podľa prognózy Komisie v roku 2012 približne 85 % a 90 % v eurozóne.⁵ Rogoff a Reinhartová odhadujú, že pomery verejného dlhu k HDP vo výške 90 % už znamenajú prudké zníženie vyhliadok na ekonomický rast. MMF odhaduje, že každé zvýšenie pomeru dlhu k HDP o desať percentuálnych bodov znižuje hospodársky rast o 0,2 percentuálne body.⁶

Tabuľka 2 Vývoj kľúčových makroekonomických ukazovateľov

	EÚ 27 (% k HDP)			Eurozóna (% k HDP)		
	2011	2012	2013	2011	2012	2013
Rast HDP	1,6	0,6	1,5	1,5	0,5	1,3
Miera nezamestnanosti	9,7	9,8	9,6	10,0	10,1	10,0
Inflácia	3,0	2,0	1,8	2,6	1,7	1,6
Deficit verejných rozpočtov	-4,7	-3,9	-3,2	-4,1	-3,4	-3,0
Verejný dlh	82,5	84,9	84,9	88,0	90,4	90,9

Prameň: Európska komisia – Ekonomická prognóza jeseň 2011

⁴ STIGLITZ, J.E. A Contagion of Bad Ideas. [cit. 10.12.2011]. Dostupné na: <<http://project-syndicate.org/commentary/stiglitz141/English>>

⁵ EURÓPA. Jesenná prognóza na roky 2011 – 2013: rast sa zastaví. [cit. 10.12.2011] Dostupné na: <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/11/1331>>

⁶ BOSKIN, M. The Euro-American Debt Dilemma. [cit. 20.9.2011]. Dostupné na: <<http://project-syndicate.org/commentary/boskin16/English>>

V priebehu roku 2011 členské štáty EÚ realizujú plány fiškálnej konsolidácie, ktoré stanovujú cieľové hodnoty deficitu verejných financií a na základe kritéria stanoveného Paktom stability a rastu by mali pomôcť znížiť rozpočtové deficity pod 3 % HDP. Národné programy reforiem, programy stability a konvergenčné programy budú členské štáty Únie stanovovať každoročne za účelom dosiahnutia fiškálnej udržateľnosti.

Do nového rámca správy ekonomických záležitostí EÚ bol začlenený aj Pakt euro plus (Euro Plus Pact) schválený na summite Európskej rady v marci 2011, ktorý sa zameriava na oblasť konkurencieschopnosti, zamestnanosti, udržateľnosti verejných financií a posilňovanie finančnej stability. Tento dokument, ktorý schválila Európska rada v marci 2011, môžeme označiť za doplňujúci program dodatočných reforiem, ku ktorým sa zaviazalo 17 členských štátov eurozóny a niektoré ďalšie členské štáty Únie, ktoré doposiaľ spoločnú menu neprijali (Bulharsko, Dánsko, Litva, Lotyšsko, Poľsko a Rumunsko). V súvislosti s prijatím paktu na zvýšenie konkurencieschopnosti však konštatujeme, že neexistuje mechanizmus, ktorý by zabezpečoval reálne plnenie záväzkov vyplývajúcich z prijatia tohto dokumentu.

Posilnenie Paktu stability a rastu

Potreba prísnejšieho dohľadu EÚ nad hospodárskymi a fiškálnymi politikami členských štátov vyplýva z nedostatočného a neúčinného mechanizmu dohľadu, ktorý fungoval v Únii. Spočíva v posilnení preventívnych a nápravných opatrení GSP.

Súčasťou preventívnych opatrení, ktoré z časového hľadiska predstavujú v rámci GSP prvú fázu, je možnosť Komisie vydať varovanie pre členský štát, ktorý prekračuje rozpočtový deficit a/alebo mieru zadĺženia. Dohľad nad rozpočtami členských štátov (čl. 121 LZ) má za cieľ dosiahnuť, aby členské štáty zabránili nadmerným deficitom verejných financií (nad 3 % HDP) a nadmernému verejnemu dlhu (nad 60 % HDP). Varovanie zo strany Komisie bude môcť členský štát zvrátiť do desiatich dní od jeho vydania, ak sa v Rade na jeho obranu prikloní väčšina členských štátov eurozóny.

Nápravná fáza obsahuje uvalenie finančných sankcií a ich premenu do formy úročených vkladov.

Na rozdiel od predchádzajúceho sankčného mechanizmu GSP bude možné uplatniť donucovacie mechanizmy voči porušovateľom pravidiel aj za prekročenie povoleného stropu dlhu verejných financií, čím kritérium verejného dlhu prvýkrát získava rovnakú váhu ako kritérium rozpočtového deficitu.

Ak budú členské štáty presahovať verejný dlh, musia v priebehu troch rokov znížiť čiastku prekračujúcu hranicu dlhu najmenej o 1/20 ročne, v opačnom prípade sa začne postup pri nadmernom schodku. V tom prípade musí členský štát zložiť neúročený vklad vo výške 0,2 % HDP. Komisia odporučí členskému štátu, aby prijal nápravné opatrenia. Rada toto odporúčenie prijme, ak proti nemu nebude hlasovať kvalifikovaná väčšina členských štátov (tzv. obrátená väčšina). V prípade, že členský štát nebude dodržiavať požiadavky odporúčenia, bude neúročený vklad zmenený na pokutu s možnosťou jej zvýšenia pri opakovanom nedodržaní odporúčenia Komisie. Za nedostatok považujeme skutočnosť, že sankcie sa nebudú uplatňovať automaticky po porušení pravidiel, ale o ich uplatnení bude rozhodovať Rada EÚ.

Novým prvkom prísnejšieho dohľadu nad fiškálnou politikou členských štátov HMÚ je zavedenie tzv. európskeho semestra (European Semester), ktorý umožní členským štátom a Komisii prerokovať štrukturálne reformy, opatrenia na podporu rastu a rozpočtový dohľad v priebehu mesiacov január – jún. Cieľom je zabezpečenie súladu medzi ekonomickými rozhodnutiami a rozpočtovými obmedzeniami.

Mechanizmy pre zabezpečenie stability eurozóny

V máji 2010 bol vytvorený Mechanizmus dvojstranných úverov (Mechanism of bilateral loans), ktorý bol vytvorený za účelom odvrátenia platobnej neschopnosti Grécka. Grécku bola členskými štátmi eurozóny a MMF poskytnutá finančná pomoc vo forme dvojstranných úverov so zvláštnymi úrokovými sadzbami vo výške 110 mld. EUR. Podmienkou poskytnutia pôžičiek bol prísny program fiškálnej konsolidácie Grécka.

V dôsledku pretrvávajúceho tlaku na trhy so štátnymi dlhopismi bol v záujme zabezpečenia stability eurozóny vytvorený členskými štátmi eurozóny a Komisiou dočasný mechanizmus (Temporary mechanism) vo výške 500 mld. EUR, ktorý je zložený z dvoch nástrojov:

- Európsky mechanizmus finančnej stabilizácie (European Financial Stabilization Mechanism, EFSM), ktorý je založený na zárukách z rozpočtu EÚ do výšky 60 mld. EUR.
- Európsky nástroj finančnej stability (European Financial Stability Facility, EFSF). EFSF je medzivládny orgán, ktorý umožňuje členským štátom eurozóny poskytnúť v prípade potreby 440 mld. EUR v zárukách od členských štátov, t. j. za úvery ručia členské štáty eurozóny.

MMF doplnil tieto mechanizmy potenciálnej finančnej pomoci krajinám eurozóny do výšky 250 mld. EUR. Z nových mechanizmov pre zabezpečenie stability eurozóny požiadalo v novembri 2010 o pomoc Írsko (85 mld. EUR). Mechanizmus bol doplnený aj dvojstrannými úvermi z niektorých členských štátov Únie, ktoré neprijali doposiaľ spoločnú menu (Dánsko, Veľká Británia a Švédsko). V máji 2011 požiadalo o finančnú pomoc z dočasne existujúcich mechanizmov zabezpečenia stability eurozóny Portugalsko, ktorému bola poskytnutá finančná pomoc vo výške 78 mld. EUR.

Európska rada v marci 2011 rozhodla o znížení ceny úverov z EFSF (a následne aj z EFSM) aby lepšie zohľadnila udržateľnosť dlhov krajín čerpajúcich pomoc, pričom zostala vyššia než náklady na financovanie nástroja v súlade so zásadami MMF pre stanovovanie cien pomoci. Pri tom sa stal flexibilnejším rozsah činností EFSF: v rámci programu s prísnu podmienenosťou môže mechanizmus výnimočne zasiahnuť na primárnom trhu s dlhopismi (t.j. nakúpiť novo vydané štátne dlhopisy). Na odporúčenie Komisie bude ďalej možné plne čerpať dohodnutú úverovú kapacitu EFSF vo výške 440 mld. eur. Zmeny boli pripravené tak, aby ich pri plnom rešpektovaní národných ústavných požiadaviek schválili národné parlamenty do konca júna 2011.

Najvyšší predstavitelia členských štátov eurozóny v snahe riešiť neustále zhoršujúcu sa dlhovú krízu eurozóny na mimoriadnom summite v júli 2011 rozhodli o zmenách právomocí EFSF, ktoré sú zamerané na posilnenie tohto nástroja. EFSF by v budúcnosti mal poskytnúť úverovú linku krajinám, ktoré dlhovou krízou ohrozené, t. j. mohol by konať preventívne. Ďalšie zmeny v oblasti právomocí EFSF spočívajú v možnosti nakupovania obligácií na sekundárnych trhoch (ak to ECB bude považovať za nevyhnutné) a možnosti podieľať sa na rekapitalizácii finančných inštitúcií. Historicky prvýkrát sa summitu najvyšších predstaviteľov eurozóny zúčastnili aj zástupcovia finančných inštitúcií (Deutsche Bank, Inštitút medzinárodných financií a BNP Paribas), čo súvisí so skutočnosťou, že na záchranu gréckych verejných financií sa majú na princípe dobrovoľnosti zúčastniť aj súkromní veritelia. Súkromný sektor sa môže podieľať na záchrane Grécka výmenou dlhopisov za nové, ktoré budú mať dlhšiu dobu splatnosti (s garanciou EFSF), záväzkom nákupu nových dlhodobých gréckych dlhopisov pri splatnosti existujúcich (s garanciou EFSF), alebo spätným odkúpením vládnych dlhopisov za nižšiu cenu, ako je ich menovitá hodnota. V tejto súvislosti sa upozorňovalo na skutočnosť, že EFSF vo výške 440 mld. EUR môže pokryť periférne ekonomiky (akými sú Grécko, Írsko alebo Portugalsko), ale nepostačí pre pokrytie problémov veľkých ekonomík eurozóny, akými sú Španielsko a Taliansko.

Okrem toho je EFSF obmedzený vlastnými pravidlami, pretože nákupy obligácií môže začať len so súhlasom ECB, v ktorej sa vyžaduje jednomyselný súhlas jej členov⁷.

Tabuľka 3 Príspevky krajín do EFSF

Krajina	mil. EUR	Krajina	mil. EUR
Nemecko	211 046	Fínsko	13 974
Francúzsko	158 488	Írsko	12 378
Taliansko	139 268	Slovensko	7 728
Španielsko	92 544	Slovinsko	3 664
Holandsko	44 446	Estónsko	1 995
Belgicko	27 032	Luxembursko	1 947
Grécko	21 898	Cyprus	1 526
Rakúsko	21 639	Malta	704
Portugalsko	19 507	Spolu	779 783

Prameň: Měsíčník EU aktualit, říjen, 2011.

Pozn. EFSF po navýšení

V súčasnosti existujúci systém dočasných mechanizmov zabezpečenia stability eurozóny EFSF a EFSM mal nahradiť od 1. 6. 2013 Európsky mechanizmus stability (European Stability Mechanism, ESM). Poskytnutie finančnej pomoci z tohto mechanizmu je podmienené ozdravným makroekonomickým programom. Európska komisia, MMF a ECB budú vykonávať prísnu analýzu udržateľnosti verejného dlhu. Členský štát, ktorý pomoc prijíma, musí zapojiť súkromný sektor. Členské štáty EÚ, ktoré nie sú členmi eurozóny, sa môžu ad hoc k EMS pripojiť. ESM bude disponovať úverovou kapacitou vo výške 500 mld. EUR (celkový kapitál 700 mld. EUR, z toho 80 mld. EUR vo forme splateného kapitálu a 620 mld. EUR prislúbený kapitál na požiadanie a záruky od členských štátov eurozóny). Európska rada na summite v marci 2011 rozhodla, že pre zriadenie ESM sa doplní čl. 136 ZFEÚ: „Členské štáty, ktorých menou je euro, môžu vytvoriť mechanizmus pre stabilitu, ktorý sa má v nevyhnutných prípadoch aktivovať na zabezpečenie stability eurozóny ako celku.

Poskytnutie akejkoľvek požadovanej finančnej pomoci v rámci mechanizmu bude podliehať prísnej podmienenosti⁸. V dôsledku pretrvávajúceho napätia na finančných trhoch sa na summite ER konanom 8. a 9. decembra 2011 členské štáty eurozóny dohodli na urýchlenní platnosti zmluvy o EMS tak, aby nadobudol účinnosť už v júli 2012. Na základe tejto dohody má zmluva nadobudnúť platnosť vtedy, keď ju ratifikujú členské štáty, ktorých spoločný podiel na kapitálových záväzkoch predstavuje 90 %. Súčasne pre zabezpečenie flexibility ESM dôjde k zmene pravidiel hlasovania v ESM. V prípade, že Komisia a ECB dospejú k záveru o potrebe neliehavého rozhodnutia o finančnej pomoci (t. j. finančná a hospodárska udržateľnosť eurozóny je ohrozená), pravidlo o vzájomnej dohode bude nahradené 85 – percentnou kvalifikovanou väčšinou⁹.

V oblasti koordinácie hospodárskych politík sa členské štáty eurozóny dohodli na fiškálnej dohode, ktorej hlavné prvky sú:

⁷ MÜNCHAU, W. The eurozone crisis is on pause, not over. Financial Times, July 25 2011.

⁸ EURÓPSKA RADA. 24.-25.marca 2011. ZÁVERY. Dostupné na:
<http://consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/SK/ec/120315.pdf>

⁹ Pod podmienkou súhlasu fínskeho parlamentu.

- vyrovnanosť (resp. prebytok) rozpočtov verejnej správy (ročný štrukturálny deficit nepresiahne 0,5 % nominálneho HDP), pričom sa toto pravidlo zavedie aj v rámci vnútroštátnych právnych systémov členských štátov,
- členské štáty, na ktoré sa vzťahuje postup pri nadmernom deficite predložia Komisii a Rade program štrukturálnych reforiem pre zabezpečenie efektívnej a trvalej korekcie nadmerných deficitov,
- členské štáty budú podávať predbežné správy o národných plánoch na vydávanie štátnych dlhopisov¹⁰.

Súčasne sa členské štáty eurozóny dohodli na urýchlennom posúdení pravidiel, ktoré navrhla Komisia v novembri 2011, s cieľom monitorovania a posudzovania návrhov rozpočtových plánov a korekcie nadmerného deficitu v členských štátoch eurozóny. Zároveň má dôjsť k posilneniu hospodárskeho a rozpočtového dohľadu nad členskými štátmi, ktorých finančná stabilita je ohrozená.

Záver

Súčasný vývoj v hospodárskej a menovej únii, ktorá bola vyústením snahy o zavedenie spoločnej meny, je dôsledkom nedodržiavania fiškálnej disciplíny, nedostatočnej koordinácie fiškálnych politík zúčastnených štátov a ekonomických štrukturálnych nerovnováh v krajinách eurozóny. Prvotná koordinácia vo fiškálnej oblasti bola vytvorená v súvislosti so spoločným trhom EÚ v podobe odstránenia daňových prekážok brániacich voľnému pohybu tovaru, služieb, osôb a kapitálu. Zahŕňala harmonizáciu nepriamych daní (DPH a spotrebných daní), zrážkových daní z úrokov z vkladov a podobných typov príjmov. Koordinácia fiškálnych politík členských štátov a snaha o ich ekonomickú konvergenciu sa opierala o zavedenie Paktu stability a rastu definovaním maximálnej prípustnej hranice verejného deficitu a verejného dlhu k HDP. Existencia GSP však nevedla mnohé členské štáty k fiškálnej disciplíne a sankčný mechanizmus GSP nebol nikdy využitý. V dôsledku nadnárodného riadenia menovej politiky členských štátov eurozóny a nemožnosti čeliť nepriaznivému ekonomickému vývoju nástrojmi národnej menovej politiky, je požiadavka na dodržiavanie fiškálnej disciplíny kľúčová. Efektívnosť vytvorenia mechanizmov stabilizácie, fiškálnej konsolidácie a zabezpečenia stability eurozóny v podobe EFSF, EFSM a ESM bude závisieť od ochoty členských štátov Únie uskutočňovať plánované reformy a dodržiavať fiškálnu disciplínu v budúcnosti. Problematickou bude pravdepodobne aj otázka financovania vzniknutých mechanizmov a otázka zapojenia súkromného sektora. Koordinácia ex-ante tvorby rozpočtov členských štátov Únie v podobe tzv. Európskeho semestra, vytvára technické podmienky pre posúdenie plánovaných programov stability (v prípade štátov eurozóny) a konvergenčných programov (v prípade členských štátov, nie sú členmi eurozóny) a vytvára tým určitý tlak na väčšiu zodpovednosť pri tvorbe štátnych rozpočtov.

V dôsledku vývoja ekonomickej situácie v pokrízovom období v súvislosti s hospodárskou a menovou úniou pribúdajú názory podporujúce zavedenie fiškálneho federalizmu v EÚ. Členské štáty EÚ nie sú pripravené na vytvorenie politickej únie s fiškálnym transferom na federalistickej báze. V súčasnosti sme svedkami vzniku novej spoločnej vlády eurozóny, ktorej cieľom je vytvorenie únie fiškálnej stability. Negatívne hodnotíme skutočnosť, že sa členské štáty EÚ nedokázali dohodnúť na zavedení nového systému fiškálnej stabilizácie do primárneho práva, ale bude zavedený prostredníctvom medzinárodnej dohody.

¹⁰ EURÓPSKA RADA. 9. marca 2011. Vyhlásenie hláv štátov alebo predsedov vlád eurozóny. <Dostupné na http://consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/SK/ec/126681.pdf>

Použitá literatúra:

1. BALDWIN, R. – WYPLOSZ, CH. (2008): *Ekonomie evropské integrace*. Praha: Grada Publishing, ISBN 978-80-247-1807-1.
2. BOSKIN, M. *The Euro-American Debt Dilemma*. [cit. 20.9.2011]. Dostupné na: <<http://project-syndicate.org/commentary/boskin16/English>>
3. DINAN, D. (1999): *Ever Closer Union*. New York: Palgrave, ISBN 978-80-7325-180-2.
4. DULLIEN, S. – SCHWARZER, D. (2011): *An external Stability Pact for Europe*. Online: <<http://project-syndicate.org/commentary/dullien2/English>>
5. EURÓPSKA KOMISIA. *Európa 2020. Stratégia na zabezpečenie inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu*. Online: <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_SK_ACT_part1_v1.pdf>
6. EURÓPA. *EU Economic governance: a major step forward*. Online: <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/11/364>>
7. EUROSTAT (2011): *Provision of deficit and debt data for 2010*. Online: <http://epp.eurostat.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-26042011-AP/EN/2-26042011-AP.EN.PDF>
8. EURÓPA. *Jesenná prognóza na roky 2011 – 2013: rast sa zastaví*. [cit. 10.12.2011] Dostupné na: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/11/1331>.
9. EURÓPSKA RADA. 24.-25.marca 2011. *ZÁVERY*. Dostupné na: <http://consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/SK/ec/120315.pdf>
10. EURÓPSKA RADA. 9. marca 2011. *Vyhlásenie hláv štátov alebo predsedov vlád eurozóny*. Dostupné na: <http://consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/SK/ec/126681.pdf>
11. FAUGÈRE, J. P. (2002): *Économie européenne*. Paris: Presses de Sciences PO et Dalloz. ISBN 2-247-04989-3.
12. FIALA, P. – PITROVÁ, M. (2009): *Evropská unie*. Brno: CDK, ISBN 978-80-7325-180-2.
13. JANÁČKOVÁ, S. (2010): *Krise eurozóny a dluhová krize vyspělého světa*. CEP Praha. ISBN 978-80-86547-95-4.
14. MERSCH, Y. (2011): *Preventing the Euro`s Next Crisis*. Online: <<http://project-syndicate.org/commentary/mersch1/English>>
15. *Měsíčník EU aktualit, říjen, 2011*. Dostupné na: <http://csas.eu/cz>
16. MÜNCHAU, W. *The eurozone crisis is on pause, not over*. Financial Times, July 25 2011.
17. STIGLITZ, J.E. *A Contagion of Bad Ideas*. [cit. 10.12.2011]. Dostupné na: <<http://project-syndicate.org/commentary/stiglitz141/English>>

Kontakt

Ing. Beata Lipková, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

E-mail: beata.lipkova@euba.sk

Ľudmila Lipková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ENERGETICKÁ POLITIKA EURÓPSKEJ ÚNIE – BUDOVANIE JEDNOTNÉHO TRHU A DIVERZIFIKÁCIA DODÁVOK¹

Abstrakt

Jednotný trh, efekty jednotného trhu pre členské štáty Európskej únie, rok 2014, opatrenia na dobudovanie jednotného trhu s plynom a elektrickou energiou, závislosť členských štátov Únie na dodávkach ropy a plynu z Ruskej federácie, snahy Európskej únie o diverzifikáciu dodávok, výstavba infraštruktúry v súvislosti s diverzifikáciou dodávok, rozšírenie dodávateľov ropy a plynu pre členské štáty Únie

Kľúčové slová: jednotný trh EÚ, budovanie jednotného trhu v oblasti energetiky, diverzifikácia dodávok ropy a zemného do členských štátov Európskej únie v budúcnosti.

Abstract

Single market, the effects of the single market for European Union, member states, year 2014, measures to complete the internal for gas and electricity, the dependance of EU member states on oil and gas supplies from russia, the European Union's efforts to diversity supply, construczion on infrastructure related to the diversification of supplies, expanding oil and gas supplies to the Eu member states.

Keywords: Single market of the EU, building the single market in energy, diversification of oil and gas supplies to the European Union member states in the future.

Úvod

K 1. januáru 1993 dobudovalo vtedy 12 členských štátov Európskych spoločenstiev jednotný trh, ktorý zabezpečuje štyri slobody voľný pohyb tovaru, služieb, kapitálu a pracovných síl. Všetky novo pristupujúce členské štáty sa pripájajú k jednotnému trhu Európskej únie, ktorý možno pokladať za výrazný úspech európskej integrácie, kde boli odstránené obmedzenia pre realizáciu štyroch slobôd a voľnú hospodársku súťaž. Úspešné fungovanie jednotného trhu vedie k znižovaniu cien, zvyšovaniu zamestnanosti. Podľa údajov z Komisie Európskej únie bolo za desať rokov fungovania jednotného trhu medzi členskými štátmi Európskej únie vytvorených 2,5 milióna nových pracovných príležitostí, ktoré vygenerovali takmer 900 mld eur hodnôt.² Možno konštatovať, že jednotný trh je významným faktorom hospodárskeho rastu v členských štátoch Únie. Doposiaľ však potenciál jednotného trhu nie je dostatočne využitý. Na rok 2012 boli prijaté opatrenia na podporu dynamizácie jednotného trhu Európskej únie v dvanástich oblastiach (prístup k financovaniu pre malé a stredné podnikanie, mobilita pracovníkov v rámci jednotného trhu, práva duševného vlastníctva, spotrebiteľia, ako účastníci jednotného trhu, služby – posilnenie normalizácie, silnejšie európske siete, jednotný digitálny trh, podnikanie s dôrazom na sociálne aspekty,

¹ Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0911/11 – Štyri slobody pohybu v Európskej únii.

² <http://www.eu4journalists.eu/index.php/dossiers/slovakian/C44>.

zdaňovanie, väčšia sociálna súdržnosť na jednotnom trhu, regulačné opatrenia podnikov a verejné obstarávanie).

Jedno z opatrení sa týka ako je vyššie uvedené budovania silnejších európskych sietí – dopravných, energetických a elektronických komunikačných sietí. Ich dobré fungovanie a efektívne využívanie napomáha napĺňaniu základného poslania jednotného trhu - dosahovanie nižších cien a vyššej miery zamestnanosti.

„V texte Zmluvy o Európskej únii uvádza v hlave XXI - energetika, v článku 194 sa uvádza: v rámci vytvorenia vnútorného trhu so zreteľom na potrebu zachovávať a zlepšovať životné prostredie sleduje politika Únie v oblasti energetiky v duchu solidarity medzi členskými štátmi tieto ciele: a) zabezpečiť fungovanie trhu v oblasti energetiky, b) zabezpečenie bezpečných dodávok energie v Únii, c) presadzovať energetickú efektívnosť, úsporu a vývoj nových a obnoviteľných zdrojov energie, d) podporiť prepojenie energetických sietí.“³

Budovanie jednotného trhu so zemným plynom a elektrickou energiou v Európskej únii

Prvé kroky pre budovaní jednotného trhu s energiou boli v rámci dnešnej Európskej únie realizované založením Európskej spoločnosti uhlia a ocele (1952) a Európskeho spoločenstva pre atómovú energiu EUROATOM (1958). Energetická politika Európskej únie však nie je spoločnou politikou. Koncom roka 2006 sa došlo v rámci Európskej únie k rozhodnutiu o vytvorení jednotného trhu s plynom a s elektrickou energiou.

Už od 1.1. 2009 vytvorilo päť členských štátov Európskej únie - Belgicko, Francúzsko, Holandsko, Luxembursko a Nemecko spoločný trh s elektrickou energiou. Cieľom tejto dohody bol zabezpečiť zásobovanie elektrickou energiou, zjednodušiť obchod prípadne znížiť ceny elektrickej energie.⁴

Okrem uvedeného spoločného trhu s elektrickou energiou existuje i spoločný česko - slovenský trh s elektrickou energiou, ktorý sa v blízkej budúcnosti rozšíri i o maďarský trh. Do budúcnosti by sa tieto regionálne trhy mali prepojiť v jednotný trh.

V polovici roka 2010 Európska komisia poslala 20 členským štátom (Belgicko, Bulharsko, Česko, Francúzsko, Grécko, Holandsko, Írsko, Luxembursko, Maďarsko, Poľsko, Portugalsko, Rakúsko, Rumunsko, Slovinsko, Slovensko, Švédsko a Veľká Británia) tridsaťpäť žiadostí, aby v plnej miere vykonávali a uplatňovali právne predpisy Európskej únie s cieľom vytvoriť jednotný trh s plynom a elektrickou energiou.⁵ Uplatňovaním týchto predpisov by sa mal postupne vytvoriť spoločný trh s plynom a elektrickou energiou, ktorý by bol k dispozícii spotrebiteľom i distribútorom so všetkými očakávanými pozitívnymi aspektmi voľného trhu.

Spoločný trh s energiou má zabezpečiť konkurenciu, poskytnúť odberateľom možnosť vybrať si dodávateľa zemného plynu a elektrickej energie, zabezpečiť primeranú cenu za služby a sprístupnenie trhu všetkým dodávateľom najmä menším a tým, ktorí investujú do obnoviteľných zdrojov energie. Dôležitou podmienkou pre fungovanie jednotného energetického trhu je kvalitná infraštruktúra, Európska únia preto podporuje a vytvára rôzne investičné programy.⁶

Predstavitelia členských štátov Európskej únie na zasadnutí Európskej rady 4. februára 2011, ktoré bolo venované energetike a inováciám, schválili vytvorenie jednotného

³ Zmluva o Európskej únii, Úradný vestník Európskej únie 30. 3.2010.

⁴ http://www.sme.sk/clanok_tlac.asp?cl=3336914.

⁵ <http://www.poziadavka.sk/spravy/sprava-1133/EU:-Vacsina-clenskych-statov-nema-na....>

⁶ <http://www.energia.sk/legislativa/vsetky-sekcije/energeticka-legislativa-eu/0264>.

energetického trhu od roku 2014. Vytvorenie jednotného energetického trhu Európskej únie si bude vyžadovať harmonizáciu technických noriem, modernizáciu a rozvoj infraštruktúry, aby sa mohli prepojiť národné energetické systémy. Po roku 2015 majú byť podľa plánu prepojené všetky členské štáty Únie sieťami plynovodov a elektrických vedení. Integrovaný trh má zabrániť v jednotlivých členských štátoch prípadným výpadkom v dodávkach elektriny alebo plynu.

Podľa Európskej komisie si investície v oblasti energetiky vyžadujú v záujme diverzifikácie zdrojov a nahradenia zastaraných štruktúr si vyžadujú v priebehu desiatich rokov 1 miliardu euro⁷.

Vybudovanie jednotného trhu s energiami do roku 2014 bude závisieť najmä od harmonizácie technických noriem, modernizácie a rozvoja infraštruktúry pre prepojenie národných energetických systémov.

V súlade s Cieľmi stratégie Európa 2020 sú pre oblasť energetiky stanovené v bode bode tri „Zmeny klímy a energia“ uvedené tri body a to: 1. Znížiť emisie skleníkových plynov o 20% (alebo za predpokladu širšej globálnej dohody až o 30% (oproti úrovniam z roku 1990, 2. Získavať 20% energie z obnoviteľných zdrojov, 3. Dosiahnuť 20% nárast efektívnosti vo využívaní energie.⁸ Naplnením týchto cieľov by hodnota dovozu mohla poklesnúť až o 60 mld eur. Podiel obnoviteľných zdrojov by mohol viesť k vytvoreniu až 600 tisíc nových pracovných miest a spolu so zvýšením energetickej účinnosti by mohlo byť vytvorených až jeden milión nových pracovných miest.⁹

Diverzifikácia dodávok zemného plynu a ropy

Členské štáty Európskej únie sú vzhľadom k svojej ekonomickej vyspelosti obrovským spotrebiteľom energetických surovín-ropy, plynu a uhlia. Ložiská ropy a plynu sa vyskytujú na území štátov Európskej únie obmedzene. Relatívne významnejšími zásobami disponuje iba Holandsko a Veľká Británia. Menšie zásoby má Rumunsko. Ostatné členské štáty majú na svojom území minimálne zdroje ropy a plynu, ktoré majú mizivý podiel na zabezpečení ich spotreby týmito surovinami.. Európska únia je preto odkázaná na dovoz energetických surovín a na efektívne využívanie.

Štruktúra spotreby energetických zdrojov v členských štátoch EÚ je viazaná najmä na ropu (40%), zemný plyn (17%), uhlie (17%), atómovú energiu (12%), vodnú energiu (4%) a ostatné zdroje tvoria 2%.¹⁰ V súčasnosti členské štáty Európskej únie dovážajú energetických surovín 50%.¹¹ Ak by sa neprijímali dostatočne efektívne opatrenia, závislosť na dovoze by do roku 2030 vzrástla až na 70%.¹²

Z krajín Blízkeho východu dováža Európska únia 45% ropy. Pri zvyšovaní spotreby bude do roku 2030 Európska únia dovážať 90% svojej spotreby ropy.¹³

Dovoz zemného plynu je zo 40% zabezpečený z Ruska, 30% z Alžírka, 25% z Nórska. Do roku 2030 bude z Ruska pochádzať až 60% zemného plynu a celková závislosť na dovoze vzrastie na 80% z celkovej spotreby.¹⁴ Európska únia sa snaží udržať si prístup k alžírskym zásobám zemného plynu.

⁷ <http://www.touteurope.eu/fr/organisation/institutions/conseil-europeen/aucutalite>

⁸ http://ec.europa.eu/europe2020/reaching-the-goals/targets/index_sk.htm

⁹ http://spravy.pravda.sk/europu-spoja-energeticke-siete-dms-/sk_svet.asp?c% A111020_0...

¹⁰ <http://www.eurostat.eu>

¹¹ <http://www.eurostat.eu>

¹² <http://www.eurostat.eu>

¹³ <http://www.eurostat.eu>

¹⁴ <http://www.eurostat.eu>

Najväčšie ložiská plynu¹⁵

	nálezisko	Krajina	Zásoby v mld m ³
1.	North Dome	Katar/Irán	33,00
2.	Urengoj	Rusko	7,79
3.	Jambur	Rusko	5,66
4.	Orenburg	Rusko	5,66
5.	Štokman	Rusko	5,66
6.	Abu – el - Bukush	SAE	4,96
7.	Bovanenko	Rusko	3,54
8.	Medvežije	Rusko	2,83
9.	Hassi Rmel	Alžírsko	2,83
10.	Karaševej	Rusko	2,25
11.	Zapolarnoje	Rusko	2,25
	Rusko	34,93%	25,64
	Celkom	100,00%	73,40

Najvýznamnejšia je závislosť členských štátov Európskej únie na dovoze ropy a plynu Ruska, ktoré kontroluje 30% svetových zásob zemného plynu (najväčšie zásoby) a druhé najväčšie zásoby ropy po Saudskej Arábii.¹⁶ Pre svoju energetickú bezpečnosť si chce Európska únia zabezpečiť prístup k ruským zdrojom ropy a plynu. Vzájomná závislosť medzi Európskou úniou a Ruskom bude narastať. Členské štáty Európskej únie sú viac či menej závislé na dovoze energetických zdrojov z Ruskej federácie. Najviac energetických surovín z Ruska dovážajú Pobaltské štáty -Estónsko, Litva a Lotyšsko 100%, Slovensko 100%, Fínsko 100%, Grécko 86,8%, Česká republika 80,8%, Rakúsko 73,4%, Nemecko 44,9%, Francúzsko 26,8%.¹⁷

Pre ruskú federáciu je export energetických surovín významným faktorom hospodárskeho rastu a ekonomickej a sociálnej stability v krajine. Rusko vníma svoju energetickú bezpečnosť ako otázku zabezpečenia príjmov do štátneho rozpočtu a prostredníctvom exportu ropy a plynu si zabezpečuje zahraničné investície a prístup na trhy Európskej únie.

Energetická infraštruktúra medzi Ruskom a Európskou úniou

Rusko je geograficky pre členské štáty Európskej únie najbližším producentom a dodávateľom ropy a plynu. Po druhej svetovej vojne ZSSR zabezpečoval dodávky ropy a plynu na 100% pre členské štáty RVHP. Boli vybudované siete ropovodov a plynovodov zo ZSSR do štátov strednej a východnej Európy ako napríklad ropovod Družba a plynovod Sojuz. Štáty strednej a východnej Európy ako napríklad Československo, Maďarsko, Poľsko sa investične podieľali na výstavbe týchto plynovodov a ropovodov. Súčasťou zmlúv o výstavbe ropovodov a plynovodov boli aj dodávky na obdobie 30 rokov ropy a plynu za fixne stanovené relatívne nízke ceny, ktoré boli nižšie než ceny svetové.

Od roku 2000 vedie Európska únia energetický dialóg s Ruskom. Jednou z úloh energetickej politiky Európskej únie v rámci je riešenie zabezpečenie bezpečnosti dodávok energie. Európska únia poníma problém zabezpečenia dodávok pre členské štáty v kontexte

¹⁵ Izvestija 16.10.2010.

¹⁶ Izvestija, 16.10.2010.

¹⁷ Outre-terre No 19, str. 71.

diverzifikácie zdrojov týchto dodávok. T. j. hľadanie iných dodávateľov okrem Ruska. Aj keď zmena dodávateľa u takých surovín ako je ropa a plyn pre vnútrozemské štáty nie je jednoduchá otázka, ktorú je možné vyriešiť bez vysokých investičných nákladov. Otázne je, či časté publikovanie potencionálnej hrozby pri zabezpečovaní dodávok z Ruska nie je viac otázka politická ako otázka ekonomická. Najdiskutovanejšou je otázka diverzifikácie dodávok zemného plynu. Európska únia pripravila projekt výstavby plynovodu Nabucco, ktorého trasa by mala smerovať zo nálezísk v regióne Strednej Ázie a mala by obchádzať územie Ruska. Ropovod Nabucco považuje Európska únia za strategicky dôležitý energetický projekt. Má mať dĺžku 3 400 km, jeho trasa má viesť cez Turecko, Rumunsko, Bulharsko, Maďarsko, Rakúsko a do EÚ má transportovať 31 mld m³ plynu ročne.¹⁸ Nabucco má byť konkurenčným projektom k ruskému projektu plynovodu South Stream.

Ruská firma Gazprom spolu s Nemeckom pripravila tiež projekty diverzifikujúce trasy dodávok plynu North Stream a South Stream, prostredníctvom ktorých sa bude prepravovať plyn cez Severné more a Čierne more do Európy.

Vzhľadom k veľkej závislosti mnohých štátov na dodávkach ruského plynu bol projekt North Stream podporený aj Európskou úniou, ktorá ho považuje za jeden z prioritných projektov. Projekt vyhovuje geopolitickým záujmom Ruska.

Vybudovaním North Stream sa postavenie štátov strednej a východnej Európy - ako tranzitných krajín sa takto zhorší. Znížia sa ich príjmy z tranzitných poplatkov.

South Stream je druhý ruský projekt, obchádza Ukrajinu z juhu. Je zatiaľ iba vo fáze plánovania. Mal by mať dĺžku 900 km. Prvé dodávky by sa mali realizovať v roku 2015.

Nový ropovod na trase Baku-Tbilisi -Ceyhan bol otvorený v roku 2005 dokončený má byť v roku 2013. Z Kaspického mora sa ropa prepravuje do tureckého prístavu Ceyhan, odkiaľ je tankermi prepravovaná do Európy. Hlavným cieľom bolo znížiť závislosť na dovoze ropy z krajín blízkeho Východu a obísť pri preprave ropy územie Ruska.

Vzhľadom k napätiu medzi Ruskom a Ukrajinou a Bieloruskom, ktoré občas spôsobujú problémy s plynulými dodávkami ropy a plynu cez ich územie do štátov Európskej únie, sa Rusko rozhodlo pre výstavbu ďalších ropovodov a plynovodov.

Nedávny spor Ruska s Ukrajinou viedol k zníženiu dodávok plynu do Rakúska o 90%, do Francúzska o 70%, do Českej republiky o 75%, na Slovensko o 100%. Česká republika však bola postihnutá v menšej miere, pretože má diverzifikované dodávky zemného plynu. Okrem dodávok ruského plynu je Česká republika zásobovaná aj zemným plynom z Nórska. Reverzným tokom mohla v kritickej situácii zabezpečiť dodávky plynu na Slovensko.

Použitá literatúra:

1. Izvestija, 106.10.2010
2. Juza, P.: Energetická bezpečnosť – geopolitická móda alebo geopolitická nutnosť? Stratégie a koncepcie, SlovGas č.6/2008.
3. Lipková, Ľ.: Európska únia, Bratislava, Sprint dva, 2011, ISBN 978-80-89393-33-6
4. Outre-terre No 19, str. 71.
5. Země je pro Unii nezbytná.... Hospodářské noviny 15.12.2004.
6. Zmluva o Európskej únii, Úradný vestník Európskej únie, 30.3.2012.

¹⁸ Země je pro Unii nezbytná.... Hospodářské noviny 15.12.2004.

Internetové zdroje:

7. <http://www.eu4journalists.eu/index.php/dossiers/slovakian/C44>
8. http://www.sme.sk/clanok_tlac.asp?cl=3336914
9. <https://docs.google.com/viewer?a=vandq%cache:SA2taQIeWeMJ:www.szn.sk/Slovgs/c>
10. www.poziadavka.sk/spravy/sprava-1133/EU:-Vacsina-clenskych-statov-nema-na
11. <http://www.energia.sk/legislativa/vsetky-sekcie/energeticka-legislativa-eu/0264>
12. <http://www.touteurope.eu/fr/organisation/institutions/conseil-europeen/aucutalite>
13. http://ec.europa.eu/europe2020/reaching-the-goals/targets/index_sk.htm
14. http://spravy.pravda.sk/europu-spoja-energeticke-siete-dms/sk_svet.asp?c%A111020_0...
15. <http://www.eurostat.eu>

Kontakt

Dr.h.c. prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

E-mail: lipkova@euba.sk

Amarilla Lukács

FACULTY OF ECONOMICS
UNIVERSITY OF WEST-HUNGARY

IDENTIFICATION OF KEY SECTORS AND EXAMINATION OF SPATIAL CONCENTRATIONS AT THE LEVEL OF THE EU, HUNGARY AND THE WEST-TRANSDANUBIAN REGION (NUTS 2)

Abstract

Areas' competitiveness is determined by their sectoral structure and by the local surroundings. In an area only some industrial branches can strengthen in the process of regional specialization and clusters can come into existence only in few industries too. The key industry sectors can be identified by their success and by their growth potential but there are some industries which can't be characterized by contractual and by conspicuous connections among firms and other institutions in the framework of a cluster. We can find there only potential or latent clusters which can be shown only by special surveys and original methods because of the lack of visible market success. The clusters which have multi-sectoral actions or which can't be perceived in their completeness because they step over the administrative boundaries need to be examined too. It causes difficulties to notice the micro- or local clusters as well because a settlement and its surroundings can not be separated sharply from the economy of the wider area.

My goal is to assist the knowledge-based development *in the three comitats (historically geographic and administrative units in Hungary) which are included in the West-Transdanubian Region. The examined comitats are Győr-Moson-Sopron, Vas and Zala where I try to identify the key industry sectors by analyzing of several indicators based on statistical data and compare the result with the real cluster initiatives which become visible by the cluster mapping process as the basis of the cluster-oriented economic development policy. The cluster mapping facilitates a more efficient utilization of resources because clusters contribute to the enhancement of areas' competitiveness.*

The first and most important task is to define and to record the exact aim of the research which requires the determination and composition of the cluster concept. The well-defined principle's most useful criteria is that it appoints the data set which I need to collect to make analyses and it specifies the methodology which I have to apply in the framework of the survey. Different calculations based on the obtaining of the mentioned database facilitate the selection among the industries which is not easy but necessary. I am presenting the results of my research work in this paper.

Keywords: Key industry sectors, West-Transdanubian Region, cluster, development, growth potential, economic weight

Introduction

Spatial concentration has attracted always bigger attention in the recent years due to the globalization which have exercised a very big effect on the decisions of companies of all sizes related to finding an appropriate place for their operation in global labor division systems near the international consumption markets. Agglomeration of economic activity is as long as human history because it have been experienced that active and vibrant economic development and welfare have attracted various businesses for centuries. Marshall (1890)

emphasized in his work the importance of geographical proximity in determining the location of industrial activity. Marshall argued that spatial concentrations develop as a consequence of three factors: (a) the presence of a skilled local labor market; (b) key inputs from suppliers; and (c) rapid know-how transfer between firms, leading to technological spillover.

Small and medium-sized enterprises intend to become parts of global value chains therefore they try to participate in different kind of cooperations for example in vertically integrated networks called supplier networks of foreign multinational companies to compete with larger companies on international markets. However, there is an other possible type of regional concentrations existing besides supplier networks which can be the aim of SMEs as well. This is called industrial cluster and it requires the creation of horizontal linkages among the members parallel the vertical cooperation, because this type of collaboration relies on close, regular contact and face-to-face interaction of the actors. Industrial clusters are spatial concentrations of business and related institutions with activity specialization and active cooperation linkages among cluster members where the significance of face-to-face contacts and personal demonstration, exchange of experience, and role of geographical proximity for knowledge transfers and innovation are basic conditions. (Szanyi-Iwasaki-Csizmadia-Illéssy-Makó 2010) which were defined by Michael Porter whose original definition for clusters is as follows: “Clusters are geographic concentrations of interconnected companies, specialized suppliers and service providers, firms in related industries, and associated institutions (for example universities, standards agencies, and trade associations) in particular fields that compete but also co-operate” (Porter, 1990, p.199). Cluster participants and activities are organized in order to enhance the competitiveness of the whole value chain, on the top of which there usually are western large-scale multinational enterprises. In Porter’s “diamond model,” four sets of interrelated forces are introduced to explain industrial dynamics and competitiveness. These are associated with factor input conditions, sophisticated local demand conditions, related and supported industries, and firm structure, strategy, and rivalry. He stressed that a collaborative, mutually supportive group of actors could enhance regional competitiveness in global markets and, thus, create growth and other benefits. Industrial clusters are exceptionally suitable drivers of economic growth, innovation, and competitiveness. (Szanyi-Iwasaki-Csizmadia-Illéssy-Makó 2010)

Industrial clusters are characterized by the high degree of division of labor but if this attribution is completed by the geographical proximity it results in regional clusters as a very efficient form of co-opetition which means the coexistence of cooperation and competition. Regional clusters can be defined as local dominant industrial sectors with significant export activities and flexible structures enable them to be viable on the global markets. (Lengyel-Deák 2002)

The interdependence of the mentioned spatial concentrations can be described clearly. Supplier networks always supported intensive competition among local firms because they benefitted when they improved their abilities in joint actions rather than individually. Industrial clusters may play an important role in organizing various programs for the development of participating SMEs. This is also in the interest of the multinational enterprises too heading the value chain. Other forms of cooperation, most importantly, technology and knowledge transfer, possibly even generation, are also plausible in supplier-based industrial clusters, especially if cluster members can change their way of thinking regarding vertical flows but recognize that there is also room for joint horizontal actions. These advantageous initiations can be completed with other benefits of collaboration in the framework of regional clusters if the geographical proximity is present among the cluster members because it provides positive externalities and other desired synergies. Since the co-location of business in close geographical proximity is an organic development, a real economic clustering process comes true which means that spatial concentrations of certain activities evolve or show up.

This is important, since benefits of close cooperation among firms are expected to arise by the certain number of the cooperation which is called 'critical mass'. Achieving the critical mass is important for three reasons. One of these is stability which protects against potential dropouts of large, dominating firms. The second manifests in a financially self-sustaining cluster and new entry attraction and the third is achieving a critical mass of information flow and activity, which is a kind of density of cluster actions that provides different synergies.

Summarizing the main characteristics of regional clusters they can be described with the following expressions: spatial concentration, specialization, heterogeneity of actors, simultaneous competition and cooperation, critical mass, and typical cluster activities. (Szanyi-Iwasaki-Csizmadia-Illéssy-Makó 2010)

The practical experiences show that the most successful clusters are created spontaneously as a result of natural competitive advantages, market forces or simply by chance. Although owing to the dedicated cluster policies of governments, there are an increasing number of cases where forward-looking public policies, business initiatives or top-class universities and research institutes have been instrumental in the emergence of strong clusters by acting as a catalyst and helping to unleash the economic and scientific potential of particular regions. (Commission of the European Communities 2008) The clustering process has to get started from bottom which means that the higher the number of activities that are carried out locally, the more likely business and cooperation links are developed in various directions, exceeding the simple technological cooperation of suppliers. Whenever there is more room for contacts among heterogeneous market actors, the potential also increases for organizing these contacts and actors in some formal ways. Governments on each level can support this process with several tools which are mostly included in the cluster policy but if countries wish to launch a thoroughly designed program, information has to be gathered and evaluated first. For the purpose of the promotion of clustering process or the foundation of cluster organizations, it is necessary to check if conditions for clustering are given or not. Two characteristics are crucial. The first is spatial concentration, and the second is specialization on some core competence. It is obvious that, in the case of a top-down initiative, these characteristics can be controlled in advance. The other important aspect of cluster promotion which has to be taken into account is changing of these organizations with the age and development of investment projects. (Szanyi-Iwasaki-Csizmadia-Illéssy-Makó 2010) New cluster initiatives are emerging over time as others lose their competitive edge. This is a healthy market-driven process and clusters which are not working should not be artificially kept alive. Such clusters should not become a channel for subsidies which would undermine competition and even the emergence of new competitive clusters. New cluster initiatives should be carefully designed and underpinned by a very clear rationale based on precisely identified business interests, regional strengths, specific competences, knowledge hubs of international excellence and market foresight. If such conditions are not fulfilled, it is unlikely that a cluster initiative will be successful. The challenge then is to avoid a proliferation of cluster initiatives with little chance of long-term success. (Commission of the European Communities 2008)

A lot of surveys have been written in connection with the industrial backgrounds of clusters and spatial concentrations in prominent sectors which can promote the creation of business networks and clusters in that branches. Some of these examinations have been made on the level of the EU, while others in Hungary and in other countries. My goal was to complete the results of these research activities with a local analysis I have been made in an artificial created Hungarian region (NUTS 2 level), in the West-Transdanubian area.

The remainder of this paper is divided into 4 parts. In the second section I briefly summarize the clustering tendencies in the European Union which I try to approach from the view of former industry surveys and conclusions of cluster mappings. These examinations

dealt with identifying of spatial concentrations and compared the statistically registered geographical concentrations with actual cluster initiatives. The third part is about the Hungarian situation in which I introduce the special conditions of the Hungarian economic background which reflects the historical capabilities of socialism and its remnants survived the transition process. In the fourth part I perform cluster mapping based on the data of Transdanubian Region in Hungary which is followed by the concluding remarks.

Clustering process in the European Union

The EU policy makers have increasingly recognized in the recent years that sustainable growth and job creation in the EU primarily depends on excellence and innovation as the main drivers of European competitiveness and clusters become one of the nine strategic priorities which may promote the innovation successfully. Building on the experience gained from regional, national and EU cluster policy efforts, the EU should step up its assistance to Member States and regions to fully reap the benefits of clusters, promote excellence at all levels, and encourage cooperation across the EU in order to strive for more world-class clusters which are the main objectives should be reached. Cluster policies can be designed and implemented at local, regional and national level, depending on their scope and ambition. It is the role of the Community to facilitate and add to the efforts, notably by improving the framework conditions, promoting research and education excellence and entrepreneurship, fostering better linkages between industry (especially SMEs) and research, and encouraging mutual policy learning and cluster cooperation across the EU. Enterprises, innovation stakeholders and other institutions working together in clusters need efficient, professional and appropriate attitude at regional, national and EU levels as well to derive maximum benefits from the cluster organisation and from the university-industry-government relations, the so-called 'triple helix'.

While different instruments and mechanisms in support of clusters are being applied in different places, they are increasingly being used to foster structural change, to revitalise certain industrial sectors, and to provide a framework for other policies such as research, innovation and regional policy. As a result, clusters are today an important part of Europe's economic reality. For example, the European Cluster Observatory has identified around 2 000 statistically significant clusters defined as regional agglomerations of co-located industries and services, suggesting that 38% of the European workforce is employed by companies in such clusters, i.e. highly agglomerated sectors. (Europe Cluster Observatory 2003)

Europe does not lack clusters, but persistent market fragmentation, weak industry-research linkages and insufficient cooperation within the EU mean that clusters in the EU do not always have the necessary critical mass and innovation capacity to sustainably face global competition and to be world-class. Strong clusters offer a fertile combination of entrepreneurial dynamism, intensive linkages with top-level knowledge institutions and increased synergies among innovation actors. They contribute to the building of a knowledge-based economy and therefore striving for excellence should be a high priority. A well-functioning internal market offers the best conditions for more trans-national cooperation and mobility of investment, researchers and highly skilled people, all necessary for the development of stronger clusters within the countries and in the EU too. The Commission can help national cluster policies with further removing barriers to trade and facilitate mobility because such openness is necessary for staying competitive in the increasingly global business environment. Trans-national cluster cooperation at business level can include exchanging knowledge, market intelligence and qualified staff, sharing access to research and testing facilities, and developing new and better services to clustered firms, which will contribute to the creation of a common European research and innovation space. The openness of the

European businesses to cooperation with first-class knowledge hubs — both within and outside Europe — is a prerequisite for the emergence and growth of world-class clusters which are good practices that should be followed. (Commission of the European Communities 2008)

The EU faces an innovation challenge therefore it needs to move to the direction of dynamic clusters also known as world-class clusters as key drivers of innovation and prosperity. This type of clusters develops naturally in competitive markets and can be promoted by the further removal of barriers to allow employment and capital to migrate from declining clusters (and their industries) to other parts of economy and strengthening linkages just R&D activities among several actors within the cluster and beyond the cluster organization in the trans-national co-operation.

It is desired in modern competition that clusters become innovation centers although clusters are not the only answer to Europe's innovation challenge, they are only possibilities that Europe can not afford to neglect. (Europe Cluster Observatory 2003)

The results of cluster mapping in the European Union

The basic idea of an extensive 'cluster mapping' exercise was given by Michael Porter's team at Harvard Business School. Since then, several similar calculations have been made using Porter's original method. The aim of the European examinations was to identify dynamic and competitive clusters which provide good bases to the enhancement of innovation and competitiveness, and develop industry sectors as backgrounds of firms and institutions operating in the area and participating in the collaboration. (Szanyi-Iwasaki-Csizmadia-Illéssy-Makó 2010) The latest report presenting the strongest cluster agglomerations in the most innovative regions in the European Union was published in May 2011. This analysis meant the establishment of a hierarchy based on one of the most important characteristics of dynamic clusters which is the degree of agglomeration. In addition to this complex indicator other major factors can describe the dynamic and competitive clusters for example the knowledge spillover, labour pooling, inter- and intra-industry trade and growth potential.

The basis of the cluster formation is spatial concentration where the representation of certain industries or economic activities is higher than average. The aim of the cluster mapping is to identify these spatial locations where some kind of competitive advantage can be experienced by economic actors therefore they tend to co-locate. Three types of industries can be distinguished from each other of reasons why their actors co-locate. The first group of industries includes sectors which are located right their markets. These branches are mainly manufacturing branches as well as service providers, typically personal services. The second group consists of natural resource-based industries, tend to concentrate mainly at the location of the valuable asset. These industries may serve the global market, but they do not have much locational choice. The third group of activities is the most important one. These are industries that concentrate at locations, hence, they choose among many potential sites. These industries are regarded as cluster industries and in the case of the US economy, their proportional share in employment was close to one third, but they recorded higher than average wages, productivity, and innovation (Ketels and Sölvell, 2005).

Ketels and Sölvell made a statistical survey of cluster mapping in the 10 new member states of the EU, including Hungary (EU-10) in 2005 and an other one in the developing and transition economies in 2006. Their methodology was based on the methods that was applied by the American researchers led by Michael Porter. In the examinations they calculated the spatial concentration for the European NUTS-2-level regions which creates positive economic effects that can serve as a base for cluster initiatives. They measured the size whether employment reached a sufficient absolute level that shows the potential of the cluster to make strong economic effects on the global market. The second measure expressed specialization,

meaning that a region is more specialized in a specific cluster category than the overall economy across all regions, and therefore it may provide enough strength for the regional cluster to attract related economic activity from other regions. The third indicator measured dominance, whether branches employ a high share of the given region's overall labor.

Every aspect was assigned to a minimum required value of measurements and if the indicators fulfilled the requirements, they received stars. The survey was repeated in May 2011 based on the same dimensions of former analyses and a list was represented where 100 3-star clusters were selected which are located in the regions of Europe with the highest innovation rank. Unfortunately Hungary does not have any 3 star-clusters which means that in my country is no cluster initiation which could be regarded as dynamic cluster with high innovation potential, economic growth, intensive communication and spillover, knowledge-generation and determinative employment in the region not to mention the added value and the export-oriented activity. (Europe Cluster Observatory 2011)

I detail the results of the survey concerning to Hungary in the next chapter.

The results of cluster mapping in HUNGARY

As I mentioned earlier two examinations have been made by Ketels and Sölvell who were supplemented with a third expert in the second case in 2006 when they analyzed 1400 cluster initiatives in Europe and Central Asia, have become an increasingly widespread tool for economic development and classified Hungary to the transition economies. The term transition economies is used to denote countries switching from a planned economy to a market economy, and in the report the authors define transition economies as those which are the within the scope of the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). It has been experienced in connection with the cluster initiatives that they are considerably younger in developing and transition economies than in advanced economies because at first they were created in advanced economies becoming popular thanks to the cluster based development projects in the middle of 1990s. However, cluster initiatives were not adopted in developing and transition economies on a larger scale until after year 2000. Since then several hundred cluster initiatives have been implemented in these economies as well, economic policy is typically centralized at the national level, and there is usually little policy support relating to competitiveness and clusters. This might reflect a more macro-oriented focus in these countries, such as interest rate and currency stability and general deregulation programs. (Ketels-Lindquist-Sölvell 2006)

The surveys that were made by Ketels and Sölvell in 2005 and 2006 were completed by a Hungarian-Japanese research work related to Hungary's cluster mapping. The team consisted of five people who are Miklós Szanyi, Ichiro Iwasaki, Péter Csizmadia, Miklós Illésy and Csaba Makó. The results of the analyses are very interesting and important to understand the current economic and spatial processes in Hungary. But what are the main features of the Hungarian economy which root in the history of the country?

The first statement is that in Hungary the main areas for foreign direct investment are identical with those of intensive cluster development. It is mainly the capital city and the Central and Western Transdanubia regions where both cluster initiatives and foreign direct investments accumulate. In fact, investments started to settle in important agglomerations already in the 1990s, while cluster development (meaning formal cluster initiatives) started only after 2000 with the top-down establishment of the Pannon Automotive Cluster. The positive processes were strengthened by some policy measures as well. For over a decade or so, special industrial zones enjoyed privileges in the form of tax and customs relief provided that enterprises exported their output in its entirety. Tax-free zones became hubs for greenfield investments that also incorporated many Hungarian suppliers (Antalóczy and Sass, 2001; Sass, 2003). Much of the export-oriented greenfield investment was carried out in the

tax-free zones. However, it is also worth noting that some 100 such zones were created in Hungary, since regulations for the establishment were rather easy to meet. The role of the tax-free zones in the spatial development of industrial districts in the first phase of the transition period was lifted while Hungary was joining the European Union, and it was not regarded as compatible with competition rules. In addition, in this period, there was another pattern of foreign direct investment in Hungary, which was more connected with the privatization process and resulted more likely in the development of supplier networks.

The second statement is related to the early-phase local production networks which usually lack diversity, one of the most important features of industrial clusters. This situation can be changed with the age and development of investment projects.

Recent experiences with labor shortage caused the increasing intervention of foreign multinational companies in some industrial branches in Hungary opened up new frontiers of cooperation with local business and scientific actors. These investments and regular relationships are favorable conditions to the creation of cluster initiatives.

National Instruments in Debrecen, Siemens in Budapest, Nokia in Szeged, and Audi in Győr are just a few examples of MNEs participating in shaping and also financing education programs of universities. Of course, they do this because they need high quality labor supply in the future. Another welcome development pattern is the increasing participation of multinational enterprises in the financing and implementation of R&D projects in Hungary. Some of the leading investors in Hungary established R&D laboratories in the country. This also substantially increased the clustering potentials of some cities in which sufficient educational and innovation background was present.

The basic requirement of cluster formation and successful operation is the adequate quality and quantity of economic actors participating in the cooperation which is called critical mass. It can be observed in Hungary that supplier networks which come into existence around multinational companies have little opportunity to achieve critical mass and become viable industrial clusters as the case of the oldest and largest Hungarian supplier chain, the Pannon Automotive Cluster shows. (Szanyi-Iwasaki-Csizmadia-Illéssy-Makó 2010)

Maybe the most serious problem is that increased interest can be observed in cluster development as a policy tool resulted in large numbers of ICs that did not have traditional or organic spatial development roots. Many times, it were governments that boosted the organization of cluster initiatives. If countries wish to launch a thoroughly designed program, information has to be gathered and evaluated first. For the purpose of the promotion of the clustering process or the foundation of cluster organizations, it is necessary to check if conditions for clustering are given or not. The survey which was made in 2003 when the Hungarian cluster promotion program had already been opened for application was a good example on the failures of the economic development. The ex-post survey compared the identified industrial clusters with the list of existing cluster initiatives and only 10 of the then 22 Hungarian cluster initiatives matched the hot-spot map that identified 24 examples of above-average spatial concentration of industries (Gecse, 2004).

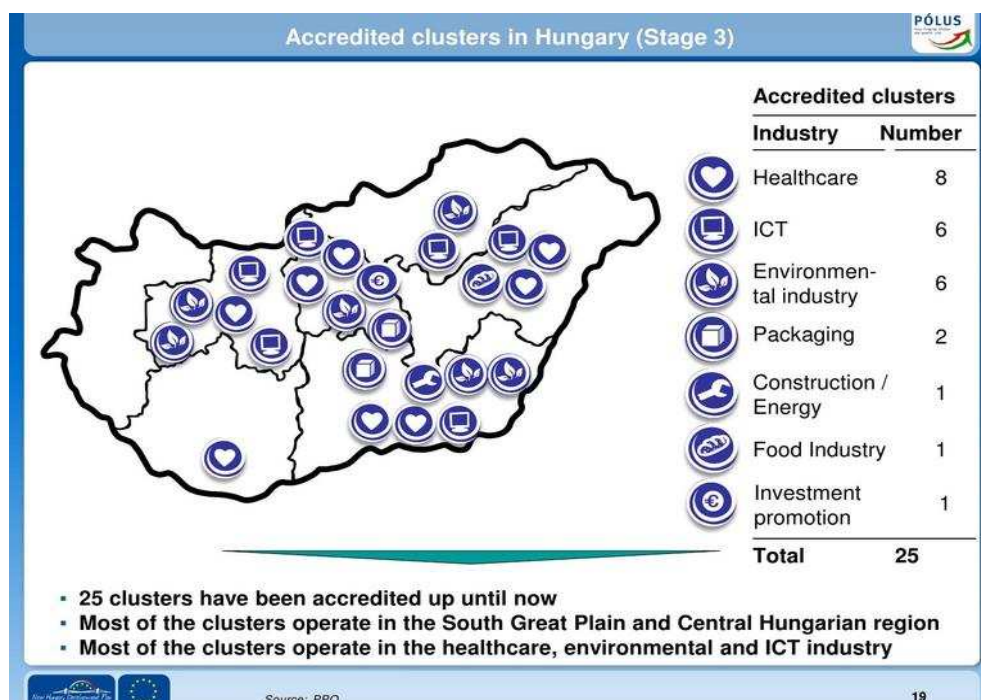
A further problem comes from the inheritance of previous industrial structures. In most socialist countries, production was heavily concentrated in large state-owned companies. In some cases, these huge combines were located in places of arbitrary choice. In other cases, firms were created by the governments of these countries in their strive for self-supply in practically all commodities even if production inputs were not readily available. In many cases, these giants or their remnants survived the turmoil of the transition process. In other cases the least mobile production factor labor remained in places where it had accumulated during the years of socialist industrialization. All this experience seriously distorted spatial concentration patterns from the hypothetical optimum, and the old patterns still exercise influence on spatial differences in the supply of production factors.

Summerizing the conclusions of the surveys we can state on the one hand that traditions and historic reasons which influence the spatial concentrations have a much weaker casual link to economic growth and performance, and on the other hand dynamic clusters likely will not play an important role in Hungary's economic development in the near future.

The list of the Hungarian industry clusters made in 2007 highlighted that despite the massive foreign investments in some global industries, such as automotive, electronics, and communication technology, important features of the Hungarian economy prevailed in the food industry, construction, and light industry, which retained important positions despite heavy contractions in the last 15 years. (Szanyi-Iwasaki-Csizmadia-Illéssy-Makó 2010)

The former cluster promotion program in Hungary called Pole Program has been under reconsideration nowadays because of the change of the government in 2010 and it supported the cluster initiatives in 4 categories which were start-up initiatives, developing clusters, accredited clusters and pole innovation clusters as the most dynamic and innovative collaborations. On the top of the hierarchy 25 accredited clusters stood in 7 different industry branches before the system was frozen. The accredited clusters and their industrial backgrounds can be observed in the 1. figure. These collaborations could be regarded as the most prosperous initiations with visible market success which is acknowledged by a certification. The title can be acquired with the fulfillment of a lot of strict requirements related to the form and content of the cooperation within the cluster, the sort and number of cluster members, the market-proven success with emphasis on the export activities and high added value, the research and development (R&D) and the cluster's vision and strategy. The accreditation license was valid for 2 years in the Pole Program and after that term it had to be renewed. The long-term aim of the Hungarian government was to promote the selection of the most promising cluster initiatives which can become the bases of the 5-10 pole innovation clusters regarded as competitive market actors at the global markets and organic parts of the global industrial value chain with significant market share and innovation potential. (Hungarian Pole Program Office 2010)

Figure 1 Accredited clusters in Hungary (based on the final official report)

Source: Hungarian Pole Program Office 2010

The industry branches of the accredited cluster initiatives which were certificated by the Hungarian government as the most successful and prosperous cooperations in the country can be followed up in the first figure. It can be determined that the most attractive industrial sectors are healthcare, environmental industry and packaging and an other unfortunate fact is visible that there are no accredited cluster initiations in the West-Transdanubian Region despite the proximity to the markets of the EU and its favorable location which creates good possibilities to cross-border cooperations as well.

I wanted to size up the background conditions including the industrial circumstances of the clustering process in the West-Transdanubian region therefore I made an examination to identify key industries where the conditions are the best to create cluster initiations and promote collaboration and spatial concentrations of the economic actors.

I summarize briefly the results of my research in the fourth part.

Industry analysis in the West-Transdanubian Region (at NUTS 2 level)

Seven artificially created statistical regions were adopted in Hungary by the decision of the Parliament in 1998 as requested by the EU. Except of the Central-Hungarian region which includes only one comitat, all of the regions consist of 3 former comitats that, historically, used to be the integrating geographic and administrative unit. I chose the West-Transdanubian region as the center of my research where I examined the industries with the calculation of various indices. I was curious about that which industries are the most attractive economic backgrounds for the clustering process taking more aspects into account for example the common borders with four neighbour countries: with Austria in the west, with Slovenia and Croatia in the southwest and with Slovakia in the north which creates good possibilities to participate in joint-actions with foreign clusters. (Webpage of the West-Transdanubian Regional Development Agency 2011) The West-Transdanubian region includes three comitats: Győr-Moson-Sopron, Vas and Zala counties which is important because of the disaggregation of the data base.

The hypothesis regarded as the initial condition determined in my survey was that the key industry sectors provide the best potentials to emerge and establish cluster initiatives therefore I wanted to identify the most successful sectors based on several indicators related to different aspects. First of all I had to define key industries because it determined the data base and the methodology applied in the analysis. My examination based on a former and very similar survey which have been made by two Hungarian researchers, Réka Patik and Szabolcs Deák in on other Hungarian comitat whose name is Csongrád and it can be found in the Southern-Great Plain in 2005. I agreed with their concept which I adopted in my research. The definition said that key sectors can be recognized of their two main characteristics: they have significant growth potential and determining economic performance and weight in the given region. (Patik-Deák 2005)

Both of the two aspects are complex scorecard including more indicators. The first dimension, i.e. the significant growth potential was determined with 3 different factors. The gross domestic product (GDP) which measures the economic performance and added value of the local actors operating in the region was the first which I observed. Based on the graphs which were fitted on the data base of each industry sectors of the given region arised from the Hungarian Central Statistics Office in sectoral disaggregation in the term of 1999 and 2007, I created a rank of the branches depending on the slope of the graphs and their trends. This rank showed which industries have increasing economic performance and how big this increase is.

The second data which I examined was the number of the enterprises in the term of 1999 and 2007. I traced the graphs of each industry branches of the region to illustrate the tendencies in in the number of the enterprises working in the area in the observed period and I created an other rank of industries based on this aspect.

The third data which was examined within the first scorecard was the absolute number of the employees in the several industry branches which was analyzed with the help of graphs and their trend sin the given period. The slops of graphs resulted in a new rank of industries in the West-Transdanubian Region which was compared with the two other (former) ranks.

I harmonized the three successions and created a final list of industries which have the biggest potential growth based on the analyses.

The other complex scorecard which examined the relative economic weight of a single industry consisted of three indicators as well. I calculated the share of the different industries from the regional employment, added value and attraction of enterprises with several rates which were the following.

At first I compared the economic performance (added value) of several industries to the total GDP of the whole region and I created a rank from the rates.

Secondly I calculated the employment locational quotient (LQ index) based on the employment data base in sectoral disaggregation for each industry which measures the relative concentration of the branches. The formula was the following:

$$\text{Employment LQ} = LQ_{ij} = \frac{(E_{ij} \div E_j)}{(E_{in} \div E_n)}, \text{ where:}$$

E_{ij} : is the number of employees in branch i in region (or comitat) j

E_j : is the total number of employees in region (or comitat) j

E_{in} : is the number of employees in branch i in the whole country (or in region as spatial unit)

E_n : is the total number of employees in the whole country (spatial unit of comparison)

The analysis was repeated for the business database too where I calculated the LQ indexes on the base of enterprises which shows the degree of geographical concentration. The formula was the same but I substituted the corporate data.

$$\text{Business LQ} = LQ_{ij} = \frac{(E_{ij} \div E_j)}{(E_{in} \div E_n)}, \text{ where}$$

E_{ij} : is the number of enterprises in branch i in region (or comitat) j

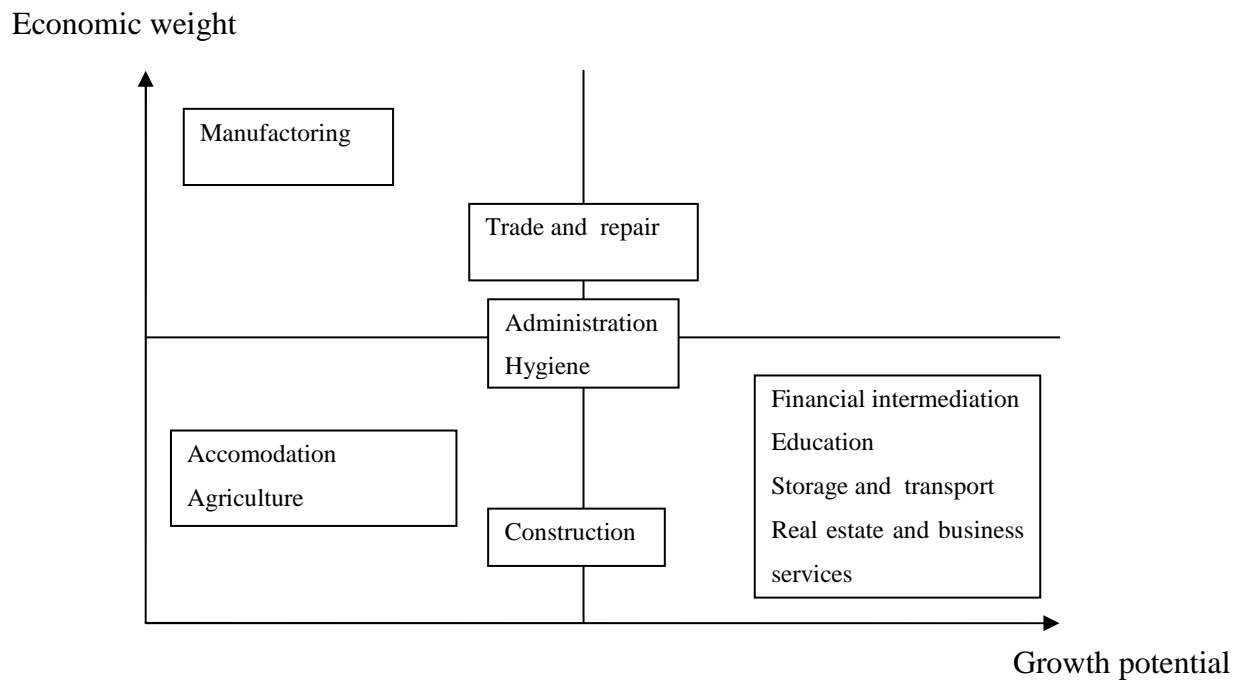
E_j : is the total number of enterprises in region (or comitat) j

E_{in} : is the number of enterprises in branch i in the whole country (or in region as spatial unit)

E_n : is the total number of enterprises in the whole country (spatial unit of comparison) (Szakálné 2009)

The indexes resulted in two sequences of industries which were harmonized with the rank of the first examination in this group calculated the relative economic performance (GDP) of the branches. I had summerized the results of the analyses and after that I compared the aggregated result of the second complex scorecard with the first one to identify the key sectors which have high economic weight in the region and significant growth potential at the same time. I repeated the survey not only at the regional level but in each comitat of the West-Transdanubian region as well. I illustrated the results with the help of BCG (Boston Consulting Group) matrices where the two dimensions were the potential growth and the economic weight. In addition, the existing cluster initiations were compared with the statistically indentified key industries because a prosperous, favorable background can contribute to the successful operation and sustainability of cooperations. These can be seen on the 2., 3., 4. and 5. figures all af which were edited by my own.

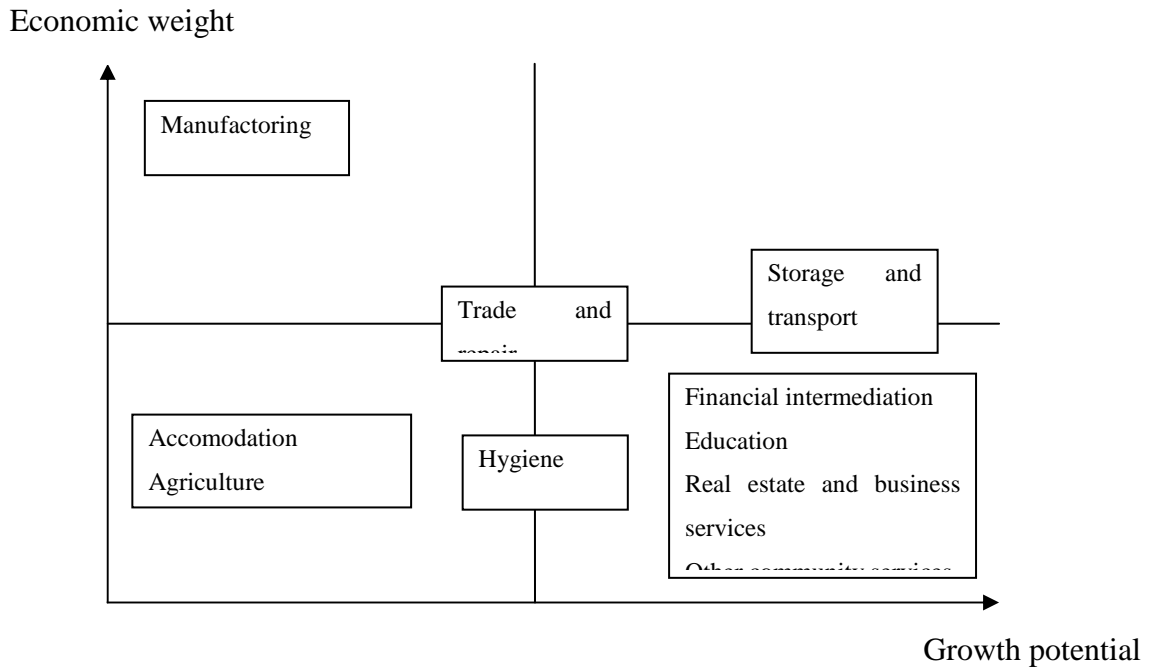
Figure 2 The BCG matrix of the industries in the West-Transdanubian Region

As we can see in the 2. figure there are no branches in the region which have high economic weight and significant growth potential parallel but the manufacturing industry retained its important position despite the heavy fallback in the last 10 years which adversely affected the growth potential of them. However, some new sectors are in sharp increase which should be concentrated on if we talk about cluster promotion policy. These industries can be promoted to become determining factors in the region. They can be seen in the box in the lower right corner and have significant growth potential without strong positions and shares in the region's performance currently but they can contribute to the successful operation of cluster initiations operating in them if they get adequate attention and support. Unfortunately the major cluster initiatives were established in the traditional manufacturing industry by the government policy in top-down process which resulted in weak clusters without regular joint actions and visible market success. Economic actors of today's realized the untapped potentials of these industries therefore a new tendency starts to be observed, the formation of bottom-up clusters in the industries on education, storage and transport, business services and trade and repair. Similar results can be experienced at the level of comitats as well.

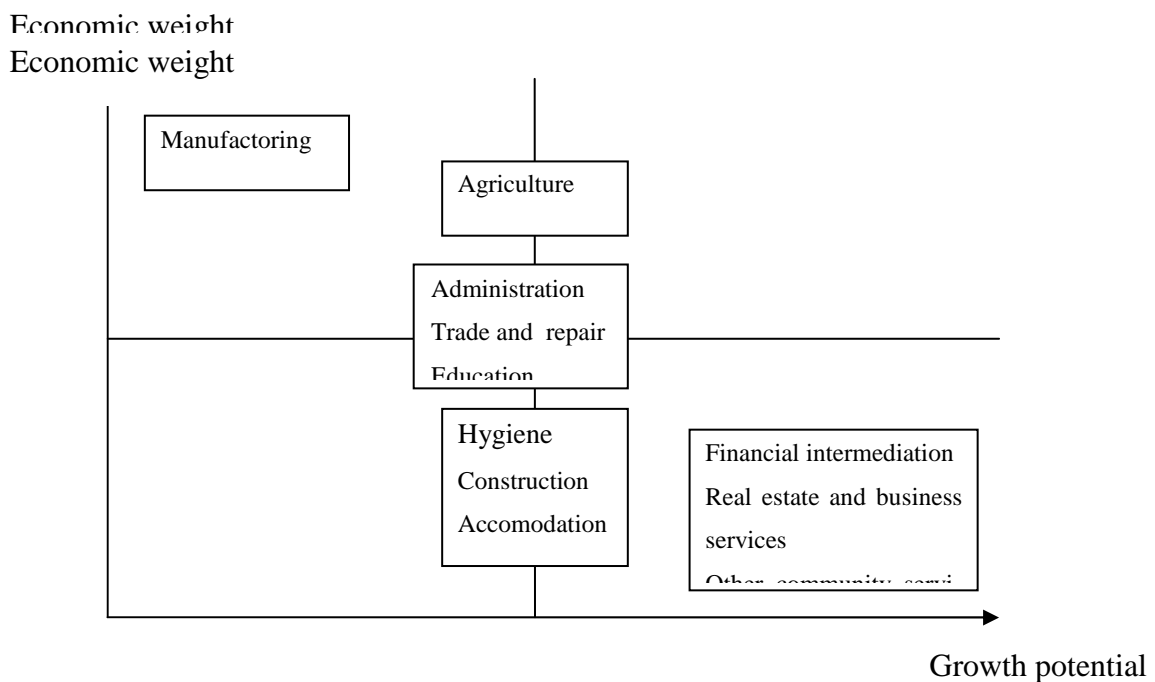
The dominant position of traditional Hungarian manufacturing industries in the economy of the West-Transdanubian region prevails in all comitats and major cluster initiatives operating in them were established in top-down processes and have lost the growth potential in the last few years. No accredited cluster initiations exists in this region and its comitats, but that spatial concentrations should be promoted which are working in the sectors in the lower right corner of the boxes.

Figure 3 The BCG matrix of the industries in Comitát Győr-Moson-Sopron

Cluster initiatives exist in the fields of automotive sector, wood and furniture industry, informatics, logistics and education. The establishment of the first cluster initiations was directed by the government and they have a lot of problems with their self-preservation. New clusters come into existence in the growing industries recognizing the importance of the prosperous industrial background.

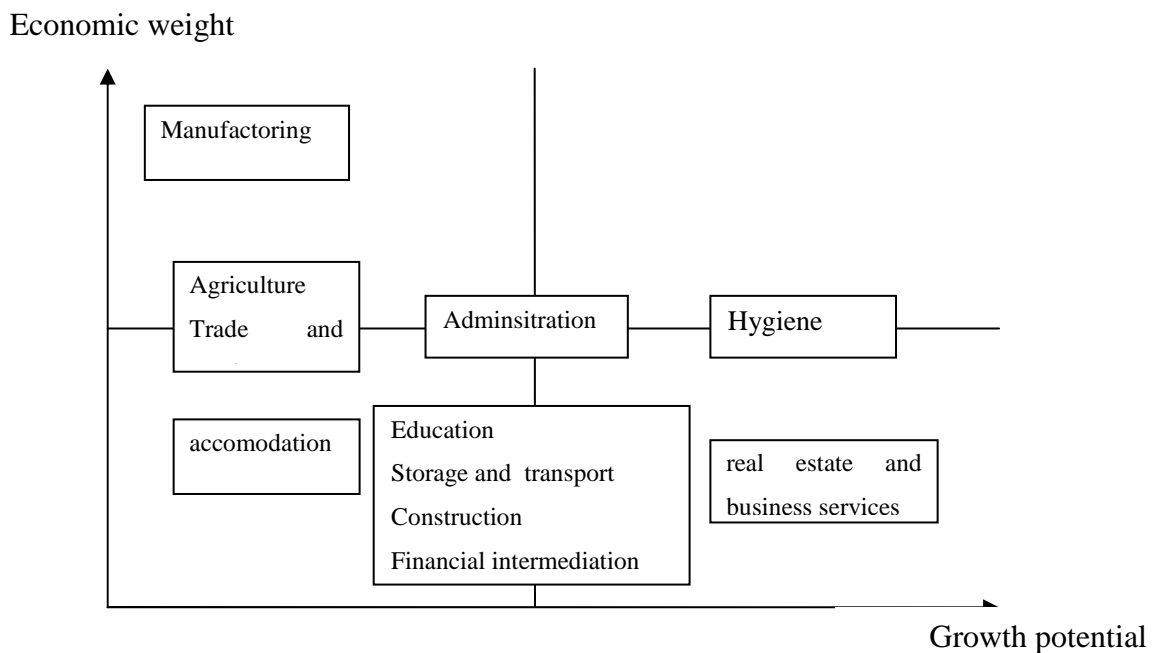
Figure 4 The BCG matrix of the industries in Comitát Vas

In comitat Vas cluster initiations can be found in the environmental industry, in IT sector, in logistics, in educational industry and in manufacturing industries such as wellness services.

Finally Comitát Zala has had only four operating clusters which are working in the fields of education, environmental industry and mechatronics.

Figure 5 The BCG matrix of the industries in Comitát Zala

Source: own editing

Conclusions

The dominant position of the manufacturing industry can be experienced in the whole area of the West-Transdanubian region thanks to its tradition and former good capabilities and this fact was confirmed by the former surveys too which have been made to create the adequate cluster promotion program in Hungary. My opinion is that more similar examinations should be made before the government decides in the question which cluster initiations should be supported because a lot of factors have great impact on the long-term operation of these collaborations including the industrial backgrounds of the organizations which can help or interfere the successful operation. Some sectors have shown significant development over time while others have lost their leadership and power and these changes influence the performance and the future of the cluster initiations seriously. Such cluster initiatives where the industrial and other fundamental conditions are not adequate are prohibited to maintain because it is unlikely that they will be successful. The free movement of resources from the declining industries to the prosperous economic background has to be promoted. The government has a lot of tools to promote the establishment and development of cluster initiatives but it is not allowed to use clusters to achieve its goals because the bottom-up formation is a basic requirement to the long-term viability. Economic actors have to recognize the possibilities of cooperation and joint actions of the industrial branches they are operating in which can be influenced positively by the capabilities increasing the members' and the area's competitiveness.

References:

1. Antalóczy, K., and Sass, M. 2001: Greenfield investments in Hungary: Are they different from privatization FDI? *Transnational Corporations*, 10, 2001, pp. 39-60.
2. Commission of the European Communities 2008: Towards world-class clusters in the European Union: Implementing the broad-based innovation strategy Brussels, 5.11.2008, COM(2008) 652 final/2.
3. Europe Cluster Observatory 2003: The European Cluster Memorandum: Promoting European Innovation through Clusters, Center for Strategy and Competitiveness, Europe Cluster Observatory. (available at: <http://www.europe-innova.eu>).
4. Europe Cluster Observatory 2011: Strong clusters in innovative Regions, Europe INNOVA, Center for Strategy and Competitiveness
5. Gecse, G. 2004: Hungarian Budding Clusters, Department for Innovation and Environmental Protection, Ministry of Economy and Transport, Budapest.
6. Hungarian Pole Program Office 2010: Teleki, M. and Bedő, Z.: Pole Program and cluster development in Hungary, Presentation at the Cluster workshop in Belgrad. (available: <http://www.slideshare.net/SECEPSerbia/pole-programme-hungary-belgrade-presentation>)
7. Ketels, C., and Sölvell, Ö. 2005: Clusters in the EU 10 New Member Countries, Europe INNOVA,
8. Ketels, C., Lindquist, G., and Sölvell, Ö. 2006: Cluster Initiatives in Developing and Transition Economies, Center for Strategy and Competitiveness, Stockholm.
9. Lengyel, I. – Deák, Sz. 2002: Klaszter: a helyi gazdaságfejlesztés egyik sikeres eszköze. Buzás N. – Lengyel I. (szerk.): Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszter. SZTE GTK, JATEPress, Szeged, pp. 125-153.
10. Marshall, A. 1890: Principles of Economics, London, Macmillan.
11. Patik R. – Deák Sz. 2005: Regionális klaszterek feltérképezése a gyakorlatban. Tér és Társadalom XIX. évf. 3-4: 139-170.
12. Porter, M. 1990: The Competitive Advantage of Nations, New York, Free Press.
13. Sass, M. 2003: Competitiveness and economic policies related to FDI, Working Paper No. 3, Hungarian Ministry of Finance, Budapest.
14. Szakálné, K. I. 2009: A tudás-intenzív szolgáltatások térbeli eloszlásának vizsgálata Magyarországon. Hetesi E. - Majó Z. - Lukovics M. (szerk.) 2009: A szolgáltatások világa. JATEPress, Szeged, pp. 201-222.
15. Szanyi, M. - Iwasaki, I. - Csizmadia, P. - Illéssy, M. - Makó, Cs. 2010: Emergence and Development of Industry Clusters in Hungary, Searching for a 'Critical Mass' of Business via Cluster Mapping, IER Discussion Paper Series No. A539, May 2010.
16. Webpage of the West-Transdanubian Regional Development Agency 2011: www.westpa.hu

Kontakt

Ing. Amarilla Lukács, PhD.

Faculty of Economics

University of West-Hungary

E-mail: amarilla@ktk.nyme.hu

Milan Lukáč

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

KONKURENCIESCHOPNOSŤ EURÓPSKEHO AUTOMOBILOVÉHO PRIEMYSLU

Abstrakt

Cieľom príspevku bola analýza konkurencieschopnosti európskeho automobilového priemyslu vzhľadom na rastúce ambície prenikania ázijských automobilových spoločností smerom na západ. V analýze konkurencieschopnosti automobilového priemyslu Európskej únie bol zohľadnený počet zaregistrovaných patentov v danom odbore na Európskom patentovom úrade, ako aj veľkosť výdavkov odvetvia na výskum a vývoj. Na základe týchto údajov bola potvrdená silná pozícia automobilového priemyslu v EÚ a najmä v Nemecku. Rozbor pozície Nemecka v oblasti potvrdil jeho kľúčovú pozíciu v odvetví z celosvetového hľadiska.

Kľúčové slová: automobilový priemysel, konkurencieschopnosť, výskum a vývoj, Nemecko.

Abstract

The goal of this article is to present an analysis of the competitiveness of European automotive industry given the increasing Asian car manufacturer's ambitions to extend their presence in the western markets. The analysis was based mainly on the number of registered patents in the European automotive industry field at the European Patent Office as well as on the amount of industries' expenditures on research and development. Based on this data the strong position of European automotive industry and especially the position of Germany was confirmed. The analysis of the German position in the field confirmed its key position in automotive industry worldwide.

Key Words: automotive industry, competitiveness, research and development, Germany.

Úvod

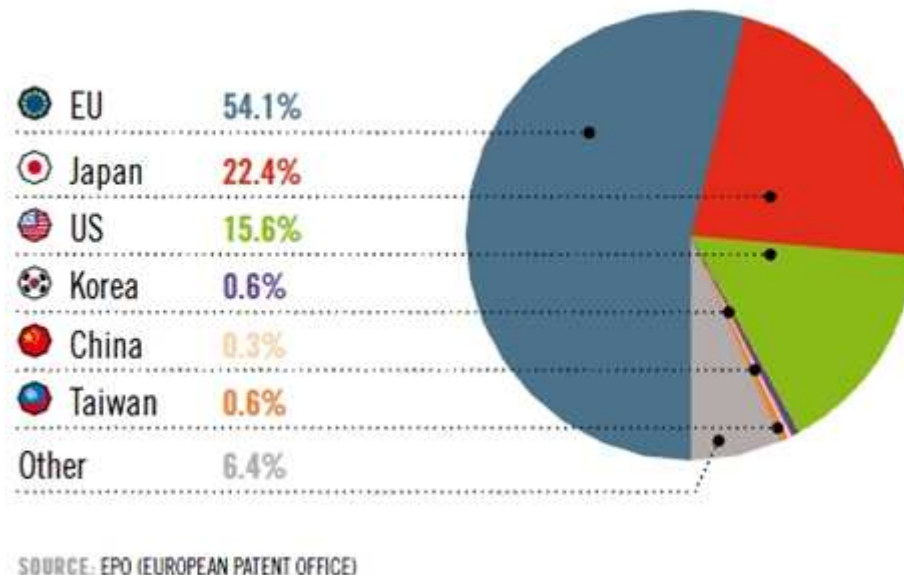
Konkurencieschopnosť producentov automobilov je širokospektrálna problematika, ktorá môže byť posudzovaná na základe rozsiahleho aparátu ukazovateľov. Pre naše potreby zhodnotenia problematiky z ekonomického hľadiska som si z existujúcich ukazovateľov vybral počet podaných patentov a výdavky automobilových výrobcov na výskum a vývoj, a na základe tejto štatistiky som sa hlbšie zameril na analýzu vyspelosti jednotlivých regiónov v danom odvetví, ktoré boli zoradené podľa predošlej komparácie. Špecificky som sa zameril na región Európskej únie vzhľadom na historickú pozíciu automobilového priemyslu v regióne a na všeobecne známu vyspelosť automobilovej produkcie práve z tohto regiónu. Cieľom príspevku je taktiež načrtnúť budúci vývoj v odvetví vzhľadom na prítomnosť nových faktorov. Významným faktorom v automobilovom priemysle je vzrast čínskych producentov automobilov. Tí síce z technologického hľadiska ešte nedosahujú úroveň popredných hráčov v danej produkcii, na druhej strane ale napredujú v produkcii automobilov pre domáci trh a z dlhodobého hľadiska sa snažia expandovať smerom na zahraničné trhy. Na základe tejto skutočnosti by som chcel v súvislosti s analýzou

konkurencieschopnosti hlavných producentov automobilov naznačiť, do akej miery dokážu práve čínski automobiloví producenti ohroziť pozíciu tradičných výrobcov automobilov.

Konkurencieschopnosť európskeho automobilového priemyslu

Automobilový priemysel patrí vo vyspelých svetových ekonomikách k popredným priemyselným odvetviám, ktoré zaznamenávajú vysoké tempo inovácií a ktoré investujú veľký objem financií do vedy a výskumu. Dôraz na vedu a výskum (inovácie) v odvetví zlepšuje užívateľský komfort automobilov, zvyšuje bezpečnosť dopravy, znižuje ekologickú záťaž automobilov, a taktiež zdokonaľuje výrobné procesy, logistiku a manažment mobility. Produkcia automobilov zahŕňa do seba množstvo odvetví, ku ktorým patria napr. technológie materiálov, ICT (informačné a komunikačné) technológie, telematika, aerodynamika, oblasť energetiky a chémie, recyklácia, atď.. Medzisektorová spolupráca v automobilovej produkcii zabezpečuje ďalšiu dimenziu inovácií, ktorá je dosiahnutá na základe spolupráce v R&D medzi rôznymi odvetviami.¹ Automobilový priemysel zohráva taktiež dôležitú úlohu v európskej ekonomike vzhľadom na svoj investičný vplyv vyplývajúci z inovatívnej kapacity odvetvia. Prepojenie automobilového priemyslu na priame zahraničné investície je rovnako dôležitým faktorom v rámci ekonomických dopadov odvetvia.

Jedným z ukazovateľov, podľa ktorého môže byť hodnotená inovatívnosť, resp. konkurencieschopnosť automobilovej produkcie v jednotlivých regiónoch, je počet podaných patentov producentmi automobilov. Podľa Európskeho patentového úradu bolo zaregistrovaných najviac patentov v automobilovom priemysle za rok 2008 v Európskej únii. Druhý najväčší počet patentov bol zaregistrovaný japonskými producentmi a tretí najväčší počet vygenerovali producenti automobilov z USA. Nasledujúci graf znázorňuje presné podiely jednotlivých štátov na zaregistrovaných patentoch v automobilovom priemysle.²

Z uvedenej štatistiky je teda možné konštatovať, že EÚ dosahuje značnú prevahu v tejto oblasti. Producenti vozidiel sú hybnou silou inovácií v Európe, pričom dané odvetvie

¹ Názorným príkladom môže byť konštrukcia automatických prevodoviek, kde je spojená mechanika s elektronikou. Rovnako je to aj konštruovanie navigačných systémov, kde je spojené zapojenie informatiky a telekomunikácií.

² Zdroj: Európsky patentový úrad.

vyprodukuje v priemere približne 5900 nových patentov každý rok.³ V roku 2008 zaregistrovali európski automobiloví producenti takmer 6300 patentov, čo tvorí približne 54 % zo všetkých registrácií týkajúcich sa automobilového priemyslu v rámci Európskeho patentového úradu. Zvyšných 22 % pochádzalo z Japonska, 16 % z USA a menej ako 1 % z Číny a Taiwanu, a tiež z Južnej Kórei.⁴

Problematiku konkurencieschopnosti, a teda inovatívnosť v automobilovom priemysle je možné hodnotiť aj na základe investícií do vedy a výskumu. Odvetvie automobilového priemyslu je najväčší súkromný investor do R&D v EÚ. Daný sektor vynaloží na R&D približne 20 mld. EUR každý rok, čo tvorí približne 4 % z jeho obratu.⁵ Tieto prostriedky sú sústredené predovšetkým na projekty orientujúce sa na udržateľný rozvoj sektora, zintenzívnenú bezpečnosť automobilov a zotrvanie vysokej konkurencieschopnosti s pohľadom do budúcnosti.

Investície do R&D v EÚ a USA boli najviac postihnuté následkami globálnej finančnej krízy v roku 2009. V roku 2010 sa situácia začala obracať k lepšiemu, pričom niektoré automobilky, ktoré boli značne postihnuté ekonomickou a finančnou krízou v roku 2009, vykazovali pozoruhodný rast výdavkov na R&D. K týmto automobilkám patrili napr. Daimler s nárastom týchto výdavkov o 16,5 %, General Motors s nárastom o 14,7 % a BMW so vzrastom o 13,3 %.⁶

Oblasť R&D je rozdelená podľa intenzity náročnosti výskumu a intenzity výdavkov na štyri skupiny, pričom R&D v oblasti produkcie automobilov patrí do druhej najnáročnejšej skupiny spolu s výskumom v oblasti elektroniky, letectva a obranných systémov, priemyselného inžinierstva a strojov, chemikálií, atď. Pre porovnanie, do skupiny s najväčšou náročnosťou R&D patrí napr. farmaceutika, biotechnológie, zdravotnícke príslušenstvo, technológie spájajúce sa s počítačovým hardwarom, softvér a počítačový servis, a do skupiny s najmenšou intenzitou náročnosti R&D patrí oblasť priemyselných kovov, stavebné materiály, ropný priemysel, atď.. Táto klasifikácia je spracovávaná podľa percenta výdavkov z čistého zisku, pričom pri najnáročnejšej skupine tvoria tieto výdavky viac ako 5 % z čistého zisku a v druhej najnáročnejšej skupine na R&D (kde patrí automobilový priemysel) tvoria dané výdavky medzi 2 a 5 % z čistého zisku.

Nasledujúci graf zobrazuje pozíciu jednotlivých štátov na celkových R&D výdavkoch v automobilovom priemysle. Graf taktiež poukazuje na pozíciu výdavkov do R&D v danom priemysle v rámci výdavkov na R&D v ostatných odvetviach.⁷

³ ACEA. 2010. EUROPEAN AUTOMOBILE INDUSTRY REPORT. [online]. 2010, [cit. 2011-11-25]. Dostupné na internete:

<http://www.acea.be/images/uploads/files/20090519_ACEA_Industry_Report09FULL.pdf>

⁴ ACEA. 2010. AUTOMOTIVE SECTOR TOPS R&D INVESTMENT SCOREBOARD. [online]. 2010, [cit. 2011-11-25]. Dostupné na internete:

<http://www.acea.be/news/news_detail/automotive_sector_tops_rd_investment_scoreboard/>

⁵ ACEA. 2010. EUROPEAN AUTOMOBILE INDUSTRY REPORT. [online]. 2010, [cit. 2011-11-25]. Dostupné na internete:

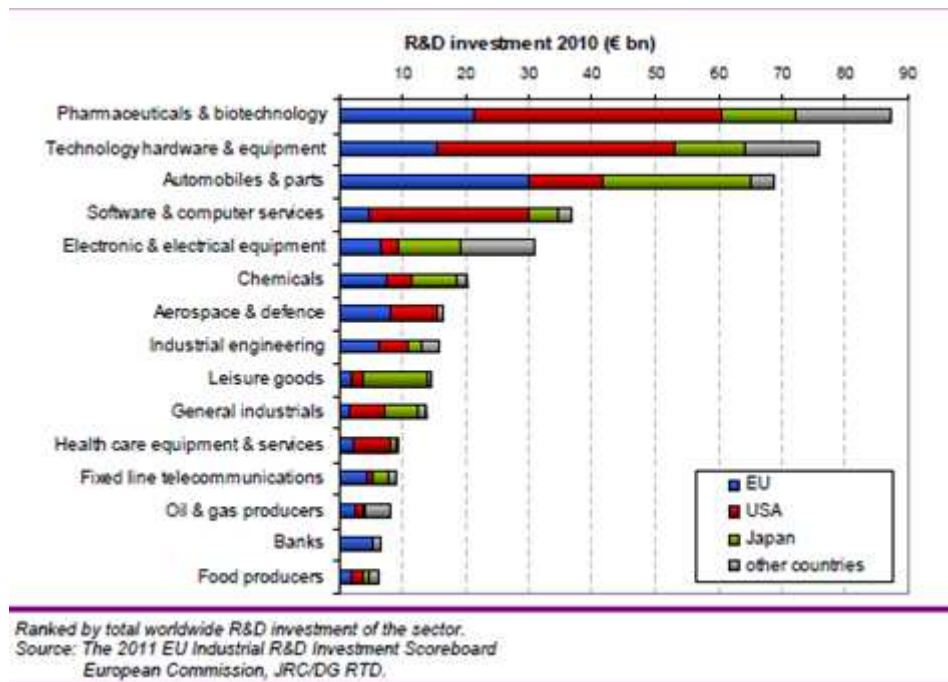
<http://www.acea.be/images/uploads/files/20090519_ACEA_Industry_Report09FULL.pdf>

⁶ EUROPEAN COMMISSION. 2011. *The 2011 EU Industrial R&D Investment Scoreboard*. [online]. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2011. [cit. 2011-11-27]. Dostupné na internete:

<<http://iri.jrc.es/research/docs/2011/SB2011.pdf>>. ISBN 978-92-79-21604-6.

⁷ Graf je vytvorený na základe výdavkov 1400 najväčších spoločností v jednotlivých oblastiach.

Zdroj: EUROPEAN COMMISSION. 2011. *The 2011 EU Industrial R&D Investment Scoreboard*. [online]. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2011. [cit. 2011-11-27]. Dostupné na internete: <<http://iri.jrc.es/research/docs/2011/SB2011.pdf>>. ISBN 978-92-79-21604-6.

Z grafu je možné analyzovať, že v rámci produkcie automobilov a s nimi súvisiacich komponentov disponuje EÚ prioritnou pozíciou vzhľadom na výdavky na R&D v oblasti. V rámci EÚ sa ale vyskytujú značné rozdiely vo veľkosti a tempe rastu daných výdavkov v jednotlivých členských štátoch. Analýza s rozšírenou vzorkou na 1000 spoločností z EÚ poukazuje na to, že dve tretiny investícií do R&D pochádza z troch najväčších členských štátov EÚ (Nemecko, Francúzsko a Spojené kráľovstvo). V rámci uvedených troch štátov disponuje najväčším nárastom R&D výdavkov v EÚ Nemecko, ktorého medziročný nárast bol 8,1 %.⁸ Za túto hodnotu môže byť Nemecko vďaka predovšetkým trom spoločnostiam produkujúcim automobily, ku ktorým patria Daimler, Volkswagen a BMW. Koncern Volkswagen dosiahol taktiež výborné výsledky v celosvetovom rebríčku investorov do R&D, v roku 2011 sa umiestnil na šiestom mieste v rámci päťdesiatich najväčších spoločností investujúcich do R&D a v rámci EÚ je najväčším investorom do R&D.⁹ Uvedené tri spoločnosti z nemeckého automobilového priemyslu majú približne 50 % podiel na raste nemeckých výdavkov na R&D (Daimler 16,5 %; Volkswagen 8,1 %; BMW 13,3 %) a tvoria 29 % všetkých R&D investícií spoločností pochádzajúcich z Nemecka.¹⁰

Vzhľadom na poprednú pozíciu Nemecka v európskom R&D a tiež aj v automobilovej produkcii je potrebné venovať analýze tejto pozície značnú pozornosť. Nemecko sa vyznačuje v danej oblasti, ako aj všeobecne, vysokým inovatívnym potenciálom, produkčnou kvalitou a tiež aj vysokou produktivitou práce. Spoločnosť Ernst & Young vypracovala v roku 2009 prieskum konkurencieschopnosti európskeho automobilového priemyslu na vzorke 300 spoločností z danej oblasti. Prieskum bol vykonaný medzi zástupcami stredného a vysokého manažmentu výrobcov automobilov a dodávateľov komponentov. Jednotlivými respondentmi

⁸ EUROPEAN COMMISSION. 2011. *The 2011 EU Industrial R&D Investment Scoreboard*. [online]. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2011. [cit. 2011-11-28]. Dostupné na internete: <<http://iri.jrc.es/research/docs/2011/SB2011.pdf>>. ISBN 978-92-79-21604-6.

⁹ v roku 2010 to bolo štvrté miesto.

¹⁰ EUROPEAN COMMISSION. 2011. *The 2011 EU Industrial R&D Investment Scoreboard*. [online]. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2011. [cit. 2011-11-28]. Dostupné na internete: <<http://iri.jrc.es/research/docs/2011/SB2011.pdf>>. ISBN 978-92-79-21604-6.

bol hodnotený práve spomenutý inovatívny potenciál, produkčná kvalita, produktivita práce a ďalšie skutočnosti, ktoré odzrkadľujú výkonnosť odvetvia v krajine a v rámci EÚ. Najviac respondentov hodnotilo práve Nemecko za najkonkurencieschopnejšiu lokalitu pre automobilovú produkciu. Daná situácia je znázornená na nasledujúcom grafe, ktorý zobrazuje jednotlivé výsledky dosiahnuté na základe prieskumu.

Sources: Ernst & Young 2009

Automobilový priemysel patrí k jedným z pilierov nemeckej ekonomiky, pričom už v roku 1901 sa v ekonomike vyprodukovalo približne 900 automobilov ročne.¹¹ V priebehu poslednej dekády zdvojnásobil daný priemysel svoje príjmy a zvýšil svoj podiel na priemyselnej produkcii z 12 % na 19 %.¹² Od spojenia NDR a NSR sa stal automobilový priemysel dôležitým pilierom východonemeckej ekonomiky so siedmimi produkčnými centrami v regióne a 700 lokálnymi dodávateľmi. V roku 2009 vyprodukovali nemeckí výrobcovia viac ako 10,4 mil. automobilov, čo bolo ekvivalentné 17 % svetovej produkcie.¹³ S obratom 315 mld. EUR tvoril automobilový priemysel v roku 2010 takmer 20 % z celkového obratu nemeckého priemyslu.¹⁴ Automobilový priemysel je taktiež jedným z najväčších zamestnávateľov v Nemecku. Zamestnáva približne 714 000 ľudí, čo tvorí približne 14 % zamestnancov nemeckého priemyslu ako celku. Počet zamestnancov v odvetví by sa markantne zvýšil, keď by sme k nemu ešte prirátali všetky tie osoby, ktoré pracujú v spoločnostiach a odvetviach naviazaných a závislých od automobilového priemyslu. V priebehu roka 2010 celkovo vyprodukovali nemeckí automobiloví producenti viac ako 12,7 mil. vozidiel, čo v iných prepočtoch znamená, že každé šieste vozidlo vyprodukované na svete nesie logo nemeckej spoločnosti. Dané odvetvie je taktiež najväčší priemyselný investor do R&D s viac ako 20 mld. EUR preinvestovaných vo výskume a vývoji v roku 2010, čo tvorilo viac ako jednu tretinu z celkových priemyselných investičných výdavkov na R&D v

¹¹ ACEA. 2009. GERMANY. [online]. 2009, [cit. 2011-11-28]. Dostupné na internete: http://www.acea.be/index.php/country_profiles/detail/germany#text.

¹² Ibid.

¹³ GERMANY TRADE & INVEST. 2010. The Automotive Industry in Germany. [online]. 2010, [cit. 2011-11-29]. Dostupné na internete: <http://www.gtai.com/fileadmin/user_upload/Downloads/Industries/Automotive/1_English/IndustryOverview_Automotive_September2010_GTAI.pdf>

¹⁴ VDA. 2011. Annual Report 2011. [online]. Meckenheim : DCM GmbH, 2011. [cit. 2011-11-30]. Dostupné na internete: <www.vda.de/en/downloads/973/>. ISSN 1869-2915.

Nemecku.¹⁵ Automobilový priemysel zohráva veľmi dôležitú úlohu aj v nemeckom exporte. V roku 2009 exportoval nemecký automobilový priemysel produkty v celkovej hodnote viac ako 130 mld. EUR, pričom dovoz vozidiel a komponentov bol v hodnote približne 64 mld. EUR. Nemecký automobilový priemysel je jedným z najinovatívnejších priemyselných sektorov v ekonomike, pričom v roku 2010 vzrástli výdavky na R&D v tejto oblasti o 3 % na 19,6 mld. EUR.¹⁶ Veľký dôraz a finančné výdavky na výskum a vývoj boli výsledkom zamestnávania viac ako 89 000 osôb na vývojových oddeleniach výrobcov a dodávateľov v roku 2009, čo tvorilo nárast o približne 2000 osôb oproti predkrízovému roku 2007.¹⁷

Čo sa týka štruktúry automobilovej produkcie v EÚ, takmer všetky podstatné európske automobilky sú určitým spôsobom závislé od nemeckého automobilového priemyslu. Ich prepojenosť sa týka buď vlastníckych vzťahov napojených na niektorú z nemeckých automobiliek, alebo závislosti od nemeckých subdodávateľov komponentov, ktorí sa vyznačujú rovnako ako celý nemecký automobilový priemysel vysokou inovatívnosťou, sofistikovanosťou a jedinečnosťou svojej produkcie. Najväčšia európska automobilka a zároveň adept na najväčšieho svetového producenta automobilov Volkswagen zastrešuje 9 automobilových značiek zo siedmich európskych krajín. K týmto značkám patria Volkswagen, Audi, Škoda, Seat, Volkswagen úžitkové vozidlá, Bentley, Bugatti, Lamborghini a nákladné vozidlá Scania. Hoci značky ako Bentley, Lamborghini a Bugatti predávajú nízky počet vozidiel, celková cena predaja týchto vozidiel avšak mnohokrát prevyšuje rovnaký počet predaných vozidiel značiek ako Škoda, Seat a aj väčšiny modelov samotného Volkswagenu. Druhá najväčšia spoločnosť produkujúca automobily - Daimler, disponuje taktiež rozsiahlou flotilou automobilových značiek, pričom jeho pozícia je veľmi rozsiahla ako v osobnej doprave, tak aj v nákladnej doprave a autobusovej preprave. Daimler zahŕňa značky Mercedes-Benz, Smart, Maybach (ktorý je ale vzhľadom na nízke predaje upadajúci a Daimler má v pláne zastavenie jeho produkciu v blízkej budúcnosti), z nákladnej dopravy je to tiež Mercedes-Benz Trucks, Freightliner (operujúci v Severnej Amerike), Mitsubishi Fuso (89,3 % podiel Daimler), Western Star (operujúci taktiež v Severnej Amerike), Thomas (Severná Amerika), BharatBenz Truck (India). V oblasti autobusovej dopravy operuje Daimler na trhu cez značky Mercedes-Benz Buses, Setra a Orion (USA a Kanada). Do svojho portfólia Daimler zahŕňa rovnako aj ľahké úžitkové vozidlá pod divíziou Mercedes-Benz Vans. Ďalšou významnou nemeckou inovatívnou spoločnosťou s významnou pozíciou v automobilovom priemysle z celosvetového hľadiska je BMW. BMW ako významný zástupca prémiového segmentu automobilov sa radí svojou produkciou najmä do oblasti luxusných automobilov, pričom jeho technologický pokrok a sofistikovaná produkcia pozitívne vplýva ako na bezpečnosť dopravy, tak aj na životné prostredie a informatizáciu vozidiel. BMW do svojho portfólia zahŕňa značky BMW, Mini a Rolls Royce.

Z načrtnutej analýzy teda vyplýva, že nemeckí producenti automobilov majú nielen veľkú vlastnícku, produkčnú a odbytovú základňu doma a v EÚ, ale ich pôsobnosť je či už po odbytovej, vlastníckej alebo produkčnej stránke rozsiahla aj v zahraničí. V súvislosti s touto skutočnosťou je potrebné vyzdvihnúť fakt, že v poslednom období dosahujú spomenutí nemeckí producenti áut (a najmä tých luxusných) rekordné predaje v Čínskej ľudovej republike. Hoci sa Čína na prvý pohľad zdá ako preľudnená krajina s nízkou životnou úrovňou, resp. nízkymi príjmami obyvateľstva, na druhej strane sa vyformovala z množstva prosperujúcich podnikov produkujúcich pre západ (za zlomkové výrobné ceny v porovnaní

¹⁵ VDA. 2011. Annual Report 2011. [online]. Meckenheim : DCM GmbH, 2011. [cit. 2011-11-30]. Dostupné na internete: <www.vda.de/en/downloads/973/>. ISSN 1869-2915.

¹⁶ Ibid; Do úvahy je ale potrebné brať, že v tomto období sa ešte značne prejavovali dôsledky svetovej hospodárskej a finančnej krízy, čo malo vplyv aj na oblasť výdavkov na R&D v automobilovom priemysle.

¹⁷ Ibid.

s EÚ) skupina (vrstva) obyvateľstva, ktorá disponuje veľkým objemom finančných prostriedkov a má vysokú kúpnu silu. Táto vrstva ľudí je v porovnaní s podobnou vrstvou ľudí napr. v EÚ oveľa početnejšia, čo vychádza z obrovského rozmeru produkcie a produkčného trhu Číny. Danú skutočnosť potvrdzuje aj fakt, že Nemeckí producenti luxusných áut (Audi, BMW a Mercedes) zaznamenávali v Číne naďalej aj v novembri 2011 rekordné predaje, pričom Audi zaznamenávalo 69 percentný nárast predaja na čínskom trhu, BMW 9,8 percentný nárast a Mercedes získal 24 percent.¹⁸ Uvádzané nemecké prémiové značky automobilov majú v pláne ešte posilniť svoju pozíciu na Čínskom trhu vzhľadom na klesajúci dopyt v Európe, ktorý súvisí s rozbiehajúcou sa finančnou krízou v EÚ.

Záver

Automobilový priemysel je jeden z najdôležitejších priemyselných sektorov v nemeckej ekonomike. To, že Nemecko je označované ako ekonomický motor Európy môže byť povedané aj v oblasti produkcie automobilov. Zo všeobecného hľadiska je možné konštatovať, že nápis „Made in Germany“ na výrobku v takmer každom zákazníkovi evokuje vysoko kvalitné produkty spolu s kvalitnými službami. Táto pozícia bola dlhodobo budovaná práve výrobou kvalitných produktov, prostredníctvom ktorých Nemecko získalo poprednú pozíciu v medzinárodnom konkurenčnom prostredí. Z hľadiska súčasného technologického náskoku, orientácie výskumu s ohľadom na budúcnosť a pozície na trhu je možné konštatovať, že nemecký automobilový priemysel bude aj naďalej disponovať silnou pozíciou na svetovom automobilovom trhu, pretože všetky aktivity, ktoré jednotliví producenti vyvíjajú v súčasnosti sú orientované s vplyvom na budúcnosť. Nemecko sa vyznačuje v oblasti automobilového priemyslu, ako aj všeobecne, vysokým inovatívnym potenciálom, produkčnou kvalitou a tiež aj vysokou produktivitou práce. Environmentálne vhodné technológie patria k silným stránkam orientácie sa daného priemyslu. Automobilová produkcia Nemecka disponuje veľmi silnou pozíciou na svetovom trhu (ako aj v luxusnom segmente automobilov), pričom táto pozícia je ešte viac posilňovaná závislosťou mnohých zahraničných producentov vozidiel od dodávateľov a subdodávateľov komponentov pre ich produkciu. Pred automobilovým priemyslom avšak stoja významné výzvy. Noví konkurenti primárne z Ázie vstupujú na trhy, technologické zmeny sú orientované smerom k alternatívnym a environmentálne neškodlivým typom pohonu a taktiež aj narušená rovnováha na svetových trhoch musí byť braná do úvahy. Rovnakou výzvou sú taktiež stále sa zvyšujúce nároky zákazníkov na úroveň prepravy, bezpečnosť a cenu vozidiel.

Použitá literatúra:

1. ACEA. 2010. AUTOMOTIVE SECTOR TOPS R&D INVESTMENT SCOREBOARD. [online]. 2010, [cit. 2011-11-25]. Dostupné na internete: <http://www.acea.be/news/news_detail/automotive_sector_tops_rd_investment_scoreboard/>
2. ACEA. 2010. EUROPEAN AUTOMOBILE INDUSTRY REPORT. [online]. 2010, [cit. 2011-11-25]. Dostupné na internete:

¹⁸ THOMAS, CH. – VALPUESTA, R. 2011. German Luxury Carmakers Limit Shutdowns as China Demand Holds Up. In *Bloomberg Businessweek*. [online]. 2011, [cit. 2011-12-02]. Dostupné na internete: <<http://news.businessweek.com/article.asp?documentKey=1376-LVTWYK1A1I4H01-737HNNF27A9PBGOQFJOES3SAUI#>>

<http://www.acea.be/images/uploads/files/20090519_ACEA_Industry_Report09FULL.pdf>

3. ACEA. 2009. GERMANY. [online]. 2009, [cit. 2011-11-28]. Dostupné na internete: <http://www.acea.be/index.php/country_profiles/detail/germany#text>
4. EUROPEAN COMMISSION. 2011. The 2011 EU Industrial R&D Investment Scoreboard. [online]. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2011. [cit. 2011-11-27]. Dostupné na internete: <<http://iri.jrc.es/research/docs/2011/SB2011.pdf>>. ISBN 978-92-79-21604-6.
5. THOMAS, CH. – VALPUESTA, R. 2011. German Luxury Carmakers Limit Shutdowns as China Demand Holds Up. In Bloomberg Businessweek. [online]. 2011, [cit. 2011-12-02]. Dostupné na internete: <<http://news.businessweek.com/article.asp?documentKey=1376-LVTWYK1A1I4H01-737HNNF27A9PBGQFJOES3SAUI#>>
6. VDA. 2011. Annual Report 2011. [online]. Meckenheim : DCM GmbH, 2011. [cit. 2011-11-30]. Dostupné na internete: <www.vda.de/en/downloads/973/>. ISSN 1869-2915.

Kontakt

Ing. Milan Lukáč

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava 5

Slovenská Republika

E-mail: milan.lukac@euba.sk

Ladislav Lysák

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA

POSTKRÍZOVÁ NEOREGIONALIZÁCIA SVETOVEJ EKONOMIKY A SPOLOČNOSTI

Abstrakt

Príspevok je venovaný skúmaniu teritoriálnych integračných tendencií ako dôsledku negatívnych vplyvov finančných a globálnej krízy. Sleduje tieto procesy hlavne na euroázijskom, africkom kontinente a iných kontinentoch. Osobitná pozornosť je pritom venovaná prevažne intraregionálnemu Šanghajskému zoskupeniu a interregionálnemu BRICSu, ktorých ľudský a materiálno-technický potenciál rozhodujúcou mierou umožnil a prispieva k revitalizácii svetovej ekonomiky.

Kľúčové slová: globalizácia, neoregionalizácia, finančné krízy, globálna kríza, BRICS, Šanghajská organizácia spolupráce.

Abstract

Financial and global crisis has resulted in territorial integrating tendencies. This process has now been appearing not only in Euroasia, Africa, but also other continents. It is especially countries of Shanghai and BRICS union, namely their staffing, technical and material resources that significantly contributed to the revitalisation of the world economy.

Keywords: globalization, neoregionalization, financial crisis, global crisis, BRICs, Shanghai Cooperation Organisation.

Úvod

Prekonanie dôsledkov finančných kríz s vyvrcholením do krízy, ktorá zasiahla širokospektrálne ekonomiku a v nemalej miere aj oblasť spoločenskú, nie je v silách ani najväčších svetových mocností. Preto dochádza stále zreteľnejšie k spájaniu potenciálov viacerých štátov, k prehĺbovaniu doterajších medzinárodných vzťahov v rámci existujúcich medzinárodných organizácií, alebo k ich rozširovaniu, či utváraniu nových inštitúcií. Do popredia sa vo svetovom rebríčku ekonomických mocností sa predierajú donedávna nevyrazné rozvojové štáty na eurázijskom, ale i na ďalších kontinentoch.

Dochádza teda k preskupovaniu ekonomických, spoločenských, politických, bezpečnostných pólov. V ekonomickej oblasti tento neoregionalizačný proces tenduje od nedávnych pólov top triády USA - EÚ - Japonsko k jej novej konfigurácii v tvare Čína - USA - India už v priebehu najbližších dvoch - troch dekád.

Prirodzene v tak zložitom procese je účelné venovať pozornosť i ďalším medzinárodným zoskupeniam, ktoré svojím rastúcim potenciálom môžu a budú vo svetovej ekonomike a spoločnosti zohrávať významnú úlohu. Parí k nim intraregionálna medzinárodná organizácia (MO), doteraz menej vo verejnosti frekventovaná - Šanghajská organizácia spolupráce a interregionálna MO BRICS - zoskupenie štátov štyroch kontinentov: Brazília, Ruskej federácie, Indie, Číny a Juhoafrickej republiky, na ktoré v tejto úvahe koncentrujeme pozornosť.

Príčiny krízy a postkrízový vývoj

Poznanie príčin vzniku regionálnych a globálnych kríz je predpokladom eliminácie alebo aspoň zmiernenia ich dôsledkov. V skutočnosti roky pred pádom banky Lehman Brothers viacerí ekonómovia na možnosť vzniku aj globálnej krízy upozorňovali. Okrem J. Stiglitz, bývalého vysokého predstaviteľa Svetovej banky, to bol M. Camdessus, šéf Medzinárodného menového fondu a mnohí ďalší. Sami sme o týchto názoroch diskutovali, publikovali a uvádzali na odborných podujatiach. Odozvy neboli adekvátne vážnosti ohrozenia. Zásluhý bol pokyn súčasného amerického prezidenta Baracka Obamu, ktorý dal vytvoriť desaťčlennú skupinu odborníkov, ktorá po hĺbkovej analýze vypracovala takmer šesťstostranovú štúdiu. Z jej záverov vyplýva rad mimoriadne dôležitých poznatkov.¹

Krízový vývoj vo svetovej ekonomike po páde ikony Lehman Brothers a ďalších inštitúcií bol riešený v USA razantnými stá miliardovými injekciami do súkromných bankových aj ďalších inštitúcií. Podobne i v ďalších štátoch. V priebehu dvoch rokov sa ukazovali isté náznaky oživenia. Ale v súčasnosti je už zrejmé, že stovky krachujúcich bánk, firiem, a iných inštitúcií vyháňa na protestné zhromaždenia tisíce nezamestnaných a štrajkujúcich, ktorí protestujú voči systému, ktorý umožňuje priepastné rozdiely v príjmoch a postavení jednotlivcov, skupín i štátov. Silnejú výzvy v stovkách miest na zmenu svetového poriadku!

Je teda zrejmé že tu neide len o krízu ekonomického charakteru. Ide aj o krízu morálnych hodnôt, krízu etiky, spoločenskú, ktorej riešenie je substanciálne i časovo oveľa náročnejšie.

Svetoznámy ekonóm, nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu došiel k záveru, že neoliberalizmus bol základom thatcherizmu, reaganomiky a takzvaného washingtonského konsenzu. Ten bol teoretickým základom pre presadzovanie privatizácie, liberalizácie a na podporu nezávislosti centrálnych bánk, ktoré sa mali starať len o čo najnižšiu infláciu - a iné nič. Tak po vyše dvoch dekádach od zániku bipolarity sveta rozvojové a tranzitívne štáty, ktoré realizovali neoliberalistický kurz strácali svoj produkčný potenciál aj predpoklady svojho rastu. A ak sa niektorým podarilo zabezpečiť rast, nadmerný úžitok z neho mali ich elity.² Dostať sa spod týchto tlakov a zabrániť opakovaniu kríz je hlavný dôvod intenzívneho nástupu na scéne svetovej ekonomiky takých medzinárodných organizácií ako sú BRICS a Šanghajská organizácia spolupráce.

Oslabenie a rozpad bývalého ZSSR patrí k najvýznamnejším zlomom v globálnych medzinárodných vzťahoch 20. storočia. Viedlo k zániku celého východného bloku a fakticky znamenalo koniec bipolarity sveta v závere 80-tych rokov m. st. Po istom období tápania a neistoty dochádza k posilňovaniu k reštrukturalizácii viacerých v tom období existujúcich medzinárodných zoskupení a utváraní nových regionálnych združení.

Spravidla sú to organizácie dvoch a viacerých štátov v rámci jedného kontinentu - intraregionálne, napríklad ASEAN, Európska únia, MERCOSUR a i.

V prípadoch keď ide o integračné zoskupenia štátov z dvoch a viacerých kontinentov, nazývame takéto medzinárodné organizácie interregionálnymi. Napr. BRICS, OECD aj vrcholová OSN.

V tomto príspevku sa pokúsime na základe dostupných klasických a internetových zdrojov o syntetizovaný náčrt dvoch interregionálnych z nich, ktoré vzhľadom na ich

¹Dostupné na: http://ekonomika.idnes.cz/vinici-krize-sefove-fed-george-bush-bill-clinton-a-stovky-dalsich-pht-eko-zahranicni.aspx?c=A110126_181432_eko-zah

² Dostupné na: <http://ekonomika.sme.sk/c/3983087/stiglitz-kriza-je-dosledkom-neoliberalnej-ekonomickej-politiky.html#ixzz1gOEmVEiM>

Šanghajska organizacia spolupráce – ŠOS -The Shanghai Cooperation Organisation – SCO

Integrácia a spolupráca Čínskej ľudovej republiky, Ruskej federácie, Kazachstanu, Kirgizska, Tadžikistanu a Uzbekistanu sa oficiálne začala v roku 1996.

Prvotným cieľom tejto MO bola koordinácia spoločného postupu v boji proti islamskému terorizmu a separatizmu v členských štátoch. To, prirodzene, nemohlo byť dominantným cieľom tých štátov, kde má islam pevné domáce zázemie.

Preto sa Uzbekistan zrieka ďalšej účasti v ŠOS a 15. júna 2001 dochádza k podpisu dohody o sformovaní organizácie piatich uvedených štátov bez Uzbekistanu - vzniká Šanghajska päťka.

Dochádza k dohode o rozšírení spolupráce, ktorej hlavným cieľom je rozvoj partnerských vzťahov medzi členskými štátmi na základe politickej, hospodárskej, obchodnej a humanitárnej spolupráce a spoločný postup voči aktuálnym ohrozeniam.

K prehĺbeniu súčinnosti štátov ŠOS dochádza na summite v roku 2002 v Petrohrade . Tu bola schválená Charta Šanghajskej päťky, ktorá tvorí právny základ rozšírenej pôsobnosti organizácie.

Na summite v Moskve (29. 5. 2003) predstavitelia ŠOS prijali ďalšie významné rozhodnutia k prehĺbeniu ich spolupráce a utvoreniu organizačno-inštitucionálnej štruktúry.

- Prijali normatívne dokumenty pre činnosť nových orgánov, vrátane stáleho sekretariátu na čele s výkonným tajomníkom so sídlom v Pekingu.
- Potvrdili svoje rozhodnutie vytvoriť regionálny bezpečnostný systém.
- Zaviazali sa bojovať proti terorizmu a zablockovať jeho financovanie .
- Rozhodli sa vybudovať Regionálne antiteroristické centrum so sídlom štábu v Biškeku (Kirgizsko).
- Uzniesli sa nadviazať kontakty s ostatnými medzinárodnými organizáciami a štátmi bez rozdielu ich geografickej polohy

Týmito rozhodnutiami potvrdila Šanghajska päťka svoj zámer sformovať regionálnu medzinárodnú organizáciu s cieľom prispieť k ekonomickému rozvoju, bezpečnosti a stabilite v Strednej Ázii.

Svoj rastúci význam v regióne Strednej Ázie, ale i v širších ekonomických a bezpečnostných medzinárodných vzťahoch potvrdila ŠOS už na nasledujúcom summite v Astane (Kazachstan) v júli 2005.

Tam bola potvrdená dovtedajšia orientácia organizácie a prijatý dokument Konceptcia spolupráce v boji s terorizmom, separatizmom a extrémizmom.

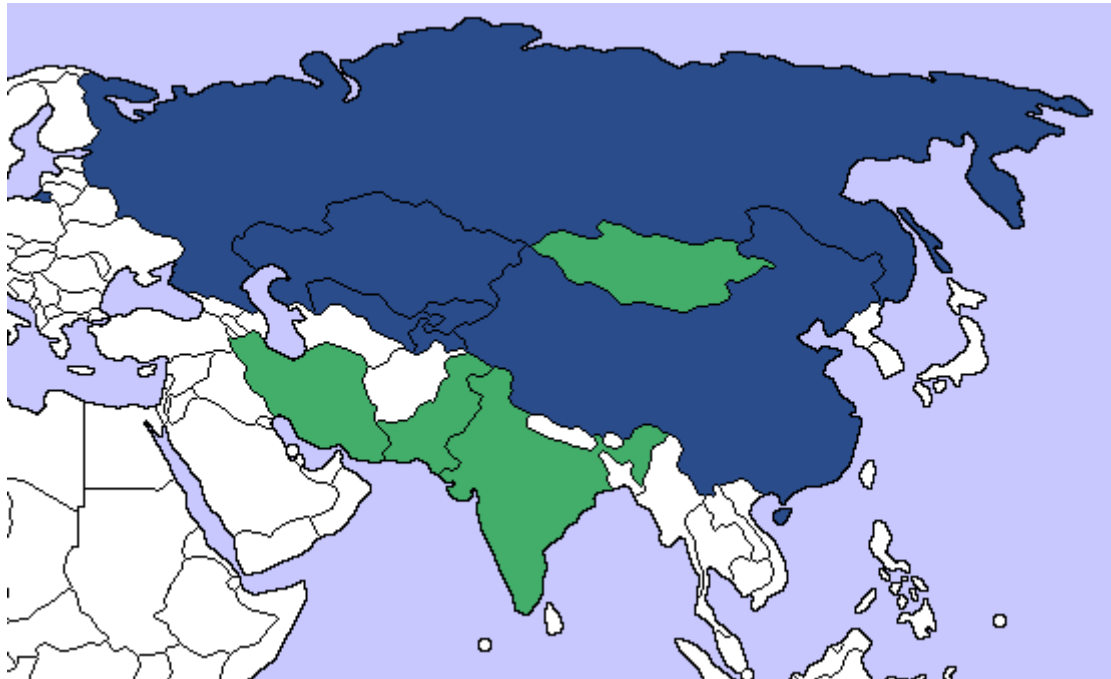
K významným záverom rokovaní v Astane patrí tiež:

- rozhodnutie o rozšírení členstva organizácie o významné mocnosti: Indiu, Pakistan a Irán – v pozícii pozorovateľov;
- prijatie Deklarácie ŠOS, vyzývajúcej Medzinárodnú protiteroristickú koalíciu v Afganistane stanoviť termín likvidácie jej vojenských základní na území členských štátov ŠOS;
- vytvorenie nových orgánov
 - Pracovného výboru,
 - Fondu rozvoja a
 - Fóra ŠOS - orgánu s vedecko-analytickou činnosťou pre ďalší rozvoj organizácie.

Tieto rozhodnutia vyvolali rôznorodé odozvy. Podporné aj negatívne, najmä o strany USA. Ako je aj z obrázku č. 1 zrejmé, ŠOS predstavuje ojedinelé zoskupenie štátov z dvoch kontinentov. Ide o výrazné kvantitatívne a v perspektíve aj kvalitatívne rozširovanie

vplyvu ŠOS v regióne – o neoregionalizačný zásah do doterajšej ekonomickej a geopolitickej štruktúry Eurázie.

Obrázok č. 1

Členské (modrá) a pozorovateľské (zelená) štáty ŠOS

Zrejme ďaleko zložitejšie než ekonomicke sú vojensko-politické aspekty Šanghajskej organizácie. Vnútorne aj vonkajšie.

V úvahu „Šanghajske rinčanie zbraní“³ autor na základe analýzy potenciálu a záujmov jednotlivých členov i záujmov ostatného sveta, predovšetkým USA dochádza k akceptovateľnému záveru, že veľká politická rôznorodosť a neochota ísť do otvorenej konfrontácie s USA a NATO nedovolí v dohľadnom čase dosiahnuť proklamované ciele ŠOS. Napriek tomu, už doterajší rozsah aktivít vo forme spoločných vojenských cvičení a čiastočná eliminácia cudzích základní na území niektorých členov ŠOS, vzbudzuje ostražitosť a rešpekt.

Z ekonomickeho hľadiska je možné takýto útvar pokladať za účelnú formu a predpoklad výrazného progresu pri využití materiálnych a nemenej tak ľudských zdrojov. Problémom je však veľká rôznorodosť v stupni ekonomickeho a sociálneho rozvoja, religiósne i ďalšie disparity.

Napriek tejto limitujúcej prekážke ŠOS, vychádzajúc zo skúseností Európskej únie, MERCOSURu, kladie dôraz na uvoľňovanie obchodných bariér aj na politickú liberalizáciu.

V tom smere sa očakávali závery zo summitu v Petrohrade 7.11.2011 za účasti predsedov vlád členov ŠOS.

Na programe boli: problémy stabilizácie ekonomickej a politickej situácie vo svete, otázky rozšírenia ŠOS o nových členov, nastolené na summite hláv štátov v Astane, vstup do organizácie ako pozorovateľov Indie a Pakistanu a poskytnutie štatútu „partnera v dialógu“ Turecku.

³ <http://www.konzervativizmus.sk/article.php?1632>

Predpokladalo sa uzavretie viacerých dohôd, vrátane Stratégie nasledovného rozvoja združenia bánk ŠOS.

BRICS

Ďalším presvedčivým príkladom neoregionalizačných procesov, ktoré sú spôsobilé svojím potenciálom výrazne ovplyvňovať revitalizáciu svetovej ekonomiky a spoločnosti v postkrízovom období je integračné zoskupenie BRICS. K značnej časti potenciálu na eurázijskom dvojkontinente, ktorý je účastný aj v Šanghajskej organizácii, pribúdajú podľa prognostických štúdií G. Sachs⁴ v tomto zoskupení ekonomické mocnosti Brazília a v perspektíve Mexiko. Na africkom kontinente

Obrázok č. 2

Zdroj: Goldman Sachs – The N-11: More Than an Acronym;
www2.goldmansachs.com/our-thinking/brics/.../brics-chap-11.pdf

Nigéria, Egypt, v oblasti Pacifiku i Oceánii Kórea, Bangladéš, Vietnam, Filipíny, Indonézia. Projekcia tejto jedenástky snov (N-11 dream) sú pozoruhodné tri charakteristiky:

- podiel N-11 vo svetovej ekonomike a svetovom obchode sa postupne zvyšuje, v posledných rokoch približne o 9%,
- Vietnam rastie porovnateľne s Čínou, Ruskom a Indiou,
- Rast piatich členov N-11 za posledných 5 rokov sa pohyboval v priemere o 5%. Z nižšie uvedenej tabuľky s údajmi len za zakladajúcich členov BRIC – ešte pred prijatím Juhoafrickej republiky – môžeme dedukovať potenciál ľudský – takmer 3 miliardový s vyše 11 biliónmi HDP ročne a relatívne nízkym priemerným HDP na obyvateľa ročne.

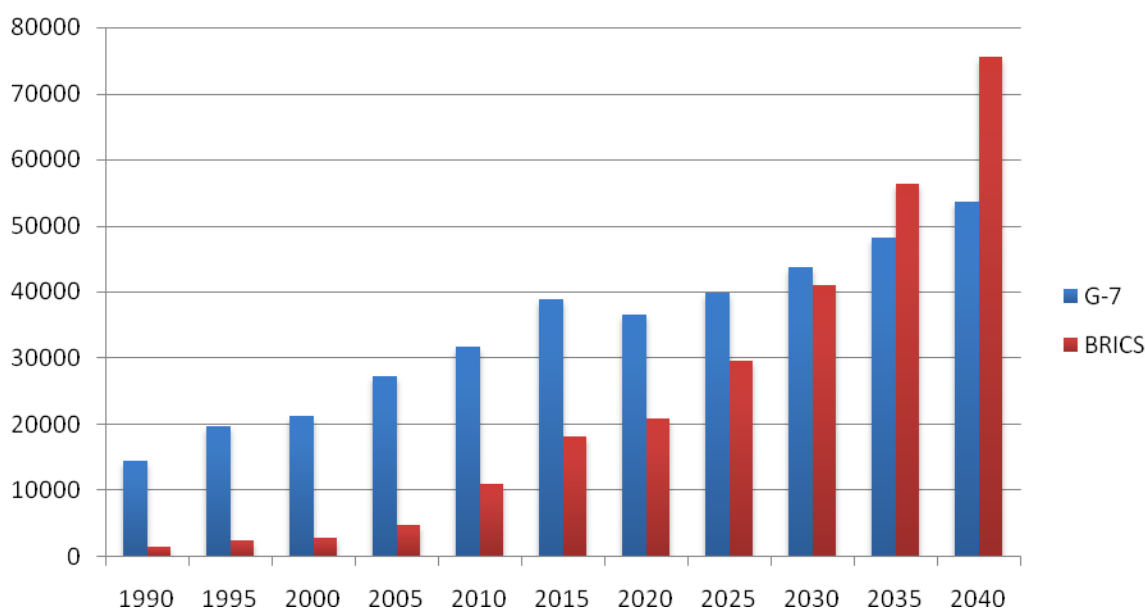
⁴ www2.goldmansachs.com/our-thinking/brics/.../brics-chap-11.pdf

Tab. č. 1 Základné ukazovatele potenciálu BRIC

Štáty	Populácia (mil. USD)	HDP nominálny (mld. USD)	HDP pcp (USD)
BRIC	2 890,9	10 675,5	5 420,75*
Brazília	193,2	1 573,4	8 121
Rusko	140,4	1 231,9	8 684
India	1 215,9	1 310,2	1 134
Čína	1 341,4	4 985,1	3 744

Zdroj: World Bank – World Development Indicators Database, OECD StatExtracts. *aritm. Priemer

Graf č. 1 Štruktúrne zmeny vo vývoji ekonomiky medzinárodných organizácií G-7 a BRICS

Zdroj: Goldman Sachs: Global Economics Paper 153, IMF World Economic Outlook Database

Posilnenie BRICS o JAR a v perspektíve o niektoré štáty z uvedenej 11-ky nám dáva preukazný dôkaz o tom, že štáty BRICSu, podobne ako Šanghajskej organizácie spolupráce sú reálne generátory obnovy a dynamizácie rastu svetového hospodárstva a spoločstva . Tieto dve medzinárodné organizácie sa výrazne sa podieľajú a budú i v post krízovom období podieľať na neoregionalizačnom procese, v ktorom dochádza k presunu ťažiska svetovej ekonomiky z euroatlantickej do pacifickej oblasti.

Tento, záver pokladám za opodstatnený i na základe výsledkov komparatívnej prognózy dlhodobého rozvoja štátov G-7 a BRICS do roku 2040 v grafe č. 1

Záver

Finančné a globálna kríza výraznou mierou deštruovali bankovú sféru s následnou volatilitou podnikateľskej oblasti, spomalenia hospodárskeho rastu, vysokej nezamestnanosti, sociálneho pnutia a nepokojov, mnohotisícových demonštrácií. Výrazne sa prejavili nedostatky v pôsobnosti niektorých štátov i kľúčových medzinárodných organizácií. Vráťane

Svetovej banky a medzinárodného menového fondu. Negatívne dôsledky kríz, na ktoré v predstihu upozorňovali viacerí ekonómovia príslušné inštitúcie i svetovú verejnosť, podnietili flexibilne a rezultatívne aktivity G-20 a ďalších medzinárodných organizácií. Ktoré zabránili domino efektu, ktorý mohol viesť ku kolapsu s nedozerými dôsledkami.

Zároveň posilnili neoregionalizačné tendencie a aktivity, ktoré dávajú predpoklad v Šanghajskej organizácii spolupráce a skupiny BRICS. Prirodzene, v súčinnosti s mocnosťami - členmi G-8 i obrodenu brettonwoodskou dvojicou.

Plnia analýza týchto faktov a tendencií môže byť užitočným príspevkom pre ekonomickú teóriu i prax. V našich podmienkach pre prijímanie adekvátnych opatrení na zmierňovanie a zastavenie krízových dôsledkov v slovenskej ekonomike i spoločnosti a pri formovaní dlhodobej stratégie rozvoja Slovenskej republiky.

Použitá literatúra:

1. AburdenE, P.: Megatrends 2010 : the rise of conscious capitalism, Hampton Roads Pub. Co., Charlottesville, VA, USA 2005.
2. Follath, E. 2005. Ein Moloch erwacht. In: Spiegel Special: Globalisierung, Die Neue
3. Welt, 7/2005, s. 54-64
4. Grešš, M.: Vývoj vzťahov Európskej únie s Indickou republikou, in
5. Zborník výstupov v rámci výskumného projektu VEGA 1/0862/08
6. Hupková, M.: Príčiny, dynamika a dôsledky aktuálneho vývoja v rozvojovom svete na svetové hospodárstvo, Diplomová práca, FMV, Ekonomická univerzita, jún 2008
7. Lipková, Ľ. a kol.: Ekonomika rozvojových štátov. Bratislava, EKONÓM,
8. 2005.
9. LYSÁK, L.: Neoregionalizácia, SILOČIARY, I/ 2005
10. Lysák, L.: Megatrendy prvých dekád 21. storočia. In: kol. aut.: Zborník. Bratislava, FMV EU, 2006, s. 397-412
11. Lysák, L.: Historický vývoj, faktory rozvoja Indie vo svetovej ekonomike
12. a slovensko-indických vzťahov, in Zborník výstupov v rámci výskumného
13. projektu VEGA 1/0862/08
14. Mothana, O. S. a kol.: Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky – Spomalenie rastu a vysoká nezamestnanosť, EÚ SAV Bratislava 2011
15. Pawera, R.: Manažment európskej bezpečnosti, Eurounion Bratislava 2004.
16. Soros, G.: O globalizácii, Ako funguje globálny kapitalizmus a ako ho zlepšiť, KALLIGRAM, Bratislava 2002
17. Škvrnda, F.: Pozícia Indie vo svetovej politike a jej bezpečnostné aspekty.
18. Zborník z Medzinárodnej Konferenci FMV EUBa, Smolenice 2008,
19. Veggeland, N.: Neo-Regionalism: Planning for Devolution, Democracy
20. and Development, Høgskolen i Lillehammer, Forskningsrapport no. 52,
21. 2000

22. Veggeland, N.: The regional Europe concept. Lillehammer College: Research report no 32, 1998

23. Volner, Š.: Geopolitika – EÚ –geopolitický aktér 21. storočia, IRIS, Bratislava 2010

Internet

24. Jessop B.: Globalisation, regionalisation, market and the state: Interview http://ekonomika.idnes.cz/vinici-krize -sefove-fed-george-bush-bill-clinton-a-stovky-dalsich- pht-/eko-zahranicni.aspx?c=A110126_181432_eko-zah

25. Stiglitz, J.: Kríza je dôsledkom neoliberálnej ekonomickej politiky

26. <http://ekonomika.sme.sk/c/3983087/stiglitz-kriza-je-dosledkom-neoliberalnej-ekonomickej-politiky.html#ixzz1gOEmVEiM>

Kontakt

Ing. Ladislav Lysák, DrSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

E-mail: lysak@euba.sk

Ingrid Majerová

SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ
OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINĚ

IMPACT OF GLOBAL CRISIS ON THE FINANCIAL AND REAL SECTOR OF THE LEAST DEVELOPED COUNTRIES

Abstrakt

Cílem článku je ukázat dopad globální krize na nejméně rozvinuté země na základě komparace jejich vývoje od počátku nového tisíciletí. Dopady krize jsou analyzovány z hlediska finančních efektů - přes vývoj přímých zahraničních investic a zahraniční pomoci a z hlediska efektů na reálný sektor, tedy vývoj hrubého domácího produktu, exportů a remitencí. Důraz bude kladen především na analýzu exportních problémů.

Klíčová slova: Finanční krize, nejméně rozvinutých zemí, přímé zahraniční investice, ODA, hospodářský růst, export, převody.

Abstract

The aim of the article is to show the impact of the financial and global crisis on the LDCs with comparison of their development outline since the beginning of the new millennium. The impacts of the crisis are analyzed in terms of financial effects – through the development of foreign direct investment and international aid and from the perspective of the real sector effects, i.e. the development of gross domestic product, exports and remittances. Emphasis will be placed mainly on the analysis of export problems.

Keywords: financial crisis, Least Developed Countries, foreign direct investment, ODA, output growth, export, remittances

Introduction

On 15th September 2008 the investment bank Lehman Brothers declared bankruptcy and this meant not only the largest bankruptcy filing in U.S. history but, due to the interdependence of economies in the world economy, the financial crisis, which very soon grew into the global crisis. The crisis, besides other things, resulted in a decrease of provided loans and a decline in aggregate demand in the global economy, which meant to stop the economic boom for almost all economies. To those affected economies belong a group of countries, also known as the Least Developed Countries (LDCs). Although those countries have not been affected strongly from the beginning of the crisis – they are not integrated into global financial markets and therefore the financial crisis did not have a direct impact on them – these economies have been affected later and deeper indirectly through the aforementioned decline in financial flows and a decline in the world demand, reflected in a decline in exports and remittances and thus a decrease in GDP.

The above consequences belong to the transmission channels of the financial crisis¹, which was dealt by many economists and international institutions before the crisis (Kamin et

¹ These include financial contagion (which, due not involving the poorest countries into the global financial system, wasn't current), financial effects and real sector effects.

al., 1998), during it (IMF, 2009) and after it (Shafaeddin, 2009 or UNCTAD, 2010). Only two effects will be analyzed in this article, because of the reasons already explained – a financial effect and a real sector effect. This article aims to determine whether the financial crisis has reduced the financial performance resources (mainly in the form of foreign direct investment, FDI) of the LDCs, e.g. a growth accelerator belongs to such financing sources in many countries. Another factor that may affect the LDCs due to the crisis is their high dependence on the official development aid (ODA). The financial crisis pressed the developed economies to reduce their aid costs since their fiscal balances have weakened. In this article the question whether the fiscal restrictions in the developed economies had an impact on the financial assistance provided to the LDCs will be examined.

Within the impact of the financial crisis on the real sector of the LDCs, we can distinguish two effects – a volume effect and price effect. The volume effect is a negative implication of aggregate demand contraction in the developed economies that are directly related to external trade flows and export prices. What will be investigated in this article is a question whether we can adopt the following statement: A substantial share of the LDCs' exports is consumed by the developed economies markets and when their demand contracts, the developed countries are likely to reduce their imports, which lead to a decline in the exports of the LDCs. The price effect lies in the fact that the world demand contraction has also prompted deflationary pressures on commodity prices on international markets. The export volume of the LDCs, like price takers as commodity exporters, will be valued at lower prices that lead to a decline in exports value. Again, I'll try to confirm this.

As Simione (2009) writes, crisis transmission to real sector may also occur through the declines in emigrant remittances, especially in the developing countries. The recession in the developed economies has made many workers redundant, which has reduced employment opportunities for many emigrants. The decline in remittances will than potentially affect many families that rely on the remittances as an important income and saving sources. I will try to find out whether this is also the case of the LDCs.

Facts and History of the Least Developed Countries

After the second wave² of decolonization and independence of most African and Asian economies in the sixties of the last century there was a need to introduce special support measures for the most disadvantaged economies, which those economies mostly were (and are to these days). The United Nations Economic and Social Council established as its subsidiary body the Committee for Development Planning (CDP)³ in 1965. The CDP created a list of 25 economies in 1971, which they called the Least Developed Countries, under three criteria:

- low gross domestic product per capita (under \$ 100)
- low share of manufacturing in gross domestic product (less than 10 %)
- low adult literacy (less 20 %).

These criteria did not remain the same, since 1991 they have gone through various changes. The new three criteria have expanded in this year: the criteria of population not exceed 75 million⁴, Augmented Physical Quality of Life Index (APQLI) which was the composite of nutrition, health, the combined gross primary and secondary enrolment ratio and

² The first wave of decolonization took place in Latin America in the late 18th and in the early 19th century (the first country that became independent was Haiti in 1804, which belongs to the “traditional” LDCs).

³ In 1998 it was renamed the Committee for Development Policy.

⁴ Bangladesh is the only economy that exceeds this criterion.

adult literacy rate, and the Economic Diversification Index (EDI) that consists of the industry portion of the gross domestic product, number of the employed persons in the industry, current consumption per head and export orientation of the economy. Since 2000 the index EDI has been replaced by the Economic Vulnerability Index (EVI) which incorporates seven indicators: population size, remoteness, merchandise export concentration and the share of agriculture, forestry and fisheries, homelessness due to natural disaster, instability of agricultural production and instability of exports of goods and services. APQLI was replaced by Human Assets Index (HAI) with two indicators of health and nutrition and two of education in 2003. (UN-DESA, 2006)

Table 2: Evolution of the LDCs List from 1971 to 2014

2014		Samoa
2012		Equatorial Guinea
2011		South Sudan
2011		Maldives
2007		Cape Verde
2003		Timor-Leste
2000		Senegal
1994		Botswana
1994		Angola, Eritrea
1991		Cambodia, DR Congo, Madagascar, Solomon Islands, Zambia
1990		Liberia
1988		Mozambique
1987		Myanmar
1986		Kiribati, Mauritania, Tuvalu
1985		Vanuatu
1982		Djibouti, Equatorial Guinea, Sao Tome and Principe, Sierra Leone, Togo
1977		Cape Verde, Comoros
1975		Bangladesh, Central African Republic, Gambia
1971		Afghanistan, Benin, Bhutan, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Chad, Ethiopia, Guinea, Haiti, Yemen, Laos, Lesotho, Malawi, Maldives, Mali, Nepal, Niger, Rwanda, Samoa, Sikkim*, Somalia, Sudan, Tanzania, Uganda

Source: UNCTAD (2008), author’s creations

Note: * Sikkim was an autonomous protectorate of India at that time and in 1975 became the 22nd State of India. Arrows pointing left indicate the inclusion and pointing right the graduation. Countries marked in bold have already been taken away from LDCs, in italics are countries with a planned graduation from the list.

The developing countries seeking the LDC status (that brings some benefits in the form of “soft” loans, preferential benefits or development assistance) must satisfy (in addition

to the strict requirement of the population) the value of the three criteria: low GNI/capita (under \$ 905), HAI more than 58 (of max. value 100) and EVI less 42 (of max. value 100)⁵.

As the criteria have changed and grew gradually, the number of the LDCs has changed and expanded as well (see the Table 2). In July 2011, this group consisted of 49 countries - 34 in Africa, 14 in Asia and one in Latin America. For the entire history there were only three countries that were able to graduate from the list, Botswana in 1994, Cape Verde in 2007 and the Maldives at the beginning of 2011 (the graduation was already decided in 2004, together with Cape Verde, but due to the natural disaster tsunami appearance it was postponed). In 2012, Equatorial Guyana should graduate and Samoa in 2014 (the graduation has been extended for the same reason as the Maldives for four years).

Based on the above criteria and facts we can say that the LDCs are considered the most vulnerable economies in the world economy with a low-income level and structural handicaps to growth. Despite these disadvantages of the LDCs as a group, there are differences in the current situation and development of individual economies, which will be shown in the subsequent chapters.

The Boom of the LDCs at the Beginning of 21st Century

During the period 2000-2008 with a global boom in the world economy, the LDCs recorded a strong economic growth, which would be just based on the external factors associated with the global expansion. According to UNCTAD (2010) this expansion was founded on increasing global imbalances, widening income inequality, increasing levels of household and corporate debt and the growing financialization of economic activity⁶. Based on it, the development of the LDCs was more vulnerable to external shocks during this period with increasing export concentration and commodities and external resources dependence. Although the LDCs showed the average real GDP growth 7.2 percent in that period (and market value added about 6.65 percent, see Shafaeddin, 2009), the countries showed uneven economic development within this group: the countries with a growth exceeding 6 percent were 19 (Angola 18.6, Ethiopia 8.2 and Malawi 6.3), the economies with an average real GDP growth between three and six percent were 16 (Bangladesh 5.9, Senegal 4.7 and Djibouti 3.5) and the economies with a growth of less than 3 percent were 14, which represents almost 29 percent of all LDC countries (Tuvalu 3.0, Comoros 1.8, Liberia -2.3).

Financial flows from 2000 to 2008

As UN-OHRLLS (2010) states, the FDI, ODA and remittances play an important role for economic development of the LDC, for capital flows, know-how, employment and trade opportunities. Foreign direct investment was the most rapidly increasing resources flow to these countries (from 4.1 to 33.1 billion dollars) in the period 2000-2008, as shown in the Figure 1. In those years, the increased flows of FDI relative to GDP more than doubled from 2.2 percent of GDP in 2000 to less than seven percent in 2008. The majority of them were in the form of greenfield projects to extraction industries. More than a half of those projects was financed by the developing or transition countries. For this reason, more than a half of the FDI flowed into the African LDCs, especially to oil-producing countries.

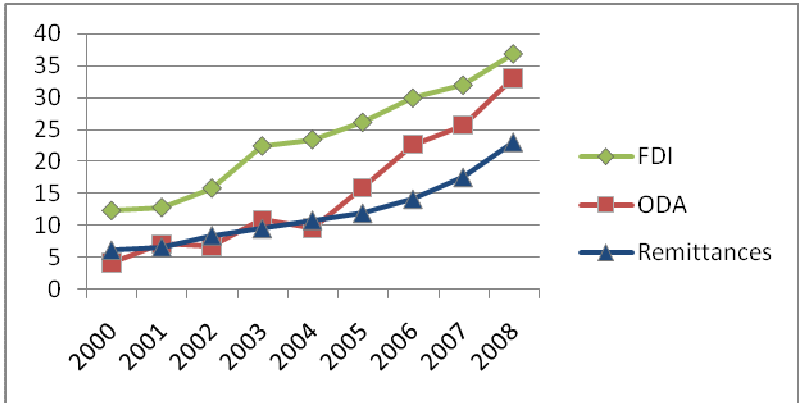
⁵ I do not describe the methodology of criteria calculation due to the limited scope of paper.

⁶ As Kripner (2005) shows, such financialization is a process in which corporate profits are increasingly made through the provision or transfer of liquid capital in expectation of future interest, dividends or capital gains rather than through investment to expand capital stock to increase future production or facilitate commodity exchange.

Total official development aid remained the largest source of foreign resources for the LDCs. Approximately 70 percent of the ODA is provided through bilateral organizations (IDA, 2007) and major donors of it are the Development Assistance Committee (DAC), members of the OECD, which distribute more than 95 percent of ODA disbursements in the world⁷ (Majerová, 2010). Although foreign aid to the LDCs in the period 2000 to 2008 rose sharply (in absolute value by less than 25 billion dollars, see the Figure 1), still this number, converted into percentage terms relative to the GNI of donor countries, does not achieve the objectives that the Member States established in the Brussels Programme of Action (BpoA). This ratio should be between 0.15 and 0.20 percent of GNI, but in 2000 this target was met by only five of the 22 economies (Denmark, Luxembourg, Netherlands, Norway and Sweden) and in 2008 added Belgium, Finland and Ireland and the United Kingdom. On average, therefore, the main donor countries reached the ratio of 0.09 percent and we can speak about the ODA gap phenomenon (aid as a percentage of GNI donors stays low and the absolute value of ODA rises).

Remittances play an important role for the national economy and the households of the LDCs as well. In 2008, the remittances represented an average of 4 percent of LDCs countries’ GDP, and for example Nepal almost one-fifth, in Lesotho it was one-quarter (UN-OHRLLS, 2010). The average families’ remittances income is often higher than the average family income whose source is in domestic employment. In the boom period the remittances grew very fast as the Figure 1 shows – they changed from the value 6.7 billion U.S. dollars in 2000 to 23.0 billion in 2008, which meant about 14 percent average annual growth rate. According to UNCTAD (2010) those remittances were significant in four countries – Bangladesh, Sudan, Nepal and Haiti, which account for two thirds of all remittances in LDCs.

Figure 1: FDI, ODA and remittances to the LDCs in 2000-2008 (in current billions of U. S. dollars)

Source: Economic and Social Council (2011a,b), author’s calculations

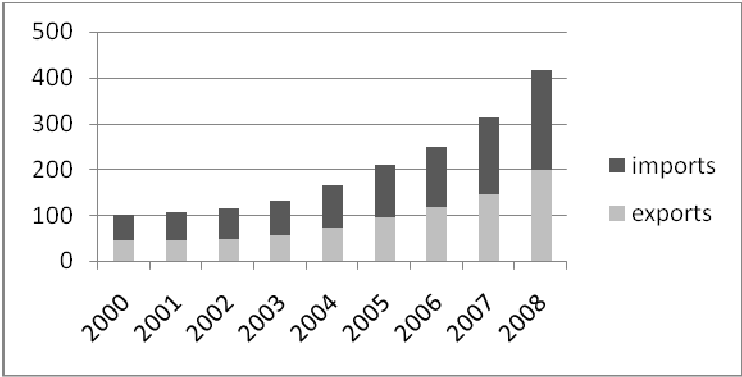
The LDCs and international trade between 2000 and 2008

The LDCs are very open economies and their dependence on international trade is a known fact. On the one hand it affects GDP growth, on the other hand it causes fluctuations in the internal and external stability. At first sight it might seem that the situation of the LDCs in this area improved in the period 2000 to 2008 – exports rose almost by 450 percentage points, the import of nearly 380 (see the Figure 2). But as WTO OMC (2009) suggests, LDCs’ trade depends traditionally on a few products (raw materials and tourism services), and therefore

⁷ Therefore, in another interpretation we just focus on this type of foreign aid.

due to rising commodity prices and interest in traveling, the share of the LDCs in the world trade has increased from 0.6 in 2000 to 1.1 in 2008 (the problem of export concentration and export instability will be discussed below).

Figure 2: Exports and Imports of the LDCs in 2000-2008 (in current billions of U.S. dollars)

Source: UnctadStat (2010)

On the other hand, the share of GDP generated by both export and import, however, has not changed, as shown in the Table 3, on the contrary, it shows a slight decrease compared with the previous decade in the trade as a whole. Given that these countries are underdeveloped, they tend to be import-sensitive and interdependent, which also shows a growing share of imports in total trade (exports to stagnate). An increasingly widening gap between GDP and trade growth rate was also in this period.

Table 3: LDCs’ Trade as a Share of GDP and GDP Growth Rate in 1990-2008 (in %)

	1990-1998	2000-2005	2006-2008
Trade	66.22	51.27	59.83
Export	24.56	21.23	25.43
Import	25.19	30.01	34.33
GDP growth rate	3.64	5.61	7.53

Source: ECOSOC for Asia and Pacific (2009)

The above mentioned LDCs’ dependence on a few export products, notably primary commodities, increased during period 2000-2008. This dependence, called export concentration, in connection with foreign trade, is closely monitored and used to explain and predict the vulnerability of external shocks. In this paper the merchandise export concentration is expressed as Herfindahl-Hirschman index derived from a three-digit Standard International Trade Classification of 261 product groups. If country exports only one commodity, the HHI is one (maximum concentration), the greater number of commodities with a shrinking market share, the closer index to zero. Mathematical expression of export concentration is shown in equation 1, where xi represents the value of exports of commodity i, Xj is the value of total exports of country j and n is the number of product along SITC.

$$HHI = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i}{X_j}\right)^2} - \sqrt{1/n}}{1 - \sqrt{1/n}} \quad (1)$$

As it was already mentioned – export concentration increased during the past decade in the LDCs. The Herfindahl-Hirschman Index increased from 0.23 in 1995 to 0.33 in 2000 and 0.54 in 2009 (Economic and Social Council, 2011a). Export concentration varies in countries, as shown in the Table 4, but on average three main export products account for three quarters of total exports, while in ten countries this index is more than 0.75 (by 2009 triennial review). This increase in export concentration has been due to trends in the African LDCs, particularly the oil exporters among them (as Angola or Equatorial Guinea for example).

Another analyzed problem that accompanies the LDCs since their inceptions, is export instability that results from either fluctuation in export prices or its quantity or both. As Glezakos wrote more than forty years ago, LDCs export mainly primary products and it has been claimed that their economic growth suffers from the deleterious effect of the export instability (Glezakos, 1973). In this paper the export instability is represented by the export value of goods and services, in current U. S. dollars, deflated by the index of import unit values and expressed as the purchasing power of exports⁸. Export instability index (EII) is the regression calculation of a trend equation for exports deflated by import unit values. The standard error of the regression as indicator of stability is used. Mathematical expression is shown in equation 2 for the trend equation and 3 for the standard error, where X_t is the value of exports deflated by the import unit value, α is the constant that captures the period effect, which is the same for all countries within a given period, t is the time variable, γt is the trend, e_t expresses the error term and N is the number of observations.

$$\log X_t = \alpha + \beta \log X_{t-1} + \gamma t + e_t \quad (2)$$

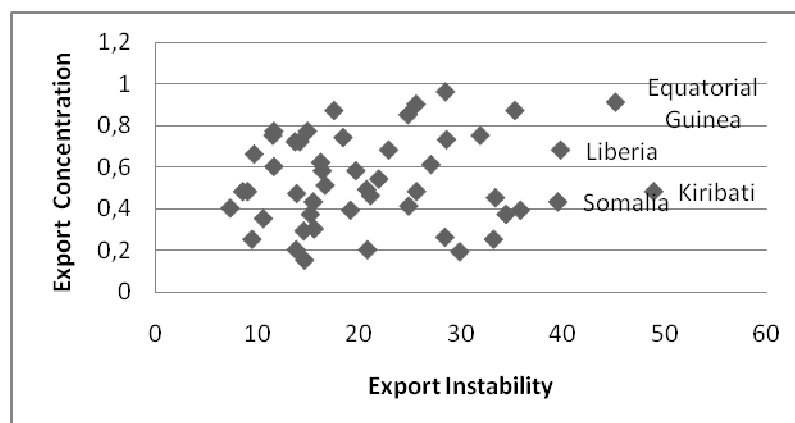
$$S = \sqrt{\sum_t e_t^2 / (N - 1)} \quad (3)$$

The same criteria of assessment are applied in the case of EII as well as HHI – the higher the value, the greater the instability. Also like HHI, export instability differs between economies, although the diversity of economies is not as noticeable – except four countries that has this instability more than 40 (in index), see the Figure 3.

Given that export concentration and export instability is one of the biggest problems of LDCs' exports, the relation to one another is made in and converted into graphic form (Figure 3). On this figure we can see that the vast majority the LDCs “suffers” from the higher degree of export concentration and export instability, while only a few economies (Equatorial Guinea and Kiribati) reached extreme values in that period.

⁸ The purchasing power of exports indicates the capacity of economy to import goods and services from current export earnings.

Figure 3: Exports Concentration and Instability of the LDCs in index form (2009 triennial review)

Source: Committee for Development Policy (2009)

Financial Crisis and its Impact on the LDCs

As we just said, the financial crisis began with a rising default level in subprime mortgages, bankruptcies, an overextension of credit and then a freezing of credit markets, and excessive financial bets on securitized debt obligations mainly in the United States but also in Europe. This has grown into the global financial crisis with wildly diverse effect (Nanto, 2009). These crises, together with economic, food price and energy crises, and accompanying by human-induced climate change crisis, are affecting the LDCs the most although they are ironically the least responsible for this situation. Global economy has started to pick up again from March 2009 and for almost all LDCs it could mean a new hope for their recovery. Was this really like that, or did it confirm the predictions that the recovery of those economies will be much longer and more complex than those of their developed partners?

The Impact on GDP Growth

The impact of the crisis on GDP growth of these countries was serious without any doubt. Although they showed 4.3 percent growth in 2009⁹, there was a drastic decrease of almost four percentage points compared with the previous period. On the basis of a large reduction in export prices of primary commodities, such an increase was not uniform. According to UNCTAD (2010), oil-exporting economies (Angola and Equatorial Guinea - 15.2, respectively -12 percent) recorded the largest decline, on the other hand the countries like Afghanistan or Timor-Leste noticed a boom (10.1, respectively 4.8 per cent).

In 2010 the recovery of the LDCs was, however, slower (5.3 percent) and did not reach the levels achieved before the crisis¹⁰. Any further development (it is estimated by 5.5 percent in 2011) will depend on two things. The first is the development and renewal of advanced economies and their uncertainties that represents a high degree of risk for the LDCs. The second is an internal development – infrastructural deficiencies, the lack of human and financial capital, political instability, the natural disasters or domestic conflicts – all these factors do not have less weight for the further development than external conditions.

⁹ The growth was the highest of all classified countries: emerging and developing countries showed growth of 2.3 percent, the developed world -3.2 percent.

¹⁰ Already mentioned emerging and developing countries had overtaken LDCs and their growth reached 6.1 percent.

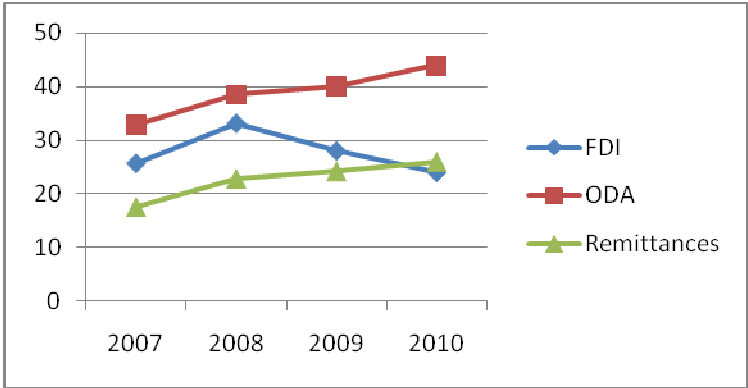
The Impact of the Crisis on FDI, ODA and Remittances

A slow recovery and economic growth in the LDCs caused an unsatisfactory development of foreign direct investment (FDI), ODA and remittances in these economies. According to UNCTAD (2011) we can see a decline in FDI, by 12 percent in 2009 to 28 billion U.S. dollars and again in 2010 by 14 percent to 24 billion U.S. dollars, see the Figure 4. The slowdown was recorded first in Mauritania, Yemen and Samoa (-111, -92 and -90 per cent change between 2008/2009), on average the biggest decline was recorded in the Asian LDCs. On the other hand over 80 percent of the flows went to resource-rich economies in Africa (Equatorial Guinea 306 percent or Chad 98 percent) and to Nepal (incredible 3,716 percent) or Solomon Islands (129 percent) as well.

FDI inflows have been the most important external private capital flows for the LDCs, exceeding foreign portfolio and other investments combined, but they still remain below the level of total ODA flows. This aid rose in 2009 to 40.1 billion U.S. dollars and in 2010 it is estimated a further increase to 44 billion (see the Figure 4). The proportion of ODA to the LDCs remained at 0.097 percent of total aid which is inconsistent with the objectives BPoA (between 0.15 and 0.20 percent). If donor countries wanted to achieve the lower limit of ratio, they would have to increase their ODA expenses to 58 billion dollars (in the case of target 0.20 it should be 77 billion U. S. dollars).

A positive trend was observed in the case of remittances. Although the total remittances in the developing world decreased by 5.5 percent in 2009, in the LDCs in the same year showed an increase by 6.1 percent. According to Mohapatra et al. (2011) the LDCs were expected to increase by 7.4 percent in 2010 (compared with 6 percent in all developing economies). The development of these objectives can be seen in the Figure 4, where are given the years 2007 and 2008 for better comparison of lineage.

Figure 4: Trends in FDI, ODA and Remittances in 2007-2010 (in current U. S. dollars)

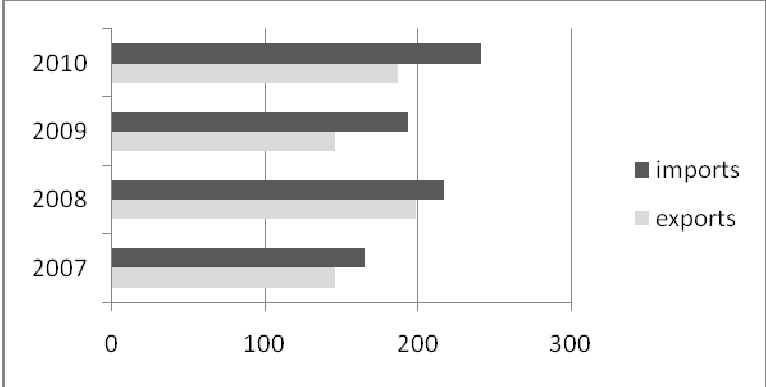
Source: UNCTAD (2010), UNCTAD (2011), Mohapatra et al. (2011)

The Export of the LDCs after the Crisis

Due to a strong relationship between the LDCs economies on the demand of developed countries, high export concentration and high volatility of exports of these countries (data collected in section 2.2), we can conclude that these economies have been affected by the crisis more than any other country in the world economy. While the world trade declined by 14 per cent in 2009 (UNCTAD, 2010), the trade of the LDCs recorded a decline by 18 percent in the same period (of which 27 percent decrease in exports and 11 percent in imports). Although the LDCs’ exports recuperated strongly during the second quarter of 2009, as WTO OMC (2009) shows, their level was below the level in 2007, see the

Figure 5. This figure also shows a rise in LDC’s exports in 2010, but its level was located below the level of 2008. Another situation, for these economies not so convenient in the terms of widening current account imbalances, occurred in imports, whose level exceeded the level of the boom.

Figure 5: Exports and Imports Situation in 2007-2010 (in current U.S. dollars)

Source: Economic and Social Council (2011), EU (2011), author’s calculations

The LDCs produce not only merchandise but services as well. As WTO OMC (2009) writes, the most important export of commercial services is tourism, which represented more than 50 percent of exports of some countries (Cambodia or SIDC¹¹) and the impact of crisis is for them catastrophic – for example the Maldives, that graduated from the LDCs in 2011, the revenues from tourism account more than 90 per cent of total services export, and they declined by more than 20 percent in 2009. This was mainly due to the fact that these services are geared to tourists from Europe and the USA. This geographic orientation was another reason for the negative effects of the crisis. Those LDCs, whose mutual was conducted with not too advanced and transition economies, were less affected by the crisis.

Conclusion

The impact of the above mentioned crisis on two areas of the economy was analyzed in this paper: from the perspective of the financial sector (through foreign direct investment, official development assistance and remittances) and in the view of the real sector (the impact on GDP and exports). First, the above variables during the boom (in 2000-2008) were examined and compared, and it was found out that there was a positive trend – as GDP, FDI, ODA and remittances, the trade expanded as well. A negative trend appeared only in growing export concentration and instability that was verified by Herfindahl-Hirschman Index and Export Instability Index. It was found that, with exceptions which consisted of two economies (Kiribati and Equatorial Guinea) the LDCs in this regard were not very distinguishable from each other.

In other analyzed periods, the time of and after crisis, a decline in all areas was expected. Although an economic growth was slowed in the LDC countries in 2009, it did not reach the negative or low values as was the case of developed, respectively other developing countries. Despite this fact, a recovery has been made more slowly than in the rest of the world and even in 2011 the countries are not expected to recover faster. A similar situation

¹¹ Small Islands Developing Countries are 52 states in Caribbean and Pacific.

“prevailed” in the field of foreign resources in the form of FDI. These investments registered a substantial decline during the crisis and its level was not improved in 2009 nor in 2010, when did not even reach the level of 2007. In 2011, depending on the development of the rest of the world, however, their slow growth is expected. Their distribution is also uneven – most of them go to primary industry (greenfield projects) to the raw materials equipped economies. ODA and remittances showed a favorable trend. In the case of ODA to its rise there, on the other hand, this amount did not reach the goal set BPOA, at least 0.15 percent of total ODA/DAC. Although this goal is not achieved, it is positive that the aid did not stagnate. Remittances showed a significant decline in developing economies, with the exception of the LDCs countries which experienced continuous growth. In these two items of financial flows my decrease hypothesis was not confirmed. The impacts of the crisis on international trade was dependent on commodity export orientation (exporters of oil and non-precious minerals were affected the most, while exporters of precious metals benefited from an increasing demand for these commodities) and geographic orientation (those economies that are oriented to the rich North, were affected more than those that focus on trade with the developing world). On average, the total trade declined in this period, exports by 16 percentage points more than the import.

In order to recover from the global economic crisis and “withdraw” from the vicious circle of poverty, the LDCs need to activate and multiply the number of external sources, not only in the form of FDI, remittances and development aid, but also to make better use of their own capacities – in the form of macroeconomic stimulus, combating corruption and building productive capacities.

References:

1. COMMITTEE FOR DEVELOPMENT POLICY. (2008). Handbook on the Least Developed Country Category: Inclusion, Graduation and Special Support Measures. New York: United Nations.
2. COMMITTEE FOR DEVELOPMENT POLICY. (2009). Handbook on the Least Developed Country Category: Inclusion, Graduation and Special Support Measures. Statistical Tables. Update – 2009 Review. New York: United Nations.
3. ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL. (2011a). Ten-year appraisal and review of the implementation of the Brussels Programme of Action for the Least Developed Countries for Decade 2001-2010. Report of the Secretary-General A/66/66-E/2011/78. Geneva: United Nations.
4. ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL. (2011b). Committee for Development Policy. Report on the thirteenth session (21-25 March 2011). New York: United Nations.
5. ECOSOC for Asia and Pacific. (2009). Enhancing the share of LDCs in global trade, aid and financial flows and promoting their productive capacity. Draft Discussion Paper MPDD/CSN/HLAPPD/BPOA.1/2010/3. Dhaka: Ministry of Finance, Government of Bangladesh.
6. EU. (2011). LDC'S-Trade Statistic. Available at: trade.ec.europa.eu/doclib/html/111529.htm (accessed 30 May 2011).
7. GLEZAKOS. (1973). Export Instability and Economic Growth: A Statistical Verification. Economic Development and Cultural Change, vol. 21, no. 4, pp. 670-678.

8. IDA. (2007). *Aid Architecture: An overview of the main trends in official development assistance flows*. Washington, DC: International Development Association.
9. IMF. (2009). *World Economic Outlook. April 2009. Crisis and Recovery*. Washington, DC: International Monetary Fund.
10. KAMIN, S., TURNER, P., van ÖT DACK, J. (1998). *The Transmission Mechanism of Monetary Policy in Emerging Market Economies: An Overview*. BIS Policy Papers, 3. Basel: Bank For International Settlements.
11. KRIPNER., G. R. (2005). *The Financialization of the American Economy*. *Socio-Economic Review*, vol. 3, no. 2, pp. 173-208.
12. MAJEROVÁ, I. (2010). *International Cooperation in Programs of International Institutions, in Economic Integrations Activities and in Form of Development Aid*. In *Global Economic Crisis and Changes-Restructuring Bussines System: Strategic Perspectives for Local, National and Global Actors*. Karviná: School of Business Administration, pp. 76-86.
13. McCARTY, T. – YAISAWARNG, S. (1993). *Technical Efficiency in New Jersey School Districts*. In FRIED, H.O. – LOVELL, C.A.K. – SCHMIDT, S.S (eds.) *The Measurement of Productive Efficiency: Techniques and Applications*. Oxford: Oxford University Press, pp. 98–120.
14. MOHAPATRA, S., RATHA, D., SILWAL, A. (2011). *Outlook for Remittance Flows 2011-13. Remittance flows recover to pre-crisis levels*. *Migration and Development Brief 16*. Washington, DC: World Bank.
15. NANTO, D., K. (2009). *The Global Financial Crisis: Foreign and Trade Policy Effects*. Congressional Research Service. Available at: <http://fpc.state.gov/documents/organization/122298.pdf> (accessed 20 May 2011).
16. OECD. (2010). *Development Finance Challenges 2010-2015. Issues Paper DCD/DAC(2010)6REV2*. Paris: OECD.
17. OECD.STATEEXTRACTS. (2011). *ODA by Recipient*. Available at: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=ODA_RECIP (accessed 29 May 2011).
18. REPORT OF THE COMMITTEE DEVELOPMENT POLICY. (2004). *Poverty admits Riches: the Need for Change*. New York: United Nation.
19. SHAFAEDDIN, M. (2009). *The Impact of the Global Economic Crisis on Industrialization of Least Developed Countries*. Available at: <http://mpa.ubi.uni-muenchen.de/18788/> (accessed 20 May 2011).
20. SIMIONE, F. (2009). *The World Economic Crisis: Its Implication and Impact for Mozambican Economy*. Available at: www.econ.ku.dk/derg/activities/ffu/FFU_2009_Working_Papers.zip/ (accessed 10 May 2011).
21. UNCTAD. (2010). *The Least Development Report 2010. Towards a New International Development Architecture for LDCs*. Geneva and New York: United Nations.
22. UNCTAD. (2011). *Foreign Direct Investment in LDCs: Lessons Learned from the Decade 2001-2010 and the Way Forward*. Geneva and New York: United Nations.

23. UNCTADSTAT. (2010). Exports and imports at merchandise and services, annual, 1980-2009. Available at: <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx> (accessed 18 May 2011).
24. UN-DESA. (2006). LDC Information: The Criteria for Identifying Least Development Countries. Available at:
25. http://www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/lcd/lcd_criteria.shtml (accessed 20 June 2011).
26. UN-OHRLLS. (2009a). The Least Developed Countries: Things to Know, Things to Do. New York: United Nation.
27. UN-OHRLLS. (2009b). Least Development Countries. Available at: <http://www.unohrlls.org/en/lcd/related/59/> (accessed 10 May 2011).
28. UN-OHRLLS. (2010). Report on the Ministerial Meeting: Enhancing the Mobilization of Financial Resources for Least Developed Countries' Development. Geneva: United Nations.
29. WTO OMC. (2009). The Impact of the Financial Crisis on Least-Developed Countries. Geneva: World Trade Organization.

Kontakt

Ing. Ingrid Majerová, Dr.

Slezská univerzita v Opavě

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné

Univerzitní náměstí 1934/3

73340 Karviná

Česká republika

E-mail: majerova@opf.slu.cz

Florian Margan

HOLDING SLOVENSKE ELEKTRARNE
LUBLAŇ SLOVENIA

BUDE ODPIS ČÁSTI DLUHU DALŠÍCH PROBLEMATICKÝCH ZEMÍ EVROZÓNE UŽ V ROCE 2012?

Abstrakt

Velikáni ekonomie Německo a Francie, té delší státy Eurozóna se shodli ohledne řešení dluhové krize. Po všem tem cirkusu ohledne navýšení EFSF se dá očekávat, že by odpis části dluhu dalších problematických zemí mohl přijít už v 2012 roce. Tento fakt může přispět k nutnosti dalších kapitálových injekcí do evropských bank, zvýšení zadlužení Evropského fondu finanční stability a další půjčky od MMF. Podle mne bude do budoucnosti důležitá problematika oživení hospodářství (možná na základě politických rozhodnutí), což se Eurozóna v tuto chvíli moc ne věnuje.

Klíčová slova: Někteří očekávají oživení, jiní se obávají další krize.

Abstract

Greats economics Germany and France, the Eurozone countries agreed about solution to the debt crisis. After all those circus about an increase EFSF can be expected to write off the debt of other troubled countries could come as early 2012 year. This fact may contribute to the need for further capital injections into European Banks, increasing the debt of the European Financial Stability Fund (EFSF) and other loans from the IMF. For me is important issue in the future recovery of the economy (perhaps on the basis of political decision) which Eurozone, at the moment not much devoted.

Key Words: Some expect a recovery, while others fear the next crisis.

ÚVOD

Jelikož poslední recese, tedy hospodářský pokles, přišla v roce 2008, další by měla být na řadě již v roce 2012.¹ Zároveň upozorním, že přestože mnohé vlády a centrální banky po celém světě přijaly řadu úsporných opatření, aby se zamezilo zhoršování stavu ekonomik, za dva roky by jim podobné kroky nemusely stačit, což je i případ Evrozone. Před námi je velká otázka, a to: „přijde další ekonomický pád nebo vzestup?“ Nositel Nobelovy ceny za ekonomii Paul Krugman varuje, že přiškrcování státních výdajů může způsobit další pohromu, naopak John Paulson, miliardář a šéf významného hedgeového fondu, tvrdí pravý

¹ <http://www.novinky.cz/ekonomika/202838-zadluzenou-evropu-ted-desi-hlavne-irove-britove-i-svycari.html>.

10.6.2010, Finančník Jim Rogers. Ten například zakládal s miliardářem Georgem Sorošem fond Quantum. Jelikož poslední recese, tedy hospodářský pokles, přišla v roce 2008, další by měla být na řadě již v roce 2012. Zároveň upozornil, že přestože mnohé vlády a centrální banky po celém světě přijaly řadu úsporných opatření, aby se zamezilo zhoršování stavu ekonomik, za dva roky by jim podobné kroky nemusely stačit.

opak². Nyní se však po řeckých potížích a obrovských dlužích v mnoha zemích Eurozone, radí spíše šetřit. V tom právě vidí Krugman problém. Pokud podle něj skupina ekonomicky vyspělých zemí, takzvaná G20, prosadí rozsáhlé úspory, nehrozí prý dvojitý pokles, o kterém se hovořilo již delší dobu, ale dokonce „třetí deprese“.

V historii jsou známy jen dvě deprese, ta první následovala v období po roce 1873 a ta další poznamenala třicátá léta minulého století. Bývá označována jako Velká deprese. Nicméně proti tomuto černému scénáři se staví právě John Paulson. „Nyní jsme uprostřed stabilního růstu ve Spojených státech. Riziko dvojitého poklesu je méně než 10%,“ řekl Paulson. Podle něj je v USA nejvýhodnější doba k nákupu nemovitostí.

Institut mezinárodních financí (IIF), který sdružuje přes 400 světových bank, uvedl, že plány vlád a regulačních orgánů na zpřísnění regulace finančního sektoru ve světě by mohly oslabit ekonomický růst. Podle institutu by také způsobily ztrátu téměř deseti milionů pracovních míst, které by se v důsledku reformy nevytvořily³. Určitý globální základ reformy finančních trhů už je hotový řadu let, ještě z dob před krizí. Odborníci nejen z řad centrálních bank velmi dobře vědí, co je zapotřebí udělat. Bude k tomu ale potřeba ještě politická vůle ze strany všech zástupců G20 a členských států EU, spíš Eurozóny. Řecko už není hlavní problém, schyluje se k bitvě o udržení evropského bankovního sektoru. Praktický de o záchranu domácích bank, především německých a francouzských⁴.

PROBLEMATIKA EUROZÓNY

V Eurozóně se setkáváme v poslední době z několika problémy, který mají negativní vliv na hospodářsko – finanční politiku některých států Eurozóny. Především jsou to státy Slovensko, Slovinsko a Estonsko. Pomoc zadlužení Řecku je nejisti. MMF vydal zprávu, která Řecko hodnotí kriticky. Vytyká pomalé reformy i neplnění slíbeného snižování rozpočtového deficitu a varující také, že propad řecké ekonomiky je mnohem větší, než věřitelé čekali (HN,23.10.2011).

Podle mne jsou největší některý problémy v Eurozóně následující:

Fond EFSF (Záchranný fond EU)

Společný fond, do něhož mají přispět všichni gigantickými částkami je totiž vlastně za zvoleného způsobu užití prospěšný jen pro někoho. A zdaleka není konec. Je velmi pravděpodobné, že nakonec bude potřeba využít i dosud Německem blokováného institutu společného evropského dluhopisu, který fakticky učiní z eurozóny jeden fiskální celek. Jakési Rozpočtové státy evropské na federálním principu⁵.

Možná bude zapotřebí uvést dvoukomorový přímo volený Evropský parlament, kde skupina malých zemí hravě zablokuje rozhodnutí německo-francouzského tandemu, který dnes s takovou lehkostí a bez velkých dohadů se zbytkem Evropy diktuje unijní agendu? Jak potom bude fungovat penězovod, když by se zdrojové země měly vzdát své ruky na jeho regulačním ventilu? A jak se to projeví v dalších oblastech? Bude takové federální soustátí

²<http://www.novinky.cz/ekonomika/205056-prijde-dalsi-pad-nebo-vzestup-velikani-ekonomie-se-nemohou-shodnout.html>, 2.7.2010.

³ http://www.rozhlas.cz/zpravy/svetovaekonomika/_zprava/745407, Regulace finančního sektoru může oslabit ekonomický růst, 27.7.2010

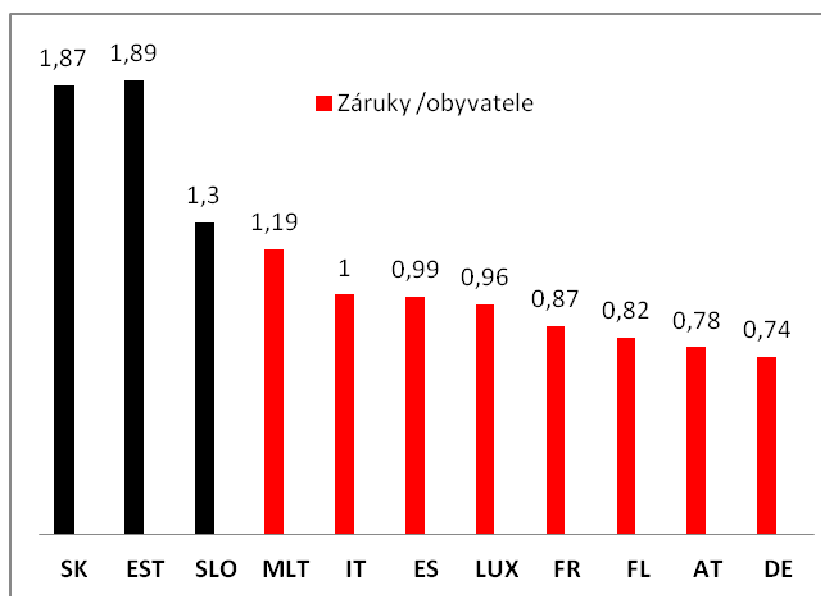
⁴ Tomáš Plhoň. Pozdě, příliš pozdě, Euro, č. 42, 17.10.2011, str. 52, Případ DEXIE Bank – ztráta 4.0 mld. € kvůli odpisu řeckých dluhopisů hrozil bankrot! Banky nejsou schopny poskytnout krytí pro půjčky od CB a Hedgeové fondy stahují své finance z trhů. V roce 2008 se krach jedné instituce stal předejrou pro zhroucení celého finančního systému!

⁵ Pavel PARAL, Lekce česko-slovenštiny, EURO, č. 42, 17. října 2011, str. 48.

realizovat jednu zahraniční politiku, v níž se úspěšně skloubí zájmy Německa na vztazích k Rusku se zájmy třeba Estonska či Polska? Jestli si to představit nedovedeme, tak bychom měli nejspíše přemýšlet o jiném řešení evropské krize než o tom, které se nám nyní prezentuje jako jediné možné.

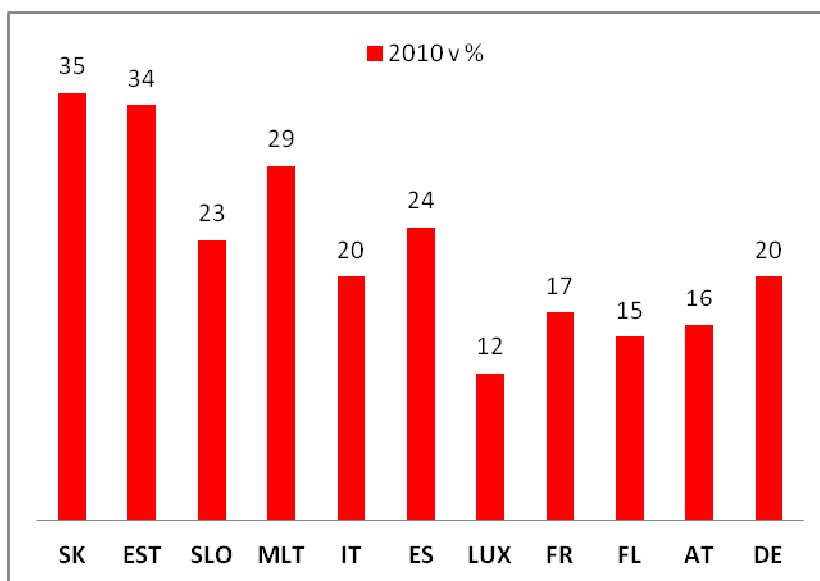
440 mld. €, kterými EFSF disponuje, může stačit na záchranu menších zemí typu Řecka, navýšení na 779,8 mld. € může stačit na rekapitalizace evropských bank ale ne na země typu Španělsko nebo Itálie. Návrh by něj byl navýšení až na 2,0 bil. €!!! Pro Slovinsko by to byla naprosto katastrofa, protože by musela dát záruky až cca: 9,3 mld. Eur (celkový veřejný dluh Slovinska je dnes 10,6 mld. Eur! Také Slovensko bude mít problémy ohledně poskytnutých záruk a které už má dnes, například podle následujících grafů:

Graf: Záruky EFSF v přepočtu na obyvatele – vyjádřeno jako násobek průměrného hrubého měsíčního příjmu

Pramen: Eurostat, INESS, 2011

Graf: Podíl záruk EFSF na veřejných příjmech (v %, 2010)

Pramen: Eurostat, 2011

Tyto dva grafy, zpracované podle bratislavského think-tanku INESS, poměrně dobře vysvětlují, proč navýšení garančního rámce EFSF (euroval) členských zemí eurozóny narazilo na Slovensku na takový odpor⁶. Ne jen pro Slováky, ale taky pro Slovinci je to potenciálně velmi drahé: přepočtený objem záruk na obyvatele ve vztahu k průměrnému příjmu je spolu s Estonskem s odstupem nejvyšší ze všech členských zemí eurozóny. K vzhledem k poměrně nízké daňové kvótě by uplatnění záruk znamenalo disproporčně vyšší zatížení veřejných financí zárukami, neboť by vyžadovalo vyšší nárůst veřejných příjmů (a tedy zdanění) v případě jejich hrazení.

Problém evropských bank

Zátěžové testy již má Evropa za sebou, a to dokonce dvakrát, a ty ovšem neproběhly zrovna pozitivním způsobem. Testy měřili především základní kapitál a jeho poměr k rizikovým aktivům banky, přičemž právě u Dexie naměřili 12%, tedy jeden z vůbec nejlepších výsledků.

Analytici z Credit Suisse se pokusili odhadnout, jak by srpnové testování dopadlo dnes. Výsledek je tristní. Namísto tehdejších osmi by neprošlo hned 66 bank. Pokud se situace ve finančním sektoru stačila během tak krátké doby natolik zhoršit, nutit teď banky navyšovat kapitál může být silně kontraproduktivní. Z Bruselu dokonce unikla informace o tom, že finanční domy budou muset svou kapitálovou přiměřenost zvýšit na 9 %. To by mohlo některým z nich doslova podlomit kolena, podíváme-li se, v jak kritické situaci se nacházejí (viz tabulka). S něčím takovým je velmi těžce souhlasit. Podle mne vůbec není jasné, jak by kapitál mohly banky vůbec najít.

Zároveň je třeba říct, že ani v případě zázračného úspěchu nemusí více kapitálu banky před krizí zachránit. Pro srovnání: Lehman Brothers dosahovala těsně před svým pádem kapitálové přiměřenosti okolo 11%. Naopak americká banka JPMorgan, která krizí prošla prakticky bez větší újmy, dosahovala poměru 8,4 %.

⁶ Miroslav ZÁMEČNÍK, Drahá solidarita, EURO, č. 42, 17. Října 2011, str. 16.

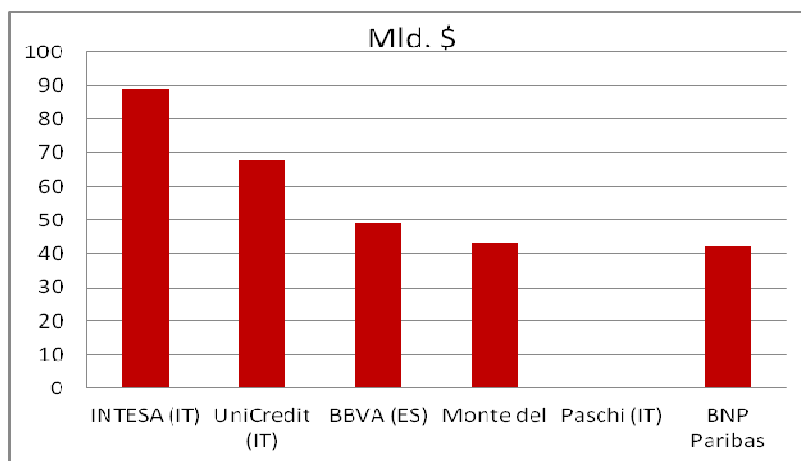
Tabulka: Expozice vybraných evropských bank ve státních dluhopisech a jejich základní kapitál (v Mld. Eur- Tier 1)

Banka	GR	IT	PT	ES	Základní kapitál	Poměr kapitálu k rizikovým aktivům
BNP Paribas	5,2	28,0	2,3	5,0	55,4	9,2
DEXIA	3,5	15,8	1,9	1,5	17,0	12,1
Commercb ank	3,1	11,7	1,0	4,0	26,7	10,0
Société Générale	2,8	8,8	0,9	4,8	27,8	8,1
Deutsche Bank	1,8	7,7	0,2	2,6	30,3	8,8
BPCE – FR	1,3	5,4	0,4	1,0	31,9	7,8
HSBC – UK	1,3	9,9	1,0	2,0	86,9	10,5
RBS – UK	1,2	7,0	0,3	1,5	58,9	9,7
LB – BW	0,8	1,4	0,1	0,5	9,8	8,2
UniCredit	0,7	49,1	0,1	1,9	35,7	7,8
Crédit Agricole	0,7	10,8	1,2	3,9	46,3	8,2
Intesa - IT	0,6	90,2	0,1	0,8	26,2	7,9

Pramen: BIS, EBA, Banka pro mezinárodní platby, 2011.

V dodatku k rámcové smlouvě mezi ESFS a členskými zeměmi eurozóny se objevil nový termín finanční výpomoc, který zahrnuje také úvěrové linky členským zemím na rekapitalizaci jejich domácího bankovního systému. Dosud přes půjčky krizovým státům fakticky docházelo ke skryté rekapitalizaci bank ve věřitelských zemích, což je něco zcela jiného, byť pozoruhodně nemravného.

Graf: Největší bankovní věřitele (objem dluhopisů zemi PIIGS – PT, IT, IR, GR, ES, které mají ve své bilanci)

Pramen: Citygroup, 2011

Kupříkladu Irsko se vůči EFSF zadlužilo, ale to mu zároveň umožnilo honorovat závazky irských bank, za něž se irská vláda zaručila: hlavním vítězem tak jsou britské a německé finanční instituce, které zase předtím půjčovaly nyní znárodněným irským bankám. Británie přitom ani není v eurozóně, a tak také za EFSF nijak neručí. To samé platilo i pro všechny ostatní věřitelské banky mimo eurozónu. Tedy opět klasické černé pasažerství⁷.

Celá léta se bylo možné zadlužovat, aniž by pak následovaly sankce pro dluhové hříšníky, s tím, že je nutné nezbytně posílit měnovou a hospodářskou unií. Musí se řešit dluhy a malá konkurenceschopnost v eurozóně. Evropa by se musila stát unií stability. K záchraně Řecka musí výraznou měrou přispět také soukromý sektor. Řecko musí dostat do roku 2020 na 120 % zadlužení HDP. Jak odhaduje MMF, dluhové břemeno Řecka dosáhne letos 165,6 %, v roce 2012 pak dokonce vyskočí na 189,1 % HDP⁸.

Rekapitalizace bank

Pro boj s dluhovou krizí v eurozóně velmi důležitá rekapitalizace bank a vytvoření evropského dohledu nad nimi. O zlepšení svého stavu by se banky měly nejprve pokusit z vlastních sil, pak za pomoci státu a nakonec za přispění Evropského fondu finanční stability. Trhy totiž doufají, že dojde k výraznějšímu navýšení záchranného fondu (EFSF). Poté, co ale padl návrh Francie na tisk peněz do eurovalu z kapes ECB - Evropské centrální banky, je Evropa v hledání náhradního řešení bezzubá s tím, že vlastně jiná možnost rychlého a efektivního nafouknutí záchranných fondů ani neexistuje⁹.

Členské země eurozóny navrhují až čtyřnásobně zvýšit úvěrovou kapacitu Evropského fondu finanční stability (EFSF). Uvedla to agentura Reuters s odkazem na návrh usnesení.

Kapacita se má zvýšit na bilión eur. Ze záchranného fondu by měly čerpat peníze země, které se dostanou do problémů se splácením dluhů. Fond má k dispozici 440 mld. €. Úvěrová kapacita, tedy schopnost fondu ručit za úvěry, dosahuje 780 mld. €. Právě tuto kapacitu by návrh měl zvýšit. Fond by tak mohl například pojišťovat rizika¹⁰.

EU se dohodla i na navýšení kapitálové přiměřenosti bank o 9 %. Podmínky by banky měly splnit do poloviny roku 2012. Krok by podle informací měl vyjít asi na 100 mld. €. Banky musí peníze najít na trzích nebo u národních vlád. Pokud se to nepodaří, mohou žádat o pomoc záchranný fond. Některé evropské banky by mohly být znevýhodněny právě odpisem řeckých dluhů, právě rekapitalizace by finančním ústavům měla pomoci. Českých bank by se opatření nemělo nijak výrazně dotknout, protože jejich kapitálová přiměřenost už nyní hranici 9 % přesahuje a pohybuje se kolem 13 %.

Dobrovolné odepsání řeckých dluhů držených finančními institucemi ve výši 50 % už začínají pociťovat jednotlivé banky. Například druhá největší německá banka Commerzbank jen za letošní třetí kvartál odepíše podle agentury Reuters z hodnoty řeckých dluhopisů nejméně 750 mil. €¹¹. Tento fakt může mít vliv na vklady v podílových fondech, například:

1. Evropský bankovní index ztratil během srpna a září 2011, takřka 30 %, což se projevilo také na hodnotě podílů v akciových fondech, ale schválený odpis

⁷ Miroslav ZÁMEČNÍK, Pozor na černé pasažéry, Euro, č. 42, 17. Října, 2011, str. 56-57.

⁸ [⁹ <http://www.novinky.cz/ekonomika/248571-pripravy-na-evropsky-summit-maji-sve-mouchy-a-nejsou-male.html?ref=boxE>.](http://www.novinky.cz/ekonomika/248606-merkelova-je-nutne-resit-priciny-krize-u-jejich-korenu.html?ref=boxEMerkelová: Je nutné řešit příčiny krize u jejích kořenů, 26.10.2011.</p></div><div data-bbox=)

Přípravy na evropský summit mají své mouchy, a nejsou malé.

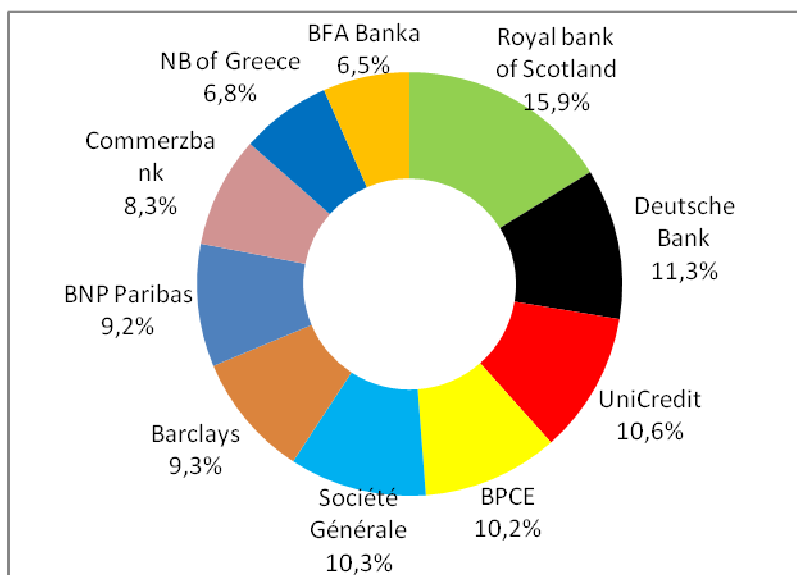
¹⁰ <http://www.novinky.cz/ekonomika/248652-eurozona-navysi-kapacitu-fondu-stability-na-bilion-eur.html?ref=zpravy-dne> Eurozóna navýší kapacitu fondu stability na bilión eur, 26.10.2011.

¹¹ <http://www.novinky.cz/ekonomika/248734-banky-odepisuji-recky-dluh-podilove-fondy-utrpi-ale-preziji.html?ref=ostatni-clanky>. Banky odepisují řecký dluh, podílové fondy utrpí, ale přežijí, 27. 10. 2011.

poloviny hodnoty řeckých dluhopisů by na investory v podílových fondech neměl mít výraznější dopad.

2. Odepsání 50 % řeckého dluhu, které drží banky, a rekapitalizace bank, může mít dopad na cenu akcií bank, a tedy i na výkonnost akciových podílových fondů. Jakí jsou náklady na rekapitalizaci vybraných bank při odepsání 50 % řeckého dluhu při zvýšení kapitálové přiměřenosti Tier 1 na 9 %, v mld. eur (podle grafu).

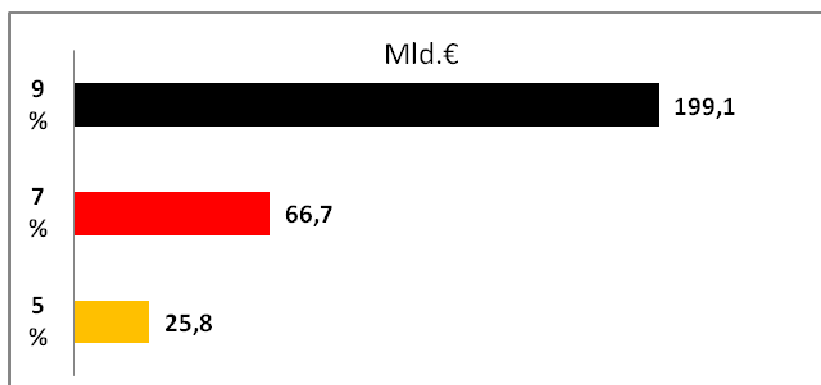
Graf: Náklady na rekapitalizaci vybraných bank

Zdroj: Patria Finance, Florian Margan, 2011

3. Odpis řeckých dluhopisů povede ke ztrátám bank a spolu s nuceným navyšováním kapitálu vyvolá nižší výnosnost akcií bankovního sektoru, což povede k poklesu jejich ceny.

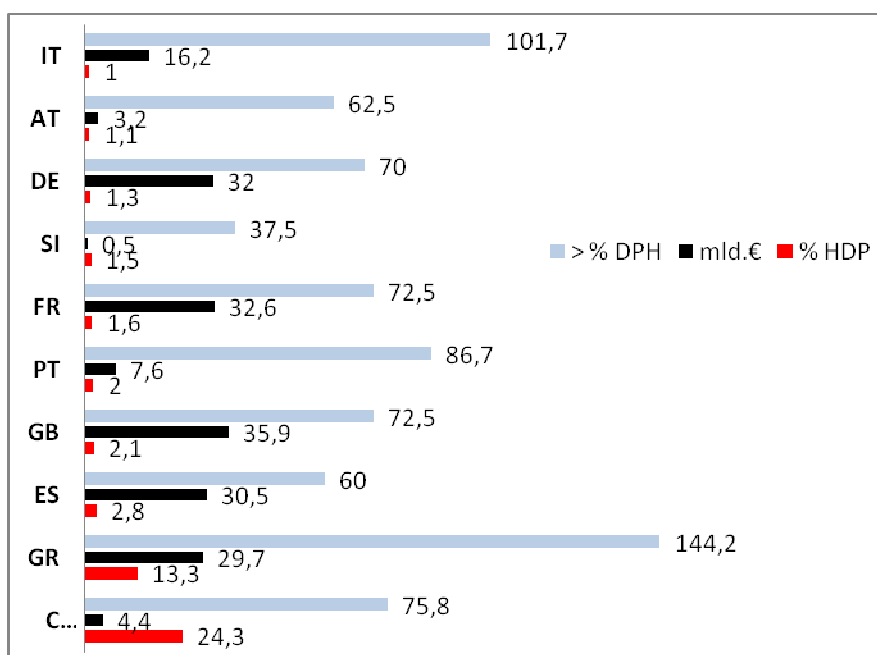
4. Evropské banky budou mít ztíženou situaci v tom, že se uvažuje o zvýšení jejich kapitálové přiměřenosti Tier 1 (poměr kapitálu k rizikově váženým aktivům) ze současných 5 % na 9 %.

Zdroj: Patria Finance, Florian Margan, 2011

5. Problém rekapitalizace bank při odpisu 50 % řeckého dluhu a při zvýšení jejich kapitálové přiměřenosti Tier 1 (poměr kapitálu k rizikově váženým aktivům) ze současných 5 % na 9 % z jiného uhlí:

Graf: Náklady rekapitalizaci bank pro jednotlivé země

Zdroj: Patria Finance, Florian Margan, 2011

Modra barva poukazuje za kolik se zvýší zadlužení země v % HDP při odpisu 50% řeckého dluhu. Jednak do 30. června 2012 budou muset evropské banky navýšit svůj rizikově vážený kapitál na 9 % a současně s tím se jejich kapitálová přiměřenost zhorší díky odpisu 50 % jimi vlastněného řeckého dluhu.

Banky se dostanou do problémů a předlužení Evropy potrvá i nadále, protože to banky nebudou zvládat - zejména ty řecké a španělské - budou jim muset pomoci státy. Anebo třeba fond EFSF. Ale co to znamená v praxi? Řecko má problémy, jeho dluh tedy převezmou banky. Banky se tím dostanou do problémů, a tak jim pomohou státy (nebo fond EFSF, ale to vyjde nastejno). Neboli dosud zdravé státy zvýší svůj dluh. Takže dalším zemím se sníží rating. Dalším zemím se prodraží financování. Další země se přiblíží bankrotu. Dohoda o odpisu dluhu vlastněného bankami a současně rekapitalizaci bank vlastně znamená, že nikdo nebankrotuje: skoro tak velká část řeckého dluhu, jako bude odepsána, bude v konečném důsledku zase převzata jinými evropskými státy. Neboli dluh bude existovat dál. Odpis řeckého dluhu tak není v pravém slova smyslu odpisem. Je jen převzetím dluhu jiným dlužníkem. To znamená, že předlužení Evropy dál trvá.

Nyní se řecký dluh pohybuje okolo 350 mld. eur. Odepsáno ale bude pouze zhruba 100 mld. eur. A to je málo. Příliš málo. Je to jen necelých 29 % celkového řeckého dluhu. Řecký dluh by se měl tak za daných podmínek do roku 2020 zredukovat na zhruba 120 % řeckého HDP¹².

Je pravda, že první reakce na dohodu jsou pozitivní a bankovní index během první půlhodiny obchodování přidal několik procent. Důvod je v posílení záchranného fondu EFSF, které by mělo izolovat řecké potíže a snížit rizikovost italských a španělských dluhopisů, jejichž objem je proti řeckému dluhu násobně větší.

¹² <http://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/212439.aspx>. Ekonomka: Dluh a bída budou obcházet Evropou dál. Řecko je začátek, 27.10.2011 <http://zpravy.e15.cz/zahranicni/ekonomika/analytici-zachrana-eurozony-je-stale-na-zacatku-otazniky-pretrvavaji-712357>.

V případě, že určitý podílový fond drží řecké dluhopisy, tak se samozřejmě jejich odepsání projeví na výnosu dotyčného fondu a investor utrpí ztrátu. Podílové fondy jsou ale v drtivé většině diverzifikovány, tedy nikdy neinvestují pouze do jednoho cenného papíru, v tomto případě pouze do řeckých dluhopisů. Proto případná ztráta pro investora není až tak dramatická. Základem investování fondu je nebo by měla být důkladná diverzifikace. Investování do podílového fondu může být obecně spojeno s rizikem kolísání výnosů v průběhu držení podílového listu. V tomto ohledu závisí především na typu fondu a investičním horizontu investora. Základem investování je nespolečání se na jednu věc

ZÁVĚR

Po všem tem cirkusu ohledne navýšení EFSF se dá očekávat, že by odpis části dluhu dalších problematických zemí mohl přijít už v 2012 roce. Tento fakt může přispět k nutnosti dalších kapitálových injekcí do evropských bank, zvýšení zadlužení Evropského fondu finanční stability a další půjčky od MMF. S tím budou spojena další kola jednání evropských špiček a další nervozita na finančních trzích¹³.

Podle makroekonomických ukazatelů odepsání dluhu nemusí být dostatečné. Ani odepsání 50 % nominální hodnoty řeckého vládního dluhu, tedy 100 mld. € nemusí být pro vyřešení krizové situace kolem Řecka dostačující. Z dlouhodobého pohledu se domnívám, že se odepsání ještě zvýší, někde k 70 až 80 % s tím, že tento krok by mohl nastat už v roce 2012.

Cesta z předpokládané krize jsou inovace. Bankám je kladena vina za krizi a hledají se způsoby, jak tento sektor více regulovat a danit. Inovace ale i do budoucna budou pro banky důležité a nejvíce pro společnosti a jen tak se vyhneme další dlužnické a světové krizi. Nebo jak říká Greg Farrell „ Velké chyby malých lidí protože i vrcholní manažeři bank dokážou občas ignorovat i ty největší problémy“¹⁴.

Použitá literatura:

1. Greg FARRELL, Crash of the Titans, The fall of Merrill Lynch and the near collapse of Bank of America, Crown Business, 2010
2. Pavel PARAL, Lekce česko-slovenštiny, Euro, č. 42, 17. října 2011,
3. Tomáš PLHOŇ. Pozdě, příliš pozdě, Euro, č. 42, 17.10.2011,
4. Miroslav ZÁMEČNÍK, Drahá solidarita, Euro, č. 42, 17. Října 2011,
5. Miroslav ZÁMEČNÍK, Pozor na černé pasažéry, Euro, č. 42, 17. Října, 2011,
6. <http://www.novinky.cz/ekonomika/202838-zadluzenou-evropu-ted-desi-hlavne-irove-britove-i-svycari.html>, 10.6.2010,
7. <http://www.novinky.cz/ekonomika/205056-prijde-dalsi-pad-nebo-vzestup-velikani-ekonomie-se-nemohou-shodnout.html>, 2.7.2010

¹³<http://www.novinky.cz/ekonomika/248744-my-chceme-taky-srazit-dluh-mohou-se-ozvat-dalsi-dluznici-po-prikladu-recka.html?ref=boxF> My chceme taky srazit dluh mohou se ozvat další dlužníci po příkladu Řecka, 27.10.2011

¹⁴ Greg FARRELL, Crash of the Titans, The fall of Merrill Lynch and the near collapse of Bank of America, Crown Business, 2010

8. http://www.rozhlas.cz/zpravy/svetovaekonomika/_zprava/745407, Regulace finančního sektoru může oslabit ekonomický růst, 27.7.2010
9. <http://www.novinky.cz/ekonomika/248606-merkelova-je-nutne-resit-priciny-krize-u-jejich-korenu.html?ref=boxEMerkelová: Je nutné řešit příčiny krize u jejích kořenů>, 26.10.2011
10. <http://www.novinky.cz/ekonomika/248571-pripravy-na-evropsky-summit-maji-sve-mouchy-a-nejsou-male.html?ref=boxEPřípravy na evropský summit mají své mouchy, a nejsou malé>
11. <http://www.novinky.cz/ekonomika/248652-eurozona-navysi-kapacitu-fondu-stability-na-bilion-eur.html?ref=zpravy-dneEurozóna navýší kapacitu fondu stability na bilión eur>, 26.10.2011
12. <http://www.novinky.cz/ekonomika/248734-banky-odepisuji-recky-dluh-podilove-fondy-utrpi-ale-preziji.html?ref=ostatni-clankyBanky odepisují řecký dluh, podílové fondy utrpí, ale přežijí>, 27. 10. 2011
13. <http://www.novinky.cz/ekonomika/248744-my-chceme-taky-srazit-dluh-mohou-se-ozvat-dalsi-dluznici-po-prikladu-recka.html?ref=boxFMy chceme taky srazit dluh mohou se ozvat další dlužníci po příkladu Řecka>, 27.10.2011
14. <http://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/212439.aspxEkonomka: Dluh a bída budou obcházet Evropou dál. Řecko je začátek>, 28.10.2011
15. <http://zpravy.e15.cz/zahranicni/ekonomika/analytici-zachrana-eurozony-je-stale-na-zacatku-otazniky-pretrvavaji-712357>

Kontakt

Ing. et ing. Florian MARGAN, PhD.

Ševčíkova 7

130 00 Praha 3

Česká republika

E-mail: florian.margan@gmail.com

Milan Márton

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

NIEKTORÉ KONTEXTY VZŤAHU ETIKY, EKONÓMIE A SOCIÁLNEHO KAPITÁLU¹

Abstrakt

Autor vo svojom príspevku vymedzuje vzťah kultúrneho a sociálneho kapitálu a miesto morálnych hodnôt a etiky pri formovaní sociálnej integrity, vnútorného poriadku a kohézie spoločnosti. Zložitou je táto otázka po páde berlínskeho múru a v procesoch globalizácie, ktoré si žiadajú prehodnotiť normatívny základ na ktorom doposiaľ fungovala ekonomika.

Kľúčové slová: kultúrny kapitál, sociálny kapitál, etika, globalizácia.

Abstract

The text deals with the relation between social and cultural capital and with the position of moral values and ethics in the process of creation of social integrity, internal order and cohesion of society. The question became difficult after Berlin wall fall and within the process of globalization that require revising normative basis of the current economy.

Key words: cultural capital, social capital, ethics, globalization.

Aj keď to nebýva vždy zvykom, podľa nášho názoru je potrebné začať aspoň krátkym pojmovým vymedzením toho, čo rozumieme pod sociálnym kapitálom. Pojem sociálny kapitál je často používaný v rôznych kontextoch a rovinách. Inak ho požívajú ekonómovia, inak sociológovia, inak politológovia. Zložitosť len narastá ak k tomu pridáme vzťahy ku kultúrnemu a ľudskému kapitálu. V sociologickej rovine je tento kontext načrtnutý hlavne P. F. Bourdieuom. Vychádza z analýzy foriem sociálneho konania v rámci koncepcie sociálnej a kultúrnej reprodukcie. Jednotlivci aj skupiny sa snažia o začlenenie do spoločnosti vo vrstve, ktorá má privilegované postavenie. Osvojuje si preto jej kultúrne rysy a celkovo jej kultúrnu identitu. Toto predstavuje tzv. „symbolický kapitál“ (M. Weber), ktorým sa jednotlivci a skupiny presadzujú v spoločnosti. Predpoklady k osvojeniu si správnych postupov ako aj profesiovej kvalifikácie umožňuje vzdelávací systém. Tento kultúrny kapitál je však rozložený nerovnomerne podľa sociálneho statusu a vo väzbe na kapitál ekonomický a sociálny. Samotný vzdelávací systém tak môže produkovať a produkuje nerovnosti a istým spôsobom sťažuje sociálnu mobilitu. Prechod k informačnej spoločnosti si vyžaduje čoraz širšie zapojenie čo najväčšieho počtu ľudí do procesu vzdelávania a teda aj zvyšovanie ich kultúrneho kapitálu a následne aj možností pozitívne meniť svoj sociálny status. Sociálny kapitál vymedzuje P.F. Bourdieu ako bohatstvo stykov a známostí, ktoré môžu byť užitočné. V podstate vychádza z pozície jednotlivca, ktorý sa snaží byť úspešný. Je teda potrebné hľadať

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia úlohy VEGA č.1/1009/11: Medzikultúrne vzťahy a sociálny kapitál.

užitočné kontakty, ktoré sa neskôr začnú javiť ako sociálna investícia, keď on začne byť vyhľadávaný inými ľuďmi. Je tu zrejmá analógia medzi výmenou v trhovom hospodárstve v ekonomickej na princípe užitočnosti. Sociálny kapitál má byť tiež akumulovaný a reprodukovaný a získava nám sociálne uznanie.

V predchádzajúcom išlo hlavne o začleňovanie sa jednotlivca do sociálnej skupiny, konštituovanie jeho sociálneho statusu, kultúrnej identity e t c. Z pohľadu, napríklad ekonómie ide o to nakoľko sociálny kapitál vytvára predpoklady pre fungovanie ekonomiky v podobe úrovne a štruktúry vzdelaností jednotlivcov a sociálnych skupín, kultúra je interpretovaná z pohľadu vnútornej usporiadanosti podniku a strategických i aktuálnych cieľov podniku, firmy. Do popredia vystupujú pri sociálnom kapitáli skôr tie prvky, ktoré reprodujú, rozširujú, dynamizujú sociálny systém a z hľadiska funkcionality vystupujú do popredia tie hodnoty spoločenských, ktoré udržiavajú „ich integritu, kohéziu a vnútorný poriadok“ (Zágoršková 2011, s.929).

V tomto kontexte môžeme teda chápať aj isté morálne hodnoty, hodnotové vzorce správania v ekonómii ako súčasť istej kohézie, vnútorného poriadku spoločnosti. Touto súčasťou sú aj stereotypy konania, parciálnych reakcií aktérov na „logiku situácie“ (K. Popper). V tomto zmysle i paradigma ekonómie, jej chápanie ekonomickej racionality je súčasťou hodnotovej výbavy jednotlivca, aj keď z hľadiska interiorizácie hodnôt u jednotlivca môže situácia vyzeráť inak. Minimálne však z aspektu „výstupov“, t.j. konania je jednotlivec nútený prispôbiť sa širším rámcom. I tieto hodnoty, ako aj vzorce konania súčasťou sociálneho kapitálu až na úroveň jednotlivca. To platí i o etike konania jednotlivca zapojeného do ekonomických vzťahov.

Z hľadiska kohézie, stability, hodnotovej orientácie, pripravenosti indivíduí i skupín, funkčnosti inštitúcií posudzuje situáciu i F. Fukujama, ktorý hovorí o „veľkom rozvrate“ práve vo vzťahu k sociálnemu kapitálu medzi rokmi 1960 až 1990 kedy došlo k rastu kriminality, nedôvere k inštitúciám, rozvratu rodín. (Je prinajmenšom zaujímavé, že práve v tomto období dochádza k oživeniu a razantnému nástupu neoliberalizmu.)

Podobný proces je možné zaznamenať i po páde berlínskeho múru, po rozpade bipolárneho systému. Došlo k zmenám na úrovni „makroudalostí“, ale aj na úrovni individuálneho rozhodovania, teda v situačnej logike konania. Nedošlo však k zmenám iba v bývalom východnom bloku. K významným zmenám došlo aj v starých demokraciách Západu. Pred pádom berlínskeho múru tu bola konkurencia dvoch politických systémov, ktorá bola silným impulzom pre spoluprácu západných štátov, ale pre spoluprácu medzi skupinami v rámci štátov. Cieľom tejto spolupráce boli verejné záujmy, ako napr. sociálny blahobyt, zníženie nezamestnanosti, rozvoj vzdelania atp. Po skončení studenej vojny tento impulz zanikol a nenahradil ho iný. Zmenil sa dominujúci svetonázor. Predtým prevládala názor, že sociálny štát bráni vzniku krízy, dnes prevláda názor, že sociálny štát je príčinou ekonomického úpadku.

Ak by sme použili terminológiu teórie hier, v nekomunistických krajinách došlo ku kooperácii a hrám s pozitívnymi nenulovými výsledkami Po. R.1975, keď začína byť evidentné, že ZSSR prehráva v súťaži systémov, sa u hlavných aktérov stráca motivácia na dosahovanie „public purpose“. Pre krajiny RVHP je skôr typická nekooperatívna stratégia snahy o znižovanie plánu, viac surovín,... Z povahy situácie, ktorá je typická pre dilemu väzňov, vyplýva, že vo väčšine prípadov ku kooperatívnej správe nedochádza spontánne, alebo samorganizáciou. Preto je potrebné vytvoriť rámcové podmienky, resp. taký socioekonomický kontext situácie, aby aktéri zosúladiť svoje ciele s „public“²

² Nie je nezaujímavé, že J. Stiglitz so svojim tímom na podnet Svetovej banky skúmal (r. 1996) úlohu štátu pri rýchlom raste ôsmich krajín východnej Ázie a došiel k záveru, že štátna politika tu vhodne podporila kooperáciu a spojila ju s výhodami súťaže a prispela tak k rýchlemu rastu.

Ťažkosťou však je, že „homo post-sovieticus“, odmieta predstavu kooperácie. Podobná je aj situácia na Západe, kde výskumy poukazujú na prudký pokles sociálneho kapitálu, schopnosti urobiť niečo pre iných a akákoľvek výmena je podmienená vlastným ziskom (pozri Praszquier, R., 1996)³. Monetárna politika, neoliberalný prístup väčšinou preferuje reštrikcie na udržanie rozpočtového deficitu, vysoké úroky, ktoré majú nakoniec nepriaznivý dopad na dopyt, výrobu. Súťaž o alokáciu investícií vedie k citel'nému zvýšeniu verejných výdavkov a príjmov. Finančná sféra dominuje na výrobnou. Celkovým výsledkom je rast nezamestnanosti, kriminalita, rast sociálneho napätia, znižovanie sociálnej kohézie. Deregulácie, monetárna disciplína vedie k preferovaniu finančného kapitálu (od veľkých bánk, cez penzijné fondy až k drobným akcionárom). Výrazne sa znižuje úloha odborov, často sú predstavitelia politiky i odborov korumpovaní. Aj na Západe to vedie k narušeniu, či až ku koncu sociálneho partnerstva.

V hore uvádzanom kontexte sa preferuje sa preferuje sociálne nezakotvený a morálne indiferentný typ konania. V rámci sociálnej normatívnej, deontologickej vedy je snaha o kooperatívneho a solidárneho aktéra, ktorý by bol schopný integrovať aj altruizmus. Obmedzenia vyplývajúce z homo oeconomicus sa snažia prekonať rôzne modely z pozícií novej ekonómie, socio-ekonómie (Etzioni s paradigmou MY odmieta dominanciu JA a inšpirovaný M. Buberom formuluje termín ústretové spoločenstvo. Prijatie istých hodnôt výrazne ovplyvňuje i ekonomické chovanie. Človek, podľa Etzioniho voľbu realizuje viac na báze normatívno-afektívnych ako kognitívnych aspektov.

Bez toho, aby sme si kládli za cieľ prekonať veľkú tému sociálnych vied – vzťah Ja a My – jednotlivca a spoločnosti, už samotné problematizovanie pokusov o jediné, večné riešenie⁴, aj v zmysle postmodernej problematizácie univerzality a konečných a „definitívnych slovníkov“ môže byť cestou kladená otázok a problémov, formovania východísk paradigmy, ktorá produkuje aj krízu „sociálneho kapitálu“, zároveň ale vytvára možnosti k prekonaniu, napríklad cez informačnú spoločnosť a globalizáciu, ktorá môže byť pochopená aj inak, ako je to v dominujúcom prúde neoliberalnej ekonómie a ideológie.

V tejto súvislosti chceme poukázať na niektoré možnosti formovania hodnotových východísk sociálnej kohézie, napr. pri formulovaní konceptu svetového étosu (H. Küng, M. Walzer,...). H. Küng napríklad hovorí o potrebe ľudskosti, humanity, vytvárania kultúry nenásilia⁵, úcty k živému, kultúru solidarity, spravodlivého hospodárskeho poriadku, primátu étosu pred politikou a ekonómiou. Pochopiteľne, akési univerzálne hodnoty formulované etikou narážajú na kultúrne odlišnosti a aj odlišnosti systémov morálnych hodnôt v jednotlivých civilizáciách, či spoločenstvách. Autori z oblasti etiky (aj nami uvedení si toto uvedomujú a napr. M. Walzer hovorí o tzv „hustej“ a „riedkej morálke“ kde konsenzus by sa dal hľadať v oblasti „riedkej“ morálky, ktorá by mohla zahŕňať iba niektoré hodnoty spoločné jednotlivým civilizáciám. Trhové hospodárstvo by malo byť v službách človeka. Nie je náhodné, že najmä v ostatných niekoľkých rokoch čoraz viac silnejú hlasy, aj z komunity ekonómov, o potrebe zrušenia dominancie finančného sektoru nad inými sektormi ekonómie, o potrebe zabránenia morálnemu hazardu, ktorý je podľa

³ Podobné výsledky vykazujú aj empirické výskumy R. Putnama, ktorý hovorí o prudkom poklese sociálneho kapitálu, ale aj B. Davyho, ktorý hovorí o výraznom vzostupe konania orientovaného na vlastný prospech.

⁴ Neoliberalizmus je pokračovateľom liberalizmu a práve tak ako pôvodný liberalizmus považuje svoj neoliberalný model spoločnosti za ten, kde ľudská spoločnosť dosiahla formu zodpovedajúcu ľudskej prirodzenosti, čím sa vývoj končí, končia sa dejiny, ekonómia v podobe katallaxie bude zavŕšením ľudskej vedy (F. Hayek).

⁵ Je istým paradoxom, že o podobných hodnotách hovoria aj veľké firmy, transnárodné korporácie, ktoré agresívnym spôsobom šíria najmä model nesolidárneho aktéra, znižovanie sociálneho kapitálu v krajinách kde pôsobia, ale aj celosvetovo. Tento „spodný prúd“ ich pôsobenia je vyvažovaný sebaapropagáciou cez PR oddelenia, reklamou, často okázalými, ale veľmi málo efektívnymi charitatívnymi akciami.

mnohých autorov príčinou súčasnej krízy tým, že z pôvodnej a nevyhnutnej úlohy sprostredkovateľa sa finančný svet stáva akoby uzavretým svetom, ktorý hrá podľa vlastných pravidiel a namiesto sprostredkovateľa sa stáva cieľom.

Osobitnú výzvu predstavuje globalizácia, ktorá silne ovplyvňuje i národné štáty a značná časť pravidiel už nie je určovaná štátom. Pokiaľ ide o vzájomne ovplyvňovanie etiky a konania jednotlivca, skupiny, štátu (podniku, firmy, inštitúcie) sú isté možnosti korekcie správania cez morálne hodnoty (výchova, svedomie, etický kódex, právny poriadok) na globálnej úrovni to takto nie je. Pokiaľ subjekty maximalizujúce zisk, úžitok, reprezentujúce ekonomickú racionalitu, sú koordinované, finančný a obchodný kapitál majú svoje organizácie, presadzovanie etických pravidiel na globálnej úrovni nie je inštitucionalizované. Deje sa však cez napr. OSN kde však ide o deklarácie, ktoré nie sú vymáhateľné. Ďalšou formou sú napr. aktivity neziskových združení mimovládnych organizácií atp.

Formujú sa iniciatívy, ktoré vytvárajú koncepty svetovej ekonomiky slúžiacej životu (lebensdienliche Ökonomie). Globálne ekonomika by mala byť postavená na normatívnom základe, hospodárska etika by sa mala rozšíriť aj na procesy globalizácie. Dajú sa však vytvoriť inštitúcie, napr. niečo ako štát so svetovými občanmi? Podľa T. Maaka inštanciou legitímnosti na globálne ekonomické konanie je kritická svetová verejnosť dospelých občanov (nie svetový štát). Na báze národne organizovaných republikánskych občianskych spoločností by malo byť aj férové a spravodlivé hospodárske spoločenstvo. Táto svetová verejnosť by sa formovala z národne zakotvených občianskych spoločností a znamenala by „premostenie internacionalizácie a regionalizácie“ (Remišová 2011, s.89). Išlo by teda o akúsi svetovú hospodársku etiku. Pri tomto by mali zohrať úlohu nevládne organizácie, médiá, internet a t p.

Presun centier moci daných integráciou (Brusel), ale aj globalizáciou viedol k deštrukcii sociálneho kapitálu tak ako bol dlhodobo vytváraný národným štátom, národnou ekonomikou, kultúrou a je úlohou spoločenských vied, politikov, ale v horeuvedenom zmysle aj svetovej verejnosti, participovať na jeho novom usporiadaní.

Použitá literatúra:

1. FUKUZAMA, F.(2005): Veľký rozvrat. Bratislava, Agora.
2. KÜNG, H. (2000): Světový étos pro politiku a hospodářství. Praha, Vyšehrad.
3. MATZNER, E. (1998): Pád múru. Socio-ekonomická interpretácia výsledkov. Sociológia, roč.30, č.2, s.165-190.
4. PRASZKIER, R. (1996): Mental and Cognitive Factors in the Transformation Process. Lecture at the third AGENDA workshop on Lesson from Transformation. Austrian Academy of Sciences, Reseach Unit for Socio-Economics. Vienna, 12-14. April.
5. REMIŠOVÁ, A. (2011): Etika a ekonomika. Bratislava, Kalligram.
6. Velký sociologický slovník. (1996) Praha, Karolinum.
7. ZÁGORŠEKOVÁ, M. (2011): Vplyv kultúrnych faktorov na sociálny kapitál a na rozvoj „poznatkovej spoločnosti“. Zborník príspevkov z 11.medzinárodnej konferencie: Medzinárodné vzťahy 2010. Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Smolenice 2-3.12.2010.

Kontakt

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: marton@euba.sk

Halina Martyniv

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ALTERNATÍVNE SPÔSOBY RIEŠENIA MEDZINÁRODNÝCH OBCHODNÝCH SPOROV¹

Abstrakt

Subjekty medzinárodného obchodného práva počas spolupráce vstupujú do rôznych vzťahov, ktoré majú zmluvný a mimozmluvný charakter. Predmetné vzťahy však sprevádzajú spory, ktoré brzdia ich rozvoj. Na základe zásad zmluvnej voľnosti a autonómie strán si strany môžu zvoliť rozhodné právo, obsah zmluvy aj spôsob ako rozhodovať o prípadných sporoch. Výber vhodného spôsobu riešenia sporov umožňuje podnikateľom ušetriť prostriedky, čas a nervy, zachovať stabilné partnerské vzťahy. Cieľom tohto príspevku je analýza vybraných alternatívnych spôsobov riešenia sporov, ich komparácia so súdnym konaním.

Kľúčové slová: arbitráž, alternatívne spôsoby riešenia sporov, expertíza, konciliácia, mediácia, minitribunál, rokovania.

Abstract

The subjects of International Commercial Law cooperate with each other within various contractual and non-contractual relations. These relations go along with the disputes that create obstacles for their development. Based on the principle of freedom of contract and autonomous will of the parties, they can choose the applicable law, the content of the contract as well as the form of resolving the disputes between them. The choice of the right form of resolving the disputes enables the businessmen to save the costs, time, stress and to keep good relations. The aim of this paper is to analyze the alternative dispute resolutions and to compare them with the official judicial mechanism.

Key words: arbitration, alternative dispute resolutions, factfinding, conciliation, mediation, minitrial, negotiations.

Úvod

Na hľadanie alternatív súdneho konania pri riešení medzinárodných obchodných sporov je viacero dôvodov, ktoré sa odlišujú v závislosti od spoločnosti, štátneho zriadenia, právneho poriadku, organizácie súdnej moci, stupňa vývoja hospodárskych a iných vzťahov a ďalších okolností. Základnými dôvodmi vzniku a rozvoja alternatívnych spôsobov riešenia sporov (ADR) sú:

- nízka efektívnosť práce súdnictva vo vybraných kategóriách prípadov (ich preťaženosť, dĺžka súdneho konania),
- v niektorých prípadoch aj nekvalifikované posudzovanie sporov,

¹ Príspevok je publikovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0696/10 „Vybrané aspekty práva medzinárodných ekonomických vzťahov“.

- iné nedostatky charakteristické pre súdny systém konkrétneho štátu.

Bohužiaľ, v súčasnosti vo svete neexistuje štát, ktorého súdny systém by bol schopný zabezpečiť efektívne riešenie všetkých vznikajúcich sporov.

Vo všeobecnosti ADR sú a priori zamerané na riešenie už vzniknutých sporov a niektoré alternatívne spôsoby riešenia sporov zabraňujú vznik nových sporov. Väčšina alternatívnych spôsobov riešenia sporov je založená na zásade dobrovoľnosti. To znamená, že predpokladom použitia ADR je súhlas sporových strán. Výnimku tvoria prípady, keď sú strany povinné použiť ADR na základe zákona, resp. iného právneho predpisu, alebo keď tento spôsob riešenia sporu nariadi súd (ide najmä o niektoré štáty USA). Musíme poznamenať, že dohoda strán je nielen predpokladom postúpenia sporu ADR, ale vo väčšine prípadov aj jeho rozhodnutia. Predmetná dohoda je obvyčajne vyjadrená zmluvou.

Základné druhy ADR

V medzinárodnej obchodnej praxi pozorujeme veľký počet ADR. Najtradičnejším je rozdelenie na základné a kombinované². Základnými alternatívnymi spôsobmi sú:

- rokovania alebo rokovania za účasti tretej osoby (sprostredkovateľa) (facilitated negotiation alebo facilitation),
- mediácia,
- rozhodcovské konania (arbitráž).

V praxi sa však kombinujú základné spôsoby rozhodovania sporov. Najpoužívanějšími kombinovanými spôsobmi ADR sú³:

- zmierovacie konanie (conciliation),
- expertíza (nezávislý expert) – (v ang. jazyku expert determination),
- mediácia– rozhodcovské konanie (med–arb) alebo rozhodcovské konanie– mediácia (arb–med),
- minitribunál (tzv. mini-trial).

Krátka charakteristika vybraných druhov ADR

V ďalšom texte ponúkam krátku charakteristiku vybraných spôsobov rozhodovania sporov. Rokovania. Predstavujú neformálny spôsob komunikácie medzi dvoma alebo viacerými stranami, ktorých cieľom je zjednotiť názory sporových strán a vyriešiť spory. Väčšinu sporov sa strany snažia najprv vyriešiť rokovaniami, ktoré sú vo svojej podstate najlepším príkladom alternatívneho riešenia sporov, pretože sa realizujú na základe dohody strán. Dovoľm si pripomenúť, že rokovania sú dobrovoľným a nezáväzným spôsobom riešenia sporov, pri ktorom nikto nemôže donútiť strany, aby ich využili, a počas rokovaní sa neprijíma žiadne záväzné rozhodnutie pre sporové strany. Stretávame sa aj s prípadmi, keď zmluva obsahuje ustanovenia, ktoré ukladajú stranám povinnosť aby sa pokúsili vyriešiť spor rokovaním skôr ako použijú iný spôsob riešenia sporu.

Rokovania za účasti tretej osoby (sprostredkovateľa) (z angl. facilitated negotiation alebo facilitation).

Vo svojej podstate sa veľmi podobajú obvyčajným rokovaniam s výnimkou toho, že sa konajú za účasti neutrálnej osoby, ktorá pomáha stranám dosiahnuť kompromis. Rozdiely medzi týmito rokovaniami a rokovaniami za účasti sprostredkovateľa je v tom, že sprostredkovateľ usmerňuje sporové strany, pomáha im stanoviť pravidlá rokovaní,

² <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1129449>

³ <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1129449>

dosiahnuť dohodu o všetkých (resp. niektorých) sporových otázkach a vyjadriť ju formou zmluvy.

Mediácia je spôsob riešenia sporov medzi zmluvnými stranami prostredníctvom rokovaní za účasti neutrálnej osoby (mediátora). Pri tomto spôsobe riešenia sporov strany ovplyvňujú nie len priebeh samotného konania, ale aj jeho výsledok. Dohoda je výsledkom konsenzu oboch strán. Predpokladá sa, že pomocou mediácie sa môžu vyriešiť akékoľvek spory, ktoré strany skutočne chcú vyriešiť, pretože mediácia predstavuje minimálne riziko. V najhoršom prípade strany iba stratia čas na samotné konanie, a v najlepšom vyriešia spor vzájomnou dohodou a vyhnú sa súdnemu konaniu. Ak sa počas mediácie nedosiahla dohoda, sporové strany sa môžu obrátiť na súd alebo použiť iný spôsob riešenia sporu. Preto aj v prípadoch, keď sa spor nevyrieši mediáciou strany sa zvyčajne hlbšie zamyslia nad konfliktom a prehodnotia svoje pozície, efektívnejšie spolupracujú so súdom a dostanú užitočné rady (odporúčania), ktoré im v budúcnosti pomôžu predísť prípadným konfliktom.

Rozhodcovské konanie je alternatívnym spôsobom riešenia sporov, v ktorom nerozhodujú súdy, ako reprezentanti štátnej moci, ale rozhodcovia resp. rozhodcovský tribunál. Arbitráž znamená odňatie právomoci štátnym súdom na základe dohody účastníkov sporu, ktorí zveria rozhodnutie už existujúceho sporu alebo budúcich sporov súkromným osobám – rozhodcom. V takom prípade ide o dobrovoľnú (fakultatívnu) arbitráž.

Rozoznávame dva druhy rozhodcovských súdov:

- Stále rozhodcovské súdy, ktoré konajú na základe svojho interného poriadku. Obyčajne sa zriaďujú pri obchodných komorách, burzách, asociáciách a podobne.
- Rozhodcovské súdy ad hoc, ktoré sa zriaďujú na vyriešenie jedného sporu alebo niekoľkých sporov z konkrétnej zmluvy.

Výsledkom rozhodcovského konania je nález. Rozhodcovský nález je bez komplikácií vykonateľný vo viac ako 100 štátoch, ktoré pristúpili k Newyorskej konvencii o uznaní a vykonateľnosti zahraničných rozhodcovských nálezov z roku 1958⁴.

Konciliácia. Pochádza z latinského slova „conciliare“, ktoré znamená „dať dohromady“ (ang. conciliation). Ide o spôsob riešenia sporov, ktorý sa často zamieňa s mediáciou. Konciliáciu vedie konciliátor, ktorý sa sústreďuje predovšetkým na sprostredkovanie komunikácie medzi stranami.

V prípade med–arb už zo samého názvu vyplýva, že ide o kombinovaný spôsob rozhodovania sporov, ktorý sa začína mediáciou, a v prípade nevyriešenia sporu alebo niektorých otázok sa predloží na rozhodcovské konanie. Sporové strany sa najprv pokúsia vyriešiť svoj spor prostredníctvom mediácie a až v prípade neúspechu prostredníctvom arbitráže. V prípade, ak rovnaká osoba vystupuje v prvej fáze procesu ako mediátor a v druhej ako arbiter nie je potrebné vypočúť sporové strany a skúmať dôkazy, pretože tieto úkony už boli vykonané vo fáze mediácie. Tento postup ovplyvňuje sporové strany v tom smere, že si musia uvedomiť, že ak nevynaložia primerané úsilie na vyriešenie sporu prostredníctvom mediácie, spor bude okamžite postúpený arbitráži. Podľa kontinuity procesu rozlišujeme dve základné formy med–arb:

- zmiešanú (tzv. blended method) – nie sú pevné hranice medzi mediáciou a arbitrážou,
- oddelenú (tzv. conjoined method) – hranica medzi koncom mediácie a začiatkom arbitráže je zreteľná.

Arb–med je opačný proces ako med–arb. Strany najprv absolvujú proces arbitráže a až následne mediácie. Ak sa počas rozhodcovského konania zistia otázky, pri ktorých je možný kompromis, vyriešia sa v mediačnom konaní. Aj v tomto prípade mediátorom môže byť osoba, ktorá najskôr pôsobila ako rozhodca, ale aj iná osoba.

⁴ Chovancova, K.: Rozhodcovské konanie v medzinárodnom obchode. Obchodné právo, č. 8-9, 2004. str. 124.

Minitribunál (tzv. mini-trial) je jednou z najčastejšie používaných metód pri rozhodovaní obchodných sporov v USA a Veľkej Británii. V určitých aspektoch sa predmetná metóda podobá súdnemu tribunálu [kreácia rozhodovacie výboru (panel of executives)]. Pri tomto spôsobe rozhodovania sporu každá strana vymenuje svojho zástupcu do spoločného rozhodovacie výboru – tzv. minitribunálu. Členom tohto tribunálu bude aj nezávislá osoba – predseda minitribunálu. Minitribunál predstavuje kombináciu konsenzuálneho a rozhodovacieho spôsobu konania, pretože na jednej strane sa snaží viesť strany dosiahnuť kompromis počas konania a odstrániť existujúce rozpory, ale na druhej strane členovia rozhodovacieho výboru pôsobia ako rozhodcovia, pred ktorých predstupujú sporové strany a odôvodňujú svoje pozície (názory). Na neverejnom zasadnutí sa členovia rozhodovacieho výboru na základe prezentovaných informácií a po vypočutí strán sporu snažia dosiahnuť zmier.

Expertíza (nezávislý expert) – (v ang. jazyku expert determination). V prípade použitia tohto spôsobu rozhodovania sporu je rozhodujúci nestranný posudok znalca či experta, ktorý slúži na objektívne posúdenie určitej spornej skutočnosti. Expertíza je postup, pri ktorom nezávislá osoba so skúsenosťami v danej oblasti vypracuje záväzný znalecký posudok o určitej veci (otázke). Expertíza sa vo veľkej miere používa pri rozhodovaní sporov vo Veľkej Británii, Francúzsku, Nemecku, Taliansku, Holandsku a ďalších krajinách. Najvhodnejšia je pri riešení sporov, ktoré vznikli v dôsledku rozdielnosti názorov strán na faktickú otázku. V prípade použitia tohto spôsobu rozhodovania sporu znalec spravidla nerieši právne otázky (ani sa nimi nezaobrá), ale posudzuje iba faktické otázky, ktoré patria do jeho kompetencie. Expertíza je často používaný spôsob pri rozhodovaní sporov vznikajúcich zo zmluvy o dielo, keď je nutné preukázať, že vykonané práce, ich kvalita, prípadne iné otázky sú v súlade s použitými normami (všeobecnými požiadavkami, resp. podmienkami). Možno ju použiť na základe príslušného zmluvného ustanovenia (expertnej doložky), uzatvoreného pred vznikom sporu, alebo na základe podpísania samostatnej zmluvy o postúpení konkrétneho sporu znalcovi alebo expertovi. Preto sa vo všeobecnosti obsah expertnej doložky v určitých aspektoch zhoduje s obsahom rozhodcovskej doložky. Strany sa môžu dohodnúť, že podobne ako v prípade rozhodcovského konania alebo mediácie sa expertíza bude riadiť štandardnými pravidlami určitej inštitúcie, napríklad Expertného centra pri Medzinárodnej obchodnej komore (ICC Centre for Expertise). Analogické centrá pôsobia vo Veľkej Británii, napríklad Britská akadémia expertov (British Academy of Experts) a Kráľovský inštitút expertov (Royal Institution of Chartered Surveyors).

Postup pri vypracovaní znaleckého posudku je upravený v príslušnom právnom predpise a nevyžaduje si vypočutie svedkov alebo konfrontáciu sporových strán. Nie vo všetkých prípadoch je znalec povinný zdôvodňovať záver, ku ktorému dospel. V zmysle príslušných právnych predpisov niektorých štátov znalecký posudok možno zrušiť iba v prípade, ak sú dôkazy o tom, že znalecký posudok obsahuje zásadné chyby, bol vypracovaný podvodným spôsobom a v prípade ďalších taxatívne vymedzených skutočností. Nevýhodou expertízy je absencia právnej úpravy predmetného spôsobu rozhodovania sporu v právnych poriadkoch štátov. Preto nevyriešenou zostáva otázka, či vypracovaný znalecký posudok má vplyv (zaväzuje) aj na tretie strany, jeho konečnosť a prípustnosť núteného výkonu.

Záver

Analýza a komparácia alternatívnych spôsobov riešenia sporov a súdneho konania dokazujú výrazné výhody alternatívnych spôsobov.

V prípade ADR ide o dobrovoľný proces, nikoho nemožno nútiť, aby ho použil. Sporové strany majú možnosť participovať na vypracovaní procesných pravidiel konania,

kedykoľvek z vlastnej vôle odstúpiť od zvoleného spôsobu riešenia sporov alebo ho ukončiť v ktorejkoľvek etape, a to aj bez udania dôvodu. Pri rozhodovaní sporu v súdnom konaní sa sudca (senát) sa riadi platnými právnymi predpismi a vyhodnocuje dôkazy na základe vnútorného presvedčenia. Z uvedeného vyplýva, že sudca rozhoduje na základe skutkového stavu zisteného z vykonaných dôkazov⁵ a z voľného hodnotenia dôkazov⁶ a v každom prípade pôjde o subjektívne rozhodnutie jednej osoby (prípadne viacerých osôb). Pri použití ADR sa riešenie sporu zveruje profesionálom, ktorí disponujú nielen právnymi znalosťami, ale aj odbornými schopnosťami, dobrou povest'ou a majú dôveru sporových strán.

Po nadobudnutí právoplatnosti súdneho rozhodnutia sú strany povinné riadiť sa týmto rozhodnutím, aj keď (ako sa často stáva) jedna alebo dokonca aj obidve strany nie sú s ním spokojné. Výsledok ADR (vo väčšine prípadov vo forme dohody) nepredstavuje prekážku res iudicata je možné aj po ich úspešnom ukončení následne začať súdne konanie bez možnosti vzniesť námietku res iudicata⁷. Počas ADR sa a priori vykonávajú iba dôkazy navrhnuté sporovými stranami.

Ako som už uviedla v súdnom konaní je úlohou sudcu zistiť skutkovú podstatu veci a rozhodnúť spor. ADR sa už od začiatku usilujú odstrániť protichodné názory na sporné otázky, hľadať riešenia, ktoré sú najpriateľnejšie pre sporové strany, a pokračovať v obchodnej spolupráci aj v budúcnosti. Zameriavajú sa najmä na hľadanie kompromisu a práve pri týchto spôsoboch sa najčastejšie používa zásada spravodlivosti a menší dôraz sa kladie na precedensy, právne predpisy a iné právne akty. Ak je výsledkom sporu dohoda, je prospešná pre obidve sporové strany.

Ďalšou výhodou ADR je ich neverejnosť (dôvernosť), neformálnosť a časová úspornosť. Neverejnosť ADR zabezpečuje, že sa nepoškodzuje dobrá povest' sporových strán a neunikajú dôverné informácie. Vďaka neformálnemu charakteru ADR sporové strany majú možnosť urýchliť vyriešenie sporu. Ide o dôležitú výhodu najmä v našich podmienkach, keď vezmeme do úvahy, že v prípade klasického súdneho konania sú odvolania a dovolania bežnou záležitosťou, ktorá ešte viac predlžuje predmetné konanie. Mutatis mutandis sa vzťahuje aj na nútený výkon súdnych rozhodnutí. Okrem toho finančná záťaž v prípade ADR je menšia ako v prípade tradičného súdneho konania (neplatí to však paušálne).

Dôležitou výhodou alternatívnych spôsobov riešenia sporov je aj jednoznačná príslušnosť vybranej inštitúcie, resp. osoby. Sporové strany sa tak nemusia zdržiavať riešením otázky príslušnosti tribunálu. V súdnom konaní v medzinárodných obchodných sporoch môžu byť príslušné viaceré súdy a zdĺhavé určovanie súdu, ktorý bude vo veci konať, nemusí vyhovovať sporovým stranám, ktoré majú záujem na rýchлом vyriešení sporu.

Použitá literatúra:

1. Bohuslavskij, M. M. 2005. Meždunarodnoe častnoe pravo [Международное частное право]. 5 vydanie. Moskva : Jurist. 2005, 687. ISBN 5-482-00708-1.
2. Ďuriš, M.- Števcík M. 2005. Základy medzinárodného práva obchodného pre ekonómov. Bratislava : Ekonóm. 2005, 150 s. ISBN 80-225-2065-9.

⁵ Zákon č. 99/1963 Zb. §153 ods. 1 v znení neskorších predpisov Občianskeho súdneho poriadku

⁶ Zásada voľného hodnotenia dôkazov je zakotvená v §132 zákon č. 99/1963 Zb. v znení neskorších predpisov Občianskeho súdneho poriadku vyplýva z ústavnoprávnej zásady nezávislosti sudcov.

⁷ Res iudicata je jednou zo zákonných prekážok súdneho konania pri ktorej platí zákaz konania a rozhodovania po druhýkrát vo veci, ktorá už bola právoplatne rozhodnutá.

3. Chovancova, K. 2004. Rozhodcovské konanie v medzinárodnom obchode. In: Obchodné právo, č. 8-9, 2004, s. 120-128.
4. Klee, L. 2011. Smluvní podmínky FIDIC. Praha : Wolters Kluwer ČR, a. s., 2011, 456 s. ISBN 978-80-7357-620-2.
5. Popondopulo, V.F. 2005. Medzinárodné obchodné právo [Международное торговое право] Moskva : Omega. 2005, s.466. ISBN 5-98119-440-5.
6. Švarc, Z. 1998. Výbrané otázky práva mezinárodního obchodu. Praha : Vysoká škola ekonomická v Praze. 1998, 252 s. ISBN 80-7079-882-3.
7. Právne predpisy
8. Zákon č. 244/2002 Z. z o rozhodcovskom konaní v znení neskorších predpisov.
9. Zákon č. 99/1963 Zb. Občiansky súdny poriadok v znení neskorších predpisov.
10. Internetové zdroje:
11. <http://law.edu.ru>
12. <http://www.justice.gov.sk>

Kontakt

JUDr. Halina Martyniv, PhD.
Katedra medzinárodného práva
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava
E-mail: martyniv@euba.sk

Ján Matis

FAKULTA POLITICKÝCH VIED A MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA MATEJA BELA BANSKÁ BYSTRICA

SOCIÁLNY ŠTÁT VO SVETLE FINANČNEJ KRÍZY

Abstrakt

Autor sa v práci zaoberá sociálnym štátom a jeho možnosťami v čase finančnej krízy, ktorú momentálne zažíva Európska únia. Sociálny štát ponúka množstvo výhod pre slabšie vrstvy spoločnosti, ktoré nemali rovnaké šance a možnosti na úspech a zabezpečenie základných životných potrieb. Ak je založený na hospodárstve, ktoré vyprodukuje samotný štát a občania sú ochotní platiť, tak môže fungovať. Na Európskom kontinente bol u väčšiny krajín založený na systéme pôžičiek, ktorými vlády platili výhody sociálneho štátu pre občanov a politici si takto získavali popularitu. Je potrebné občanom povedať, že v súčasnosti nemáme na výhody sociálneho štátu a nie je možné ho udržiavať bez zadlžovania. Ekonomika musí byť reálna a nie dlhová.

Kľúčové slová: Sociálny štát, finančná kríza, politici, nezodpovednosť, životná úroveň, Európska únia.

Abstract

The author of the work deals with the welfare state and its options during the financial crisis currently experienced by the European Union. The welfare state offers many advantages for weaker sections of society who did not have the same chances and opportunities for success and ensure the basic living needs. If I based economy, which produces the state itself and the citizens are willing to pay, it may work. On the European continent was in the majority of countries based on a system of loans which the government paid benefits of social law for citizens and politicians thus gained popularity.

It should tell the citizens that currently do not have the benefits of the welfare state and can not be maintained without indebtedness. The economy must be real and not debt.

Keywords: Welfare state, financial crisis, politicians, flightiness, standard of living, European Union.

Sociálny štát je označovaný aj štátom blahobytu, alebo aj ako welfare state. Za prvý sociálny štát sa považuje Nemecko počas vlády Oto von Bismarcka, ktorý v roku 1871 zahájil sociálne reformy. Je paradoxné, že pri zavádzaní sociálnych reforiem bol presvedčený, že sociálnym zabezpečením (zlepšením životných a pracovných podmienok) podporuje odvrátenie ľudí od socializmu. Počiatky sociálnej politiky môžeme nájsť v Nórsku, kde už v 12. - 13. storočí bola zákonom zavedená povinnosť každej rodiny starať sa o bezdomovcov.

Termín welfare state prvýkrát použil arcibiskup Williamom Temple počas druhej svetovej vojny vo Veľkej Británii, neskôr sa rozšíril do ďalšieho západného sveta a bol označovaný ako systém sociálnej politiky. Najviac ho však spopularizoval anglický lord William Beveridge¹, ktorý ho použil vo svojej správe o situácii v sociálnej politike vo Veľkej Británii. Welfare state nie je spojený ani s liberalizmom ani socializmom a treba povedať, že je spojený a viazaný na demokraciu a trhové hospodárstvo.

¹ William Beveridge navrhol všeobecné sociálne poistenie.

Beveridge sformuloval program sociálnej politiky v podmienkach trhových vzťahov založených na týchto zásadách:

- „nevyhnutnosť vypracovania a realizácie komplexného sociálneho programu, ktorý by riešil problémy materiálneho zabezpečenia všetkých skupín obyvateľstva, ale i otázky choroby, nevzdelanosti a ďalšie príčiny chudoby
- prebudovanie a zjednotenie sociálneho poistenia v celoštátnom meradle, ktoré by bolo založené na princípe spolupráce medzi štátom a jednotlivcom s cieľom zaistiť určité existenčné minimum a zároveň ponechať dostatočný priestor pre iniciatívu jednotlivcov k zlepšeniu ich životných podmienok.“²

Pod sociálnym štátom si väčšina ľudí predstaví sociálnu politiku. V súčasnosti medzi základné funkcie sociálnej politiky možno zaradiť:

- ochrannú funkciu
- rozdeľovaciu (redistributívnu) funkciu
- preventívnu funkciu
- stimulačnú (projektívno - rozvojovú) funkciu
- homogenizačnú funkciu (vyrovnávanie s cieľom zmierniť sociálne rozdiely v príjmoch, dôchodkoch, životných príležitostiach a pod.)³

Medzi prvky sociálnej politiky zaraďujeme sociálnu pomoc a podporu, dôchodkové a zdravotné poistenie, zdravotnícku politiku, politiku zamestnanosti, rodinnú, či bytovú politiku a vzdelávanie.

Sociálny štát vznikol v čase, keď politici a ľudia, ktorí uvažovali o teóriách štátu boli presvedčení, že trhovú ekonomiku nevie zabezpečiť vhodný život pre celú spoločnosť. Liberálna teória štátu uskutočňovaná v 19. storočí a ešte začiatkom 20. storočia presadzovala, že v ekonomických otázkach by mal štát dohliadať na ochranu trhu a odstraňovať nedokonalosti pri trhovom hospodárstve, bol ochrancom slobodného rozvoja individuálnych záujmov. Teoretici sociálneho štátu boli presvedčení, že liberalizmus sa dal uplatňovať len v čase klasického kapitalizmu. V meniacich sa spoločenských a ekonomických podmienkach, sa podľa nich tento model javil ako nevhodný. V tomto im môžeme dať aj v súčasnosti za pravdu, pretože kríza sa neobjavila zo dňa na deň. Ale politici nečakali, že sa objaví tak rýchlo a v takom rozsahu. V dnešnom globalizovanom svete sa politická, ekonomická, kultúrna a spoločenská situácia mení neustále a v čase finančnej krízy je ťažké povedať, ktorá forma štátu vyhovuje väčšine spoločnosti, prípadne najlepšie vyrieši a predíde hospodárskym problémom.

Po druhej svetovej vojne bol model tohto štátu veľmi obľúbený a začal sa rozširovať spolu so sociálnymi reformami. Presadzoval sa ako modernizovaný model klasického štátu. Tzv. zlaté obdobie zažil v 50. - 60. rokoch 20. storočia. Rekonštrukcia zničeného hospodárstva v európskych krajinách si žiadala zásahy štátu, ktorý musel rýchlo postaviť na nohy zničenú krajinu. Západné krajiny zaznamenávali hospodársky rast, plnú zamestnanosť, čo umožňovalo rozšírenie sociálnych služieb. V 70. rokoch prišla s ropnou krízou aj kríza sociálneho štátu. Od 70. rokov sa však sociálne výdavky v Európe neustále zvyšovali. Pri tvorbe dnešných rozpočtov budú musieť byť sociálne výdavky prehodnotené, keďže niektorým štátom ide o holú existenciu a riziko bankrotu je veľké. V súčasnosti si tento model štátu vykladá každá strana inak a nie je exaktná definícia. Hlavne v postkomunistických krajinách, keď sa spomenie sociálny štát, tak sa hneď vynorí totalitný režim, čo je spôsobené traumou z minulosti. Vo všeobecnosti sociálny štát prerozdeľovaním časti príjmu vytvára sociálne útočisko a zabraňuje prepadu slabších vrstiev spoločnosti do chudoby. Miloš Večeřa tvrdí, že sociálny štát treba chápať ako štát, ktorý:

² Duben, R.: Stát blahobytu. Praha: VŠE, 1994. s. 28.

³ Stanek, V. a kol.: Sociálna politika. Bratislava: Sprint dva, 2008. s. 53.

- „garantuje minimálny príjem jednotlivca a rodiny na úrovni životného minima
- poskytuje sociálne zabezpečenie, ktoré umožňuje predísť, zmierniť alebo prekonať sociálne riziká s cieľom zaistiť primeranú minimálnu úroveň sociálnej bezpečnosti a sociálnej suverenity
- zaisťuje kvalitnú úroveň služieb pre všetkých občanov bez rozdielu spoločenského statusu.“⁴

Cieľom Beveridgovej sociálnej politiky bolo zabezpečiť každému občanovi životný štandard a sociálne istoty zodpovedajúce sociálne ekonomickým podmienkam spoločnosti. Toto pravidlo bolo porušené, keďže štáty si začali na masívnu sociálnu politiku požíčať, nakoľko reálna ekonomická situácia im neumožňovala platiť túto nákladnú politiku z vlastných prostriedkov. Samozrejme, že ľuďom to nikto nepovedal a politici sa v očiach občanov tešili čoraz väčšej popularite. V snahe získania moci a dosiahnutia svojich záujmov sa politici vzdali pôvodného zmyslu sociálneho štátu a zabezpečovali občanom omnoho väčšie sociálne podmienky ako im to ekonomický stav umožňoval.

Sociálny štát je len vízia, alebo idea, ktorú sa snažia dosiahnuť politici, aby si získali priazeň voličov. Neexistuje ani ucelená filozofická ideológia, ktorá by pokrývala inštitúciu sociálneho štátu. Dokonca ani pravica a ľavica nemá jednotný názor na sociálny štát, každý si ho predstavuje ináč. „Pravica nemá v skutočnosti recept na to, ako odbúrať sociálny štát takým spôsobom, aby zostal neporušený demokratický štát.“⁵ Treba doplniť, že politici sa neradi púšťajú do reformy sociálnej politiky, keďže tieto kroky sú veľmi nepopulárne. Je však isté, že v európskom kontexte je každý vyspelý demokratický štát zároveň sociálnym štátom.

Pri sociálnom štáte sa vychádza zo štyroch základných modelov: liberálnom (reziduálnom) sociálnom štáte (Británia, USA, Írsko), konzervatívnom (korporatívnom) sociálnom štáte (Nemecko, Francúzsko, Rakúsko), sociálnodemokratickom (univerzalistickom) sociálnom štáte (Švédsko, Dánsko, Nórsko) a neskôr doplnenom rudimentárnom (južanskom) sociálnom štáte (Taliansko, Španielsko, Grécko). Liberálny sociálny štát je definovaný iba záchrannou sociálnou sieťou, ďalšie modely sú silnejšie. V konzervatívnom dominuje poisťovací systém, v sociálnodemokratickom modeli je dôraz na solidaritu a v poslednom južanskom pretrváva silný dôraz na sociálnu funkciu rozšírenej rodiny. Zaujímavé je, že v každom type sociálneho štátu, okrem sociálnodemokratického nájdeme krajiny, ktoré majú finančné problémy. A pri južanskom modeli všetky tri štáty majú problémy a Grécko ich v Európe začalo. Južanský model je príkladom sociálneho štátu, ktorý fungoval na nereálnej ekonomike a musel sa neustále zadlžovať. Zavedenie eura uľahčilo štátom ako Grécko, Portugalsko či Taliansko financovanie. Tieto štáty však namiesto znižovania dlhov, vytvárali nové a väčšie dlhy.

Čím rýchlejšie sa zvyšovala životná úroveň, tým rýchlejšie sa zvyšovali nároky obyvateľstva. S rýchlo rastúcou životnou úrovňou sa prehĺbuje priepasť medzi jednotlivými skupinami spoločnosti a tým sa zvyšujú nároky na sociálnu politiku. Český sociológ Ján Keller vo svojej knihe Abeceda prosperity konštatuje, že štát blahobytu patrí do skupiny najväčších a najzarytejších nepriateľov prosperity. Podľa neho odporcovia štátu blahobytu tvrdia, že táto inštitúcia ohrozuje príchod prosperity tým, že dáva stále rozmazanejším a lenivejším vrstvám obyvateľstva úplne zadarmo to, na čo si nechcú zarobiť vlastnou poctivou prácou. Podľa Kellera však našťastie stúpenci tohto výkladu sú dnes v spoločnosti vo väčšine, takže je len otázkou času, kedy štát blahobytu bude odstránený a nepracujúci začnú konečne pracovať po vzore pracujúcich. Štát blahobytu odhaľuje utópiu vízie prosperity. Kríza v Európskej únii Kellerove myšlienky urýchlila a veľkorysé a nereálne

⁴ Večeřa, M.: Sociální stát. Východiska a přístupy. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993. s. 50.

⁵ Keller, J.: Soumrak sociálního státu. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. s. 16.

sociálne politiky budú musieť byť prehodnotené. Štáty musia konsolidovať rozpočty, zmenšiť deficit, menej sa zadlžovať. Tieto opatrenia sa dotknú občanov, či si to politici budú priať, alebo nie.

Podľa Kellera je fungovanie štátu blahobytu založené na predpoklade hospodárskeho bohatstva vytváraného vnútri danej krajiny a v princípe neexistujú žiadne medze pre stály rast bohatstva. S výnimkou Švédska a Nórska, ktoré sú davané za vzory sociálneho štátu. Ďalšie štáty si museli na sociálne programy požičiavať, keďže bohatstvo nevytvárali vnútri, na rozdiel od Nórska, ktoré má obrovské zásoby zemného plynu a ropy. Rast bohatstva nemôže donekonečna rásť v číslach, ktoré sú potrebné na zvyšovanie komfortu, na ktorý je západná civilizácia zvyknutá.

Západná spoločnosť žila dlhé roky nad možnosti, ktoré jej reálne poskytoval ekonomický potenciál jednotlivých krajín. Štáty budú musieť radikálne znížiť obyvateľom životný štandard a obmedziť výhody, ktoré im štátna politika poskytuje. Treba nastoliť otázky: je nám treba dve autá, viac televízorov do príbytkov, bezplatné vysoké školstvo, na ktoré sa skladajú všetci a študuje len časť obyvateľstva? Treba nám aj vlastné bývanie, na ktoré si musí väčšina ľudí zobrať hypotéky, tie musia splácať prakticky celý život, pričom byt sa stáva ich majetkom až poslednou splátkou banke. Ceny domov a bytov sú mnohokrát nereálne a sú značne premrštené. Cenová bublina v Írsku, napomohla k ekonomickému kolapsu v tejto krajine, ktorá musela požiadať o pomoc EÚ. Keby finančná kríza začala o niekoľko rokov neskôr, s vysokou pravdepodobnosťou by aj cenová bublina narástla do extrémnych rozmerov aj na Slovensku a vtedy by sme čelili omnoho väčším problémom. „Našťastie“ kríza prišla skôr a ukázala developerom ich hranice. Je potrebné sa uskromniť a žiť z reálnych príjmov.

Je však pochopiteľné, že žiadny z politikov radikálne nezníži ľudom životnú úroveň a nepovie verejne, že súčasný život je nákladný a nemôžeme si ho dlhodobo dovoliť. Politici sa však chcú za každú cenu udržať pri moci a radikálne šetrenie sa rovná politickej samovražde, nie len samotného politika, ktorý by si na niečo takéto trúfal, ale aj jeho strany. Politická strana na jedno až dve volebné obdobia, počas ktorých by urobila také reformné zmeny, že by s najväčšou pravdepodobnosťou nemala šancu na ďalšie fungovanie. Ovocie reforiem by sa dostavilo o niekoľko rokov neskôr, keď by bola pri moci už iná strana. To by však politika nemohla fungovať ako podnikateľský subjekt, ale politici by sa museli snažiť pomáhať občanom a brať svoju prácu ako poslanie a povinnosť, nie ako šancu pre seba na lepší život a uplatnenie.

„Štát blahobytu je v kríze, a to nielen kvôli globalizácií, ale preto, že ho v jeho dnešných dimenziách vzhľadom k klesajúcemu rastu a k starnutiu populácie nedokáže nikto zaplatiť.“⁶ Konštatuje Hans Küng v knihe Světový étos pro politiku a hospodářství, ktorú vydal v roku 1997. V tom čase nikto netušil, že bude ešte aj hlboká finančná a hospodárska kríza, ktorá prispeje k zmrazeniu štátu blahobytu a nereálnosti jeho budovania v súčasných ekonomických podmienkach. Küng sa zmieňuje aj opatreniach, ktoré musia podľa neho štáty prijať. Je nutné zredukovať štátny rozpočet, prehodnotiť systémy sociálneho zabezpečenia. Taktiež pokladal za nevyhnutné znížiť dane a sociálne dávky a odstrániť regulácie, ktoré brzdia národný a globálny rozvoj hospodárstva. Na prísnejších štátnych rozpočtoch a pri nedodržovaní aj prísnejších a uplatniteľných sankciách sa budú musieť dohodnúť lídri EÚ, ak chcú, aby eurozóna prežila.

Všeobecne sa považovalo Švédsko za štát blahobytu. Spolu s Nórskom a Dánskom patrilo k najprogressívnejším krajinám, ktoré po druhej svetovej vojne vytvárali sociálny štát. Od roku 2006 však švédska stredopravá koalícia v tejto krajiny znížila dane a prehodnotila

⁶ Küng, H.: Světový étos pro politiku a hospodářství. Praha: Vyšehrad, 2000. s. 207.

sociálne výhody, aby umožnila zvýšiť počet pracovných miest v súkromnej sfére, ktorý niekoľko rokov stagnoval. Küng konštatuje, že veľká časť obyvateľstva musela zarábať veľa a stále viac, aby mohla platiť neustále sa zvyšujúce dane a keď klesal hospodársky rast a začali stúpať štátne výdavky, tak táto politika bola čoraz menej možná. Treba však povedať, že vo Švédsku tvorí štát viac než polovicu ekonomiky. Obyvatelia platia značne vysokú daň, ale za ňu majú aj adekvátne služby. Švédsko má však oproti ostatným krajinám Európskej únie mierny dlh (okolo 40% HDP) a v rebríčkoch konkurencie schopnosti hospodárstva sa pohybuje na prvých priečkach. Je to ojedinelý svetlý príklad.

V dnešnej dobe je budovanie sociálneho štátu nereálne, alebo je potrebné jeho prebudovanie, nakoľko zadĺženým európskym štátom sociálne programy odčerpávajú značné prostriedky z rozpočtov. Dlhová politika sa nedá uskutočňovať do nekonečna. Nežijeme v klasickom sociálnom štáte, ale na každom rohu sa stretávame s aktivitami štátu a sme nimi ovplyvňovaní (nemocnice, školy, doprava, sociálne, alebo komunálne byty, práca vo verejnej, či štátnej správe). Je však otázkou, čo si každý predstavuje pod sociálnym štátom, nakoľko neexistuje jednoznačná a uspokojivá definícia. Niektoré prvky sociálnej politiky môžeme priradiť k sociálnemu štátu, ale táto politika nie je kontinuálna a mení sa podľa politickej situácie a chýba jej dlhodobá vízia.

Dlhy krajín dvadsaťsedmičky narástli do astronomických výšok a v minulosti nikoho nezaujímalo, do kedy je možné sa zadlžovať a čo bude neskôr. Problém sa len prenášal na budúce generácie. Nezodpovednosťou politikov nielen v poslednom desaťročí, ale už omnoho skôr, keď začali sľubovať a vytvárať svojim občanom štát, ktorý nemal na výhody, ktoré títo politici zaviedli. Dlhová kríza neohrozuje len Európsku úniu, ale pokles hospodárskeho rastu má globálne dopady na ekonomiku a radikálne neriešenie problémov eurozóny len oddiaľuje problém, ktorý sa však už nedá posúvať na kilometre, ale len na metre. Situácia je o to dramatickejšia, že nielen investori, ale aj politici sa domnievali, že po kríze nasleduje obdobie rastu, tak ako sa to väčšinou predpokladá. Opatrenia, ktoré sa prijímali na zmiernenie krízy nemali úspech a tá sa ďalej prehľbuje a šíri ako nákaza po Európskom kontinente. Nerieši sa jadro problému, ale kozmetickými úpravami ho len oddiaľujú.

Myšlienka znovuzvolenia politikov a rastúce preferencie popularity im zatieňovali reálne myslenie a preto sa správali a bohužiaľ aj správajú nespravodlivo k budúcim generáciám. Súčasnú dlhovú situáciu môžeme prirovnať k životu jedného druhu hmyzu. Malé čierne chrobáčky, ľudovo pomenované Hovnivál (odborne Lajniak), si pred sebou kotúľajú guľôčku z trusu (sú v nej vajíčka), ktorá sa dá prirovnať k dlhovému balvanu. Ten sa však na rozdiel od tejto guľôčky neustále zväčšuje a čím je väčší, tým menej sa posúva a o to viac námahy musíme vynaložiť na posun, aby mohol štát fungovať.

Problém krízy nie je len ekonomický (neúmerné zadlžovanie štátov), ale aj morálne – etický. Morálny úpadok spoločnosti, ktorá sa hrnie len za peniazmi a bohatstvom. Keby sa nevytratila medzi ľuďmi solidarita, nie sú potrebné ani štedré sociálne programy. Treba si zvyknúť nato, že vláda sa nemôže starať o všetko (celý život občana), od začiatku po koniec. Samotní ľudia sa budú musieť obmedziť. Samozrejme, že to nemôžeme očakávať od ľudí, ktorí zarábajú minimálnu mzdu. Obmedziť životné potreby pri príjmoch 300 až 400 eur sa nedá a bolo by neľudské, žiadať to od nich. Mám na mysli všeobecné obmedzenie, ktoré je v myslení ľudí. Kúpiť si auto, prípadne dve, dom a pod. Sny, ktoré si chcú ľudia plniť, aby boli čo najbohatší, treba zrealizovať s ekonomickými možnosťami.

Küng prišiel na niekoľko záverov⁷ pri kríze štátu blahobytu, ktoré sa hodia aj na dnešnú finančnú krízu:

1. Štát nemôže míňať viac, ako sú ochotní a schopní občania platiť vo forme daní. Prehnane vysoké dane vedú k daňovým únikom a k čiernej práci.

⁷ Küng, H.: Světový étos pro politiku a hospodářství. Praha: Vyšehrad, 2000. s. 210.

2. Ak je úroková záťaž štátu vyššia než príjmy z hospodárskeho rastu, je nevyhnutné nové zadĺženie štátu už len kvôli splácaniu úrokov. Čoraz väčšie zadĺženie vedie k rozvratu verejných financií a nakoniec k bankrotu štátu.

V tomto bode to môžeme jasne vidieť na príklade Talianska, ktoré si na finančných trhoch požičiava vo forme predávania štátnych dlhopisov za úroky vyššie ako 7%. Pri takýchto úrokoch už Grécko, Írsko a Portugalska žiadali o pomoc. Keď si štáty požičiavali za nízke úroky, tak to nikomu nevadilo a nepozeralo sa na budúcnosť, že dlh rastie v obrovských číslach a jeho splatenie sa pomaly javí ako nereálne. Táto kríza je dobrá aspoň na to, že štáty zistili a boli donútené ekonomickou situáciou, že donekonečna sa nemôžu zadlžovať. Otázka však je, či si to uvedomili jednoznačne, alebo sa len na chvíľku snažia zakryť situáciu a radikálne riešenie len odsúvajú na neskôr.

3. Prebujnený štát vyžaduje zoštíhlenie. Sociálny štát sa stáva neprehľadným byrokratickým monštrum.

4. Pracovné miesto nemôže stáť viac, než koľko zarába. V dobe globálneho konkurenčného boja sú neproduktívne miesta odstraňované rýchlejšie ako predtým.

5. Mechanické prerozdeľovanie zabíja výkonnosť a odmeňuje lenivosť, kto pracuje, musí dostávať viac, ako ten, čo nepracuje.

6. Vyššie sociálne dávky nezaručujú občanom trvale vyšší štandard a sociálny zmier. Ten zaručuje primeraný ekonomický rast, viac pracovných príležitostí a vyšší reálny príjem.

Küing ďalej konštatuje, že nikto sa nechce vzdať už raz získaného majetku, nikto sa nechce ničoho zriecť, bohužiaľ ani tí, ktorí vládnu a pýta sa, čo v takejto situácii robiť? Príchod dlhovej krízy priniesol odpoveď na to, že hrozba bankrotu je väčšia ako nespokojnosť občanov pri okresávaní sociálnych výhod. Európske problémy spôsobili politici, ktorí v honbe za volebnými hlasmi sľubovali nesplniteľné. Zavedenie eura uľahčilo štátom ako Grécko, Portugalsko či Taliansko financovanie, krajiny ich namiesto na zníženie dlhov využili k ďalšiemu dlhu. Európania si na výhody sociálneho štátu zvykli a považujú ho za nedotknuteľný. Ťažko sa ľudia zbavujú niečoho, čo považujú za samozrejmosť a nechcú sa obmedzovať.

Obhajcovia sociálneho štátu tvrdia, že odčerpávanie súkromných prostriedkov, ktoré štát vyberá na svoju činnosť nemá len negatívne dopady na verejné financie. Napríklad podpora verejných výdavkov pomáha ekonomike v dobe recesie. Taktiež podpora bývania pre rodiny zvyšuje konzum, nakoľko uvoľňuje rodinám prostriedky na život. Otázkou však je, keď sa to všetko spočíta, či je štát v pluse, alebo v mínuse. Keď je zdravé ekonomické prostredie, tak štát nemusí podporovať štátnymi investíciami ekonomiku, lebo keď je nejaký projekt perspektívny, tak sa firmy pustia do projektu aj bez štátnej podpory. Ak je však hospodárstvo v útlme, firmy musia šetriť a nemajú dostatok voľných prostriedkov na veľké projekty, v takom prípade by štát mohol pomôcť. Je dôležité, odkiaľ má štát tieto prostriedky. Ak si ich požičia a bude splácať desiatky rokov, nemôžeme vravieť o úspešnom projekte. Pretože situácia o niekoľko rokov môže byť taká kritická, že splácanie týchto prostriedkov bude pre štát omnoho ťažšie ako sa javilo, keď si požičiaval.

Nemecký kancelár Bismarck svojou reformou v 19. storočí dosiahol u robotníkov lepší výkon, keď im ukázal, že staroby sa môžu dožiť a nemusia umrieť v chudobe. Zamestnanci pracujúci na hranici chudoby, bez sociálnych istôt, pracovali neproduktívne. Vtedy však bola neporovnateľná doba, robotníci pracovali pod ľudskú dôstojnosť a pracovné podmienky boli diametrálne odlišné.

Idea sociálneho štátu sa ukázala ako nereálna v situácii, keď si krajiny na takúto formu štátu požičiavali a ich hospodárstvo im to neumožňovalo. Ekonomika musí byť založená na reálnom hospodárstve, podľa ktorého štát minie len toľko, koľko vyprodukuje. Začiatok pomalého zadlžovania vytvára kolobeh, ktorý sa nikdy nezastaví a iba sa zväčšuje. Najlepšia vláda je taká, o ktorej občan nevie. Občan musí byť aktívny a nie len čakať

a nariekať nad politikmi a raz za štyri roky hodiť lístok do volebnej urny. Aj obyčajní ľudia musia zmeniť svoje myslenie a uvedomiť si, že súčasný život je veľmi nákladný a nemáme na to.

Do nekonečna sa nedá stále zadlžovať, raz musí prísť koniec, aspoň tak nám vraví zdravý rozum. Pravidlá na trhu však určujú vlády. Dokedy budú politici brať vládnutie ako prácu a nie poslanie, tak sa situácia radikálne nezmení. Globálna kríza ovplyvňuje politický vývoj v celej Európskej únii a je zrejmé, že jej negatívne dôsledky môžeme len s ťažkosťami predvídať. Napokon v únii už padlo niekoľko vlád, kvôli finančnej kríze a Slovensko nebolo výnimkou.

Dobrá sociálny štát môže pomôcť spoločnosti, ale nemôže byť veľmi nákladný a hlavne musí byť založený na reálnej ekonomike a nie na neúmernom zadlžovaní štátu, ktorý si neustále požičiava, len aby boli ľudia a politici spokojní a pritom zabúdajú na budúcnosť. Zaujímavú myšlienku napísal Ján Keller, podľa ktorého sociálny štát by bol zbytočný v spoločnosti, v ktorej by podnikatelia zomierali v okamihu bankrotu ich firmy a v ktorej by všetci zamestnanci so stratou zamestnania strácali zároveň záujem uspokojovať svoje životné potreby.

Súčasná finančná kríza nie je len krízou ekonomickou, ale je krízou morálky a hodnôt. Môžeme krízu liečiť ekonomickými nástrojmi a „číslami“, ale nevyrieši sa podstata problému. Kým ľudia nebudú žiť podľa základných etických hodnôt, tak jadro problému sa nikdy nevyrieši a bude stále čakať na svoj čas, kedy opäť prepukne v nejaký problém. Objem finančných transakcií je obrovský a veľkú časť z toho predstavujú špekulatívne operácie, ktoré nie sú založené na dôvere, ale na okamžitom zisku. Aj veľká spoločnosť môže zo dňa na deň padnúť.

Európska populácia starne a malý prírastok obyvateľstva vytvára veľké problémy na dôchodkové zabezpečenie a nie ešte na sociálny štát. Ak chceme mať zachované aspoň dnešné „výhody“, je na diskusiu v akom rozsahu. V takom prípade je potrebné investovať do moderných technológií a vedy, ktoré majú vyššiu pridanú hodnotu. Ovocie takéhoto riešenia však nebude hneď, ale bude trvať niekoľko rokov. Vlády však potrebujú mať rýchle riešenia a výsledky a takéto investovanie prinesie výsledky omnoho neskôr.

Podľa Kellera keď sa sociálny štát v čase finančnej krízy zameria iba na tých, čo najviac potrebujú sociálne dávky, tak stratí aj zostatok podpory verejnosti. Ako ďalej konštatuje, len pokiaľ mali stredné vrstvy úžitok so sociálneho štátu, tak súhlasili s programami pre sociálne znevýhodnené skupiny. Malé dávky vylúčia stredné vrstvy a také opatrenia sú potom neprechodné. Keď sa do toho pritrafí aj dlhová kríza, tak štáty v rámci úspor musia radikálne znížiť podpory. Ľudia sa musia sami zmeniť a byť solidárni, nie preto, že im to prikazuje štát, ale že chcú a pomáhajú ľuďom okolo seba. Netreba len finančne.

Použitá literatúra:

1. Duben, R.: Stát blahobytu. Praha: VŠE, 1994.
2. Keller, J.: Abeceda prosperity. Brno: Doplněk, 2010.
3. Keller, J.: Soumrak sociálního státu. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.
4. Küng, H.: Světový étos pro politiku a hospodářství. Praha: Vyšehrad, 2000.
5. Stanek, V. a kol.: Sociální politika. Bratislava: Sprint dva, 2008.
6. Večeřa, M.: Sociální stát. Východiska a přístupy. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993.

Kontakt

Mgr. Ján Matis

Hríbiky 206

Tvrdošín 027 44

E-mail: johnymatis@gmail.com

Boris Mattoš

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ROZVOJOVÁ POMOC A SPOLUPRÁCA AKO SÚČASŤ PREZENTÁCIE ŠTÁTU V ZAHRANIČÍ¹

Abstrakt

Slovenská republika sa vstupom do euroatlantických štruktúr začlenila do svetového spoločenstva krajín podporujúcich rozvojové štáty. Schválené boli príslušné legislatívne a koncepcné materiály (Strednodobá stratégia oficiálnej rozvojovej pomoci SR na roky 2009 – 2013, Zákon o oficiálnej rozvojovej pomoci č. 617/2007 Z. z. a pod.) a zriadené koordinačné orgány (Odbor rozvojovej a humanitárnej pomoci Sekcie obchodu a rozvojovej pomoci MZV SR, Slovenská agentúra pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu a pod.). Koncipované boli dôvody poskytovania rozvojovej pomoci, stanovili sa kritériá na posudzovanie a vyselektované boli tzv. prioritné krajiny. Sprievodným javom procesu poskytovania rozvojovej pomoci je okrem iného aj prezentačný rozmer donorskej krajiny v recipientskom štáte a dotváranie jej imidžu.

Kľúčové slová: rozvojová pomoc a spolupráca, prezentácia štátu, imidž krajiny v zahraničí.

Abstract

By joining the Euro-Atlantic structures, the Slovak Republic has been integrated into the global community of countries supporting developing nations. In this context several relevant documents have been approved (Medium-Term-Strategy for Official Development Assistance for the years 2009 - 2013, the Act on Official Development Assistance no. 617/2007 Coll. etc.), coordinating bodies set up (Department of Development and Humanitarian Aid of the Section of Trade and Development Assistance at the Slovak Ministry of Foreign Affairs, Slovak Agency for International Development Cooperation, etc.). Also, reasons and criteria have been established to provide development assistance. The concomitant element of this process includes the presentational dimension of the donor country in the recipient country, as well as the creating of a country's image.

Key words: Development Aid and Assistance, presentation of the country, image of the country abroad.

Úvod

Slovenská republika sa vstupom do euroatlantických štruktúr začlenila do svetového spoločenstva krajín podporujúcich rozvojové štáty. V prvom období transformácie bolo Slovensko čistým prijímateľom rozvojovej pomoci. Základy mechanizmu slovenskej oficiálnej rozvojovej pomoci sa formovali v rokoch 1999 – 2002. Od roku 2003 sa poskytuje v podobe, ktorú poznáme dnes.

Štruktúru príspevkov rozvojovej pomoci tvorili v prvej fáze najmä dobrovoľné príspevky do medzinárodných organizácií, špecializovaných programov a poskytovanie

¹ Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0763/10 - Postavenie a úlohy diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu.

humanitárnej pomoci, neskôr sa rozšírili aj o ďalšie finančné prostriedky na programy a projekty.

Za základný koncepčný dokument sa považuje Strednodobá koncepcia poskytovania oficiálnej rozvojovej pomoci na roky 2003 – 2008, ktorú vypracovalo Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky (MZV SR) v roku 2002 a ktorú každoročne špecifikuje a aktualizuje v dokumente pod názvom Národný program oficiálnej rozvojovej pomoci. V súčasnej dobe sa vychádza z novej Strednodobej stratégie oficiálnej rozvojovej pomoci SR na roky 2009 – 2013, ktorá bola prijatá v roku 2009 a je východiskom pre ďalšie plánovacie a programovacie dokumenty na obdobie piatich rokov.

Koordinátorom oficiálnej rozvojovej pomoci na Slovensku je MZV SR, Odbor rozvojovej a humanitárnej pomoci (TORP) Sekcia obchodu a rozvojovej pomoci (TODA)². Okrem MZV SR sú do oficiálnej rozvojovej spolupráce zapojené aj ďalšie ústredné orgány štátu.

Z hľadiska inštitucionálnej bázy zriadilo MZV SR dňa 1. 1. 2007 Slovenskú agentúru pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu (SAMRS), rozpočtovú organizáciu MZV SR pre zefektívnenie poskytovania oficiálnej rozvojovej pomoci. Z hľadiska legislatívnej bázy nadobudol dňa 1. 2. 2008 účinnosť Zákon o oficiálnej rozvojovej pomoci č. 617/2007 Z. z., ktorý upravil jej postavenie a pôsobnosť a vytvoril právny rámec poskytovania oficiálnej rozvojovej pomoci Slovenskej republiky a podmienky pre dôsledné plnenie medzinárodných záväzkov SR v oblasti oficiálnej rozvojovej pomoci.

V kontexte rozvojovej pomoci významnú úlohu zastávajú mimovládne organizácie, ktoré vytvorili Platformu MVRO³ zastrešujúcu mimovládne organizácie zaoberajúce sa rozvojovou spoluprácou a humanitárnou pomocou.

Slovenská republika v zmysle prijatých dokumentov poskytuje rozvojovú pomoc predovšetkým na základe týchto dôvodov⁴:

- Spoluzodpovednosť za globálny rozvoj: spoluzodpovednosť je založená na hodnotách mieru, solidarity, sociálnej spravodlivosti, úcty k ľudským právam a základným slobodám, demokracie, právneho štátu a dobrého spravovania verejných vecí;
- Záujem byť aktívnym subjektom medzinárodnej politiky a aktívnym členom komunity darcov: Slovenská republika svojimi aktivitami v OSN i v EÚ preukázala schopnosť prispievať k formulovaniu a realizácii medzinárodnej politiky. Má aj významné a jedinečné skúsenosti s rozvojovým, transformačným a reformným procesom (politickým, ekonomickým, právnym, inštitucionálnym) vo všetkých oblastiach spoločnosti. Vďaka týmto skúsenostiam má SR špecifické postavenie v medzinárodnej komunite darcov.
- Morálna povinnosť a záväzky vyplývajúce z členstva v medzinárodných organizáciách, osobitne z členstva SR v EÚ: Morálna povinnosť poskytovať rozvojovú pomoc vyplýva SR aj vzhľadom na hodnoty demokracie, solidarity a právneho štátu, ktoré vyznáva. Slovenská republika prešla náročným transformačným procesom od prijímateľa pomoci k darcovi. Ako členská krajina EÚ a OECD patrí SR medzi najvyspelejšie krajiny sveta. Členstvo v týchto medzinárodných organizáciách a inštitúciách so sebou nesie povinnosti, ktoré sa SR snaží svojimi aktivitami naplňať

² Organizačný poriadok Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky k 1. októbru 2011 [online]. Dostupné na internete: <[http://www.foreign.gov.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_346E8A9F153B8F71C1257667003ADEAA_SK/\\$File/111028_Organigram%20MZV_SR%2001_10_2011.pdf](http://www.foreign.gov.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_346E8A9F153B8F71C1257667003ADEAA_SK/$File/111028_Organigram%20MZV_SR%2001_10_2011.pdf)>

³ Platforma mimovládnych rozvojových organizácií – MVRO - <http://www.mvro.sk/>

⁴ V zmysle §3 §4 zákona č. 617/2007 Z. z.

Z hľadiska sektorových priorit slovenskej oficiálnej rozvojovej pomoci boli zaradené: budovanie demokratických inštitúcií, právneho štátu, občianskej spoločnosti a mieru; sociálny rozvoj; ekonomický rozvoj budovanie trhového prostredia, posilnenie makro-ekonomického prostredia, riadenie verejných financií, podpora malých a stredných podnikov; rozvoj infraštruktúry s pozitívnym vplyvom na trvalo-udržateľný rozvoj a ochranu životného prostredia.

Oficiálna rozvojová pomoc Slovenskej republiky môže byť poskytovaná v limitovanom objeme. Z hľadiska efektívnosti a cieľového prístupu boli zadané konkrétne krajiny, ktorým je rozvojová pomoc poskytovaná. Stanovili sa tri skupiny kritérií, na základe ktorých sa posudzovalo zaradenie rozvojovej krajiny medzi slovenské teritoriálne priority oficiálnej rozvojovej pomoci:

- politické a ekonomické kritériá;
- logistické a praktické kritériá;
- rozvojové kritériá vrátane kritérií pre alokácie zdrojov na základe potrieb a výkonnosti;
- a úspešnosť, efektívnosť doterajšej slovenskej rozvojovej pomoci.

Na základe vyhodnotenia uvedených kritérií vláda Slovenskej republiky v roku 2009 schválila zoznam prioritných krajín v týchto dvoch skupinách⁵:

- Programové krajiny slovenskej oficiálnej rozvojovej pomoci: Srbsko, Keňa a Afganistan. Programovým krajinám je každý rok alokovaná konkrétna finančná čiastka. Spolupráca s programovými krajinami sa považuje za dlhodobejšiu.
- Projektové krajiny: Albánsko, Bosna a Hercegovina, Bielorusko, Čierna Hora, Etiópia, Gruzínsko, Kazachstan, Kirgizsko, Macedónsko, Moldavsko, Mongolsko, Sudán, Tadžikistan, Ukrajina, Uzbekistan, Vietnam. Projektové krajiny sú zaradené do skupín a financie sú vyčleňované skupinám ako celku.

Prezentácia krajiny

Dôvody a kritériá poskytovania oficiálnej rozvojovej pomoci a spolupráce sú širokospektrálne a ich vnímanie sa môže líšiť od subjektu k subjektu. Nepopierateľným sprievodným javom tohto procesu je okrem iného prezentácia donorského štátu v prijímateľskej krajine. Treba jednoznačne zdôrazniť, že prezentácia, budovanie imidžu krajiny v recipientských krajinách je sprievodným znakom celého procesu a nikdy nebola deklarovaná ako účelová, resp. ako prioritný cieľ poskytovania rozvojovej pomoci a spolupráce. V celkovom komplexe danej problematiky má však svoje zastúpenie.

Ako sa konštatuje v Strednodobej stratégii oficiálnej rozvojovej pomoci Slovenskej republiky na roky 2009 – 2013, realizovaná rozvojová pomoc poskytnutá v predchádzajúcom období pomohla príjemcom pomoci, zviditeľnila Slovensko, prehĺbila naše väzby s partnerskými krajinami, otvorila dvere pre etablovanie slovenských subjektov v zahraničí a vytvorila nové inštitucionálne a expertné kapacity na Slovensku. Ide teda o zmienku o prezentačnom aspekte krajiny smerom navonok v kontexte rozvojovej pomoci.

Gažovič v kontexte oficiálnej rozvojovej spolupráce spája poskytovanie rozvojovej pomoci s budovaním vlastnej identity krajiny a konkrétne uvádza: „Prioritnou úlohou slovenskej zahraničnej politiky tak nepochybne je, okrem iného, podieľať sa aj na utváraní identity SR, t.j. na utváraní predstavy o sebe, ktorá bude zdieľaná občanmi krajiny a uznávaná ostatnými aktérmi na medzinárodnej scéne“⁶. Prvok budovania imidžu má komplexný

⁵ V zmysle §2 písm. b) zákona č. 617/2007 Z. z.

⁶ GAŽOVIČ, O.: Slovak Aid – oficiálna rozvojová spolupráca ako nástroj konštituovania identity SR? Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 17.

charakter, keďže s pôsobením v rámci určitej krajiny vznikajú prepojenejšie a prehlbujúce sa väzby a to politické, ekonomické, kultúrne a pod., prostredníctvom ktorých štát môže realizovať svoju politiku, svoje záujmy.

Realizácia rozvojovej spolupráce neznamená a priori silnejší prezentačný rozmer donorskej krajiny, keďže ten je nevyhnutné budovať postupne a určite sa odvíja aj od samotných projektov, resp. výšky poskytnutej finančnej pomoci. Srbsko je v tejto súvislosti osobitným príkladom, keďže pre vysoký počet Slovákov žijúcich vo Vojvodine je výsledný a dopadový prezentačný efekt krajiny pravdepodobne vyšší ako v iných krajinách.

Ako uvádzajú Sláviková – Bilčík – Duleba, krajiny ako Ukrajina, Bielorusko či západný Balkán sú vhodné na premyslenejšiu stratégiu, keďže Slovensko má pomerne jasne definované záujmy a ciele vo vzťahu k týmto krajinám priamo naviazané na bezpečnosť SR. V týchto prípadoch by bola vhodná užšia koordinácia aktivít MZV SR a iných subjektov, najmä mimovládnych organizácií, ktoré v nich pôsobia najaktívnejšie. Mohla by zahŕňať mechanizmus na lepšiu výmenu informácií, spoločné aktivity v daných krajinách alebo spoločná snaha prezentovať a komunikovať tieto aktivity smerom k verejnosti.⁷

Finančné objemy i konkrétne aktivity Slovenskej republiky v kontexte rozvojovej spolupráce medzinárodné spoločenstvo vníma a posudzuje veľmi citlivo. Ako uvádza Hulényi, naše finančné, politické a morálne záväzky sú pozorne sledované. Niet preto pochýb, že slovenská rozvojová pomoc pomáha i Slovensku, konkrétne jeho postaveniu vo svete, menu a imidžu⁸.

V rámci prieskumu verejnej mienky realizovaného pre Nadáciu Pontis pri otázke „Ktoré dôvody poskytovania rozvojovej pomoci považujete Vy osobne za najdôležitejšie?“ 13% opýtaných označilo odpoveď „vytvára to pozitívny obraz SR v zahraničí“. Medzi dôvodmi s percentuálne vyšším koeficientom patrili odpovede: pomáha udržiavať mier a stabilitu ... (14%), je to naša morálna povinnosť (20%), zlepšuje zdravotnú starostlivosť (23%), zabraňuje hladomoru (23%), je to prostriedok boja proti chudobe (28%), potreba pomôcť deťom (43%), potreba pomôcť ľuďom v núdzi (51%).⁹ V rámci celého komplexu poskytovania rozvojovej pomoci a spolupráce ide o sprievodný prvok spájaný so slovenskou oficiálnou rozvojovou pomocou a spoluprácou.

Záver

Jednoznačne teda možno konštatovať, že sprievodným javom poskytovania rozvojovej pomoci a spolupráce je vytváranie istého obrazu, imidžu, prezentácie donorského štátu v recipientskej krajine. Z uvedeného dôvodu je potrebné postupovať maximálne profesionálne, transparentne a zodpovedne počas celého procesu, keďže chybný krok je v tomto kontexte vnímaný na vrub krajiny poskytujúcej pomoc. Ideálnym riešením je vytvorenie synergického efektu, keď je do celkového komplexu spojeného s poskytnutím pomoci zapojených čo najviac aktérov z viacerých oblastí, čím sa efekt poskytnutia pomoci prehĺbi a obsiahne čo najširšie oblasti a tým dôjde tiež k zmaximalizovaniu prezentačného rozmeru.

⁷ SLÁVIKOVÁ, E., BILČÍK, V., DULEBA, A.: Strednodobá koncepcia rozvoja verejnej diplomacie v podmienkach MZV SR. Bratislava: VC SFPA, 2009, s. 45.

⁸ HULÉNYI, P.: Komu pomáha slovenská rozvojová pomoc? In: Benč, V. (ed.): Rozvojová pomoc a spolupráca – výzvy a perspektívy. Prešov: SFPA, 1995, s. 93.

⁹ Pozri: Rozvojová pomoc. Záverečná správa z výskumu verejnej mienky agentúry Focus pre Nadáciu PONTIS, september 2009, [online], dostupné na internete: <http://www.nadaciapontis.sk/tmp/asset_cache/link/0000023449/091020_RP2009_sprava_web.pdf>.

Použitá literatúra:

1. GAŽOVIČ, O.: Slovak Aid – oficiálna rozvojová spolupráca ako nástroj konštituovania identity SR? Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálnych štúdií, Katedra medzinárodných vzťahov a evropských štúdií. Magisterská diplomová práca, 2008.
2. HULÉNYI, P.: Komu pomáha slovenská rozvojová pomoc? In: Benč, V. (ed.): Rozvojová pomoc a spolupráca – výzvy a perspektívy. Prešov: SFPA, 1995, s. 93. [Online], dostupné na internete: <<http://www.sfpa.sk/dokumenty/publikacie/58>>.
3. Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky - <http://www.foreign.gov.sk>.
4. Nadácia Pontis – www.nadaciapontis.sk
5. Platforma mimovládnych rozvojových organizácií – MVRO - <http://www.mvro.sk/>
6. SLÁVIKOVÁ, E., BILČÍK, V., DULEBA, A.: Strednodobá koncepcia rozvoja verejnej diplomacie v podmienkach Ministerstva zahraničných vecí SR. Analýza skúseností a návrh odporúčaní. Bratislava: Výskumné centrum SFPA, 2009.
7. SLOVAK AID - <http://www.slovakaid.sk/>

Kontakt

Mgr. Boris Mattoš, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

E-mail: mattos@euba.sk

Lukáš Melecký

EKONOMICKÁ FAKULTA
VYSOKÁ ŠKOLA BAŇSKÁ – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA

APLIKACE PŘÍSTUPŮ BETA A SIGMA KONVERGENCE V REGIONECH VISEGRÁDSKÉ ČTYŘKY¹

Abstrakt

Příspěvek zkoumá a analyzuje proces reálné konvergence v zemích Visegrádské čtyřky na úrovni regionů NUTS II. Teoretická část vymezuje metodologická východiska a přístupy k měření reálné konvergence se zaměřením na modelování beta a sigma konvergence. Empirická část je zaměřena na analýzu beta a sigma konvergence regionů NUTS II zemí Visegrádské čtyřky v referenčním období 1995 – 2008 vůči úrovni EU 27. Beta konvergence je analyzována prostřednictvím jednoduchého nelineárního regresního modelu, sigma konvergence je analyzována pomocí dvouvýběrového F-testu.

Klíčové slová: Reálná konvergence, region, NUTS II, Visegrádská čtyřka, betakonvergence, nelineární regresní model, sigma konvergence, F-test.

Abstract

The paper examines and analyzes the process of real convergence in the Visegrad countries at regional level NUTS II. Theoretical part defines the methodological background and approaches of measuring real convergence with focus on modelling of beta and sigma convergence. The empirical part focuses on the analysis of beta and sigma convergence in NUTS II regions of the Visegrad Four countries in the reference period 1995 – 2008 to EU 27 level. Beta convergence is analyzed by nonlinear regression model, sigma convergence is analyzed with help of two-sample F-test.

Key Words: Real convergence, region, NUTS II, Visegrad Four, beta convergence, nonlinear regression model, sigma convergence, F-test.

Úvod

Fenomén konvergence je v podmínkách EU, ale nejen tam, vnímán velmi intenzivně a můžeme jej považovat za jeden ze základních ekonomických předpokladů pro posílení konkurenceschopnosti a soudržnosti Evropské unie, což dokazuje řada vědeckých monografií jako např. (Hančlová a kol., 2011), (Molle, 2007) či analytických studií Evropské komise nebo Evropského statistického úřadu. Termín konvergence, obdobně jako konkurenceschopnost či soudržnost, má své teoretické zázemí, definici, přístupy a možnosti měření. Metodologické vymezení konvergence je předmětem první části příspěvku. Příspěvek je tematicky zaměřen na problematiku konvergence reálné, která je testována na regionální úrovni, což je přístup menšinový a do jisté míry nevšední, neboť v širokém spektru prací věnovaných analýze reálné konvergence převažuje, zejména v českých podmínkách, hledisko národní, jak ukazují např. studie (Frait, Komárek, 2001), (Žďárek, 2006, 2011), (Slavík, 2005, 2007), (Smrčková, Vlček, Cvengroš, 2008). I v domácí literatuře však můžeme nalézt práce

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci řešení projektu GAČR „Makroekonomické modely české ekonomiky a dalších zemí EU“. Registrační číslo projektu: 402/08/1015.

věnované analýze regionální konvergence jako např. (Hančlová, 2010), (Melecký, 2010a, 2010b), (Melecký, Nevima, 2010a, 2010b). V zahraniční literatuře pak převažují práce zaměřené na rozměr mimo EU či pouze v rámci zemí EU15, jako jsou např. studie (Sala-i-Martin, 1996), (Magrini, 2004), (Kutan, Yigit, 2007), (Ramajo, Márquez, Hewings, Salinas, 2008), (Romeo-Avila, 2009) a další.

Teoreticko-metodologická východiska konvergence

Teoretické vymezení konvergence z pohledu ekonomických teorií

Vymezení pojmu konvergence je z pohledu ekonomických teorií poměrně složitým problémem, neboť je tento pojem používán v různých modifikacích závislých na typu zkoumaného problému. Podíváme-li se na definici pojmu konvergence jako takové, pak konvergence intuitivně znamená, že se rozdíl mezi dvěma či více veličinami v čase snižuje a stává se zanedbatelným, respektive konverguje k nule. Konvergence je tedy chápána jako proces, který představuje přibližování se určité úrovni, resp. snižování rozdílu mezi dvěma veličinami v čase (tj. diference obou proměnných se v čase zmenšuje směrem k nulové hodnotě).

V rámci vymezení pojmu konvergence je nutné především upozornit na diskusi o vztahu ekonomického růstu a konvergence, která začala pracemi Solowa a Myrdala koncem 50. let 20. století (Solow, 1956). Rozmach výzkumu konvergence nastal v 90. letech 20. století po článcích Barra, Sala-I-Martina (1990, 1991, 1992) a Mankiwa, Romera a Weila (1992), které vycházely z neoklasické teorie růstu a rozšířily předešlý výzkum konvergence o regionální aspekt. Částečným vysvětlením tohoto rozmachu je rostoucí nespokojenost během 80. let 20. století vyplývající z toho, že regionální disparity se nesnižovaly tak rychle, jak se předpokládalo (Armstrong, 2002). Tyto práce následovaly bezprostředně po nových růstových teoriích 80. let 20. století (teorie endogenního růstu a nové ekonomické geografie). Vytvořil se tak soubor protichůdných růstových teorií, které vyzývaly k dalšímu výzkumu (Buček, Kováč Gerulová, 2009).

Typologie konvergence

Reálná konvergence

Reálná konvergence představuje přibližování ekonomické úrovně země k úrovni jiné vyspělé země nebo skupiny zemí. Zpravidla se měří pomocí ukazatele HDP na obyvatele (HDP per capita), který vylučuje vliv cenových úrovní a představuje skutečnou výši produkovaného zboží a služeb danou ekonomikou. Mezinárodní srovnání se provádí přepočtem podle parity kupní síly (PPP) nebo parity kupního standardu (PPS). Reálnou konvergenci lze také chápat jako strukturální sbližování ekonomik nebo používaných technologií, jak uvádí např. Slavík (2005). Pokud hodnotíme vztah ekonomické úrovně mezi dvěma ekonomickými celky, můžeme definici konvergence ekonomické veličiny (HDP na obyvatele) dvou zemí (regionů) v čase t vyjádřit na základě absolutní hodnoty diference jako např. (Slavík, 2007, s. 24). Formalizovaný zápis definice konvergence v období t a $t+1$ pak má následující podobu:

$$|y_{1,t} - y_{2,t}| > |y_{1,t+1} - y_{2,t+1}| \quad (1.1)$$

kde $y_{1,t}$ a $y_{2,t}$ jsou relevantní ekonomické veličiny dvou zemí v čase t . Případ s opačným znaménkem signalizuje divergenci. Jde o situaci, kdy se země z hlediska ekonomické vyspělosti od sebe vzdalují. Objevují se však i jiné formalizované zápisy pro hodnocení konvergence jako např. formou relativních odstupů, viz např. (Smrčková, Vlček, Cvengroš, 2008, s. 1). Formalizovaný zápis lze vyjádřit takto:

$$\frac{y_{1,t}}{y_{2,t}} < \frac{y_{1,t+1}}{y_{2,t+1}} \quad \text{pro } y_{1,t} < y_{2,t} \quad (1.2)$$

kde y je reálný důchod na osobu celku 1 a 2 v čase t a $t+1$. Tento vztah lze interpretovat tak, že relativní odstup ekonomických úrovní na obyvatele se v čase t snižuje.

V případě reálné konvergence, často také označované jako koncept absolutní (nepodmíněné) konvergence, např. (Žďárek, 2006, 2011), (Slavík, 2005), je teoretickou fundací neoklasická teorie růstu, která předpokládá přibližování se stálému stavu (shodnému pro všechny ekonomiky), jenž je ovlivněn řadou charakteristik a parametrů dané ekonomiky (úspory, růst populace, míra opotřebení používaných kapitálových statků, atd.).

Tato koncepce byla testována a potvrdila se pro relativně vyspělé země světa, např. studie Williamsona z roku 1965, viz (Bradley, Petrakos, Traistaru, 2005). V ostatních případech však selhávala. Moderní teorie jsou spojené s důrazem na podobu kapitálu v širokém pojetí (lidský kapitál, veřejný kapitál, technologie), což způsobuje neklesající, resp. rostoucí výnosy z používaného kapitálu. Výsledkem je nejen možnost pokračování rozdílů v ekonomické úrovni (tj. konvergence a divergence), ale i prohlubování rozdílů mezi zeměmi se shodnou úrovní, díky existenci „příhodné kombinace“ různých faktorů. Vznikají moderní koncepty teorie endogenního růstu, které rozšiřují koncept neoklasického kapitálu (rozšíření o lidský kapitál, veřejný kapitál, např. (Barro, Sala-i-Martin, 2004)), přikládají význam řadě dalších faktorů doposud opomíjených, jako je vzdělání populace, kvalita institucionálního prostředí apod. Na základě těchto odlišných vybavení jednotlivých ekonomik neexistuje jeden stálý stav pro jinak shodné ekonomiky (mezní produkt široce pojatého kapitálu nevykazuje klesající výnosy). Tyto modely jsou schopné teoreticky popsat empirií doložený vývoj ekonomik s vyšší mezerou v ekonomické úrovni, které rostou rychleji než jiné (ale též mohou některé země růst rychleji než ostatní i přes dosaženou vyšší ekonomickou úroveň), naopak jiné mohou stále zaostávat.

Nepodmíněna vs. Podmíněná konvergence

Nepodmíněná (absolutní) konvergence vyplývající z neoklasického modelu růstu znamená, že země s nižší úrovní reálného HDP per capita vykazují vyšší tempa růstu, aniž by toto bylo podmíněno jinými charakteristikami daných ekonomik. Tento závěr plyne z vyšších temp přibližování se ke stejnému stálému stavu pro ekonomiky, jež jsou od něj dále. V úplně jednoduchém modelu, kde technologie je konstanta (např. pro Cobbovu-Douglasovu produkční funkci $Y(t) = K(t)^\alpha \cdot (A(t) \cdot L(t))^{1-\alpha}$), je růst důchodu na hlavu ve stálém stavu nulový a při úrovni důchodu pod tímto stálým stavem kladný, respektive záporný pro úroveň důchodu vyšší, než odpovídá stálému stavu. V rámci nepodmíněné konvergence vždy platí, že míra přibližování se stálému stavu je rostoucí funkcí rozdílu výstupu a výstupu ve stálém stavu (Slavík, 2005, s. 7).

V konceptu podmíněné konvergence je opuštěn předpoklad shodných stálých stavů pro různé ekonomiky. Protože některé ekonomiky rostou tím rychleji, čím větší je rozdíl mezi výstupem ve stálém stavu a sledovaným výstupem, je možno nalézt i případy, kdy země s vyšší úrovní důchodu na hlavu rostou rychleji než země s nižší úrovní důchodu na hlavu, což by znamenalo, že země se ve svém bohatství od sebe vzdalují, respektive divergují. K tomuto jevu by došlo právě v případě, kdy by se země s vyšší úrovní důchodu nacházela dále od stálého stavu než země s nižší úrovní důchodu. Konvergence je pak podmíněna řadou dalších vysvětlujících proměnných, které způsobují rozdílné stavy, jako např. míra úspor, parametry účinnosti faktorů produkční funkce, vládní politiky ovlivňující polohu produkční

funkce přes proměnnou A zahrnující vliv technologie (zpružnění pracovního trhu, odstranění bariér obchodu, zvýšení vzdělanosti, infrastruktura) apod.

Beta konvergence

Koncept beta konvergence je definován jako situace, kdy chudší země (tedy země s nižším reálným důchodem na hlavu) rostou rychleji než země bohatší. V neoklasických modelech se však konvergencí rozumí konvergence dané ekonomiky k jejímu stálému stavu, kterým se v nejjednodušším neoklasickém modelu růstu rozumí situace, kdy důchod na hlavu je konstantní v čase. Za jistých předpokladů, jak uvádí Barro, Sala-I-Martin (2004), lze dokázat, že ekonomika má pouze jeden stálý stav, ke kterému konverguje bez ohledu na počáteční podmínky. Zjednodušeně lze skutečný průběh β -konvergence za období (T) kvantifikovat pomocí následující regresní rovnice (1.3):

$$y_{i,T} - y_{i,0} = \alpha_1 - \beta_1 \cdot y_{i,0} + \varepsilon \quad (1.3)$$

kde (i) označuje pořadové číslo pozorování (země, region), 0 a (T) dva časové okamžiky. β -konvergence předpokládá kladnou hodnotu parametru (β_1) a za použití dané regresní rovnice lze analyzovat, jak systematicky se v průběhu let $t=0,1,2,\dots,T$ dařilo konvergenci dosahovat. Mají-li dále všechny země stejný stálý stav (α_1) a časový úsek je natolik dlouhý, aby země mohly k tomuto stálému stavu konvergovat, bude $\beta_1 = 1$ a skutečně dosažený důchod na hlavu v čase (T) shodný ve všech sledovaných zemích, k čemuž by ale došlo jen v ideálním případě. Testovaná realita je z tohoto pohledu mnohem méně uspokojivá. Regresní koeficient (β_1) pak vlastně vyjadřuje, jak velkou část rozdílu ke stálému stavu se zemím „v průměru“ podařilo skutečně eliminovat. Tento zápis dále předpokládá stálý stav s nulovým růstem na hlavu. Zkoumání absolutní konvergence, do kterého spadá i přístup β -konvergence, vychází ze standardního modelu neoklasické teorie růstu uzavřené ekonomiky, který můžeme odvodit následujícím vztahem (1.4), jak uvádí Barro, Sala-i-Martin (1990).

$$\log \frac{y_{i,t}}{y_{i,t-T}} = a - (1 - e^{-\beta}) \cdot [\log(y_{i,t-1}) - g(t-1)] + u_{i,t} \quad (1.4)$$

kde:

$$a = g + (1 - e^{-\beta}) \log(y^*);$$

t rok;

i region, stát;

$y_{i,t}$ HDP na obyvatele v regionu i na začátku období t ;

$y_{i,t-T}$ HDP na obyvatele v regionu i na konci období T ;

$u_{i,t}$ náhodná složka.

Model předpokládá, že náhodná složka má nulovou střední hodnotu a je nezávislá na hodnotě $(\log y_{t-1})$ a není autokorelovaná. Náhodná odchylka tohoto modelu může být interpretována jako neočekávaná změna v produkčních podmínkách nebo v preferencích. V rovnici (1.4) považujeme koeficient (a) za konstantu, tedy hodnota stálého stavu (y^*)

(např. HDP na obyvatele) je stejná pro všechny ekonomiky (regiony), které jsou v modelu zahrnuty. Taktéž časový trend modelu $(g(t-1))$, který představuje exogenní technologické změny, je považován za totožný pro všechny ekonomiky (regiony). Člen (g) představuje růst vybrané makroekonomické veličiny ve stálém stavu. Parametr (β) , který může být odvozen od sklonu regresní funkce, vyjadřuje míru, ve které se státy (regiony) přibližují ke stálému stavu. K β -konvergenci pak bude docházet, pokud je $\beta > 0$. Jestliže je závislost v uvedené regresní rovnici (1.4) významně negativní, je prokázán proces absolutní konvergence. Pokud máme pro různé ekonomiky nekonstantní člen (α) a různé stálé stavy (y^*) , potom hovoříme o **podmíněné β -konvergenci**, kterou podrobněji specifikují např. Barro, Sala-I-Martin (1991). Metody podmíněné konvergence obsahují kontrolní proměnné, kterými se zachycují rozdílné počáteční podmínky jednotlivých ekonomik. V rámci empirického zkoumání β -konvergence je možné se setkat také s modifikovaným zápisem rovnice (1.4), a to v podobě rovnice (1.5):

$$\frac{1}{T} \cdot \log\left(\frac{y_{i,T}}{y_{i,0}}\right) = \alpha + \beta \cdot \log y_{i,0} + \varepsilon_i \quad (1.5)$$

kde:

- $y_{i,0}$ HDP na obyvatele v regionu i na počátku období;
- T celkový počet let zkoumaného období;
- α úroňová konstanta;
- β regresní koeficient;
- ε_i náhodná složka.

Levá strana rovnice vyjadřuje průměrný růst HDP ve stálých cenách (v PPS) v období 0 až T, který je závislý na počáteční ekonomické úrovni $(y_{i,0})$. K β -konvergenci dochází při záporné směrnici přímky (β) . V opačném případě, při kladné směrnici přímky (β) , dochází k divergenci. Čím je v absolutní hodnotě koeficient (β) větší, tím rychlejší je konvergence. Na tomto místě je vhodné zdůraznit, že výše uvedená rovnice, která byla použita pro empirické srovnání např. v práci (Slavík, 2007), implicitně předpokládá shodné stálé stavy ve sledovaných ekonomikách. Prokáže-li se β -konvergence za pomoci této rovnice, prokáže se zároveň absolutní konvergence, protože tato rovnice nezahrnuje možnou existenci různých stálých stavů zahrnutím dalších proměnných jako např. institucionálního rámce, zahraničního obchodu, jazykové vybavenosti obyvatelstva či jiných proměnných v rámci podmíněné konvergence.

Sigma konvergence

Koncept sigma konvergence vychází rovněž z neoklasického modelu růstu (Barro a Sala-i-Martin, 1990, 1991, 1992), na základě kterého všechny státy konvergují ke stejné úrovni vyspělosti anebo ke stejnému ekonomickému výkonu. Zatímco koncept β -konvergence je více používán v makroekonomii, přístup σ -konvergence je více využíván v regionalistce a hospodářské geografii, jak uvádí Vojinovic a Oplotnik (2008). Σ -konvergence nastává v okamžiku, kdy se rozptyl důchodu na hlavu v čase snižuje. Je tedy definována jako snižování variance logaritmu reálného HDP na obyvatele mezi ekonomikami v čase. Pokud

označíme varianci logaritmu reálného HDP na obyvatele ve skupině zemí v čase t , potom tedy σ -konvergence v období mezi t a $t+1$ zjednodušeně znamená vztah (1.6):

$$\sigma_t > \sigma_{t+1}. \quad (1.6)$$

Ex post můžeme zápis (1.6) formulovat následujícím způsobem (1.7):

$$\sigma_{t-1} > \sigma. \quad (1.7)$$

Pokud vyjdeme z rovnice standardního modelu neoklasické teorie růstu (1.4) a označíme σ_t^2 jako průřezový rozptyl v čase t z hodnot $\log y_{i,t}$ pro všechny ekonomiky, můžeme rozptyl σ_t^2 zapsat ve tvaru diferenční rovnice prvního řádu (1.8):

$$\sigma_t^2 = (e^{-2\beta})\sigma_{t-1}^2 + \sigma_{u,t}^2. \quad (1.8)$$

Barro a Sala-i-Martin (1990, 1991, 1992) předpokládají, že rozptyl logaritmu HDP na obyvatele z průřezových údajů je odhadován z dostatečně velkého výběrového vzorku a koresponduje s neznámým populačním rozptylem. Jestliže rozptyl náhodné složky nekolísá v čase a označíme jej jako σ_u^2 a průřezový rozptyl logaritmu HDP na obyvatele v čase t_0 označíme jako σ_0^2 , potom z rovnice (1.8) dostáváme následující rovnici (1.9):

$$\sigma_t^2 = \frac{\sigma_u^2}{1 - e^{-2\beta}} + \left(\sigma_0^2 - \frac{\sigma_u^2}{1 - e^{-2\beta}} \right) e^{-2\beta t}. \quad (1.9)$$

Rovnice (1.9) naznačuje, že rozptyl konverguje ke stálé hodnotě, kterou můžeme vyjádřit prvním členem pravé strany rovnice (1.9), který roste s σ_u^2 , ale klesá s konvergenčním koeficientem β . σ_t^2 klesá (respektive roste), pokud σ_0^2 je větší (respektive menší) než hodnota stálého stavu reprezentovaná prvním členem pravé strany rovnice (1.9). Pozitivní koeficient β proto nutně neznamená snížení σ_t^2 . Z výše uvedeného vyplývá, že β -konvergence je tedy nutnou, ale nikoliv postačující podmínkou pro σ -konvergenci. Naopak tento vztah však neplatí a β -konvergence může být dosahována i bez σ -konvergence. Jinými slovy, záporný koeficient β znamená, že chudé regiony rostou v průměru rychleji než regiony bohaté. To však neznamená snižující se rozptyl HDP na obyvatele, protože úroveň HDP země může být narušena nečekanými šoky.

Pokud bychom dále zkoumali vztah mezi σ -konvergencí a definicí konvergence uvedenou na začátku kapitoly, zjistíme, že nerovnice (1.7) a tedy i nerovnice (1.6) odpovídá definici konvergence, jež je uvedena ve formalizovaném zápisu nerovnice (1.1). Na tomto místě je ovšem důležité zmínit, jakým způsobem je analyzována daná veličina. Buď může být chápána jako stochastická náhodná veličina sledující nějaký proces a cílem analýzy je tento proces postihnout, nebo je předmětem zájmu pouze výsledný efekt konvergence (nerovnice (1.7)). Kritérium σ -konvergence bylo sestrojeno za účelem získání dodatečných informací o cestě konvergence, které přístup β -konvergence neumožňuje. Původně byl tento přístup definován pro reálný důchod, s jeho pomocí lze však zkoumat i jiné ekonomické veličiny.

Za předpokladu obvyklé definice pomocí relativních odstupů, např. Smrčková a kol. (2008), jsou β -konvergence a σ -konvergence ekvivalentní, což znamená, že při rychlejším růstu zemí s nižší počáteční úrovní se v čase snižuje variační koeficient tohoto vzorku zemí. Při definici na absolutních diferencích, např. Slavík (2007), Furceri (2005), je existence β -konvergence nutnou podmínkou pro σ -konvergenci, přičemž opačně tento vztah platit nemusí. Jestliže existuje velký rozdíl počátečních úrovní, pak se může, při nevelkém růstovém diferenciálu, absolutní odstup těchto ekonomik zvětšovat. Je však nutno si

uvědomit, že oba indikátory popisují konvergenci jako převažující proces sbližování ekonomických úrovní. To znamená, že i v případě, kdy obecně dochází ke konvergenci, mohou existovat ekonomiky, které divergují.

Empirická analýza reálné β a σ konvergence regionů NUTS II zemí V4 Metodologická východiska a specifikace ekonometrického přístupu

Pro hodnocení úrovně konvergenčního procesu v regionech NUTS II zemí V4 vycházíme z platného neoklasického modelu růstu, kde růst HDP je negativně závislý na počáteční ekonomické úrovni a ekonomika konverguje ke svému stálému stavu. Při formulaci ekonometrického modelu vycházíme z konceptu β -konvergence, jenž je aplikován při hodnocení vývoje zemí a tento koncept analogicky použijeme pro úroveň regionů NUTS II. Pro účely odhadu regresního modelu bude využit koncept regresní rovnice (1.5) pro testování β -konvergence, který byl navržen v práci autorů Barro, Sala-i-Martin (2004) a využit také v pracích výše zmiňovaných českých autorů, např. (Slavík, 2005, 2007). Zvolený přístup bude prezentovat ekonometrický model, který je založen na nelineárním regresním modelu a je odhadnut klasickou metodou nejmenších čtverců (OLS). Pro účely tohoto článku je však tradiční postup modifikován. Rovnice (1.5) předpokládá měření velikosti rozdílu konvergence daného regionu (země) ke stálému stavu při tzv. nulovém růstu. Tento nulový růst náš přístup nepředpokládá a naopak prezentuje výsledky při zohlednění vývoje HDP v celém sledovaném období 1995 - 2008. Není prováděn výzkum skupin zemí a jejich vývoje ke stálému stavu (jako např. Slavík, 2007), ale naopak přístup sleduje vývoj každého z 35 posuzovaných regionů NUTS II. K β -konvergenci pak bude docházet při kladné směrnici přímky $\beta_{r,t}$. V opačném případě, při záporném znaménku směrnice $\beta_{r,t}$, bude docházet k divergenci. Toto bude platit při respektování pravidel statistické signifikace. Při hodnocení toho, zda region konverguje, respektujeme dvě základní skutečnosti:

- kladná směrnice přímky je způsobena konvergencí regionů zdola směrem k průměrné úrovni;
- při dosažení do vzorce (2.1) můžeme získat zápornou hodnotu na levé straně rovnice, pokud je průměr vyšší než výkonnost regionu NUTS II.

Ekonometrický model budeme modifikovat, dle výše uvedených argumentů, přičemž vycházíme z obecné formulace rovnice (1.5) pro měření β -konvergence. Následující modifikovaná rovnice má tvar (2.1):

$$\log \left(\frac{y_{r,t}}{y_{EU,t}} \right) = \hat{\alpha}_{r,t} - \hat{\beta}_{r,t} \log y_{EU,t} + \hat{\varepsilon}_{r,t} \quad (2.1)$$

- kde: $y_{r,t}$ HDP na obyvatele za daný r-tý region NUTS II;
 $y_{EU,t}$ průměrná úroveň HDP na obyvatele za všechny regiony EU 27 v daném roce;
 $\alpha_{r,t}$ úroňová konstanta;
 $\beta_{r,t}$ parametr sklonu regresního modelu;
t referenční období let 1995 – 2008;
 $\varepsilon_{r,t}$ náhodná složka.

Při hodnocení úrovně konvergence, případně divergence regionů zemí V4 musíme stanovit, co je tzv. stálým stavem, tedy úrovní rychlosti konvergence k vymezenému stálému stavu. Stálým stavem určíme hodnotu ekonomické úrovně vyspělých zemí EU 27. Předpokládejme, že se v čase bude zvyšovat, případně snižovat úroveň výkonnosti

hodnocených regionů zemí V4, avšak budeme předpokládat hypotézu, že se v jednotlivých letech celková výkonnost regionů zvyšovala, a při stávající dostupnosti dat budeme pracovat s vypočteným průměrem za regiony EU 27. Tento průměr a jeho vývoj v čase budeme chápat jako úroveň pro výchozí hodnocení reálné konvergence. Proto také porovnááme, jak se jednotlivé regiony NUTS II zemí V4 v průřezu let 1995 – 2008 přibližovaly svou ekonomickou výkonností ke stálému stavu, tj. průměru EU 27. Přitom musíme upřesnit, že průměr za EU 27 byl dopočítán pro každý rok z referenčního období samostatně.

Datová základna modelu

Datová základna modelu pro měření reálné konvergence ve 35 NUTS II regionech V4 v období 1995 – 2008 je tvořena regionálními daty HDP na obyvatele ve stálých cenách, jež jsou k dispozici v databázi Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD, 2010). Srovnatelnost dat v čase je zajištěna jejich přepočítáním na USD ve stálých cenách roku 2000 podle parity kupní síly (PPP) metodou EKS (Elteto-Koves-Szulc), která je pro mezinárodní komparace využívána jak OECD, tak Eurostatem. Teoretické rozpracování vážené metody EKS pro stanovení stálé parity kupní síly při srovnávání cen v průmyslu uvádí např. (Prasada, Timmer, 2003). Porovnávání pomocí užití stálých cen a stálé parity určitého zvoleného roku přesně replikuje dynamiku HDP a populace a na druhé straně abstrahuje od změn směnných relací a struktury. Stálým stavem je průměr ekonomické úrovně NUTS II regionů zemí EU 27 ve sledovaném období 1995 – 2008 (HDP/obyvatele EU 27).

Odhad ekonometrického modelu β – konvergence a dvouvýběrový F-test σ – konvergence

Pro potřeby výpočtu byl využit software SPSS for Windows (verze 15.0). Jestliže máme k dispozici regionální roční data HDP na obyvatele za regiony V4 v referenčním období let 1995 – 2008, vznikne nám v prvním případě celkem 35 regresních rovnic, v rámci kterých můžeme posoudit, jak se konkrétní regiony NUTS II zemí V4 postupně přibližovaly, případně vzdalovaly průměrné úrovni EU. Odhad parametru $\beta_{r,t}$ proto bude pro další hodnocení úrovně konvergenčního procesu regionů klíčový. Parametr ukazuje, které regiony se přibližují ke stálému stavu a které se od něj vzdalují, případně situaci, kdy nemůžeme o procesu konvergence či divergence jednoznačně rozhodnout.

Výpočet σ -konvergence je proveden prostřednictvím dvouvýběrového F-testu na základě rozptylu HDP/obyvatele jednotlivých regionů NUTS II zemí V4 a HDP/obyvatele EU27 za celé sledované období. Vývoj rozptylu reálného důchodu na obyvatele v čase bude analyzován pomocí standardního F-testu, který testuje shodnost variance ve dvou vzorcích dat za období 1995-2008. F-test umožňuje také zjistit, zda variance signifikantně roste, tedy zda dochází k σ -divergenci (rozptyl se v čase zvyšuje). V rámci interpretace výsledků je také třeba zdůraznit, že pokud se nepodaří prokázat σ -divergenci, neznamená to, že země σ -konvergují, znamená to prostě, že σ -nedivergují, jak uvádí Slavík (2005, s. 13).

Interpretace výsledků beta a sigma konvergence

V případě výsledků β – konvergence nás zajímá hodnota parametru β , protože jestliže bude tento parametr (koeficient) kladný, můžeme říci, že dochází k β -konvergenci, v případě záporné hodnoty potom k β -divergenci. V našem testovaném vzorku regionů se regionální divergence vůbec nepotvrdila. Daný přístup identifikoval u některých regionů β -konvergenci, eventuelně, v případě statistické nevýznamnosti parametru $\beta_{r,t}$, nejednoznačný

závěr o konvergenci vůči EU 27. Proto také zohledňujeme statistickou významnost a součástí každého odhadu tudíž byla statistická verifikace a ekonometrická verifikace (s ohledem na omezený rozsah článku nejsou výsledky ekonometrické verifikace uvedeny).

Pro testování statistické významnosti modelu β -konvergence jako celku byl použit tzv. F-test a pro testování dílčích regresních koeficientů je užíván tzv. t-test. Ve většině odhadů vycházely odhady regresních koeficientů jako statisticky významné na zvolené 5 % hladině významnosti (viz sloupec „p-hodnota“). To znamená, že můžeme objektivně zhodnotit, na základě uvedené formulace modelu (2.1), zda ke konvergenci v regionech zemí V4 dochází, či nikoliv. O relevanci výsledků svědčí také poměrně vysoká hodnota koeficientu determinace (R²). Shrneme-li výsledky zvoleného přístupu, potom lze konstatovat, že v rámci V4 existuje skupina regionů, která prokazatelně konverguje k průměrné úrovni, která se v čase logicky mění. Vedle toho detekujeme skupinu regionů, u které nemůžeme rozhodnout o β -konvergenci či β -divergenci z důvodu statistické nevýznamnosti u parametru $\beta_{r,t}$. Zde řadíme 1 maďarský region (HU33) a 6 regionů České republiky (CZ03, CZ04, CZ05, CZ06, CZ07, CZ08) s relativně nízkou ekonomickou výkonností.

V rámci testování β -konvergence převažují v celém vzorku jednoznačné závěry testované β -konvergence v regionech NUTS 2 zemí V4. β -konvergence byla potvrzena u 28 NUTS II regionů V4 (80 %), statisticky významná β -divergence nebyla potvrzena u žádného NUTS II regionu V4 (0 %) a nejednoznačné výsledky byly shledány u 7 NUTS II regionů V4 (20 %).

Výsledky odhadu modelu σ -konvergence již nejsou tak jednoznačné, jelikož σ -konvergence byla potvrzena pouze u 10 NUTS II regionů V4 (29 %), σ -divergence byla potvrzena u 4 NUTS II regionů V4 (11 %) a nejednoznačné výsledky byly shledány u 21 NUTS II regionů V4 (60 %). Hypotéza o vzájemném podmíněném vztahu mezi β a σ konvergencí byla tedy potvrzena jen zčásti. Hypotéza, že β -konvergence je nutnou, nikoliv však postačující podmínkou pro σ -konvergenci (neboli σ -konvergence implikuje β -konvergenci, ale β -konvergence neimplikuje σ -konvergenci), byla potvrzena u osmi regionů NUTS II (23 %).

Výstupy β i σ konvergence shrnuje tabulka č. 1 pro všech 35 analyzovaných regionů NUTS II zemí Visegrádské čtyřky. Jak je z tabulky patrné, výsledky analýz β a σ konvergence si ve většině pozorování neprotiřečí, tj. v případě, že je prokázána β -konvergence, není zároveň prokázána σ -konvergence. Tento vztah však nebyl potvrzen v případě tří regionů (CZ01, HU10 a SK01), tj. v regionech zahrnujících aglomerace hlavních měst. Regresní rovnice č. 12-14, 20,21,23,28 a 30 naopak potvrzují platnost výše uvedeného tvrzení, že β -konvergence je nutnou, nikoliv postačující podmínkou σ konvergence.

Tabulka č. 1: Odhady modelů β -konvergence a σ -konvergence

Model	Region		Odhad modelu β -konvergence				Odhad modelu σ -		
			Parametr (β_1)	p-hodnota	R ²	Výsledky	F-test	p-hodnota	Výsledky
Regressní rovnice	Kód	Název							
1	CZ01	Praha	1.410	0.000	0.94	β -konvergence	10.43	0.0001	σ -divergence
2	CZ02	Střední Čechy	0.842	0.000	0.813	β -konvergence	1.35	0.2986	nejednoznačný
3	CZ03	Jihozápad	0.220	0.237	0.114	nejednoznačný	0.73	0.2814	nejednoznačný
4	CZ04	Severozápad	-0.247	0.295	0.091	nejednoznačný	0.37	0.0390	σ -konvergence
5	CZ05	Severovýchod	0.061	0.673	0.015	nejednoznačný	0.48	0.0938	nejednoznačný
6	CZ06	Jihovýchod	0.382	0.063	0.259	nejednoznačný	0.89	0.4111	nejednoznačný
7	CZ07	Střední Morava	0.041	0.832	0.004	nejednoznačný	0.47	0.0887	nejednoznačný
8	CZ08	Moravskoslezsko	0.320	0.343	0.075	nejednoznačný	0.98	0.4801	nejednoznačný
9	HU10	Közép-Magyarország	1.574	0.000	0.955	β -konvergence	4.23	0.0072	σ -divergence
10	HU21	Közép-Dunántúl	0.949	0.000	0.878	β -konvergence	0.89	0.4125	nejednoznačný
11	HU22	Nyugat-Dunántúl	0.683	0.000	0.696	β -konvergence	0.81	0.3484	nejednoznačný
12	HU23	Dél-Dunántúl	0.282	0.000	0.647	β -konvergence	0.24	0.0072	σ -konvergence
13	HU31	Észak-Magyarország	0.657	0.000	0.678	β -konvergence	0.35	0.0320	σ -konvergence
14	HU32	Észak-Alföld	0.504	0.001	0.622	β -konvergence	0.28	0.0143	σ -konvergence
15	HU33	Dél-Alföld	0.076	0.415	0.056	nejednoznačný	0.18	0.0019	σ -konvergence
16	PL11	Lódzkie	1.228	0.000	0.957	β -konvergence	0.8	0.3412	nejednoznačný
17	PL12	Mazowieckie	1.713	0.000	0.939	β -konvergence	3.15	0.0242	σ -divergence
18	PL21	Malopolskie	0.905	0.000	0.848	β -konvergence	0.55	0.1469	nejednoznačný
19	PL22	Slaskie	0.732	0.000	0.791	β -konvergence	0.75	0.3022	nejednoznačný
20	PL31	Lubelskie	0.492	0.000	0.659	β -konvergence	0.24	0.0072	σ -konvergence
21	PL3	Podkarpackie	0.551	0.000	0.728	β -	0.25	0.0087	σ -

	2					konvergence			konvergence
22	PL3 3	Swietokrzyskie	1.013	0.000	0.919	β -konvergence	0.48	0.0979	nejednoznačný
23	PL3 4	Podlaskie	0.816	0.000	0.842	β -konvergence	0.39	0.0465	σ -konvergence
24	PL4 1	Wielkopolskie	1.211	0.000	0.924	β -konvergence	1.01	0.4937	nejednoznačný
25	PL4 2	Zachodniopomorskie	0.503	0.000	0.832	β -konvergence	0.41	0.0567	nejednoznačný
26	PL4 3	Lubuskie	0.775	0.000	0.781	β -konvergence	0.55	0.1404	nejednoznačný
27	PL5 1	Dolnoslaskie	1.145	0.000	0.841	β -konvergence	1.09	0.4418	nejednoznačný
28	PL5 2	Opolskie	0.488	0.020	0.373	β -konvergence	0.4	0.054	σ -konvergence
29	PL6 1	Kujawsko-Pomorskie	0.683	0.000	0.867	β -konvergence	0.47	0.0882	nejednoznačný
30	PL6 2	Warminsko-Mazurskie	0.775	0.000	0.880	β -konvergence	0.37	0.0419	σ -konvergence
31	PL6 3	Pomorskie	0.966	0.000	0.914	β -konvergence	0.76	0.3086	nejednoznačný
32	SK0 1	Bratislavský kraj	1.623	0.000	0.780	β -konvergence	10.6 2	0.0001	σ -divergence
33	SK0 2	Západní Slovensko	1.215	0.001	0.649	β -konvergence	1.46	0.2541	nejednoznačný
34	SK0 3	Střední Slovensko	0.924	0.000	0.691	β -konvergence	0.73	0.2826	nejednoznačný
35	SK0	Východní	0.692	0.000	0.682	β -	0.43	0.0690	nejednoznačný

Zdroj: Vlastní výpočty a zpracování, 2011

Závěr

Prezentované výsledky zvoleného přístupu jsou modifikací tradičních přístupů. Uvedené modely regionální konvergence ukazují, že koncept hodnocení úrovně konvergenčního procesu je přímo závislý na tom, jak je definován stálý stav, neboť to jednoznačně ovlivňuje dosažené výsledky. Je třeba zdůraznit, že uvedené výsledky jsou založeny na tzv. nepodmíněné β -konvergenci, protože jinak by v regresní rovnici musely být zahrnuty další proměnné, například institucionální rámec, vývoj zahraničního obchodu, jazyková gramotnost obyvatel atd. Tímto rozšířením bychom potom analyzovali tzv. podmíněnou β -konvergenci. To by však znamenalo zcela jinou specifikaci modelu.

V rámci dalšího zkoumání regionální konvergence by bylo vhodné rozšířit datovou základnu o větší počet pozorování či zvolit alternativní hodnotu stálého stavu (např. EU 15 – předpokládáme zde podobné výsledky jako v případě zkoumání konvergence regionů V4 k EU 27). K získání hlubších závěrů v případě rozšíření časových řad pozorování může přispět i měření σ -konvergence, prostřednictvím Dickey-Fullerova testu či Philips-Perronova testu, jejichž výsledky při malém počtu pozorování jsou platné pouze asymptoticky, jak uvádí Slavík (2005). I přes výše uvedené podněty a s vědomím toho, že za probíhající reálnou konvergencí stojí i jiné faktory než jen determinanty reálného ekonomického růstu, jsou

výsledky provedené analýzy cenné a mohou nabídnout další pohled na ekonomický vývoj v regionech zemí Visegrádské čtyřky.

Použitá literatura:

1. ARMSTRONG, H. W. European Union Regional Policy: Reconciling the Convergence and Evaluation Evidence. In: Cuadrado-Roura, J. R., Parellada, M. (eds.): Regional Convergence in the European Union. Facts, Prospects and Policies. Berlin et al: Springer-Verlag, 2002, s. 231-272, ISBN 3-540-43242-6.
2. BARRO, R. J., SALA-I-MARTIN, X. Economic Growth and Convergence across the United States. Working Paper Series of the National Bureau of Economic Research, 1990, Vol. 3419, New York.
3. Barro, R. J., Sala-I-Martin, X. Convergence across States and Regions. Brookings Papers on Economic Activity, No. 1. Washington DC: Brookings Institution Press, 1991, s. 107–182.
4. Barro, R. J., Sala-I-Martin, X. Convergence. Journal of Political Economy 1992, Vol. 100, s. 223–251.
5. BARRO, R. J., SALA-I-MARTIN, X. X. Economic Growth. First edition. New York: McGraw-Hill, 1995. ISBN 0-07-003697-7.
6. BARRO, R. J., SALA-I-MARTIN, X. X. Economic Growth. Second edition. Cambridge: The MIT Press, 2004. 654 s. ISBN 978-0-262-02553-9.
7. BRADLEY, J., PETRAKOS, G. C., TRAISTARU, I. Integration, growth and cohesion in an enlarged European Union. New York, Springer 2005. (ZEI studies in European economics and law 7.), 348 s. ISBN 0-38722-853-5.
8. BUČEK, M., KOVÁČ GERULOVÁ, L., Regionálna konvergencia resp. divergencia na pozadí teoretických koncepcií. Regionální disparity Working papers [online]. Únor 2009, No. 4/2009, s. 15 – 22. Dostupný z WWW: <http://disparity.vsb.cz/dokumenty2/WP_0904.pdf>. ISSN 1802-9450.
9. FRAIT, J., KOMÁREK, L. Na cestě do Evropské unie: nominální a reálná konvergence v tranzitivních ekonomikách. In Finance a úvěr, 2001, ročník 51, č. 6, s. 314 – 330. ISSN 0015-1920.
10. FURCERI, D. β and σ -convergence: A mathematical relation of causality. Economic letters 89, 2005, p.212-215.
11. HANČLOVÁ, J. Output convergence amongst the NUTS II regions of Visegrad countries. In 28th International Conference on Mathematical Methods in Economics 2010. University of South Bohemia in České Budějovice: Faculty of Economics, 2010. s. 201 -207. ISBN 978-80-7394-218-2.
12. HANČLOVÁ, J. a kol. Makroekonomické modelování české ekonomiky a vybraných ekonomik EU. 1. vyd. Series on Advanced Economic Issues, Ostrava: VŠB-TU Ostrava. 2011. 329 s. ISBN 978-80-248-2353-9.
13. KUTAN, A. M., YIGIT, T. M. European integration, productivity growth and real convergence. European Economic Review, Volume 51, Issue 6, August 2007. p. 1370 – 1395.

14. MELECKÝ, L. Analýza reálné konvergence vybraných regionů zemí EU-15 prostřednictvím ekonometrického modelu beta konvergence. In DUŠEK, J.; PÁNA, L. et al. Udržitelný rozvoj v evropských regionech. České Budějovice: VŠERS, 2010a. s. 171-179. ISBN 978-80-86708-90-4.
15. MELECKÝ, L. Měření a hodnocení reálné konvergence v regionech NUTS II zemí Visegrádské čtyřky: přístupy a modely. In Medzinárodné vzťahy 2010. Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Zborník príspevkov z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie [CD ROM]. Zámok Smolenice, 2. – 3. 12. 2010b. Bratislava: Vydavateľství EKONÓM, 2011. s. 489 – 503. ISBN 978-80-225-3172-6.
16. Mankiw, N. G., Romer, D., Weil, D. N. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics* 107: 407–437.
17. MOLLE, W. *European Cohesion Policy*. London: Routledge, 2007. ISBN -415-43811-X.
18. NEVIMA, J., MELECKÝ, L. Možnosti hodnocení regionální konkurenceschopnosti v zemích Visegrádské čtyřky prostřednictvím ekonometrického modelu. In *Hospodářská politika v členských zemích Evropské unie*. Karviná: OPF SLU Opava, Horní Lomná, 8. – 9. září 2010. s. 313 – 326. ISBN 978-80-7248-601-4.
19. OECD [online]. Total Economy Database – OECD. StatExtrats. Regional statistics. 2010. [cit. 24.2.2010]. Dostupný z WWW: <<http://stats.oecd.org/Index.aspx>>.
20. PRASADA, R. D. S., TIMMER, M. P. Purchasing Power Parities for Industry Comparisons Using Weighted Elteto-Koves-Szulc (EKS) Methods. *Review of Income and Wealth*, Blackwell Publishing, 2003, Vol. 49, Issue 4, s. 491-511.
21. RAMAJO, J., MÁRQUEZ, M. A., HEWINGS, G. J. D., SALINAS, M. M., Spatial heterogeneity and interregional spillovers in the European Union: Do cohesion policies encourage convergence across regions? *European Economic Review*, Volume 52, Issue 3, April 2008. p. 551 – 567.
22. ROMEO-AVILA, D.: The convergence hypothesis for OECD countries reconsidered: panel data evidence with multiple breaks, 1870-2003. In *Manchester School* 77, 2009. p. 552-574.
23. SALA-i-MARTIN, X.X. Regional cohesion: evidence and theories of regional growth and convergence. *European Economic Review*, Volume 40, Issue 6, June 1996. p. 1325 – 1352.
24. SLAVÍK, C. Reálná konvergence České republiky k EU v porovnání s ostatními novými členskými zeměmi. Praha: FSV UK, 2005. 32 s. *Pražské sociálně vědní studie*. Veřejná politika a prognostika, PPF-003. ISSN 1801-5999.
25. SLAVÍK, C. Reálná konvergence České republiky k Evropské unii. In *Politická ekonomie*, 2007, č. 1, s. 23 – 40. ISSN 0032-3233.
26. SMRČKOVÁ, G., VLČEK, I., CVENGROŠ, F. Reálná konvergence – souvislosti a příčiny. *Výzkumná studie pro Ministerstvo financí ČR* [online]. Praha: Ministerstvo financí ČR, 2008. Dostupný z WWW:
27. <http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/Proces_realne_konvergence_MF_2008_pdf.pdf>.
28. SOLOW, R. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*. February 1956. Vol. LXX. s. 65-94.

29. Vojinovic, B., Oplotnik, Ž. J. Real Convergence in the New EU Member States. Prague Economic Papers, 2008, Vol. 1, s. 23–39.
30. ŽĎÁREK, V. Empirická analýza průběhu cenové konvergence ČR a nových členských zemí EU k eurozóně. Politická ekonomie, č. 4, 2011, s. 454-474.
31. ŽĎÁREK, V. Konvergence nových členských zemí EU a aktuální problémy [online]. 2006. [cit. 20.2.2010]. Dostupný z WWW: <http://www.vsem.cz/data/data/ces-soubory/konference-seminare/gf_Brno0906_VZ.pdf>.

Kontakt

Ing. Lukáš Melecký

Katedra evropské integrace

Ekonomická fakulta

Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava

Sokolská třída 33, 701 21 Ostrava

Česká republika

E-mail: lukas.melecky@vsb.cz

Laura Meričková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA

VEREJNÁ DIPLOMACIA VYBRANÉHO ŠTÁTU EÚ V TRETÍCH ŠTÁTOCH: POROVNANIE BILATERÁLNEJ VEREJNEJ DIPLOMACIE S MULTILATERÁLNOU V RÁMCI EÚ

Abstrakt

Cieľom príspevku je predstavenie inovatívnych prístupov vo verejnej diplomacii 21. storočia, ktoré sú podľa odborníkov nevyhnutné pre jej efektívne vedenie v súčasnom globalizovanom svete. K daným inováciám radíme „Niche diplomacy,“ identifikáciu kooperatívneho vs. konkurenčného prístupu, „novú verejnú diplomaciu“ založenú na kultúrnych vzťahoch či verejnú diplomaciu Európskej únie. Venujeme sa aj verejnej diplomacii vybraného štátu, ktorým sa pre svoju inovatívnosť a moderný prístup stala Veľká Británia.

Kľúčové slová: verejná diplomacia, kooperatívna, štát, inovácie.

Abstract

The aim of the contribution is to describe the innovative approaches in conducting the public diplomacy in the 21. century. These are according to the experts necessary for designing an effective public diplomacy strategy in the current globalized world. „Niche diplomacy,“ defining the cooperative vs. competitive approach, „the new public diplomacy“ based on cultural relations as well as the public diplomacy of the European Union maybe identified within the new approaches. A part of the contribution is devoted to the public diplomacy of the UK for its advanced and modern approach towards solving new challenges.

Key words: public diplomacy, cooperative, state, innovations.

Verejná diplomacia v 21. storočí si vyžaduje inováciu prístupov, aby bola aj v súčasnom globalizovanom svete účinná. Tradičné prostriedky, ktoré doteraz využívala, už nie sú v dnešnom prostredí a čase rapidného vedecko-technického pokroku viac dostatočné. „Čo spája všetky tradičné formy vytvárania vplyvu je to, že sa v podstate snažia priamo presviedčať auditórium namiesto snahy o ozajstné spojenie s ľuďmi – inými slovami o chytenie, nie zapojenie.“¹ Žijeme vo svete informačných technológií, v ktorom verejnosti viac nestačí iba prijímať informácie. Stáva sa súčasťou dialógu so štátom alebo inými subjektmi a spolurozhoduje o realizácii cieľov zahraničných vlád. Na to, aby tak štát mohol urobiť, je potrebné, aby prehodnotil svoju doterajšiu stratégiu. V príspevku predstavíme niekoľko novodobých prístupov vo verejnej diplomacii, ktorých hlavným cieľom je efektivita a účinnosť v uskutočňovaní verejnej diplomacie (VD) v 21. storočí.

Na úvod spomenieme tzv. Niche Diplomacy. Tento pojem po prvý krát pomenoval austrálsky minister zahraničných vecí Gareth Evans. „Niche Diplomacy“ definoval ako

¹ Davidson M. *A UK perspective on public diplomacy and cultural relations in a time of conflict*. [online]. 2007. s. 6 [Citované dňa 3.11.2011]. Dostupné na http://uscpublicdiplomacy.org/pdfs/Martin_Davidson_Speech.pdf

špecializáciu štátu v zahraničnej politike. Vychádza z faktu, že zdroje štátov (predovšetkým malých a stredných ekonomík) sú obmedzené na to, aby daný štát dokázal vytvárať vplyv v celom svete. Podľa predloženej úvahy by si mala vláda (zodpovedajúc cieľom v zahraničnej politike) vo svojej zahraničnej politike vymedziť prioritné štáty. Hlavné ťažisko aktivít verejnej diplomacie by sa tak presunulo do týchto štátov. Ide o špecializáciu na konkrétne krajiny a tiež aj na činnosť, ktorá bude pre vysielajúci štát charakteristický. Najvýraznejším príkladom „Niche diplomacy“ sa stalo Nórsko známe svojou aktivitou v budovaní a udržiavaní mieru vo svete. Zameriava sa na Blízky a Stredný východ, Srí Lanku či Kolumbiu a uskutočňuje mierové programy v ďalších štátoch.

V nadväznosti na spomenutú „Niche diplomacy“ prejdeme na ďalší z inovatívnych prístupov vo verejnej diplomacii, ktorý predstavuje Mark Leonard a kol. z Foreign Policy Center v Londýne. Jeho inovatívnosť spočíva v identifikácii dvoch zložiek vo verejnej diplomacii štátu:²

- Konkurenčná verejná diplomacia a
- Kooperatívna verejná diplomacia.

Konkurenčná verejná diplomacia je chápaná v zmysle bilaterálnej relácie: vysielajúci a prijímajúci štát. Ide o ciele, ktoré majú pre vysielajúci štát prioritný charakter a ktoré v prijímajúcich štátoch chce dosiahnuť. Ostatné krajiny so svojou stratégiou VD v tomto „boji“ predstavujú jeho konkurentov. Ide o jednoznačnú win-lose situáciu a prioritný záujem vysielajúceho štátu. Do tejto kategórie sa radia najmä:

- politický vplyv,
- vojenská spolupráca,
- investície,
- ľudský kapitál,
- turizmus a
- koalície v medzivládnych organizáciách.

Ďalej do konkurenčného prístupu patria aj krajiny, s ktorými má vysielajúci štát z historických príčin úzky bilaterálny vzťah. Ide najmä o bývalé kolónie, v ktorých si chce udržať prevládajúci vplyv resp. výsadné postavenie. Ako príklad možno spomenúť Veľkú Britániu (Commonwealth) alebo Francúzsko (niektoré africké štáty).

Kooperatívna verejná diplomacia je novou zložkou. Ide o spájanie verejných diplomacií jednotlivých štátov. Prejavuje sa v oblastiach, v ktorých cieľ vysielajúceho štátu v prijímajúcom je zároveň aj cieľom iného štátu a navzájom sa nevyklučujú. Vzniká tak spoločný záujem na jeho zrealizovaní a priestor pre spoluprácu. Takýto prístup možno zaradiť medzi win-win situácie a spoločným úsilím je reálne dosiahnuť väčší úžitok, ako keby štáty pôsobili individuálne. Ide najmä o oblasti ako:

- regionálna stabilita,
- prevencia konfliktov,
- šírenie demokratických hodnôt,
- budovanie občianskej spoločnosti a
- dodržiavanie ľudských práv.

² Leonard, M. – Stead, C. – Smewing, C.: The Public Diplomacy. 2002. s.23.

Vyššie zmienené ciele predstavujú také, ktoré sú v záujme celej medzinárodnej komunity. Z daného, teda multilaterálneho prístupu, profituje ako celá skupina zapojených štátov, tak aj prijímajúci štát. Priestor pre kooperatívnu diplomáciu vytvárajú medzinárodné organizácie, v súčasnosti sa verejnou diplomáciou intenzívne zaoberajú NATO a EÚ. Jedným zo sprievodných benefitov je napríklad pozitívnejšie vnímanie štátov a ich aktivít domácim obyvateľstvom. V tretích krajinách ako napr. na africkom kontinente, sa pomocou multilaterálneho prístupu štáty vyhnú označeniu neokolonialistov, práve ak pristupujú spoločne prostredníctvom EÚ.³ Kooperatívny prístup sa však môže realizovať aj mimo inštitúcií na základe dohody medzi dvoma alebo viacerými štátmi. Ako príklad Mark Leonard zmieňuje spoluprácu medzi Veľkou Britániou a Indiou. Práve kooperácia s Indiou by mohla napomôcť v zavádzaní demokratických a liberálnych ekonomických hodnôt v jej regióne.

Efekty multilateralizmu

Väčší dôraz na multilaterálny prístup vo verejnej diplomácii môže vnieť nový pohľad na štát, ktorý tradične vystupuje ako čisto egoistický subjekt medzinárodných vzťahov. „Verejná diplomacia sa môže stať i niečím viac ako spôsobom, ako presadiť národné záujmy či zaistiť národnú bezpečnosť. Multilateralita dnešného sveta kladie veľký dôraz na splnenie proklamovaných záväzkov.“⁴ Nórsko, Švédsko či Kanada sa dlhodobo usilujú o pozitívny imidž a asociácie so svojou krajinou. Aktivitami ako štedrá rozvojová pomoc či služby sprostredkovania mieru sa predstavujú svetu ako štáty, ktoré sa snažia o dosiahnutie a konanie „dobrá“ vo svete. Práve boj o vplyv v rozvojovej krajine medzi dvoma vyspelými štátmi (je príkladom konkurenčného prístupu), ktoré sa ale snažia vystupovať ako zástancovia medzinárodných pravidiel, by mohlo narušiť toto vnímanie verejnosťou ako aktéra usilujúceho sa o spravodlivosť a rovnosť vo svete.

Dospeli sme k záveru, že úvaha o rozdelení krajín medzi kooperatívnu a konkurenčnú verejnú diplomáciu korešponduje alebo aspoň dopĺňa názor o „Niche diplomacy.“ Z dôvodu obmedzených finančných, ale aj ľudských zdrojov je potrebné hľadať efektívnejšie spôsoby realizácie verejnej diplomacie. Riešenie Marka Leonarda tak diferencuje medzi štátmi najvyššieho záujmu (zodpovedajúce „Niche diplomacy“) a štátmi, ktoré patria medzi menej prioritné a na ktoré je vyčlenené menšie množstvo prostriedkov. V menej prioritných štátoch (pre mnohé štáty sú to rozvojové krajiny) by sa mala uskutočňovať kooperatívna verejná diplomacia. Neznamená to však, že by sa vysielajúci štát viac nemal zameriavať na rozvojové. Naopak, ak sa zdroje jednotlivých štátov spoja, prinesú väčší efekt pre všetky zúčastnené strany.

Tvrdenie o potrebe vytvorenia kooperatívnej verejnej diplomácii podporíme teóriou medzinárodných vzťahov – teóriou racionálneho inštitucionalizmu.⁵ Podľa nej štáty ostávajú hlavnými aktérmi v medzinárodných vzťahoch. Sú však racionálnymi subjektmi, ktoré sa snažia o maximalizáciu svojho zisku, teda o jeho absolútnosť (a nie relatívnosť, ktorá je charakteristická pre teóriu realizmu⁶). Za daným účelom si štáty vytvárajú inštitúcie, režimy, medzinárodné organizácie, ktoré majú slúžiť k prekonaniu nedôvery medzi štátmi a k uzatvoreniu pravidiel, podľa ktorých sa bude spolupráca uskutočňovať. Dôležitým predpokladom pre úspešnú kooperáciu je opakovateľnosť situácií, teda reciprocita.

Podľa danej teórie medzinárodných vzťahov:

³ Leonard, M. – Stead, C. – Smewing, C.: *The Public Diplomacy*. 2002.

⁴ Peterková, J. *Veřejná diplomacie*. 2008. s.52.

⁵ Hasenclever, A.-Mayer, P.- Rittberger, V. *Theories of International Regimes*. 1997.

⁶ Hoci je relatívny zisk stále vyšší ako zisk súpera, je stále nižší ako ten absolútny, ktorý možno dosiahnuť, ak sa zo súpera stane spolupracovník.

- štáty zdieľajú spoločné záujmy,
- nie sú len ochotné ale aj pripravené na spoluprácu,
- vytvárajú nové nástroje zvané inštitúcie.

Inštitúcie prinášajú zníženie finančných nákladov pre jednotlivé krajiny a teda aj tým prispievajú k absolútnemu zisku.

Verejná diplomacia Veľkej Británie

Veľká Británia prechádza od pádu železnej opony potrebou zmeny stratégie verejnej diplomacie.

Taktiež sa zistilo, že je potrebné vynakladať viac úsilia, resp. aspoň zmeniť spôsob, s cieľom vytvárať pozitívny imidž VB v zahraničí. Mark Leonard sa zmieňuje o negatívnom vnímaní Veľkej Británie doma i v zahraničí, ktorá je „realistická, vojenská a participujúca vo vojne proti Islame a slúžkou neobmedzenej moci. ... verejná diplomacia Veľkej Británie bude preto musieť podstúpiť veľké zmeny.“⁷ Vláda si uvedomuje, že v súčasnosti je potrebné stavať stratégiu VD na vzájomnom porozumení a dôvere aj v podmienkach nesúhlasu.

V súvislosti s aplikáciou Leonardovho prístupu a aj „Niche diplomacy“: „Verejná diplomacia Veľkej Británie by sa mala viac zamerať na tradičných spojencov a industrializované štáty a nie len na rozvojové krajiny. Musíme byť pripravení zvážiť transfer zdrojov z hraničných národov na rozvinutý svet, kde je to vhodné; a spoločný pokus spolupracovať s rovnako zmýšľajúcimi krajinami na zdieľaných výsledkoch.“⁸

Cieľom VB je byť vnímaná ako krajina

- moderná,
- inovatívna a
- multilaterálna
- ktorá podporuje svet založený na pravidlách a medzinárodnom práve.

V nadväznosti na rozdelenie verejnej diplomacie na kooperatívnu a konkurenčnú, Mark Leonard tvrdí: „verejná diplomacia britskej vlády je organizovaná tak, aby súťažila s inými západnými štátmi vo viac ako 200 krajinách, zatiaľ čo Británia má unikátny národný záujem iba vo frakcii tohto počtu – ... jednoznačné bilaterálne záujmy majú v 50 krajinách.“⁹ Z toho vyplýva, že v zvyšných krajinách by sa mal prístup zmeniť na kooperatívny a tak dosahovať výhody zo synergického efektu.

Ďalší z inovatívnych prístupov k verejnej diplomacii súčasnosti je pojem „nová verejná diplomacia,“ ktorá v sebe zahŕňa tzv. kultúrne vzťahy (z angl. slova cultural relations).¹⁰ Martin Davidson z British Council ich definuje ako „nástroj, ktorý nie je výhradne vládny, ale pragmatickým spojivom pre systematické rozvíjanie zapájania sa, porozumenia a dôvery medzi ľuďmi, komunitami a kultúrami – vytvárajúci platformu pre vplyv, čo v našom prípade podporuje dlhodobé záujmy VB.“¹¹ Práve kultúrne inštitúty a im podobné organizácie sú subjektom, ktoré sa už stali hlavnými nositeľmi kultúrnych vzťahov a ktoré majú veľký potenciál dosahovať vytýčené ciele prehlbovania vzájomného porozumenia a rešpektu medzi národmi v budúcnosti. Je to hlavne kvôli ich značnej finančnej

⁷ Leonard, M. Small, A. British Public Diplomacy in the Age of Schism. 2005. s. 36.

⁸ Leonard, M. Small, A. British Public Diplomacy in the Age of Schism. 2005. s.8.

⁹ Leonard, M. Small, A. British Public Diplomacy in the Age of Schism. 2005. s. 38.

¹⁰ Davidson M. A UK perspective on public diplomacy and cultural relations in a time of conflict. [online]. 2007. s.2 [Citované dňa 3.11.2011]. Dostupné na http://uscpublicdiplomacy.org/pdfs/Martin_Davidson_Speech.pdf

¹¹ Davidson M. A UK perspective on public diplomacy and cultural relations in a time of conflict. [online]. 2007. s.2 [Citované dňa 3.11.2011]. Dostupné na http://uscpublicdiplomacy.org/pdfs/Martin_Davidson_Speech.pdf

nezávislosti (vláda sa spolupodieľa na financovaní, ale nie je výhradným sponzorom), čo dodáva ich činnosti punc kredibility. Slovo „kultúrne“ je širší pojem a zahrňuje aj oblasti ako jazyk, šport, vzdelávanie či občiansku spoločnosť. Martin Davidson taktiež tvrdí, pre dnešnú verejnosť odkaz alebo posolstvo nie je viac dostatočné. Verejnosť chce rozhovor – konverzáciu a chcú sa stať jeho súčasťou, prispieť a očakávajú, že ich príspevok bude uznaný. Súvisí to s prostredím v ktorom mladí ľudia vyrastajú: „... spojenia, ktoré vytvárajú cez Facebook, Bebo a iné stránky robia pre nich obojstrannú komunikáciu absolútnou normou.“¹²

Mark Leonard sa v rámci verejnej diplomacie zmieňuje aj o kooperácii subjektov z rôznych krajín, ktoré sa zapájajú do verejnej diplomacie svojich štátov. Poukazuje na potrebu spolupráce na príklade médií. „Voice of America, BBC World Service, Deutsche Welle a RFI súťažia o publikum, o frekvencie a o vplyv v rozvojovom svete, čo však prináša nepatrné výhody zainteresovaným štátom. (USA, UK, Nemecko a Francúzsko)“¹³ Neznamená to, že by sa všetky medzinárodné vysielania mali spojiť, najmä nie tie, ktoré majú odlišné hodnoty a priority vo vysielaní. Napriek tomu, existuje priestor pre kooperáciu aj v danej oblasti. Napríklad pre BBC World Service by bolo rozumné spojiť sa s RFI v bývalých kolóniách Francúzska namiesto vytvárania konkurencie, kde šanca na výhru je nízka.

Kooperatívna verejná diplomacia a Európska únia

Priestor pre kooperatívny prístup prináša verejná diplomacia Európskej únie. Pojem verejná diplomacia EÚ ešte nie je v praxi bežne zaužívaný, napriek tomu, mnohé aktivity EÚ zodpovedajú definícii a stratégii VD ako takej. Inovatívny prístup, ktorý Európska únia vnáša prostredníctvom tvorby novej služby EEAS External Action European Service by mal napomôcť k efektívnejšiemu vedeniu VD EÚ. „Kreovanie EEAS, oficiálne spustené 1. decembra 2010 reprezentuje unikátnu možnosť centralizovať rôzne komponenty externých vzťahov EÚ do jednej integrovanej štruktúry umiestnenú pod jednu autoritu...“¹⁴ Subjekty činné v aktivitách s externou verejnosťou sa tak spájajú do spoločného mechanizmu, ktorý bude schopnejší zabezpečiť lepšiu koordináciu medzi nimi a zabrániť vzájomnému vylučovaniu posolstiev, ktoré emitujú do zahraničia.

Potreba verejnej diplomacie EÚ

Európska únia je známa svojou mäkkou silou. Nedostatočná vojenská kapacita jej neumožňuje v súčasnosti budovať svoj vplyv mimo sily atraktivity. Medzi jej ciele patria najmä difúzia demokratických hodnôt, udržiavanie mieru vo svete a regionálna stabilita. Tieto záujmy EÚ zároveň zdieľajú aj ostatné členské štáty.

Výzva pre EEAS bude posilniť a etablovať pojem verejná diplomacia v rámci EÚ a odlíšiť ho od podobných aktivít, ktoré však nespádajú pod jej kategóriu.

Verejná diplomacia Európskej únie ako taká je najviac uskutočňovaná v potenciálnych kandidátskych, kandidátskych krajinách a v štátoch Východného partnerstva. Duke a Courtier poukazujú na fakt, že mnoho aktivít v ostatných častí sveta predstavujú iba jeden z jej dielov: „...rýchly pohľad na verejnú diplomáciu prezrádza že je limitovaná na

¹² Davidson M. *A UK perspective on public diplomacy and cultural relations in a time of conflict*. [online]. 2007. s.7 [Citované dňa 3.11.2011]. Dostupné na http://uscpublicdiplomacy.org/pdfs/Martin_Davidson_Speech.pdf

¹³ Leonard, M. – Stead, C. – Smewing, C.: *The Public Diplomacy*. 2002. s. 26.

¹⁴ Duke, S. Courtier A. *The EU's External Public Diplomacy and the EEAS – Cosmetic Exercise or Intended Change?* . [online]. 2007. s. 5. [Citované dňa 5.11.2011]. Dostupné na http://dseu.lboro.ac.uk/Documents/Policy_Papers/DSEU_Policy_Paper07.pdf.

jednoduchú komunikáciu a aktivity na šírenie informácií alebo fragmentované vzdelávacie, výmenné alebo kultúrne programy (ktoré sú taktiež významnými elementmi, ale chýba prepojenosť s kľúčovými strategickými cieľmi).“¹⁵

Verejná diplomacia EÚ si taktiež stanovuje cieľ uskutočňovať ju formou dialógu a to „nielen so zahraničnými vládami ale predovšetkým s zahraničnou verejnosťou (občianskou spoločnosťou, mimovládny sektorom, médiami, sociálnymi a ekonomickými partnermi, občanmi a iné.) a tiež budovať dlhodobé vzťahy cez rôzne ‘analýzy, informačné, vzdelávacie a kultúrne aktivity’ s cieľom podporiť zahraničnopolitické ciele.“¹⁶

V súčasnosti predstavuje výzvu pre zahraničnú službu Európskej únie a zahraničné politiky členských štátov aktivita v krajinách arabskej jari po revolučnom období, ktoré prechádzajú markantnými zmenami v politickom živote. Daná oblasť a teritórium prinášajú možnosti ako spojiť sily členských štátov snažiac sa ovplyvniť proces premeny (smerom na demokraciu), na aktivitu spoločnú práve s možnosťou kooperovať vo verejnej diplomacii.

Použitá literatúra:

1. Davidson M. 2007. A UK perspective on public diplomacy and cultural relations in a time of conflict. [online]. 2007. Dostupné na http://uscpublicdiplomacy.org/pdfs/Martin_Davidson_Speech.pdf
2. Duke, S. Courtier A. 2007. The EU's External Public Diplomacy and the EEAS – Cosmetic Exercise or Intended Change? [online]. 2007. Dostupné na http://dseu.lboro.ac.uk/Documents/Policy_Papers/DSEU_Policy_Paper07.pdf
3. Leonard, M. Small, A. 2005. British Public Diplomacy in the Age of Schism. 2005. London : The Foreign Policy Centre. 2005. ISBN 1 903558 50 6.
4. Leonard, M. – Stead, C. – Smewing, C. 2002. The Public Diplomacy. London : The Foreign Policy Centre. 2002. ISBN 1-903558-131.
5. Peterková, J. 2008. Veřejná diplomacie. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. 2008. 191 s. ISBN 978-80-7380-125-0.
6. Hasenclever, A.-Mayer, P.- Rittberger, V. 1997. Theories of International Regimes. Cambridge: Cambridge University Press. 1997. s. 9-82.
7. Cambridge: Cambridge University Press. 1997. s. 9-82.

Kontakt

Ing. Laura Meričková

Katedra medzinárodných politických vzťahov
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1, 85235 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: laura.merickova@euba.sk

¹⁵ Duke, S. Courtier A. *The EU's External Public Diplomacy and the EEAS – Cosmetic Exercise or Intended Change?* . [online]. 2007. s. 3. [Citované dňa 5.11.2011]. Dostupné na http://dseu.lboro.ac.uk/Documents/Policy_Papers/DSEU_Policy_Paper07.pdf.

¹⁶ Duke, S. Courtier A. *The EU's External Public Diplomacy and the EEAS – Cosmetic Exercise or Intended Change?* . [online]. 2007. s. 3. [Citované dňa 3.11.2011]. Dostupné na http://dseu.lboro.ac.uk/Documents/Policy_Papers/DSEU_Policy_Paper07.pdf.

Anton Michalica

FAKULTA POLITICKÝCH VIED A MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA MATEJA BELA

ARKTÍDA - OBLASŤ NOVÝCH STRATEGICKÝCH ZÁUJMOV VELMOCÍ

Abstrakt

Príspevok stručne analyzuje súčasný právny režim a status arktickej oblasti najmä vo vzťahu k súčasne prebiehajúcim klimatickým zmenám. V príspevku využívame komparáciu s právnym režimom Antarktídy. Zároveň chceme detailne vymedziť oblasť Arktídy a postihnúť všetky premenné ovplyvňujúce jej ďalší rozvoj.

Kľúčové slová: Arktída, právny režim polárnych oblastí, klimatické zmeny, Dohovor OSN o morskom práve.

Abstract

The article briefly analyses the current status and law regime of Arctic region in relation to ongoing climate change. We need comparison with the Antarctic treaty regime. We also want to intimately define the arctic region and find variables influencing its future development.

Key words: Arctic, the law regime of polar regions, climate change, Convention of the law of the sea.

Úvod

Drsné prírodné podmienky, nedostupnosť účinných technológií a vzdialenosť od geopolitických centier odsunuli polárne oblasti – Arktídu aj Antarktídu na okraj záujmu politického diania 20.storočia. Antarktíde – najväčšiemu ľadovému kontinent bol medzinárodnou zmluvou ratifikovanou kľúčovými štátmi a veľmocami vo vzájomnej zhode udelený status demilitarizovaného medzinárodného priestoru s primárnym záujmom vedeckého výskumu, ochrany a zachovania krehkého ekosystému. Medzinárodno-právny režim založený Zmluvou o Antarktíde sa ukázal ako optimálny prostriedok pre správu kontinentu a jeho mierové využitie. Dá sa namietať, že viaceré aspekty (najdrsnejšia klíma na planéte, vysoko nerentabilná možnosť exploatácie surovín a nízky potenciál z hľadiska bezpečnostných záujmov štátov) spôsobili, že v regióne nedošlo k nebezpečnejším tenziám a konfliktom. Faktom však zostáva, že prijaté zmluvné inštrumenty sú platné a aktuálne aj po 50 rokoch existencie zmluvy, pričom v tomto období štáty prijali celý rad viac alebo menej záväzných aktov, ktoré potvrdili a rozšírili stanovený režim najmä v oblasti zachovania a využívania prírodných zdrojov oblastí. S miernym nadsadením môžeme citovať uznávaného amerického výskumníka a polárneho bádateľa Laurence Gouldea, ktorý Zmluvu o Antarktíde označil za "jedinečný dokument v histórii porovnateľný s Magna chartou a inými veľkými symbolmi zápasu človeka za osvietenie a vládu práva." (Triggs, 2006, s.41).

Arktída, ktorá je na rozdiel od Antarktídy masou ľadu obklopená kontinentmi v období Studenej vojny predstavovala geopolitické a strategické miesto silovej demonštrácie oboch supervelmocí – Spojených štátov aj Sovietskeho zväzu. Strategický význam oblastí vychádzal z geografickej polohy a významu tzv. jadrovej triády – cez Arktídu by smerovali

interkontinentálne balistické rakety vystrelené z podzemných základní, trasy strategických jadrových bombardérov a ponorky s jadrovými hlavicami môžu podplávať arktický ľad a priblížiť sa nepozorovateľne k pevnine súpera. Koniec bipolárneho usporiadania sveta znamenal aj zmenu vo vojenskom plánovaní a stratégiách veľmocí. Silové pôsobenie bolo v období 90.rokoch viac zamerané do iných oblastí sveta, prípadne na zachovanie moci v blízkom regióne (Rusko). Renesancia záujmu o oblasť Arktídy začiatkom 21.storočia je primárne spôsobená zmenšovaním ľadovej pokrývky Arktického oceánu. Plávajúci ľadovec zmenšil svoju rozlohu v porovnaní s rokom 1978 o 25% a hrúbka ľadu sa zmenšila o takmer 40%. (US strategic..., 2010). To vytvára úplne nové podmienky a faktory, v ktorých pôsobia štáty ako kľúčoví hráči systému. Klimatická zmena sa tak stáva „akcelerátorom nestability“ a bude hrať dôležitú úlohu v kreovaní budúceho bezpečnostného prostredia. Už teraz je možné predpokladať, že nové bezpečnostné prostredie bude primárne slúžiť na ochranu a podporu ekonomických záujmov v dvoch oblastiach – ťažby surovín a morských zdrojov a tranzitnej lodnej dopravy. Z dlhodobého hľadiska ekonomické multiplikačné efekty (úspora značných nákladov prepravných spoločností pri využití arktických prepravných trás; presun ťažby strategických surovín do oblasti Arktídy) budú priamo pôsobiť na bezpečnostné prostredie, v ktorom sa štáty pohybujú.

Geografické vymedzenie Arktídy

Vývoj v oblasti je však poznačený viacerými premennými, medzi ktoré môžeme zaradiť právny režim prostredia, environmentálne výzvy, participácia pôvodného obyvateľstva a najmä pôsobenie iných aktérov – či to už štátov alebo medzinárodných organizácií v oblasti.

V prvom rade je dôležité upozorniť, že Arktída aj Antarktída zaberajú takmer 30 miliónov km² zemského povrchu a obe oblasti sú prienikom záujmov viacerých štátov nevynímajúc súčasné svetové veľmoci. Preto akékoľvek vymedzenie nutne postráda komplexnosť. Určenie geografických hraníc oboch oblastí by sa mohlo zdať ako jednoduché, nakoľko geografia používa exaktné meracie metódy. Územné nároky a záujmy jednotlivých štátov sa však premietajú aj do odlišnej interpretácie geografických hraníc polárnych oblastí. Špecifikum polárnych oblastí predstavuje aj ohromná masa ľadu a snehu a tak sa stáva dôležitým prvkom pri geografickom skúmaní inkorporácia tohto špecifika. Okrem toho práve zmena v rozlohe a objeme ľadu a snehu v polárnych oblastiach je hnacím faktorom ekonomických a politických záujmov v oblastiach.

Centrálnu časť Arktídy pokrýva Arktický ľadový oceán a jeho okrajové moria (Baffinovo more, Barentsovo more, Beaufortovo more, Čukotské more, Východosibírske more, Grónske more, Karské more, More Laptevovcov, Biele more). Arktický ľadový oceán tvorí prevažujúcu časť kryosféry¹ na severnej pologuli. Okrem samotného oceánu do oblastí Arktídy zasahuje aj pevnina ôsmich štátov (Kanada, USA, Ruská federácia, Island, Nórsko, Švédsko, Fínsko, Dánsko-Grónsko) v prípade, že za južnú hranicu považujeme severný polárny kruh ($66^{\circ}34'$ severnej zemepisnej šírky)². Iné vymedzenie určuje izotherma 10°C, teda línia prechádzajúca oblasťou, kde je priemerná júlová teplota 10°C. Z hľadiska fauny a flóry sa za južnú hranicu Arktídy považuje línia prechádzajúca po severnej hranici lesa. Pracovná skupina pre monitorovanie a hodnotenie Arktídy ako jedna z pracovných skupín Arktickej rady považuje za južnú hranicu Arktídy líniu prechádzajúcu cez severný polárny

¹ Kryosféra je vedecký pojem pre tú časť zemského povrchu, ktorá je sezónne alebo trvale zamrznutá. Zahŕňa sneh, zamrznutú pôdu, ľad na riekach a jazerách, ľadovce a oceánsky/morský ľad.

² Severný polárny kruh tvorí líniu prechádzajúcu rovnobežkou $66^{\circ}34'$. Severne od tejto línie minimálne jeden deň v roku je polárny deň a polárna noc.

kruh s výnimkou oblasti Pacifiku, kde zahŕňa aj pás Aleutských ostrovov a v oblasti severnej Ameriky, kde zahŕňa aj Hudsonov záliv a časť Labradorského mora.

Určiť geografické hranice Arktídy teda môžeme na základe viacerých vstupných hodnôt (geografické súradnice, teplota, rozsah pásma lesa a iné). Za arktické štáty považujeme Kanadu, USA (oblasť Aljaška a Aleutské ostrovy), Dánsko (Grónsko), Nórsko (Špicbergy), Rusko, Island, Švédsko a Fínsko. Aj keď Švédsko a Fínsko nemajú priamy prístup k Barentsovmu moru (ktoré je síce súčasťou Atlantického oceánu, ale leží v arktickej oblasti) majú tieto štáty vlastné politiky vo vzťahu k Arktickej oblasti a sú aktívni aj na multilaterálnej úrovni. Podobne aj Island, ktorého iba severný cíp zasahuje za severný polárny kruh sa považuje za arktický štát, najmä vzhľadom na svoju významnú hospodársku polohu.

Analýza geografického vymedzenia si vyžaduje aj explanáciu postavenia Grónska a Špicberg. Práve Grónsko zabezpečuje neodškriepiteľnú pozíciu Dánska medzi arktickými štátmi, aj keď je Grónsko od pevniny materského štátu vzdialené viac ako 3500 km. Príslušnosť tohto najväčšieho ostrova sveta ku Dánsku je nespochybniteľná a bola potvrdená aj v roku 1933 rozsudkom Stáleho dvora medzinárodnej spravodlivosti vo veci Východného Grónska. Grónsko od roku 2009 zákonom dánskeho Folketingu získalo vyšší stupeň autonómie, ktorá môže v budúcnosti viesť k získaniu úplnej nezávislosti ostrova s 56 000 obyvateľmi.³

Územnú suverenitu Špicbergských ostrovov vykonáva na základe Zmluvy o Špicbergoch z 1920 Nórsko. Na súostroví a v jeho pobrežných vodách však môžu fyzické a právnické osoby zmluvných strán⁴ vykonávať rybolov, lov zvierat, ťažbu, priemyselnú a ťažobnú činnosť za rovnakých podmienok ako nórske osoby. Nórsko sa zmluvou zaväzuje regulovať priemyselnú činnosť a ťažbu nerastov, prijímať opatrenia pre zachovanie životného prostredia a nevyužívať súostrovie na vojenské účely s ohľadom na zachovanie nediskriminačného prístupu pre všetky zúčastnené strany.

Každá snaha o nespochybniteľné a exaktné vymedzenia a popísanie právneho režimu Arktídy nutne naráža na celú radu nevyriešených problémov a otázok. Ústredný problém predstavuje neexistencia komplexného zmluvného inštrumentu ako je tomu v Antarktíde. Akademiци sa dlhodobo snažia aplikovať antarktický model (alebo jeho časti) na oblasť Arktídy. Prax arktických štátov (štáty tzv. arktickej päťky) však ukazuje, že o aplikácii antarktického modelu štáty nie sú ochotné uvažovať. Aj keď podľa vyjadrenia ministerky zahraničných vecí Spojených štátov Hillary Clintonovej po stretnutí v Ilulise (2008), „genialita Zmluvy o Antarktíde spočíva v jej dlhodobernej relevancii“, štáty tento model odmietli v prospech súčasného právneho statusu. (Antarctic not a model...., 2009).

Právny režim Arktídy

Pri skúmaní právneho režimu Arktídy musíme vziať do úvahy aj rozvojový charakter medzinárodného práva. To nedosahuje precíznosti a detailnosti vnútroštátneho práva, stále sa

³ Grónsko disponuje autonómnym statusom od roku 1978. V roku 2009 sa jeho autonómny status posilnil schválením Zákona o Grónskej autonómii. Ten obsahuje 33 oblastí v dvoch zoznamoch. Oblasti z prvého zoznamu môže Grónsko prevziať do svojej plnej správy kedykoľvek sa rozhodne, z druhej oblasti po vzájomných rokovaniach s Dánskom. Od januára 2010 Grónsko prevzalo správu nad ťažbou nerastných surovín, čo predpokladá aj vydávanie povolení a licencií na ťažbu. Mena, najvyššie súdnictvo, obrana, zahraničné vzťahy zostávajú naďalej v rukách Dánska. (Alfredsson, G., 2009).

⁴ Zakladajúcimi zmluvnými stranami sú Nórsko, Spojené štáty americké, Dánsko, Francúzsko, Taliansko, Japonsko, Holandsko, Spojené kráľovstvo a Švédsko. Zmluvnou stranou je aj Ruská federácia a Česká republika (spolu 40 zmluvných strán). Zo zmluvných strán v súčasnosti na Špicbergoch vykonáva ťažobnú činnosť len Ruská federácia a Nórsko. Špicbergy majú ekonomicky využiteľné zásoby uhlia.

rozširuje aj vzhľadom na novovznikajúce pomery. Profesor Malenovský uvádza 4 smery rozvoja medzinárodného práva:

- vťahovanie nových subjektov do systému
- regulácia nových oblastí a prostredí medzinárodných vzťahov,
- zasahovanie do sféry predtým výlučne upravenej vnútroštátnym právom
- integrácia rozštiepených právnych častí do veľkých kodifikačných celkov (Malenovský, 2008, s.27).

Arktická oblasť predstavuje v tomto smere príklad par excellence. Rozvoj medzinárodno-právneho režimu je teda intenzívne podporovaný meniacimi sa prírodnými podmienkami a ekonomickými záujmy štátov. Svetové média zvyknú tento „rozvoj“ fabulovať ako „vojnu o Arktídu“ alebo „delenie poslednej časti nedotknuteľného územia sveta“ (Battle for arctic..., 2009).

„Problematika vládnutia v Arktíde je teda kvôli prelínaniu najrôznejších inštrumentov a právnych režimov pomerne zložitá. Pre Arktídu neexistuje jednotný zmluvný základ - jednotlivé režimy upravujú rôzne oblasti činností - územné nároky, využívanie arktických vôd pre námornú dopravu a rybolov, problematiku životného prostredia, ochranu fauny a flóry, postavenie pôvodného obyvateľstva, a pod. Niektoré z týchto režimov majú základ v medzinárodných zmluvách, iné stoja na menej formálnych dohodách, či priamo na stanoviskách zúčastnených štátov.“ (Trávníčková, Cibulková, Havlová, Knotková, 2010, s. 7-8, 13-14).

Využívanie morí a oceánov, vzdušného priestoru nad nimi, morského dna, podzemia a jeho zdrojov reguluje morské právo. Základným prameňom morského práva je Dohovor OSN o morskom práve z roku 1982. Ten bol dlhodobo pripravovaný počas III.konferencie o morskom práve v rokoch 1973-1982, do platnosti vstúpil v roku 1994. 161 štátov Dohovor ratifikovalo, 17 štátov podpísalo, ale neratifikovalo, medzi nimi aj Spojené štáty americké.⁵ Dohovor predstavuje komplexnú kodifikačnú úpravu a mnohé z ustanovení môžeme považovať za súčasť obyčajového medzinárodného práva. Dohovor stanovuje v čl. 234 osobitné oprávnenie štátov v oblastiach trvalej ľadovej pokrývky prijímať a vykonávať nediskriminačné opatrenia pri prevencii, kontrole a redukcii morského znečistenia plavidlami vo výsostnej ekonomickej zóne.

Medzinárodno-právny režim Arktídy s ohľadom na špecifikum ľadovej pokrývky je teda založený na Dohovore OSN o morskom práve. Nespochybniteľnú úlohu Dohovoru a jeho ustanovení ako základného právneho rámca pre Arktídu potvrdili aj zástupcovia štátov Arktickej päťky na stretnutí v Ilulissate (2008).

Dohovor OSN o morskom práve rozpoznáva niekoľko zón vôd morí a oceánov priľahlých ku územiám štátov. Do vzdialenosti 12 námorných míľ od základných línií⁶ štáty môžu jednostranným právnym aktom stanoviť tzv. pobrežné more. Vonkajšia hranica pobrežného mora vytvára štátnu hranicu pobrežného štátu – v pobrežných vodách, vo vzdušnom priestore nad týmito vodami, na morskom dne a v jeho podzemí štát vykonáva

⁵ „Áno, bude, pretože ratifikácia je naozaj dlho v omeškaní. Ak národy začnú ťažiť v oblasti, ktorá je dnes už po väčšinu roka bez ľadovej pokrývky a my nevieme, kde môžu a kde nemôžu ťažiť, alebo či môžu, tak sme znevýhodnení.“ – odpoveď ministerky zahraničných vecí Hillary Clintonovej na otázku republikánskej senátorky Lisy Murkowskej, či ratifikácia Dohovoru OSN o morskom práve je prioritou (US leaders support..., 2010).

⁶ Stanovenia základných línií sa týka aj rozsudok Medzinárodného súdneho dvora medzi Spojeným kráľovstvom a Nórskom. Nóri kráľovským dekrétom stanovili základné línie, ktoré prebiehali po najkrajnejších skalných útvaroch členitého pobrežia. V prípade tak členitého pobrežia by bolo exaktné vymedzenie základných línií technicky komplikované. Spojené kráľovstvo takéto vymedzenie napadlo, Medzinárodný súdny dvor však rozhodol v prospech Nórska – nórske vymedzenie základných línií neodporuje medzinárodnému právu. (Dávid, 2011, s. 295).

územnú suverenitu s výnimkou oprávnenia lodí cudzích štátov pokojne preplávať pobrežnými vodami. V príľahlej zóne, t.j. vo vzdialenosti 24 námorných míľ od základných línií môže štát vykonávať kontrolu lodí, aby sa zabránilo porušovanie jeho colných, finančných, prístahovaleckých alebo zdravotníckych predpisov. Do vzdialenosti 200 námorných míľ od základných línií môže štát uplatniť výlučnú ekonomickú zónu, kde disponuje zvrchovaným právom na prieskum a využívanie prírodných zdrojov vo vodách, na morskom dne, v jeho podzemí.

Zo satelitných snímok planéty sú jasne viditeľné pevninské plytčiny – plytšie miesta morí a oceánov, ktoré predstavujú prirodzené pokračovanie pevniny, ktorá sa vnára do vody. Pevninská plytčina – inak nazývaná aj kontinentálny šelf „zahŕňa morské dno a podložie, ktoré leží za hranicami pobrežného mora po celej prirodzenej dĺžke pevninského územia až k vonkajšej hranici kontinentálneho okraja, alebo do vzdialenosti 200 námorných míľ od základných línií, od ktorých sa meria šírka pobrežného mora tam, kde vonkajšia hranica kontinentálneho okraja nedosahuje túto vzdialenosť.“ (Dohovor, čl.76). Teda v prípade, že kontinentálny okraj sa nachádza vo vzdialenosti menej ako 200 námorných míľ od základných línií, užíva štát všetky práva vyplývajúce z Dohovoru (v tomto prípade subsumuje tieto práva pod režim výlučnej ekonomickej zóny). Dohovor OSN stanovuje kritéria, kedy môže štát využívať práva kontinentálneho šelfu aj za hranicou 200 námorných míľ.

Centrálnu časť arktického oceánu pokrývajú tri dôležité geomorfologické celky – Lomonosov chrbát, Alfa-Mendelejev chrbáta a Gakkelov chrbát. Lomonosov chrbát rozdeľuje arktický oceán na dve rozsiahla panvy – Euroázijskú a Severoamerickú. Oba celky – Lomonosov aj Alfa-Mendelejev chrbát siahajú od kontinentálneho šelfa Ruska ku kontinentálnemu šelfu Grónska, Kanady a Aljašky. Prvú žiadosť na Komisiu OSN pre hranice kontinentálneho šelfu predložila Ruská federácia v roku 2001 (bola to prvá žiadosť na túto komisiu vôbec). Na základe predložených dát Ruská federácia žiadala o kontinentálny šelf na oboch chrbátoch o rozlohe viac ako 1,2 mil. km², čo predstavuje rozlohu Talianska, Nemecka a Francúzska dokopy. Ruská delimitácia hraníc kontinentálneho šelfu sa zakladá na postuláte, že oba chrbáty nie sú ani oceánske chrbáty, ani podmorské hrebene, ale len podmorské vyvýšeniny (Alfredsson, 2009, s. 146). V tomto prípade môže štát uplatniť špecifické kritérium na základe izobaty a umiestniť tak hranice šelfu pomerne ďaleko od svojho územia – vrchol útvaru, ktorý do mapy (príloha žiadosti) zakreslila Ruská federácia sa nachádzal priamo na severnom pôle. Tento akt okamžite vyvolal rozruch u iných arktických štátov. Kanada a Dánsko vyhlásili, že ruská žiadosť nemá vplyv na ich nároky na kontinentálny šelf. Nórsko označilo oblasť v Barentsovom mori za spornú a teda sa ňu vzťahuje ustanovenie 5(a) v Prílohe I ku Procedurálnym pravidlám Komisie, tá nemôže rozhodovať o území, ak sú naň sporné nároky štátov⁷.

Komisia pre hranice kontinentálneho šelfu vyzvala Rusko o doplnenie ďalších dát preukazujúcich tvrdenia uvedené v žiadosti. Rusko realizovalo intenzívny program mapovania morského dna v rokoch 2005-2007, pričom do dnešného dňa (5.11.2011) nepredložilo Komisii požadované údaje. Program mapovania však vyvrcholil umiestnením titánovej vlajky na dne Arktického oceánu pod severným pólom. Artur Čilingarov, člen ruskej dumy a šéf expedície vyhlásil: „Arktída je ruská“. Aj keď sa nejednalo o akt podporený ruskou vládou, tá proti nemu ani nenamietala (Byers, 2010, s.88). Umiestnenie ruskej vlajky na dne mora okamžite sprevádzala tvrdá reakcia politikov arktických štátov. Kanadský minister zahraničných vecí prehlásil: “Pozrite sa, nie sme v 15.storočí. Nemôžete chodiť okolo sveta a len tak zapichnúť vlajku a povedať: toto je naše teritórium.” (Byers, 2010, s.89)

⁷ Nóri a Rusi dosiahli dohodu ohľadom morských hraníc v Barentsovom mori v septembri 2010.

K dnešnému dňu (5.11.2011) predložilo Komisii žiadosť len Nórsko. To následne akceptovalo požiadavky Komisie a tak je možné delimitáciu časti kontinentálneho šelfu Nórska možné považovať za ukončenú. Dánsko, Kanada plánujú podať žiadosť v roku 2013.

Záver

Globálne klimatické zmeny prebiehajú rapídny tempom. Odhliadnuc od názorov na ich príčiny, sporov medzi ochrancami životného prostredia, politikmi a predstaviteľmi priemyslu, máme k dispozícii relevantné údaje, ktoré sú alarmujúce. Podľa správy AMAP (Arctic monitoring and assessment programme) „Arktický oceán do konca storočia bude bez ľadu, pravdepodobne sa tak však stane už v priebehu 30-40 rokov.“ (AMAP, 2010, s.7)

Kombinované efekty klimatickej zmeny v Arktíde sú akcelerátorom zmien v mnohých oblastiach: konštituovanie nových vzťahov medzi aktérmi v oblasti, rozvoj vnútroštátnych a medzinárodnoprávných noriem v oblasti, redefinovanie bezpečnostných stratégií štátov, posilňovanie vojenskej prítomnosti, boj o vplyv na nerastné suroviny a dopravné trasy, spoločenské zmeny miestnych obyvateľov a iné. Environmentálny aspekt a prírodné podmienky tak budú mať zásadný vplyv na ďalší vývoj ľudstva ako spoločenstva. Aj konzervatívne predikcie vývoja a zmien v arktickej oblasti sú však viac než dramatické. Zdá sa, že naštartované zmeny sú nezvratiteľné a že ľudstvo sa im bude viac prizerať, ako ich mať možnosť ovplyvniť.

Použitá literatúra:

1. ERS, Michael. 2010. Who Owns the Arctic? Understanding Sovereignty Disputes in the North. Vancouver/Toronto/Berkeley: Douglas McIntyre. 2010. 192 s. ISBN 9781553654995.
2. VID, V. 2011. Mezinárodní právo veřejné s kazuistikou 2. vydání. Praha: Vydavatelství Leges. 448 s. ISBN 9788087212868.
3. MALENOVSKÝ, J. 2008. Mezinárodní právo veřejné, jeho obecná část. Brno: Masarykova univerzita. 551 s. ISBN 978-80-210-4474-6.
4. TRIGS, G. 2006. The Antarctic Treaty System: A Model of Legal Creativity and Cooperation. In Science Diplomacy. University of Sydney, 2006 [online]. Dostupné na internete: <http://www.atsummit50.aq/media/book-8.pdf>.
5. CONNLEY, H. U.S. Strategic Interests in the Arctic: An Assessment of Current Challenges and New Opportunities for Cooperation. 2010. [online]. Dostupné na internete: http://csis.org/files/publication/100426_Conley_USStrategicInterests_Web.pdf.
6. TRÁVNÍČKOVÁ, Zuzana, CIBULKOVÁ, Petra, HAVLOVÁ, Radka, KNOTKOVÁ, Vladimíra. 2010. [online] Arktická politika Evropské unie v mezinárodním kontextu. Současná Evropa 1/2010. 28 s. Dostupné na <http://ces.vse.cz/wp-content/travnickova-arktida.pdf>.
7. Antarctica not a role model as five Arctic nations call the shots and vie for resources. 2009 [online]. Dostupné na internete: http://www.platts.com/weblog/oilblog/2009/04/10/antarctica_not_a_role_model_as_five_arctic_nations_call_the_shots_and_vie_for_resources.html.

8. Battle for the Arctic heats up. 2009 [online]. Dostupné na internete: <http://www.cbc.ca/news/background/cdmilitary/arctic.html>.
9. U.S. Leaders Support Law of the Sea Treaty. 2010 [online] Dostupné na <http://www.worldwatch.org/node/5993>

Kontakt

Mgr. Anton Michalica

Katedra medzinárodných vzťahov a diplomacie

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

Univerzita Mateja Bela

Kuzmányho 1

974 01 Banská Bystrica

E-mail: anton.michalica@gmail.com

Štefan Morávek

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

SVETOVÁ EKONOMICKÁ KRÍZA A JEJ DOPAD NA AFRICKÉ KRAJINY

Abstrakt

Príspevok je venovaný posúdeniu dôsledkov globálnej ekonomickej krízy na africké krajiny a hodnotí makroekonomické ukazovatele ktoré prispeli k relatívne priaznivým výsledkom oživenia väčšiny afrických krajín v roku 2010. Zároveň hodnotí problematické oblasti súčasnej africkej ekonomiky a upozorňuje na nutnosť realizácie konsolidačných opatrení s cieľom dosiahnuť, aj keď oneskorene, splnenie miléniových rozvojových cieľov OSN

Kľúčové slová: globálna ekonomická kríza, makroekonomické ukazovatele afrických krajín, perspektíva plnenia miléniových cieľov OSN.

Abstract

Contribution is devoted to assess the implications of the global economic crisis on African countries and evaluates selected macroeconomic indicators that contributed to the relatively favorable economic recovery in most African countries in 2010. It also assesses the problematic areas of current African economy and highlights the need for the implementation of consolidation measures to achieve, even at a later date, UN Millenium Development Goals

Key Words: global economic crisis, macroeconomic indicators of African countries, UN Millenium Goals.

Úvod

Na výrazné prejavy ekonomickej krízy v roku 2009 reagovali rozvinuté i rozvojové krajiny rôznymi konsolidačnými opatreniami, ktoré už v roku 2010 začali prinášať prvé, mierne optimistické výsledky charakterizované nasledovne:

- a) makroekonomické ukazovatele v roku 2010 naznačovali prekonanie najťažších následkov krízy, ale postupne sa ukázali ako optimistické a nereálne,
- b) ekonomický rast USA a Japonska zaostával za predpokladanými tempami,
- c) v európskych krajinách sa prejavoval rast rozpočtových deficitov a výrazne sa oslabili ich fiškálne pozície,
- d) rast HDP rýchle sa rozvíjajúcich ekonomík bol aj napriek niektorým dopadom krízy stále vysoký, relatívne rýchle sa prejavili náznaky pomerne úspešnej rekuperácie väčšiny rozvojových krajín.

Uvedené tendencie a výsledky a predbežný výhľad na rok 2011 sú zosumarizované v tabuľke 1. K údajom je nutné uviesť, že v súvislosti s najnovším vývojom ekonomickej a dlhovej krízy a so skutočnosťou, že predpokladaný rast globálnej ekonomiky za rok 2011 bude omnoho pomalší ako sa predpokladalo, sa objavia vo zvýšenej miere nasledovné negatívne sprievodné javy:

- zvýšenie nezamestnanosti,
- zníženie spotrebiteľskej dôvery,
- spomalenie investičných tokov,
- možné uplatňovanie protekcionistických opatrení.

Tab. 1: Rast HDP v jednotlivých regiónoch v období rokov 2004 -2011

Región/Rok	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Afrika	5,9	5,5	5,9	6,1	5,0	2,3	4,7	5,1
Juhovýchodná Ázia	7,8	7,7	8,5	9,3	6,2	5,3	8,3	8,3
Západná Ázia	8,3	6,9	6,1	5,2	4,3	-0,9	5,7	4,7
Južná Amerika a Karibik	5,9	4,4	5,7	5,7	4,0	-2,1	5,5	4,6
Rozvojové krajiny	7,4	6,5	7,5	7,8	5,8	2,3	7,1	6,0
Vyspelé ekonomiky	3,2	2,6	2,8	2,5	0,4	-3,2	2,3	2,0
Svet	4,2	3,8	4,1	3,9	1,8	-1,9	3,8	3,4

Zdroj:UN-DESA, 2011

Situácia v afrických krajinách

Po náznakoch ústupu najväznejších dôsledkov globálnej krízy vzrástol HDP afrických krajín z hodnoty 2,3 % v roku 2009 na 4,7 % v roku 2010 a predpokladaná hodnota na rok 2011 by mala dosiahnuť 5,0 %. Tento parciálny úspešný vývoj súvisel s nasledovnými faktormi, ktoré však nie je možné generalizovať pre celý kontinent :

- mierny (ale stále stúpajúci) nárast záujmu o významné exportné komodity afrických krajín a rast ich cien,
- vyššia domáca spotreba,
- zvýšenie podielu sektoru služieb, najmä telekomunikácií na tvorbe HDP,
- zvýšenie príjmov z turistiky.

Na druhej strane akútnou zostáva citlivá oblasť vysokej nezamestnanosti, najmä mladej populácie, čo sa prejavilo vo viacerých krajinách prejavmi nesúhlasu a sociálnymi nepokojmi. Aj keď sa ich v mnohých krajinách podarilo čiastočne utlmiť, prispeli významnou mierou k vážnym politickým zmenám najmä v arabských krajinách (Egypt, Tunis, Líbya, Alžírsko).

Ekonomické výsledky afrických krajín v roku 2010

Všeobecné konštatovania sú veľmi zjednodušené, najmä vzhľadom na rozdielnu ekonomickú štruktúru jednotlivých krajín a regiónov. Vo všeobecnosti však mali výhodnejšiu pozíciu všetky krajiny exportujúce ropu, čo nesúvisí vždy len s jej stúpajúcou cenou, ale aj s možnosťami a so snahou vlád týchto krajín postupne využívať získané zdroje na reštruktúrizáciu ekonomiky a na posilnenie sektorov nesúvisiacich priamo s ťažbou a spracovaním ropy. Medzi uvedené krajiny patria Nigéria, Angola, Alžírsko, Líbya a s menším podielom tiež Kamerun, Gabon, Pobrežie Slonoviny, Čad, Sudán a Rovníková Guinea.. Uvedenú situáciu dokumentujú údaje v tabuľke 2.

Tab. 2: Rast HDP v %

Rok	2008	2009	2010	2011
Krajiny exportujúce ropu	5,3	3,4	5,1	5,3
Krajiny dovážajúce ropu	4,4	1,0	4,0	4,6
Afrika	5,0	2,3	4,7	5,0

Zdroj: UNECA – UN DESA, November 2010

Pre veľký počet afrických krajín, bol významný tiež zvýšený dopyt po ich klasických exportných komoditách najmä zo strany ekonomicky rýchlo sa rozvíjajúcich krajín, najmä ČLR a Indie. Vzhľadom na ich historické skúsenosti, ale aj na ich strategický a ekonomický záujem o Afriku, berúc do úvahy aj ich doterajšie rozvojové aktivity, skúsenosti z ich vlastného, podobného sociálneho a ekonomického vývoja predstavujú tieto krajiny pre Afriku vhodnú alternatívu na efektívnu spoluprácu aj v budúcnosti.

Z ďalších priaznivých momentov je možné uviesť tiež zvýšený príliv priamych zahraničných investícií do oblasti ťažby a spracovania minerálnych surovín. V tomto prípade sa kombinuje zvýšený dopyt aj so zvyšujúcimi sa cenami jednotlivých komodít. V správe DESA z januára 2011 sa uvádza tiež skutočnosť, že napriek ekonomickým ťažkostiam viacerých donorských krajín sa zvýšil objem rozvojovej pomoci africkým krajinám v r. 2010 o 4 % a za dôležitý faktor sa pokladajú tiež aktivity súvisiace s odpustením časti dlhov najmä pre krajiny postihnuté ozbrojenými konfliktmi.

Významným faktorom rozvoja ekonomík afrických krajín stále zostáva rast produktivity práce. Aj keď výrazne zaostáva za štandardnými hodnotami v iných regiónoch, vo viacerých krajinách sa dosiahli povzbudivé výsledky a trendy. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že je to nielen dôsledok zvýšenej hodnoty priamych zahraničných investícií, ale tiež snaha o ich efektívnejšie využitie v procese štrukturálnych reforiem a výraznejšie verejné financovanie.

Niektoré významné ekonomické výsledky v jednotlivých afrických regiónoch

Severná Afrika

V r. 2010 boli dosiahnuté v porovnaní s predchádzajúcim obdobím najpriaznivejšie ekonomické výsledky v Líbyi a prekvapujúco tiež v Mauretánii. Mierny rast ekonomiky sa udržal v Egypte, Sudáne, v Tunisku a v menšej miere tiež v Maroku.

Východná Afrika

Krajiny regiónu si udržali priaznivé tempo ekonomického rozvoja z roku 2009, z nich najmä Etiópia, Rwanda, Tanzánia a Uganda. Výrazný podiel na ňom mali najmä sektor telekomunikácií a budovanie infraštruktúry. Mierny pokrok zaznamenali tiež ekonomiky Kene a Maurícia a dokonca i Madagaskaru, napriek napätej vnútro politickej situácii v krajine.

Západná Afrika

Rast ekonomiky sa dosiahol vo väčšine krajín regiónu. Nigéria ťažila nielen z vysokých cien ropy, ale aj z investícií do priemyslu a infraštruktúry, Ghana z prudkého rozvoja sektoru služieb, Libéria zo zvýšených príjmov z exportu kaučuku a Sierra Leone z ťažby minerálov a vyšších úrod v poľnohospodárstve. Nižší rast HDP Nigeru, Pobrežia Slonoviny a Guiney úzko súvisel s ich vnútro politickou nestabilitou.

Stredná Afrika

Rast HDP bol v porovnaní s predchádzajúcim rokom vo väčšine krajín regiónu vyšší, v priemere dosiahol 4,3 %, krajiny produkujúce ropu (Gabon, Kamerun a Rovníková Guinea) dokázali aj napriek miernemu poklesu jej ťažby posilniť z exportných príjmov aj rozvoj iných sektorov hospodárstva, napr. ťažbu nerastných surovín a služby.

Južná Afrika

Všeobecne bol vo všetkých krajinách pozorovateľný priaznivý vývoj, rast HDP vyšší ako 6 % sa dosiahol v Zambii, Mozambiku a Malawi najmä vďaka prudko sa rozvíjajúcemu ťažobnému priemyslu. Ťažba minerálov priaznivo ovplyvnila tiež ekonomiku Namíbie a Botswany. Poľnohospodárstvo sa stabilizovalo najmä v Mozambiku a Zambii.

V Zimbabwe bolo možné tiež registrovať mierne zlepšenie makroekonomického prostredia, posilnenie výrobných kapacít a postupný rast príjmov z turistiky. Juhoafrická republika využila okrem popri posilnení aktivít v ťažbe surovín a v infraštruktúrnych projektoch aj výhody vyplývajúce z organizácie MS vo futbale v ďalších oblastiach, najmä v sektore telekomunikácií a služieb.

Aj napriek niektorým relatívne pozitívnym ekonomickým výsledkom pri postupnom prekonávaní krízy je potrebné hodnotiť ich trpezlivo a brať do úvahy citlivosť mnohých afrických krajín zo skupiny najmenej rozvinutých (LDC's) na zmeny ekonomických podmienok. Heterogenitu Afriky v oblasti hospodárskeho rastu dokumentuje tzv. mapa ekonomického rastu, (obr.1), ktorá klasifikuje jednotlivé krajiny podľa výsledkov v predkrízovom a pokrízovom období.

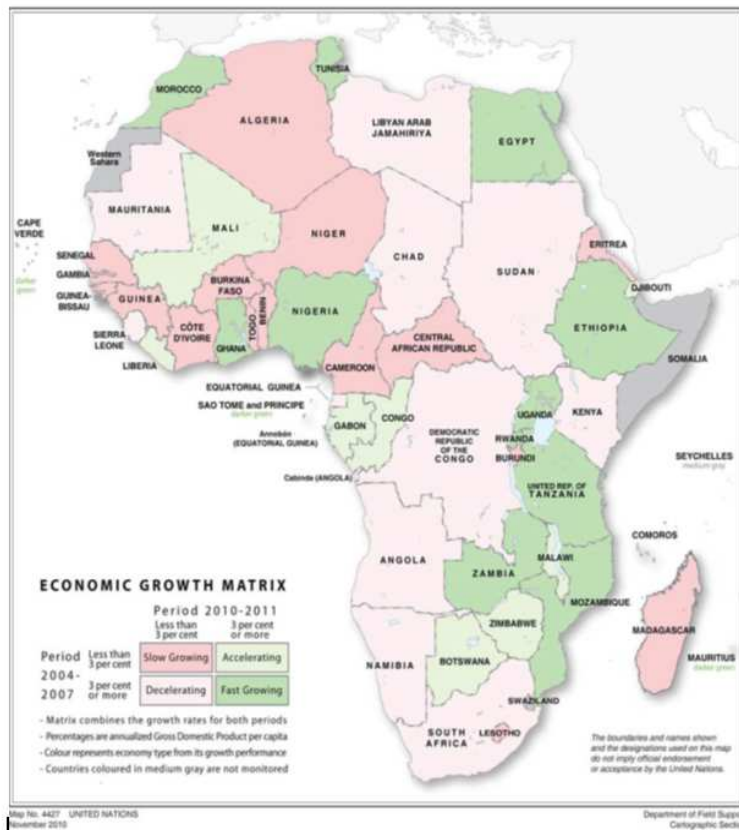
Nezamestnanosť ako jeden z najcitlivejších faktorov rozvoja Afriky

Nezamestnanosť zostáva jednou z najcitlivejších oblastí ekonomiky afrických krajín. Aj napriek ekonomickému rastu bolo vytváranie proporcionálne adekvátnych nových pracovných miest limitované len na prípady ekonomických sektorov ktorých hnacou silou boli výrazné kapitálové investície, typickým príkladom je rozširovanie ťažobných kapacít nerastných surovín. V iných oblastiach ešte doznievali nepriaznivé dôsledky recesie v r. 2009 a rast HDP v r. 2010 sa ešte výrazne neprejavil. Situácia vo väčšine afrických krajín je však nepriaznivá najmä s ohľadom na dlhodobu pretrvávajúce problémy v oblasti nízkej kvality a nesprávnej orientácie vzdelávania na všetkých stupňoch, na rýchly rast populácie a na výrazné nedostatky v riadení pracovného trhu.

Mimoriadne vážnym problémom Afriky je nezamestnanosť mladých ľudí, v posledných rokoch dosahujúca 18 – 20 %, pričom perspektíva podľa údajov UNECA nie je tiež optimistická.

Vážnosť tejto situácie sa prejavuje v mnohých krajinách s významným dopadom na všeobecnú bezpečnosť spoločnosti a politickú stabilitu krajín, čo sa v poslednom období veľmi výrazne prejavilo počas spoločenských zmien v severoafrických krajinách, ale predstavuje výbušnú situáciu aj v ďalších regiónoch afrického kontinentu.

Obr. 1: Mapa ekonomického rastu afrických krajín

Inflácia

Hodnota inflácie sa oproti roku 2009 v roku 2010 znížila z 8,3 na 7,2 % a očakáva sa jej ďalší pokles na približne 6,4 % v roku 2011 (tab. 3).

Tab. 3: Inflácia (hodnota CPI) v afrických krajinách (%)

Rok	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Inflácia (CPI)	11,8	7,2	6,6	6,0	6,4	11,3	8,3	7,2	6,4

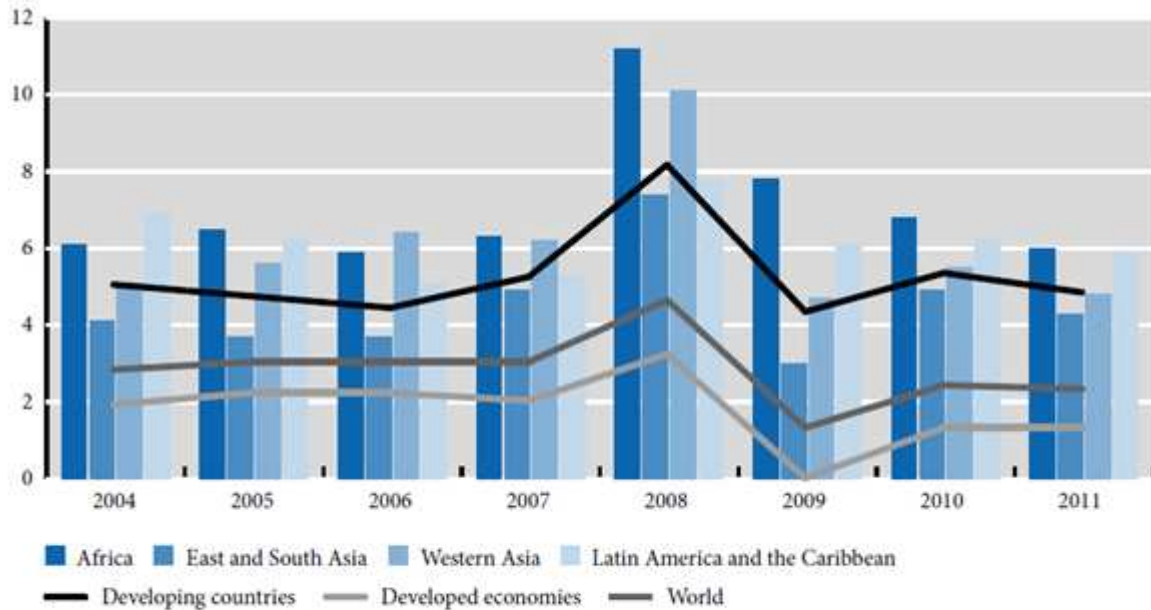
Zdroj: UNECA – UN DESA, November 2010

Uvedený relatívne pozitívny trend súvisí najmä s nasledovnými faktormi:

- zvýšenie poľnohospodárskej produkcie vo väčšine afrických krajín a stabilizácia cien poľnohospodárskych produktov,
- stabilizácia domácich mien vo významných krajinách,
- postupné znižovanie cien v oblasti informačných a komunikačných technológií spôsobené diferenciaciou trhu,
- zvýšený tlak na kompetitívnosť v medzinárodnom obchode.

Pre porovnanie sú na obr. 2 uvedené hodnoty inflácie v ďalších svetových regiónoch.

Obr. 2: Hodnoty inflácie v svetových regiónoch (%)

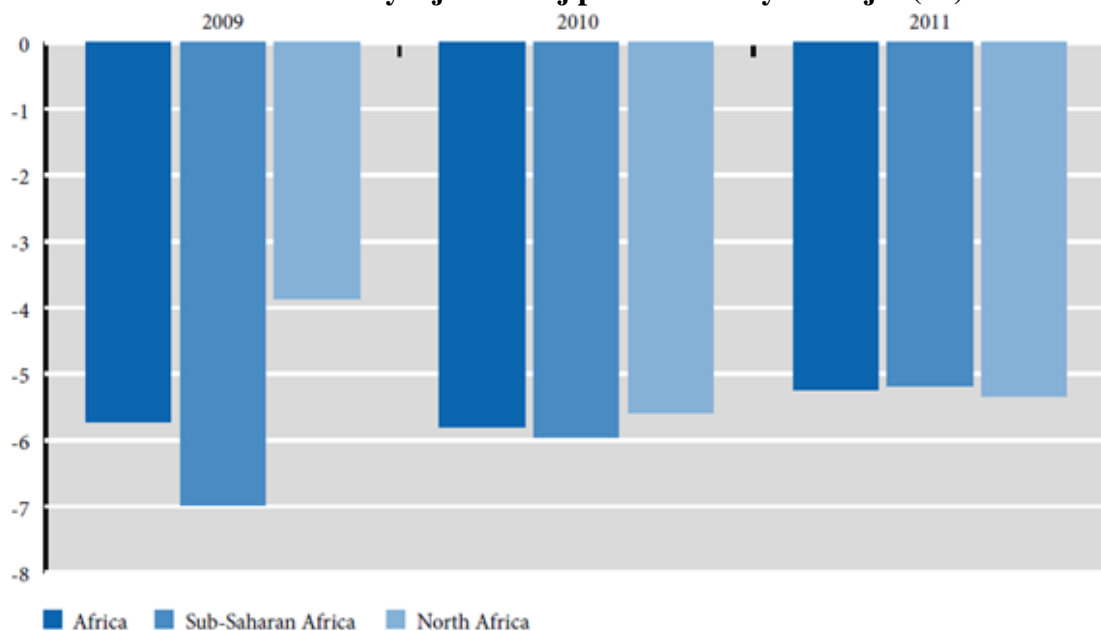

| Source: UN-DESA (2011), estimates for 2010 and forecasts for 2011.

Fiškálna rovnováha, deficit verejných financií

Očakávania, že zvýšenie ekonomického rastu prispeje tiež k zníženiu deficitu verejných financií sa nesplnili. Celková hodnota deficitu verejných financií Afriky v roku 2010 bola prakticky rovnaká ako v r. 2009 a predstavovala 5,8 %. Medzi príčiny tohto stavu je možné zaradiť stále vysokú a nie vždy odôvodnenú úroveň verejných výdavkov, ale na druhej strane sa prejavila tiež snaha podporovať a realizovať strednodobé a dlhodobé rozvojové aktivity zamerané najmä na posilnenie zanedbanej infraštruktúry a zvýšenie produkčných kapacít, čo by sa malo pozitívne prejavíť v budúcom období. Na základe údajov UNECA sa už v r. 2011 predpokladá zníženie hodnoty deficitu približne na 5,1 – 5,2 % (obr.3).

Obr. 3: Vývoj fiškálnej pozície afrických krajín (%)

Výhľad na rok 2011

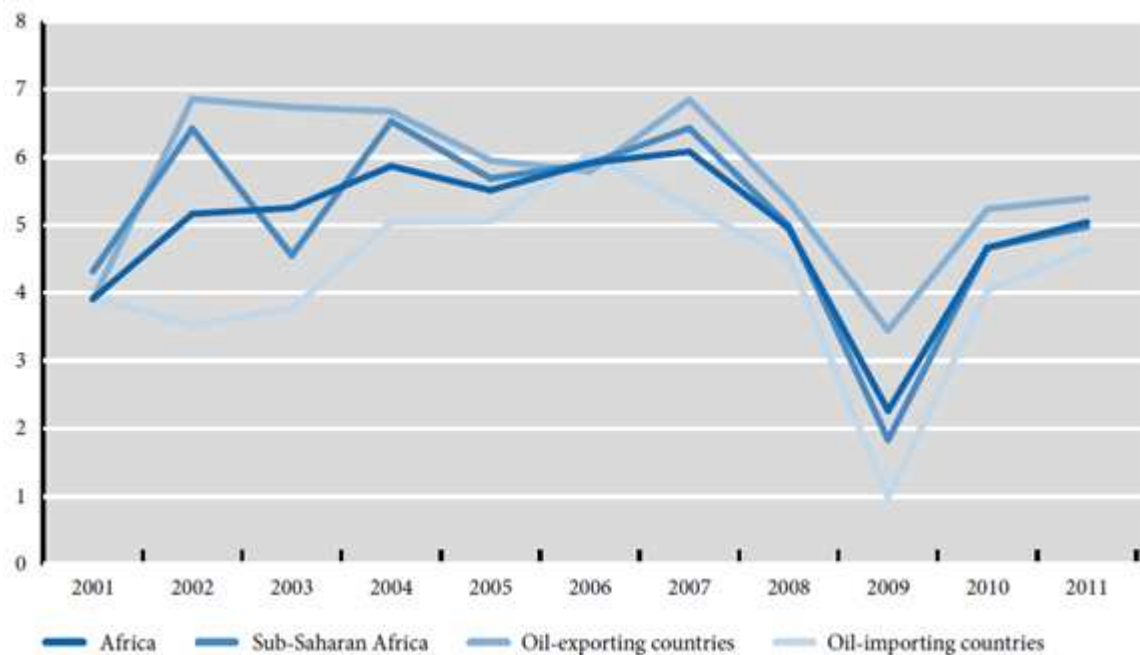
Podľa prognóz UNECA a DESA by mala ekonomika afrického kontinentu aj v roku 2011 pokračovať v miernom raste, pričom hodnota rastu HDP by mala dosiahnuť približne 5,1 % (obr. 4).

Všeobecne je možné konštatovať, že rekuperácia po globálnej kríze prebieha v mnohých krajinách rýchlejšie ako sa očakávalo najmä vďaka zvýšeným príjmom z exportu tradičných komodít. Z ďalších faktorov je možné spomenúť tiež zvýšenie výdavkov na významné infraštruktúrne projekty, čiastočné zvýšenie efektívnosti v poľnohospodárstve a príliv zahraničných investícií najmä do ťažobného priemyslu.

Aj napriek uvedeným skutočnostiam však nie je pravdepodobné dosiahnutie predpokladaného cieľa – zvýšenie príjmov na obyvateľa o 3 %, čo sa pokladá za minimálnu hodnotu, ktorá by zabezpečila viditeľné a podstatné zníženie chudoby obyvateľov vo väčšine afrických krajín.

Predbežné údaje naznačujú zvýšenie HDP na obyvateľa o 2,7 – 2,8 %, čo neumožní odstrániť najmä najcitlivejšie problémy súvisiace nedostatočnou výživou obyvateľstva, nerozvinutou zdravotnou starostlivosťou a s nezamestnanosťou v najmenej rozvinutých regiónoch.

Obr. 4: Rast HDP afrických krajín v období rokov 2001 - 2011 (%)

Záverečné konštatovania:

- dôsledky globálnej hospodárskej krízy sa naplno prejavili v čase, keď sa africký región pomaly snažil odstrániť negatívne dôsledky predchádzajúcej potravinovej a energetickej krízy,
- na začiatku globálnej ekonomickej a finančnej krízy sa predpokladalo, že jej dopad na ekonomiky afrických krajín nebude výrazný, najmä vzhľadom na ich limitovanú integráciu do globálnych ekonomických procesov,
- postupne sa ukázalo, že tento predpoklad nebol úplne správny, už v roku 2009 sa rast HDP väčšiny afrických krajín znížil o 2-4 % najmä v závislosti na zníženej

dostupnosti priameho externého financovania predpokladaných aktivít zo strany rozvinutých krajín,

- negatívnym faktorom v tomto procese je tiež heterogenita afrického kontinentu, ktorá spôsobila, že pokles HDP v niektorých krajinách bol mimoriadne výrazný, dosahujúci hodnoty vyššie ako 4 %, kým na druhej strane. krajiny vyvážajúce ropu a komodity, ktorých ceny sa počas krízy zvyšovali boli postihnuté menej a pokles HDP nepresiahol 2 %,
- medzi priaznivé vplyvy je možné zaradiť rastúci dopyt po nerastných surovinách z Číny, Indie a ďalších rýchlo sa rozvíjajúcich ekonomík Ázie a Latinskej Ameriky,
- významnú úlohu budú i naďalej zohrávať priame zahraničné investície, ktoré sú primárne orientované do ťažobného priemyslu, ale postupne podporujúce tiež rozvoj infraštruktúry a produkcie polotovarov i finálnych výrobkov spotrebného priemyslu,
- pozitívne sa prejavili aktivity väčšiny afrických krajín postupne vytvárať stabilnejšie fiškálne pozície, čiastočné znižovanie inflácie a hodnôt zahraničného zadĺženia a zrealnenie úrokových mier ešte pred krízovými rokmi.
- napriek pretrvávajúcim problémom s korupciou a protekcionizmom sa postupne vytvárali lepšie a transparentnejšie východiskové pozície pre realizáciu projektov v sociálnej oblasti, pri budovaní infraštruktúry najmä v zaostalých regiónoch a pri aktivitách zameraných na zabezpečenie potravinovej bezpečnosti a zdravotnej starostlivosti najviac ohrozených komúní.

Pri hodnotení economickej situácie afrických krajín je potrebné upozorniť aj na nasledovné skutočnosti:

- ekonomická a finančná kríza negatívne ovplyvnila nielen krajiny kritizované pre nedostatky v transparentnosti ekonomických krokov, ale aj krajiny, ktoré z pohľadu pokroku v riadení ekonomiky už dosiahli významný pokrok,
- vývoj v poslednom období ukázal, že reálne dopady globálnych ekonomických kríz sa v africkom regióne neprejavujú vždy len v závislosti na povahe makroekonomických opatrení a na pozitívne (často nie dôsledne a objektívne) hodnotenej úrovni riadenia ekonomiky,
- v regióne bude ešte aj v blízkej budúcnosti nutné podporovať priamu i nepriamu podporu ohrozeným skupinám obyvateľstva bez ohľadu na parciálne, relatívne priaznivé hospodárske výsledky. Táto skutočnosť je pre africké krajiny nebezpečná najmä preto, že môžu byť ohrozené pomerne priaznivé výsledky dosahované od rokov 2000/2001 a že hrozí výrazný časový posun pri dosahovaní miléniových cieľov OSN (MDG's),
- uvedené špecifiká už vo vzťahu k Afrike pochopili viaceré krajiny, ktoré nečakajú len z doterajších historických väzieb, ale snažia sa pružne reagovať na požiadavky vlád afrických štátov a koordinovať svoju hospodársku spoluprácu s cieľom nájsť obojstranne prospešné formy spolupráce.

Použitá literatúra:

1. World Economic Outlook, IMF 2010, Washington, D.C., October.
2. Economic Report on Africa 2011, ECA, Addis Ababa, March 2011.
3. UN-DESA, 2011, UN World Economic Situation and Prospects 2011, New York, January.

4. IEA, World Energy Outlook 2009.
5. UNECA – UN-DESA Database, November 2010.
6. UN Department of Public Information, DPI/2584 F, January 2011.
7. UNECA and AUC, 2010, Promoting high-level sustainable growth to reduce unemployment in Africa, UNECA, Addis Ababa.

Kontakt

doc. Ing. Štefan Morávek, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

E-mail: stefan.moravek@euba.sk

Stanislav Mráz

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VNÚTROŠTÁTNE OZBROJENÉ KONFLIKTY¹

Abstrakt

Cieľom medzinárodného humanitárneho práva je obmedziť utrpenie spôsobené vojnovými udalosťami a zmierniť následné dopady. Jeho pravidlá sú výsledkom jemnej rovnováhy medzi naliehavosťou vojnového stavu na jednej strane a právom humanity na strane druhej. Medzinárodné humanitárne právo je citlivá záležitosť a nestrpí manipulovanie. Musí byť rešpektované za každých okolností v záujme prežitia ľudských hodnôt a súčasne aj kvôli nevyhnutnosti ochrany života.

Kľúčové slová: Medzinárodné humanitárne právo, vnútroštátny ozbrojený konflikt, povstalci, ochrana života, občianska vojna, zodpovednosť za porušenie práva ozbrojeného konfliktu.

Abstract: The aim of international humanitarian law is to limit the suffering caused by war and to mitigate its eventual effects. The rules of international humanitarian law are the result of striking a delicate balance between the urgency of the state of war on one hand and the law of humanity on the other hand. International humanitarian law is a sensitive matter and will not tolerate manipulation. It must be respected at all times for the sake of preserving human values as well as human life.

Key words: International humanitarian law, intrastate armed conflict, insurgents, protection of human life, civil war, responsibility for the breach of law of armed conflicts.

Medzinárodné humanitárne právo (MHP) rozlišuje dva základné právne rámce ozbrojených konfliktov. V prvom rade ide o medzinárodné ozbrojené konflikty a v druhom ide o ozbrojené konflikty nemajúce medzinárodný charakter tzv. „občianske vojny“.

Od konca druhej svetovej vojny sa obraz vojny podstatne zmenil. Spektrum ozbrojených konfliktov sa posunul od konvenčných ozbrojených konfliktov medzi suverénnymi štátmi, až po rôzne spôsoby vedenia ozbrojených konfliktov zahŕňajúce partizánske a iné vnútroštátne taktiky a tiež aj terorizmus. Občianska vojna, ozbrojený boj medzi štátom a neštátnym aktérom, sa stala najvýraznejšou formou takýchto konfliktov. Vzhľadom na to, prišlo k akémusi „odštátneniu“ ozbrojených konfliktov a k zmenám vedenia ozbrojených konfliktov, nakoľko prišlo k zmenám ozbrojených konfliktov ako takých, čoho sme svedkami najmä v poslednej dobe v Líbyi, Sýrii, Jemene a ďalších štátoch.

Jedným z rozdielov medzi medzinárodným ozbrojeným konfliktom a občianskou vojnou je rozdielnosť strán čo do štruktúry konfliktu samotného. Na jednej strane stojí armáda suverénneho štátu a na strane druhej neštátny aktér, často podporovaný zvonku. V rámci občianskych vojen zastupujú štát regulárne jednotky, protistrana operuje regrutovanými civilistami. Možno ich nazvať neregulárnymi jednotkami, nakoľko sa riadia vlastnými pravidlami, hlavne politickými predstavami, a nepodliehajú štátnej moci. Asymetrická štruktúra občianskej vojny vedie k nekonvenčnej vojne, ktorá je na rozdiel od konvenčnej vojny, časovo a priestorovo neobmedzená. Pri občianskych vojnách ide skôr o preťahovanie

¹ Tento príspevok je publikovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0696/10 „Vybrané aspekty práva medzinárodných ekonomických vzťahov“.

konfliktu, čo má spôsobiť vyčerpanie nepriateľa. Rovnako sa neobmedzuje na konkrétny front alebo bitevné pole. Proti strany, zložené z regulárnych a neregulárnych jednotiek, sa navzájom označujú za nelegitímne. Ako už bolo spomenuté, spravujú sa neštátni aktéri vlastnými princípmi a pravidlami, čo vedie k podkopávaniu existujúcich právnych noriem.²

Podstatným atribútom suverenity štátu je právo na riešenie vnútroštátnych problémov vo vlastnom rámci. Tu vzniká otázka, čo viedlo štáty k tomu, aby bola táto ich výsada narušená aplikáciou MHP v čase občianskych vojen. V prvom rade je to určite ten fakt, že zbrane v nekonvenčnej vojne dokážu spôsobiť rovnaké utrpenie ako zbrane v konvenčných vojnách. V dôsledku druhej svetovej vojny tiež prišlo k rozvoju medzinárodnej ochrany ľudských práv, ktoré vedome zasahujú do vnútroštátnych záležitostí štátov. Na pozadí týchto skutočností sa vytvorila medzinárodnoprávna úprava ozbrojených konfliktov nemajúcich medzinárodný charakter. Medzi takúto právnu úpravu nepochybne patria Ženevské dohovory z roku 1949, konkrétne ich spoločný článok 3. Obsahuje ochranné ustanovenia, ktoré Medzinárodný súdny dvor v roku 1986 v rozsudku v prípade medzi USA a Nikaraguou označil za vyjadrenie základných predstáv o ľudskosti v pravom zmysle slova. Tento článok preto nezaväzuje len v zmysle medzinárodno zmluvnom, ale aj v zmysle právnej zásady. Obsah daného článku však nie je bez obmedzení. Obsahuje len určité ustanovenia o ochrane osôb.³

Pred rokom 1949 boli konflikty nemajúce medzinárodný charakter považované striktne za vnútorné záležitosti toho ktorého štátu. Predmetom medzinárodného práva sa stávali až uznaním povstaleckej strany buď proti stranou alebo prostredníctvom tretieho štátu, ktorý bol na základe tohto prejavu viazaný neutralitou. K uznaniu však mohlo prísť len v tom prípade, ak neštátny aktér obsadil určitú časť územia, na ktorom etabloval nezávislú vládu moc a bol schopný viesť ozbrojený boj s ústrednou vládou. To znamená, že daný neštátny aktér musel vykazovať všetky známky štátnosti a viesť konvenčnú vojnu, aby mohol byť uznaný za bojujúcu stranu. Práve tento fakt bol zmenený spomínanými Ženevskými dohovormi z roku 1949 v článku 3. Práve podľa tohto článku už nie je status bojujúcej strany viazaný na uznanie, ale len na formálne podmienky, ktorými sú najmenšia miera organizácie a rozsahu boja, ktorý donúti štát nasadiť nie len policajné zložky, ale aj armádu. Pojem ozbrojený konflikt nemajúci medzinárodný charakter však nebol bližšie rozobratý. Zástupcovia jednotlivých štátov sa zhodli na tom, že za takéto konflikty nemožno považovať nepokoje, vzbury a drancovanie. Naopak pod tento pojem boli zaradené občianske vojny a protikoloniálne povstania.⁴

Za veľký nedostatok tu ja osobne považujem to, že neboli určené žiadne hranice medzi týmito spomenutými spôsobmi ozbrojených konfliktov. Kde jeden začína a kde druhý končí a naopak. Preto by sa dalo povedať, že tu vyvstávala otázka čo je medzinárodný konflikt, čo je ozbrojený konflikt nemajúci medzinárodný charakter podľa článku 3 a čo je národný ozbrojený konflikt, ktorý podlieha vnútroštátnej právnej úprave. Je pravda, že v roku 1949 článok 3 pôsobil veľmi progresívne, no čas ukázal, že nie je dostatočne funkčný.

V priebehu dekolonizačného obdobia sa zvyšoval počet oslobodzovacích vojen čo viedlo k zvýšenému počtu vnútorných ozbrojených konfliktov. Práve tieto okolnosti si vyžiadali revíziu vojnového práva. V roku 1977 boli prijaté dva Dodatkové protokoly k Ženevským dohovorom z roku 1949. Dodatkový protokol I sa vzťahuje na medzinárodné ozbrojené konflikty a Dodatkový protokol II na ozbrojené konflikty, ktoré nemajú

² Daase, Christopher. Das Humanitäre Völkerrecht und der Wandel des Krieges. In: Jana Hasse et. al. Humanitäres Völkerrecht. Politische, rechtliche und strafgerichtliche Dimensionen. 2001.s. 132-139.

³ Gasser, Hans-Peter . Einführung in das humanitäre Völkerrecht. 1995. s.78-80.

⁴ Daase, Christopher. Das Humanitäre Völkerrecht und der Wandel des Krieges. In: Jana Hasse et. al. Humanitäres Völkerrecht. Politische, rechtliche und strafgerichtliche Dimensionen. 2001. s. 143-147.

medzinárodný charakter. V Dodatkovom protokole I v článku 1 ods. 4 boli na roveň postavené oslobodzovacie boje a medzinárodné ozbrojené konflikty, pričom ustanovenia MHP sa vzťahujú na konflikty, „v ktorých národy bojujú proti koloniálnej nadvláde a cudzej okupácii a proti rasistickým režimom, aby uplatnili svoje právo na sebaurčenie (...)“⁵ Pri prejednávaní tejto otázky vznikli dve strany. Jedna, zastúpená prevažne štátmi Západu, v ktorej prevládala názor, že boje za nezávislosť sú výsadne vnútroštátnou záležitosťou, nakoľko cieľom týchto bojov bolo vytvorenie nezávislých štátov z bývalých kolónií. Druhá strana, reprezentovaná štátmi Východného bloku a Tretieho sveta, zastávala stanovisko, že boje za nezávislosť sú medzinárodnou záležitosťou, pokiaľ oslobodzovacie hnutie bojuje proti cudziemu štátu, ktorý kolonizoval domovský štát prostredníctvom svojich ozbrojených síl. Súhlasím so stanoviskom druhej strany, ktoré bolo nakoniec aj prijaté. To však samozrejme neznamená, že každé partizánske hnutie sa bude môcť odvolať na Protokol I. Podľa OSN sú za národnooslobodzovacie hnutia považované len také, ktoré bojujú v kolónii alebo v štáte proti cudzej nadvláde. Ďalším obmedzujúcim bodom je článok 43 a 44 Protokolu I.⁶

Partizánske skupiny len ťažko naplnia spomenuté články, hlavne č. 44, ktorý v odseku 3 hovorí, že „za účelom posilnenia ochrany civilného obyvateľstva pred následkami nepriateľských akcií sú kombatanți povinní odlíšiť sa od civilného obyvateľstva v čase útoku alebo vojenskej operácie slúžiacej na prípravu útoku. Avšak s prihliadnutím na to, že sú situácie v ozbrojených v konfliktoch, keď v dôsledku povahy nepriateľských akcií sa nemôže ozbrojený kombatanť odlíšiť od civilného obyvateľstva, zachováva si status kombatanta za predpokladu, že v takých situáciách nosí verejne zbraň:

a) počas každého vojenského stretnutia

b) počas doby, keď môže byť videný protivníkmi pri zaujímaní bojovej zostavy pred útokom, na ktorom sa má zúčastniť. (...)“⁷. Tým zostávajú mimo pravidiel obsiahnutých v Protokole I.

Dodatkový protokol II z roku 1977 má pomerne reštriktívny postoj k vnútorným konfliktom. Niektoré druhy konfliktov sú totiž vylúčené, napriek tomu, že v prípade širšej interpretácie by spadali do rámca MHP v zmysle článku 3 Ženevských dohovorov z roku 1949. Dodatkový protokol II totiž hovorí, že sa vzťahuje na ozbrojené konflikty, na ktoré sa nevzťahuje článok 1 Dodatkového protokolu I, čo znamená, že sa nevzťahuje na medzinárodné ozbrojené konflikty. Pole aplikácie Protokolu II týmto však nie je úplne vyčerpané, nakoľko článok 1 daného protokolu ďalej uvádza, že sa vzťahuje na konflikty, ktoré vzniknú na území niektorej z Vysokých zmluvných strán, ale medzi ozbrojenými vládnymi silami a disidentskými silami alebo inými organizovanými skupinami. Takáto formulácia napríklad vylúčila konflikty medzi dvoma a viacerými povstaleckými skupinami, do ktorých by neboli zapojené vládne jednotky. Disidentské jednotky alebo iné ozbrojené skupiny musia byť pod zodpovedným velením a vykonávať takú kontrolu nad časťou územia, ktorá im zabezpečí vedenie trvalého a intenzívneho boja. Toto predstavuje ďalšiu podmienku len ťažko splniteľnú. Je len ťažko si predstaviť, ako by povstalecká skupina dokázala zabezpečiť efektívnu kontrolu, pokiaľ sa jedná o občiansku vojnu v pravom slova zmysle. V neposlednom rade musím spomenúť limitujúce ustanovenie odseku 2 v článku 1 Protokolu II, ktoré hovorí na ktoré ozbrojené konflikty sa daný Protokol nevzťahuje. Konkrétne ide o vzbury, násilné činy a činy podobnej povahy.⁸

⁵ Dodatkový protokol I čl. 1 ods. 4.

⁶ Daase, Christopher. Das Humanitäre Völkerrecht und der Wandel des Krieges. In: Jana Hasse et. al. Humanitäres Völkerrecht. Politische, rechtliche und strafgerichtliche Dimensionen. 2001. s. 150-151.

⁷ Dodatkový protokol I čl. 44 ods. 3.

⁸ Rosemary Abi-Saab. Humanitarian law and internal conflicts: The evolution of legal concern. In: Astrid J.M. Delissen, Gerard J. Tanja. Humanitarian Law of Armed Conflict. Challenges Ahead. Essays in Honour of Frits Kalshoven. 1991. s. 215-217.

Vychádzajúc zo spomenutých faktov o jednotlivých dohovoroch a protokoloch, možno aplikáciu daných pravidiel zhrnúť nasledovne. Ozbrojené konflikty medzi suverénnymi štátmi navzájom, protikoloniálne oslobodzovacie boje s cieľom uplatnenia svojho práva na sebaurčenie spadajú pod Dodatkový protokol I. Ozbrojené konflikty medzi vládnymi jednotkami a povstaleckými vojakmi a ozbrojené konflikty medzi vládnymi jednotkami a organizovanými povstalcami, ktorí ovládajú časť štátneho územia sú pokryté Dodatkovým protokolom II. Pod spoločný článok 3 Ženevských dohovorov z roku 1949 možno zaradiť ozbrojené konflikty medzi vládnymi silami a organizovanými povstalcami, ktorí neovládajú štátne územie a ozbrojené konflikty medzi viacerými povstaleckými skupinami. Na vnútorné nepokoje alebo ojedinelé násilné činy, na ktoré postačuje zásah polície sa uplatní vnútroštátne právo daného štátu.

Spoločný článok 3 obsahuje ustanovenia vzťahujúce sa na osoby, ktoré sa nezúčastňujú na boji, ktoré zložili zbrane alebo ktoré sú hors de combat. V tomto spočíva práve veľký rozdiel v ochrane poskytnutej Ženevskými dohovormi a článkom 3. Ten totiž v sebe neobsahuje zmienku o kombatantoch, či už o ich právach alebo povinnostiach, a tiež neobsahuje ustanovenie o vojnových zajatcoch. Je však pravdou, že daný článok obsahuje možnosť uzavretia osobitných dohôd, ktorými by mali byť uvedené do účinnosti ustanovenia Ženevských dohovorov.⁹ Uzavieranie takých dohôd je len výnimkou, ako tomu bolo napríklad v prípade Kuby a Angoly, ktoré sa vzťahovali na výmenu zajatcov. Veľkou zmenou nebol ani Dodatkový protokol II, nakoľko status kombatantov a vojnových zajatcov nie je obsiahnutý ani v tomto protokole. Nechcem tým však povedať, že nebol prínosom. Veľký vplyv má 4. časť Protokolu II zameraná na civilné obyvateľstvo a civilné objekty.¹⁰ V článku 3 nenájdeme ustanovenia takého druhu, ktoré by zakazovali napríklad útoky na civilné obyvateľstvo, vyhľadovanie ako spôsob boja, ničenie surovín potrebných na prežitie obyvateľstva, útoky na zariadenia ako sú hrádza, priehrady a iné alebo tiež nútené presuny obyvateľstva.¹¹

Ďalšími dôležitými ustanoveniami sú články vzťahujúce sa na ochranu zdravotníckeho personálu, zdravotníckych jednotiek a transportov.¹² Prínosom je tiež zmienka o zákaze kolektívnych trestov a vydania rozkazov, že nikto nezostane na žive.¹³ Protokol II obsahuje i ustanovenia týkajúce sa zadržaných osôb v článkoch 5 a 6. Dané články vo svojej podstate predstavujú detailnejší výklad všeobecnej úpravy článku 3 Ženevských dohovorov. Tieto články sa svojim obsahom približujú ustanoveniam o vojnových zajatcoch (ale nezmieňujú sa o statuse vojnových zajatcov) s opomenutím imunity voči hrdelnému testu za účasť na konflikte.¹⁴

Nakoniec by som ešte chcel spomenúť, že problematika ozbrojených konfliktov nemajúcich medzinárodný charakter nie je stále jednoznačne vyriešená. Napríklad nie sú objektívne ohraničené jednotlivé typy ozbrojených konfliktov, čo zahŕňa napríklad neurčitosť rozlohy teritória, ktoré musí byť obsadené, aby bol aplikovaný Dodatkový protokol II, alebo aký rozmer musia nadobudnúť nepokoje, aby sa jednalo o ozbrojený konflikt. Tieto neistoty môžu viesť k odlišným interpretáciám, čo môže viesť k tomu, že nebude platiť žiadne právo.

⁹ Porovnaj článok 3 Ženevskej dohovory z roku 1949.

¹⁰ Rosemary Abi-Saab. Humanitarian law and internal conflicts: The evolution of legal concern. In: Astrid J.M. Delissen, Gerard J. Tanja. Humanitarian Law of Armed Conflict. Challenges Ahead. Essays in Honour of Frits Kalshoven. 1991. s. 217.

¹¹ Dodatkový protokol II, články 13-17.

¹² Dodatkový protokol II, články 9-11.

¹³ Dodatkový protokol II, články 4 ods.1 a 2.

¹⁴ Rosemary Abi-Saab. Humanitarian law and internal conflicts: The evolution of legal concern. In: Astrid J.M. Delissen, Gerard J. Tanja. Humanitarian Law of Armed Conflict. Challenges Ahead. Essays in Honour of Frits Kalshoven. 1991. s. 217-220.

Otázkou tiež zostáva viazanosť aktérov vedúcich vojnu. Nešťatný aktér totiž nie je zmluvnou stranou a preto sa nemusí spravovať danými ustanoveniami. I keď by sa dalo povedať, že štát zaväzuje súčasne svojich obyvateľov a teda aj potencionálnych povstalcov, mali by byť teda automaticky danými predpismi viazaní. Nie je tomu však tak, pretože by sa tým vytvorila výnimka z pravidla, že zmluvy nemôžu zaväzovať tretích. Práve preto sa vychádza z predpokladu, že zmluvné strany sú danými ustanoveniami viazané a je len na uvážení povstaleckých skupín, či sa budú danými predpismi riadiť alebo nie.¹⁵ Práve takýto postoj však vytvára pole právnej neistoty a porušovania základných princípov MHP.

Cieľom medzinárodného humanitárneho práva je obmedziť utrpenie spôsobené vojnovými udalosťami a zmierniť ich dopady. Jeho pravidlá sú výsledkom jemnej rovnováhy medzi naliehavosťou vojnového stavu (vojenská nevyhnutnosť) na jednej strane a právom humanity na strane druhej. Medzinárodné humanitárne právo je citlivá záležitosť a nestrpí manipulovanie. Musí byť rešpektované za každých okolností v záujme prežitia ľudských hodnôt a súčasne aj kvôli nevyhnutnosti ochrany života. Každý z nás môže urobiť niečo pre presadzovanie väčšieho porozumenia jeho hlavných cieľov a základných princípov čím je možné vydláždíť cestu pre ich väčší rešpekt. Väčší rešpekt medzinárodného humanitárneho práva všetkými štátmi a všetkými stranami zúčastnenými na ozbrojenom konflikte môže vo veľkej miere pomôcť vytvoriť humánnejší svet.

Použitá literatúra:

1. Azud, J. : Medzinárodné právo. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV. 2003.
2. Bouvier, A., Sassóli, M. : How does law protects in war. Cases, documents and teaching materials on contemporary practice in International humanitarian law. In cooperation with Laura M. Olson, Nicolas A. Dupic and Lina Miller. Geneva: International committee of the red Cross. 1999.
3. Brett, R., Soldiers, Y. : Why they choose to fight. Colorado: Rienner Publishers. 2004.
4. Čepelka, Č., Šurma, P. :Medzinárodní právo veřejné. Praha: EUROLEX BOHEMIA. I. vydání. 2003.
5. Daasse, Ch. : Das Humanitäre Völkerrecht und der Wandel des Krieges. In : Jana Hasse et. Al. Humanitäres Völkerrecht. Politische, rechtliche und strafgerichtliche Dimensionen. 2001
6. Delisse, A., Tanja, G. : Humanitarian law of armed conflict: challenges ahead. Essays in honour of Frits Kalshoven. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers. 1991.
7. Doswald-Beck, L., Henckaerts J.M. : Customary international humanitarian law. Volum I: Rules. Cambridge: University Press. 2005.
8. Gasser, H-P. : Einführung in das humanitäre Völkerrecht. Bern: Verlag Paul Haupt. 1995.
9. Hasse, J., Müller, E.,Schneider, P. : Humanitäres Völkerrecht. Politische, rechtliche und strafgerichtliche Dimensionen. Baden-Baden:Nomos Verlagsgesellschaft. 2001.

¹⁵ Daase, Christopher. Das Humanitäre Völkerrecht und der Wandel des Krieges. In: Jana Hasse et. al. Humanitäres Völkerrecht. Politische, rechtliche und strafgerichtliche Dimensionen. 2001. s. 152-155.

10. Mráz, S. : Medzinárodné právo verejné, Bratia Sabovci, Banská Bystrica 2007.

11. Tomuschat, K. : Völkerrecht. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft. 2001.

Kontakt

prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

E-mail: mraz@euba.sk

Monika Mrlinová

EKONOMICKÁ FAKULTA
VŠB-TU OSTRAVA

MĚNÍCÍ SE POVAHA PROTEKCIONISMU V OBDOBÍ SVĚTOVÉ FINANČNÍ A HOSPODÁŘSKÉ KRIZE

Abstrakt

Tento příspěvek poskytuje systematický pohled na současné trendy v globálním protekcionismu s využitím výsledků z nedávných výzkumů. V ekonomické literatuře je považován volný obchod za klíčovou podmínku pro globální ekonomické oživení ekonomik celého světa a je důležitým předpokladem pro překonání světové finanční a hospodářské krize. Podle empirických studií, které byly provedeny v minulosti vedly protekcionistické tendence pouze k prohloubení a prodloužení krize. Cílem tohoto příspěvku je prozkoumat protekcionistická opatření v mezinárodním obchodě v průběhu globální finanční a hospodářské krize a vysvětlit měnící se povahu protekcionismu v období 2008-2011.

Klíčová slova: Protekcionismus; omezení obchodu; tarifní a netarifní opatření.

Abstract

This paper gives a systematic look at recent trends in global protectionism, using results from the recent researches. In economic literature is considered free trade for a key condition for global economic recovery of economies the whole world and is an important premise in overcoming of the global financial and economic crisis. According to empirical studies that were conducted in the past led to protectionist tendencies only to deepening and prolonging of the crisis. The aim of this paper is to examine protectionist measures in international trade during the global financial and economic crisis and explain the changing nature of protectionism in the period 2008-2011.

Key Words: Protectionism; Trade Distortions; Tariffs and Non-tariff measures.

Úvod

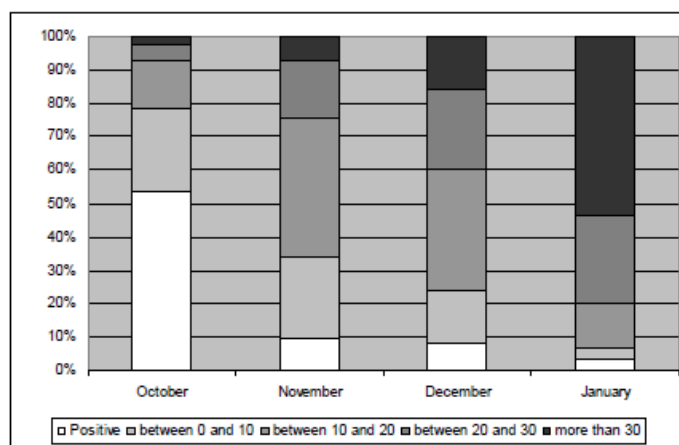
Makroekonomický výkon národní ekonomiky je určen nejen faktory národní povahy, ale i faktory mezinárodními. Tyto mezinárodní faktory se intenzivně projevují ve všech odvětvích jednotlivých ekonomik a nejsilněji pak v malých otevřených ekonomikách. Propojenost národních hospodářství se stává čím dál více intenzivnější díky systému vzájemných finančních a obchodních toků. V posledních dvou desetiletích byl zaznamenán nevídaný růst světového hrubého domácího produktu (dále jen HDP), který byl spojován právě s rychle rostoucí vzájemnou propojeností a provázaností jednotlivých ekonomik prostřednictvím zvýšené přeshraniční transakce zboží a služeb, přírodních zdrojů, kapitálu a pracovních sil. Navíc za tuto periodu země a regiony, které se dříve jen okrajově podílely na mezinárodních transakcích se rychle staly důležitými aktéry globálních ekonomických vztahů. Technický pokrok, rychlé šíření informací prostřednictvím dynamicky se rozvíjejících informačních a komunikačních technologií, značné snižování tarifních a netarifních překážek mělo za následek masivní snížení transportních nákladů a prudký rozvoj přeshraničních aktivit. Světový obchod se tak od roku 1990 zvýšil asi jeden a půl krát a míra otevřenosti

mnoha zemí se zvýšila až o 20 % (Bussière, Pérez-Barreiro, Straub, Taglioni, 2010). Nicméně současná finanční a hospodářská krize zpochybnila celou řadu klíčových ekonomických pojmů a teorií, neboť jedním z nejvýraznějších rysů současné krize byl právě pokles mezinárodního obchodu ve vztahu k HDP, který byl neobvykle prudký ve srovnání s minulými recesemi pro většinu ekonomik, včetně těch rozvíjejících se. V souvislosti se změnou hospodářského klimatu v rámci globální ekonomiky se začaly silně prosazovat tendence jednotlivých zemí chránit svůj vlastní trh (WTO, International Trade Statistics, 2010). Je nutné však podotknout, že na základě provedených empirických studií v minulosti většina protekcionistických tendencí jednotlivých zemí vedly pouze k prodlužování a prohlubování krize. Protekcionistické praktiky provedené např. v období Velké deprese v 30. letech minulého století nevedly ke snižování nezaměstnanosti ani k zvýšení ekonomického růstu. Snahy jednotlivých zemí zachránit svůj vlastní průmysl a ochránit pracovníky, vedly k pouhému zhroucení mezinárodního obchodu a k zvýšení politických třenic mezi jednotlivými zeměmi (Irwin, Mavroidis, Sykes, 2008). Na základě toho si tento příspěvek stanovuje cíl prozkoumat protekcionistická opatření v mezinárodním obchodě v období světové finanční a hospodářské krize a objasnit měnící se povahu protekcionismu v období let 2008-2011.

Vývoj světového obchodu v období světové finanční a hospodářské krize

Světová ekonomika stále čelí vážné globální krizi, která se z finančního sektoru rozšířila do reálné ekonomiky, včetně mezinárodního obchodu. Za počátek současné krize je možné označit červenec 2007, kdy došlo ke krizi likvidity z důvodu ztráty důvěry v hypoteční úvěry ve Spojených státech amerických (USA). Zpočátku nebylo jasné, zda se hypoteční krize z USA rozšíří do ostatních částí světa či nikoliv, nicméně ke konci roku 2008 odpověď na tuto otázku byla víc než jasná. Globální recese se začala silně projevovat napříč celému světu a nevyhnula si ani světovému obchodu. Propad globální poptávky a zpomalení ekonomického růstu bylo způsobeno právě silným propadem světového obchodu. Tento trend byl pak obzvláště znepokojivý s ohledem na rozvoj rozvojových zemí, u nichž je právě zapojení do mezinárodní dělby práce považováno za stěžejní motor jejich rozvoje (Coulibaly, Sapriza, Zlate, 2011).

Obrázek 1: Procentní změna ve vývozu od října 2008 do ledna 2009 ve srovnání s předchozím rokem

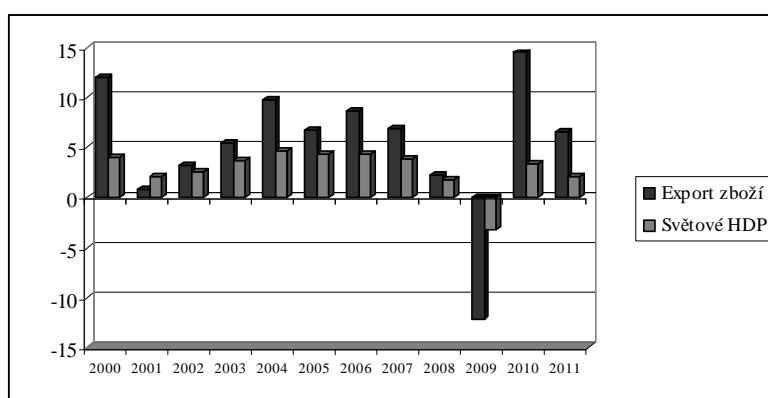

Zdroj:UNCTAD; *International Trade After the Economic Crisis: Challenges and New Opportunities*, 2010
výpočty z národních statistických zdrojů

Obr. 1 sleduje procentní změnu exportu ve 41 zemí¹, které poskytují měsíční data o vývoji svého obchodu. V říjnu 2008 ze 41 sledovaných zemí přibližně 18 hlásilo pokles vývozu ve srovnání se stejným měsícem roku 2007. Naproti tomu v lednu 2009 již všech 41 sledovaných zemí hlásilo pokles vývozu a více než polovina sledovaných zemí zaznamenaly pokles exportu o více než 30 %, např. Chile, Maďarsko, Filipíny, Rusko, Singapur a Švédsko, zaznamenaly dokonce pokles exportu o více než 40 % oproti lednu 2008.

Globální ekonomická krize tak vyvolala v roce 2009 12,2 % pokles objemu světového obchodu, ve zprávě Konference OSN pro obchod a rozvoj (dále jen UNCTAD) „Global economic crisis: implications for trade and development“ (2009) se uvádí, že se jedná o největší pokles od druhé světové války, což dokládá i graf 1.

Graf 1: Růst objemu světového obchodu se zbožím a HDP v letech 2000-2011 (roční změna v %)²

Zdroj: WTO; World Trade 2010, prospects for 2011; vlastní zpracování.

Protekcionalismus v mezinárodním obchodě

V posledním desetiletí došlo k rychlému růstu světové ekonomiky, který byl z části řízen rychlým růstem mezinárodního obchodu. V souvislosti se světovou krizí mezinárodní obchod zažil svůj nejostřejší propad, což vzbudilo silné obavy, že jednotlivé země by se mohly začít uchýlovat k protekcionalistickým opatřením.

Protekcionalistická opatření v mezinárodním obchodě v letech 2008 – 2009

Dne 15. listopadu 2008 se uskutečnil summit skupiny zemí G20³ ve Washingtonu a 24. listopadu 2008 se uskutečnily summity APEC⁴ v Peru, Asii a Tichomoří. Předmětem

¹ Skupinu 41 zemí tvořilo: Alžírsko; Argentina; Austrálie; Bělorus; Brazílie; Kanada; Čína; Čína-Hongkong; Čína – Tchaj-wan Provincie; Kolumbie; Co sta Rita; Ecuador; Egypt; El Salvador; Evropská unie (EU 27 zemí); Guatemala; Island; Indie; Indonésie; Izrael; Japan; Malajsie; Mexiko; Maroko; Nový Zéland; Norsko; Paraguay; Peru; Filipíny; Jižní Korea; Rusko; Singapur; Jižní Afrika; Švýcarsko; Talian; Tunisko; Turecko; Ukrajina; USA a Vietnam.

² Údaje za rok 2011 jsou odhadem WTO.

³ G20 představuje skupinu nejvyspělejších ekonomik světa. Členskou základnu tvoří: Argentina, Austrálie, Brazílie, Čínská lidová republika, Evropská unie (jednotný vnitřní trh), Francie, Indie, Indonésie, Itálie, Japonsko, Jihoafrická republika, Jižní Korea, Kanada, Mexiko, Německo, Rusko, Saúdská Arábie, Spojené státy americké, Turecko, Velká Británie.

⁴ APEC je zkratka pro Asijsko-pacifické hospodářské společenství, která v současnosti sdružuje 21 zemí. Tyto země vytvářejí přibližně polovinu HDP světa. Členskou základnu tvoří: Austrálie, Brunej, Filipíny, Indonésie, Japonsko, Jižní Korea,

diskuzí byla začínající globální krize a zejména analýza jejích možných ekonomických dopadů. Vedoucí představitelé G20 a APEC jednomyslně odsouhlasili, že je nutné zabránit jakýmkoliv formám protekcionistických opatření, které by bránily nejen plynulému obchodu se zbožím a službami, ale také plynulému toku investic. Bylo odsouhlaseno, že posilování a finanční podpora mezinárodního obchodu je v boji se světovou krizí neúčinnější. Tento závazek zemí byl však zastíněn prohlubující se nestabilitou a nejistotou na finančních trzích a rychlému makroekonomickému poklesu všech ekonomik světa. Opatření, která byla určena ke stabilizaci finančního systému s cílem snížit závažnost recese, vedla k vytváření protekcionistických překážek obchodu, i přesto, že jednání vyspělých zemí v listopadu 2008 protekcionismus zásadně odmítla. V prosinci 2008 na setkání v Ženevě a v Londýně předložili Richard Baldwin a Simon J. Evenett studii⁵ ve které dochází k závažnému závěru, že protekcionismus byl v mnoha zemích na vzestupu. Uvedli, že 17 zemí z 20 zemí G20 zavedly opatření, která by mohla být vnímána jako protekcionistická. Následně v dubnu 2009 při další vrcholné schůzce skupiny G20 v Londýně došlo k přijetí závazku o účinnějším boji proti všem formám protekcionismu. Vedoucí představitelé G20 vyzvali UNCTAD, spolu se Světovou obchodní organizací (dále jen WTO) a Organizací pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (dále jen OECD), aby sledovali obchod a investiční opatření v zemích skupiny G20 a své šetření vždy předložili na summitech G20. 1. zpráva byla předložena v dubnu 2009 a poslední 5. zpráva byla publikována v dubnu roku 2011. Tabulka 1 sleduje přijatá opatření, které omezují nebo mají potenciál k omezování či narušování volného obchodu, které přijaly země skupiny G20.

Tabulka 1: Přijatá protekcionistická opatření zeměmi G20 v letech 2009 - 2011

Typ opatření	1. zpráva (duben - srpen 2009)	2. zpráva (září 2009 - únor 2010)	3. zpráva (březen 2010 - květen 2010)	4. zpráva (červen - polovina října 2010)	5. zpráva (polovina října 2010 - duben 2011)
Omezení obchodu	50	52	24	33	53
Omezení na hranicích	21	29	22	14	52
Omezení exportu	9	7	5	4	11
Další opatření	0	7	5	3	6
Celkem přijatých opatření	80	95	56	54	122

Zdroj: WTO, Report on G20 trade measures (October – April 2011) ; vlastní zpracování

Kanada, Malajsie, Nový Zéland, Thajsko, Singapur, USA. V roce 1991 přistoupila Čína, Hongkong a Tchaj-wan, v roce 1993 Mexiko a Papua Nová Guinea, v roce 1994 Chile a v roce 1998 Peru, Rusko a Vietnam.

⁵ BALDWIN a EVENETT předložili v roce 2008 studii „The collapse of global trade, murky protectionism, and the crisis: Recommendations for the G20. Studie je dostupná na http://www.voxeu.org/reports/Murky_Protectionism.pdf.

Z tabulky 1 je patrný vzestup přijatých protekcionistických opatření zeměmi skupiny G20. Baldwin, Evenett (2009) zjistili, že od chvíle, kdy skupina zemí G20 složila slib vyhýbat se protekcionismu, vlády zemí G20 do roku 2009 společně realizovaly 179 opatření, které poškodily zahraniční obchod, investice a práva duševního vlastnictví. Dle jejich analýzy v průměru každý druhý den vlády zemí G20 tento závazek porušily.

Evenett (2009) ve své studii „Crisis-era protectionism one year after the Washington G20 meeting: A GTA update, some new analysis, and a few words of caution“ uvádí, že z databáze Global Trade Alert (dále jen GTA) jednoznačně vyplývá, že od roku 2009 bylo realizováno dalších 204 nových státních opatření a pouze 18 státních opatření, které vedly k liberalizaci mezinárodního obchodu. Z hlediska počtu přijatých opatření se tak protekcionismus zvýšil o více než 25 % ve srovnání s rokem 2008. Uvádí, že mezi deset nejčastějších diskriminačních opatření od 1. listopadu 2008 se řadily: finanční vládní balíčky v podobě diskriminačních státních podpor a záchran, což představovalo 1/3 (33 %) škodlivých diskriminačních opatření dále antidumpingové cla, které tvořily 20 % škodlivých diskriminačních opatření a dále zvyšování cel, které tvořily zhruba 14 %. Evenett (2009) analyzoval, že mezi země, které v rámci světového obchodu zavedly nejvíce škodlivých protekcionistických opatření mezi lety 2008-2009 se řadilo: Rusko, které obsadilo první místo v počtu zavedených škodlivých protekcionistických opatření, které hrubě poškodily mezinárodní zájmy a obchod, dále Čína, Indonésie a Argentina. Z průmyslových zemí pak Německo, Velkou Británii a USA.

Podle Zprávy o finanční a hospodářské krizi: vývoj související s obchodem vydané WTO 26. března 2009⁶ mohl protekcionismus nabývat také jiných než klasických forem např. devalvace měny, zvyšování netarifních opatření apod. Nicméně provedená analýza v změnách celních sazeb mezi lety 2008-2009 provedená Střediskem pro mezinárodní obchod (ITC) nebyla v celé řadě zemí výrazná, výrazné změny byly vyzorovány pouze na straně rozvojových zemí. Na druhé straně analýza netarifních opatření ve srovnání s tarifními opatřeními představuje oblast, která je značně složitá pro sledování a analyzování, protože zahrnuje širokou škálu požadavků, které se liší nejen mezi státy, ale i mezi jednotlivými odvětvími. Dopad těchto opatření na podnikatelský sektor, je možné zachytit pouze prostřednictvím dotazování firem. Toto šetření bylo provedeno ITC a Světovou bankou v květnu 2009⁷ na základě telefonických rozhovorů s jednotlivými podniky. Šetření bylo provedeno v sedmi rozvojových zemích, a to Brazílii, Chile, Indii, Filipínách, Thajsku, Tunisku a Ugandě a do průzkumu byla zapojena také Evropa, Severní Amerika a Asie. Přes tisíc firem v Chile, Filipínách, Tunisku a Ugandě na otázku, zda pociťují nové obchodní omezení za posledních šest měsíců ve světovém obchodě, z 80 % odpovídali, že ano. Přibližně polovina dotazovaných firem považovala za hlavní příčinu stagnace mezinárodního obchodu pokles globální poptávky a asi 25 % považovalo za hlavní příčinu poklesu světového obchodu omezující podnikatelské prostředí. Polovina respondentů uvedla, že se setkali s novými omezujícími opatřeními za posledních 6 měsíců. Respondenti z Evropy, Severní Ameriky a Asie hlásili, že z 84,2 % pociťovali nárůst protekcionismus za posledních 6 měsíců, dalších 60,3 % respondentů z těchto zemí uvedlo, že by tento nárůst diskriminačních opatření ve světovém obchodě mohl způsobit kolaps globalizace. Dále bylo zjištěno, že 20,7 % respondentů z těchto zemí se domnívá, že rostoucí protekcionismus by mohl mít za následek výrazné snížení exportu a zpomalení obchodní činnosti, podle 17,2 % respondentů vedly protekcionistická opatření k výraznému zvýšení nákladů spojených s obchodem. Tato nová opatření byla v převážné většině spojena s novými požadavky na certifikaci, dále s požadavky

⁶ Zpráva je dostupná na http://us-cdn.creamermedia.co.za/assets/articles/attachments/20821_tprb_report.pdf

⁷ Šetření je zachyceno ve studii Světové banky publikované - Simon J. Evenett, Bernard M. Hoekman, Olivier Cattaneo „*The fateful allure of protectionism: Taking stock for the G8*“. Studie je dostupná na <http://www.voxeu.org/reports/WorldBank.pdf>

na testování a další kontrolu před odesláním. Z průzkumu vyplynulo, že zavedená protekcionistická opatření měly vysoce negativní dopad na mezinárodní obchod, neboť náklady společností na dodržování předpisů, norem a platby vyšších celních sazeb mohou být v některých případech až neúnosné, zatímco objemy obchodů se v důsledku omezené globální poptávky snižují. Tabulka 2 sleduje obchodně – restriktivní opatření, které byly přijaty mezi říjnem 2008 až únorem 2009 ve světovém obchodě v rámci vyspělých a rozvojových zemích.

Tabulka 2: Obchodně – restriktivní opatření: říjen 2008 – únor 2009

Obchodní restriktivní opatření	ROZVOJOVÉ ZEMĚ	ROZVINUTÉ ZEMĚ	CELKOVĚ SVĚT
Dotace a záchranné balíčky	11 (31 %)	12 (100 %)	23
Zvyšování cel	17 (49 %)		17
Netarifní opatření	4 (11 %)		4
Zákaz dovozu	3 (9 %)		3
Celkový počet opatření	35	12	47

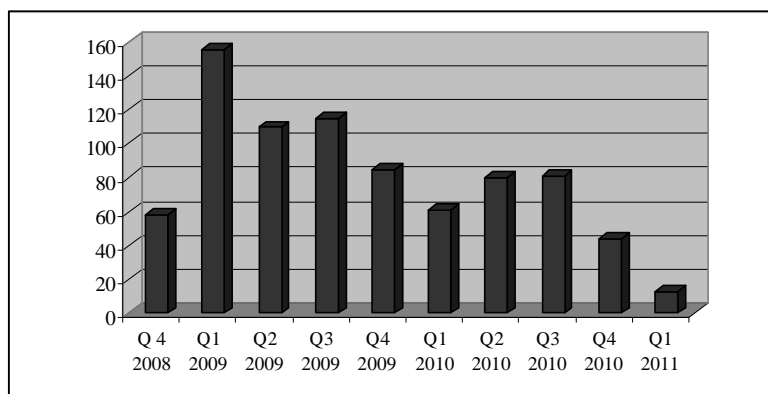
Zdroj: Gamberoni, E. a Newfarmer, R., 2009; vlastní zpracování

Z tabulky 2 je patrné, že v říjnu 2008 až únoru 2009 převažovaly v rozvinutých zemích dotace a záchranné balíčky, které směřovaly zejména na záchranu bankovních a finančních institucí. Nicméně rozvojové země z 49 % byly zodpovědné za realizaci záměrných překážek obchodu v podobě zvyšování cel, které byly zaměřeny zejména na omezení dovozu z jiných rozvojových zemí. Gamberoni, Newfarmer (2009) uvádí, že ať se jednalo o rozvinuté či rozvojové země, hlavní oblastí byla ochrana textilního průmyslu a nerostných surovin. V minulosti zejména Evropská unie a USA byly primárními obhájci restriktivních obchodních opatření zaměřených zejména na ochranu oblečení, spíše než na ochranu textilního průmyslu. Nicméně z tab. 2 je patrné, že tyto protekcionistická opatření se ze strany rozvinutých zemí ve sledovaném období nerozvinula.

Protekcionistická opatření v mezinárodním obchodě v letech 2010-2011

V průběhu let 2010 – 2011 došlo v rámci světového obchodu ke změně povahy protekcionistických opatření. Z grafu 2 vyplývá, že ve 4. čtvrtletí roku 2008 země skupiny G20 zavedly 57 diskriminačních protekcionistických opatření v mezinárodním obchodě a v roce 2009 jich bylo již 150, tento trend se udržel po celý rok 2009. Na první pohled by se mohlo zdát, že mezi lety 2010 – 2011 došlo k silnému úbytku protekcionistických opatření. Nicméně protekcionismus v rámci vyspělých zemí pouze změnil svou povahu, což dokládá i graf 3.

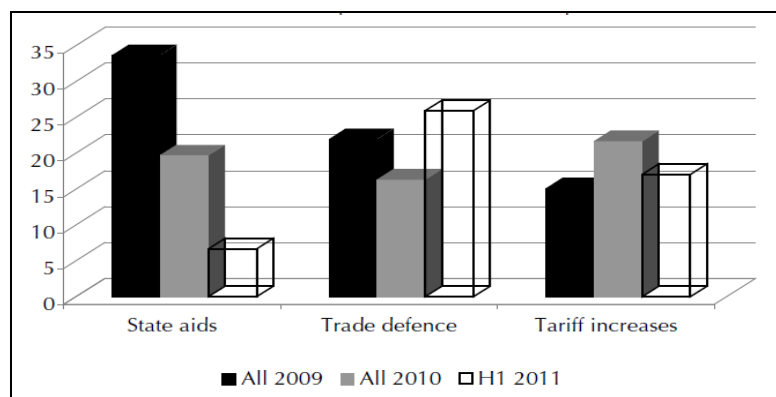
Graf 2: Přijatá diskriminační protekcionistická opatření v mezinárodním obchodě v rámci skupiny G20 v letech 2008 – 2011

Zdroj: Evenett, 2011a; vlastní zpracování

Následující graf 3 ukazuje údaje o procentním podílu každého realizovaného diskriminačního opatření v letech 2009 - 2011. Je patrné, že zatímco v průběhu let 2009 – 2011 se snižovaly protekcionistická opatření ve formě státních podpor (state aids), nástroje na ochranu obchodu (trade defence) a tarifní opatření např. zvyšování cel (tariff increases) nabíraly na dynamice. I když podíl opatření na ochranu obchodu v 1. pololetí 2011 byl mnohem higher than in 2010, the total percentage of new discrimination associated with vyšší než v roce 2010, celkové procento nových protekcionistických opatření, jako byly opatření na ochranu obchodu či zvyšování cel se zvýšily o více než 50 %. Jedním z hlavních důvodů tohoto nárůstu celních sazeb bylo, že členské země WTO doposud nevyužívaly maximálně přípustnou výši cel, na kterých se v rámci jednotlivých kol jednání WTO dohodly. Následně WTO byla prakticky neschopná zabránit tomuto trendu ze strany jednotlivých zemí, neboť země nepřekročily dohodnutou výši celních sazeb, ale z původních nízkých sazeb začaly upřesňovat zvýšené sazby.

Graf 3: Využití státních dotací, nástrojů na ochranu obchodu a tarifních opatření v zemích skupiny G20 v letech 2009 – 1. pololetí 2011

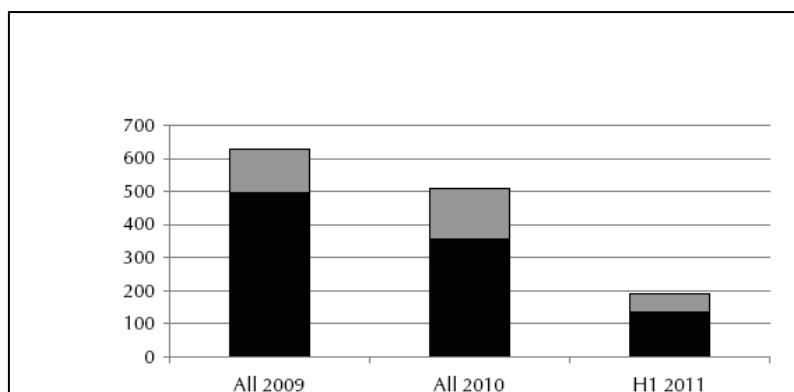

Zdroj: Evenett, 2011b.

Evenett (2011b) použil k analýze protekcionistických opatření tři typy kritérií, a to červená, jantarová a zelená. Červeně označuje taková přijatá vládní opatření, která hrubě diskriminují zahraniční obchodní zájmy. Jantarově značí opatření, která mohou diskriminovat

zahraniční obchodní zájmy a zeleně označuje opatření, která byla oznámena a jsou nediskriminační povahy či zlepšují transparentnost jurisdikce obchodní politiky či souvisejících politik.

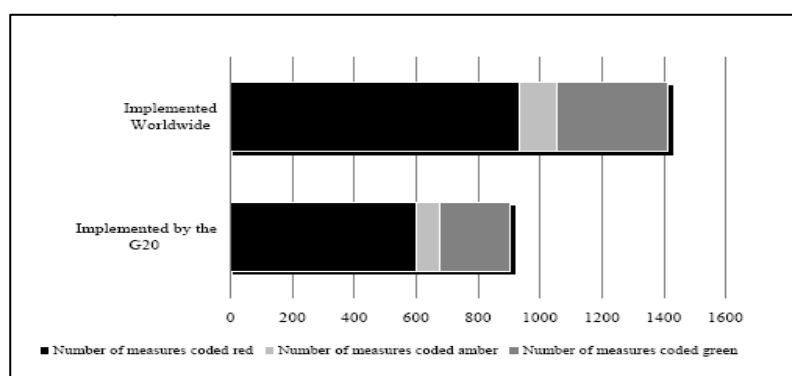
Obrázek 2: Počet nových opatření obchodní politiky realizovaných v letech 2009 - 1. pololetí 2011, podle typu účinků

Zdroj: Evenett, 2011b.

V obr. 2 jsou černou barvou vyznačena červená kritéria, tzn. vládní opatření, která hrubě diskriminují obchodní zájmy a šedou barvou jsou vyznačena jantarová kritéria a zelená kritéria. Na základě informací dostupných na začátku července 2011 v 9. zprávě GTA je na první pohled patrné jako by se celkový počet nových realizovaných opatření snížil ve srovnání s rokem 2010 a 2009. Ve skutečnosti však ohlášená celková opatření pro tyto roky byly 511 a 627, z toho celkový počet diskriminačních opatření pro rok 2010 činil 355 a v roce 2009 496 opatření (Evenett, 2011b).

Obrázek 3: Přijatá vládní opatření, která mají vliv na světový obchod 2010-červen 2011

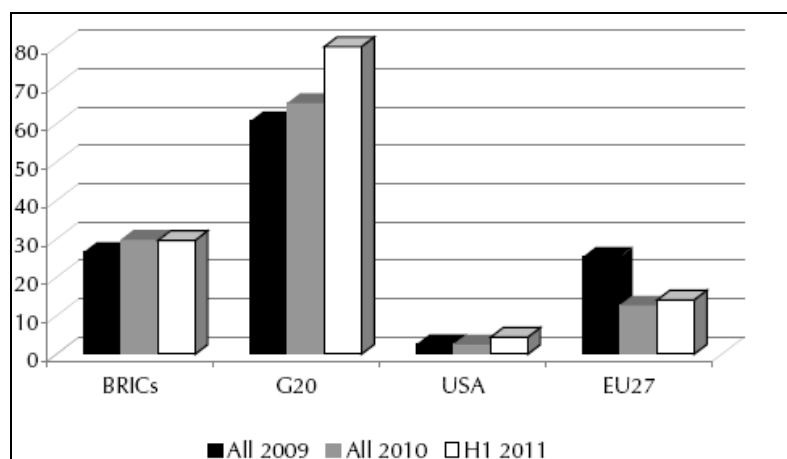

Zdroj: Evenett, 2011b.

V obr. 3 jsou černou barvou vyznačena červená kritéria, světle šedou barvou jsou vyznačena jantarová kritéria a tmavě šedou barvou jsou vyznačena zelená kritéria, která působí liberalizačně. V rámci celého světa bylo přijato škodlivých opatření (červená kritéria) okolo 930 od listopadu 2010 do července 2011, ve stejném období bylo v rámci skupiny zemí G20 přijato škodlivých opatření okolo 600. Co se týká možných škodlivých opatření

(jantarová kritéria) v rámci celého světa, bylo přijato 123 takovýchto opatření a v rámci skupiny zemí G20 přibližně 80 opatření a liberalizačních opatření bylo v rámci celého světa přijato 359 opatření, ale v rámci skupiny zemí G20 okolo 230 opatření.

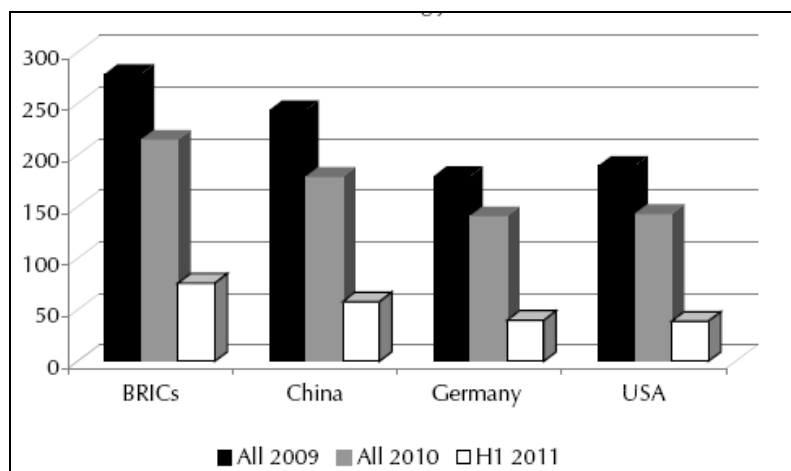
Obrázek 4: Procento z celkového počtu diskriminačních opatření prováděných během let 2009 - 1. pololetí 2011 v rámci zemí skupiny BRICs, G20, USA a EU-27

Zdroj: Evenett, 2011b.

Obrázek 4 věnuje pozornost dvěma největším obchodníkům na světě, a to USA a EU 27 a dále pak skupinám zemí, kterým je v rámci globální ekonomiky přisuzován vysoký potenciál, a to BRICs (Brazílie, Rusko, Indie, Čína a Jihoafrická republika) a dále skupině zemí G20. Obrázek 4 zobrazuje procento z celkového počtu diskriminačních opatření prováděných během let 2009-2011. Je patrné, že podíl diskriminačních opatření připadající na USA byl nízký a jen nepatrně se zvýšil v prvním pololetí roku 2011. EU-27 byly zodpovědné za více než 10 % celkových celosvětových opatření v roce 2011. Procento připadající na země BRICs vzrostl z 26,6 % světového úhrnu v roce 2009 na 29,6% v 1. pololetí 2011. Pozoruhodný se jeví vývoj protekcionismu v rámci zemí skupiny G20. Zatímco v roce 2009 byly tyto ekonomiky odpovědné za 60,7 % celosvětových škodlivých prováděných opatření, v první polovině roku 2011 byly zodpovědné již za 80,7 % celosvětových protekcionistických opatření.

Obrázek 5: Celosvětové součty diskriminačních protekcionistických opatření v rámci mezinárodního obchodu v rámci zemí skupiny BRICs, Číny, Německa a USA

Zdroj: Evenett, 2011b.

Počet zahraničních opatření, které poškozují obchodní zájmy realizovaných zeměmi skupiny BRICs, Čínou, Německem a USA vykazuje klesající trend, jak dokládá obrázek 5. Největšími realizátory protekcionismu byly země BRICs a Čína, následována USA a Německem.

Dopad protekcionismu na nejméně rozvinuté země (LDC země)

Z předchozích podkapitol jasně vyplynula zvýšená dynamika rozvoje protekcionistických opatření ve světovém obchodě zejména ze strany vyspělých zemí. V důsledku toho analýza přijatých politických opatření v oblasti světového obchodu ve vztahu k skupině 50 nejméně rozvinutých zemí světa tzv. LDC zemí, není bez významu. Z tabulky 3 je patrné LDC země byly ve všech sledovaných obdobích okolo 10 % poškozeny protekcionistickými opatřeními.

Tabulka 3: Počet protekcionistických opatření poškozující nejméně rozvinuté země v letech 2009 – 1. pololetí 2011

Opatření mající vliv na LDC země	2009		2010		1. pololetí 2011	
	Číslo	% realizovaných opatření z celkového počtu	Číslo	% realizovaných opatření z celkového počtu	Číslo	% realizovaných opatření z celkového počtu
Diskriminující opatření celkem	76	12,10 %	65	12,70 %	19	9,90 %
Neutrální nebo liberalizační opatření	23	3,70 %	21	4,10 %	12	6,30 %
Celkem realizovaných opatření v rámci celého světa	627	100 %	511	100 %	192	100 %

Zdroj: Global Trade Alert, 2010; vlastní zpracování

Závěr

Cílem příspěvku bylo prozkoumat protekcionistická opatření v mezinárodním obchodě v období světové finanční a hospodářské krize a objasnit měnící se povahu protekcionismu v období let 2008-2011. Bylo zjištěno jasné posuny ve formách protekcionismu. V letech 2008-2009 země převážně využívaly státních dotací a záchranných balíčků, které měly směřovat k záchraně bankovních a finančních institucí a podpoře domácího průmyslu. Podle analýz provedených WTO, UNCTAD, Světovou bankou apod. vyplývá, že tyto formy protekcionismu se nejevily tak škodlivé jako formy ochrany, které se začaly rozvíjet v letech 2010 do současnosti. Téměř všechny ekonomiky světa nevyjímaje se rozvojových zemí se začaly v průběhu roku 2010 uchýlovat k vytváření překážek obchodu prostřednictvím zvyšování tarifních a netarifních opatření. Je nutné podotknout, že zejména členské země WTO začaly využívat možnosti zvyšovat celní sazby bez možnosti WTO této skutečnosti zabránit. Zejména ekonomiky silně závislé na exportu začaly silně pociťovat měnící se povahu protekcionismu, neboť právě rozvoj netarifních opatření, představoval pro exportní země rostoucí náklady, zatímco objem světového obchodu vlivem klesající globální poptávky výrazně klesal, což mělo za následek ztráty a finanční potíže exportních firem a následný další pokles HDP exportní země. Bylo zjištěno, že zejména vyspělé ekonomiky skupiny G20, které se zavázaly již v průběhu roku 2008 zdržet se jakýkoliv ochranných tendencí, byly v polovině roku 2011 odpovědné téměř za 81 % celosvětových protekcionistických opatření. V rámci celého světa bylo v letech 2009 až do 1. poloviny roku 2011 realizováno celkem 627 diskriminačních protekcionistických opatření a LDC země byly těmito opatřeními okolo 10 % poškozovány.

Použitá literatura:

- BALDWIN, R. EVENETT, S. J. (2008): The collapse of global trade, murky protectionism, and the crisis: Recommendations for the G20. [online]. London: A VoxEU.org publication c2011 [cit. 06. 10. 2011]. Dostupné z: http://www.voxeu.org/reports/Murky_Protectionism.pdf
- BALDWIN, R. EVENETT, S. J. (2009): The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects. . [online]. London: A VoxEU.org publication c2011 [cit.

06. 10. 2011]. Dostupné z: http://www.voxeu.org/reports/great_trade_collapse_print.pdf
3. COULIBALY, B. SAPRIZA, H. ZLATE, A. (2011): Trade Credit and International Tradeduring the 2008-09 Global Financial Crisis. <http://www.federalreserve.gov/pubs/ifdp/2011/1020/ifdp1020.pdf>
 4. BUSSIÉRE, M. PÉREZ-BARREIRO, E. STRAUB, R. TAGLIONI, D. (2010): Protectionist response to the crisis global trends and implications. [online]. Frankfurt am Main: European Central Bank c2010 [cit. 19. 10. 2011]. Dostupné z: <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpops/ecbocp110.pdf>
 5. EVENETT, S. J. (2009): Crisis-era protectionism one year after the Washington G20 meeting: A GTA update, some new analysis, and a few words of caution. [online]. London: A VoxEU.org publication c2011 [cit. 06. 10. 2011]. Dostupné z: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/4277>
 6. EVENETT, S. J. (2011a): Resolve Falters as Global Prospects Worsen: The 9th GTA Report: In Developments since the Seoul G20 Summit in November 2010. London: Centre for Economic Policy Research, 2011. 19-35 s.
 7. EVENETT, S. J. (2011b): Resolve Falters as Global Prospects Worsen: The 9th GTA Report: In The changing nature of crisis-era protectionism: 2009-H1 2011. London: Centre for Economic Policy Research, 2011b. 35-45 s.
 8. GAMBERONI, E. NEWFARMER, R. (2009): Trade protection: Incipient but worrisome trends: Trade Note #37. Washington, D.C.: World Bank, International Trade Department.
 9. GLOBAL TRADE ALERT: Independent monitoring of policies that affect world trade. Resolve Falters As Global Prospects Worsen: The 9th GTA Report. [online]. Global trade Alert c2011 [cit. 20. 10. 2011]. Dostupné z: http://www.globaltradealert.org/9th_GTA_Report
 10. IRWIN, D. MAVROIDIS, P. SYKES, A. (2008): The Genesis of the GATT. New York: Cambridge University Press, 2008. ISBN: 9780521515610.
 11. UNCTAD secretariat (2010): International Trade After the Economic Crisis: Challenges and New Opportunities. [online]. Geneva: UNCTAD, c2010. [cit. 20. 10. 2011]. Dostupné z: http://www.unctad.org/en/docs/ditctab20102_en.pdf
 12. UNCTAD secretariat (2009): Global economic crisis: implications for trade and development. [online]. Geneva: UNCTAD, c2009. [cit. 20. 10. 2011]. Dostupné z: http://www.unctad.org/en/docs/cicrpl_en.pdf
 13. WORLD TRADE ORGANIZATION: International Trade Statistics 2010. [online]. Geneva: World trade organization, c2011 [cit. 06. 10. 2011]. Dostupné z: http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2010_e/its10_toc_e.htm
 14. WORLD TRADE ORGANIZATION: World Trade 2010, prospects for 2011. [online]. Geneva: World trade organization, c2011 [cit. 06. 10. 2011]. Dostupné z: http://www.wto.org/english/news_e/pres11_e/pr628_e.htm
 15. WORLD TRADE ORGANIZATION: Report on G20 trade measures (MID-OCTOBER 2010 TO APRIL 2011). [online]. Geneva: World trade organization, c2011 [cit. 06. 10. 2011]. Dostupné z: http://www.wto.org/english/news_e/news11_e/g20_wto_report_may11_e.doc

Kontakt

Ing. Monika Mrlinová

Katedra národního hospodářství

Ekonomická fakulta

VŠB-TU Ostrava

Sokolská 33, Ostrava 1

Česká republika

E-mail: monika.mrlinova@vsb.cz

Krystyna Najder-Stefaniak

FACULTY OF HUMANITIES
WARSAW UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES

CHANGING THE ECONOMY PARADIGM – A CHALLENGE AND AN OPPORTUNITY

Abstract

The author presents an overview of the challenges and opportunities facing EU economy through the prism of changes taking place in the European science paradigm. In her opinion such changes are necessary for a better understanding of the possibilities and responsibilities of humans as users of tools developed over centuries, and will enable the development of new tools. The author notes that the search should take place both on the “what to think” (theoretical) and “how to think” (metatheoretical) level. She also mentions the importance of developing a 21st-century meta-economy, one which takes note of the science paradigm and its implications and where thought is ordered by a metaphor founded in the ecosystem concept. This metaphor opens up new prospects for ontological and agathological reflection as well as a fresh understanding of the essence human activity and creativity.

Key Words: science paradigm, meta-economy, economy paradigm, crisis, creative human activity.

Abstrakt

Autorka podáva prehľad výzvy a príležitosti hospodárstvo EÚ prizmou zmien odohrávajúcich sa v Európskej Science. Podľa jej názoru tieto zmeny sú potrebné pre lepšie pochopenie možností a zodpovednosti ľudí za užívateľov nástrojov vyvinutých v priebehu storočí, a umožní vývoj nových nástrojov. Autorka konštatuje, že hľadanie by sa malo uskutočniť ako na "to, čo si myslieť" (teoretický) a "ako myslieť" (metatheoretical) úrovni. Ona tiež sa zmieni, že je dôležité rozvíjať v 21. entury meta-ekonomiky, ten, ktorý berie na vedomie Science a jeho dôsledky a kde je myšlienka nariadené metafora vznikla v ekosystéme poňatí. Táto metafora otvára nové perspektívy a ontologické agathological reflexiu, rovnako ako nové chápanie podstaty ľudskej aktivity a kreativity.

Kľúčové slová: paradigmy vedy, meta-ekonómia, ekonomika paradigmy, kríza, tvorivú činnosť človeka.

INTRODUCTION

We are aware of the importance of economic theory for contemporary global order and we see the problems which today's economy cannot cope with. We also realize that humanity's technological capabilities today by far surpass those that were at its disposal at the time when modern economic thought was emerging. Technological advancement enables humans to plan and build new lifestyles, thus expanding the scope of their freedom. This, however, must go hand in hand with an awareness of the enormous responsibility carried by those who propose new technological solutions. Responsibility for whether or not we make good use of the opportunities our times offer. Technological change in today's world is accompanied by changes in the science paradigm. Indeed we are living in a very interesting era.

The so-called “Chinese curse” may you live in interesting times loses much of its ominous character in the context of European culture. Europeans, who received the creativity concept together with Christianity and have associated it with human activity at least since the 17th century, need not fear an era which inspires critical reflection on the current paradigms of understanding and creative change in philosophy, science and praxis. The crisis may be viewed as an inspiration to creative change.

Human activity bases on man’s thoughts about reality. Since the modern era European thought has remained under the influence of a paradigm governed by a machine metaphor. In effect, we view all relations in a linear, one-directional and antagonistic subject-object perspective which implies violence and the objectification of everything which becomes an object of subjective activity. This in turn makes us lose our sense of responsibility for the shape of the world we create, and our ability to conduct dialogue.

In their awareness of the connections between the modern-day science paradigm, the pathologies inherent in various areas of human activity and the human-unfriendly character of the natural, social and cultural environment, theoreticians have been striving to diagnose, comprehend and change the situation. Increasingly postulated today is a radical change of thinking preceded by reflection on the “what to think” (theoretical) and “how to think” (metatheoretical) levels.

The more fundamental question of the two is “how to think”. Each era has its own metaphor of the world, which rules its thought. Currently we are in transition from perceiving the world through a machine metaphor to perceiving it through one founded upon the eco-system concept. Such metaphors have a more basic influence on thought and discourse than the meta-narration discussed by Jean Francois Lyotard in *La condition postmodern*. Lyotard showed that non-scientific knowledge and its opposite, scientific knowledge, are both subject to meta-narration with regard to their interpretation, development directions, the tasks they set themselves and the methods they use to carry them out. Let us note that metaphors understood as open comprehension models, as “images” with a depth that can be penetrated, reach deeper than meta-narration, which only refers to what we think. Consequently, one metaphor can enable a variety of meta-narrations. Metaphors bring order into how we think and it is to them that we owe the emergence and endurance of our cultural, religious, philosophical and scientific systems. Thanks to metaphors our thinking is neither confined to stiff and narrow limits nor in danger of dissolution in excessive randomness.

Reflective people know how to rise above the conditions of the imperfect virtual and real worlds they call into being. The effects of their activity encourage them to transcend beyond their current situation, and such transcendence is far more difficult than negation. Also, unlike destructive negation, it is constructive. Contemporary humanity will be able to achieve it by freeing itself from the yoke of particular truths, from a paradigm driven by violence and power lust and from its dependence on what is “valuable”. All this makes reality unfriendly to humans.

MACHINE METAPHOR TO ECO-SYSTEM METAPHOR

Each metaphor which orders thought expressed in a given scientific paradigm leaves its own amount of room for ontological and axiological reflection and bases on its own understanding of the essence of human activity. A change of the metaphor may cause humans to perceive the world differently, pose new questions and seek new answers. The thought which arrived with ecology is governed by a metaphor founded on the eco-system concept. The term “eco-system” originates from biology and is used to describe a fragment of nature which forms a functional entity with exchange between its living and inanimate spheres (biocenosis and biotype). It was first used to describe a system based on interaction by A.G.

Tansley in his essay *The Use and Abuse of Vegetational Concepts and Terms*¹. It also appears in Ernest Haeckel's natural theory, which was to investigate the relations between living organisms and the environment in which they live².

Etymologically "eco-system" refers to the concepts "home" (greek: oikos = house) and "system". Home is where we live, where we seek shelter and where we are as we really are, our environment, of which we are also a part. "System" is a concept enabling insight into the relations between the parts of a whole. It implies a set of inter-connected elements which stand out from their environment precisely because of these connections. In the 20th century the system concept gained considerable importance in philosophy thanks to Ludwig von Bertalanffy³, in whose theory the structure of a living organism is a system of all systems where the more complex systems govern the simpler ones and all possess their own distinctive features and laws. Bertalanffy also introduced the useful term equifinality to describe the fundamental feature of all open systems, namely that, unlike inanimate systems, their final form is attainable in a variety of ways and from a variety of starting-points. As for nature, Bertalanffy accepted its teleological character and mysticism and claimed that different systems (physical, biological, psychological, social) function along similar principles. The extension of Bertalanffy's organic system theory onto general system theory⁴ enabled the system concept to become the new science paradigm.

An original system concept introducing the interesting idea of "relatively isolated" systems was proposed by Roman Ingarden in the context of reflections on responsibility. The relatively isolated system concept proved useful in describing the conditions to be met by a subject of responsibility. The pre-condition for becoming a responsibility subject is the possession of "an inner activity centre enabling (...) initiative"⁵. A responsibility subject must also "posses within its structure a defense mechanism preventing disturbance to its activity"⁶. At the same time the responsibility subject must be open to its surroundings. As Ingarden puts it, a responsible person "must be 'open' and flexible in its properties and conduct, and simultaneously protected and insensitive in another sense"⁷. According to Ingarden "a person in action (a certain whole constituting a single entity with the body) perforce forms a relatively isolated system, and one of a very special kind, impossible to find in inanimate objects and not even attainable by all living beings"⁸. The relatively isolated system concept helps in reflections on the specifics of eco-systems.

Pooled together into "eco-system", the concepts "home" and "system" interact, in effect of which we begin to perceive home as something built upon relations and systems as

¹ A. G. Tansley: *The Use and Abuse of Vegetational Concepts and Terms*, "Ecology" 16./1935, p. 299

² The ecology concept proposed by Ernst Haeckel in 1866 and further disambiguated by S. A. Forbes in 1895 has survived to our day. Cf. K. A. Dobrowolski: *Polskie nauki ekologiczne wobec wyzwań globalnych i zadań praktycznych w kraju* (Polish Ecological Science Against Global Challenges and Domestic Tasks), [in:] *Ziemia domem człowieka* (Earth Home of Man), J. L. Krakowiak (ed.), vol. II, Biblioteka Dialogu (Dialogue Library), Warsaw 1997, also J. M. Dołęga: *Z filozofii nauk ekologicznych* (On the Philosophy of Ecological Science), [in:] *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii* (Social and Natural Environment Protection in Philosophy and Theology), J. M. Dołęga, J. W. Czartoszewski, A. Skowroński (eds), Wydawnictwo UKSW Publishers, Warsaw 2001.

³ German biologist and philosopher (1901-1972); professor at Vienna University; since 1948 in the US and Canada; author of works on methodology and general msystem theory.

⁴ L. von Bertalanffy: *Ogólna teoria systemów. Podstawy, rozwój, zastosowania* (General System Theory: Foundations, Development, Applications), transl. by E. Woydyło-Woźniak, PWN, Warsaw 1984.

⁵ R. Ingarden: *O odpowiedzialności i jej podstawach ontycznych* (Über die Verantwortung. Ihre ontischen Fundamente /On Responsibility and Its Ontic Fundaments/), transl. by A. Węgrzecki, [in:] idem: *Książeczka o człowieku* (Little Book About Man), WL, Cracow 1972, p. 133.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ *ibid*, p. 134.

“living” places which attain character through the elements that constitute them and simultaneously enable these elements to pursue their existence. The concepts “home” and “system” thus combine into an eco-system concept.

Itself a metaphor referring to the concepts of home and system, the eco-system concept is the starting-point for reflection on another metaphor contained in it, a metaphor of a different kind and in a sense superior, one which no longer relates to the comprehension of a certain cognition object but which orders our thinking about reality. The 20th century saw in a number of ecological sciences inspired by the ecology which “activated” the eco-system metaphor: sozo-economics, human and social ecology, sozology, sozotechnology, eco-linguistics, bio-ethics, environmental ethics, eco-philosophy and several environmental philosophies. Epistemological and methodological reflection on them may help us grasp the changes taking place in how and what we think.

When we investigate the rules governing the functions of living systems we begin to gain insight into their specifics. An important feature of such systems is that both they and their elements are unable to exist without an environment with constant exchange of matter and energy between its biological and biotic spheres. Ecologists deal with biological systems of varying complexity which are functional entities. Regarding the essence of the thought-ordering metaphor inherent in the eco-system concept it should be noted that, “principally less complex (lower) systems cannot exist alone, without the existence of the subsequent systems they generate. Cells practically do not exist without tissue, tissue without body organs, organs without organisms, organisms without populations, populations without their habitats or eco-systems, and the latter without ecological landscapes”⁹. And one more observation: Each functional biological system has characteristic features and properties “which cannot be explained and fully examined merely by summing up our knowledge about the features and properties of the preceding (lower) level”¹⁰. Another important characteristic of systems formed by living organisms is that they have their own dynamic equilibrium and are capable of ordering themselves. They also combine into bigger systems, which function along similar lines.

The eco-system concept requires us to re-think our approach to relations and causality. Indeed, on the functional level it implies a return to Aristotle’s four causes as important for its comprehension are in equal measure the efficient and material as the formal and final cause. Holistically speaking, an eco-system is an open functional system resembling a relatively isolated system in its striving for its own dynamic equilibrium, a system which is co-formed by its elements and also co-forms them in a relation of mutual co-creation. Such a system retains the characteristics of its elements, in other words in cannot exist in isolation as it is part of a broader system which it co-forms and by which it is co-formed. A useful concept in discussing eco-system elements is gestalt. The elements of an eco-system acquire gestalt in effect of synergic influence.

RELATIONS AS AN ECO-SYSTEM CARRIER

Relations are fundamental in functional entities like eco-systems. And it is precisely our approach to eco-system relations that is the starting-point of the quest of a new thought paradigm. This new approach to relations is important for how we interpret reality today, which was noticed by Edgar Morin, a contemporary French historian and sociologist studying

⁹ A. K. Dobrowolski: *Polskie nauki ekologiczne wobec wyzwań globalnych i zadań praktycznych w kraju* (Polish Ecological Science Against Global Challenges and Domestic Tasks) [in:] *Ziemia domem człowieka* (Earth Home of Man), J.L. Krakowiak (ed.), Warsaw University Universalism Centre, Warsaw 1997.

¹⁰ *Ibid.*

the effects of rising ecological awareness on our perception of the world. Morin mentions and strongly supports a theory by biological revolution pioneer Erwin Schrodinger, who believed eco-systems had a part in programming and organizing the organic populations which inhabited them¹¹. Morin considers the theoretical consequences of this assumption to be extremely significant and writes: “eco-system relations are not like the external relations between two closed entities, much more an interactive connection between two open system, each of which is a whole and at once part of the other”¹². Morin is aware of the consequences of introducing a relation model based on eco-system relations to theoretical discourse. Indeed, it differs greatly from the linear, one-directional subject-object relation model which has governed thinking about relations in modern science. Important in the linear model is the concept of conditioning set against the sovereignty of the subject. This obviously implies a choice between freedom and conditioning and in effect subjectivity begins to mean avoiding conditioning. Modern, autonomous humans close into themselves to be free without realizing that contacts with others would broaden their possibilities and make them even more free. Modern-day thinking about relations does little to help understand synergy.

There is yet another trap in contemporary thinking. While it accentuated human subjectivity in a subject-object model, contemporary humanism also carried the threat of objectivization. When we think in subject-object categories we perceive others – and even ourselves – as the objects of our activity and reflection. And, contrary to Immanuel Kant’s suggestions, it is not difficult to treat objectivized people (also ourselves) as mere means towards our goals.

SCIENCE PARADIGMS

A change of the science paradigm opens the door to new ways of ordering economic activity. The ongoing change is not the first in the history of science, which takes its roots in ancient Greece. To justify their philosophical quest, the Greeks had to make two assumptions. One, that the existence of the universe is ordered by unchanging laws which decide about the relations between its processes. And another, that humans are capable of comprehending these laws. This justified “why” questions and attempts to find rational answers. As history shows, these answers can all be equally rational or differ considerably, and are conditioned by a given era’s philosophy, axiology, thought paradigm, research possibilities, relations within the science world and relations between science, politics and economy. In the 20th century philosophy of science developed several concepts which help understand these relations. American historian and science philosopher Thomas Kuhn in his *The Structure of Scientific Revolutions* suggested a science paradigm concept¹³ embracing a given era’s scientific praxis models – the laws, theories, applications and technology which go together into a specific and consistent scientific research tradition. Earlier still Karl Popper introduced the concepts discovery context and justification context to the meta-scientific discourse.¹⁴ The author of *The Logic of Scientific Discovery* proposed a knowledge development model in which the discovery context – who and in what circumstances made the discovery – is unimportant. What matters is the justification context, i.e. the research activity and procedures pursued by

¹¹ E. Morin: *Zaginiony paradygmat – natura ludzka* (Le paradigme perdu: la nature humaine /Human Nature. The Lost Paradigm), transl. by R. Zimand, PIW, Warsaw 1977, p. 46.

¹² *Ibid.*

¹³ T. Kuhn: *Struktury rewolucji naukowych* (The Structure of Scientific Revolutions), transl. by H. Ostrołęcka, PWN, Warsaw 1968.

¹⁴ K. Popper: *Logika odkrycia naukowego* (The Logic of Scientific Discovery), transl. by U. Nikłaś, PWN, Warsaw 1977.

people who co-create the objectivized products of science we call knowledge. Popper suggests to view the progress of knowledge as a process free of all non-logical influence. He sees changes in scientific theories as the growth of an objective world of ideas, a world whose concepts, laws, theories – and also all culture products – are expressed by the language of science. Popper further proposes to call this world the “third world”. His reductionistic analytical thinking enables Popper to separate it from two other worlds: one embracing the entirety of the states and objects which are the starting-point and object of the cognition process, the other consisting of individual human reactions to the first world (impressions, experiences, associations, convictions).

According to Popper only the third world can be the object of philosophy of science. Acceptance of Popper’s claims and postulates implies the rejection of empiristic induction, which boils down to the general observation of the repetitiveness of phenomena and processes, and its replacement by a new, so-called hypothetical-deductive method, whose comprehension is considerably enhanced by the “falsification criterion” concept, also introduced by Popper. Popper attained a meaningful change in the to-date scientific conduct model. Still Rudolf Carnap, while claiming that sentences were not fully verifiable and always remained hypothetical unless they reported on the current situation¹⁵, nonetheless stressed the need to confirm scientific sentences. In his work *Philosophy as the Analysis of the Language of Science* he writes: “If, in the course of successive verifications, we encounter no negative cases and conclude a rise in the number of positive cases, our confidence in the correctness of the verified law will also gradually rise. Hence, instead of verification we should be speaking about a gradually-rising confirmation of the law.”¹⁶ Popper on the other hand proposed to replace the striving to confirm scientific truths by a striving to prove their falseness. Here the prospect of attaining absolute truth makes way for the prospect of eliminating a given falsehood. What remains is faith in science’s evolution. Popper belongs to the positivistic trend whose theoreticians, having reduced history to rational history, are now in search of a knowledge development model backed by their faith in the ability of knowledge to evolve and develop. This search, or, rather, its fiasco, leads to Kuhn’s science paradigm concept. According to Kuhn science does not belong to the evolutionary model but is occasionally torn by revolutions brought about by radical changes in the modes of scientific praxis – changes resulting in a new understanding of the world and new theories. Metanoia and changes in the science paradigm are interrelated.

Today Kuhn’s introduction of the science paradigm appears necessary for a better understanding of science’s current situation and the tasks it faces in connection with the contemporary world’s mounting problems. Called into being by human activity, the world surprises us with its pathologies and problems, which are unsolvable by the “well-tested” modes of cognitive and practical activity, and therefore places us in a situation which implies creativeness. All knowledge-based activity known to man is conditioned by thought modes. Creative activity calls for creative thought. Scientists, whose definitions, theories and axioms provide the theoretical objects which project human activity, are responsible for the effects of this activity, i.e. the human-created world. Usually we can observe the self-confirmation of theoretical objects in a world created according to their likeness, which does not help us distance ourselves from scientific cognition projects. The impulse for creative reflection is crisis, or the painful consequence of the initial adoption of false assumptions and cognition-limiting thought modes. We will be able to change the man-made world when our activity

¹⁵ R. Carnap: *Filozofia jako analiza języka nauki* (*Philosophy as the Analysis of the Language of Science*), transl. by A. Zabłudowski, PWN, Warsaw 1969, pp. 8-9.

¹⁶ *ibid.*, p. 75.

will be “projected” by new concepts and theories, and these can only appear within a new science paradigm.

In a modification of Popper’s “falseness criterion”-determined perspective we may note that the assumptions underlying the economic thought paradigm since Smith’s day are today being refuted by the effects they have brought forth. Efforts to salvage the situation by the introduction of sozoeconomic calculus to economic reflection or the foundation of economic fields like “new institutional economy” are proof of the new paradigm’s impact on the economic discourse but do not offer solutions to essential problems like human degradation, mounting unemployment, crass wastefulness of human effort, the processing of real goods into pseudo-goods, the failure of economic growth to curb starvation and raise living standards, etc. What is needed (and possible) here is a revolutionary change of the economy paradigm, prepared and carried out on the meta-theoretical level. This will enable the development of a new set of assumptions for what Erwin F. Schumacher called “meta-economy”¹⁷. A crucial part of these assumptions is valuation and it is differentiated valuation that decides about the differences between the two economic systems compared by Schumacher. One is temporarily pursued in the European cultural area. In this system living standards are measured by annual consumption, its goal is maximum consumption at optimum production. The second of the two systems, Buddhist economy, aims at putting people in a possibly good mood under an optimal consumption mode. Here our valuation is implied by our understanding of the world.

THE SCIENCE PARADIGM AS A PLATFORM FOR JUSTIFYING AND CONDITIONING ECONOMIC THEORY

Changing a paradigm calls for deep-going reflection on the meta-theoretical level and an analysis of basic methodological, axiological, and even ontological, assumptions. An overview of economic history and comparisons of economic theories proposed in the context of diverse science paradigms will provide a better understanding of economic theory. Economy is a very ancient discipline which already Aristotle listed as a practical science. The paradigm under which Aristotle developed his theory was founded on holistic thinking and the primacy of cosmic over human laws. In that day it was generally believed that humans could not harm the universe but could well harm themselves if they failed to comply with its ordinances. In order to understand anything one had to find four causes: material, formal, final and efficient. In order to act wisely one had to know how to guide oneself by them as it was they that defined both the axiological (valuation) and praxeological (work techniques, organization) dimensions of existence in the world. This was very different from the modern-day paradigm dominated by reductionistic and analytical thinking, where the effective cause is the only one of Aristotle’s four causes with any importance for understanding the world, and where in effect we begin to perceive relations as a linear, one-directional subject-object model. The modern paradigm perceives humans and their activity as extracted from the synergy of the cosmos and awareness. It allows humans to set themselves against nature and, with their own minds and hands, to create a reality which destroys them. Theories about the necessity to restrict human freedom prove that we’ve somehow lost the difference between freedom and willfulness and tend to confuse wisdom with cleverness. Devoid of a sense of ethical responsibility, we glorify effectiveness in oblivion of the fact that effectiveness can be good or bad depending on whether the effects of our activity are to bring good or bad.

¹⁷ E. F. Schumacher: *Małe jest piękne. Spojrzenie na gospodarkę świata z założeniem, że człowiek coś znaczy* (Small is Beautiful: A Study of Economics As If People Mattered), transl. by Szymańska, E., Strzelecki, J., PIW, Warsaw 1981, p. 60.

Aristotle distinguished between the art of managing a household and the art of compassing wealth. The first, called *oikonomia*, was to serve people connected with a household by the wise application of possessed assets. The second – *chremastike* – taught how to increase wealth by exchange. The science of economy naturally harmonized with ethics. In his teachings about exchange Aristotle stressed that it could be just, i.e. nature-compatible, or stand in opposition to the natural order. Barter and small trade are just because they satisfy needs relating to life in the natural world. Enlarging wealth is just provided we know how to manage wealth. Hoarding wealth for mere profit is unjust and unnatural. Aristotle claimed trade was unjust as it provided income that did not result from natural processes and possessed no natural equivalent. He believed the only true source of wealth was the earth and that craftsmen only processed its products. Hence, tradespeople appropriated some of what others had worked for. Aristotle also totally rejected usury, which brought money-generated and unsupported profits.¹⁸ From the Aristotelian perspective the economy proposed by Adam Smith in *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*¹⁹ must be perceived as a science dealing with how to be unnatural, and in consequence one that introduces chaos into the world. The subject in Smithian economy is no longer Aristotelian man with his sense of responsibility and wise conformance with the laws of the universe, but “economic” man characterized by greed, an instinct for trade and a tendency to cheat. Smith’s thought is not holistic. Considered the father of modern economy, Smith in fact thought in a reductionistic and analytical manner and in result atomized and antagonized people. He saw man as a being in constant need of help from its peers and not able to count on much sympathy on their part. According to Smith man had a better chance of convincing his fellow men to aid him “by addressing their egoism and showing them, that doing what he demanded of them would be of advantage for them. We expect our dinner not from the sympathy of a butcher, brewer or baker, but from their self-concern”²⁰. Indeed humans perceiving themselves as forlorn entities forced to compete for survival and the quality of their lives against other, equally atomized entities have no reason at all to help others unless they are somehow remunerated for it.

Despite his not-too-building portrayal of human nature, Smith adopted the Physiocrats’ *laissez-faire* doctrine in the assumption that free competition aided by the market’s invisible hand would lead to the best-possible effects. His basic economic philosophy, however, was mercantilism. Like Aristotle, the Physiocrats saw merchants, industrialists and bankers as an “idle class” which did not generate wealth, while mercantilists granted them priority in the social hierarchy and considered them instrumental for the wealth of the state. Mercantilism’s main thesis was economic growth through industrialization. The Mercantilists saw the need for fundamental global change which required a concentration of capital and the total pauperization of a vast part of society. The transition from agriculture-dominated feudal economy to capitalistic economy ruled by industry, commerce and banking also required a new vision of the world, new value hierarchies and exchanging ethics for national economic growth. The replacement of holistic thinking by reductionistic thinking and abandonment of the material, formal and final cause made it easy to ignore Aristotle’s forebodings about money as a source of profit – “empty wealth” without a natural equivalent.

Aristotle, the Mercantilists, the Physiocrats and Smith referred to natural laws but perceived them differently. These differences stem from the comprehension context, in which a fundamental role is played by the philosophical and epistemological assumptions that imply

¹⁸ Arystoteles: *Polityka* (Politics), Books 3, 9, 19, transl. by L. Piotrowicz, Ossolineum, Wrocław 1953.

¹⁹ A. Smith: *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów* (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations), transl. by S. Wolff, O. Einfeld, Z. Sadowski, A. Prejbisz, B. Jasińska, edited by J. Drewnowski, E. Lipiński, PWN, Warsaw 1954.

²⁰ *Ibid*, p. 21.

a given paradigm. A change in the paradigm perforce brings about a change of economic theory.

What will the new, ecology-rooted science paradigm change? What comprehension openings will it provide? It lays stress on human responsibility and creativity and suggests synthetic and holistic thinking as helpful in perceiving reality as a dynamic process self-ordered into living, open systems in eco-systemic relations with each other.

The effects are visible already. The concept of synergy is gaining the upperhand over competition. The relatively recent “sustainable development” notion is steadily gaining on importance and “standard of living” is losing ground to “quality of living”. We are beginning to comprehend the value of difference and that it can enrich instead of dividing and antagonizing. With increasing clarity we see the negative effects of scientific specialization. In order to be able to cope with their tasks and make good use of the opportunities offered by our “interesting times”, economic specialists are forced to resign their tendency to fragmentarize and artificially separate economic issues, and also seek the truths discovered in other fields of science. In the process they are becoming increasingly in need of a deepened methodological self-awareness, in search of which they often turn to philosophical reflection. Economists, ethicists and anthropologists should pool their forces to develop a 21st-century meta-economy, one based on theories allowing humanity to deal with “economic” problems and wisely use the opportunities provided by technological progress, knowledge and human creativity. Changing the economy paradigm was heretofore mainly discussed in the context of the threats to man’s natural and cultural environment. The ongoing crisis should inspire us to a closer look at the endangerments to the economic environment in the context of changing the economic paradigm.

Bibliography:

1. Arystoteles: *Polityka (Politics)*, Books 3, 9, 19, transl. by L. Piotrowicz, Ossolineum, Wrocław 1953,
2. Bertalanffy L. von: *Ogólna teoria systemów. Podstawy, rozwój, zastosowania (General System Theory: Foundations, Development, Applications)*, transl. by E. Woydyłło-Woźniak, PWN, Warsaw 1984,
3. Carnap R.: *Filozofia jako analiza języka nauki (Philosophy as the Analysis of the Language of Science)*, transl. by A. Zabłudowski, PWN, Warsaw 1969,
4. Ingarden R.: *O odpowiedzialności i jej podstawach ontycznych (Über die Verantwortung. Ihre ontischen Fundamente /On Responsibility and Its Ontic Fundaments/)*, transl. by A. Węgrzecki, [in:] idem: *Książeczka o człowieku (Little Book About Man)*, WL, Cracow 1972,
5. Krakowiak J. L. (ed.): *Ziemia domem człowieka (Earth Home of Man)*, Warsaw University Universalism Centre, vol. II, Biblioteka Dialogu (Dialogue Library), Warsaw 1997,
6. Kuhn T.: *Struktury rewolucji naukowych (The Structure of Scientific Revolutions)*, transl. by H. Ostrołęcka, PWN, Warsaw 1968,
7. Morin E.: *Zaginiony paradygmat – natura ludzka (Le paradigme perdu: la nature humaine /Human Nature. The Lost Paradigm)*, transl. by R. Zimand, PIW, Warsaw 1977,

8. Popper K.: Logika odkrycia naukowego (The Logic of Scientific Discovery), transl. by U. Nikłaś, PWN, Warsaw 1977,
9. Schumacher E. F.: Małe jest piękne. *Spojrzenie na gospodarkę świata z założeniem, że człowiek coś znaczy* (Small is Beautiful: A Study of Economics As If People Mattered), transl. by Szymańska, E., Strzelecki, J., PIW, Warsaw 1981,
10. Smith A.: Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations), transl. by S. Wolff, O. Einfeld, Z. Sadowski, A. Prejbisz, B. Jasińska, edited by J. Drewnowski, E. Lipiński, PWN, Warsaw 1954.
11. Tansley A. G. : The Use and Abuse of Vegetational Concepts and Terms, "Ecology" 16,/1935,

Contact

Krystyna Najder-Stefaniak, Assoc.
Faculty of Humanities
Warsaw University of Life Sciences
ul.Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
Poland
E-mail: k-najder@o2.pl

Boris Navrátil

EKONOMICKÁ FAKULTA
VŠB-TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA

MAKROEKONOMICKÁ KONDICE EVROPSKÉ UNIE A JEJÍ ODRAZ V HOSPODÁŘSKÉ POLITICE EU A ČR

Abstrakt

Financializace globalizované světové ekonomiky se stala náročnou zkouškou odolnosti integračního procesu v Evropě. Evropská unie jen s vypětím svých politických sil čelí riziku ne-li rozpadu eurozóny, tak minimálně bankrotu některých svých členů. Pokračující „hon“ na předlužené země eurozóny ohrožuje její samotnou existenci a nutí politiky horečně a pod tlakem hledat řešení. Ordinovaná terapie ekonomického vládnutí vyžaduje novou regulaci na nadstátní úrovni s nezbytným dopadem na unijní legislativu. Česko zjišťuje, že propojenost jeho ekonomiky s eurozónou může mít na jeho vnitřní rovnováhu fatální dopad.

Klíčové slová: Dluhová krize, fiskální disciplína, soudržnost EU, ekonomické vládnutí, Pakt euro plus.

Abstract

Financialization of globalized world economy has become an exacting test of immunity of the integration process in Europe. The European Union only with immense political forces envisage if not the eurozone collapse and bankruptcy of at least some of its members. The ongoing "hunt" for over-indebted euro area countries is threatening its very existence and puts pressure on politicians to seek a solution. Ordained therapy of the economic governance requires a new supranational level of regulation with the necessary impact on the EU legislation. The Czech Republic finds that the interconnection of its economy with the euro area might have fatal impact on its inner balance.

Key Words: Debt Crisis, Fiscal Discipline, EU Cohesion, Economic Governance, Pact Euro Plus.

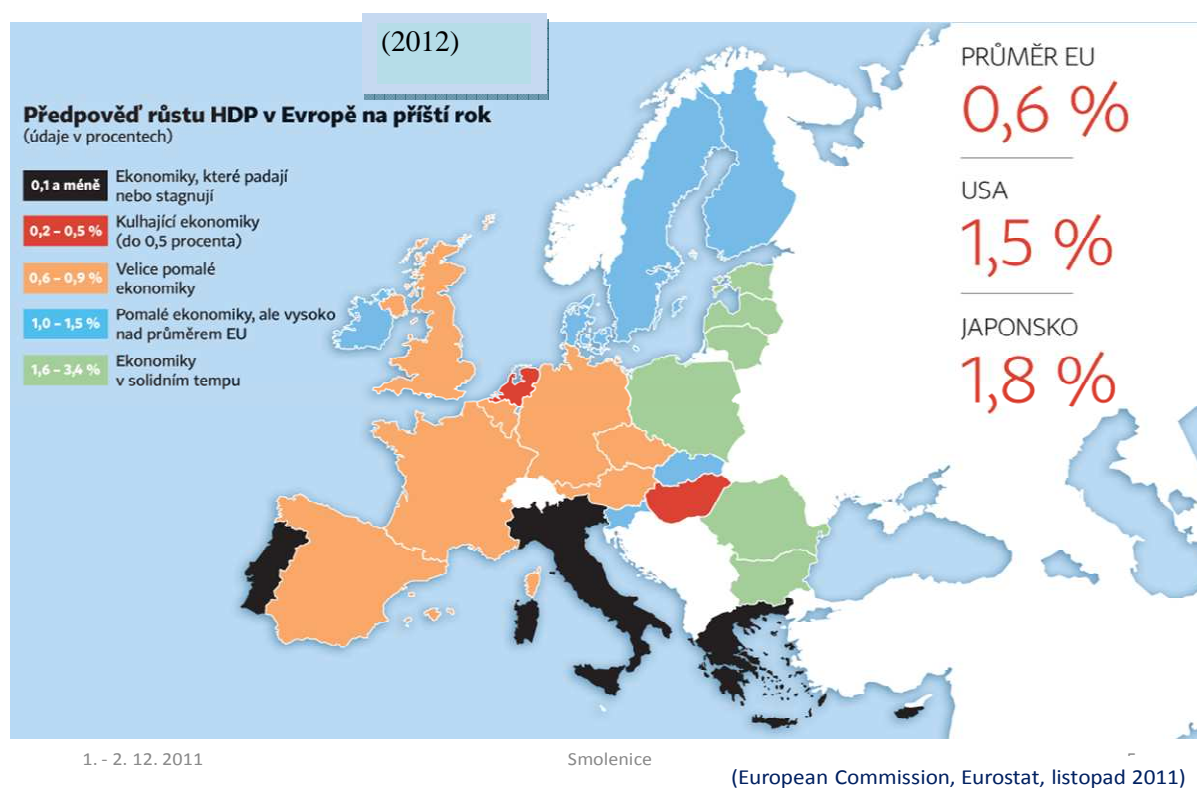
Úvod

Po krátké fázi oživení se mnohé ekonomiky Evropské unie dostaly v roce 2011 do dluhové pasti, z níž se jim nedaří najít východisko. Jde o dluhovou krizi nejen na úrovni států, ale i bank a jiných finančních institucí. Zhoršující se klima na světových trzích, neochota vlád akceptovat nutnost veřejných výdajových škrťů, vysoká nezaměstnanost a sílící protestní hnutí proti extrémně narůstajícím majetkovým rozdílům ve společnosti vedly v řadě zemí EU k politické nestabilitě a pádům jejich vlád. Dramaticky se zhoršující situace, vyvolaná nedůvěrou investorů ve schopnost vlád řešit situaci, se promítá do horečného úsilí unijních institucí suplovat jejich roli.

Rok 2012 - zabržděný ekonomický růst s nízkou inflací

Prognóza¹ zveřejněná Komisí a Eurostatem v listopadu 2011 poskytuje přehled očekávaného makroekonomického vývoje v EU pro období následujících dvou let (2012 - 2013). Ekonomický růst se v roce 2012 zastaví (0,6 %) a následně vrátí na současnou úroveň (1,6 %) doprovázen průměrnou nezaměstnaností na úrovni téměř 10 % (viz obr. č. 1). Eurozóna vykáže ještě mírně horší výsledky. Hospodářský propad nejsilněji postihne předlužené ekonomiky Řecka a Portugalska (až 3 %), přičemž v dalších deseti ekonomikách se růst téměř zastaví. Jen Irsko, Skandinávie, pobaltské státy (včetně Polska), Slovensko a balkánské členské země zaznamenají mírný růst, a to max. do 3,4 % (Litva). To se bude odrážet v extrémně vysoké nezaměstnanosti zejména mladých lidí – v případě Španělska blížící se až ke 40 %.

Obrázek č.1 Evropská unie na hraně recese

Prognóza vývoje inflace je příznivá (kolem 2 %, měřeno pomocí HCPI), tedy v souladu s inflačním cílem formulovaným Evropskou centrální bankou, byť jen za předpokladu, že se ECB neodchýlí od svého poslání definovaného Smlouvou. Podlehne-li tlaku politiků a začne-li realizovat měnovou expanzi prostřednictvím kvantitativního uvolňování per

¹ European Economic Forecast: Autumn 2011. In: *European Economy 6/2011*. Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Unit A4: Forecast and Economic Situation, European Commission: Luxembourg, 2011. ISBN 978-92-79-19317-0.

Tabulka č. 1 Prognóza růstu reálného HDP a inflace do roku 2013

Overview - the autumn 2011 forecast

	Real GDP						Inflation					
	2010	Autumn 2011 forecast			Spring 2011 forecast		2010	Autumn 2011 forecast			Spring 2011 forecast	
		2011	2012	2013	2011	2012		2011	2012	2013	2011	2012
Belgium	2.3	2.2	0.9	1.5	2.4	2.2	2.3	3.5	2.0	1.9	3.6	2.2
Germany	3.7	2.9	0.8	1.5	2.6	1.9	1.2	2.4	1.7	1.8	2.6	2.0
Estonia	2.3	8.0	3.2	4.0	4.9	4.0	2.7	5.2	3.3	2.8	4.7	2.8
Ireland	-0.4	1.1	1.1	2.3	0.6	1.9	-1.6	1.1	0.7	1.2	1.0	0.7
Greece	-3.5	-5.5	-2.8	0.7	-3.5	1.1	4.7	3.0	0.8	0.8	2.4	0.5
Spain	-0.1	0.7	0.7	1.4	0.8	1.5	2.0	3.0	1.1	1.3	3.0	1.4
France	1.5	1.6	0.6	1.4	1.8	2.0	1.7	2.2	1.5	1.4	2.2	1.7
Italy	1.5	0.5	0.1	0.7	1.0	1.3	1.6	2.7	2.0	1.9	2.6	1.9
Cyprus	1.1	0.3	0.0	1.8	1.5	2.4	2.6	3.4	2.8	2.3	3.4	2.3
Luxembourg	2.7	1.6	1.0	2.3	3.4	3.8	2.8	3.6	2.1	2.5	3.5	2.3
Malta	2.7	2.1	1.3	2.0	2.0	2.2	2.0	2.6	2.2	2.3	2.7	2.2
Netherlands	1.7	1.8	0.5	1.3	1.9	1.7	0.9	2.5	1.9	1.3	2.2	2.1
Austria	2.3	2.9	0.9	1.9	2.4	2.0	1.7	3.4	2.2	2.1	2.9	2.1
Portugal	1.4	-1.9	-3.0	1.1	-2.2	-1.8	1.4	3.5	3.0	1.5	3.4	2.0
Slovenia	1.4	1.1	1.0	1.5	1.9	2.5	2.1	1.9	1.3	1.2	2.6	2.1
Slovakia	4.2	2.9	1.1	2.9	3.5	4.4	0.7	4.0	1.7	2.1	3.6	2.9
Finland	3.6	3.1	1.4	1.7	3.7	2.6	1.7	3.2	2.6	1.8	3.6	2.2
Euro area	1.9	1.5	0.5	1.3	1.6	1.8	1.6	2.6	1.7	1.6	2.6	1.8
Bulgaria	0.2	2.2	2.3	3.0	2.8	3.7	3.0	3.6	3.1	3.0	4.3	3.4
Czech Republic	2.7	1.8	0.7	1.7	2.0	2.9	1.2	1.8	2.7	1.6	2.3	2.5
Denmark	1.7	1.2	1.4	1.7	1.7	1.5	2.2	2.6	1.7	1.8	2.5	1.8
Latvia	-0.3	4.5	2.5	4.0	3.3	4.0	-1.2	4.2	2.4	2.0	3.4	2.0
Lithuania	1.4	6.1	3.4	3.8	5.0	4.7	1.2	4.0	2.7	2.8	3.2	2.4
Hungary	1.3	1.4	0.5	1.4	2.7	2.6	4.7	4.0	4.5	4.1	4.0	3.5
Poland	3.9	4.0	2.5	2.8	4.0	3.7	2.7	3.7	2.7	2.9	3.8	3.2
Romania	-1.9	1.7	2.1	3.4	1.5	3.7	6.1	5.9	3.4	3.4	6.7	4.0
Sweden	5.6	4.0	1.4	2.1	4.2	2.5	1.9	1.5	1.3	1.6	1.7	1.6
United Kingdom	1.8	0.7	0.6	1.5	1.7	2.1	3.3	4.3	2.9	2.0	4.1	2.4
EU	2.0	1.6	0.6	1.5	1.8	1.9	2.1	3.0	2.0	1.8	3.0	2.0
USA	3.0	1.6	1.5	1.3	2.6	2.7	1.6	3.2	1.9	2.2	2.5	1.5
Japan	4.0	-0.4	1.8	1.0	0.5	1.6	-0.7	-0.2	-0.1	0.8	0.2	0.3
China	10.3	9.2	8.6	8.2	9.3	9.0	3.3	:	:	:	:	:
World	5.0	3.7	3.5	3.6	4.0	4.1	:	:	:	:	:	:

Zdroj: Evropská komise (listopad 2011)

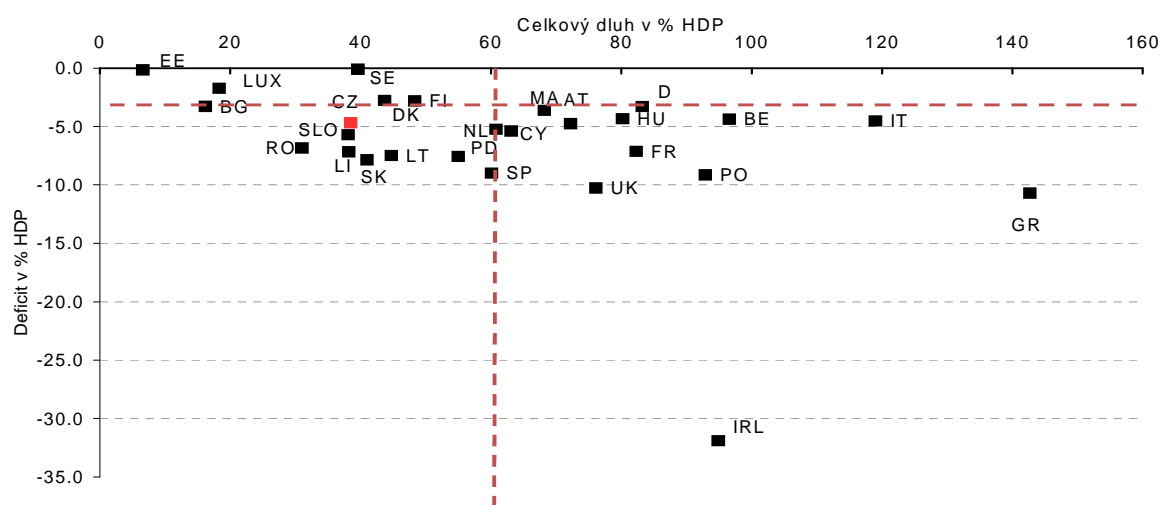
Dluhová krize v eurozóně – důsledek dlouhodobě benevolentní hospodářské politiky Evropské unie

Pakt stability a růstu (1998) nastavil jasné požadavky na chování vlád v eurozóně po jejím vzniku. Skutečnost, že převážná většina členských zemí nebyla schopna tento závazek, na nějž přistoupila, dodržet, svědčí o předčasnosti realizace tohoto ambiciózního cíle. Benevolence, se kterou bylo hned od počátku tolerováno, že 11 z 15 členských zemí tehdejší EU nesplnilo závazné konvergenční kritérium (vyžadující, aby výše veřejného dluhu nepřekročila 60 % HDP), se ukázala jako zárodek budoucí hluboké krize celé eurozóny a přinesla trpké plody.

Zmínění pravidel Paktu stability a růstu (2005) vyvolané problémy Německa a Francie v období zpomalení jejich ekonomického růstu, pak mělo demotivační účinky i pro další státy eurozóny. Svědčí o tom nepříznivé hodnoty ukazatele veřejného zadlužení v eurozóně jako celku v každém z let 2006 až 2010. Počet zemí překračujících kritériální hodnotu zůstal zhruba stejný jako v roce 1998. Z nově přistoupivších zemí se hříšníkům z eurozóny připojily jen Kypr, Malta a zejména Maďarsko. Nejvíce zadluženým zemím eurozóny se nedařilo výrazněji snížit své veřejné dluhy ani ve fázi ekonomického oživení, což je v období recese přivedlo na pokraj státního bankrotu (příp. do něj). Seznam ohrožených ekonomik se v průběhu let 2009 – 2011 stále rozšiřoval o nové státy. Největšímu ohrožení čelily zejména menší či středně velké ekonomiky (Irsko, Portugalsko, Řecko, Belgie), ale i Itálie a Španělsko. Ve všech těchto případech jde o členy Unie, kteří participují na společném integračním projektu několik desetiletí. Noví členové EU ze střední a východní Evropy,

vstoupivší v letech 2004 a 2007, se díky lepší výchozí pozici dostaly do fiskálních potíží jen v menší míře (Lotyšsko), nejvíce pak Maďarsko. Bezprostřední příčiny ohrožení se u jednotlivých zemí liší – od nezodpovědné expanzivní hospodářské politiky (Řecko) až po nezvladatelné potíže bankovního sektoru, který musely některé vlády zachraňovat jeho znárodněním (Irsko, Belgie a další). Ve většině případů jde o souběh nepříznivých vlivů globální finanční krize, chybné hospodářské politiky příslušných vlád a neschopnosti Evropské unie adekvátně reagovat na nepříznivý vývoj v zemích eurozóny sankcemi s preventivním účinkem.

Graf č. 1 Veřejný dluh a deficit veřejného sektoru v EU (2010)

Zdroj: EcoWin, Eurostat (2010)

Zdroj: EcoWin, Eurostat

Reakce Evropské unie na dluhovou krizi v letech 2010 - 2011

Evropská komise se snažila iniciovat jednak systémové kroky, jež by přispěly k restrukturalizaci problémových ekonomik, tak i na opatření reagující ex post na první projevy sílící krize v eurozóně. Na jaře 2010 se členské země dohodly na vytvoření Evropského finančního stabilizačního mechanismu (EFSM) a Evropského finančního a stabilizačního nástroje (EFSF), které vznikly za účelem poskytování půjček zemím ohroženým platební neschopností jak v eurozóně, tak v celé EU. Tato reakce na dluhovou krizi měla uklidnit investory do státních dluhopisů zemí eurozóny, že v případě platební neschopnosti některého státu nepřijdou o investované peníze. Prostředky z těchto nástrojů byly v roce 2011 použity pro Irsko a Portugalsko (EFSM) a pro Řecko (EFSF).

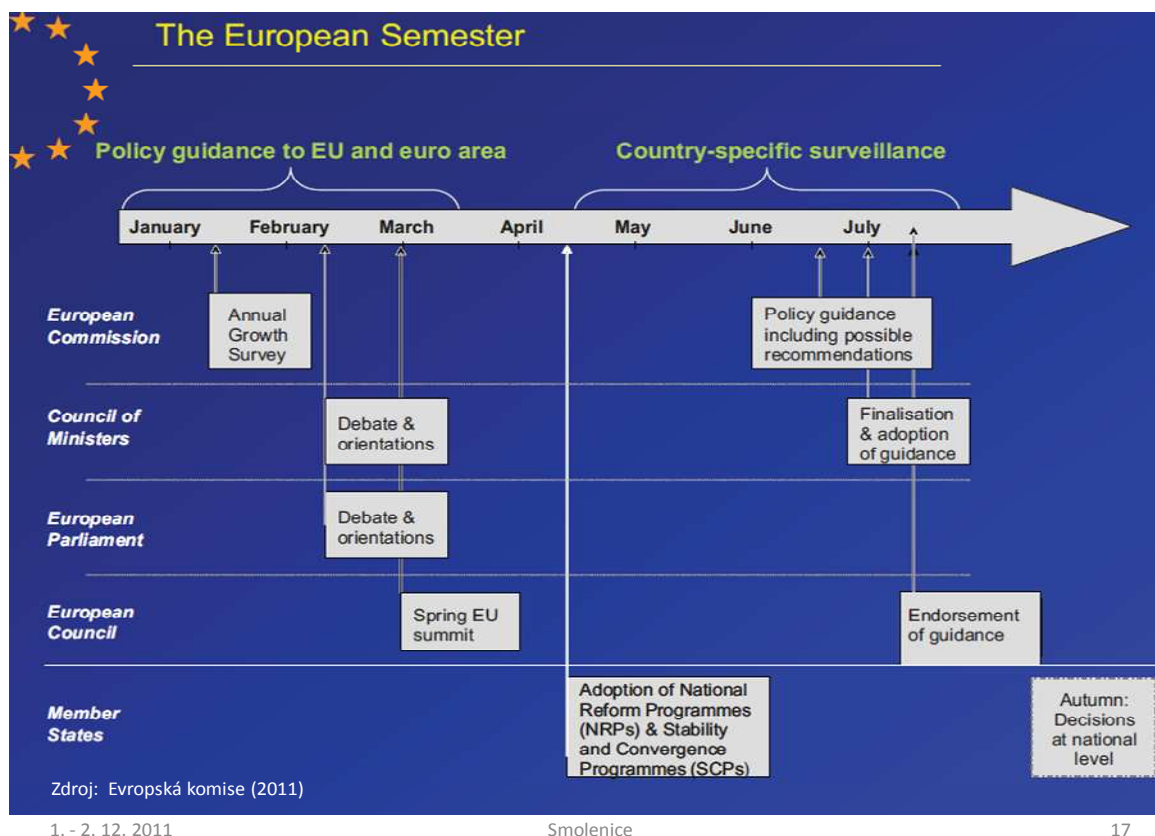
K tomu se připojila i mimořádná opatření Evropské centrální banky. Klíčovým prvkem se staly i intervence na trhu s dluhopisy, státními i firemními, dále pak znovuzavedení neomezeného půjčování peněz na čtvrt a půl roku a spolupráce s americkou centrální bankou Fed umožňující dodávat na peněžní trh dolarovou likviditu a mírnit tak vznikající tenze.

Důležitým se stal nejen objem prostředků pro případné stabilizační úvěry, ale především závazek dalšího snižování rozpočtových deficitů, které by měly vrátit země eurozóny blíže k dlouhodobě udržitelnému stavu. Nutné proto bylo nejen nastavit přísnější

pravidla fiskální disciplíny v celé eurozóně, ale dlouhodobě posílit i vliv centrálních unijních orgánů v oblasti fiskální politiky na úkor jednotlivých států.

V září 2010 se Rada EU rozhodla reagovat na nastalou situaci zavedením tak zvaného „evropského semestru“ (viz obr. č. 2), **během něhož je přezkoumávána fiskální politika členských zemí s cílem odhalit nesrovnalosti a nastupující nerovnováhy.** Jde o **posilování koordinace hospodářských politik ve fázi, kdy jsou hlavní rozhodnutí o státních rozpočtech ve stádiu příprav.**

Obrázek č.2 Časové schéma evropského semestru

Ve snaze přispět k nastartování strukturálních reforem předložila Komise na jaře 2011 Akt o jednotném trhu k podpoře růstu, zaměstnanosti a konkurenceschopnosti, zaměřený na jednotný digitální trh, snížení regulační zátěže, osvobození mikropodniků od některých předpisů a na dokončení jednání WTO v Doha a následné uzavření dohod o volném obchodu.

V březnu 2011 summit Evropské rady přijal k posílení koordinace hospodářských politik v zájmu konkurenceschopnosti a konvergence, tzv. Pakt Euro Plus, který je primárně orientován na oblasti, spadající do pravomocí členských států:

- na problematiku mezd a produktivity práce,
- na podpory zaměstnanosti (reformy trhu práce - flexikuritu),
- na problematiku důchodů, zdravotních a sociálních dávek,
- na převod fiskálních pravidel reformovaného Paktu stability a růstu do vnitrostátní legislativy,
- na zahájení strukturované diskuse v oblasti daní, včetně boje proti podvodům a daňovým únikům a vytvoření společného základu pro daň z příjmu právnických osob.

Dalším, již systémovým krokem, se má stát vytvoření Evropského stabilizačního mechanismu (ESM), jenž by v roce 2013 (příp. i dříve) nahradil již existující přechodné nástroje EFSF a EFSM. To však vyžaduje zapracovat do čl. 136 Smlouvy o fungování EU nový odstavec ve znění: „Členské státy, jejichž měnou je euro, mohou zavést mechanismus stability, který bude aktivován v případech, kdy to bude nezbytné k zajištění stability eurozóny jako celku. Poskytnutí jakékoliv požadované pomoci v rámci tohoto mechanismu bude podléhat přísné podmíněnosti.“

Podzim 2011 přinesl sérii opatření pro posílení tzv. ekonomického vládnutí (viz obr. č. 3).

Obr. č. 3 Opatření na podporu ekonomického vládnutí v EU

- **balíček 6 legislativních aktů na podporu *economic governance* (září 2011),** umožňující vyšší míru dohledu a koordinace k zajištění udržitelných veřejných financí a k zabránění kumulace nadměrných nerovnováh
 - koncepce opatrné fiskální politiky směřující k zajištění střednědobých cílů,
 - přísné posuzování vývoje veřejného dluhu,
 - soubor stupňovaných sankcí pro členy eurozóny - zavedení úročeného depozita coby prevence významné odchylky od opatrné fiskální politiky a neúročeného depozita ve výši 0,2 % HDP pro země s nadměrným deficitem; změna depozita v sankci, neuposlechno-li země doporučení Komise ohledně nápravy (získané úroky a pokuty se rozdělí mezi země rozpočtově ukázněné),
 - zahrnutí všech prvků a nástrojů Paktu stability a růstu do národních fiskálních politik,
 - procedura pravidelného vyhodnocování vzniku rizika rozpočtové nevyváženosti; povinnost těchto států předložit Evropské radě plán nápravných opatření, která mohou být vetována,
 - systém sankcí pro státy nerespektující doporučení Evropské rady ohledně nadměrné rozpočtové nevyváženosti.
- **Plán stability a růstu, *A Roadmap for Stability and Growth* (12. 10. 2011)** komplexní reakce představená Komisí k obnovení důvěry v eurozónu a EU jako takovou s cílem odvrátit pochybnosti o udržitelnosti veřejného dluhu, stabilitě bankovního systému a perspektivě růstu EU. Vyzývá :
 - k rozhodnému postupu v otázce Řecka,
 - k dokončení zásahů v eurozóně,
 - k plně koordinovanému postupu při posilování evropských bank,
 - k urychlení politik pro zvýšení stability a růstu,
 - k budování silné a integrované správy ekonomických záležitostí pro budoucnost

Nad jejich rámec byla Eurosummitem (EU-17) 26. 10. 2011 přijata opatření k posílení ekonomické konvergence v eurozóně, ke zlepšení fiskální kázně a k prohloubení hospodářské unie. Institucionální posílení Euroskupiny umožnilo Desatero opatření pro zlepšení správy eurozóny a k obnovení důvěry v bankovní sektor má přispět Dohoda o bankovním balíčku (mající posílit obezřetnostní bankovní dohled, předejít úvěrové krizi zajištěním úvěrových toků do reálné ekonomiky a odolat otřesům na bankovním trhu).

Role Evropské centrální banky při hledání východisek z dluhové krize se v roce 2011 zvýraznila provedením opakovaných nákupů státních dluhopisů emitovaných předluženými zeměmi. ECB tak překročila svou roli nezávislé instituce a aktivně vyšla vstříc politické objednávce. Návrh na emitování vlastních eurobondů narazil na odmítavý postoj německé

vlády a nezdá se být průchozím. Odmítáno je zvláště nahrazení dosavadních státních půjček v eurozóně společnými dluhopisy. Za přijatelnější se jeví, že by společné dluhopisy pokryly jen část dluhů jednotlivých zemí a jako nejvhodnější se zdá, aby případný vznik společných dluhopisů byl doprovázen zárukou jednotlivých zemí výhradně za své vlastní dluhy. Každá vláda by pak mohla získat peníze pouze z předem určené části objemu společných dluhopisů. Koncem listopadu 2011 proto Komise vydala Zelenou knihu o proveditelnosti zavedení stabilizačních dluhopisů (bondů), která je podkladem pro další diskusi o tomto záměru..

České scénáře, jak zvládnout ekonomický propad

Důsledkem popsané situace je na jedné straně obava mnohých, zejména menších, zemí z dopadů dluhové krize na jejich snadno zranitelné otevřené ekonomiky a z toho plynoucí snaha zakotvit v eurozóně co nejdříve (Lotyšsko, Litva, Bulharsko, nečlenský Island), nebo naopak setrvat vně eurozóny raději déle (Polsko) či do ní vůbec nevstupovat a usilovat o vyjednání opt-out (Česko).

Česko je závislé z více než 70 % na vývozu do eurozóny, a je proto velmi citlivé na její vývoj a zvláště na problémy, které jí zmítají. Česko se, stejně jako ostatní rozvinuté státy, tedy nevyhne etapě fiskální konsolidace. Finanční trhy budou penalizovat nadměrné zadlužování samotných států. Ačkoliv opatření přijatá na úrovni EU mohou působit částečně stabilizačně, současně zvyšují podle české vlády morální hazard, a tudíž se na ně nelze spoléhat. Důvodem je jejich nejistá účinnost a dále fakt, že česká situace je v mezinárodním porovnání relativně dobrá a pomoc by mohla být potřebná pravděpodobně až v době, kdy by záchranné fondy byly již dávno vyčerpány.

Česko si nemá v úmyslu půjčovat na posílení růstu své ekonomiky. Přistoupí-li na nějakou formu stimulace, bude to výhradně na úkor spotřeby. Národní ekonomickou radou vlády (NERV) uvažovaná opatření se mají týkat zvláště:

- přísné dlouhodobé kontroly zadlužování státu, uzákonění vyrovnaných rozpočtů,
- zvyšování některých daní včetně daně z přidané hodnoty (na zhruba 20 %),
- zkrácení pracovního týdne,
- omezení daňových úniků pomocí elektronizace účetnictví,
- protikorupčních opatření,
- nezvyšování, příp. snižování důchodů, doprovázené progresivním růstem daně z příjmu,
- zastavení vládních nákupů.

Navrhovaná opatření budou uváděna do života podle toho, jak se bude zhoršovat vyhlídka na ekonomický růst. V úvahu přicházejí čtyři scénáře:

1. optimistický – předpokládající uklidnění situace v eurozóně (zavedením fiskálního dozoru, skupováním dluhů jednotlivých zemí Evropskou centrální bankou, příp. emitováním společných dluhopisů). Pokles ekonomiky v roce 2012 vůbec nemusí nastat, bude probíhat jen velmi pomalý růst (0 až 1 %), rozpočtový deficit by mohl být jen 3,2 % HDP;
2. malý ekonomický pokles – pokračující otřesy v eurozóně mohou vést k neochotě bank půjčovat (tzv. credit crunch), HDP by klesl o 2 % a rozpočtový deficit by se prohloubil na 4,7 % HDP;
3. prodlužování dluhové krize – zasáhne i velké ekonomiky a způsobí řízený rozklad měnové unie, firmy budou čelit nedostupnosti úvěrů, HDP poklesne o 5 % a rozpočtový schodek dosáhne 5,9 % HDP;

4. katastrofický scénář – předpokládá rozpad eurozóny a přenos potíží do celé globální světové ekonomiky, HDP by poklesl o více než 10 %.

Konkrétní kroky, které přijme česká vláda v lednu 2012 v reakci na dosavadní vývoj, se zaměří na další fiskální konsolidaci, snižování tempa zadlužování a na podporu konkurenceschopnosti podniků. Stimulační opatření náročná na státní rozpočet by s ohledem na vnější vývoj nepřinesla předpokládaný efekt.

Závěr

Nejen před českou vládou, ale před celou Evropskou unií vyvstává jako hlavní úkol pro rok 2012 potřeba obnovy ekonomického růstu bez dalšího enormního zadlužování. Potřeba minimalizovat riziko, že rozpočtové úspory zavedou evropské ekonomiky do ještě větších potíží, by měla vyústit v hledání zdrojů pro financování výzkumu, vzdělání, infrastruktury, dále na podporu exportu na nové trhy. Současně bankovní sektor nesmí ztratit schopnost úvěrování.

Náročné úkoly připravené k řešení na úrovni Evropské rady bude nutno realizovat na mezivládním principu, neboť jen trpělivým hledáním konsensu lze zabránit hrozícímu rozštěpení Evropské unie.

Použitá literatura:

1. NAVRÁTIL, Boris. Fiskální regulace v dnešní EU – hořké dozvuky světové krize. In: Mezinárodní vzťahy 2010. Bratislava, EU 2010.
2. STANĚK, Peter. Globálna kríza – hrozba alebo výzva? Bratislava: Sprint dva, 2010. ISBN 978-80-89393-24-4.
3. TOTH, Daniel. Lisabonská strategie a strategie Evropa 2020. Praha:Powerprint, 2010.ISBN 978-80-87415-05-4.
4. Strategie EVROPA 2020. Praha: Newton College, a.s., 2010. ISBN 978-80-904281-4-0.
5. European Economic Forecast: Autumn 2011. In: European Economy 6/2011. Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Unit A4: Forecast and Economic Situation, European Commission: Luxembourg, 2011. ISBN 978-92-79-19317-0. Dostupné z http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/forecasts/2011_autumn_forecast_en.htm

Kontakt

Ing. Boris Navrátil, CSc.

Katedra evropské integrace

Ekonomická fakulta

Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava

Sokolská třída 33, 701 21 Ostrava

Česká republika

E-mail:boris.navratil@vsb.cz

Erzsébet Nedelka

FACULTY OF ECONOMICS
UNIVERSITY OF WEST HUNGARY

DEVELOPING ASIA AND THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS

Abstract

In many publications we can read that the global economic crisis is over in the developing Asia and the crisis was not so hard in these countries as in the western developed countries. What can be the reason of this? Maybe the strong growth after the Asian crisis caused that they are over the global crisis. Or the curbs, which were built in the economy after 1997-98, warned the problems in time. Perhaps the well built social network, which kept the households' demand on an average level, helped the good performance of the economies. Or the Asian crisis have not got any role in that that the seven analyzed economies are unequivocally over the hill, but the measure of their integration into the world economy, which were very much in the public eye, kept them in safe against the crisis. How do we can measure the integration into the world economy at all?

In my essay I am searching for the answer of these questions through the analyses of the main characteristics of the Asian and global crisis and the actions which were made against them. I introduce the relationship between the world economy integration and the effect of the crisis. Finally I draw my conclusion.

Key words: Asian crisis, global economic crisis, world economic integration, stimulus packages.

Origin of the Asian crisis

The Asian crisis was a financial and currency crisis. The main reason of it (same as in Chile in 1982, and in Mexico in 1994-95) was the deterioration of the balance of the financial sector. What caused the deterioration of the balance in the analyzed countries? Because of the financial liberalization the foreign direct investment increased, the limitation of the interest rate was derestricted and different type of the credits became available in these countries. The results of these actions were the extension of the credit accommodation¹. External debt in Indonesia, Thailand and Philippines were higher than the 50% of the GDP.² The extension of the credit accommodation should not have caused problems for the analyzed countries, but the creditors have not got enough professional skills to measure the real risk of these new types of the credits. Moreover, the banking system was not able to adequately control and analyzes credit requests. Of course it was not necessarily the fault of the banks, government can be blamed also (because of the "bankruptcy" of the overcrediting) because it did not built up an adequate security net for banking system. Outcome of the credit bum was great loss and the deterioration of the financial balance of the banks.

In Indonesia and in Thailand the vulnerability was higher because corporation customers of the banks took the risk of the rollover credits and the currency changes. In those days it did not seemed so risky venture because the Thai baht and the Indonesian rupiah was

¹ From 1991 to 1997 in Indonesia the external debt increased with 90%, in Malaysia with 176%, in Thailand with 190%, in Philippines with 56%. (World Bank).

² There aren't data about South Korea, Singapore and Hong Kong.

stable currency against the dollar. Because of the weak economy, the enormous rate of the risky credits (Table 1.) and the deregulation of the financial market economies became favorable to speculation attacks, which occurred in the summer of 1997. The Bank of Thailand exhausted significant rate of its international reserve to protect the rate of the baht. Because of this protection the repayment of large-scale short-term debt became problematic. In Indonesia (like Thailand) the rate of the currency could not be kept, therefore it started to decrease and corporations tried to hedge their short-term position on the foreign exchange market, which led to the further fall of the rupiah.

Table 1. The rate of the short term-debt to the international reserve and to the total credit portfolio, July of 1997

	The short-term debt ratio to the international reserve	The short term debt ratio to the total credit portfolio
South Korea	3,0	67,0
Indonesia	1,6	24,0
Thailand	1,1	46,0
Philippines	0,7	19,0
Malaysia	0,6	39,0
Singapore	-	-

Source: Goldstein (1998) pp. 11.

Driving force of the Asian crisis

We can say generally about the crisis that they extend from larger to smaller economies and in those days) the financial crises were typically regional (like in Chile or in Mexico). In this point the Asian crisis was different because it expanded from the Thai smaller economy to the greater economies like South Korea and Indonesia and it had serious effect on such countries, which were out of the region (Russia 1998; Brazil 1999). Why caused the crisis so great extension? When the crisis broke out in Thailand investors reviewed the credit standings of the countries in the area and they discovered the same problems as in Thailand which led to the financial crisis. When this became public, the crisis spread to concerned states. The devaluation of the currencies “race” also contributed to the spread of the crisis. As a country devalued its currency the other countries in the region followed immediately making themselves the target of the speculative attacks and divided their equilibrium exchange rate. Last but not least, the trade relations of these countries are responsible for the quickly spread of the crisis.

The cure of the Asian crisis

The IMF offered rescue package to the region’s countries. Philippines got the first 1.1 billion US\$ aid. The second package which was 17.2 billion dollar was given to Thailand, the third (40 billion dollar) was given to Indonesia and the fourth (57 billion dollar) was given to South Korea.

Against rescue package above mentioned states must adopt some actions. For example In Indonesia the government had to close 16 banks and had to reorganize more of them. State owned monopolies had to be winded up (exception rise). In South Korea the annual rate of the inflation had to be fewer than 5%, the state had to accept that economic growth would not be more than 3%, new deposit insurance system had to be established and the Bank of Korea had

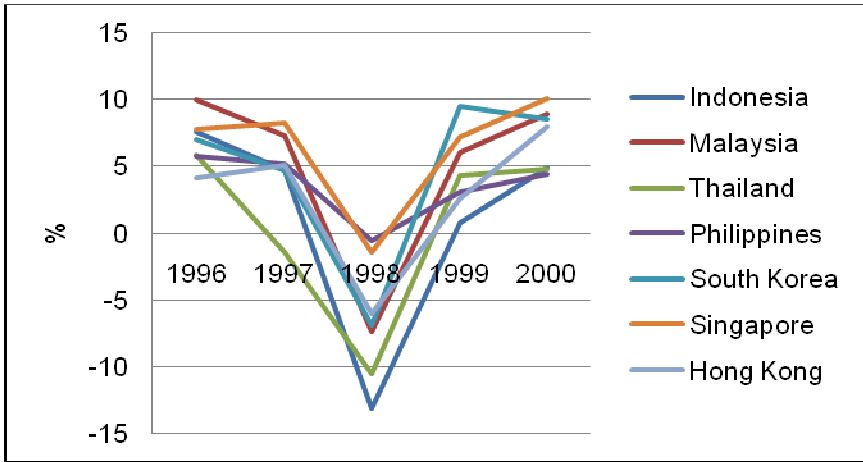
to become independent. Thailand had to increase its international reserve in the first step with 23 billion US\$ and in the second step with 25 billion US\$, and budget deficit had to be fewer than 5% and then 3.5% of the GDP. Malay financial reform package contained a new classification system of the loans and a supervisory and regulatory system was built up as well. Government offered rehabilitation program for the weaker banks.

The Asian crisis was a little bit different in Philippines, in Hong Kong and in Singapore. The Philippine government implemented structural reforms in trade and in investment; the markets of the produce and services were liberalized (including telecommunications, financial and transport sectors) and public enterprises were privatized. Because of these changes the budget had surplus. Thanks to this surplus, and because of to the right steps against the crisis the economic decay was quit moderate. Hong Kong followed an absolutely different economy-saving policy; the state didn't accept the IMF rescue package. The government allowed to the local authorities to intervene in the exchange process to set back its decline. Interbank interest rate was increased from 6 to 12% in order to avoid the currency large-scale devaluation. In addition, Hong Kong made an agreement with Chine about the expansion of the trade relations and then they laid down the 'one country, two system' principle which also helped to reduce the negative effect of the crisis. Singapore, like Hong Kong, had an own way. The government watched its currency exchange rate and when it became stronger, to maintain the competitiveness of the economy, the state devaluated that thus the weakening of the exchange rate had not got so serious effect on Singapore's economy. Moreover, when the crisis deepened the government decided to let go the exchange rate and resources will be used to restore the competitiveness of the companies. Nevertheless, state continued financial reforms and liberalization ensuring the long-term international competitiveness. Due to these steps, after the financial crisis, Singapore became the financial center of the area.

The result of the rescue packages

The regeneration of the economies was as quickly as the crisis ended. From year to year the output of the economies started to increase in the analyzed countries. (Of course it didn't mean that they reached pre-crisis performance). Forecasts predicted at least 3-4 year stagnation in these countries. So the financial crisis was actually a V-shaped crisis which is shown on the first figure.

Diagram 1. GDP changes int he percente of the previous year (1997-2000)

Source: World Bank

Interest rate was decreased to support the recovery of the enterprises. Because of the high interest rate the enterprises went bankrupt or weren't able to implement reforms which could help their everyday life and their competitiveness. Devaluation of the currency besides the reducing of the interest rate helped to companies because their incomes from the export activities increased. Amount of short-term debt which was offered by foreign banks, was halved; after the Asian crisis it decreased from 8% of the GDP to 4% of the GDP while the loans which were offered in the national currency increased from 16% (1995) to 42% (2006). The government paid attention not only for business sector but also for society. A fund and a bank was set up in order to help to the people, moreover, some financial institutions got capital to ensure a social safety net. Reducing of unemployment rate caused serious difficulties in two countries (Indonesia, Philippines), so this rate continued to grow until 2005-2006 and was more than 10%. While in other countries there was not any significant negative change, moreover after the millennium the slow increase stopped and decrease was observed as well as in the poverty. The impact of the social actions achieved its aim, poverty decreased, living standard improved.

The Asian crisis and the global economy crisis

The Asian crisis was a speculative attack in an overheated area, while today's crisis is the result of the collapse of the banks which were built on credits but had not got enough funds. Another conspicuous difference that the Asian crisis was actually a regional crisis (of course it had effect on Argentina and on Russia, but not on other economy), while the global crisis is a world crisis because of its wideness (although in some countries, like in Asian states, had not got so serious affect). In addition, the Asian crisis was a financial crisis and it affected real economy only in a small scale but the global economic crisis became a serious real economy crisis from a financial crisis. The Asian crisis spread from a smaller country (Thailand) to the other countries, but the origin of the global economic crisis was in the greatest economy of the world; it spread from USA to the other economies. Root cause (the problems of the credit system) and the engine of the crisis (weakening of the reliance of the investors) were common in these two crises.

Global crisis and developing Asia

The Asian countries were in a much more favorable position at the beginning of the crisis than their western partners because there was not sub-prime mortgage crisis, they had great economy growth and they were able to made national wealth on a certain level. However, because of the enormous investment into the western countries and the investments of the western countries into the Asian countries, the crisis could not avoid these countries. Stock markets started to fall as well as national currencies (but only for a small time). The Asian products and services had global nature therefore the decline of the developed economies threatened the economies in the region, and countries feared from associated hardships like unemployment rate and social discontent.

We can still read in press and hear from news that the Asian countries are over the global economy crisis, and the crisis was more moderate. It is said that the reason is the low-level of the world economic integration. Therefore, first of all I analyze the truth of this thesis, than I present the effect of the global economy crisis on the studied countries, stimulus packages and their effects.

Developing Asia and their global economic integration

Can we measure the global economic integration, is the word of global economic integration exist, if so what do we mean about this word? In the dictionary this definition (in this form) doesn't exist but if we think about this composition, we can find that the word refers to the economic openness both in financial and trade aspect. So the word of global integration becomes obvious, measurable category. The most well-known index of the trade openness is the ratio of the GDP and the sum of the export and import.

$$\text{foreign trade openness} = ((\text{export} + \text{import})/2)/\text{GDP}$$

The second table shows how the openness indicator changed in the analyzed countries between 2002 and 2010. The interests of the data is that that Thailand, which suffered the most during the Asian crisis, didn't become reclusive, quite the contrary it became opener. Indonesia, like Philippines selected the other way. So we can not deduce any conclusion from the trade openness, therefore we have to analyze the financial openness as well.

Table 2. Changes in the foreign trade openness between 2002 and 2010

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Indonesia	24,2%	18,0%	20,3%	20,1%	20,0%	20,8%	25,0%	18,9%	18,2%
Malaysia	84,9%	78,0%	69,3%	80,8%	84,9%	76,6%	79,7%	71,2%	80,9%
Thailand	50,3%	44,1%	43,8%	47,8%	51,4%	49,2%	60,9%	50,9%	54,6%
Philippines	41,2%	40,9%	38,6%	36,9%	34,3%	33,1%	31,4%	24,9%	27,7%
South Korea	26,5%	24,2%	26,1%	27,5%	28,6%	30,3%	46,2%	41,4%	43,6%
Singapore	182,0%	369,0%	185,6%	469,0%	183,9%	373,3%	423,3%	473,3%	175,7%
Hong Kong	92,8%	101,0%	114,9%	128,4%	140,2%	208,5%	135,7%	101,0%	155,7%

Source: Author's calculation based on World Bank and the national statistical data

The financial openness was analyzed with two indicators. The IFIGDP measures the International Financial Integration. It sums up total amount of the foreign assets and liabilities and correlates to the GDP.

$$\text{IFIGDP} = \frac{\text{FA} + \text{FL}}{\text{GDP}}$$

where FA and FL is the whole liability stock and assets stock. The GEQGDP is a ratio which measure Gross Equity Integration. It sums up the portfolio equity assets and liabilities and foreign direct investment assets and liabilities.

$$\text{GEQGDP} = \frac{(\text{PIA} + \text{FDIA} + \text{PEQL} + \text{FDIL})}{\text{GDP}}$$

Because of the available data I had to change on formula, I used full amount of the portfolio assets instead of portfolio equity assets. So PIA is the total portfolio assets, FDIA is the foreign direct investment assets, PEQL is the portfolio equity liabilities and FDIL is the foreign direct investment liabilities.

The results can be seen in the third and in the fourth table.

Table 3. Financial integration with IFIGDP

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Indonesia	n.a	n.a	19%	27%	28%	30%	24%
Malaysia	133%	110%	136%	93%	156%	269%	107%
Thailand	43%	55%	52%	60%	62%	66%	56%
Philippines	28%	25%	35%	34%	79%	82%	30%
South Korea	13%	16%	21%	26%	27%	33%	16%
Singapore	313%	303%	305%	315%	355%	366%	316%
Hong Kong	66%	97%	113%	116%	177%	251%	136%

Source: Author's calculation based on UNCTAD and IMF data.

Table 4. Financial integration with GEQGD

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Indonesia	n.a.	n.a.	18%	26%	27%	29%	23%
Malaysia	60%	63%	63%	66%	80%	103%	76%
Thailand	41%	53%	49%	54%	57%	64%	51%
Philippines	19%	21%	22%	22%	26%	30%	20%
South Korea	12%	15%	19%	26%	26%	31%	15%
Singapore	289%	301%	304%	310%	350%	361%	313%
Hong Kong	59%	84%	92%	96%	136%	190%	85%

Source: Author's calculation based on UNCTAD and IMF data

Through the examination of the financial openness (like in foreign trade openness) we can find contradictory data. There is only one country (beside Singapore and Hong Kong, whereabouts we know that they are financial centers and city-states) which is very open from the financial point of view, this is Malaysia. The other countries are closed. Comparing the three tables we can establish the following order:

- very open economies: Singapore, Hong Kong, Malaysia
- moderately open economies: Thailand
- moderately closed economies: South Korea
- very closed economies: Indonesia, Philippines

We can disapprove the following thesis: the Asian countries survived the crisis so easily because of their 'weak global integration' level. However, we have to mention that the GDP growth of the very closed economies did not fall as much as in the other analyzed economies.

The effect and the cure of the global crisis

Among the analyzed countries the poorest is Philippines, but its economy expanded dynamically before the crisis. Annual growth of the output was more than 5.5%. After 2005 unemployment rate fell below 8% compared to 11% of the previous. Living standards grew annually by 13%. The ratio of the current balance of payment to the GDP was better than in South Korea and in Indonesia. Net amount of the foreign direct investments in 2007 was six times as much as in 2003, it was 2.921 million US\$ (20,9% of the GDP). Before the crisis, during 5 years its international reserve doubled, while its external debt almost halved in the ration of the GNI (2003 – 78.95% of the GNI; 2007 – 46% of the GNI). Despite of this

excellent economic performance, the global economic crisis didn't avoid Philippines but it caused only an economic slowdown, not decay (we had to mention that high inflation also contributed to slowdown). In 2009 was the deepest point, when the output grew only with 1.1%. The government worked put a financial package against the negative effect of the crisis. The main aim of the program was the reduction of the government expenses, tax reduction and more PPP constructions. The program comprised other general targets like sustainable growth, defending as much workplace as possible and creating new ones, protection of the most vulnerable sectors, preparation for homecoming citizens, who come home because lost their jobs during the crisis, ensure low and stable prices to growth the consumption. Investment expenditures were 225 billion peso in 2008 and 275 billion peso in 2009. Moreover, great amounts were spent to easily feasible projects, like repairing and rehabilitating of roads, hospitals, bridges, renovating of schools and ministry buildings. This package was not reactive; it helped economy and achieved financial stability during a crisis. The biggest testimony of the success was the growing economy and stagnate (but not increasing) unemployment rate.

Indonesia is the second closest and poorest economy among the analyzed countries. Unemployment rate was more than 10% between 2003 and 2007 and inflation was two times above 10% during this period. Moreover, Indonesia had the weakest currency in the area. (In 1995 one US\$ was 2248.51 rupiah, in 2000 8421.78 rupiah, in 2007 it was more than 9100 rupiah). There was only two good points in the economy of the country: before the crisis (like in Philippines) amount of its GDP per capital was 5.46%, which helped in development; and the external debt was only 30% of GNI which is really good result in the region. The crisis is only slightly affected Indonesia because of its closed nature, its underdevelopment and developing nature. GDP growth rate fell only to 4.6% from the 6% and in 2010 it was again more than 6%. Living standards improved steadily, in 2008 with 16.69%, in 2009 with 4.5%, in 2010 with 29.59%, the GDP per capital was even so only 3000 US\$. Government was able to reduce unemployment rate in the first year with 0.7% and in the second year with 0.5%. When the inflationary pressure eased, interest rate decreased and increased the state guaranteed level of the bank deposits. Still there was a need for an economy stimulus package of course, which helped to maintain household consumption by personal income tax reduction, value added tax reduction and increasing of the level of the tax free income. The government supported the retraining of the unemployed for new profession and gives some qualification to unskilled labor force; reduced anti-investment regulations and increased the information sector. Because of the social network and the rapid and appropriate stimulus package economy growth set back to the level before the crisis and was more than 6%, living standard was more than 29% and unemployment rate reduced to 7.1%.

Moderately closed South Korean economy had also a small positive growth but it was in the margin of error (0.3%). As the other countries South Korea had annually 4-5% growth, living standard was the third greatest among the analyzed countries (in 2008 19,162 US\$ per capital). Relative welfare had a great price, external debt increased with 124% from 2003 to 2007 which significantly weakened the economy against the external negative effects. However, these negative effects were able to be relieved by great amount of the national reserve, which was in 2007 more than 260 billion US\$. (South Korea had the sixth biggest foreign reserve). When the crisis erupted central bank set up 60.000 million US\$ to stop the devaluation of the national currency. Despite of this the currency lost 40% of its value. Although South Korea was financially a moderately closed country, its financial system built on traditionally banks and government believed to get more influence on the economy through the bank system, which resulted the intertwining of the whole financial and public sector. Situation worsened with the interesting nature of the liberalization. The rules were reduced and the role of the inspectoral institutions was reduced. Therefore the borrowing of

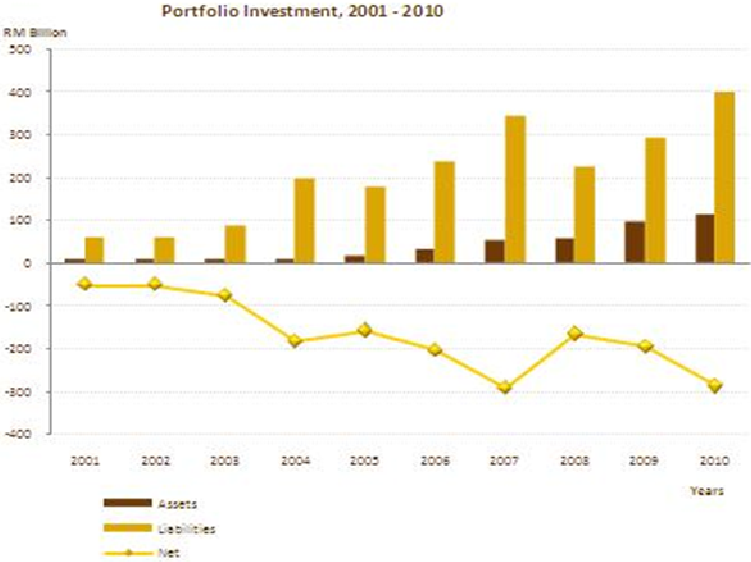
the domestic banks from a foreign bank became restriction fee as well as the stock traffic of the foreign banks. In 2008 owners of the stocks sold their shares and deducted significant amounts from the South Korean money-market. Because of the intertwining of the public and financial sector the disinvestment caused serious problems to the state as well. South Korea worked out a stimulus package against these problems. First of all the Korean Development Bank, the Korean Export-Import Bank and the Korean Industry Bank got capital injection from the state to improve their capital adequacy ratio and amount of loans. Korean Asset Management Corporation got 1 billion won to buy back bad loans. For the other banks a fund was established with 20.000 billion won (18 billion US\$). Moreover, banks can get more support if they help for SME to get loans and if they fulfill the 11-12% requirement of the capital adequacy ratio. In these stimulus package there was some standard program like tax reduction (for households and companies as well), interest rate reduction, tax reimbursement, jobs creation... Because of the successful of the program living standard increased with 21%, economic growth was 6.2% and inflation rate was under 3%, export and import broadened.

Thailand is a moderately open economy, which was in a good position before the crisis. Its GDP growth was annually 5%, inflation rate was under 5%, and unemployment rate was under 1.5%. Despite of the good economy performance the global economy crisis affected quite serious because in 2008 there the state was in the middle of the politic crisis and the government was not able to work out or get across any fiscal package. The first wave affected the bank sector, but it was not so serious, only some domestic bank weakened. The second wave didn't spare the Thai money and stock market. Foreign investors took away their capital from the Thai economy and companies transferred their investment into the parent country. Amount of the disinvestment exceeded 2 billion US\$ during two months. Real economy was affected by the third wave which appeared first time in export reduction. The Asian countries' (including Thailand) export fell as western states' import sharply reduced. The loss of the export had negative impact on incomes, which resulted, with the high prices of the world market, the shrinking of the import. Export reduced with 12.7%, import reduced with 21,8%. As foreign trade contributed significantly to the GDP economic growth not only reduced but turned negative in c2009. Decay was 2.3% compared to 2008. The first steps against the crisis came after the election which was in the end of 2008. Main points of the packages were the reduction of expenditures, tax reduction, and other fiscal actions. Concrete steps were the one-time support for low-income households (2000 bath), for retirement (500 bath) and for rural medical voluntaries (600 bath) which were rather symbolic than real help. Real help was that when public transport, water and electricity became free for city dwellers. Furthermore 490 km roads were built on the rural area, rivers and bridges were renovated, vehicular and logistic systems were developed. Tourism, food industry and SMEs were supported. Policemen got flat, retraining system was built up for unemployed persons, education and public health was developed. The amount of the packages was 1,700 billion baht. In 2010 the Thai economy broadened with 7,8% despite of the waited 4%. Living standard grew with 20%. We can say about foreign trade that there was not any sign of the crisis which helped the regeneration of the economy. For these, however, the Thai government paid a lot. External debt increased with 10% in the ration of GDP and it will increase until 2013 when it reaches the 60% of the GDP.

Malaysia is a strongly opened country; therefore foreign markets changes influence significantly its economy. Until world economy expanded, the Malay economy expanded as well. Annual growth of it GDP was 6%, inflation rate was between 1 and 4%, unemployment rate was under 4%. Export expanded with annually 16% import with annually 20% which increased the vulnerability of the economy. When international trade started to shrink, Malay export decreased and the performance of the economy worsened. Its GDP growth not only moderated but relapsed with 1.7%. Enormous decrease of the foreign direct investment

(81.2%) had also effect on the GDP beside trade; and portfolio investment lessened as well (it can be seen on the first diagram.) and therefore current account balance became negative.

Diagram 2. Portfolio investments in Malaysia between 2001 and 2010

Source: Department of Statistics Malaysia

Its capital and financial account worsened with 240 billion ringgit as well. 10% of its foreign exchange reserve was done because of the saving of the ringgit. (It was successful). So the government had to work out stimulus programs. Tax reduction, custom reduction, salary boost for public servants, supporting of the house-building, developing of the infrastructure and education standards, setting up of the microcredit program, training of the unemployed persons was the part of these programs. Because of these programs (and because of the diversification of the trade partners) Malay economy started to increase, in 2010 its output was 7.8% higher than in 2009. National reserve reached the 10 million US\$. Export expanded with 33% import with 48.6%.

The two most interesting and most developed states stayed at last in my opinion. Their territory is 1104 km² and 692 km², therefore they are city-states. Hong Kong and Singapore has specially economy, they are the trade and financial center of the South-Asian area. Before the crisis they had surpassingly growth. Hong Kong’s economic expansion was 6.4%, Singapore’s economic expansion was 8.8%. Living standards of the city-states’ population was more than in many developed countries. They have significant international reserve, which even increased during the crisis. In the south-east region Singapore, in the east region Hong Kong was the most favorite target of the foreign direct investment. Before the crisis 35 billion US\$ FDI flew to Hong Kong and 23 billion US\$ FDI to Singapore. The global economic crisis affected seriously both of them because of their trade and financial openness. Foreign direct investments decreased and trade shrunk which led to the worsening of the GDP. Singapore’s economy output lessened 7.3% in 2008 and 2.3% in 2009, Hong Kong’s economy output lessened 2.1% in 2008 and 5% in 2009. Unemployment rate significantly increased compared to the other analyzed countries (in Singapore with 1.9%, in Hong Kong with 9.6%).

Singapore's central bank took the first step against the crisis when increased solvency of its financial market with 2.8 billion US\$, and government guaranteed deposits which were in financial institutions. Moreover those individuals, who lost their deposits, if not the total amount of their investment but, were compensated. Thanks to these steps the financial sector and financial service sector stayed stable. Economy stimulus package was the second step against crisis in which a plan was worked out for saving of the workplaces; facility of borrowing was helped with state guarantee; tax reforms were implemented; subsidy for low-income families were increased and the government started to develop infrastructure. At the beginning analysts believed that the package would only ease on economy decline but won't be able to compensate that with domestic consumption but the economic growth was far higher than it was expected. In 2010 2.6% was waited but instead of this the growth was 14.5%. Living standard increased with 17.8%.

Hong Kong's government accepted stimulus program in February 2009, wherefrom 206 million US\$ was expended for jobs creation and one-shot 775US\$ for each taxpayer, furthermore the rent of the state property was reduced with 20%, health services got 108 million US\$ additional support. 39 billion US\$ was separated for anti-cyclical actions and for government expenditures which eased economic decrease, and helped to increase domestic demand and employment. 7.4 billion US\$ was gave for financial system stability and for financial market. Other programs worked out for developing of the infrastructure, for green technology and for research and development without worth limit. Thanks to the package households consumption increased in the GDP ratio even in the years of the crisis and despite of the GDP falling. Unemployment rate decreased with 1%, living standard increased with 6%. Moreover, external debt decreased with 7% as well. The economy as the others increased with 7%.

Summary

The current crisis found more prepared Asian countries than the crisis in 1997. Economic growth exceeded 5% year to year, external debt reduced, budget balance was positive and states increased significantly their international reserves. Therefore when the first sign of the crisis emerged in the area in 2008 they were able to take actions against it. Asian states didn't used saving programs; their packages were called stimulus package which shows the type of their crisis management as well. Governments worked out welfare programs without exception (these included tax reduction, steps against the poverty or free public utilities), supported enterprises in order to create and hold workplaces and of course they created new jobs through infrastructural investments as well.

Their world economic integration rate is different, but their trade relationships strongly intraregional, therefore when the import demand of the western countries decreased, the intraregional trade helped the recovering of their trade balance. Moreover, in 2010 they were able to extend their import and export as well. Living standards reached the level of 2008 in each analyzed country.

In summary we can say that these states well managed the crisis but thereunto they needed so good economic conditions wherewith governments were able to admit extra welfare spending stimulating programs which were financed by them.

Bibliography:

1. Darsono; Juda, A. (edit): 2008 Economic Report on Indonesia, Bank Indonesia <http://www.bi.go.id/NR/rdonlyres/7538502C-0522-4BE5-A798-5B1AD29B1792/16522/LPI2008ingg.pdf> ISSN 0522-2572 (letöltve: 2011.10.12)

2. Goldstein, M. (1998): The Asian Financial Crisis: Causes, Cures and Systemic Implications. Policy Analyses in International Economics, Institute for International Economics. 55.
3. Jomo, K.S.: Growth After the Asian Crisis: What Remains of the East Asian Model?, G-24 Discussion Paper Series, UNCTAD, 10., pp. 26-34.
4. Lane, Philip R., Milesi-Ferretti, Gian Maria (2003): International Financial Integration, IMF Staff Papers, 50. kötet, International Monetary Fund, pp. 82-92.
5. Mishkin, F. (1999): Lesson from the Asian crisis. Journal of International Money and Finance, 18. 4.,pp. 709-723.
6. Murniningtyas, E. (2009) Global financial crisis: Impact channels in Indonesia, State Ministry of National Development Planning, National Development Planning Agency.
7. <http://www.adb.org/documents/events/2009/poverty-social-development/WG2A-impact-channels-Ino-Murniningtyas-paper.pdf> (letöltve: 2011.10.01)
8. United Nations (2009): The Global Economic and Financial Crisis: Regional Impacts, Responses and Solution. United Nations, New York, pp. 57-72.
9. <http://www.un.org/regionalcommissions/crisispublication.pdf> (letöltve: 2011.08.26)
(letöltve: 2011.09.21)
10. Szentes, T. (2009):Ki, mi és miért van válságban? Napvilág Kiadó, Budapest
11. Völgyi, K. (2009): Dél-Korea; Szingapúr; Malajzia, Thaiföld, Indonézia. In: Szigetvári, T. (edit) (2009): Globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások, A fejlődő országok/régiók és a válság, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest

Contact

Erzsébet Nedelka

University of West Hungary Faculty of Economics
 9 Erzsébet Street
 H-9400 Sopron
 E-mail: nedelka.erszebet@gmail.com

PPP JAKO ODPOVĚĎ NA DLUHOVOU KRIZI?¹

Abstrakt

V následujícím období je možné očekávat v zemích EU omezení výdajových možností veřejných financí, zejména pak státních a veřejných rozpočtů. To by přineslo omezení údržby a rozvoje infrastrukturních odvětví, které na druhé straně mají žádoucí prorůstové dopady. Proto se příspěvek zaměřuje na Partnerství veřejného a soukromého sektoru jako na možnost realizace projektů v těchto odvětvích. Stručný přehled hlavních charakteristik a zásad PPP projektů je doplněn výčtem pozitiv a negativ tohoto způsobu realizace. Zároveň ilustruje vývoj, odvětvovou a teritoriální strukturu PPP projektů v EU. Instituce EU v PPP projektech vidí slibný způsob realizace infrastrukturních projektů, ale jejich rozšíření dosud brání překážek.

Klíčová slova: PPP projekt, partnerství veřejného a soukromého sektoru, infrastrukturní odvětví, EU.

Abstract

A restriction on expenses of public finance and state and public budgets should be expected in the following period as a result of debt crisis in eurozone. Such restriction means also reduction of maintaining and development of net-operating industries which usually have positive effects on economic growth. That is why the paper focuses at Public-Private-Partnership as a possibility of realization projects in these industries. A brief overview of characteristics and principles is followed with list of negative and positive features of the PPP approach. A development of a volume, territorial and industrial structure of PPP implementation is illustrated. The EU institutions have been supporting PPP implementation very intensively but there are still many obstacles to massive widespreading of the PPP approach.

.Key words: PPP project, Public-Private-Partnership, net-operating industry, EU.

Nadcházející období bude v zemích EU – a to, jak v eurozóně, tak i mimo ni – poznamenáno výrazným rozpočtovým omezením na úrovni státních i veřejných rozpočtů. Deficity a následně zadluženost veřejných financí členských zemí si nepochybně vyžádá restriktci na výdajové straně rozpočtů. Je velmi pravděpodobné, že se tato restrikce dotkne veřejných investičních výdajů, které směřují do budování infrastruktury, ale i do investičních akcí v ostatních odvětvích veřejného sektoru.

Na druhé straně, je lety ověřenou praxí, že investice zejména do infrastruktury jsou ve svém důsledku prorůstové. Jednak poptávkový (multiplikační) efekt investic přináší určitou ekonomickou aktivitu a jednak po svém dokončení příznivě ovlivňují podmínky pro další ekonomickou aktivitu v oblasti či regionu, kde byly vybudovány. Díky tomu je možné

¹ Příspěvek vznikl v rámci řešení Výzkumného záměru FMV VŠE v Praze MSM6138439909 „Governance v kontextu globalizované ekonomiky a společnosti.“

předpokládat, že i přes omezení výdajů, bude žádoucí z hlediska podpory ekonomického růstu určitou úroveň infrastrukturních investic udržet.

Pro řešení takové situace se naskytá možnost využít systému PPP – Public-Private-Partnership, v překladu Partnerství veřejného a soukromého sektoru. Tento systém je definován jako: „forma spolupráce mezi orgány veřejné správy a podnikatelským sektorem za účelem zajištění, financování, výstavby, obnovení, správy či údržby veřejné infrastruktury nebo poskytování veřejné služby.“² Podstatou Partnerství veřejného a soukromého sektoru je dlouhodobý smluvní vztah, který by měl přinést nejen dodatečné možnosti financování, ale současně vytvořit větší tlak na hospodárnost poskytování veřejné služby. Současně se předpokládá ale, že veřejná služba bude poskytována v maximální možné kvalitě.

Formulujme tedy hlavní otázku tohoto příspěvku: „Může Partnerství veřejného a soukromého sektoru nahradit očekávané výpadky ve zdrojích a následně výdajích státních a veřejných rozpočtů členských zemí EU?“

Než shrneme pozitiva a negativa, hlavní zásady úspěšných projektů tohoto typu a dosavadní praxi jejich využívání, podívejme se na postoje institucí EU i institucí a veřejnosti v členských zemích k tomuto systému.

Vztah institucí EU k PPP projektům

Instituce EU se k systému a k projektům PPP staví velmi kladně, vidí v nich dlouhodobé řešení investičních i provozních potřeb v oblasti budování infrastruktury vnitřního trhu. První výrazné doporučení pochází z roku 2003, kdy Generální ředitelství EK pro regionální rozvoj (DG REGIO) zpracovalo a vydalo publikaci Guidelines for successful public-private partnerships, což lze volně přeložit jako Směry pro úspěšné Partnerství veřejného a soukromého sektoru. Tuto publikaci v následujícím roce doplnila Resource book on PPP case studies (Zdrojová kniha případových studií PPP). Kromě toho Evropská komise vydala v téže roce zelenou knihu „O partnerství veřejného a soukromého sektoru a právu Společenství o veřejných zakázkách a koncesích“. Připomeňme, že zelená kniha obecně je jeden z komunikačních dokumentů Evropské komise, který má za cíl zmapovat určitou problematiku a prodiskutovat ji s veřejností, a to zejména odbornou.

Z iniciativy Evropské komise bylo založeno Evropské odborné centrum pro PPP (European Expertise PPP Centre, EPEC).

V roce 2009 pak Generální ředitelství pro energii a dopravu Evropské komise vydalo další publikaci s názvem Public-private partnerships.

Důležitost dodatečného financování je patrná i ze záměru finanční perspektivy EU 2007-13 pro oblast dopravy. Potřeba investic do infrastruktury vnitřního trhu byla odhadována na 600 mld. EUR, z toho pro nové členské země minimálně 100 mld. EUR. Jen prioritní projekty, kterých bylo cca 30, měly rozpočet řádově na 225 mld EUR. V rozpočtu EU bylo na tyto akce k dispozici jen cca 20 mld. EUR³. Další zdroje měly a mají poskytnout členské státy, Evropská investiční banka a také soukromý sektor. Ten zejména v rámci PPP projektů. Z uvedených čísel je patrné, že bez účasti soukromého sektoru by záměry z finanční perspektivy byly jen těžko naplnitelné. Proto EU tento systém jednoznačně doporučuje.

Charakteristické rysy PPP projektů

Mezi hlavní charakteristiky Partnerství veřejného a soukromého sektoru patří vymezení role partnerů. Úkolem veřejného sektoru je definovat cíle veřejného zájmu (např.

² Sisková, M.(2010), s. 15.

³ European Commission , Transeuropean Networks, 28.11.2011, http://ec.europa.eu/energy/infrastructure/tent_e/doc/2009_ten_e_financed_projects_1995_2009.pdf

stupeň kvality poskytovaných služeb či stanovení cenové strategie projektu). A je to právě veřejný sektor, který nese odpovědnost za jejich dodržování. Naproti tomu soukromý partner se ocitá jakoby v roli ekonomického provozovatele: provádí (navrhuje, financuje, udržuje ...) realizaci projektu a přebírá rizika s tím spojená, a to i ta, která by např. u klasické veřejné zakázky nesl veřejný sektor.

Vhodné rozdělení rizik mezi partnery z veřejného a soukromého sektoru je základním kamenem PPP projektů a mělo by odpovídat možnostem veřejného, respektive soukromého sektoru tato rizika efektivně řídit. Platí samozřejmě, že s rostoucí mírou akceptovaného rizika roste i odměna, kterou požaduje soukromý sektor. Předpokládá se, že tím je partner ze soukromého sektoru motivován k důkladnému vyhodnocení rizik a jejich správnému řízení. Tím by se mělo předejít například prodražení nebo nekvalitnímu provedení projektu nebo omezit možná zpoždění projektu.

Podle rozdělení rizika je projekty možné dělit do dvou skupin: projekty, kde převažuje riziko na straně soukromého partnera a na projekty, kde převažuje riziko na straně partnera z veřejného sektoru.

Příklady z první skupiny je typ projektu B&O (Build and Operate - Postav a spravuj), O&M (Operate and Maintain - Spravuj a udržuj), D&B (Design and Build - Navrhni a postav).

V těchto příkladech soukromý partner odpovídá za projekt, veřejný sektor pouze definuje obecný rámec zadání projektu. Krajní případ z této skupiny je typ BOOT (Build, Own, Operate, Transfer – Postav, vlastní, spravuj, předej), kdy po uplynutí sjednané doby soukromý partner převádí výsledek projektu (např. stavbu) na zadavatele z veřejné sféry. Tento typ se blíží veřejné zakázce.

Příkladem PPP projektů ze skupiny, kde převažuje riziko na straně veřejného sektoru, jsou typy DBOT (Design, Build, Operate, Transfer – Navrhni, postav, spravuj a předej), DBFO (Design, Build, Finance, Operate – Navrhni, postav, financuj a spravuj) a BLOT (Build, Lease, Operate, Transfer – Postav, pronajmi, spravuj, předej). V takových případech vlastníkem projektu je po celou dobu veřejný sektor, soukromý partner buď provozuje stavbu nebo zajišťuje smlouvenou službu po smluvně stanovenou dobu a následně projekt předá veřejnému zadavateli. I zde je krajní případ - BOO (Build, Own, Operate – Postav, vlastní, spravuj). Soukromý partner je vlastníkem po neomezenou dobu. Tento typ se blíží privatizaci.

Ať už je rozdělení rizik jakékoli, důležitou podmínkou je, aby obě strany přijaly takové riziko, které mohou efektivně řídit.

Dalším základním předpokladem PPP projektů je dosažení value for money, tedy „hodnoty za peníze“. Znamená to, že celková efektivnost projektu by měla být vyšší, než kdyby provozovatelem byl jen veřejný sektor. Uzavření dohody o PPP projektu správně musí předcházet důsledná analýza, zda projekt skutečně hodnotu za peníze přinese. Vychází se z kvantitativních i kvalitativních parametrů projektu v rámci jeho celého životního cyklu.

Další důležitou charakteristikou Partnerství veřejného a soukromého sektoru by měla být transparentnost, která je předpokladem důvěryhodnosti pro veřejnost. Transparentnost by se měla dodržovat jednak při výběru partnera ze soukromého sektoru – musí odpovídat zásadám konkurenčního prostředí a jednak při formulaci smlouvy, která je základem projektu. Smlouva by měla být uzavřena pouze s jedním soukromým partnerem (u konsorcia se zvláštní projektovou společností (Special Purpose Vehicle, SPV). Transparentnost vyžaduje existenci vhodného právního, regulačního a finančního rámce a jejich dodržování. Současně je ale třeba i stabilní podpora ze strany politické reprezentace a veřejné správy.

Další důležitou zásadou či spíše poznatkem je fakt, že neexistuje jeden optimální model PPP projektu. Pro každý projekt je potřeba definovat vhodnou formu provedení, protože každý jednotlivý projekt je specifický.

Pozitiva a negativa

Pokud bychom měli shrnout pozitiva PPP projektů, pak dobře nastavený PPP projekt by měl přinést úspory v nákladech, vyšší efektivitu, rychlost a kvalitu provedení, pokles celkových nákladů projektu. Soukromý sektor dále přináší do projektů know-how a inovační potenciál. U dlouhodobých projektů („celoživotní“ přístup) se veřejný sektor zbavuje odpovědnosti za rizika realizace projektu, soukromý partner má ale na druhou stranu zajištěnou dlouhodobou perspektivu stabilní návratnosti investice. Veřejný sektor získává možnost poskytovat více veřejných služeb. Je-li celý proces transparentní, veřejný sektor si zachovává kontrolu nad průběhem realizace a provozu služby a v podstatě nejsou nijak zatěžovány veřejné rozpočty ani v krátké, a ani v dlouhém období. I třeba jen formou omezení příjmové strany veřejných rozpočtů.

PPP projekty mají ale na druhé straně i svá negativa. Největším nebezpečím je, je-li projekt špatně nastaven (zejména neodpovídá-li riziko zisku). Dlouhodobost smlouvy pak reálně omezuje možnost napravit špatné nastavení projektu. Právě tou dlouhodobostí smluv má v sobě špatně nastavený projekt vyšší riziko než veřejná zakázka. Kdy je projekt špatně nastaven se pozná většinou až v průběhu jeho realizace – každý projekt je svým způsobem jedinečný a jeho nastavení by tomu mělo odpovídat.

Obecně ale platí, že forma PPP projektu je nevhodná pro kapitálově nenáročné projekty. V takových případech transakční náklady PPP projektu jsou vysoké a projekt by se nevyplatil. Obecně také platí, že nevhodně nastavené jsou i projekty, kde se nepředpokládá účast soukromého sektoru na provozu. V takovém případě soukromý partner není motivován k využití nejkvalitnějších materiálů, postupů a technologií při realizaci investiční části projektu.

Finanční negativa PPP projektů spočívají jednak v tom, že nevhodně nastavené projekty v sobě mohou skrývat nebezpečí tvorby skrytého dluhu. Stát se v takovém případě zavazuje, že soukromému partnerovi v budoucnosti zaplatí určitou částku, ať už se jedná o sjednanou odměnu či o různé formy pokut a kompenzací v případě neúspěšných projektů. Druhým negativním finančním aspektem PPP projektů je fakt, že soukromý subjekt dosáhne na finanční úvěry za vyšší úrokovou sazbu než veřejný subjekt. To projekt prodražuje.

Dosavadní využití PPP projektů v zemích EU

Partnerství veřejného a soukromého sektoru má svůj původ ve Velké Británii a zemích Commonwealthu, zejména v Austrálii a na Novém Zélandu. Proto také 53% celkové hodnoty všech PPP projektů v EU bylo ve Velké Británii. Řada velkých projektů PPP byla realizována (v rámci kohezní politiky) ve Španělsku a v Portugalsku. Francie, Německo a Řecko jsou na dalších místech. Jejich projekty dohromady tvoří 15 % celkové hodnoty.⁴

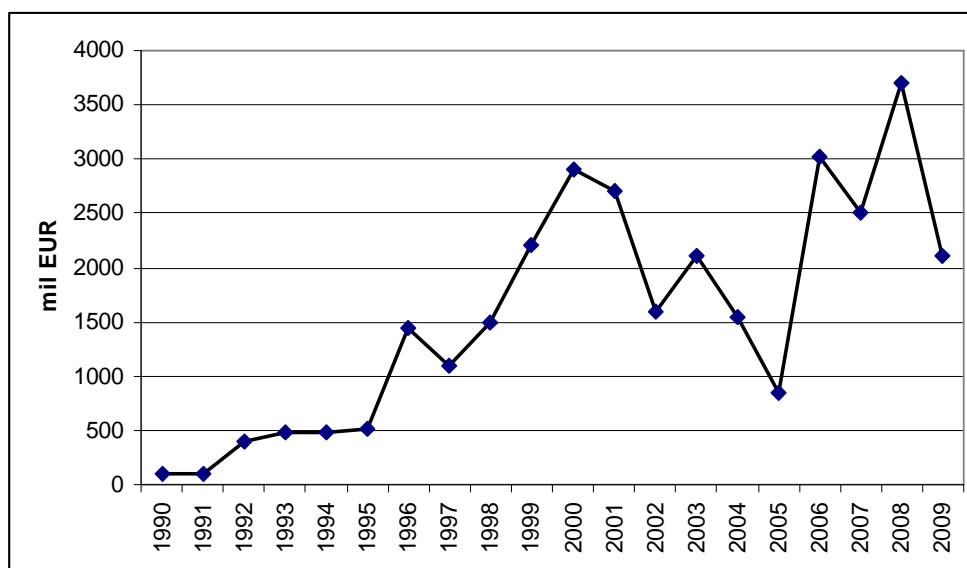
Z nových členských států má největší podíl na hodnotě PPP projektů Maďarsko. Jak ale analýzy ukazují, v těchto zemích je hlavním problémem a překážkou uplatnění PPP projektů nezvládnutí základních zásad. Jedná se zejména o právní prostředí a transparentnost. Ukazuje se, že menší projekty jsou v těchto zemích úspěšnější.⁵

Přehled o dlouhodobém vývoji celkového objemu PPP projektů v EU jako celku poskytuje následující Graf 1, který vychází ze statistik Evropské investiční banky (EIB), která se sama aktivně PPP projektů od samého začátku účastnila.

⁴ Evropská investiční banka. Economic and Financial Report 2010/04. Public Private Partnerships in Europe – Before and During the Recent Financial Crisis. Červenec 2010. Str. 9.

⁵ Slánská, M.(2009), s. 79.

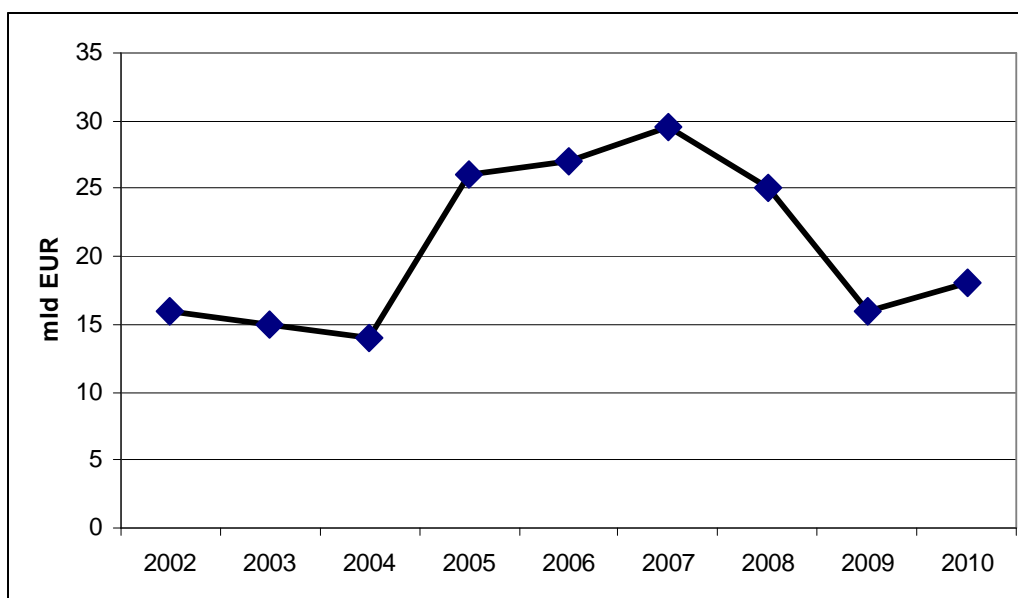
Graf 1 Prostředky poskytnuté EIB na PPP v letech 1990 – 2009 v mil EUR

Pramen: EIB

Následující Graf 2 poskytuje přehled o vývoji celkové hodnoty PPP projektů v EU v letech 2002-2010. Data pocházejí ze statistik Evropského odborného centra pro PPP (EPEC) a jsou v miliardách euro.

Graf 2 Celkové hodnoty PPP projektů uzavřených v EU (2002-2010) v mld. EUR

Zdroj: EPEC, http://www.eib.org/epec/resources/efr_epec_ppp_report.pdf. [cit. 25.11.2011]

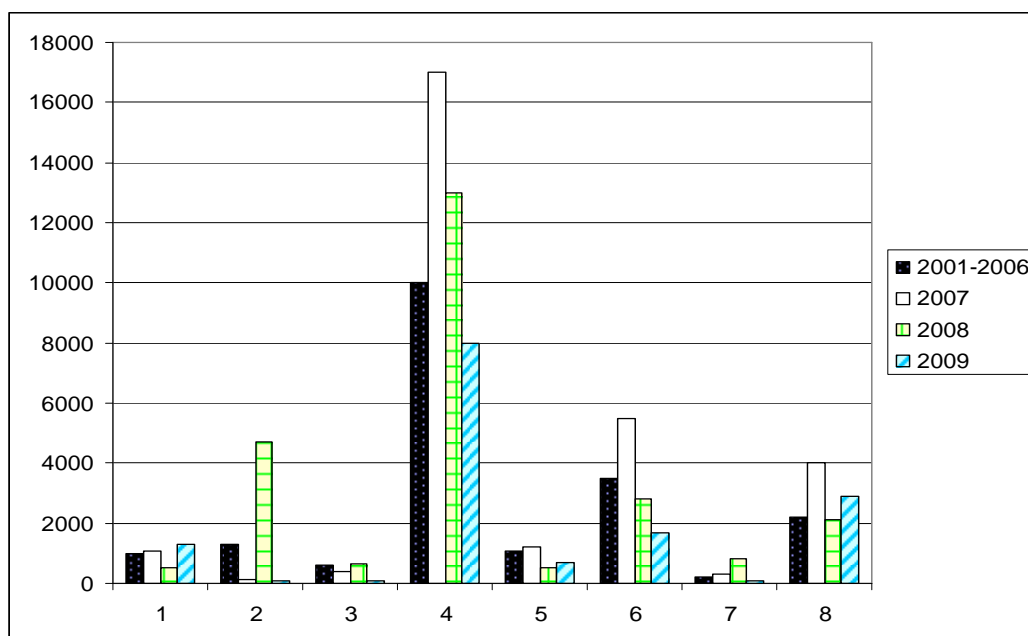
Na obou grafech je patrné jednak dlouhodobé zvyšování objemu PPP projektů, ale také značná volatilita vývoje od počátku globální finanční a ekonomické krize. Tento propad je popisován jako „zamrznutí“ trhu. Prakticky to představovalo zpoždění, v řadě případů přepracování konkrétních projektů a v některých případech i jejich zrušení. Hlavní příčinou tohoto „zamrznutí“ bylo prudké omezení dostupnosti úvěrů pro partnery ze soukromého

sektoru. Tento vývoj ukazuje na vysokou závislost PPP projektů na úvěrech. Je proto oprávněné, že v souvislosti s dluhovou krizí eura můžeme očekávat nejen omezení výdajové stránky veřejných financí, ale možná i potíže v celkovém financování projektů na základě „zdraví“ obou partnerů.

Řešení, která přispěla k oživení PPP projektů, spočívala zejména ve zjednodušení legislativy a administrativy hlavně na úrovni členských států. „Iniciativa projektových dluhopisů Evropa 2020“ (Project Europe 2020 Bond Initiative) pak vytvořila dodatečné možnosti financování projektů s pomocí finančních trhů.

Poslední Graf 3 přináší srovnání objemů projektů podle jednotlivých odvětví. Je zcela zjevné, že je to odvětví dopravy, kde byl dosud realizován největší objem PPP projektů.

Graf 3 Srovnání vývoje PPP projektů v EU podle sektorů v mil EUR

Vysvětlivky: Odvětví na ose X:

1 Obecné veřejné služby

2 Obrana

3 Veřejný pořádek a bezpečnost

4 Doprava

5 Životní prostředí

6 Zdravotnictví

7 Kultura a volný čas

8 Školství

Poznámka: Pro roky 2001-2006 je uváděna roční průměrná hodnota

Zdroj: EPEC, http://www.eib.org/epec/resources/efr_epec_ppp_report.pdf, [cit. 25.11.2011]

Závěr

Odpovězme na otázku položenou na začátku příspěvku: „Může Partnerství veřejného a soukromého sektoru nahradit očekávané výpadky ve zdrojích a následně výdajích státních a veřejných rozpočtů členských zemí EU?“

Naše dopověď bude: „Ano, zčásti jistě.“

Na čem to bude záviset? V prvé řadě na množství a kvalitě PPP projektů, které budou vypracovány a předloženy. Toto množství a kvalita i jejich následná přijatelnost pro veřejnost se bude odvíjet od právního, institucionálního a také politického prostředí v jednotlivých

členských zemích EU, protože to budou jejich vlády a orgány veřejné správy, které budou jednou ze smluvních stran partnerství. Zde, jak se ukazuje, je třeba transparentní legislativa a současně snížení administrativní náročnosti.

Dalším důležitým faktorem, na kterém naše odpověď závisí, je dostupnost finančních úvěrů či obecně financí pro soukromé partnery. V každém případě je možné považovat Partnerství veřejného a soukromého sektoru za perspektivní prvek.

Použitá literatura:

1. Evropská komise. Directorate – General for Regional Policy. Guidelines for Successful Public-Private Partnerships. Brusel, březen 2003. 100 stran. [Online, 27.11.2011]: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/ppp_en.pdf.
2. Evropská komise. Directorate – General for Energy and Transport. Public-private partnerships. Lucemburk, červenec 2009. 26 stran. ISBN 978-92-79-10658-3. [Online, 27.11.2011]: http://bookshop.europa.eu/isbin/INTERSHOP.enfinity/WFS/EUBookshopSite/en_GB/EUR/ViewPublicationStart?PublicationKey=KO8108519&CatalogCategoryID=_jSep2Ix9YoAAAEEn.CJL_IUf.
3. Pavel, J., Transparency International – Česká republika. PPP projekty v České republice – šance nebo riziko? Implementace projektů PPP v České republice a její rizika. Praha, 2007. 59 stran. [Online, 27.11.2011]: http://www.transparency.cz/doc/vz_analyza_ppp_implementace.pdf.
4. Evropská komise. Directorate – General for Regional Policy. Resource Book on PPP Case Studies. Brusel, červen 2004. 123 stran. [Online, 27.11.2011]: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/pppresourcebook.pdf.
5. Evropská komise. Zelená kniha O partnerství veřejného a soukromého sektoru a právu Společenství o veřejných zakázkách a koncesích. COM (2004) 327 v konečném znění. Brusel, 30.4.2004. 22 stran. [Online, 27.11.2011]: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0327:FIN:EN:PDF>.
6. Sisková, M.: Public-private partnership a jeho prax v členských štátech EÚ, DP VŠE Praha 2010
7. Slánská, M.: Projekty spolupráce soukromého a veřejného sektoru (PPP) v zemích Visegrádské čtyřky, DP VŠE Praha 2009
8. Vašová, M.: Trasevropské sítě (TEN) a Public Private Partnership (PPP), DP VŠE Praha 2011
9. Ostřížek, J. a kol.: Public private partnership : příležitost a výzva, C.H. Beck, Praha, 2007, ISBN 978-80-7179-744-9 (brož.), 284 s.
10. Public private partnership : šance a rizika partnerství veřejného a soukromého sektoru, přepis příspěvků z III. konference Evropské fórum podnikání : Praha, Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR, 19. září 2007, Policy Centre for the Promotion of Democracy, Praha 2007, 123 s.
11. Evropská investiční banka. Study on PPP Legal and Financial Frameworks in the Mediterranean Partner Countries. Volume 3 – Best Practices and Lessons Learned: Selected Experiences from Other Countries. Květen 2011. 35 stran. [Online, v]: <http://www.eib.org/attachments/med/ppp-study-volume-3.pdf>.

12. Evropská investiční banka. The EIB's role in Public Private Partnerships (PPPs).
Červenec 2004. 21 stran. [Online, 27.11.2011]:
http://www.eib.org/attachments/thematic/eib_ppp_en.pdf.

Kontakt

doc. Ing. Ingeborg Němcová, CSc.

Katedra světové ekonomiky

Fakulta mezinárodních vztahů

Vysoká škola ekonomická v Praze

nám. W. Churchilla 4

130 67 Praha 3

Česká republika

E-mail: inge@vse.cz

Pavel Nezval

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINĚ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

VLIV ZAPOČÍTÁNÍ OBCHODU SE SLUŽBAMI NA UKAZATELE ZAHRANIČNÍHO OBCHODU

Abstrakt

Presentovaná stať se zabývá vlivem obchodu se službami na ukazatele exportní výkonnosti, míry otevřenosti a saldo zahraničního obchodu. Autor ukazuje, že při zanedbání zahraničního obchodu se službami může dojít ke kreslení vypovídací schopnosti uvedených ukazatelů. A proto doporučuje používat v mezinárodních komparacích jen ukazatelů zahrnujících i export služeb. Na druhé straně stať ukazuje na fakt, že export služeb není schopen kompenzovat pasivní saldo obchodu s výrobky. Autor se proto domnívá, že představa o růstu významu služeb v ekonomice a jejím zahraničním obchodě má svá omezení.

Klíčové slova: exportní výkonnost, míra otevřenosti ekonomiky, obchodní bilance, obrat zahraničního obchodu, saldo zahraničního obchodu, zahraniční obchod se službami

Abstract

Presented essay deals with the influence of trade in services on export performance indicators, measures of openness and balance of foreign trade. The author demonstrates that the neglect of foreign trade in services may be drawing to a presentation of the indicators listed. And therefore recommended to use in international comparisons of indicators covering the export of services. On the other hand, essay points to the fact that the export of services is not able to compensate for the deficit of trade in goods. The author therefore believes that the concept of growth in importance of services in the economy and its foreign trade has its limitations.

Key words: export performance, degree of openness of the economy, trade balance, foreign trade turnover, trade balance, foreign trade in services

Úvod

Zahraniční obchod jeho objem a zejména pak objem exportu představují významné ekonomické veličiny, jejichž vývoj napovídá o stavu konkrétní ekonomiky. V ukazatelích o zahraničním obchodě se však často vychází jen z hodnot exportu zboží a zanedbávají se ukazatele obchodu se službami. To může mnohdy vést, zejména v mezinárodních komparacích, ke zkreslení pohledu na danou ekonomiku. Na druhé straně pro hospodářsky vyspělé země je charakteristický vysoký podíl zaměstnanosti ve službách a jejich značný podíl na tvorbě HDP. Má se za to, že by adekvátním podílem měl růst i vliv služeb na ukazatele zahraničního obchodu.

V presentovaném článku se pokusíme na vzorku členských zemí EU, které patří mezi největší světové exportéry a importéry zboží a služeb, ukázat na vliv započítání služeb na významné ukazatele charakterizující zapojení dané země do světové ekonomiky a to ukazatele exportní výkonnosti, míry otevřenosti a obratu a salda zahraničního obchodu. Současně s tím poukážeme na některé souvislosti podílu služeb na zahraničním obchodě s ekonomickými problémy některých členských zemí EU.

Vliv obchodu se službami na ukazatel exportní výkonnosti

Exportní výkonnost měříme obvykle jako podíl exportu na jednoho obyvatele (podrobněji viz MAJEROVÁ, NEZVAL, 2011). V tabulce 1.1 je uveden vývoj uvedeného ukazatele nejprve jako exportní výkonnost tj. export zboží na jednoho obyvatele a v další tabulce je uvedena celková exportní výkonnost tj. export zboží a služeb na jednoho obyvatele¹ vybraných členských zemí EU27.²

Tabulka 1-1 Vývoj exportní výkonnosti vybraných zemí EU27 (USD/ob)

Země	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Belgie	17618	20777	24786	29471	32144	35162	41029	44868	34259
Česko	3275	3764,7	4726	6735	7667	9324	11884	14067	10762
Dánsko	9793	10755	12482	14222	15759	17185	19167	21330	16909
Finsko	8250	8615	10192	11789	12692	14808	16925	18208	11887
Irsko	21790	23211	23769	26075	26805	26452	28140	28205	26136
Maďarsko	2990	3363	4208	5436	6210	7450	9460	10770	8400
Nizozemí	14434	15174	18267	22111	24687	28368	33822	38298	30182
Portugalsko	2343	2485	3019	3442	3629	4124	4905	5264	4057
Rakousko	8788	9838	11827	14494	15122	17122	19627	21807	16429
Řecko	688	872	1136	1364	1509	1838	2117	1357	876
Švédsko	14481	9112	11371	13764	14456	16378	18582	20154	14239
Francie	5284	5404	6257	7202	7340	7760	8701	9429	7496
Itálie	4237	4411	5098	6042	6288	6995	8316	9027	6733
Německo	6944	7441	9070	11058	11756	13495	16117	17785	13765
Polsko	945	1073	1401	1966	2344	2895	3643	4410	4799
Španělsko	2715	2912	3647	4222	5354	4703	5428	5923	4771
V. Británie	4637	4723	5128	5811	6380	7422	7213	7506	5714

Prameny: WTO a vlastní výpočet

Jak je z tabulky patrné, exportní výkonnost vybraných zemí v daném období je na vzestupu, ale na druhé straně jsou patrné velké rozdíly v její výši. Nicméně je zřejmé, že exportní výkonnost skupiny malých ekonomik je v průměru vyšší než u skupiny velkých ekonomik. Lze říci, že velké ekonomiky nedosahují ani exportní výkonnosti Maďarska (v roce 2009), na druhé straně exportní výkonnost Německa až trojnásobně převyšuje úroveň ostatních velkých zemí a předčí i exportní výkonnost řady malých ekonomik.

Výjimečně nízkou úroveň exportní vykazují Portugalsko a Řecko (v celém sledovaném období), které mají nejnižší exportní výkonnost z celého souboru zemí. Potěšitelné je, že Česko a Maďarsko, které vykazovaly velmi nízké exportní výkonnosti v roce 2001, ji dokázaly do roku 2009 až ztrojnásobit a uvedené dvě poslední země značně předstihují.

Pochopitelně Řecko i Portugalsko jsou země známé svým vývozem služeb a proto bude zajímavé srovnat uvedené země při započtení exportu služeb do ukazatele exportní výkonnosti. Údaje jsou obsaženy v tabulce 1-2.

¹ Pracovně rozlišujeme ukazatele exportní výkonnosti a celkové exportní výkonnosti (se započteným exportem služeb).

² Do souboru jsou zahrnuty jen ty členské země EU27, které se nachází ve statistikách WTO do 40. místa největších světových exportérů a importérů. Tento soubor je pak rozčleněn na malé a velké členské země.

Z údajů v tabulce 1-2 je patrné, že hodnota ukazatele stoupla u všech zemí a v celém období (s výjimkou roku 2009) a že zůstává rozdělení obdobné jako v předchozí tabulce. Opět nejnižší hodnoty vykazují Řecko a Portugalsko, Německo opět vysoce převyšuje ukazatele ostatních velkých ekonomik. Česko i Maďarsko se z nízkých počátečních hodnot roku 2001 dostaly na vysokou úroveň v roce 2009. Nicméně podíváme-li se na rozdíly mezi zeměmi u obou ukazatelů je patrný posun.

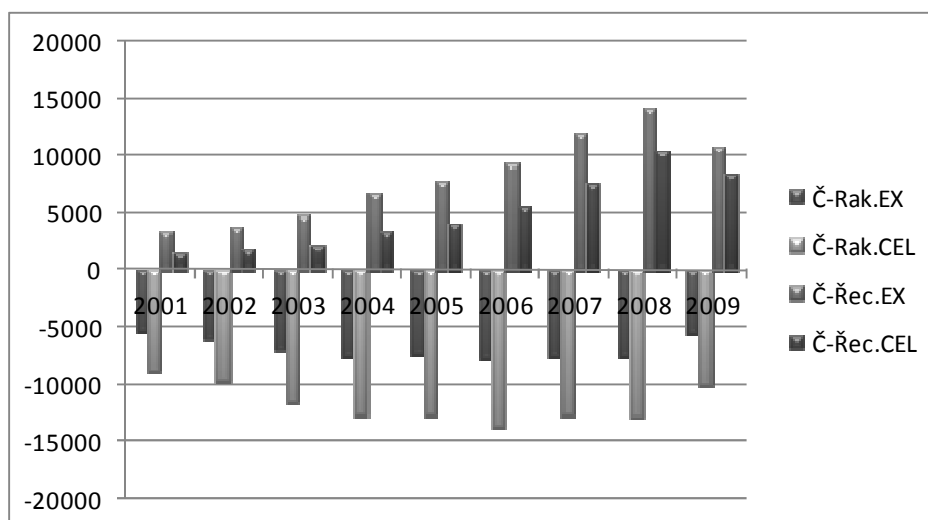
Tabulka 1-2 Vývoj celkové exportní výkonnosti vybraných zemí EU27 (USD/ob)

Země	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Belgie	21794	24165	28884	34212	37269	40648	48219	52991	41574
Česko	3951	4451	5471	7686	8716	10480	13466	16202	12667
Dánsko	14868	15566	18426	20944	23389	26759	30611	34963	26909
Finsko	9346	9789	11673	13500	14635	18039	20830	22774	16604
Irsko	27053	30605	32923	37800	39805	42643	48837	50750	48182
Maďarsko	3735	4118	4990	6436	7444	8790	11120	12770	10200
Nizozemí	17686	18534	22180	26617	29393	33429	39190	44793	35697
Portugalsko	3196	3427	4144	4769	5048	5800	7010	7726	6226
Rakousko	12850	14200	17136	20457	21537	24305	26277	29241	22738
Řecko	2468	2716	3400	4382	4609	5054	6001	5857	4239
Švédsko	18673	11640	14775	18011	19211	21844	25593	28022	20870
Francie	6594	6803	7858	8960	9174	9571	10851	11967	9706
Itálie	5239	5455	6367	7460	7889	8656	10186	11072	8408
Německo	7914	8649	10472	12681	13556	15544	18617	20724	16540
Polsko	1257	1338	1723	2315	2766	3433	4394	5344	5801
Španělsko	4136	4430	5481	6220	6509	7117	8318	9066	7429
V.Británie	6477	6802	7540	8688	9525	11189	11710	12138	9497

Pramen : WTO a vlastní výpočet

Vývoj rozdílů mezi zeměmi si ukážeme na příkladu Česka, Řecka a Rakouska. Viz graf na obrázku 1-1.

Obrázek 1-1 Vývoj rozdílů celkové exportní výkonnosti a exportní výkonnosti

Pramen : WTO a vlastní výpočet

Kladné sloupce vyjadřují rozdíly mezi Českem a Řeckem, neboť Česko vykazuje vyšší exportní výkonnosti než Řecko. Vyšší sloupky však vyjadřují rozdíly ukazatele, který vychází jen z hodnot exportu zboží, nižší sloupky pak vyjadřují rozdíly celkové exportní výkonnosti. Zde se právě projevuje export služeb, který v případě Řecka výrazně zlepšuje ukazatel celkové exportní výkonnosti a tedy podstatně snižuje rozdíl oproti Česku. V případě srovnání Česka a Rakouska je tomu obráceně. Rozdíly ukazují sloupce záporných hodnot, neboť Česko dosahuje nižších hodnot obou ukazatelů než Rakousko. Nižší hodnoty však vykazuje celková exportní výkonnost než exportní výkonnost počítaná jen z exportu zboží. Rozdíl mezi oběma sloupci ukazuje na vyšší podíl exportu služeb v Rakousku, který zůstává v podstatě po celé sledované období stejný. Kdybychom při vzájemné komparaci s Rakouskem vycházeli jen z exportní výkonnosti, jevila by se pozice ČR příznivější než ve skutečnosti. Srovnání dále ukazuje, že export služeb hraje mnohem větší roli v Řecku než v Rakousku.³

Příklad Řecka i Rakouska ukazuje na to, že nezapočítání exportu služeb může mít zásadní vliv na vypovídací schopnost ukazatele exportní výkonnosti a že přesnějším ukazatelem je celková exportní výkonnost.

Vliv obchodu se službami na ukazatel míry otevřenosti ekonomiky

Míra otevřenosti ekonomiky se obvykle měří jako podíl hodnoty exportu k hodnotě HDP obojí v běžných cenách (podrobněji viz MAJEROVÁ, NEZVAL, 2011), nebo jako podíl obrátu obchodu k HDP (viz FOJTÍKOVÁ, 2009). V následujících tabulkách je propočtena míra otevřenosti nejprve jen z hodnoty exportu (tabulka 2-1) a posléze z hodnoty celkového exportu na HDP (tabulka 2-2) a to v USD⁴.

Tabulka 2-1 Vývoj míry otevřenosti ekonomiky (%)

Země	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Belgie	77,4	84,8	82,1	84,9	88,8	92,5	93,9	94,1	78,5
Česko	54	51,1	52,8	62,7	62,8	66,7	70,3	67,7	59,4
Dánsko	32,4	32,8	31,7	31,4	33	33,8	33,3	34,4	30
Finsko	34,5	33,2	32,3	32,5	33,7	37,1	36,5	35,7	26,5
Irsko	79,2	72	58,8	56,3	54,5	50,1	46,6	46,6	50,6
Maďarsko	57,4	51,6	50,4	53,8	56,4	65,9	68,2	69,7	65,2
Nizozemí	57,3	55,8	54,6	58,7	63	68,2	70,8	72,5	62,9
Portugalsko	19,9	19,4	19,5	19,4	19,9	21,5	22,3	22,2	18,5
Rakousko	37	38,2	38	40,6	40,9	43,6	43,8	43,7	36,2
Řecko	5,7	6,4	6,4	6,5	6,8	7,7	7,6	4,3	3
Švédsko	33,1	32,3	32,2	33,8	32,9	36,9	36,6	37,6	32,3
Francie	24	22,8	21,5	21,8	21,4	21,6	21,3	21,2	18,3
Itálie	21,6	20,6	19,4	20,2	20,7	22	23,2	23,4	19,2
Německo	30,2	30,4	30,6	33,2	34,8	38,1	39,8	40,2	33,8
Polsko	19	20,7	24,7	29,6	29,4	32,3	32,6	31,8	31,2
Španělsko	18	17,4	17,2	17,1	16,6	16,6	16,7	19,8	15
V.Británie	18,6	17,3	16,4	15,8	49,3	19,4	15,6	17,2	16,2

Prameny: WTO, OECD a vlastní výpočet

³ Blíže viz (Nezval,2010), kde je analyzován i proces sblížování exportní výkonnosti

⁴ I zde pracovně rozlišujeme míru otevřenosti a míru celkové otevřenosti se započtením exportu služeb.

Vývoj ukazatele míry otevřenosti ekonomiky ukazuje obdobné tendence jako vývoj ukazatele exportní výkonnosti. Hodnota ukazatele má vzestupnou tendenci (s výjimkou krizových let 2008-2009) a u skupiny malých ekonomik dosahuje výrazně vyšších hodnot než u skupiny velkých ekonomik s obdobnými výjimkami.

Řecko a Portugalsko dosahují opět nejnižších hodnot ukazatele (a s nimi i Španělsko) a na druhé straně Německo a Polsko dosahují středních hodnot typických pro malé ekonomiky (které činí cca 30%). Extremně vysokou hodnotu ukazatele Belgie nebudeme zatím komentovat, jde o problematiku příčin výše daného ukazatele a to je problematika nad rámec daného příspěvku.

Tabulka 2.2 Vývoj míry celkové otevřenosti

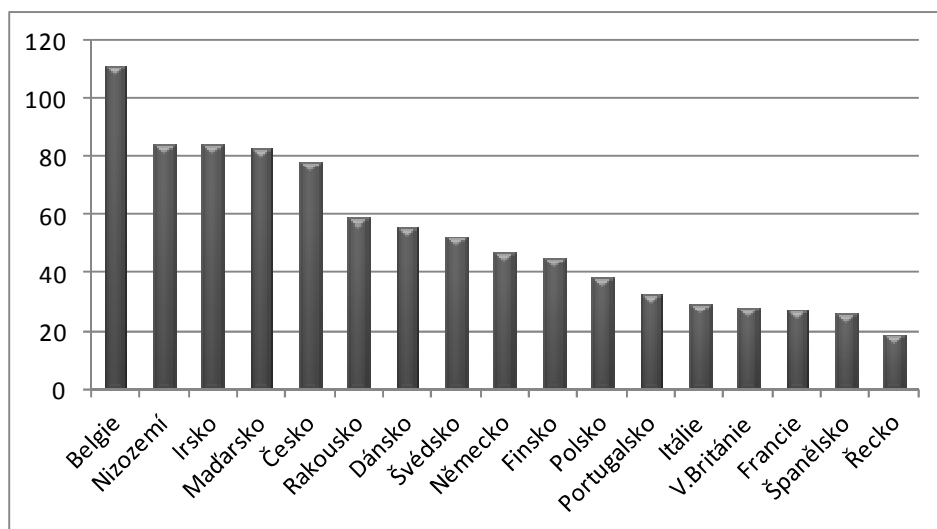
Země	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Belgie	95,8	98,6	95,6	98,5	102,9	106,9	110,4	111,2	95,3
Česko	65,2	60,4	61,1	71,6	71,4	75	79,6	78	69,9
Dánsko	49,1	47,5	46,8	46,2	49	52,7	53,2	55,5	47,8
Finsko	39	37,7	37	37,2	38,9	45,2	44,9	44,6	37
Irsko	98,3	94,9	81,4	81,7	81	80,8	80,9	83,9	93,7
Maďarsko	71,8	63,2	59,8	63	67,5	77,8	80,2	82,6	79,1
Nizozemí	70,2	68,2	66,3	70,7	75	80,4	82,1	84,2	74,4
Portugalsko	27,2	26,8	26,7	26,9	27,7	30,3	31,9	32,6	28,4
Rakousko	54,1	55,2	55,1	57,3	58,3	61,8	58,6	58,5	50,1
Řecko	20,5	20,1	19,2	20,9	20,9	21,3	21,5	18,7	14,5
Švédsko	42,7	41,3	41,8	44,3	46,7	49,3	50,4	52,3	47,3
Francie	30	28,7	27	27,1	26,8	26,7	26,6	26,8	23,7
Itálie	26,7	25,5	24,2	25	25,9	27,3	28,4	28,7	24
Německo	34,4	35,5	35,4	38,1	40,1	43,9	46	46,9	40,6
Polsko	25,2	25,8	30,4	34,9	34,7	38,3	39,4	38,5	37,4
Španělsko	27,4	26,4	25,8	25,2	24,8	25,3	15,6	25,8	23,4
V. Británie	25,9	25	24,1	23,6	25,1	27,7	25,4	27,9	26,9

Prameny: WTO, OECD a vlastní výpočet

Z porovnání hodnot ukazatelů v tabulce 2.1 a 2.2 je opět zřejmé, že hodnoty ukazatele míry otevřenosti se opět zvýší a to v některých případech výrazně. Například v roce 2009 se hodnota ukazatele míry otevřenosti u Řecka zvedla z hodnoty 3% na 14,5 % u Rakouska z 36,2% na 50,1%. Je tedy zřejmé, že hodnotit míru otevřenosti má smysl pouze na základě ukazatele se započtením hodnoty exportu, tedy jako celkovou míru otevřenosti.

Obrázek 2-1 ukazuje pořadí vybraných členských zemí EU podle výše celkové míry otevřenosti a to v roce 2008. Podle očekávání prvních jedenáct míst obsazují malé ekonomiky, mezi něž se ovšem vklínilo Německo a Polsko. Portugalsko skupinu malých ekonomik uzavírá. Řecko je pak s nejnižší hodnotou ukazatele na posledním místě až za skupinou velkých ekonomik. Ukazuje se tedy, že s ekonomikami Portugalska a Řecka není něco pořádku. Ale problémy mohou mít i velké ekonomiky, které nedosahují parametrů Německa.

Obrázek 2-1 Pořadí vybraných zemí podle celkové míry otevřenosti (% , rok 2008)

Prameny: WTO, OECD a vlastní výpočet

Míra otevřenosti a obrat zahraničního obchodu

Míra otevřenosti vyjadřuje intenzitu zapojení země do světové ekonomiky. Malé ekonomiky jsou zapojeny více než velké, jsou tedy i více závislé na vývoji světové ekonomiky. Na druhé straně ale zapojení vyjadřované jen prostřednictvím exportu není přesné. Země může představovat i významného dovozce, respektive může po určitou dobu vykazovat pasivní obchodní bilanci. Dovoz nemusí totiž představovat jen konzum, ale i dovoz investičních celků či komponent pro výrobu, které se přeměňují v export. Proto se často navrhuje vypočítávat míru otevřenosti jako podíl celkového obratu na HDP⁵, která zahrnuje i dovoz, což vyjadřuje míru zapojení národní ekonomiky do ekonomiky světové s ohledem na rozsah zahraničního obchodu, ale i způsob tohoto zapojení.⁶

Jak je z tabulky 2-3 patrné, u malých ekonomik obrat zahraničního obchodu převyšuje vytvářený hrubý domácí produkt. To ukazuje na jejich vysokou závislost na zahraničním obchodě. Naopak u velkých ekonomik se obrat zahraničního obchodu pohybuje mezi 50-70%. Řecko opět dosahuje nejnižších hodnot, je tedy méně propojeno se světovou ekonomikou a zdá se být i méně závislou ekonomikou. Což je ovšem zjednodušené konstatování (viz dále). Pořadí vybraných ekonomik v roce 2008 ukazuje obrázek 2-2 níže.

⁵ Tento ukazatel uvádí např. FOJTÍKOVÁ, která porovnává všechny ukazatele míry otevřenosti na příkladu ekonomiky ČR.

⁶ Metodika OECD vypočítává ukazatel zahraniční obchod což je průměr součtu veličin exportu i importu zboží a služeb (blíže MAJEROVÁ, NEZVAL,2011).

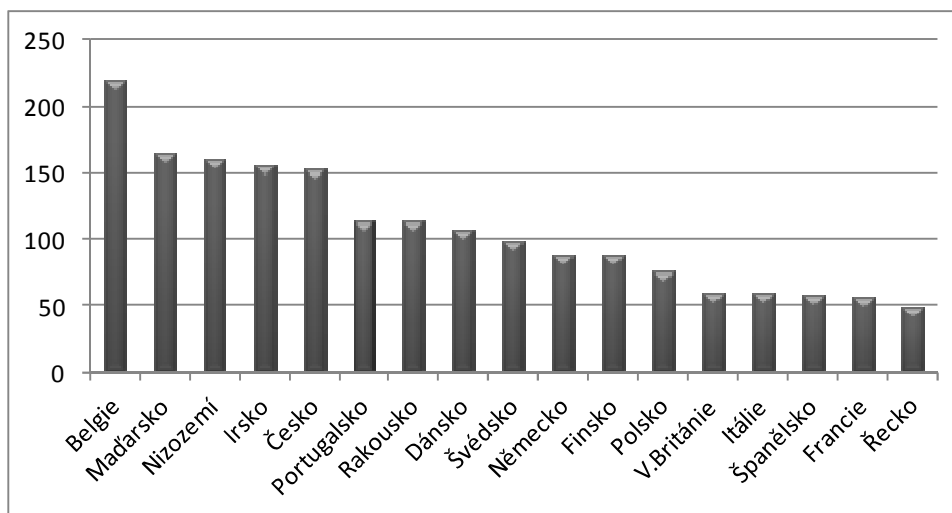
Tabulka 2-3 Vývoj celkové míry otevřenosti ekonomiky (%)

Země	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Belgie	185,4	190,6	184,6	191	200,9	209,1	215,9	220,3	185,7
Česko	133,2	123	124,9	143,4	140,4	148,1	155,3	151,5	135,1
Dánsko	92,1	89,5	87,3	87,7	92,5	100,5	102,6	106,4	91,1
Finsko	71,2	68,7	68,4	70,3	75,6	85,4	86,5	87,1	72,3
Irsko	180	170,3	147,1	146	147,5	149	149	155	166,4
Maďarsko	147,5	130,4	125,7	131,7	137,9	156,5	159,5	164,4	152,1
Nizozemí	135,1	131,1	127,2	134,9	149,4	153,4	156,4	160,2	141,3
Portugalsko	63,8	61	59,5	61,3	64,9	69,1	71,5	113	68,7
Rakousko	109,8	109,8	111	114,4	116	121,9	113,4	113	97,4
Řecko	48,5	48,3	47,5	49,5	49	51,9	52,3	48	38,8
Švédsko	80,3	76,9	77,1	80,9	86,1	90,9	93,4	97,7	88,2
Francie	58,9	55,9	53,3	54,3	54,9	55,1	55,1	56,4	49,6
Itálie	52,5	50,4	48,4	49,9	52,5	56	57,9	58,6	49
Německo	67,5	67,2	67	71,3	75,1	82,5	85,3	87,8	76,4
Polsko	56,2	58,1	66,9	75,1	72,5	80,4	83,3	75,1	77,7
Španělsko	56,3	54,4	53,7	54,2	55,2	57,1	58,3	57,5	49,7
V.Británie	54,7	52,7	51,4	50,9	54,2	60,1	54,5	59	56,5

Prameny: WTO, OECD a vlastní výpočet

Jak je z grafu na obrázku patrné opět se na prvních deseti místech nachází malé ekonomiky, mezi ně se vklínilo Německo. Řecko je opět poslední.

Obrázek 2-2 Pořadí vybraných zemí podle celkové míry otevřenosti (% , rok 2008)

Prameny: WTO, OECD a vlastní výpočet

Na základě provedených komparací se nabízí řada otázek. Především v čem tkví tak velké rozdíly mezi ukazateli malých ekonomik, zda existují nějaká optimální pásma velikosti

těchto ukazatelů pro malé a velké ekonomiky a zda existuje optimální podíl exportu (obchodu) služeb na celkovém exportu (obchodu) země.

Tyto otázky vyvstávají naléhavěji zejména v současné době, kdy země jako Portugalsko, Řecko ale i Španělsko patří mezi země PIGS, tedy země ohrožené dluhovou krizí a pro ně je typický vysoký podíl exportu služeb na celkovém exportu. To pochopitelně odráží fakt, že služby hrají v těchto ekonomikách příliš vysokou roli. Tyto země „nic nevyrobí“, ve srovnání např. s Německem, které představuje exportní mocnost, respektive to, co nazýváme proexportně orientovaná ekonomikou.

Zahraníční obchod se službami a saldo zahraničního obchodu

V předchozím textu jsme poukázali na fakt, že ukazatele exportní výkonnosti a míry otevřenosti ekonomiky nelze vypočítávat bez ohledu na obchod se službami a navíc se ukazuje, že ještě přesnějším ukazatelem míry otevřenosti je ukazatel vypočítávaný z celkového obrátu zahraničního obchodu.

Obrat zahraničního obchodu zachycuje export i import a tedy vyjadřuje rozsah zapojení země do světové ekonomiky, ale taky jeho způsob. Vyjadřuje totiž i fakt, zda země je v postavení dlužníka či věřitele, zda produkuje prostředky např. na splácení dluhů, či nikoliv. Jen způsob zapojení pak jednoznačně vyjadřuje saldo zahraničního obchodu, které ukazuje na problémy se zajištěním vnější rovnováhy ekonomiky. A i v případě salda zahraničního obchodu hraje roli rozsah obchodu se službami.⁷ Pro naši potřebu se tedy zaměříme na vývoj celkového salda zahraničního obchodu vybraných zemí.

Tabulka 3-1 Vývoj celkového salda zahraničního obchodu vybraných zemí EU (mld. USD)

Země	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Belgie	14,3	16,6	20,6	22	18,6	19,1	22,5	10,3	23
Česko	-1,7	-1,7	-2,4	-0,2	3	2,6	6,9	9,7	9
Dánsko	9,9	9,5	13,4	11,5	14,3	13,2	11,7	15,7	14
Finsko	8,5	9	9,1	7,6	4,3	10,2	8,1	5,8	4
Irsko	17,3	20,2	24,8	32,1	29,1	27,9	33	33,9	46
Maďarsko	-2,1	-2,7	-5,2	-4,3	-3,2	-1,1	1,2	1,3	8
Nizozemí	21	22,9	29,4	39,5	49,1	50,4	60,4	70,6	59
Portugalsko	-11,4	-9,8	-9,8	-14,1	-18	-17	-17,8	-24,6	-28
Rakousko	-3,1	1,2	-2	0,8	1,9	5,7	14,2	16,7	11
Řecko	-9,7	-12	-17,7	-17,8	-17,6	-23	-29	-37,8	-32,1
Švédsko	11,6	14,3	20,3	27,6	26,7	30,6	33,8	33,5	26
Francie	14,2	20,2	11,4	-3,7	-27,6	-38,8	-49,2	-78,9	-58
Itálie	9,5	5,9	0	-0,4	-11,5	-27,7	-20,8	-26,7	-21
Německo	25,1	69,9	91,4	136,3	143,2	153,1	223,1	216,7	162
Polsko	-11	-12,9	-13,4	-13,3	-9,6	-17	-19,6	-30,6	-8
Španělsko	-8,8	-11,1	-18,6	-39,9	-64,1	-83,3	-101,7	-95	-44
V. Británie	-41,9	-44	-61,2	-82,9	-92,8	-115,6	-102,9	-86,6	-58

Prameny: WTO a vlastní výpočet

⁷ Nehledě na to, že teprve součet salda zahraničního obchodu se zbožím a zahraničního obchodu se statky představuje makroekonomickou veličinu NX, čistý export.

Jak je z tabulky 3-1 patrné, velké ekonomiky jako Polsko, Španělsko a Velká Británie vykazují po celé sledované období pasivum celkové obchodní bilance, Francie a Itálie vykazují pasivum od roku 2004 a jen a pouze Německo vykazuje aktivum celkové obchodní bilance. U malých ekonomik Řecko a Portugalsko rovněž vykazují pasivní saldo celkové obchodní bilance. Česko a Maďarsko pak jsou příkladem malých ekonomik, které přešly z pasivní celkové obchodní bilance do aktivní bilance.

Jen připomínáme, že pasivní obchodní bilance znamená, že ekonomika více spotřebovává, než produkuje a je tak v dlužnickém postavení.⁸ Na druhé straně jen úspěšný export táhne ekonomický růst a vytváří podmínky pro splácení dříve vzniklých dluhů a to i veřejných díky vyšším příjmům z výběru daní.

Významnou otázkou je, kde je zdroj daného vývoje celkové bilance, respektive, jakou roli hraje v celkové bilanci vývoj bilance z ochodu se službami. Na to odpovídá následující tabulka, která obsahuje přehled vývoj salda obchodu se službami u vybraného souboru zemí.

Tabulka 3-2 Vývoj salda obchodu se službami (mld. UDS)

Země	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Belgie	3,3	0	0,7	1	3	3,6	4,9	4,2	5
Česko	1,4	0,7	0,5	0,6	1,5	0,7	2,4	4,9	1
Dánsko	3,4	1,9	3,8	2,9	5,2	6,7	7,8	9,7	4
Finsko	-2,4	-2,2	-1,9	-2,9	-2,7	2,1	-0,1	1,1	2
Irsko	-14,8	-12,3	-14,5	-11,5	-12,8	-10,4	-5,5	-7	-6
Maďarsko	1,1	0,6	-0,1	0,1	0,7	1,4	1,6	1,5	2
Nizozemí	-1,2	-1,6	-1,9	0,6	5,8	4,4	0,7	10,8	6
Portugalsko	2,7	3,1	3,9	5	5	6,3	8,8	9,6	-1
Rakousko	1	0,5	0,2	1,2	4,1	5,6	16,6	19,1	16
Řecko	8,2	9,8	13,5	19,8	19,8	19,8	23,6	26	18
Švédsko	-1,1	-0,6	1,8	4,4	7,8	9,9	16	17,3	15
Francie	18,2	17,7	15,2	13,1	10,1	5,7	12,6	21,1	17
Itálie	1,3	-2,1	-1,3	1,4	1,1	-0,9	-7,8	-9,8	-14
Německo	-52,9	-49,5	-55,2	-59,1	-52,9	-50,3	-44,7	-41,4	-26
Polsko	3,2	1,2	1,1	1	2,1	2,6	4,3	5,7	5
Španělsko	24,2	24,5	30,7	30,8	27,5	27,6	29,9	38,1	25
V. Británie	16,8	21,7	25	35,7	34,6	55,5	78,9	86,8	72

Prameny: WTO a vlastní výpočet

Z tabulky 3-2 je patrné, že jen Německo a zčásti Itálie vykazuje pasivní saldo obchodu se službami, kdežto ostatní velké ekonomiky vykazují po celé období aktivum obchodní bilance se službami. U malých ekonomik pak jen Finsko a Irsko vykazují pasivum obchodní bilance se službami a zčásti pak Nizozemí (2001-2003) a Švédsko (2001-2002). Lze tedy konstatovat, že u většiny zemí přispívá obchod se službami k pozitivnímu vývoji zahraničního obchodu. Nicméně srovnáme-li údaje tabulek 3-1 a 3-2 pak se vliv zahraničního obchodu se službami jeví v jiném světle.

Existují země, kde pasivní saldo obchodu se službami zhoršuje, ale neohrožuje celkové aktivní saldo obchodní bilance. K těmto zemím patří Německo, Finsko a Irsko. Dále

⁸ V daném případě odhlížíme od výkonové bilance, která může u některých velkých ekonomik vést k aktivu běžného účtu. Teprve pasivum běžného účtu pak vyjadřuje dlužnickou pozici země.

existuje skupina zemí, kde ani vysoké aktivní saldo bilance obchodu se službami nestačí k získání aktivního salda celkové bilance zahraničního obchodu. K těmto zemím patří Francie, Itálie, Polsko, Španělsko a Velká Británie a z malých ekonomik, pak jde o Portugalsko a Řecko. U třetí skupiny zemí pak aktivní saldo bilance obchodu se službami přispívá k aktivnímu saldu celkové obchodní bilance.

Ukazuje se, že spoléhání se na rozvoj služeb má svá omezení už i proto, že produkce služeb se vyznačuje nižší produktivitou práce než produkce výrobků. Mimo to jednotlivé odvětví služeb mají rozdílný přínos pro ekonomiku (např. doprava a cestovní ruch versus informační služby a finanční služby). Zřejmě existuje jistá optimální hranice pro podíl obchodu se službami a podíl obchodu s výrobky při jejich optimální odvětvové struktuře.

Tabulka 3-3 Vývoj podílu exportu služeb na celkovém exportu (%)

Země	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Belgie	19,2	14	14,2	13,9	13,8	13,5	14,9	15,3	17,6
Česko	17,1	15,4	13,6	12,4	12	11	11,8	13,2	15
Dánsko	34,1	30,9	32,2	32,1	32,6	35,8	37,4	38,1	37,2
Finsko	11,7	12	12,7	12,7	13,3	17,9	18,8	20	28,4
Irsko	19,5	24,2	27,8	31	32,7	38	42,4	44,4	45,8
Maďarsko	19,9	18,3	15,7	15,5	16,5	15,2	14,9	15,7	17,6
Nizozemí	18,4	18,1	17,6	16,9	16	15,1	13,7	13,8	15,4
Portugalsko	26,7	27,5	27,1	27,8	28,1	28,9	30	31,9	34,8
Rakousko	31,6	30,7	31	29,1	29,8	29,6	25,3	25,4	27,7
Řecko	72,1	37,9	66,6	68,9	67,3	63,3	64,7	76,8	79,3
Švédsko	22,5	21,7	23	25,2	24,8	25	27,4	28,1	31,8
Francie	14,2	20,6	20,4	19,6	20	18,9	19,8	21	22,8
Itálie	19,1	19,1	19,9	19	20,3	19,2	18,4	18,5	19,9
Německo	12,3	14	13,4	12,8	13,3	13,2	13,4	14,2	16,8
Polsko	24,8	19,8	18,7	15,1	15,3	15,7	17,1	17,5	17,8
Španělsko	34,4	34,3	33,5	32,1	33,1	33,9	34,7	34,7	35,8
V. Británie	28,4	30,6	32	33,1	33	33,7	38,4	38,2	39,8

Prameny: WTO a vlastní výpočet

Jak je z tabulky 3-3 zřejmé, dochází u většiny sledovaných zemí k vzestupu podílu exportu služeb na celkovém exportu. Výjimku představuje skupina malých ekonomik a to Belgie, Česko, Maďarsko, Nizozemí a Rakousko. V souvislosti s údaji v tabulce 3-1 se nabízí otázka, zda vzestup podílu služeb na celkovém exportu je cestou k zajištění vnější rovnováhy a tedy k vyrovnání pasivního salda z obchodu se zbožím. Extremní příklad opět představuje Řecko s trvale nejvyšším podílem exportu služeb na celkovém exportu.

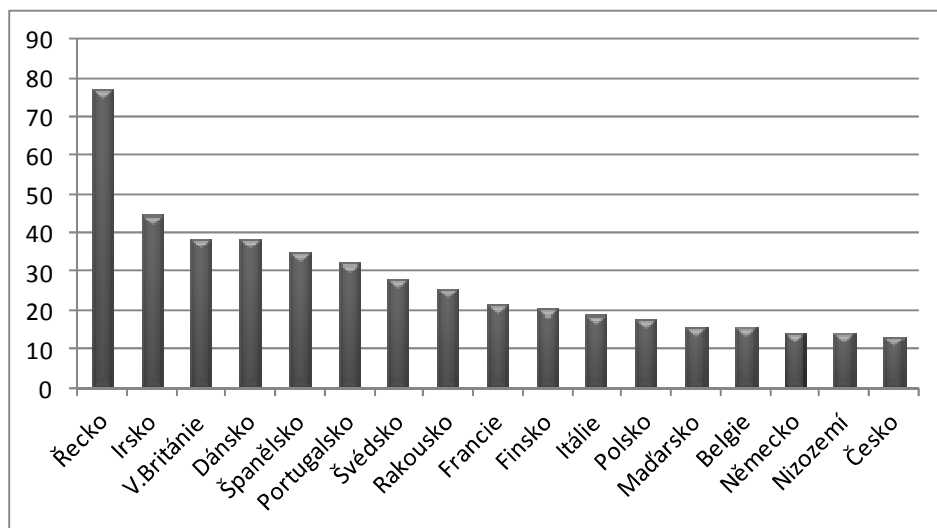
Jak ukazuje graf na obrázku 3-1, asi nelze najít optimální hodnotu podílu exportu zahraničního obchodu se službami na celkovém exportu, která by byla typická pro malé a velké ekonomiky. Vždyť nejvyšší hodnotu a nejnižší hodnotu vykazují právě malé ekonomiky (Řecko a Česko).

Na druhé straně podíváme-li se na obrázky 1-1 a 2-1 pak si musíme uvědomit, že žít pouze z exportu služeb není zřejmě optimální strategie zejména pro malou ekonomiku. Základem růstu ekonomiky a zachování vnější rovnováhy je zajištění dostatečného růstu exportu zboží a jeho podílu na celkovém exportu s tím, že export služeb by jej neměl nahrazovat, ale pouze přispívat svým podílem k celkové vnější rovnováze. Zdá se, že zejména

ekonomiky Velké Británie, Španělsko, Itálie a Francie se nesnaží jít touto cestou. Poněvadž dosahované podíly exportu služeb, i když jsou vysoké, nejsou schopny vyrovnat pasivum v obchodě se zbožím. A nejsou schopny zajistit vnější rovnováhu ekonomiky. A je otázka, zda je to vůbec možné.

Německo je naopak příklad země, kdy ani nízký podíl služeb na celkovém exportu, ani pasivum v zahraničním obchodě se službami neohrožují vnější rovnováhu ekonomiky.

Obrázek 3-1 Pořadí zemí podle velikosti podílu exportu služeb na celkovém exportu (% , rok 2008)

Prameny: WTO a vlastní výpočet

Závěry

Jak ukazují výše uvedené propočty a úvahy, nelze při mezinárodních komparacích zahraničního obchodu pomíjet obchod se službami. Jak bylo ukázáno jeho pomíjením, tedy používání ukazatelů míry otevřenosti a exportní výkonnosti bez započtení hodnoty exportu služeb, může vést k značnému zkreslení výpovědi o jednotlivých zemích. V této souvislosti autor doporučuje, aby tyto ukazatele byly brány jen se započtením obchodu služeb a nebo aby se rozlišovaly ukazatele exportní výkonnosti a celkové exportní výkonnosti a ukazatel míry otevřenosti a míry celkové otevřenosti.

Současně se ale ukázalo, že představa o tom, že růst podílu služeb v ekonomice a tedy i růst exportu služeb má své hranice. Extrémní případ Řecka, jehož zahraniční obchod v podstatě spojí a padá jen se službami ukazuje, že ekonomika si není schopna zajistit vnější rovnováhu a země se stává dlužníkem. Jestliže se spojí tento dluh s rostoucím veřejným dluhem, nelze se divit současným problémům Řecka. Rostoucí zahraniční obchod by měl produkovat prostředky pro splácení dluhů. V daném případě je celkový objem obchodu (viz nízká míra otevřenosti) a tedy i exportu naprosto nedostačující a i vysoký podíl exportu služeb ekonomice nepomůže.

Ukazuje se, že pro ekonomiky, které patří mezi čtyřicet největších exportérů zboží a služeb dle údajů WTO, je nutné nalézt optimální strukturu exportu zboží a služeb s tím, že základem zůstává export výrobků. Právě problémy Španělska, Itálie ale i Francie a Velké Británie na tento fakt poukazují.

Použitá literatura:

1. FOJTÍKOVÁ L. Zahraničněobchodní politika ČR - Historie a současnost (1945-2008). Vyd.I. Praha: C.H.BECK, 2009, 246 stran, ISBN978-80-7400-128-4.
2. MAJEROVÁ I.,NEZVAL P. Mezinárodní ekonomie v teorii a praxi. Vyd. I. Brno: C.PRESS, 2011, 357 stran, ISBN 978-80-251-3421-4.
3. NEZVAL,P. Zahraniční obchod ČR jako obchod členské země EU27. In: Hospodářská politika v členských zemích Evropské unie. Mezinárodní konference 8.-10. Zář 2010 Horní Lomná: SU OPF Karviná,2010, str.327-335. ISBN 978-80-7248-601-4.
4. Leading exporters and importers in World merchandise trade. WTO, http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2011_e/its11_toc_e.htm
5. Leading exporters and importers in World trade in commercial services. WTO, http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2011_e/its11_trade_category_e.htm.
6. Gross Domestic Product In : OECD Factbook 2010: Economic, Environmental and Social Statistics - ISBN 92-64-08356-1 - © OECD 2010 http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-factbook-2010_factbook-2010-en.

Kontakt

doc. Ing. Pavel Nezval, Ph.D.

Katedra ekonomie

SU Opava

OPF Karviná

Univerzitní náměstí 1934/3

733 40 Karviná

E-mail: nezval@opf.slu.cz

Viliam Pajtinka

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

FAKTORY DESTABILIZÁCIE SOMÁLSKA

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá faktormi, ktoré v histórii Somálska pôsobili ako zdroje nestability a podmienili tak jeho súčasnú pozíciu. Autor sa za týmto účelom venuje kolonializmu, veľkosomálskemu nacionalizmu, Barreho režimu a jeho externej podpore, občianskej vojne sprevádzanej hladomorom a faktorom externých aktérov, ďalej vplyvu vnútroštátnych aktérov s dôrazom na somálskych pirátov ako aj stručnému načrtnutiu geografických podmienok.

Kľúčové slová: veľké Somálsko, Siad Barre, občianska vojna, hladomor, klany, somálski piráti

Abstract

Paper deals with factors which acted as instability sources in the history of Somalia and thus determined its current position. With this aim the author focuses on colonialism, ideology of greater Somalia, on Barre's regime and its external support, on the civil war followed by famine and on the factor of external actors, on the influence of intrastate actors with the emphasis on Somali pirates as well as on the brief description of geographic conditions.

Keywords: greater Somalia, Siad Barre, civil war, famine, clans, Somali pirates

Úvod

Somálsko býva označované rôznymi atribútmi, ktoré poukazujú na jeho zraniteľnosť. Je jedným z najchudobnejších štátov na svete a okrem toho je aj typickým príkladom extrémneho zlyhania štátu v oboch jeho rovinách, t.j. nie je schopné zabezpečiť podmienky pre ľudský rozvoj v podobe politických statkov ani vykonávať efektívnu kontrolu nad štátnym územím. V súčasnosti zároveň predstavuje jediný rozpadnutý štát, v ktorom navyše absentuje centrálna vláda fakticky od roku 1991. Pretrvávajúci stav v Somálsku sa s jeho následkami preto nevníma ako regionálny problém, ale ako humanitárna katastrofa a problém globálnej bezpečnosti.

Cieľom príspevku je identifikovať a stručne vysvetliť faktory, ktoré v doterajšom vývoji Somálska prispeli či už priamo alebo nepriamo k jeho destabilizácii, a podmienili tak jeho súčasnú pozíciu.

Kolonializmus a veľkosomálsky nacionalizmus

Faktory, ktoré prispeli k destabilizácii Somálska, možno podobne ako v prípade iných štátov afrického kontinentu tradične identifikovať už v koloniálnom období. Región Afrického rohu sa od polovice 19. storočia stal objektom mocenských záujmov Veľkej Británie, Francúzska, Talianska a Etiópie, ktoré sa v ňom usilovali o získanie vplyvu a dominantného postavenia. Pokiaľ sa jedná o územie osídlené somálskym obyvateľstvom,

jeho jednotlivé časti sa dostali pod nadvládu uvedených štátov, čím došlo k jeho fragmentácii, a to nasledovne:

- Francúzsko od 60. rokov kontrolovalo územie dnešného Džibutska, vtedy nazývané Francúzsky Somaliland;
- Veľká Británia vytvorila protektorát na severe Somálska v 80. rokoch s názvom Britský Somaliland;
- Taliansko kúpilo oblasť južného Somálska od zanzibarského sultána koncom 80. rokov, ktorá sa potom nazývala Taliansky Somaliland;
- Etiópia ovládla územie na západe Somálska, nazývané Ogaden.

S rozdrobením a kolonizáciou Somálčanmi obývaného teritória súvisí aj ich kritika bývalých kolonizátorov, ktorým pripisujú primárnu zodpovednosť za marenie, resp. obmedzovanie národnoštátnych budovateľských ambícií. Somálsko síce napokon získalo nezávislosť v tzv. roku Afriky od Veľkej Británie a Talianska, čím z Britského a Talianskeho Somalilandu vzniklo štátne územie samostatnej republiky, ale išlo iba o časť teritória, na ktorom somálske obyvateľstvo žilo.¹ V etiópskom Ogadene, Francúzskom Somalilande a tiež v severnej Keni žiadalo somálske etnikum pripojenie príslušných oblastí k novovzniknutému štátu, čo v zmysle práva národov na sebaurčenie podporovala aj nová somálska vláda. Do popredia sa tak dostala myšlienka zjednoteného „veľkého Somálska“. Veľkosomálsky nacionalizmus sa však nestretol s pochopením susedných štátov a stal sa preto zdrojom antagonizmu v ich bilaterálnych vzťahoch so Somálskom, pričom najproblematickejším bol vo vzťahu k Etiópii.

Zatiaľ čo sa súvisiace územné nároky voči Francúzskemu Somalilandu postupne vytratili s vyhlásením suverenity Džibutska v roku 1977, v prípade Etiópie sa stali hlavnou príčinou medzištátneho vojnového konfliktu, t.j. vojny o Ogaden,² a celkovo dlhodobým zdrojom napätia vo vzájomných vzťahoch, a teda jedným z faktorov destabilizácie Somálska. Napriek tomu, že v roku 1988 bola podpísaná dohoda, ktorá konflikt formálne ukončila, predmet sporu tým vyriešený nebol. Z toho dôvodu možno neuzavretú otázku Ogadenu pokladať za potenciálnu príčinu sporov i v budúcnosti.³

Na základe uvedeného považujeme koloniálne dedičstvo v podobe rozdelenie územia obývaného somálskym obyvateľstvom bezohľadným vytýčením hraníc za pôvodný zdroj nestability Somálska, keďže neskôr podnietilo vznik veľkosomálskeho nacionalizmu, ktorý vyvrcholil vojnou s Etiópiou. Územné nároky Somálska v duchu veľkosomálskeho nacionalizmu, opierajúce sa o etnické a kultúrne dôvody boli navyše v kontraste s neporušiteľnosťou „zdedených“ hraníc akceptovanou zo strany väčšiny kolonizovaných afrických štátov.⁴

¹ Historickú rozdrobenosť somálskeho obyvateľstva na piatich územiach symbolizuje aj päťcípá biela hviezda na somálskej zástave.

² Konflikt sa prerušovane tiahol cez tri desaťročia a opakovane vypukol v rokoch 1960, 1964, 1973, 1983 a 1987. Oblasť Ogaden je prevažne tvorená púšťou, ale v roku 1972 tam boli objavené ložiská ropy a plynu. Somálsko navyše požadovalo i priľahlé územie, ktoré patrilo k dôležitým poľnohospodárskym oblastiam a malo aj strategický význam. Vzdaním sa sporného teritória by Etiópia prišla takmer o tretinu svojho štátneho územia.

³ Aj v súčasnosti vedú niektoré rebelské skupiny v oblasti Ogaden ozbrojený boj proti etiópskej vláde s nižšou intenzitou.

⁴ Uppsala Universitaet. *Uppsala Conflict Data Program - Conflict Encyclopedia* [online]. [cit. 2010-11-29] Dostupné na internete: <http://www.ucdp.uu.se/gpdatabase/gpcountry.php?id=141&value=#>

Režim Siada Barreho a jeho externá podpora

Destabilizácia štátu, resp. jeho zlyhanie sa v Afrike nezriedka spája s tzv. zlými lídrami, pričom k najčastejšie obviňovaným patria napríklad Robert Mugabe v Zimbabwe, Siaka Stevens v Sierra Leone, Idi Amin Dada v Ugande, Samuel Doe a neskôr Charles Taylor v Libérii či Mobutu Sese Seko v bývalom Zaire a tiež Mohammed Siad Barre v Somálsku.⁵

Barre sa dostal k moci v roku 1969 po vojenskom prevrate, ktorý ukončil krátke obdobie demokratickej vlády so systémom viacerých politických strán. Takmer 22 rokov trvajúci Barreho režim, ktorý mal najprv podobu vojenskej diktatúry a od roku 1979 prezidentskej autokracie, sa vyznačoval nasledovnými znakmi, ktoré poukazujú na jeho destabilizačný potenciál:

- zrušenie ústavy;
- rozpustenie parlamentu;
- vláda jednej strany a prenasledovanie opozície;
- centralizácia moci v Mogadišu;
- implementácia Barreho vlastnej verzie vedeckého socializmu;
- transformácia konzervatívneho moslimského štátu na moderný socialistický;
- zakázanie klanov a ich utláčanie;
- uprednostňovanie vlastného klanu Marehan v rozpore s ideológiou;
- korupcia, autoritárstvo, patrimonializmus;
- politika veľkosomálskeho nacionalizmu.⁶

Narastajúca nespokojnosť s vládou Siada Barreho vyústila v 80. rokoch do ničivej občianskej vojny. Za jej hlavné príčiny možno spomedzi spomínaných charakteristík režimu označiť autokraciu, neefektívnosť vládnych inštitúcií v zmysle koncentrácie moci v hlavnom meste, utláčanie ostatných klanov a veľkosomálsky nacionalizmus. Posledný menovaný znak bol v Somálsku zneužívaný na získavanie moci, pričom Barreho neuspokojivé výsledky v tomto kontexte viedli ešte v roku 1978 k neúspešnému pokusu o jeho zvrhnutie zo strany klanu Darood najmä v spojitosti s porážkou na ogadenskom fronte.

V súvislosti s Barreho režimom je však nevyhnutné zdôrazniť význam externej podpory, ktorá tak prispela k destabilizácii Somálska vo forme deformácie politického systému umelým udržiavaním Barreho moci. Dôvodom bola predovšetkým strategická geografická poloha štátu počas Studenej vojny. V rokoch 1970-1978 mal režim blízke vzťahy so Sovietskym zväzom, a preto bol východným blokom podporovaný vojensky ako aj významne finančne dotovaný. Presnejšie sa jednalo o jednu z najväčších finančných podpôr per capita, ktorá do 80. rokov predstavovala až 50% HNP Somálska.⁷ K obratu na západ dochádza po tom, čo vojenský poradcovia zo ZSSR a kubánske jednotky pomohli Etiópii odraziť Barreho inváziu v roku 1977. V období 1980-1989 je teda hlavným patrónom autoritatívneho režimu Západ.

S koncom bipolarity však strategický význam Somálska klesá, čo Západu umožnilo podmieňovať zahraničnú pomoc určitými politickými požiadavkami. Barreho boj proti povstaniu klanu Isaaq v rokoch 1988-1990, ktorý sa vyznačoval prvkami genocídy, má ale za

⁵ Williams, P. D. 2009. *State Failure in Africa: Causes, Consequences and Responses* [online]. s. 3. [cit. 2011-11-30] Dostupné na internete: <http://www.pdfhost.com/view/aHR0cDovL2VsbGlvdHQuZ3d1LmVkdS9hc3NldHMvZG9jcy9yZXNIYXJjaC93aWxsaWFtczA3LnBkZg==>>.

⁶ G Nyuot Yoh, J. 2003. *Peace Processes and Conflict Resolution in the Horn of Africa* [online]. s. 89. [cit. 2011-11-30] Dostupné na internete: www.iss.co.za/pubs/ASR/12No3/EYoh.pdf

⁷ Menkhaus, K. 2003. *Somalia: a situation analysis and trend assesment* [online]. s. 2. [cit. 2011-11-30]. Dostupné na internete: <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/3f7c235f4.pdf>.

následok takmer úplné stiahnutie podpory Západu do konca roku 1989. Nedostatok finančných zdrojov tak výrazne zredukoval možnosti ďalšieho upevňovania Barreho moci na základe politiky patrimonializmu a autokratická vláda postupne stratila kontrolu i nad niektorými oblasťami štátneho územia, čo vyvrcholilo úplným kolapsom štátu v roku 1991. Možno teda súhlasiť s K. Menkhausom, že bez tejto podpory bol somálsky štát iba „hradom z piesku“, pričom práve „náhle stiahnutie zahraničnej podpory po konci Studenej vojny je najdôležitejšou príčinou kolapsu“, resp. dezintegrácie štátu a preto faktorom jeho destabilizácie.⁸ Prikláňame sa tak rovnako k názoru D. Carmenta, ktorý tvrdí, že „mnohé štáty zlyhali, zlyhávajú alebo zlyhajú, pretože podpora, ktorú získavali od supervelmocí ako ich spojenci počas Studenej vojny sa s pádom Berlínskeho múra vytratila.“⁹

Následný nezáujem sveta o Somálsko po konflikte 1988-1990 demonštrovaný absenciou akéhokoľvek úsilia o diplomatické riešenie krízy sa vzťahoval nielen na dominanciu problémov vyplývajúcich z rozpadu bipolárneho usporiadania, či vojnu v zálive, ale tiež na značnú „vyčerpanosť“ donorov z Barreho režimu. Aj to boli dôvody, prečo sa svet od Somálska odvrátil a neintervenovanie sa stalo vítanou voľbou.

Občianska vojna, hladomor a externí aktéri

Po zvrhnutí režimu Siada Barreho v roku 1991 Zjednoteným somálskym snemom (z angl. United Somali Congress, skrátené USC), tzn. jedným z početných oslobodzovacích hnutí, ktorých nárast sa obzvlášť vzťahuje na spomínané brutálne potlačenie klanu Isaaq, vzniklo v Somálsku nebezpečné vákuum moci. Vytvoril sa tým priestor pre boj o moc medzi jednotlivými klanmi a ich milíciami, ktorý bol sprevádzaný ich štiepením a rozkolmi, ako napr. i v prípade USC medzi A. Mahdim a M. F. Aideedom. Zakorenené rozdiely medzi klanmi, ktoré sa v tomto období naplno prejavovali, boli zároveň prekážkou vytvorenia vlády národnej jednoty. Somálsko tak bolo po zvrhnutí Barreho uvrhnuté do anarchie, chaosu a kolapsu, v ktorom sa znova rozpútala občianska vojna, pre ktorú boli charakteristické etnické čistky, prúdy utečencov a hladomor.

Medzi rokmi 1991 a 1992 si práve hladomor umocnený plienením a konfliktom vyžiadal takmer 250 000 obetí.¹⁰ Počas tejto krízy sa do popredia dostala aj tzv. ekonomika plienenia (z angl. economy of plunder), ktorá umožnila rôznym skupinám profitovať zo stavu bezvládia, čo spôsobilo ich záujem na pretrvávajúci daných podmienok. Navyše, medzinárodná potravinová pomoc poskytnutá so zámerom vyriešiť krízovú situáciu v krajine sa stala jej súčasťou, keďže prístavy, cez ktoré mala prúdiť, kontrolovali bojujúce klany. Zásielky potravinovej pomoci boli teda často ich korisťou a hlavným predmetom bojov.

Okrem toho dochádza už počas občianskej vojny k postupnému rozpadu Somálska. V roku 1991 totiž jednostranne vyhlásil samostatnosť Somaliland na severe krajiny a v roku 1998 bola vyhlásená autonómia Puntland. Napriek tomu, že Somaliland nie je doteraz medzinárodne uznaný, nemení to nič na skutočnosti, že de facto existuje a spolu s autonómiou Puntland je relatívne fungujúcou časťou zlyhávajúceho a dezintegrovaného Somálska.

⁸ *Ibid.*, s. 3.

⁹ CARMENT, D. 2003. Assessing State Failure: Implications for Theory and Policy. In *Third World Quarterly*, 2003, Vol. 24, No. 3, s. 407.

¹⁰ MENKHAUS, K. 2003. *Somalia: a situation analysis and trend assesment* [online]. s. 4. [cit. 2011-11-30]. Dostupné na internete: <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/3f7c235f4.pdf>.

Obr. č. 1 Fragmentácia Somálska

Zdroj: Ross, S. - Ben-David, J. 2009. Somali Piracy: An Escalating Security Dilemma [online]. Dostupné na internete: <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlsid/745/currentpage/4/Default.aspx>

Pokiaľ ide o pôsobenie, resp. intervenciu externých aktérov počas spomínanej občianskej vojny a hladomoru, možno za obzvlášť destabilizačný faktor označiť stiahnutie sa medzinárodného spoločenstva zo Somálska, pod záštitou ktorého prebiehala od roku 1992 misia UNITAF pod velením USA, ktorá prispela k zastaveniu najťažších bojov a hladomoru, a misie UNOSOM I. a II., ktoré mali pomôcť pri vybudovaní centrálnej vlády. Táto intervencia však bola považovaná za ohrozenie moci lokálnych vojenských veliteľov, vrátane generála Aideeda, a preto dochádzalo k ozbrojeným stretom. Po incidente známom ako Čierny jastrab zostrelený (z angl. Black Hawk Down), ktorý sa odohral v Mogadishu v októbri 1993, boli zo Somálska začiatkom roka 1994 rýchlo stiahnuté jednotky USA a o rok nato i OSN. Svet teda vtedy ponechal Somálsko napospas osudu v podstate po druhýkrát. S tým možno spájať i určité pochybnosti Somálska ohľadom reálnych kapacít medzinárodného spoločenstva, resp. externých aktérov, pri riešení jeho situácie.

V prípade Somálska a niektorých externých aktérov je nutné poukázať aj na ich rozporuplnú motiváciu angažovať sa pri riešení situácie v štáte, ktorá ho v konečnom dôsledku môže tiež destabilizovať. Ako vhodný príklad možno uviesť pôsobenie Egypta a štátov zálivu, ktoré podporujú arabizáciu, šírenie islamu a vznik silného centralizovaného Somálska (preto sú aj proti nezávislosti Somalilandu) ako protiváhy Etiópie. Naopak, Etiópia sleduje v Somálsku vlastné záujmy, ktoré sa spájajú s obavami ohľadom renesancie iredentistických nárokov na Ogaden práve v prípade vybudovania silného centralizovaného štátu. Do istej miery teda ide aj o zástupný konflikt a presadzovanie protichodných záujmov.

Ďalším problémom v súvislosti s mierovými snahami externých aktérov je somálska identita, ktorá sa prejavila počas občianskej vojny. Jej destabilizačný potenciál vychádza najmä z toho, že sa pričínala o dlhšie trvajúci mierový proces, resp. sa stala hlavnou prekážkou úspechu pokusov zvonku. Podstata problému somálskej identity spočíva v tom, že somálske obyvateľstvo sa pokladá za moslimov a má bližšie k arabskému svetu než k africkému kontinentu. Preto navyše v kombinácii s nezhodami a nejednotnosťou stroskotali viaceré snahy susedných štátov, bývalej Organizácie africkej jednoty v rámci IGAD (z angl. Inter-governmental Agency for Development) alebo Veľkej Británie a Talianska, ktoré boli zase vnímané ako kolonialistické. Ani tzv. Arabská iniciatíva tvorená Líbyou, Sudánom,

Jemenom a Egyptom však nebola celkom úspešná, pretože prevážila neschopnosť kolektívneho prístupu.¹¹

Faktorom, ktorý môže byť takisto pokladaný za čiastkový zdroj destabilizácie Somálska, je samotný fakt, že ide o celkovo nestabilný región Afrického rohu najmä v kontexte ozbrojených konfliktov, napr. medzi Eritreou a Etiópiou alebo medzi Džibutskom a Eritreou.

Vnútroštátni aktéri

Významným zdrojom nestability je v Somálsku pôsobenie vnútroštátnych aktérov. V historickom vývoji Somálska možno pritom za obzvlášť negatívny považovať vplyv predovšetkým týchto z nich:

- opozícia Barreho režimu najmä v kontexte jej štiepenia;
- klany a gangy;
- Únia islamských súdov a Al Shabab;
- somálski piráti.

Čo sa týka destabilizačného potenciálu opozičných hnutí, ktoré bojovali proti režimu Siada Barreho, je potrebné zdôrazniť problém ich nejednotnosti a následnej fragmentácie na základe klanovej príslušnosti, čo v prípade USC, ako už bolo spomenuté, zohralo zásadnú úlohu pri vypuknutí chaosu v roku 1991.

Klanizmus ako typická črta a základ somálskej spoločnosti je tiež častým zdrojom nestability¹². Je to predovšetkým dané jeho charakterom, t.j. nestálosťou a premenlivosťou. Hlboko zakorenené rozdiely medzi klanmi sa v somálskej histórii viackrát stali prekážkou vzniku centrálnej vlády a mierového procesu vo všeobecnosti. Príkladom je konštituovanie prechodného parlamentu v roku 2000, v ktorom dominovali klany z Mogadiša, čo rezultovalo v spochybnení jeho celonárodnej legitimity zo strany ostatných klanov. Podobne boli v prípade zostavovania prechodnej federálnej vlády (z angl. Transitional federal government, skrátene TFG) v roku 2004 naopak vylúčené klany z Mogadiša a islamistické skupiny, čo treba poznamenať, bolo v súlade s preferenciami Etiópie. Klanizmus bol tiež príčinou neúspešných rokovaní medzi lídrami klanov, napr. v období 1991-2001, kedy sa cez vojenských veliteľov presadzovali skôr záujmy externých aktérov. Okrem toho je štát dlhodobo destabilizovaný aj početnými ozbrojenými konfliktami, ktoré medzi sebou vedú jednotlivé klany.

Únia islamských súdov s jej radikálnou odnožou Al Shabab, ktorá býva označovaná aj za teroristickú organizáciu kvôli jej údajným väzbám na Al Káidu, v súčasnosti bojuje proti TFG a Etiópii. Ich cieľom je zavedenie radikálneho islamu v Somálsku. Krátke obdobie vlády Únie v druhej polovici roku 2006 bolo ukončené práve po vpáde etiópskych jednotiek podporovanom USA a somálskym prezidentom. TFG pritom do súčasnosti nie je schopná vykonávať efektívnu kontrolu nad celým štátnym územím a má len obmedzený vplyv. Disponuje síce podporou USA a Etiópie, no chýba jej legitimita u obyvateľstva kvôli nejednotnosti a korupcii.

V súvislosti s pôsobením somálskych pirátov možno povedať, že sa jedná o veľmi aktuálny a naliehavý problém, ktorý sa vo významnej miere podieľa na destabilizácii

¹¹ G Nyuot Yoh, J. 2003. *Peace Processes and Conflict Resolution in the Horn of Africa* [online]. s. 90. [cit. 2011-12-01] Dostupné na internete: www.iss.co.za/pubs/ASR/12No3/EYoh.pdf

¹² V Somálsku existuje päť veľkých klanov, a to Darood, Hawyie, Rahanwein, Dir a Isaaq.

Somálska. Z uvedeného dôvodu sa tomuto faktoru destabilizácie Somálska venujeme podrobnejšie.

Somálski piráti

Napriek tomu, že má pirátstvo v Somálsku dlhšiu históriu, jeho súčasný rozmach možno jednoznačne pripísať stavu úplného kolapsu a bezvládia, do ktorého štát dospel v roku 1991. Z pôvodne „defenzívneho“ pirátstva ako reakcie na ilegálny výlov zahraničných rybárskych lodí a znečisťovanie somálskych vôd toxickým odpadom po skončení Barreho diktatúry sa vyvinulo až do jeho súčasnej orientácie na výkupné. Vzhľadom na to, že zo somálskeho pirátstva sa stal „lukratívny biznis“¹³, sa zvyšuje aj početnosť pirátskych skupín. Odhaduje sa, že v tomto odvetví čiernej ekonomiky je preto činných vyše 1400 Somáľčanov, vrátane skúsených rybárov či námorníkov alebo obyvateľov z utečeneckých táborov.¹⁴ V Somálsku sa pritom rozlišujú dve hlavné pirátske siete, z ktorých prvá pôsobí v poloautonómnej oblasti Puntland v meste Eyl a druhá v Haradheere v centrálnom Somálsku. Menšie pirátske skupiny organizujú útoky z prístavov Bosaso, Qandala, Caluula, Bargaal, Hobyo, Mogadišo a Garad alebo sú organizované ako súčasť klanov ako Darood a Hawiye.

Pirátstvo je navyše v podmienkach Somálska spojené s výraznejšími vnútroštátnymi následkami než v prípade iných štátov konfrontovaných s daným fenoménom. Vyplýva to najmä zo skutočnosti, že ide o jeden z najchudobnejších štátov na svete a zároveň jedinú „extrémnu verziu zlyhania štátu“¹⁵ v súčasnosti, t.j. rozpadnutý štát (z angl. „collapsed state“). Možno povedať, že uvedené charakteristiky determinujú celkovú zraniteľnosť krajiny. Destabilizačná povaha somálskeho pirátstva sa prejavuje v dvoch základných aspektoch, a to v:

- 1) ohrozovaní potravinovej bezpečnosti vzhľadom na dodávky Svetového potravinového programu;
- 2) a vo financovaní násilia v Somálsku najmä v prepojení na ďalších tzv. zhubných vnútroštátnych aktérov, ktorí rovnako ako piráti majú záujem na udržiavaní stavu zlyhania štátu.

Keďže Somálsko nie je schopné vzhľadom na vysoký stupeň nestability a desintegrácie štátu zabezpečiť základnú úroveň životných potrieb pre svojich obyvateľov, je odkázané na pomoc medzinárodného spoločenstva. Najdôležitejšie sú z tohto pohľadu zásielky potravinovej pomoci v rámci Svetového potravinového programu (WFP) a ich plynulosť. Z nich až 95 % je prepravovaných loďami, pričom WFP posiela do regiónu Afrického rohu mesačne okolo 40 000 ton potravín.¹⁶ V Somálsku je od nich závislá približne polovica obyvateľstva.¹⁷ Situácia sa navyše zhoršila po vypuknutí hladomoru v júli 2011. V štáte bez fungujúcej centrálnej vlády, s nevhodnými klimatickými podmienkami a dlhou históriou konfliktu môže mať ich prerušenie spôsobené nadmernou aktivitou somálskych pirátov za následok ešte väčšiu humanitárnu katastrofu než doteraz. Preto je vojenská ochrana lodí prepravujúcich potraviny do Somálska kľúčová.

Vzhľadom na slabé, resp. rozpadnuté štátne štruktúry garantujúce právo a poriadok v Somálsku, dochádza k zlyhaniu štátu pri zabezpečení efektívnej kontroly nad štátnym

¹³ Ross, S. - Ben-David, J. 2009. *Somali Piracy: An Escalating Security Dilemma* [online]. [cit. 2011-12-01] Dostupné na internete: <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlsid/745/currentpage/4/Default.aspx>

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Rotberg, R. I. (ed.). 2003. *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*, s. 9.

¹⁶ United Nations Office on Drugs and Crimes. 2010. *Maritime Piracy 2009* [online]. s. 196. [cit. 2011-12-01] Dostupné na internete: http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tocta/9.Maritime_piracy.pdf

¹⁷ *Ibid.*

územím a tým k neschopnosti zaistiť bezpečnosť obyvateľov a prijateľné životné podmienky. Súčasná situácia v Somálsku tak vytvára priestor pre pôsobenie rôznych zhubných aktérov, t.j. vodcov klanov a gangov, pirátskych a iných zločineckých skupín, skorumpovaných vojenských veliteľov a úradníkov, ktorí využívajú vzniknutú nestabilitu na vyplnenie funkčného a mocenského vákua, pričom vo väčšine prípadov ide najmä o snahu o vlastné obohatenie sa. Interakcia somálskych pirátov so subjektmi priamo zapojenými do občianskej vojny v podobe rozdeľovania ziskov z výkupného pomáha vo významnej miere financovať samotný konflikt. Predpokladá sa, že svoj podiel dostávajú vládni predstavitelia, lokálni predstavitelia štátnej správy alebo vodcovia ako aj ozbrojené skupiny ovládajúce oblasti (najmä v Puntlande, považovanom za pirátske logistické centrum), kde piráti operujú. Pirátom údajne ostáva približne 30 % výkupného.¹⁸ Okrem toho niektoré správy naznačujú prepojenie somálskych pirátov s hnutím Al Shabab, ktoré v súčasnosti bojuje proti somálskym vládnym jednotkám a etiópskej armáde.¹⁹

Pokiaľ ide o vzťah pirátstva a vojny v Somálsku, prikláňame sa k názoru Rogera Middletona, že síce „eliminácia pirátstva vojnu nezastaví, ale môže znížiť dostupné finančné prostriedky na nákup zbraní.“²⁰ Naopak, konflikt v Somálsku je tiež vhodným prostredím pre rozmach pirátstva, pretože umožňuje ľahký prístup k zbraniam a odčerpáva prostriedky využiteľné na boj proti nemu. Možno teda povedať, že vojna a pirátstvo sa v podmienkach Somálska navzájom nepriamo podnecujú a ich synergický efekt významne zhoršuje situáciu v štáte.

Fyzicko-geografické podmienky

V neposlednom rade možno za zdroj nestability v Somálsku označiť faktory spojené s fyzicko-geografickými danosťami územia. Hlavným problémom v tomto zmysle však nie sú len nedostatok úrodnej ornej pôdy, nedostatok nerastných surovín a obzvlášť nehostinné klimatické podmienky, t.j. púšť, obdobia sucha a záplav, vplyv globálneho otepľovania, ale predovšetkým neschopnosť zlyhávajúceho Somálska reagovať na tieto tendencie. Problémom ostáva aj vysoká závislosť Somálska na poľnohospodárstve (odhadovane okolo 60% HDP) a tiež jeho vysoký podiel na exportných príjmoch (približne polovica).²¹ Jedným z posledných faktorov destabilizácie bol v danej spojitosti hladomor v roku 2011, ktorý postihol takmer polovicu somálskeho obyvateľstva, z ktorej 75% sa nachádzalo v južnej a centrálnej časti Somálska, ktoré je prevažne pod kontrolou hnutia Al Shabab.²²

Záver

V historickom vývoji Somálska sme hlavné faktory jeho destabilizácie identifikovali v podobe kolonializmu, veľkosomálskeho nacionalizmu v spojitosti s Etiópiou, Barreho diktatúry a zahraničnej podpory režimu, obzvlášť vrátane jej stiahnutia na konci Studenej vojny, ďalej v podobe občianskej vojny sprevádzanej hladomorom a špecifickým pôsobením externých aktérov v súvislosti s otázkou ich intervencie, vlastných záujmov a somálskej identity, ako aj v podobe vnútroštátnych aktérov zamedzujúcich mierovému procesu a vytvoreniu centrálnej vlády vzhľadom na štiepenie opozičných skupín a ich podiel na

¹⁸ *Ibid.*, s. 199.

¹⁹ Middleton, R. 2008. *Piracy in Somalia – Threatening global trade, feeding local wars* [online]. s. 9. [cit. 2011-12-01] Dostupné na internete: <http://www.chathamhouse.org.uk/publications/papers/view/-/id/665/>

²⁰ *Ibid.*

²¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/so.html>

²² Mugo, P. 2011. *Horn of Africa Hunger Crisis* [online]. [cit. 2011-12-01] Dostupné na internete: http://www.monitor.upeace.org/innerpg.cfm?id_article=813

anarchii po roku 1991, osobitný somálsky klanizmus, Úniu islamských súdov, Al Shabab a najmä vplyv somálskych pirátov. Destabilizačným faktorom sú v neposlednom rade i geografické podmienky umocnené neschopnosťou Somálska na ne adekvátne reagovať. Z uvedeného vyplýva, že sa jedná tak o interné ako aj externé faktory destabilizácie, pričom súčasná situácia v Somálsku je výsledkom ich kombinácie.

Použitá literatúra:

1. CIA. The World Factbook. Dostupné na internete: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/so.html>
2. Carment, D. 2003. Assessing State Failure: Implications for Theory and Policy. In Third World Quarterly. ISSN 0143-6597, 2003, Vol. 24, No. 3, s. 407-427.
3. G Nyuot Yoh, J. 2003. Peace Processes and Conflict Resolution in the Horn of Africa.] Dostupné na internete: www.iss.co.za/pubs/ASR/12No3/EYoh.pdf
4. Geiger, J. Somalia. Dostupné na internete: http://www.sozialwiss.uni-hamburg.de/publish/Ipw/Akuf/kriege/166ak_somalia.htm
5. Institute for Security Studies. 2005. Somalia - Political History. Dostupné na internete: <http://www.iss.co.za/AF/profiles/Somalia/Politics.html>
6. Labanca, N. 2009. Válečné konflikty dneška – od roku 1945 do súčasnosti. Praha: Fortuna Libri, 2009, 286 s. ISBN 9788073214654.
7. Middleton, R. 2008. Piracy in Somalia – Threatening global trade, feeding local wars. Dostupné na internete: <http://www.chathamhouse.org.uk/publications/papers/view/-/id/665/>
8. Mugo, P. 2011. Horn of Africa Hunger Crisis. Dostupné na internete: http://www.monitor.upeace.org/innerpg.cfm?id_article=813
9. Ross, S. - Ben-David, J. 2009. Somali Piracy: An Escalating Security Dilemma. Dostupné na internete: <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlsid/745/currentpage/4/Default.aspx>
10. Rotberg, R. I. 2003. State Failure and State Weakness in a Time of Terror. Washington D. C.: Brookings Institution Press, 2003, 359 s. ISBN 0-8157-7574-1.
11. United Nations Office on Drugs and Crimes. 2010. Maritime Piracy 2009. Dostupné na internete: http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tocta/9.Maritime_piracy.pdf
12. Uppsala Universitaet. Uppsala Conflict Data Program - Conflict Encyclopedia Dostupné na internete: <http://www.ucdp.uu.se/gpdatabase/gpcountry.php?id=141&value=#>
13. Williams, P. D. 2009. State Failure in Africa: Causes, Consequences and Responses. Dostupné na internete: <http://www.pdf-top.com/view/aHR0cDovL2VsbGlvdHQuZ3d1LmVkdS9hc3NldHMvZG9jcy9yZXNlYXJjaC93aWxsaWFtczA3LnBkZg==>

Kontakt

Ing. Viliam Pajtinka

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b, Bratislava
Slovenská republika
E-mail: viliam.pajtinka@euba.sk

René Pawera

FAKULTA MANAGEMENTU
UNIVERZITA KOMENSKÉHO

SITUÁCIA V MANAŽMENTE OBRANNÉHO PRIEMYSLU VYBRANÝCH KRAJÍN EÚ

Abstrakt

Problémy s procesmi európskej integrácie sa spájajú s naliehavou otázkou bezpečnosti Európy a to sa výrazne dotýka i existencie a rozvoja podnikov obranného priemyslu. V priebehu 90. rokov došlo v Európe k likvidácii nadbytočnej zbrojnej produkcie a k reštrukturalizácii zbrojného podnikania v národných rámcoch, ale aj v celom európskom spoločenstve. Tieto nedostatky sú pozvoľna korigované na začiatku 21. storočia. Dajú sa však porovnať so situáciou vybraných medzinárodných aktérov bezpečnostnej architektúry sveta?

Kľúčové slova: Európska únia, obranný priemysel, manažment obranného priemyslu, integrácia zbrojárskych kapacít.

Abstract

The problems related to the European integration process are associated with the pressing challenges of Europe's security and it significantly affects also the existence and development of defence industry enterprises. During the 90th years, disposal of surplus weapons production in Europe occurred and also restructuring of the business firearms in national frameworks, as well as throughout the whole European Community. These deficiencies are corrected gradually in the early 21st Century. May they be compared with that of selected international players in security architecture of the world?

Key Words: The European Union, Defence Industry, Defence Industry Management, Integration of Armament Capacity.

Úvod

Európska Únia sa na základe nevôle európskych priemyselných skupín, ba i niektorých vlád jednotlivých členských štátov odhodlala presadiť konsolidačný program pre európsky sektor obranného priemyslu. Európska komisia si uvedomila, že zbrojný sektor je v alarmujúcom stave, a preto do projektu rozvoja Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky zahrnula aj európsky obranný priemysel a trh.¹ Nejde však o jednoduchý proces, ale o obtiažny a dlhodobý projekt.

Existencia obranného priemyslu je vo všeobecnosti považovaná za znak technicko-ekonomickej vyspelosti štátu a jeho určitej suverenity. Je tiež určitým prvkom „odstrašovania“ niektorých potenciálnych vojenských a ekonomických hrozieb. V mierových podmienkach môže vyzbrojovaním domácich ozbrojených síl a zborov efektívne absorbovať časť vládnych výdavkov nutne vynakladaných na bezpečnosť a obranu štátu, s veľmi priaznivými dopadom na zamestnanosť (prevažne vysoko kvalifikovaných odborníkov)

¹ BROEK, H.v.d.: *Challenges facing the European Defence Industry*. NID Symposium „One European Defence Industry“, The Hague, 17.10.1996.

a rozvoj infraštruktúry priemyslu. Vhodne štruktúrovaný obranný priemysel tvorí nezanedbateľný exportný potenciál s priaznivým dopadom na rentabilitu dodávok pre domáce ozbrojené sily a do obchodno-platobnej bilancie štátu.

Ráciom problému

Myšlienka, že Európska únia by na európskej bezpečnostnej scéne mala hovoriť spoločným jazykom, je taká stará ako samotný proces európskej integrácie. Napriek tomu bolo napredovanie Únie pri tvorbe spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky v priebehu mnohých rokov oveľa pomalšie ako pri vytváraní spoločného európskeho trhu alebo spoločnej európskej meny. Geopolitické zmeny v Európe a vznikajúce regionálne krízy na Balkáne a v iných častiach sveta podnietili členské štáty EÚ, aby znásobili svoje úsilie a Európa v budúcnosti mohla na širšej medzinárodnej scéne vystupovať a konať jednomyselne.

Z historického hľadiska sa prvý krok v tomto smere urobil v roku 1954. Pokus založiť Európske obranné spoločenstvo napokon zlyhal. V roku 1970 bola uvedená do života tzv. Európska politická spolupráca, v rámci ktorej sa členské štáty pokúšali koordinovať svoje postoje k aktuálnym zahraničnopolitickým otázkam. V jej rámci boli odovzdané mnohé spoločné vyhlásenia, neboli však prijaté žiadne spoločné akcie. Boli odsúdené akékoľvek násilné akty, podporovali sa iniciatívy OSN a rôzne iné mierové aktivity. Nepodarilo sa však hovoriť spoločným jazykom, pretože závery mohli byť prijímané iba jednomyselne.

Predchodkyňou súčasnej európskej bezpečnostnej a obrannej politiky bola v podstate až do polovice roku 1998 ZEÚ. Základným problémom ZEÚ a Európy vôbec bolo, aký charakter má mať európsky bezpečnostný systém. Či má byť samostatný, alebo má byť súčasťou NATO, teda prezentovať transatlantický charakter.

V uplynulých 20 rokoch vyvinula Európska únia úsilie, aby vyzdvihla svoju úlohu v zahraničnej a bezpečnostnej politike váhou svojej obchodnej a hospodárskej moci. Vzhľadom na regionálne konflikty, ktoré sa začali objavovať po roku 1989 a od určitého času tiež vzhľadom na nevyhnutnosť bojovať proti terorizmu, dospeli krajiny Európskej únie k presvedčeniu o potrebe vytvoriť formálny nástroj pre diplomatické snaženie a intervencie.

Ako problematická sa však ukázala otázka, ktoré kompetencie budú pri prijímaní rozhodnutí o kľúčových otázkach v oblasti zahraničnej a bezpečnostnej politiky v rukách Európskej únie a jej orgánov, a ktoré na druhej strane zostanú v rukách jednotlivých členských štátov. Napokon si členské štáty zachovali právomoc rozhodovania v najdôležitejších otázkach, hoci sa do týchto rozhodovacích procesov mohla angažovať tiež Európska komisia a v menšej miere aj Európsky parlament. Pri obzvlášť dôležitých rozhodnutiach sa však naďalej požaduje jednomyselnosť pri hlasovaní, čo bol zložitý proces už pri počte 15 členských krajín a určite to nebude jednoduchšie pri súčasnom počte 27 členských krajín.

Základná zásada Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky bola zakotvená v roku 1992 v Maastrichtskej zmluve. Zbytočne sa však Únia pokúšala ako sprostredkovateľ diplomatickou cestou prispieť k ukončeniu vojnových akcií. Bez európskych intervenčných kapacít mohli členské štáty Európskej únie intervenovať iba ako súčasť mierových síl OSN a následne pod velením Spojených štátov ako súčasť vojsk NATO. Poučenie z balkánskeho konfliktu nebolo zbytočné. Od tohto obdobia sa datuje aktivizácia činnosti EÚ tak na diplomatickej úrovni, ako aj v rovine samotnej vojenskej bezpečnosti.

Aby Spoločná zahraničná a bezpečnostná politika dosiahla vyššiu diplomatickú údernú silu a priehľadnosť, Únia zriadila Úrad vysokého komisára pre zahraničnú a bezpečnostnú politiku, po boku ktorého postavila štruktúry poskytujúce mu širokosiahlu podporu. Okrem iného má podporu politického štábu, ktorý pre neho vyhodnocuje krízové situácie a poskytuje mu včasné varovania, ďalej ho podporujú politický a bezpečnostno-

politický výbor a tiež vojenský výbor. Súčasťou Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky sa stala Európska bezpečnostná a obranná politika (EBOP), ktorá s výhradou príslušných záverov môže vytvárať spoločné obranné štruktúry.

Európska únia môže v budúcnosti vytlačiť NATO na okraj záujmu a stať sa pre Európu najdôležitejšou inštitúciou. Súčasne však je možné, že sa do 10 rokov dostane do krízy ak nedôjde k zásadným ekonomickým a politickým reformám. Experti v tejto súvislosti predpovedajú, že do roku 2020 sa žiaden štát vo svete nevyrovná USA, hoci rastúci vplyv Indie a Číny mení geopolitickú mapu planéty.

Európska zbrojná výroba patrila v minulosti k tým priemyselným odvetviám, ktoré vykazovali aj po 2. svetovej vojne trvalú konjunktúru. Stabilita jej produkcie vyplývala v tomto období zo stratégie vzájomného odstrašovania dvoch vojensko-politických blokov a ich prípravy na možnú totálnu vojnu. Konjunkturálne výkyvy boli v oblasti vojenskej produkcie minimálne a preto v podstate nikdy nepoklesol objem výroby pod úroveň uplynulého roku. Až prevratný vývoj na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia, rozpad sovietskeho bloku a zánik bipolárnej zbrojnej konfrontácie viedol k okamžitej odbytovej kríze zbrojárskej produkcie a k znehodnoteniu celého radu odvetví obranného priemyslu s rozsiahlymi vojensko-politickými, ekonomickými a sociálnymi dôsledkami. Rýchle východiská sa spočiatku hľadali v konverzii obranného priemyslu a likvidácii zbrojárskeho kapacít. No ukázalo sa, že prevedenie takýchto kapacít, technológií a odborníkov do civilnej výroby je nielen technicky obtiažne a nákladné, ale aj v konečnom dôsledku neracionálne. Po týchto nových skúsenostiach sa pokúsil rad výrobcov vrátiť do sektoru tzv. obranného priemyslu. Podnety k tomu priniesla aj nová politická racionalita vyplývajúca z poznania, že bezpečnostné riziká v Európe nezmizli, avšak objavili sa iné, svojim spôsobom nemenej nebezpečné.

Silné európske krajiny, rovnako ako USA, prijali svoje nové „obrné stratégie“ čo spoločne s novou skladbou potreby obrannej produkcie viedlo k podstatnej reštrukturalizácii a kvalitatívnym zmenám v priemyselnej základni obrany, v technológii a napokon aj v samotnom výskume a vývoji. Na konci 90. rokov nadobudlo oživenie v zbrojnej produkcii na dynamike v odozve na početné regionálne konflikty a zásahy medzinárodných síl v krízových oblastiach, čo je sprevádzané týmito charakteristickými rysmi:

- Zbrojná výroba prežíva v prostredí dlhodobého znižovania obranných rozpočtov, zmien vnútornej štruktúry a poklesu nákupu zbrojných systémov, kde je sústredená pozornosť na modernizáciu a predlžovanie životnosti doteraz používanej výzbroje.
- Znížila sa intenzita klasického poľného výcviku vojsk (ktorý nahradilo využívanie trénažerov a simulácie situácií), čo viedlo k menšiemu opotrebeniu techniky a veľkému zníženiu potreby náhradných dielcov a ostatného materiálu.
- Prvky neistoty a nestability sú do zbrojnej produkcie zanášané neúmernými zmenami a nejasnosťami strategických a taktických požiadaviek, čo kladie vyššie nároky na vedu a výskum, na nové technické a technologické riešenia („revolúcia vo vojenstve vyvolala zemetrasenie v obrannom priemysle“)²
 - Všeobecne uznávaným technickým východiskom pre zvládnutie nových požiadaviek je integrácia spravodajských a prieskumných prostriedkov s prostriedkami velenia, riadenia a spojenia, informačnými technológiami a zbraňovými systémami do jedného celku, čo vytvára systémy novej kvality. Z tohto dôvodu sa základnou činnosťou finálnych dodávateľov (prime contractors) namiesto výroby celého kompletu „pod

² Jane's Defence Weekly hovorí o o revolúcii vo vojenstve (Revolution in Military Affairs – RMA) v 90. rokoch.

jednou strechou“ stáva integrácia výrobku, t.j. jeho zostavenie a zladenie z komponentov dodávaných od veľkého počtu špecializovaných subdodávateľov.

U ozbrojených síl ako priameho odberateľa a spotrebiteľa zbrojnej produkcie si situácia vynucuje nové, efektívnejšie prístupy k vojenskej akvizícii a spoluprácu s finálnymi dodávateľmi. Takto vznikajú pravidlá a procesy racionálneho postupu (tzv. smart procurement), ktorý by sa mal stať základom budúceho systému európskeho obranného priemyslu.

Úspechy a prekážky v integrácii európskych zbrojárskych kapacít

Konverzia zbrojárskych kapacít v 90. rokoch, ktorá bola realizovaná v rôznych európskych krajinách v rôznom rozsahu a kvalite, viedla k likvidácii nadbytočnej produkcie a k zásadnej zmene štruktúry obranného priemyslu v národnom rámci. Možnostiam širšej medzinárodnej spolupráce, predovšetkým výrobnéj integrácie sa stavali do cesty účinné prekážky, ktoré nie sú dodnes vôbec prekonané a prejavujú sa ako:

- politicky motivovaná neochota vzdať sa suverénnej kontroly národného zbrojárskeho priemyslu ako tradičnej súčasťi obrany krajiny,
- obavy producentov o stratu doterajšieho postavenia na trhu, najmä v tradičných a silných odboroch (čo sa týka hlavne „malých štátov“),
- negatívne skúsenosti z prvých, tzv. cezhraničných programov, napr. problémy s financovaním, legislatívne prekážky, technologické obmedzenia, administratívna nepružnosť, apod.

Neochota európskych priemyselných skupín na širokej spolupráci, ako aj nevôľa vlád nastúpiť na cestu takejto integrácie viedla orgány európskych spoločenstiev k prvým pokusom o presadenie konsolidačných programov európskeho zbrojárskeho sektoru. Keď v r. 1996 prehlásil európsky komisár van den Broek, že zbrojársky priemysel v Európe je v alarmujúcom stave, považoval sa jeho návrh za prvý pokus naznačenia jednotného postupu EÚ, ZEU a WEAG pri hľadaní spoločnej bezpečnostnej a obrannej politiky, ktorej súčasťou mal byť zámer spoločnej európskej zbrojárskej základne. Uskutočnenie týchto a ďalších integračných zámerov je v „európskych pomeroch“ naďalej obtiažnym a dlhodobým projektom. Rozhodujúcou hnacou silou európskeho zbrojárskeho integračného procesu je v súčasnosti neúprosný pragmatizmus a situácia, ktorá núti výrobcov skôr spájať svoje sily, než akékoľvek návrhy zmieňovaných organizácií a ich programy. Zo strany EÚ mohol celému procesu napomôcť jedine spoločný postup v priemyselnej a akvizičnej politike, ako aj posilnenie reálnych objemov rozpočtov na obranu.

Veľká Británia patrí k menšine európskych krajín, ktoré udržujú vysoký podiel výdavkov na obranu v rámci štátneho rozpočtu a ktoré investujú do modernizácie prevádzkovej vojenskej techniky. Podľa britských názorov je proces integrácie výrobných kapacít obranného priemyslu ovplyvnený skutočnosťou, že v arzenáli európskych výrobcov chýbajú zbrojné systémy na vedenie presných úderov za každého počasia, zariadenia na doplňovanie pohonných hmôt za letu, prostriedky pozorovania a prieskumu novej generácie a na vedenie rádio elektronickej vojny. To sú všetko položky s veľkými technologickými nárokmi, čo vyžaduje vysoké náklady a veľa času na výskum (a boli doteraz výrobnou doménou USA a Číny). Preto sa zatiaľ Briti bez ohľadu na výsledky cezhraničnej spolupráce zamerali na vlastné akvizície. K takým patrí nákup 6 transportných lodí za 1,5 mld. USD a leasingový nákup 4 veľkých dopravných lietadiel Boeing C-17 Globemaster III. V roku 2004 prebehlo zavedenie palubného rádiolokátora ďalekého dosahu Astor, riadenej strely s plochou dráhou letu Tomahawk z domácej produkcie a leteckej RS Meteor z kooperácie Matra-BAe Dynamics.

Francúzsko patrí medzi krajiny s rozsiahlou a významnou domácou zbrojnou produkciou, ktorá si zatiaľ zachováva tradičnú štruktúru.. Francúzske ozbrojené sily sú vo

svojej akvizičnej politike zamerané na prednostný odber z domácej výroby. Podiel finančných objemov rozpočtu obrany na nákup vojenského materiálu na prelome storočí poklesol a v r. 2010 ostal na úrovni 20 %. Zmenšujúce sa akvizičné možnosti môžu iba ťažko dlhodobo udržať niektoré odbory zbrojárskeho priemyslu, ktorý sa už aj tak ako celok nachádza v zložitej odbytovej situácii. Snažím uprednostňovať francúzske výrobky zodpovedajú aj súčasné prioritné programy Ministerstva obrany. Prebieha rozsiahla výroba tankov a obrnených vozidiel bez väčších vývozných možností. V rámci modernizačných programov sa vyvíja modulárna letecká riadená strela na pozemné ciele, prebiehajú programy modernizácie lietadiel Mirage (spôsobilosť niesť leteckú RS Apache), vývoja zaobzorového rádiolokátora a nového poľného spojovacieho systému.

Francúzi presadzujú názor, aby všetky členské krajiny NATO posilnili svoje výdavky na nákup vojenskej techniky a na tieto účely vynaložili ročne min. 0,5 % HDP. Doteraz sa to však nedarí presadiť ani v ich domácich pomeroch.

V Nemecku, tretej najvýznamnejšej európskej členskej krajine NATO, je v súčasnosti situácia celkom odlišná. Kľúčovým problémom sa tu stal dlhodobý trvalý pokles vojenských výdavkov. V období 1990 – 1999 sa znížili takmer o polovicu (z 2,8 na 1,5 % HDP), čím sa SRN ocitla medzi 19 členskými krajinami NATO na 14. mieste. Situácia sa nezmenila ani po kritických diskusiách v r. 2000 - 2005. Naopak, vojenský rozpočet na r. 2010 vykázal ďalší pokles výdavkov. Stále trvá zámer pokračovať v znižovaní vojenských výdavkov. Ministerstvo obrany usiluje o zastavenie tohto poklesu, pretože sa nedostáva prostriedkov na financovanie zbrojárskych projektov a na vojenské akvizície. Otvoril sa program reformy Bundeswehru a najmä štruktúry nakupovanej výzbroje po tom, čo Spolkový snem schválil účasť nemeckých síl v Afganistane (Enduring Freedom). Nemecko sa prihlásilo k európskemu programu DCI, čo však problém nevyriešilo.

Neutícha snaha európskych podnikov obranného priemyslu získať pevné pozície na americkom trhu. Vynikajúcu pozíciu z tohto pohľadu získal britský podnik BAE Systems (British Aerospace), ktorá po štyroch menších akvizíciách zo začiatku roka 2004 kúpila americký zbrojársky podnik United Defense Industries (UDI) – výrobcu tanku Bradley za 4,2 miliardy dolárov (3 miliardy €). Ide o najväčšiu zahraničnú akvizíciu v dejinách obranného priemyslu USA a najväčšiu akciu v zbrojárskej odvetvi za posledné roky. Britská BAE sa tak stala svetovou dvojkou v pozemných vojenských technológiách (svetovú jednotku si udržuje americká General Dynamics). BAE sa sústreďuje nielen na výrobu bojovej techniky v euroatlantickom priestore, ale veľa si sľubuje od údržby a modernizácie techniky vyrobenou UDI, ktorá predstavuje značnú časť výzbroje armády USA.

Jednania o výrobných kooperáciách sú „inventúrou európskych problémov“ a prekážok zamýšľanej integrácie. Objavujúce problémy sú na medzivládnej, ale aj na priemyselnej úrovni. V politickej rovine ide hlavne o dosiahnutie dohody partnerov, do ktorých krajín bude povolené vyvážať kooperačnú produkciu. Rozporné stanoviská vyplývajú z rozdielov v exportnej politike, ktoré nie je schopný prekonať ani tlak USA a NATO. Pritom je spoločný zoznam „schválených“, prijateľných krajín pre export predpokladom k transatlantickej debate o zjednodušení obchodu s tzv. citlivou technológiou. Doterajší neúspech harmonizácie európskych predpisov s postojmi USA prispieva k pokračujúcej nekompatibilitate výzbroje jednotiek NATO a vytvára možnosti k proliferácii hi-tech zbraní v celosvetovom meradle.

Jednou z kľúčových podmienok úspešnosti európskej zbrojárskej integrácie je doriešenie privatizácie, resp. ťažkosti vznikajúce pri zlučovaní súkromných a štátnych spoločností. Tento vývoj je povzbudivý. Európsky zbrojný priemysel by mal byť priestorom pre uskutočňovanie spoločnej európskej obrannej politiky. Zdá sa, že kríza národných zbrojných priemyslov vyvoláva nevyhnutnosť spoločného prístupu, i keď prirodzene

favorizuje ochranárske reflexy. Európska politika, schopná uprednostňovať reštrukturalizáciu zbrojných priemyslov, by sa mala zamerať tromi smermi:

na štandardizáciu výzbroje používanej v európskych armádach s cieľom založiť spoločnú logistiku, pričom je cieľom dosiahnuť racionalizáciu európskych nákupov;

na interoperabilitu európskych systémov, to znamená na technickú možnosť ozbrojených síl pôsobiť spoločne;

na vytváranie „pólov“- prostriedkov nakúpených a spoločne používaných v rámci operatívnych agentúr.

Vedľa uvedených fúzií ďalšie veľké európske fúzie krajín EÚ smerovali predovšetkým do oboru riadených striel, kde majú dominantné postavenie britsko-francúzska skupina Matra-BAE Dynamics, ktorej stratégiou je ďalšie zblížovanie s firmami Aerospatiale Matra Missele Chatillon a Alenia Marconi Systems Chelmsford. Tiež MBD usiluje o zapojenie priemyselnej divízie Lenkflugkorpersystem, ktorá je súčasťou mníchovského Daimler Chrysler Aerospace AG. Očakáva sa vznik európskeho spojenia BAE Systems s EADS; hoci už aj tak sú obidve skupiny štrukturálne spojené spoločnými podnikmi a programami. Tak by sa mohli na európskej periférii ocitnúť doterajšie národné veličiny – Dassault Aviation, Finmeccanica, Saab a Thomsom-CSF³.

Integračné tendencie významne posilňujú i veľké medzinárodné programy. Vytvárajú tiež základ budúceho zbrojárskeho nákupu. Medzi najdôležitejšie programy európskej medzinárodnej spolupráce (často doplnenej účasťou USA) patrilo: A400M (Nemecko, Belgicko, Španielsko, Francúzsko, Luxembursko, VB, Portugalsko, Turecko – transportné lietadlá), ACCS (štáty NATO – podporný systém riadenia a kontroly pre vzdušné operácie), BONUS (Francúzsko, Švédsko – riadené protitankové strely), BREVEL (Nemecko, Francúzsko – svetelný systém na diaľkovú kontrolu), COBRA (Nemecko, Francúzsko, VB – radar na detekciu delostreleckých batérií), EUROFIGHTER (Nemecko, Španielsko, Taliansko, VB – bojové lietadlo), FSAF (Francúzsko, Taliansko – vzdušná obrana), HELIOS (Helios I: Francúzsko, Taliansko, Španielsko, Helios II: Francúzsko, Belgicko – kozmický, optický pozorovací systém), HORIZON (Francúzsko, Taliansko – protiletadlové fregaty), HOT (Nemecko, Francúzsko – riadené protitankové strely na veľkú vzdialenosť), NG MRL (Nemecko, USA, Francúzsko, Taliansko, VB – vývoj presných rakiet, modernizovaného systému kontroly odpaľovania a cvičných rakiet), METEOR (Nemecko, Španielsko, Francúzsko, Taliansko, VB, Švédsko – strely vzduch-vzduch na stredné vzdialenosti), MIDS (Španielsko, USA, Francúzsko, Taliansko, Nemecko – vysokorýchlostný systém prenosu dát), MILAN (Nemecko, Francúzsko, VB – riadené protitankové strely na strednú vzdialenosť), MU90 (Francúzsko, Taliansko – ľahké torpédo pre boj proti ponorkám), NGIFF (Nemecko, Francúzsko – identifikácia spojenca alebo nepriateľa systémom vzduch-vzduch a zem-vzduch), PAAMS (Francúzsko, Taliansko, VB – hlavný protiletadlový raketový systém), POLYPHEME (Nemecko, Francúzsko, Taliansko – opticky navádzané strely), RITA (Belgicko, Francúzsko – taktická telekomunikačná sieť), SCALP EG (Francúzsko, VB, Taliansko – strela zem-vzduch na veľké vzdialenosti), SLAT (Francúzsko, Taliansko – protitorpédový bojový systém), TIGER (Nemecko, Francúzsko – bojové helikoptéry), TRIMILSTATCOM (Nemecko, Francúzsko, VB – satelitný telekomunikačný systém).⁴

³ Fučík, J.: Proměnlivé perspektivy evropského zbrojního průmyslu, EBOP – Národní perspektivy, ÚMV Praha 2002, s.171.

⁴ Bližšie vid'.: Odile Jacob (ed.): Military and strategic yearbook, Paris 2010.

Záver

Doterajší vývoj núti doteraz izolovaných európskych výrobcov k integrácii a spájaniu výrobných, ale aj výskumných, technologických a skúšobných kapacít. Mnohí z nich pochopili, že nie je možné čakať na zázračné kroky EÚ, či medzivládnych dohôd, ale je nutné aktívne sa usilovať o fúzie a akvizície priemyselných celkov. Cieľom sa nestáva iba zvýšenie ekonomickej efektivity výroby zaistením trvalého odbytu, ale aj dosiahnutie tzv. kritického množstva (critical mass), ktoré zaisťuje ekonomickú stabilitu výrobcu a jeho udržanie na európskom zbrojnom trhu.

Medzi prvé väčšie a úspešné medzinárodné fúzie z ostatných rokov patrí vznik leteckej, obrannej a kozmickej spoločnosti EDAS (European Aeronautic, Defence and Space Company). Spojením spoločností Daimler Chrysler Aerospace AG Mníchov, Aerospatiale Matra Paríž a Construcciones Aeronáuticas S.A. Madrid vzniklo doteraz najväčšie európske zbrojárske zoskupenie a tretie najväčšie na svete vo svojom odbore. Iné veľké fúzie smerovali do oblasti riadených striel. Tu zaujíma dominantné postavenie britsko-francúzska skupina Matra – Bae Dynamics (MBD). Narastá tlak na výrobcov prachových náplní a munície, čo sa zatiaľ javí ako obtiažny politický problém. Muničné kapacity si doteraz zo strategických dôvodov udržiavali jednotlivé štáty vo vlastných rukách.

Jednania o výrobných kooperáciách sú „inventúrou európskych problémov“ a prekážok zamýšľanej integrácie. Objavujúce problémy sú na medzivládnej, ale aj na priemyselnej úrovni. V politickej rovine ide hlavne o dosiahnutie dohody partnerov, do ktorých krajín bude povolené vyvážať kooperačnú produkciu. Rozporné stanoviská vyplývajú z rozdielov v exportnej politike, ktoré nie je schopný prekonať ani tlak USA a NATO. Pritom je spoločný zoznam „schválených“, prijateľných krajín pre export predpokladom k transatlantickej debate o zjednodušení obchodu s tzv. citlivou technológiou (sensitive technologies). Doterajší neúspech harmonizácie európskych predpisov s postojmi USA prispieva k pokračujúcej nekompatibilite výzbroje jednotiek NATO a vytvára možnosti k proliferácii hi-tech zbraní v celosvetovom meradle.

Rešpektovanie manažmentu ako vedy a praktickej činnosti je v uvedenej situácii európskych podnikov obranného priemyslu rozhodujúcim faktorom ich úspešnosti. Prax neustále potvrdzuje, že úspešnosť týchto podnikov závisí vo veľkej miere na kvalite manažmentu. Úspešné podniky obranného priemyslu sa musia v dnešnom dynamickom a konkurenčnom svete opierať o moderné teoretické poznatky manažmentu ako vedy a musia ich tvorivo rozvíjať.

Použitá literatúra:

1. ADAMS, G. – CORNU, CH – JAMES, A.D. 2001. Between Cooperation and Competition – the Transatlantic Defence Market. In: Chaillot Papers 44. Paris: Institute for Security Studies Western European Union, January 2001
2. ANDREANIL, G. – BERTRAM, CH. – GRANT, CH. 2003. Europe's Military Revolution. London: Centre for European Research, 2003
3. BROEK, H.v.d. 1996. Challenges facing the European Defence Industry. NID Symposium „One European Defence Industry“, The Hague, 17.10.1996.
4. FUCÍK, J. 2000. Současný stav a vývoj evropského zbrojního průmyslu. In: Khol, R. (ed): Evropská bezpečnostní a obranná politika. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2002, s. 43-54.

5. FUČÍK, J. 2000. Proměnlivé perspektivy evropského zbrojního průmyslu. In: Khol, R. (ed): Evropská bezpečnostní a obranná politika – národní perspektivy. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2002, s. 165-191
6. GUÉROT, U., HUGHES, K., LEFEBVRE, M., EGENHOFF, T. 2003. France, Germany and the UK in the Convention - common interests or pulling in different directions? EPIN Working Paper No. 7, July 2003, CEPS website (<http://www.ceps.be>) ISBN 92-9079-446-1
7. HUGHES, K. 2003. European Foreign Policy Under Pressure, Fellow Centre for EU Policy Studies, Brussel 2003.
8. HAINE, J.-Y. 2004. ESDP: Force structures. (Dostupné: <http://www.iss-eu.org/esdp/01-jyh.pdf>, 2004-01-26)
9. JANE'S DEFENCE WEEKLY (2010).
10. JOPP, M., REGELSBERG, E. 2007. „GASP und ESVP im Verfassungsvertrag – eine neue Angebotsvielfalt mit Chancen und Mängeln“, in: integration, Vol. 26, No. 3/2007 s.550-563.
11. KORBA, M. 2003. Európsky obranný priemysel a rola EÚ. In: IDEE 2003. Bratislava: Magnet Press Slovakia, 2003, s. 96-97
12. MENON, A. 2004. From Crisis to Catharsis – ESDP after Iraq. International Affairs, No. 4, 2004, s. 631-648.
13. ODILE, JACOB. 2010. Military and strategic yearbook, Paris 2010.
14. ONDREJCSÁK, R. - ŠŤASTNÝ, M. 2004. Postoje Francúzska, Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska, Nemecka a Spojených štátov amerických k Európskej bezpečnostnej a obrannej politike. Bratislava: Inštitút bezpečnostných a obranných štúdií MO SR, Bratislava 2004.
15. PACHTA, L. 2003. France: Driving force of the EU Common Foreign and Security Policy?, EUROPEUM, 2003
16. PAWERA, R. 2005. Manažment európskej bezpečnosti. Eurounion, Bratislava 2005. 164 s.
17. REGELSBERGER, E. 2003. CFSP Watch 2003 National Report Germany. www.fornet.info, 2003
18. The Military Balance 2008/2009 IISS London. (Dostupné: <http://www.iss-eu.org/>)
19. WAGNER, W. 2003. Why the EU's common foreign and security policy will remain intergovernmental: a rationalist institutional choice analysis of European crisis management policy. Journal of European Public Policy, Volume 10, Number 4, August 2003, pp. 576- 595.
20. SYRUČEK, M. 2010. Snahy o modernizáciu. Trend, november 2010, príloha Slovensko a svet., s.60-61.
21. ŠTEFUNKO, I.: Motor integrácie? Francúzsko-nemecký vzťah. In: Európska únia dnes. Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku a IVO, Bratislava 2001.

Kontakt

doc. PhDr. René Pawera, PhD.

Katedra financií a ekonómie

Fakulta managementu

Univerzita Komenského Bratislava

Odbojárov 10, P.O.BOX 95

Bratislava

E-mail: rene.pawera@fm.uniba.sk

Lubomír Pána

VYSOKÁ ŠKOLA EVROPSKÝCH A REGIONÁLNÍCH STUDIÍ, O.P.S.

ANALÝZA VOLEB DO EVROPSKÉHO PARLAMENTU 2004 A 2009 V ČR V KONTEXTU SOUČASNÉ POLITICKÉ SITUACE

Abstrakt

Příspěvek analyzuje průběh a obsah volební kampaně, volební programy, volební účast a výsledky voleb do Evropského parlamentu v ČR v roce 2009. Dále pak provádí komparaci volebních programů a porovnává výsledky voleb s rokem 2004, kdy tyto volby proběhly v ČR poprvé. Příspěvek se zaměřuje i na řadu ovlivňujících faktorů, kterými jsou např. finanční krize, pád vlády, české předsednictví v EU a další. Poslední část porovnává volební výsledky v jednotlivých regionech ČR a predikuje budoucí chování politických stran ve volbách do Evropského parlamentu v roce 2014 v kontextu dnešní politické situace.

Klíčová slova: volební kampaň, volební program, Evropský parlament, europoslanec, politická strana

Abstract

The contribution analyses the process and content of the election campaign, election programmes, European turnout and European election results 2009 in the Czech Republic. It makes a comparison of election programmes and compares the election results with those in 2004 when the elections took place in the Czech Republic for the first time. The contribution focuses on the specific influencing factors in the European Parliament elections such as for example the financial crisis, the government fall, Czech Presidency of the EU and others. In the concluding part of the work the election results are compared in individual regions in the Czech Republic and it is predicted the future behaviour of political parties in the European Parliament elections in the context of present political situation.

Key words: Election campaign, Election programme, European Parliament, Member of the European Parliament, Political party

Úvod

Evropský parlament (European Parliament) je volen občany Evropské unie, aby zastupoval jejich zájmy. Předchůdcem EP bylo Shromáždění ESUO založené roku 1952 šesti členskými státy – Francií, Itálií, Německem, Belgií, Nizozemím a Lucemburskem. Hlavní funkcí Shromáždění bylo dohlížet na činnost klíčového orgánu ESUO – Vysokého úřadu (pozdější Komise). V roce 1957 byly podepsány Římské smlouvy a vznikl EUROATOM a EHS, Shromáždění získalo některé poradní a dozorní pravomoci. Byl učiněn první krok k přímým volbám. V roce 1962 bylo Shromáždění přejmenováno na Evropský parlament. Roku 1965 byla podepsána Slučovací smlouva, došlo tak k dalšímu rozšíření pravomocí EP – možnost odvolávat Komisi. V roce 1970, v souvislosti s postupným zaváděním systému vlastních finančních zdrojů Společenství, získal Parlament právo pozměnit nebo zamítnout návrh rozpočtu, schvalovat hospodaření Komise. V roce 1979 se uskutečnily první přímé volby do EP, volilo se 410 poslanců [INFORMAČNÍ KANCELÁŘ EVROPSKÉHO PARLAMENTU, 2007].

Evropský parlament je institucí EU, která se za dobu svého působení nejvíce vyvíjela, během druhé poloviny dvacátého století upevňovala svoji pozici v institucionálním trojúhelníku ES/EU a nabývala na významu vedle Evropské Komise a Rady [DUŠEK, 2011].

Za zmínku stojí i skutečnost, že EP je jedinou občany přímo volenou institucí EU, což ho řadí mezi instituce s nejvyšší legitimitou.

Parlamentní volby se konají každých pět let a každý občan EU, který byl zapsán do seznamu voličů, je oprávněn v nich volit. Parlament tedy vyjadřuje demokratickou vůli občanů Unie (více než 501 milionů lidí) a zastupuje jejich zájmy při jednání s ostatními orgány EU. Současný parlament má 736 členů ze všech 27 členských zemí EU. Téměř 35 % z nich tvoří ženy. Ve volebním období 2004–2009 byl maximální počet členů 732 dočasně zvýšen na 785 kvůli tomu, že Bulharsko a Rumunsko přistoupily k Unii během volebního období. Česko proto v roce 2009 reformou přišlo o dva z 24 zástupců, Slovensko o jednoho ze 14. Potvrzuje to rezoluce, kterou přijal Evropský parlament 11.10.2007 [DUŠEK, 2011].

V současné době neexistuje jednotná volební procedura a postup, který by byl totožný ve všech státech Evropské unie. Přestože například článek 190 Smlouvy o Evropském společenství vyžaduje, aby Evropský parlament připravil návrh volebního zákona pro volby na základě všeobecné a jednotné volební procedury ve všech členských státech, žádný z vypracovaných návrhů se nepodařilo realizovat. Přestože tedy volby probíhají ve sjednocených termínech, odráží volby v každém členském státě historické zvyklosti a národní tradice, což do značné míry ovlivňuje konečný volební výsledek. Vzhledem k neexistenci společných mezinárodních kandidátních listin tak jednotlivé politické strany stojí před velmi obtížnou volbou, jakou strategii pro evropské volby zvolit.

Průzkumy veřejného mínění při volbách do Evropského parlamentu 2009 a 2004

Volby do Evropského parlamentu se v roce 2009 konaly v České republice už podruhé. Politické strany se proto mohly opírat o zkušenosti, které nabraly za pět let členství ČR v EU a působení českých europoslanců v Evropském parlamentu.

Rok 2004 byl v historii EU velmi významný ze dvou důvodů: Za prvé došlo k přistoupení největšího počtu zemí v dosavadním průběhu evropského integračního procesu. Za druhé se v případě voleb do Evropského parlamentu (EP) konaných ve dnech 10.–13.6. jednalo o první „celoevropské“ volby, při nichž občané z celkem dvaceti pěti států volili své zástupce v jednokomorovém Evropském parlamentu [LINEK, L., LYONS, P., 2007]. Oproti roku 2004 také došlo především v rámci předvolební kampaně k výraznému posunu. Strany tehdy nevěděly, jak vlastně přizpůsobit své volební programy, jak vést a postavit svou volební kampaň. Tak např. ČSSD přizpůsobila kampaň pro volby do Poslanecké sněmovny, ostatní strany se přizpůsobovaly převážně volbám komunálním. Tato skutečnost vede i k obtížnějšímu průzkumu veřejného mínění.

Tabulka 18 – Průzkumy veřejného mínění různých agentur v letech 2004 a 2009

Politická strana	STEM		CVVM		SC&C	
	2004	2009	2004	2009	2004	2009
ODS	35,6	30,9	25,5	36,5	29,0	28,9
ČSSD	10,0	27,0	9,5	28,0	13,0	27,8
KSČM	19,0	13,3	11,6	15,5	14,0	13,4
KDU-ČSL	8,7	8,0	7,5	6,5	7,0	5,7
Nezávislí	8,1	-	3,5	-	8,0	-
SNK-ED	5,5	-	3,0	-	5,0	-

Zdroj: Tiskové zprávy agentur STEM, CVVM, SC&C

Největší nárůst v preferencích v roce 2009 oproti roku 2004 měla sociální demokracie. Zatímco v roce 2004 ji agentury přisuzovaly zisk přibližně 11 procent, v roce 2009 to bylo cca 27,5 procenta, což je rozdíl necelých 17 procent. Další větší nárůst zaznamenala ODS v případě agentury CVVM. Zde zaznamenala ODS nárůst o 11 procent oproti roku 2004. V ostatních případech se odhady téměř shodovaly, resp. se lišily o rozdíl max. 6 procent. Rozdíly v průzkumech veřejného mínění se mezi jednotlivými agenturami mohou i značně lišit. Je to dáno především způsobem dotazování ale i dalšími okolnostmi.

Volby do Evropského parlamentu v roce 2009 a 2004

Volby do Evropského parlamentu v ČR v roce 2009 určili, kdo bude Česko zastupovat v Evropském parlamentu ve volebním období 2009-2014. V Česku se volilo 22 z celkových 736 poslanců. Volby se uskutečnily v pátek 5. června od 14:00 do 22:00 a sobotu 6. června od 8:00 do 14:00; řídili se zákonem o volbách do Evropského parlamentu č. 62/2003 Sb.

Tabulka 19 – Výsledky voleb do EP v České republice v roce 2004 a 2009

Politická strana	Volby 2004		Volby 2009	
	křesel	%	křesel	%
Občanská demokratická strana (ODS)	9	30,04	9	31,45
Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM)	6	20,26	4	14,18
Sdružení nezávislých kandidátů – Evropští demokraté (SNK-ED)	3	11,02	-	-
Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová (KDU-ČSL)	2	9,57	2	7,64
Česká strana sociálně demokratická (ČSSD)	2	8,78	7	22,38
Nezávislí	2	8,18	-	-

Zdroj: DUŠEK, 2011

Oproti roku 2004 se v roce 2009 do evropského parlamentu nedostaly 2 strany a to sice SNK-ED a Nezávislí. Strana zelených, která byla zastoupena ve vládě ČR (2006-2010), se do Evropského parlamentu jako jediná z vládnoucích stran v roce 2009 nedostala. Předvolební průzkumy jednotlivých agentur se jak v roce 2004, tak v roce 2009 příliš nelišily od skutečných výsledků, až na výjimky. V každém případě ovšem alespoň jedna z uvedených agentur odhadla výsledek téměř přesně. Největší nárůst preferencí, stejně tak jako v předvolebních průzkumech zaznamenala sociální demokracie. Polepšila si téměř o 14,5 procenta. O 1,5 procenta voličů více pak volilo občanské demokraty. KSČM si pohoršila zhruba o 6 procent a lidovci o 2 procenta. Počet získaných mandátů v letech 2004 a 2009 ukazuje tabulka 2. Z tabulky je zřejmé, že ODS i přes mírný nárůst voličů oproti roku 2004 zůstala na 9 mandátech. Výrazně si polepšila ČSSD, a to sice o 5 mandátů. Na stejné úrovni zůstali lidovci a o 2 mandáty oproti roku 2004 si pohoršili komunisté.

Na otázku, kolik mandátů by chtěly jednotlivé strany získat, byly odpovědi následující. Mirek Topolánek (ODS) by považoval za úspěch cokoli nad sedm křesel a to se občanským demokratům splnilo. Téměř stejnou odpověď uvedl i Jiří Paroubek (ČSSD), z čehož vyplývá, že i sociální demokracie může být spokojena. Vojtěch Filip (KSČM) řekl, že pět mandátů by byl opravdový úspěch. Komunisté získali sice jen 4, ale útěchou jim může být, že v celkovém výsledku skončili třetí, hned za sociální demokracií. Na stejnou otázku odpovídal též Cyril Svoboda (KDU-ČSL), který za úspěch považoval alespoň udržení dvou mandátů, které získali ve volbách do Evropského parlamentu v roce 2004. Toto se lidovcům vyplnilo na 100 procent. Předseda Strany zelených Martin Bursík uvedl, že pro ně by byl

úspěch dostat se do Evropského parlamentu. To se jim bohužel nepodařilo stejně jako o rok později při volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR.

Porovnání regionální voličské podpory v letech 2004 a 2009

Z hlediska socioekonomických faktorů v roce 2004 měly v evropských volbách na volební podporu v regionech největší vliv výše nezaměstnanosti, úroveň vzdělání a také podíl samostatných pracovníků (podnikatelů): zaměstnavatelů a osob samostatně výdělečně činných [ŠARADÍN, 2007]. Porovnáme-li voličskou podporu Občanské demokratické strany v letech 2004 a 2009, získala ODS nové voliče především v Moravskoslezském kraji, a to o více než 5 procent. Dále pak ODS posílila svou pozici v Praze a Středočeském kraji. O méně než 5 procent voličů přišli občanští demokraté v kraji Ústeckém.

Srovnáme-li úspěch sociálních demokratů v letech 2004 a 2009, získali více voličů ve všech krajích a to cca o 15 procent. KSČM si výrazněji pohoršila v krajích Středočeském a Jihomoravském a Ústeckém, a to o více než 5 procent. Svě voliče ztratili komunisté ale téměř ve všech krajích. Lidovci nepatrně ztratili své voliče v krajích Pardubickém a Moravskoslezském. Dále pak v krajích Vysočina, Jihomoravském a Olomouckém. Ve Zlínském kraji si pak KDU-ČSL své voliče udržela. Další dvě strany – SNK-ED a Nezávislí, kteří byli zastoupeni v Evropském parlamentu v roce 2004, v roce 2009 již nezískaly dostatečnou podporu a do Evropského parlamentu se nedostaly. Zatímco v roce 2004 zvítězila ODS v 64 okresech z celkových 77, v roce 2009 pak zvítězila v 59 okresech. Je zřejmé, že oproti roku 2004 si ODS sice pohoršila o pět okresů, avšak díky lepším výsledkům ve zbývajících si občanští demokraté mírně polepšili. KSČM a KDU-ČSL, které figurovaly jako vítězové v určitých okresech v roce 2004, již svůj úspěch nezopakovaly a v roce 2009 nevyhrály v žádném okrese. Naopak sociální demokraté, kteří v roce 2004 nezvítězili v žádném okrese, se výrazně zlepšili a v roce 2009 zvítězili v 18 okresech.

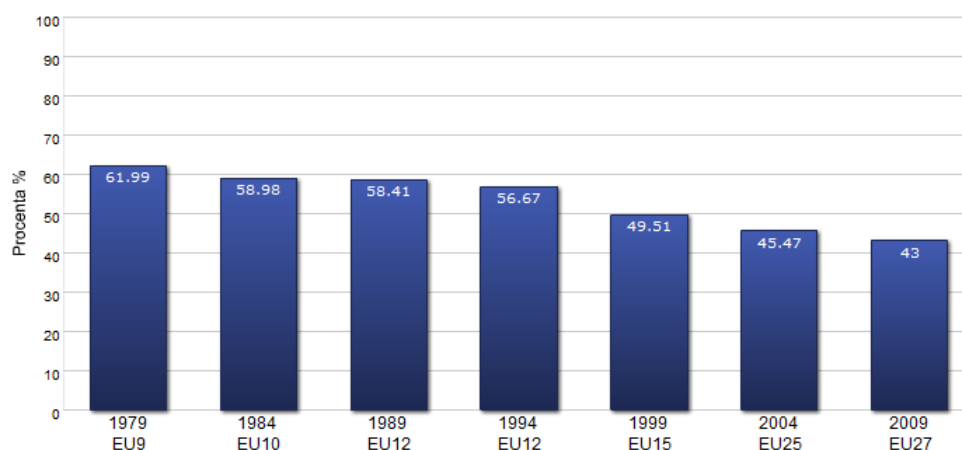
Nejnižší volební účast byla zaznamenána v Karlovarském kraji (21,75 %), nejvyšší naopak v Praze (35,73 %). Volební účast v ČR byla 28,22 %, což odpovídalo volební účasti v roce 2004. Jedná se tedy o jednu z nejnižších volebních účastí v historii ČR – viz tabulka 3.

Tabulka 20 – Volební účast ve vybraných volbách v ČR

Volební účast (v %)	1994	1996	1998	2000	2002	2003	2004	2006	2009	2008	2010
Volby do PSP ČR		76,41	74,01		58,00			64,47			62,60
Krajské volby				33,64			29,62			40,30	
Komunální volby	60,68		45,02		43,39			46,38			48,50
Evropský parlament							28,32		28,22		
Referendum ke vstupu do EU						55,21					

Zdroj: ČSÚ, 2011

Obrázek 12 – Volební účast při volbách do Evropského parlamentu 1979-2009

Zdroj: EVROPSKÝ PARLAMENT, 2011

Ve většině evropských zemí byla volební účast mezi 20 a 30 procenty. Protože v Belgii a Řecku jsou volby povinné, čísla volební účasti se navyšují. Volební účast se ale zvýšila např. i v Polsku a to poprvé od roku 1989. Na poměry Polska je 27 procent velký úspěch. Překvapení přišlo také ze Švédska, kde křeslo v europarlamentu získala Pirátská strana, která např. podporuje bezplatné stahování hudby, filmů či počítačových her. Celoevropská volební účast byla se 43,01 % nejnižší v celé historii, což vede k diskuzi o snižující se legitimitě Evropského parlamentu.

Srovnání struktury Evropského parlamentu dle frakcí v letech 2004 a 2009

Počet křesel v Evropském parlamentu se oproti roku 2004 snížil. Zatímco stav Evropského parlamentu byl před volbami v roce 2009 785 křesel, po volbách v roce 2009 pak pouhých 736 křesel. Je zřejmé, že v Evropě posílil především pravý střed. Největší podporu tyto strany získaly především v Německu, Francii, či Velké Británii. Na druhé straně socialisté ztráceli. Zejména evropské krajní levice způsobil zisk pouhých 34 křesel velké zklamání.

Důvodem tohoto výsledku je především ekonomická krize. V očích voličů je situace příliš vážná a lidé tak místo experimentů volí spíše tradiční strany, u nichž předpokládají lepší schopnost krizi čelit. Uskupení krajně levicových stran – GUE/NGL mělo v roce 2004 podíl 5,2 % zástupců. V roce 2009 tento podíl činí pouze 4,6 %, což znamená, že GUE/NGL má poprvé menší, než pětiprocentní zastoupení. Od vzniku Evropského parlamentu se tak potvrzuje trend, že krajní levice dostává stále méně křesel.

Porovnání výsledků voleb do EP dle použitých marketingových metod a nástrojů

ODS ve volbách do EP v roce 2009 zvítězila s počtem 741 946 hlasů, což činilo 31,45 procent (viz tabulka 2). Strana poučena z prohry v krajských volbách 2009 přizpůsobila své vedení kampaně ČSSD, tzn., že vedla také kampaň negativní. Témata z volebního programu se změnila na diskuse o tématech čistě domácích. V průběhu kampaně se díky demografickým průzkumům zaměřila i na hlasy stárnoucí části populace – seniory a s ohledem na zájmy nejmladší voličské generace i na internetovou komunikaci. Občanským demokratům dle výzkumů CVVM paradoxně u voličů stoupla obliba díky tomu, že se ČSSD a jejím spojencům podařilo nečekaně svrhnout v roce 2009 jejich vládu. Zdá se, že tento krok a skutečnost, že se tak stalo v době našeho předsednictví EU, pomohly ODS získat potřebné

hlasy. Svůj nemalý podíl na konečné výhře strany měl i její „Modrý tým“ – tým podporovatelů, kteří organizovali mítinky, komunikovali s příznivci, vylepovali poutače, vyhodnocovali průběh volební kampaně. Do eurokampaně ODS vložila 40 mil. a obhájila 9 mandátů z roku 2004, od státu dostala 22 mil., jeden mandát tak občanské demokraty vyšel na 4,44 mil. Kč.

ČSSD ve volbách získala 528 132 hlasů, tj. 22,38 procent. Straně ubrala hlasy nejen nízká volební účast, ale i její volební taktika, kterou nezvládla. Březnové svržení vlády a způsob, jakým to provedla, zřejmě odradilo spoustu jejích příznivců. Nefungovalo ani vedení negativní kampaně formou strefování se do ODS, ani opakování slibů z voleb krajských. Přestože průzkumy agentur od dubna ukazovaly na vítězství soc. demokracie, vyhocený závěr kampaně ČSSD marketingově nezvládla, nevýrazná byla i komunikace s voliči prostřednictvím sociálních médií. Zdálo se, že poslední poutače s olepenými tvářemi představitelů strany nebo dojemná černobílá fotografie holčičky odradily velké množství potencionálních voličů. Její kampaň vyzněla až příliš naléhavě. V případě volebních výsledků sociálních demokratů však nelze jednoznačně hovořit o prohře. Strana získala v těchto volbách o 5 mandátů více než v eurovolbách konaných v roce 2004, kdy měla mandáty pouze 2. Její kampaň však byla nejdražší. ČSSD za ni zaplatila 61 mil. Kč, získala 7 mandátů. Od státu dostala 15,8 mil., jeden mandát jí tak vyšel na 8,71 mil. Kč.

KSČM získala 334 577 hlasů tj. 14,18 procent. Strana vedla vyrovnanou kampaň a její výsledek bylo možno považovat za úspěch. Komunisté mají své stále voličské jádro, na které strana spoléhá, přesto v těchto volbách získali 4 mandáty, což je o 2 méně než ve volbách v roce 2004. Do eurokampaně vložili 17 mil., za získané 4 mandáty od státu dostali 10 mil. Kč. Jeden mandát je tak stál 4,25 mil. Kč.

KDU-ČSL získala 180 451 hlasů, tj. 7,64 procent hlasů. Lidovci i přes vnitrostranické neshody, Čunkovy (předseda KDU-ČSL) soudně nedořešené spory a odchod bývalého předsedy Kalouska ze strany obhájili svá dvě křesla. Kampaň nebyla konfrontační a nebyla ani příliš nákladná. Při jejím vedení vsadili nejen na svou širokou členskou základnu a inspiraci Obamovou kampaní, ale oproti předchozím rokům i na využití sociálních médií. KDU-ČSL jako jediná ze stran, které se do EP dostaly, na volbách neprodělala. Strana obhájila své 2 mandáty z roku 2004. Do kampaně vložila 5 mil. Kč, od státu získala zpět 5,4 mil., za jeden mandát tak zaplatila 2,5 mil. Kč.

Ostatní politické strany – Suverenita, EDS, VV, Starostové a nezávislí, SZ ani SNK-ED se do europarlamentu nedostaly. SZ doplatila na nízkou volební účast a vnitřní stranické neshody. V případě SNK-ED (v roce 2004 získala 3 mandáty, v roce 2009 neobhájila ani jeden), EDS a Starostů mohlo být důvodem neúspěchu to, že strany byly pro občany až příliš proevropské. EDS navíc vznikla jen pár měsíců před volbami, lidé o ní neměli mnoho informací a její program jim byl až příliš vzdálený. Suverenita kandidovala sama za sebe a s žádnou politickou stranou se nespojila, aby získala větší počet hlasů. Kandidátkám Bobošíkové i Hybáškové mohlo paradoxně ubrat hlasy i to, že působily jako europoslankyně a svým voličům se tak vzdálily. Handicapem těchto stran byla také jejich nesjednocenost, neschopnost se spojit do jedné strany, která by měla větší šanci na volební úspěch.

Porovnáme-li obsah a vedení předvolební kampaně v závislosti na výsledku voleb, lze říci, že obě největší strany ODS a ČSSD vedly negativní kampaň, která zřejmě odradila každé z nich určité procento voličů. Nezodpovědné svržení vlády v době našeho předsednictví zřejmě ubralo hlasy sociální demokracii. Obě strany se věnovaly především řešení domácích problémů. V případě ČSSD částečně zabrala taktika z voleb krajských – probírání zdravotnických poplatků, zvyšování rodičovského příspěvku apod. Kampaně komunistů ani lidovců nebyly vedeny negativně ani agresivně, jejich výsledky lze považovat za uspokojivé. Lidovci jako jediní na eurovolbách finančně vydělali. Ostatní kandidující strany se do europarlamentu nedostaly. Jejich programy byly více spojeny s tématy evropskými, strany na

svou propagaci neměly dostatečné finanční zdroje, voliči o stranách a jejich kandidátech neměli potřebné množství informací. Silně proevropské strany zůstaly nepochopeny, přestože nebo právě proto, že se jejich programy a volební kampaně skutečně týkaly funkce a působnosti Evropského parlamentu. Tyto volby tak byly spíše testem, jakým způsobem a která strana uspěje v původně plánovaných (Ústavním soudem zrušených) předčasných podzimních volbách roku 2009. Volby do EP byly také svým způsobem výjimečné – i malé strany dostaly možnost získat státní peníze. Od státu tak inkasovaly statisícové příspěvky, přestože se potřebné pětiprocentní hranici ani nepřiblížily. Tento obnos jim tak umožnil jejich další rozvoj a propagaci. Například Pravý blok za svých investovaných 7 500 Kč získal 708 tis. Kč. Druhým extrémem byla kampaň DSZ, do níž bylo investováno téměř pět milionů, a zmíněná strana získala zpět pouhých 443 tis. Kč.

Způsoby vedení volebních kampaní do Evropského parlamentu vytýká i MATUŠKOVÁ (2008), která uvádí, že politické strany, hnutí a koalice musí sestavit volební program, zvolit kandidáta, tzn. definovat produkt, zvolit hlavní téma kampaně. Nelze již přihlížet k tématům týkajících se pouze ČR, ale je nutné najít motivy všeobecné známé a shodné s prostředím Evropské unie.

Souhrn a závěry

Jakou kampaň a strategii lze očekávat ve volbách do Evropského parlamentu v roce 2014? Do voleb promluví ještě více sociální sítě, které do značné míry napomohly obměně 114 poslanců z 200 v rámci voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v roce 2010. Zmínit lze např. facebookové iniciativy Vyměňte politiky.cz nebo Defenestrace 2010. Potvrzuje to i FORBES (2011), který poukazuje na skutečnost, že zatímco ve volebních kampaních okolo roku 1992 byl hitem fax, volby po roce 2012 budou výrazně ovlivňovat právě sociální sítě. Stále ale samozřejmě platí, že musíte být v televizi.

Pokud se v České republice označoval rok 2010 jako supervolební (volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, Senátu Parlamentu ČR a zastupitelstva obcí), bude rok 2014, kdy se budou konat navíc další volby do Evropského parlamentu, označován jako SUPERsupervolební, protože v tomto roce se budou konat dokonce čtvery volby. Je tedy zřejmé, že evropská témata budou přebyta tématy národními ještě více než v roce 2004 a 2009. Jediným významnějším evropským tématem pro volby do EP se jeví v tuto chvíli problematika eurozóny. Přestože k této ojedinělé situaci v ČR dosud nedošlo, je zřejmé, že z ekonomických důvodů se budou konat volby do Evropského parlamentu a do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR zároveň na začátku června 2014, což bude mít též vliv na konečné výsledky a vyšší volební účast.

Z analýzy volebních programů nejsilnějších politických stran v roce 2009 vyplývají následující fakta. Pokud porovnáme výsledky voleb do Evropského parlamentu v letech 2004 a 2009 vyplynulo, že podobně, jako v roce 2004, byla předvolební kampaň zaměřena především na domácí politiku a témata věnující se domácí politice. Volby do EP v roce 2009 byly opět soubojem mezi ODS a ČSSD. Obě tyto největší strany vedly negativní kampaně, což je jeden ze způsobů, jak oslabit soupeřovu pozici. Jejich cílem bylo v očích voličů protivníka zošklivit či zničit za pomoci polopravd, zinscenovaných skandálů, kompromitujících informací apod. Programová témata ODS i ČSSD do těchto parlamentních voleb byla přetransformována na hádky o tématech domácích. Komunisté i lidovci se evropskými tématy také příliš nezabývali. Strany, které ve svých programech zdůrazňovaly evropská témata nebo na nich postavily svou existenci, se do europarlamentu nedostaly. Stejně jako ve volbách do EP konaných v roce 2004, tisk a ostatní média o volebních kampaních kandidujících politických stran, koalic a hnutí ani o Evropském parlamentu příliš neinformovala. Pokud ano, tak většinou o událostech, které zaváněly senzacími nebo skandály. V denících Hospodářské noviny a Právo titulní stránky zabírala témata pandemie

prasečí chřipky, sestavování nové vlády, příprava na předčasné podzimní volby v ČR. Pokud jde o politické strany v ČR a evropská témata, na dvou příkladech lze ukázat, jak největší české politické strany marketingově „prohospodařují“ potenciál svých evropsky významných politiků. Libor Rouček (ČSSD) je od července 2009 jedním z místopředsedů Evropského parlamentu a členem Výboru pro zahraniční věci = nejvýše postavený Čech v historii EP, Jan Zahradil (ODS) je od 8. března 2011 v europarlamentu předsedou politické skupiny Evropští konzervativci a reformisté, jedné ze 7 frakcí Evropského parlamentu. Oba dva političtí představitelé jsou po svém zvolení do funkcí v českých médiích téměř „neviditelní“, prosazování evropských témat v národním prostředí je pak o to těžší.

Lze souhlasit s všeobecným názorem, že voliči jsou již unaveni z neustálého kolotoče různých voleb – senátní, krajské, komunální, parlamentní, eurovolby. Strany tak již v podstatě vedou permanentní volební kampaně, na které vynakládají milionové finanční obnosy. Těm úspěšným se část z nich vrátí v podobě státního příspěvku. Takovéto financování státem však znamená, že občané platí volební kolotoče ze svých daní. Možná by stálo za úvahu nastavit limity na volební kampaně. Jediným způsobem řešení vlastních voleb do EP však je, že by ve volbách kandidovaly celoevropské strany, které by na své kandidátky vybíraly kandidáty v primárkách v národních státech. Opět se ale vynořuje problém určité spravedlnosti, kolik zástupců by měli mít na kandidátkách jednotlivé státy, jak se zohlední disproporce v jejich velikosti. Takové strany by pak více akcentovaly evropská témata, než témata národních států. Zajímavou iniciativou bylo v tomto ohledu hnutí Newropeans, což je první celoevropské politické hnutí, které neúspěšně usilovalo o možnost kandidovat ve všech státech EU v evropských volbách 2009. Volby v roce 2014 budou pravděpodobně velkou zkouškou evropské demokracie, neboť se lze v současné době obávat, že obyvatelé evropských států se se buď voleb nezúčastní či naopak budou hlasovat pro euroskeptické a konzervativní politické strany. Obě dvě skutečnosti mohou mít fatální dopady na budoucí fungování evropské integrace a oslabení legitimacy evropských institucí.

Použitá literatura:

1. DUŠEK, J. Historie a organizace Evropské unie. 2. vyd. České Budějovice : Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2011. 284 s. ISBN 978- 80-86708-95-9.
2. Evropská integrace - Evropský parlament - Členské státy Evropské unie. Praha : Informační kancelář Evropského parlamentu, 2007. 28 s. ISBN 978-80-254-1774-4.
3. FORBES, S. Střední Evropa bude znovu dynamem ekonomiky. Právo. Praha : Borgis, 31.10.2011.
4. LINEK, L., LYONS, P. Vliv nabízených možností na odpovědi respondentů ohledně blízkosti k politickým stranám ve dvou šetřeních po volbách do EP 2004. In LINEK, L., OUTLÝ, J., TÓKA, G., BATORY, A. Volby do Evropského parlamentu 2004. 1. vyd. Praha : Sociologický ústav Akademie věd ČR; Hradec Králové : Fakulta humanitních studií, Univerzita Hradec Králové, 2007. 314 s. ISBN 978-80-7330-106-4.
5. MATUŠKOVÁ, A. Volební kampaně a marketingové metody. In Volby do Evropského parlamentu: Co mohou změnit? Praha : Evropské hodnoty, o.s., 2008. 143 s. ISBN 978-80-904158-1-2.
6. ŠARADÍN, P. Srovnávací analýza voleb prvního a druhého řádu v ČR. Volby do Evropského parlamentu a Poslanecké sněmovny PČR. In LINEK, L., OUTLÝ, J., TÓKA, G., BATORY, A. Volby do Evropského parlamentu 2004. 1. vyd. Praha :

Sociologický ústav Akademie věd ČR; Hradec Králové : Fakulta humanitních studií, Univerzita Hradec Králové, 2007. 314 s. ISBN 978-80-7330-106-4.

7. Účast ve volbách do Evropského parlamentu v letech 1979–2009 [online]. Brusel : Evropský parlament, 2011, 11.1.2011 [cit. 2011-10-31]. Dostupný z <http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/cs/turnout_cs.html>
8. Výsledky voleb [online]. Praha : Český statistický úřad, 2011, 19.3.2011 [cit. 2011-10-31]. Dostupný z <<http://www.volby.cz>>.

Kontakt

doc. Dr. Mgr. Lubomír Pána, Ph.D.

Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s.

Žižkova 6

370 01 České Budějovice

Česká republika

E-mail: pana@vsers.cz

Janka Pásztorová

OBCHODNÁ FAKULTA,
EKONOMICKÁ UNIVERZITA

PRÍLEŽITOSTI ROZVOJA FARMACEUTICKÉHO PRIEMYSLU

Abstrakt

Farmaceutický priemysel predstavuje celosvetovo veľmi atraktívne odvetvie s vysokými ziskovými maržami a silným konkurenčným prostredím. Je špecifický požiadavkami na vysoké investície do výskumu a vývoja nových liekov pri ich neistej návratnosti, pretože základom úspechu farmaceutickej spoločnosti je úspech lieku na trhu. Ďalším špecifikom farmaceutického priemyslu je intenzívna regulácia v USA a EU, hrozba poklesu zisku po expirácii patentov a silnejúca konkurencia výrobcov generík. Uvedené faktory podnecujú spoločnosti k fúziám a akvizíciám s cieľom zvýšenia produktivity výskumu a vývoja, nákladovej synergie a zvyšovania hodnoty novej firmy. Výsledkom čoho je zvýšenie počtu fúzií a akvizícií a koncentrácia a konsolidácia odvetvia. Cieľom príspevku je na základe analýzy vybraných charakteristík farmaceutického priemyslu zhodnotiť možnosti ďalšieho vývoja s akcentom na zvyšovania vedecko-výskumnej produktivity.

Abstract

The pharmaceutical industry is one of the most attractive businesses in the world with high revenues and strong competitive environment. This sector is characterized by the high investment in the research and development with uncertain rate of return. The invention of the drug with the potential to succeed in the market is the key success factor of the pharmacy. Strong regulation of the markets in the USA and Europe and the thread of patent on drug expiration and the growth of the generic drugs are other typical features. The recent situation in pharmacy stimulates the companies to access into mergers and acquisitions to increase the productivity in research and development and to create higher level of value. This leads to the increase of M&A and the consolidation of the industry. The main aim of this article is to evaluate the possible further development in the research and development productivity based on the analyses of specific features in the pharmaceutical industry.

Úvod

Farmaceutický priemysel predstavuje celosvetovo veľmi atraktívne odvetvie s vysokými ziskovými maržami a silným konkurenčným prostredím. Je špecifický požiadavkami na vysoké investície do výskumu a vývoja nových liekov pri ich neistej návratnosti, pretože základom úspechu farmaceutickej spoločnosti je úspech lieku na trhu. Ďalším špecifikom farmaceutického priemyslu je intenzívna regulácia v USA a EU, hrozba poklesu zisku po expirácii patentov a silnejúca konkurencia výrobcov generík. Uvedené faktory podnecujú spoločnosti k fúziám a akvizíciám s cieľom zvýšenia produktivity výskumu a vývoja, nákladovej synergie a zvyšovania hodnoty novej firmy. Výsledkom čoho je zvýšenie počtu fúzií a akvizícií a koncentrácia a konsolidácia odvetvia.

Cieľom príspevku je na základe analýzy vybraných charakteristík farmaceutického priemyslu zhodnotiť možnosti ďalšieho vývoja s akcentom na zvyšovania vedecko-výskumnej produktivity.

Špecifiká farmaceutického priemyslu

Farmaceutický priemysel patrí pod sektor zdravotníctvo do skupiny farmaceutík, biotechnológií a prírodných vied,¹ kde si navzájom konkurujú inovatívne farmaceutické spoločnosti produkujúce originálne liečivá a výrobcovia generických liečiv. Spoločnosti v odvetví sa zaoberajú výskumom, vývojom, výrobou a marketingom liekov. Medzi hlavné trhy patrí USA (65,2 %), Európa (24,3 %), Japonsko (3,7 %) a rozvíjajúce krajiny (Čína, India - 6,8 %).

Spoločnosti operujúce na farmaceutickom trhu sú rozdelené do trojstupňovej štruktúry podľa veľkosti na spoločnosti: malé, stredné a veľké.

Malé spoločnosti, sú prevažne biotechnologické firmy s kvalitnou vedou a výskumom, bez produkcie a marketingu, ktoré sú atraktívnymi cieľmi akvizícií veľkých spoločností. Dosahujú ročné tržby v maximálnej hodnote 0,5 mld. USD. Dôvodom tejto skutočnosti sú ktoré Spojenia marketingovo silných farmaceutických gigantov s výskumne silnými biotechnologickými firmami prinášajú synergické efekty,

Tabuľka 1 : Top 10 farmaceutických spoločností v roku 2010

	Spoločnosť	Tržby spoločnosti	Podiel farmácie	Podiel R&D na
1.	Pfizer USA	67809	86,30%	13,90%
2.	Merck & Co	45987	86,60%	23,90%
3.	GlaxoSmithKline	44008	82,40%	14,00%
4.	Roche SUI	45 623a	78,10%	19,10%
5.	Sanofi-Aventis	40 283a	87,50%	14,50%
6.	AstraZeneca	33269	100,00%	16,00%
7.	Novartis SUI	50624	60,40%	17,90%
8.	Eli Lilly USA	23076	100,00%	21,20%
9.	Johnson & Johnson	61587	36,10%	11,10%
10.	Abbott USA	35167	56,60%	10,60%
	Globálne tržby spolu	845 000b		

vysvetlivky: (a) prepočet na USD podľa priemerných ročných kurzov za rok 2010: Roche: 1 CHF = 0,96104 USD. Sanofi-Aventis: 1 EUR = 1,3258 USD.

(b) prognóza podľa IMS HEALTH, 2010

Zdroj: Výročné správy spoločností, IMS HEALTH, 2010

Stredné spoločnosti majú prevažne regionálny rozsah. Produkujú tržby v rozmedzí od 0,5 do 5 mld. USD ročne. V dôsledku limitovaného výskumu a vývoja orientujú svoju podnikateľskú činnosť na výrobu generických a nepatentovaných liekov.

¹ podľa GICS (Global industry classification standard)

Skupina veľkých spoločností pozostáva z top cca 25 globálnych spoločností, ktoré dosahujú ročné tržby na minimálnej úrovni 5 mld. USD. Dôležitý zdroj príjmov zahŕňajú investície do vedy a výskumu a ich hlavné produkty originálne lieky - blockbuster.² Tie získavajú nielen výrobou, na základe vlastného výskumu a vývoja, ale aj fúziami a akvizíciami konkurenčných podnikov.

Najväčšou farmaceutickou spoločnosťou v roku 2010 bol podľa tržieb americký gigant Pfizer s farmaceutickými tržbami v hodnote 58 mld. USD a trhovým podielom 6,9%. Na ďalších priečkach sa umiestnili americký Merck, britský GlaxoSmithKline, švajčiarsky Roche a francúzsky Sanofi-Aventis (Tabuľka 1). Top 15 spoločností sa podieľalo 49,4 percentami na tržbách globálneho farmaceutického trhu, čo svedčí o vysokom stupni koncentrácie v odvetví. Zároveň je však odvetvie vysoko fragmentované, keďže trhovú podiel lídra neprekročil 7%.

Podľa investícií do výskumu a vývoja dominoval Merck, ktorý vynaložil výdavky na R&D v hodnote 10,9 mld. USD a zároveň mal najproduktívnejší výskum a vývoj (23% tržieb spoločnosti). Za ním nasledovali Pfizer, Novartis, Roche a Johnson & Johnson a GlaxoSmithKline.

Výskum a vývoj

Farmaceutický priemysel je konkurenčne náročným odvetvím, ktorého rozvoj podmieňuje výskum a vývoj. Produktom výskumu a vývoja, predovšetkým inovatívnych farmaceutických spoločností, je originálny (patentovaný) liek, ktorý obsahuje buď novú účinnú látku, novú kombináciu účinných látok, prípadne nové prídavné látky, zvyšujúce účinnosť a bezpečnosť lieku. Inovácia lieku môže spočívať aj v novej liekovej forme, ktorá uľahčí jeho vstrebávanie, prípadne zníži nežiaduce účinky

Prelomové produkty a technológie k liečbe ochorení, predovšetkým v zložitých terapeutických oblastiach ako rakovina a autoimunitné ochorenia, ponúka biotechnologický priemysel, ktorý prispieva aj k ochrane životného prostredia, k odstraňovaniu chudoby, poskytuje ekologické zdroje energie a realizuje efektívnejšie výrobné procesy. V súčasnosti existuje viac ako 250 biotechnologických produktov pre skôr neliečiteľné choroby. Biofarmaceutický proces vývoja nových produktov sa tiež skladá z mnohých klinických fáz a schválenia regulačnými orgánmi, čo môže trvať desať až pätnásť rokov. Nie je vysoké riziko vývoja biotechnologického lieku v celom procese nie je ochotný žiaden subjekt, len v rámci menšieho úseku. Financovanie projektov biotechnologických firiem je predovšetkým rizikovým kapitálom, farmaceutickými spoločnosťami a z verejných trhov.

Podiel farmaceutického priemyslu na globálnych výdavkoch na výskum a vývoj je až 19 percent. Investície do výskumu a vývoja k čistým tržbám farmaceutických firiem predstavujú 15,9 percenta³, čo znamená, že farmaceutický priemysel je sektor s najvyšším podielom investícií do výskumu a vývoja k čistým tržbám. Investície do výskumu a vývoja sú kľúčové pre existenciu farmaceutických spoločností nielen z pohľadu investovania do ďalších inovácií, ale aj pre ich vlastnú reprodukciu.

Inovativnosť farmaceutického priemyslu predstavuje významnú súčasť európskej vedy a výskumu. Farmaceutické produkty tvoria takmer štvrtinu vývozu EÚ špičkových produktov tzv. high-tech produktov. Zo 600 tisíc zamestnancov farmaceutických spoločností v Európe, vyše 100 tisíc pracuje v útvaroch výskumu a vývoja. Napriek tomu Európa

² Označované aj ako blockbustery či bestsellery, sú patentované originálne lieky, ktoré dosahujú ročné tržby na minimálnej úrovni 1 mld. USD.

³ THE EUROPEAN FEDERATION OF PHARMACEUTICAL INDUSTRIES AND ASSOCIATIONS. 2010. *Lifecycle of new medicine*. [online]. [cit. 2011-11-21]. Dostupné na internete: <<http://www.efpia.eu/content/default.asp?PageID=361>>.

postupne stráca pozíciu výskumnej základne s postupným presunom svojho výskumu a vývoja do iných častí sveta, a to najmä do USA. V rokoch 1990 - 2007 zaznamenali investície do výskumu a vývoja v USA 5,2 – násobný nárast, kým v Európe bol tento rast len 3,3 – násobný pričom k zásadnému nárastu dochádza v rozvíjajúcich sa ekonomikách, akými sú Čína a India.

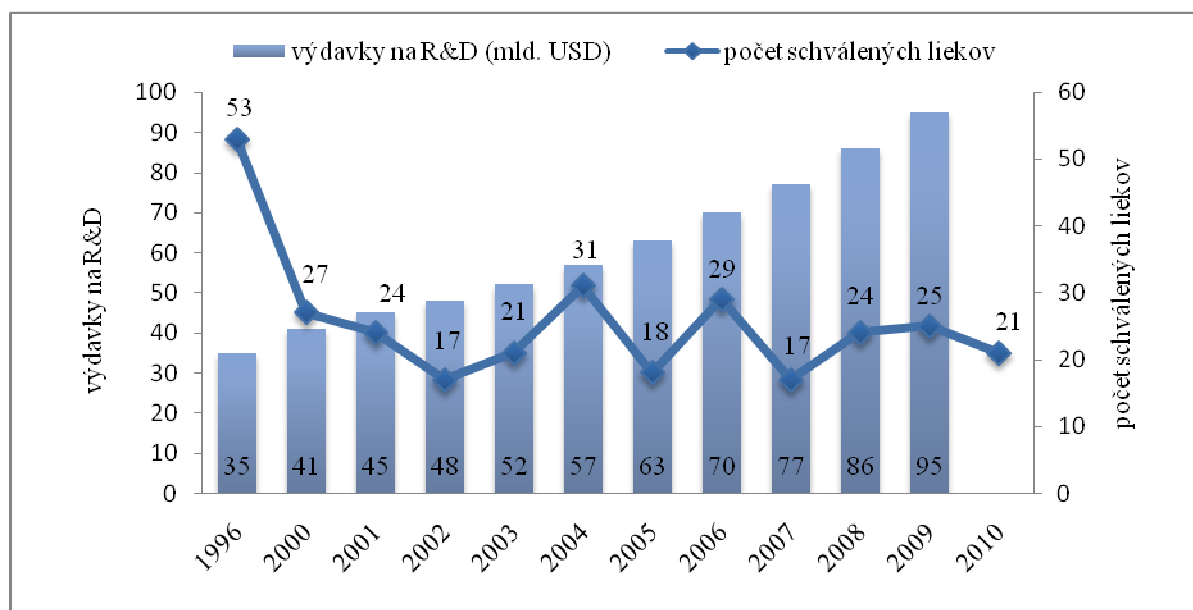
Výskum a vývoj sa stáva nákladnejší a riskantnejší predovšetkým z nasledujúcich dôvodov: 4

- Priemerné náklady na vývoj nového produktu sú odhadované na 1 mld. EUR.
- Obdobie potrebné na sprístupnenie lieku od vývoja až ku konečnému spotrebiteľovi sa odhaduje na 10-13 rokov.
- Z 5000 testovaných molekúl iba 250 nových substancií vstúpi do predklinického testovania, 10 do klinických štúdií a iba 1 býva sprístupnená na trh príslušným regulačným úradom.

Iba 3 z 10 predávaných liekov pokrývajú náklady na výskum a vývoj pred stratou patentu.

Napriek narastajúcim výdavkom do výskumu a vývoja produktivita vo výskume a vývoji klesá (graf 1). Kým v roku 1996 globálne výdavky na výskum a vývoj dosiahli úroveň 35,3 mld. USD pri 53 schválených liekoch, v roku 2009 výdavky stúpili na úroveň 95,2 mld. USD pri znížení počtu schválených liekov na 25.

Graf 1: Výdavky na výskum a vedu vs. počet schválených liekov

Zdroj: PHARMA. 2010. Biopharmaceuticals by perspective. [online]. [cit. 2011-11-21]. Dostupné na internete: <http://www.pharma.org/sites/default/files/159/pharma_chart_pack.pdf>.

V roku 2002 sa 12 % z top 50 liekov klasifikovalo do zrelej fázy, v roku 2007 ich podiel predstavoval 15% a na rok 2011 sa odhaduje nárast až na 40%.⁵ Jedno z možných

⁴ THE EUROPEAN FEDERATION OF PHARMACEUTICAL INDUSTRIES AND ASSOCIATIONS. 2010. *Lifecycle of new medicine*. [online]. [cit. 2011-3-10]. Dostupné na internete: <<http://www.efpia.eu/content/default.asp?PageID=361>>.

⁵ ACCENTURE. 2010. *Managing the Profitability of a Maturing Product Portfolio*. [online]. [cit. 2011-03-15]. Dostupné na internete: <http://www.accenture.com/SiteCollectionDocuments/PDF/Accenture_Managing_Maturing_Product_Portfolio.pdf>.

riešení starnúceho portfólia liekov predstavujú fúzie segmentu zreých produktov so segmentom generík, ktoré prinášajú dve výhody: synergické efekty z úspor zo skúsenosti a aplikácia obchodných a marketingových stratégií vhodných pre produkty z danej fázy životného cyklu.

Fúzie a akvizície

Na základe charakteru farmaceutického odvetvia nie je možné, aby vedľa seba existovali a úspešne prosperovali viaceré menšie spoločnosti. Fúzie a akvizície sú prirodzeným a opodstatneným javom.

V období rokov 2000 – 2010 boli pod vplyvom megafúzií⁶ zaznamenané tri obdobia zvýšenej aktivity fúzií a akvizícií vo farmaceutickom priemysle.

Prvá vlna farmaceutických fúzií a akvizícií sa uskutočnila na prelome storočí. Celková hodnota farmaceutických fúzií a akvizícií v roku 2000 dosiahla rekordnú úroveň 308 mld. USD (graf 2) vďaka dvom megatransakciám, fúzii GlaxoWellcome so SmithKline Beecham v hodnote 76 mld. USD, ktorá vytvorila spoločnosť GlaxoSmithKline a nepriateľskému prevzatiu Warner-Lambertu Pfizerom za 90 mld. USD.

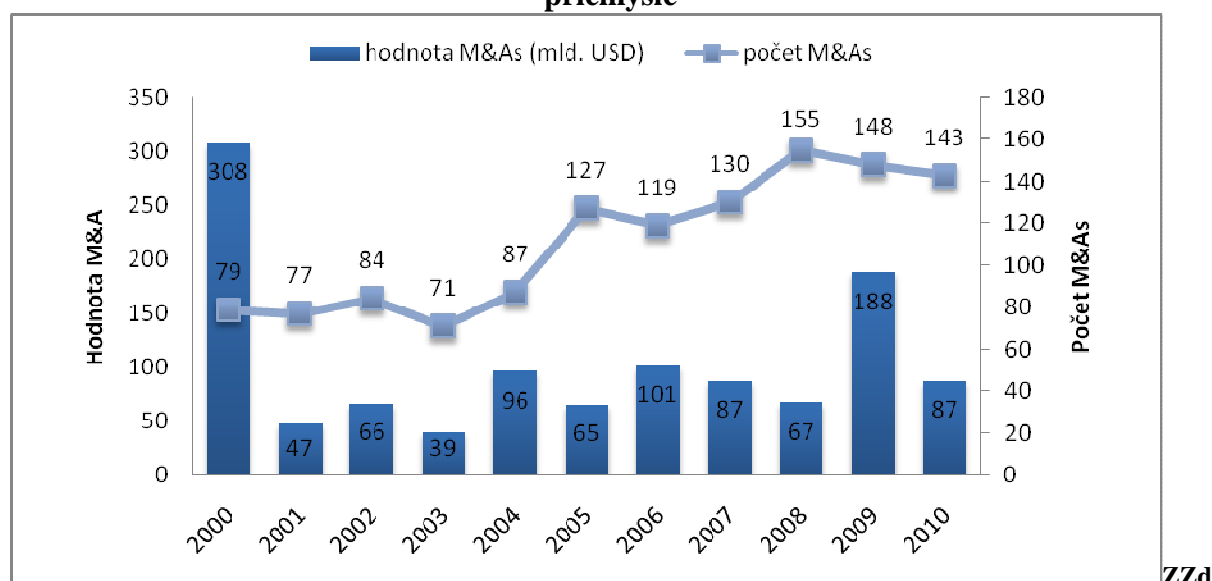
Druhú vlnu farmaceutických fúzií a akvizícií v rokoch 2003 – 2004 zapríčinili pohltenie Pharmacie Pfizerom za 56 mld. USD a takeover Aventisu Sanofi Synthélabom v hodnote 65 mld. USD, ktoré sformovalo francúzsky farmaceutický gigant Sanofi-Aventis.

Posledná tretia vlna farmaceutických fúzií a akvizícií prebehla v prvom kvartáli 2009, kedy sa totálna hodnota fúzií a akvizícií oproti roku 2008 zvýšila o 180% na takmer 190 mld. USD. Pozitívny vývoj spôsobili tri megatransakcie. V januári Pfizer odkúpil za 68 mld. USD Wyeth s cieľom posilniť patentovo chránené portfólia, stať sa špičkovým hráčom v oblasti bioterapeutík a vakcín, posilňovať rast na vznikajúcich trhoch a znižovať náklady. Nasledovala reverzná fúzia Mercku so Schering-Plough v hodnote 41 mld. USD a nakoniec Roche skúpil zvyšných 44 % akcií Genentechu za 47 mld. USD.

Z hľadiska počtu fúzií a akvizícií objem farmaceutických fúzií a akvizícií stúpil v rozmedzí rokov 2000 – 2008. Kým v roku 2000 sa uzavrelo 79 transakcií, o 8 rokov neskôr zatiaľ rekordných 155 transakcií. V aktuálnom období počet M&As mierne klesol v dôsledku globálnej ekonomickej krízy. V roku 2009 bolo zrealizovaných 148 transakcií a v roku 2010 143 transakcií.

⁶ Fúzie a akvizície s minimálnou hodnotou 1 mld. USD.

Graf 2 : Globálne fúzie a akvizície vo farmaceutickom priemysle

rož: EVALUATEPHARMA. 2011. Deal values show signs of recovery in 2010 as M&A drive continues. [online]. [cit. 2011-11-21]. Dostupné na internete:

<<http://www.evaluatepharma.com/Universal/View.aspx?type=Story&id=234983§ionID=&isEPVantage=y%20s>>

V analyzovanom období rokov 2000 – 2010 sa uskutočnilo 15 megatransakcií, fúzií a akvizícií s minimálnou hodnotou 10 mld. USD. Dve najväčšie podľa hodnoty boli uzavreté v roku 2000, a to prevzatie Warner-Lambert Pfizerom a fúzia GlaxoWellcome so SmithKline Beecham. Najčastejšie uvádzaným prioritným motívom megatransakcií boli synergické efekty vo výskume a vývoji a získanie trhového podielu, ktoré poháňali 14 resp. 9 megatransakcií. Zaujímavým faktom sú aj motivačné zmeny fúzií a akvizícií v časovom rade. Kým v rokoch 2000 - 2006 dominovali motívy synergia a trhový podiel, v rokoch 2007 – 2011 prevažovali fúzie a akvizície orientované na diverzifikáciu a skupovanie biotechnológií.

Farmaceutické spoločnosti prechádzajú od horizontálnych akvizícií originálnych patentových liekov k diverzifikácii do biotechnológií.

Záver

Rozvoj farmaceutického odvetvia cestou fúzií a akvizícií bude pokračovať aj v budúcnosti. Pod vplyvom špecifických vývojových trendov farmaceutického priemyslu sa zmení len model od fúzií a akvizícií veľkých spoločností k akvizíciám malých progresívnych firiem s vedou a výskumom, vhodnou pracovnou silou. Farmaceutické spoločnosti prechádzajú od horizontálnych akvizícií originálnych patentových liekov k diverzifikácii do biotechnológií. Najviditeľnejšími motiváciami vstupu farmaceutických spoločností do zlučovacích aktivít zostávajú synergie vo výskume a vývoji, posilnenie trhovej pozície a získanie prístupu k blockbuster liekom.

Použitá literatúra:

1. ACCENTURE. 2010. A Strategy for Focused Growth in the Biopharmaceutical Industry During Uncertain Times [online]. Dostupné na internete: <http://www.accenture.com/SiteCollectionDocuments/PDF/Accenture_A_Strategy_for_Focused_Growth.pdf>.

2. ACCENTURE. 2010. Managing the Profitability of a Maturing Product Portfolio. [online]. Dostupné na internete: <http://www.accenture.com/SiteCollectionDocuments/PDF/Accenture_Managing_Maturing_Product_Portfolio.pdf>
3. DEMIRBAG, M. 2007. Global knowledge and R&D foreign direct investment flows: recent pattern in Asia Pacific, Europe and North America. International Review of Applied Economics. 2007, 21(3). s. 437-451
4. ERNST & YOUNG. 2009. Life sciences Insights: Winning in emerging markets. [online]. Dostupné na internete: <[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Life_sciences_insights_June2009/\\$FILE/Life_Sciences_insights_June2009.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Life_sciences_insights_June2009/$FILE/Life_Sciences_insights_June2009.pdf)>
5. ERNST & YOUNG. 2010. Health care reform: Five challenges life sciences companies must face and address. [online]. Dostupné na internete: <[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Health_care_reform/\\$File/Health%20care%20reform.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Health_care_reform/$File/Health%20care%20reform.pdf)>
6. EVALUATEPHARMA. 2010. World preview 2016. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.evaluatepharma.com/secure/FileResourceDownload.aspx?id=17eb853b-20fb-4559-85d4-c77f18a5141a>>
7. EVALUATEPHARMA. 2011. Deal values show signs of recovery in 2010 as M&A drive continues. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.evaluatepharma.com/Universal/View.aspx?type=Story&id=234983§ionID=&isEPVaisEPV=y%20s>>
8. IMS HEALTH. 2010. Top line market data. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.imshealth.com/portal/site/imshealth/menuitem.a953aef4d73d1ecd88f611019418c22a/?vgnextoid=bb967900b55a5110VgnVCM10000071812ca2RCRD&vgnextfmt=default>>.
9. KPMG. 2009. Global M&A: Outlook for pharmaceuticals. [online]. Dostupné na internete: <https://www.kpmg.com/Global/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/Global_MA_Outlook_for_Pharmaceuticals.pdf>
10. Metyš, K.-Balog,P,: Marketing ve farmacii. Praha: 2006. GRADA. 208 s. ISBN: 80-247-0830-2
11. PHARMA. 2010. Biopharmaceuticals by perspective. [online]. Dostupné na internete: <http://www.phrma.org/sites/default/files/159/phrma_chart_pack.pdf>.
12. THE EUROPEAN FEDERATION OF PHARMACEUTICAL INDUSTRIES AND ASSOCIATIONS. 2010. Lifecycle of new medicine. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.efpia.eu/content/default.asp?PageID=361>>
13. World Investment Report 2000-2009

Kontakt

RNDr. Janka Pásztorová, PhD.

Obchodná fakulta

Ekonomická univerzita

Dolnozemská 1/b

852 35 Bratislava

E-mail: pasztoro@euba.sk

Pavína Pellešová

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINĚ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

ANALÝZA VNĚJŠÍHO PROSTŘEDÍ FIREM V OBDOBÍ KRIZE

Abstrakt

Stat' analyzuje vnější prostředí firem, které bylo zkoumáno v rámci výzkumu firem působících v Moravskoslezském kraji v období krize. Jsou zde analyzovány jednotlivé faktory působící jako příležitosti a ohrožení segmentované podle počtu zaměstnanců, okresu působnosti, jejich právní formy, odvětvové a sektorové struktury. Názory zkoumaných firem se lišily co do pořadí důležitosti dle uvedených segmentů více u příležitostí než u ohrožení.

Klíčová slova: Krize, vnější prostředí, příležitosti, ohrožení, právní forma podnikání, odvětvová struktura, sektorová struktura.

Abstract

This paper analyzes the external environment of companies that were studied in the research firms in the Moravian-Silesian region during the crisis. There are analyzed different factors at work as opportunities and threats segmented by the number of employees, district covered, their legal form, sector and branch structure. Opinions surveyed companies differed as to the order of importance according to these segments, more for opportunities than with threats.

Key Words: The crisis, external environment, opportunities, threats, legal form, branch structure, sector structure

Úvod

Problematiku působení faktorů v období krize na podnikatelskou činnost v Moravskoslezském kraji jsme zkoumali v rámci projektu SGS 23/2010 Fiskální politika v kontextu světové krize a její dopady na podnikatelskou sféru. Průzkum probíhal v prvním čtvrtletí 2011 využitím dotazníkového šetření, kterého se zúčastnilo 296 respondentů, kde cca 60% bylo společností s ručením omezeným, cca 30% fyzických osob a nejméně zastoupenou formou byla veřejná obchodní společnost a družstvo. Nejvíce bylo malých podniků (cca 70%) s 1-25 zaměstnanci, cca 15% firem s 26 – 99 zaměstnanci, podniků s počtem do 250 zaměstnanců a nad 250 bylo cca 4%. Firmy podnikají ve všech sektorech národního hospodářství, v okrese Opava převažují firmy z primárního sektoru, ze sekundární a terciární pak v okrese Ostrava. Nejvíce z pohledu právní formy podnikání byla zastoupena společnost s ručením omezeným a na druhém místě fyzické osoby. Zhruba 31% zkoumaných firem vyváží své výrobky a služby do zemí Evropské unie a ostatních zemí.

Analýza vnějšího prostředí

Pro firmy je důležitá analýza vnitřního a vnějšího prostředí, proto jsme se dotazovali na jednotlivé prvky SWOT analýzy. V rámci vnějšího prostředí firmy identifikovaly příležitosti a ohrožení. Za největší příležitost považují firmy zlepšení ekonomiky regionu (cca 15%), na druhém místě solventnost odběratelů (cca 14% odpovědí) a na třetím dostupnost k veřejným zakázkám (cca 11%), na dalším místě uváděly zlepšení vymahatelnosti pohledávek

(cca desetina), stavební investice a získání státních zakázek (cca 8%). Platební neschopnost odběratelů je pro firmy největším ohrožením (cca 19%) a těsně jej následuje slabá kupní síla (cca 18% odpovědí), na třetím místě vidí firmy jako ohrožení recesi a restrukturalizaci (cca 13%), na dalším místě dovoz konkurenčních výrobků (cca desetina).

Firmy zaměstnávající 26-99 zaměstnanců na prvním místě uvádějí jako příležitost solventnost odběratelů (cca 13%), na druhém zlepšení ekonomiky regionu (cca 12%) a na třetím zlepšení vymahatelnosti pohledávek (cca desetina) a dostupnost k veřejným zakázkám (cca 9%). Firmy zaměstnávající 100-249 zaměstnanců uvádějí stejně jako malé podniky na prvním místě získání státních zakázek (cca 14%), na druhém místě zlepšení vymahatelnosti pohledávek a solventnost odběratelů (cca 13%) a o třetí místo se dělí dostupnost k veřejným zakázkám, zlepšení ekonomiky regionu a export do zahraničí (cca deset procent). Firmy zaměstnávající nad 250 zaměstnanců na prvním místě uvádějí export do zahraničí a solventnost odběratelů (cca 15%), na druhém dostupnost k veřejným zakázkám (cca 13% a na třetím zlepšení vymahatelnosti pohledávek a zlepšení ekonomiky regionu (cca desetina).

Tabulka 1 Příležitosti, které firmy identifikovaly v období krize

Příležitosti	Počet	Procento
zlepšení ekonomiky regionu	137	15,2
solventnost odběratelů	127	14,1
dostupnost k veřejným zakázkám	97	10,8
zlepšení vymahatelnosti pohledávek	90	9,9
stavební investice v regionu	74	8,2
získání státních zakázek	73	8,1
export do zahraničí	59	6,5
nárůst počtu kvalifikovaných pracovníků	45	5,0
možnost tvorby nových prac. míst pomocí dotačních programů	40	4,4
zlepšení dopravní dostupnosti regionu	37	4,1
zlepšení podmínek pro poskytování úvěrů	31	3,4
propojení systému vzdělávání, vědy a výzkumu s rozvojem podnikatelských aktivit	29	3,2
zavedení (rozvoj) systému celoživotního učení	25	2,8
podpora turistického ruchu	20	2,2
získání dodávek do velkých obch. řetězců a hypermarketů	11	1,2
jiné	7	0,8

Zdroj: vlastní výzkum

Pro firmy je největším ohrožením platební neschopnost odběratelů (cca 24% odpovědí), na druhém místě recese a restrukturalizace (cca 23% odpovědí) a na třetím kupní síla (cca 19% odpovědí), na dalším místě slabá získání státních zakázek (cca 14%), viz tabulka 2. Firmy zaměstnávající do 25 zaměstnanců na prvním místě uvádějí jako ohrožení slabou kupní sílu (cca 19%), na druhém místě platební neschopnost odběratelů (cca 18% odpovědí) a na třetím recesi a restrukturalizaci (cca 12%). Firmy zaměstnávající 26-99 zaměstnanců na prvním místě uvádějí platební neschopnost odběratelů (cca 21% odpovědí), slabou kupní sílu (cca 17%) a na třetím recesi a restrukturalizaci (cca 16%). Firmy zaměstnávající 100-249 zaměstnanců uvádějí na prvním místě získání recesi a restrukturalizaci (cca 23%), platební neschopnost (cca 19%) a prohlubující se projevy marginalizace v území (cca 10%). Firmy zaměstnávající nad 250 zaměstnanců na prvním

místě uvádějí platební neschopnost odběratelů (cca 24% odpovědí), na druhém místě recesi a restrukturalizaci (16%) a o třetí místo se dělí slabá kupní síla, konkurence ze strany prodeje na tržištích, prodej padělků, pirátství a odchod kvalifikované síly z regionu (8%).

Tabulka 2 Ohrožení, které firmy identifikovaly v období krize

Ohrožení	počet	procento
platební neschopnost odběratelů	135	18,8
slabá kupní síla	129	17,9
recese a restrukturalizace	93	13,0
dovoz konkurenčních výrobků	75	10,4
silná konkurence, zejm. ze strany polských firem	47	6,5
špatné podmínky pro poskytování úvěrů	40	5,6
výrazný pokles počtu ekon. aktiv.obyvateľ (stárnutí populace)	36	5,0
prohlubující se projevy marginalizace v území	34	4,7
nízké ceny při dodávkách do obch. řetězců a hyperm.	29	4,0
špatná dopravní dostupnost regionu	28	3,9
odchod kvalifikované síly z regionu	23	3,2
prodej padělků, pirátství	19	2,6
neshody s pronajímatelem objektu	11	1,5
jiné	10	1,4
konkurence ze strany prodeje na tržištích	9	1,3

Zdroj: vlastní výzkum

Analýza vnějšího prostředí dle jednotlivých segmentů

Za největší příležitost považují firmy segmentované podle počtu zaměstnanců na prvním místě zlepšení ekonomiky regionu a solventnost odběratelů (cca 22%), na druhém místě export do zahraničí a solventnost odběratelů (cca 15%) a na třetím místě dostupnost získání státních zakázek (cca 14%). Firmy zaměstnávající do 25 zaměstnanců na prvním místě uvádějí získání státních zakázek (cca 14%), na druhém místě zlepšení vymahatelnosti pohledávek a solventnost odběratelů (cca 12%), a o třetí místo se dělí dostupnost k veřejným zakázkám, export do zahraničí a zlepšení ekonomiky regionu (cca 10%). Firmy zaměstnávající 26-99 zaměstnanců uvádějí solventnost odběratelů (cca 13%), zlepšení ekonomiky regionu (cca 12%), zlepšení vymahatelnosti pohledávek (cca 10%) a dostupnost k veřejným zakázkám (cca 9%). Firmy zaměstnávající 100-249 zaměstnanců uvádějí stejně jako malé podniky na prvním místě získání státních zakázek (cca 14%), na druhém místě zlepšení vymahatelnosti pohledávek a solventnost odběratelů (cca 13%) a o třetí místo se dělí dostupnost k veřejným zakázkám, zlepšení ekonomiky regionu a export do zahraničí (cca deset procent). Firmy zaměstnávající nad 250 zaměstnanců na prvním místě export do zahraničí a solventnost odběratelů (cca 15%), dostupnost k veřejným zakázkám (cca 13% a na třetím místě zlepšení vymahatelnosti pohledávek a zlepšení ekonomiky regionu (cca 10%).

Pro firmy je největším ohrožením platební neschopnost odběratelů (cca 24%), na druhém místě recese a restrukturalizace (cca 23%) a na třetím kupní síla (cca 19%), na dalším místě slabá získání státních zakázek (cca 14%). Firmy zaměstnávající do 25 zaměstnanců na prvním místě uvádějí na první pozici slabou kupní sílu (cca 19%), na druhém místě platební neschopnost odběratelů (cca 18%) a na třetím místě recesi a restrukturalizaci (cca 12%). Firmy zaměstnávající 26-99 zaměstnanců uvádějí platební neschopnost odběratelů (cca 21% odpovědí), slabou kupní sílu (cca 17%) a recesi a restrukturalizaci (cca 16%). Firmy

zaměstnávající 100-249 zaměstnanců uvádějí recesi a restrukturalizaci (cca 23%), platební neschopnost (cca 20%) a prohlubující se projevy marginalizace v území (cca desetina). Firmy zaměstnávající nad 250 zaměstnanců uvádějí platební neschopnost odběratelů (cca čtvrtina), recesi a restrukturalizaci (16%) a o další se dělí slabá kupní síla, konkurence ze strany prodeje na tržističích, prodej padělků, pirátství a odchod kvalifikované síly z regionu (8%).

Za největší příležitost považují firmy členěné podle okresu působnosti na prvním místě zlepšení ekonomiky regionu (25% odpovědí), o druhé místo se dělí s 19% zlepšení vymahatelnosti pohledávek, dostupnost k veřejným zakázkám a solventnost odběratelů a o třetí místo se dělí s 11% stavební investice v regionu a získání státních zakázek. Firmy, které podnikají v okrese Ostrava, uvádějí zlepšení ekonomiky regionu (17% odpovědí), solventnost odběratelů (15%), dostupnost k veřejným zakázkám (desetina). Firmy, které podnikají v okrese Opava, uvádějí (stejně jako v okrese Ostrava) na prvním místě zlepšení ekonomiky regionu (16%), na druhém místě solventnost odběratelů (11%), na třetím dostupnost k veřejným zakázkám (desetina). Firmy, které podnikají v okrese Frýdek-Místek, uvádějí jako příležitost na prvním místě zlepšení ekonomiky regionu (15%), na druhém místě solventnost odběratelů (13%), na třetím zlepšení vymahatelnosti pohledávek a získání státních zakázek (11%). Firmy, které podnikají v okrese Karviná, uvádějí na prvním místě zlepšení ekonomiky regionu (18%), na druhé místo se dělí solventnost odběratelů, zlepšení vymahatelnosti pohledávek a získání státních zakázek (12%), na třetím místě export do zahraničí (9%). Firmy, které podnikají v okrese Nový Jičín, uvádějí na prvním místě zlepšení ekonomiky regionu (17%), na druhém místě solventnost odběratelů a dostupnost k veřejným zakázkám (13%), na třetím export do zahraničí a podpora cestovního ruchu (9%). Firmy, které podnikají v okrese Bruntál, uvádějí na prvním místě zlepšení ekonomiky regionu (čtvrtina), o druhé místo se dělí solventnost odběratelů, zlepšení vymahatelnosti pohledávek a dostupnost k veřejným zakázkám (19%) a o třetí místo se dělí export do zahraničí, zlepšení dopravní dostupnosti regionu a získání státních zakázek (6%).

Za největší ohrožení považují firmy členěné podle okresu působnosti slabou kupní sílu (27%), na druhém místě platební neschopnost odběratelů (cca 22% odpovědí) a na třetím dovoz konkurenčních výrobků (cca 15%). Firmy, které podnikají v okrese Ostrava, uvádějí na prvním místě platební neschopnost odběratelů (20%), na druhém místě slabá kupní síla (16%) a na třetím recese a restrukturalizace (13%). Firmy, které podnikají v okrese Opava, uvádějí na prvním místě platební neschopnost odběratelů a slabá kupní síla (16%), na druhém místě recese a restrukturalizace (13%) a na třetím dovoz konkurenčních výrobků (12%). Firmy, které podnikají v okrese Frýdek-Místek, uvádějí na prvním místě slabá kupní síla (26%), na druhém místě platební neschopnost odběratelů (17%) a na třetím prohlubující se projevy marginalizace v území (desetina). Firmy, které podnikají v okrese Karviná, uvádějí na prvním místě platební neschopnost odběratelů a slabá kupní síla (18%), na druhém místě dovoz konkurenčních výrobků (11%) a na třetím silná konkurence, zejm. ze strany polských firem a recese a restrukturalizace (desetina). Firmy, které podnikají v okrese Nový Jičín, uvádějí na prvním místě dovoz konkurenčních výrobků a slabá kupní síla (15%), na druhém místě platební neschopnost odběratelů (14%) a na třetím silná konkurence, zejm. ze strany polských firem a recese a restrukturalizace (9%). Firmy, které podnikají v okrese Bruntál, uvádějí na prvním místě slabá kupní síla (27%), o druhé místo se dělí dovoz konkurenčních výrobků, recese a restrukturalizace, špatná dopravní dostupnost a silná konkurence, zejm. ze strany polských firem (13%) a na třetím nízké ceny při dodávkách do obchodních řetězců a hypermarketů (7%).

Za největší příležitost považují firmy členěné podle právní formy podnikání na prvním místě solventnost odběratelů (cca 27%), na druhém místě propojení systému vzdělávání, vědy a výzkumu s rozvojem podnikatelských aktivit (cca 22%) a na třetím místě možnost tvorby nových pracovních míst pomocí dotačních programů, export do zahraničí a zlepšení

podmínek pro poskytování úvěrů (pětina). Firmy, které podnikají jako fyzické osoby, uvádějí na prvním místě zlepšení ekonomiky regionu (cca 19% odpovědí), na druhém místě solventnost odběratelů (cca 16%) a na třetím místě dostupnost k veřejným zakázkám (cca 10%). Společnosti s ručením omezeným uvádějí na prvním místě zlepšení ekonomiky regionu a solventnost odběratelů (14%), na druhém místě dostupnost k veřejným zakázkám (11,4%) a těsně následuje zlepšení vymahatelnosti pohledávek (10,8%). Veřejné obchodní společnosti uvádějí na prvním místě solventnost odběratelů (cca 27%), na druhém místě zlepšení ekonomiky regionu (cca 18%) a o třetí pozici se dělí zlepšení ekonomiky regionu, zlepšení vymahatelnosti pohledávek, dostupnost k veřejným zakázkám, stavební investice v regionu, propojení systému vzdělávání, vědy a výzkumu s rozvojem podnikatelských aktivit a nárůst počtu kvalifikovaných pracovníků (cca 9%). Akciové společnosti uvádějí na prvním místě získání státních zakázek (cca 13% odpovědí), na druhém místě dostupnost k veřejným zakázkám (cca 12%) a na třetím místě solventnost odběratelů a zlepšení ekonomiky regionu (cca 11%). Družstva uvádějí na stejné pozici zlepšení podmínek pro poskytování úvěrů, export do zahraničí, solventnost odběratelů, možnost tvorby nových pracovních míst pomocí dotačních programů a zlepšení vymahatelnosti pohledávek (20%).

Za největší ohrožení považují firmy členěné podle právní formy podnikání na prvním místě platební neschopnost odběratelů (40%), na druhém místě slabou kupní sílu (cca 27% odpovědí) a na třetím recese a restrukturalizace (cca 26%). Firmy, které podnikají jako fyzické osoby, uvádějí na prvním místě slabou kupní sílu (cca 19%), na druhém místě platební neschopnost odběratelů (cca 16% odpovědí) a na třetím recese a restrukturalizace (cca 9%). Společnosti s ručením omezeným uvádějí na prvním místě platební neschopnost odběratelů (cca 20%), na druhém místě slabou kupní sílu (cca 18%) a na třetím recese a restrukturalizace (cca 13%). Veřejné obchodní společnosti uvádějí platební neschopnost odběratelů (40%), slabou kupní sílu (pětina) a o další místo se dělí recese a restrukturalizace, špatné podmínky pro poskytování úvěrů dovoz konkurenčních výrobků a silná konkurence, zejm. ze strany polských firem (desetina). Akciové společnosti uvádějí na prvním místě recese a restrukturalizace (cca 26%), na druhém místě platební neschopnost (cca 20%) a na třetím slabou kupní sílu (cca 13%). Družstva uvádějí na stejné pozici recesi a restrukturalizaci, špatné podmínky pro poskytování úvěrů, dovoz konkurenčních výrobků a silnou konkurenci, zejm. ze strany polských firem (čtvrtina).

Za největší příležitost považují firmy členěné podle oboru podnikání na prvním místě zlepšení ekonomiky regionu (cca 21% odpovědí), na druhém místě solventnost odběratelů (pětina), na třetím místě zlepšení vymahatelnosti pohledávek (15,4%) a těsně následuje stavební investice v regionu (15,2%). Firmy, které podnikají v zemědělství, uvádějí na prvním místě solventnost odběratelů (pětina), na druhém místě zlepšení ekonomiky regionu (cca 15%) a o třetí pozici se s 10 % odpovědí dělí dostupnost k veřejným zakázkám, získání státních zakázek, možnost tvorby nových pracovních míst pomocí dotačních programů a export do zahraničí. Průmyslové podniky uvádějí solventnost odběratelů (15%), export do zahraničí (cca 13%) a zlepšení vymahatelnosti pohledávek (cca 12%). Stavební podniky uvádějí stavební investice v regionu (cca 15%), dostupnost k veřejným zakázkám (cca 14%), a zlepšení ekonomiky regionu (cca 13%). Obchodní podniky uvádějí zlepšení ekonomiky regionu (cca 16%), solventnost odběratelů (cca 15%) a následuje dostupnost k veřejným zakázkám (12%). Dopravní podniky uvádějí na prvním místě zlepšení ekonomiky regionu (cca 21%), na druhém místě zlepšení vymahatelnosti pohledávek (cca 15%) a na třetím místě následuje solventnost odběratelů (13%). Firmy, které podnikají ve službách, uvádějí zlepšení ekonomiky regionu (cca 17%), solventnost odběratelů (cca 15%) a dostupnost k veřejným zakázkám (cca desetina).

Za největší ohrožení považují firmy členěné podle oboru podnikání slabou kupní sílu (cca pětina), na druhém místě platební neschopnost odběratelů (cca 19% odpovědí) a na

třetím dovoz konkurenčních výrobků (cca 17%). Firmy, které podnikají v zemědělství, uvádějí na prvním místě dovoz konkurenčních výrobků (cca 19%), o druhé místo se dělí špatné podmínky pro poskytování úvěrů, platební neschopnost odběratelů, silná konkurence, zejm. ze strany polských firem a slabá kupní síla (cca 13%) a o třetí místo se s cca 6 % dělí recese a restrukturalizace, nízké ceny při dodávkách do obchodních řetězců a hypermarketů, prodej padělků, pirátství, výrazný pokles počtu ekonomicky aktivních obyvatel (stárnutí populace) a prohlubující se projevy marginalizace v území. Průmyslové podniky, uvádějí na prvním místě platební neschopnost odběratelů (cca 21%), na druhém místě dovoz konkurenčních výrobků (cca 16%) a na třetím místě recese a restrukturalizace (cca 15%). Stavební firmy uvádějí platební neschopnost odběratelů (cca 23%), slabou kupní sílu (cca 18%) a recesi a restrukturalizaci (cca 14%). Obchodní podniky uvádějí na prvním místě platební neschopnost odběratelů a slabá kupní síla (cca 19%), na druhém místě dovoz konkurenčních výrobků (cca 17%) a na třetím místě silná konkurence, zejm. ze strany polských firem a recese a restrukturalizace (cca 9%). Firmy podnikající v oblasti dopravy uvádějí platební neschopnost odběratelů (cca 23%), slabou kupní sílu (cca 13%) a špatnou dopravní dostupnost (cca desetina). Firmy, které podnikají v oblasti služeb, uvádějí platební neschopnost odběratelů (18,9%) a těsně slabou kupní sílu (cca 18,7%) a recesi a restrukturalizaci (cca 13%).

Za největší příležitost považují firmy členěné podle sektoru, ve kterém podniká na prvním solventnost odběratelů (20%), na druhém místě zlepšení ekonomiky regionu (cca 16%) a na třetím místě dostupnost k veřejným zakázkám (cca 12%). Firmy podnikající v primárním sektoru, uvádějí na prvním solventnost odběratelů (20%), na druhém místě zlepšení ekonomiky regionu (cca 15%) a o třetí se dělí s 10% získání státních zakázek, dostupnost k veřejným zakázkám, možnost tvorby nových pracovních míst pomocí dotačních programů a export do zahraničí. Firmy podnikající v sekundárním sektoru uvádějí na prvním místě platební solventnost odběratelů (13%), na druhém místě zlepšení ekonomiky regionu (12,4%) a těsně na třetím místě dostupnost k veřejným zakázkám (11,9%). Firmy podnikající v terciárním sektoru uvádějí zlepšení ekonomiky regionu (cca 16%), solventnost odběratelů (cca 14%) a dostupnost k veřejným zakázkám (cca 11%).

Pro firmy členěné podle sektoru podnikání je největším ohrožením platební neschopnost odběratelů (cca 22%), na druhém místě dovoz konkurenčních výrobků (18,8%) a těsně za nimi následuje slabá kupní síla (18,7%). Firmy podnikající v primárním sektoru uvádějí na prvním místě dovoz konkurenčních výrobků (cca 19%), o druhé místo se dělí platební neschopnost odběratelů, silná konkurence, zejm. ze strany polských firem, špatné podmínky pro poskytování úvěrů a slabá kupní síla (cca 13%) a o třetí se dělí výrazný pokles počtu ekonomicky aktivních obyvatel (stárnutí populace), prohlubující se projevy marginalizace v území, prodej padělků, pirátství a nízké ceny při dodávkách do obchodních řetězců a hyperm. (cca 6%). Firmy podnikající v sekundárním sektoru uvádějí na prvním místě platební neschopnost odběratelů (cca 23%), na druhém místě následuje slabá kupní síla (15%) a na třetím místě dovoz konkurenčních výrobků (cca 11%). Firmy podnikající v terciárním sektoru uvádějí na prvním místě slabá kupní síla (cca 18,7%), na druhém těsně následuje platební neschopnost odběratelů (18,6%) a na třetím dovoz konkurenčních výrobků (cca 11%).

Komparace vnímání jednotlivých faktorů vnějšího prostředí firem

Za největší příležitost považují firmy na prvním místě zlepšení ekonomiky regionu, na druhém místě solventnost odběratelů a na třetím dostupnost k veřejným zakázkám, viz tabulka 3. Na prvním místě stejně volily firmy segmentované podle počtu zaměstnanců, okresu a oboru podnikání, na druhém uvedly stejně firmy segmentované podle okresu a oboru podnikání a třetí pozici volili stejně firmy segmentované podle počtu sektoru. Jednalo se o následující příležitosti, které jsou dle názorů firem seřazeny podle důležitosti: zlepšení

ekonomiky regionu, solventnost odběratelů, dostupnost k veřejným zakázkám, zlepšení vymahatelnosti pohledávek, stavební investice v regionu, získání státních zakázek, export do zahraničí, nárůst počtu kvalifikovaných pracovníků, možnost tvorby nových pracovních míst pomocí dotačních programů, zlepšení dopravní dostupnosti regionu, zlepšení podmínek pro poskytování úvěrů, propojení systému vzdělávání, vědy a výzkumu s rozvojem podnikatelských aktivit, zavedení (rozvoj) systému celoživotního učení, podpora turistického ruchu a na posledním místě získání dodávek do velkých obchodních řetězců a hypermarketů.

Tabulka 3 Komparace vnímání příležitostí firem

Příležitosti	celkem	podle počtu zaměst.	podle okresu	podle právní formy	podle oboru podnikání	podle sektoru
zlepšení ekonomiky regionu	1.	1.	1.		1	2.
solventnost odběratelů	2.	1.	2.	1.	2	1.
dostupnost k veřejným zakázkám	3.		2.			3.
zlepšení vymahatelnosti pohledávek	4.		2.	3.		
stavební investice v regionu	5.		3.			
získání státních zakázek	6.	3.	3.			
export do zahraničí	7.			3.		
nárůst počtu kvalifikovaných pracovníků	8.					
možnost tvorby nových prac. míst pomocí dotačních programů	9.			3.		
zlepšení dopravní dostupnosti regionu	10.					
zlepšení podmínek pro poskytování úvěrů	11.			3.		
propojení systému vzdělávání, vědy a výzkumu s rozvojem podnikatelských aktivit	12.			2.		

Zdroj: vlastní výzkum

Za největší ohrožení považují zkoumané firmy na prvním místě platební neschopnost odběratelů, na druhém místě slabou kupní sílu a na třetím recesi a restrukturalizaci, viz tabulka 4. Na prvním místě stejně volily firmy segmentované podle počtu zaměstnanců, právní formy a sektoru a na druhém a třetím místě volily stejně firmy segmentované podle právní formy. Jednalo se o následující ohrožení, které jsou dle názorů firem seřazeny podle důležitosti: platební neschopnost odběratelů, slabá kupní síla, recese a restrukturalizace, dovoz konkurenčních výrobků, silná konkurence, zejm. ze strany polských firem, špatné podmínky pro poskytování úvěrů, výrazný pokles počtu ekonomicky aktivních obyvatel (stárnutí populace), prohlubující se projevy marginalizace v území, nízké ceny při dodávkách do obch. řetězců a hypermarketů, špatná dopravní dostupnost regionu, odchod kvalifikované síly z regionu, prodej padělků, pirátství, neshody s pronajímatelem objektu a jiné.

Tabulka 4 Komparace vnímání ohrožení firem

Ohrožení	celkem	podle počtu zaměst.	podle okresu	podle právní formy	podle oboru podnikání	podle sektoru
platební neschopnost odběratelů	1.	1.	2.	1.	2.	1.
slabá kupní síla	2.	3.	1.	2.	1.	3.
recese a restrukturalizace	3.	2.		3.		
dovoz konkurenčních výrobků	4.		3.		3.	2.

Zdroj: vlastní výzkum

Pořadí důležitosti jednotlivých příležitostí se lišilo dle segmentace firem, o první místo se dělily dvě příležitosti a o druhé a třetí místo šest různých příležitostí. Názory na pořadí důležitosti jednotlivých ohrožení nebyly tak odlišné dle segmentace firem jako u příležitostí, nebylo tedy tak rozptýlené, o první místo se dělily dvě ohrožení a o druhé a třetí místo tři.

Použitá literatura:

1. KOL. AUTORŮ Materiály výzkumu SGS 23/2010 Fiskální politika v kontextu světové krize a její dopady na podnikatelskou sféru. Karviná: SU OPF, 2011.
2. PELLEŠOVÁ, P. Výsledky výzkumu SGS 23/2010 podle segmentů. Výzkumná zpráva. Karviná: SU OPF, 2011, 38 s.

Kontakt

doc. Ing. Pavlína Pellešová, Ph.D.

Katedra ekonomie

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné

Slezská univerzita v Opavě

Univerzitní nám. 1934/3, 733 40 Karviná

Česká republika

E-mail: pellesova@opf.slu.cz

Oľga Plávková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

PERCEPCIA STAVU A VÝVOJA NA SLOVENSKU V OBDOBÍ KRÍZY¹

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá stavom verejnej mienky Európanov vo vzťahu k vývoju a riešeniu problémov vyvolaných súčasnou finančnou a hospodárskou krízou v rámci EÚ a osobitne v SR. Autorka analyzuje údaje Eurobarometra 75 a Eurobarometra 74 a skúma podporu Európanov voči iniciatívam na zlepšenie výkonnosti európskej ekonomiky.

Kľúčové slová: Európania, verejná mienka, finančná a hospodárska kríza.

Abstract

The paper focuses on the current status of the Europeans' public opinion in the light of development and tackling the current financial and economic crisis in the European Union, taking special attention to the situation in the Slovak Republic. The author analyses Eurobarometer survey 75 and Eurobarometer survey 74 and investigates which initiatives taken by the Europeans are considered effective for improving the performance of the European economy.

Key Words: Europeans' public opinion, the financial and economic crisis.

Žijeme v dobe poznačenej neustálou zmenou. Veľká časť našej populácie ešte plne nemala dostatok času porozumieť príčinám a dôsledkom globálnej hospodárskej krízy na celý okolitý svet a najmä vyhodnotiť, aké to má dôsledky pre ich rozhodovanie a už boli vtlačení do novej situácie, ktorá je naviac postavená na symbolických prvkoch, novej kultúre medzinárodných vzťahov v európskom priestore. Kým na úrovni členských štátov EÚ sa v zásade uznáva existencia vzájomnej závislosti, ako na úrovni EÚ všeobecne a v eurozóne osobitne, nie úplne sú s tým stotožnení občania únie. V tejto súvislosti vyslovil svoju pochybnosť Václav Klaus konštatovaním, že mnohí si hĺbku blížiacej sa krízy európskej meny a ekonomiky neuvedomovali alebo si ju nechceli pripustiť.² Na riešenie súčasnej krízy nestačí prijímať ciele v rámci národných programov; proces oživenia vyžaduje zamerať sa na strategické páky a povzbudiť tak hospodárstvo EÚ ako celok.³ Ide o mnohé ťažké rozhodnutia pre každý členský štát, ktoré významne zasiahnu život každého obyvateľa a vyžadujú minimálne informovanosť a v lepšom prípade podporu obyvateľov. Krízová situácia podľa Ivety Radičovej spôsobila, že niekdajšie tabu sú predmetmi otvorených diskusií.⁴ Viaceré prieskumy na pôde členských štátov EÚ priniesli poznatky o tom, do akej miery sú obyvatelia citliví k týmto otázkam, či si uvedomujú hĺbku krízy európskej ekonomiky a hroziacej krízy

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci grantovej úlohy VEGA č. 1/0280/11 Prist'ahovalectvo a politicko-ekonomická diverzifikácia Európy.

² KLAUS, V. 2011. Projev prezidenta republiky k 28. říjnu 2011. KLAUS, V. 2011. [citované 2. novembra 2011]. Dostupné na: <<http://www.klaus.cz/clanky/2952>>.

³ Výsledky v oblasti rastu a zamestnanosti: Komisia predkladá odporúčania pre jednotlivé krajiny na rok 2011. Tlačová správa Európskej komisie. IP/11/685.

⁴ RADIČOVÁ, I. 2011. Postavenie Slovenska v EÚ posilnilo. In: Konferencia EÚ po Lisabonskej zmluve a v období krízy. Bratislava, 25.11.2011. [citované 2. decembra 2011]. Dostupné na: <<http://www.euractiv.sk/verzia-pre-tlac/clanok/radicova-postavenie-slovenska-v-eu-posilnilo>>.

európskej meny. Obraz o percepcii, vnímaní situácie⁵ v súvislosti s globálnou hospodárskou krízou v prostredí Európskej únie, i konkrétne v jednotlivých členských štátoch, poskytujú najmä prieskumy Eurobarometrov.⁶

V správe z Eurobarometra 75,⁷ analyzujúcej výsledky prieskumu uskutočneného v máji 2011 sa uvádza, že obdobie od jesene 2010 do mája 2011 znamená návrat občanov k optimizmu pri hodnotení dôsledkov hospodárskej krízy. Keďže celkovo sa v populáciách členských štátov únie nachádza len 43 percent občanov predpokladajúcich, že dopad hospodárskej krízy na pracovný trh už dosiahol svoj vrchol, a teda to najhoršie tu už bolo, možno skôr prijať konštatovanie, že aj keď je trend prekonávania krízy všeobecne hodnotený ako pozitívny, v členských krajinách pretrváva skepticizmus. O vnútornom rozdiferencovaní pohľadu populácií členských štátov na tento vývoj svedčí fakt, že proporcia optimistických pohľadov variuje v máji 2011 medzi 15-timi až 68-imi percentami v jednotlivých členských štátoch, kým na jeseň 2010 toto rozdiferencovanie náhľadov prezentovalo 43 percent opýtaných Euroobčanov v 14-tich členských štátoch, pričom ich podiel varioval od 20 do 58 percent. Medzi štyri najviac optimisticky naladené populácie sa smerom k dopadom krízy na trh práce zaradili popri Dánsku (68 percent), Estónsku (64 percent) a Rakúsku (62 percent) paradoxne aj respondenti zo Slovenska s 59-percentým podielom optimistov. V skupine respondentov zo Slovenska sa v septembri 2011 nachádzalo 39 % presvedčených, že kríza potrvá ešte niekoľko rokov, pričom len 9 percent bolo toho názoru, že sa vraciame k rastu. Pre aktuálnu situáciu v súbore občanov SR v septembri 2011 zároveň platilo, že až 69 % z nich pociťuje dopad krízy na ich osobnú situáciu.⁸ Pohľad na údaje za Slovensko možno vysvetľovať aj tým, že súčasná vysoká miera nezamestnanosti je verejnosťou vnímaná ako maximum, s čím je spojené nutné očakávanie „prívetivejšej budúcnosti“. Medzi 13-timi málo optimisticky naladenými populáciami, vnímajúcimi vývoj v zamestnanosti pod dopadom krízy ako stále sa zhoršujúci si udržiava ako výrazne pesimistická krajina svoju pozíciu Grécko, kde podiel optimistov v porovnaní v priemerom EÚ27 neustále klesá: od jesene 2010 do mája 2011 sa znížil z 21 percent na 19 percent. K značnému poklesu optimistov došlo predovšetkým na Malte (z 38 % na 29 %), vo Fínsku (zo 45 % na 38 %). Celkovo je však najmenej optimistickou krajinou v tejto otázke Portugalsko, kde sa v sledovanom období znížil podiel optimistov z 20 percent na 15 percent. Obyvatelia týchto štátov výrazne častejšie ako občania ostatných členských štátov stále očakávajú, že to najhoršie u nich smerom k trhu práce ešte len príde, a k tomuto očakávaniu oprávňuje najmä grécku a portugalskú verejnosť značné gradovanie vnútorných problémov za posledný rok.

Z ďalších zistení vyplýva, že slovenská populácia už na jeseň minulého roka (2010) očakávala nástup silnejšej koordinačnej hospodárskej politiky medzi všetkými štátmi únie, pričom by sa podľa očakávaní mala posilniť aj koordinácia hospodárskej politiky medzi štátmi eurozóny. Celkovo patrí Slovensko ku krajinám, ktoré prejavujú pozitívny vzťah k eurointegračným procesom. Aké opatrenia sú z pohľadu Euroobčanov⁹ a osobitne občanov SR dôležité a účinné na riešenie súčasnej krízy? V poradí najviac preferovaným opatrením z pohľadu Euroobčanov je silnejšia koordinácia hospodárskej politiky medzi všetkými

⁵ Percepcia – vnímanie, chápanie reality, ako súčasť procesov adaptácie človeka na vnútorné aj vonkajšie prostredie, zakladajúcich tiež očakávania človeka vzhľadom na vonkajšie situačné faktory.

⁶ EUROBAROMETER – prieskumy verejnej mienky, ktoré sa uskutočňujú od roku 1973 ako reprezentatívne výskumy v členských štátoch EÚ pre Európsku komisiu dvakrát ročne o názoroch širokej verejnosti na stabilné témy týkajúce sa EÚ alebo ide výskum zameraný na aktuálne témy na špecifickej výskumnej vzorke), príp. aj ide o kvalitatívne štúdie na úzko zamerané otázky. Zdroj: <<http://www.europa.europa.eu/eurobarometer>>.

⁷ EUROBAROMETER 75. Europeans' Perceptions on the State of the Economy. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb/eb75_en.html>.

⁸ Slováci prestávajú veriť EÚ. Počet odporcov prudko rastie. [citované 10. decembra 2011]. Dostupné na: <<http://hnonline.sk/svet/c1-54158150-slovaci-prestavaju-verit-eu...>>

⁹ Pojmom Euroobčania sa v tomto texte myslia občania štátov Európskej únie, resp. populácie EÚ27.

členskými štátmi, a jej dôležitosť vzrástla od jesene minulého roku do mája roku 2011 takmer o 2 percentá u Euroobčanov; medzi občanmi SR je tomuto opatreniu pripísaná ešte významnejšia účinnosť (na úrovni 79 percent).

Ako ďalšie účinné opatrenie vníma populácia EÚ27 dohľad únie nad aktivitami pri využívaní verejných financií na záchranu bánk a finančných inštitúcií (78 percentná dôležitosť oproti 75 percentám), významnú úlohu z pohľadu euroverejnosti má silnejšia koordinácia hospodárskych a finančných politík medzi krajinami eurozóny (77 percent oproti 75 percentám). Súčasný stav v Európskej únii označil v novembri 2011 podpredseda Európskej komisie Maroš Šefčovič za krízu dôvery, ktorá vyžaduje hľadať v rámci EÚ podobné riešenie, ako prijali Spojené štáty po krízach a teda pre spoločnú menu intenzívne budovať hospodársku a fiškálnu úniu a to hľadaním spôsobu, ako vytvoriť nejakú formu európskych dlhopisov. V rámci diskusie k možnostiam prijatia takéhoto kroku upozornil, že už ide tak o obnovu dôvery v euro, ako aj v samotnú Európsku úniu.¹⁰ V súčasnosti sa uzatvára diskusia o budúcom vývoji EÚ, v ktorej sa objavili prúdy presadzujúce posilnenú fiškálnu politiku, automatické sankcie, politizáciu Európskej komisie či exit pre krajiny, ktoré systematicky porušujú pravidlá, ale aj opačné snahy, spojené s nasmerovaním na vnútorné rozdielovanie Európy na princípe dvojrýchlostnej eurozóny a tým sa vyhnúť sankcionovaniu slabších štátov. Marec 2012 ukáže, do akej miery je idea silnej a zjednotenej únie naďalej životaschopná a čo všetko bude nutné aktivizovať, aby sa udržala medzi-inštitucionálna rovnováha založená Lisabonskou zmluvou. Hoci sa otázka obnovenia dôvery na finančných trhoch v súčasnosti stala kľúčovým aspektom pre udržanie finančnej stability v eurozóne, dnes je nepochybné, že o jej úspešnosti nebude možné hovoriť bez začatia procesu obnovenia sebadôvery v úniu.

V rámci ďalších možností považujú Euroobčania za veľmi účinný prísnejší dohľad EÚ nad aktivitami veľkých finančných skupín a medzinárodných finančných inštitúcií. Presvedčenie, že ide o jedno z veľmi účinných opatrení sa medzi občanmi EÚ27 posilňuje a v medziročnom vývoji ho takto vníma už 77 percent opýtaných (oproti 75 percentám respondentov opýtaných roku 2010). Vysoká dôležitosť je pripisovaná tiež regulácii finančných služieb (73 percent oproti 71 percentám).¹¹ V tomto kontexte treba upozorniť na rôzne riešenia aktuálnej situácie na finančných trhoch, keďže možno nájsť názory zdôrazňujúce, že najlepším riešením je udržať prijateľnú mieru intervencií na finančných trhoch, ktoré prezentoval napr. M. Draghi, prezident Európskej centrálnej banky, ale aj riešenia, zdôrazňujúce sprísnenie rozpočtových pravidiel a zavedenie sankcií.^{12, 13} Pre „obyčajného človeka“, občana EÚ27, sú potom možnosti ako sa orientovať v spleti názorových prúdov a otvorených diskusií k danej problematike veľmi obmedzené. Euroobčania však očakávajú konštruktívne riešenia z hľadiska medzinárodného i vnútroštátneho. Názory občanov eurozóny sa v priebehu roku 2011 postupne kryštalizovali, pričom občania požadujú s čoraz silnejúcim dôrazom rózne aktivity riešenia krízy na úrovni celej EÚ27.¹⁴

¹⁰ MATIŠÁK, A. 2011. Budeme hľadať spôsob, ako zmeniť fungovanie únie. Pravda, 01.12.2011.

¹¹ EUROBAROMETER 75. Europeans' Perceptions on the State of the Economy. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb/eb75_en.html>, EUROBAROMETER 74. Standard EB 74. Autumn 2010. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb/eb74_en.html>.

¹² DRAGHI, M. 2011. Úlohou ECB je udržať finančnú stabilitu. Vystúpenie v Európskom parlamente zo dňa 01.12.2011. [citované 2. decembra 2011]. Dostupné na: <<http://www.euractiv.sk/vwierzia-pre-tlac/clanok/m-draghi-ulohou-ecb-je-udrzat-financnu-stabilitu.html>>.

¹³ Eurozóna vstupuje do recesie, Slovensko bude rásť. Ds. REUTERS. 30. novembra 2011. [citované 1. 12. 2011]. Dostupné na: <http://spravy.pravda.sk/tlac.asp?r=sk_ekonomika&c=A111130_070221_sk_ekonomika>.

¹⁴ EUROBAROMETER 75. Europeans' Perceptions on the State of the Economy. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb/eb75_en.html>.

Pokiaľ ide o výkonnosť európskej ekonomiky, Euroobčania videli ako prvoradé a najúčinnnejšie zlepšenie vzdelania a profesionálnej prípravy: takto odpovedalo 47 percent opýtaných v krajinách EÚ27. V porovnaní s priemerom za EÚ27 občania SR toto opatrenie zdôraznili menej často, a to na úrovni 44 percent, ale stále je to takisto posudzované ako najdôležitejšie opatrenie.¹⁵ Význam vzdelania pre dynamický ekonomický rast je nespochybniteľný. Z pohľadu obyvateľstva je vnímanie vzdelania úzko prepojené s očakávaniami ľudí týkajúcimi sa pracovného nasadenia a celkovými životnými aspiráciami. V dnešnej ekonomicky vyspelej spoločnosti sa pomerne silne presadzuje názor, že situácia každého jednotlivca závisí predovšetkým od jeho schopností poradiť si pri nadväzovaní sietí, ktoré mu dávajú prístup k zdrojom druhých ľudí, teda do akej miery dokáže akumulovať svoj sociálny kapitál. Tým sa vytláča koncept stabilnej a pomerne silnej pozície stredných vrstiev, ktoré si boli isté udržateľným postavením v strede medzi vládcami a ovládateľnými, teda pevným začlenením a sociálnou integráciou v spoločnosti, čo ich zbavovalo najmä obáv z pádu na najspodnejší stupeň sociálnej štruktúry a zo sociálnej marginalizácie. Súčasnosť ukazuje, že aj stredných vrstiev sa čoraz častejšie dotýka rastúca ekonomická neistota a v súlade s tým strácajú dôveru, že sa aj v budúcnosti udržia v plnohodnotnom jadre sociálne začlenených skupín konkrétnych populácií.¹⁶ Miera a kvalita získaného vzdelania je dôležitou skutočnosťou, ktorá ovplyvňuje zamestnateľnosť človeka. Výskumné zistenia v tomto kontexte ukázali, že v názoroch na to, či odborné vzdelanie a príprava vedú k dobre plateným pracovným miestam je verejnosť v EÚ27 polarizovaná: v rámci EÚ27, ako aj v SR, sa nachádza len niečo viac ako polovica (55 percent) opýtaných, ktorí súhlasia s týmto tvrdením. K väčším diferenciaciam došlo pri hodnotení atraktivity odborného vzdelávania a prípravy v EÚ: kým respondenti EÚ27 kritickejšie hodnotili kompetentnosť učiteľov a školiteľov v odbornom vzdelávaní ako respondenti zo SR (76 percent súhlasných odpovedí v rámci EÚ27 a 86 percent v rámci SR), pri hodnotení uplatniteľnosti absolventov odborného vzdelávania a prípravy boli kritickejší respondenti zo SR. O tom, že odborné vzdelanie a príprava vedú k povolaniam, po ktorých je na trhu práce veľký dopyt nebolo presvedčených v rámci EÚ27 len 19 percent opýtaných, kým v SR to bolo 27 percent a rovnako kritickejší bol aj pohľad občanov SR na možnosti kariérneho uplatnenia absolventov odborného vzdelávania a prípravy: že tomu tak nie je, bolo presvedčených v rámci EÚ27 21 percent opýtaných, kým v SR to bolo až 38 percent opýtaných. Postoje k odbornému vzdelávaniu a príprave ukázali na významnejšiu odlišnosť aj z hľadiska preferencií úrovne dosiahnutého vzdelania: v slovenskej spoločnosti sú významne častejšie zastúpené pohľady na potrebu nadobudnúť vysokoškolské vzdelanie (48 percent opýtaných by to odporučilo mladému človeku), kým v rámci EÚ27 prezentovalo tento názor iba 34 percent opýtaných. V kontexte s týmito názormi prevažuje v populácii únie názor, že odborné vzdelávanie a príprava síce celkove zvyšujú pravdepodobnosť uplatnenia sa na trhu práce (56 percent súhlasných odpovedí medzi Euroobčanmi a 56 percent súhlas medzi občanmi SR), ale nie sú zárukou dlhodobej perspektívy na trhu práce. Mobilizácia každého človeka v tomto smere je nevyhnutná. Vzdelanie však nič nezaručuje, ak nie sú prijaté účinné opatrenia na zabezpečenie výrazného zlepšenia kvality vzdelávacieho systému a najmä jeho nasmerovania na naplnenie požiadaviek pracovného trhu a tomu adekvátnu profesionálnu prípravu občanov. Presvedčenie Euroobčanov o nutnosti modernizácie trhov práce z tohto pohľadu je

¹⁵ EUROBAROMETER 75. Europeans' Perceptions on the State of the Economy. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb/eb75_en.html>, EUROBAROMETER 74. Standard EB 74. Autumn 2010. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb/eb74_en.html>.

¹⁶ Napr. výskumné zistenie v rámci obyvateľov Francúzska ukázalo, že až 83 % Francúzov pociťovalo v roku 2007 určitú mieru obáv z možnosti, že sa ocitnú v roli bezdomovcov. Údaje prevzaté z KELLER, J. 2010. Nejistota a dôvera. Praha: SLON, 2010, s. 121.

významným predpokladom, že sa táto cesta k znovunaštartovaniu výkonnosti európskej ekonomiky môže stať úspešnou.

Ako druhú najdôležitejšiu podporu pre výkonnosť európskej ekonomiky vnímajú Euroobčania zníženie schodku verejných financií a služieb: na jeseň 2010 toto opatrenie verejnosť ešte nevnímala ako mimoriadne akútne, keďže toto riešenie podporilo len niečo viac ako tretina populácií jednotlivých štátov (35 percent Euroobčanov a 34 percent občanov SR). Aktuálna situácia koncom roku 2011 ukazuje, že eurozóna vstupuje do recesie. Stav, aktuálny začiatkom decembra 2011 sa výrazne odlišuje od očakávaní na tento rok. Ako upozorňuje Pier Carlo Padoan, hlavný ekonóm OĽCD, eurozónu čaká v posledných mesiacoch roka 2011 znižovanie medzikvartálne o jedno percento a s 0,4-percentným poklesom sa začne aj budúci rok, až potom sa vráti k miernemu rastu, ktorý za celý budúci rok dosiahne iba 0,2 percenta a 1,4 percenta v roku 2013. Pre prepád daňových príjmov a zvýšené náklady na sociálne dávky naruší spomalenie rastu plány na ozdravenie verejných financií. Avšak podľa OĽCD by recesia nemala pretrvávajúť až do roku 2013, ani do takých prepádov, ako zažil svet po vypuknutí hospodárskej krízy pred tromi rokmi.¹⁷

V máji 2011 sa ešte s nižším ako tretinovým zastúpením zdôrazňovala potreba posilniť reguláciu finančných trhov (24 percent Euroobčanov: 27 percent občanov SR). Pokiaľ ide o riešenia v rámci regulácie finančných trhov, v nových riešeniach v súčasnosti dominuje vyžadovanie čo najrozhodnejších krokov politikov. V riešeniach sa očakáva najmä angažovanie štátov s najlepším AAA ratingom. Objavujú sa však aj upozornenia na riziko morálneho hazardu, ak nebudú zapojené účinné nástroje kontroly. Neriešenie aktuálnej situácie významne zneisťuje občanov nielen eurozóny, ale celej EÚ, ktorí očakávajú predovšetkým záruky v podobe podrobných pravidiel fungovania prijatých nástrojov na riešenia dlhovej krízy šíriacej sa Európou. Rokovanie premiérov štátov Európskej únie v dňoch 8.- 9.12.2011 ukázalo, že pri rozhodovaní v EÚ o finančných záležitostiach princíp zmien v základnej zmluve EÚ nebol všeobecne akceptovateľný a väčšiu podporu získala cesta formou medzivládnej dohody. Očakáva sa, že pre 17 štátov eurozóny a ako aj pre ďalšie štáty nepoužívajúce euro, ktoré sa chcú k zmluve pripojiť, sa týmto zabezpečia zásadné kroky na riešenie dlhodobej krízy

V prvej polovici roka 2011 si významná časť euroverejnosti iba utvárala pohľad na dopady ekonomickej krízy na euro, resp. hodnotenie toho, akú rolu malo euro pri zmiernení negatívnych dopadov globálnej ekonomickej krízy v priestore Európskej únie. Situácia na Slovensku v roku 2011 je výrazne odlišná od situácie z roku 2010. Na jeseň roku 2010 vo verejnosti Slovenska ešte doznievalo pozitívne naladenie z celkovo bezproblémového zavedenia eura a to pravdepodobne stojí za zisteniami, že Slováci v oveľa väčšej miere ako občania EÚ27 vyjadrili presvedčenie, že euro malo výrazný podiel na zmiernení dopadu globálnej ekonomickej krízy. Kým s týmto názorom súhlasilo 68 percent opýtaných občanov SR, v rámci EÚ27 to bolo iba 39 percent. Pokiaľ ide o eurozónu, hodnotenie vplyvu eura na dôsledky globálnej hospodárskej krízy pomerne silne polarizovalo názory Euroobčanov, hoci mierne prevažovali negatívne stanoviská. S tým, že by euro malo pozitívny vplyv na zmiernenie dôsledkov globálnej ekonomickej krízy súhlasilo 43 percent respondentov v rámci EÚ27 a len nepatrne vyšší bol podiel (48 percent) opýtaných, ktorí sa s týmto názorom nestotožnili.¹⁸ Je zrejmé, že v čase konania výskumu ešte nerezonovala v popredí otázka „prežitia“ eurozóny. Aktuálny stav koncom roku 2011 si vyžiadala zásadné opatrenia na záchranu eurozóny. Scenáre pred rokom 2012 sú rôzne. A rovnako otvorená je situácia ich

¹⁷ Eurozóna vstupuje do recesie, Slovensko bude rásť. Ds. REUTERS. 30. novembra 2011. [citované 1. 12. 2011]. Dostupné na: <http://spravy.pravda.sk/tlac.asp?r=sk_ekonomika&c=A111130_070221_sk_ekonomika>.

¹⁸ EUROBAROMETER 74. Verejná mienka v Európskej únii. Jeseň 2010. Národná správa SR, s. 10. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb/eb74_sk.html>.

podpory v súčasnom politickom rozložení síl na Slovensku, riešenie ktorej prinesú až výsledky predčasných volieb.

Pri pohľadoch na stav ekonomiky prevažovalo v roku 2010 medzi Euroobčanmi i medzi občanmi SR negatívne hodnotenie. Mnohí Euroobčania však napriek tomu žili v presvedčení, že EÚ má dostatok sily a prostriedkov na obhajobu ekonomických záujmov Európy v globálnej ekonomike. Podiel občanov, optimistických v tomto smere sa v období jar až jeseň 2010 dokonca zvýšil o 11 percent a dosahoval 63 percent. Na Slovensku je viacročne potvrdené tradične pozitívne naladenie našej populácie voči vstupu do EÚ. Vysoká dôvera v úniu bola vyjadrená podielom eurooptimistov 73 percent v roku 2010, hoci v priebehu roka 2011 už bolo presvedčených eurooptimistov na Slovensku menej o 6 percent.¹⁹ S týmito zisteniami koreluje, že respondenti zo Slovenska vnímajú EÚ ako najefektívnejšieho hráča v riešení dopadov finančnej a hospodárskej krízy – v tomto kontexte patrili občania SR v roku 2010 k najpresvedčenejším zástancam únie, s podielom až 32 percent pozitívnych hlasov na rozdiel od 23 percent občanov EÚ27. Rolu národného štátu (národnej vlády) v tomto procese vnímalo ako menej účinnú 20 percent občanov EÚ27 a len 9 percent občanov SR. Zistenia potvrdzujú silnú euroorientáciu našich občanov, čo v prípade negatívneho vývoja v stabilizácii EÚ, resp. možnosti rozpadu eurozóny nepochybne prinesie ďalší celospoločensky pociťovaný šok. Pri hodnotení ďalších medzinárodných aktérov ohodnotili Euroobčania rolu G20 a Medzinárodného menového fondu približne rovnako (na úrovni 16 percent, resp. 15 percent), kým v SR je týmto dvom inštitúciám pripisovaná rozdielna dôležitosť: úlohu G20 v tomto „boji“ videlo ako efektívnu 24 percent opýtaných, kým úloha MMF bola pozitívne hodnotená len na úrovni 15 percent. Medzi ďalších aktérov, ktorých úlohu v riešení dopadov finančnej a hospodárskej krízy mali respondenti posudzovať boli začlenené tiež Spojené štáty. Výsledky ukázali, že USA v mienke Euroobčanov, i v mienke slovenskej verejnosti, nemajú rolu významnejšieho aktéra v prekonávaní dôsledkov toho, čoho boli celosvetovým spúšťačom: získali len 6 percent hodnotení v rámci súboru respondentov EÚ27 a v rámci SR len 4 percentá.²⁰

V skupine najviac preferovaných riešení z hľadiska zlepšenia výkonnosti európskej ekonomiky Euroobčania zdôrazňujú uľahčenie založenia spoločnosti (na úrovni 33 percent EÚ27). V populácii SR sú medzi veľmi dôležité riešenia zaradené na porovnateľnej úrovni dve riešenia: jednak efektívnejšie využívanie energie, s podielom 34 percent oproti 21 percentám v EÚ27 a jednak investície do dopravy, s podielom 31 percent oproti 10 percentám v EÚ27. Priebeh roka 2011 potvrdil, že Slovensko dáva tieto riešenia medzi svoje priority: investície do dopravy sú dlhodobé priority a aktuálne boli prijaté aj účinné opatrenia vzhľadom na efektívnejšie štátne dotácie na využívanie slnečnej energie, pri inštalácii solárnych systémov.

Medzi minimálne efektívne podnety z hľadiska zlepšenia výkonnosti európskej ekonomiky občania únie zaradili predĺženie pracovného času (v EÚ27 tomu pripisovalo význam 6 percent, kým v SR už len 3 percentá opýtaných). Nepopulárne z tohto hľadiska je aj zvýšenie veku odchodu do dôchodku (v EÚ27 tomuto opatreniu pripisovali význam 4 percentá opýtaných, kým v SR malo toto opatrenie ešte menšiu podporu, a to u 3 percent opýtaných). Uvedené dve najmenej preferované riešenia potvrdzujú ich veľmi nízku podporu medzi občanmi únie v čase konania výskumu na jar 2011. Následný vývoj v roku 2011 potvrdzuje, že verejnosť má momentálne len silu na organizovanie protestov, ale je bez významnejšieho vplyvu v rámci rozhodovaní o prijatých riešeniach, najmä opatrení

¹⁹ EUROBAROMETER 75. Europeans' Perceptions on the State of the Economy. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb/eb75_en.html>.

²⁰ EUROBAROMETER 74. Standard EB 74. Autumn 2010. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb/eb74_en.html>.

v dôchodkovej politike viacerých štátov EÚ, ktoré sú postupne prijímané, resp. sú avizované. V súčasnosti sa sila verejnosti pretavuje do masových protestov napr. vo Veľkej Británii, kde je začiatok decembra 2011 v znamení nebývalých masových pouličných demonštrácií práve proti zvyšovaniu veku odchodu do dôchodku, v prepojení s ďalšími plánovanými záchrannými opatreniami, s významnými dosahmi na trh práce a týkajúcimi sa rušenia pracovných miest.

Záverom možno konštatovať, že v názoroch verejnosti v rámci EÚ27, a osobitne aj občanov Slovenska, sa postupne kondenzuje nekľud modernej doby, ktorý odráža dynamický a akcelerovaný pohyb spoločnosti a jej štruktúr, pričom stále prevažuje určitý entuziazmus očakávaní občanov smerom ku kvalitatívnym inováciám a s ním spojenými predstavami, že procesy ktoré boli začaté, budú aj úspešné. Tieto zistenia vyjadrujú stav označovaný ako postmoderná utópia. Vychádza z presvedčenia, že budúcnosť je možné kontrolovať a že aktéri jednájú v mene budúcnosti. V mienke verejnosti zároveň rezonuje nechut' zaoberať sa práve aktuálnym stavom vecí. Svoj dopad tu má podľa nášho názoru otrášená etická sebadôvera vyspelých západných demokracií prinášajúca poznanie, že moderná civilizácia nie je vo svojej podstate všeobecná a nedá sa univerzálne aplikovať, t. j. že nevyhnutným predpokladom jej rozkvetu v jednej oblasti je úpadok a chudoba iných oblastí. V tomto kontexte môžeme skonštatovať spolu so Zygmuntom Baumanom, že sú len malé šance na vzkriesenie dávnej viery vo všeobecnú emancipáciu prostredníctvom celosvetového rozvoja, ktorý by priniesol svet harmonický, usporiadaný a vymyslený tak, aby verne a horlivo slúžil ľudským potrebám.²¹ Myslíme si totiž, že súčasné obdobie prehlbujúcej sa nedôvery a neistoty vyžaduje aj v európskom kontexte podstatnú zmenu priorít tak na úrovni politických elít, ako aj verejnosti, aby sa nestratil dlhodobo budovaný základ spoločne vytvorenej kultúry a boli prijímané rozhodnutia zefektívňujúce disponibilné zdroje ekonomickej obnovy.

Použitá literatúra:

1. Bauman, Z. 2002. Úvahy o postmoderní době. 2. vyd. Praha : Slon. 2002. ISBN 80-86429-11-3.
2. Draghi, M. 2011. Úlohou ECB je udržať finančnú stabilitu. Vystúpenie v Európskom parlamente zo dňa 01.12.2011. [citované 2. decembra 2011]. Dostupné na: <<http://www.euractiv.sk/vwzeria-pre-tlac/clanok/m-draghi-ulohou-ecb-je-udrzat-financnu-stabilitu.html>>.
3. Eurobarometer 74. Standard EB 74. Autumn 2010. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb/eb74_en.html>.
4. Eurobarometer 74. Verejná mienka v Európskej únii. Jeseň 2010. Národná správa SR. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb/eb74_sk.html>.
5. Eurobarometer 75. Europeans' Perceptions on the State of the Economy. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public-opinion/archives/eb/eb75_en.html>.
6. Eurozóna vstupuje do recesie, Slovensko bude rásť. Ds. REUTERS. 30. novembra 2011. [citované 1. decembra 2011]. Dostupné na: <http://spravy.pravda.sk/tlac.asp?r=sk_ekonomika&c=A111130_070221_sk_ekonomika>.

²¹ BAUMAN, Z. 2002. Úvahy o postmoderní době. Praha: SLON, 2002, s. 147.

7. Keller, J. 2010. Nejistota a důvěra. Praha: SLON, 2010. ISBN 978-80-7419-002-5.
8. Klaus, V. 2011. Projev prezidenta republiky k 28. říjnu 2011. [citované 2. novembra 2011]. Dostupné na: <<http://www.klaus.cz/clanky/2952>>.
9. Matišík, A. 2011. Budeme hľadať spôsob, ako zmeniť fungovanie únie. Pravda, 01.12.2011.
10. Radičová, I. 2011. Postavenie Slovenska v EÚ posilnilo. In: Konferencia EÚ po Lisabonskej zmluve a v období krízy. Bratislava, 25.11.2011. [citované 2. decembra 2011]. Dostupné na: <<http://www.euractiv.sk/verzia-pre-tlac/clanok/radicova-postavenie-slovenska-v-eu-posilnilo>>.
11. Slováci prestávajú veriť EÚ. Počet odporcov prudko rastie . [citované 10. decembra. 2011]. Dostupné na: <http://hnonline.sk/svet/c1-54158150-slovaci-prestavaju-verit-eu-pocet-odporcov-prudko-rastie>>.
12. STANDARD EB 73. Spring 2010. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/public.opinion/index_en.html>.
13. Výsledky v oblasti rastu a zamestnanosti: Komisia predkladá odporúčania pre jednotlivé krajiny na rok 2011. Tlačová správa Európskej komisie. IP/11/685.

Kontakt

doc. PhDr. Oľga Plávková, CSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: plavkova@euba.sk

Zoltán Pogátsa

FACULTY OF ECONOMICS
UNIVERSITY OF WEST-HUNGARY

THE POST 2010 CRISIS AS A CRISIS OF NEOLIBERALISM

Abstract

The study discusses the origins and nature of the global financial and economic crisis post 2009. It analyses the different stages of the crisis, and the forms it took. It argues that the crisis has its origins in the neoliberal turn in the world economy after the crisis of the 1970s. Thus the current economic downturn, the deepest since the Great Depression, is one that is a culmination of thirty years of economic history in the Western world. It arises because the processes of neoliberal economics, such as debt, consumerism, inequality and environmental degradation can no longer be maintained. The study also argues that only answers relevant to this depth of analysis will be adequate in solving the crisis.

Keywords: crisis, neoliberalism, debt, inequality, deregulation

Neoliberalism was originally a counter-paradigm. In its initial formulation by the Austrian school it was directed at theories of state led planning in the times of von Mises (Mises 1981), and against the embodiment of these theories in the Soviet Union in the times of Hayek (Hayek and Caldwell 1995) (F. A. Hayek 1944) (F. A. Hayek 1948) (Hoover 2003). Theorists of neoliberalism spent most of their time and intellectual energy in dissecting and analysing the central plan as a nonviable replacement of the market. In doing so, they created a powerful intellectual body of work that played an influential role in dismantling the Soviet system. (Friedman's monetarist economics was always a sideshow to the central arguments of the Austrians, and much like Keynesianism before, was hardly ever rigorously applied for sustained periods. It is regarded as an important part of the neoliberal toolbox mostly because its potential for discrediting the Keynesian fiscal role of the state through providing an alternative economic *Weltanschauung* on the monetary side.)

The downside of being a counter-paradigm, however, was that its theorists spent almost no time examining what they regarded not as a theoretical alternative, but as a 'natural' 'default' option, one that we need not implement or operate, but simply revert to or fall back upon. They saw no need to subject the "*market system*" to the same kind of meticulous analysis as its rival. In fact opposition to communism had been almost universal to western political parties. Even Social Democratic and Labour parties distanced themselves from the Soviets, what is more, after the 1956 Hungarian uprising and other decisive events even the Western Communist parties decided to break with Moscow. Another interesting issue is that traditional Conservative and Christian Democratic forces in Europe, as well as old school Republicans in the US had a much more elaborate view of the world than one that would focus on the market. They relied on institutions such as the Church, charities, civic associations and families, and the traditional small firm was their imaginary building block of capitalism.

It took a new kind of political force to carry neoliberalism to dominance. This new political movement was very grateful for the work of Hayek and the others, and used an extremely polarising rhetoric of symbolical representation to dichotomise political choice in the Western World. Making use of Hayek's slippery slope argument, they postulated that only two kinds of systems existed in the world. If indeed any involvement by the state will lead to

dictatorship, there can only be a state led system and the free market. They felt greatly vindicated by the collapse of the Soviet Union, of which they made full use symbolically, equating the discredited and collapsed Soviet state with any state regardless of time, space and cultural context.

The neoliberals were also greatly supported in their success by the collapse of the traditional left. After their heroic post-war decades, left wing parties were losing their traditional support base of manual workers to technological change. With the tertialisation of the economy they were being gradually replaced by technical, managerial and professional classes. These new urban identities that were formed were receptive to the cultural side of the leftist argument (women's liberation, gay rights, sexual freedom, race equality, the question of the Third World, etc.), but not to the old fashioned phraseology of Marxist economics left over from the nineteenth century. They identified themselves neither as workers, nor as capitalists. This new heteromorphy and complexity of Western society was never followed by adequate social theorising, and led even left wing thinkers to conclude that class conflict was now over. This was reinforced when Thatcher and others made these inbetween classes homeowners, as well as shareholders of the companies they had worked for. In America they were pushed to do the same by having to save on a personal basis in order to make up for the missing state led social system. They were now both proprietors and exploited. All these developments made these new classes just as likely to vote Right as Left. The Western Left found itself split into traditional Communists, Social Democrats, New Leftists and Greens, marked by such historic events as the splintering of the British Labour Party, the Mitterrand turnaround of 1983, or the appearance of the Third Way. Almost all of them found themselves in an ideological vacuum when they too swallowed the mistaken conclusion that the fall of the Soviet state was tantamount to the discrediting of the state and the end of history.

One of the greatest myths of neoliberalism is that the market is something that comes about by itself, without any outside interference. The (neo)classical had always understood that one needs the state to uphold a market. There is a need for a functioning legal system that governs contracts and forms of economic association. There is a need for a functioning legal system to arbitrate in business disputes, arrest fraud, and so on. (Neo)classicals understood economics as being an abstract, derived logic, not the reality of the market system in itself. By not making this distinction, neoliberals as a political force set out to use the power of the state to destroy decades of achievement by democratic Western societies, and to install an artificial system that can be best characterised by the following weaknesses:

- **A low level of social solidarity**, instituted through the disassembly of redistributive systems and low taxation. Social solidarity, equality and mobility were rolled back as organising principles. The lowest classes became effectively excluded from political representation and debates in all but law. There was an empirically demonstrable redistribution of wealth to the top layers of society. These elites have effectively captured decision making positions of states.
- **A discrediting of the state.** The legitimacy of the 'market based' neoliberal arrangement is based on the discrediting of its natural pair, the state. The end of the seventies brought in the neoliberal wave as a result of the first serious imbalances of the mixed economy, caused mostly by the oil crises and the ending of the Bretton Woods system. They were sustained in power for over a decade by a combination of artificial war, disoriented and splintered and disoriented opponents, a rebound of the economy, as well as a conscious effort to make the middle classes interested in the project privatisation, home ownership and expanding (and unsustainable) credit. The long decade of uninterrupted neoliberal rule was enough to cut taxes and make underfinancing permanent, dismantle a significant part of the welfare state and

privatise secure jobs. Thus much of the positive aspects of the state were eliminated. What was left was a permanently underfunded residue. Since neoliberals had no faith in the state, they did not go to extra length to make it work by introducing a meritocratic and efficiency based logic into its functioning. The resultant state was inefficient, too poor to act, outdated. Due to lower wages in the state sector, a consequence of budget constraints, the best employees were siphoned away by private firms. Thus the symbolic image of the state came to be reinforced as being inferior to the private sector, which led to increased support for its further curtailment, which in turn led to an even more inferior performance. A vicious circle was started in those initial years of neoliberalism that eventually proved the inferiority of the state even to those who had originally not been convinced of it. A major boost came in the form of the collapse of the Soviet state, when the collapsed shell of tyrannical, illegitimate Stalinist heritage was equated with remnants of mixed economies erected through the ballot box, and welfare states legitimised by decades of democratic struggle.

- **Corporationism.** An increasing concentration of transnational enterprises have formed de facto corporatist relations with the state that take the form of the revolving door, government subsidies and lobbying on their behalf, the military-industrial complex, fraudulent public procurement and other forms.
- **Financialisation.** With international capital controls lifted, a few global centres have gained elevated positions in the global economy. The American model of the financing of firms from the capital markets have gained control over all other forms. These few global centres now exert enormous control over the rest of the economy in economic upturns, and take shelter in their corporatist mother economies in downturns, based on the assumption that they exemplify systematic risk and are 'too big to fail'. The global financial centres are surrounded by a network of satellites that act as tax havens, where global corporations and elites 'tax optimise' their wealth to. No one has an accurate estimate of exactly how much is stacked away in these offshore jurisdictions, but since they are intimately tied to core financial centres, there is a lack of willingness to eliminate them from the international system.
- **Free trade.** With the institutionalisation of the WTO and the creation of regional trade organisations such as NAFTA or the EU, free trade has become not only the single accepted ideology, but the only possibility for states. This is in spite of plenty of theoretical and empirical evidence that the core of the world economy did not achieve its prominent position without protectionism. Thus free trade is far from an ideal development context for less developed countries to catch up. It must also be mentioned that the elimination of tariffs deprives governments from very important sources of revenue, which they could turn towards public investment. The loss of jobs that arises as a result of premature liberalisation has the additional effect of reducing revenues from business activity, income and consumption.
- **Social and Environmental deregulation and degradation.** Deregulation in the social and environmental areas has brought with it a wave of deregulation which has led to well understood degradation in both areas in many parts of the world.

What neoliberalism has conspicuously not done, is it has not provided the faster development that it had promised. If we look at various regions of the world objectively, we find that rates of growth have fallen rather than increased as they neoliberalised themselves and as their context increasingly became neoliberal.

Table - Average per capita GDP growth per annum of major regions, 1960 onwards

	1960s	1970s	1980s	1990s
Developing Countries				
East Asia and Pacific			6.4	6.1
Europe and Central Asia			1.5	-2.9
Southern Europe	5.6	3.2		
Latin America and Caribbean	2.9	3.2	-0.3	1.7
South Asia			3.5	3.8
Sub-Saharan Africa			-1.2	-0.2
Developed Countries	3.9	2.4	2.5	1.8

(Source: Ha-Joon Chang 2003, based on World Bank)

The diminishing growth rates are not surprising if we consider that long term real interest rates were below two per cent on average between 1956-73, they were actually slightly negative from 1974-80 as the oil crises unfolded, rose to around five per cent from 1980 to 1996 when targeting inflation became the main neoliberal policy priority, and remained around three per cent thereafter until 2003¹.

Over the last few decades, neoliberalism has established itself as a hegemonic discourse. As the Italian Marxist philosopher Antonio Gramsci² reminds us, a single class in a multiclass society can develop a cultural hegemony. Or to use a less Marxian language, concepts, delimitations and logic of neoliberal economics have become the mainstream economics, and are represented as the only remaining and valid theories. Alternative economic theories, widely demonstrated in this present book, are not readily available to potential students and readers. Mediatised democracy utilises a simplified version of economic theory where underlying assumptions are never questioned, even though they are not supported by empirical evidence, but, as the French Sociologist Pierre Bourdieu put it³, by the 'symbolic violence' of a 'relationship of forces' standing behind this discourse, making it not just one language in many, but *the* language. In this respect it has a lot in common with the Marxist discourse of state socialism, which sought to position itself as the only language, excluding concepts that were regarded as belonging to a bourgeois economics. These concepts (such as market prices, economic feasibility, etc.) were not debated, but were simply excluded from debates. Neoliberalism as a discourse of mainstream middle class cultural hegemony does something very similar. It postulates the effects of economic measures to have effects on the economy of entire nations, and thereby excludes the possibility, and with it the discourse, of these measures having differential effects on different classes within society. We know this to be empirically untrue, but the dominant neoliberal language of economics excluded the concept of 'class' as Marxist and therefore historically refuted and discredited. As a consequence the process of concentration of wealth, state capture by the upper middle class, disassembly of state power, as well as denial of mobility are hidden from view by conceptual exclusion from the discourse. It is not accidental such a neoliberal logic, which is passively beneficial for middle class interests, asserts itself as the 'mainstream' hegemonic culture through mass mediatisation. This goes further than simple economic

¹ Rowthorn, 1995.

² Gramsci & Buttigieg, 1992, pp. 233-238.

³ Bourdieu, 1998.

theory, but is embodied in projected lifestyle choices and ontology. This often superficially referred to as consumerism. The formation of a social consensus in Western democracies through mass media takes place without formal censorship, thus in contrast to dictatorial regimes these democracies are able to claim superiority. Yet the absence of formal censorship does not mean that public debates are not engineered. In their path breaking book *Manufacturing Consent – The Political Economy of the Mass Media*⁴, Herman and Chomsky identify the subtle and latent ways in which news and discussions are steered and limited:

(1) the size, concentrated ownership, owner wealth, and profit orientation of the dominant mass-media firms; These media firms and not infrequently owned by corporations from the real economy. Due to the size of these media outlets, necessitated by technology, they reach massive audiences.

(2) advertising as the primary income source of the mass media; The main source of income for media outlets has become advertising as opposed to subscriptions or sale. As a consequence media outlets critical towards potential advertisers are less likely to survive.

(3) Sourcing, the reliance of the media on information provided by government, business, and "experts" funded and approved by these primary sources and agents of power; These entities have far more access to the media, while non-routine sources must struggle for access and must face gatekeepers.

(4) "flak" as a means of disciplining the media; Complaint letters, lawsuits or legislative action can be expensive for the media in terms of the costs of defence or the dents in the public image. Flak can be organised through entities that are not directly related to interested parties, such as rival papers, NGOs, think tanks, influential individuals. It often acts as a preliminary deterrence to investigative or unbiased journalism.

(5) "anticommunism" as a national religion and control mechanism. Other overriding national international causes, such as the 'war on terror' or 'economic growth' can act in a similar way.

Thus it is naive and unrealistic to imagine that the media in democratic states is disinterested, objective and unbiased in its reporting. In fact most of the intervention takes place in a latent way through self-censorship by editors and reporters. The logic of sustainability receives similar treatment to the concept of class, causing a symbolic inferiorisation of environmental and psychological concerns. Yet another dangerous aspect of neoliberalism is how the anticommunist credentials of Reagan and Thatcher have been used to equate economic neoliberalism with social liberalism, especially in the former Second World. During the Cold War the dichotomy of capitalism versus communism came to be identified with the dichotomy of liberal democracies versus one party dictatorships. This bipolar dichotomy was far more important than the diversity of models, systems, regimes, policies and historical periods understood under the umbrella term of 'capitalism'. Regrettably, this diversity almost completely escaped the focus of social investigation. Only after the transition of formerly socialist economies to a 'free market' was already complete, and neoliberalism has also conquered much of the former First and Third World, did the 'varieties of capitalism' research programme take off. (Early pioneering efforts were carried out by the British economist and political scientist Schonfield⁵, who was wondering why the continental Western European economies were outperforming both the UK and the US from the 1950s onwards. He focused in particular on the German economic wonder, highlighting the importance of centralised coordination, which (unlike in the case of French indicative

⁴ .Herman & Chomsky, 2002.

⁵ Schonfield, 1965.

planning or the Soviet style command economy) was not carried out by the state, but by associations of the private sectors and especially the banks. Shonfield's ideas were popularised by the Frenchman Michel Albert⁶ only in 1991, in a non-academic format. He distinguished between "Rhenish capitalism" of the German type and "Neo-American capitalism", thereby inspiring further debates. In 1995 the Dutch economist Pieter Moerland took the debate into the academic world with his theoretical study⁷, differentiating between a 'market oriented' and a 'network oriented' form of capitalism, dividing the latter into 'Germanic', 'Latinic' and 'Asiatic' subgroups. A milestone in the debate was reached with the publication of an edited volume by Hall and Soskice⁸.) Generations of atavistically left wing students, voters and intellectuals were fooled into believing the infamous Fukuyama thesis that with the collapse of communism history was over, since its end goal was capitalist liberal democracy⁹. It is perhaps here that Giddens' *Third Way* (Giddens, *The Third Way - The Renewal of Social Democracy* 1998) and *Beyond Left and Right* (Giddens 1994) caused the most damage. Naomi Klein describes¹⁰ how generations in the West concentrated on the civil and human rights of racial, ethnic, gender and sexual minorities in the belief that capitalism as a system was a given and not open for critique. Only really through the Green and antiglobalisation movements of the nineties did the Western Left understand again that there are fundamental issues with existing capitalism. It was almost like a revelation to people like George Soros or Joseph Stiglitz that neoliberalism, especially in its globalizing form, can be a threat to open society¹¹. Similarly, that sustainability depended on the economic system: like a watermelon, without red there is no green. A wide and increasingly professional alternative social science and public sphere grew up outside of the mainstream, especially in economics and globalisation studies. With the arrival of the global financial crisis, even orthodox social sciences were compelled to draw upon these ideas for lack a discrediting of their own adequate explanatory power. Conversely, in the entirety of Western social life, neoliberalism still reigns, and is far too often associated with social and cultural liberalism.

Closed neoliberal thinking presents itself just as 'scientific', as did Marxism. While the latter referred to the inherent logic of history, and dialectic materialism, neoliberalism has chosen the almost biological image of the perfect market as its source of scientific legitimacy.

In reality, arguments about perfect 'market catallaxy' do not stand the test of empirical examination. Had Hayek been as objective and perceptive about the market side as the state side, he would have noticed that the theory of perfect information exchange do not take place. Far too many markets are oligopolistic and monopsonistic. Those that are not are only seemingly competitive. They are characterisable by monopolistic competition, where what is supposed to be a market of homogeneous products is in fact marked by product Barriers to entry are high. Insider knowledge and cultivated connections exist instead of a perfect flow of information.

Financial capitalism

As a consequence of the deregulation of the flow of capital, the financial world has seen the rise of global financial firms such as global banks, insurance companies, pension funds, investment funds, accounting firms, financial consultancies, hedge funds, rating

⁶ Albert, 1991.

⁷ Moerland, 1995.

⁸ Hall & Soskice, 2001.

⁹ Fukuyama, 2006.

¹⁰ lein, 2000.

¹¹ Soros, 1998, Stiglitz, 2002.

agencies, and so on. The same firms have become household names all over the capitalist world. The development of such corporations started not so surprisingly in the Anglo-Saxon world. The primary reason for this is that Anglo-Saxon capitalism has traditionally relied on funding of business investment from capital markets, as opposed to European continental models, which have relied mostly on bank loans. Capital markets are usually a faster way of accumulating greater amounts of capital, with owners exercising less actual control. Another reason has been the fact that neoliberalised Anglo-Saxon societies rely much less on the state for education, healthcare, social policy or pensions. One unintended consequence is that citizens are forced into private savings in order to be able to cover these expenditures when they need to purchase them from private providers. The channelling of savings gives rise to the financial infrastructure described. This development has then been repeated all over the world, including in societies which traditionally had relied more on bank loan based investments and state based social services. The neoliberalisation of economically non-liberal societies has resulted in capital being freed up from funding the public sector and public investment, and this has increasingly been channelled into private profit making by the developing capital markets.

Another source of increased concentration of capital has been borrowing from future generations. Beginning from the 1980s, consumers all over the world have been borrowing excessively in the form of credit cards and mortgages, firms in the form of loans, and states in the form of state debt. Thus present generations have invested and often wasted capital that they had borrowed from future generations without the consent of those not even born. As nonperforming private debt invariably ends up as public debt, future generations are deeply in the red at the moment they are born.

The financialisation of the global economy is geographically uneven. There are key nodes where enormous wealth is concentrated. Ordinary people have had the commonplace knowledge for a long time that the economy is not homogeneous in space. They have taken it for granted that cities attract different trades than the countryside, that some regions concentrate certain industries that others do not. Such geographical divisions had always been obvious to people.

Global capital markets emerged with the deregulation of capital markets by Margaret Thatcher (the Big Bang) and later neoliberals, with certain cities of the world consciously competing to become financial centres. It is important to note that not all countries of the world have made the move towards economic financialisation. In fact a heavy dependence of financial services is only prevalent in a relatively small number of countries which provide platforms for international finance. They include most notably the UK, Singapore, Luxembourg and some others. There are also cities within other economies which serve as financial centres within economies that are otherwise non-financial. Examples include New York, Tokyo, Frankfurt, Dubai, Paris and Milan. These cities serve as global financial centres, rather than national ones, with previously unseen levels of capital concentration that defines the real economy.

It is important to understand that the global financial sector functions in ways that are often different from the traditional economies that are producing goods and services for domestic consumption or exports. Financialised economies achieve enormous concentrations of capital, and therefore tend to have leverage over other parts of the economy, as well as states. In good times the profit rates of the financial sector are phenomenal. The weight of the financial industry in the 1980s was about ten per cent of all corporate profits in the US. By the 2007 peak this has risen to forty per cent. In terms of stock exchange value there was a hike

from 6 per cent to 23 per cent. At the same time the industry only gave 14 per cent of US GDP and 5 per cent of private sector employment¹².

The problem with a highly financialised world economy is that capital flows tend to reinforce bubbles when they form. The herd effect, based on irrational expectations and simple profiteering on trends¹³ drives equity and asset prizes through the ceiling, as we saw with the dotcom bubble and numerous property booms around the world. But global capital flows tend to exacerbate crashes as well. In bad times, however, financial sectors tend to collapse rapidly, starting from unexpected corners. The Asian crisis and the global financial crisis of 2007-2008 demonstrated this very clearly. In 2007, some 53 per cent of all investment banking revenues were realised in the US, followed by 32 per cent in Europe, Africa and the Middle East together, and only 15 per cent in Asia. The market was dominated by five giant American corporations: Goldman Sachs, Merrill Lynch, Morgan Stanley, Lehman Brothers and Bear Stearns. The last was bought by JP Morgan Chase, Merrill Lynch by the Bank of America. Lehman Bros went bankrupt. Goldman Sachs and Morgan Stanley became bank holdings under tighter regulation. (Johnson and Kwak 2010)

Financial services normally rely on regulation and transparency, but states find it increasingly difficult to keep up with the creativity of financial sectors to hide their true operations from the eyes of overseers and regulators. According to a study by Ranciere, Tornell and Westermann (2006), the financialisation of an economy raises average annual growth by around one per cent, but at the cost of more frequent crises. A non-financialised economy tends to have significantly fewer collapses, but also a lower average growth rate. This tradeoff raises an interesting question about the value of financialised capitalism for those countries that have opted for such an arrangement. Since crises usually hit lower classes harder in the form of mass unemployment, and higher growth usually brings more benefits for the upper middle class, it seems likely that the latter would have more of an interest in promoting the financialisation of western societies.

An interesting aspect of global financial centres is their reliance on a large number of offshore and onshore tax havens. According to estimates, more than half of world trade passes through tax havens.¹⁴ Over half of banking assets and a third of FDI by multinational corporations are routed offshore.¹⁵ The US Government Accountability Office reported in 2008 that eighty-three of the largest US corporations had subsidiaries in tax havens.¹⁶ The following year research by the Tax Justice Network, using a broader definition of offshore, found that ninety-nine of Europe's hundred largest companies used offshore facilities. The largest users were found to be banks.¹⁷ Multinationals engage in what is known as 'transfer pricing'. Since more than a third of international trade is intrafirm rather than interfirm trade, they can shift costs and profits around their international production networks in order to optimise their taxation.

Shaxson offers the following definition of a tax haven: a jurisdiction 'that seeks to attract business by offering politically stable facilities to help people or entities get around the rules, laws and regulations of jurisdictions elsewhere'.¹⁸ They offer more than significantly lower taxes. Their services include secrecy in various forms, combined with varying degrees

¹² Economist 2009.

¹³ Soros, 1998.

¹⁴ French finance minister Dominique Strauss-Kahn, speaking to the Paris Group of experts in March 1999, as quoted by (Christensen és Hampton 1999).

¹⁵ Lane and Milesi-Ferretti 2010.

¹⁶ Government Accountability Office 2008.

¹⁷ http://www.taxjustice.net/cms/front_content.php?idcat=96.

¹⁸ Chapter one of Shaxson 2011.

of refusal to cooperate with other jurisdictions in exchanging information. Thus the term 'secrecy jurisdiction' is more fitting.

As Shaxson explains, these places are rarely fully independent entities such as Switzerland (which has a banking secrecy law since 1934), Luxembourg (which exempts holding companies from income taxes since 1929), Lichtenstein, Monaco or Cyprus. Interestingly enough, some \$18 trillion flowed through Dutch offshore entities in 2008.¹⁹

The original network developed in the British spiderweb following the decline of the British Empire, and is centred on the City of London. As Shaxson explains, it all started with the creation of the so-called Euromarkets after WW2, which the Bank of England was not willing to regulate, but also did not allow other jurisdictions to regulate. The UK then joined the EU in 1973 without having to eliminate its network, and has been the number one advocate of tax competition and opponent of tax harmonisation ever since. Its inner ring includes Britain's Crown Dependencies such Jersey, Guernsey and the Isle of Man, as well as Overseas Territories such as the Cayman Islands, Bermuda, the British Virgin Island, the Turks and Caicos Islands and Gibraltar. All these jurisdictions are just conveniently independent for Britain to be able to claim that she cannot interfere in their affairs, while at the same time maintaining enough de facto leverage over them to make investors and depositors feel safe about them. The outer rings of the web includes places that the UK does not control directly, but which has strong historical and social links with it, such as Hong Kong, Singapore, Dubai, Malta and Ireland.

While the popular image of a tax havens is a small tropical Caribbean island, according to many the United States is the world's number one tax haven. For instance the 2009 Financial Secrecy Index of the Tax Justice Network lists the USA as number one (followed by Luxembourg, Switzerland, the Cayman Islands and the UK). Smaller US states such as Wyoming, Nevada and especially Delaware offer quasi offshore-like services onshore, while the US also has its own de facto offshore network in the American Virgin Islands, the Marshall Islands and Panama. Naturally US corporations also take advantage of the British web.

In recent years the OECD has claimed to have taken effective measures to limit offshore activity. It forced the above mentioned jurisdictions to sign multilateral agreements, and as a consequence its blacklist has been empty since May 2009. In reality, the information upon request policy enshrined in these agreements basically means that the tax authorities of other countries can request certain information on a case-by-case basis, if they already know what they are looking for. This means they can only show criminality if they have the information to back it up, but they can only receive information if they have proof of criminality. A classic catch twenty-two situation.

The mainstream business press has often characterised the post-2008 crisis as one that is similar to many others from before, debating whether it would be V-shaped or W-shaped. In this paper we have attempted to suggest that it could easily be characterised as a deep systemic crisis of neoliberalism.

Reference list:

1. Albert, M. (1991). *Capitalisme contre capitalisme*. Seuil.
2. Amable, B. (2003). *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.

¹⁹ Figure from the Dutch Central Bank, cited in Jesse Drucker's *US Companies Dodge \$60 Billion with Global Odyssey*, Bloomberg, 13 May 2010.

3. Baram, M. (2008, Sept 19). Who's Whining Now? Gramm Slammed By Economists. ABC News .
4. Barnett, C. (2001). The Audit of War: The Illusion and Reality of Britain XE "Great Britain" As a Great Nation. Pan.
5. Berle, A. A., & Means, G. (1932). The Modern Corporation and Private Property. New York: MacMillan.
6. Bethel, L. (. (1993). Chile XE "Chile" since Independence. Cambridge University Press.
7. Bieler, A. (2005). Globalization, the Rise of Neo-liberalism, and the Demise of the Swedish Model: An Analysis of Class Struggle. In B. H. Moss, Monetary Union in Crisis: The European Union as a Neo-Liberal Construction (pp. 266-280). Basingstoke: Palgrave MacMillan.
8. Blanchard, O., & Muet, P. (1993). Competitiveness Through Disinflation: An Assessment of the French Competitiveness Strategy. Economic Policy , 16:11-56.
9. Bourdieu, P. (1998, December). The Essence of Neoliberalism . Le monde .
10. Caldwell, B. (2005). Hayek XE "Hayek, Friedrich August von" 's Challenge: An Intellectual Biography of F.A. Hayek XE "Hayek, Friedrich August von" . University of Chicago Press.
11. Campbell, J. (2004). Margaret Thatcher XE "Thatcher, Margaret" . Volume Two: The Iron Lady. Pimlico Rand.
12. Canto, V. A., Douglas, J. H., & Laffer, A. B. (1983). Foundations of Supply-Side Economics. New York: Academic Press.
13. Cerny, P. G. (2007. 32/2.). Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalisation. Government and Opposition: An International Journal for Comparative Politics Volume , 251-274.
14. Chang, H.-J. (2008). Bad Samaritans: The Guilty Secrets of Rich Nations and the Threat to Global Prosperity. London: Random House Business Books.
15. Chang, H.-J. (2002). Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective. Anthem Press.
16. Chang, H.-J., Palma, G., & Whittaker, H. (2001). Financial Liberalisation and the Asian Crisis. Basingstoke and New York: Palgrave.
17. Clarke, P. (1997). Hope and Glory: Britain XE "Great Britain" in the Twentieth Century. Penguin.
18. Cockett, R. (1995). Thinking the Unthinkable: Think-Tanks and the Economic Counter-Revolution 1931-1983. Harper Collins.
19. Dicken, P. (2004). Global Shift - Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century. SAGE.
20. Djilas, M. (1982). New Class: An Analysis Of Communist System. Mariner Books.
21. Drahokoupil, J. (2008). Globalization and the State in Central and Eastern Europe: The Politics of Foreign Direct Investment. Basees / Routledge.
22. Economist, T. (2009. January 24). Fixing Finance (Special Report on the Future of Finance). The Economist , old.: 21.

23. Esping-Andersen, G. (1985). *Politics against Markets*. Princeton University Press.
24. Freeland, C. (2000). *Sale of the Century: Russia's Wild Ride from Communism to Capitalism*. Crown Business.
25. Fukuyama, F. (2006). *The End of History and the Last Man*. Free Press.
26. Gerschenkron XE "**Gerschenkron, Alexander**" , A. (1962). *Economic backwardness in historical perspective*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.
27. Gillingham, J. (2003). *European Integration 1950-2003: Superstate or New Market Economy?*
28. Glyn, A. (2006). *Capitalism Unleashed*. Oxford: Oxford University Press.
29. Gramsci, A. (., & Buttigieg, J. A. (1992). *Prison notebooks*. New York City: Columbia University Press.
30. Haas, E. B. (1958). *The Uniting of Europe; Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957* . Stanford: Stanford University Press.
31. Hall, P., & Soskice, D. (. (2001). *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press.
32. Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.
33. Hayek XE "Hayek, Friedrich August von" , F. A., & Caldwell, B. (. (1995). *Contra Keynes XE "**Keynes, John Maynard**" and Cambridge: Essays, Correspondence (The Collected Works of F. A. Hayek XE "Hayek, Friedrich August von")*. Chicago: University of Chicago Press.
34. Heclo, H., & Madsen, H. (1987). *Policy and Politics in Sweden XE "Sweden" : Principled Pragmatism*. Philadelphia: Temple University Press.
35. Heinmann, M. (2009). *Czechoslovakia: The State That Failed*. Yale University Press.
36. Hoffmann, D. E. (2003). *The Oligarchs: Wealth & Power in the New Russia*. Public Affairs.
37. Holland, S. (1982). *The Uncommon Market*. London.
38. Hoover, K. R. (2003). *Economics as Ideology; Keynes XE "**Keynes, John Maynard**" , Laski, Hayek XE "Hayek, Friedrich August von" , and the Creation of Contemporary Politics*. Rowman & Littlefield .
39. Jánossy, F. (1975). *A gazdasági fejlődés trendvonaláról*. Budapest: Magvető.
40. Jenkinson, T. (2003). *Private Finance*. *Oxford Review of Economic Policy* , 19(2): 323-34.
41. Klein, N. (2000). *No logo*. New York: Alfred A. Knopf.
42. Klein, N. (2007). *The Shock Doctrine*. London: Penguin.
43. Kojima, K. (1973). *A macroeconomic approach to foreign direct investment*. *Hitotsubashi Journal of Economics* .
44. Kojima, K. (1973). *Direct Foreign Investment, a Japanese Model of Multinational Business Operation*. London: Croom Helm.
45. Krugman, P. (2008, March 29). *The Gramm connection*. Paul Krugman. *The New York Times*. Published March 29, 2008. *The New York Times* .

46. List, F. (2005). *The National System of Political Economy*. Cosimo Inc.
47. Lundsgaard, J. (2003). Competition and Efficiency in Publicly Funded Services. *OECD Economic Studies* , 35:79-126.
48. Maddison, A. (1991). *Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long-Run Comparative View*. USA: Oxford University Press.
49. Maddison, A. (2003). *The World Economy: Historical Statistics*. . Paris: OECD.
50. Madisson, A. (1995). *Monitoring the World Economy, 1820-1992*. OECD Development Centre.
51. Mantoux, E. (1946). *The Carthaginian peace: Or, The Economic Consequences of Mr. Keynes* XE "**Keynes, John Maynard**" . Oxford University Press.
52. Mikhail, B. (1872). *On the International Workingmen's Association and Karl Marx* XE "Marx, Karl" .
53. Moerland, P. W. (1995). Alternative disciplinary mechanisms in different corporate systems. *Journal of Economic Behaviour and Organisation* , 26./ 17-34.
54. Moravcsik, A. (1993). Preferences and power in the European Community: A liberal intergovernmentalist approach. *Journal of Common Market Studies* , 473-524.
55. Moss, B. H. (2005). *Socialist Challenge: Class Politics in France*. In B. H. Moss, & (ed.), *Monetary Union in Crisis: The European Union as a Neoliberal Construction* (pp. 121-144). Basingstoke: Palgrave MacMillan.
56. Myant, M. (2003). *The Rise and Fall of Czech Capitalism; Economic Development in the Czech Republic since 1989*. Edward Elgar Publishing.
57. Myant, M., & Drahokoupil, J. (2010). *Transition Economies: Political Economy in Russia, Eastern Europe and Central Asia*. Wiley.
58. Oxfam. (2003). *Running into the Sand - Why Failure at Cancun Trade Talks Threatens the World's Poorest People*. Oxfam Briefing Paper.
59. Parker, R. (2005). *John Kenneth Galbraith: His Life, his Politics, his Economics* . Chicago: The University of Chicago Press.
60. Phillips, W. (1958). The Relationship between Unemployment and the Rate of Change of Money Wages in the United Kingdom 1861–1957. *Economica* , 25 (100): 283–299.
61. Pogátsa, Z. (2009). Hungary: From Star Transition Student to Backsliding Member State. *Journal of Contemporary European Research* , IV.
62. Pogátsa, Z. (2009, IV.). Slovakia: Tatra Tiger or Belated Reconstruction? *Acta Oeconomica* .
63. Pogátsa, Z. (2009, I). Tatra Tiger: Success story or Belated Reconstruction? *Acta Oeconomica* , IV.
64. Pontusson, J. (1987). Radicalization and Retreat in Swedish Social Democracy. *New Left Review* , 165./5-33.
65. Pontusson, J. (1992). *The Limits of Social Democracy: Investment Politics in Sweden* XE "Sweden" . New York: Ithaca.
66. Porter, M. E. (1992). *Capital Choices - Changing the Ways America Invests in Industry*. Washington DC: Council on Competitiveness.

67. Porter, M. E. (1992). Capital Disadvantage: America's Failing Capital Investment System. *Harvard Business Review* , September-October, 65-82.
68. Reinert, E. (2007). How Rich Countries got Rich...And Why Poor Countries Stay Poor. *Public Affairs*.
69. Romain, R., Tornell, A., & Westermann, F. (2006). Decomposing the Effects of Financial Liberalisation: Crises vs. Growth. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
70. Rostow XE "Rostow, Walt Whitman" , W. W. (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge University Press .
71. Rowthorn, R. (1995). Capital formation and unemployment. *Oxford Review of Economic Policy* , II(I): 26-39.
72. Ruttan, V. W. (2006). *Is War Necessary for Economic Growth?: Military Procurement and Technology Development* . USA: Oxford University Press.
73. Sachs, J., & Wyplosz, C. (1986). The Economic Consequences of President Mitterand XE "Mitterand Francois" . *Economic Policy* , 2: 262-322.
74. Schmidt, V. A. (2002). *The Futures of European Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
75. Schonfield, A. (1965). *Modern Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
76. Sked, A., & Cook, C. (1993). *Post-War Britain XE "Great Britain" : A Political History 1945-1992*. Penguin.
77. Skidelsky, R. (2004). *John Maynard Keynes XE "Keynes, John Maynard" : 1883-1946: Economist, Philosopher, Statesman* by Robert Skidelsky. London: Pan Books (Pan MacMillan).
78. Solnick, S. L. (1998). *Stealing the State: Control and Collapse in Soviet Institutions*. Cambridge: Harvard University Press.
79. Soros, G. (1998). *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered*. New York: Public Affairs.
80. Stiglitz, J. (2002). *Globalization and Its Discontents*. New York: WW Norton and Company.
81. Sturgeon, T. J. (2001). How do we define international production networks? *IDS Bulletin* 32.3 , 9-18.
82. Thatcher XE "Thatcher, Margaret" , M. B. *Statecraft*.
83. Valdés, J. G. (2008). Pinochet XE "Pinochet, Augusto" 's Economists: The Chicago School of Economics XE "Chicago School of Economics" in Chile XE "Chile" . Cambridge University Press.
84. Baran, Paul A., és Paul M. Sweezy. *Monopoly Capital*. London: Monthly Review Press, 1966.
85. Blahó, András. „Some Aspects of European Economic Area and Competitiveness.” *Economy and Society*, 2006: 63-90.
86. Christensen, J., és M. Hampton. „All Good Things Come to an End.” *The World Today*, Royal Institute of International Affairs, 1999.: Vol. 55. No. 8/9.

87. Government Accountability Office . International Taxation: Large US Corporations and Federal Contractors with Subsidiaries in Jurisdictions Listed as Tax Havens or Financial Privacy Jurisdictions. Report to Congressional Requesters, Washington: Government Accountability Office of the United States, 2008.
88. Lane, Philip R., and Gian Maria Milesi-Ferretti. “The History of Tax Havens; Cross-Border Investment in Small International Financial Centres.” IMF Working Papers 10/38, 2010: Feb.
89. Polányi, Karl. The Great Transformation. Boston, Massachusetts: Beacon Press, 2001.
90. Shaxson, Nicholas. Treasure Islands: Tax Havens and the Men Who Stole the World. Bodley Head, 2011.
91. Szentes, Tamás. World Economics: Comparative Theories and Methods of International and Development Economics A Historical and Critical Survey. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002.

Kontakt

Dr. Zoltán Pogátsa

Department of International and Regional Economics

Faculty of Economics

University of West-Hungary

Hungary

E-mail: pogatsa@gmail.com

Michal Polgár

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

EURÓPSKA SLUŽBA VONKAJŠEJ ČINNOSTI – RÁMEC BEZ OBSAHU?

Abstrakt

Autor v článku zozbieral kritické pohľady na usporiadanie európskej zahraničnej činnosti po prijatí Lisabonskej zmluvy. V prvej časti článku sa zaoberá jej inštitucionálnou organizáciou a aktérmi. V druhej časti načrtáva potenciál európskej zahraničnej činnosti vyplývajúci z novo konštituovaného inštitucionálneho a právneho rámca a následne identifikuje aktuálne problémy ktorým čelí najmä Vysoká predstaviteľka pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku a Európska služba vonkajšej činnosti. V závere autor ponúka niekoľko praktických pohľadov na odporúčania pre európsku zahraničnú činnosť.

Kľúčové slová: Európska únia, Lisabonská zmluva, Spoločná zahraničná a bezpečnostná politika, Vysoká predstaviteľka pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku, Európska služba vonkajšej činnosti, Európska diplomatická a konzulárna služba.

Abstract

The author collected various critical views on the layout of European external action after the Lisbon Treaty. The first part of the article deals with institutional organization and actors of European external action. The second part outlines the potential of Europe's external actions arising from the newly constituted legal and institutional framework, and then identifies current problems the High Representative for Foreign Affairs and Security Policy and the European External Action Service are facing. In conclusion the author provides various practical views on recommendations for European external action.

Key words: European Union, Lisbon Treaty, Common Foreign and Security Policy, High Representative for Foreign Affairs and Security Policy, European External Action Service, European diplomatic and consular service.

ÚVOD

Lisabonská zmluva priniesla nový dych a nové možnosti pre Európsku úniu pretvorením jej inštitucionálneho rámca. Zmeny sa dotkli aj Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky, ktorá získala staronovú šéfkú- Vysokú predstaviteľku pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku s novými kompetenciami a nový diplomatický zbor- Európsku službu pre vonkajšiu činnosť. Zmluva poskytla hlasu Únie v medzinárodných vzťahoch nádej na vyššiu koordinovanosť a jej lídrom príležitosť stihnúť vlak svetovej politiky, ktorý Európanom začal splyvať s horizontom. Nové inštitucionálne inštrumentárium má zabezpečiť lepšiu analýzu, prognózu a plánovanie v spoločnom zahraničnom úsilí, následne vyššiu vnútornú koherenciu, koordinovanosť stanovísk a nakoniec kredibilitu Únie navonok a silnejšie mocenské postavenie.

Vo svetle turbulentných udalostí najmä druhej polovice roku 2011 je však zrejmé, že aj Spoločná zahraničná a bezpečnostná politika EÚ je stále závislá na politickej vôli členských štátov.

Je teda štátny záujem a hašterivosť členských štátov v zahraničnej činnosti koordinovateľná tak aby prispievala ku konštruktívnemu napredovaniu Únie a jej posilňovaniu v medzinárodných vzťahoch? Je vysoká predstaviteľka dostatočnou autoritou na to aby dokázala plniť úlohy akéhosi facilitátora vnútornej diskusie a zároveň dostatočne reprezentovať Úniu v rokovaníach so svetovými lídrami zo Spojených štátov, Ruskej federácie, Japonska, Číny či Brazílie? Neduplikuje novovytvorená diplomatická služba etablované diplomacie členských štátov? A nakoniec, kedy sa Únia a jej lídri vymania z víru inštitucionalizácie a začnú sa zaoberať naplnením vytvorenej formy obsahom?

Cieľom tohto článku je priblížiť aktuálny postlisabonský stav organizácie Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky EÚ a európskej zahraničnej služby, ambíciou je poskytnúť kritický pohľad na jej potenciál, vytvorené posty a aktérov a načrtnúť hlavné problémy v danej oblasti.

Organizácia SZBP a Európskej zahraničnej služby po prijatí Lisabonskej zmluvy

Východiskovým bodom pre zmeny a nové iniciatívy v zahraničnej politike EÚ bolo úsilie o to aby sa Únia ako celok stala spoľahlivým, predvídateľným a zároveň silnejším aktérom v medzinárodných vzťahoch konkurujúcim svetovým veľmociam.

Upevnenie vplyvu EÚ a zlepšenie jej postavenia vo svetovej politike bolo do prijatia Lisabonskej zmluvy limitované prehľadnosťou a efektivitou reprezentácie zahraničnopolitických cieľov Únie ako celku. Teoretici sa zhodujú v názore, že tzv. trojka (Vysoký predstaviteľ pre spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku, Komisár pre vonkajšie vzťahy a polročné rotujúce predsedníctvo v Rade) bola vo výkone Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky neefektívna.¹

Rozhodujúca úloha Európskej rady, ktorá vo svojich polročných zasadnutiach viedla spolu s predsedom EK rozpravu o hlavných otázkach prejednávanych v EÚ a určovala jej základné smerovanie produkovala deklarácie a ambiciózne plány, ktoré však nemali pre jednotlivé konfigurácie Rady (predovšetkým GAERC) dostatočnú autoritu a znamenala v konečnom dôsledku ich neplnenie. Tento systém rozdelenia kompetencií a participácie na výkone SZBP spôsobil diskontinuitu, kompetenčné spory a tak vytváral nejednotný obraz EÚ vo svete. Navyše spôsobil neschopnosť efektívne jednať.²

Na daný nežiaduci stav reagovala Lisabonská zmluva inštitucionálnou reformou a vytvorením postov Stáleho predsedu Európskej rady a Vysokého predstaviteľa pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku³. V oblasti vonkajších vzťahov, ktoré nespádajú pod SZBP reprezentuje EÚ predseda Európskej komisie.

Európska rada a jej predseda

Európska rada v postlisabonskej konfigurácii pozostáva z najvyšších predstaviteľov členských štátov, z jej predsedu a z predsedu Európskej komisie (jej práce sa zúčastňuje aj Vysoká predstaviteľka pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku).

Predseda Európskej rady v oblasti zahraničných vecí na svojej úrovni a z titulu svojej funkcie zabezpečuje zastupovanie Únie navonok v záležitostiach týkajúcich sa Spoločnej

¹ GRANT, Ch., LEONARD, M. How to strengthen EU foreign policy. 2006 Dostupné na: <http://goo.gl/Kh9fG>

² ŠULÍK, R. *Stály predseda ER a Vysoký predstaviteľ EÚ pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku – noví hráči v Európskych inštitúciách*, In: Inštitucionálna reforma EÚ (Zborník príspevkov z konferencií a seminárov Národného konventu o EÚ 2009). Ševt 2010 str. 59

³ Pôvodne sa jednalo o *Vysokého predstaviteľa pre spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku*, Lisabon mení nielen je kompetencie a povinnosti ale aj označenie

zahraničnej a bezpečnostnej politiky bez toho, aby boli dotknuté právomoci Vysokej predstaviteľky.^{4, 5}

Myšlienka vytvoriť tento post bola podporovaná prevažne veľkými štátmi Únie a na druhej strane bola sprevádzaná obavami menších štátov, že nový post zvýši vplyv Európskej rady, kde majú dominantné postavenie veľké štáty, ktoré zvyčajne určujú obsah debát. Ako tvrdia Everts a Keohane post zníži aj schopnosť Komisie určovať politickú agendu EÚ a zmenší aj jej kapacitu v oblasti zastupovania EÚ v tretích štátoch na celosvetovej úrovni⁶ (čo sa stáva faktom, ale nie kvôli vytvoreniu postu stáleho predsedu ER ale postupným vytváraním Európskej služby vonkajšej činnosti, ktorá preberá agendu Zastúpení Európskej komisie). Post stáleho predsedu ER umožnil aj zrušenie rotujúceho predsedníctva EÚ – jeho úlohy pri vonkajšej reprezentácii EÚ a Rady EÚ pre zahraničné veci. Kritika rotujúcich predsedníctiev sa opierała predovšetkým o argument diskontinuity.^{7, 8}

Rada EÚ

Kľúčovú úlohu v oblasti SZBP zohráva Rada EÚ, v konfigurácii Rada pre zahraničné veci (FAC- Foreign Affairs Council) je ústredným rozhodovacím orgánom pre túto oblasť.

Pre účely sledovania, hodnotenia medzinárodnopolitického diania ako aj pre reakcie schopnosť v bezpečnostnej oblasti a v medzinárodnom krízovom manažmente bol vytvorený Politický a bezpečnostný výbor (PSC- Political and Security Committee). Radou mu môžu byť zverené určité kompetencie a operatívne rozhodovacie právomoci v otázkach politickej kontroly a strategického riadenia operácií krízového manažmentu. V praxi jeho fungovanie spočíva v predkladaní stanovísk Rade a Európskej rade, v monitoringu implementácie schválených politík. Výbor je taktiež zodpovedný za politickú kontrolu a stanovenie strategických smerov operácií krízového manažmentu v rámci Spoločnej bezpečnostnej a obrannej politiky.

Vysoký predstaviteľ pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku

Vysoký predstaviteľ plní v oblasti zahraničných vecí úlohy ktoré doposiaľ plnili šesťmesačné rotujúce predsedníctvo, vysoký predstaviteľ pre SZBP a komisár pre vonkajšie vzťahy. Podľa článkov 18 a 27 Zmluvy o Európskej únii vysoký predstaviteľ⁹:

- vedie SZBP Únie,
- svojimi návrhmi prispieva k tvorbe tejto politiky, ktorú uskutočňuje ako splnomocnenec Rady, a zabezpečuje vykonávanie rozhodnutí prijatých v tejto oblasti,
- predsedá Rade pre zahraničné veci,
- je jedným z podpredsedov Komisie. Zabezpečuje konzistentnosť vonkajšej činnosti Únie. V rámci Komisie zodpovedá za úlohy, ktoré jej prislúchajú v oblasti vonkajších vzťahov, a za koordináciu ostatných aspektov vonkajšej činnosti Únie,

⁴ Podľa Východísk Generálneho sekretariátu Rady EÚ – *Predseda Európskej rady* (tlačová správa). Dostupné na: <http://goo.gl/Ft5MU>.

⁵ Kompetencie predsedu Európskej rady sú definované v článku 15 ods. 6 Zmluvy o Európskej únii.

⁶ EVERTS, S., KEOHANE, D. The European Convention and EU Foreign Policy – Learning from Failure. In: *Survival*, IISS London 2003. Dostupné na: <http://goo.gl/m0gOx>.

⁷ Nedošlo však k úplnému zrušeniu rotujúceho predsedníctva, ktoré v iných konfiguráciách Rady ostáva zachované.

⁸ ŠULÍK, R. *Stály predseda ER a Vysoký predstaviteľ EÚ pre zahraničné veci a bezpečnostnú pulitiku – noví hráči v Európskych inštitúciach*, In: *Inštitucionálna reforma EÚ (Zborník príspevkov z konferencií a seminárov Národného konventu o EÚ 2009)*. Ševt 2010 str. 61.

⁹ Spracované podľa Východísk GS Rady EÚ – *Vysoký predstaviteľ pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku/ Európska služba pre vonkajšiu činnosť 2009*. Dostupné na: <http://goo.gl/zmnq3>.

- zastupuje Úniu v záležitostiach týkajúcich sa spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky, vedie politický dialóg s tretími stranami v mene Únie a vyjadruje pozíciu Únie v medzinárodných organizáciách a na medzinárodných konferenciách,
- vykonáva právomoc nad Európskou službou pre vonkajšiu činnosť a delegáciami Únie
- v tretích krajinách a pri medzinárodných organizáciách.

Brhlíková uvádza, že SZBP je z veľkej časti politika koordinácie a hľadania kompromisov čo ju dovádza k záveru, že hlavnou úlohou vysokého predstaviteľa je budovanie konsenzu medzi členskými štátmi EÚ.¹⁰ Navyše má budovať kohéziu a solidaritu medzi členskými štátmi. Dôležitou časťou povinností Vysokého predstaviteľa je predsedanie Politickému a bezpečnostnému výboru, garantuje tak, že výbor vykonáva politickú kontrolu v zmysle strategického smeru prijatého Radou v operáciách krízového manažmentu EÚ v rámci SBOP.

Pozícia Vysokého predstaviteľa bola vytvorená splynutím funkcií dovtedajšieho Vysokého predstaviteľa pre SZBP a komisára pre vonkajšie vzťahy s cieľom ju revitalizovať. Javier Solana, ktorý zosobňoval funkciu Vysokého predstaviteľa pre Spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku do prijatia Lisabonskej zmluvy a vytvorenia novej funkcie asistoval Rade v otázkach zahraničnej politiky. Jeho úlohou bolo formulovať, pripravovať, a implementovať rozhodnutia SZBP a viesť v mene Rady dialóg s tretími krajinami (negociácie). V skutočnosti však nemal k dispozícii výkonné nástroje a bol v slabšej pozícii ako Komisar pre zahraničné veci

Pozícia Vysokého predstaviteľa pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku mala byť prekonaním kompetenčného labyrintu trojky, tá však bola vymenená spomínanou dichotómiou výkonu tejto funkcie:

- v Rade vysoký predstaviteľ predsedá FAC a vedie zahraničnú a bezpečnostnú politiku
- je členom Európskej komisie – jej podpredsedom, kde má za úlohu vykonávať záväzky a funkcie vo vonkajších vzťahoch a koordinovať ďalšie aspekty vonkajšej činnosti Únie

Takže zatiaľ čo na poli SZBP pôsobí na základe pravidiel v politike určených a pod mandátom Rady na druhej strane ako člen Komisie zaoberajúci sa vonkajšími vzťahmi je plne viazaný jej pravidlami na komunitárnej úrovni. Z toho môžeme vyvodiť zjednodušený záver, že ani Lisabonskej zmluve sa nepodarilo kompletne vylúčiť dichotómiu a prípadné strety v kompetenciách.¹¹

Vysokou predstaviteľkou pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku bola menovaná Catherine Ashton. Tá svoje priority na novom poste načrtla nasledovne:¹²

1. vybudovanie novej diplomatickej služby EÚ so zastupiteľstvami po celom svete – ideou je vytvoriť zbor z úradníkov Rady, Komisie a jednotlivcov z členských krajín so schopnosťou efektívne presadzovať hodnoty a záujmy EÚ, najmä bezpečnosť a prosperitu
2. propagovať stabilitu a rozvoj v susedstve Únie (Západný Balkán, Východné partnerstvo a Stredomorie)

¹⁰ BRHLÍKOVÁ, R. The Role of the New High Representative and the External Action Service In European Foreign and Security Policy: EU as a Strong Global Player Finally? 2010 In: PANORAMA of global security environment 2010, CENAA, str. 170.

¹¹ BRHLÍKOVÁ, R. The Role of the New High Representative and the External Action Service In European Foreign and Security Policy: EU as a Strong Global Player Finally? 2010 In: PANORAMA of global security environment 2010, CENAA, str. 168.

¹² Príhovor Catherine Ashtonovej: Europe and the world (SPEECH/10/378) 8.7.2010 Dostupné na: <http://goo.gl/JEVaW>.

3. posilniť politickú spoluprácu so strategickými partnermi (USA, RF, Japonsko a Kanada), nezameriavať sa len na ekonomickú spoluprácu s Čínou, Indiou, Brazíliou, Južnou Afrikou a Indonéziou

Vzhľadom na náročnosť úloh uložených Vysokej predstaviteľke budú považované za úspech vybudovanie Európskej služby pre vonkajšiu činnosť, tak aby bola efektívnym nástrojom Vysokého predstaviteľa a etablovanie systému efektívnej spolupráce s členskými štátmi vyhýbajúc sa však tradičnému medzivládne mu prístupu k problémom zahraničných vecí.

Európska služba vonkajšej činnosti

Európska služba vonkajšej činnosti (ESVČ) (EEAS- European External Action Service) vznikla k 1. januáru 2011. Avšak idea spoločnej európskej diplomacie má viac ako 9 rokov¹³. Jej vznik bol komplikovaný- jednak náročný bol proces prijímania Lisabonskej zmluvy, ťažké negociácie predchádzali aj vzniku služby samotnej. Prílišné sústredenie sa na jej inštitucionalizáciu odpútalo pozornosť bruselskej byrokracie od reálneho sveta.

Hlavnou úlohou ESVČ vyplývajúcou z Lisabonskej zmluvy je naplňovať mandát Vysokej predstaviteľky pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku.¹⁴ ESVČ pozostáva z personálu vymenúvaného Vysokou predstaviteľkou a pochádza z 3 zdrojov- úradníkov generálneho sekretariátu Rady, úradníkov EK a personálu vyslaného členskými štátmi. Dokopy zamestnávala v januári 3 720 pracovníkov nejedná sa ale o vytváranie nových úradníckych a diplomatických pozícií, niektoré z nich sa transformovali alebo presunuli z iných inštitúcií EÚ.

Služba je samostatne fungujúci nezávislý orgán EÚ, nie však nová inštitúcia, ktorý vedie Vysoká predstaviteľka spolupracujúc s diplomatickými službami členských štátov.

Úlohy Služby sú:15

- zabezpečenie jednotnosti a koordinácie vonkajšej činnosti Únie
- príprava návrhov politických nástrojov v predmetnej oblasti
- pomáha aj predsedovi Európskej rady a Komisii pri plnení úloh v oblasti vonkajších vzťahov
- vzhľadom na úlohy Vysokej predstaviteľky vyplývajúce zo Spoločnej obrannej a bezpečnostnej politiky ESVČ vytvorí aj štruktúry pre krízové riadenie
- doterajšie Delegácie Európskej Komisie (Stále zastúpenia) sa stanú delegáciami Únie, pričom budú podliehať vedeniu vysokého predstaviteľa a budú súčasťou štruktúry ESVČ. Delegácie budú zahŕňať bežný personál ESVČ (vrátane vedúcich delegácií) a personál z príslušných útvarov Komisie. Činnosť všetkého personálu by mala podliehať vedeniu vedúceho delegácie. Delegácie EÚ budú úzko spolupracovať s diplomatickými službami členských štátov. Mali by zohrávať podpornú úlohu pri diplomatickej a konzulárnej ochrane občanov Únie v tretích krajinách.

Štruktúra ESVČ je analogickou k tradičnému usporiadaniu ministerstiev zahraničných vecí členských krajín – zložená z útvarov pre geografické a tematické oblasti (pričom obchodná politika a rozvojová politika majú ostať v náplni práce Komisie) v ústredí a zo 130 únijných delegácií (Union Delegations) v nečlenských krajinách a pri medzinárodných organizáciách. Delegácie zastupujú aj EK a úlohy rotujúcej predsedníckej krajiny. Po prvýkrát je tak EÚ v zahraničí jednoznačne zastúpená jedným hlasom.

¹³ Convention on the Future of Europe.

¹⁴ právny základ postavila Zmluva o EÚ v článku 27 ods. 3.; nadväzujúce rozhodnutie Rady dalo ESVČ konkrétnejšie črty.

¹⁵ Spracované podľa Východísk GS Rady EÚ – Vysoký predstaviteľ pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku/ Európska služba pre vonkajšiu činnosť 2009. Dostupné na: <http://goo.gl/zmnq3>.

V závere tejto časti článku môžeme konštatovať, že toto usporiadanie implikuje opätovne istý triumvirát a priestor pre kompetenčné spory jednotlivých predstaviteľov z čoho môže prameniť nekoordinovanosť a nejednotnosť politiky.¹⁶ Pri bližšej analýze zistíme, že Vysoká predstaviteľka pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku má dvoch nadriadených¹⁷, z ktorých jeden reprezentuje nadnárodný, európsky záujem – predseda Európskej komisie v ktorom sedí ako podpredsedníčka a druhý reprezentuje národné záujmy členských štátov – v širšom zmysle Európska rada, jej predseda, v užšom zmysle Rada, ktorí reprezentujú národné záujmy členských krajín.

POTENCIÁL EURÓPSKEJ ZAHRANIČNEJ SLUŽBY

Vytvorený inštitucionálny rámec SZBP a európskej zahraničnej služby dodáva tvorbe a výkonu zahraničnej politiky EÚ koherenciu, viditeľnosť a efektívnosť dovnútra a navonok.¹⁸

Ako tvrdí Avery členské štáty EÚ sa dokážu dohodnúť na stanoviskách a akciách aj v rámci SZBP, čo výrazne zľahčuje prácu diplomatom ESVČ, avšak dohoda býva dosiahnutá v oblastiach s menšou pozornosťou najmä zo strany tlače, čo môže byť v konečnom dôsledku širšou verejnosťou vnímané ako slabá koherentnosť. Vysoká predstaviteľka napríklad dosiahla značný pokrok v niektorých otázkach vo vzťahu Srbsko – Kosovo.¹⁹

Vzájomne obohacujúcim vzťahom môže byť kooperácia bruselskej administratívy s diplomaciami členských štátov. Tvorbu európskych politík môžu diplomati dopĺňať o národné skúsenosti. Naopak, po rotácii posilnia európsku dimenziu zahraničnej politiky na národnej úrovni.

Ďalším potenciálom ESVČ je budovanie zboru mladých európskych diplomatov profesionálov, ktorí budú mať možnosť pracovať v diplomatickej službe vlastného štátu (na ústredí alebo vo vyslaní) a navyše v európskej službe (v Bruseli a v únijských delegáciách). Budú tak lepšie chápať praktickej realite fungovania európskych politík, zahraničnej činnosti EÚ ako aj tej na úrovni členského štátu. Navyše budú mať atraktívnu príležitosť prispieť k budovaniu európskej diplomatickej identity, kultúry, protokolu.

ESVČ by mala zefektívniť a racionalizovať výdavky na diplomatickú a konzulárnu službu členských štátov. Je alternatívnym spôsobom ako zabezpečiť konzulárne zastúpenie členského štátu EÚ vo vzdialených krajinách, rovnako informačný servis a reporting, čo bude výhodou najmä pre malé diplomacie, ktoré tak budú schopné rozšíriť oblasť svojej pôsobnosti.

V prípade, že ESVČ bude komplementovať diplomatické aktivity a zahraničnú činnosť členských štátov EÚ môže sa celkové zahraničnopolitické úsilie EÚ zefektívniť.

¹⁶ PAUL, J. EU Foreign Policy After Lisbon – Will the New High Representative and the External Action Service Make a Difference? Center for Applied Policy 2008. str. 23 Dostupné na: <http://goo.gl/FNABV>

¹⁷ v zjednodušenom, veľmi generalizovanom zmysle (predovšetkým v prípade predsedu Európskej rady ako nadriadeného – môžeme tak však tvrdiť na základe faktu, že Európska rada je najvyšším politickým orgánom EÚ).

¹⁸ BRADY H., SOLA N.F. 2011: Building a European External Action Service: a Difficult Birth? In: Foreign policy and defence. Dostupné na: <http://goo.gl/XATMV>.

¹⁹ AVERY, G. 2011: The EU's External Action Service: New Actor on the Scene. Dostupné na: http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1223_the_european_external_action_service_-_new_actor_on_the_scene.pdf.

PROBLÉMY ZAHRANIČNEJ AKCIE EÚ

Snád' prirodzeným javom v ktorejkoľvek modernej demokratickej spoločnosti, ktorý sa síce niekde prejavuje viac, v inom štáte do menšej miery je inštitucionálna konkurencia, ktorá je aktuálna aj v rámci EÚ. Príkladom medzi inštitucionálnej rivality môže byť otázna súčinnosť ESVČ s EK, ktorá odborne pokrýva väčšinu tém, ktoré sú predmetom aj zahraničnej činnosti (environmentálne otázky, energetika, obchod, poľnohospodárstvo a pod.). Konkurovaniu si v ponúkaní riešení v daných oblastiach má predísť zdvojenie pozície Vysokaj predstaviťky s jej funkciou podpredsedníčky EK. Následne vo veľa smeroch môže ESVČ operovať ako služba EK a bude sa jednať skôr o kooperatívny ako o --konkurenčný vzťah.²⁰

Problematickým môže byť aj hájenie nadnárodného, európskeho, záujmu diplomatickým personálom ESVČ z členských krajín a odosobnenie sa od pozície národného štátu. Taktiež, abstraktnosť formulácie niektorých stanovísk EÚ môže spôsobiť u diplomatov nejednoznačnosť v ich konaní.

Únijné delegácie by mali byť umiestňované tak, a vybavené takými kompetenciami a úlohami aby neduplikovali zastupiteľské úrady a stále misie členských štátov. Problém môže nastať aj pri ich akceptácii na multilaterálnej úrovni.

Kritike sa nevyhla ani Vysoká predstaviťka pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku Catherine Ashton. Ako konštatujú v Centre pre európsku reformu Ashton nie je stratég ani kariérny diplomat avšak má vynikajúce komunikačné schopnosti a podarilo sa jej vytvoriť dobrý vzťah s kľúčovými svetovými ministrami zahraničia. Navyše je prijateľná osobnosť pre silné diplomacie ako je Veľká Británia či Francúzsko, ktoré stále spoliehajú na vlastné diplomatické sily.²¹ Takisto, kľúčové pozície ESVČ boli umne obsadené skúsenými diplomatmi a manažérmi vďaka vstupom barónky Ashton. Jej pridaná hodnota je hodnotená pozitívne skôr z manažérskej stránky. Naplnenie vytvoreného inštitucionálneho rámca zatiaľ ostáva imperatívom pre Vysokú predstaviťku ako aj samotnú ESVČ.

ESVČ je vo veľkých krajinách vnímaná skôr ako konkurencia než komplementárny orgán k národným diplomaciám, rovnako nepriaznivo by bola vnímaná aj autoritatívnejšia, prípadne autoritatívnejší Vysoký predstaviteľ. Taký bude do funkcie zvolený až keď na to budú členské štáty EÚ mentálne pripravené.

ZÁVER A ODPORÚČANIA PRE EURÓPSKU ZAHRANIČNÚ SLUŽBU

Európska zahraničná politika bola predovšetkým kvôli širokému názorovému rozchodu individuálnych zahraničnopolitických priorít členských štátov v uplynulých rokoch nejednotná a nemala kredibilitu v očiach silných svetových hráčov. V poslednom čase Brusel venoval viac pozornosti konštituovaniu Európskej služby pre vonkajšiu činnosť ako snahe zachytiť vývoj vo svetovej politike a adekvátne naň reagovať. Dnes, keď je služba konštituovaná dáva Európskej únii jedinečnú príležitosť konečne sa na svetovej politike plne podieľať strategickým myslením a vymaniť sa z bludného kruhu inštitucionalizácie. Ako konštatujú Barysch, Grant a Valášek z londýnskeho Centra pre európsku reformu barónka Ashton je schopná manažérka, najmä v práci s ľuďmi, a podarilo sa jej vytvoriť si silné väzby s ministrami zahraničných vecí dôležitých svetových hráčov. Jej šťastným krokom bol aj výber uznávaných expertov na kľúčové úlohy služby.

Plne vyzbrojená Európska služba pre vonkajšiu činnosť by mala slúžiť ako zdroj expertízy, ktorý bude pomáhať vládám krajín analyzovať problémy, spoznávať ich spoločné záujmy a tvoriť spoločné politiky a podnikať akcie. Práve toto je jedna z možných a zároveň

²⁰ tamtiež, s. 2.

²¹ BARYSCH, K., GRANT, Ch., VALÁŠEK, T. *A new opportunity for EU foreign policy*, Centre for European Reform Bulletin, Issue 76. 2011 Dostupné na: http://www.cer.org.uk/articles/76_barysch.html.

efektívnych ciest pre SZBP EÚ, keďže sa dá predpokladať, že v určitých otázkach 27 krajín spoločnú reč nenájde. Keď ale vyvinie jednotný a sofistikovaný dialóg na témy v ktorých budú záujmy spoločným menovateľom Európska únia bude jedným z najvplyvnejších aktérov svetovej politiky.

Služba je vynikajúcou príležitosťou aj pre menšie krajiny, napriek tomu, že ich hlasy v počiatku jej tvorenia boli kritické kvôli obsadzovaniu diplomatických a administratívnych postov najmä nominantmi veľkých krajín a tradičných diplomacií. Hlavným argumentom je, že služba dokáže za nižšie náklady rozšíriť ich hlas vo svete. Nemala byť kompetitívna, skôr komplementárna k národným diplomaciám.

Aby sa nestratila v širokej agende mala by sa sústredila predovšetkým na svoje okolie²² – susedské politiky pre Západný Balkán, Východné partnerstvo, krajiny stredozemného Magrebu a Blízky Východ. Navyše vo svojom hlase musí zostať verná demokratickým princípom a hodnotovo orientovanej politike multilateralizmu.

Použitá literatúra:

1. AVERY, G. 2011: The EU's External Action Service: New Actor on the Scene. Dostupné na: <http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1223_the_european_external_action_service_-_new_actor_on_the_scene.pdf>
2. BARYSCH, K., GRANT, Ch., VALÁŠEK, T. A new opportunity for EU foreign policy, Centre for European Reform Bulletin, Issue 76. 2011 Dostupné na: <http://www.cer.org.uk/a>
3. BRADY H., SOLA N.F. 2011: Building a European External Action Service: a Difficult Birth? In: Foreign policy and defence. Dostupné na: <<http://goo.gl/XATMV>>
4. BRHLÍKOVÁ, R. The Role of the New High Representative and the External Action Service In European Foreign and Security Policy: EU as a Strong Global Player Finally? 2010 In: PANORAMA of global security environment 2010, CENAA
5. BROU, D., RUTA, M. 2007 Economic integration, political integration or both? Dostupné na: <http://goo.gl/mAICw>
6. European Defense Community, Encyklopaedia Britannica. Dostupné na: <http://goo.gl/nes0Q>
7. Európska rada – oficiálna inštitúcia EÚ. Dostupné na: <http://goo.gl/aWERL>
8. Európske spoločenstvá 2005 Svetový hráč – Vonkajšie vzťahy Európskej únie, str. 4
9. EVERTS, S., KEOHANE, D. The European Convention and EU Foreign Policy – Learning from Failure. In: Survival, IISS London 2003. Dostupné na: <http://goo.gl/m0gOx>
10. Foreign Affairs Council. Belgian Presidency. Dostupné na: <http://goo.gl/knIzq>
11. GRANT, Ch., LEONARD, M. How to strengthen EU foreign policy. 2006 Dostupné na: <http://goo.gl/Kh9fG>

²² BARYSCH, K., GRANT, Ch., VALÁŠEK, T. *A new opportunity for EU foreign policy*, Centre for European Reform Bulletin, Issue 76. 2011 Dostupné na: http://www.cer.org.uk/articles/76_barysch.html.

12. LEA, R. 2007 Common Foreign and Security policy: brief history. In Global Vision. Dostupné na: <http://goo.gl/KOos8>
13. LIPKOVÁ, L, a kol. 2011. Európska únia. SPRINT 2011, str. 186
14. MZV Belgického kráľovstva The Common Foreign and Security Policy. Dostupné na: <http://goo.gl/Wn1Zu>
15. PAUL, J. EU Foreign Policy After Lisbon – Will the New High Representative and the External Action Service Make a Difference? Center for Applied Policy 2008. str. 23 Dostupné na: <http://goo.gl/FNABV>
16. Prednáška JUDr. Lucii Hurnej, PhD. Spoločná zahraničná a bezpečnostná politika, 2009
17. Príhovor Catherine Ashtonovej: Europe and the world (SPEECH/10/378) 8.7.2010 Dostupné na: <http://goo.gl/JEVaW>
18. René Pleven, Encyklopaedia Britannica. Dostupné na: <http://goo.gl/9ukJ1>
19. ŠULÍK, R. Stály predseda ER a Vysoký predstaviteľ EÚ pre zahraničné veci a bezpečnostnú pulitiku – noví hráči v Európskych inštitúciach, In: Inštitucionálna reforma EÚ (Zborník príspevkov z konferencií a seminárov Národného konventu o EÚ 2009). Ševt 2010
20. Východiska GS Rady EÚ – Predseda Európskej rady (tlačová správa). Dostupné na: <http://goo.gl/Ft5MU>
21. Východiská GS Rady EÚ – Vysoký predstaviteľ pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku/ Európska služba pre vonkajšiu činnosť 2009. Dostupné na: <http://goo.gl/zmnq3>
22. Zmluva o EÚ „Title V – Provisions on a Common Foreign and Security Policy“. Dostupné na: <http://goo.gl/clU9e>

Kontakt

Ing. Michal Polgár

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: michal.polgar@euba.sk

Tímea Polgár

FACULTY OF ECONOMICS
UNIVERSITY OF WEST-HUNGARY

SOCIAL EUROPE - RULES AND PRINCIPLES AS CHALLENGES

Abstract

Social Europe is an expression which is used to define all the social and employment-related arrangements of the European Union. Use of this expression represents, that the EU put a real emphasis on the social questions of its member states in spite of the fact, that the Employment and Social Policy is not a common policy in the EU. EU puts the *employment* at the centre of its social arrangements, and this paper also deals with this part of social issues.

The EU has both the regulation and the financial assets to manage the changes of the economic circumstances, but in spite of this there is a deep employment crisis in Europe in addition to the financial crisis. In my work I try to find out the reasons of the failure of the EU's efforts against this, while I attempt to show some important points of the EU's activities in this subject.

Social Europe is influenced by many factors, and the EU permanently makes new decisions to adapt to them. New regulations in turn make new challenges to the EU-member states, so in this field EU needs to be always renewed. This paper intends to bring out some extremely important challenges which EU is facing in the near future.

Introduction

The European Union is an always changing-developing organization, but sometimes it doesn't seem to be enough for the adaptation to the challenges of the economic environment. The EU has both the regulation and the financial assets to manage the changes of the circumstances, but in spite of this there is a deep employment crisis in Europe in addition to the financial crisis.

As the changing environment sets the EU facing great challenges, the own rules and principles of the Community make the same, as well: those also require financial resources, new methods of procedures and of course, flexibility.

In this paper I sketch out the commitment of the European Union to the social issues and I try to explain the partial failure of it, focusing especially on the employment issues, in general. Finally I draw up some conclusions of the present situation and raise some questions regarding the future.

The main asset of the Social Europe: the European Social Fund

Social Europe is an expression which is used to define all the social and employment-related arrangements of the European Union. The first step to the actual estate of these was the establishment of the European Social Fund in 1957 in the Treaty of Rome (Article 123). This is the oldest Structural Fund of the EU and in a manner the most important one as well. It possesses 10 % of the Structural Funds budget and the funding is organized under two broad objectives: the convergence objective and the regional competitiveness and employment objective.

As the social policy is not a Common Policy in the European Union (not a “real” Common Policy, but a Community Policy¹) therefore the EU tries to deal with the social issues in a special way. The management and development of the social systems are competences of the member states’ governments, so the EU puts the *employment* at the centre of its social arrangements. It is based on the basic purpose of the Community: the economic integration.²

The European Social Fund is set up to reduce differences in prosperity and living standards across EU Member States and regions, mainly through supports at the labour market. It tries to help member states make their workforce better equipped to face new, global challenges; reduce unemployment, manage its effects, and support the re-integration to the labour market; fight against inequalities and discrimination on the labour market; and motivate aging peoples’ job-placement activities.

The importance of the European Social Fund was underlined in 2009, when the Commission published its communication “A Shared Commitment for Employment”³. Thanks to this document the ESF has been simplified; ESF advance payments to Member States have been accelerated and increased. The scope of the European Globalisation adjustment Fund has also been widened, and it can now be fully mobilised: it is available in the case of layoffs and company closures resulting from the crisis.

So the European Union tries to manage this present-day crisis with financial assets and with an effective regulation environment. The ESF as one of the most important funds to this target also contains principles in supporting activities, as the objectives or the member states’ pledges concerning the employment.

Rules and principles of the social circumstances of the EU

Some applied and in force being rules and principles of the EU have been started to work out in the late ‘50s, and some other ones only nowadays, reflecting on the employment crisis. This fact shows, that the European Union tries to adapt to the new challenges, but also wants to ensure calculable and safe circumstances on the European labour market.

One basic pillar of the social principles in the EU is originated by a non-EU document, the European Social Charter. The Council of Europe accepted the European Social Charter in 1961 for the first time, of which aim is to strengthen the fundamental rights and social safety of the citizens. The members of the European Union – as the member states of the Council of Europe – undersigned the contract as sovereign countries as well, but afterwards the European Union also took over its mandates, “transferred” them to its rule of law within the Treaty of Amsterdam. The Social Charter mentions as a primary aim and responsibility “the achievement and maintenance of as high and stable level of employment as possible” and aims to attain the “full employment”. In 1996 the Social Charter was reformed and the renewed Charter got the title: Revised European Social Charter. But the member states have the opportunity not to accept all the provisions of the Social Charter; they could choose those ones, which are thought to be carried out by themselves.

Europe has struggled with great employment problems since the ‘90s, so the Lisbon strategy – as the strategy of the EU for the first 10 years of the new millennium – already put a focus on the social issues, especially on employment. This strategy was not successful in

¹ According to the literature, there is a relevant difference between the „common” and „community” policies, but the Treaty Establishing the European Community does not draw a distinction between these two expressions and represents all the Common and Community Policies of the EU under one main title „Community Policies”.

² T. Gyulavári – B. Krémer (2004): Európai Szociális Modell? Útközben a jogharmonizációtól a jóléti politikák konvergenciája felé .

³ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions: A Shared Commitment for Employment. COM/2009/0257.

this regard, neither, but in spite of this fact the EU announced the new growth strategy for the next decade. This is the “Europe 2020” which also puts great emphasis on the employment and the related questions of education, impoverishment or social exclusion. Among the subjects of the strategy there are some overlaps, and the targets could explain their impacts on diverse areas. Besides acceptance of increasing the employment rate of the population aged 20-64 to 75 %; there are other social-related targets, as reducing the school dropout rate and increasing the proportion of tertiary degrees, reducing the number of people threatened by poverty.

However, some initiatives of the Europe 2020 strategy are in inconsistency with the Social Charter. According to the Strategy the EU plans to invest 3 % of GDP in research and development, and it leads to a higher efficiency, but it carries the danger of increasing unemployment.⁴

This problem can be solved with the adoption of the atypical employment opportunities. But temporarily these types of job are not relevant and popular alternatives neither to the employers nor the employees. Moreover, the fewer workers - higher work-intensity – unpaid over-hours combination has become a general practice since 2008.⁵ So some Europe 2020 initiatives prefer the interests of the employers, and it can also be the reason of their opinion about the draft Europe 2020 plan: they didn't criticize the contents of the strategy. In corporate cycles the interest is the liberal labour market, which means effective, but not full employment: in case of economic growth they need to have well-equipped free workforce all the time to serve the newly emerging demand. But it charges the governments with higher social expenditures, which can lead to higher taxes.

The implementation of the Europe 2020 strategy will be mostly indicated to the next financial perspective 2014-2020 of the European Union, but now it is under construction yet, so the right amounts assigned to the initiatives are unknown, as well.

The ambition of the EU adopting to the changing environment is well expressed by the principle 'flexicurity'. This expression was used at first in 2006, in the Commissions' Employment in Europe report. This mixed expression came from the two words 'flexibility' and 'security'. 'Flexicurity' is the principle tries to answer the challenges of the globalization and technical innovation. These challenges make both the employers and the employees renew themselves and press them for more flexibility. At the same time the instruments applied to manage this problem – atypical employment forms and atypical work-hours - are not always successful, because the employees feel of social insecurity is rising through those. Flexicurity tries to alloy optimally the claims of employers and employees, making a balance among them. Flexicurity wants to ensure the competitiveness of the companies and the safe movement of the employees on the labour market. The European Employment Strategy also assists to attain flexicurity and via this the European Social Model could be sustainable, as well. However, introduction of provisions realizing flexicurity on different fields of the labour market means major expenditures for the governments of member states of the EU, because these concentrate on the labour force and on the protection of it.

But this disadvantage of the principle can be eliminated with governmental arrangements, for example with taxes payable in case of layoffs⁶ or with devolution of training costs of atypical workers to the employers⁷.

⁴ A. Artner (2011): Az Európa 2020 stratégia foglalkoztatási és szociális vonatkozásai.

⁵ A. Artner (2010): Globális és európai foglalkoztatás és válságkezelés.

⁶ Employment in Europe Report – 2006.

⁷ M. Festić – D. Romih (2008): Labour market flexicurity in new EU member states.

The importance of the assigned priorities of the EU in the field of social arrangements

The European Social Fund is an always renewable Structural Fund of the European Union. Its efficiency depends on the assigned financial resources on the one hand, and the other hand on the rules and priorities along them the resources are distributed. This second component of its impact may have a bigger importance because it expresses the aims and purposes of the Community. The amount of money which is assigned to the initiatives is defined by many other reasons, for example the economic situation of the Member Countries of the EU. According to this statement some conclusions can be drawn on the grounds of the Europe 2020 Strategy and the first proposal of the Commission for the Multiannual Financial Framework.

According to this proposal the European Social Fund will be reinforced in the next financial period between 2014 and 2020. The planned reform contains the following elements:

- There will be a minimum share of the budget allocated to each category of regions that will be higher than before, so the total financial framework of the ESF will be higher (at least €84 billion⁸). Unfortunately, the final amount of the ESF – like the other programmes financed from the common budget – will be defined in the Interinstitutional Agreement of the Commission, the Parliament and the Council of the European Union. Probably, after the negotiations of Council of the EU the gross sum of the financial perspective will be cut, because the interest of the major net payer member states is to create a smaller common budget. Council of the EU is the stage where the member states can enforce their interests, and – although the Lisbon Treaty already came into force – it still has a great influence on framing the common budget.
- The EU-member states will have to concentrate the ESF on a limited number of objectives and investment priorities in line with the Europe 2020 Strategy, which could result in a more efficient share of amounts related to the social issues.
- A minimum share of 20% of the ESF will be dedicated to social inclusion actions; and a greater emphasis will be placed on combating youth unemployment, promoting active and healthy ageing, and supporting the most disadvantaged groups and marginalized communities. These instruments of the plan show that the EU wants to be an ideal to the world in the field of social sensitivity in the future, too, which is also important in the promotion of the organization towards the citizens of itself.
- Greater support will be provided to social innovation, so the EU wants to search for new, innovative solutions in social needs; as it has been made till now (see: flexicurity).
- The participation of social partners and civil society will be further encouraged in the implementation of the ESF, to bring the social instruments of the EU closer to the EU-citizens.
- Rules governing the reimbursement of projects by the ESF will be simplified, what has already begun in this financial period through the regulations of the Commissions document “A Shared Commitment for Employment”.
- Equipment linked to investments in social and human capital will become eligible for support from the ESF, what also supports indirectly the employment and its development.

The listed elements of the Commissions’ proposal for the next financial planning period are extensive, but not really ambitious, because – as it appears from my comments – these are

⁸ As comparison: the total amount of the ESF for 2007-2013 is €84 billion.

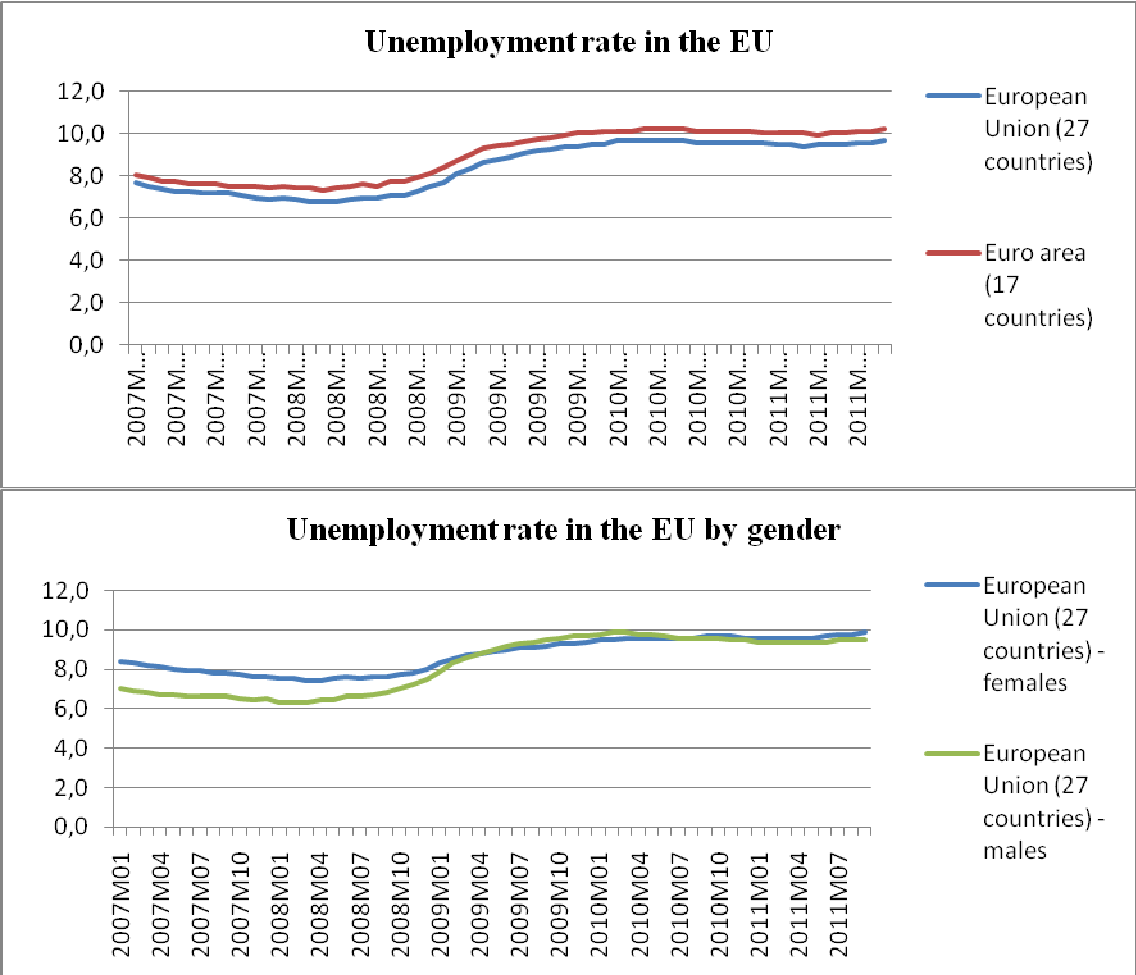
mainly existing initiatives, which have problems only in the field of practical implementation. However, the rising amount of the European Social Fund is the most risky element of the proposal related to social issues, in view of the discussion about the present financial framework, when the Commissions' proposal was cut radically during the negotiations of the member states.

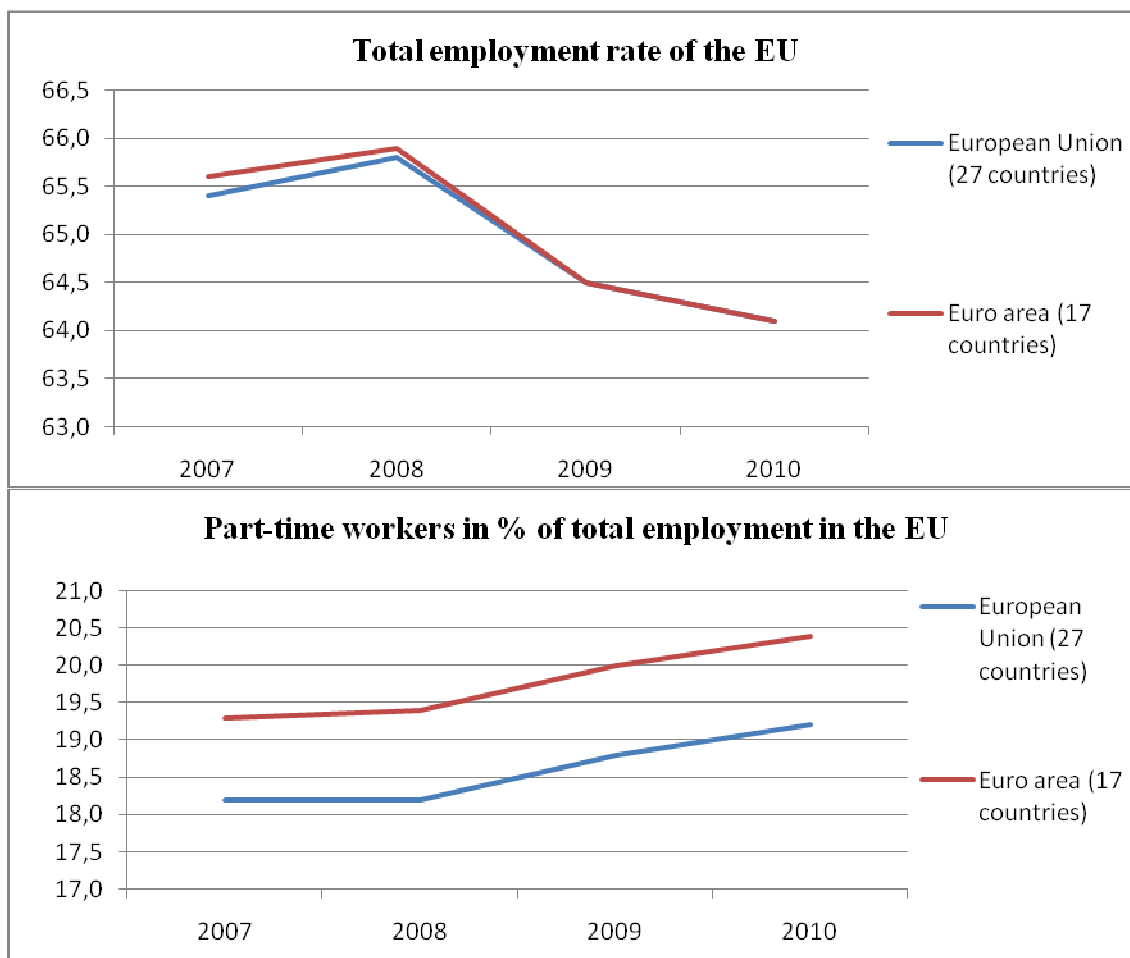
The EU 2020 Strategy is committed to the growth and the increase of employment, as well, and the instruments access these two goals are sometimes contrary to each other. The attached financial resources and the realization of the programmes will define the efficiency of the initiatives.

So the outcome of the European Employment and Social Policy depends on many factors, and any of them cannot be influenced by the European Union.

Challenges for the EU in the next financial period

The social arrangements of the EU are partly successful, which I would like to demonstrate with the following graphs.

Source: Eurostat database (own editing)⁹

While the unemployment rate has grown (and maybe next year it will be much higher), and the employment rate has decreased in the period of the crisis, the gender inequality of the labour market seems to equalize and – in terms of flexicurity - the part-time workers’ ratio has increased within the total employment. Of course, in a crisis situation these indicators can be hardly distorted: for example employers could reduce the number of fired employees, if they form part time jobs. But supposing invariable trends in the employment-related indicators, the EU faces up to major problems concerned the total amount of employment, than regarding the employment of socially stressed groups. Increase the number of employed people and simultaneously decrease the proportion of unemployed people is also important therefore, because Europe is facing also the problem of an aging society, which means rising government expenditures financed by fewer workers.

European Employment and Social Policy can be divided into the unsuccessful part “employment policy” and the partly successful part “social policy”, but in general, it haven’t achieved its main purpose yet: to increase employment besides make it more fair, flexible and adoptable. Naturally it cannot be known how the indicators would evolve if the arrangements

⁹ The unemployment rate represents unemployed persons as a percentage of the labour force. Unemployed persons comprise persons aged 15 to 74. Data are presented in seasonally adjusted form during 2007-2010 (quarterly).

The employment rate is calculated by dividing the number of persons aged 15 to 64 in employment by the total population of the same age group. This is not the Europe 2020 employment rate indicator which refers to persons aged 20 to 64. Data are presented during 2007-2010.

assigned by the regulations of Social Europe weren't made. But it is a fact that market demand is decreasing, what causes lower production and a less demand for workers.

Irrespectively of changes in indicators in the financial crisis, EU is meeting challenges in the field of employment because of its aging society and the technical innovation, as well. Countries are facing an increasing number of dependants – especially senior citizens and unemployed persons.

The problem is significant, and it has been already observed by the EU-citizens. In an Eurobarometer survey completed in 2010, citizens of 18 member states marked unemployment as the most important issue facing their country. Citizens' forecasts for the employment outlook are also pessimistic: 73% of the respondents did not expect a better employment situation for 2011.¹⁰

EU tries to promote democracy and consider it especially important, so opinion of citizens should be taken into consideration in this question. The obvious conclusion of their opinion that the greatest challenge EU is facing now: the level of employment. But probably the solution of this problem remains for the next financial period 2014-2020, when EU is going to have the chance to allocate enough resources to the social and employment issues.

Conclusion

In spite of this unemployment is a mean problem in the European Union nowadays, in turn the analyses of the experts show an aging Europe, which has the risk that the ever less working-age population needs to support an extended number of retired citizens. In economic stagnation the present social system of the EU (and the systems of its member states) is not sustainable. So the effort of the EU to support the economic growth with all the possible instruments is really actual and relevant.

The objectives of the Europe 2020 Strategy and the till now made arrangements managing the crisis are logical and point in the right direction but the crisis management of EU-member states mostly put the emphasis on the restrictive arrangements, and this can be the obstacle of the Commission's proposal for the next financial perspective, as well. At the same time the member state governments' attitude to increase the common budget can be understood, because in this economic situation – with the even worse prospects of an additional crisis¹¹ – governments can hardly explain to their citizens the higher expenditures on common budget of the EU, parallel with the state restrictions.

However, EU deals with the social issues permanently and from time to time makes new decisions, brings new rules to follow the changes of the labour market and the economic circumstances, as well, social aspect of the crisis seem to be neglected besides the financial and monetary problems. Social conclusion of the crisis can be drawn later, but the fact must not be forgotten, that this economic-financial crisis only has deepened the formerly existing employment crisis of the EU. So recovering from the financial crisis does not mean automatically a recovery from the employment crisis. Naturally a dynamic growth can be the key to the employment problems, but this should be long-lasting and possibly not a totally government guided but a “self-supporting” growth.

The intention of Social Europe is to build a socially safer EU, but does the EU have instruments to achieve it? Can the European Union manage all the occurring problems in the labour market? Now it seems to be impossible: economic circumstances are unpredictable, reaction time of such a great, complicated organization like this is very slow and the financial assets to manage this crisis have proved to be not enough. The EU's self-made challenges – smart, sustainable, and inclusive growth –, which are termed as the three priorities of Europe

¹⁰ Eurobarometer 74, Autumn 2010, Public Opinion in the European Union

¹¹ W-shaped recovery.

2020, joining with a more simple and flexible decision-making system (both at EU and member state level) can be also resolutions to the employment crisis, but this is a long process have to survive and it also requires financial resources.

Reference list:

1. A Artner: 2011 Az Európa 2020 stratégia foglalkoztatási és szociális vonatkozásai. In: Köz-gazdaság VI./1. 93-105. 2011
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions: A Shared Commitment for Employment. COM/2009/0257. <http://goo.gl/LSQ0v> (downloaded: 11.11.2011)
3. Employment in Europe Report – 2006. <http://goo.gl/zaznY> (downloaded: 20.04.2011)
4. ESF 2014–2020. <http://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=62&langId=en> (downloaded: 11.11.2011)
5. Eurobarometer 74, Autumn 2010, Europeans, the European Union and the crisis. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_en.htm. Publication: February 2011. (downloaded: 16. 04. 2011)
6. Eurobarometer 74, Autumn 2010, Public Opinion in the European Union. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_en.htm. Publication: February 2011. (downloaded: 16. 04. 2011)
7. Europe 2020. http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm
8. M. Festić – D. Romih: Labour market flexicurity in new EU member states. Köz-gazdaság III./1. 139-152. 2008
9. T. Gyulavári, T. – B. Krémer: Európai Szociális Modell? Útközben a jogharmonizációtól a jóléti politikák konvergenciája felé. in: Esély 2004/3
10. Revised European Social Charter. 1996 <http://goo.gl/Xud9k> (downloaded: 05. 03. 2011)

Kontakt

Tímea Polgár

Department of International and Regional Economics

Faculty of Economics

University of West-Hungary

Hungary

E-mail: polgart@ktk.nyme.hu

Elżbieta Połusznna

WARSAW UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES

LEADERLESS TERRORISM¹

Abstract

This article attempts to show the changes which new communication technology has brought to the organization structures of extremist and terrorist groups. The essence of these changes is the abandonment of traditional, hierarchic and centrally-governed structures for “looser”, decentralized (and often outright horizontal) models devoid of a distinct management or control centre. The author also points to one of the effects of such decentralization: the increasingly popular tactic of swarming, i.e. launching regular, pulsating attacks which must be regarded as more dangerous and more resistant to all attempts at their destruction than traditional forms of attack.

Key words: terrorism, swarming, netwar, leaderless resistance.

Over centuries terrorist groups were structured like armies and, as in armies, their hierarchies resembled more or less complex pyramids. Pyramid hierarchies are rather easy to manage, nonetheless in the latter half of the 1980s many terrorist organizations began a gradual retreat from the pyramid model towards “looser” and more flexible (though less manageable) systems. This change was the terrorists’ response to the rising effectiveness of law enforcement agencies which, after years of helplessness and stagnation in the 1970s, had now learnt how to gather data on, infiltrate and liquidate extremist and terrorist groups.

It must be noted that once he has found himself on a certain level of the hierarchic pyramid, a skilled infiltrator can easily destroy all the levels below him and threaten those above him. The risk of infiltration is much smaller in organizations consisting of individuals or small groups without a central management or, as in some cases, without any structural bonds at all. Today such organizations form “network structures” largely or completely devoid of hierarchy and quite flexible in their membership, functioning and decisions.. Most importantly, such organizations are very resistant to injury and destruction.

Network structures can take on various forms.² Some form chain networks, where communication (the exchange of goods and information) is linear, passing only between neighbouring units (the chain’s “links”). Such organizational structures are typically found in smuggler groups. Another model are star (hub) networks, in which communication and operations are coordinated by a central unit (a hub) which relays information and goods. This communication model, however, is not hierarchic and in some cases a hub network’s units are not even aware of their respective existence. Hub networks are most frequently found in cartels, franchising, and terrorist groups. There are also all-channel (full-matrix) networks in which all units are interconnected. All-channel networks have no central “hubs” and communication between any of their units can take place independently of all other ties. This structure is most common in militant organizations, especially ones committed to a single

¹ Scientific work financed from funds for the science in years 2010-2012 as a research project No. O N116 311538.

² Cf. John Arquilla, David Ronfeldt, “The Advent of Netwar (Revised)”, in: John Arquilla, David Ronfeldt (ed.), *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy*, Santa Monica: RAND Corporation 2001.

cause, which are usually highly decentralized and computerized. These three network models also appear in a variety of hybrid combinations, with one organizational structure comprising several network models (and sometimes even combining network and hierarchic structures). All-channel networks are decidedly the safest of all these simple and hybrid organizational models. Chain networks are easy to paralyze (at least temporarily) by striking out at one of their “links”, hub networks can be laid lame by a blow to their central units. All-channel networks, on the other hand, remain operable even when one of their segments is under attack. And they regenerate fast.

One could, therefore, conclude that all-channel networks are the best (and safest) form of decentralization for terrorist organizations. This, however, is not the case. What we are witnessing today is the emergence of a new kind of structure, one which appears to be the most complete embodiment of “decentralization”. Essential in this model is that it abandons all formal and informal structures in favour of radical individualism. Thus, the bonds which always held networks together have now become irrelevant. What counts are common ideology and the actions resulting therefrom as there are no longer any connections between the network’s elements (links). What we have instead are ideology sources which emit ideas (and may be quite ephemeral), and people ready to implement these ideas. This organizational structure is often called “leaderless resistance” and is today used by many terrorist and extremist groups, especially those committed to a single cause, for whom it is not only convenient and safe, but also a kind of “ideology”.³ Of course such ideology needs a vital source, always active despite the structure’s nondescriptness and lability. At the threshold of the 21st century such a source was provided by the internet.

There are multiple reasons why terrorist organizations may consider the internet a crucial communication and battle tool. The web allows unhampered and safe communication between the network’s elements, which is a prerequisite of success in dispersed, non-hierarchic structures. Thanks to the internet individuals with the same tasks can form sub-units, meet at chosen sites, modify tactics and carry out operations – and then easily terminate their relations and disperse again.⁴ The web also allows network members to remain anonymous⁵ (and still such contacts can be as close than those in the “real world”). Thanks to modern IT technology participants in “network meetings” achieve a new “communicational integrity” and a new “virtual identity”. One network member described this rather aptly: “All my comrades and I share an exceptional sense of community as if we’d been friends for years, although we’ve never met face to face.... This feeling of community is independent of national identity and state frontiers”⁶. Of course the internet is also an excellent propaganda tool. In the past extreme groups were forced to resort to communicate by violence in the hope that their acts raise enough public attention to enable them to communicate the ideological motives behind them. The web enabled such organizations to disseminate information directly to their target groups without the distorting mediation of media and governments.⁷ Also, the

³ According to radical ecology groups all well-trodden structures lead to apathy and immobility, which is why organizations fighting for a new ecological order needs to be as decentralized as possible.

⁴ Cf. Michele Zanini, Sean J.A. Edwards, „The Networking of Terror in the Information Age”, in: John Arquilla, David Ronfeldt (ed.), *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy*, Santa Monica: RAND Corporation 2001, pp. 35-36. Cf. Fred Cohen, „Terrorism and Cyberspace”, *Network Security*, 2002, no. 5, pp. 18-19.

⁵ Among others thanks to software without a message-decoding key and steganography, which enables the concealment of messages in, say, music files.

⁶ Kilian Crawford, “Nazis on the Net”, *The Georgia Straight, Vancouver*, 11–18 April 1996, quote after: Michael Whine, „Cyberspace: A New Medium for Communication, Command, and Control by Extremists”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 1999, vol. 22, p. 234.

⁷ Cf. Maura Conway, “Reality Bites: Cyberterrorism and the Terrorist ‘Use’ of the Internet”, *First Monday*, 2002, vol. 7, no. 11. Cf. Alison G. Anderson, “Risk, Terrorism, and the Internet”, *Knowledge, Technology, and*

internet helped extremist ideology to a global reception. In the pre-internet days such ideas reached rather narrow groups of followers, today the web makes finding new ones easy.⁸ The internet is also a useful knowledge source for radicals, and in many spheres a practical tool. Osama bin Laden learnt a lot about the construction of the World Trade Center and toxic gases, the WTC and Pentagon attackers themselves booked air tickets through the web.⁹ Also mentionsworthy are online fundraising campaigns by organizations such as Hamas, the IRA or the ELF, who also issue online appeals for logistic, technical and military support. Lastly, the internet can be used as an offensive tool, e.g. to lay lame enemy IT systems and databanks. Today groups that use such methods have at their disposal an unusually effective tactic, which strategy literature calls “swarming”.

Swarming tactics are nothing new and were frequently applied over history.¹⁰ However, it was only the 21st century, with its rapid advancement in communication technology enabling the employment of small combat units, that made swarming an important strategic factor both for centrally-commanded forces and random, non-affiliated groups and social movements. In the most general terms swarming can be described as a seemingly amorphous but in fact structured and in a sense coordinated, pulsating allround attack on a chosen point or points.¹¹ Usually a swarming attack usually consists of many repeated pulsations (strikes), each of which goes through four phases: location, convergence, attack and dispersion.¹² The pulsation is where swarming basically differs from guerilla tactics. Both strategies base on small, mobile, poorly traceable hit-and-run units, but a swarming attack consists of numerous strikes launched in short intervals and simultaneously from many

Policy, 2003, vol. 16, no. 2, p. 25. Also: Kelly R. Damphousse, Brent L. Smith, „The Internet: A Terrorist Medium for the 21st Century”, in: Harvey W. Kushner (ed.), *The Future of Terrorism: Violence in the New Millennium*, Thousand Oaks: Sage Publications 1998, p. 221.

⁸ Researcher Roger Eatwell lists the following reasons for the web’s popularity among extremists: “a) low-cost, potentially high-quality data presentation and distribution; b) easy adjustment of information to specific target groups who themselves seek out required data; 3) effectiveness in communicating ideological declarations; 4) easy global distribution above state borders.”, after: Brian Jewin, „Legal and Historical Analysis of Extremists’ Use of Computer Networks in America”, *American Behavioral Scientist*, vol. 45, no. 6, February 2002, p. 965.

⁹ Cf. Ken Booth, Tim Dunne (ed.), *Worlds in Collision: Terrorism and the Future of Global Order*, Houndsmill, Basingstoke: Pgrave, 2002, p. 14, <http://www.theglobalsite.ac.uk/press/206dunne.pdf>, (February 29, 2011); see also: Maura Conway, „Reality Bites: Cyberterrorism and the Terrorist ‘Use’ of the Internet”, *First Monday*, 2002, vol. 7, no. 11, p. 10, http://doras.dcu.ie/498/1/first_mon_7_11_2002.pdf, (29 stycznia 2011 r.)

¹⁰ Cf. John Arquilla, David Ronfeld, *Swarming and the Future of Conflict*, Santa Monica: RAND National Defense Research Institute, 2000, <http://www.analytictech.com/mb021/swarming%20DB311.pdf>, (February 18, 2011).

¹¹ John Arquilla and David Ronfeldt define swarming as follows: “Swarming is a seemingly amorphous, but deliberately structured, coordinated, strategic way to perform military strikes from all directions. It employs a sustainable pulsing of force and/or fire that is directed from both close-in and stand-off positions. Here ‘force and/or fire’ can be understood literally, as in the case of police or army units, or metaphorically, as in the case of NGO activists, who may block traffic intersections or send out series of e-mails of fax messages. It will work best if it is designed mainly around the deployment of myriad, small, dispersed, networked maneuver units. Swarming is when the dispersed units of a network of small forces gather round a target from all directions. The main aim here is constant pulsation. The pulsating units must be capable of joining forces over the target suddenly and unnoticed, then disconnect and disperse again to prepare for another pulsation. In a network war pulsation is far more probable than classical attack waves.”, John Arquilla, David Ronfeld, „Networks and Netwar”, <http://radio-weblogs.com/0107127/stories/2002/09/10/networksAndNetwar.html>, (February 19, 2011)

¹² Cf. Sean J. A. Edwards, *Swarming on the Battlefield: Past, Present, and Future*, Rand Corporation, 2000, p. 68, http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1100.html, (February 16, 2011).

directions by several or more units, while a guerilla attack usually consists of a single strike or ambush by one or two units.

Decisive in a swarming attack are speed and coordination. As Sean Edwards remarked: “Swarming networks must be able to converge fast and unnoticed over the target, then disperse again to join forces in a new pulsation. It is important for units in the swarm to converge and strike simultaneously. Each unit is in itself defenseless, but when coupled with a brotherly unit for a specific task, its striking force is multiplied as the entire swarm’s potential is bigger than that of its individual units. Units by themselves or badly-coordinated groups of units are helpless against the enemy’s overpowering striking force and mass.”¹³ It is hard to overestimate the advantages of swarming. As Arquilla and Ronfeldt note: „the swarm’s forces are hard to locate, hence the battle style will be amorphous, at least in the enemy’s eyes. The small size and dispersion of the manoeuvring units make for simultaneous stealth and omnipresence (a ‘hidden omnipresence’). Hence, the swarm’s force will remain largely invisible and unnoticed but capable of sudden concentration for a decided strike somewhere on the battlefield without any of the limitations usually imposed by frontlines.”¹⁴ “Amorphousness and elusiveness” allow successful encirclement and, following a relatively safe simultaneous and many-sided attack, the fast withdrawal of the units involved to prepare for a renewed strike. It must be noted that the basic aim of swarming is not so much the enemy’s physical annihilation (impossible anyway in face of his military superiority), as his internal disorganization – especially if the enemy is organized around broadly understood morale. Repeated attacks from many sides, even if carried out with a relatively weak striking force, make a coordinated defense extremely difficult because they cut the enemy off from supplies and communication channels. Most importantly, though, swarming attacks place the enemy under stress, make it doubt in its own powers and lead it to believe that not all is going well. As Edwards writes: “Soldiers who realize that the enemy is in their rear begin to fear for their supplies: food, water, ammunition and retreat paths. The enemy’s emergence from behind is of deep psychological import to soldiers trained for linear battle, who see the battlefield as a single frontline with two flanks and a rear.”¹⁵

Throughout history swarming mainly took two forms: “cloud swarming” (massed swarming) and “vapour swarming” (dispersed swarming). In cloud swarming the swarming units arrived on the battlefield as a compact whole to disperse into separate entities and launch a concerted, many-sided attack on a chosen enemy target. In vapour swarming they are dispersed around the operation theatre from the beginning and come together for an attack without forming a compact whole.¹⁶ Massed swarming was the dominant swarming technique up to the 20th century as it did not require the swarming units to remain in constant touch. The onset of radio communication not only enabled swarming by geographically dispersed forces but made this technique immensely effective. From the perspective of organization theory vapour swarming usually took the form of networks (Somalia, Chechnya) or hybrid networks and hierarchies (German submarines in the Battle of the Atlantic). Most popular in the network model were hub networks, where units or unit groups formed detachments commanded by a leader, who himself was more or less loosely tied to other leaders (hubs). The leaders and their subordinate groups formed a multi-hub network which usually

¹³ Cf. Sean J. A. Edwards, *Swarming on the Battlefield: Past, Present, and Future*, Rand Corporation, 2000, pp. 68-69, http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1100.html, (February 16, 2011).

¹⁴ Cf. John Arquilla, David Ronfeldt, *Swarming and the Future of Conflict*, Santa Monica: RAND National Defense Research Institute, 2000, p. 46, <http://www.analytictech.com/mb021/swarming%20DB311.pdf>, (February 18, 2011).

¹⁵ Sean J. A. Edwards, *Swarming and the Future of Warfare*, Santa Monica: RAND Corporation, 2005, p. 116.

¹⁶ Cf. Sean J. A. Edwards, *Swarming and the Future of Warfare*, Santa Monica: RAND Corporation, 2005, p. xvii.

possessed no single leader on the tactical level. As Edwards rightly notes, in order to attain operational coherence such networks must see that “all their hubs share the same principles and goals.”¹⁷

The above-quoted researchers related the described swarming techniques primarily to forces which operate in hierarchic, command-based systems but are not always dependent on their superiors’ commands (during an attack such units may even have a vast degree of autonomy). However, the onset of new communication technology (including the web) and new network organization forms enabled the use of swarming by forces which not only do not rely on commands from “above” but do not even remain in any formal relation to each other. It is by no means surprising that swarming has become popular with extremist and terrorist groups. More still, this can be even viewed as natural considering the organizational character of such groups (all-channel networks or leaderless resistance).

The mechanism such groups use in their swarming attacks is in fact quite simple. Information about the target (name, siting, weak points) are revealed on portals which function as a given movement’s “ideological source”. Next, they are copied on other, “allied” portals more or less close to the “source”. Here information flow takes place mainly through multi-hub (web portals) and all-channel (direct contacts between movement members) networks. Once the information about a strike’s “aims and methods” has been disseminated the actual pulsating attack begins and can last for days, weeks or even months – as long as it takes to attain the desired effect. Non-virtual swarming attacks by eco-extremists mainly consist in various kinds of sabotage acts or sit-ins launched by autonomous networked groups/individuals. The purpose here is to paralyze the enemy by generating losses on its side and thus making its activity unprofitable.

The introduction of swarming to cyberspace probably took place in the early 1990s and was helped by two groups: the Critical Art Ensemble and the Electronic Disturbance Theater. In 1998 the latter shared a SWARM version of FloodNet software with 20 thousand web protesters against the Chiapas conflict, which enabled them to mount a two-day blockade of the websites of the Mexican presidency, the US Department of Defense and the Frankfurt Stock Exchange. In the same year (September 16, 1998) the Internet Division of the Animal Liberation Front announced a mass campaign, among others involving denial of service, virus attacks, hacking and data destruction, against all who conduct animal-abusive business on the web. This was no empty promise – shortly afterwards a series of attacks was aimed against firms and research labs whom ALF accused of “anti-animalistic” conduct. A case in point was the 1998-99 ALF-initiated e-mail bombing of the server of the Swedish R&D institute Smittskyddsinstitutet (accused of experimenting on monkeys). In effect the server died, totally paralyzing the institute. Another example was the Animal Liberation-Tactical Internet Response Network’s February, 2001 global online sit-in¹⁸ against Stephens, Inc. from Little Rock, Arkansas, the main stockholder in Huntington Life Sciences. Organized with the help of FloodNet, the action congested Stephens’ systems.¹⁹ These events (and numerous others) were masterminded by groups from all over the world, mainly Europe, Canada and the US. It seems hardly probable that their members knew each other personally or even contacted one another online.

Without a doubt swarming as practiced by contemporary eco-extremist groups differs considerably from that described by military theoreticians. The basic differences are in 1. the

¹⁷ Sean J. A. Edwards, *Swarming and the Future of Warfare*, Santa Monica: RAND Corporation, 2005, p. 93.

¹⁸ An online sit-in consists in blocking access to a chosen website.

¹⁹ Cf. Gus Martin, *Understanding Terrorism. Challenges, Perspectives, and Issues*, Thousand Oaks, London, New Delhi, 2003, p. 393, see also: <http://www.freerepublic.com/focus/fr/675422/posts>, (March 14, 2011).

properties of the attacked target, and 2. the relations and coordination between units participating in the attack.

It is noteworthy that in classical swarming the target was usually an active (military) one, a side to the conflict which was aware of the threat and, most importantly, capable of a direct response. The targets of new-generation swarming strikes by ecological radicals are usually civilian and by themselves unable to mount either a counter-attack or a feasible defense. Owing to the practically unlimited number of possible targets today's swarming strikes are incomparably safer for the attacking side than they were in the past, when both sides were strictly military and geared to mutual destruction. The safety level is especially high in the case of online (especially botnet) swarming.

In classical swarming the attacking units were linked formally and tactically. Organized around command hierarchies, they performed pre-ordained tasks, coordinating their activities as they went along and, despite a rather large scope of independence, at least occasionally contacting their commanders. Contemporary swarming units, organized either around all-channel networks or a leaderless resistance model, do without commanders and coordination. In effect such units acquire a mass character which is practically unattainable in the classical swarming model. Because of this these units (anyone can be one) remain invisible – at least before the attack. Their activation depends solely on the power of the ideological impulse, whose source, as I noted above, is a multi-hub network of online portals that is extremely difficult to control (portals appear and disappear).

It is very difficult to imagine effective counter-measures against this new form of swarming (or, in a broader sense, this new form of terrorism), which bases on the defenselessness of the target and the attackers' non-hierarchic structure. And it is especially hard to imagine the employment of traditional means against decentralized, autonomous, networked and highly-computerized terrorist groups (or individuals). Therefore, if the old methods don't seem to work anymore, we must seek new ones, better-adjusted to the changes that have taken place over recent years.

Contact

Elżbieta Połuszna, PhD.

Warsaw University of Life Sciences

ul. Poniatowskiego 17/9

05-070 Sulejów

Poland

E-mail:ej-p@wp.pl

Hana Pravdová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA J. A. KOMENSKÉHO

KULTÚRNA POLITIKA A KRÍZA MÉDIA VEREJNEJ SLUŽBY

Abstrakt

Cieľom štúdie je analýza kultúrnej politiky vo vzťahu k pôsobeniu médií verejnej služby. Autorka poukazuje na problémy, s ktorými je televízne médium verejnej služby konfrontované: kríza duálneho systému, oslabenie postavenia média verejnej služby, a poškodzujúce rozhodnutia exekutívy v rámci kultúrnej politiky štátu. Poukazuje na dôsledky pôsobenia jednotlivých mediálnych systémov v Európe, ako aj na skutočnosť, že na slovenskom mediálnom trhu prevládajú komerčné médiá. Dôsledkom tohto stavu je nerovnováha duálneho systému a komparatívne výhody komerčných médií oproti médiám verejnej služby.

Kľúčové slová: Kultúrna politika, médium verejnej služby, mediálne systémy, duálny systém médií, komerčné médiá, financovanie, programová štruktúra.

Abstract

The aim of the study is the analysis of cultural policy in relation to the impact of public-service media. The author points out problems, with which a TV medium of public-service has been confronted: crisis of the dual system, weakening of the status of a public-service medium and damaging decisions of the executive within cultural policy of the state. She also emphasizes consequences of the impact of individual media systems in Europe, as well as the fact that there prevail commercial media on the Slovak media market. A result of this state is an unbalance of the dual system and comparative advantages of commercial media in comparison with media of public service.

Key words: Cultural policy, medium of public service, media systems, dual system of media, commercial media, funding, programme structure.

Úvod

Od 80. rokov minulého storočia je zjavný trend globalizácie mediálnych tokov, umožnený zmenou legislatívy v Európskom parlamente a následne aj v parlamentoch národných. Globalizácia produkcie a jej distribúcie, zakladanie dcérskych spoločností v jednotlivých cieľových krajinách, sa stala záležitosťou prevažne privátnych, komerčných mediálnych subjektov nadnárodného charakteru. Zároveň sa zvýšil podiel súkromných médií pôsobiacich v rámci národného, regionálneho a lokálneho teritoriálneho dosahu (periodickej tlače, rozhlasových a televíznych staníc) a zostril konkurenčný súboj medzi mediálnymi subjektmi. Na túto situáciu zareagoval Európsky parlament, keď niekoľkokrát vyjadril znepokojenie nad čoraz väčšou koncentráciou médií. V roku 2003 vyzval Komisiu a členské štáty, aby zabezpečili pluralitu médií. V správe zdôraznil, že Európska únia by mala využiť svoje právomoci v určitých oblastiach, napríklad v audiovizuálnej politike, politike hospodárskej súťaže a v oblasti práv občanov a pod. a stanoviť minimálne podmienky, ktoré musia členské štáty splniť v záujme zabezpečenia primeranej úrovne plurality médií.

V odborných kruhoch sa čoraz viac začínalo diskutovať o potrebe zachovania duálneho systému, ktorý sa postupne ocital vo vážnej kríze, spôsobenej prevahou komerčných médií, ich rýdzo komerčným zameraním, negarantujúcim pluralitu názorov a nesaturujúcim potreby všetkých skupín obyvateľstva. Kríza médií verejnej služby (verejnoprávnych médií) však súvisí najmä so stratégiou a prioritami kultúrnej politiky či už na európskej alebo národnej úrovni. Kultúrna politika totiž utvára legislatívny rámec pre ich pôsobenie hlavne z hľadiska postavenia, financovania a programových cieľov. Z tohto aspektu varovne dvíhajú prst R. Williams a M. Kean (okrem celého radu iných bádateľov). Upozorňujú, že pre fungovanie demokracie je životne dôležité zaručiť slobodu komunikácie pre všetky spoločenské skupiny. Túto požiadavku je možné splniť iba na báze zachovania nezávislosti verejnoprávnych médií od ekonomických a politických záujmov, ale aj sledovaním spätnej väzby, prístupnosťou médií všetkým občanom, ich transparentnosťou a pod. (Williams, IN: Brečka, 2002, s. 162)

Kritické apely sa bytostne dotýkajú aj slovenskej mediálnej scény, na ktorej od polovice 90. rokov 20. storočia možno zaznamenať zjavný posun k nárastu komerčných, licencovaných vysielateľov a postupnú degradáciu postavenia verejnoprávnych médií, najmä Slovenskej televízie (STV) a neskôr Rozhlasu a televízie Slovenska (RTVS). Napriek apelom Európskeho parlamentu, ako i deklaráciám doterajších vládnych garnitúr od roku 1993 po dnešok, zdôrazňujúcich podporu a zachovanie duálneho systému, je zjavné, že televízne médium verejnej služby sa dostalo do hlbokkej krízy, spôsobenej nekompetentnými rozhodnutiami tak jednotlivých formácií exekutívy, ako i vrcholových manažmentov (STV, RTVS). A to aj napriek tomu, že demokratický, pluralitný model a rovnovážny duálny mediálny systém, spočívajúci v paralelnej koexistencii verejného a komerčného sektora, nie sú iba prirodzeným dôsledkom spoločensko-politického vývoja po roku 1989 v bývalých komunistických režimoch. Sú tiež dôsledkom tradície európskej kultúrnej politiky, podporujúcej fungovanie systému verejnoprávnych médií, ktorej súčasťou je aj Slovensko, jeho hodnotový systém a poslanstvo európskeho kultúrneho dedičstva. Otázne ale zostáva, ako hlboko je zakorenené a akceptované v humanistických dimenziách myslenia, rozhodovania a konania jednotlivcov i celej spoločnosti, reprezentovanej jej intelektuálnou a politickou elitou na Slovensku.

V štúdií vymedzujeme a analyzujeme tie kľúčové faktory, ktoré významným spôsobom ovplyvňovali a determinovali vývoj verejnoprávnej televízie na Slovensku v kontexte pôsobenia komerčného mediálneho sektora. Pomenúvame tiež kľúčové problémy, s ktorými musela slovenská verejnoprávna televízia zápasiť od svojho konštituovania zákonom (č. 254/1991 Zb.) až po dnešné dni. Na základe vymedzených a analyzovaných faktorov poukazujeme na sústavnú finančnú nedostatočnosť, programové a personálne zmeny každého nového vedenia televízie, absenciu kontinuity v strategickom plánovaní, rozhodovacích procesoch, ako aj sústavné a pretrvávajúce tlaky politických garnitúr na rozhodovanie vrcholového manažmentu i na diskriminačné postavenie verejnoprávnej televízie vo vzťahu ku komerčným médiám, ktoré jej neumožňuje dôsledne plniť úlohy a poslanie na mediálnom trhu.

Médium verejnej služby

Pozícia verejnoprávnych médií na mediálnej scéne sa v odborných diskusiách zvykne posudzovať na základe pôsobenia viacerých faktorov: spoločensko-politických a kultúrnych pomerov, legislatívnych podmienok, rozloženia a kvality komerčných médií na mediálnom trhu, množstva, rôznorodosti a kvality televíznej produkcie, ako aj postojov výkonnej a zákonodarnej politickej moci k verejnoprávnym médiám. Tieto faktory sú reflektované v modeloch mediálnych systémov tak, ako ich vymedzujú C. D. Hallin a P. Mancini. Na

základe popisu a komparácie rozlišujú tri základné modely, ktoré existujú v súčasnom svete – liberálny, demokraticko - korporatívny a model polarizovaného pluralizmu. Liberálny model podľa nich prevažuje vo Veľkej Británii, Írsku a Severnej Amerike a je charakterizovaný dominanciou trhových mechanizmov a komerčných médií. Demokraticko - korporatívny model je typický pre severské európske štáty, v ktorých existuje tradičná tolerancia a súhra medzi médiami verejnej služby a komerčnými médiami a kde sú zjavné iba nepatrné zásahy štátu. Model polarizovaného pluralizmu prevláda najmä v stredomorských krajinách južnej Európy. Jeho charakteristickými črtami sú integrácia straníckej politiky, kratšia tradícia pôsobenia komerčných médií a silná rola štátu. (Hallin, Mancini, 2008, s. 39)

Podľa I. Králiku v súčasnosti možno reflektovať tri mediálne modely z hľadiska úlohy a vplyvu štátu. Z hľadiska legislatívnych či regulačných nástrojov kultúrnej politiky štátov možno rozlišovať monopolný, duálny a neoliberalný mediálny systém. Prvý, tzv. monopolný, preferuje silnú ruku štátu, ktorou vytvára podmienky iba pre dominantné a kľúčové postavenie spravidla štátnej televízie. Takýto typ sa najdlhšie vyskytoval v zaostalých alebo totalitných štátoch a dnes existuje iba v ojedinelých prípadoch. Duálny mediálny systém preferuje súbežnú existenciu verejného a komerčného sektora. Tieto dve odlišné kategórie mediálnych subjektov vznikli a etablovali sa vo Veľkej Británii a neskôr prenikli do všetkých európskych i mimoeurópskych štátov. Tretí, neoliberalný mediálny systém sa sústreďuje najmä na finančný zisk a preto chápe televíznu produkciu ako špecifickú oblasť priemyslu kultúry a lukratívny priestor na podnikanie. Vznikol a dodnes sa uplatňuje hlavne v USA, pričom nevyklučuje tiež pôsobenie verejného mediálneho sektora, avšak prideluje mu iba okrajové postavenie. (Králik, In: Brečka a kol. 2009, s. 284)

Podľa väčšiny odborníkov zaoberajúcich sa duálnym systémom médií je nepochybné, že súčasný systém verejnoprávneho vysielania v členských štátoch Európskej únie nevyplýva iba z demokratických, spoločenských a kultúrnych tradícií, ale aj z potrieb diváckej obce. Tie saturuje vytváranie a udržiavanie programovej kvality, ako aj zachovanie obsahovej plurality médií, ktorú môžu garantovať iba médiá verejnej služby. (porovnaj Králik, Brečka, Hallin, Mancini, Prokop a pod.) Koncepcia televízneho verejnoprávneho vysielania vznikla vo Veľkej Británii. Po svojom založení v roku 1927 získala British Broadcasting Company (BBC) štatút verejnej služby (public service), a jej základné podmienky fungovania boli zafixované v tzv. Kráľovskej listine. V nej sa okrem iného stanovili pravidlá vzťahov a komunikácie verejnoprávneho mediálneho subjektu s vládou a komerčnými subjektmi.

Televízia bola financovaná z koncesionárskych poplatkov a jej programovým poslaním sa stalo informovanie, vzdelávanie i zábava. Podľa I. Králiku bola hlavnou príčinou úspechu okrem dôveryhodnosti a vysokej prestíže BBC „skutočnosť, že jej manažérom a tvorcom sa podarilo presvedčiť rozhodujúcu časť spoločnosti o tom, že verejný záujem, ktorý BBC v celom programe presadzuje, je zároveň národným záujmom.“ (Králik, In: Brečka, 2009, s. 264) Úsilie presvedčiť verejnosť o potrebe verejnoprávneho vysielania nebolo ani samoučelné, ani altruistické. Podľa G. Burtona a J. Jiráka musela BBC diváckej verejnosti dokázať, že nevynakladá koncesionárske poplatky zbytočne, a zároveň si ju získavať na svoju stranu v prípade nutnosti ich zvyšovania. (Burton, Jiráček, 2001, 98-99)

Tradičiu presadzovania programových priorít dokumentuje hlavné zameranie činnosti súčasnej BBC, ktorá sa od začiatkov po súčasnosť usilovala o to, aby získala vysokú sledovanosť, záujem a náklonnosť publika kvalitou programovej ponuky. Dokument hovorí o hlavných prioritách BBC, najmä v oblasti kvality programu. Svedčia o nich formulované programové ciele pre roky 2010 - 2011.:

- najlepšie spravodajstvo a žurnalistika (detailnejšie vnútropolitické a ekonomické spravodajstvo, zvýšenie počtu športových prenosov),

- popularizácia vedy a vedomostí (dokumentárny seriál zameraný na vývoj života na zemi, popularizácia vedeckých metód – Príbeh vedy), kultúry a hudby (relácie zamerané na moderné umenie a operu),
- tvorba dramatických relácií britských autorov (väčšie množstvo pôvodnej tvorby), revitalizácia rodinnej komédie,
- skvalitnenie a rozšírenie najmä hudobných programov pre deti a mládež, publikovanie programov majúcej ambíciu zbližovať a nie rozdeľovať národ, komunity a regióny. (www.bbc.co.uk/aboutthebbc/statements2010/22.4.2011)

V rámci programových priorít si BBC určila aj počet vysielacích hodín pre jednotlivé oblasti a vymedzila percentuálny podiel pôvodnej, vlastnej produkcie a produkcie externých výrobcov. Napríklad na stimuláciu kreativity a podporu propagácie umenia a kultúry taxatívne vymerala 45 hodín vysielania, v rámci podpory vzdelávania 700 hodín vysielacieho času pre dokumentárne programy, 1500 hodín pre detské a mládežnícke programy a 110 hodín venovaných regionálnemu vysielaniu. Stanovila, že z celkovej produkcie musí byť minimálne 75 % všetkých hodín a 90 % hodín v hlavnom vysielacom čase zaplnený vlastnou produkciou a iba 25 % vysielacích hodín možno naplniť programami vyrobenými v externom prostredí. (www.bbc.co.uk/aboutthebbc/statements2010/22.4.2011)

Na pozadí pôsobenia BBC v britskom mediálnom prostredí možno sledovať aj vývoj komerčného sektora, ktorý do značnej miery ovplyvnila a determinovala vysoko postavená profesionálna latka verejnoprávneho média, ako aj jednoznačné podmienky a regulatívy stanovené britskou exekutívou a dozornými orgánmi. Na tento fakt upozorňuje I. Králik: „Povedomie vysielania ako verejnej služby je v Británii hlboko zakorenené do takej miery, že súkromné komerčné stanice ITV a TV Five sa dnes považujú za „public service“. Tieto stanice majú totiž v pridelených licenciách zakotvený celý rad povinností vo verejnom záujme: regionálne vysielanie, náboženské vysielanie, kvóty na podporu domáceho audiovizuálneho priemyslu, kvalitné lokálne spravodajstvo a pod. Vysielanie komerčných staníc je aj po iných stránkach regulované spôsobom, ktorý by bol v našich podmienkach nepredstaviteľný. Osobitnej kontrole podliehajú mienkotvorné relácie. Vysielacie časy hlavného spravodajstva ITV, prípadne ich posuny schvaľuje Rada a má do toho čo hovoriť aj gesčný výbor a ministerstvo kultúry.“ (Králik, In: Brečka, 2009, s. 264)

Kríza politiky = kríza média verejnej služby

Štátom riadené - štátne televízie boli priamo riadené štátom a financované zo štátneho rozpočtu. Na rozdiel od nich je činnosť verejnoprávných médií koordinovaná škálou dozorných a správnych orgánov daných príslušnými zákonmi. Finančné toky sa realizujú v rôznych variantoch. Môže ísť len o príjem z koncesionárskych poplatkov, alebo o kombinovaný spôsob, v ktorom sa príjem skladá z viacerých zložiek - koncesionárskych poplatkov, reklamy alebo účelových dotácií v rámci kapitol štátneho rozpočtu. Štátne dotácie však podľa názoru väčšiny odborníkov predstavujú celý rad rizík a potenciálnu možnosť zásahov zo strany vládnucej politickej moci.

Potvrdzujú to aj slová bývalého štátneho tajomníka ministerstva kultúry I. Sečíka, podľa ktorého na Slovensku od roku 1989 nebola nikdy reálna šanca vytvoriť nezávislé podmienky vysielania. Jednou z významných príčin bol nedokonalý finančný model. Ten nebol schopný zabezpečiť nezávislosť a programové plánovanie v horizonte troch až štyroch rokov. I. Sečík poukazuje hlavne na skutočnosť, že Slovenská verejnoprávna televízia nemala celých pätnásť rokov dostatočné finančné prostriedky na to, aby držala krok s komerčným prostredím. Svedčí o tom, okrem iného, aj stanovená výška koncesionárskych poplatkov na

Slovensku pohybujúca sa vo výške 19 Eur, zatiaľ čo priemer v Európskej únii predstavoval 60 Eur. (Sečík, 31. 3. 2011)

Medzi poškodzujúce rozhodnutia exekutívy možno jednoznačne zaradiť zákonnú úpravu o platbách koncesionárskych poplatkov z roku 1996. Na jej základe bolo umožnené početnej skupine domácností zbaviť sa povinnosti platiť koncesionárske poplatky. Dôsledky boli pomerne fatálne - výpadok financií v rozpočte STV vo výške 159 mil. Sk. (asi 5 mil. Eur) Zlú finančnú situáciu nevyriešilo ani zvýšenie koncesionárskych poplatkov o rok neskôr, ani zákonom stanovené sankcie v roku 2008 za ich neplatenie, ktoré malo riešiť prijatie Zákona č. 68/2008 Z. z. o úhrade za služby verejnosti poskytované Slovenskou televíziou a Slovenským rozhlasom a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Po vstupe komerčných televízií na slovenský mediálny trh sa v druhej polovici deväťdesiatych rokov tiež pomerne drasticky znížili výnosy z reklamy. Navyše v roku 2008 bol prijatý Zákon o Audiovizuálnom fonde, v rámci ktorého sa postupne znižoval percentuálny podiel reklamy v STV. Takto koncipovaný zákon znamená, že z pôvodného objemu 3 % sa postupne znižuje tak, že v roku 2011 nemá presiahnuť 1 %. Kliniec do rakvy transparentného a spravodlivého financovania verejnoprávneho média (RTVS) zabila exekutíva v roku 2011, keď zákonom s účinnosťou od roku 2013, zrušila povinnosť platiť koncesionárske poplatky pre všetkých občanov a všetky subjekty Slovenskej republiky.

K fatálnym chybám exekutívy i manažmentov možno priradiť tiež neúmerné a zbytočné zadlžovanie verejnoprávnej televízie, ktoré dostatočne neriešila ani jedna z doterajších vládnych garnitúr. Zadlžovanie sa začalo narastaním dlhu bývalej STV v druhej polovici 90. rokov voči Slovenským telekomunikáciám (ST), ktorý narastal z mesiaca na mesiac, z roka na rok geometrickým radom, a inak tomu nebolo ani po privatizácii ST. Veľký objem získaných finančných prostriedkov smeroval na konto telekomunikácií, ktorých ceny medzitým niekoľkokrát zdraželi a zvýšili platby STV za spojové služby o 60 %. Pod zlú finančnú situáciu sa podpísali aj sekundárne faktory, ako napríklad zvýšené náklady na energie a tým aj na výrobu, a inflačné tlaky.

Súčasnú finančnú krízu v RTVS je potrebné hľadať v rozhodnutiach všetkých doterajších vládnych garnitúr, ako aj v konaní vrcholových manažmentov. Ich personálne nominácie sa zvykli meniť v pravidelných periódach, najčastejšie po parlamentných voľbách. Tak ako sa menili riaditelia a vrcholový manažment verejnoprávnej televízie, tak sa menili aj predstavy o optimalizácii riadenia inštitúcie na jej všetkých úrovniach. Realizovali sa rôznymi konceptmi inovácií organizačnej štruktúry a neznalosťou alebo nepochopením problematiky riadenia i špecifik mediálnej produkcie, ktoré vyúsťovali do rôznorodých experimentov reštrukturovať médium verejnej služby. Personálna politika bola poznačená rodinkárstvom, protekcionizmom a straníckosťou pri obsadzovaní kľúčových a lukratívnych pracovných pozícií. Dôsledkom personálnych experimentov bola neefektívna a nekonceptná práca s ľudskými zdrojmi, ako napríklad nelimitované prijímanie alebo nekonceptné a navyše aj právne zle ošetrované viaceré vlny masového prepúšťania kmeňových zamestnancov. Uvedené fakty zapríčinili závažné dôsledky, ktoré poznačili jej chod a produkciu v minulosti, avšak sú vypuklé hlavne v súčasnosti:

- V minulosti zväčša prehraté, ale i doteraz trvajúce súdne spory. Do dnešných dní stáli STV obrovské finančné prostriedky. Podľa informácií súčasnej generálnej riaditeľky RTVS M. Zemkovej ide asi o 200 súdnych sporov, z nich v ešte asi 30 prípadoch je jasné, že ich RTVS prehrá. (www.topky.sk/RTVS/ 14. 3. 2011).
- Deficit špecifických televíznych profesií, najmä kameramanov, osvetľovačov, zvukárov, maskérov, strihačov a pod. Stalo sa tak najmä po masívnom, nekonceptnom a chaotickom prepúšťaní zamestnancov STV v roku 2003. Výsmechom prepúšťania kmeňových zamestnancov bol

zjavný paradox - po krátkom čase s nimi STV musela opäť uzatvárať zmluvy o externej spolupráci. Ich služby ako externých spolupracovníkov však boli oveľa drahšie ako v čase, keď boli internými pracovníkmi verejnoprávneho média.

- Zakladanie neefektívnych dcérskych spoločností, podpisovanie zmlúv s externými producentskými spoločnosťami. Tie odčerpávali aj tak silne poddimenzovaný rozpočet STV. Výroba sa tak presunula do externého prostredia namiesto efektívneho využívania domácich kapacít.
- Bezhlavá komercializácia v štýle „ad hoc“ – rozpredaj pozemkov v okolí STV, výroba lacných programov, ako napríklad reality-show, celebrity talkshow a pod., ale aj ich kúpa. Získavanie diváckej pozornosti prostredníctvom prispôsobovania programovej štruktúry a produkcie komerčným televíznym spoločnostiam.
- Absencia tvorby pôvodných programov, najmä vzdelávacích a tvorby pre deti, vytvorenie vákuu pre rast a realizáciu kvalitných autorov, dramaturgov, režisérov, hercov a iných špecifických televíznych profesií.

Z uvedených údajov okrem iného vyplýva, že všetky doterajšie vládne garnitúry a vrcholové manažmenty neriešili alebo neboli schopné uspokojivo vyriešiť problém financovania a tým splniť naplnenie základného predpokladu existovania verejnoprávneho média – kvalitnú programovú ponuku, ktorá by vyhovovala záujmom rôznorodých segmentov publika. (pozri Zákon o Slovenskej televízii č. 16/2004, Zákon o Rozhlase a televízii Slovenska a o zmene a doplnení niektorých zákonov č. 532/2010)

Médium verejnej služby v tieni komerčných médií

Analýza duálneho systému médií na Slovensku naznačuje, že je potrebná jeho sanácia, pretože pluralitný model médií má vážne trhliny. Okrem marginalizácie postavenia verejnoprávnych médií v dôsledku zlých rozhodnutí a finančnej poddimenzovanosti, existuje aj iný druh nerovnosti vo vzťahu ku komerčným médiám. Zatiaľ čo slovenské zákony prísne a striktné regulujú vysielanie mienkotvorných spravodajských, publicistických a spravodajsko-publicistických relácií v médiách verejnej služby, voči politike komerčných médií sú takmer „bezzubé.“ Iba ťažko si možno predstaviť presadenie takých regulačných opatrení v politickom a spoločenskom ovzduší Slovenka, ako je to v prípade Veľkej Británie. Na Slovensku to bolo od začiatkov inak. Bol to práve komerčný sektor, ktorý začal výrazne ovplyvňovať pôsobenie STV nielen v jej obchodných aktivitách a praktikách, napríklad kúpa programov na kľúč od súkromných producentských spoločností, ale aj v nastavovaní profesionálnych kritérií v oblasti tvorby mienkotvorných spravodajských, spravodajsko-publicistických a publicistických relácií, ako i iných programov, najmä zábavného typu.

Potvrdzujú to početné obsahové analýzy mienkotvorných relácií tak vo verejnoprávnych, ako aj v komerčných televíznych spoločnostiach, ktoré sme realizovali v celom rade klasifikačných prác na Fakulte masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Potvrdili neskryto deklarované ideové a politické postoje, nedokázateľný, avšak napriek tomu očividný vplyv záujmových skupín stojacich v pozadí týchto subjektov, ako aj ich čitateľnú názorovú platformu. Kvantitatívne ukazovatele v rámci analýzy programových štruktúr komerčných televízií naznačujú tiež veľmi zreteľnú orientáciu na zisk, garantujúci čo najväčšia sledovanosť daného televízneho produktu. Dominujú najmä také programové druhy, akými sú reality show, talk-show, sitkomy, thrillery, ale aj spravodajstvo a publicistika tvorené ako zábavná show, všetky zaručujúce čo najvýhodnejší predaj reklamného času. Tejto stratégii uplatnenia sa na trhu komerčné médiá prispôbujú

špecifickú kvalitu svojej programovej ponuky, vysielacie časy, marketingovú komunikáciu tak inštitúcie, ako aj produktu.

Podľa M. Keana je ideológia mediálneho trhu v skutočnosti iba ospravedlňovaním privilegovaných práv mediálnych korporácií a obhajobou možností veľkého biznisu organizovať a determinovať, a teda aj cenzurovať jednotlivca pri výbere toho, čo počúva, číta alebo pozerá.“ (Kean, In: Brečka, 2002, s. 161) „Bezzubosť“ regulačných opatrení štátu voči klientelistickým praktikám komerčných televízií však nie je iba slovenským špecifikom, ale možno ho sledovať naprieč mediálnymi trhmi ostatných postkomunistických krajín, vrátane starších členov Európskej únie. Podľa I. Králiku sú totiž možnosti komerčného podnikania „prakticky neobmedzené a rastú aj s novými technológiami komunikácie. Jediným všeobecným obmedzením v štátoch EÚ je časový limit: reklame nesmie byť vyhradených viac ako 15% vysielacieho času, t. j. 12 minút za hodinu vysielania (Smernica ES 2007, s. 8). Všetko ostatné závisí predovšetkým od diváckej sledovanosti, ale aj od veľkosti reklamného trhu, od úrovne konkurencie na trhu, od ceny za reklamný čas, ktorá sa odvíja od ratingových bodov.“ (Králik, In: Brečka a kol., 2009, s. 267)

V súčasnosti je nespochybniteľné, že privátne televízie sú rozhodujúcimi hráčmi na slovenskom mediálnom trhu. Potvrdil to aj generálny riaditeľ TV JOJ a JOJ PLUS F. Borovský na konferencii Fakulty masmediálnej komunikácie v Smoleniciach (Borovský, 22.3. 2011), keď veľmi jasne pomenoval hlavné marketingové a programové priority tejto komerčnej televízie. Svojimi slovami potvrdil, že komerčné televízie sa usilujú najmä o to, aby svojou programovou ponukou oslovili čo najpočetnejšie publikum, pretože pre ich prežitie je dôležitý rating sledovanosti, ktorému prispôsobujú jednotlivé typy programov.

Záver

Ideológia súčasného mediálneho trhu negarantuje slobodu komunikácie pre všetky skupiny obyvateľstva, nie je zárukou pluralitného mediálneho systému. Jediné verejnoprávne médiá môžu byť v súčasných podmienkach v zmysle Amsterdamského protokolu zárukou demokratického rozvoja a názorového pluralizmu, a zároveň byť protiváhou rôznorodých záujmov a cieľov komerčných médií. Svedčí o tom, okrem iného, aj dokument o hlavných východiskách programovej politiky BBC na roky 2010/2011. Ten hovorí nielen o jej poslaní ako médiá verejnej služby, ale aj o tom, že komerčné médiá v súčasných podmienkach, vzhľadom na ich primárne ciele, nebudú nikdy uvažovať vo verejnoprávných intenciách, pokiaľ im to neprikáže zákon. Tento variant je v našich podmienkach nepredstaviteľný a už vôbec nie realizovateľný. Predstaviteľná a realizovateľná by však mala byť revitalizácia pôsobenia televízneho médiá verejnej služby. Mierny optimizmus, v duchu tejto myšlienky, ponúkajú D. C. Hallin a P. Mancini. Podľa nich je faktom, že napriek tomu, že „v posledných rokoch došlo k výraznému posunu ku komerčnému vysielaniu, ale vysielanie verejnoprávných médií si stále udržiava svoj význam vo väčšine krajín.“ (Hallin, Mancini, 2008, s. 69) Sľubne pôsobí tiež záväzok členských štátov Európskej únie podporovať verejnoprávne vysielanie, posilnený Amsterdamskou zmluvou, ktorá nadobudla platnosť v roku 1999. Potvrdzuje sa tým dôležitosť, ktorú európski politici pripisujú verejnoprávnemu vysielaniu, pretože jeho úlohou je napĺňať demokratické, sociálne a kultúrne potreby a chrániť rôznorodosť vzhľadom na koncentráciu médií. Je tiež zrejmé, že dobre nastavený systém financovania verejnoprávných médií po vzore BBC (na báze koncesionárskych poplatkov) z hľadiska dlhodobjšieho horizontu môže zaručiť fungovanie verejnoprávnej inštitúcie i pomerne silnú odolnosť voči politickému vplyvu a snahám o kódovanie ideológie a politickej agendy vládnucej moci do komunikovaných obsahov. Dosiachnutie takéhoto stavu si tiež vyžaduje nevyhnutný konsenzus všetkých parlamentných politických strán o jej financovaní, pôsobení a nominovaní osôb do vrcholných riadiacich a dozorných orgánov, aby sa už

konečne rozumne a efektívne nastavili pravidlá a podmienky pre vybudovanie a dodržiavanie štandardov v oblasti riadenia, personálnej politiky a programovej tvorby verejnoprávných médií.

Použitá literatúra:

1. BREČKA, S. a kol.: Od tamtamov po internet. Bratislava: Eurokódex 2009. ISBN 978-80-89363-29-2.
2. BREČKA, S.: Médiá v Slovenskej republike. Trnava Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2002. ISBN 80-89034-12-8.
3. BURTON, G., JIRÁK, J.: Úvod do studia médií. Brno: BARRISTER&PRINCIPAL, 2001. ISBN 80-85947-67-6.
4. HALLIN, C.D., MANCINI, P.: Systém médií v postmoderním svete. Praha Portál, s.r.o. 2009. ISBN 978-80-7367-377-2.
5. Iné zdroje:
6. Zákon o Slovenskej televízii č. 16/2004
7. Zákon o Rozhlase a televízii Slovenska a o zmene a doplnení niektorých zákonov č. 532/2010
8. Medzinárodná vedecká konferencia: Megatrendy a médiá. Smolenice: Fakulta masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda, 22 – 23. 3. 2011.
9. Medzinárodné kolokvium: Médiá verejnej služby v komerčnom prostredí. Bratislava: Fakulta masmédií PEVŠ, 31. 3. 2011.
10. www.topky.sk/RTVS/ 14. 3. 2011
11. www.bbc.co.uk/aboutthebbc/statements2010/ 22.4. 2011
12. www.medialne.sk

Kontakt

doc. PhDr. Hana Pravdová, PhD.

Katedra kulturológie

Filozofická fakulta

Univerzita J. A. Komenského

E-mail: hp.kaplna@gmail.com

Paula Puškárová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

REGRESNÁ ANALÝZA VPLYVU GLOBALIZÁCIE NA INOVAČNÉ VÝDAVKY V EÚ

Abstrakt

Článok prináša parciálny výstup z výskumu zameraného na inovačné výdavky v Európskej únii a vplyv globalizácie na ich vývoj v interakcii so sociálnymi výdavkami. Na základe regresných modelov sme najprv skúmali vzťah globalizácie a vládnych, resp. komerčných inovačných výdavkov. Následne sme sa sústredili na vplyv globalizácie na inovačné výdavky v troch inovačno-výkonnostných skupinách vyprofilovaných v súčasnej globalizácii. V závere sme zosumarizovali kľúčové výsledky regresných modelov.

Kľúčové slová: inovačné výdavky, globalizácia, inovační lídri, inovační zaostanci, priemerní inovátori.

Abstract

The paper reports on the partial output of the research targeted at innovation expenditures in the European Union and the impact of globalization on their development in interaction with social expenditures. On the basis of several regression models we firstly explored interdependency between globalization and governmental, i.e. private for-profit innovation expenditures. Further we focused on the impact of globalization on the innovation expenditures in the three innovation-performing groups formed under current globalization. In the conclusion, we summarized key output ideas of regression models.

Key Words: innovation expenditures, globalization, innovation leaders, innovation laggards, average innovators.

Úvod

Tento článok je pracovným výstupom výskumu zameraného na inovačné aktivity a ich determinanty pod vplyvom globalizácie v Európskej únii (EÚ). Konkrétne sa v tomto článku venujeme parciálnemu výskumu inovačných výdavkov, ako jedného z dvoch najvýznamnejších inovačných vstupov a jeho závislosti od globalizačných koeficientov KOF a od sociálnych výdavkov. Pre overenie hypotézy vplyvu globalizácie na inovačné výdavky sme si zvolili analýzu lineárnej regresie.

Rešpektujúc rozmanitosť zdrojov inovačných výdavkov (vládne, z komerčného sektora, neziskového sektora, univerzitné) rozlišujeme pre potreby tejto analýzy len výdavky vládne (governmental innovation expenditures, GINNEX) a súkromné komerčné (business innovation expenditures, BINNEX). Dovoľujeme si upozorniť, že všetky indikátory (napr. inovačné výdavky, HDP) sme použili per capita (na obyvateľa) a dátový set sme získali z databázy EUROSTAT.

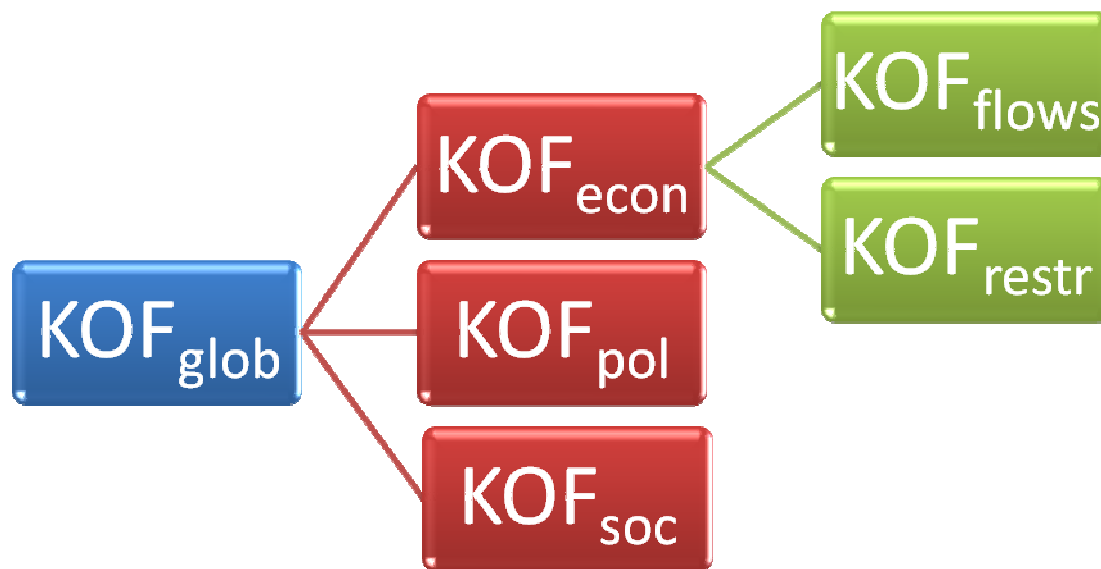
Výskum sme presunuli z výskumu vzťahu globalizácie a vládnych, resp. komerčných inovačných výdavkov na obnaženie vplyvu globalizácie na inovačné výdavky v troch

inovačno-výkonnostných skupinách, t.j. u inovačných lídrov, inovačných zaostalcov a priemerných inovátorov.¹ K inovačným lídrom sme zaradili

Kvantifikácia globalizácie a jej vzťah k inovačným výdavkom

V súčasnosti registruje odborná literatúra rozličné prístupy ku kvantifikácii globalizácie. Od čiastkových indikátorov ako napr. objem obchodu (Trade Volume) či objem priamych zahraničných investícií (FDI Volume) sa v poslednom čase upúšťa a čoraz častejšie sa pracuje s tzv. KOF koeficientami (Graf 1).

Graf 1 Prehľad KOF koeficientov

Zdroj: vlastné spracovanie podľa Dreher a kol. 2008

Pri hľadaní jednoduchšej duálnej regresnej závislosti medzi globalizáciou a inovačnými výdavkami, sme globalizáciu širšie skúmali rozličnými indikátormi a inovačné výdavky sme rozdelili do vyššie spomenutých kategórií podľa najvýznamnejších zdrojov – vládnych a komerčných.

Tabuľka 1 Duálny vzťah rozličných indikátorov globalizácie a inovačných výdavkov (celkových, vládnych a komerčných)

	KOF _{glob}	KOF _{econ}	Trade Volume	FDI Volume
INNEX	2,28989	1,18013	-0,000344106	3,37543
BINNEX	1,42364	štat. nevýzn.	-0,000209066	2,25307
GINNEX	0,358913	0,211959	-,0000596099	0,45258

P-Value < 0,1; P-Value < 0,05; P-Value < 0,01

¹ Puškárová, P., Billý, L.: Current trends in innovation activities, Proceedings of the EDAMBA Conference, september 2011.

Z Tabuľky 1 sme identifikovali tieto silné závislosti nad 75% medzi jednotlivými globalizačnými koeficientmi či čiastkovými indikátormi globalizácie a inovačnými výdavkami celkovými (INNEX), vládny (GINNEX) a komerčnými (BINNEX):

1. INNEX a objemom PZI (FDI Volume) – závislosť 79,2 %
2. GINNEX a objemom obchodu (Trade Volume) – závislosť 79%
3. GINNEX a KOFglob – 87,6%

Pri tomto veľmi jednoduchom skúmaní indikátorov globalizácie však sme zaregistrovali prekvapujúci silnejší vzťah medzi vládny inovačnými výdavkami a globalizáciou ako medzi komerčnými výdavkami a globalizáciou, a to pri meraní globalizácie vo všetkých vybraných indikátoroch.

Vplyv globalizácie na inovačné výdavky v závislosti od inovačnej výkonnosti

K inovačnými lídrom sme zaradili podľa HDP na obyvateľa škandinávsku EÚ, Veľkú Britániu, Írsko, Rakúsko, BENELUX, spolu teda 9 krajín EÚ. K priemerným inovátorom sme dokázali priradiť len tri krajiny - Francúzsko, Nemecko a Taliansko. Inovační zaostanci predstavujú počtom najmasívnejšiu skupinu krajín EÚ.

Tabuľka 2 Vplyv globalizácie na inovačné výdavky inovačných lídrov

Parameter	Estimate	Error	Statistic	P-Value
Konštanta	462,364	59,7692	7,73581	0,0045
EMPLR&D	4,84224	1,76812	2,73864	0,0714
GDP	0,008473	0,001133	7,47589	0,005
KOFglob	-10,5401	1,13054	-9,32303	0,0026
SOCEX	0,018998	0,004402	4,31544	0,0229

Rovnica tohto regresného modelu teda vyzerá nasledovne (Rovnica 1):

$$\text{INNEXlead} = 462,364 + 10,5401 * \text{KOFglob} + 0,00847306 * \text{GDP} + 4,84224 * \text{EMPLR\&D} + 0,0189979 * \text{SOCEX}$$

Koeficient korelácie je 0,9976, koeficient determinácie vyjadrujúci silu závislosti dosahuje až hodnotu 99,4328 %.

Dovoľujeme si upozorniť, že tento model potvrdzuje závislosť inovačných výdavkov aj od objemu sociálnych výdavkov, a to priamu.

Tabuľka 3 Vplyv globalizácie na inovačné výdavky priemerných inovátorov

Parameter	Estimate	Error	Statistic	P-Value
Konštanta	-64,7302	23,7694	-2,72326	0,0724
EMPLR&D	-2,86486	0,493259	-5,80802	0,0102
GDP	---	---	---	---
BINNEXAVER	0,482457	0,137651	3,50493	0,0393
KOFglob	1,3551	0,435162	3,11402	0,0527
SOCEX	0,012392	0,001954	6,3405	0,0079

Druhá regresná rovnica má vzhľadom na Tabuľku 3 teda tvar (Rovnica 2):

$$\text{INNEXAVER} = -64,7302 + 1,3551 \cdot \text{KOFglob} - 2,86486 \cdot \text{EMPLR\&D} + 0,0123918 \cdot \text{SOCEX} + 0,482457 \cdot \text{BINNEXAVER}$$

Koeficient korelácie je tiež veľmi vysoký ako pri regresnej rovnici vplyvu globalizácie na inovačné výdavky inovačných lídrov, je vo výške 0,9908. Sila závislosti podľa koeficientu determinácie dosahuje hodnotu 97,85 %.

Aj inovačné výdavky priemerných inovátorov závisia v tomto modeli od sociálnych výdavkov, globalizačného koeficientu a zamestnanosti vo vede a výskume. Špecifikom je, že celkové výdavky týchto krajín sú silne závislé i na objeme ich komerčných výdavkov (BINNEXAVER).

Tabuľka 4 Vplyv globalizácie na inovačné výdavky inovačných zaostalcov

Parameter	Estimate	Error	Statistic	P-Value
Konštanta	-20,3854	3,48225	-5,85409	0,0042
EMPLR&D	1,89534	0,205717	9,21332	0,0008
GDP	---	---	---	---
KOFecon	-0,25336	0,070194	-3,60936	0,0226
SOCEX	-0,00282	0,00099	-2,85158	0,0463

Rovnicou tohto tretieho regresného modelu pre skupinu inovačných zaostalcov je Rovnica 3:

$$\text{INNEXLAG} = -20,3854 - 0,253355 \cdot \text{KOFecon} + 1,89534 \cdot \text{EMPLR\&D} - 0,00282402 \cdot \text{SOCEX}$$

Koeficient korelácie vo výške 0,9918 predznamenáva aj vysoký koeficient determinácie. Sila závislosti (koeficient determinácie) na úrovni 98,5651 % dáva šancu veriť vo veľkú výpovednú hodnotu modelu.

Na rozdiel od regresného modelu pre inovačných lídrov (Rovnica 1) nezávisia inovačné výdavky inovačných zaostalcov INNEXLAG od HDP krajín a namiesto od všeobecnejšieho indikátora globalizácie KOFglob závisia len od ekonomických aspektov globalizácie KOFecon! Spoločné s ostatnými modelmi však majú závislosť od sociálnych výdavkov a zamestnanosti vo vede a výskume.

ZÁVER

Na základe našich duálnych regresných modelov môžeme potvrdiť silnú závislosť inovačných výdavkov od rozličných globalizačných indikátorov, pričom sme identifikovali silnejšiu závislosť inovačných výdavkov vládnych od globalizácie ako komerčných.

Zároveň sme potvrdili závislosť inovačných výdavkov od globalizácie, sociálnych výdavkov i zamestnanosti vo vede a výskume vo všetkých inovačno-výkonnostných skupinách, i keď u inovačných zaostalcov registrujeme závislosť od ekonomickej zložky globalizácie viac ako od komplexného indikátora.

HDP ovplyvňuje len výkonnosť inovačných lídrov.

Model zároveň poukazuje na silný vplyv inovačných výdavkov celkových od výdavkov v komerčnom sektore, a to len v krajinách priemerne inovujúcich, t.j. v Nemecku, Francúzsku a Taliansku.

Dovoľujeme si zároveň upozorniť na potrebu preverenia niektorých možných regresných nedostatkov týchto modelov (napr. overenia platnosti regresných modelov na širšom spektre dát, t.j. za viacero rokov).

Použitá literatúra:

1. DREHER, A., STURM, J., a URSPRUNG, H.W. (2008a): The impact of globalization on the composition of government expenditures: Evidence from the panel data. *Public Choice* 134, s. 263-292.
2. EUROSTAT databázy.
3. PUŠKÁROVÁ, P., BILLÝ, L.: Current trends in innovation activities. *Proceedings of the EDAMBA Conference*, september 2011.

Kontakt

Ing. Paula Puškárová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b, 852 35 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: paula.puskarova@euba.sk

Klaudia Pytel'ová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

PRÁVNE PODMIENKY POSKYTOVANIA PÔŽIČIEK JEDNOTLIVÝMI ORGANIZÁCIAMI SKUPINY SVETOVEJ BANKY¹

Abstrakt

Cieľom príspevku je reflektovať všeobecné právne podmienky poskytovania pôžičiek jednotlivými organizáciami Skupiny Svetovej banky, najmä zameraním sa na základné rozdiely a spoločné znaky. Vzhľadom na funkčnú zameranosť organizácií Svetovej banky je financovanie poskytované primárne na projekty rekonštrukcie a rozvoja a všeobecné podmienky vyplývajú zo zakladajúcich dohôd organizácií.

Kľúčové slová: Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj, Medzinárodné združenie pre rozvoj, Medzinárodná finančná korporácia, Mnohostranná agentúra pre investičné záruky.

Abstract

The aim of the contribution is to report general legal conditions for providing loans from the World Bank Group organizations, particularly focusing on the fundamental differences and common attributes. Given the functional orientation of World Bank organizations is financing provided primarily for reconstruction and development and general conditions arising from the founding agreements.

Key Words: International Bank for reconstruction and Development, International Development Association, International Finance Corporation, Multilateral Investment Guarantee Agency.

Úvod

„Kým Medzinárodný menový fond je ústredným bodom medzinárodného menového práva, bolo by zavádzajúce tvrdiť, že ide o jedinú inštitúciu, alebo, že články DoMMF predstavujú jediný relevantný kódex správania účastníkov v medzinárodnej finančnej oblasti.“² Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj bola založená v r. 1944 v Bretton Woode, a to v rovnakom čase ako Medzinárodný menový fond. Skupina Svetovej banky pozostáva z piatich oddelených právnych entít, a to Medzinárodnej banky pre obnovu a rozvoj (International Bank for reconstruction and Development, IBRD), Medzinárodného združenia pre rozvoj (International Development Association, IDA), Medzinárodnej finančnej korporácie (International Finance Corporation, IFC), Mnohostrannej agentúry pre investičné záruky (Multilateral Investment Guarantee Agency, MIGA) a Medzinárodného centra pre riešenie investičných sporov (International Centre for Settlement of Investment Disputes, ICSID). Svetová banka podobne ako MMF má organizačnú štruktúru rozdelenú v rámci troch úrovní, a to Zboru guvernérov, Výkonných riaditeľov a Prezidenta. Väčšina rozhodnutí je prijímaná konsenzom. Na rozdiel od Fondu, v ktorom musia byť členské kvóty plne

¹ Článok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0696/10 „Vybrané aspekty práva medzinárodných ekonomických vzťahov“.

² LOWENFELD, A.F.: International Economic Law, 2008, s. 749.

zaplatené, Svetová banka je organizácia korporáčnej formy, a kvóty odzrkadľujú zaplatený kapitál a nezaplatený kapitál na upísanie na žiadosť. Len okolo 10% schváleného kapitálu je v skutočnosti splateného.

Rozdiel vo funkciách MMF a Svetovej banky spočíva v skutočnosti, že Fond predpokladá poskytnutie krátkodobej alebo strednodobej pomoci pre štáty s ťažkosťami platobnej bilancie, kým Banka predpokladá poskytovanie dlhodobej pomoci v rámci jednotlivých projektov rekonštrukcie alebo rozvoja.

Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj

V súlade s článkom I Dohody o Medzinárodnej banke pre obnovu a rozvoj sú ciele IBRD nasledovné:

1. napomáhať obnove a rozvoju území členov tým, že bude uľahčovať investície kapitálu na produktívne účely,
2. podporovať súkromnú zahraničnú investičnú činnosť zárukami alebo účasťami na pôžičkách a iných investíciách súkromných investorov,
3. podporovať rozsiahly vyrovnaný vzrast medzinárodného obchodu a udržiavanie rovnováhy platobných bilancií povzbudzovaním medzinárodnej investičnej činnosti,
4. zariaďovať poskytovanie pôžičiek alebo zaručovanie medzinárodných investícií na hospodárske pomery na území členov³.

V súvislosti s uvedenými cieľmi je potrebné poznamenať, že IBRD slúži primárne na „zásobovanie rozvojových projektov“, keďže v čl. III vo vzťahu k využitiu prostriedkov je ustanovené, že „prostriedky a služby Banky sa budú používať výhradne v prospech členov a so spravodlivým zreteľom tak na projekty slúžiace rozvoju, ako aj na projekty obnovy“. IBRD len za špeciálnych okolností poskytuje prostriedky aj na politické účely. IBRD financovanie je poskytované za priaznivejších podmienok než aké sú určované súkromnými bankami.

Každý štát, ktorý je členom MMF sa môže pripojiť k IBRD. Po pristúpení k IBRD sú členským štátom pridelené akcie Banky, pridelené na základe schémy členských kvót MMF. Hlasovacie práva sa odvíjajú od počtu pridelených akcií. Členský štát platí časť ceny akcií v hotových peniazoch a zostatok vo forme vlastnej zmenky. Na rozdiel od MMF, ktorý upisuje všetky svoje zdroje od vlád členských štátov, Svetová banka je financovaná primárne prostredníctvom predaja svojich dlhopisov⁴ na kapitálových trhoch najdôležitejších priemyselných štátov.

IBRD vykonáva svoje ustanovené úlohy principiálne prostredníctvom pôžičkových operácií, a to vo vzťahu k členským štátom, alebo k iným verejným alebo súkromným entitám⁵ v rámci územia člena. V prípade ak si nepožičiava členský štát, pôžička musí byť plne garantovaná zo strany vlády členského štátu, na ktorého území sa projekt, ktorý bude financovaný, nachádza. A teda, môžeme skonštatovať, že všetky pôžičkové operácie Banky vedú k dohodám (buď pôžičkovým alebo garančným) so suverénnymi štátmi. Predtým ako Banka pristúpi k takýmto dohodám musí byť dokázaný predpoklad, že „za daných podmienok na trhu by vypožičiavateľ nedostal inak výpožičku za takých podmienok, aké sú podľa

³ Pozri čl. I Dohody o IBRD.

⁴ Dlhopisy sú zabezpečené splatnosťou na požiadanie, ktoré je smerované od Banky k jednotlivým členským štátom.

⁵ Pozri čl. III časť 4 Dohody o IBRD: *Banka môže poskytovať záruky za pôžičky, zúčastniť sa na pôžičkách alebo ich poskytovať ktorémukoľvek členovi alebo ktorejkoľvek jeho politickej súčasti a ktorémukoľvek obchodnému, priemyselnému alebo poľnohospodárskemu podniku na jeho územiach.*

mienky Banky pre vypožičiatel'a primerané“⁶. Ďalej je Banka povinná preveriť skutočnosť, či vypožičiatel', resp. členský štát ako ručiteľ bude schopný plniť svoje záväzky z výpožičky⁷. Jedna zo zásadných podmienok ustanovuje povinnosť poskytnúť výpožičku (s výnimkou osobitných okolností) len pre presne označené projekty obnovy a rozvoja, pričom pri zaručovaní výpožičky poskytnutej inými investormi vyžaduje Banka primeranú náhradu za riziko.

Pri výpožičke spravidla Banka vyžaduje nasledujúce dokumenty:

- dohodu o výpožičke, ak štát alebo príslušná entita je vypožičiatel'om,
- garančnú dohodu, ak vypožičiatel'om nie je samotný štát,
- dohodu o projekte, ak zodpovednou entitou projektu nie je vypožičiatel',
- obdobné kontraktuálne dohody ako nájomnú zmluvu, alebo hypotekárnu zmluvu,
- písomný dôkaz, že záväzky vypožičiatel'ského štátu sú v súlade s jeho ústavou a vnútroštátnym právom, a v prípade ratifikácie – či prebehla na to splnomocneným štátnym orgánom.

Dohoda o pôžičke medzi členským štátom a Bankou obsahuje negatívny záväzok nepristúpenia k ďalšiemu dlhu bez súhlasu Banky, alebo *pari passu*⁸ požiadavku ustanovenia retenčného práva na niektoré vládne aktíva.

IBRD 31. júla 2010 vydala upravené Všeobecné podmienky pre pôžičky⁹. Ide o Nariadenie IBRD obsahujúce súhrn určitých termínov a podmienok všeobecne aplikovateľných na dohody o pôžičkách a iné právne dohody, pričom ide o presnejšieho vymedzenie podmienok stanovených v článkoch Dohody o IBRD.

IBRD má k dispozícii niekoľko funkčných finančných a nefinančných nástrojov, ktoré Banke slúžia na plnenie jej základných funkcií, pričom je možné ich rozdeliť do troch oblastí. Najvýznamnejším nástrojom v rámci strategických a koordinačných služieb je Country Assistance Strategy (CAS). Najvyužívanejšími finančnými prostriedkami sú Flexible Loan, Development Policy Loan, Currency Pool Loan (CPL), Variable Spread Loan (VSL). Úverovanie poskytované bankou je možné rozdeliť na investičné a rozvojové. Investičné pôžičky sú zamerané na široký okruh aktivít slúžiacich na zmiernenie chudoby a trvalý rozvoj. Rozvojové úverovanie primárne slúži na podporu štrukturálnych reforiem v sektore alebo ekonomike ako celku. Tretiu oblasť pôsobnosti Banky môžeme označiť ako znalostné služby, do ktorých zaraďujeme napr. sociálne a štrukturálne kontroly alebo sektorové správy vypracovávané Bankou.

Medzinárodné združenie pre rozvoj

Medzinárodné združenie pre rozvoj (International Development Association, IDA) bolo založené v roku 1960 s cieľom poskytovať zvýhodnené financovanie pre rozvojové štáty, a to z dôvodu, že podmienky pôžičiek zo strany IBRD boli neadekvátne vo vzťahu k problémom ekonomického rozvoja najslabších rozvojových štátov. „Pre tieto štáty bola vytvorená pridružená organizácia, využívajúca administratívny aparát Svetovej banky, ale s finančnými možnosťami označovanými ako „soft loans“.“¹⁰ V čl. I Dohody o Medzinárodnom združení pre rozvoj sú ustanovené nasledujúci cieľ: cieľom Združenia je podporiť ekonomický rozvoj, zvýšiť produktivitu, a tým pozdvihnúť životnú úroveň v menej rozvinutých oblastiach sveta územne pokrytých členskými štátmi Združenia, najmä tým, že

⁶ Pozri čl.III časť 4 Dohody o IBRD.

⁷ Slúži to ako ochrana jednotlivého člena, ako aj všetkých členov ako celku.

⁸ *Pari passu* – rovnomerne, bez zvýhodnenia.

⁹ Pozri http://siteresources.worldbank.org/INTLAWJUSTICE/Resources/IBRD_GC_English_10.pdf

¹⁰ LOWENFELD, A.F.: International Economic Law, 2008, s. 752.

poskytne financie na krytie požiadaviek pre rozvoj za podmienok, ktoré sú pružnejšie a majú menší dopad na platobnú bilanciu než konvenčné pôžičky, a tým podporí rozvojové ciele

Medzinárodnej banky pre obnovu a rozvoj a doplní jej činnosť. Z uvedeného vyplýva postavenie IDA ako „kvázi pomocného orgánu“ Banky, keďže Združenie je povinné sa spravovať ustanoveniami tohto článku vo všetkých svojich rozhodnutiach.

Negatívne vymedzenie všeobecných podmienok financovania a použitia zdrojov sa nachádza v čl. V Dohody o IDA. Združenie neposkytne financovanie, ak:

- je financovanie možné zo súkromných zdrojov za primeraných podmienok (primeraných pre žiadateľa) alebo je možné financovanie zabezpečiť na základe pôžičky z IBRD,
- ak nebude mať od kompetentného výboru¹¹ odporúčanie pripravené po dôkladnej štúdii výhod daného návrhu,
- ak člen, na ktorého území sa projekt nachádza, oficiálne námietka proti takému financovaniu.

Štát je spôsobilý žiadať o poskytnutie finančných prostriedkov z IDA, ak splní 3 kritéria:

- a) relatívna chudoba, ktorá je definovaná ako HDP pod ustanovenou dolnou hranicou,
- b) nedostatok úverovej schopnosti požičať si za trhových podmienok,
- c) dobrý politický výkon definovaný ako implementácia ekonomických a sociálnych politík, ktoré podporujú rast a redukciu chudoby.

Napriek tomu, že IDA je oprávnená financovať aj právnické osoby, vzhľadom na fakt, že sa IDA pôžičky poskytujú na dlhé obdobie (spravidla 35-40 rokov) a za veľmi zvýhodnených podmienok, k tejto skutočnosti zatiaľ nedošlo.

K všeobecným podmienkam vzťahujúcim sa k financovaniu z IBRD a IDA mimo už spomenutých môžeme tiež zaradiť:

1. financovanie musí byť určené na produktívny, rekonštrukčný alebo rozvojový účel a s cieľom podporiť zahraničné investície,
2. „celková výška nesplatených záruk, úcastí na pôžičkách a priamych pôžičiek poskytnutých Bankou sa nesmie nikdy zvýšiť, keby takým zvýšením celková suma presiahla sto percent nezmenšeného upísaného kapitálu, rezerv a prebytkov Banky“¹²,
3. IBRD musí konať obozretne tak v záujme jednotlivého člena – vypožičiateľa, ako aj všetkých členov ako celku – povinnosťou banky je preveriť si a odkontrolovať schopnosť splácať finančné záväzky člena - vypožičiateľa,
4. financovanie sa neposkytne v prípade, ak člen nesúhlasí,
5. IBRD určuje úroky, úrokové sadzby a umorovacie platby, rovnako ako IDA, pričom u Združenia ide väčšinou o zvýhodnené poplatky,
6. IBRD ani IDA v zásade neukladajú podmienku, aby bol zisk z pôžičky použitý na území určitého člena alebo členov.

¹¹ Pozri čl. V Dohody o IDA – „Každý taký výbor bude vymenovaný Združením a bude zahŕňať osobu, ktorú vymenuje jeden alebo viac členov správnej rady a táto osoba bude zastupovať člena alebo členov Združenia, na ktorých území sa zamýšľaný projekt nachádza, a ďalej bude taký výbor zahŕňať jedného alebo viac členov technického personálu Združenia. Požiadavka, aby člena vo výbore vymenoval člen alebo členovia správnej rady, sa nebude vzťahovať na prípady, keď ide o financovanie zabezpečované pre verejnú medzinárodnú alebo regionálnu organizáciu.“

¹² Pozri čl. III časť 3 Dohody o IBRD.

Medzinárodná finančná korporácia

Medzinárodná finančná korporácia (International Finance Cooperation, IFC) bola založená v roku 1956 za účelom poskytovania finančných zdrojov bez vládnej garancie súkromným podnikom v rozvojových krajinách. IFC je organizovaná oddelene, ale s rovnakým členstvom a organizačnou štruktúrou ako má Banka. Členským štátom IFC¹³ sa môže stať iba štát, ktorý je členom IBRD, ktorý pristúpi k Dohode o Medzinárodnej finančnej korporácii, a ktorý uloží do Spoločného sekretariátu skupiny Svetovej banky listiny o pristúpení k DoIFC.

V článku I Dohody o Medzinárodnej finančnej korporácii je ustanovený cieľ korporácie, ktorým je „napomáhanie ekonomickému vývoju podporovaním rastu súkromného výrobného podnikania v členských krajinách, osobitne potom v menej rozvinutých oblastiach, a tak dopĺňať činnosť Medzinárodnej banky pre obnovu a rozvoj“. IFC sa orientuje najmä na investičnú činnosť a súkromný sektor, čo je možné vidieť nielen vo vymedzenom ciele, ale aj v určených úlohách.

V rámci uskutočňovania daného cieľa IFC má oprávnenie na nasledujúce úlohy:

- a) v spojení so súkromnými investormi pomáhať financovať zakladanie, zdokonaľovanie a rozširovanie súkromných výrobných podnikov, čo prispieva k rozvoju členských krajín prostredníctvom investícií, na ktoré sa od príslušných vlád nevyžaduje záruka za splatenie, a to v tých prípadoch, keď nie je k dispozícii dostatok súkromného kapitálu za prijateľných podmienok;
- b) vyhľadávať investičné možnosti a zabezpečovať pre ne domáci a zahraničný súkromný kapitál a skúsené riadenie; a
- c) podnecovať a spoluvytvárať podmienky, ktoré by pomohli privádzať súkromný domáci aj zahraničný kapitál do výrobných investícií v členských krajinách.¹⁴

Vzhľadom na čl. III časť 2 danej dohody môže Korporácia investovať svoje fondy takou formou alebo formami, aké uzná za vhodné za daných okolností. Z uvedeného vyplýva, že financovanie IFC môže mať formu pôžičky, záruky alebo môže byť vo forme kapitálovej účasti. Je potrebné zároveň poznamenať, že investičné aktivity IFC sú závislé na rozhodnutiach súkromných investorov.

Investičné rozhodnutia IFC sú založené na primeranom finančnom zisku, ktorý by mala získať Korporácia, a na adekvátnom ekonomickom výnose pre daný štát, v ktorom sa investícia uskutoční. Finančné operácie IFC sa riadia určitými zásadami¹⁵:

- a) neposkytuje financie na územia členských štátov, kde podľa jej názoru možno získať dostatok súkromného kapitálu za primeraných podmienok, a neposkytuje financie podniku na území ktoréhokoľvek člena, ak člen namieta proti takému financovaniu;
- b) nenalieha, aby výťažok z jej financovania bol použitý na území určitej krajiny;
- c) nepreberá zodpovednosť za riadenie podniku, do ktorého investovala, a nevyužíva hlasovacie právo za týmto účelom alebo za akýmkoľvek iným účelom, ktorý podľa jej názoru spadá oprávnené do oblasti riadenia;
- d) vykonáva svoje financovanie takým spôsobom a za takých podmienok, aké považuje za vhodné, pričom bude brať do úvahy požiadavky podniku, riziká podstupované Korporáciou a podmienky a spôsoby, ktoré platia za normálnych okolností pre súkromných investorov pri podobnom financovaní;
- e) snaží zabezpečiť obrat svojho kapitálu predajom svojich investícií súkromným investorom, kedykoľvek to bude vhodné za uspokojivých podmienok;
- f) snaží o primeranú diverzifikáciu pri svojich investíciách.

¹³ IFC má v súčasnosti 182 členských štátov.

¹⁴ Pozri čl. I Dohody o IFC.

¹⁵ Pozri čl. III časť 3 Dohody o IFC.

Kritéria poskytovania financovania sú nasledovné:

1. Financovanie musí smerovať do súkromných výrobných podnikov, pričom menšinový podiel môže patriť štátu.
2. Financovanie musí priniesť benefity do miestnej ekonomiky, a zároveň by mal projekt brať zreteľ na životné prostredie.
3. Podmienkou financovania určeného na zakladanie, zdokonaľovanie a rozširovanie súkromných výrobných podnikov je nedostatok súkromného kapitálu za prijateľných podmienok¹⁶.
4. Posledným kritériom je súhlas členského štátu.

Mnohostranná agentúra pre investičné záruky

Mnohostranná agentúra pre investičné záruky (Multilateral Investment Guarantee Agency, MIGA) bola založená v roku 1988 a poisťuje rizikové prípady priamych zahraničných investícií v rozvojových krajinách, čím podporuje ekonomický rast, zníženie chudoby a zlepšenie životnej úrovne.

Hlavný cieľ je vymedzený v čl. 2 nasledovne „podporovať príliv investícií na výrobné účely do členských krajín a najmä do rozvojových členských krajín¹⁷“, pričom má za úlohu dopĺňať činnosť IBRD, IFC a ďalších medzinárodných finančných organizácií. Tento hlavný cieľ je uskutočňovaný prostredníctvom vydávania záruk, vrátane poisťnej spoluúčasti a kaucíí proti rizikám neobchodnej povahy v krajinách, kam prúdia investície z iných členských krajín, a zároveň prostredníctvom doplňujúcej činnosti podporujúcej príliv a pohyb investícií. Agentúra poskytuje záruky investíciám proti stratám plynúcich z nasledujúcich rizík alebo ich kombinácií¹⁸:

- a) Obmedzenia prevodu meny zavedené hostiteľským štátom, ktoré spočíva v reštrikcii prevodu meny hostiteľskej krajiny mimo jej hraníc na menu voľne použiteľnú, alebo menu prijateľnú pre ručiteľa, vrátane situácie, keď na žiadosť ručiteľa o prevod nedokáže hostiteľská vláda v rozumnom čase reagovať.
- b) Vyvlastňovacie opatrenia, alebo obdobné legislatívne alebo administratívne zásahy, prípadne až zrušenie zákona zo strany hostiteľského štátu, ktorými dochádza k ukončeniu vlastníckych práv, dispozičných práv a práv kontroly nad vlastníctvom, prípadne až k odobratiu značnej časti zisku z investície (s výnimkou všeobecne platných opatrení nediskriminačného charakteru, ktoré vlády bežne prijímajú za účelom regulácie ekonomických aktivít na území svojich štátov).
- c) Porušenie zmluvy alebo jej vypovedanie zo strany hostiteľského štátu, ak
 - sa ručiteľ nemôže uchýliť k súdnemu alebo arbitrážnemu fóru,
 - rozhodnutie tohto fóra sa nevykoná v rozumnom čase,
 - rozhodnutie nemožno splniť.
- d) Vojna a nepokoje, alebo akékoľvek vojenské akcie alebo nepokoje na akomkoľvek území hostiteľskej krajiny.

Krytie sa pritom nevzťahuje na straty spôsobené v nasledujúcich prípadoch:

1. prijatia opatrenia, prípadne zrušenia nariadenia zo strany hostiteľskej krajiny, s ktorým ručiteľ súhlasil alebo za ktoré nesie zodpovednosť,
2. takého opatrenia alebo nariadenia zo strany hostiteľskej krajiny, alebo ďalšej udalosti, ku ktorým došlo pred uzavretím záručnej dohody.

¹⁶ Pozri čl. I Dohody o IFC.

¹⁷ Pozri čl. 2 Dohody zriaďujúcej MIGA.

¹⁸ Pozri čl. 11 Dohody zriaďujúcej MIGA.

Agentúra poskytuje poistenie na obdobie 3 až 15 rokov, prípadne maximálne na 20 rokov. Podmienkou čerpania prostriedkov MIGA je domicil v členskom štáte, komerčná povaha projektu, rozvojová agenda, enviromentálna a sociálna udržateľnosť a súlad s pracovnoprávnou legislatívou a rozvojovými cieľmi krajiny.

Použitá literatúra:

1. BALAŠ, V.- ŠTURMA, P.: Kurs mezinárodního ekonomického práva. Praha: C.H.Beck., 1997. ISBN 80-7179-150-4.
2. DAVEY, W.J – JACKSON, J.: The Future of International Economic Law. New York: Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-955113-2.
3. LIPKOVÁ, Ľ. a kol.: Medzinárodné hospodárske vzťahy. Bratislava: Sprint vbra, 2006. ISBN 80-89085-55-5.
4. LOWENFELD, A.F.: International Economic Law. New York: Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-922694-8.
5. MASSON, P.R. – KRUEGER, T.H.: EMU and the International Monetary System. Washington, DC: International Monetary Fund, 1997. ISBN 1-55775-664-3.
6. MRÁZ, S.: Medzinárodné právo verejné. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2007. ISBN 978-80-8083-451-7.
7. MOUNTFORD, A.: The Formal Governance Structure of the International Monetary Fund. [online]. Washington D.C.: Independent Evaluation Office of the International Monetary Fund, Marec 2008. [cit. 2010-11-17]. Dostupné na WWW: http://www.ieo-imf.org/eval/complete/pdf/05212008/BP08_01.pdf
8. PICKER, C.B. – BUNN, I.D. – ARNER, D.W.: International Economic Law: The State and Future of the Discipline. Portland: Hart Publishing, 2008. ISBN 978-1-84113-755-1.
9. POTOČNÝ, M.: Mezinárodní právo veřejné (Zvláštní část). Praha: C.H.Beck, 1999, ISBN 80-7179-188-1.
10. ZIEGLER, A.R. – QURESHI, A.H.: International Economic Law. London: Sweet and Maxwell, 2007. ISBN 978-0-421-94720-7.
11. www.worldbank.org
12. www.ifc.org
13. www.miga.org
14. Relevantné právne predpisy:
15. Dohoda o Medzinárodnej organizácii pre obnovu a rozvoj – 500/1992 Zb.
16. Dohoda o Medzinárodnej finančnej korporácii - 500/1992 Zb.
17. Dohoda o Medzinárodnom združení pre rozvoj - 500/1992 Zb.
18. Dohoda zriaďujúca Mnohostrannú agentúru pre investičné záruky - 500/1992 Zb.

Kontakt

Mgr. Klaudia Pytel'ová, PhD.

Katedra medzinárodného práva

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

E-mail: klaudia.pytelova@smail.euba.sk

Milan Ralbovský

FAKULTA MANAGEMENTU
UNIVERZITA KOMENSKÉHO

MOŽNOSTI SPRESŇOVANIA CHARAKTERISTIKY KATEGÓRII FINANČNEJ VEDY

Abstrakt

Financie a ich pôsobenie v hospodársko spoločenskom vývoji sú predmetom oprávnenej kritiky. Zaoberať sa touto kritikou je aktuálne a potrebné. Cieľom príspevku je zaujať stanovisko k tejto kritike, a spresniť charakteristiku niektorých základných kategórií tejto vedy. Môže to slúžiť ako podnet pre jej ďalší rozvoj.

Kľúčové slová: Financie, ekonomika, peniaze, peňažné vzťahy, mena, finančný trh, funkcie, peňažné fondy, peňažné operácie, peňažné zdroje, peňažné platby, transferové platby, rozdeľovacie procesy, všeobecné najvyššie dobro, hodnota, moc.

Abstract

Finance and their role in economic and social space is subject of justified criticism. To deal with this criticism is actual and necessary. The aim of this paper is to provide a position on this and to clarify the characteristics of the basic categories of that science. It can help to its further development.

Key words: Finance, economy, money, monetary relations, currency, financial markets, nature of science, functions, money Market Funds, monetary operations, financial resources, monetary payments, transfer payments, distribution processes, the general supreme good, values, power.

Kvantitatívne a kvalitatívne analýzy, charakterizujúce spoločensko-ekonomický vývoj ukazujú, že aj napriek (relatívne) vzrastu makroekonomických indikátorov, vývoj rozdeľovacích procesov spôsobuje konflikty, ktoré narastajú nielen u nás ale aj v európskom a celosvetovom meradle.

Konflikty spravidla narastajú obdobným spôsobom ako v časoch najnižšieho stupňa vývoja ľudskej spoločnosti, t.j. v časoch bitiek o pastviny a v časoch kočovania, lúpeží a vpádov barbarských etníc.

Objektívni pozorovatelia, z oblasti rozličných spoločenských vied v rozličných prácach sa čoraz častejšie negatívne zmiňujú, v rozličných obmenách, o ekonómoch a ekonomickej vede. Možno sa stretnúť s takýmito názormi: „Ekonómovia zjavne nezvládajú politické a duchovné formovanie súčasného sveta, hoci celkom zjavne ovládli politiku a politikov“, alebo o ich dosahu, v súčasnej dobe „Človek je pre peniaze ochotný vraždiť, klamať, podvádzať, ale aj otravovať a žobrať neskutočne nekultúrnym spôsobom.“ 1/a,b.

Negatívne zmienky sú najmä o rozdeľovacích procesoch v hospodárstve. Keďže rozdeľovanie sa uskutočňuje na poklade peňazí a ich vzťahov, rozsah kritiky má dosah predovšetkým na finančnú vedu a finančnú sféru. Možno sa stretnúť najmä s vyhodnocovaním takýchto poznatkov: „Finančné trhy sú vlastne kasína. Vlády sa menia, preto sú učňami hazardu finančných trhov, lebo tie už majú dlhú históriu...Vidíme, že ako čakajú (rozumej vlády) čo povedia finančné trhy!“ 2/

Kritiky na ekonomiu, financie a finančné trhy nedoliehajú len zo strany iných spoločenskovedných kruhov, ale aj zo strany odborníkov zaoberajúcich sa ekonomikou a financiami. Podľa niektorých názorov: „V posledných rokoch sa stali finančné trhy gigantickým kasínom pre boháčov, v ktorom si zámožní hráči mohli dovoliť hrať o miliardové stávky... Títo milionárski hazardéri nehrali len o vlastné peniaze, ale v stávkach boli peniaze ďalších ľudí. Tým ohrozili nielen celé finančníctvo ale aj celé hospodárstvo. A my všetci sme na to doplatili.“(Stiglitz)3/. Podľa ďalších názorov:... „Zložité problémy, najmä globálna zadlženosť, a obrovské nerovnováhy verejných financií tak vyspelých, ako aj rozvojových krajín spolu s globálnou nezamestnanosťou ukazujú...že ľudstvo stále opakuje tie isté chyby.“ 4/.

Podľa môjho názoru, a doterajšie analýzy to potvrdzujú, finančná veda a prax sa s výsledkami analýz, hodnotiacich krízové javy a súčasný problematický vývoj, síce neustále borí, ale výsledky neuspokojujú.

Na mieste sú preto aj také kritické otázky, ktoré kladú odborníci z iných vedných odborov: „Sme ešte ako civilizácia schopní duchovného zdvihu, alebo sme už celkom podľahli blábotu experimentálnych ekonómov?“ 5/

Takéto a obdobné výroky, ak sa dajú do súvisu s niektorými výsledkami výskumu v oblasti financií sú až alarmujúce.

Cieľom tohto príspevku je preto nielen poukázať na takéto postrehy z iných vedných poznatkov, ale aj pri posudzovaní základných kategórii finančnej vedy, poukázať na podnety pre jej ďalší rozvoj.

Od 70. rokov je pre globálny finančný systém, (ako sa spomenulo), charakteristický rast finančných agregátov, kým reálny produkt svetového hospodárstva relatívne stagnuje. V júni 1994 L. LaRouche publikoval štúdiu: Blížiaci sa dezintegrácia finančných trhov, v ktorej poukazuje na nové štádium dezintegračného procesu, ktoré ukazuje, že tento sa zmenil na nezvratnú, konečnú systémovú krízu. (V r. 1992 Lyndon LaRouche uplatnil termín financial mudslide- finančný zosun do bahna.)6/a.

Negatívne javy vo svetovom vývoji ekonomie a financií sú aj predmetom záujmu nositeľov Nobelovej ceny za ekonomiu. Ich posudzovanie zostáva hlavne v okruhu výskumov v ekonomike a finančnej vede.(Prof. J. Nash poukazuje na potrebu, aby základom fungovania ekonomického systému bola ekonomická súťaž, čiže optimálna stratégia kalkulovania výhod a nevýhod partnerov a nie konkurencia, ako súperenie egoistických záujmov, vyzdvihované pri neustálom zdôrazňovaní neviditeľnej ruky trhu, o ktorej sa píše aj v tom zmysle, že je značne „ochrnutá“. Ako je o tom zmienka pri kritike finančných trhov, (Stiglitz J) 6/b.

Podľa môjho názoru, v uvedených súvislostiach, sú významné aj postrehy, ku ktorým dospeli autori ďalších spoločenských vied, ktoré nemožno prehliadať, a preto ich citujem:

„Trúfam si tvrdiť, že priepasť, ktorá sa medzi ekonomikou a etikou otvorila, modernú ekonomiu postupne ochudobňuje. Ekonomická veda by mohla dospieť k lepším výsledkom, keby venovala väčšiu a explicitnú pozornosť etickým úvahám, ktoré formulujú ľudské správanie sa“ 7/. V súvislosti s týmito myšlienkami prihliadam najmä na to, že etické a mravné povznesenie v úrovni peňažných vzťahov medzi subjektmi, dosiahne úspech ak sa ním rozumie naplnenie vzťahov vychádzajúcich nielen z materiálnych a kultúrnych, ale čoraz väčšmi aj širšie chápaných, duchovných potrieb ľudstva.. Podľa môjho názoru pri uplatňovaní tejto symbiózy, osobitne vo sfére financií, najmä v najnovšej dobe, nestačí to, aby sme poukazovali na to k čomu dospeli ostatné spoločenské vedy, ale aby sme tieto poznatky priamo aplikovali tak vo finančnej vede a v širšom zmysle v ekonomickej vede. Východiská vidím už v charakteristike základných finančných kategórii, pri posudzovaní poznávacej náplne obsahu finančnej vedy.

Finančná veda a jej poznávací náplň.

Pri naplňaní cieľa tejto state, vychádzam z takéhoto prístupu poznávania uvedenej problematiky.

Deľba práce, (výmena produktov, a rozličných služieb vzájomnej pomoci), ako aj peniaze a s nimi súvisiace peňažné vzťahy, vytvorili predpoklady a základ pre rozvoj poznávacej činnosti, zahrňujúcej finančnú vedu. Táto, spolu s ďalšími ekonomickými a v širšom slova zmysle, s ostatnými spoločenskými vedami, vnáša do poznávania pôsobnosti týchto vzťahov sústavnosť, usporiadanosť a prvky racionality, aby sa tlmila a riešila ich protirečivosť a aby napomáhali tak materiálny ako aj etický a morálny, hospodársko-spoločenský prospešný, vývoj a rozvoj.

Sústavnosť, usporiadanosť a racionalita, v procese poznávania peňažných vzťahov, vyžaduje, aby sa neustále:

- prehodnocovala charakteristika vedy, v ktorej sa skúma a posudzuje pôsobenie peňazí, ich vzťahov a nimi spätého vytvárania hodnôt a pôsobenia na hodnoty, (ako aj na ich hierarchiu), pre pozitívny, etický, morálny, spravodlivý, rozvoj spoločnosti a jednotlivcov, čiže finančná veda,
- posudzovalo, skúmalo a hodnotilo, v obsahovej náplni tejto vedy, triedenie kategórií, pojmov, procesov a väzieb, a aby sa
- neustále zdokonaľovalo poznávanie o usporiadanosti peňažných vzťahov a o vytváraní finančných zdrojov, dôchodkov a fondov, t. j. poznávanie o financiách v usporiadanej sústave, čiže v systéme finančnej vedy.

Finančná veda a charakteristika finančných kategórií.

Charakteristika finančnej vedy a jej kategórií, vychádza z procesu jej poznávania, ktorý sa uplatňuje predovšetkým pri:

- chápaní jej podstaty;
- obsahovej náplne, a
- systémovej usporiadanosti.

Finančná veda a jej podstata.

Podstatu každej vedy, vrátane finančnej, charakterizuje súhrn jej všeobecných vo vývoji ustálovaných, vlastností a vzťahov, ktoré tvoria jej relatívne stále sa zdokonaľujúce jadro, aby sa naplňalo a prejavilo jej vnútorné určenie a zjednotilo jej všeobecné a špecifické poslanie.

Finančná veda, podľa môjho názoru je veda, v ktorej sa skúmajú, posudzujú, analyzujú, triedia, usporadúvajú a predkladajú poznatky o peňažných vzťahoch pri tvorbe, rozdeľovaní, znovu rozdeľovaní, ale aj ovplyvňovaní peňažne zabezpečených, hodnôt, (v ich hierarchii), pre spoločnosť, ako aj jednotlivcov, za účelom povznášať hospodársko-spoločenský vývoj a rozvoj k všeobecnému najvyššiemu d o b r u. Využívanie vytvorených, rozdeľovaných, znovu rozdeľovaných a peňažne ovplyvňovaných hodnôt spoločnosti a jednotlivcov sa deje pomocou dôchodkov, fondov a rozlične sústredovaných a združovaných zdrojov, pri javovom využívaní peňažných operácií.

Názory na financie, pri rozvíjaní finančnej vedy, možno posudzovať z rozličných aspektov a nie sú jednotné. Súvisí to so zložitou myšlienkových procesov, so zložitou problematikou a ohraničenosťou ľudských poznatkov, pri približovaní sa k pravde o poznávaní podstaty skúmanej problematiky.

V starších prácach, najmä keď sa financie sústredovali na hodnotenie finančnej politiky štátu, (keď sa len formovala finančná veda a vysvetľovala teleologickou formou myslenia; v čase skromných empirických poznatkov o financovaní podnikateľských aktivít; absenciou medzinárodných, svetových financií a ďalších častí financií), sa možno stretnúť

s charakteristikou definície finančnej vedy v užšom zmysle: „ Finančná veda vykladá hospodárstvo štátu; tiež iných verejných zväzkov.“ 8/(ide tu najmä o empirickú charakteristiku.)

Postupne sa dospieva k meta-fiškálnaj charakteristike financií. Je to určitý progres v chápaní financií a to najmä v tom, že charakteristika financií, okrem rozpočtovej sféry sa orientuje na širšie posudzovanie ich vplyvu na ekonomiku. Čiže, ako ovplyvňujú vývoj národného hospodárstva. V ďalšom vývoji poznávania charakteristiky financií, finančná veda sa orientuje na sociálnu stránku v rozdeľovacích procesoch využívaním poznatkov sociológie, ktorá sa formuje ako osobitná veda. Charakteristickou črtou tejto orientácie je značná progresivita daňových sadzieb a vyhodnocovanie sociologických poznatkov a ich zapájanie do charakteristiky finančnej vedy.

Počas historického vývoja. neustále sa možno stretať s charakteristikou financií, ktorá sa orientuje na skúmanie len ich javovej stránky. Možno to charakterizovať ako fenomenálnu, morfológickú, alebo formálnu stránku charakteristiky financií. Takéto chápanie charakteristiky finančnej vedy sa dostáva do popredia aj v súčasnosti. Posúdiť to možno z takejto charakteristiky financií:

„Financie sú náukou o tom, ako subjekty inštitúcie, vlády a podniky, získavajú, spotrebúvajú a usmerňujú svoje peniaze a ostatné finančné aktíva.“9/. Ale aj z toho, ak sa charakteristika financií orientuje na ich úzke kapitálové ponímanie, v takomto zmysle.: „Financiami, v úzkom slova zmysle sa označujú niekedy aj peňažné formy kapitálu, ktorý má formy pôžičiek, alebo výpožičiek na finančnom trhu (obyčajne pre kapitálové účely), alebo od finančných inštitúcií.“...“ V bežnom vyjadrovaní sa však pod financiami rozumejú fondy, získané z akéhokoľvek zdroja, alebo na akýkoľvek typ výdavkov.“10/

Sústredovaním sa na formálne a technické chápania financií, pri ich charakteristike, možno sa stretnúť aj v iných prácach, pri takýchto definíciách: „Financiami rozumieme peňažné operácie, prostredníctvom ktorých nastáva zmena peňažnej masy u jednotlivých ekonomických subjektov“ 11/. V ďalšej práci autor uvedenú definíciu spresňuje. „Financie predstavujú sústavu peňažných operácií s reálnymi peniazmi, prostredníctvom ktorých nastáva zmena peňažnej zásoby jednotlivých ekonomických subjektov s tým cieľom, aby došlo k rozdeleniu národného dôchodku a v konečnom dôsledku k realizácii hrubého - domáceho, národného - produktu.“ Autor popri tom charakterizuje aj subjektívnu stránku chápania kategórie financií: „, ako cieľavedome organizovanú činnosť ľudí v procesoch zmeny peňažnej zásoby“ 12/. Zdôrazňovanie organizovanej činnosti ľudí. pri pôsobení financií považujem ako pozitívny impulz pre ozdravovanie tejto činnosti.

Financie sú spojené s ľudským faktorom, či už v pozitívnom, alebo negatívnom zmysle a podľa môjho názoru je potrebné ho zakoreniť v samotnej podstate finančnej vedy. Peňažné vzťahy nevyplývajú, ako o tom už bola zmienka, len z materiálnych procesov. Nositeľmi peňažných vzťahov sú ľudia. Títo žijú v spoločnosti, v jej pluralite názorov a vývoji produktivity práce. Tieto subjekty v hospodársko-spoločenskom vývoji cez pôsobenie financií nesú spoluzodpovednosť za tento vývoj. Vo finančnej vede a jej pôsobení preto treba posudzovať, analyzovať a skúmať aj organizovanosť peňažných vzťahov a zodpovednosť nositeľov peňažných vzťahov.

V tejto stati, pri poznávaní podstaty financií, ako vedy, chcem vyzdvihnúť poznatky Aristotelovskej filozofie vyplývajúce z jeho pojmu entelechia. Vyjadruje v ňom prejav podstaty. Vychádzam z jej rozvíjania v teórii orientujúcej sa na duchovného činiteľa v procese jej pôsobenia. Hospodársko-spoločenský vývojový proces je presiaknutý pôsobením financií, v peňažných vzťahoch. Ich pôsobenie je možné len v ľudskej spoločnosti. Ak chce spoločnosť prežiť, je úsilie o všeobecné najvyššie dobro jej najvyšším záujmom.

Všeobecné dobro je to, čo rovnako slúži všetkým a slúži celému človeku s jeho hmotnými a duchovnými potrebami. V skutočnosti je to „uznanie a svedomité zachovávanie

mravného poriadku“ spočívanie na nepremennom brale mravného zákona“ (Ján XXIII, Enc. Pacem in terris,32).“ Štát má zabezpečiť ochranu a rozvoj všeobecného dobra“(LevXIII. Enc. Rerum novarum ,26,28, a inde.). Čiže možno konštatovať, že z aspektu posudzovania kategórií finančnej vedy, ide o využívanie pôsobenia rozdeľovacej funkcie financií.

V definícii, z ktorej vychádza tento príspevok sa podstata financií, ako samostatnej vedy charakterizuje na podklade peňažných vzťahov, len ako jedného z prvkov uvedenej definície, a to už v úvode tejto state. Tento prvok, jednej časti tejto definície nie je nový. V druhej polovici XX. stor. sa s ním možno stretnúť v rozličných prácach a to až doteraz, najmä v takýchto podobách.:

„ Z teoretického hľadiska chápeme financie ako peňažné vzťahy tvorby, rozdeľovania a použitia peňažných fondov jednotlivých ekonomických subjektov.“13/. Obdobné chápanie podstaty financií sa nachádza v rozličných obmenách aj v ďalších kolektívnych ako aj v individuálnych prácach. „ Financie, peňažné vzťahy, ktorými dochádza k tvorbe, rozdeľovaniu, používaniu peňažných fondov, alebo peňažného kapitálu.“ 14/. Alebo: „Financie v najširšom slova zmysle značia peňažné (finančné) vzťahy, ktoré vznikajú pri tvorbe rozdeľovaní a používaní peňažných prostriedkov(fondov)“ 15/. Obdobne: „Financie - peňažné vzťahy, ktoré sprostredkujú tvorbu, rozdeľovanie, a používanie peňažných fondov resp. peňažného kapitálu.“ 16/Väčšina definícií charakterizujúcich podstatu financií vyúsťuje do vzťahov, v ktorých sa premietajú rozdeľovacie procesy v nadväznosti na makroekonomické indikátory.17/ Je to, v danom zmysle pri charakteristike financií, spájanie obsahu s formou. Takéto ponímanie finančnej vedy, podľa môjho názoru, zanedbáva hodnotenie hospodársko-spoločenského vývoja, s prihliadaním na signalizáciu negatívnych vplyvov, ktoré sú predovšetkým náplňou kritiky samotnej podstaty zameranej na vývoj ekonomického rastu a indikátorov ,ktorými sa tento hodnotí. Zdôrazňujú to takéto kritické výroky zo štúdií “sporu o ekonomický rast: “: “Legitimita všetkých inštitúcií súčasného (rozumej spoločenského) poriadku je tak neustále spochybňovaná, a spoločenský poriadok sa očividne rozkladá.“18/. Alebo, zo záverečných úvah vyplývajúcich z tohto sporu, možno poukázať na takýto pesimizmus.:

„ Z úvah ...o dôsledkoch trvalého ekonomického rastu, ... zostal len chmúrny obraz..“19/.

Financie, ako peňažné vzťahy v hospodársko-spoločenskom vývoji pôsobia na tvorbu, rozdeľovanie, znovu rozdeľovanie a ovplyvňovanie materiálnych, ale aj (ako sa snažím zdôrazňovať), vytvárania podmienok pre pôsobenie duchovných hodnôt. Vyjadruje to ďalšia časť uvádzanej definície. Deje sa to pri spolupôsobení cien, miezd a ďalších kategórií a úrovne ich poznania, často v protirečivosti križujúcich sa individuálnych a skupinových záujmov. Napriek tomu zdôrazňovanie ich pôsobenia a spolupôsobenia za účelom povznášať hospodársko-spoločenský vývoj a rozvoj k všeobecnému najvyššiemu dobru, má svoje oprávnenie a poslanie .Toto oprávnenie sa opiera o zodpovednosť pri chápaní procesu poznávania .

Využívanie pojmov „etika“, „morálka“, „dobro“ event. “zlo”, a posudzovanie ich významu je síce frekventované v oblasti filozofie a teológie, ale stretávame sa s ním v medicíne, v technických vedách, ale aj v ostatných vedách. V súčasnej etape hospodársko-spoločenského vývoja, má podľa môjho názoru, osobitne dôležitý význam pri skúmaní podstaty a pôsobenia finančnej vedy. (Ale aj v ostatných ekonomických vedách.)

Možno sa síce stretnúť aj s opačnými názormi.: „ Pozor na finančníkov, ktorí hovoria o morálke a hodnotách.... obvykle chcú niečo skryť, alebo zahovoriť...v najhoršom prípade ide o krycí manéver s cieľom zamaskovať zlé úmysly.20/a. Ponechávam na čitateľa, aby si vytvoril svoju mienku o dobrých a zlých úmysloch, pri argumentoch uvádzaných v tejto stati. Pri všetkej úcte k takýmto názorom, niekedy doplnovaným myšlienkou o tom, že “veda je nad dobrom a zlom”, po skúsenostiach ľudstva v XX. stor. (dvoch horúcich a jednej studenej vojny), považujem nastolenie posudzovanej problematiky ako mimoriadne aktuálne.20/b

Vo svojom príspevku, preto chcem kriticky upriamiť pozornosť, aj na podstatu financií, ktorá obsahuje chápanie peňažných vzťahov, medzi subjektmi, len cez ich formu. Ak sa tieto chápu len cez ich formu, (porovnávaná, oceňovaná), zostávajú na vulgarizácii kriticky hodnotených finančných trhov. Atribútom týchto trhov je aj trh práce. Prácu možno charakterizovať ako cieľa vedomú činnosť spojenú so subjektom. Vystane preto otázka. Ide tu o porovnávanie cenové? Ak áno, svojou terminológiou sme ustrnuli v otrokárskej spoločnosti. Nie je na čase prijať názor z Kantovej filozofie? Táto tvrdí, že človek (subjekt) nemá hodnotu. Človek má dôstojnosť. Podľa môjho názoru v XXI. storočí treba rešpektovať subjekt a jeho dôstojnosť. Vidím preto potrebu rozvíjať finančnú vedu od rešpektovania subjektu a to v spojitosti s peňažnými vzťahmi, pri charakterizovaní podstaty v obsahovej náplni finančnej vedy. Upozorňujú na to aj kritiky najvýznamnejších autorít. ...”potupné pracovné podmienky, v ktorých sa s pracujúcimi zaobchádza ako s obyčajnými nástrojmi zisku”... “viac poškrvňujú tých, ktorí ich páchajú ...(Encyklika: evangelium vitae str.11)” Stretávame sa aj s názormi že: “Čoraz smutnejšie sa stáva sledovať ako sú dnes ľudia nútení predávať na trhu práce svoju dušu, svoje duševné vlastníctvo, aby sa užívali” 21/a Podľa môjho názoru smutné je aj to keď „trh práce“, človeka využije na rizikových pracoviskách (hlučnosti, prašnosti vystavenému ťažkým poveternostným podmienkam a vyčerpanosti v dôsledku predlžovania pracovného času;) a keď sa stane nevládnym, ako bezcenného ho odsunie, aby sa so svojimi ťarchami vysporiadal sám. Súčasne vyplynie otázka v súvislosti „s civilizáciou smrti“: (alebo eutanáziou)? Pri narastaní počtu nezamestnaných (a bezdomovcov), môžeme ešte tvrdiť, že ozaj je v tejto spoločnosti spravodlivosť? Alebo neovplyvňujú peňažné vzťahy nespravodlivosť? Spravodlivosť sa chápe ako jedna zo základných kardinálnych cností. Jedným z jej druhového chápania je distributívna cnosť, chápaná ako vzťah spoločenstva k jednotlivcovi, čiže by sa ňou malo preukázať, (v súlade s rozdeľovacou funkciou financií) že všeobecné dobro slúži všetkým. (Pravdaže aj s prihliadaním na hľadisko proporcionálneho príspevku jednotlivca k dobru).21/b, Treba prihliadať aj na opačné, resp. skeptické názory na spravodlivosť: “Neexistujú však žiadne princípy individuálneho správania, produkujúce štruktúru rozdeľovania, ktorú by bolo možné ako takú nazvať spravodlivou”...21/c. Polemika by v predmetnej veci mohla byť užitočná. Vychádzajme však zo základných pocitov nespravodlivosti, ako protipólu pojmu spravodlivosti. O tomto pocite jednotliviec vie, cíti ju, osobitne zo strany zneužívania moci a to tak inštitúcií ako aj jednotlivcov. Preto je na mieste zdôrazňovať stanoviská svetových autorít; čiže také chápanie spravodlivosti, ktorá je „nedeliteľná od lásky.(Pavol VI: Encyklika Populorum Progressio, resp.in Benedikt XVI. Enc. Caritas in veritate,)21/d.

Finančná veda a jej obsahová náplň.

Peniaze, ich vzťahy, fondy, dôchodky a peňažné operácie sa viac, alebo menej dotýkajú väčšiny sfér spoločenského života a života jednotlivcov. Rozsah ich pôsobenia sa neustále zväčšuje. Podieľajú sa na vytváraní hodnôt v spoločnosti. Pre jej pozitívny rozvoj je dôležité, aby sa nezanedbala dôstojnosť subjektu peňažných vzťahov. Finančná veda a jej aplikácia v praxi, má zmysel, ak vplyva na smerovanie hodnôt, cez dôstojnosť subjektov, ako ústredných činiteľov v pôsobení peňažných vzťahov, k všeobecnému najvyššiemu dobru.22/a,b,c.

Hospodársko-spoločenský vývoj závisí od mnohých ďalších, ťažko kvantifikovateľných faktorov. Vo finančnej teórii ako aj vo finančnej praxi pôsobia rozličné názorové prúdy. Tieto rozlične ovplyvňujú peňažné vzťahy ako aj ich formovanie, rozdeľovanie pri používaní peňažných fondov. Hodnota, dôstojnosť a všeobecné najvyššie dobro, ako sa spomínalo, sú predmetom skúmania aj ďalších spoločenských vied, /filozofie, etiky, morálky a i./.

Hodnotu, pri zovšeobecňovaní jej pojmovej náplne možno posudzovať, ako hierarchický chápanú kvalitu, ktorá cez kvantifikovateľné a nekvantifikovateľné protirečenia, (medzi ktoré patrí aj chápanie dôstojnosti človeka,) napomáha dospieť financiám k najvyššej kvalite k všeobecnému najvyššiemu dobru. Čiže k naplneniu pôsobenia, nami chápanej podstaty finančnej vedy v jej funkciách. Neznamená to, že náplň argumentácie pre takúto charakteristiku je v dokonalosti hospodársko-spoločenského vývoja, ale v neustálom úsilí, (aj pri protirečivom) o zdokonaľovanie tohto vývoja.

Pojem hodnota sa v jednotlivých vedách, ale aj zo strany jednotlivých subjektov nechápe jednotne. Posudzuje sa z rozličných hľadísk. V ekonomických vedách najčastejšie z úžitkových hľadísk a pracovnej náplne. V iných spoločenských vedách, sa možno stretnúť v hierarchii náplne tohto pojmu, ako najvyšší princíp; dobro, láska, ale pre niektorých sloboda rovnosť bratstvo. a i. 23/

Hodnoty, v nadväznosti na peňažné vzťahy v hospodársko-spoločenskom vývojovom procese možno chápať ako:

- peňažne vyjadriteľné (v ekonomickom zmysle) chápané hodnoty
- peňažne ovplyvniteľné podmienky pre hodnoty
- peňažne neovplyvniteľné hodnoty
- peňažne nevyjadriteľné hodnoty. (Na súčasnej úrovni poznania.)

a/Peňažne vyjadriteľné hodnoty sa teória a prax snaží vyjadriť pomocou cien a ukazovateľov, ktoré na národohospodárskej úrovni charakterizujú produkt spoločnosti, vytvorený za určitý čas. V súčasnosti sa vyčísľujú ako hrubý národný produkt a ako hrubý domáci produkt. Konštruovanie uvedených ukazovateľov naráža na mnohé problémy a vyjadrovacia schopnosť ich presnosti je spochybňovaná. Konštruujú sa aj ďalšie ukazovatele, s rozličnou úrovňou informačnej schopnosti, ich využiteľnosť pre spresňovanie kvality hospodársko-spoločenského vývoja je spochybňovaná.24/.

b/ Peňažne ovplyvniteľné podmienky pre hodnoty, sú podmienky, ktoré pôsobia vo vývoji spoločnosti (ako sú zdravie, vzdelanosť, morálka a pod.), na ktoré môže finančná veda vplývať tak v pozitívnom ako aj negatívnom zmysle, ale samotnú univerzálnu hodnotu tým nezmení. Vyplýva to z ponímania univerzálnych hodnôt, ktoré nie sú finančne vyjadriteľné.

c/ Univerzálne hodnoty sa chápu ako hodnoty, ktoré nemôže vytvoriť, zmeniť ani zničiť nijaké, individuum, ani väčšina, ani štátna moc. Môže ich iba uznať, dbať o ne, vytvárať pre ne a ovplyvňovať podmienky v hospodársko-spoločenskom vývoji, aby sa v tomto vývoji u obyvateľstva zachovávali a uplatňovali a rozširoval okruh obyvateľstva, ktorý si ich osvojuje. Tieto hodnoty vychádzajú z pravdy, ľudského bytia a dôstojnosti osoby. Ich podrobnejšie rozvedenie je vzhľadom na limitovaný rozsah príspevku, predmetom posudzovania v osobitnej stati.

Z á v e r o m možno konštatovať, že načrtnutá charakteristika podstaty finančnej vedy nie je všeliakom na ozdravenie súčasného hospodársko-spoločenského vývoja pri využívaní finančnej vedy, ale podnetom pre hľadanie východísk pri ozdravovanom procese.

Financiami ovplyvňované podmienky pre hodnoty, možno ich funkciami ovplyvňovať a rozvíjať, tak cez verejné financie, cez štátny rozpočet, regionálne rozpočty, cez verejné obstarávanie statkov, ako aj cez financie jednotlivých subjektov a využívanie ich peňažných fondov, pri spoločenskej kontrole. “ Ide o to, aby ten čo vyrába mohol používať plody svojej práce a bol motivovaný vykonávať svoju prácu efektívne a poctivo.” 25/a Významnú úlohu môže plniť verejne, ale aj súkromne, so spoločenským zameraním uskutočňovaná voľba, pri podpore vedy a výskumu, ďalej podpora šírenia vzdelanosti, kultúry a ovplyvňovania fyzického a morálneho zdravia, ochrany života a životného prostredia, ale aj inštitúcií zameraných na povznesenie morálky a iného dobra v spoločnosti a u jednotlivcov. Osobitne dôležité je to preto, aby sa predchádzalo sociálnym otrasom, ale aj

preto, aby sa napomáhal materiálny a duchovný vývoj, a tým aj dôstojnosť každej ľudskej osobnosti. Treba si uvedomiť, že ak sa v rozdeľovacích procesoch rozvíjajú, príp. aj stimulujú antihodnoty, pôsobí to retardačne a sú to prvopočiatky a pramene väčšiny vojnových konfliktov a revolúcií, ale aj degenerácie ľudstva a civilizácie smrti. Výstraha: “Stojíme tu tvárou tvár objektívnemu sprisahaniu proti životu” je vážne upozornenie. 25.b/. Nezastupiteľné miesto preto má využívanie rozdeľovacej a kontrolnej funkcie financií aj v činnostiach, pri ktorých je potrebné, aby si ich spoločnosť chránila. Ak sa stanú predmetom len individuálnych záujmov, je to prvý predpoklad k retardačnému hospodársko-spoločenskému vývoju. historicky známe epidémie ako je malomocenstvo, mor cholera , a i. sa skutočne nezastavia pred dverami individuálneho fondu, ak sa vymknú možnostiam využívania rozdeľovacej a kontrolnej funkcie financií, následky pre celú ľudskú spoločnosť môžu byť nedozerné.

Orientácia na hierarchicky chápaný stupeň dosahovania takých hodnôt, ktoré sú univerzálnou kategóriou, s pozitívnym obsahom, sa chápe aj s peňažnými vzťahmi orientovanými na predchádzanie a zamedzovanie negatívnych javov v hospodársko-spoločenskom vývoji celosvetového spoločenstva. Na ich dôležitosť je potrebné neustále upozorňovať 25/c.V náplni finančnej vedy je, aby financie naplňali a neznehodnocovali priestor pre ich pôsobenie. Upozorňuje na to už antická múdrosť vyjadrená: Pecunia imperare oportet; non service! Čiže peniazom treba rozkazovať a nie slúžiť“!

Použitá literatúra:

1. Literárny týždenník Bratislava. 15.12.2010 str 1.
2. Literárny týždenník Bratislava 21.9. 2011 str. 11.
3. Kultúra,; Bratislava 16/2011 str.3.
4. SME: Bratislava, 6.9.2008 str.28.
5. Hospodárske noviny: Bratislava 3.1.2001 str.22.
6. Literárny týždenník.: Bratislava 15.12.2010.str.5.
7. Svetové financie pred kolapsom. N O: 21..1996, str. 8.
8. SME: Bratislava 6.9.2008. str. 28.
9. Sen A.: Etika a ekonómie. Praha . Vyšehrad.2002. s.18.
10. Engliš K. Malá finanční věda. Praha. Fr. Borový. 1946. str.15
11. Melicher, R.W. Norton E.A. Finance. Hoboken.Wiley 2007. str. 3.
12. MacMillan: Slovník modernej ekonómie. Praha. Victoria Publishing.1992.str. 100(Aberdeen, Economic consultants.1981, 83, 86 ,92)
13. Beňová a kol.:Financie a mena . Bratislava . Súvaha.1994 str. 15.
14. Beňová a kol.:Financie a mena. Bratislava. JURA EDITION. 2007 str.29,31.
15. Černohorský J. Teplý P.: Základy financií.Praha Grada Publishing. 2011. s.13
16. Ekonomická encyklopedia . Praha .Svoboda. 1972. str. 222.
17. Bernard et Colli.: Ekonomický a finančný slovník. Bratislava. Práca. str. 18. (z Franc. orig. Vocabulaire economique et financier, Edition du Seuil 1989)
18. Finanční slovník. Praha . Svoboda.1973. str. 158.

19. Bez ohľadu na to či sa metodicky vyjadrovali a vyjadrujú ako Hrubý domáci produkt; Hrubý národný produkt; alebo Národný dôchodok, či Spoločenský produkt..
20. Ezra J. Mishan: Spor o ekonomický rúst. Praha. Sociologické nakladateľství. 1994 str.190., detto str. 191.
21. Kohout P. Finance po krízi. Praha. Grada Publishing. 2009. str.57.
22. Kriticky hodnotené v práci:Filozofia wartości. Warszawa .1983.(Prevzaté: Kultúra, č. 16/2001 str. 8.)
23. Kultúra: 4/2010 str.12. Členenie cností spravodlivosť. pozri:Piwowarski W a kol..Slovník katolíckej socialnej nauky. Trnava .Dobrá kniha 1996. str. 173.
24. Remišová a. a kol.:Filozofia . Bratislava. Ekonom. 2000. str. 143 až 150.(Stat' : Významné teórie spravodlivosti!.
25. Pohľad na spravodlivosť rozširuje historicko logické ponímanie aj v takejto definícii:“ Spravodlivosť je spontánne cítená a vzájomne zistená úcta k ľudskej dôstojnosti, nech sa jej ublížilo v ktorejkoľvek osobe a pri akýchkoľvek okolnostiach, a nech nás jej obrana uvádza do akéhokoľvek nebezpečenstva.“(Gide -Rist: Dejiny nauk národohospodárskych. Praha. Nakl. Ján Laichter.1928.str. 403. z Justice dans Revolution. I. str.182,183).
26. Hayek F.A. Právo, zákonodárství a svoboda. Praha .Academia. 1991. str.71,72
27. Benedikt XXVI. Encyklika : Caritas in veritate.Trnava, SSV. 2009. str. 8.
28. Všeobecné dobro sa mnohých prácach v spoločenských vedách, uvádza ako jediný zmysel života. „Všeobecnosť dobra treba brať ako najvyšší imperatív.“... „Čnosťou všeobecného dobra je spravodlivosť.“ (pozri : Hanus L. Princíp plurality. Bratislava. Lúč.1997. str.57.)
29. (Alexis de Torqueville: Kniha o demokracii v Amerike „Existuje iba jeden veľký cieľ za ktorý sa oplatí vynaložiť úsilie: DOBRO ĽUDSTVA“)
30. Treba si uvedomiť že“Všetci sme navzájom prepojení, a tak dobro či zlo, ktoré koná ktokoľvek sa vždy dotkne aj ostatných“ (Tuberkulóza,,či cholera, a či mor a i. sa nezastavia ani pred dverami ministrov.)
31. Problém hodnoty z aspektu finančnej vedy, ako sa uvádza, sa posudzuje v osobitnej stati.
32. Pozri:: Ad majorem Dei gratiam,.. Kultúra, 20/2006.
33. Ich kritiku
34. ako sa spomínalo, pozri: v publikácii cit.: Ezra j. Mishan: Spor o ekonomický rúst. Praha.. Sociologické nakladateľství. 1994. str. 69 a ďalšie..
35. Ján Pavol II. Encyklika Centesimus annus. Trnava. SSV.1992. str. 89.
36. Ján Pavol II. Encyklika Evangelium vitae. Trnava SSV. 1995. str.33.
37. Ábel Kráľ, Literárny (dvoj) týždenník, 27.1.2010, str. 4.
38. Bednarski Lech: Analíza Finansowa w przedsiębiorstwie.Warszawa.Państwowe wydawnictwo ekonomiczne.1994.

Kontakt

prof. Ing. Milan Ralbovský, PhD.
Fakulta managementu
Univerzita Komenského v Bratislave
Bratislava
Slovenská republika
E-mail: milan.ralbovsky@fm.uniba.sk

**Leonid Raneta
Andrej Kovalev**

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
FAKULTA PODNIKOVÉHO MANAŽMENTU
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ANALÝZA VYBRANÝCH ASPEKTOV MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV MOLDAVSKEJ REPUBLIKY

Abstrakt

Cieľom príspevku je analýza zahraničnej politiky Moldavskej republiky a podmienok medzinárodného prostredia, v ktorom aktuálne je realizovaná zahraničná politika. Pozornosť našej analýzy sa sústredila prevažne na dvoch najväčších partnerov Moldavskej republiky: Európskej únie a Ruskej federácie. Oblasť výskumu sa koncentrovali v medzinárodno-ekonomickej a politickej oblastiach.

Kľúčové slová: Moldavská republika, Ruská federácia, Európska únia, medzinárodné vzťahy, medzinárodne hospodárske vzťahy.

Abstract

Aim of this paper is to analyse the foreign policy of the Republic of Moldova and conditions of the international environment in which current foreign policy is conducted. Attention of our analysis focused mainly on two major partners of the Republic of Moldova: the European Union and Russian Federation. Areas of research is concentrated in the international economic and political spheres.

Key words: Republic of Moldova, Russian Federation, European Union, international relations, international economic relations.

Úvod

Smerovanie vládnucej elity Moldavska v otázkach zahraničnej politiky predpokladá rozvíjanie spolupráce so všetkými hlavnými partnermi, a to najmä SNŠ (Spoločenstvo nezávislých štátov), rozšírená EÚ, Ruska federácia, Ukrajina, Rumunsko a USA. Moldavsko potrebuje udržiavať dobré vzťahy so všetkými partnermi.¹

Moldavsko je súčasťou SNŠ od vzniku tejto organizácie. Na začiatku mandátu v roku 2001 vláda zostavená komunistickou stranou mala vonkajšiu politiku zameranú na Ruskú federáciu. Vo veci medzinárodných vzťahov sa propagovala myšlienka vstupu Moldavska do únie s Bieloruskom a Ruskom. Následne však vláda preorientovala vonkajšiu politiku na západný vektor.

V prvej polovici roku 2001 Moldavská republika bola prijatá do Svetovej obchodnej organizácie (WTO). Bola podpísaná Dohoda pre stabilitu v juhovýchodnej Európe (SP). Moldavská republika bola prizvaná do Európskej konferencie. Ako členská krajina Dohody pre stabilitu v juhovýchodnej Európe (SP) často vykazovala želanie stať sa členom Stabilizačného a asociačného paktu pre západný Balkán (SAP). Prostredníctvom tohto

¹ Ministerstvo zahraničných vecí a európskej integrácie.

nástroja Moldavsko sa usiluje o prípadné podpísanie asociačnej dohody s EÚ, ktoré je krokom smerom k budúcemu členstvu.

Európska únia vyjadruje názor, že Moldavsko môže ťažiť aj z členstva v SP nové myšlienky na riešenie vnútorných problémov a výziev. Na druhej strane SAP je vypracovaná špeciálne pre krajiny západného Balkánu, ktoré sa nachádzajú v povojnovom období.

Vyhovujúci rámec pre spoluprácu s EÚ-Moldavsko je Európska susedská politika.

Hlavným vektorom zahraničnej politiky Moldavskej republiky je integrácia do Európskej únie, o čom hovorí vkladný program na roky 2011-2014, v ktorom riešenie podnesterského konfliktu, zahranično-obchodné vzťahy a iné ciele sú na nižších prioritách. Kľúčovými partnermi pre Moldavsko sú: Rusko, EÚ, Rumunsko a Ukrajina, pretože majú priamy vplyv na hlavné ciele stanovené vládou Moldavskej republiky, a preto vzťahy s nimi majú prioritný význam pre zahraničnú politiku. Vzťahy s týmito aktérmi majú „vnútornú dimenziu“ pre Moldavsko, pretože sa týkajú bezprostredne a priamo jeho životných záujmov t.j. suverenity, územnej integrity, politickej stability a prosperity.

Vzhľadom na vnútornú slabosť krajiny, podmienenú slabou ekonomikou i slabými politickými inštitúciami, bola pre Moldavsko od získania nezávislosti v roku 1991 charakteristická nestálosť v smerovaní zahraničnej politiky a neustála zmena smeru medzi východným a západným vektorom. Inými slovami, išlo vždy o dilemu, či a ako posilniť partnerstvo a spoluprácu so západnými partnermi, najmä s Rumunskom, s EÚ a Spojenými štátmi americkými alebo naopak, orientovať sa na Rusko a krajiny SNŠ.

Jedinou konštantou zahraničnej a bezpečnostnej politiky Moldavska je deklarovaná neutralita, ktorá bola schválená v referende v marci 1994 a bola zakotvená v ústave, ktorú prijal parlament v júli toho istého roku. Zmena ústavy z roku 2000 zachovala princíp neutrality ako ústavný základ zahraničnej politiky štátu.

V dejinách zahraničnej politiky Moldavska je možné určiť päť hlavných období, pre ktoré bolo typické prevažovanie východného alebo západného vektora zahraničnej politiky krajiny.²

V prvých rokoch nezávislosti 1991-1993 v zahraničnej politike Moldavska prevažoval západný vektor. Moldavsko sa snažilo získať podporu na Západe vzhľadom na potrebu posilniť svoju nezávislosť. V tomto období prebiehali diskusie o tom, či Moldavsko má zostať samostatným štátom, alebo sa má usilovať o pripojenie k Rumunsku. Táto téma patrila k hlavným vo vnútornej i zahraničnej politike v čase delenia ZSSR a v prvých rokoch po rozdelení. Referendum v roku 1994 rozhodlo, že Moldavsko zostane samostatným a neutrálnym štátom (avšak táto tematika zostáva dodnes aktuálnou).

Druhé obdobie 1994-1998, v ktorom prevažoval východný vektor v zahraničnej politike Moldavska, t.j. príklon ku pragmatickej spolupráci v rámci bývalého ZSSR, kvôli obchodným záujmom a potrebe zastaviť hospodársky úpadok krajiny. V apríli 1994 moldavský parlament ratifikoval dohodu o členstve Moldavska v SNŠ a chartu o hospodárskej spolupráci v rámci SNŠ. Zapojenie sa do spolupráce v rámci SNŠ neprineslo očakávaný efekt a nezabránilo pokračujúcemu hospodárskemu úpadku. Hlavnou príčinou bola hospodárska depresia v samotnom Rusku a v ďalších krajinách SNŠ, ktorá vyústila v auguste 1998 do finančnej krízy, ktorá mala negatívne dopady na všetky členské krajiny SNŠ, vrátane Moldavska.

V rokoch 1998-2000 sa v zahraničnej politike Moldavska znovu zvýraznil západný vektor. Spolu s Gruzínskom, Ukrajinou, Uzbekistanom a Azerbajdžanom, Moldavsko zakladá GUUAM³, ktorý Rusko považuje za pokus rozdeliť SNŠ a oslabiť jeho vplyv v

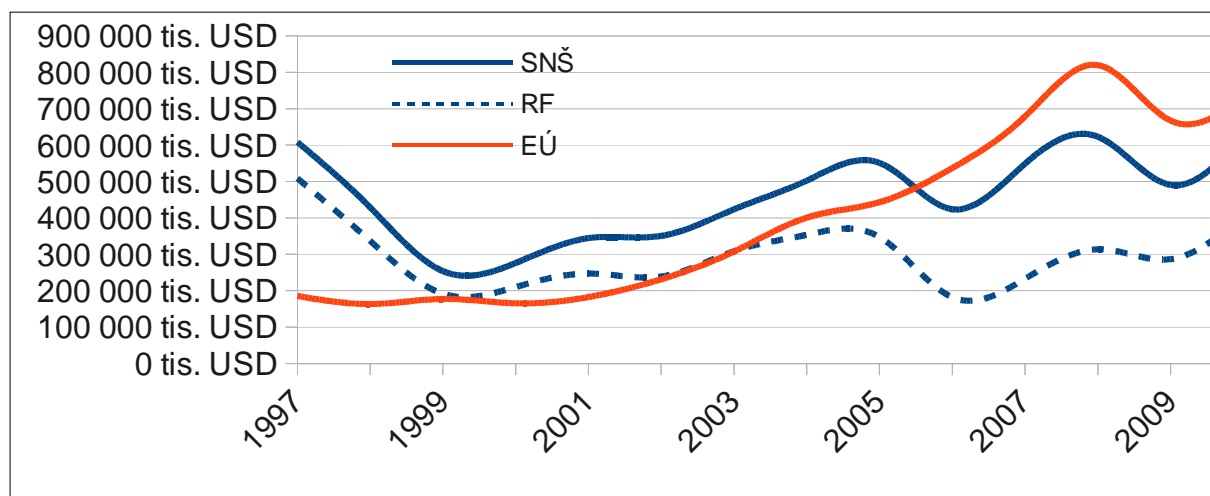
2 Chirtoaca, Nicolae: Dilemmas in Chisinau. GUAM, Europe and New Trends in Regional Security Policy, Policy Warning Report, Romanian Academic Society, Bukurešti 2005.

³ Medzinárodná organizácia GUUAM má názov podľa zakladateľských členských štátov.

postsosvietskom priestore. Moldavsko sa aktívne zapojilo do projektov spolupráce v rámci GUUAM s výnimkou vojenskej oblasti, vzhľadom na neutralitu zakotvenú v ústave. GUUAM bol logickým výsledkom zlyhania SNŠ a pokusom oživiť hospodársku spoluprácu medzi krajinami západného regiónu SNŠ. Jedným z hlavných projektov hospodárskej spolupráce v rámci GUUAM malo byť zabezpečenie tranzitu energetických surovín, najmä ropy z oblasti Kaspického mora na európske trhy. Moldavsko sa stáva účastníkom programov TRACECA⁴ a INOGATE⁵, ktoré financuje EÚ s cieľom zlepšiť dopravnú infraštruktúru na území krajín GUUAM. Jedným zo strategických záujmov Moldavska bolo, aby mierové jednotky zriadené GUUAM-om nahradili mierové jednotky SNŠ v Podnestersku.⁶ Funkčnosť je otázna najmä po vystúpení Uzbekistanu a premene na GUAM.

V rokoch 2001-2003 znova dochádza k zmene v prospech východného vektora zahraničnej politiky Moldavska. Parlamentné voľby v roku 2001 vyhrala komunistická strana, ktorú počas volebnej kampane podrobili kritike prozápadnú politiku predchádzajúcich vlád. Komunisti presadzovali obnovenie dobrých vzťahov s Ruskom a krajinami SNŠ, pretože v tomto regióne má Moldavsko svoje hlavné obchodné záujmy. Po zvolení Vladimíra Putina za prezidenta (2000) dochádza ku politickej i hospodárskej stabilizácii a prekonaniu negatívnych dôsledkov finančnej krízy z roku 1998. Rozvoj obchodu s Ruskom je jedným z priaznivých faktorov naštartovania hospodárskeho rastu Moldavska od roku 2000. Nová etapa zblíženia však netrvala dlho. V roku 2003 bilaterálne vzťahy sa zhoršili, pretože prezident Voronin odmietol ruský plán na vyriešenie podnesterskej krízy, známy ako „Kozákov plán“.⁷

Graf č. 1: Export Moldavskej republiky

Zdroj: Štatistický úrad Moldavskej republiky, Štatistická ročenka 2010 (ISBN 978-9975-9786-8-2).

⁴ Akronym: Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia.

⁵ INOGATE založená v 1995 ako mechanizmus zaoberajúci sa medzinárodnou prepravou ropy a prírodného plynu do EÚ, je to akronym od: INterstate Oil and GAs Transportation to Europe.

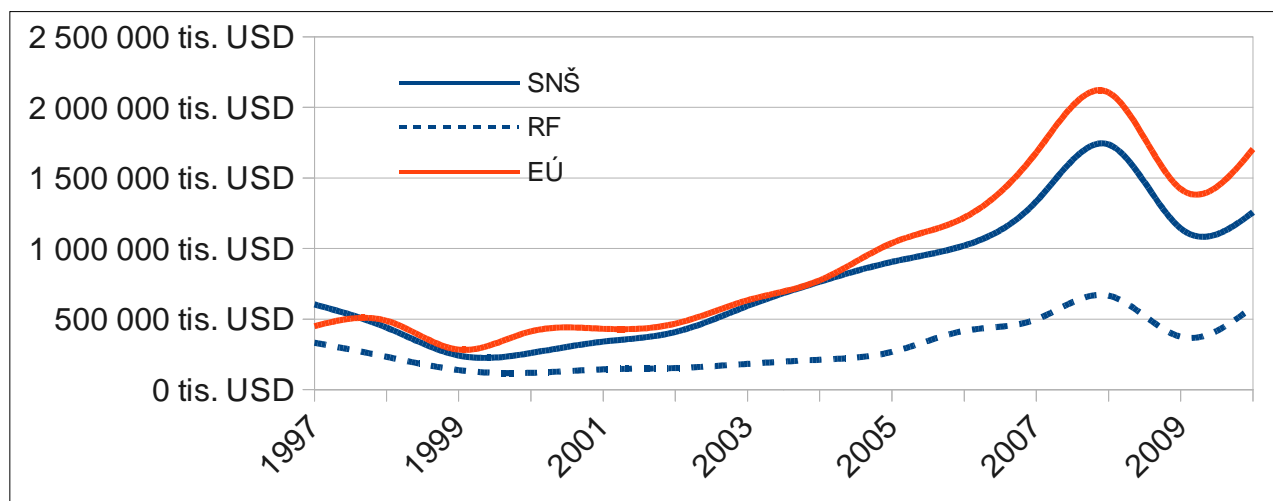
⁶ Pavliuk, Oleksandr: GUUAM: The Maturing of a Political Grouping into Economic Cooperation, In: Dwan, Renata and Oleksandr Pavliuk, Building security in the new states of Eurasia: subregional cooperation in the former Soviet space. EastWest Institute, London, New York, 2003.

⁷ Popescu, Nicu: Moldovan Foreign Policy Should not be Decided by Transnistria, Moldova.org, 2006.

Od roku 2003 v moldavskej zahraničnej politike znova prevažuje západný vektor. Tentokrát hlavným aktérom je EÚ. Počínajúc rokom 2003 je badať citeľné zblíženie Moldavska s EÚ, pretože EÚ sa začína oveľa viac angažovať pri riešení podnesterského konfliktu. Moldavská vládnúca elita vyhlásila európsku integráciu za prioritu zahraničnej politiky Moldavska, čo sa stáva súčasťou vládneho programu po voľbách v marci 2005. V roku 2005 začína misia EUBAM⁸ na hranici Moldavska a Ukrajiny, ktorá má za cieľ skvalitniť stráženie hraníc a zabrániť nelegálnemu prevozu tovaru a ľudí z Podnesterska. Moldavsko podporilo oranžovú revolúciu v Ukrajine a spolu s prezidentmi Ukrajiny a Gruzínska obnovili činnosť GUAM. S podporou EÚ a Ukrajiny začala Moldavská republika uplatňovať obchodné sankcie voči Podnestersku.⁹ Následne Rusko uplatní obchodné sankcie voči Moldavsku, ktoré mali kriticky nepriaznivý dopad (prepad exportu do RF) na moldavskú ekonomiku v roku 2006 (pozri graf vyššie). Prezident Voronin a jeho vláda sú nútení znova meniť vektor zahraničnej politiky a hľadať cesty na zblíženie s Ruskom.

V auguste 2006 sa uskutočnila cesta prezidenta Voronina do Moskvy na stretnutie s ruským prezidentom Vladimírom Putinom. Na konci roku 2006 Rusko oznámilo, že ruší obchodné sankcie voči Moldavsku.¹⁰ Po dohode s Ruskom, ktorá by mala znamenať normalizáciu obchodných vzťahov v roku 2007, Moldavsko i naďalej deklaruje, že strategickým cieľom Moldavska je európska integrácia krajiny, avšak je zrejmé, že bez pomoci EÚ a západných krajín Moldavsko je príliš slabé na to, aby tento deklarovaný strategický cieľ svojej zahraničnej politiky naplnilo. Vo vzťahoch s Ruskou federáciou musí každá moldavská vláda zvažovať, ako udržať prístup moldavského exportu na ruský trh a zároveň podporovať také riešenie podnesterskej krízy, ktoré by neznamenal definitívnu stratu perspektívy na obnovenie územnej integrity krajiny. Toto bola a je hlavná dilema zahraničnej politiky Moldavska na prelome rokov 2006 a 2007.

Graf č. 2: Import Moldavskej republiky

Zdroj: Štatistický úrad Moldavskej republiky, Štatistická ročenka 2010 (ISBN 978-9975-9786-8-2).

⁸ Akronym: European Union Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine.

⁹ vahl, Marius: The Europeization of the Transnistrian Conflict. CEPS Policy Brief, číslo:73, 2005.

¹⁰ Gamova, Svetlana: Domašneje zadanije prozapadnogo komunista. Prezident Moldaviji sdaval v Kremle ekzamen na lojalnosť, Nezavisimaja gazeta 2006.

V roku 2003 prezident Voronin stanovil strategický cieľ integrácie krajiny do európskych štruktúr a posilňovanie vzťahov EÚ-Moldavsko. Následne bol vypracovaný koncepčný rámec na prehlbovanie spolupráce EÚ s Moldavskom, ktorý sa ešte nazýva Akčným plánom (AP). Moldavsko publikovalo oficiálny dokument, kde sú obsiahnuté konkrétne kroky implementácie princípov z Európskej susedskej politiky (ENP) prostredníctvom Akčného plánu (AP)¹¹. Podľa tohto plánu vo všetkých ministerstvách boli organizované komisie na realizáciu týchto cieľov. Koordinačná rola bola udelená Ministerstvu zahraničných vecí, ktoré dostalo aj nový názov: „Ministerstvo zahraničných vecí a európskej integrácie“ (MFAEI).

V rámci MFAEI sa vytvorila „Národná komisia pre európsku integráciu“. Komisia pre európsku integráciu má za cieľ inštitucionálnu koordinačnú činnosť jednotlivých ministerstiev, v ktorých tiež boli vytvorené menšie komisie na implementáciu ENP AP. Hlavou „Národnej komisie pre európsku integráciu“ sa stal predseda vlády. (poznámka: Na Ukrajine tiež bola vytvorená podobná štruktúra: „Komisia pre európsku a euroatlantickú integráciu“ a hlavou komisie sa stal Minister zahraničných vecí Ukrajiny.)

Samotná funkcia Ministra zahraničných vecí bola povýšená do štatútu: Prvý podpredseda vlády. Nový štatút dovoľuje ministrovi a ministerstvu využívať nové postavenie vnútri vlády na koordináciu a priame usmerňovanie ostatných vládnych štruktúr vo veci uplatňovania princípov z Európskej susedskej politiky (ENP) a Akčného plánu (AP).

Model medziinštitucionálnej koordinácie a implementácie ENP AP má hierarchickú štruktúru a je centralizovaný. Jedná inštitúcia je zodpovedná za implementáciu AP, čiže MFAEI a ona má právo stanovovať vnútri vlády tempa implementácie a časové obmedzenia. Vnútri samotného MFAEI Komisia pre európsku integráciu je rozdelená do troch smerov:

1. Politická spolupráca s EÚ partnerským krajinám ENP;
2. Ekonomická spolupráca s EÚ;
3. Vzťahy s krajinami juhovýchodnej Európy.

V rámci ministerstva je táto komisia jednou z najväčších byrokratických štruktúr, čo ešte raz zdôrazňuje serióznosť zámerov vlády Moldavskej republiky. Na druhej strane v Moldavsku a na Ukrajine inštitúcie, spravujúce veci ohľadom EÚ, zostali pomerne slabými a chýbajú im skúsenosti. Forma týchto inštitúcií sa vykryštalizovala, ale chýba im náplň. To je prípad „takzvaných“ Komisií pre európsku integráciu z ostatných ministerstiev s výnimkou MFAEI. Musíme konštatovať, že ostatné ministerstva ešte nemajú kapacity pre energickú implementáciu Európskych noriem.

V Bruseli Moldavská republika otvorila ešte jednu diplomatickú misiu, ktorá by spravovala veci ohľadom EÚ, pretože ciele a vzťahy s Belgickom vyžadujú úplne odlišný prístup než vzťahy s EÚ. Je to dôležitý krok po ceste propagácie vzťahov s EÚ¹².

Vzťahy Moldavskej republiky a Európskej únie

Počas obdobia „studenej vojny“ a blokového súperenia problémy bezpečnosti v juhovýchodnej Európe (JVE) boli chápané ako súčasť globálnej konfrontácie medzi „kapitalizmom“ a „socializmom“. Bezpečnostné výzvy regiónu sa neodlišovali od iných konfliktných regiónov, ktoré sa nachádzali na konfrontačnej čiare dvoch organizácií, NATO – Organizácia Varšavskej zmluvy. Hrozby a výzvy v tomto regióne dnes majú inú

¹¹ Ministerstvo zahraničných vecí Moldavskej republiky: Short-term priorities for the EU-Moldova Action Plan implementation (February 2005 – March 2006), <http://www.mfa.md>.

¹² International Policy Fellow at the Centre for European Policy Studies in Brussels: The EU and South Caucasus: learning from Moldova and Ukraine, IPF Policy Brief 2.

podobu než v minulosti. Samotné poňatie JVE sa rozšírilo po rozdelení ZSSR. Počas posledného desaťročia bezpečnostná oblasť v týchto dvoch regiónoch sa významne pretransformovala. Juhovýchodná Európa sa stala „samostatným“ objektom pôsobenia medzinárodnej politiky a bezpečnosti. Počas existencie ZSSR Moldavsko sa zúčastňovalo na svetovej politike iba ako súčasť ZSSR a naopak svetová politika pôsobila na Moldavsko rovnako ako na celý Sovietsky zväz. Rozdelením socialistickej sústavy Moldavská republika sa stala objektom a „subjektom“¹³ v medzinárodno – politických vzťahoch v rámci širšieho regiónu JVE. Pri analýze Moldavskej republiky nemôžeme zanedbávať bezpečnostné otázky, pretože na jednej strane existuje podnesterský konflikt a na druhej strane problémy z bezpečnostnej oblasti prechádzajúce do oblasti ekonomickej ako napríklad spomínané udalosti v roku 2006, ktoré spôsobili 57%-ný¹⁴ prepad moldavského exportu do Ruskej federácie (pozri predchádzajúci graf).

Zmena akcentov v oblasti bezpečnosti Európskych štátov, sa uskutočňoval pod vplyvom nových výziev na kontinente, ktoré všeobecné menili princípy a chápanie bezpečnosti. V súčasnosti je problematika bezpečnosti komplexnejšia a zahŕňa nielen potenciálnu vojenskú agresiu ale aj iné viacstupňové výzvy a hrozby s podstatnou nevojenskou súčasťou. Podstata rozšírenej koncepcie bezpečnosti bola odskúšaná počas početných kríz na Balkáne, kde môžeme pozorovať rozvoj a šírenie nových hrozieb a výziev (takých ako je terorizmus, energetická bezpečnosť, etnické a náboženské konflikty). Táto problematika sa ostrejšie dotýka západnej Európy kvôli jej geografickej blízkosti. Uvedomujúc si tento fakt vidíme, že problematika vypracovania efektívnych mechanizmov zvládnutia nových výziev sa stala dôležitou pre NATO a EÚ, ktoré sú základnými inštitútmi zabezpečenia spolupráce a spoločných záujmov v regióne.

Ciele EÚ voči Moldavskej republike sú zakotvené v Dohode o partnerstve a spolupráci z roku 1998 (PCA), vo vyhlásení Európskej komisie ohľadom „Širšej Európy Nová susedská politika“ z marca 2003. Moldavsko by sa malo stať súčasťou širšej zóny „mieru a prosperity“ pri hraniciach EÚ na východe a na juhu, ktoré sú založené na spoločných hodnotách slobody, demokracie a rešpektovania ľudských práv a základných slobôd vlády zákona a trhovej ekonomiky¹⁵.

Na realizáciu týchto cieľov je potrebné vyriešenie vnútorného konfliktu v Podnestersku a je to úloha vysokej priority. EÚ plne podporuje snahy o vyrovnanie konfliktu v rámci procesu 5 strán (OBSE, RF, Ukrajina, Moldavsko a separatistický režim) v kontexte Organizácie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe. Hlavným aspektom v procese rokovaní je nutnosť zabezpečenia Moldavskej colnej kontroly po celom území krajiny vrátane Podnesterska. EÚ je odhodlaná pomôcť Moldavsku v tomto smere.

Niektoré kroky v tomto smere už boli vykonané. Európska komisia usporiadala stretnutia, kde sa diskutovali technické veci s Moldavskom (MD) a Ukrajinou (UA) v marci roku 2003 a v januári roku 2004. Zvlášť bolo dohodnuté na dvojitom monitorovaní exportu ocele z Moldavska, aby sa zabezpečilo monitorovanie Podnesterského exportu ocele.

Vo februári 2003 bolo prijaté politické riešenie neposkytovať víza do EÚ lídrom separatistickej elity vládnucej v nepriznanej Podnesterskej republike. Tento úkon bol harmonizovaný s USA, ktoré tiež zaviedli identické opatrenie a bolo to zverejnené spoločným vyhlásením.

Európska susedská politika (ENP) ponúka ambicióznym a realistickým rámec na spoluprácu a posilňovanie vzťahov s Moldavskom, ktorý je založený na spoločných

¹³ Presne do takej miery do akej je to vôbec možné pre malý štát v podmienkach globalizácie.

¹⁴ Štatistický úrad Moldavskej republiky, Štatistická ročenka 2008 (ISBN 978-9975-9786-8-2).

¹⁵ Európska komisia: 2004 – 2006 Country strategy paper for Moldova, obnovenie CSP-NIP 2002-2006, ktoré bolo prijaté v decembri 2001.

hodnotách. Tento rámec dovolil vypracovanie spoločného Akčného plánu EÚ – MD, ktorý by umožnil rozšírenie spolupráce. Realizácia akčného plánu výrazne zblíži legislatívu Moldavskej republiky s normami a štandardmi Európskej únie. V tomto kontexte akčný plán môže poslúžiť základom pre budúcu ekonomickú integráciu, ktorá prispeje k zvýšeniu vzájomného obchodu, investícií a rastu. Ďalším príspevkom akčného plánu bude implementácia politík na zlepšenie sociálnej situácie, znižovanie chudoby, ochranu životného prostredia a podnecovanie cieľov trvalo udržateľného rozvoja.

Dohoda o partnerstve a spolupráci (Partnership and Cooperation Agreement, ďalej PCA) medzi Európskymi spoločenstvami a ich členskými krajinami (ďalej EÚ) predstavuje právny základ pre vzťahy Európskej únie s Moldavskom. PCA vstúpila do platnosti v júli 1998 na dobu 10 rokov. Dohoda o partnerstve a spolupráci medzi EÚ a Moldavskom určuje inštitucionálny rámec pre bilaterálne vzťahy, mapuje spoločné ciele a popisuje súbor aktivít a dialóg EÚ s Moldavskom v rôznych politických oblastiach. PCA sa zameriava na štyri nosné oblasti spolupráce:

- Obchod a hospodárska spolupráca;
- Politický dialóg o domácich, regionálnych a medzinárodných záležitostiach;
- Spolupráca v oblastiach životného prostredia, energetiky, dopravy, telekomunikácii, vedy a kultúry;
- Spolupráca v oblasti spravodlivosti a vnútorných záležitostí najmä v boji s organizovaným zločinom, praním špinavých peňazí a obchodovaním s drogami a inými nelegálnymi produktmi.

Európska politika susedstva (European Neighborhood Policy, ďalej len ENP) má svoje korene v iniciatíve Veľkej Británie a severských členských štátov EÚ, ktoré spolu s Nemeckom a Rakúskom už začiatkom roka 2002 upozornili na potrebu intenzívnejšieho rámcovania vzťahov medzi rozšírenou úniou a jej novými východnými susedmi. V ten istý rok sa zrodila spoločná iniciatíva ministrov zahraničných vecí Spojeného kráľovstva a Švédska, ktorú predstavili pod názvom New Neighbours Initiative (NNI). NNI si stanovila za cieľ rozvoj vzťahov medzi EÚ a Ukrajinou, Bieloruskom a Moldavskom, keď špecifický dôraz kládla hlavne na strategický význam vzťahov s Kyjevom, keďže po rozšírení únie na 25 členských krajín v máji 2004 sa Ukrajina mala stať zďaleka najvýznamnejším novým susedom integrovanej Európy.¹⁶

Európska komisia (EK) predstavila v máji 2003 dokument „Širšia Európa“ (Wider Europe), ktorý nadviazal na NNL. Vtedajší predseda EK Romano Prodi vyhlásil, že EÚ-25 vytvorí vo svojom susedstve „prsteň priateľov“ (ring of friends), s ktorými chce únia zdieľať všetko okrem vlastných inštitúcií. Pôvodná iniciatíva cielená smerom k novým východným hraniciam EÚ sa však vďaka záujmom južných členských krajín rýchlo rozrástla o tradičné stredomorské susedstvo únie. V máji 2004 tak Európska komisia predstavila nový dokument pod názvom `Európska politika susedstva. Tá už načrtla rozvoj vzťahov EÚ s oveľa väčším počtom krajín a okrem Moldavska a Ukrajiny zahrnula Maroko, Tunisko alebo Palestínu, ako aj tri štáty južného Kaukazu (Gruzínsko, Azerbajdžan a Arménsko). Z úzko vymedzenej spolupráce sa stala široko koncipovaná a svojimi cieľmi skôr vágna politická proklamácia, ktorá síce ponúkla všeobecnú perspektívu intenzívnejšej spolupráce medzi EÚ a jej susedmi, no len málo špecifikovala konkrétne nástroje a mechanizmy jej realizácie.¹⁷

¹⁶ Policy Paper within the Project: Will the Orange Revolution bear fruit? EU-Ukraine relations in 2005 and the beginning of 2006, The Enlarged EU and Ukraine: New Relations, Warsaw: Stefan Batory Foundation, 2005.

¹⁷ Michael Emerson: European Neighbourhood Policy: Strategy or Placebo? CEPS Working Document číslo:215, Brussels: CEPS, November 2004.

Aspekty Európskej susedskej politiky

Európska susedská politika (ENP), predstavená Európskou komisiou v roku 2004, predstavuje nový prístup EÚ voči susedským krajinám, ktorý ide za hranice tradičnej spolupráce. Je síce založená na už existujúcich zmluvných vzťahoch, pridanou hodnotou sú však nástroje, ktorými disponuje EÚ a jej členské štáty, a ktoré v rámci ENP využíva. Európska únia potrebuje prehľbovať ekonomické a politické vzťahy so susednými krajinami, a tak rozširovať zónu stability a mieru.

Strategický dokument o ENP predstavoval dôležitý krok k špecifikácii konkrétnejších cieľov a nástrojov, ktoré môže využívať Únia a jej členské štáty vo vzťahu ku krajinám v susedstve s EÚ. Stanovil princípy, geografický rozsah, metodológiu implementácie ENP a záležitosti týkajúce sa regionálnej spolupráce. Taktiež špecifikoval, akým spôsobom bude zabezpečené financovanie implementácie ENP, a ako sa bude realizovať spolupráca v oblasti hospodárskeho a sociálneho rozvoja, obchodu a energetiky.

EÚ ráta s postupným zapájaním partnerských krajín ENP do politík EÚ, avšak nedáva im možnosť spolupodieľať sa na rozhodovaní. Podobný status zdieľajú krajiny ako Nórsko, Grónsko či Lichtenštajnsko. Avšak vlády členských štátov EÚ zo strachu pred prílevom ilegálnych imigrantov a nedovoleného obchodovania s tovarom a ľuďmi trvajú na striktnnej vízovej politike. Rovnako Spoločná poľnohospodárska politika založená na exportných dotáciách a ochrane vnútorného trhu znemožňuje voľný prístup produktom, ktoré pochádzajú z ENP krajín, na poľnohospodársky trh EÚ. Ďalšou zo slabín susedskej politiky EÚ je, že zahŕňa príliš široký a rôznorodý okruh krajín – od Arktického polobľúka až po Čierne more a oblasť Stredozemia.

Európska susedská spolupráca

Odpoveď na detailný obsah ENP a náplň jej hlavného inštrumentu ENPI (European Neighbourhood Partnership Instrument), ktorý nahradil program TACIS od januára 2007, mali poskytnúť už akčné plány medzi úniou a jednotlivými susedmi. Akčný plán EÚ-Moldavsko, ako hlavný nástroj implementácie Európskej politiky susedstva sa zrodil z konzultácií EÚ a Moldavska ešte v prvej polovici roku 2004. Akčný plán oficiálne prijala Rada pre spoluprácu EÚ a Moldavska 22. februára 2005.

Akčný plán EÚ-Moldavsko predstavuje politický dokument, ktorý popisuje strategické ciele spolupráce medzi Moldavskom a Európskou úniou počas troch rokov. Implementácia akčného plánu by mala pomôcť naplniť ciele rámcovej Dohody o partnerstve a spolupráci. Zároveň by mala podporiť ciele Moldavska integrovať sa do európskych hospodárskych a sociálnych štruktúr. V praxi by mal Akčný plán prispieť k harmonizácii legislatívy a pravidiel Moldavska a EÚ. Akčný plán však neponúka len dialóg a pomoc EÚ v hospodárskej a právnej oblasti. Medzi priority Akčného plánu EÚ-Moldavsko patria politické a inštitucionálne ciele ako je posilnenie administratívnych a súdnych kapacít, ochrana slobody prejavu a médií, ako aj trvalé úsilie k uskutočniteľnému riešeniu podnesterského konfliktu. Akčný plán sa takisto venuje spolupráci pri kontrole hraníc, migrácii a boj s kriminalitou a organizovaným zločinom.¹⁸

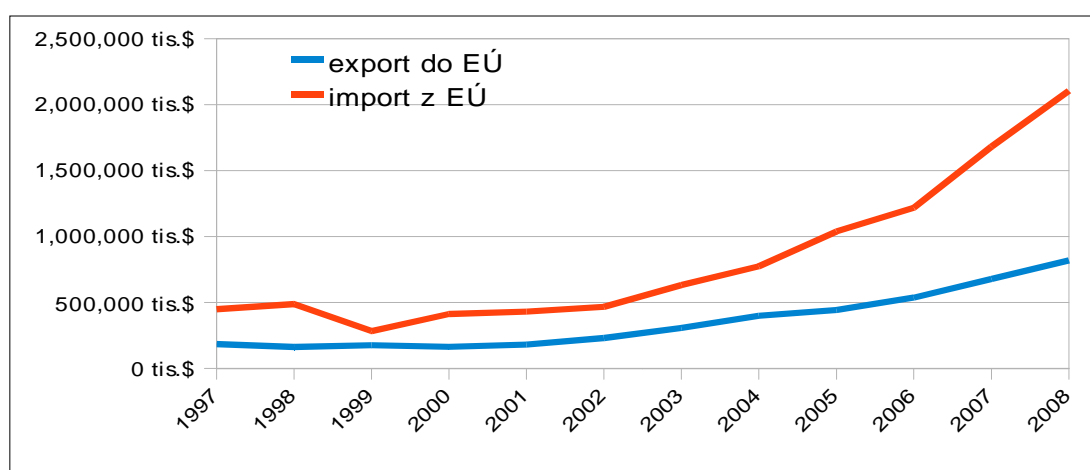
Inštitucionálna báza pre bilaterálny dialóg medzi EÚ a Moldavskom sa odvíja od obsahu PCA. Na najvyššej úrovni sa raz ročne stretáva takzvaná Rada pre spoluprácu (Cooperation Council), kde na jednej strane sedia zástupcovia predsedníctva EÚ, Európskej komisie a Vysoký predstaviteľ EÚ pre SZBP a na druhej strane sú predstavitelia moldavskej vlády. Rada pre spoluprácu nesie celkovú zodpovednosť za napĺňanie PCA. Posledné stretnutie tejto rady sa uskutočnilo 11. apríla 2006. V hierarchii pod Radou pre spoluprácu

¹⁸Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku: Analýza výsledkov implementácie Akčného plánu Ukrajiny s EÚ v rokoch 2005-2007, Bratislava, november 2008.

funguje Výbor pre spoluprácu, v rámci ktorého sa pravidelne stretávajú vysoko postavení úradníci Európskej komisie (EK) a Moldavska. Konkrétne technické aspekty PCA a Akčného plánu riešia pracovné podvýbory EÚ a Moldavska, ktoré sa venujú nasledujúcim štyrom špecifickým sektorom, ktoré vyplývajú z vyššie uvedených priorít PCA: podvýbor pre obchod a investície; podvýbor pre finančné, hospodárske a štatistické záležitosti; podvýbor pre colnú a cezhraničnú spoluprácu a spravodlivosť a vnútorné záležitosti a podvýbor pre energetiku, životné prostredie, dopravu, vedu a techniku a vzdelávanie. Na parlamentnej úrovni funguje dialóg v rámci Parlamentného výboru pre spoluprácu medzi Európskym parlamentom a Moldavským parlamentom. Tento výbor sa stretáva dvakrát za rok, striedavo v sídle EÚ a v Kišiňove. Posledné stretnutie Parlamentného výboru pre spoluprácu medzi EP a Moldavskom sa uskutočnilo 25. – 26. októbra 2006. Európska komisia má v Moldavsku svoju misiu od októbra roku 2005.

Obchodné vzťahy medzi EÚ a Moldavskom naberajú na strategickom význame pre Kišiňov. V roku 2005 predstavoval dovoz z krajín EÚ do Moldavska 33 % celkového objemu importovaného tovaru. V tom istom roku predstavoval vývoz Moldavska do krajín EÚ 27,4 % celkového moldavského exportu. Význam obchodu s EÚ sa zvyšoval a v roku 2008 už predstavoval 51 %, zároveň narástol podiel importu z EÚ do 43 %¹⁹ celkového importu (pozri dynamiku na grafe nižšie). Moldavsko vyváža najmä poľnohospodárske produkty, jedlo, textil a ťažké kovy, zatiaľ čo z EÚ dováža prístroje, elektroniku, textil a poľnohospodárske produkty. Európska únia predstavuje najvýznamnejšieho obchodného partnera Moldavska, vzájomný obchod dosahoval 2,93 mld. USD v roku 2008, čo predstavuje 45%²⁰ na celkovom zahraničnom obchode Moldavskej republiky. Problémom bilaterálnych obchodných vzťahov však zostáva skutočnosť, že napriek tomu, že Moldavsko je zahrnuté v systéme preferencií Generalised System of Preferences+ (GSP+), z ktorého profituje od 1. januára 2006, Európska únia zostáva relatívne uzavretým trhom pre Moldavsko v takej dôležitej komodite pre moldavské hospodárstvo, ako je produkcia vína. Otvorenie sa importom z Moldavska by predstavovalo zanedbateľný dopad na doterajšie fungovanie trhu EÚ s vínom, avšak pre Moldavsko by to malo veľký význam. SR by sa mala zasadiť za takýto krok, ktorý by znamenal zásadný hospodársky i politický impulz pre priblíženie sa Moldavska k Európskej únii.

Graf č. 3: Export a import Moldavskej republiky

Zdroj: Štatistický úrad Moldavskej republiky: Štatistická ročenka 2008, ISBN 978-9975-9786-8-2

¹⁹ Štatistický úrad Moldavskej republiky: Štatistická ročenka 2008 (ISBN 978-9975-9786-8-2).

²⁰ Štatistický úrad Moldavskej republiky: Štatistická ročenka 2008 (ISBN 978-9975-9786-8-2).

Európska komisia predstavila prvé hodnotenia plnení Akčných plánov v decembri 2006. Vo svojej komunikácii zo 4. decembra 2006 EK navrhla posilnenie politiky v oblasti obchodu (s cieľom podpísať dohody o voľnom obchode so všetkými krajinami ENP), zjednodušenie vízového režimu, zintenzívnenie politického dialógu, podporu regionálnej spolupráce krajín ENP (najmä v oblasti Čierneho mora) a ponuku nového finančného inštrumentu European Neighbourhood and Partnership Instrument (ENPI), ktorý v prípade východných susedov EÚ nahrádza od roku 2007 program TACIS.²¹

V zhrnutí je možné povedať, že hlavným problémom Moldavska pri napĺňaní cieľov Akčného plánu EÚ-Moldavsko je slabosť a netransparentná povaha moldavských oficiálnych inštitúcií. Praktické uplatnenie už prijatých zákonov sťažuje korupcia. Zdá sa, že hlavnou odpoveďou EÚ, ako tieto problémy prekonať, je ponúknuť Moldavsku viac finančných prostriedkov. V decembri 2006 Európska komisia oznámila, že v rámci ENPI Moldavsko dostane 209 miliónov euro v období 2007 — 2010. Navyše EK navrhla Rade, aby schválila dodatočnú makroekonomickú pomoc Moldavsku v rokoch 2007 — 2008 vo výške 45 miliónov euro.²²

Vzťahy Moldavskej republiky a Ruskej federácie

Ruská federácia (RF) má politické a ekonomické záujmy v Moldavskej republike ako aj v ostatných krajinách SNŠ (Spoločenstvo nezávislých štátov). Rozvíjanie vzťahov so štátmi SNŠ zodpovedá životným záujmom RF. Vzťahy so štátmi SNŠ – sú počítané za dôležitý faktor zapojenia sa RF do svetovej politickej a ekonomickej štruktúry.²³

Oficiálna stratégia vlády RF voči štátom SNŠ, zverejnená Ministerstvom zahraničných vecí RF, je formulovaná nasledovne :

„Priorita vzťahov so štátmi SNŠ pre vonkajšiu politiku Ruskej federácie je založená najmä na týchto principiálnych skutočnostiach: Na teritóriu štátov SNŠ sú koncentrované životné záujmy v ekonomickej, bezpečnostnej, obrannej oblasti a taktiež v oblasti ochrany práv spoluobčanov. Zabezpečovanie týchto záujmov je osnovou nacionálnej bezpečnosti Ruskej federácie. Efektívna spolupráca so štátmi SNŠ je faktorom, ktorý odporuje odstredivým silám a tendenciám vnútri Ruskej federácie.“²⁴

Hlavným cieľom zahraničnej politiky RF voči štátom SNŠ je vybudovanie integračného ekonomického zoskupenia štátov, spôsobilého pretendovať na dôstojné postavenie vo svete.²⁵

Podľa koncepcie zahraničnej politiky RF vo vzťahoch so štátmi SNŠ bude smerovať na vybudovanie dobrých susedských vzťahov a strategického partnerstva. Praktické vzťahy sa musia budovať na základe vzájomnej otvorenosti, pripravenosti brať do úvahy záujmy RF, zahrnujúc tak isto aj rešpektovanie práv ruských spoluobčanov. Rusko bude hodnotiť úroveň vzájomného pôsobenia so štátmi organizácie vychádzajúc z koncepcie „rôzno – rýchlostnej“ integrácie v rámci SNŠ. Zvláštna pozornosť bude venovaná hlbšej ekonomickej

²¹EUROPEAN COMMISSION: Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Strengthening the European Neighbourhood Policy COM(2006) 726, 2006.

²² EUROPEAN COMMISSION: *IP/06/1754*, Brusel, 2006.

²³MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ RUSKEJ FEDERÁCIE: Стратегический курс России с государствами – участниками Содружества Независимых Государств, potvrdený prezidentom RF 14 septembra 1995. www.mid.ru.

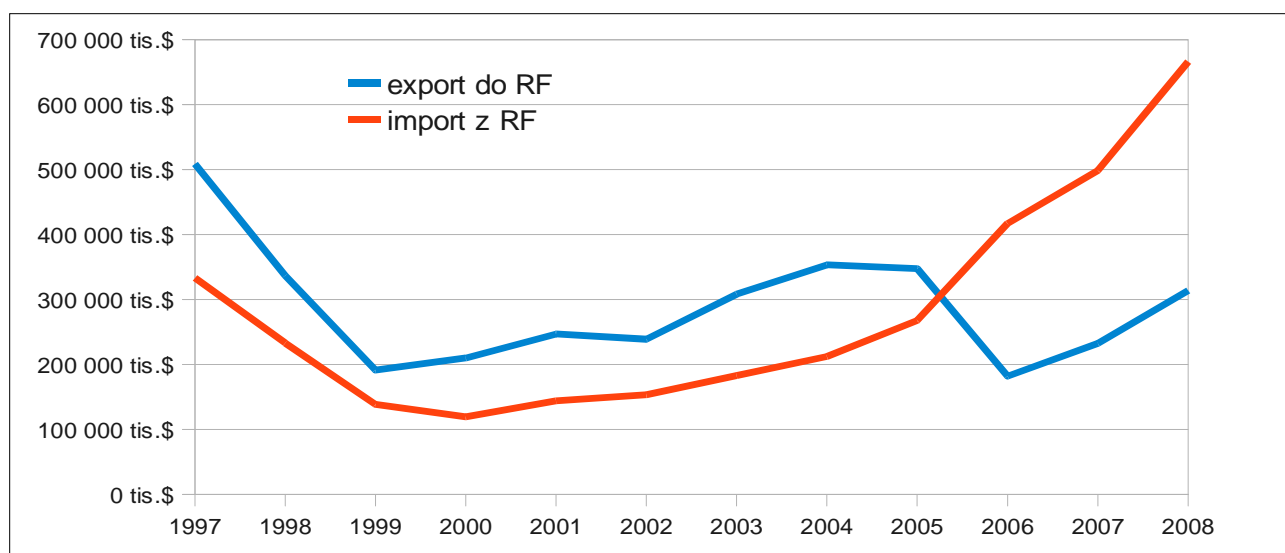
²⁴ Tamtiež.

²⁵ MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ RUSKEJ FEDERÁCIE, www.mid.ru

a bezpečnostnej integrácii v rámci Colnej únie a Dohody kolektívnej bezpečnosti. Prioritou je budovanie spoločného štátu medzi RF a Bieloruskom.²⁶

Obchodné vzťahy medzi Ruskou federáciou a Moldavskom sú veľmi dôležité pre moldavskú ekonomiku. Trh ruskej federácie je tradičným cieľom moldavského exportu, zároveň väčšina energetických surovín (a nielen) sú importované z RF. Ruská federácia je významným obchodným partnerom Moldavskej republiky. Vzájomný obchod v roku 2008 predstavoval takmer 1 mld. USD. Polovica moldavských exportov do štátov SNŠ smerovala na trh RF, v roku 2008 export predstavoval 341 mil. USD, zároveň import z RF predstavoval takmer 667 mil. USD.²⁷ Obchodná bilancia s Ruskou federáciou bola v roku 2008 pasívnou (-326 mil. USD), avšak do roku 2006 obchodná bilancia s RF bola aktívnou. Zvrat nastal po zavedení obchodných sankcií RF z roku 2006 proti moldavskému vínu a poľnohospodárskej produkcii. Na uvedenom grafe je vidieť, že v roku 2006 export moldavských výrobkov do RF prudko poklesol na úroveň 182 mil. USD, čo predstavuje medziročný pokles o 47% alebo pokles o 166 mil. USD.

Graf č. 4: Obchod Moldavska s Ruskou federáciou

Zdroj: Štatistický úrad Moldavskej republiky: Štatistická ročenka 2008 (ISBN 978-9975-9786-8-2)

Tento pokles exportu bol zapríčinený zavedením sankcií v roku 2006, v ktorom Ruská federácia zakázala import moldavského vína, podľa oficiálnej verzie z dôvodu fytozdravotných noriem, splnenie ktorých požiadali úrady Ruskej federácie. Sankcie²⁸ boli anulované a export do RF v nasledujúcich rokoch začal stúpať, avšak dočasne stratený prístup na ruský trh spôsobil nárast konkurencie, stratu obchodných stykov a nedodržanie kontraktov medzi obchodnými partnermi, čo spôsobilo to, že ešte v roku 2008 export do RF nedosiahol úroveň, ktorú dosahoval pred zavedením sankcií. Od roku 2006 hovoríme o pasívnom salde obchodnej bilancie s RF, ktoré dosiahlo -326 mil. USD v roku 2008 a 182 mil. USD v roku

²⁶Ministerstvo zahraničných vecí RF,

<http://www.mid.ru/nsosndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/fd86620b371b0cf7432569fb004872a7?OpenDocument>

²⁷Štatistický úrad Moldavskej republiky: Štatistická ročenka 2008, ISBN 978-9975-9786-8-2

²⁸Logos Press: Moldavské víno ne prosí sanobratku,

<http://logos.press.md/Weekly/Main.asp?IssueNum=652&IssueDate=31.03.2006&YearNum=12&Theme=-1&Topic=18128>

2010. Import z RF od roku 2000 má stúpajúci trend. Zaznamenal výrazný nárast, ku ktorému došlo najmä následkom prechodu na trhové ceny za importovaný prírodný plyn a tiež kvôli všeobecne rastúcemu trendu cien energetických surovín v tomto období.

Koncom roku 2011 sa uskutočnili dôležité zmeny v rámci SNŠ s pohľadom intenzifikácie integračných procesov, zároveň aj štatistické ukazovatele ukazujú na rýchlejšiu rast zahraničného obchodu so štátmi SNŠ (najmä export Moldavska do SNŠ) v porovnaní s obchodom s EÚ. Hovoríme o podpísaní dohody o zóne voľného obchodu v rámci SNŠ, ktorú podpísala aj Moldavská republika. Od roku 2012 vstúpi do platnosti jednotný ekonomický priestor pozostávajúci z Bieloruska, RF a Kazachstanu, čo zmení obchodnú konfiguráciu v priestore štátov SNŠ a vytvorí veľký jednotný trh na východe.

Záver

Všetky vyššie spomínané faktory poukazujú na budúce oslabenie ekonomického vplyvu EÚ v Moldavskej republike a vytvára podmienky na to aby od roku 2012 vektor zahraničnej politiky Moldavskej republiky znovu sa presmeroval na východných partnerov. Náznaky týchto zmien vidíme už dnes v podobe ekonomickej štatistiky rastu exportu a intenzifikácie ekonomickej integrácie v rámci často kritizovanom za neefektívnosť SNŠ. Zahraničný obchod medzi štátmi SNŠ rastie v poslednom období priamo úmerne pokroku integračných projektov, ktorých intenzifikácia sa v budúcnosti len bude posilňovať v kontexte prehlbovania dlhovej krízy v EÚ.

Použitá literatúra:

1. Chirtoaca, Nicolae: Dilemmas in Chisinau. GUAM, Europe and New Trends in Regional Security Policy, Policy Warning Report, Romanian Academic Society, Bukurešti 2005.
2. European Commission. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Strengthening the European Neighbourhood Policy COM(2006) 726, 2006.
3. European Commission: IP/06/1754, Brusel, 2006.
4. Európska komisia. 2004 – 2006 Country strategy paper for Moldova, obnovenie CSP-NIP 2002-2006, ktoré bolo prijaté v decembri 2001.
5. Gamova, Svetlana. Domašneje zadanije prozapadnogo komunista. Prezident Moldaviji sdaval v Kremle ekzamen na lojalnosť, Nezavisimaja gazeta 2006.
6. International Policy Fellow at the Centre for European Policy Studies in Brussels. The EU and South Caucasus: learning from Moldova and Ukraine, IPF Policy Brief 2.
7. Logos Press. Moldavskie vina ne prosli sanobrabotku, <http://logos.press.md/Weekly/Main.asp?IssueNum=652&IssueDate=31.03.2006&YearNum=12&Theme=-1&Topic=18128>
8. Michael Emerson. European Neighbourhood Policy. Strategy or Placebo? CEPS Working Document číslo:215, Brussels: CEPS, November 2004
9. Ministerstvo zahraničných vecí Moldavskej republiky. Short-term priorities for the EU-Moldova Action Plan implementation (February 2005 – March 2006), <http://www.mfa.md>

10. Ministerstvo zahraničných vecí Ruskej federácie. Стратегический курс России с государствами – участниками Содружества Независимых Государств, potvrdený prezidentom RF 14 septembra 1995. www.mid.ru
11. Pavliuk, Oleksandr. GUUAM. The Maturing of a Political Grouping into Economic Cooperation, In: Dwan, Renata and Oleksandr Pavliuk, Building security in the new states of Eurasia: subregional cooperation in the former Soviet space. EastWest Institute, London, New York, 2003.
12. Policy Paper within the Project. Will the Orange Revolution bear fruit? EU-Ukraine relations in 2005 and the beginning of 2006, The Enlarged EU and Ukraine: New Relations, Warsaw: Stefan Batory Foundation, 2005.
13. Popescu, Nicu. Moldovan Foreign Policy Should not be Decided by Transnistria, Moldova.org, 2006 Štatistický úrad Moldavskej republiky, Štatistická ročenka 2008. ISBN 978-9975-9786-8-2.
14. Štatistický úrad Moldavskej republiky. Štatistická ročenka 2008, ISBN 978-9975-9786-8-2
15. Ščepán, M., Štefančíková, M. Zhodnotenie závislosti Slovenskej republiky na energetických zdrojoch Ruskej federácie. In Medzinárodné vzťahy 2009 [elektronický zdroj] : aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2010. - ISBN 978-80-225-3025-5. - S. 820-832.
16. Vahl, Marius. The Europeization of the Transnistrian Conflict. CEPS Policy Brief, číslo:73, 2005.
17. Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku. Analýza výsledkov implementácie Akčného plánu Ukrajiny s EÚ v rokoch 2005-2007, Bratislava, november 2008.

Kontakt

Ing. Leonid Raneta, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 Dolnozemska 1/b
 852 35 Bratislava
 Slovenská republika
 E-mail: leonid.raneta@euba.sk

Ing. Andrej Kovalev, PhD.

Katedra podnikovohospodárska
 Fakulta podnikového manažmentu
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 Dolnozemska 1/b
 852 35 Bratislava
 Slovenská republika

Peter Reľkovský

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ANALÝZA HOSPODÁRSKEJ SITUÁCIE STREDNEJ AMERIKY¹

Abstrakt

Hospodárstvo krajín Strednej Ameriky dlho trpelo nestabilnou politickou situáciou v regióne zapríčinenou občianskou vojnou medzi ľavicovými a pravicovými frakciami a častými vojenskými prevratmi. Okrem toho razila Stredná Amerika spolu s ostatnými krajinami Latinskej Ameriky v druhej polovici 20. storočia politiku substitúcie importu výrobou, čím sa im síce v krátkodobom meradle darilo zlepšovať svoju bilanciu zahraničného obchodu, no z dlhodobého hľadiska táto politika viedla k čoraz väčšiemu sa uzatváraniu ekonomík krajín regiónu a ich nedostatočnej vzájomnej spolupráci. Tento efekt sa naplno prejavil v 80. rokoch minulého storočia ako dôsledok ropných šokov. Nedostatočná otvorenosť ekonomík stredoamerických štátov spolu s nedostatočnými devízovými rezervami spôsobila v oblasti desať rokov trvajúcu hospodársku krízu, ktorá sa nazýva aj „stratenou dekadou“. Situácia sa zlepšila až začiatkom 90. rokov 20. storočia, keď nastalo postupné oživenie a nové obdobie ekonomického rozvoja.

Kľúčové slová: Stredná Amerika, ekonomika, región, rozvoj.

Abstract

The economy of Central American countries has long suffered from an unstable political situation in the region, caused by civil war between the leftist and rightist factions and frequent military coups. In addition to the above, in the 2nd half of the 20th century, Central America, together with the rest of Latin American countries, implemented the Import Substitution Policy, which allowed them to improve their foreign trade balance in the short run, but in the long run this policy led to an ever-increasing isolation of the regional economies and their insufficient mutual cooperation. The fully fledged consequences of this policy were seen in the 1980's as a result of the oil crisis. Insufficient economic aperture of Central American countries, together with low foreign exchange reserves caused a decade of crisis in the region, also called the "lost decade". The situation only began improving at the beginning of the 1990's with a gradual economic upswing and a renewed period of growth.

Keywords: Central America, economy, region, development.

Všeobecná charakteristika

Hospodárstvo krajín Strednej Ameriky dlho trpelo nestabilnou politickou situáciou v regióne zapríčinenou občianskou vojnou medzi ľavicovými a pravicovými frakciami a častými vojenskými prevratmi. Okrem toho razila Stredná Amerika spolu s ostatnými krajinami Latinskej Ameriky v druhej polovici 20. storočia politiku substitúcie importu výrobou, čím sa im síce v krátkodobom meradle darilo zlepšovať svoju bilanciu zahraničného obchodu, no z dlhodobého hľadiska táto politika viedla k čoraz väčšiemu sa uzatváraniu

¹ Príspevok bol publikovaný v rámci projektu VEGA č. 1/1009/11 „Medzikultúrne vzťahy a sociálny kapitál“.

ekonomík krajín regiónu a ich nedostatočnej vzájomnej spolupráci. Tento efekt sa naplno prejavil v 80. rokoch minulého storočia ako dôsledok ropných šokov. Nedostatočná otvorenosť ekonomík stredoamerických štátov spolu s nedostatočnými devízovými rezervami (na rozdiel napríklad od východoázijských štátov, ktoré sa v tomto období začali prudko rozvíjať) spôsobila v oblasti desať rokov trvajúcu hospodársku krízu, ktorá sa nazýva aj „stratenou dekádou“. Situácia sa zlepšila až začiatkom 90. rokov 20. storočia, keď nastalo postupné oživenie a nové obdobie ekonomického rozvoja. V 21. storočí však región postihli opakované živelné katastrofy (najhoršou bol hurikán Mitch), ktoré spomalili naštartovaný hospodársky rast.

Celkovo hospodárstvo štátov Strednej Ameriky možno charakterizovať ako kapitálovo poddimenzované (s výnimkou jej najrozvinutejších zástupcov, Kostariky a Panamy) a orientované na monokultúrnu rastlinnú a živočíšnu prvovýrobu (z tejto oblasti pochádza aj názov „banánové republiky“). Nepriaznivá štruktúra exportu a importu, keď sa dovážajú sofistikované výrobky a exportujú produkty s nízkou pridanou hodnotou, ďalej zvyšuje závislosť stredoamerických krajín od rozvinutých štátov, najmä USA. Problémom zostáva vysoká miera obyvateľstva žijúceho pod prahom chudoby (20 % v Paname a Kostarike, 30 % v Salvádore a Belize, ale až 50 % v Nikarague, Hondurase a Guatemale) spojená s nerovnomerným rozdelením príjmov v hospodárstve.

Aj keď je štatisticky vykazovaná nezamestnanosť na vynikajúcej úrovni 5–8 %, treba si uvedomiť, že v prípade stredoamerických štátov štatistiky nezachytávajú tzv. podzamestnanosť, teda prípady osôb pracujúcich menej, ako by pracovať chceli. Príkladom sú pouliční výrobcovia suvenírov, pomocníčky v domácnosti, čističi topánok, pouliční predavači ovocia či iných výrobkov, samozvaní strážcovia parkujúcich motorových vozidiel, pouliční strážnici a pod. Existujú aj extrémnejšie prípady: otvárači dverí na autách taxislužby, nosiči batožiny na autobusových staniách či jednotlivci za poplatok predávajúci „hovory do mobilných sietí“. Ide pritom často o vysoko neorganizovanú činnosť, ktorá má svojou povahou niekedy bližšie k žobraniu ako k skutočnému zamestnaniu, resp. podnikaniu.

Po započítaní podzamestnanosti sa odhadovaná miera nezamestnanosti v niektorých stredoamerických štátoch šplhá až k úrovniam 50 % – to všetko pri zväčša absentujúcej sociálnej sieti, ktorú iba čiastočne dokážu nahrádzať tradične úzke rodinné vzťahy obyvateľstva a remitencie príbuzných z USA a krajín EÚ (najmä Španielska).

Ďalším, aj keď zďaleka nie najväčším, problémom hospodárstva regiónu je inflácia, ktorá vo väčšine štátov dosahuje hodnoty cválajúcej inflácie v okolí 10–20 %. Najväčšie starosti so zvládaním tohto ukazovateľa má pritom socialisticky orientovaná nikaragujská vláda staronového prezidenta Daniela Ortegu.²

Ako pozitívny príklad úspešného rozvoja v oblasti možno uviesť Kostariku, ktorej výroba sa odklonila od primárnych rastlinných a živočíšnych výrobkov a preorientovala sa na produkciu softvéru, elektroniky a zdravotníckych pomôcok. V prieskume „Countries of the Future“ sa pritom práve Kostarika umiestnila z celého regiónu na prvej priečke, keď zvíťazila v kategóriách Ekonomický potenciál, Podmienky na podnikanie, Ľudské zdroje, Kvalita života, ako aj Rozvojová a investičná stratégia. Druhá skončila v oblasti infraštruktúry (za Panamou).

Vysoká úroveň vzdelanosti obyvateľstva a podpora spomínaných sofistikovaných odvetví robia z Kostariky obľúbenú destináciu pre investorov, ako sú Intel, GlaxoSmithKline, či Procter & Gamble. V súčasnosti je krajina piatym najväčším vývozcom sofistikovaných tovarov a služieb na svete a zahraničný obchod tvorí až 89 % jej HDP.³

² <http://www.cotf.edu/earthinfo/camerica/CAeco.html>

³ http://www.fdimagazine.com/news/fullstory.php/aid/2104/Central_American_Countries_of_the_Future_2007_08.html

Štruktúra hospodárstva

S výnimkou Kostariky a Panamy si štáty regiónu aj na začiatku 21. storočia zachovávajú v zásade rovnakú štruktúru hospodárstva, akou disponovali v polovici 20. storočia. Vo všeobecnosti možno povedať, že jednotlivé krajiny kladú ešte stále veľký dôraz na tradičnú poľnohospodársku výrobu, keď primárny sektor hospodárstva vytvára v priemere 10–15 % ich HDP. Výnimku v tomto ohľade tvorí Belize, kde uvedený pomer dosahuje až 30 % – táto skutočnosť sa dá pripísať na vrub nízkemu počtu obyvateľov krajiny a jej veľmi nízkej hustote osídlenia, ktorá vytvára priaznivé podmienky na pestovanie a vývoz poľnohospodárskych plodín. Na opačnom konci spektra sa nachádzajú dve najrozvinutejšie ekonomiky regiónu, Kostarika a Panama, kde poľnohospodárstvo tvorí iba 6 % HDP.

Komoditná štruktúra produkcie primárneho sektora je v rámci jednotlivých štátov Strednej Ameriky pomerne homogénna (determinujúcim faktorom sú tu najmä klimatické podmienky). Pestujú sa najčastejšie banány, kakao, káva, kukurica, citrusové plody a ovocie, chová sa hovädzí dobytok, hydina, ošípané a ovce. Významným produktom je aj drevo. Špecialitou regiónu je produkcia luxusných produktov živočíšnej výroby (krevety, homáre) a pestovanie okrasných rastlín (Kostarika). Nerastné suroviny sa v Strednej Amerike vo väčšom množstve nevyskytujú, azda s výnimkou zlata v Hondurase, Salvádore a Nikaragae a menších nálezísk ropy, medi, striebra a zinku.

Priemysel dosahuje v priemere 20–30 % podiel na celkovom HDP regiónu, pričom výnimku tvorí Belize (vysoký podiel poľnohospodárskej produkcie) a Panama (vysoký podiel služieb) so 17 %. Zastúpenie tu má najmä textilný priemysel (dôležitý vývozný artikel), cukrovarníctvo, potravinárstvo, chemický a petrochemický priemysel, spracovanie dreva a pod. V Paname má významné zastúpenie stavebný a cementársky priemysel, čo je spôsobené existenciou Panamského kanála na území štátu, nutnosťou jeho neustálej obnovy, ako aj v súčasnosti prebiehajúcim projektom jeho rozšírenia s predpokladaným ukončením v roku 2014. Najvýraznejšie sa však spomedzi ostatných krajín regiónu vymedzuje Kostarika, ktorej priemyselná výroba sa vo veľkej miere orientuje na výrobu produktov s vysokou pridanou hodnotou. Ide najmä o mikročipy a zdravotnícke zariadenia.

Sektor služieb tvorí 60–70 % HDP jednotlivých krajín regiónu. Najnižšie hodnoty (len 54 %) dosahuje v Belize, najvyššie v najrozvinutejších ekonomikách, v Kostarike (68 %) a v Paname (až 77 %). Panamský terciárny sektor pritom ťaží najmä z existencie už spomínaného prieplavu, ktorý krajine umožňuje poskytovanie transportných a finančných služieb, služieb registrácie lodí a podobne. Turizmus je dôležitým zdrojom príjmov najmä v Belize a v Kostarike, ktorá je okrem svojej rozvinutej infraštruktúry zaujímavá najmä vysokou mierou biodiverzity (množstvo druhov plazov a obojživelníkov).

Čo sa týka zamestnanosti podľa jednotlivých sektorov hospodárstva, percentuálne približne zodpovedá podielom, ktoré sektory dosahujú na HDP krajín. Výnimku tvoria tri najmenej rozvinuté krajiny regiónu, Guatemala, Honduras a Nikaragua, v ktorých primárny sektor zamestnáva až 40–50 % populácie. Táto skutočnosť je spôsobená najmä existenciou malých rozdrobených vidieckych farmárskych usadlostí venujúcich sa najčastejšie pestovaniu kávy, banánov, resp. iných poľnohospodárskych plodín.

Priemyselná výroba zamestnáva najväčší podiel obyvateľstva v Kostarike (22 %), pričom vysoký podiel z takto zamestnaného obyvateľstva pracuje v podnikoch vyrábajúcich high-tech výrobky (už spomínané mikročipy, resp. zdravotnícke zariadenia). Sektor služieb dosahuje vysoké hodnoty v Belize a Paname. Zatiaľ čo v prvom z týchto štátov je príčinou rozvíjajúci sa sektor turizmu, v prípade Panamy ide najmä o poskytovanie služieb v súvislosti s Panamským prieplavom.

Treba dodať, že vysoké podiely obyvateľstva vykazujúceho aktivitu v sektore služieb nie sú v prípade Strednej Ameriky spoľahlivým indikátorom rozvoja regiónu. Mnohokrát ide

totiž o ľuďoch trpiacich podzamestnanosťou (pozri predchádzajúci text), ktorí na zaobstaranie obživy ponúkajú výkon málo kvalifikovaných služieb.

Štruktúra zahraničného obchodu

Zahraničný obchod krajín Strednej Ameriky je z veľkej časti (azda len okrem Panamy) determinovaný štruktúrou hospodárstva jednotlivých štátov. Najdôležitejšími exportnými artiklami sú preto oblečenie (tu sú najdôležitejším odberateľom lacných odevov najmä Spojené štáty), drevo, ovocie, káva, krevety, ale napríklad aj zlato (najmä v prípade Hondurasu, Salvádora a Nikaraguy). Kostarika je opäť výnimkou, keď vysoký podiel na jej exporte tvoria vyrábané mikročipy a zdravotnícke zariadenia. Hlavným exportným partnerom regiónu sú pritom USA s 20–60 % podielom. Za nimi sa nachádzajú ostatné krajiny regiónu Strednej Ameriky. V prípade Kostariky putujú vyvážené výrobky aj do Číny, Holandska a Mexika.

Štruktúru importu tvorí najmä dovoz spotrebného tovaru, strojových zariadení, palív, potravín, ropy, hnojív, výrobkov chemického priemyslu a elektroniky. Medzi najväčších importných partnerov patria opäť USA (30–50 %), Mexiko, ostatné krajiny regiónu a Čína. Výnimkou je v tomto ohľade znova Kostarika, kde významnú rolu zohráva Japonsko (import súčiastok pre sofistikovanú výrobu), ako aj Panama, ktorá obchoduje okrem Japonska aj so Singapurom. Táto skutočnosť je spôsobená tým, že rovnako ako Panama je aj Singapur významným svetovým prístavom a prekladiskom tovaru – ide teda poväčšine o dovozy z tretích krajín oficiálne registrované ako výrobky Singapúru, ktoré potom putujú z Panamy do USA a iných štátov regiónu.

Pri pohľade na štruktúru zahraničného obchodu je zrejmé, že azda len s výnimkou Kostariky a Panamy je zloženie importných a exportných surovín pre stredoamerické štáty nevýhodné. Zatiaľ čo ich vývoz tvoria najmä tradičné suroviny (ovocie, drevo) a výrobky s nízkou pridanou hodnotou (textil), dovoz pozostáva najmä zo zložitejších strojových zariadení, potravín, palív či elektroniky. Pri stále rastúcich cenách svetových potravín a kapitálovej náročnosti výroby sofistikovaných produktov preto dochádza k nepriaznivému vývoju platobnej bilancie spôsobujúcemu zadlžovanie krajín regiónu. Aj keď sú stredoamerické štáty napospol zaradené do rôznych medzinárodných programov na odpúšťanie zahraničného dlhu, ktoré v nich pomáhajú udržiavať krátkodobú stabilitu, nerieši tento nástroj príčinu vznikajúcich disparít – neokoloniálne exportno-importné vzťahy najmä smerom k USA.

Infraštruktúra

V oblasti infraštruktúry sú viditeľné veľké rozdiely medzi dvoma najrozvinutejšími štátmi Strednej Ameriky, Kostarikou a Panamou, a zvyškom regiónu. Zatiaľ čo je v Kostarike až 22 % obyvateľstva pripojených k internetu, je toto číslo v Nikarague menšie ako 1 %. Podobne možno posudzovať aj počet mobilných telefónov na obyvateľa, kde v Paname vlastní mobilný telefón 80 % obyvateľstva, no v Guatemale si túto vymoženosť môže dovoliť iba 35 % populácie. Čo sa týka pevného telefonického spojenia, vlastní napríklad v Kostarike telefón každý tretí človek (je teda predpoklad, že pevná linka je v priemere zavedená v každej domácnosti), kým v Guatemale každý dvadsiaty.

Osobitnou otázkou je oblasť vzdelania, kde v Kostarike existuje až 56 univerzít, kým Honduras s takmer dvojnásobným počtom obyvateľov ich má iba 13. Treba však jednoznačne dodať, že vysoký počet univerzít v krajine nemusí priamo úmerne odrážať aj kvalitu jej vzdelávacieho systému.

Čo sa týka dopravnej infraštruktúry, je cestná sieť v Strednej Amerike s výnimkou Panamy a Kostariky na pomerne nízkej úrovni z hľadiska jej dĺžky (napríklad Nikaragua po prepočítaní na rozlohu dosahuje len 10 % cestného pokrytia Slovenska), ale aj povrchu, keď je viac ako 4/5 cestných komunikácií nedláždených. Zaujímavosťou je pritom napríklad neexistencia adries v niektorých krajinách (Kostarika), kde sa potom poloha obydlija charakterizuje opisne vzhľadom na všeobecne známe dominanty daného mesta. Železničná sieť je ešte menej rozvinutá ako cestná infraštruktúra a v Nikarague a Belize absentuje úplne.

Strednou Amerikou prechádza zo severu na juh aj Panamerická diaľnica, ktorá spája sever Ameriky s jej najjužnejším cípom. Prerušená je iba na území Panamy, kde jej stavba nebola pre neprístupný terén na hraniciach s Kolumbiou dosiaľ ukončená.

Letecká doprava je pomerne dobre rozvinutá, a to aj vďaka potrebe dopravy do nedostupných lokalít v horskom teréne. Ako príklad poslúži Nikaragua, ktorá má na svojom území až 150 letísk – len 11 z nich má však dláždený povrch. Z priemeru opäť vybočuje počtom letísk po prepočítaní na rozlohu Kostarika (150, z toho tretina dláždených) a kvalitou Panama (110 letísk, z toho vyše 60 dláždených).

Celkovú dopravnú dostupnosť mierne koriguje aj používanie vnútrozemských vodných trás, ktorých majú stredoamerické štáty vzhľadom na ich zvlnený povrch relatívny dostatok.

Priame zahraničné investície

Toky priamych zahraničných investícií v regióne priamo súvisia s jeho polohou, stupňom rozvoja infraštruktúry, kapitálovou a vzdelanostnou vybavenosťou a najmä s bezpečnostnou situáciou. Práve posledné kritérium tvorilo až do 90. rokov 20. storočia významnú prekážku prílevu PZI do Strednej Ameriky. Okrem občianskych nepokojov medzi ľavicovo a pravicovo orientovanými guerrilovými skupinami išlo tiež o s nimi súvisiace časté vojenské prevraty a tým aj nestabilitu a malú predvídateľnosť hospodárskeho vývoja v regióne (ako príklad môže slúžiť sandinistický režim Daniela Ortegu v 80. rokoch minulého storočia v Nikarague).

Po upokojení situácie začali do krajín prúdiť investície najmä z USA. Tieto PZI sa však najčastejšie zameriavajú na tzv. „maquiladoras“, čiže na výrobné závody zostavujúce výrobky z dodávaných súčiastok. V maquiladoras často platia osobitné právne režimy, zákaz odborovej činnosti, neexistencia minimálnej mzdy a podobné pre investorov lákavé podmienky. Tento typ investícií má však pre svoju malú pridanú hodnotu a závislosť od nízkej úrovne miezd iba malý vplyv na zvyšovanie úrovne domáceho obyvateľstva.

Zvýšený nárast prílevu PZI je vo väčšine krajín regiónu pozorovateľný najmä po roku 2006, keď v nich vstúpila do platnosti dohoda o voľnom obchode s USA (pozri DR-CAFTA v nasledujúcom texte), ktorá uľahčila investovanie, ochranu duševného vlastníctva a obchod medzi krajinami Strednej Ameriky a USA. Práve prvé dva faktory boli pravdepodobne pri náraste PZI rozhodujúce, keďže vďaka preferenčnému režimu bolo na 80 % exportov stredoamerických štátov zo strany USA aj pred vstupom DR-CAFTA do platnosti uvaľované nerecipročné 0 % clo.

Osobitným prípadom je Kostarika, ktorej sofistikovaná výroba vyvolaná prílevom PZI do odvetvia elektroniky je stimulom pre širšiu oblasť hospodárstva krajiny.

Prognóza hospodárskeho vývoja regiónu

Na základe analýzy doterajšieho vývoja možno konštatovať, že v minulosti boli najvýznamnejšou prekážkou rozvoja Strednej Ameriky sociálne nepokoje, občianska vojna, nestabilná politická scéna a celkovo zlá bezpečnostná situácia v regióne. Za predpokladu

udržania súčasnej stability jednotlivých krajín by malo postupne dochádzať k zlepšovaniu hospodárskej situácie a investičných podmienok pre zahraničný kapitál.

Rizikom regiónu však aj naďalej zostáva vysoká nezamestnanosť a nebezpečne vysoká nerovnomernosť rozdelenia príjmov, ktorá zabraňuje vzniku výraznejšej kapitálotvornej vrstvy a následne spôsobuje podkapitalizovanosť spoločnosti – jej nemenej významným vedľajším účinkom je zvyšovanie sociálneho napätia v spoločnosti, ktoré môže viesť až k návratu nestability do regiónu. Ďalším problémom je aj orientácia domácej produkcie, a tým aj vývozu, na produkty rastlinnej výroby s veľmi nízkou pridanou hodnotou. Bude výzvou pre vlády jednotlivých krajín, aby sa cielenou hospodárskou politikou usilovali o zmenu štruktúry hospodárstva, podporu priemyselnej výroby a sektora služieb.

Prínosom pre región bude aj fungovanie dohody DR-CAFTA, ktorá môže spôsobiť prílev potrebných investícií, najmä z USA. Je však otázne, nakoľko budú tieto investície svojou povahou prinášať skutočný rozvoj hospodárstva jednotlivých krajín a nakoľko bude ich umiestnenie v regióne trvalé.

Použitá literatúra:

1. Central America: Economics. [Online]. 2011, COTF. [Citované 20.11.2011]. Dostupné na internete: <<http://www.cotf.edu/earthinfo/camerica/CAeco.html>>
2. FDI Atlas: Central American Countries of the Future. [Online]. 2011, FDI Intelligence. [Citované 21.11.2011]. Dostupné na internete: <http://www.fdimagazine.com/news/fullstory.php/aid/2104/Central_American_Countries_of_the_Future_2007_08.html>

Kontakt

Ing. Peter Ret'kovský

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava
E-mail: peter.retkovsky@euba.sk

Peter Rusiňák

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

TEORETICKÉ A PRAKTICKÉ VYMEDZENIE KONCEPTU ZRANITEĽNOSTI MALÉHO ŠTÁTU

Abstrakt

Aktuálnosť výskumu problematiky konceptu zraniteľnosti malých štátov v troch základných geografických vymedzeniach (Európa, Karibská oblasť, Tichomorie) vychádza z jej akútnej a tesnej prepojenosti na výskum malých štátov v rámci teórií a praxe medzinárodných vzťahov. Príspevok si o.i. kladie za cieľ prispieť do diskusie o možnostiach znížiť mieru zraniteľnosti malých štátov, ktorá je osobitne podmienená nedostatočnou kapacitou na eliminovanie jej rôznych typov. Autor nevníma zraniteľnosť iba ako ekonomickú veličinu, v prvom rade ide o náchylnosť subjektu voči vonkajším vplyvom, či už v bezpečnostnej, environmentálnej, humanitárnej, ekonomickej alebo kultúrnej oblasti.

Kľúčové slová: malý štát, zraniteľnosť, Karibik, Európska únia, Tichomorie.

Abstract

The necessity to seek deeper understanding of small states' vulnerability in three geographical boundaries (Europe, the Caribbean, and the Pacific) originates from its tight connection to the small states' research within the scope of theories and practice of international relations. The aim of the article is to contribute to the academic debate on possibilities of decreasing small states' vulnerability being conditioned primarily by the insufficient capacity to challenge all the types of vulnerabilities. The author does not recognize vulnerability within the economic scope exclusively; yet comprehends it as a predisposition to external influences in security, environmental, humanitarian, economic and cultural field.

Key words: small state, vulnerability, the Caribbean, the European Union, the Pacific.

V historickom kontexte mohli malé štáty prežiť len vďaka tomu, že sa vyznačovali určitými špecifikami, ktoré im dovoľovali koexistovať po boku veľkých mocností. Zahraničná politika týchto štátov sa zákonite musela orientovať takým smerom, ktorý im bol schopný zaručiť bezpečnosť prežitia. S narastajúcim počtom malých štátov v medzinárodných vzťahoch však dochádza k interakciám takejto množstva aktérov MV, že viacerí z nich vykazujú určité podobnosti vo svojom správaní a presadzujú podobné stratégie na získanie vplyvu a moci. V nasledujúcich riadkoch by sme radi zrekapitulovali základné charakteristiky malých štátov, ktoré sú im vlastné a ktorými sa v rôznej miere snažia presadiť svoje pozície na poli medzinárodných vzťahov. Treba zdôrazniť, že nejde o nemenné axiómy, ale o určité tendencie vedúce k pochopeniu postavenia malých štátov:

1. Ciele malých štátov sa v zahraničnej politike prioritne orientujú na určitú geografickú oblasť, zvyčajne ide o región, kde sa krajina nachádza. Ich malosť im neposkytuje dostatočné zdroje na presadzovanie svojich záujmov v širšom poli pôsobnosti, pričom ide zvyčajne o nedostatok ľudských a surovinových zdrojov;

2. Vo všeobecnosti platí, že malé štáty sú v medzinárodných organizáciách menej aktívne v porovnaní s veľmocami. Tu do hry opäť vstupuje nedostatok zdrojov;
3. Neschopnosť použitia sily na obranu svojich národných záujmov núti malé štáty spoliehať sa na medzinárodné prostredie. Sila je v tomto prípade definovaná ako nevhodný prostriedok na budovanie medzinárodných vzťahov a zabezpečenie si vlastnej bezpečnosti;
4. Malé štáty hľadajú iné cesty na kultiváciu svojich vzťahov a presadzovanie svojich záujmov ako je cesta vojenská;
5. Z ekonomického pohľadu malé štáty vykazujú vysoký stupeň otvorenosti ekonomiky, pretože im vlastné zdroje nedokážu zabezpečiť plnohodnotnú ekonomickú nezávislosť. V dnešnom globalizácii prepojenom svete vlastne ide o nevyhnutnú podmienku, keď pohyb know-how, technológií, kapitálu a pracovnej sily predstavuje významný fenomén;
6. Malé štáty sa vo svetovej politike utiekajú oveľa častejšie k zvýrazňovaniu morálnych argumentov, pravidiel a medzinárodného práva ako je tomu v prípade veľkých krajín. Vo vzťahu slabší – silnejší je právny a morálny argument veľmi dôležitý pre prvého menovaného;
7. Pravdepodobne najvýznamnejšou charakteristikou malých štátov v zahraničnej politike je ich angažovanosť na poli medzinárodných organizácií. Bez ohľadu na reálnu politickú silu krajín v nich zvyčajne platí zásada rovnosti, čo v praxi znamená, že hlas Luxemburska má tú istú váhu ako hlas Francúzska. Tento fakt nepriamo zvyhodňuje malé štáty, ktoré sú v prípade aliančných spojení schopné prehlasovať veľké krajiny napr. na poli OSN alebo WTO. Členstvo v medzinárodných organizáciách sa považuje za nevyhnutnosť. V neposlednom rade členstvo v medzinárodnej organizácii, resp. v integračnom zoskupení prináša prestíž a významnú možnosť pre malú krajinu presadiť svoj záujem;
8. Koncept zraniteľnosti je osobitnou charakteristikou malých štátov, keďže ich miera vystavenia riziku voči externým faktorom v rôznych oblastiach je podstatne vyššia ako v prípade veľmocí. Analogicky ako v prípade teoretického vymedzenia malých štátov v rámci teórií medzinárodných vzťahov, aj v prípade zraniteľnosti sú autori nejednotní v nahliadaní na samotný koncept zraniteľnosti.

Ako sme spomínali vyššie, OSN ani žiadna iná organizácia s celosvetovou pôsobnosťou doteraz vytvorila jednotnú definíciu malého štátu. Tým pádom sa komunita štátov pod hlavičkou OSN nemôže jasne zhodnúť ani na tom, čo je to malý ostrovný rozvojový štát (SIDS). Podľa Barbadoskej deklarácie sa za malé ostrovné rozvojové štáty označuje skupina krajín, ktoré spájajú podobné charakteristické znaky a výzvy z hľadiska ich rozvoja. Tie vyplývajú obzvlášť z ich polohy a veľkosti. Ide o odľahlé štáty s nízkou nadmorskou výškou, malou populáciou, obmedzenými zdrojmi, často zasahované prírodnými katastrofami. Za ostrov je podľa Konvencie OSN o morskom práve z roku 1982 považovaná „prírodou vytvorená oblasť zeme obklopená vodou, ktorá je pri prílive nad vodou.“

Za malý štát je v tejto súvislosti podľa Ministerského združenia OSN považovaný štát s populáciou nižšou ako 1,5 milióna obyvateľov. Hodnotenie „malej veľkosti“ štátu na základe populácie bolo prijaté na konferencii v Edinburgu v roku 1997, avšak žiaden z oficiálnych orgánov OSN túto, podľa nášho názoru veľmi jednoduchú a nič nehovoriacu definíciu, neprijal za celosvetovo platnú pre „malé štáty“. Považujeme za potrebné ozrejmiť, že do kategórie SIDS sú zaradované aj štáty, ktoré nie sú ostrovmi (Belize, Guinea-Bissau, Guyana, Surinam), avšak majú podobné charakteristiky. Pre ne sa zvykne používať označenie „malé zraniteľné štáty - SVS“ (z angl. Small Vulnerable States – SVS). Tieto však

nepredstavujú oficiálnu kategóriu, tak ako SIDS. V súvislosti s praktickým vymedzením malých štátov a ich zraniteľností, v nasledujúcich riadkoch definujeme oblasti s vysokou koncentráciou malých ostrovných štátov.

Karibská oblasť

Karibskú oblasť tvoria ostrovy Veľké a Malé Antily a taktiež tzv. guyanské štáty, ktorých pobrežie Karibské more neobmýva (Guyana a Surinam). V ostrovne roztrieštenej oblasti sa historicky v rámci kolonizácie presadili Španieli, Briti, Francúzi a Holanďania. Koncom 19. storočia získali v oblasti značný vplyv aj Spojené štáty americké. Vlastnícke vzťahy sa premietli do jazykovej rôznorodosti karibských štátov a na dlhé obdobie sa stali prekážkou integrácie karibských ostrovov. Britské pokusy o zjednotenie oblasti do väčších celkov alebo dokonca do celoantilskej federácie (pod názvom Západindická federácia) skončili neúspechom. Pôvodné obyvateľstvo karibských ostrovov bolo vo väčšine prípadov zabitá a jeho miesto zaujali prisťahovalci z Európy, Ázie a predovšetkým z Afriky. Miešaním prisťahovalcov vznikli špecifické ostrovné populácie – černošské, mulatské a belošské. Karibik bol významným obchodným miestom pre Európu a spojitost' s týmto regiónom nebola prerušená ani prítomnosťou veľmoci akými sú USA. Karibskú oblasť teda v súčasnosti tvorí Antilské súostrovie pozostávajúce zo 7 000 ostrovov a útesov s rozlohou 238 000 km², ktoré spoločne tvoria hranicu medzi Karibským morom a Atlantickým oceánom.¹ Je teda jednou z oblastí s najväčšou koncentráciou malých štátov vo svete a aj napriek ich geografickej malosti bol historický vplyv karibských ostrovov na politické dianie v Európe a USA nezanedbateľný. Aj keď táto oblasť bola od svojho objavenia Európanmi striedavo vyzdvihoaná a zanedbávaná, skutočnosť, že USA tu značne intervenovali vo svoj prospech, jasne vypovedá o jej význame.

Pacifická oblasť

Tichomorské ostrovné štáty patria medzi najmenšie ekonomiky sveta. Na rozdiel od karibskej oblasti sú však ostrovy od seba značne vzdialené a rozkladajú sa na obrovskom území. Táto skutočnosť pochopiteľne bránila vzájomnej spolupráci, ktorá je bežná medzi pevninskými štátmi. V minulosti sa o ostrovy Polynézie a Melanézie delili Francúzsko (to sa väčšiny svojich území nevzdalo) a Veľká Británia (ktorá väčšinu právomocí presunula na svoje domínia Austráliu a Nový Zéland). V Mikronézii sa ako vlastníci vystriedali Španielsko, Nemecko, Japonsko a taktiež USA. Historicky sa iniciátormi dekolonizačných a integračných procesov v Pacifickej oblasti stala Austrália a Nový Zéland. V Mikronézii si naďalej udržiujú silný vplyv USA. Na väčšine tichomorských ostrovov zostalo pôvodné obyvateľstvo. Odľahlosť Tichomoria oslabila vzťahy lokálnych štátov s Európou a po dekolonizácii sa obchodné vzťahy preorientovali predovšetkým na geograficky blízku Austráliu a Nový Zéland.

Indickooceánska oblasť

Medzi malé ostrovné rozvojové štáty sú taktiež zaraďované 4 štáty nachádzajúce sa v juhozápadnej časti Indického oceánu. Jedná sa o Komory, Maurícius, Seychely a Maledivy. Oblasť sa v minulosti stala doménou Veľkej Británie, ktorá získala Seychely, Maurícius a Maledivy. Francúzsku sa podarilo obsadiť Komory. Napriek tomu, že jednotlivé ostrovy

¹ Kašpar, O.: Dějiny karibské oblasti. 2002. s. 7.

zdieľajú rovnaké historické a populačné charakteristiky, úroveň ich rozvoja je veľmi odlišná. Komory sú zaradované medzi najchudobnejšie štáty sveta, Maurícius býva označovaný za novoindustrializovanú krajinu a Seychely sa radia ku krajinám so stredne vysokými príjmami. Rozvoj tohto mikroregiónu podporujú jednak integračné snahy, ale aj spolupráca s Európskou úniou, resp. bilaterálna kooperácia s Francúzskom, ktoré si v oblasti udržuje najväčší vplyv.

Atlantická oblasť

Guinea-Bissau, Kapverdské ostrovy a Sv. Tomáš a Princov ostrov sú krajinami SIDS nachádzajúcimi sa v Atlantickom oceáne. Jedná sa o bývalé portugalské kolónie, ktoré získali svoju nezávislosť v 80. rokoch minulého storočia. Väčšinu obyvateľov týchto krajín tvoria černosí, resp. v prípade Kapverd mulati. Z ekonomického hľadiska ide o značne zaostalé štáty, závislé predovšetkým na poľnohospodárstve a rybolove. Kapverdy majú významný aj sektor turistického ruchu.

Uvedené 4 oblasti SIDS predstavujú vo svetovom meradle unikátne ostrovné regióny, ktoré v zásade súhlasia s výrokom Baara² o „malom štáte a malých problémoch“. S výnimkou 5 štátov (Dominikánska republika, Haiti, Jamajka, Kuba, Papua-Nová Guinea) majú všetky štáty populáciu menšiu ako 1,5 milióna obyvateľov a spĺňajú vágne kritérium pre označenie „malý štát“. Z politického hľadiska je zásadnou otázkou, či je vybraný ostrov nezávislým územím alebo je súčasťou pevninského štátu ako jeho závislé územie. V prípade nezávislého územia ovplyvňuje jeho hospodársky vývoj politické zriadenie a jeho samostatnosť, resp. stupeň integrácie do nadnárodných štruktúr. Pozíciu v týchto štruktúrach určuje okrem veľkosti ostrova mnohokrát aj koloniálna minulosť.

Ako už bolo načrtnuté, ekonomická úroveň malých ostrovných rozvojových štátov je značne odlišná. Napriek tomu, že štáty boli v dobe dekolonizácie veľmi chudobné a málo rozvinuté, s problémami typickými pre väčšie rozvojové krajiny ako napr. hlad a podvýživa sme sa tu nestretávali. Odvtedy sa situácia SIDS zlepšila, malé štáty si našli svoje miesto vo svetovej ekonomike ako dodávatelia špecifických poľnohospodárskych produktov, poskytovatelia finančných služieb, vojenské základne či destinácie cestovného ruchu. Napriek tomu, že mnohé z nich už nemôžeme považovať za ekonomicky zaostalé, ich malé ekonomiky sú vysoko zraniteľné a z toho dôvodu štáty hľadajú možnosti dlhodobej spolupráce nielen medzi sebou, ale i s ekonomickými veľmocami.

Fakt, že krajiny SIDS z hľadiska kvality života vykazujú vyššie príjmy ako ostatné rozvojové krajiny, viedol niektorých autorov k spochybňovaniu ich miery ekonomickej zraniteľnosti. Argumenty o značnej odľahlosti a izolovanosti jednotlivých štátov boli oslabené rozvojom leteckej dopravy, znižovaním ceny medzinárodnej prepravy a rozvojom telekomunikačných technológií. Telekomunikačné technológie v skutočnosti otvorili SIDS nové ekonomické možnosti prevažne v oblasti poskytovania medzinárodných služieb. Preto sa v 90. rokoch 20. storočia objavila potreba špecifikovať „zraniteľnosť“ SIDS pomocou indikátorov. Za týmto účelom bol v roku 2000 vytvorený sekretariátom Spoločenstva národov tzv. Index zraniteľnosti (The Commonwealth Vulnerability Index – CVI) pozostávajúci z 3 kritérií:

- dopad prírodných katastrof;
- miera závislosti na exporte;
- stupeň diverzifikácie ekonomiky.³

² Baar, V.: Vnější vztahy Evropské unie. Geoeconomické a geopolitické aspekty jejich makroekonomické diferenciace. Ostrava: Ostravská univerzita, 2006, s. 178.

³The Commonwealth Vulnerability Index. Dostupné na: <http://www.unescap.org/mced2000/pacific/background/vulnerability.htm> [cit. 18-06-2011]

Krajiny SIDS spájajú rozvojové problémy, ktoré nie sú podmienené len výškou príjmu, ale množstvom iných faktorov, pričom práve analýza podobností a rozdielov krajín môže obohatiť diskusiu a poskytnúť lepšie pochopenie otázok súvisiacich s rozvojom malých štátov a ich zraniteľnosti, ktoré môžeme popísať aj pomocou ekonomického indexu zraniteľnosti. Pojem index zraniteľnosti bol po prvýkrát formálne navrhnutý na Malte 26. júna 1990 počas stretnutia odborníkov vlády ostrova, rozvojových krajín a organizácie UNCTAD, pod záštitou ktorej sa stretnutie konalo. Briguglio, prvý autor ekonomického indexu zraniteľnosti (EVI), vyvíjal index už v priebehu druhej polovice osemdesiatych rokov, keď začali byť žiaduce opatrenia hospodárskej zraniteľnosti malých ostrovných štátov, pretože v dôsledku pomerne vysokého HDP na obyvateľa sa akoby zatajovala ich ekonomická nestabilita. Následne sa konala už spomínaná Globálna konferencia o trvalo udržateľnom rozvoji SIDS na Barbadose v roku 1994, kde OSN vyzvala odborníkov na rozvoj a bližšiu špecifikáciu EVI.

Indexy ekonomickej zraniteľnosti, ktoré boli navrhnuté podľa rôznych autorov (Briguglio - 1995, Chander - 1996, Wells - 1997, Crowards - 1999, Atkins - 2000) sa vo všeobecnosti spájali len niekoľkými komponentmi. Funkčná a používaná verzia indexu bola prijatá v roku 2000 Organizáciou spojených národov a zároveň sa stala jedným z kritérií pre zaradenie medzi najmenej rozvinuté krajiny (LDCs). EVI je navrhnutý tak, aby odrážal riziká pre rozvoj krajín poznačených vonkajšími šokmi, ich dopad, ktorý závisí od veľkosti šokov a na štrukturálne charakteristiky, ktoré určujú, do akej miery by boli krajiny postihnuté šokmi, čiže ich zraniteľnosť resp. odolnosť.

Index ekonomickej zraniteľnosti je konštruovaný ako kompozitný index z dvoch hlavných indexov, aby odrážal vplyv vonkajších šokov, ktorým krajiny čelia a do akej miery sú im vystavené. Expozičný index sa skladá zo subindexov reprezentujúcich malosť, umiestnenie a ekonomickú štruktúru. Index šoku zahŕňa subindexy prírodných a obchodných šokov. EVI je aritmetickým priemerom dvoch základných zložiek - expozičného indexu a indexu šoku. A tieto dva indexy obsahujú kombináciu nasledujúcich siedmich ukazovateľov:

- veľkosť populácie;
- odľahlosť;
- koncentrácia vývozu tovaru;
- podiel poľnohospodárstva, lesníctva a rybolovu na HDP;
- bezdomovectvo v dôsledku prírodných katastrof;
- nestabilita poľnohospodárskej produkcie;
- nestabilita vývozu tovarov a služieb.⁴

Rozbor vzorky 111 rozvojových krajín (37 malých a 74 veľkých) v roku 1999 ukázal, že malé štáty boli zraniteľnejšie ako veľké krajiny, bez ohľadu na príjmy. Keď bol príjem na osobu skombinovaný s EVI, poradie krajín sa dramaticky zmenilo. Avšak, malé štáty aj v tomto prípade obsadili prvé priečky medzi najzraniteľnejšími rozvojovými krajinami.

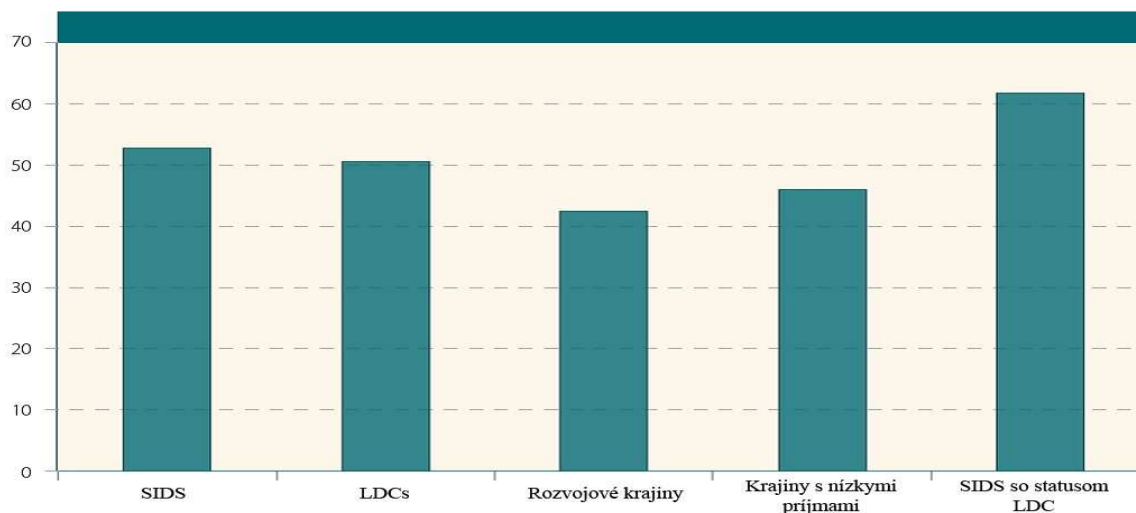
- z 50 najzraniteľnejších krajín bolo 33 malých štátov (27 LDC a 23 ostrovov);
- v najmenej zraniteľných 50 štátoch boli iba 2 malé štáty.⁵

⁴ Paurová, S.: Malý štát ako fenomén medzinárodných vzťahov. Bakalárska práca, s. 23.

⁵ Commonwealth Secretariat: The Commonwealth Vulnerability Index. In: *Report on the Meeting on Vulnerability of Small States*. 2000. Dostupné na: <http://www.unescap.org/mced2000/pacific/background/vulnerability.htm> [cit. 18-06-2011].

Ekonomický index zraniteľnosti považujeme za doteraz najkomplexnejší spôsob vypovedania miery zraniteľnosti malých štátov. Jeho výhodou je, že globálne zachytáva viaceré problémy SIDS, pričom jeho aplikovateľnosť nie je obmedzená iba na malé štáty. Index je použiteľný pre akýkoľvek štát sveta, čo umožňuje lepšie reflektovať trendy v postavení SIDS a pri porovnaní napr. s malými štátmi v rámci Európskej únie. Graf 1 znázorňuje EVI vypočítané pre rok 2009 trojročným preskúmaním. Ukazuje sa, že SIDS sú naozaj zraniteľnejšie než akákoľvek iná skupina rozvojových krajín, pričom SIDS patriace aj do skupiny LDC sú najzraniteľnejšie zo všetkých.⁶

Graf 1 – EVI z roku 2009 s trojročným preskúmaním

Prameň: Hein, P.: Views and perspectives of the Committee for Development Policy on United Nations support for small island developing States. 2010. Dostupné na : http://un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_background_papers/bp2010_10.pdf

Výsledky merania v rámci EVI jasne preukázali, že viaceré krajiny SIDS stále spadajú do kategórie najmenej rozvinutých štátov sveta, tzv. LDC. Hodnotenie krajín pre zaradenie do tejto kategórie je postavené na základe analýzy nasledujúcich kritérií:

- HDP per capita;
- Index ľudských zdrojov (Human Assets Index – HAI);
- Index ekonomickej zraniteľnosti (Economic Vulnerability Index – EVI).⁷

Na to, aby bola krajina zaradená medzi najchudobnejšie štáty sveta, musí uvedené ukazovatele dosahovať v nasledujúcich hodnotách:

- HDP per capita < 745 USD;
- hodnota Indexu ľudských zdrojov < 58;
- hodnota Indexu ekonomickej zraniteľnosti > 42;
- populácia menšia ako 75 miliónov obyvateľov.⁸

⁶ Paurová, S.: Malý štát ako fenomén medzinárodných vzťahov. Bratislava: Ekonomická univerzita, 2011, s. 25

⁷ viac informácií o kritériách pre zaradenie krajín do kategórie LDC dostupných na <http://www.un.org/esa/policy/devplan/profile/criteria.html#gni>

⁸ Ibid.

Hranica pre vylúčenie zo skupiny je HDP per capita vyššie ako 900 USD, hodnota Indexu ľudských zdrojov nad 64 a hodnota Indexu ekonomickej zraniteľnosti nižšia ako 38. Na vylúčenie zo skupiny stačí, aby krajina spĺňala iba dve kritériá. Pri revízii v roku 2006 podľa vyššie uvedených kritérií medzi najchudobnejšie krajiny sveta patrili nasledujúce SIDS: Guinea-Bissau, Haiti, Kapverdske ostrovy, Kiribati, Komory, Maledivy, Samoa, Sv. Tomáš a Princov ostrov, Šalamúnove ostrovy, Východný Timor, Tuvalu a Vanuatu. Na zahrnutie do skupiny bola navrhnutá aj Papua-Nová Guinea, ktorá v roku 2006 splnila všetky 3 požadované kritériá. Naopak Kiribati, Tuvalu a Vanuatu prekročili u dvoch ukazovateľov hraničné hodnoty pre členstvo a preto boli navrhnuté na vyradenie zo zoznamu LDC krajín. V roku 2007 boli vylúčené Kapverdske ostrovy a zatiaľ poslednou krajinou, ktorá sa zbavila statusu LDC, boli Maledivy vylúčené zo skupiny k 1. januáru 2011.

Viac ako polovica krajín SIDS je podľa FAO klasifikovaná ako štáty s nízkymi príjmami a potravinovým deficitom, resp. štáty s nízkymi príjmami závislé na dovoze potravín. Klasifikáciu krajín SIDS a ich členstvo v jednotlivých svetových organizáciách možno nájsť na stránkach a v správach Organizácie pre výživu a poľnohospodárstva OSN.

Legitimita SIDS ako kategórie vyžadujúcej osobitnú pozornosť je v celosvetovom meradle značne skeptická. Problémy, ktoré musia malé ostrovné rozvojové štáty riešiť, sú až na klimatické zmeny, na okraji záujmu medzinárodnej politiky. Samotné SIDS poukazujú na nerešpektovanie výziev kritických pre ich udržateľný rozvoj. Napriek tomu, že táto otázka bola predmetom a súčasťou niekoľkých svetových konferencií, žiadne konkrétne kroky na vyššej úrovni doteraz podľa názoru SIDS neboli pretavené do skutočnosti. Jednou z príčin pochybností môže byť absencia medzinárodne uznávaného zoznamu SIDS a presnejších kritérií pre zaradenie medzi SIDS. Ďalším faktorom je odlišný prístup medzinárodných inštitúcií k otázke SIDS. SIDS, ako najzreteľnejší príklad zraniteľného malého štátu, trpí svojou periférnou polohou nie len v geografickom zmysle, ale osobitne v rámci usporiadania medzinárodno-spoločenských záujmov.

Použitá literatúra:

1. Baar, V.: Vnější vztahy Evropské unie. Geoeconomické a geopolitické aspekty jejich makroekonomické diferenciace. Ostrava: Ostravská univerzita, 2006, ISBN 80-7368-142-0.
2. Declaration of Barbados. Dostupné na <http://islands.unep.ch/dbardecl.htm>.
3. Earth Negotiations Bulletin. Dostupné na <http://www.iisd.ca/vol08/enb0830e.html>.
4. Hein, P.: Views and perspectives of the Committee for Development Policy on United Nations support for small island developing States. 2010. Dostupné na http://un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_background_papers/bp2010_10.pdf
5. Kašpar, O.: Dějiny karibské oblasti. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2002, ISBN 80-7106-557-9.
6. Paurová, S. 2011. Malý štát ako fenomén medzinárodných vzťahov : bakalárska práca. Bratislava : EUBA, 2011. 41 s.
7. The Commonwealth Vulnerability Index. Dostupné na <http://www.unescap.org/mced2000/pacific/background/vulnerability.htm>.

Kontakt

Ing. Peter Rusiňák

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: peter.rusinak.fmv@euba.sk

Peter Rusiňák
Jarmila Rusiňáková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
FAKULTA APLIKOVANÝCH JAZYKOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

K POSTAVENIU A ÚLOHÁM DIPLOMACIE V PROCESE JEDNOTNEJ PREZENTÁCIE ŠTÁTU V ZAHRANIČÍ

Abstrakt

Predkladaný článok je súčasťou projektu VEGA Postavenie a úlohy diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu (1/0763/10), spracovávaného na Fakulte medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave ako výskumnom pracovisku. Autori vymedzujú základné úlohy diplomatickej služby vo vzťahu ku konceptu jednotnej prezentácie štátu v zahraničí a stručne charakterizujú jej postavenie konceptora a realizátora v tomto procese. V tejto súvislosti sa venujú aj problematike tzv. národného brandingu a jeho vzťahu k úlohám diplomatickej služby.

Kľúčové slová: štát, jednotná prezentácia, koordinovaná prezentácia, značka (branding), globálny, diplomacia, verejná diplomacia.

Abstract

The presented article is part of the VEGA research project „The Role of Diplomacy in the Process of the Joint Presentation State“ (1/0763/10), which is being worked out at the Faculty of International Relations, University of Economics, Bratislava, as a research centre.

The authors outline the principal tasks of a diplomatic service towards the concept of the joint presentation of a state abroad and at the same time they give the characteristics of its role as a conceptor as well as a conductor in this process. Meanwhile, they pay attention to questions of so called „national branding“ and its correlation to tasks of a diplomatic service.

Key words: state, joint presentation, coordinated presentation, branding, global, diplomacy, public diplomacy.

Úvod

Postavenie diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu v zahraničí vnímame v zásade z troch pohľadov, a to z pohľadu jej koordinančej funkcie, účasti na spracovaní konceptu jednotnej prezentácie a následne jej účasti na realizácii opatrení, ktoré samotný koncept obsahuje.

Hlavným cieľom projektu je preskúmať, ako sa mení postavenie, úlohy a funkcie klasickej diplomacie a zahraničnej služby štátu ako koordinačného subjektu pri vytváraní imidžu krajiny. Výskum bude rezultovať do spracovania návrhov možných postupov inštitúcií slovenskej zahraničnej služby pri realizácii spoločného postupu a jednotnej reprezentácie krajiny v zahraničí. Aktuálnosť výskumu a vhodnosť posúdenia danej problematiky prevažne na úrovni akademickej a nezávislej inštitúcie podporuje o.i. aj nekoordinovaná diskusia na úrovni viacerých rezortov o spôsobe riadenia štátnej zahraničnej reprezentácie, prinášajúcej doteraz skôr negatívne dôsledky na profiláciu a intenzifikáciu bilaterálnych vzťahov SR so svojimi partnermi. Výsledky výskumu by mohli poslúžiť ako možný zdroj informácií a námetov na skvalitnenie vzdelávacieho procesu riešiteľského pracoviska, ktoré sa

špecializuje na dve základné dimenzie zahraničnej služby – ekonomickú a interkultúrnu. Projekt by sa mohol stať vhodným nástrojomaj na posúdenie možných zmien vo vecnom, personálnom a finančnom zameraní doterajšieho konceptu zahraničnej reprezentácie Slovenskej republiky. Predkladaný článok nadväzuje na príspevky autorov na rovnomennej konferencii v roku 2010 a dopĺňa niektoré parciálne otázky súvisiace predovšetkým s postavením diplomacie v procese tvorby a realizácie konceptu jednotnej prezentácie štátu v zahraničí.

K terminologickej neujasnenosti

Skôr než budeme skúmať uvedené aspekty, bude vhodné pripomenúť si základnú terminológiu, nevyjasnenosť ktorej vnáša do diskusie o vzťahu diplomacia vs jednotná prezentácia veľa chaosu a nepochopenia. Prispieva k tomu predovšetkým „módny“ prístup k tzv. verejnej diplomacii, považovanej za fenomén postmodernej spoločnosti. Pre naše účely vnímame pod pojmom diplomacia oficiálnu činnosť štátu, ktorú vykonávajú orgány štátu pre medzinárodné styky, ich predstavitelia a diplomati v záujme realizácie zahraničnopolitických, ekonomických, bezpečnostných, kultúrnych a iných záujmov štátu v medzinárodných vzťahoch legitímnymi nástrojmi a metódami, do ktorej bezpochyby patrí aj komunikácia.

Z inštitucionálneho hľadiska diplomaciu tvoria všetky zložky a prostriedky štátnych orgánov a jednotlivcov, ktorí štát zastupujú v oficiálnych medzinárodných vzťahoch k druhému štátu, resp. k medzinárodným organizáciám a ktoré sa systematicky a pravidelne podieľajú na plnení konkrétnych úloh zahraničnej politiky štátu, súhrne chápané ako diplomatická služba, resp. zahraničná služba. Ide predovšetkým o činnosti vykonávané rezortom zahraničných vecí, t.j. samotným ministerstvom zahraničných vecí a diplomatickými zastupiteľstvami štátu v zahraničí.

K úlohám diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu v zahraničí

Jednotná prezentácia štátu v zahraničí (resp. koordinovaná prezentácia) je chápaná ako koncepcne riadený proces smerujúci k maximálnemu využitiu potenciálu oficiálnych prezentačných aktivít štátu vo všetkých relevantných oblastiach spoločenského, politického a hospodárskeho života. Je spravidla navonok prezentovaná formou oficiálneho dokumentu (konceptu, koncepcie, stratégie a pod.), ako referenčného a strategického dokumentu, vymedzujúceho predovšetkým obsahovú náplň prezentácie štátu (prezentácia identity) prostredníctvom makro výziev, posolstiev a príbehov, teritoriálne zameranie, cieľové skupiny, organizáciu prezentácie štátu v zahraničí, jej materiálne zabezpečenie a vymedzenie nástrojov, prostredníctvom ktorých je tento proces realizovaný. To všetko v mene budovania dobrého mena štátu v zahraničí a jeho konkurencieschopnosti prostredníctvom koordinovaného využívania metód a prostriedkov prezentácie v zahraničí v troch základných oblastiach – politickej, ekonomickej (zahraničný obchod a cestovný ruch) a kultúrnej (umenie, šport). Samotný proces jednotnej prezentácie v zahraničí má nadrezortný charakter, úlohy v tejto oblasti sa musia riadiť a zabezpečovať koordinovane.

Koordinračnú funkciu v tomto prípade plní spravidla buď nadrezortný (medzirezortný) orgán štátu vo forme poradného orgánu vlády alebo je ním ministerstvo zahraničných vecí. Ministerstvo zahraničných vecí je vhodným orgánom štátu na túto činnosť predovšetkým z dôvodu svojich kompetencií orientujúcich jeho činnosť na komplexnú prezentáciu štátu v zahraničí, čo mu dovoľuje vyhýbať sa tak často prítomnému rezortizmu. Má stabilný profesionálny aparát, väčšina z neho má za sebou dlhodobé výjazdy do zahraničia, a tak aj vlastné skúsenosti z tvorby a potreby tvorenia imidžu štátu v zahraničí.

Zastupiteľské úrady sú súčasťou stálych diplomatických orgánov štátu v zahraničí, t.j. tých orgánov, ktoré sú kompetentné konať v mene svojho štátu, trvalo ho zastupovať v zahraničí, alebo vykonávať iné zverené funkcie, súvisiace s realizáciou zahraničnej politiky štátu. Ich zriaďovanie, činnosť a právne postavenie upravuje medzinárodné právo s cieľom zabezpečiť na ich činnosť podmienky primerané významu a postaveniu. Základné pramene medzinárodného diplomatického (legačného) práva, t.j. Viedenský dohovor o diplomatických stykoch z roku 1961, Viedenský dohovor o konzulárnych stykoch z roku 1963 a Viedenský dohovor o zastúpení štátov v ich stykoch s organizáciami univerzálnej povahy z roku 1975 naznačujú 6 základných funkcií diplomatickej misie: zastupiteľskú, ochrannú, informačnú, rozvojovú, vyjednávaciu a administratívno-správnu. Bez zámeru o ich zoradenie podľa významu ide v podstate o zásadné činnosti, vykonávané v diplomatickej praxi všetkých členských štátov OSN. Na intenzitu ich výkonu vplývajú pritom rôzne iné faktory, napr. intenzita vzájomných vzťahov, právny poriadok vysielajúceho i prijímajúceho štátu i celková úroveň medzinárodných vzťahov v regionálnom či svetovom kontexte.

Rezort diplomacie sa tak stáva aj jedným z kľúčových subjektov určujúcich základnú strategickú orientáciu reprezentácie. Jeho úlohou je zabezpečenie prípravy a odsúhlasenie stratégie prezentácie SR v zahraničí, ako aj prípravy stratégie vytvorenia značky Slovensko, koordinácia požiadaviek relevantných rezortov, priebežné schvaľovanie jednotlivých projektov a kontrola ich realizácie.

Nation Branding a kultúra

Koncept jednotnej prezentácie štátu v zahraničí vychádza primárne z jeho zahraničnopolitických záujmov, realizovaných prostredníctvom zahraničnej politiky. Predpokladá sa, že rezort zahraničných vecí má dostatočne rozvetvenú sieť svojho zastúpenia a rozsah relevantných informácií tak, aby bol schopný identifikovať realistický obraz štátu v zahraničí. Jeho hlavným poslaním má byť preto identifikovať značku štátu vo forme akejsi identity krajiny v medzinárodnom spoločenstve, zahrňajúcu symboly štátu, ale aj osoby a tovary, ktorými ho bude marketingovo propagovať. P. Robejšek napr. v tejto súvislosti a vo vzťahu k Českej republike vymedzuje tri dôvody takého postupu, keď popri potrebe jednoznančného a súrodého vnímania ČR nielen pre turistiku, ale aj politiku a ekonomiku poukazuje aj na celosť a jedinečnosť vnímania štátu, osobitne malého štátu.⁹ Realizáciou základných funkcií vyplývajúcich pre zastupiteľské úrady z Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch je rezort zahraničných vecí najkompetentnejší zároveň definovať mechanizmus koordinácie a kooperácie jednotlivých účastníkov prezentácie, navrhnúť vhodné taktické prístupy v jednotlivých teritóriách a identifikovať cieľové skupiny a nástroje samotnej realizácie, a rovnako aj konkurenčné subjekty v danom teritórii, definovať silné a slabé stránky prezentovaného štátu.

Aktuálnosť potreby spracovať značku štátu (Nation Branding) vyplýva predovšetkým zo zmien, ktorými prechádzajú štáty v dôsledku informačnej revolúcie vyvolávajúcej inú kvalitu spolupráce a správania medzi jednotlivými subjektmi medzinárodných vzťahov. Značka štátu sa preto považuje za imperatív prežitia v podmienkach globálnej konkurencie a liberálnej ekonomiky. Cieľom a zmyslom štátneho marketingu je zvýšenie poznaia štátu a jeho zviditeľnenie sa. Značka ako najviditeľnejšia a najakceptovanejšia charakteristika štátu podmieňuje príliv investícií, zahraničný obchod, turizmus a v neposlednom rade aj politický

⁹ ROBEJŠEK, P. Marketing České republiky – výzvy a úkoly české ekonomické diplomacie. Projekt RB 20/20/02. Shrnutí výsledků studie, s. 6-7.[on-line]URL:<http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=6992> (30.7.2007).

vplyv vo vzťahu k iným štátom. Nation Branding sa tak stáva znakovým politickým symbolom, ktorý odráža všeobecný emocionálny pocit a hrdosť na vlastnú krajinu.

Potreba vymedzenia značky štátu je definovaná predovšetkým cieľmi a úlohami zahraničnej politiky, osobitne v prípade transformácie štátu po zásadnej sociálno-politickej zmene a tiež so zmenou medzinárodného prostredia. Pozitívny obraz štátu je preto dôležitý tak z hľadiska rozvoja ekonomiky (najmä vo vzťahu k prílevu zahraničných investícií), ako aj národnej bezpečnosti a neutralizácie negatívnych kampaní, ktoré sú voči nemu v konkurenčnom prostredí vedené. Štáty sa správajú podobne ako nadnárodné korporácie – bojujú o zahraničné investície, konkurujú si v oblasti záujmu zahraničných médií, turizmu, na medzinárodných trhoch.

Nation Branding ako jeden z tradičných a najpoužívanejších prvkov marketingu sa stal súčasťou práce štátnych orgánov reaktívne nedávno, v 90. rokoch minulého storočia. S. Anholt definuje štátny branding ako „systematický proces odsúhlasovania postojov, správania, investícií, inovácií a komunikácií štátu pri realizácii stratégie konkurenčnej identity.“¹⁰ Ide spravidla o realizáciu koordinovaných stratégií vo vnútri štátu i na medzinárodnom poli v oblasti biznisu, kultúry, športu, vzdelávania, politiky, turizmu, medzinárodného obchodu, ľudského kapitálu a historického dedičstva, investícií, migrácie, štátnej správy a pod.

Od diplomacie sa očakáva, že v procese formovania značky štátu bude predovšetkým definovať očakávania cudzích štátov a medzinárodných organizácií a obyvateľstva k prezentujúcemu sa štátu v jeho zahraničnej politike, v jeho politických postojoch na globálnej i regionálnej úrovni (napr. u susedov, aliančných spojencov a pod.). Rovnako sa očakáva, že diplomacia bude definovať zahraničné záujmy štátu v globálnom i regionálnom vymedzení a definovať nástroje, vhodné na presadenie značky štátu. Štát môže pritom prezentovať značku vo forme viacerých obrazov, ako štát záchranca, pomocník, príklad, mostík, spojenec, partner, konkurent či neutrálny štát.

Medzinárodná sila štátu nie je však definovaná iba jeho politickou a ekonomickou mocou ale aj kultúrnym potenciálom. Prezentácia kultúrneho dedičstva ako výsledku intelektuálnej vyspelosti a zručnosti obyvateľov štátu je jednou z najvýznamnejších priorít tak veľkých ako aj malých štátov. V konečnom dôsledku sa národná kultúra stáva nástrojom rozširovania politického vplyvu štátu v medzinárodnom spoločenstve. Obsahom kultúrnej diplomacie je budovanie kultúrnych a vedecko-výskumných vzťahov. Vzťahy v oblasti kultúry v najširšom zmysle slova podnecujú spravidla pocity sympatií k prezentujúcemu sa štátu, rozširujú počet sympatizantov štátu. Sú súčasťou multikultúrneho medzivilizačného dialógu v rámci výkonu tzv. mäkkej sily a okrem takých úloh, akými sú popularizácia kultúrneho dedičstva, rozširovanie jazyka a propagandy vlastných úspechov a spôsobu života, sledujú bezpochyby pragmatické zahraničnopolitické ciele vedúce k upevneniu politického vplyvu a presadzovania vlastných zahraničnopolitických cieľov.

Istou brzdou v procese realizácie opatrení, ktoré vyplývajú z konceptu jednotnej prezentácie štátu v zahraničí pre zahraničnú službu daného štátu je vzťah tzv. klasickej a verejnej diplomacie. V poslednom období sme v odbornej literatúre i v aplikačnej praxi svedkami istého preceňovania možností verejnej diplomacie v tomto procese, nehľadiac na neustálenú a neukončenú definíciu samotného pojmu verejná diplomacia a rovnako obsahu jej činnosti. Pravdepodobne absencia praxe a nekritický pohľad na ochabujúcu schopnosť štátu v liberalizujúcom sa svete neumožňuje niektorým autorom obhájiť tézu, v zmysle ktorej je verejná diplomacia činnosťou zameranou na budovanie pozitívneho obrazu štátu u zahraničnej verejnosti. A je snáď podstatou činnosti tzv. klasickej diplomacie niečo iné?

¹⁰ ANHOLT, S. Competitive Identity. The New Brand Management for Nations, Cities and Regions. Londýn: Palgrave MacMillan, 2007, s. 147.

Diplomacia ako činnosť je vždy iba jedna. Rôzne prívlastky a charakteristiky, ktoré jej pridávame príslušným adjektívom definujú iba jej rozdielne sektory, v ktorých vyvíja svoje aktivity (ekonomická, vojenská, kultúrna, verejná diplomacia a pod.). Prierezový charakter funkcií diplomacie, vymedzené Viedenským dohovorom o diplomatických stykoch, resp. o konzulárnych stykoch pridáva aj tzv. klasickej diplomacii charakter verejnej. To nevyklučuje, aby sa na prezentácii štátu podieľali následne aj iné subjekty štátneho i neštátneho charakteru. Tzv. klasickej a verejnej diplomaciu treba preto považovať za „jednu mincu o dvoch stranách“ a pridávať im komplementárny charakter.

Obdobne hodnotí ich vzťah aj napr. Javier Noya, vedúci výskumný pracovník v španielskom inštitúte Real Instituto Elcano na oddelení Vonkajší imidž Španielska a verejná mienka (Imagen Exterior de España y Opinión Pública). Základným zámerom verejnej diplomacie podľa Noyu je nepriame ovplyvňovanie správania zahraničnej vlády a to cez ovplyvňovanie postojov jej občanov. Tak ako aj politiky aj verejná diplomacia pritom sleduje predovšetkým tri ciele: informovanosť, vzdelanosť a kultúru. Každý z týchto cieľov však prináša istý druh napätia, vnútorného aj vonkajšieho.¹¹

Pri prvom spomínanom celi, informovanosti, autor cituje zo state J. Browna „Should the Piper be Paid? Three Schools of Thought on Culture and Foreign Policy During the Cold War“: „Mala by objektívna informovanosť poskytovať neutrálnu informáciu, bez toho, aby sa snažila zavádzať publikum, alebo práve naopak, mala by byť zámerne propagandistická, aby tak slúžila záujmom krajiny?“¹² Na túto otázku neexistuje jednoznačná odpoveď, najmä keď skúmame pôsobenie verejnej diplomacie. Noya sa tiež nesnaží odpovedať na danú otázku, iba konštatuje, že Brownova otázka nám ukazuje rozdiel medzi informovanosťou a propagandou.

Autor poukazuje na fakt, že verejná diplomacia nie je iba jednoduchá krátkodobá propaganda a tento fakt spôsobuje politické tlaky, pretože vládna agenda je poznačená medzinárodnou situáciou. Takisto nie je iba čistou informáciou alebo marketingovým prostriedkom pre krajinu, aby sa zvýraznili a spravili viac atraktívnejšie.

Presne toto je to, čo líši verejnú diplomaciu od projektov štát-značka. Ide o presvedčanie s odôvodnením a záujmom. Verejná diplomacia teda pracuje na základe dialógu a nespočíva iba v šírení vlastných informácií, ale ide hlavne o vypočutie si názorov tých druhých. Je založená na úzkej integrácii politík a strategickej komunikácii, pričom je v článku vyjadrená potreba informovania bez manipulácie s informáciami. Na rozdiel od mnohých iných autorov Noya správne zdôrazňuje, že aj vo verejnej diplomacii je dôležitým faktorom schopnosť sebareflexie krajiny.

Renesancia aspektu verejnej diplomacie spadá do 90.rokov 20.storočia po páde železnej opony, po prepuknutí ozbrojených konfliktov v tomto období. Veľké mocnosti opäť potrebujú verejnú diplomaciu. Najmä po 11. septembri 2001 si občania začínajú viac uvedomovať zahraničnú politiku krajiny, v ktorej žijú a ako Noya vo svojom článku uvádza, pri prieskume v roku 2005 v európskych krajinách, Turecku a USA bolo zistené, že zahraničná politika je tretou najdôležitejšou otázkou pri voľbách. Výnimkou je USA a Španielsko, kde zahraničná politika bola odsunutá na štvrté miesto medzinárodným terorizmom – tento jav je pochopiteľný, keďže obe tieto krajiny s ním majú bezprostredné skúsenosti. Autor usudzuje, že moderná politika „štát-národ“ ustupovala a dávala prednosť v 90. rokoch postmodernej politike „štát-značka“. No po novom miléniu sa paradoxne politické

¹¹ NOYA, J.: *Una diplomacia pública para España (DT)*. Dostupné na: <http://www.realinstitutoelcano.org/documentos/imprimir/247imp.asp>

¹² Brown, J.: *Should the Piper be Paid? Three Schools of Thought on Culture and Foreign Policy During the Cold War*. In: *Place Branding*, č. 1 (4) 2005, s. 420-23.

prostredie vrátilo do pred-postmodernej doby. „Ak sa na to pozrieme, rečenie o ekonomickej globalizácii ustupuje politickým rečiam a kultúrnemu stretu civilizácií.¹³“

Je ale namieste, na strane druhej požadovať, aby tzv. klasická diplomacia reflektovala istú zmenu dopytu po forme komunikácie so zahraničím. Čo však nemožno prehliadnuť je vplyv informačných a komunikačných technológií (ICT) na zmeny v diplomacii a predovšetkým zmeny v úlohách diplomata. Jednoduchosť a rýchlosť získavania informácií a stále väčšia angažovanosť mimovládneho sektora tlačí na zmeny v tradičnej diplomacii. Tzv. klasická diplomacia sa aj naďalej bude zameriavať na politické informácie a propagandu v krátkodobom horizonte a s cieľom rozšírenia správ o štáte a jeho zahraničných aktivitách. Využíva k tomu prostriedky ako televízia, rádio a tlač. Navonok tieto aktivity zabezpečuje tlačový úsek veľvyslanectva a veľvyslanec hrá kľúčovú úlohu pri kontakte s médiami a záujmovými skupinami. Ako Noya správne poznamenáva, je dôležité pre všetky typy a časové horizonty verejnej diplomacie, aby bol kontakt medzi veľvyslanectvom a médiami udržiavaný pravidelne a nie iba v čase krízy. Prostriedkami na takéto pravidelný kontakt sú:

- tlačové konferencie
- interview
- šírenie správ o krajine
- šírenie správ nielen o zahraničnej politike, ale aj o literatúre, móde atď.
- konferencie alebo aktivity na publikáciu udalostí a osláv danej krajiny
- príležitostné inzerovanie v časopisoch a novinách so širším dosahom.

Diplomacia, buď sama, ale najmä v spolupráci s neštátnymi subjektami má možnosť realizovať „medzikultúrnu“ komunikáciu. V tomto prípade ide o dlhodobý proces, využívajúci prostriedky pomalšieho dopadu, ako napr. štúdium jazyka, výmena na úrovni akademických inštitúcií, financovania výskumu alebo štúdia. Zodpovední za tento typ verejnej diplomacie sú väčšinou kultúrne inštitúcie ako aj konzultanti v rámci ale aj mimo rezortu diplomacie. V niektorých prípadoch majú aj vlastné financovanie svojich aktivít, ako napríklad British Council.

Vo svete sú v tejto súvislosti známe viaceré modely a prístupy. Z pohľadu organizácie verejnej diplomacie je napr. francúzsky model centralizovaný, riadený Ministerstvom zahraničných vecí. Britská verejná diplomacia je naopak formálne separovaná od Ministerstva a aj jej financovanie je zo 70% z externých zdrojov. Výhodou tohto modelu je politická nezávislosť a efektivita. Z pohľadu cieľov verejnej diplomacie sú porovnávané modely Francúzska a Nemecka - expresívny a ambiciózný vo Francúzsku a praktický a zdržanlivý v prípade Nemecka.

Aktivity diplomacie reflektujú o.i. zdroje. Veľké štáty majú dostatok ekonomických a vojenských zdrojov, menšie sa môžu spoliehať na symbolický kapitál vložený do mierových misií a rozvojovej pomoci, ktoré odrážajú nemateriálne hodnoty. Posledným, no veľmi dôležitým rozdielom, je schopnosť a prostriedky ovplyvňovania – zatiaľ čo veľmoci pôsobia v masmédiách a zasiahnu nimi väčšinu obyvateľov druhej krajiny, stredné a malé štáty uplatňujú „verejnú diplomáciu niche“, t.j. že sú nútené zameriavať sa na jeden zo svojich zdrojov a prilákať pozornosť iba v určitých segmentoch, v ktorých majú veľké krajiny, ako sa hovorí, trhliny.

Zmenu prostredia, v ktorom sa diplomacia vo svojom segmente verejnej diplomacie bude pohybovať definoval M. Leonard vymedzením 5 základných charakteristík:

¹³Noya, J.: *Una diplomacia pública para España* (DT)<http://www.realinstitutoelcano.org/documentos/imprimir/247imp.asp>

- rozšírenie demokracie do celého sveta a zároveň rozšírené populistické prúdy v menej rozvinutých krajinách
- ekonomická globalizácia, kvôli ktorej musia krajiny súperiť s inými krajinami o.i. pri exporte produktov a lákaní turistov
- globálne problémy a multilateralizmus v negatívnom zmysle, z ktorého vyplýva potreba presvedčať ostatné krajiny o oprávnenosti zahraničnej politiky
- technologická revolúcia v komunikácii a mádiách
- globálny verejný názor, ktorý stiera rozdiely medzi domácou a zahraničnou politikou.¹⁴

Podľa autora sa teda úplne mení charakter verejnej diplomacie, pretože informácie už nemôžeme mať pod kontrolou rovnako, ako tomu bolo počas studenej vojny. Taktiež nemôžeme zastrašovať oponenta spôsobmi, ako to bolo možné v minulosti. Jedinou správnu stratégiou je budovanie a udržiavanie vzájomnej dôvery a reciprocity.

Nové prostredie prináša aj potrebu zmeny zaužívaných prístupov, je potrebná stratégia verejnej diplomacie, ktorá sa zameriava na rôzne záujmové skupiny (siete).

- a) makro-siete - široká škála formálnych nadnárodných inštitúcií, ktorých centrom je OSN; patria sem aj nadštátne siete politických zastúpení, ako vlády, technokrati, obchodné spoločnosti a mimovládne organizácie, pričom tieto inštitúcie sú podľa autora kľúčovými v globálnom vládnutí a preto vyžadujú nový model verejnej diplomacie.
- b) mikro-siete sú siete, ktoré na mikro úrovni zabezpečujú sociálny a vzťahový kapitál krajiny.

Obsahovo sa diplomacia bude orientovať skôr na dialóg so zahraničím, v kontaktoch by mala zdôrazňovať predovšetkým vlastný hodnotový rámec a orientovať sa na siete záujmových skupín občianskej spoločnosti, využívajúc moderné informačné technológie.

Použitá literatúra:

1. ANHOLT, S. 2007. Competitive Identity. The New Brand Management for Nations, Cities and Regions. Londýn: Palgrave MacMilan, 2007.
2. BROWN, J. 2005. Should the Piper be Paid? Three Schools of Thought on Culture and Foreign Policy During the Cold War. In: Place Branding , č. 1 (4) 2005. Str. 420-23.
3. LEONARD, M. 2005. British Public Diplomacy in the Age of Schisms. Londýn: Foreign Policy Centre, 2005.
4. NOYA, J. Una diplomacia pública para España (DT). <http://www.realinstitutoelcano.org/documentos/imprimir/247imp.asp>
5. ROBEJŠEK, P. 2007. Marketing České republiky – výzvy a úkoly české ekonomické diplomacie. Projekt RB 20/20/02. Shrnutí výsledků studie, s. 6-7. [online]URL:<http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=6992> (30.7.2007).

¹⁴ Leonard, M: British Public Diplomacy in the Age of Schisms. Londýn: Foreign Policy Centre, 2005.

Kontakt

JUDr. Peter Rusiňák, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava
E-mail: rusinak@euba.sk

PhDr. Jarmila Rusiňáková

Katedra anglického jazyka
Fakulta aplikovaných jazykov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava
E-mail: jarmila.rusinakova@euba.sk

Lucia Rýsová

FAKULTA POLITICKÝCH VIED A MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

GLOBALNÝ ENVIRONMENTÁLNY PROBLÉM A VYBRANÉ ASPEKTY VÝVOJA AGENDY ZAMERANEJ NA OCHRANU ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA NA PÔDE EURÓPSKEJ ÚNIE

Abstrakt

Ochrana a tvorba životného prostredia predstavuje v súčasnosti jednu z podstatných oblastí na ktorú sa upriamuje pozornosť celého medzinárodného spoločenstva. Problémy súvisiace s čoraz výraznejšou degradáciou a narúšaním životného prostredia nadobúdajú charakter globálnych problémov, čo naznačuje, že uvedené problémy sa dotýkajú životných záujmov všetkých národov a štátov a hľadanie účinných nástrojov a mechanizmov, ktoré by viedli k odstraňovaniu, prípadne zmierňovaniu negatívnych javov súvisiacich s degradáciou životného prostredia si vyžaduje súčinnosť a spoluprácu všetkých členov medzinárodného spoločenstva.

Problematika ochrany životného prostredia nadobúda na svojom význame aj v rámci európskeho integračného priestoru. V tomto kontexte je možné konštatovať, že Európska únia vynaložila pomerne veľké úsilie zamerané na oblasť vymedzenia základných cieľov, nástrojov, opatrení a mechanizmov, ktoré by mali napomôcť zmierňovaniu negatívnych dopadov znečisťovania životného prostredia a to tak na národnej, európskej i globálnej úrovni.

Kľúčové slová: životné prostredie, ochrana životného prostredia, globálny environmentálny problém, politika ochrany životného prostredia v EÚ.

Abstract

Today, environmental protection is one of the key areas discussed within the international community. Problems of environmental degradation, deterioration of the environment, have become one of the crucial global problems. They represent a potential threat for all nations and states. All members of international community have to look for efficient tools and mechanisms and find the way how to face negative aspects of human activities. Environmental protection issues have also become very important within the European integration area. In terms of the previously mentioned, we claim that European Union has made a great effort to identify basic goals, tools and mechanisms in order to face negative impacts of environmental degradation on both European and global level.

Key words: environment, environmental protection, global environmental issue, environmental policy of the EU.

ÚVOD

Problémy vyplývajúce z výrazného narušenia prírodného prostredia, v dôsledku čoraz intenzívnejších zásahov človeka do tohto prostredia v súčasnosti nadobúdajú na svojom význame a dôležitosti a to nielen na pôde jednotlivých národných štátov, ale taktiež aj na úrovni celého medzinárodného spoločenstva.

Nárast významu a naliehavosti potreby riešenia problémov vyplývajúcich zo znečisťovania životného prostredia je v súčasnosti determinovaný viacerými faktormi.

V tejto súvislosti môžeme napríklad spomenúť neustály nárast intenzity týchto problémov, čo poukazuje na skutočnosť, že ľudstvo doposiaľ nebolo schopné nájsť účinné mechanizmy riešenia týchto problémov. Význam environmentálnych problémov úzko súvisí nielen s narastaním ich intenzity, ako aj ich priestorového rozsahu, čo nás vedie k poznaniu, že realizácia a uplatňovanie rôznych izolovaných prístupov v danej oblasti by mohlo v niektorých prípadoch pôsobiť skôr kontraproduktívne, ako prinášať pozitívne výsledky. Práve súčinnosť a rozvinutie širokej kooperácie pri riešení týchto problémov a napĺňaní dojednaných záväzkov a cieľov by mohla viesť k odstraňovaniu, prípadne zmierňovaniu negatívnych dopadov vyplývajúcich z narastajúcej degradácie životného prostredia.

Problémy vyplývajúce z neustále zhoršujúcej sa kvality životného prostredia, výrazne presahujú svoju environmentálnu dimenziu a ich pôsobenie sa prejavuje, prípadne sa môže prejavovať v celom rade politických, ekonomických, sociálnych, kultúrno-spoločenských a vojensko-bezpečnostných dopadov. V tomto kontexte môžeme uviesť, že v súčasnosti viaceré odborné štúdie naznačujú výraznú prepojenosť klimatických zmien s viacerými typmi problémov, či už ide o problém zabezpečenia potravinovej bezpečnosti, problém zabezpečenia ochrany zdravia a života obyvateľstva, pričom naznačujú, že klimatické zmeny môžu v budúcnosti predstavovať jeden z podstatných iniciačných mechanizmov vzniku rôznych druhov regionálnych cezhraničných sporov a konfliktov, ktoré môžu viesť k nárastu nestability v niektorých častiach politickej mapy sveta (Dobřík, 2003, Dobřík, 2006).

Akcentovanie nevyhnutnosti zamerania pozornosti na oblasť globálnych problémov ľudstva a taktiež pochopenia ich komplexnosti a vzájomnej prepojenosti umocňuje aj poznanie, že všetky typy problémov spadajúcich do skupiny globálnych problémov ľudstva, môžu v dôsledku neustáleho nárastu ich intenzity viesť k ohrozeniu samotnej existencie ľudstva. Práve narastajúca kumulatívna kauzalita jednotlivých typov globálnych problémov zvyšuje mieru ich závažnosti, naliehavosti, ako aj náročnosti ich riešenia.

Globálne problémy ľudstva a environmentálny problém

Do skupiny globálnych problémov ľudstva sú zaraďované okruhy problémov takého rozsahu a intenzity, ktoré sa dotýkajú životných záujmov všetkých členov medzinárodného spoločenstva, vyžadujú si neodkladné riešenie a súčinnosť všetkých členov medzinárodného spoločenstva pri hľadaní ciest a účinných mechanizmov ich riešenia.

Globálne problémy ľudstva sú spravidla rozdeľované do troch základných skupín:

- globálne problémy intersociálne,
- globálne problémy prírodno-sociálne,
- globálne problémy antroposociálne.

Globálne environmentálne problémy sú spolu so surovinovým a energetickým problémom, ako aj populačným a potravinovým problémom zaraďované do skupiny prírodno-sociálnych problémov, teda problémov, ktoré vyplývajú z výrazne narušených väzieb medzi človekom a prírodou. Práve táto skupina globálnych problémov reprezentuje závažné okruhy problémov, ktorých neriešenie, prípadne odsúvanie ich riešenia, by mohlo v budúcnosti vyústiť až do priameho ohrozenia samotnej existenčnej podstaty života na Zemi.

V dostupných prameňoch odbornej literatúry sa najčastejšie stretávame s vymedzovaním štyroch základných faktorov záťaže životného prostredia, prejavujúcich sa v týchto oblastiach: ohrozenie globálnych biosférických systémov, redukcia druhovej rôznorodosti, vyčerpávanie prírodných zdrojov, priame ohrozenie človeka (Jeníček, Foltýn, 2010).

V rámci každého faktora je možné identifikovať aj ním podmienené skupiny globálnych environmentálnych problémov. Ohrozenie globálnych biosférických systémov sa prejavuje v narušení klimatického systému, redukcii ozónovej vrstvy, v globálnych zmenách veľkých biómov. Redukcia druhovej rôznorodosti sa prejavuje najmä v vymieraní živočíšnych a rastlinných druhov alebo v redukcii ich genetickej základne v dôsledku devastácie prírodných ekosystémov. Vyčerpávanie prírodných zdrojov sa prejavuje najmä vo výraznom vyčerpávaní neobnoviteľných prírodných zdrojov, ale taktiež aj vo výraznom vyčerpávaní obnoviteľných a hľadiska svojho množstva obmedzených prírodných zdrojov, čo sa týka napríklad úbytku pitnej vody. Pri uvažovaní o redukcii prírodných zdrojov netreba opomínať ani problém znižovania výmery a úrodnosti poľnohospodárskej pôdy, ako aj výrazné redukcie tzv. biotických zdrojov. Faktor priameho ohrozenia človeka v sebe zahŕňa problém redukcii zdrojov nezávadnej pitnej vody, ohrozenie zdravia človeka neuváženým nakladaním s nebezpečnými biologickými, chemickými a fyzikálnymi faktormi, ako aj priame ohrozenie človeka v dôsledku zvyšujúceho sa výskytu rôznych prírodných katastrof (Jeníček, Foltýn, 2010).

Vybrané faktory determinujúce potrebu koordinácie ochrany životného prostredia v priestore ES/EÚ

Z časového hľadiska môžeme poukázať, že problematika ochrany životného prostredia patrí na pôde Európskej únie k tým oblastiam, ktoré boli okrem národnej úrovne zaradené aj do agendy spadajúcej pod nadnárodnú koordináciu až koncom 80. rokov 20. storočia.

Napriek uvedenej skutočnosti je možné, aj na základe analýz realizovaných britským ekonómom D. Swanom poukázať, že otázky súvisiace s ochranou životného prostredia nemohli byť v rámci Spoločenstva, pred prijatím Jednotného európskeho aktu opomínané. Medzi hlavné dôvody, ktoré v súvislosti s týmto argumentom uvádza patrí predovšetkým úzka prepojenosť ochrany a tvorby životného prostredia, ako aj kvality životného prostredia, s celkovým stavom životnej úrovne obyvateľstva, ktorá je úzko naviazaná nielen na oblasť sociálno-ekonomického rastu a rozvoja jednotlivých území, avšak má aj svoju environmentálnu dimenziu, ktorá má taktiež v tejto oblasti nezanedbateľný význam (Swan, 1996).

Druhým dôvodom je práve komplexný charakter spoločného trhu a otázka zabezpečenia voľného pohybu tovarov, služieb a kapitálu, kde naznačuje, že absencia zavedenia spoločných environmentálnych pravidiel a štandardov, by mohla vo vnútri Spoločenstva viesť k vytvoreniu konkurencie medzi štátmi, s nižšou mierou ekologických štandardov a tými štátmi, v rámci ktorých došlo k rozvinutiu širokospektrálneho a na vysokej úrovni rozvinutého systému ochrany životného prostredia a zdravia obyvateľstva. Práve diferencovaná miera úrovne ekologických štandardov uplatňovaných v rámci jednotlivých národných štátov by mohla ovplyvňovať lokalizačné rozhodovanie niektorých podnikov a zvyhodňovať priestory, kde miera týchto štandardov nedosahuje až takú vysokú úroveň (Swan, 1996).

Okrem uvedeného môžeme spomenúť aj ďalšie podstatné faktory determinujúce nevyhnutnosť koordinácie a realizácie spoločných akcií zameraných na ochranu a skvalitňovanie životného prostredia na nadnárodnej úrovni. Za jeden z najpodstatnejších môžeme považovať rozvoj spoločnej poľnohospodárskej politiky, ktorá sa v počiatkoch svojho formovania zameriavala predovšetkým na intenzifikáciu produkcie poľnohospodárskych plodín a zabezpečenie potravinovej bezpečnosti, pričom toto úsilie viedlo k opomínaniu rešpektovania pravidiel ekologického poľnohospodárstva. V neskoršom období bol práve tento aspekt vyzdvihnutý do popredia, čo viedlo k podpore aktivít zameraných na rozvoj ekologickejších foriem poľnohospodárstva, ako aj podpory rozvoja

vidieckych oblastí, ako dôležitých území s významnou krajinotvornou funkciou (Fiala, Pitrová, 2009).

Nevyhnutnosť nadnárodnej koordinácie oblasti ochrany životného prostredia sa spája aj so zameraním pozornosti na potrebu dosahovania vyššej miery hospodárskej a sociálnej súdržnosti v rámci ES/EÚ, ktorej hlavným cieľom je riešenie problému regionálnych disparít a zvyšovanie kvality života a životnej úrovne obyvateľstva žijúceho v jednotlivých regiónoch. Aj v oblasti dosahovania hospodárskej a sociálnej súdržnosti, ako aj hospodárskej, sociálnej a územnej kohézie došlo k vyzdvihnutiu nevyhnutnosti akceptovania základných princípov trvalo udržateľného rozvoja a jeho troch základných pilierov, ekonomického, sociálneho a ekologického. V oblasti realizácie jednotlivých rozvojových programov, projektov a stratégií dochádza k ich hodnoteniu nielen z hľadiska analýzy ich pozitívneho pôsobenia v oblasti pozdviženia sociálnej a ekonomickej úrovne problémových regiónov, ale aj z hľadiska sledovania miery možnej ekologickej záťaže jednotlivých rozvojových aktivít na konkrétne prostredia v ktorom majú byť realizované. Hlavné úsilie je v tejto oblasti zamerané na realizáciu rozvojových aktivít, ktoré budú z ekologického hľadiska predstavovať čo najmenšiu záťaž pre životné prostredie.

Za ďalší z podstatných faktorov determinujúcich nárast významu problematiky ochrany životného prostredia v rámci európskeho integračného priestoru a jeho koordinovanie na nadnárodnej úrovni môžeme považovať nárast strednej triedy, ako aj narastajúcu mieru konzumného spôsobu života, ktorý vedie k vyššiemu objemu produkcie odpadov a taktiež aj k intenzívnemu využívaniu prostriedkov individuálnej prepravy, čo spôsobuje celý rad ekologických záťaží.

Okrem faktorov vnútorného prostredia, však môžeme identifikovať aj faktory vonkajšieho prostredia výrazne determinujúce nárast intenzity záujmu o riešenie otázok týkajúcich sa ochrany životného prostredia v priestore ES/EÚ. V tomto smere môžeme poukázať, na významný vplyv snáh realizovaných zo strany medzinárodného spoločenstva zameraných na hľadanie účinných mechanizmov zmiernenia negatívnych dopadov súvisiacich s degradáciou životného prostredia. V prvej fáze formovania agendy zameranej na ochranu životného prostredia na pôde ES/EÚ išlo predovšetkým o Konferenciu o životnom prostredí človeka konanú pod záštitou OSN v roku 1972 v Štokholme. Pod vplyvom uvedeného vývoja došlo v rámci ES k zriadeniu Stáleho výboru pre životné prostredie v rámci Európskeho parlamentu a taktiež aj k vytvoreniu samostatného generálneho riaditeľstva zameraného na otázky životného prostredia v rámci vnútornej organizačnej štruktúry Komisie.

Environmentálne akčné programy a vybrané aspekty vývoja politiky životného prostredia na pôde ES/EÚ

Na pôde Spoločenstva došlo za účelom zabezpečenia vyššej miery koordinácie v oblasti aktivít zameraných na ochranu životného prostredia a taktiež za účelom realizácie dlhodobých priorít v oblasti ochrany a skvalitňovania životného prostredia k vytvoreniu koncepcie environmentálnych akčných programov. Koncepcia environmentálnych akčných programov bola založená na stanovení základných priorít a cieľov v oblasti ochrany jednotlivých zložiek životného prostredia, ktoré mali byť dosiahnuté vo vymedzenom časovom období. Po ukončení obdobia realizácie cieľov a priorít vyplývajúcich z daného akčného programu nasledovalo zhodnotenie dosiahnutého pokroku v jednotlivých oblastiach a na tejto báze došlo ku stanoveniu ďalších priorít a cieľov pre nasledujúce obdobie. V tomto kontexte môžeme naznačiť, že hodnotenie dosiahnutej úrovne naplnenia cieľov vymedzených v jednotlivých environmentálnych akčných programoch spravidla naznačovalo len malé pokroky v realizácii stanovených cieľov a zvyšovaní miery ochrany životného prostredia.

V tomto kontexte sa preto do popredia dostávali úvahy akcentujúce nevyhnutnosť vyššej miery koordinácie akcií zameraných na ochranu životného prostredia. V dôsledku čoraz intenzívnejších snáh zameraných na výraznú akceleráciu v oblasti napredovania postupu integračného procesu bolo nevyhnutné pristúpiť k zabezpečeniu vyššej miery koordinácie a spoločného postupu aj v oblasti ochrany životného prostredia, v dôsledku čoho dochádza k postupnému rozvoju environmentálnej agendy na pôde Európskej únie a jej zmluvnému zakotveniu v oblasti primárneho práva.

Prvý environmentálny akčný program bol realizovaný v období rokov 1973 – 1976. Počas trojročného obdobia realizácie sa program zameriaval na oblasť zníženia emisií, ako aj zníženia miery znečistenia spôsobenej poľnohospodárskou a najmä priemyselnou činnosťou. Na základe stanovenia týchto hlavných priorít došlo k realizovaniu konkrétnych opatrení zameraných na kontrolu kvality riečnych vôd. Pozornosť bola sústredená aj na oblasť energetickej náročnosti produkcie, sledovanie miery hluku a taktiež aj na oblasť možného vzniku rôznych kontaminácií ako negatívneho dôsledku priemyselnej činnosti a taktiež aj intenzifikácie poľnohospodárskej produkcie. Pre obdobie prvej fázy realizácie Európskeho akčného programu je zároveň charakteristické aj stanovenie troch základných princípov týkajúcich sa ochrany životného prostredia v rámci ES a to (Kučerová, 2006):

- princípu prevencie,
- princípu nápravy škôd priamo pri zdroji,
- princípu zavedenia poplatkov za neplnenie stanovených limitov v oblasti znečistenia a prekročenia únosnej miery zaťaženia životného prostredia.

V období rokov 1977 – 1981 bol realizovaný v poradí druhý akčný program so zameraním na kvalitu ovzdušia a vodných zdrojov, pričom pozornosť bola sústredená aj na oblasť manipulácie s chemickým odpadom a ochranu vtáctva.

V rokoch 1982 – 1987 sa do centra záujmu v rámci tretieho akčného programu dostáva problematika životného prostredia a začlenenia jej agendy do procesu prijímania sekundárnych právnych aktov.

V rámci ustanovení Jednotného európskeho aktu došlo k zmluvnému zakotveniu agendy zameranej na ochranu životného prostredia do primárneho práva. V tomto období bola ochrana životného prostredia považovaná za činnosť, ktorá má pre rozvoj Spoločenstva rozhodujúci význam. V ustanoveniach Jednotného európskeho aktu bola ochrana životného prostredia označovaná ako činnosť, ktorej základným cieľom je udržiavať, chrániť a zlepšovať kvalitu životného prostredia, prispievať k ochrane zdravia obyvateľstva a zabezpečovať racionálne využívanie prírodných zdrojov (Fiala, Pitrová, 2009, s. 495).

V období nasledujúcom po prijatí Jednotného európskeho aktu dochádza v rozmedzí rokov 1987 – 1992, k realizácii v poradí štvrtého akčného programu so zameraním na oblasť harmonizácie využívaných technologických a výrobných postupov s nárokmi na starostlivosť o životné prostredie. V záverečnej fáze realizácie štvrtého akčného programu došlo zároveň k úprave primárneho práva realizovanej prostredníctvom Zmluvy o Európskej únii, v rámci ktorej došlo k vyzdvihnutiu problematiky životného prostredia, ktorá už nebola vnímaná len ako činnosť Spoločenstva, ale ako samostatná, koordinovaná politika. V ďalších ustanoveniach Zmluvy o Európskej únii došlo k vyzdvihnutiu nevyhnutnosti úzkej koordinácie ostatných politík s politikou životného prostredia, pričom zásady tejto politiky sa mali stať integrálnou súčasťou všetkých realizovaných politík (EU Environmental Policy Handbook, 2005).

Koncepcia udržateľného rozvoja rezonuje v rámci piateho akčného programu na obdobie rokov 1993 – 2000, ktorý sa sústreďoval predovšetkým na identifikovanie zdrojov znečistenia, prostredníctvom uplatnenia horizontálneho prístupu, ktorý vychádzal zo sledovania zdrojov znečistenia v rámci všetkých realizovaných politík (Fiala, Pitrová, 2009).

V rámci piateho akčného programu sa do popredia záujmu opätovne dostávajú otázky

racionálneho využívania zdrojov a taktiež energetickej náročnosti produkcie. Za hlavný zdroj narastajúcej záťaže životného prostredia bola označená priemyselná činnosť. V oblasti narastajúcej energetickej náročnosti bola vyzdvihnutá požiadavka na racionalizáciu spotreby energie získavanej z neobnoviteľných zdrojov. Okrem dvoch spomínaných odvetvových priorít: priemysel a energia sa piaty akčný program zameriaval na ďalšie tri: doprava, poľnohospodárstvo a cestovný ruch (EU Environmental Policy Handbook, 2005).

V roku 1993 došlo ku kreovaniu Európskej agentúry pre životné prostredie (European Environment Agency), ktorej činnosť sa zameriava predovšetkým na sledovanie stavu a úrovne znečistenia životného prostredia.

Okrem právnej úpravy problematiky ochrany životného prostredia v rámci primárneho práva EÚ, realizácie série Európskych akčných programov predstavuje výrazný posun v oblasti politiky životného prostredia aj prijatie Bielej knihy s názvom Zodpovednosť za životné prostredie, ktorá bola prijatá 09. februára 2000, v rámci ktorej sú akcentované pomerne zásadné princípy ochrany životného prostredia a to v súvislosti s presnou identifikáciou znečisťovateľov životného prostredia, na to nadväzujúcou nevyhnutnosťou kvantifikácie miery poškodenia životného prostredia a nutnosti jednoznačného preukázania, že dané poškodenie životného prostredia bolo spôsobené konkrétnym subjektom. V nadväznosti na uvedené princípy bol do systému ochrany životného prostredia zaradený prvok sankcie a zároveň určitej kompenzácie v podobe tzv. platby tax za znečisťovanie životného prostredia (Kučerová, 2006, Fiala, Pitrová, 2009).

Na prijatie Bielej knihy o zodpovednosti k životnému prostrediu nadviazal v poradí zatiaľ posledný šiesty Európsky akčný program, ktorý nesie názov Životné prostredie 2010: Naša budúcnosť, naša voľba. Šiesty Európsky akčný program bol prijatý 22. júla 2002, pričom predstavuje prvý akčný program, ktorý bol prerokovaný a schválený na báze rešpektovania procedúry spolurozhodovania. Základným východiskom koncepcie šiesteho akčného programu je vyhodnotenie úrovne dosiahnutého pokroku v oblasti postupu naplňovania princípov udržateľného rozvoja. Výsledky a realizované porovnania jasne preukázali, že v oblasti udržateľného rozvoja bol dosiahnutý iba minimálny pokrok. Význam Šiesteho európskeho akčného programu spočíva v tom, že vymedzuje základné ciele a princípy európskej politiky životného prostredia na obdobie rokov 2002-2012. Hlavná pozornosť sa sústreďuje na štyri základné okruhy a to: zmenu klímy, prírodu a biodiverzitu, zdravie a kvalitu života a prírodné zdroje a odpady (The sixth Environment Action Programme of the European Community 2002-2012, 2011).

Úroveň ochrany životného prostredia v priestore európskej únie v súčasnosti

Na pôde EÚ, ako aj jej jednotlivých členských štátov predstavuje ochrana životného prostredia jednu z podstatných oblastí, ktorej je aj napriek výrazným ekonomickým problémom súvisiacim s globálnou finančnou krízou a krízou v rámci eurozóny venovaná značná pozornosť. Podľa prieskumov realizovaných v rámci Eurobarometra, až 96% Európanov poukazuje, že ochrana životného prostredia má pre nich rozhodujúci význam, pričom sa koncentrujú predovšetkým na otázky klimatických zmien a znečistenia životného prostredia (Environmental Policy Review, 2008).

V rámci Európskej únie prevláda názor, že aj napriek viacerým závažným ekonomickým problémom s ktorými sa musí v súčasnosti vysporiadať nie je možné zatlačiť problematiku životného prostredia do úzadia. Práve pri hľadaní nových možností a nástrojov zmiernenia dopadov ekonomickej krízy je možné, sústrediť pozornosť na voľbu takých opatrení, ktoré budú viesť k položeniu základov ekonomiky zameranej na využívanie obnoviteľných zdrojov a rastu založeného na efektívnom využívaní zdrojov. Plán

ekonomickej obnovy EÚ schválený Európskou komisiou v novembri roku 2008 obsahuje opatrenia a nástroje na posilnenie energetickej efektívnosti, zvýšenie predaja „zelených“ produktov, rozvoj infraštruktúry informačných a komunikačných technológií, ako aj vývoj čistejších technológií v oblasti dopravy a stavebníctva (Environmental Policy Review, 2008).

Európska únia vynaložila veľké úsilie v oblasti definovania základných cieľov, nástrojov, opatrení a mechanizmov, ktoré mali napomôcť zmierňovaniu negatívnych dopadov znečisťovania životného prostredia a to tak na regionálnej, národnej, európskej, ako aj globálnej úrovni. Európska únia prijala viacero smerníc a opatrení zameraných na riešenie problémov súvisiacich s klimatickými zmenami, stratou biodiverzity, globálnym odlesňovaním, odpadovým hospodárstvom, znečistením ovzdušia, znečistením povrchových vôd, problematikou recyklácie a pod. Európska únia veľmi dôsledne dbá na dodržiavanie záväzkov vyplývajúcich z Kjótskeho protokolu o znižovaní emisií skleníkových plynov. V tejto oblasti prijala viacero opatrení a stanovila jasné limity znižovania týchto emisií v časovom výhľade do roku 2020. Veľmi výrazne sa Európska únia angažuje aj v oblasti využívania obnoviteľných zdrojov energie a znižovania energetickej závislosti jej členských štátov na zdrojoch pochádzajúcich z externého prostredia, ako aj vyššiu mieru využívania obnoviteľných zdrojov energie.

V súvislosti s neustálym zdôrazňovaním významu koncepcie udržateľného rozvoja bol v roku 2008 na pôde Európskej únie prijatý Akčný plán trvalo udržateľnej spotreby a trvalo udržateľnej priemyselnej politiky. Základným cieľom uvedeného Akčného plánu je vytvorenie príslušného legislatívneho rámca podporujúceho uplatňovanie environmentálne prijateľných technologických a výrobných postupov a taktiež podporu informovanosti a zvyšovanie dopytu spotrebiteľov po takýchto produktoch.

Úsilie zamerané na dosiahnutie inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu predstavuje jeden z hlavných cieľov stratégie označovanej ako Európa 2020, ktorá predznačuje nové smerovanie európskeho integračného priestoru v nasledujúcom období. Stratégia Európa 2020 je vystavaná na troch základných prioritách (Európa 2020 Stratégia na zabezpečenie ..., 2010):

- inteligentný rast – zameraný na vytvorenie hospodárstva založeného na znalostiach a inováciách,
- udržateľný rast – zameraný na podporu vytvorenia ekologickejšieho a konkurencieschopnejšieho hospodárstva,
- inkluzívny rast – zameraný na oblasť zvyšovania miery zamestnanosti, ktorý podporuje hospodársku, sociálnu a územnú súdržnosť vnútorného priestoru EÚ.

V oblasti priority zameranej na dosiahnutie udržateľného rastu sú hlavné iniciatívy zamerané na oblasť efektívneho a racionálneho využívania zdrojov a na oblasť vytvorenia priemyselnej politiky, plne adaptovanej na vývojové tendencie determinované procesom globalizácie. Hlavným cieľom iniciatívy s názvom Európa efektívne využívajúca zdroje je zabezpečenie efektívneho a racionálneho využívania zdrojov, zníženie miery emisií oxidu uhličitého a podpora vyššej miery energetickej bezpečnosti. V rámci iniciatívy s názvom Priemyselná politika vo veku globalizácie je pozornosť sústredená na zlepšenie podnikateľského prostredia, podporu rozvoja stabilnej a udržateľnej priemyselnej základne, ktorá bude dosahovať vysokú mieru konkurencieschopnosti na domácich, ako aj svetových trhoch (Európa 2020 Stratégia na zabezpečenie ..., 2010).

Záver

Súčasný vývoj environmentálnej agendy na pôde Európskej únie je ovplyvnený najmä úsilím zameraným na postupnú transformáciu vzorcov spotreby a výroby smerom k zabezpečeniu udržateľného rozvoja. Naplnenie, tohto pomerne ambiciózneho, avšak z hľadiska naznačených vývojových tendencií nevyhnutného cieľa si vyžaduje výrazný posun v oblasti spoločenských cieľov. Úsilie zamerané na transformáciu spoločenských cieľov by malo by malo byť orientované na dosiahnutie stavu, kedy ciele rastu a rozvoja spoločnosti vo všetkých jej dimenziách budú založené na rešpektovaní týchto princípov (Jeníček, Foltýn, 2010):

1. Oživenie hospodárskeho rastu.
2. Zmena kvality rastu.
3. Ochrana, zachovávanie a obohacovanie existujúcej bázy prírodných zdrojov.
4. Zaistenie udržateľnej úrovne populačného rastu.
5. Nová orientácia techniky a odstraňovanie rizík.
6. Úprava modelov prijímania rozhodnutí v zmysle akcentovania významu nielen ekonomických faktorov, ale aj faktorov súvisiacich s ochranou životného prostredia a znižovania miery environmentálnych záťaží.
7. Reforma medzinárodných hospodárskych vzťahov.
8. Posilnenie medzinárodnej spolupráce.

Problémy vyplývajúce z narastajúceho znečisťovania životného prostredia a nárastu rôznych typov environmentálnych záťaží sa v súčasnosti vyznačujú vysokou mierou závažnosti, ako aj vysokou mierou intenzity. Výrazné prejavy negatívnych dopadov degradácie životného prostredia predznačujú, že dlhodobé zanedbávanie týchto problémov môže v budúcnosti viesť k ohrozeniu samotnej podstaty ľudskej existencie. V tomto kontexte je teda potrebné podporovať úsilie zamerané na zvýšenie úrovne a štandardov v oblasti ochrany životného prostredia a to tak na lokálnej, regionálnej, národnej, ako aj nadnárodnej a globálnej úrovni.

Použitá literatúra:

1. DOBRÍK M. 2003. Aktuálne bezpečnostné riziká a ohrozenia a Slovenská republika. In: Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí. Žilina: FŠI TU, s. 93-98, ISBN 80-88829-71-2.
2. DOBRÍK, M. 2006. Konflikt vo vnútroštátnych a medzinárodných vzťahoch. In: INTERPOLIS '06. Banská Bystrica: FPV a MV UMB, s. 187-194, 978-90-8083-375.
3. Environment Policy Review. 2008. 2009. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 24 s. ISBN 978-92-79-12312-2.
4. EU Environmental Handbook. A Critical Analysis of EU Environmental Legislation 2005. Brussels: European Environmental Bureau, 2005. 90 5727 055 2.
5. Európa 2020. Stratégia na zabezpečenie inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu. 2010. Brusel: Európska komisia, 2010
6. FIALA, P., PITROVÁ, M. 2009. Evropská unie. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 803 s. ISBN 978-80-7325-180-2.
7. JENÍČEK, V., FOLTÝN, J. 2010. Globální problémy světa v ekonomických souvislostech. Praha: C. H. Beck, 2010. 324 s., ISBN 978-80-7400-326-4.

8. KUČEROVÁ, I. 2006. Evropská unie: Hospodářské politiky. Praha: Univerzita Karlova v Praze Nakladatelství Karolinum, 2006. 347. ISBN 80-246-1212-7.
9. SWANN, D. 1996. European Economic Integration. In: FIALA, P., PITROVÁ, M. (2009): Evropská unie. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 803 s. ISBN 978-80-7325-180-2.
10. The sixth Environment Action Programme of the European Community 2002-2012. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/environment/nwprg/final.htm> [10.09.2011].

Kontakt

doc. PhDr. Lucia RÝSOVÁ, PhD.

Katedra medzinárodných vzťahov a diplomacie
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Kuzmányho ul. č. 1,
974 01 Banská Bystrica
E-mail: lucia.rysova@umb.sk

Monika Satková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

EURÓPSKA ÚNIA A ARABSKÁ JAR

Abstrakt

Protestné hnutia, vo všeobecnosti známe pod názvom „arabská jar“, ktoré začali v Tunisku na konci roku 2010 a rozšírili sa po celom regióne Stredného východu a severnej Afriky (MENA), prinútili Európsku úniu prehodnotiť jej politiky voči tomuto regiónu. Obe platformy, Európska susedská politika ako bilaterálna a Únia pre Stredomorie ako multilaterálna platforma pre kooperáciu medzi Európskou úniou a regiónom MENA, boli spochybnené a ukázalo sa, že je potrebná ich zásadná zmena. Navyše bola arabská jar prvou veľkou výzvou pre novovzniknutú Európsku službu pre vonkajšiu činnosť, v ktorej mohla byť preukázaná schopnosť viesť a nájsť spoločný hlas pre zahraničnú politiku Európskej únie. Tento príspevok sa bude zaoberať analýzou vplyvu protestných hnutí arabskej jari na politiky Európskej únie voči regiónu MENA, analýzou zmien týchto politík, ktoré bolo následkom arabskej jari a rovnako aj zhodnotí možné úlohy Európskej únie v transformačných procesoch týchto krajín.

Kľúčové slová: Arabská jar, Európska únia, Európska susedská politika, Únia pre Stredomorie, Európska služba pre vonkajšiu činnosť.

Abstract

Popular revolts and protest movements, commonly known as Arab Spring, that started in Tunisia at the end of 2010 and spread throughout the Middle East and Nord Africa (MENA) forced the European Union to reassess its policies towards these regions. Both bilateral (European Neighbourhood Policy) and multilateral (Union for Mediterranean) platforms for EU – MENA cooperation were challenged and needed fundamental modifications. Moreover it was the first time when the European External Action Service, established by the Lisbon Treaty and operational since January 2011, could prove its ability to lead and find common voice of European Foreign Policy. This paper is aimed at analysing the impact of the protest movements on EUs policies towards the MENA region, the changes that were made to address changes brought by the Arab Spring and to assess what is the possible role of EU in the transformative processes that already started in some countries of the region.

Key Words: Arab Spring, European Union, European Neighbourhood Policy, Union for Mediterranean, European External Action Service.

Úvod

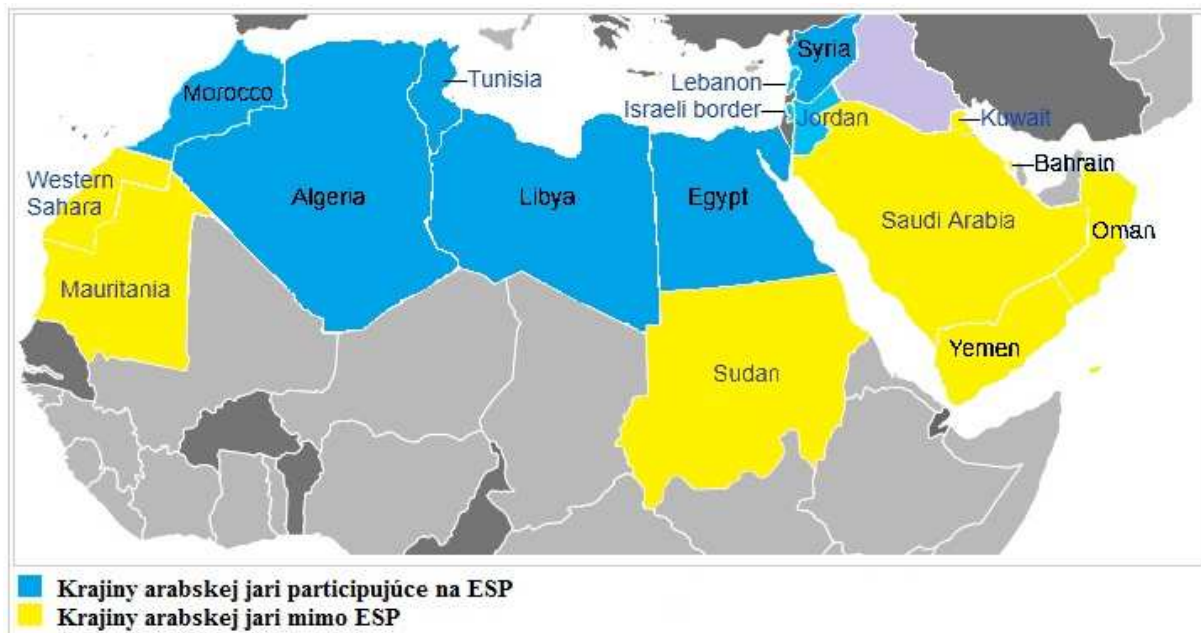
Krajiny, v ktorých od konca roka 2010 postupne prebiehali občianske vojny a protesty súhrnne nazývané ako arabská jar, susedia s Európskou úniou (EÚ). Ako susedské krajiny sú pre EÚ potenciálnymi partnermi rovnako ako potenciálnou hrozbou. Práve kvôli ich geografickej blízkosti hrozí, že prípadná nestabilita v týchto krajinách by sa mohla preniesť rôznymi formami do EÚ. Práve z týchto dôvodov sa EÚ snaží meniť krajiny v susediacich regiónoch, aby boli viac podobné EÚ, a teda viac demokratické a mierové, aby sa v nich dbalo na dodržiavanie ľudských práv rovnako ako aby boli ekonomicky vyspelé. EÚ takto presadzuje svoje záujmy a deklarované hodnoty a snaží sa vytvoriť a udržať si takých

partnerov, ktorí sú čitateľní a predvídateľní a s ktorými preto môže vo zvýšenej miere spolupracovať.

V roku 2004, po zatiaľ najväčšom rozšírení EÚ, ktoré výrazne zmenilo hranice EÚ, bola vytvorená Európska susedská politika (ESP). Zámerom ESP bolo prehĺbiť kooperáciu medzi členskými štátmi EÚ a ich susedmi. V Stratégii Európskej komisie o ESP¹ (publikovanej v roku 2004) boli vymenované hlavné ciele ESP. Týmito cieľmi bolo najmä: posilnenie stability, bezpečnosti a blahobytu pre všetky zúčastnené strany.

Väčšina z krajín, ktoré sú súčasťou arabskej jari kooperuje s EU práve na platforme Európskej susedskej politiky². Túto situáciu ilustruje aj nasledujúca mapa.

Mapa: Arabské krajiny – arabská jar a participácia na ESP

Avšak do vypuknutia arabskej jari bola kooperácia EÚ s regiónom Stredného východu a severnej Afriky (MENA) vykonávaná na viac menej nepodmienenej báze³ preferujúc prozápadne orientované autoritatívne režimy pred akoukoľvek nestabilitou, ktorá by bola následkom zmeny týchto režimov. Dá sa teda tvrdiť, že EÚ v tomto období preferovala svoje záujmy, najmä ekonomické a nedostatočne presadzovala svoje hodnoty ako sú ľudské práva, demokracia, dobrá správa a politická pluralita. Vodiacim predpokladom tohto správania EÚ bolo, že ekonomický rast povedie k postupnej politickej reforme, avšak tento predpoklad sa ukázal ako nesprávny.

Navyše Únia pre Stredomorie, založená v júli 2008 ako nástupca Euro – Stredomorského partnerstva, rovnako známeho ako Barcelonský proces, ktorý bol založený v roku 1995 ako multilaterálne fórum pre spoluprácu medzi EÚ a Stredomorím, bola

1 Commission of the European Communities, 2004. Communication from the Commission: European Neighbourhood Policy Strategy Paper. Brussels: Commission of the European Communities. 2004, s. 3.

2 Na platforme Európskej susedskej politiky z krajín arabskej jari spolupracujú: Maroko, Alžírsko, Tunisko, Líbya, Egypt, Sýria, Libanon, Jordánsko, Izrael. Z krajín arabskej jari do ESP nepatrí Jemen, Omán, Kuvajt, Sudán, Mauritánia, Západná Sahara, Saudská Arábia a Bahrajn.

3 Viac o podmienenosti v ESP vid': THÉPAUT, CH. 2011. Can the EU Pressure Dictators? Reforming ENP Conditionality after the Arab Spring. EU Diplomacy Paper 06/2011, Bruges: Department of EU International Relations and Diplomacy Studies – Collage of Europe, 2011.

navrhnutá ako nástroj podpory ekonomickej kooperácie, vo forme špecifických projektov, ktoré boli uskutočňované bez ohľadu na politické otázky. V ESP bola aspoň formálne deklarovaná podmienenosť pomoci a kooperácie EÚ reformami, ktoré jednotlivé krajiny dosiahli.

Arabská jar spochybnila nie len názor, že autoritatívne režimy sú stabilné a je výhodné s nimi spolupracovať, ale aj všetky tri ciele zakotvené v ESP. Rovnako spochybnila aj úlohu Únie pre Stredomorie. Stabilné autoritatívne režimy boli zvrhnuté, bezpečnosť narušená a spolu s ekonomickými a sociálnymi problémami arabská jar pôsobila ako výzva no aj hrozba pre EÚ. Príkladom hrozby môže byť migrácia utečencov z krajín Stredomoria do EÚ, najmä cez Taliansko.

Tocci a Cassarino tvrdia, že arabská jar ukázala slabé miesta politiky EÚ voči tomuto regiónu s jej „dôrazom na ekonomickú kooperáciu a manažment migrácie na úkor demokracie a udržateľného rozvoja“⁴

Výsledok arabskej jari predurčí budúcu stabilitu a prosperitu celého regiónu Stredného východu a severnej Afriky. EÚ má možnosť pomáhať pri tranzícii k demokracii, čo by malo viesť k lepším vzťahom na politickej ako aj ekonomickej úrovni. EÚ môže rovnako pomôcť krajinám pri ich ekonomickom rozvoji, čo jednak môže podporiť aj samotnú demokratizáciu krajín, ale hlavne si EÚ takýmto spôsobom môže vybudovať ekonomicky silných a politicky stabilných partnerov, ktorých kooperácia s EÚ prinesie úžitok jednotlivých členským štátom EÚ.

EÚ však musí pripraviť svoje politiky tak, aby bola schopná reagovať na prebiehajúce zmeny a na fakt, že tieto zmeny v porovnaní s minulosťou pravdepodobne povedú k menej autoritatívnym režimom. Podľa Indexu demokracie⁵, ktorý zverejňuje Economist Intelligence Unit sa v roku 2010 všetky dotknuté krajiny zaradili do skupiny autoritatívnych režimov⁶. Výnimkou boli Libanon, Palestínske teritórium a Irak, ktoré boli označené ako hybridné režimy⁷.

Podľa ďalšej správy Economist Intelligence Unit sa až s 60% pravdepodobnosťou autoritatívne režimy arabskej jari zmenia na hybridné režimy v ktorých sa síce vytvoria demokratické štruktúry, ale vo výkone politík už nebudú schopné udržať všetky štandardy demokracie. Úspešná tranzícia k plnej demokracii je predpovedaná s 20% pravdepodobnosťou, rovnako ako návrat k autoritatívnym režimom.⁸

Celkovo až s 80% pravdepodobnosťou dôjde k zmene smerom k vyššej miere demokracie. Táto zmena potom bude znamenať väčšiu zodpovednosť nových režimov smerom k ich občanom a v krátkodobom horizonte vyššiu mieru zamerania na domáce politiky a ekonomiky. V minulosti sa autoritatívne režimy rozhodovali vo svojich zahraničných politikách voči EÚ najmä s kalkuláciou na možnosti budovania aliancií v rámci

⁴ TOCCI, N., CASSARINO, J-P. 2011. Working Papers: Rethinking the EUs Mediterranean Policies post – 1/11. Roma: Istituto Affari Internazionali, 2011, s. 9.

⁵ ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT. 2011. *Democracy index 2010 – Democracy in retreat*. London: The Economist Intelligence Unit Limited 2010.

⁶ Za autoritatívne režimy Economist Intelligence Unit označuje tie, v ktorých politický pluralizmus úplne absentuje alebo je veľkou mierou obmedzený. Väčšinou ide o diktátorské krajiny. Je možná existencia formálnych demokratických inštitúcií, ale majú iba malú váhu. Rovnako voľby, ak vôbec prebiehajú, nie sú slobodné a spravodlivé. Média väčšinou vlastní štát a sú kontrolované skupinami prepojenými na vládnuce režim. Kritika režimu je potláčaná a prítomná je vysoká miera cenzúry. Nezávislé súdnictvo neexistuje.

⁷ Hybridným režimom je režim, v ktorom prebiehajú voľby ale sú poznačené nekalými praktikami, ktoré bránia v tom aby boli slobodné a spravodlivé. Základné ľudské slobody sú rešpektované. Ostatné aspekty demokracie sú oslabené ako napríklad problém vládnutia, nerozvinutá politická kultúra a nízka miera politickej participácie.

⁸ ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT. 2011. *Spring Tide – Will the Arab risings yield democracy, dictatorship or disorder?* London: The Economist Intelligence Unit Limited 2010.

EÚ⁹ Po arabskej jari bude pravdepodobne aj verejná mienka ovplyvňovať politiky novovzniknutých režimov. Znamená to, že do rozhodovacích procesov o zahraničnej politike bude zasahovať väčšie množstvo aktérov a pravdepodobne motívy zahraničnej politiky nových režimov sa budú líšiť od motívov predchádzajúcich režimov najmä s ohľadom na efekty takýchto politík na domáce faktory v jednotlivých krajinách.

Aké nástroje môže EÚ použiť

Ako bolo spomenuté v predchádzajúcej časti, EÚ má záujem na tom, aby jej susediace krajiny boli ekonomicky silné a politicky stabilné. V prípade krajín arabskej jari môže EÚ využiť historické prepojenia rovnako ako fakt, že je hlavným exportným aj importným partnerom pre tieto krajiny, čo ukazuje aj nasledovná tabuľka.

⁹ TOCCI, N., CASSARINO, J-P. 2011. Working Papers: Rethinking the EUs Mediterranean Policies post – 1/11. Roma: Istituto Affari Internazionali, 2011, s. 9-11.

Tabuľka: Import z EÚ a export do EÚ z arabských krajín v ktorých prebieha arabská jar a sú súčasťou ESP

Import z EÚ a export do EÚ z krajín arabskej jari a podiel na ich celkovom exporte a importe za roky 2006 až 2010 (v mil. €)					
	2006	2007	2008	2009	2010
Alžírsko					
Import (%) im.)	10.954 (55,2%)	12.379 (51,3%)	14.228 (53,1%)	14.813 (50,6%)	16.467 (53,4%)
Export (%) ex.)	22.087 (51,6%)	18.945 (46,2%)	27.967 (52,2%)	16.739 (51,9%)	18.885 (46,4%)
Egypt					
Import (%) im.)	10.002 (31,8%)	11.438 (31,4%)	14.017 (32,1%)	10.233 (31,9%)	15.416 (33,5%)
Export (%) ex.)	7.071 (43%)	6.399 (37,4%)	7.486 (34,8%)	4.916 (29,9%)	6.236 (32,1%)
Libanon					
Import (%) im.)	3.519 (40,7%)	3.664 (38,6%)	4.309 (36,8%)	4.626 (37,5%)	4.883 (35%)
Export (%) ex.)	2005 (10,2%)	281 (11,5%)	324 (12,4%)	232 (10%)	279 (10,3%)
Lýbia					
Import (%) im.)	4.058 (50%)	4.590 (48,4%)	6.320 (48,6%)	6.944 (45,9%)	6.890 (42,5%)
Export (%) ex.)	23.715 (75,7%)	34.928 (79,8%)	31.922 (76,9%)	18.898 (75,6%)	24.753 (77,2%)
Maroko					
Import (%) im.)	11.479 (57,7%)	13.617 (57,3%)	15.903 (58,7%)	13.134 (59,1%)	14.462 (57,2%)
Export (%) ex.)	6.570 (85,9%)	7.340 (62,2%)	7.640 (58,9%)	5.962 (62,2%)	6.970 (59,3%)
Sýria					
Import (%) im.)	3.302 (22,2%)	3.542 (20,9%)	3.818 (19,7%)	3.385 (21,2%)	3.558 (18,7%)
Export (%) ex.)	3.166 (33%)	3.074 (29,1%)	3.281 (28,4%)	2.109 (26%)	3.226 (29%)
Tunisko					
Import (%) im.)	7.841 (65,9%)	10.472 (71,9%)	10.894 (64,3%)	8.599 (63,2%)	11.886 (67,2%)
Export (%) ex.)	7.178 (77,2%)	8.164 (76,7%)	8.636 (72,2%)	7.631 (76,2%)	8.518 (74,5%)

Zdroj: Indikátory zahraničného obchodu EÚ s jednotlivými krajinami spracované autorkou podľa údajov poskytovaných DG Trade EÚ. DG Trade. 2011. Tunisia. Brussels: DG Trade, 2011.; DG Trade. 2011.Syria. Brussels: DG Trade, 2011.; DG Trade. 2011. Morocco. Brussels: DG Trade, 2011.; DG Trade. 2011. Libya. Brussels: DG Trade, 2011.; DG Trade. 2011. Lebanon. Brussels: DG Trade, 2011.; DG Trade. 2011. Egypt. Brussels: DG Trade, 2011.; DG Trade. 2011. Algeria. Brussels: DG Trade, 2011.

Z danej tabuľky je zrejmé, že EÚ je hlavným obchodným partnerom uvedených krajín a práve import do EÚ a export z EÚ tvorí najväčšiu časť ich celkových exportov a importov. V prípade Tuniska, Maroka a Líbye sa podiely exportu do EÚ na celkovom exporte krajín pohybujú nad úrovňou 50%.

Z inštitucionalizovaných nástrojov, môže EÚ využívať najmä Európsku susedskú politiku, Úniu pre Stredomorie a Európsku službu pre vonkajšiu činnosť.

ESP ponúka širokú škálu inštrumentov ktoré môže EÚ využiť na podporu vnútorných transformačných procesov krajín susediacich s EÚ. Pri porovnaní ESP a Únie pre Stredomorie možno konštatovať, že ESP môže byť charakterizovaná ako viac osožná, pretože ponúka vyššiu obchodnú výmenu, vyššiu mieru kooperácie, ako aj viac fondov a zahŕňa aj finančný inštrument Európsky nástroj susedstva a partnerstva (ENPI – dostupný od roku 2007). Takto môže EÚ podporovať reformné procesy ako aj regionálnu integráciu a participáciu na EÚ programoch a agentúrach. Navyše pri porovnaní ESP a Únie pre Stredomorie, ESP kladie dôraz na demokraciu a ľudské práva, minimálne deklaratívne. Navyše akčné plány vytvárané osobitne pre každú krajinu môžu odpovedať na špecifické výzvy a nároky jednotlivých krajín. Do arabskej jari bolo problematické nezapájanie širšieho spektra domácich hráčov v prípravnej fáze jednotlivých akčných plánov. Do budúcnosti bude preto potrebné rozvinúť práve spoluprácu s mimovládny sektorom a verejnosťou. Rovnako slabou stránkou akčných plánov bolo, že v nich neboli presne špecifikované želané reformy ako ani časová os ich napĺňania.¹⁰

Únia pre Stredomorie ako multilaterálne fórum slúži ako doplnok k ESP. V porovnaní s jej predchodcom Euro – Stredomorským partnerstvom, je Únia pre Stredomorie širšia. Zahŕňa viac štátov (43) a práve toto rozšírenie znamenalo odklon od regionalizmu a príklon k prístupu zameraného na jednotlivé krajiny ochotné spolupracovať. Kooperácia je depolitizovaná, čo na jednej strane prináša možnosti kooperácie krajín, ktoré by inak na spoločných projektoch nespolupracovali, avšak táto možnosť bola využívaná len málo. Na druhú stranu depolitizácia a chýbajúca kondicionalita znamená pre EÚ nemožnosť využitia Únie pre Stredomorie na ovplyvňovanie smerovania tranzícií v jednotlivých spolupracujúcich krajinách.¹¹

Lisabonská zmluva vytvorila nový nástroj Európsku službu pre vonkajšiu činnosť (ESVČ). Zámerom bolo vytvoriť viac koherentnú a efektívnu vonkajšiu politiku EÚ. ESVČ začala fungovať v januári 2011 a arabská jar bola prvou väčšou výzvou na otestovanie reakčnosti ESVČ. Pozícia Vysokej predstaviteľky pre zahraničnú a bezpečnostnú politiku EÚ, ktorá je aj vice - prezidentkou Komisie bola vytvorená na premostenie agendy a právomocí Komisie a Rady a znamenala prepojenie zahraničných politík a iných politík EÚ. ESVČ rovnako prepája úradníkov Komisie a Rady. Ako taká ESVČ nevytvára zahraničnú politiku, ale Vysoká predstaviteľka môže navrhnúť iniciatívy počas tvorby zahraničnej politiky a obsah zahraničnej politiky EÚ môže byť rovnako ovplyvnený prácou diplomatov ESVČ v rámci delegácii EÚ.¹²

¹⁰ TOCCI, N., CASSARINO, J-P. 2011. Working Papers: Rethinking the EUs Mediterranean Policies post – 1/11. Roma: Istituto Affari Internazionali, 2011, s. 11.

¹¹ BALFOUR, R. 2011. The Arab Spring, the Changing Mediterranean, and the EU: tools as a substitute for strategy? Brussels: European Policy Centre, June 2011.

¹² Ibid.

Zmeny vykonané na nástrojoch EÚ, ktoré boli vykonané ako odpoveď na arabskú jar

EÚ publikovala dve stratégie „Partnerstvo pre demokraciu a spoločnú prosperitu s južným Stredomorím“¹³ a „Novú reakciu na meniace sa susedstvo“¹⁴, ktoré boli zamerané na reformu ESP, aby bola ESP schopná napomôcť vytvoriť demokratické inštitúcie, vytvoriť partnerstvá s občianskou spoločnosťou a podporovať udržateľný rast. Ďalšou odpoveďou na arabskú jar bol dokument „Správa o migrácii“¹⁵.

Najdôležitejšie zmeny na ESP sa dajú zhrnúť do týchto oblastí:

- pravidlo politickej diferenciácie
- pozitívna podmienenosť
- princíp „viac za viac“

Politická diferenciácia je potrebná vzhľadom na to, že arabská jar vedie k heterogenizácii regiónu a každá krajina bude potrebovať špecifickú bilaterálnu politiku. Pozitívna podmienenosť a princíp „viac za viac“ sa premietnu do všetkých opatrení, ktoré budú zakomponované do nových akčných plánov. Tieto opatrenia budú vo forme špecifických cieľov, ktoré bude musieť krajina splniť, takže by malo byť možné merať pokrok jednotlivých krajín. Otázna je forma monitorovacieho mechanizmu, ktorá nie je doteraz stanovená. Vo všeobecnosti však krajina ochotná a schopná dosiahnuť stanovené ciele, dostane pomoc a iné výhody od EÚ. Čím vyšší bude reformný pokrok, tým vyššie benefity poskytne EÚ a vice versa čím menej bude krajina napredovať smerom k reformám, tým menej výhod a pomoci dostane. Otázne je však aj stanovenie miery odmien za dosiahnuté reformy, kedy menšia reforma v problematickejšom štáte bude odmenená vyššie ako väčšia reforma v menej problematickom štáte. Politická diferenciácia spolu s princípom „viac za viac“ môžu viesť k pocitu „nespravodlivosti“ zo strany participujúcich strán. Preto bude potrebné aby EÚ čo najviac zdôrazňovala jednotlivý prístup a odkláňala sa od regionalizácie, aby predišla porovnávaniu medzi predstaviteľmi na ESP participujúcich krajín navzájom.

Vysoká predstaviteľka Catherine Ashton nazvala výhody ktoré môže EU poskytnúť ako tzv. „tri Ms“ v angličtine money (peniaze), market access (prístup na trh) a mobility partnership (partnerstvá zamerané na mobility).

Podľa Hlaneta a Bauera „...mimo finančnej asistencie a úľav z dlhov by EÚ mohla mať oveľa viac priameho vplyvu ak by otvorila svoj vnútorný trh poľnohospodárskych produktov zo severnej Afriky a Stredného východu“¹⁶ Práve trh poľnohospodárskych produktov je sektorom, v ktorom majú krajiny MENA regiónu komparatívnu výhodu a ktorý má potenciál vytvoriť nové pracovné miesta. V súčasnosti sa vyjednávajú liberalizačné opatrenia v oblasti poľnohospodárstva a rybolovu s Marokom a Tuniskom a s Izraelom už boli dohody podpísané.

Navyše môže EU pomôcť krajinám MENA regiónu v diverzifikácii ich ekonomík, najmä pomocou zlepšenia prístupu k vzdelaniu a školeniam a cez podporu malých a stredných podnikov. Únia pre Stredomorie rovnako ako ESP predpokladali v ich rámcoch projekty

¹³ EUROPEAN COMMISSION & HIGH REPRESENTATIVE FOR FOREIGN AFFAIRES AND SECURITY POLICY. 2011. Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean. Brussels: European Commission.

¹⁴ EUROPEAN COMMISSION & HIGH REPRESENTATIVE FOR FOREIGN AFFAIRES AND SECURITY POLICY. 2011. A new response to a changing Neighbourhood. Brussels: European Commission.

¹⁵ EUROPEAN COMMISSION, 2011. Communication on migration. Brussels: European Commission, 2011.

¹⁶ HANELT, Ch – P. BAUER, M. 2011. The Arab World Poised between Revolution and Repression. In Bertelsmann Stiftung (ed.). Spotlight Europe. Gutersloh: Bertelsmann Stiftung. Issue No. 01/2011, s. 5. ISSN 1865-7451.

a asistenčné pôžičky určené na pomoc pri diverzifikácii. Uľahčenie prístupu do EÚ pre študentov, podnikateľov a zručných pracovníkov by taktiež dopomohlo k spomínanému cieľu. Tieto osoby by v EÚ mohli nadobudnúť skúsenosti alebo vyštudovať európske univerzity a priniesť si poznatky a know - how späť do domácich krajín.¹⁷

Zriadením Facility občianskej spoločnosti (Civil Society Facility), ktorá bola používaná aj na západnom Balkáne, bude EÚ klásť väčší dôraz na podporu mimovládnych aktérov. Pomocou Dotácie pre demokraciu (Endowment for Democracy) bude EÚ podporovať aj neregistrované mimovládne organizácie a politické strany a hnutia. Je zjavné, že EÚ bude pomocou týchto nástrojov priamo zasahovať do vnútornej politiky týchto štátov, čo je viditeľný odklon od predchádzajúceho prístupu nezasahovania.¹⁸

Avšak Rosa Balfour tvrdí, že všetky „tri Ms“ sú ťažko poskytnuteľné pretože členské štáty EÚ sú stále silno protekcionistické. Najmä v čase globálnej ekonomickej a finančnej krízy sa členské štáty viac sústredia na svoje domáce problémy a neprajú si zvyšovanie pomoci zahraničným partnerom. EÚ preto nepočíta s navýšením objemu peňazí plynúcich do MENA regiónu, ale zamýšľa využívať ich viac efektívne. V prípade prístupu na trh EÚ je situácia podobne komplikovaná. Ponúkané DCFTA (Deep and Comprehensive Free Trade Area) sú ťažko vnegociovateľné. Rovnako efekty z uzavretia týchto obchodných dohôd budú viditeľné len v dlhodobom horizonte a štáty MENA regiónu potrebujú aj okamžité efekty, ktoré by zlepšili ekonomickú a sociálnu situáciu v ich krajinách. Partnerstvá zamerané na mobility sa budú uzatvárať najťažšie, pretože sú podmienené kooperáciou v oblasti boja proti nezákonnej migrácii. Na boj proti nezákonnej migrácii pritom štáty MENA regiónu nemajú vyvinuté nástroje. Rovnako aj aplikácia podmienok môže byť problematická. Iba tie krajiny, ktoré sú prepojené s EÚ, vzhliadajú k EÚ ako svojmu partnerovi a sú ochotné plniť podmienky EÚ aby dosiahli viac, budú ochotné reformovať sa v smere, ktorý EÚ určí. S režimami, ktoré nie sú na EÚ napojené, bude problematické rokovať o reformných cieľoch, ako napríklad s Alžírskom a Sýriou.¹⁹

Únia pre Stredomorie neuspela vo svojich cieľoch. S jej medzivládnu štruktúrou nezahŕňa občiansku spoločnosť a podštátne inštitúcie, takže v prípade schopnosti reagovať na arabskú jar je neúčinná. Napriek tomu ako jediná multilaterálna platforma v regióne je dôležitá a mala by ostať zachovaná. Podľa viacerých autorov (ako napríklad Charles Grant²⁰), by táto platforma mohla byť pretransformovaná na bezpečnostné fórum, pretože región Stredomoria nemá žiadnu takúto organizáciu, kde by vlády mohli prerokovávať bezpečnostné otázky.

Arabská jar, ako už bolo spomínané, bola aj prvým testom pre ESVČ. V dobe prepuknutia arabskej jari ESVČ nemalo zvolených zástupcov na pozícii Riadiaceho riaditeľa ani Špeciálneho predstaviteľa pre tento región. Tieto posty boli obsadené až v júni 2011. ESVČ taktiež nebola schopná nájsť spoločný hlas pre EÚ v Líbyjskej kríze, dokonca vedúci predstavitelia neboli zjednotení v svojich oficiálnych správach (Barroso, Ashton a Van Rompuy vydali samostatné správy). Potvrdilo sa, že ani dobre navrhnutá inštitucionálna štruktúra nezaručí zlepšenie reálnych vzťahov.²¹

Napriek tomu ESVČ s jej Vysokou predstaviteľkou môže pomôcť rozšíriť ESP, najmä kvôli už spomínanej premostujúcej úlohe Vysokéj predstaviteľky medzi Komisiou a Radou. Takto sa ESP – doteraz riadená najmä Komisiou a jej technokratickým prístupom,

¹⁷ Ibid., s.5

¹⁸ BALFOUR, R. 2011. The Arab Spring, the Changing Mediterranean, and the EU: tools as a substitute for strategy? Brussels: European Policy Centre, June 2011.

¹⁹ Ibid.

²⁰ GRANT, CH. 2011. A new neighbourhood policy for the EU. London: Centre for European Reform, 2011.

²¹ BRATTBERG, E. 2011. Opportunities lost, opportunities seized: the Libya crisis as Europe's perfect storm. Brussels: European Policy Centre, June 2011.

zameraným na pravidlá a štandardy EÚ ktoré môžu byť pre niektoré krajiny nevhodné, môže stať viac politickou, preferujúc politický dialóg, ktorým môže byť ESP prispôbená podmienkam jednotlivých krajín. Delegácie ESVČ môžu tiež napomáhať pri vysvetľovaní pozícií EÚ, ale aj aktívne podporovať lokálnych predstaviteľov aby navrhovali špecifické projekty. Avšak bude nutné aby sa delegácie ESVČ reorganizovali tak, aby zodpovedali zmenám vykonaným v ESP.²²

Záver

Arabská jar ukázala nedostatky politík EÚ voči svojim susedom, čoho následkom bola EÚ nútená prehodnotiť a revidovať svoje inštitucionálne nástroje, ktoré používala do začiatku arabskej jari.

Očakáva sa, že nové režimy budú viac demokratické, takže sa aj výrazne zmení komunikácia s nimi. Verejná mienka a mimovládne organizácie budú schopné zasahovať do formovania domácich politík ako aj určovať a ovplyvňovať politiky voči EÚ.

EÚ preto priniesla nové koncepty tzv. princíp „viac za viac“ a pozitívnu podmienenosť, ktoré budú zakomponované do nových akčných plánov v rámci ESP. Krajiny spolupracujúce s EÚ tak budú musieť splniť dané kritériá aby dosiahli výhody a pomoc od EÚ. EÚ sa viac zameria na svoje hodnoty, ako sú ľudské práva, dobrá správa a pluralita politických strán, nezávislosť súdnictva, sloboda tlače a podobne a práve cez tieto nové koncepty sa ich bude snažiť presadiť. Otázne však je ako sa bude merať napĺňanie cieľov stanovených v akčných plánoch. Pravidlo politickej diferenciácie napomôže zamerať sa na špecifické potreby jednotlivých krajín. Benefity, ktoré môžu krajiny MENA regiónu dostať z kooperácie s EÚ, najmä tie, ktoré sú pre tieto krajiny atraktívne, ako napríklad partnerstvá zamerané na mobility, sú však ťažko dosiahnuteľné. Na jednej strane preto, lebo sú podmienené veľmi prísnyimi pravidlami, ktoré nie je každá krajina schopná naplniť, alebo ich efekty sú viditeľné len v dlhodobej perspektíve a krajiny, ktoré potrebujú okamžitú pomoc o ne neprejavujú záujem. Je teda otázne do akej miery bude EÚ schopná napomáhať transformačným procesom cez platformu ESP. Arabská jar tiež znamenala prvú výzvu pre ESVČ a napriek tomu, že ECVŠ nebola schopná dosiahnuť jednotnosť hlasu EÚ v Líbyjskej kríze, môže napomôcť rozšíreniu ESP. ESP sa tak môže stať menej technokratická a viac zameraná na politický dialóg, čo by v budúcnosti mohlo viesť k zjednodušeniu podmienok daných EÚ alebo vytvoreniu akčných plánov viac vhodných pre jednotlivé krajiny. Únia pre Stredomorie, založená v roku 2008, sa ukázala ako neúčinný nástroj v reakcii na arabskú jar a mala by byť pretransformovaná na viac menej multilaterálne bezpečnostné fórum, ktoré by slúžilo ako platforma pre prejednávanie bezpečnostných otázok.

Použitá literatúra:

1. BALFOUR, R. 2011. The Arab Spring , the Changing Mediterranean, and the EU: tools as a substitute for strategy? Brussels: European Policy Centre, June 2011.
2. BRATTBERG, E. 2011. Opportunities lost, opportunities seized: the Libya crisis as Europe's perfect storm. Brussels: European Policy Centre, June 2011.

²² GRANT, CH. 2011. A new neighbourhood policy dor the EU. London: Centre for European Reform, 2011, s. 11.

3. Commission of the European Communities. 2004: Communication from the Commission: European Neighbourhood Policy Strategy Paer. Brussels: Commission of the European Communities. 2004.
4. DG Trade. 2011. Tunisia. Brussels: DG Trade, 2011. Dostupné na: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_122002.pdf> (navštívené 15.11.2011)
5. DG Trade. 2011. Syria. Brussels: DG Trade, 2011. Dostupné na: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113451.pdf> (navštívené 15.11.2011)
6. DG Trade. 2011. Morocco. Brussels: DG Trade, 2011. Dostupné na: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113421.pdf> (navštívené 15.11.2011)
7. DG Trade. 2011. Libya. Brussels: DG Trade, 2011. Dostupné na: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113414.pdf> (navštívené 15.11.2011)
8. DG Trade. 2011. Lebanon. Brussels: DG Trade, 2011. Dostupné na: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113412.pdf> (navštívené 15.11.2011)
9. DG Trade. 2011. Egypt. Brussels: DG Trade, 2011. Dostupné na: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113375.pdf> (navštívené 15.11.2011)
10. DG Trade. 2011. Algeria. Brussels: DG Trade, 2011. Dostupné na: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113343.pdf> (navštívené 15.11.2011)
11. ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT. 2011. Spring Tide – Will the Arab risings yield democracy, dictatorship or disorder? London: The Economist Intelligence Unit Limited 2010.
12. ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT. 2011. Democracy index 2010 – Democracy in retreat. London: The Economist Intelligence Unit Limited 2010.
13. EUROPEAN COMMISSION & HIGH REPRESENTATIVE FOR FOREIGN AFFAIRES AND SECURITY POLICY, 2011. A new response to a changing Neighbourhood. Brussels: European Commission.
14. EUROPEAN COMMISSION. 2011. Communication on migration. Brussels: European Commission, 2011.
15. EUROPEAN COMMISSION & HIGH REPRESENTATIVE FOR FOREIGN AFFAIRES AND SECURITY POLICY. 2011. Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean. Brussels: European Commission.
16. GRANT, CH. 2011. A new neighbourhood policy dor the EU. London: Centre for European Reform, 2011.
17. HANELT, Ch – P. BAUER, M. 2011. The Arab World Poised between Revolution adn Repression. In Bertelsmann Stiftung (ed.). Spotlight europe. Gutersloh: Bertelsmann Stiftung. Issue No. 01/2011. ISSN 1865-7451
18. HANELT, CH – P. and MOLLER, A. 2011: Spotlight Europe: How the European Union can Support Change in North Africa. Gutersloh: Bertelsmann Stiftung, 2011

19. THÉPAUT, CH. 2011. Can the EU Pressure Dictators? Reforming ENP Conditionality after the Arab Spring. EU Diplomacy Paper 06/2011, Bruges: Department of EU International Relations and Diplomacy Studies – Collage of Europe, 2011.
20. TOCCI, N., CASSARINO, J-P. 2011. Working Papers: Rethinking the EU's Mediterranean Policies post – 1/11. Roma: Istituto Affari Internazionali, 2011.

Kontakt

Ing. Mgr. Monika Satková

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

E-mail: monika.satkova@euba.sk

**Mykola Sidak
Lubomír Čunderlík**

FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS
UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY
LAW FACULTY
COMENIUS UNIVERSITY IN BRATISLAVA

LEGAL ASPECTS OF ORGANIZATION AND OPERATION OF THE BANKING SYSTEMS IN THE COUNTRIES OF EUROPE

Abstract

The article analyses legal aspects of organization and operation of banking systems in European countries; in particular, it studies the content of the concept “banking system”, defines the organization of the banking systems of the EU member states and those of the countries of Eastern Europe, identifies the problems of proper and efficient operation of banking systems, etc. On the basis of the results achieved and de lege lata, the authors put forward scientific and practical recommendations on the improvement of legal regulation of the organization and operation of the banking system of Ukraine.

Key words: banking system, kinds/types of the banking system, principles of organization of the banking system, functions of the banking system, problems of proper operation of the banking system.

Abstrakt

Článok analyzuje právne aspekty organizácie a fungovania bankových systémov v európskych krajinách, zaoberá sa najmä obsahom pojmu "bankový systém", definuje organizáciu bankových systémov členských štátov EÚ a krajín východnej Európy, identifikuje problémy riadneho a efektívneho fungovania bankového systému, a pod. Na základe dosiahnutých výsledkov a de lege lata, autori navrhujú vedecké a praktické odporúčania pre zlepšenie právnej úpravy organizácie a fungovania bankového systému Ukrajiny.

Kľúčové slová: bankový systém, druhy/typy bankového systému, zásady usporiadania bankového systému, funkcie bankového systému, problémy riadneho fungovania bankového systému.

Market economy can operate properly only with the observance of the following prerequisites: the stability of monetary system, a branched banking system, crediting social needs and competition in the financial services market.

The present research is aimed at the analysis of the principles of law regulation of organization and operation of the banking systems in the countries of Europe. The authors single out the following objectives of this paper in the context of the relevance of the topic under analysis to the process of Ukraine’s integration in international unions: to analyze the concept of a “banking system”, to define the types of banking systems, to single out the principles of organization, to identify the problems of efficient operation of banking systems and, on the basis of scholarly papers written by Ukrainian and foreign authors and de lege lata, to work out conclusions on the improvement of law regulation of the operation of banking system in Ukraine on the example of European countries. It should be noted that

some aspects of this problem, in particular, certain aspects of the operation of banking systems in European countries, have been studied by L. Voronova, T. Latkovska, O.Orliuk, Y. Yerpiliova and other authors.

Academician N.I. Khimicheva states that in order to fulfill its functions, the government should rely on a material basis necessary for the work of the authorities and government, law enforcement agencies, for ensuring defense and security of the country. This material basis can be created only by financial activity [1, p. 19-45]. The financial activity of the government provides a specific connection between the government and the economy [2; 3, p. 14].

In the process of its financial activity, according to Prof. V.V. Bescherevnykh [4, p. 5] and Prof. Y.Y. Grachova [5, p. 3], the government solves two main problems: 1) planning of distribution and redistribution of total GDP and national income in cash; 2) carrying out state financial control, i.e. the control of the legality and rationality of the use of the government's financial resources.

The existence of economic entities – credit institutions, including banks, is the condition for the government to carry out financial policy. The totality of these institutions makes up the credit-financial system of organs (Central Bank, credit and financial institutions) that are formed by the government in the sphere of financial activity – financial management, control and government regulation [6, p. 84-91].

Academician L.K.Voronova considers the financial system of a state as the totality of various spheres of financial relations, in the process of which different monetary foundations are established and used [7, p. 21-22]. The financial system is a constituent part of the economic system.

The banking sector is a driving force of any developed economy. Its functions within the institutional, economic and legislative framework set by the government, in which the banking system¹ [294] implements its objectives on market principles as a constituent part of the financial system².

Y. Yerpiliova considers banking system as part of the financial system that plays a decisive role in the economic development of the country [9, p. 24].

O.A.Kostiuchenko defines banking system as a branched complex of banks, banking institutions, financial and credit institutions that operate within a single financial-credit mechanism headed by the Central Bank [10, p. 27-35].

P. Dvořák states in his article “Banking for Bankers and Clients” that banking system is a totality of credit and financial institutions within a certain territory (country), their mutual obligations and their obligations towards third parties [11, p. 108-115].

Legal Encyclopedia gives the following definition of the term “banking system”: it is the totality of various kinds of banks and banking institutions, which carry out mobilization of funds, give credits to clients and provide various services such as accepting deposits and providing credits [12].

The well-known Ukrainian scholar Prof. O.P. Orliuk interprets the term “banking system” as a constituent of the credit system that makes up a totality of various banking system that differ in their legal form and specialization and function within a single financial system and single monetary-credit mechanism in a certain period of time [13, p. 23-28]. Prof. O.P.Orliuk emphasizes that it is inexpedient to define banking system exclusively as a totality of credit-financial institutions that operate on the territory of a certain country. This

¹ As Prof. T.A.Latkovska states, the banking system is not isolated from its environment, but closely cooperates with it and presents a constituent of a more general formation – the financial system.

² The term “system“ comes from the Greek “systema“ and is translated as the whole that is composed of parts; a considerable number of interrelated elements (subjects, phenomena, opinions, concepts, ect.) that constitute certain holistic formation, unity.

mechanism is far more complicated as it includes a number of interrelated elements, including a totality of banking institutions, infrastructure, legislation, banking market, etc. [14, p. 18-65]. The specific character of the banking system is determined by its constituent elements and relations that arise between them.

A.M. Zhukov, A.Y. Ioffe and V.L. Krotiuk understand banking system as an internally organized, interrelated and united by a common goal totality of banking and financial-credit institutions that are established and operate on the basis of the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine [15, p. 51-70].

Experts in economics who have studied credit and money turnover for a long time consider the concept of “banking system” and “credit system” as a totality of organizations united by their objectives.

Hence, the banking system is a constituent part of the credit system, in which it interacts with all its elements, but performs its clear specific functions.

The composition of the banking system, according to O.P. Orliuk and O.V. Prylutskyi, the opinion also shared by the author, is not limited only by banking institutions that directly carry out banking transactions. Alongside with them, the banking system also includes banking infrastructure, banking legislation, banking market and non-commercial institutions that ensure normal operation of the banking system in general [20, p. 10-14].

The main characteristic of any system, including the banking system, is its integrative character that determines the quality of the system and unites its components into an internally organized structure [8, p. 53]. Uniting specific objects into a system as an independent structure has certain organizational and legal form and provides for: 1) unity of law regulation of banking activity in the country; 2) the creation of a single mechanism of the flow of bank reserves; 3) clear legal differentiation of the rights and duties of each link of the system; 4) regulation of interbank relations and the system of correspondent relationships [17, p. 531-537].

Scholars single out several types of the banking system: 1) distributional centralized banking system; 2) market banking system; 3) transitional banking system [18].

In her monograph “Financial and legal aspects of the formation of the central and state banks in Ukraine, the countries of Central-European and Anglo-Saxon legal systems” Prof. T.A. Latkovska singles out two classifications of the banking system: a) according to intersystem interaction two models of the banking system – the centralized and the free model are singled out; b) according to the character of interrelations the banking system is classified into a single level and double level ones [8].

It should be noted that the functions and ways of the banking system’s operation are determined at the basic level by the existing economic system of a certain country, its basis, principles and development [19, p. 43-51]. Such relevant factors as the development of financial market, monetary stability, integration of the country in question in international institutions, the ways of regulation of banks’ activity or historic development and traditions – all influence the organization and operation of the banking system [11, p. 108]. Depending on the above factors, banking systems in separate countries can be organized according to different principles. Hence the main principle of the formation of banking systems in the countries of Europe – the principle of two-level organization of banking system. Beside the existence of this general principle of the formation of the banking systems of the developed countries, there are peculiarities and principles of organization of the higher (first) and lower (second) level of banking systems in different countries [20, p. 12-19].

Before analyzing the organization of banking systems in the countries of Europe, we should note several principal and the most important aspects of the process of the EU banking system formation and the direction of the development of banking relations in the EU member states. Thus, the preparation for a single internal EU market led to the adoption of numerous

modifications at the international level. In the sphere of banking law these modifications are characterized by law regulation of banking supervision, the establishment of the European banking standards, the enforcement of the foundations for protecting investment, creditors' and depositors' interests. Elimination of discrimination between member states and the implementation of free voluntary competition in banking sector are in the core of the single internal market of the European Union. In late 1990s the integration process in the EU reached the stage of the establishment of the monetary union that manifests itself through the changes in entrepreneurship in the banking sector and providing banking services. The introduction of the single currency unit enforced the powers of credit and financial institutions. The single European market of banking services is of great importance as it is to solve many problems [21, p. 47-60]: a) in crediting where the benefits for national institutes lead to unequal financial regime; b) in the structure of bank property (in some countries there is a problem of legal discrimination); c) in regulation where there is discrimination of foreign banks rendering various banking services and carrying out transactions on the territory of other countries [22].

Therefore the EU legislation provides that the EU member states and associated members should create such conditions and establish such institutions as necessary for ensuring due observance of the EU legal norms. As to the banking sector, the key EU measures are to be introduced in two stages. The legal norms within the first stage should introduce general social legislation – the legal norms that are composed of the basic principles and methods in this sphere and the legal norms that would form the principles of the efficient operation of the single internal market in this sphere. The legal norms within the second stage should facilitate the banking sector in the accomplishment of the process of the banks' transition to international standards [23, p. 22-23].

It should be noted that in the context of the European Union establishment we can single out the three-stage process of organization, establishment and operation of the EU banking system: the first stage that lasted from 1977 to 1991 comprises the creation of the foundations for law regulation of banking relations in the European Communities; the second stage that lasted from 1992 to 1998 included the establishment of the Economic and Monetary Union, the establishment of the European System of Central Banks and the European Central Bank; the third stage (from 1999 till present) includes the functioning of the EU banking system and the banking systems of the EU member states.

We shall give some examples of law regulation of the organization of the banking systems of the EU member states and those of the East European countries.

The banking system of Great Britain is formed by the Bank of England, banks, registered accounting institutes, savings banks and financial institutions [24, p. 119-149].

The French Banking System is formed by the following entities: the Credit Institutions and Investment Firms Committee, the Banking and Financial Regulatory Committee, the Banking Commission, the Bank of France, Central Depository Register, banks, financial institutions, credit institutions, etc [25, p. 35-71].

The German Banking System is formed by Bundesbank and banks [26, p. 290-300].

The Polish Banking System is formed by the National Bank of Poland and banks (credit institutions).

The Slovak Banking System is formed by the National Bank of Slovakia, banks and other credit institutions [27].

The Czech Banking System is formed by the Czech National Bank, banks and other credit institutions [28].

The Banking System of the Russian Federation comprises the following institutions [29]: the Bank of Russia, credit institutions, branches and affiliations of foreign banks. The current banking system of the RF, its organizational forms and other characteristics are

regulated by the RF Constitution, Federal Laws “On Banks and Banking“, “On Central Bank of the Russian Federation (Bank of Russia)“ and other regulations.

In accordance with Article 4 of the Law of Ukraine “On Banks and Banking“, the Banking System of Ukraine is the complex of the National Bank of Ukraine and other banks, as well as the branches of foreign banks that have been established and act on the territory of Ukraine under current legislation. The organization and operation of the Banking System of Ukraine is regulated by the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine “On Banks and Banking“, “On National Bank of Ukraine“ and other regulations [30].

The higher (first) level in the developed countries of Europe is, as a rule, formed by the Central Bank and other government financial institutions, meaning that the basis of two-level structure of the banking system of the developed countries is made of the principles of “containment and counterweights“ and the principle of independence of the Central Bank. These principles enforce the differentiation of functions and powers of competent organs. Under such system the functions of supervision and control of the activity of credit institutions are charged by the government on one or several special institutions formed for this purpose. Besides, the Central Bank is not endowed with the powers of supervision (Sweden, Denmark, Finland, Ireland, Great Britain, Austria, France, etc.) or shares the function of supervision with other government institutions (Germany), i.e. is based on the principle of polysubjectivity of the higher level [31, p. 422-425; 32, p. 13-17].

The principle of polysubjectivity of the higher level of banking system preconditions the differentiation and the consolidation of office of the institutions of higher level of the banking system. The essence of this principle is that the same institution (Central Bank) cannot fulfill the lawmaking, controlling, supervisory, regulatory functions and simultaneously act as an economic entity [33, p. 130-136].

The improvement of public governance and self-governance within the banking system of Ukraine depends on what structural variant of this system will be chosen by the legislator. According to H.A. Tosunian, there are two options:

The first option – the Central Bank remains the only entity at the higher level of the banking system with the same or revised managerial functions. Thus, the powers of the Central Bank in regulating banking activity are and remain unlimited, with all the functions concentrated in one hands, namely: the registration and providing licenses, re-registration, setting economic standards, supervision of the activity of the banks, imposing sanctions and termination of the banks’ activity, issuing money in circulation (the Central Bank is and will remain the only governing banking institution in the country). In this case the legislator should carefully and gradually set the limits of its influence on credit institutions that carry out banking transactions. This way is used in making laws on the Central Bank, banks and banking in the Russian Federation, Ukraine, Italy, Czech Republic (since 2006), Slovakia (since 2006) and other countries. This variant of development of banking legislation does not foresee any major changes in the structure and functions of the subjects and objects of management of the banking system and is only directed towards the improvement of the current system of management. In H.A. Tosunian’s opinion, also shared by the authors, this way cannot be taken as the basis of improving banking legislation if the country is trying to reform the banking system and transform it into one with market mechanisms; this way only conserves it in its present state.

The other option is more progressive and promising. Its implementation will give possibility to avoid permanent conflicts between the two levels of the banking system and to legislate the system of “containment and counterweights” to prevent the concentration of all managerial functions in the hands of one entity, which is, in our opinion, of utmost importance. Finally the differentiation of functions of public governance and self-governance

in the banking system will take place, and this will allow ensuring better self-governance and self-regulation of the system.

The idea of transforming the current banking system into a complicated two-level banking system foresees the distribution of functions carried out by the Central Bank. Thus, the registration of banks, licensing of the banking activity, carrying out monetary-credit policy and controlling-supervisory functions are forms of realization of public interest in the banking sphere [33, p. 130-137]. In most countries this interest is implemented by central banks and other authorized public institutions. In Germany, for example, the licensing of banking activity and controlling-supervisory functions are carried out by an independent federal body – Federal Financial Services Supervisory Authority which is subordinate to Federal Finance Minister. Summarizing the legislation of France, we can see a still more complicated, multifaceted and versatile banking system. In accordance with the Law “On the Activity and Supervision of Credit Institutions” of 24 February 1984 84-6 and the Law “On the Bank of France” of 4 August and 31 December 1993, the management of the banking activity is carried out by four public bodies: the Credit Institutions and Investment Firms Committee, the Banking and Financial Regulatory Committee, the Banking Commission, and the Bank of France [25]. Thus, a body which is organizationally independent of the Central Bank and is not subordinate to it can be entitled with the functions of bank registering as well as licensing of banking activity. Carrying out the controlling-supervisory functions should also be assigned to a separate body.

The suggestion of forming several independent institutions for managing the banking system is, in our opinion, an appropriate and well-grounded idea as it will allow implementing the principle of “containment and counterweights” in public governance of the country’s banking system.

The lower level of the banking systems in the countries of Europe is formed by banks³, credit and financial institutions⁴. It should be noted that the creation of the single market of the European Union countries on the basis of the White Book and the Single European Act (SEA) adopted by the European Community in 1985 became an important step that brought about changes in the activity of the lower-level entities of the banking system of the European countries. In this context a conclusion arises that since that moment the lawmaking activity has been carried out in the European Union, the EU member states and candidates for EU membership towards harmonization of the legislation headed by the institutions of the European Union.

We should also keep in mind that the EU member states’ banking systems are a constituent part of the banking system of the European Union.

The two-level banking system is characterized by the bank interrelations both in the vertical and horizontal plane. Vertical relations are composed of those of subordination between the Central Bank (or other public financial institutions) and banks (credit and financial institutions), the horizontal relations are composed according to the principle of equal partnership between any banks and credit institutions. Thus, there are two subsystems in the banking system: one performing the function of management, the other being an object of

³ Banks being legal entities and carrying out economic activity do not, as a rule, perform administrative functions. However, commercial banks are responsible for control the observance of the rules of carrying out cash transactions by companies and organizations as well as control of currency transactions by both residents and non-residents carried out through authorized banks. The role of commercial banks is determined by their main functions: 1) mobilization of temporarily free funds and transforming them into capital; 2) crediting of companies, the government and the population; 3) carrying out accounts and payments in the economy; 4) issuing and allocation of securities; 5) consulting services, providing economic and financial information.

⁴ The EU legislation does not use (fix) the term „bank“; instead, the concepts „credit institution“ and „financial institutions“ are used.

regulatory influence. This is determined by the self-regulation inherent in any system, i.e. purposeful managerial influence on the system in general or within the system.

It should be noted that the development of the banking system (in Ukraine or any other country of the world) in the condition of the world crisis depends on proper identification of the objectives, the organization of the efficient structure of the banking system, proper work of all banking system entities, taking adequate measures aimed at the stabilization of the banking system, etc.

The analysis of the organization and operation of the banking system during the latest crisis makes it possible to single out the following range of issues: 1) the existence of unprofitable banks in the banking system; clients' distrust to banks; 2) the absence of proper maintenance of the "Creditors' Register"; 3) the absence of a separate public body for supervision of the banks and other credit institutions; 4) low demands for banks capitalization [35, p. 115-154]; 5) high volumes of outbank transactions; 6) high level of bank taxation; 7) the tendency of narrowing clientele as a result of production slowdown; 8) low level of bank capitalization [34, p. 43]; 9) lack of experience of bank personnel; 10) the absence of legislative provision for a range of banking transactions; 11) imperfect competition in banking; 12) imperfect bank supervision [36, p. 238]; 13) banks' concentration on receiving speculative profits; 14) non-crediting of the real sector of the economy; 15) the absence of diversification of bank structure; 16) general economic problems, etc.

In O. Kostyuchenko's opinion, the following objectives belong to the directions of functioning of the present market type banking system: 1) the creation of the financially strong banking system which can operate efficiently in the present conditions, when the country needs to enhance its economic potential; 2) fixing the financial stability and enhancing the purchasing power of the national currency by controlling the inflation rates; 3) carrying out quantitative control of the dynamics of money supply that corresponds to the real GDP change; 4) ensuring the purchasing power of national currency that would promote balance of interests of both public and non-public national entities; 5) support of short-term liquidation of banks by the Central Bank; 6) stimulating the process of increase of the population's deposits in the banking system by the increase of the deposit return guarantees and orientation towards setting realistic interest rates on the deposits taking into consideration the inflation rate; 7) the growth of the banks' credit activity in view to increase the credit support of economic entities; 8) promotion of investment activity of the banks by the increase of the size of long-term crediting; 9) the reduction of cash rate in circulation; 10) the formation and maintenance of currency reserves at the rate necessary for the support of purchasing power of the national currency; 11) compensation of the state budget deficit at the expense of non-emission sources of financing through further development of the market of government securities and external loans; 12) enhancing internal and external stability of the national currency; 13) regulating the systems of currency limits and economic standards; 14) ensuring normal operation of the national currency system, balancing the payment balance, the harmonization of the interests of exporters and importers; 15) promoting cooperation with international financial organizations and attracting investments from these institutions to carry out the program of stabilization and structural transformation of the economy; 16) carrying out the process of integration in the world financial and banking systems; 17) consolidation of capital of banking institutions; 18) promoting the inflow of foreign capital; 19) the improvement of legislation that regulates the activity of banking institutions.

In the context of their objectives, the banking systems of the European countries perform the following functions [34, p. 26-27; 37, p. 18-95]: 1) money emission and cash regulation. The banking system promptly changes money supply in circulation by increasing or decreasing its size in accordance with the demand for money. This function is performed by all links of the banking system; 2) transformation. Banks can change (transform) the size

and rates of monetary capitals and financial risks by mobilizing free funds of certain entities and giving them to other ones; 3) stabilization. It ensures the stability of the banking activity in the currency market. As risks are characteristic of banking activity, the banking system constantly works out principles, ways and mechanisms to avoid and reduce risks. Besides, the banking system (its entities) initiates the adoption of legislation that regulates the activity of all links of the banking system – from the Central Bank to highly specialized commercial banks – and creates an effective mechanism of government control and supervision of the observance of these regulation and the activity of the banks in general.

It should be noted that in Ukraine the due law regulation of the organization and operation of the banking system has not been properly carried out; in particular, the legislator fixed only one legal norm in Article 4 of the Law of Ukraine “On Banks and Banking” that regulates the relations in this sphere. Therefore, Ukraine needs to carry out the systematization of banking legislation in the form of consolidation. Most legal norms that regulate the establishment and activity of banking system entities should be consolidated, and it should also be supplemented with certain aspects of organization and operation of the banking system. These measures should result in the adoption of the Law “On the Banking System of Ukraine”.

In our opinion, the structure of the law should be as follows: the Preamble; Chapter 1. Organization and operation of the banking system in Ukraine: purposes, objectives, principles and functions; Chapter 2. The banking system entities; Chapter 3. The administrative bodies of the banking system, their competences; Chapter 4. The principle of interaction of the bodies that carry out the administration of the banking system; Chapter 5. The mechanisms and instruments of the banking system administration; Chapter 6. The supervisory bodies and their competences; Final clauses.

Thus, having analyzed the above, the authors arrived at the following conclusions:

1) The Law of Ukraine “On Banks and Banking” should contain the following definition of the term “banking system” – it is a signed into law, structured complex of the entities of higher level (Central Bank and other authorized public financial institutions) as well as lower level (credit institutions), whose activity is aimed at the attainment of the goal and the fulfillment of the objectives in accordance with the principles stipulated in the legislation;

2) taking into account the above and the availability in the countries of Europe (Germany, Sweden, Luxembourg, Denmark, Finland, Ireland, Great Britain, etc.) of a branched complex centralized two-level banking system, in which the first level is represented not only by the Central Bank, but other financial institutions; aiming to improve the government regulation of the banking system and the necessity to establish and implement the principle of “containment and counterweights” in managing the banking system of the country, it is necessary to distribute the powers of the Central Bank of Ukraine between several institutes, in particular: The State Commission for control and supervision of the activity of credit and financial institutions and the National Bank of Ukraine, and assign responsibilities on monetary-credit and currency policy of the country to ensure price stability;

3) the countries of Europe have not yet carried out codification in the sphere of banking legislation that would regulate banking relations. It would be appropriate for Ukraine to carry out systematization of banking legislation in the form of consolidation. The above considerations give reasons for consolidation of most legal norms that regulate the problems of public administration of the banking system of Ukraine in a single law “On the Banking System of Ukraine”.

Literature:

1. Финансовое право : Учебник. - 2-е изд., перераб. и доп. / [О.Н. Горбунова, М.В. Карасева, Ю.А. Крохина ; отв. ред. Н.И. Химичева]. – М. : Юристъ, 2002. – 600 с.
2. Торшхоев Р.М. Международно-правовые вопросы деятельности банков в ЕС : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10: / Р.М. Торшхоев. – Москва, 1998. – 142 с.
3. Тимакова Т.Г. Финансово-правовое регулирование Центральным банком Российской Федерации внутригосударственных безналичных расчетов / под ред. Н.И. Химичевой. – Саратов.: Саратовская государственная академия права, 2005. – 212 с.
4. Советское финансовое право: Учебник / Под ред. ВВ. Бесчеревных, С.Д. Цыпкина, - М., 1982. – 423 с.
5. Грачева Е.Ю. Финансовое право России: Учебник / Е.Ю. Грачева, Н.А. Куфакова, С.Ш. Пепеляев. – М., 1995. – 485 с.
6. Масленников В.В. Зарубежные банковские системы: Научное издание / В.В. Масленников. – Москва: ТД «Элит-2000», 2001. – 392 с.
7. Воронова Л.К. Финансовое право Украины : підручник / Л.К. Воронова. – К. : Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.
8. Латковська Т.А. Фінансово-правові питання формування центральних та державних банків в Україні, країнах центральноєвропейської та англосаксонської систем права: Монографія / Т.А. Латковська. – Одеса: Юрид. л-ра, 2007. – 280 с.
9. Ерпылева Н.Ю. Международное банковское право: Учебн. пособие. / Н.Ю. Ерпылева. – М.: Форум – Инфра-М. - 1998. – 261 с.
10. Костюченко О.А. Банківське право : навчальний посібник / О.А. Костюченко. – К. : КНЕУ, 1999. – 168 с.
11. Dvořák P. Bankovníctví pro bankéře a klienty / P. Dvořák. - Praha. Linde. 2005. – 682 s.
12. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [від. ред. Ю.С. Шемшученко та ін.]. – К.:Укр. енцикл., 1998. – Т.1: А-Г.
13. Орлюк О. Кредитна система як об'єкт правового регулювання / О. Орлюк // Юридична Україна. – 2005. – № 7. – С. 23–28.
14. Орлюк О.П. Банківське право: Навч. посібник. / О.П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 376 с.
15. Банківське право України: Навч. посібник / [А.М. Жуков, А.Ю. Іоффе, В.Л. Кротюк, В.В. Пасічник, А.О. Селіванов та ін. ; за заг. ред. А.О. Селіванова]. – К.: Ін Юре, 2000. – 384 с.
16. Прилуцький О.В. Організаційно-правові засади діяльності комерційних банків в Україні : автореф. дис... канд. наук: 12.00.07 - адміністративне право та процес; фінансове право; інформаційне право / О.В. Прилуцький. – К., 2008. – 20 с.
17. Миллер Роджер Л. Современные деньги и банковское дело / Миллер Роджер Л., Ван-Хуз Дэвид Д. – М.: Инфра-М, 2000. – 856 с.
18. Пуховкіна М.Ф. Центральний банк і грошово-кредитна політика: навчально-методичний посібник для самост. вивч. дисципліни / М.Ф. Пуховкіна, Т.П. Остапівшин, В.С. Білошапка. – К. : КНЕУ, 2003. – 180 с.

19. Мировая экономика: Пособие для сдачи экзаменов / [В.П. Воронин, Г.В. Кандракова, И.М. Подмолодина ; под ред. В.П. Воронина]. – 2-е изд., доп. – М.: Юрайт-Издат, 2006. – 204 с.
20. Кириченко О.А. Банківські системи різних країн. Інститут економіки та права / О.А. Кириченко. – Київ: Крок, 2001. – 200 с.
21. Tomášek M. Bankovníctví jednotného vnitřního trhu Evropské unie / M. Tomášek. – Praha, Linde, 1998. – 516 s.
22. Сідак М.В. Правові засади здійснення банківського нагляду в країнах-членах ЄС та України: порівняльний аналіз / М.В. Сідак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2007. – № 8. – С. 342-347.
23. Мороз А.М. Банківські операції / А.М. Мороз. – К.: Національний економічний інститут, 2000. – 383 с.
24. Jansen, Calamita N. The British Bank nationalizations: an international law perspective / N. Jansen Calamita // International and Comparative Law Quarterly. – 2009. – Roč. 58, č. 1. – 119-149 p.
25. Besnard D. La Banque de France / D. Besnard. - Paris: Presses univ. de France, 1991. – 127 p.
26. Міщенко В.І. Центральні банки: організаційно-правові засади : підручник / В.І. Міщенко, В.Л. Кротюк. – К. : Т-во «Знання», КОО. – 2004. – 372 с.
27. Bakeš M. Finančné právo na Slovensku a v Čechách / M. Bakeš a kol. - Bratislava: Eurounion, 2007. - 334 s.
28. Mrkývka P. Finanční právo a finanční správa. 2. Díl / P. Mrkývka a kol. – Brno: Masarykova univerzita, 2004. – 381 s.
29. Глушко А.В. Финансово-правовой статус центральных банков зарубежных стран: сравнительно-правовой анализ : диссертация ... канд. юрид. наук ; 12.00.14 / А.В. Глушко. – Москва, 2008. – 214 с.
30. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 року № 2121-III // Відомості Верховної Ради України від 09.02.2001 – 2001 р., № 5, стаття 30.
31. Сідак М.В. Правові засади організації першого рівня банківської системи Європейського Союзу / М.В. Сідак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2008. – № 9. – С. 422-425.
32. Тосунян Г.А. Опыт построения и правового регулирования банковских систем: Россия, Германия, Франция, США. / Г.А. Тосунян. – М.: Дело ЛТД, 1994. – 72 с.
33. Тосунян Г.А. Банковское право Российской Федерации. Особенная часть: В 2 т. Т.1: Учебник. / Г.А. Тосунян. – М.: Юристь, 2001. – 560 с.
34. Костюченко О.А. Банківське право: Банківська система. Національний банк. Комерційні банки. Розрахунки і кредитування. Ринок цінних паперів. Національне валютне законодавство. Банківські системи зарубіжних країн. Інститут банківської таємниці: Підручник. – 3-тє вид. / О.А. Костюченко. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 928 с.
35. Chovanová A. Kapitoly z bankovníctva – Slovenská republika a Európska únia / A. Chovanová. – Košice: Elf, 2006. – 357 s.

36. Пасічник В.В. Банківський нагляд правові засади та проблеми здійснення / В.В. Пасічник // Банківське право України / [під заг. ред. А.О. Селіванова] . - К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2000. – С. 238)
37. Банківське право України: Навч. Посіб. / Ю.М. Бисага, М.В. Сідак, Е.Й. Гайніш, С.В. Сідак – Ужгород: Ліра, 2007. – 422 с.

Contact

doc. Mykola Sidak, DrSc.

E-mail: m.sidak@yahoo.com

JUDr. Lubomír Čunderlík, PhD.

Department of Commercial, Financial and Economic Law

Law Faculty

Comenius University in Bratislava

Address: Šafárikovo nám č. 6, P.O. BOX 313

810 00 Bratislava 1

E-mail: lubomir.cunderlik@flaw.uniba.sk

Svyatoslav Sidak

FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS
UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY

FINANCIAL AND LEGAL STATUS OF THE EUROPEAN CENTRAL BANK: AIM, TASK, PRINCIPLES, STRUCTURE AND POWERS

Abstract

In this article the authors have complexly analyzed financial and legal status of the European Central Bank as the main subject of the European system of central banks, European system and euro zone as well as its aim, tasks, structure and powers. Based on the analysis conducted and the de lege lata notion, the authors elaborated scientific and practical recommendations concerning the improvement of the financial and banking legislature of Ukraine on its way to the European integration.

Key words: European Central Bank (ECB), legal status of the European Central Bank.

Abstrakt

V tomto článku autori komplexne analyzovali finančné a právne postavenie Európskej centrálnej banky, ktorá je hlavným subjektom ESCB, európskeho systému a eurozóny. Autori zvlášť analyzovali jej cieľ, úlohy, štruktúru a orgány. Na základe vykonanej analýzy a na základe vedeckých a praktických odporúčaní de lege lata týkajúcich sa zlepšenia finančnej a bankovej legislatívy Ukrajiny na ceste k integrácii EÚ.

Kľúčové slová: Európska centrálna banka (ECB), právne postavenie Európskej centrálnej banky.

The aim of the research is to analyze financial and legal status of the European Central Bank as the main subject of the European system of central banks, European system and euro zone as well as its aim, tasks, structure and powers in the frame of modern and difficult economic circumstances. In the frame of interconnection of the topic researched with integration processes of Ukraine the author marks the following tasks of the publication: to scrutinize the basics of foundation and ECB activities, to state the main principles of the legal regulation of the ECB monetary policy, to elaborate scientific and practical recommendations concerning legal regulation of banking as well as financial relations in Ukraine in the frame of the effective adaptation of Ukrainian legislature to the EU norms. It is worth to state that some of these aspects were investigated L.M. Entin, Z. Revenda and others. They investigated some aspects of the EU Central Bank's legal status.

European Central Bank began to functionate on June 1, 1998. According to the EU original law, the ECB provides attaining the aim and fulfillment of the European system of central banks' tasks, carries out responsibilities for their appropriate fulfillment [1, p. 256]. According to the article 282 of the Agreement on the EU Functioning – the EU basic source, the main aim of the European system of central banks, and, as a result European Central Bank as well, is maintaining price stability [2, p. 67-75].

It is worth mentioning that the Agreement on the EU functioning did not set a clear determination of the term "price stability". Therefore, in 1998 the ECB Board of Directors has fixed the quantitative determination of the notion "price stability", which is the annual

growth of the harmonized index of the European system consumer prices less than 2 % in a medium-length period. The Harmonised Index of Consumer Prices is the sole indicator of the European system price stability [3]. The calculation formula of the aforementioned index for the European system member-states is the same for the correct and sole determination of the price stability indicator [4, p. 35-51; 5, p. 1389-1408]. The formula and its components are elaborated by the European Commission, ECB, Eurostat, statistic bodies of the European system member-states [4, p. 35-51]. Based on the determined notion of price stability the EU set maximum percentage of the money amount growth in the economy - 4,5% per year.

Achievement of the ECB goals were set in the medium length perspective as the monetary policy can influence the price stability within a specific time frame [6, p. 53-132; 7, p. 135-259]. Monetary and credit policy within the system of market relations needs to be predictable and transparent, cannot impact price stability in the short-term period (while aggressive reaction of the monetary policy to the economic fluctuations with the aim of resuming the price stability in the short-term period causes an increase of the risks of the expenditures rise. The latter are connected with the extend of the production and a decrease of unemployment rate that both in a medium-term period influence price stability) [8, p. 2-5; 9, p. 27-117].

In I. Kotlebeva`s opinion, the ECB goals can be characterized by the following aspects: 1) in the conditions of the price stability the appropriate climate for the juridical and physical persons for the conduction of investment activities is formed; 2) price stability eliminates formation of the real expenditures, connected with the changes in tax as well as social system in both the cases of inflation and deflation; 3) is the basis of the social stability and guarantees equal allocation of profits; 4) influences an increase of the life standards, citizens` economic activity, and therefore – creation of the workplaces [10, p. 28-35].

According to the Maastricht Agreement, ESCB and ECB charters the main tasks of the ECB [11] are: 1) set, carry out and guide the EU monetary policy according to the article 3 of the ESCB and ECB charter; 2) provide price stability within the ESCB and European system activities; 3) support the EU economic policy; 4) provide the EU competent bodies or EU member-states with the necessary information (conclusions, references etc.); 5) to give consultations to the authorized bodies during the adoption of the normative acts on the EU level or on the level of the EU member-states level according to Article 4 of the ESCB and ECB Charters; 6) to receive, systemize, analyze and keep the necessary statistic information received from the competent national bodies or from the subjects of economy according to Article 5 and 29 of the ESCB and ECB Charters; 7) to adopt normative and legal acts (the so called “soft law”); 8) to carry out operations in the open market; 9) to regulate the ECB reserves as well as the reserves of the EU member-states national banks; 10) to provide an appropriate and non-stop functioning of the payment systems according to Article 22 of the ESCB and ECB Charters; 11) to give permissions for the realization of the emission of the monetary unit – euro (the decision is carries out by the Board of Directors); 12) to provide banking supervision according to Article 25 of the ESCB and ECB Charters; 13) to determine percentage rates, euro value and to carry out monetary interventions; 14) to give orders which are obligatory for the implementation by the members of the Economic and Monetary Union, to determine and implement monetary and credit policy for the European system member-states; 15) to carry out external exchange operations according to Article 20 of the ESCB and ECB Charters; 16) to operate with the external official reserves of the EU member-states (regulation of the portfolio assets) according to Article 19 of the ESCB and ESB Charters; 17) to maintain working relations with the corresponding institutions, bodies and unions with the European Union in the field of tasks set before the European system; 18) to carry out calculations and determination of the necessary minimal reserves according to Article 19 of

the ESCB and ECB Charters; 19) determination of rules concerning responsibilities of the banking relations` subjects according to Article 34 of the ESCB and ECB Charters.

Besides, the ECB [11]: 1) controls the reports` presentation: the necessity of reports` presentation is stated in Article 15 of the ESCB and ECB Charters. The ECB issues a monthly bulletin , consolidate financial report of the European system and annual report; 2) monitors financial risks: it includes evaluation of the investment risks from the ECB original funds during the implementation of the credit operations; 3) fulfils deliberative functions within the EU institution as well as national bodies of authority of the EU member-states: the ECB provides conclusions concerning the EU and national legislature bills if it is in the sphere of its competency; 4) provides functioning of the EU informational and technical systems in the banking sphere. Specifically, the ECB and national central banks implemented a great amount of general operational systems with the aim of facilitation the conduction of decentralized operations. These systems support functional unity of the European system. They are organized as a “star-like network” with the head system, located in the ECB.

In order to reach the aim and fulfill the tasks, stated in Article 2 of the ESCB and ECB Charters, according to the principles of the open market economy with free and conscientious competition, the following authorities are granted to the European Central Bank: 1) creation of norms; 2) giving consultations; 3) conduction of the monetary policy; 4) observation of the credit and financial institutions` activities.

1) according to Article 132 of the AFEU, norm-creation authorities of the ECB is conducted in two forms:

first – adoption of regulations and directives. The aforementioned legal acts are of all-embracing, imperative character. Their norms are usually the norms of direct action, obligatory for all the EU member-states;

second – provision of the agreements, conclusions and recommendations concerning the activities of the EU member-states and their national banks. It is worth to state that recommendations and conclusions are not of the imperative character, but the ECB resolutions are obligatory for fulfillment for the subjects stated in the resolutions. The ECB provides recommendations and conclusions while performing its consultative and advisory functions.

2) according to the Agreement of the Functioning of the EU, ESCB and ECB Charters advisory functions of the European Central Bank are performed by means of providing consultations and agreements concerning the adoption of the normative and legal acts. The ECB conducts concordance of the bills on the EU level and also organizes consultations with the national central banks of the European system member-states concerning the adoption of each single bill in the banking sphere.

The EU member-states are obliged to conduct consultations with the ECB as to the national bills concerning the conduction of the internal monetary policy. From this perspective, the authorities obliged to present to the ECB bills in the monetary field. From this perspective, the authorities that have the obligation to present to the ECB such bills with the aim of receiving conclusions are the national authorities, specifically ministers of finances, economy and labor, heads of competent state financial institutions (for example, in Germany – Joined Committee of Financial Market Supervision [12, p. 11-125], in Austria – Committee of Financial Market Supervision, in Belgium – Committee of Banking, Financial and Insurance Activities, in Poland – Commission of Financial Supervision etc.) and heads of national central banks.

3) the next plenary ECB powers are the powers in the monetary sphere [13]. It is worth to state that based on the Resolution of the European Central Bank 2000/776 from August 31, 2000 “Instruments of monetary and credit policy, procedures of the European system” [14] the plenary powers include the following instruments: a) euro emission on the basis of Article

128 of AFEU; b) determination of the euro exchange rates to other currencies that are used on the territory of the EU and beyond the Union according to Article 219 of AFEU; c) regulation of the ECB and national central banks banking accounts, realization of clearing and payment operations according to Articles 17 and 22 of the ESCB and ECB Charters [11]; d) credit and open market operations based on Article 18 of the ESCB and ECB Charters; e) operations with the state authorities according to Article 21 of the ESCB and ECB Charters; f) external operations according to Articles 23 and 24 of the ESCB and ECB Charters; g) minimal reserves based on Article 19 of the ESCB and ECB Charters; h) monetary reserves according to Articles 30, 31 and 49 of the ESCB and ECB Charters; i) imposition of sanctions on the credit and financial institutions and other companies based on Article 34 of the ESCB and ECB Charters.

It is worth to state that the ECB independently decides as to the instruments and methods of achieving its goals and performing its tasks. While conducting its monetary policy the ECB activities are based on the following principles [15, 16]:

- 1) affectivity;
- 2) responsibility: distinctive formulation and setting of goals should be a part of the monetary strategy, known by the public as well.
- 3) transparency and openness: means of setting the goals and making decisions should be clear to the public (starting from May 8, 2003, according to the Resolution of the ECB Board of Directors the results of monetary strategy evaluation became opened to the public which provided the transparency and openness of the EU monetary policy [17, p. 16-23; 7, p. 135-259]. In regard to this principle the ECB activities became more democratic and transparent. The European Central Bank has the right to present its propositions and elaborate scientific and practical conclusions as to the improvement of the ECB and ESCB activities [19, p. 13-172].
- 4) Orientation at the medium-term goals: the chosen strategy has to assist the ESCB in achieving its goals in the medium-term perspective; as a result the strategy would enable the existence of the real inflation expectations and will also enable the ESCB to react at the short-term fluctuations independently.
- 5) ESCB Continuity: monetary strategy has to base on the strategy of the national central banks of the EU member-states;
- 6) Independence.

Except principles, the European financial law has also secured features of the sole monetary policy: 1) with the aim of improving the level of transparency and confidence in the ECB policy – public availability of the ECB and ESCB policies [7, p. 135-259; 20, p. 2-5]; 2) the possibility for the public to give its evaluation for the competency of the ECB activities; 3) exploitation of the information and practice used by the central banks of the EU member-states in order to achieve the ESCB goals; 4) monitoring of the monetary instruments etc.

With the aim of evaluation of the EU unitary policy results the measurement of inflation was consolidated by the usage of the harmonized price indexes. For the estimation and comparison of the inflation the harmonized index of consumer prices (HICP), elaborated by the EUROSTAT, is currently also being used. With this aim a wide range of other economic and financial indicators are used. They are: indicators for the real sector of the economy, indicators of the financial market, indicators of the inflation and economic activity prediction and other price indicators.

It is worth to mention that in order to fulfill its main goal the European Monetary Institute as chosen five of its own monetary strategies [15, p. 35-78]: 1) monetary strategy, aimed at maintaining of the established inflation level; 2) monetary strategy, aimed at the

regulation of the amount of money quantity in the circulation; 3) monetary strategy, aimed at maintaining of the established foreign exchange rate; 4) monetary strategy, aimed at the achievement of the established level of the nominative GDP; 5) monetary strategy, aimed at maintaining of the established percentage rates [21].

Among the aforementioned five strategies aimed at achieving the main goal – maintenance of the price stability – within the last five years the ECB uses only two: 1) monetary strategy, aimed at the regulation of the amount of money quantity in the circulation; 2) monetary strategy, aimed at maintaining of the established inflation level.

It is worth to point out that while conducting its unitary monetary policy the ECB uses two types of fixed financial resources [299, 789]: 1) limited loans; 2) deposit financial resources. Throughout their usage the main principle is the decentralization principle which means that national central banks dispose them. It is also worth to remember that while defining percentage rates for these financial resources the ECB takes into consideration “convention on the days` quantity”, according to which while calculating percents the 360-day year is taken into account.

While conducting its monetary policy the ECB carries out such types of operations: open market operations and operations of permanent admission. The following operations belong to the open market ones: principal refinancing operations, long-term refinancing operations, structural operations and the «tweaking» operations. To the operations of the permanent admission belong: operations of privileged taxation and deposit operations [7, p. 135-149].

In order to achieve the goal and perform the ESCB tasks the European Central Bank conducts operations in the open market [22]. Such operations play an important role in the regulation of the percentage rates level and operation of the situation with the market liquidity. They are also the indicators of the effective monetary policy. For the conduction of operations in the open foreign exchange market the ESCB uses five types of instruments. The most important instruments are the reverse agreements (are used as the sell agreements with the further redemption and provision of loans). The ESCB can also use the outright agreements, emit debt certificates, organize currency swaps and encash deposits with the fixed conditions. Operations in the open market are initiated by the ECB which also decides what system of instruments will be used, determines conduction conditions for such operations [23, p. 51-137].

According to the goals and procedures the ESCB operations can be divided into four categories [22]: 1) principle refinancing operations; 2) long-term refinancing operations; 3) tweaking operations; 4) structural operations.

1) Principle refinancing operations. They are regular and provide liquidity of the agreements chosen, are conducted with weekly periodicity and two weeks period of validity. Such agreements are conducted by the national central banks based on the standard tender and according to the prematurely defined schedule. Principle refinancing operations have to play central role in achieving the aim of the ESCB operations in the open market and provide the vast majority of financial sector refinancing.

2) Long-term refinancing operations. They provide liquidity of some agreements which are conducted with a monthly periodicity and with a three month validity period. They are conducted by the national central banks based on the standard tender and according to the prematurely defined schedule. These operations are aimed at providing additional, long-term refinancing for the counter party. As a rule, by the usage of these operations the ESCB does not give the corresponding signals for the market, it only appears as the interest recipient [23, p. 35-127].

3) Tweaking operations. The aim of these operations is to influence the market liquidity as well as percentage rates. Potential importance of rapid actions predetermines a

strong striving of the ESCB to maintain a high level of flexibility while choosing procedures and specific forms of such types of operations. Tweaking operations are carried out as reverse operations, but can have the form of outright agreements, currency swaps, collection of deposits with fixed conditions. These instruments and procedures have to be suited to different types of operations and specific goals pursued while conducting them. Tweaking operations are carried out by the national central banks based on the principle of a simplified tender or a bilateral agreement.

4) The ESCB can also conduct structural operations by means of debt certificates emission, reverse agreements and outright operations. These operations will also be conducted even if the ECB wishes to correlate the ESCB structural positions concerning financial sector) on a regular or non-regular basis). Structural operations in the form of reverse agreements and debt instruments emission will be conducted by the national central banks in the form of the standard tenders. Structural operations in the form of the outright operations will be conducted on a bilateral basis [22, p. 71-77].

And now we will scrutinize a range of principles of the EU Central Bank: of organizational and legal form, course of capital stock formation, profits distribution and financial responsibility for conducting of activities. Therefore, Contract on the EU Functioning considers the ECB as the EU body (its authority is implemented by the norms of the EU original law in an imperative way which is typical for all the EU institutions). From the legal point of view the ECB is a central bank on the level of the intergovernmental association. The ECB has the features of the state authority body and a subject of the economic activity. The ECB is a juridical entity of a defined organizational and legal form. Methods of formation and capital growth of the ECB are very similar to the mechanisms of the joint-stock company. Rights and obligations of the EU member-states concerning capital and dividends are similar to the rights and obligations of the shareholders. However, the ECB is not a joint-stock company or a corporation [24, p. 15-19].

The ECB capital stock is more than 5 billion euro. The ECB founders are the national central banks of the EU member-states. A share of each national central bank in the formation of the capital stock is estimated according to two indicators, proportionally for all the EU member-states (starting from 1993 till 1997): 1) the GDP amount; 2) population size of the EU member-state.

The most decent founders of the European Central Bank are the central banks of Germany and France. The current values of the shares in the capital are defined by the Regulation of the European Central Bank from December 15, 2006 “On the Percentage Rates of the National Central Banks in the Sphere of the ECB Capital Subscription” and the ECB Regulation from December 18, 2006 “On Estimation of the Necessary Measures for the Redemption of the ECB Capital by the National Central Banks of the Member-States with the Indention” [26].

According to the Regulation of the European Central Bank from December 15, 2006 “On the Percentage Rates of the National Central Banks in the Sphere of the ECB Capital Subscription” [25], the recipient of the biggest share – German Bundesbank (20,5211 %), national banks of France (14,3875 %), the United Kingdom (13,9337 %), Italy (12,5297 %), Spain (7,5498 %). From 2 % to 4 % - shares of the national central banks of Austria (2,0159 %), Sweden (2,3313 %), Romania (2,5188 %), the Netherlands (3,8937 %), Poland (4,8748 %) and the shares of other national central banks are equivalent or less than 1 %.

According to the defined categories the EU overlooks the size of shares every five years. The ECB capital can be increased within the limit defined by the Board of Directors, within the limits and on the conditions set by the European Council. The national central banks of the EU member-states are the only shareholders of the ECB capital. Shares of the EU member-states` national central banks in the ECB capital stock cannot be a mortgage

object or a sales object. Article 29 of the ESCB and ECB Charters has set the subscription mechanism for the ECB capital which defines percentage rates of the national central banks [27, p. 145-151].

According to the mechanism of distribution of the ECB profit, 20 % of the ECB profit is transferred to the General Reserve Fund. The fund's maximum size is 100 % of the ECB capital stock. After deductions to the Reserve Fund the ECB net profit is divided between national central banks of the EU member-states proportionally to the subscribed and liquidated shares. In case of unprofitability of the ECB activities, the deficit is covered by means of the ECB General Reserve Fund and, if necessary, by means of the revenue of the corresponding fiscal year.

According to the principle of the estimation of the share of the national central banks of the EU member-states in the stock capital of the ECB the monetary reserves shares have been defined. The general sum of the of the ECB monetary reserves is approximately 50 billion euro. The monetary reserves formed by the national central banks are located on the ECB accounts. The European Central Bank conducts the regulation of the foreign exchange reserves. Such approach has caused the fact that the national central banks lost a part of their foreign exchange reserves. According to the Maastricht Agreement any operations with the foreign exchanges of the national banks of the EU member-states are regulated by the ECB [28, p. 131-137].

The next aspect that depicts the legal status and activities of the central bank is the organizational structure of the European Central Bank. According to the provisions of the Article 106 and 107 of the Agreement on the EU Functioning, the agencies of regulation are: The Board of Directors (the Leading Council, Regulation Council and the Governing Council), the Executive Board and the General Council (look at Table D "Structure of the European Central Bank"). Regulations between the bodies of the European Central Bank are regulated by the ECB Regulation 2004/2 from February 19, 2004 "On the adoption the regulations of the European Central Bank" [29].

The ECB is headed by a President who is the head of both the Executive Board and the Board of Directors. He also conducts the external representation of the ECB. The President is invited for the sessions of the European Council for the discussion of the matters that concern ESCB tasks and goals without the right to vote. The ECB President and other members of the Executive Board (in response to a request of the European Parliament) or by their own initiative can participate in the corresponding committees of the European Parliament.

The main ECB administration body is the Board of Directors (heads, presidents, governors) that is formed by the members of the Executive Board (6 members) and leaders (heads, presidents, governors) of the national central banks of the EU member-states that the members of the European system (17 heads of the national central banks). Therefore, the quantitative composition of the Board of Directors is 23 members [30, p. 331-334].

Such approach to the composition and structure of the ECB Board of Directors provides: 1) guarantee of a "vote" for each state; 2) 6 members of the Executive Board balance the disproportional representation of big and small EU member-states (from the perspective of the shares in the stock capital).

The Board of Directors is accountable to the European Parliament and the EU Council. The ECB annually sends a report concerning the ESCB activities to the European Parliament, European Commission and EU Council as well as to the European Council.

The Board of Directors has wide range of powers, specifically: 1) conducts instructions, decisions, necessary for the provision of the aim and goals of the ESCB; 2) carries out monetary policy of the European system; 3) forms the EU monetary policy, adopts decisions concerning temporary monetary tasks, set key exchange rates and reserves, defines the main principles for their fulfillment; 4) adopts obligatory normative and legal acts; 5)

adopts decisions concerning the conduction of the emission of the European monetary unit; 6) adopts the Regulations that defines the internal structure of the ECB, defines plenary powers of the bodies and order of their formation; 7) defines conditions of hiring of the ECB employees; 8) in the sphere of the international cooperation, defines the way of representation of the ESCB and ECB interests; 9) within the limits set by the AFEU, gives consultations and conclusions concerning harmonization of the European and national legislatures in the sphere of the ECB¹ plenary powers [27].

According to the Article 10.2 of the ESCB and ECB Charters, the Board of Directors is the supreme collegial body which adopts decisions by means of voting. The Board of Directors adopts decisions by the majority of votes. In the ECB Board of Directors there is a rule for voting: “one person – one vote”. The principle “one person – one person” is used for all the decisions except the ones related capital, assets and income. Their adoption undergoes through a complicated procedure. The votes are calculated depending on the shares of the national central banks. The votes of the Executive Board members are evaluated with a zero coefficient. A decision, voted on by all is demanded only in case of presenting changes to the ECB statute. The process of decisions` adoption in the Executive Board is confidential.

It is worth to state that the Executive Board conducts not less than 10 meetings per week, which are conducted “under the open doors” [24].

The ECB Executive Board consists of 6 members: the ECB President, vice-president and 4 members. They are appointed by the recommendation of the EU Council after the consultations with the European Parliament and the Board of Directors from a number of the prominent leaders with a professional experience in the monetary and banking spheres by the common decision of the governments of the EU member-states (on the level of the heads of the state of governments). The term of their mandate is eight years without the right to be reelected. Only citizens of the EU member-states can be the members of the Executive Board. The members cannot conduct any other types of activities. If a member of the Executive Board does not correspond to the conditions, necessary for the conduction of his or her professional duties or he has committed a crime, the European Court by the commencement of the Board of Directors of the Executive Board can fire such member prematurely [31].

The Executive Board is a permanently functioning body that leads current businesses of the European Central Bank and makes daily administrative decisions in the sphere of monetary policy in the transient market conditions. The main responsibilities of the Executive Board are: 1) conduction of the monetary policy according to the instructions, principles and decisions of the ECB Executive Board; 2) giving consultations and conclusions to the national central banks concerning the fulfillment of the ECB decisions; 3) providing necessary instructions for the national central banks; 4) fulfillment of the instructions of the Board of Directors; preparation of the meetings of the ECB Board of Directors.

The ECB regulations according to the Regulation of the European Central Bank 2004/3 from March 4, 2004 “On public availability to the documents of the European Central Bank”, are available to the public [32]. But it is worth to state that members of the Executive Board as well as members of the other ECB bodies cannot divulge the professional secret.

The Executive Board does not carry the responsibility for the current activities of the European Central Bank.

¹ According to the Article 29 of the Pact of Growth and Stability of the EU, the share of each member-state in the ECB capital is proportional to: a) 50 % of the share – the population of the member-state to the EU population in a year, prior to the year of the ESCB creation; b) 50 % of the share – the GDP volume – GDP volume of a member-state to the GDP volume of the European system according to the EU market prices for the last 5 years, prior to before the last year of the ESCB creation .

The third body of the ECB administration is the General Council. Its creation is connected with the availability of the transfer period in the functioning of the Economic and Monetary Union, specifically with the existence of the member-states with a digression. From this perspective the General Council fulfills a number of tasks and functions of the Board of Directors concerning the EU member-states with a digression (for the coordination of the monetary policy between the states of the European system and other EU member-states (England, Denmark etc.). The General Council as a body of the European Central Bank will functionate, until all the EU member-states join the European System [33, p. 52-135].

The composition of the General Council is formed by the President, vice-president of the Executive Board and leaders (presidents, heads, governors) of the national central banks of the 27 EU member-states.

The main tasks of the General Council are: solution of the problems concerning the entrance of all member-states with a digression to the third stage of the Economic and Monetary Union and conduction of the unitary monetary policy on the whole EU territory.

The sphere of the plenary powers of the General Council is wide and includes: 1) conduction of the tasks concerning the functioning of the Economic and Monetary Union according to the Article 44 of the ESCB and ECB Charters; 2) giving consultations according to the Articles 4 and 25 of the ESCB and ECB Charters; 3) participation; a) in the gathering of the statistical information according to the Article 5 of the ESCB and ECB Charters; b) in the ECB report based on the Article 15 of the ESCB and ECB Charters; c) in the implementation of all other necessary measures for the conduction of the subscription for the capital according to the Article 29 of the ESCB and ECB Charters; 4) participation in the necessary preparation for the final official fixation of the currencies exchange rates of the member-states with a digression to the currencies or the unitary currency of the member-states without a digression.

The General Council acts on the basis of the provisions of the ESCB and ECB Charters; and the Regulation of the General Council, adopted by the ECB Regulation 2004/526 from June 17, 2004 “On the adoption of the regulation of the ECB General Council” [34].

Therefore, analyzing the aforementioned, the authors have come to the following conclusions and elaborated de lege ferenda:

1) while conducting monetary policy in Ukraine it is worth to use (according to the EU experience) 2 strategies: a) strategy, aimed at the regulation of the monetary volume in the circulation; b) strategy, aimed at maintaining of the set level of inflation;

2) to implement to the Law of Ukraine “National Bank of Ukraine” principles of the conduction of the ECB monetary and credit policy, specifically: a) affectivity; b) responsibility; c) transparency and openness; d) orientation at the medium-term goals; e) continuity and consecution; f) independency;

3) to make supplements to the Article 99 of the Constitution of Ukraine, specifically: to set the main NBU goal – maintaining of the price stability. In the Law of Ukraine “National Bank of Ukraine” it is necessary to define and set criteria, ways and mechanisms of evaluation of the main aim and determine responsibility for not achieving it during a defined period of time (for example, dismissal of the NBU Head).

4) implementation of the European features of the monetary policy to the Ukrainian banking legislature: a) publicity and public availability; b) monitoring of the monetary instruments etc.

Literature:

1. Howarth J.D. The European Central Bank: The New European Leviathan? / Howarth J.David, Loedl Peter. – 2003. – 556 p.
2. Ерпылева Н.Ю. Правовой статус Европейского Центрального банка / Н.Ю. Ерпылева // Государство и право. – 2003. – № 12. – С. 67-75.
3. ECB: Monthly Bulletin. - Frankfurt am Main. January 1999. – 46 s.
4. De Grauwe P. The economics of monetary integration / De Grauwe P. - N.Y., 1997. – 455 p.
5. Symons, Edward L. Banking law : Teaching materials / Edward L. Symons; James J. White. – St. Paul : West Publishing Company, 1984.
6. Balino Tomas J T. Frameworks for monetary stability : Policy iss. a. country experiences/ Papers presented at the Sixth Seminar on centr. Banking / Balino Tomas J T. - Washington : 1994. – 755 p.
7. Jilek J. Peníze a menová politika / J. Jilek. - Praha: Grada Publishing, 2004. – 742 s.
8. Kohutiková E. Menová politika Centrální banky a její perspektivy / E. Kohutiková // BIATEC – 2000. – № 11. – S. 2-5.
9. Revenda Z. Peněžní ekonomie a bankovníctví / Z. Revenda, M. Mandel, J. Kodera, J. Brada a kol. – Praha: Management Press, 1999. – 614 s.
10. Сідак М.В. Фінансово-правове регулювання банківських відносин в Європейському Союзі та країнах Східної Європи. Монографія. / М.В.Сідак. – Ужгород: Ліра. 2010. – с. 416.
11. Protokol 4 Protocol on the Statute of the European System of Central Bank and of the ECB - O štatúte ESCB a ECB // [Електронний ресурс] – Режим доступу. : http://www.ecb.int/ecb/legal/pdf/sk_statute_from_c_11520080509sk_02010328.pdf – Назва з екрану.
12. Rainer Kohls Bankrecht / Rainer Kohls. - München, 1994. – 195 p.
13. Рішення Європейського центрального банку 2003/14 від 7 листопада 2003 р. «Про регулювання операцій надання-отримання позик, що здійснюються Європейським Співтовариством через механізм середньострокової фінансової допомоги» // *Official Journal L 2003/297/35*.
14. Рішення Європейського центрального банку 2000/776 від 31 серпня 2000 р. «Про інструменти грошово-кредитної політики і процедури Євросистеми» // *Official Journal L 2000/310/1*.
15. Mehnert-Meland R. Central Bank to the European Union : European Monetary Institute, European Systems Central Bank, European Central Bank. Structures, Tasks and Functions / R. Mehnert-Meland. – London : the Hague : Kluwer Law International, 1995. – 310 p.
16. Revenda Z. Centrální bankovníctví / Z. Revenda. – Praha. Managment Press. 2001. – 783 s.
17. Сотомська-Криштофік П. Роль прозорості центральних банків у забезпеченні фінансової стабільності / П.Сотомська-Криштофік, О. Жепанська // Банки та банківська система. – 2006. – № 3. – С. 16-23.

18. Mrkývka P. Finanční právo a finanční správa. 1. Díl / P. Mrkývka a kol. – Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. - 404 s.
19. Ambra T. Aktuální vývoj v oblasti evropské regulace finančního trhu / T. Ambra, A. Málířová, Š. Nebeský a t.d. // Biatic. R. 18. № 5. 2010. – S. 2-7.
20. Kohutiková E. Menová politika Centrální banky a její perspektivy / E. Kohutiková // BIATEC – 2000. – № 11. – S. 2-5.
21. An L. Exchange Rate Pass-Through: Evidence Based on Vector Autoregression with Sing Restrictions, MPRA / An L. - 2006. – 527 p.
22. Klučka J. Základy Európskeho práva / J. Klučka, J. Mazák. – Bratislava: IURA EDITION. – 2004. – 545 s.
23. Европейское право : Учебник для вузов / [под общ. ред. д.ю.н., проф. Л.М. Энтина]. – М.: Норма, 2004. – 720 с.
24. European integration : an economic perspective / [edited by Jurgen Drud Hansen]. – N.Y. : Oxford : Oxford University Press, 2001. – 255 p.
25. Рішенням Європейського центрального банку від 15 грудня 2006 р. «Про відсоткові частки національних центральних банків в сфері підписки на капітал Європейського центрального банку» // *Official Journal L* 2007/24/1.
26. Рішенням Європейського центрального банку від 18 грудня 2006 р. «Про визначення необхідних заходів для викупу капіталу Європейського центрального банку національними центральними банками «держав-членів з відступом» // *Official Journal L* 2007/24/15.
27. European monetary integration / [edited by Hans-Werner Sinn, Mika Widgrun, and Marko Kethenberger]. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 2004. – 176 p.
28. European integration after Amsterdam : institutional dynamics and prospects for democracy / [edited by Karlheinz Neunreither and Antje Wiener]. – Oxford [England] ; New York : Oxford University Press, 2000. - 384 p.
29. Рішенні Європейського центрального банку № 2004/2 від 19 лютого 2004 р. «Про прийняття Регламенту Європейського центрального банку» // *Official Journal L* 2004/080/33.
30. Economics of European integration / [edited by Tibor Palnkai]. – Budapest, 2003. – 459 p.
31. European integration, regional policy, and growth / [edited by Bernard Funck and Lodovico Pizzati]. - Washington, D.C. : World Bank, 2003. – 271 p.
32. Рішення Європейського центрального банку № 2004/3 від 4 березня 2004 року «Про публічний доступ до документів Європейського центрального банку» // *Official Journal L* 2004/80/42.
33. Globalization, international business and European integration / [edited by Alojzy Z. Nowak, Jeffrey W. Steagall, and M.N. Balamoune]. – Warsaw: Centre for Europe, Warsaw University, 2004. – 255 p.
34. Рішенням Європейського центрального банку № 2004/526 від 17 червня 2004 р. «Про прийняття Регламенту Генеральна ради Європейського центрального банку» // *Official Journal L* 2004/230/61.

Contact

Mgr. Svyatoslav Sidak

European Integration and Economics Department

Faculty of International Relations

Uzhhorod National University

Address: Pidhirna, 46

88000, Uzhhorod

Ukraine

GLOBALNE NEROVNOVÁHY: PERSPEKTÍVY MEDZINÁRODNÉHO MENOVEHO FONDU

Abstrakt

Globálne nerovnováhy sú pravdepodobne najkomplexnejším makroekonomickým problémom, ktorému čelia ekonómovia a tvorcovia politik. Cieľom *tohto článku* je objasnenie danej problematiky, stanovenie faktov, interpretácia minulých a súčasných nerovnováh a predvídanie ich budúceho vývoja z perspektívy Medzinárodného menového fondu. Článok je usporiadaný nasledujúcim spôsobom: v prvom rade v mnohých krajinách je daná problematika ovplyvnená množstvom faktorov od úspor k investíciám až po rozhodovanie o portfóliu. Tieto rozdiely medzi jednotlivými krajinami sú z časti "dobré" aj "zlé" a preto nie je prekvapením, že ide o tak kontroverznú tému. V súvislosti s touto kapitolou, je teda dôležité aby sme pochopili pôvod nerovnováh. Druhá kapitola sa zaoberá potenciálnou úlohou MMF pri riešení globálnej nerovnováhy; predovšetkým články Dohody o MMF vyžadujú, aby organizácia podporovala hladké fungovanie medzinárodného finančného systému. Okrem toho tiež opisuje súčasné nerovnováhy a krízu. Posledná kapitola je zhrnutím a naznačuje, že globálne nerovnováhy zostanú pravdepodobne nižšie ako pred krízou. Tento fakt taktiež ovplyvňuje ďalšie úlohy Medzinárodného menového fondu v danej oblasti. MMF má v súčasnosti dobrú pozíciu rastúceho aktéra pri vykonávaní dohľadu, poskytovaní globálnej likvidity prostredníctvom svojich finančných mechanizmov a v neposlednom rade v dávaní vhodných strategických rád vrátane prijímania prispôbivejších a otvorenejších perspektív.

Kľúčové slová: Globálne nerovnováhy, Bežný účet platobnej bilancie, MMF, Peňažné toky, výmenný kurz, úspory, investície.

Abstract

Global imbalances are probably the most complex macroeconomic issue facing economists and policy makers. The purpose in this paper is to aim at clarifying the issues, laying down the facts, interpreting past and current imbalances, and forecasting their future evolution by IMF perspectives. The paper is organized as follows. First of all, the matters reflect many factors, from saving to investment to portfolio decisions, in many countries. These cross-country differences are in part "good" and "bad". Hence it is not a surprise that the topic is highly controversial, in addition to this chapter, it is essential to understand the origin of the imbalances and how we get in to it. The second chapter copes with the IMF's potential role in dealing with global imbalances; In particular, the IMF's articles of agreement require the organization to promote the smooth functioning of the international financial system. Moreover, it also describes the current imbalances and the crisis. The final chapter concludes that imbalances are likely to remain lower than they were before the crisis. It also suggests the further roles of IMF regarding these issues. The IMF is well-placed to play increasing roles in conducting surveillance, providing global liquidity through its financing facilities, and not less important, giving appropriate policy advices adopting more customised and open-minded perspectives.

Key Words: Global imbalances, Current account balances, IMF, Capital flows, Exchange rate, saving, investment.

Úvod

Najväčším rizikom pre svetovú ekonomiku sú práve globálne nerovnováhy. Svetová ekonomika sa stala závislá od Spojených štátoch ako "spotrebiteľ a poslednej inštancie", ktorý je poháňaný deficitnými výdavkami americkej vlády a spotrebou amerických domácností financovanou dlhmi. Vďaka ochote obyvateľov krajín s prebytkom získať aktíva denominované v dolároch, Spojené štáty boli schopné využiť približne 70% globálnych kapitálových tokov na financovanie svojho deficitu bežného účtu. Tieto deficity nie sú financované prevažne z ostatných vyspelých ekonomík, Japonsko a Nemecko, dve najväčšie priemyselné krajiny s prebytkami sa pričínili iba o 30 percent z celkových prebytkov bežného účtu. Globálne nerovnováhy obvykle definujeme ako rozsiahle deficity a prebytky bežného účtu, ktoré odrážajú obchodné a finančné toky v celosvetovom meradle. Medzi Spojenými štátmi a východnou Áziou má USA najväčší obchodný deficit a východná Ázia prebytok. Táto definícia však neodráža skutočnosť, že dôležitou súčasťou globálnej nerovnováhy sú systémové riziká a odchýlka od rovnováhy (t.j. najmä politické intervencie vrátane politických zlyhaní v globálnom obchode a finančnom mechanizme).

Po prvé, tieto záležitosti odrážajú mnoho faktorov, od úspor po investície do portfólia v mnohých krajinách. Tieto rozdiely medzi jednotlivými krajinami sú čiastočne "dobré" – prirodzený odraz rozdielov v úrovni rozvoja, v demografických a ďalších základných ekonomických veličinách. Ale sú aj čiastočne "zlé", čo zase odráža distorzie, externality, a riziká, na národnej i medzinárodnej úrovni. Preto nie je prekvapením, že táto téma je veľmi kontroverzná, a že pozorovatelia sa nedokážu zhodnúť na diagnóze a tým aj na opatreniach, ktoré by mali byť prijaté. Navyše k tejto kapitole, je dôležité pochopiť pôvod nerovnováh a ako sa k nim dostaneme. Druhá kapitola sa zaoberá potenciálnou úlohou MMF pri riešení globálnych nerovnováh. Dohoda o MMF ustanovuje, aby organizácia podporovala hladké fungovanie medzinárodného menového a finančného systému vykonávaním dohľadu nad hospodárskymi politikami členských krajín. Okrem toho, kapitola popisuje súčasne nerovnováhy a krízu. Posledná kapitola sumarizuje, že globálne nerovnováhy pravdepodobne zostanú na nižšej úrovni ako pred krízou, ale zníženie niektorých z nich je stále veľmi problematické. Táto kapitola tiež pojednáva o ďalších úlohách MMF v tejto oblasti.

Globálne nerovnováhy: Takže "dobré" alebo "zlé"?

Bežný účet platobnej bilancie odráža veľké množstvo makroekonomických a finančných mechanizmov. A vo svete neexistuje žiadny dôvod, aby bežné účty boli rovnovážne. *Skutočnosť je taká, že je žiaduce pre úspory ísť tam, kde je to najproduktívnejšie a teda nerovnováhy sa môžu vytvoriť z rozdielov v správaní pri úsporách, v úrovni návratu kapitálu alebo v úrovni rizika alebo v úrovni likvidity rôznych aktív. Takže nerovnováhy, dokonca aj tie veľké, určite nie sú na prvý pohľad také zlé. Je preto nevyhnutné byť presný v pomenovaní faktorov, ktoré ich podmieňujú a následne konať, ak je to opodstatnené.*

A. "Dobré" nerovnováhy

Zvážime tri známe príklady – dobrých nerovnováh. Predovšetkým, správanie smerom k sporám: pre krajiny, ktorých obyvateľstvo starne rýchlejšie ako obyvatelia krajín - ich obchodných partnerov, *sporíť* a mať prebytky bežného účtu v očakávaní ukončenia sporenia, keď sa pracovná sila zmenší a počet dôchodcov vzrastie. Druhý príklad, investičné správanie: Krajina s prítlačivými investičnými príležitosťami možno chce financovať časť svojich

investícií prostredníctvom zahraničných úspor, a mať tak deficit bežného účtu. Tretí príklad, portfólio správanie: Krajina ktorý má hlbšie a likvidnejšie finančné trhy, môže priťahovať investorov, čo vytvára zhodnocovanie meny a deficit bežného účtu. Vo všetkých týchto prípadoch, by bolo nerozumné znižovať nerovnováhy: Vyjadrujú optimálnu alokáciu kapitálu v čase a priestore. Ale nerovnováhy môžu byť aj príznakom podstatných deformácií alebo môžu predstavovať nebezpečie samé o sebe.

B. Domáce deformácie

Aj nasledovný zoznam potenciálnych príkladov je známy: Vysoké súkromné úspory nie sú nevyhnutne dobré. Môžu odzrkadľovať nedostatok sociálneho poistenia, ktoré núti ľudí, aby si ukladali preventívne úspory. Alebo by mohli odrážať slabú podnikovú správu, ktorá umožní firmám uchovať si a znovu investovať väčšinu ich príjmov. Obrátene, nízke súkromné úspory môžu byť očividne zlé, poháňané bublinovým efektom aktív alebo nadmernými očakávaniami o budúcom raste. Verejné pôžičky sú často príliš vysoké, odrážajúc politické faktory. A faktory ako slabá ochrana vlastníckych práv alebo nedostatok konkurencie vo finančnom systéme, ktoré môžu viesť k príliš nízkym investíciám. Vo všetkých týchto prípadoch, cieľom politik by nemalo byť zníženie výslednej nerovnováhy bežného účtu, ale znížiť podstatné deformácie. To by síce znížilo nerovnováhy, ale nie je to cieľom.

C. Systemické deformácie

Najmä následkom ázijskej krízy, mnoho rozvíjajúcich sa ekonomík dosahovalo vysoké prebytky bežného účtu a naakumulovalo významný objem devízových rezerv. Tieto rezervy boli prednostne denominované v dolároch, odrážajúc úlohu dolára v medzinárodných transakciách a likviditu amerických dlhopisových trhov. Jeden dôvod, ktorý je spoliehanie sa na rast ťahaný exportom.¹

Hoci toto môže byť vnímané ako rozumná rastová stratégia pre určitú krajinu a najmä ak krajina začína z pozície nadmerného vonkajšieho zadlženia, je na úkor iných krajín. A problém sa môže stať systemickým, ak niekoľko krajín predstavujúcich výrazný podiel na svetovom obchode prijme takéto stratégie. Ďalším dôvodom akumulácie rezerv bolo vlastné poistenie.²

Aj keď to opäť môže byť racionálne z pohľadu individuálneho, teda krajiny, je to neefektívne vzhľadom na alternatívne opatrenia napríklad zriadenie úverových línií, swapové linky a ďalšie formy poistenia. Do takého rozsahu, akým nerovnováhy odrážajú systémové deformácie, by politická reakcia mala smerovať z jej zníženiu. V prvom prípade, môže byť problém riešený prostredníctvom niektorých medzinárodných mechanizmov na obmedzenie podhodnotenia výmenného kurzu. V praxi, však, navrhovanie a presadzovanie mechanizmu, ktorý ide nad rámec medzinárodného tlaku rovesníkov, tzv. peer pressure, je náročná úloha. V druhom prípade by politika mala smerovať k zlepšeniu zabezpečenia globálnej likvidity a poskytovať stimuly pre krajiny s cieľom znížiť vlastné poistenie a hromadenie rezerv.

¹ Tým, O exportom ťahaný rast, máme na mysli politickú stratégiu, ktorá závisí od podhodnotených kurzu spojený s opatreniami stlačenie domáceho dopytu, a zabráni tak "prehriatiu" a reálnemu zhodnocovaniu prostredníctvom inflácie.

² Caballero, Farhi, a Gourinchas (2008a, b) a Mendoza, Quadrini, and Rios-Rull (2009) poskytuje teoretický model vysvetľujúci rozvíjajúce sa trhy dopytom po aktívach vyspelých ekonomikách pre likviditu a účely poistenia.

D. Domáce riziká

Dokonca aj keď faktory, z ktorých vyplývajú zostatky bežného účtu sú „dobré“, môžu sa vzájomne ovplyvňovať s ďalšími deformáciami a vytvárať tak neefektívne výsledky alebo zvýšené riziko. Napríklad, *reálne zhodnotenie* poháňané zvýšením kapitálových tokov môže vytlačiť výrobné činnosti a viesť k fenoménu Holandskej choroby - typ javu, najmä za prítomnosti externalít, ktorá so sebou prináša vysoké náklady na zvrátenie zmien vo výrobných aktivitách. Veľké deficity bežného účtu a reálne zhodnotenie výmenného kurzu vyplývajúce z úverového boomu poháňaného prehnaným optimizmom, môže byť ťažké rozvinúť bez zdĺhavého skutočného znehodnotenia, ktoré dokáže byť veľmi bolestivé, keď je výmenný kurz fixný a inflácia obchodného partnera je nízka.

Kapitálové toky - najmä pre menšie ekonomiky - môžu byť nestabilné a pôsobiť rozvracajúco. Volatilita kapitálových tokov môže byť poháňaná samo-naplňujúcimi faktormi, rovnako ako aj podcenením rizika likvidity zo strany dlžníkov. Mať veľký deficit bežného účtu sa v časoch krízy ukázalo ako veľmi nákladné - krajiny s veľkými deficitmi zažili väčší pokles výkonu.

Vo všetkých týchto prípadoch, podstatné šoky vzájomne pôsobia buď deformáciami, napríklad obchodovateľný sektor externalít vedúci k Holandskej chorobe, alebo s podcenením devízového kurzu alebo rizika likvidity domácimi dlžníkmi. V zásade správna politika by mala upraviť externality prostredníctvom daní alebo dotácií a obmedziť riziká, ktoré podstupujú domáci dlžníci cez obozretnú reguláciu a kontroly kapitálových tokov.

E. Systémové riziká

Navyše, ak sú krajiny s vonkajšími nerovnovahami veľké a kapitálové toky likvidné, nerovnováhy môžu viesť k systémovým problémom, napríklad k riziku „*neusporiadaných úprav*“. Príkladom sú Spojené štáty, kde riziko, že dopyt investora po amerických aktívach nebude dostatočný na to, čo je potrebné na financovanie rýchlo rastúcich vonkajších záväzkov bolo často považované, pred krízou, za jedno z hlavných rizík, ktorým čelí svetová ekonomika.

V opačnom prípade môže byť ex-post zásah umožňujúci lepšie usporiadanú reguláciu (napríklad v podobe rozsiahleho poskytovania likvidity) najlepšou odpoveďou.

Relevantné sú tu dve poznámky. Zameranie v tej diskusii je často na pozície čistého aktíva, a na veľké rezervné pozície u centrálnych bánk. Logicky, to na čom záleží viac nemusí byť to, čo je čisté, ale skôr hrubé vonkajšie pozície. Skutočne, na začiatku boli cezhraničné dopady finančnej krízy prenášané prostredníctvom veľkej držby amerických cenných papierov európskymi bankami, skôr ako prostredníctvom čistej držby amerických cenných papierov rozvíjajúcimi sa ekonomikami. A rýchle zmeny v dopyte investorov sú nepravdepodobnejšie, keď centrálné banky skôr ako súkromní investori, držia *dolárové aktíva*. V prítomnosti takýchto systémových rizík, nie je najlepšia politická reakcia zrejماً. Je možné, že riešenie ostatných deformácií, napríklad obmedzenie devízovej *expozície* domácich dlžníkov robí problém menej dôležitým. Inak, zásahy ex-post, ktoré dovoľujú viac usporiadaných úprav (napr. v podobe zabezpečenia rozsiahlej likvidity), môže byť najlepšou odpoveďou.

Ako sme sa dostali k globálnej nerovnováhe

Je nutné identifikovať dôvod globálnych nerovnováh a porozumieť charakteristike globálnych nerovnováh. V tomto príspevku identifikujeme niektoré podstatné názory tykajúci sa charakteristiky globálnych nerovnováh. To je :

1. Vznik nového Brettonwoodskeho (menového) systému. Tento koncept navrhoval Michael Dooley, David Folkerts-Landau a Peter Garber, ktorí tvrdia, že nový svet

rovnováhy sa objavil a je v najlepšom záujme Spojených štátov a Číny, aby pokračovala vo financovaní *spotreby amerických domácností* s čínskymi úsporami až kým čínska ekonomika dosiahne stav rozvinutej ekonomiky, a tak nový Bretton Woods môže trvať mnoho rokov;

2. Hypotézu globálneho prebytku úspor (Global savings glut) navrhol Ben Bernanke, ktorý predpokladá, že šok spôsobuje globálne nerovnováhy pochádzajúci z Ázie, v dôsledku nadmernej miery úspor;
3. Hypotéza globálnej obhajovaná MMF kladie dôraz na nízke ázijské investície, ktoré su dôsledkom ázijskej krízy pri vytváraní nerovnováhy medzi úsporami a investíciami v týchto krajinách.
4. Negatívne americké úspory v sektore domácností stimulujú *bublíny* na *burzách* a neskôr mnohé realitné *bublíny* (*bublina s nehnuteľnosťami*) a vo verejnom sektore, ale tu sa líšia odhady o vplyve rozpočtového deficitu v Spojených štátoch na deficit bežného účtu v rozmedzí 0,2 až 0,5.

Argumentovať možno tým, že žiadne uvedené hypotézy nemôžu úplne vysvetliť príčiny a mechanizmus globálnych nerovnováh. Podľa môjho názoru, najpriateľnejšia reťaz udalostí, ktoré viedli k vzniku globálnych nerovnováh, vyzerá takto:

- ✓ Masívne *informačné a komunikačné technológie* (ICT- information and communication technologies) prehlbujú v USA s použitím ICT odvetví (ako je maloobchod a veľkoobchod), zvýšenie produktivity v porovnaní s inými časťami sveta (najmä vo vzťahu k Európe), podnikové investície do nehmotného majetku (intelektuálny kapitál), ďalej posilňujú tento trend, čo je aj evidované v úradnej štatistike;
- ✓ To spôsobuje, že USA je veľmi atraktívne miesto pre vloženie globálnych úspor, s podporou rozvinutých infraštruktúr finančného trhu a vysokými likviditami amerického aktíva.
- ✓ ázijská kríza viedla k rozmernému poklesu v ázijských investíciách, čo vo výsledku vidíme v globálnom prebytku úspor, ďalej podporujú jej stratégiu exportom poháňaným rastom. Ázijské krajiny majú silný preventívny motív na vybudovanie veľkých devízových rezerv, aby izolovali ázijskú ekonomiku.
- ✓ Za posledné dva roky, krajiny produkujúce ropu tiež prispeli ku globálnej nerovnováhe medzi veľkým a trvalým zvýšením cien ropy.

Potenciálna úloha MMF pri riešení globálnej nerovnováhy

Súčasnú globálnu nerovnováhu vyžadujú intenzívne zapojenie MMF do menovej spolupráce a mnohostranného dohľadu funkcie. Medzinárodná finančná stabilita patrí medzi primárne zodpovednosti MMF. V tomto kontexte, vyplýva, že riziká tykajúce sa medzinárodných ekonomík neriešia globálne nerovnováhy. V súčasnej dobe, každé systémovo významné krajiny sledujú svoje vlastné politiky v súlade s jeho individuálnym, často krátkodobým záujmom, s malým alebo žiadnym ohľadom na ich medzinárodné dôsledky.

Neexistuje žiadny efektívny dohľad MMF a bez celkovej *koordinácie politiky* s cieľom zabezpečiť tieto výsledky, ktoré sú v súlade s medzinárodnou finančnou stabilitou a globálnym udržateľným hospodárskym rastom.

A tak, riziká spojené s globálnymi nerovnosťami spôsobujú, že neexistuje žiadne uistenie, ktoré by nevedlo k finančnej kríze resp. ku globálnej recesii. Aby sa zabránilo chaotickým úpravám a pomohlo udržiavať hospodársku činnosť na celom svete

„Medzinárodný menový fond by mal prijať preventívny prístup a podporovať koordinovaný prístup k riešeniu globálnych nerovnováh³.

MMF by mal prevziať ústrednú úlohu pri riešení globálnej nerovnováhy tým, že podporí koordinovaný posun agregátneho dopytu z krajín s *deficitmi bežného účtu platobnej bilancie* do krajín s prebytkami *bežného účtu platobnej bilancie*⁴. To si vyžaduje aktívnejšiu a asertívnejšiu implementáciu pod dozorom MMF, a stanoviť explicitne interne riziká, ktoré pokračujú v súčasnom trendu, a preskúmať možné varianty na riešenie tohto problému. Tieto možnosti politiky by sa mali navrhnúť pre rokovanie medzinárodného spoločenstva, s ktorým môže ovplyvniť veľké krajiny s politickým postojom a prinútiť ich, aby prijali jednotnú akciu.

Vplyv chaotickej úpravy v rozvíjajúcich sa krajinách, ktorých prístup na medzinárodný finančný trh, inklinuje k oslabeniu práve vtedy, keď je to najviac potrebné, vyvoláva ďalšie obavy. S nedostatkom finančnej pomoci za určitých podmienok, Finančná kríza môžu viesť k *vážnej recesii* alebo spomaľovať proces úpravy, napr. pripomínajúci prípad stratenej dekády Latinskej Ameriky. Z toho dôvodu by mal byť MMF pripravený na poskytnutie finančnej podpory za podmienok, že sa pokles ekonomickej aktivity nebude viac prehĺbovať. To by bolo v súlade s jedným z návrhov MMF t.j. „Poskytnúť príležitosť členským štátom, aby mohli upraviť vonkajšie nerovnováhy bez *uchýlenia sa* k opatreniam, ktoré by poškodili národné a medzinárodné prosperity. Okrem toho, možno odporučiť *zavedenia proticyklických* opatrení na pomoc rozvojovým krajinám k udržaniu celkového dopytu v prípade exogénneho šoku v dôsledku nesúrodých korekcií medzinárodných finančných nerovnováh.

Väčšina rozvojových krajín boli v minulosti neschopné vykonať *proticyklickú makroekonomickú politiku*. To čiastočne súvisí s *proticyklickými tendenciami zabudovaného fungovania medzinárodných trhov* a čiastočne s *obmedzenou dostupnosťou financovania a nadmernými podmienkami spojenými so zariadením MMF*. V poslednom čase, MMF neposkytuje často včasnú a dostatočnú finančnú pomoc, aby stimuloval ekonomiku. Pomoc bola poskytnutá len po *vypuknutí* finančnej krízy.

Tým, že MMF nebol schopný zabrániť typický dôsledok menovej devalvácie, výkyvy úrokových sadzieb, rozšírenie súkromného sektora bankrotom, na záchranu finančného sektora a zvýšenie nezamestnanosti, ktorých výsledky sú úplne v rozpore s *mandátom MMF* poskytovať krajinám príležitosti, aby upravili makroekonomické nerovnováhy „bez toho, aby sa uchýľovali k opatreniam škodlivým národnej a medzinárodnej prosperity.“ Iný prístup, viac v súlade s mandátom fondu, umožňuje mnohostranne preventívny zásah s dostatočnou finančnou podporou.

Rovnaký nedostatok preventívneho záujmu sa zdá, že bude základom MMF súčasného postoja týkajúceho sa globálnej nerovnováhy. Podľa uvedeného údaju, súčasné globálne makroekonomické nerovnováhy žiadajú o preventívne zásahy. V skutočnosti, svetové hospodárstva potrebujú stupeň riadenia a koordinácie prostredníctvom hlavných ekonomík aby znížili pravdepodobnosť recesie. V prípade krízy budú rozvojové krajiny potrebovať *proticyklické programy s dostatočnou finančnou pomocou*. Pred vypracovaním vhodnosti rozvoja *proticyklických zariadení považujem za užitočné pripomenúť reakciu MMF na porovnateľné nerovnováhy v minulosti*, t.j. vytvorenie ropných zariadení v polovici 70. rokov a diskusiu o zriadení "substitučného účtu", ku koncu 1970.

³ Na rozdiel od súčasnej svojej obvyklej úverovej politiky až po kríze vyvinula.

⁴ To je podobné tomu, čo bol odporúčený Bergsten, Cline, Goldstein, Truman, Mussa and Williamson.

Kapitola 2.1 Nerovnováhy a globálna kríza

Niekoľko prognóz týkajúcich sa dopadov globálnych nerovnováh sa uskutočnilo ešte počas prvých fáz finančnej krízy. Ešte pred krízou sa deficit bežného účtu USA (v položkách bez ropy) začal znižovať v súvislosti s predošlou devalváciou dolára a so spomaľovaním americkej ekonomiky v porovnaní s ich obchodnými partnermi (pozri Milesi-Ferretti, 2008). Zrútenie amerického hypotekárneho trhu v auguste 2007 a ďalšie spomaľovanie americkej ekonomiky spôsobené v dôsledku korekcií na trhu s nehnuteľnosťami urýchlili nápravné opatrenia týkajúce sa americkej obchodnej bilancie pokiaľ ide o položky bez ropy, hoci rastúce ceny ropy zavážili v bilancii týkajúcej sa aj ropy. Medzitým šoky na americkom trhu s cennými papiermi, ktorých súčasťou boli aj podradné hypotéky a ich sekurizácia, postupne ďalej dolár oslabovali. V období medzi júnom 2007 až júlom 2008 dolár poklesol až o 8.5 % percenta v reálnych hodnotách (pozri obr. č.1 v hornej časti).

Povedané presne - došlo k šoku v dôsledku protichodnosti príliš optimistického ohodnotenia rizika amerických aktív spočívajúcich vo veľkom rozsahu na podradných hypotékach a sekurizačných bankových a zaisťovacích produktoch, ktoré ich zaisťovali, čo viedlo k masívnemu odporu k riziku, strate finančného kapitálu a oddlžovaniu (*deleveraging*). To nie je prekvapujúce, nakoľko účinky obrovského finančného šoku boli tiež rozdielne ako tie, ktoré nastali v dôsledku menovej krízy.

Samozrejme, že kompozícia amerických aktív na sektorových bilančných podúčtoch jednotlivých krajín zohrala najdôležitejšiu úlohu v tom, ako sa kríza rozšírila do ostatných krajín sveta. Zahraničné pozície amerických toxických aktív sa sústredili najmä u investičných a zaisťovacích finančných inštitúciách vyspelých ekonomík ako Francúzsko, Nemecko, Švajčiarsko a Veľká Británia (informácie podľa Amerického ministerstva financií a Federálneho rezervného systému, 2008). Keď hodnota týchto aktív poklesla s nástupom krízy, finančný sektor v týchto krajinách bol krízou ovplyvnený negatívne, aj keď ich nerovnováhy bežného účtu neboli nijako veľké. Ak sa na situáciu pozeráme spätne, tak sa dostaneme k presnejšiemu pohľadu aj názoru pokiaľ ide o úlohu globálnych nerovnováh pri vytváraní systémového rizika v období pred nábehom krízy (IMF, 2009).

Globálne nerovnováhy boli súčasťou globálneho modelu prílivu nízkoúrokového a obrovského kapitálu do amerických a európskych bánk, ktorý na druhej strane podporoval vytváranie špekulácií na zisk s požičanými peniazmi (*leverage*), teda snahy o výnosy, vytváranie ešte rizikovejších aktív a cenové bubliny na trhu nehnuteľností v Spojených štátoch severoamerických a iných vyspelých ekonomikách (pozri obr. 2)⁵.

Ale ústrednú úlohu v súčasnej kríze zohrávalo a zohráva zlyhanie riadenia rizika vo finančných inštitúciách a slabosť v oblasti finančného dohľadu, kontroly a regulácie. V každom prípade, finančná kríza urýchlila proces nápravných politických opatrení týkajúcich sa globálnych nerovnováh bežného účtu. Existujú tri kanály, ktoré hrajú kľúčovú úlohu v tomto procese:

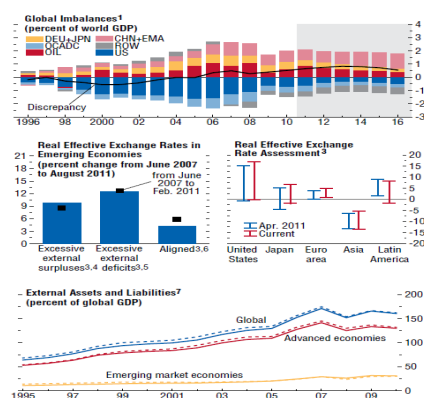
1. zvýšenie úspor v súkromnom sektore
2. sprísnenie globálnych úverových podmienok
3. zlepšenie podmienok v odvetví a pri obchodovaní

Jeden prístup, ktorý sa obhajuje s cieľom zlepšiť výkonnosť MMF, je vytvorenie konkrétnejších pravidiel na dohľad, predovšetkým pokiaľ ide o metódu určovania výmenných kurzov.

⁵ Caballero and Krishnamurthy (2008) vytvorí model prepojenie zvýšeného dopytu po amerických aktív k nárastu dlhu a sekuritizácie v americkom finančnom systéme. Spojenie bolo ťažšie v praxi: Oficiálne investorov z rozvíjajúcich sa ekonomík skôr nakupujú agentúrny zväzok, kým súkromní investori z vyspelých ekonomík nakupovali cenné papiere kryté hypotékami, ktoré neboli podporené zárukou vládou podporovanej podniky.

V rozvíjajúcich ázijských krajinách sa predpokladá, že tieto budú zodpovedné za rastúci podiel globálnych nerovnováh bežného účtu v strednodobom horizonte, kde sa odrazí obrovské zvýšenie čínskeho prebytku (pozri obrázok 3). Vzhľadom k predkrízovej úrovni, a to sa zdá primerané, trh s peňažnými menami rozvíjajúcich krajín narástol, pokiaľ ide o jeho cenu, vzhľadom na ich relatívne priaznivejšie perspektívy rastu. Tento trend však nie je plošne rovnomerný a k zhodnoteniu nedošlo všade rovnomerne, čo zhoršuje nerovnováhy v rozvíjajúcich ekonomikách. Reálne efektívne výmenné kurzy (REER) čínskej meny jen a eura zostávajú široko v súlade so základmi a americký dolár je na silnejšej strane týchto základov. Ázijské peňažné meny sú podhodnotené (bok po boku s jenom), čo sa odráža najmä na menách Číny a Kórey.

Obrázok č.3 Globálne nerovnováhy

Zdroj: World Economic Outlook, Apr [2009]

Ďalšie úlohy Medzinárodného menového fondu

Súčasná globálna finančná kríza môže zasiahnuť aj dobre fungujúcu a zdravú ekonomiku so správnym súborom jej politík. To je dôvod, prečo je pre stabilitu celkového finančného systému globálna koordinácia politík tak životne dôležitá. Na *regionálnej úrovni sme* boli svedkami mnohých iniciatív vrátane iniciatívy mnohostrannosti z Chiang Mai (CMIM), bilaterálnej zmluvy o yenových swapoch a swapovej linke Fed-u pre centrálnu banku. Tieto iniciatívy slúžia na dvoch úrovniach. Po prvé - vzbudzujú dôveru na trhu, a po druhé - tlmia dopady volatílnych kapitálových tokov. Ak sa pozrieme na situáciu z nadhľadu, tak *globálna finančná záchranná sieť neposkytla žiaden rámec na prevenciu krízy a jej riešenie* v rámci ktorého by medzinárodne finančné inštitúcie (IFIs) a *multilaterálne rozvojové banky* (MDBs) stáli v popredí diania. Skupina G20 požaduje prípadné posilnenie úloh MMF pokiaľ ide o anticipovanie kríz a ich riešenia. Súčasný vývoj jasne vytvoril určitý priestor pre MMF na zdokonalenie a posilnenie jeho úloh, a to najmä v týchto dvoch oblastiach - posilnenie dohľadu a posilnenie úlohy financovania zo strany MMF. Ako dôležitý nástroj proti prevencii krízy je dohľad zo strany MMF, ktorý treba prispôbiť meniacemu sa svetu. To by však nemalo spôsobiť, že by MMF zasahoval do *domáceho procesu v krajinách pri prijímaní ich rozhodnutí, pretože je potrebné, aby sa dosiahlo, že každá krajina má samostatne vo svojich rukách rozhodovanie o jej jednotlivých politikách* či súbore jej príslušných politík.

Jedným z dôležitých aspektov, ktorý treba zdôrazniť, je aj zvýšenie predvídateľnosti financovania zo strany MMF. V takomto prípade potom členovia môžu mať prospech z MMF tak, že im fond poskytuje informácie ohľadne ich oprávnenosti na finančné prostriedky

(úverové linky) a zdroje počas konzultačného procesu podľa článku IV⁶, a to aj bez zverejnenia v príslušnej správe. Navyše pre jeho členské štáty sú veľmi dôležité príslušné odporúčania ohľadne politiky, poskytnuté zo strany MMF. Predovšetkým však určite platí, že takmer rovnaké odporúčania, nemôžu vyhovovať každej krajine. Preto teda odporúčania zo strany MMF pre každú krajinu by mali byť viac flexibilné a aj viac objektívne. MMF by mal vykonávať poradenstvo namiesto toho, aby sa snažil ako doteraz o predpisovanie (všeobecných) návodov, a to vrátane aj takých oblastí ako je riadenie a kontrola kapitálu, politika výmenných kurzov a hromadenie rezerv. MMF by mal mať poradnú úlohu a zväžiť podrobne prípad špecifických podmienok krajiny, ak jej poskytuje poradenstvo a usmernenia týkajúce sa smerovania jej politiky. Samozrejme, zároveň je treba brať do úvahy a na zreteľ aj systémový dopad z hľadiska regiónu ale aj medzinárodný dopad. Konečným výsledkom by mohla byť vhodnejšia podpora globálneho úsilia pri dosahovaní udržateľného a vyváženého rastu. Tri oblasti politických odporúčaní, ktoré sa od MMF očakávajú, aby ich zabezpečoval, sú určite vhodné vypracovania: kontrola kapitálu, finančné poradenstvo ohľadne opatrení na makro úrovni a prehlbovanie finančného sektora.

Kontrola kapitálu

Počas niekoľko desaťročí, ak sa na vec pozrieme ortodoxne, kontrola kapitálu sa považovala za podstatne neefektívnu, a preto sa ani neuskutočňovala, nakoľko sa nepožadovala. V správe MMF s názvom Global Financial Stability Report z apríla 2010 sa hovorí nasledovne: „Existuje celý rad rôznych typov kontrol, ktoré sa môžu nariadiť, aj vykonať, a to s rôznou mierou úspešnosti podľa rozdielnych okolností v jednotlivých krajinách či krajinách.“ Celkovo vzaté, správa prináša odkaz, že tá istá muštra sa nehodí na každého. „Pretože pomocou a používaním kontroly kapitálu je vhodné zvládnuť iba dočasné prílivy kapitálu, a to najmä tých, ktoré sa vygenerujú vonkajšími faktormi, a preto takéto opatrenie môže byť užitočné, aj keď jeho účinnosť po čase klesá.“ V oblasti výskumu MMF a ďalšie multilaterálne inštitúcie a výskumné ústavy by mali vykonávať podrobnejšie výskumy pokiaľ ide o negatívne externality, ktoré vznikajú z veľkých a volatilných kapitálových tokov, a rovnako aj hľadať spôsoby a cesty ako riešiť negatívne externality. Preto teda je treba snažiť sa o vhodné načasovanie použitia kontrolných mechanizmov či prvkov, aký druh kontrol je najlepšie vykonať, a za akých okolností. Z tohto hľadiska kontroly možno považovať ako jednu zo súčastí nového rámca pre obozretnú finančnú politiku na makro úrovni, po ktorej sa volalo počas globálnej finančnej krízy. Pozerajúc do budúcnosti MMF a medzinárodné spoločenstvo by mali zohrávať aktívnejšiu úlohu a rozvíjať spolu s ich členmi tiež kódex osvedčených postupov pre obozretnú kontrolu kapitálu. Okrem toho krajiny budú mať maximálny prospech z poradenstva v oblasti politiky, ak sa prediskutuje v kontexte článku IV, kde sa rieši dohľad⁷.

Obozretné finančné politiky na makro úrovni

Na začiatku finančnej krízy sa stal módnym termín macroprudential (makroprudentný) alebo presnejšie slovensky vystihnuté ako obozretná finančná politika na makro úrovni.

⁶ Medzinárodný menový fond každoročne konzultuje s každým členom vlády. Cez tieto kontakty, známe ako "Konzultácie podľa článku IV" MMF pokúša sa zhodnotiť každú krajinu ekonomické zdravie a zabrániť budúcim finančným problémom. Fond tiež prevádzkuje MMF inštitútu, ktorého oddelenie, zaisťuje školenia v oblasti makroekonomickej analýzy a formulovania politiky pre úradníkov z členských krajín.

⁷ IMF (2011): Factsheet, IMF Surveillance Downloaded: 19 october 2011, from the webpage of World economic outlook (International Monetary Fund): <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/surv.htm> ISBN 978-1-58906-806-3.

Podstatným prvkom *medzinárodných snáh* je posilnenie finančného systému tak, aby sa prehĺbila a zvýraznila jeho makroprudentná orientácia regulačného rámca a rámca dohľadu. Následne po kríze sa obozretné či prudentné politiky vnímajú v dvoch polohách:

1. v mikroprudentnom rozmere, ktorý odráža obmedzovanie vzniku problémov a núdzového stavu v jednotlivých bankách

2. v makroprudentnom rozmere, ktorého cieľom je obmedziť v celom systéme vznik stavu finančnej tiesne (zablokovania či zruštenia).

MMF s jeho skúsenosťami pri riešení makroprudentných problémov jeho členských krajín by mal zohrávať úlohu pri formulovaní zodpovedajúcich makroprudentných politík jednotlivých krajín. V tomto ohľade môže MMF pomôcť identifikovať rizikové faktory, ktoré by sa mali začleniť do makroprudentného prístupu. To by mohlo byť užitočné, pretože v posledných rokoch sa analýzy stali náročnejšie, pokiaľ ide o finančný systém. Pretože tento sa stáva stále viac zložitejším, keďže sa poprepájali navzájom jeho odvetvia ako investičné bankovníctvo, poisťovne, zaist'ovacie inštitúcie, ratingové agentúry a aj retailové banky, a to pritom nehovoríme o ich geografickom popretkávaní navzájom.

Prehľbovanie finančného sektora

Prehľbovanie finančného sektora ponúka lepšiu *diverzifikáciu* portfólia a *rizika*, čo napokon podporí odolnosť finančného systému voči šokom a volatilitate. V tejto súvislosti by MMF mal zobrať do úvahy okolností členských štátov pri poskytovaní poradenstva pre ne, pokiaľ ide o finančné prehľbovanie, ktoré sa javí ako príliš zraniteľné, ak by čelili obrovskému a neurčitému globálnemu finančnému trhu. V malom trhu prílivy a odlivy krátkodobého kapitálu vytvoria významné zmeny v trhových cenách, a teda malý trh sa môže neskôršie ľahko odchýliť či odkloniť od jeho základných hodnôt. Preto autority v rozvíjajúcich ekonomikách musia zamerať politiku na posilnenie odolnosti a prehľbenie domácich finančných trhov ako ich strednodobú stratégiu tak, aby sa odolnosť finančných systémov zlepšila.

Záver

Nahromadenie globálnych nerovnováh predstavuje vážne ohrozenie pre globálnu finančnú stabilitu a celosvetovú ekonomickú aktivitu. Reformy Medzinárodného menového fondu navrhované v tomto príspevku by mohli prispieť k posilneniu dohľadu a podporiť následné potrebné nápravné opatrenia v politike, potrebné na odstránenie (skutočných) dopadov nerovnováh. Prítom hlavná zodpovednosť spočíva na jednotlivých vládach. Zostáva preto otázkou, akú úlohu môže hrať MMF (a *globálne ekonomické riadenie* všeobecnejšie). Jeho životne dôležitá úloha musí byť najmä dohľad. MMF má komplexnú, dvojstrannú úlohu. Na jednej strane musí za každých okolností povedať nemilosrdne pravdu a len pravdu, pričom súčasne aj musí podať spoľahlivú radu, pokiaľ ide o finančnú politiku krajiny. MMF by mal prevziať hlavnú úlohu pri riešení globálnych nerovnováh tým, že podporí koordinovaný posun agregátneho dopytu z krajín s deficitmi ku krajinám s prebytkami. MMF by mal zaujať pozíciu proaktívnej a vopred znemožňujúcej, teda preventívnej orientácie, ktorá presahuje metódu identifikácie zdrojov nerovnováh, a sleduje výkonnosť krajín a konat' až potom, ak sa kríza rozvinie.

Viac ako doteraz sa MMF musí zamerať na globálne a systémové problémy, ktoré nie je možné nechať bez povšimnutia (alebo dokonca ich zanedbávať) zo strany jednotlivých hospodárskych politík jeho členov. BIS, OECD a WTO by sa mali tiež zaangažovať do tohto procesu, teda každá jedna z týchto organizácií na jednotlivý okruh špecifickej problematiky, nakoľko systém problematik sa nezdá byť kompatibilný so skutočne zložitou realitou

globalizovaného sveta. Spolu s tým *reforma riadenia* verejných financií zo strany MMF, najmä pokiaľ ide o jeho reprezentatívnosť a manažment, je tiež životne dôležitá. Najmä rozvíjajúce trhy musia získať v systéme väčšiu váhu, čo je proces, ktorý sa už začal, čo však tiež zníži váhu Európy, ktorá sa historicky nadhodnocuje. Okrem toho lepšia spolupráca s regionálnymi iniciatívami musí byť (napr. EMÚ, Iniciatíva Chang Mai) dôležitým pilierom skutočného viacúrovňového riadenia. Dalo by sa to dosiahnuť, napríklad, poskytovaním nových zdrojov likvidity, ktoré by mohli limitovať preventívny motív na vytváranie obrovských menových rezerv, ktorých výška značne presahuje globálne *nevyhnutnú úroveň*. Je nevyhnutné dosiahnuť väčší pokrok pri obnove rovnováh v oblasti globálneho dopytu, a to tak, aby sa zotavovanie postavilo na pevnejšie základy a podklady a aby sa zabezpečil silný, udržateľný a vyvážený rast.

- Mnohé z deformácií, ktoré boli podkladom pre obrovské nerovnováhy pred krízou, zostali nezmenené. Vráťane vysokých úspor a podhodnotených výmenných kurzov v kľúčových ekonomikách s prebytkami a nedostatočných úsporách vo vyspelých ekonomikách hospodáriacich s deficitom.
- Široké obrysy politických opatrení zameraných na zníženie globálnych nerovnováh sa prijali na zasadnutí skupiny G20 v Soule v novembri 2010, ale ich uskutočňovanie bolo a ešte stále je pomalé.
- Kolektívna akcia zameraná na odstránenie deformácií politiky zostáva neodmysliteľná a podstatná, pokiaľ ide o zakotvenie rastových cieľov skupiny G20.

Jadro súčasnej agendy MMF obsahuje viaceré závažné body zamerané na posilnenie účinnosť dohľadu zo strany MMF a programovú podporu v stále viac integrovanej globálnej ekonomike. Tieto snahy sú zamerané na dosiahnutie nechaotického vývoja v oblasti globálnych makroekonomických nerovnováh a posilnenie odolnosti rozvojových a rozvíjajúcich ekonomík, ku ktorému by malo dôjsť. MMF má v súčasnosti dobrú pozíciu na to, aby splnil viaceré úlohy pri vykonávaní dohľadu, poskytovaní globálnej likvidity prostredníctvom svojich finančných mechanizmov a v neposlednom rade aj pri poskytovaní vhodných strategických rád viac flexibilným a objektívnym spôsobom.

Použitá literatúra:

1. Bernanke, Ben S., 2005, "Remarks by Governor Ben S. Bernanke: The Global Saving Glut and the U.S. Current Account Deficit," The Sandridge Lecture, Virginia Association of Economists, Richmond, VA (March 10).
2. Caballero, Ricardo, Emmanuel Farhi, and Pierre-Olivier Gourinchas (2008). "Financial Crash, Commodity Prices, and Global Imbalances," Brookings Papers on Economic Activity (Fall), pp. 1-55.
3. Hausmann R.- Sturzeneger (2005) "Global imbalances or bad accounting? The missing dark matter in the wealth of nations", Harvard University working paper, December 2005.
4. IMF (2009a): "Initial Lessons of the Crisis," IMF Policy Paper (Washington). Downloaded: 22 october 2011, from the webpage of IMF: www.imf.org/external/pp/longres.aspx?id=4315.
5. IMF (2011): Factsheet, IMF Surveillance Downloaded: 19 october 2011, from the webpage of World economic outlook (International Monetary Fund): <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/surv.htm> ISBN 978-1-58906-806-3

6. IMF (2011): Slowing Growth, Rising Risks. In World Economic outlook September 2011 , Slowing Growth, Rising Risks. Downloaded: 22 October 2011, from the webpage of WEO (International Monetary Fund): <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/surv.htm> ISBN 978-1-58906-806-3
7. Krugman, Paul, 2007, "Will There Be a Dollar Crisis?," Economic Policy, Vol. 51 (July), pp. 435-67.
8. Milesi-F.- Maria G. (2008) : "Fundamentals at Odds? The U.S. Current Account Deficit and the Dollar," Economic Notes, Banca Monte dei Paschi di Siena SpA, Vol. 37, No. 3, pp. 259-81.
9. Rybinski, K. (2006) : Global Imbalances: 'Hard' or 'Soft' Landing? Implications for Monetary Policy, pp. 2-3. Poland, National Bank of Poland

Kontakt

Ing. Chalotorn Sinproh

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
E-mail: chalotorn.sinproh@euba.sk

Juraj Sipko

FAKULTA EKONÓMIE A PODNIKANIA
PAEURÓPSKA VYSOKÁ ŠKOLA

DLHOVÁ KRÍZA

Abstrakt

Pre súčasný vývoj svetovej ekonomiky je charakteristický celý rad vzájomne negatívne pôsobiacich faktorov, ktoré môžu prehĺbiť súčasný už aj tak zložitý a nepredvídateľný vývoj svetového hospodárstva. Jedným z dôležitých faktorov, ktoré viedli k súčasnému, v niektorých prípadoch až k neudržateľnému vývoju svetovej ekonomiky sú svetové ekonomické nerovnováhy¹. Okrem svetových ekonomických nerovnováh existujú ďalšie významné rizika možného nepriaznivého vývoja svetovej ekonomiky². Svetová finančná kríza, ktorá viedla k svetovej recesii výraznou mierou negatívne ovplyvnila vývoj verejných financií. V dôsledku svetovej recesie zníženie príjmov do štátneho rozpočtu, dodatočné výdavky spojené s odkúpením zlých aktív, so zavedením automatických stabilizátorov prispeli k neudržateľnosti verejných financií, t.j. spôsobili nárast tak fiškálneho deficitu, ako aj verejného dlhu. Cieľom príspevku je charakterizovať niektoré aspekty, ktoré viedli k súčasnej fiškálnej neudržateľnosti, hlavne v niektorých štátoch eurozóny.

Abstract

For the current evolution of the world economics is characteristic a plenty of negative-acting factors which can deepen the actual difficult and unpredictable development of the world economics. The important factors leading to the present in some cases unsustainable world economy development are the global economic imbalances. In addition to global economic imbalances, there are other significant risks of possible adverse developments in the global economy. The global financial crisis, which led to a significant global downturn, has negatively affected the development of public finances. The result of the global recession was reduced revenues to the state budget and incurred additional expenses associated with the purchase of bad assets. The introduction of automatic stabilizers contributed to the unsustainability of public finances, which resulted in the increase of fiscal deficit and public debt. The aim of this article is to characterize some aspects that led to the current fiscal unsustainability especially in some euro area countries.

¹ Pre súčasný vývoj svetovej ekonomiky sú charakteristické prehlbujúce sa svetové ekonomické nerovnováhy. Tieto nerovnováhy sa prejavujú najvyraznejšie medzi štátmi, ktoré vyvažujú hotové výrobky a medzi štátmi, ktoré dovážajú tieto výrobky. Pre terajší vývoj svetových ekonomických nerovnováh je charakteristická nerovnováha medzi investíciami a úspormi. Táto nerovnováha sa veľmi negatívne prejavuje hlavne medzi USA a Čínou. Výsledkom týchto ekonomických nerovnováh sa prehlbuje deficit na bežnom účte platobnej bilancie v prípade USA a vysoké prebytky na bežnom účte v prípade Číny. To zákonitým spôsobom vedie k bezprecedentnej akumulácii devízových rezerv, napr. v Číne, ktorej objem predstavuje viac ako 3,2 bilióna USD.

² Pre súčasný vývoj svetovej ekonomiky je charakteristická okrem iných nerovnováh predovšetkým: nestabilita finančného, hlavne bankového sektora, cenová nestabilita, menová nestabilita a fiškálna neudržateľnosť. Nerovnomerný a neistý hospodársky vývoj svetovej ekonomiky je spojený s narastaním dlhovej krízy hlavne v štátoch eurozóny, neukončenou reguláciou a reštrukturalizáciou bankového sektora, prehrievaním niektorých ekonomík v novoindustrializovaných štátoch, nadmerným prílevom kapitálu do týchto štátov, ako aj zavádzaním protekcionistických opatrení vrátane zavádzania devalvačných konkurencií sú najväčšími prekážkami budúceho vývoja svetovej ekonomiky.

Verejný dlh

Z teoretického hľadiska verejný dlh³ je definovaný ako nesplatené záväzky štátu. V najširšom slova zmysle pod zadlženosťou verejného sektora rozumieme celkové finančné záväzky štátu vrátane záväzkov verejného sektora, ktoré existujú vo forme kmeňového kapitálu, v podiele na akciách investičných fondoch a vo finančných derivátoch. Pri vymedzení pojmu zadlženosť je potrebné zohľadňovať, aký je podiel záväzku štátu vyjadrený vo forme kmeňového kapitálu a vo finančných derivátoch⁴. Pre lepšie pochopenie súčasného nepriaznivého vývoja celkovej zadlženosti je potrebné analyzovať celkovú zadlženosť jednotlivých štátov.

Vývoj zadlženosti podľa jednotlivých sektorov ekonomiky

Svetová finančná kríza a svetová hospodárska recesia len prehĺbili vnútornú ekonomickú nerovnováhu v jednotlivých priemyselne vyspelých štátoch. Pri analýze vývoja celkovej zadlženosti vychádzame zo štyroch základných sektorov ekonomiky (verejný sektor, sektor finančných a nefinančných inštitúcií a sektor domácností). Na lepšie pochopenie vývoja celkovej zadlženosti jednotlivých priemyselne vyspelých a novoindustrializovaných štátov dokumentuje Obrázok 1.

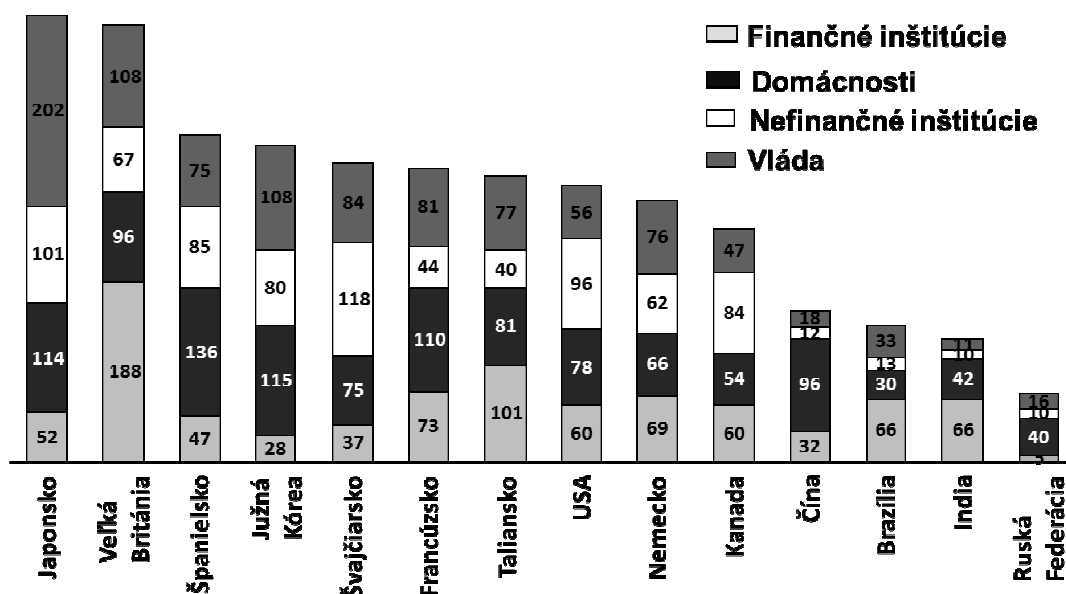
Z obrázka jednoznačne vyplýva, že priemyselne vyspelé štáty už pred vznikom svetovej finančnej krízy dosahovali relatívne vysokú celkovú zadlženosť. Najvyššiu zadlženosť finančných inštitúcií dosiahli tie štáty, ktoré financovali domáci verejný dlh⁵. Najvyššiu zadlženosť domácností dosiahli Španielsko, Južná Kórea, Veľká Británia a Francúzsko. V nefinančnom sektore je najvyššia zadlženosť vo Švajčiarsku, Veľkej Británii a v USA. A nakoniec, najväčší verejný dlh dosiahli Japonsko, Veľká Británia a Južná Kórea.

³ Hrubý verejný dlh zahŕňa len záväzky, ktoré sú vo forme dlhových nástrojov. V praxi to znamená, že sú to existujúce finančné záväzky za ktoré je potrebné uhradiť istinu a úrok veriteľovi.

⁴ Niektoré nefinančné aktíva je veľmi zložité oceniť preto v praxi jednotlivé vlády tento druh aktív nezahŕňajú vo svojich bilanciách.

⁵ Vysoká zadlženosť finančného sektora v Japonsku súvisí aj s tým, že najväčší objem verejného dlhu v rámci priemyselne vyspelých štátov tvorí domáci dlh. Podobne je aj v prípade Talianska a v ostatných zadlžených priemyselne vyspelých štátoch. Práve narastajúce riziko finančného sektora sa stáva čím ďalej tým viac zložitejšie.

Štruktúra dlhu podľa jednotlivých sektorov ekonomiky

Obrázok 1

Zdroj: Vlastné grafické zobrazenie podľa údajov EK, OECD a MMF.

Obrázok 1 poukazuje i na nový fenomén vývoja verejných financií v priemyselne vyspelých a novoindustrializovaných štátoch. Z oficiálnych údajov zverejnenými renomovanými menovými, finančnými a ekonomickými inštitúciami jednoznačne vyplýva, že čím sú priemyselné štáty technologicky viac vyspelé, tým je vyššia úroveň verejného dlhu.

Novoindustrializované štáty, ale predovšetkým štáty BRIC v porovnaní s priemyselne vyspelými štátmi dosahujú veľmi priaznivý vývoj v celkovej zadĺženosti. Je potrebné poukázať na skutočnosť, že tieto štáty majú predpoklady na neporovnateľne vyššie tempo hospodárskeho rastu a priaznivého demografického vývoja. Okrem toho tieto štáty majú aj priaznivejšiu úroveň vývoja primárnej bilancie. Z uvedeného obrázka jednoznačne vyplýva, že v štátoch, ktoré dosahovali vysokú celkovú zadĺženosť v pokrízovom vývoji je relatívne nízke tempo hospodárskeho rastu, v niektorých prípadoch dokonca aj znížená schopnosť splácať svoje tak domáce, ako aj zahraničné záväzky⁶. Nepriaznivý vývoj verejných financií sa najviac prejavil v štátoch eurozóny, hlavne v Grécku.

Prečo je grécky verejný dlh neudržateľný

Spravidla stabilizačné programy poskytované Medzinárodným menovým fondom sú viac úspešné ako je súčasný stabilizačný program Grécka. Vzniká základná otázka, v čom spočíva v súčasnosti menej úspešný stabilizačný program Grécka. Možno konštatovať, že prípad Grécka je oveľa zložitejší, ako sa na prvý pohľad zdá. Okrem poskytovania

⁶ Pri posudzovaní verejného dlhu je potrebné vychádzať z toho, či ide o emisiu dlhopisov na emitovaných domácich, alebo na zahraničnom trhu. Z teoretického hľadiska je známe, že čím je vyšší objem verejného dlhu financovaný domácimi subjektmi, tým je verejný dlh menej vystavený reálnym ekonomickým šokom, ktoré sú spojené so zmenami výmenných kurzov a s úrovnou úrokovej miery. Pri hodnotení úrovne domáceho a zahraničného dlhu je potrebné zohľadniť aj, aký je silný a zdravý je bankový sektor. V súčasnosti v dôsledku vysokej úrovne verejného dlhu práve japonský a taliansky bankový sektor čelia vysokému riziku. Preto by posudzovaní financovania verejného dlhu domácimi finančnými inštitúciami je potrebné vychádzať z toho, aká je kvalita pohľadávok a záväzkov bankového sektora v tom-ktorom štáte.

skresľujúcich údajov o makroekonomickom vývoji boli tu aj nepriaznivé tendencie vývoja vnútornej a vonkajšej ekonomickej rovnováhy. Politický nezodpovedný prístup v kombinácii so odbornou nekompetentnosťou viedol k tomu, že Grécko stratilo svoju konkurencieschopnosť⁷. Práve výrazné zníženie konkurencieschopnosti gréckej ekonomiky viedlo k zhoršeniu vonkajšej rovnováhy a následne aj k fiškálnej neutržateľnosti.

Problém vnútornej a vonkajšej rovnováhy gréckej ekonomiky nie je len výsledkom svetovej finančnej krízy a svetovej hospodárskej recesie, ale aj dlhodobu ekonomicky nepriaznivého vývoja v tomto štáte eurozóny. Grécka ekonomika patrila k tým ekonomikám, v ktorých dlhodobu pretrvávali hospodárske nerovnováhy. Okrem toho Grécko nadmerne prevyšovalo nominálne konvergenčné kritérium tak pre deficit verejných financií, ako aj pre verejný dlh⁸.

Svetová finančná kríza a hospodárska recesia viedla v Grécku k fiškálnej neutržateľnosti. Samotný problém vnútornej neutržateľnosti spočíva v nedodržiavaní základných pravidiel uvedených v Pakte stability a rastu⁹. V súčasnosti nezodpovedný prístup politikov a oddaľovanie prijímaných rozhodnutí v kombinácii s neimplementáciou už prijatých opatrení viedol k súčasnému zložitému vývoju nielen v gréckej, ale aj ekonomikách niektorých ďalších ekonomikách štátov eurozóny.

Možno konštatovať, že za súčasný neuspokojivý stav vývoja verejného dlhu v štátoch eurozóny sú zodpovedné všetky štáty, ktoré sústavne nedodržiavali základné pravidlá uvedené v Pakte stability a rastu.

Grécko oficiálne požiadalo o finančnú pomoc z multilaterálnych inštitúcií¹⁰. Prijatý stabilizačný program Grécka s EK, ECB a Medzinárodným menovým fondom vychádzal z predpokladu, že zodpovedné grécke inštitúcie budú zodpovedne prijímať a implementovať opatrenia na odstránenie nerovnováh v gréckej ekonomike. Je známe, že tak prijímanie potrebných opatrení ako aj ich implementácia do praxe neboli v súlade s prijatým stabilizačným programom. Práve neprijímanie dodatočných opatrení a ich nedostatočná implementácia do praxe viedli k prehĺbeniu fiškálnej neutržateľnosti Grécka.

Riziká možného vývoja gréckej ekonomiky

V súčasnosti je dôležité posúdiť aké sú možné riziká ďalšieho vývoja pri naplňaní stabilizačného programu. Možno konštatovať, že od prijatia stabilizačného programu fiškálna udržateľnosť, hlavne vývoj verejného dlhu má veľmi nepriaznivý trend. V stabilizačnom programe z mája 2010 sa prijali tri scenáre možného vývoja (viď obrázok 2). V prvom scenári sa vychádzalo z toho, že rast HDP dosiahne predkrízovú úroveň. V takom prípade

⁷ Za súčasný neutržateľný stav vývoja gréckych verejných financií sú spoluzodpovední aj zastupcovia všetkých inštitúcií vrátane Európskej komisie, ktoré boli zodpovedné za monitorovanie makroekonomického vývoja v Grécku.

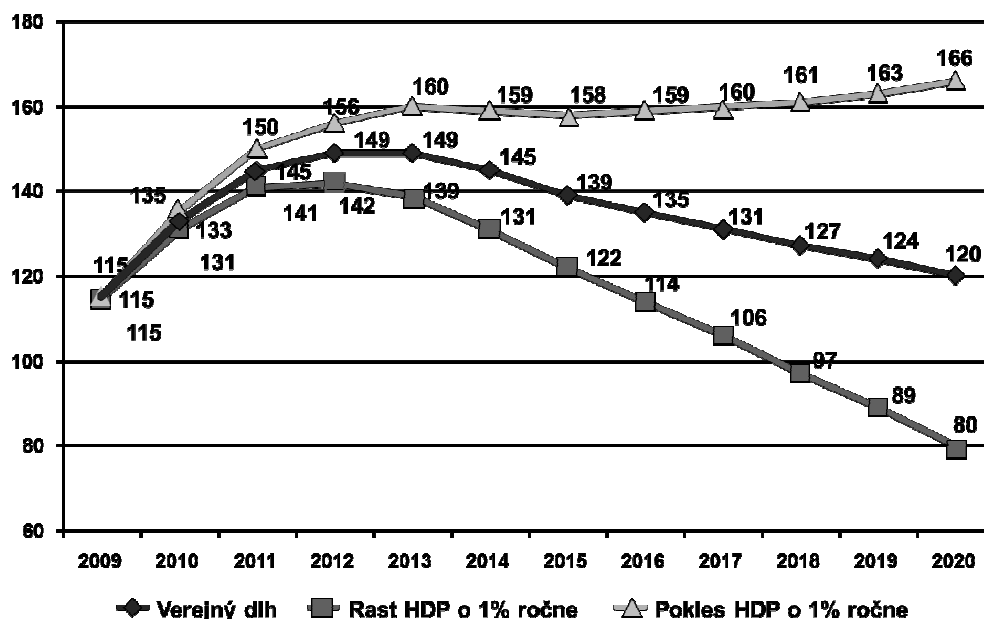
⁸ Grécko dosahovalo nadmerný verejný dlh ako aj deficit verejných financií už od polovice 90-tych rokov 20. storočia. Za sledované obdobie verejný dlh Grécka sa pohyboval okolo 100% HDP a deficit verejných financií od 3% HDP do 10% HDP.

⁹ V Pakte stability a rastu sú presne definované základné princípy pre oblasť verejných financií.

¹⁰ Fiškálna neutržateľnosť v Grécku bola evidentná už pred vznikom svetovej finančnej krízy. Pritom Grécko požiadalo o finančnú pomoc až v máji 2010. Bolo to obdobie kedy riziková prémie na grécke štátne dlhopisy začala prudko rásť. Grécko tak stratilo možnosť získania zdrojov z medzinárodných kapitálových trhov a preto pristúpilo k stabilizačnému programu financovaného EÚ a Medzinárodným menovým fondom. Špecifickým samotného programu je fakt, že Grécko je členským štátom eurozóny, kde existuje spoločná menová politika aj napriek tomu pristúpilo k stabilizačnému programu a požiadalo finančné zdroje z Medzinárodného menového fondu.

celkový verejný dlh Grécka v roku 2020 by dosiahol 120% HDP. Pesimistický scenár vychádzal z predpokladu, že bude pokles HDP o 1% ročne. V takom prípade verejný dlh Grécka by dosiahol neudržateľnú úroveň 166% HDP v roku 2020. Optimistický scenár vychádzal z toho, že rast gréckeho HDP bude 1% ročne. Pri tomto hospodárskom raste verejný dlh Grécka by sa mal znížiť na 80% HDP v roku 2020. Súčasný vývoj potvrdzuje fakt, že vývoj stabilizačného programu nedosahuje očakávané výsledky. Vznikla otázka prečo stabilizačný program pre Grécka je menej úspešný ako v súčasnosti realizované stabilizačné programy s niektorými štátmi eurozóny napr. Írsko a Portugalsko, ale tiež napr. Islandom¹¹.

Vývoj verejného dlhu podľa stabilizačného programu pre Grécko

Obrázok 2

Zdroj: Vlastné grafické zobrazenie podľa údajov EK, OECD a MMF.

Posledný vývoj v gréckej ekonomike nasvedčuje tomu, že situácia sa naďalej zhoršuje. Jedným zo základných faktorov, ktoré možno sledovať v súčasnosti je aj to, že stabilizovanie gréckej ekonomiky cez mzdový a cenový kanál je nedostatočné. Empirické skúsenosti z iných štátov poukazujú na to, že sú potrebné štrukturálne reformy gréckej ekonomiky orientované na rast produktivity práce ako základný predpoklad dosiahnutia konkurencieschopnosti tejto ekonomiky.

V súčasnosti možno sledovať niektoré riziká ďalšieho vývoja gréckej ekonomiky, teda aj problémy s dodržaním stabilizačného programu. Pri pomalom ozdravení svetovej ekonomiky, hlavne ekonomiky štátov eurozóny možno očakávať aj pokles gréckeho rastu HDP. Podľa oficiálne zverejnených údajov v rámci stabilizačného programu možno očakávať, že grécka ekonomika v budúcom roku bude v recesii¹². Práve pokračujúca recesia gréckej ekonomiky v spojení s neistým vývojom svetovej ekonomiky, ale hlavne v ekonomik štátov eurozóny môže viesť k zhoršeniu vývoja verejného dlhu. Jedným z prijatých stabilizačných opatrení, ktorý sa nedarí plniť je plánovaný príjem z privatizácie¹³ do štátneho rozpočtu.

¹¹ Stabilizačné programy pre Írsko, Portugalsko a Island sú viac-menej úspešné v porovnaní s Gréckom. Dokonca stabilizačný program pre Island v objeme 6 mld. USD je považovaný ako veľmi úspešný.

¹² Očakáva sa, že bude pokles HDP v roku 2011 o 5,6% a v roku 2012 sa zníži pokles na 3%.

¹³ V stabilizačnom programe do roku 2020 sa počítalo, že príjem z privatizácie dosiahne 66 mld. USD. Na základe aktuálneho vývoja možno konštatovať, že tento príjem dosiahne približne 46 mld. USD.

Na dosiahnutie udržateľnosti verejného dlhu Grécka sú potrebné dodatočné finančné zdroje. Tieto môžu byť kombinované s EÚ a z MMF. Na získanie potrebných dodatočných finančných zdrojov z medzinárodných menovo-finančných inštitúcií a z EÚ je potrebné, aby zodpovední politici v Grécku jednoznačne deklarovali svoj záväzok pri prijímaní a implementovaní prijímaných opatrení do reálneho hospodárskeho života.

Záver

Pri hodnotení vývoja vo financovaní verejného dlhu je dôležité zohľadniť, či je verejný dlh emitovaný na domácom trhu, alebo na zahraničnom trhu. Keď verejný dlh je v prevažnej miere zahraničný, v takom prípade je ten-ktorý štát vystavený väčším rizikám pri zmenách úrokových sadzieb a výmenných kurzov. Tento vývoj bol charakteristický hlavne pre Grécko.

Súčasný vývoj fiškálnej neudržateľnosti Grécka je výsledkom vzájomne negatívne pôsobiacich faktorov, hlavne politickej nezodpovednosti a odbornej nekompetentnosti pri riadení nielen verejných financií, ale aj ekonomiky ako takej.

Pokračujúce zdĺhavé rozhodovania pri prijímaní potrebných opatrení na stabilizáciu verejných financií v niektorých štátoch eurozóny môžu viesť k dlhodobu neudržateľnej situácii a tým aj k destabilizácii základných pilierov menovej únie.

Pretože väčšina členských štátov eurozóny zatiaľ nebola schopná v praxi dodržiavať pravidlá stanovené v Pakte stability a rastu, jednou z možných ciest riešenia je pripraviť vecné a systémové opatrenia na vytvorenie spoločnej fiškálnej politiky.

Použitá literatúra:

1. Eurostat (1995-2011 október)
2. Medzinárodný menový fond (1999-2010)
3. OECD (2000-2011 september)

Kontakt

doc. Ing. Juraj Sipko, PhD., MBA

Paeurópska vysoká škola

Fakulta ekonómie a podnikania.

Tematínska 10

851 05 Bratislava.

Zuzana Slušná

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

KULTÚRNY ŽIVOT V SÚČASNOSTI: NÁVRAT TRADIČNÝCH FORIEM

Abstrakt

Globalizácia je procesom viacerých tvárí. V čoraz výraznejšej miere sledujeme, ako sa podieľa na podobe miestnej kultúry. Najmä na tejto rovine sa čoraz intenzívnejšie prejavujú negatívne dôsledky prebiehajúcich zmien: apatia, únava a neochota ľudí podieľať sa na verejnom aj kultúrnom živote občianskeho spoločenstva. Do centra pozornosti odborníkov sa dostali aktivity a stratégie, umožňujúce manažovanie komunitnej súdržnosti na miestnej úrovni a viditeľné zlepšovanie kvality sociálneho a kultúrneho života.

Kľúčové slová: miestna kultúra, komunitná súdržnosť, súdržnosť a spolupatričnosť, globalizácia, sociálna a kultúrna animácia

Abstract

Globalization is process with several faces. Now we could pursue its far-reaching consequences far more strongly, especially on shape of local culture. Especially at this level is increasingly reflected the negative impact of ongoing changes, namely apathy, fatigue and reluctance of residents and locals to participate in public community life, both social and cultural. Focus of academic interest is headed to the mastering of community cohesion, for the most part on activities and strategies which could visibly improve quality of cultural and social life.

Key words: local culture, community cohesion, solidarity and participation, globalization, socio-cultural animation

Globalizácia je procesom viacerých tvárí a vnútorne protirečivých dôsledkov. Ovplyvňuje každodenný život človeka, poznamenáva sociálne jestvovanie a svoje stopy zanecháva aj na „pavučine symbolov“, ktoré konštituuju kultúru. Prebiehajúce procesy narušili a zmenili niektoré funkcie kultúry. Kultúra na určitý čas prestala byť vnímaná ako základná opora konania a nenahraditeľná databáza, sumarizujúca zdieľateľnú skúsenosť jednotlivcov a sociálnych skupín. V oveľa výraznejšej miere bola prezentovaná ako supermarket plný pestrých a lákavo zabalených symbolov, voľnočasových aktivít a spektakulárnych dobrodružstiev. Jedným z najviditeľnejších a najcitlivejších vnímaných dôsledkov a následkov uvedených procesov je prehľbujúca sa individualizácia a partikularizácia spoločnosti.

Ľudia, základné prvky sociálnych kolektívov, svoje naplnenie v oveľa výraznejšej miere spájajú s pluralitnými kultúrnymi mikrosvetmi, ktoré vzbudzujú túžbu konzumovať krátkodobé spektakulárne zážitky, ale zároveň zanechávajúce po vyprchaní nielen prázdno a posadnutosť po jeho ďalšom krátkodobom znovuvyplnení (SLUŠNÁ 2011:16-17).

Dôsledky uvedených tendencií je možné v čoraz výraznejšej miere sledovať aj na rovine lokálnej kultúry. V každodennej žitej praxi sa prejavujú ako apatia, únava a neochota ľudí podieľať sa na verejnom aj kultúrnom živote občianskeho spoločenstva. V centre

pozornosti odborníkov nie sú len metódy a metodologické nástroje diagnostikovania dôsledkov globalizáciou intenzifikovaných zmien, ale najmä využiteľné a funkčné nástroje, aktivity a stratégie, umožňujúce viditeľné zlepšovanie sociálneho a kultúrneho života. Okrem eliminovania negatív globalizačných procesov patrí medzi najhorúcejšie a najcitlivejšie problémy „žitej“ kultúry aj manažovanie súdržnosti a spolupatričnosti a kontinuálne zvyšovanie kvality sociálneho a kultúrneho života (alebo, vzhľadom na financovanie verejného sektora, aspoň jej udržanie).

Jedným z najčastejšie používaných pomenovaní súčasnej civilizačnej etapy (a zároveň tematizovanie jej smerovania) je postindustriálna spoločnosť. Za motto, či skôr mantru postindustriálnej spoločnosti, môžeme, v kontexte prezentovanej „optimistickej perspektívy“ a kulminujúceho rozmachu konceptu štátu sociálneho blahobytu, považovať ideu kvality života, konkretizovanú teoretikmi ako zvyšujúci sa komfort služieb v sociálnej a kultúrnej sfére, najmä v sektoroch zdravia, zábavy a vzdelávania. Konzum sa stal až príliš viditeľným a žiadaným motorom tzv. novej ekonomiky.

Predpokladom kontinuálneho hospodárskeho rastu a kľúčom k upevňujúcemu sa blahobytu bol fungujúci a prosperujúci globálny trh. Upevňovanie globálnej trhovej ekonomiky sprevádzali aj zmeny v hodnotových motiváciách, navrstvujúce sa na odtabuizovanie a demokratizáciu slasti a rozkoše a ich včlenenie do hodnotových (a vkusových) súdov. Súčasná spoločnosť je „humorno-komicky hedonistická“ (PRAVDOVÁ 2011:10). Istotu „pevného bodu“ neponúka – napriek chvíľkovému zdaniu – ani šťastie. Hoci je jednou z najžiadanejších postmateriálnych hodnôt, je aj najmarkantnejším paradoxom hypermodernej spoločnosti: čím viac blahobytu sa človeku dostáva, tým je nespokojnejší, vyprázdnennejší. Ak je možné kontinuálnu túžbu po „čomsi“ – prachovom, neuchopiteľnom a jednoznačne neartikulovateľnom – považovať (v nadväznosti na J. Baudrillarda, Z. Baumanna a G. Lipovetského) za hnacie mechanizmy konzumu, potom môžeme považovať „nevyhnutnosť voľby“ za trest (či prekliatie) konzumného subjektu. Konštruovanie identity, prežívanie sveta aj sociálne interakcie sú okamžité, epizodické, dynamické.

Sociálne prostredie prestalo byť ľudským svetom: je zbavené humanity a humánnosti. Dôsledkom premnoženia plurality a súvisiacej nevyhnutnosti voľby je apatia, indiferentnosť, ľahostajnosť, nezáujem, prázdnota a prehlbujúca sa neistota. Jiří Buriánek upozorňuje, že pocity prehlbujúcej sa neistoty v oblasti sociálnych a životných istôt spoločnosť reaguje obzvlášť citlivo. Mnohé reakcie ale prispievajú k upevňovaniu status quo: ideologizácia ochrany privátneho (súkromného) je sprevádzaná legitimovanou likvidáciou spoločného (BURIÁNEK 1998, 2001:44). Fetišizácia subjektu a jeho differentnej jedinečnosti znamenala cez vyprázdnenie a generalizáciu aj jeho postupné „likvidovanie“ – čo v eseji *Minima moralia* diagnostikoval už Theodor Adorno. Na rovine sociálnych vzťahov sa kríza subjektu prejavuje nielen prehlbujúcou sa reflexivitou (U. Beck), ale aj krízou (podľa niektorých dokonca rozpadom) fundamentálnych inštitúcií spoločnosti tradičnej (rodina) ako aj modernej (národný štát).

Niekoľko desaťročí diagnostikované, ale efektom snehovej gule dlhodobo kumulované dôsledky sa čoraz intenzívnejšie prejavujú v metropolách, v menej výrazne sú zatiaľ viditeľné v menších mestách. Kľúčové faktory krízy sociálnych svetov sú špecifické aj tým, že sú vzájomne zosieťované. Deindustrializáciu sprevádza nielen radikálna diferenciácia pracovných podmienok ale aj demografické zmeny (starnutie populácie, rastúci podiel bezdetných manželstiev, posun veku prvoroďičiek, zvyšovanie podielu matiek-samoživiteliek). Prehlbujúca sa stratifikácia spoločnosti a nerovnomerné prerozdelenie zdrojov vedie k skupinovému deklasovaniu ako aj k marginalizácii (dokonca až ku ghetoizácii) lokalít či regiónov.

Najviditeľnejšie sa uvedené zmeny prejavujú na rovine, v ktorej sa každodenne pohybuje každý človek: v podmienkach miestnej kultúry, v konkrétnej mestskej štvrti, obci či

regiónu. V kontexte silnejúcej hospodárskej krízy, prehľbujúcej sa deindustrializácie a kritickú recepciu postmoderných konceptov SUBJEKTIVITY, je renesancia tzv. tradičných foriem kultúrneho a sociálneho života citeľne prítomná v diskusiách akademikov, v deklaráciách politikov, medzi princípmi kultúrnych a sociálnych politík či v rámci iniciatív miestnych spoločenstiev a samospráv.

Východisko z pesimistického obrazu blízkej budúcnosti ponúka samotná kultúra, v ktorej sa človek stal nielen živočíchom spoločenským, symbolizujúcim, kreatívnym ale aj spolupracujúcim a súdržným. Človek nie je len pasívnym prijímateľom tovarov a služieb, ponúkaných na konzum. Aj naďalej musí kultúru vnímať ako to, čo zaisťuje a umožňuje jeho bohatý a plnohodnotný život a čo zároveň vyžaduje jeho vedomú účasť – participáciu, spoluzdieľanie. Prežívanie každodennosti by nemalo byť len „amorfne bezútešné“ (H. Lefébvre), musí byť „zakotvené“ v konkrétnych kreatívnych aktoch konštituujuúcich kultúru: v detailoch sociálnych interakcií, vo zvykoch, stereotypizovaných rutinách, v praktickom vedení či v kognitívnom kapitáli. Rovnakú dôležitosť je potrebné navrátiť aj významom, s ktorými sa vo vedomí subjektov spája, potvrdzuje a zvečňuje identita tu a teraz, smerom do minulosti aj smerom do budúcnosti. Teoretická reflexia už dlhodobejšie mapuje oživenie „pamätania“. V centre záujmu sa ocitli otázky rôznych foriem kultúrnej a sociálnej pamäte, najmä, ako upozorňuje Adela Kvasničková, javy ako (znovu)používanie textov, obrazov a rituálov, pretože ich kultivácia a prenos sú dôležitými oporami jednoty, jedinečnosti a svojbytnosti (KVASNIČKOVÁ 2010:159).

Svet sa pre jednotlivca stáva „skutočným“ až v okamihu, kedy ho zdieľa s ostatnými: v komunikačných a ritualizovaných aktoch vzájomného odovzdávania poznatkov o jeho štruktúre a fungovaní. Až symbolizačnými (kultúrnymi) aktivitami nadobúda podobu, vnímanú starovekými Grékmi ako nomos: kultúrne konštruovaný poriadok, ktorého pevnou a nevyhnutnou súčasťou sú základné kognitívne schémy, morálne zásady, „ľudová múdrosť“. Takto zvnútornený svet umožňuje jedincom žiť usporiadaný a zmysluplný život. Nie je stavom ani javom definitívnym: musí byť neustále udržiavaný, upevňovaný a kultivovaný.

Nomos, ako špecifický typ kultúrneho priestoru, umožňuje mýtickú (pre mnohých až metafyzickú) skúsenosť z pocitu ontologického bezpečia. Najčastejšie sa jedná o priestor, v ktorom sa prežívajúci subjekt cíti „dobro“, pretože jeho štruktúry vníma ako dôverne známe. Najmä takýto typ priestoru má človek potrebu ochraňovať, zveľaďovať, kultivovať. Aj preto Peter Berger zdôrazňuje, že kreovanie sociálne konštruovaného poriadku musí byť kolektívnou záležitosťou. Kým ale „kvalita života“ vypovedá primárne o kvantifikovateľných materiálnych ukazovateľoch, „nomos“ je priestorom s kvalitou, ktorú cieľavedome a vo vzájomnej súčinnosti vytvára ľudské spoločenstvo.

Potreba „patriť niekam“, mať väzby k okolitému prostrediu sociálnemu, kultúrnemu aj environmentálnemu, je jednou zo základných potrieb biologických organizmov. Identifikácia s emocionálnymi aspektmi reality sa prejavuje cez prijatie a rešpektovanie určitých hodnôt, vzorcov konania a správania sa, spôsobov myslenia. Aj preto je jedným z najdôležitejších typov priestorov, ktorý v podstatnej miere ovplyvňuje priebeh socializačných a enkulturačných procesov, pocit domova. Mary Douglasová naznačila, že pociťovanie domova neznamena len vytvorenie teritoriálnych väzieb. Rovnakú dôležitosť pripísala aj kultúrnych aktivitám a sociálnych interakciám – sfére praxis a poiesis. Výrazným identifikačným znakom domova je jeho unikátna symbolická a interpretačná otvorenosť, na ktorú upozorňoval Marc Augé. Kultúrne bytie človeka viazal so špecifickým typom priestoru, ktorý nazýva miestom (lieux). Miesto sa prejavuje nielen cez geometrické a priestorové konštanty, ale najmä cez aktivity a praktiky s ním zviazané. Miesto je poľudšteným priestorom, je otvorené každodenným aktivitám, nie je dané ale deje sa praktikovaním priestoru. Sociálne a kultúrne bytie jedinca aj kolektívov nadobúda komplexnejší význam až v kontexte komunikačných udalostí. Unikátnosť miesta spočíva práve v tom, že je ho možné podmaniť si cez kultúru.

S prvkami, čo ktoré ho tvoria – s objektami, ľuďmi a udalosťami – sa viažu hlboko uložené, ukotvené, zdieľané, symbolizované a komunikované významy (SLUŠNÁ 2006).

Priestor predstavuje miesto vtedy, ak ponúka dostatok dôvodov na situovanie „sem patrí“ najmä v rámci svetov sociálneho a kultúrneho. Základom sociálnej ukotvenosti sú vzťahy vytvorené v primárnych socializačných kolektívoch – od rodiny cez rôzne sociálne spoločenstvá – umocnené sociálnou identifikáciou. Emocionálne pozitívne stotožnenie sa so sociálnym a kultúrnym prostredím sa prejavuje nielen identifikáciou, ale aj participáciou, zapájaním sa do diania v lokalite a komunite. Fungovanie samosprávy spoločenstva na demokratizačných princípoch kráča ruku v ruke so súdržnosťou prvkov, s potrebou začleniť sa do spoločenstva (lokálnej komunity). Inter- a intrakultúrny dialóg musia prebiehať nielen medzi „národnými kultúrami“, ale aj vo vnútri všetkých kultúrnych mikrosystémov, nakoľko kultúrne skupiny a celky sa od seba vždy oddeľujú aspoň symbolickými hranicami.

Pre stotožnenie sa so sociálnym a kultúrnym prostredím sú dôležité pocity včlenenia, participácie a zdieľania, ktoré musia byť zažívané, ustanovované a obnovované. V uvedenom kontexte získavajú na význame a dôležitosti špecifické faktory sociálnej kohézie – komunitná súdržnosť. Kým pri sociálnej súdržnosti sú riziká aj riešenia najmä ekonomické a štrukturálne; v prípade súdržnosti komunitnej sú primárnymi faktormi intrakultúrne väzby vo vnútri nehomogénneho, teda z rozmanitosti pozostávajúceho sociokultúrneho celku. Základom komunitnej súdržnosti sú emociálne väzby, ktoré umožňujú vnútorne rozmanitým mikrosvetom jednotlivcov zjednotiť sa, nasmerovať sa k spoločnému cieľu alebo zdieľa(tel')nej vízií. T. Cantle a ďalší odborníci (Ch. Joppke, T. Phillips) upozorňujú na význam spoločných hodnôt, predstáv a presvedčení, ktoré vytvárajú „spoločnú víziu“ a konkretizujú „spoločne zdieľateľné“ (ciele, morálne princípy, kódy správania).

Na rovine sociálnych interakcií predstavujú rizikové faktory komunitnej súdržnosti najmä partikularizácia, polarizácia a segregácia (a iniciatívy ich posilňujúce), upevňovanie vedomia „paralelných existencií“ (priestorových, časových), ignoracia, strach, démonizácia ktoréhoľvek kultúrneho či sociálneho mikrosveta. Vytvárajú napätie, ktoré často vyústí do všeobecných konfliktov a hrozieb, ktorých nebezpečenstvo umocňuje neformálna sociálna kontrola, ambivalentné vodcovstvo a nejasná/nešpecifikovaná vízia. Nakoľko napätie a konflikty môžu z roviny komunitnej a miestnej prerásť „do niečoho väčšieho“, čoraz väčší význam získavajú investície do ľudského kapitálu. Nielen do ľudí, ktorí sa priamo podieľajú na administratíve a riadení miestnej komunity, ale v prvom rade rovnocenné (alebo aspoň spravodlivo prerozdelené) investície do ľudského a sociálneho kapitálu komunity, z ktorého komunita pozostáva. Aj v tomto kontexte sa nanovo a omnoho intenzívnejšie ukazuje význam primárnych socializačných prostredí.

Ako špecifická forma sociálnu kapitálu sa komunitná súdržnosť prejavuje vysokou mierou sociálnych interakcií vo vnútri primárnych socializačných prostredí: rodiny, susedstiev a komunity. Opierajú sa o väzby k miestu, dôležitý faktor teda predstavuje priestorová identita. Riešenia vzniknutých problémov vychádzajú zdola, vyžadujú konkrétnu akciu, nie administráciu. V nadväznosti na udalosti posledného desaťročia – nielen v USA, ale aj na základe skúseností mnohých európskych krajín – dochádza k opätovnému vyzdvihovaniu nevyhnutnosti vystavať súdržné spoločenstvo. Keďže pocity súdržnosti nie je možné nanútiť zhora, je potrebné identifikovať stratégie, ktorými je možné manažovať pocity súdržnosti a spolupatričnosti „zdola“. Rastie význam medziskupinovej spolupráce, založenej na interkultúrnom dialógu. Človek sa sociálnym a kultúrnym konaním vždy obracia na iných a smerom k iným, „vynucuje“ si reakciu vo forme odpovede.

Kultúrne aktivity, najmä sociokultúrna animácia, nadväzujú na výchovný aspekt imanentne prítomný v kultúre ako takej (ČORNANIČOVÁ 2005:334). Jednou z najvýraznejších výhod animančných aktivít nie je len neformálnosť, ale aj jej dialogická otvorenosť a kreativita, pretože nové a neznáme predstavuje ako výzvu, nie ohrozenie.

V európskej kultivačno-edukatívnej tradícii predstavuje dialóg „tradičnú“ formu aj metódu už od Platónových čias. V súčasnej filozofii výchovy sa aj v domácom prostredí stretávame so zdôrazňovaním potreby iniciovať dialóg aj ako výzvu k etickému konaniu (GÁLIK 2008:57). Na nevyhnutnosť renesancie exiologicko-etickej dimenzie v kontexte „cultura animi“ upozorňuje S. Gáliková-Tolnaiová (GÁLIKOVÁ 2007:104). Animačné aktivity umožňujú vytrhnúť ľudí zo strnulosti konzumu ponúknutím možností niečo zažiť. Súčasný človek preferuje aktívnu zážitkovú participáciu na dianí, ale jej konkrétne prejavy už často nie je schopný definovať. Jednou z horúcich tém dneška sú projekty revitalizácie komunity a transformácie pasívnych nezainteresovaných občanov na občanov aktívnych a participujúcich. Takáto zmena ale predpokladá radikálny obrat a zmenu správania: zodpovednosť za komunitu preberú tí, ktorí ju tvoria, nielen tí, ktorí ju administrujú a spravujú. Pozitívnym východiskom aj cieľom snažení je fakt, že verejná participácia na dianí a živote komunity je osvojiteľnou kompetenciou.

Kultúra je od počiatkov založená na cieľavedomej aktivite človeka a vždy bude predstavovať výzvu k podnetom, zážitkom a participácii, ako svedčí význam latinského slova *colo, colere*, zdokonaľovanie a zlepšovanie.

Použitá literatúra:

1. BAUMAN, Z.: Tekuté časy. Život vo veku nejistoty. Praha: Academia, 2008, ISBN 80-2001-656-0.
2. BAYER, I.– ŠAFR, J.–VOJTÍŠKOVÁ, K.: Prístupy k sociologickému zkoumání kultury a stratifikace. Praha: CESES FSV UK, 2007. ISSN 1801-1519.
3. BURIÁNEK, Jiří: Bezpečnostní rizika a jejich percepce českou veřejností. Sociologický časopis XXXVII, č.1, 2001, str. 43-64.
4. CANTLE, T.: Community Cohesion: A New Framework for Race and Diversity. Houndmills: Macmillan Publishers, 2001 (2008), ISBN 978-80-230-21673-0.
5. ČORNANIČOVÁ, R.: Animácia kultúry a kultúrno-osvetová činnosť. IN: PODOLÁKOVÁ, K., ed.: Kulturológia ako akademická disciplína. Acta culturologica č. 15, Bratislava: Národné osvetové centrum, 2005, str. 338-341, ISBN 80-7121-258-X.
6. DUBNIČKA, I.: Etnocentrizmus versus konzumizmus a kultúrna identita. IN: PODOLÁKOVÁ, K., ed.: Kulturológia ako akademická disciplína. Acta Culturologica č. 15, Bratislava: Národné osvetové centrum, 2005, str. 260 – 271, ISBN 80-7121-258-X.
7. ERIKSEN, T. H.: Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě. Praha: Triton, 2007, ISBN 80-7254-925-2.
8. GÁLIK, S.: K filozofickému problému virtuálnej reality v masmediálnej komunikácii. IN: MAGÁL, S. - MISTRÍK, M.: Masmediálna komunikácia v interdisciplinárnom výskume. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2006, ISBN 80-8922-045-7, str. 56-58.
9. GÁLIKOVÁ-TOLNAIOVÁ, S.: Problém kultúrnej dynamiky súčasného človeka. IN: PETRUCIOVÁ, J.-FEBER, J.: Človek – dejiny – hodnoty III. Jako filozofický, socio-kulturní, politický, historický a pedagogický fenomén. OSTRAVA: Repronis., str. 102-106, ISBN 80-7368-273-.

10. GAŽOVÁ, V.: Modely kultúrnej výchovy na prelome tisícročí . IN Gažová, V. (2003): Perspektívy kulturológie. AC 10, Bratislava: PEEM, str. 202–18, ISBN 80–8890–181–2.
11. HÁLA, V.: Univerzalizace práv a hodnot v evropském kontextu. IN. HRUBEC, M., ed.: Spor o Evropu: postdemokracie nebo predemokracie? Praha: Filosofie, 2005, str. 45–56, ISBN 80–7007–214–8.
12. HUDEKOVÁ, Z. – MEDERLY, P.: Spoločné európske indikátory udržateľného rozvoja miest. Pilotný projekt v Slovenskej republike. Bratislava: REC, 2003, ISBN 80–968–850–6–5
13. CHOMOVÁ, S. et al. Voľný čas: príležitosť na rozvoj kreativity, inovácií a vzdelávania. Bratislava : Národné osvetové centrum, 2009. 87 s. ISBN 978-80-7121-313-0.
14. CHOMOVÁ, S.: Výzvy dneška: kompetencie kultúrno-osvetového pracovníka. IN: GAŽOVÁ, V. – SLUŠNÁ, Z., ed.: Horizonty kulturológie. Acta Culturologica č. 20., Bratislava: NOC, 2010, str. 82–92, ISBN 978–80–7121–329–1.
15. IŠTVÁNIKOVÁ, L. – ČIŽMÁRIK, M.: Hodnoty a hodnotové orientácie v zrkadle dejín (prehľadová štúdia). Súčasť riešenia projektu VEGA 2/6190/6 2007. Človek a spoločnosť 2/2007, ISSN 1335– 3608.|
16. KELLER, J.: Město v postindustriální společnosti. IN: HRUŠKA–TVRDÝ, L., et al: Industriální město v postindustriální společnosti. Ostrava: Technická universita, 2011. ISBN 978–80–248–2172–6 KVASNIČKOVÁ, A.: Kultúrna pamäť v multidisciplinárnom kontexte. IN: GAŽOVÁ, V. – SLUŠNÁ, Z., ed.: Horizonty kulturológie. Acta Culturologica č. 20., Bratislava: NOC, 2010, str. 154–164, ISBN 978–80–7121–329–1.
17. POMALIŠOVÁ, Michaela et al (2010): Zrcadlo udržitelnosti. Hodnocení kvality života ve městech se zapojením veřejnosti. Praha: TIMUR, ISBN 978–80–904490–6–0.
18. PRAVDOVÁ, H.: Determinanty kreovania mediálnej kultúry. Trnava: FMK UCM, 2009, ISBN 978–80–8105–113–5.
19. PRAVDOVÁ, H.: Fenomén zábavy a úloha stereotypov v produkcii a recepcii mediálnej kultúry. Communication Today 1/2011, ISSN1338– 130X, str. 6– 24
20. SLUŠNÁ, Z. – STRELKOVÁ, J.: Animácia kultúrnych činností. IN Rozália Čornaničová [et al.]: Animátor kultúry : učebnica dištančného vzdelávania. Bratislava : NOC, 2007, str. 158- 223, ISBN 978-80-7121-278-2.
21. SLUŠNÁ, Z. : Animácia: módný trend, aktuálna potreba alebo kreatívna inovácia?. IN: BALÍN, J. – VAV-REKOVÁ, L.[et al.]: Interkulturalita a národnostné menšiny: v sociálnych, filozofických, pedagogických, kultúrnych, historických a prírodovedných súvislostiach. INTERRA 6. Spišská Nová Ves: Hnutie R – Spiš, str. 406 – 409, ISBN 978–80–970032–1–0.
22. SLUŠNÁ, Z.: Globalizácia a život lokálneho spoločenstva s dôrazom na kultúrno-osvetové aktivity. IN: Reflexia globalizácie v lokálnom spoločenstve, Trnava : UCM, 2006 s. 135–146, ISBN 80-89220-46-0.
23. SLUŠNÁ, Z.: Kreativita a vzdelávanie v oblasti kultúry. IN: CHOMOVÁ, S., ed.: Voľný čas: príležitosť na rozvoj kreativity, inovácií a vzdelávania. Bratislava: NOC, 2009. ISBN 978–80–7121–313–0, s. 37–47.

24. SLUŠNÁ, Z.: Konzum ako sémantické dobrodružstvo: pop-kozmopolitizmus, porozumenie a transmediálna komunikácia. IN MAGÁL, S. – PETRANOVÁ, D. – SOLÍK, M, eds.: Nové diskurzy mediálnych štúdií. Megatrendy a médiá. Trnava: UCM, 2011. ISBN 978–80–8105–253–8, s. 15–24.

Kontakt

PhDr. Zuzana Slušná, PhD.

Katedra kulturológie FiF UK v Bratislave

Gondova 2

818 01 Bratislava

E-mail: zuzana.slusna@fphil.uniba.sk

Karol R. Sorby

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKEJ UNIVERZITY V BRATISLAVE

IDENTITA A ZAHRANIČNÁ POLITIKA NA BLÍZKOM VÝCHODE¹

Abstrakt

V súvislosti s dejinami Blízkeho východu sa často spomína politická identita. Je známe, že od konca druhej svetovej vojny do 70. rokov sa diskusie medzi tými, ktorí sa zaoberali blízkovýchodnou politikou, sústreďovali na rozmach a úpadok panarabského hnutia, na slabosť štátov regiónu alebo na nesúlad medzi hranicami vytýčenými koloniálnymi mocnosťami a existujúcimi identitami. Diskusie v 90. rokoch zasa skúmali islámsky prúd v blízkovýchodnej politike a do akej miery ohrozuje domácu legitimitu a politickú stabilitu týchto štátov. Od vojny v Zálive v roku 1991, rozmach kurdskeho národného hnutia a strata zvrchovanosti irackého štátu nad časťou svojho územia, oživilo otázky týkajúce sa politickej identity Iraku. Dôležité otázky sa začali vynárať v súvislosti s odchodom dlhoročných arabských vodcov v očakávaných zmenách režimov, či ich odchod z politickej scény vyvolá zrážky medzi etnickými, sektárskymi a náboženskými skupinami. Takmer všetky diskusie po 11. septembri a vzhľadom na stratégiu USA bojovať proti terorizmu, sa sústreďujú na to, či sa islámske štáty Blízkeho východu stanú v tomto boji spojencami USA. Hranice skupinovej lojality a príslušnosti preukázali počas uplynulého storočia značnú fluktuáciu a tento trend pokračuje. Žiaden odborník na problémy blízkovýchodnej politiky nemôže chápať tento región bez toho, aby nebral do úvahy nestálosť a premenlivosť identity.

Kľúčové slová: nedoceňovanie identity; rozdielne stanoviská na formovanie identity; alternatívy „národnej identity“ na Blízkom východe; vplyv identity na zahraničnú politiku.

Abstract

Much of the political history of the Middle East has been told with references to political identities. Certainly from the Second World War to the 1970s, debates among students of Middle East politics focused on the rise and decline of the pan-Arab movement, on the early weakness of states in the region, or the lack of fit between the boundaries imposed by colonial powers and existing identities. Since the Gulf War of 1991, the revival of Kurdish national movement and the decline in the sovereign authority of the Iraqi state over some of its territory have resurrected questions about Iraq's political identity. A key question in the much-anticipated regime transitions that have begun to occur with the exit of long-serving Arab leaders is whether their departures will unleash a clash among rival ethnic, sectarian, and religious groups. Nearly all discussions in the aftermath of September 11th, and in regard to the United States' strategy to fight terrorism, highlight whether Middle Eastern states will be able to align with the USA because of their Islamic character. The boundaries of group loyalty and membership have demonstrated considerable fluctuation during the past century and will continue to do so. No student of Middle Eastern international politics can

¹ Tento príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA-1/1009/11 na Fakulte medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave.

begin to understand the region without taking into account the ebb and flow of identity politics.

Key words: underestimation of identity; different attitudes on identity formation; the alternatives of “national identity” in the Middle East; how identity affects foreign policy.

Hoci odborníci na Blízky východ nemôžu prehliadnúť význam identity, v teórii súčasných medzinárodných vzťahoch pokračuje trend nedoceňovania identity. Teória medzinárodných vzťahov po druhej svetovej vojne dostávala systematický charakter. Tým, že opustila klasické realistické modely medzinárodnej politiky, ktorá uznávala isté odchýlky v národných záujmoch vzhľadom na odlišnosti v národných kultúrach, teória medzinárodných vzťahov smeruje zväčša k nemenným systémovým vlastnostiam naznačujúcim jednotné (spoločné) národné záujmy. Tento vývoj naštartoval Kenneth Waltz v knihe *Theory of International Politics* a našiel si mnohých nasledovníkov, ktorí rozvíjali jeho teoretický model. Možno pochybovať, že toto bolo Waltzovým cieľom, lebo on si dobre uvedomoval, že štáty môžu mať domáce motívy pri realizácii zahraničnej politiky. Jednako mnohí politológovia jeho prácu interpretovali tak akoby všetky záujmy daného štátu mohli byť odvodené od jeho pomerného postavenia v medzinárodnej politike.

Mnohí odborníci teda vychádzajú z predpokladu danosti štátnych záujmov a motivácií namiesto toho, aby ich chápali ako predmet výskumu. Hoci v zásade nevyklúčujú domáce zdroje záujmov, v praxi mnohí predpokladajú, že medzinárodná politika má monopol na štátne záujmy. Či si Waltzova systémová teória vyžaduje materialistickú definíciu medzinárodného systému a nepripúšťa žiadne odchýlky v štátnych záujmoch je vecou diskusie, ale je nepochybné, že počas posledných desaťročí mnohí vedci venujúci sa tejto otázke predpokladali, že logickou štartovacou čiarou je homogenita štátnych záujmov.

Odborníci skúmajúci medzinárodnú politiku rýchlo prijali a rozvinuli tieto systematické modely pre Blízky východ. Teória spojenectiev (*Theory of Alliances*) Stephena Walta modifikovala Waltzov model a tvrdila, že „rovnováha hrozby“ poskytuje lepší ukazovateľ zdrojov a posunov v modeloch spojenectiev. Svoj model odvážne overil na mieste, ktoré sa pokladalo za presiaknuté konfliktom identít, t. j. arabský východ. V rozpore s väčšinovým názorom tvrdil, že vnútroarabská politika je poznačená faktorom identity a náboženstva, aj keď je rovnaká ako iné vnútroštátne politiky, pretože vlastnosti systému sú rovnaké ako kdekoľvek inde. Arabskí vodcovia môžu prikrášľovať svoju politiku jazykom panarabizmu a islámu, ale realisti a neorealisti už dávno zistili, že štátnici vedení vlastným záujmom využívajú miestne legitimizujúce princípy, aby ospravedlnili svoju zahraničnú politiku hnanú mocenskými záujmami. V tomto zmysle Shibley Telhami, modifikujúci neorealisticke zásady dokazoval, že cesta k Camp Davidu bola hnaná posunom regionálnej a medzinárodnej mocenskej rovnováhy, ktorý spôsobil, že účastníci si vyrátali aká politika im najlepšie umožní presadiť ich dlhodobé bezpečnostné záujmy. Podobne ako Stephen Walt, aj Shibley Telhami bral do úvahy názory regionálnych vedcov, ktorí tvrdili, že politiku Izraela, USA a Egypta viedla ideologická politika, a dospel k záveru, že najpriateľnejším vysvetlením tohto zlomu v arabsko-izraelskom konflikte je dobrá staromódna mocenská politika.

Viacerí vedci, aby vysvetlili blízkovýchodnú politiku, vyvinuli v priebehu desaťročí teórie odvodené od konštruktivismu. Panarabizmus vybavil arabské štáty arabskými národnými záujmami, ktoré umožnili konštruktivistom skúmať dopad identity a spochybníť realistické predpoklady, že záujmy sú homogénne vo všetkých kontextoch. Konštruktivisti sa zamerali na rozličné úvahy: spoločenská stavba arabských národných záujmov; vznik suverenity ako organizačného princípu medzištátnej politiky; účinok arabských a suverénnych noriem na vzájomné pôsobenie (interakciu) medzi arabskými vodcami snažiacimi sa prežiť; a posun záujmov arabských štátov spôsobený transformáciou národných identít. Jeden

významný záver je ten, že spoločná identita môže byť viazaná ku konfliktu alebo k spolupráci. Ak sa región stal realistickejším, ako teraz tvrdia niektorí realisti, tak musíme tieto vzniknuté skutočnosti nielen vziať do úvahy, ale aj vysvetliť ich existenciu.

Rozdielne stanoviská na formovanie identity a zmenu

Hoci existuje mnoho definícií identity, väčšina z nich sa začína chápaním seba v pomere k druhým. Skrátka identita nie je len osobná alebo psychologická, ale aj spoločenská plne ovplyvnená aktérovým vzťahom k iným. Podobne národná a štátna identita sa formuje vo vzťahu k iným národom a štátom. Táto spoločná identita sa viaže k vzťahu obyvateľov jednej komunity k tým, ktorí sú za hranicami komunity a jej územia. Štátna identita je chápaná ako spoločná a oficiálne vymedzená identita viažuca sa k štátnemu aparátu; národnú identitu možno definovať ako skupinu ľudí, ktorá má historickú vlasť, spoločnú minulosť a historickú pamäť, má zákonné práva a povinnosti pre všetkých členov a má znaky ktorými sa odlišuje od iných. Rozlišovanie štátnej a národnej identity poskytuje väčšiu historickú a koncepčnú jasnosť. Na Blízkom východe môže byť štátna identita úplne odlišná od národných identít miestneho obyvateľstva a vytvára bezpečnostné riziká, ktoré vnímajú aj nezainteresovaní pozorovatelia.

Nutnosť rozlišovať medzi štátnou a národnou identitou, by v istom čase mnohí odborníci na medzinárodné vzťahy boli považovali za zbytočnú. Podľa pracovného predpokladu v období studenej vojny, štát vo svojich hraniciach reprezentuje viac-menej homogénnu komunitu, ktorú možno označiť ako národ. Avšak ukončenie studenej vojny a naštartovanie radu občianskych vojen založených na etnicite a identite, viedlo odborníkov na medzinárodné vzťahy k tomu, aby prehodnotili svoje predpoklady a uznali, že štát a národ v mnohých častiach sveta nesplývajú. Táto situácia nie je prekvapujúca pre tých, ktorí sa zaoberajú situáciou na Blízkom východe (ale aj v strednej a východnej Európe). Zásadný rozdiel v otázke budovania štátu na Blízkom východe a v iných častiach „tretieho sveta“ spočíva v tom, že arabskí vodcovia sa pokúšali zúžiť národné predstavy z ich nadnárodného postavenia do hraníc štátu, kým iní vodcovia „tretieho sveta“ sa pokúšali naplniť štát národnou identitou odvodenou od národnostných zložiek. Závažným dôsledkom tohto pohybu pre Blízky východ je, že projekty budovania národa a štátu sa uskutočňovali na regionálnej a nie iba na miestnej úrovni.

Zatiaľ čo špecialisti na medzinárodné vzťahy sa dlho nezapodievali diskutovaním o vzniku národných identít, priestor bol zahltený odborníkmi na porovnávaciu politiku. História regiónu a história celého nacionalizmu odhaľuje diskusiu o tom, čo tvorí národnú alebo štátnu identitu. Ako vysvetliť, prečo sa Egypt v roku 1958 stal „Zjednotenou arabskou republikou“ a prečo sa v 70. rokoch zmenil na „Egyptskú arabskú republiku“. Ako vysvetliť ústup Jordánska od panarabskej identity k identite domáceho vlastenectva? Prečo pred rokom 1970 mal arabský nacionalizmus prevahu nad silným sýrskym vlastenectvom?

Pri hľadaní príčinnej súvislosti medzi identitou a zahraničnou politikou, zisťujeme, že sotva možno nájsť jednoduché vysvetlenie pre vznik konkrétnej národnej identity. Odborníci označili tri hlavné zdroje ako 1. sila mocenských elít; 2. spoločenské sily a 3. medzinárodné sily. Prvý zdroj sa dlho využíval tvrdením, že nacionalizmus vytvárajú a manipulujú ním politicky bystré a po moci hladné politické elity. Rozličné argumenty tohto typu sa pri výskume Blízkeho východu dosť využívali, hlavne pri vysvetľovaní vzniku panarabizmu a jeho spojení s mestskými a štátnymi elitami. Ale aj najtvrdší zástancovia týchto argumentov príznačne zahŕňajú do svojich analýz aj iné faktory a uznávajú, že manipulácii môže podľahnúť aj existujúce kultúrne pozadie.

Na rozdiel od argumentov prvej skupiny, ktoré sa spoliehajú na prístup zhora dolu, argumentácia odvolávajúca sa na spoločenské sily navrhuje prístup zdola nahor. Niekedy sú

vládcovia zaskočení spodným prúdom nacionalizmu. To sa prejavilo na viacerých miestach, kde arabskí vládcovia neskoro zaznamenali rastúcu prítomnosť panarabizmu, ktorý pestovali spoločenské hnutia, politickí aktivisti, intelektuálne spodné prúdy a nové myšlienky. Táto spoločenská dimenzia je zrejmá tam, kde tak štát ako aj spoločenské skupiny sa zhodnú na národnej identite, ale rozchádzajú sa na hodnotení jeho významu a očakávaní. To sa prejavilo niekoľkokrát na arabskom východe, kde palác alebo vláda hlásali jednu víziu arabského nacionalizmu, kým „ulica“ presadzovala niečo iné. V 50. rokoch si kráľ Husajn myslel, že symboly arabského nacionalizmu ho dostatočne chránia, ale zistil, že rozličné spoločenské sily požadujú jeho oveľa radikálnejšiu verziu, takže zostal izolovaný. Keď sa začiatkom 70. rokov dostal k moci v Egypte Anwar as-Sādāt, pokúsil sa z politických dôvodov podporiť islámsku identitu Egypta, ale zistil, že náboženské skupiny zúrivo odmietajú jeho verziu tejto identity.

Nakoniec národnú identitu môžu formovať medzinárodné faktory. Niekedy je medzinárodný systém jednoducho katalyzátorom diskusií na miestnej úrovni. Rozpad impérií je príznačne spojený so širokými diskusiami o hraniciach politickej komunity. Pád Osmanskej ríše spustil v celom regióne diskusiu o tom, čo zaplní mocenské vákuum. Koniec studenej vojny a rozpad ZSSR podobne spustil diskusie o hraniciach postihnutých komunit regiónu. Sú aj iné príklady vplyvu medzinárodných faktorov. Pokračuje diskusia o tom, či nacionalizmus v „tretom svete“ a na Blízkom východe predstavuje vývoz západnej politickej formy. Formy kolonializmu a imperializmu spustili domácu reakciu a spôsobili zvýšený dopyt po národnom samourčení (zvrchovanosti). Súčasná globalizácia, najmä formy, ktoré sa pociťujú ako prvky presadzujúce západnú kultúru, vyvolali obranu domácich kultúr, ktoré sa tým cítia ohrozené. Táto obrana je často spojená so vznikom istých foriem „islamizmu“. Zásahy veľmocí vyvolávali diskusie, týkajúce sa hraníc politickej komunity. Napr. počas studenej vojny pokus Západu tlačiť arabské krajiny, aby sa pripojili k politike zadržovania, rozduchali plamene arabského nacionalizmu, čo sa najvypuklejšie ukázalo pri krachu Bagdadskeho paktu. Z uvedeného vyplýva, že sotva možno nájsť jednoznačné vysvetlenie formovania štátnej alebo národnej identity, lebo k jednému hlavnému faktoru sa vždy pridruží viacero vedľajších. Väčšina odborníkov uznáva zmes faktorov, ktoré ovplyvňujú vývoj danej národnej identity v danom čase.

Možné alternatívy „národnej identity“ na Blízkom východe

Dokonca aj tí, ktorí zdôrazňujú moc vládcov pri formovaní identít uznávajú, že alternatív nie je veľa. Netreba si zobrať primárny názor na identitu, aby sme rozoznali, že ide o obmedzené historicky náhodné možnosti. V blízkej budúcnosti by asi nikto neprijal „severoamerickú“ identitu a ťažko si predstaviť, že by v súčasnej izraelskej alebo arabskej politike vzniklo masové hnutie presadzujúce „blízkovýchodnú“ identitu. Súčasné možnosti na Blízkom východe sú obmedzené dejinami a príznačne sa točili okolo jednej z troch vplyvov: štát, islám a panarabizmus. Na rozdiel od prejavov nacionalizmu v mnohých iných častiach sveta, na Blízkom východe niektoré z najživotaschopnejších alternatív boli nadnárodné. Tento vývoj najlepšie pochopíme ako výsledok viacerých faktorov: vznik nemeckej definície nacionalizmu založenej na spoločnom jazyku, rozširujúce sa siete združovania a vonkajší vplyv kolonializmu, imperializmu a sionizmu. V izraelskej politike bola identita obmedzená zväčša na rozličné prúdy sionizmu, hoci v tejto zdanlivo postsionistickej ére aj náboženské a sekulárne identity súťažia o svoje miesto.

Praktické možnosti pre formovanie identity národného štátu sú ešte limitovanejšie. V súčasnej blízkovýchodnej politike štát získal prevahu a je svojou spoločnosťou čoraz viac vnímaný ako legitímny. Jeden dôsledok inštitucionalizácie a legitimizácie štátu je fakt, že protichodné názory na národnú identitu sa pokúsili dodať identite taký význam, ktorý by

vyhovoval jej vlastnej vízii legitímnej politickej komunity. Jeden prúd v egyptskej politike chápe národnú identitu v spojení s islámskou a arabskou identitou. Egyptský model sa stal súčasťou drámy celého regiónu. V mnohých iných arabských štátoch sa súčasná diskusia nesústreďovala na štátno-národnú identitu verzus panarabizmus, ale na charakteristiku štátu, ktorý má územno-národnú identitu a arabskú identitu. Anwar as-Sādāt aj keď zmenil názov Egypta zo Zjednotenej arabskej republiky na Egyptskú arabskú republiku, zachoval arabskú identitu v názve.

Diskusia o alternatívach môže naznačovať, že tieto identity sú výlučné, a preto nie sú vhodné na miešanie. To však neplatí všeobecne a vôbec nie na Blízkom východe. Ako mnohí odborníci na nacionalizmus a identitu zistili, jednotlivci, národy a štáty môžu mať viacero identít; v skutočnosti niekedy tieto identity môžu byť integrované relatívne harmonickým spôsobom. Pre väčšinu Egyptanov v rozličných dobách byť Egyptanom a zároveň arabským nacionalistom nerobilo problémy ani to nevyvolalo nijaké konflikty identity. Táto situácia môže niekedy viesť k šovinizmu – čo je dobré pre Egypt, je dobré pre arabský svet – ale niekedy to môže znamenať, že arabská národná identita pomáha definovať, čo to znamená byť Egyptanom. Inokedy dáva väčší zmysel uvažovať s hierarchiou identít, t. j. s jednou, ktorá tvorí jadro a ďalšími, ktoré sú „aktivované“ počas určitých spoločenských situácií a nepodkopávajú základ. Dejiny regiónu však svedčia o tom, že tieto identity sú niekedy medzi sebou v konflikte, lebo isté zmeny prostredia nútia aktérov vybrať si medzi požiadavkami vnútenými jednou identitou a tými, ktoré vyžaduje druhá, a tak sa štáty môžu dostať do konfliktu identít. Takýto stav môže nastať vždy keď sa kolektívna identita štátu dostane do rozporu s požiadavkami a určujúcimi charakteristikami širšej komunity, ktorá predstavuje dodatočný zdroj identity štátu.

Vplyv identity na zahraničnú politiku

Nakoniec sa treba pozrieť na spojenie medzi identitou a zahraničnou politikou. Treba si položiť otázku, či nás stanovenie identity informuje o zahraničnej politike blízkovýchodných štátov tak, že iným spôsobom by sme ju nerozoznali, alebo aký rozdiel spôsobuje identita. Je možné, že diskusia týkajúca sa identity, ktorá je dôležitá vnútri štátu, nie je osobitne relevantná pre zahraničnú politiku štátov. Realisti sú toho názoru, že identita môže formovať zahraničnú politiku a kladú „národný záujem“ (záujem o prežitie režimu) pri uskutočňovaní zahraničnej politiky nad všetky ostatné úvahy, vrátane ideologických. No predstavu, že arabská jednota bola ústredným faktorom určujúcim politiku Džamāla cAbdannāsira alebo zahraničnú politiku bacsistickej Sýrie a Iraku v 60. rokoch, jednoznačne odmietol Malcolm Kerr, ktorý poukázal na rozhodujúcu úlohu vlastného záujmu. Aj keď mnohí tvrdia, že panarabizmus bol pre Džamāla cAbdannāsira hlavným nástrojom politiky, stále sa musíme pýtať prečo to bol taký užitočný nástroj. Presvedčivá odpoveď musí poukázať na prevažujúce spoločenské normy, ktoré urobili panarabizmus takým príťažlivým.

Vedci tiež boli náchylní klásť svoje výskumné otázky a organizovať svoj výskum na odpoveď na otázku či zahraničnú politiku štátu formujú identity alebo záujmy. Skúsení realisti a neorealisti uznávajú, že záujmy nie sú hnané hrubými materiálnymi silami; preto ich koncepcia záujmov často zahrňuje poukazy na faktory predstavivosti, ale nepriznávajú, že identity môžu byť zdrojom záujmov. Preto stavať záujmy do protikladu s identitou je zavádzajúce. Odborníci na región zistili, že identita môže byť významným zdrojom národnoštátnych záujmov. Najzreteľnejšie to vidno v tom, že arabský štát zriedka poukazuje na štátne záujmy, ale skôr na arabské národné záujmy, ktoré pravdepodobne prichádzajú od nadnárodného arabského národa a nie od územne definovaného štátu. Iba tým, že si uvedomíme ako arabizmus formuje egyptský národný záujem, sme schopní vysvetliť veľa významných zahraničnopolitických udalostí, vrátane egyptského zjednotenia so Sýriou v roku

1958 alebo jeho zásahu v Jemene v 60. rokoch. Naopak, panarabský Egypt, nemohol uzavrieť bilaterálny mier s Izraelom. Podobne zmeny v jordánskej identite sformovali jordánske národné záujmy. Národná identita je teda dôležitým zdrojom záujmov štátu.

K dispozícii sú podobné príklady vzťahu medzi národnou identitou a orientáciou zahraničnej politiky štátu. Uvážme zmenu palestínskej priority, keď bola OOP uznaná za národné hnutie. Ako hnutie s cieľom poskytnúť palestínskym utečencom spravodlivosť a vrátiť ich do Palestíny, OOP mala záujmy, ktoré boli v úplnom rozpore so záujmami Izraela: návrat vyhnaných Palestínčanov do svojej domoviny by ukončil židovskú väčšinu v Izraeli a tým identitu židovského štátu. Tým, že sa OOP stala národným hnutím, sa však jej ciele zmenili a postavili jej zámer vytvoriť štát nad pôvodný cieľ žiadať návrat do Palestíny. Jedným z dôsledkov tejto zmeny bolo znížená miera násillia ako nástroja politiky. Ešte stále akýkoľvek záver týkajúci sa nutnosti dívať sa na „identitu“ ako na premennú veličinu v zahraničnej politike spočíva na tom, či taký prístup rozširuje naše chápanie vývoja.

Informačná revolúcia, kolektívne identity a regionálna politika

Jedna zjavná črta, ktorou sa Blízky východ líši od väčšiny ostatných regiónov je to, že národná identita má nadštátny (nadmárodný) charakter. Iste, na Blízkom východe došlo k zmene typickej predstavy pohybu identity od vysoko lokalizovanej k viac nadnárodnej. Zmeny v materiálnych faktoroch, vrátane technológie a technických zmien, zvýšili mieru vzájomného pôsobenia; následne toto vzájomné pôsobenie umožnilo rozšírenie a prehĺbenie vzájomnej identifikácie. Faktory, ktoré vytvorili arabské politické uvedomenie možno krátko vymenovať. Jedným z faktorov je spoločný arabský jazyk, ktorý poskytuje nielen prostriedok na komunikáciu, ale aj rodiace sa symboly identity (najmä keď sa týkajú islāmu). Zavedenie technológie tlače umožnilo, aby sa všetky po arabsky hovoriace komunity mohli kontaktovať. Nový politický slovník nacionalizmu rozkvitol koncom 19. storočia a potom dostal otrávenú injekciu od kolonializmu a sionizmu; tie reprezentovali hrozby, ktoré sú živnou pôdou každého nacionalizmu.

Nacionalizmus sústredený na štát súťažil zarovno s arabským nacionalizmom ako hlavný jazyk politickej mobilizácie a protestu až do konca druhej svetovej vojny. Miska váh sa potom naklonila v prospech arabského nacionalizmu, pretože rozličné rodiace sa udalosti, najmä tie, ktoré sa točili okolo zápasu za nezávislosť a vytvorenia štátu Izrael, signalizovali arabskému obyvateľstvu, že čelia spoločnej hrozbe kvôli svojej spoločnej identite. No vari najdôležitejšou silou pri tvorbe nadnárodného (nadštátneho) panarabizmu bolo súperenie medzi arabskými vodcami o získanie politickej prestíže. Arabskí vodcovia získali obrovskú symboliku a politický kapitál demonštrujúc, že oni sú najtvrdšími obhajcami panarabizmu. Tieto demonštrácie uľahčili nové komunikačné médiá, z ktorých najznámejším bola v 50. a 60. rokoch káhirska rozhlasová stanica Sawt al-cArab (Hlas Arabov), využívaná revolučným egyptským režimom. Hoci história ukazuje, že medzi arabskými vodcami bolo len málo skutočných bojovníkov (ochotných obetovať sa za vec), ich symbolické súperenie na regionálnej aréne ich urobilo prijateľnejšími pre všetkých arabských občanov pri otázkach, ktoré mali arabský rozmer. Toto súperenie bolo koreňom regionálnej nestability.

Hoci okolo príčin úpadku panarabizmu a vzniku štátneho partikularizmu sa vedú rozsiahle diskusie, to, že štáty si takmer monopolizovali masové médiá pravdepodobne prispelo k tomuto výsledku. Hoci niekoľko štúdií ukázalo význam tohto argumentu, skúsenosti z budovania štátu ukazujú, že ovládanie médií je mimoriadne dôležité. Od konca 70. rokov komunikačné technológie aj na Blízkom východe zaznamenali obrovský rozmach.

Úpadok panarabizmu bolo možné sledovať nielen v posune diskusií, v ktorých sa jeho úloha bagatelizuje a viacej sa poukazuje na islām, ale aj v zmenenom charaktere medzarabskej politiky. Vidno to na tom, že arabskí vládcovia od 70. rokov už nepovažujú za

účelné súťažiť o symboly panarabizmu (najmä preto, že tieto symboly stratili u obyvateľstva príťažlivosť), ich vzájomné pôsobenie sa začalo sústreďovať na normy stability a regionálny štátny systém začal pripomínať iné regionálne systémy. Tento posun viedol k diskusiám medzi obyvateľmi, či je tá zmena dobrá; mnoho diskusií sa sústredilo na to, čo zostalo z panarabizmu, na koncepciu blízkovýchodnosti a na normalizáciu vzťahov s Izraelom. Tieto diskusie sa znova viedli nielen na štátnej, ale aj na regionálnej (celonárodnej) úrovni.

Podobne aj informačná revolúcia v 90. rokoch na Blízkom východe sa dotkla kolektívnych identít v regióne. Hoci štáty zostali dominantnými hráčmi v informačnej aréne vo väčšine regiónu, hráči mimo štátnych a trhových síl, hnaní intenzívnou súťažou o pozornosť divákov a poslucháčov sa stali výzvou pre schopnosť štátu ovládať informácie dokonca aj v základných politických otázkach. Osobitne, šírenie satelitnej technológie zmenilo zvyky sledovania väčšiny obyvateľov Blízkeho východu a dalo niektorým médiám výhodu pred ostatnými. Ďalší zvýšený vplyv nadobudlo šírenie internetu, zatiaľ najmä medzi elitami. Najdôležitejšou skutočnosťou je to, že ľahký prístup a znížené náklady viedli k vzniku mnohých súťažiacich zdrojov informácií, často nie priamo kontrolovaných, a niekedy hnaných obchodnými a nie politickými záujmami. Táto zvýšená súťaž pri priťahovaní poslucháčov pre politické alebo obchodné účely pritiahla väčšiu pozornosť k trhovým úvahám.

Informačný trh v arabskom svete je definovaný jedným ústredným faktorom, jazykom. Arabčina definuje maximálny rozsah trhu a diferencuje regionálne od globálnych médií. Viaceré z týchto médií pôsobia mimo arabského sveta, a aj keď majú väzby na určité štáty, chcú osloviť čitateľov, poslucháčov a divákov väčšinou v iných štátoch. Typická je satelitná televízna stanica al-Džazīra, ktorá vysiela z Kataru a venuje sa celoarabským otázkam. Obsah vysielania je však vždy poplatný svetonázorovým východiskám majiteľov stanice, a preto ju označujú nie za arabskú stanicu, ale za komerčnú stanicu, ktorá vysiela v arabskom jazyku.

Použitá literatúra:

1. BARNETT, Michael: *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order*. New York: Columbia University Press 1998.
2. BRUBAKER, Rogers and COOPER, Frederick: „Beyond Identity“. In: *Theory and Society*, 29, 2000/1.
3. DESSOUKI, Ali Hillal and KORANY, Bahgat: „The Global System and Arab Foreign Policies“. In: *The Foreign Policies of Arab States*. Boulder, Col.: Westview Press 1991.
4. DITTMER, Lowell a KIM, Samuel: „In Search of a Theory of National Identity“. In: *China's Quest for National Identity*. Ithaca, Cornell University Press, 1993.
5. EIKELMAN, Dale and ANDERSON, Jon (eds.): *New Media in the Muslim World*. Bloomington: Indiana University Press, 1999.
6. KATZENSTEIN, Peter (ed.): *The Culture of National Security*. New York: Columbia University Press, 1996.
7. KEDOURIE, Elie: *The Chatham House Version and Other Middle-Eastern Studies*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1970.
8. KERR, Malcolm: *The Arab Cold War. Gamal Abd al-Nasir and His Rivals, 1958 – 1970*. London, Oxford University Press, 1977.

9. KORANY, Bahgat, NOBLE, Paul, BRYNEN, Rex (eds.): The Many Faces of National Security in the Arab World. New York: St. Martin's Press, 1993.
10. KRASNER, Stephen: Defending the National Interest. Princeton: Princeton University Press, 1978.
11. MUFTI, Malik: Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq. Ithaca: Cornell University Press, 1996.
12. PERVIS, Trevor and HUNT, Alan: „Discourse, Ideology, Discourse, Ideology, Discourse, Ideology ...“ British Journal of Sociology, 44, no. 3/ 1993.
13. SELA, Avram: The Decline of the Arab-Israeli Conflict: Middle East Politics and the Quest for Regional Order. Albany: Sunny Press, 1997;
14. SCHWELLER, Randall: „Neorealism's Status-Quo Bias: What Security Dilemma?“. In: FRANKEL, B. (ed.): Realism: Restatements and Renewal. Portland: Frank Cass, 1966.
15. WENDT, Alexander: Social Theory of International Politics. New York: Cambridge University Press, 1999.
16. SMITH, Anthony: National Identity. Las Vegas: University of Nevada Press, 1990.
17. TELHAMI, Shibley: Power and Leadership in International Bargaining. New York: Columbia University Press, 1990.
18. TELHAMI, Shibley: „The Evolution of Palestinian Sovereignty“, in KRASNER, Stephen (ed.): Problematic Sovereignty. New York: Columbia University Press, 2001.
19. TILLY, Charles: „States and Nationalism in Europe, 1492 – 1992“. In: Theory and Society, 23 (1995).
20. WENDT, Alexander: Social Theory of International Politics. New York: Cambridge University Press, 1999. ▲WALT, Stephen: The Origins of Alliances. Ithaca: Cornell University Press, 1987.
21. WALTZ, Kenneth: Theory of International Politics. Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979.

Kontakt

doc. PhDr. Karol Sorby, DrSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

E-mail: karol.sorby@euba.sk

Peter Spilý

KATEDRA BEZPEČNOSTI A OBRANY
AKADÉMIA OZBROJENÝCH SÍL GENERÁLA MILANA RASTISLAVA ŠTEFÁNKA

NATO VO SVETLE LISABONSKÉHO SAMITU

Abstrakt

NATO prechádza komplikovaným obdobím svojej existencie. Musí čeliť problémom spojených s plnením pretrvávajúcich záväzkov na medzinárodnej scéne ako aj ťažkostiam súvisiacich s generovaním dostatočných zdrojov pre svoje štruktúry a aktivity. V rokoch 2010 a 2011, na prelome ktorých sa uskutočnil ostatný samit NATO v Lisabone, sme boli svedkami intenzívneho hľadania adekvátnych reakcií Aliancie. Dôraz na komplexný prístup k riešeniu kríz, projekt „Smart Defence“ ako aj redukcia organizačných štruktúr Aliancie sú príklady takýchto opatrení.

Kľúčové slová: komplexný prístup, samit v Lisabone, Smart Defence.

Abstract

NATO is in a complicated period of its existence. It must face the problem connected with the implementation of persisted commitments on the international scene as well as difficulties associated with the generation of sufficient resources for its structure and activities. During the years 2010 and 2011, at the turn which took place summit NATO in Lisbon, we have witnessed an intensive search for Alliance's adequate responses. The emphasis on the comprehensive approach to crisis management, project "Smart Defense" and a reduction of its organizational structures are examples of such measures.

Key Words: comprehensive approach, Lisbon Summit, Smart Defence.

ÚVOD

Roky 2010 a 2011 sú obdobím výrazných zmien v činnosti NATO. Od prijatia predchádzajúcej strategickej koncepcie Aliancie v roku 1999 bolo globálne bezpečnostné prostredie poznamenané radikálnymi udalosťami. Doposiaľ nepoznané a ani nepredstaviteľné bezpečnostné hrozby sa stali realitou, so svojím najextrémnejším dopadom na územie členských štátov NATO vo forme teroristických útokov na USA 11. septembra 2001. Aliancia stratila dovtedy vnímaný pocit bezpečnosti a bola nútená prehodnotiť svoju politiku vo vzťahu ku kolektívnej obrane ako aj vo vzťahu k medzinárodnému krízovému manažmentu. V roku 2010 vrcholila práca na príprave novej strategickej koncepcie, ktorá bola napokon prijatá na samite Aliancie v Lisabone 19. novembra 2010. V priebehu rokov 2009 a 2010 sme boli svedkami činnosti skupiny expertov pod vedením bývalej ministerky zahraničných vecí USA Madeleine K. Albright, ktorej výsledkom bolo predloženie záverečnej správy 17. mája 2010. Správa predstavovala podklad pre generálneho tajomníka NATO pri dokončovaní novej strategickej koncepcie. V správe, tak ako neskôr v strategickej koncepcii, sa odrazilo úsilie o vyváženie úloh Aliancie spojených s kolektívnou obranou a s operáciami a misiami mimo územia Aliancie, t. j. operáciami medzinárodného krízového manažmentu. V deklarácii prijatej na samite, bol stanovený rad úloh a záväzkov týkajúcich sa, okrem iných, posilnenia komplexného prístupu k riešeniu kríz, transformácie Aliancie vo vzťahu k jej spôsobilostiam a jej reformy vzhľadom na štruktúru veliteľstiev a agentúr. V roku 2011, v duchu záverov z Lisabonského samitu, sa vo februári konala výročná bezpečnostná konferencia v Mníchove.

Na nej predostrel generálny tajomník koncept „Smart Defence“, ktorého cieľom je zaistenie dostatočnej a efektívnej výkonnosti Aliancie v dobe finančných úsporných opatrení. V júni 2011 sa uskutočnilo stretnutie ministrov obrán členských krajín NATO v Bruseli. Táto aktivita bola priamo zakotvená v deklarácii z lisabonského samitu. V rámci stretnutia boli prezentované prvé výsledky štrukturálnych zmien Aliancie. Koncom roka 2011 sa môžeme stretnúť so špecifikovaním zamerania činnosti NATO počas prípravy na nadchádzajúci samit v roku 2012 v Chicagu.

SAMIT NATO V LISABONE

V dňoch 19. – 20. novembra 2010 sa konalo v Lisabone vrcholné stretnutie predstaviteľov členských štátov Aliancie. Jednou z hlavných udalostí bolo očakávané prijatie novej strategickej koncepcie. V období intenzívnych prác na koncepcii sa objavili odlišné názory na pomer medzi aktivitami NATO súvisiacimi s kolektívnou obranou v zmysle článku 5 a medzi tzv. Out-of-Area operáciami. Na jednej strane niektoré členské štáty, najmä Poľsko a pobaltské štáty, naliehali na posilnenie kolektívnej obrany územia Aliancie. Vzhľadom na traumatizujúce skúsenosti z minulosti, preferovali kolektívnu obranu deklarovanú napríklad cvičeniami vojsk NATO v týchto oblastiach ako aj situačným plánovaním (contingency planning) zameraným na územie členských štátov. Na druhej strane „staré“ členské krajiny, stáli do popredia zásah Aliancie proti vonkajším hrozbám v miestach ich vzniku. Na základe rozsiahlych diskusií a konzultácií bol dosiahnutý konsenzus týkajúci sa prijateľného pomeru „vnútorných a vonkajších“ aktivít Aliancie. Túto skutočnosť odráža aj samotný názov strategickej koncepcie „Aktívna angažovanosť, moderná obrana“ (Active Engagement, Modern Defence). K podobnému stanovisku dospela aj skupina expertov, ktorá pomenovala svoju analýzu a odporúčania pre novú strategickú koncepciu „NATO 2020: Zaistená bezpečnosť; dynamická angažovanosť“ (NATO 2020: Assured Security; Dynamic Engagement).

V novej strategickej koncepcii si Aliancia vytýčila tri kľúčové úlohy¹:

- a. kolektívna obrana,
- b. krízový manažment,
- c. kooperatívna bezpečnosť.

Kolektívnu obranou sa potvrdila pevnosť a záväznosť článku 5 Washingtonskej zmluvy, kde sa uvádza, že členovia NATO si budú vzájomne pomáhať pri napadnutí ktoréhokolvek jeho člena. V rámci krízového manažmentu bude NATO využívať svoje politické a vojenské spôsobilosti na riešenie celého spektra kríz. Týka sa to nielen úsilia o prechádzanie konfliktom a zásahov Aliancie na riešenie prebiehajúcich konfliktov ale aj činnosti zameranej na posilnenie stability a rekonštrukciu po skončení konfliktu. Kooperatívnu bezpečnosťou deklaruje NATO svoje odhodlanie aktívne sa podieľať na zvyšovaní medzinárodnej bezpečnosti prostredníctvom širokej škály partnerstiev a svojou otvorenosťou ďalšiemu rozširovaniu.

Ďalším dôležitým aspektom je potvrdenie významu článku 4 Washingtonskej zmluvy o spoločných konzultáciách v otázkach bezpečnosti všetkých členov Aliancie. „Akýkoľvek bezpečnostný problém zaujímajúci ktoréhokolvek spojenca môže byť predložený na stôl NATO za účelom výmeny informácií, výmeny názorov a keď to bude vhodné, na dosiahnutie spoločných prístupov.“² Dosah princípu spoločných konzultácií je potrebné vidieť v spojitosti

¹ *Active Engagement, Modern Defence*. Strategic Concept for the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation. 2010. ods. 4.

² *Active Engagement, Modern Defence*. Strategic Concept for the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation. 2010. ods. 5.

s krízou NATO vyvolanou neochotou niektorých členov (Francúzsko, Belgicko a Nemecko) podporiť snahu USA o plánovanie obrany Turecka pre prípad vojny s Irakom v roku 2003. Turecko požiadalo NATO o naliehavé konzultácie podľa článku 4 Washingtonskej zmluvy. Stalo sa tak prvý raz v histórii Aliancie. Napriek tomu sa Aliancii spočiatku nepodarilo dohodnúť urovnanie krízy.³ Tento fundamentálny problém, ktorý negatívne ovplyvňoval koherentnosť Aliancie, sa podarilo vyriešiť až začiatkom apríla 2003 na rokovaní Severoatlantickej rady vo formáte ministrov zahraničných vecí. Na návrh USA bola konzultovaná situácia v Iraku za účelom opätovného potvrdenia zásadného významu transatlantických vzťahov a zdôraznenia solidarity, ktorá existuje medzi spojencami v ich základných bezpečnostných otázkach. Preukázalo sa, že princíp konzultácií nestráca na dôležitosť a v dobe neustálych bezpečnostných výziev jeho význam rastie.⁴

V súlade s dikciou strategickej koncepcie Aliancia, pri zaistovaní svojej bezpečnosti, počíta s jadrovými zbraňami. „Odstrašovanie založené na zodpovedajúcej kombinácii jadrových a konvenčných spôsobilostí zostáva ústredným prvkom našej celkovej stratégie. Okolnosti, pri ktorých by mohlo byť zvažované použitie jadrových zbraní, sú mimoriadne slabé. Pokiaľ však budú existovať jadrové zbrane, NATO zostane jadrovou alianciou.“⁵ Akokoľvek sa môže zdať, že tento postoj nie je v súlade s úsilím o mierové využívanie jadrovej energie a celkové jadrové odzbrojenie, realita núti NATO zachovávať svoj jadrový potenciál. V správe, ktorú vydal britsko-americký bezpečnostno-informačný výbor (BASIC), sa konštatuje, že reálne fakty preukazujú nové obdobie globálnej modernizácie jadrových síl ako aj rastu jadrového potenciálu.⁶ Okrem štátov vlastniacich jadrové zbrane a ktoré sú zároveň aj členmi NATO (USA, Spojené kráľovstvo, Francúzsko) je tu rad ďalších krajín disponujúcich jadrovým arzenálom (Rusko, Čína, Pakistan, India, Izrael a pravdepodobne Severná Kórea). V správe sa uvádza, že každá z týchto krajín je v nasledujúcom období pripravená investovať obrovské finančné prostriedky do vývoja a modernizácie jadrových hlavíc a ich nosičov. Je paradoxom, že argumentácie na zdôvodnenie týchto krokov sa zakladajú na vzájomnej nedôvere a podozrievaní, poprípade vyvažovaním nedostatkov konvenčných síl. Napriek tomu NATO svoj zámer zníženia závislosti na jadrových zbraniach deklarovalo v strategickej koncepcii. „So zmenami bezpečnostného prostredia po skončení Studenej vojny sme dramaticky zredukovali počet jadrových zbraní rozmiestnených v Európe, ako aj spoliehanie sa na jadrové zbrane v stratégii NATO. Budeme sa snažiť o vytvorenie podmienok pre ďalšie ich znižovanie v budúcnosti.“⁷

KOMPLEXNÝ PRÍSTUP K RIEŠENIU KRÍZ

Aliancia sa na lisabonskom samite rozhodla, že posilní svoj príspevok do komplexného prístupu v rámci krízového manažmentu ako súčasť úsilia medzinárodného spoločenstva. Zároveň zlepší svoje spôsobilosti prispievať ku stabilite a rekonštrukcii postihnutých oblastí. Skúsenosti z operácií preukázali, že vojenské spôsobilosti, aj keď sú podstatné a nevyhnutné, nie sú osamote dostatočné aby čelili komplexným bezpečnostným výzvam súčasnosti.⁸

Myšlienka komplexného prístupu nie je nová. Jej základy môžeme identifikovať v strategickej koncepcii Aliancie z roku 1999. V jej tretej časti „Prístup k bezpečnosti v 21.

³ Útok na Irak vyvolal krízu v NATO. 2003.

⁴ Press Statement by NATO Secretary General, [Lord Robertson](#): Following the meeting of the North Atlantic Council at the level of Foreign Ministers. 2003.

⁵ *Active Engagement, Modern Defence*. ods. 17.

⁶ *Beyond the United Kingdom: Trends in the Other Nuclear Armed States*. BASIC Trident Commission. 2011.

⁷ *Active Engagement, Modern Defence*. ods. 26.

⁸ Lisbon Summit Declaration. 2010. ods. 2.

storočí“ sa uvádza, že Aliancia je odhodlaná presadzovať široký prístup k bezpečnosti, ktorý uznáva okrem obrannej dimenzie aj dôležitosť politických, ekonomických, sociálnych a environmentálnych faktorov⁹. V texte sa ďalej zdôrazňuje potreba zvyšovania úsilia o efektívnu spoluprácu s inými organizáciami. Týmto boli do riešenia kríz začlenené dva základné aspekty komplexného prístupu: efektívna kombinácia vojenských a nevojenských spôsobilostí a kooperácia s inými medzinárodnými aktérmi.

Pri hlbšom štúdiu princípov komplexného prístupu môžeme postrehnúť jej podobnosť s inou koncepciou Aliancie známej pod označením „prístup k operáciám založený na účinkoch“ (Effect based approach to operations; EBAO). Táto koncepcia, často označovaná ako predchodca alebo ako vojenský príspevok ku komplexnému prístupu, bola vypracovaná na základe poznatkov z ozbrojených konfliktov v Iraku a Afganistane. Podstata koncepcie je formulovaná ako „ucelená a komplexná aplikácia rôznych nástrojov Aliancie, kombinovaných s praktickou spoluprácou s ostatnými angažovanými aktérmi, za účelom vytvorenia požadovaných účinkov, ktoré sú nevyhnutné pre dosiahnutie plánovaných cieľov a cieľového stavu NATO“¹⁰. Ak hodnotíme EBAO ako termín, ktorý je na ústupe¹¹, aké sú teda jeho hendikepy pre riešenie súčasných kríz? Hlavný problém predstavuje obmedzený prístup Aliancie k civilným kapacitám medzinárodných, vládnych a mimovládnych organizácií. Civilné kapacity, ktoré sú rozhodujúce pre riešenie podstaty komplexných kríz a dosiahnutie cieľového stavu, nie sú súčasťou obranného plánovania v NATO¹². V prípade, že cieľový stav je definovaný Alianciou, je problematické predpokladať jeho dosiahnutie ako výsledok nezávislého vedenia operácií Alianciou. Na rozdiel od EBAO komplexný prístup predpokladá stanovenie cieľového stavu spoločne pre všetkých aktérov podieľajúcich sa na riešení krízy. Teda aj činnosť Aliancie je týmto determinovaná a bude sa prikláňať k postupom, ktoré sú aktuálne používané inými medzinárodnými organizáciami¹³. Čiže môžeme konštatovať, že Aliancia bude len jeden z aktérov, disponujúcim svojimi spôsobilosťami (najmä vojenskými) a že nebude ani vedúcim prvkom v rámci koalície rôznych vojenských a nevojenských činiteľov.

Z hľadiska percepcie a aplikácie komplexného prístupu v prostredí NATO sa bližšie pozrime ako je komplexný prístup aktuálne vymedzený v niektorých aliančných dokumentoch. Vrcholová doktrína, ktorá bola uverejnená v decembri 210 (tým sú vytvorené predpoklady, že korešponduje s najnovšími závermi prijatými na samite NATO v Lisabone) špecifikuje tri úrovne participácie Aliancie na komplexnom prístupe¹⁴:

- a. na politickej a strategickej úrovni sa NATO sústreďuje na budovanie dôvery a vzájomného porozumenia medzinárodných aktérov,
- b. na operačnej úrovni je prioritou spolupráca s medzinárodnými aktérmi v oblasti celkového plánovania komplexných operácií, ktoré si vyžadujú väčší rozsah civilno-vojenskej interakcie,
- c. na taktickej úrovni musia byť velitelia síl NATO splnomocnení na riadenie účinnej spolupráce a koordinácie s miestnymi orgánmi v danej krajine a s ďalšími medzinárodnými aktérmi pri plnení operácií.

⁹ The Alliance's Strategic Concept. 1999.

¹⁰ MC Position on an Effect Based Approach to Operations. 2006.

¹¹ Pozri JOHNSON, T. J. The comprehensive approach and the death of the term „EBAO“ [online]. Dostupné na internete <http://www.jwc.nato.int/files/17_10_Magazine.pdf>

¹² Z tohto aspektu je významným prínosom rozhodnutie Aliancie vybudovať malé civilné kapacity zamerané na spoločné plánovanie operácií, ktoré je formulované v strategickej koncepcii Aliancie z novembra 2010.

¹³ ZÚNA, J. Perspektivy koncepcie operácií založené na účincích a její vztah ke komplexným prístupom k riešeniu kríz. 2010.

¹⁴ AJP-01(D) Allied joint doctrine. 2010. s. 2-11.

Vo februári 2010 bola vydaná smernica strategického veliteľstva NATO pre operácie, ktorá vytvára koncepčný rámec pre plánovanie v multi-dimenzionálnom prostredí¹⁵. Je to najkomplexnejší dokument, ktorý sa zaoberá postupmi a zodpovednosťou počas prípravy, schvaľovania, hodnotenia, implementácie a kontroly operačných plánov s cieľom zabezpečiť spoločný prístup k plánovaniu operácií. Smernica je prioritne zameraná na strategickú a operačnú úroveň ale má potenciál efektívne vplývať aj na taktickú úroveň plánovania. Zásadná zmena v prístupe Aliancie je v jej postavení počas plánovania. „... pokiaľ nie je inak oprávnené, NATO nenavrhuje seba ako vedúceho koordinátora.“¹⁶.

DOPADY FINANČNEJ NEDOSTATOČNOSTI

Svetová ekonomická kríza má negatívny dopad na financie, ktoré členské štáty vyčleňujú na sektor obrany. Vlády viacerých krajín, hľadajúc východisko zo zložitej situácie, využívajú rezorty obrany ako prioritné „záložné zdroje“ na urgentné riešenie domácich hospodárskych problémov. To sa automaticky odráža v kvalite a kvantite síl, ktoré sú generované pre operácie krízového manažmentu a koniec koncov aj v plnení základného posolania ozbrojených síl ako mocenského nástroja štátu ako aj v zabezpečovaní kolektívnej obrany. Aliancia trpí nedostatkom vojenských spôsobilostí. Problém pretrváva už dlhšie obdobie, avšak jeho „otvorené“ kritické posudzovanie na pôde NATO, je vypuklé v posledných dvoch rokoch.

Kritické hlasy o nedostatočnej finančnej podpore Aliancie zazneli v prvej polovici roka 2010. Či už to bol minister obrany USA Robert Gates, ktorý charakterizoval Európu ako nadmieru demilitarizovanú¹⁷ alebo strategický veliteľ NATO v Európe admirál Jim Stavridis, ktorý, v narážke na alokovanie rozpočtov na obranu, rozhodne poznamenal, že 2% sú 2%¹⁸.

V NATO je prijatá zásada každoročne vyčleňovať na obranu minimálne 2% HDP. Skutočnosť je však taká, že len malý počet krajín spĺňa túto požiadavku. Generálny tajomník NATO Anders Fogh Rasmussen konštatoval na tlačovej konferencii po schôdzke ministrov obrán NATO v Bruseli v júni 2010, že „finančná kríza vyvolala enormný tlak na obranné rozpočty vo všetkých členských krajinách NATO. Mnohé už zrealizovali škrty, niektoré veľmi hlboké“¹⁹. Počas stretnutia sa účastníci zhodli na troch základných prístupoch:

1. Je potrebné „orezať tuk a nie svaly“. Aj keď sa hľadajú úspory, musí byť zachovaná schopnosť odstrašiť útok proti Aliancii a viesť nevyhnutné operácie. Bezpečnosť Aliancie nemôže byť ohrozená.
2. „Krájanie salámy“ je zlý prístup. Nie je možné redukovať rovnaké percentá zo všetkého. Aliancia si musí určiť priority potrieb, t.j. aké sily, kde a kedy bude schopná nasadiť.
3. Prístupovať k problému koherentne ako skutočná aliancia. Zachovať základné spôsobilosti, vyhnúť sa neefektívnym duplicitám a spoločne získať to, čo krajiny individuálne nedokážu riešiť.

Finančné problémy vyústili do určenia najdôležitejších vojenských spôsobilostí a hľadania efektívnej organizačnej štruktúry NATO. Konkrétne kroky s časovým ohraničením boli stanovené v deklarácii z lisabonského samitu.

¹⁵ Allied command operations comprehensive operations planning directive (COPD). 2010. s. 2.

¹⁶ ibd. s. 1.

¹⁷ Seminár o strategickej koncepcii NATO. Poznámky ministra obrany Roberta M.Gatesa. 2010.

¹⁸ Stavridis: 2% is 2%. 2010.

¹⁹ Otváracie poznámky generálneho tajomníka Anders Fogh Rasmussena na tlačovej konferencia po stretnutí ministrov zahraničných vecí a obrán. 2010.

Vojenské spôsobilosti boli na programe stretnutia ministrov obrán v marci 2011. Teoretickým východiskom bol projekt „Smart Defence“, ktorý predstavil generálny tajomník o mesiac skôr počas výročnej bezpečnostnej konferencie v Mníchove. Projekt reaguje na výzvu zaistiť väčšiu bezpečnosť s menšími zdrojmi ale s väčšou koordináciou a súdržnosťou a zabrániť aby finančná kríza prerástla do krízy bezpečnostnej. Generálny tajomník vyhlásil, že „výsledky najnovších udalostí v Egypte, Tunisku a na Strednom východe sú nejasné a ich dlhodobé dopady sú nepredvídateľné. Jediné, čo s určitosťou vieme je, že staré istoty už neplatia. Dnes nie je v stávke iba svetová ekonomika, ale svetový poriadok. Prečo práve v tomto čase si Európa myslí, že už nepotrebuje investovať do obrany?“²⁰ Na druhej strane ale konštatuje, že cesta zaistenia bezpečnosti za väčšie finančné výdavky je nereálna, pretože tieto zdroje jednoducho neexistujú. Projekt „Smart Defence“ sa opiera o tri základné postuláty:

- a. združovanie a zdieľanie spôsobilostí,
- b. nastavenie správnych priorít,
- c. lepšia koordinácia spoločného úsilia.

V projekte je zdôraznená potreba optimalizácie organizačných štruktúr, ktorá spočíva aj v redukcii byrokratického aparátu Aliancie. Na stretnutí ministrov obrán v júni 2011 v Bruseli bola prerokovaná revízia veliteľskej štruktúry (NATO Command Structure Review) a reforma agentúr (Agency Reform). Nová veliteľská štruktúra NATO bude efektívnejšia a štíhlejšia. Dôjde k zníženiu postov z terajších 13 tisíc na menej ako 9 tisíc. Zároveň sa mení aj štruktúra operačných a taktických veliteľstiev. Na operačnej úrovni ostávajú len dve veliteľstvá a na taktickej úrovni po jednom pozemnom, vzdušnom a námornom komponente²¹. Reforma agentúr bude ešte razantnejšia. Pôvodných 14 agentúr bude preorganizovaných a zredukovaných do troch programových oblastí: zásobovanie, podpora, komunikačné a informačné systémy. Aliancia prijala rozhodnutie, že o kapacitách, ktoré neplánuje ďalej využívať rozhodnú štáty, na ktorých území sa nachádzajú. Buď prejdú pod finančnú gesciu príslušného štátu, ktorý ich bude ďalej využívať alebo budú úplne zrušené.

ZÁVER

Lisabonský samit NATO bol významnou udalosťou, ktorá stanovila smerovanie Aliancie do nasledujúceho obdobia. Škála riešených problémov bola značná. Ambíciou príspevku nebolo pokryť všetky oblasti, čo vzhľadom na rozsah príspevku ani nie je možné, ale poukázať na vybrané problémy. V článku preto absentujú tak významné aspekty ako sú nové bezpečnostné hrozby a výzvy, operácie NATO, raketová obrana, partnerstvá a iné. Aliancia pokračuje vo svojom prispôbovaní sa dynamickej realite. Jedným zo štyroch vytýčených cieľov pre nadchádzajúci samit NATO v máji budúceho roku v Chicagu je problematika spôsobilostí. Ambíciou generálneho tajomníka je predložiť na schválenie „primeranú kombináciu spôsobilostí: konvenčných, jadrových a raketovej obrany“²². Pokračujú práce na príprave balíka špecifických vojenských spôsobilostí, pri vývoji ktorých sa bude postupovať v súlade s ideou projektu „Smart Defence“.

²⁰ RASMUSSEN, A. F. Building security in an age of austerity. 2011.

²¹ Technical background briefing on NATO Command Structure. 2011.

²² Towards NATO's Chicago Summit. 2011.

Použitá literatúra:

1. Active Engagement, Modern Defence. Strategic Concept for the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation [online]. [Brusel (Belgicko)] : HQ NATO, Nov. 2010 [cit. 2011-10-19]. Dostupné na internete: <<http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf>>.
2. AJP-01(D) Allied Joint Doctrine. 2010. Brussels : NATO Headquarters – NSA, 2010. 130 s.
3. Allied command operations comprehensive operations planning directive (COPD). [Mons (Belgicko)]: NATO SHAPE, Feb. 2010. 407 s.
4. Beyond the United Kingdom: Trends in the Other Nuclear Armed States [online]. British American Security Information Council (BASIC), Nov. 2011 [cit. 2011-11-03]. Dostupné na internete: <<http://www.basicint.org/sites/default/files/commission-briefing1.pdf>>.
5. Budveselová, A., Labuzík, M. Význam Ruskej federácie pre európsku bezpečnosť v kontexte iniciatívy prezidenta D. Medvedeva. In: Národná a medzinárodná bezpečnosť 2011 : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl generála M. R. Štefánika, 2011. s. 43-49. ISBN 978-80-8040-429-1.
6. Lisbon Summit Declaration [online]. [Brusel (Belgicko)]: HQ NATO, Nov. 2010 [cit. 2011-11-03]. Dostupné na internete: <http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68828.htm>.
7. MC Position on an Effect Based Approach to Operations. NATO. MCM – 0052 – 2006, 6. jún 2006.
8. Otváracie poznámky generálneho tajomníka Anders Fogh Rasmussena na tlačovej konferencia po stretnutí ministrov zahraničných vecí a obrán [online]. HQ [Brusel (Belgicko)] : NATO Newsroom, Oct. 2010 [cit. 2011-11-3]. Dostupné na internete: <http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_66953.htm>
9. Press Statement by NATO Secretary General, **Lord Robertson**: Following the meeting of the North Atlantic Council at the level of Foreign Ministers [online]. [Brusel (Belgicko)]: HQ NATO, Apr. 2003 [cit. 2011-10-19]. Dostupné na internete: <<http://www.nato.int/docu/speech/2003/s030403b.htm>>.
10. RASMUSSEN, A. F. Building security in an age of austerity [online]. [Brusel (Belgicko)]: HQ NATO, Nov. 2010 [cit. 2011-11-03]Dostupné na internete: <http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_70400.htm>
11. Seminár o strategickej koncepcii NATO. Poznámky ministra obrany Roberta M.Gatesa [online]. National Defense University [Washington, D.C. (USA)] : Feb. 2010 [cit. 2011-11-3]. Dostupné na internete: <<http://www.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1423>>
12. Stavridis: 2% is 2% [online]. Atlantic Council [Washington, D.C. (USA)] : May 2010 [cit. 2011-11-3]. Dostupné na internete: <http://www.acus.org/new_atlanticist/stavridis-2-2>.
13. Útok na Irak vyvolal krízu v NATO [online]. SME.sk, Feb. 2003 [cit. 2011-10-19]. Dostupné na internete: <<http://www.sme.sk/c/810084/utok-na-irak-vyvolal-krizu-v-nato.html>>.

14. Technical background briefing on NATO Command Structure by Brigadier General Patrick Wouters, Deputy Director Plans and Policy Division, International Military Staff [online]. [Brusel (Belgicko)] : HQ NATO, Jun. 2011 [cit. 2011-11-03]. Dostupné na internete: <http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_75353.htm?selectedLocale=en>.
15. The Alliance's Strategic Concept [online]. [Brusel (Belgicko)] : HQ NATO, Apr. 1999 [cit. 2011-11-03]. Dostupné na internete: <http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm>.
16. Towards NATO's Chicago Summit speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the European Policy Centre [online]. [Brusel (Belgicko)] : HQ NATO, Sep. 2011 [cit. 2011-11-03]. Dostupné na internete: <http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_78600.htm>.
17. ZŮNA, J. Perspektivy koncepce operací založené na účincích a její vztah ke komplexním přístupům k řešení krizí. Dostupné na internete: <<http://www.defenceandstrategy.eu/cs/aktualni-cislo-1-2010/clanky/>>. Active Engagement, Modern Defence. Strategic Concept for the Defence and Security

Kontakt

doc. Ing. Peter SPILÝ, PhD.

Katedra bezpečnosti a obrany

Akadémia ozbrojených síl generála Milana Rastislava Štefánika

Demänová 393

031 06 Liptovský Mikuláš 6

E-mail: peter.spily@aos.sk

Michaela Staníčková

EKONOMICKÁ FAKULTA
VYSOKÁ ŠKOLA BÁŇSKÁ – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA

KOMPARACE PŘÍSTUPŮ METODY DEA K HODNOCENÍ KONKURENCESCHOPNOSTI V ZEMÍCH A REGIONECH VISEGRÁDSKÉ ČTYŘKY¹

Abstrakt

Příspěvek se zabývá hodnocením konkurenceschopnosti zemí a regionů NUTS 2 uskupení Visegrádské čtyřky (V4) prostřednictvím aplikace metody analýzy datových obalů (DEA). Cílem příspěvku je posouzení konkurenčního potenciálu jednotlivých zemí V4 a jejich NUTS 2 regionů za pomoci kvantitativní analýzy v referenčním období 2000 – 2009. Při aplikaci metody DEA jsou využívány konkrétní ukazatele vstupu a výstupu, jež jsou položeny jako klíčové prvky systému, který bude pro každou zemi a region sledován ve smyslu jejich efektivního či neefektivního hospodářského postavení.

Klíčové slová: Visegrádská čtyřka, region NUTS 2, efektivita, konkurenceschopnost, metoda DEA, model CCR, model BCC.

Abstract

The paper deals with an application of Data Envelopment Analysis (DEA) to competitiveness evaluation of countries and NUTS 2 regions in Visegrad Four Group (V4). The aim of the paper is to analyze a competitive potential of the V4 countries and their NUTS 2 regions with the help of quantitative analysis in reference period 2000 – 2009. The DEA method used for this evaluation is based on a particular set of input and output indicators. The inputs and outputs form the key elements of the system evaluated for every country and region in the sense of their effective/ineffective economic position.

Key Words: The Visegrad Four, region NUTS 2, efficiency, competitiveness, DEA method, model CCR, model BCC.

Úvod

Problematika konkurenceschopnosti je v současnosti předmětem zájmu mnoha ekonomických analýz. Ačkoli neexistuje jednotné vymezení a chápání tohoto pojmu, zůstává konkurenceschopnost jedním ze základních měřítek hodnocení výkonnosti ekonomik a současně je také chápána jako odraz úspěšnosti území (země/regionu) v širším (mezinárodním/meziregionálním) srovnání. Způsob měření a hodnocení dosaženého stupně konkurenceschopnosti je neméně složitý jako vymezení a chápání pojmu samotného. Cílem příspěvku je měření efektivnosti a hodnocení konkurenčního potenciálu zemí Visegrádské čtyřky a jejich regionů NUTS 2, a to prostřednictvím aplikace vybraných modelů metody analýzy obalu dat (DEA). Aplikací metody DEA lze získat detailnější pohled na národní a regionální konkurenceschopnost prostřednictvím kvantitativních charakteristik. Modely

¹ Tento článek byl zpracován s podporou výzkumného projektu Studentské grantové soutěže Ekonomické fakulty VŠB-TU Ostrava: SP2011/124 „Konkurenceschopnost a soudržnost zemí Visegrádské čtyřky v kontextu růstových strategií Evropské Unie“.

metody DEA hodnotí efektivitu, s jakou země a regiony dokáží své vstupy transformovat na výstupy, jinými slovy – jak velkých výstupů dokáže země či region dosáhnout při vynaložení jednotkového množství disponibilních vstupů (zdrojů), díky čemuž lze považovat efektivnost zemí a regionů za určité zrcadlo konkurenceschopnosti. Využití metody DEA se jeví jako vhodné pro posouzení (ne)konkurenčního postavení zemí a regionů V4. Tato skutečnost umožňuje považovat efektivnost země či regionu jako určitý zdroj konkurenceschopnosti.

Teoretická východiska konkurenceschopnosti

Definice a pojetí konkurenceschopnosti

V empirické analýze se často naráží problém základního vymezení konkurenceschopnosti z důvodu neexistence jednotného přístupu k jejímu chápání. Konkurenceschopnost se tak mnohdy stává „fádním“ a zcela běžným termínem. Je však nutno upozornit na řadu problémů spojených s nejednoznačností vymezení a chápání tohoto pojmu.

Konkurenceschopnost lze chápat na různých úrovních, a to na úrovni mikroekonomické (firemní) nebo na úrovni makroekonomické (ekonomiky jako celku). Mezi oběma úrovněmi je však rozdíl. Firemní konkurenceschopnost jako základ mikroekonomického přístupu ke konkurenceschopnosti je nejzákladnějším a metodologicky zřejmě nejvyjasněnějším přístupem k chápání a vnímání konkurenceschopnosti. Mikroekonomickou konkurenceschopnost lze dnes jednoznačně chápat na úrovni firmy, lze ji definovat a hodnotit. Konkurenceschopností podniků (firem) tak lze rozumět, kromě již výše uvedeného, schopnost podniků poskytovat výrobky a služby stejně nebo efektivněji než jejich významní konkurenti (Porter, 2003).

Konkurenceschopnost je v současné době jednou z nejsledovanějších charakteristik národních ekonomik. Potřeba teoretického vymezení konkurenceschopnosti na makroekonomické úrovni se do centra pozornosti dostává v souvislosti s rozvojem globalizačních procesů ve světové ekonomice, a to vzhledem k silnému nárůstu konkurence mezi jednotlivými zeměmi, resp. světovými ekonomickými centry. Konkurenceschopnost státu patří k hlavním prioritám hospodářských politik zemí, přesto neexistuje (na rozdíl od konkurenceschopnosti na podnikové úrovni) jednotné vymezení a chápání konkurenceschopnosti národní. Jeden z nejčastějších výkladů tohoto pojmu chápe národní konkurenceschopnost jako schopnost produkovat zboží a služby, které jsou schopny úspěšně čelit mezinárodní konkurenci, přičemž občané se mohou těšit z rostoucí a dlouhodobě udržitelné životní úrovně (Klvačová, Malý, 2008).

V posledním období se stále více v odborných kruzích zdůrazňuje dimenze regionální konkurenceschopnosti, jelikož makroekonomický koncept konkurenceschopnosti států plně aplikovat na regionální úroveň. Je k tomu hned několik důvodů. Regiony se v globální ekonomice stále více stávají hnacími silami, „motory“ ekonomiky či lokomotivy rozvoje, protože v celosvětovém měřítku dochází ke koncentraci a specializaci ekonomických aktivit. Současné ekonomické základy území (lokalit, regionů) jsou ohroženy přesunem výrobních aktivit do míst s lepšími podmínkami. Konkurenceschopnost regionů ovlivňuje také regionalizace veřejných politik. Dochází k postupnému přesunu koordinačních a rozhodovacích aktivit na regionální úroveň, kdy regiony sehraávají stále významnější úlohu v ekonomickém rozvoji států (Corvers, 2003).

Přístupy k měření a hodnocení konkurenceschopnosti

Otázka hodnocení konkurenceschopnosti je neméně složitá jako vymezení a chápání pojmu samotného. Vytvoření systému pro hodnocení dosažené úrovně konkurenceschopnosti je v podmínkách Evropské unie významně ztíženo jednak heterogenitou států a regionů, projevující se v mnoha oblastech, tak také v přístupech k samotnému konceptu konkurenceschopnosti. Přístupy k hodnocení konkurenceschopnosti se potýkají s neexistencí mainstreamového proudu, tedy jednotné metodiky pro sledování a hodnocení konkurenceschopnosti. V rámci přístupů k hodnocení konkurenceschopnosti bývají na národní úrovni nejčastěji používány přístupy desagregace souhrnných makroekonomických ukazatelů mezinárodních organizací – Světového ekonomického fóra a Mezinárodního institutu pro rozvoj managementu. Na regionální úrovni však existují i metodiky odlišné, jako např. metodika orientována na dlouhodobý časový horizont. Hlavním cílem tohoto přístupu je strukturované vyhodnocení konkurenčního potenciálu regionů posuzovaného na základě kvality podnikatelského prostředí, využití lidských zdrojů a inovačního potenciálu firem (Viturka, 2007). Na regionální úrovni jsou však využívány i přístupy v podobě komplexních (převážně deskriptivních) analýz, jejichž cílem je identifikace klíčových faktorů regionálního rozvoje, produktivity a ekonomického růstu (Martin, 2003). Dalším přístupem je hodnocení výkonnosti regionů na základě předem definovaných soustav heterogenních ukazatelů v rámci strategických programových dokumentů regionálního rozvoje (Hlavsa, 2010).

Vzhledem k neexistenci hlavního proudu názorů na hodnocení konkurenceschopnosti existuje jistý prostor pro prezentaci alternativních přístupů. Jako alternativní přístupy k výše uvedeným, je možné využít i další metodologické koncepty hodnocení národní a regionální konkurenceschopnosti jako např. hodnocení pomocí systému strukturálních ukazatelů EU (Melecký, Staníčková, 2011a) nebo prostřednictvím specifických ekonomických koeficientů (Melecký, Nevima, 2010), pomocí makroekonometrického modelování konstrukcí regresního ekonometrického modelu panelových dat (Nevima, Melecký, 2011) či pomocí metody analýzy obalu dat (Melecký, Staníčková, 2011b).

Základním problémem, na který se při měření konkurenceschopnosti naráží a který všechny výše popsané přístupy nikterak neřeší, je absence uceleného souboru statistických dat, na základě kterého by bylo možné konstruovat vhodné způsoby hodnocení, které by odrážely kvantitativní i kvalitativní aspekty konkurenceschopnosti. Hodnocení konkurenceschopnosti je navíc značně determinováno výběrem zvolené územní úrovně. To platí obzvláště v podmínkách EU v rámci nomenklatury územních statistických jednotek (NUTS). Významnou úlohu při volbě datové základny pro hodnocení konkurenceschopnosti sehrává délka posuzovaného období, periodicita dat a zejména výběr konkrétních ukazatelů vhodně odrážejících úroveň konkurenceschopnosti.

Teoreticko-metodologická východiska analýzy obalu dat

Podstata metody analýzy obalu dat DEA

Metoda analýzy obalu dat (Data Envelopment Analysis – DEA) je využívána jako specializovaný modelový nástroj pro hodnocení efektivnosti, výkonnosti či produktivity skupiny homogenních, tj. porovnatelných produkčních jednotek, na základě velikosti vstupů a výstupů. Homogenními produkčními jednotkami se rozumí soubor jednotek, které produkují identické nebo ekvivalentní efekty, které se označují jako výstupy těchto jednotek. V modelech metody DEA jsou uvažovány především žádoucí, tedy pozitivní efekty (výstupy), tzn. takové, jejichž vyšší hodnota vede, za jinak nezměněných podmínek, k vyšší výkonnosti dané jednotky. Pro vytváření efektů jsou produkční jednotkou spotřebovávány vstupy, které jsou naopak svojí povahou minimalizační, tzn. nižší hodnota těchto vstupů vede k vyšší výkonnosti sledované jednotky. Protože vstupů a výstupů, podle kterých se příslušné

jednotky hodnotí, může být více druhů, je metoda DEA řazena mezi metody vícekritériálního rozhodování.

Analýza datových obalů je vhodná ke zjišťování technické efektivity jednotek, které jsou vzájemně srovnatelné. To znamená, že jednotkami jsou používány stejné vstupy k produkci stejných výstupů, avšak v jejich výkonech jsou jisté rozdíly. Jednotky jsou porovnávány mezi sebou a zjišťuje se, které z nich jsou efektivní a které neefektivní. V případě neefektivních jednotek lze metodou datových obalů zjistit, jak má taková jednotka redukovat své vstupy, popřípadě navýšit své výstupy, aby se stala efektivní. Počet porovnávaných jednotek však musí být dostatečně velký, protože při malém počtu srovnávaných jednotek a velkém počtu kritérií by byly považovány všechny jednotky za efektivní. Velkou pozornost je nutné také věnovat výběru vhodných kritérií, podle kterých jsou jednotky hodnoceny. Důležité je vybrat kritéria, která jsou pro výkon jednotky zásadní, jsou známy jejich hodnoty u všech jednotek a zároveň to jsou kritéria, která spolu příliš nekorelují (Fiala, 2010).

Modely metody DEA jsou založeny na vstupech a výstupech uvažovaných jednotek, musí proto být tyto zvoleny velmi pečlivě s ohledem na jejich ekonomické vymezení. Neexistence mainstreamu v oblasti konkurenceschopnosti, zejména regionální, tuto situaci ztěžuje. Pro hodnocení jednotek lze definovat celou řadu poměrových ukazatelů, které vycházejí z různých údajů a jejichž výsledky nemusí být, a v typickém případě ani nejsou, ve vzájemném souladu. Při hodnocení celkové efektivity dané jednotky je proto třeba vzít do úvahy větší počet vstupů, ale i výstupů. Je tedy zřejmé, že k porovnávání konkurenceschopnosti národních a regionálních jednotek se modely metody DEA jeví jako vhodné. Je tomu tak především proto, že se zde nehodnotí pouze jeden faktor, ale soubor faktorů, které determinují dosažený stupeň ekonomického rozvoje (efektivnosti) zemí či regionů. Země a region získají konkurenční náskok, pakliže začínají více využívat svých konkurenčních výhod, které jsou limitovány množstvím vlastních disponibilních výrobních faktorů, tvořících klíčové prvky hospodářského systému země či regionu. Právě tato skutečnost umožňuje považovat efektivnost zemí a regionů jako určité zrcadlo konkurenceschopnosti.

V základních modelech efektivity je efektivním jednotkám přiřazena jednotková míra efektivity. V závislosti na typu zvoleného modelu, ale především na vztahu mezi počtem jednotek a počtem vstupů a výstupů, může být ale efektivních jednotek poměrně velký počet. Kvůli klasifikaci efektivních jednotek byly vedle modelů efektivity navrženy modely superefektivnosti.

Základní východiska analýzy DEA pro měření konkurenceschopnosti

Metoda DEA je v příspěvku aplikována na 4 státy a 35 regionů NUTS 2 v rámci uskupení V4. Analýza efektivity států a regionů NUTS 2 zemí V4 vychází z databáze sledovaných ukazatelů regionálních a městských statistik EU, strukturálních (lisabonských) ukazatelů a ukazatelů Strategie Evropa 2020 (Eurostat, 2011). Zvolená databáze je tvořena pěti ukazateli - tři z nich představují vstupy a dva výstupy. Referenční období je dáno přijetím a současně zahájením Lisabonské strategie v roce 2000 a dostupností vybraných ukazatelů na národní a regionální úrovni do roku 2009.

Pro aplikaci metody DEA jsou uvažovány tři vstupy. Prvním vstupem jsou Hrubé domácí výdaje na výzkum a vývoj (Gross Domestic Expenditure on Research and Development, GERD), jež měří klíčové investice v oblasti výzkumu a vývoje, který podporuje budoucí konkurenceschopnost a má za následek vyšší Hrubý domácí produkt (HDP). Tyto výdaje jsou jednou z hlavních hnacích sil hospodářského růstu v ekonomice založené na znalostech. Je zřejmé, že na celkové výkonnosti národního hospodářství má vliv počet zaměstnaných osob v jednotlivých sektorech ekonomiky, jejich kvalifikace a délka

produktivního věku (20 – 64 let). Z tohoto důvodu je uvažována Míra zaměstnanosti jako druhý zásadní ukazatele na úrovni vstupu. Třetím vstupem je Počet studentů v terciárním vzdělávání, který představuje ukazatel Strategie Evropa 2020.

Pro aplikaci metody DEA jsou uvažovány dva výstupy: Hrubý domácí produkt v paritě kupního standardu (PPS) a Produktivita práce na zaměstnanou osobu. HDP je nejdůležitější makroekonomický agregát a v případě, že je měřen za regiony, je možné zhodnotit disponibilní množství vstupů, díky kterým byl dosažen. Analogicky lze přistoupit k významu ukazatele produktivity práce, která vyjadřuje, jakou produkci vytvořilo ekonomicky aktivní obyvatelstvo v národním hospodářství.

Pro výpočty ekonomické efektivity zemí a regionů V4 byly použity 4 modely:

- model CCR² orientovaný na vstupy (s více vstupy a výstupy) předpokládající konstantní výnosy z rozsahu (Constant Returns to Scale, CRS),
- model CCR orientovaný na výstupy (s více vstupy a výstupy) předpokládající konstantní výnosy z rozsahu (Constant Returns to Scale, CRS),
- model BCC³ orientovaný na vstupy (s více vstupy a výstupy) předpokládající variabilní výnosy z rozsahu (Variable Returns to Scale, VRS),
- model BCC orientovaný na výstupy (s více vstupy a výstupy) předpokládající variabilní výnosy z rozsahu (Variable Returns to Scale, VRS).

CCR model hodnotí efektivnost zemí a regionů pro libovolný počet vstupů a výstupů. Koeficient efektivnosti je poměr mezi váženým součtem výstupů a váženým součtem vstupů. Koeficient efektivnosti nabývá hodnot v intervalu $\langle 0;1 \rangle$. U vstupově orientovaného modelu je stát/region s koeficientem efektivnosti ve výši 1 efektivní, koeficient efektivnosti menší než 1 znamená neefektivní stát/region, a určuje míru omezení vstupů, jež je potřebná k zajištění efektivnosti daného státu/regionu. U výstupově orientovaného modelu je stát/region s koeficientem efektivnosti ve výši 1 efektivní, koeficient efektivnosti vyšší než 1 znamená neefektivní stát/region, a určuje míru omezení vstupů, jež je potřebná k zajištění efektivnosti daného státu/regionu.

V CCR modelu jsou předpokládány konstantní výnosy z rozsahu, ovšem v roce 1984 navrhli Banker, Charnes a Cooper modifikaci tohoto modelu předpokládající variabilní výnosy z rozsahu (klesající, rostoucí nebo i konstantní), tzv. BCC model, což vede k tomu, že je při použití BCC modelu označen za efektivní vyšší počet jednotek. Díky této skutečnosti je nutné zdůraznit, že BCC model s variabilními výnosy z rozsahu umožňuje realističtější pohled na ekonomickou realitu a faktické vztahy, události a aktivity existující v regionech. Pro analýzu efektivnosti jednotek při uvažování variabilních výnosů z rozsahu stačí model (2.1) rozšířit o podmínku konvexnosti $eT\lambda = 1$.

Matematický předpis zvoleného modelu charakterizují následující rovnice (2.1 – 2.6), (Fiala, 2010):

$$\min \theta - \varepsilon \left(\sum_{i=1}^m s_i^- + \sum_{r=1}^s s_r^+ \right) \quad (2.1)$$

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} + s_i^- = \theta x_{io}, i = 1, 2, \dots, m, \quad (2.2)$$

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} - s_r^+ = y_{ro}, r = 1, 2, \dots, s, \quad (2.3)$$

$$\lambda_j \geq 0, j = 1, 2, \dots, n, \quad (2.4)$$

$$eT\lambda = 1, \quad (2.5)$$

$$\mu - \text{libovolné.} \quad (2.6)$$

² Model nazvaný dle autorů – Charnes, Cooper, Rhodes (CCR).

³ Model nazvaný dle autorů – Banker, Charnes, Cooper (BCC).

kde:

θ potřebná míra redukce vstupů pro dosažení efektivní hranice, $\theta = \langle 0; 1 \rangle$;

ε infinitezimální konstanta;

s^+ , s^- vektory přídatných proměnných v omezeních pro vstupy a výstupy;

λ vektor vah, které jsou přiřazené jednotlivým jednotkám, $\lambda \geq 0$,

$$\lambda = (\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n);$$

x_{ij} hodnota i -tého vstupu pro danou jednotku (region),

$$i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n;$$

y_{rj} hodnota r -tého výstupu pro danou jednotku (region),

$$r = 1, 2, \dots, s; j = 1, 2, \dots, n;$$

$e^T \lambda$ podmínka konvexnosti;

μ duální proměnná přiřazená podmínce konvexnosti $e^T \lambda = 1$.

K řešení DEA modelů jsou využívány softwarové prostředky založené na řešení úloh lineárního programování. Největší popularitu si získaly nadstavby známého Řešitele v Excelu, jakým je např. DEA Frontier, který je použit k řešení problému konkurenceschopnosti v zemích a regionech NUTS 2 uskupení V4 a vyhodnocení jejich efektivnosti (Cooper, Seiford, Zhu, 2004), (Cook, Zhu, 2008).

Analýza efektivnosti zemí a regionů NUTS 2 uskupení V4 modely orientovanými na vstupy a výstupy (s více vstupy a výstupy)

Hodnocení efektivnosti zemí V4 prostřednictvím vstupově a výstupově orientovaných modelů CCR (CRS) a BCC (VRS)

V tabulce č. 1 je provedeno srovnání hodnocení efektivnosti zemí V4 prostřednictvím vstupově a výstupově orientovaných modelů CCR s konstantními výnosy z rozsahu a BCC s variabilními výnosy z rozsahu. V rámci modelů došlo v hodnocení efektivnosti ke srovnatelným výsledkům ve všech zemích V4. Na národní úrovni je zřejmé, že míry efektivnosti jednotlivých zemí jsou průměrně nižší v modelech CCR oproti modelům BCC, což potvrzuje teoretickou skutečnost, že v modelech BCC je dosahováno vyšších hodnot koeficientů efektivnosti a vyšší počet hodnocených jednotek je klasifikován jako efektivní.

Ze souhrnného hodnocení efektivnosti zemí V4 vyplývá, že nejlepších výsledků dosáhly 2 ze 4 zemí, které v celém sledovaném období 2000 – 2009 byly efektivní jak u vstupově, tak u výstupově orientovaných modelů a disponují tedy největším rozvojovým potenciálem. V tabulce č. 1 jsou tyto efektivní země zvýrazněny tmavě zelenou barvou. Jedná se o Českou republiku a Slovensko. Za efektivními zeměmi následují země, které jsou rovněž značně efektivní, neboť jejich koeficienty efektivnosti dosahovaly hodnot blízkých 1. V tabulce č. 1 jsou tyto vysoce efektivní země zvýrazněny světle zelenou barvou. Jedná se o Maďarsko a Polsko. Žádná ze zemí nebyla klasifikována jako neefektivní.

Tabulka č. 1: Srovnání modelů efektivity DEA: CCR (CRS) a BCC (VRS) pro země V4

Pořadí	Kód	Region	Vstupově orientované modely		Výstupově orientované modely	
			CCR model	BCC model	CCR model	BCC model
			Míra efektivity *	Míra efektivity *	Míra efektivity *	Míra efektivity *
1	CZ00	Česká republika	1,000	1,000	1,000	1,000
2	HU00	Maďarsko	0,997	1,000	1,003	1,000
3	PL00	Polsko	0,941	0,999	1,069	1,002
4	SK00	Slovensko	1,000	1,000	1,000	1,000

Pozn.: * Průměrná míra efektivity země za léta 2000-2009.

Zdroj: Vlastní výpočty a zpracování, 2011

Hodnocení efektivity regionů NUTS 2 zemí V4 prostřednictvím vstupově a výstupově orientovaných modelů CCR (CRS) a BCC (VRS)

V tabulce č. 2 je provedeno srovnání hodnocení efektivity regionů NUTS 2 zemí V4 a prostřednictvím vstupově a výstupově orientovaných modelů CCR s konstantními výnosy z rozsahu a BCC s variabilními výnosy z rozsahu. Z tabulky č. 2 je zřejmé, že míra efektivity dosahovaná jednotlivými regiony v modelech CCR je průměrně nižší než míra efektivity dosahována jednotlivými regiony v modelech BCC, tedy obdobně jako na národní úrovni. V modelech BCC bylo také více regionů vyhodnoceno jako efektivních, jelikož tento model předpokládá variabilní výnosy z rozsahu, a to jak rostoucí, klesající, tak i konstantní, a umožňuje tak lépe zohlednit ekonomickou realitu v daných regionech.

Ze souhrnného hodnocení efektivity NUTS 2 regionů zemí V4 prostřednictvím vstupově a výstupově orientovaných modelů CCR a BCC za celé sledované období 2000 – 2009 vyplývá, že nejlepších výsledků dosáhly tradičně hospodářsky výkonné regiony, které dosahovaly srovnatelných výsledků v obou vstupově i výstupově orientovaných modelech CCR i BCC. V tabulce č. 2 jsou efektivní regiony zvýrazněny tmavě zelenou barvou. Jedná se o regiony NUTS 2 v České republice – CZ01 (Praha), CZ02 (Střední Čechy) a CZ04 (Severozápad). V Polsku se řadí mezi nejvíce efektivní NUTS 2 regiony PL42 (Zachodniopomorskie) a PL43 (Lubuskie). Na Slovensku je nejvíce efektivním NUTS 2 regionem SK01 (Bratislavský kraj). Z analýzy vyplynulo, že v Maďarsku se nenalézá žádný region, jež by dosahoval koeficientu efektivity 1 po celé sledované období.

Za efektivními regiony v pořadí následuje skupina regionů, které jsou rovněž značně efektivní, neboť jejich koeficienty efektivity dosahovaly hodnot blízkých se hodnotě jednotkové efektivity 1. V tabulce č. 2 jsou tyto vysoce efektivní regiony zvýrazněny světle zelenou barvou. Jsou to NUTS 2 regiony v Maďarsku – HU10 (Közép-Magyarország – Středomaďarský region) a HU22 (Nyugat-Dunántúl – Západozadunajský region). V Polsku se jedná o regiony PL 22 (Slaskie), PL43 (Lubuskie) a PL52 (Opolskie).

Ostatní regiony byly v rámci vstupově a výstupově orientovaných modelů CCR i BCC vyhodnoceny jako neefektivní a jsou řazeny do kategorie méně nebo zcela nekonkurenceschopných. Nejméně efektivní regiony jsou v tabulce č. 2 znázorněny

oranžovou barvou. Jedná se o regiony NUTS 2 v České republice – CZ06 (Jihovýchod). V Maďarsku se jedná o NUTS 2 region HU33 (Dél-Alföld – Jižní Velká Planina). V Polsku se řadí mezi nejméně efektivní NUTS 2 region PL31 (Lubelskie). Na Slovensku je nejméně efektivním NUTS 2 regionem SK02 (Západné Slovensko).

Na regionální úrovni je ve vstupově i výstupově orientovaných modelech efektivnosti zjevná anomálie ve výsledném zařazení vybraných NUTS 2 regionů v rámci hodnot koeficientů efektivnosti. Jedná se především o regiony CZ04 (Severozápad) v České republice a na Slovensku o region SK02 (Západné Slovensko). V případě těchto dvou regionů nedochází ani v CCR, ani v BCC modelech k potvrzení stanovené hypotézy o zrcadlení efektivnosti jako konkurenčního potenciálu. Je to dáno skutečností, že v rámci metody DEA je hodnoceno objemové množství vstupů k daným výstupům, které se v případě regionu CZ04 (Severozápad) jeví jako efektivní, ačkoliv je tento region řazen obecně mezi nejméně vyspělé (výkonné) regiony soudržnosti v České republice. Opačně je tomu v případě slovenského regionu SK02 (Západné Slovensko), který je v rámci analýzy vyhodnocen jako nejméně efektivní slovenský region (vykazující nejrapidnější klesající trend), ačkoliv bývá ve skutečnosti řazen jako druhý nejvýkonnější region po regionu SK01 (Bratislavský kraj).

Tabulka č. 2: Srovnání modelů efektivnosti DEA: CCR (CRS) a BCC (VRS) pro regiony NUTS 2 zemí V4

Pořadí	Kód	Region	Vstupově orientované modely		Výstupově orientované modely	
			CCR model	BCC model	CCR model	BCC model
			Míra efektivnosti *	Míra efektivnosti *	Míra efektivnosti *	Míra efektivnosti*
1	CZ01	Praha	1,000	1,000	1,000	1,000
2	CZ02	Střední Čechy	1,000	1,000	1,000	1,000
3	CZ03	Jihozápad	0,751	0,889	1,257	1,324
4	CZ04	Severozápad	1,000	1,000	1,000	1,000
5	CZ05	Severovýchod	0,767	0,908	1,248	1,301
6	CZ06	Jihovýchod	0,596	0,835	1,565	1,613
7	CZ07	Střední Morava	0,764	0,914	1,246	1,290
8	CZ08	Moravskoslezsko	0,760	0,928	1,249	1,209
9	HU10	Közép-Magyarország	0,941	0,989	1,048	1,017
10	HU21	Közép-Dunántúl	0,856	0,958	1,154	1,111
11	HU22	Nyugat-Dunántúl	0,914	0,965	1,081	1,086
12	HU23	Dél-Dunántúl	0,796	0,969	1,234	1,071

	3					
13	HU3 1	Észak- Magyarország	0,820	0,996	1,176	1,012
14	HU3 2	Észak-Alföld	0,642	0,976	1,477	1,072
15	HU3 3	Dél-Alföld	0,611	0,911	1,550	1,361
16	PL11	Lódzkie	0,544	0,885	1,690	1,689
17	PL12	Mazowieckie	0,811	0,933	1,168	1,189
18	PL21	Malopolskie	0,489	0,853	1,827	1,894
19	PL22	Slaskie	0,940	0,993	1,041	1,030
20	PL31	Lubelskie	0,442	0,848	2,082	2,254
21	PL32	Podkarpackie	0,560	0,880	1,650	1,786
22	PL33	Swietokrzyskie	0,898	0,974	1,082	1,162
23	PL34	Podlaskie	0,662	0,863	1,437	1,464
24	PL41	Wielkopolskie	0,732	0,896	1,298	1,330
25	PL42	Zachodniopomorsk ie	1,000	1,000	1,000	1,000
26	PL43	Lubuskie	0,997	1,000	1,003	1,000
27	PL51	Dolnoslaskie	0,866	0,980	1,118	1,080
28	PL52	Opolskie	0,951	0,977	1,059	1,048
29	PL61	Kujawsko- Pomorskie	0,814	0,949	1,212	1,193
30	PL62	Warminsko- Mazurskie	0,789	0,974	1,209	1,240
31	PL63	Pomorskie	0,827	0,946	1,154	1,158
32	SK0 1	Bratislavský kraj	1,000	1,000	1,000	1,000
33	SK0 2	Západné Slovensko	0,734	0,876	1,310	1,342
34	SK0 3	Stredné Slovensko	0,789	0,912	1,246	1,246
35	SK0 4	Východné Slovensko	0,789	0,934	1,224	1,219

Pozn.: * Průměrná míra efektivnosti země za léta 2000-2009.

Zdroj: Vlastní výpočty a zpracování, 2011

Závěr

Konkurenceschopnost je pojmem, jemuž se již dnes v ekonomické teorii a praxi nelze vyhnout. Hodnocení konkurenceschopnosti lze v zásadě objektivně provádět pouze tehdy, pokud lze vycházet z existujícího konceptu konkurenceschopnosti či ze zvoleného převažujícího názorového proudu. Vzhledem k tomu, že měření konkurenceschopnosti, zejména regionální, je v současné době metodicky nejednotné, otevírá se cesta pro vlastní, alternativní přístup v této oblasti. V této souvislosti je třeba ještě zdůraznit, že použití různých přístupů k hodnocení konkurenceschopnosti generuje různé výsledky. Tato skutečnost je logická a predikovatelná. Nelze totiž očekávat, že všechny uvedené přístupy, povedou k totožným závěrům o dosaženém stupni konkurenceschopnosti. Řada metod a přístupů

k hodnocení konkurenceschopnosti je do jisté míry nesrovnatelná, a proto je nutné jejich výsledky brát na zřetel zcela individuálně.

Cílem příspěvku bylo předložit konkrétní postup multikriteriálního hodnocení konkurenceschopnosti zemí a regionů NUTS 2 v rámci uskupení Visegrádské čtyřky v referenčním období 2000 – 2009. Analýza byla založena na použití vybraných modelů metody DEA. Z analýzy na národní úrovni vyplynulo, že 2 ze 4 zemí Visegrádské čtyřky byly plně v průběhu celého referenčního období, disponují tedy nejvyšším rozvojovým potenciálem. Nicméně zbývající 2 země Visegrádské čtyřky byly klasifikovány jako vysoce efektivní, vykazují tedy rovněž vysoký rozvojový potenciál. V průběhu analýzy bylo na regionální úrovni zjištěno, že v 35 regionech NUTS 2 v zemích V4 bylo ve vstupové i výstupově orientovaných modelech CCR vyhodnoceno 5 nejefektivnějších regionů v rámci celého sledovaného období. Dalších 5 regionů bylo shledáno vysoce efektivními, neboť jejich koeficienty efektivnosti dosahovaly hodnot blízkých se hodnotě jednotkové efektivnosti 1 po celé referenční období 2000 – 2009. Ostatních 25 regionů NUTS 2 zemí V4 patří do kategorie neefektivních regionů, a tudíž disponujících menším konkurenčním potenciálem, z nichž byly 4 vyhodnoceny jako nejméně efektivní. Dále bylo v průběhu analýzy bylo zjištěno, že v 35 regionech NUTS 2 v zemích V4 bylo ve vstupové i výstupově orientovaných modelech BCC vyhodnoceno 6 nejefektivnějších regionů v rámci celého sledovaného období. Další 4 regiony bylo shledány jako značně efektivní, neboť jejich koeficienty efektivnosti dosahovaly hodnot blízkých se hodnotě jednotkové efektivnosti 1 po celé referenční období 2000 – 2009. Ostatních 25 regionů NUTS 2 zemí V4 patří do kategorie neefektivních regionů, a tudíž disponujících menším konkurenčním potenciálem, z nichž byly 4 vyhodnoceny jako nejméně efektivní.

Na regionální úrovni byla ve vstupové i výstupově orientovaných modelech efektivnosti objevena anomálie ve výsledném zařazení vybraných NUTS 2 regionů v rámci hodnot koeficientů efektivnosti. V případě vybraných regionů tak nedochází ani v CCR, ani v BCC modelech k potvrzení stanovené hypotézy o zrcadlení efektivnosti jako konkurenčního potenciálu. Obecně je to dáno skutečností, že v rámci metody DEA je hodnoceno objemové množství vstupů k daným výstupům, které se v případě regionu může jevit jako efektivní, ačkoliv je region řazen obecně mezi nejméně vyspělé (výkonné) regiony, či právě naopak, kdy je v rámci analýzy vyhodnocen jako nejméně efektivní region, ačkoliv bývá ve skutečnosti řazen mezi nejvýkonnější regiony. Tato skutečnost může být předpokladem dalšího výzkumu v oblasti hodnocení konkurenceschopnosti území (států či regionů) prostřednictvím různých modelů metody DEA .

Z analýzy rovněž vyplývá, že míra efektivnosti dosahovaná jednotlivými zeměmi regiony v modelech CCR je průměrně nižší než míra efektivnosti dosahována jednotlivými zeměmi a regiony v modelech BCC. V modelech BCC bylo také více zemí a regionů vyhodnoceno jako efektivních, jelikož tento model předpokládá variabilní výnosy z rozsahu, a to jak rostoucí, klesající, tak i konstantní, a umožňuje tak lépe zohlednit ekonomickou realitu v daných regionech.

Jistá míra individuálního posouzení by měla platit z pohledu hodnocení konkrétních dosažených výsledků (a pořadí) jednotlivých zemí a zejména regionů V4, neboť konkurenceschopnost celé země tvoří právě konkurenční schopnost jednotlivých regionů. Je zřejmé, že zvolené modely metody DEA a získané výstupy je možné dále zdokonalovat. Následná etapa výzkumu proto může vést např. k analýze vzdálenosti regionů NUTS 2 zemí V4 vůči průměrné výkonnosti EU27 prostřednictvím techniky umělých proměnných nebo k formulaci vhodné funkční formy ekonometrického modelu konkurenceschopnosti, čímž by byl podpořen i výzkum problematiky konvergenčního procesu, který je s otázkou konkurenceschopnosti úzce spojen.

Použitá literatura:

1. CORVERS, F. Indicators for Regional Innovation Performance. In International Conference on Entrepreneurship and Business Incubation „Strengthening the Regional Innovation Profile“, Bremen, 2003.
2. FIALA, P. a kol. Operační výzkum – nové trendy. Praha: Professional Publishing, 2010. ISBN 978-80-7431-036-2.
3. HLAVSA, T. Výběr ukazatelů pro hodnocení ekonomiky regionů. Central European Review of Economic Issues. 2010, ročník XIII, č. 3. s.145-151. ISSN 1212-3951.
4. COOK, W. D., ZHU, J. Data Envelopment Analysis: Modelling Operational Processes and Measuring productivity. Kluwer Academic Publishers, Boston, 2008.
5. COOPER, W. W., SEIFORD, L. M., ZHU, J. Data Envelopment Analysis: Models and Interpretations. Kluwer Academic Publisher, Boston, 2004.
6. EUROSTAT. Statistics. 2011. [online]. [cit. 2011-11-1]. Dostupné na WWW: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes>>.
7. KLVÁČOVÁ, E., MALÝ, J. Domnělé a skutečné bariéry konkurenceschopnosti EU a ČR. 1. vyd. Praha: Vzdělávací středisko na podporu demokracie, 2008. ISBN 978-80-903122-8-9.
8. MARTIN, R. A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A final Report for the European Commission – DG Regional Policy [online]. 2003. [cit. 2011-10-29]. Dostupné na WWW: <http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf>.
9. MELECKÝ, L., NEVIMA, J. Regionální konkurenceschopnost a možnosti jejího hodnocení v zemích V4 prostřednictvím aplikace specifických ekonomických koeficientů. Acta academica karviniensia. 2/2009. Karviná: OPF SLU Opava. 2010. s. 247 – 264. ISSN 1212-415X.
10. MELECKÝ, L., STANÍČKOVÁ, M. Hodnocení konkurenceschopnosti regionů České republiky v kontextu Lisabonské strategie. ER - CEREL, Volume XIV, číslo 3/2011a, pp. 183–201. ISSN 1212-3951.
11. MELECKÝ, L., STANÍČKOVÁ, M. The Competitiveness of Visegrad Four NUTS 2 Regions and its Evaluation by DEA Method Application. In Mathematical Methods in Economics 2011. Proceedings of the 29th International Conference. Part II. Prague: University of Economics, 2011b, pp. 474 – 479. ISBN 978-80-7431-059-1
12. NEVIMA, J., MELECKÝ, L. Aplikace ekonometrického modelu panelových dat pro hodnocení regionální konkurenceschopnosti na příkladu zemí visegrádské čtyřky. Auspicia. Ročník 2011, č. 1, s. 34 – 44. ISSN 1214-4967.
13. PORTER, M. E. (2003). The Economic Performance of Regions. Regional Studies, 37, 6/7, s. 549-578, 2003.
14. VITURKA, M. Konkurenceschopnost regionů a možnosti jejího hodnocení. Politická ekonomie, 2007, č. 5, s. 637 – 658. ISSN 0032-3233.

Kontakt

Ing. Michaela Staníčková

Katedra evropské integrace

Ekonomická fakulta

Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava

Sokolská třída 33, 701 21 Ostrava

Česká republika

E-mail: michaela.stanickova@vsb.cz

Zuzana Stoličná

FAKULTA MANAGEMENTU
UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

VÝVOJ SVETOVEJ KRÍZY

Abstrakt

Svetová kríza vyvolaná finančnou, alebo hypotekárnou krízou sa prehĺbila do dlhovej krízy celého sveta. Expanzívna menová politika viedla k nadmernej spotrebe ľudí, nie len, ale predovšetkým po realitách, a tým sa domácnosti zadlžovali. Celý systém v podstate fungoval dovtedy, kým ľudia boli schopní splácať, svoje úroky a istiny, avšak realitný trh sa postupne nasýtil, hodnota domov klesla a banky zvýšili v rámci opatrnosti úrokové marže.

Banky boli v tomto období neisté a veľmi opatrné a tak prestali požičiavať peniaze. Čo spôsobilo, že medzibankový finančný trh zamrzol aj napriek zníženým úrokovým sadzbám FEDu. A tak v hospodárstve je nedostatok reálnych peňazí, čo spomalilo ekonomiku a následne zvýšilo nezamestnanosť a znížilo spotrebu. A vďaka tomu, že do cenných papierov krytých americkými nehnuteľnosťami investovalo mnoho spoločností mimo Ameriky, ide o celosvetovú hospodársku krízu. Banky v Európe sú opatrné a spoločnosti majú nedostatok kapitálu, pretože banky zastavili úverovanie a tak obmedzili výrobu.

Európska ekonomika prežívala v období 2000 až 2008 veľký ekonomický rast, postavený predovšetkým na expanzívnej menovej politike spolu s expanzívnu fiškálnou politikou.

Krajiny dávali do ekonomiky veľké množstvo peňazí a touto politikou sa jednotlivé štáty pričínili so svojimi vysokými vládnymi výdavkami k zvyšovaniu HDP, stimulovaniu agregátneho dopytu a samozrejme k rastu dlhu. Dlhové kritérium Eurozóny v súčasnosti plní len päť štátov. Najväčším problémom Eurozóny, ako sa ukázalo, bolo nedodržovanie kritérií a chýbajúce prostriedky na vynucovanie ich dodržovania.

Kľúčové slová: Finančná kríza, dlh, spotreba, hrubý domáci produkt, nezamestnanosť.

Abstract

World crisis caused by financial or mortgage crisis deepened to debt crisis of the whole world. Expansionary monetary policy led to overspending. Especially purchase of real estates got consumers to debt. Everything worked until the people were able to pay their instalments, however, real estate market became filled, value of houses decreased and because of carefulness banks increased the interests.

The Banks were very uncertain and careful during this term and stopped granting loans, what caused freeze of the interbank financial market despite decreased interest rates of FED. Because of this there was lack of real money in economy, what slowed down economy and consequently caused unemployment increase and spending decrease. Thanks to the fact that many out-of-American companies invested into stocks covered by American real estates, this crisis became a world wide one. The european banks were careful and companies were lacking in capital because the banks stopped granting loans and through this they restricted production. And this status lasts up to the present.

From the year 2000 to 2008 the European economy was on big increase especially based on expansionary monetary policy together with expansionary fiskal policy. Countries were putting large amounts of money into economy and through their high government spendings

they contributed to GDP increase, agregat demand stimulation and, of course, to debt increase. At present only five countries meet Eurozone debt criteria. Not complying with this criteria and lack of enforcing means of complying with them turned out as the Eurozone biggest problem.

Key words: Financial crisis, debt, consumption, gross domestic product, unemployment.

Vznik a vývoj svetovej krízy

Na vznik súčasnej svetovej úverovej, finančnej, hospodárskej, a následne dlhovej krízy sa treba pozrieť do minulosti, jeden z rozhodujúcich krokov k finančnej kríze a následne súčasnej sociálnej kríze treba hľadať napríklad aj rok 1977, kedy administratíva amerického prezidenta Jimmiho Cartera prijala zákon o podpore bánk a poskytovaní hypotekárnych úverov etnickým menšinám (CRA, community reinvestment act, známi tiež ako „redlining“). Tento protidiskriminačný a antirasový zákon mal za úlohu ukončiť upieranie hypoték istým častiam obyvateľstva.

Zákon CRA bol v roku 1955 doplnený a ešte viac podporoval banky k zvýšeniu poskytovania úverov rizikovým skupinám s nízkymi príjmami. Ďalšie uvoľnenie a liberalizácia amerického úverového trhu bola podporená aj v roku 1999, kedy sa umožnilo finančným inštitúciám byť súčasne komerčnou a investičnou bankou a zároveň poisťovňou. Čo znamenalo riskantnejšie investovanie a správanie sa týchto bánk s peniazmi svojich vlastných klientov.

Ďalší faktor podpory hypotekárneho boomu prišiel v decembri roku 2000 a bol podpísaný americkým prezidentom Clintonom. Zákon o obchodovaní s OTC (over the counter) pojednával predovšetkým o obchodovaní s cennými papiermi. Jednalo sa o deriváty, ktorých predaj neprebíhal pod záštitou žiadnych oficiálnych inštitúcií, ktoré mohli preberať zodpovednosť za vysporiadanie obchodov.

Najviditeľnejším nástrojom sa však stala základná úroková sadzba, ktorú znížil FED v priebehu rokov 2000 až 2003 zo 6,5 % na 1%. Táto expanzívna menová politika FEDu mal za cieľ znovu naštartovanie hospodárskeho rastu Ameriky, ktoré zaznamenávalo v období 2000 až 2001 značné spomalenie rastu hrubého domáceho produktu z 3,7 % na 0,8%. Vďaka tomuto silnému nástroju dosahuje ekonomický rast v roku 1993 už tempo rastu 3,6 %.

Nízke úrokové sadzby podporili aj dopyt po hypotekárnych úveroch, čo malo za následok ak zadĺženie obyvateľstva krajiny. Nastal prudký nárast dopytu po hypotekárnych úveroch, ktorý nezodpovedal ekonomickému rastu ekonomiky Ameriky. Na porovnanie v roku 2001 nárast predaných domov v priebehu roka bol okolo 2%, avšak už počas rokov 2002 až 2005 pod vplyvom expanzívnej úverovej politiky nárast predaných nehnuteľností v Amerike bol 9%. Zvýšený dopyt po hypotekárnych úveroch a teda aj nehnuteľnostiach mal za následok aj rast cien týchto realít. Teda lacné, ľahko dostupné, ale aj veľmi rizikové úvery postupne podporovali dopyt, ktorý vysoko prevyšoval ponuku a tak hodnota domov narastala.

Vidina rastu zisku, ktorý ako sa zdalo bol málo rizikový, ľudí hnala a ešte väčšmi podporovala k vysokej spotrebe a nákupu realít, ktoré ale nenakupovali len za účelom vlastného bývania.

Úmysel investorov začal byť viac špekulatívny a podľa národnej asociácie realitných agentov v USA, (NAR, National association of realtors) 23% domov v roku 2004 v USA bolo kúpených ako investícia a 13% ako druhý dom. Špekulanti predpokladali, že vďaka stúpajúcej cene nehnuteľností ide o relatívne výhodnú a bezpečnú investíciu. Na realitnom trhu, tak pri takomto vysokom dopyte začali vznikať mnohé riziká. Investori nakupovali domy za účelom zisku z nájmov z nehnuteľností s predpokladom, že ich peniaze investované do domu budú rýchlo apreciovať.

A tak sa hypotéky využívali čoraz viac a poskytovatelia úverových produktov sa predbiehali s čoraz výhodnejšími, ale aj rizikovejšími hypotekárnymi produktmi, taktiež s vidinou ich zisku. Hypotekárne banky v boji o klienta zanechali takmer akúkoľvek opatrnosť a žiadali len minimálne alebo vôbec aj žiadne potvrdenie o príjme dlžníka. Medzi rizikové a riskantné formy pôžičiek, patrili aj také hypotéky, ktoré umožnili získať až 105 % hodnoty nehnuteľnosti, alebo tzv. pôžičky s negatívnou amortizáciou, kedy klient platil prvé roky iba časť úrokov a žiadnu splátku istiny a až po niekoľkých rokoch sa začínajú splácať tieto nakumulované dlhy z úrokov a istín. Pričom dlžník sa vo väčšine prípadoch spoliehal nato, že tieto nahromadené dlhy z úrokov a istiny splatí neskôr z kapitálového zisku pri zhodnotených realitách. Veľkým rizikom týchto ľahko dostupných úverov aj je, že majú buď vyššiu, alebo pohyblivú úrokovú sadzbu a dlžník je tak vystavený riziku zvýšenia úrokovej sadzby a následne zníženia jeho disponibilných príjmov. Avšak hypotéky, subprime hypotéky si mohli neskôr zobrať aj takí žiadatelia, ktorí nemali príjem, prácu, neboli schopní splácať úroky, teda považovali sa za klienta s nízkym kreditom. Neskôr prišiel zo strany poskytovateľov ďalší rizikový produkt, tzv. NINJA – No Income No Job No assets.

Realitný trh sa stal tak rizikovým a nebezpečným, že poskytovatelia úverov, banky, sa chceli tohto rizika zbaviť a začali vydávať štruktúrované produkty, dlhopisy. Hlavným dôvodom vydávania, alebo sekurizácie bolo zbaviť sa rizika. Poskytovatelia bánk, teda predávali tieto úvery vo forme cenných papierov vo forme MBS (mortgage backed security), išlo o dlhopis naviazaný na dlhový produkt – nehnuteľnosť. (tento proces sa nazýva sekurizácia). Tieto štruktúrované produkty sa predali subjektom napr. banke a tá ich následne spojila do portfólia cenných papierov s inými dlhovými produktmi ako spotrebné úvery, kreditné karty, pôžičky (cenné papiere sa nazývali CDO collateral debt obligation) a predala ďalej. Tieto CDO, boli ohodnotené mnohými ratingovými agentúrami, čím získali hodnotenie, ktoré v tomto období nebolo korektné a neodrážalo reálny vývoj na finančných trhoch. Na základe týchto ratingových hodnotení, o tieto obligácie naviazané na dlhové predmety, bol veľký dopyt. Ratingové agentúry nemali v tom období udeľovať vysoké ratingy aj takým CDO, ktoré boli plne riskantných subprime hypoték. Záujem o tieto obligácie, ktoré sa zdali ako bezpečné investície, prejavili veľké hedgeové fondy, banky, investičné spoločnosti a tieto toxické CDO sa tak dostali do Európy, Ázie...

Celý systém v podstate fungoval dovedy, kým ľudia boli schopní splácať, svoje úroky a istiny, avšak realitný trh sa postupne nasýtil, hodnota domov klesla, samozrejme aj cena nájmu, banky zvýšili v rámci opatrnosti úrokovú maržu a v hospodárstve Ameriky sa zvyšovala cenová hladina načo zareagoval FED a v roku 2004 zvýšil základnú úrokovú sadzbu z jedného na tri percentá. Už v roku 2006 bola základná úroková sadzba na úrovni 5,25%. Navyšovanie týchto úrokových sadzieb sa ihneď prejavilo na hypotekárnych úrokových sadzbách a to nie len v poklese záujmu o hypotéky, ale aj v schopnosti splácania hypoték. Problém začali mať banky, nemali dostatok kapitálu, následne nedokázali splácať svoje záväzky voči investorom CDO. Vo finančnom sektore nastal chaos a rozvrat banky nevedeli rozšírovať jednotlivé CDO, MBS. V roku 2008 veľké banky ako napr. Lehman Brothers sa dostali do problémov, jej akcie začali prudko klesať, načo zaintervenovala vláda finančnými intervenciami avšak i napriek tomu Lehman oznámila bankrot, nato sa začali všetky akciové trhy prepadať a od tejto chvíle úverovú krízu považujeme za svetovú finančnú krízu.

Čo sa týkalo obyvateľstva do problémov sa dostala predovšetkým stredná vrstva, ktorá tvorí základ každej spoločnosti. Tej sa znížil disponibilný príjem, zvýšili sa úroky na splátky úverov, čím sa rodinné rozpočty viditeľne skrátili a spotreba obyvateľstva klesla, čo sa samozrejme prejavilo na raste hrubého domáceho produktu. Na zníženie spotreby zareagovala aj agregovaná ponuka, ktorá stratila svoje odbytkisko u spotrebiteľa. FED sa snaží stabilizovať

a zmierniť vážnu situáciu a tak znižuje základnú úrokovú sadzbu v roku 2008 z 5,2% na 2,25%.

Banky boli v tomto období neisté a veľmi opatrné a tak prestali požívať peniaze a keď tak len pri vysokých úrokových sadzbách. Čo spôsobilo, že medzibunkový finančný trh zamrzol aj napriek zníženým úrokovým sadzbám FEDu. A tak v hospodárstve je nedostatok reálnych peňazí, čo spomalilo ekonomiku a následne zvýšilo nezamestnanosť a spotrebu. A vďaka tomu, že do týchto toxických cenných papierov krytých americkými nehnuteľnosťami investovalo mnoho spoločností mimo Ameriky môžeme skonštatovať, že ide o celosvetovú hospodársku krízu.

Banky v Európe sú opatrné, nedôverujú ratingovým agentúram a v reálnej ekonomike je málo peňazí. Spoločnosti majú nedostatok kapitálu, pretože banky zastavili úverovanie a tak obmedzili výrobu, znížili stav zamestnancov a už aj v Európe sa v roku 2008 prejavuje recesia, ktorá sa prehĺbila dlhovou krízou.

Dlhová kríza v Európe

Európska ekonomika prežívala v období 2000 až 2008 veľký ekonomický rast, postavený predovšetkým na expanzívnej menovej politike spolu s expanzívnou fiškálnou politikou. Hospodárstva dávali do ekonomiky veľké množstvo peňazí a touto politikou sa jednotlivé štáty pričínili so svojimi vysokými vládnymi výdavkami k zvyšovaniu hrubého domáceho produktu, stimulovaniu agregátneho dopytu a samozrejme k rastu dlhu. K dnešnému dňu je stav jednotlivých krajín taký, že prekročili hranicu Maastrichtských kritérií, ktoré podmieňujú jednotlivé európske krajiny k ich dodržiavaniu. (štát v rámci eurózy by nemal prekročiť hranicu 60% hrubého domáceho produktu.). 100 % hranicu porušujú Grécko, Španielsko, Portugalsko, Veľká Británia, Francúzsko. republika, avšak Toto dlhové kritérium v súčasnosti plní len päť štátov Eurozóny, medzi ktoré sa zaraďuje aj Slovenská čo sa týka ďalšieho fiškálneho kritéria (krajina nesmie prekročiť rozpočtový deficit o viac ako 3% hrubého domáceho produktu), plnia v súčasnosti len dve krajiny, Luxembursko a Estónsko. Najväčším problémom Eurozóny, ako sa ukázalo, bolo nedodržiavanie kritérií a slabé vynucovanie ich dodržiavania.

Vysoký verejný dlh pre hospodárstvo znamená, že krajina, aby sa oddžila bude musieť zvýšiť dane prípadne znížiť ďalšie výdavky, z čoho vyplýva skrátenie disponibilného dôchodku spotrebiteľa a následne pokles spotreby a agregátneho dopytu. Ak nie je spotreba, stráca sa odbytisko, klesá ponuka teda rastie nezamestnanosť a opäť klesajú príjmy... a sme v tkz. začarovanom kruhu. Veľký vplyv na zadĺženie v súčasnosti majú, nie len na Slovensku, dôchodkový systém a zdravotníctvo, ktoré vzhľadom na stárnuce obyvateľstvo musí krajina prioritne riešiť.

Nemecký minister financií Wolfgang Schäuble tvrdí, že celý svet sa môže pripraviť na „biblických“ 7 chudobných rokov.

Dlh európskych krajín k hrubému domácomu produktu	
Grécko	133,90%
Taliansko	118,90%
Belgicko	100,90%
Portugalsko	91,20%
Írsko	87,30%
Francúzsko	88,50%
Veľká Británia	86,90%
Nemecko	81,50%
Maďarsko	79,50%
Španielsko	72,50%
Malta	72,50%
Holandsko	59,60%
Cyprus	57,50%
Poľsko	59,30%
Lotyšsko	57,30%
Fínsko	54,90%
Dánsko	49,50%
Liva	45,40%
Slovinsko	45,40%
Slovensko	44%
Česko	43,50%
Švédsko	42,50%
Rumunsko	35,80%
Luxembursko	23%
Bulharsko	18%
Estónsko	12%
Odhad európskej komisie na rok 2011, zdroj: EK	

Medzi najproblémovejšie krajiny eurozóny patria v súčasnosti tkz. periférne krajiny, Portugalsko, Írsko, Taliansko, Grécko, Španielsko. Jediný spoločný znak týchto krajín je, že ležia na periférii eurozóny, na ich rozdielnu príčinu dostatia sa do dlhov poukážem na príklade dvoch najproblémovejších krajín, Grécka a Írska.

Írsko ako napredujúca krajina, s veľkým rastom HDP, s rastom miezd a spotrebou predovšetkým po realitách sa dostalo do realitného boomu, ktorý prešiel až do hypotekárnej finančnej krízy a veľkého zadĺženia krajiny, môžeme skonštatovať, že ide predovšetkým o zlyhanie súkromného, bankového sektora. V Írsku vzrástol hrubý domáci produkt v rokoch 1970 a 2008 42 násobne. Zamestnanosť v krajine narástla dvojnásobne. Hospodársky rast do roku 2000 bol ťahaný predovšetkým konkurenciou a exportnou politikou a taktiež veľkým prílevom investícií. Vďaka nárastu HDP a konkurencie Írsko v roku 2000 patrilo medzi vyspelé európske krajiny.

Grécko, ktorého nekorektná politika sa ukázala už pri vstupe do Eurozóny, malo reálny verejný dlh vo výške okolo 120% z hrubého domáceho produktu, pri referenčnej hodnote 60%. V tejto krajine, vládla vysoká miera korupcie, šedej ekonomiky, fiškálnej nezodpovednosti a inflácie. Tým, že krajine sa podarilo vstúpiť do eurozóny i napriek, falšovaným výsledkom, spôsobilo, že ostatné krajiny považovali Grécko za plnohodnotného

člena so zodpovednou tak fiškálnou ako i menovou politikou. Čo Grécko využilo a začalo si požičiavať lacné peniaze až do obdobia finančnej krízy, kedy sa tok peňazí zastavil a realita sa ukázala ešte vážnejšia ako predpokladala európska únia. Deficit verejných financií, ktorý vykazovala vtedajšia Grécka vláda mal byť 3,7 % hrubého domáceho produktu, avšak nakoniec sa ukázalo, že tento deficit bol v roku 2009 až 15,4% HDP.. Čo viedlo k tomu, že banky začali byť opatrnejšie a zvýšili voči Grécku svoje rizikové prirážky a to nebola krajina schopná splácať. Ale i napriek vysokému zadĺženiu a vážnej hospodárskej situácii v krajine, ľudia žili nad pomery, mzdy v Grécku za posledných 11 rokov vzrástli o 44,6 % a čo sa týka verejnej správy tam rástli mzdy o 76,7 % (pre porovnanie v Nemecku zaznamenali za to isté obdobie vo verejnej správe pokles reálnych miezd o 1,5%). Toto bola hlavná príčina krízy v Grécku, čo si bude a už vyžaduje mnoho reštrikčných opatrení ako je pokles miezd, zvýšenie daní, masívna privatizácia, skrátenie vládnych výdavkov., čo však znamená zníženie domáceho dopytu, zníženie hrubého domáceho produktu a rast verejného dlhu.

Kontakt

Ing. Zuzana Stoličná, PhD.

Fakulta managementu

Univerzita Komenského v Bratislave

Odbojárov 10

Bratislava

Slovenská republika

E-mail: zuzana.stolicna@fm.uniba.sk

Marek Straka

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

EUROVAL- POSTUPNÉ SCHVAĽOVANIE EURÓPSKEHO MECHANIZMU STABILITY EMS

Abstrakt

Proces schvaľovania eurovalu v Slovenskej republike sa stal obrovským trhákom pre slovenské ako aj zahraničné médiá. Myslím, že neexistuje Slovák, ktorý by nevedel, aký dopad mal tento proces na fungovanie a existenciu slovenskej vlády. Slovensko je však len jednou zo 17-tich krajín eurozóny, ktoré muselo schváliť navýšenie eurovalu.

Mojím cieľom je uzrejmíť, zosumarizovať proces schvaľovania navýšenia eurovalu v jednotlivých krajinách eurozóny. V tabuľke možno sledovať akou sumou jednotlivé krajiny prispievajú, garantujú navýšenie eurovalu.

Kľúčové slová: Euroval, parlament, schvalovanie, navýšenie.

Abstract

Eurovalu approval process in the Slovak Republic became a huge bestseller for Slovak and foreign media. I think there is no one in Slovakia, who does not know what impact this process had on the functioning and existence of the Slovak government. Slovakia is only one of 17 countries all over the area, which had to approve the increase of EFSF. My goal is to get reader clear and summed up the approval process of approval of EFSF in single euro area countries. In the table can be monitored such as the sum of individual countries contribute, increase EFSF guaranteed.

Keywords: Euro, Parliament approval, increase.

Euroval - Európsky fond finančnej stability (EFFS)

Euroval (angl. Euro(pean) bail(-)out fund(s), Euro(pean) rescue fund(s), Euro(pean) safety net, nem. Euro-Rettungsschirm) alebo európsky záchranný mechanizmus (angl. European rescue mechanism, European bailout mechanism) alebo záchranný mechanizmus eurozóny (angl. Euro(zone) rescue mechanism, Euro(zone) bailout mechanism) môže byť: (tzv. euroval 1 alebo dočasný euroval) súhrnné označenie pre Európsky nástroj finančnej stability, európsky finančný stabilizačný mechanizmus a príslušné garancie a úvery od Medzinárodného menového fondu, resp. v užšom zmysle len pre Európsky nástroj finančnej stability.¹ 9. mája 2010 bol založený štátmi eurozóny* na boj proti dlhovej kríze, na podporu zadĺžených krajín eurozóny. Výška garancií by mala byť 780 miliárd eur. Z fondu zatiaľ čerpali pôžičky Portugalsko (78 miliárd eur), Írsko (85 miliárd eur) a Grécko (zatiaľ 110 miliárd eur). Európsky fond finančnej stability je funkčný do 30. júna 2013. EFFS môže získavať zdroje na poskytovanie pôžičiek krajinám eurozóny s finančnými problémami vydávaním dlhopisov alebo iných dlhových nástrojov na trhu. Euroval sa môže pri pôžičkách zadĺženým štátom kombinovať aj s pôžičkami z Európskeho finančného stabilizačného

¹ <http://tema.aktuality.sk/europsky-mechanismus-pre-stabilitu-euroval/>

mechanizmu (EFSM), ktorý je krytý zdrojmi z rozpočtu Európskej únie a tiež s pôžičkami od Medzinárodného menového fondu (MMF). Aktuálny objem záruk v EFSF dosahuje 440 mld. eur, z čoho vyše štvrtinový podiel pripadá na Nemecko so sumou vyše 119 mld. eur. Podiel Slovenska v pôvodnej zmluve o eurovale bol stanovený na 0,99 %, čo zodpovedalo sume záruk 4,372 mld. eur.²³

Európski lídri sa dohodli na pokračovateľovi eurovalu 1, ktorým má byť Európsky stabilizačný mechanizmus (ESM), teda nový trvalý euroval. Zmluvu o založení tohto permanentného eurovalu, ktorý má byť akýmsi európskym menovým fondom, členské štáty eurozóny podpísali v júli tohto roku, ratifikovaná by mala byť do konca roku 2012.⁴

Trvalý euroval- Európsky stabilizačný mechanizmus (EMS)

Vznikol v júli 2011 a ide o nástupcu EFSF. Krajiny eurozóny majú do Európskeho stabilizačného mechanizmu okrem záruk prispieť aj reálnymi vkladmi. Platiť má od roku 2013 do roku 2017. Európsky mechanizmus pre stabilitu (neoficiálne preklady: Európsky stabilizačný mechanizmus, Európsky mechanizmus stability; neformálne: euroval 2, trvalý/permanentný euroval, trvalý/permanentný európsky záchranný mechanizmus, trvalý/permanentný záchranný mechanizmus eurozóny; slov. skratka EMS; angl. European Stability Mechanism, skr. ESM) je stály krízový mechanizmus na zabezpečenie finančnej stability eurozóny ako celku, ktorý sa má aktivovať v nevyhnutných prípadoch od roku 2013. Bol založený zmluvou podpísanou členskými štátmi eurozóny 11. júla 2011, ktorá by mala byť ratifikovaná... zobrazíť viac do konca roka 2012. EMS nahradí súčasný Európsky nástroj finančnej stability a európsky finančný stabilizačný mechanizmus, teda tzv. euroval 1.⁵

Lídri členských krajín eurozóny sa na mimoriadnom summite dohodli na zvýšení právomocí záchranného fondu. Dohodu ale musia schváliť parlamenty všetkých 17 členských štátov. Medzi rozšírené právomoci fondu patrí napríklad nakupovanie dlhopisov členských štátov či poskytovanie preventívnych úverových liniek.⁶

Z 27 krajín Európskej únie 17 patrí do tzv. eurozóny. Od roku 2002 štáty: Belgicko, Nemecko, Grécko, Španielsko, Francúzsko, Írsko, Taliansko, Luxembursko, Holandsko, Portugalsko, Rakúsko a Fínsko. Od roku 2007 Slovinsko, od roku 2008 Cyprus a Malta. Slovensko patrí do medzi štáty eurozóny od roku 2009 a ako posledný štát sa v roku 2011 pridalo Estónsko.⁷

Postupné schvaľovanie Európskeho mechanizmu stability EMS⁸

Francúzsko

Prvá krajina

Dolná komora francúzskeho parlamentu v stredu 7. 9. 2011 schválila posilnenie záchranného fondu eurozóny. O rozšírení tzv. eurovalu poslanci rozhodli v rámci revízie zákona o štátnom rozpočte na rok 2011 spolu s opatreniami na znižovanie deficitu. Zákon musela definitívne schváliť horná komora parlamentu, kde má stredo-pravá koalícia prezidenta Nicolasa Sarkozyho väčšinu. O zmenách v Európskom finančnom stabilizačnom

² <http://banky.sk/32497-sk/vynoveny-euroval-ma-refinancovat-aj-banky.php?pg=2>

³ *(územie v rámci Európskej únie tvorené štátmi, ktoré zaviedli euro).

⁴ <http://banky.sk/32497-sk/vynoveny-euroval-ma-refinancovat-aj-banky.php?pg=2>

⁵ <http://tema.aktuality.sk/europsky-mechanizmus-pre-stabilitu-euroval/>

⁶ <http://finweb.hnonline.sk/c1-53057900-cyprus-jednoznacne-schvalil-novy-euroval>

⁷ <http://www.bbc.co.uk/news/10611399>

⁸ Usporiadanie podľa termínov schválenia

nástroj (EFSF), na ktorých sa dohodli lídri eurozóny v júli, francúzsky senát hlasoval v piatok 9.9.2011. Francúzsko sa tak stalo prvou krajinou eurozóny, ktorá schválila rozšírenie eurovalu. Jediným odporcom bol nacionalistický Front National vedený Marine Le Penovou.⁹

Belgicko

K schváleniu navýšenia eurovalu došlo 14. septembra 2011. Proti bola nacionalistická Vlaams Belang a libertariánska LDD.¹⁰ Senát dal konečný súhlas k EFSF rozšírenie na 440mld.eur po jeho prechode v dolnej komore.

Taliansko

Schválilo navýšenie eurovalu 14. septembra 2011. Taliansko schválilo rozšírenie EFSF spolu s úsporným balíčkom a hlasovaním o dôvere vlády. Preto hlasovala proti celá opozícia. Za bolo 316 poslancov, proti 302. Schválenie¹¹ o rozšírení a navýšení Eurovalu, prešlo ako súčasť zákona o znížení schodku deficitu, ktorý bol prijatý vo svojom poslednom čítaní.

Španielsko

15. septembra 2011 potrebovala španielska vládna koalícia aj hlasy opozície na schválenie eurovalu. Proti boli len poslanci frakcií ERP, ICV (dve ľavicové katalánske strany), a Izquierda Unida (Zjednotená Ľavica, niečo ako Die Linke v Nemecku).

Španielskou dolnou komorou¹² parlamentu prešla dohoda o eurovale, ktorá stanovuje podmienky druhého balíka pomoci pre Grécko a garantuje nové právomoci pre EFSF.

Zmeny sú určené na zvýšenie efektívnej úverovej kapacity EFSF až 440 na miliárd eur a umožňuje požičiavať vládam peniaze na prefinancovanie bánk.

Tak tiež umožňuje záchrannému fondu, aby dal dočasné pôžičky krajinám, výrazne postihnuté krízou na nákup štátnych dlhopisov, za výnimočných okolností členských štátoch.

Luxembursko

Detaily hlasovania mi nie sú známe, žiadna politická strana však nebola proti, EFSF nebol v Luxembursku politickou témou. K schváleniu došlo 15. septembra 2011.¹³

Grécko

Grécky parlament v stredu 21. septembra 2011 schválil rozšírenie právomocí záchranného mechanizmu eurozóny (EFSF). Zákon v 300-člennej snemovni podporilo 183 poslancov, 38 bolo proti a zvyšok zákonodarcov sa na hlasovaní nezúčastnil. Prítomných bolo 221 poslancov. Poslanci hlavnej konzervatívnej opozičnej strany legislatívu podporili.¹⁴

Írsko

Obidve komory írského parlamentu v stredu 21.9.2011 schválili rozšírenie právomocí záchranného mechanizmu eurozóny. Očakávalo sa, že Írsko schváli tento návrh zákona. Zmeny EFSF obsahujú aj zmiernenie podmienok mimoriadnych úverov pre Írsko a Portugalsko. Navrhované zmeny, vrátane právomocí eurovalu poskytovať preventívne

⁹<http://udalosti.noviny.sk/ekonomika/08-09-2011/euroval-francuzsky-parlament-schvalil-posilnenie-efsf.html>

¹⁰<http://www.sme.sk/c/6092883/val-v-europe-nepodporili-najma-extremisticke-strany.html#ixzz1cGgRTeHj>

¹¹ <http://www.bloomberg.com/news/2011-09-15/efsf-upgrade-approval-progress-by-euro-region-countries-table.html>

¹² <http://uk.reuters.com/article/2011/09/15/uk-spain-rescue-idUKTRE78E4OH20110915>

¹³<http://www.sme.sk/c/6092883/val-v-europe-nepodporili-najma-extremisticke-strany.html#ixzz1cGgohXnG>

¹⁴ <http://openiazoch.zoznam.sk/cl/111173/Grcky-parlament-schvalil-posilnenie-EFSF>

úverové linky a kupovať dlhopisy štátov v problémoch, musel po hlasovaní ešte podpísať írsky prezident.¹⁵

Parlament hlasoval pomerom 91 poslancov za, 22 poslancov proti. Proti boli nezávislí poslanci, Socialisti, a dve ľavicové združenia „Workers and Unemployed Action Group“ a „People Before Profit Alliance“¹⁶

Portugalsko

Súhlas parlamentov nebol potrebný.

Slovinsko

K hlasovaniu došlo potom, čo vláda ľavého stredú sociálnodemokratického premiéra Boruta Pahora 20. septembra padla. Poslanci jej odmietli vyjadriť dôveru a otvorili tak cestu k predčasným voľbám, ktoré by sa mohli konať v decembri 2011. Expremiér B. Pahor v krátkom prejave zdôraznil, že Slovinsko chce v eurozóne zostať. K rozpadu vlády nedošlo kvôli eurovalu. EFSF bol následne širokou väčšinou schválený.

Slovinský parlament schválil v utorok 27.9.2011 rozšírenie záchranného fondu eurozóny (EFSF). V praxi to znamená, že slovinské záruky vo fonde v celkovej výške 440 miliárd eur stúpnu z doterajších 2,1 miliardy eur na 3,7 miliardy. Z 90 poslancov bolo 49 za, štyria proti (Slovinská národná strana) a 24 poslancov sa hlasovania zdržalo (opozičná Slovinská demokratická strana, ktorá kritizovala EFSF). Na schválenie potreboval slovinský parlament hlasy opozície.¹⁷

Fínsko

Fínsky parlament v stredu 28.09.2011 schválil posilnenie Európskeho fondu finančnej stability (EFSF). Strany vládnej koalície našli zhodu v otázke rozšírenia eurovalu napriek rastúcemu tlaku zo strany euroskeptickej opozície. Za dodatočné právomoci mechanizmu hlasovalo z 200 členného parlamentu 103 poslancov, 69 bolo proti a 30 zákonodarcov sa zdržalo. Vládne strany hlasovali za. Opoziční Práví Fíni, Centristická strana a Ľavicová aliancia bola proti.¹⁸

Schválenie posilnenia EFSF vo Fínsku bolo vnímané ako kľúčový krok k tomu, aby opatrenie podporilo všetkých 17 členov eurozóny.¹⁹

Fínsko bolo sledované kvôli tomu, že ako jediná krajina sa s Grékmi dohodla na dodatočných dvojstranných zárukách. Ostatných členov eurozóny táto dohoda pobúrila a požadovali od Grécka rovnaké záruky, ale neúspešne.²⁰

Nemecko

Nemecko je najväčší prispievateľ do eurovalu. V dolnej komore parlamentu schválilo 29. septembra 2011 zvýšenie svojich záruk z pôvodných 123 miliárd na 211 miliárd eur. Nečakaný zvrát hlasovanie prinieslo nemeckej kancelárke Angele Merkelovej. Proti zvýšeniu EFSF bola desiatka poslancov z jej tábora. Napriek tejto situácii sa podarilo získať o štyri hlasy viac ako bolo potrebné.

Následne súhlas musela dať aj horná komora parlamentu. Hlasovanie malo hladký priebeh.

¹⁵ <http://openiazoch.zoznam.sk/cl/111251/Irsko-schvalilo-posilnenie-pravomoci-EFSF>

¹⁶ <http://www.sme.sk/c/6092883/val-v-europe-nepodporili-najma-extremisticke-strany.html#ixzz1cGgfKyQS>

¹⁷ <http://www.akcie.sk/spravodajstvo/12246/ekonomika/slovinsky-parlament-schvalil-rozsirenie-zachranneho-fondu-eurozony>

¹⁸ <http://www.topky.sk/cl/1000048/1287808/Euroval-schvalilo-uz-devat-krajin--pribudlo-Finsko>

¹⁹ <http://www.webnoviny.sk/ekonomika/finsko-schvalilo-euroval-slovensko-h/408971-clanok.html>

²⁰ <http://www.sme.sk/c/6092883/val-v-europe-nepodporili-najma-extremisticke-strany.html#ixzz1cGgaU65L>

Za posilnenie európskeho záchranného mechanizmu hlasovalo 315 koalíčných poslancov, celkovo však 523 poslancov zo 611 prítomných. Proti bolo 85, traja poslanci sa hlasovanie zdržali. Zákon podporili aj opoziční sociálni demokrati a Zelení. Na dosiahnutie kancelárskej väčšiny bola potrebná podpora najmenej 311 zákonodarcov zo 620-členného Spolkového snemu.²¹²²

Cyprus

Cyperský parlament pár hodín po hlasovaní nemeckých poslancov takmer jednohlasne schválil zvýšenie a rozšírenie právomocí Európskeho fondu finančnej stability (EFSF). Proti návrhu nehlasoval žiaden poslanec cyperského parlamentu. Za hlasovalo z 56 poslancov 55 a jeden sa zdržal. Garancie ostrovnej krajiny, ktorá je závislá na Grécku, sa zvýšia z aktuálnych 863 miliónov eur na vyše 2 miliardy eur.²³

Estónsko

Pobaltská krajina vstúpila do eurozóny 1. januára 2011. Pôvodne sa nepodieľala na EFSF (Európsky fond finančnej stability), ktorý vznikol na jar 2010.

Na mimoriadnom zasadnutí estónskeho parlamentu hlasovalo za navýšenie úverovej kapacity Európskeho fondu finančnej stability (EFSF) a rozšírenie jeho kompetencií 59 poslancov, 18 bolo proti (opozičná Centristická strana (Eesti Keskerakond)). Zvyšných 24 poslancov zo 101-členného parlamentu sa zdržalo hlasovania alebo sa ho nezúčastnilo.

Pred hlasovaním poslanci schválili potrebné zmeny v rozpočte a v rokovacom poriadku parlamentu tak, aby sa krajina mohla pripojiť k eurovalu. Garancie Estónska v krízovom fonde môžu dosiahnuť maximálne 1,995 miliardy eur, čo predstavuje pre 1,3-miliónovú krajinu takmer 30 % z rozpočtu (okolo 6,5 miliardy eur) plánovaného na rok 2012.²⁴

Rakúsko

Rakúsky parlament schválil posilnenie záchranného mechanizmu eurozóny ako 14. zo sedemnástich štátov eurozóny.

Reformu podporili sociálni demokrati (SPÖ) a koalíční ľudovci (ÖVP), pričom v dolnej komore parlamentu potrebovali na schválenie návrhu len jednoduchú väčšinu. Na mimoriadnom zasadnutí hlasovalo 117 poslancov za, proti bolo 53 poslancov. Schváleniu predchádzala búrlivá debata, ktorú prerušovali požiadavky pravicových strán na vyhlásenie referenda o tejto otázke. Po schválení zmien v eurovale sa garancie Rakúska zvýšili na 21,6 miliardy eur z 12,2 miliardy eur. Legislatívu nemusela schváliť horná komora.²⁵

Holandsko

Holandská vláda na väčšinu zmien nepotrebuje parlamentný súhlas. Chcela však získať politickú podporu a preto záležitosť predložila začiatkom októbra parlamentu. Holandský parlament v utorok 4.10.2011 ako 15. v poradí jednoznačne schválil navýšenie Európskeho fondu finančnej stability (EFSF). Proti eurovalu bola strana PVV Geerta Wildersa, (extrémista s protiislamskou rétorikou, ktorý presadzuje zákaz minaretov) a ľavicoví („far left“) socialisti. Euroval prešiel 96 hlasmi zo 150 možných. V Holandsku

²¹<http://ekonomika.sme.sk/c/6075878/zmeny-v-eurovale-schvalilo-uz-nemecko-aj-cyprus.html#ixzz1ZugalZQQ>
<http://finweb.hnonline.sk/firmyafinancie/c1-53058890-nemci-dali-eurovalu-zelenu>

²²<http://ekonomika.sme.sk/c/6075878/zmeny-v-eurovale-schvalilo-uz-nemecko-aj-cyprus.html#ixzz1ZugalZQQ>
<http://finweb.hnonline.sk/firmyafinancie/c1-53058890-nemci-dali-eurovalu-zelenu>

²³<http://ekonomika.sme.sk/c/6075878/zmeny-v-eurovale-schvalilo-uz-nemecko-aj-cyprus.html#ixzz1ZugalZQQ>
<http://finweb.hnonline.sk/c1-53057900-cyprus-jednoznacne-schvalil-novy-euroval>

²⁴ <http://finweb.hnonline.sk/c1-53062960-dalsie-ano-euroval-odklepli-aj-estonci>

²⁵<http://www.financeportal.eu/2011/09/30/rakusko-schvalilo-rozsireny-euroval-zostavaju-tri-staty/>

potrebovala vládna koalícia hlasy opozície na schválenie eurovalu. V krajine existuje zmluvná spolupráca vlády s opozičnou stranou PVV, ktorá však euroval odmietla. Euroval tak musel prejsť s podporou strán nespolupracujúcich s vládou.

Malta

Nečakané prekážky sa zjavili pri schvaľovaní eurovalu na Malte. Tamajšia opozícia na čele s expremiérom Alfredom Santom zablokovala hlasovanie o európskom záchrannom balíku. Alfred Sant z hlavnej opozičnej Strany práce vzniesol počas parlamentnej diskusie právnu námietku. Tvrdil, že opozícia potrebuje pred hlasovaním presné znenie dohody. Schvalovanie sa tak nečakane presunulo. V konečnom dôsledku nebola žiadna strana proti a k schváleniu došlo 10. 10. 2011.²⁶

Príspevok ostrovnej stredomorskej krajiny do fondu je vyše 700 miliónov eur, ale prevažne len vo forme záruk za pôžičky.

Slovensko

Ohľadom schvaľovania navýšenia EFSF v slovenskom parlamente sa toho popísalo neskutočne veľa ako v slovenských tak i zahraničných médiách. Faktom je, že Slovensko sa na pár dní stalo stredobodom pozornosti pre celú Európu, možno aj svet práve pre túto nevhodnú reklamu. Výsledkom bol pád vlády a nasledný ľahký priebeh schválenia za spoluúčasti opozície. V skratke sa môžeme pozrieť nato, čo sa dialo pri schvaľovaní EFSF: Slovenský parlament v utorok 11.10. 2011 neodsúhlasil rozšírenie Európskeho fondu finančnej stability (EFSF). Zároveň vyslovil nedôveru vláde Ivety Radičovej, keďže premiérka hlasovanie spojila s vyslovením dôvery voči svojmu kabinetu. Slovensko ako jediný člen eurozóny počas prvého hlasovania nepodporilo v parlamente schválenie zmien v Európskom finančnom stabilizačnom nástroji (EFSF).²⁷

Štvrtok 13.10.2011 slovenský parlament opätovne hlasoval ohľadom schvaľovania navýšenia EFSF. Za zmeny v pôvodnom eurovale hlasovalo 114 poslancov, proti bolo 30 zákonodarcov a hlasovania sa zdržali traja poslanci. Euroval v hlasovaní podporili všetci prítomní poslanci Smeru-SD, SDKÚ-DS a KDĽ, v klube strany Most-Híd boli za všetci okrem Ondreja Dostála, Petra Osuského a Petra Zajaca. Proti hlasovali kluby SNS a SaS, z klubu liberálov sa zdržal Martin Fecko.²⁸

²⁶ <http://hnonline.sk/svet/c1-53129000-opozicia-na-malte-zablokovala-euroval>

²⁷ <http://www.webnoviny.sk/ekonomika/europa-vyzyva-slovensko-na-schvalenie/415586-clanok.html>

²⁸ <http://www.webnoviny.sk/ekonomika/schvalenie-zmien-v-efsf-posilnilo-finan/416806-clanok.html>

Tabuľka č. 1

	New EFSF Guarantee Commitments (€m)	New EFSF contribution key (%)	EFSF Amended Guarantee Commitments* (€m)	EFSF amended contribution key* (%)
Austria	21,639	2.78	21,639	2.99
Belgium	27,032	3.47	27,032	3.72
Cyprus	1,526	0.20	1,526	0.21
Estonia	1,995	0.26	1,995	0.27
Finland	13,974	1.79	13,974	1.92
France	158,488	20.31	158,488	21.83
Germany	211,046	27.06	211,046	29.07
Greece	21,898	2.81	-	0.00
Ireland	12,378	1.59	-	0.00
Italy	139,268	17.86	139,268	19.18
Luxembourg	1,947	0.25	1,947	0.27
Malta	704	0.09	704	0.10
Netherlands	44,446	5.70	44,446	6.12
Portugal	19,507	2.50	-	0.00
Slovakia	7,728	0.99	7,728	1.06
Slovenia	3,664	0.47	3,664	0.51
Spain	92,544	11.87	92,544	12.75
Total	779,783	100	726,000	100

29

Záver

Po tom, ako zmeny v eurovale schválili všetky členské krajiny eurozóny, EFSF v prípade nutnosti nahradí Európsku centrálnu banku (ECB) pri nákupoch vládnych dlhopisov problémových krajín menovej únie. EFSF to však bude môcť robiť iba v prípade, ak na to dostane zelenú od ECB, ak banka vyhlási, že nastala mimoriadna situácia. Euroval 2 väčšiu kapacitu, aby sa zabezpečilo, že rating jeho záväzkov zostane na najvyššej úrovni.³⁰

Ministri financií eurozóny do konca novembra rozhodnú o konkrétnej forme posilnenia záchranného fondu eurozóny, rozšírený euroval však bude plne funkčný pravdepodobne až vo februári. Po rokovaní ministrov financií 17 krajín používajúcich spoločnú európsku menu to vyhlásil luxemburský premiér Jean-Claude Juncker, ktorý je zároveň šéfom skupiny ministrov financií eurozóny. Lídri eurozóny na októbrovom summite schválili posilnenie Európskeho fondu finančnej stability (EFSF) na jeden bilión eur zo súčasných 440 mld. eur. Navýšenie kapacity eurovalu má zabezpečiť tzv. pákový efekt bez toho, aby členské štáty poskytli mechanizmu dodatočné garancie. Celkové ukončenie prác na posilnení EFSF možno očakávať v čase ďalšej ministerskej schôdzky G20, pravdepodobne v polovici februára.³¹

Čo sa týka budúcnosti Európy, tak tá začína byť veľmi neistá. Po Grécku začína byť situácia naozaj zložitá hlavne v Taliansku, čo je tretia najväčšia ekonomika eurozóny. Európski lídri schválili navýšenie Eurovalu i keď úspešnosť tohto rozhodnutia je tiež zatiaľ v nedohľadne aj keď sa hovorí o vpustení súkromných investorov do eurovalu.

²⁹ http://www.efsf.europa.eu/attachments/faq_en.pdf

³⁰ <http://www.finance.sk/spravy/finance/69625-rakusko-schvalilo-rozsireny-euroval-zostavaju-tri-staty/>

³¹ http://www.webnoviny.sk/ekonomika/rozsireny-euroval-bude-plne-funkcny/426576-clanok.html?from=newest_articles

Ďalším novým hráčom, ktorý by mohol pomôcť Európe v budúcnosti sa tak môže stať Čína. Má totižto najväčšie rezervy zahraničných mien na svete. K tomuto aj napovedá odlet Klausa Reglinga³² aby zaloboval v Číne za čínske investície v Európe. Mnoho európskych lídrov dúfa, že Čína vloží svoje peniaze na pomoc Európe. Zatiaľ však čínsky investori a predstavitelia vlády, neprejavili veľkú ohotu.

Použitá literatúra:

1. <http://tema.aktuality.sk/europsky-mechanizmus-pre-stabilitu-euroval/>
2. <http://banky.sk/32497-sk/vynoveny-euroval-ma-refinancovat-aj-banky.php?pg=2>
3. <http://banky.sk/32497-sk/vynoveny-euroval-ma-refinancovat-aj-banky.php?pg=2>
4. <http://tema.aktuality.sk/europsky-mechanizmus-pre-stabilitu-euroval/>
5. <http://finweb.hnonline.sk/c1-53057900-cyprus-jednoznacne-schvalil-novy-euroval>
6. <http://www.bbc.co.uk/news/10611399>
7. <http://udalosti.noviny.sk/ekonomika/08-09-2011/euroval-francuzsky-parlament-schvalil-posilnenie-efsf.html>
8. <http://www.sme.sk/c/6092883/val-v-europe-nepodporili-najma-extremisticke-strany.html#ixzz1cGgRTeHj>
9. <http://www.bloomberg.com/news/2011-09-15/efsf-upgrade-approval-progress-by-euro-region-countries-table-.html>
10. <http://uk.reuters.com/article/2011/09/15/uk-spain-rescue-idUKTRE78E4OH20110915>
11. <http://www.sme.sk/c/6092883/val-v-europe-nepodporili-najma-extremisticke-strany.html#ixzz1cGgohXnG>
12. <http://openiazoch.zoznam.sk/cl/111173/Grecky-parlament-schvalil-posilnenie-EFSF>
13. <http://openiazoch.zoznam.sk/cl/111251/Irsko-schvalilo-posilnenie-pravomoci-EFSF>
14. <http://www.sme.sk/c/6092883/val-v-europe-nepodporili-najma-extremisticke-strany.html#ixzz1cGgfKyQS>
15. <http://www.akcie.sk/spravodajstvo/12246/ekonomika/slovinsky-parlament-schvalil-rozsirenje-zachranneho-fondu-eurozony>
16. <http://www.topky.sk/cl/1000048/1287808/Euroval-schvalilo-uz-devat-krajin--pribudlo-Finsko>
17. <http://www.webnoviny.sk/ekonomika/finsko-schvalilo-euroval-slovensko-h/408971-clanok.html>
18. <http://www.sme.sk/c/6092883/val-v-europe-nepodporili-najma-extremisticke-strany.html#ixzz1cGgaU65L>
19. <http://ekonomika.sme.sk/c/6075878/zmeny-v-eurovale-schvalilo-uz-nemecko-aj-cyprus.html#ixzz1ZugalZQQ>
20. <http://finweb.hnonline.sk/firmyafinancie/c1-53058890-nemci-dali-eurovalu-zelenu>

³²<http://www.reuters.com/article/2011/10/29/us-china-europe-debtidUSTRE79S1P320111029>

21. <http://ekonomika.sme.sk/c/6075878/zmeny-v-eurovale-schvalilo-uz-nemecko-aj-cyprus.html#ixzz1ZugalZQQ>
22. <http://finweb.hnonline.sk/firmyafinancie/c1-53058890-nemci-dali-eurovalu-zelenu>
23. <http://ekonomika.sme.sk/c/6075878/zmeny-v-eurovale-schvalilo-uz-nemecko-aj-cyprus.html#ixzz1ZugalZQQ>
24. <http://finweb.hnonline.sk/c1-53057900-cyprus-jednoznacne-schvalil-novy-euroval>
25. <http://finweb.hnonline.sk/c1-53062960-dalsie-ano-euroval-odklepli-aj-estonci>
26. <http://www.financeportal.eu/2011/09/30/rakusko-schvalilo-rozsireny-euroval-zostavaju-tri-staty/>
27. <http://hnonline.sk/svet/c1-53129000-opozicia-na-malte-zablokovala-euroval>
28. <http://www.webnoviny.sk/ekonomika/europa-vyzyva-slovensko-na-schvalenie/415586-clanok.html>
29. http://www.efs.europa.eu/attachments/faq_en.pdf
30. <http://www.webnoviny.sk/ekonomika/schvalenie-zmien-v-efs-posilnilo-finan/416806-clanok.html>
31. <http://www.finance.sk/spravy/finance/69625-rakusko-schvalilo-rozsireny-euroval-zostavaju-tri-staty/>
32. http://www.webnoviny.sk/ekonomika/rozsireny-euroval-bude-plne-funkcny/426576-clanok.html?from=newest_articles
33. <http://www.reuters.com/article/2011/10/29/us-china-europe-debt-idUSTRE79S1P320111029>

Kontakt

Ing. Marek Straka

Fakulta Medzinárodných vzťahov
Ekonomická Univerzita v Bratislave
Dolnozemská 1/b
852 35 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: mrk.straka@gmail.com

Dagmar Sulejmani

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA

EURÓPSKA SLUŽBA PRE VONKAJŠIU ČINNOSŤ A TVORBA JEJ PROTOKOLÁRNYCH PRAVIDIEL

Abstrakt

Európska služba pre vonkajšiu činnosť vznikla na základe Lisabonskej zmluvy 1. decembra 2010. S jej vznikom súviselo aj vytvorenie funkcie vysokej predstaviteľky Únie pre zahraničnú a bezpečnostnú politiku, ktorá je zároveň podpredsedníčkou Komisie a predsedníčkou Rady pre zahraničné veci. Európska služba pre vonkajšiu činnosť funguje ako samostatná organizačná jednotka so svojou vlastnou organizačnou štruktúrou, ktorá zatiaľ k svojmu plynulému chodu využíva na protokolárne potreby zamestnancov Európskej komisie a Rady EÚ. Je preto vysoko aktuálne sledovať vývoj a koordináciu organizovania nespočetného množstva stretnutí na úrovni predsedu Rady EÚ, predsedu Európskej Komisie, vysokej predstaviteľky pre bezpečnostnú a zahraničnú politiku ako aj organizovanie Európskych rád hláv štátov alebo vlád členských štátov EÚ, zoskupenie rád jednotlivých ministrov členských štátov EÚ, Výbor stálych predstaviteľov členských štátov EÚ, Výbor predstaviteľov politicko-bezpečnostného výboru až po jednotlivé pracovné skupiny.

Kľúčové slová: Európska služba pre vonkajšiu činnosť, vysoká predstaviteľka Únie pre bezpečnostnú politiku a zahraničné veci, Európska únia, protokolárne pravidlá, Európska rada, Európska komisia.

Abstract

European External Action Service was established on 1 December 2010 after the Lisbon Treaty was adopted. The mandate of the High Representative of the Union for the Foreign Affairs and Security Policy was created together with Vice-president of the European Commission and Representative of the Union for Foreign Affairs and Security policy in one person. European External Action Service is acting as individual unit with own organization structure. The EEAS utilize for the protocol purpose the staff of the European Council and European Commission. That is the good reason for observing the coordination and evolution of the protocol rules during the organization of the many meetings of the President of the European Council, President of the European Commission, High Representative of the Union for the Foreign Affairs and Security Policy and also organization of the European Council of the Heads of the States or the Governments, Ministerial meetings, Committee of the Permanent Representatives of the member states of the EU, Representatives to the Political and Security Committee and Committees or working parties.

Key Words: European External Action Service, High Representative of the Union of the Foreign Affairs and Security policy, European Union, Rules of Procedure, European Council, European Commission.

Úvod

Európska služba pre vonkajšiu činnosť vznikla na základe článku 27, odseku 3 Zmluvy o Európskej únii a oficiálne bola spustená 1. decembra 2010. Pravidlá fungovania

EEAS sú určené rozhodnutím Rady o organizácii a fungovaní Európskej služby pre vonkajšiu činnosť z 20. júla 2010. Členské štáty EÚ, Generálny sekretariát Rady EÚ a Európska Komisia sa počas spoločných rokovaní nezaoberali otázkou budúceho protokolu. Môžeme však predpokladať, že EEAS bude pri svojich aktivitách a tvorbe nových protokolárnych pravidiel využívať už existujúci protokol Rady EÚ a Európskej komisie. Napriek oficiálnemu spusteniu EEAS 1. decembra 2010 sa nepodarilo počas belgického, maďarského a poľského predsedníctva sformovať interné protokolárne pravidlá. Avšak už teraz je jasné že tieto sa budú pravdepodobne odvíjať od existujúcich protokolárnych pravidiel Rady Európskej únie. Dôvodom novelizácie Rady však nie je len vznik Európskej služby pre vonkajšiu činnosť, vytvorenie funkcie vysokej predstaviteľky pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku a postu predsedu Európskej rady, ale aj ďalšie inštitucionálne zmeny ku ktorým došlo v dôsledku prijatia Lisabonskej zmluvy.

Európska rada

Európska Rada zvyčajne zasadá štyri krát do roka v Bruseli a zvoláva ju predseda Európskej Rady Herman Van Rompuy. Presný dátum konania sa Európskej Rady sa plánuje v spolupráci s predsedajúcim členským štátom najneskôr jeden rok pred začiatkom polročného predsedníctva konkrétneho štátu. Štyri týždne pred riadnym zasadnutím Európskej rady predloží predsednícky členský štát v úzkej spolupráci s predsedom Európskej rady a predsedom Komisie Rade pre všeobecné záležitosti anotovaný návrh programu zasadnutia. Predseda Európskej rady v spolupráci v predsedajúcim ČŠ a predsedom EK vypracuje návrh usmernení pre závery Európskej rady a prípadné návrhy záverov, ktoré prerokuje Rada pre všeobecné záležitosti. Každé zasadnutie Rady trvá najviac dva dni. Na podnet predsedu Európskej rady však môže Európska Rada, alebo Rada pre všeobecné záležitosti rozhodnúť inak.

Koordinovanie jednotlivých stretnutí od najvyššej úrovne predsedu rady Európskej únie až po pravidelnú organizáciu jednotlivých Európskych rád zabezpečuje Odbor protokolu Rady EÚ.

Zasadnutia Európskej Rady sú neverejné. Celková veľkosť delegácií, ktorým sa povolí vstup do budovy, v ktorej sa koná zasadnutie Európskej Rady je obmedzená na 20 osôb za členský štát a Komisiu a 5 za vysokého predstaviteľa. V tomto počte nie je zahrnutý technický personál, ktorý vykonáva osobitné bezpečnostné úkony, alebo poskytuje logistickú podporu. Mená a funkcie členov delegácie sa vopred oznamujú Generálnemu sekretariátu Rady prostredníctvom systému COREA a nie je možné ich meniť niekoľko hodín pred summitom. Z bezpečnostných dôvodov Rada komunikuje výlučne so Stálymi zastúpeniami jednotlivých členských štátov EÚ, ktoré zloženie svojej delegácie musia komunikovať so svojim ústredím v slovenskom prípade s Úradom vlády SR alebo Kanceláriou prezidenta SR.

Predseda Európskej Rady predkladá po každom zasadnutí Európskej rady správu Európskemu parlamentu. Priority predsedníctva a výsledky dosiahnuté počas predsedníckeho šesťmesačného obdobia predloží člen Európskej rady zastupujúci členský štát Európskemu parlamentu.

Európska rada je uznášaniaschopná, ak je počas hlasovania prítomných viac ako dve tretiny jej členov. Pri hlasovaní môže každý člen Európskej rady tiež zastúpiť najviac za jedného ďalšieho člena. V prípade naliehavých záležitostí sa rozhodnutia Európskej rady môžu prijímať písomným hlasovaním, ak tento postup navrhne predseda Európskej rady.

Rada Európskej únie

Zasadnutie Rady sa zvoľáva z vlastného podnetu predsedu, alebo sa koná na žiadosť jedného z jej členov. Rada má sídlo v Bruseli, v budove Justus Lipsius. V apríli, júni a októbri sa Rady konajú v Luxemburgu.¹ Rada, alebo výbor stálych predstaviteľov členských štátov sa vo výnimočných prípadoch môže jednomyselne rozhodnúť, že zasadnutie Rady sa uskutoční na inom mieste. Počas obdobia šiestich mesiacov každý člen predsedajúcej krajiny predsedá všetkým zloženiam Rady s výnimkou zloženia Rady pre zahraničné veci, avšak členovia skupiny sa môžu dohodnúť aj na iných úpravách. Zvyčajne sa rozhodnutia Rady prijímajú jednoduchou väčšinou, pokiaľ nie je v rokovacom poriadku ustanovený iný spôsob.

Rada prijíma rozhodnutia hlasovaním ministrov členských štátov. Používajú sa tri druhy hlasovania v závislosti od ustanovení zmluvy týkajúcich sa témy, ktorou sa zaoberá: jednoduchá väčšina (pri procesných rozhodnutiach), kvalifikovaná väčšina (systém váženia hlasov vychádzajúci z počtu obyvateľov členských štátov, ktorý sa používa pri mnohých rozhodnutiach týkajúcich sa vnútorného trhu, hospodárstva a obchodu) a jednomyselnosť (v oblasti zahraničnej politiky, obrany, justičnej a policajnej spolupráce a zdaňovania). Vo veľkej väčšine prípadov Rada prijíma rozhodnutia na návrh Európskej komisie a spolu s Európskym parlamentom, pričom sa používa buď konzultačný postup (napr. v oblasti poľnohospodárstva, justičnej a policajnej spolupráce a zdaňovania) alebo spolurozhodovací postup (napr. v oblasti vnútorného trhu).

Všetku prácu Rady pripravuje alebo koordinuje Výbor stálych predstaviteľov (COREPER) zložený zo stálych predstaviteľov členských štátov, ktorí pracujú v Bruseli, a ich asistentov. Prípravou práce tohto výboru sa zase zaoberá viac ako 150 výborov a pracovných skupín pozostávajúcich z delegátov z členských štátov.² Niektoré z výborov majú osobitnú koordinačnú a expertíznu úlohu v príslušnej oblasti, ako napríklad Hospodársky a finančný výbor, Politický a bezpečnostný výbor (zodpovedný za monitorovanie medzinárodnej situácie v oblastiach zahraničnej politiky a spoločnej bezpečnosti a zaistenie politickej kontroly a strategického usmernenia operácií krízového riadenia, pod vedením Rady) a Koordinačný výbor, ktorého úlohou je príprava práce v oblasti policajnej a justičnej spolupráce v trestných veciach.

Rada pre všeobecné záležitosti zabezpečuje prípravu zasadnutia Európskej rady a spolu s predsedom Európskej Rady a Komisiou zabezpečuje ich nadväznosť.³ Rada zodpovedá za celkovú koordináciu politík ako je napríklad viacročný finančný rámec a rozširovanie.

Rada pre zahraničné veci predsedá vysoká predstaviteľka Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku a v prípade potreby ju môže zastúpiť predstaviteľ predsedajúceho členského štátu. Rada pre zahraničné veci zabezpečuje celú vonkajšiu činnosť Európskej únie spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku, obrannú politiku a obchodnú politiku, rozvojovú spoluprácu a humanitárnu pomoc na základe usmernení Európskou radou. Oblasť spravodlivosti a vnútorných vecí, ktorá sa výrazne dotýka života európskych občanov, je pravdepodobne politickou oblasťou, na ktorú má Lisabonská zmluva najväčší vplyv. Prakticky na celú oblasť spravodlivosti a vnútorných vecí sa vzťahuje spolurozhodovací postup s hlasovaním kvalifikovanou väčšinou v Rade, s výnimkou rodinného práva, operačnej policajnej spolupráce a niekoľkých ďalších oblastí. Okrem toho sa veci, ktoré predtým patrili pod tretí pilier, ako je justičná spolupráca v trestných veciach a policajná spolupráca, budú riadiť rovnakými pravidlami, aké sa vzťahujú na jednotný trh. V dôsledku toho budú

¹ Rokovací poriadok Rady: Všeobecné ustanovenia, zvolanie zasadnutí a miesto konania čl. 1, ods. 3.

² <http://consilium.europa.eu/council/council-configurations?lang=sk>.

³ Zmluva o EÚ, článok 16, odsek 6.

opatrenia v uvedených oblastiach prijaté na úrovni EÚ a na vnútroštátnej úrovni podliehať súdnej kontrole Súdneho dvora v Luxemburgu.

Napriek tomu, že Rada je samostatnou inštitúciou združujúcou ministrov z členských štátov únie, z organizačných dôvodov sa stretáva vo formáciách v závislosti od predmetnej sektorovej záležitosti, ktorej sa venuje, ako napr.:

- Hospodárske a finančné záležitosti
- Zamestnanosť, sociálna politika, zdravie a spotrebiteľské záležitosti
- Konkurencieschopnosť (vnútorný trh, priemysel, výskum a kozmický priestor)
- Doprava, telekomunikácie a energetika
- Poľnohospodárstvo a rybné hospodárstvo
- Životné prostredie
- Vzdelávanie, mládež, kultúra a šport

Odbor protokolu Rady Európskej únie

Koordinovanie jednotlivých stretnutí od najvyššej úrovne predsedu rady Európskej únie až po jednotlivé pracovné skupiny zabezpečuje Odbor protokolu Rady. Sídli v budove Rady Justus Lipsius. Protokolárne zabezpečuje prijatia na úrovni prezidenta Rady Európskej únie a vysokej predstaviteľky Únie pre bezpečnostnú politiku a zahraničné veci. V priestore Rady sa nachádza 19 rokovacích miestností, z ktorých 16 je plne vybavených interpretačnou technikou a slúžia k plynulému prekladu do všetkých jazykov EÚ.

Predseda Európskej rady prijíma poverovacie listiny od mimoriadnych a splnomocnených veľvyslancov tretích krajín, ktorí sú priakreditovaní k Európskej únii. Odovzdávanie poverovacích listín prebieha u obidvoch najvyšších predstaviteľov Európskej únie - aj predsedu Európskej rady aj predsedu Európskej komisie. Ceremoniál nie je honosný ako v prípade prijatia na bilaterálnej úrovni. Z dôvodu vyťaženia programu obidvoch predstaviteľov nie je možné, aby tieto dve prijatia nasledovali jedno po druhom a preto sa často stáva, že sú dokonca v rozdielne dni. Na tieto účely nemá EÚ vyčlenené ani služobné limuzíny, ktoré by boli jednotlivým delegáciám k dispozícii. Po odovzdaní poverovacích listín nasleduje krátke 15 minútové prijatie vo formáte 1+2, na ktorom sa preberajú aktuálne politické, ekonomické a kultúrne vzťahy s danou krajinou, prípadne jej ciele a priority v rámci EÚ. V minulosti sa poverovacie listiny odovzdávali do rúk ministra zahraničných vecí členskej krajiny, ktorá práve predsedala šesť mesačnému predsedníctvu, avšak táto funkcia bola nahradená vysokou predstaviteľkou Únie pre bezpečnostnú politiku a zahraničné veci. Stály predstavitelia jednotlivých členských krajín Európskej únie neodovzdávajú poverovacie listiny, ale zasielajú nominačný list Generálnemu tajomníkovi Rady EÚ a žiadajú o krátke zdvorilostné prijatie u prezidenta Rady Európskej únie.

Odbor protokolu je tiež zodpovedný za udelenie agrément mimoriadnym a splnomocneným veľvyslancom, ktorí žiadajú o agrément z tretích krajín. Agrément udeľuje Rada Európskej únie v spolupráci s Európskou komisiou, ktorá vykoná všetky potrebné náležitosti na udelenie agrément a následne to ako prvej oznámi Rade Európskej únie a následne spoločne oznámia tretej krajine udelenie agrément mimoriadnemu a splnomocnenému veľvyslancovi tretej krajiny pri akreditovanej k Európskej únii.

Európska služba pre vonkajšiu činnosť

Európska služba pre vonkajšiu činnosť (ESVČ) vznikla po nadobudnutí platnosti Lisabonskej zmluvy 1. decembra 2009 a oficiálne bola spustená 1. decembra 2010. Základom pre jej vznik boli návrhy zamerané na vytvorenie jednotnej zahraničnej reprezentácie

Európskej únie. Od prijatia Maastrichtskej zmluvy v roku 1993 bola zahraničná reprezentácia EÚ rozdelená medzi Európsku komisiu a Radu EÚ. Primárnym cieľom konventných návrhov bolo odstrániť vnútorný dualizmus v európskej zahraničnej politike. Riaditeľ centra pre Európsku reformu Charles Grant sa na túto tému vyjadril, že to bolo, ako orchester bez dirigenta, alebo skôr, keď sa dirigent snaží viesť dva samostatné orchestre v rovnakom čase.⁴

Aby sa tento nesúlad európskej zahraničnej politiky odstránil a zabezpečil sa výraznejší súlad a viditeľnosť aktivít EÚ, konvent navrhol prepojiť zodpovednosť za obe dimenzie zahraničnej politiky EÚ a poveriť touto zodpovednosťou nového ministra zahraničných vecí EÚ, ktorý mal v podstate spojiť funkcie, ktoré dovtedy zastávali vysoký predstaviteľ EÚ pre Spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku a komisár pre vonkajšie vzťahy. Následne bola vytvorená funkcia vysokej predstaviteľky Únie pre bezpečnostnú politiku a zahraničné veci, spolu s funkciou podpredsedníčky Komisie EÚ a tiež funkciou predsedníčky Rady pre zahraničné veci do ktorej bola vymenovaná Catherine Ashton. Rada rozhoduje na návrh vysokej predstaviteľky po porade s Európskym parlamentom a po získaní súhlasu Európskej komisie.

Európska služba pre vonkajšiu činnosť je samostatná a nezávislá od ostatných inštitúcií Európskej únie a dočasne sídli v priestoroch Európskej komisie.

Služba pretavila existujúce kapacity Európskej komisie pre zahraničné vzťahy do siete ambasad reprezentujúcich EÚ. Personál tvoria rovnomerne ľudia z Komisie, sekretariátu Európskej rady a diplomatický personál jednotlivých členských štátov EÚ.

Odhaduje sa, že po dokončení prijímania nových zamestnancov do Európskej služby pre vonkajšiu činnosť bude aparát zamestnávať približne 5 tisíc ľudí, čo je porovnateľné s diplomatickým aparátom veľkých európskych krajín. Nemecká zahraničná služba, napríklad, zamestnáva približne 6 tisíc diplomatov.

Zamestnanci sú prijímaní rovnakým podielom z Európskej komisie, Generálneho sekretariátu Rady a z diplomatických služieb členských štátov Európskej únie. Neexistujú žiadne národné kvóty pre zamestnancov, z ktorých maximálne 40% bude z členských štátov EÚ.

Obsadzovanie jednotlivých pracovných miest v Európskej službe pre vonkajšiu činnosť prebieha v niekoľkých fázach. Dňa 1. januára 2011 boli prví zamestnanci trvalo prevedení do Európskej služby pre vonkajšiu činnosť. Z Európskej komisie bolo celkovo prevedených 585 zamestnancov z Generálneho riaditeľstva pre vonkajšie vzťahy, ktoré neskôr zaniklo a z GR pre rozvojovú spoluprácu. Z delegácií Európskej komisie bolo prevedených 436 zamestnancov a z Rady Európskej únie 411. Dohromady ku dňu prevodu to je 1 643 zamestnancov. Zamestnanci majú rovnaké práva a privilégia bez ohľadu na to, či pochádzajú z Komisie, Rady alebo národných diplomatických služieb.

Momentálne neustále prebiehajú výberové konania na neobsadené posty. Jedným z najdôležitejších krokov v celkovom výberovom procese bolo ustanovenie Konzultačného výboru pre nominácie, v rámci ktorého bude prebiehať predvýber na posty vedúcich delegácií EÚ. Konzultačný výbor pre nominácie bude zohľadňovať dohodu zakotvenú v rozhodnutí o organizácii ESVČ a vyhlásenie vysokej predstaviteľky pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku k výberovému procesu. Ustanovenie Konzultačného výboru pre nominácie je plne v kompetencii vysokej predstaviteľky Únie pre bezpečnostnú politiku a zahraničné veci, ktorá však v súlade s politickou dohodou a v záujme transparentnosti zapojila do prípravy aj jednotlivé členské štáty Európskej únie. Hlavnou úlohou Konzultačného výboru pre nominácie je byť poradným orgánom vysokej predstaviteľky pri

⁴ Grant, Charles Ústavný Fudge, jún 2007

http://www.cer.org.uk/articles/grant_guardian_blog_19june07.html . Citované 2008-11-20.

výbere kandidátov na najvyššie manažérske posty v ústredí a vedúcich delegácií bez ohľadu na ich zaradenie do platovej triedy. Konzultačný výbor pre nominácie bude plniť aj funkciu dohľadného orgánu nad výberovým procesom všeobecne a v prípade potreby a eventuality problémoch bude zaangažovaný do ich riešenia. Konzultačný výbor pre nominácie má dôležitú úlohu z hľadiska vypísania ďalších výberových konaní v ústredí Európskej služby pre vonkajšiu činnosť a na delegáciách Európskej únie v rámci striedania v roku 2011.

Dôležitosť sa tiež prikladá Hodnotiacemu centru, ktoré poskytuje dôležité nezávislé doplnkové hodnotenie kandidátov. Využívanie Hodnotiaceho centra vo výberom procese bude predmetom na posúdenie pre ESVČ. Vo výnimočných prípadoch, ak sú kvality uchádzača evidentne preukázateľné z predchádzajúceho pôsobenia (napr. v prípade bývalého ministra a pod.), môže vysoká predstaviteľka rozhodnúť o vynechaní preskúmania schopností kandidáta na najvyššie posty v EEAS v Hodnotiacom centre. Definitívne rozhodnutie k stanovisku prijatia uchádzača vždy musí vyjadriť vysoká predstaviteľka pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku. ESVČ následne o výsledku informuje konkrétny členský štát EÚ, z ktorého kandidát pochádza. Slovensko má v ESVČ pravdepodobne 13 zamestnancov, pretože osoby, ktoré boli počas vzniku ESVČ preklopené z Sekretariátu Rady, alebo z Európskej komisie neboli oznamované členským štátom Európskej únie. Slovenskí zamestnanci sa nachádzajú v rôznych formáciách ESVČ, v ústredí, na vyslaní v delegáciách Európskej únie v tretích krajinách, ale aj ako vyslaní národní experti.⁵

V rámci novej organizačnej štruktúry má Európska služba pre vonkajšiu činnosť šesť geografických sekcií na čele s generálnym riaditeľom. Sekcie sú rozdelené nasledovne:

- 1) Ázia
- 2) Afrika
- 3) Amerika
- 4) Severná Afrika, Blízky východ a Arabský polostrov
- 5) Rusko, východné susedstvo a krajiny západného Balkánu
- 6) Globálne mnohostranné veci.

Ďalej sa v jej organizačnej štruktúre nachádza bezpečnostné oddelenie, oddelenie strategického plánovania, právne záležitosti, medziinštitucionálne vzťahy, oddelenie verejnej diplomacie a informácií, vnútorný audit a inšpekcia. Niektoré časti z týchto oddelení boli prevedené z Komisie alebo Rady pre vonkajšiu činnosť.

Dňa 1. januára 2010 boli všetky bývalé delegácie Európskej komisie premenované na delegácie Európskej únie a boli postupne rozšírené na veľvyslanectvá typu misií, ktoré majú väčšie právomoci, než je bežné delegácií. Tieto zmodernizované delegácie slúžia ako národné veľvyslanectvá členských štátov Európskej únie. Prostredníctvom týchto delegácií chce EÚ prevziať úlohu koordinácie jednotlivých členských štátov a hovoriť za EÚ ako celok. Ako prvé bolo otvorené zastúpenie Európskej únie vo Washingtone, kde bol do funkcie mimoriadneho a splnomocneného veľvyslanca EÚ vymenovaný Joao Vale de Almeida, ktorý navrhol jeho nové právomoci, ako hovoriť ako Komisia a Rady prezidentov a členské štáty. Ten by mal na starosti, kde bol spoločný postoj, ale inak, na bilaterálnej záležitosti, by nemal preberať z národných vyslancov. Všetky delegácie sa očakáva, že budú prevedené do konca roka 2010. Niektoré štáty sa môžu rozhodnúť prevádzkovať svoje zastúpenie prostredníctvom nových delegácií EÚ a zatvoriť tak niektoré zo svojich menších národných zastupiteľských úradov. Francúzsko však uviedlo, že sa bude snažiť udržať svoje vlastné diplomatické siete po celom svete dnes.

⁵ Interný materiál Osobného úradu MZV SR.

Záver

Po nadobudnutí platnosti Lisabonskej zmluvy vymenovala Európska rada Catherine Ashtonovú za vysokú predstaviteľku Únie pre zahraničné veci a bezpečnostnú politiku, ktorá predsedá Rade pre zahraničné veci a vedie spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku EÚ. Vo funkcii podpredsedníčky Európskej komisie zabezpečuje jednotnosť a koordináciu vonkajšej činnosti Európskej únie. Európska únia tak vytvorením trojklobúkovej funkcie vysokej predstaviteľky pre bezpečnostnú politiku a zahraničné vzťahy, podpredsedníčkou Európskej komisie a Predsedníčkou Rady pre zahraničné veci začala odpovedať na známu otázku Henryho Kissingera: „Komu zavolám, keď chcem hovoriť s Európou?“ Riešením je Catherine Ashtonová, ktorá je dnes na čele európskej diplomatickej služby. Vysoká predstaviteľka využíva rovnomerne protokoly Európskej komisie ako podpredsedníčka Európskej komisie a protokol Rady Európskej únie z titulu funkcie predsedníčky Rady pre zahraničné veci. Je otázkou budúcnosti, či bude v rámci organizačnej štruktúry Európskej služby pre vonkajšiu činnosť fungovať samostatný Odbor protokolu. Táto otázka ostáva otvorená, pretože Európska služba pre vonkajšiu činnosť momentálne nedisponuje svojimi vlastnými priestormi. Avšak toto stanovisko je iba dočasné pretože Európska služba pre vonkajšiu činnosť plánuje mať v budúcnosti svoje vlastné sídlo v Bruseli.

Použitá literatúra:

1. DiplomaticProtocol
http://www.ediplomat.com/nd/protocol/diplomatic_protocol.htm
2. FINCKENSTEIN, T.: Protokollarischer Ratgeber. Köln: Hoellergrafic, 1992.
3. HARTMANN, J.: Staatszeremoniell. Köln: Verlag, 1990.
4. BERRIGE, G. R.: Teória a prax diplomacie. Banská Bystrica: Univerzita M. Bela, 2000.
5. Generálny sekretariát DGF.: Výročná správa Rady o prístupe k dokumentom, EÚ 2010.
6. Generálny sekretariát Rady.: Rokovací poriadok Európskej Rady, EÚ 2010.
7. Generálny sekretariát rady.: Príručka riadneho legislatívneho postupu, EÚ 2010.
8. Európska únia.: Konsolidované znenie zmlúv, Charta základných práv, EÚ 2010.

Kontakt

Ing. Dagmar Sulejmani

Stále zastúpenie SR pri EÚ

Avenue de Cortenbergh, 79

1000 Brusel

Belgické kráľovstvo

E-mail: dagmar.sulejmani@mzv.sk

**Jaroslava Ester Evangelu
Ivo Svoboda**

FAKULTA EKONOMIKY A MANAGEMENTU
UNIVERZITA OBRANY

PROBLEMATIKA DISKRIMINACE SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH SKUPIN, VČETNĚ PŘISTĚHOVALCŮ, V PRACOVNĚ-PRÁVNÍCH VZTAZÍCH

Abstrakt

Úvaha se zaměřuje na problematiku sociálně vyloučených skupin, včetně přistěhovalců, v pracovních vztazích. Zamýšlí se nad kořeny, které vedly k vyčleňování určitých skupin ve společnosti i možnostmi, jak je řešit. Ke každému způsobu řešení (filosoficko-výchovnému, právnímu, ekonomicko-politickému, kulturnímu i personálnímu) přikládá příklady z praxe a nastoluje otázky, na které aktuální situace ve společnosti hledá odpovědi. Autoři se zamýšlejí nejen nad pohledem těch, kteří hledají svoje uplatnění v profesní oblasti, ale také nad situací druhé strany, tj. potenciálních zaměstnavatelů.

Klíčová slova: Lidské rasy, filosoficko-výchovná cesta, multikulturní výchova, interkulturní výchova, majorita, minorita, právní cesta, ekonomicko-politická cesta, přímá a nepřímá diskriminace, kulturní cesta, Kluckhohnovy a Strodbeckovy aspekty, dominantní přístup, asimilace, divergentní přístup, syntéza, personální cesta.

Abstract

This essay focuses on the socially excluded groups issues, including immigrants, in labor relations. This paper reflects the roots, which led to the exclusion of certain groups in society and the possibilities to solve them. Each method of solution (philosophical-educational, legal, economic and political, cultural and personnel) attaches practical examples and puts questions on which current situation in the society is looking for answers. The authors ruminate over these problems not only from the point of view those who seek their application in the professional field, but also from the other side, i.e. potential employers.

Keywords: Human races, philosophical-educational way, multicultural education, intercultural education, majority, minority, legal way, economic-political way, direct and indirect discrimination, cultural way, Kluckhohn's and Strodbeck's aspects, dominant approach, assimilation, divergent approach, synthesis, HR way.

Lidé jako obyvatelé Země se dají třídit podle různých kritérií. V době studia na medicíně jsme se učili rozdělení podle barvy pleti a místa výskytu těchto skupin na tři základní rasy:

- bílé neboli europidní,
- černé - tedy negroidní,
- žluté, jinak také mongoloidní.

Dozvěděli jsme se ke každé rase ještě další znaky, jako je průměrná výška mužů a žen, nejčastější státy, ve kterých konkrétní rasu potkáme, dokonce i „společné“ předpoklady pro různé nemoci a genetické vady.

V psychologické praxi často sortujeme lidi podle stanovených norem do různých úrovní inteligence, na nadané na hudbu (nebo jinou speciální schopnost) či nenadané, na psychicky zdravé a ty, co potřebují v této oblasti pomoci. I zde máme k dispozici několik více či méně zdařilých indikátorů, které nám pomáhají pacienty či klienty zařadit do patřičných kolonek.

V každodenní praxi se všichni z nás běžně setkáváme i s dalším členěním: na muže a ženy, na obyvatele měst a venkova, na řidiče a neřidiče, na mladé a staré, na vzdělané vysokoškolsky, středoškolsky, vyučené nebo nevyučené, na místní a cizí, na věřící a nevěřící, na velké a malé, na přitažlivé hodně a málo, na sexy a nezajímavé. Podle různě přesných indikátorů si vytvoříme „škatulky“, které nám pomáhají se orientovat v okolním světě, předvídat další vývoj události, připravit se na pravděpodobné reakce druhých lidí a tak si řídit svoje vlastní přemýšlení, názory, závěry i plánovat konkrétní jednání.

Nejen laické kastování, ale i věda ve své historii v některých situacích zavdala příčinu pro vytváření klasifikací v lidské populaci. Tak na základě lékařského rozdělení podle krevních skupin se dále začali lidé dělit na ty, kteří mají vzácnou skupinu až po ty, kteří patří do velkého množství s běžnou krevní skupinou.

Psychologové přispěli díky rozvoji psychometrie také svoji kapkou do mlýna. Zaměřili se na vyšší inteligenčního kvocientu a velikost mozku a hledali souvislosti mezi těmito aspekty a nadřazenosti některé z lidských ras. Samozřejmě to vyhrála bílá rasa, ale zřejmě jen proto, že se inteligence posuzovala podle měřítek, které nezahrnovaly třeba adaptaci v novém a neobydleném terénu, kde by tehdy určitě měla navrch rasa negroidní.

Připomenout můžeme také známou Darwinovou teorii, která obhajuje právo silnějšího na přežití a nutnost slabšího svou roli přijmout. Podobná myšlenka pak ve třicátých a čtyřicátých letech zaměstnala mnoho skutečných vědců i manipulátorů.

Podle Tolimatové však v aktuální době „současné lidstvo má jednotný základ a rozdíly mezi skupinami i jednotlivci jsou způsobeny mnoha a mnoha staletími života odlišných podmínkách. Dělení lidstva na rasy nesmí proto být nikdy zneužíváno k diskriminaci jedné skupiny lidí skupinou jinou.“¹

Zdá se tedy, že v dnešní době není otázkou diskuze ani tolik otázka, která skupina lidí má právo se nazývat skupinou lepší, chytřejší nebo silnější, s větším množstvím práv. Aktuální otázka zní: Když už jsme odlišní, jak se k sobě chovat, aby nedocházelo k utiskování některé z menšinově zastoupených skupin ani k falešné, pozitivní diskriminaci? Naskýtá se několik možných cest. Zaměříme se pouze na některé z nich, se kterými se v praxi setkáváme.

a) Filosoficko-výchovná: Odborníci, zabývající se výchovou, se zaměřují na metody, které mají pomoci zejména dětem a mladým lidem pochopit odlišnosti jednotlivých skupin obyvatelstva a zaujmout k nim co nejvíce pozitivní postoj. Jejich předpoklad, proč se lidé začnou vymezovat vůči odlišným skupinám, vystihla např. Široňová: „Žijeme rychleji, vše se akceleruje, i vývoj biologických potřeb, člověk není schopen se na rychlé změny adaptovat....Člověk si v takovém světě nerozumí, ohrožuje se pak více, než jindy. Druhý pro něj přestává existovat jako subjekt, stává se objektem, jehož hodnota záleží na tom, nakolik uspokojuje jeho potřeby. Mluvíme o potřebě utváření identity, jejíž součástí je i vědomí příslušnosti k rodině, rodu, druhu. Chybí-li toto vědomí, vzniká ve společnosti chaos, jedinec se pak snaží získat identitu ohraničením se.“²

Podle zastánců této cesty ke vzájemné toleranci je důležité pokládat dětem i dospělým otázky, týkající se smyslu života, věnovat se duchovnímu i duševnímu rozvoji, vytvářet

¹ Šišková, T. *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha: Portál, 1998, s. 33.

² Šišková, T. *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha: Portál, 1998, s. 124.

možnosti pro kvalitní lidské soužití, učit se porozumět sobě i druhým. V této souvislosti se často setkáváme s pojmem „multikulturní výchova“. Jen velmi málo autorů uvádí širší zaměření, a to „interkulturní výchova“. Pro naše potřeby je důležité oba dva pojmy rozlišit, protože zatímco „multikulturní“ definujeme jako koexistenci minimálně dvou kultur vedle sebe, popř. minoritní a majoritní skupiny - avšak bez zvláštního důrazu na vzájemné vztahy, pojem „interkulturní“ má mnohem širší význam. Zahrnuje vzájemné vztahy mezi odlišnými sociokulturními skupinami. Právě vytváření pozitivních vztahů, schopnost vzájemné spolupráce a obohacování se navzájem, odbourávání segregace a diskriminace jsou nejdůležitějšími úlohami multikulturní výchovy. Student nebo žák, který projde multikulturní výchovou, je podle jejich autorů schopen porozumět lidem s odlišnými zkušenostmi, odlišnými hodnotami či náboženstvím, jiným jazykem, z cizí kultury a chápat lidi jako jedinečné bytosti, sobě rovné.

Přesto, že multikulturní výchova probíhá ve školách již od začátku 90. let, není patrné v naší společnosti mnoho změn v pohledu na menšinové skupiny (tedy i sociálně znevýhodněné). Budete-li mít možnost zaměstnat jako firemní účetní absolventku obchodní školy z české a romské rodiny, pro kterou se rozhodnete? Nabídne-li vám v práci kus domácího moučnicku kolega bílé a černé pleti, od kterého ochutnáte s větší chutí? A proč, když procházíte kolem stavby, kde pracují dělníci v sobotu, si pomyslíte „Ukrajinci pracují na černo“?

Řešení pomocí filosoficko-výchovné cesty je potřeba zřejmě podrobit konstruktivní kritice. Určitě je nutné vést děti, mládež i dospělé k toleranci, ale je nutno se nad způsoby a rozsahem výchovného působení zamyslet. Nezaměřujeme se pouze na jednu skupinu - zejména tu, která je vlastně bezproblémová (je naučená se vzdělávat, je zde „doma“ a z majoritní skupiny apod.)? Není pohled multikulturní výchovy ve školách velmi idealistický, a tudíž při setkání s každodenní realitou nefunkční?

a) Právní: Zde je třeba se opírat zejména o zák. č. 2/1993 S., Listinu základních práv a svobod (dále jen LZPS) a zák. č. 262/2006 Sb., Zákoník práce ve znění pozdějších předpisů (ZP), které jsou prameny práva při identifikaci diskriminace sociálně vyloučených skupin osob včetně přistěhovalců.

Například čl. 3 LZPS praví, že: „Základní práva a svobody se zaručují všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení“ a čl. 10 LZPS, že: „Každý má právo na ochranu před neoprávněným shromažďováním, zveřejňováním nebo jiným zneužíváním údajů o své osobě“. Z uvedeného lze dovodit, že diskriminace z výše uvedených důvodů, včetně shromažďování těchto dat je zásahem do práv občanů.

Na druhou stranu je však třeba vidět, že ust. čl. 26 LZPS stanoví, že: „Zákon může stanovit podmínky a omezení pro výkon určitých povolání nebo činností“ a že: „Zákon může stanovit odchylnou úpravu pro cizince“. Zde je tedy možno spatřovat i hájení zájmů zaměstnavatelů.

Naproti tomu Zákoník práce (ZP) v § 13 stanoví, že: „Zaměstnavatel musí zajistit rovné zacházení se zaměstnanci a dodržovat zákaz jakékoli diskriminace zaměstnanců“. Toto obecné stanovisko pak odpovídá i ust. § 16 ZP, kde se poněkud obšírně, nicméně přesně stanoví, že: „Zaměstnavatelé jsou povinni zajišťovat rovné zacházení se všemi zaměstnanci, pokud jde o jejich pracovní podmínky, odměňování za práci a o poskytování jiných peněžitých plnění a plnění peněžité hodnoty, o odbornou přípravu a o příležitost dosáhnout funkčního nebo jiného postupu v zaměstnání. V pracovněprávních vztazích je zakázána jakákoliv diskriminace. Pojmy přímá diskriminace, nepřímá diskriminace, obtěžování, sexuální obtěžování, pronásledování, pokyn k diskriminaci a navádění k diskriminaci a případy, kdy je rozdílné zacházení přípustné, upravuje antidiskriminační zákon. Za

diskriminaci se nepovažuje rozdílné zacházení, pokud z povahy pracovních činností vyplývá, že toto rozdílné zacházení je podstatným požadavkem nezbytným pro výkon práce; účel sledovaný takovou výjimkou musí být oprávněný a požadavek přiměřený. Za diskriminaci se rovněž nepovažují opatření, jejichž účelem je odůvodněno předcházení nebo vyrovnání nevýhod, které vyplývají z příslušnosti fyzické osoby ke skupině vymezené některým z důvodů uvedených v antidiskriminačním zákonu³. Zákoník práce tedy předpokládá vznik a efektivní regulaci ze strany antidiskriminačního zákona. V podmínkách České republiky se jedná o zákon 198/2009 Sb., který je však ne všemi pasážemi odpovídající požadavkům Evropské unie a je stále předmětem politických půtek, zejména před volbami.

V neposlední řadě je při hodnocení právních aspektů diskriminace osob (fyzických či právnických) zmínit i ust. § 30 ZP, kde se stanoví, že: „Výběr fyzických osob ucházejících se o zaměstnání z hlediska kvalifikace, nezbytných požadavků nebo zvláštních schopností je v působnosti zaměstnavatele, nevyplývá-li ze zvláštního právního předpisu jiný postup; předpoklady kladené zvláštními právními předpisy na fyzickou osobu jako zaměstnance tím nejsou dotčeny“ a to, že: „Zaměstnavatel smí vyžadovat v souvislosti s jednáním před vznikem pracovního poměru od fyzické osoby, která se u něj uchází o práci, nebo od jiných osob jen údaje, které bezprostředně souvisejí s uzavřením pracovní smlouvy“. Zde je třeba zdůraznit, že zaměstnavatel je jednou stranou soukromoprávního kontraktu ve formě pracovní smlouvy a tedy má právo na vyrovnané podmínky s druhým subjektem kontraktu – tedy zejména na pravdivé, správné a kompletní informace o schopnostech fyzické osoby provádět práci dle smlouvy. Těmito otázkami se nemusí vždy rozumět například pouze vzdělání či praxe v oboru. Je třeba zdůraznit i text ust. § 31 ZP, kde se praví, že: „ Před uzavřením pracovní smlouvy je zaměstnavatel povinen seznámit fyzickou osobu s právy a povinnostmi, které by pro ni z pracovní smlouvy, popřípadě ze jmenování na pracovní místo vplynuly, a s pracovními podmínkami a podmínkami odměňování, za nichž má práci konat, a povinnostmi, které vyplývají ze zvláštních právních předpisů vztahujících se k práci, která má být předmětem pracovního poměru“ a dále i např. i ust. § 32 ZP, kde se stanoví, že: „V případech stanovených zvláštním právním předpisem je zaměstnavatel povinen zajistit, aby se fyzická osoba před uzavřením pracovní smlouvy podrobila vstupní lékařské prohlídce“.

Z výše uvedeného je patrné, že zaměstnavatel má právo na kompletní, pravdivé a správné informace o osobě zaměstnance, které jsou nezbytné k výkonu předpokládané práce, avšak vždy za zachování uvedených ústavních práv občana.

b) Ekonomicko-politická: Jako vzor může aktuálně velmi dobře posloužit Evropská unie. Velmi zajímavý pohled dává na problematiku Drulák, který se zabývá evropskou politickou i ekonomickou integrací. Její začátek vidí daleko před konkrétním vznikem samotné EU, ještě v roce 1950, kdy vznikl plán na vytvoření Evropského společenství uhlí a oceli. „Jedinečnost evropské integrace se opírá především o úspěšné uskutečňování koncepce supranacionality, kdy státy na základě demokratických procedur přenášejí významné části svých suverénních pravomocí na společné orgány (Rada ministrů, Evropská komise, Evropský soudní dvůr) a podřizuje se rozhodnutím těchto orgánů.“³ Ze sociologického pohledu tyto instituce ovlivňují normativní a kognitivní řád členských států, mění způsob uvažování o vlastní zemi i o chování, které je společností přijímáno jako vhodné a žádoucí.

Tento vliv můžeme pozorovat i u nás. Tak např. v naší zemi schválil parlament počátkem roku 2004 novelu zákoníku práce (s účinností od r. 2006), která přinesla do českého právního řádu požadavky směrnic EU na rovné zacházení v pracovněprávních vztazích. Díky tomu se v našich podmínkách začala velmi přísně hlídat diskriminace na základě rasy, pohlaví, věku, náboženství apod., a to jak diskriminace přímé, tak i nepřímé. Mezi přímou

³ Drulák, P. *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál, 2003, s. 187.

diskriminaci se zařadilo poskytnutí nějakých výhod pouze za splnění určitých podmínek, např. určitého věku, určitého náboženství apod. V nepřímé diskriminaci byl odborníky uváděn jako příklad nařizování dovolené: když se s některými zaměstnanci zaměstnavatel domluví na termínu dovolené a jiným to zase upře, jedná se o diskriminaci. Naopak zákon začal připouštět určitá „pozitivní opatření“, které zvýhodní znevýhodněnou skupinu, např. ženy proti mužům.

Jenže i zde se naskýtají otázky, které nám zákony neřeší nebo dokonce řeší výrazně ve prospěch zaměstnavatelů. Jak se má zachovat zaměstnavatel, který se nezeptal nové zaměstnankyně na její náboženství, a proto předpokládal, že bude pracovat i v pátek do konce běžné pracovní doby? Nemohl vědět, že musí okolo druhé hodiny pospíchat domů a chystat se na šábes. A tentýž zaměstnavatel byl velmi překvapen, když mu tato pracovnice odmítla pracovat ve stejné místnosti s kolegou - mužem a taktéž se s návštěvami ve firmě zdravit podáním ruky - a to vše bránila právě touto novelou: „Mám právo být nediskriminována z důvodu svého náboženství.“

A jak má vyřešit firemní dovolenou zaměstnavatel, který se s většinou zaměstnanců domluví na termínech, ale jedna matka - samozivitelka domluvu odmítá, protože „si chce nechat dovolenou pro případ nutnosti péče o děti“? Má kvůli ní nechat otevřenou firmu a tím tratit spoustu peněz, aby nediskriminoval? Je vidět, že ani cesta pomocí nařízení a pravidel nevede k začlenění, pochopení a toleranci. Začlenění požadavků EU do našeho zákoníku diskriminaci sociálně vyloučených skupin v praxi neodstraňuje.⁴

c) Kulturní: Problematiku diskriminace sociálně vyloučených skupin se snaží řešit i pohled z hlediska rozdílnosti kultur. Zaměřili se na ni antropologové, sociologové a psychologové, kteří začali řešit otázky možnosti spolupráce a vytváření týmů v mezinárodních firmách. Předpokládali, že kultura a z ní vyplývající způsoby naučeného chování, přijaté názory, naučené zvyky a zvnitřněné tradice výrazně ovlivňují i způsob jednání, chování a myšlení lidí, kteří vstupují do interakce. Problém nastává, když do interakce vstoupí lidé z odlišných kultur, protože podle Hofstedeho je kultura „kolektivní naprogramování mysli, které odlišuje členy jedné lidské skupiny od druhé, ...kultura v tomto smyslu obsahuje systémy hodnot.“⁵

Jak z výše uvedeného vyplývá, rozdílnost kultur nenalezneme jen u jednotlivých lidských ras, ale také v mnohem jemnějších sociálních skupinách. Např. se bude lišit pohled na „správné hodnoty“ a „pravdu“ u lidí z Ostravska a hlavního města (sociální rozdíly, se kterými se tyto skupiny setkávají, jsou obrovské), u lidí, jejichž vývoj byl ovlivněn zejména totalitním režimem nebo naopak možností cestovat dle libosti a poznávat tak cizí kraje (již jenom slovník těchto skupin je totožný snad jen z poloviny; stejně tak se bude lišit jejich pohled na různé národnosti). I v rámci jednoho poměrně nevelkého města Brna je možné se setkat s lidmi z majoritní skupiny a minoritních, naprosto odlišných skupin, jako jsou Rómové, Rumuni, Rakušané, Němci, Rusové, Maďaři, Ukrajinci, Řekové apod. Zajímavým fenoménem je již srovnání pohádek, které formují názory a morálku nejmenších členů těchto skupin: v českých pohádkách je jasně odlišeno dobro a zlo, v ruských vítězí síla a dobro, v německých nás překvapí tvrdost příběhů, rómské pohádky oslavují toho, kdo druhého „přečtytráčí“.

Nejen pohádky, ale i příklady, způsob výchovy a přístup ke vzdělávání a povinnostem, šře povolených individuálních „mantinelů“ a další aspekty určují, co bude jedinec považovat za správné, co bude pro něho nepodstatné i jak se bude chovat v dalších oblastech života, mimo jiné také v profesní oblasti.

⁴ Lindnerová, N. *Vyhlášení boje diskriminaci na trhu práce*. [citace: 11.11.2011], dostupné online: <<http://www.epravo.cz/top/clanky/vyhlaseni-boje-diskriminaci-na-trhu-prace-27807.html>>

⁵ Brooks, I. *Firemní kultura*. Brno: Computer Press, 2003, s. 239.

Existuje mnoho teorií, které poskytují kritéria pro rozpoznávání a porovnávání kultur (viz Hofstede, Mead, Adlerová, Trompenaars, Laurent aj.). Zajímavý (a pro naši potřebu vhodný) pohled na rozdílnost kultur a z nich pramenících odlišného chování jednotlivců přináší Kluckhohn-Strodtbeckův model kulturní analýzy. Ten vychází ze šesti základních hodnot, k nimž přiřazuje jakousi škálu možností, jak mohou být tyto hodnoty ve společnosti zpracovány a vnímány.

Tabulka: Kluckhohnovy a Strodtbeckovy aspekty se zaměřením na hodnotu⁶:

Vnímání	Možné aspekty		
1. Jednotlivec	Dobro	Dobro a zlo	zlo
2. Vztah k prostředí	Dominantní	Soulad	Zotročení
3. Vztah k jiným	Individualistický	Velké skupiny	Hierarchické skupiny
4. Povaha činnosti	Aktivita	Řízení	Existence
5. Vztah k času	Zaměření na budoucnost	Zaměření na přítomnost	Zaměření na minulost
6. Vztah k prostoru	Soukromý	Smíšený	Veřejný

Při pečlivé analýze tabulky napadnou čtenáře mnohé situace, které mohou např. v pracovní oblasti nastat, když se setkají lidé z různých kultur. Nemusí se jednat jen o kultury určeny místně, ale i nábožensky, politicky nebo ekonomicky. Tak např. člověk, který je naučený vidět člověka jako někoho zlého nebo hříšného, najde jen velmi těžší stejnou notu s někým, kdo vyrůstal v prostředí, které chápe člověka jako naprosto dobrou bytost, která má někdy špatné podmínky. Stejně tak se jen těžko domluví dva kolegové, kde jeden je naučený díky propagovanému individualismu se prosazovat, aby „byl dobrý“ a druhý má tendenci vytvářet velké rovnocenné skupiny a začleňovat se do nich, aby také „byl dobrý“.

Nový a Schroll-Machl zastávají názor, že pozitivní posun u jednotlivců může nastat jen za předpokladu, že se sejdou dva jedinci z různých kultur, projeví se a na základě jejich interakce dojde ke kolizní situaci.⁷ Srncová⁸ podle nich rozlišuje čtyři možnosti, jak lze ke kolizním situacím přistoupit:

První možnost popisuje dominantní přístup té strany, která má moc nebo je z jakéhokoliv důvodu v interakci silnější. V našem případě se může jednat o přinucení slabších sociálních skupin se přizpůsobit, přijmout diktována pravidla hry.

Ve druhé možnosti, asimilaci, se jedinec snaží vyhnout kritice a podobným nepříjemným situacím a proto raději přejímá hodnoty a normy silnější strany. Tak např. matky, přicházející z mateřské dovolené z pragmatických důvodů lžou o svých možnostech s hlídáním dětí, jen aby se zavděčily budoucímu zaměstnavateli. Časté jsou i názory lidí na nošení burky v českém prostředí: „Já se v Saudské Arábii také nemohu produciovat v minisukni a popíjet pivo kdekoliv, ať se i oni nám přizpůsobí“.

Je logické, že pokud silnější strana začne používat dominantní způsob, je často slabší skupina doslova donucena potlačit svoje hodnoty a zažité „pravdy“ a přistoupit k asimilaci.

V praxi, zejména pedagogické, se setkáváme často s názorem, který lze zařadit do divergentního přístupu. Při něm se všichni zúčastnění snaží nejednat na úkor toho druhého, naopak se snaží poznávat navzájem a být tolerantní. Výsledkem bývá nejistota, malá motivace

⁶ Tamtéž, s. 242.

⁷ Nový, I., Schroll-Machl, S. *Spolupráce přes hranice kultur*. Praha: Management Press, 2005, s. 33.

⁸ Srncová, J. *Specifika manažerské komunikace v interkulturním prostředí*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, 2006, s. 176.

z důvodu nejistoty, absence společných norem a hodnot. Velmi často se stává, že se stejné situace řeší naprosto různě, podle toho, která kultura má zrovna navrch.

V profesní oblasti se jeví jako nevhodnější přístup, který se snaží o syntézu, o kombinování získaných poznatků, neupřednostňování jedné či druhé strany. Naopak je zde snaha vytvořit novou kulturu, která ponese ty nejlepší prvky obou kultur. Hlavní pravidlo pak musí být skutečnost, že ani jedna strana neztratí ani nezíská.

Při analýze předložených pohledů a přístupů k řešení se skutečně poslední z nich jeví jako funkční cesta. Je však otázkou, kdo má vybrat ty nevhodnější prvky pro „třetí“ kulturu? Bude to mateřská nebo cizí kultura? Jak má tento přístup probíhat v praxi v situaci, kdy podle Kluckhohnovy a Strodtbeckovy analýzy mají spolupracovat dva naprosto odlišné tábory? Nenarazíme zde opět na neřešitelný problém, který skončí diskriminací jedné ze zúčastněných stran?

d) Personální: Firmy, které zaměstnávají své pracovníky, vědí, že je nutno zachovávat politiku stejné či rovné příležitosti. Znamená to zabezpečit, aby při přijímání nových pracovníků byly všechny procedury skutečně bez náznaků diskriminace (ať již z hlediska věku, pohlaví, příslušnosti k etniku atd.); stejně tak je nutné při výběrových pohovorech zachovat určitá pravidla. Při vzdělávání a povyšování zaměstnanců je důležité si všimnout, zda zaměstnavatel není ve svých rozhodnutích tendenční a neinklinuje k prosazování některé skupiny pracovníků. Podle některých odborníků je dokonce důležité pravidelně a důsledně „provádět analýzu podnikové pracovní síly dostatečně podrobně, aby bylo možné zjistit, zda jsou příslušníci etnických menšin dostatečně zastoupeni ve skupinách kvalifikovaných a řídicích pracovníků a zda nejsou koncentrováni jen v určitých zaměstnáních.“⁹

Jak jsme již zmínili dříve v textu, Česká republika má stanovená pravidla, která by měla zabránit diskriminačnímu chování. Jak je tomu skutečně v praxi? Na problematiku je vhodné se podívat ze dvou stran: z pohledu zaměstnance i pohledu zaměstnavatele.

Pokud přichází do naší země imigrant a získá zde azyl nebo alespoň pracovní povolení, zpravidla se začlení do některé z minoritních skupin (z hlediska národností a někdy i náboženství) a tak začne řešit stejné problémy, jako jiné znevýhodněné skupiny. Někteří z nich projdou velmi obtížným obdobím, kdy nedobrovolně opustí svoji zemi, svůj majetek a přes obtížnou cestu našich úřadů se dostanou k možnosti hledat si práci. Cesta jiných není zpočátku tak strastiplná, protože svůj pobyt a práci plánují, ale stanou se zajatci různých pracovních agentur nebo zprostředkovatelů práce. Náročný začátek, nejistota, neznalost prostředí, nezajištěné doklady o vzdělání, neschopnost se domluvit - to vše jim hned na začátku velmi ztíží úspěšnost profesního startu. Někteří uchazeči o práci sdělili, že než se jim podařilo najít alespoň nějakou práci, museli se účastnit až tří stovek výběrových řízení!

Většina členů znevýhodněných skupin, včetně imigrantů, je přesvědčena, že v jejich případě dochází k diskriminačnímu a nerovnému zacházení. „Paní Aminat z Čechenska se nepodařilo uplatnit se ve svém oboru, přestože je vystudovanou lékárníčkou s praxí. „... *prostě i vzhled, vypadám spíše jako Romka, takže na mne koukají podezřívavě. Nikdo vám to nahlas neřekne, ale já vidím, že mne ihned s takovou barvou pleti považují buď za zlodějkou nebo za nějakou lenošku nebo co já vím, s mým vzhledem se práce prostě nedá najít.*“¹⁰ Někdy se však zdá, že imigranti řeší stejné problémy jako lidé ze znevýhodněných skupin, kteří zde žijí dlouho - tj. matek po mateřské dovolené, lidí nad 55 let, uchazečů o práci se zdravotním postižením apod.

⁹ Armstrong, M. *Personální management*. Praha: Grada Publishing, 1999, s. 839.

¹⁰ Víznerová, H. *Ženy migrantky promlouvají o diskriminaci na trhu práce*. [citace: 11.11.2011], dostupné online: <[http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.shtml?x=2195329&als\[nm\]=2195558](http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.shtml?x=2195329&als[nm]=2195558)>

K řešení situace nepřidá ani fakt, že většina českých zaměstnavatelů je neinformována o právech a povinnostech, které vyžadují různé typy zaměstnávání cizinců.

Z pohledu zaměstnavatele je však problematika ještě složitější. Je masírován zprávami v televizi i v tisku o podnikatelích, kteří se dopustili diskriminace a „přišlo se na to“. Na pohovorech se setkává nejen s příjemně naladěnými uchazeči, bojujícími o dobré pracovní místo. Podle našich zkušeností se v každém výběrovém řízení objeví minimálně jedna osoba „poučená“ o svých právech a povinnostech zaměstnavatelů a halasně se dožadující zprávy a podrobného vysvětlení, proč nebyla přijata. Jak vysvětlit, že se na pozici hlásilo 60 lidí a místo bylo jen pro jednoho? Jak formulovat negativní sdělení, aby nemohlo být zneužito proti potenciálnímu zaměstnavateli?

Je otázkou, proč je mezi zaměstnavateli i zaměstnanci povědomí, že se nikdo nikdy u přijímacího pohovoru nesmí ptát na záležitosti ohledně dětí, věku, let praxe či rodinného stavu. Jak jsme ukázali v uvedených případech, je někdy velmi důležité tyto informace znát, aby mohl dobře pracovat tým, aby fungovaly procesy ve firmě. Co poradit zaměstnavateli, který se nezeptal při pohovoru na věk a počet dětí a nyní mu pracovnice odmítá jezdit na služební cesty, protože má děti v předškolním věku (a v inzerátu byl tento požadavek uveden)? Na jedné straně chápeme matku, která potřebuje zabezpečit prostředky pro rodinu a přijme nevhodné pracovní místo, na druhé straně se však zaměstnavatel ocitl ve velmi špatné situaci: Má tuto pracovnici propustit? Co má uvést jako důvod, aby to nebyla diskriminace?

Jak se má zachovat jiný zaměstnavatel, kterému úřad práce poslal na uveřejněné místo asistentku milou, jistě i chytrou a schopnou uchazečku, mluvící plyně rusky a anglicky, ale lánaně česky? Kdo bude za ní psát dopisy, odpovídat do telefonu, komunikovat se zákazníky?

Pokud bychom měli možnost hovořit s potenciálním zaměstnavatelem paní lékárnice Aminat z uvedeného příkladu, možná bychom se dozvěděli, že by ji rád zaměstnal, ale že se bál, že nebude svou lánanou češtinou schopna dobře vysvětlit babičkám užívání léků....

Pracovně-právní problematika sociálně vyloučených skupin, ať již z hlediska rasy, příslušnosti k určité kultuře nebo náboženství, z hlediska věku nebo zdraví, je velmi citlivým a morálním problémem. Nebude-li vhodně řešená, bude se stále více a více prohlubovat. Vedle materiální chudoby je nutno se zabývat i sociálními důsledky, které tato situace přináší: lidé z těchto skupin jsou vyloučeni ze sociálního života ve společnosti, snižuje se jejich psychické zdraví, ztrácejí pracovní návyky, začnou podléhat závislostem nebo se přikloní k trestné činnosti a začnou zcela rezignovat na své platné začlenění do společnosti a na hledání svého profesního uplatnění.

Na druhé straně však je nutné skutečně pomáhat zaměstnavatelům. A to nikoliv filosofickými úvahami nebo právními nařízeními, ale hledáním pozitivních pobídek a podporou úspěšných případů.

Použitá literatura:

1. Brooks, I. Firemní kultura. Computer Press, Brno: 2003, 296 s., ISBN 80-7226-763-9.
2. Armstrong, M. Personální management. Grada Publishing, Praha: 1999, 968 s., ISBN 80-7169-614-5.
3. Drulák, P. Teorie mezinárodních vztahů. Portál, Praha: 2003, 224 s., ISBN 80-7178-725-6.
4. Lindnerová, N. Vyhlášení boje diskriminaci na trhu práce. [citace: 11.11.2011], dostupné online: <<http://www.epravo.cz/top/clanky/vyhlaseni-boje-diskriminaci-na-trhu-prace-27807.html>>

5. Nový, I., Schroll-Machl, S. Spolupráce přes hranice kultur. Management Press, Praha: 2005, 313 s., ISBN 80-7261-121-6.
6. Srncová, J. Specifika manažerské komunikace v interkulturním prostředí. Disertační práce. Univerzita Karlova, Praha: 2006, 277 s.
7. Šišková, T. Výchova k toleranci a proti rasismu. Portál, Praha: 1998, 208 s., ISBN 80-7178-285-8.
8. Škodová, L. Mají ženy a starší lidé šanci na trhu práce? [citace: 11.11.2011], dostupné online: <<http://www.mesec.cz/clanky/maji-zeny-a-starsi-lide-sanci-na-trhu-prace/>>
9. Víznerová, H. Ženy migrantky promlouvají o diskriminaci na trhu práce. [citace: 11.11.2011], dostupné online: <[http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.shtml?x=2195329&als\[nm\]=2195558](http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.shtml?x=2195329&als[nm]=2195558)>

Kontakt

Mgr. et Mgr. Jaroslava Ester EVANGELU, Ph.D.

Univerzita obrany
Fakulta ekonomiky a managementu
Katedra řízení lidských zdrojů
Kounicova 65
612 00 Brno
Česká republika
E-mail: jaroslavaester.evangelu@unob.cz

JUDr. et PhDr. Ivo SVOBODA, Ph.D.

Univerzita obrany
Fakulta ekonomiky a managementu
Katedra řízení lidských zdrojů
Kounicova 65
612 00 Brno
Česká republika
E-mail: ivo.svoboda@unob.cz.

Nóra Szikorová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

DETERMINANTY ČÍNSKYCH INVESTÍCIÍ V AFRIKE¹

Abstrakt

Táto štúdia sa zaoberá determinantmi čínskych investícií v Afrike, ktoré určujú súčasné ako aj budúce smerovanie týchto investičných tokov. Na základe štatistických regresíí a grafických znázornení závislostí jednotlivých indikátorov vykonaných v tejto štúdii je možné konštatovať, že okrem nerastného bohatstva, ktoré sa často uvádza ako hlavný motív čínskeho angažovania sa v Afrike, je nutné pozorovať aj obchodnú spoluprácu, veľkosť trhov, ako aj množstvo ornej pôdy ako faktora poľnohospodárskej výroby v krajine.

Kľúčové slová: PIZ, determinanty, čínsky import z Afriky, čínsky export do Afriky, veľkosť trhu.

Abstract

This study analyses the determinants of Chinese outward direct investments in Africa, which are key factors not only for the current but also for the future investments flows from China into Africa. On the basis of statistical regressions and graphic illustration of correlation of these determinants deemed statistically significant we can state that it's not only the natural resources which play the main role in Chinese investment decision making. The same importance is ascribed to market size and economic relations between the recipient country and China. The size of arable land in African countries plays a vital role as well.

Key Words: ODI, determinants, Chinese imports from Africa, Chinese exports to Africa, market size.

Úvod

Komparatívna výhody Číny z manufaktúrnej výroby by sa podľa teórií medzinárodného obchodu mala postupom času presunúť do menej rozvinutých krajín v závislosti od jej ekonomického rozvoja. Niekoľko indikátorov nasvedčuje tomu, že sa tento proces začal. Podľa štatistík UNCTAD je Čína druhým najväčším investorom v zahraničí spomedzi rozvojových krajín po Hongkongu. Tento údaj je však zavádzajúci, keďže najviac investícií medzi týmito dvoma krajinami tvorí round-tripping. To, že čínska angažovanosť v zahraničí rastie, je však nespochybniteľné. Rovnako je nepochybné aj to, že v priebehu nasledovných rokov sa stane táto krajina kľúčovým partnerom pre Afriku.

Mnohí kritici rastúceho čínskeho angažovania sa v Afrike tvrdia, že hlavným ekonomickým motívom ČLR je africké nerastné bohatstvo a hlavným politickým dôvodom je získanie podpory afrických štátov na medzinárodných fórach a organizáciách.

Či je tomu skutočne tak, môžeme zistiť až po detailnej analýze determinantov čínskych investícií v Afrike.

¹ Tento príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0911/11, vedúca: prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Všeobecné teoretické východiská a predpoklady

Na základe vyššie uvedených teórií môžeme vyzdvihnúť dva najdôležitejšie motívy investovania firiem v zahraničí:

- znižovanie nákladov
- expandovanie na nové odbytové trhy a tak zlepšovanie pozície na trhu

Motív znižovania nákladov je prítomný vo väčšine vyššie uvedených teórií a v Dunningovej eklectickej teórii je zahrnutý pod špecifickými výhodami štátov (location advantages). Firmy sú teda motivované hľadaním nových trhov, zvyšovaním efektivity a hľadaním zdrojov v zahraničí. Hľadanie nových trhov sa uskutočňuje predovšetkým za účelom zjednodušenia exportu a importu do ekonomiky nielen z krajiny, kde boli PIZ založené, ale aj z okolitých štátov. Zvyšovaním efektivity, resp. produktivity práce sa sleduje predovšetkým znižovanie vstupných nákladov. Hľadanie zdrojov, resp. nerastného bohatstva v zahraničí pokrýva zabezpečenie chýbajúcich vstupov vo výrobe, prípadne elimináciu dopravných nákladov pri ich zabezpečovaní a importe do domácej ekonomiky.

Všetky tri motívy budeme v tejto časti skúmať a to pomocou sledovania smerovania investícií podľa veľkosti trhu, objemu vzájomného obchodu, prístupu k nerastnému bohatstvu, k pôde a k lacnej pracovnej sile.

Expandovanie na nové trhy je u Dunninga pokryté špecifickými výhodami firiem (ownership advantages), ktoré v sebe zahŕňajú motív udržania a zlepšenia si pozície na trhu. Ako bolo uvedené v kapitole 1.2.1 za špecifické výhody firiem pochádzajúcich z rozvojových krajín sa považuje aj ich flexibilita, vyššia autonómia zahraničných firiem, malovýroba, zručnosti nadobudnuté v domácej ekonomike, či prispôsobenie cudzích technológií svojim potrebám.

Špecifické výhody čínskych firiem investujúcich v zahraničí spočívajú predovšetkým v nedokonalostiach čínskeho kapitálového trhu a v prístupe k lacnému kapitálu:

- vďaka politike čínskej vlády, ktorá ich (predovšetkým firmy v štátnom vlastníctve) podporuje poskytovaním kapitálu vo forme výhodných úverových podmienok, či dotácií,
- a vďaka bankovému systému, ktorý poskytuje zvýhodnené pôžičky potenciálnym investorom v zahraničí

Množstvo kapitálu poskytovaného Štátnou radou pre CITIC (China International Trust and Investment Corporation), pre FOTIC (China International Trust and Investment Corporation for Foreign Economic Cooperation and Trade), či pre Sinochem Group je toho príkladom.

Niektorí teoretici vrátane Dunninga tvrdia, že výhody z internalizácie sú taktiež nevyhnutné na uskutočnenia investície v zahraničí. Tie však použitím agregovaných dát o PIZ v Afrike, ktoré máme k dispozícii, nie je možné testovať.

Z geografického hľadiska sa podľa hlavných teórií PIZ orientujú predovšetkým na okolité menej rozvinuté krajiny, čo sa dá pripísať ich ekonomickej blízkosti. Výhody spojené s geografickou a ekonomickou vzdialenosťou, resp. blízkosťou motivujú firmy investovať predovšetkým do krajín, ktoré sú materskej krajine po oboch stránkach blízke. Pri skúmaní determinantov čínskych investícií v Afrike je tento faktor irelevantný, keďže ani geografická ani kultúrna ani ekonomická blízkosť medzi štátmi Afriky a čínskou ekonomikou nie je a čínske investície v Afrike sa tejto podmienke jednoznačne vymykajú. Práve z tohto dôvodu je nutné položiť si otázku, či doteraz existujúce teórie sú univerzálne aplikovateľné na rozvojové krajiny a v rámci nich aj na Čínu. Za účelom preskúmania jednotlivých teoretických aspektov určenia determinantov čínskych investícií v Afrike sme stanovili nasledovné čiastkové hypotézy.

Motív hľadania nových trhov pri čínskom investovaní v Afrike sme sa rozhodli skúmať na základe charakteristík trhu prijímajúcej krajiny. Dá sa predpokladať, že čím väčší

je trh prijímajúcej krajiny, tým viac odbytových možností poskytuje investorom. Investície spojené s hľadaním nových trhov sú úzko spojené s dopytom v prijímajúcej krajine. Veľké trhy rovnako znamenajú možnosť získať väčšie úspory z rozsahu a viac zdrojov pre investície. Z tohto dôvodu sme stanovili nasledovné čiastkové hypotézy:

H1: Čínske PIZ sú pozitívne závislé od veľkosti trhu prijímajúcej krajiny.

H2: Čínske PIZ sú pozitívne závislé od veľkosti od priemerného príjmu v prijímajúcej krajine.

Čína, ako továreň sveta, neustále zvyšuje svoj dopyt po nerastných surovinách. Čínske investície sú častokrát kritizované kvôli ich úzkej orientácii na nerastné bohatstvo prijímajúcej ekonomiky. Preto sme sa rozhodli skúmať motív hľadania zdrojov prostredníctvom čínskych importov primárnych komodít z Afriky a množstvom zdrojov v afrických krajinách.

H3: Čínske PIZ sú pozitívne závislé od množstva nerastného bohatstva prijímajúcej krajiny.

Zároveň predpokladáme, že kvôli uspokojeniu rastúceho dopytu čínskeho obyvateľstva sa v budúcnosti vyskytne problém obživy a krajina si už v súčasnosti vytvára pozitívne obchodné vzťahy s ekonomikami, ktoré majú potenciál zmierniť budúce potravinovú krízy. Preto predpokladáme, že:

H4: Čínske PIZ sú pozitívne závislé od množstva ornej pôdy v prijímajúcej krajine.

V krajinách, kde existuje vysoké politické riziko sa podľa teórií PIZ budú firmy angažovať primárne formou exportu, prípadne licencií. Preto čím horšia politická stabilita a kvalita právnych štruktúr sa dá predpokladať, že tým menej investícií bude do daného štátu prúdiť. Pri špecifickosti čínskych investícií, ktoré prúdia aj do štátov, kde sa o vysokej kvalite právneho štátu nedá hovoriť, sme sa rozhodli preskúmať okrem vplyvu kvality právneho systému na prílev investícií, zároveň aj ktoré ďalšie faktory sú v štátoch s veľkým objemom čínskych investícií a slabým právnym systémom motiváciou.

H5: Čínske PIZ sú pozitívne závislé od kvality právneho štátu prijímajúcej krajiny.

Pri skúmaní motívu hľadania nových trhov sme si zvolili čínsky export do jednotlivých krajín Afriky ako ukazovateľ. Intenzitu obchodných vzťahov vyjadruje objem exportu a importu medzi dvoma krajinami. Keďže čínsky import nerastných surovín z Afriky je markantný, zakladanie podnikov v tomto sektore by zjednodušil prístup a znížil náklady na získavanie nerastného bohatstva afrických štátov. Otvorenosť ekonomiky investíciám a dobré podnikateľské prostredie predpokladáme za faktory, pozitívne ovplyvňujúce čínske PIZ v Afrike.

H6: Čínske PIZ sú pozitívne závislé od obchodných väzieb s prijímajúcou krajinou.

H7: Čínske PIZ sú pozitívne závislé od kvality podnikateľského prostredia prijímajúcej krajiny.

Slabý, resp. podhodnotený výmenný kurz podnecuje export a znevýhodňuje investície v zahraničí. Posilňovanie kurzu voči zahraničnej mene tak vedie k zvýšenej investičnej činnosti, keďže zahraničné aktíva sa stávajú lacnejšími. Preto predpokladáme, že:

H8: Relatívne oslabovanie meny prijímajúcej krajiny k CNY vedie k nárastu čínskych PIZ.

Pri cene práce v Číne sa nedá predpokladať, že krajina investuje v Afrike kvôli znižovaniu nákladov na prácu. Investície hľadajúce výhody z medzinárodného pôsobenia predpokladáme, že budú investovať v krajinách kde je vzdelanostná úroveň relatívne lepšia:

H9: Čínske PIZ sú pozitívne závislé od vzdelanostnej úrovne obyvateľov prijímajúcej krajiny.

H10: Čínske PIZ v Afrike nezávisia od minimálnej mzdy v jednotlivých štátoch.

Metodológia a dáta

Nedostatok sekundárnych údajov o čínskych PIZ je pravdepodobne jedným z dôvodov, prečo je štúdií skúmajúcich PIZ pochádzajúcich z Číny relatívne málo oproti tým, ktoré skúmajú investície prúdiace opačným smerom. Ekonometrické analýzy zaoberajúce sa touto tematikou sú veľmi obmedzené.²

Čína začala zverejňovať údaje o svojich investíciách v zahraničí vo formáte akceptovanom MMF až od roku 2003. Tieto údaje sú každoročne na jeseň zverejňované Ministerstvom obchodu ČĽR (MOFCOM) v rámci Štatistickej správy o čínskych PIZ (The Statistical Bulletin of China's Outward Foreign Direct Investment). Údaje o čínskych PIZ v zahraničí publikované pred reorganizáciou Ministerstva obchodu v roku 2003 používali inú metodiku, z toho dôvodu sme stanovili sledované obdobie 2003 až 2010 a použili časové rady z tohto obdobia. Údaje za rok 2011 v čase písania práce ešte neboli zverejnené. Do výskumu sú zahrnuté všetky africké štáty, v ktorých Čína investuje a pre ktoré v tomto období existujú štatistické dáta – 50 štátov Afriky okrem Somálska, Burkiny Faso a Svazijska. V niektorých doteraz publikovaných vedeckých štúdiách³ sa spochybňuje dôveryhodnosť a presnosť čínskych štatistických dát. Čínske štatistické dáta totiž uvádzajú len údaje o investíciách schválených vládou. Schválené investície sa môžu líšiť od skutočne uskutočnených a naopak nie všetky investície boli schválené vládou. UNCTAD zverejňuje dáta len agregátne, nie podľa smerovania investícií. Rozdiely v týchto a gregátnych dátach a v dátach zverejňovaných čínskym Ministerstvom obchodu sa však neustále znižujú. Vzhľadom na skutočnosť, že podrobné údaje o čínskych PIZ publikované inými inštitúciami nie sú k dispozícii, nebudeme posudzovať dôveryhodnosť týchto dát.

Tabuľka 1 Porovnanie štatistických údajov o čínskych PIZ vo svete vykazovaných v štatistických databázach MOFCOM a UNCTAD

Rok	Celkový objem Čínskych PIZ vo svete podľa MOFCOM v mil. USD		Celkový objem Čínskych PIZ vo svete podľa UNCTAD v mil. USD	
	Zásoby	Toky	Zásoby	Toky
2003	33 222,22	2 854,65	33 222,22	2 854,65
2004	44 777,26	5 497,99	44 777,26	5 497,99
2005	57 205,62	12 261,17	57 205,62	12 261,17
2006	75 025,55	17 633,97	73 330,00	21 160,00
2007	117 910,50	26 506,09	95 798,86	22 468,86
2008	183 970,71	55 907,17	147 948,90	52 150,00
2009	245 755,38	56 528,99	229 600,00	56 530,00
2010	317 210,59	68 811,31	297 600,00	68 000,00

Zdroj: MOFCOM. 2009,2010. Statistical Bulletin China's Outward Foreign Direct Investments; UNCTAD. 2010. Inward and Outward Foreign Direct Investment Flows. [online databáza.] [cit. 25.10.2010] Dostupné na internete: <unctadstat.unctad.org>

² BUCKLEY, P.J. et al. 2007. The Determinants of Chinese Outward Foreign Direct Investment. In *Journal of International Business Studies*, 2007, roč. 38, č. 4, s. 499 – 518.

CHENG, L.K., MA Z. 2009. China's Outward FDI: Past and Future. Working paper no. 2007706001E. School of Economics, Renmin University.

CHEUNG, Y.-W., QIAN, X. 2009. Empirics of China's Outward Direct Investment. In *Pacific Economic Review*, 2009, vol. 14, no. 3, p. 312 – 341.

CHEUNG, Y.-W. et al. 2011. China's Outward Direct Investment in Africa. HKIMR Working Paper no. 13/2011, 27.4. 2011. [Cit. 27.11.2011]. Dostupné na internete: <http://www.hkimr.org/cms/upload/publication_app/pub_sum_0_2_277_wp201113_summary.pdf>

³ Napr. CHOW, G. 2006. Are Chinese Official Statistics Reliable? In *CESinfo Economic Studies*, roč. 52, 2006, č. 2, s. 396-414.

Vzhľadom na odlišnosť metodiky výpočtu medzi jednotlivými medzinárodnými organizáciami vykazujúcimi štatistické dáta, sme sa snažili obmedziť variabilitu zdrojov na minimum. Jednotlivé údaje pre skúmané ukazovatele sme čerpali z posledných dostupných zdrojov vo World Development Indicators a World Governance Indicators publikovaných Svetovou bankou, z Handbook of Statistics publikovanej UNCTAD, FAO, ILO a štatistiky vykazované vládou USA v rámci 2010 Country Reports on Human Rights Practices.

Tabuľka 1.2 Deskriptívna štatistika

Ukazovateľ	Zdroj
Zásoby PIZ	MOFCOM, Statistical Bulletin of Chinese Outward Direct Investments
Toky PIZ	MOFCOM, Statistical Bulletin of Chinese Outward Direct Investments
PIZ p.c.	Vypočítané podľa MOFCOM, Statistical Bulletin of Chinese Outward Direct Investments a SB, World Development Indicators
Nominálne HDP v USD pri bežných cenách a nominálnom výmennom kurze	UNCTAD, Handbook of Statistics Údaje pre Zimbabwe z SB, World Development Indicators
Nominálne HDP p.c. v USD pri bežných cenách a nominálnom výmennom kurze	UNCTAD, Handbook of Statistics Údaje pre Zimbabwe z SB, World Development Indicators
Výmenný kurz v pomere ku 1 CNY	UNCTAD, Handbook of Statistics
Čínsky Export	UNCTAD, Handbook of Statistics
Čínsky Import	UNCTAD, Handbook of Statistics
Čínsky import primárnych komodít (SITC 0 + 1 + 2 + 3 + 4 + 68)	UNCTAD, Handbook of Statistics
Čínsky import potravín	UNCTAD, Handbook of Statistics
Čínsky import kovov a rúd (SITC 27 + 28 + 68)	UNCTAD, Handbook of Statistics
Čínsky import pohonných látok (SITC 3)	UNCTAD, Handbook of Statistics
Právny štát (Rule of Law), miera spoľahlivosti 95%	SB, World Governance Indicators
Množstvo ornej pôdy	FAO, Faostat
Minimálna mzda	ILO, Global Wage Report 2010/2011 Chýbajúce údaje pre Džibutsko, Eritreu, Guineu, Guineu Bissau, Kapverdy, Komory, Libéria, Mozambik, Namíbiu, Rovníkovú Guineu, Seychelly, Sierra Leone, Rwandu, SAR, Sv. Tomáš a Princov ostrov a Zimbabwe doplnené z 2010 Country Reports on Human Rights Practices
Doing Business 2011, 2012	SB a IFC
Gross secondary school enrolment ratio	UNICEF, The State of the World's Children 2011

Za účelom určenia determinantov PIZ sme vykonali regresnú analýzu. Ako závislá premenná boli zvolené najprv zásoby PIZ a potom aj toky PIZ. Vzhľadom na veľmi podobné výsledky sme sa rozhodli do grafického znázornenia použiť zásoby, keďže o zásobách PIZ existujú komplexnejšie údaje. Nezávislými premennými boli stanovené po jednom všetky z vyššie uvedených v tabuľke. Premenné, ktoré vyšli ako štatisticky významné boli ďalej použité v modeli.

Výsledky a diskusia

Po vykonaní regresnej analýzy pre jednotlivé ukazovatele sme zistili, že faktory, ktoré najviac ovplyvňujú čínsku angažovanosť v Afrike sú z hľadiska tokov i zásob PIZ nominálne HDP, čínske importy, čínske exporty, množstvo ornej pôdy a minimálna mzda. Percento študentov zapísaných na stredné školy je na hranici štatistickej významnosti a je rozhodujúcim faktorom keď za závislú premennú považujeme toky PIZ. Nasledovná tabuľka vyjadruje súhrnné dáta o štatistickej významnosti jednotlivých ukazovateľov.

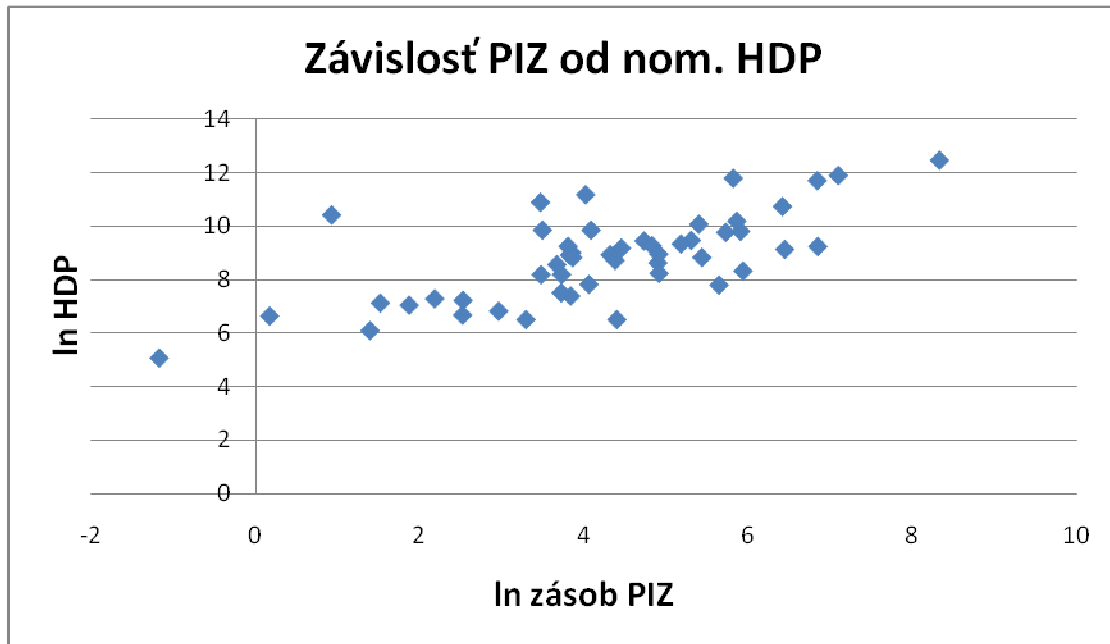
Tabuľka 1.3 Štatistická významnosť jednotlivých regresných analýz

	Významnosť F (závislá premenná toky PIZ)	Významnosť F (závislá premenná zásoby PIZ)
Nominálne HDP	4,95E-13	2,27E-14
Nominálne HDP p.c.	0,359054	0,46259
Výmenný kurz ku 1 CNY	0,327642	0,451922
Čínsky Export	5,38E-11	3E-12
Čínsky Import	0,001642	0,000776
Čínsky import primárnych komodít	0,053506	0,025568
Čínsky import potravín	0,118756	0,069246
Čínsky import kovov a rúd	1,84E-26	2,10436E-21
Čínsky import pohonných látok	0,946623	0,673274
Právny štát (Rule of Law)	0,405594	0,54298
Množstvo ornej pôdy	0,002455	0,000139
Minimálna mzda	0,00126	0,001188
Doing Business 2012	0,100411	0,085051
Gross secondary school enrolment ratio	0,033675	0,056601

Zdroj: Vlastné výpočty

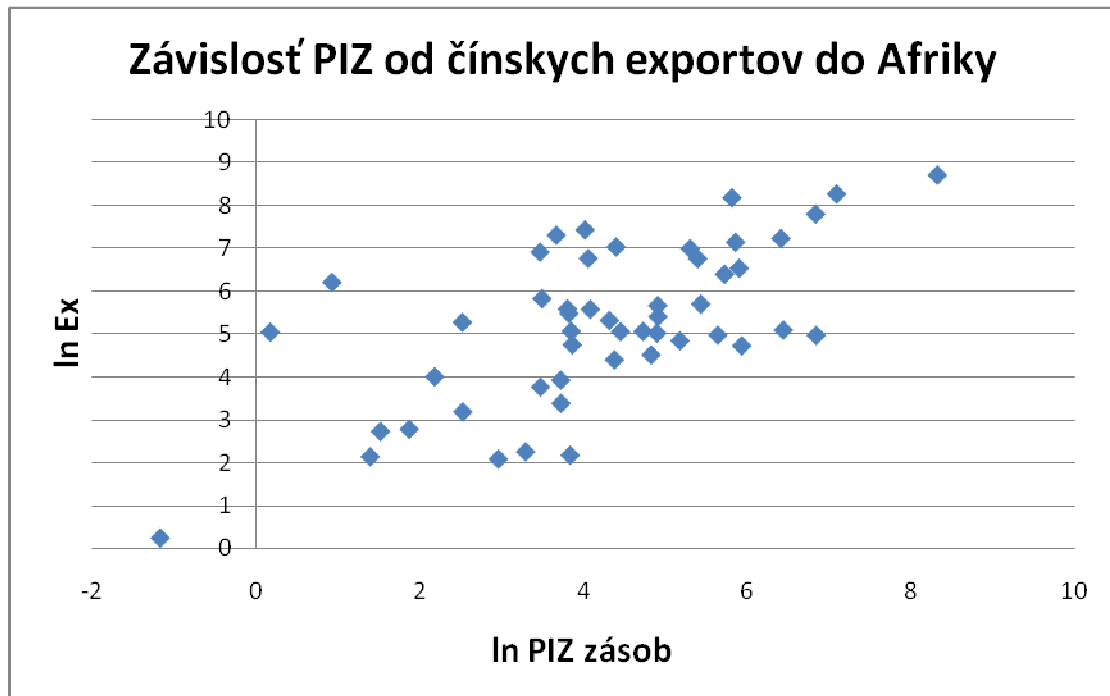
Ako je zrejmé z tabuľky 1.3 štatistická významnosť pre jednotlivé závislé premenné je veľmi podobná. Na zistenie miery závislosti sme tieto štatisticky významné ukazovatele zlogaritmovali a vytvorili sme pre ne grafy závislosti. Prirodzeným logaritmom sme znížili riziko heteroskedasticity a výskyt extrémnych hodnôt. Vzhľadom na väčšiu komplexnosť dát o zásobách PIZ, sme si zvolili tento ukazovateľ ako závislú premennú. Nasledovné grafy 1.1 až 1.8 znázorňujú tieto závislosti.

Graf 1.1 Závislosť čínskych PIZ v Afrike od nominálneho HDP

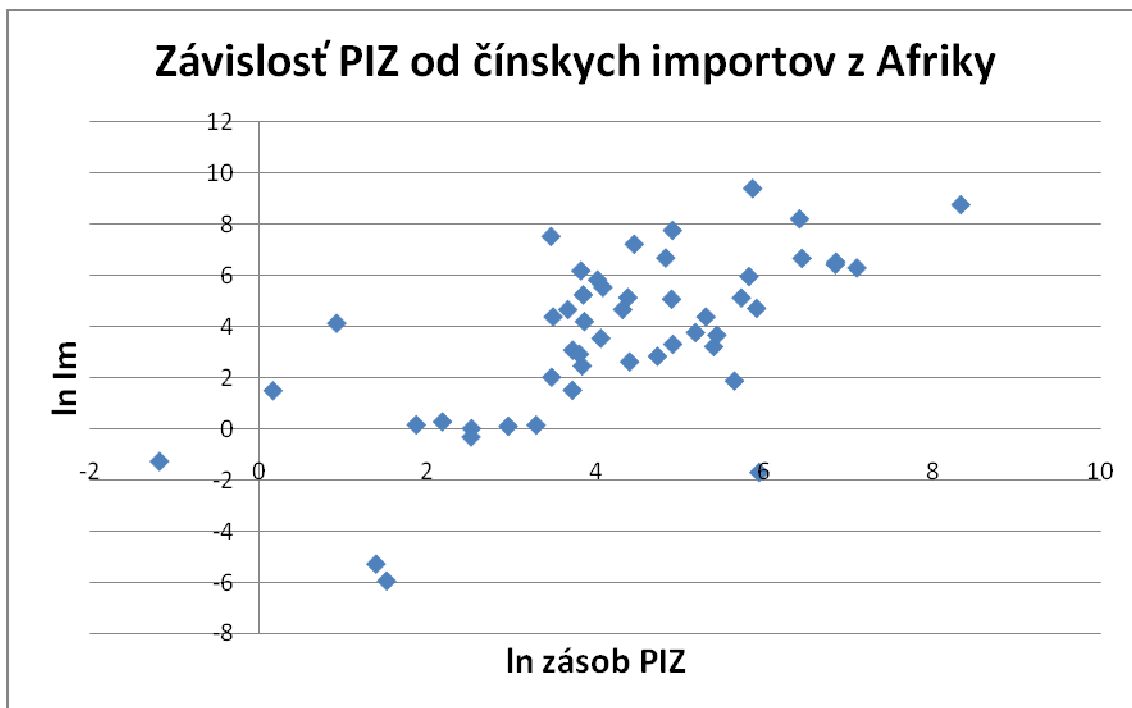
Zdroj: Vlastné výpočty a spracovanie

Graf 1.2 Závislosť čínskych PIZ v Afrike od čínskych exportov do Afriky

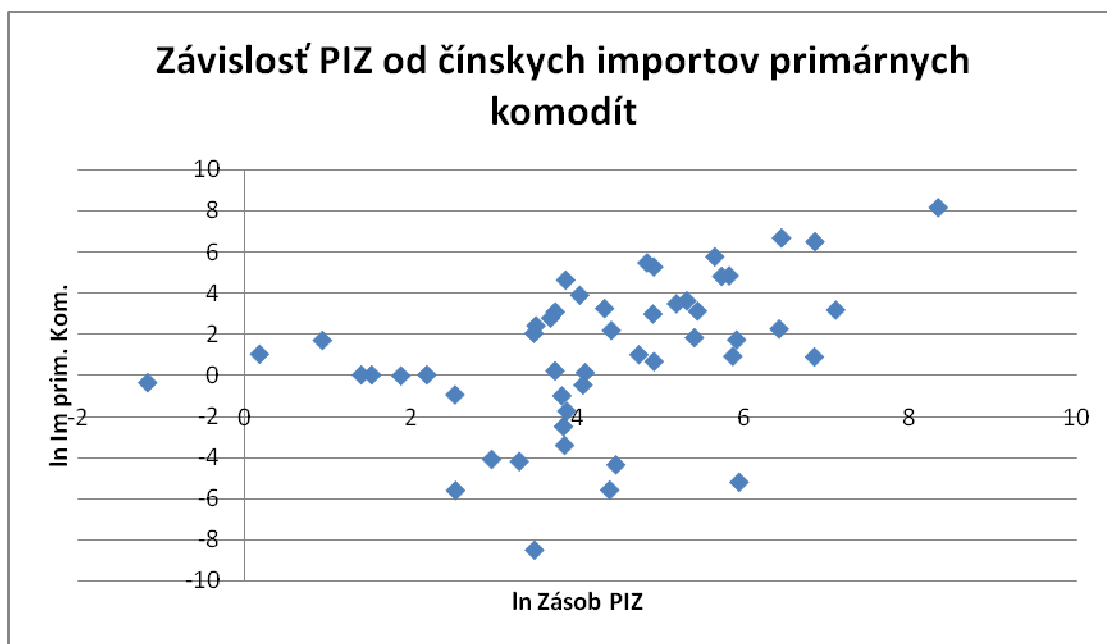
Zdroj: Vlastné výpočty a spracovanie.

Graf 1.3 Závislosť čínskych PIZ v Afrike od čínskych importov z Afriky

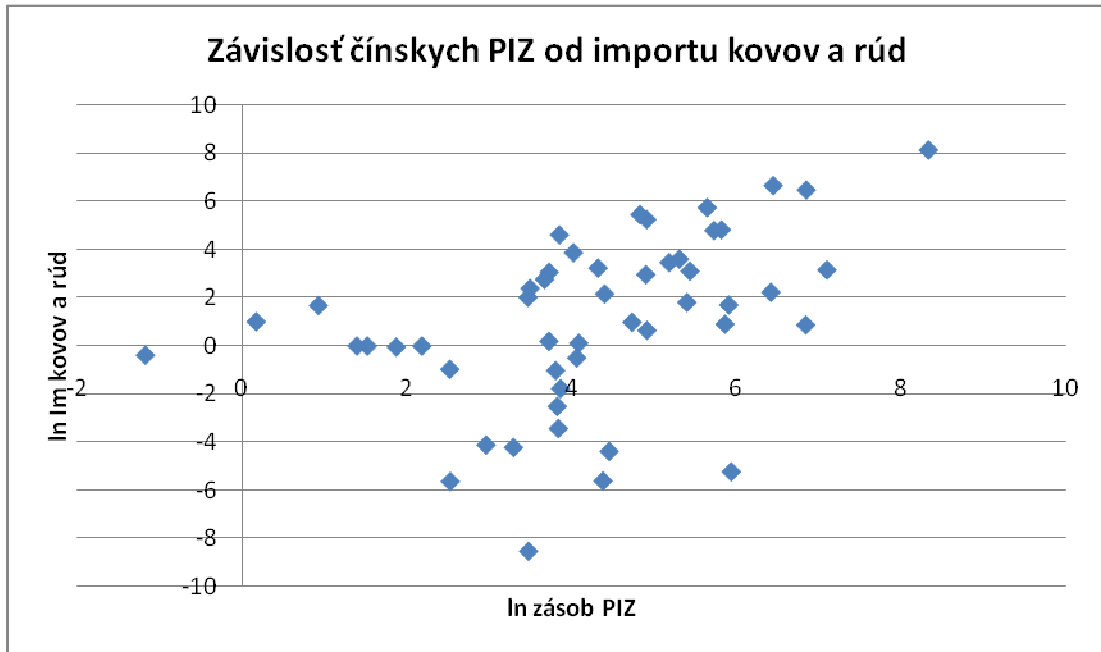
Zdroj: Vlastné výpočty a spracovanie

Graf 1.4 Závislosť čínskych PIZ v Afrike od čínskych importov primárnych komodít z Afriky

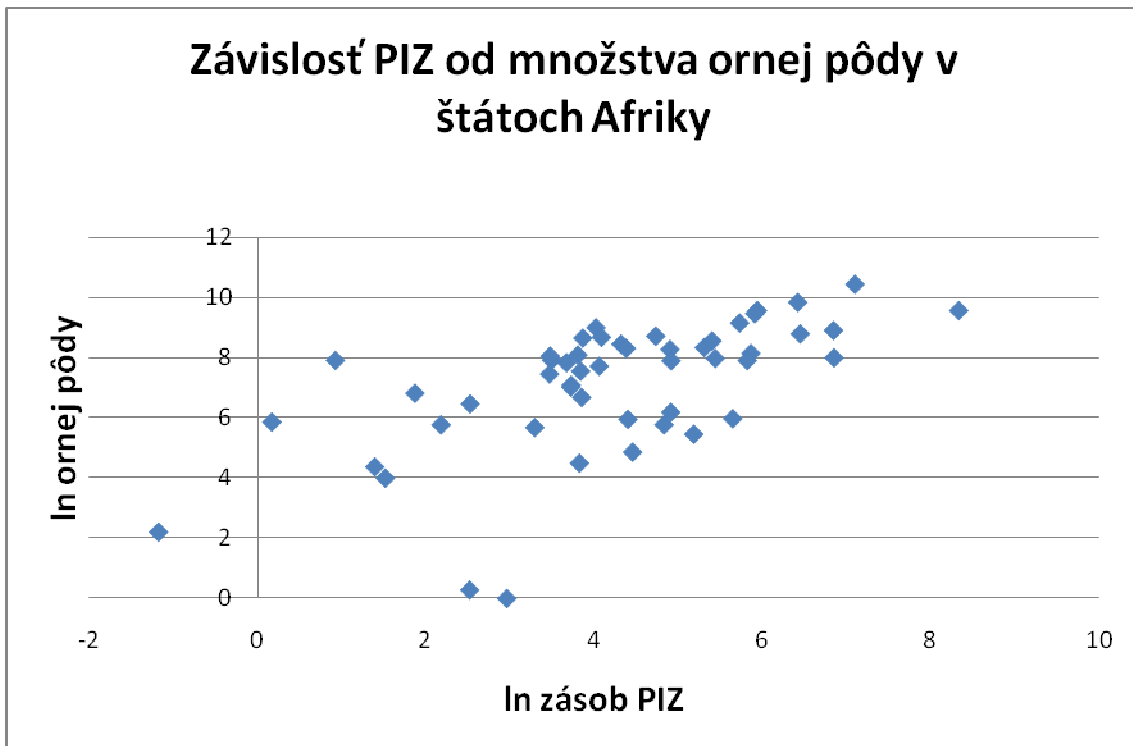
Zdroj: Vlastné výpočty a spracovanie

Graf 1.5 Závislosť čínskych PIZ v Afrike od čínskych importov kovov a rúd z Afriky

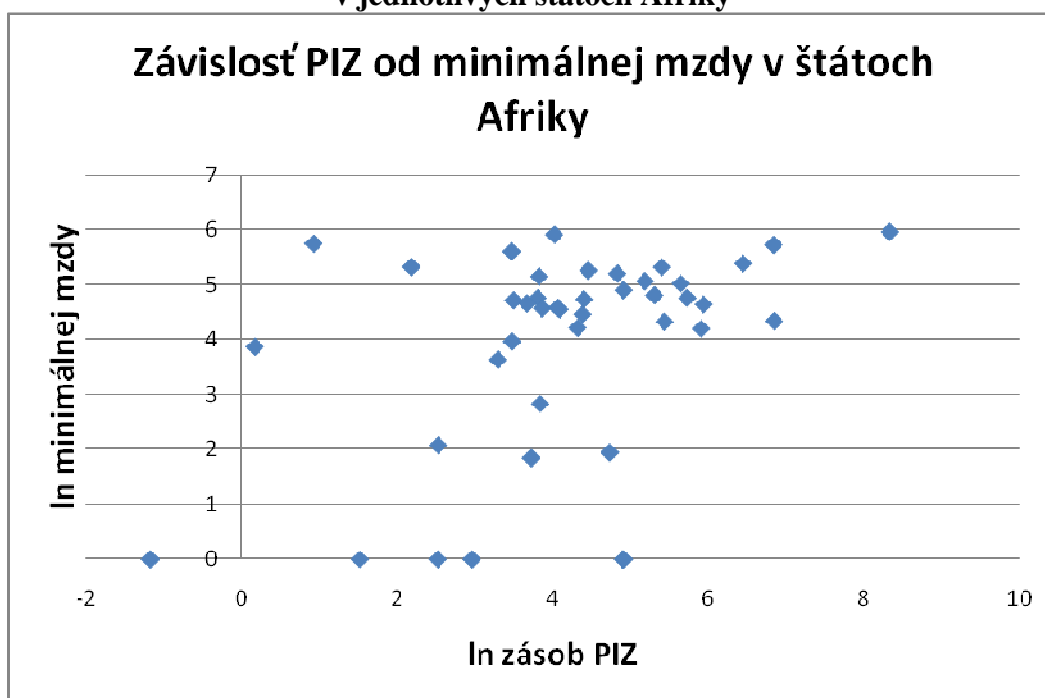
Zdroj: Vlastné výpočty a spracovanie

Graf 1.6 Závislosť čínskych PIZ v Afrike od množstva ornej pôdy v jednotlivých štátoch Afriky

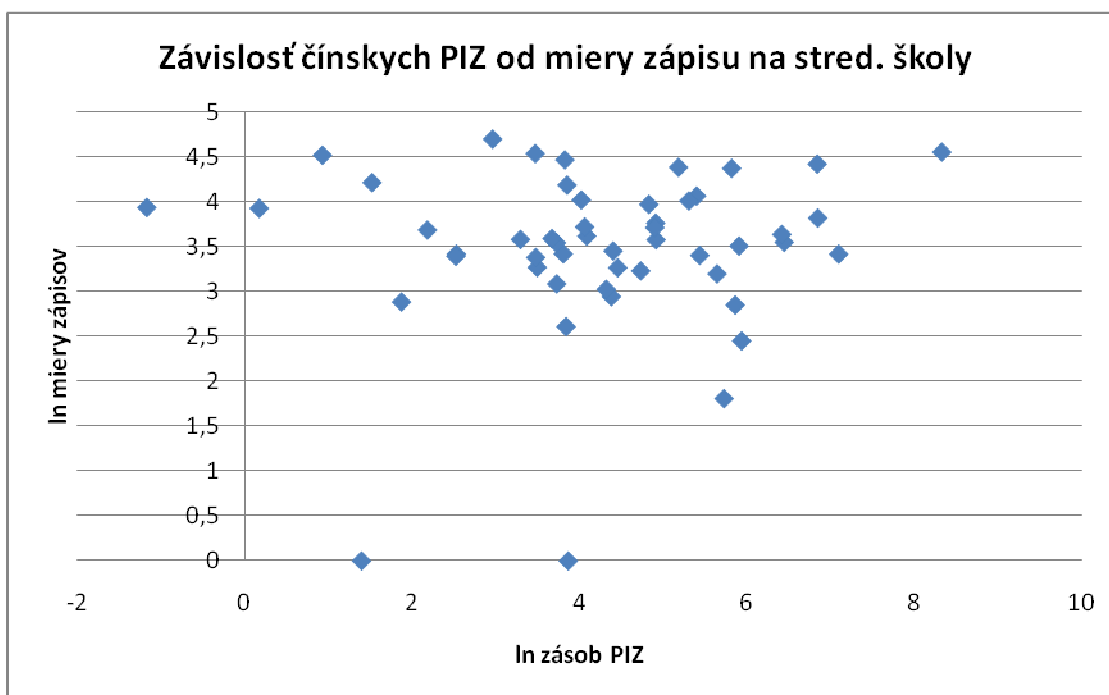
Zdroj: Vlastné výpočty a spracovanie

Graf 1.7 Závislosť čínskych PIZ v Afrike od úrovne minimálnej mzdy v jednotlivých štátoch Afriky

Zdroj: Vlastné výpočty a spracovanie

Graf 1.8 Závislosť čínskych PIZ v Afrike od miery zápisu do stredných škôl v jednotlivých štátoch Afriky

Zdroj: Vlastné výpočty a spracovanie

Ako to vyplýva z grafov, transformovanie údajov na prirodzený logaritmus je vhodnejšie, keďže sa tak model viac linearizuje.

Ako je to z grafov evidentné, existuje lineárna závislosť medzi zásobou čínskych PIZ v jednotlivých štátoch Afriky a nominálnym HDP, čínskym exportom do týchto krajín, čínskym importom z nich (i pre primárne komodity, vrátane kovov a rúd) a množstvom úrodnej pôdy v jednotlivých štátoch Afriky. Výška stanovenej minimálnej mzdy sa z grafu nepotvrdila ako faktor, ktorý by mal vplyv na čínske investície, preto úvodnú hypotézu pokladáme za pravdivú. Z tohto dôvodu môžeme potvrdiť hypotézy 1, 3, 4, 6 a 10. Na druhej strane sa veľkosť priemerného príjmu v prijímajúcej krajine neukázala ako motivačný faktor. Je to možné odôvodniť aj tak, že pre súčasné čínske exporty je najdôležitejšia veľkosť trhu. Postupom času, keď sa ceny čínskych exportov zvýšia, je možné predpokladať, že HDP p.c. naberie na význame. Rovnako môžeme skonštatovať, že kvalita právneho štátu nie je motivačným faktorom. Vzápätí je však nutné dodať, že ani kritici čínskych investícií nemajú pravdu v tom, že čím skorumpovanejšia a netransparentnejšia vláda, tým viac investícií krajina získava, keďže nepriama závislosť sa neprejavila tiež. Kurzové zmeny v súčasnosti tiež nezohrávajú vysokú rolu. Rovnako sme na základe grafu zamietli aj vzdelanostnú úroveň obyvateľstva.

Záver

Vysoké nominálne HDP, čínsky export a import, ako aj veľké množstvo ornej pôdy sa javia ako rozhodujúce podmienky pre čínske investície. Úroveň minimálnej mzdy v jednotlivých štátoch však nie je rozhodujúca pri voľbe štátu. Zaradenie nominálneho HDP a čínskych exportov vysvetľuje motív hľadania trhu pre čínske výrobky v Afrike. Čínske importy, množstvo ornej pôdy a úroveň stanovenej minimálnej mzdy v jednotlivých afrických štátoch vyjadruje motív hľadania zdrojov. Vzhľadom na skutočnosť, že čínsky import primárnych komodít tvorí priemerne 90% celkových importov môžeme konštatovať, že nerastné bohatstvo a potraviny sú jedným zo základných motívov čínskych investícií, zvyšné ukazovatele potvrdené našou analýzou, však tiež zohrávajú významnú rolu. Na základe tejto analýzy sa dá predpokladať budúci vývoj čínskych PIZ v Afrike.

Použitá literatúra:

1. BUCKLEY, P.J. et al. 2007. The Determinants of Chinese Outward Foreign Direct Investment. In *Journal of International Business Studies*, 2007, roč. 38, č. 4, s. 499 – 518.
2. CHENG, L.K., MA Z. 2009. China's Outward FDI: Past and Future. Working paper no. 2007706001E. School of Economics, Renmin University.
3. CHEUNG, Y.-W., QIAN, X. 2009. Empirics of China's Outward Direct Investment. In *Pacific Economic Review*, 2009, vol .14, no. 3, p. 312 – 341.
4. CHEUNG, Y.-W. et al. 2011. China's Outward Direct Investment in Africa. HKIMR Working Paper no. 13/2011, 27.4. 2011. [Cit 27.11.2011]. Dostupné na internete: <http://www.hkimr.org/cms/upload/publication_app/pub_sum_0_2_277_wp201113_summary.pdf>
5. CHOW, G. 2006. Are Chinese Official Statistics Reliable? In *CESinfo Economic Studies*, roč. 52, 2006, č. 2, s. 396-414.

6. MOFCOM. 2010. 2010 Statistical Bulletin of China's Outward Foreign Direct Investment. [online]. Peking: MOFCOM, 2010. [Cit. 10.11.2011]. Dostupné na internete: <hzs.mofcom.gov.cn/accessory/201109/1316069658609.pdf>
7. UNCTAD. 2011. Inward and Outward Foreign Direct Investment Flows. [online databáza.] [cit. 25.10.2011] Dostupné na internete: <unctadstat.unctad.org>

Kontakt

Ing. Nóra Szikorová

Katedra hospodárskej diplomacie a medzinárodných ekonomických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: nora.szikorova@euba.sk

Marián Šabo

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VZŤAHY LATINSKEJ AMERIKY S EURÓPSKOU ÚNIOU A USA NA ZAČIATKU 21. STOROČIA

Abstrakt

Vzťahy medzi Európou a krajinami amerického svetadielu prešli v poslednom období zásadnými zmenami, ktorých výsledkom je postupný úpadok tradičného multilateralizmu, ktorý sa zakladá na transatlantickej agende, Iberoamerickom spoločenstve, interamerickom systéme, euro-latinskoamerickej spolupráci a latinskoamerickej integrácii. Sme svedkami redistribúcie moci v prospech krajín Latinskej Ameriky a v rámci regiónu predovšetkým v prospech Brazílie, ktorá sa stáva významnou rýchlo sa rozvíjajúcou mocnosťou. Cieľom tohto príspevku je analyzovať existujúce systémy usporiadania multilaterálnych vzťahov a poukázať na to, že ich budúci vývoj bude závisieť od interakcií v rámci strategického kvarteta Brazília, Španielsko, USA, Mexiko a od možného vzniku „transibeuroamerického“ systému.

Kľúčové slová: Latinská Amerika, kooperácia, multilateralizmus, regionalizmus, integrácia.

Abstract

Relations between Europe and the Americas have experienced profound changes and their result is a growing decline of the traditional multilateralism centered on the Transatlantic agenda, the Iberoamerican Community, the Interamerican system, the Euro-Latin American cooperation and Latin American integration. We are facing a redistribution of power in favor of Latin America and, within the region, especially in favor of Brazil as a major emerging power. The goal of this article is to analyze the various multilateral systems, discuss their functions and point out that the future of these relations depends on both the strategic quartet of Brazil, Spain, USA and Mexico and the possible emergence of a "transibeuroamerican" space.

Keywords: Latin America, cooperation, multilateralism, regionalism, integration.

Úvod

V medzinárodnom systéme dochádza k preusporiadaniu mocenských vzťahov medzi Európou, Severnou Amerikou a Latinskou Amerikou v dôsledku zhoršenia postavenia starých mocností a vzostupu mocností nových. Relatívne oslabenie politickej a ekonomickej moci USA a EÚ sa dostáva do kontrastu s postavením Latinskej Ameriky, ktoré sa stáva stabilnejším a postupne si získava väčšiu váhu na medzinárodnej scéne. Avšak tieto zmeny sa iba v minimálnej miere odrazili na ich vzájomných vzťahoch, ktoré sa stále zakladajú na princípoch vytvorených v deväťdesiatych rokoch 20. storočia, a preto sú neadekvátne na riešenie výziev, ktorým tieto regióny čelia v 21. storočí. Vôľu na zmenu súčasných modelov usporiadania multilaterálnych vzťahov je badať len na strane štátov Latinskej Ameriky. Napr. vytvorenie zoskupenia UNASUR poukazuje na to, že tento región sa snaží vytvoriť model usporiadania medzinárodných vzťahov, ktorý by bol menej závislý od USA a EÚ.

V hospodárskej oblasti sa Latinská Amerika otvorila spolupráci s ázijsko-pacifickým regiónom a už dnes s ním dosahuje rovnaký obrat zahraničného obchodu ako s Európou.

Pod zmenu tradičných vzťahov sa podpísala najmä skutočnosť, že tak USA ako aj EÚ sa stále vysporadúvajú s dopadmi najväčšej finančnej a hospodárskej krízy od Veľkej hospodárskej krízy, zatiaľ čo Latinská Amerika ňou bola zasiahnutá iba mierne. EÚ v dôsledku krízy stráca vzájomnú jednotu a medzinárodný význam a na druhej strane sa zvyšuje medzinárodné postavenie krajín ako napr. Brazília, ktorá je piatou najväčšou svetovou ekonomikou, je na čele integračných procesov v Latinskej Amerike (UNASUR), spolu s Argentínou a Mexikom je členom zoskupenia G20 a navyše Čile a Mexiko sú členmi OECD. Podobne USA si zachovávajú popredné postavenie v medzinárodnom systéme, ale toto už nedosahuje úroveň dominancie z deväťdesiatych rokov 20. storočia a navyše čelia Číne, ktorá so svojimi hodnotami ekonomického rastu viac ako 8% začína vážne konkurovať ekonomickej sile USA vo všetkých regiónoch vrátane Latinskej Ameriky a EÚ¹.

Vo svetle týchto zmien a z dôvodu potreby spolupráce má strategický význam vytvorenie „Atlantického trojuholníka“, ktorý by vychádzal zo zdieľaných hodnôt a záujmov a rastúcej interdependencie v obchode a investíciách. No v skutočnosti zatiaľ všetky tri regióny konajú samostatne a nezávisle od seba. Prejavom toho je napr. koexistencia rôznych multilaterálnych fór medzi EÚ, USA a Latinskou Amerikou, ktorým však chýbajú akékoľvek mechanizmy vzájomnej koordinácie. Postupom času sa vytvorilo päť systémov vzájomnej spolupráce (usporiadania multilaterálnych vzťahov):

- transatlantický,
- latinskoamerický,
- interamerický,
- iberoamerický a
- euro-latinskoamerický.

S výnimkou latinskoamerického sa všetky dostali do hlbokej krízy v dôsledku postupného poklesu moci USA a EÚ, na ktorej sa zakladal tradičný európsko-americký multilateralizmus. Z dlhodobého hľadiska by tieto systémy mohli splynúť, stať sa irelevantnými alebo úplne zaniknúť.

Úpadok transatlantického systému

V posledných sedemdesiatich rokoch bol jednoznačne dominantným systémom transatlantickej spolupráce a aj v súčasnosti je spomedzi vyššie uvedených piatich multilaterálnych systémov najdôležitejším vzhľadom na hospodársku interdependenciu, toky investícií a vojenskú silu. Táto transatlantická spolupráca sa zakladá na spoločných hodnotách a záujmoch. Okrem hospodárskej spolupráce USA a EÚ zdieľajú dlhú spoločnú históriu a intenzívny politický dialóg na všetkých úrovniach, ktorých vrcholom sú každoročné summity. Diplomatické styky medzi oboma zoskupeniami (berúc do úvahy proces vzniku a formovania EÚ) boli prvýkrát nadviazané v roku 1953, avšak vzájomná spolupráca bola oficiálne formalizovaná až v novembri 1990 na základe Transatlantickej deklarácie. Od roku 1995 bola základom vzájomných vzťahov Nová transatlantická agenda a v jej rámci a v nadväznosti na Transatlantické hospodárske partnerstvo z roku 1998 bola v roku 2007 zriadená Transatlantická hospodárska rada².

¹ YOUNGS, R. 2010. *Europe's Decline and Fall*. London : Profile Books Ltd, 2010. 240 s. ISBN 978-1846684951.

² European External Action Service. 2011. *United States of America*. [online]. European External Action Service, 2011. [cit. 2011.08.28.] Dostupné na internete: <http://www.eeas.europa.eu/us/index_en.htm>

V porovnaní s ostatnými multilaterálnymi systémami s Latinskou Amerikou je tento model vzájomnej spolupráce menej asymetrický, no tiež sa v ňom vyskytujú konflikty tak ekonomického ako aj politického charakteru. V konečnom dôsledku ide o globálnu spoluprácu s výrazným zastúpením bezpečnostného aspektu, ktorý sa dostal do popredia po udalostiach v USA z 11. septembra 2001 (dovtedy dominoval ekonomický aspekt). Pozornosť si zasluhuje skutočnosť, že až na niekoľko zmienok o Kube, je Latinská Amerika úplne mimo rámca tohto systému.

Tento systém však postupne stráca na význame, pod čo sa podpísalo osem rokov administratívy prezidenta Busha ml., rozdielne postoje k vojne v Iraku, postupný úpadok európskej moci vo svete a rastúci vplyv nových mocností v dôsledku (nie len) svetovej finančnej krízy. Hoci vzájomné vzťahy sú menej napäté ako predtým, očakávania zahraničnej politiky, ktorá by mala viac európsky charakter počas administratívy prezidenta Obamu sa nenaplnili. Washington sa postupne snaží zintenzívňovať vzťahy s novými mocnosťami ako Čína alebo India, čo sa prejavuje na poklese významu vzťahov s Európou. Dôkazom toho sú napr. aj diametrálne odlišné postoje k riešeniu finančnej krízy, ako sa to prejavilo na summite G20 v Soule v roku 2010. Transatlantická spolupráca tak už nie je prioritou v Obamovej administratíve³.

Aktivizácia latinskoamerického systému

Berúc do úvahy počet rôznych fór a iniciatív, latinskoamerický systém je multilaterálny systém usporiadania vzťahov, ktorý dosiahol najväčší pokrok za posledných desať rokov. Od roku 2000 sa sformovali tri nové integračné zoskupenia, ktoré koexistujú s Mercosurom, Andským spoločenstvom a Stredoamerickým integračným systémom: UNASUR zastrešuje a rozširuje prvé dve, ALBA predstavuje alternatívu USA presadzovanej, ale nikdy nerealizovanej Zóne voľného obchodu Amerík (ALCA) a najnovším je CELAC – Spoločenstvo štátov Latinskej Ameriky a Karibiku, ktoré predstavuje alternatívu Organizácie amerických štátov a nahrádza Skupinu Rio. UNASUR reflektuje rastúci význam Brazílie, tak v regióne, ako aj vo svete, ALBA je projekt zameraný predovšetkým na Venezuelu, ktorá sa snaží posilniť si svoju pozíciu subregionálnej mocnosti a vďaka CELAC sa Mexiko znovu hlbšie integruje do latinskoamerickej komunity po dlhšej fáze „severoamerikanizácie“.

Tieto nové fóra spolupráce sa vytvorili predovšetkým z dvoch dôvodov: ako odpoveď a alternatíva interamerickému systému s dominantným postavením USA a taktiež v dôsledku rastúceho vplyvu a postavenia Brazílie. Tak UNASUR ako aj CELAC by sa nemohli realizovať bez silnej podpory najväčšieho štátu Latinskej Ameriky, ktorý začína reálne konkurovať dominantnému postaveniu USA v regióne. Tieto integračné snahy tak odrážajú potrebu nového socioekonomického modelu spolupráce a politickej nezávislosti od USA. Na rozdiel od regionalizmu presadzovaného USA, ktorý bol výrazne ekonomicky zameraný, nový latinskoamerický regionalizmus je politicky orientovaný. Jeho stredobodom nie je hospodárska integrácia, ale rozvíjanie spolupráce a vzájomného dialógu ako alternatívy politickému vplyvu USA, o čo sa zasadzuje predovšetkým Brazília, a ide teda o typ defenzívneho multilateralizmu⁴.

Je však dôležité poznamenať, že počas dlhej histórie latinskoamerickej integrácie, vrátane Mercosuru, ktorý bol tiež prioritne zameraný na Brazíliu, sa len málokedy podarilo

³ JOHNS, B. 2010. The coming clash? Europe and US multilateralism under Obama. In *The Obama Moment: European and American perspectives*. Paris : The European Union Institute for Security Studies, 2010. s. 63-77. ISBN 978-9291981601.

⁴ LEGLER, T. 2010. Gobernanza regional: El vínculo multilateral. In *Foreign Affairs Latinoamérica*, No 3, 2010. Mexico, 2010. ISSN: 0015-7120.

výraznejšie naplniť stanovené ciele. Taktiež je otázne, či Brazília dokáže zastúpiť rolu USA bez toho, aby bola označená za hegemóna a či sa dokáže vysporiadať s politickými a ekonomickými nákladmi, ktoré bude treba vynaložiť na integráciu regiónu. Okrem toho, tento nový systém latinskoamerického regionalizmu musí najskôr vyriešiť otázku existencie veľkého množstva skôr vytvorených integračných zoskupení a musí zohľadniť aj to, že doteraz sa nepodarilo dosiahnuť vyššiu mieru kohézie v rámci týchto zoskupení a ani sa nedarí vytvoriť inštitucionálnu štruktúru, ktorá by bola menej fragmentovaná.

Pokles významu interamerického systému

Interamerický systém usporiadania multilaterálnych vzťahov je oslabovaný najmä posilňovaním väzieb v rámci systému latinskoamerického. USA sú aj naďalej hlavným partnerom a investorom v Latinskej Amerike, ktorá stále najviac obchodu realizuje práve s USA, avšak v posledných rokoch sa zintenzívňuje koncentrácia záujmu USA do niekoľkých vybraných strategicky významných štátov, a to predovšetkým do Mexika. Mexiko je tretím najvýznamnejším hospodárskym partnerom USA, keďže tu realizujú 11,7% svojho celkového obchodu. Na zvyšok regiónu (vrátane Brazílie) pripadá úhrnný podiel iba 8,3%⁵.

Interamerický systém, vytvorený na konci štyridsiatych rokov 20. storočia, je tak postupne oslabovaný a USA v tomto regióne strácajú hegemonistické postavenie na úkor regionálnych iniciatív. Jeho výraznejší úpadok sa začal v roku 2005, kedy zlyhal projekt vytvorenia Zóny voľného obchodu Amerík (ALCA) a vyostri sa spory s USA v otázke voľby generálneho sekretára Organizácie amerických štátov. USA boli proti kandidatúre Josého Miguela Insulzu z Čile a po jeho zvolení začali organizáciu menej podporovať, tak politicky ako aj rozpočtovo. Organizácia amerických štátov však aj napriek tomu zostáva jediným orgánom, ktorý ma reálnu inštitucionálnu kapacitu intervenovať v prípade krízy alebo regionálneho konfliktu. V otázke summitov krajín amerického kontinentu, ktoré sa konajú od roku 1994 a sú jediným fórom, ktoré zahŕňa všetky krajiny amerického kontinentu okrem Kuby, sa tiež nepodarilo dosiahnuť výraznejší pokrok. Summit z apríla 2009 bol významný v tom, že udal zmierlivejší tón Obamovej administratívy oproti predchádzajúcej administratíve a taktiež sa podarilo dosiahnuť dohodu v otázke zrušenia klauzuly, ktorá bráni členstvu Kuby v Organizácii amerických štátov. Avšak aj napriek týmto kompromisom sa nepodarilo dosiahnuť výraznejšiu dohodu a začať novú formu rozšírenej spolupráce.

Interamerický systém tak postupne stráca na význame. Zatiaľ čo George Bush ml. sa aspoň zasadil za podpísanie Interamerickej demokratickej charty v roku 2001, Obamova administratíva nemá nijakú výraznejšiu víziu pre spoluprácu s Latinskou Amerikou a nepresadzuje žiadnu iniciatívu. No aj napriek tomu existujú faktory, ktoré si zasluhujú pozornosť USA, ako napr. pašovanie drog a s tým spojený nárast násillia, pričom doterajší militaristický prístup (najskôr v Kolumbii a teraz v Mexiku) si bude vyžadovať prehodnotenie. Ďalším pretrvávajúcim problémom sú migračné toky zo štátov Latinskej Ameriky do USA.

Interamerický systém vytvorený pred šiestimi desaťročiami za účelom vysporiadania sa so spoločnými výzvami a udržaním hegemonistického postavenia USA v Latinskej Amerike bude musieť byť prehodnotený vo svetle politickej emancipácie latinskoamerického regiónu, rastúceho vplyvu Brazílie v regióne aj vo svete a absencie záujmu Washingtonu, inak

⁵ HORNBECK, J.F. 2011. *U.S.-Latin America Trade: Recent Trends and Policy Issues*. [online]. Congressional Research Service Reports for the People, 2011. [cit. 2011.08.29.] Dostupné na internete: <www.fas.org/sgp/crs/row/98-840.pdf>

bude pokračovať jeho postupný úpadok, ako to naznačuje narastajúca irelevantnosť Organizácie amerických štátov⁶.

Oslabovanie euro-latinskoamerického systému

Euro-latinskoamerický systém je popri interamerickom jedným z najstarších systémov usporiadania multilaterálnych vzťahov, avšak v dôsledku absencie strategických cieľov, ktoré by ho výraznejšie posunuli dopredu, sa nerozvinul až v takej miere. Tento systém nie je oficiálne inštitucionalizovaný a nezmení to ani zriadenie verejno-súkromnej nadácie EUROLAC (Európa, Latinská Amerika, Karibik), ktorú presadzuje Európsky parlament za účelom posilnenia vzájomných vzťahov s regiónom Latinskej Ameriky. V neposlednom rade ani neexistuje žiadna spoločná deklarácia, ktorá by predstavovala obdobu Interamerickej demokratickej charty.

V deväťdesiatych rokoch 20. storočia vytvorili EÚ a Latinská Amerika novú formu intenzívnej spolupráce založenej na diplomacii summitov hláv štátov a stretnutí najvyšších predstaviteľov, ktorá reflektovala posilnený politický dialóg na všetkých úrovniach a rozširovanie vzájomnej spolupráce medzi jednotlivými aktérmi. Tento typ transatlantického multilateralizmu odrážal predovšetkým stúpajúcu rivalitu medzi EÚ a USA. V súčasnosti však predstava, že EÚ môže v Latinskej Amerike predstavovať protiváhu USA, je prekonaná, vzhľadom na rastúci vplyv Číny v tomto regióne.

Na prvom Summite EÚ a Latinskej Ameriky v Rio de Janeiro v roku 1999 sa obe strany zasadili za vytvorenie strategického partnerstva. Po viac ako desiatich rokoch a piatich ďalších summitoch sa tento projekt len minimálne pohol dopredu a zredukoval sa na každoročné stretnutia na najvyššej úrovni s Brazíliou a Mexikom. Taktiež sa nepodarilo uzavrieť plánovanú dohodu EÚ – Mercosur, ktorá si pôvodne kládla za cieľ výrazne prehĺbiť spoluprácu týchto zoskupení a liberalizovať obchod medzi nimi. Všetky tieto iniciatívy boli hneď od začiatku príliš ambiciózne, len málo sa zakladali na reálnych možnostiach a zväčša boli odrazom reakcionistickej politiky, ktorá reagovala na iniciatívy USA ako napr. ALCA alebo ich neskoršie bilaterálne dohody s vybranými štátmi Latinskej Ameriky.

Hlavným motívom rozvinutia euro-latinskoamerického systému v deväťdesiatych rokoch 20. storočia bolo vytvorenie protiváhy USA. Táto funkcia však postupne stráca na význame, ako sa významným novým hráčom v regióne stáva Čína. Záujem Číny o Latinskú Ameriku je predovšetkým ekonomický: predstavuje 8% latinskoamerického obchodu, Latinská Amerika sa na zahraničnom obchode Číny podieľa 6% (je to viac ako v prípade EÚ) a je príjemcom 17% čínskych priamych zahraničných investícií. Hospodárska komisia OSN pre Latinskú Ameriku a Karibik (CEPAL) odhaduje, že v roku 2015 Čína predbehne Európsku úniu a stane sa druhým najvýznamnejším obchodným partnerom Latinskej Ameriky po USA⁷. Čína sa v tomto regióne zasadzuje aj za niektoré politické ciele, ako napr. obmedzenie hegemonistického postavenia USA, zabránenie medzinárodnému uznaniu Taiwanu, nadviazanie hlbšej spolupráce v rámci OSN alebo presadzovanie svojho modelu štátu a trhového usporiadania.

Hoci prítomnosť Číny a vzostup Brazílie by mohli podnietiť EÚ k vyvinutiu väčšej snahy o obnovenie predchádzajúcich iniciatív vzájomnej spolupráce, v súčasnosti sa

⁶ SERBÍN, A. 2010. De despertares y anarquías: De la concertación regional. In *Foreign Affairs Latinoamérica*, No 3, 2010. Mexico, 2010. ISSN: 0015-7120.

⁷ ROSALES, O. 2010. *La República Popular de China y América Latina y el Caribe: hacia una relación estratégica*. [online]. Comisión Económica para América Latina y el Caribe, 2010. [cit. 2011.08.29.] Dostupné na internete:

<http://www.eclac.org/publicaciones/xml/2/39082/RP_China_America_Latina_el_Caribe_una_relacion_estragica_906.pdf>

vzájomné vzťahy dajú označiť za „priateľsky zanedbané“. Európa nie je hlavnou prioritou pre krajiny Latinskej Ameriky, ktoré sa viac orientujú na Čínu a v širšom meradle na oblasť Ázie a Pacifiku (predovšetkým krajiny Južnej Ameriky) a na Severnú Ameriku, a to najmä na USA (krajiny Strednej Ameriky a Karibiku). Čína predstavuje vďaka záujmu o prírodné zdroje dobrú alternatívu voči EÚ, ktorá nie je ochotná reformovať Spoločnú poľnohospodársku politiku a otvoriť svoje trhy, čo je podmienka sine qua non pre uzavretie dohody medzi EÚ a Mercosurom. Taktiež model európskej integrácie už nie je hlavným inšpiračným vzorom, po tom, čo sa nedostatky tohto modelu stali zrejmy a po zlyhaní, resp. strate relevantnosti integračných zoskupení v Latinskej Amerike inšpirovaných práve týmto modelom (Andské spoločenstvo a Mercosur vo svetle formovania UNASUR). Hoci vďaka Španielsku zostáva EÚ hlavným partnerom, v dôsledku pretrvávajúcich dopadov svetovej finančnej krízy sa očakáva pokles významu EÚ v regióne v oblastiach migrácie, obchodu a investícií. Na druhej strane, s výnimkou Brazílie a Mexika nepredstavuje Latinská Amerika ani geografickú, resp. geopolitickú prioritu pre EÚ. Aj keď je to jeden z regiónov sveta najviac poznačených násilím, nepredstavuje žiadnu hrozbu pre svetovú bezpečnosť, nie je ani najchudobnejším, najzaostalejším a najmenej rozvinutým regiónom sveta a nie je ani kľúčovým energetickým partnerom pre EÚ. Ďalším problémom pre hlbšie rozvinutie vzťahov je, že zahraničná politika EÚ sa orientuje do značnej miery najmä na štáty v jej blízkom susedstve. Hoci Latinská Amerika prešla mnohými zmenami, EÚ ju stále vníma optikou vzťahov sever-juh, t.j. ako partnera na hospodársky rozvoj a projekciu európskych ideí⁸.

Za jedenásť rokov od prvého summitu v Rio de Janeiro je výsledok vzájomnej spolupráce EÚ a Latinskej Ameriky veľmi nevýrazný. EÚ sa nepodarilo ponúknuť alternatívu USA a dokonca sa aj navzdory deklarovanej rétorike o inter-regionalizme vydala podobnou cestou ako USA, t.j. namiesto podpisu asociačných dohôd s Mercosurom a Andským spoločenstvom, podpísala EÚ samostatné dohody s Čile a Mexikom a zavŕšila rokovania s Kolumbiou a Peru. Jediné inter-regionálne dohody sa podarilo uzavrieť so Strednou Amerikou a Karibikom.

Snaha o zintenzívnenie spolupráce má tak najmä politický kontext. EÚ potrebuje kultúrne blízkych partnerov (ako napr. Brazília), aby si udržala v regióne svoje zastúpenie. V multipolárnom svete by sa od týchto spoločných politických postojov mohli odvíjať aj spoločné pozície a postupy na medzinárodných fórach. No v skutočnosti sa štáty EÚ a Latinskej Ameriky len zriedka dokážu zhodnúť napr. na opatreniach voči svetovej finančnej kríze, alebo zastávaní rovnakých pozícií v medzinárodných rokovaniach. Príkladom sú rokovania z Dohy v rámci Svetovej obchodnej organizácie, nezhody v migračnej politike, rozdielne postoje ku klimatickým zmenám, alebo ku konfliktu na Blízkom Východe. Nedávnym príkladom je aj rozpor medzi EÚ, USA a Brazíliou v otázke nukleárneho programu Iránu, kde sa EÚ pridala na stranu sankcií USA, zatiaľ čo Brazília spolu s Tureckom podpísala trojstrannú deklaráciu, v ktorej vyhlásili, že výmena jadrového paliva by mohla viesť k širšej spolupráci za účelom využívania jadrovej technológie na mierové účely. To by časom mohlo zahŕňať budovanie jadrových elektrární a výskumných reaktorov v Iráne. V dôsledku všetkých týchto faktorov sa euro-latinskoamerický systém spolupráce postupne oslabuje.

Španielsko a neurčitost' iberoamerického systému

Španielsko je jediným členským štátom EÚ, ktorý má v regióne Latinskej Ameriky dôležité strategické ciele. To výrazne kontrastuje so skutočnosťou, že v posledných rokoch

⁸ GRATIUS, S. – SANAHUJA, J.A. 2010. Europa y América Latina: entre el olvido y la renovación. In *Política Exterior*, No 135, 2010. Madrid, 2010. ISSN: 0213-6856.

tento región v podstate opustili štáty ako Nemecko, Taliansko, Spojené kráľovstvo a Francúzsko, keďže nie je stredobodom ich ekonomických a geopolitických záujmov. Jediným ďalším štátom EÚ, ktorý má v regióne výraznejšie zastúpenie a záujmy je Portugalsko, ktoré sa počas svojho predsedníctva v roku 2007 zasadilo za označenie Brazílie za strategického partnera EÚ.

Mnohé európske iniciatívy v skutočnosti odrážajú priority Španielska. Bolo tomu tak aj na šiestom Summitu EÚ – Latinská Amerika v máji 2010 v Madride, ktorý sa niesol v duchu iniciatív Iberoamerického summitu, ktorý sa konal o pol roka skôr v Portugalsku (konkrétne: inovácie a technológia). Rovnako návrh vytvoriť nadáciu EUROLAC, politika EÚ voči Kube, dohoda o voľnom obchode so Strednou Amerikou, strategické partnerstvo s Mexikom a iné iniciatívy majú pôvod v Madride a boli neskôr prijaté Bruselom. Okrem spoločného prístupu v rámci EÚ si Španielsko vytvorilo a zachováva aj vlastný iberoamerický systém multilaterálnych vzťahov, ktorý koexistuje popri euro-latinskoamerickom. Prvotným cieľom bolo podporovať spoločnú identitu, čo sa prejavilo v hlavnej funkcii Iberoamerického spoločenstva národov, ktoré bolo vytvorené v roku 1991 v Guadalajare. Keďže Španielsko je druhým najvýznamnejším štátnym aktérom v Latinskej Amerike a nesnaží sa o hegemonistické postavenie, ale plní skôr kohéznú funkciu, podarilo sa Iberoamerickému spoločenstvu v rámci jeho projektov ekonomickej, kultúrnej, inštitucionálnej a sociálnej spolupráce vytvoriť určitú protiváhu interamerickému systému.

Doterajších dvadsať summitov predstavuje najvyššie vyjadrenie konceptu iberoamerikanizmu vymysleného Španielskom a ktorý dominuje jeho zahraničnej politike voči tomuto regiónu. Proces formovania Iberoamerického spoločenstva dosiahol zatiaľ najväčší úspech v roku 2005, kedy bol zriadený jeho generálny sekretariát (SEGIB – Secretaría General Iberoamericana). Avšak aj napriek tomu, že sa dosiahol pokrok v otázke inštitucionalizácie, nepodarilo sa doteraz vytvoriť skutočné spoločenstvo národov, vzhľadom na to, že krajiny Latinskej Ameriky stále do značnej miery vnímajú Španielsko (a Portugalsko) ako vzdialené európske krajiny, ktoré celkom nerozumejú ich problémom a záujmom. Ani po dvadsiatich rokoch existencie sa neurobilo zhodnotenie jednotlivých summitov alebo sformulovanie strategických cieľov na prehĺbenie iberoamerických vzťahov. Už od začiatku predstavuje Iberoamerické spoločenstvo predovšetkým zoskupenie veľmi rôznorodých krajín s rovnakým jazykom (preto sú Brazília a Portugalsko mierne posúvané do úzadia), ktoré sa venuje veľmi rozsiahlej agende. Navyše v dôsledku vážnych dopadov svetovej finančnej krízy hrozí Španielsku, že stratí svoje vedúce postavenie v tomto zoskupení.

Postavenie Brazílie a Mexika

Brazília a Mexiko majú špeciálne postavenie v euro-amerických vzťahoch, keďže sú najvýznamnejšie ekonomiky a mocnosti v regióne Latinskej Ameriky. Sú to zároveň tradiční rivali, ktorí reprezentujú rozdielne modely vystupovania na medzinárodnej scéne. Počas Lulovej vlády Brazília presadzovala na medzinárodnej scéne väčšiu spoluprácu po línii juh-juh a vytvárala spojenectvá s inými rýchlo sa rozvíjajúcimi štátmi. Na druhej strane Mexiko sa už od začlenenia do NAFTA snažilo upevniť svoje špeciálne partnerstvo s USA a presadzovalo tak klasickú líniu sever-juh. Mexiko tak do značnej miery vystupuje v tieni USA, zatiaľ čo Brazília sa aktívne usiluje o aktívnejší multilateralizmus v prospech jej záujmov.

Vzostup Brazílie a pokles Mexika

Brazílii sa darí posilňovať si svoju pozíciu na globálnej úrovni a budovať obraz krajiny, ktorá sa zasadzuje za demokratický kompromis pri negociáciách a za vytváranie spojenectiev. Jedným z najvýznamnejších úspechov Lulovej vlády bolo vytvorenie novej

zahraničnej politiky, ktorá je značne diverzifikovaná a zameraná na spoluprácu juh-juh. V regióne Latinskej Ameriky sa Brazília ujala pozície lídra presadzovania vzájomnej spolupráce a nahradila svoju tradičnú politiku nezasahovania doktrínou „neindiferentnosti“⁹. Konkrétne sa to prejavilo napr. v tom, že vyriešila svoj spor s Bolíviou, hrala aktívnu rolu pri riešení diplomatických sporov medzi Ekvádorom a Kolumbiou, ujala sa vojenského mandátu OSN na Haiti a výrazne sa aktivizovala aj pri kríze v Hondurase. Na globálnej scéne je jedným z hlavných aktérov v rokovaní o liberalizácii obchodu z Dohá a taktiež členom skupiny G20 a aj neformálneho zoskupenia BRICS.

Naproti tomu Mexiko sa ubera opačnou cestou. Z ekonomického hľadiska bolo negatívne poznačené svetovou finančnou krízou, pod čo sa podpísala prílišná previazanosť na ekonomiku USA. Krajina sa taktiež musí vysporiadať s dôsledkami neúspešnej vojny proti drogovým kartelom, ktorá vedie k dramatickej eskalácii násilností. Pokles významu Mexika kontrastuje s obdobím pred jeho vstupom do NAFTA, kedy bolo lídrom regiónu, tak ako teraz Brazília, a jedným z najvýznamnejších reprezentantov „tretieho sveta“ a odporcov severoamerického imperializmu. V súčasnosti je jeho zahraničná politika veľmi nevýrazná, Mexiko je veľmi silno identifikované s regiónom Severnej Ameriky a od vstupu do NAFTA sa dramaticky zvýšila jeho ekonomická a demografická interdependencia s USA a Kanadou.

Ďalší vývoj v regióne Latinskej Ameriky je do značnej miery podmienený práve vývojom vzájomných vzťahov medzi Brazíliou a Mexikom. Jedine obojstranná spolupráca dokáže zabezpečiť úspech CELAC, ktoré naplno integruje do latinskoamerického regiónu aj Mexiko (na rozdiel od UNASUR). Doteraz to však skôr vyzerá, že medzi oboma stranami bude prevládať súperenie o moc vo svojich tradičných sférach vplyvu, t.j. Mexiko v Strednej Amerike a Brazília v Južnej Amerike.

Špeciálne vzťahy s Brazíliou a Mexikom

Z historického hľadiska je Brazília významným partnerom USA v regióne Latinskej Ameriky. Súčasný vzťahy sú charakteristické mierovou a priateľskou koexistenciou, pričom každá krajina sa angažuje najmä vo svojom regióne po línii sever-juh. Ešte v roku 2005 sa prezidenti Bush a Lula zaviazali zintenzívniť vzájomnú spoluprácu na regionálnej aj globálnej úrovni a v roku 2010 krajiny podpísali dohodu o spolupráci vo vojenskej oblasti. No aj napriek tomu sa obe krajiny od seba postupne vzdľahujú, čo sa zintenzívnilo po zlyhaní iniciatívy vytvorenia Zóny voľného obchodu Amerík, ktorú Brazília bojkotovala a nedávno najmä kvôli napätiu v súvislosti s vojenskými vzťahmi USA s Kolumbiou na jednej strane a kvôli postojom Brazílie k Iránu na strane druhej.

Podobná dynamika je badateľná aj v prípade vzťahov Španielska s Brazíliou, ktoré sú skôr nevýrazné, hoci obe krajiny v júli 2003 podpísali dohodu o strategickom partnerstve. Medzi oboma krajinami je zjavné súperenie o vplyv v regióne Južnej Ameriky a nič na tom nemení ani značná ekonomická prepojenosť oboch krajín. Neschopnosť zaujať spoločnú pozíciu sa naplno prejavilo v prípade krízy v Hondurase, kedy Brazília vehementne odmietla uznať novú vládu, zatiaľ čo Španielsko ju nakoniec uznalo a pridalo sa k pozícii USA a EÚ. Tento rozpor dokonca ohrozoval konanie sa Summitu v Madride v roku 2010.

Oveľa užšie sú vzťahy USA a EÚ s Mexikom. Pre USA predstavuje najvýznamnejšieho ekonomického partnera v regióne Latinskej Ameriky a hlavnú tranzitnú krajinu pre migrantov z tohto regiónu. Hoci oba štáty sú veľmi úzko previazané, ich vzťahy nie sú výraznejšie formálne zadefinované a spolupráca sa okrem Sekretariátu NAFTA realizuje len na základe rokovaní dvojstrannej komisie a sporadických summitov prezidentov

⁹ FORTUNA BIATO, M. 2009. La política exterior de Brasil: ¿integrar o despegar?. In *Política Exterior*, No 131, 2009. Madrid, 2009. ISSN: 0213-6856.

oboch štátov. Požiadavka Mexika o vyriešenie migračnej otázky prostredníctvom bilaterálnej dohody ani vytvorenie rozvojového fondu neboli vo Washingtone vypočuté.

Španielsko má od roku 2007 s Mexikom uzavretú dohodu o strategickom partnerstve. Berúc do úvahy spoločné politické, ekonomické a kultúrne záväzky, to nie je vôbec prekvapujúce a Mexiko je hlavným partnerom Španielska v Latinskej Amerike. Aj prvý Iberoamerický summit v roku 1991 sa konal v Mexiku. Mexiko bolo prvou krajinou regiónu, s ktorou EÚ uzavrela dohodu o voľnom obchode.

Záver

Na základe vyššie uvedeného súhrnu politicko-inštitucionálnych fór medzi Európou a Amerikami je možné dospieť k záveru, že rôzne formáty multilateralizmu, ktoré spolu koexistujú od konca Studenej vojny, sa dostali do krízy. Pri porovnávaní týchto systémov je potrebné vyzdvihnúť rozdielne priority vzájomnej spolupráce jednotlivých aktérov. Základnou funkciou latinskoamerického a iberoamerického systému je vyvažovať vplyv USA v Latinskej Amerike, zatiaľ čo transatlantický systém sa snaží predovšetkým vytvárať medzinárodnú agendu. Identita (kultúrna) a inštitucionalita sú kľúčové faktory v interamerickom systéme a funkcia euro-latinskoamerického systému je obmedzená na identitu hodnôt a zásad. Keďže Latinská Amerika je región, ktorého význam postupne rastie, a ktorý výraznejšie získava vlastnú identitu, najdynamickejším systémom je systém latinskoamerický a najslabším je euro-latinskoamerický. Interamerický systém je založený na dominancii USA a jeho postupný úpadok je spojený s klesajúcou úlohou Washingtonu. Iberoamerická komunita je založená na príslušnosti Španielska a jeho vplyvu v Latinskej Amerike. Transatlantická os je z hľadiska moci najvýznamnejšia, ale v porovnaní s deväťdesiatimi rokmi, je v dôsledku absencie noriem, inštitúcií a koordinácie značne zredukovaná.

Zoslabnutie všetkých týchto systémov reflektuje krízu multilateralizmu na globálnej úrovni, ako to ilustruje napr. neúspech reformovania významných medzinárodných organizácií (OSN, MMF) a zlyhanie rokovaní o liberalizácii obchodu z Dohá. Systémy spolupráce medzi Európou a Amerikami vznikli v deväťdesiatych rokoch 20. storočia, v kontexte veľmi naklonenom multilateralizmu a regionalizmu európskeho typu. V súčasnosti tradičný multilateralizmus v rámci OSN, WTO a iných medzinárodných organizácií kontrastuje s rôznymi ad hoc fórami a neformálnymi spoločenstvami, ako napr. BRICS, IBSA alebo CELAC. Ich koexistencia odráža rozdiely medzi Južnou Amerikou na čele s Brazíliou, ktorá sa zasadzuje za nový multilateralizmus a USA a EÚ, ktoré zostávajú na pozíciách tradičného multilateralizmu.

Európa a Ameriky zrejme nikdy nevytvoria jednotný geopolitický priestor. Základná prekážka spočíva v rozdielnej forme štátu (USA), regiónu (Latinská Amerika) a kvázisupranacionálneho priestoru (EÚ). V tomto trojuholníku je preto dominantným formátom usporiadania vzťahov bilateralizmus. Z tohto pohľadu by bolo vhodné rozvinúť dialóg medzi „strategickým kvartetom“, medzi Brazíliou a Mexikom na jednej strane a USA a Španielskom na druhej strane. Vzhľadom na ekonomickú, politickú a migračnú prepojenosť, je budúcnosť týchto krajín veľmi úzko prepojená a vzájomne podmienená. Väčšia spolupráca v rámci tohto kvarteta je nevyhnutná na vyriešenie troch veľkých problémov Latinskej Ameriky: udržateľného rozvoja, inštitucionálnej stability a občianskej bezpečnosti.

Okrem zblíženia bilaterálnej agendy, vzájomná koordinácia medzi týmito piatimi multilaterálnymi systémami by prispela k posilneniu ich funkcií: vytvárať a udržiavať spoločnú kultúrnu identitu, definovať témy spoločného záujmu, ako boj proti drogám alebo sociálna kohézia, balansovať rastúcu úlohu iných vychádzajúcich mocností (Čína) a vytvárať inštitúcie. V multipolárnom svete by tak tento „transibeuroamerický“ systém posilnil globálne postavenie Latinskej Ameriky, USA a EÚ. No aj napriek tomu, žiadna strana nemá záujem

vytvoriť ho a existujúce systémy budú naďalej medzi sebou súperiť. Z dlhodobého hľadiska sa táto dilema vyrieši tak, že problematické systémy sa buď zlúčia, stanú irelevantnými alebo zaniknú.

Použitá literatúra:

1. European External Action Service. 2011. United States of America. [online]. European External Action Service, 2011. [cit. 2011.08.28.] Dostupné na internete: <http://www.eeas.europa.eu/us/index_en.htm>
2. FORTUNA BIATO, M. 2009. La política exterior de Brasil: ¿integrar o despegar?. In Política Exterior, No 131, 2009. Madrid, 2009. ISSN: 0213-6856.
3. GRATIUS, S. – SANAHUJA, J.A. 2010. Europa y América Latina: entre el olvido y la renovación. In Política Exterior, No 135, 2010. Madrid, 2010. ISSN: 0213-6856.
4. HORNBECK, J.F. 2011. U.S.-Latin America Trade: Recent Trends and Policy Issues. [online]. Congressional Research Service Reports for the People, 2011. [cit. 2011.08.29.] Dostupné na internete: <www.fas.org/sgp/crs/row/98-840.pdf>
5. JOHNS, B. 2010. The coming clash? Europe and US multilateralism under Obama. In The Obama Moment: European and American perspectives. Paris : The European Union Institute for Security Studies, 2010. s. 63-77. ISBN 978-9291981601.
6. LEGLER, T. 2010. Gobernanza regional: El vínculo multilateral. In Foreign Affairs Latinoamérica, No 3, 2010. Mexico, 2010. ISSN: 0015-7120.
7. ROSALES, O. 2010. La República Popular de China y América Latina y el Caribe: hacia una relación estratégica. [online]. Comisión Económica para América Latina y el Caribe, 2010. [cit. 2011.08.29.] Dostupné na internete: <http://www.eclac.org/publicaciones/xml/2/39082/RP_China_America_Latina_el_Caribe_una_relacion_estrategica_906.pdf>
8. SERBÍN, A. 2010. De despertares y anarquías: De la concertación regional. In Foreign Affairs Latinoamérica, No 3, 2010. Mexico, 2010. ISSN: 0015-7120.
9. YOUNGS, R. 2010. Europe's Decline and Fall. London : Profile Books Ltd, 2010. 240 s. ISBN 978-1846684951.

Kontakt

Ing. Marián Šabo

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava
E-mail: marian.sabo@euba.sk

Michal Ščepán

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

SPOLUPRÁCA SVETOVEJ OBCHODNEJ ORGANIZÁCIE S OSTATNÝMI MEDZINÁRODNÝMI ORGANIZÁCIAMI

Abstrakt

Predkladaný príspevok načrtáva rámec a východiská spolupráce Svetovej obchodnej organizácie s ostatnými medzinárodnými organizáciami, ako jednu z jej základných funkcií v medzinárodných vzťahoch. Kľúčovým rozmerom spolupráce Svetovej obchodnej organizácie s ostatnými medzinárodnými organizáciami je koordinácia pri vytváraní a realizácii globálnej hospodárskej politiky. Predkladaný článok analyzuje túto rovinu z hľadiska právneho rámca multilaterálneho obchodného systému ako aj z hľadiska funkčnosti pre systém medzinárodných hospodárskych vzťahov.

Kľúčové slová: Svetová obchodná organizácia (WTO), svetový obchod, multilaterálny obchodný systém, medzinárodné organizácie.

Abstract

The presented article outlines the framework and background of the WTO cooperation with other international organizations as one of its core functions in international relations. A key dimension of the WTO cooperation with other international organizations is to coordinate the development and implementation of global economic policy. The presented article analyzes this level in terms of the legal framework of the multilateral trading system as well as in terms of functionality of the system of international economic relations.

Keywords: World Trade Organizations (WTO), world trade, multilateral trading system, international organizations.

Úvod

Spolupráca Svetovej obchodnej organizácie s ostatnými medzinárodnými organizáciami pri utváraní a uplatňovaní globálnej hospodárskej politiky patrí k hlavným funkciám WTO, dotvárajúca rámec multilaterálneho obchodného systému a širšieho systému medzinárodných ekonomických vzťahov. Potreba spolupráce Svetovej obchodnej organizácie s inými medzinárodnými organizáciami vychádza z nutnosti vyššej koherencie vo vytváraní a uplatňovaní globálnej hospodárskej politiky. Globalizácia svetovej ekonomiky viedla k stále rastúcej interakcii medzi hospodárskym politikami jednotlivých štátov, vrátane interakcie medzi štrukturálnymi, makroekonomickými, obchodnými, finančnými, menovými a rozvojovými aspektmi formovania a realizácie hospodárskej politiky. Úloha dosiahnuť súlad medzi týmito politikami padá primárne na vlády jednotlivých štátov na národnej úrovni, ale ich previazanosť na medzinárodnej úrovni v polohe spolupráce medzinárodných organizácií je dôležitý a kľúčový prvok pri zvyšovaní účinnosť týchto politik. Dodatočne tiež možno predpokladať, že úspešná spolupráca v jednej oblasti economickej politiky, prispieva k pokroku v iných oblastiach. Napríklad väčšia stabilita výmenného kurzu, opierajúca sa o solídne hospodárske a finančné podmienky, by mala prispievať k rozširovaniu zahraničného obchodu, napomáhaniu trvalo udržateľného rastu a rozvoja, a vyrovnávaniu vonkajšej nerovnováhy. Prepojenosť a vzájomná závislosť rôznych stránok globálnej hospodárskej

politiky, predovšetkým menovo-finančných vzťahov a obchodných vzťahov, tak vyžaduje priamu účasť a spoluprácu zainteresovaných medzinárodných medzivládnych organizácií, ktorým dané oblasti aktivít prislúchajú. Medzinárodné inštitúcie by preto mali uplatňovať koherentné a vzájomne sa dopĺňajúce politiky, ktoré možno koncepčne utvárať len za vzájomnej spolupráce a dialógu.

Právne východiská spolupráce

Významným aspektom činnosti Svetovej obchodnej organizácie je preto jej vzájomná interakcia s medzinárodnými inštitúciami svetového hospodárstva. Základným východiskom pre túto stránku fungovania a činnosti WTO je ustanovenie článku III, ods. 5 Dohody WTO, podľa ktorého „s ohľadom na dosiahnutie väčšej prepojenosti pri vytváraní svetovej hospodárskej politiky bude WTO v prípade potreby spolupracovať s Medzinárodným menovým fondom, s Medzinárodnou bankou pre obnovu a rozvoj a s jej pridruženými inštitúciami.“ Okrem explicitného pomenovania Medzinárodného menového fondu a Svetovej banky ako kľúčových inštitúcií pre spoluprácu v rámci zabezpečenia koherentnosti v globálnej hospodárskej politike však bol Dohodou WTO vytvorený priestor aj pre spoluprácu s inými medzinárodnými organizáciami. V súlade s článkom V Dohody WTO pod názvom „Vzťahy k iným organizáciám“ má Generálna rada vytvoriť primeraný rámec na efektívnu spoluprácu s inými medzivládnyimi organizáciami, ktorých funkcie súvisia s činnosťou WTO (článok V, ods. 1 Dohody WTO), ako aj rámec na konzultácie a spoluprácu s mimovládnyimi organizáciami, zaoberajúcimi sa problematikou, ktorá súvisí so záležitosťami riešenými WTO (článok V, ods. 2 Dohody WTO). V tomto kontexte však bola popri Dohode WTO a jej príslušných ustanovení pre spoluprácu medzinárodných organizácií prijatá v rámci Záverečného aktu Uruguajského kola mnohostranných obchodných rokovaní aj Deklarácia o prínose WTO k dosiahnutiu vyššej koherencie v medzinárodnej politike (ďalej len „Deklarácia o koherencii“).¹ V súlade s odstavcom 5 Deklarácie o koherencii má Svetová obchodná organizácia „presadzovať a rozvíjať spoluprácu s medzinárodnými organizáciami zodpovednými za menové a finančné záležitosti, pri rešpektovaní mandátu, požiadaviek na zachovanie dôvernosti a potrebnej autonómie rozhodovacieho procesu každej inštitúcie, a vyhýbať sa predpisovaniu krížovej podmienenosti a dodatočných podmienok vládam.“² Posledná časť vety citovaného odstavca Deklarácie o koherencii je významná v dvoch smeroch. Na jednej strane členovia WTO v Deklarácii o koherencii nemali v úmysle previazať WTO s inými medzinárodnými organizáciami v inej rovine ako v rovine inštitucionálnej spolupráce a vnútorné organizačné a funkčné aspekty činností medzinárodných organizácií majú ostať naďalej oddelené v rámci ich príslušných mandátov v medzinárodných ekonomických vzťahoch. Na druhej strane nie je ambíciou spolupráce WTO s medzinárodnými organizáciami vytvoriť pomyselnú globálnu ekonomickú vládu a v kontexte tejto spolupráce uvalovať na individuálne štáty dodatočné nariadenia a záväzky, ako aj interdisciplinárne podmieňovať okruh aktivít v jednej organizácii okruhom aktivít v inej organizácii. Spolupráca WTO s inými organizáciami sa má realizovať výlučne s cieľom dosahovania koherencie pri výsledkoch individuálnych aktivít každej z medzinárodných organizácií tak, aby vytvárala ucelený a homogénny rámec medzinárodnej ekonomickej politiky.

¹ Declaration on the Contribution of the World Trade Organization to achieving greater Coherence in Global Economic Policymaking [online]. [cit. 2011-07-18]. Dostupné na internete: <http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/32-dcohr.pdf>

² Ibid.

Spolupráca s Medzinárodným menovým fondom a Svetovou bankou

Prepojenie Medzinárodného menového fondu a Svetovej banky s multilaterálnym obchodným systémom sa realizovalo v rôznych podobách spolupráce už počas systému GATT 1947. V prípade Medzinárodného menového fondu možno hovoriť o vyššej vzájomnej previazanosti aktivít, nakoľko spoluprácu GATT a IMF definovali už priamo ustanovenia textu GATT 1947. Napríklad článok XV, ods. 1 GATT zameraný na pravidlá menových vzťahov stanovoval, že „zmluvné strany budu usilovať o spoluprácu s Medzinárodným menovým fondom s tým výsledkom, že [...] budú môcť realizovať koordinovanú politiku s ohľadom na otázky menovej výmeny v jurisdikcii Fondu a otázky kvantitatívnych reštrikcií a iných obchodných opatrení v jurisdikcii zmluvných strán [GATT].“³ Za týmto účelom mali zmluvné strany GATT 1947 v súlade s článkom XV, ods. 2 GATT konzultovať všetky záležitosti a problémy monetárnych rezerv, vyrovnanosti platobnej bilancie alebo medzivládnych devízových dohôd s Medzinárodným menovým fondom. Okrem toho sa však na viacerých miestach odvolávali aj iné ustanovenia GATT 1947 na spoluprácu alebo konzultácie s Medzinárodným menovým fondom.

Po vzniku Svetovej obchodnej organizácie dali konkrétnu podobu článku III, ods. 5 Dohody WTO o spolupráci Svetovej obchodnej organizácie s Medzinárodným menovým fondom a Svetovou bankou vzájomné dohody o spolupráci z roku 1996. Na základe rozhodnutia Generálnej rady z 18. novembra 1996 (WT/L/194)⁴ boli Dohody o spolupráci s IMF a Svetovou bankou (WT/GC/W/43)⁵ zaradené do právneho rámca multilaterálneho obchodného systému WTO ako odozva na vzrastajúce prepojenie rôznych aspektov vytvárania ekonomickej politiky, ktoré spadajú pod príslušný mandát WTO, IMF a Svetovej banky. Túto skutočnosť reflektuje preambula každej z uvedených dohôd, pričom sa zdôrazňuje potreba pokračovania a prehĺbovania existujúcich vzťahov v otázkach zvyšovania koherencie vytvárania a realizácie ekonomických politík.

Dohoda medzi Medzinárodným menovým fondom a Svetovou obchodnou organizáciou (Príloha I, WT/GC/W/43) a Dohoda medzi Medzinárodnou bankou pre obnovu a rozvoj, Medzinárodnou rozvojovou asociáciou a Svetovou obchodnou organizáciou (Príloha II, WT/GC/W/43) sú prakticky identické dokumenty (ďalej len „Dohody o spolupráci“). V prípade Medzinárodného menového fondu však možno pozorovať detailnejšiu úpravu spolupráce v niekoľkých doplňujúcich ustanoveniach oproti dohode so Svetovou bankou. Tento vzťah vyplýva z historicky silnejšej previazanosti IMF a WTO, nemá však vplyv na kvalitatívny charakter spolupráce alebo podstatu vzťahu WTO a Svetovej banky oproti IMF. Právny základ spolupráce definuje odstavec 1 každej z príslušných dohôd. V zmysle tohto ustanovenia „[Medzinárodný menový fond a Svetová banka] a Svetová obchodná organizácia budú spolupracovať vo vykonávaní ich príslušných mandátov v súlade s ustanoveniami tejto Dohody.“ Konkrétne formy spolupráce tak, ako ich vymedzujú nasledujúce ustanovenia Dohôd o spolupráci možno rozdeliť na tri základné prvky.⁶ Ide o konzultácie, štatút pozorovateľa a technickú asistenciu a finančné programy.

A. Konzultácie

³ *General Agreement on Tariffs and Trade* [online]. [cit. 2011-06-05]. s. 18-19. Dostupné na internete: <<http://www.worldtradelaw.net/uragreements/gatt.pdf>>

⁴ WTO: *Agreements between the WTO and the IMF and the World bank: Decision adopted by the General Council at its meeting on 7, 8 and 13 November 1996* [online]. WT/L/194, 18. november 1996 [cit. 2011-07-18]. Dostupné na internete: <http://www.wto.org/english/thewto_e/coher_e/wt1194_e.doc>

⁵ WTO: *WTO Agreements with the Fund and the Bank* [online]. WT/GC/W/43, 4. November 1996 [cit. 2011-07-18]. Dostupné na internete: <<http://docsonline.wto.org/DDFDocuments/t/WT/GC/W43.WPF>>

⁶ Jusko, R.: Rámec spolupráce Medzinárodného menového fondu, Svetovej banky a Svetovej obchodnej organizácie. In: *Medzinárodné vzťahy*, 2006, roč. IV. č. 2/2006. s. 111-112.

Prvou formou spolupráce Svetovej obchodnej organizácie s IMF a Svetovou bankou sú podľa článku 2 oboch príslušných dohôd vzájomné konzultácie namierené na dosahovanie vyššej koherencie v utváraní globálnej ekonomickej politiky. V prípade IMF je táto rovina spolupráce rozšírená o povinnosť IMF informovať orgány WTO o rozhodnutiach týkajúcich schválenia reštrikcií pre platby a finančné transfery ako aj o rozhodnutiach sa schválenia diskriminačných devízových dohôd a kontroly transferu veľkého odlivu kapitálu. Táto povinnosť vyplýva na jednej strane z článku VIII Stanov IMF,⁷ podľa ktorého žiadny člen nesmie bez súhlasu IMF uvaliť reštrikcie na platby a transfer bežných medzinárodných transakcií (článok VIII, sekcia 2 IMF), alebo zavádzať diskriminačné menové praktiky (článok VIII, sekcia 3 IMF) a na druhej strane z článku XV, ods. 2 GATT, podľa ktorého WTO môže požiadať IMF, aby rozhodol o primeranosti rezerv člena a citlivosti jeho vonkajšej pozície, či adekvátne zavádza reštrikcie z dôvodu ochrany platobných bilancií, ktoré sú za iných okolností nekonzistentné so záväzkami WTO.

B. Štatút pozorovateľa

Druhou formou spolupráce je recipročné udelenie pozorovateľského štatútu v orgánoch WTO, IMF a Svetovej banky navzájom. V prípade Svetovej obchodnej organizácie získavajú IMF a Svetová banka možnosť vyslať svojho zástupcu ako pozorovateľa na stretnutia prakticky všetkých orgánov WTO, vrátane Konferencie ministrov, Generálnej rady, Orgánu na preskúmvanie obchodnej politiky a všetkých troch sektorálnych rád vrátane ich subsidiárnych orgánov, s výnimkou Výboru pre rozpočet, financie a správu, Orgánu na urovnávanie obchodných sporov a porôt. V prípade Orgánu na urovnávanie sporov je principiálne možná prítomnosť zástupcu IMF ako pozorovateľa, avšak iba v záležitostiach týkajúcich právneho vzťahu sporu k otázkam IMF. Recipročne získava aj WTO možnosť vyslať zástupcu svojho Sekretariátu ako pozorovateľa do IMF a Svetovej banky. V prípade Medzinárodného menového fondu sa zástupca WTO môže zúčastňovať pravidelných zasadnutí Výkonného výboru IMF v záležitostiach všeobecnej a regionálnej obchodnej politiky, vrátane účasti na formulácii politík IMF v obchodných záležitostiach, ako aj na diskusiách o Výhlade svetového hospodárstva (angl. World Economic Outlook) v relevantných záležitostiach. V prípade Svetovej banky sa zástupca WTO za rovnakých okolností môže zúčastňovať zasadnutí Rady výkonných riaditeľov. Vo všetkých troch organizáciách však ostáva možnosť pozvať pozorovateľa druhej strany aj na také zasadnutia, ktoré nie sú upravené Dohodami o vzájomnej spolupráci, ktoré však po vzájomnej dohode budú uznané ako zasadnutie zaoberajúce sa otázkami relevantného záujmu oboch inštitúcií. Za týmto účelom si WTO, IMF a Svetová banka v súlade s dohodami o spolupráci budú prístupňovať rokovacie agendy a body programov zasadnutí relevantných orgánov.

C. Technická asistenciac a finančné programy

Forma spolupráce v oblasti technickej asistencie a finančných programov je pravdepodobne najvýraznejším prvkom vzájomnej spolupráce WTO s IMF a Svetovou bankou. Medzinárodný menový fond a Svetová banka disponujú značnou mierou skúseností a expertízy v oblasti technickej asistencie a budovania kapacít v obchodných záležitostiach. Poskytujú členom WTO podporu prostredníctvom ich národných programov spolupráce s IMF a Svetovou bankou, ako aj prostredníctvom účasti na aktivitách technickej asistencie WTO.

Medzinárodný menový fond realizuje aktivity technickej asistencie a budovania kapacít v záležitostiach obchodnej politiky na viacerých úrovniach od priameho financovania, cez podporu návrhov politík až po presadzovanie a rozširovanie štandardov technickej asistencie. Konzultácie na základe článku IV Stanov IMF predstavujú významný prostriedok

⁷ Portál IMF: *Articles of Agreement of the International Monetary Fund: Article VIII - General Obligations of Members* [online]. [cit. 2011-07-18]. Dostupné na internete: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/aa08.htm>>

pre aktivity technickej asistencie namierené na členské štáty IMF. Ťažisko technickej asistencie IMF v oblasti zahraničného obchodu a obchodnej politiky spočíva v sfére colnej správy a administratívy, jej modernizácie a v reforme colnej politiky. Osobitne v sfére reformiem colných politík sa technická asistencia realizuje ako strategické partnerstvo IMF s jeho členmi, založené na rámcovom zastrešení reformných procesov a dohľadu nad ich vykonávaním, pričom sa detailnejšie prvky prenechávajú na aktivity iných donorských subjektov. V sfére tarifných opatrení spočíva ťažisko technickej asistencie IMF na poreadenstve v daňových a fiškálnych politikách.

Špecifickým rozmerom aktivít spolupráce IMF a WTO v oblasti svetového obchodu je Mechanizmus obchodnej integrácie (angl. Trade Integration Mechanism). Na týchto aktivitách sa WTO nepodieľa priamo finančne, nakoľko nedisponuje úverovými kapacitami. Mechanizmus obchodnej integrácie je formou vyrovnávacieho úverovania IMF (angl. Adjustment lending), ktoré je zamerané na podporu rozvojových štátov v procese obchodných rokovaní v rámci WTO a ich prispôsobovaniu sa a implementácii záverov a výsledkov obchodných rokovaní. Mechanizmus obchodnej integrácie je primárne zameraný na podporu vyrovnávania ekonomických šokov v rozvojových štátoch, ktoré vznikli ako dôsledok multilaterálnej obchodnej liberalizácie. Je navrhnutý s cieľom zmierniť náklady implementácie dohôd WTO rozvojovými štátmi v podobe krátkodobých problémov platobnej bilancie, vyvolanými napríklad zmenami tarifných preferencií, nepriaznivým vývojom reálnych výmenných relácií čistých importérov potravín, alebo uplynutím platnosti dovozných kvôt v rámci Dohody o textile a odevoch WTO.

Svetová banka rovnako realizuje pomerne široký okruh aktivít technickej asistencie a budovania kapacít v oblasti obchodnej politiky. Menovaním obchodných koordinátorov v každom zo šiestich regionálnych zastupiteľstiev Svetovej banky bola vyjadrená snaha o strategický prístup k partnerstvu v záležitostiach podpory členských štátov Svetovej banky. Svetová banka má dokonca vytvorený inštitucionálny rámec pre realizáciu technickej asistencie a budovania kapacít a jej hlavným realizátorom je Inštitút Svetovej banky (angl. World Bank Institute). Hlavnými cieľmi technickej asistencie Svetovej banky je podpora rozvoja národných obchodných politík, zvyšovanie kapacít efektívnej participácie vo WTO a zvyšovanie porozumenia a povedomia o výhodách a nákladoch vyššej miery ekonomickej liberalizácie.

Uľahčovanie obchodu je oblasť aktivít IMF a Svetovej banky, namierená na priamu podporu účasti subjektov svetového hospodárstva na svetovom obchode. Medzinárodný menový fond, ale predovšetkým Svetová banka, venujú výrazný podiel svojich aktivít v oblasti obchodu práve aktivitám na uľahčovanie realizácie obchodných vzťahov medzi štátmi. IMF zameriava svoje aktivity v uľahčovaní obchodu na colnú správu, pričom Svetová banka sa zameriava prostredníctvom širšieho programu technického poradenstva na budovanie inštitúcií a riešenia logistických otázok. Prostredníctvom Iniciatívy pre uľahčovanie obchodu (angl. Trade Facilitation Initiative) vyvinula Svetová banka viaceré nástroje na zlepšenie kvality obchodných oparácií a rozširovanie dobrých praktík naprieč viacerými regiónmi.

Záverom možno konštatovať, že hoci Svetová obchodná organizácia, Medzinárodný menový fond a Svetová banka zdieľajú niektoré spoločné ciele v oblasti svetového obchodu, možno nájsť v ich prístupoch a kompetenciách podstatné rozdiely. Prostredníctvom aktivít v ich príslušných oblastiach na základe jednotlivých mandátov týchto medzinárodných organizácií možno obecne tvrdiť, že všetky tri organizácie upevňujú a podporujú ekonomicke liberalizáciu vo svetovom obchode. Medzinárodný menový fond sa jednako zameriava na všeobecný rámec ekonomickej politiky, Svetová banka na rozvojové a sektorové otázky a Svetová obchodná organizácia na právny rámec obchodných záväzkov. Tieto okruhy v ilustratívnom porovnaní znázorňuje nasledujúca tabuľka.

Tabuľka 1 Rozdelenie aktivít IMF, Svetovej banky a WTO v záležitostiach svetového obchodu

	IMF	Svetová banka	WTO
Medzinárodná architektúra pre svetový obchod	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Článok VIII – Všeobecné záväzky členov IMF ▪ Štandardy hospodárskej politiky (Standards and Codes) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Štandardy hospodárskej politiky (Standards and Codes) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mechanizmus obchodných rokování ▪ Systém urovnávania obchodných sporov ▪ Prístupový proces
Dohľad	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Správy na základe článku IV – Záväzky týkajúce sa menových dohôd ▪ Vybrané štúdie ▪ World Economic Outlook 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ekonomické a sektorové správy ▪ Asistenčné stratégie pre štáty ▪ Diagnostické štúdie obchodnej integrácie ▪ Global Economic Prospects 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Správy Mechanizmu preskúmania obchodnej politiky ▪ Podkladové štúdie ▪ World Trade Report
Podporné programy	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Asistenčné úvery (Stand-by agreements) ▪ Facilita pre zníženie chudoby a podporu trvalého rastu (PRGF) ▪ Obchodný integračný mechanizmus 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Adaptačné úvery (adjustment lending) ▪ Úvery v oblasti uľahčenia obchodu ▪ Infraštruktúra pre obchod 	
Technická asistencia	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Daňová a colná reforma 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Colná reforma ▪ Budovanie kapacít ▪ Regionálne obchodné dohody 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Budovanie kapacít ▪ Semináre
Výskum	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Výskum v oblasti makroekonomického vzťahu k obchodu 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Široký výskum so zameraním na sektory, inštitúcie a mikroekonomické vzťahy 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Výskum v oblasti otázok prístupu na trhy

Prameň: IMF: Review of Fund Work on Trade [online]. 7. február 2005 [cit. 2011-07-18]. s. 31. Dostupné na internete: <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2005/020705.pdf>.

Ostatné medzinárodné organizácie

Svetová obchodná organizácia spolupracuje okrem Svetovej banky a IMF aj so súborom viacerých medzinárodných organizácií. Tento vzťah dokumentuje predovšetkým pozorovateľský štatút v orgánoch WTO, ktorý bol udelený viac ako 140 medzinárodným organizáciám.⁸ Zmyslom pozorovateľského štatútu v orgánoch WTO je umožniť partnerským medzinárodným organizáciám sledovať vývoj a diskusie v oblastiach ich príslušného záujmu

⁸ Portál WTO: *International intergovernmental organizations granted observer status to WTO bodies* [online]. [cit. 2011-07-18]. Dostupné na internete: <http://www.wto.org/english/thewto_e/igo_obs_e.htm>

a mandátu v rámci špecializovaných orgánov WTO. Okrem Výboru pre rozpočet, financie a správu, Orgánu pre riešenie sporov a pracovných skupín pre pristúpenie, tak môžu medzinárodné organizácie žiadať o udelenie štatútu pozorovateľa v ktoromkoľvek z orgánov WTO. Ako sme už uviedli, má Svetová banka a IMF automatický štatút pozorovateľa. Všetky ostatné organizácie môžu získať toto postavenie v súlade s pravidlami pre štatút pozorovateľa medzinárodných organizácií vo WTO na základe prílohy 3 Pravidiel pre procedúry pre zasadnutia Ministerskej konferencie a stretnutia Generálnej rady (WT/L/161).⁹ Takáto žiadosť je posudzovaná od prípadu k prípadu a udelenie pozorovateľského štatútu v jednom orgáne WTO automaticky negarantuje udelenie štatútu pozorovateľa aj v inom orgáne. Hoci neexistujú taxatívne vymenované a záväzné kritéria pre získanie štatútu pozorovateľa, naznačuje relatívne vysoký počet takýchto medzinárodných organizácií pomerne otvorený vzťah WTO k ostatným medzivládny organizáciám. Zúžený prehľad medzinárodných organizácií ako pozorovateľov v orgánoch WTO uvádza nasledujúca tabuľka.

Tabuľka 2 Medzinárodné organizácie so štatútom pozorovateľa vo WTO

Generálna rada	FAO, IMF, ITC, OECD, OSN, UNCTAD, WIPO, Svetová banka
Orgán na preskúvanie obchodnej politiky	EBRD, EFTA, FAO, IMF, OECD, UNCTAD, Svetová banka
Rada pre obchod s tovarom	FAO, IMF, ITCB, OECD, OSN, UNCTAD, Svetová banka, WCO
Rada pre obchod so službami	IMF, ITU, ITC, OSN, UNCTAD, UPU, Svetová banka, ICAO, WHO
Rada pre obchodné aspekty práv duševného vlastníctva	FAO, IMF, UPOV, OECD, OSN, UNCTAD, Svetová banka, WCO, WIPO
Výbor pre poľnohospodárstvo	FAO, IGC, IMF, OECD, UNCTAD, WFP, Svetová banka
Výbor pre obchod a rozvoj	IABD, CARICOM, ALADI, UNDP, SADC, OAS, EFTA, FAO, IMF, OSN, UNIDO, ...
Výbor pre obchod a životné prostredie	CBD, CITES, ICCAT, ISO, OECD, UNDP, UNEP, UNFCCC, FAO, IPGRI, ...

Prameň: Portál WTO: International intergovernmental organizations granted observer status to WTO bodies [online]. [cit. 2011-07-18]. Dostupné na internete: <http://www.wto.org/english/thewto_e/igo_obs_e.htm>

Rovnako pôsobí aj WTO ako pozorovateľ v 34 medzinárodných organizáciách,¹⁰ ako napríklad v OSN, FAO, OECD, WIPO, WHO, ISO, UNIDO, CITES, UNDP, UNEP, UNFCCC a ďalších. Na udeľovanie štatútu pozorovateľa však WTO neaplikuje princíp reciprocity.

Popri týchto partnerských väzbách však spoluprácu WTO s ostatnými medzinárodnými organizáciami možno odvodzovať aj z odkazov právnych textov WTO na niektoré medzinárodné organizácie. Mandát pre spoluprácu s týmito organizáciami tak vychádza priamo z odkazov ustanovení dohôd WTO na medzinárodné organizácie, rozhodnutí alebo deklarácií Konferencie ministrov či rozhodnutí Generálnej rady. Ako

⁹ WTO: *Rules of Procedure for Sessions of the Ministerial Conference and Meeting of the General Council* [online]. WT/L/161, 25. júl 1996 [cit. 2011-05-21]. Dostupné na internete: <<http://docsonline.wto.org/DDFDocuments/t/WT/L/161.WPF>>

¹⁰ Portál WTO: *IGOs in which the WTO regularly or occasionally participates as an observer* [online]. [cit. 2011-07-18]. Dostupné na internete: <http://www.wto.org/english/thewto_e/coher_e/wto_observership_e.htm>

príklad možno uviesť dohodu GATS, ktorá v odstavci 7 Prílohy GATS týkajúcej sa telekomunikácii explicitne odkazuje na aktivity Medzinárodnej telekomunikačnej únie (ITU) a Medzinárodnej organizácie pre normalizáciu (ISO) a stanovuje povinnosť, „v prípade potreby vytvoriť príslušné opatrenia na konzultáciu s takými organizáciami o otázkach vyplývajúcich z realizácie tejto prílohy.“ Rovnako možno ako príklad uviesť aj Ministerskú deklaráciu z Dohy z roku 2001, ktorá na viacerých miestach poukazuje na spoluprácu s inými medzinárodnými organizáciami, konkrétne napríklad v článku 6 Ministerskej deklarácie, kde sa uvádza podpora snáh o spoluprácu s Programom OSN pre životné prostredie (UNEP) v súvislosti s prípravou pred Svetovým samitom o udržateľnom rozvoji v Johannesburgu v septembri roku 2002.¹¹

Rámček 1 Medzinárodné organizácie označené v právnych dokumentoch WTO

Codex Alimentarius (potravinový kódex FAO/WHO)

Organizácia OSN pre výživu a poľnohospodárstvo (FAO)

Medzinárodná organizácia práce (ILO)

Medzinárodná organizácia pre normalizáciu (ISO)

Medzinárodný menový fond (IMF)

Medzinárodná konvencia pre ochranu rastlín (IPPC)

Medzinárodná telekomunikačná únia (ITU)

Medzinárodné obchodné centrum (ITC)

Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD)

Organizácia spoienvých národov (OSN)

Vybrané rámce spolupráce medzinárodných organizácií s WTO

Forma vzájomnej spolupráce sa medzi rôznymi medzinárodnými organizáciami a WTO líši, realizuje sa v rôznej miere a na rôznych úrovniach. Môže byť vyjadrená tzv. memorandami o spolupráci podpísanými medzi sekretariátmi, alebo sa opierať a zásadnejšie strategické partnerstvo či vychádzať z konkrétnych programových iniciatív. Vo všeobecnosti jednako siaha od neformálnych kontaktov a výmeny informácií, štatistických aktivít a výskumu až po stanovovanie štandardov, technickú asistenciu, vzdelávacie aktivity a budovanie kapacít. Do týchto iniciatív sú častokrát zapojené viaceré medzinárodné organizácie v snahe umocniť koherenciu utvárania globálnej ekonomickej politiky.

Integrovaný rámec technickej asistencie v obchodných záležitostiach pre najmenej rozvinuté štáty (angl. Integrated Framework for Trade-Related Assistance to Least-Developed Countries (IF)) je pravdepodobne najrozsiahlejším mechanizmom medzinárodnej inštitucionálnej spolupráce v technickej asistencii a budovaní kapacít. Predstavuje kooperatívnu iniciatívu šiestich medzinárodných organizácií, zahŕňajúcu WTO, IMF, Svetovú banku, UNCTAD, UNDP, a Medzinárodné obchodné centrum. Integrovaný rámec stavia na prínípoch partnerstva a vlastníctva obchodných politík najmenej rozvinutých štátov v snahe dosiahnutia dvoch primárnych cieľov. Prvým cieľom je integrovanie otázok obchodu do

¹¹ WTO: *Doha Ministerial Declaration* [online]. WT/MIN(01)/DEC/1, 14. november 2001 [cit. 2011-05-23]. Dostupné na internete: <http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm>

národných rozvojových plánov najmenej rozvinutých štátov, ako sú napríklad národné stratégie redukcie chudoby (angl. Poverty Reduction Strategy Papers). Druhým cieľom je zabezpečiť koordinovanú realizáciu technickej asistencie v obchodných záležitostiach ako odpoveď na špeciálne potreby najmenej rozvinutých štátov.

Ďalším spoločným rámcov medzinárodnej spolupráce WTO s inými medzinárodnými organizáciami je Spoločný integrovaný program technickej asistencie (angl. Joint Integrated Technical Assistance Programme (JITAP)). Predstavuje mechanizmus spolupráce v poskytovaní technickej asistencie africkým rozvojovým štátom medzi organizáciami ITC, UNCTAD a WTO a recipientmi a donormi takejto pomoci. Program je tak navrhnutý ako partnerstvo medzi implementačnými agentúrami a participujúcimi krajinami pod dohľadom a evaluáciou finančnými donormi. Jeho hlavným cieľom je znižovať marginalizáciu afrických štátov vo svetovom hospodárstve prostredníctvom budovania kapacít na troch kľúčových úrovniach: vlády, inštitúcie a podniky. Vytvára tak základ pre budovanie národných kapacít prístupom „zdola-nahor“ v kontexte participácie v multilaterálnom obchodnom systéme a vytvára lepšie podmienky pre formuláciu exportných stratégií na sektorovej úrovni zapojením všetkých zainteresovaných subjektov v krajine. IF a JITAP sú príkladom programov širšej iniciatívy „Aid for Trade“.

Dodatočným prvkom rámcovej spolupráce je aj Facility štandardov a rozvoja obchodu (angl. Standards and Trade Development Facility (STDF)). Tento mechanizmus bol vytvorený v roku 2002 ako spoločná iniciatíva WTO, FAO, Svetovej organizácie pre zdravie zvierat (OIE), WHO a Svetovej banky. Predstavuje ako finančný, tak aj koordinačný mechanizmus pod správou WTO, ktorý je zameraný na zvyšovanie spolupráce medzi relevantnými medzinárodnými organizáciami v oblasti sanitárnych a fytosanitárnych noriem, zlepšenie koordinácie v poskytovaní technickej asistencie v tejto oblasti, ako aj na financovanie konkrétnych projektov v rozvojových štátoch. V prípade projektových aktivít je činnosť Facility štandardov a rozvoja obchodu založená na grantovom financovaní verejných i súkromných inštitúcií v rozvojových štátoch, usilujúcich sa o prispôsobenie medzinárodným sanitárnym a fytosanitárnym štandardom za účelom získania prístupu na zahraničné trhy pre ich potravinové exporty.

Osobitným rámcov medzinárodnej spolupráce WTO s inými organizáciami je inštitucionalizovaná forma Medzinárodného obchodného centra (angl. International Trade Centre (ITC)). K vzniku Medzinárodného obchodného centra došlo ešte v rámci systému GATT v roku 1964. Medzinárodné obchodné centrum je spoločnou kooperačnou agentúrou WTO a UNCTAD pre podnikateľské aspekty rozvoja obchodu a je považované za spoločný subsidiárny orgán WTO a OSN, za ktorú v tomto smere vystupuje UNCTAD. Predstavuje kontaktný bod pre technickú spoluprácu s rozvojovými štátmi a tranzitívnymi ekonomikami v podpore obchodu a rozvoja exportu. Na rozdiel od WTO a UNCTAD, ktoré spolupracujú s národnými vládami, realizuje Medzinárodné obchodné centrum svoje aktivity v spolupráci prevažne s podnikateľským sektorom. Medzi jeho hlavné úlohy patrí podpora malých a stredných podnikov v integrácii do svetového obchodného systému, podpora kapacít inštitúcií na podporu malých a stredných podnikov a podpora súkromného sektora v presadzovaní ich záujmov pri vytváraní národných obchodných politík.

Vzťah WTO k Organizácii spojených národov

Z historického pohľadu sa Svetová obchodná organizácia začala formovať na pozadí rámca systému Organizácie spojených národov. Medzinárodná obchodná organizácia podľa Havanskej charty z roku 1948 mala byť vytvorená priamo ako špecializovaná agentúra OSN. Zvolanie Medzinárodnej konferencie o obchode a zamestnanosti v rokoch 1947 až 1948 v Havane, ktorá mala viesť k vytvoreniu medzinárodnej organizácie pre otázky

medzinárodného obchodu, vychádzalo z rezolúcie Hospodárskej a sociálnej rady OSN (ECOSOC) z roku 1946. Na tejto konferencii bola v rámci systému OSN zriadená Dočasná komisia pre medzinárodnú obchodnú organizáciu, ktorá mala pripraviť vznik Medzinárodnej obchodnej organizácie. Napriek tomu, že Havanská charta nikdy nevstúpila do platnosti, činnosť Dočasnej komisie týmto momentom neskončila a jej Výkonný výbor fungoval ako sekretariát GATT prakticky až do vzniku WTO. Vývoj Svetovej obchodnej organizácie je preto úzko spätý so systémom OSN aj napriek tomu, že sa neskôr WTO do jeho inštitucionálneho rámca nezaradila. Počas existencie multilaterálneho obchodného systému GATT 1947 však možno inštitucionálny charakter GATT 1947 označiť ako de facto špecializovanú agentúru OSN, nakoľko existovala pomerne úzka spolupráca medzi týmito subjektmi. Hoci zmluvné strany GATT 1947 počas takmer päťdesiatročnej existencie systému GATT 1947 právne nikdy Všeobecnú dohodu o clách a obchode z roku 1947 so systémom OSN nepreviazali, prax fungovania a činnosť GATT 1947 z technického hľadiska vyjadrovali hlbšie prepojenie týchto subjektov. Toto prepojenie možno vyjadriť nasledovnými aspektmi, ktoré v prípade GATT podporovali de facto charakter špecializovanej agentúry OSN:¹²

1. Výmena informácií – zmluvné strany GATT obdržali všetky dokumenty Valného zhromaždenia OSN a ECOSOC; dokumenty GATT boli rozosielené inštitúciám systému OSN a na vyžiadanie poskytovala GATT všetky patričné informácie,
2. Rozhodovanie OSN – Rezolúcie Valného zhromaždenia OSN a ECOSOC vo vzťahu GATT brali zmluvné strany GATT formálne na vedomie a na vyžiadanie podali stanovisko o aktivitách k ich naplneniu,
3. Recipročné zastúpenie – Generálny tajomník OSN (alebo jeho zástupca) sa mohol zúčastňovať všetkých zasadnutí zmluvných strán GATT a jednotlivých výborov GATT; Generálny riaditeľ GATT sa mohol zúčastňovať plenárnych rokovaní Valného zhromaždenia alebo stretnutí ECOSOC a jej subsidiárnych orgánov,
4. Koordinácia – GATT participovala na aktivitách Administratívneho výboru pre koordináciu inštitúcií OSN (angl. „Administrative Committee on Co-ordination“)
5. Spolupráca sekretariátov – Sekretariát GATT úzko spolupracoval so sekretariátom OSN vrátane sekretariátu ECOSOC a regionálnych komisií, osobitne v oblasti výmeny a spracovania štatistických údajov,
6. Personálne zabezpečenie – zamestnanci Sekretariátu GATT (Dočasnej komisie) spadali pod Pravidlá a regulácie zamestnancov OSN vrátane Finančných regulácií zamestnancov OSN a penzijného fondu OSN.

Vzhľadom na špecifiká vývoja multilaterálneho obchodného systému, spojené s neúspešnou ratifikáciou Havanskej charty a provizórnym uplatňovaným Všeobecnej dohody o clách a obchode, ktorá sa de facto rozvíjala mimo právnej štruktúry OSN, tak Svetová obchodná organizácia vznikla ako samostatná medzinárodná organizácia bez právneho vzťahu ku OSN. Krátko po vzniku Svetovej obchodnej organizácie bola prax spolupráce GATT a OSN upravená dokumentom „Vzťahy medzi WTO a Spojenými národmi.“¹³ V tomto dokumente prvý Generálny riaditeľ WTO, Renato Rugiero, nadviazal na dovtedajšiu formu spolupráce GATT a OSN, v ktorom zopakoval predošlý postoj zmluvných strán GATT, podľa ktorého neexistuje potreba formálneho prepojenia WTO s OSN. WTO preto nemá vytvorené nijaké formálne inštitucionálne prepojenie so systémom OSN, ale pokračuje

¹² GATT: *Relations of the General Agreement on Tariffs and Trade with the United Nations* [online]. WT/GC/W/10, 12. február 1976. [cit. 2011-07-18]. s. 5. Dostupné na internete: <<http://docsonline.wto.org/DDFDocuments/t/WT/GC/W10.WPF>>

¹³ WTO: *Arrangements for Effective Cooperation with other Intergovernmental Organizations: Relations between the WTO and the United Nations* [online]. WT/GC/W/10, 3. november 1995 [cit. 2011-07-18]. Dostupné na internete: <<http://docsonline.wto.org/DDFDocuments/t/WT/GC/W10.WPF>>

na flexibilnom a neformálnom základe v predošlej úprave vzájomnej spolupráce. Zachovaná je preto forma vzájomnej výmeny informácií, recipročné zastúpenie ako i koordinácia aktivít. V rámci recipročného zastúpenia však aktivity WTO v systéme OSN nadobudli dodatočný rozmer účasťou Generálneho riaditeľa WTO na zasadnutiach Rady generálnych riaditeľov OSN¹⁴ (angl. „Chief executive board“) v rámci Administratívneho výboru pre koordináciu OSN. Tento výbor združuje 28 najvyšších predstaviteľov inštitúcií OSN vrátane WTO a brettonwoodských inštitúcií a má za úlohu podporovať zosúladzovanie aktivít a koherentnosť politík jednotlivých inštitúcií.

Záver

Svetová obchodná organizácia patrí ku kľúčovým prvkom inštitucionálnej štruktúry systému medzinárodných ekonomických vzťahov. Spoločne s ostatnými medzinárodnými organizáciami dotvára diferencovanú štruktúru vzťahov na rôznych úrovniach ekonomicko-politickej interakcie subjektov svetového hospodárstva a ich vzájomná prepojenosť je dôležitým momentom utvárania a realizácie globálnej hospodárskej politiky. V kontexte čoraz vyššej vzájomnej prepojenosti a interdependencie jednotlivých štátov vo svetovom hospodárstve ako i v súvislosti s meniacim sa postavením a možnosťami štátov pri utváraní koherentného globálneho vládnutia už nemožno takýto rozmer fungovania medzinárodných organizácií vnímať len ako doplnok ich hlavných aktivít, ale je nutné čoraz viac chápať vzájomnú spoluprácu medzinárodných organizácií ako kľúčový moment pre súlad aktivít a rozhodnutí v rámci realizácie globálnej hospodárskej politiky podľa príslušných mandátov jednotlivých organizácií. Načrtnutý rámec spolupráce WTO s ostatnými medzinárodnými organizáciami má priaznivé predpoklady k rozvinutiu takéhoto komplexu vzťahov do kvalitatívne vyššej polohy.

Použitá literatúra:

1. Footer, Mary E. 2006. *An Institutional and Normative Analysis of the World Trade Organisation*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2006. 375 s. ISBN 90-04-14961-9.
2. Gupta, K., R. 2008. *A Study of World Trade Organisation*. Nové Dillí: Atlantic Publishers & Distributors Ltd., 2008. 474 s. ISBN 8126909765.
3. IMF. 2005. *Review of Fund Work on Trade* [online]. 7. február 2005 [cit. 2011-07-18]. Dostupné na internete: <<http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2005/020705.pdf>>
4. Jusko, Radoslav. 2006. Rámec spolupráce Medzinárodného menového fondu, Svetovej banky a Svetovej obchodnej organizácie. In *Medzinárodné vzťahy*. ISSN 1336-1562, 2006, roč. IV. č. 2/2006. s. 106-114.
5. Lipková, Ľudmila a kol. 2011. *Medzinárodné hospodárske vzťahy*. Bratislava: Sprint dva, 2011. 433 s. ISBN 978-80-89393-37-4.
6. Lysák, Ladislav – Grešš, Martin. 2005. *Medzinárodné organizácie*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2005. 224 s. ISBN 80-225-1965-0.

¹⁴ Pozri: Portál *Chief Executive Board for Coordination* [online]. [cit. 2011-07-18]. Dostupné na internete: <<http://www.unsceb.org/ceb/home>>

7. Macrory, Patrick – Appleton, Arthur Edmond – Plummer, Michael (ed.). 2005. The World Trade Organisation: Legal, Economic and Political Analysis. New York: Springer, 2005. 859 s. ISBN 0387226850.
8. MRÁZ, Stanislav. 2011. Medzinárodné právo verejné. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2011. 280 s. ISBN 978-80-225-3148-1.
9. Valachová, Alexandra. 1996. Svetová obchodná organizácia: Sprievodca záverečným dokumentom Uruguajského kola GATT. Bratislava: Slovenská obchodná a priemyselná komora, 1996. 144 s. ISBN 8085588420.
10. <http://wto.org>

Kontakt

Ing. Michal Ščepán, Ph.D.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

85235 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: michal.scepan@euba.sk

Pavel Škriniar

FAKULTA PODNIKOVÉHO MANAŽMENTU
EKONOMICKÉ UNIVERZITA V BRATISLAVE

HĽADANIE PRÍČIN FINANČNEJ KRÍZY A MOŽNOSTÍ JEJ RIEŠENIA

Abstrakt

Finančná kríza má svoje dôvody predovšetkým v nezvládnutí podstaty úverov, keď vlády niektorých krajín začali na pokrytie nie nevyhnutných štátnych výdavkov emitovať štátne dlhopisy. Miera dôveryhodnosti konkrétnych krajín finančnými trhmi sa dá merať pomocou rizikových prirážok.

Kľúčové slová: riziková prirážka, PIIGS, finančná kríza.

Abstract

The financial crisis has its reasons in particular the nature of the mismanagement of credit when the governments of some countries have begun to cover government spending is not necessary to issue government bonds. Confidence level of particular countries, financial markets can be measured by risk premiums.

Key Words: Credit default swap, PIIGS, the financial crisis.

Úvod

O finančnej kríze v Európe sa začalo hovoriť po tom, čo vyšlo najavo, že Grécko zmanipulovalo štatistiky ekonomických ukazovateľov. Sprvu sa kríza týkala iba Grécka, no už po pár mesiacoch, začiatkom roku 2010, sa postupne do skupiny krízových krajín dostali Portugalsko, Írsko, Španielsko a Taliansko. V médiách sa tieto krajiny začali hanlivo označovať ako „PIIGS“. V bankách, ktoré mali materské spoločnosti v jednej z týchto krajín, bolo preto zakázané používať toto označenie.

Počiatky krízy

Cesta k najväčšiemu problému Európskej únie začala v rozšírení menovej únie o nových členov. „Vytvorenie jednotného trhu v rámci Európskej únie a vytvorenie eura boli prvotné myšlienky na zvýšenie hospodárskeho rastu v eurozóne.“¹ Prijatie jednotnej európskej meny krajine pomohlo. Grécko po prijatí eura vykazovalo ekonomický rast na úrovniach od 4 do 5 % ročne (roky 2001-2007) a miera nezamestnanosti v krajine postupne klesala. Tieto pozitívne ekonomické ukazovatele boli však podporované úverovou expanziou. Objem úverov rástol každoročne aspoň o 15 %. V roku 2008 predstavoval dlh krajiny jej takmer celoročný HDP a odhady Európskej komisie pre rok 2011 boli v tom čase v prípade nezmenených výdavkoch na hodnotách 135 % HDP (v skutočnosti po drastických škrtach dosiahol až 165 % HDP). Krajina sa nedostatok financií rozhodla riešiť predovšetkým emisiou štátnych dlhopisov s krátkymi splatnosťami. Krátke splatnosti majú tú nevýhodu, že

¹ KMEŤKO, M. Future of banking, 2003 Karviná, str. 146.

dlh sa bude v krátkom čase splácať ďalším dlhom. Negatíva takéhoto splácania dlhu boli viditeľné pri Argentíne v roku 2000. „V Argentíne bola dôvodom bankrotu, paradoxne, svedomitá implementácia odporúčaní MMF. Krajina začiatkom 90. rokov naviazala kurz svojej meny pevne na americký dolár a argentínske peso sa zrazu stalo najtvrdšou menou v Latinskej Amerike. Vo svete sa hovorilo o argentínskom hospodárskom zázraku. Ekonomický zázrak však zlikvidoval rastúci kurz amerického dolára. Ten automaticky dvíhal kurz argentínskeho pesa oproti svetovým menám. Argentínske výrobky mali problém s odbytom a klesal ich export. Aby vláda udržala výmenný kurz pesa k doláru, musela si doláre požičať v zahraničí a ponúknuť vysoké úroky, čo do krajiny lákalo špekulatívny kapitál. Zadlženie prudko narástlo. Podobným prekliatím sa pre málo produktívnu grécku ekonomiku stalo euro.“²

Začiatok krízy a jej eskaláciu možno vysledovať na vývoji rizikových prirážok (CDS - Credit Default Swaps) krajín PIIGS. Riziková prirážka sa udáva v stotinách percenta. Teda ak je prirážka vo výške 2500 bodov, znamená to, že výnosy dlhopisov emitenta sú o 25 percentuálnych bodov vyššie, než aké má Nemecko. Prirážky sa pripočítavajú k výnosom najbezpečnejších dlhopisov a práve Nemecko je z pohľadu investorov a veriteľov považované za najbezpečnejšiu krajinu v Európe. Úroky na desaťročných nemeckých dlhopisoch klesli za posledných päť rokov z úrovne 3,8 % na 2,2 %. Takto nízky výnos mohlo Nemecko ponúkať práve preto, že ho investori považujú za bezpečný prístav financií v Európe. Vývoj rizikových prirážok a úrokových sadzieb desaťročných nemeckých dlhopisov za uplynulých päť rokov ukazujú nasledujúce grafy.

Graf 1 – Vývoj rizikových prirážok krajín PIIGS

Zdroj: Bloomberg

² BALÁŽ, V. <http://hnonline.sk/nazory/c1-40604660-statny-bankrot-nie-je-casty-ani-vynimocny>, 12. 12. 2011.

Graf 2 – Vývoj výnosov 10-ročných dlhopisov Nemecka

Zdroj: Bloomberg

Z grafu 1 vyplýva, že finančné trhy začali rozlišovať rizikovosť krajín, v ktorých sa platí eurom, koncom roka 2008. Prvý výraznejší rast prirážok nastal začiatkom mája 2010, keď začalo prvý raz hovoriť o možnom bankrote Grécka. Trhy boli sprvu uisťované silou celej Eurozóny, no ako vidieť na vývoji prirážok, vyhláseniam politických predstaviteľov príliš neverili. Ich nedôvera sa prejavila v náraste cien CDS. Ďalší výraznejší vzostup úrovne CDS nastal v júli 2011, keď už bolo jasné, že Grécko bude potrebovať ďalšie úvery, aby mohlo fungovať. Priemerná splatnosť gréckych dlhopisov sa v júli zvýšila z 6,87 roka na 19,78 roka. Takto výrazný nárast priemernej splatnosti bol spôsobený novými emisiami tridsaťročných štátnych dlhopisov. Začiatok tohtoročnej jesene znamenal ďalší prudký nárast prirážok, čím sa priblížili k dvojtisícovej hranici. Neistota vyplývala aj z reakcií gréckych politikov, ktorí plánovali uskutočniť referendum na zistenie názoru obyvateľstva, či sa má Grécko naďalej zadlžovať a prijať finančnú pomoc od európskych krajín. Začiatkom decembra museli krajiny PIIGS v priemere ponúkať investorom takmer o 26 percentuálnych bodov vyšší výnos, než ponúkalo Nemecko. Trhy predpokladali, že krach Grécka je „takmer istý“ a prispôbovali tomu aj ocenenie jeho dlhopisov. Prípadný krach niektorej európskej krajiny by však nebol prvý a s veľkou pravdepodobnosťou ani posledný. Naposledy v Európe zbankrotovalo Rusko v roku 1998. Krach člena eurozóny by bol však prvý, ktorý by zažila krajina po prijatí eura.

Vývoj v Írsku, Portugalsku a Španielsku

Pre príčiny súčasného stavu v Írsku treba ísť hlbšie do histórie. Írsky ekonomický zázrak začal v roku 1986, keď sa výrazne znížilo daňové zaťaženie. Zníženie daňovej záťaže z 54 % na 30 % podporilo domácu ekonomiku a nezamestnanosť sa za desaťročie znížila z 17 % na 5 %. Na druhej strane do ekonomiky začal prichádzať zahraničný kapitál, keďže ho lákala aj kvalifikovaná a anglicky hovoriaca pracovná sila, a krajina začala byť od neho závislá. So zvyšujúcimi sa pracovnými príležitosťami začali rásť mzdy a teda aj ceny, aj keď nie všetkých komodít. Írsko bolo otvorenou ekonomikou, čo bolo, ako sa neskôr ukázalo, jeho veľkým negatívom. Zahraničný podnikateľský subjekt má totiž menej zábran presunúť výrobu do inej krajiny než domáci subjekt. Prijatím eura sa prejavili nevýhody ekonomiky

založenej na zahraničnom kapitáli. Jednotná mena znamenala nižšie úrokové sadzby, čo viedlo k úverovej bubline v bankách. Ceny nehnuteľností z dôvodu doslova až prebytku prostriedkov v ekonomike začali rásť. Pracovných príležitostí však nepribúdalo tak veľa, ako by ekonomika vzhľadom na aktuálnu situáciu potrebovala. Írska vláda vyhlásila absolútnu garanciu na bankové záväzky, čím sa automaticky dostala do platobnej neschopnosti.

Silná jednotná mena a slabá konkurencieschopnosť firiem z dôvodu neschopnosti vyvážať sú príčinou krízy aj v Portugalsku. Deficit zahraničného obchodu z roka na rok rástol a presiahol 15 % HDP. Španielsku sprvu prijatie novej meny pomohlo k výraznému hospodárskemu rastu. Nezamestnanosť klesla na menej než polovičnú hodnotu. Ekonomický rast bol však spôsobený predovšetkým vývojom v stavebnom priemysle. Nové nehnuteľnosti sa stavali s výraznou úverovou podporou španielskych bánk. Úvery sa poskytovali tak obyvateľstvu ako aj developerským spoločnostiam.

Príčiny krízy

Každá kríza prináša okrem príležitostí na konsolidáciu aj možnosť nájsť príčiny vzniknutého stavu. Celkový vývoj na finančnom trhu sa nemôže dávať za vinu iba jednej krajine. Jednotlivé ekonomiky sú navzájom poprepájané obchodnými väzbami, finančnými tokmi a pohybom pracovnej sily. Dôvodom súčasného stavu na finančných trhoch je na jednej strane rozpočtová nezodpovednosť vlád, rast objemu úverov v hospodárstve a nesúlad medzi rastom miezd a produktivity práce. Výraznou mierou sa pod súčasný stav krajín PIIGS podpísala aj skutočnosť, že spolu s ďalšími európskymi krajinami majú jednotnú menu. V niektorých prípadoch by ich ekonomikám nesmierne pomohlo, ak by sa mohli ich národné meny oslabiť, čím by sa produkty stali na svetovom trhu konkurencieschopnejšie.

Riešenia krízy

Najčastejšie spomínaným riešením je vystúpenie problémových krajín z menovej únie. Tým by sa zlepšila ich konkurencieschopnosť v medzinárodnom obchode, pretože ich národná mena by sa rýchlo oslabilila. Napríklad Grécko by potrebovalo znížiť hodnotu svojej „domácej“ meny o 40 %.

Do popredia sa postupom času dostáva myšlienka riadiť celú európsku rozpočtovú politiku z jedného miesta. Jednotliví členovia by tak mali rozpočty, ktorých nedodržanie by nemohli až tak jednoducho riešiť emisiou štátnych dlhopisov.

Treťou možnosťou je rozdelenie menovej únie na aspoň dve skupiny, v ktorých sa bude používať vlastná mena. Napríklad Francúzsko a Nemecko ako najsilnejšie ekonomiky menovej únie by si mohli zaviesť novú menu, ku ktorej by sa dalo pripojiť iba pri striktnom dodržiavaní pravidiel.

Záver

Európa ako komplexný systém rôznych ekonomík rástla viacerými spôsobmi. Do osemdesiatych rokov sa za spôsob financovania považovala inflácia. Neskôr začali ekonomiky rásť spolu s rastom verejného dlhu, ktorý bol dokonca rýchlejší ako hospodársky rast. Ukázalo sa, že ani táto cesta nie je dlhodobou udržateľná. Ďalšou etapou boli daňové opatrenia. Ani tento stimulačný prostriedok logicky nemá potenciál dlhodobého využitia. Ďalším podporujúcim prostriedkom sa stali úvery. Preto sa do úverovej špirály následne dostali okrem štátov aj firmy a domácnosti. Tým sa však dostupné možnosti stimulácie ekonomík vyčerpali. Už niet komu požičať, dlhy nemajú kam expandovať, preto sa

ekonomika začína spomaľovať. Európa sa tak potrebuje naučiť princípom rozumného hospodárenia. To znamená, že vlády nemôžu viac míňať ako dostávať. Rozpočty majú byť aspoň vyrovnané. V opačnom prípade sa Európa môže riadiť z jedného miesta a národné vlády nebudú mať možnosť rozhodovať o peniazoch.

Použitá literatúra:

1. KOHOUT, P., 2011. Finance po krizi, 3. rozšírené vydání, Grada 2011, ISBN 978-80-247-4019-5.
2. ŠKRINIAR, P., 2011. Panike na trhoch sa nebude dať zabrániť, Investor 10/2011, ISSN 1335-8235.
3. PROKOPEC, M., 2011. Dlhová kríza riešenie má, Investor 12/2011, ISSN 1335-8235.
4. BIKÁR, M., 2011. Aktuálne trendy vývoja svetovej ekonomiky, Ekonomika a manažment, 2/2011, ISSN 1336-3301.
5. HYRÁNEK, E., BIKÁR, M. 2010 Manažment úverového financovania a úverových obchodov, Ekonóm, ISBN 978-80-225-3042-2.
6. KMEŤKO, M., 2003 Future of banking., Karviná ISBN 80-7248-215-7.
7. BALÁŽ, V. <http://hnonline.sk/nazory/c1-40604660-statny-bankrot-nie-je-casty-ani-vynimocny>, 12. 12. 2011.

Kontakt

Ing. Pavel Škriniar, PhD.

Katedra podnikových financií
Fakulta podnikového manažmentu
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
852 35 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: pavel.skriniar@euba.sk

František Škvrnda

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA

NEGATÍVNE DÔSLEDKY VOJNY NATO PROTI LÍBYI PRE MEDZINÁRODNÚ BEZPEČNOSŤ

Abstrakt

Udalosti v Líbyi v roku 2011 – jedna z ústredných mediálno-politických tém súčasnej svetovej politiky (medzinárodných vzťahov). Stručne o histórii Líbye do roku 2011 v kontexte teórie medzinárodných vzťahov. Kaddáfího režim ako nová kvalita vo vývoji Líbye. Priebeh vojny NATO proti Líbyi – základná periodizácia. Ďalšie medzníky vývoja v Líbyi v roku 2011. Nová nestabilita v Líbyi. Destabilizujúce účinky vojny NATO proti Líbyi pre súčasnú medzinárodnú bezpečnosť.

Kľúčové slová: arabská jar, konflikt, NATO, Prechodná národná rada, svetová politika v roku 2011, Veľká líbyjská arabská ľudová socialistická džamáhírja, vojna.

Abstract

Libyan affairs in 2011 – one from central medial-political topics in contemporary world politics (international relations). Short of Libyan history till 2011 in context of theory of international relations. Gaddafis regime as new quality in development of Libya. Course of NATO War against Libya – basic periodization. Another milestone of development in Libya in 2011. New instability in Libya. Effects of destabilization of NATO War against Libya for contemporary international security.

Key words: Arab Spring, conflict, Great Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya, National Transitional Council, NATO, war, World politics in 2011.

Úvod

Fenomén Líbye v roku 2011 sa stal jednou z ústredných mediálno-politických tém súčasnej svetovej politiky (medzinárodných vzťahov). Konflikt, ktorý vznikol v tejto krajine na začiatku roku 2011, sa objasňuje viacerými spôsobmi, ktoré sú značne kontroverzné. Bez nároku na úplnosť poukážeme na tri základné kontexty objasňovania líbyjského konfliktu v roku 2011, pri ktorých však vystupujú do popredia rôzne aspekty porušovania ducha i noriem medzinárodného práva¹:

- Masívne porušovanie ľudských práv vládnucich režimom, ktoré vyžaduje zasiahnuť (ide o jeden z ďalších prípadov mimoriadne protirečivých humanitárnych intervencií, ktoré doteraz priniesli viac komplikácií ako ich dokázali vyriešiť).
- Občianska vojna, do ktorej bezprecedentne zasiahli na strane vzbúrencov medzinárodné sily medzinárodnej západno-arabskej koalície vedenej NATO.
- Zneužitie požiadavky vytvorenia bezletovej zóny, ktorá je právne, politicky i vojensky veľmi vážnou záležitosťou na útoky proti legitímnej vláde krajiny na základe rezolúciu BR OSN č. 1973 z 18. marca 2011.

¹Vojna proti Líbyi sa považuje niektorými autormi aj za jeden z posledných pokusov USA a ich najbližších spojencov o riešenie problémov svetovej politiky v duchu nového svetového poriadku.

Napriek zložitosti celého problému, ktorý má mnoho smerov a rovín a pozostáva z mnohých parciálnych tém, patríme k tým teoretikom medzinárodných vzťahov, ktorí tento ozbrojený konflikt vidia vo svetle porušenia noriem medzinárodného práva na základe zneužitia uvedenej rezolúcie. Vojna proti Líbyi patrí do série mimoriadne kontraproductívnych vojenských akcií USA a ich blízkych spojencov (najmä v rámci NATO) spojených s použitím ozbrojeného násillia voči zvrchovaným štátom v období po rozpade bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov. Ide o akcie od bombardovania „malej“ Juhoslávie v roku 1999, cez invázie do Afganistanu v roku 2001 a Iraku v roku 2003, ktorá bola formálne ukončená až po bombardovanie Líbye. Považujeme za potrebné poukazovať na negatívne následky vojny NATO proti Líbyi pre medzinárodnú bezpečnosť.

Vzhl'adom na to, že líbyjský konflikt najmä v podobe občianskej vojny naďalej pretrváva a jeho koniec (politická, sociálno-ekonomická i bezpečnostná stabilita v krajine je v nedohľadne), je cieľom príspevku poukázať len na základné príčiny vzniku tohto fenoménu.

Stručne o histórii Líbye do roku 2010 v kontexte teórie medzinárodných vzťahov

Líbya alebo možno presnejšie územie, ktoré tvorí súčasnú Líbyu, má bohatú históriu, ktorá sa v pohľade Západu odvíja od čias Feničanov, antického Grécka a Ríma, prechádza cez arabské obdobie, tureckú (osmanskú) nadvládu až po taliansku kolonizáciu krajiny². Boj o nezávislosť súčasnej krajiny začína v roku 1943 a Líbya sa stáva slobodným, zvrchovaným štátom – monarchiou – v roku 1951. V krajine si však Západ zachovával naďalej veľmi silný vplyv.

Súčasná Líbya predstavuje štátny útvar, ktorý pozostáva z troch historických území – Tripolitánie³ (Tripolska), Kyrenajky a Fezzánu. V súvislosti s týmto faktom, niektorí autori uvažujú aj o tom, že jedným zo (skrytých) cieľov vojny proti Líbyi jej je rozdelenie⁴.

Okrem toho má krajina mimoriadne zložitú vnútornú sociálno-etnickú diferenciaciu, ktorá sa charakterizuje aj ako kmeňová (tribalizmus)⁵. Pri medzinárodnopolitickej charakteristike Líbye je vhodné zdôrazniť, že sa zaraďuje medzi krajiny Maghrebu – arabského Západu.

Do popredia pozornosti teórie medzinárodných vzťahov sa však Líbya dostala až po roku 1969, keď Muammar Kaddáfí na čele Hnutia slobodných dôstojníkov nekrvavým prevratom zvrhol kráľa Idrisa a postavil sa na čelo štátu. Jeden z renomovaných historikov modernej Líbye Dirk Vandewalle obrazne tieto udalosti označujú aj za púštnu búrku⁶, čo je pojem, ktorý sa používa najmä v súvislosti s vojnou proti Iraku v 1991. Po zrušení cudzích vojenských základní z územia Líbye (najmä leteckej základne Wheelus, neďaleko Tripolisu, kde boli v rokoch 1943 – 1970 dislokované sily USA), znárodnení majetku viacerých zahraničných firiem a uskutočnení ďalších protizápadných krokov (zameraných predovšetkým proti USA a Izraelu) si vodca líbyjskej revolúcie vytvoril širokú plejádu nepriateľov. V roku 1979 USA zaradili Líbyu medzi štáty podporujúce terorizmus. Symbol

²Simons, G.: *Libya: The Struggle for Survival*. New York : St. Martin's Press, 1996, s. 91 – 141; St. John, R. B.: *Libya: From Colony to Independence*. Oxford : Oneworld, 2008, s. 1 – 83; Wright, J.: *A History of Libya*. New York : Columbia University Press, 2010.

³Mattingly, D. J.: *Tripolitania*. London – New York : Routledge, 1995.

⁴Nazemroaya, M. D.: *The War on Libya : An Imperialist Project to Create Three Libyas*. In Global Research.ca. Centre for Research on Globalisation. 29. júla 2011. Prístupné na <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=25637>. Navštívené 26. novembra 2011.

⁵Obeidi, A.: *Political Culture in Libya*. Richmond : Curzon Press, 2001, s. 108 – 135.

⁶Vandewalle, D.: *A History of Modern Libya*. Cambridge – New York : Cambridge University Press, 2006, s. 77 – 96.

protilíbyjských postojov stelesňoval prezident USA R. Reagan, ktorý označoval M. Kaddáfího za „besného psa Stredného východu“.

Vo vývoji Líbye sa od roku 1969 vyčleňuje viacero, resp. relatívne samostatných etáp, ktoré sú jednotlivými autormi⁷ vymedzované rôzne, pričom často sú úzko spojené aj so zmenami v medzinárodnopolitickej orientácii krajiny. Základné obdobia možno vyčleniť len veľmi relatívne a ide najmä o:

1. obdobie po revolúcii, ktoré sa spravidla vymedzuje v rokoch 1969 – 1973.
2. obdobie v rokoch 1973 – 1986, ktoré je spojené najmä s tzv. Zelenou revolúciou⁸.
3. obdobie po roku 1986, ktorého koniec sa však vymedzuje v dlhom čase od roku 1998 až po 2007, keď úplne končí medzinárodnopolitická izolácia krajiny.
4. obdobie od konca 20. storočia, resp. od začiatku 21. storočia (po prekonaní medzinárodnopolitickej izolácie) do pádu Džamahíríje v roku 2011.
5. „Postdžamahíríjské“ obdobie, ktoré je zatiaľ v úplných začiatkoch ale poznamenané mimoriadnou neprehľadnosťou a chaosom, ktorý má často aj podobu bojov vrátane ozbrojených o moc medzi jednotlivými skupinami (kmeňmi) vzbúrencov..

Za medzník vo vývoji Líbye sa považuje aj vyhlásenie Líbyjskej arabskej ľudovej socialistickej džamahíríje 2. marca 1977 predstavujúcej špecifický prípad štátu tzv. priamej demokracie. Špecifický moment vo vývoji Líbye tvorí aj obdobie sankcií OSN 1992 – 2003.

Nová vlna záujmu o Líbyu sa objavuje práve po roku 2003, keď sa rušia sankcie OSN voči nej a postupne dochádza k prelomeniu jej medzinárodnopolitickej izolácie. Kvalitatívnu zmenu v tomto smere znamenalo obnovenie diplomatických vzťahov Líbye a USA v máji 2006. Luis Martinez už v roku 2007 prišiel s koncepciou pohľadu na Líbyu ako na model konverzie „zlyhávajúceho“ štátu⁹ a popísal ju ako „konverziu“ režimu¹⁰, pričom zároveň poukazoval na problematickosť potenciálu Džamahíríje k zmene¹¹. Okrem toho nastolil aj otázku, čo bude s Líbyou po Kaddáfími¹²? V tomto kontexte uvažoval aj o otázke ceny líbyjskej rehabilitácie, ktorá však vôbec nebola spojená s takými tragickými a nemilosrdnými udalosťami, ako sa vyvinuli od marca 2011.

Priebeh vojny NATO proti Líbyi

V príspevku nie je možné rozobrať celú škálu príčin, podmienok a súvislostí líbyjského konfliktu v roku 2011, ktorý budeme charakterizovať ako vojnu NATO proti Líbyi, ktorý je rozšírený najmä v kruhoch kritického sociálneho myslenia a alternatívnych médiách¹³. Na označenie tohto ozbrojeného konfliktu sa používajú aj ďalšie pomenovania, spomedzi ktorých sú najčastejšie: vojna o Líbyu, vojna v Líbyi a občianska vojna v Líbyi.

⁷St. John, R. B., cit. dielo; Vandewalle, D., cit. dielo.

⁸Dirk Vandewalle vymedzuje ako jedno zo špecifických období „bezštátnu spoločnosť Zelenej knihy“ (pozri Vandewalle, D., cit. dielo, s. 97 – 138), po ktorej sa čoraz viac začali ukazovať limity líbyjskej revolúcie.

⁹Martinez, L.: *The Libyan Paradox*. New York : Columbia University Press, 2007, s. 4 – 8.

¹⁰Tiež tam, s. 43 – 84.

¹¹Tiež tam, s. 117 – 152.

¹²Tiež tam, s. 153 – 158.

¹³Pozri Engdahl, F. W.: *NATO's war on Libya is directed against China*. In Axis of Logic. Finding Clarity in the 21st Century. Mediaplex. 28. septembra 2011. Prístupné na http://axisoflogic.com/artman/publish/Article_63808.shtml. Navštívené 27. novembra 2011. Lamb, F.: *Dispatch From Libya: NATO's War Against Libya's Civilians*. The Intel Hub. 8. júla 2011. Prístupné na <http://theintelhub.com/2011/07/08/natos-war-against-libyas-civilians/>. Navštívené 27. novembra 2011. Zaujímavé je, že tento článok vyšiel o deň neskôr aj vo Foreign Policy Journal. Phillips, P.: *NATO's War on Libya is a Propaganda Fest*. In The Daily Censored. Underreported News and Commentary. 28. augusta 2011. Prístupné na <http://dailycensored.com/2011/08/28/nato%E2%80%99s-war-on-libya-is-a-propaganda-fest/>. Navštívené 28. novembra 2011.

V každom prípade vojna NATO proti Líbyi vybočuje z bežných politických a sociálno-ekonomických podmienok, ktoré pôsobili v posledných desaťročiach (po rozpade bipolarity v medzinárodných vzťahoch) ako na vnútroštátnej a regionálnej úrovni Líbye ale sú odlišné aj od širších medzinárodnopolitických – globálnych – procesov, toľž ak zoberieme do úvahy spôsob riešenia bezpečnostných problémov. Okrem toho sa v mediálnopolitických komentároch zvyrazňuje skutočnosť, že procesy v Líbyi mali spočiatku celkom iný charakter ako v ďalších krajinách, kde prebieha tzv. arabská jar, lebo sa odohrávali v inom sociálno-ekonomickom prostredí – napriek všetkých komplikáciám života v Líbyi, sa všeobecne pripúšťa, že pred rozpútaním vojny v nej, bola najrozvinutejšou krajinou v severnej Afrike (Maghrebe).

Možno poukázať na tri základné spôsoby vysvetľovanie tejto problematiky z medzinárodnopolitického hľadiska:

- vojna NATO proti Líbyi je prípravou na vojny o zdroje, ku ktorým bude dochádzať v budúcich rokoch najmä v Afrike, pričom Líbya napriek svojej kontroverznosti (v prvom rade svojho vodcu) predstavovala symbol, ktorý bolo vhodné zlikvidovať,
- vojna NATO proti Líbyi vznikla v dôsledku nevypočítateľnosti správania líbyjského vodcu Muamara Kaddáfího a toho, že neplnil viacero z dohodnutých kontraktov najmä v oblasti nákupu zbraní a vojenskej techniky ale aj v iných a vnútropolitických pomeroch v krajine, čo viedlo k tomu, že z oficiálnych štátnych kruhov sa na jeho podporu postavili len ojedinele niektorí politici z latinskoamerických a afrických štátov, popr. predstavitelia Africkej únie. Na získanie určitého uceleného pohľadu na vývoj konfliktu v Líbyi poukážeme len stručne na možnú jeho základnú, formálnu periodizáciu, resp. na jeho medzníky, čo sa však vzhľadom na to, že v skutočnosti ešte neskončil, môže charakterizovať neskôr, po ďalšom výskume, aj iným spôsobom:

1. Vzbura (povstanie, revolúcia) v Líbyi začala 15. februára nepokojmi v Bengází. 17. februára sa rozšírili aj do ďalších miest v Kyrenajke a tento deň sa označoval aj ako „Deň hnevu. 20. februára malo dôjsť k streľbe líbyjských ozbrojených zložiek do radov vzbúrencov. Neskôr sa táto správa označila za výbuch informačnej bomby¹⁴. Od týchto dní je konflikt v Líbyi témou masívnej dezinformačnej kampane, ktorú uskutočňujú západné „mainstreamové“ médiá. V reakcii na informácie o násilí proti vzbúrencom bol Kaddáfího režim odsudzovaný najmä západnými štátmi ako aj arabskými štátmi, ktoré majú k nemu blízky vzťah. Neskôr začína dochádzať k evakuácii cudzincov vrátane diplomatických predstaviteľov. Zásadnú zmenu situácie predstavuje 17. marca 1973 prijatie rezolúcie BR OSN č. 1973 zakazujúca všetky lety vo vzdušnom priestore Líbye, s výnimkou humanitárnych a povolujúca členským štátom použitie sily, mimo okupácie, k ochrane životov civilného obyvateľstva a obývaných území Líbyjskej arabskej džamáhírije pred ich ohrozujúcimi útokmi. Túto rezolúciu si Francúzsko, Veľká Británia a USA vysvetlili ako možnosť leteckých útokov voči silám Kaddáfího režimu, ktorý však už dopoludnia 18. marca vyhlásil okamžité prímerie a zastavenie vojenských operácií na území Líbye, čo sa však vraj nedodržiavalo.

2. Dňa 19. marca začala vzdušná intervencia do Líbye (okolo 15:00 vyleteli prvé francúzske prieskumné lietadlá do jej vzdušného priestoru), ktorej deklarovaným cieľom bolo vytvorenie bezletovej zóny, zastavenie postupu Kaddáfího pozemných síl, ukončenie bojov a

¹⁴Tento pojem sa objavil 28. februára 2011 v ruskom denníku Komsomol'skaja Pravda. Pozri Alechina J.: *Zapad vrjot o bunte v Livii kak v 2008-m o vojne v Gruzii*. Prístupné na <http://www.kp.ru/print/article/25644.5/808675>. Navštívené 28. novembra 2011.

ochrana civilného obyvateľstva. Neskôr sa viackrát uviedlo, že skutočným cieľom operácie je vojensky podporiť vzbúrencov a prispieť k tomu, aby zvrhli Kaddáfího režim. 27. marca to urobil bývalý britský minister obrany L. Fox, 10. apríla to zopakoval bývalý britský premiér T. Blair a 14. apríla to oficiálne potvrdili i USA, keď jej ministerka zahraničia H. Clintonová pôvodný cieľ akcie rozšírila o cieľ (už mimo mandát OSN) – zvrhnutie vládnuceho režimu. Do 31. marca prebiehala operácia pod názvom Úsvit Odyssey vytvoreným USA, ktoré jej velili. 23. marca sa rozhodlo o podriadení aktivít jednotlivých štátov spoločnému veleniu NATO a operácia získala názov Zjednotený ochranca. Na operácii, ktorá mala západno-arabský charakter sa priamo vojensky zúčastnilo 12 štátov. Okrem štátov NATO – Francúzska, Veľkej Británie, USA, Belgicka, Holandska, Kanady, Nórska, Španielska a Turecka to boli aj Katar, Spojené arabské emiráty a Švédsko. Operácia Zjednotený ochranca bola formálne ukončená 31. októbra. Vojenské letecké aktivity skončili 23. októbra, pričom počas celej operácie bolo uskutočnených 26 323 vzletov, z ktorých 9 658 malo bojový charakter – bolo namierené proti nejakému vojenskému cieľu.

3. Napriek tomu, že orgán – Prechodná národná rada – ktorý prevzal moc v štáte (za veľmi pochybnou legitimitou) požiadala NATO o pokračovanie v „ochrane“ krajiny, pakt s týmto nesúhlasil. Vojna v krajine však pokračuje a na čele síl, bojujúcich proti novému režimu je Zelené hnutie odporu.

Významnými medzníkmi, ktoré možno zaradiť do kľúčových momentov vývoja konfliktu v Líbyi, patria ešte:

- 21. – 23. augusta – dobytie Tripolisu vzbúrencami
- 20. októbra dobytie Syrty a zavraždenie Muammara Kaddáfího

Situácia v Líbyi zostala neprehľadnou. Vzhľadom na tribláno-etnický charakter krajiny sa predpokladá, že boje o moc v nej môžu ešte dlho pretrvávať. Už väčšinou štátov uznaná Prechodná dočasná rada má v štáte len obmedzenú kontrolu, nehľadiac na to, že v jej vnútri sa už rozohrelo viacero sporov o moc, ktoré končili aj usmrtením (politickými vraždami) protivníkov.

Okrem toho je okolo krajiny stále veľká miera dezinformovanosti. Prispieva k nej aj samotné NATO (USA), ktoré v tomto prípade nezverejňujú žiadne oficiálne informácie o počte mŕtvych a zranených v operácii na rozdiel od podobných operácií v Iraku a Afganistane. Podobne zatiaľ veľkou „nepoznanou“ je pôsobenie súkromných vojenských a bezpečnostných spoločností v tomto konflikte. V súčasnosti je veľmi ťažké nájsť skutočne dôveryhodný zdroj informácií o situácii v Líbyi.

Za najtragickejšie výsledky vojny NATO proti Líbyi možno považovať:

- počty ľudských obetí, ktoré sa v celom konflikte odhadujú na 40 – 60 tisíc životov (čo je necelo 1 % obyvateľstva), pričom tí, ktorí zahynuli v dôsledku aktivít Kaddáfího síl, nepredstavujú ani zd'aleka ich polovicu;
- zničenie sociálnej infraštruktúry krajiny, ktorá bola najrozvinutejšou v severnej Afrike a jej sociálno-ekonomický rozvrát, čo sa môže negatívne prejaviť aj v okolitých štátoch, resp. v širšom regióne;
- kritická sociálno-ekonomická situácia, ktorá v niektorých častiach krajiny, najmä tam, kde bol odpor prokaddáfiovských síl najväčší, nadobúda charakter humanitárnej katastrofy;
- rozsiahle porušovanie ľudských práv, ktoré je spojené s pôsobením síl, hlásiacich sa k novému režimu Prechodnej národnej rady.

Namiesto záveru o destabilizujúcich účinkoch vojne NATO proti Líbyi pre súčasnú medzinárodnú bezpečnosť

1. Táto vojna sa stala prejavom neochoty (nezájmu, neschopnosti) vládnych hospodárskych a politických elít štátov Západu riešiť procesy, ktoré pôsobia v podmienkach globálnej krízy začiatku 21. storočia. Možno očakávať viaceré neželané následky tejto vojny vo vývoji medzinárodných vzťahov najmä v regióne ale aj v širšom globálnom rámci, ktoré budú mať najmä sociálno-ekonomický charakter. Absolútnym nezmyslom je vydávanie peňazí na vojnové účely v krajinách, ktoré trpia vážnymi hospodárskymi ťažkosťami v dôsledku krízy – samozrejme pokiaľ nejde o sily vojenskopriemyslového komplexu, ťažiaceho z akéhokoľvek konfliktu, krízy či napätia.

2. Vojna NATO proti Líbyi predstavuje súčasť procesu, ktorý sa niekedy nazýva organizovaným chaosom a je zreteľný v zahraničnej a bezpečnostnej politike USA v 21. storočí a nezmenil sa ani po nástupe prezidenta B. Obamu, sľubujúceho nový vzťah USA k arabským a moslimským štátom. Ide najmä o podporu síl v boji proti ťažko vypočítateľnému protivníkovi, ktoré sú však ešte menej vypočítateľnejšie ako režim, čo nahradili. Jednou z najkomplikovanejších stránok tohto procesu predstavuje, že súčasťou síl nového režimu sú islamské extrémistické skupiny spojené s al-Kájdou. Teória organizovaného chaosu bude síce upadajúcou silou USA vo svetovej politike strácať na účinnosti, ale môže ho vážne destabilizovať.

3. Postoj západných krajín vedúcich vojnu proti Líbyi preukázal prezieravý vzťah časti vládnych hospodárskych a politických elít k riešeniu problémov rozvojového sveta. Predstavuje aj ďalší prejav dvojitého metra vo vzťahu k režimom v tomto svete, kde je oveľa viac „dovolené“ tým štátom, ktorých elity sú ústretové (submisívne) voči Západu, najmä USA.

4. Parciálnu aj keď mimoriadne kontroverznú otázku možných následkov tejto vojny predstavuje možný návrat niektorých štátov k snahe získať jadrové zbrane a celkového oslabenia procesu jadrového odzbrojenia. Líbyjská cesta ustúpenia od tohto programu ktorá vyústila do vojnovnej tragédie, môže viac režimov, zaradovaných do rôznych skupín nespoľahlivých, upadajúcich a pod., vyvolať záujem o iné konania a správanie.

5. Nastane ďalší pokles dôvery v západné masovoinformačné prostriedky, ktoré o vojne informovali zle, tendenčne, neraz i lživito a uverejňovali informácie, čo sa ukázali vzápätí neoverenými či nepravdivými. Tento pokles sa neprejaví len v nezápadnej časti sveta, ale aj na Západe a v širších súvislostiach môže najmä v rámci organizovaného chaosu priniesť neželané následky aj pre samotný západ a jeho vládnuce elity, napr. v podmienkach hnutiach Okupujme Wall Street a pod.

6. V neposlednom rade vzniká aj otázka, ktorá sa môže stať ďalšou obeťou takejto politiky Západu? Bude to Irán, Sýria, Pakistan, či niekto iný?

Použitá literatúra:

1. Alechina J.: Zapad vrjot o bunte v Livii kak v 2008-m o vojne v Gruzii. Prístupné na <http://www.kp.ru/print/article/25644.5/808675>.
2. El-Kikhia. M. O.: Libya's Qaddafi: The Politics of Contradiction. University Press of Florida, 1997.
3. Engdahl, F. W.: NATO's war on Libya is directed against China. In Axis of Logic. Finding Clarity in the 21th Century Mediaplex. 28. septembra 2011. Prístupné na http://axisoflogic.com/artman/publish/Article_63808.shtml.

4. Lamb, F.: Dispatch From Libya: NATO's War Against Libya's Civilians. The Intel Hub. 8. júla 2011. Prístupné na <http://theintelhub.com/2011/07/08/natos-war-against-libyas-civilians/>.
5. Martinez, L.: The Libyan Paradox. New York : Columbia University Press, 2007.
6. Mattingly, D. J.: Tripolitania. London – New York : Routledge, 1995.
7. Nazemroaya. M. D.: The War on Libya : An Imperialist Project to Create Three Libyas. In Global Research.ca. Centre for Research on Globalisation. 29. júla 2011. Prístupné na <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=25637>.
8. Obeidi, A.: Political Culture in Libya. Richmond : Curzon Press, 2001.
9. Phillips, P.: NATO's War on Libya is a Propaganda Fest. In The Daily Censored. Underreported News and Commentary. 28. augusta 2011. Prístupné na <http://dailycensored.com/2011/08/28/nato%E2%80%99s-war-on-libya-is-a-progaganda-fest/>.
10. Ronen, Y.: Qaddafi's Libya In World Politics. Boulder : Lynne Rienner Pub, 2008.
11. Simons, G.: Libya: The Struggle for Survival. New York : St. Martin's Press, 1996, 2nd ed.
12. St. John, R. B.: Libya: From Colony to Independence. Oxford : Oneworld, 2008.
13. St. John, R. B.: Libya: Continuity and Change. London – New York : Routledge, 2011.
14. Škvrnda, F.: Tragickosť a iracionálna krutosť líbyjskej vojny (historicko-sociologický náčrt). 8. júla 2011. Prístupné na <http://publica.cz/index.php/pdfpublica/pro-a-proti/440-tragickos-a-iracionalna-krutos-libyjskej-vojny-historicko-sociologicky-nart.html>
15. Vandewalle, D.: A History of Modern Libya. Cambridge – New York : Cambridge University Press, 2006.
16. Vandewalle, D.: Libya since 1969: Qadhafi's Revolution Revisited. Palgrave Macmillan, 2011
17. Wright, J.: A History of Libya. New York : Columbia University Press, 2010.

Kontakt

mim. prof. doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita

Dolnozemska 1

852 35 Bratislava

E-mail: skvrnda@euba.sk

František Škvrnda

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA

IDENTITA MALÉHO ŠTÁTU NA ZAČIATKU 21. STOROČIA¹

Abstrakt

Komplikovaná teoretická (sociologicko-politologická) interpretácia jednotnej prezentácie štátu v podmienkach súčasných medzinárodných vzťahov. Protirečivý vplyv globalizácie, postmoderny a vznikajúcej multipolarity v medzinárodných vzťahoch na možnosti jednotnej prezentácie malého štátu. Stručne o chápaní malého štátu v súčasnej teórii medzinárodných vzťahov a jeho základných oblastiach. Identita štátu a jej pôsobenie v medzinárodných vzťahoch. Identita štátu ako prvok asymetrie v medzinárodných vzťahoch. **Kľúčové slová:** jednotná prezentácia štátu, malý štát, súčasné medzinárodné vzťahy, identita štátu.

Abstract

Complicated theoretical (sociological-politic) interpretation of unitary presentation of state in conditions of contemporary international relations. Contradictory influence of globalization, post-modern and emerging multipolarism in international relations on possibility of unitary presentation of small state. Shortly of approach the small state in contemporary theory of international relations and its basic areas. Identity of state and its impact in international relations. Identity of state as element of asymmetry in international relations.

Key words: unitary presentation of state, contemporary international relations, small state, identity of state.

Úvod

Jednotná prezentácia štátu predstavuje v podmienkach súčasných medzinárodných vzťahov mimoriadne komplikovaný fenomén. Ide o tému, ktorá je rozpracovaná viac mediálno-politicky ako teoreticky, čo číni problémy s jej interpretáciou z vedeckého, odborného pohľadu teórie medzinárodných vzťahov. Vo všeobecnosti má pojem jednotná interpretácia predovšetkým právny charakter a sociologicky-politologicky ho ťažko objasňovať, najmä v podmienkach, ktoré sa spájajú s multiparadigmality.

Cieľom príspevku je poukázať na vybrané sociologicko-politologické problémy chápania identity malého štátu v jednotnej interpretácii v jeho zahraničnej politike na začiatku 21. storočia. Za hlavnú otázku, ktorá vyžaduje skúmanie v tomto kontexte, považujeme meniacu sa pozíciu štátu v (jeho možnosti) vo vnútornej i zahraničnej politike, ktorá sa stáva čoraz komplikovanejšou práve v malých štátoch.

Rámec analýzy témy vidíme aj v kontexte troch rozsiahlych makrospoločenských procesov, ktoré prebiehajú v súčasnom svete, sú navzájom v kontrapozícii, ale sa aj dopĺňajú:

- globalizácie s jej deformovaným, neoliberalným prozápadným spôsobom,

¹ Spracované v rámci grantu VEGA 1/0763/10 *Postavenie a úlohy diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu.*

- prechodu častí štátov najmä v západnom svete do štádia postmoderného vývoja spoločnosti, ktoré je spojené s prehlbovaním a rozvojom radu krízových procesov,
- tendenciou k vytváraniu multipolárneho usporiadania moci v medzinárodných vzťahoch na začiatku 21. storočia.

Stručne o chápaní malého štátu v súčasnej teórii medzinárodných vzťahov

Problémom malých štátov sa venovala v teórii medzinárodných vzťahov dlho okrajová pozornosť a dodnes nie je všeobecne prijatá a uznávaná ich definícia. Tento stav možno pripísať aj anglosaskej orientácii tejto teórie na otázky svetovej politickej moci, najmä pôsobeniu veľmocí v nej, v tieni čoho boli aj štáty, ktoré mali malý potenciál a silu. Ako uvádzajú Iver B. Neumann a Sieglinde Gstöhl, teória medzinárodných vzťahov má nielen štátnocentristický charakter ale sa aj sústreďuje predovšetkým na otázky moci², čo dlho podmieňovalo aj pohľad na malé štáty.

Za malý štát budeme považovať taký štát, ktorý má menej ako 15 miliónov (v druhom rozšírenom názore sú malé štáty také, ktoré majú menej ako 10 miliónov) obyvateľov³. Vzhľadom na to, že medzi takéto štáty patrí okolo 120 súčasných štátov, považujeme za vhodné ich ešte ďalej diferencovať na:

- malé štáty – s počtom obyvateľov od 1,5 milióna do 15 miliónov,
- veľmi malé štáty – počet ich obyvateľov sa pohybuje od 50 000 do 1,5 milióna,
- trpasličie štáty – počet ich obyvateľov je nižší ako 50 000.

Aj keď téma malých štátov je v teórii medzinárodných vzťahov sporadicky nastolovaná už od začiatku 80. rokov minulého storočia, situácia sa začala meniť až po rozpade bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov, keď malé štáty v podmienkach neurčitosti vývoja svetovej politiky začali nadobúdať väčší význam⁴. Začalo sa uvažovať o nových výzvach a možnostiach, ktoré sa pre malé štáty v týchto podmienkach objavujú. V prvom desaťročí 21. storočia sa v knižných publikáciách venovaných otázke malých štátov v súčasných medzinárodných vzťahoch nastolila aj široká škála spravidla tém ako sú najmä:

- sila malých štátov, malé štáty na svetovom trhu, slabé štáty, nerovnosť štátov, mikroštáty⁵,
- diplomacia malých štátov, mäkká sila malých štátov, pôsobenie malých štátov v medzinárodných organizáciách⁶,
- veľkých mocností a malých národov v kontexte zneisťujúcej sa suverenity národných štátov⁷ a i.

Zvýšenú pozornosť vyvolala otázka malých štátov aj v rámci procesov európskej integrácie⁸, kde sa často poukazuje na to, že v EÚ je väčšina štátov, ktorá sa dajú podľa

²Neumann, I. B. – Gstöhl, S.: *Introduction. Lilliputians in Gulliver's World*. In Beyer, J. – Gstöhl, S. – Ingebritsen, C. – Neumann, I. B. (Eds.): *Small States in International Relations*. Reykjavik - Seattle : University of Iceland Press – University of Washington Press, 2006, s. 3

³Podrobnejšie o diskusii na tému kritériá vymedzovania malých štátov pozri Škvrnda, F.: *Malé štáty ako špecifickí aktéri súčasných medzinárodných vzťahov*. In Almanach 2004, FMV Bratislava, s. 202 – 214.

⁴Hey, J. A. K.: *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior*. Boulder : Lynne Rienner, 2003; Reiter, E. – Gärtner, H. (Eds.): *Small States and Alliances*. Heidelberg – New York : Physica Verlag, 2001.

⁵Pozri Beyer, J. – Gstöhl, S. – Ingebritsen, C. – Neumann, I. B. (Eds.): *Small States in International Relations*.

⁶Cooper, A. F. – Shaw, T. M. (Eds.): *The Diplomacies of Small States: Between Vulnerability and Resilience*. Basingstoke – New York : Palgrave Macmillan, 2009.

⁷Colomer, J. M.: *Great Empires, Small Nations: The Uncertain Future of the Sovereign State*. London – New York : Routledge, 2007.

vyššie uvedenej definície označiť za malé. Okrem toho sa rozoberajú problémy malých (trpasličích) európskych štátov, ktoré sú aj mimo EÚ⁹, pričom sa poukazuje na také témy, ako sú ich geografická (geopolitická) pozícia, politická, ekonomická a iná nezávislosť, ekonomický a demografický potenciál, systém politického riadenia a pod.¹⁰

Iný okruh problémov predstavujú otázky malých štátov v rôznych regiónoch sveta, najmä v Karibiku¹¹, popr. aj otázkami tzv. malých ostrovných štátov, ktoré sú vážne ohrozené o. i. aj možnými následkami zvýšenia hladiny svetových morí. Ďalšiu podobnú otázku predstavuje otázka trvalo udržateľného rozvoja malých štátov, ktorej ekonomickými aspektmi sa zaoberá z trochu iného – užšieho – pohľadu ako je teória medzinárodných vzťahov Svetová banka¹².

Novú vlnu úvah o malých štátoch vyvolala globálna kríza začiatku 21. storočia¹³. V tejto súvislosti možno poukázať aj na skúmanie tiež pomerne rozsiahlej bezpečnostnej dimenzie malých štátov¹⁴, ktorá vystúpila do popredia záujmu bezpečnostných štúdií už v 90. rokoch minulého storočia. V súčasnosti sa v súvislosti s touto témou zvyrazňuje otázka zraniteľnosti malých štátov¹⁵ najmä v Karibiku. V súčasnej teórii (subteórii, teoretickej koncepcii) malých štátov, ktorá tvorí súčasť širšej teórie medzinárodných vzťahov sa teda stretávame s veľmi rozmanitou problematikou, kde sa však téma jeho identity objavuje zatiaľ len sporadicky¹⁶.

⁸Steinmetz, R. – Wiwel, A. (Eds.): *Small States in Europe*. Farnhama – Burlington : Ashgate, 2010; Thorhallsson, B.: *The Role of Small States in the European Union*. In Beyer, J. – Gstöhl, S. – Ingebritsen, C. – Neumann, I. B. (Eds.), cit. dielo, s. 218 – 230.

⁹Goetschel, L. (Ed.): *Small States Inside and Outside the European Union Interests and Policies*. Dordrecht: Kluwer, 2010.

¹⁰Eccardt, T. M.: *Secrets of the Seven Smallest States of Europe: Andorra, Liechtenstein, Luxembourg, Malta, Monaco, San Marino and Vatican City*. New York : Hippocrene Books, 2004.

¹¹Braveboy-Wagner, J. A.: *Small States in Global Affairs: The Foreign Policies of the Caribbean Community (CARICOM)*. Basingstoke – New York : Palgrave Macmillan, 2007; Lewis, P.: *Surviving Small Size: Regional Integration in Caribbean Ministates*. Kingston : University of West Indies Press, 2002; Maingot, A. P. – Lozano, W.: *The United States and the Caribbean: Transforming Hegemony and Sovereignty*. London – New York : Routledge, 2004.

¹²Pozri *The World Bank and Small States: Accelerating Partnerships*. Prístupné na <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:22336897~menuPK:34480~pagePK:64257043~piPK:437376~theSitePK:4607,00.html>. Navštívené 29. novembra 2011.

¹³McDonald, S. B. – Novo, A.: *When Small Countries Crash*. Piscataway : Transaction Publishers, 2011.

¹⁴Solidum, E. D.: *The small state: Security and world peace*. Quezon City : Kalikasan Press, 1991; Masker, J.: *Small States and Security Regimes*. Lanham : University Press Of America, 1995; Inbar, E. – Sheffer, G.: *The National Security of Small States in a Changing World*. London – New York : Routledge, 1997; Loo , B.: *Military Transformation and Strategy: Revolutions in Military Affairs and Small States*. London – New York: Routledge, 2008.

¹⁵Briguglio, L. – Cordina, G. – Vella, S. – Vigilance, C. (Eds.): *Profiling Vulnerability and Resilience: A Manual for Small States*. London: Commonwealth Secretariat, 2010; Cooper, A. F. – Shaw, T. M. (Eds.), cit. dielo; Wignaraja, G. – Lezama, M. – Joiner, D.: *Small States in Transition: From Vulnerability to Competitiveness*. London: Commonwealth Secretariat, 2004.

¹⁶Jednu z výnimiek predstavuje krátka pasáž v príspevku Laurenta Goetschela. Pozri Goetschel, L.: The Foreign and Policy Security Interests of Small States in Today's Europe. In Goetschel, L. (Ed.), cit. dielo, s. 27 – 32.

Sociologický náčrt identity malého štátu

Problém identity ako sociálneho a humanitného fenoménu spojeného so životom v spoločnosti vznikol v lone psychológie a sociálnej psychológie (najmä vo vzťahu k sociálnej štruktúre, k osobnosti a skupine a ich rolám v sociálnom prostredí spoločnosti)¹⁷. Ide najmä o problém identity – totožnosti – individuálnej a skupinovej, ale zvyčajne sa aj sexuálna, ktorá je spojená s tzv. genderovou problematikou a i.

Pozornosť sociálnej identity, ako fenoménu, ktorý presahuje sociálne prostredie jednotlivca či malej skupiny a dotýka sa aj ďalších sociálnych subjektov organizačného a inštitucionálneho charakteru teda aj štátu ako aktéra medzinárodných vzťahov, venuje tiež v sociológii¹⁸, popr. ešte v širšom rozsahu aj v sociálnej antropológii.

Sociálna identita má systémový charakter a predstavuje fenomén kultúrneho, sociálno-kultúrneho charakteru¹⁹. V tomto kontexte, ktorý je však mimo rozhodujúcich oblastí medzinárodných vzťahov – bohatstva a moci (sily), ale rôznym spôsobom je s nimi prepojený – sa spravidla interpretuje aj v teórii medzinárodných vzťahov.

Z týchto dôvodov sa s identitou pracuje v jednotlivých základných paradigmách súčasnej teórie medzinárodných vzťahov rozdielne. Pre neorealitov ide o „podružnú“ kategóriu, ktorá navyše môže vzhľadom na svoj charakter a obsah prispievať k narastaniu anarchie a ďalších komplikácií v nich. Neoliberáli ju vidia ako kategóriu, ktorá by mala mať ekonomický charakter, prispievajúci k narastaniu spolupráce v medzinárodných vzťahoch. Problém však spočíva v tom, že táto predstava je spojená s podriadením sa západnému systému hodnôt, najmä liberálnej demokracii a chápaniu ľudských práv. Niektorí autori poukazujú na vplyv sociálneho konštruktivismu na koncepciu sociálnej identity v medzinárodných vzťahoch²⁰. Kritické teórie identity v medzinárodných vzťahoch vidia identity²¹ ako prvok vytvárajúci deformovaný a nespravodlivý charakter súčasných medzinárodných vzťahov a v danej podobe prispievajúci k udržiavaniu a posilňovaniu asymetrie v nej, ktorá bráni účinnému riešeniu problémov v nich na začiatku 21. storočia.

S rozvojom spoločnosti dochádza aj k zmenám a komplikáciám sociálnej identity rôznych subjektov v súčasnom svete. Existuje široký okruh tém krízy identity Západu, resp. stratenej či ukradnutej identity, alebo jej enigmy²², ktoré sa už dlhšie a často objavujú v postmodernizme a sú aj kritizované najmä neokonzervatívcami²³.

Špecifický prípad kontroverznej zmeny predstavuje v podmienkach globalizácie novovytvorená identita turistov (teda tých, ktorí ťažia z jej výhod) a tulákov (teda tých, ktorí sú jej obeťami), rozpracovaná Zygmuntom Baumanom²⁴. Podobne sa ukazuje aj komplikácie identity v dôsledku meniacich sa hraníc v podmienkach postmodernity a globalizácie²⁵.

K novším, optimistickejšie názorom na vývoj identity patria myšlienky španielskeho sociológa Manuela Castellsa, považovaného za otca myšlienky spoločnosti sietí o rastúcom

¹⁷Pozri Burke, P. J. – Stets, J. E.: *Identity Theory*. Oxford – New York : Oxford University Press, 2009.

¹⁸Lawler, S.: *Identity: Sociological Perspectives*. Cambridge : Polity, 2008; Jenkins, R.: *Social Identity (Key Ideas)*. London – New York : Routledge, 2008, 3rd ed.

¹⁹Stuart, H. – de Gay, P. (Eds.): *Questions of Cultural Identity*. London: Sage, 1996.

²⁰Shannon, V. P. – Kowert, P. A.: *Psychology and Constructivism in International Relations: An Ideational Alliance*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 2011

²¹Keyman, E. F.: *Globalization, State, Identity/Difference: Toward a Critical Social Theory of International Relations*. Amherst: Humanity Books, 1997.

²²Brooks, P.: *Enigmas of Identity*. Princeton : Princeton University Press, 2011.

²³Nemoianu, V.: *Postmodernism & Cultural Identities: Conflicts and Coexistence*. Washington: The Catholic University of American Press, 2010.

²⁴Bauman, Z.: *From Pilgrim to Tourist or a Short History of Identity*. In Stuart, H. – de Gay, P. (Eds.), cit. dielo, s. 18 – 36.

²⁵Tilly, Ch.: *Identities, Boundaries, and Social Ties*. Boulder : Paradigm Publishers, 2006.

význame a sile identity v nej²⁶. Reakcia na technický vývoj v oblasti komunikácie je aj digitálna identita²⁷.

Identita malých štátov, aj v kontexte vyššie uvedených záverov o ich politike, bezpečnosti a ekonomike predstavuje zvláštny prípad pôsobenia asymetrie v medzinárodných vzťahoch. Asymetria v medzinárodných vzťahoch je prepracovaná najmä z pohľadu teórie medzinárodnej bezpečnosti, popr. z pohľadu medzinárodnej ekonomiky, teda moci a bohatstva, ale súvisí aj s identitou štátu. Identita štátu ako sociálno-kultúrny fenomén vyrastá z moci a bohatstva štátov a na až na určitom stupni ich vývoja sa môže stať relatívne samostatne pôsobiacim fenoménom. Preto je významne spojený s históriou štátov, s ich tradíciami a pod. V sociologickej literatúre sa poukazuje na identitu aj ako zdroj sociálnych konfliktov v súčasnom svete – najmä v súvislosti s narastajúcou sociálno-ekonomickou nerovnosťou, novými spôsobmi zdôrazňovania etnických a náboženských rozdielov a pod²⁸.

V teórii medzinárodných vzťahov sa uvažuje o viacerých špecifických prípadoch sociálnej identity. Ide najmä o štátnu identitu, identitu národnú (rasovú, etnickú) a identitu náboženskú, ale môže to byť aj identita sociálnych hnutí a pod²⁹. V EÚ ako nový fenomén vzniká európska identita³⁰, ktorá má do značnej miery nadštátny charakter.

Stručne sa zameriame na štátnu identitu, ktorá má výrazne politický, získaný charakter a vychádza spravidla z národnej identity. Je zameraná dvomi smermi – do vnútra štátu ale aj navonok. Základnými nástrojmi vyjadrovania štátnej identity sú:

- pôsobenie médií (existencia „verejnoprávnych“ médií, ktorá by mala zaručiť objektívnu informovanosť o dianí v štáte, krajine),
- politické strany a hnutia, ktoré však štátnu identitu môžu vyjadrovať z rôznych hľadísk,
- reprezentácia štátu,
 - o politická reprezentácia (štátnici)
 - o kultúrno-umelecká reprezentácia,
 - o športová reprezentácia,
 - o vedecká reprezentácia

V podmienkach globalizácie sa rozhodujúcim spôsobom vyjadrovania štátnej reprezentácie sa stávajú ekonomické (niekedy už iba finančné – súvisiace napr. s priťahovaním priamych zahraničných investorov a pod.) faktory. V súčasnosti je otázkou, či je štátna identita súčasťou edukácie v spoločnosti, či jej šírenie v spoločnosti podporované a pod.

Záverom

Problém jednotnej prezentácie štátu predstavuje multidisciplinárny problém, ktorého skúmanie sa môže uskutočňovať rôznymi smermi. V spojení s identitou ako sociálne citlivým a mnohodimenzionálnym fenoménom ide v súčasnosti o hľadanie nových odpovedí na nové

²⁶Castells, M.: *The Power of Identity: The Information Age: Economy, Society, and Culture* Vol. II. Malden – Oxford : Wiley-Blackwell, 2009, 2nd ed. Edition with a New Preface. Pozri aj Papacharissi, Z.: *A Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites*. London – New York : Routledge, 2010

²⁷Pozri Windley, P. J.: *Digital Identity*. Sebastopol : O'Reilly Media, 2005.

²⁸Hsu, R.: *Ethnic Europe: Mobility, Identity, and Conflict in a Globalized World*. Stanford : Stanford University Press, 2010; Chirrot, D.: *Contentious Identities: Ethnic, Religious and National Conflicts in Today's World*. London – New York : Routledge, 2010; Korostelina, K. V. V.: *Social Identity and Conflict: Structures, Dynamics, and Implications*. Palgrave Macmillan, 2007.

²⁹Curtin, P. A. – Gaither, T. K.: *International Public Relations: Negotiating Culture, Identity, and Power*. London – Thousand Oaks : Sage, 2007; Viotti P. R. – Kauppi, M. V.: *International Relations and World Politics. Security, Economy, Identity*. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall, 3rd ed., 2006.

³⁰Checkel, J. T. – Katzenstein, P. J.: *European Identity*. Cambridge – New York : Cambridge University Press, 2009.

otázky. Narastajúca heterogenita spoločnosti (štátu) a meniace sa identity v nej neumožňujú dať uspokojivé odpovede na riešenie týchto problémov v tejto oblasti.

V kontexte od „reálpolitiky“ na jednej strane k abstraktnej diplomacii na strane druhej síce možno uvažovať o jednotnej prezentácii štátu. Názory na to, aký by však mal byť jej obsah a ako sa bude realizovať, sa rozchádzajú z viacerých dôvodov. Jeden spočíva aj v tom, že identita sa vytvára vo vnútri štátu ale je zameraná na jeho vonkajšie pôsobenie. Ak sa stane oblasťou politického zápasu a partikulárnych záujmov naráža jej formovanie aj uskutočňovanie na mnohé problémy. Špecifické problémy s jednotnou interpretáciou štátu môžu vznikáť aj z ďalších dôvodov, ktoré spočívajú napr. v jeho histórii, etnickom, konfesijnom, sociálno-ekonomickom zložení a pod.

Použitá literatúra:

1. Beyer, J. – Gstöhl, S. – Ingebritsen, C. – Neumann, I. B. (Eds.): *Small States in International Relations*. Reykjavik - Seattle : University of Iceland Press – University of Washington Press, 2006.
2. Braveboy-Wagner, J. A.: *Small States in Global Affairs: The Foreign Policies of the Caribbean Community (CARICOM)*. Basingstoke – New York : Palgrave Macmillan, 2007.
3. Brooks, P.: *Enigmas of Identity*. Princeton : Princeton University Press, 2011.
4. Briguglio, L. – Cordina, G. – Vella, S. – Vigilance, C. (Eds.): *Profiling Vulnerability and Resilience: A Manual for Small States*. London: Commonwealth Secretariat, 2010.
5. Burke, P. J. – Stets, J. E.: *Identity Theory*. Oxford – New York : Oxford University Press, 2009.
6. Castells, M.: *The Power of Identity: The Information Age: Economy, Society, and Culture* Vol. II. Malden – Oxford : Wiley-Blackwell, 2009, 2nd ed. Edition with a New Preface.
7. Colomer, J. M.: *Great Empires, Small Nations: The Uncertain Future of the Sovereign State*. London – New York : Routledge, 2007.
8. Cooper, A. F. – Shaw, T. M. (Eds.): *The Diplomacies of Small States: Between Vulnerability and Resilience*. Basingstoke – New York : Palgrave Macmillan, 2009.
9. Curtin, P. A. – Gaither, T. K.: *International Public Relations: Negotiating Culture, Identity, and Power*. London – Thousand Oaks : Sage, 2007.
10. Eccardt, T. M.: *Secrets of the Seven Smallest States of Europe: Andorra, Liechtenstein, Luxembourg, Malta, Monaco, San Marino and Vatican City*. New York : Hippocrene Books, 2004.
11. Goetschel, L. (Ed.): *Small States Inside and Outside the European Union Interests and Policies*. Dordrecht: Kluwer, 2010.
12. Hey, J. A. K.: *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior*. Boulder : Lynne Rienner, 2003.
13. Hsu, R.: *Ethnic Europe: Mobility, Identity, and Conflict in a Globalized World*. Stanford : Stanford University Press, 2010.

14. Checkel, J. T. – Katzenstein, P. J.: *European Identity*. Cambridge – New York : Cambridge University Press, 2009.
15. Chirot, D.: *Contentious Identities: Ethnic, Religious and National Conflicts in Today's World*. London – New York : Routledge, 2010.
16. Inbar, E. – Sheffer, G.: *The National Security of Small States in a Changing World*. London – New York : Routledge, 1997.
17. Jenkins, R.: *Social Identity (Key Ideas)*. London – New York : Routledge, 2008, 3rd ed.
18. Keyman, E. F.: *Globalization, State, Identity/Difference: Toward a Critical Social Theory of International Relations*. Amherst: Humanity Books, 1997.
19. Korostelina, K. V. V.: *Social Identity and Conflict: Structures, Dynamics, and Implications*. Palgrave Macmillan, 2007.
20. Lawler, S.: *Identity: Sociological Perspectives*. Cambridge : Polity, 2008.
21. Lewis, P.: *Surviving Small Size: Regional Integration in Caribbean Ministates*. Kingston : University of West Indies Press, 2002.
22. Loo , B.: *Military Transformation and Strategy: Revolutions in Military Affairs and Small States*. London – New York: Routledge, 2008.
23. Maingot, A. P. – Lozano, W.: *The United States and the Caribbean: Transforming Hegemony and Sovereignty*. London – New York : Routledge, 2004.
24. Masker, J.: *Small States and Security Regimes*. Lanham : University Press Of America, 1995.
25. McDonald, S. B. – Novo, A.: *When Small Countries Crash*. Piscataway : Transaction Publishers, 2011.
26. Nemoianu, V.: *Postmodernism & Cultural Identities: Conflicts and Coexistence*. Washington: The Catholic University of American Press, 2010.
27. Papacharissi , Z.: *A Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites*. London – New York : Routledge, 2010.
28. Reiter, E. – Gärtner, H. (Eds.): *Small States and Alliances*. Heidelberg – New York : Physica Verlag, 2001.
29. Shannon, V. P. – Kowert, P. A.: *Psychology and Constructivism in International Relations: An Ideational Alliance*. Ann Arborn : University of Michigan Press, 2011.
30. Solidum, E. D.: *The small state: Security and world peace*. Quezon City : Kalikasan Press, 1991.
31. Steinmetz, R. – Wiwel, A. (Eds.): *Small States in Europe*. Farnhama – Burlington : Ashgate, 2010.
32. Stuart, H. – de Gay, P. (Eds.): *Questions of Cultural Identity*. London: Sage, 1996.
33. Škvrnda, F.: *Malé štáty ako špecifickí aktéri súčasných medzinárodných vzťahov*. In Almanach 2004, FMV Bratislava, s. 202 – 214.
34. *The World Bank and Small States: Accelerating Partnerships*. Prístupné na <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:22336897~menuPK:34480~pagePK:64257043~piPK:437376~theSitePK:4607,00.html>.

35. Tilly, Ch.: *Identities, Boundaries, and Social Ties*. Boulder : Paradigm Publishers, 2006.
36. Viotti P. R. – Kauppi, M. V.: *International Relations and World Politics. Security, Economy, Identity*. Upper Sadle River: Pearson Prentice Hall, 3rd ed., 2006.
37. Wignaraja, G. – Lezama, M. – Joiner, D.: *Small States in Transition: From Vulnerability to Competitiveness*. London: Commonwealth Secretariat, 2004.
38. Windley, P. J.: *Digital Identity*. Sebastopol : O'Reilly Media, 2005.

Kontakt

mim. prof. doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita

Dolnozemska 1

852 35 Bratislava

E-mail: skvrnda@euba.sk

Luboš Štancl

FAKULTA EKONOMIKY A MANAGEMENTU
UNIVERZITA OBRANY BRNO

NOVÉ JEVY VE VÝVOJI EKONOMIKY OBRANY USA A RUSKA PO UKONČENÍ STUDENÉ VÁLKY

Abstrakt

Příspěvek se zabývá některými novými jevy ve vývoji obranného sektoru ekonomik Spojených států a Ruska a jejich postavení ve světové ekonomice. V jejich vývoji jsou identifikovány shodné tendence, které ale mají rozdílné příčiny (zdroje) a formu prosazování.

Klíčová slova: vojenská síla, obranný sektor, zbrojní výroba, vojenskoprůmyslový komplex, konsolidace, restrukturalizace, reforma, internacionalizace, globalizace.

Abstract

This paper deals with some new developments in the evolution of the defense sector, the economies of the United States and Russia and their position in the global economy. In their development are identified by the same tendencies, but they have different causes (sources) and a form of enforcement.

Keywords: military power, defense industry, arms production, military industrial complex, consolidation, restructuring, reform, internationalization, globalization.

Úvod

Od ukončení studené války uplynula dvě desetiletí. Za toto historicky krátké období došlo k významným změnám v rozložení sil mezinárodního společenství. Zásadním způsobem se změnila také vojensko-politická situace ve světě. Stejně hlubokými a zásadními změnami se vyznačuje i vývoj ve sféře světové ekonomiky obrany. Radikální pokles světových vojenských výdajů v 90. letech minulého století se stal novým impulsem konsolidace a restrukturalizace obranných sektorů hospodářství ekonomicky a vojensky vyspělých zemí světa. Cílem pokračujících reforem, které byly zahájeny již v 80. letech minulého století, je adaptace obranných sektorů ekonomiky na nové zdrojové podmínky a požadavky na ně kladenými potřebami zajišťování bezpečnosti a obrany v nových mezinárodně-politických a vojenských podmínkách. Složitost řízení těchto procesů je umocňována tím, že se odehrávají v podmínkách dynamicky se rozvíjející globalizace. Rozboru vybraných aspektů vlivu globalizace na zbrojní průmysl USA a Ruska je věnované následující pojednání.

Posilování vojenské síly – záruka obrany a bezpečnosti

V současnosti lze pozorovat stále zřetelnější změny ve vývoji vzájemných vztahů faktorů, které determinují národní a mezinárodní bezpečnost. Řada problémů ohrožujících stabilitu

mírového rozvoje světového společenství, které byly v minulosti řešeny především hrozbou použití vojenské síly, respektive jejím přímým použitím, je nyní řešena politickými a diplomatickými prostředky nebo pomocí využití ekonomických a jiných sankcí. Tento

bezsporu pozitivní posun v mezinárodních vztazích ale vede k tomu, že se objevují hlasy hovořící o „slabosti vojenské síly“. Skutečností ale je, že vojenská síla, opírající se o rozvinutou moderní obrannou průmyslovou základnu v minulosti vždy byla, a v současnosti i nadále zůstává, důležitou ne-li nejdůležitější zárukou bezpečnosti.

Na vývoj současného světového společenství má výrazný vliv synergický efekt působení dvou vzájemně se podmiňujících procesů. Na jedné straně je to proces změn v charakteru nově se formující mezinárodní vojensko-politické situace, v důsledku kterých se mění úkoly vojenské síly a požadavky na ni kladené. Na straně druhé, vývoj ekonomických faktorů rozvoje světového společenství, který determinuje rozsah materiálních, finančních a lidských zdrojů vyčleňovaných na obranu, a tím i možnosti rozvoje obranné průmyslové základny, zbrojního průmyslu a upevňování obranyschopnosti země. Složitost soudobého vývoje umocňuje rozvíjející se proces globalizace.

Vlivem vědeckotechnického pokroku a zákonitostí vojenského a vojensko-ekonomického rozvoje se mění především samotný charakter vojenské síly. Probíhající revoluce ve vojenství, která je spjata především se vstupem světového společenství do období „informačního věku“ a se vznikem vědecko-technických možností vývoje principiálně nových druhů zbraní a zbraňových systémů vtiskuje vojenské síle zcela novou kvalitu. Revoluce ve vojenství je doprovázena i hlubokými změnami ve vojensko-ekonomické sféře, které v situaci kdy se do popředí dostávají kvalitativní parametry vojenské síly, náleží stále významnější úloha ve vojenské výstavbě, úloha mnohem obtížnější než tomu bylo v minulosti. V podmínkách prohlubující se globalizace je neoddelitelnou součástí těchto procesů nejen hledání „nové tváře“ národních obranných průmyslových základen, ale i rozvoj jejich mezinárodní kooperace, kterému je věnována stále vyšší pozornost.

Vojenskoprůmyslová globalizace prochází teprve počátečním stádiem svého rozvoje. Důležité je, že především vyspělé vojenskoprůmyslové velmoci si plně uvědomily její nezbytnost a nutnost. Přesto mnohé země, jak bylo poznamenáno v závěrečném vystoupení na washingtonské konferenci ke globalizaci „doposud ochraňují svou průmyslovou autonomii...za to budou platit zaostáváním a zpomalením růstu vojenského potenciálu“.¹

Místo světového vojenskoprůmyslového komplexu v současné globální ekonomice

Vojenskoprůmyslové komplexy ekonomicky a vojensky vyspělých států světa tvoří významnou součást současného světového industriálního a vědecko-průmyslového sektoru. Celkový světový obrat produkce čistě vojenského určení dosáhl v roce 2009 hodnoty více jak 385 mld. dolarů.² Meziúčetní dodávky vojenské produkce a služeb v tomto roce měly hodnotu přibližně 60 mld. dolarů (bez zahrnutí dodávek realizovaných na základě předchozích kontraktů). To znamená, že export zbraní, vojenské techniky a služeb se pohybuje přibližně na úrovni 15,6% celkového obratu světového vojenskoprůmyslového komplexu. Velikost tohoto ukazatele je výrazně ovlivněna tím, že největším světovým producentem zbraní a vojenské techniky jsou Spojené státy.

Jak dokumentují údaje následující tabulky 1, poslední desetiletí bylo obdobím rychlého růstu světových vojenských výdajů. Celkový objem vojenských výdajů všech zemí světa se i přes globální ekonomickou krizi zvýšil z 1039 mld. v roce 2001 na 1559 mld.

¹ Robot Weapons Convince Skeptics. The Financial Times, February 5, 2002.

² Pokud není uvedeno jinak, jsou všechny statistické údaje čerpány z ročenky SIPRI., dostupné na <<http://www.sipri.org>>.

dolarů v roce 2010, tj. zaznamenal 50% nárůst během deseti let. Nejvíce se o tento růst zasloužily Spojené státy, Rusko, Čína a Indie a také země třetího světa.

Vojenské výdaje USA dosáhly v roce 2010 výše 687,105 mld. dolarů a měly 43% podíl na celkových světových výdajích. Za nimi následuje Čína s 7,3%, Velká Británie s 3,7% a Francie a Rusko s podílem 3,6% na celkových vojenských výdajích světa.

Tabulka 1
Světové a regionální vojenské výdaje v letech 1988, 1999– 2010
(v mld. USD, stálé ceny r. 2009),

Region / rok	1988	1999	2000	2001	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010 (b.c)	1999-2010 (Δ v %)
Afrika	13,9	19,0	17,0	17,4	21,4	22,3	23,2	25,6	27,1	28,5	30,1	+50,0
Amerika	583	411	428	435	613	626	644	692	745	768	791	+86,9
Asie & Oceánie	119	161	165	176	214	227	244	258	284	288	314	+80,1
Evropa	673	326	335	336	354	361	367	378	387	376	382	+15,3
Střední Východ	52,3	62,1	71,3	74,7	85,2	91,9	96,8	93	97	98,6	104	+70,7
Svět	1441	980	1017	1039	1288	1328	1375	1446	1540	1559	1620	+59,01

Zdroj: Údaje za roky 1989, 1999-2010: SIPRI Military Expenditure Database 2011, [online] [citované 2010-09-15]. Dostupné na: <<http://milexdata.sipri.org>>.

O roli amerického vojenskoprůmyslového komplexu velmi názorně vypovídá pořadí 100 největších vojenskoprůmyslových společností světa.

Tabulka 2 Největší Vojenskoprůmyslové společnosti světa v r. 2009

Poř.	Společnost	Stát	Tržby z prodeje PVU (v mld. USD)	Celkové tržby (v mld. USD)	Podíl PVU (v %)
1.	Lockheed Martin	USA	33 430,00	45 189,00	73,98
2.	BAE Systems	V. B.	33 250,00	34 914,00	95,23
3.	Boeing	USA	32 300,00	68 281,00	47,30
4.	Northrop, Grumman	USA	27 000,00	33 755,00	79,99
5.	General Dynamics	USA	25 590,00	31 981,00	80,01
6.	Raytheon	USA	23 080,00	24 881,00	92,76
7.	EADS N.V.	Evropa	15 930,00	59 475,00	26,78
8.	Finmeccanica	Itálie	13 280,00	25 244,00	52,61
9.	L3 Communications	USA	13 010,00	15 615,00	83,32
10.	Thales	Francie	10 200,00	17 890,00	57,01
23.	Koncern PVO „Almaz-Antej“	Rusko	3 260,00	3 659,00	89,09

Zdroj: SIPRI Yearbook 2010. The SIPRI Top 100 arms-producing companies, 2009. [online] [citované 2010-10-15]. Dostupné na: <<http://www.sipri.org/research/armaments/production/Top100>>.

Není bez zajímavosti, že mezi prvními dvaceti firmami světového vojenskoprůmyslového komplexu je 15 společností z USA a pouze pět společností, které jsou formálně evropskými, přičemž v realitě velký podíl obchodů britské společnosti BAE Systems připadá na USA. K největším zákazníkům světa patří Velká Británie, která v roce 2009 vydala na nákupy přibližně 17 mld. liber (cca 18 mld. dolarů), Francie – 17 mld. EUR, Německo – 7 mld. EUR, Rusko – přibližně 12 mld. USD, Indie – 10 mld. USD a Japonsko - 9 mld. USD.

I přes všechny tyto čísla není nutné roli světového vojenskoprůmyslového komplexu zveličovat. Téměř 400 mld. dolarů ročního zbrojního obratu vypadá sice hrozivě, ale v porovnání s řadou civilních odvětví, především obchodu, těžby ropy a plynu, bankovníctví a pojišťovnictví, automobilového průmyslu, odvětví telekomunikačních a informačních technologií tato hrozba ztrácí na síle. Stačí uvést jen uvést, že podle žebříčku „Forbes Global 500“ je podle výše tržeb největší světovou společností americký maloobchodní řetězec Wal-Mart s obratem 408,214 mld. USD a to je objem srovnatelný s obratem celého světového zbrojního průmyslu.

U největších nadnárodních petrochemických společností se v roce 2009 tržby pohybovaly na úrovni 250-280 mld. dolarů. Např. společnost Royal Dutch Shell měla tržby 285,129 mld., Exxon Mobil 284,65 mld. a společnost BP 264,138 mld. USD. Japonská automobilka Toyota Motor měla ve stejném roce tržby ve výši 204,106 mld. dolarů. Ještě v pořadí 42. společnost Lloyds Banking Group dosáhla v roce 2009 tržeb vyšších jak 100 mld. dolarů, konkrétně 102,967 mld. USD. Teprve na 92. místě celkového pořadí je zástupce vojenskoprůmyslového komplexu firma Boeing s tržbami ve výši 68,281 mld. dolarů, ze kterých však na tržby z prodeje produkce vojenského určení připadá méně jak polovina (32 mld. USD). Zbrojařská společnost Lockheed Martin svými celkovými 45 mld. dolarů tržeb,

ze kterých 42 mld. Tvořítržby z prodeje vojenské produkce, je v pořadí největších světových firem až na 159 místě, tj. ve společnosti takových firem jako jsou PepsiCo, Renault, banka USB, Deutsche Bahn nebo čínské automobilky Dongfeng.³

Z pohledu uvedených ekonomických charakteristik není v současnosti vojenský byznys nějak výjimečně ziskový a v měřítku světové ekonomiky nějak zvláště ekonomicky a politicky významný. Výrobci zbraní a obchodníci s produkcí zbrojního průmyslu již dávno nepatří k největším magnátům světového byznysu. Podíl národních vojenskoprůmyslových komplexů na ekonomických výsledcích a jejich celkový vliv jsou ve vyspělých státech světa velmi omezené. Na rozdíl např. od obchodu s ropou nebo se spotřebním zbožím představuje současný světový zbrojní obchod z hlediska pestrosti nabízené produkce velmi úzký, politicky citlivý a v ekonomickém smyslu méně významný segment světové ekonomiky. Například, experti odhadují, že objem světového obchodu pouze (!) s moderním uměním dosahuje 18 mld. dolarů ročně.

Konsolidace a restrukturalizace zbrojního průmyslu

S velkými nadějemi celý svět očekával, že ukončení studené války a bipolárního rozdělení světa přinese omezení rozsahu obranných sektorů a jako „mírovou dividendu“ uvolnění rozsáhlých zdrojů ze sféry obrany („vojenství“) pro civilní výrobní účely. Světem se začala šířit „epidemie mírové euforie“, která ve svých důsledcích vedla ke snížení poptávky států po produkci vojenského určení, a následně i ke změně její struktury. Jestliže v roce 1988, který je považován za vrchol studené války, bylo ve světě vynaloženo na zbrojení více jak 1441 mld. dolarů, pak v roce 1999 tyto výdaje poklesly o více jak 30% na úroveň 980 mld. dolarů.

Na základě již dříve přijatého programu reforem zahájila vláda Spojených států snižování výdajů na obranu již od počátku druhé poloviny osmdesátých let minulého století. Pokles obranných výdajů následně vyvolal omezení zbrojních nákupů. Jen v letech 1985-1990 poklesly objednávky zbraní o 55%, leteckých motorů o 49%, letadel o 47%, raket o 34% a lodí všech druhů o 29%.

Od počátku 90. let se tento pokles ještě výrazně zrychlil a vedl k výraznému zpomalení tempa obnovy a modernizace zbraní a vojenské techniky. Zároveň končila životnost velkého počtu řady zbraňových systémů a bojové techniky, zaváděných do výzbroje armád v 80. letech minulého století, tj. v době kdy vrcholila studená válka. Ve výzbroji armád, se začal zvyšovat podíl fyzicky a morálně zastaralých zbraní, bojové a ostatní techniky. To se negativně odrazilo na úrovni jejich bojových schopností.⁴

Prudké snížení výdajů na nákup nových zbraní a vojenské techniky mělo zásadní vliv na situaci ve zbrojním průmyslu jednotlivých zemí. V důsledku poklesu vojenských

³Zdrojem všech údajů je CNN Money- Fortuna Magazine. Dostupné na: http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500/2011/full_list.

⁴ O jak závažný problém se jedná, svědčí případ americké armády. Z důvodů opakujících se závad muselo na přelomu let 2007-2008 zůstat na pozemních stanovištích 441 stíhacích letadel F-15. V obraně vzdušného prostoru USA tak vznikly „díry“ s jejichž zakrytím museli pomoci Kanaďané, neboť vzdušné síly USA (USAF) neměly dostatek strojů na jejich „uzavření“. Například, stát Oregon se úplně ocitl bez letadel protivzdušné ochrany. Příčinou vzniku této situace byl vysoký věk strojů a jejich pomalá obměna. Podle představitelů americké armády je v současnosti průměrný věk letadel amerického vojenského letectva 24 let. USAF proto přišly s požadavkem zvýšit počet nově dodávaných strojů F-22 z plánovaných 183 na 381 kusů. Tomuto zvýšení se brání ministerstvo obrany, neboť stroje jsou drahé, jeden stojí 140 mil. dolarů. S obdobnými problémy zápasí např. i raketové vojsko strategického určení, pozemní vojsko ale i vojenské námořní síly ozbrojených sil Ruska. Blíže: Americké letectvo prožilo infarkt, pomoci museli Kanaďané. [online] [citované 2011-09-15]. Dostupné na: <<http://www.novinky.cz/clanek/138471.html>>.

výdajů byl především zásadně omezen počet nově zahajovaných zbrojních programů. Současně došlo

i k výrazné redukci objemů v jejich rámci vyráběné produkce. Celá infrastruktura zbrojní výroby tak musela být amortizována mnohem menším objemem zakázek. To vedlo k růstu cen produkce. Při klesajících obranných zdrojích bylo zákonité, že následoval další pokles zbrojních objednávek a tím i další růst jednotkových nákladů.

V podmínkách razantního omezení domácího trhu s vojenskou produkcí se mnohé firmy a společnosti amerického i ruského vojenskoprůmyslového komplexu dostaly do velmi obtížné ekonomické situace. Dokonce i takové zbrojní společnosti, které od ministerstva obrany v minulosti pravidelně dostávaly státní zakázky, se v tomto období dostaly do situace, kdy musely řešit otázky své další existence.⁵

Tabulka 3 Dynamika vývoje struktury výdajů na obranu Ruské federace v letech 1990-1998 (v %)

ROKY	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
CELKEM	100	100	100	100	100	100	100	100	100
z toho: - nákupy zbraní a vojenské techniky	43,7	40,1	26,4	18,3	20,8	21,2	16,4	20,0	18,6
vědeckovýzkumné a vývojové práce	18,6	12,6	11,7	7,2	6,0	10,2	8,1	1,1	13,2
-vybavení armády a námořnictva	27,3	31,4	45,7	50,0	54,4	45,3	51,3	45,1	53,6
-vojenské důchody	3,4	4,1	4,4	5,5	4,9	8,3	12,3	13,3	*
- vojenská výstavba	5,0	7,0	9,8	17,0	11,9	13,0	9,0	8,5	12,0

Poznámka: * - od roku 1998 jsou důchody zahrnuty do kapitoly „sociální politika“ rozpočtu RF

Zdroj: SOKOLOV, A.V. Oboronnaja promyšlenost Rossiji: na dne? In. EKO, 1999, č. 9, s. 56.

Vojenskoprůmyslový komplex Ruska dosáhl svého vrcholu v 80. letech minulého století. V této době jej charakterizovala vysoká úroveň separace, přednostní získávání materiálových a kvalifikovaných zdrojů a vysoký vědeckotechnický potenciál. Na jeho zabezpečení byla vydávána průměrně asi jedna třetina hrubého domácího produktu země. Procesy konverze a restrukturalizace obranného průmyslu zahájené koncem 80. let změnily tento dříve prosperující ekonomický sektor v gordický uzel ekonomických a sociálních problémů. Propad jeho hospodářských výsledků pokračoval po celou první polovinu 90. let. Teprve v roce 1996 došlo ke zpomalení jeho tempa.

⁵ Některé společnosti, jako např. American Motors, Johns Manville, Pan Am, TWA, Continental Illinois, Braniff, Penn Square, Wheeling Pitt a další se rozhodly pro politiku *pasivního očekávání* lepších časů, která ve svých důsledcích jejich situaci ještě více zhoršila. Jiné společnosti, jako např. Grumann, se rozhodly řešit svou obtížnou situaci diversifikací své výroby a průnikem na trhy s civilní produkcí. Řadě z nich se však nepodařilo dosáhnout ziskové úrovně výroby běžné komerční produkce.

Tabulka 4 Dynamika poklesu výroby v podnicích obranného průmyslu Ruska v letech 1992-1998 (v%)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Celková produkce	100	80,4	64,6	39,2	31,2	22,7	19,0	17,6
Produkce vojenského určení	100	49,5	32,5	19,9	16,6	12,8	8,8	9,9
Civilní produkce	100	99,5	85,6	52,6	41,3	29,1	27,2	22,6

Zdroj: MENŠIKOV, S. Sostojanie oboronnoho kompleksa Rossiji. Referát přednesený na společném rusko-finském semináři k problémům ruské ekonomiky, Helsinky 3. Října 2000. [online] [cit.-2011-09-15]. Dostupné na: <<http://www.ecaar-russia.org.htm>>.

Situace se stala neudržitelnou, a proto bylo nutné zahájit její urychlené řešení. Zvyšování vojenských rozpočtů jako reakce na rostoucí potřeby nahrazování dožívajících zastaralých zbraňových systémů a bojové techniky z doby studené války novými, moderními systémy, které se vyznačují vyšší bojovou efektivností, ale též nepoměrně vyšší cenou, bylo proto logickým vyústěním vývoje. Oficiální pozice USA byla v tomto ohledu, velmi přesně vyjádřena ve zprávě prezidenta B. Clintona kongresu „Strategie národní bezpečnosti pro nové století“. „Spojené státy se přibližují k bodu, kdy bude nutná zásadní modernizace našich ozbrojených sil. Vojenské nákupy konce 70. a počátku 80. let umožnily odložit rozsáhlé technické přezbrojení našich vojsk o více jak jedno desetiletí. K tomu, aby bylo možné zachovat technickou převahu ozbrojených sil USA, jsme nyní nuceni výběrově zvýšit prostředky určené jak na vyzbrojení vojsk novými zbraňovými systémy, tak i na nahrazení zastaralé techniky období studené války v té míře, jak tato vyčerpává svůj exploatační zdroj (schopnosti)“.⁶

Přesto, že od druhé poloviny 90. let začaly Spojené státy i Rusko své vojenské výdaje zvyšovat, jejich tempo růstu se zřetelem k novým úkolům a potřebám modernizace výzbroje ozbrojených sil bylo nedostatečné, a proto nejvyšší představitelé armád začali zdůrazňovat aktuální potřebu zásadní reformy celého obranného sektoru ekonomiky, která by zajistila jeho adaptaci na nové podmínky a zvýšila by jeho kompaktnost a efektivnost.

Tabulka 5 Vojenské výdaje USA a Ruska (mld. USD, s.c. r. 2009)

Rok	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
USA	274,3	281	301,7	312,7	356,7	415,2	464,7	503,4	527,7	557	621,1	668,6	698,3
Rusko	18,4	19,1	26	28,8	32	34,1	35,5	38,7	42,3	45,9	50,9	53,3	52,6

Zdroj: SIPRI Military Expenditure Database 2011, [online] [citované 2010-09-15]. Dostupné na: <<http://milexdata.sipri.org>>.

I když vnitropolitické a ekonomické podmínky Ruska a Spojených států byly jen těžko srovnatelné a stejně neporovnatelné byla i výkonnost jejich ekonomik, resp. jejich vojenskoprůmyslových komplexů a stav vojenské síly, stala se východiskem jejich úvah nad obsahem a zaměřením dalšího postupu v podstatě obsahově shodná diskuse představitelů politické elity, zástupců nejvyššího velení ozbrojených sil, vrcholových manažerů zbrojního průmyslu a dalších odborníků, v rámci které se hledaly odpovědi na tři z hlediska bezpečnosti klíčové otázky:

⁶ Citované podle FARAMAZJAN, R., BORISOV, V. Vojennaja ekonomika Zapada i Rossiji posle cholodnoj vojny. [online] [citované 2009-09-15]. Dostupné na: <<http://www.nationalsecurity.ru/library/00055/index.htm>>

1. Je skutečně nutné udržovat v zájmu uspokojování obranných potřeb země celý stávající potenciál obranných odvětví?
2. Jak je reálná hrozba ztráty nezbytného obranného průmyslového potenciálu (především potenciálu, ne dodavatelů)?
3. Je možné z pohledu kritéria „efektivnost-cena“ nalézt racionální způsob zabezpečení požadované bezpečnosti (kromě tradičního udržování současných výrobních kapacit, objemu a technické úrovně zbrojní výroby)?

Výsledkem této diskuse bylo zdůraznění nutnosti zvýšení ekonomické efektivity fungování resortu obrany, racionálnější vynakládání prostředků obranného rozpočtu a dosahování úspor při hospodaření s nimi na všech úrovních systému vojenské výstavby. Současně byly vymezeny základní směry reformy obranného sektoru, se zdůrazněním prvořadého významu:

- reorganizace a restrukturalizace, resp. konsolidace obranného průmyslu;
- sbližování vojenské a civilní ekonomiky;
- změna vzájemných vztahů mezi obranným průmyslem a ozbrojenými silami (a také státem jako celkem);
- liberalizace a globalizace Vojenskoprůmyslové činnosti.

Při transformaci těchto směrů do konkrétních opatření a jejich následné realizaci v praxi měla administrativa Spojených států výhodu ve zkušenostech, které získala během uskutečňování reformy vojenské výstavby a ekonomického sektoru obrany, která byla zahájena již od konce 50. let minulého století (i když zprvu velmi váhavě). Spolu s prosazováním požadavků na zvýšení úrovně ekonomické efektivity, racionality a dosahování úspor při hospodaření s obrannými zdroji, byla velká pozornost věnována konverzi obranného průmyslu s cílem zachovat zbrojní kapacity pro jejich případné budoucí využití. Cílem této reformy bylo zabezpečení narůstání americké vojenské moci cestou zvyšování efektivity výdajů na obranu. Zkušenosti z praktické realizace postupně přijímaných opatření v průběhu více jak dvou desetiletí,⁷ umožnily celému obrannému sektoru adaptovat se v současnosti na nové podmínky s výrazně menšími „ztrátami“. Zároveň ale byly i důkazem, že opatření této etapy reformy jsou nedostatečná k zabezpečení dosažení požadovaných současných cílů.

Krátce po zahájení procesu reorganizace a konsolidace se začaly velmi zásadně měnit kontury ekonomiky obrany Spojených států. Podle hodnocení amerických specialistů, ze 120 tisíc společností, bývalých dodavatelů ministerstva obrany v letech studené války, si zachovala své postavení dodavatele pouze asi jedna čtvrtina společností. Ostatní buď opustily sféru vojenského byznysu, nebo úplně ukončily svou činnost. Jednalo se především o malé a střední dodavatelské firmy, pro které plnění vojenských zakázek nebylo profylující a vojenský byznys nebyl pro ně rozhodující.

⁷ Již v minulosti vláda Spojených států věnovala velkou pozornost problémům zvyšování ekonomické efektivity vojenské výstavby, racionálnímu vynakládání prostředků obranného rozpočtu a hledáním možných úspor ve sféře obrany. Ještě prezident D. Eisenhower a ministr obrany McNamara se snažili koncem 50. let a počátkem 60. let minulého století uskutečnit v této oblasti řadu zásadních změn. Avšak jejich realizaci v plném rozsahu svých představ se jim nepodařilo uskutečnit. Významný mezník v tomto úsilí představují závěry analýzy činnosti Ministerstva obrany USA obsažené ve zprávě komise D. Packarda „A Report to the President by the President's Blue Ribbon Commission on Defense Management, June 1986“ a přijetí ve stejném roce Goldwater-Nicholsonova zákona o reorganizaci Ministerstva obrany. Uvedenou problematikou se zabýval i dokument „Defense Management Report“ (červenec 1989), iniciativa Clintona - Al Gora „National Performance Review“ z roku 1993 a na ni navazující zpráva s názvem „From Red Tape to Results: Creating a Government That Works Better and Costs Less“, na jejímž vypracování se podílelo více jak 250 odborníků a představitelů státních a soukromých institucí a podnikatelských subjektů. Vydání nové redakce této zprávy pod názvem „Common Sense Government: Works Better and Costs Less“ (září 1995) představovalo počátek druhé etapy reformování amerického státního aparátu, zahrnující i reformu Ministerstva obrany USA.

Mnohem obtížněji a bolestivěji probíhala reorganizace velkých vojenskoprůmyslových korporací, které se po celá desetiletí specializovaly na výrobu vojenské produkce. Vzhledem k ekonomickému a vojenskému významu nemohla být reforma tohoto segmentu ekonomiky obrany ponechána na rozhodnutí a úsilí pouze vojenskoprůmyslových korporací. Jejich rozhodnutí předcházela rozsáhlá činnost v různých sférách, včetně vládní revize obranné politiky a přehodnocení potřeb ozbrojených sil, projednání a přijetí odpovídajících zákonů parlamentem, zpracování velkého počtu analytických studií různými vědecko-výzkumnými centry.

Samotné vojenskoprůmyslové korporace se při přijímání reformních opatření řídily nejen „obecnými pokyny“, ale vycházely i z velmi podrobné analýzy konkrétních podmínek. Řada metod reformy obranného průmyslu, které byly v minulosti považované za klasické se z pohledu nových potřeb ukázaly jako málo účinné, nevhodné. To se týká např. konverze zbrojní výroby, která jako metoda reformy obranného průmyslu byla využívána jen ve velmi omezeném rozsahu. Příčinou tomu byly především technologické důvody (vysoká specializace průmyslového zařízení období permanentní vojenské ekonomiky), ale i ekonomické důvody (vysoká nasycenost trhů civilní produkcí atd.).

Základním směrem reformy velkých vojenskoprůmyslových korporací se stalo zmenšování rozměrů jednotlivých výrobních podniků, likvidace nepotřebných závodů, omezení početního stavu personálu, reorganizace řízení, zdokonalování technologických procesů některé další.

Největší výrobci vojenské produkce vojenský byznys zpravidla neopouštějí, ale jsou podmínkami přinuceni realizovat radikální změny ve své struktuře a aktivně se zapojit do mezifiremní reformy. Ve své podstatě se jedná o uskutečnění různých druhů partnerství počínaje dočasnými sdruženími zakládanými pro boj o konkrétní zakázky až po zakládání společných podniků, fúzí a převzetí.

Především fúze a převzetí se staly hlavními směry mezifiremní transformace struktury obranného průmyslu v průběhu 90. let. Důvody, které vedly vojenské dodavatele k fúzím, byly různé, ale za jeden ze základních důvodů byla považována nutnost dosažení tzv. „kritické masy“ odpovídající vzniklým podmínkám. Neboli šlo o respektování úrovně vědecko-technických a výrobních možností, která zajišťuje plnění nejsložitějších programů při nejmenších nákladech a současně tak umožňuje upevnění pozic ve vojenském byznysu. Jedna z největších předností fúzí však spočívá v tom, že dochází ke spojování zaběhnutých výrobních kapacit disponujících kvalifikovaným zpracovaným personálem a uzavřenými obchodními kontrakty.

Za jeden z významných směrů reformy je považované sblížování vojenského a civilního sektoru ekonomiky. V čem spočívá vlastní podstata tohoto procesu, když je všeobecně dobře známé, že i v minulosti byly tyto dvě sféry velmi těsně propojeny? Věc se v současnosti má tak, že během období studené války mezi vojenským a civilním sektorem vznikla nebo byla uměle vytvořena celá řada různých bariér, např. administrativních (specifické požadavky a postupy uzavírání kontraktů a přejímek objednané produkce), bariéra kvality, bariéra utajení atd. Postupem času měla tato oddělenost stále intenzivnější negativní vliv na efektivnost fungování vojenského sektoru a výrazně brzdila všeobecný ekonomický rozvoj (mimo jiné i z důvodu hypertrofického utajování). Objevení se pružných výrob, technologií dvojitého užití a dalších technologických novinek, a také prudké zvýšení kvality civilní produkce výrazně urychlily sblížování obou sektorů. Dalším faktorem sblížování se stalo již zmíněné omezování obranných rozpočtů po studené válce, které vyžadovalo mnohem efektivnější využívání obranných zdrojů vyčleňovaných na obranu.

Sblížování dvou sektorů ekonomiky je svou podstatou dvoustranný proces, ale jestliže máme na zřeteli vojenský sektor, pak, jak poznamenávají zahraniční odborníci, probíhá dostatečně intenzivní jeho „zcivilňování“, zahrnující široké pronikání do něj nejen

technologických výsledků civilního průmyslu, ale i jeho standardů, obchodních praktik, metod marketingu atd. Orgány rezortu obrany tuto tendenci v současnosti aktivně prosazují, respektují ji při reformování vojenských akvizičních úřadů a procedur nákupu produkce pro své potřeby.

Objektivní proces sblížování dvou sektorů nachází svůj výraz i v nových vojensko-ekonomických koncepcích. V USA například místo tradiční koncepce specializované vojenskoprůmyslové základny je realizována koncepce „průmyslové základny pro potřeby obrany“. Tato koncepce předpokládá velmi rozsáhlé zapojení civilních dodavatelů a využívání komerčních praktik při plnění vojenských objednávek s cílem snížení nákladů a zvýšení celkové efektivity akvizičního procesu. Tento přístup současně umožňuje v určité míře řešit i některé úkoly ekonomické mobilizace.

Problém ekonomické mobilizace a udržování mobilizační pohotovosti průmyslu se již několik let nachází v centru pozornosti a byla vypracována řada analytických studií zabývajících se problémy rozsahu mobilizačních zásob zdrojů a průmyslových produkčních kapacit. Bylo například navrženo a realizováno radikální přehodnocení rozsahu nezbytných strategických zásob surovin. Podle posledních oficiálních údajů pro uspokojení pravděpodobných potřeb v mimořádných podmínkách byly v roce 1997 potřebné zásoby pouze ve výši asi 44 mil. dolarů. Přitom hodnota v té době reálně existujících strategických zásob byla 5,4 mld. USD. V době vrcholící studené války měly oficiálně definované potřeby USA ve strategických zásobách rozsah 15 mld. USD a hodnota reálně existujících zásob dosahovala výše 12 mld. dolarů.

Zásadně se změnilo hodnocení role infrastruktury a to jak obecné, tak i vojenské. Byla vypracována „protiinfrastrukturní strategie“ – jedna z alternativ použití jaderných zbraní, vycházející z předpokladu, že „vyřazení infrastruktury z činnosti umožňuje srazit protivníka na kolena bez velkých obětí na životech“. Rostoucí pozornostně věnována problému ochrany infrastruktury v mimořádných podmínkách. Při úřadu prezidenta byla vytvořena komise pro ochranu kritických prvků infrastruktury. V této souvislosti je namístě poznamenat, že z tohoto pohledu naprosto jinak zní naléhavý požadavek Mezinárodního měnového fondu (kontrolovaného USA) rozdělit přirozené monopoly Ruska, které tvoří jádro jeho infrastruktury. Za proklamovanou ekonomickou účelností se skrývají zcela konkrétní strategické zájmy.

Rozhodující role v definování základních směrů a temp reformy obranných sektorů ekonomiky v západních zemích náleží státu, především ministerstvu obrany. Obecné schéma je dobře známé. Především stát určuje rozsah poptávky. Vojenskoprůmyslové firmy, vycházející z hodnocení svých vědecko-technických, výrobních a finančně-ekonomických možností a z jejich porovnání s perspektivami poptávky, samostatně se rozhodují a následně se zúčastňují na formování strany nabídky. Při poněkud soustředěnější úvaze je zřejmé, že základním obsahem reformy zbrojního průmyslu je vlastně dosažení souladu strany nabídky s běžnou a perspektivní poptávkou.

V současnosti se mnohem intenzivněji a aktivněji zapojují ministerstva obrany a ostatní vládní orgány a instituce do vytváření podmínek pro pronikání produkce korporací zbrojního průmyslu na světový trh. K těmto aktivitám je nutné řadit vojensko-technickou spolupráci Ruské federace se zahraničními státy, která je zákonem definována jako specifický druh činnosti v oblasti mezinárodních vztahů, jejímž předmětem je vývoz a dovoz, včetně dodávek nebo nákupů produkce vojenského určení, a také vývoj a výroba, modernizace a užití této produkce.⁸

8 Viz Federální zákon č. 114-FZ z 19. července 1998 „O vojensko-technické spolupráci Ruské Federace se zahraničními státy.[online] [cit.-2011-09-15].Dostupné na:

Zvláštní pozornost poutá v posledních letech pozorované prudké posilování a urychlování procesů globalizace vojensko-ekonomické činnosti, jako jeden z konkrétních projevů celkového procesu globalizace – pravděpodobně nejsilnější tendence současného světového rozvoje. Globalizace vojensko-ekonomické činnosti probíhá na pozadí a v těsné provázanosti s procesy internacionalizace výroby, informací a spojů, mezistátní výměna technologií, rozvoj mezinárodního obchodu, rozšiřování činnosti transnacionálních korporací.

Hlavní hybné síly probíhající globalizace vojensko-ekonomické činnosti mají své kořeny ve zvláštnostech a zákonitostech současné etapy rozvoje vojenské ekonomiky. K nim patří snahy o omezování obranných rozpočtů, nepřetržitý růst cen zbraňových systémů, rozsáhle nadbytečné výrobní kapacity, jako pozůstatek studené války apod. Obzvláště silné jsou tendence k mezistátní vojensko-ekonomické integraci v Západní Evropě. Vedoucí země tohoto regionu (Francie, Velká Británie, Německo, Itálie) v současnosti disponují rozvinutým a vyspělým obranným průmyslem, pro který jsou jejich vnitřní trhy velmi malé, a proto v těchto současných podmínkách nemohou samostatně realizovat rozsáhlé vojensko-technické programy. Proto přistupují k vytváření různých forem sdružení a vynakládají úsilí vedoucí až do pokusů o formování jednotného uceleného západoevropského trhu s vojenskou produkcí, který zvyšuje konkurenci na trhu s produkcí vojenského určení a stává se přímým konkurentem amerických zbrojních společností.

Tento proces je však velmi výrazně negativně ovlivňován rozporem mezi snahou jednotlivých států o zachování vlastní obranné průmyslové základny a vojenskoekonomickými realitami, které stále naléhavěji vyžadují mezistátní konsolidaci obranného sektoru. Probíhající procesy propojování desítek výrobců zbraní a vojenské techniky z různých zemí neobyčejně složitou sítí transnacionálních mezi firemních vztahů nejrůznějších typů jsou výrazem působení objektivních ekonomických zákonů, které jsou zdrojem rozvoje globalizace.

Globalizace zbrojní výroby se rozvíjí do šíře (v současnosti vlastní zbraně a bojovou techniku vyrábí téměř 50 zemí světa), tak i do hloubky (od takových relativně jednoduchých forem spolupráce, jakými je poskytování technologií nebo zabezpečování subdodávek pro společnou výrobu a mezistátní fúze firem). Západní odborníci v současnosti stále častěji zdůrazňují potřebu formování globálního obranného průmyslu. Tento požadavek vychází ze zobecnění poznání vývoje formování vztahů mezi četnými výrobci zbraní z různých zemí, kteří jsou v současnosti propojeni (sjednoceni) velmi složitou sítí nadnárodních mezifiremních vztahů různého charakteru.

Jak se ukazuje, již se nashromáždilo dostatek velmi závažných důvodů pro zahájení řešení problémů formování globálního obranného ekonomického systému, do kterého bude nutné zahrnout, kromě vlastního obranného průmyslu, kterému v něm náleží klíčové místo také služby logistiky, vojenskou infrastrukturu, vytvořené arzenály zbraní a vojenské techniky, orgány kontroly zbraní a odzbrojení, struktury a podniky, zabývající se likvidací a utilizací zbraní.

<http://www.scrf.gov.ru/documents/decree/1998_114.shtml>. Počátek formování současného systému vojensko-technické spolupráce Ruské Federace se zahraničními státy byl položen Výnosem prezidenta Ruské Federace č. 507 z 12. května 1992 „O vojensko-technické spolupráci Ruské Federace se zahraničními zeměmi“. [online] [cit.-2011-09-15]. Dostupné na: <<http://document.kremlin.ru/index.as>>.

Od internacionalizace ke globalizaci zbrojního průmyslu

Na rozvoj obranných sektorů ekonomik Spojených států i Ruska a světové obranné průmyslové základny má v současnosti stále intenzivnější vliv internacionalizace a globalizace výroby, doprovázené liberalizací zbrojního trhu. Výzkum, vývoj, prodej a marketing produkce vojenského určení nabývají stále více nadnárodní charakter, přičemž v posledních letech se do tohoto procesu nezapojují jednotlivé státy, jak tomu bylo v průběhu posledních třiceti let, ale aktivně do něj vstupují především průmyslové společnosti, které si samy vybírají zahraniční subdodavatele, zakládají joint venture podniky nebo přímo nakupují hotovou produkci v zahraničí.

Přechod od internacionalizace ke globalizaci zbrojní výroby vede ke značným změnám a dokonce i k úplné likvidaci tradičních způsobů distribuce (prodeje) zbraní a vojenské techniky. Stále více se využívají takové formy spolupráce, jako společná výroba složitých zbraňových systémů firmami z různých zemí nebo jejich zapojení do výroby jako subdodavatelů zahraničních firem. Představitelé ruského obranného průmyslového komplexu v rozvíjení těchto aktivit spatřují jednu z významných možností získat zahraniční technologie a jejich využití k modernizaci vlastní zbrojní produkce. Různé formy spolupráce se zahraničními firmami jsou současně i cestou k proniknutí na konkurenční zahraniční trhy a možností pro zvýšení odbytu vlastní zbrojní produkce.

Na rozvoj procesu globalizace výroby poukazuje zvýšení počtu smluv o organizaci společné výroby nebo nákupu produkce zahraničních subdodavatelských firem. Posledně jmenované typy smluv, podle názoru mnohých amerických odborníků, oslabují národní bezpečnost, neboť poskytují zahraničním firmám možnost stabilizovat svou činnost a rozvíjet se na úkor amerických firem. Například, v nedávné minulosti jedna z anglických společností vyráběla, za technické pomoci USA, urychlovač k americkým stíhacím letadlům F-15. Získané zkušenosti ji dovolily vyhrát zakázku na dodávku těchto urychlovačů pro letadla „Boeing-777“. V soutěži vyřadila americké konkurenční firmy, které analogickou produkci firmě Boeing do té doby dodávaly.

Přesto, podle mínění představitelů zbrojních firem rozvoj mezinárodní kooperace ve vojenské sféře umožňuje:

- zmenšit břemeno výdajů a rizik, které souvisí s vývojem a výrobou nových zbraňových systémů;
- získat přístup k nejnovějším zahraničním technologiím a do unikátních výzkumných center a polygonů;
- zajistit podmínky pro vytvoření a podporu multiodvětvové ekonomiky;
- vytvářet nové a vstupovat na existující trhy zbraní a vojenské techniky, na které může být přístup jednotlivých firem (a dokonce i států) velmi obtížný nebo zcela nemožný (uzavřený), pokud se jejich činnost rozvíjí mimo hranice společných projektů;
- zlepšit operativní vzájemnou spolupráci mezi vojsky spojenců a zvýšit jejich bojovou efektivnost;
- stimulovat ostatní formy spolupráce mezi státy (konkrétně, politickou solidaritu a ekonomickou integraci);
- využívat široké možnosti spolupráce firem Západu, Východní a Centrální Evropy, k níž se otevřela cesta po rozpadu SSSR.⁹

⁹ HULL, A., MARKOV, D. Trends in the Arms Market. In *Jane's Intelligence Review*. 1997, May, p. 232.

Se zánikem ikony „společného nepřítele“ se velmi zřetelně začal odvíjet vnitřně rozporný proces „autonomizace“ vojenskoprůmyslových komplexů Západní Evropy a USA na straně jedné, a na straně druhé, proces obnovy postavení ruského vojenskoprůmyslového komplexu ve světovém zbrojním obchodě a nástup vojenskoprůmyslových komplexů Číny a Indie.

Avšak internacionalizace zbrojní výroby, je vnímána jako cesta do slepé uličky. Americký brigádní generál Eliot Vandervanter ještě v roce 1964 realizoval výzkum, jehož cílem bylo vyhodnocení efektivnosti společné zbrojní výroby v rámci NATO a dospěl k závěru, že složitost struktury společných mezistátních programů „sebou nese faktory, které se nevyhnutně dostávají do konfliktu s produktivitou“.¹⁰ O patnáct let později, ve vystoupení A. Jamese na konferenci věnované vojenskoprůmyslové globalizaci, zaznělo: „Přestože mezistátní spolupráce ve vojenskoprůmyslové oblasti umožňuje zbrojním společnostem překonat vytvářené politické a právní bariéry, těžko lze očekávat její další budoucí rozvoj, a to především proto, že nenapomáhá efektivnímu využívání průmyslových a technologických zdrojů, nenutí omezovat nadbytečné kapacity a snižovat náklady“.¹¹ Podle názoru A. Jamese, „současná globální dělba práce při vývoji a výrobě produkce vojenského určení vyžaduje otevření národních trhů pro zahraniční konkurenci a poskytování společností práva realizovat svou výrobní a inovační činnost v souladu s logikou komerce, a nikoli politiky“.¹²

Jeden z problémů globalizace zbrojního průmyslu spočívá v tom, že vojenská a civilní výroba tradičně využívaly, a v řadě zemí ještě i využívají, různé standardy a specifikace. Avšak globální tržní prostor vyžaduje, aby všechny tyto parametry byly porovnatelné a nezávisely na charakteru vyráběné produkce.

V této souvislosti velmi iniciativně reagoval Pentagon. Ministr obrany William Perri již 29. června 1994 vydal nařízení, vyžadující od všech druhů ozbrojených sil Spojených států používat při nákupech vojenské produkce a při vývoji nových zbraňových systémů v závazné formě komerční technické charakteristiky, specifikace a standardy. Nedodržení tohoto nařízení bylo možné pouze se souhlasem ministra obrany.

Paul Kaminski, který v té době byl zástupcem ministra obrany pro akvizice a technologie k tomu napsal: „Reformou nákupů jsme se rozhodli zahájit i celkovou revizí naší politiky zaměřenou na vojenské specifikace...Doposud manažeři programů vývoje a nákupů zbraní museli v každém daném konkrétním případě zdůvodňovat nutnost využití komerčních specifikací...Věc jsme obrátili a začali jsme od manažerů programů požadovat zdůvodnění, pokud trvali na setrvávání používání vojenských specifikací“.¹³

Po půlroce Pentagon udělal v tomto směru ještě jeden neméně rozhodný krok – vydal nařízení „Technologie dvojího využití: strategie vytvoření dostupných progresivních technologií“. Specialisté okamžitě začali tento dokument nazývat „Svatým písmem o technologiích dvojího použití“. Kromě jiného se v něm uvádělo: „Cílem reformy akvizic uskutečňované ministerstvem obrany je vytvoření akvizičního systému komerčního typu, který se bude orientovat na komerční výrobky a technologie. Tento systém musí, tam kde to

¹⁰ VANDERVANTER, E. Coordinated Weapons Production in NATO: A Study of Alliance Processes. Santa Monica, 1964, s. 1.

¹¹ The Atlantic Council of the United States. Defense Industry Globalization. A Compendium of papers presented at a conference on "Defense Industry Globalization" held on 16 November 2001. Washington, D. C., 2002, s. 16.

¹² "Defense Industry Globalization". 16 November 2001. Washington, D. C., 2002, s. 12.

¹³ *The Defense Industry in the Post-Cold War Era. Corporate Strategies and Public Policy Perspectives.* Ed. by Gerald I. Sugman and Sean O'Keefe. Pergamon, 1998., s. 325.

bude možné, zabránit používání speciálních smluvních podmínek a technických požadavků, a také i pravidel evidence, neboť toto vše brání vojensko-komerční integraci“.¹⁴

Vydání těchto direktiv předcházely exaktní výzkumy, které ukázaly, že využití komerčních prvků snižuje cenu zbraňových systémů minimálně dvakrát, a v některých případech i osmkrát, při srovnatelné nebo i vyšší spolehlivosti a navíc, nákupy certifikovaných komerčních komponentů „z regálu“ Pentagonu umožňuje zavést využívání elektronických systémů podstatně (2-5x) rychleji“.¹⁵

Procesy internacionalizace a globalizace zbrojního průmyslu stimulují rozšiřování mezinárodní spolupráce firem ve výzkumu, vývoji a výrobě zbraní a vojenské techniky a jejich vstup na nové trhy, včetně civilních trhů odbytu jejich produkce. Proto analýza hlavních tendencí rozvoje zbrojní výroby v podmínkách globalizace vyžaduje pohled na procesy, které se rozvíjejí v rámci světového trhu s produkcí vojenského určení.

Transformace ekonomiky obrany a zbrojního průmyslu Ruska

Po rozpadu Sovětského Ruska a ztrátou jeho velmocenského postavení začala být zpochybňována oprávněnost existence jeho vojenskoprůmyslového komplexu jako materiální základny formování vojenské síly Ruska. V diskusi, která se v devadesátých letech v Rusku rozvinula lze vysledovat tři základní pozice:

1. Vojenskoprůmyslový komplex, včetně jeho vědecko-technický potenciálu se může a musí stát jedním ze základů obnovení postavení Ruska jako moderní průmyslově rozvinuté země, s vedoucí rolí státu v rámci smíšené ekonomiky, opírající se především o mohutné koncerny, představující základ organizační struktury rezortu. Této pozici a způsobu uvažování o možných cestách reformy se dostalo přívlastku „optimistický“.
2. Druhá pozice vycházela z toho, že možnosti využití vědecko-technického a průmyslového potenciálu vojenskoprůmyslového komplexu jsou značně omezené katastrofálním stavem ruských financí, a proto je nejlepší cestou orientace na „malé výroby“, „malé zakázky“ při maximálním zdokonalování státní politiky v mezích celkových finančních a ekonomických možností země. Tato pozice dostala přívlastek „pragmatická“.
3. Představy o velkých možnostech vědecko-technického potenciálu vojenskoprůmyslového komplexu a ruské vědy jsou celkově značně přehnané. Konverzi vojenské výroby je možné realizovat pouze při zajištění dostatečného přílivu zahraničních investic do rezortu obranného průmyslu a při splnění zásadní podmínky - nahrazení jeho řídicích pracovníků především s inženýrským (technickým) vzděláním lidmi, kteří mají především obchodní specializaci (ekonomové). Preferovány by měly být podniky s přesně určenou a jednoznačnou produkcí. Tato pozice bývá označována jako „radikálně tržní“.

¹⁴ Department of Defense, “Dual Use Technology: A Defense Strategy for Affordable, Leading-Edge Technology”. Washington: Government Printing Office, February 1995, s. 16. Citované podle ŠLYKOV, V. Globalizacija vojennoj promyšlennosti – imperativ XXI.vjeka. [online] [citované 2009-09-15]. Dostupné na: <<http://www.strana-os.ru/?numid=26&article=1138>>

¹⁵ "Report of the Use of Commercial Components and Military Equipment," Defense Science Board Study Task Force, Department of Defense, Washington, 1986. Citované podle ŠLYKOV, V. Globalizacija vojennoj promyšlennosti – imperativ XXI.vjeka. [online] [citované 2009-09-15]. Dostupné na: <<http://www.strana-os.ru/?numid=26&article=1138>>

Analýza různých výkladů příčin kritického stavu vojenskoprůmyslového komplexu v 90. letech vedla k závěru, že všechny byly oprávněné, neboť odrážely ve společnosti reálně existující mezi sebou soupeřící síly a názory. Je naprosto nezpochybnitelnou skutečností, že skupina tržních reformátorů si vytyčila úkol maximálně rozvrátit ruský zbrojní průmysl. Tento svůj záměr zdůvodňuje jeho nepotřebností z hlediska představ o potřebách národní bezpečnosti země, a zároveň i nedostatkem zdrojů pro jeho udržování. Zahájené „radikálně tržní reformy“ se jejich autorům nepodařilo dokončit, a to především z důvodu odporu ze strany samotného managementu zbrojních společností a části státní elity, která považovala tyto reformní snahy za protinárodní a odporující geopolitické realitě, a také z důvodu vysoké schopnosti vojenskoprůmyslového komplexu přežívat, kterou „liberální reformátoři“ zjevně nedocenili.

Je skutečností, že střet soupeřících sil a prosazování často zcela protikladných reformních záměrů vedlo k vyvolávání atmosféry nejistoty a pochybností o státní politice ve vztahu ke sféře obrany a zbrojního průmyslu. Tento stav přinutil management podniků, institucí a vědecko-výzkumných a vývojových pracovišť vojenskoprůmyslového komplexu samostatně uskutečňovat praktická opatření přizpůsobení se krajně nepříznivým a rozporným podmínkám, panující situace v zemi.

Vstup do nového tisíciletí byl současně i vstupem Ruska do etapy pokusu o překonání nebezpečí likvidace obranného sektoru ruské ekonomiky a obnovení započatého procesu jeho revitalizace. I v současnosti Rusko vyvíjí velké úsilí k obnovení svého vojenského potenciálu a je ochotno za tím účelem vynaložit nemalé finanční prostředky a na úkor ekonomického rozvoje aktivizovat rozsáhlé výrobní kapacity. Avšak rozsáhlé objemy výdajů na obranu jsou pouze a jen monetárním zdrojem, který je nutné velmi složitým procesem transformovat ve vojenský potenciál, který není tvořen jen profesionálně připravenými příslušníky ozbrojených sil a vysoce profesionálním jejich řízením, ale také i kvalitou jejich zbraní, vojenské a speciální techniky, odpovídající požadavkům soudobého vojenství.

A zde vstupuje do procesu druhý významný subjekt – „obranný průmyslový komplex“. Na jeho schopnostech vyrobit požadované zbraně a techniku ve vysoké kvalitě, schopnou konkurovat svými užitnými a technickými parametry produkci světových výrobců závisí technická stránka vojenského potenciálu Ruska. Avšak ten zápasí nejen s řadou z minulosti přetrvávajících technických a technologických problémů, ale i s problémem novým podmínkám a úkolům nevyhovující organizační a řídicí struktury obranného sektoru, která je navíc vystavována neustálým změnám, přetrvávající setrvačností myšlení a vžitými stereotypy chování řídicích pracovníků, nedostatku technického personálu a personálu vývojových a konstrukčních kanceláří. Bez zveličování je možné velmi vážně položit otázku: Kdo bude konstruovat, vyvíjet a vyrábět velením armády požadované nové, moderní a se světovou zbrojní produkcí srovnatelné zbraně a vojenskou techniku (rakety, letadla, letadlové lodě apod.)? Ztráta kvalifikovaných pracovníků, techniků a vývojářů, špičkových technologií a výrobních zkušeností, ke které došlo především během 90. let minulého století je nezvratná a jakékoliv zvýšení objemu finančních prostředků má velmi malý vliv na tuto situaci.

Jestliže americká administrativa ve spolupráci managementem zbrojních společností řeší v současnosti především problémy zefektivnění fungování ekonomiky obrany státu, na základě využití zkušeností z předchozích let zkvalitnit strukturu jejího řízení a nalezení optimální její velikosti, pak ekonomika obrany Ruska se stále nemůže překonat důsledky snah o její destrukci a v podstatě se stále nachází v situaci, kdy se neustále střetávají snahy o její liberalizaci s tendencí jejího „centrálně direktivního“ řízení. S nezdarem se proto setkávají pokusy o využití některých zahraničních zkušeností z řízení ekonomiky obrany, jednotlivých zbrojních společností a vojenskoprůmyslového komplexu vůbec. Tento stav vede k vysoké neefektivnosti užití výdajů na obranu a zabezpečení ozbrojených sil Ruska.

ZÁVER

Překonání globálního bipolárního rozdělení světa na konci minulého tisíciletí nabídlo světu naději, že v novém tisíciletí se bude moci cítit bezpečněji. Na základě vzniklé situace především vojensky a ekonomicky vyspělé země projevily snahu o snížení svých vojenských výdajů, omezení početních stavů ozbrojených sil, snížení počtu nově zahajovaných vojensko-technických programů apod. Současně přijímaly řadu efektivních opatření k modernizaci ozbrojených sil a jejich přizpůsobení k plnění nových úkolů.

Plnění uvedených cílů vyvolalo potřebu intenzivní reformy obranného sektoru ekonomiky, především zbrojního průmyslu, na kterém spočívá hlavní odpovědnost za vývoj a výrobu perspektivních zbraňových systémů a uspokojování dalších nově vznikajících potřeb ozbrojených sil.

K hlavním cílům realizace reformy zbrojního průmyslu náleží snížení ekonomické zátěže obrany a současně zvýšení efektivnosti vojensko-ekonomické činnosti cestou co nejširšího využívání zdrojů, které byly naakumulované v civilním sektoru ekonomiky, a také předností, které plynou z těsného propojení a kooperace ve sféře zbrojní výroby se spojeneckými státy.

Fungování národních obranných průmyslových základen a zvyšování jejich efektivnosti a pružnosti se v podmínkách globalizace nemůže uskutečňovat bez podpory státu a současně i vytváření podmínek pro výraznější liberalizaci zbrojního průmyslu a světového trhu s produkcí vojenského určení. Nerespektování potřeb ekonomického fenoménu zbrojního průmyslu může zpomalit proces globalizace, ale nemůže ho zastavit.

Devadesátá léta minulého století měla velmi destruktivní vliv jak na vývoj obranného průmyslového komplexu, tak mi na celkový stav ozbrojených sil Ruska. I přes značné úsilí se dopad této destrukce nepodařilo do dnešních dnů plně překonat. Proto při hodnocení vlivu „vojenského potenciálu“ na mezinárodní bezpečnost by měly být posuzovány uvedené procesy ve své provázanosti a komplexnosti.

Použitá literatura:

1. Americké letectvo prožilo infarkt, pomoci museli Kanadčané. [online] [cit.-2011-09-15]. Dostupné na: <<http://www.novinky.cz/clanek/138471.html>>.
2. CNN Money- Fortuna Magazine. [online] [cit.-2011-09-15]. Dostupné na: <http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500/2011/full_list>.
3. Defense Industry Globalization. 16 November 2001. Washington, D. C., 2002, s. 12.
4. Department of Defense, “Dual Use Technology: A Defense Strategy for Affordable, Leading-Edge Technology”. Washington: Government Printing Office, February 1995, s. 16. Citované podle ŠLYKOV, V. Globalizacija vojennoj promyšlennosti – imperativ XXI.vjeka. [online] [citované 2009-09-15]. Dostupné na: <<http://www.strana-os.ru/?numid=26&article=1138>>.
5. FARAMAZJAN, R., BORISOV, V. Vojennaja ekonomika Zapada i Rossiji posle cholodnoj vojny. [online] [cit.-2009-09-15]. Dostupné na: <<http://www.nationalsecurity.ru/library/00055/index.htm>>
6. Federální zákon č. 114-FZ z 19. července 1998 „O vojensko-technické spolupráci Ruské Federace se zahraničními státy“. [online] [cit.-2011-09-15]. Dostupné na: <http://www.scrf.gov.ru/documents/decreed/1998_114.shtml>.

7. HULL, A., MARKOV, D. Trends in the Arms Market. In *Jane's Intelligence Review*. 1997, May, p. 232.
8. MENŠIKOV, S. Sostojanie oboronogo kompleksa Rossiji. Referát přednesený na společném rusko-finském semináři k problémům ruské ekonomiky, Helsinky 3. Října 2000. [online] [cit.-2011-09-15]. Dostupné na: <<http://www.ecaar-russia.org.htm>>.
9. "Report on the Use of Commercial Components and Military Equipment," Defense Science Board Study Task Force, Department of Defense, Washington, 1986. Citované podle ŠLYKOV, V. Globalizacija vojennoj promyšlennosti – imperativ XXI.vjeka. [online] [citované 2009-09-15]. Dostupné na: <<http://www.strana-os.ru/?numid=26&article=1138>>.
10. SIPRI Military Expenditure Database 2011, [online] [citované 2010-09-15]. Dostupné na: <<http://milexdata.sipri.org>>.
11. SOKOLOV, A. V. Oboronaja promyšlenost Rossiji: na dne? In. EKO, 1999, č. 9, s. 56.
12. The Atlantic Council of the United States. Defense Industry Globalization. A Compendium of papers presented at a conference on "Defense Industry Globalization" held on 16 November 2001. Washington, D. C., 2002, s. 16.
13. The Defense Industry in the Post-Cold War Era. Corporate Strategies and Public Policy Perspectives. Ed. by Gerald I. Sugman and Sean O'Keefe. Pergamon, 1998., s. 325.
14. Vandervanter, E. Coordinated Weapons Production in NATO: A Study of Alliance Processes. Santa Monica, 1964, s. 1.
15. Výnos prezidenta Ruské Federace č. 507 z 12. května 1992 „O vojensko-technické spolupráci Ruské Federace se zahraničními zeměmi“ [online] [cit.-2011-09-15]. Dostupné na: <<http://document.kremlin.ru/index.as>>.

Kontakt

doc. RSDr. Luboš Štancl, CSc.

Katedra ekonomie

Fakulta ekonomiky a managementu

Univerzity obrany

Kounicova 65

621 00 Brno

E-mail: lubos.stancl@unob.cz.

Ľudovít Tito

FAKULTA POLITICKÝCH VIED A MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
UMB BANSKÁ BYSTRICA

POLITICKÁ KOMUNIKÁCIA V MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOCH

Abstrakt

Zmena konštelácie medzinárodných vzťahov v 90. rokoch 20. storočia a následne na začiatku 21. storočia zmenila formy a štruktúru komunikácie v medzinárodnej politike. Od foriem komunikácie medzi mocenskými centrami a hegemonom svetovej politiky až po prerozdelenie vplyvu a tým i smeru komunikácie v prospech jednej superveľmoci. Konfrontácia, ako aj integrácia, sa môžu vyvíjať s množstvom rôznych foriem interakcií. Ak by nedochádzalo k vzájomnej koordinácii medzi aktérmi, je pravdepodobné, že by vo vzájomných vzťahoch medzi nimi vznikli krízy a dokonca i napäté situácie.

Ľúčové slová: Politická komunikácia, Európska únia, „Public Diplomacy“, mediálna politika, multilateralizmus.

Abstract

The constellation change of international relations in the 1990s of the 20th century and subsequently at the beginning of the 21 st. century has changed forms and structures of communication in international politics. It concerns the forms of communication among power centers and the hegemon of world politics up to the redistribution of influence and thus also the direction of communication in favour of one superpower. Confrontation as well as integration could be developed in various forms of interactions. If there was no mutual coordination among actors, it is probable that there would be crises and even tensed situations in their mutual relations.

Key words: political communication, the European Union, „Public Diplomacy“, media politics, multilateralism.

Úvod

Politická komunikácia – ak odhliadneme vzrastajúcu dôležitosť vizuálnej dimenzie – konštituuje sa hlavne v jazykovej forme. Postupne sa stáva predmetom skúmania nielen jazykovedcov¹, ale aj politológov, pričom koncentrácia ich záujmu sa sústreďuje hlavne na výskum „mienkotvorného jazyka“ politikov, politických inštitúcií a médií. Pritom sa často konštruuje antagonizmus medzi médiami a politikou, prevažne sa skúmajú vplyvy a pôsobenie médií na politiku, ako opačne. Pri výskumoch danej témy sa stretávame i s predstavami, že médiá a politika existujú vo vzájomnej podmienenosti, poprípade

¹ Napríklad komunikáciou v politike v anglickom jazyku sa zaoberá aj M. Badinská, ktorá napríklad konštatuje, že „anglický jazyk má tendenciu a aspiráciu stať sa globálnym jazykom vo všetkých sférach života, a je dominantným jazykom v komunikácii v rámci Európskej únie. Tento trend – podľa autorky – ide ruka v ruku s vnímaním anglického jazyka ako medzinárodného jazyka pri kariernom raste a v snahe uplatniť sa v medzinárodnom dianí.“ (Badinská, s.18-19.)

predmetom skúmania je i rozhodujúci podiel politiky na médiá. Autori politologickej literatúry štruktúrujú často predmet výskumu pomocou kategórií polity, politics a policy² Môžeme povedať, že v oblasti jazykovedy i politických vied je výskum politickej komunikácie relatívne mladou oblasťou výskumu, hoci rétorika patrí k najstarším disciplinám. Jazykovedci (najmä v Nemecku) už v 50. rokoch 20. storočia výskum jazyka politiky sformovali do názvu „politolingvistika“ alebo „politická komunikácia“ , politológovia sa začínajú venovať týmto otázkam až v poslednom čase.³ Práve nemecký záujem vedeckých kruhov o výskum politickej komunikácie vychádza z využitia, - či zneužitia –komunikácie s verejnosťou dvomi totalitnými režimami v 20. storočí. Z tohto pohľadu záujem vedcov sa prejavil o skúmanie „národno-socialistického jazyka“ a od začiatku 50. rokov na skúmanie protikladu v komunikácii medzi Východom a Západom.

Teoretické východiská

Zdôrazňovanie interdisciplinariny nie je až také módné slovo, ako sa to niekedy prezentuje. V prírodných vedách sa už dávno sformovali nové vedné disciplíny, ktoré dosiahli svetový úspech. V spoločenských vedách mnohokrát naďalej existuje úsilie pridržiavať sa svojho rámca dávno definovaného predmetu. Väčšie pokroky zaznamenali hlavne ekonomické vedy, kde ich spojenie s cudzím jazykom má už niekoľko desaťročnú skúsenosť. V politických vedách sa formuje táto skúsenosť len niekoľko rokov na Slovensku, ale i v zahraničí, napríklad v Nemecku, či Rusku, o čo som už písal v predchádzajúcich rokoch. V posledných rokoch však zdôrazňovanie komunikácie v cudzom jazyku súvisí nielen s existenciou menších jazykových katedier na jednotlivých fakultách, ale aj vznik fakulty aplikovaných jazykov, presadzovanie vedeckých projektov na prednášanie odborných predmetov v cudzom jazyku, ale aj úsilím Európskej únie s integráciou občanov tohto spoločenstva do jednotnej európskej verejnosti.

Vedúce postavenie USA vo svete a tým i preferencia anglického jazyka, ako dorozumievacieho jazyka medzi štátmi a spoločnosťami vo svete, dáva podnet k sformovaniu novej vednej disciplíny, politickej komunikácie s jej jednotlivými subsystémami. Tento vývoj podporuje i rozvoj audiovizuálnych prostriedkov s konečným dôsledkom na tvorbu rozhodovacích procesov. 21. storočie je už jednoznačne poznačené vznikom nových politických štruktúr, procesov a aktérov, ktorí sú – ako sa zdá byť – závislí od spojenia s mediálnymi štruktúrami, a to nielen na národnej, ale aj na medzinárodnej rovine. Napriek tomu, že niektoré „nedemokratické“ štáty sa stavajú proti politickej komunikácii na medzinárodnej rovine, je ťažko zabrániť internetu a satelitným televíznym vysielaniam prekročiť národné hranice. K tomu pristupuje i tlak rôznych spoločenských skupín – v poslednom čase najmä vysokoškolskej mládeže – na doplnenie si štúdia vo vlastnej krajine aspoň čiastkovým štúdiom v zahraničí, kde vo väčšine prípadov sa preferuje anglický jazyk, ako dorozumievajúci a pracovný jazyk.

I keď v nových teoretických analýzach sa stretávame s rôznymi závermi autorov o vzťahu politiky a komunikácie s verejnosťou⁴, nie je možné nevidieť úsilie médií o samostatnosť vo

² V kategórii „polity sú masové médiá skúmané ako inštitúcie podieľajúcej sa na politickej účasti, kategóriou „politics“ vystupujú médiá ako prostriedok ovplyvňovania verejnej mienky a procesov tvorby vôle, kategóriou „policy“ sú médiá masovej komunikácie skúmané ako oblasť politiky, ako súčasť mediálnej a komunikačnej politiky.

³ Ide najmä o výskum Thomasa Jägera na Univerzite v Kolíne nad Rýnom pod názvom „Médiá a medzinárodná politika“, v ktorom kolektív autorov skúma hlavne ovplyvnenie voličov politikmi cez médiá, vzťah médií a verejnosti a realizácia vládneho programu podporou verejnosti.

⁴ Komunikáciu medzi štátmi na základe vojenskej sily veľmi precízne analyzuje napr. J. Kalický vo svojej monografii „Vojensko-politické stratégie USA v období studenej vojny“ nasledovne: „Spôsoby a miera

vzťahu k politike. I keď mediálna politika politických aktérov v rámci národných štátov bola zameraná hlavne na maximalizáciu volebných hlasov, globalizačné procesy, „ekonomizácia“ médií a modernizácia sa stávajú fenoménmi, ktoré trvalo ovplyvňujú nielen národnú, ale aj medzinárodnú a transnárodnú komunikáciu.

Z teoretického hľadiska vzniklo v predchádzajúcich rokoch množstvo prác zaoberajúcich sa politickou komunikáciou v rámci národného štátu, ale čo ešte stále absentuje vo vedeckej literatúre, je politická komunikácia v medzinárodných vzťahoch. Je zaujímavé, že tejto otázke sa v rámci politických vied i jazykovedy začínajú venovať skôr mladší vedeckí pracovníci, čo súvisí skôr s ich vedeckou prípravou v oblasti politických vied, jazykovedy (ako komunikácie) a mediálnej vedy.

Doterajšie „veličiny“ medzinárodných vzťahov – ako sú napríklad jednotlivé teoretické školy – sa zdajú byť dosť rezistentné voči novým faktorom ovplyvňujúcim ich postavenie v medzinárodnom systéme (neo) realizmus). Tieto teórie sa koncentrujú hlavne na vlády, ako hlavných aktérov medzinárodnej politiky a vynechávajú zvyčajne vnútroštátnych aktérov, napríklad aj médiá, či verejnosť. Väčšiu možnosť poskytujú konštruktivizmus a liberalizmus, ktoré väčšiu pozornosť venujú aj iným vnútroštátnym aktérom. Za najdôležitejších aktérov politickej komunikácie považuje napríklad J. Tenscher a H. Viehrig z makroteoretického hľadiska politiku, masové médiá a publikum (Tenscher, J.- Viehrig, H., s.12). Podľa týchto autorov zastávajú menovaní aktéri úlohu hovorcov, to znamená, že predkladajú do systému politickej verejnosti určité témy a názory.

Z pohľadu menovaných teórií medzinárodných vzťahov, hlavne liberalizmu, môžeme vyčleniť i ďalších politických aktérov, ktorí vyplývajú z funkčného určenia v politickom systéme a ktorí pôsobia v rámci národného kontextu a agitujú v neverejných ako i verejných politických rozhodovacích arénach. K nim napríklad patria: záujmové skupiny, zväzy, nové sociálne hnutia, občianske iniciatívy, ale aj politické strany. K nim sa priradujú i vláda a parlament, ako aj nadnárodné a medzivládne organizácie, akými sú napríklad OSN, EÚ, Greenpeace, Novinári bez hraníc a iné.

I keď uvedené zväzy a organizácie majú dôležitý vplyv na verejnú, to znamená masovými médiami sprostredkovanú komunikáciu, profitujú z toho najviac vlády, čo vyplýva z ich kľúčovej úlohy v politických rozhodovacích procesoch o zahraničnopolitických a medzinárodných otázkach. Tento záver môžeme prijať aj vo vzťahu k nadnárodným alebo medzinárodným aktérom. Nevyklučuje to však aktívnu úlohu médií ako sprostredkovateľov. Táto ich úloha spočíva hlavne vo „filtrovaní“ a spracovaní informácií, ktoré sú ďalej prenášané na publikum. Tým sa tak stávajú spojovacím článkom medzi politikou a publikom, teda vládncami a občanmi, či voličmi. Nechcem tým však poprieť významnú úlohu masových médií ako sprostredkovateľa politických procesov a udalostí, najmä v období satelitnej techniky, kedy vládni aktéri sa prispôbujú novej súťaži. Vzniká však otázka, či vlády majú možnosť ovplyvniť obsah a formu medzinárodnej komunikácie masovými médiami. Dá sa povedať, že áno. Táto skutočnosť vyplýva predovšetkým zo zákonov, nariadení, predpisov, sankcií a podobne, ktoré majú vplyv na vytváranie adekvátnych podmienok pre výrobu, distribúciu a recepciu takejto komunikácie. Z časti na tejto zodpovednosti sa podieľajú aj neštátni aktéri.

ofenzívneho charakteru politiky vzájomného zastrasovania z predchádzajúcich dekád neboli pre Reagana postačujúce. Studená vojna osemdesiatych rokov sa mala stať obdobím obratu, kde tzv. sovietsky aktivizmus bolo potrebné nahradiť aktivizmom americkej strany, s cieľom konečnej eliminácie Sovietskeho zväzu“. (Kalický, J. s.760.

Na druhej strane sa zdá, že vplyv nadnárodných aktérov na tvorbu štruktúr politickej komunikácie je malý. Zvyčajne sa ich vplyv spája s tvorbou komunikačno-technologických predpokladov pre nerušený a rovnomerný tok informácií a komunikácie. Výnimkou v tomto smere sa postupne stáva vplyv supranárodného aktéra „EÚ“ na vytváranie mediálnych systémov členských krajín EÚ. Toto úsilie EÚ sa spája predovšetkým s Európskou komisiou, ktorá už od 80. rokov vo vzťahu k médiám sa usiluje o konsequentnú, deregulačnú a liberizačnú politiku s úsilím vytvoriť cezhraničný televízny trh, ktorý by bol oslobodený od národných zásahov. Je zrejmé, že toto úsilie Európskej komisie súvisí s mocenskými záujmami Európskej únie a sleduje i cieľ vytvoriť protiváhu americkým konkurentom a formovať európsku verejnosť. Toto úsilie Európskej komisie pomohlo zreformovať systémy rozhlasového vysielania a rozšíriť komerčné poskytovanie televízie. Europeizácia rozhlasového a televízneho vysielania spôsobila tým i zmeny podmienok a sprostredkovanie politiky, správ, ale hlavne uskutočnenie politiky. Zvyšuje sa nielen počet vysielateľov, ale aj adresátov, čo však vedie k zníženiu presnosti cieľa posolstva a zas opačne, zvyšuje sa riziko novej komunikácie.

Politická komunikácia v medzinárodných vzťahoch

Z politologického hľadiska – ale súčasne i jazykovedného – je možné určiť ťažisko výskumu politickej komunikácie v rámci vnútornej i medzinárodnej, či zahraničnopolitickej komunikácie. V predkladanej štúdiu venujem pozornosť práve zahraničnopolitickej komunikácii, ktorá na jednej strane vystupuje ako súčasť zahraničnopolitických vzťahov jednotlivých štátov – s ktorou sa doteraz aj zvyčajne stretávame –, ale súčasne – v rámci formujúcich sa štátnych spoločenstiev má i istú vnútromedzištátnu formu, ako je to v prípade Európskej únie. Pri koncipovaní takéhoto východiska môžeme prijať Jägerovú tézu, že „zahraničnopolitická komunikácia obsahuje tú časť bilaterálnej, multilaterálnej a globálnej komunikácie, ktorá prebieha medzi vládami a inými, priamo k štátu priradenými inštitúciami a organizáciami“ (Jäger, 1998, s. 516). Súčasnne však ju môžeme doplniť o formy a možnosti jej realizácie v rámci istého spoločenstva štátov, akým je už zmienená Európska únia.

Z tejto charakteristiky môžeme potom rozdeliť i samotnú komunikáciu v medzinárodnej politike na priamu a sprostredkovanú. Priama komunikácia prebieha bezprostredne medzi štátmi, poprípade štátmi a inými aktérmi medzinárodnej politiky, napríklad formou vzájomnej diplomacie, či organizáciami, ktorých je štát členom a komunikáciu sprostredkovanú, ktorú zvyčajne chápeme ako komunikáciu, ktorá neprebieha priamo medzi aktérmi medzinárodnej politiky, ale cez médiá, či „postojmi“ svetovej verejnosti“. Takto chápaná komunikácia sa prejavuje formou vzájomných akcií a interakcií medzi uvedenými politickými systémami, ktoré vyjadrujú podstatu vzťahov medzi aktérmi medzinárodnej politiky, a teda nie vzťahov medzi spoločenskými aktérmi, ktoré sa uskutočňujú mimo štátneho usporiadania.

Nový prechod usporiadania sveta smerom k multilateralizmu otvára opäť myšlienku z 2. polovice 90. rokov minulého storočia prezentovanú napríklad i Genschelom a Plümperom o absencii politickej autority v medzinárodnom systéme, ktorá by „koordinovala štátne konanie, garantovala medzinárodné dohovory a celosvetovo mohla presadiť platné pravidlá“.(Genschel, Ph.a Plümper, Th, 1996, s. 7).⁵

⁵ Súčasnne teórie medzinárodných vzťahov analyzujú problém komunikácie z viacerých pohľadov. Podľa H. Müllera dominujú v oblasti odboru „medzinárodných vzťahov“ utilitaristické 'rational choice' metódy, pritom samotný termín utilitarizmus sa vzťahuje na konanie aktérov, ktorých cieľom je rozšírenie svojho vlastného úžitku. Rational choice metódy pritom však nepripúšťajú egoistické funkcie využitia. (Pozri bližšie: Müller, H.

Ak uznávame medzinárodný systém ako systém štátov (realistická koncepcia usporiadania sveta) potom za aktérov, ale súčasne i adresátov v medzinárodnej komunikácii môžeme považovať vlády, ich zahraničné zastupiteľstvá (veľvyslanectvá, zastúpenia v medzinárodných organizáciách a spoločenstvách –EU), ale súčasne i politické, hospodárske a kultúrne elity, dôležité spoločenské skupiny a vplyvné osobnosti. Ako menovaní aktéri a adresáti sú zapojení do medzinárodnej komunikácie závisí od ich významu v politických rozhodovacích procesoch. I keď formy vzájomnej komunikácie majú v praxi protikladné povahy, predsa je možné prijať konštatovanie, že správanie sa vlád vzájomne je určené istým diplomatickým kódexom. Zvyčajne má formu výmeny nót, listov, telefonátov, medzivládnej spolupráce, alebo i formu akreditácie, či vykázania diplomatov. Nepriama komunikácia však poskytuje vládam, ale aj spoločenským aktérom širšie formy vzájomného oslovenia. Môžu to byť napríklad : stanoviská, tlačové konferencie, kultúrne podujatia, výstavy a podobne. Zvláštne miesto vo vzájomnej komunikácii medzi aktérmi môže plniť i propaganda a antipropaganda.

V predkladanej štúdií vychádzam z realistickej koncepcie usporiadania sveta, ktorá súčasne i zakladá spôsoby interakcie medzi jednotlivými aktérmi. Táto koncepcia mi súčasne umožňuje chápať medzinárodnú komunikáciu bez možnosti jej usmerňovania nejakou medzinárodnou sociálnou hierarchiou. Na tomto základe môžeme prijať preto základnú tézu, že neexistuje žiaden slobodný a rovnaký prístup k medzinárodnej komunikácii a žiadna inštitúcia nezabezpečuje dodržiavanie určitých pravidiel správania sa a vyjadrenia slobodného názoru.

Realistická koncepcia medzinárodných vzťahov zvyčajne i formy medzinárodnej komunikácie tým, že každý aktér vzájomných interakcií sa bude snažiť získať pre seba viac ako ostatní účastníci interakcií. Zvláštnosti komunikácie v medzinárodnej politike v 21. storočí však výrazne menia podmienky týchto zmien, pre ktoré sa v literatúre ujal termín „Public Diplomacy“. Z tohto pohľadu svoj význam má zúčastniť sa medzinárodnej komunikácie, pretože z tejto účasti vyplýva i prerozdelenie výhod. Medzinárodná komunikácia tak reflektuje nielen existujúce mocenské vzťahy, ale aj možné varianty budúcnosti, teda existujúci medzinárodný systém, ale súčasne i pokusy jeho transformácie v prospech vlastných záujmov. Medzinárodná komunikácia tak slúži realizácií vlastných záujmov vychádzajúcich zo zúčastneného aktéra, z jeho definície situácie, ako aj z analýzy foriem presadenia svojich záujmov do medzinárodných vzťahov.

Významnou súčasťou tejto komunikácie je jej transnárodná časť, ktorej účastníci svojimi informáciami zmenili podmienky medzinárodnej politiky a tým zmenili i spôsob medzinárodnej komunikácie, najmä spôsoby compatibility (štát verzus medzinárodný koncern). Medzinárodná komunikácia tak musí zohľadniť i tieto zmeny, pretože adresátmi komunikácie už nie sú len iné štáty, ale aj ich spoločenský aktéri.

Zmena konštelácie medzinárodných vzťahov v 90. rokoch 20. storočia a následne na začiatku 21. storočia opäť zmenila formy a štruktúru komunikácie v medzinárodnej politike. Od foriem komunikácie medzi mocenskými centrami a hegemonom svetovej politiky až po prerozdelenie vplyvu a tým i smeru komunikácie v prospech jednej superveľmoci. Konfrontácia, ako aj integrácia, sa môžu vyvíjať s množstvom rôznych foriem interakcií. Ak vezmeme do úvahy existenciu jednotlivých aktérov medzinárodnej politiky, a to či štátov, alebo jednotlivých mocenských centier, vidíme i koordináciu vzájomných vzťahov a tým

„Internationale Beziehungen als kommunikatives Handeln“ In: Zeitschrift für internationale Beziehungen, 1. Jg (1994) Heft 1, s.15-44.

i komunikácie, ktorá môže ovplyvňovať ich rozhodnutia. Ak by nedochádzalo k vzájomnej koordinácii medzi aktérmi, je pravdepodobné, že by vo vzájomných vzťahoch medzi nimi vznikli krízy a dokonca i napäté situácie.

Ak uvažujeme o komunikácii v medzinárodných vzťahoch, musíme priznať i určité normy, princípy a rámec, ktoré takáto komunikácia vytvorila. Pokiaľ významný aktér, významní aktéri, vopred určili tieto princípy, môže sa vykonávať intenzívnejší vplyv na iných aktérov v ich tvorbe a formulácii rozhodnutí pri zahraničnopolitickej komunikácii. Samotní aktéri v medzinárodnej politike musia zohľadniť i adresátov svojej vlastnej komunikácie, dbať predovšetkým na spôsob a sprostredkovaný význam, zohľadniť i rôzne očakávané prijatia komunikačného obsahu, v prípade viacerých adresátov i ich heterogenitu a spôsob vnímania. Súčasne takýto adresát by mal byť schopný komunikácie o istých cieľoch či prostriedkoch komunikácie, v opačnom prípade sa stáva nevypočítateľný a neschopný integrácie.

V procese medzinárodnej komunikácie je potrebné si uvedomiť adresáta komunikácie, čomu je potrebné prispôbiť i spôsob a obsahovú formu vzhľadom k možnosti rozdielnej interpretácie. V období globalizácie je nevyhnutné spracovať množstvo informácií, uskutočniť ich zaradenie, selekciu a z vlastného pohľadu ich dekodovanie. Oproti predchádzajúcemu obdobiu, ktoré sa vyznačovalo existenciou makroregiónov a tým i jednoznačnejšou komunikáciou, „svetová spoločnosť“ globalizácie ťažko môže záväzne definovať riziká a hranice bezpečnosti. Rozdielny stav spracovania informácií je i jedným z deficitov kooperácie. Odstránenie týchto deficitov by bolo i pre aktérov medzinárodnej politiky pokrokom v zblížení ich rozdielnych záujmov a súčasne i novým začiatkom spoločných akcií.

Mnohí významní politológovia v rámci liberálnej koncepcie medzinárodných vzťahov zvyčajne zdôrazňujú vo svojich prácach úlohu spoločenských aktérov. Táto ich koncepcia sa zdá byť pravdivá, ako aj ich tvrdenia o zániku systému štátov a vzniku medzinárodného systému spoločností (Czempiel).⁶ Toto ich tvrdenie vyplýva zo zmeny samotného medzinárodného systému, ktorý je v tomto zmysle charakterizovaný napríklad podľa Jansera a Floriana (Tenscher, J.-Viehrig, H. (vyd.), s.216) transnacionalizáciou politiky ako dôsledku globalizácie, medializáciou zahraničnej politiky rastúcim významom médií, ako aj zmenou moci v medzinárodných vzťahoch a zdôraznením soft power.

Riešenie cezhraničných otázok ako je napríklad znečistenie životného prostredia, boj proti terorizmu, či obchod s drogami je predmetom analýzy viacerých teórií medzinárodných vzťahov. Tento rozmach nových aktérov v medzinárodnej politike tak vyvoláva dojem, že iba sústava medzinárodnej siete je schopná zapojením neštátnych aktérov vyriešiť nové problémy ľudstva. Dočasný úspech niektorých koncernov vo vnútornej politike štátov vyvoláva tak dojem, že sa stierajú hranice medzi vnútornou a zahraničnou politikou štátov a noví aktéri svetovej politiky získavajú väčší vplyv na národnoštátnu politiku.

Zahraničná politika bola považovaná za oblasť, ktorá nespádala viac menej pod kontrolu občanov. „Moc“ zvyčajne sa rozumela v prevládajúcej (neo)realistickej politologickej literatúre ako hard power, teda ako systém kontroly nad krajinou, občanmi a vojenskými jednotkami. Zmeny v medzinárodnom systéme v posledných rokoch – ako je zdôrazňovanie významu ľudských a občianskych práv, riešenie cezhraničných problémov – tak vyvolávajú dojem, že sa skončilo obdobie štátnych systémov a že ich nahrádza komunikácia spoločenských skupín a iných neštátnych aktérov. Oslabovanie národnoštátnych útvarov sa tak spája s koncepciou soft power, ktorá v porovnaní so systémom štátneho rozhodovania dáva prednosť presvedčovaniu susedov pri dosiahnutí

⁶ Známy odborník na medzinárodné vzťahy Ernst Otto Czempiel vo svojej knihe *Weltpolitik im Umbruch* doslovne uvádza: „Svet končiaceho 20. storočia už viac nie svetom štátov“. (Czempiel, E. O., s.87.)

zahraničnopolitických cieľov. Medzinárodná komunikácia je tak výrazným znakom týchto liberálnych koncepcií, pretože spočíva na úzkej spolupráci spoločenských aktérov vlastnej krajiny s aktérmi v cieľovej krajine. Ide teda o širokú výmenu medzi vysielajúcou a cieľovou krajinou v rovinách politiky, hospodárstva, médií a občianskej spoločnosti. Dôraz sa pritom kladie na neustále budovanie takýchto vzťahov a na stavanie dôvery, ktoré majú trvalo posilniť reputáciu vlastnej krajiny, z čoho má konečný úžitok i samotná vláda.

Reputáciu vlastnej krajiny môže výrazne posilniť alebo oslabiť samotná vláda a štátne orgány. Ide nielen o prezentáciu a realizáciu zahraničnej politiky, ale i vzájomné prepojenie vnútornej a zahraničnej politiky štátu. Za krátkozraké sa dajú považovať projekty zahraničnej politiky zamerané na oslovenie jednej spoločenskej skupiny.

Použitá literatúra:

1. Badinská Mária, Jazykové kompetencie v integrovanej výučbe obsahu a jazyka. In: Cudzie odborné jazyky v kontexte univerzitného štúdia nefilologického zamerania. TU Zvolen 2011, ISBN 978-80-228-2240-4
2. Czempiel, E.-O: Weltpolitik im Umbruch, München 1993.
3. Jäger, Thomas: Außenpolitische Kommunikation. In: Jarren, O.- Sarcinelli,U.- Saxer,U.(vyd.): Politische Kommunikation in der demokratischen Gesellschaft. Ein Handbuch mit Lexikonteil.Westdeutscher Verlag GmbH, Opladen/Wiesbaden, 1998, ISBN 3-531-12678-4, s. 516.
4. Kalický, Juraj: Vojensko-politické stratégie USA v období studenej vojny. FPVaMV UMB Banská Bystrica, 2011. ISBN: 978-80-557-0226-1
5. Kantner, Cathleen: „Öffentliche politische Kommunikation in der EU. Eine hermeneutisch-pragmatische Perspektive.“ In: Klein, Ansgar, Koopmans, Ruud, Trenz, Hans- Jörg, Klein, Lidger, Lahusen, Christian, Rucht, Dieter (vyd.): Bürgerschaft, Öffentlichkeit und Demokratie in Europa. ISBN: 3-8100-3482-7,2003 Leske + Budrich, Opladen.
6. Pfetsch, B.-Heft, A.: Europäische Öffentlichkeit –Entwicklung transnationaler Medienkommunikation. In: Bundeszentrale für politische Bildung.<http://www.bpb.de>
7. Schulz,W.: Politische Kommunikation. In: Bentele, G.-Brosius, B. –Jarren,O. (vyd.), Handbuch Öffentliche Kommunikation.Opladen:Westdeutscher Verlag.
8. Tenscher, J.-Viehrig, H. (vyd.): Politische Kommunikation in internationalen Beziehungen. Lit Verlag, Dr. W. Hopf Berlin 2010.
9. Zeitschrift für internationale Beziehungen, 1. Jg (1994) Heft 1, s.15-44.

Kontakt

doc. PhDr. ĽudovítTito, CSc.

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov

Univerzita Mateja Bela

Kuzmányho 1

974 01 Banská Bystrica

E-mail: peter.cajka@umb.sk

Tatiana Tökölyová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

MULTIKULTURALIZMUS V EURÓPSKEJ ÚNII

Abstrakt

Multikulturalizmus sa stal témou, ktorá patrí v súčasnom období a predpokladám, že i v blízkej budúcnosti medzi najdiskutovanejšie. Multikulturalizmus nastoľuje dva typy problémov: Prvý sa týka otázky, do akej miery a v ktorých podobách zabezpečuje inštitucionálny pohľad kultúrnej skupiny občiansky mier a stabilitu. Druhý sa týka vzťahu týchto procedúr k liberálno demokratickým princípom, t.j. či je skupinová diferenciácia zlučiteľná s hodnotami individuálnej slobody, rovnosti a solidarity. Kultúrna politika EÚ je upravená v článku 151 Maastrichtskej zmluvy, ktorý okrem iného deklaruje i existenciu multikultúrnej politiky EÚ v zmysle hesla „jednotní v rozmanitosti“. EÚ sa preto obmedzuje na stimulačné opatrenia a členské štáty sa v oblasti kultúry mimoriadne usilujú o zachovanie si zvrchovanosti a nezávislosti od EÚ. Napriek tomu EÚ môže svojím vývojom v mene hesla: „jednotní v mnohosti“ ešte prekvapiť.

KLúčové slová: Multikulturalizmus, Kultúra, Liberalizmus, Európska únia.

Abstract

Multiculturalism has become a topic that belongs in the current period and I suppose that even in the near future, the most discussed. Multiculturalism raises two types of problems: The first question concerns the extent to which the forms and provides institutional account of the cultural identity of the peace and stability. The second concerns the relationship of these procedures to liberal democratic principles, that is whether the group differentiation is compatible with the values of individual freedom, equality and solidarity. Cultural policy is laid down in Article 151 of the Maastricht Treaty, which among other things, declares the existence of multicultural policy under the motto: „United in diversity“. The EU is therefore limited to incentive measures and the Member States in the field of culture an extraordinary effort to preserve the sovereignty and independence from EU. Nevertheless, the EU may, on behalf of its development motto: „United in diversity“ still a surprise.

Key Words: Multiculturalism, Culture, Liberalism, European Union.

Úvodom by som rada prostredníctvom abstraktného príkladu českého ekonóma Tomáša Sedláčka ilustrovala podstatu a dôležitosť multikulturalizmu v ekonomickej oblasti v podmienkach kapitalizmu a kultúrnej politiky európskeho priestoru.

Sedláček si pôvodne položil otázku, či skutočne chceme bielu Európu, a teda v duchu tejto monokulturalistickej otázky s ohľadom na súčasný ekonomický vývoj Európskej únie (ďalej len „EÚ“) pripravil odpoveď, že všade okolo bude existovať mocný val (euroval) tzv. rozdeľovacej triedy (EÚ), ktorá nás bude od cudzincov chrániť – a teda Európa bude patriť Európanom a napriek tomu Čechy Čechom, Praha Pražanom, Vinohrady ich obyvateľom. Sedláček však ďalej jednoznačne tvrdí, že práve kapitalizmus je na rôznosti založený. K tomu, aby sme skutočne mohli bohatnúť z obchodu, je potrebné, aby medzi sebou obchodovali rôzni jedinci s rôznymi preferenciami. Zároveň vyjadruje predpoklad, že keby

bol pán X úplne rovnaký s pánom Y a s rovnakými preferenciami, tak by si nemali, čo predat a ani kúpiť. Poukazuje na to, že skutočné bohatstvo národov spočíva v špecializácii, na čo už poukázal i Adam Smith. Znamená to teda, že sa každý podľa svojich daností a talentu, špecializuje na niečo iné. Globalizácia, je podľa neho, využitím tohto princípu na svetovej úrovni. Práve v tom je jedna z najväčších krás a výhod globálneho trhového kapitalizmu, umožňuje rôznym kultúram spolu obchodovať, spoliehať sa na seba, učiť sa od seba, ochutnávať od seba rôzne jedlá, spôsoby života, myslenie. Vďaka integrácii obchodu dnes máme menej vojen, pretože sa hovorí, že tí, čo spolu obchodujú, spolu nevedú vojnu, preto i prvým vyjadrením nevôle obchodovania je uvalenie embarga na obchodovanie. Vojna začína až následne.

Sedláček svoj abstraktný multikultúrno-ekonomický príklad uzatvára tvrdením, že homosexualita nákazlivá nie je, netolerancia však áno. Európa sa právom obáva netolerancie a neznášanlivosti voči menšinám. Preto je naša Európa až tak prehnane úzkostlivá a tak svoje menšiny chráni a podporuje.¹

Kultúrna politika EÚ je upravená v článku 151 Maastrichtskej zmluvy, ktorý okrem iného deklaruje i existenciu multikultúrnej politiky EÚ v zmysle hesla „jednotní v rozmanitosti“. EÚ sa preto obmedzuje na stimulačné opatrenia a členské štáty sa v oblasti kultúry mimoriadne usilujú o zachovanie si zvrchovanosti a nezávislosti od EÚ.²

Zágoršeková v publikácii Kultúry v medzinárodných vzťahov (2009) uvádza, že podľa jej názoru výrazná asymetria medzi cieľmi v oblasti politiky, bezpečnosti, ekonomiky a kultúry je konfliktogénnym elementom integračného procesu.³ Z oblastí kultúrnej politiky sa vylúčila harmonizácia, čo výrazne zoslabuje proces sociálnej a sociokultúrnej integrácie EÚ. Integrácia a rozširovanie EÚ v skutočnosti prebiehali ako inštitucionálne procesy, ktorých nástrojom bol štát. Teda typickým spôsobom etatistického modelu spoločnosti. Hoci v prípade EÚ ide o demokratický etatizmus, ale tým sa inštitucionálna podstata tohto procesu nemení. Kultúra však nie je inštitúcia, ktorú by bolo možné od štátu oddeliť. Kultúra je atributívny, neoddeliteľný základ identity štátu. Preto sa štáty usilujú v tejto oblasti o zachovanie si kultúrnej nezávislosti a suverénnych kompetencií. Ale disproporcia medzi kultúrnou suverenitou na jednej strane, môže zapríčiniť spomalenie alebo úplné zastavenie integračného procesu – ako to signalizovalo odmietnutie európskej ústavnej zmluvy. V kultúrnej politike členských štátov medzi prejavy tejto disproporcie možno zahrnúť etnocentrizmus, nacionalizmus, neonacizmus a extrémizmus, ktorých aktérmi sú politické strany alebo kultúrne diferencované sociálne skupiny.

Historicky determinovaný konflikt medzi národnými záujmami štátu v oblasti kultúry a integračným procesom EÚ prehlbuje aj rozporuplná realizácia kultúrnej politiky EÚ. Úsilie presadiť na úrovni spoločenstva národný záujem naráža nielen na multikulturalitu európskeho spoločenstva, čo mnohé štáty pokladajú za faktor ohrozenia ich suverenity, ale aj na multikulturalitu členského štátu. Možno to pozorovať v mnohých procesoch nespokojnosti menšín v členských štátoch. Multikultúrne menšiny sa neidentifikujú s národným záujmom, ktorý presadzuje členský štát, lebo sú presvedčené, že ide o národný záujem majoritného národa, alebo o prejav štátneho etnocentrizmu, na úkor ich záujmov a potrieb. Ale aj odlišné politické nástroje členských štátov, pomocou ktorých riešia kultúrne potreby svojich menšín môžu byť brzdou v procese realizácie európskej integračnej kultúrnej politiky. Samozrejme, rôznorodá identita menšín žijúcich na území jednotlivých členských štátov vyžaduje

¹ SEDLÁČEK, Tomáš: Mono-kulti-ismus, bohatství národů a kapital-ismus. In: *Hospodářské noviny*, 11.8.2011. [Citované 11.8.2011] Dostupné na internete: <<http://dialog.ihned.cz/komentare/c1-52554970-mono-kulti-ismus-bohatstvi-narodu-a-kapital-ismus>>

² *Maastrichtská zmluva*, 92/C 191/01. Úradný vestník Európskej únie, 2001.

³ ZÁGORŠEKOVÁ, Marta B.: *Kultúry v medzinárodných vzťahoch*. Bratislava: EKONÓM, 2009. 160 s. ISBN 978-80-225-2712-5

uplatnenie rôznorodých politických nástrojov. Ale to neznamená, že európska kultúrna politika by nemala jednotlivé politiky členských štátov zjednocovať. Napríklad v otázke rómskych menšín majú jednotlivé štáty veľa spoločného. Spoločné problémy, by sa mohli riešiť vytvorením jednotného manuálu EÚ pre civilizačný a sociálny rozvoj rómskej menšiny. Spoločné politické nástroje vyžaduje aj riešenie problémov mnohých ďalších menšinových skupín, ako sú regionálne etniká, pohraničné etniká, diasporné etniká, migrujúce skupiny, azylanti, náboženské skupiny, hosťujúci robotníci, sexuálne skupiny. V tomto smere môžeme konštatovať názorovú zhodu.

Z názorovej zhody vyplýva, že v procese ďalšieho rozširovania resp. integračného prehlbovania EÚ, bude potrebné presadzovať nielen ideu európskeho multikulturalizmu, ale aj ideu multikulturalizmu na úrovni členských štátov.

Nemožno racionálne očakávať, že štát, ktorý vo svojej vnútornej kultúrnej politike bude vychádzať z etnocentrického etatizmu, bude schopný adekvátne využiť nástroje multikultúrnej európskej politiky na úrovni EÚ. Navyše ho k tomu v súčasnosti nezaväzuje žiadna legislatívna alebo zmluvná agenda EÚ.

Kľúčovou otázkou teda bude skúmanie multikulturalizmu ako nástroja zahraničnej politiky členských štátov, nielen ako nástroja európskej kultúrnej politiky. Členské štáty v otázke kultúrnej politiky nemôžu uplatňovať metódu dualizmu spočívajúcu v tom, že ich kultúrna politika bude iná vo vnútri štátu, a iná vo vzťahu k únii. Je evidentné, že podobné dualizmy nefungujú ani v politickej, ekonomickej, či bezpečnostnej oblasti. Nemôžu sa preto realizovať ani v kultúrnej politike. Prikláňam sa k názoru, že európsky multikulturalizmus neohrozuje kultúrnu suverenitu členského štátu. Politika uznania multikulturality členského štátu môže vytvoriť potrebný most medzi kultúrami členských štátov a postupne obohatiť aj integrovanú európsku kultúru. Integračná kultúrna politika EÚ však nesmie byť návratom k nejakej asimilačnej politike, ale mala by smerovať k tomu, aby asimilačná a netolerantná kultúrna politika sa nemohla uplatňovať ani vo vnútornej kultúrnej politike členského štátu.

Za komplikované otázky kultúrnej politiky EÚ, ktoré súvisia s multikulturalizmom možno považovať otázku jazykovej rozmanitosti, otázku súvisiacu s vymedzením pojmov regionálny jazyk a oficiálny jazyk⁴, ako i otázku zákazu nosiť moslimské šatky v štátnych školách resp. iné islamské symboly⁵ a ďalšie.

⁴ Európsky súd pre ľudské práva v Štrasburgu 29. 6. 2004 vyhlásil, že zákaz nosiť moslimské šatky v štátnych školách nie je porušením slobody vyznania a je vlastne odôvodneným prostriedkom potláčania islamského fundamentalizmu. Precedentný výrok súdu bola reakciou na sťažnosť dvoch tureckých študentiek medicíny, ktoré vylúčili zo štúdia, lebo si šatky odmietli zložiť. Vo Francúzsku platí zákon zakazujúci nosenie náboženských symbolov do školy. Ide o moslimské šatky, židovské jarmulky ak o kresťanské kríže. Hlavne francúzska moslimská komunita iniciovala už mnoho súdnych sporov ohľadom tohto zákona, ktorý pokladajú za diskriminačný. Otázka týchto vonkajších symbolov prezentácie kultúrnej identity sa stala rozbuškou aj viacerých protestov a nepokojov hlavne v okrajových štvrtiach Paríža a v iných mestách.

⁵ Problematické časti Európskej charty menšinových jazykov sú aj v súvislosti s vymedzením pojmov *regionálny jazyk* a *oficiálny jazyk*. Za *regionálne* sa pokladajú tradične používané jazyky menej početnou skupinou na určitom území a sú odlišné od oficiálneho jazyka. Na tieto jazyky sa charta vzťahuje. Taktiež spadajú do jurisdikcie charty jazyky, ktoré sú oficiálnymi jazykmi v určitom regióne, nie sú však celoštátne (napríklad katalánčina). Na druhej strane Írsko nemohlo podpísať chartu v mene írskoho jazyka (aj keď je menšinovým), lebo je definovaný ako prvý oficiálny jazyk štátu. Avšak Veľká Británia ratifikovala chartu rešpektujúcu írsky jazyk v Severnom Írsku. Charta stanovuje dve úrovne ochrany: bežné princípy sú stanovené v časti II. charty, ktoré sa vzťahujú na všetky menšinové a regionálne jazyky, a na časť III. Charty, ktorá obsahuje sériu špecifických opatrení týkajúcich sa statusu regionálnych a menšinových jazykov. Jednotlivé štáty môžu sami určiť v rámci istých limitov stanovených chartou, ktoré z týchto ustanovení budú uplatňovať na svojom území. Ku každému jazyku uvedenému v časti III. musí signatár prijať aspoň 35 z možných 68 záväzkov ochrany regionálneho a menšinového jazyka.

Ešte predtým ako sa budem venovať „pitvaniu“ multikulturalizmu je potrebné pre vytvorenie si komplexnej a objektívnej predstavy o danej problematike, krátko objasniť podstatu kultúrnej rozmanitosti.

Lehmannová v svojej Paradigme kultúr uvádza, že pojem kultúrna rozmanitosť (diverzita) vyjadruje skutočnosť, že každé ľudské spoločenstvo so svojou kultúrou predstavuje jedinečný celok, charakterizovaný neopakovateľnými kultúrnymi rysmi.⁶ Jej koncept kultúrnej hodnotovej paradigmy umožní pre účely multikulturalizmu vysvetliť podstatu a zdroje špecifického charakteru každej jednotlivkej kultúry (sociokultúrneho celku), vytváranie kultúrnej identity ako individuálne používanej a spoločensky reflektovanej jedinečnosti tej ktorej kultúry.

Pojmom kultúrna hodnotová paradigma je označený celok (systém) základných princípov, podľa ktorých dané ľudské spoločenstvo interpretuje realitu a orientuje sa v nej. Tieto základné princípy sú veľmi stabilné a veľmi ťažko podliehajú zmenám.

Kultúrna hodnotová paradigma plní v živote konkrétneho ľudského spoločenstva niekoľko dôležitých funkcií:

1. je základom interpretácie reality, zložitého obrazu sveta, ktorý dané spoločenstvo vytvára,
2. zorientováva spoločenstvo v realite, je základom jeho hodnotovej orientácie, a tým pádom i základom konania a všeobecným východiskom zameraným na ľudské konanie v danej kultúre,
3. je dôležitým determinantom rozvíjania jedinečných, neopakovateľných črt danej kultúry, je jej identifikačným znakom,
4. integruje sociokultúrny celok, je integračným jadrom každého sociokultúrneho systému,
5. je základom kultúrnej identity spoločnosti ako celku i jej príslušníkov.⁷

V kontexte úvodu som na základe uvedeného názorne ilustrovala, že s pojmom multikulturalizmu je veľmi úzko prepojená tak kultúrna politika EÚ a prostredníctvom kultúrnej hodnotovej paradigmy i budovanie európskej identity.

Multikulturalizmus sa stal témou, ktorá patrí v súčasnom období a predpokladám, že i v blízkej budúcnosti medzi najdiskutovanejšie. Zásľuhu má na tom z globálneho hľadiska predovšetkým emancipácia menšín v USA a špecifické európske problémy, ktoré súvisia s kultúrnou integráciou neeurópskych prisťahovalcov. Problematika spolužitia rôznych etnických, náboženských, národných, rasových či sexuálnych skupín vyvstala v podobe zápasu za uznaním namiesto predchádzajúceho spoločenského konfliktu v podobe zápasu o prerozdeľovanie a bola spojená s procesmi prechodu od industriálnej k postindustriálnej spoločnosti a s tým súvisiacimi javmi informatizácie a globalizácie.

Brnenský politológ Pavel Barša vo svojej knihe *Politická teória multikulturalizmu je presvedčený o tom, že už rozvoj kapitalizmu sa odohrával na širšom pozadí kolonialistického konfliktu kultúrno-skupinových identít.*

Multikulturalizmus nastoľuje dva typy problémov: Prvý sa týka otázky, do akej miery a v ktorých podobách zabezpečuje inštitucionálny pohľad kultúrnej skupiny občiansky mier a stabilitu. Druhý sa týka vzťahu týchto procedúr k liberálno demokratickým princípom, t.j. či je skupinová diferenciácia zlučiteľná s hodnotami individuálnej slobody, rovnosti a solidarity.

Liberalizmus je často považovaný za jednotnú politickú teóriu, v skutočnosti však existujú jeho dve rozličné formy, medzi ktorými sú rozdiely. Hovoríme o neutrálnom

⁶ LEHMANNOVÁ, Zuzana a kol.: *Paradigma kultur*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010. s. 36 - 37. ISBN 978-80-7380-297-4.

⁷ LEHMANNOVÁ, Zuzana a kol.: *Paradigma kultur*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010. s. 40 - 41. ISBN 978-80-7380-297-4.

liberalizme a komunitarizme. Pre oba modely liberalizmu je charakteristické, že sa stavajú proti právom vynucovanej súkromnej morálke a presadzujú väčšiu politickú a ekonomickú rovnosť.

Rozchádzajú sa však v tom, ktorá z týchto dvoch tradičných liberálnych hodnôt je fundamentálna a ktorá odvodená. Spor sa intenzívne dotýka problematiky priznávania respektíve odmietania skupinových práv.

Existuje zásadný rozpor medzi skupinovými právami umožňujúcimi kultúrnu samostatnosť a skupinovú rovnosť a zabezpečením podmienok pre individuálnu autonómiu. Požiadavky multikulturalistov narážajú v politologickom diskurze, rovnako tak pri presadzovaní verejných politík na odpor zo strany stúpencov neutrality, ktorí sa opierajú o racionálny univerzalizmus. Jadrom problematiky skupinových práv v kontexte liberálnych teórií je vzťah medzi individuálnymi ľudskými právami a multikulturalistickou doktrínou o rovnosti kultúr.

Podľa zástancov multikulturalizmu si status a práva etnicko-kultúrnych minorít žijúcich v liberálnych demokraciách vyžadujú pozitívnu podporu. V snahe vytvoriť efektívne politické inštitúcie schopné rozpoznať signifikantné kultúrne rozdielnosti a posilniť inkluzívny rozmer demokracie sa zasadujú za pozitívnu, proaktívnu a intervencionistickú politiku štátu voči týmto skupinám. Neuspokojujú sa s neutralitou⁸, ktorá vytvára inštrumentálny rámec pre koexistenciu alternatívnych životných štýlov, presvedčení a hodnôt. Multikulturalisti varujú, že ak v prístupe k minoritám preváži egalitársky monizmus neutrálneho liberalizmu, spôsobí to ich kolonizáciu väčšinovou spoločnosťou. Neutralita podľa nich predstavuje záväzok špecifickej politickej ideológii ukotvenej v partikulárnych systémoch presvedčení, hodnôt a občianskych očakávaní. Upozorňujú, že presadzovanie neutrality paradoxne vedie k procesu sociálnej asimilácie, navyše sprevádzaného posilňovaním segregácie minoritných skupín, ktoré vnímajú vlastné kultúry ako ohrozené, adoptujú sektárske stratégie v úsilí potvrdiť rozdielnosti ich kultúrneho dedičstva. Svoje požiadavky na skupinovú autonómiu „silní“ multikulturalisti ospravedlňujú snahou o prežitie skupiny ako objektu osobitého morálneho záujmu.

Z pohľadu neutrálnej liberálnej pozície priam neurgickým bodom takto vymedzeného „záujmu prežitia“ sú limity, ktorými záujem skupiny obmedzuje individuálnu autonómiu členov skupiny (rovnako tak zakladá obmedzenia pre nečlenov). Výsledkom takéhoto postoja v politickej praxi je, že namiesto podriadenia sa autorite demokratických inštitúcií, je nevyhnutné hľadať cesty k zdieľaniu moci medzi legitímne zvolenými vládami a náboženskými či sekulárnymi menšinami (napríklad experimentmi vo federalizácii), čo ako upozorňuje Iris Young je v priamom rozpore s výdobytkami moderných liberálnych štátov: „Ideál univerzálnej humanity, ktorý popiera prirodzené rozdiely bol zlomovým historickým výdobytkom v boji proti exklúzii a statusu rozdielnosti. Urobil možným presadenie rovnakej hodnoty všetkých ľudí, rovnako tak právo všetkých participovať a byť zahrnutý vo všetkých privilegovaných inštitúciách a pozíciách.“⁹

Liberalizmus založený na neutralite stavia na fundamente, že vláda nesmie vstupovať do oblasti privátnej morálky, preto podporuje len takú úroveň rovnosti, ktorá potvrdzuje tento princíp. Univerzalizmus v protiklade k multikulturalizmu akcentuje rovnosť ľudí odvodenú

⁸ Koncept neutrality predstavuje snahu vytvoriť inštrumentálny rámec pre spolunažívanie rozličných identít v demokratickej spoločnosti, ktorú charakterizuje vzájomná koexistencia rôznych protikladných a nezmieriteľných náboženských, filozofických a morálnych doktrín. Vychádza z toho, že to, čo jednotlivci považujú za dobré, má výsostne individuálny charakter a vzťahuje sa predovšetkým na ich vlastné životy. Pretože jednotlivci sú morálne rovní, štát musí byť morálne neutrálny.

⁹ YOUNG, Iris M.: *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press 1990. s. 159 – 160.

od ich druhej identity¹⁰. Vychádza preto z požiadavky „slepých“ práv¹¹ (ako voči individuálnym rozdielom medzi jednotlivcami, tak voči ich zvláštnym skupinovým charakteristikám). Naša rovnaká morálna hodnota priznáva všetkým jednotlivcom právo, aby sa s nimi zaobchádzalo s rovnakým rešpektom a ohľaduplnosťou. Ako zdôrazňuje Ronald Dworkin štát „nesmie distribuovať statky alebo príležitosti nerovnomerne (unequally) na základe toho, že niektorí občania by mali dostať viac, pretože si vyžadujú väčšiu pozornosť. Sloboda nesmie byť obmedzená na základe, že koncepcia jedného občana je lepšia alebo nadradená koncepcii druhých občanov“.¹²

Fundamentálna idea, že všetci jednotlivci majú rovnakú morálnu hodnotu vedie zástancov neutrality k odmietnutiu „politiky rozdielnosti“ akcentujúcej diferenciácie na základe triednych, náboženských, etnických alebo pohlavných charakteristík. Nesúhlasia s rozlišovaním ľudí na základe ich prirodzených alebo sociálnych rozdielov, pretože tieto rozdiely sú z hľadiska spravodlivosti náhodné. Ľudia si nevolia svoj prirodzený talent, schopnosti ani postihnutia; rovnako tak si nevolia rodinu, triedu, kultúru, rasu alebo pospolitosť, do ktorej sa rodia. Z pohľadu liberálov je preto nefér urobiť ich zodpovednými za nerovnosti, ktoré získali ako dôsledok náhodných okolností. Spravodlivý štát v ponímaní liberálov uznáva našu morálnu rovnosť v uplatňovaní princípov spravodlivosti a súčasne v praktickej rovine v svojich politikách a inštitúciách. Preto podľa nich neexistuje ospravedlnenie pre pozitívnu intervenciu na podporu menšinových skupín minimálne z dvoch dôvodov: Prvý upozorňuje na inkoherenciu pozície multikulturalizmu. Kultúrna prax nemôže byť výnimkou z potreby dosiahnuť univerzálne štandardy zmyslu a morálky len z dôvodu, že sú súčasťou kultúry menšinových skupín. Hoci niektoré kultúry vskutku môžu byť obdivuhodné, ďalšie také bezpochyby nie sú. Tvrdenia, že rozličné kultúry sú inkomensurabilné a každá vytvára vlastné morálne univerzum sú podľa univerzalistov neudržateľné: je jasné, že niektoré spoločnosti vytvorili hodnotnejšie idey a artefakty než iné. Nevyhneme sa preto súdeniu, že niektoré kultúry (v antropologickom zmysle slova „kultúra“) sú lepšie než iné: spravodlivejšie, slobodnejšie, tolerantnejšie a vo všeobecnosti viac vyhovujúce snahe o ľudskú prosperitu“.

Musíme rozlišovať medzi ideou kultúrnej slobody, ktorá upriamuje na našu slobodu zachovávať alebo meniť priority a konzervovaním kultúrnych hodnôt, o ktoré usiluje multikulturalizmus. Stupenci neutrality, ako je zrejmé z doterajšej argumentácie, odmietajú metafyzicky založený multikulturalizmus, podľa ktorého je skupina v svojej podstate hodnotná v tom zmysle, že jej kultúrne zdroje sú priamo hodné práv. Takýto postoj podľa Jürgena Habermasa vedie multikulturalistov k prioritizácii „dobra“ pred individuálnymi právami. Vychádzajúc z toho, že príslušníci skupín musia existovať v kultúrnom systéme, priznávajú tomuto systému právo na ochranu, pretože je zdrojom „dobra“ pre svojich členov. Výsledok podľa Habermasa protirečí modernému chápaniu práva, podľa ktorého nemôže existovať „štát v štáte“.¹³ Skupinovo založená právna autonómia vytvára systém protirečiacich si právnych subsystémov a zákonite podľa Habermasa vedie k neriešiteľným

¹⁰ Vychádza zo zásady, že každý človek si zaslúži rovnaký ohľad, pretože je obdarený všeobecne ľudskými vlastnosťami (rozumom, slobodnou vôľou a morálnym zmyslom), ktoré z neho robia morálnu bytosť.

¹¹ V praxi bola politická morálka liberalizmu interpretovaná tak, že si vyžaduje „farboslepú“ ústavu, ktorá neobsahuje legislatívu rozdeľujúcu ľudí podľa ich rasy, etnicity, pohlavia, náboženstva alebo postihnutia. Všetci jednotlivci sú vo vzťahu k štátu v rovnakom postavení. Všetci disponujú rovnakými občianskymi a politickými právami. Bližšie pozri napríklad KULL, A.: *The Color-Blind Constitution*. Cambridge (MA), Harvard University Press 1998; COHEN, C. – STERBA, J. P.: *Affirmative Action and Racial Preference*. Oxford, Oxford University Press 2003; LIVELY, D. E.: *The Constitution And Race*. Westport, Praeger Publishers 1992.

¹² DWORKIN, Ronald: *Freedom's Law: The Moral Reading of the American Constitution*. In: *The Journal of Legal Studies*, Vol. 29, No. 1, 2000.

¹³ HABERMAS, Jürgen: *Equal Treatment of Cultures and the Limits of Postmodern Liberalism*. In: *Journal of Political Philosophy*, Vol. 13, No. 1, 2005.

problémom. Seyla Benhabib domýšľa Habermasove tvrdenia a varuje pred tým, že požiadavka na priznanie nadradených skupinových práv môže vyústiť v podriadenie individuálnych záujmov skupine. „Je teoreticky nesprávne a politicky nebezpečné spájať individualistické hľadanie vyjadrenia jej/jeho jedinečnej identity s politikou identity/rozdielnosti. Teoretické pochybenie spôsobuje homológia vnášaná medzi individuálne a kolektívne požiadavky uľahčená zmätkom pojmu uznanie. Politicky je takýto krok nebezpečný, pretože podriaďuje morálnu autonómiu požiadavkám kolektívnej identity“.

Jadrom uvedených postojov je zásada, že zákony by sa mali aplikovať na všetkých bez ohľadu na triedu, náboženské presvedčenie alebo kultúru. Alternatíva, keď sa vo verejnej politike uplatňujú medzi jednotlivcami rozdiely na kultúrnom základe, vedie k nerovnoprávnemu zaobchádzaniu. Negatívna aj pozitívna skupinová diskriminácia porušuje princípy rovnosti pred zákonom. Ak rešpektovať niektoré skupinové práva, tak len na základe individuálnych práv a univerzalizmu. Umožňuje tak akceptovať reálnu kultúrnu diverzitu, zatiaľ čo považuje politiku multikulturalizmu za nekompatibilnú s rovnosťou.

Od kritiky kultúrneho relativizmu sa tak dostávame k druhému argumentu na odmietnutie multikulturalizmu, ktorým je potvrdenie univerzálnych hodnôt. Liberalizmus nie je kultúrne relativistický - myšlienka, že liberálne práva závisia na verejnej akceptácii prisudzujúcich kultúram rovnakú hodnotu predstavuje pre tieto práva nebezpečenstvo. Egalitársky liberalizmus nie je založený na relativistickom východisku, že toto je jednoducho spôsob, akým my na západe robíme veci, ale na základe univerzálneho tvrdenia, že toto je správny spôsob robenia vecí. Napriek tomu by bolo nesprávne z toho vyvodit' záver, že nekompromisnosť liberálov v tejto problematike vedie k represii neliberálnych kultúr.

Odmietanie skupinových práv je výsledkom presvedčenia, že menšinové kultúry prosperujú, ak sa slobodne rozvíjajú v rámci egalitárneho záväzku rovnakých práv a možností, pretože tieto umožňujú najférovejšie rozhodovanie medzi konfliktnými požiadavkami, ktoré prináša kultúrny pluralizmus. Takých individuálnych práv, ktoré podľa Dworkina nesmú byť limitované všeobecným záujmom, administratívnou konvenciou, nákladmi, vyhliadkami utilitárnych ziskov, dôsledkami na verejnú morálku, alebo posudzovaním, či spôsobujú väčšie škody ako dobro¹⁴.¹⁵ Hodnoty teda podľa neho majú nie skupinovú, ale primárne individuálnu povahu.

Skupinové záujmy sú nazerané ako suma záujmov individuálnych členov skupiny. Pretože sú súborom svojvoľných individuálnych preferencií, zdieľané hodnoty nemôžu mať v liberalizme morálnu autoritu¹⁶. John Rawls ako typický predstaviteľ tohto spôsobu uvažovania nepochybuje o tom, že podmienkou emancipácie jednotlivca je demokratická spoločnosť, ktorá jediná mu umožňuje dosiahnuť status slobodného a rovnoprávného občana, ktorý je predpokladom seberealizácie. Demokratická spoločnosť nemá žiadne konečné ciele, status jednotlivcov preto nezávisí od ich úlohy na dosahovaní takýchto cieľov. Znamená to, že občania sa nedomnievajú, že existujú nejaké apriórne spoločenské ciele¹⁷, ktoré by ich

¹⁴ Vyhliadky na utilitárny zisk nemôžu ospravedlniť, ak sa bráni človeku urobiť to, čo má právo urobiť. Nemalo by zmysel chváliť sa rešpektovaním individuálnych práv, hovorí Dworkin, keby pritom nešlo aj o určitú obeť.

¹⁵ DWORKIN, Ronald: Freedom's Law: The Moral Reading of the American Constitution. In: *The Journal of Legal Studies*, Vol. 29, No. 1, 2000.

¹⁶ Tá spočíva v tom, že sa zriekneme všetkých marginálnych ziskov, ktoré by z toho štát mohol mať, keby sa vo chvíli, keď sa ukážu nepohodlné, tieto práva odsunuli. Všeobecný prospech teda nemôže byť dôvodom k obmedzeniu práv, a to ani vtedy, keď ním je vyššia úcta k právu. Treba zdôrazniť, že tento postoj zastáva Dworkin vo vzťahu k ústavným právam, ktoré označuje ako „práva v úzkom zmysle slova“, tie chápe ako „morálne práva voči štátu“ - napríklad slobodu prejavu (DWORKIN, 1996, s. 242 – 244).

¹⁷ Napriek absencii univerzálnych hodnôt v zmysle absolútnych alebo konečných hodnôt demokracia v Rawlsovom ponímaní nie je rezignáciou na hodnoty v morálnom zmysle. Rawls trvá na tom, že jeho konceptu neutrálnej spravodlivosti nechýba morálne ukotvenie, pretože je výrazom ideálov, princíпов a noriem, ktoré

oprávňovali hodnotiť niektorých ľudí tak, že majú väčšiu alebo menšiu hodnotu pre spoločnosť než iní ľudia, a na tomto základe im pripisovať odlišné základné práva a privilégia.

Neutrálny liberalizmus sa bráni aktívnemu¹⁸ vytváraniu plurality. Ako upozorňuje Barry dôsledkom „kulturalizácie“ skupinových identít môže byť systematické zanedbávanie alternatívnych príčin skupinového znevýhodnenia. „Členovia skupiny môžu trpieť nie preto, že majú rozdielne kultúrne odvodené ciele, ale preto, že si vedú biedne v dosahovaní všeobecne zdieľaných cieľov ako napríklad dobré vzdelanie, vhodné a dobre platené zamestnanie (alebo možno akékoľvek zamestnanie ako také), bezpečné a zdravé prostredie, v ktorom žijú a dostatočný príjem, aby mohli adekvátne bývať, obliekať sa, stravovať sa a participovať na sociálnom, ekonomickom a politickom živote ich spoločností“.

Podľa väčšiny liberálov je takzvaný problém multikulturalizmu pseudoprotibémom vytvoreným „politikou rozdielnosti“. Za fundamentálnu chybu multikulturalistov označujú predpoklad, že vlastníctvo rozdielných kultúrnych atribútov je definujúcim znakom menšinových komunit a že tieto komunity prestávajú prosperovať hlavne preto, že ich kultúry nie sú aktívne podporované. Neutrálni liberáli teda akceptujú len takú kultúrnu diverzitu vytváranú menšinami, ktorá nepodkopáva princípy rovnosti ľudských práv.

Známy americký liberál, sociológ a politológ japonského pôvodu Francis Fukuyama, ktorý sa narodil v roku 1952 v Chicagu a v súčasnosti je profesorom medzinárodnej politickej ekonómie na Univerzite Johna Hopkinsa, je autorom tézy o konci dejín.

V tejto slávnej eseji *Koniec dejín ?* (1989), ako následne i v diele *Veľký rozvrat* (2002) vyslovil názor, že sa vo svete prejavuje pozoruhodný konsenzus ohľadne legitimacy liberálnej demokracie ako systému vlády. Na konci studenej vojny zvíťazila demokracia nad konkurenčnými ideológiami, ako sú dedičná monarchia, fašizmus či komunizmus. Liberálna demokracia podľa autora tvorí konečný bod ideologického vývoja ľudstva a je konečnou formou ľudskej vlády.

Francis Fukuyama sa vyjadril i k otázkam multikultúrnej povahy v ktorých viedol polemiky so Samuelom Huntingtonom, ktorý predstavoval jeho ideový protipól. Samuel Huntington je tiež významný politológ, ktorý študoval na Univerzite v Yale a v súčasnosti je profesorom na Harvardskej univerzite.

Huntington tvrdil, že kultúra a kultúrne identity, ktoré sú v najširšom ohľade zároveň identitami civilizačnými, utvárali po skončení studenej vojny vzorce súdržnosti, rozpadu a konfliktu. V súčasnom svete nehrajú najdôležitejšiu úlohu ideologické, politické či ekonomické rozdiely medzi národmi, ale práve rozdiely kultúrne. Pri definovaní vlastnej identity, sa podľa neho, ľudia odvolávajú na svojich predkov, náboženstvo, jazyk, dejiny, hodnoty, zvyky a inštitúcie.

Najvýznamnejšie rozdiely nemajú už podobu troch blokov ako za studenej vojny, ale skôr siedmich, či ôsmich hlavných civilizácií. Súperenie veľmocí, podľa Huntingtona, vystriedal stret civilizácií. Univerzalistické nároky vedú Západ stále častejšie do konfliktu

odrážajú určité hodnoty. Vzhľadom na to, že boli vypracované pre špecifický druh subjektu, ktorým sú politické, sociálne a ekonomické inštitúcie stotožňuje tieto hodnoty s ústavnou demokraciou Rawls, 1997, s. 51-52.

¹⁸ Na riziká aktívnej legitimizácie etnopolitických úsilí upozorňuje napríklad Marcela Gbúrová: „Uvedené úsilia, často legitimizované z hľadiska údajného práva na sebaurčenie, sú zdrojom retrográdneho vývoja v takej miere, ktorá už nie je zlučiteľná so všeobecnými ľudskými právami a s legitímnymi štátnopolitickými záujmami.“

s inými civilizáciami. Prežitie Západu závisí na tom, či západní ľudia znovu potvrdia svoju západnú identitu a či uznajú, že ich civilizácia je jedinečná a univerzálna.¹⁹

Západ je v súčasnosti podľa Huntingtona najmocnejšou civilizáciou a v najbližšej budúcnosti ňou i zostane. Tým, že presadzuje svoje západné hodnoty a chráni svoje záujmy, stavia nezápadnú spoločnosť pred voľbu; niektoré z nich sa pokúšajú Západ napodobňovať a tým sa k nemu prakticky pridať; iné spoločnosti, najmä konfuciánske a islamské, sa naopak snažia zvýšiť svoju ekonomickú a vojenskú moc, aby sa mu mohli postaviť a vo vzájomnom vzťahu dosiahli rovnováhu.²⁰

Fukuyama na Huntingtona reaguje a verí, že jeho teória o konci sveta zostáva stále v platnosti.²¹

Napriek tomu, že sa Francis Fukuyama a Samuel Huntington považujú za duchovné antipóly, majú spoločné niektoré názorové tvrdenia. Huntington je v skutočnosti intelektuálom Západu, ktorý varuje, že západná civilizácia nie je univerzálna, ale jedinečná. Fukuyama na druhej strane nepopiera, že existujú problémy v súžití rôznych kultúr.

Pozoruhodným však zostáva, že Huntington varuje pred americkými multikulturalistami, ktorí odmietajú dedičstvo svojej krajiny. Miesto toho, aby sa pokúsili USA stotožniť s jednou civilizáciou, želajú si vytvoriť mnoho civilizácií, čo v podstate znamená vytvoriť krajinu, ktorá nebude patriť žiadnej civilizácii a bude jej chýbať kultúrne jadro. Dejiny však ukazujú, že žiadna takto vytvorená krajina nemôže ako koherentná spoločnosť dlhodobo prežiť.²²

Huntington dokonca uvádza, že niektorí Američania presadzovali multikulturalizmus doma, iní ho presadzovali v zahraničí, a ďalší robili oboje. Multikulturalizmus doma predstavuje hrozbu pre USA a Západ; univerzalizmus v zahraničí predstavuje hrozbu pre Západ a pre celý svet. Obe tieto formy sú popretím jedinečnosti západnej kultúry. Globálni multikulturalisti chcú svet prirovnať k Amerike, domáci multikulturalisti chcú Ameriku prirovať k svetu. Multikultúrna Amerika ale nie je možná, pretože nezápadná Amerika by prestala byť Amerikou. Multikultúrny svet je nevyhnutný, nakoľko globálne impérium je nemožné. Po zachovaní USA i Západu je nutné obnoviť západnú identitu.²³

Samuel Huntington je presvedčený, že všetky civilizácie prechádzajú rovnakým procesom vzniku, vzostupu a úpadku..... Individuálna sloboda, politická demokracia, vláda zákona, ľudských práv a kultúrnej slobody sú európske a nie ázijské, africké alebo blízkovýchodné hodnoty. Tieto hodnoty robia západnú civilizáciu jedinečnou a hodnota západnej civilizácie nespočíva v jej údajnej univerzálnosti, ale práve v jej jedinečnosti.²⁴

Ako vyplýva z uvedeného skúmania pojmu multikulturalizmu, EÚ čaká ešte množstvo nedoriešených kultúrpolitických otázok, tak na úrovni Únie ako i špecifických problémov členských štátov. V zásade môžem konštatovať, že členské štáty sú v otázkach kultúrnej politiky nezávisle od agendy Únie a môžu vo svojej vnútornej i zahraničnej kultúrnej politike rozhodovať ako suverén. Tento stav kultúrnej identity štátov má viaceré výhody i nevýhody.

¹⁹ ŠUBRT, Jiří - ÁRNASON, Jóhann Páll: *Kultury, civilizace, světový systém*. Praha: Karolinum, 2010. s. 188 – 190. ISBN 978-80-246-1822-7.

²⁰ ŠUBRT, Jiří - ÁRNASON, Jóhann Páll: *Kultury, civilizace, světový systém*. Praha: Karolinum, 2010. s. 191 – 192. ISBN 978-80-246-1822-7.

²¹ ŠUBRT, Jiří - ÁRNASON, Jóhann Páll: *Kultury, civilizace, světový systém*. Praha: Karolinum, 2010. s. 191 – 192. ISBN 978-80-246-1822-7.

²² ŠUBRT, Jiří - ÁRNASON, Jóhann Páll: *Kultury, civilizace, světový systém*. Praha: Karolinum, 2010. s. 192 – 193. ISBN 978-80-246-1822-7.

²³ ŠUBRT, Jiří - ÁRNASON, Jóhann Páll: *Kultury, civilizace, světový systém*. Praha: Karolinum, 2010. s. 192 – 193. ISBN 978-80-246-1822-7.

²⁴ ŠUBRT, Jiří - ÁRNASON, Jóhann Páll: *Kultury, civilizace, světový systém*. Praha: Karolinum, 2010. s. 192 – 193. ISBN 978-80-246-1822-7.

Medzi výhody patrí fakt, že európsky integračný proces mohol rýchlejšie napredovať, ak sa z harmonizácie vyňala oblasť kultúry.

Mimo kultúrne dimenzia integrácie, na rozdiel od oblasti kultúry, ktorú členské štáty vnímali mimoriadne citlivo a nemali záujem o to, aby nadštátne procesy ovplyvňovali ich kultúrnu tradíciu, statusy ich oficiálnych jazykov, slobodu vyznania, vzdelávacie systémy, médiá, umeleckú slobodu a podobne, sú viac menej harmonizované.

Som toho názoru, že európska idea rozmanitosti napriek predstavám Huntingtona môže stále narážať na odmietnutie politiky multikulturalizmu. Podstatná príčina tohto odmietnutia spočíva, že po integrácii do EÚ jediným prameňom suverenity členských štátov je oblasť kultúry, teda kultúrna suverenita, ktorej sa členské štáty nebudú chcieť vzdať.

Napriek tomu EÚ môže svojím vývojom v mene hesla: „jednotní v mnohosti“ ešte prekvapiť.

Použitá literatúra:

1. ČORBA, J. a kol. 2003. Európske právo na Slovensku. Bratislava: Nadácia Kalligram, 2003. 566 s.. ISBN 80-968886-1-7.
2. DWORKIN, Ronald: Freedom's Law: The Moral Reading of the American Constitution. In: The Journal of Legal Studies, Vol. 29, No. 1, 2000.
3. FUKUYAMA, Francis: Veľký rozvrat. Bratislava: Agora s.r.o., 2005. 376 s. ISBN 80-200-1438-1
4. HABERMAS, Jürgen: Equal Treatment of Cultures and the Limits of Postmodern Liberalism. In: Journal of Political Philosophy, Vol. 13, No. 1, 2005.
5. HORVÁTH, Zoltán: Príručka Európskej únie. Bratislava: Zastúpenie Európskej komisie v Slovenskej republike, 2004. 513 s. ISBN 80-89102-09-3
6. LEHMANNOVÁ, Zuzana a kol.: Paradigma kultur. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010. 511 s. ISBN 978-80-7380-297-4
7. Maastrichtská zmluva, 92/C 191/01. Úradný vestník Európskej únie, 2001.
8. SEDLÁČEK, Tomáš: Mono-kulti-ismus, bohatství národů a kapital-ismus. In: Hospodářské noviny, 11.8.2011. [Citované 11.8.2011] Dostupné na internete: <<http://dialog.ihned.cz/komentare/c1-52554970-mono-kulti-ismus-bohatstvi-narodu-a-kapital-ismus>>
9. ŠUBRT, Jiří - ÁRNASON, Jóhann Páll: Kultury, civilizace, světový systém. Praha: Karolinum, 2010. 232 s. ISBN 978-80-246-1822-7
10. ZÁGORŠEKOVÁ, Marta B.: Kultúry v medzinárodných vzťahoch. Bratislava: EKONÓM, 2009. 160 s. ISBN 978-80-225-2712-5
11. Zmluva o Európskej únii [online]. 1991. [cit.1.10.2009]. Dostupné na internete: http://www.euroiuris.sk/ludskeprava/index.php?link=zmluva_o_eu
12. Zmluva o založení Európskeho hospodárskeho spoločenstva, 1957.
13. YOUNG, Iris M.: Justice and the Politics of Difference. Princeton: Princeton University Press 1990. 294 s.

Kontakt

JUDr. Tatiana Tökölyová

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: tokolyovatatiana@hotmail.com

Mária Turčanová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

TEÓRIE TRANSNACIONÁLNYCH KORPORÁCIÍ V RÁMCI MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV

Abstrakt

Príspevok mapuje históriu transnacionálnych korporácií ako významných subjektov hospodárskeho života. Uvádza prehľad teórií skúmajúcich motívy vzniku transnacionálnej korporácie, prečo firma uprednostní vstup na zahraničný trh pred predajom svojej konkurenčnej výhody alebo pred vývozom. Opisuje teórie obchodu, teórie priemyselnej organizácie, teórie výhod vlastníctva, výhod lokality a internalizácie a v súčasnosti najuznávanejšiu eklektickú paradigmu.

Kľúčové slová: transnacionálna korporácia, konkurenčná výhoda, internalizácia.

Abstract

Paper maps the history of transnational corporations as significant players in the economic life. It lists theories covering reasons for formation of transnational corporations, why a company will prefer to enter the foreign market to sale of its competitive advantage or to export. It describes theories of trade, theories of industrial organization, theories of ownership advantages, location advantages, theories of internalization and currently the most influential eclectic paradigm.

Key words: transnational corporation, competitive advantage, internalization.

Úvod

Príčiny vzniku transnacionálnych korporácií (TNK) sa môžu zdať jednoduché – firma snažiaca sa maximalizovať svoj zisk skôr či neskôr zamiery aj na zahraničný trh, nakoľko takto môže zarobiť viac ako keby zostávala len na trhu jednej krajiny. Takéto zjednodušenie však naráža na niekoľko problémov: prečo potom nie sú všetky firmy transnacionálne, prečo sa TNK v niektorých odvetviach hospodárstva vyskytujú častejšie ako v iných, prečo sa TNK zamieravajú na niektoré krajiny a prečo v iných krajinách TNK ani nevznikajú ani nepôsobia?

Berúc do úvahy fakt, že niektorí autori umiestňujú obdobie vzniku prvých TNK do doby Sumerov, sa ekonomická teória začala venovať teórii TNK len nedávno. Problémom teórie TNK bol fakt, že predpoklady významných neoklasických teórií, skúmajúcich medzinárodný obchod, nepokladali problematiku TNK za podstatnú. Napríklad Hecksher-Ohlinova teória začala pri analýze komparatívnych výhod krajín uvažovať aj s vedecko-technickým pokrokom, považovala však všetku technológiu za verejne prístupnú a konkurenciu za atomistickú, čiže problematiku vlastníctva nebolo potrebné ďalej skúmať.

Teórie venované TNK sa začali objavovať v 60. rokoch 20. storočia, 70. a 80. roky 20. storočia zaznamenali rozmach teórie medzinárodnej firmy, ktorá zahŕňa o.i. aj činnosť transnacionálnych korporácií a marketing Kotlera. V súčasnosti je najuznávanejšou teóriou vysvetľujúcou motívy investovania v zahraničí eklektická teória priamych zahraničných investícií predstavovaná Johnom Dunningom. Cieľom príspevku je zhrnúť teórie venujúce sa

TNK aj v súvislosti s historickým vývojom a rastom významu TNK vo svetovom hospodárstve.

Pojem transnacionálna korporácia

Za účelom ďalšej diskusie o histórii a teóriách TNK je potrebné zdefinovať, čo vlastne za transnacionálnu korporáciu považujeme. Napriek tomu, že firmy začali vo významných objemoch investovať v zahraničí už v 19. storočí, pojem označujúci túto formu podnikania je nový. Transnacionálna korporácia, pojem, ktorý budeme používať v príspevku, je pojem používaný od 70. rokov 20. storočia OSN. Prvýkrát názov „multi-teritoriálna firma“ použil v roku 1958 francúzsky ekonóm Maurice Byé. Definíciu multinacionálnej firmy použil v roku 1960 David E. Lilienthal v príspevku venujúcom sa problémom amerických spoločností so zahraničnými aktivitami. Ďalšie názvy používané v ekonomickej literatúre sú napr.: nadnárodná spoločnosť, medzinárodná korporácia, multinacionálna korporácia, globálna firma.

Pokiaľ ide o definovanie pojmu transnacionálna spoločnosť, podľa D. Šíbla charakteristiky TNK „spája poznanie, že TNK sú veľké podnikateľské subjekty s dominujúcim (výsadným) postavením v systéme medzinárodných ekonomických vzťahov“¹. Najčastejšie pritom uvádza skutočnosť, že ide o²:

- veľké, dominujúce firmy, ktoré sa zapájajú do medzinárodného podnikania,
- firmy, ktoré majú vlastníkov z viac ako jednej krajiny,
- firmy, ktoré sú technologicky intenzívne, ktoré vynakladajú na výskum a vývoj viac prostriedkov, ako iné firmy,
- firmy, ktoré podnikajú v širokej škále odvetví (podporujú medzinárodnú diverzifikáciu),
- firmy, ktoré vykazujú obrat vyšší ako 1 mld USD,
- firmy, ktoré vykazujú vysoký podiel zahraničného obratu na celkovom obrate,
- podnikateľské subjekty, ktoré sú spojené spoločným vlastníctvom, spoločne využívajú zdroje (napr. peniaze a úver, informačné systémy, obchodné značky, patenty), uplatňujú spoločnú globálnu stratégiu,
- firmy (materské spoločnosti), ktoré rozvíjajú podnikanie a majú pobočky (subsidiaries), filiálky (branches) a iné kontrolované afiliácie (affiliates) vo viacerých krajinách,
- firmy vzbudzujúce pozornosť veľkosťou a pestrosťou svojich medzinárodných transakcií, ich frekvenciou, resp. ďalšími charakteristikami, ktoré sprevádzajú medzinárodné podnikanie, vrátane viditeľnosti transakcií na verejnosti,
- firmy, ktoré sa – vzhľadom na to, že mnohé krajiny v rastúcej miere obmedzujú vlastníctvo miestnych firiem cudzincami, - zameriavajú na nevlastnícke formy aktivity (okrem jednoduchého exportu na licencie, franchising a iné komplexnejšie kontraktčné dohody).

Napriek tomu, že niektoré z existujúcich definícií používajú podrobnejšie kritéria (napr. minimálny počet krajín, v koľkých by mala pôsobiť, obvykle päť až šesť, alebo kritériá týkajúce sa minimálnej veľkosti, ktorú by mala firma dosiahnuť pred tým, ako sa môže nazvať transnacionálnou), a iné kritériá sú zase voľnejšie, dá sa hovoriť o jej základných charakteristikách – ide o firmu založenú za účelom dosahovania zisku, ktorá je vlastnená v materskej krajine a priamo investuje v krajine hostiteľskej. U spoločností, ktoré sa rozhodli expandovať do zahraničia prostredníctvom priamych investícií a stať sa transnacionálnymi sa dajú identifikovať aj nasledovné spoločné znaky [1]:

¹ BALÁŽ, P. a kol.: Medzinárodné podnikanie. Bratislava: Sprint, 1997, str. 528.

² tamtiež

- vyskytujú sa v odvetviach vyznačujúcich sa vysokým podielom investícií do vedy a výskumu na objeme predaja,
- mávajú značné nehmotné aktíva,
- často sa spájajú s novými, technologicky vyspelými produktami,
- ide obvykle o relatívne staré, veľké a etablované firmy v danom odvetví.

História TNK

Ludia, kapitál aj tovar sa presúvali z miesta na miesto od nepamäti. Moore a Lewis³ umiestňujú začiatky zahraničného obchodu do obdobia okolo 3500 p.n.l., a prvé transnacionálne spoločnosti identifikujú v Asýrskom kráľovstve krátko po roku 2000 p.n.l., rodinné podniky so sídlom v hlavnom meste kráľovstva Ašure otvárali pobočky v iných politických jurisdikciách na území dnešnej Sýrie a Iraku. V období medzi 1000 a 500 p.n.l. Féničania, predovšetkým z ostrova Tyre, zahladali spoločnosti, ktoré obchodovali so španielskym striebrom, britským cínom, slonovinou z Afriky a textilom zo štátov z územia celého Stredozemného mora. Wilkins⁴ za nadnárodné spoločnosti považuje už sumerských obchodníkov, ktorí mali v krajine, do ktorej vyvážali svoje produkty aj vlastného sprostredkovateľa, zodpovedného za prevzatie, skladovanie a predaj tovaru. Po storočia vznikali a zanikli obchodné cesty spájajúce Blízky a Ďaleký východ, Európu a Afriku.

Talianske bankové domy medzinárodne pôsobiaci v 13. storočí by sa za určitých podmienok taktiež dali považovať za predstaviteľov transnacionálnych korporácií.

Dôležitým míľnikom vo vývoji transnacionálnych spoločností sú Východoindická spoločnosť a Holandská východoindická spoločnosť, veľké spoločnosti, ktoré nielenže podnikali mimo hraníc svojho materského štátu, ale zároveň prevádzkovali zahraničný obchod v značnom objeme. Dve vyššie uvedené a ďalšie (ako Kráľovská africká spoločnosť, Spoločnosť Hudsonovej zátoky) získali obchodný monopol od svojich panovníkov a pôsobili ako významný urýchľovač regionálnej integrácie. Východoindická spoločnosť bola organizovaná ako akciová spoločnosť, do polovice 18. storočia zamestnávala 350 administratívnych pracovníkov v ústredí spoločnosti, ktorí dozerali na rozsiahlu manažérsku štruktúru riadiacu obchod medzi Európou a Áziou. Bola vertikálne integrovanou spoločnosťou, zastrešujúcou množstvo aktivít od obstarania tovaru v Ázii po ich veľkopredaj v Európe. Okrem tovarov tieto spoločnosti obchodovali aj s otrokmi a medzi 16. až 19. storočím ich bolo z Afriky do Ameriky transportovaných minimálne 10 miliónov⁵. Ešte intenzívnejšej integrácii bránili v tom čase stále vysoké dopravné náklady a časté vojenské konflikty.

Historicky však za obdobie vzniku transnacionálnych spoločností môžeme považovať koniec 19. až začiatok 20. storočia – obdobie po industriálnej revolúcii, ešte väčší rozmach následne umožnila revolúcia informačná (obdobie po druhej svetovej vojne). V prospech stanovenia tohto obdobia ako doby vzniku moderných TNK hovorí aj skutočnosť, že do 19. storočia sa medzi TNK objavovali obchodníci, bankári, individuálni investori, avšak žiaden výrobný podnik.

Obdobie medzi dvoma svetovými vojnami bolo charakterizované nárastom protekcionistických opatrení. TNK na tieto opatrenia reagovali zakladaním výrobných pobočiek v iných štátoch, čo im uľahčilo obchádzanie bariér vstupu na trhy týchto krajín.

³ MOORE, K., LEWIS, D.: Birth of the Multinational: 2000 Years of Ancient Business History. Copenhagen Business School Press. 1999.

⁴ WILKINS, M.: The Emergence of Multinational Enterprise: American Business Abroad from the Colonial Era to 1914. Cambridge Mass.: Harvard University Press. 1970.

⁵ JONES, G.: Multinationals and Global Capitalism: From the Nineteenth to the Twenty-first Century.

V tomto štádiu bola výroba decentralizovaná v rámci jednotlivých pobočiek, a niektoré funkcie ako napríklad výskum a vývoj alebo dizajn produktov boli uskutočňované centrálnou materskou spoločnosťou. Napriek tomu boli spoločnosti v rámci jednotlivých krajín riadené a organizované ako samostatné jednotky.

Novou formou TNK je mikro-transnacionálna spoločnosť. Podľa údajov Organizácie spojených národov, v roku 1990 existovalo okolo 30.000 TNK, dnes ich je viac než 60.000 a zatiaľ čo počet TNK neustále stúpa, ich veľkosť klesá⁶. Na rozdiel od tradičných TNK, ktoré na medzinárodné trhy prenikli spravidla prostredníctvom akvizícií a postupným pôsobením na trhoch susedných krajín, mikro-spoločnosti začínajú pôsobiť na medzinárodných trhoch v momente, keď sú založené.

Dôležitou skutočnosťou v ich prípade je, že dôvodom na internacionalizáciu pôsobenia nie je primárne znižovanie nákladov. Do zahraničia nepresúvajú len výrobu, ale často aj intelektuálne náročné činnosti a pokročilé technológie. Motiváciou pre založenie spoločnosti ako transnacionálnej je prispôbenie sa novému konkurenčnému prostrediu, snaha vykonávať činnosti (výroba, programovanie, obstarávanie, riadenie) na mieste, kde to je najefektívnejšie, bez ohľadu na fyzické hranice.

Teórie TNK

Teórie obchodu

V 60.tych rokoch sa príčiny vzniku a vplyv transnacionálnych korporácií obvykle vysvetľovali cez priame zahraničné investície a platobnú bilanciu. Transnacionálne korporácie produkovali jeden typ kapitálového exportu a to priame zahraničné investície, za ktorých príčinu boli považované rozdielne reálne úrokové sadzby v jednotlivých krajinách.

Toto vysvetlenie však naráža na dva významné limity⁷: jedným z nich je skutočnosť, že neexistuje priame spojenie medzi priamymi zahraničnými investíciami a rastom TNK, druhým potom že ani rozdiely v reálnych úrokových sadzbách nie sú dostatočným dôvodom existencie TNK. Ak má firma záujem otvoriť si výrobnú pobočku, či kanceláriu v zahraničí, môže si potrebné finančné prostriedky zabezpečiť na domácom trhu, bez potreby PZI. A ak sú PZI motivované rozdielmi v úrokových sadzbách, prečo ich potom relizujú firmy získavaním kontroly nad zahraničnými aktívami. Logickejšie by bolo, ak by tento motív využívali banky. Steven Hymer si taktiež v tejto súvislosti všimol prítomnosť simultánnych tokov (prílev aj odlev) PZI medzi dvoma rovnakými krajinami⁸.

Teória bola postupne vylepšená o portfóliový pohľad na kapitálové toky, podľa ktorého investori vkladajú prostriedky aj do menej výnosných aktív, ktoré však nižší výnos kompenzujú znižovaním rizika celého portfólia. Aj tento pohľad však naráža na otázku, prečo by takáto portfóliová investícia nebola realizovaná cez finančného sprostredkovateľa, ale by ju uskutočňovali priamo výrobcovia. TNK v zahraničí taktiež často investujú do produktov, ktoré vyrábajú aj na domácom trhu, čo tiež nie je najefektívnejší spôsob diverzifikácie.

Teórie priemyselnej organizácie

Teórie založené na predpoklade, že keď sa v prostredí segmentovaných národných trhov vďaka klesajúcim prepravným nákladom a obchodným bariéram stretnú dva národné monopoly a začnú si konkurovať, stratia svoju monopolistickú výhodu. Riešením, ktoré by podľa Hymera tiež mohlo vysvetliť vznik TNK je splnutie týchto dvoch firiem alebo

⁶ COPELAND, M. V.: How startups go global. Business 2.0 Magazine.

⁷ RUGMAN, A.M., BREWER, T.L.: The Oxford Handbook of International Business., str 129

⁸ Vo svojej dizertačnej práci „Medzinárodné operácie národných firiem“ z roku 1960 na Massachusettskom technickom inštitúte.

akvizícia jednej firmy druhou. Taktiež zahraničné investície na zelenej lúke môžu vznikáť v snahe oslabiť zahraničnú konkurenciu. Ani takáto teória však dostatočne nevysvetľuje vznik TNK. Jednak by na jej základe tieto nevznikli vo vysoko konkurenčných odvetviach ako textilná výroba, prenájom automobilov či rýchle stravovanie. Zároveň na zachovanie monopolistickej výhody a určitú elimináciu konkurencie v prirodzene monopolných odvetviach existujú iné nástroje ako zakladanie TNK, napríklad kartelové dohody.

Teórie výhod vlastníctva a výhod lokality

Sú postavené na predpoklade, že na domácom trhu majú domáce firmy výhodu plynúcu zo znalosti trhu, právneho prostredia, miestneho jazyka a kultúry. Zahraničná firma preto, ak im má úspešne konkurovať a vstúpiť na cudzí trh potrebuje disponovať inými výhodami.

Firme môžu plynúť výhody nad konkurenciou z množstva rôznych zdrojov. Vlastníctvo alebo jednoduchší prístup k surovinám, jedinečná technológia či know-how, prístup k informáciám a znalostiam, kapitálu. Firma taktiež môže vlastiť lepší manažérsky systém, lepšiu organizáciu ako konkurencia na zahraničných trhoch, lepšie vyškolený manažement, hlbší pohľad do tejto oblasti poskytujú znalostné teórie firmy (napr. Nelson a Winter⁹). Výhody vlastníctva TNK plynú už aj z toho že je transnacionálna a dokáže spájať a organizovať aktivity na rôznych trhoch a z veľkosti, kedy môže využívať napríklad výhody plynúce z veľkovýroby. Výhody vlastníctva sú však zase len čiastkovým vysvetlením a sami o sebe by asi firmu nemotivovali stať sa transnacionálnou a investovať v zahraničí, nakoľko by z nich dokázala ťažiť aj prostredníctvom exportu. Vtedy vstupujú do hry výhody lokality.

Výhody lokality rozhodujú o tom, kde sa TNK rozhodne uskutočniť priamu zahraničnú investíciu a prečo uprednostní investovanie pred vývozom. Z tých najzrejmejších ide o obchádzanie tarifných a netarifných prekážok obchodu. Vládna podpora, resp. reštrikcie zahraničným investorom sú ďalším faktorom ovplyvňujúcim rozhodovanie TNK o expanzii, štát môže krajinu zatriktívniť dobrou infraštruktúrou, vzdelanou pracovnou silou či vymožitelnosťou práva. Ekonomické činitele ako rozdiely v mzdách, členstvo v integračnom zoskupení, veľkosť trhu, prírodné činitele ako veľkosť, prírodné zdroje taktiež patria medzi výhody lokácie, atraktívne alebo nezaujímavé pre TNK. Skutočnosť že priame zahraničné investície plynú predovšetkým medzi hospodársky vyspelými krajinami navzájom vyvolalo potrebu prehodnotiť vplyv výhod vlastníctva a lokality na rozhodnutia firiem o medzinárodnej expanzii. Cantwell¹⁰ tvrdí (kde?), že takéto investície sú priťahované technologickými schopnosťami hostiteľskej krajiny¹¹. Z tohto pohľadu sa zdá, že skôr ako využívanie vlastných výhod je to záujem získať niečo z výhod hostiteľskej krajiny.

Teórie transakčných nákladov a internalizácie

V súčasnosti dominantné teórie v medzinárodnom obchode, vysvetľujú činnosť TNK ako snahu internalizovať niektoré trhové nedokonalosti, na rozdiel od predchádzajúcej teórie priemyselnej organizácie však nie za účelom udržania monopolistickej výhody a na úkor spotrebiteľa, ale spôsobom, ktorý je výhodný ako pre firmu, tak i pre spotrebiteľa. Ide o internalizáciu externalít vyplývajúcich z nedokonalosti trhov, na ktorých sa účastníci nesprávajú vždy nevyhnutne racionálne, nemajú dostatočné informácie o cenách, nie vždy sú schopní zmerať výstup transakcie, a niektorí sa dokonca nechovajú čestne. Keď sú tieto trhové nedokonalosti vysoké, expanzia firmy za národné hranice môže byť efektívnym spôsobom ktorý tieto externality internalizuje aj v prospech koncového spotrebiteľa.

⁹ NELSON, R., WINTER, S.: An Evolutionary Theory of Economic Change. Harvard University Press. 1982.

¹⁰ CANTWELL, J.: Technological Innovations and Multinational Corporations. Oxford: Basil Blackwell. 1989.

¹¹ JONES, G.: Multinationals and Global Capitalism: From the Nineteenth to the Twenty-first Century.

Teórie transakčných nákladov sú relatívne nové (80. roky 20. storočia) a nepredstavujú jednu koherentnú teóriu, skôr teoretický prístup, pohľad na svet a rôznych autori ich aplikujú rôznym spôsobom. Teóriu transakčných nákladov rozpracovali viacerí autori: Williamson¹², na TNK ju ďalej aplikovali McManus¹³, Buckley a Casson¹⁴, Hennart¹⁵. Profesor Williamson za analýzu firemného riadenia a ohraničení firmy získal v 2009 Nobelovu cenu a v októbri 2011 prednášal na tému transakčných nákladov na pôde Ekonomickej univerzity v Bratislave. Základom teórie transakčných nákladov je tvrdenie, že firma bude expandovať do zahraničia a teda sa stane TNK vtedy, ak dokáže organizovať interdependencie medzi subjektami lokalizovanými v iných krajinách efektívnejšie ako trhy. A to bude práve vtedy, keď¹⁶:

1. subjekty, medzi ktorými vzniká interdependencie sú lokalizované v rôznych krajinách (inak by vznikla domáca firma),
2. vznik TNK musí byť ten najefektívnejší spôsob organizovania takýchto interdependencií (inak by ich organizoval trh),
3. a náklady vzniknuté TNK organizovaním interdependencií musia byť nižšie ako výhody, ktoré z nich TNK vyplynú (v opačnom prípade niektoré interdependencie nebudú organizované vôbec, ani TNK, ani trhom).

Tieto podmienky obvykle spĺňajú interdependencie, do ktorých sú zapojené know-how, suroviny, marketing a distribúcia a v niektorých prípadoch finančný kapitál.

Know-how vyvinuté v jednej krajine má obvykle veľký potenciál uplatniť sa aj v krajine inej, naráža však na prekážku asymetrie informácií. Predávajúci aj kupujúci by teoreticky mali poznať objekt obchodu, avšak v prípade know-how by toto bolo vyzradené a k žiadnemu obchodu by nemohlo dôjsť. Jedným zo spôsobov ako tento problém obísť je funkčný patentový systém, a následné využívanie licenčných zmlúv. Efektívnejší môže byť v prípade nedokonalého systému patentovania transfer v rámci spoločnosti. Podobne reputácia môže byť základom spájajúcim viacero subjektov na rôznych trhoch. Vtedy sa interdependencia organizuje na základe franchisingových zmlúv, v prípade že je jednoduché zazmluvniť požadovanú kvalitatívnu úroveň a otvorenie vlastnej pobočky TNK by bolo príliš (finančne) náročné. V opačnom prípade bude TNK na zahraničnom trhu zvažovať otvorenie dcérskej spoločnosti.

Suroviny sa stávajú príčinou vzniku TNK v prípadoch, keď je efektívne vykonávať jednotlivé etapy výrobného procesu rôznymi subjektmi v rôznych krajinách. Vznik TNK spojí predávajúcu a kupujúcu stranu do jednej organizácie a tým pádom podporuje skôr spoluprácu ako snahu využiť obchodného partnera. Obvykle pôjde o situáciu kedy je na trhu malý počet predajcov a nákupcov, či už kvôli úsporám z veľkovýroby, vysokým prepravným nákladom alebo vládnym prekážkam.

Podobné podmienky budú viesť k vzniku TNK v oblasti distribúcie, keď je veľmi kvalitná distribučná sieť potrebná kvôli zachovaniu kvality produktu, pričom v niektorých prípadoch je tiež možné organizovať interdependenciu prostredníctvom franchisingu.

Finančný kapitál môže byť motívom vzniku TNK v prípade, že firma disponuje voľným kapitálom, ktorý má záujem investovať výhodnejšie za hranicami vlastnej krajiny. TNK internalizuje kapitálový trh v prípade, že si chce udržať vyššiu kontrolu nad spôsobom, akým bude príjemca s jej kapitálom nakladať. Zároveň sa môže rozšíriť okruh financovaných

¹² WILLIAMSON, O.: Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications. New York: Free press. 1975.

¹³ MCMANUS, J.: The Theory of the Multinational Firm. Don Mills, Ont.: Macmillan. 1972.

¹⁴ BUCKLEY, P., CASSON, M.: The future of Multinational Enterprise. London: Macmillan. 1976.

¹⁵ HENNART, J.F.: A Theory of Multinational Enterprise. Ann Arbor: University of Michigan Press. 1982.

¹⁶ RUGMAN, A.M., BREWER, T.L.: The Oxford Handbook of International Business , str.136.

projektov, keďže sa takto k prostriedkom môžu dostať aj firmy, ktoré nemajú čím ručiť za úver.

Eklektická paradigma

Jedným z najuznávanejších predstaviteľov tejto teórie je britský ekonóm J. Dunning. Eklektická teória spája dve vyššie uvedené skupiny teórií: teórie výhod vlastníctva, lokácie a teórie internalizácie. Firma sa rozhoduje pre zahraničnú investíciu v prípade, že disponuje výhodami vlastníctva na niektorom zahraničnom trhu a domnieva sa, že výhodnejšie ako tieto výhody predať inej firme na zahraničnom trhu je pre ňu ďalej ich využívať – internalizovať, a zároveň keď výhody lokality znamenajú že môže svoje aktíva uplatniť efektívnejšie na zahraničnom trhu ako na domácom.

Výhody vlastníctva, v ktorých firma z jednej krajiny môže prekonávať firmy v krajine inej, môžu plynúť z:

- vlastníctvo nehmotných aktív: schopnosť inovácie, organizácia firmy, marketingový systém, organizácia práce, know-how, ľudský kapitál,
- výhody spoločného riadenia, možnosti presúvania výroby do zahraničia, globálne obstarávanie vstupov. Ľahší prístup a lepšie znalosti zahraničného trhu. Schopnosť využívať geografické rozdiely medzi krajinami a výhody lokality. Schopnosť zosúladiť potreby integrácie s individuálnym prístupom k špecifickým národným trhom a potrebám klienta.

Výhody lokality:

- priestorové rozloženie zdrojov,
- náklady medzinárodnej prepravy a komunikácie,
- investičné stimuly a obmedzenia,
- umelé prekážky trhu,
- ideologické, politické, kultúrne, jazykové bariéry.

Výhody internalizácie pomáhajú firme:

- vyhnúť sa vyhľadávaniu a vyjednávaniam nákladov,
- vyhnúť sa nákladom morálneho rizika, udržať dobré meno firmy,
- vyhnúť sa porušovaniu kontraktov a súdnym sporom¹⁷.

Záver

Vývoj teórií TNK je v súlade s vývojom všeobecných ekonomických teórií a v ich rámci teórií medzinárodného obchodu, ako aj s historickým vývojom TNK. Keď aplikujeme súčasné chápanie transnacionálnych korporácií, s kritériami týkajúcimi sa objemu obratu, veľkosti, počtu krajín v ktorých by mali pôsobiť, ako za prvé TNK môžeme považovať námorné spoločnosti, tie sa však v merkantilistických ekonomických teóriách neodrazili. Silne podporované štátom, TNK boli skôr nástrojom ovplyvňovania ekonomického diania, upevňovania nadvlády nad kolóniami a zhromažďovania bohatstva.

Začiatok 20. storočia a medzivojnové obdobie, industriálna a informačná revolúcia, znižovanie dopravných nákladov sa dialo súčasne s rastom počtu TNK. S rastúcim významom TNK v hospodárskom živote sa väčší dôraz kladie aj na teórie objasňujúce ich vznik a pôsobenie. Od plochejších teórií, vysvetľujúcich vznik TNK jedným faktorom (ako lepšou úrokovou sadzbou na zahraničnom trhu alebo snahou o udržanie monopolistickej výhody) vývoj v 70. a 80. rokoch 20. storočia postupuje smerom ku komplexnejším teóriám skúmajúcim špecifické vlastnosti TNK, alebo charakteristiky trhov, na ktorých pôsobia, až po

¹⁷ DUNNING, J.: Multinational Enterprise and the Global Economy. New York: Addison-Wesley. 1993.

najaktuálnejšiu eklektickú teóriu. Eklektická teória spája snahu firmy využívať jedinečné zdroje a vlastnosti, z ktorých môže ťažiť konkurenčnú výhodu, s využitím priaznivejších podmienok na zahraničných trhoch a skutočnosti, že ako TNK dokáže organizovať niektoré vzťahy medzi subjektami v rôznych krajinách efektívnejšie ako trh. Tabuľka 1 stručne sumarizuje a porovnáva jednotlivé teórie TNK.

Tabuľka 1: Teórie TNK

Teória	Motív	Je dostatočne silný motív pre vznik TNK	Alternatíva pre firmu / nedostatok teórie
1) Teória obchodu	kapitál - vyššie úrokové sadzby, lepšie zhodnotenie investície	nie	využitie finančného sprostredkovateľa
Portfóliový pohľad	kapitál - vyššie úrokové sadzby, lepšie zhodnotenie investície diverzifikácia - nižšie riziko	nie	využitie finančného sprostredkovateľa / výrobné firmy v zahraničí obvykle investujú do rovnakej výroby ako doma
2) Teória priemyselnej organizácie	udržanie monopolistickej výhody	nie	kartelová dohoda / TNK vznikajú aj vo vysoko konkurenčných odvetviach
3) Teória výhod vlastníctva	využitie konkurenčnej výhody ktorú firma vlastní (hmotnej či nehmotnej)	nie	export
4) Teória lokality	využitie príznevnejšieho prostredia v zahraničí	áno - v kombinácii s 3)	export
5) Teória internalizácie	firma dokáže organizovať vzťahy medzi ekonomickými subjektami efektívnejšie ako trhy	áno	predaj patentov, franchising
6) Eklektická paradigma	spojenie 3) 4) a 5)	áno	

Zdroj: vlastné spracovanie

Komplexnosť súčasných teórií odráža skutočnosť, že TNK sú veľmi heterogénne, a rovnako rôznorodé sú motívy ich vzniku, či geografické a hospodárske oblasti ich pôsobenia.

Použitá literatúra:

1. Kolektív autorov: Nations and Firms in the Global Economy: An Introduction to International Economics and Business. New York: Cambridge university press, 2006.
2. JONES, G.: Multinationals and Global Capitalism: From the Nineteenth to the Twenty-first Century, New York: Oxford University Press, 2005.
3. BALÁŽ, P. a kol.: Medzinárodné podnikanie. Bratislava: Sprint, 1997.
4. DUDÁŠ, T.: Priame zahraničné investície v Slovenskej ekonomike. Bratislava: Ekonóm, 2010.
5. SIRKIN, Harold L. et al.: GLOBALITY: Competing with Everyone from Everywhere for Everything. New York: Business Plus, 2008.
6. RUGMAN, A.M., BREWER, T.L.: The Oxford Handbook of International Business. Oxford: Oxford university press, 2001.

7. DUNNING, J.: Multinational Enterprise and the Global Economy. New York: Addison-Wesley, 1993.
8. COPELAND, M. V.: How startups go global. Business 2.0 Magazine. [online, cit. 2.11.2011]. Dostupné na internete: <<http://money.cnn.com>>.

Kontakt

Ing. Mária Turčanová

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

О.Б. Веретенникова

УРАЛЬСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

ФОРМИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В РОССИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация: Дана классификация мер господдержки. Проанализированы антикризисные меры господдержки в развитых странах в сравнении с Россией. Проведен анализ реализации мер господдержки на федеральном и региональном уровнях в РФ в кризисный, период выхода из кризиса и посткризисный периоды, выявлены проблемы. Предложена модель трансформации мер господдержки на федеральном и региональном уровнях для повышения эффективности функционирования экономической системы страны. Показаны сценарии реализации мер господдержки в 2012 году.

Ключевые слова: классификация мер господдержки, финансовые меры, меры по обеспечению спроса, инвестиционные меры.

Abstract: A classification of the measures of state support. Analyzed the anti-crisis measures of state support in the developed countries in comparison with Russia. The analysis of the implementation of measures of state at the federal and regional levels in Russia during the crisis, the period of the crisis and post crisis periods identified problems. A model of the transformation of state action at the federal and regional levels to improve the functioning of the economic system. Showing scenario implementation of measures of state support in 2012.

Keywords: classification of state measures, financial measures, measures to ensure that demand and investment measures.

Политика любого государства включает в себя комплекс мер господдержки экономической системы. На наш взгляд эти меры можно классифицировать по следующим признакам (табл. 1).

Таблица 1. - Классификация мер господдержки экономической системы государства

Признак классификации	Виды мер господдержки
1. Наличие кризисных явлений в экономике страны	1.1. кризисные 1.2. посткризисные
2. Уровень управления	2.1. федеральные 2.2. региональные 2.3. муниципальные
3. Связь с движением денежных средств	3.1. денежного характера 3.2. не денежного характера
4. Сектор экономики	4.1. поддерживающие финансовый сектор 4.2. развивающие инфраструктуру 4.3. поддерживающие реальный сектор 4.4. стимулирующие социальный сектор
5. Направленность поддержки	5.1. финансовые 5.2. поддерживающие спрос 5.3. инвестиционные 5.4. социальные 5.5. административные

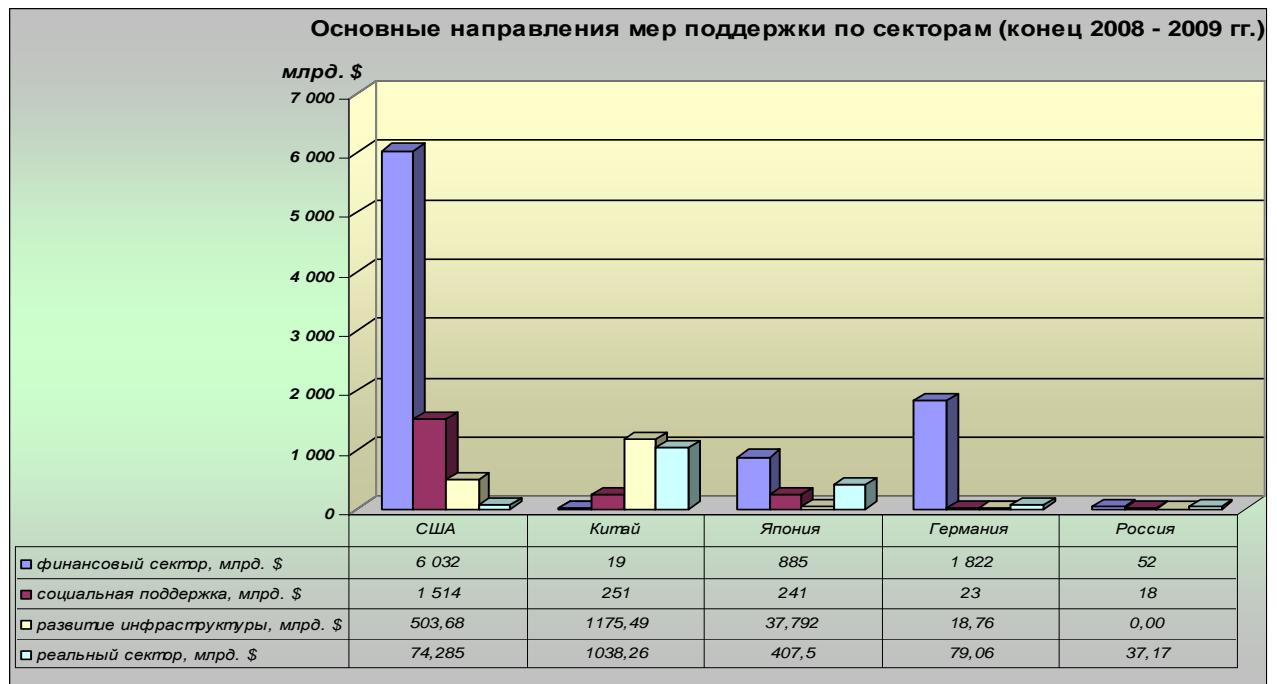
Мировой финансовый кризис 2008 - 2009 гг. потребовал от целого ряда государств разработки пакета антикризисных мер различной направленности на всех уровнях управления и практически для всех секторов экономики.

Основными направлениями государственных мер поддержки в кризисный период в США, Китае, Японии, Германии были финансовый, социальный, реальный сектора и инфраструктура (рис. 1).

Германия, США, Япония - страны с развитой банковской системой логично поддерживали финансовый сектор как инфраструктуру перераспределения средств в реальный сектор.

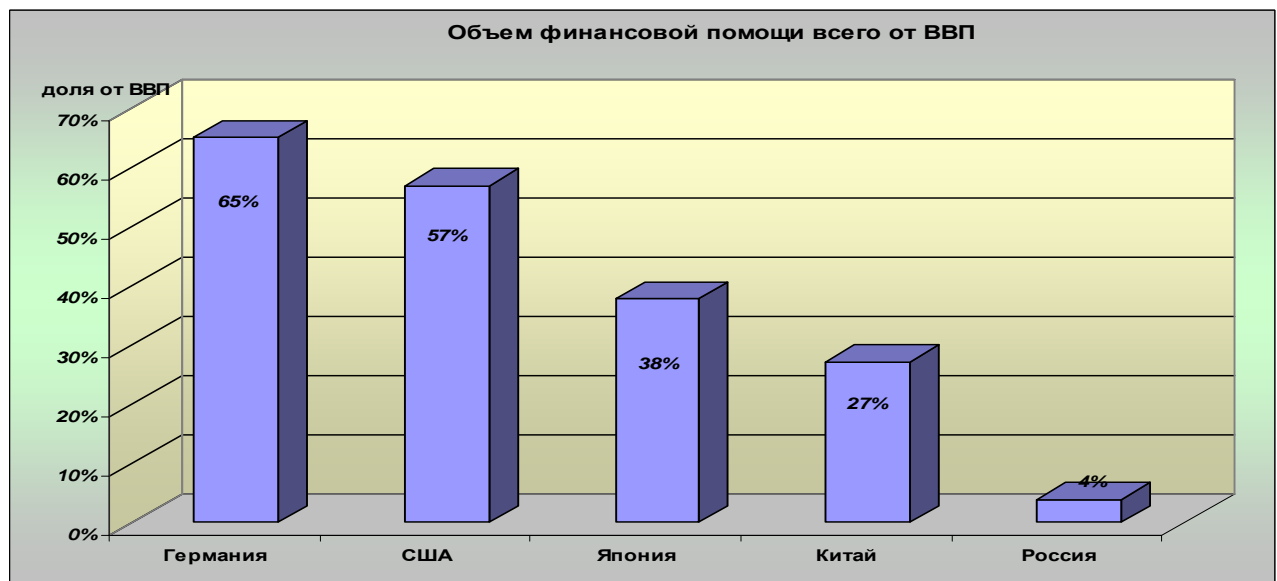
В России поддержка была направлена в первую очередь в финансовый сектор. Однако попытки «заставить» банки направить переданные им государственные средства в реальный сектор не привели к положительным результатам, поэтому последующие меры поддержки были адресованы напрямую реальному сектору.

Рис. 1. Объем господдержки по секторам экономики в странах в 2008-2009 гг., млрд. \$

Если оценить долю господдержки в ВВП в период мирового кризиса 2008-2009 гг., то видно, что Россия вложила в мероприятия по выходу из кризиса 4% ВВП. Для сравнения Германия - 65%, США - 57% ВВП, Япония - 38%.

Рис. 2. Соотношение объемов господдержки и уровня ВВП стран в 2009 г.,%

Кризис российской экономики, как ресурсозависимой, был во многом преодолен благодаря росту мировых цен на энергоресурсы, что позволило восстановить стабильность федерального бюджета и экономической системы в целом.

Рассмотрим меры господдержки в России по уровням управления в кризисный и посткризисный периоды.

На федеральном уровне в России в период кризиса помощь оказывалась базовым отраслям промышленности, таким как обороннопромышленный комплекс, автопром, авиапром и судостроение. В период выхода из кризиса и посткризисный период дополнительно к этим отраслям стали получать поддержку медицинская и фармацевтическая промышленность, машиностроение.

Направления мер господдержки на федеральном уровне представлены в таблице 2.

Таблица 2. Направления мер господдержки в России на федеральном уровне в 2009 - 2011 гг.

Направления государственной поддержки	Кризисный период (2009 г.)		Период выхода из кризиса (2010 г.)		Посткризисный период (2011 г.)	
	трлн. руб.	%	трлн. руб.	%	трлн. руб.	%
Финансовые	517,61	99,87	167,35	98,34	1,53	14,46
Стимулирование спроса	0,53	0,10	2,24	1,31	9,03	85,19
Инвестиционные	0,12	0,03	0,59	0,35	0,04	0,35
Итого	518,26	100,00	170,18	100,00	10,60	100,00

За 2009-2010 г. в России на федеральном уровне было реализовано 25 антикризисных мер. Федеральные меры поддержки были сконцентрированы на 3 направлениях: расширение доступа к финансовым ресурсам, стимулирование спроса и инвестиционные меры.

Если рассматривать меры господдержки за 2009 г., то наибольший удельный вес - 99,87 % заняли финансовые меры. К ним относятся взносы в уставный капитал предприятий, предоставление государственных гарантий, различные субсидии на погашение процентов за кредит, субсидии с целью предупреждения банкротства предприятий и пр.

Небольшой удельный вес заняли меры по стимулированию спроса 0,1 %. Это госзакупки, субсидирование лизинга потребителей отечественной продукции, субсидирование утилизации автомобилей и пр.

Незначительная часть мер 0,03 % - инвестиционные меры.

Тенденции 2009 г. сохранились и в 2010 г.

В посткризисный период -2011 г. на первое место выходят меры по стимулированию спроса - 85,2 %, второе место заняли финансовые меры - 14,46% и третье - инвестиционные - 0,35%. При этом в 2010 г. по сравнению с 2009 г. объем господдержки сократился в 3 раза, а в 2011 г. по сравнению с 2009 г. 49 раз.

Основными проблемами в осуществлении мер господдержки в 2009-2010 гг. можно признать следующие:

1. стимулированию спроса не уделялось должного внимания,

2. инвестиционные меры направлялись на предприятия, имеющие нестабильное финансовое положение.
3. социальные и административные меры были смещены на региональный уровень.

В посткризисный период основными проблемами в реализации господдержки были:

1. резкое в 49 раз снижение объемов господдержки при имеющейся угрозе второй волны мирового кризиса,
2. инерционность в использовании мер по стимулированию спроса, которые вышли на 1 место при и без того восстановленных рынках,
2. снижение объемов инвестиционных мер, которые должны были выйти на 2 место по объемам.

Разработанная нами концепция использования мер господдержки на федеральном уровне в кризисный и посткризисный периоды свидетельствует о необходимости изменения приоритетов и направлений мер господдержки (табл. 3).

Согласно концепции, финансовые меры в кризисный и посткризисный периоды должны оставаться первым приоритетом, но акценты с поддержания производства должны сместиться к поддержке инвестиционной активности. В посткризисный период необходимо повысить рейтинг инвестиционных мер.

Таблица 3. - Изменение приоритетов и направлений мер господдержки в кризисный и посткризисный периоды на федеральном уровне

Кризисный период			Посткризисный период		
Приоритеты	Меры	Цель	Приоритеты	Меры	Цель
1	Финансовые	Поддержка производства в государственном и частном секторе, снижение затрат, повышение ликвидности	1	Финансовые	Повышение конкурентоспособности отечественных товаропроизводителей через финансовую поддержку инвестиционных программ
2	Поддержан ие спроса	Госзаказ, регулирование экспортных и импортных пошлин	2	Инвестицион ные	Инвестиции в частном секторе, государственно-частное партнерство
3	Социальные	Борьба с безработицей, самозанятость	3	Поддержание спроса	Госзаказ, госзакупки, стимулирование спроса, таможенное регулирование
4	Административные	Снятие административных барьеров для всех мер.	4	Административные	Снятие административных барьеров для использования МТП, совершенствование организационных механизмов.
5	Инвестиционные	Для отраслей с высокой рентабельностью, сохранившимся спросом			

Должна измениться структура и направленность мер по поддержанию спроса и административных мер. А социальные меры в посткризисный период с федерального уровня необходимо переместить на региональный в виде господдержки для создания малых предприятий и поддержки среднего бизнеса.

Рис. 2. Соотношение объемов господдержки и уровня ВВП стран в 2009 г.,%

Таблица 4. - Оценка региональных мер господдержки в РФ в 2008-2010 гг.

Направления государственной поддержки	Количество мер	Доля направления в общем объеме мер (факт), %	Кол-во регионов, применявших направление господдержки	Кол-во отраслей, получивших направление господдержки	Кол-во предприятий, получивших направление господдержки
Финансовые меры	11	56,55	15	13	310
Стимулирование спроса	13	7,69	11	15	174
Стимулирование инноваций и инвестиций	17	27,32	30	17	1386
Социальные меры	3	2,72	7	5	1215
Снижение нагрузки на бизнес	9	5,72	8	9	7
Всего	53	100,00	34	31	3208

На региональном уровне, как и на федеральном, в кризисный период по объемам мер на первом месте были финансовые меры, на втором инвестиционные, на третьем - поддержка спроса. Регионы в основном пользовались финансовыми и инвестиционными мерами.

Региональные меры также должны менять направленность в кризисный и посткризисный периоды, хотя приоритеты остаются теми же (табл. 5).

Таблица 5. - Изменение приоритетов и направлений мер господдержки в кризисный и посткризисный периоды на региональном уровне

Кризисный период			Посткризисный период		
Приоритеты	Меры	Цель	Приоритеты	Меры	Цель
1	Финансовые	1. Снижение налоговой нагрузки на бизнес по текущей деятельности. 2. Снижение нагрузки на бизнес по инвестиционной деятельности (субсидирование % ставок по кредитам)	1	Финансовые	Развитие региональной инфраструктуры модернизации и стратегическое развитие предприятий региона
2	Поддержание спроса	Поддержка местного товаропроизводителя	2	Поддержание спроса	Системное развитие кластерного взаимодействия местных товаропроизводителей
3	Социальные	Самозанятость (малый бизнес), поддержка безработных	3	Социальные	Самозанятость (малый бизнес)
4	Административные	Снижение административных барьеров и коррекция взаимодействия надзорных органов	4	Административные	Снижение административных барьеров для развития бизнеса

Финансовые меры, оставаясь первым приоритетом, должны сменить целеполагание – от снижения нагрузки на бизнес по текущей и инвестиционной деятельности на развитие региональной инфраструктуры модернизации и стратегическое развитие предприятий; стимулирование спроса - с поддержки местного товаропроизводителя на системное развитие кластерного взаимодействия местных товаропроизводителей.

Социальные меры в кризисный период в основном направлены на поддержку безработных и самозанятость, а в посткризисный период - только на самозанятость. Административные меры должны снизить барьеры для развития бизнеса, а в кризисный период ещё и ослабить воздействие надзорных органов на бизнес.

В 2011 году Правительством РФ реализуется 48 конкретных мер господдержки промышленности. При этом в резерве есть еще более 300 мер, предложенных бизнес - сообществом России и полноценный комплекс лучших зарубежных практик антикризисного и посткризисного государственного регулирования.

Какой нам видится система мер господдержки на 2012 год? Возможны два сценария.

Первый – выход из кризиса продолжается – и тогда мы считаем, что экономическая политика Правительства РФ должна быть дополнена актуальными предложениями нашего бизнес-сообщества и должны быть учтены лучшие мировые практики госрегулирования.

Второй сценарий – вторая волна кризиса. Тогда потребуется новый антикризисный пакет мер на 2012 год, разработанный с учетом прошлого опыта.

Контактная информация

Веретенникова Ольга Борисовна, Доктор экономических наук, профессор

Уральский государственный экономический университет - СИНХ, Департамент финансов. Кафедра финансового менеджмента. (620142 Россия, г. Екатеринбург, ул. 8 Марта д. 62).

Должность: Заведующая кафедрой финансового менеджмента

Образование (наименование вуза, специальность): Уральский государственный экономический университет – СИНХ, специальность "Финансы и кредит"

E-mail: veretennikova_o@mail.ru

Телефон (рабочий, домашний, мобильный): Р. 8 (343) 2212792, Д. 8 (343)2578544, с. 8-922-2068434

**Tomáš Verner
Christiana Kliková**

OBCHODNĚ PODNIKATELSKÁ FAKULTA V KARVINĚ
SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

AGREGÁTNÍ POPTÁVKA A NABÍDKA V ČR NA POZADÍ SVĚTOVÉ EKONOMICKÉ KRIZE¹

Abstrakt

Článek se zabývá vývojem poptávkové a nabídkové strany české ekonomiky v roce 2010 a prvním pololetím 2011 včetně hlavních složek a ukazatelů, které významně ovlivnily jejich vývoj.

Klíčová slova: Hrubý domácí produkt, hrubá přidaná hodnota, agregátní nabídka, agregátní poptávka, výdaje na konečnou spotřebu, tvorba hrubého kapitálu, vývoz, odvětví, zpracovatelský průmysl.

Abstract

The article deals with development of demand and supply side of the Czech economy within 2010 and the first half year 2011 including their main components and indicators that influenced significantly their development.

Keywords: Gross domestic product, gross value added, aggregate supply, aggregate demand, final consumption expenditure, gross capital formation, export, industry, manufacturing.

Úvod

Česká republika je malou² otevřenou ekonomikou, což dokládá i míra její otevřenosti,³ pohybující se od roku 2004 na průměrné hodnotě 64 %. Z toho důvodu se dalo očekávat, že nepříznivé klima, které bylo ve světové ekonomice „nastartováno“ finanční krizí ve Spojených státech amerických už v roce 2007 a následně „přelitě“ do Evropy a Evropské unie, zasáhne i českou ekonomiku. Poměrně velká otevřenost České republiky a její zapojení do zahraničního obchodu působí sice pozitivně na hospodářství v dobách ekonomické konjunktury, ale každá mince má dvě strany, a naopak v době nepříznivého vývoje ve světovém hospodářství, zejména v zemích Evropské unie (hlavně Německu), se negativní vliv samozřejmě do naší ekonomiky přenáší.

Česká republika se po několika letech hospodářského růstu převyšujícího 6 % ročně⁴ dočkala znatelného zpomalení růstu v roce 2008, kdy roční tempo růstu reálného hrubého domácího produktu (HDP) bylo 2,3 %; ve třetím čtvrtletí můžeme pozorovat, jak se česká ekonomika začíná dostávat do výrazné recese, která se prohlubovala ještě následující dvě čtvrtletí, jak ukazuje graf 1.1.

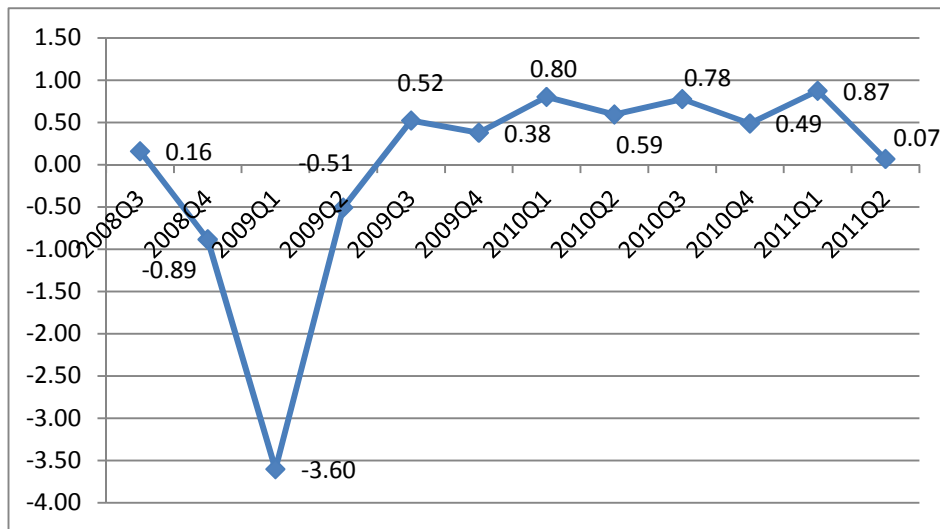
¹ Tento článek vznikl v rámci projektu SGS/23/2010 „Fiskální politika v kontextu světové krize a její dopady na podnikatelskou sféru“.

² Bráno podle počtu obyvatel, kdy ekonomika do 20 mil. obyvatel je klasifikována jako malá.

³ Je měřena jako podíl obrátu zahraničního obchodu (zboží a služeb) na nominálním HDP.

⁴ V roce 2005 bylo tempo růstu měřeno meziročními změnami HDP 6,4 %, rok 2006 představoval 7 % a rok 2007 hodnotu 6,1 %. Tempa růstu HDP vychází z HDP oceněného cenami roku 2000, tak tomu bude i u ostatních ukazatelů, budeme-li hovořit o stálých cenách.

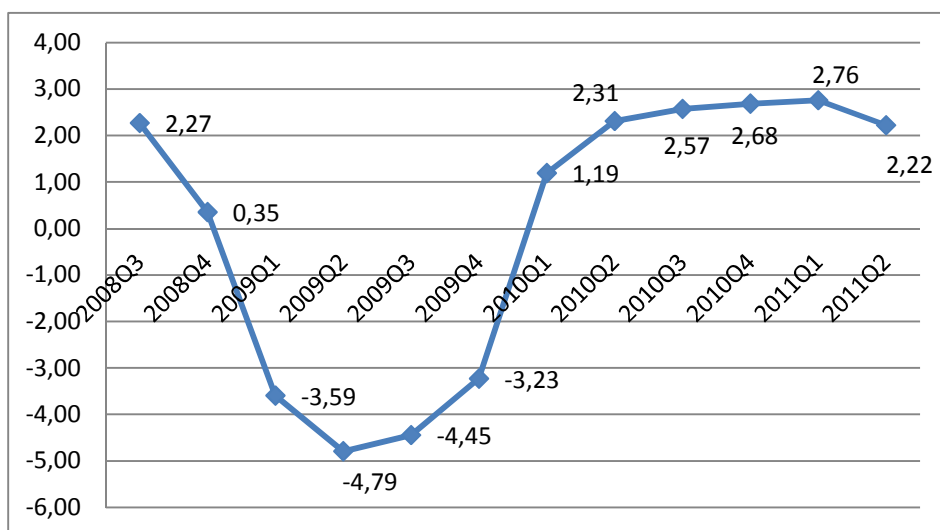
Graf 1.1 – Mezičtvrtletní vývoj HDP v ČR 3Q2008 - 2Q2011 (s.c., s.o., %)

Zdroj: ČSÚ: čtvrtletní účty, vlastní úprava

Kladné mezičtvrtletní tempo růstu bylo zaznamenáno až ve třetím čtvrtletí roku 2009 (0,52 %). V případě meziročního srovnání čtvrtletních údajů by pak vývoj HDP vypadal následovně (graf 1.2):

Graf 1.2 – Meziroční vývoj HDP v ČR 3Q2008 - 2Q2011 (s.c., s.o., %)

Zdroj: ČSÚ: čtvrtletní účty, vlastní úprava

Podle meziročního vývoje čtvrtletních údajů došlo teprve v prvním čtvrtletí roku 2010 ke kladnému tempu růstu (což však bylo způsobeno hlavně nízkou hodnotou HDP v prvním čtvrtletí roku 2009). V případě HDP ještě nebylo dosaženo úrovně z posledního růstového čtvrtletí (třetí čtvrtletí roku 2008).

V příspěvku je popsán vývoj hlavních částí agregátní poptávky a agregátní nabídky České republiky včetně hlavních determinant tohoto vývoje od prvního čtvrtletí roku 2010 do druhého čtvrtletí roku 2011. Článek tak navazuje na předchozí příspěvek s názvem „Dopady

globální hospodářské krize na agregátní poptávku a nabídku ČR“. Dříve, než se začneme zabývat vývojem poptávky a nabídky, podíváme se ve stručnosti, jakými veličinami jsou tvořeny.

Agregátní poptávka a agregátní nabídka v ekonomice

V následující části si pro přehlednost stručně vymežíme, jaké ekonomické veličiny představují celkovou poptávku a celkovou nabídku ekonomiky.

Agregátní (celková) poptávka

Poptávková strana ekonomiky (poptávka - P) je tvořena veškerými výdaji, které na domácím trhu utratí domácí i zahraniční ekonomické subjekty za nákup produkce. Celková poptávka je tvořena domácí poptávkou (PD), tedy výdaji na konečnou spotřebu (VKS) a tvorbou hrubého kapitálu (THK), a poptávkou zahraniční (PZ), tedy vývozem zboží a služeb (EX), což můžeme formálně zapsat následující rovnicí (1):

$$P = VKS + THK + EX \quad (1)$$

Vývoz zboží a služeb představuje hodnotu zboží, které je prodáváno do zahraničí, v případě služeb se jedná o poskytnutí služeb rezidentskými jednotkami nerezidentským. Rovnici (1) můžeme zjednodušeně zapsat pomocí rovnice (2):

$$P = P_D + P_Z \quad (2)$$

Části domácí poptávky jsou rozepsány v rovnicích (3) a (4). Výdaje na konečnou spotřebu (VKS) jsou tvořeny výdaji domácností na konečnou spotřebu ($VDKS$), výdaji vlády na konečnou spotřebu ($VVKS$) a výdaji neziskových institucí sloužících domácnostem na konečnou spotřebu ($VNKS$) (3).

$$VKS = VDKS + VVKS + VNKS \quad (3)$$

Výdaje na konečnou spotřebu vyjadřují množství peněz, které bylo vynaloženo daným sektorem na nákup produkce konečné spotřeby. Výdaje domácností na konečnou spotřebu představují hodnotu produkce, která byla domácnostmi užita k uspokojení individuálních potřeb. Výdaje vlády na konečnou spotřebu představují souhrn výdajů na nákup produkce sloužící k uspokojení individuální⁵ i kolektivní potřeby⁶. V případě neziskových institucí sloužících domácnostem se jedná vždy o výdaje uspokojující individuální potřeby.

Tvorba hrubého kapitálu vyjadřuje množství peněz, které bylo ekonomickými subjekty vydáno na nákup produkce k výrobním účelům, tj. dlouhodobého majetku, zásob a ceností (4):

$$THK = THFK + ZZ + \check{C}PC \quad (4)$$

Tvorba hrubého fixního kapitálu ($THFK$) je tvořena hodnotou fixních aktiv (hmotných i nehmotných) a čistými přírůstky nevyrobených nefinančních aktiv. Jedná se tedy o investiční výdaje firem. Změna stavu zásob (ZZ) zahrnuje hodnotu všech statků⁷ vytvořených nefinančním podnikem nebo finanční institucí jako rozdíl mezi vstupy a výstupy. Čisté pořízení ceností ($\check{C}PC$) je rozdíl mezi hodnotou nákupu a prodeje drahých kamenů, kovů, starožitností, klenotů, uměleckých předmětů sloužící k nevýrobním účelům.

⁵ Např. sociální transfery.

⁶ Např. výdaje na správu, bezpečnost, vědu a výzkum.

⁷ Jedná se např. o materiál, suroviny, nedokončenou výrobu, hotových výrobků a zboží.

Agregátní (celková) nabídka

Nabídková strana ekonomiky (nabídka – N) je reprezentována hodnotou produkce, která je na domácí trh dodána ekonomickými subjekty jak z domácí ekonomiky, tak ze zahraničí. Celková nabídka je tak tvořena domácí nabídkou (ND), tedy hrubou přidanou hodnotou⁸ (HPH) jednotlivých odvětví ekonomiky a zahraniční nabídkou (NZ), kterou představuje dovoz zboží a služeb (IM), což můžeme formálně zapsat rovnicí (5) nebo (6):

$$N = HPH + IM \quad (5)$$

$$N = N_D + N_Z \quad (6)$$

Dovoz zboží a služeb představuje hodnotu zboží, které vstupuje na domácí trh od zahraničních ekonomických subjektů, v případě služeb se jedná o služby poskytnuté nerezidentskými jednotkami těm rezidentským.

Odvětví ekonomiky jsou podle Evropského systému účtů (dále jen ESA 1995) definována jako souhrn místních činnostních jednotek zabývajících se stejným nebo podobným druhem činnosti. Pro přehlednost používáme pro seskupení místních činnostních jednotek do odvětví činností (dále jen odvětví) klasifikace. V České republice je známá klasifikace OKEČ, tedy Odvětvová klasifikace ekonomických činností. OKEČ je sice od 1. ledna 2008 nahrazena Klasifikací ekonomických činností, tzv. CZ-NACE⁹, která lépe zohledňuje technologický rozvoj, strukturální změny a je lépe srovnatelná s jinými mezinárodními klasifikacemi¹⁰, nicméně při vycházení z dat z Českého statistického úřadu nebo Eurostatu se z důvodu jejich lepší srovnatelnosti v čase uplatňuje první revize klasifikace „evropské“ klasifikace NACE a tedy česká OKEČ; proto se jí přidržíme i dále v textu.

Vývoj poptávkové strany v České republice ve sledovaném období

V této části se podíváme na vývoj agregátní poptávky včetně jejích složek a některých ekonomických veličin, které měly na tento vývoj zásadní vliv.

Jak bylo řečeno, celková poptávka je tvořena výdaji na konečnou spotřebu, tvorbou hrubého kapitálu a vývozem. Nejvýznamnější položkou z výdajů na konečnou spotřebu jsou výdaje na konečnou spotřebu domácností, které se na celkové poptávce podílí 28,6 % (49,9 % na HDP); z tvorby hrubého kapitálu představuje významnou položku tvorba hrubého fixního kapitálu, jejíž podíl na celkové poptávce je 12,2 % (29,4 % na HDP); z vývozu je pak významnou položkou vývoz zboží, jehož podíl na celkové poptávce je 38,6 % (67,3 % na HDP)¹¹. Z toho důvodu se v dalších částech zaměříme zejména na vývoj těchto tří veličin.

Výdaje na konečnou spotřebu domácností

V mezičtvrtletním vývoji zaznamenaly výdaje domácností na konečnou spotřebu v prvních dvou čtvrtletích mírný nárůst, který byl ve třetím čtvrtletí vystřídán poklesem. Na závěr roku zvýšily mezičtvrtletně domácnosti své výdaje zhruba stejnou měrou jako v prvních

⁸ V zásadě se jedná o přidanou hodnotu, jelikož ale musíme zohledňovat opotřebením majetku z důvodu jeho využívání ve výrobním procesu, tzv. spotřebu fixního kapitálu, rozlišujeme tedy hrubou přidanou hodnotu, kdy opotřebením je její součástí a čistou přidanou hodnotu, kde je spotřeba fixního kapitálu odečtena. Po přičtení tzv. čistých daní na výrobky k celkové HPH získáme hrubý domácí produkt (HDP).

⁹ Nomenclature des Activités économiques dans les Communautés Européennes.

¹⁰ Zejména pak s Mezinárodní standardní klasifikací všech ekonomických činností OSN – ISIC (International Standard Industrial Classification of all economic activities).

¹¹ Údaje se vztahují k roku 2010 a jsou vypočítány z běžných cen.

dvou čtvrtletích roku. Rok 2011 se psal opět ve znamení poklesu výdajů domácností. Z hlediska meziročního vývoje výdajů domácností na konečnou spotřebu se postupně v průběhu tří čtvrtletí jejich pokles snižoval, aby dosáhl růstu v posledním čtvrtletí; nicméně v prvním pololetí 2011 se opět meziročně výdaje domácností propadaly, jak je vidět v tabulce 2.1 a 2.2.

Podíl na nepříznivém vývoji poptávky domácností má nízký nárůst průměrných nominálních mezd a to o 2 % v roce 2010 oproti roku 2009. Vyšší míra inflace v roce 2010 (1,5 %) pak vedla k nárůstu průměrných reálných mezd, tj. kupní síly obyvatelstva pouze o 0,5 %. Podnikatelská sféra zaznamenala vyšší nárůst (o 1,1 %) průměrných reálných mezd než nepodnikatelská sféra (pokles o 2,1 %). Hlavní vinu na tomto vývoji mělo čtvrté čtvrtletí roku 2010, kde se zvyšování průměrných nominálních mezd zastavilo.

Dalším negativním vlivem na poptávku domácností může mít i prudký růst cen komodit na světových trzích, který se odrazil v nárůstu cen v zemědělství a průmyslové výrobě.

Tvorba hrubého fixního kapitálu

Tvorba hrubého fixního kapitálu po mírném oživení ve čtvrtém čtvrtletí 2009 vykazuje v mezičtvrtletním srovnání na začátku roku 2010 propad o 6,8 %, zhruba poloviční propad pak následuje v prvním čtvrtletí roku 2011, jinak vykazuje mezičtvrtletní nárůsty. V meziročním porovnání vykazuje ve všech čtvrtletích 2010 pokles oproti stejným obdobím roku 2009, meziroční nárůst je zaznamenán až během prvního pololetí 2011, jak ukazuje tabulka 2.1, resp. 2.2.

Největší podíl na celkových investicích má skupina ostatní budovy a stavby následovaná skupinou – ostatní stroje a zařízení; obydlí; dopravní prostředky. Všechny tyto skupiny zaznamenaly mezičtvrtletně propad v prvním čtvrtletí 2010, stejně tak v prvním čtvrtletí 2011 (vyjma skupiny dopravních prostředků). Nejvýraznějšího poklesu, ale také nárůstu zaznamenal automobilový průmysl ve skupině dopravních prostředků koncem roku 2010.

Na slabý růst investic (z mezičtvrtletního hlediska) má vliv mj. mírný růst podnikových úvěrů, slabá poptávka po bydlení, omezení veřejných infrastrukturních zakázek. Pozitivně se na růstu investic podílely investice do strojního vybavení a dopravních prostředků. Negativním vlivem je z mezinárodního hlediska přehodnocení investičních plánů.

Vývoz

Vývoz neboli zahraniční poptávka z hlediska mezičtvrtletního růstu byl nejvyšší v prvním čtvrtletí 2010 a také ve stejném období roku 2011, jak je patrné z tabulky 2.1. V těchto obdobích dosahovala i česká ekonomika nejvyšších mezičtvrtletních růstů, což svědčí o velkém vlivu zahraniční poptávky na českou ekonomiku a její výkonnost. O poklesu zahraniční poptávky a snížené výkonnosti české ekonomiky svědčí snížení vývozu o 2,2 %, což se projevilo jak poklesem zahraniční poptávky po českém zboží i službách, a bylo zapříčiněno vlivem nižšího růstu zemí eurozóny.

Z meziročního srovnání vykazoval vývoz nárůsty, i když s klesající tendencí (tabulka 2.2). Na nárůst českého vývozu se podílely poptávkové stimuly v zemích našich obchodních partnerů. Z hlediska komoditního došlo k výraznému zvýšení podílu vývozu strojů s tradičním automobilovým průmyslem. Ve druhém

Tab. 2.1 – Mezičtvrtletní vývoj výdajů na HDP v ČR 1Q 2010 - 2Q 2011 (%)

rok / čtvrtletí	VKS			THK		Zahraniční obchod		
	celkem	domácností	vlády	celkem	THFK	vývoz		
						celkem	zboží	služby
2010Q1	-0,36	0,28	-2,11	11,05	-6,79	8,41	10,01	0,71
2010Q2	0,01	0,13	-0,28	-1,85	2,53	2,68	2,67	2,72
2010Q3	0,36	-0,36	1,95	13,98	2,79	2,60	4,30	-6,64
2010Q4	-0,35	0,40	-2,09	-11,06	1,69	2,25	-0,68	19,97
2011Q1	-0,49	-0,53	-0,58	4,16	-3,51	6,62	9,24	-6,72
2011Q2	-0,35	0,17	-0,64	-0,10	2,72	-2,20	-1,76	-4,85

Zdroj: ČSÚ: čtvrtletní účty, vlastní výpočty a úprava

Tab. 2.2 – Mezičtvrtletní vývoj výdajů na HDP v ČR 1Q 2010 - 2Q 2011 (%)

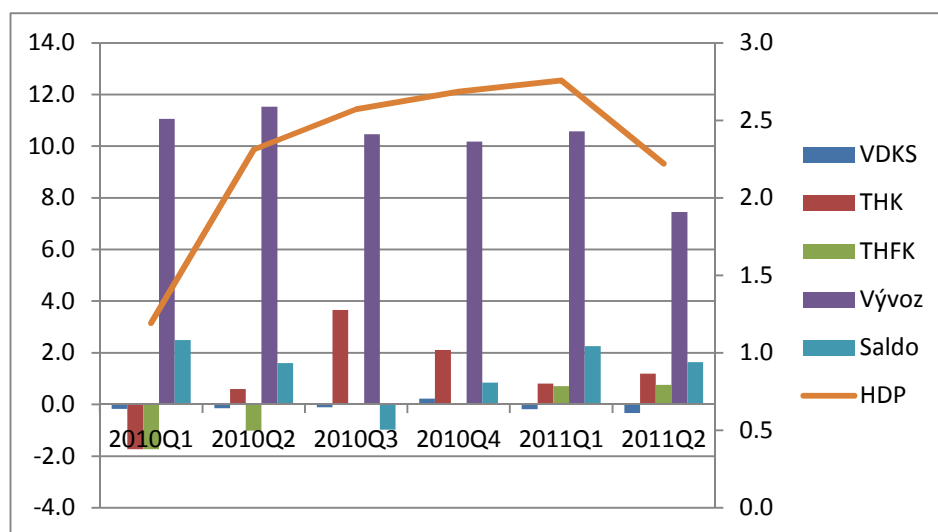
rok / čtvrtletí	VKS			THK		Zahraniční obchod		
	celkem	domácností	vlády	celkem	THFK	vývoz		
						celkem	zboží	služby
2010Q1	0,65	-0,34	2,35	-7,18	-7,66	18,22	20,07	9,38
2010Q2	0,19	-0,28	0,80	2,80	-4,48	19,35	20,32	14,40
2010Q3	-0,26	-0,22	-0,82	17,07	-0,02	16,39	17,35	10,37
2010Q4	-0,34	0,44	-2,57	10,50	-0,10	16,77	17,00	15,87
2011Q1	-0,48	-0,36	-1,05	3,64	3,41	14,84	16,18	7,32
2011Q2	-0,84	-0,66	-1,40	5,49	3,60	9,39	11,17	-0,58

Zdroj: ČSÚ: čtvrtletní účty, vlastní výpočty a úprava

Příspěvky k růstu HDP

Z obou grafů v úvodu je patrné, že česká ekonomika už se nenachází v recesi, nicméně dynamika oživení je nižší než v jiných zemích Evropské unie a objevují se negativa související s mezinárodním zpomalením růstu a z dluhové krize. Hrubý domácí produkt meziletočně v roce 2010 vzrostl o 2,19 % a za první pololetí roku 2011 v průměru vzrostl o 0,24 %. Vliv některých determinantů na růst HDP můžeme vidět v grafu 2.1, kde příspěvek k meziročnímu růstu HDP vybraných složek je měřen v procentních bodech na levé ose a samotný meziroční růst HDP pak na ose pravé (v procentech):

Graf 2.1 – Meziroční příspěvky k růstu HDP v ČR 1Q2010 - 2Q2011 (p. b., %)

Zdroj: ČSÚ: čtvrtletní účty, vlastní úprava

Růst HDP je tažen především zahraniční poptávkou (vývozem) zejména v prvním pololetí roku 2010, její vliv je však snižován zahraniční nabídkou (dovozem), tento vliv je nejvíce patrný ve třetím čtvrtletí 2010. Rozdíl těchto veličin a tedy souhrnný vliv zahraničí na český HDP je v grafu označen jako „Saldo“. Druhým výrazným přispěvatelem k růstu HDP je THK zejména vlivem změny stavu zásob v roce 2010 (zejména z důvodu naplňování prázdných skladů), v roce 2011 se však efekt zásob postupně vyčerpává a významnější vliv přebírá THFK. Hlavním negativním přispěvatelem k růstu byly výdaje na konečnou spotřebu domácností s průměrnou výší -0,1 p.b. ve sledovaném období.

Vývoj nabídkové strany v České republice ve sledovaném období

Na tvorbě hrubé přidané hodnoty, tj. domácí nabídky se nejvíce podílí terciární sektor (60 %), následovaný sekundárním sektorem (36,5 %), nejmenší podíl zaujímá primární sektor (3,5 %) ¹². Pokud bychom se podívali na podíl jednotlivých odvětví na vytvořené hrubé přidané hodnotě (HPH), tak nelze zapřít tradiční průmyslový charakter české ekonomiky, jelikož největší podíl zaujímá zpracovatelský průmysl (24,4 %), následovaný odvětvím nemovitosti, služby pro podniky, výzkum a vývoj (14,7 %); obchod, opravy motorových vozidel a spotř. zboží (11,8 %); doprava, skladování, pošty a telekomunikace (10,35 %).

Hrubá přidaná hodnota a vývoj ve vybraných odvětvích ekonomiky

V prvních třech čtvrtletích rostl zpracovatelský průmysl rychleji než HPH a to jak mezičtvrtletně, tak meziročně. V posledním čtvrtletí roku 2010 dochází k pomalejšímu mezičtvrtletnímu růstu ve zpracovatelském průmyslu než HPH. Mezičtvrtletně byl u zpracovatelského průmyslu zaznamenán také záporný přírůstek ve druhém čtvrtletí roku 2011, stejně tak u HPH. Z meziročního hlediska vykázal zpracovatelský průmysl jen kladný nárůst (způsobený nižší základnou v roce 2009), jak je vidět v tabulkách 3.1, resp. 3.2.

¹² Údaje se vztahují k roku 2010 a jsou vypočítány z běžných cen.

Ve čtvrtletním srovnání převýšila vytvořená HPH ve zpracovatelském průmyslu hodnotu z druhého čtvrtletí 2008 až v prvním čtvrtletí roku 2011. Hlavní nárůst ze zpracovatelského průmyslu zaznamenala jeho tzv. cyklická odvětví, orientovaná hlavně na zahraniční poptávku – např. výroba dopravních prostředků a hutní prvovýroba. Více než průměrného růstu se dočkaly i následující oblasti – výroba léků, počítačů a elektroniky, hutný druhovýroba a výroba elektrických zařízení. Pokles tempa růstu HPH ve zpracovatelském průmyslu ve druhém čtvrtletí roku 2011 ovlivnilo snížení výroby ostatních nekovových minerálních výrobků (např. sklářský průmysl) a výroba kovových konstrukcí a kovodělných výrobků, vlivem útlumu velkých staveb. Rozhodující úlohu ve zpracovatelském průmyslu stále hraje automobilový průmysl.

Dalšími přispěvateli k meziročnímu růstu HPH jsou odvětví obchodu, pohostinství a dopravy, kde z hlediska meziročního docházelo k neustálému nárůstu, i když s mírně klesající tendencí. V případě mezičtvrtletního sledování zaznamenává oblast obchodu pokles v posledních dvou čtvrtletích roku 2010, v pohostinství se dostavil pokles v prvních dvou čtvrtletích roku 2010 a v prvním čtvrtletí roku 2011. Doprava hlásila pokles vždy v prvních čtvrtletích obou let.

Stejnou měrou jako předchozí odvětví přispěla k meziročnímu nárůstu HPH také další odvětví - peněžnictví a podnikatelských služeb. V meziročním srovnání přesto v peněžnictví a pojišťovnictví došlo k výraznému poklesu v prvních třech čtvrtletích roku 2010 a druhém čtvrtletí roku 2011. Odvětví nemovitostí, služeb pro podniky a výzkumu zaznamenalo meziroční pokles až v prvních dvou čtvrtletích roku 2011. Z hlediska mezičtvrtletního vývoje došlo ve druhé skupině odvětví k nárůstům vyjma prvního čtvrtletí roku 2011. Zajímavější byl vývoj v peněžnictví a pojišťovnictví, kde došlo k mezičtvrtletním propadům (vyjma druhého čtvrtletí roku 2010).

Stavebnictví, které zaujímá z hlediska podílu na HPH páté místo mezi odvětvími, z meziročního pohledu vykazovalo záporný růst HPH a to během celého roku 2010. V průběhu prvního pololetí 2011 pak vykázal mírný nárůst spojený ale zejména s nízkou základnou v předchozích obdobích, jak je patrné z tabulky 3.2. Z hlediska mezičtvrtletního srovnání dosahuje vždy v zimních měsících menšího růstu než v letních měsících, jak dokládá tabulka 3.1.

Propad produkce ve stavebnictví byl částečně způsoben vysokou nabídkou v předchozích obdobích, vývoj v době recese způsobil snížení zájmu o nové byty a jejich ceny, což bylo důvodem hlubšího propadu HPH v pozemním stavitelství než v celém odvětví. Nižší produkce zasáhla také inženýrské stavby zejména vlivem snížených vládních výdajů oproti plánovaným.

Česká republika stále dohání vyspělé země EU v produktivitě práce¹³, která se meziročně zvýšila o 6,8 % a ve zpracovatelském průmyslu dokonce o 20 %.

¹³ 66.5 % k zemím EU-15 v roce 2010.

**Tab. 3.1 – Mezičtvrtletní vývoj HPH odvětvových skupin v ČR
v ČR 1Q 2010 - 2Q 2011 (%)**

Skupiny odvětví dle OKEČ		2010Q1	2010Q2	2010Q3	2010Q4	2011Q1	2011Q2
A-B	Zemědělství, rybolov	-4,05	-1,19	-1,82	-10,36	-4,96	-0,53
C-E	Průmysl (bez stavebnictví)	3,65	1,54	6,10	0,47	4,55	-2,79
D	Zpracovatelský průmysl	4,22	2,27	7,09	0,03	4,59	-2,13
F	Stavebnictví	-3,40	-0,24	1,17	2,02	-2,20	1,84
G-I	Obchod, pohostinství a ubytování, doprava	4,42	1,44	-1,82	-2,10	4,08	1,54
J-K	Peněžnictví a pojišťovnictví, nemovitosti	0,64	2,38	0,27	4,47	-8,63	2,94
L-P	Veřejná správa, veřejné služby, činnosti domácností	-1,17	0,50	0,19	-0,89	2,03	-2,99
HPH	HPH celkem za všechna odvětví	1,24	0,95	1,29	0,73	0,47	-0,77

Zdroj: ČSÚ: čtvrtletní účty, vlastní výpočty a úprava

**Tab. 3.2 – Meziroční vývoj HPH odvětvových skupin v ČR
v ČR 1Q 2010 - 2Q 2011 (%)**

Skupiny odvětví dle OKEČ	2010Q1	2010Q2	2010Q3	2010Q4	2011Q1	2011Q2
A-B Zemědělství, rybolov	4,32	5,02	-11,91	-16,80	-17,60	-16,80
C-E Průmysl (bez stavebnictví)	2,70	5,37	13,33	12,20	13,18	8,35
D Zpracovatelský průmysl	3,65	5,94	14,37	14,17	14,58	9,66
F Stavebnictví	-1,77	-2,86	-1,20	-0,52	0,71	2,81
G-I Obchod, pohostinství a ubytování, doprava	2,26	3,22	1,81	1,81	1,48	1,57
J-K Peněžnictví a pojišťovnictví, nemovitosti	1,83	5,27	3,93	7,94	-2,01	-1,48
L-P Veřejná správa, veřejné služby, činnosti domácností	0,02	-0,26	-2,07	-1,37	1,82	-1,71
HPH HPH celkem za všechna odvětví	1,47	3,03	3,73	4,26	3,48	1,72

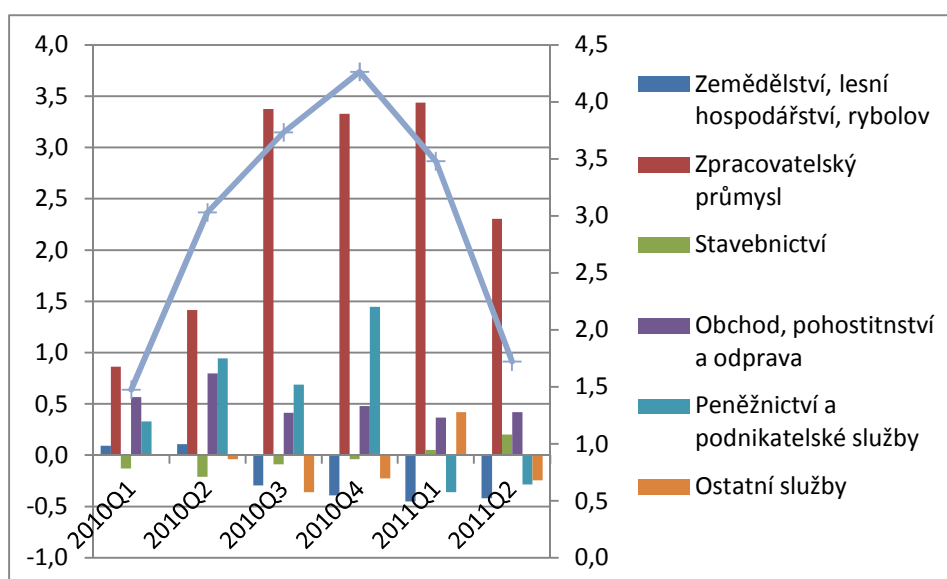
Zdroj: ČSÚ: čtvrtletní účty, vlastní výpočty a úprava

Příspěvky k růstu HPH

Hrubá přidaná hodnota celého hospodářství měla meziroční nárůst 3,13 % a vyjma jednoho čtvrtletní vykazovala mezičtvrtletní nárůsty, které se ale postupně zpomalovaly a ve druhém čtvrtletí roku 2011 došlo k mezičtvrtletnímu poklesu HPH o 0,77 %. Obdobný vývoj zaznamenal také zpracovatelský průmysl, který má nejen největší podíl na HPH ale má také největší vliv na vývoj tempa růstu HPH (+2,2 p. b), jak ukazuje následující graf 3.1, kde příspěvek k meziročnímu růstu HPH vybraných odvětví je měřen v procentních bodech na levé ose a samotný meziroční růst HPH pak na ose pravé (v procentech).

Dalším významným přispěvatelem k vývoji HPH je odvětví peněžnictví a podnikatelských služeb, které zvýšily růst HPH průměrně o 0,9 p.b. Odvětví obchodu, pohostinství a dopravy přispělo k růstu 0,6 p.b. Záporně se na tempu růstu meziročně podílely ostatní služby, stavebnictví a zemědělství, lesní hospodářství a rybolov.

Graf 3.1 – Meziroční příspěvky k růstu HPH (p.b., %)

Zdroj: ČSÚ: čtvrtletní účty, vlastní úprava

Závěr

Z obou grafů v úvodu je patrné, že česká ekonomika se už v recesi nenachází, nicméně dynamika oživení je nižší než v jiných ekonomikách Evropské unie a objevují se negativa související s mezinárodním zpomalením ekonomického růstu a s dluhovou krizí. Hlavním tahounem české ekonomiky na poptávkové straně je zahraniční poptávka (vývoz), která se snižuje vlivem nižšího tempa růstu zemí eurozóny (zejména Německa). Hlavním zdrojem růstu na nabídkové straně je zpracovatelský průmysl v čele s automobilovým průmyslem. České hospodářství tak i nadále zůstává závislé na vývoji ekonomického cyklu v zahraničí. Na základě současných informací by výkonnost české ekonomiky měřená meziročními tempy růstu HDP měla pokračovat i nadále v příznivém vývoji, ale s nižší dynamikou růstu.

Použitá literatura:

1. Český statistický úřad. Vývoj české ekonomiky v roce 2010. [cit. 20.10.2010]. Dostupné z: http://czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/publ/1109-10-4__ctvrtleti_2010.
2. Český statistický úřad. Vývoj ekonomiky České republiky v pololetí 2011. [cit. 20.10.2010]. Dostupné z: <http://czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/p/1109-11>.
3. Eurostat. Evropský systém účtů – ESA 1995. [cit. 15.10.2010] Dostupné z: <http://apl.czso.cz/pll/rocenka/rocenka.indexnu>.
4. HRONOVÁ, S. et al. Národní účetnictví: nástroj popisu globální ekonomiky. 1. vyd. Praha: C.H.Beck, 2009. 326 s. ISBN 978-80-7400-153-6.
5. Ministerstvo průmyslu a obchodu. Analýza vývoje ekonomiky ČR a odvětví v působnosti MPO za rok 2010. [cit. 15.11.2011]. Dostupné z: <http://download.mpo.cz/get/41968/49493/578179/priloha001.pdf>.
6. OECD. Ekonomický přehled České republiky, 2011. OECD, 2011. [cit. 20.10.2011]. Dostupné z: http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/CZE_2011_PB_CZ.pdf.

7. Český statistický úřad. [cit. 16.10.2011]. Vývoj české ekonomiky v roce 2010. Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/t/550035F0CB/\\$File/e110910q4t.pdf](http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/t/550035F0CB/$File/e110910q4t.pdf).
8. TULEJA, P. Analýza pro ekonomy. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2007, 336 s. ISBN 978-80-251-1801-6.

Kontakt

Ing. Tomáš Verner

Odborný asistent Katedry ekonomie
Slezská univerzita v Opavě
Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Univerzitní náměstí 1934/3
733 40 Karviná
E-mail: verner@opf.slu.cz

prof. Ing. Christiana Kliková, CSc.

proděkan pro vědu a výzkum
Slezská univerzita v Opavě
Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Univerzitní náměstí 1934/3
733 40 Karviná
E-mail: klikova@opf.slu.cz

Dalibor Vlček

FAKULTA POLITICKÝCH VIED A MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

K PROBLEMATIKE REALIZÁCIE ZAHRANIČNEJ POLITIKY SLOVENSKEJ REPUBLIKY V EÚ NA FORMOVANÍ JEJ POSTAVENIA V EURÓPE

Abstrakt

Otázkami vytýčenia priorít a zmapovaním možných postupov pre úspešnú realizáciu politiky SR v oblasti zahraničnej politiky v EÚ sa v základnom rámci zaoberá táto štúdia. Nekladie si za cieľ zodpovedať, či tieto priority sú adekvátne, nemenné, pre realizáciu národno- štátnych záujmov a úspešnú prezentáciu Slovenska v Európe a vo svete, na to odpovie ich realizácia v časovom priestore. Cieľom, tejto stručnej štúdie, je prispieť k ich zmapovaniu a poukázať na ich špecifický obsah a význam pre formovanie národnej identity SR v zahraničí, na vytváranie jej celkového obrazu vo svete.

Príspevok je prezentovaný v rámci riešenia výskumnej úlohy Postavenie a úlohy diplomacie v procese jednotnej prezentácie štátu (VEGA 1/0763/10).

Kľúčové slova : zahraničná politika, diplomacia, národná identita, hospodárska diplomacia, verejná diplomacia, Európska únia, multilaterálna diplomacia, ekonomická diplomacia, prezentácia krajiny, národný záujem.

Abstract

This study deals, in its basic frame, with questions related to the setting of priorities and mapping possible steps for the successful realization of the Slovak Republic policy in the sphere of EU foreign policy. In fact, it has no aspiration to provide an answer whether these priorities are adequate, unchangeable, for the realization of the national-state interests and successful presentation of Slovakia in the EU and across the world, the answer itself will be their realization in the time space. The goal of this short study is to make a contribution to their mapping, and to point to their specific content and importance for the creation of national identity of the Slovak Republic abroad in order to form a global picture of this country in the world.

Key Words: foreign policy, diplomacy, national identity, economic diplomacy, public diplomacy, European Union, multilateral diplomacy, commercial diplomacy, country promotion, national interest

Zahraničná politika Slovenskej republiky sa po vstupe do Európskej únie v roku 2004 posunula do novej roviny prezentácie a napĺňania najmä národno – štátneho záujmu krajiny. Úlohy späté s týmto procesom súvisia svojím spôsobom i s formovaním jej národnej identity a svojho obrazu v Európskej únii i vo svete. V tomto má svoju nezastupiteľnú úlohu – okrem ďalších - predovšetkým kvalifikovaná a funkčná zahraničná politika, najmä jej diplomatická činnosť.

Ide o politiku, ktorá musí mať systémovo spracovaný najmä analytický proces rozhodovania, schopnosť vyvodzovať z neho príslušné konsekvencie pre realizáciu záujmov Slovenska v Európe a vo svete. Treba podčiarknuť- ako metodologické východisko , že tento

rozhodovací proces , bližšie špecifikovaný ako zahranično-politický rozhodovací proces charakterizujú nasledovné procesy :

- určenie problémov ,
- stanovenie medzinárodným systémom konkrétne limity konania ,
- príprava možností riešenia problému a stratégia riešenia,
- rozhodnutie sa pre konkrétne opatrenia.

Z uvedeného vyplýva , že celkový zámer sa ale koncentruje v prvom rade na faktory a aktérov, ktoré priamo vplývajú na rozhodnutia. Zahranično-politické rozhodnutia sa prijímajú prostredníctvom rozhodovacieho procesu, ktorý chápeme aj ako sled medzi sebou prepojených situačných analýz, hodnotení a konaní, ktoré sú uskutočňované reaktívne , ale i iniciatívne.// /Meyers,R.1994 /.

Po tomto stručnom teoretickom vymedzení východiskového aspektu prístupu k skúmanej téme treba zdôrazniť v konkrétnej rovine skutočnosť , že Slovenska republika po svojom vstupe 1.mája 2004 si vytýčila za svoj základný cieľ svojho pôsobenia v Európskej únii i ako základné východisko pre svoju úspešnú prezentáciu, i naďalej zachovať územnú celistvosť a bezpečnosť občanov, ako aj podieľať sa v rámci Európskej únie na vytváraní vhodných podmienok pre ďalší trvalo udržateľný rozvoj, tiež i prijateľných podmienok najmä sociálno- ekonomického, ekologického , kultúrneho, spoločenského rozvoja Slovenska. Tieto faktory boli a sú určujúce, z nich vychádzajú ďalšie, ktoré môžu ovplyvniť na jednej strane vnútornú politiku Slovenskej republiky, na strane druhej sú to faktory , na ktorých sa Slovenská republika priamo aktívne v rámci svojich možností v Európskej únii i podieľa , formujúc tak svoje postavenie v Európe.

Ide najmä o riešenie :

1. otázok energetickej bezpečnosti,
- 2.o problematiku medzinárodného práva,
- 3.o medzinárodný terorizmus,
4. o otázky späté s kontrolou zbrojenia a odzbrojenia.

Otázkami vytýčenia priorít a zmapovaním možných postupov pre úspešnú realizáciu politiky Slovenskej republiky v oblasti zahraničnej politiky v Európskej únii sa v základnom rámci zaoberá táto štúdia . Nekladie si za cieľ zodpovedať, či tieto priority sú adekvátne, nemenné, pre realizáciu národno- štátnych záujmov a úspešnú prezentáciu Slovenska v Európe a vo svete, na to odpovie ich realizácia v časovom priestore. Priebežné výsledky sú ale obsahom správ prerokovaných v Národnej rade Slovenskej republiky : Zameranie úloh zahraničnej politiky Slovenskej republiky na príslušný rok a následne : Správy o plnení úloh zahraničnej politiky slovenskej republiky v príslušnom roku / vid' Použitá literatúra /. Treba , ale poznamenať, že tieto správy sú viac menej informačné , nevyznačujú sa veľkou kritickosťou a hlbšou analýzou. Cieľom, tejto štúdie, je preto prispieť k ich zmapovaniu a poukázať na ich špecifický obsah a význam pre stanovenie ďalšieho postupu.

Začiatok 21. storočia môžeme konštatovať, priniesol nielen zásadnú zmenu pre Slovensko ako nového člena euroatlantickej komunity, ale tiež nové výzvy pre zahraničnú a bezpečnostnú politiku v globálnom meradle. Nárast významu procesu globalizácie, zvýšenie pozornosti venovanej asymetrickým hrozbám (predovšetkým v podobe medzinárodného terorizmu) a profilovanie sa nových strategických hráčov v medzinárodných vzťahoch kladie nielen na Slovenskú republiku zvýšené nároky na kvalitu diplomacie a efektivitu zahraničnopolitického pôsobenia. Dynamický rozvoj, ktorým prechádza medzinárodné spoločenstvo prináša nárast vplyvu médií a neštátnych aktérov na domácu, ale aj zahraničnopolitickú aktivitu a vytvára rastúci tlak na nájdenie optimálneho modus vivendi medzi nimi a štátom, vedúceho k ich efektívnemu zapojeniu sa do presadzovania a napĺňania zahraničnopolitickej a bezpečnostnej agendy štátu. V kontexte narastajúcej komplexnosti a multidimenzionálnosti medzinárodného prostredia a pôsobenia štátu v ňom sa

predovšetkým pre malé štáty, medzi ktoré patrí aj Slovensko stáva kľúčovou otázkou správneho vyhodnotenia a identifikovania jeho zahraničnopolitických priorít a stanovenia ich hierarchie, a najmä v súvislosti s obmedzenými možnosťami pôsobenia a vplyvu, ako aj obmedzených materiálnych kapacít a finančných zdrojov na výkon zahraničnej politiky. Nájdenie správnej rovnováhy medzi záväzkami plynúcimi z členstva, ktoré ako celok nepochybne patria k aktérom globálneho významu, a národnými záujmami Slovenskej republiky ako malého európskeho štátu predstavuje veľkú výzvu do budúcnosti.

Slovenská republika ako členský štát Európskej únie sa podieľa na riešení jej úloh, treba zdôrazniť najmä svojimi zahranično-politickými aktivitami, diplomatickými aktivitami na , okrem spoločných politik EÚ, predovšetkým na rozhodovacích procesoch EÚ, ďalej na riešení otázok spätých s problematikou rozpočtu EÚ a vnútorného trhu, ako i na problematike harmonizácie práva, na rozširovaní EÚ , na Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politike EÚ, na rozvojovej pomoci, na humanitárnej pomoci, i na boji proti podvodom , a ďalších činnostiach. Netreba ale zabudnúť na nezastupiteľnú úlohu pre realizáciu politiky Slovenskej republiky v Európskej únii , a jej prezentáciu v Európe ,na eurokomisára Slovenskej republiky .V súčasnosti je to podpredseda EK pre inštitucionálne záležitosti M. Ševčovič, ktorý nielen koriguje slovenské záujmy v riadiacich orgánoch Európskej únie , ale v svojej funkcii koordinuje i činnosť inštitúcií Európskej únie.

Samotná politika SR v EÚ sa realizuje , ako bolo už vyššie zdôraznené, predovšetkým zahraničnou službou a diplomaciou. Jej realizácia bola a je cielene realizovaná najmä ekonomickou diplomaciou a hospodárskou diplomaciou ,ako aj multilaterálnou diplomaciou Tieto priority sú určujúce pre napĺňanie nielen pre stredne dobré ale i dlhodobé priority Slovenskej republiky v Európskej únii , ktoré vychádzajú z premisy presadzovania nielen národno-štátnych záujmov Slovenskej republiky, ale i záujmov občanov Slovenskej republiky. Znamenalo a znamená to pre prax , že týmto došlo k rozšíreniu agendy zahraničnej politiky , k rozšíreniu medzinárodnej zodpovednosti Slovenskej republiky ako takej. Slovenská republika ,i keď je malý štát ,sa stala aktérom medzinárodných vzťahov. Vychádzajúc z uvedenej skutočnosti konštatujeme, že slovenská diplomacia po vstupe do Európskeho únia vychádza z potrieb štátu, z realizácie jej národného záujmu, prihliadajúc k situácií vo svete , ku globálnym trendom / v súčasnosti sme v globálnej hospodárskej kríze / , ktoré prevládajú.

Treba tiež podčiarknuť, že ide o špecifickú problematiku, Slovenská republika , ako i ďalšie najmä postsocialistické štáty, ktoré vstúpili do Európskej únie, vychádzajú najmä zo svojich ekonomických a bezpečnostných daností , sledujú predovšetkým politické pozície v rozhodovacích procesoch, a tak sa usilujú podieľať na realizáciu politiky Slovenskej republiky v Európskej únii, formujúc tak svoje postavenie v Európe.

K tomuto nevyhnutne v rámci zahraničnej politiky využíva a pracuje komplexne Slovenská republika a konkrétne Ministerstvo zahraničných vecí s rôzne odbory diplomacie, odbory, ktoré v súčasnosti najmä v procese globalizácie s jej prehlbovaním, ale i s riešením prejavujúcich sa problémov a rizík , nadobúdajú novú úlohu . Ide najmä o hospodársku diplomáciu, o ekonomickú diplomáciu, bezpečnostnú, poznatkovú, energetickú, multilaterálnu, a ďalšie.

K pochopeniu formovania priaznivého postavenia Slovenska v Európskej únii je preto treba pristaviť sa k ich úlohám v Európskej únii.

A aké úlohy , aké postavenie má v tomto procese jeden z najdôležitejších odborov diplomacie, hospodárska diplomacia? Jej rámcové zameranie , jej úlohy ,analyzuje slovenský teoretik E.Pajtinka nasledovne : ide o rozdelenie podľa typu subjektov, vo vzťahu ku ktorým sú jednotlivé úlohy hospodárskej diplomacie realizované. V súlade s touto klasifikáciou sa rozlišujú dve základné skupiny úloh hospodárskej diplomacie.

Prvú tvoria funkcie vykonávané vo vzťahu k podnikateľským subjektom, a to s cieľom priamo podporovať obchodno-investičnú spoluprácu firiem z oboch krajín. Tieto sa bežne nazývajú komerčné funkcie hospodárskej diplomacie, alebo aj mikroekonomická diplomacia.

Druhá skupina je charakteristická tým, že ide o úlohy hospodárskej diplomacie realizované vo vzťahu k štátnym orgánom v hostiteľskej krajine, a to s cieľom vytvárať vhodný politicko-legislatívny rámec pre podnikateľské aktivity ekonomických subjektov vysielajúceho (domovského) štátu. Tieto sa nazývajú obchodno-politické funkcie hospodárskej diplomacie, alebo aj makroekonomická diplomacia

(ide o menej používané označenie)- / E. Pajtinka, 2007, s.58-59 /.

Vychádzajúc z uvedeného konštatujeme, že jej činnosť v rámci Európskej únie kladie dôraz na obchodnú, politickú činnosť, venuje však svoju pozornosť i nadväzovaniu kontaktov a lobbingu. Realizuje sa „spravidla, v bilaterálnych formách a v činnosti medzinárodných organizácií. S jej činnosťou sú späté najmä tri úlohy:

- 1. ide o politicko –obchodnú činnosť, dotýkajúcej sa foriem a rozsahu zmluvnej úpravy hospodárskych a obchodných vzťahov predovšetkým s predstaviteľmi existujúcich v rámci SR, - 2. o analyticko –informačnú úlohu – o získavanie údajov a ich spracovanie z krajín, s ktorými má SR bilaterálne i multilaterálne vzťahy, -3. o podporu cestovného ruchu a priamych zahraničných investícií.

Užšie zameranie, ciele, má už ekonomická diplomacie, ide o konkrétne stanovenie úloh a ich praktickú realizáciu Slovenskej republiky v Európskej únii. Ide o nasledovné ciele :

1. o presadzovanie zámerov zahranično-obchodnej politiky v súlade s programovým vyhlásením vlády a s hospodárskou stratégiou štátu,
2. napĺňanie priorít zahranično-obchodnej politiky SR s prihliadnutím na realizáciu spoločnej zahranično- obchodnej politiky EÚ,
3. o podporu exportných zámerov slovenských podnikateľských subjektov,
4. o vyhľadávaní zahraničných investorov a operatívne monitorovanie možností presadzovania sa slovenskej produkcie na zahraničných trhoch,
5. o analytickú činnosť v konkrétnych teritóriách, získanie informácií pre potreby hospodárskej politiky štátu,
6. o podporu zahraničného cestovného ruchu,
7. o intenzifikáciu jednotnej propagácie a prezentácie SR v zahraničí,
8. o poradenskú, konzultačnú a informačnú činnosť,
9. o teritoriálne a komoditné informácie,
10. o marketingové a propagačné kampane.

Celkovo sa tieto ciele realizujú v komplexnejších úlohách, a to :

- v obchodno – politickej rovine / v nadväzovaní kontaktov /, v rovine organizačno-technickej / v príprave rokování /,
- v rovine analyticko –informačnej / v získavaní informácií a ich spracovaní /, a – v oblasti podpory exportu, športu a cestovného ruchu a priamych zahraničných investícií SR.

Môžeme, vychádzajúc s vyššie uvedeného, konštatovať že vstupom SR do EÚ sa aktivity a úlohy slovenskej diplomacie rozrástli o zabezpečovanie realizácie spoločnej zahranično-obchodnej politiky členských krajín EÚ. Analýza plnenia týchto úloh sú predmetom každoročných hodnotiacich správ o plnení úloh SR v EÚ za obdobie od 30. apríla do 1. mája budúceho roku./viď vyššie /. Ich hodnotenie ako také je vcelku podrobné, sú ale spravidla kladné, len z časti oboznamujú s nedostatkami, čo zrejme súvisí s možnými

rizikami prezentácie krajiny – sú ale podobné s hodnotiacimi správami niektorých krajín Európskej únie.¹ Ich detailnejší analýza presahuje rámec možností vytýčené týmto príspevkom.

Dôraz sa kladie na multilaterálnu koncepciu diplomacie . Je to politická diplomacia , ktorá sa sústreďuje a realizuje sa najmä v dlhodobých prioritách Slovenskej republiky v procese globalizácie. Jej hlavným nástrojom je aktívna účasť v multilaterálnych organizáciách ako je napríklad EÚ, Rada Európy, OBSE, a ďalšie .Multilaterálna diplomacie Slovenskej republiky v rámci Európskej únie je chápaná ako súčinnosť štátnych a ne štátnych subjektov /ambasád, medzinárodných organizácií, mimovládnych organizácií, podnikateľských subjektov, jednotlivcov, atď. /. Samozrejme ide i o bilaterálne rokovania, ktoré Slovenská republika realizuje v rámci Európskej únie i mimo Európsku úniu.

A aké sú konkrétne úlohy zahraničnej politiky Slovenskej republiky v Európskej únii , na ktorých sa podieľa , a ktorých realizácia vytvára, alebo nevytvára priaznivý obraz Slovenska v Európe a vo svete ? Treba ale ešte zdôrazniť, že zahraničná politika Slovenskej republiky pri realizácii svojich cieľov v EÚ musí prihliadať i k plneniu svojich záväzkov i mimo EÚ, mimo Európu, ako napríklad k otázkam bezpečnostného charakteru k transatlantickým záväzkom, / Kalický J., Riepl, C.J.2005. 91-102/, ďalej k otázkam členstva v medzinárodných organizáciách , atď., čo kladie mimoriadne nároky na otázku koordinovanosti a komplexnosti jej realizácie. . Okrem úloh dotýkajúcich sa krajín v blízkom zahraničí – problematiky Východného partnerstva a problematiky Západného Balkánu , sú to úlohy na plnení , ktorých sa podieľajú ďalšie špecifické odbory diplomacie .

V týchto svoju nezastupiteľnú úlohu v tomto procese má i bezpečnostná politika, ktorá sa realizuje bezpečnostnou diplomaciou. Jej obsahom a základnou úlohou je podieľať sa na riešení otázok boja proti medzinárodnému terorizmu, organizovanému zločinu, a pod.. V rámci tejto oblasti prislúcha SR úloha podieľať sa na zabezpečovaní regionálnej bezpečnosti v danom regióne. Ide o úlohu , ktorá je spätá i s problematikou a so skúsenosťami , ktoré má SR.

Pre SR vyplývajú tieto úlohy :

1. zabezpečovať hranice na východe /s Ukrajinou /, plnenie tejto úlohy vytvára o Slovensku bezpečnej krajiny ako takej,
2. podieľať sa na odovzdávaní skúseností z integračného procesu pre Ukrajinu a Balkánske krajiny, týmto je možno dokladovať úspešný a takmer bezproblémový integračný proces vstupu Slovenskej republiky do Európskej únie, čo stavia Slovenskú republiku do pozície určitého vzoru respektíve príkladu pre krajiny usilujúce sa o vstup do Európskej únie,
3. podiel Slovenskej republiky na rozvojovej pomoci, v tomto prípade ide o problematiku, ktorá sa dotýka celej Európskej únie. V rámci tejto pomoci má svoje miesto i migračná politika, v ktorej Slovenská republika má stále pozíciu tranzitnej krajiny ,nie krajiny cieľovej. Hlavná výzva pre Slovenskú republiku v migračnej politike je jej regulácia a schopnosť kontroly zahraničnej migrácie, čo sa premieta najmä v ich dvoch politikách / a mala by to ich vzájomná kombinácia / , a to :
 - a./ v aktívnej migračnej politike , s cieľom vytvoriť predpoklady pre príchod migrantov
 - b. v schopnosti regulácie nežiaducej migrácie.

¹ Na základe uvedeného môžeme konštatovať- a potvrdzuje to i súčasná kríza EÚ a eurozóny, že správy boli u niektorých krajín skreslene, upravené pozitívnym smerom / pozn. – autor /

Úlohou migračnej politiky je rozvíjanie systému legálnej migrácie , v čom má Slovenská republika ešte určité rezervy , a ktorá sa dotýka, najmä realizácie efektívnej vízovej politiky, riešenia problematiky udeľovania pracovných povolení , posilňovanie ochrany štátnych hraníc, potláčanie nelegálnej migrácie a integráciou migrantov do spoločnosti. Ide o problematiku , v ktorej – ako bolo vyššie konštatované – má Slovenská republika ešte rezervy, rezervy vo vytváraní imidžu krajiny dôveryhodnej a stabilnej krajiny , aj keď Slovenská republika implementovala normy Európskej únie v oblasti migračnej politiky .

4. regulovanie pracovnej migrácie vo vzťahoch s krajinami , ktoré nie sú členmi Európskej únie, pričom hlavná vízia, je jej regulácia a schopnosť kontroly zahraničnej migrácie , a to : - vytvorením aktívnej migračnej politiky s cieľom vytvoriť predpoklady pre vzdelaných migrantov, - prístup k cieľu eliminovať nie žiaducich migrantov.

Slovenská republika sa podieľa v rámci Európskej únie i na riešení energetickej bezpečnosti. V rámci svojich možností energetickej diplomaciou sa podieľa na zmenách energetickeho myslenia v rámci Európskej únie. Pred Slovenskou republikou sú boli a sú postavené v tejto rovine tri úlohy :

-1. riešiť deficitu na domácom trhu s elektrickou energiou po zatvorení jadrovej elektrárne v Jaslovských Bohuniciach ,

-2. zabezpečiť spoľahlivé dodávky fosílnych energetických zdrojov / ropy a zemného plynu / do Slovenskej republiky,

-3. udržať postavenie strategickej tranzitnej krajiny pre tranzit ropy a plynu z Ruskej federácie a budovať spoločný energetický trh.

Z týchto úloh vychádza i spracovaná Stratégia energetickej bezpečnosti Slovenskej republiky , ktorá vychádza z energetickej politiky Európskej únie a zo špecifických národných podmienok Slovenska. Ich plnenie spoluvytvára obraz o Slovensku v Európe i vo svete.

Ďalšou oblasťou zahraničnej politiky , ktorou sa Slovenská republika podieľa na činnosti Európskej únie je poznatková, znalostná diplomacia. Táto oblasť je spätá s rozvojom vedy , výskumu a vzdelania. Je i náročná na financie , a stále týmito poddimenzovaná. Slovensko je malý štát , ktorý má rámcovo málo možností sa presadiť v svetovom politickom systéme, preto sa kladie dôraz na rozvoj vedy , výskumu a vzdelávania . Hlavnou úlohou ale je zvýšiť úroveň kvality vzdelania v krajine.

Štát má, respektíve môže pri riešení tejto úlohy zohrať dvojakú úlohu :

1. kvalitnou diplomaciou má a môže zohrávať úlohu kľúčového komunikátora a sprostredkovateľa skúseností a trendov v citovanej oblasti vedy, výskumu a vzdelávania mimo Slovenskú republiku, v tomto sú – okrem financií ešte rezervy i v strategickom chápaní ,

2. vo výchove vedeckých pracovníkov , schopných kriticky analyzovať podstatu vecí a vyvodzovať reálne konsekvencie .

Európska únia zdôrazňuje i nasledovné odporúčania pre Slovenskú republiku, a to :

- presunúť zdroje na vzdelávanie, výskum a inovácie,
- spracovať realizovateľnú výskumno-vývojovú stratégiu,
- dokončiť reformu základného, stredného i vysokého školstva ,
- venovať väčšiu pozornosť spätosti teórie s praxou, a ďalšie.

Slovenská republika sa usiluje v rámci zahraničnej politiky zlepšiť svoj obraz vo svete i verejnou diplomaciou, ktorej cieľom je získavať najmä verejnú mienku obyvateľstva v zahraničí pre pochopenie vlastných cieľov spätých s realizáciou národno-štátnych záujmov mimo územia republiky. Ide tu predovšetkým o otázku kvalitnej komunikácie . Pri tomto ciele musí byť zvolený relevantný obraz krajiny zrozumiteľný pre

zahraničie. Tento musí byť pravdivý a zodpovedať realite. Transparentne musia byť v tomto obraze definované najmä východiska.

Slovenská republika sa podieľa v rámci Európskej únie i v realizácii rozvojovej pomoci, ďalej v boji proti medzinárodnému terorizmu, v tomto najmä na plnení úloh stanovených programami Európskej únie / na Haagskom akčnom pláne boja proti terorizmu a Akčnom pláne Európskej únie pre boj s terorizmom, a to činnosťou v pracovných skupinách, ktoré tvoria zástupcovia Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky, skupina Cooter, i zástupcovia Ministerstva financií Slovenskej republiky, a ďalší./ Pre boj s podvodmi je v Európskej únii vytvorená komisia expertov s účasťou in slovenských expertov, ktorá venuje pozornosť ochrane finančných záujmov a podieľa sa i na tvorbe európskej legislatívy.

Celkový rámec činností na ktorých sa Slovenská republika podieľa v Európskej únii je ďaleko rozsiahlejší, nie je cieľom tejto krátkej štúdie ich komplexne zmapovať, jej cieľom je poukázať na tie oblasti, v ktorých sa Slovenská republika vcelku úspešne, niekde ešte s určitými rezervami podieľa. Ide o činnosť, ktorá svojím plnením vytvára pozitívny obraz o Slovensku, preto je potrebné jej venovať i naďalej v zodpovednej a poctivej práci politikov a diplomatov, s podporou občanov mimoriadnu pozornosť. To je cesta plnohodnotnej európskej identity Slovenskej republiky.

Použitá literatúra:

1. Vlček, D., Kaščáková, D.: Zahraničná politika Slovenskej republiky. Základné východiska,
2. ciele a realizácia. Banská Bystrica. Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov.
3. Univerzita Mateja Bela. 2010. ISBN 978-80-557-0042-
4. Formovanie nového strategického postavenia SR. 2008. Kolektív autorov/ ved.tímu-Vlček,D./ Banská Bystrica: FPVaMV UMB, 2008. 307 s. ISBN: 978-8-0808-3697-9.
5. POLÁČKOVÁ, Z. – MARUŠIAK, J. 2007. Európske výzvy pre Slovensko. Transformácia zahraničnopolitických priorít Slovenskej republiky v postintegračnom období. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2007. 287 s. ISBN: 978-8-0224-0947-6.
6. Pajtinka, E.: Hospodárska diplomacia a jej úloha v 21.storočí.-In : Mezinárodní vztahy,roč.42,č.4/2007.s. 52-72.
7. Programové vyhlásenie vlády SR 2002. November 2002. [online] Bratislava: Úrad vlády SR, 2002. Dostupné na internete: <http://www-8.vlada.gov.sk/data/files/1022.rtf>.
8. Programové vyhlásenie vlády SR 2006. August 2006. [online] Bratislava: Úrad vlády SR, 1998. Dostupné na internete: <http://www.government.gov.sk/data/files/1900.pd>
9. Strednodobá stratégia zahraničnej politiky SR do roku 2015. Bratislava: Úrad vlády SR, 2004.
10. Lasicová, J.: Bezpečnosť, bezpečnostná agenda súčasnosti. Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov. Univerzita Mateja Bela . Banská Bystrica. 2006.

11. Meyers, R. 1994 : Entscheidungstheoretische Ansätze.-In : Nohlen, D. Lexikon der Politik. Boeckh, A. Bd. 6 : Internationale Beziehungen. München : C.H. Beck, 1994. ISBN 3-406-36910-3. s. 103-108. /
12. Kalický, J. – Riepl, C.J. : A Transatlantic Alliance for 21 st Century. – In : Process of Enlargement in the 21 st Century – New Challenges. Scientific Script, Vol. 7. Faculty of Political Sciences and International Affairs . University of Matej Bel . Banská Bystrica. Faculty of Economic and Administrative Sciences. Taish University Istanbul. Banská Bystrica . 2005. S. 91-102 . ISBN 80-8083-204-8.
13. Správa o plnení úloh zahraničnej politiky SR v roku 2010 <http://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=5&ID=263> – citované 18.11.2011
14. Zameranie zahraničnej politiky SR na rok 2011/<http://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=5&ID=262> /- citované 18.11.2011
15. Správa o plnení úloh zahraničnej politiky SR v roku 2009 /<http://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=4&ID=1488> /- citované 15.11.2011
16. Zameranie zahraničnej politiky SR na rok 2010 / <http://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=4&ID=1489> /- citované 14.11.2011 /
17. Správa o plnení úloh zahraničnej politiky SR na rok 2008 /<http://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=4&ID=977> /- citované 15.11.2011
18. Zameranie zahraničnej politiky SR na rok 2009 / <http://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=4&ID=978> / -citované 10.11.2011
19. Správa o plnení úloh zahraničnej politiky SR na rok 2007 /<http://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=4&ID=562> / - citované 14.11.2011
20. Zameranie zahraničnej politiky SR na rok 2008 / <http://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/cpt&ZakZborID=13&CisObdobia=4&ID=563> / -citované 15.11.2011

Kontakt

doc. PhDr. Dalibor Vlček, CSc.

Katedra medzinárodných vzťahov a diplomacie
 Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov
 Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
 974 01 Kuzmányho 1
 Banská Bystrica
 Slovenská republika
 E-mail: dalibor.vlcek@umb.sk

Richard Woltemar

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

POSTAVENIE EKONOMIKY BELGICKA V EÚ

Abstrakt

Autor sa v príspevku zaoberá makroekonomickým vývojom, štruktúrou hospodárstva a vplyvom globálnej finančnej a hospodárskej krízy na ekonomiku Belgicka. V prvej časti analyzuje ekonomiku z pohľadu jej vývoja, v druhej a tretej časti sa zaoberá štruktúrou hospodárstva a vonkajšími ekonomickými vzťahmi krajiny. Na záver autor hodnotí vplyv krízy na verejné financie krajiny a priority hospodárskej politiky.

Kľúčové slová: kríza, verejné financie, HDP, ekonomika.

Abstract

In the present article the author deals with the macroeconomic development, economic structure and the influence of the global financial and economic crisis on the economy of Belgium. The first part analyzes the economy in terms of the evolution, in the second and third part the author deals with the structure of the economy and external economic relations of the country. Finally, the author assesses the impact of the crisis in public finances of the country.

Key Words: crisis, public finance, GDP, economy.

Úvod

Belgicko patrí medzi krajiny s vysokým stupňom rozvoja hospodárstva a výrazným podielom zahraničného obchodu (takmer 75 %) na tvorbe HDP. Najvyššiu úroveň hospodárskeho rozvoja dosahuje flámsky región, ktorý sa aj najväčšou mierou podieľa na rozvoji zahraničného obchodu a približne 82 % belgického exportu realizujú práve flámske podnikateľské subjekty s podielom 58 % celkového počtu obyvateľov.¹ Valónsky región dosahuje nižšiu úroveň ekonomického rozvoja, čo bolo spôsobené predovšetkým útlmom v takých sektoroch, ako je uhoľný a oceliarsky. Región Brusel profituje najmä vďaka investíciám a neustálej výstavbe spojenej s rozširovaním EÚ a európskych inštitúcií.

Belgicko patrí k zakladateľským krajinám všetkých troch Európskych spoločenstiev. V historickom vývoji Spoločenstva sa aktívne podieľalo na budovaní colnej únie a aj na formovaní vnútorného trhu a zavedení jednotnej meny EURO. Belgické politické elity sa zhodujú, že vláda by mala zohrávať aktívnu úlohu v EÚ, ktorá by mala smerovať k federálnej štruktúre so širokými nadnárodnými právomocami.² Jedinou významnejšou euroskeptickou stranou v Belgicku je Flámsky blok, ktorý sa práve stavia proti federálnej štruktúre a Európskej únii „umelých národných štátov“, rovnako tvrdo vystupuje aj v imigračných a bezpečnostných otázkach na národnej i európskej úrovni. Pre malú krajinu, akou je Belgicko, je členstvo v EÚ dôležitým nástrojom zahraničnej politiky, ktorý jej poskytuje možnosť väčšieho zviditeľnenia a väčšieho vplyvu na politické smerovanie Európy. Belgicko je zároveň v relatívnom vyjadrení aj najväčším prispievateľom do spoločného rozpočtu EÚ,

¹ <http://www.businessinfo.cz/cz/sti/belgie-ekonomicka-charakteristika-zeme/4/1000809/>

² <http://www.euroskop.cz/503/sekce/belgie-v-evropske-unii/>

keďže za rok 2010 Belgicko prispelo 0,8 % HDP.³ Krajina je v otázke úspešnosti a efektívnosti čerpania eurofondov na prvom mieste spomedzi EÚ27 (je na úrovni 61 %).

Belgicko privítalo východné rozšírenie EÚ ako posilnenie stability a prínosov jednotného trhu, príspevkom k rastu Únie a blahobytu všetkých jej obyvateľov. Hoci so sebou nieslo aj niekoľko výziev a vzbudzovalo aj určité otázky a obavy, Belgicko bolo vždy zástancom rozširovania. Snažilo sa preto tiež posilniť oficiálne kontakty s kandidátskymi krajinami a ponúkalo im spoluprácu a pomoc. Pokiaľ ide o Turecko, Belgicko súhlasí s názorom Európskej komisie, že hoci nejde o podmienku, vyriešenie cyperskej otázky by odstránilo prekážku na ceste Turecka do EÚ.

Politické rozdiely flámskych strán a frankofónnych zoskupení bránili politickej stabilite Belgicka a podporovali tak myšlienky rozdelenia krajiny, doteraz fungujúcej ako federácia. Hospodárske prekážky tohto rozdelenia sú však pravdepodobne neprekonateľné. Jeden z hlavných problémov pri rozpade Belgicka by bolo rozdelenie verejného dlhu, keďže na konci roku 2011 dosahoval až 341 miliárd EUR, teda asi 100 % hrubého domáceho produktu. V závislosti od toho, aká by sa zvolila metóda výpočtu na jeho rozdelenie, by Flámsku pripadlo okolo 57 až 65 % z jeho celkovej výšky. Ak by sa Valónsko osamostatnilo, potom by si prevzalo dlh okolo 128 miliárd EUR, čo by podľa odhadov zodpovedalo 165 % jeho hrubého domáceho produktu.⁴ To by bolo jednoznačne najviac v rámci EÚ, pretože by to presahovalo aj dlhy Grécka. Kým vo valónskom regióne je okolo 41 % nezamestnaných Belgičanov a táto oblasť produkuje len 28,5 % HDP, tak vo Flámsku je 45 % nezamestnaných, ale vytvára sa tam až 63 % bohatstva krajiny.⁵ Flámska časť dokonca produkuje až 4/5 belgického exportu. Za najväčší problém by sa javilo rozdelenie Bruselu, ktorý tvorí jadro inštitúcií Európskej únie. Mesto tak tvorí až 20 % z HDP krajiny.⁶

Makroekonomický vývoj

HDP v roku 2009 dosiahol objem 337 mld. EUR v bežných cenách, čo znamenalo pokles o 3 %, pričom HDP per capita prepočítaný paritou kúpenej sily sa za rok 2009 pohyboval na úrovni 34 580 EUR.⁷ Boli to najhoršie hospodárske výsledky od druhej svetovej vojny. Predpovede hospodárskeho rastu na rok 2011 sa priebežne upravovali a naposledy zverejnené predpovede Národnej banky Belgicka hovoria o 1,7-1,9 % očakávanom hospodárskom raste.

Inflácia v Belgicku mala od začiatku roku stúpajúcu úroveň a do konca roku 2009 dosiahla úroveň 0,3 %, v roku 2010 dosahovala v priemere 2 %. Federálny štátny rozpočet Belgicka sa vyvíja negatívne a začiatkom augusta 2009 sa robila korekcia rozpočtu s očakávaným schodkom vo výške 7,9 mld. EUR, ale skutočný schodok bol a úrovni 20 465 mil. EUR, čo predstavuje 5,98 % z HDP.⁸ Deficit bol spôsobený aj uplatňovaním protikrizových opatrení v objeme cca 86 mld. EUR v roku 2009, čo spôsobilo 1 % nárast deficitu. Stabilizačný plán Belgicka predpokladá, že do konca roku 2015 sa dosiahne vyrovnané rozpočtové saldo. Návrhy na najbližšie rozpočtové obdobie počítajú s úsporami vo výške 11 mld. EUR. Schodok by mal byť v roku 2012 vo výške 2,8 % HDP.

³ <http://www.eurotribune.eu/index.default.php/?p=16084&l=0&idioma=2>.

⁴ <http://hn.hnonline.sk/c1-22299260-nejednotne-belgicko-smeruje-k-rozpadu>.

⁵ <http://zahranicni.ihned.cz/c1-46401740-rozdeleni-belgie-brani-tomu-otazka-bruselu-i-statni-dluh-mysli-si-experti>.

⁶ <http://hn.hnonline.sk/c1-22299260-nejednotne-belgicko-smeruje-k-rozpadu>.

⁷ http://www.sario.sk/userfiles/file/sario/zo/teritoria/belgicko/zit_belgicko.doc.

⁸ http://www.mhsr.sk/ext_dok-zit-belgicko-03-2010/132626c

Menový vývoj

Najväčším problémom ekonomického vývoja Belgicka bola v poslednom období inflácia. Za posledných 12 mesiacov dosahovala inflácia takmer 6 %. Takú vysokú infláciu malo Belgicko v roku 1984. Krajina tak výrazne presahovala priemer inflácie eurozóny, ktorý sa za rovnaké obdobie drží pod 4 %.⁹ Najväčší rast inflácie zaznamenáva sektor energií +37,07 %, zatiaľ čo priemer eurozóny je 13,81 %.

Tabuľka 1 Platobná bilancia (bežný a kapitálový účet) za posledných 5 rokov v mil. EUR

Druh/Rok	2005	2006	2007	2008	2009
Bežný účet	7 859	6 319	5 328	-9 228	1 875
z toho: bilancia tovarov	4 717	2 582	628	-11 238	-424
bilancia služieb	4 000	4 996	4 097	3 321	2 771
bežné prevody	-5 091	-5 226	-4 659	-5 876	-4 793
kapitálový účet	-8 043	-6 329	-7 822	10 075	-5 486
z toho: priame inv.	1 377	6 543	9 126	-12 122	9 120
portfóliové inv.	-35 577	-7 501	-29 839	34 591	31 619

Zdroj: <http://www.businessinfo.cz/cz/sti/belgie-financi-a-danovy-sektor/5/1000809/>

Finančný vývoj

Výsledky za rok 2009 ukazujú tvrdý dosah bankovej a hospodárskej krízy na financie federácie, federovaných jednotiek i obcí. Deficit rozpočtu federálnej vlády dosiahol 15 miliárd EUR, čo zodpovedalo 6 % HDP a deficit verejných financií presiahol viac ako 20 miliárd EUR.¹⁰ V roku 2010 dlh Belgicka dosiahol opäť vyše 100 % HDP. Tento výsledok, ktorý predstavuje 5,89 % HDP, znamená najväčší deficit v histórii Belgicka od roku 1993 (-,7% HDP).¹¹ Za tento zlý výsledok môže hospodárska kríza. Protikrízové opatrenia prijaté vládou predstavujú navýšenie deficitu o cca 1 % HDP.

Kríza vyvolala rast sociálnych výdavkov, ale predovšetkým pokles daňových príjmov do rozpočtov. Strata z nižšieho výberu dane je odhadovaná na 86 miliárd EUR. Z hľadiska makroekonomických teórií je príznačné, že pokles príjmov do rozpočtu je trojnásobok poklesu HDP Belgicka. Belgicko chce v rokoch 2010 a 2011 znižovať deficit rozpočtu, avšak tak, aby neohrozilo ekonomický rast. V roku 2012 by malo Belgicko dosiahnuť deficit maximálne 3 % HDP a rozpočtovú rovnováhu v roku 2015. Zvláštnosťou belgických verejných financií je uvalenie mimoriadnej dane na energetickú spoločnosť Electrabel.¹² Jedným z výnimočných príspevkov na zníženie deficitu by mali byť aj odvody predpísané bankám, ktorým vláda pomohla riešiť krízovú situáciu.

⁹ <http://euroinfo.gov.sk/index/go.php?id=1789>

¹⁰ <http://services.czechtrade.cz/pdf/sti/belgie-2010-10-01.pdf>

¹¹ http://www.mhsr.sk/ext_dok-zit-belgicko-03-2010/132626c

¹² Electrabel musel v roku 2008 prispieť do fiškálnych príjmov Belgicka mimoriadnu daň 250 miliónov EUR. Mal by to byť odvod z mimoriadnych ziskov plynúcich z atómovej energie. Obe atómovej elektrárne (7 reaktorov) v Belgicku sú totiž už amortizované a ich využívanie je veľkým ekonomickým prínosom. Electrabel patrí do novovzniknutej francúzskej spoločnosti GDF-Suez.

Vývoj reálnej ekonomiky

Základnou ekonomickou otázkou v Belgicku v roku 2009 bol rozsah, v akom sa podarí zmierniť dôsledky finančnej a bankovej krízy na hospodársky vývoj. Belgicko je malá krajina s vysokou mierou otvorenosti a je závislá od konjunktúry svetového hospodárstva. Prognózy Belgickej národnej banky sa v posledných mesiacoch neustále zhoršovali a predpokladali záporný rast HDP v roku 2009 vo výške až -3,5 %. Ekonomika Belgicka v roku 2009 poklesla o 3 %.¹³ Pod tlakom EK, OECD a tiež regionálnych vlád, bola venovaná mimoriadna pozornosť príprave rozpočtu na rok 2012. Belgická vláda chcela adoptovať takú rozpočtovú politiku, ktorá by mala vrátiť krajine rovnováhu už v roku 2015, pričom maastrichtské kritériá by mala dosiahnuť už v roku 2012. Na rok 2010 sa očakával rast HDP vo výške 1,15 %¹⁴, čo by krajinu dostalo opäť na cestu stabilného rozvoja ekonomiky.

Štruktúra hospodárstva

Poľnohospodárstvo

Vrátane rybolovu a lovu sa podieľalo na tvorbe HDP 1,1%. Medziročne dochádza k poklesu poľnohospodárskych podnikov v krajine. Belgické poľnohospodárstvo sa orientuje hlavne na živočíšnu výrobu, mäso a to najmä bravčové a hovädzie (predstavujú polovicu poľnohospodárskej produkcie Belgicka). Krajina je charakteristická významnou intenzifikáciou výroby, takže poľnohospodárstvo zamestnáva len veľmi malý podiel činného obyvateľstva a nevyužíva celé teritórium. Belgická poľnohospodárska výroba predstavuje cca 3,5 % poľnohospodárskej produkcie EÚ, pričom využíva len 1,2 % pracovníkov v poľnohospodárstve a 1,1 % poľnohospodárskej plochy EÚ.¹⁵ Podiel poľnohospodárstva vrátane lovu a rybolovu na HDP nedosahuje 1 %.

Priemysel

Priemysel v krajine prechádza podobným vývojom ako v ostatných vyspelých ekonomikách. Faktory, akým sú globalizácia, liberalizácia medzinárodného pohybu tovarov a kapitálu, rozširovanie EÚ, ovplyvňujú pozíciu priemyslu, a to predovšetkým vo vzťahu k sektoru služieb. Za posledných 30 rokov sa podiel priemyslu na HDP znížil z takmer 30 % na 17 %, zatiaľ čo služby sa zvýšili z 53 % na 72 %.¹⁶ Na podiel týchto sektorov má tiež vplyv moderný spôsob riadenia podnikov, tzv. outsourcing, keď si množstvo činností, ktoré si predtým priemyselný podnik zabezpečoval sám, necháva spracovávať externými poskytovateľmi služieb. Priemysel má v Belgicku stále veľký podiel na exporte a na výskume a vývoji (okolo 80 %).

Hospodárska kríza ukázala slabé stránky priemyselnej politiky Belgicka, najmä Flámska. Od 70. rokov flámska vláda intenzívne podporovala príchod veľkých zahraničných investorov (automobilky, chemické podniky, komunikácie), okolo ktorých sa rozvíjal miestny subdodávateľský priemysel. Tie sa však teraz presúvajú do krajín s výhodnejšími podmienkami (nové štáty EÚ, Čína, India, Kórea). Malé a stredné podniky v belgickom priemysle majú veľmi významné postavenie. Podľa počtu zamestnancov predstavujú firmy s menej než 5 zamestnancami 58 %, s 5 až 99 zamestnancami 39 %, so 100 až 499 zamestnancami 2,1 % a firmy nad 500 zamestnancov len 0,3 %.¹⁷ Avšak z pohľadu tvorby

¹³ <http://www.economywatch.com/economic-statistics/country/Belgium/>

¹⁴ **ibid.**

¹⁵ **ibid.**

¹⁶ <http://www.euroinfo.gov.sk/index/go.php?id=1789>

¹⁷ http://www.mhsr.sk/ext_dok-zit-belgicko-03-2010/132626c?ext=orig

nových pracovných miest a pridanej hodnoty tvoria veľké firmy okolo 70 % prírastku. Podiel týchto podnikov na tvorbe pridanej hodnoty postupne klesá. Táto roztrieštenosť firemnej štruktúry vedie k pomerne značným zmenám. Stavebný priemysel je v Belgicku potrebné chápať v širšom zmysle, lebo pokrýva nielen samotnú výstavbu, ale aj výrobu a predaj stavebných materiálov. Je orientovaný najmä na domáci trh a má dlhodobú tradíciu vrátane vysokého technického štandardu. Väčšina belgických stavebných firiem sa radí do kategórie malých a stredných podnikov a špecializujú sa predovšetkým na výstavbu administratívnych budov, priemyselných komplexov atď.¹⁸

Medzi najvýznamnejšie sektory v Belgicku patrí: potravinársky priemysel, textil a odievanie, biotechnológie, hutníctvo, chémia, výroba automobilov, stavebníctvo¹⁹. K týmto priemyselným aktivitám ešte patria sektory zaradované aj pod služby: maloobchod, cestovný ruch a pohostinstvo, doprava, finančné služby. Potravinársky priemysel prechádza kolísavým vývojom ako z pohľadu výroby, tak aj z pohľadu počtu pracovných miest. Hlavnými výrobkami sú preslávená belgická čokoláda, cukríky, sladkosti, mäso, mliečne výrobky a nápoje (pivo). Viac ako 50 % jeho produktov je určených na vývoz. Textilný a odevný priemysel prešiel značnými štrukturálnymi zmenami vyvolanými inováciami, tlakom konkurencie z tzv. „emerging“ ekonomík a taktiež novými zákonnými opatreniami. Problémy tohto sektora odráža pokles výroby o 5 %, zamestnanosti o 6 %, znížením počtu firiem a malej exportnej výkonnosti.

Služby

Belgicko sa vďaka svojej geografickej polohe zaraďuje medzi moderné a otvorené trhové ekonomiky. Sektor služieb sa podieľa na tvorbe HDP 67 % a zamestnáva 70 % ekonomicky činného obyvateľstva.²⁰ Služby majú tiež podstatný vplyv na belgický export. Obchod a distribúcia, ako súčasť sektora služieb, má veľký význam pre belgické hospodárstvo. V roku 2009 došlo k 2,6 % medziročnému nárastu objemu služieb. Najvýznamnejšie oblasti služieb sú v oblastiach veľkoobchodu, maloobchodu a opráv motorových vozidiel, ktoré dosiahli obrat 78,8 mld. EUR.²¹ Je to 10 % celkových produktívnych aktivít v Belgicku a na tvorbe HDP sa podieľali 13 %.²² Značný vplyv na rozvoj celého hospodárstva má dopravná infraštruktúra, ktorá je vybudovaná na veľmi vysokej úrovni. Okrem svetoznámych prístavov (Antverpy, Zeebrugge, Gent) a medzinárodnej námornej dopravy (najväčšia koncentrácia námorných prístavov v Európe je práve v Belgicku), existuje aj hustá sieť vnútroštátnej vodnej dopravy, ďalej je na vysokej úrovni vybudovaný systém diaľničného prepojenia, pričom všetky najvýznamnejšie diaľnice Európy vedú cez Belgicko.

Zahraničný obchod

Podobne ako ostatné krajiny EÚ, aj belgická ekonomika je vo veľkej miere závislá od konjunktúry svetových trhov. Celková hospodárska kríza, ktorá postihla aj hlavné belgické odbytiská a susedné krajiny, viedla k pádu belgického zahraničného obchodu. Vývoz klesol v roku 2009 na 265,3 miliardy EUR, teda o 17,3 % menej ako v roku 2008.²³ Import

¹⁸ <http://www.economywatch.com/economic-statistics/country/Belgium/>

¹⁹ <http://www.euroinfo.gov.sk/index/go.php?id=1789>

²⁰ <http://www.euroinfo.gov.sk/index/go.php?id=1789>

²¹ http://www.mhsr.sk/ext_dok-zit-belgicko-03-2010/132626c?ext=orig

²² <http://www.businessinfo.cz/cz/sti/belgie-obchodni-a-ekonomicka-spoluprace-s-cr/7/1000809/>

²³ http://www.sario.sk/userfiles/file/sario/zo/teritoria/belgicko/zit_belgicko.doc

dovážaných produktoch poklesol o 20,4 % na hodnotu 252,4 miliardy EUR, o 20,4 % v porovnaní s predošlým rokom. Kladná bilancia zahraničného obchodu však ostala zachovaná.²⁴

Tabuľka 2 Obchodná bilancia – export, import, saldo, obrat v mld. EUR

Agregát/rok	2005	2006	2007	2008	2009
Export	269,8	292,2	315,3	320,8	265,3
Import	256,1	280,3	301,7	317,0	252,4
Obrat	525,9	572,5	617,0	637,9	517,7
Bilancia	13,7	11,9	13,6	3,8	13,0

Zdroj: Belgická agentúra na rozvoj zahraničného obchodu, Brusel.

Teritoriálna štruktúra

Belgicko realizuje svoj vývoz predovšetkým do krajín EÚ. Najväčším obchodným partnerom Belgicka v exporte za rok 2009 bolo Nemecko s podielom 19,6 % na celkovom vývoze a medziročným poklesom vývozu o 18,1%.²⁵ Potom to bolo Francúzsko so 17,7 % podielom a 16 % medziročným poklesom, ďalej Holandsko s 11,8 % podielom a 20 % poklesom, Veľká Británia s 7,2 % podielom a 17,7 % poklesom, USA s 5,4 % podielom a 9,1 % poklesom.²⁶ Susedné krajiny, vrátane Luxemburska, predstavujú takmer polovicu vývozov Belgicka.

Najväčším obchodným partnerom Belgicka v dovoze bolo Holandsko so 17,9 % podielom na celkovom dovoze a 26,2 % medziročným poklesom. Potom to bolo Nemecko so 17,1 % podielom a 20,6 % poklesom, Francúzsko s 11,7 % podielom a 15,1 % poklesom, Írsko so 6,3 % podielom a 26,1 % nárastom.²⁷

Tabuľka 3 Rozdelenie exportu Belgicka r. 2009, rozdelenie importu do Belgicka r. 2009

P.č.	Krajina	Podiel na celkovom exporte v %	P.č.	Krajina	Podiel na celkovom exporte v %
1.	Európa	80,1	1.	Európa	75,7
2.	Ázia	8,6	2.	Ázia	12,9
3.	USA	7,4	3.	USA	8,7
4.	Afrika	2,6	4.	Afrika	2,2
5.	Oceánia	1,3	5.	Oceánia	0,5

Zdroj: www.nbb.be/belgostat

²⁴ Za rok 2009 dosiahlo Belgicko aktívne saldo zahraničného obchodu vo výške 13 miliárd EUR.

²⁵ <http://www.businessinfo.cz/cz/sti/belgie-zahranicni-obchod-zeme/6/1000809/>

²⁶ **ibid.**

²⁷ http://www.mhsr.sk/ext_dok-zit-belgicko-03-2010/132626c?ext=orig

Komoditná štruktúra

Komoditná štruktúra vývozu a dovozu je charakterizovaná hospodárskou vyspelosťou Belgicka a mierou zapojenia do medzinárodného obchodu. Belgicko patrí medzi 10 najväčších vývozcov sveta a približne 70 % HDP prechádza zahraničným obchodom.

V štruktúre exportu patria hlavné pozície odvetviám s vysokou pridanou hodnotou: strojárstvo, energetika, dopravné prostriedky a zariadenia, výroby chemického a farmaceutického priemyslu, poľnohospodárske a potravinárske výroby. Najväčším vývozným artiklom v roku 2009 boli chemické a farmaceutické výroby, ktoré predstavujú podiel na celkovom vývoze Belgicka až 32,7 %.²⁸ Druhou najsilnejšou komoditou sú stroje a prepravné zariadenia. V Belgicku sa vyrábajú automobily štyroch svetových značiek. Podiel tejto skupiny na celkovom vývoze bol v roku 2009 až 21,6 %. Zaujímavý je tiež vysoký podiel potravín v belgickom vývoze (8,5 %) a nie je to len preslávená čokoláda, pivo a morské plody. Pokles vývozu v roku 2009 postihol všetky položky, najmenej boli postihnuté: chémia, potraviny, rôzne priemyselné výroby (optické prístroje, obuv, zbrane), nápoje a tabak.

V importe sú významnou položkou chemické a farmaceutické výroby s podielom takmer 27 % na celkovom dovoze. Krajina nie je len vývozcom chémie, ale aj významným dovozcom chemických výrobkov. Ďalšou významnou položkou v importe, ktorá je spojená so zapojením belgických výrobcov do medzinárodnej výrobnéj kooperácie, sú stroje a prepravné zariadenia, dopravné prostriedky, s podielom na dovoze 24,2 %.²⁹

Priame zahraničné investície

PZI zohrávajú významnú úlohu pre belgickú relatívne malú a veľmi otvorenú ekonomiku. Belgicko je stále cieľovou krajinou, kam smerujú priame zahraničné investície. V roku 2007 prijímala krajina viac priamych zahraničných investícií, než investovala do zahraničia. V roku 2008 sa však situácia zmenila a Belgicko investovalo do zahraničia viac, ako bol prílev PZI zo zahraničia do Belgicka. Belgické priame investície do zahraničia, ktoré smerujú do základného imania, sa výrazne znižujú, reinvestovaný zisk je konštantný a výrazne rastie menej transparentná položka „ostatné transakcie“. Túto položku predstavujú akvizície/fúzie a takisto aj za jej zápornou hodnotou stojí zrejme repatriácia zisku zahraničných spoločností v Belgicku. Prílev PZI do Belgicka v roku 2008 znížil na polovicu, zo 111 miliónov USD na 60 miliónov USD.³⁰ Najväčší podiel na príleve investícií do Belgicka mali krajiny EÚ: Francúzsko, Holandsko, Nemecko, Veľká Británia, Švajčiarsko, Írsko, Spojené štáty a Japonsko. Rovnako, belgické priame zahraničné investície, smerujú predovšetkým do krajín Európskej únie, a to do rovnakých krajín, ktoré sú zároveň investormi v Belgicku.

Celkový objem PZI Belgicka v zahraničí za rok 2009 dosiahol hodnotu 62 800 mil. EUR a objem PZI zo zahraničia umiestnených v Belgicku dosiahol hodnotu 52 900 mil. EUR.³¹ Belgicko je na 14. mieste v rámci poradia krajín investujúcich na Slovensku. V rámci poradia slovenských investorov v zahraničí predstavujeme v Belgicku 28. miesto.

²⁸ **ibid.**

²⁹ **ibid.**

³⁰ http://www.mhsr.sk/ext_dok-zit-belgicko-03-2010/132626c?ext=orig

³¹ <http://www.businessinfo.cz/cz/sti/belgie-investicni-klima/9/1000809/>

Tabuľka 4 Prehľad zahraničných investícií Belgicka v mil. eur:

Investície Belgicka	2006	2007	2008	2009 (predb.)
- do zahraničia	58 576	49 667	63 200	62 800
- zo zahraničia	61 371	47 302	59 700	52 900

Zdroj: http://www.mhsr.sk/ext_dok-zit-belgicko-03-2010/132626c

Ciele a zameranie hospodárskej politiky

Belgická ekonomika bola v posledných rokoch vo fáze stabilného rastu. Politika vyrovnaného rozpočtu, ktorú krajina realizovala celé desaťročie, umožnila zníženie verejného dlhu. Belgicko dnes vytvára osobitný fond „predfinancovania“ nákladov na starnutie obyvateľstva, do ktorého bude prispievať od dnešných 0,3 % HDP až 1,5 % HDP v roku 2013. Z tohto fondu bude Belgicko financovať sociálne výdavky až do roku 2030. Avšak kulminujúci bod dosiahne až v roku 2050. Na toto obdobie bude musieť Belgicko ešte vykonať ďalšie štrukturálne zmeny v tejto oblasti: presadzovanie neskoršieho odchodu do dôchodku, obmedzovanie predčasného odchodu do dôchodku a ďalšie.

Cieľom belgickej vlády v ekonomickej oblasti dlhodobo zostáva reforma trhu práce a podpora vytvárania nových pracovných miest. Konkrétne sa vláda v ekonomickej politike sústreďuje v súlade s lisabonskými cieľmi na zvýšenie celkovej zamestnanosti o 61 % práceschopného obyvateľstva na 70 %. Reforma trhu práce sa dotkne aj podmienok podpory v nezamestnanosti a bude vytvárať tlak na ochotu prijať ponúkané voľná miesta a vytvárať tak podmienky na väčšiu mobilitu pracovných síl. Belgicku sa podarilo podstatne zvýšiť počet vysokoškolských študentov vrátane vhodného odborného zamerania, avšak za cenu vysokých nákladov, ktoré nie sú udržateľné a dlhodobo by ohrozovali kvalitu výučby. Reforma bude musieť riešiť otázky platenia školného, zavedenia poplatkov pri zápise na štúdiá, či obmedziť dĺžku štúdiá. V Belgicku nedošlo celé desaťročia k žiadnej negatívnej udalosti v bankovom sektore. Banky dokázali veľmi dobre využiť úspory domácností na expanziu a rast, správne orientovali investície a prispeli tak celkovému rastu ekonomiky. Špecifikom belgického finančného systému je koncentrácia medzi štyri „konglomeráty“ bánk/poistovní. Od 1. polroka 2008 však došlo k výkyvu, spôsobenému všeobecným spomalením rastu, prudkým zvýšením inflácie, vplyvom vývoja na svetových trhoch a dôsledkami hypotekárnej krízy v USA. Tento vývoj prerástol od konca septembra 2008 do bankovej krízy. Belgická vláda musela prijať opatrenia na záchranu najvýznamnejších bánk v Belgicku: FORTIS, Dexia, KBC a poisťovne Ethias. Došlo k recesii, deflácií a rastu nezamestnanosti. Krajinu obmedzujú aj ďalšie faktory pôsobiace negatívne na belgickú ekonomiku.³²

Kroky federálnej vlády prebehli samotné regionálne vlády Flámska, Valónska a Bruselu. Opatrenia Flámska sa predovšetkým zamerali na podporu financovania malého a stredného podnikania, podporu zamestnanosti a výskumu. Vo Valónsku sa sústredili na urýchlenie prilákania nových investícií (rozvoj mestskej dopravy), zjednodušenie prístupu k úverom (obnovenie dôvery) a, samozrejme, na podporu zamestnanosti. Federálna vláda sa napokon dohodla na opatreniach, ktoré predstavujú 2 miliardy EUR a 0,6 % HDP. Ďalšie opatrenia sa týkali kolektívnych zmlúv, podpory v nezamestnanosti (z 1900 na 2200 EUR)

³² Príliš drahá pracovná sila, ktorá je hlavným dôvodom straty konkurencieschopnosti belgického exportu. Jednotkové náklady na pracovnú silu rástli rýchlejšie ako produktivita práce, ktorá je však v Belgicku v porovnaní s ostatnými krajinami sveta veľmi vysoká.

a urýchlenia investícií do infraštruktúry (najmä železníc). Krajina sa koncom roka 2010 zmiatala v politickej kríze. Zostavenie belgickej vlády komplikovali politické rozhovory medzi flámskymi separatistami a socialistami. V určitých bodoch vzájomných rokovaní sa dokonca nevyučovalo rozdelenie krajiny. Podľa aktuálnych informácií sa predstavitelia šiestich politických strán dohodli na vytvorení novej vlády. Belgicko tak získa novú vládu po viac ako 500 dňoch od posledných parlamentných volieb.

Použitá literatúra:

1. Eurostat Statistical books, Europe in figures, Eurostat yearbook 2008, European Communities, 2008, ISSN 1681- 4789.
2. Základná informácia o teritóriu, Ministerstvo hospodárstva Slovenskej republiky.2010. Dostupné na http://www.mhsr.sk/ext_dok-zit-belgicko-03-2010/132626c
3. Internet
4. <http://www.businessinfo.cz/cz/sti/belgie-ekonomicka-charakteristika-zeme/4/1000809/>
5. <http://www.businessinfo.cz/cz/sti/belgie-investicni-klima/9/1000809/>
6. <http://www.businessinfo.cz/cz/sti/belgie-zahranicni-obchod-zeme/6/1000809/>
7. <http://www.economywatch.com/economic-statistics/country/Belgium/>
8. <http://www.euroinfo.gov.sk/index/go.php?id=1789>
9. http://www.mhsr.sk/ext_dok-zit-nemecko-03-2010/132812c?ext=orig
10. http://www.sario.sk/userfiles/file/sario/zo/teritoria/belgicko/zit_belgicko.doc
11. <http://services.czechtrade.cz/pdf/sti/belgie-2010-10-01.pdf>

Kontakt

Ing. Richard Woltemar, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: woltemar@euba.sk

Элина Рафиковна Закирова

УРАЛЬСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

**ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ФЕДЕРАЛЬНЫХ МЕР
ГОСПОДДЕРЖКИ В ПОДОТРАСЛИ «РЕМОНТ И
СТРОИТЕЛЬСТВО СУДОВ» В РОССИИ В ПЕРИОД С 2007 ПО
2010ГГ.)**

Аннотация

Данная статья описывает результаты исследования влияния мер федеральной государственной поддержки на деятельность предприятий отрасли «Ремонт и строительство судов» в Российской Федерации в период с 2007 по 2010 гг. В статье анализируется динамика изменений основных экономических показателей деятельности предприятий данной отрасли, а также влияние на отрасль федеральных мер государственной поддержки. Проведенное исследование позволяет авторам сделать вывод о достаточной эффективности мер государственной поддержки, оказываемых в период 2007 – 2010 гг.

Ключевые слова: Кризис, инвестиции, анализ эффективности, экономические показатели, федеральная государственная поддержка, судостроительная отрасль, фонд заработной платы, средняя заработная плата, количество работников, выработка, прибыль.

Abstract

This article describes the results of efficiency analysis for federal state support of shipbuilding industry in 2008-2010. During the research the authors analyzed recent changes in economic performance data of this industry and their variation caused by federal state support measures. As the result of the research, authors can state the efficiency of the federal state support measures, conducted in 2008-2010.

Keywords: Crisis, investments, efficiency analysis, economic performance, federal state support, shipbuilding industry, goods, wages fund, average wage, employee headcount, productivity, income.

**Обзор основных экономических показателей деятельности подотрасли
«Ремонт и строительство судов» за 2007-2010 гг.**

Экономический кризис 2008 года в России не отразился на деятельности предприятий подотрасли, в частности, на объеме производства и отгрузки продукции. Максимальный объем отгруженной продукции приходится на 2009 год и превышает уровень предыдущего периода на 195 %. Рост был обусловлен ростом спроса на внутреннем рынке, поддержанным реализацией государственных программ (рис. 1). Однако уже в 2010 году наблюдается снижение анализируемого показателя на 62%. Причиной этому могло стать снижение предприятиям подотрасли господдержки в 2010 году по сравнению с 2009 г.

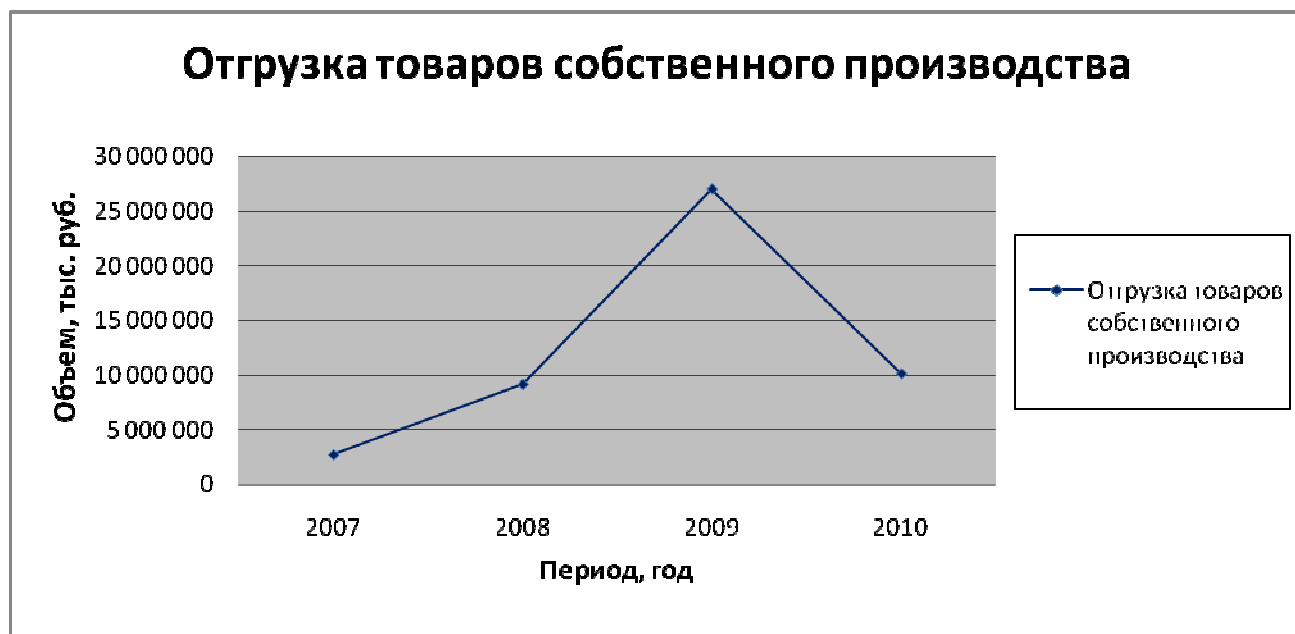

Рис. 1 – Отгрузка товаров собственного производства подотрасли «Ремонт и строительство судов» за 2007 – 2010 гг., тыс. руб.

Динамика фонда заработной платы отличается от тенденций по объемам отгруженной продукции. Отмечается рост ФЗП (хотя и в объемах, не достигающих докризисных значений) по большинству категорий работников, несмотря на снижение объемов отгруженной продукции в 2010 году (рис.2).

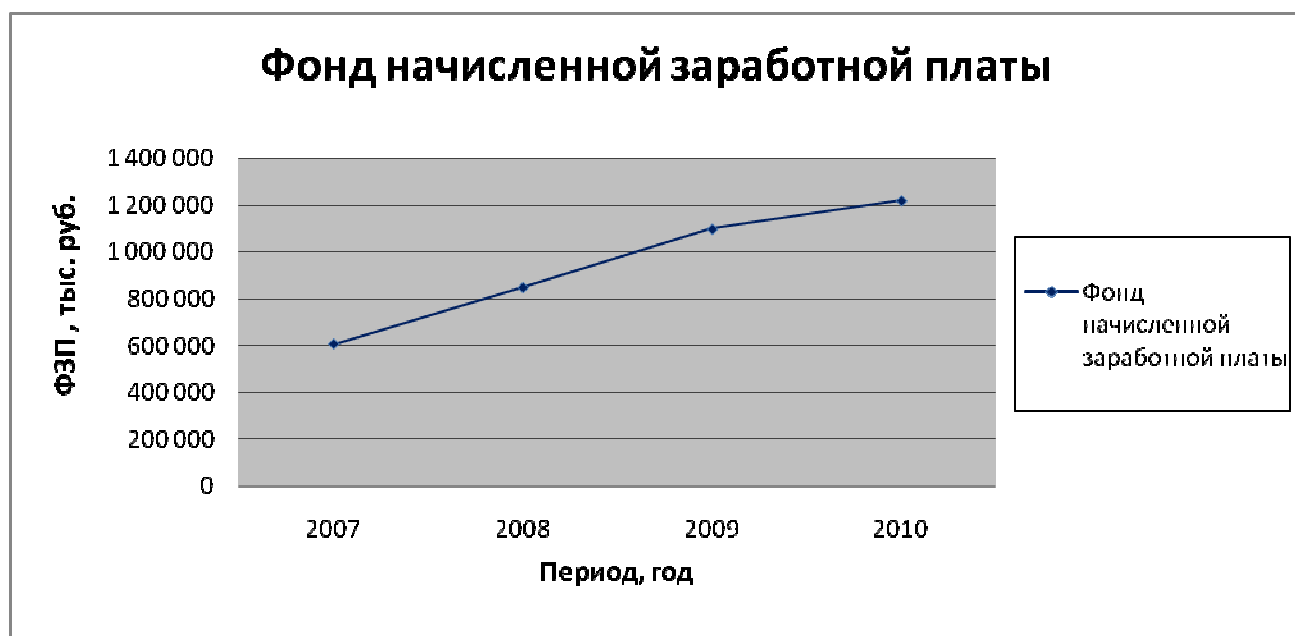

Рис. 2 - Фонд заработной платы в подотрасли «Ремонт и строительство судов» за 2007 – 2010 гг., тыс. руб.

В подотрасли наблюдается положительная динамика численности сотрудников и уровня средней заработной платы. В целом такая тенденция прослеживается на протяжении всего анализируемого периода (рис.3).

Однако в 2010 гг. на фоне сокращения объемов строительства судов наблюдается рост средней заработной платы на одного работника (рис. 4).

Рис. 3. Средняя численность сотрудников подотрасли «Ремонт и строительство судов» за 2007 – 2010 гг., чел.

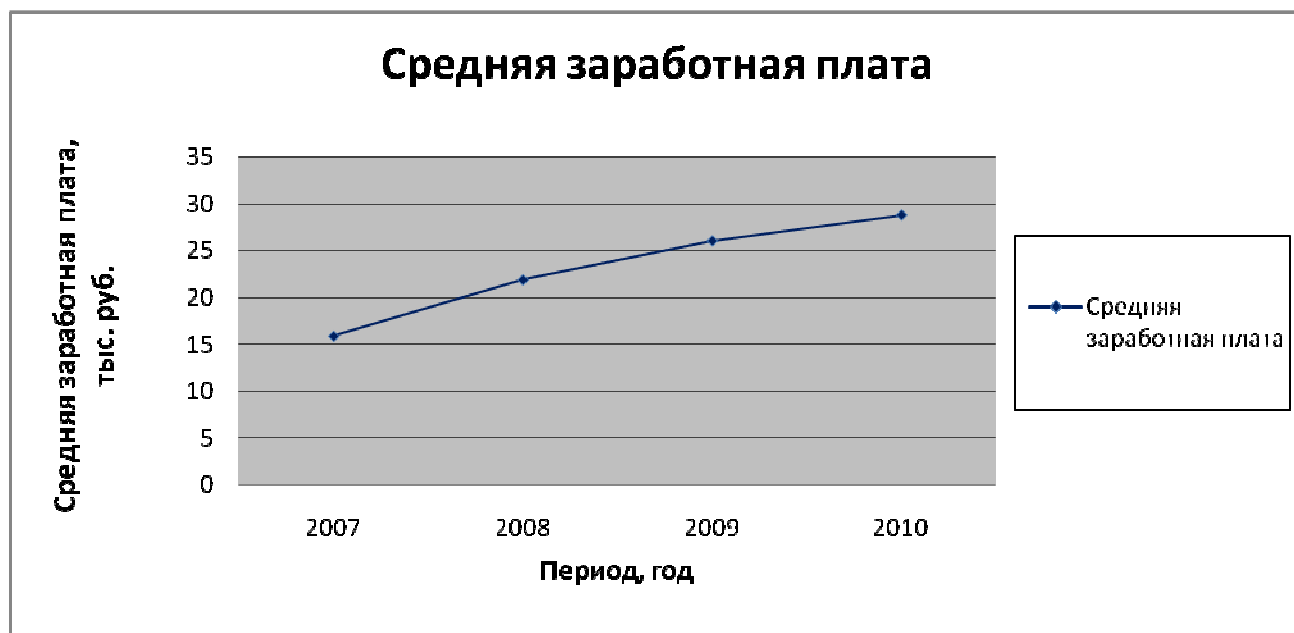

Рис. 4 – Средняя заработная плата сотрудника подотрасли «Ремонт и строительство судов» за 2007 – 2010 гг., тыс. руб.

В 2008 г. по сравнению с 2007 г. объем выработки продукции на одного работника увеличился на 295%, в 2009 г. по сравнению с 2008 г. - на 124 % (рис.5). Этот рост был обусловлен реализацией государственных программ поддержки в виде увеличения объемов государственных заказов.

В 2010 г. по сравнению с 2009 г. объем выработки продукции на одного работника сократился на 63 % и вернулся к уровню 2008 года.

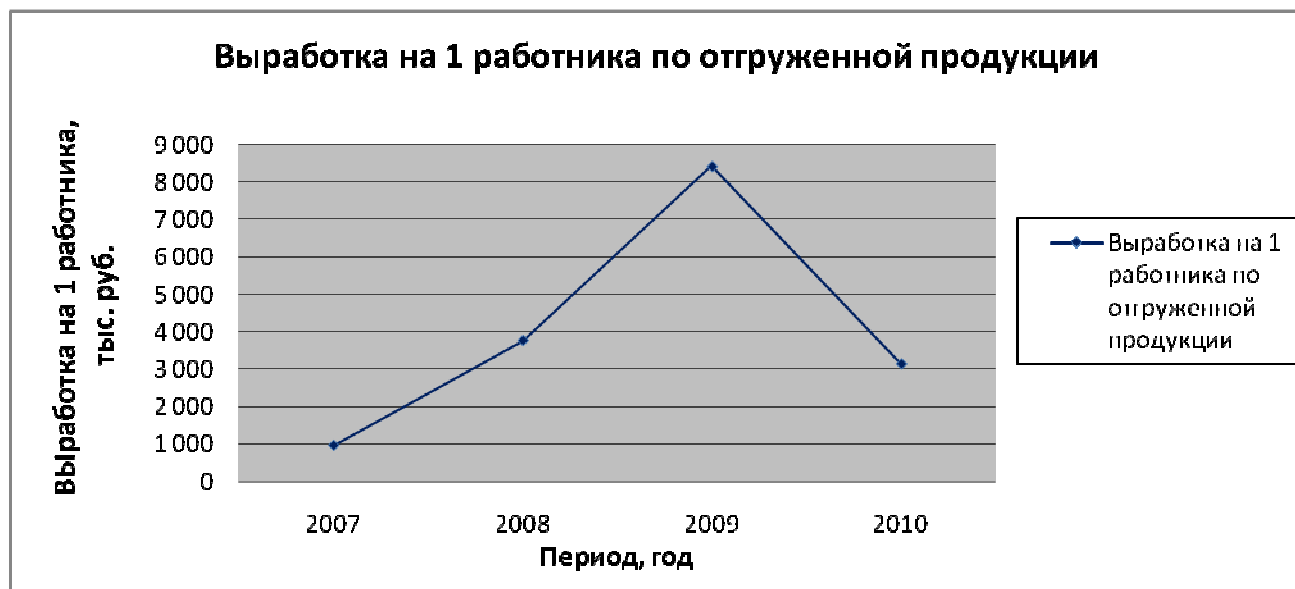

Рис. 5 - Выработка на 1 работника в подотрасли «Ремонт и строительство судов» за 2007 – 2010 гг., тыс. руб.

В 2007 г. убытки подотрасли составили - 148 999 тыс. руб. В 2008 г. в связи с реализацией государственных программ поддержки и увеличением объемов государственных заказов, предприятия подотрасли получили прибыль в размере 611 851 тыс. руб. (рис. 6). Положительная динамика сохранилась в 2009 г., когда прибыль предприятий подотрасли увеличилась на 221% и составила 1 966 101 тыс. руб.

В 2010 г. наблюдается резкое снижение прибыли до – 304 093 тыс. руб. Данная тенденция обусловлена сокращением объемов государственных заказов

Рис. 6 - Прибыль до налогообложения подотрасли «Ремонт и строительство судов» за 2007 – 2010 гг., тыс. руб.

За анализируемый период инвестиции в основной капитал имели наивысший объем в 2010 г. Финансирование инвестиций в 2007, 2009 гг. и 2010 г. осуществлялось преимущественно за счет собственных источников. В 2008 г. объем инвестиций за счет привлеченных средств был на 13% больше объема инвестиций за счет собственных средств (рис.7). На протяжении анализируемого периода прослеживается тенденция к стабильному росту инвестиций. Превышение объема собственных источников финансирования над привлеченными в 2010г. объясняется сохранением темпов государственной поддержки в форме участия в уставном капитале крупных предприятий, а также получением долгосрочных заказов.

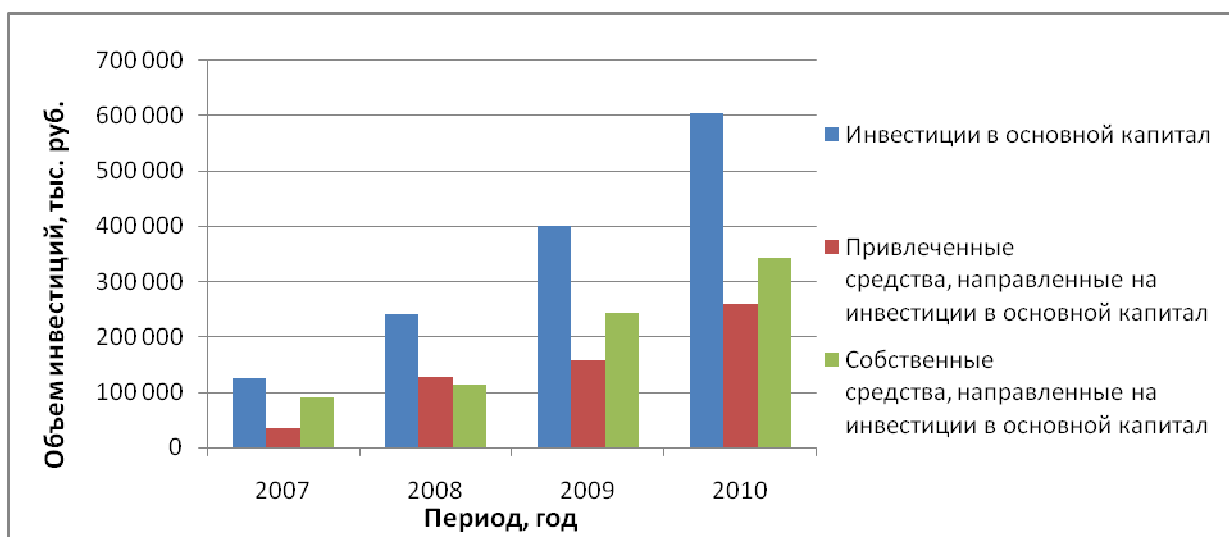

Рис. 7 - Инвестиции в основной капитал подотрасли «Ремонт и строительство судов» за 2007 – 2010 гг., тыс. руб.

В период кризиса 2008-2009гг. не произошло ухудшения экономических показателей подотрасли. Напротив, в указанном периоде наблюдался их стабильный рост. На конец 2010 года показатели объема отгруженных товаров и собственного производства (и, как следствие, выработки на одного работника) резко сократились, а при сохранении объема фонда заработной платы это повлекло за собой ухудшение финансовых результатов ряда предприятий.

Анализ основных финансовых показателей предприятий подотрасли «Ремонт и строительство судов» за 2007-2010 гг.

В 2008 г. по сравнению с 2007 г. показатели рентабельности подотрасли выросли, но в 2009 г. произошло их резкое падение, практически в 2 раза, на фоне роста прибыли подотрасли на 221% (табл.1). Это связано с более быстрым ростом затрат по сравнению с доходами от реализации.

В 2010 г. по сравнению с 2009 г. также произошло резкое снижение рентабельности (практически в 6 раз) в связи со снижением объемов производства до уровня 2008 г. при сохранении уровня постоянных затрат.

Таблица 1 – Рентабельность предприятий подотрасли «Ремонт и строительство судов» в 2007-2009 гг. %

Наименование показателя	2007	2008	2009	2010
Рентабельность основной деятельности	2,34	12,15	6,51	0,88
Рентабельность продаж (прибыль до налогообложения / отгр. продукцию)	2,51	14,35	6,66	0,94

На предприятиях отрасли имеет место увеличение оборотных и внеоборотных активов, в основном за счет увеличения затрат в незавершенное производство и незавершенное строительство.

В 2010 г. предприятия проводили существенные инвестиции в основной капитал и внеоборотные активы, в том числе и за счет получаемых субсидий. Высокие темпы роста дебиторской задолженности связаны с ростом долгосрочных заказов (табл.2).

Таблица 2 – Структура активов предприятий подотрасли «Ремонт и строительство судов» в 2007-2009 гг.

Наименование показателя	2007	2008		2009		2010	
	Сумма, тыс.руб.	Изменение, тыс. руб.	Сумма, тыс.руб.	Изменение, тыс. руб.	Сумма, тыс.руб.	Изменение, тыс. руб.	Сумма, тыс.руб.
Внеоборотные активы	1 304 244	473 427	1 777 671	447 470	2 225 141	670 341	2 895 482
Основные средства	622 597	123 444	746 041	130 851	876 892	710 297	1 587 189
Незавершенное строительство	145 763	74 966	220 729	432 030	652 759	-216 128	436 631
Долгосрочные финансовые вложения	Нет данных	Нет данных	Нет данных	Нет данных	Нет данных	Нет данных	Нет данных
Оборотные активы	5 251 123	14 589 102	19 840 225	32 194 445	52 214 285	15 881 199	68 059 484
Запасы	1 743 507	9 368 295	11 111 802	31 155 602	42 267 404	11 626 418	53 893 822
Незавершенное производство	Нет данных	Нет данных	Нет данных	Нет данных	Нет данных	Нет данных	Нет данных
Дебиторская задолженность (всего)	2 751 683	1 505 329	4 257 012	2 083 752	6 340 764	5 248 784	11 589 548

Коэффициент текущей ликвидности в анализируемом периоде приближен к нижней границе допустимых значений, что связано со специфическими особенностями хозяйственной деятельности, в т.ч. длительностью производственного цикла (табл. 3).

Таблица 3 – Коэффициенты ликвидности предприятий подотрасли «Ремонт и строительство судов» в 2007-2009 гг.

Наименование показателя	2007	2008	2009	2010
Коэффициент текущей ликвидности	1,02	1,02	1,03	1,01

Анализ финансовых показателей подотрасли «Ремонт и строительство судов» показал, что самыми высокими они были в 2009 г. В 2010 г. произошло их снижение до уровня 2008 г., что обусловлено сокращением государственных программ, ростом количества долгосрочных заказов и отвлечением ресурсов на переоснащение основных фондов.

Крупные предприятия данной подотрасли, реализующие государственные заказы, получили федеральную целевую поддержку в основном в форме взносов в уставный капитал.

Взносы в уставный капитал направлялись на поддержание действующего производственного потенциала и на восстановление основных средств – приобретение и модернизация технологического и вспомогательного оборудования, капитальный ремонт и реконструкция существующих зданий, цехов и коммуникаций предприятия. Результатом реализации данного направления поддержки должно было стать увеличение выручки от реализации, рентабельности основной деятельности, поддержание финансовой устойчивости, ликвидности.

Анализ деятельности крупных корпораций, получивших государственную поддержку в форме взносов в уставный капитал, показал, что в период с 2008г. по 2010г. указанные цели поддержки частично были достигнуты в краткосрочном периоде. Учитывая специфические особенности хозяйственной деятельности и длительность производственного цикла, улучшение финансовых показателей может наступить в следующих периодах.

В краткосрочном периоде у анализируемых предприятий основной темп прироста чистой прибыли формировали доходы от внереализационной деятельности, в том числе полученные от вложений в краткосрочные финансовые инструменты спекулятивного характера.

Источники

1. Стратегический анализ/ под. ред. А.А. Нохрина, В.Э. Керимова. М.:Эксмо, 2009.
2. Денежное хозяйство предприятий: учебник для вузов / под ред. А.Ю. Казака, О. Б. Веретенниковой, М. С. Марамыгина, К.В. Ростовцева. Екатеринбург: АМБ, 2006.
3. Энциклопедия финансового риск - менеджмента / под. ред. А.А. Любанова, А.В. Чугунова. М.: Альпина Бизнес Букс, 2006.

Kontakt

Закирова Элина Рафиковна

Кандидат экономических наук, доцент кафедры финансового менеджмента

Уральский государственный экономический университет

620144, РФ, г. Екатеринбург, ул. 8 Марта/Народной воли, 62/45

Контактный телефон: (912) 261-16-40

erzakirova@inbox.ru

Marta B. Zágorská

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VPLYV MEDZIKULTÚRNYCH VZŤAHOV NA SOCIÁLNY KAPITÁL¹

Abstrakt

V súčasnosti na globálnom trhu práce možno pozorovať dva odlišné procesy, v rámci ktorých sa nachádza sociálny kapitál. Na jednej strane prehlbujúcu sa univerzalizáciu poznatkovej kvalifikácie pracovnej sily a sociálneho kapitálu, na druhej strane konzervatívnu snahu o udržanie tradičnej kultúrnej habituality sociálneho kapitálu. Socio-kultúrny kód sociálneho kapitálu a pracovnej sily sa netransformuje v súlade s tempom modernizácie spoločnosti. Naopak, sociálny, kultúrny, respektíve občiansky status sociálneho kapitálu je rozpoltený medzi dvomi protichodnými tendenciami – medzi trendom modernizácie, potrebou univerzálnych znalostí a poznatkov a protichodným trendom relatívne nemennej kultúrnej tradície. Funkcie sociálneho kapitálu však spočívajú v tom, že udržiavajú integritu a kohéziu spoločenských, resp. štátov. Bez tohto faktora v medzinárodnom globálnom procese sú štáty vystavené možným rizikám vzhľadom na svoju kultúrnu identitu a suverenitu.

KLúčové slová: Medzikultúrne vzťahy, sociálny kapitál, transformácia, globálni aktéri, štát.

Abstract

Currently, there can be seen two different processes on the global labour market in which there is social capital. On the one hand, the deepening universalisation of knowledge-based qualification of workforce and social capital, on the other hand, conservative efforts to maintain traditional cultural habituality of social capital. Socio-cultural code of social capital and labour force is not transformed in accordance with the pace of modernization of society. Conversely, social, cultural, or civil status of social capital is split between two opposing trends - the trend of modernization, the need for universal knowledge and expertise, and conflicting trends of a relatively constant cultural tradition. The functions of social capital, however, lie in the fact that they maintain the integrity and cohesion of communities, respectively states. Without this factor are states exposed to potential risks due to their cultural identity and sovereignty in the international global process.

Key Words: Intercultural relations, social capital, transformation, global actors, state.

Globálny trh kapitálu a výroby v súčasnosti významne ovplyvňuje zmeny odohrávajúce sa v oblasti kultúrnej suverenity a identity štátov. Globálny pohyb kapitálu, produkcie a distribúcie dnes nie je obmedzený tradičnými hranicami štátov, ale prebieha ako nadštátny proces. Avšak štáty ako geopolitické entity sa nechcú a ani nemôžu vzdať svojej historickej identity vytvárajúcej sa v konkrétnom lokálnom priestore. Štáty sú aktérmi vnútorného sociálneho poriadku a zároveň vonkajšieho medzinárodného procesu. Mocensky udržiujú vnútornú kohéziu svojho spoločenského systému a jeho lokalizáciu na konkrétnom území. Toto územie je územím, kde uplatňujú svoju suverenitu a medzinárodnú subjektivitu.

V procese globálnych zmien štáty sú vystavené nielen politickým požiadavkám transformácie, ale aj procesom, ktoré redukujú, respektíve minimalizujú ich doterajšie

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA č.1/1009/11 *Medzikultúrne vzťahy a sociálny kapitál*.

politické funkcie. V oblasti bezpečnosti, ekonomiky, legislatívy a politiky sú dnes štáty závislé od charakteru globálnych medzinárodných procesov a od neštátnych medzinárodných mocenských aktérov. Môžeme pozorovať, že štáty sa dostávajú do subordinatívnej závislosti od týchto nových medzinárodných mocenských aktérov. Závažným teoretickým problémom je, že identitu neštátnych mocenských aktérov nemožno charakterizovať klasickými pojmami teórie štátu, ale ani pomocou pojmov, ktoré vysvetľujú dnes už tiež „klasické“ medzinárodné organizácie. Identita nových medzinárodných aktérov (napríklad finančných korporácií ako je Svetová banka, alebo developerských spoločností a i.) sa od teoreticky vymedzenej klasickej identity štátu ako mocenskej inštitúcie sa odlišuje tak z hľadiska princípu reprezentácie ako aj z hľadiska princípu distribúcie moci. Kým „klasický“ štát reprezentuje konkrétny národný záujem, nové typy medzinárodných aktérov reprezentujú „vlastný“ záujem, ktorý je úzko skupinový, pričom daná skupina aktérov nie je homogénna ani z hľadiska reprezentácie národného záujmu, ani z hľadiska distribúcie moci. Zatiaľ čo reprezentáciu národného záujmu klasický štát vykonáva v zmysle ústavy štátu, medzinárodné korporácie túto funkciu nemajú a ani nemôžu mať vzhľadom na ich zadefinovaný status. Pričom je nápadné, že napriek statusovej odlišnosti od štátu, medzinárodné korporácie využívajú niektoré mocenské nástroje charakteristické pre štát ako je hegemonia, regulácia, expanzia do nadštátnej sféry. Teda sa odlišujú od klasicky ponímaného štátu navyše aj tým, že ich „sféra záujmu“ nie je limitovaná hranicami štátu, ale ich „územím“ je neurčitá nadštátna, mimoštátna sféra, akási virtuálna globálna entita schopná okamžite reagovať na udalosti, ktoré iniciuje klasický štát.

Z hľadiska princípu distribúcie moci noví medzinárodní korporátni aktéri sa odlišujú v tom zmysle, že novoveký i postmoderný, ale stále ešte „klasický“ štát akceptuje v nejakej zákonnej (ústavnej) forme princíp distribúcie moci. Ale status súčasných korporátnych aktérov disponuje s vlastnou independenciou a autonómiou, ktorá nie je subordinovaná nijakému štátu, ale ani klasickým medzinárodným organizáciám, ktorých členmi sú štáty. To znamená, že tieto nové globálne medzinárodné entity využívajú okrem iného klasické nástroje štátu, ale štátom nie sú. A na druhej strane, ich vplyv na udržanie klasickej identity štátu je pozorovateľný na tom, že dochádza k redukcii mocenských funkcií štátu aj z hľadiska otázky medzinárodnej subjektivity štátu, aj z hľadiska princípu distribúcie moci vo vnútornej politike štátu.

Následkom týchto medzinárodných procesov je, že štáty svoje mocenské kompetencie presúvajú na tie pramene svojej suverenity, ktoré nevyvierajú z vonkajšieho, medzištátneho prostredia, ale z vnútorného imanentného vývoja štátu v priebehu etnogenézy a historického úsilia o dosiahnutie vlastnej suverenity. Týmto prameňom suverenity sú identity a kódy, ktoré zvykneme všeobecne označovať pojmom kultúra, resp. kultúrna identita štátu.

Kultúrna identita štátu, na rozdiel od iných elementov sociálneho systému, sa vyznačuje tým, že je nositeľom historických tradícií, ktoré veľké skupiny ľudí akceptovali a využívali ako nástroje svojho – povedané slovami F. Fukuyamu – sociálneho kapitálu. Sociálnym kapitálom sú tie hodnoty spoločenských, ktoré udržiavali ich integritu, kohéziu a vnútorný poriadok. Kultúrne hodnoty sú skupinovým produktom a ich funkcie sú tiež skupinové (sociálne), ale ich nositeľom sú indivíduá, ktoré si kultúrne hodnoty konkrétnej spoločnosti osvojili ako svoju individuálnu habitualitu. Individuálne habitualita sa počas života jednotlivcov nemení, môže sa iba rozširovať o nové elementy. Preto je individuálne habitualita neosobným kultúrnym kódom skupiny. Udržiava skupinovú identitu národov a štátov.

Štáty ako inštitúcie nemôžu fungovať nezávisle od tohto sociálneho kapitálu a využívajú ho vždy, keď musia čeliť vonkajším medzinárodným globálnym trendom. Avšak globálni aktéri, korporácie, nedisponujú s takou kultúrnou identitou ako klasické štáty. Dokonca môžeme pozorovať, že zatiaľ čo otázka kultúrnej identity je pre štát kľúčovou

otázkou, pre týchto aktérov vzhľadom na ich status a stratégie sa stáva iba marginálnou otázkou.

Avšak sme svedkami toho, že globálne medzinárodne procesy a ich aktéri významne ovplyvňujú okrem mocenskej funkcie štátu aj historicky chránenú integritu sociálneho kapitálu štátov. V dôsledku globálnych ekonomických, bezpečnostných a politických procesov sa na medzinárodnú scénu dostal aj sociálny kapitál štátov, alebo aspoň významná časť tohto kapitálu v podobe migrujúcej pracovnej sily, ktorá sa uplatňuje na trhu práce nezávisle od svojej pôvodnej kultúrnej, respektíve etnickej identity. Avšak etnická a kultúrna identita migrujúcej pracovnej sily v nových podmienkach trhu práce sa netransformuje v súlade s adaptáciou na nové podmienky práce, lebo dosiahnutie určitej pracovnej pozície alebo kvalifikácie nie je v liberálnej demokracii obmedzované charakterom kultúrnej identity a habituality osôb. Liberálna demokracia kultúrnu identitu osôb pokladá za ich historicky vytvorený sociálny kód, rešpektuje verejné uznania kultúrnych práv človeka, ale nepokladá kultúrnu identitu vo filozofickom zmysle slova za „metafyzický atribút“ ľudskej podstaty.

Diverzita kultúrnych identít osôb (ich etnický pôvod, náboženstvo, sexuálna orientácia, vkus, morálka, zvyky, jazykové kompetencie) nie je nevyhnutnou prekážkou dosiahnutia univerzálneho vzdelania, univerzálnej pracovnej kvalifikácie, alebo slobodnej kumulácie rôznorodých kultúrnych identít.

Na globálnom trhu práce možno pozorovať dva odlišné procesy, v rámci ktorých sa migrujúca pracovná sila nachádza. Na jednej strane prehľbujúcu sa univerzalizáciu poznatkovej kvalifikácie pracovnej sily a na druhej strane konzervatívnu, až fundamentalistickú snahu o udržanie tradičnej kultúrnej habituality imigrujúcej pracovnej sily na pôde hostiteľského štátu.

Inými slovami povedané: modernizácia výroby všade vo svete prebieha prostredníctvom využívania poznatkov vedy ako univerzálneho systému znalostí, informácií a vedenia. Ale socio-kultúrny kód migrujúcej pracovnej sily, jej etnická, náboženská a iná skupinová identita sa netransformuje v súlade s tempom modernizácie výroby. Práve naopak. Sociálny, kultúrny, respektíve občiansky status migrujúcej pracovnej sily je rozpoltený medzi dvomi protichodnými tendenciami. Na jednej strane medzi trendom modernizácie, potrebou univerzálnych znalostí a poznatkov, a na druhej strane, protichodným trendom relatívne nemennej kultúrnej tradície. Socio-kultúrny kód, respektíve socio-kultúrna habitualita migrantov (tradičných i nových) spĺňa viaceré sociálne a mentálne funkcie: udržuje vedomie kontinuity s majoritnou kultúrou pôvodného štátu, udržuje mentálnu integritu osoby a je nástrojom vytvárania nových skupinových vzťahov medzi imigrantmi – zvyčajne rovnakej alebo blízkej kultúrnej identity.

Rovnováha alebo nerovnováha medzi uvedenými faktormi výrazne ovplyvňuje nielen špecifické medzikultúrne vzťahy a procesy vo svete, ale aj ekonomickú prosperitu a stabilitu jednotlivých regiónov alebo štátov sveta.

Kultúry, doteraz zvyčajne ochraňované intravilánom národných štátov, sa dostali do transnacionálneho priestoru, kde procesy už neovplyvňuje iba autorita sólo-štátu, ale aj noví globálni aktéri, ktorí sa vyznačujú multikultúrnou identitou.

Táto historicky nová situácia vyvolala potrebu riešiť na medzinárodnej úrovni mnohé otázky medzikultúrnych vzťahov, ktoré doteraz patrili iba do kompetencie sólo-štátov a boli súčasťou ich vnútornej a zahraničnej politiky.

Avšak dnes na medzinárodnej scéne nie je k dispozícii taká univerzálna agenda medzikultúrnych vzťahov, na ktorej by rovnakou politikou uznania participovali všetky štáty z hľadiska ich geopolitického regionálneho postavenia.

Preto prvoradou úlohou teórie medzinárodných vzťahov je skúmanie vzťahu medzi globálnymi a lokálnymi faktormi súčasného medzinárodného procesu vzhľadom na pôsobenie nových „neštátnych medzinárodných aktérov“ a ich vplyvu na identitu štátu.

Lokálne faktory treba rozlišovať ako geopolitické, regionálne alebo subregionálne faktory v zmysle civilizačných a kultúrnych kritérií identity štátov a ich sociálneho kapitálu.

Na tomto mieste nebudeme skúmať uvedený základný kulturologický problém, ale z hľadiska otázky interkultúrnych vzťahov chcem upriamiť pozornosť na otázku, či možno štáty pokladať za mocenských aktérov medzikultúrnych vzťahov alebo aj za autochtónnych aktérov kultúrnej identity sociálneho kapitálu. Na túto otázku možno zmysluplne odpovedať v tom zmysle, že v procese medzikultúrnych vzťahov štáty sú aktérmi kultúrnej identity štátu, ale nie sú aktérmi kultúrnej identity sociálneho kapitálu.

Argumentom je fakt, že štát je mocenská inštitúcia, ale kultúra nie je mocenskou inštitúciou. Mäkkú moc kultúry však štáty môžu využívať ako nástroje svojej politiky, no štáty nie sú tvorcami kultúry. Tvorcami kultúry sú sociálne skupiny, spoločenstvá a ľudské indivíduá, ktoré v priebehu svojich sociálnych interakcií potrebujú vytvárať jednotlivé kultúrne entity komunikácie (jazyk) homogenizovať názory na svet (náboženstvo), integrovať pravidlá a vzory správania (morálka) a legitimizovať svoje bytie (zákony) medzi inými etnikami a národmi. Štáty ako inštitúcie vznikajú a zanikajú, ale tieto prirodzené spoločenstvá ako nositelia konkrétnej kultúrnej identity sociálneho kapitálu si udržiavajú svoju identitu a kontinuitu aj za podmienok transformácie alebo zániku politického systému štátu.

Ale ak skúmame otázku, ako ovplyvňuje kultúra národov a spoločenských skupín politiku štátu, tak, samozrejme, je oprávnené vychádzať z faktu, že hlavným aktérom medzikultúrnych procesov sú štáty a v tomto zmysle môžu brzdiť, alebo svojimi nástrojmi politiky podporovať, rozvoj kultúrnej identity sociálneho kapitálu.

Ako historický príklad neúspešnosti transformácie sociálneho kapitálu môžeme spomenúť kemalizáciu v Turecku. Turecko má osmanskú a moslimskú minulosť a byzantskú kultúrnu tradíciu. Turecko pomocou politiky kemalizácie sa pokúšalo začiatkom 20. storočia o transformáciu svojho sociálneho kapitálu a o začlenenie do západnej civilizácie. S. P. Huntington však upozornil na to, že Turecko napriek tomuto úsiliu nedokázalo prekonať svoju kultúrnu rozdvojenosť. Tento autor uvádza dve príčiny rozpoltenosti tureckej kultúrnej identity.

Po prvé, procesom kemalizácie Turecko stratilo dôveru moslimského sveta, ktorý vníma Turecko ako vydedenca z moslimskej tradície alebo ako strategického trójskeho koňa dosadeného do euroázijského priestoru prostredníctvom jeho členstva v NATO.

Po druhé, Turecko kemalizáciou ešte stále iba s ťažkosťami získava dôveru Západu, lebo v očiach západnej verejnosti je stále vnímané ako neeurópska krajina. Svedčia o tom súčasné diskusie prebiehajúce v členských štátoch Európskej únie o prijatí alebo neprijatí Turecka za člena tejto organizácie.²

Avšak Huntingtonova charakteristika sa týka iba problémov transformácie sociálneho kapitálu na území Turecka. Iným závažným problémom je transformácia tureckého sociálneho kapitálu v dôsledku migrácie tureckej pracovnej sily. Na tomto mieste nemôžeme podrobne analyzovať následky tejto migrácie na identitu tureckého sociálneho kapitálu, iba príkladom Turecka chceme upozorniť na problém, že transformácia sociálneho kapitálu pomocou politických nástrojov štátu má iné následky, ako transformácia sociálneho kapitálu prostredníctvom medzinárodných procesov, napríklad migráciou pracovnej sily, alebo ako následok stratégie iných neštátnych aktérov v globálnom svete.

Ak chceme skúmať tento problém na medzinárodnej úrovni musíme brať do úvahy nielen stratégie štátov ako mocenských inštitúcií ich vnútornú a zahraničnú politiku, ale aj

² HUNTINGTON, S. P.: *Střet civilizací*. Praha: Rybka Publishers, 2001, s. 155.

stratégie korporátnych neštátnych aktérov medzinárodných procesov, lebo tak politiky štátov, ako aj pohyb migrujúcej pracovnej sily musíme skúmať nielen ako „vôľu štátu“, ale aj ako následok stratégie globálnych neštátnych aktérov, ktorých charakteristiku sme naznačili v našom príspevku.

Z našej úvahy o vplyve medzikultúrnych vzťahov na transformáciu sociálneho kapitálu vyplýva poznanie, že kultúry, ktoré národy vytvárali v priebehu svojej histórie zohrávajú aj v súčasnom globálnom svete mimoriadne významnú úlohu a determinujú nielen vzťahy medzi štátmi, ale aj vzťahy a funkcie celej siete aktérov v súčasnom globálnom svete.

Tým, že kultúry národov sa v priebehu vývoja ľudskej civilizácie stali jedným z kauzálnych faktorov štátotvorných procesov, získali okrem humanizujúcej a kreatívnej funkcie aj nezastupiteľnú politickú dimenziu. Dnes sme svedkami, že práve politická funkcia kultúr vystupuje do popredia a dominuje nad ich doterajšími tradičnými funkciami.

Túto zmenu v hierarchii funkcií kultúr prináša proces globalizácie, v ktorom dominantnú rolu síce zohrávajú ekonomické a bezpečnostné faktory medzinárodnej politiky, no ich nechcenými následkami sa stali ruptúrne transformácie tak v endogénnych systémoch kultúr, ako aj exogénnej oblasti medzikultúrnych vzťahov.

Fakt, že rozličné vzťahy medzi kultúrami národov a štátov v priebehu histórie ľudstva vždy jestvovali, teda medzikultúrne interakcie nie sú javom iba súčasného globálneho sveta, však musíme skúmať vo svetle transformácie „klasického“ štátu a jeho funkcií.

Domnievame sa, že je oprávnené konštatovať, že súčasťou medzikultúrnych vzťahov vždy boli aj politické záujmy aktérov, avšak oproti minulosti dnes je novým javom, že všetky kultúry sú naraz a rovnako vystavené transnacionálnej hegemonii aktérov globalizácie. Pričom to, čo dnes označujeme termínom „globalizácia“ je ešte pre nás stále málo známym univerzálnym procesom, ktorého aktérmi môžu byť rovnako štáty, alebo medzinárodné organizácie, ako aj ťažko identifikovateľné nadnárodné korporácie bez konkrétnej kultúrnej identity, resp. také korporácie, ktoré svoju multikultúrnu identitu ustavične pretvárajú v dôsledku rýchlych zmien v ich personálnej štruktúre, inovácií svojich komunikačných sietí, ako aj častých zmien svojich ekonomických a finančných záujmov.

Tradičné kultúry, ktoré boli chránené intravilánom štátov alebo zakonzervované v habitualite jej jednotlivých nositeľov, sa ocitli v tomto dynamickom globalizačnom procese, ak nie priamo pred hrozbou svojho zániku, tak prinajmenšom pred hrozbou periferizácie ich hodnôt a kultúrneho významu.

Keďže tieto procesy v aktuálnom čase nie je možné objektívne a vyčerpávajúco preskúmať, ich vedecká analýza v súčasnosti môže priniesť iba čiastočné predikcie a odpovede na uvedené problémy.

V každom prípade bude potrebné venovať pozornosť vplyvu týchto medzikultúrnych vzťahov na charakter súčasného sociálneho kapitálu a jej transformácií tak v rámci EÚ ako aj v širšom priestore. Za správne pokladáme také stanovisko, ktoré vyzýva na toleranciu a ochranu všetkých typov kultúr. Argumentom správnosti tohto stanoviska je historický fakt, že medzikultúrne vzťahy hoci aj v priebehu konfliktov medzi štátmi a národmi dokázali zachovať svoje kreatívne stimuly a často prinášali civilizačné výhody aj pre tých aktérov, ktoré sa s danou kultúrnou nejakého aktéra neidentifikovali.

Kultúry národov a ich civilizačné výdobytky pôsobia v medzinárodnom procese ako potenciálne zdroje inovácií a kreativity, ale aj ako zdroje globálnej transformácie sociálneho kapitálu. Diverzita sociálneho kapitálu, ktorú vyvolal proces globalizácie však môže byť faktorom nerovnomerného vývoja štátov a zároveň činiteľom prehlbujúceho sa rozporu medzi ekonomickými a kultúrnymi záujmami štátov a iných aktérov v medzinárodných procesoch.

Zdrojom transformácie sociálneho kapitálu v tradičnom spoločenskom systéme štátov väčšinou boli civilizačné, ekonomické a technologické inovácie. Ale v súčasnosti aktérom zmien pracovnej morálky, vzorov správania a hodnotových preferencií je aj migrujúca

pracovná sila, ktorá prichádza na územie tradičných štátov buď preto, že štáty majú eminentný záujem o pracovnú silu z medzinárodného prostredia, alebo ako štátom nie veľmi vítaní migranti. Na jednej strane treba brať do úvahy, že migrujúca pracovná sila sa v súčasných globálnych procesoch stala aktérom difúzie medzikultúrnych vzťahov, ale na druhej strane aj fakt, že jej stimulom nie je vízia zmeny vlastnej kultúrnej habituality, ale jednoznačne vízia lepšieho uspokojovania svojich životných potrieb.

Medzikultúrna difúzia napokon nevyhnutne vyžaduje, aby domáca i „hostujúca“ pracovná sila vytvorili istú kohéziu ako predpoklad ekonomického rozvoja. Avšak na stabilitu a integritu sociálneho kapitálu diverzita kultúrnej habituality pracovnej sily má kauzálny vplyv, lebo tak „hostujúca“ ako aj domáca pracovná sila sa snaží svoje kultúrne preferencie a habitualitu naďalej udržiavať aj v zmenených podmienkach sociálnych vzťahov.

Aké následky v budúcnosti možno očakávať z prehlbovania tohto rozporu sme sa pokúsili ukázať prostredníctvom skúmania predpokladov rozvoja medzikultúrnych vzťahov.

Francis Fukuyama tvrdí, že v USA medzi rokmi 1960-1990 došlo k „veľkému rozvratu“ sociálneho kapitálu. Enormne narástla kriminalita, dochádzalo k rozvratu rodín a ľudia prestali dôverovať inštitúciám. Tieto javy, podľa môjho názoru, sme mohli pozorovať aj v regióne Strednej Európy po rozpade bipolárneho systému. Na transformácia režimu z totality na demokraciu, z neslobody na slobodu, sociálny kapitál v bývalom Československu- Maďarsku, Poľsku nebol pripravený.

Napriek relatívne vysokej kvalifikácie pracovnej sily konzervatívne tradície brzdili jej schopnosť pozitívne sa zapájať do európskych procesov. Privatizácia viedla k enormnému zvýšeniu hospodárskej kriminality. Liberalizácia – viedla k návratu k extrémnym formám etnocentrizmu, ku kríze vzťahu medzi etikou a politikou, ako aj k rozvratu dôvery v demokratických inštitúciách.

V spoločenskom systéme došlo k rozpadu neformálneho sociálneho poriadku, ľudia strácali schopnosť stotožniť sa s liberálnymi pravidlami a normami. Dlhodobo sa spoliehali na všemocnosť národného štátu a zrazu svoju slobodu pochopili ako vylúčenie z akéhosi „centra“, o ktorom predpokladali, že disponuje so všeobecným dobrom.

V priebehu ďalšieho výskumu problematiky transformácie sociálneho kapitálu bude potrebné posúdiť okrem historického vplyvu medzikultúrnych faktorov aj vplyv nových aktérov neštátnej identity na politické funkcie „klasických“ štátov. Domnievam sa, že výsledky tohto skúmania by mohli vysvetliť aj nechcené následky transformácie sociálneho kapitálu na Slovensku.

Použitá literatúra:

FUKUYAMA, Francis: Veľký rozvrat. Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu.1.vyd. Praha, 2006. ISBN 80-200-1438-1.

HUNTINGTON, Samuel P.: Sřet civilizací.. Praha: Rybka Publishers, 2001. ISBN 80-86182-49-5.

TESAŘ, Filip: Etnické konflikty. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-097-9.

WALTZ, Kenneth N : Theory of International Politics.. San Francisco : McGraw-Hill, 1979. ISBN 0-07-554852-6.

Kontakt

doc. PhDr. Marta B. Zágoršeková, CsC.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

E-mail: marta.zagorsekova@euba.sk

Zoznam autorov príspevkov

- Badura Peter, Ing., PhD.
Balhar Víťazoslav, prof. Ing., CSc.
Balhar Vítězslav, Ing., PhD.
Billý Lubomír, Ing.
Blahová Mária, PhD., PhD.
Bocora Ján, Ing.
Bolečeková Martina, PhD., PhD.
Botlík Josef, Ing.
Botlíková Milena, Ing.
Brocková Katarína, Ing., Mgr., PhD.
Budveselová Alena, PhD.
Bujnová Helena, PaedDr., PhD.
Buzinkai Matej, Ing.
Cséfalvayová Katarína, Ing.
Czegledy Tamas, PhD.
Čajka Peter, doc., PhD., PhD.
Časnochová Katarína, Ing.
Čech Lubomír, Dr., CSc.
Černota Mikuláš, Ing.
Čunderlík Lubomír, JUDr., PhD.
Drabarek Anna, Dr. hab.
Drabek Jaroslav, Ing.
Draková Silvia, Ing.
Dudáš Tomáš, doc., Ing., PhD.
Ékes Szeverin
Evangelu Jaroslava, Mgr. et Mg. PhD.
Fábián Attila, doc., Dr., PhD.
Fabuš Michal, Ing., PhD.
Fajová Renáta, Ing.
Fazekas Nikolett
Fišerová Veronika, Ing.
Fodorová Veronika, Ing., PhD.
Franczak Anna, Mgr.
Gabrielová Petra, Ing.
Gažová Viera, prof., PhD., CSc.
Grančay Martin, Ing., PhD.
Grešš Martin, doc., Ing., PhD.
Greššová Mária, Ing., PhD.
Gura Radovan, doc., PaedDr., PhD.
Harakaľová Ľubica, Ing.
Holas Lukáš, Ing.
Holubová Mária, PhD., PhD.
Holzerová Petra, Ing.
Horemuž Martin, PhD., PhD.
Hulmanová Margita, Ing.
Hurná Lucia, JUDr., PhD.
Hyránek Eduard, Ing., PhD.
Chuguryan Simona, Mgr., PhD.
Jančíková Eva, Ing., PhD.
Jánošová Veronika, Ing., CSc.
Ježek Filip, Ing.
Jurčák Vojtech, prof., Ing., CSc.
Kalický Juraj, PhD., PhD.
Kalusová Lenka, Ing.
Kliková Christiana, prof., Ing., CSc.
Kmet'ko Miroslav, Ing., PhD.
Kollár Katalin
Kordoš Marcel, Ing., PhD.
Kováčik Ľubomír, Ing.
Kovalev Andrej, Ing., PhD.
Kovářová Jana, Ing.
Kucharčík Rudolf, PhD., PhD.
Labuzík Milan, PhD., CSc.
Lenč Marek, Mgr.
Liďák Ján, doc., PhD., CSc.
Lipková Beata, Ing., PhD.
Lipková Ľudmila, Dr. h.c. prof., Ing., CSc.
Lippay Blažej, M.A.
Lukács Amarilla, assistant
Lukáč Milan, Ing.
Lysák Ladislav, Ing., DrSc.
Majerová Ingrid, Ing., Dr.
Margan Florian, PhD.
Márton Milan, doc., PhD., CSc.
Martyniv Halina, JUDr., PhD.
Matis Ján, Mgr.
Mattoš Boris, Mgr., PhD.
Melecký Lukáš, Ing.
Meričková Laura, Ing.
Michalica Anton, Mgr.
Morávek Štefan, doc., Ing., CSc.
Mráz Stanislav, prof., JUDr., CSc.
Mrlinová Monika, Ing.
Nagy Ladislav, Ing., PhD.
Najder-Stefaniak Krystyna, Assoc.
Navrátil Boris, Ing., CSc.
Nebeský Ľubomír, Mgr.
Nedelka Erzsébet
Němcová Ingeborg, doc., Ing., CSc.
Nezval Pavol, doc., Ing., PhD.
Pajtinka Viliam, Ing.
Pána Lubomír, doc., Dr., Mgr., PhD.
Pásztorová Janka, RNDr., PhD.
Pawera René, doc., PhD., PhD.
Pellešová Pavlína, doc., Ing., PhD.
Plávková Oľga, doc., PhD., CSc.
Pogatsa Zoltan, Dr.
Polgár Michal, Ing.
Polgár Tímea, assistant
Posluszna Elżbieta, PhD.
Posluszny Jacek, Dr.
Pravdová Hana, doc., PhD., PhD.
Puškárová Paula, Ing., DiS. art.
Pytel'ová Klaudia, Mgr., PhD.
Ralbovský Milan, prof., Ing., PhD.
Raneta Leonid, Ing., PhD.
Reťkovský Peter, Ing.
Rusiňák Peter, Ing.
Rusiňák Peter, JUDr., PhD.
Rusiňáková Jarmila, PhD.
Rysová Lucia, doc., PhD., PhD.
Satková Monika, Ing., Mgr.
Sidak Mykola, doc., DrSc.
Sidak Svyatoslav, Mgr.
Sinproh Chalotorn, Ing.
Sipko Juraj, doc., Ing., PhD., MBA
Slušná Zuzana, PhD., PhD.
Sorby Karol, doc., PhD., DrSc.
Spilý Peter, doc., Ing., PhD.
Staničková Michaela, Ing.
Stoličná Zuzana, Ing., PhD.
Straka Marek, Ing.
Sulejmani Dagmar, Ing.
Svoboda Ivo, JUDr., PhD., PhD.
Szikorová Nóra, Ing.
Šabo Marián, Ing.
Ščepán Michal, Ing., PhD.
Škriniar Pavel, Ing., PhD.
Škvrnda František, mim. prof., doc., PhD., CSc.
Štancl Luboš, doc., RSDr., CSc.
Šulganová Monika, Ing.
Tito Ľudovít, doc., PhD., CSc.
Tökölyová Tatiana, JUDr.
Tóth István Balász
Turčanová Mária, Ing.
Vaněk Jindřich, RNDr.
Veretennikova Olga
Verner Tomáš, Ing.
Vlček Dalibor, doc., PhD., CSc.
Woltemar Richard, Ing., PhD.
Zágoršeková Marta, doc., PhD., CSc.
Zakirova Elina

Sponzori konferencie / Conference sponsors:

**TAIPEI
REPRESENTATIVE OFFICE
BRATISLAVA**

**Zborník príspevkov
z 12. medzinárodnej vedeckej konferencie
Medzinárodné vzťahy 2011
*Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky***

Vydané na CD

© Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava

Zostavovatelia zborníka:
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
PhDr. Lucia Milošovičová

Počet strán: 1215
Náklad: 150 ks

ISBN 978-80-225-3357-7

**Za obsahovú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.
Authors are responsible for content of presentations.**